

[All Rights Reserved by the trustees of the fund]

Printed by Ramchandra Yesu Shedje, at the Nirnaya-sagar Press, No 23, Kolbhat Lane, Bombay.

Published by Sháha Naginbhai Ghelábhái Javeri, for Sheth Devchand Lalbhái Jain Pustakoddhár fund,
at the office of Sheth Devchand Lalbhái Jain P Fund, No 426 Javeri Bazar, Bombay. .

श्रेष्ठी देवचंद लालभाई जहवेरी.

जन्म १९०९ वैक्रमाब्दे

कार्तिकशुक्लादश्या, सूर्यपुरे

निर्याणम् १९६२ वैक्रमाब्दे

पौषकृष्णवृत्तीयायाम्, सुम्बव्याम्.

The Late Sheth Devchand Lalbhai Javeri.

Born 1853 A D Surat.

Died 13th January 1906 A D Bombay

श्रेष्ठदेवचन्द्र लालमार्ई-जैनपुस्तकोद्धार-ग्रन्थाङ्कः-

॥ अहम् ॥

श्रीचतुर्दशपूर्वधरश्रुतस्थविरविहितं ।

श्रीमन्मलयगिर्याचार्यप्रणीतविद्युत्तियुतं ।

श्रीजीवाजीवाभिगमसूत्रम् (तृतीयमुपाङ्गम्)

प्रणमत पद्मखतेज.प्रतिहृतनिःशेषनम्रजनतिमिरम् । वीरं परतीर्थियशोद्विरदघटाध्वंसकेसरिणम् ॥ १ ॥

प्रणिपत्य गुरुन् जीवाजीवाभिगमस्य विद्युत्तिमहमनधाम् । विदधे गुरूपदेगात्प्रबोधमाधातुमल्पधियाम् ॥ २ ॥

इह रागद्वेषाद्यभिभूतेन सांसारिकेण सत्त्वेनाविपह्यशारीरमानसिकटुःखोपनिपातपीडितेन तदपनोदाय हेयोपादेयपदार्थपरिज्ञाने यत्न आस्थेयः, स च विशिष्टविवेकप्रतिपत्तिमन्तरेण न भवति, विशिष्टश्च विवेको न प्राप्ताज्ञोपातिगायकलापाप्तोपदेशस्मृतेः, आप्तश्च राग-

पुं० श्रेष्ठदेवचन्द्र लालमार्ई-जैनपुस्तकोद्धार-ग्रन्थाङ्कः-
श्रीचतुर्दशपूर्वधरश्रुतस्थविरविहितं ।
जयपुर सिटी (गज०)

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ १ ॥

द्वेषमोहादिदोषाणामालयन्तिकप्रक्षयात्, स चालयन्तिकः प्रक्षयो दोषाणामर्हत एव, अतः प्रारभ्यतेऽईद्वचनानुयोगः, तत्राचारादिशास्त्रा-
णामनुयोगः पूर्वसूरिभिर्व्यासादिप्रकारैरेकया कृतस्ततो न तदन्वाख्यानं समस्ति तथात्रिधं प्रयाससाफल्यम्, अतो यदस्ति तृतीयाङ्गस्य
स्थाननाम्नो रागविपपरमन्नरूपं द्वेषानलसलिलपूरोपम तिमिरादित्यभूतं भवान्धिपरमसेतुर्महाप्रयत्नगम्यं नि श्रेयसावाप्त्यवन्ध्य-
शक्तिकं जीवाजीवाभिगमनामकुपाङ्गं पूर्वटीकाकृताऽतिगम्भीरमल्पाक्षरैर्व्योख्यातम्, अत एव मन्दमेधसामुपकारायाप्रभविष्णु, तस्य तेपा-
मनुग्रहाय सविस्तरमन्वाख्यानमातन्व्यते । तत्र जीवाजीवाभिगमाध्ययनप्रारम्भप्रयासोऽयुक्तः, प्रयोजनादिरहितत्वात्, कण्टकशालामर्द-
नादिवत्, इत्याशङ्काऽपनोदाय प्रयोजनादिकमादावुपन्यसनीयम्, उक्तं च—“प्रेक्षावता प्रवृत्त्यर्थं, फलादित्रितयं स्फुटम् । मङ्गलं
चैव शास्त्रादौ, वाच्यमिष्टार्थसिद्धये ॥ १ ॥” इति, तत्र प्रयोजन द्विधा—परमपरं च, पुनरेकैकं द्विविधं—कर्तृगतं श्रोतृगतं च, तत्र द्रव्या-
स्तिकनयमतपर्यालोचनायासागमस्य नित्यत्वात्कर्तुरभाव एव, तथा चोक्तम्—“नैषा द्वादशान्नी कदाचिन्नासीत् न कदाचिन्न भवति
न कदाचिन्न भविष्यति, ध्रुवा नित्या शाश्वती”त्यादि, पर्यायास्तिकनयमतपर्यालोचनायां चानित्यत्वादवश्यंभावी तत्सद्भावः, तत्त्वपर्यालो-
चनाया तु सूत्रार्थोभयरूपत्वादागमस्यार्थोपेक्षया नित्यत्वात् सूत्रोपेक्षया चानित्यत्वात्कथञ्चित्कर्तृसिद्धिः, तत्र सूत्रकर्तुं परमपवर्गप्राप्ति
अपरं सत्त्वानुग्रहः, तदर्थप्रतिपादकस्यार्हतः किं प्रयोजनमिति चेद्, उच्यते, न किञ्चित्, कृतकृत्यत्वाद्भगवतः, प्रयोजनमन्तरेणार्थ-
प्रतिपादनप्रयासो निरर्थक इति चेत्, न, तस्य तीर्थकरनामकर्मविपाकोदयप्रभवत्वात्, उक्तं च—“तं च—“तं च वेदज्ञइ?, अगिलाए
धम्मदेसणाए उ ” इति, श्रोतृणामनन्तरं प्रयोजनं चिन्विताध्ययनार्थपरिज्ञानं, परं निःश्रेयसपदं, चिन्विताध्ययनसम्यगर्थोवगमतः

१ तत्र कथं वेद्यते? अगलाच्या धर्मदेशनयैव (नादिभि)

संयमप्रवृत्त्या सकलकर्मक्षयोपपत्तेः, ततः प्रयोजनवान् अधिकृताध्ययनप्रारम्भप्रयासः, अभिधेयं जीवाजीवस्वरूपं, तच्चाधिकृताध्यय-
ननाम्नो यथार्थत्वमात्रादप्यवगतं?, सम्बन्धश्च द्विधा—उपायोपेयभावलक्षणो गुरुपर्वकमलक्षणश्च, तत्राद्यस्तर्कानुसारिणः प्रति, तद्यथा—
वचनरूपापन्नं प्रकरणमुपायस्तत्परिज्ञानं चोपेयं, गुरुपर्वकमलक्षणः केवलश्रद्धानुसारिणः प्रति, स चैवम्—अर्थतो भगवता वर्द्धमान-
स्वामिना जीवाजीवाभिगम उक्तः, सूत्रतो द्वादशस्वङ्केषु गणधरे, ततोऽपि मन्दमेधसामुप्रहायातिशायिभिश्चतुर्दशपूर्वधरेस्तृतीयस्मा-
द्द्वादाकृष्य पृथगाध्ययनत्वेन व्यवस्थापितः, अमुमेव सम्बन्धमनुविचिन्त्य स्थविरा भगवन्तः प्रज्ञापितवन्त इति प्रतिपादयिष्यति २, इदं
च जीवाजीवाभिगमाख्यमध्ययनं सम्यग्ज्ञानहेतुत्वात् अत एव (च) परम्परया मुक्तिपदप्रापकत्वाच्छ्रेयोभूतम् अतो मा भूदत्र
विन्न इति विन्नविनायकोपशान्तये शिष्याणां मङ्गलबुद्धिपरिग्रहाय स्वतो मङ्गलभूतेऽप्यस्मिन् मङ्गलमुपन्यस्यते, तच्चादिमध्यावसानभे-
दात्रिधा, तत्रादिमङ्गलम् 'इह खलु जिणमय' मित्यादि, अत्र जिननामोत्कीर्तनं मङ्गलं, मङ्गलं च नामादिभेदाच्चतुर्था, तत्रेदं नोआग-
मतो भावमङ्गलम्, एतच्चाधिकृताध्ययनार्थपारगमनकारणं, मध्यमङ्गलं द्वीपसमुद्रस्वरूपकथनं, निमित्तशाब्दे हि द्वीपसमुद्रनामग्रहणं
परममङ्गलमिति निवेदितं, तथा च द्वीपसमुद्रादिनामग्रहणाधिकारे तत्रोक्तम्—“जो' जं पसत्थमतथं पुच्छइ, तस्सऽत्थसंपती” इत्यादि,
एतच्चाधिकृताध्ययनार्थस्थिरीकरणहेतुः, अवसानमङ्गलं “दसविहा सव्वजीवा” इत्यादिरूपं, सर्वजीवपरिज्ञानहेतुत्वेन माङ्गलिकत्वात्,
तच्च शिष्यप्रशिष्यसन्तानाव्यवच्छेदार्थम्, उक्तंच—“तं मंगलमाइए मज्झे पज्जंतए य सत्थस्स । पढमं सुत्तथाविग्घपारगमणाय निदिडं

१ यो य प्रशस्तमर्थं पृच्छति तस्यार्थसंप्राप्तिः . २ तन्मङ्गलमादौ मध्ये पर्यन्ते च शास्त्रस्य । प्रथमं सूत्रार्थस्याविद्येन पारगमनाय निर्दिष्टम् ॥ १ ॥

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ २ ॥

॥ १ ॥ तस्सेव उ थिज्जत्थं मज्झिमयं अंतियंपि तस्सेव । अब्बोच्छित्तिनिमित्तं सिस्सपसिस्साइवंसस्स ॥ २ ॥” अय कथं सकल-
मेवेदमध्ययनं स्वतो मङ्गलभूतम् ? उच्यते, निर्जरार्थत्वात्तपोवत्, निर्जरार्थता च सम्यग्ज्ञानरूपत्वात्, उक्तं च—“जं ऊण्णाणी कम्मं
खवेइ बहुयाहिं वासकोडीहिं । तं नाणी तिहिं गुत्तो खवेइ ऊसासमेत्तेणं ॥ १ ॥” मङ्गलशब्दव्युत्पत्तिश्चेयम्—उख णख वख मखे-
त्यादि दण्डकथातुः, मङ्गयतेऽधिगम्यते हितमनेनेति मङ्गलम्, अथवा मङ्ग इति धर्मस्याख्या तं लाति—आदत्ते इति मङ्गलं, तथा
चास्मिन्नध्ययने मनसि भावतः परिणमति समुपजायते सुविद्युद्धसम्यग्दर्शनादिको भावधर्मः, उक्तं च—“संगिज्जाएऽधिगम्मइ जेण हियं
तेण मंगलं होइ । अहवा मंगो धम्मो तं लाति तयं समादत्ते ॥१॥” इति, यद्विवा मां गालयति—अपनयति भवादिति मङ्गलं, मा भूद्
गलो—विप्रो गालो वा—नाश. शाखस्यास्मादिति मङ्गलं, पृषोदरादित्वादिष्टरूपनिष्पत्ति. ३ ॥ तदेवं प्रयोजनाद्वित्रितयं मङ्गलं चोपदर्शि-
तम्, अद्युनाऽद्युयोग प्रारभ्यते, अथानुयोग इति कः शब्दार्थः ? उच्यते, सूत्रपाठानन्तरमनु—पश्चात् सूत्रस्यार्थेन सह योगो—घटनाऽ-
द्युयोगः, सूत्राध्ययनात्पश्चादर्थकथनमिति भावना, यद्वाऽद्युक्कूल.—अविरोधी सूत्रस्यार्थेन सह योगोऽद्युयोगः, तत्रेदमादिसूत्रम्—

॥ ऐं नमः ॥ इह खलु जिणमयं जिणानुमयं जिणानुलोमं जिणानुपणीतं जिणपरुवियं जिणक्खायं
रोएमाणा थेरा भगवंतो जीवाजीवाभिगणाममज्झयणं पणणवइसु (सू० १)

१ तस्यैव तु स्यैर्यार्थं मध्यममन्त्यमपि तस्यैव । अब्बुच्छित्तिनिमित्तं शिष्यप्रशिक्ष्यादिवशे ॥ २ ॥ २ यदज्ञानी कर्म क्षपयति बहुकाभिर्वर्षकोटीभि । तज्ज्ञानी
त्रिभिर्गुप्त क्षपयत्युच्छ्वासमात्रेण ॥ १ ॥ ३ मज्ज्यवेऽधिगम्यते येन हितं तेन मङ्गल भवति । अथवा मज्जो धर्मस्त लाति तं समादत्ते ॥ १ ॥

'इह' अस्मिन् प्रवचने खलुशब्दोऽवधारणे इहैव प्रवचने न शेषेषु शाक्यादिप्रवचनेषु, अथवा 'इहे'ति मनुष्यलोके, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, 'जिनमत'मिति रागादिशत्रून् जयति स्म (इति) जिनः, स च यद्यपि छद्मस्थवीतरागोऽपि भवति तथाऽपि तस्य तीर्थ-प्रवर्तकत्वायोगादुत्पन्नकेवलज्ञानस्तीर्थकृद्भिर्गृह्यते, सोऽपि च वर्द्धमानस्वामी, तस्य वर्तमानतीर्थाधिपतित्वात्, तस्य जिनस्य-वर्द्धमानस्वामिनो मतम्-अर्थतस्तैनैव प्रणीतत्वादाचारानि दृष्टिवादपर्यन्तं द्वादशाङ्गं गणपिटकं, कथम्भूतं वर्द्धमानस्वामिजिनमतमित्याह—'जिनानुमतं' जिनानाम्-अतीतानागतवर्तमानानामृषभपद्मनाभसीमन्धरस्वामिप्रभृतीनामनुमतम्-आनुकूल्येन संमतं वस्तुतत्त्वमपवर्गमार्गं च प्रतिमनागपि विसंवादाभावादिति जिनानुमतम्, एतेन सर्वेषामपि तीर्थकृतां परस्परमविसंवादावचनता प्रवेदिता, पुनः कथम्भूतमित्याह—'जिनानुलोमं' जिनानाम्-अवध्यादिजिनानामनुलोमम्-अनुकूलमनुगुणमिति भावः, एतद्दशद्वय्यादिजिनत्वप्राप्तेः, तथाहि-यथोक्तमिदं जिनमतमासेवमानाः साधवोऽवधिमनःपर्यायकेवललाभमासादन्येवेति, तथा 'जिनप्रणीतं' जिनेन-भगवता वर्द्धमानस्वामिना प्रणीतं समस्तार्थसङ्ग्रहात्मकमातृकापदत्रयप्रणयनाजिनप्रणीतं, भगवान् हि वर्द्धमानस्वामी केवलज्ञानावाप्तावादौ वीजबुद्धि-त्वादिपरमगुणकलितात् गौतमादीन् गणधारिणः प्रत्येतन्मातृकापदत्रयमुक्त्वात् 'उत्पन्ने इ वा विगमे इ वा ध्रुवे इ वा' इति, एतच्च पद-त्रयसुपजीव्य गौतमादयो द्वादशाङ्गं विरचितवन्तस्ततो भवत्येतज्जिनमतं जिनप्रणीतमिति, एतेनागमस्य सूत्रतः पौरुषेयत्वमावेदितं, पुरुषव्यापारमन्तरेण वचनानामसंभवात्, न खलु पुरुषव्यापारमन्तरेण नभसि ध्वनन्तः शब्दा उपलभ्यन्त इति, तेन यदवादि परैः—'वचनाजिनसंबुद्धिस्तत्रैरर्थक्यमन्यथा । अपौरुषेयमेवेदं, धर्माधर्मनिबन्धनम् ॥ १ ॥' इति तदुपास्तमवसेयमिति, तत्र सा भूक्त-स्याप्येवमाशङ्का-यथेदमविज्ञातार्थमेव तत्त्वतः साक्षात्सर्वज्ञादपि श्रवणे सर्वज्ञविवक्षाया अत्यक्षत्वेन ग्रहणाभावे विवक्षितशब्दार्थपरि-

ज्ञानायोगात् केवलं म्लेच्छस्येवाऽऽर्योक्तानुभाषणमात्रमिदमिति, तथा चोक्तमपरैः—“आर्याभिप्रायमज्ञात्वा, म्लेच्छवाग्योगतुल्यता । सर्वज्ञादपि हि श्रोतुस्तदन्यस्यार्थदर्शने ॥ १ ॥” तत आह—“जिनप्ररूपितं” जिनेन—भगवता वर्द्धमानस्वामिना यथा श्रोतृणामधिगमो भवति तथा सम्यक्प्रणयनक्रियाप्रवर्त्तनेन प्ररूपितं, किमुक्तं भवति ?—यद्यपि नाम श्रोता न भगवद्विषां साक्षादधिगच्छति तथा-
ऽप्यनादिरयं शाब्दो व्यवहारः साक्षाद्विषात्रहणमन्तरेणापि भवति यथासङ्केत शब्दार्थावगमो, वालादीनां तथा दर्शनात्, अन्यथा सकलशाब्दव्यवहारोच्छेदप्रसक्तेः, चित्रार्था अपि शब्दा भगवतैव सङ्केतिताः प्रस्तावौचित्यादिना च नियतमर्थं प्रतिपादयन्ति, तत-
श्चित्रार्थशब्दश्रवणेऽपि भवति यथाऽवस्थितार्थावगमो, न चान्यथाऽवबुध्यमानांस्तान्न निषेधति, अविप्रतारकत्वात्, न चोपेक्षते, तीर्थ-
प्रवर्त्तनाय प्रवृत्तत्वात्, ततो गणभृतां साक्षात् परम्परया शेषसूरीणामपि यथाऽवस्थितार्थावगम इति नेदमविज्ञातार्थमिति, अन्ये त्वाहु-
भगवान्न प्रवचनप्रयासमाधत्ते, केवलं तत्पुण्यप्राग्भारवशादेव श्रोतृणां प्रतिभास उपजायते यथा—इत्थमित्थं भगवान् तत्त्वमाचष्टे,
उक्तं च—“तदाधिपत्यादाभासः, सत्त्वानामुपजायते । स्वयं तु यत्नरहितश्चिन्तामणिरिव स्थितः ॥ १ ॥” इति, तन्मतविकुट्टनार्थ-
माह—“जिनाख्यातं” जिनेन—भगवता वर्द्धमानस्वामिना प्रकृष्टपुण्यसंभारविपाकोदयतस्तथा व्यापारयोगेन आख्यातं—कथितं जिना-
ख्यातं, साक्षात्कथनव्यापारोपलम्भेऽपि यदि तदाधिपत्यमात्रात्तथाप्रतिभासः श्रोतृणामित्यभ्युपगम्यते ततोऽन्यत्रापि तथाकल्पनाप्र-
सङ्गः, तथा च प्रत्यक्षविरोध इति यत्किञ्चिदेतद्, भगवांश्चाख्यातवान् सम्यग् योग्येभ्यः श्रोतृभ्यो नायोग्येभ्यः, अमूढलक्षत्वात्,
सम्यग्योग्यश्च श्रोता श्रोतृलक्षणोपेतः, श्रोतृलक्षणानि चामूनि—“मध्यस्थो बुद्धिमानर्थी, जाल्यादिगुणसंगतः । श्रुतकृच्च यथाशक्ति,
श्रोता पात्रमिति स्मृतः ॥ १ ॥” तत् फलवदेवेद् जिनाख्यातमित्यावेदयन्नाह—“जिनानुचीर्णं” जिना इह हितात्यनिवर्त्तकयोगसिद्धा

गणधारिणः परिगृह्यन्ते, विचित्रार्थत्वात्सूत्राणां, ततोऽयमर्थः—जिनैः—हितास्यनिवर्त्तकयोगसिद्धैर्गणधारिभिरनुचीर्णं—सम्यक् तदर्थोव-
गमासङ्गशक्तिगर्भानिवर्त्तकसमावप्रस्था धर्ममेघनामकसमाधिरूपेण परिणमितं जिनानुचीर्णम्, अत एव तथारूपसमाधिभावतः समु-
हसितातिशयविशेषभावेन तेषां तथा सूत्रकरणशक्तिरिति दर्शयन्नाह—‘जिनप्रशस्तं’ जिनैः—हितास्यनिवर्त्तकयोगिभिः प्रज्ञप्तं—तदन्यस-
त्त्वानुग्रहाय सूत्रत आचाराद्यज्ञोपाङ्गादिभेदेन रचितं जिनप्रज्ञप्तम्, उक्तं च—‘अर्थं भासद् अरिहा सुत्तं गंथंति गणहरा निडणं ।
सासणस्स हियद्दाए तओ सुत्तं पवत्तई ॥ १ ॥’ इति, इदं च हितप्रवृत्तादिरूपेभ्यो जिनेभ्यो देशनीयं, तेषामेव सम्यग्निवनेययोग-
भावतो हिताविघातकरणात्, इत्येतदुपदर्शयन्नाह—‘जिनदेशितं’ जिना इह हितप्रवृत्तगोत्रविद्युद्धोपायाभिमुखापायविमुखादयः परि-
गृह्यन्ते, तथा मूलटीकाकृता व्याख्यानात्, जिनेभ्यो—हितप्रवृत्तादिरूपेभ्यः शुश्रूषादिभिव्यक्तभावेभ्यो देशितं—कथितं गणधरैरपि
जिनदेशितं, तथा च जम्बूस्वामिप्रभृतय एवंविधा एवेति निरूपणीयमेतत्, अथ प्रकृतिसुन्दरमिदमिति कस्मादजिनेभ्योऽपि नोप-
दिश्यते?, उच्यते, तेषां स्वतोऽसुन्दरत्वेनानर्थोपनिपातसम्भवात्, दृष्टं च पात्रासुन्दरतया स्वतः सुन्दरमपि रविकराद्युल्लुकादीनामन-
र्थोय, आह च—‘पूर्वजियवं धीरेण हियं जं जस्स सन्वहा । आहारोवि हु मच्छस्स न पसत्थो गलो भुवि ॥ १ ॥’ अस्यार्थस्य
संदर्शनायाह—‘जिनप्रशस्तं’ जिनानां—गोत्रविद्युद्धोपायाभिमुखापायविमुखहितप्रवृत्तादिभेदानां प्रशस्तं—निरुजपथ्यात्रवत् उचितसेव-
नया हितं जिनप्रशस्तम्, एवंभूतं जिनमतम् ‘अनुविचिन्त्य’ औत्पत्तिक्यादिभेदभिन्नया बुद्ध्या पर्यालोच्य ‘तत्’ जिनमतं ‘श्रद्धधानाः’

१ अर्थं भापतेऽहंन् सूत्रं अश्रन्ति गणधरा निपुणम् । शासनस्य हितार्थं ततः सूत्र प्रवर्त्तते ॥ १ ॥ २ प्रयोक्तव्यं धीरेण हितं यद्यस्य सर्वथा । आहारोऽपि च
मत्स्यस्य न प्रशस्तो गरो भुवि ॥ १ ॥

यद्यपि नाम कालवैगुण्यतो मेधादिगुणहीनाः प्राणिनस्तथाऽप्यतः स्वल्पमप्यधिगतं भवच्छेदायेत्यार्द्रचित्ततया मन्यमानाः, तथा 'तत्' जिनमतमेव 'प्रीयमाणाः' असङ्गशक्तिक्रीत्या पश्यन्त', तथा 'तत्' जिनमतमेव 'रोचयन्तः' सालीभावेनानुभवन्तः, क एते इत्याह—'स्थ-
विरा भगवन्तः' तत्र धर्मपरिणत्या निवृत्तासमञ्जसक्रियामतय. स्थविरा इव स्थविराः, परिणतसाधुभावा आचार्यो इति गर्भः, 'भंग-
वन्तः' धृतैश्वर्यादियोगाद् भगवन्तः कयायादीनिति भगवन्तः प्रयोदरादित्वात्रकारलोपः, 'जीवाजीवाभिगमं नाम' नाम्ना जीवाजीवा-
भिगमं, नामन्शब्दस्यात्राव्ययत्वात्ततः परस्य तृतीयैकवचनस्य लोपः, जीवानाम्—एकेन्द्रियादीनाम् अजीवानां—धर्मास्तिकायादीनाम-
भिगमः—परिच्छेदो यस्मिन् तत् जीवाजीवाभिगमम्, इदं चान्वर्थप्रधानं नाम यथा ज्वलतीति ज्वलन इत्यादि, किं तदित्याह—अधी-
यत इति 'अध्ययनं' विशिष्टार्थध्वनिसंदर्भरूपं 'प्रज्ञापितवन्तः' प्ररूपितवन्तः, एतेन गुरुपर्वक्रमलक्षणः सन्वन्धः साक्षादुपदर्शितः,
एतदुपदर्शनादभिधेयादिकमपि सिद्धं यथोक्तमन्तरमिति कृत प्रसङ्गेन ॥

से किं तं जीवाजीवाभिगमे ?, जीवाजीवाभिगमे दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-जीवाभिगमे य अजी-
वाभिगमे य ॥ (सू० २)

अथास्य सूत्रस्य किमैदम्पर्यम्?, उच्यते, प्रश्नसूत्रमिदम्, एतच्चादावुपन्यस्यन्निदं ज्ञापयति—पृच्छतो मध्यस्थस्य बुद्धिमतो भगवद्दर्ह-
दुपदिष्टतत्त्वस्य तत्त्वप्ररूपणा कार्यो नान्यस्येति, अक्षरगमनिका त्वेवम्—सेशब्दो मगधदेशप्रसिद्धो निपातोऽथशब्दार्थे, अथशब्दश्च
प्रक्रियाद्यर्थाभिधायी, उक्तं च—“अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्यमङ्गलोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेष्विति, इह तूपन्यासे, किंशब्दः परप्रश्ने, स
चाभिधेययथावत्स्वरूपानिर्ज्ञाते नपुंसकलिङ्गतया निर्दिश्यते, तथा चोक्तम्—“अव्यक्ते गुणसन्देहे नपुंसकलिङ्गं प्रयुज्यते” ततः पुन-

रथापेक्षया यथाभिधेयमभिसंबध्यते इति, अथ 'किं तज्जीवाजीवाभिगमं' इति, अथवा प्राकृतशैल्या 'अभिधेयवल्लिङ्गवचनानि भवन्ती'ति न्यायात् किं तदिति—कोऽसावित्यस्मिन्नर्थे द्रष्टव्यं, ततोऽयमर्थः—कोऽसौ जीवाजीवाभिगमः? इति, एवं सामान्येन केनचित्प्रश्ने कृते सति भगवान् गुरुः शिष्यवचनानुरोधेनाद्राधानार्थं किञ्चित्प्रत्युच्चार्यह—'जीवाजीवाभिगमः' अनन्तरोदितशब्दार्थः 'द्विविधः' द्विप्रकारः प्रज्ञप्तस्तीर्थंकरगणधरैः, अनेन चागृहीतशिष्याभिधानेन निर्वचनसूत्रेणैतदाह—न सर्वमेव सूत्रं गणधरप्रश्नतीर्थंकरनिर्वचनरूपं किन्तु किञ्चिदन्यथापि, केवलं सूत्रं बाहुल्येन गणधरैर्दृढं स्तोकं शेषैः, यत उक्तम्—'अर्थं भासइ अरिहा' इत्यादि, 'तद्यथे'ति वक्ष्यमाणभेदकथनोपन्यासार्थः, स जीवाजीवाभिगमो यथा द्विविधो भवति तथोपन्यस्यत इति भावः, जीवाभिगमश्चाजीवाभिगमश्च, चशब्दौ वस्तुतत्त्वमङ्गीकृत्य द्वयोरपि तुल्यकक्षतोद्भावनार्थो, आह—जीवाजीवाभिगमः प्रश्नसूत्रे संवलित उपन्यस्तस्तं तथैवोच्चार्योसंवलितनिर्वचनाभिधानमयुक्तं, असंवलिते संवलितविधानायोगात्, नैप दोषः, प्रश्नसूत्रेऽप्यसंवलितस्यैवोपन्यासात्, भिन्नजातीययोरेकत्वायोगात् ॥ तत्र यद्यपि 'यथोद्देशस्तथा निर्देश' इति न्यायोऽस्ति, तथाऽप्यल्पतरवक्तव्यत्वात् प्रथमतोऽजीवाभिगममभिधित्सुस्तत्प्रश्न-

सूत्रमाह—

से किं तं अजीवाभिगमे?, अजीवाभिगमे दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—रुविअजीवाभिगमे य अरुविअजीवाभिगमे य ॥ (सू० ३) से किं तं अरुविअजीवाभिगमे?, अरुविअजीवाभिगमे दुसविहे प०, तंजहा—धम्मत्थिकाए एवं जहा पणवणाए जाव सेत्तं अरुविअजीवाभिगमे (सू० ४) । से किं तं रुविअजीवाभिगमे?, रुविअजीवाभिगमे चउब्बिहे पणत्ते, तंजहा—खंधा खंधदेसा

खंधप्पएसा परमाणुपोगगला, ते समासतो पंचविहा पणत्ता, तंजहा-वण्णपरिणया गंध० रस०
फास० संठाणपरिणया, एवं ते ५ जहा पणवणाए, सेत्तं रूविअजीवाभिगमे, सेत्तं अजीवा-
भिगमे (सू० ५)

अथ कोऽसौ अजीवाभिगमः ? सूरिराह—अजीवाभिगमो द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—रूप्यजीवाभिगमश्च, रूपमे-
पामस्तीति रूपिणः, रूपग्रहणं गन्धादीनामुपलक्षणं, तद्व्यतिरेकेण तस्यासम्भवात्, तथाहि—प्रतिपरमाणु रूपरसगन्धस्पर्शः, उक्तं च
—“कारणमेव तदन्त्यं सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः । एकरसगन्धवर्णो द्विस्पर्शः कार्यल्लिङ्गश्च ॥ १ ॥” एतेन यदुच्यते कैश्चित्
‘भिन्ना एव रूपपरमाणवो भिन्नाश्च पृथक् पृथक् रसादिपरमाणव’ इति, तदपास्तमवसेयं, प्रत्यक्षवाधितत्वात्, तथाहि—य एव नैरन्त-
र्येण कुचकलशोपरिनिविष्टा रूपपरमाणव उपलब्धिगोचरास्तेष्वेवाव्यवच्छेदेन सकलेष्वपि स्पर्शोऽप्युपलभ्यते, य एव च घृतादिरसपर-
माणवः कर्पूरादिगन्धपरमाणवो वा तेष्वेव नैरन्तर्येण रूपं स्पर्शश्चोपलब्धिविषयः, अन्यथा सान्तरा रूपादयः प्रतीतिपथमिन्द्रियुः, न च
सान्तराः प्रतीयन्ते, तस्मादव्यतिरेकः परस्परं रूपादीनामिति, रूपिणश्च तेऽजीवाश्च रूप्यजीवास्तेषामभिगमो रूप्यजीवाभिगमः पुद्गल-
रूपाजीवाभिगम इतियावत्, पुद्गलानामेव रूपादिमत्त्वात्, रूपव्यतिरिक्ता अरूपिणो—धर्मास्तिकायादयस्ते च तेऽजीवाश्चारूप्यजीवा-
स्तेषामभिगमोऽरूप्यजीवाभिगमः ॥३॥ तत्रारूपिणः प्रत्यक्षाद्यविषयाः केवलमागमप्रमाणगत्यास्तत्त्वत इति प्रथमतस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—
सुगम, सूरिराह—‘अरुवी’त्यादि ॥ अरूप्यजीवाभिगमः ‘दशविधः’ दशप्रकार प्रज्ञप्तः, तदेव दशविधत्वमाह—तंजहेत्यादि, ‘तद्य-
थे’ति वक्ष्यमाणमेदकथनोपन्यासार्थः, धर्मास्तिकायः, ‘एवं जहा पणवणाए’ इति ‘एवम्’ उक्तेन प्रकारेण यथा प्रज्ञापनायां तथा

वक्तव्यं तावद् यावत् 'सेतं असंसारसमापन्नजीवाभिगमे' इति, तच्चैवम्—“धम्मस्थिकाए धम्मस्थिकायस्स देसे धम्मस्थिकायस्स प-
 एसा अधम्मस्थिकाए अधम्मस्थिकायस्स देसे अधम्मस्थिकायस्स पएसा आगासस्थिकाए आगासस्थिकायस्स देसे आगासस्थिकायस्स
 पएसा अद्धासमये” इति, तत्र जीवानां पुद्गलानां च स्वभावत एव गतिपरिणामपरिणतानां तत्त्वभावधारणात्पोषणाद्धर्मः अस्त्यः—प्रदेशा-
 स्तोषा कायः—सङ्घातः “गण काए य निकाए खंधे वग्गे तहेव रासी य ” इति वचनात् अस्तिकायः—प्रदेगसङ्घात इत्यर्थः; धर्मश्चा-
 सावस्तिकायश्च धर्मास्तिकायः; अनेन सकलधर्मास्तिकायरूपमवयविविद्रव्यमाह, अवयवी च नाम अवयवानां तथारूप. सङ्घातपरिणाम-
 विशेष एव, न पुनरवयवद्रव्येभ्यः पृथगर्थान्तरद्रव्यं, तस्यानुपलम्भात्, तन्तव एव हि आतानवितानरूपसङ्घातपरिणामविशेषमापन्ना
 लोके पटव्यपदेशभाज उपलभ्यन्ते, न तदतिरिक्तं पटाख्यं नाम द्रव्यम्, उक्तं चान्यैरपि—“तन्त्वादिव्यतिरेकेण, न पटाद्युपलम्भ-
 नम् । तन्त्वादयोऽविशिष्टा हि, पटादिव्यपदेशिनः ॥ १ ॥” कृतं प्रसङ्गेन, अन्यत्र धर्मसङ्ग्रहणिटीकादावेतद्वादस्य चर्चितत्वात्,
 तथा तस्यैव बुद्धिपरिकल्पितो ह्यादिप्रदेशालको विभागो धर्मास्तिकायस्य देशः; धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः—प्रकृष्टा देशः प्रदेशः; प्रदेशा
 निर्विभागा भागा इति, ते चासङ्ख्येयाः; लोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्तेषाम्, अत एव बहुवचनं, धर्मास्तिकायप्रतिपक्षभूतोऽधर्मास्तिकायः;
 किमुक्तं भवति ?—जीवानां पुद्गलानां च स्थितिपरिणामपरिणतानां तत्परिणामोपष्टम्भकोऽमूर्तोऽसहस्रातप्रदेशालकोऽधर्मास्तिकायः, अध-
 र्मास्तिकायस्य देश इत्यादि पूर्ववत्, तथा आ—समन्तात्सर्वाण्यपि द्रव्याणि काशन्ते—दीप्यन्तेऽत्र व्यवस्थितानीत्याकाशम्, अस्त्यं—
 प्रदेशास्तेषां कायोऽस्तिकायः; आकाशं च तदस्तिकायश्चाकाशास्तिकायः; आकाशास्तिकायस्य देश इत्यादि प्राग्वत्, नवरमस्य प्रदेशा
 अनन्ताः; अलोकस्यानन्तत्वात्, ‘अद्धासमय’ इति, अद्धेति कालस्याख्या, अद्धा चासौ समयश्चाद्धासमयः; अथवाऽद्धायाः समयो—

निर्विभागो भागोऽद्धासमयः, अयं चैक एव वर्तमानः परमार्थतः सन् नातीतानागताः, तेषां यथाक्रमं विनष्टानुत्पन्नत्वात्, ततः काय-
त्वाभावादेशप्रदेशकल्पनाविरहः, अथाकाशकालौ लोकेऽपि प्रतीताविति तौ श्रद्धातुं शक्येते, धर्माधर्मास्तिकायौ तु कथं प्रत्येतव्यौ ?
येन तद्विषया श्रद्धा भवेत्, उच्यते, गतिस्थितिकार्यदर्शनात्, तथाहि—यद् यदन्वयव्यतिरेकानुविधायि तत्तद्वेतुकमिति व्यवहर्तव्यं,
यथा चञ्चुरिन्द्रियान्वयव्यतिरेकानुविधायि चाक्षुषं विज्ञानं, तथा च जीवानां पुद्गलानां च गतिस्थितिपरिणामपरिणतानामपि गतिस्थिती
यथाक्रमं धर्माधर्मास्तिकायान्वयव्यतिरेकानुविधायिन्यौ, तस्मात्ते तद्वेतुके, न चायमसिद्धो हेतुः, तथाहि—जीवानां पुद्गलानां च गति-
स्थितिपरिणामपरिणतानामपि गतिस्थिती न तत्परिणमनमात्रहेतुके, तन्मात्रहेतुकतायामलोकेऽपि तत्प्रसक्तेः, अथ न तत्परिणमनमात्रं
हेतु. किन्तु विशिष्टः परिणामः, स चेत्थंभूतो यथा लोकमात्रक्षेत्रस्थान्तरेऽत्र गतिस्थितिभ्यां भवितव्यं न वहिः प्रदेशमात्रमप्यधिकं,
ननु स एवेत्थंभूतो विशिष्टपरिणाम आकालं जीवानां पुद्गलानां चोत्कर्षतोऽप्येतावत्प्रमाण एवाभूद् भवति भविष्यति वा न तु कदा-
चनाप्यधिकतर इत्यत्र किं नियामकं?, यथा हि किल परमाणुमात्रक्षेत्रातिक्रममादिं कृत्वोत्कर्षतश्चतुर्दशरज्ज्वालकमपि
क्षेत्रं यावद् गतिरुपजायते तथा परतोऽपि प्रदेशमात्रमप्यधिका किं न भवति?, तस्मादवश्यमत्र किञ्चिन्नियामकमपरं वक्तव्यं, तच्च
धर्माधर्मास्तिकायावेव नाकाशमात्रम्, आकाशमात्रस्यालोकेऽपि सम्भवात्, नापि लोकपरिमितमाकाशम्, इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात्,
तथाहि—जीवाना पुद्गलानां चान्यत्र गतिस्थित्योरभावे सिद्धे सति विवक्षितस्य परिमितत्याकाशस्य लोकत्वसिद्धिः, तत्सिद्धौ चान्यत्र
जीवपुद्गलाना गतिस्थित्यभावसिद्धिरित्येकाभावेऽन्यतरस्याप्यभावः, अथ किमिदमसंबद्धमुच्यते?, यत् लोकत्वेन सम्प्रति व्यवह्रियते
क्षेत्रं, तावन्मात्रस्यैवाकाशखण्डस्य गतिस्थित्युपष्टम्भकस्वभावो न परस्य प्रदेशमात्रस्यापि ततो न कश्चिद्दोषः, ननु तावन्मात्रस्यैवाकाशस्य

स स्वभावो न परस्य प्रदेशमात्रस्यापीत्यत्रापि सुधियः कारणान्तरं मृगयन्ते, आकाशत्वमात्रस्योभयत्रापि तुल्यत्वात्, विशेषणमन्तरेण च वैशिष्ट्यायोगात्, कारणान्तरं धर्माधर्मास्तिकायभावाभावेव नापरमिति स्थितम्, अन्यच्च—तावन्मात्रस्याकाशखण्डस्य स स्वभावो न परस्थेत्यपि कुतः प्रमाणात्परिकल्प्यते?, आगमप्रमाणादिति चेत् तथाहि—तावत्येवाकाशखण्डे जीवानां च पुद्गलानां च गतिस्थितिमतान् गतिस्थिती तत्र तत्र व्यावर्ण्येते न परत इति, यद्येवं तर्ह्यगमप्रमाण्यबलादेव धर्माधर्मास्तिकायावपि गतिस्थितिवन्धनमिष्येयाता किम्आकाशखण्डस्य निर्मूलस्वभावान्तरपरिकल्पनाऽऽयासेनेति कृतं प्रसङ्गेन । अथामीपामित्यं क्रमोपन्यासे किं प्रयोजनम्?, उच्यते, इह धर्मास्तिकाय इति पदं मङ्गलभूतम्, आदौ धर्मशब्दान्वितत्वात्, पदार्थप्ररूपणा च सम्प्रत्युत्क्षिप्ता वर्त्तते, ततो मङ्गलार्थमादौ धर्मास्तिकायस्योपादानं, धर्मास्तिकायप्रतिपक्षभूतश्चाधर्मास्तिकाय इति तदनन्तरमधर्मास्तिकायस्य, द्वयोरपि चानयोरधारभूतमाकाशमिति तदनन्तरमाकाशास्तिकायस्य, ततः पुनरजीवसाधर्म्यादद्वासमयस्य, अथवा इह धर्माधर्मास्तिकायौ विमू न भवतः, तद्विमुलेन तत्सामर्थ्यतो जीवपुद्गलानामस्खलितप्रचारप्रवृत्तेर्लोकव्यवस्थाऽनुपपत्तेः, अस्ति च लोकालोकव्यवस्था, तत एतावविभू सन्तौ यत्र क्षेत्रे समवगाढौ तावत्प्रमाणो लोकः, शेषरत्नलोक इति सिद्धम्, उक्तं च—“धर्माधर्मविमुत्वात्सर्वत्र च जीवपुद्गलविचारात् । नालोकः कश्चित्स्यान्न च संमतमेतदार्योगाम् ॥ १ ॥ तस्माद्धर्माधर्मावगाढौ व्याप्य लोकखं सर्वम् । एवं हि परिच्छिन्नः सिद्ध्यति लोकस्तद्विमुत्वात् ॥ २॥” तत एवं लोकालोकव्यवस्थाहेतू धर्माधर्मास्तिकायावित्यनयोरानुपादानं, तत्रापि माङ्गलिकत्वात् प्रथमतो धर्मास्तिकायस्य, तत्प्रतिपक्षत्वात् ततोऽधर्मास्तिकायस्य, ततो लोकालोकव्यापित्वादाकाशास्तिकायस्य, तदनन्तरं लोके समयासमयक्षेत्रव्यवस्थाकारित्वादद्वासमयस्य, एवमागमानुसारेणान्यदपि युक्त्यनुपाति वक्तव्यमित्यलं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुमः, अत्रोपसंहारवाक्यं—‘सेतं अरुविषजीवाभि-

गमे' । अत ऊर्ध्वमिदं सूत्रम्—'से किं तं रूविअजीवाभिगमे ?, रूविअजीवाभिगमे चउच्चिह्वे पणत्ते, तं०—खंधा खंधदेसा खंधपएसा परमाणुपुगला' इह स्कन्धा इत्यत्र बहुवचनं पुद्गलस्कन्धानामनन्तत्वख्यापनार्थं, तथा चोक्तम्—“द्व्वतो णं पुगलत्थिकाए णं अनन्ते” इत्यादि, 'स्कन्धदेशाः' स्कन्धानामेव स्कन्धत्वपरिणाममजहतां बुद्धिपरिकल्पिता द्व्यादिप्रदेशालका विभागाः, अत्रापि बहु-वचनमनन्तप्रदेशिकेषु स्कन्धेषु स्कन्धदेशानन्तत्वसंभावनार्थं, 'स्कन्धप्रदेशाः' स्कन्धानां स्कन्धत्वपरिणाममजहतां प्रकृष्टा देशाः—नि-र्विभागा भागाः परमाणव इत्यर्थः; 'परमाणुपुद्गलाः' स्कन्धत्वपरिणामरहिताः केवलाः परमाणवः ॥ अत ऊर्ध्वं सूत्रमिदम्—'ते समा-सतो पंचविधा पन्नत्ता, तंजहा—वण्णपरिणया गंधपरिणता रसपरिणता फासपरिणता संठाणपरिणता, तत्थ णं जे वण्णपरिणया ते पंचविहा पन्नत्ता, तंजहा—कालवण्णपरिणता नीलवण्णपरिणता इत्यादि तावद् यावत् 'सेत्तं रूविअजीवाभिगमे, सेत्तं अजीवाभिगमे ॥

से किं तं जीवाभिगमे ?, जीवाभिगमे द्विविहे पणत्ते, तंजहा—संसारसमावण्णगजीवाभिगमे य असंसारसमावण्णगजीवाभिगमे य (सू० ६) से किं तं असंसारसमावण्णगजीवाभिगमे ?, २ द्विविहे पणत्ते, तंजहा—अणंतरसिद्धासंसारसमावण्णगजीवाभिगमे य परंपरसिद्धासंसारसमा-वण्णगजीवाभिगमे य । से किं तं अणंतरसिद्धासंसारसमावण्णगजीवाभिगमे ?, २ पण्णरसविह्वे पणत्ते, तंजहा—तित्थसिद्धा जाव अणेगसिद्धा, सेत्तं अणंतरसिद्धा । से किं तं परंपरसिद्धा-संसारसमावण्णगजीवाभिगमे ?, २ अणेगविह्वे पणत्ते, तंजहा—पढमसमयसिद्धा दुसमय-

सिद्धा जाव अणंतसमयसिद्धा, से तं परंपरसिद्धासंसारसमावणगजीवाभिगमे, सेतं असं- सारसमावणगजीवाभिगमे (सू० ७)

संसरणं संसारो—नारकतिर्यङ्गरामरभवभ्रमणलक्षणस्तं सम्यग्—एकीभावेनापन्नाः—प्राप्ताः संसारसमापन्नाः—संसारवर्तिनस्ते च ते जीवाश्च तेषामभिगमः संसारसमापन्नजीवाभिगमः, तथा न संसारोऽसंसारः—संसारप्रतिपक्षभूतो मोक्ष इत्यर्थः तं समापन्ना असंसारसमापन्नास्ते च ते जीवाश्च तेषामभिगमोऽसंसारसमापन्नजीवाभिगमः, चशब्दौ उभयेपामपि जीवानां जीवत्वं प्रति तुल्यकक्षतासूचकौ, तेन ये विख्यातप्रदीपकल्पं निर्वाणमभ्युपगतवन्तः ये च नवानामात्मगुणानामत्यन्तोच्छेदेन ते निरस्ता द्रष्टव्याः, तथाभूतमोक्षाभ्युपगमे तदर्थं प्रेक्षावतां प्रष्टुच्यनुपपत्तेः, न खलु सचेतनः स्वधाय कण्ठे कुठारिकां व्यापारयति, दुःखितोऽपि हि जीवन् कदाचिद् भद्रमाप्नुयात् मृतेन तु निर्मूलमपि हस्तिताः सम्पद इति, इह केवलान् अजीवान् जीवांश्चानुच्चार्यभिगमशब्दसंवलितप्रश्नोऽभिगमव्यतिरेकेण प्रतिपत्तेरसम्भवतस्तेषामभिगमगम्यताधर्मव्यापनार्थः तेन 'सदेवेद'मित्यादि सदैवैताद्यपोह उक्तो वेदितव्यः, सदैवैताद्यभ्युपगमेऽभिगमगम्यतारूपधर्मयोगतः प्रतिपत्तेरेवासम्भवात् । तत्राल्पवक्तव्यत्वात्प्रथमतोऽसंसारसमापन्नजीवाभिगमसूत्रम्—'से किं तं असंसारसमावन्नजीवाभिगमे ?, २ दुविद्हे पं०, तं०—अन्तरसिद्धअसंसारसमावन्नजीवाभिगमे परंपरसिद्धअसंसारसमावन्नजीवाभिगमे य' इत्यादि तावद्वाच्यं यावदुपसंहारवाक्यं 'सेतं असंसारसमापन्नजीवाभिगमे' अस्य व्याख्यानं प्रज्ञापनाटीकातो वेदितव्यं, तत्र सविल्लारमुक्तत्वात् ॥ सम्प्रति संसारसमापन्नजीवाभिगममभिधित्सुल्लाप्यश्रुत्रमाह—

से किं तं संसारसमावन्नजीवाभिगमे?, संसारसमावणएसु णं जीवेसु इमाओ णव पडिवत्तीओ

एवमाहिज्जंति, तं०-एगे एवमाहंसु-दुविहा संसारसमावणगा जीवा पं०, एगे एवमाहंसु-तिविहा संसारसमावणगा जीवा पं०, एगे एवमाहंसु-चड्विहा संसारसमावणगा जीवा पं०, एगे एवमाहंसु-पंचविहा संसारसमावणगा जीवा पं०, एतेणं अभिलावेणं जाव दसविहा संसार-समावणगा जीवा पणत्ता (सू० ८)

सूरिराह—संसारसमापनेषु णमिति वाक्यालङ्कारे जीवेषु 'इमा' वक्ष्यमाणलक्षणा 'नव प्रतिपत्तयो' द्विप्रत्यवतारमादौ कृत्वा दशप्रत्यवतारं यावद् ये नव प्रत्यवतारास्तद्रूपाणि प्रतिपादनानि संवित्तय इतियावत् 'एवं' वक्ष्यमाणया रीत्याऽऽख्यायन्ते पूर्वसूरिभिः, इह प्रतिपत्त्याख्यानेन प्रणालिकयाऽर्थोख्यानं द्रष्टव्यं, प्रतिपत्तिभावेऽपि शब्दादर्थे प्रवृत्तिकरणात्, तेन यदुच्यते शब्दाद्वैतवादिभिः— 'शब्दमात्रं विश्व'मिति, तदपास्तं द्रष्टव्यं, तदपासने चेषुपपत्तिः—एकान्तैकस्वरूपे वस्तुन्यभिधानद्वयासम्भवात् भिन्नप्रवृत्तिनिमित्ताभावात्, ततश्च शब्दमात्रमित्येव स्यात् न विश्वमिति, प्रणालिकयाऽर्थोभिधानमेवोपदर्शयति, तद्यथा—एके आचार्यो एवमाख्यातवन्तः—द्विविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रहस्ताः, एके आचार्यो एवमाख्यातवन्तः—द्विविधाः संसारसमापन्ना जीवाः, एवं यावद्दशविधा इति, इह एके इति न पृथग्मतावलम्बिनो दर्शनान्तरीया इव केचिदन्ये आचार्योः, किन्तु य एव पूर्वं द्विप्रत्यवतारविवक्षायां वर्त्तमाना एवमुक्तवन्त. यथा द्विविधा. संसारसमापन्ना जीवा इति त एव त्रिप्रत्यवतारविवक्षायां वर्त्तमानाः, द्विप्रत्यवतारविवक्षामपेक्ष्य त्रिप्रत्यवतारविवक्षाया अन्यत्वात्, विवक्षावतां तु कथञ्चिद् भेदादन्य इति वेदितव्याः, अत एव प्रतिपत्तय इति परमार्थतोऽनुयोगद्वाराणीति प्रतिपत्तव्यम्, इह य एव द्विविधास्त एव त्रिविधास्त एव चतुर्विधा यावद्दशविधा इति तेपामनेकस्वभावतायां तत्तद्धर्मभेदेन तथा

तथाऽभिधानता युज्यते, नान्यथा, एकान्तैकत्वभावतायां तेषां वैचित्र्यायोगतस्तथा तथाऽभिधानप्रवृत्तेरसम्भवात्, एवं सति “अष्ट-
विकल्पं दैवं तिर्यग्योनं च पञ्चधा भवति । मानुष्यं चैकविधं समासतो भौतिकः सर्गः ॥ १ ॥” इति वाङ्मात्रमेव, अधिष्ठातृजीवाना-
मेकरूपत्वाभ्युपगमेन तथारूपवैचित्र्यासम्भवादिति, एवमन्येऽपि प्रवादास्तथा तथा वस्तुवैचित्र्यप्रतिपादनपरा निरस्ता द्रष्टव्याः, सर्वथै-
कत्वभावत्वाभ्युपगतौ वैचित्र्यायोगात् ॥ सम्प्रत्येता एव प्रतिपत्तीः क्रमेण व्याचिख्यासुः प्रथमत आद्यां प्रतिपत्तिं विभावयिष्युरिदमाह—
तत्थ(णं) जे एवमाहंसु ‘दुविहा संसारसमावणगा जीवा पं०’ ते एवमाहंसु-तं०-तसा चेव

थावरा चेव ॥ (सू० १)

‘तत्र’ तेषु नवसु प्रतिपत्तिषु मध्ये ये द्विप्रत्यवतारविवक्षायां वर्तमाना एवं व्याख्यातवन्तः—द्विविधाः संसारसमापन्नका जीवाः
प्रज्ञप्ता इति ते ‘णम्’ इति वाक्यालङ्कारे ‘एवं’ वक्ष्यमाणरीत्या द्विविधत्वभावनार्थमाख्यातवन्तः; ‘तद्यथे’ ल्युपन्यस्तद्वैविध्योपदर्शनार्थः;
त्रसाञ्चैव थावराञ्चैव, तत्र त्रसन्ति—उष्णाद्यभितप्ताः सन्तो विवक्षितस्थानानुद्विजन्ति गच्छन्ति च छायाद्यासेवनार्थं स्थानान्तरमिति त्रसाः;
अनया च व्युत्पत्त्या त्रसास्त्रसनामकर्मोदयवर्तिन एव परिगृह्यन्ते, न शेषाः, अथ शैषैरपीह प्रयोजनं, तेषामप्यग्रे वक्ष्यमाणत्वात्, तत
एवं व्युत्पत्तिः—त्रसन्ति—अभिसन्धिपूर्वकमनभिसन्धिपूर्वकं वा ऊर्द्धमघस्तिर्यक् चलन्तीति त्रसाः—तेजोवायवो द्वीन्द्रियादयश्च, उष्णा-
द्यभित्तापेऽपि तत्स्थानपरिहारासमर्थाः सन्तस्तिष्ठन्तीत्येवंशीलाः थावराः—पृथिव्यादयः, चशब्दौ स्वगतानेकभेदसमुच्चयार्थौ, एवकारा-
वधवारणार्थौ, अत एव संसारसमापन्नका जीवाः, एतद्व्यतिरेकेण संसारिणामभावात् ॥ तत्राल्पवक्तव्यत्वात्प्रथमतः स्थावरानभिधित्सु-

स्तत्राश्रसूत्रमाह—

से किं तं थावरा? २ तिविहा पन्नसा, तंजहा-पुढविकाइया १ आउक्काइया २ वणस्सइकाइया
३ ॥ (सू० १०)

अथ के ते स्यावराः?, सूरिराह—स्यावरास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पृथिवीकाया एव पृथिवीकायिकाः, आर्षत्वात्स्वार्थे इकप्रत्ययः, आपो—द्रवास्ताश्च प्रतीताः ता एव कायः—शरीरं येषां ते अष्काया एवाष्कायिकाः, वनस्पतिरूपः—लतादिरूपः प्रतीतः स एव कायः—शरीरं येषां ते—वनस्पतिकायाः वनस्पतिकाया एव वनस्पतिकायिकाः, सर्वत्र बहुवचनं बहुलव्यापनार्थं, तेन ‘पृथिवी देवते’—स्यादिना यत्तदेकजीवल्वमात्रप्रतिपादनं तदपास्तमवसेयं, यदि पुनस्तदधिष्ठात्री काचनापि देवता परिकल्प्यते तदानीमेकलेऽप्यविरोधः । इह सर्वभूताधारः पृथिवीति ग्रथमं पृथिवीकायिकानामुपादानं, तदनन्तरं तत्प्रतिष्ठितत्वाद्ष्कायिकानां, तदनन्तरं “जस्य जलं तस्य वणं” इति सैद्धान्तिकवस्तुप्रतिपादनार्थं वनस्पतिकायिकानामिति, इह त्रिविधत्वं स्यावराणां तेजोवायूनां लब्ध्या स्यावराणामपि सतां गतित्रसेष्वन्तर्भावविवक्षणात्, तथा च तत्त्वार्थसूत्रमप्येवं व्यवस्थितं “पृथिव्यम्बुवनस्पतयः स्यावराः ॥ तेजोवायू द्वीन्द्रियादयश्च त्रसाः” (तत्त्वा० अ० २ सू० १३-१४) इति, तत्र ‘यथोद्देशं निर्देश’ इति प्रथमतः पृथिवीकायिकप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं पुढविकाइया? २ दुविहा पं०, तं०—सुहुमपुढविकाइया य वायरपुढविकाइया य ॥ (सू० ११)

अथ के ते पृथिवीकायिकाः?, सूरिराह—पृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च बदरपृथिवीकायिकाश्च, तत्र सूक्ष्मनामकर्मोद्दयात्सूक्ष्मा वादरनामकर्मोद्दयात्सु वादराः, कर्मोद्दयजनिते खल्वेते सूक्ष्मवादर्ले, नापेक्षिके बदरामलकयो-

रिव, सूस्माश्च ते पृथिवीकायिकाश्च सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, वादराश्च ते पृथिवीकायिकाश्च वादरपृथिवीकायिकाः, चशब्दौ स्वगताने-
कमेदसूचकौ, सूस्माः सकललोकवर्तिनो वादराः प्रतिनियतैकदेशधारिणः ॥ तत्र सूक्ष्मपृथिवीकायिकप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं सुहुमपुढचिक्काइया ? २ इविहा पं०, तं०—पञ्जत्तगा य अपञ्जत्तगा य ॥ (सू० १२)

अथ के ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः ?, सूरिराह—सूक्ष्मपृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पर्याप्तकाश्चापर्याप्तकाश्च, तत्र पर्या-
प्तिर्नामाहारादिपुद्गलग्रहणपरिणमनहेतुरासनः शक्तिविशेषः, स च पुद्गलोपचयादुपजायते, किमुक्तं भवति ?—उत्पत्तिदेशमागतेन प्रथमं ये
गृहीताः पुद्गलास्तेषां तथाऽन्येषामपि प्रतिसमयं गृह्यमाणानां तत्संपर्कतस्तद्द्रूपतया जातानां यः शक्तिविशेष आहारादिपुद्गलखलरसरू-
पतापादनहेतुर्थयोद्दान्तर्गतानां पुद्गलविशेषाणामाहारपुद्गलखलरसरूपतापरिणमनहेतुः सा पर्याप्तिः, सा च षोढा,
तद्यथा—आहारपर्याप्तिः १ शरीरपर्याप्तिः २ इन्द्रियपर्याप्तिः ३ प्राणापानपर्याप्तिः ४ भाषापर्याप्तिः ५ मनःपर्याप्तिश्च ६, तत्र यथा वाह्य-
माहारमादाय खलरसरूपतया-परिणमयति साऽऽहारपर्याप्तिः १, यथा रसीभूतमाहारं रसाष्टग्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्लक्षणसप्तधातुरू-
पतया परिणमयति सा शरीरपर्याप्तिः २, यथा धातुरूपतया परिणमितमाहारमिन्द्रियरूपतया परिणमयति सा इन्द्रियपर्याप्तिः ३,
यथा पुनरुच्छ्वासप्रायोग्यवर्गणापुद्गलानादायोच्छ्वासरूपतया परिणमय्यालम्ब्य च मुञ्चति सा उच्छ्वासपर्याप्तिः ४, यथा तु भाषाप्रा-
योग्यान् पुद्गलानादाय भाषालेन परिणमय्यालम्ब्य च मुञ्चति सा भाषापर्याप्तिः ५, यथा पुनर्मनःप्रायोग्यवर्गणादलिकमादाय मन-
स्लेन परिणमय्यालम्ब्य च मुञ्चति सा मनःपर्याप्तिः ६, एताश्च यथाक्रममेकेन्द्रियाणां सञ्ज्ञिबर्जानां द्वीन्द्रियादीनां संज्ञिनां च चतु-
ष्पञ्चषट्सङ्ख्या भवन्ति, उत्पत्तिप्रथमसमये एव च एता यथायथं सर्वा अपि युगपन्निष्पादयितुमारभ्यन्ते क्रमेण च निष्ठासुपयान्ति,

तद्यथा—प्रथममाहारपर्याप्तिस्ततः शरीरपर्याप्तिस्तत इन्द्रियपर्याप्तिरित्यादि; आहारपर्याप्तिश्च प्रथमसमय एव निष्पत्तिमुपगच्छति, शेषास्तु प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तेन कालेन, अथाहारपर्याप्तिः प्रथमसमय एव निष्पद्यत इति कथमवसीयते?, उच्यते, इह भगवताऽऽर्यश्यामेन प्र-
ज्ञापनायामाहारपदे द्वितीयोद्देशके सूत्रमिदमपाठि—“आहारपल्लत्तीए अपल्लत्तए णं भंते! किं आहारए अणाहारए?, गोयमा!
नो आहारए अणाहारए” इति, तत आहारपर्याप्त्या अपर्याप्तो विग्रहगतवोपपद्यते नोपपातक्षेत्रमागतोऽपि, उपपातक्षेत्रसमागतस्य
प्रथमसमय एवाहारकत्वात्, तत एकसामायिकी आहारपर्याप्तिर्निवृत्तिः, यदि पुनरुपपातक्षेत्रसमागतोऽप्याहारपर्याप्त्या अपर्याप्तः स्या-
त्तत एवं व्याकरणसूत्रं पठेत्—“सिय आहारए सिय अणाहारए” यथा शरीरादिपर्याप्तिषु ‘सिय आहारए सिय अणाहारए’ इति,
सर्वासामपि च पर्याप्तीनां पर्याप्तिपरिसमाप्तिकालोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणः, पर्याप्तयो विद्यन्ते येषां ते पर्याप्ताः, ‘अभ्रादिभ्य’ इति मत्वर्थीयो-
ऽप्रत्ययः, पर्याप्ता एव पर्याप्तकाः, ये पुनः स्वयोग्यपर्याप्तिपरिसमाप्तिकलास्तेऽपर्याप्ताः अपर्याप्ता एवापर्याप्तकाः, ते द्विधा—लब्ध्या
करणैश्च, तत्र येऽपर्याप्तका एव त्रियन्ते ते लब्ध्याऽपर्याप्तकाः, ये पुनः करणानि—शरीरेन्द्रियादीनि न तावन्निर्वर्तयन्ति अथचावश्यं
निर्वर्तयिष्यन्ति ते करणापर्याप्ताः संप्राप्ताः ॥ सम्प्रति विनेयजनानुग्रहाय शेषवक्तव्यतासङ्ग्रहार्थमिदं सङ्ग्रहणिगाथाद्वयमाह—सरीरो-
गाहणसंघयण संठाणकसाय तह य हुंति सन्नाओ । लेसिंदियसमुग्घाए सन्नी वेए य पल्लत्ती ॥ १ ॥ दिढ्ठी दंसणनाणे जोगुवओगे
तहा किमाहारे । उववायठिई समुग्घाय चवणगराइरागई चेव ॥ २ ॥ अस्य व्याख्या—प्रथमतः सूक्ष्मपृथिवीकायिकानां शरीराणि वक्त-
व्यानि, तदनन्तरमवगाहना, ततः संहननं, तदनन्तरं संस्थानं, ततः कपायाः, ततः कति भवन्ति सञ्ज्ञाः? इति वक्तव्यं, ततो लेश्याः,
तदनन्तरमिन्द्रियाणि, ततः समुद्घाताः, ततः किं सञ्ज्ञिनोऽसञ्ज्ञिनो वा? इति वक्तव्यं, तदनन्तरं वेदो वक्तव्यः, ततः पर्याप्तयो

यथा कति पर्याप्तयः सूक्ष्मपृथिवीकायिकानाम् ? इत्यादि, पर्याप्तियहणमुपलक्षणं तेन तत्रप्रतिपक्षभूता अपर्याप्तयोऽपि वक्तव्या इति द्रष्टव्यं, तदनन्तरं दृष्टिवक्तव्या, ततो दर्शनं, तदनन्तरं ज्ञानं, ततो योगः, तत उपयोगः, तथा किमाहारमाहारयन्ति सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः ? इत्यादि वक्तव्यं, तदनन्तरमुपपातः, तत. स्थितिः, ततः समुद्घातः समुद्घातमधिकृत्य मरणं वक्तव्यमित्यर्थः, तदनन्तरं च्यवनं, ततो गत्यागती इति, इति सर्वसङ्ख्याया त्रयोविंशतिद्वाराणि, तत्र प्रथमद्वारव्याख्यानार्थमाह—

तेसि णं भंते ! जीवाणं कतिसरीरया पणत्ता, गोयमा ! तओ सरीरगा पं०, तं०—ओरालिए तेयए कम्मए॥तेसि णं भंते ! जीवाणं केमहालिया सरीरोगाहणा पं०, गो० ! जहन्नेणं अंगुलासंखेज्जतिभागं उक्कोसेणवि अंगुलासंखेज्जतिभागं ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं सरीरा किंसंघयणा पणत्ता ?, गोयमा ! छेवट्टसंघयणा पणत्ता ॥ तेसि णं भंते ! सरीरा किंसंठिया पं० ?, गोयमा ! मसूरचदसंठिता पणत्ता ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति कसाया पणत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि कसाया पणत्ता, तं जहा—कोहकसाए माणकसाए लोहकसाए ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सण्णा पणत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि पणत्ता, तंजहा—आहारसण्णा जाव परिग्गहसन्ना ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति लेसाओ पणत्ताओ ?, गोयमा ! तिनिलेस्सा पन्नत्ता, तंजहा—किण्हेलेस्सा नीलेस्सा काउलेस्सा ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति इंदियाइं पणत्ताइं ?, गोयमा ! एगे फासिंदिए पणत्ते ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति समुग्घाया पणत्ता ?, गोयमा ! तओ समुग्घाया पणत्ता, तंजहा—

वेयणासमुग्घाते कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए ॥ ते णं भंते ! जीवा किं सन्नी असन्नी ? ,
गोयमा ! नो सन्नी असन्नी ॥ ते णं भंते ! जीवा किं इत्थिवेया पुरिसवेया णपुंसगवेया ? , गो-
यमा ! णो इत्थिवेया णो पुरिसवेया णपुंसगवेया ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति पज्जत्तीओ पण-
त्ताओ ? , गोयमा ! चत्तारि पज्जत्तीओ पणत्ताओ, तंजहा-आहारपज्जत्ती सरीरपज्जत्ती इंदि-
यपज्जत्ती आणपाणुपज्जत्ती । तेसि णं भंते ! जीवाणं कति अपज्जत्तीओ पणत्ताओ ? , गोयमा !
चत्तारि अपज्जत्तीओ पणत्ताओ, तंजहा-आहारअपज्जत्ती जाव आणापाणुअपज्जत्ती ॥ ते णं
भंते ! जीवा किं सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी ? , गोयमा ! णो सम्मदिट्ठी मिच्छा-
दिट्ठी नो सम्ममिच्छादिट्ठी ॥ ते णं भंते ! जीवा किं चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी ओहिदंसणी
केवलदंसणी ? , गोयमा ! नो चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी नो ओहिदंसणी नो केवलदंसणी ॥
ते णं भंते ! जीवा किं नाणी अण्णाणी ? , गोयमा ! नो नाणी अण्णाणी, नियमा दुअण्णाणी,
तंजहा-मतिअन्नाणी सुयअण्णाणी य ॥ ते णं भंते ! जीवा किं मणजोगी वयजोगी कायजोगी ? ,
गोयमा ! नो मणजोगी नो वयजोगी कायजोगी ॥ ते णं भंते ! जीवा किं सागारोवत्ता अणा-
गारोवत्ता ? , गोयमा ! सागारोवत्तावि अणागारोवत्तावि ॥ ते णं भंते ! जीवा किमाहारमा-
हारंति ? , गोयमा ! दब्बतो अणंतपदेसियाइं खेत्तओ असंखेज्जपदेसोगाढाइं कालओ अन्नयर-

समयद्वितीयाहं भावतो वणव(मं)ताहं गंधव(मं)ताहं रसव(मं)ताहं फासव(मं)ताहं ॥ जाहं भावओ
वणमंताहं आ०, ताहं किं एगवण्णाहं आ० दुवण्णाहं आ० तिवण्णाहं आ० चउवण्णाहं आ०
पंचवण्णाहं आ०?, गोयमा! ठाणमग्गणं पडुच्च एगवण्णाहंपि दुवण्णाहंपि तिवण्णाहंपि चउ-
वण्णाहंपि पंचवण्णाहंपि आ०, विहाणमग्गणं पडुच्च कालाहंपि आ० जाव सुक्किलाहंपि आ०,
जाहं वणओ कालाहं आ० ताहं किं एगगुणकालाहं आ० जाव अणंतगुणकालाहं आ०?, गो-
यमा! एगगुणकालाहंपि आ० जाव अणंतगुणकालाहंपि आ० एवं जाव सुक्किलाहं ॥ जाहं
भावतो गंधमंताहं आ० ताहं किं एगगंधाहं आ० दुगंधाहं आ०?, गोयमा! ठाणमग्गणं प-
डुच्च एगगंधाहंपि आ० दुगंधाहंपि आ०, विहाणमग्गणं पडुच्च सुव्भिगंधाहंपि आ० दुव्भिगंधा-
हंपि आ०, जाहं गंधतो सुव्भिगंधाहं आ० ताहं किं एगगुणसुव्भिगंधाहं आ० जाव अणंतगुण-
सुरभिगंधाहं आ०?, गोयमा! एगगुणसुव्भिगंधाहंपि आ० जाव अणंतगुणसुव्भिगंधाहंपि, आ०
एवं दुव्भिगंधाहंपि ॥ रसा जहा वण्णा ॥ जाहं भावतो फासव(मं)ताहं आ० ताहं किं एगफा-
साहं आ० जाव अट्टफासाहं आ०?, गोयमा! ठाणमग्गणं पडुच्च नो एगफासाहं आ० नो दु-
फासाहं आ० नो तिफासाहं आ० चउफासाहं आ० पंचफासाहंपि जाव अट्टफासाहंपि आ०,
विहाणमग्गणं पडुच्च कक्खडाहंपि आ० जाव लुक्खाहंपि आ०, जाहं फासतो कक्खडाहं आ०

ताहं किं एगगुणकक्खडाहं आ० जाव अणंतगुणकक्खडाहं आ०? गोयमा! एगगुणकक्खडा-
इंपि आ० जाव अणंतगुणकक्खडाहंपि आ० एवं जाव लुक्खा णेयव्वा ॥ ताहं भंते! किं पुडाहं
आ० अपुडाहं आ०? गोयमा! पुडाहं आ० नो अपुडाहं आ०, ताहं भंते! ओगाढाहं आ०
अणोगाढाहं आ०? गोयमा! ओगाढाहं आ० नो अणोगाढाहं आ०, ताहं भंते! किमणंतरो-
गाढाहं आ० परंपरोगाढाहं आ०? गोयमा! अणंतरोगाढाहं आ० नो परंपरोगाढाहं आ०, ताहं
भंते! किं अणूहं आ० वायराहं आ०? गोयमा! अणूहंपि आ० वायराहंपि आहारंति, ताहं
भंते! उहं आ० अहे आ० तिरियं आहारंति?, गोयमा! उहंपि आ० अहेवि आ० तिरियंपि
आ०, ताहं भंते! किं आहं आ० मज्झे आ० पल्लवसाणे आहारंति?, गोयमा! आदिंपि आ०
मज्झेवि आ० पल्लवसाणेवि आ०, ताहं भंते! किं सविसए आ० अविसेए आ०?, गोयमा!
सविसए आ० नो अविसेए आ०, ताहं भंते! किं आणुपुब्बि आ० अणाणुपुब्बि आहारंति?,
गोयमा! आणुपुब्बि आहारंति नो अणाणुपुब्बि आहारंति, ताहं भंते! किं तिदिसिं आहारंति,
चउदिसिं आहारंति पंचदिसिं आहारंति उदिसिं आहारंति?, गोयमा! निव्वाघाएणं उदिसिं,
वाघातं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं, उस्सन्नकारणं पडुच्च वणणतो काला
नीला जाव सुक्किलाहं, गंधतो सुब्बिभंगंधाहं दुब्बिभंगंधाहं, रसतो जाव तित्तमहुराहं, फासतो

कखडमडयजाव निद्धलुक्खाइं, तेसिं पोराने वण्णगुणे विप्परिणामइत्ता परिपालइत्ता परिपाइत्ता अप्पाइत्ता आतसरी-
 डइत्ता परिविद्धंसइत्ता अण्णे अपुन्वे वण्णगुणे गंधगुणे जाव फासगुणे उप्पाइत्ता आतसरी-
 रओगाढा पोग्गले सव्वप्पणयाए आहारमाहारंति ॥ ते णं भंते ! जीवा कतोहिंतो उववज्जंति ?
 किं नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खमणुस्सदेवेहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा ! नो नेरइएहिंतो उव-
 वज्जंति, तिरिक्खजोगिणिएहिंतो उववज्जंति, नो देवेहिंतो उववज्जंति, ति-
 रिक्खजोगियपज्जत्तापज्जत्तेहिंतो असंखेज्जवासाडयवज्जेहिंतो उववज्जंति, मणुस्सेहिंतो अकम्म-
 भूमिगअसंखेज्जवासाडयवज्जेहिंतो उववज्जंति, वक्कंतीउववाओ भाणियव्वो ॥ तेसिं णं भंते !
 जीवाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोसुहुत्तं ॥ स-
 ते णं भंते ! जीवा मारणंतियसमुग्घातेणं किं समोहया मरंति असमोहया मरंति ?, गोयमा ! स-
 मोहयावि मरंति असमोहयावि मरंति ॥ ते णं भंते ! जीवा अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं गच्छंति ?
 कहिं उववज्जंति ?-किं नेरइएसु उववज्जंति तिरिक्खजोगिएसु उ० मणुस्सेसु उ० देवेसु उवव० ?,
 गोयमा ! नो नेरइएसु उववज्जंति तिरिक्खजोगिएसु उ० मणुस्सेसु उ० णो देवेसु उवव० । किं
 एगिंदिएसु उववज्जंति जाव पंचिंदिएसु उ० ?, गोयमा ! एगिंदिएसु उववज्जंति जाव पंचेदिय-
 तिरिक्खजोगिएसु उववज्जंति, असंखेज्जवासाडयवज्जेसु पज्जत्तापज्जत्ताएसु उव०, मणुस्सेसु अ-

कस्मभ्रमगअंतरदीवगअसंखेज्जवासाडयवज्जेसु पज्जत्तापज्जत्ताएसु उव० ॥ ते णं भंते ! जीवा
कतिगतिका कतिआगतिका पणत्ता ?, गोयमा ! दुगतिया दुआगतिया, परित्ता असंखेज्जा
पणत्ता समणाडसो !, से तं सुहुमपुहचिक्काहया ॥ (सू० १३)

‘तेषां’ सूक्ष्मपृथिवीकायिकाना णमिति वाक्यालङ्कारे ‘भदन्त !’ परमकल्याणयोगिन् ! कति शरीराणि प्रज्ञप्तानि ?, अय कः कमेव-
माह ?, उच्यते, भगवान् गौतमो भगवन्तं श्रीमन्महावीरं, कथमेतद् विनिश्चीयते इति चेद्, उच्यते, निर्वचनसूत्रात्, ननु गौतमोऽपि
भगवान् उपचितकुशलमूलो गणधरस्तीर्थकरभाषितमावृत्तापदत्रयश्रवणमात्रावाप्तप्रकृष्टश्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमश्चतुर्दशपूर्वविद् विवक्षिता-
र्थपरिज्ञानसमन्वित एव तत. किमर्थं पृच्छति ?, तथाहि-न चतुर्दशपूर्वविद्ः प्रज्ञापनीय किञ्चिद्विदितमस्ति, विशेषतः सर्वाक्षरसं-
निपातिनः संभिन्नश्रोतसो भगवतो गणभृतः सर्वोत्कृष्टश्रुतलब्धिसमन्वितस्य गौतमस्य, उक्तं च—“सर्वातीते वि भवे साहइ जं वा
परो उ पुच्छेज्जा । न य णं अणाइसेसी वियाणई एस छउमत्थो ॥ १ ॥” उच्यते, शिष्यसंप्रत्ययार्थं, तथाहि-जानत्रेव भगवान्
अन्यत्र विनेयेभ्यः प्रतिपाद्य तत्संप्रत्ययनिमित्तं भूयोऽपि भगवन्तं पृच्छतीति, अथवा गणधरप्रभृतीर्थकरनिर्वचनरूपं किञ्चित्सूत्रमिती-
त्यमधिकृतसूत्रकारः सूत्रं रचितवान्, यदिवा संभवति भगवतोऽपि स्वल्पोऽनाभोगः छद्मस्थत्वादिति पृच्छति, उक्तं च—“न हि
नामानाभोगश्छद्मस्थस्येह कस्यचिन्नास्ति । ज्ञानावरणीयं हि ज्ञानावरणप्रकृति कर्म ॥ १ ॥” इति कृतं प्रसङ्गेन, प्रस्तुतमुच्यते, भग-
वानाह-गोयमेत्यादि, अनेन लोकप्रथितमहागोत्रविशिष्टाभिधायकेनामत्रणध्वनिनाऽऽमन्त्रयन्निदं ज्ञापयति-प्रधानासाधारणगुणेनोत्साह्य

१ सख्यातीतानपि भवान् साधयति यद्वा परं पृच्छेत् । न चानतिशायी विजानात्येप छद्मस्थः (इति) ॥ १ ॥

विनेयस्य घर्मः कथनीयः, इत्थमेव सम्यक्प्रतिपत्तियोगादिति, त्रीणि शरीराणि प्रज्ञप्तानि, इह शरीराणि पञ्च भवन्ति, तद्यथा—औदारिकं वैक्रियमाहारकं तैजस कार्मणं च, तत्रोदारं—प्रधानं, प्राधान्यं चास्य तीर्थकरगणधरशरीराण्यधिकृत्य, ततोऽन्यस्यानुत्तरशरीरस्यापि अनन्तरगुणहीनत्वात्, यद्वा उदारं सातिरेकयोजनसहस्रमानत्वात् शेषशरीरापेक्षया बृहत्प्रधानं, बृहत्ता चास्य वैक्रियं प्रति भवधारणीयसहशरीरापेक्षया द्रष्टव्या, अन्ययोत्तरवैक्रियं योजनलक्षमानमपि लभ्यते, उदारमेव औदारिकं, विनयादिपाठादिकण् १, तथा विविधा विशिष्टा वा क्रिया विक्रिया तस्यां भव वैक्रियं, तथाहि—तदेकं भूलाऽनेकं भवति अनेकं भूत्वा एकं तथाऽणु भूत्वा महद्भवति महच्च भूत्वाऽणु तथा खचरं भूत्वा भूमिचरं भवति भूमिचरं भूत्वा खचरं तथा दृश्यं भूत्वाऽदृश्यं भवति अदृश्यं भूत्वा दृश्यमिति, तच्च द्विविधम्—औपपातिकं लब्धिप्रत्ययं च, तत्रौपपातिकमुपपातजन्मनिमित्तं, तच्च देवनारकाणां, लब्धिप्रत्ययं तिर्यग्मनुष्याणां २, तथा चतुर्दशपूर्वविदां तीर्थकरस्फातिदर्शनादिकतथाविधप्रयोजनोत्पत्तौ सत्यां विशिष्टलब्धिवशादाद्भियते—निर्वर्त्यते इत्याहारकं, 'कृद्धुलक'-मिति वचनात्कर्मणि बुब्, यथा पादहारक इत्यत्र, उक्तं च—'कैलंसि समुत्पन्ने सुयकेवल्लिणा विसिष्टलद्धीए । जं एत्थ आहरिज्जइ भणंति आहारगं तं तु ॥ १ ॥' कार्यं चेदम्—'पैणिदयरिद्धिदंसण सुहुमपयत्थावगाहहेडं वा । संसयवोच्छेत्यथं गमणं जिणपाय-मूलंसि ॥ १ ॥' एतच्चाहारकं कदाचनापि लोके सर्वथाऽपि न भवति, तच्चाभवनं जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतः षण्मासान् यावत्, उक्तं च—'आहारगाइ लोगे छम्मासा जा न होत्तिवि कयाइं । उक्कोसेणं नियमा एकं समयं जहत्तेणं ॥ १ ॥' आहारकं च शरीरं

१ कार्यं समुत्पन्ने श्रुतकेवल्लिना विशिष्टलब्ध्या । यदत्राहियते भणन्त्याहारक तत्तु ॥ १ ॥ २ प्राणिदयाऋद्धिदर्शनसूक्ष्मपदार्थावगाहहेतवे वा । सशय-
स्युच्छेदार्यं गमनं जिनपादमूले ॥ १ ॥ ३ आहारकादयो नियमालोके षण्मासान् यावन्न भवन्त्यपि कदाचित् । उत्कृष्टतो नियमात् एकं समय जघन्येन ॥ १ ॥

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ १४ ॥

वैक्रियशरीरोपेक्षयाऽऽत्यन्तशुभं स्वच्छस्फटिकशिलेव शुभ्रपुद्गलसमूहात्मकं ३, तथा तेजसां-तेजःपुद्गलानां विकारस्तैजसं 'विकार' इत्यण्, तत् औष्मल्लिङ्गं मुक्ताहारपरिणमनकारणं, ततश्च विशिष्टतपःसमुत्थलब्धिविशेषस्य पुंसस्तेजोलेश्याविनिर्गमः, उक्तं च—“सर्वस्वस्य उम्ह-सिद्धं रसाइआहारपाकजणगं च । तेयगलद्धिनिमित्तं च तेयगं होइ नायव्वं ॥ १ ॥” ४, तथा कर्मणो जातं कर्मजं, किमुक्तं भवति ?—कर्मपरमाणव एवात्मप्रदेशैः सह क्षीरनीरवदन्योऽन्यानुगता सन्तः शरीररूपतया परिणताः कर्मजं शरीरमिति, अत एवैतदन्यत्र कर्मणमित्युक्तं, कर्मणो विकारः कर्मणमिति, तथा चोक्तम्—“कर्मविकारो कर्मणमट्टविहविचित्तकम्मनिष्फन्नं । सर्वेसिं सरीराणं कारणभूयं मुणेयव्वं ॥ १ ॥” अत्र 'सर्वेसि'मिति सर्वेषामौदारिकादीनां शरीराणां कारणभूतं-बीजभूतं कर्मणं शरीरं, न खल्वामूलमुच्छिन्ने भवप्रपञ्चप्ररोहबीजभूते कर्मणे वपुषि शेषशरीरप्रादुर्भावः, इदं च कर्मजं शरीरं जन्तोर्गत्यन्तरसङ्क्रान्तौ साधकतमं कारणं, तथाहि-कर्मजेनैव वपुषा तैजससहितेन परिकरितो जन्तुर्मरणदेशमपहायोत्पत्तिदेशमभिसर्पति, ननु यदि तैजससहितकर्मण-वपुःपरिकरितो गत्यन्तरं संक्रामति तर्हि स गच्छन्नागच्छन् कस्मान्न दृष्टिपथमवतरति ?, उच्यते, कर्मपुद्गलानां तैजसपुद्गलानां चाति-सूक्ष्मतया चक्षुरादीन्द्रियागोचरत्वात्, तथा च परतीर्थिकैरप्युक्तम्—“अन्तरा भवदेहोऽपि, सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्यते । निष्कामन् प्रवि-शन् वाऽपि, नाभावोऽनीक्षणादपि ॥ १ ॥” एतेषां पञ्चानां शरीराणां मध्ये यानि त्रीणि शरीराणि सूक्ष्मपृथिवीकायिकाना तानि नामप्राहमुपदर्शयति—तंजहा-ओरालिए तेयए कम्मए, वैक्रियाहारके तु तेषां न संभवतो, भवस्वभावत एव तल्लब्धिश्चान्यत्वात् ।

१ सर्वस्यौष्मसिद्ध रसाद्याहारपाकजनक च । तेजोलब्धिनिमित्तं च तैजस भवति ज्ञातव्यम् ॥ १ ॥ २ कर्मविकार कर्मणमष्टविधविचित्रकर्मनिष्पन्नम् । सर्वेषां शरीराणां कारणभूतं मुणितव्यं ॥ १ ॥

१ प्रतिपत्ता-
सूक्ष्मपृ-
थ्वीकायाः
सू० १३

॥ १४ ॥

अधुनाऽवगाहनाद्वारमाह—‘तेसिणं भंते!’ इत्यादि सुगमं, नवरं जघन्यपदोत्कृष्टपदयोस्तुल्यश्रुतावपि जघन्यपदादुत्कृष्टपदमधिकमव-
 सातव्यम् ॥ संहननद्वारमाह—तेसिणमित्यादि, तेषां भदन्त ! जीवानां शरीरकाणि किंसंहननानि प्रज्ञप्तानि ?, संहननं नामास्थिनिचय-
 रूपं, तच्च षोढा, तद्यथा—वज्रऋषभनाराचं ऋषभनाराचं नाराचमर्द्धनाराचं कीलिका छेदवर्त्ति च, तत्र वज्रं—कीलिका ऋषभः—परि-
 वेष्टनपट्टः नाराचस्तूभयतो मर्कटबन्धः ततश्च द्वयोरश्लोरुभयतो मर्कटबन्धेन बद्धयोः पट्टाकृतिं गच्छता तृतीयनाम्ना परिवेष्टितयो-
 रुपरि तदस्थित्रयभेदि कीलिकाल्यं वज्रनामकमस्थि यत्र भवति तद्वज्रऋषभनाराचसञ्ज्ञं प्रथमं संहननं १, यत्पुनः कीलिकारहितं
 संहननं तत् ऋषभनाराचं द्वितीयं संहननं २, तथा यत्राश्लोर्मर्कटबन्ध एव केवलस्तन्नाराचसञ्ज्ञं तृतीयं संहननं ३, यत्र पुनरेक-
 पार्थे मर्कटबन्धो द्वितीये च पार्थे कीलिका तदर्द्धनाराचं चतुर्थं संहननं ४, तथा यत्रास्थीनि कीलिकामात्रवद्धानि तत्कीलिकाल्यं प-
 ञ्चमं संहननं ५, तथा यत्रास्थीनि परस्परं छेदेन वर्त्तन्ते न कीलिकामात्रेणापि बन्धस्तत् षष्ठं छेदवर्त्ति, तच्च प्रायो मनुष्यादीनां नित्यं
 स्नेहाभ्यद्गारूपं परिशीलनामपेक्षते ६, इत्थं षोढा संहननसम्भवे संशयः—तेषां शरीराणि किंसंहननानि प्रज्ञप्तानि ? इति, भगवानाह
 —गौतम ! छेदवर्त्तिसंहननानि प्रज्ञप्तानि, अयमत्राभिप्रायः—यद्यपि सूक्ष्मपृथिवीकायिकानामस्थ्यभावस्तथाऽप्यौदारिकशरीरिणामस्थ्या-
 लकेन संहननेन यः शक्तिविशेष उपजायते सोऽप्युपचारात्संहननमिति व्यवह्रियते, शक्तिविशेषश्चात्यन्तमल्पीयान् सूक्ष्मपृथिवीकायि-
 कानामप्यस्त्यौदारिकशरीरित्वात्, जघन्यश्च शक्तिविशेषश्छेदवर्त्तिसंहननविषय इति तेषामपि छेदवर्त्तिसंहननमुक्तम् ॥ गतं संहननद्वारं,
 सम्प्रति संस्थानद्वारमाह—‘तेसिणं भंते!’ इत्यादि सुगमं, नवरं ‘मसूरगचंद्रसंठिया’ इति, मसूरकाल्यस्य—धान्यविशेषस्य यश्चन्द्राकृति
 इलं स मसूरकचन्द्रस्तद्वदनुसंस्थितानि मसूरकचंद्रसंस्थितानि, अत्रायं भावार्थः—इह जीवानां षट् संस्थानानि, तानि च समचतुरस्रादीनि

वक्ष्यमाणलक्षणानि, तेषामाद्यानि पञ्च संस्थानानि मसूरचन्द्रकाकारे न संभवन्ति, तल्लक्षणायोगात्, तत इदं मसूरचन्द्रकाकारं संस्थानं
हुण्डं प्रतिपत्तव्यं, सर्वत्रासंस्थितत्वरूपस्य तल्लक्षणस्य योगात्, जीवानां संस्थानान्तराभावाच्च, आह च मूलटीकाकारः—“संस्थानं म-
सूरचन्द्रकसंस्थितमपि हुण्डं, सर्वत्रासंस्थितत्वेन तल्लक्षणयोगात्, जीवानां संस्थानान्तराभावाच्चे”ति ॥ गतं संस्थानद्वारमधुना कपाय-
द्वारमाह—‘तेसिणं भंते !’ इत्यादि, तेषां भदन्त ! सूक्ष्मपृथ्वीकाधिकानां कति कपायाः प्रज्ञताः ? तत्र कपाया नाम कष्यन्ते—हिंस्यन्ते
परस्परमस्मिन् प्राणिन इति कप. —संसारस्तमयन्ते—गच्छन्त्येभिर्जन्तव इति कषायाः—क्रोधाद्वयः परिणामविशेषाः, तथा चाह—‘गो-
यमे’त्यादि सुगमं, नवरं क्रोधः—अप्रीतिपरिणामः मानो—गर्वपरिणामः माया—निकृतिरूपा लोभो—गार्ह्वर्षलक्षणः, एते च क्रोधादयो-
ऽमीषा मन्दपरिणामतयाऽनुपदर्शितबाह्यशरीरविकारा एवानामभोगतस्तथा तथा वैचित्र्येण भवन्तः प्रतिपत्तव्याः ॥ गतं कषायद्वारं,
सञ्ज्ञाद्वारमाह—‘तेसिणं’मित्यादि सुगमं, नवरं सञ्ज्ञानं सञ्ज्ञा, सा च द्विधा—ज्ञानरूपाऽनुभवरूपा च, तत्र ज्ञानरूपा मतिश्रुताव-
धिमनःपर्यायकेवलभेदात्पञ्चप्रकारा, तत्र केवलसञ्ज्ञा क्षायिकी शेषास्तु क्षायोपशमित्य, अनुभवसञ्ज्ञा—स्वकृतासातवेदनीयादिकर्म-
विपाकोदयससुत्या, इह प्रयोजनमनुभवसञ्ज्ञया, ज्ञानसञ्ज्ञायास्तद्वारेण परिगृहीतत्वात्, तत्राहारसञ्ज्ञा नाम आहाराभिलाषः क्षुद्धे-
दनीयप्रभव. खत्वात्सपरिणामविशेषः, एषा चासातवेदनीयोदयादुपजायते, ‘भयसञ्ज्ञा’ भयवेदनीयोदयजनितत्रासपरिणामरूपा, ‘परि-
ग्रहसञ्ज्ञा’ लोभविपाकोदयससुत्यमूर्छापरिणामरूपा, ‘मैथुनसञ्ज्ञा’ वेदोदयजनिता मैथुनाभिलाषः, एताश्चतस्रोऽपि मोहनीयोदयप्र-
भवाः, एता अपि सूक्ष्मपृथ्वीकाधिकानामव्यक्तरूपाः प्रतिपत्तव्याः ॥ गतं सञ्ज्ञाद्वारमधुना लेश्याद्वारमाह—‘तेसिणं’मित्यादि सुगमं,
नवरं लिश्यति—क्लिष्यते आत्मा कर्मणा सहानयेति लेश्या—कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यादात्मनः शुभाशुभपरिणामः, उक्तं च—‘कृष्णादि-

द्रव्यसाचिव्यात्परिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्येव तत्रार्यं, लेश्याशब्दः प्रवर्तते ॥ १ ॥” सा च षोढा, तद्यथा—कृष्णलेश्या नील-
 लेश्या कापोतलेश्या तेजोलेश्या पद्मलेश्या शुक्ललेश्या च, आसां च स्वरूपं जम्बूफलखादकषट्पुरुषदृष्टान्तेनैवावसातव्यम्—“पंथाओ
 परिभट्टा छण्डुरिसा अडविमञ्जयारंमि । जंबूतरुस्स हेट्टा परोप्परं ते विचिंतेति ॥ १ ॥ निम्मूलखंधसाला गोच्छे पक्के य पडियस-
 डियांई । जह् एएसिं भावा तह् लेसाओवि नायव्वा ॥ २ ॥” अमीषां च सूक्ष्मपृथिवीकायिकानामतिसंछिष्टपरिणामत्वाद्देवेभ्यः सू-
 क्ष्मेष्वनुपादाच्चाद्या एव तिस्रः कृष्णनीलकापोतरूपा लेश्याः, न शेषा इति ॥ गतं लेश्याद्वारंमिदानीमिन्द्रियद्वारस्माह—‘तेसिण’मि-
 त्यादि, इन्द्रियं नाम ‘इदु परसैश्वर्ये’ ‘उदितः’ इति नम्, इन्दनादिन्द्रः—आत्मा सर्वोपलब्धिरूपपरमैश्वर्ययोगात् तस्य लिङ्गं—चिह्नम-
 विनाभाविवि इन्द्रियम्, ‘इन्द्रिय’मिति निपातनसूत्राद्द्रुपनिष्पत्तिः, तत्पञ्चधा, तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियं चक्षुरिन्द्रियं जिह्वेन्द्रियं घ्राणेन्द्रियं
 स्पर्शेन्द्रियं च, एकैकमपि द्विधा—द्रव्येन्द्रियं भावेन्द्रियं च, द्रव्येन्द्रियं द्विधा—निर्घृतिरूपपुष्पकरणरूपं च, तत्र निर्घृतिनाम प्रतिवि-
 शिष्टः संस्थानविशेषः, साऽपि द्विधा—बाह्याऽभ्यन्तरा च, तत्र बाह्या कर्णपर्पटिकादिरूपा, सा च विचित्रा न प्रतिनियतरूपतया निर्देष्टुं
 शक्यते, तथाहि—मनुष्यस्य श्रोत्रे नेत्रयोरुभयपार्श्वतोभाविनी भ्रुवावुपरितनश्रवणवन्धापेक्षया समे, बाजिनो नेत्रयोरुपरि तीक्ष्णे चाग्रभागे
 इत्यादि, अभ्यन्तरा तु निर्घृतिः सर्वेषामप्येकरूपा, तामेवाधिकृत्य चामूनि सूत्राणि प्रावर्तिषत—“सोईदिए णं भंते । किसंठाणसंठिए
 पणत्ते ?, गोयमा ! कलंबुयासंठाणसंठिए पत्तत्ते, चक्खिदिए णं भंते ! किसंठाणसंठिए पत्तत्ते ?, गोयमा ! मसूरचंदसंठाणसंठिए पत्तत्ते,

१ पथ परित्रथा षट् पुरुषा अटवीमध्यभागे । जम्बूतरोरुषत्वात् परस्परं ते विचिन्तयन्ति ॥ १ ॥ निर्मूलं स्कन्धं शाखा प्रशाखा गुच्छात् (छित्त्वा) पक्वानि
 पतितशटितानि (भक्षयाम) । यथैतेषां भावास्तथा लेश्या अपि ज्ञातव्या ॥ २ ॥

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः
॥ १६ ॥

घाणिदिए णं भंते! किसंठाणसंठिए पन्नत्ते?, गोयमा! अइसुत्तसंठाणसंठिए पन्नत्ते, जिंभिदिए णं भंते! किसंठाणसंठिए पन्नत्ते?, गोयमा! खुरप्पसंठाणसंठिए पन्नत्ते, फासिदिए णं भंते! किसंठाणसंठिए पणत्ते?, गोयमा! नाणासंठाणसंठिए पन्नत्ते ॥” इति, इह स्पर्शनेन्द्रियनिवृत्तेः प्रायो न बाह्याभ्यन्तरभेदः, तत्त्वार्थमूलटीकायामनभ्युपगमात्, उपकरणं नाम खड्गस्थानीयाया बाह्यनिवृत्तेर्यो खड्गधारस्थानीया स्वच्छतरपुद्गलसमूहालिकाऽभ्यन्तरा निवृत्तित्तस्याः शक्तिविशेषः, इदं चोपकरणरूपं द्रव्येन्द्रियमान्तरनिवृत्तेः कथञ्चिदर्थान्तरं, शक्तिशक्तिमतोः कथञ्चिद्भेदात्, कथञ्चिद्भेदश्च सत्यामपि तस्यामान्तरनिवृत्तौ द्रव्यादिनोपकरणस्योपघातसम्भवात्, तथाहि—सत्यामपि कदम्बपुष्पाद्याकृतिरूपायामान्तरायां निवृत्तौ महाकठोरतरघनगर्जितादिना शक्त्युपघाते सति न परिच्छेजुमीशते जन्तवः शब्दादिकमिति, भावेन्द्रियमपि द्विधा—लब्धिरुपयोगश्च, तत्र लब्धिः श्रोत्रेन्द्रियादिविषयस्तदावरणक्षयोपशमः, उपयोगः स्वस्वविषये लब्ध्यनुसारेणात्मनः परिच्छेदव्यापारः, तत्र यद्यपि द्रव्यरूपं भावरूपं चेत्थमिन्द्रियमनेकप्रकारं तथाऽपीह बाह्यनिवृत्तिरूपमिन्द्रियं पृष्ठमवगन्तव्यं, तदेवाधिकृत्य व्यवहारप्रवृत्तेः, तथाहि—बकुलादयः पञ्चेन्द्रिया इव भावेन्द्रियपञ्चकविज्ञानसमन्विता अनुमानतः प्रतीयन्ते तथाऽपि न ते पञ्चेन्द्रिया इति व्यवह्रियन्ते, बाह्येन्द्रियपञ्चकासम्भवात्, उक्तं च—“पंचेन्द्रियो उ बडलो नरो व्व सव्व-विसव्वोवलंभाओ । तहवि न भणइ पंचिदिउ त्ति बड्झिदियाभावा ॥ १ ॥” ततो द्रव्येन्द्रियमधिकृत्य निर्वचनसूत्रमाह—“गोयमे”त्यादि सुगमम् ॥ गतमिन्द्रियद्वारमधुना समुद्घातद्वारं, तत्र समुद्घाताः सप्त, तद्यथा—वेदनासमुद्घातः १ कषायसमुद्घातः २ मारणसमुद्घातः ३ वैक्रियसमुद्घातः ४ तैजससमुद्घातः ५ आहारकसमुद्घातः ६ केवलिसमुद्घातश्च ७, तत्र वेदनायाः समुद्घातो वेदनासमुद्घातः,

१ पञ्चेन्द्रिय एव बकुलो नर इव सर्वविषयोपलम्भात् । तथापि न माप्यते पञ्चेन्द्रिय इति बाह्येन्द्रियमाभावात् ॥ १ ॥

स चासातवेदनीयकर्माश्रयः १, कषायेण-कषायोदयेन समुद्घातः कषायसमुद्घातः, स च कषायचारित्रमोहनीयकर्माश्रयः २, मरणे भवो मारणः, स चासौ समुद्घातश्च मारणसमुद्घात. ३, वैक्रिये प्रारभ्यमाणे समुद्घातो वैक्रियसमुद्घातः, स च वैक्रियशरीरनामकर्माश्रय. ४, (तैजसेन हेतुभूतेन समुद्घातसैजससमुद्घातः तैजसशरीरनामकर्माश्रयः) ५, आहारके प्रारभ्यमाणे समुद्घात आहारकसमुद्घातः, स चाहारकशरीरनामकर्माश्रयः ६, केवलनि अन्तर्मुहूर्तभावपरमपदे समुद्घातः केवलिसमुद्घातः ७ । अथ समुद्घात इति कः शब्दार्थः ?, उच्यते-समिति-एकीभावे उत्-प्रावत्ये एकीभावेन प्रावत्येन घातः समुद्घातः, केन सह एकीभावगमनम् ? इति चेद्, उच्यते, अर्थद्वेदनादिभिः, तथाहि-यदा आत्मा वेदनादिसमुद्घातगतो भवति तदा वेदनाद्यनुभवज्ञानपरिणत एव भवति नान्यज्ञानपरिणतः, प्रावत्येन घातः कथम् ? इति चेद्, उच्यते, इह वेदनादिसमुद्घातपरिणतो बहून् वेदनीयादिकर्मपुद्गलान् कालान्तरानुभवयोग्यानुदीरणाकरणेनाकृष्योदयावलिकायां प्रक्षिप्यानुभूयानुभूय निर्जेरयति, आत्मप्रदेशेभ्यः शातयतीति भावः, तत्र वेदनासमुद्घातगत आत्मा वेदनीयकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, तथाहि-वेदनाकरालितो जीवः स्वप्रदेशानन्तानन्तकर्मपरमाणुवेष्टितान् शरीराद्बहिरपि विक्षिपति, तैश्च प्रदेशैर्वेदनजनघनादिरन्ध्राणि कर्णस्कन्धाद्यन्तरालानि चापूर्यायामतो विस्तरश्च शरीरमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्यान्तर्मुहूर्तं यावद्वतिष्ठते, तस्मिन्श्चान्तर्मुहूर्ते प्रभूतासातवेदनीयकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, कषायसमुद्घातसमुद्धतः कषायाख्यचारित्रमोहनीयकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, तथाहि-कषायोदयसमाकुलो जीवः स्वप्रदेशान् बहिर्विक्षिप्य तैर्वेदनोदरादिरन्ध्राणि कर्णस्कन्धाद्यन्तरालानि चापूर्यायामविस्तराभ्यां देहमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्य वर्त्तते, तथाभूतश्च प्रभूतकषायकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, एवं मरणसमुद्घातगत आयुःकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, वैक्रियसमुद्घातगतः पुनर्जीवः स्वप्रदेशान् शरीराद्बहिर्निष्काश्य शरीरवि-

क्मन्वाहृत्यमानमायामतः सङ्क्षेपयोजनप्रमाणं दण्डं निस्तृजति, निस्तृज्य च यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्वद्धान् शातयति, तथा चोक्तम्—“वेउब्बियसमुग्घाए णं समोहणइ २ ता सस्सिजाइं जोयणाइं दंडं निसिरइ, निसिरित्ता अहावायरे पुग्गले परिसाडेइ ” इति, तैजसाहारकसमुद्घातौ वैक्रियसमुद्घातवदवसातव्यौ, केवलं तैजससमुद्घातगततैजसशरीरनामकर्मपुद्गलपरिशात करोति, आहारकसमुद्घातगत आहारकशरीरनामकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, केवलिसमुद्घातसमुद्धतस्तु केवली सदसद्वेदनीयशुभाशुभना- मोच्चनीचैर्गोत्रकर्मपुद्गलपरिशातं (करोति), केवलिसमुद्घातवर्जाः शेषा. पडपि समुद्घाताः प्रत्येकमान्तमौहूर्त्तिकाः, केवलिसमुद्घातः पुन- रष्टसामयिकः, उक्तं च प्रज्ञापनायाम्—“वेयणासमुग्घाए णं कइसमइए पणत्ते ?, गोयमा ! असंखेजसमइए अंतुहुत्ते, एवं जाव आहार- गसमुग्घाए ॥ केवलिसमुग्घाए णं भंते ! कइसमइए पणत्ते ?, गोयमा ! अट्टसमइए पणत्ते ॥” इति, तदेवमनेकसमुद्घातसम्भवे सूक्ष्म- पृथिवीकायिकानां तान् पृच्छति—‘तेसिणं भंते’ इत्यादि सुगमं, नवरं वैक्रियाहारकतैजसकेवलिसमुद्घाताभावो वैक्रियादिलब्धभावात् ॥ गतं समुद्घातद्वारं, सम्प्रति सञ्ज्ञिद्वारमाह—‘ते णं भंते’ इत्यादि, ‘ते’ सूक्ष्मपृथिवीकायिका. णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! किं स- ङ्खिनोऽसञ्खिनो वा ?, सञ्ज्ञानं सञ्ज्ञा—भूतभवद्भावविभावस्वभावपर्यौलोचनं सा विद्यते येषां ते सञ्ज्ञिनः—विशिष्टस्तरणादिरूपमनो- विज्ञानभाज इत्यर्थः, यथोक्तमनोविज्ञानविकला असञ्ज्ञिनः ?, अत्र भगवान्निर्वचनमाह—गौतम ! नो सञ्ज्ञिन, किन्त्वसञ्ज्ञिन, वि- शिष्टमनोलब्धभावात्, हेतुवादोपदेशेनापि न सञ्ज्ञिनः, अभिसंधारणपूर्विकायाः करणशक्तेरभावात्, इहासञ्ज्ञिन इत्येव सिद्धे नो सञ्ज्ञिन इति प्रतिषेधः प्रतिषेधप्रधानो विधिरयमिति ज्ञापनार्थः, प्रतिपाद्यस्य प्रकृतिसावयत्वादिति । गतं सञ्ज्ञिद्वारं, वेदनाद्वारमाह —‘ते णं भंते !’ इत्यादि ॥ ‘इत्थिवेयगा’ इति स्त्रिया. वेदो येषां ते स्त्रीवेदकाः, एवं पुरुषवेदका नपुंसकवेदका इत्यपि भावनीयं, तत्र

स्त्रियाः पुंस्यभिलाषः स्त्रीवेदः, पुंसः स्त्रियामभिलाष. पुंवेदः, उभयोरप्यभिलाषो नपुंसकवेदः, भगवानाह—गौतम ! न स्त्रीवेदका न पुरुषवेदकाः, नपुंसकवेदकाः संसूच्छिमत्वात्, 'नारकसंमूच्छिमा नपुंसका' इति भगवद्वचनम् ॥ पर्याप्तिद्वारमाह—“तेसि णं भंते” इत्यादि, सुगमं, पर्याप्तिप्रतिपक्षा अपर्याप्तिस्तान्निरूपणार्थमाह—‘तेसि णं भंते !’ इत्यादि पाठसिद्धं, नवरं चतस्रोऽप्यपर्याप्तयः करणापेक्षया द्रष्टव्याः, लब्ध्यपेक्षया त्वेकैव प्राणापानापर्याप्तिः, यस्मादेवमागमः—इह लब्ध्यपर्याप्तका अपि नियमादाहारशरीरेन्द्रियपर्याप्तिसिपरिसमा-प्रावेव त्रियन्ते नार्वाक्, यत आगामिभवायुर्वद्धा त्रियन्ते सर्वे एव देहिन्, तच्चाहारशरीरेन्द्रियपर्याप्तानामेव बन्धमायातीति ॥ स-म्प्रति दृष्टिद्वारमाह—‘ते णं भंते !’ इत्यादि सुगमं, नवरं सम्यग्—अविपरीता दृष्टिः—जिनप्रणीतवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिर्येषां ते सम्यग्दृष्टयः; मिथ्या—विपर्यस्ता दृष्टिर्येषां भक्षितहृत्पूरपुरूपस्य सिते पीतप्रतिपत्तिवत् मिथ्यादृष्टयः; एकान्तसम्यग्प्रमिथ्यारूपप्रतिपत्तिकलाः स-म्यग्मिथ्यादृष्टयः; निर्वचनसूत्रं—“गोयमे”त्यादि, सुगमं, नवरं सम्यग्दृष्टित्वप्रतिषेधः सासादनसम्यक्त्वस्यापि तेषामसम्भवात्, सासा-दनसम्यक्त्ववतां तन्मध्ये उत्पादाभावात्, ते ह्यतिसंछिष्टपरिणामाः, सास्वादनसम्यक्त्वपरिणामस्तु मनाक् शुभ इति तन्मध्ये सासा-दनसम्यक्त्ववतामुत्पादाभावः, अत एव सदा संछिष्टपरिणामत्वात्तेषां सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वपरिणामोऽपि न भवति, नापि सम्यग्मिथ्या-दृष्टिः सन् तन्मध्ये उत्पद्यते, “न सम्ममिच्छो कुणइ काल” इति वचनात् ॥ गतं दृष्टिद्वारमधुना दर्शनद्वारमाह—दर्शनं नाम सामा-न्यविशेषालके वस्तुनि सामान्यावबोधः, तच्चतुर्था, तद्यथा—चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनं केवलदर्शनं च, तत्र सामान्यविशेषालके वस्तुनि चक्षुषा दर्शनं—रूपसामान्यपरिच्छेदश्चक्षुर्दर्शनम्, अचक्षुषा—चक्षुर्वर्जशेषेन्द्रियमनोभिर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनम्, अवधिरेव दर्शनं—रूपिसामान्यग्रहणमवधिदर्शनं, केवलमेव दर्शनं—सकलजगद्भाविवस्तुसामान्यपरिच्छित्तिरूपं केवलदर्शनं, तत्र किमेषां दर्शनमिति

जिज्ञासुः पृच्छति—‘ते णं भंते’ इत्यादि पाठसिद्धं, नवरमचक्षुर्दर्शनित्वं स्पर्शनेन्द्रियापेक्षया, शेषदर्शनप्रतिषेधः सुज्ञानः ॥ गतं दर्शन-
द्वारं, ज्ञानद्वारमाह—‘ते णं भंते जीवा’ इत्यादि, अज्ञानत्वं मिथ्यादृष्टित्वात्, तदपि चाज्ञानत्वं मत्यज्ञानश्रुताज्ञानापेक्षया, तथा चाह
—‘नियमा दुअणणी’त्यादि पाठसिद्धं, नवरं तदपि मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं च शेषजीवादरादिराशयेक्षयाऽत्यन्तमल्पीयः प्रतिपत्तव्यं,
यत उक्तम्—‘सर्वेनिकुट्टो जीवस्य दृष्ट उपयोग एष वीरेण । सूक्ष्मनिगोदापर्योप्तानां स च भवति विज्ञेयः ॥ १ ॥ तस्मात्प्रभृति
ज्ञानविद्युद्धिर्दृष्टा जिनेन जीवानाम् । लब्धनिमित्तैः करणैः कायेन्द्रियवागमनोदृग्भिः ॥ २ ॥’ योगद्वारमाह—‘ते णं भंते’ इत्यादि
पाठसिद्धम् ॥ गतं योगद्वारमधुनोपयोगद्वारं, तत्रोपयोगो द्विविधः—साकारोऽनाकारश्च, तत्राकारः—प्रतिवस्तु प्रतिनियतो ग्रहणपरिणाम.
‘आगारो उ विसेसो’ इति वचनात्, सह आकारो यस्य येन वा स साकारो—ज्ञानपञ्चकमज्ञानत्रिकं, यथोक्ताकारविकलोऽनाकारः, स
चक्षुर्दर्शनादिको दर्शनचतुष्टयात्मकः, उक्तं च—‘ज्ञानाज्ञाने पञ्च त्रिविकल्पे सोऽष्टधा तु साकारः । चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदृग्विषय-
स्त्वनाकारः ॥ १ ॥’ तत्र क एषामुपयोगः ? इति जिज्ञासुः पृच्छति—‘ते णं भंते !’ इत्यादि निगदसिद्धं, नवरं साकारोपयोगोपयुक्ता
मत्यज्ञानश्रुताज्ञानोपयोगापेक्षया, अनाकारोपयोगोपयुक्ता अचक्षुर्दर्शनोपयोगापेक्षयेति ॥ साम्प्रतमाहारद्वारमाह—‘ते णं भंते’ इत्यादि,
‘ते’ सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! जीवाः किमाहारमाहारयन्ति ? भगवानाह—गौतम ! ‘द्रव्यतो’ द्रव्यस्वरूप-
पर्यालोचनायामनन्तप्रादेशिकानि द्रव्याणि, अन्यथा ग्रहणासम्भवात्, न हि सङ्ख्यातप्रदेशात्मका असङ्ख्यातप्रदेशात्मका वा स्कन्धा
जीवस्य ग्रहणप्रायोग्या भवन्ति, क्षेत्रतोऽसङ्ख्यातप्रदेशावगाढानि, कालतोऽन्यतरस्थितिकानि—जघन्यस्थितिकानि मध्यमस्थितिकानि उ-
त्कृष्टस्थितिकानि चेति भावार्थः, स्थितिरिति चाहारयोग्यस्कन्धपरिणामत्वेऽवस्थानं प्रत्येतव्यम्, आह च मूलटीकाकारः—‘काल-

तोऽन्तरस्थितीति तद्भावावस्थानेन जघन्यादिरूपां स्थितिमधिकृत्ये”ति, भावतो वर्णवन्ति रसवन्ति स्पर्शवन्ति च, प्रति-
 परस्माण्वैकैवर्णगन्धरसद्विस्पर्शभावात्, “एवं जहा पणवणाए” इत्यादि, ’ ‘एवम्’ उक्तेन प्रकारेण यथा प्रज्ञापनायामष्टाविंशतितमे
 आहारपदे प्रथमोद्देशके तावद्वक्तव्यं यावत् “सिय तिदिसि सिय चउदिसि सिय पंचदिसि”मिति, तच्चैवम्—“जाइं भावतो वणमं-
 ताइं आहारेंति ताइं किं एगवण्णाइं आहारेंति ?, गोयमा ! ठाणमग्गणं पडुच्च एगवण्णाइंपि आहारेंति
 जाव पंचवण्णाइं पि आहारेंति, विहाणमग्गणं पडुच्च कालवण्णाइंपि आहारेंति, जाइं कालवण्णाइंपि
 आहारेंति ताइं किं एगगुणकालाइं आहारेंति जाव दसगुणकालाइं आहारेंति संखिज्जगुणकालाइं आहारेंति असंखेज्जगुणकालाइं आहारेंति
 अणंतगुणकालाइं आहारेंति ?, गोयमा ! एगगुणकालाइंपि आहारेंति जाव अणंतगुणकालाइंपि आहारेंति एवं जाव सुक्खिळाइंपि आ-
 हारेंति, एवं गंधतोवि रसतोवि ॥ जाइं भावतो फासमंताइं आहारेंति ताइं किं एगफासाइं आहारेंति दुफासाइं आहारेंति जाव अट्ट-
 फासाइं आहारेंति ?, गोयमा ! ठाणमग्गणं पडुच्च नो एगफासाइं आहारेंति नो दुफासाइं आहारेंति नो तिफासाइंपि आहारेंति चउ-
 फासाइंपि आहारेंति जाव अट्टफासाइंपि आहारेंति, विहाणमग्गणं पडुच्च कक्खळाइंपि आहारेंति जाव लुक्खाइंपि आहारेंति ॥ जाइं
 फासतो कक्खळाइंपि आहारेंति ताइं किं एगगुणकक्खळाइं आहारेंति जाव अणंतगुणकक्खळाइंपि आहारेंति ?, गोयमा ! एगगुणकक्ख-
 षाइंपि आहारेंति जाव अणंतगुणकक्खळाइंपि आहारेंति, एवं अट्टवि फासा भाणियव्वा जाव अणंतगुणलुक्खाइंपि आहारेंति ॥ जाइं
 मंते ! अणंतगुणलुक्खाइं आहारेंति ताइं मंते ! किं पुट्टाइं आहारेंति अपुट्टाइं आहारेंति ?, गोयमा ! पुट्टाइं आहारेंति नो अपुट्टाइं
 आहारेंति, जाइं पुट्टाइं आहारेंति ताइं मंते ! किं ओगाढाइं आहारेंति अणोगाढाइं आहारेंति ?, गोयमा ! ओगाढाइं आहारेंति नो

अणोगाढाई आहारैति, जाई भंते ! ओगाढाई आहारैति ताई किं अणंतरोगाढाई आहारैति परंपरोगाढाई आहारैति ? गोयमा ! अणंतरोगाढाई आहारैति नो परंपरोगाढाई आहारैति, ताई भंते ! किं अणूई आहारैति वायरांई आहारैति ? गोयमा ! अणूईपि आहारैति वायरांईपि आहारैति, जाई भंते ! अणूई आहारैति ताई भंते ! किं उडुं आहारैति अहे आहारैति तिरियं आहारैति ? गोयमा ! उडुंपि आहारैति अहेवि आहारैति तिरियंपि आहारैति ताई किं आंई आहारैति मञ्जे आहारैति पज्जवसाणे आहारैति ? गोयमा ! आंईपि आहारैति मञ्जेवि आहारैति पज्जवसाणे(वि)आहारैति, जाई भंते ! आंईपि आहारैति जाव पज्जवसाणेवि आहारैति ताई किं सविसए आहारैति ? गोयमा ! सविसए आहारैति नो अविसए आहारैति, जाई भंते ! सविसए आहारैति ताई किं आणुपुंवि आहारैति ? गोयमा ! आणुपुंवि आहारैति नो अणुपुंवि आहारैति; जाई भंते ! आणुपुंवि आहारैति ताई किं तिदिसि आहारैति चउदिसि आहारैति पंचदिसि आहारैति छदिसि आहारैति ? गोयमा ! निव्वाधाएणं छदिसि, वाघायं पडुच्च सिय तिदिसि सिय चउदिसि(सिय)पंचदिसिमिति ॥” अस्य व्याख्या—“जाई भावतो वणमंताई” इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगम्, भगवानाह—गौतम ! ‘ठाणमगणं पडुच्चे’ति तिष्ठन्ति विशेषा अस्मिन्निति स्थानं—सामान्यमेकवर्णं द्विवर्णं त्रिवर्णमित्यादिरूपं तस्य मार्गणम्—अन्वेषणं तत्प्रतीत्य, सामान्यचिन्तामाश्रित्येति भावार्थः, एकवर्णान्यपि द्विवर्णान्यपीत्यादि सुगम, नवरं तेषामनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानामेकवर्णत्वं द्विवर्णत्वमित्यादि व्यवहारनयमतापेक्षया, निश्चयनयमतापेक्षया त्वनन्तप्रादेशिकस्कन्धोऽल्पीयानपि पञ्चवर्ण एव प्रतिपत्तव्यः, ‘विहाणमगणं पडुच्चे’त्यादि यावद् [विधानं—विशेषः,] विविक्तम्—इतरव्यवच्छिन्नं धानं—पोषणं स्वरूपस्य यत्तत्प्रतीत्य सामान्यचिन्तामाश्रित्येति शेषः; कृष्णो नील इत्यादि प्रति-

नियतो वर्णविशेष इतियावत्, तस्य मार्गं तत्प्रतीय कालवर्णान्यप्याहारयन्तीत्यादि सुगमं, नवरमेतदपि व्यवहारतः प्रतिपत्तव्यं; नि-
श्रयतः पुनरवश्यं तानि पञ्चवर्णान्येव ॥ 'जाइं वणतो कालवर्णाइं' इत्यादि सुगमं यावदनन्तगुणसुक्किलाइंपि आहारयन्ति, एवं
गन्धरसस्पर्शविषयाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि ॥ 'जाइं भंते ! अणंतगुणलुक्खाइं' इत्यादि, यानि भदन्त ! अनन्तगुणरूक्षाणि, उपल-
क्षणमेतत्—एकगुणकालादीन्यप्याहारयन्ति तानि स्पृष्टानि—आत्मप्रदेशस्पर्शविषयाण्याहारयन्ति उतास्पृष्टानि ?; भगवानाह—स्पृष्टानि
नो अस्पृष्टानि, तत्रात्मप्रदेशैः संस्पर्शनमात्मप्रदेशावगाढक्षेत्राद्गृहिरपि संभवति ततः प्रश्नयति—'जाइं भंते' इत्यादि, यानि भदन्त !
स्पृष्टान्याहारयन्ति तानि किमवगाढानि—आत्मप्रदेशैः सहैकक्षेत्रावस्थायीनि उतानवगाढानि—आत्मप्रदेशावगाढक्षेत्राद्गृहिरवस्थितानि ?,
भगवानाह—गौतम ! अवगाढान्याहारयन्ति नानवगाढानि । यानि भदन्त ! अवगाढान्याहारयन्ति तानि किमन्तरावगाढानि ? , कि-
मुक्तं भवति ?—येष्वाल्मप्रदेशेषु यान्यव्यवधानेनावगाढानि तैराल्मप्रदेशैस्तान्येवाहारयन्ति उत परम्परावगाढानि—एकद्वित्राद्यात्मप्रदेशै-
र्व्यवहितानि ? , भगवानाह—गौतम ! अनन्तरावगाढानि न परम्परावगाढानि । यानि भदन्त ! अनन्तरावगाढान्याहारयन्ति तानि
भदन्त ! अनन्तप्रादेशिकानि द्रव्याणि किमपूनि—स्तोकान्याहारयन्ति उत वादराणि—प्रभूतप्रदेशोपचितानि ? , भगवानाह—अपून्यव्या-
हारयन्ति वादराण्यप्याहारयन्ति, इहाणुत्ववादत्वे तेषामेवाहारयोग्यानां स्कन्धानां प्रदेशस्तोकत्ववाहुल्यापेक्षया प्रज्ञापनामूलटीका-
कारेणापि व्याख्याते इत्यस्माभिरपि तथैवाभिहिते । यानि भदन्त ! अपून्यपि आहारयन्ति तानि किमूर्ध्वप्रदेशस्थितान्याहारयन्ति अ-
धस्तिर्यग्वा ? , इहोर्ध्वधस्तिर्यक्त्वं यावति क्षेत्रे सूक्ष्मपृथिवीकायिकोऽवगाढस्तावत्येव क्षेत्रे तदपेक्षया परिभावीयं, भगवानाह—ऊर्ध्वम-
प्याहारयन्ति—ऊर्ध्वप्रदेशावगाढान्यप्याहारयन्ति, एवमधोऽपि तिर्यगपि । यानि भदन्त ! ऊर्ध्वमप्याहारयन्ति अधोऽप्याहारयन्ति तिर्य-

गप्याहारयन्ति तानि किमादावाहारयन्ति पर्यवसाने आहारयन्ति ? अथमत्राभिप्रायः—सूक्ष्मपृथिवीकायिका ह्यन-
न्तप्रादेशिकानि द्रव्याण्यन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावदुपभोगोचितानि गृह्णन्ति, ततः संशयः—किमुपभोगोचितस्य कालस्यान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणस्यादौ-
प्रथमसमये आहारयन्ति उत मध्ये—मध्यसमयेषु आहोश्चित् पर्यवसाने—पर्यवसानसमये ? भगवानाह—गौतम ! आदावपि मध्येऽपि
पर्यवसानेऽप्याहारयन्ति, किमुक्तं भवति ?—उपभोगोचितकालस्यान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणस्यादिमध्यावसानसमयेऽप्याहारयन्तीति । यानि भदन्त !
आदावपि मध्येऽपि पर्यवसानेऽप्याहारयन्ति तानि भदन्त ! किं स्वविपयानि—स्वोचिताहारयन्ति उताविपयानि—स्वोचिता-
हारायोग्यान्याहारयन्ति ? भगवानाह—गौतम ! स्वविपयाण्याहारयन्ति नो अविपयाणि । यानि भदन्त ! स्वविपयाण्याहारयन्ति तानि
भदन्त ! किमानुपूर्व्याऽऽहारयन्ति अनानुपूर्व्या ? आनुपूर्वी नाम यथाऽऽसन्नं, तद्विपरीताऽनानुपूर्वी, भगवानाह—गौतम ! आनुपूर्व्या,
सूत्रे द्वितीया वृत्तीयार्थे वेदितव्या प्राकृतत्वात्, यथाऽऽचाराङ्गे “अगणिं पुढा” इत्यत्र, आहारयन्ति, नो अनानुपूर्व्या ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्वा,
यथाऽऽसन्नं नातिक्रम्याहारयन्तीति भावः । यानि भदन्त ! आनुपूर्व्याऽऽहारयन्ति तानि भदन्त ! किं ‘तिदिसं’ति तिस्रो दिशः समा-
हृतास्त्रिदिक् तस्मिन् व्यवस्थितान्याहारयन्ति चतुर्दिशि पञ्चदिशि षड्दिशि वा, इह लोकनिष्कृतपर्यन्ते जघन्यपदेऽपि [—जीवावगाहक्षेत्रं—]
त्रिदिग्व्यवस्थितमेव प्राप्यते न द्विदिग्व्यवस्थितमेकदिग्व्यवस्थितं वा, अतस्त्रिदिशारभ्य प्रश्नः कृतः, भगवानाह—गौतम ! ‘निव्वाघाएणं
छद्विसि’मित्यादि, व्याघातो नामालोकाकाशेन प्रतिस्वलनं व्याघातस्याभावो निर्व्याघातं पूर्वपदार्थे नित्यमव्ययीभाव’
इत्यव्ययीभाव. ‘तेन वा वृत्तीयार्था’ इति विकल्पेनाम्भावविधानात् पक्षेऽत्राम्भावः, नियमाद्—अवश्यंतया षड्दिशि व्यवस्थितानि,
षड्भ्यो .दिग्भ्य आगतानीति भावः, द्रव्याण्याहारयन्ति, व्याघातं पुनः प्रतीत्य लोकनिष्कृतादौ स्यात्कदाचिद्विदिशि—तिसृभ्यो दिग्भ्य

आगतानि, कदाचित् चतसृभ्यः कदाचित्पञ्चभ्यः, काऽत्र भावना? इति चेदुच्यते—इह लोकनिष्कृते पर्यन्तेऽधस्यप्रतरामेयकोणावस्थितो यदा सूक्ष्मपृथिवीकायिको वर्त्तते तदा तस्याधस्तादलोकेन व्याप्तत्वात् अधोदिक्पुद्गलाभावः आमेयकोणावस्थितत्वात् पूर्वदिक्पुद्गलाभावो दक्षिणदिक्पुद्गलाभावश्च, एवमधःपूर्वदक्षिणरूपाणा तिसृणां दिशामलोकेन व्यापनात् ता अपास्य या परिशिष्टा ऊर्ध्वोऽपरोत्तरा च दिगव्याहता वर्त्तते तत आगतान् पुद्गलानाहारयन्ति, यदा पुनः स एव पृथिवीकायिकः पश्चिमां दिशमनुसृत्य वर्त्तते तदा पूर्वा दिग-
 भ्यधिका जाता, द्वे च दिशौ दक्षिणाधस्यरूपे अलोकेन व्याहते इति स चतुर्दिगागतान् पुद्गलानाहारयति, यदा पुनरूर्ध्वं द्वितीयादि-
 प्रतरगतपश्चिमदिशमवलम्ब्य तिष्ठति तदाऽधस्यापि दिगभ्यधिका लभ्यते, केवला दक्षिणैवैका पर्यन्तवर्तिनी अलोकेन व्याहतेति पञ्च-
 दिगागतान् पुद्गलानाहारयति । ‘वर्णतौ’ इत्यादि वर्णतः कालनीललोहितहारिद्रशुक्लानि, गन्धतः सुरभिगन्धानि दुरभिगन्धानि वा,
 रसतस्तिक्तानि यावन्मधुराणि, स्पर्शतः कर्कशानि यावद्द्रक्षाणि, तथा तेषामाहार्यमाणानां पुद्गलानां ‘पुराणान्’ अत्रेतानान् वर्णगुणान्
 गन्धगुणान् रसगुणान् स्पर्शगुणान् ‘विपरिणामइत्ता परिपाडइत्ता परिविद्धंसइत्ता’ एतानि चत्वार्यपि पदान्येकार्थिकानि
 विनाशार्थप्रतिपादकानि नानादेशजविनेयानुग्रहार्थमुपात्तानि, विनाशः किमित्याह—अन्यान् अपूर्वान् वर्णगुणान् गन्धगुणान् रसगुणान्
 स्पर्शगुणान् उत्पाद्यात्सशरीरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् ‘सन्वप्पण्याए’ सर्वोत्सना—सर्वैवात्सप्रदेशैराहारमाहाररूपान् पुद्गलानाहारयन्ति ॥
 गतमाहारद्वारं, साम्प्रतमुपपातद्वारमाह—‘ते णं भंते’ इत्यादि, ते भदन्त ! सूक्ष्मपृथिवीकायिका जीवाः ‘कुतः’ केभ्यो जीवेभ्य उद्भूत्यो-
 त्यद्यन्ते?, किं नैरयिकेभ्यः? इत्यादि प्रतीतं, भगवानाह—नौतम ! नो नैरयिकेभ्य इत्यादि पाठसिद्धं, नवरं देवनैरयिकेभ्य उत्पादप्रति-
 वेधो. देवनैरयिकाणां तथाभवस्वभावतया तन्मध्ये उत्पादासम्भवात्, ‘जहा वक्कंतीए’ इति, यथा प्रज्ञापनायां व्युत्क्रान्तिपदे तथा

वक्तव्यं, तच्चैवम्—तिर्यग्योनेभ्योऽप्युत्पादः पर्याप्तिभ्योऽपर्याप्तिभ्यो वा केवलमसङ्ख्यातवर्षायुष्कवर्जितेभ्यः; मनुष्येभ्योऽप्यकर्मभूमिजान्तर-
द्वीपजासङ्ख्यातवर्षायुष्ककर्मभूमिजव्यतिरिक्तेभ्यः पर्याप्तिभ्योऽपर्याप्तिभ्यो वेति ॥ गतमुपपातद्वारमधुना स्थितिद्वारमाह—‘तेसि णं भंते!’
इत्यादि सुगमं, नवरं जघन्यपदादुत्कृष्टपदमधिकमवसेयम् ॥ गतं स्थितिद्वारमधुना समुद्घातमधिकृत्य मरणं विचिन्तयिपुरिदमाह—‘ते
णं भंते जीवा’ इत्यादि सुगमम्, उभयथाऽपि मरणसम्भवात् ॥ च्यवनद्वारमाह—‘ते णं भंते जीवा’ इत्यादि, ‘ते’ सूक्ष्मपृथ्वीका-
यिका भदन्त ! जीवा अनन्तरसुदृढ्य सूक्ष्मपृथिवीकायिकभवादानन्तर्येणोद्धृतेति भावः क्व गच्छन्ति ?—कोत्पद्यन्ते ?, एतेनात्मनो
गमनधर्मकता पर्यायान्तरमधिकृत्योत्पत्तिधर्मकता च प्रतिपादिता, तेन ये सर्वगतमनुत्पत्तिधर्मकं चालानं प्रतिपन्नास्ते निरस्ता द्रष्टव्याः,
तथारूपे सत्यात्मनि यथोक्तप्रश्नार्थासम्भवात्, ‘किं नेरइएसु गच्छन्ति’? इत्यादि सुप्रतीतं, भगवानाह—‘नो नेरइएसु गच्छन्ति’
इत्यादि पाठसिद्धं ‘जहा वक्कंतीए’ इति, यथा प्रज्ञापनायां व्युत्क्रान्तिपदे च्यवनमुक्तं तथाऽऽत्रापि वक्तव्यं, तद्योत्पादवद् भावनीय-
मिति ॥ गतं च्यवनद्वारमधुना गत्यागतिद्वारमाह—‘ते णं भंते जीवा’ इत्यादि, ते भदन्त ! जीवाः ‘कतिगतिकाः?’ कति गतयो येषां
ते कतिगतिकाः, ‘कत्यागतिकाः?’ कतिभ्यो गतिभ्य आगतियेषां ते कत्यागतिकाः, भगवानाह—गौतम ! द्व्यागतिका नरकगतेर्देवगतेश्च
सूक्ष्मेत्पादाभावात्, द्विगतिका नरकगतौ देवगतौ च तत उद्धृतानामुत्पादाभावात्, ‘परीत्ता’ प्रत्येकशरीरिणः, असङ्ख्येया असङ्ख्येय-
लोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् प्रज्ञप्ता मया शेषैश्च तीर्थकृद्भिः, अनेन सर्वतीर्थकृतामविसंवादिवचनतामाह, हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ।
‘से तं सुहुमपुढविकाइया’ त एते सूक्ष्मपृथिवीकायिका उक्ताः ॥ उक्ताः सूक्ष्मपृथिवीकायिका, अधुना वादरपृथिवीकायिकान-
भिधित्सुराह—

से किं तं बायरपुढविकाइया ? २ दुविहा पणत्ता, तंजहा-सण्हयायरपुढविकाइया य खरबायर-
पुढविकाइया य (सू० १४ ॥

‘से किं तं’मित्यादि, अथ के ते वादरपृथिवीकायिकाः ?; सूरिराह-वादरपृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञाप्ताः, तद्यथा-ऋक्ष्णवादरपृ-
थिवीकायिकाश्च खरवादरपृथिवीकायिकाश्च-ऋक्ष्णा नाम चूर्णितलोष्टकल्पा मृदुपृथ्वी तदात्मका जीवा अप्युपचारतः ऋक्ष्णाः ते च
ते वादरपृथिवीकायिकाश्च ऋक्ष्णवादरपृथिवीकायिका, अथवा ऋक्ष्णा चासौ वादरपृथिवी च सा कायः-शरीरं येषां ते ऋ-
क्ष्णवादरपृथ्वीकायाः त एव स्वार्थिकेकप्रत्ययविधानात् ऋक्ष्णवादरपृथिवीकायिका; खरा नाम पृथिवी सङ्घातविशेषं काठिन्यविशेषं
वाऽऽपन्ना तदात्मका जीवा अपि खराः ते च ते वादरपृथिवीकायिकाश्च खरवांदरपृथिवीकायिका; अथवा पूर्ववत्प्रकारान्तरेण स-
मासः; चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ ॥

से किं तं सण्हबायरपुढविकाइया ? २ सत्तविहा पणत्ता, तंजहा-कण्हमत्तिया, भेओ जहा
पणवणाए जाव ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा-पलत्तगा य अपलत्तगा य । तेसि णं
भंते ! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता ? गोयमा ! तओ सरीरगा पं०, तंजहा-ओरालिए तेयए
कम्मए, तं चेव सन्वं नवरं चत्तारि लेसाओ, अवसेसं जहा सुहुमपुढविकाइयाणं आहारो जाव
णियमा छदिसि, उववातो तिरिक्खजोणियमणुस्सदेवेहितो, देवेहिं जाव सोधम्मसाणेहितो,
ठिती जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं । ते णं भंते ! जीवा मारणंति यससु-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २२ ॥

ग्धाएणं किं समोहया मरंति असमोहता मरंति ? गोयमा ! समोहतावि मरंति असमोहतावि मरंति । ते णं भंते ! जीवा अणंतरं उव्यद्वित्ता कहिं गच्छंति ? कहिं उववज्जंति ?—किं नेरहएसु उववज्जंति ?०, पुच्छा, नो नेरहएसु उववज्जंति त्तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति मणुस्सेसु उव० नो देवेसु उव०, तं चेव जाव असंखेज्जासाउवजेहिं । ते णं भंते ! जीवा कतिगतिया कतिआगतिया पणत्ता ? गोयमा ! दुगतिया तिआगतिया परित्ता असंखेज्जा य समणाउसो !, से तं वायरपुढ-
विक्काइया । सेत्तं पुढविकाइया ॥ (सू० १५)

‘से किं त’मित्यादि, अथ के ते ऋक्ष्णवादरपृथिवीकायिकाः ? , सूरिराह—ऋक्ष्णवादरपृथिवीकायिकाः सप्तविधा. प्रज्ञाता., तदेव सप्तविधत्वं दर्शयन्ति, तद्यथा—ऋक्ष्णमृत्तिका इत्यादि ‘भेदो भाणियव्वो जहा पणवणाए जाव तत्थ नियमा असंखिज्जा’ इति, भेदो वा-
दरपृथिवीकायिकानां द्विविधानामपि तथा भणितव्वो यथा प्रज्ञापनायां, स च तावद् यावत् “तत्थ नियमा असंखेज्जा” इति पदं, स चैवम्—किण्हूमत्तिया नीलमत्तिया लोहियमत्तिया हालिइमत्तिया सुक्किलमत्तिया पंडुमत्तिया पणगमत्तिया, सेत्तं सण्हवायरपुढवि-
काइया । से किं तं खरवायरपुढविकाइया ? , २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—पुढवी य सक्करा वालुया य उवले सिला य लोणूसे । तंवा य तउय सीसय रूप सुवण्णे य वइरे य ॥ १ ॥ हरियाले हिंगुलए मणोसिला सासरंजण पवाले । अन्भपढलभवालय वा-
यरकाये मणिविहाणा ॥ २ ॥ गोमेज्जाए य रुयए अंके फलिहे य लोहियक्खे य । मरगयमसारगळे सुयमोयगइंदनीले य ॥ ३ ॥
चंदणोरुयहंसे पुलए सोगंधिए य वोद्धव्वे । चंदप्पमवेरुलिए जलकंते सूरकंते य ॥ ४ ॥ जे यावण्णे तहप्पगारा ते समासतो इविहा

१ प्रतिपत्तौ
ऋक्ष्णवा-
वादरपु-
थ्वीकायौ
सू० १४-
१५

॥ २२ ॥

पणत्ता, तंजहा—पञ्जत्तगा य अपञ्जत्तगा य, तत्थ णं जे ते अपञ्जत्तगा ते णं असंपन्ना, तत्थ णं जे ते पञ्जत्तगा एएसिणं वण्णादेसेणं
 गंघाएसेणं रसाएसेणं फासाएसेणं सहस्सगसो विहाणाइं संखिज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं पञ्जत्तगनिस्साए अपञ्जत्तगा वक्कमंति,
 जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा” इति, अस्य व्याख्या—कृष्णमृत्तिका—कृष्णमृत्तिकारूपा, एवं नीललोहितहारिद्रशुक्रभेदा अपि
 वाच्याः, पाण्डुमृत्तिका नाम देशविशेषे या धूलीरूपा सती पाण्डू इति प्रसिद्धा तदास्यका जीवा अप्यभेदोपचारात्पाण्डुमृत्तिकेत्युक्ताः,
 ‘पणगमत्तिया’ इति नद्यादिपूरुगविते देशे नद्यादि पूरेऽपगते यो भूमौ श्लक्ष्णमृदुरूपो जलमलोऽपरपर्यायपङ्कः स पनकमृत्तिका त-
 दास्यका जीवा अप्यभेदोपचारात्पनकमृत्तिका., सेत्तमित्यादिनिगमनं सुगमम् ॥ ‘से किं त’मित्यादि ॥ अथ के ते खरवादरपृथिवी-
 कायिकाः ?, सूरिराह—खरवादरपृथिवीकायिका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, चत्वारिंशद्भेदा मुख्यतः प्रज्ञप्ता इत्यर्थः, तानेव चत्वारिंशद्भेदा-
 नाह, तंजहा—‘पुढवी’त्यादिगाथाचतुष्टयम् । पृथिवीति ‘भामा सत्यभामावत्’ शुद्धपृथिवी नदीतटभित्त्यादिरूपा १, चशब्द उत्त-
 रापेक्षया समुच्चये, शर्करा—लघूपलशकलरूपा २, बालुका—सिकता ३, उपलः—दृक्कद्युपकरणपरिकर्मणायोग्यः पाषाणः ४, शिला—
 घटनयोग्या देवकुलपीठाद्युपयोगी महान् पाषाणविशेषः ५, लवणं—सामुद्रादि ६, ऊवो यद्वशादूपरं क्षेत्रम् ७, अयस्तास्रत्रुसीसक-
 रूच्यसुवर्णानि—प्रतीतानि १३, वज्रो—हीरकः १४, हरितालहिङ्गुलमन.शिलाः प्रतीताः १७, सासगं—पारदः १८, अञ्जनं सौवीरा-
 ञ्जनादि १९, प्रवालं—विट्टमः २०, अत्रपटलं—प्रसिद्धम् २१, अत्रवालुका—अत्रपटलमिश्रा बालुका २२, ‘वायरकाए’ इति वादर-
 पृथिवीकायेऽमी भेदा इति शेषः, ‘मणिविहाणा’ इति चशब्दस्य गम्यमानत्वात् मणिविधानानि च—मणिभेदाश्च वादरपृथिवीकायमे-
 दत्वेन ज्ञातव्याः, तान्येव मणिविधानानि दर्शयति—‘गोमेज्जाए य’ इत्यादि, गोमेज्जकः २३, ‘चः’ समुच्चये, रुचकः २४ अङ्कः २५

स्फटिकः २६ 'चः' पूर्ववत्, लोहिताक्षः २७ मरकतः २८ मसारगल्लः २९ मुजमोचकः ३० इन्द्रनीलश्च ३१ चन्दनः) ३२ गेरिकः ३३ हंसगर्मः ३४ पुलकः ३५ सौगन्धिकश्च ३६ चन्द्रप्रमः ३७ वैडूर्यं ३८ जलकान्तः ३९ सूर्यकान्तश्च ४०, तदेवमाद्यया गा-
थया पृथिव्यादयश्चतुर्दश भेदा उक्ताः द्वितीयगाथयाऽष्टौ हरितालादयः तृतीयगाथया गोमेज्जकादयो दश तुर्यगाथयाऽष्टाविति, स-
र्वसङ्ख्याया चत्वारिंशत्, 'जे यावणो तहप्पगारा' इति येऽपि चान्ये तथाप्रकारा मणिभेदाः-पद्मरागादयस्तेऽपि खरवादरपृथिवीका-
धिकत्वेन वेदितव्याः । 'ते समासतो' इत्यादि, ते वादरपृथिवीकायिकाः 'समासतः' सङ्ख्येण द्विविधाः प्रज्ञाताः, तद्यथा-पर्याप्तका
अपर्याप्तकाश्च, तत्र येऽपर्याप्तकास्ते स्वयोग्याः पर्याप्तीः साकल्येनासंप्राप्ताः अथवाऽसंप्राप्ता इति विशिष्टान् वर्णादीननुपगताः, तथाहि
-वर्णादिभेदविवक्षायाभेदे न शक्यन्ते कृष्णादिना भेदेन व्यपदेशु, किं कारणमिति-चेद्, उच्यते, इह शरीरादिपर्याप्तिसु परिपूर्णसु
सतीषु वादराणां वर्णादिभेदः संप्रकटो भवति नापरिपूर्णसु, ते चापर्याप्ता उच्छ्वासपर्याप्त्या अपर्याप्ता एव भ्रियन्ते, ततो न स्पष्टो व-
र्णादिविभाग इत्यसंप्राप्ता इत्युक्तम्, अन्ये तु व्याचक्षते-सामान्यतो वर्णादीनसंप्राप्ता इति, तच्च न युक्तं, यतः शरीरमात्रभाविनो वर्णा-
दयः, शरीरं च शरीरपर्याप्त्या संजातमिति । 'तत्थ ण'मित्यादि, तत्र ये ते पर्याप्तकाः-परिसमाप्तसमस्तस्वयोग्यपर्याप्तयस्ते वर्णादि-
शेन-वर्णभेदविवक्षया एवं गन्धादेशेन रसादेशेन स्पर्शादेशेन सहस्राग्रशः-सहस्रसङ्ख्याया विधानानि-भेदाः, तद्यथा-वर्णाः कृष्णादि-
भेदात्पञ्च गन्धौ सुरभीतरभेदाह्नौ रसास्तिक्कादयः पञ्च स्पर्शा मृदुकर्कशादयोऽष्टौ, एकैकस्मिंश्च वर्णादौ तारतम्यभेदेनानेकेऽवान्तरभेदाः,
तथाहि-भ्रमरकोकिलकज्जलादियु तरतमभावात् कृष्णः कृष्णतरः कृष्णतम इत्यादिरूपतयाऽनेके कृष्णभेदाः, एवं नीलादिष्वप्यायोज्यं,
तथा गन्धरसस्पर्शेष्वपि, तथा परस्परं वर्णानां संयोगतो घूसरकर्तुरत्वादयोऽनेकसङ्ख्याभेदाः, एवं गन्धादीनामपि परस्परं गन्धादिभिः

समायोगात्, ततो भवन्ति वर्णाद्यादेशैः सहस्राप्रशो भेदाः, 'संखिलाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं'ति सङ्खेयानि योनिप्र-
मुखाणि-योनिद्वाराणि शतसहस्राणि, तथाहि—एकैकस्मिन् वर्णे गन्धे रसे स्पर्शे च संवृता योनिः पृथिवीकायिकानां, सा पुनस्त्रिधा-
सचिन्ताऽचित्ता मिश्रा च, पुनरेकैका त्रिधा-शीता उष्णा शीतादीनामपि प्रत्येकं तारतम्यभेदादनेकभेदत्वं, केवलमेकवि-
शिष्टवर्णादियुक्ता. सङ्ख्यातीता अपि स्वस्थाने व्यक्तिभेदेन योनिजातिमधिकृत्यैकैव योनिर्गण्यते, ततः सङ्खेयानि पृथ्वीकायिकानां यो-
निशतसहस्राणि भवन्ति, तानि च सूक्ष्मवाद्दरगतसर्वसङ्ख्यया सप्त, 'पञ्जत्तगनिरसाए' इत्यादि, पर्याप्तकनिश्रयाऽपर्याप्तका व्युत्क्रामन्ति-
उत्पद्यन्ते, कियन्तः? इत्याह-यत्रैकः पर्याप्तकस्तत्र नियमात्तन्निश्रया असङ्ख्येयाः-सङ्ख्यातीता अपर्याप्तकाः । 'एएसि णं भंते ! जीवाणं'-
मित्यादिना शरीरावगाहनादिद्वारकलापचिन्तां करोति, सा च पूर्ववत्, तथा चाह—'एवं जो चैव सुहुमपुढविकाइयाणं गमो सो
चैव भाणियव्वो इति, 'नवर' मित्यादि, नवरमिदं नानात्वं लेश्याद्वारे चतस्रो लेश्या वक्तव्याः, तेजोलेश्याया अपि सम्भवात्, तथाहि
-व्यन्तरादय ईशानान्ता देवा भवनविमानादावतिमूर्च्छ्याऽस्त्रीयरत्नकुण्डलादावप्युत्पद्यन्ते, ते च तेजोलेश्यावन्तोऽपि भवन्ति, यल्ले-
श्यश्च म्रियते अग्रेऽपि तल्लेश्य एवोपजायते "जल्लेसे मरइ तल्लेसे उववज्जइ" इति वचनात्, ततः कियत्कालमपर्याप्तावस्थायां तेजोले-
श्यावन्तोऽप्यवाप्यन्ते इति चतस्रो वक्तव्याः, आहारो नियमात् षड्विंशि, वादराणां लोकमध्य एवोपपातभावात्, उपपातो देवेभ्यो-
ऽपि, वादरेषु तदुत्पादविधानात्, स्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि, देवेभ्योऽप्युत्पादात् त्र्यागतयो, द्विगतयः
पूर्ववत्, एतेऽपि च 'परीत्ता' प्रत्येकशरीरिणोऽसङ्ख्येयाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! हे अयुष्मन् ! 'सेत्त'मित्याद्युपसंहारवाक्यम् ॥ उक्ताः
पृथ्वीकायिकाः, अधुनाऽऽकायिकानभिधित्सुरिदमाह—

से किं तं आउक्काइया?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा-सुहुमआउक्काइया य वायरआउक्काइया य, सुहुमआऊ० दुविहा पणत्ता, तंजहा-पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । तेसि णं भंते! जीवाणं कति सरीरया पणत्ता?, गोयसा! तओ सरीरया पणत्ता, तंजहा-ओरालिए तेयए कम्मए, जहेव सुहुमपुढविकाइयाणं, णवरं थिबुगसंठिता पणत्ता, सेसं तं चेव जाव दुगतिया हुआगतिया परित्ता असंखेज्जा पणत्ता । से तं सुहुमआउक्काइया ॥ (सू० १६)

अथ के तेऽक्कायिकाः?, सूरिराह-अप्कायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सूद्धमाप्कायिकाश्च वादराप्कायिकाश्च, तत्र सूद्धमाः सर्वलो-
कव्यापिनो वादरा घनोदध्यादिभावित्तः, चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ । ‘से किं तं सुहुमआउक्काइया?’ इत्यादि सूद्धमपृथिवीकायिकव-
न्निरवशेषं भावनीयं, नवरमिदं संस्थानद्वारे नानालं, तदेवोपदर्शयति—‘ते सि णं भंते! जीवाणं सरीरया किं संठिया?’ इत्यादि पाठसिद्धम् ॥

से किं तं बायरआउक्काइया?, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा-ओसा हिमे जाव जे यावन्ने तह-
प्पगारा, ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा-पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तं चेव सब्वं णवरं थिबु-
गसंठिता, चत्तारि लेसाओ, आहारो नियमा छदिसिं, उववातो तिरिक्खजोणियमणुस्सदेवेहिं,
ठिती जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसं सत्तवाससहस्साहं, सेसं तं चेव जहा वायरपुढविकाइया जाव
दुगतिया तिआगतिया परित्ता असंखेज्जा पत्तत्ता समणाउसो!, सेत्तं बायरआऊ, सेत्तं आउ-
क्काइया ॥ (सू० १७ ॥)

'से किं त'मित्यादि, अथ के ते वादराज्कायिका. ? , सूरिराह-वादराज्कायिका अनेकविधाः प्रज्ञासाः, तद्यथा—'ओसा हिसे महिया जाव तत्थ नियमा असंखेजा" इति, यावत्करणादेवं परिपूर्णपाठो द्रष्टव्यः—'करणे हरतणू सुद्धोदए सीओदए खट्टोदए खारोदए अंबिलोदए लवणोदए वरुणोदए खीरोदए रसोदए जे यावन्ने तहप्पगारा, ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा-पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य, तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा एएसिणं वण्णादेसेणं गंधादेसेणं रसाएसेणं फासाएसेणं सहस्सगसो विहाणाइं संखिल्लाइं जोणिप्पसुहसयसहस्साइं पज्जत्तगनिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेजा" इति, अस्य व्याख्या-अवश्यायः-त्रेहः, हिमं-स्थानोदकं, महिका-गर्भमासेषु सूक्ष्मवर्ष, करको-घनोपलः, हरतनुः यो भुवमुद्धिद्य गोधूमाङ्कुरणान्नादिषु बद्धो विन्दुरुपजायते, शुद्धोदकम्-अन्तरिक्षसमुद्भवं नद्यादिगतं वा, तच्च स्पर्शरसादिभेदादनेकभेदं, तदेवानेकभेदत्वं दर्शयति-शीतोदकं-तदीत-डागावटवापीपुष्करिण्यादिषु शीतपरिणामम्, उष्णोदकं-स्वभावत एव क्वचिज्जैरदादाबुष्णपरिणामं, क्षीरोदकम्-ईषल्लवणपरिणामं यथा लाटदेशादौ केषुचिदवटेषु, खट्टोदकम्-ईषदम्लपरिणामम्, आम्लोदकम्-अतीव स्वभावत एवाम्लपरिणामं काञ्जिकवत्, लवणोदकं लवणसमुद्रे, वारुणोदकं वारुणसमुद्रे, क्षीरोदकं क्षीरसमुद्रे, क्षोदोदकमिक्षुरससमुद्रे, रसोदकं पुष्करवरससुद्रादिषु, येऽपि चान्ये तथाप्रकारा रसस्पर्शादिभेदाद् धृतोदकादयो वादराज्कायिकास्ते सर्वे वादराज्कायिकतया प्रतिपत्तव्याः, 'ते समासओ' इत्यादि प्राग्वत् नवरं संख्येयानि योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणीत्यत्रापि सप्त वेदितव्यानि । 'तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ सररीगा' ? इत्यादि द्वारकलापचिन्तायामपि आदरप्रथिवीकायिकगमोऽनुगतव्यो, नवरं संस्थानद्वारे शरीरकाणि स्तिबुकसंस्थानसंस्थितानि वक्तव्यानि,

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २५ ॥

स्थितिद्वारे जघन्यतः स्थितिरन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतः सप्त वर्षसहस्राणि, शेषं तथैव, उपसंहारमाह—‘सेत्त’मित्यादि ॥ उक्ता अक्कायिकाः,
संश्रयति वनस्पतिकाधिकानाह—

से किं तं वणस्सहकाइयां?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—सुद्धमवणस्सहकाइया य थायरवणस्स-
हकाइया य ॥ (सू० १७) । से किं तं सुद्धमवणस्सहकाइया?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्ज-
त्तगा य अपज्जत्तगा य तहेव णवरं अणित्थंथ्य (संठाण) संठिया, दुगतिया दुआगतिया अप-
रित्ता अणंता, अवसेसं जहा पुढविकाइयाणं, से तं सुद्धमवणस्सहकाइया ॥ (सू० १८) ।

अथ के ते वनस्पतिकायिकाः?, सूरिराह—वनस्पतिकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तथया—सूक्ष्मवणस्पतिकायिकाश्च वादरवनस्पति-
कायिकाश्च, चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ ॥ ‘से किं त’मित्यादि, अथ के ते सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः?, सूरिराह—सूक्ष्मवनस्पति-
कायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः—पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च, ‘तेसि णं भंते ! कति सरीरगा’ इत्यादिद्वारकलापचिन्तनं सूक्ष्मपृथिवीकायिकव-
द्भावनीयं, नवरं संस्थानद्वारे ‘सरीरगा अणित्थंथ्यसंठाणसंठिया पणत्ता’ इति, इत्थं तिष्ठतीति इत्थंथं न इत्थंथमनित्थंथम्, अनि-
यताकारमित्यर्थः, तच्च तत्संस्थानं तेन संस्थितानि—अनियतसंस्थानसंस्थितानि, गत्यागतिद्वारसूत्रपर्यन्ते ‘अपरित्ता अणंता पन्नत्ता’ इति
वक्तव्यम्, ‘अपरीत्ता’ अप्रत्येकशरीरिणः अनन्तकायिका इत्यर्थः, अत एवानन्ताः प्रज्ञप्ताः हेअमण ! हे आयुष्मन् ! ‘सेत्त’मित्यादि
उपसंहारवाक्यम् ॥

से किं तं थायरवणस्सहकाइया?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—पत्तेयसरीरवायरवणस्सत्तिकाइया

१ प्रतिपत्तौ
वनस्पति-
भेदौ
सू० १७
सूक्ष्मवन-
स्पतिः
सू० १८

॥ २५ ॥

य साधारणसरीरबाधरवणस्सइकाइया य ॥ (सू० १९) । से किं तं पत्तेयसरीरबाधरवणस्सतिका-
 इया ?, २ दुवालसविहा पणत्ता, तंजहा—रुक्खा गुच्छा गुम्मा लता य वल्ली य पव्वगा चैव ।
 तणवल्यहरितओसहिजलरुहकुहणा य बोद्धव्वा ॥ १ ॥ से किं तं रुक्खा ?, २ दुविहा पणत्ता,
 तंजहा—एगट्टिया य बहुबीया य । से किं तं एगट्टिया ?, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—निंबं-
 जंबुजाव पुण्णागणागरुक्खे सीवणिण तथा असोगे य, जे यावण्णे तहप्पगारा, एतेसिणं सूलावि अ-
 संखेज्जजीविया, एवं कंदा खंधा तथा साला पवाला पत्ता पत्तेयजीवा पुप्फाई अणेगजीवाइं फला
 एगट्टिया, सेत्तं एगट्टिया । से किं तं बहुबीया ?, २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—अत्थियतेंदुय-
 उंबरकविट्ठे आमलकफणसदाडिमणगोधकाउंबरीयतिलयलउयलोद्धे घवे, जे यावण्णे तहप्पगारा,
 एतेसिणं सूलावि असंखेज्जजीविया जाव फला बहुबीयगा, सेत्तं बहुबीयगा, सेत्तं रुक्खा,
 एवं जहा पणवणाए तहा भाणियव्वं, जाव जे यावन्ने तहप्पगारा, सेत्तं कुहणा—नाणाविध-
 संठाणा रुक्खाणं एगजीविया पत्ता । खंधोवि एगजीवो तालसरलनालिएरीणं ॥ १ ॥ 'जह सगल-
 सरिसवाणं पत्तेयसरीराणं' गाहा ॥ २ ॥ 'जह वा तिलसकुलिया' गाहा ॥ ३ ॥ सेत्तं पत्तेयसरी-
 रबाधरवणस्सइकाइया ॥ (सू० २०)

'से किं त'मित्यादि, अथ के ते बाधरवणस्सपत्तिकायिकाः ?, सूरिराह—बाधरवणस्सपत्तिकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—प्रत्येक-

शरीरवादरवनस्पतिकायिकाश्च साधारणशरीरवादरवनस्पतिकायिकाश्च, चगन्दी पूर्वम् ॥ 'से किं त'मित्यादि, अथ के ते प्रत्येक-
शरीरवादरवनस्पतिकायिकाः ? , सूरिराह-प्रत्येकशरीरवादरवनस्पतिकायिका द्वादशविधाः प्रज्ञप्ता , तद्यथा—'रुक्खा' इत्यादि, वृक्षाः-
चूतादयः गुच्छा-दृन्ताकीप्रभृतयः गुल्मानि-नवमालिकाप्रभृतीनि लताः—चम्पकलतादयः; इह येषां रूक्न्धप्रदेशे विवक्षितोर्ध्वशा-
खाव्यतिरेकेणान्यत् शाखान्तरं तथाविधं परिस्थूरं न निर्गच्छति ते लता इति व्यवहियन्ते, ते च चम्पकादय इति, बहयः—कूष्मा-
ण्डीत्रपुपीप्रभृतयः पर्वगा-इक्ष्वादयः वृणानि-कुशजुञ्जकार्जुनादीनि वलयानि-केतकीरुदत्यादीनि तेषां हि लग् वलयाकारेण
व्यवस्थितेति हरितानि-तन्दुलीयकवस्तुलप्रभृतीनि औपधयः-फलपाकान्ताः ताश्च शाल्यादयः जले रुहन्तीति जलरुहाः-उदका-
वकपनकादयः कुहणा-भूमिस्फोटाभिधानास्ते चायकायप्रभृतयः, 'एवं भेदो भाणियञ्चो जहा पन्नवणाए' इत्यादि, 'एवम्' उक्तेन
प्रकारेण चादरप्रत्येकशरीरवनस्पतिकायिकानां भेदो वक्तव्यो यथा प्रज्ञापनायाम्, इह तु ग्रन्थगौरवभयात्त्र लिल्यते, स च किं या-
वद् वक्तव्यः ? इत्याह—'जह वा तिलसकुलिया' इत्यादि, अस्याश्च गाथाया अयं सम्वन्धः-इह यदि वृक्षादीनां मूलादयः प्रत्येकम-
नेकप्रत्येकशरीरजीवाधिष्ठितास्ततः कथमेकखण्डशरीराकारा उपलभ्यन्ते ? , तत्रेयमुत्तरगाथा—“जह सगलसरिसवाणं सिलेसमिस्साण
वट्टिया वट्टी । पत्तेयसरीराणं तह होंति सरीरसंघाया ॥ १ ॥” अस्या व्याख्या-यथा सकलसर्पपाणां श्लेषमिश्राणां—श्लेषद्रव्यविमि-
श्रितानां वलिता वत्तिरेकरूपा भवति, अथ च ते सकलसर्पपाः परिपूर्णशरीराः सन्तः पृथक् पृथक् स्वस्वावागाहनयाऽवतिष्ठन्ते,
'तथा' अनयैवोपमया प्रत्येकशरीरिणां जीवानां शरीरसद्घाताः पृथक्पृथक्स्वस्वावागाहना भवन्ति, इह श्लेषद्रव्यस्थानीयं रागद्वेषो-
पचितं तथाविधं स्वकर्म सकलसर्पपस्थानीयाः प्रत्येकशरीराः; सकलसर्पप्रहणं वैवित्त्यप्रतिपत्त्या पृथक्पृथक्स्वस्वावागाहप्रत्येकशरीरवै-

विचयप्रतिपत्त्यर्थम्, अत्रैव दृष्टान्तान्तरमाह—“जह वा तिलसकुलिया” इत्यादिरधिकृतगाथा, वाशब्दो दृष्टान्तान्तरसूचने, यथा ‘तिलसकुलिका’ तिलप्रधाना पिष्टप्रयी अपूपिका बहुभिस्तिलैर्मिश्रिता सती यथा पृथक्पृथक्स्वावागांहतिलासिका भवति कथञ्चिदेकरूपा च ‘तथा’ अनर्थवोपमया प्रत्येकशरीरिणां जीवानां शरीरसङ्घाताः कथञ्चिदेकरूपाः पृथक्पृथक्स्वावागाहनाश्च भवन्ति, उपसंहारमाह—‘सेत्त’मित्यादि सुगमम् ॥ सम्प्रति साधारणवनस्पतिकायिकप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं साहारणसरीरचादरवणस्सइकाइया?, २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा-आलुए मूलए सिंगबेर हिरिलि सिरिलि सिस्सरिलि किट्टिया छिरिया छिरियविरालिया कणहकंदे वल्लकंदे सूरणकंदे खल्लडे किमिरासि भदे मोत्थापिंडे हलिहा लोहारी णीहु[ठिहु]थिभु अस्सकण्णी सीहकन्नी सीउंठी सूसंठी जे यावणे तहप्पगारा ते समासओ डुविहा पणत्ता, तंजहा—पल्लत्तगा य अपल्लत्तगा य । तेसि णं भंते! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता?, गोयमा! तओ सरीरगा पन्नत्ता, तंजहा—ओरालिए तेयए कम्मए, तहेव जहा बायरपुढविकाइयाणं, णवरं सरीरोगाहणा जहन्नेण अंगुलस्स असंखल्लतिभागं लक्कोसेणं सातिरेगजोयणसहस्सं, सरीरगा अणित्थंथसंठिता, ठित्ती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं लक्कोसेणं दसवाससहस्साइं, जाव डुगतिया तिआगतिया परित्ता अणंता पणत्ता, सेत्तं बायरवणस्सइकाइया, सेत्तं थावरा ॥ (सू० २१)

‘से किं त’मित्यादि, अथ के ते साधारणशरीरचादरवनस्पतिकायिकाः?, सूरिराह—साधारणशरीरचादरवनस्पतिकायिका अनेक-

विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—‘आलुए’ इत्यादि, एते आलुकमूलकशृङ्गवेरहिरिलिसिरिलिसिरिलिकिट्टिकाक्षीरिकाक्षीरविडालिकाकृ-
ष्णकन्दवज्रकन्दसूरणकन्दलहूट(कृमिराशि)भद्रमुस्तापिण्डहरिद्रालौहीचुह्रिस्तिमुश्वकर्णीसिंहकर्णीसिंहुंभीमुपण्ठीनामानः साधारण-
वनस्पतिकार्थिकभेदाः केचिदतिप्रसिद्धत्वात्केचिदेशविशेषात्त्वयमवगन्तव्याः, ‘जे यावण्णे तहप्पगारा’ इति येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः—
एवंप्रकारा अवकपनकसेवालादयस्तेऽपि साधारणशरीरवादवनस्पतिकार्थिकाः प्रतिपत्तव्याः, ‘ते समासतो’ इत्यादि, ‘ते’ वादव-
नस्पतिकार्थिकाः समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च, ‘जाव सिय संखेज्जा’ इति यावत्करणादेवं परिपूर्णः
पाठो द्रष्टव्यः—“तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं असंपत्ता, तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा तेसि णं वण्णादेसेणं गंधादेसेणं रसाएसेणं
फासाएसेणं सहस्सरगसो विहाणां संखिज्जां जेणिण्णमुहसयसहस्साइं पज्जत्तगनिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ सिय
संखिज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता” इति, एतत्प्रागवत्, नवरं यत्रैको वादपर्याप्तस्तत्र तन्निश्रयाऽपर्याप्ताः कदाचित्सङ्ख्येयाः कदा-
चिदसङ्ख्येयाः कदाचिद्वन्ताः, प्रत्येकतरवः सङ्ख्येया असङ्ख्येया वा, साधारणास्तु नियमादन्ता इति भावः । ‘तेसि णं भंते ! कइ-
सरीरगा ?’ इत्यादिद्वारकलापचिन्तनं वादप्रथिवीकार्थिकवत्, नवरं संस्थानद्वारे नानासंस्थानसंस्थितानीति वक्तव्यम् । अवगाहना-
द्वारे ‘उक्कोसेणं सातिरेणं जोयणसहस्स’मिति, तच्च सातिरेकं योजनसहस्रमवगाहनामानमेकस्य जीवस्य बाह्यद्वीपेषु वल्ल्यादीनां समु-
द्रगोतीर्थेषु च पद्मनालादीनां, तदधिकोच्छ्रयमानानि पद्मानि पृथिवीकायपरिणाम इति वृद्धाः । स्थितिद्वारे उत्कर्षतो दश वर्षसहस्राणि
वक्तव्यानि, गत्यागतिसूत्रानन्तरं ‘अपरीत्ता अणंता’ इति वक्तव्यं, तत्र ‘परीत्ताः’ प्रत्येकशरीरिणोऽसङ्ख्येया. ‘अपरीत्ताः’ अप्रत्येकशरीरि-

गोऽन्ताः प्रकृताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, उपसंहारमाह—‘सेतं बादरवणस्सइकाइया, सेतं धावरा’ इति सुगमम् ॥
उक्ताः स्यावराः, सम्प्रति त्रसप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं तसा ? २ तिविहा पणत्ता, तंजहा—तेउक्काइया वाउक्काइया ओराला तसा पाणा ॥ (सू० २२) ।

अथ के ते तसाः ? १, सूरिराह—त्रसाब्धिविधाः प्रकृताः, तथा—तेजस्कायिका वायुकायिका औदारिकत्रसाः, तत्र तेजः—अग्निः
कायः—शरीरं येषां ते तेजस्कायास्त एव स्वार्थिकेकप्रत्ययविधानात्तेजस्कायिकाः, वायुः—पवनः स कायो येषां ते वायुकायास्त एव
वायुकायिकाः, उदाराः—स्फारा उदारा एव औदारिकाः प्रत्यक्षत एव स्पष्टत्रसलनिबन्धनाभिसन्धिपूर्वकगतिलिङ्गतयोपलभ्यमानत्वात्,
तत्र त्रसा द्वीन्द्रियादयः ‘औदारिकत्रसाः’ स्थूरत्रसा इत्यर्थः ॥ तत्र तेजस्कायिकप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं तेउक्काइया ? २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—सुहुमतेउक्काइया य बादरतेउक्काइया य ॥ (सू० २३)

से किं तं सुहुमतेउक्काइया ? २ जहा सुहुमपुढविक्काइया नवरं सरीरगा सूहकलावसंठिया, एग-
गइया दुआगइआ परित्ता असंलेळा पणत्ता, सेसं तं चेव, सेसं सुहुमतेउक्काइया ॥ (सू० २४)
से किं तं बादरतेउक्काइया ? २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—इंगाले जाले सुमुरे जाव सूरकं-
तमणिनिस्सिते, जे यावन्ने तहप्पगारा, ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अप-
ज्जत्ता य । तेसिणं भंते ! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता ? गोथमा ! तओ सरीरगा पणत्ता,
तंजहा—ओरालिए तेयए कम्मए, सेसं तं चेव, सरीरगा सूहकलावसंठिता, तिन्नि लेस्सा, ठिती

जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि राइदियाइं तिरियमणुस्सेहिंतो उववाओ, सेसं तं चेव एग-
गतिया दुआगतिया, परित्ता असंखेज्जा पणत्ता, सेत्तं तेउक्काइया ॥ (सू० २५)

अथ के ते तेजस्कायिकाः?, तेजस्कायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तथा—सूक्ष्मतेजस्कायिकाश्च वादरतेजस्कायिकाश्च, चशब्दौ पू-
र्ववत् ॥ अथ के ते सूक्ष्मतेजस्कायिकाः?, सूरिराह—सूक्ष्मतेजस्कायिका इत्यादि सूत्रं सर्वं सूक्ष्मप्रथिवीकायिकवद् वक्तव्यं, नवरं
संस्थानद्वारे शरीराणि सूचीकलापसंस्थितानि वक्तव्यानि, व्यवनद्वारेऽनन्तरमुद्बुल्य तिर्यग्गतावेवोत्पद्यन्ते, न मनुष्यगतौ, तेजोवायु-
भ्योऽनन्तरोद्भूतानां मनुष्यगतावुत्पादप्रतिपेधात्, तथा चोक्तम्—“सर्तमिमहिनेरइया तेऊ वाऊ अणंतरुव्वट्टा । नवि पावे माणुस्सं
तहेवऽसंखाउया सव्वे ॥ १ ॥” गत्यागतिद्वारे द्वयागतयः, तिर्यग्गतेर्मनुष्यगतेश्च तेपूत्पादात्, एकगतयोऽनन्तरमुद्भूतानां तिर्यग्गतावेव
गमनात्, शेषं तथैव, उपसंहारवाक्यं ‘सेत्तं सुहुमतेउक्काइया’ ॥ वादरतेजस्कायिकानाह—अथ के ते वादरतेजस्कायिकाः?,
सूरिराह—वादरतेजस्कायिका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तथा—“इंगाले जाव तत्थ नियमे”त्यादि यावत्करणादेवं परिपूर्णपाठः—“इं-
गाले जाला मुम्मुरे अष्ठी अलाए सुद्धागणी उक्का विज्जू असणि निग्घाए संघरिससमुट्ठिए सूरकंतमणिनिरिसए, जे यावण्णे
तहप्पगारा, ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य, तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं असंपत्ता,
तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा एएसिणं वण्णादेसेणं गंधादेसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं सहस्सगसो विहाणाइं संखिज्जाइं जोणिप्पमुहस-
येसहस्साइं पज्जत्तगनिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा” इति, अस्य व्याख्या—‘अङ्गारः’

१ सप्तमीमहीनैरयिका तेजो वायु अनन्तरोद्भूता । नैव प्राप्नुवन्ति मानुष्यं तथैवासख्यायुप सर्वे ॥ १ ॥

विगतधूमज्वालो जाज्वल्यमानः खदिरादिः, 'ज्वालो' अनलसंबद्धा दीपशिखेत्यन्ये, 'सुर्पुरः' फुम्फुकाद्यौ मस्मामिश्रितोऽग्नि-
 कणरूपः 'अर्चिः' अनलाप्रतिबद्धा ज्वाला, 'अलोतम्' उल्सुकं, 'शुद्धाग्निः' अयःपिण्डादौ, 'उल्का' चुडुली 'विद्युत्' प्रतीता, 'अ-
 शनिः' आकाशे पतन्नाग्निमयः कणः, 'निर्घातः' वैक्रियाशनिप्रपातः 'संधर्षसमुत्थितः' अरण्यादिकाष्ठनिर्मथनसमुत्थः, 'सूर्यकान्तम-
 णिनिश्रितः' सूर्यखरकिरणसंपर्के सूर्यकान्तमणेर्यः समुपजायते, 'जे यावणे तहस्पगारा' इति, येऽपि चान्ये 'तथाप्रकाराः' एवंअका-
 रास्तेजस्कायिकास्तेऽपि बादरतेजस्कायिकतया वेदितव्याः, 'ते समासतो' इत्यादि प्राग्वत्, शरीरादिद्वारकलापचिन्ताऽपि सूक्ष्मेवेज-
 स्कायिकवत्, नवरं स्थितिद्वारे जघन्यतः स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि रात्रिन्दिवानि, आहारो यथा बादरपृथ्वीकायिकानां तथा
 वक्तव्यः, उपसंहारमाह—'सेत्तं तेउक्काइया' ॥ उक्तास्तेजस्कायिकाः, सम्प्रति वायुकायिकानाह—

से किं तं वाउक्काइया ?, २ डुविहा पणत्ता, तंजहा—सुहुमवाउक्काइया य बादरवाउक्काइया परित्ता
 सुहुमवाउक्काइया जहा तेउक्काइया णवरं सरीरा पडागसंठिता एगगतिया हुआगतिया पणत्ता
 असंखिज्जा, सेत्तं सुहुमवाउक्काइया । से किं तं बादरवाउक्काइया ?, २ अणेगविधा पणत्ता, तं-
 जहा—पाईणवाए पडीणवाए, एवं जे यावणे तहस्पगारा, ते समासतो डुविहा पणत्ता, तं-
 जहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । ते सि णं भंते ! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता ?, गोयमा ! च-
 त्तारि सरीरगा पणत्ता, तंजहा—ओरालिए वेउब्बिए तेयए कम्मए, सरीरगा पडागसंठिता,
 चत्तारि समुग्घाता—वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए वेउब्बियसमुग्घाए,

आहारो णिन्वाघातेणं छदिसिं वाघायं पडुच सिय त्तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं, उव-
वातो देवमणुयनेरइएसु णत्थि, ठिती जहत्तेणं अंतोमुट्ठं उक्कोसेणं त्तिन्नि वाससहस्साइं, सेसं
तं चेव एगगतिया दुआगइया परित्ता असंखेज्जा पणत्ता समणाउसो !, सेत्तं वायरवाऊ, सेत्तं
वाउक्काइया ॥ (सू० २६)

अथ के ते वायुकायिकाः ?, सूरिराह—वायुकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—सूक्ष्मवायुकायिकाश्च वादरवायुकायिकाश्च, च-
शब्दौ प्राग्वत्, तत्र सूक्ष्मवायुकायिकाः सूक्ष्मतेजस्कायिकवद्वक्तव्याः, नवरं संस्थानद्वारे तेषां शरीराणि पताकासंस्थानसंस्थितानि
वक्तव्यानि, शेषं तथैव, वादरवायुकायिका अपि एव चैव—सूक्ष्मतेजस्कायिकवदेव, नवरं भेदो यथा प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः, स
चैवम्—“से किं तं वायरवाउक्काइया ?, वायरवाउक्काइया अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—पाईणवाए पडीणवाए दाहिणवाए उदीणवाए
उडुवाए अहेवाए तिरियवाए विदिसिवाए वाउभामे वाउक्कलिया मंडलियावाए उक्कलियावाए गुंजावाए झंझावाए संवट्टगवाए घण-
वाए तणुवाए सुद्धवाए, जे यावण्णे तहप्पगारा, ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पजत्तगा य अपजत्तगा य, तत्थ णं जे ते अ-
पजत्तगा ते णं असंपत्ता, तत्थ णं जे ते पजत्तगा एएसिं वण्णादेसेणं गंधादेसेणं रसादेसेणं फासाएसेणं सहस्सगसो विहाणाइं सं-
खेज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं, पजत्तगनिस्साए अपजत्तगा वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा” इति, अस्य व्याख्या
—‘पाईणवाए’ इति, यः प्राच्या दिशः समागच्छति वातः स प्राचीनवातः, एवमपाचीनो दक्षिणवात उदीचीनवातश्च वक्तव्यः,
ऊर्ध्वमुदच्छन् यो वाति वातः स ऊर्ध्ववातः, एवमधोवाततिर्यग्वातावपि परिमावनीयौ, विदिग्वातो यो विदिग्भ्यो वाति, वातो-

क्रमः—अनवस्थितो वातः, वातोत्कलिका समुद्रस्येव वातस्योत्कलिका वातमण्डलीवात उत्कलिकाभिः प्रचुरतराभिः सम्मिश्रो यो वातः, मण्डलिकावातो मण्डलिकाभिर्मूलत आरभ्य प्रचुरतराभिः सम्मिश्रो यो वातः, गुञ्जावातो यो गुञ्ज-शब्दं कुर्वन् वाति, इञ्ज्जावातः सष्टुष्टिः, अशुभनिष्ठुर इत्यन्ये, संवर्त्तकवातस्तृणादिसंवर्त्तनस्वभावः, घनवातो रत्नप्रभापृथिव्याद्यधोवर्त्ती, तनुवातो—विरलपरिणामो घनवातस्याधःस्थायी, शुद्धवातो मन्दस्त्वामितो, वस्तिहत्यादिगत इत्यन्ये, 'ते समासतो' इत्यादि प्राग्वत्, तथा शरीरादिद्वारकलापचिन्तायां शरीरद्वारे चत्वारि शरीराणि औदारिकवैक्रियतैजसकर्मणानि, चत्वारः समुद्रघाताः—वैक्रियवेदनाकषायमारणान्तिकरूपाः, स्थितिद्वारे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं वक्तव्यमुत्कर्त्तस्त्रीणि वर्षसहस्राणि, आहारो निर्व्याघातेन षड्दिशि, व्याघातं प्रतीत्य स्यान्निदिशि स्याच्चतुर्दिशि स्यात्पञ्चदिशि, लोकनिष्कुटादावपि बादरवातकायस्य सम्भवात्, शेषं सूक्ष्मवातकायवत्, उपसंहारमाह—'सेतं वाउक्काइया' इति ॥ उक्ता वातकायिकाः, सम्प्रत्यौदारिकत्रसानाह—

'से किं तं ओराला तसा पाणा ? , २ चउव्विहा पणत्ता, तंजहा—बेइदिया तेइदिया चउरिंदिया पंचेदिया ॥ (सू० २७)

अथ के ते औदारिकत्रसाः ?, सुरिराह—औदारिकत्रसाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाः, तत्र द्वे स्पर्शनरसनरूपे इन्द्रिये येषां ते द्वीन्द्रियाः, त्रीणि स्पर्शनरसनघ्राणरूपाणि इन्द्रियाणि येषां ते त्रीन्द्रियाः, चत्वारि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षूरूपाणि इन्द्रियाणि येषां ते चतुरिन्द्रियाः, पञ्च स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्ररूपाणि इन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः ॥ तत्र द्वीन्द्रियप्रतिपादनार्थमाह—

सर्वविदोऽपि कैश्चित्सिद्धा इष्यन्ते ततो मा भूत्तेषु संप्रत्यय इति तदपोहायाह—‘बुध्यन्ते’ निरावरणत्वात्कैवल्यवर्धन समस्तं वस्तुजा-
तम्, एते चासिद्धा अपि भवत्यकैवलिन एवंभूता वर्तन्ते तत्र मा भूदेतेष्वेव प्रतीतिरित्याह—‘मुच्यन्ते’ गुणगुण्यरूपेण कृच्छ्रेण क-
र्माणा, एतेऽपि चापरिनिर्वृत्ता एव परैरिष्यन्ते—‘मुक्तिपदे प्राप्ता अपि तीर्थनिकारदर्शनादिहागच्छन्ती’ति वचनात्, ततो मा भूत्तद्गोचरा-
मन्दमतीनां धीरित्याह—‘परितिवर्तिन्ति’ विध्यातस्मस्तकर्महुतवहपरमाणवो भवन्तीति, किमुक्तं भवति?—सर्वदुःखानां शारीरमानस-
भेदानामन्तं—विनाशं कुर्वन्ति, अत एव गत्यागतिद्वारे चतुरागतिकाः पञ्चगतिकाः, सिद्धगतावपि रामनात्, ‘परीक्षाः’ प्रत्येकशरी-
रिणः ‘सङ्क्षेयाः’ सङ्क्षेयकोटीप्रमाणत्वात् प्रज्ञप्ताः; हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! उपसंहारमाह—‘सेतं मणुरसा’ ॥ अयुना देवानाह—

से किं तं देवा?; देवा चउद्विह्य पणत्ता, तंजहा—भवणवासी वाणमंतरा जोइसिया वेमा-
णिया । से किं तं भवणवासी?; २ दूसाविधा पणत्ता, तंजहा—असुरा जाव थणिया, से तं भवण-
वासी । से किं तं वाणमंतरा?; २ देवभेदो सव्वो भाणियव्वो जाव ते समासतो इविहा पणत्ता,
तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तओ सरीरगा—वेउद्वियए तेयए कम्मए । ओगाहणा इविधा—
भवधारणिज्जा य उत्तरवेउद्वियया य, तत्थ णंजा सा भवधारणिज्जा सा जह्णेणं अंगुलस्स असंखेज्ज-
भाणं उक्कोसेणं सत्त रयणीओ, उत्तरवेउद्वियया जह्णेणं अंगुलसंखेज्जातिं । उक्कोसेणं जोयणस्सयस्स-
हस्सं, सरीरगा उण्हं संघयणाणं असंघयणी णेवट्ठी णेव छिरा णेव ण्हारु नेव संघयणमात्थि, जे
णेणला इट्ठा कंता जाव ते तेसिं संघायत्ताए परिणमंति, किंसंठित्ता?, गोयमा ! इविहा प-

पणत्ता, तंजहा—भवधारणिज्जा य उत्तरवेडविषया य, तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते णं समच-
उरंससंठिया पणत्ता, तत्थ णं जे ते उत्तरवेडविषया ते णं नाणासंठाणसंठिया पणत्ता, च-
त्तारि कसाया चत्तारि सण्णा छ लेस्साओ पंच इंद्रिया पंच समुघाता सन्धीवि असन्धीवि इ-
त्थिवेदावि गुरिसवेदावि नो नपुंसगवेदा, पज्जत्ती अपज्जत्तीओ पंच, दिट्ठी तिच्चि तिण्णि दंसणा,
णाणीवि अण्णाणीवि, जे नाणी ते नियमा तिण्णाणी अण्णाणी भयणाए, दुविहे उवओगे ति-
विहे जोगे आहारो णियमा छदिसिं, ओसन्नकारणं पडुच्च वणतो हालिहसुक्किळाइं जाव आ-
हारमाहारोति, उववातो तिरियमणुस्सेसु, ठिती जहन्नेणं दस वाससहस्साइं उक्कोसेणं तेत्तीसं
सागरोवमाइं, दुविधावि सरंति, उच्चट्ठित्ता नो नेरइएसु गच्छंति तिरियमणुस्सेसु जहासंभवं,
नो देवेसु गच्छंति, दुगतिया दुआगतिया परित्ता असंवेज्जा पणत्ता, से तं देवा, से तं पंचे-
द्विया, सेत्तं ओराला तसा पाणा ॥ (सू० ४२)

अथ के ते देवाः ?, सूरिराह—देवाश्चतुर्विधाः प्रज्ञाभाः, तथाथा—भवतवासिनो व्यन्तरा ज्योतिष्का वैमानिकाश्च, 'एवं भेदो भाणि-
यन्वो जहा पन्नवणाए' इति, 'एवम्' उक्तेन प्रकारेण भेदो भणितव्यो यथा प्रज्ञापनायां, स वैवम्—“ से किं तं भवणवासी ?,
भवणवासी दसविहा पन्नत्ता ” इत्यादिरूपस्त एव सव्याख्यातः परिभावनीयः, ' ते समासतो दुविहा पणत्ता—पज्जत्तणा य

अपञ्जत्तगा य' एषामपर्याप्तत्वसुरपत्तिकाल एव द्रष्टव्यं न त्वपर्याप्तिनामकर्मोदयतः, उक्तञ्च—'नारयदेवा तिरियमणुयगवमजा जे असंखवासाऊ । एए उ अपज्जत्ता उववाए चेव वोद्धव्वा ॥ १ ॥' इति, शरीरादिद्वारचिन्तायां शरीरद्वारे त्रीणि शरीराणि वैक्रियं तैजसं कार्मेणं च, अवगाहना भवधारणिया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रा उत्कर्षतः समहस्तप्रमाणा, उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येय-भागप्रमाणा उत्कर्षतो योजनशतसहस्रं, संहननद्वारे षण्णां संहननातामन्यतमेनापि संहननेनासंहननितं, कुतः ? इत्याह—'नेवट्टी' इत्यादि, यतो नैव तेषा देवानां शरीरेष्वस्थिति नैव शिरा नापि स्नायूनि संहननं चास्थितिचयात्मकमतोऽस्थयादीनामभावात्संहननाभावः, किन्तु 'जे पीगला' इत्यादि, ये पुद्गला इष्टाः—मनस इच्छामापथाः, तत्र किञ्चिदकान्तमपि केषाञ्चिदिष्टं भवति तत आह—'कान्ताः' कमनीयाः शुभवर्णोपेतत्वात्, यावत्करणात् 'पिया मणुया मणामा' इति द्रष्टव्यं, तत्र यत एव कान्ता अत एव प्रियाः—सदैवात्मानि प्रियवृद्धिसुत्पादयन्ति, तथा 'शुभाः' शुभरसगन्धस्पर्शात्मकत्वात् 'मनोज्ञाः' विपाकेऽपि सुखजनकतया मनःप्रह्लादहेतुत्वात् 'मनआपाः' सदैव भोज्यतया जन्तूनां मनांसि आप्नुवन्ति, इत्यभ्यूताः पुद्गलास्तेषा शरीरसङ्घाताय परिणमन्ति । संस्थानद्वारे भवधारणिया तनुः सर्वेषामपि समचतुरस्रसंस्थाना उत्तरवैक्रिया नातासंस्थानसंस्थिता, तस्या इच्छावशतः प्रादुर्भावात्, कषायाश्चत्वारः, स-ञ्ज्ञाश्चतस्रो, लेश्याः षड्, इन्द्रियाणि पञ्च, समुद्घाताः पञ्च, वेदनाकषायमारणान्तिकवैक्रियतैजससमुद्घातसम्भवात् । सञ्ज्ञिद्वारे सञ्ज्ञिनोऽपि असञ्ज्ञिनोऽपि, ते च नैरयिकवद्भावनीयाः, वेदद्वारे स्त्रीवेदा अपि पुरुषवेदा अपि नो नपुंसकवेदाः, पर्याप्तिद्वारं दृष्टि-द्वारं दर्शनद्वारं च नैरयिकवत् । ज्ञानद्वारे ज्ञानिनोऽपि अज्ञानिनोऽपि चेति विकल्पोऽसञ्ज्ञिमध्यः, तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमाञ्जिज्ञा-

नितः, तद्यथा—भाभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च, तत्र येऽज्ञानिनस्ते सन्त्येकका ये द्व्यज्ञानिनः सन्त्येकका ये त्र्यज्ञानिनः, तत्र ये द्व्यज्ञानिनस्ते नियमान्मलज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनः, ये त्र्यज्ञानिनस्ते नियमान्मलज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनश्च, अयं च द्व्यज्ञानिनकथज्ञानिनो वेति विकल्पः असन्निभमध्याद् ये उत्पद्यन्ते तात् प्रति द्रष्टव्यः, स च नैरथिकवद्भवनीयः । उपयोगाद्द्वारद्वाराणि नैरथिकवत्, उपपातः सन्त्यसन्निभश्चेन्द्रियतिर्यगर्भजमनुष्येभ्यो न शेषेभ्यः । स्थितिर्जैषन्त्यतो वृश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, समुद्र्धातमधिकृत्य मरणचिन्तायां समबहुता अपि भ्रियन्तेऽसमबहुता अपि । ज्यवनद्वारेऽनन्तरमुद्बुल्य पृथिव्यन्तुवनत्सप्तिकाधिकगर्भन्तुत्कान्तिकसङ्ख्यातवर्षान्युत्कर्षतिर्यक्पृथ्वेन्द्रियमनुष्येषु गच्छन्ति न शेषजीवस्थानेषु, अत एव गत्यागतद्वारे द्व्यागतिका द्विगतिकाः, तिर्यगमनुष्यगत्यपेक्षया, 'परीक्षाः' प्रत्येकशरीरिणोऽसङ्ख्येयाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, उपसंहारमाह—'सेतं देवा, सर्वोपसंहारमाह—'सेतं पंचैदिया, सेतं औराला तसा पाणा' सुगमम् ॥ सम्प्रति स्थावरभावस्य असंभावस्य च भवस्थितिकालमानप्रतिपादनार्थमाह—

थावरस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? गोयमा ! जह्वेणं अंतोसुद्धत्तं उक्कोसेणं बावीसं
 वासस्सहस्साइं ठिती पणत्ता ॥ तस्सस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? गोयमा ! जह्वणोणं
 अंतोसुद्धत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिती पणत्ता । थावरे णं भंते ! थावरस्सि कालतो केवच्चिरं
 होति ?, जह्वेणं अंतोसुद्धत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ उस्सत्थिपणिओ (अवसत्थिपणीओ)
 कालतो खेत्ततो अणंता लोया असंखेज्जा पुगलपरियद्दा, ते णं पुगलपरियद्दा आवलियाए असं-

खेज्जतिभागो ॥ तसे णं भंते ! तससि कालतो केवच्चिरं होति ? , जह्मेणं अंतोसुद्धसं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं असंखेज्जाओ उरससिपणीओ (अवससिपणीओ) कालतो खेज्जतो असंखेज्जा लोणा ॥ थावरस्स णं भंते ! केवतिकालं अंतरं होति ? , जहा तससंखिड्डणाए ॥ तसस्स णं भंते ! केवतिकालं अंतरं होति ? , अंतोसुद्धसं उक्कोसेणं वणस्सतिकाले ॥ एएसि णं भंते ! तसाणं थावराण य कत्तरे कत्तरेहितो अप्पा वा बड्डया वा तुह्हा वा विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सव्वत्थोवा तसा थावरा अणंतयुणा, सेतं दुविधा संसारसमावणणा जीवा पणत्ता ॥ दुविहपड्डिवत्ती समत्ता (सू०४३)

जधन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि, एतच्च पृथिवीकायमधिकत्यावसातव्यम्, अन्यस्य स्थावरकायस्योत्कर्षत एता-
 वत्या भवस्थितेरभावात् ॥ त्रसकायस्य जधन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षतख्यस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, एतच्च देवनारकोपेक्षया द्रष्टव्यम्, अन्यस्य
 त्रसकायस्योत्कर्षत एतावत्प्रमाणाया भवस्थितेरसम्भवात् ॥ सम्प्रत्येतयोरेव कायस्थितिकालमानमाह—स्थावरे 'णम्' इति वाक्यालङ्कारे
 'स्थावर इति' स्थावर इत्यनेन रूपेण स्थावरत्वेनेति भावः, कालतः कियच्चिरं भवति ? , भगवानाह—गौतम ! जधन्योनान्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षतो-
 ऽन्तर् कालं, तमेवानन्तं कालं कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः, किमुक्तं भ-
 वति ?—अनन्तलोकेषु थावन्त आकाशप्रदेशास्तेषां प्रतिसमयमेकैकापहारेण थावत्योऽनन्ता अवसर्पिण्युत्सर्पिण्यो भवन्ति तावत्य इति,
 एतासामेव पुद्गलपरावर्ततो मानमाह—असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः, असङ्ख्येषु पुद्गलपरावर्तेषु क्षेत्रत इति पदसांनिध्यात्क्षेत्रपुद्गलपरा-

वर्तते यावत् संभवन्ति अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यस्तावत् इति भावः; इहासंक्षेपमसंक्षेपभेदात्कमत्तः पुरूलपरवर्तनात्मसंक्षे-
यत्वं निर्द्धारयति—‘ते ण’मित्यादि, ते णमिति वाक्यालङ्कारे पुरूलपरवर्त्ता आवलिकाया असंक्षेपयो भागः; आवलिकाया असंक्षेप-
तमे भागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणा इत्यर्थः; एतच्च वनस्पतिकायस्थितिमद्गीहृत्य वेदितव्यं, न पृथिव्यम्बुकायस्थितिव्यपेक्षया, तयोः
कायस्थितेरुत्कर्षतोऽप्यसद्व्येयोत्सर्पिणीप्रमाणत्वात्, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायाम्—“पुटविकाइए णं भंते । पुटविकाइयत्ति कालओ
केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! जह्नेणं अंतोमुहुत्तमुक्कोसेणं असंखिज्जं कालं असंखिज्जाओ उत्सर्पिणिअवसर्पिणीओ कालओ, खेतओ असं-
खिज्जा लोगा, एवं आउक्काएवि” इति, या तु वनस्पतिकायस्थितिः सा यथोक्तप्रमाणा तत्रोक्ता “वणस्सइकाइए णं भंते । वणस्सइका-
यत्ति कालओ कियच्चिरं होइ ?, गोयमा ! जह्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ उत्सर्पिणीओसर्पिणीओ कालओ,
खिन्तओ अणंता लोगा असंखिज्जा पुगलपरियट्ठा आवलियाए असंखिज्जइभागो” इति । एषोऽपि च वनस्पतिकायस्थितिकालः सां-
व्यवहारिकजीवानधिकृत्य प्रोच्यते, असांव्यवहारिकजीवाना तु कायस्थितिरनादिरवसेया, तथा चोक्तं विशेषणवत्याम्—“अरिथि
अणंता जीवा जेहिं न पत्तो तसाइपरिणामो । तेवि अणंताणंता निगोयवासं अणुवसंति ॥ १ ॥” साऽपि तेषामसांव्यवहारिकजीवा-
नामनादिः कायस्थितिः केषांश्चिदनादिरपर्यवसाना, ये न जातुच्चिदसांव्यवहारिकराशेरुद्भूत्य सांव्यवहारिकराशौ निपतिष्यन्ति, केषा-
ंश्चिदनादिः सपर्यवसाना, ये असांव्यवहारिकराशेरुद्भूत्य सांव्यवहारिकराशौ निपतिष्यन्ति । अथ किमसांव्यवहारिकराशेर्विनिर्गत्य
सांव्यवहारिकराशावागच्छन्ति ? येनैवं प्ररूपणा क्रियते, उच्यते, आगच्छन्ति, कथमवसीयते ? इति चेदुच्यते—पूर्वाचार्योपदेशात्,

१ सन्त्यनन्ता जीवा येन प्राप्तवसादिपरिणाम । तेऽप्यनन्तानन्ता निगोदवासमनुवसन्ति ॥ १ ॥

तथा चाह दुःषमान्धकारनिमप्रजनप्रवचनप्रदीपो भगवान् जिनभद्रगणिः क्षमाश्रमणो विशेषणवत्याम्—“सिञ्चंति जितिया किर
 इह संववहारजीवरासिमञ्जाओ । इति अणाइवणस्सइरासीओ तत्तिया तंसि ॥ १ ॥” इति कृतं प्रसङ्गेन । सम्प्रति त्रसकायस्स कालं
 यस्थितिमानमाह—‘तसे णं भंते’इत्यादि, तसे‘णं’मिति पूर्ववत् ‘त्रस इति’ त्रस इत्यनेन पर्यायेण कालतः ‘कियच्चिरं’ कियन्तं कालं
 यावद्भवति ?, भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतोऽसह्येयं कालम्, एतमेवासह्येयं कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—‘असंखि-
 ज्जाओ’इत्यादि, असह्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽसह्येया लोका असह्येयेषु लोकेषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तेषां प्रति-
 समयमेककापहारे यावत्योऽसह्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवन्ति तावत्य इति भावः, इयं चैतावती कायस्थितिर्गतित्रसं तेजस्कायिकं
 वायुकायिकं चाधिकृत्यावसेया न तु लडिधत्रसं, लडिधत्रसस्य कायस्थितेरुत्कर्षतोऽपि कतिपयवर्षाधिकसागरोपमसहस्रद्वयप्रमाणत्वात्,
 तथा चोक्तं प्रज्ञापनायाम्—“तसकाए णं भंते । तसकायत्ति कालतो कियच्चिरं होइ ?, गोयमा । जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दो
 सागरोवमसहस्साइं संखेज्जावासमन्भहियाइं” तथा “तेउक्काइए णं भंते ! तेउक्काइएत्ति कालतो केवच्चिरं होति ?, गोयमा ! जहन्नेणं
 अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं असंखेज्जाओ उत्सर्पिणीओसर्पिणीओ कालओ, खेतओ असंखेज्जा लोगां, एवं वाउक्काइयावि”
 इति ॥ सम्प्रति स्थावरत्वस्थान्तरं विचिन्तयिपुराह—‘थावरस्स णं भंते ! अंतरं’मित्यादि सुगमं नवरमसह्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः,
 क्षेत्रतोऽसह्येया लोकाः, इत्येतावत्प्रमाणमन्तरं तेजस्कायिकवायुकायिकमध्यगमनेनावसातव्यम्, अन्यत्र गतावेतावत्प्रमाणस्थान्तरस्था-
 सम्भवात् ॥ ‘तसस्स णं भंते ! अंतरं’मित्यादि सुगमं नवरम् ‘उक्कोसेणं वणस्सइकालो’ इति, उत्कर्षतो वनस्पतिकालो वक्तव्यः, स चै-

वम्—“उक्त्वासेणं अणंतमणंताओ उस्सपिण्णीओसपिण्णीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा, असंखेज्जा पोगालपरियट्टा, ते णं पोगा-
लपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो” इति, एतावत्प्रमाणं चान्तरं वनस्पतिकायमभ्यगमनेन प्रतिपत्तव्यम्, अन्यत्र गत्वावेतावतो-
ऽन्तरस्यालभ्यमानत्वात् ॥ सम्प्रत्यल्पबहुत्वमाह—एतेषां भदन्त । जीवानां त्रसानां स्थावराणां च मध्ये कतरे कतमेभ्योऽल्पा वा बहवो
वा कतरे कतरैस्तुल्या वा ?, अत्र सूत्रे विभक्तिपरिणासेन तृतीया व्याख्येया, तथा कतरे कतरेभ्यो (ऽल्पा बहुकास्तुल्या) विशेषाधिका
वा ?, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्वीकाशसाः, असंख्यातत्वमात्रप्रमाणत्वात्, स्थावरा अनन्तशुणाः, अजपन्योत्कृष्टानन्तान्तसंख्यापरि-
माणत्वात्, उपसंहारमाह—‘सेतं तुविहा संसारसमावद्धा जीवा’ इति ॥ इति श्रीमल्लयगिरिविरचितायां जीवाजीवाभिगमटीकायां
द्विविधा प्रतिपत्तिः समाप्ता ॥

अथ त्रिविधाख्या द्वितीया प्रतिपत्तिः

तदेवमुक्ता द्विविधा प्रतिपत्तिः; सन्प्रति त्रिविधा प्रतिपत्तिरारभ्यते, तत्र चेदमादिस्त्रयम्—

तत्थ जे ते एवमाहंसु त्रिविधा संसारसमावणणा जीवां पणत्ता ते एवमाहंसु, तंजहा—इत्थि
पुरिसा णपुंसका ॥ (सू० ४४) । से किं तं इत्थीओ ? , २ त्रिविधाओ पणत्ता, तंजहा—तिरि-
क्खजोणियाओ मणुस्सित्थीओ देवित्थीओ । से किं तं तिरिक्खजोणित्थीओ ? , २ त्रिविधाओ
पणत्ता, तंजहा—जलयरीओ थलयरीओ, खहयरीओ । से किं तं जलयरीओ ? , २ पंचविधाओ
पणत्ताओ, तंजहा—मच्छीओ जाव सुंसुमारीओ । से किं तं थलयरीओ ? , २ दुविधाओ पणत्ता,
तंजहा—चउप्पदीओ य परिसप्पीओ य । से किं तं चउप्पदीओ ? , २ चउद्विधाओ पणत्ता,
तंजहा—एगाखुरीओ जाव सणक्कहंओ । से किं तं परिसप्पीओ ? , २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—
उरपरिसप्पीओ य खुजपरिसप्पीओ य । से किं तं उरगपरिसप्पीओ ? , २ त्रिविधाओ पणत्ता,
तंजहा—अहीओ अहिगरीओ महोरगाओ, सेत्तं उरपरिसप्पीओ । से किं तं खुयपरिसप्पी-
ओ ? , २ अणेगविधाओ पणत्ता, तंजहा—सेरडीओ सेरंथीओ गोहीओ णउलीओ सेधाओ

सण्णाओ सरडीओ सेरंथीओ भावाओ खाराओ पवण्णाइयाओ चउपइयाओ मूसियाओ सुणुसिओ धरोलियाओ गोहियाओ, जोहियाओ विरचिरालियाओ, सेत्तं सुयणपरिसप्पीओ । से किं तं खहयरीओ ? २ चउविवधाओ पणत्ता, तंजहा—चम्मपक्खीओ, जाव सेत्तं खहयरीओ, सेत्तं निरिक्खजोणिओ ॥ से किं तं मणुस्सिओ ? २ निविधाओ पणत्ता, तंजहा—कम्मभूमियाओ अकम्मभूमियाओ अंतरदीवियाओ । से किं तं अंतरदीवियाओ ? २ अट्टावीसतिविधाओ पणत्ता, तंजहा—एणूरूइयाओ आभासियाओ जाव सुद्धदंतीओ, सेत्तं अंतरदी० ॥ से किं तं अकम्मभूमियाओ ? २ तीसविधाओ पणत्ता, तंजहा—पंचसु हेमवएसु पंचसु एरणवएसु पंचसु हरिवंसेसु पंचसु रम्मगावासेसु पंचसु देवकुरासु पंचसु उत्तरकुरासु, सेत्तं अकम्मा० । से किं तं कम्मभूमिया ? २ पणरसविधाओ पणत्ताओ, तंजहा—पंचसु भरहेसु पंचसु एरवएसु पंचसु महविदेहेसु, सेत्तं कम्मभूमगामणुस्सीओ, सेत्तं मणुस्सित्थीओ ॥ से किं तं देवित्थियाओ ? २ चउविवधा पणत्ता, तंजहा—भवणवासिदेवित्थियाओ बाणमंतरदेवित्थियाओ जोतिसियदेवित्थियाओ वेमाणियदेवित्थियाओ । से किं तं भवणवासिदेवित्थियाओ ? २ दसविहा पणत्ता, तंजहा—असुरकुमारभवणवासिदेवित्थियाओ जाव थणितकुमारभवणवासिदेवित्थियाओ, से तं भवणवासिदेवित्थियाओ । से किं तं बाणमंतरदेवित्थियाओ ? २ अट्ट-

२ प्रतिपत्तौ

जीवाधि-

भेदाः

सू० ४४

स्त्रीभेदाः

सू० ४५

विधाओ पणत्ता, तंजहा—पिसायवाणमंतरदेविथियाओ जाव से तं वाणमंतरदेविथियाओ । से किं तं जोतिसियदेविथियाओ ?, २ पंचविधाओ पणत्ता, तंजहा—चंदविमाणजोतिसियदेविथियाओ सूरंगह०नकखत्त०तारविमाणजोतिसियदेविथियाओ, से तं जोतिसियाओ । से किं तं वेमाणियदेविथियाओ?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—सोहम्मकप्पवेमाणियदेविथियाओ ईसाणकप्पवेमाणियदेविथियाओ, सेत्तं वेमाणित्थीओ ॥ (सू० ४५)

‘तत्र’ तेषु नवसु प्रतिपत्तिषु मध्ये ये आचार्या एवमाख्यातवन्तः—त्रिविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञास्ता एवमाख्यातवन्तः; तद्यथा—स्त्रियः पुरुषा नपुंसकानि, इह ख्यादिवेदीदथाद् योन्यादिसङ्गताः ख्यादयो गृह्यन्ते, तथा चोक्तम्—‘योनिसुदृत्वमस्तीर्य, सुरधत्ताऽऽवलता स्तनौ । पुंस्काभितेति लिङ्गानि, सप्त स्त्रीत्वे प्रचक्षते ॥ १ ॥ मेहनं खरता दार्ढ्यं, शौण्डीर्यं श्मश्रु धृष्टता । स्त्रीकामितेति लिङ्गानि, सप्त पुंस्त्वे प्रचक्षते ॥ २ ॥ स्तनादिश्मश्रुकेशादिभावाभावसमन्वितम् । नपुंसकं बुधाः प्राहुर्मोहानलसुदीपितम् ॥ ३ ॥’ तत्र ‘यथोद्देशं निर्देश’ इति स्त्रीवक्तव्यतामाह—‘से किं तंमित्यादि, अथ कास्ताः स्त्रियः?, सूरिराह—स्त्रियस्त्रिविधाः प्रज्ञाताः; तद्यथा—तिर्यग्योनिस्त्रियो देवस्त्रियश्च । ‘से किं तंमित्यादि, तिर्यग्योनिस्त्रियस्त्रिविधाः; तद्यथा—जलचर्यः स्थलचर्यः खचर्यश्च । ‘से किं तंमित्यादि । मनुष्यस्त्रियोऽपि त्रिविधास्तद्यथा—कर्मभूमिका अकर्मभूमिका अन्तरद्वीपिकाश्च । ‘से किं तंमित्यादि, देवस्त्रियश्चतुर्विधास्तद्यथा—भवनवासिन्यो व्यन्तयो ज्योतिष्क्यो वैमानिक्यश्च ॥ सन्प्रति स्त्रिया भवस्थितिमानत्रतिपादनार्थमाह— इत्थी णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! एगेणं आपसेणं जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ५३ ॥

उक्त्वासेपं पणपत्रं पलिओवमाहं एकेणं आदेसेपं जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्त्वासेपं णव पलिओवमाहं
एगेणं आदेसेपं जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्त्वासेपं सत्त पलिओवमाहं एगेणं आदेसेपं जहन्नेणं अंतो-
सुहुत्तं उक्त्वासेपं पद्दासं पलिओवमाहं ॥ (सू० ४६)

‘इत्थी णं भंते’ इत्यादि, खिया भदन्त । कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? , भगवानाह—गौतम । ‘एकेनादेशेन’ आदेशाशब्द इह प्रका-
रवाची ‘आदेसो त्ति पणारो’ इति वचनात्, एकेन प्रकारेण, एकं प्रकारमधिकृत्येति भावार्थः, जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम्, एतत्तिर्यग्मनु-
व्यख्यपेक्षया द्रष्टव्यम्, अन्यत्रैतावतो जघन्यस्यासम्भवात्, उत्कर्षतः पञ्चपञ्चाशत्पत्योपमानि, एतदीशानकल्पपरिगृहीतदेव्यपेक्षम् ।
तथैकेनादेशेन जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम् एतत्तथैवोत्कर्षतो नव पत्योपमानि, एतदीशानकल्प एव परिगृहीतदेव्यपेक्षम् । तथा एकेनादेशेन
जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, एतत्प्रभावत्, उत्कर्षतः सप्त पत्योपमानि, एतत्सौधर्मकल्पे परिगृहीतदेवीरधिकृत्य । तथा एकेनादेशेन जघन्य-
तोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षत, पञ्चाशत्पत्योपमानि, एतत्सौधर्मकल्प एवापरिगृहीतदेव्यपेक्षम्, उक्तञ्च सङ्ग्रहणायाम्—‘संपरिग्राह्यतराणं सो-
हस्मीसाण पब्बियसाहीयं । उक्त्वासे सत्त पद्दा नव पणपद्दा य देवीणं ॥ १ ॥’ तदेवं सामान्यतः स्त्रीणां जघन्यत उत्कर्षतश्च स्थितिमा-
नमुक्तं, सम्प्रति तिर्यकख्यादिभेदानधिकृत्याह—

निरिक्खजोणित्थीणं भंते ! केवत्तियं कालं ठिती पणत्ता?, गो० जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्त्वासेपं तिणिण
पलिओवमाहं । जलयरनिरिक्खजोणित्थीणं भंते ! केवह्यं कालं ठिती पणत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं

१ परिगृहीतराणां सौधर्मज्ञानाना पत्योपम साधिकम् । उक्तष्टत. सप्त पद्दाशत् नव पद्यपद्दाशश्च पत्योपमानि देवीनाम् ॥ १ ॥

२ प्रतिपत्तौ
स्त्रीवद-
स्थित्यादि
सू० ४६

॥ ५३ ॥

अंतो० उक्को० पुन्वकोडी । चउत्पदथलयरतिरिक्खजोणित्थीणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता? गो० जहा तिरिक्खजोणित्थीओ । उरगपरिस्सत्पथलयरतिरिक्खजोणित्थीणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसं पुन्वकोडी । एवं भुयपरिस्सत्प० । एवं खहयरतिरिक्खत्थीणं जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्को० पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागो ॥ मणुस्सित्थीणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जह० अंतो० उक्को० तिण्णि पलिओवमाहं, धम्मचरणं पडुच्च जह० अंतो० उक्कोसेणं देस्सणा पुन्वकोडी । कम्मभूमयमणुस्सित्थीणं भंते ! केवदयं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! खित्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं तित्ति पलिओवमाहं धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं देस्सणा पुन्वकोडी । भरहेरवयकम्मभूमगमणुस्सित्थीणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता, गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं तित्ति पलिओवमाहं, धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोसु० उक्कोसेणं देस्सणा पुन्वकोडी । पुन्वविदेहअवरविदेहकम्मभूमगमणुस्सित्थीणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतो० उक्कोसेणं पुन्वकोडी, धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं देस्सणा पुन्वकोडी । अकम्मभूमगमणुस्सित्थीणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देस्सणं पलिओवमं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागऊणं उक्को-

सेणं तिन्रि पलिओवमाहं, संहरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुञ्चकोडी । हेम-
वररणवए जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणं पलिओवमं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेण ऊणमं
पलिओवमं संहरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुञ्चकोडी । हरिवासरम्मयवा-
सअकम्मभूमगमणुस्सिस्थीणं भंते ! केवइयं कालं डिई पणत्ता ? , गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं
देसूणाइं दो पलिओवमाहं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागेण ऊणयाइं उक्को० दो पलिओवमाहं,
संहरणं पडुच्च जह० अंतो० उक्को० देसूणा पुञ्चकोडी । देवकुरुत्तरकुरुअकम्मभूमगमणुस्सि-
स्थीणं भंते ! केवतियं कालं डिई पणत्ता ? , गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणाइं तिणिण
पलिओवमाहं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागेण ऊणयाइं उक्को० तिन्रि पलिओवमाहं, संहरणं
पडुच्च जहन्नेणं अंतोसुहु० उक्को० देसूणा पुञ्चकोडी । अंतरदीवगअकम्मभूमगमणुस्सिस्थीणं
भंते ! केवतिकालं ठिती पणत्ता ? , गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणं पलिओवमस्स असं-
खेज्जइभागं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागेण ऊणयं उक्को० पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं सं-
हरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोसु० उक्को० देसूणा पुञ्चकोडी ॥ देवित्थीणं भंते ! केवतियं कालं ठिती
पन्नत्ता ? , गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहरसाहं उक्कोसेणं पणपन्नं पलिओवमाहं । भवणवासिदे-
वित्थीणं भंते !, जहन्नेणं दसवाससहरसाहं उक्कोसेणं अद्धपंचमाहं पलिओवमाहं । एवं असुरकु-

मारभवंणवासिदेवित्थियाए, नागकुमारभवणवासिदेवित्थियाएवि जहन्नेणं दसवाससहस्साहं उ-
 क्कोसेणं देसूणाहं पलिओवमाहं, एवं सेसाणावि जाव थणियकुमाराणं । वाणमंतरीणं जहन्नेणं
 दसवाससहस्साहं उक्कोसं अद्धपलिओवमं । जोइसियदेवित्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिती प-
 णात्ता ? , गोयमा ! जहण्णेणं पलिओवमं अट्टभाणं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं पण्णासाए वासस-
 हस्सेहिं अरुभहियं, चंदविमाणजोतिसियदेवित्थियाए जहन्नेणं चउभाणपलिओवमं उक्कोसेणं
 तं चेव, सूरविमाणजोतिसियदेवित्थियाए जहन्नेणं चउभाणपलिओवमं उक्कोसेणं अद्धपलिओ-
 वमं पंचाहिं वाससएहिमरुभहियं, गहविमाणजोतिसियदेवित्थीणं जहण्णेणं चउभाणपलिओ-
 वमं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं, णवखत्तविमाणजोतिसियदेवित्थीणं जहण्णेणं चउभाणपलिओ-
 वमं उक्कोसेणं चउभाणपलिओवमं साइरेणं, ताराविमाणजोतिसियदेवित्थियाए जहन्नेणं अट्ट-
 भाणं पलिओवमं उक्को० सातिरेणं अट्टभाणपलिओवमं । वेमाणियदेवित्थियाए जहण्णेणं पलि-
 ओवमं उक्कोसेणं पणपन्नं पलिओवमाहं, सोहम्मकएवमाणियदेवित्थीणं भंते ! केवतियं कालं
 ठिती प० ? , जहण्णेणं पलिओवमं उक्कोसेणं सत्त पलिओवमाहं, ईसाणदेवित्थीणं जहण्णेणं सातिरेणं
 पलिओवमं उक्कोसेणं णव पलिओवमाहं ॥ (सू ४७)

'तिरिक्खजोणिइत्थियाणं भंते !' इत्यादि, उत्कर्षतस्त्रीणि परयोपमानि, देवकुर्वादिषु चतुष्पदस्त्रीरधिकृत्य, जलचरस्त्री-

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ५५ ॥

णामुत्कर्षतः पूर्वकोटी, स्थलचरक्षीणां यथा औषिकी, त्रीणि पत्न्योपमानीत्यर्थः । स्वचरीणामुत्कर्षतः पत्न्योपमासद्व्येयभागाः, मनुष्यक्षीणु क्षेत्रं प्रतीत्य-क्षेत्राश्रयणेनेतिभावः, जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देवकुर्वादिषु भरतादिवपि एकान्तसुपमादिकाले त्रीणि पत्न्योपमाति, 'धर्मचरणं' चरणधर्मसेवनं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम्, एतच्च तद्भवस्थिताया एव परिणामवशतः प्रतिपातापेक्षया द्रष्टव्यं, चरणधर्मस्य मरणमन्तरेण सर्वसोक्ततयाऽप्येतावन्मात्रकालावस्थानभावात्, तथाहि-काचिच्छी तथाविधक्षयोपशमभावतः सर्व-विरतिं प्रतिपद्य तावन्मात्रक्षयोपशमभावाद्'न्तर्मुहूर्त्तानन्तरं भूयोऽपि अविरतसम्यग्दृष्टिलं सिध्यत्वं वा प्रतिपद्यते इति, अथवा धर्म-चरणमिह देशचरणं प्रतिपत्तव्यं न सर्वचरणं, देशचरणप्रतिपत्तिस्तु जघन्यतोऽप्यान्तर्मुहूर्त्तिकी, तस्या भङ्गबहुलत्वात्, अथोभयचरण-सम्भवे किमर्थमिह देशचरण परिगृह्यते ?, उच्यते, देशचरणपूर्वकं प्रायः सर्वचरणमिति ख्यापत्तार्थम्, अत एवोक्तं वृद्धैः-“संन्म-त्तंमि उ लद्धे पलियपुहुत्तेण सावथो होइ । चरणोवसमखयाणं सागारसंखंतरा होति ॥ १ ॥” एवं “अप्परिवडिय'हत्यादि, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, अष्टसावत्सरिक्याश्चरणधर्मप्राप्तेस्तदूर्ध्वं चरमान्तर्मुहूर्त्तं यावदप्रतिपत्तितपरिणामभावात्, पूर्वपरिमाणं चेदम्-“पुव्वस्स उ परिमाणं सयारिं खलु होति कोटिलक्खाओ । लुप्पणं च सहस्सा वोद्धन्वा वासकोडीणं ॥ १ ॥ (७०५६००००००००००) सम्प्रति कर्मभूमिकादिविशेषक्षीणां वक्तव्यतामाह-अक्षरगामनिका सुगमा, भावार्थस्त्वयम्-कर्मभूमिकमनुष्यक्षीणां क्षेत्रं कर्मभूमिकामि, सामान्यलक्षणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, भावना चात्र प्रागिव द्रष्टव्या, एवमुत्तरसूत्रद्वयेऽपि ॥ अत्रैव विशेष-धर्मचरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, भावना चात्र प्रागिव द्रष्टव्या, एवमुत्तरसूत्रद्वयेऽपि ॥ अत्रैव विशेषे-

१ सम्यक्तवे तु लब्धे पत्न्योपमपृथक्त्वेन श्रावको भवति । चात्रिजमोहोपशमक्षयाणा सागरा. संख्याता भन्तरं भवति ॥ १ ॥

२ प्रतिपत्तौ
तिर्यक्-
स्थितिः
सू० ४७

॥ ५५ ॥

पचिन्तां चिकीर्षुराह—सुगमं, नवरं भरतैरावतेषु त्रीणि पर्योपमानि सुषमसुषमायां, पूर्वविदेहेषु क्षेत्रत, पूर्वकोटी, तत ऊर्ध्वं तत्र तथा-
 क्षेत्रस्वाभाव्यादायुषोऽसम्भवात्, अकर्मभूमिगोत्यादि, जन्म प्रतीयेति—अकर्मभूमिपूरपत्तिमाश्रित्य जघन्यतो देशोनं पर्योपमं, तच्चा-
 दृभानाद्यात्मपि देशोनं भवति ततो विशेषस्थापनायाह—पर्योपमस्यासङ्घषेयभागोनं, एतच्च हैमवतहैरण्यवतक्षेत्रोपेक्षया द्रष्टव्यं, तत्र
 जघन्यतः स्थितेरेतावत्प्रमाणायः सम्भवात्, उत्कर्षतक्षीणि पर्योपमानि, तानि च देवकुरुत्तरकूर्वपेक्षया, 'संहरणं पडुञ्चे'त्यादि; संह-
 रणं नाम कर्मभूमिजायाः स्त्रियोऽकर्मभूमिषु नयनं 'तत्पतीत्य' तदाश्रित्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, इयमत्र भावना
 —इह कर्मभूमिकाऽप्यकर्मभूमिषु संहता अकर्मभूमिकेति व्यवह्रियते, तत्क्षेत्रसम्बन्धभावात्, यथा लोके कश्चिन्मगाधादिदेशात्सुरा-
 द्रान् प्रति प्रस्थितो गिरिनगरेषु निवासं कल्पयितुकामः सुराष्ट्रपर्यन्तग्रामप्राप्तः सन् समुत्पद्यमानेषु तथाविधेषु प्रयोजनेषु सौराष्ट्र इति
 व्यवह्रियते, तद्वदधिकृताऽपि, तत्र च संहता सती काचिदन्तर्मुहूर्त्सौ जीवति ततोऽपि वा भूयोऽपि संह्रियते काचित्पूर्वकोट्यायुष्का
 यावज्जीवमपि तत्रावतिष्ठते ततो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सुकमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटीति, आह—भरतैरावतान्यापि कर्मभूमौ वर्तन्ते तत्र
 चैकान्तसुषमादौ त्रीण्यपि पर्योपमानि स्थितिरस्या भवति संहरणं च संभवति तत्कथं देशोना पूर्वकोटी भण्यते ? इति, अत्रोच्यते,
 कर्मकालविवक्षयाऽभिधानात्, तस्य चैतावन्मात्रत्वादिति । हैमवतहैरण्यवताकर्मभूमिकमनुष्यक्षीणां जन्मतो जघन्येन देशोनं पर्योपमं
 पर्योपमासङ्घषेयभागेन न्यूनमुत्कर्षतः परिपूर्णं पर्योपमं, संहरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, भावना
 प्रागिव ॥ एवं 'हरिवासरममष्ट' इत्याद्यापि सूत्रत्रयं भावनीयं, नवरं हरिवर्षरम्यकयोर्जन्मतो जघन्येन द्वे पर्योपमे पर्योपमासङ्घषेय-
 भागान्यूनो उत्कर्षतः परिपूर्णं द्वे पर्योपमे । देवकुरुत्तरकुरुषु जन्मतो जघन्येन त्रीणि पर्योपमानि पर्योपमासङ्घषेयभागाहीनानि उ-

त्कर्षतं परिपूर्णानि त्रीणि पत्योपमानि, अन्तरद्वीपेषु जन्मतो जघन्येन देशेनः पत्योपमासङ्घेयभागः, कियता देशेनोत्. पत्योपमा-
सङ्घेयभाग ! इति वेदत आह—पत्योपमासङ्घेयभागो नोत्.; किमुक्तं भवति ?—उत्कृष्टपत्योपमासङ्घेयभागप्रमाणादायुषो जघन्यमायुः-
पत्योपमासङ्घेयभागान्यूनं, नवरमूनताहेतुः पत्योपमासङ्घेयो भागोऽतीव स्तोको द्रष्टव्यः; संहरणमधिकृत्य सर्वत्रापि जघन्यत उत्क-
र्षतश्च तावदेव प्रमाणम् ॥ सम्प्रति देवस्त्रीवक्तव्यतामाह—अक्षरगमनिका सुगमा तात्पर्यमात्रमुच्यते—देवस्त्रीणां सामान्यतो जघन्यतः
स्थितिर्देश वर्षसहस्राणि, तानि च भवनपतिव्यन्तरीरधिकृत्य वेदितव्यानि, उत्कर्षत. पञ्चपञ्चाशत्पत्योपमानि, एतानि चेशानदेवी-
रधिकृत्य प्रतिपत्तव्यानि । विशेषचिन्तायां भवनवासिदेव्यः सामान्यतो दश वर्षसहस्राणि, उत्कर्षतोऽर्द्धपञ्चमानि—साद्वानि चत्वारि
पत्योपमानि, एतानि च भवनवासिशेषासुरकुमारदेवीरधिकृत्य, अत्रापि विशेषचिन्तायामसुरकुमारदेवीनां सामान्यतो जघन्येन
दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतोऽर्द्धपञ्चमानि पत्योपमानि, नागकुमारभवनवासिदेवस्त्रीणां जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतो देशोनं
पत्योपमम्, एवं शेषाणां यावत्स्लानितकुमारीणां, व्यन्तरीणां जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतोऽर्द्ध पत्योपमं, ज्योतिपस्त्रीणां जघन्ये-
नाष्टभागपत्योपममुत्कर्षतोऽर्द्ध पत्योपमं पञ्चाशता वर्षसहस्रैरभ्यधिकम्, अत्रापि विशेषचिन्तायां चन्द्रविमानवासिज्योतिपस्त्रीणां जघन्ये-
धन्यतश्चतुर्भागमात्रं पत्योपममुत्कर्षतोऽर्द्धपत्योपमं पञ्चाशता वर्षसहस्रैरधिकं, सूर्यविमानवासिज्योतिष्कदेवीना जघन्यतश्चतुर्भागमात्रं ज-
पत्योपममुत्कर्षतोऽर्द्धपत्योपमं वर्षशतपञ्चकाभ्यधिकं, महविमानवासिज्योतिष्कदेवीना जघन्यतश्चतुर्भागमात्रं पत्योपमं, नक्षत्रविमानज्योतिष्कदेवीनां
जघन्यतश्चतुर्भागमात्रं पत्योपममुत्कर्षतः सातिरेकं चतुर्भागमात्रं पत्योपमं, तारविमान-
ज्योतिष्कदेवीनां जघन्यतोऽष्टभागमात्रं पत्योपममुत्कर्षतस्तद्वाष्टभागमात्रं पत्योपमं सातिरेकं । सामान्यतो वैमानिकदेवस्त्रीणा जघन्यतः

र प्रतिपत्तौ
तिर्यक्-
ख्यादि-
स्थितिः
सू० ४७

पत्न्योपममुत्कर्षतः पञ्चपञ्चाशत्पत्न्योपमानि, विशेषचिन्तायां सौधर्मकल्पवैमानिकदेवीनां जघन्यतः पत्न्योपममुत्कर्षतः सप्त पत्न्योप-
 मानि, अत्रापीदं स्थितिपरिमाणं परिगृहीतदेवीनामवगन्तव्यं, अपरिगृहीतदेवीना जघन्यतः पत्न्योपममुत्कर्षतः पञ्चाशत्पत्न्योपमानि,
 ईशानकल्पवैमानिकदेवीनां जघन्यत. सातिरेकं पत्न्योपममुत्कर्षतो नव पत्न्योपमानि, अत्रापीदं स्थितिपरिमाणं परिगृहीतदेवीनामव-
 गन्तव्यं, अपरिगृहीतदेवीनां जघन्यतः सातिरेकं पत्न्योपममुत्कर्षतः पञ्चपञ्चाशत्पत्न्योपमानि, एतच्च सूत्रं समस्तमपि कापि साक्षाद्
 दृश्यते क्वचिच्चैवमतिदेशः—“एवं देवीणं ठिई भाणियन्वा जहा पणवणाए जाव ईसाणदेवीण”मिति ॥ सम्प्रति स्त्री नैरन्तर्येण स्त्री-
 त्वममुञ्चन्ती कियन्तं कालमवतिष्ठते ? इति जिज्ञासायां सूत्रकत्तकालापेक्षया ये पञ्चादेशाः प्रवर्तन्ते तानुपदर्शयितुमाह—

इत्थी णं भंते ! इत्थित्ति कालतो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! एकेणादसेणं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसं
 दसुत्तरं पलिओवमसयं पुव्वकोडिपुहुत्तमव्भहियं । एकेणादसेणं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं
 अट्टारस पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमव्भहियाइं । एकेणादसेणं जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं
 चउइस पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमव्भहियाइं । एकेणादसेणं जह० एकं समयं उक्को० पलिओ-
 वमसयं पुव्वकोडीपुहुत्तमव्भहियं । एकेणादसेणं जहण्णं एकं समयं उक्को० पलिओवमपुहुत्तं पुव्व-
 कोडीपुहुत्तमव्भहियं ॥ तिरिकवजोणित्थी णं भंते ! तिरिकवजोणित्थित्ति कालओ केवच्चिरं होति ?
 गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडी पुहुत्तमव्भहियाइं, जलयरीए
 जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडिपुहुत्तं । चउपपदथलयरतिरिकवजो० जहा ओहिता ति-

रिक्त्व०, उरगपरिसत्पथीशुयगपरिसत्पिपत्थी णं जथा जलयरीणं, खरहरि० जरण्णेणं अंतोसुदुत्तं उक्को० पलिओवमरस असंखेज्जतिभागां पुव्वकोडिपुहुत्तामव्भहियं ॥ मणुसिसत्थी णं भंते! कालओ केवच्चिरं होति?, गोयमा! खेत्तं पडुच्च जरण्णेणं अंतोसुदुत्तं उक्को० तित्ति पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तामव्भहियाइं, धम्मचरणं पडुच्च जह० एकं समयं उक्को० देसूणा पुव्वकोडी, एवं कम्मभूमियावि भरहरवयावि, णवरं खेत्तं पडुच्च जह० अंतो उक्को० तित्ति पलिओवमाइं देसूणापुव्वकोडीअव्भहियाइं, धम्मचरणं पडुच्च जह० एकं समयं उक्को० देसूणा पुव्वकोडी । पुव्वविदेहअवरविदेहित्थी णं खेत्तं पडुच्च जह० अंतो० उक्को० पुव्वकोडीपुहुत्तं, धम्मचरणं पडुच्च जह० एकं समयं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी ॥ अकम्मभूमिकमणुसिसत्थी णं भंते! अकम्मभूम० कालओ केवच्चिरं होइ! गोयमा! जम्मणं पडुच्च जह० देसूणं पलिओवमं पलिओवमरस असंखेज्जतिभागेणं ऊणं उक्को० तिणिण पलिओवमाइं । संहरणं पडुच्च जह० अंतो० उक्कोसेणं तित्ति पलिओवमाइं देसूणाए पुव्वकोडिए अव्भहियाइं । हिमवतेरणवते अकम्मभूमगमणुसिसत्थीणं भंते! हेम० कालतो केवच्चिरं होइ?, गोयमा! जम्मणं पडुच्च जह० देसूणं पलिओवमं पलिओवमरस असंखेज्जतिभागेणं ऊणं, उक्को० पलिओवमं । साहरणं पडुच्च जह० अंतोसु० उक्को० पलिओवमं देसूणाए पुव्वकोडीए अव्भहियं । हरिवासरम्मयअकम्मभूमगमणुसिसत्थी णं भंते!, जम्मणं पडुच्च जह०

२ प्रतिपत्ता
सामान्य-
विशेषत-
या स्त्रीत्व-
स्थितिः
सू० ४८

देसूणाहं द्रो पलिओवमाहं पलिओवमसस असंखेज्जतिभागेण ऊणगाहं, उक्को० द्रो पलिओवमाहं ।
संहरणं पडुच्च जह० अंतोसु० उक्को० द्रो पलिओवमाहं देसूणापुव्वकोडिमब्भहियाहं । उत्तरकुसुदे-
वकुरुणं०, जम्मणं पडुच्च जहद्वेणं देसूणाहं तिसि पलिओवमाहं पलितोवमसस असंखेज्जभागेणं
ऊणगाहं उक्को० तिसि पलिओवमाहं । संहरणं पडुच्च जह० अंतोसु० उक्को० तिसि पलिओवमाहं
देसूणाए पुव्वकोडिए अब्भहियाहं । अंतरदीवाकम्मभूमकमणुस्सित्थी?, २ जम्मणं पडुच्च जह०
देसूणं पलिओवमसस असंखेज्जतिभागेण ऊणं उक्को० पलिओ-
वमसस असंखेज्जतिभागेणं । साहरणं पडुच्च जह० अंतोसु० उक्को० पलिओवमसस असंखेज्जतिभागेणं
देसूणाए पुव्वकोडिए अब्भहियं ॥ देवित्थी णं भंते ! देवित्थिसि काल०, जज्जेव संचिट्टणा ॥

(सू० ४८)

एकेनादेशेन जघन्यत एकं समयं यावदवस्थानमुत्कर्षती दशोत्तरं पत्योपमशतं पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिकम्, एकसमयं कथम् ?
इति चेदुच्यते—काचिद् शुवतिरुपशमश्रेण्यां वेदनयोपशमनादवेदकत्वमनुभूय ततः श्रेणेः प्रतिपतन्ती स्त्रीवेदोदयमेकं समयमनुभवति,
ततो द्वितीये समये कालं कृत्वा देवेपूर्पद्यते तत्र च तस्याः पुंस्त्वमेव न स्त्रीत्वं, तत एवं जघन्यतः स्त्रीत्वं समयमात्रं,
सम्प्रति पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकदशोत्तरपत्योपमशतभावना क्रियते—कश्चिज्जन्तुर्नारीषु तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्याशुष्कासु मध्ये प-
ञ्चवान् भवाननुभूय ईशाने कल्पे पञ्चपञ्चाशत्पत्योपमप्रमाणोत्कृष्टाशुष्कास्वपरिगृहीतदेवीषु मध्ये देवीत्वेनोत्पद्यते ततः स्वाशुः-

क्षये तस्मात्स्थानाद् भूयोऽपि नारीषु तिरश्चीषु वा मध्ये पूर्वकोट्यायुष्णुरूपमस्ती भूयो द्वितीयं वारमीशानदेवलोके पञ्चपञ्चाशत्पत्न्यो-
पमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कास्परिगृहीतदेवीषु मध्ये देवीलेनोपजातस्ततः परमवश्यं वेदान्तरमवगच्छति, एवं दशोत्तरं पत्न्योपमशतं पूर्वको-
टिपृथक्त्वाभ्यधिकं प्राप्यते, अत्र पर आह—ननु यदि देवकुत्तरकुर्वादिषु पत्न्योपमत्रयस्थितिकासु स्त्रीषु मध्ये समुत्पद्यते ततोऽधि-
काऽपि स्त्रीवेदस्यावस्थितिर्लभ्यते, ततः किमित्येतावदेवोपदिष्टा ?, तदयुक्तम्, अभिप्रायापरिज्ञानात्, तथाहि—न तावदेवीभ्यश्च्युत्वाऽसंख्ये-
यवर्षायुष्कासु स्त्रीषु मध्ये स्त्रीलेनोत्पद्यते, देवयोनिश्च्युतानामसंख्येयवर्षायुष्केषु मध्ये उत्पादप्रतिषेधात्, नाप्यसंख्येयवर्षायुष्का सती
वत्कृष्टायुष्कासु देवीषु जायते, यत उक्तं प्रज्ञापनामूलटीकायाम्—“जतो असंख्येज्जवासाडया उकोसियं णिइ न पावेइ” इति, ततो
यथोक्तप्रमाणैव स्त्रीवेदस्योत्कृष्टाऽवस्थितिरवाप्यते । द्वितीयेनादेशेन जघन्यत एकं समयमुत्कृष्टतोऽष्टादश पत्न्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वा-
भ्यधिकानि, तत्र समयभावना सर्वत्रापि प्राग्वत्, अष्टादश पत्न्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि एवं—नारीषु तिरश्चीषु वा पूर्व-
कोटीप्रमाणायुष्कासु मध्ये कश्चिज्जन्तुः पञ्चपान् भवाननुभूय पूर्वप्रकारेणेशानदेवलोके वारद्वयमुत्कृष्टस्थितिकासु देवीषु मध्ये समुत्प-
द्यमानो नियमतः परिगृहीतास्त्वोत्पद्यते नापरिगृहीतासु, तत एवं द्वितीयादेशवादिमतेन स्त्रीवेदस्योत्कृष्टमवस्थानमष्टादश पत्न्योपमानि
पूर्वकोटिपृथक्त्वं च । तृतीयेनादेशेन जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतश्चतुर्दश पत्न्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तानि चैवं—पूर्व-
प्रकारेण सौधर्मदेवलोके परिगृहीतदेवीषु सप्तपत्न्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कासु मध्ये वारद्वयं समुत्पद्यते तत्र(त) एवं तृतीयादेशवादिमतेन
स्त्रीवेदस्योत्कृष्टमवस्थानं चतुर्दश पत्न्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वं च । चतुर्थेनादेशेन जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतः पत्न्योपमशतं पूर्वको-
टिपृथक्त्वाभ्यधिकं, कथम् ? इति चेदुच्यते, नारीषु तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु पञ्चपान् भवाननुभूय पूर्वप्रकारेण सौधर्मदेवलोके

पञ्चाशत्पत्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कास्वपरिगृहीतदेवीषु मध्ये देवीत्वेनोत्पद्यते, तत एवं चतुर्थीदेशवादिमतेन पत्योपमशतं पूर्वकोटिपृथ-
 कत्वाभ्यधिकं भवति । पञ्चमेनादेशेन जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतः पत्योपमपृथक्त्वं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकं, तच्चैवं—नारीषु तिरश्चीषु
 वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये सप्त भवाननुभूयाष्टमभवे देवकुर्वादिषु त्रिपत्योपमस्थितिकासु स्त्रीषु मध्ये स्त्रीत्वेन ससुत्पद्यते, ततो मृत्वा
 सौधर्मदेवलोके जघन्यस्थितिकासु देवीषु मध्ये देवीत्वेनोपजायते, तदनन्तरं चावश्यं वेदान्तरमधिगच्छति, ततः पञ्चमादेशवादिमतेन
 स्त्रीवेदस्यावस्थानं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकं पत्योपमपृथक्त्वं, ते ह्येवमाहुर्नानाभवप्रमाणद्वारे—यदि स्त्रीवेदस्योत्कृष्टमवस्थानं चिन्त्यते तत
 इत्थमेतावदेव लभ्यते, नाधिकमन्यथा चेति । असीषां च पञ्चानामादेशानामन्यतमादेशसमीचीनतानिर्णयोऽतिशयज्ञानिभिः सर्वोत्कृ-
 ष्टशुतलविधसंपन्नैर्वा कर्तुं शक्यते, ते च सूत्रकृत्प्रतिपत्तिकाले नासीरञ्जिति सूत्रकृत् निर्णयं कृतवानिति । तदेवं सामान्यतः स्त्री स्त्रीत्वं
 नैरन्तर्येणामुञ्चन्ती यावन्तं कालंभवतिष्ठते तावत्कालप्रमाणमुक्तम् ॥ इदानीं तिर्यक्स्त्रियास्तिर्यक्स्त्रीत्वमजहत्याः कालमानं विचिन्तयिषु-
 रिदमाह—‘तिरिक्स्त्रजोणिइत्थिण्य षं भंते !, इत्यादि, तिर्यक्स्त्री णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त । तिर्यक्स्त्रीति कालतः कियच्चिरं भवति ?,
 भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तत्रान्तर्मुहूर्तं कस्याश्चित्तावत्प्रमाणायु-
 ष्कतया तदनन्तरं मृत्वा वेदान्तराधिगमाद्विलक्षणमनुष्यभवान्तराधिगमाद्वा, कथमुत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि पूर्वकाटीपृथक्त्वाभ्यधि-
 कानि ? इति चेदुच्यते—इह नराणां तिरश्चां चोत्कर्षतोऽष्टौ भवाः प्राप्यन्ते नाधिकाः, “नरतिरियाणं सत्तद्वभवा” इति वचनात्, तत्र
 सप्त भवाः सङ्ख्येयवर्षायुषोऽष्टमस्त्वसङ्ख्येयवर्षायुरेव, तथाहि—पर्याप्तमनुष्याः पर्याप्तसङ्ख्यापञ्चेन्द्रियतिर्यक्चो वा तिरन्तरं यथासङ्ख्यं
 सप्त पर्याप्तमनुष्यभवान् सप्त पर्याप्तसङ्ख्यापञ्चेन्द्रियतिर्यग्भवान् वाऽनुभूय यद्यष्टमे भवे भूयः पर्याप्तमनुष्याः पर्याप्तसङ्ख्यापञ्चेन्द्रियति-

र्यश्चो वा समुत्पद्यन्ते ततो नियमादसङ्क्षेयवर्षायुष एव न सङ्क्षेयवर्षायुषश्च मृत्वा नियमतो देवलोकेषूपद्यन्ते, ततो नवमोऽपि मनुष्यभवः सन्दिग्धपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भवो वा निरन्तरं न लभ्यते, अत एव च पाश्चात्याः सप्त भवा निरन्तरं भवन्तः सङ्क्षेयवर्षायुष एवोपपद्यन्ते नैकोऽप्यसङ्क्षेयवर्षायुः, असङ्क्षेयवर्षायुर्भवानन्तरं भूयो मनुष्यभवस्य तिर्यग्भवस्य वाऽसम्भवात्, तत्र यदा उत्कर्षतस्त्रिर्यक्क्षीवेदसहिता. पाश्चात्याः समापि भवा पूर्वकोट्यायुषो लभ्यन्ते अप्तमस्तु भवो देवकुर्वादिषु तदा भवन्त्युत्कर्षतक्षीणि पत्न्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि तिर्यक्क्षीत्वसावस्थानम् । अत्रैव विशेषचिन्तां चिकीर्षुराह—‘जलयरीए’ इत्यादि, जलचर्याः स्त्रिया जलचरक्षीत्वेन निरन्तरं भवन्त्या जघन्यतोऽवस्थानमन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वं, सप्तपूर्वकोट्यायुर्भवानन्तरं जलचरक्षीणामवश्यं जलचरक्षीत्वच्युतिभावात्, ‘चउष्पयथलयरीए जहा ओहियाए’ इति, चतुष्पदस्यलचरस्त्रिया यथा औधिक्यास्त्रिर्यक्क्षिया इत्कं तथा द्रष्टव्यं, तैश्चैवम्—जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तै तत ऊर्ध्वं तद्भावपरित्यागसम्भवात्, उत्कर्षतक्षीणि पत्न्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तानि च प्रागिव भावनीयानि । उरपरिसर्पस्यलचरस्त्रिया शुजपरिसर्पस्यलचरस्त्रियाश्च यथा जलचरस्त्रियास्तथा वक्रव्यं, तैश्चैवं—जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वं तच्च पूर्ववद्भावनीयम् । खचरस्त्रिया जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतः पत्न्योपमासङ्क्षेयभागा. पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिक उत्कर्षतोऽवस्थानमिति ॥ तदेवमुक्तं तिर्यक्क्षिया. सामान्यतो विशेषतश्च अवस्थानमानं, सम्प्रति मनुष्यस्त्रिया आह—‘मणुसिस्रियाए’ इत्यादि, मनुष्यस्त्रिया. सामान्यतो यथा औधिक्यास्त्रिर्यक्क्षियाः, तैश्चैवं—जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतक्षीणि पत्न्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तानि च सामान्यतस्त्रिर्यक्क्षीवद्भावनीयानि । कर्मभूमकमनुष्यस्त्रियः क्षेत्रं प्रवीत्य सामान्यतः कर्मक्षेत्रमाधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तै, तत ऊर्ध्वं तद्भावपरित्यागसम्भवात्, उत्कर्षतक्षीणि पत्न्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वा-

अर्थानि, तत्र सप्त भवा महाविदेहेषु अष्टमो भवो भरतैरावतेष्वेकान्तसुपमादौ त्रिपत्योपमप्रमाण इति, 'धर्मचरणं प्र त्य चा-
 रित्रासेवनमाश्रित्य जघन्येनैकं समयं, सर्वविरतिपरिणामस्य तदावरणकर्मक्षयोपशमवैचित्र्यतः समयमेकं सन्भवत्, तत ऊर्ध्वं सर-
 णतः प्रतिपातभावात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, समयचरणकालस्योत्कर्षतोऽप्येतावन्मात्रप्रमाणत्वात् । भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्य-
 खियाः स्त्रीत्वं 'क्षेत्रं प्रतीत्य' भरताद्येवाश्रित्य जघन्येनान्तर्मुहूर्ते तच्च प्रागवद्भावनीयम्, उत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि देशोनया पूर्वको-
 ट्याऽभ्यधिकानि, तानि चैवं—पूर्वविदेहमनुष्यस्त्री अपरविदेहमनुष्यस्त्री वा पूर्वकोट्यायुक्ता केनापि भरतादावेकान्तसुपमादौ संहता,
 सा च यद्यपि महाविदेहक्षेत्रोत्पन्ना तथाऽपि प्रागुक्तमागधपुरुषदृष्टान्तवलेन भारतैरावतीया वेति व्यपदिश्यते, ततः सा भारत्यादि-
 व्यपदेशं प्राप्ता पूर्वकोटि जीवित्वा स्वायुःक्षयतस्तत्रैव भरतादावेकान्तसुपमाप्रारम्भे समुत्पन्ना, तत एवं देशोनपूर्वकोट्याभ्यधिकं पत्यो-
 पमत्रयमिति । धर्मचरणं प्रतीत्य कर्मभूमिजस्त्रिया इव भावनीयं, जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतो देशोनां पूर्वकोटीं यावत्, पूर्वविदेहापर-
 विदेहकर्मभूमिजमनुष्यस्त्रियास्तु क्षेत्रमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्ते, तच्च सुप्रतीतं, प्रागभावितत्वात्, उत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वं, तत्रैव
 भूय उत्पत्त्या, धर्मचरणं प्रतीत्य समागतकर्मभूमिजस्त्रिया इव वक्तव्यं, जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतो देशोनां पूर्वकोटिं यावदिति
 भावार्थः ॥ उक्ता सामान्यतो विशेषतश्च कर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीवक्तव्यता, सान्प्रतमकर्मभूमकमनुष्यस्त्रीवक्तव्यतां चिकीर्षुः प्रथमतः सामा-
 न्येनाह—'अकस्मभूमिगमणुस्तिस्थी णं भंते !' इत्यादि, अकर्मभूमकमनुष्यस्त्री, णमिति वाक्यालङ्कारे, अकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीति
 कालतः कियच्चिरं भवति !, भगवानाह—गौतम ! 'जन्म' तत्रैव सन्भूतिलक्षणं 'प्रतीत्य' आश्रित्य जघन्येन पत्योपमं देशोनं, अष्टभागान-
 सुनमपि देशोनं भवति ततो विशेषस्थापनायाह—पत्योपमस्यासङ्ख्येयभागोनं जघन्यतः उत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि, संहरणं प्रतीत्य

जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमन्वर्त्तुहर्त्तुःशेषायाः संहतिभावात्, उत्कर्षेण त्रीणि पत्न्योपमानि देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिकानि, कथम् ? इति चेदुच्यते—काचित्पूर्वविदेहमनुष्यस्त्री अपरविदेहमनुष्यस्त्री वा देशोनपूर्वकोट्यायुःसमन्विता देवकुर्वादी संहता, सा च पूर्वदृष्टान्तवलेन देवकुर्वादिका जाता, ततः सा देशोनां पूर्वकोटि जीवित्वा मृत्वा च तत्रैव त्रिपत्न्योपमायुष्का समजनि, तत एवं देशोनपूर्वकोट्याधिकं पत्न्योपमत्रयमिति, अनेन संहरणतो जघन्योत्कृष्टावस्थानकालमानप्रदर्शनेन न्यूनान्तर्मुहूर्त्तयुःशेषाया गर्भस्त्रिया वा न संहरणमिति प्रतिपादितम्, अन्यथा जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षचिन्तायां पूर्वकोट्या देशोनात्ता न स्यादिति । अकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीविषयामेव विशेषचिन्तां करोति—‘हेमवर्य’त्यादि, हेमवतैरण्यवतहरिवर्षरम्यकवर्षदेवकुरुत्तरकुर्वन्तरद्वीपिकाणां जन्म प्रतीत्य या यस्याः स्थितिस्ततस्तस्या अवस्थानं वान्द्यं, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो या यस्या उत्कृष्टा स्थितिः सा तस्या देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिका वक्तव्या, सा चैवं—हेमवतैरण्यवतयोर्भनुष्यस्त्री जन्म प्रतीत्य जघन्येन पत्न्योपमं पत्न्योपमासङ्ख्येयभागान्यूनम्, उत्कर्षतः परिपूर्णं पत्न्योपमं, संहरणमधिकृत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम्, अन्तर्मुहूर्त्तयुःशेषाया एव संहरणभावात्, उत्कर्षतः पत्न्योपमं देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिकं, तच्च देशोनपूर्वकोट्यायुःसमन्वितायास्तत्र संहरणे तत्रैव च मृत्वात्पत्राया भावनीयम् । हरिवर्षरम्यकयोर्जन्म प्रतीत्य जघन्येन पत्न्योपमासङ्ख्येयभागान्यूनं द्वे पत्न्योपमे, उत्कर्षतः परिपूर्णं द्वे पत्न्योपमे । संहरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिके द्वे पत्न्योपमे, भावना प्रागिव । देवकुरुत्तरकुरुषु जन्म प्रतीत्य जघन्यतः पत्न्योपमासंख्येयभागान्यूनानि त्रीणि पत्न्योपमानि, उत्कर्षतस्त्रीणि पत्न्योपमानि । संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पत्न्योपमानि पूर्वकोट्याऽभ्यधिकानि । अन्तरद्वीपेषु जन्म प्रतीत्य जघन्यतः पत्न्योपमासङ्ख्येयभागान्यूनं पत्न्योपमासङ्ख्येयभागं यावत् उत्कर्षतः पत्न्योपमासङ्ख्येयभागम्,

२ प्रतिपत्तौ
सामान्य-
विशेषत-
या स्वीत्व-
स्थितिः
सू० ४८

एतावत्प्रमाणस्य तत्र जघन्यत उत्कर्षतश्च मनुष्याणामायुषः सम्भवात्, मरणानन्तरं च देवयोनावुत्पादात् । संहरणमाधिकृत्य जघन्ये-
नान्सर्मुहूर्त्सुत्कर्षतो देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिकं पत्योपमासङ्घेयभागं यावत्, भावनाऽत्र प्रागिव ॥ उक्ता सामस्येन मनुष्यस्त्री-
वक्तव्यता, सम्प्रति देवस्त्रीवक्तव्यतामाह—‘देवित्थीण’मित्यादि, देवीनां तथाभवस्वभावतया कायस्थितेरसम्भवात् देव प्राक् सामा-
न्यतो विशेषतश्च भवस्थितिरुक्ता ‘सेव संचिदृणा भाणियन्वा’ तदेवावस्थानं वक्तव्यम्, अभिलापश्च ‘देवित्थी णं भंते ! देवित्थीति
कालतो केवच्चिरं होइ ?’ इत्यादिरूपः सुधिया परिभावनीयः ॥ तदेवमुक्तं सामान्यतो विशेषतश्च स्त्रीत्वस्यावस्थानकालमानम्,
इदानीमन्तरद्वारमाह—

इत्थीणं भंते ! केवत्तियं कालं अंतरं होति ?, गोयमा ! जहं अंतोसु० उक्को० अणंतं कालं, वण-
स्सत्तिकालो, एवं सव्वासिं निरिक्खित्थीणं । मणुस्सित्थीए ख्वत्तं पडुच्च जहं अंतो० उक्को०
वणस्सत्तिकालो, धम्मचरणं पडुच्च जहं एकं समयं उक्को० अणंतं कालं जाव अवहुपोगालपरियदं
देस्सणं, एवं जाव पुव्वविदेहअवरविदेहियाओ, अकम्मभूमगामणुस्सित्थीणं भंते ! केवत्तियं
कालं अंतरं होति ?, गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नं दसवाससहस्साइं अंतोसुहुत्तमवभहियाइं,
उक्को० वणस्सत्तिकालो, संहरणं पडुच्च जहं अंतोसु० उक्को० वणस्सत्तिकालो, एवं जाव अंतरदी-
वियाओ । देवित्थियाणं सव्वासिं जहं अंतो० उक्को० वणस्सत्तिकालो ॥ (सू० ४९)

स्त्रिया भदन्त । अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ?, स्त्री भूत्वा स्त्रीत्वाद् भ्रष्टा सती पुनः कियता कालेन स्त्री भवतीत्यर्थः, एवं

गौतमेन प्रश्ने कृते सति भगवानाह-गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, कथमिति चेदुच्यते-इह काचित्की स्त्रीत्वान्मरणेन च्युत्वा भवान्तरे पुरुषवेदं नपुंसकवेदं वाऽन्तर्मुहूर्त्तमनुभूय ततो मृत्वा भूयः स्त्रीत्वेनोत्पद्यते तत्र एव जघन्यतोऽन्तरमन्तर्मुहूर्त्तं भवति, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः-असखेज्जाहभागो” इति, एवमौधिकतिर्यक्स्त्रीणां जलचरस्खलचरखचरकीणामौधिकमनुष्यस्त्रीणां च जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तरं लिखाए असखेज्जाहभागो” इति, एवमौधिकतिर्यक्स्त्रीणां जलचरस्खलचरखचरकीणामौधिकमनुष्यस्त्रीणां च जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तरं वक्तव्यम्, अभिलपोऽपि सुगमत्वात्स्वयं परिभाषनीयः । कर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियाः क्षेत्रं-कर्मभूमिक्षेत्रं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽन्तं कालं वनस्पतिकालप्रमाणं यावत्, धर्मचरण प्रतीत्य जघन्येनैकं समयं, सर्वजघन्यस्य समयत्वात्, उत्कर्षेणानन्तं कालं, देशेनमपार्द्धं पुरलपरावर्त्तं यावत्, नातो ह्यधिकतरश्चरणलधिपातकालः, संपूर्णस्याप्यपार्द्धपुरलपरावर्त्तस्य दर्शनलधिपातकालस्य तत्र तत्र प्रदेशे प्रतिषेधात् । एवं भरतैरावतमनुष्यस्त्रियाः पूर्वविदेहापरविदेहस्त्रियाश्च क्षेत्रतो धर्मचरणं चाश्रित्य वक्तव्यम् । अकर्मभूमकमनुष्यस्त्रिया जन्म प्रतीत्यान्तरं जघन्येन दश वर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि, कथमिति चेदुच्यते-इह काचिदकर्मभूमिका स्त्री मृत्वा जघन्यस्त्रित्तु देवेपूरुषत्रा, तत्र दश वर्षसहस्राण्ययुः परिपाल्य तत्क्षये च्युत्वा कर्मभूमिषु मनुष्यपुरुषत्वेन मनुष्यस्त्रीत्वेन वोत्पद्यते, देवेभ्योऽन्तरमकर्मभूमिपूत्पादाभावात्, अन्तर्मुहूर्त्तेन मृत्वा भूयोऽप्यकर्मभूमिजस्त्रीत्वेन जायत इति भवन्ति जघन्यतो दश वर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि, उत्कर्षतो वनस्पतिकालोऽन्तरं, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, अकर्मभूमिजस्त्रियाः कर्मभूमिषु संहृत्य तावता कालेन तथाविधबुद्धिपरावृत्त्या भूयस्तत्रैव नयन्तत्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालोऽन्तरं, तावता कालेन कर्मभूम्यु-

२ प्रतिपत्ती
स्त्रीणाम-
न्तरं

सू० ४९

एतच्च संहरणस्यापि नियोगतो भावात्, तथाहि—काचिदकर्मभूमिका कर्मभूमौ संहता, सा च स्वातुःक्षयानन्तरमनन्तकाले वन-
 स्पत्यादिषु संसृत्य भूयोऽप्यकर्मभूमौ समुत्पन्ना ततः केनापि संहतेति यथोक्तं संहरणस्योत्कृष्टकालमानम् । एवं हैमवतहैरण्यवतहरि-
 वर्परम्यकवर्षदेवकुरुत्तरकुर्वन्तरभूमिकानामपि जन्मतः संहरणतश्च प्रत्येकं जघन्यमुत्कृष्टं चान्तरं वक्तव्यम्, सुत्रपाठोऽपि सुगमत्वा-
 त्स्वयं परिभावनीयः ॥ सम्प्रति देवस्त्रीणामन्तरप्रतिपादनार्थमाह—‘देवित्थियाणं भंते’ इत्यादि, देवस्त्रिया भदन्त । अन्तरं कालतः
 कियच्चिरं भवति ? भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तर्मुहूर्तं, कस्याश्चिद्देवस्त्रिया देवीभवाद्भयुताया गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्येपूर्वव पर्या-
 सिपरिसमाप्तिसमनन्तरं तथाऽध्यवसायमरणेन पुनर्देवीत्वेनोत्पत्तिसम्भवात्, उत्कर्षतो वनरपतिकालः, स च सुप्रतीत एव । एवमसु-
 रकुमारदेव्या आरभ्य यावदीशानदेवस्त्रियामुत्कृष्टमन्तरं वक्तव्यं, पाठोऽपि सुगमत्वात्स्वयं परिभावनीयः ॥ सम्प्रत्यल्पवहुत्वं वक्तव्यं,
 तानि च पञ्च, तद्यथा—प्रथमं सामान्येनाल्पवहुत्वं विशेषचिन्तायां द्वितीयं त्रिविधतिर्यक्स्त्रीणां तृतीयं त्रिविधमनुष्यस्त्रीणां चतुर्थं
 चतुर्विधदेवस्त्रीणां पञ्चमं मिश्रस्त्रीणां, तत्र प्रथममल्पवहुत्वमभिधिसुराह—

एतासि षं भंते ! तिरिक्खजोणित्थियाणं मणुस्सित्थियाणं देवित्थियाणं कतरा २ हित्तो अप्पा वा
 बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा मणुस्सित्थियाओ तिरिक्खजोणि-
 त्थियाओ असंख्वेज्जगुणाओ देवित्थियाओ असंखिज्जगुणाओ ॥ एतासि षं भंते ! तिरिक्खजो-
 णित्थियाणं जलयरीणं थलयरीणं खहयरीण य कतरा २ हित्तो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा
 विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवाओ खहयरतिरिक्खजोणित्थियाओ थलयरतिरिक्ख-

जोणित्थियाओ संखेज्जगुणाओ जलयरतिरिक्ख० संखेज्जगुणाओ ॥ एतासि णं भंते ! मणुस्सिस्सत्थीणं कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवियाण य कतरा २ हिंतो अप्पा वा ४?, गोयमा ! सव्वत्थोवाओ अंतरदीवगअकम्मभूमगामणुस्सिस्सत्थियाओ देवकुरुत्तरकुरुअकम्मभूमगामणुस्सिस्सत्थियाओ दोवि तुल्लाओ संखेज्जगु०, हरिवासरम्मयवासअकम्मभूमगामणुस्सिस्सत्थियाओ दोवि तुल्लाओ संखेज्जगु०, भरतेरवतवासकम्मभूमगामणुस्सिस्स० दोवि तुल्लाओ संखिज्जगुणाओ, पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मभूमगामणुस्सिस्सत्थियाओ दोवि तुल्लाओ संखेज्जगुणाओ ॥ एतासि णं भंते ! देवित्थियाणं भवणवासीणं वाणमंतरीणं जोइस्सिणीणं वेमाणिणीण य कयरा २ हिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसे-साहिया वा?, गोयमा ! सव्वत्थोवाओ वेमाणियदेवित्थियाओ भवणवासिदेवित्थियाओ असंखेज्जगुणाओ वाणमंतरदेवीयाओ असंखेज्जगुणाओ जोतिसियदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ ॥ एतासि णं भंते ! तिरिक्खजोणित्थियाणं जलयरीणं थलयरीणं खहयरीणं मणुस्सिस्सत्थीयाणं कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवियाणं देवित्थीणं भवणवासियाणं वाणमंतरीणं जोतिसियाणं वेमाणिणीण य कयराओ २ हिंतो अप्पा वा बहुआ वा तुल्ला वा विसे०?, गोयमा ! सव्वत्थोवा अंतरदीवगअकम्मभूमगामणुस्सिस्सत्थियाओ देवकुरुत्तरकुरुअकम्मभूमगामणुस्सिस्सत्थियाओ दोवि संखे-

जगुणाओ, हरिवासरमगवासअकम्मभूमगमणुसिस्थियाओ दोऽवि संखेज्जगुं, हंमवते-
 रणणवयवासअकम्मभूमगं दोऽवि संखेज्जगुं, भरहेरवतवासकम्मभूमगमणुसिस्थीओ दोऽवि
 तुह्लाओ संखेज्जगुं, पुंवाविदेहअवरविदेहवासकम्मभूमगमणुसिस्थिं दोऽवि संखेज्जगुं, वेमा-
 णियदेविस्थियाओ असंखेज्जगुं, भवणवासिदेविस्थियाओ असंखेज्जगुं, खहयरतिरिक्खजो-
 णिस्थियाओ असंखेज्जगुं, थलयरतिरिक्खजोणिस्थियाड संखिज्जगुं, जलयरतिरिक्खजोणिस्थि-
 याओ संखेज्जगुणाओ, वाणमंतरदेविस्थियाओ संखेज्जगुणाओ जोइसियदेविस्थियाओ संखेज्जगु-
 णाओ ॥ (सू० ५०)

सर्वस्तीका मनुष्यस्त्रियः, सङ्ख्यातकोटाकोटीप्रमाणत्वात्, ताभ्यस्तिर्यग्योनिकस्त्रियोऽसङ्ख्येयगुणाः, प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं तिर्यकस्त्री-
 णामतिवहुतया सम्भवात्, द्वीपसमुद्राणा चासङ्ख्येयत्वात्, ताभ्योऽपि देवस्त्रियोऽसङ्ख्येयगुणाः, भवनवासिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मशा-
 नदेवीनां प्रत्येकमसङ्ख्येयश्रेण्याकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । द्वितीयमल्पवहुत्वमाह—सर्वस्तीकाः खचरतिर्यग्योनिकस्त्रियः, ताभ्यः स्व-
 लचरतिर्यग्योनिकस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः, खचरेभ्यः स्थलचराणां स्वभावत एव प्राचुर्येण भावात्, ताभ्यो जलचरस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः;
 लवणे कालोदे स्वयन्भूरमणे च समुद्रे मत्स्थानामतिप्राचुर्येण भावात्, स्वयन्भूरमणसमुद्रस्य च शेषसमस्तद्वीपसमुद्रपेक्षयाऽतिप्रभूत-
 त्वात् ॥ उक्तं द्वितीयमल्पवहुत्वम्, अधुना तृतीयमाह—सर्वस्तीका अन्तरद्वीपकाकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियः, क्षेत्रस्थाल्पत्वात्, ताभ्यो
 देवकुरुत्तरकुस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः, क्षेत्रस्य सङ्ख्येयगुणत्वात्, स्वस्थाने तु द्वय्योऽपि परस्परं तुल्याः, समानप्रमाणक्षेत्रत्वात्, ताभ्यो

श्रीगीष्ण-
श्रीगाम्भि-
भलयामि-
रीयापुंसिः

॥ ६३ ॥

हरिवर्परम्यकक्षेत्रकर्मभूमाकमनुष्यक्षियः सक्षेत्रेयगुणाः, देवकुरुत्तरकुरुक्षेत्रापेक्षया हरिवर्परम्यकक्षेत्रस्यातिप्रचुरत्वात्, स्वस्थानेऽपि द्रव्योऽपि परस्परं तुल्या, क्षेत्रस्य समानत्वात्, ताभ्योऽपि हैमवतैरण्यवताकर्मभूमकमनुष्यक्षियः सक्षेत्रेयगुणाः, क्षेत्रस्यालपत्वेऽप्यल्प-स्थितिकवया यद्गतां तत्र तासा सम्भवात्, स्वस्थाने तु द्रव्योऽपि परस्परं तुल्याः, ताभ्योऽपि भरतैरावतकर्मभूमिकमनुष्यक्षियः सक्षेत्रे-यगुणा, पर्यभूमिस्तथा स्वभावात् एव तत्र प्राचुर्येण सम्भवात्, स्वस्थाने तु द्रव्योऽपि परस्परं तुल्याः, ताभ्योऽपि पूर्वविदेशपरवि-दंष्ट्राभूम्यकमनुष्यक्षियः सक्षेत्रेयगुणा, क्षेत्रवाहुल्यादाजितस्वामिकाल इव च स्वभावात् एव तत्र प्राचुर्येण भावात्, स्वस्थाने तु द्र-व्योऽपि परस्परं तुल्या. ॥ एक तृतीयमल्पवहुत्वम्, अधुना चतुर्थमाह—सर्वस्त्रोका वैमानिकदेवक्षियः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेर्बद्धिर्वाप्त्य बर्गमूलं शस्तिन् कृतीयेन बर्गमूलेन गुणिते यावत्प्र (वान् प्र)देशराशिस्त्वावत्प्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नम प्रदेशा द्वाविंशत्प्रमाणादीनास्त्वावत्प्रमाणात्वात्प्रत्येक सौधर्मेशानदेवक्षीणा, ताभ्यो भवनवासिदेवक्षियोऽसक्षेत्रेयगुणा, अङ्गुलमात्र-क्षेत्रप्रदेशराशेर्बद्ध्यं बर्गमूलं शस्तिन् द्वितीयेन बर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिस्त्वावत्प्रमाणासु श्रेणिषु यावान् प्रदेशराशिर्द्वाविं-शत्प्रमाणादीनापत्प्रमाणात्वात्, ताभ्यो व्यन्तरदेवक्षियोऽसक्षेत्रेयगुणाः, सक्षेत्रेययोजनप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि स्पण्डानि यावन्त्येकस्तिन् प्रवरे भवन्ति तेष्योऽपि द्वाविंशत्तमे भगोऽपनीते यच्छेपसवविष्टते तावत्प्रमाणात्वात्वासा, ताभ्यः सक्षेत्रेयगुणा ज्यो-तिष्कदेवक्षियः, षट्षष्वादादधिकरावद्दद्याद्बुलप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि स्पण्डानि यावन्त्येकस्तिन् प्रतरे भवन्ति तेष्यो द्वाविंशत्तमे भगोऽपत्त्रादिने यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणात्वात् ॥ एकं चतुर्थमल्पवहुत्वम्, इदानीं समस्तक्षीविषय पञ्चममल्पवहुत्वमाह—सर्वस्त्रोका व्यन्तरदेवक्षियोऽसक्षेत्रेयगुणाः, ताभ्यो देवकुरुत्तरकुरुक्षेत्रकर्मभूमकमनुष्यक्षियः सक्षेत्रेयगुणा. ताभ्योऽपि हरिवर्पर-

प्रतिपत्ती
स्त्रीणाम-
ल्पवहुत्वं
सू० ५०

॥ ६३ ॥

न्यकस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः ताभ्योऽपि हैमवतहैरण्यवतस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः ताभ्योऽपि भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियः सङ्ख्येय-
यगुणाः ताभ्योऽपि पूर्वाविदेहापरविदेहमनुष्यस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः, अत्र भावना प्रागवत्, ताभ्यो वैमानिकदेवस्त्रियोऽसङ्ख्येयगुणाः,
असङ्ख्येयश्रेण्याकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्तासां ताभ्यो भवनवासिदेवस्त्रियोऽसङ्ख्येयगुणाः, अत्र युक्तिः प्रागेवोक्ता, ताभ्यः स्वचरति-
र्यन्योनिकस्त्रियोऽसङ्ख्येयगुणाः, प्रतरासङ्ख्येयभागवत्पर्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, ताभ्यः स्थलचरतिर्यन्योनिकस्त्रियः,
सङ्ख्येयगुणबृहत्तरप्रतरासङ्ख्येयभागवत्पर्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, ताभ्यो जलचरतिर्यन्योनिकस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः,
बृहत्तमप्रतरासङ्ख्येयभागवत्पर्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, ताभ्यो व्यन्तरदेवस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः, सङ्ख्येययोजन-
कोटाकोटीप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तेभ्यो द्वात्रिंशत्तमे भागेऽपहृते यावान् राशिरव-
तिष्ठते सावत्प्रमाणत्वात्, ताभ्योऽपि ज्योतिष्कदेवस्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः, एतच्च प्रागेव भावितम् ॥ इह स्त्रीत्वानुभावः स्त्रीवेदकर्मोद्द्य-
इति स्त्रीवेदकर्मणो जघन्यत उत्कर्षतश्च स्थितिमानमाह—

इत्थिवेदस्स णं भंते ! कम्मस्स केवइयं कालं बंधठिती पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्स
दिवद्धो सत्तभागो [ड] पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागेण ऊणो उक्को० पणरस्स सागरोवमकोडा-
कोडीओ, पणरस्स वाससयाइं अबाधा, अबाह्णिणिया कम्मठिती कम्मणिसेओ ॥ इत्थिवेदं णं
भंते ! किंपगारे पणत्ते ? गोयमा ! कुंजुअणिगसमाणे पणत्ते, सेत्तं इत्थियाओ ॥ (सू० ६१)

‘स्त्रीवेदस्य’ स्त्रीवेदनाम्नो णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त । कर्मणः कियन्वं कालं बन्धस्थितिः प्रह्नमा ? भगवानाह—गौतम ! जघन्येन

सागरोपमस्य सार्द्धः सप्तभागः पत्न्योपमासङ्ख्येयभागान्भूतः; कथमिति चेदुच्यते—इह स्त्रीवेदादीनां कर्मणां स्वसात् २ उक्कष्टस्थिति-
वन्धात् मिथ्यात्वसत्क्या उक्कष्टया स्थित्या सप्ततिसागरोपमकोटीप्रमाणया भागे हते यल्लभ्यते तत्पत्न्योपमासङ्ख्येयभागान्भूतं
जघन्यस्थितिः “सेसाणुकोसाथो मिच्छल्लुकोसएण जं लद्धं”मित्यादिवचनप्रामाण्यत्, तत्र स्त्रीवेदस्योक्कष्टः स्थितिवन्धः पञ्चदशसा-
गरोपमकोटीकोटयः; तासा मिथ्यात्वस्थित्या भागो हियते, शून्यं शून्येन पातयेत् जाता उपरि पञ्चदश अधस्तात्सप्ततिः; अनयोश्च
जेयच्छेदकराशयोर्दशभिरपवर्त्तनां जात उपर्येकः सार्द्धः अधस्तात्सप्त आगतमेकसागरोपमस्य सार्द्धं सप्तभागः, पत्न्योपमासङ्ख्येय-
भागान्भूतः क्रियते, इयं च व्याख्या मूलटीकाऽनुसारेण कृता, पञ्चसङ्ग्रहमतेनापीदमेव जघन्यस्थितिपरिमाणं केवलं पत्न्योपमास-
ङ्ख्येयभागहीन (न) वक्तव्यं, तन्मतेन “सेसाणुकोसाथो मिच्छल्लत्तर्हिणं जं लद्धं” इत्येतावन्मात्रस्यैव जघन्यस्थित्यानयनस्य कारणस्य विच-
मानत्वात्, कर्मप्रकृतिसङ्ग्रहणीकारस्त्वर्थं जघन्यस्थित्यानयनाय कारणसूत्रमाह—“वयुक्कोसर्हिणं मिच्छल्लुकोसगेण जं लद्धं ।
सेसाणं तु जहणं पल्लियासंखेज्जगेणुणं ॥ १ ॥” अस्याक्षरगतनिका—इह ज्ञानावरणीयप्रकृतिसमुदायो ज्ञानावरणीयवर्ग इत्युच्यते,
दर्शनावरणीयप्रकृतिसमुदायो दर्शनावरणीयवर्गः; वेदनीयप्रकृतिसमुदायो वेदनीयवर्गः, दर्शनमोहनीयप्रकृतिसमुदायो दर्शनमोहनीय-
वर्गः; चारित्रमोहनीयप्रकृतिसमुदायश्चारित्रमोहनीयवर्गः; नोकषायमोहनीयप्रकृतिसमुदायो नोकषायमोहनीयवर्गः; नामप्रकृतिसमुदायो
नामवर्गः, गोत्रप्रकृतिसमुदायो गोत्रवर्गः; अन्तरायप्रकृतिसमुदायोऽन्तरायवर्गः; एतेषां (च) वर्गाणां या आसीया आसीया उक्कष्टा स्थिति-
क्षिप्तसागरोपमकोटीकोटयादिका तस्या मिथ्यात्वसत्क्या उक्कष्टया स्थित्या सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणया भागे हते सति यल्ल-
भ्यते तत्पत्न्योपमासङ्ख्येयभागान्भूतं सत् उक्कशेषाणां निद्रादीनां प्रकृतीनां जघन्यस्थितेः परिमाणमिति, तत्रस्वन्मतेन स्त्रीवेदस्य ज-

धन्या स्थितिर्द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागी पत्न्योपमासङ्ख्येयभागहीनी, तथाहि—नोकषायमोहनीयस्योत्कृष्टा स्थितिर्विसागरोपम-
 कोटीकोट्यः; तासां मिथ्यात्वस्थित्या सप्तविसागरोपमकोटीप्रमाणया भागे द्वियमाणे शून्यं शून्येन पातयेत् लब्धौ द्वौ सागा-
 रोपमस्य सप्तभागी तौ पत्न्योपमासङ्ख्येयभागहीनौ क्रियेते इति । उत्कृष्टा स्थितिः पञ्चदशसागरोपमकोटीकोट्यः; इह स्थितिर्द्विधा—
 कर्मरूपताऽवस्थानलक्षणा अनुभवयोग्या च, तत्रेयं कर्मरूपताऽवस्थानलक्षणा द्रष्टव्या, अनुभवयोग्या पुनरवाधाहीना, (सा) च येषां कर्मणां
 यावत्तः सागरोपमकोटीकोट्यस्तेषां तावन्ति वर्षशतान्यवाधा, स्त्रीवेदस्य चाधिकृतस्योत्कृष्टा स्थितिः पञ्चदश सागरोपमकोटीकोट्य-
 स्ततः पञ्चदश वर्षशतान्यवाधा, तथा चाह—‘पणरस वाससयाद् अवाहा’ इति, किमुक्तं भवति ?—स्त्रीवेदकर्म उत्कृष्टस्थितिकं बद्धं
 सत्स्वरूपेण पञ्चदश वर्षशतानि यावन्न जीवस्य स्वविपाकोदयमादर्शयति तावत्कालमध्ये दलिकनिषेकस्याभावात्, तथा चाह—‘अ-
 वाहूणिया” इत्यादि, ‘अवाधोना’ अवाधाकालपरिहीना कर्मस्थितिरनुभवयोग्येति गम्यते, यतः ‘अवाधोनः’ अवाधाकालपरिहीनः
 कर्मनिषेकः—कर्मदलिकरचनेति ॥ सम्प्रति स्त्रीवेदकर्मोदयजनिती यः स्त्रीवेदः स किंस्वरूपः ? इत्यावेदयन्नाह—‘इत्थिवेष्टु णं भंते !’
 इत्यादि, स्त्रीवेदो णमिति पूर्ववत् भदन्त ! ‘किंप्रकारः’ किंस्वरूपः प्रश्नात्, भगवानाह—गौतम ! कुम्भुकाप्रिसमानः, कुम्भुकशब्दो
 देशीत्वात्कारीषवचनस्ततः कारीषाप्रिसमानः परिसलनमदनदाहरूप इत्यर्थः, प्रश्नात्, उपसंहारमाह—‘सेतं इत्थियाओ’ ॥ तदे-
 वमुक्ताः स्त्रियः, सम्प्रति पुरुषप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं पुरिसा ?, पुरिसा तिविहा पणत्ता, तंजहा—तिरिक्खजोणियपुरिसा मणुस्सपुरिसा देवपु-
 रिसा ॥ से किं तं तिरिक्खजोणियपुरिसा ?, २ तिविहा पणत्ता, तंजहा—जलयरा थलयरा खहयरा,

इत्थिभेदो भाणितव्यो, जाव खरयरा, सेतं खरयरा सेतं खरयरंतिरिक्खजोणियपुरिसा ॥ से किं
तं मणुस्सपुरिसा १, २ तिविधा पणत्ता, तंजहा-कम्मभूमगा अकम्मभूमगा अंतरदीवगा, सेसं
मणुस्सपुरिसा ॥ से किं तं देवपुरिसा १, देवपुरिसा चउत्तिवहा पणत्ता, इत्थीभेदो भाणितव्यो
जाव सव्वड्ढसिद्धा (सू० ५२)

‘से किं तं पुरिसा’ इत्यादि, अथ के ते पुरथाः १, पुरथास्त्रिविधाः प्रज्ञासाः, तद्यथा-तिर्यग्योनिकपुरथा मनुष्यपुरथा देवपुरथाश्च ॥
से किं तस्मित्यादि, अथ के ते तिर्यग्योनिकपुरथाः १, तिर्यग्योनिकपुरथास्त्रिविधाः प्रज्ञासास्तद्यथा-जलचरपुरथाः स्थलचरपुरथाः
खचरपुरथाश्च । मनुष्यपुरथा अपि त्रिविधास्तद्यथा-कर्मभूमका अकर्मभूमका अन्तरद्वीपकाश्च ॥ देवसूत्रमाह-‘से किं तं मित्यादि,
अथ के ते देवपुरथाः १, देवपुरथाश्चतुर्विधाः प्रज्ञासाः, तद्यथा-भवतवासिनो वानसन्तरा ज्योत्स्का वैमानिकाश्च, भवतपतयोऽसु-
रादिभेदेन दशाविधा वक्तव्याः, वानसन्तराः पिशाचादिभेदेनाष्टविधाः, ज्योत्स्काश्चन्द्रादिभेदेन पञ्चविधाः, वैमानिकाः कल्पोपप-
न्नकल्पावीतभेदेन द्विविधाः, कल्पोपपन्नाः सौधर्मादिभेदेन द्वादशविधाः, ज्योत्स्काश्चन्द्रादिभेदेन पञ्चविधाः, वैमानिकाः कल्पोपप-
न्नाह-‘जाव अणुचरोववाइया” इति ॥ उक्तो भेदः, सम्प्रति स्थितिप्रतिपादनार्थमाह-
पुरिसस्स णं भंते ! केवतियं कालं तिती पणत्ता १, गोयमा ! जहं अंतोसुं उक्को नेत्तीसं
सागरोवमाहं । तिरिक्खजोणियपुरिसाणं मणुस्साणं जा च्चैव इत्थीणं तिती सा च्चैव भणियन्वा ॥
देवपुरिसाणावि जाव सव्वड्ढसिद्धाणं ति । ताव तिती जहा पणत्ताणए तहा भाणियन्वा ॥ (सू० ५३)

२ प्रतिपत्तो
पुरथभेदा-
द्यतिदेशः
सू० ५२

‘पुरिसस्स णं भंतो’ इत्यादि, पुरुषस्य स्वस्वभवमजहती भदन्त ! कियन्तं कालं यावत्स्थितिः प्रश्नता ? भगवानाह—जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्ते, तत ऊर्ध्वं मरणभावात्, उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, तान्यनुत्तरसुरापेक्षया द्रष्टव्यानि, अन्यस्यैतावत्याः स्थितेरभावात् । तिर्यग्योनिकानामौधिकानां जलचराणां स्थलचराणां स्वचराणां स्त्रिया या स्थितिरुक्ता तथा वक्तव्या, मनुष्यपुरुषस्याप्यौधिकस्य कर्मभूमिकस्य सामान्यतो विशेषतो भरतैरावतकस्य पूर्वविदेहापरविदेहकस्य अकर्मभूमस्य सामान्यतो विशेषतो हैमवतैरण्यवतकस्य हरिवर्धरम्यकस्य देवकुरुत्तरकुरुकस्यान्तरद्वीपकस्य यैवासीये आसीये स्थाने स्त्रियाः स्थितिः सैव पुरुषस्यापि वक्तव्या, तद्यथा—सामानिकतिर्यग्योनिक-पुरुषाणां जघन्येनान्तर्मुहूर्तेमुत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि, जलचरपुरुषाणां जघन्येनान्तर्मुहूर्तेमुत्कर्षतः पूर्वकोटी, चतुष्पदस्थलचरपुरुषाणां जघन्येनान्तर्मुहूर्तेमुत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि, उरःपरिसर्पस्थलचरपुरुषाणां जघन्येनान्तर्मुहूर्तेमुत्कर्षतः पूर्वकोटी, एवं भुजपरिषाणां जघन्येनान्तर्मुहूर्तेमुत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि, जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तेमुत्कर्षतः पत्योपमासङ्क्षेपभागः, सामान्यतो मनुष्यपुरुषाणां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तेमुत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि, धर्मचरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्ते, एतच्च बाह्यलिङ्गप्रब्रज्याप्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य वेदितव्यं, अन्यथा चरणपरिणामस्यैकसामायिकस्यापि सन्भवादकं समयमिति ब्रूयात्, अथवा देशचरणमधिकृत्येदं वक्तव्यं, देशचरणप्रतिपत्तेर्बहुलभङ्ग-तया जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तेसन्भवात्, तत्र सर्वचरणसन्भवेऽपि यदिदं देशचरणमधिकृत्योक्तं तद्देशचरणपूर्वकं प्रायः सर्वचरणमिति प्रतिपत्त्यर्थं, तथा चोक्तम्—‘संस्मत्तंसि उ लद्धे पलियपुहुत्तेण सावओ होइ । चरणोवसमखयाणं सागर संखंतरा हीति ॥ १ ॥’ इति, अत्र यदाद्यं व्याख्यातं तत्स्त्रीवेदचिन्तायामपि द्रष्टव्यं, यच्च स्त्रीवेदचिन्तायां व्याख्यातं तदत्रापीति, उत्कर्षतो देशानां पूर्वकोटी

१ सम्यक्त्वे तु लब्धे पत्योपमपृथक्त्वेनैव श्रावको भवति । चरणोपमक्षयाणां सागरोपमाणि सख्यातानि अन्तरं भवन्ति ॥ १ ॥

वर्षाष्टकादूर्ध्वमुत्कर्षतीऽपि पूर्वकोट्याद्युप एव चरणप्रतिपत्तिसम्भवात्, कर्मभूमकमनुष्यपुरुषाणां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षवस्त्रीणि प-
ल्योपमानि, चरणप्रतिपत्तिसम्प्रीकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाणां क्षेत्रं प्रतीत्य
जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षवस्त्रीणि पल्योपमानि, तानि च सुषमसुपमारके वेदितव्यानि, धर्मचरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो
देशोना पूर्वकोटी, पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाणां क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, धर्मचरणं
प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, सामान्यतोऽकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघन्येन पल्योपमास-
ङ्क्षेत्रभागान्यूनमेकं पल्योपममुत्कर्षवस्त्रीणि पल्योपमानि, संहरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटी, पूर्वविदेहकस्या-
परविदेहकस्य वाऽकर्मभूमौ संहरस्य जघन्येनोत्कर्षत एतावदायुःप्रमाणसम्भवात्, हैमवतहैरण्यवताकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाणां जन्म
प्रतीत्य जघन्येन पल्योपम पल्योपमासङ्क्षेत्र्यभागान्यूनमुत्कर्षतः परिपूर्णं पल्योपमं, संहरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो दे-
शोना पूर्वकोटी, भावना प्रागिव, हरिवर्षरम्यकवर्षाकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघन्यतो द्वे पल्योपमे पल्योपमासङ्क्षेत्र्य-
भागान्यूनै उत्कर्षतः परिपूर्णं द्वे पल्योपमे, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमकमनु-
ष्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघन्यतः पल्योपमासङ्क्षेत्र्यभागान्यूनानि त्रीणि पल्योपमानि उत्कर्षतः परिपूर्णानि त्रीणि पल्योपमानि,
संहरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, अन्तरद्वीपकाकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाणा जन्म प्रतीत्य जघन्येन देशोना-
पल्योपमासङ्क्षेत्र्यभाग उत्कर्षत. परिपूर्णपल्योपमासङ्क्षेत्र्यभागः, संहरणमधिकृत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटीति ॥
देवपुरिसाणमित्यादि, देवपुरुषाणां सामान्यतो जघन्यतः स्थितिर्देश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सगारोपमानि, विशेषचिन्तायाम-

सुरकुमारपुरुषाणां जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतः सातिरेकमेकं सागरोपमं, नागकुमारादिपुरुषाणां सर्वेषामपि जघन्यतो दश
वर्षसहस्राणि उत्कर्षतो देशेने द्वे पत्योपमे, ज्यन्तरपुरुषाणां जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतः पत्योपमं, ज्योतिष्कदेवपुरुषाणां
जघन्यतः पत्योपमस्याष्टमो भाग उत्कर्षतः परिपूर्णं पत्योपमं वर्षशतसहस्राभ्यधिकं, सौधर्मकल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतः पत्योपममुत्क-
र्षतः द्वे सागरोपमे ईशान- [प्रथमाप्रम् २०००] कल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतः साधिकं पत्योपममुत्कर्षतो द्वे सागरोपमे सातिरेके सन-
त्कुमारकल्पदेवपुरुषाणां च जघन्यतो द्वे सागरोपमे उत्कर्षतः सप्त सागरोपमाणि माहेन्द्रकल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतः सातिरेके द्वे साग-
रोपमे उत्कर्षतः सातिरेकाणि सप्त सागरोपमाणि ब्रह्मलोकदेवानां जघन्यतः सप्त सागरोपमाणि उत्कर्षतो दश छान्तककल्पदेवानां
जघन्यतो दश सागरोपमाणि उत्कर्षतश्चतुर्दश महाशुककल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतश्चतुर्दश सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तदश सहस्रारक-
ल्पदेवानां जघन्येन सप्तदश सागरोपमाणि उत्कर्षतोऽष्टादश आनतकल्पदेवानां जघन्यतोऽष्टादश सागरोपमाणि उत्कर्षत एकोनविं-
शतिः प्राणतकल्पदेवानां जघन्यत एकोनविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतो विंशतिः आरणकल्पदेवानां जघन्यतो विंशतिः सागरोप-
माणि उत्कर्षत एकविंशतिः अच्युतकल्पदेवानां जघन्यत एकविंशति. सागरोपमाणि उत्कर्षतो द्वाविंशतिः अधस्तनाधस्तनभैवेयकदेवानां
जघन्यतो द्वाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रयोविंशतिः अधस्तनमध्यमभैवेयकदेवानां जघन्यतस्त्रयोविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षत-
श्चतुर्विंशतिः अधस्तनोपरितनभैवेयकदेवानां जघन्यतश्चतुर्विंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः पञ्चविंशति. मध्यमाधस्तनभैवेयकदेवानां
जघन्येन पञ्चविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः षड्विंशतिः मध्यममध्यमभैवेयकदेवानां जघन्यतः षड्विंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः
सप्तविंशतिः मध्यमोपरितनभैवेयकदेवानां जघन्येन सप्तविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतोऽष्टाविंशतिः उपरितनाधस्तनभैवेयकदेवानां जघ-

न्येनाद्याविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षत एकोनत्रिंशत् उपरितनमध्यमप्रैवेयकदेवानां जघन्येनैकोनत्रिंशत्सागरोपमाणि उत्कर्षतास्त्रिंशत् उप-
रितनोपरितनप्रैवेयकदेवानां जघन्यतस्त्रिंशत्सागरोपमाणि उत्कर्षत एकत्रिंशत् सागरोपमाणि विजयवैजयन्तजयन्तापराजितविमानदे-
वानां जघन्येनैकत्रिंशत्सागरोपमाणि उत्कर्षतत्त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि सर्वार्थसिद्धमहाविमानदेवानामजघन्योत्कष्टं त्रयस्त्रिंशत्साग-
रोपमाणि । कचिदेवं सूत्रपाठः—“देवपुरिसाण ठिई जहा पणवणाए ठिइएए तहा भाणियव्वा” इति, तत्र स्थितिपदेऽप्येवमेवोक्ता
स्थितिरिति ॥ उक्तं पुरुषस्य भवस्थितिमानमधुना पुरुष. पुरुषत्वममुञ्चन् कियन्तं कालं निरन्तरमवतिष्ठते इति निरूपणार्थमाह—

पुरिसे षं भंते ! पुरिसे त्ति कालतो केवच्चिरं होइ ? , गोयमा ! जहन्नेणं अंतो० उक्को० सागरोव-
मसतपुहुत्तं सातिरेगं । तिरिक्खजोणियपुरिसे षं भंते ! कालतो केवच्चिरं होइ ? , गोयमा ! जह-
न्नेणं अंतो० उक्को० त्तित्रि पलिओवमाहं पुव्वकोडिपुहुत्तमव्वाहियाहं, एवं तं चेव, संचिट्टणा जहा
इत्थीणं जाव खहयरतिरिक्खजोणियपुरिससस संचिट्टणा । मणुस्सपुरिसाणं भंते ! कालतो के-
वच्चिरं होइ ? , गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्ने० अंतो० उक्को० त्तित्रि पलिओवमाहं पुव्वकोडिपु-
हुत्तमव्वाहियाहं, धम्मचरणं पडुच्च जह० अंतो० उक्कोसेणं देस्सणा पुव्वकोडी एवं सव्वत्थ जाव
पुव्वविदेहअवरविदेह, अकम्मभूमगमणुस्सपुरिसाण जहा अकम्मभूमकमणुस्सिस्तथीणं जाव
अंतरदीवगाणं जच्चेव ठिती सच्चेव संचिट्टणा जाव सव्वट्टिसिद्धगाणं ॥ (सू० ५४)

पुरुषो णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त । पुरुष इति पुरुषभावापरित्यागेन ‘कियच्चिरं’ कियन्तं कालं यावद्भवति ? , भगवानाह—गौतम ।

२ प्रतिपत्तै
पुरुषभव-
स्थितिः
सू० ५३
पुरुषवेद-
स्थितिः
सू० ५४

जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैः, तावतः कालाद्धूर्ध्वं मृत्वा ख्यादिभागमनाद्, उत्कर्षतः सातिरेकं सागरोपसशतपृथक्त्वं, सामान्येन तिर्यङ्ग्नराम-
रभवेष्वेतावन्तं कालं पुरुषेष्वेव भावसम्भवात्, सातिरेकता कतिपयमनुष्यभ्रवैर्वदितव्या, अत ऊर्ध्वं पुरुषनामकर्मोदयाभावतो नियमत-
एव ख्यादिभागमनात् । तिर्यग्योनिकपुरुषाणां यथा तिर्यग्योनिकस्त्रीणां तथा वक्तव्यं, तच्चैवम-तिर्यग्योनिकपुरुषस्तिर्यग्योनिकपुरुषत्व-
मजहत् जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैः, तदनन्तरं मृत्वा गत्यन्तरे वेदान्तरे वा संक्रमात्, उत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि,
तत्र पूर्वकोटिपृथक्त्वं सप्त भवाः पूर्वकोट्याद्युष. पूर्वविदेहादौ (यतः) त्रीणि पत्योपमान्यष्टमे भवे देवकुरुत्तरकुरुषु, (यतः) विशेषचिन्तायां
जलचरपुरुषो जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तैः, तत ऊर्ध्वं मरणभावेन तिर्यग्योन्यन्तरे गत्यन्तरे वेदान्तरे वा संक्रमात्, उत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वं,
पूर्वकोट्याद्युःसमान्वितस्य भूयो भूयस्तत्रैव ह्यादिवारोत्पत्तिसम्भवात् । चतुष्पदस्थलचरपुरुषो जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तैःसुत्कर्षतस्त्रीणि पत्यो-
पमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तानि सामान्यतिर्यक्पुरुषस्येव भावनीयानि । उरःपरिसर्पस्थलचरपुरुषो भुजपरिसर्पस्थलचरपु-
रुषश्च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैःसुत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वं, तच्च जलचरपुरुषस्येव भावनीयं । खचरपुरुषो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैः, अन्तर्मुहूर्त्त-
भावता सर्वत्रापि प्रागिव, उत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकः पत्योपमासङ्क्षेपभागः, स च सप्त वारान् पूर्वकोटिस्थितिषूत्पद्याष्टम-
वारमन्तरद्वीपादिखचरपुरुषेषु पत्योपमासङ्क्षेप्यभागस्थितिषूत्पद्यमानस्य वेदितव्यः । 'मणुस्सपुरिसाणं जहा मणुस्सिस्थीणं'मिति,
मनुष्यपुरुषाणां यथा मनुष्यस्त्रीणां तथा वक्तव्यं, तच्चैवं-सामान्यतो मनुष्यपुरुषस्य क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैः, तत ऊर्ध्वं मृत्वा
गत्यन्तरे वेदान्तरे वा संक्रमात्, उत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तत्र सप्त भवाः पूर्वकोट्याद्युषो महाविदेहेषु
अष्टमसु देवकुर्वादिषु, धर्मचरणं प्रतीत्य समयमेकं, द्वितीयसमये मरणभावात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, उत्कर्षतोऽपि पूर्वकोट्याद्युष

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयणि
रीयावृत्तिः
॥ ६८ ॥

एव वर्षाष्टकादूर्ध्वं चरणप्रतिपत्तिभावात्, विशेषचिन्तायां सामान्यतः कर्मभूमिकमनुष्यपुरुषः कर्मभूमिरूपं क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्यतोऽ-
न्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतर्षीणि पत्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तत्रान्तर्मुहूर्त्तभावना प्रागिव, त्रीणि पत्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वा-
भ्यधिकानि सप्त वारान् पूर्वकोट्यायुःसमन्वितेपूरुपद्याष्टमं वारमेकान्तसुषमायां भरतैरावतयोस्त्रिपत्योपमस्थितिपूरुपद्यमानस्य वेदित-
व्यानि, धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्यत एक समयं, सर्वविरतिपरिणामस्यैकसामयिकस्यापि सम्भवात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, सम-
प्रचरणकालस्याप्येतावत एव भावात् । भरतैरावतकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषोऽपि भरतैरावतक्षेत्रं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्वर्त्तमुत्कर्षतर्षीणि
पत्योपमानि देशोनपूर्वकोट्याभ्यधिकानि, तानि च पूर्वकोट्यायुःसमन्वितस्य विदेहपुरुषस्य भरतादौ संहत्यानीतस्य भरतादिवासयोगाद्
भरतादिप्रवृत्तव्यपदेशस्य भवायुःक्षये एकान्तसुषमाप्रारम्भे ससुत्पन्नस्य वेदितव्यानि, धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतो
देशोना पूर्वकोटी, एतच्च द्वयमपि प्रागिव भावनीयं, पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषः क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्वर्त्तमुत्कर्षतः
पूर्वकोटिपृथक्त्वं, तच्च भूयो भूयस्तत्रैव सप्तवारानुत्पत्त्या भावनीयं, अत ऊर्ध्वं त्ववश्यं गत्यन्तरे योन्यन्तरे वा संक्रमभावात्, धर्मचरणं
प्रतीत्य जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । तथा सामान्यतोऽकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषस्तद्भावमपरित्यजन् जन्म प्रतीत्य जघ-
न्यत एकं पत्योपमं पत्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनमुत्कर्षतर्षीणि पत्योपमानि, सहरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तच्चान्तर्मुहूर्त्तौःशेष-
स्याकर्मभूमिषु संहतस्य वेदितव्यं, उत्कर्षतर्षीणि पत्योपमानि देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिकानि, तानि च देशोनपूर्वकोट्यायुःसम-
न्वितस्योत्तरकुर्वादौ संहतस्य तत्रैव मूलोत्पन्नस्य वेदितव्यानि, देशोना च पूर्वकोट्या गर्भकालेन न्यूनत्वाद्, गर्भस्थितस्य सहरणप्र-
तिषेधात् । हैमवतहरणव्यवताकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषो जन्म प्रतीत्य जघन्यत. पत्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनं पत्योपममुत्कर्षतः परिपूर्णं

२ प्रतिपत्तौ
पुरुषस्य-
स्थितिः
सू० ५४

॥ ६८ ॥

पत्योपमं, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिकमेकं पत्योपमं, अत्र भावना प्रागुक्ताजुसरिण स्वयं
 कर्त्तव्या । हरिर्परम्यकर्षार्कर्मभूमकमनुष्यपुरुषो जन्म प्रतीत्य जघन्यतो द्वे पत्योपमे पत्योपमासङ्ख्येयभागान्युने, उत्कर्षतः परिपूर्ण
 द्वे पत्योपमे, जघन्यत उत्कर्षतश्च तत्रैतावत् आयुषः सन्भवात्, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं न्यूनान्तर्मुहूर्त्तार्थुषः संहरणाऽस-
 म्भवात्, उत्कर्षतो देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिके द्वे पत्योपमे, भावनाऽत्र प्रागवत् । देवकृत्तरकुर्वकर्मभूमकमनुष्यपुरुषः क्षेत्रं प्रतीत्य
 जघन्यतः पत्योपमासङ्ख्येयभागान्यूनानि त्रीणि पत्योपमानि उत्कर्षतः परिपूर्णानि त्रीणि पत्योपमानि, संहरणमधिकृत्य जघन्यतोऽ-
 न्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि देशोनपूर्वकोट्याधिकानि । अन्तरद्वीपकमनुष्यपुरुषो जन्म प्रतीत्य देशोनं पत्योपमासङ्ख्येयभागान्यु-
 त्कर्षतः परिपूर्णं पत्योपमासङ्ख्येयभागं, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटिसमभ्यधिकः पत्योपमासङ्ख्येयभागः ।
 देवाणं जा चेव ठिई सा चेव संचिदृणा भाणियव्वा' देवानां चैव स्थितिः प्रागाभिहिता सैव 'संचिदृणा' इति कायस्थितिर्भणितव्या,
 नन्वनेकभवभावाश्रया कायस्थितिः सा कथमेकस्मिन् भवे भवति ?, नैष दोषः, देवपुरुषो देवपुरुषत्वापरित्यागेन कियन्वं कालं याव-
 श्रिरन्तरं भवति ? इत्येतावदेवात्र विवक्षितं, तत्र देवो मृत्वाऽऽन्तर्वर्षेण भूयो देवो न भवति ततः देवाणं जा ठिई सा चेव संचिदृणा
 भाणियव्वा' इत्यतिदेशः कृतः ॥ तदेवमुक्तं सातत्येनावस्थानमिदानीमन्तरमाह—

पुरिसस्स णं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ ?, गोयमा ! जहं एक्कं समयं उक्को० वणस्सति-
 कालो निरिक्खजोणियपुरिसाणं जहं अंतोसु० उक्को० वणस्सतिकालो एवं जाव खहयरति-
 रिक्खजोणियपुरिसाणं ॥ मणुस्सपुरिसाणं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ ?, गोयमा ! खेत्तं

पडुच्च जह० अंतोसु० उक्को० वणरसतिकालो, धम्मचरणं पडुच्च जह० एकं समयं उक्को० अणंतं कालं अणंताओ उरस० जाव अबहुणोणालपरियटं देसूणं, कम्मभूमकाणं जाव विदेहो जाव धम्म-
चरणे एक्को समयो सेसं जहितिणीणं जाव अंतरदीवकाणं ॥ देवपुरिसाणं जह० अंतो० उक्को०
वणरसतिकालो, भवणवासिदेवपुरिसाणं ताव जाव सहस्सरो, जह० अंतो० उक्को० वणरसति-
कालो । आणत्तदेवपुरिसाणं अंतो ! केवतियं कालं अंतरं होइ ? गोयमा ! जह० वासपुहुत्तं
उक्को० वणरसतिकालो, एवं जाव गेवेज्जदेवपुरिसरसवि । अणुस्सरोववातियदेवपुरिसरस जह०
वासपुहुत्तं उक्को० संखेज्जाहं सागरोवमाहं साहेरेगाहं ॥ (सू० ५५)

‘पुरिसरसणं’ इत्यादि, पुरुषस्य णमिति वाक्यालङ्कारे पूर्ववत् भदन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? पुरुषः पुरुषत्वत्परिभ्रष्टः
सन् पुनः कियता कालेन तदवाप्नोतीत्यर्थः, तत्र भगवानाह—गौतम ! जघन्येनैकं समयं—समयादनन्तरं भूयोऽपि पुरुषत्वमवाप्नोतीति
भावः, इयमत्र भावना—यदा कश्चित्पुरुष उपशमश्रेणिगत उपशान्ते पुरुषवेदे समयमेकं जीवित्वा तद्धनन्तरं त्रियते तदाऽसौ नियमाद्देवपुरु-
षेपूत्पद्यते इति समयमेकमन्तरं पुरुषत्वस्य, ननु स्त्रीनपुंसकयोरपि श्रेणिलाभो भवति तत्कस्मादनयोरेव्येवमेकः समयोऽन्तरं न भवति ?
उच्यते, स्त्रिया नपुंसकस्य च श्रेण्यारूढाववेदकभावात्तन्तरं मरणेन तथाविधशुभाध्यवसायतो नियमेन देवपुरुषत्वेनोत्पादात्; उत्कर्षतो
वनरसतिकालः, स वैवमभिलपनीयः—“अणंताओ उरसत्पिणीओ ओसत्पिणीओ कालतो खेततो अणंता लोणा असंखेज्जा पोणालप-
रियट्ठा, ते णं पुणालपरियट्ठा आवडियाए असंखेज्जाह माणो” इति ॥ तदेवं सामान्यतः पुरुषत्वस्यान्तरमभिधाय सम्प्रति तिर्यकंपुरुषविय-

यमतिदेशमाह—‘जं तिरिक्स्वजोणित्थीणमंतर’मित्यादि, यत्तिर्यग्योनिकक्षीणामन्तरं प्रागाभिहितं तदेव तिर्यग्योनिकपुरुषाणामप्यविशे-
 धितं वक्तव्यं, तच्चैवम्—सामान्यतस्तिर्यकपुरुषस्य जघन्यतोऽन्तरमन्तर्मुहूर्त्तौ तावत्कालस्थितिना मनुष्यादिभवेन व्यवधानात्, उत्कर्षतो वन-
 स्पतिकालोऽसङ्ख्येयपुद्गलपर्यावर्त्तव्यः, तावता कालेनामुक्तौ सत्यां नियोगतः पुरुषत्वयोगात्, एवं विशेषचिन्तायां जलचरपुरुषस्य स्थ-
 लत्रपुरषस्य स्वचरपुरुषस्यापि प्रत्येकं जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तरं वक्तव्यं ॥ सम्प्रति मनुष्यपुरुषत्वविषयान्तरप्रतिपादनार्थमतिदेशमाह
 —‘जं मणुस्सइत्थीणमंतरं तं मणुस्सपुरिसाण’मिति, यन्मनुष्यक्षीणामन्तरं प्रागाभिहितं तदेव मनुष्यपुरुषाणामपि वक्तव्यं, तच्चैवम्—
 सामान्यतो मनुष्यपुरुषस्य जघन्यतः क्षेत्रमधिकृत्यान्तरमन्तर्मुहूर्त्तौ, तच्च प्रागिव भावनीयं, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, धर्मचरणमधिकृत्य
 जघन्यत एकं समयं, चरणपरिणामात्परिभ्रष्टस्य समयानन्तरं भूयोऽपि कस्यचिच्चरणप्रतिपत्तिसम्भवात्, उत्कर्षतो देशोनापाद्धेपुद्गलप-
 रावर्त्तः, एवं भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यपुरुषस्य पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यपुरुषस्य जन्म प्रतीत्य चरणमधिकृत्य च प्रत्येकं
 जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तरं वक्तव्यं । सामान्यतोऽकर्मभूमकमनुष्यपुरुषस्य जन्म प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तरं दृश वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तौ-
 भ्यधिकानि, अकर्मभूमकमनुष्यपुरुषत्वेन मृतस्य जघन्यस्थितिषु देवेषूत्पद्य[ते], ततोऽपि च्युत्वा कर्मभूमिषु स्त्रीत्वेन पुरुषत्वेन वीर्यव-
 कस्याप्यकर्मभूमिस्त्वेन भूयोऽप्युत्पादात्, देवमवाष्युत्वाऽन्तरमकर्मभूमिषु मनुष्यत्वेन तिर्यक्सञ्ज्ञिष्वेन्द्रियत्वेन वा सत्पादाभावा-
 द्दान्तराले कर्मभूमिकेषु मृत्वोत्पादाभिधानं, उत्कर्षतो वनस्पतिकालोऽन्तरं, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तरमन्तर्मुहूर्त्तौ, अकर्मभूमि-
 कर्मभूमिषु संहत्यान्तर्मुहूर्त्तानन्तरं तथाविधबुद्धिपरावर्त्तादिभावात् भूयस्तत्रैव नयनसम्भवात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, यथावतः
 कालाद्दूर्ध्वमकर्मभूमिपूत्पत्तिवत् संहरणस्यापि नियोगतो भावात् । एवं हैमवतैरण्यवतादिव्यप्यकर्मभूमिषु जन्मतः संहरणातश्च जघन्यत

उत्कर्षतश्चान्तरं वक्तव्यं यावदन्तरद्वीपकाकर्मभूमकमनुष्यपुरुषवक्तव्यता ॥ सन्प्रति देवपुरुषाणामन्तरप्रतिपादनार्थमाह—‘देवपुरिसस्स
णं भंते !’ इत्यादि, देवपुरुषस्य भदन्त ! कालतः कियच्चिरसन्तरं भवति ?, भगवानाह—‘गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, देवभावाद्दुत्वा गर्भ-
व्युत्कान्तिकमनुष्येषूपत्यथ पर्याप्तिसमाप्त्यनन्तरं तथाविधाध्यवसायमरणेन भूयोऽपि कस्यापि देवत्वेनोत्पाद्सन्भवात्, उत्कर्षतो वनस्प-
तिकालः, एवमसुरकुमारारादारभ्य निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावत्सहस्रारकल्पदेवपुरुषस्थान्तरं, आततकल्पदेवस्थान्तरं जघन्येन वर्षपृथ-
कत्वं, कस्मादेतावदिहान्तरमिति वेदुच्यते इह यो गर्भस्थः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः स शुभाध्यवसायोपेतो मृतः सन् आततक-
ल्पदारतो ये देवास्तेषूपत्यथे नानतादिषु, तावन्मात्रकालस्य तद्योन्याध्यवसायविशुद्ध्यभावात्, ततो य आनतादिभ्यश्च्युतः सन् भूयो-
ऽप्यानतादिषूपत्यथे स नियमाधारित्रमवाप्य, चारित्रं चाष्टमे वर्षे, तत उत्कं जघन्यतो वर्षपृथकत्वम्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, एवं
प्राणतारणान्युतकल्पत्रैवेयकदेवपुरुषाणामपि प्रत्येकमन्तरं जघन्यत उत्कर्षतश्च वक्तव्यम्, अनुत्तरोपपातिककल्पपातीतदेवपुरुषस्य जघ-
न्यतोऽन्तरं वर्षपृथकत्वमुत्कर्षतः सङ्क्षेपेयानि सागरोपमाणि सातिरेकाणि, तत्र सङ्क्षेपेयानि सागरोपमाणि तदन्यवैमानिकेषु सङ्क्षेपेयावा-
रोत्पत्त्या, सातिरेकाणि मनुष्यभ्रवैः, तत्र सामान्याभिधानेऽप्येतदुपरजितान्त्वमवगन्तव्यं, सर्वार्थसिद्धे सक्तेवोरपादतस्तत्रान्तरास-
न्मवात्, अन्ये त्वभिदधति—भवनवासिन आरभ्य आर्हशानादमरस्य जघन्यतोऽन्तरमन्तर्मुहूर्त्तं, सनत्कुभारादारभ्यासहस्राराब्ज दि-
नानि, आततकल्पदारभ्याच्युतकल्पं यावन्नव मासाः, नवसु त्रैवेयकेषु सर्वार्थसिद्धमहाविमानवर्जेष्वनुत्तरविमानेषु च नव वर्षाणि,
त्रैवेयकान् यावत् सर्वत्राप्युत्कर्षतो वनस्पतिकालः, विजयादिषु चतुर्षु महाविमानेषु द्वे सागरोपमे, उत्कञ्च—‘आर्हसाणादमरसस

१ आर्हशानादन्तरममराणा हीन मुहूर्त्तान्त । आ सहस्रारात् अच्युतात् अनुत्तरात् दिनमासवर्षनवकम् ॥ १ ॥ स्थावरकाल उत्कष्ट सर्वाथ द्वितीयो नो-
त्पादः । द्वे सागरोपमे विजयादिषु.

अंतरं हीणयं मुहुतंती । आसहसारे अश्रुयणुत्तरदिणमासवासनव ॥ १ ॥ 'थावरकालुक्कोसो सव्वडे वीयओ न उववाओ । दो अ-
यरा विजयादिसु' इति ॥ तदेवमुक्तमन्तरं, साम्प्रतमल्पबहुत्वं वक्तव्यं, तानि च पञ्च, तद्यथा—प्रथमं सामान्याल्पबहुत्वं, द्वितीयं
त्रिविधतिर्यक्पुरुषविषयं, तृतीयं त्रिविधमनुष्यपुरुषविषयं, चतुर्थं चतुर्विधदेवपुरुषविषयं, पञ्चमं मिश्रपुरुषविषयं, तत्र प्रथमं ताव-
दभिधिसुराह—

अप्याबहुयाणि जहेवित्थीणं जाव एतेसि णं भंते ! देवपुरिसाणं भवणवासीणं वाणमंतराणं जो-
तिसियाणं वेमाणियाण य कतरेरहितो अप्पा वा बहुया वा तुझा वा विसेसाहिया वा ?,
गोयमा ! सव्वत्थोवा वेमाणियदेवपुरिसा भवणवहदेवपुरिसा असंखे० वाणमंतरदेवपुरिसा अ-
संखे० जोतिसिया देवपुरिसा संखेज्जगुणा ॥ एतेसि णं भंते ! तिरिक्खजोणियपुरिसाणं जलय-
राणं थलयराणं खहयराणं मणुस्सपुरिसाणं कम्मभूमकाणं अकम्मभूमकाणं अंतरदिव० देवपु-
रिसाणं भवणवासीणं वाणमन्तराणं जोइसियाणं वेमाणियाणं सोधम्मणं जाव सव्वट्टिसिद्ध-
गाण य कतरेरहितो अप्पा वा बहुगा वा जाव विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सव्वत्थोवा अंत-
रदीवगमणुस्सपुरिसा देवकुरुत्तरकुरुअकम्मभूमगमणुस्सपुरिसा दोवि संखेज्ज० हरिवासर-
म्मगवासअक० दोवि संखेज्जगुणा हेमवतहेरणवतवासअकम्म० दोवि संखि० भरहेरवत-
वासकम्मभूमगमणु० दोवि संखे० पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मभूम० दोवि संखे० अणुत्तरोववा-

नियदेवगुरिसा असंखि० उवरिमगोविज्जदेवगुरिसा संखेज्ज० मज्झिमगोविज्जदेवगुरिसा संखेज्ज० हेट्ठि-
मगोविज्जदेवगुरिसा संखे० अच्चुयकप्पे देवगुरिसा संखे०, जाव आणतकप्पे देवगुरिसा संखेज्ज०
सहसररे कप्पे देवगुरिसा असंखे० महासुक्के कप्पे देवगुरिसा असंखे० जाव माहिंदे कप्पे देव-
गुरिसा असंखे० सणंकुमारकप्पे देवगुरिसा असं० ईसाणकप्पे देवगुरिसा असंखे० सोधम्म-
कप्पे देवगुरिसा संखे० भवणवासिदेवगुरिसा असंखे० खहयरतिरिक्खजोणियगुरिसा असंखे०
थलयरतिरिक्खजोणियगुरिसा संखे० जलयरतिरिक्खजोणियगुरिसा असंखे० चाणमंतरदेव-
गुरिसा संखे०, जोतिसियदेवगुरिसा संखेज्जगुणा ॥ (सू० ५६)

‘गुरिसाणं भंते !’ इत्यादि, सर्वस्वोका मनुष्यगुरवाः सङ्ख्येयकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्यस्तिर्यग्योनिकगुरवा असङ्ख्येयगुणाः;
प्रतरासङ्ख्येयभागवत्त्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यो देवगुरवाः सङ्ख्येयगुणाः, बृहत्तरप्रतरासङ्ख्येयभा-
गवत्त्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तिर्यग्योनिकगुरवाणां यथा तिर्यग्योनिकक्षीणां मनुष्यगुरवाणां यथा मनुष्यक्षीणा-
मल्पबहुत्वं (तथा) वक्तव्यं । सम्प्रति देवगुरवाणामल्पबहुत्वमाह—सर्वस्वोका अनुत्तरोपपातिकदेवगुरवाः, क्षेत्रपत्योपमासङ्ख्येयभागवत्त्या-
काशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्य उपरितनर्भवेयकदेवगुरवाः सङ्ख्येयगुणाः, बृहत्तरक्षेत्रपत्योपमासङ्ख्येयभागवत्त्या-
शिमानत्वात्, कथमेतदवसेयमिति चेदुच्यते—विमानबाहुल्यात्, सथाहि—अनुत्तरदेवानां पञ्च विमानानि, विमानशतं तूपरितनर्भवे-
यकप्रसूते, प्रतिविमानं चासङ्ख्येया देवाः, यथा चाधोऽधोवर्षीनि विमानानि तथा तथा देवा अपि प्राचुर्येण—उभयन्ते, सतोऽवर्षी-

२ प्रतिपत्तौ
गुरवाल्प-
बहुत्वं
सू० ५६

यते—अनुत्तरविमानवासिदेवपुरुषापेक्षया बृहत्तरक्षेत्रपत्योपमासङ्ख्येयभागवत्तितमःप्रदेशराशिप्रमाणा उपरितनमैवेयकप्रसृते देवपुरुषाः
(संख्येयगुणा) एवमुत्तरत्रापि भावना विधेया, तेभ्यो मध्यममैवेयकप्रसृतेदेवपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽप्यधस्तनमैवेयकप्रसृतेदेव-
पुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽप्यच्युतकल्पदेवपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽप्यारणकल्पदेवपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, यद्यप्यारणाच्युत-
कल्पो समश्रेणीकौ समविमानसङ्ख्याकौ च तथाऽपि कृष्णपाक्षिकास्तथास्वाभाव्यात्प्राचुर्येण दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यन्ते । अथ
के ते कृष्णपाक्षिकाः १, उच्यते, इह द्वये जीवाः, तथाथा—कृष्णपाक्षिकाः शुक्रपाक्षिकाश्च, तत्र येषां किञ्चिद्दूनोऽपार्द्धपुरुषपरवर्तः-
संसारस्ते शुक्रपाक्षिकाः, इतरे दीर्घसंसारभाजिनः कृष्णपाक्षिकाः, उक्तञ्च—“जेसिर्मवड्डो पुगालपरियट्टो सेसओ य संसारो । ते
सुक्कपक्खिया खलु अहिए पुण कण्हपक्खीया ॥ १ ॥” अत एव स्तोकाः शुक्रपाक्षिकाः, अल्पसंसारणां स्तोकाणामेव सन्भवात्,
बहवः कृष्णपाक्षिकाः, दीर्घसंसारणामनन्तानन्तानां भावात्, अथ कथमेतदवसातव्यं यथा कृष्णपाक्षिकाः प्राचुर्येण दक्षिणस्यां
दिशि समुत्पद्यन्ते, उच्यते, तथास्वाभाव्यात्, तच्च तथास्वाभाव्यमेवं पूर्वाचार्यैर्युक्तिभिरुपबृंहितं—कृष्णपाक्षिकाः खलु दीर्घसंसार-
भाजिन उच्यन्ते, दीर्घसंसारभाजिनश्च बहुपापोदयात्, बहुपापोदयाश्च क्रूरकर्माणः, क्रूरकर्माणश्च प्रायस्तथास्वाभाव्याद् तद्भव-
सिद्धिका अपि दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यन्ते, यत उक्तम्—“देयसिह क्रूरकम्मा भवसिद्धीयावि दाहिणिस्सेसु । नेरइयतिरियमणुया
सुरइठाणेसु गच्छंति ॥ १ ॥” ततो दक्षिणस्यां दिशि प्राचुर्येण कृष्णपाक्षिकाणां सन्भवादुपपद्यते—अच्युतकल्पदेवपुरुषापेक्षयाऽऽर-

१ येषामपार्धं पुरुषपरवर्तं शेष एव संसार । ते शुक्रपाक्षिका खलु अधिके पुन कृष्णपाक्षिका. ॥ १ ॥ २ प्राय इह क्रूरकर्माणो भवसिद्धिका अपि दाक्षि-
णाल्येषु । नैरयिकतिर्यक्मणुजासुरादिस्थानेषु गच्छन्ति ॥ १ ॥

णकल्पदेवपुरुषाः सङ्क्षेपगुणाः; तेभ्योऽपि प्राणतकल्पदेवपुरुषाः सङ्क्षेपगुणाः; तेभ्योऽप्यानतकल्पदेवपुरुषाः सङ्क्षेपगुणाः; अत्रापि प्राणतकल्पपेष्यया सङ्क्षेपगुणत्वं कृष्णापाक्षिकाणां दक्षिणस्यां दिशि प्राचुर्येण भावात्, एते च सर्वेऽप्यनुत्तरविमानवास्यादय आनतकल्पवासिपर्यान्तदेवपुरुषाः प्रत्येकं क्षेत्रपत्न्योपमासङ्क्षेपभागवर्त्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणा द्रष्टव्याः; ‘‘क्षीणयपाणयमार्हं पृष्ठससासं-स्वभागो ष’’ इति वचनात्, केवलमसङ्क्षेपो भागो विचित्र इति परस्परं यथोक्तं सङ्क्षेपगुणत्वं न विरुध्यते, आनतकल्पदेवपुरुषेभ्यः सहस्रारकल्पवासिदेवपुरुषा असङ्क्षेपगुणाः; धनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिक्याः श्रेणेरसङ्क्षेपेयतमे भागे यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्योऽपि महाशुककल्पवासिदेवपुरुषा असङ्क्षेपगुणाः; बृहत्तरश्रेण्यसङ्क्षेपयभागाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, कथमेतत्प्रत्ययमिति चेदुच्यते-विमानबाहुल्यात्, तथाहि-षट् सहस्राणि विमानानां सहस्रारकल्पे चत्वारिंशत्सहस्राणि महाशुक्रे, अन्यथाधोविमानवासिनो देवा बहुबहुतराः स्लोकस्तोकतरा उपरितनोपरितनविमानवासिनस्तत उपपद्यन्ते सहस्रारकल्पदेवपुरुषेभ्यो महाशुककल्पवासिदेवपुरुषा असङ्क्षेपगुणाः; तेभ्योऽपि लान्तककल्पदेवपुरुषा असङ्क्षेपगुणाः; बृहत्तमश्रेण्यसङ्क्षेपय-भागवर्त्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि ब्रह्मलोककल्पवासिदेवपुरुषा असङ्क्षेपयगुणाः; भूयोबृहत्तमश्रेण्यसङ्क्षेपय-काशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि माहेन्द्रकल्पदेवपुरुषा असङ्क्षेपयगुणाः; भूयस्तरबृहत्तमनभःश्रेण्यसङ्क्षेपयभागवन्त्या-मानत्वात्, तेभ्यः सनत्कुमारकल्पदेवा असङ्क्षेपयगुणाः; विमानबाहुल्यात्, तथाहि-द्वादश शतसहस्राणि सनत्कुमारकल्पे विमानानामष्टौ शतसहस्राणि माहेन्द्रकल्पे अन्यच्च दक्षिणदिग्भागवर्त्ती सनत्कुमारकल्पो माहेन्द्रकल्पश्चोत्तरदिग्वर्त्ती दक्षिणस्यां च दिशि बहवः

१ आनतप्राणतादय पत्न्योपमस्यासंख्यो भागस्तु.

ससुत्पद्यन्ते कृष्णपाक्षिकाः, तत उपपद्यन्ते माहेन्द्रकल्पसप्तकुमारकल्पे देवा असङ्ख्येयगुणाः, एते च सर्वेऽपि सहस्रारकल्पवासिदे-
 वाद्यः सनत्कुमारकल्पवासिदेवपर्यन्ताः प्रत्येकं स्वस्थाने चिन्त्यमाना धनीकृतलोकैकश्रेण्यसङ्ख्येयभागगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणा द्र-
 ष्ण्याः, केवलं श्रेण्यसङ्ख्येयभागोऽसङ्ख्येयभेदभिन्नस्तत इत्थमसङ्ख्येयगुणतयाऽल्पबहुत्वमभिधीयमानं न विरोधभाक्, सनत्कुमार-
 कल्पदेवपुरुषेभ्य ईशानकल्पदेवपुरुषा असङ्ख्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिसम्बन्धिनि द्वितीये वर्गमूले तृतीयेन वर्गमूलेन
 गुणिते यावान् प्रदेशराशिस्तावत्सङ्ख्याकासु धनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशास्तेषां यावान् द्वात्रिंशत्तमो
 भागस्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्यः सौधर्मकल्पवासिदेवपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, विमानवाहुल्यात्, तथाहि—अष्टाविंशतिः शतसहस्राणि
 विमानानामीशानकल्पे द्वात्रिंशच्छतसहस्राणि सौधर्मकल्पे, अपि च दक्षिणदिग्दर्ता सौधर्मकल्प ईशानकल्पश्चोत्तरदिग्दर्ता, दक्षि-
 णस्यां च दिशि वहवः कृष्णपाक्षिका उत्पद्यन्ते, तत ईशानकल्पवासिदेवपुरुषेभ्यः सौधर्मकल्पवासिदेवपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, नन्वियं
 युक्तिः सनत्कुमारमाहेन्द्रकल्पयोरप्युक्ता, परं तत्र माहेन्द्रकल्पापेक्षया सनत्कुमारकल्पे देवा असङ्ख्येयगुणा उक्ता इह तु सौधर्म कल्पे
 सङ्ख्येयगुणास्तदेतत्कथम्?, उच्यते, तथावस्तुस्वाभाव्यात्, एतच्चावसीयते प्रज्ञापनादौ सर्वत्र तथाभणनात्, तेभ्योऽपि भवतवासि-
 देवपुरुषा असङ्ख्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः सम्बन्धिनि प्रथमे वर्गमूले द्वितीयेन वर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिरुप-
 जायते तावत्सङ्ख्याकासु धनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशास्तेषां यावान् द्वात्रिंशत्तमो भागस्तावत्प्रमाण-
 त्वात्, तेभ्यो व्यन्तरदेवपुरुषा असङ्ख्येयगुणाः, सङ्ख्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन्
 प्रतरे भवन्ति तेषां यावान् द्वात्रिंशत्तमो भागस्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्यः सङ्ख्येयगुणा ज्योतिरकदेवपुरुषाः, पदपञ्चाशदधिकशतद्वयान्

द्वुलप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तेषां यावान् द्वात्रिंशत्तमो भागस्त्वावल्पमाणत्वात् ॥ स-
म्प्रति पञ्चममल्पवहुत्वमाह—'एणसि णं भंते !' इत्यादि, सर्वस्लोका अनतरद्वीपकमनुष्यपुरुषाः, क्षेत्रस्य स्लोकत्वात्, तेभ्योऽपि
देवकुरुत्तरकुरुमनुष्यपुरुषाः सङ्घेयगुणाः; क्षेत्रस्य बहुत्वात्, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः; तेभ्योऽपि हरिर्वर्षरम्यकवर्षाक-
र्मभूमकमनुष्यपुरुषाः सङ्घेयगुणाः; क्षेत्रस्यातिबहुत्वात्, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः; क्षेत्रस्य समानत्वात्, तेभ्योऽपि हैमवत-
हैरण्यवताकर्मभूमकमनुष्यपुरुषा. सङ्घेयगुणा, क्षेत्रस्याल्पत्वेऽप्यल्पस्थितिकतया प्राचुर्येण लभ्यमानत्वात्, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि पर-
स्परं तुल्याः; तेभ्योऽपि भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाः सङ्घेयगुणाः; अजितस्वामिकाले उक्कट्टपदे (इव) स्वभावात् एव भरतैरावतेषु
[च] मनुष्यपुरुषाणामतिप्राचुर्येण सम्भवात्, स्वस्थाने च द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः; क्षेत्रस्य तुल्यत्वात्, तेभ्योऽपि पूर्वविदेहापरविदे-
हकर्मभूमकमनुष्यपुरुषाः सङ्घेयगुणाः, क्षेत्रबाहुल्यादजितस्वामिकाले इव स्वभावात् एव मनुष्यपुरुषाणां प्राचुर्येण सम्भवात्, स्व-
स्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः; तेभ्योऽनुत्तरोपपातिकदेवपुरुषा असङ्घेयगुणाः; क्षेत्रपल्योपमासङ्घेयभागवर्त्याकाशप्रदेशप्र-
माणत्वात्, तदनन्तरमुपरितनमैवेयकप्रस्तटदेवपुरुषा मध्यममैवेयकप्रस्तटदेवपुरुषा अधस्तनमैवेयकप्रस्तटदेवपुरुषा अच्युतकल्पदेव-
पुरुषा आरणकल्पदेवपुरुषाः प्राणतकल्पदेवपुरुषा आनतकल्पदेवपुरुषा यथोत्तरं सङ्घेयगुणाः; भावना प्रागिव, तदनन्तरं सहस्रार-
कल्पदेवपुरुषा लानतकल्पदेवपुरुषा ब्रह्मलोककल्पदेवपुरुषा माहिन्द्रकल्पदेवपुरुषाः सनत्कुमारकल्पदेवपुरुषा ईशानकल्पदेवपुरुषा यथो-
त्तरमसद्भयेयगुणा, सौधर्मिकल्पदेवपुरुषाः सङ्घेयगुणाः; सौधर्मिकल्पदेवपुरुषेभ्यो भवनवासिदेवपुरुषा असङ्घेयगुणाः; भावना
सर्वत्रापि प्रागिव, तेभ्यः स्वचरतिथैर्यानिकपुरुषा असङ्घेयगुणाः, प्रतरासङ्घेयभागवर्त्यसङ्घेयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्,

तेभ्यः-स्थलचरतिर्यगोनिकपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि जलचरतिर्यगोनिकपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, शुक्तिरत्रापि प्रागिव, तेभ्योऽपि वानमन्तरदेवपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, सङ्ख्येययोजनकोटीप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तेषां यावान् द्वात्रिंशत्तमो भागस्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्यो ज्योतिष्कदेवपुरुषाः सङ्ख्येयगुणाः, शुक्तिः प्रागेवोक्ता ॥

पुरिसवेदस्स षं भंते ! कम्मस्स केवतियं कातं बंधडिती पणत्ता ?, गोयमा ! जहं अड् संव-
 च्छराणि, उक्को० दस्स सागरोवमकोडाकोडीओ, दस्सवाससयाइं अवाहा, अवाह्णिया कम्म-
 ठिती कम्मणिसेओ ॥ पुरिसवेदं षं भंते ! किंपकारे पणत्ते ?, गोयमा ! वणद्वविगजालस-
 माणे पणत्ते, सेत्तं पुरिसा ॥ (सू० ५७)

पुरुषवेदस्थितिर्जघन्यतोऽष्टौ संवत्सराणि, एतन्न्यूनस्य तन्निवन्धनविशिष्टाध्यवसायाभावतो जघन्यत्वेनासम्भवात्, उत्कर्षतो दश सागरोपमकोटीकोटयः, दश वर्षशतान्यवाधा, अबाधोना कर्मस्थितिः कर्मनिर्पेकः, अस्य व्याख्या प्राग्वत् ॥ तथा पुरुषवेदो भदन्त ! किंपकारः प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह—गौतम ! द्वाप्रिञ्जालासमानः, प्रारम्भे तीव्रमदनदाह इति भावः, प्रज्ञप्तः ॥ व्याख्यातः पुरुषा-
 धिकारः, सम्भ्रति नपुंसकाधिकारप्रस्तावः, तत्रेदमादिसूत्रम्—

से किं तं णपुंसका ?, णपुंसका तिविहा पणत्ता, तंजहा—नेरइयनपुंसका निरिक्खजोणियनपुंसका
 मणुस्सजोणियणपुंसका ॥ से किं तं नेरइयनपुंसका ?, नेरइयनपुंसका सत्तविधा पणत्ता, तंजहा—
 रयणप्पभाणुद्विनेरइयनपुंसका सक्करप्पभाणुद्विनेरइयनपुंसका जाव अघेसत्तमणुद्विनेरइयणपुं-

सका, से तं नेरइयनपुंसका ॥ से किं तं तिरिक्खजोणियणपुंसका ? २ पंचविधा पणत्ता, तंजहा-
एगिंदियतिरिक्खजोणियनपुंसका, वेइंदि० तेइंदि० चड० पंचेदियतिरिक्खजोणियणपुंसका ॥ से
किं तं एगिंदियतिरिक्खजोणियनपुंसका ? २ पञ्चविधा पणत्ता, तं० पु० आ० ते० वा० व० से तं
एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसका ॥ से किं तं वेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसका ? २ अणेगाविधा
पणत्ता०, से तं वेइंदियतिरिक्खजोणिया, एवं तेइंदियावि, चजरिंदियावि ॥ से किं तं पंचेदिय-
तिरिक्खजोणियणपुंसका ? २ तिविधा पणत्ता, तंजहा-जलयरा थलयरा खहयरा । से किं तं
जलयरा ? २ सो चेंव पुव्वुत्तभेदो आसालियवज्जितो भाणियव्वो, से तं पंचेदियतिरिक्खजोणि-
यणपुंसका ॥ सो किं तं मणुस्सनपुंसका ? २ तिविधा पणत्ता, तंजहा-कम्मभूमगा अकम्मभूमगा
अंतरदीवका, भेदो जाव भा० ॥ (सू० ५८)

‘से किं तं नपुंसगा’ इत्यादि, अथ के वे नपुंसकाः ? नपुंसकास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-नैरयिकनपुंसकास्तिर्यग्योनिकनपुं-
सका मनुष्यनपुंसकाश्च ॥ नैरयिकनपुंसकप्रतिपादनार्थमाह—‘से किं तं भित्थादि, अथ के वे नैरयिकनपुंसकाः ? पुथ्वीभेदेन सप्त-
विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-रत्नप्रभापृथ्वीनैरयिकनपुंसकाः शर्कराप्रभापृथ्वीनैरयिकनपुंसकाः यावदधःसप्तमपृथिवीनैरयिकनपुंसकाः;
उपसंहारमाह—‘से तं नेरइयनपुंसका’ ॥ सम्प्रति तिर्यग्योनिकनपुंसकप्रतिपादनार्थमाह—‘से किं तं भित्थादि प्रश्नसूत्रं सुगमम्,
भगवानाह-तिर्यग्योनिकनपुंसकाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका यावत्पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका ॥

एकेन्द्रियनपुंसकप्रशस्त्रं सुगमं, भगवानाह—एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पृथिवीकायिकैकेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिकनपुंसका अष्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकास्तेजस्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका वायुकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनि-
कनपुंसका वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका, उपसंहारमाह—‘सेतं एगिंदियतिरिक्खजोणियनपुंसका’ ॥ द्वीन्द्रिय-
नपुंसकप्रतिपादनार्थमाह—‘वेइंदिए’त्यादि, द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका भदन्त ! कतिविधाः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम !
अनेकविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—“पुलाकमिया” इत्यादि पूर्ववत्तावद्भव्यं यावच्चतुरिन्द्रियभेदपरिसमाप्तिः ॥ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकन-
पुंसका भदन्त ! कतिविधाः प्रज्ञप्ताः ?, गौतम ! त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—जलचरा, स्थलचराः खचराश्च, एते च प्रागवत्सप्रभेदा-
वक्तव्याः, उपसंहारमाह—‘से तं पांचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा’ । ‘से किं तंमित्यादि, अथ के ते मनुष्यनपुंसकाः ?, मनु-
ष्यनपुंसकास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—कर्मभूमका अकर्मभूमका अन्तरद्वीपकाश्च, एतेऽपि प्रागवत्सप्रभेदा वक्तव्याः ॥ उक्तो भेदः, स-
म्प्रति स्थितिप्रतिपादनार्थमाह—

णपुंसकरस षं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता ?, गोयमा ! जहं अंतो० उक्को० तेत्तीसं सा-
गरोवमाइं ॥ नेरइयनपुंसगरस षं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता ?, गोयमा ! जहं दस-
वाससहस्साइं उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाइं, सव्वोसिं ठिती भाणियव्वा जाव अयेसत्तमापुढ-
विनेरइया । तिरिक्खजोणियणपुंसकरस षं भंते ! केवइयं कालं ठिती प०, गोयमा !, जहं अंतो०
उक्को० पुव्वकोडी । एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसक० जहं अंतो० उक्को० बावीसं वाससह-

स्साहं, पुढविकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पन्नत्ता ? ,
जह० अंतो० उक्को० बावीसं वाससहस्साहं, सर्व्वेसिं एगिंदियणपुंसकाणं ठिती भाणियन्वा,
वेइंदियतेइंदियच्चउरिंदियणपुंसकाणं ठिती भाणितन्वा । पंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकस्स
णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? , गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० पुन्वकोडी, एवं जल-
यरतिरिक्खच्चउपपथलयरउरगपरिसप्यभुयगपरिसप्यखहरतिरिक्ख० सर्व्वेसिं जह० अंतो०
उक्को० पुन्वकोडी । मणुस्सणपुंसकस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? , गोयमा ! खेतं
पडुच्च जह० अंतो० उक्को० पुन्वकोडी, धम्मचरणं पडुच्च जह० अंतो० उक्को० देस्सणा पुन्वकोडी ।
कम्मभूमगाभरहेरवयपुन्वविदेहअवरविदेहमणुस्सणपुंसकस्सवि तहेव, अकम्मभूमगमणुस्सणपुं-
सकस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? , गोयमा ! जन्मणं पडुच्च जह० अंतो० उक्को०
अंतोसु० साहरणं पडुच्च जह० अंतो० उक्को० देस्सणा पुन्वकोडी, एवं जाव अंतरदीवकाणं ॥
णपुंसए णं भंते ! णपुंसए त्ति कालतो केवच्चिरं होइ ? , गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्को० तरु-
कालो । णेरइयणपुंसए णं भंते !, २ गोयमा ! जह० दस वाससहस्साहं उक्को० तेत्तीसं साग-
रोवमाहं, एवं पुढवीए ठिती भाणियन्वा । तिरिक्खजोणियणपुंसए णं भंते ! ति० ? , २ गोयमा !
जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, एवं एगिंदियणपुंसकस्स णं, वणस्सतिकाइयस्सवि एवमेव,

सेसाणं जह० अंतो० उक्को० असंखिजं कालं असंखेज्जाओ उस्सधिणिओसधिणीओ का-
 लतो, खेतओ असंखेज्जा लोया । बेइंदियतेइंदियचउरिंदियनपुंसकाण य जह० अंतो० उक्को०
 संखेजं कालं । पंचंदियतिरिक्खजोणियणपुंसए णं भंते !?, गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० पुव्व-
 कोडिपुहुत्तं । एवं जलयरतिरिक्खचउपदथलचउरणपरिसप्यसुयगपरिसप्यमहोरगाणवि । म-
 णुस्सणपुंसकस्स णं भंते ! खेतं पडुच्च जह० अंतो० उक्को० पुव्वकोडिपुहुत्तं, धम्मचरणं पडुच्च
 जह० एकं समयं उक्को० देसूणा पुव्वकोडी । एवं कम्मभूमगभरहेरवयपुव्वविदेहअवरविदेहे-
 सुवि भाणियव्वं । अकम्मभूमकमणुस्सणपुंसए णं भंते ! जन्मणं (पडुच्च) जह० अंतो० उक्को० सुहुत्त-
 पुहुत्तं, साहरणं पडुच्च जह० अंतो० उक्को० देसूणा पुव्वकोडी । एवं सव्वेसिं जाव अंतरदीवि-
 गाणं ॥ णपुंसकस्स णं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ?, गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० साग-
 रोवमस्यपुहुत्तं सातिरेणं । णेरइयणपुंसकस्स णं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ?, जह० अंतो०
 उक्को० तरूकालो, रयणप्यभापुढवीनेरइयणपुंसकस्स जह० अंतो० उक्को० तरूकालो, एवं स-
 व्वेसिं जाव अथेसत्तमा । तिरिक्खजोणियणपुंसकस्स जह० अंतो० उक्को० सागरोवमस्यपु-
 हुत्तं सातिरेणं । एणिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकस्स जह० अंतो० उक्को० दो सागरोवमसह-
 स्साइं संखेज्जासमब्भहियाइं, पुढविआउत्तेउवाऊणं जह० अंतो० उक्को० वणस्सइकालो ।

वणस्सत्तिकाइयाणं जह० अंतो० उक्को० असंखेज्जां कालं जाव असंखेज्जां लोया, सेसाणं येइंदि-
यादीणं जाव खहराणं जह० अंतो० उक्को० वणस्सत्तिकालो । मणुस्सणपुंसकस्स खत्तं पडुच्च
जह० अंतो० उक्को० वणस्सत्तिकालो, धम्मचरणं पडुच्च जह० एणं समयं उक्को० अणंतं कालं
जावअवहुणेणालपरियदं देस्सणं, एवं कम्मभूमकस्सवि भरतेरवत्तस्स पुव्वविदेहअवरविदेहकस्सवि ।
अकम्मभूमकमणुस्सणपुंसकस्स णं भंते ! केवत्तियं कालं० ? , जन्मणं पडुच्च जह० अंतो० उक्को०
वणस्सत्तिकालो, सहरणं पडुच्च जह० अंतो० उक्को० वणस्सत्तिकालो एवं जाव अंतरदीव-
गत्ति ॥ (सू० ५९)

‘नपुंसगस्स णं भंते !’ इत्यादि सुगमं, नवरमन्तमुहूर्त्तं तिर्यग्मनुष्यापेक्षया द्रष्टव्यं, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि सप्तमपृथिवीनार-
कापेक्षया ॥ तदेवं सामान्यतः स्थितिरुक्ता, सम्प्रति विशेषतस्तथा विचिचिन्तयिषुः प्रथमतः सामान्यतो विशेषतश्च नैरयिकनपुंसकविषया-
माह—‘नैरइयनपुंसगस्स णं मित्थादि, सामान्यतो नैरयिकनपुंसकस्य जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतखयस्त्रिंशत्सागरोप-
माणि, विशेषचिन्ताया रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकस्य जघन्यतः स्थितिर्दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षत एकं सागरोपमं शर्करापृथिवीनैर-
यिकनपुंसकस्य जघन्यत एकं सागरोपममुत्कर्षतस्त्रीणि सागरोपमाणि वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकस्य जघन्यतस्त्रीणि सागरोपमाणि
उत्कर्षतः सप्त पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकस्य जघन्यतः सप्त सागरोपमाणि उत्कर्षतो दश धूमप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकस्य जघ-
न्यतो दश सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तदश तमःप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकस्य जघन्यतः सप्तदश सागरोपमाणि उत्कर्षतो द्वाविं-

श्रुतिः अधःसप्तमपृथिवीनैरथिकनपुंसकस्य जघन्यतो द्वाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षवत्त्रयस्त्रिंशत्, कचिदतिदेशसूत्रं 'जहा प-
 णवणाए षिडपदे तहे' त्यादि, तत्राप्येवमेवातिदेशव्याख्याऽपि कर्तव्या । सामान्यतस्त्रिर्यथोनिकनपुंसकस्य स्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्मु-
 हूर्त्सुत्कर्षतः पूर्वकोटी, सामान्यत एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षतो, द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि, विशेषचि-
 न्ताया पृथिवीकाधिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षतो द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अष्काधिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनि-
 कनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षत. सप्त वर्षसहस्राणि तेजःकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षत-
 स्त्रीणि रात्रिन्द्रिवानि वातकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षतस्त्रीणि वर्षसहस्राणि वनस्पतिकायिकैके-
 न्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षतो दश वर्षसहस्राणि । द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सु-
 त्कर्षतो द्वादश वर्षाणि । त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षत एकोनपञ्चाशद् रात्रिन्द्रिवानि । चतुरिन्द्रिय-
 तिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षतः पणमासाः । सामान्यतः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सु-
 त्कर्षत. पूर्वकोटी, विशेषचिन्तायां जलचरस्य स्थलचरस्य खचरस्यापि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्य-
 पूर्वकोटी ॥ सामान्यतो मनुष्यनपुंसकस्यापि जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षतः पूर्वकोटी, कर्मभूमकमनुष्यनपुंसकस्य क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्य-
 तोऽन्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षतः पूर्वकोटी, 'धर्मचरणं' बाह्यवेषपरिकरितप्रव्रज्याप्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षत तत ऊर्ध्वं मरणादिभान-
 वात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, संवत्सराष्टकादूर्ध्वं प्रतिपद्याजन्मपालनात्, भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकस्य पूर्वविदेहापर-
 विदेहकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकस्य च क्षेत्रं धर्मचरणं च प्रतीत्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैवमेव वक्तव्यम् । अकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकस्य

णीश्रोसत्पिणीश्रो कालतो, खेततो असंखिजा लोगा” एवमत्कायिकतेजःकायिकवायुकायिककायस्थितिष्वपि वक्तव्यं, वनस्पतिकायि-
 ककायस्थितौ तथा वक्तव्यं यथा सामान्यत एकेन्द्रियकायस्थितौ । द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसककायस्थितौ जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्ष-
 र्धतः सङ्क्षेपे कालः, स च सङ्क्षेपयानि वर्षसहस्राणि प्रतिपत्तव्य । एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसककायस्थितोरपि वक्त-
 व्यम् । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसककायस्थितौ जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वं, तच्च निरन्तरं सप्तभवान् पूर्वकोट्यायुषो
 नपुंसकत्वेनानुभवतो वेदितव्यं, तत उर्ध्वं त्ववश्यं वेदान्तरे विलक्षणभवान्तरे वा संक्रमात्, एवं जलचरस्थलचरखचरसामान्यतो मनु-
 ज्यनपुंसककायस्थितिष्वपि वेदितव्यं, कर्मभूमकमनुज्यनपुंसककायस्थितौ क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं उत्कर्षतः पूर्वकोटिपृथक्त्वं
 भावना प्रागिव, धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, अत्रापि भावना पूर्ववत् । एवं भरतैरावतकर्मभूम-
 कमनुज्यनपुंसककायस्थितौ पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुज्यनपुंसककायस्थितौ च वाच्यं, सामान्यतोऽकर्मभूमकमनुज्यनपुंसककाय-
 स्थितिचिन्तायां जन्म प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, एतावत्यपि कालेऽसद्वृत्त्यादात्, उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तपृथक्त्वं, तत ऊर्ध्वं तत्र तथोत्पादा-
 भावात्, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं तत ऊर्ध्वं मरणादिभावात् उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । एवं हैभवतहैरण्यवतहरिवर्षरन्ध-
 कवर्षदेवकुरुतरकुर्वन्तरद्वीपकमनुज्यनपुंसककायस्थितिष्वपि वक्तव्यम् ॥ तदेवमुक्त्वा कायस्थितिः, साम्प्रतमन्तरमभिधित्सुरिदमाह—
 ‘नपुंसगस्स णमित्यादि, नपुंसकस्य णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त । अन्तरं कालतः कियत्क्षिरं भवति ? नपुंसको भूत्वा नपुंसकत्वात्प-
 रिश्रष्टः पुनः कियता कालेन नपुंसको भवतीत्यर्थः, भगवानाह—गौतम ! जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, एतावता पुरुषादिकालेन व्यवधानात्,
 उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, पुरुषादिकालस्यैतावत एव सम्भवात्, तथा चात्र सङ्ग्रहणिगाथा—‘इत्थिनपुंसा संचि-

दृणसु पुरिसंतरे य समथो व । पुरिसनपुंसा संचिदृणंतरे सागर पुहुत्तं ॥ १ ॥” अस्या अक्षरगमनिका-संचिदृणा नाम सातत्येनाव-
स्थानं, तत्र स्त्रिया नपुंसकस्य च सातत्येनावस्थाने पुरुषान्तरे च जघन्यत एकः समयः तथा यथा प्रागभिहितम्—“इत्थीए षं भंते ।
इत्थीत्ति कालतो कियच्चिरं होइ ? , गोयमा । एणेणं आदेसेणं जह० एणं समयं” इत्यादि, तथा-नपुंसगे षं भंते । नपुंसगत्ति कालतो
कियच्चिरं होइ ? , गोयमा । जह० एकं समयं” इत्यादि, तथा—“पुरिसस्स ण भते । अंतरं कालतो कियच्चिरं होइ ? , गोयमा । जह-
नेणं एकं समयं” इत्यादि । तथा पुरुषस्य नपुंसकस्य यथाक्रमं संचिदृणा-सातत्येनावस्थानमन्तरं चोत्कर्षतः ‘सागरपृथक्त्वं’ पदैक-
देशे पदसमुदायोपचारात् सागरोपमशतपृथक्त्वं, तथा च प्रागभिहितम्—“पुरिसे षं भंते । पुरिसेत्ति कालतो कियच्चिरं होइ ? , गो-
यमा । जहनेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं” नपुंसकान्तरोत्कर्षप्रतिपादकं चेदमेवाधिकृतं तत्सूत्रमिति । तथा
सामान्यतो नैरथिकनपुंसकस्थान्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, सप्तमनरकपृथिव्या उद्दृत्य तन्दुलमत्स्यादिभवेष्वनतर्मुहूर्त्तै स्थित्वा भूयः सप्तम-
नरकपृथिवीगमनस्य श्रवणात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, नरकभवाद्दुद्दृत्य पारम्पर्येण निगोदेषु मध्ये गत्वाऽनन्तं कालमवस्थानात्,
एवं विशेषचिन्तायां प्रतिपृथिव्यपि वक्तव्यं । तथा सामान्यचिन्तायां तिर्यग्योनिकनपुंसकस्थान्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैमुत्कर्षतः सा-
गरोपमशतपृथक्त्वं, सातिरेकत्वभावना प्रागिव, विशेषचिन्तायां सामान्यत एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्थान्तरमन्तर्मुहूर्त्तै ता-
वता द्वीन्द्रियादिकालेन व्यवधानात्, उत्कर्षतो द्वे सागरोपमसहस्रे, सङ्क्षेपवर्षाणि त्रसकायस्थितिकालस्य एकेन्द्रियत्वव्यवधायक-
स्योत्कर्षतोऽत्येतावत एव सम्भवात् । पृथिवीकार्यिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः । एव-
मत्कार्यिकतेज-कार्यिकवायुकार्यिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानामपि वक्तव्यं । वनस्पतिकार्यिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्य-

तोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं यावत्, स चासङ्ख्येयः कालोऽसङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः, किमुक्तं भवति ?—असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशानां प्रतिसमयमेकैकापहारे यावत् उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवन्ति तावत् इत्यर्थः, वनस्पति- भवात्प्रच्युतस्थान्यत्रोत्कर्षत एतावन्तं कालमवस्थानसम्भवात्, तदनन्तरं संसारिणो नियमेन भूयो वनस्पतिकायिकत्वेनोत्पाद्भावात् । द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानां जलचरस्थलचरखचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानां सामान्यतो मनु- व्यनपुंसकस्य च जघन्यतोऽन्तरमन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालो वनस्पतिकालो यथोक्तस्वरूपः प्रतिपत्तव्यः, कर्म- लब्धिपातस्य सर्वजघन्यस्यैकसामयिकत्वात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, तमेवानन्तं कालं निर्द्धारयति—“अणंताथो उत्सर्पिणीओस- ष्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा अवहुं पुगालपरियटं देसूण”मिति, एवं भरतैरावतपूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्य- नपुंसकानामपि क्षेत्रं धर्मचरणं च प्रतीत्य जघन्यमुत्कृष्टं चान्तरं प्रत्येकं वक्तव्यम् । अकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकस्य जन्म प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं, एतावता गत्यन्तरादिकालेन व्यवधानभावात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं, तच्चैवं—कोऽपि कर्मभूमकमनुष्यनपुंसकः केनाप्यकर्मभूमौ संहतः, स च भागधपुरुषदृष्टान्तवलादकर्मभूमक इति व्यपदिश्यते, ततः कियत्कालानन्तरं तथाविधबुद्धिपरावर्तनभावतो भूयोऽपि कर्मभूमौ संहतः, तत्र चान्तर्मुहूर्तं धृत्वा पुनरप्यकर्मभूमावानीतः, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः । एवं विशेषचिन्तायां हेमवतहैरण्यवतहैरिवर्षरम्यकदेवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकानामन्तरद्वीपकमनुष्यनपुंसकस्य च जन्म संहरणं च प्रतीत्य जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तरं वक्तव्यम् ॥ तदेवमुक्तमन्तरमधुनाऽल्पवहुत्वमाह—

एतेसि षं भंते ! णेरइयणपुंसकाणं तिरिक्खजोणियनपुंसकाणं मणुस्सणपुंसकाण य कयरे कयरे-
हिन्तो जाव विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सव्वथोवा मणुस्सणपुंसका नेरइयनपुंसणा असंखेज्जगुणा
तिरिक्खजोणियणपुंसका अणंतगुणा ॥ एतेसि षं भंते ! रयणप्यहापुढविणेरइयणपुंसकाणं जाव
अहेसत्तमपुढविणेरइयणपुंसकाण य कयरे २ हित्तो जाव विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सव्वत्थो-
वा अहेसत्तमपुढविनेरइयणपुंसका षड्पुढविणेरइयणपुंसका असंखेज्जगुणा जाव दोक्खपुढविणेरइय-
णपुंसका असंखेज्जगुणा इमीसे रयणप्यभाए पुढवीए णेरइयणपुंसका असंखेज्जगुणा ॥ एतेसि षं
भंते ! तिरिक्खजोणियणपुंसकाणं एणिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं पुढविकाइय जाव व-
णस्सतिकाइयएणिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं वेइंदियतेइंदियच्चडरिंदियपंचोदियतिरिक्ख-
जोणियणपुंसकाणं जलयराणं थलयराणं खहयराण य कतरेरहिन्तो जाव विसेसाहिया वा ? ,
गोयमा ! सव्वथोवा खहयरतिरिक्खजोणियणपुंसका, थलयरतिरिक्खजोणियनपुंसका संखेज्ज०
जलयरतिरिक्खजोणियनपुंसका संखेज्ज० चतुरिंदियतिरि० विसेसाहिया तेइंदियति० विसेसा-
हिया वेइंदियति० विसेसा० नेउक्काइयएणिंदियतिरिक्खा असंखेज्जगुणा पुढविकाइयएणिंदि-
यतिरिक्खजोणिया विसेसाहिया, एवं आडवाडवणस्सतिकाइयएणिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसका
अणंतगुणा ॥ एतेसि षं भंते ! मणुस्सणपुंसकाणं कम्मभूमिणपुंसकाणं अकम्मभूमिणपुंसकाणं अंत-

रदीवकाण य कतरे कयरेहितो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थोवा अंतरदीवगाअकम्मभूमगा-
 मणुस्सणपुंसका देवकुरुत्तरकुरुअकम्मभूमगा दोवि संखेज्जगुणा एवं जाव पुव्वविदेहअवरवि-
 देहकम्म० दोवि संखेज्जगुणा ॥ एतेसि णं भंते ! णेरइयणपुंसकाणं रयणप्पभापुढविनेरइयनपुंस-
 काणं जाव अथेसत्तमापुढविणेरइयणपुंसकाणं तिरिक्खजोणियणपुंसकाणं एणिंदियतिरिक्ख-
 जोणियाणं पुढविकाइयएणिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं जाव वणरसत्तिकाइय० वेइंदियतेइं-
 दियचतुरिंदियपंचंदियतिरिक्खजोणियाणपुंसकाणं जलयराणं थलयराणं खहयराणं मणुस्सणपुंस-
 काणं कम्मभूमिकाणं अकम्मभूमिकाणं अंतरदीवकाण य कतरे २ हितो अप्पा ४, गोयमा ! सव्व-
 त्थोवा अथेसत्तमापुढविणेरइयणपुंसका इट्ठपुढविनेरइयनपुंसका असंखेज्ज० जाव दोच्चपुढविणे-
 रइयणपुं० असंखे० अंतरदीवगामणुस्सणपुंसका असंखेज्जगुणा, देवकुरुत्तरकुरुअकम्मभू-
 मिक० दोवि संखेज्जगुणा जाव पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मभूमगामणुस्सणपुंसका दोवि संखेज्ज-
 गुणा, रयणप्पभापुढविणेरइयणपुंसका असंखे० खहयपंचंदियतिरिक्खजोणियनपुंसका असं०
 थलयर० संखिज्ज० जलयर० संखिज्जगुणा चतुरिंदियतिरिक्खजोणिया विसेसाहिया नेइंदिय०
 विसे० वेइंदिय० विसे० नेडक्काइयएणिंदिय० असं० पुढविकाइयएणिंदिय० विसेसाहिया

आडकाइय० विसे० घाडकाइय० विसेसा० वणरसइकाइयएगिंदियनिरिक्वजोणियणपुंसका
अणंतगुणा ॥ (सू० ६०)

‘एएसि ण’मित्यादि प्रअसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तीका मनुष्यनपुंसकाः, श्रेण्यसङ्ख्येयभागवर्षिप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि नैरथिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, अङ्कुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशौ तद्गतप्रथमवर्गमूले द्वितीयवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणासु धनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशास्तावत्प्रमाणात्तेषां, तेभ्यस्तिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः, निगोदजीवानामनन्तत्वात् ॥ सम्प्रति नैरथिकनपुंसकविषयमल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वस्तीका अधःसप्तमपृथिवीनैरथिकनपुंसकाः, अभ्यन्तरश्रेण्यसङ्ख्येयभागवर्त्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि षष्ठपृथिवीनैरथिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि पञ्चमपृथ्वीनैरथिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि चतुर्थपृथिवीनैरथिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि तृतीयपृथिवीनैरथिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि द्वितीयपृथिवीनैरथिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, सर्वेषामप्येतेषां पूर्वपूर्वनैरथिकपरिमाणहेतुश्रेण्यसङ्ख्येयभागपेक्षयाऽसङ्ख्येयगुणासङ्ख्येयगुणश्रेण्यसङ्ख्येयभागवर्त्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, द्वितीयपृथिवीनैरथिकनपुंसकेभ्योऽस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरथिकनपुंसका असङ्ख्येयगुणाः, अङ्कुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशौ तद्गतप्रथमवर्गमूले द्वितीयवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणासु धनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणात्, प्रतिपृथिवि च पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भावितो नैरथिका. सर्वस्तीकाः, तेभ्यो दक्षिणदिग्भावितोऽसङ्ख्येयगुणाः, पूर्वपूर्वपृथिवीगतदक्षिणदिग्भावितेभ्योऽप्युत्तरस्यामुत्तरस्यां पृथिव्यामसङ्ख्येयगुणाः पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भावितः, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायाम्—‘दिसाणुवाएणं सव्व-

शोवा अहेसत्तमपुढविनेरइया पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणं, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दाहिणेहितो अहेसत्तमपुढविनेरइएहिती छट्ठाए
 तमाए पुढवीए नेरइया पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणं असंखेज्जगुणा, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दाहिणिश्चेहिती तमापुढविनेरइएहिती पंच-
 माए पुढवीए नेरइया पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेण असंखेज्जगुणा, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दाहिणिश्चेहिती धूमप्पभापुढविनेरइएहिती
 चउत्थीए पंकप्पभाए पुढवीए नेरइया पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणं असंखेज्जगुणा, दाहिणेणं असंखेज्जगुणा । दाहिणिश्चे-
 विनेरइएहिती तइयाए वाळुयप्पभाए पुढवीए नेरइया पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणं असंखेज्जगुणा, दाहिणेणं असंखे-
 हिती वाळुयप्पभापुढविनेरइएहिती दुइयाए सक्करप्पभाए पुढवीए नेरइया पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणं असंखेज्जगुणा,
 ज्जगुणा । दाहिणिश्चेहिती सक्करप्पभापुढवीनेरइएहिती इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणं असंखेज्जगुणा,
 दाहिणेणं असंखेज्जगुणा” । सम्भवि तिर्यग्योनिकनपुंसकविषयमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि णंमित्यादि, सर्वस्तीकाः खचरपञ्चन्द्रियति-
 र्यग्योनिकनपुंसकाः, प्रतरासङ्ख्येयभागावर्त्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यः स्थलचरतिर्यग्योनिकनपुंसकाः सङ्ख्ये-
 यगुणाः, बृहत्तरप्रतरासङ्ख्येयभागावर्त्यसङ्ख्येयश्रेणिगतानभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि जलचरतिर्यग्योनिकनपुंसकाः विशेषा-
 गुणाः, बृहत्तमप्रतरासङ्ख्येयभागावर्त्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिमानत्वात्, तेभ्योऽपि चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषा-
 धिकाः, असङ्ख्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणाकाशप्रदेशसशिप्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिकीषु श्रेण्यु यावन्तो नभःप्रदेशा-
 स्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्यस्त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, प्रभूततरश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि द्वीन्द्रिय-
 तिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, प्रभूततमश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिमानत्वात्, तेभ्यस्तेजस्काधिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका अस-

ह्येयगुणाः, सूक्ष्मादारभेदभिन्नानां तेषामसह्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणत्वात्, तेभ्यः पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिका, प्रभूतासह्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽन्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिका; प्रभूतरासह्येयलोकाकाशप्रदेशमानत्वात्, तेभ्योऽपि वायुकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिका, प्रभूततमासह्येयलोकाकाशप्रदेशराश्रिप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशराश्रिप्रमाणत्वात् ॥ अशुनामनुष्यनपुंसकविषयमल्पबहुत्वमाह—‘एयसि ण भित्तादि, सर्वस्तीका अन्तरद्वीपजमनुष्यनपुंसका; एते च संमूर्च्छनजा द्रष्टव्याः; गर्भंयुत्कान्तिकमनुष्यनपुंसकानां तत्रासम्भवात्, संहतारसु कर्मभूमिजास्तत्र भवेयुरपि, तेभ्यो देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका. सह्येयगुणाः, तद्रतगर्भजमनुष्याणामन्तरद्वीपजगर्भजमनुष्येभ्यः सह्येयगुणत्वात्, गर्भजमनुष्योच्चारयाश्रयेण च संमूर्च्छिममनुष्याणाप्युत्पादात्, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः; एवं तेभ्यो हरिवर्षरम्यकवर्षाकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकाः सह्येयगुणाः स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः तेभ्योऽपि हैमवतहैरण्यवतवर्षाकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका सह्येयगुणाः, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः; एवं तेभ्यो भरतैरावतवर्षाकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका. सह्येयगुणाः, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः; एवं तेभ्यो पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका. सह्येयगुणाः, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, तेभ्यः तैव्या ॥ सम्भति नैरथिकतिर्यगमनुष्यविषयमल्पबहुत्वमाह—‘एयसि णं भंते !’ इत्यादि, सर्वस्तीका अथ सप्तमपृथिवीनैरथिकनपुंसकाः, तेभ्यः पृथपञ्चमन्वर्षवृतीयद्वितीयपृथिवीनैरथिकनपुंसका यथोत्तरमसह्येयगुणा, द्वितीयपृथिवीनैरथिकनपुंसकेभ्योऽन्तरद्वीपजमनुष्यनपुंसका असह्येयगुणाः, एतदसह्येयगुणत्वं संमूर्च्छनजमनुष्यापेक्ष, तेषा नपुंसकत्वादेतावता च तत्र संमूर्च्छनसम्भवात्,

२ प्रतिपत्तौ

नपुंसका-

नामल्प-

बहुत्वं

सू० ६०

तेभ्यो देवकुलतरकुर्वकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका हरिवर्षरम्यकवर्षाकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका हैभवतहैरण्यवताकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकाः पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका यथोत्तरं सङ्क्षेपगुणाः, स्वस्थानचिन्तायां तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यनपुंसकेभ्योऽस्यां प्रत्यक्षत उपलभ्यमानायां रत्नप्रभायां पृथिव्या नैरथिकनपुंसका असङ्क्षेपगुणाः, तेभ्यः खचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असङ्क्षेपगुणाः, तेभ्यः स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका यथोत्तरं सङ्क्षेपगुणाः, जलचरपञ्चेन्द्रियनपुंसकेभ्यश्चतुरिन्द्रियत्रीन्द्रियद्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकेभ्यस्तेजस्कपिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असङ्क्षेपगुणाः, तेभ्यः पृथिव्यम्बुवायुतिर्यग्योनिकनपुंसका यथोत्तरं विशेषाधिकाः, वाय्वेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकेभ्यो वनस्पतिकपिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः, युक्तिः सर्वत्रापि प्रागुक्ताजुसारेण स्वयं भावनीया ॥ सम्प्रति नपुंसकवेदकर्मणो बन्धस्थितिं नपुंसकवेदस्य प्रकारं चाह—

णपुंसकवेदस्य षं भंते ! कम्मसस केवइयं कालं बंधठिई पन्नता ?, गोयमा ! जहं सागरोवमसस दोद्वि सत्तभागा पलिओवमसस असंखेज्जतिभागेण ऊणगा उक्को० वीसं सागरोवमकोडाको- डीओ, दोणिण य वाससहससाइं अवाधा, अवाह्णिणिया कम्मठिती कम्मणिसेगो । णपुंसकवेदे षं भंते ! किंपगारे पणत्ते ?, गोयमा ! महाणगरदाहसमाणे पणत्ते समणाडसो !, से तं णपुंसका ॥

(सू० ६१)

‘नपुंसकवेदस्य षं भंते ! कम्मसस’ इत्यादि, प्राग्वक्कावनीयं, नवरं महानगरदाहसमानमिति सर्वावस्थासु सर्वप्रकारं, मदन्दाहः (समान)

इत्यर्थः ॥ सम्प्रत्यष्टावत्पवहुत्वानि वक्तव्यानि, तद्यथा—प्रथमं सामान्येन तिर्यक्क्षीपुरुषपतपुंसकप्रतिबद्धम्, एवमेव मनुष्यप्रतिबद्धं द्वितीयं, देवक्षीपुरुषपतनरकनपुंसकप्रतिबद्धं तृतीयं, सकलसन्मिश्रं चतुर्थं, जलचर्यादिविभागतः पञ्चमं, कर्मभूमिजादिमनुष्यक्यादिविभागतः षष्ठं, भवनवास्यादिदेव्यादिविभागतः सप्तमं, जलचर्यादिविजातीयव्यक्तियुक्तमष्टमं, तत्र प्रथममभिधित्सुराह—

एतेसि षं भंते ! इत्थीणं पुरिसाणं नपुंसकाण य कतरेरहितो अप्पा वा ४?, गोयमा ! सव्व-
त्थोवा पुरिसा इत्थीओ संखि० णपुंसका अणंत० । एतेसि षं भंते ! तिरिक्खजोणिइत्थीणं तिरि-
क्खजोणियपुरिसाणं तिरिक्खजोणियणपुंसकाण य कयरे रहितो अप्पा वा ४?, गोयमा ! सव्वत्थो-
वा तिरिक्खजोणियपुरिसा तिरिक्खजोणिइत्थीओ असंखे० तिरिक्खजो० णपुंसगा अणंतगुणा ॥
एतेसि षं भंते ! मणुस्सित्थीणं मणुस्सपुसिणं मणुस्सणपुंसकाण य कयरे रहितो अप्पा वा ४?,
गोयमा ! सव्व० मणुस्सपुरिसा मणुस्सित्थीओ संखे० मणुस्सणपुंसका असंखेज्जगुणा ॥ एतेसिणं
भंते ! देवित्थीणं देवपुरिसाणं णेरइयणपुंसकाण य कयरे रहितो अप्पा वा ४?, गोयमा ! सव्वत्थोवा
णेरइयणपुंसका देवपुरिसा असं० देवित्थीओ संखेज्जगुणाओ ॥ एतेसि षं भंते ! तिरिक्खजोणि-
त्थीणं तिरिक्खजोणियपुरिसाणं तिरिक्खजो० णपुंसकाणं मणुस्सित्थीणं मणुस्सपुरिसाणं मणुस्सन-
पुंसकाणं देवित्थीणं देवपुरिसाणं णेरइयणपुंसकाण य कतरे रहितो अप्पा वा ४?, गोयमा ! सव्व-
त्थोवा मणुस्सपुरिसा मणुस्सित्थीओ संखे० मणुस्सणपुंसका असं० णेरइयणपुंसका असं० तिरि-

२ प्रतिपत्तौ

नपुंसके

बन्ध-

स्थितिः

प्रकारश्च

सू० ६१

वेदानाम-

त्पवहुत्वं

सू० ६२

॥ ८२ ॥

क्वजोणियपुरिसा असं० तिरिक्खजोणित्थियाओ संखेज्ज० देवपुरिसा असं० देवित्थियाओ संखि०
 तिरिक्खजोणियणपुंसका अणंतगुणा ॥ एतेसि णं भंते ! तिरिक्खजोणित्थीणं जलयरीणं थलयरीणं
 ख्हयरीणं तिरिक्खजोणियपुरिसाणं जलयराणं थलयराणं ख्हयराणं तिरिक्खजो० णपुंसकाणं
 एणिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं मुढविकाइयएणिंदियतिरिक्खजो० णपुंसकाणं जाव वणस्स-
 तिकाइय० वेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं तेइंदिय० चउरिंदिय० पंचंदियतिरिक्खजोणियणपुंस-
 काणं जलयराणं थलयराणं ख्हयराणं कत्तरे र हित्तो जाव विसेसाहिया वा?, गोयमा ! सव्वत्थोवा ख-
 हयरतिरिक्खजोणियपुरिसा ख्हयरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखेज्ज० थलयरपंचंदियतिरिक्ख-
 जोणियपुरिसा संखे० थलयरपंचंदियतिरिक्खजोणित्थियाओ संखे० जलयरतिरिक्खजो० पुरिसा
 संखि० जलयरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखेज्जगु० ख्हयरपंचंदियतिरिक्खजो० णपुंसका असंखे०
 थलयरपंचंदियतिरिक्खजोणि० नपुंसगा संखि० जलयरपंचंदियतिरिक्खजोणियनपुंसका संखे०
 चउरिंदियतिरि० विसेसाहिया तेइंदियणपुंसका विसेसाहिया वेइंदियनपुंसका विसेसा० ते-
 उक्काइयएणिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसका असं० मुढवि० णपुंसका० विसेसाहिया आड० विसे-
 साहिया वाड० विसेसा० वणप्फति० एणिन्दियणपुंसका अणंतगुणा ॥ एतेसि णं भंते ! मणु-
 रिसत्थीणं कम्मभूमियाणं अकम्मभूमगाणं अंतरदीवियाणं मणुस्सपुरिसाणं कम्मभूमकाणां

अकम्मभूमकाणं अंतरदीवकाणं मणुस्सणपुंसकाणं कम्मभूमाणं अकम्म० अंतरदीविकाण य कचरे
 २ हित्तो अप्पा वा ४?, गोयमा ! अंतरदीवगा मणुस्सिस्सिथियाओ मणुस्सपुरिसा[ण] य एते षं
 दुन्नि य तुल्लाधि सव्वत्थोवा देवकुलउत्तरकुलअकम्मभूमगामणुस्सिस्सिथियाओ मणुस्सपुरिसा[ण] य एते षं
 दोब्बिचि तुल्ला संखे० हरिवासरम्मवासअकम्मभूमकमणुस्सिस्सिथियाड मणुस्सपुरिसा य एते षं
 दोब्बिचि तुल्ला संखे० हेमवतहेरणवतअकम्मभूमकमणुस्सिस्सिथियाड मणुस्सपुरिसा य एते[स्सि] षं
 तुल्ला संखे० भरहेरवतकम्मभूमगामणुस्सपुरिसा दोब्बि संखे० भरहेरवतकम्ममणुस्सिस्सिथियाओ मणुस्सपुरिसा[ण] य दोब्बि
 दोब्बि संखे० । पुब्बविदेहअवरविदेहकम्मभूमगामणुस्सपुरिसा दोब्बि संखे० भरहेरवतकम्ममणुस्सिस्सिथियाओ
 हकम्मभूमगामणुस्सिस्सिथियाओ दोब्बि संखे० । अंतरदीवगामणुस्सणपुंसका असंखे० देवकुलउत्तर-
 कुरुअकम्मभूमकमणुस्सणपुंसका दोब्बि संखेज्जगुणा [ए] तहेव जाव पुब्बविदेहकम्मभूमकमणुस्सण-
 पुंसका दोब्बि संखेज्जगुणा ॥ एतास्सि षं भंते ! देवित्थीणं भवणवासीणीणं वाणमन्तरीणीणं
 जोइस्सिणीणं वेमाणिणीणं देवपुरिसाणं भवणवासिणं जाव वेमाणियाणं सोधम्मकाणं जाव
 गोवज्जकाणं अणुत्तरोववात्तियाणं णेरइयणपुंसकाणं रयणप्पभाणुद्विणेरइयणपुंसगाणं जाव अहे-
 सत्तमपुद्विनेरइय० कत्तरे २ हित्तो अप्पा वा ४?, गोयमा ! सव्वत्थोवा अणुत्तरोववात्तियदे-
 वपुरिसा उवारिमगेवज्जदेवपुरिसा संखेज्जगुणा तं चैव जाव आपत्ते कप्पे देवपुरिसा संखेज्जगुणा,

२ प्रतिपत्तां
 नपुंसके
 वन्ध-
 स्थितिः
 प्रकारश्च
 सू० ६१
 वेदानाम-
 ल्यवहुत्वं
 सू० ६२

अहेसत्तमाए पुढवीए णेरइयणपुंसका असंखेज्जगुणा, छट्ठीए पुढवीए नेरइय० असंखेज्जगुणा स-
 हस्सारे कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा महासुक्के कप्पे देवा असंखेज्जगुणा पंचमाए पुढवीए नेर-
 इयणपुंसका असंखेज्जगुणा लंतए कप्पे देवा असंखेज्जगुणा चउत्थीए पुढवीए नेरइया असंखेज्जगुणा
 वंभलीए कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा तच्चाए पुढवीए नेरइय० असंखेज्जगुणा माहिंदे कप्पे देवपु-
 रिसा असंखेज्जगुणा सणकुमारकप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा दोच्चाए पुढवीए नेरइया असंखे-
 ज्जगुणा, इसाणे कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा ईसाणे कप्पे देवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, सो-
 धम्म(कप्पे) देवपुरिसा संखेज्ज० सोधम्ममे कप्पे देवित्थियाओ संखे० भवणवासिदेवपुरिसा असंखेज्ज-
 गुणा भवणवासिदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ इमीसे रयणप्पभापुढवीए नेरइया असंखेज्जगुणा
 वाणमंतरदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा वाणमंतरदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ जोतिसियदेवपुरिसा
 संखेज्जगुणा जोतिसियदेवित्थियाओ संखेज्जगुणा ॥ एतासि णं अंते ! तिरिकखजोणित्थीणं जल-
 यरीणं थलयरीणं खहयरीणं तिरिकखजोणियपुरिसाणं जलयराणं थलयराणं खहयराणं तिरिकख-
 जोणियणपुंसकाणं एणिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं पुढविक्काइयएणिंदियति० जो० णपुंसकाणं
 आउक्काइयएणिंदिय० जो० णपुंसकाणं जाव वणरसत्तिकाइयएणिंदियति० जो० णपुंसकाणं वेइंदि-
 यति० जो० णपुंसकाणं तेइंदियति० जो० णपुंसकाणं चउरिंदियति० जो० नपुंसकाणं पंचेइंदियति०

जो० पापुंसकाणं जलयराणं थलयराणं स्रह्यराणं मणुस्सित्थीणं कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवियाणं मणुस्सपुरिसाणं कम्मभूमियाणं अकम्म० अंतरदीवयाणं मणुस्सणपुंसकाणं कम्मभूमिकाणं अकम्मभूमिकाणं अंतरदीवकाणं देवित्थीणं भवणवासिणीणं वाणमंतरीणीणं जोत्तिसिणीणं वेमाणिणीणं देवपुरिसाणं भवणवासिणीणं वाणमंतराणं जोत्तिसियाणं वेमाणियाणं सोधम्मकाणं जाव गोवज्जकाणं अणुत्तरोववातियाणं नेरइयणपुंसकाणं रयणप्पभापुढविनेरइयनपुंसकाणं जाव अहेसत्तमपुढविणेरइयणपुंसकाणं य कयरे २ हिन्तो अप्पा वा ४?, गोयमा! अंतरदीवअकम्मभूमकमणुस्सित्थीओ मणुस्सपुरिसा य, एते णं दीवि तुह्ला सव्वत्थोवा, देवकुरुत्तरकुरुअकम्मभूमगमणुस्सहत्थीओ गुरिसा य एते णं दीवि तुह्ला संखे० एवं हरिवासरम्मगावास० एवं हेमवतहेरणवयभरहेरवयकम्मभूमगमणुस्सपुरिसा दीवि संखे० भरहेरवतकम्म० मणुस्सित्थीओ दीवि संखे० पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मभूमकमणुस्सपुरिसा दीवि संखे०, पुव्वविदेहअवरविदेहकम्म० मणुस्सित्थियाओ दीवि संखे० अणुत्तरोववातियदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा उवरिमगोवज्जा देवपुरिसा संखे० जाव आणते कप्पे देवपुरिसा संखे० अधेसत्तमाए पुढवीए नेरइयणपुंसका असंखे० उट्टीए पुढवीए नेरइयनपुंसका असं० स्रह्यसारे कप्पे देवपुरिसा असंखे० महासुक्के कप्पे देव० असं० पंचमाए पुढवीए नेरइयनपुंसका असं० लंतए कप्पे देवपु० असं० चउत्थीए पुढवीए नेरइ-

२ प्रतिपत्तौ

नपुंसके

वन्ध-

स्थितिः

प्रकारश्च

सू० ६१

वेदानाम-

त्पवहुत्वं

सू० ६२

॥ ८४ ॥

यनपुंसका असं० बंभलोए कर्पे देवपुरिसा असं० तच्चाए पुढवीए नेरइयण० असं० माहिंदे कर्पे
 देवपु० असंखे० सणकुमारि कर्पे देवपुरिसा असं० दोच्चाए पुढवीए नेरइयनपुंसका असं० अंत-
 रदीवगाअकम्मभूमगमणुस्सणपुंसका असंखे० देवकुरुत्तरकुरुअकम्मभूमगमणुस्सणपुंसका दोवि
 संखे० एवं जाव विदेहत्ति, ईसाणे कर्पे देवपुरिसा असं० ईसाणकर्पे देवित्थियाओ संखे०
 सोधस्से कर्पे देवपुरिसा संखे० सोहम्मि कर्पे देवित्थियाओ संखेज्जा० भवणवासिदेवपुरिसा
 असंखे० भवणवासिदेवित्थियाओ संखिज्जगुणाओ इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयणपुंसका
 असं० खहरतिरिक्खजोणियपुरिसा संखेज्जगुणा खहरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखे० थलय-
 रतिरिक्खजोणियपुरिसा संखे० थलयरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखे० जलयरतिरिक्खपुरिसा
 संखे० जलयरतिरिक्खजोणित्थियाज्ज संखे०, वाणमंतरदेवपुरिसा संखे० वाणमंतरदेवित्थियाओ
 संखे० जोतिसियदेवपुरिसा संखे० जोतिसियदेवित्थियाओ संखे० खहरपंचेदियतिरिक्खजो-
 णियणपुंसा संखे० थलयरणपुंसका संखे० जलयरणपुंसका संखे० चतुरिंदियणपुंसका विसे-
 साहिया तेइंदिय० विसेसा० वेइंदिय० विसेसा० नेउक्काइयएणिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसका
 असं० पुढवी० विसेसा० आज्ज० विसेसा० वाज्ज० विसेसा० वणप्फत्तिकाइयएणिंदियतिरिक्ख-
 जो० णपुंसका अणंतगुणा ॥ (सू० ६२)

‘एयासि षं भंते ! तिरिक्खजोणियइत्थीणं’ इत्यादि, सर्वस्लोकास्तिर्यक्पुरुषाः, तेभ्यस्तिर्यक्खियः सद्ध्येयगुणास्त्रिगुणत्वात्, ताभ्यस्तिर्यग्नपुंसका अनन्तगुणाः, निगोदजीवानामनन्तान्तत्वात् ॥ सम्प्रति द्वितीयमल्पवहुत्वमाह—‘एयासि षं भंते !’ इत्यादि, सर्वस्लोका मनुष्यपुरुषाः सद्ध्येयकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्यो मनुष्यखियः सद्ध्येयगुणाः समविक्षतिगुणत्वात्, ताभ्यो मनुष्यनपुंसका असद्ध्येयगुणाः श्रेष्ठ्यसद्ध्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ॥ सम्प्रति तृतीयमल्पवहुत्वमाह—‘एयासि षं भंते ! देवित्थीणं’सित्यादि, सर्वस्लोका नैरयिकनपुंसका अहुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशौ स्वप्रथमवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणासु धनीकृतस्य लोकस्य एकप्रदेशिकीषु श्रेणिषु यावन्ती नभःप्रदेशास्तावत्प्रमाणात्, तेभ्यो देवपुरुषा असद्ध्येयगुणा असद्ध्येययोज्ञानकोटीकोटीप्रमाणाया सूचौ यावन्ती नभःप्रदेशास्तावत्प्रमाणासु धनीकृतस्य लोकस्य एकप्रदेशिकीषु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्यो देवखियः सद्ध्येयगुणा द्वात्रिंशद्गुणत्वात् ॥ सम्प्रति सकलसन्मिश्रं चतुर्थमल्पवहुत्वमाह—‘एयासि षं भित्थादि, सर्वस्लोका मनुष्यपुरुषास्तेभ्यो मनुष्यखियः सद्ध्येयगुणाः, ताभ्यो मनुष्यनपुंसका असद्ध्येयगुणाः, अत्र युक्तिः प्रागुक्ता, तेभ्यो नैरयिकनपुंसका असद्ध्येयगुणा असद्ध्येयश्रेण्याकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यस्तिर्यग्नोक्तिकपुरुषा असद्ध्येयगुणा. प्रतरासद्ध्येयभागवन्त्यसद्ध्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यस्तिर्यग्नोक्तिकपुरुषा असद्ध्येयगुणा. प्रतरासद्ध्येयप्रभूतरप्रतरासद्ध्येयभागवन्त्यसद्ध्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यो देवपुरुषाः सद्ध्येयगुणाः सद्ध्येयनपुंसका अनन्तगुणा निगोदजीवानामनन्तान्तत्वात् ॥ सम्प्रति जलचर्यादिविभागतः पञ्चममल्पवहुत्वमाह—‘एयासि षं भंते !’ इत्यादि, सर्वस्लोकाः खचरपञ्चन्द्रियतिर्यग्नोक्तिकपुरुषाः, तेभ्यः खचरतिर्यग्नोक्तिकखियः सद्ध्येयगुणास्त्रिगुणत्वात्, ताभ्यः स्वक-

२ प्रतिपत्सौ
स्त्रीषुअपुं-
सकाना-
मल्पवहुत्वं
गतिसु
सू० ६२

चरतिर्योनिकपुरुषाः सङ्क्षेपगुणाः; तेभ्यस्तत्त्रियः सङ्क्षेपगुणास्त्रिगुणत्वात्, ताभ्यो जलचरतिर्योन्योनिकपुरुषाः सङ्क्षेपगुणाः;
 तेभ्यो जलचरतिर्योनिकस्त्रियः सङ्क्षेपगुणास्त्रिगुणत्वात्, ताभ्यः खचरपञ्चेन्द्रियतिर्योन्योनिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, तेभ्यः स्व-
 लचरजलचरतिर्योनिकनपुंसका यथाक्रमं सङ्क्षेपगुणाः; ततश्चतुरिन्द्रियत्रीन्द्रियद्वीन्द्रिया यथोत्तरं विशेषाधिकाः; ततस्तेजःकायिकै-
 केन्द्रियतिर्योनिकनपुंसका असङ्क्षेपगुणाः; ततः पृथिव्यन्तुवायुकायिकैकेन्द्रियतिर्योनिकनपुंसका यथोत्तरं विशेषाधिकाः; ततो
 वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः ॥ सम्प्रति कर्मभूमिजादिमनुष्यख्यादिविभागतः षष्ठमल्पबहुत्वमाह—‘ए-
 यासि षं भंते !’ इत्यादि, सर्वस्तीका अनन्तरद्वीपकमनुष्यस्त्रियोऽन्तरद्वीपकमनुष्यपुरुषाश्च, एते च द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः; तत्रत्यक्षी-
 पुंसानां युगलधर्मोपेतत्वात्, तेभ्यो देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियो मनुष्यपुरुषाश्च सङ्क्षेपगुणाः; शुक्तिरत्र प्रागेवोक्ता, स्वस्थाने
 तु परस्परं तुल्याः; एवं हरिवर्षरन्म्यकपुरुषस्त्रियो हैमवतहैरण्यवतमनुष्यपुरुषस्त्रियश्च यथोत्तरं सङ्क्षेपगुणाः; स्वस्थाने तु परस्परं
 तुल्याः; ततो भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्या द्वयेऽपि सङ्क्षेपगुणाः; स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः; ताभ्यः पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यपुरुषा
 स्त्रियो द्वयोऽपि सङ्क्षेपगुणाः; समाविंशतिगुणत्वात्, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः; ताभ्यः पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियो द्वयोऽपि सङ्क्षेपगुणाः; समाविंश-
 द्वयेऽपि सङ्क्षेपगुणाः; स्वस्थाने परस्परं तुल्याः; तेभ्यः पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियो द्वयोऽपि सङ्क्षेपगुणाः; श्रेण्यसङ्क्षेपभागगताकाशप्रदेशराशिप्र-
 तिगुणत्वात्, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः; तेभ्योऽन्तरद्वीपकमनुष्यनपुंसका असङ्क्षेपगुणाः; श्रेण्यसङ्क्षेपभागगताकाशप्रदेशराशिप्र-
 माणत्वात्, तेभ्यो देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका द्वयेऽपि सङ्क्षेपगुणाः; स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः; ततो हरिवर्षरन्म्यक-
 वर्षाकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका द्वयेऽपि सङ्क्षेपगुणाः; स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः; तेभ्यो हैमवतहैरण्यवताकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका

द्वयेऽपि सङ्क्षेपगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्या, तेभ्यो भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका द्वयेऽपि सङ्क्षेपगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, तेभ्योऽपि पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका द्वयेऽपि सङ्क्षेपगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः ॥ सन्प्रति भवनवास्थादिदेव्यादिविभागतः सप्तममलपचतुलमाह—‘एयासि णं भंते ! देवित्थीणं भवणवासिणीणं गित्थादि, सर्वस्वोका अनुत्तरोपपातिका देवपुरपाः, तत उपरितन्त्रैवेयकमध्यमभेवेयकाधस्सन्त्रैवेयकान्च्युतारणप्राणतानतकल्पदेवपुरपा यद्योत्तर सङ्क्षेपगुणाः, ततोऽधःसप्तमपष्टपृथिवीनैरयिकनपुंसकसहस्रारसहाशुककल्पदेवपुरपपञ्चमपृथिवीनैरयिकनपुंसकलान्तककल्पदेवपुरपचतुर्थपृथिवीनैरयिकनपुंसकब्रह्मलोककल्पदेवपुरपतृतीयपृथिवीनैरयिकनपुंसकमाद्दिन्द्रसनत्कुमारकल्पदेवपुरपद्वितीयपृथिवीनैरयिकनपुंसका यद्योत्तरमसङ्क्षेपगुणाः, तत ईशानकल्पदेवपुरपा असङ्क्षेपगुणाः, तेभ्य ईशानकल्पदेवस्त्रियः सङ्क्षेपगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात्, तत सौधर्मकल्पदेवपुरपाः सङ्क्षेपगुणाः, तेभ्योऽपि सौधर्मकल्पदेवस्त्रियः सङ्क्षेपगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात्, तेभ्यो भवनवासिदेवपुरपा असङ्क्षेपेयगुणाः, तेभ्यो भवनवासिदेव्यः सङ्क्षेपेयगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात्, ताभ्यो रत्नप्रभाया पृथिव्यां नैरयिकनपुंसका असङ्क्षेपेयगुणाः, तेभ्यो भानमन्तरदेवपुरपा असङ्क्षेपेयगुणाः, तेभ्यो वानमन्तरदेव्यः सङ्क्षेपेयगुणाः, ताभ्यो ज्योतिष्काः सङ्क्षेपेयगुणाः, तेभ्यो ज्योतिष्कदेवस्त्रियः संख्येयगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात् ॥ सम्प्रति विजातीयव्यक्तिय्यापकमष्टममलपचतुलमाह—‘एयासि णं भंते !’ इत्यादि, सर्वस्वोका अन्तरद्वीपका मनुष्यस्त्रियो मनुष्यपुरपाश्च, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि तुल्याः, युगलधर्मोपेतत्वात्, एवं देवकुरूत्तरकुर्वकर्मभूमकहरिवर्परन्यकवर्पाकर्मभूमकहैभवतहैरण्यवताकर्मभूमकमनुष्यस्त्रीपुरपा यद्योत्तरं सङ्क्षेपेयगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, तेभ्योऽपि भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यपुरपा द्वयेऽपि सङ्क्षेपेयगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, तेभ्यो भरतैरावतकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियो द्वय्योऽपि

प्रतिपत्ती
स्त्रीपुत्रपुं-
सकाना-
मल्पबहुत्वं
गतिषु
सू० ६२

सङ्क्षेपगुणाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, ताभ्यः पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यपुरुषा द्वयेऽपि सङ्क्षेपगुणाः, स्वस्थाने तु प-
रस्परं तुल्याः, तेभ्यो पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यस्त्रियो द्वयोऽपि सङ्क्षेपगुणाः, समविंशतिगुणत्वात्, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः,
ताभ्योऽनुत्तरोपपातिकोपरितनम्रैवेयकमध्यमम्रैवेयकाधस्तनम्रैवेयकान्च्युतारणप्राणतानतकल्पदेवपुरुषा यथोत्तरं सङ्क्षेपगुणाः, ततोऽधः-
सप्तमपष्टशिवीनैरथिक(न०) सहस्रारकल्पदेवपुरुषमहाशुक्रकल्पदेवपुरुषपञ्चमपृथिवीनैरथिक(न०) लान्तककल्पदेवपुरुषचतुर्थपृथ्वी-
नैरथिकनपुंसकब्रह्मलोककल्पदेवपुरुषतृतीयपृथिवीनैरथिकनपुंसकमाहेन्द्रकल्पसनत्कुमारकल्पदेवपुरुषाद्वितीयपृथिवीनैरथिकनपुंसकान्तर-
द्वीपकमनुष्यनपुंसका यथोत्तरमसङ्क्षेपगुणाः, ततो देवकुलतरकुर्वकर्मभूमकहरिवर्षरम्यकर्षाकर्मभूमकहैमवतहैरण्यवताकर्मभूमक-
भरतैरावतकर्मभूमकपूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमकमनुष्यनपुंसका यथोत्तरं सङ्क्षेपगुणाः, स्वस्वस्थानेषु तु द्वये परस्परं तुल्याः, तत
ईशानकल्पदेवपुरुषा असङ्क्षेपगुणाः, तत ईशानकल्पदेवस्त्रियः सौधर्मकल्पदेवपुरुषाः सौधर्मकल्पदेवस्त्रियो यथोत्तरं सङ्क्षेपगुणाः,
ततो भवनवासिदेवपुरुषा असङ्क्षेपगुणाः, तेभ्यो भवनवासिदेवस्त्रियः सङ्क्षेपगुणाः, तेभ्योऽस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरथिकन-
पुंसका असङ्क्षेपगुणाः, ततः स्वचरतिर्यगोनिकपुरुषाः स्वचरतिर्यगोनिकस्त्रियः स्थलचरतिर्यगोनिकपुरुषाः स्थलचरतिर्यगोनिक-
स्त्रियो जलचरतिर्यगोनिकपुरुषा जलचरतिर्यगोनिकस्त्रियो वानमन्तरा देवपुरुषा वानमन्तरदेवस्त्रियो ज्योतिष्कदेवपुरुषा ज्योतिष्क-
देवस्त्रियो यथोत्तरं सङ्क्षेपगुणाः, ततः स्वचरपञ्चेन्द्रियतिर्यगोनिकनपुंसका असङ्क्षेपगुणाः, ततः स्थलचरजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यगो-
निकनपुंसकाः क्रमेण सङ्क्षेपगुणाः, ततश्चतुरिन्द्रियत्रीन्द्रियद्वीन्द्रियतिर्यगोनिकनपुंसका यथोत्तरं विशेषाधिकाः, ततस्तेजःकायिकैके-
न्द्रियतिर्यगोनिकनपुंसका असङ्क्षेपगुणाः, ततः पृथिव्यव्यायुकायिकतिर्यगोनिकनपुंसका यथोत्तरं विशेषाधिकाः, ततो वनस्पति-

कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः, तिगोद्विजीवानामनन्तत्वात् ॥ सम्प्रति स्त्रीपुरुषनपुंसकानां भवस्थितिमानं कायस्थि-

तिमानं च क्रमेणाभिधातुकाम आह—

इत्थीणं भंते ! केवइयं कालं टिती पणत्ता ?

गोयमा ! एणेणं आपसेणं जहा पुट्ठिं भणिणं, एवं

पुट्ठिं भणिणं तहा नेयव्वं ॥ (सू० ६३)

‘इत्थीणं भंते ! केवइयं कालं टिई पणत्ता ?’, इत्यादि, एतत्सर्वं प्रागुक्तवद्भावनीयम्, अपुनरुक्ता च प्राक् रथादीनां शुभक्-

स्वस्वाधिकारे स्थित्यादि प्रतिपादितमिदानीं तु समुदायेनेति ॥ सम्प्रति स्त्रीपुरुषनपुंसकानामल्पबहुत्वमाह—(एयासि णं भंते ! इत्थीणं

गुणाः, एकेन्द्रियाणामनन्तत्वात्सहस्रोपेतत्वात् । इह पुरुषेभ्यः स्त्रियः सहस्रेयगुणाः, ताभ्यो नपुंसका अनन्त-

कविगुणा इति प्रश्नावकाशमाशङ्क्य तन्निरूपणार्थमाह—

तिरिक्खजोणित्थियाओ

तिरिक्खजोणियपुरिसेहिंते तिगुणाड तिरुवाधियाओ मणुरिसिन्धियाओ मणुरिसुरिसेहिंते

सत्तावीसतिगुणाओ सत्तावीसपस्त्वाहियाओ देवित्थियाओ देवपुरि-

सोहिंते वत्तीसइगुणाओ वत्तीसइस्त्वाहियाओ सेत्तं तिविधा संसारसमावणणा जीवा पणत्ता

तिरिक्खजोणित्थियाओ

तिरिक्खजोणियपुरिसेहिंते तिगुणाड तिरुवाधियाओ मणुरिसिन्धियाओ मणुरिसुरिसेहिंते

सत्तावीसतिगुणाओ सत्तावीसपस्त्वाहियाओ देवित्थियाओ देवपुरि-

सोहिंते वत्तीसइगुणाओ वत्तीसइस्त्वाहियाओ सेत्तं तिविधा संसारसमावणणा जीवा पणत्ता

तिरिक्खजोणित्थियाओ

तिरिक्खजोणियपुरिसेहिंते तिगुणाड तिरुवाधियाओ मणुरिसिन्धियाओ मणुरिसुरिसेहिंते

सत्तावीसतिगुणाओ सत्तावीसपस्त्वाहियाओ देवित्थियाओ देवपुरि-

सोहिंते वत्तीसइगुणाओ वत्तीसइस्त्वाहियाओ सेत्तं तिविधा संसारसमावणणा जीवा पणत्ता

२ प्रतिपत्सो

वेदानां-

स्थित्यादिः

सू० ६३

अल्पबहुत्वं

सू० ६४

॥ तिविहेसु होइ भेयो ठिई य संचिदणंतरऽप्यवहुं । वेदाण य बंधठिई वेओ तह किंपगारो उ
 ॥ १ ॥ से तं तिविहा संसारसमावन्ना जीवा पणत्ता ॥ (सू० ६४)
 'तिरिक्खजोणित्थीओ तिरिक्खजोणियपुरिसेहिंतो' इत्यादि, तिर्यग्योनिकस्त्रियस्त्रिर्यग्योनिकपुरुषेभ्यस्त्रिगुणास्त्रिरूपाधिकाः,
 मनुष्यस्त्रियो मनुष्यपुरुषेभ्यः सप्तविंशतिगुणाः सप्तविंशतिरूपाधिकाः; देवपुरुषेभ्यो देवस्त्रियो द्वात्रिंशद्गुणा द्वात्रिंशद्गुणाधिकाः; उक्तं च
 दृष्ट्वाचार्यैरपि—'तिगुणा तिरूवअहिया तिरियाणं इत्थिया मुणेयन्वा । सत्तावीसगुणा पुण मणुयाणं तदहिया चेव ॥ १ ॥ वन्ती-
 सगुणा वन्तीसरूवअहिया उ होंति देवाणं । देवीओ पणत्ता जिणेहिं जियरागदोसेहिं ॥ २ ॥' प्रतिपत्त्युपसंहारमाह—'सेतं ति-
 विहा संसारसमावन्ना जीवा पणत्ता' इति ॥ सम्प्रत्यधिकृतप्रतिपत्त्यर्थ्याधिकारसंग्रहगाथामाह—'तिविहेसु होइ भेओ'
 इत्यादि, त्रिविधेषु वेदेषु वक्तव्येषु भवति प्रथमोऽधिकारो भेदः ततः स्थितिः तदनन्तरं 'संचिदणं'ति सातत्वेनावस्थानं तदनन्तरम-
 न्तरं ततोऽल्पवहुत्वं ततो वेदानां बन्धस्थितिः तदनन्तरं किंपकारो वेद इति ॥

इति श्रीमल्लयगिरिविप्रचितायां जीवाजीवाभिगमटीकायां द्वितीया प्रतिपत्तिः समाप्ता ॥ २ ॥

इति वेदत्रैविध्यनिरूपिका द्वितीया प्रतिपत्तिः ॥

तदेवमुक्ता द्वितीया प्रतिपत्तिः, सम्प्रति तृतीयप्रतिपत्त्यवसरः, तत्रेदमाहिसूत्रम्—

तस्य जे ते एवमाहंसु चउन्विधा संसारसमावणणा जीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तंजहा—ने-
रहया तिरिक्खजोणिया मणुससा देवा ॥ (सू० ६५) । से किं तं नेरहया ? २ सत्तविधा पणत्ता,
तंजहा—पढमापुढविनेरहया दोब्बापुढविनेरहया तच्चापुढविनेर० चउत्थापुढवीनेर० पंचमापु० ने-
रह० छट्ठापु० नेर० सत्तमापु० नेरहया ॥ (सू० ६६) । पढमा पं भंते ! पुढवी किंनामा किंगोत्ता
पणत्ता ? गोयमा ! णामेणं धम्ममा गोत्तेणं रयणप्पभा । दोब्बा पं भंते ! पुढवी किंनामा किंगोत्ता
पणत्ता ? गोयमा ! णामेणं वंसा गोत्तेणं सक्करप्पभा, एवं एतेणं अभिलवेणं सव्वासिं पुच्छा,
णामाणि इमाणि से लातव्वा(णि), (सेला तर्हया) अंजणा चउत्थी रिट्ठा पंचमी मया छट्ठी माघवती
सत्तमा, (जाव) तमतमागोत्तेणं पणत्ता । (सू० ६७) । इमा पं भंते ! रयणप्पभापुढवी केवत्तिया थाह-
हेणं पणत्ता ? गोयमा ! इमा पं रयणप्पभापुढवी असिउत्तरं जोयणसयसहस्सं थाहहेणं पणत्ता,
एवं एतेणं अभिलवेणं इमा गाहा अणुगंतव्वा—आसीतं वत्तीसं अट्ठावीसं तरेव वीसं च ।
अट्ठारस सोलसगं अट्ठत्तरमेव हिट्ठिमिया ॥ १ ॥ (सू० ६८)

एतस्य जे ते एवमाहंसु चउन्विधा' इत्यादि, 'तत्र' तेषु दशसु प्रतिपत्तिससु मध्ये ये ते आचार्या एवमाख्यातवन्तश्चतुर्विधाः
संसारसमापना जीवाः प्रज्ञासास्ते एवमाख्यातवन्तस्तथा—नैरपिकास्तिर्यग्योक्तिका मनुष्या देवाः ॥ 'से कि तं'मित्यादि, अथ के ते

३ प्रतिपत्तौ
चतुर्था जी-
वाः सप्तधा
नारकाः
पृथ्वीनां
नामगोत्रे
वाहल्यं च
सू० ६५-
६६-६७
६८

नैरयिकाः ? , सूरिराह—नैरयिकाः सप्तविधाः प्रज्ञासा. ; तद्यथा—प्रथमायां पृथिव्यां नैरयिका. प्रथमपृथिवीनैरयिका इत्यर्थः; एवं सर्वत्र
 भावनीयम् ॥ सम्प्रति प्रतिपृथिवि नामगोत्रं वक्तव्यं, तत्र नामगोत्रयोरयं विशेषः—अनादिकालसिद्धमन्वर्थरहितं नाम सान्त्वर्थ्य तु
 नाम गोत्रमिति, तत्र नामगोत्रप्रतिपादनार्थमाह—‘इमा णं (पठमा णं) भंते !’ इत्यादि, इयं भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवी ‘किनामा’
 किमनादिकालप्रसिद्धान्वर्थरहितनामा ? ‘किगोत्रा ?’ किमन्वर्थ्युक्तनामा ? , भगवानाह—गौतम ! नाम्ना धर्मोति प्रज्ञासा गोत्रेण रत्न-
 प्रभा, तथा चान्वर्थ्युपदर्शयन्ति पूर्वसूरयः—रत्नानां प्रभा—वाहुल्यं यत्र सा रत्नप्रभा रत्नबहुलेति भावः; एवं शेषसूत्राण्यपि प्रतिपु-
 थिवि प्रश्ननिर्वचनरूपाणि भावनीयानि, नवरं शर्कराप्रभादीनामियमन्वर्थभावना—शर्कराणां प्रभा—वाहुल्यं यत्र सा शर्कराप्रभा, एवं
 वालुका प्रभा पङ्कप्रभा इत्यपि भावनीयं, तथा धूमस्यैव प्रभा यस्याः सा धूमप्रभा, तथा तमसः प्रभा—वाहुल्यं यत्र सा तमःप्रभा,
 तमस्तमस्य—शकृष्टतमस. प्रभा—वाहुल्यं यत्र सा तमस्तमप्रभा, अत्र केपुचित्पुस्तकेषु सङ्ग्रहणिगाथे—‘धम्मा वंसा सेला अंजण रिट्ठा
 सघा य माधवती । सत्तण्हं पुढवीणं एए नामा उ नायव्वा ॥ १ ॥ रथणा सक्कर वालुय पंका धूमा तमा [य] तमतमा य । सत्तण्हं
 पुढवीणं एए गोत्ता सुणेयव्वा ॥ २ ॥’ अधुना प्रतिपृथिवि वाहुल्यमभिवित्पुराह—‘इमा णं भंते !’ इत्यादि, इयं भदन्त ! रत्नप्रभा
 पृथिवी कियद्वाहुल्येन प्रज्ञासा ? , अत्र गोत्रेण प्रश्नो नाम्नो गोत्रं प्रधानतरं प्रधानेन च प्रश्नाद्युपपन्नमिति न्यायप्रदर्शनार्थः; उक्तञ्च
 —‘न हीना वाक् सदा सता”मिति, भगवानाह—‘अशीत्सुत्तरम्’ अशीतियोजनसहस्राभ्याधिकं योजनशतसहस्रं वाहुल्येन प्रज्ञासा ।
 एवं सर्वाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि, अत्र सङ्ग्रहणिगाथा—‘आसीयं वत्तीसं अट्टवीसं च होइ वीसं च । अट्टारस सोलसगं अट्टो-
 त्तरमेव हिट्टिमिया ॥ १ ॥”

इमा षं भंते ! रयणप्पभापुढवी कतिविधा पणत्ता?, गोयमा ! तिदिहा पणत्ता, तंजहा—खरकंडे पंकवहुले कंडे आववहुले कंडे ॥ इमीसे षं भंते ! रय० पुढ० खरकंडे कतिविधे पणत्ते?, गोयमा ! सोलसविधे पणत्ते, तंजहा—रयणकंडे १ वहर २ वेस्लिण ३ लोहितक्खे ४ मसारगह्हे ५ हंसगल्भे ६ पुलण ७ सोयंधिण ८ जोतिरसे ९ अंजणे १० अंजणपुलण ११ रयते १२ जातस्खे १३ अंके १४ फलिहे १५ रिडे १६ कंडे ॥ इमीसे षं भंते ! रयणप्पभापुढवीए रयणकंडे कतिविधे पणत्ते?, गोयमा ! एगगारे पणत्ते, एवं जाव रिडे । इमीसे षं भंते ! रयणप्पभापुढवीए पंकवहुले कंडे कतिविधे पणत्ते?, गोयमा ! एकागारे पणत्ते । एवं आववहुले कंडे कतिविधे पणत्ते?, गोयमा ! एकागारे पणत्ते । सक्करप्पभाए षं भंते ! पुढवी कतिविधा पणत्ता?, गोयमा ! एकागारा पणत्ता, एवं जाव अहेसत्तमा ॥ (सू० ६९)

‘इमा षं भंते’ इत्यादि इयं भदन्त । रत्नप्रभा पृथिवी ‘कतिविधा’ कतिप्रकारा कतिविभागा प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम । ‘त्रिविधा’ त्रिविभागा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—‘खरकाण्ड’मित्यादि, काण्डं नाम विशिष्टो भूभागः, खर—कठिनं, पद्मवहुलं ततोऽवबहुलं चान्व-
 शतं, प्रतिपत्तव्यं, क्रमश्चेतिपामेवमेव, तद्यथा—प्रथमं खरकाण्डं तदनन्तरं पद्मवहुलं ततोऽवबहुलमिति ॥ ‘इमीसे षं भंते’ इत्यादि, अस्या भदन्त । रत्नप्रभाया पृथिव्या खरकाण्डं कतिविधं प्रज्ञप्तं?, भगवानाह—गौतम । ‘पोडशविधं’ पोडशविभागं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—
 ‘रयणो’ इति, पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् रत्नकाण्डं तच्च प्रथमं, द्वितीयं वज्रकाण्डं, तृतीयं वैडूर्यकाण्डं, चतुर्थं लोहितकाण्डं,

३ प्रतिपत्तौ

पृथ्वीका-

ण्डानि

सू० ६९

॥ ८९ ॥

पञ्चमं मसारगह्मकाण्डं, षष्ठं हंसगर्भकाण्डं, सप्तमं पुलककाण्डम्, अष्टमं सौगन्धिककाण्डं, नवमं ज्योतीरसकाण्डं, दशममञ्जनकाण्डम्, एकादशमञ्जनपुलककाण्डं, द्वादशं रजतकाण्डं, त्रयोदशं जातरूपकाण्डं, चतुर्दशमङ्ककाण्डं, पञ्चदशं स्फटिककाण्डं षोडशं सिद्धरत्नकाण्डं, तत्र रत्नानि—कर्केतनादीनि तत्प्रधानं काण्डं रत्नकाण्डं, वज्ररत्नप्रधानं काण्डं वज्रकाण्डम्, एवं शेषाण्यपि, एकैकं च काण्डं योजनसहस्रबाहल्यम् ॥ 'इमीसे णं भंते' इत्यादि, अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां रत्नकाण्डं 'कतिविधं' कतिप्रकारं कतिविभागमिति भावः प्रज्ञप्तं?, भगवानाह—एकाकारं प्रज्ञप्तं । एवं शेषकाण्डविषयाण्यपि प्रश्ननिर्वचनसूत्राणि क्रमेण भावनीयानि । एवं पद्मवहुलाव्वहलुविषयाण्यपि । 'दोच्चा णं भंते' इत्यादि, द्वितीयादिपृथिवीविषयाणि सूत्राणि पाठसिद्धानि ॥ सन्प्रति प्रतिपृथिवि नरकावाससङ्ख्याप्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए केवइया निरयावाससयसहस्सा पणत्ता?, गोयमा ! तीसं णिरयावाससयसहस्सा पणत्ता, एवं एतेणं अभिलवेणं सव्वासिं पुच्छा, इमा गाहा अणुगं-
 तव्वा—तीसा य पणवीसा पणरस दसेव तिणिण य हवंति । पंचूणसयसहस्सं पंचेव अणुत्तरा
 णरणा ॥ १ ॥ जाव अहेसत्तमाए पंच अणुत्तरा महतिमहालया महाणरणा पणत्ता, तंजहा—
 काले महाकाले रोरुए महारोरुए अपत्तिट्ठाणे ॥ (सू० ७०) । अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए
 पुढवीए अहे वणोदधीति वा वणवातेति वा तणुवातेति वा ओवासंतरेति वा?, हंता अत्थि,
 एवं जाव अहे सत्तमाए ॥ (सू० ७१)

‘इमीसे णं भंते’ इत्यादि, सुगमं, नवरमियमत्र सङ्ग्रहणिगाथा—‘तीसा य पणवीसा पणरस दस चैव सयसहस्साइं । तिण्णेण पंचूणं पंचेव अणुत्तरा निरया ॥ १ ॥’ अथःसप्तम्यां च पुयिव्यां कालादयो महानरका अप्रतिष्ठानाभिधस्य नरकस्य पूर्वोदिक्रमेण, उक्तञ्च—‘पुव्वेण होह कालो अवरेण अप्पइट्ट महकालो । रोरु दाहिणपासे उत्तरपासे महारोरु ॥ १ ॥’ रत्नप्रभादिषु च तमःप्रभापर्यन्तासु पट्सु पृथिवीषु प्रत्येकं नरकावासा द्विविधाः, तद्यथा—आवलिकाप्रविष्टाः प्रकीर्णकरुपाश्च, तत्र रत्नप्रभायां पुथिव्यां त्रयोदश प्रसृताः, प्रसृता नाम वेदमभूमिकाकरुपाः, तत्र प्रथमप्रसृते पूर्वादिषु चतस्रसु दिक्षु प्रत्येकमेकोनपञ्चाशत् नरकावासाः, चतस्रसु विदिक्षु प्रत्येकमष्टचत्वारिंशत्, मध्ये च सीमन्तकार्यो नरकेन्द्रकः, सर्वसङ्ख्याया प्रथमप्रसृते नरकावासानामावलिकाप्रविष्टानामेकोनवत्यधिकानि त्रीणि शतानि ३८९, शेषेषु च द्वादशसु प्रसृतेषु प्रत्येकं यथोत्तर दिक्षु विदिक्षु चैकैकनरकावासहानिभावाद् अष्टकाष्टकहीना नरकावासा द्रष्टव्याः, ततः सर्वसङ्ख्याया रत्नप्रभाया पुथिव्यामावलिकाप्रविष्टा नरकावासाश्चतुश्चत्वारिंशच्छतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि ४४३३, शेषास्त्वैकोनत्रिंशद्विंशति पञ्चनवतिसहस्राणि पञ्च शतानि सप्तपद्यधिकानि २९९५६७ प्रकीर्णकाः, तथा चोक्तम्—‘सत्तट्ठी पंचसया पणनवइसहस्स लक्खगुणतीस । रयणाए सेट्ठियाया चोयालसया उ तिसीसं ॥ १ ॥’ उभयमीलने त्रिंशद्विंशति नरकावासानां भवन्ति ३०००००० । शर्कराप्रभायामेकादश प्रसृताः, ‘नरकपटलान्यधोऽधो इन्द्रहीनानी’ति वचनात्, तत्र प्रथमे प्रसृते चतस्रसु दिक्षु पट्त्रिंशद् आवलिकाप्रविष्टा नरकावासाः, विदिक्षु पञ्चत्रिंशत्, मध्ये चैको नरकेन्द्रकः, सर्वसङ्ख्याया द्वे शते पञ्चाशीत्यधिके २८५, शेषेषु तु दशसु प्रसृतेषु प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकाष्टकहानिः, प्रतिदिक्प्रतिविदिक्षु(क च) एकैकनरकावासहानेः, ततस्तत्र सर्वसङ्ख्यायाऽऽवलिकाप्रविष्टा नरकावासाः पट्त्रिंशतिशतानि पञ्चनवत्यधिकानि २६९५, शेषाश्चतुर्विंश-

३ प्रतिपत्तौ
निरयावा-
ससंख्या
सू० ७०
अधो धनो-
दध्यादिः
सू० ७१

तिलक्षाः सप्तनवतिः सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि १४९७३०५ पुण्यावकीर्णकाः, उक्तञ्च—‘सन्ताण्डइ सहस्सा चउ-
 वीसं लक्ख तिसय पंचडहिया । वीयाए सेट्ठिगया इव्वीससया उ पणनउया ॥ १ ॥’ उभयमीलने पञ्चविंशतिर्लक्षा नरकावासानाम्,
 २५००००० । बालुकाप्रभायां नव प्रसटाः, प्रथमे च प्रसटे एकैकस्यां दिशि आवलिकाप्रविष्टा नरकावासाः पञ्चविंशतिः विदिशि
 चतुर्विंशतिः मध्ये चैको नरकेन्द्रक इति सर्वसङ्ख्याया सप्तनवतं शतं १९७, शेषेषु चाष्टसु प्रसटेषु प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकहानिः, तत्र
 च कारणं प्रागोक्तं, ततः सर्वसङ्ख्याया तत्रावलिकाप्रविष्टा नरकावासाश्चतुर्दश शतानि पञ्चाशीत्यधिकानि १४८५, शेषास्तु पुण्याव-
 कीर्णकाश्चतुर्दश लक्षा अष्टनवतिः सहस्राणि पञ्च शतानि पञ्चदशाधिकानि १४९८५१५, उक्तञ्च—‘पंचसया पभारा अडनवइसइस्स
 लक्ख चोइस य । तइयाए सेट्ठिगया पणसीया चोइससया ज ॥ १ ॥’ उभयमीलने पञ्चदश लक्षा नरकावासानाम् १५००००० ।
 पङ्कप्रभायां सप्त प्रसटाः, प्रथमे च प्रसटे प्रत्येकं दिशि षोडश षोडश आवलिकाप्रविष्टा नरकावासाः विदिशि पञ्चदश पञ्चदश
 मध्ये चैको नरकेन्द्रकः सर्वसङ्ख्याया पञ्चविंशतिशतं १२५, शेषेषु षट्सु प्रसटेषु पूर्ववत् प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकहानिः, तत्र
 सर्वसङ्ख्याया तत्रावलिकाप्रविष्टा नरकावासाः सप्त शतानि सप्तोत्तराणि ७०७, शेषास्तु पुण्यावकीर्णका नव लक्षा नवनवतिः सहस्राणि द्वे
 शते त्रिनवत्यधिके १९९२९३, उक्तञ्च—‘तेणउया दोणिण सया नवनउइसइस्स नव य लक्ख य । पंकाए सेट्ठिगया सप्त सया
 इति सन्नहिया ॥ १ ॥’ उभयमीलने नरकावासानां दश लक्षाः १०००००० । धूमप्रभायां पञ्च प्रसटाः, प्रथमे च प्रसटे एकैकस्या
 दिशि नव नव आवलिकाप्रविष्टा नरकावासाः, विदिशि अष्टौ अष्टौ मध्ये चैको नरकेन्द्रक इति सर्वसङ्ख्याया एकोनसप्ततिः ६९,
 शेषेषु चतुर्षु प्रसटेषु पूर्ववत्प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकहानिः, ततः सर्वसङ्ख्याया तत्रावलिकाप्रविष्टा नरकावासा द्वे शते पञ्चषष्ट-

धिकं २६५, शेषाः पुण्यावकीर्णका द्वे लक्षे नवनवतिः सहस्राणि सप्त शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि २९९७३५, उक्तञ्च—“सत्तसया पणतीसा नवनवद्व [य] सहस्र दो य लक्या य । धूमाए सेडिगया पणसट्टा दो सया होति ॥ १ ॥” सर्वसङ्ग्रया तिस्रो लक्षाः ३००००० नरकावासानाम् । तसःप्रभायां त्रयः प्रसटा, तत्र प्रथमे प्रसटे प्रत्येकं दिशि चत्वारश्चत्वार आवलिकाप्रविष्टा नरकावासा विदिशि त्रयत्रयो मध्ये चैको नरकेन्द्रक इति सर्वसङ्ग्रया एकोनत्रिंशत् २९, शेषयोस्तु प्रसटयो, प्रत्येकं क्रमेणार्थोऽधोऽष्टकाष्टकहानिः, तत. सर्वसङ्ग्रयाऽऽवलिकाप्रविष्टा नरकावासास्त्रिपष्टिः ६३, शेषास्तु नवनवति. सहस्राणि नव शतानि द्वात्रिंशदधिकानि पुण्यावकीर्णकाः ९९९३२, उक्तञ्च—“नवनवद्वे य सहस्रा नव चैव सया ह्वंति वतीसा । पुढवीए छट्टीए पड्डणगाणेस संखेवो ॥ १ ॥” उभयमीलने पञ्चोनं नरकावासानां लक्षम् ९९९९५ ॥ सम्प्रति प्रतिपृथिवि घनोद्भ्याद्यस्तित्वप्रतिपादनार्थमाह—‘अत्थि षं भंते !’ इत्यादि, अस्ति भदन्त ! अस्याः प्रत्यक्षत उपलभ्यमानाया रत्नप्रभायाः पृथिव्या अयो घनः—स्थानीभूतोद्भक उदधिर्वनोद्भिरिति वा घन.—पिण्डीभूतो वातः घनवात इति वा तनुवात इति वा अवकाशान्तरमिति वा ?, अवकाशान्तरं नाम शुद्ध-माकाशं, भगवानाह—हन्त ! अस्ति, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वाच्य यावदधःसप्तम्या. ॥

इमीसे षं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए खरकंडे केवतियं वाहल्लेणं पणत्ते ?, गोयमा ! सोलस जो-यणसहस्साहं वाहल्लेणं पन्नत्ते ॥ इमीसे षं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए रयणकंडे केवतियं वाहल्लेणं पन्नत्ते ?, गोयमा ! एकं जोयणसहस्सं वाहल्लेणं पणत्ते, एवं जाव रिट्ठे । इमीसे षं भंते ! रय० पु० पंकवहुले कंडे केवतियं वाहल्लेणं पन्नत्ते ?, गोयमा ! चतुरसीतिजोयणसहस्साहं वाहल्लेणं प-

३ प्रतिपत्तौ

उद्देशः १

काण्डाद्य-

न्तरं

सू० ७२

॥ ९१ ॥

णन्ते । इमीसे णं भंते ! रय० पु० आववहुले कंडे केवतियं बाह्लेणं पवन्ते?, गोयमा ! असीति-
जोयणसहस्साइं बाह्लेणं पवन्ते । इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पु० घणोदही केवतियं बाह्लेणं
पवन्ते?, गोयमा ! वीसं जोयणसहस्साइं बाह्लेणं पणन्ते । इमीसे णं भंते ! रय० पु० घणवाए केव-
तियं बाह्लेणं पवन्ते?, गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं बाह्लेणं पणन्ते, एवं तणुवातेऽवि
ओवासंतरेऽवि । सक्करप्प० भंते ! पु० घणोदही केवतियं बाह्लेणं पणन्ते?, गोयमा ! वीसं जो-
यणसहस्साइं बाह्लेणं पणन्ते । सक्करप्प० पु० घणवाते केवइए बाह्लेणं पणन्ते?, गोयमा !
असंखे० जोयणसहस्साइं बाह्लेणं पणन्ते, एवं तणुवातेवि, ओवासंतरेवि जहा सक्करप्प० पु०
एवं जाव अधेसत्तमा ॥ (सू० ७२)

‘इमीसे णं भंते !’ इत्यादि, अस्या भदन्त । रत्नप्रभायाः पृथिव्याः सम्बन्धि यत्प्रथमं खरं—खराभिधानं काण्डं तत् कियद्वाह-
ल्येन प्रज्ञप्तम् ?, भगवानाह—गौतम । षोडश योजनसहस्राणि ॥ ‘इमीसे णं भंतित्यादि, अस्या भदन्त । रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नं-
रत्नाभिधानं काण्डं तत् कियद्वाहल्येन प्रज्ञप्तम् ?, भगवानाह—गौतम । एकं योजनसहस्रं । एवं शेषाण्यपि काण्डानि वक्तव्यानि या-
वद् रिष्टं—रिष्टाभिधानं काण्डम् । एवं पङ्कवहुलाव्वहुलकाण्डसूत्रे अपि व्याख्येये, पङ्कवहुलं काण्डं चतुरशीतिर्योजनसहस्राणि
बाहल्येन, अव्वहुलं काण्डमशीतिर्योजनसहस्राणि, सर्वसङ्ख्याया रत्नप्रभाया बाहल्यमशीतिसहस्राधिकं लक्षं, तस्या अधो घनोदधिः
विशतिर्योजनसहस्राणि बाहल्येन, तस्याप्यधो घनवातोऽसङ्ख्येयानि योजनसहस्राणि बाहल्येन, तस्याप्यधोऽसङ्ख्येयानि योजनसहस्राणि

तनुवातो वाहुर्येन, तस्याप्यथोऽसह्येयानि योजनसहस्राणि बाहुर्येतावकाशान्वरम् । एवं शेषाणामपि पृथिवीनां धनोद्भयाद्यः प्रत्येकं तावद्भक्त्या यावदधःसमन्याः ॥

इमीसेणं भंते ! रयणप्य० पु० असीउत्तरजोयण(सय)सहस्रसबाह्ल्याए खेसन्हेएणं छिज्जमाणिए अत्थि द्वावाहं वणतो कालनीलोलोदितदालिइसुक्किहाइं गंधतो सुरभिगंधाहं बुन्भिगंधाहं रसतो तित्तकडुयकसायअंथिलमडुराहं फासतो कवलडमउयगरुयलडुसीतउसिणणिद्धल्लुक्काहं संठाणतो परिमंडलषट्तंसचउरंसआययसंठाणपरिणयाहं अन्नमक्षवद्धाहं ॥ अणमणणपुट्टाहं अणमणणओ-गाढाहं अणमणणसिणे हणडिक्काहं अणमणणवडत्ताए चिट्ठंति ?, हंता अत्थि । इमीसेणं भंते ! रयणप्य भाए पु० खरकंडस्स सोलसजोयणसहस्रसबाह्लस्स खेसन्हेएणं छिज्जमाणस्स अत्थि द्वावाहं वणओ काल जाव परिणयाहं ?, हंता अत्थि । इमीसे णं रयणप्य० पु० रयणनामगरस्स कंडस्स जोयणसहस्रसबाह्लस्स खेसन्हेएणं छिज्ज० तं चेव जाव हंता अत्थि, एवं जाव रिट्ठस्स; इमीसे णं भंते ! रयणप्य० पु० पंकथडुलस्स कंडस्स चउरासीतिजोयणसहस्रसबाह्लस्स खेसंते तं चेव, एवं आववडुलस्सवि असीतिजोयणसहस्रसबाह्लस्स । इमीसे णं भंते ! रयणप्य० पु० वणो-दथिस्स वीसं जोयणसहस्रसबाह्लस्स खेसन्हेएण तद्देव । एवं वणवातस्स अंसखेज्जजोयणसहस्र-बाह्लस्स तद्देव, ओवासंतरस्सवि तं चेव ॥ सक्करप्यभाए णं भंते ! पु० यत्तीसुत्तरजोयणसतस-

३ प्रतिपत्तौ

उद्देशः १

रत्नप्रभा

काण्डादि-

द्रव्यस्य.

सू० ७३

॥ ९२ ॥

हरसबाहल्लरस खेसच्छेण छिन्नमाणीए अत्थि द्दवाहं वणतो जाव वद्धत्ताए चिद्धंति?, हंता
 अत्थि, एवं वणोद्धिसस वीसजोयणसहरसबाहल्लरस वणवानरस असंखेज्जजोयणसहरसबाहल्लरस,
 एवं जाव ओवासंतररस, जहा सकरप्पभाए एवं जाव अहेसत्तमाए ॥ (सू० ७३)

‘इमीसे णं भंते’ इत्यादि, अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यामशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायां क्षेत्रच्छेदेन—दुष्सा प्रतर-
 काण्डविभागेन छिद्यमानायाम्, अस्तीति निपातोऽत्र बहुलवचनार्थगर्भः, सन्ति द्रव्याणि वर्णतः कालानि नीलानि लोहितानि हारि-
 द्राणि शुक्लानि, गन्धतः सुरभिगन्धीनि दुरभिगन्धीनि च, रसतस्त्रिस्करसानि कटुकानि कषायानि अम्लानि मधुराणि, स्पर्शतः कर्क-
 शानि शूदृति गुरुकाणि लघूनि शीतानि उष्णानि क्षिन्धानि रूक्षाणि, संस्थानतः परिमण्डलानि वृत्तानि व्यक्षाणि चतुरस्राणि आय-
 तानि, कथन्भूतान्येतानि सर्वाण्यपि ? इत्यव आह—‘अक्षमन्नपुट्ठाई’ इत्यादि, अन्योऽन्यं—परस्परं स्पृष्टानि—स्पर्शमात्रोपेतानि,
 तथाऽन्योऽन्यं—परस्परमवगाढानि यत्रैकं द्रव्यमवगाढं तत्रान्यदपि देशतः क्वचित्सर्वतोऽवगाढमित्यर्थः, तथाऽन्योऽन्यं—परस्परं स्नेहेन
 प्रतिबद्धानि येनैकस्मिन् चाल्यमाने गृह्यमाणे वाऽपरमपि चलनादिधर्मोपेतं भवति, एवम् ‘अशोन्नवडत्ताए चिद्धंति’ इति, अन्यो-
 ऽन्यं—परस्परं घटन्ते—संबध्नतीति अन्योऽन्यघटास्तद्भावोऽन्योऽन्यघटत्वा तथा—परस्परसंबद्धतया तिष्ठन्ति, भगवानाह—‘हंता
 अत्थि’ ‘हन्त !’ इति प्रत्यवधारणे सन्त्येवेत्यर्थः । एवमस्यामेव रत्नप्रभायां पृथिव्यां खरकाण्डस्य, तदनन्तरमस्यामेव रत्नप्रभायां पृथिव्यां पङ्कवहु-
 तदनन्तरं रत्नकाण्डस्य योजनसहस्रबाहल्यस्य, ततो वज्रकाण्डस्य यावद्रिष्टकाण्डस्य, तदनन्तरमस्यामेव रत्नप्रभाया एव रत्नप्रभाया घ-
 लकाण्डस्य चतुरशीतियोजनसहस्रबाहल्यस्य, तदनन्तरमवहुलकाण्डस्यशीतियोजनसहस्रबाहल्यस्य, तदनन्तरमस्या एव रत्नप्रभाया घ-

नोदर्थोऽर्थाजनिविशतिसहस्रप्रमाणवाहल्यस्य, ततोऽसहस्रातयोजनसहस्रप्रमाणवाहल्यस्य धनवातस्य, तत एतावत्प्रमाणवाहल्यस्य तनु-
वातस्य, ततोऽवकाशान्तरस्य तावत्प्रमाणस्य । ततः शर्कराप्रभाया. पृथिव्या द्वात्रिंशत्सहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रवाहल्यपरिमाणयाः,
तस्या एवाधस्ताद्यथोक्तप्रमाणवाहल्यमानां धनोदधिधनवाततनुवातावकाशान्तराणाम्, एवं यावद्दधःसप्तभ्याः पृथिव्या अष्टसहस्राधिक-
योजनशतसहस्रपरिमाणवाहल्ययाः, ततस्तस्या एवाधःसप्तमपृथिव्या अधस्तात्क्रमेण धनोदधिधनवाततनुवातावकाशान्तराणां प्रश-
निर्वचनसूत्राणि यथोक्तद्रव्यविषयाणि भावनीयानि ॥ सम्प्रति संस्थानप्रतिपादनार्थमाह—

इमा षं भंते ! रयणप्प० पु० किंसंठिता पणत्ता ? गोयमा ! झल्लरिसंठिता पणत्ता । इमीसे षं
भंते ! रयणप्प० पु० खरकंडे किंसंठिते पणत्ते ? गोयमा ! झल्लरिसंठिते पणत्ते । इमीसे षं
भंते ! रयणप्प० पु० रयणकंडे किंसंठिते पणत्ते ? गोयमा ! झल्लरिसंठिण्ण पणत्ते । एवं जाव-
रिट्ठे । एवं पंकवहुलेवि, एवं आववहुलेवि घणोदधीवि घणवाएवि तणुवाएवि ओवसंतरेवि,
सव्वे झल्लरिसंठिते पणत्ते । सक्करप्पभा षं भंते ! पुढवी किंसंठिता पणत्ता ? गोयमा ! झल्ल-
रिसंठिता पणत्ता, सक्करप्पभापुढवीए घणोदधी किंसंठिते पणत्ते ? गोयमा ! झल्लरिसंठिते
पणत्ते, एवं जाव ओवासंतरे, जहा सक्करप्पभाए वत्तन्ववया एवं जाव अहेसत्तमाएवि ॥ (सू० ७४)

‘इमा षं भंते’ हत्यादि, ‘इयं’ प्रत्यक्षत उपलभ्यमाना णमिति वाक्यालङ्कृतौ रत्नप्रभापृथिवी किमिव संस्थिता किंस्थिता प्रज्ञासा ?,
भगवानाह—गौतम । झल्लरीव संस्थिता झल्लरीसंस्थिता प्रज्ञासा, विस्रीर्णवलयकारत्वात् । एवमस्यामेव रत्नप्रभायां पृथिव्यां खरकाण्डं, तत्रापि

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः १
रत्नप्रभा
दिसंस्थानं
सू० ७४

रत्नकाण्डं, ततो वज्रकाण्डं, ततो यावद् रिष्टकाण्डं, तदनन्तरं पङ्कबहुलकाण्डं, ततो जलकाण्डं, तदनन्तरमस्या एव रत्नप्रभायाः पृथिव्या अथस्तात्कमेण धनोदधिघनवाततनुवातावकाशान्तराणि यावदथःसप्तमीपृथिवी, तस्याश्चाथस्तात्कमेण धनोदधिघनवाततनुवातावकाशान्तराणि झञ्जरीसंस्थानानि वक्तव्यानि ॥ ननु चैताः समापि पृथिव्यः सर्वासु दिक्षु किमलोकस्पर्शिन्य उत न ? इति, उच्यते, नेति ब्रूमः, यद्येवं ततः—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पं पुढवीए पुरत्थिमिह्झातो उवरिमंताओ केवतियं अबाधाए लोयंते पणत्ते ? गोयमा ! दुवालसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते, एवं दाहिणिह्झातो पच्चत्थिमिह्झातो उत्तरिह्झातो । सक्करप्पं पुं पुरत्थिमिह्झातो चरिमंतातो केवतियं अबाधाए लोयंते पणत्ते ? गोयमा ! तिभागणेहिं तेरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते, एवं चउदिसिंषि । बालुयप्पं पुं पुरत्थिमिह्झातो पुच्छा, गोयमा ! सतिभागोहिं तेरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते, एवं चउदिसिंषि, एवं सञ्वासिं चउसुवि दिसासु पुच्छित्तवं । पंकप्पं चोदसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते । पंचमाए तिभागणेहिं पन्नरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते । छट्ठीए सतिभागोहिं पन्नरसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते । सत्तमीए सोलसहिं जोयणेहिं अबाधाए लोयंते पणत्ते, एवं जाव उत्तरिह्झातो ॥ इमीसे णं भंते ! रयणं पुं पुरत्थिमिह्हे चरिमंते कतिविधे पणत्ते ? गोयमा ! तिविहे पणत्ते, तंजहा—घणोदधिबलए

पणवाच्यबलए तणुवाच्यबलए । इमीसे णं भंते ! रयणत्पुं पुं दाहिणिहे चरिमंते कतिविधे पणत्से ? ,
गोयमा ! तिविधे पणत्से, तंजहा, — एवं जाव उत्तरिहे, एवं सन्वासिं जाव अयेसत्तमाए उत्स-
रिहे ॥ (सू० ७६)

‘इमी से णं भंते’ इत्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः ‘पुरस्थिमिच्छाओ’ इति पूर्वदिग्भाविनश्चरमान्तात् ‘केवइयाए’ इति कियत्ताड्याधया—अपान्तरालरूपया लोकान्तोड्लोकावधिपरिच्छिन्नः प्रश्नः ? , भगवताह—द्वादश योजनानि, द्वादशयोजनप्रमा-
णयेल्यर्थः, अवाधया लोकात् । प्रश्नः, किमुक्तं भवति ?—रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पूर्वस्यां दिशि चरमपर्यन्तात्परवोड्लोकादर्वाग् अपा-
न्तरालं द्वादश योजनानि, एवं दक्षिणस्यासपरस्यामुत्तरस्या चापान्तरालं वक्तव्यं, दिग्ग्रहणं चोपलक्षणं तेन सर्वासु विदिष्वपि यथोक्त-
मपान्तरालभवसातव्य, शेषाणां तु पृथिवीनां सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च चरमपर्यन्तादर्लोकः क्रमेणार्थोऽधस्त्रिभागोनेन योजनेनाधिके-
र्द्वादशभिर्योजनैरवगन्तव्यः, तथाया—शर्कराप्रभायाः पृथिव्याः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च चरमपर्यन्तादर्लोकार्वागपान्तरालं त्रिभागो-
नानि त्रयोदश योजनानि, बालुकाप्रभायाः सन्निभागाणि त्रयोदश योजनानि, पद्मप्रभायाः परिपूर्णानि चतुर्दश योजनानि, धूमप्रभा-
यास्त्रिभागोनाति पञ्चदश योजनानि, तमःप्रभायाः सन्निभागाणि पञ्चदश योजनानि, अधःसप्तमपृथिव्याः परिपूर्णानि षोडश-
योजनानि, सूत्राक्षराणि पूर्ववयोजनीयानि ॥ अथाभूति रत्नप्रभादीनां द्वादशयोजनप्रमाणानि अपान्तरालानि किमाकाशरूपाणि उच्य-
धनोदध्यादिव्याप्तानि ? , उच्यते, धनोदध्यादिव्याप्तानि, तत्र कस्मिन्नपान्तराले कियान् धनोदध्यादिः ? इति प्रतिपादनार्थमाह—‘इमी-
से णं भंते’ इत्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पूर्वदिग्भावी ‘चरमान्तः’ अपान्तराललक्षणः ‘कतिविधः’ कतिप्रकारः

३ प्रतिपत्तौ

उद्देशः १

रत्नप्रभा

दीनाम-

लोकावा-

धादि

सू० ७५

कतिविभागा इत्यर्थः प्रश्नः ? , भगवानाह—गौतम । त्रिविधः प्रश्नः, तद्यथा—‘घनोदधिवलयः’ बलयाकारघनोदधिरूप इत्यर्थः, एवं घनवातबलयस्तनुवातबलयश्च, इयमन्न भावना—सर्वासां पृथिवीनामधो यत्प्राग् वाहल्येन घनोदध्यादीनां परिमाणमुक्तं तन्मध्यभागे द्रष्टव्यं, ते हि मध्यभागे यथोक्तप्रमाणवाहल्यास्ततः प्रदेशहान्या प्रदेशहान्या हीयमानाः स्वस्वपृथिवीपर्यन्तेषु वज्रतरा भूत्वा स्वां स्वां पृथिवीं बलयाकारेण वेद्ययित्वा स्थिताः, अत एवामूर्ति बलयानन्युच्यन्ते, तेषां च बलयानामुच्चैस्त्वं सर्वत्र स्वस्वपृथिव्यनुसारेण परिभा- वनीयं, तिर्यग्वाहल्यं पुनरपे वक्ष्यते, इदानीं तु विभागमात्रमेवापान्तरालस्य प्रतिपादयितुमिष्टमिति तदेवोक्तं, एवमस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः शेषासु दिक्षु, एवं शेषाणामपि पृथिवीनां चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येकं २ विभागासूत्रं भणितव्यम् ॥ सम्प्रति घनोदधिवलयस्य तिर्यग्वाहल्यमानमाह—

इमीसे णं भंते ! रयणप्प ० पुढवीए घणोदधिवलयए केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते ? , गोयमा ! छ ज्ञोयणाणि बाहल्लेणं पणत्ते । सक्करप्प ० पु ० घणोदधिवलयए केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते ? , गोयमा ! सति- भागाइं छज्ञोयणाइं बाहल्लेणं पणत्ते । वालुयप्पभाए पुच्छा गोयमा ! तिभागणाइं सत्त ज्ञोयणाइं बाहल्लेणं प ० । एवं एतेणं अभिलत्वेणं पंक्कप्पभाए सत्त ज्ञोयणाइं बाहल्लेणं पणत्ते । धूमप्पभाए सत्तिभागाइं सत्त ज्ञोयणाइं पणत्ते । तमप्पभाए तिभागणाइं अद्द ज्ञोयणाइं । तमतमप्पभाए अद्द ज्ञोयणाइं ॥ इमीसे णं रयणप्प ० पु ० घणत्तायवलए केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते ? , गोयमा ! अद्दपंचमाइं ज्ञोयणाइं बाहल्लेणं । सक्करप्पभाए पुच्छा, गोयमा ! कोस्सणाइं पंच ज्ञोयणाइं बाहल्लेणं पणत्ताइं,

एवं एतेषां अभिलाषेणं बालुयप्पभाए पंच ज्ञेयणाहं वाहल्लेणं पणत्ताहं, पंकप्पभाए सक्कोसाहं
 पंच ज्ञेयणाहं बाहल्लेणं पणत्ताहं। धूमप्पभाए अद्धल्लटाहं ज्ञेयणाहं वाहल्लेणं पन्नत्ताहं, तमप्पभाए
 कोसुणाहं लज्जेयणाहं वाहल्लेणं पणत्ते, अहेसत्तमाए लज्जेयणाहं वाहल्लेणं पणत्ते ॥ इमीसे णं
 भंते! रयणप्प० पु० तणुवायवलए केवतियं वाहल्लेणं पणत्ते?, गोयमा! लक्कोसेणं वाहल्लेणं पणत्ते,
 एवं एतेषां अभिलाषेणं सक्करप्पभाए सतिभागे लक्कोसे वाहल्लेणं पणत्ते । बालुयप्पभाए ति-
 भागणे सत्तकोसे वाहल्लेणं पणत्ते । पंकप्पभाए पुढवीए सत्तकोसे वाहल्लेणं पणत्ते । धूमप्प-
 भाए सतिभागे सत्तकोसे । तमप्पभाए तिभागणे अट्टकोसे वाहल्लेणं पन्नत्ते । अयेसत्तमाए पुढ-
 वीए अट्टकोसे वाहल्लेणं पणत्ते ॥ इमीसे णं भंते! रयणप्प० पु० घणोदधिवलयस्स लज्जेयण-
 बाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं छिज्जमाणस्स अत्थि द्वावाहं वणत्तो काल जाव हंता अत्थि । सक्करप्पभा-
 ए णं भंते! पु० घणोदधिवलयस्स सतिभागलज्जेयणबाहल्लस्स खेत्तच्छेदेणं छिज्जमाणस्स जाव
 हंता अत्थि, एवं जाव अयेसत्तमाए जं जस्स वाहल्लं । इमीसे णं भंते! रयणप्प० पु० घणवातव-
 लयस्स अद्धपंचमज्ञेयणबाहल्लस्स खेत्तच्छेदेणं छि० जाव हंता अत्थि, एवं जाव अहेसत्तमाए
 जं जस्स वाहल्लं । एवं तणुवायवलयस्सवि जाव अयेसत्तमा जं जस्स वाहल्लं ॥ इमीसे णं भंते!
 रयणप्पभाए पुढवीए घणोदधिवलय किंसंठिते पणत्ते?, गोयमा! वट्टे बलयगारसंठाणसंठिते

३ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः १
 धनोदध्या-
 दिवाहस्यं
 सू० ७६

पणन्ते ॥ जे षं इमं रयणप्यभं पुढविं सव्वतो संपरिक्खवित्ता षं चिद्धति, एवं जाव अथेसत्त-
माए पु० घणोदधिवलए, णवरं अप्पणप्पणं पुढविं संपरिक्खवित्ता षं चिद्धति । इमीसे षं रय-
णप्य० पु० घणवातवलए किंसंठिते पणन्ते?, गोयमा ! वट्टे बलयागारे तहेव जाव जे षं इमीसे
णं रयणप्य० पु० घणोदधिवलयं सव्वतो समंता संपरिक्खवित्ताणं चिद्धइ एवं जाव अहेसत्त-
माए घणवातवलए । इमीसे षं रयणप्य० पु० तणुवातवलए किंसंठिते पणन्ते?, गोयमा ! वट्टे
बलयागारसंठाणसंठिए जाव जेणं इमीसे रयणप्य० पु० घणवातवलयं सव्वतो समंता संप-
रिक्खवित्ता षं चिद्धइ, एवं जाव अथेसत्तमाए तणुवातवलए ॥ इमा षं भंते ! रयणप्य० पु० के-
वतिआयामविकखंभेणं ? षं गोयमा ! असंखेज्जाहं जोयणसहस्साहं आयामविकखंभेणं असं-
खेज्जाहं जोयणसहस्साहं परिकखेवेणं पणन्ते, एवं जाव अथेसत्तमा ॥ इमा षं भंते ! रयणप्य०
पु० अंते य मज्झे य सव्वत्थ समा बाहल्लेणं पणन्ता?, हंता गोयमा ! इमा षं रयण० पु० अंते य
मज्झे य सव्वत्थ समा बाहल्लेणं, एवं जाव अथेसत्तमा ॥ (सू० ७६)

‘इमीसे षं’ मित्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च चरमान्ते धनोदधिवलयः कियद्बाहल्येन-
तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम ! षड् योजनानि बाहल्येन—तिर्यग्बाहल्येन प्रज्ञप्तः; तत ऊर्ध्वं प्रतिपृथिवि योजनस्य त्रि-
भगो वक्तव्यः, तद्यथा—शर्कराप्रभायाः सत्रिभगानि षड् योजनानि बालुकाप्रभायास्त्रिभगोत्वानि सप्त योजनानि पङ्कप्रभायाः परि-

पूर्णानि सप्त योजनानि धूमप्रभायाः सत्रिभागानि सप्त योजनानि तप्तःप्रभायास्त्रिभागानान्यष्टौ योजनानि अथःसप्तमपृथिव्या.
 परिपूर्णान्यष्टौ योजनानि, सूयाक्षराणि तु सर्वत्र पूर्ववद्योजनीयानि ॥ सम्प्रति घनवातवलयस्य तिर्यग्वाहृत्यपरिमाणप्रतिपादनार्थ-
 माह—'इमीसे षं भंते !' इत्यादि, अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या घनवातवलयस्तिर्यग्वाहृत्येनार्द्धपञ्चमानि—साद्धीनि चत्वारि योज-
 नानि प्रह्वसः, अत ऊर्ध्वं तु प्रतिपृथिवि गव्यूतं वर्द्धनीयं, तथा चाह—द्वितीयस्याः पृथिव्याः क्रोशोनानि पञ्च योजनानि, तृतीयस्या.
 पृथिव्याः परिपूर्णानि पञ्च योजनानि, चतुर्थ्याः पृथिव्याः सक्रोशानि पञ्च योजनानि, पञ्चम्याः पृथिव्या अर्द्धपष्ठानि—साद्धीनि
 पञ्च योजनानि, षष्ठ्याः पृथिव्याः क्रोशोनानि षड् योजनानि, सप्तम्या. पृथिव्या. परिपूर्णानि षड् योजनानि ॥ सम्प्रति तनुवात-
 वलयस्य तिर्यग्वाहृत्यपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—'इमीसे षं भंते !' इत्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्यास्तनुवातवलय.
 'कियत्' किंप्रमाणं 'वाहृत्येन' तिर्यग्वाहृत्येन प्रह्वसः !, भगवानाह—षट्क्रोशवाहृत्येन प्रह्वसः, अत ऊर्ध्वं तु प्रतिपृथिवि क्रोशस्य
 त्रिभागो वर्द्धनीयः, तथा चाह—द्वितीयस्याः पृथिव्याः सत्रिभागान् षट् क्रोशान् वाहृत्येन प्रह्वसः, तृतीयस्याः पृथिव्यास्त्रिभागानान्
 सप्त क्रोशान् चतुर्थ्याः पृथिव्याः परिपूर्णान् सप्त क्रोशान् पञ्चम्याः पृथिव्याः सत्रिभागान् सप्त क्रोशान् षष्ठ्याः पृथिव्यास्त्रिभागो-
 नान् अष्टौ क्रोशान्, अथःसप्तम्याः परिपूर्णान् अष्टौ क्रोशान्, उक्तञ्च—'उष्वेव अद्धपंचमजोयणसद्धं च होइ रयणाए । उदही
 धणतणुवाया (उ)जहासंखेण निरिद्धा ॥ १ ॥ सतिभागानाङ्गावयं च त्रिभागो गाजयस्स वोद्धव्वो । आइधुवे पक्खेवो अहो जाव
 सत्तमिया ॥ २ ॥" एतेषां च त्रयाणामपि घनोदध्यादिविभागानामेकत्र मीलने प्रतिपृथिवि यथोक्तमपानतरालमानं भवति ॥ सम्प्रत्ये-
 तेष्वेव घनोदध्यादिवलयेषु क्षेत्रच्छेदेन कृष्णवर्णायुपेतद्रव्यास्ति त्वप्रतिपादनार्थमाह—'इमीसे षं भंते !' इत्यादि, पूर्ववद्वावनीयं,

३ प्रतिपत्तौ

उद्देशः १

घनोदध्या-

दिवाहृत्यं

सू० ७६

॥ ९६ ॥

बाह्यपरिमाणमपि धनोद्ध्यादीनां प्रतिपृथिवि प्रागुक्तमुपयुज्य वक्तव्यम् ॥ सम्प्रति धनोद्ध्यादिसंस्थानप्रतिपादनार्थमाह—'इमीसे
 णं भंते !' इत्यादि, अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या धनोदधिवलयः किमिव संस्थितः प्रज्ञप्तः ? , भगवानाह—'गौ-
 तम ! 'दुत्तः' चक्रवालतया परिवर्तुलो वलयस्य—मध्यशुषिरस्य दृत्तविशेषस्याकारः—आकृतिर्वलयाकारः स इव संस्थानं वलयाकारसं-
 स्थानं तेन संस्थितो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः ॥ कथमेवमवगम्यते वलयाकारसंस्थानसंस्थित इति ? , तत्र आह—'जेण' सित्यादि,
 येन कारणेनेमां रत्नप्रभां पृथिवीं 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च 'संपरिक्षिप्य' सामस्त्येन वेष्टयित्वा 'तिष्ठति' वर्तते तेन कारणेन
 वलयाकारसंस्थानसंस्थितः प्रज्ञप्तः । एवं धनवातवल्यसूत्रं तनुवातवल्यसूत्रं च परिभावीयं, नवरं धनवातवल्ययो धनोदधिवलयं सं-
 परिक्षिप्येति वक्तव्यः, तनुवातवल्यो धनवातवल्यं संपरिक्षिप्येति । एवं शेषास्तपि पृथिवीषु प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि सूत्राणि भावनी-
 यानि ॥ 'इमा णं भंते !' इत्यादि, इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी कियद् 'आयामविक्रम्भेन' समाहारो द्रुङ्कः, आयामविक्रम्भार्थां
 प्रज्ञप्ता ? , भगवानाह—असङ्क्षेयानि योजनसहस्राणि आयामविक्रम्भेन, किमुक्तं भवति ?—असङ्क्षेयानि योजनसहस्राणि आयामेन,
 असङ्क्षेयानि योजनसहस्राणि विक्रम्भेन च, आयामविक्रम्भयोस्तु परस्परमल्पबहुत्वचिन्तने तुल्यत्वं, तथाऽसङ्क्षेयानि योजनसह-
 स्राणि 'परिक्षेपेण' परिधिना प्रज्ञप्ता, एवमेकैका पृथिवी तावद्वक्तव्या यावदधःसप्तमी पृथिवी ॥ 'इमा णं भंते !' इत्यादि, इयं
 भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी अन्ते मध्ये च सर्वत्र समा 'बाह्येन' पिण्डभावेन प्रज्ञप्ता ? , भगवानाह—गौतमेत्यादि सुगमम् । एवं क्रमेणैकैका
 पृथिवी तावद्वक्तव्या यावत्सप्तमी ॥

इमीसे णं भंते ! रयणप्पुं पुं स्वन्नजीवा उव्वणणुव्वा ? स्वन्नजीवा उव्वणणा ? , गोयमा !

इमीसे षं रय० पु० स्ववजीवा उववणपुव्वा नो चैव षं स्ववजीवा उववणा, एवं जाव अहेसत्तमाए पुढवीए ॥ इमा षं भंते ! रयण० पु० स्ववजीवेहिं विजढपुव्वा ? स्ववजीवेहिं विजढा ? गोयमा ! इमा षं रयण० पु० स्ववजीवेहिं विजढपुव्वा नो चैव षं स्ववजीवविजढा, एवं जाव अयेसत्तमा ॥ इमीसे षं भंते ! रयण० पु० स्ववपोगला पविट्टपुव्वा ? स्ववपोगला पविट्टा ? गोयमा ! इमीसे षं रयण० पुढवीए स्ववपोगला पविट्टपुव्वा नो चैव षं स्ववपोगला पविट्टा, एवं जाव अयेसत्तमाए पुढवीए ॥ इमा षं भंते ! रयणत्पभा पुढवी स्ववपोगलेहिं विजढपुव्वा ? स्ववपोगला विजढा ? गोयमा ! इमा षं रयणत्पभा पु० स्ववपोगलेहिं विजढपुव्वा नो चैव षं स्ववपोगलेहिं विजढा, एवं जाव अयेसत्तमा ॥ (सू० ७७)

‘इमीसे षं भंते !’ इत्यादि, अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वजीवाः सामान्येन उपपन्नपूर्वा इति—उत्पन्नपूर्वाः कालक्रमेण, तथा सर्वजीवाः ‘उपपन्नाः’ उत्पन्ना शुगपद् ? भगवानाह—गौतम ! अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वजीवाः साव्यवहारिकजीवराशयन्तर्गताः प्रायोवृत्तिमाश्रित्य सामान्येन ‘उपपन्नपूर्वाः’ उत्पन्नपूर्वाः कालक्रमेण, संसारस्थानादित्वात्, न पुनः सर्वजीवाः ‘उपपन्ना’ उत्पन्ना शुगपत्, सकलजीवानामेककालं रत्नप्रभापृथिवीत्वेनोत्पादे सकलदेवनारकादिभेदाभावप्रसक्तेः, न चैतदस्ति, तथाजगत्स्वाभाव्यात्, एवमेकैकस्याः पृथिव्यास्त्वाद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्याः ॥ ‘इमा षं भंते !’ इत्यादि, इयं च भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवी ‘स्ववजीवेहिं विजढपुव्वा’ इति सर्वजीवैः कालक्रमेण परित्यक्तपूर्वा, तथा सर्वजीवैर्शुगपद् ‘विजढा’ परित्यक्ता ? भगवानाह—गौतम !

इ प्रतिपत्तौ

उद्देशः १

रत्नप्रभा

तथा सर्व-

जीवपुद्ग-

लोत्पादः

सू० ७७

॥ ९७ ॥

इयं रत्नप्रभा पृथिवी प्रायोवृत्तिमाश्रित्य सर्वाजीवैः सांख्यवहारिकैः कालक्रमेण परित्यक्तपूर्वा, न तु युगपत्परित्यक्ता, सर्वाजीवैः एककालपरित्यागस्यासम्भवात् तथानिमित्ताभावात्, एवं तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तमी पृथ्वी ॥ 'इमीसे ण' मित्यादि, अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वे पुद्गला लोकोदरविवरवर्तिनः कालक्रमेण 'प्रविष्टपूर्वाः' तद्भावेन परिणतपूर्वाः, तथा सर्वे पुद्गलाः 'प्रविष्टाः' एककालं तद्भावेन परिणताः ?, भगवानाह—गौतम ! अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वे पुद्गलाः लोकवर्तिनः 'प्रविष्टपूर्वाः' तद्भावेन परिणतपूर्वाः, संसारस्थानादित्यात्, न पुनरेककालं सर्वपुद्गलाः 'प्रविष्टाः' तद्भावेन परिणताः, सर्वपुद्गलानां तद्भावेन परिणतौ रत्नप्रभाव्यतिरेकणान्यत्र सर्वत्रापि पुद्गलाभावप्रसक्तेः, न चैतदस्ति, तथाजगत्स्वाभाव्यात् । एवं सर्वासु पृथिवीषु क्रमेण वक्तव्यं यावदधःसप्तम्यां पृथिव्यामिति ॥ 'इमा णं भंते !' इत्यादि, इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी सर्वपुद्गलैः कालक्रमेण 'विजडपुङ्वा' इति परित्यक्तपूर्वा तथैव सर्वैः पुद्गलैरेककालं परित्यक्ता ?, भगवानाह—गौतम ! इयं रत्नप्रभा पृथिवी सर्वपुद्गलैः कालक्रमेण परित्यक्तपूर्वा, संसारस्थानादित्यात्, न पुनः सर्वपुद्गलैरेककालं परित्यक्ता, सर्वपुद्गलैरेककालपरित्यागे तस्याः सर्वथा स्वरूपाभावप्रसक्तेः, न चैतदस्ति, तथाजगत्स्वाभाव्यतः शाश्वतत्वात्, एतच्चानन्तरमेव वक्ष्यति । एवमेकैका पृथिवी क्रमेण तावद्वाच्या यावदधःसप्तमी पृथिवी ॥

इमा णं भंते ! रयणत्पभा पुढवी किं सासया असासया ?, गोयमा ! सिय सासता सिय असासया ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ-सिय सासया सिय असासया ?, गोयमा ! द्ढवड्डयाए सासता, वणणपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं असासता, से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चति-तं च्चेव जाव सिय असासता, एवं जाव अधेसत्तमा ॥ इमा णं भंते ! रयणत्पभापु० कालतो

केचिद्विरं होइ ? गोयमा ! न कयाइ ण आसि ण कयाइ णत्थि ण कयाइ ण भविससति ॥
 सुविं च भवइ य भविससति य शुवा णियया सासया अक्खया अट्ठया अचट्ठिता णिन्ना एवं
 जाव अधेसत्तमा ॥ (सू० ७८)

‘इमा णं भंते !’ इत्यादि, इयं भदन्व । रत्नप्रभा पृथिवी किं शाश्वती अशाश्वती ? भगवानाह—गौतम ! स्यात्—कथञ्चित्कस्यापि
 नयस्याभिप्रायेणेत्यर्थ. शाश्वती, स्यात्—कथञ्चिदशाश्वती ॥ एतदेव सविशेषं जिज्ञासु. पृच्छति—‘से केणट्टेण’मित्यादि, सेशब्दोऽ-
 थशब्दार्थः स च प्रश्ने, केन ‘अर्थेन’ कारणेन भदन्त । एवमुच्यते यथा स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वतीति ? भगवानाह—गौतम ! ‘द्व-
 द्याए’ इत्यादि, द्रव्यार्थतया शाश्वतीति, तत्र द्रव्यं सर्वत्रापि सामान्यमुच्यते, तत्रति—गच्छति तान् तान् पर्यायान् विशेषानिति
 वा द्रव्यमितिव्युत्पत्तेर्द्रव्यमेवार्थः—तात्त्विकः पदार्थो यस्य न तु पर्यायाः स द्रव्यार्थः—द्रव्यमात्रास्त्रित्वप्रतिपादको नयविशेषस्तत्रानो
 द्रव्यार्थता तथा द्रव्यमात्रास्त्रित्वप्रतिपादकनयाभिप्रायेणेतियावत् शाश्वती, द्रव्यार्थिकनयमतपर्यालोचनत्वायामेवंविधस्य रत्नप्रभायाः पृथिव्या
 आकारस्य सदा भावात्, ‘वर्णपर्यायैः’ कृष्णादिभिः ‘गन्धपर्यायैः’ सुरभ्यादिभिः ‘रसपर्यायैः’ तिकादिभिः ‘स्पर्शपर्यायैः’ क्ल-
 ठितत्वादिभिः ‘अशाश्वती’ अतित्या, वेप्रा वर्णादीनां प्रतिक्षणं कियत्कालानन्तरं वाऽन्वयप्रभवानात्, अतादवस्थस्य चानित्यत्वात्, न
 चैवमपि भिन्नाधिकरणे नित्यत्वानित्यत्वे, द्रव्यपर्याययोर्भेदाभेदोपगमात्, अन्यथोभयोरव्यसत्त्वापत्तेः; तथाहि—शक्यते ब्रह्मं पर-
 परिकल्पितं द्रव्यमसत्, पर्यायव्यतिरिक्तत्वात्, कालत्वादिपर्यायशून्यवन्ध्यासुतवत्, तथा परपरिकल्पिताः पर्याया असन्तः; द्रव्य-
 व्यतिरिक्तत्वात्, वन्ध्यासुतगतात्कालत्वादिपर्यायवत्, उक्तञ्च—‘द्रव्यं पर्यायवियुतं, पर्याया द्रव्यवर्जिता. । क्व कदा केन किंरूपा ?’

२ प्रतिपत्तौ
 उद्देशः १
 रत्नप्रभा-
 याः शा-
 श्वतेतरते
 सू० ७८

दृष्टा मानेन केन वा ? ॥ १ ॥” इति कृतं प्रसङ्गेन, विस्तरार्थिना च धर्मसङ्ग्रहणिटीका निरूपणीया । ‘से रेण्ड्रेण’ भित्वाहुपसंहार-
माह, सेशब्दोऽथशब्दार्थः स चात्र वाक्योपन्यासे अथ ‘एतेन’ अनन्तरोदितेन कारणेन गौतम । एवमुच्यते—स्यात् शाश्वती स्याद्-
शाश्वती, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तमी पृथिवी, इह यद् यावत्सप्तमभास्यदं तच्चेत्तावन्तं कालं शश्वद्भवति तदा तदपि
शाश्वतमुच्यते यथा तन्नान्तरेषु ‘आकष्यदुर्गं पुढवी सासया’ इत्यादि, ततः संशयः—किमेवा रत्नप्रभा पृथ्वी सकलकालावस्थायिवया
शाश्वती उतान्यथा यथा तन्नान्तरीयैरुच्यत इति ?, ततस्तदपनोदार्थं पृच्छति—‘इमा णं भंते’ इत्यादि, इयं भदन्त । रत्नप्रभा पृ-
थिवी कालतः ‘कियच्चिरं’ कियन्तं कालं यावद्भवति ?, भगवानाह—गौतम । न कदाचिन्नासीत्, सदैवासीदिति भावः, अनादित्वात्,
तथा न कदाचिन्न भवति, सर्वदैव वर्तमानकालचिन्तायां भवतीति भावः, अत्रापि स एव हेतुः, सदा भ्रात्रादिति, तथा न कदाचिन्न
भवित्यति, भविष्यच्चिन्तायां सर्वदैव भविष्यतीति भावः, अपर्यवसितत्वात् । तदेवं कालत्रयचिन्तायां नास्ति त्वप्रतिषेधं विधाय सन्प्र-
त्यस्ति त्वं प्रतिपादयति—‘भुवि चै’त्यादि, अभूत् भवति भविष्यति च, एवं त्रिकालभावित्वेन ‘भुवा’ भुवत्वादेव ‘नियत्ता’ नियताव-
स्थाना, धर्म्मस्ति कायादिवत्, नियतत्वादेव च शाश्वती, शश्वद्भावः प्रलयाभावात्, शाश्वतत्वादेव च सततगङ्गासिन्धुप्रवाहप्रवृत्तावपि
पद्मपौण्डरीकहृद् इवान्यतरपुद्गलविचटनेऽप्यन्यतरपुद्गलोपचयभावात्, अक्षया अक्षयत्वादेव च अव्यया, मानुषोत्तराद्गहिः समुद्र-
वत्, अव्ययत्वादेव ‘अवस्थिता’ स्वप्रमाणावस्थिता, सूर्यमण्डलादिवत्, एवं सदाऽवस्थानेन चिन्त्यमाना नित्या जीवस्वरूपवत्, यदि-
वा भुवादयः शब्दा इन्द्रशक्रादिवत्पर्यायशब्दा नानादेशजविनेयानुप्रहार्थमुपन्यस्ता इत्यदोषः, एवमेकैका पृथिवी क्रमेण तावद्वक्तव्या
यावदधःसप्तमी ॥ सम्प्रति प्रतिपृथिवीषु (वि) विभागतोऽन्तरं विचिन्तयिषुरिदमाह—

[इमीसे षं भंते ! रयणप्यभाए पुढवीए उवरिल्लानो चरिमंतातो हेडिल्ले चरिमंते एस षं केवतियं अवाधाए अंतरे पणत्ते ? गोयमा ! असिउत्तरं जोयणसतसहससं अवाधाए अंतरे पणत्ते । इमी से षं भंते ! रयण० पु० उवरिल्लानो चरिमंताओ खरसस कंडस्स हेडिल्ले चरिमंते एस षं केवतियं अवाधाए अंतरे पणत्ते ? गोयमा ! सोलस जोयणसहससाहं अवाधाए अंतरे पणत्ते] इमीसे षं भंते ! रयणप्यभाए पुढवीए उवरिल्लानो चरमंताओ रयणसस कंडस्स हेडिल्ले चरिमंते एस षं केवतियं अवाधाए अंतरे पणत्ते ? गोयमा ! एकं जोयणसहससं अवाधाए अंतरे पणत्ते ॥ इमीसे षं भंते ! रयण० पु० उवरिल्लानो चरिमंतातो वहरसस कण्डसस उवरिल्ले चरिमंते एस षं केवतियं अवाधाए अंतरे पणत्ते, ? गोयमा ! एकं जोयणसहससं अवाधाए अंतरे प० ॥ इमीसे षं रयण० पु० उवरिल्लानो चरिमंताओ वहरसस कंडस्स हेडिल्ले चरिमंते एस षं भंते ! केवतियं अवाधाए अंतरे प०?, गोयमा ! दो जोयणसहससाहं इमीसे षं अवाधाए अंतरे पणत्ते, एवं जाव रिडस्स उवरिल्ले पन्नरस जोयणसहससाहं, हेडिल्ले चरिमंते सोलस जोयणसहससाहं ॥ इमीसे षं भंते ! रयणप्य० पु० उवरिल्लानो चरिमंताओ पंकवट्टलसस कंडस्स उवरिल्ले चरिमंते एस षं अवाधाए केवतियं अंतरे पणत्ते?, गोयमा ! सोलस जोयणसहससाहं अवाधाए अंतरे पणत्ते । हेडिल्ले चरिमंते एकं जोयणसयसहससं आववट्टलसस उवरि एकं जोयणसयसहससं हेडिल्ले

३ प्रतिपत्ती

उद्देशः १

काण्डा-

द्यन्तरं

सू० ७९

चरिमंते असीउत्तरं जोयणसयसहस्सं । घणोदहि उवरिल्ले असिउत्तरजोयणसयसहस्सं हेडिल्ले
 चरिमंते दो जोयणसयसहस्साहं । इमीसे णं भंते ! रयण० पुढ० घणवातस्स उवरिल्ले चरिमंते
 दो जोयणसयसहस्साहं । हेडिल्ले चरिमंते असंखेज्जाहं जोयणसयसहस्साहं । इमीसे णं भंते !
 रयण० पु० तणुवातस्स उवरिल्ले चरिमंते असंखेज्जाहं अबाधाए अंतरे हेडि-
 छेवि असंखेज्जाहं जोयणसयसहस्साहं, एवं ओवासंतरेवि ॥ दोच्चाए णं भंते ! पुढवीए उवरि-
 ज्ञातो चरिमंताओ हेडिल्ले चरिमंते एस णं केवतियं अबाधाए अंतरे पणत्ते?, गोयमा ! बन्ती-
 सुत्तरं जोयणसयसहस्सं अबाहाए अंतरे पणत्ते । सक्करप्प० पु० उवरि घणोदधिसस्स हेडिल्ले
 चरिमंते बावणुत्तरं जोयणसयसहस्सं अबाधाए । घणवातस्स असंखेज्जाहं जोयणसयसह-
 स्साहं पणत्ताहं । एवं जाव उवासंतरस्सवि जावऽधेसत्तमाए, णवरं जीसे जं बाहल्लं तेण घणो-
 दधी संबधेतव्वो बुद्धीए । सक्करप्पभाए अणुसारेणं घणोदहिसहित्ताणं इमं पमाणं ॥ तच्चा-
 ए णं भंते ! अडयालीसुत्तरं जोयणसतसहस्सं । पंकप्पभाए पुढवीए चत्तालीसुत्तरं जोयणसय-
 सहस्सं । धूमप्पभाए पु० अड्ढतीसुत्तरं जोयणसतसहस्सं । तमाए पु० उत्तीसुत्तरं जोयणसत-
 सहस्सं । अधेसत्तमाए पु० अड्ढावीसुत्तरं जोयणसतसहस्सं जाव अधेसत्तमाए । एस णं भंते !

पुढवीए उवरिह्ज्जानो चरिमंतानो उवासंतररस हेडिह्ले चरिमंते केवतियं अवाथाए अंतरे पणस्से?,

गीयमा! असंखेज्जाइं जीयणसयसहरसाइं अवाथाए अंतरे पणत्ते ॥ (सू० ७९)

‘इमीसे षं भंते!’ इत्यादि, अस्या भदन्त । रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्य प्रथमस्य स्वरकाण्डस्य विभागस्य ‘उवरिह्जात्’ इति उपरितनाश्वरमान्तात्परतो योऽधस्तनः ‘चरमान्तः’ चरमपर्यन्तः ‘एस ण’मिति एवत्, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, भन्तरं ‘कियत्’ कियथोजनप्रमाणम् ‘अवाधया’ अन्तरत्वव्याघावरूपया प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम । ‘एकं योजनसहस्रम्’ एकं योजनसहस्रप्रमाणमन्तरं प्रज्ञप्तम् ॥ ‘इमीसे ण’मित्यादि, अस्या भदन्त । रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्योपरितनाश्वरमान्तात्परतो यो वज्रकाण्डस्योपरितनश्वरमान्त एवदन्तरं ‘कियत्’ किंप्रमाणमवाधया प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम । एकं योजनसहस्रमवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तं, रत्नकाण्डाधस्तनचरमान्तस्य वज्रकाण्डोपरितनचरमान्तस्य च परस्परसंलग्नतया उभयत्रापि तुल्यप्रमाणत्वभावात् ॥ ‘इमीसे ण’मित्यादि, अस्या भदन्त । रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्योपरितनाश्वरमान्ताद् वज्रकाण्डस्य योऽधस्तनश्वरमान्तः एतदन्तरं कियद् अवाधया प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम । द्वे योजनसहस्रे अवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तं, एवं काण्डे काण्डे द्वौ द्वावालापकौ वक्तव्यौ, काण्डस्य वाधस्तने चरमान्ते चिन्त्यमाने योजनसहस्रपरिवृद्धिः कर्तव्या यावद् रिष्टस्य काण्डस्याधस्तने चरमान्ते चिन्त्यमाने योऽश योजनसहस्राणि अवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तमिति वक्तव्यम् ॥ ‘इमीसे ण’मित्यादि, अस्या भदन्त । रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्योपरितननाश्वरमान्तात्परतो यः पङ्कवहुलस्य काण्डस्योपरितनश्वरमान्तः एतत् ‘कियत्’ किंप्रमाणमवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम । योऽश योजनसहस्राणि अवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तम् । ‘इमीसे ण’मित्यादि, तस्यैव पङ्कवहुलस्य काण्डस्याधस्तनश्वरमान्त एकं यो-

जनशतसहस्रमवाधयाऽन्तरं प्रह्वसं । 'इमीसे ण'मित्यादि, अस्य भदन्त । रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्योपरितनाम्बरमान्तात्परतो-
ऽव्वहुलस्य काण्डस्य य उपरितनम्बरमान्त एतदन्तरं कियद् अवाधया प्रह्वसम् ? , भगवानाह—गौतम । एकं योजनशतसहस्रमवाधया-
ऽन्तरं प्रह्वसं । 'इमीसे ण'मित्यादि, अस्या भदन्त । रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नकाण्डस्योपरितनाम्बरमान्तात्परतोऽव्वहुलस्य काण्डस्य
योऽधस्तन्म्बरमान्त एतदन्तरं कियद् अवाधया प्रह्वसम् ? , भगवानाह—गौतम । अशीत्युत्तरं योजनशतसहस्रम् । यन्नोद्देशेपरितने
चरमान्ते पृष्ठे एतदेव निर्वचनमशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रम्, अधस्तने पृष्ठे इदं निर्वचनं—द्वे योजनशतसहस्रे अवाधयाऽन्तरं प्रह्वसम् ।
धनवातस्योपरितने चरमान्ते पृष्ठे इदमेव निर्वचनं, धनोद्देश्यधस्तनचरमान्तस्य धनवातोपरितनचरमान्तस्य च परस्परं संक्रमत्वात् ।
धनवातस्याधस्तने चरमान्ते पृष्ठे एतन्निर्वचनम्—असह्येयानि योजनशतसहस्राण्यवाधयाऽन्तरं प्रह्वसम् । एवं तनुवातस्योपरितने चर-
मान्ते अधस्तने चरमान्ते अवकाशान्तरस्याप्युपरितनेऽधस्तनं च चरमान्ते इत्थमेव निर्वचनं वक्तव्यम्, असह्येयानि योजनशतस-
हस्राण्यवाधयाऽन्तरं प्रह्वसमिति, सूत्रपाठस्तु प्रत्येकं सर्वत्रापि पूर्वोक्तसारेण स्वयं परिभाषनीयः सुगमत्वात् ॥ 'दोच्चाए णं' इत्यादि,
द्वितीयस्या भदन्त । पृथिव्या उपरितनाम्बरमान्तात्परतो योऽधस्तनम्बरमान्त एतत् 'कियत्' किंप्रमाणमवाधयाऽन्तरं प्रह्वसम् ? , भग-
वानाह—गौतम । 'द्वान्निशदुत्तरं' द्वान्निशतसहस्राधिकं योजनशतसहस्रमवाधयाऽन्तरं प्रह्वसम् । धनोद्देशेपरितने चरमान्ते पृष्ठे एत-
देव निर्वचनं द्वान्निशदुत्तर योजनशतसहस्रम्, अधस्तने चरमान्ते पृष्ठे इदं निर्वचनं—द्विपञ्चाशदुत्तरं योजनशतसहस्रम् । एतदेव
धनवातस्योपरितनचरमान्तपृच्छायामपि, धनवातस्याधस्तनचरमान्तपृच्छायां तनुवातावकाशान्तरयोरुपरितनाधस्तनचरमान्तपृच्छासु
च यथा रत्नप्रभायां तश्चा वक्तव्यम्, असह्येयानि योजनशतसहस्राण्यवाधयाऽन्तरं प्रह्वसमिति वक्तव्यमिति भावः ॥ 'तच्चाए णं

भंते ! इत्यादि, तृतीयस्या भदन्त ! पृथिव्या उपरितनाञ्चरमान्ताद् अधस्तनञ्चरमान्त एतदन्तरं किमद् अवाधया प्रज्ञसम् ? , भग-
वानाह—गौतम ! अष्टाविंशत्युत्तरं शत(सहस्र)म्—अष्टाविंशतिसहस्राधिकं योजनशतसहस्रमवाधयाऽन्तरं प्रज्ञसम् । एतदेव धनोदधेरुपरितन-
चरमान्तपृच्छायामपि निर्वचनम् । अधस्तनचरमान्तपृच्छायामष्टाचत्वारिंशदुत्तरं योजनशतसहस्रमवाधयाऽन्तरं प्रज्ञसमिति वक्त-
व्यम् । एतदेव धनवातस्योपरितनचरमान्तपृच्छायामपि । अधस्तनचरमान्तपृच्छायां तनुवातावकाशान्तरयोरुपरितनाधस्तनचरमा-
न्तपृच्छासु च यथा रत्नप्रभायां तथा वक्तव्यम् । एवं चतुर्थपञ्चमषष्ठसप्तमपृथिवीविषयाणि सूत्राण्यपि भावनीयानि ॥

इमा षं भंते ! रयणप्यभा पुढवी दीचं पुढविं पणिहाय वाहल्लेणं किं तुल्ला विसेसाहिया संखे-
ज्जगुणा ? वित्थरेणं किं तुल्ला विसेसहीणा संखेज्जगुणहीणा ? , गोयमा ! इमा षं रयण० पु० दीचं पु-
ढवीं पणिहाय वाहल्लेणं नो तुल्ला विसेसाहिया नो संखेज्जगुणा, वित्थरेणं नो तुल्ला विसेसहीणा
णो संखेज्जगुणहीणा । दोच्चा षं भंते ! पुढवी तचं पुढविं पणिहाय वाहल्लेणं किं तुल्ला ? एवं चैव
भाणितव्वं । एवं तच्चा चउत्थी पंचमी छट्ठी । छट्ठी षं भंते ! पुढवी सत्तमं पुढविं पणिहाय वाह-
ल्लेणं किं तुल्ला विसेसाहिया संखेज्जगुणा ? , एवं चैव भाणियव्वं । सेवं भंते ! २ । नेरइयउद्देसओ
पढसो ॥ (सू० ८०)

‘इमा षं भंते !’ इत्यादि, इयं भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवी द्वितीया पृथिवीं शर्कराप्रभां ‘प्रणिधाय’ आश्रित्य ‘वाहल्लेयेन’ पिण्डभा-
वेन किं तुल्या विशेषाधिका सहस्रेयगुणा ? , वाहल्लेयमधिकल्लेद प्रश्नत्रयम्, ननु एका अशीत्युत्तरयोजनलक्षमाना अपरा द्वात्रिंशदु-

तरयोजनलक्षमानेत्युक्तं ततस्तदर्थान्वगमे सत्युक्तलक्षणं प्रश्नत्रयमयुक्तं, विशेषाधिकेति स्वयमेवार्थपरिज्ञानात्, सत्यमेवत्, केवलं श्प्र-
 श्नोऽयं तदन्यमोहापोहार्यः, एतदपि कथमवसीयते ? इति चेत्स्वावबोधाय प्रश्नान्तरोपन्यासात्, तथा चाह—विस्तरेण—विष्कम्भेन
 किं ? तुल्या विशेषहीना सङ्ख्येयगुणहीना ? इति, भगवानाह—गौतम ! इयं रत्नप्रभा पृथिवी द्वितीयां शर्कराप्रभापृथिवीं प्रणिधाय बाहल्येन
 न [च] तुल्या किन्तु विशेषाधिका नापि सङ्ख्येयगुणा, कथमेतदेवम् ? इति चेदुच्यते—इह रत्नप्रभा पृथिवी अशीत्युत्तरयोजनलक्षमाना,
 शर्कराप्रभा द्वात्रिंशदुत्तरयोजनलक्षमाना, तदत्रान्तरमष्टाचत्वारिंशद् योजनसहस्राणि ततो विशेषाधिका घटते न तुल्या नापि सङ्ख्ये-
 यगुणा, विस्तरेण न तुल्या किन्तु विशेषहीना नापि सङ्ख्येयगुणहीना, प्रदेशादिवृद्ध्या प्रवर्द्धमाने तावति क्षेत्रे शर्कराप्रभाया एवं [च]
 वृद्धिसम्भवात्, एवं सर्वत्र भावनीयम् ॥ [तृतीयप्रतिपत्तौ समाप्तः प्रथमोद्देशकः, साम्प्रतं द्वितीयः प्रारभ्यते, तस्य चेदमादिसूत्रम्—]
 सम्प्रति कस्या पृथिव्यां कस्मिन् प्रदेशे नरकावासाः ? इत्येतत्प्रतिपादनार्थं प्रथमं तावद्विदमाह—

कह षं भंते ! पुढवीओ पणत्ताओ?, गोयमा ! सत्त पुढवीओ पणत्ताओ, नंजहा-रयणप्पभा
 जाव अहेसत्तमा ॥ इमीसे षं रयणप्प० पु० असीत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाय उवरिं केव-
 त्तियं ओगाहित्ता हेट्ठा केवइयं वज्जित्ता मज्झे केवत्तिण्ण केवत्तिया निरयावासससयसहस्सा प-
 णत्ता?, गोयमा ! इमीसे षं रयण० पु० असीत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाय उवरि एणं
 जोयणसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठावि एणं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अडसत्तरी जोयणसयस-
 हस्सा, एत्थ षं रयणप्पभाए पु० नेरइयाणं तीसं निरयावाससयसहस्साइं भवंत्तिमक्खाया ॥

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ १०२ ॥

ते षं णरगा अंतो वट्टा वार्हि चउरंसा जाव असुभा णरएसु वेयणा, एवं एएणं अभिल्लावेणं उव-
जुंजिऊण भाणियव्वं टाणपयाणुसारेणं, जत्थ जं वाहल्लं जत्थ जत्तिया वा नरयावाससयस-
हरसा जाव अहेसत्तमाए पुढवीए, अहेसत्तमाए मज्झिमं केवत्तिए कति अणुत्तरा महइ महा-
लता महाणिरया पणत्ता एवं पुच्छित्तव्वं वागरेयव्वंपि तहेव ॥ (सू० ८१)

‘कइ षं भंते !’ इत्यादि, कति भदन्त । पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः ? इति, विशेषाभिधानार्थमेतदभिहितम्, उक्तञ्च—“पूर्वमणियंपि जं
पुण भन्नइ तत्थ कारणं अत्थि । पडिसेहो य अणुणा कारण(हिंउ)वित्तेसोवलंभो वा ॥ १ ॥” भगवानाह—गौतम ! सप्त पृथिव्यः प्र-
ज्ञप्ताः, तद्यथा—रत्नप्रभा यावत्तमस्तमप्रभा ॥ ‘इमीसे ण’मित्यादि, अस्या भदन्त । रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरि ‘क्रियत्’ क्रियमाणम-
वगाह्य—उपरितनभागात् कियद् अतिक्रम्येत्यर्थः अथस्तात् ‘क्रियत्’ क्रियमाणं वर्जयित्वा मध्ये ‘क्रियति’ क्रियमाणे कियन्ति नर-
कावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रवाहृत्याया उपर्येकं यो-
जनसहस्रमवगाह्याथस्तादेकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा ‘मध्ये’ मध्यभागे ‘अट्टससत्तुत्तरे’ अट्टसप्ततिसहस्राधिके योजनशतसहस्रे ‘अन्न’
एतस्मिन् रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां योग्याति त्रिंशत्नरकावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि भवन्तीत्याख्यातं मया शेषैश्च तीर्थकृत्त्रिः, अनेन
सर्वतीर्थकृतामविसंवादिवचनता प्रवेदिता ॥ ‘ते षं नरगा’ इत्यादि, ते नरका ‘अन्तः’ मध्यभागे ‘वृत्ताः’ वृत्ताकाराः ‘वहिः’ वहिर्भागे
‘चतुरस्राः’ चतुरस्राकाराः, इदं च पीठोपरिवर्तिन मध्यभागमधिकृत्य प्रोच्यते, सकलपीठाद्यपेक्षया तु आबलिकाप्रविष्टा वृत्तत्र्यस्रन्न-

१ पूर्वमणितमपि यद् पुनर्भष्यते तत्र कारणमस्ति । प्रतिषेधोऽनुज्ञा कारणविशेषोपलम्भाच्च ॥ १ ॥

३ प्रतिपत्तौ

उद्देशः १

नरकावा-

सस्थानं

सू० ८१

॥ १०२ ॥

तुरससंस्थानाः पुष्पावकीर्णान्तु नानासंस्थानाः प्रतिपत्तव्याः, एतच्चापे स्वयमेव वदन्ति, “अहे सुरपसंठाणसंठियां” इति, ‘अधः’
 भूमिवले क्षुरप्रस्येव—प्रहरणविशेषस्य (इव) यत् संस्थानम्—आकारविशेषस्तीक्ष्णतालक्षणस्तेन संस्थिताः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, तथाहि—वेपु
 नरकावासेषु भूमिवले मसृणत्वाभावतः शर्करिले पादेषु न्यस्यमानेषु अर्करामात्रसंस्पर्शेऽपि क्षुरश्रेणेव पादाः कृत्यन्ते, तथा “निचिंधयार-
 तमसा” नित्यान्यकाराः उद्द्योताभावतो यत्तमस्तेन—तमसा नित्यं—सर्वकालमन्यकारो येषु ते नित्यान्यकाराः, तत्रापवरकादिष्वपि
 तमोऽन्यकारोऽस्ति केवलं स वाहिः सूर्यप्रकाशो मन्दतमो भवति नरकेषु तु तीर्थकरजन्मदीक्षादिकालव्यतिरेकेणान्यदा सर्वकालमप्यु-
 द्योतलेशस्याप्यभावतो जात्यन्धस्येव मेघच्छन्नकालार्द्धरात्र इवातीव वहलतरो भवति, तत्र उक्तं तमसानित्यान्यकाराः, तमश्च तत्र
 सदाऽवस्थितमुद्द्योतकारिणामभावात्, तथा चाह—“ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसपहा” व्यपगत.—परिश्रष्टो ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्र-
 रूपाणाम् उपलक्षणमेतत्तारारूपाणां च ज्योतिष्काणा पन्था—मार्गो यत्र ते व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः, तथा “मेयवसा-
 पूयरुहिरमंसचिक्खिल्लित्ताणुलेवणतला” इति स्वभावत. संपन्नैर्मेदोवसापूतिरुधिरमासैर्याश्चिक्खिल्लः—कर्दमस्तेन लिप्तम्—उप-
 दिग्गम् अनुलेपनेन—सकल्लिप्तस्य—पुनः पुनरुपलेपनेन तलं—भूमिका येषां ते मेदोवशापूतिरुधिरमांसचिक्खिल्लित्तानुलेपनतला अत्र
 एवाञ्चयः—अपवित्रा वीभत्सा दर्शनेऽच्यतिजुगुप्सोत्पत्तेः परमदुरभिगन्थाः—सुतगवादिकदेवरेभ्योऽप्यतीवानिष्टदुरभिगन्थाः, “का-
 ऊअगणिवत्ताभा” इति लोहे धन्यमाने यादक् कपोतो—बहुकृष्णरूपोऽग्नेर्वर्णः, किमुक्तं भवति ?—यादशी बहुकृष्णवर्णरूपोऽग्निज्वाला
 विनिर्गच्छतीति, तादशी आभा—वर्णस्वरूपं येषां ते कपोताग्निवर्णाभाः, तथा कर्कश.—अतिदुस्सहोऽसिपन्नस्येव स्पर्शो येषां ते
 कर्कशस्पर्शाः, अत्र एव ‘दुरहियासा’ इति दुःखेनाप्यासन्ते—सह्यन्ते इति दुरप्यासा, अशुभा दर्शानतो नरकाः, तथा गन्ध-

रससर्वाशब्दैरनुभा—अतीवासातरुपा नरकेषु वेदता । एवं सर्वास्यपि पृथिवीप्वालापको वक्तव्यः, स वैवम्—“सकल्पभाए षं भते । पुढवीए वतीसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहझाए उवरिं केवइयं ओगाहिता हेट्टा केवइयं वज्जेता मज्झे चेव केवइए केवइया णिरयावाससयसहस्सा पणत्ता ?, गोयमा ! सकल्पभाए षं पुढवीए वतीसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहझाए उवरिं एगं जो- यणसहस्समोगाहिता हेट्टा एगं जोयणसहस्सं वज्जेता मज्झे तीसुत्तरजोयणसयसहस्से एरथ षं सकल्पभापुढविनेरइयाणं पण- वीसा नरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खवायं, ते षं णरगा अंतो वट्टा जाव असुभा नरएसु वेयणा । धालुयप्पभाए षं भते ! पुढवीए अट्टावीसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहझाए उवरिं केवइयं ओगाहिता हेट्टा केवइयं वज्जेता मज्झे केवइए केवइया निर- यावाससयसहस्सा पणत्ता ?, गोयमा ! धालुयप्पभाए पुढवीए अट्टावीसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहझाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओ- गाहिता हेट्टं एगं जोयणसहस्सं वज्जेता, मज्झे उन्वीसुत्तरे जोयणसयसहस्से एरथ षं धालुयप्पभापुढविनेरइयाणं पणरस निरया- वाससयसहस्सा भवन्तीति मक्खवायं, ते षं नरगा जाव असुभा नरगेषु वेयणा । पंकप्पभाए षं भते ! पुढवीए वीसुत्तरजोयणसयसह- स्सवाहझाए उवरिं केवइयं ओगाहिता हेट्टा केवइयं वज्जेता मज्झे केवइए केवइया निरयावाससयसहस्सा पणत्ता ?, गोयमा ! पंकप्प- भाए षं पुढवीए वीसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहझाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहिता हिट्टावि एगं जोयणसहस्सं वज्जेता मज्झे अट्टारसुत्तरे जोयणसयसहस्से, एरथ षं पंकप्पभा पुढविणेरइयाणं दस निरयावाससयसहस्सा निरयावासा भवंतीति मक्खवायं, ते षं णरगा जाव असुभा नरगेषु वेयणा । धूसप्पभाए षं भते ! पुढवीए अट्टारसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहझाए उवरिं केवइयं ओगाहिता, हेट्टा केवइय वज्जेता मज्झे केवइए केवइया निरयावाससयसहस्सा पणत्ता ?, गोयमा ! धूसप्पभाए षं पुढवीए अट्टारसुत्तरजोयणसयसह-

स्वबाह्लाए उवरि एगं जोयणसहस्समोगाहेत्ता हेट्ठा एगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे सोलसुत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं धूमप्प-
 भापुढविनेरइयाणं तिन्नि नेरइयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं परगा अंतो वट्टा जाव असुभा नरगोसु वेयणा इति, [प्रन्था-
 प्रम् ३०००] । तमप्पभाए णं भंते । पुढवीए सोलसुत्तरजोयणसयसहस्सबाह्लाए उवरि केवतियं ओगाहेत्ता हेट्ठा केवतियं वज्जेत्ता
 मज्झे केवतिए केवतिया नरगावाससयसहस्सा पणत्ता ?, गोयमा । तमप्पभाए णं पुढवीए सोलसुत्तरजोयणसयसहस्सबाह्लाए उवरि
 एगं जोयणसहस्समोगाहेत्ता हेट्ठा एगं जोयणसयसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे चोइसुत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थ णं तमापुढविनेरइयाणं एगे
 पंचूणे नरगावाससयसहस्से भवन्तीति मक्खायं, ते णं परगा अंतो वट्टा जाव असुभा नरगोसु वेयणा । अहेसत्तमाए णं भंते । पुढवीए
 अट्टोत्तरजोयणसयसहस्सबाह्लाए उवरि केवइयं ओगाहेत्ता हेट्ठा केवइयं वज्जेत्ता मज्झे केवइए केवइया अणुत्तरा महइमहालया महा-
 नरगावासा पणत्ता ?, गोयमा ! अहेसत्तमाए पुढवीए अट्टोत्तरजोयणसयसहस्सबाह्लाए उवरि अद्धतेवण्णं जोयणसहस्साइं ओगाहेत्ता
 हेट्ठावि अद्धतेवण्णं जोयणसहस्साइं वज्जिता मज्झे तिसु जोयणसहस्सेसु एत्थ णं अहेसत्तमपुढविनेरइयाणं पंच अणुत्तरा महइमहा-
 लया महानिरया पणत्ता, तंजहा—काले महाकाले रोरए महारोरए मज्झे अप्पइट्टाणे, ते णं महानरगा अंतो वट्टा जाव असुभा महा-
 नरगोसु वेयणा” इति । इदं च सकलमपि सूत्रं सुगमं, तत्र बाह्यपरिमाणनरकावासयोग्यमध्यभागपरिमाणनरकावाससङ्ख्यानानामिमाः
 सङ्ग्रहणिगाथाः—“आसीयं वत्तीसं अट्टवीसं तहेव वीसं च । अट्टारस सोलसगं अट्टोत्तरमेव हेट्ठिमया ॥ १ ॥ अट्टोत्तरं च तीसं
 छट्ठीसं चैव सयसहस्सं तु । अट्टारस सोलसगं चोइसमहियं तु छट्ठीए ॥ २ ॥ अद्धतिवण्णसहस्सा उवरिमहे वज्जिऊण तो भणिया ।

मञ्जे विसु सहस्सेषु ह्येति निरया तमवमाए ॥ ३ ॥ तीसा य पणवीसा पणरस दस चैव सयसहस्साहं । लिन्नि य पंचूणेगं पंचेव अणुत्तरा निरया ॥ ४ ॥” पाठसिद्धाः ॥ सम्प्रति नरकावाससंस्थानप्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे षं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरका किंसेठिया पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तंजहा—आवलियपविट्ठा य आवलियवाहिरा य, तत्थ षं जे ते आवलियपविट्ठा ते तिविहा पणत्ता, तंजहा—वट्ठा तंसा च्चरंसा, तत्थ षं जे ते आवलियवाहिरा ते णाणासंठाणसेठिया पणत्ता, तंजहा—अयकोट्टसेठिता पिट्ठपयणगसेठिता कंझसेठिता लोहीसेठिता कडाहसेठिता थालीसेठिता पिहङ्गसेठिता किमियडसेठिता किन्नपुङ्गसेठिया उडवसेठिया सुरवसेठिता सुयंगसेठिया नंदिसुयंगसेठिया आलिंगकसेठिता सुयोससेठिया दहरयसेठिता पणवसेठिया पडहसेठिया भेरिसेठिया झल्लरीसेठिया कुतुंवकसेठिया नालिसेठिया, एवं जाव तमाए ॥ अहेसत्तमाए षं भंते ! पुढवीए णरका किंसेठिता पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तंजहा—वट्ठे य तंसा य ॥ इमीसे षं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नरका केवतियं वाहल्लेणं पणत्ता ?, गोयमा ! तिण्णि जोयणसहस्साहं वाहल्लेणं पणत्ता, तंजहा—हेट्ठा घणा सहस्सं मज्झे झुसिरा सहस्सं उट्ठिं संकुइया सहस्सं, एवं जाव अहेसत्तमाए ॥ इमीसेणं भंते ! रयणप्प० पु० नरणा केवतियं आयामविकखंभेणं केवइयं परिकखेवेणं पणत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पणत्ता,

इ प्रतिपत्तौ
उद्देशः १
नरकावा-
सानां सं-
स्थानं त-
द्वाहल्यं च
सू० ८२

नंजहा—संखेज्जवित्थडा य असंखेज्जवित्थडा य, तत्थ णं जे ते संखेज्जवित्थडा ते णं संखेज्जाइं जोय-
णसहस्साइं आयामविकखंभेणं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिकखेवेणं पणत्ता तत्थ णं जे ते असं-
खेज्जवित्थडा ते णं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविकखंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं
परिकखेवेणं पणत्ता, एवं जाव तमाए, अहेसत्तमाए णं भंते ! तुच्छा, गोयमा ! दुविहा पणत्ता,
नंजहा—संखेज्जवित्थडे य असंखेज्जवित्थडा य, तत्थ णं जे ते संखेज्जवित्थडे से णं एकं जो-
यणसयसहस्सं आयामविकखंभेणं तिन्नि जोयणसयसहस्साइं सोलस सहस्साइं दोन्नि य सत्ता-
वीसे जोयणसए तिन्नि कोसे य अट्ठावीसं च धणुसतं तेरस य अंगुलाइं अद्धंगुलयं च किंचिवि-
सेसाधिए परिकखेवेणं पणत्ता, तत्थ णं जे ते असंखेज्जवित्थडा ते णं असंखेज्जाइं जोयणसयस-
हस्साइं आयामविकखंभेणं असंखेज्जाइं जाव परिकखेवेणं पणत्ता (सू० ८२)

‘इमीसे णं भंते’ ! इत्यादि, अस्यां भदन्त । रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः किमिव संस्थिताः प्रज्ञप्ताः ? , भगवानाह—
गौतम । नरका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—आवलिकाप्रविष्टाश्च आवलिकावाह्याश्च, चशब्दादुभयेपामप्यशुभतातुल्यतारसूचकौ, आव-
लिकाप्रविष्टा नामाष्टासु दिक्षु समश्रेण्यवस्थिताः, आवलिकासु—श्रेणिषु प्रविष्टा—व्यवस्थिता आवलिकाप्रविष्टाः, ते संस्थानमधिकृत्य त्रि-
विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—वृत्ताख्यसाश्वतुरक्षाः, तत्र ये ते आवलिकावाह्यास्ते नानासंस्थानसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अयःकोष्ठो—
लोहमयः कोष्ठस्तद्वत्स्थिता अयःकोष्ठसंस्थिताः, ‘पिडपयणगसंठिया’ इति यत्र सुरासंधानाय पिष्टं पच्यते तत्पिष्टपचनकं तद्व-

त्संस्थिता. 'पिष्टपयणगसंठिया' अत्र सद्ब्रह्मणिगाथे—'अथकोटुपिष्टपयणगकंद्दलोहीकडाहसंठाणा । धाली पिह्दना क्रिण्(ग) ष्टए सुरवे सुयगे य ॥ १ ॥ नंदिसुहंगे आलिग सुयोसे ददरे य पणवे य । पढ्दग्राक्षहरिभेरीकुचुंगनाहिसंठाणा ॥ २ ॥' कण्डुः—पाकस्थानं लोहीकटाहौ प्रतीतौ तद्वत्संस्थानाः स्याली-उपा पिह्दं-यत्र प्रभूतजनयोगं धान्य पच्यते ष्टजः-वापसाश्रमो सुरजो-मर्दलविशेषः नन्दीसुदङ्गो-द्वादशविधसूर्यान्तर्गतो सुदङ्गः, स च द्विधा, तद्यथा-मुकुन्दो मर्दलश्च, तत्रोपरि सङ्गुचितोऽधो विस्तीर्णो म-कुन्दः उपर्यधश्च समो मर्दलः आलिङ्गो-मृन्मयो सुरजः सुयोपो-देवलोकाप्रसिद्धो षण्टाविदोप आतोद्यविशेषो वा दर्दरो-वाद्य-विशेषः पणवो-भाण्डाना पढ्दः पढ्दः-प्रतीतः, भेरी-दृष्या, क्षहरी-चर्मोवनद्धा विस्तीर्णवलयपाकारा, कुस्तुम्यकः-संप्रदायगम्यः; नाडी-षट्टिका, एवं शेषास्वपि पृथिवीषु तावद्वक्तव्यं यावत्पष्ठयां, सूत्रपाठोऽत्येवम्—'सफारपभाए णं भंते ! पुढवीए नरका किसं-ठिया पन्नत्ता ? गोयमा । दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-आवलिकापविट्टा य आवलियावाहिरा य' इत्यादि ॥ अथ.सप्तमीविषयं सूत्रं साक्षादुपदर्शयति—'अहेसत्तमाए णं भंते !' इत्यादि, अथःसप्तम्या भदन्त । पृथिव्या नरका. 'किसंस्थिताः' किमिव सस्थिताः प्रज्ञासाः ? भगवानाह-गौतम । द्विविधाः प्रज्ञासाः, तद्यथा—'वहे य तंसा य' इति, अथ.सप्तम्या हि पृथिव्यां नरका आवलिकापविट्टा एव न आवलिकावाह्या, आवलिकापविट्टा अपि पश्च, नाधिकाः, तत्र मध्येऽप्रतिष्ठानाभिधानो नरकेन्द्रो धृत्तः, सर्वेषामपि नरके-न्द्राणा हृत्तत्वात्, शेषास्तु चत्वारः पूर्वादिसु दिक्षु, ते च त्र्यसाः, तत उत्कं वृत्तश्च त्र्यसाश्च ॥ सम्प्रति नरकावासाना वाहृत्यप्रतिपाद-नार्थमाह—'इमीसे ण'मित्यादि, अस्यां भदन्त । रत्नप्रभायां पृथिव्या नरका. किमद्वाहृत्येन-वहृत्यस्य भावो बाहृत्य-पिण्डभाव उत्सेध इत्यर्थः तेन प्रज्ञासाः ? भगवानाह-गौतम । त्रीणि योजनसहस्राणि वाहृत्येन प्रज्ञासाः, तद्यथा-अपस्तने पादपीठे घना-निश्चिताः

३ प्रतिपत्तौ
उर्देशः १
नरकावा-
सानां सं-
स्थानं त-
द्वाहृत्यं च
सू० ८२

सहस्रं—योजनसहस्रं, मध्ये—पीठस्योपरि मध्यभागे सुधिराः सहस्रं—योजनसहस्रं, तत 'उत्पि'ति उपरि सङ्कुचिताः शिखराकृत्या स-
 क्त्रोचसुपगता योजनसहस्रं, तत एवं सर्वसङ्घयया नरकावासानां त्रीणि योजनसहस्राणि वाहयतो भवन्ति, एवं पृथिव्यां पृथिव्यां
 तावद्वक्तव्यं यावदध.सप्तम्यां, तथा चोक्तमन्यत्रापि—हेड्डा यणा सहस्रं उत्पि संकोचतो सहस्रं तु । मञ्जे सहस्र सुसिरा तिस्रिं
 सहस्रसुसिरा नरया ॥ १ ॥” सम्प्रति नरकावासानामायामविक्रमभ्रप्रतिपादनार्थमाह—‘इमीसे णं भंते!’ इत्यादि, अस्यां भदन्त !
 रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः किंप्रमाणमायामविक्रमभ्रेन, समाहारो इन्द्रस्तेनायामविक्रमभाभ्यामित्यर्थः, कियत् ‘परिक्षेपेण’ परि-
 रयेण प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—सङ्घेयविस्तृताश्च असङ्घेयविस्तृताश्च, सङ्घेययोजनप्रमाणं विस्तृतं—
 विस्तरो येषां ते सङ्घेयविस्तृताः, एवमसङ्घेयं विस्तृतं येषां ते असङ्घेयविस्तृताः, चशब्दौ स्वगतानेकसङ्घ्याभेदप्रकाशनपरौ, तत्र ये
 ते सङ्घेयविस्तृतास्ते सङ्घेयानि योजनसहस्राणि आयामविक्रमभ्रेन सङ्घेयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण, तत्र ये तेऽसङ्घेयविस्तृता-
 स्तेऽसङ्घेयानि योजनसहस्राण्यायामविक्रमभ्रेन असङ्घेयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तानि, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं याव-
 त्पृष्ठी पृथिवी, सूत्रपाठस्त्वेवम्—सकारणप्रभाए णं भन्ते । पुढवीए नरगा केवइयं आयामविक्रयंभेणं केवइयं परिरयेणं पण्णत्ता ?, गोयमा ।
 दुविहा पण्णत्ता, तंजहा—संखेज्जवित्थडा य, असंखेज्जवित्थडा य” इत्यादि ॥ ‘अहेसत्तमाए णं भंते!’ इत्यादि, अथःसप्तम्यां भदन्त !
 पृथिव्यां नरकाः कियदायामविक्रमभ्रेन कियत्परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—सङ्घेयविस्तृत एकः,
 स चाप्रतिष्ठानाभिधानो नरकेन्द्रकोऽवसातव्यः, असङ्घेयविस्तृताः शेषाश्चत्वारः, तत्र योऽसौ सङ्घेयविस्तृतोऽप्रतिष्ठानाभिधानो नर-
 केन्द्रकः स एकं योजनशतसहस्रमायामविक्रमभ्रेन त्रीणि योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे योजनशते सप्तविंशत्यधिके त्रयः

कोशा अष्टाविंशं धनुःशतं त्रयोदश अङ्गुलानि अर्द्धाङ्गुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तम्, इदं च परिक्षेपपरिमाणं गणितभावनाया जन्मद्वीपपरिक्षेपपरिमाणवद्भावनीय, तत्र ये ते शेषाश्चत्वारोऽसहस्रेयविवृतास्तेऽसहस्रेयानि योजनसहस्राण्यायामविक्रमभेनासहस्रेयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तानि ॥ सन्धति नरकावासाता वर्णप्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे षं भंते ! रयणप्यभाए पुढवीए नेरया केरिसया वणणेणं पणत्ता ? गोयमा ! काला कालावभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणया परमकिण्हा वणणेणं पणत्ता, एवं जाव अर्धे-
सत्तमाए ॥ इमीसे षं भंते ! रयणप्यभाए पुढवीए णरका केरिसका गंधेणं पणत्ता ? गोयमा !
से जह्णामए अहिमडेति वा गोमडेति वा सुणगमडेति वा मज्जारमडेति वा मणुस्समडेति वा
महिस्समडेति वा सूसगमडेति वा आसमडेति वा हृत्थिमडेति वा सीहमडेति वा वणमडेति वा
विगमडेति वा दीवियमडेति वा मयकुहियचिरविण्हकुणिमवावणणटुभिगंधे असुइविलीण-
विगयवीभत्थदरिसाणिज्जे किमिजालालसंस्से, भवेयाह्वे सिसया ? णो इण्डे समडे, गोयमा !
इमीसे षं रयणप्यभाए पुढवीए णरगा एत्तो अणिद्धतरका चेव अकंततरका चेव जाव अमणा-
मतरा चेव गंधेणं पणत्ता, एवं जाव अर्धेसत्तमाए पुढवीए ॥ इमीसे षं भंते ! रयणप्य० पु०
णरया केरिसया फासेणं पणत्ता ? गोयमा ! से जहानामए अस्सिपत्तेइ वा खुरपत्तेइ वा कलं-
वचीरियापत्तेइ वा सत्तगोइ वा कुंतगोइ वा तोमरजोति वा नारायजोति वा सुलजोति वा लज-

इ प्रतिपत्तौ

उद्देशः १

नरकावा-

सानां

वर्णादि

सू० ८३

॥ १०६ ॥

लग्नेति वा भिडिमालग्नोति वा सूचिकलावेति वा कवियच्छति वा विंचुयकंदएति वा इंगालेति वा जालेति वा झुम्पुरेति वा, अञ्चिति वा अलाएति वा सुद्धागणीह वा, भवे एतास्त्वे सिधा ? , णो तिण्डे समडे, गीयसा ! इमीसे णं रयणएप्पाए पुढवीए णरणा एत्तो अणिट्ठतरा चेव जाव अम-
णासतरका चेव फासे णं पणत्ता, एवं जाव अयेसत्तमाए पुढवीए ॥ (सू० ८३)

‘इमीसे णं भंते !’ इत्यादि, अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः कीदृशा वर्णेन प्रह्लासाः ? , भगवानाह—गौतम ! कालाः, तत्र कोऽपि निष्प्रतिभतया मन्दकालोऽप्याशङ्क्येत ततस्तदाशङ्कान्यवच्छेदार्थं विशेषणान्तरमाह—‘कालावभासाः’ कालः—कृष्णोऽवभासः—प्रतिभाविनिर्गमो येभ्यस्ते कालावभासाः, कृष्णप्रभापटलोपचिवा इति भावः, अत एव ‘गम्भीररोमहर्षाः’ गम्भीरः—अतीवोत्कटो रोमहर्षो—रोमोद्धर्षो भयवशाद् येभ्यस्ते गम्भीररोमहर्षाः, किमुक्तं भवति ?—एवं नाम ते कृष्णावभासा यद्दर्शनमात्रेणपि नारकजन्तूनां भयसम्पादनेन अनर्गलं रोमहर्षमुत्पादयन्तीति, अत एव भीमा—भयानका भीमत्वादेव उत्रासतकाः, उत्रासन्ते नारका जन्तव एभिरिति उत्रासता उत्रासता एव उत्रासतकाः, किं बहुना ?—‘वर्णेन’ वर्णमधिकृत्य परमकृष्णाः प्रह्लासाः, यत ऊर्ध्वं न किमपि भयानकं कृष्णमस्तीति भावः, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्याम् ॥ गन्धमाधिकृत्याह—‘इमीसे णं भंते !’ इत्यादि, प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! तद्यथा नाम—‘अहिमृत इति वा’ अहिमृतो नाम मृताहिदेहः, एवं सर्वत्र भावनीयं, गोमृत इति वा अश्वमृत इति वा मारजारमृत इति वा हस्तिमृत इति वा सिंहमृत इति वा व्याघ्रमृत इति वा द्वीप—चित्रकः, सर्वत्र अहिश्चासौ मृतश्च अहिमृत इत्येवं विशेषणसमासः, इह मृतकं सद्यःसंपन्नं न विगन्धि भवति तत्र आह—‘मयकुहियविण्ड-

कुणिमवावर्णोत्यादि, मृतः सन् कुथितः—पूतिभावमुपगतो मृतकुथितः, स चोच्छ्वानावस्थामात्रगतोऽपि भवति, न च स तथा विग-
न्यसत्त आह—विनष्ट—उच्छ्वानावस्थां प्राप्य स्फुटित इति भावः, सोऽपि तथा दुरभिगन्धो न भवति तत आह—‘कुणिमवावर्णोत्ति
व्यापन्नं—विशारारुभूत कुणिसं—मांसं यस्य स तथा, ततो विशेषणसमासः, ‘दुरभिगन्धः’ इति दुरभिः—सर्वेषामाभिमुख्येन दुष्टो
गन्धो यस्यासौ दुरभिगन्धः, अशुचिश्च विलीनो—मनसः कलिमलपरिणामहेतुः ‘विगय’ इति विगतं प्रनष्ट यदभिमुखतया प्राणिनां
गतं—गमनं यस्मिन्, तथा वीभत्सया—निन्द्या दर्शनीयो वीभत्सादर्शनीय. ततो विशेषणसमासः अशुचिविगतवीभत्सादर्शनीयः
‘किमिजालाउलसंसर्ते’ इति ससक्त. सन् कृमिजालाकुलो जातः कृमिजालाकुलसंसक्त, मयूरव्यंसकादित्वात्समासः संसक्तशब्दस्य च
परनिपातः, एतावत्युक्ते गौतम आह—‘भवे एयारुवे सिया?’ इति, स्याद् भवेद्—भवेयुरेतद्रथाः—यथोक्तविशेषणविशिष्टा अहिमृतादि-
रूपा गन्धेनाधिकृता नरका, सूत्रे च बहुवचनेऽप्येकवचनं प्राकृतत्वात्, भगवानाह—गौतम ! ‘नायमर्थः समर्थो’ नायमर्थ उपपन्नो,
यतोऽस्या रत्नप्रभाया पृथिव्यां नरका इतो—यथोक्तविशेषणविशिष्टाहिमृतादेरनिष्टतरा एव, तत्र किञ्चिद्रन्यमपि कस्याप्यनिष्टतरं भवति तत
आह—अकान्ततरा एव—स्वरूपतोऽप्यकमनीयतरा एव, अभव्या एवेति भावः, तत्राकान्तमपि कस्यापि प्रियं भवति यथा गत्तीशूकरस्या-
शुचिः, तत आह—अप्रियतरा एव न कस्यापि प्रिया इति भावः, अत एवामनोहतरा एव, अमनआपतरा एव गन्धमधिकृत्य प्रज्ञासाः,
तत्र मनोह्र—मनोऽनुकूलमात्रं यत्पुनः स्वविषये मनोऽत्यन्तमासक्तं करोति तन्मनआपम्, एकार्थिका वा एते सर्वे शब्दाः शक्तेन्द्रपुर-
न्दरादिवत् नानादेशजविनेयजनानुग्रहार्थमुपान्ताः, एवं पृथिव्या पृथिव्यां तावद्वक्तव्यं यावद्ध.सप्तम्याम् ॥ स्पर्शमधिकृत्याह—‘इमीसे
ण’मित्यादि, प्रश्नसूत्र सुगमं, भगवानाह—गौतम ! तद्यथा नाम—‘असिपत्रमिति वा’ अस्ति.—खड्गं तस्य पत्रमसिपत्रं क्षुरप्रमिति वा

कदम्बचीरिकापत्रमिति वा, कदम्बचीरिका—तृणविशेषः, स च दर्भादप्यतीव छेदकः; शक्तिः—प्रहरणविशेषस्तदप्रमिति वा, कुन्ताप्र-
मिति वा, तोमराप्रमिति वा, भिण्डिमालः—प्रहरणविशेषस्तदप्रमिति वा, सूचीकलाप इति वा, वृश्चिकदंश इति वा, कपिकच्छरिति
वा, कपिकच्छरः—कण्डूविजनको वल्लीविशेषः, अङ्गार इति वा, अङ्गारो—निर्धूमाम्निः, ज्वालति वा, ज्वाला—अनलसंबद्धा, सुर्पुर इति
वा, सुर्पुर.—कुम्फुकादौ मसृणोऽग्निः; अर्धिरिति वा, अर्धिः—अनलविच्छिन्ना ज्वाला, अलातम्—उल्मुकं, शुद्धाम्निः—अथरिपण्डाद्यनुग-
तोऽग्निर्विशुदादिर्वा, इतिशब्दः सर्वत्रापि उपमाभूतवस्तुस्वरूपपरिसमाप्तिद्योतकः; वाशब्दः परस्परसमुच्चये, इह कस्यापि नरकस्य स्पर्शः
शरीरावयवच्छेदकोऽपरस्य भेदकोऽन्यस्य व्यथानकोऽपरस्य दाहक इत्यादि ततः साम्प्रतिपत्त्यर्थमसिपत्रादीनां नानाविधानामुप-
मानानामुपादानं, 'भवे एयारूवे सिया ?' इत्यादि प्राग्वत् ॥ सम्प्रति नरकावासानां महत्त्वमभिधिरसुराह—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नरका केमहालिया पणत्ता ? गोयमा ! अयणं जंबुदीवे २
सव्वदीवससुदाणं सव्वव्भंतरए सव्वखुद्धाए वट्टे तेस्सापूवसंठाणसंठिते वट्टे रथचक्कवालसंठाणसं-
ठिते वट्टे पुक्खरकणिणयासंठाणसंठिते वट्टे पड्डियुण्णचंदसंठाणसंठिते एकं जोयणसत्तसहरसं
आयामविकस्वंभेणं जाव किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेषं, देवे णं महिद्धीए जाव महाणुभाणे जाव
इणामेव इणामेवत्तिकड्ड इमं केवलकपपं जंबुदीवं २ त्तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तक्खुत्तो अणुप-
रियदित्ता णं हव्वमागच्छेज्जा, से णं देवे ताए उक्किट्टाए तुरिताए चवलाए चंडाए सिग्घाए उच्चु-
याए जयणाए [भेगाए] दिव्वाए दिव्वगतीए वीत्तिवयमाणे २ जहणणेणं एगाहं वा दुयाहं वा

तिआहं वा उक्कोसेणं छम्मासेणं वीतिवएज्जा, अत्थेगतिए वीइवएज्जा अत्थेगतिए नो वीतिवएज्जा,
एमहालता णं गोयमा! इमीसे णं रयणएप्पमाए पुढवीए णरगा पणत्ता, एवं जाव अथेसत्तमाए,
णवरं अथेसत्तमाए अत्थेगतियं नरगं वीइवइज्जा, अत्थेणइए नरगे नो वीतिवएज्जा ॥ (सू० ८४)

‘इमीसे णं मित्थादि, अस्मा भदन्त ! रत्नप्रभाया पृथिव्या नरकाः ‘किंमहान्तः’ किंप्रमाणा महान्तः प्रज्ञप्ताः ? , पूर्वं ह्यसह्येयवि-
स्तृता इति कथित, तच्चासह्येयत्वं नावगम्यत इति भूयः प्रश्नः; अत एवात्र निर्वचनं भगवानुपमयाऽभिधत्ते, गौतम ! अयमिति यत्र
संस्थिता वयं णमिति वाक्यालङ्कारे अष्टयोजनोच्छ्रितया रत्नमय्या जम्बूवा उपलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपः सर्वद्वीपसमुद्राणां—धातकीख-
ण्डलवणादीनां सर्वाभ्यन्तर—आदिभूतः ‘सर्वक्षुल्लकः’ सर्वेभ्यो द्वीपसमुद्रेभ्यः क्षुल्लको—इत्यः सर्वक्षुल्लकः, तथाहि—सर्वे लवंणादयः
समुद्रा सर्वे धातकीखण्डादयो द्वीपा अस्माज्जम्बूद्वीपादारभ्य प्रवचनोक्तेन क्रमेण द्विगुणद्विगुणायामविक्रमभपरिधयः ततोऽयं शेषसर्व-
द्वीपसमुद्रापेक्षया सर्वलघुरिति, तथा वृत्तो यत. ‘तैलापूपसंस्थानसंस्थितः’ तैलेन पकोऽपूपसैलापूपः; तैलेन हि पकोऽपूपः प्रायः परि-
पूर्णवृत्तो भवति न धृतेन पक इति तैलविशेषणं, तस्येव संस्थान तैलापूपसंस्थानं तेन संस्थितस्तैलापूपसंस्थानसंस्थितः, तथा वृत्तो यत.
पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितः; तथा वृत्तो यतो रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितः, तथा वृत्तो यतः परिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थितः; अनेकधो-
पमानोपमेयभावा नानादेशजविनेयप्रतिपत्त्यर्थः; एकं योजनशतसहस्रभायामविक्रमभेन त्रीणि योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे
योजनशते सप्तविंशे त्रयः क्रोशा अष्टाविंश धनुःशतं त्रयोदश अङ्गुलानि अर्द्धाङ्गुलं च किञ्चिद्विशेषाधिक परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः, परिक्षे-
पपरिमाणगणितभावना क्षेत्रसमासटीकातो जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिटीकातो वा वेदितव्या । ‘देवे णं मित्थादि, देवश्च णमिति वाक्याल-

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः १
नरकावा-
सानां
महत्ता
सू० ८४
॥ १०८ ॥

क्तरे, 'महर्द्धिकः' महती ऋद्धिर्विमानपरिवारादिका यस्य स महर्द्धिकः, महती द्युतिः शरीराभरणविषया यस्य स महाद्युतिक', महद्-
 बलं-शारीरः प्राणो यस्य स महाबलः, महद् यशः-ख्यातिर्यस्य स महायशः, तथा 'महेसकस्वे' इति महेश इति महान् ईश्वर इ-
 त्याख्या यस्य स महेशाख्यः, अथवा ईशानमीशो भावे धन्प्रत्यय ऐश्वर्यमित्यर्थः, 'ईशं ऐश्वर्यं' इति वचनात्, तत्र ईशम्-ऐश्वर्यमात्मनः
 ख्याति-अन्तर्भूतपर्यर्थतया ख्यापयति-प्रथयति ईशाख्यः, महांश्चासावीशाख्यश्च महेशाख्यः, कचित् 'महासोकस्वे' इति पाठः, तत्र
 महत् सौख्यं यस्य प्रभूतसद्वेदोदयवशात्स महासौख्यः, अन्ये पठन्ति—'महासकस्वे' इति तत्रायं शब्दसंस्कारो-महाश्चाक्षः, इयं
 चात्र पूर्वार्चाप्रदर्शिता व्युत्पत्तिः-आशुगमनादर्थो-मनः अक्षाणि-इन्द्रियाणि स्वविषयव्यापकत्वात् अथश्चाक्षाणि च अथाक्षाणि
 महान्ति अथाक्षाणि यस्यासौ महाश्चाक्षः, तथा 'महाणुभागो' इति अनुभागो-विशिष्टवैक्रियादिकरणविषयाऽचिन्त्या शक्तिः 'भा-
 नोऽचिन्ता सती' इति वचनात्, महान् अनुभागो यस्य स महानुभागः, अमूनि महर्द्धिक इत्यादीनि विशेषणानि तत्सामर्थ्यातिश-
 यप्रतिपादकानि यावदिति चण्डिकात्रयकरणकालावधिप्रदर्शनपरम् 'इणामेव इणामेवेतिकट्टु' एवमेव मुधिकया एवमेव 'मोरकुल्ला
 मुहा य मुहियत्ति नायव्वा' इति वचनाद् अवज्ञयेति भावः, उक्तञ्च मूढटीकायाम् 'इणामेव इणामेवेति कट्टु एवमेव मुधिकयाऽवज्ञ-
 येति' 'इतिकृत्वे'ति हस्तदर्शितचण्डिकात्रयकरणसूचकं केवलकल्पं-परिपूर्णं जन्मद्वीपं त्रिभिरप्सरोतिपातैः, अप्सरोनिपातो नाम
 चण्डिका, तत्र तिसृभिश्चण्डिकाभिरिति द्रष्टव्यं, चण्डिकाश्च कालोपलक्षणं, ततो यावता कालेन तिस्रश्चण्डिकाः पूर्यन्ते ताव-
 त्कालमध्य इत्यर्थः, त्रिसप्तकृतवः-एकविंशतिवारान् अनुपरिवर्त्य-सामस्येन परिभ्रम्य 'हृवं' शीघ्रमागच्छेत्, स इत्थन्भूतगमन-
 शक्तियोग्यो देवः तथा देवजनप्रसिद्धया उत्कृष्टया प्रशस्तविहायोगतिनामोदयात्प्रशस्तया शीघ्रसंचरणान्त्वरितया त्वरा संजाताऽस्यामिति

स्वरिता तथा स्वरितया शीघ्रतरमेव तथा प्रदेशान्तराक्रमणमिति, चपलेव चपला तथा, क्रोधाविष्टस्यैव श्मासवेदनात् चण्डेव चण्डा
तया, निरन्तरं शीघ्रत्वगुणयोनात् शीघ्रा तथा शीघ्रया, परमोच्छृष्टवेगपरिणामोपेता जवना तथा, अन्ये तु जितया विपक्षजेतृत्वेनेति
व्याचक्षते, 'छेक्या' निपुणया, वातोद्धृतस्य दिगन्तव्यापिनो रजस इव वा गतिः सा उद्धृता तथा, अन्ये लाहुः—उद्धृतया दर्प्यतिशये-
नेति, 'दिव्याया' दिवि—देवलोके भवा दिव्या तथा देवगत्या व्यतिघ्रजन् जघन्यतः 'एकाहं वा' एकमहर्षावत्, एवं इयहं इयहमुत्क-
रतः पण्मासान् यावद् व्यतिघ्रजेत्, तत्रास्त्येवद् यदुत एककान् कांश्चन नरकान् 'व्यतिघ्रजेत्' उल्लस्य परतो गच्छेत्, तथाऽस्त्येवद्
यदुत इत्थंभूतयापि गत्या पण्मासानपि यावन्निरन्तरं गच्छन् एककान् कांश्चन नरकान् 'न व्यतिघ्रजेत्' नोल्लस्य परतो गच्छेत्,
अतिप्रभूताऽऽयामतया तेषामन्तस्य प्राप्तुमशक्यत्वात्, एतावन्तो महात्सो गौतम ! अस्या रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः प्रक्षमाः, एवमेकै-
कस्या पृथिव्यां तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्या, नवरमधःसप्तम्यामेवं वक्तव्यम्—'अर्येगह्यं नरगं वीहवएज्जा अर्येगइए नरगे नो
वीहवएज्जा" अप्रतिष्ठानाभिधस्यैकस्य नरकस्य लक्ष्योजनायामविष्कम्भतयाऽन्तस्य प्राप्तुं शक्यत्वात् शेषाणां च चतुर्णामतिप्रभूतासप्त्ये-
ययोजनकोटीप्रमाणत्वेनान्तस्य प्राप्तुमशक्यत्वात् ॥ सम्प्रति किमया नरका इति निरूपणार्थमाह—

इमीसे षं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरगा किमया पणणत्ता ? गोयमा ! सव्ववहरामया पणण-
त्ता, तत्थ षं नरएसु व्हवे जीवा य षोणत्ता य अवक्कमंति विउक्कमंति कयंति उववज्जांति, सा-
सत्ता षं ते णरगा दव्वट्ठयाए वणणपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासया,
एवं जाव अहेसत्तमाए ॥ (सू० ८५)

‘इमीसे षं भंते !’ हत्यादि, अस्यां भदन्त । रत्नप्रभाया पृथिव्यां नरकाः ‘किमयाः’ क्विकाराः प्रह्लासाः?, भगवानाह—गौतम ! ‘सन्ववइरामया’ हति सर्वात्मना वपुमया. प्रह्लासाः, वपुशब्दस्य सूत्रे दीर्घान्तता प्राकृतत्वात्, ‘तत्र च’ तेषु नरकेषु णमिति वा-
 क्यालङ्कारे बहवो जीवाश्च खरबादरपृथिवीकाधिकरूपाः पुद्गलाश्च ‘अपक्रामन्ति’ च्यवन्ते ‘व्युत्क्रामन्ति’ उत्पद्यन्ते, एतदेव शब्दद्वयं
 यथाक्रम पर्यायद्वयेन व्याचष्टे—‘च्यवन्ति उववज्जन्ति’ च्यवन्ते उत्पद्यन्ते, किमुक्तं भवति ?—एके जीवाः पुद्गलाश्च यथायोगं गच्छन्ति
 अपरे लागाच्छन्ति, यस्तु प्रतिनियतसंस्थानादिरूप आकारः स तदवस्थ एवेति, अत एवाह—शाश्वता णमिति पूर्ववत् ते नरका इत्या-
 श्तया तथाविधप्रतिनियतसंस्थानादिरूपतया वर्णपर्यायैर्न्यपर्यायैः रसपर्यायैः स्पर्शपर्यायैः पुनरशाश्वताः, वर्णादीनामन्यथाऽन्यथाभव-
 नात्, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तमी पृथिवी ॥ साम्प्रतमुपपातं विचिचिन्तयिपुराह—

इमीसे षं भंते ! रयणपपभाए पुढवीए नेरइया कतोहिनो उववज्जन्ति किं असणणीहिनो उववज्जन्ति
 सरिसिवोहिनो उववज्जन्ति पक्खीहिनो उववज्जन्ति चउपपहिनो उववज्जन्ति उरगेहिनो उववज्जन्ति
 इत्थियाहिनो उववज्जन्ति मच्छमणुपहिनो उववज्जन्ति?, गोयमा ! असणणीहिनो उववज्जन्ति जाव
 मच्छमणुपहिनोपि उववज्जन्ति,—असणणी खलु पढमं दोषं च सरिसिवा ततिय पक्खी ! सीहा
 जंति चउत्थी उरगा पुण पंचमी जंति ॥ १ ॥ छट्ठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तामिं जंति ।
 जाष अधेससमाए पुढवीए नेरइया णो असणणीहिनो उववज्जन्ति जाव णो इत्थियाहिनो उवव-

ज्जति मच्छमणुरसेहितो उववज्जति ॥ इमीसे षं भंते ! रयणप्प० पु० षेरतिया एकसमएणं केव-
तिया उववज्जति ? गोयमा ! जहणेणं एक्को वा दो वा तिसि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखिज्जा
वा उववज्जति, एवं जाव अधेसत्तमाए ॥ इमीसे षं भंते ! रयणप्प० पुढवीए षेरतिया समए समए
अवहीरमाणा अवहीरमाणा केवतिकालेणं अवहिता सिता ? गोयमा ! ते षं असंखेज्जा समए स-
मए अवहीरमाणा अवहीरमाणा असंखेज्जाहिं उस्सत्थिणीओस्सत्थिणीहिं अवहीरंति नो चेव
णं अवहिता सिता जाव अधेसत्तमा ॥ इमीसे षं भंते ! रयणप्प० पु० षेरतियाणं केमहालिया
सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा सरीरोगाहणा पणत्ता, तंजहा—भवधारणिज्जा य
उत्तरवेडवियया य, तत्थ षं जा सा भवधारणिज्जा सा जहनेणं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं उक्को-
सेणं सत्त धणूहं तिणिण य रयणीओ उच्च अंगुलाहं, तत्थ षं जे से उत्तरवेडवियए से जह० अंगु-
लस्स संखेज्जतिभागं उक्को० पणपरस धणूहं अह्हाइज्जाओ रयणीओ, दोच्चाए भवधारणिज्जे जह-
णओ अंगुलासंखेज्जभागं उक्को० पणपरस धणू अह्हाइज्जातो रयणीओ उत्तरवेडवियया जह०
अंगुलस्स संखेज्जभागं उक्को० एकतीसं धणूहं एक्का रयणी, तच्चाए भवधारणिज्जे एकतीसं धणू
एक्का रयणी, उत्तरवेडवियया वासट्ठिं धणूहं दोणिण रयणीओ, चउत्थीए भवधारणिज्जे वासट्ठ ध-
णूहं दोणिण य रयणीओ, उत्तरवेडवियया पणवीसं धणुसयं, पंचमीए भवधारणिज्जे पणवीसं ध-

णुसयं, उत्तरवे० अट्टाहज्जाहं धणुसयाहं, छट्टीए भवधारणिज्जा अट्टाहज्जाहं धणुसयाहं, उत्तरवे-
उठिवया पंचधणुसयाहं, सत्तमाए भवधारणिज्जा पंचधणुसयाहं उत्तरवेउठिवए धणुसहस्सं ॥

(सू० ८६)

‘इमीसे ण’मित्यादि, अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरथिकाः कुत उत्पद्यन्ते ? , किमसञ्जिन्नभ्य उत्पद्यन्ते सरीसृपेभ्य उत्प-
द्यन्ते पक्षिभ्य उत्पद्यन्ते चतुष्पदेभ्य उत्पद्यन्ते उरगेभ्य उत्पद्यन्ते स्त्रीभ्य उत्पद्यन्ते मत्स्यमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? , भगवानाह—गौतम !
असञ्जिन्नभ्योऽत्युत्पद्यन्ते यावन्मत्स्यमनुष्येभ्योऽत्युत्पद्यन्ते, ‘सेसासु इमाए गाहाए अणुगंतव्वा’ इति, ‘शेषासु’ शर्कराप्रभादिषु
पृथिवीष्वनया गाथया, जातावेकवचनं गाथादिकेनेत्यर्थः, उत्पद्यमाना अनुगन्तव्याः, तदेव गाथादिकमाह—‘अस्सण्णी खलु
पढम’मित्यादि, असञ्जितः—संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियाः खलु प्रथमां नरकपृथिवीं गच्छन्ति, खलुशब्दोऽवधारणं, तथा अवधारणमेवम्—अस-
ञ्जितः प्रथममेव यावद् गच्छन्ति न परत इति, नतु त एव प्रथमामिति गर्भजसरीसृपादीनामपि उत्तरपृथिवीषट्कगामिनां तत्र
गमनात्, एवमुत्तरत्राप्यवधारणं भावनीयम् । ‘दोच्चं च सरीसिवा’ इति द्वितीयामेव शर्कराप्रभाख्यां पृथिवीं यावद्गच्छन्ति सरी-
सृपाः—गोधानकुलादयो गर्भेभ्युत्क्रान्ता न परतः, हृतीयामेव गर्भजाः पक्षिणो गृध्रादयः, चतुर्थीमेव सिंहाः, पञ्चमीमेव गर्भजा
उरगाः, षष्ठीमेव स्त्रियः स्त्रीरत्नाद्या महाक्रूराभ्यवसायिन्यः, सप्तमीं यावद् गर्भजा मत्स्या मनुजा अतिक्रूराभ्यवसायिनो महापापका-
रिणः, आलापकश्च प्रतिपृथिवि एवम्—‘सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए नेरइया किं असण्णीहिंतो उववज्जाति जाव मच्छमणुएहिंतो
उववज्जाति ? , गोयमा ! नो असत्तीहिंतो उववज्जाति सरीसिवेहिंतो उववज्जाति जाव मच्छमणुस्सेहिंतो उववज्जाति । वालुयप्पभाए णं भंते ।

पुढवीए नेरइया कि असण्णीहितो उववज्जंति जाव मच्छमणुएहितो उववज्जंति ? , गोयमा । नो असण्णीहितो उववज्जंति नो सरिसिबे-
हितो उववज्जंति पक्खीहितो उववज्जंति जाव मच्छमणुस्सेहितो उववज्जंति” एवमुत्तरोत्तरपृथिव्यां पूर्वपूर्वप्रतिषेधसहितोत्तरप्रतिषेध-
स्त्वावद्वक्तव्यो यावदधःसप्तम्यां स्त्रीभ्योऽपि प्रतिषेध, तत्सूत्र चैवम्—“अहेसत्तमाए ण भते । पुढवीए नेरइया कि असण्णीहितो
उववज्जंति जाव मच्छमणुस्सेहितो उववज्जंति ? , गोयमा । नो असण्णीहितो उववज्जंति जाव नो इत्थीहितो उववज्जंति, मच्छमणुस्सेहितो
उववज्जंति” ॥ सम्प्रत्येकस्मिन् समये कियन्तोऽस्यां रत्नप्रभाया पृथिव्यां नारका उत्पद्यन्ते ? इति निरूपणार्थमाह । (इमीसे णं) ‘रयण-
प्यभापुढविए नेरइया णं भंते !’ इत्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त । एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते ? , भगवानाह—गौतम ! ज-
घन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः सद्येया असद्येया वा, एवं पृथिव्या पृथिव्यां तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्याम् ॥ सम्प्रति
प्रतिसमयमेकैकनारकापहारे सकलनारकापहारकालमानं विचिचिन्तयिपुरिदमाह—‘रयणप्यभापुढविनेरइया णं भंते !’ इत्यादि, रत्न-
प्रभापृथिवीनैरयिकां भदन्त । समये समये एकैकसद्यया अपद्वियमाणाः २ कियता कालेन सर्वात्मनाऽपद्वियन्ते ? , भगवानाह—गौतम !
‘ते णं असंखेज्जा समए २ अवहीरमाणा’ इत्यादि, ते रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका असद्येयास्ततः समये समये एकैकसद्यया अप-
द्वियमाणा असंख्येयाभिरुत्सर्षिण्यवसर्षिणीभिरपद्वियन्ते, इदं च नारकप्रमाणप्रतिपत्त्यर्थं कल्पनामात्र, ‘नो चैव णं अवहिया
सिया’ इति न पुनरपहताः स्युः, किमुक्तं भवति ?—न पुनरेव कदाचनाप्यपहता अभवन् नाप्यपद्वियन्ते नाप्यपहरिव्यन्त इति, एवं
पृथिव्यां पृथिव्या तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्याम् ॥ सम्प्रति शरीरप्रमाणप्रतिपादनार्थमाह—‘रयणप्यभापुढवी’ इत्यादि, रत्नप्र-
भापृथिवीनैरयिकाणा भदन्त । ‘किमहती’ किप्रमाणा महती शरीरावगाहना प्रज्ञसा ? , ‘जहा पणवणाए ओगाहणसंठाणपदे’

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः २
उपपातः
संख्याऽ-
वगाहना-
मानं
सू० ८६
॥ १११ ॥

इति, यथा प्रज्ञापनायामवगाहनासंस्थानाख्यपदे तथा वक्तव्या, सा चैवं—द्विविधा रत्नप्रभापृथिवीनैरधिकानां शरीरावगाहनाभवनधारणीया उत्तरवैक्रिया च, तत्र या सा भवधारणीया सा जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः सप्त धनूंषि त्रयो हस्ताः षट् परिपूर्णान्यङ्गुलानि, उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः पञ्चदश धनूंषि द्वौ हस्तावेका वितस्तिः, शर्कराप्रभायां भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः पञ्चदश धनूंषि द्वौ हस्तावेका वितस्तिः, उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभाग उत्कर्षत एकत्रिंशद्धनूंषि एको हस्तः, बालुकाप्रभायां भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभाग उत्कर्षत एकत्रिंशद्धनूंषि एको हस्तः, जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः साद्धीनि द्वाषष्टिधनूंषि, पङ्कप्रभायां भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः साद्धीनि द्वाषष्टिधनूंषि, उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः पञ्चविंशं धनुःशतं, धूमप्रभायां भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः पञ्चविंशं धनुःशतं, उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभाग उत्कर्षतोऽर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि, तमःप्रभायां भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रा उत्कर्षतोऽर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि, उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः पञ्चधनुःशतानि, तमस्तमःप्रभायां भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभाग उत्कर्षतः पञ्च धनुःशतानि, उत्तरवैक्रिया जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभाग उत्कर्षतोऽर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि, तमःप्रभायां भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागः, उत्तरवैक्रिया तु अङ्गुलसङ्ख्येयभागः, उत्कर्षतः च मूलीकाकारेणान्यत्र—“उत्तरवैक्रिया तु तथाविधप्रयत्नभावादाद्यसमयेऽप्यङ्गुलसङ्ख्येयभागमात्रैवे”ति, उत्कृष्टा तु भवधारणीयाया रत्नप्रभायाः प्रथमे प्रसटे त्रयो हस्ता अत ऊर्ध्वं क्रमेण प्रतिप्रसटं साद्धीनि षट्पञ्चाशदङ्गुलानि प्रक्षिप्यन्ते, तत एवं परिमाणं भवति, द्वितीये प्रसटे धनुरेकमेको हस्तः साद्धीनि चाष्टावङ्गुलानि, तृतीये धनुरेकं

त्रयो हस्ताः सप्तदशाङ्गुलानि, चतुर्थे द्वे धनुषी द्वौ हस्तौ सार्द्धमेकमङ्गुलं, पञ्चमे त्रीणि धनूपि दशाङ्गुलानि, षष्ठे त्रीणि धनूपि द्वौ हस्तौ सार्द्धान्यष्टादशाङ्गुलानि, सप्तमे चत्वारि धनूपि एको हस्तास्त्रीणि चाङ्गुलानि, अष्टमे चत्वारि धनूपि त्रयो हस्ताः सार्द्धान्येकादशाङ्गुलानि, नवमे पञ्च धनूपि एको हस्तौ विशतिरङ्गुलानि, दशमे षड् धनूपि सार्द्धानि चत्वार्यङ्गुलानि, एकादशे षड् धनूपि द्वौ हस्तौ त्रयोदशाङ्गुलानि, द्वादशे सप्त धनूपि सार्द्धान्येकविंशतिरङ्गुलानि, त्रयोदशे सप्त धनूपि त्रयो हस्ताः षट् च परिपूर्णान्यङ्गुलानि, उक्तञ्च—“रयणाए षट्मपयरे हत्यतियं देह उत्सए भणियं । छप्पंगुलसङ्घा पयरे पयरे हवइ तुड्डी ॥ १ ॥”

प्र.१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३
ध.०	१	१	२	३	३	४	५	६	६	७	७	७
ह.३	१	३	२	०	२	१	३	१	०	२	०	३
अं.०	८	॥१७	१॥१०	१०	१८	३	११	॥२०	४॥	१३	२१	६

शर्कराप्रभायां प्रथमे प्रसटे सप्त धनूपि त्रयो हस्ताः षट् चाङ्गुलानि, अत ऊर्ध्वं तु प्रतिप्रसटं त्रयो हस्तास्त्रीणि चाङ्गुलानि क्रमेण प्रक्षे-
प्तव्यानि, तत एवं परिमाणं भवति—द्वितीये प्रसटेऽष्ट धनूपि द्वौ हस्तौ
नव चाङ्गुलानि, तृतीये नव धनूपि एको हस्तौ द्वादश चाङ्गुलानि, चतुर्थे

दश धनूपि पञ्चदशाङ्गुलानि, पञ्चमे दश धनूपि त्रयो हस्ता अष्टादशाङ्गुलानि, षष्ठे एकादश धनूपि द्वौ हस्तावेकविंशतिरङ्गुलानि, सप्तमे द्वादश धनूपि द्वौ हस्तौ, अष्टमे त्रयोदश धनूपि एको हस्तास्त्रीणि चाङ्गुलानि, नवमे चतुर्दश धनूपि षट् चाङ्गुलानि, दशमे चतुर्दश धनूपि त्रयो हस्ता नव चाङ्गुलानि, एकादशे पञ्चदश धनूपि द्वौ हस्तौ एका वितस्त्रिः, उक्तञ्च—“सो चैव य बीयाए षड्मं पयरसि होह उत्सेहो । हत्य तिय तियि अङ्गुल पयरे पयरे य तुड्डी य ॥ १ ॥ एकारसमे पयरे पन्नरस धणूणि दोणिण रयणीओ । वारस य अंगुलाइं देहपमाणं तु विशेयं ॥ २ ॥” अत्र ‘सो चैव य बीयाए’ इति य एव प्रथमपृथिव्या त्रयोदशे प्रसटे उत्सेधो भणितो

३ प्रतिपत्सौ

उद्देशः २

उपपातः

संख्याऽ-

वागाहना-

मानं

सू० ८६

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	प्र
७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	ध.
३	२	१	०	३	२	१	०	३	२	१	ह.
६	९	१	१५	१८	२१	०	३	६	९	१२	अं.

वालुकाप्रभायाः प्रथमे प्रस्तटे पञ्चदश धनूंषि द्वौ हस्तौ द्वादश चाङ्गुलानि, अत ऊर्ध्वं तु प्रतिप्रस्तटं सप्त हस्ताः सार्द्धानि त्रैकोनविंशतिरङ्गुलानि क्रमेण प्रक्षे-
प्यन्ति, तत एवं परिमाणं भवति—द्वितीये प्रस्तटे सप्तदश धनूंषि द्वौ हस्तौ सार्द्धानि समाङ्गुलानि, तृतीये एकोनविंशतिर्धनूंषि द्वौ हस्तौ त्रीण्यङ्गु-

लानि, चतुर्थे एकविंशतिर्धनूंषि एको हस्तः सार्द्धानि च द्वाविंशतिरङ्गुलानि, पञ्चमे त्रयोविंशतिर्धनूंषि एको हस्तोऽष्टादश चाङ्गुलानि, षष्ठे पञ्चविंशतिर्धनूंषि एको हस्तः सार्द्धानि त्रयोदशाङ्गुलानि, सप्तमे सप्तविंशतिर्धनूंषि एको हस्तो नव चाङ्गु-
लानि, अष्टमे एकोनत्रिंशद् धनूंषि एको हस्तः सार्द्धानि चत्वार्यङ्गुलानि, नवमे एकत्रिंशद्धनूंषि एको हस्तः, उक्तञ्च—“सो
चेव य तद्व्याप पदमे पररंमि होइ उस्सेहो । सत्त य रयणी अंगुल गुणवीसं सड्डु बुड्डी य ॥ १ ॥ पयरे पयरे य तहा नवमे
पयरंमि होइ उस्सेहो । धणुयाणि एगतीसं एक्का रयणी य नायव्वा ॥ २ ॥” अत्रापि ‘सो चेव य तद्व्याप पदमे पररंमि होइ
उस्सेहो’ इति य एव द्वितीयस्यां शर्कराप्रभायामेकादशे प्रस्तटे उत्सेधः स एव तृतीयस्यां वालुकाप्रभायां प्रथमे प्रस्तटे भवति, शेषं
सुगमं । पङ्कप्रभायाः प्रथमे प्रस्तटे एकत्रिंशद्धनूंषि एको हस्तः, तत ऊर्ध्वं तु प्रतिप्रस्तटं पञ्च धनूंषि विंशतिरङ्गुलानि क्रमेण प्रक्षेप-
यन्ति, तत एवं परिमाणं भवति—द्वितीये प्रस्तटे षट्त्रिंशद्धनूंषि एको हस्तो विंशतिरङ्गुलानि, तृतीये एकचत्वारिंशद्धनूंषि द्वौ हस्तौ
षोडशाङ्गुलानि, चतुर्थे षट्चत्वारिंशद्धनूंषि त्रयो हस्ता द्वादशाङ्गुलानि, पञ्चमे द्विपञ्चाशद्धनूंषि अष्टावङ्गुलानि, षष्ठे सप्तपञ्चाशद्धनूंषि

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ११३ ॥

एको हस्तश्चत्वार्यङ्गुलानि, सप्तमे द्वापट्टिः धनुंषि द्वौ हस्तौ, उक्तञ्च—“सो चैव चउत्थीए पढमे पयरंसि होइ उरसेहो । पञ्च धणु वीस अंगुल पयरे पयरे य जुड्डी य ॥ १ ॥ जा सत्तमए पयरे नेरइयाणं तु होइ उरसेहो । वासट्टी धणुयाइं दोणिण य रयणी य वो-
ड्ढवा ॥ १ ॥” अत्रापि ‘सो चैवे’त्यस्यार्थः पूर्वानुसारेण भावनीयः । धूमप्रभायाः प्रथमे प्रस्तटे द्वापट्टिर्धनुंषि द्वौ हस्तौ, तत ऊर्ध्वं तु प्रतिप्रस्तटं पञ्चदश धनुंषि सार्द्धहस्ताद्वयाधिकानि क्रमेण प्रक्षेप्तव्यानि, तेनेदं परिमाणं भवति—द्वितीये प्रस्तटेऽष्टसप्ततिर्धनुंषि एका वितस्ति, तृतीये त्रिनवतिर्धनुंषि त्रयो हस्ताः, चतुर्थे नवोत्तरं धनुःशतमेको हस्त एका वितस्तिः, पञ्चमे पञ्चविंशं धनुःशतं, उक्तञ्च—“सो चैव पचमीए पढमे पयरंसि होइ उरसेहो । पत्तरस धणुणि दो हय सड्डु पयरेसु जुड्डी य ॥ १ ॥ तह पचमए पयरे उरसेहो धणुसयं तु पणवीसं ।” ‘सो चैव य’ इत्यस्यार्थोऽत्रापि पूर्ववत् । तप्तःप्रभायाः प्रथमे प्रस्तटे पञ्चविंशं धनुःशतं ततः परतरे तु प्रस्त-
टद्वये क्रमेण प्रत्येकं सार्द्धानि द्वापट्टिर्धनुंषि प्रक्षेप्तव्यानि, तत एवं परिमाणं भवति—द्वितीये सार्द्धसप्तशीत्यधिक धनुःशतं, तृतीयेऽर्द्ध-
द्वितीयाति धनुःशतानि, उक्तञ्च—“सो चैव य छट्टीए पढमे पयरंसि होइ उरसेहो । वासट्टि धणु य सड्डु पयरे पयरे य जुड्डी य ॥ १ ॥ (सड्डु य सत्तसीइ वीए पयरंसि होइ धणुयसयं) छट्टीए तइयपयरे दो सय पण्णासया होति ॥ २ ॥” सप्तमपुथिव्या पञ्च धनुःशतानि, उत्तरवैक्रिया तु सर्वत्रापि भवधारणीयापेक्षया द्विगुणप्रमाणाऽवसातव्या ॥ सम्प्रति सिंहनतप्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे णं भंते ! रयणएप० पु० णेरइयाणं सररीरया किंसंघयणी पणत्ता?, गोपमा ! छणहं संघ-
यणाणं असंघयणा, णेवट्टी णेव छिरा णवि पहारु णेव संघयणमत्थि, जे षोणाला अणिट्टा जाव
अमणासा ते तेसिं सररीरसंघायत्ताए परिणमंति, एवं जाव अधेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते ! रयण०

३ प्रतिपत्तो
उद्देशः २
उपपातः
संख्याऽ-
वगाहना-
मानं .
सू० ८६

॥ ११३ ॥

पु० नेरतियाणं सरीरा किंसंठिता पणत्ता?, गोयमा! इविहा पणत्ता तंजहा—भवधारणिज्जा य उ-
 त्तरवेडविद्या य, तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया पणत्ता, तत्थ णं जे ते उत्तरवेडविद्या
 नेवि हुंडसंठिता पणत्ता, एवं जाव अहेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते ! रयण० पु० णेरतियाणं सरीरगा
 केरिसत्ता वण्णेणं पणत्ता?, गोयमा! काला कालोभासा जाव परमकिण्हा वण्णेणं पणत्ता, एवं
 जाव अहेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते रयण० पु० नेरइयाणं सरीरया केरिसया गंधेणं पणत्ता?,
 गोयमा! से जहानामए अहिमडे इ वा तं चेव जाव अहेसत्तमा ॥ इमीसे णं रयण० पु० नेरइ-
 याणं सरीरया केरिसया फासेणं पणत्ता?, गोयमा! फुडितच्छविविच्छविद्या खरफरुसझामसु-
 सिरा फासेणं पणत्ता, एवं जाव अवेसत्तमा ॥ (सू० ८७)

‘रयणप्पभे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त । ‘किंसंहनन्तिनः’ केन संहननेन संहननवन्तः प्रज्ञप्तः ।, भगवानाह—गौतम ।
 ‘हुण्हं संघयणाण’ मित्यादि प्राग्वत्, एवं प्रतिपृथिवि तावद्धकव्यं यावद्ध.सप्तमी ॥ सम्प्रति संस्थानप्रतिपादनार्थमाह—‘रयणप्प-
 भे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां भदन्त । शरीरकाणि ‘किंसंस्थितानि’ केन संस्थानेन संस्थानवन्ति प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौ-
 तम । रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां शरीराणि द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—भवधारणीयानि उत्तरवैक्रियाणि च, तत्र यानि भवधारणी-
 यानि तानि तथाभवस्वाभाव्यादवश्यं हुण्डनात्मकमोदयतो हुण्डसंस्थानानि, यान्यपि चोत्तरवैक्रियरूपाणि तान्यपि यद्यपि शुभमहं वै-
 क्रियं करिष्यामीति चिन्तयति तथाऽपि तथाभवस्वाभाव्यतो हुण्डसंस्थाननात्मकमोदयत उत्पादितसकलरोमपिच्छकपोतपक्षिण इव हु-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ११४ ॥

पढसंस्थानानि भवन्ति, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्याम् ॥ सम्प्रति नारकाणां शरीरेषु वर्णप्रतिपादनार्थमाह—‘र्य-
णप्पभे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरथिकाणां भदन्त ! शरीरकाणि कीदृशानि वर्णेन प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह—गौतम । ‘काला कालोभासा’
इत्यादि प्रागवत्, एव प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तमपृथिव्याम् ॥ अधुना गन्धप्रतिपादनार्थमाह—रत्नप्रभापृथिवीनैरथिकाणा
भदन्त ! शरीरकाणि कीदृशानि गन्धेन प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह—गौतम । ‘से जहानामए अहिमडे इ वा’ इत्यादि प्रागवत्, एवं पु-
थिव्यां पृथिव्यां तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्याम् ॥ सम्प्रति स्पर्शप्रतिपादनार्थमाह—‘र्यणप्पभापुढविनेरइयाणं भंते !’ इत्यादि,
रत्नप्रभापृथिवीनैरथिकाणां भदन्त ! शरीरकाणि कीदृशानि स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह—गौतम ! स्फटितच्छविच्छवयः, इहैकत्र
छविशब्दस्त्ववाची अपरत्र छायावाची, ततोऽयमर्थः—स्फटितया—राजिशवसङ्कुलया तच्चा विच्छवयो—विगतच्छायाः स्फटितच्छवि-
च्छवयः, तथा स्वरम्(राणि)—अतिशयेन परुषाणि स्वरपरुषाणि ध्यामानि—दग्धच्छायाणि शुपिराणि—शुपिरशतकलितानि, ततः पदत्रयस्यापि
पदद्वयपदद्वयमीलनेन विशेषणसमासः, सुपकेष्टकाध्यामतुल्यानीतिभावः, स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि, एवं प्रतिपृथिवि तावद् यावदधःसप्तम्याम् ॥
सम्प्रत्युच्छ्वासप्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे णं भंते ! र्यणप्पभाए पुढवीए णेरतियाणं केरिसया पोणाला ऊसासत्ताए परिणमंति?,
गोयमा ! जे पोणाला अणिट्टा जाव अमणामा ते तेसिं ऊसासत्ताए परिणमंति, एवं जाव अहे-
सत्तमाए, एवं आहारस्सवि सत्तसुवि ॥ इमीसे णं भंते ! र्यण० पु० नेरतियाणं कति तेसाओ
पणत्ताओ?, गोयमा ! एक्का काडलेसा पणत्ता, एवं सक्करप्पभाएऽपि, वालुयप्पभाए पुच्छा, दो

इ प्रतिपत्ता
उद्देशः २
नारकाणां
संहननसं-
स्थानग-
न्धाद्याः
सू० ८७

लेसाओ पणत्ताओ तं०—नीललेसा कापोतलेसा य, तत्थ जे काडलेसा ते बहुतरा जे णीललेसा पणत्ता ते थोवा, पंकप्पभाए पुच्छा, एक्का नीललेसा पणत्ता, धूमप्पभाए पुच्छा, गोयमा ! दो लेस्साओ पणत्ताओ, तंजहा—किणहलेस्सा य नीललेस्सा य, ते बहुतरका जे नीललेस्सा, ते थोवतरका जे किणहलेसा, तमाए पुच्छा, गोयमा ! एक्का किणहलेस्सा, अथेसत्तमाए एक्का परम्मकिणहलेस्सा ॥ इमीसे णं भंते ! रयण० पु० नेरइया किं सम्मदिट्ठी मिच्छदिट्ठी सम्मामिच्छदिट्ठी ? गोयमा ! सम्मदिट्ठीवि मिच्छदिट्ठीवि सम्मामिच्छदिट्ठीवि, एवं जाव अहेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते ! रयण० पु० णेरतिया किं नाणी अणणी ? गोयमा ! णाणीवि अणणीवि, जे णाणी ते णियमा तिणाणी, तंजहा—आभिणिवोथित्ताणी सुयणाणी अवधिणाणी, जे अणणी ते अथेगतिया दुअणणी अथेगइया तिअन्नाणी, जे दुअन्नाणी ते णियमा मतिअन्नाणी य सुयअणणी य, जे तिअन्नाणी ते नियमा मतिअणणी सुयअणणी विभंगणाणीवि, सेंसा णं णाणीवि अणणीवि तिणिण जाव अथेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते ! रयण० किं मणजोगी वहजोगी कायजोगी ? तिणिणिवि, एवं जाव अहेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए० नेरइया किं सागारोवडत्ता अणा-

१ टीकाद्धि अत्र 'सकरपमापुढवीनेरइया कि नाणी अन्नाणी ? गोयमा ! नाणीवि अन्नाणीवि, जे नाणी ते नियमा तिन्नाणी आभि० सुय० ओहि०, जे अन्नाणी ते नियमा तिअन्नाणी मतिअन्नाणी सुअथ० विभंगणाणी, एवं' इति पाठ इत० प्राक् वाचनान्तरगतोऽनुसृत

गारोवडत्ता?, गोयमा ! सागारोवडत्तावि अणगारोवडत्तावि, एवं जाव अहेसत्तमाए पुढवीए ॥
[इमीसे णं भंते ! रयणप्पं पु० नेरइया ओहिणा केवतियं खेतं जाणंति पासंति?, गोयमा ! ज-
हणणेणं अञ्जुङ्गाडताइं उक्कोसेणं चत्तारि गाडयाइं । सक्करप्पभापु० जह० तिदि गिगाडयाइं उक्को-
अञ्जुङ्गाइं, एवं अद्धगाडयं परिहायति जाव अयेसत्तमाए जह० अद्धगाडयं उक्कोसेणं गाडयं] ॥
इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरतियाणं कति समुग्घाता पणत्ता?, गोयमा ! चत्तारि
समुग्घाता पणत्ता, तंजहा—वेदणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए भारणंति यससमुग्घाए वेडविवय-
समुग्घाए, एवं जाव अहेसत्तमाए ॥ (सू० ८८)

‘रयणे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरथिकाणा भदन्त । कीदृशाः पुद्गला उच्छ्वासतया परिणमन्ति?, भगवानाह—गौतम । ये पुद्गला
अनिष्टा अकान्ता अप्रिया अशुभा अमनोज्ञा अमनआपा., अमीषा पदाना व्याख्यानं प्राग्वत्, ते तेषा रत्नप्रभापृथिवीनैरथिकाणामु-
च्छ्वासतया परिणमन्ति, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्याम् ॥ साम्प्रतमाहारप्रतिपादनार्थमाह—‘रयणे’त्यादि, रत्नप्र-
भापृथिवीनैरथिकाणां भदन्त । कीदृशा. पुद्गला आहारतया परिणमन्ति?, भगवानाह—गौतम । ये पुद्गला अनिष्टा अकान्ता अप्रिया
अशुभा अमनोज्ञा अमनआपास्ते तेषामाहारतया परिणमन्ति, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तम्याम् । इह पुस्तकेषु बहुधा-
दन्यथापाठो दृश्यते, अत एव वाचनार्थेदोऽपि समग्रो दर्शयितु न शक्यते, केवलं बहुषु पुस्तकेषु योऽविसंवादी पाठस्तत्प्रतिपत्त्यर्थं
सुगमान्यव्यक्षराणि संस्कारमात्रेण विव्रियन्तेऽन्यथा सर्वमेतदुच्यते—सूत्रमिति ॥ सम्प्रति लेख्याप्रतिपादनार्थमाह—‘रयणे’त्यादि,

इ प्रतिपत्तौ
उद्देशः र-
नारकाणां
ध्वासाहा-
रलेख्याह-
द्विज्ञाना-
ज्ञानयोगो-
पयोगसमु-
द्घाताः
सू० ८८

रत्नभाष्यविनीरयिकाणा भदन्त । कति लेख्याः प्रज्ञप्ताः ? , भगवानाह—गौतम । कापोतलेख्या प्रज्ञप्ता, एवं शर्कराप्रधानैरयिकाणामपि, नवरं तेषां कापोतलेख्या सङ्कष्टतरा वेदितव्या, वालुकाप्रधानैरयिकाणां द्वे लेख्ये, तद्यथा—नीललेख्या च कापोतलेख्या च, तत्र ते बहुतरा ये कापोतलेख्याः, उपरितनप्रसूतवर्तिनां नारकाणां कापोतलेख्याकत्वात् तेषां चातिभूयस्कत्वात्, ते स्तोकरा ये नीललेख्याकाः, पद्मप्रभाष्यविनीरयिकाणामेका नीललेख्या, सा च तृतीयपृथिवीगतनीललेख्याऽपेक्षयाऽविशुद्धतरा, धूमप्रभाष्यविनीरयिकाणां द्वे लेख्ये, तद्यथा—कृष्णलेख्या च नीललेख्या च, तत्र ते बहुतरा ये नीललेख्याकाः, ते स्तोकरा ये कृष्णलेख्याकाः, भावनाऽत्रापि प्रागवत्, तमःप्रभाष्यविनीरयिकाणां कृष्णलेख्या, सा च पञ्चमपृथिवीगतकृष्णलेख्याऽपेक्षयाऽविशुद्धतरा, अथःसप्तमपृथिवीनैरयिकाणामेका परमकृष्णलेख्या, उक्तं च व्याख्याप्रज्ञप्तौ—“कारु दोसु तइयाएँ मीसिया नीलिया चउत्थीए । पंचमियाए मीसा कण्हा तत्तो परसकण्हा ॥ १ ॥” सम्प्रति सम्यग्दृष्टिवादिविशेषप्रतिपादनार्थमाह—‘रयणे’त्यादि, रत्नभाष्यविनीरयिका भदन्त । किं सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टयो वा ? , भगवानाह—गौतम ! सम्यग्दृष्टयोऽपि मिथ्यादृष्टयोऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽपि, एवं पृथिव्यां पृथिव्यां तावद्वाच्य यावत्तमस्तमायाम् ॥ सम्प्रति ज्ञान्यज्ञानिचिन्ता कुर्वन्नाह—‘रयणे’त्यादि, रत्नभाष्यविनीरयिका भदन्त । किं ज्ञानिनोऽज्ञानिनः ? , भगवानाह—गौतम । ज्ञानिनोऽपि अज्ञानिनोऽपि, सम्यग्दृशां ज्ञानित्वानिमिथ्यादृशामज्ञानित्वात्, तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमाभिज्ञानिनः, अपर्याप्तावस्थायामपि तेषामवधिज्ञानसम्भवात्, सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियेभ्यस्तेषामुत्पादात्, त्रिज्ञानित्वमेव भावयति, तद्यथा—आभितिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिन, येऽज्ञानिनस्ते ‘अर्थ्येगइया’ इति अस्तीतिनिपातोऽत्र बहुवचनगर्भः सन्त्येकका द्व्यज्ञानिनः सन्त्येककाऽवधिज्ञानिनः, तत्र येऽसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियेभ्य उत्पद्यन्ते तेषामपर्याप्तावस्थायां विभङ्गा-

सम्भवाद् द्व्यज्ञानिनः; शेषकालं तु तेषामपि त्र्यज्ञानिता, सच्चिदपथ्येन्द्रियेभ्य उत्पन्नाना तु सर्वकालमपि त्र्यज्ञानितैव, अपर्याप्तावस्थानामपि तेषां विभक्तभावात्, तत्र ये द्व्यज्ञानिनस्ते मत्तज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनः, ये त्र्यज्ञानिनस्ते मत्तज्ञानिन, श्रुताज्ञानिनो विभक्तज्ञानिनश्च । 'सक्करूपभापुढवी'त्यादि, शर्कराप्रभापृथिवीनैरथिका भदन्त । किं ज्ञानिनोऽज्ञानिनः?, भगवानाह—गौतम ! ज्ञानिनोऽप्यज्ञानिनोऽपि, तत्रापि सम्भ्रमदशा भिव्यादशां च भावात्, तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमाभिज्ञानिनः, तद्यथा—अभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च, येऽज्ञानिनस्ते नियमात्त्र्यज्ञानिनः, सच्चिदपथ्येन्द्रियेभ्य एव तत्रोत्पादात्, त्र्यज्ञानित्वमेव दर्शय[ती]ति, तद्यथा—मत्तज्ञानिन. श्रुताज्ञानिनो विभक्तज्ञानिनश्च, एवं शेषस्त्वपि पृथिवीषु वक्तव्यं, तत्रापि सच्चिदपथ्येन्द्रियेभ्य एवोत्पादात् ॥ सम्प्रति योगप्रतिपादनार्थमाह—'रयणरूपभे'त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरथिका भदन्त । किं मनोयोगिनो वारयोगिन. काययोगिन.?, भगवानाह—गौतम ! त्रिविधा अपि, एव प्रतिपृथिवि तावद् यावदथ समन्याम् ॥ अधुना साकारानाकारोपयोगचिन्तां कुर्वन्नाह—'रयणे'त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरथिका भदन्त । किं साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ता?, भगवानाह—साकारोपयुक्ता अपि अनाकारोपयुक्ता अपि, एव तावद् यावदथःसमन्याम् ॥ अधुना समुद्घातचिन्ता करोति—'रयणे'त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरथिकाणा भदन्त । कति समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम ! चत्वारः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः; तद्यथा—वेदनासमुद्घात. कषायसमुद्घातो मारणान्तिकसमुद्घातो वैक्रियसमुद्घातश्च, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्य यावदथःसमन्याम् ॥ सम्प्रति क्षुत्पिपासे चिन्तयति—

इमीसे षं भंते ! रयणरूपभा० पु० नेरतिया केरिसयं लुहृत्पिवासं पच्चणुन्भवमाणा विहरंति?, गोयमा !
एगमेगस्स षं रयणरूपभापुढविवेनेरतियस्स असन्भावपट्टवणाए सव्वोद्विधी वा सव्वपोगाले वा

आसगांसि पक्खिवेज्जा णो चैव णं से रयणप्प० पु० णेरतिए तित्ते वा सिता वितणहे वा सिता,
 एरिसया णं गोयमा ! रयणप्पभाए णेरतिया खुधप्पिवासं पक्खणुवभवमाणा विहरंति, एवं जाव
 अर्धेसत्तमाए ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पु० नेरतिया किं एकत्तं पभू विडवित्तए पुहुत्तांपि
 पभू विडवित्तए ?, गोयमा ! एगत्तांपि पभू पुहुत्तांपि पभू विडवित्तए, एगत्तां विडव्वेमाणा एगं
 महं मोगगरुव्वं वा एवं सुसुंठिकरवत्तअसिसत्तीहलगातासुसलचक्कणारायकुंततोमरसूललउड-
 भिंडमाला य जाव भिंडमालरुव्वं वा पुहुत्तां विडव्वेमाणा मोगगरुव्वाणि वा जाव भिंडमालरु-
 वाणि वा ताइं संखेज्जाइं णो असंखेज्जाइं संबद्धाइं नो असंबद्धाइं सरिसाइं नो असरिसाइं वि-
 डव्वंति, विडवित्ता अणमणसस कायं अभिहणमाणा अभिहणमाणा वेयणं उदीरंति उज्जलं
 विडलं पगाढं कक्कसं कड्डयं फरुसं निट्टुरं चंडं तिव्वं दुक्खं दुग्गं दुरहियासं, एवं जाव धूमप्प-
 भाए पुढवीए । उट्टसत्तमासु णं पुढवीसु नेरइया बह्व महंताइं लोहियकुंथूरुवाइं चइरामइतुं-
 ज्जाइं गोमयकीडसमाणाइं विडव्वंति, विडवित्ता अन्नमन्नसस कायं समतुरंगेमाणा स्वायमाणा
 स्वायमाणा सयपोरागकिमिया विव चालेमाणा २ अंतो अंतो अणुप्पविसमाणा २ वेदणं उदी-
 रंति उज्जलं जाव दुरहियासं ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्प० पु० नेरइया किं सीत्तवेदणं वेइंति
 उसिणवेदणं वेइंति सीउसिणवेदणं वेदंति ?, गोयमा ! णो सीयं वेदणं वेदंति उसिणं वेदणं

वेदंति नो सीतोसिणं, [ति अप्यपरा उण्हजोणिया वेदंति,] एवं जाव वालुपपभाए, पंकपभाए
पुच्छा, गोयमा ! सीयंपि वेदणं वेदंति, उसिणंपि वेयणं वेयंति, नो सीओसिणवेयणं वेयंति, ते
यहुतरगा जे उसिणं वेदणं वेदंति, ते थोवयरगा जे सीतं वेदणं वेदंति । धूमपभाए पुच्छा, गो-
यमा ! सीतंपि वेदणं वेदंति उसिणंपि वेदणं वेदंति णो सीतो०, ते यहुतरगा जे सीयवेदणं वेदंति
ते थोवयरका जे उसिणवेदणं वेदंति । तमाए पुच्छा, गोयमा ! सीयं वेदणं वेदंति नो उसिणं (वेदणं)
वेदंति नो सीतोसिणं वेदणं वेदंति, एवं अहेसत्तमाए णवरं परमसीयं ॥ इमीसे णं भंते !
रयणपप० पु० णेरहया केरिसयं णिरयभवं पच्चणुभवमाणा विहरंति ?, गोयमा ! ते णं तत्थ णिचं
भीता णिचं तसिता णिचं छुहिया णिचं उव्विग्गा निचं उपपुआ णिचं वहिया निचं परममसुभ-
मउलमणुयद्धं निरयभवं पच्चणुभवमाणा विहरंति, एवं जाव अथेसत्तमाए णं पुहवीए पंच अणु-
त्तरा महत्तिमहालया महानरगा पणत्ता, तंजहा—काले महाकाले रोरुए महारोरुए अप्पत्ति-
ट्ठाणे, तत्थ इमे पंच महापुरिसा अणुत्तरेहिं दंडसमादाणेहिं कालमासे कालं किक्खा अप्पत्तिट्ठाणे
णारए णेरति(य)साए उववण्णा, तंजहा—रामे १, जमदग्निपुत्ते, दहाड २, लच्छतिपुत्ते, वसु ३,
उषरिचरे, सुभ्रुमं कोरव्वे ४, भंभ ५, दसे चुलणिसुत्ते ६, ते णं तत्थ नेरतिया जाया काला कालो०
जाव परमकिण्हा वण्णेणं पणत्ता, तंजहा—ते णं तत्थ वेदणं वेदंति उज्जलं विजलं जाव दुरहि-

भासं ॥ उसिण वेदणिज्जेसु णं भंते । णेरतिएसु णेरतिया केरिसयं उसिणवेदणं पच्चणुब्भवमाणा
 विहरंति ? गोयमा ! से जहाणामए कम्ममारदारए सिता तरुणे बलवं जुगवं अप्पायंके थिरग्गाहत्थे
 दहपाणिपादपासपिडंतरोरु [संघाय] परिणए लंघणपवणजवणवग्गणपमहणसमत्थे तलजम-
 लज्जुयलबहुफलिहणिभवाहू षणणिचित्तवलियवदखंधे चम्ममेट्ठगदुहणसुट्ठियसमाहयणिचित्तग-
 त्तगत्ते उरस्सबलसमणणागए डेए दक्खे पट्टे कुसले णिउणे मेहावी णिउणसिप्पोवगए
 एणं महं अयपिंडं उदग्गवारसमाणं गहाय तं ताविय ताविय कोट्ठित कोट्ठित उठिंभदिय उठिंभ-
 दिय चुणिय चुणिय जाव एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं अद्धमासं संहणेज्जा, से
 णं तं सीतं सीतीभूतं अओमएणं संदंसएणं गहाय असब्भावपट्टवणाए उसिणवेदणिज्जेसु
 णरएसु पक्खिवेज्जा, से णं तं उम्मिसियणिमिसियंतरेणं पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामित्तिकट्टु पविरा-
 यमेव पासेज्जा पविलीणमेव पासेज्जा पविद्धत्थमेव पासेज्जा णो चेव णं संचाएति अविरायं वा
 अविलीणं वा अविद्धत्थं वा पुणरवि पच्चुद्धरित्तए ॥ से जहा वा यत्तमातंगे [पाए] कुंजरे साट्टिहा-
 यणे पढमसरयकालसमतांसि वा चरमनिदायकालसमयांसि वा उणहाभिहए तणहाभिहए दव-
 णिगजालाभिहए आउरे सुसिए पिवासिए दुव्वले किलंते एकं महं पुक्खरिणिं पासेज्जा चाउ-
 क्कोणं समतीरं अणुपुव्वसुजायवपगंभीरसीतलजलं संडणपमत्ताभिससुणालं बहुउप्पलकुसुद-

णालिणसुभगसोर्गाधिपयुंडरीय (महायुंडरीय) सयपत्तसहस्सपत्तकेसरकुल्लोवचियं उचपयपरिशुज्ज-
माणकमलं अच्चविमलसलिलगुणं परिहत्थभमंतमच्चकच्चभं अणगसउणगणमिदुणयविरइ-
यसहुन्नइयमहुरसरनाइयं तं पासइ, तं पासित्ता तं ओगाहइ, ओगाहित्ता से णं तत्थ उण्हंपि
पविणज्जा तिण्हंपि पविणेज्जा खुहंपि पविणेज्जा जरंपि पवि० दाहंपि पवि० णिदाणज्ज वा पयत्ता-
एज्ज वा सतिं वा रतिं वा धितिं वा मतिं वा उवलभेज्जा, सीए सीयभूए संकसमाणे संकस-
माणे सायासोक्खवहुल्ले यावि विहरिज्जा, एवामेव गोयमा ! असन्भावपट्टवणाए उस्सिणवेयणि-
ज्जेहित्तो णरएहित्तो कुंभारागणी इ वा णेरइए उव्वट्टिए समणे जाइं इमाइं मणुरसलोयासि-
भवन्ति (गोलियालिंगाणि वा सौडियालिंगाणि वा भिंडियालिंगाणि वा) अयागराणि वा तंवाग-
राणि वा तउयागरा० सीसाग० रूपयागरा० सुवत्तागराणि वा हिरण्णयागरा० कुंभारागणी इ वा
सुसागणी वा इदयागणी वा कवेहुयागणी वा लोहारंवरिसे इ वा जंतवाडचुल्ली वा हंडियलि-
त्थाणि वा सौडियलि० णलागणी ति वा, तिलागणी वा तुसागणी ति वा, तत्ताइं समज्जेती-
भूयाइं कुल्लिकिसुयसमाणाइं उक्कासहस्साइं विणिम्सुयमाणाइं जालासहस्साइं पमुचमाणाइं
इंगालसहस्साइं पविक्खरमाणाइं अंतो २ हुहुयमाणाइं चिट्ठंति ताइं पासइ, ताइं पासित्ता
ताइं ओगाहइ ताइं ओगाहित्ता से णं तत्थ उण्हंपि पविणेज्जा तण्हंपि पविणेज्जा खुहंपि पविणेज्जा

इ प्रातिपत्ता
उद्देशः २
नारकाणा
शुचुद्धि
क्रिया-
वेदनाः
सू० ८९

जरं पि पविणेज्जा दाहं पि पविणेज्जा णिहाएज्ज वा पयलाएज्ज वा सतिं वा रतिं वा थिहं वा मतिं
वा उवलभेज्जा, सीए सीयभूयए संकस्माणे संकस्माणे सायासोक्खवहुले यावि विहरेज्जा, भवे-
यारूवे सिथा ?, णो इण्डे समडे, गोयमा ! उस्सिणवेदणिज्जेसु णरएसु नेरतिया एत्तो आणिद्धत-
रियं केव उस्सिणवेदणं पच्चणुभवमाणा विहरंति ॥ सीयवेदणिज्जेसु णं भंते णिरएसु णेरतिया केरि-
स्यं सीयवेदणं पच्चणुभवमाणा विहरंति ?, गोयमा ! से जहाणामए कम्मरदारए सिथा तरुणे
जुगवं बलवं जाव सिप्पोवगते एणं महं अयपिंडं दग्गवारसमाणं गहाय ताविय ताविय कोट्टिय
कोट्टिय जहं एक्काहं वा डुआहं वा तियाहं वा उक्कोसे णं मासं हणेज्जा, से णं तं उस्सिणं उस्सिण-
भूतं अयोमएणं संदंसएणं गहाय असब्भावपट्टवणाए सीयवेदणिज्जेसु णरएसु पक्खिवेज्जा, से
तं [उमिसियनिमिसियंतरेण पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामीतिकहु पविरायमेव पासेज्जा, तं केव णं
जाव णो केव णं संचाएज्जा पुणरवि पच्चुद्धरित्तए, से णं से जहाणामए मत्तमायंणे तहेव जाव
सोक्खवहुले यावि विहरेज्जा] एवामेव गोयमा ! असब्भावपट्टवणाए सीतवेदणेहिंत्तो णरएहिंत्तो
नेरतिए उव्वदिए समणे जाहं इमाहं इहं माणुस्सलोए हवंति, तंजहा—हिमाणि वा हिमपुंजाणि
वा हिमपडलाणि वा हिमपडलपुंजाणि वा तुसारणि वा तुसारपुंजाणि वा हिमकुंडाणि वा हि-
मकुंडपुंजाणि वा सीताणि वा ताहं पासति पासित्ता ताहं ओगाहति ओगाहित्ता से णं तत्थ

सीतं पि पविणोज्ञा तणहं पि प० खुहं पि प० जरं पि प० दाहं पि प० निदाएज्ज वा पयलाएज्ज वा जाव
उसिणे उसिणभूए संकसमाणे संकसमाणे सायासोक्खवहुले यावि विहरेज्जा, गोयमा ! सीयवेय-
णिज्जेसु नरएसु नेरतिया एत्तो अणिट्ठयरियं चेव सीतवेदणं पच्चणुभवमाणा विहरंति ॥ (सू० ८९)

‘रयणो’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त । कीटशी क्षुधं पिपासा (घ) प्रत्यनुभवन्तः प्रत्येक वेदयमाना. ‘विहरन्ति’ अवति-
ष्ठन्ति ?, भगवानाह—गौतम । ‘एगमेगस्स ण’मित्यादि, एकैकस्य रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकस्य ‘असद्भाव(प्र)स्थापनया’ असद्भावकल्प-
नया ये केचन पुरलला उदययञ्चेति शेषः तान् ‘आस्सके’ सुरे सर्वपुरललान् सर्वोदधीन् प्रक्षिपेत्, तथाऽपि ‘नो चेव ण’मित्यादि, नैव
रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकं तुसो वा विलुण्णो वा स्यात् लेशतः अत्र प्रवालभस्मकव्याध्युपेतः पुरुषो दृष्टान्तः । ‘एरिसिया ण’मित्यादि,
ईदृशी णमिति वाक्यालङ्कृतौ गौतम । रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः क्षुधं पिपासा प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्य या-
वदधःसप्तमी ॥ सस्यति वैक्रियशक्तिं विचिचिन्तयिपुरिदमाह—‘रयणप्पभे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त । प्रत्येक किम् ‘एक-
त्वम्’ एकं रूपं विकुर्वितुं प्रभवः उत ‘पुथक्त्वं’ पुथक्त्वशब्दो बहुवाची, आह च कर्मप्रकृतिसङ्ग्रहणिच्चीर्णिकारोऽपि—‘पुहुत्त-
शब्दो बहुत्तवाहं’ इति, प्रभूतानि रूपाणि विकुर्वितुं प्रभवः ?, ‘विकुर्वं विक्रियायाम्’ इत्यागमप्रसिद्धो धातुरस्ति यस्य विकुर्वाण इति
प्रयोगस्ततो विकुर्वितुमित्युक्तं, भगवानाह—एकत्वमपि प्रभवो विकुर्वितुं पुथक्त्वमपि प्रभवो विकुर्वितुं, तत्रैकं रूपं विकुर्वतो मुद्गररूपं
वा मुद्गरः—प्रतीतः सुपण्डिरूपं वा सुपण्डि—प्रहरणविशेषः, करपत्ररूपं वा असिरूपं वा शक्तिरूपं वा हलरूपं वा नादांरूपं वा सुरा-
लरूपं वा चक्ररूपं वा नाराचरूपं वा कुन्तरूप वा तोमररूपं वा शूलरूपं वा लकुटरूप वा भिण्डमालरूप वा विकुर्वन्ति, करपत्रादयः

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः २
नारकाणां
क्षुत्तुद्धि
क्रिया
वेदनाः
सू० ८९

प्रतीताः, भिण्डमाल-शखजातिविशेषः, अत्र सङ्ग्रहणिगाथा कचिरत्युस्तकेषु—“मुगगरसुसुंठिकरकयथसिसत्ति हलं गयासुसलचक्का । नारान-
 यकुंतोमरसूललडभिडिमाला य ॥१॥” गतार्था, नवरं ‘करकय’त्ति ककचं करपत्रसित्यर्थः, पृथक्त्वं विकुर्वन्तो सुद्वररूपाणि वा यावत्
 भिण्डमालरूपाणि वा, तान्यपि सदृशानि, (समानरूपाणि) ‘नोऽसदृशानि’ (अ) समानरूपाणि, तथा ‘सङ्घेयानि’ परिमितानि न ‘अस-
 ङ्घेयानि’ सङ्घातीतानि, विसदृशकरणेऽसङ्घेयकरणे वा शक्त्यभावात्, तथा ‘संबद्धानि’ स्वासनः शरीरसंलग्नानि ‘नासंबद्धानि’ न
 स्वशरीरात्पृथग्भूतानि, स्वशरीरात्पृथग्भूतकरणे शक्त्यभावात्, विकुर्वन्ति, विकुर्वित्वाऽन्योऽन्यस्य कायमभिन्नन्तो वेदनासुदीरयन्ति,
 किविशिष्टमित्याह—‘उज्वलां’ दुःखरूपतया जाज्वल्यमानां सुखलेशेनाप्यकलङ्कितामिति भावः, ‘विपुलां’ सकलशरीरव्यापितया
 विसीर्णां ‘प्रगाढां’ प्रकर्षेण मर्मप्रदेशव्यापितयाऽतीवसमवगाढां कर्कशां कर्कशां, किमुक्तं भवति?—यथा कर्कशः पाषाणसंघर्षः शरी-
 रस्य खण्डानि त्रोटयति एवमात्मप्रदेशान् त्रोटयन्तीव या वेदनोपजायते सा कर्कशा तां, कटुकांश्च कटुकांश्च पित्तप्रकोपपरिकलितव-
 पुषो रोहिणी—कटुद्रव्यमिवोपभुज्यमानमतिशयेनाप्रीतिजनिमिति भावः, तथा ‘पुरुषां’ मनसोऽतीव रौक्ष्यजनिकां ‘निष्ठुराम्’ अश-
 क्यप्रतीकारतया दुर्भेदां ‘चण्डां’ रूद्रा रौद्राध्यवसायहेतुत्वात् ‘तीव्राम्’ अतिशायिनीं ‘दुःखां’ दुःखरूपां ‘दुर्गां’ दुर्लभ्यामत एव
 दुरधिसंज्ञाम्, एवं पृथिव्यां पृथिव्यां तावद्वक्तव्यं यावरपञ्चम्याम् । ‘लडसत्तमीसु ण’मित्यादि, पष्ठसप्तम्योः पुनः पृथिव्योर्नैरयिकाः
 बह्वन्ति महान्ति गोमयकीटप्रमाणत्वात्, ‘लोहितकुन्धुरूपाणि’ आरक्तकुन्धुरूपाणि वज्रमयतुण्डानि, गोमयकीटसमानानि विकुर्वन्ति,
 विकुर्वित्वा ‘अन्योऽन्यस्य’ परस्परस्य ‘कायं’ शरीर समतुरङ्गा इवाचरन्तः समतुरङ्गायमाणाः, अथा इवान्योऽन्यमारुहन्त इत्यर्थः,
 ‘स्वायमाणा स्वायमाणा’ भक्षयन्तो भक्षयन्तोऽन्तरन्तः ‘अनुप्रवेशयन्तः’ अनुप्रवेशयन्तः ‘स्यपोरगकिमिया इव’ शतपर्वकमय

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ १२० ॥

इव इष्टुपर्वकृतमय इव 'चालेमाणा चालेमाणा' शरीरस्य मध्यभागेन संचरन्तः संचरन्ती वेदनासुदीरयन्त्युज्ज्वलाभित्यादि प्राभवत् ॥ सम्प्रति क्षेत्रस्वभावजां वेदनां प्रतिपादयति—'रयणो'त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त । किं शीतां वेदनां वेदयन्ते उष्णां वेदना वेदयन्ते शीतोष्णां वा?, भगवानाह—गौतम । न शीतां वेदनां वेदयन्ते किन्तु उष्णां वेदनां वेदयन्ते, ते हि शीतयोनिका योनिस्थानानां केवलहिमानीप्रख्यशीतपर्दशासकत्वात्, योनिस्थानव्यतिरेकेण चान्यत् सर्वमपि भूम्यादि ख्यादिराज्ञारादपि महाप्रतप्तमतस्ते उष्णवेदनासुभवन्ति, नापि शीतोष्णा वेदनां वेदयन्ते, शीतोष्णस्वभावतया वेदनाया नरकेषु मूलतोऽप्यसम्भवात्, एवं शर्कराप्रभावालुकाप्रभातैरयिका अपि वक्तव्याः, पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकपुच्छ्यायाम् भगवानाह—गौतम । शीतामपि वेदनां वेदयन्ते नरकावासभेदेनोष्णामपि वेदना वेदयन्ते नरकावासभेदेनैव, न तु शीतोष्णा, तत्र ते बहुतरा ये उष्णां वेदना वेदयन्ते, प्रभूततराणां शीतयोनित्वात्, ते स्लोकतरा ये शीता वेदनां वेदयन्ते, अल्पतराणासुष्णयोनित्वात्, एवं धूमप्रभायामपि वक्तव्यं, नवरं ते बहुतरा ये शीतवेदना वेदयन्ते, वहूनासुष्णयोनित्वात्, ते स्लोकतरा ये उष्णवेदना वेदयन्ते, अल्पतराणां शीतयोनित्वात्, तस्य प्रभापृथिवीनैरयिकपुच्छ्याया भगवानाह—गौतम । शीतां वेदनां वेदयन्ते नोष्णां नापि शीतोष्णां, तत्रत्यानां सर्वेषासुष्णयोनित्वात्, योनिस्थानव्यतिरेकेण चान्यस्य सर्वस्यापि नरकभूम्यादर्मेहाहिमानीप्रख्यत्वात्, एवं तमस्तमाप्रभापृथिवीनैरयिका अपि वक्तव्या, नवरं परमां शीतवेदनां वेदयन्ते इति वक्तव्यं, तमःप्रभापृथिवीतः तमस्तमप्रभापृथिव्या शीतवेदनाया अतिप्रबलत्वात् ॥ सम्प्रति भवानुभवप्रतिपादनार्थमाह—'रयणो'त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त । कीदृशं नरकभवं प्रत्यनुभवन्तः प्रत्येकं वेदयमानाः 'विहरन्ति' अवतिष्ठन्ते?, भगवानाह—गौतम । रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका 'नित्यं' सर्वकालं क्षेत्रस्वभावजमहानिविद्वान्धकारदर्शनतो भीताः, सर्वत उपजातशङ्कत्वात्,

इ प्रतिपत्तौ
उद्देशः २
नारकाणां
क्षुत्तुङ्गि
क्रिया
वेदनाः
सू० ८९

॥ १२० ॥

तथा 'नित्यं' सर्वकालं स्वत एवापेऽपि 'नस्ताः' परमाधार्मिकदेवपरस्परोदीरितदुःखसंपातभयात्रासमुपपन्नाः; तथा 'नित्यं' सर्वकालं परमाधार्मिकैः परस्परं वा 'नासिताः' त्रासं प्राहिताः; तथा 'नित्यमुद्विग्नाः' यथोक्तरूपदुःखानुभवतस्त्रतावासपराङ्मुखचित्ताः; तथा 'नित्यं' सर्वकालम् 'उपप्लुताः' उपप्लवेनोपेता न तु मनागपि रतिमासादयन्ति, एवं 'नित्यं' सर्वकालं परममशुभम् 'अतुलम्' अशुभत्वेनानन्यसदृशम् 'अनुबद्धम्' अशुभत्वेन निरन्तरमुपचितं निरयभवं 'प्रत्यनुभवन्तः' प्रत्येकं वेद्यमाना विहरन्ति, एवं दु-
 थिव्यां पृथिव्यां तावद्धक्तव्यं यावद्धःसप्तमी, अस्यां चाधःसप्तम्यां क्रूरकर्माणः पुरुषा उत्पद्यन्ते नान्ये, तथा चास्यैवार्थस्य प्रदर्शनार्थं पञ्च पुरुषान् उपन्यस्यति—'अहेसत्तमाए ण'मित्यादि, अधःसप्तम्यां पृथिव्यामप्रतिष्ठाने नरके 'इमे' अनन्तरं वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्च महापुरुषाः 'अनुत्तरैः' सर्वोत्तमप्रकर्षप्राप्तै. 'दण्डसमादानैः' समादीयते कर्म एभिरिति समादानानि—कर्मोपादानहेतवः दण्डा-
 एव—मनोदण्डादयः प्राणव्यपरोपणाध्ववसायरूपाः समादानानि दण्डसमादानानि तैः कालमासे कालं कृत्वोत्पन्नाः; तद्यथा—रामो जान-
 मदग्निस्तवः पर्शुराम इत्यर्थः; दाढादाल. छातीस्तुतः; वसू राजा उपरिचरः; स हि देवताऽधिष्ठिताकाशस्कटिकसिंहासनोपविष्टः सन्ना-
 काशस्कटिकमयस्य सिंहासनस्यादर्शनतो लोकेष्वेवं प्रसिद्धिमानमत्—सत्यवादी किलैष वसुराजा न प्राणालयेऽप्यलीकं भापते ततः सत्त्वा-
 वर्जितदेवताकृतप्रातिहार्य एवमुपर्याकाशे चरतीति, स चान्यदा हिंस्रवेदार्थप्ररूपकस्य पर्वतस्य पक्षमभिगृह्य सम्यग्दृष्टेर्नारदस्य पक्षमन-
 भिगृह्यश्लीकवादित्रात्मकृषितदेवताचपेटाहतः सिंहासनात्परिभ्रष्टो रौद्रध्यानमभिरूढ. सप्तमपृथिव्यामप्रतिष्ठाननरकमयासीत्, सुभूमो-
 ऽष्टमश्चक्रवर्ती कौरव्यः कौरव्यगोत्रो ब्रह्मदत्तश्चलनीस्तुतः 'ते णं तस्य वेयणं वेयंती' त्यादि, 'ते' परशुरामादयस्त्रय—अप्रतिष्ठाने नरके
 वेदानां वेद्यन्ते उज्ज्वलां यावद् दुरध्यासामिति प्रागवत् ॥ सम्प्रति नरकेषुणवेदनायाः स्वरूपमभिधित्सुराह—'उत्सिणवेदणिज्जेसु णं

भन्ते !' इत्यादि, उष्णवेदनेषु पमिति पूर्ववत् भद्रव । नरकेषु कैरविषाः पीडनांशुप्रायेदना प्रत्यनुभवन्व-प्रसहं वेदयन्ताना विद-
रन्ति ? अगवानाह-गौतम । स 'यथानामकः' अनिर्दिष्टनामकः पथित् 'कस्मार्तिरदारकः' लोहकारदारकः स्यात्, किमितिष्टः ?
इत्याह- 'तरुणः' प्रवर्द्धमानवयाः, आह-शरकः प्रवर्द्धमानवया पय भवति यव । किमेतन्न विदोषयेन ? न, आत्तश्रमूलोः प्रवर्द्धमा-
नवयस्त्वाभावात्, न सासन्नश्रुत्यु प्रवर्द्धमानवया भवति, न च तस्य विशिष्टज्ञानार्थसम्भव, आत्तश्रमूलुत्सादेव, विशिष्टसामर्थ्यम-
विपादनार्थश्चैष आरम्भस्त्वोऽर्थवद्विदोषणम्, अन्तं तु व्यापयते-दृष्ट चद्रव्यं विशिष्टवर्णांशुनिर्लोषेवगभिन्नयं च तत्तरुणमिति लोके
प्रसिद्ध, यथा तरुणमिदमथत्थपत्रमिति, यवः स फर्मादरारकस्तरुण इति किमुक्त भवति ?-अभिन्नयो विशिष्टवर्णांशुनिर्लोषेवमेति,
वलं-सामर्थ्यं तदस्यास्तीति षड्वान्, तथा युगं-सुपवदुपमादिकाटः स स्तेन रूपेण चत्सालि न दोषदुष्टः स युगमान्, किमुक्तं
भवति ?-कालोपद्रवोऽपि सामर्थ्यविश्रमेदुः स चास्य नास्तीति प्रतिपत्त्यर्थमेतद्विशेषण, युवा-सौमनस्यः, युवावस्थायां हि यज्जाविज्ञाय
इत्येतदुपादानम्, 'अप्यायंके' इति अल्पशब्दोऽभाववाची अल्प-सर्वनाडवियमान आतद्दो-ज्वरादियंस्तात्तावत्पावदुः, 'थिरगाहृत्ये'
स्थिरौ अपहस्तौ यस्य स स्थिराप्रहस्तः, 'दृढपाणिपायपासापिटंठरोरुपरिणम्' इति दृढानि-अतिनिधित्थयपत्रानि पाणिपादपार्थ-
शुभान्तरोरुणि परिणवानि यस्य स दृढपाणिपादपार्थशुष्टान्तरोरुपरिणतः, युगादिदर्शनात्पाक्षिको निष्ठान्तस्य परनिपात, तथा प-
नम्-अविशयेन निचिती-निधित्ठवत्तचयमापन्नौ वल्लिवाधिव वल्लिती युती स्कन्धौ यस्य स पननिचिचववल्लिवयुत्तस्कन्ध, 'चर्ममेष्टगद्दु-
षणमुष्टिपसमाहृत्यनिचियगायगत्ते' चर्ममेष्टकेन द्रुषणेन शुष्टिकया च-सुष्ट्या च सगाहृत्य ये निचितीष्टतगात्रास्ते चर्ममेष्टकद्रुषणशुष्टि-
कसमाहृतनिचिवगात्रान्पेगामिष गात्रं यस्य न चर्ममेष्टकद्रुषणशुष्टिकसमाहृतनिचिवगात्रगात्र, 'उत्तरसवत्तसमक्षानाम्' इति उत्तरसि

३ प्रतिपत्तौ
तदेगः २
नारकाणां
शीतोष्ण-
वेदनाः
सू० ८९

भवशुरसं तच्च तद्गलं च उरस्वयलं तच्च समन्वागतः—समनुप्राप्त उरस्वयलसमन्वागतः, आन्तरोत्साहवीर्ययुक्त इति भावः, 'तलजम-
 लजुयलवाह' इति, तलौ—तालशुद्धौ तयोर्मलजुगलं—समश्रेणीकं शुगलं तलयमलजुगलं, तद्वदतिसरलौ पीवरौ च वाह यस्य स
 तलयमलजुगलवाहः, 'लंघणपवणजवणपमहणसमर्थे' इति, लङ्घने—अतिक्रमणे शुवने—मनाक् पृथुतरविक्रमगतिसमने जवने—
 अतिशीघ्रगती प्रभर्दने—कठिनस्यापि वस्तुनञ्चूर्णनकरणे समर्थः लङ्घनशुवनजवनप्रभर्दनसमर्थः, क्वचित् 'लंघणपवणजवणवायाम-
 णसमर्थे' इति पाठस्तत्र व्यायामने—व्यायामकरणे इति व्याख्येयं, 'हेकः' द्वासासतिकलापण्डितः 'दक्षः' कार्याणामविलम्बितकारी,
 'प्रष्टः' वागमी 'कुशलः' सन्धक्क्रियापरिज्ञानवान् 'मेधावी' परस्परव्याहवपूर्वापरानुसन्धानदक्षः, अत एव 'निपुणसिष्योवगाए'
 इति निपुणं यथा भवति एवं शिल्पं—क्रियासु कौशलमुपगतः—प्राप्तो निपुणशिल्पोपगतः, एकं महान्तमयसिण्डम् 'उदक्वारकसमानं'
 लघुपानीयघटसमानं गृहीत्वा 'तम्' अयसिण्डं तापयित्वा तापयित्वा ततो धनेन कुट्टयित्वा यावदेकाहं वा द्वयहं वा याव-
 दुत्कर्षतोऽर्द्धमासं संहन्यात्, ततो णमिति वाक्यालङ्कारे 'तम्' अयसिण्डं शीतं, स च शीतो वहिर्मेनागमात्रेणापि स्यादत आह—
 'शीतीभूतं' सर्वालता शीतत्वेन परिणतं अयोमयेन संदंशकेन गृहीत्वा 'असद्भावस्थापनया' असद्भावकल्पनया नैतदभूत् न भवति
 भवित्यति वा केवलमसद्भूतमिदं कल्प्यत इति, उष्णवेदनेषु नरकेषु प्रक्षिपेत्, प्रक्षिप्य च स पुरुषो णमिति वाक्यालङ्कारे 'उष्मि-
 सियनिमिसियंतरेण' उष्माधितनिमिपितान्तरेण यावताऽन्वरेण—यावता व्यवधानेन उष्मेपनिमेषौ क्रियेते तावदन्तरप्रमाणेन काले-
 नातिक्रान्तेन पुनरपि प्रत्युद्धरिष्यामीति कृत्वा यावद् द्रष्टुं प्रवर्त्तेते तावत् 'प्रवितरमेव' प्रस्फुटितमेव, यदिवा 'प्रविलीनमेव' नवनीत-
 मिव सर्वथा गलितमेव, यदिवा 'प्रविध्वस्तमेव' सर्वथा भस्मसाद्भूतमेव पश्येत्, न पुनः शक्ययाद् अचिरान्तं अप्रस्फुटितं अविलीनं

वा अविध्वस्तं वा पुनरपि प्रत्युद्धर्तुम्, एवंरूपा नाम तत्रोष्णवेदना ॥ अस्वैवार्थस्य स्पष्टतरभावानर्थं दृष्टान्तान्तरमाह—‘से जहा-
नामए’ इत्यादि, ‘से’ सकलजनप्रसिद्धो यथेति दृष्टान्तत्वोपदर्शने वाशब्दो विकल्पने, अयं वा दृष्टान्तो विवक्षितार्थप्रतिपत्तये बोद्धव्य
इति विकल्पनभावना, ‘मत्तः’ मदकलित. ‘मातङ्गः’ हस्ती, इह मातङ्गोऽन्त्यजोऽपि संभवति ततस्तदाशङ्कान्युदासार्थं नानादेशजविनेय-
जनानुग्रहाय (वा) पर्यायद्वयमाह—‘द्विपः’ द्वाभ्यां मुखेन करेण चेत्यर्थः पिवतीति द्विपः, ‘मूलविभुजादय’ इति कप्रत्ययः, कौ-
जीर्यतीति कुञ्जरः, यदिवा कुञ्जे-वनगहने रमति-रतिभावप्रातीति कुञ्जर. ‘कचिदि’ति ङप्रत्ययः, षष्टिर्हयिना.—संवत्सरा यस्य स
षष्टिहायन. ‘प्रथमशरत्कालसमये’ कार्तिकमाससमये, इह प्राय ऋतवः सूर्योत्तमो गुह्यन्ते ते चाषाढादयो द्विद्विमासप्रमाणाः, प्रवचने
च क्रमेणैवंनामानः, तद्यथा-प्रथमः प्राष्टद् द्वितीयो वर्षारत्र. तृतीयः शरत् चतुर्थो हेमन्तः पञ्चमो वसन्तः षष्ठो ग्रीष्मः, तथा
चाह पादलिप्तसूरिः—‘पाञ्चस वासारत्तो, सरथो हेमंत वसन्त गिन्हो य । एए खलु छपि रिऊ, जिणवरदिहा मए सिट्टा ॥१॥”
ततः प्रथमशरत्कालसमय, कार्तिकसमय इति विवृत्तम्, आह च मूलटीकाकृत्—‘प्रथमशरत्-कार्तिकमासः” तस्मिन् वाशब्दो वि-
कल्पने ‘चरमनिदाघकालसमये वा’ चरमनिदाघकालसमयो-ज्येष्ठमासपर्यन्तस्तस्मिन्, वाशब्दो विकल्पने, ‘उष्णाभिहतः’ सूर्य-
स्वर्किरणप्रतापाभिभूतः, अत एवोष्णौ. सूर्यकिरणैः सर्वत. प्रतप्तान्नतया शोषभावतस्तृणाभिहतः, तत्रापि पानीयगवेषणार्थमितस्ततः
स्वेच्छया परिभ्रमतः कश्चिद्वाभिप्रत्यासत्तौ गमनतो द्वाभिज्वालाभिहतः अत एव ‘आतुरः’ कचिदपि स्वस्थमलभमानः सन्
आकुलः, सर्वान्नपरितापसम्भवेन गलतालुशोषभावात् शुषितः, कचित् ‘झिजिए’ इति पाठस्तत्र ‘क्षितः’ क्षीणशरीर इति व्या-
ख्येयम्, असाधारणतृड्वेदनासमुच्छलनात्पिपासित’, अत एव दुर्बलः शारीरमानसावष्टम्भरहितत्वात्, ‘कृान्तः’ नलानिसुपगतः

'कुम्भ गलानौ' इति वचनात्, एकां महतीं 'पुष्करिणीं' पुष्कराण्यस्यां विद्यन्ते इति पुष्करिणी ता, किंविशिष्टामित्याह—'वतु-
 द्योणां' चत्वारः कोणा—अश्रयो यस्याः सा तथा तां, समं—विषमोन्नतिवर्जितं सुखावतारं तीरं—तटं यस्याः सा समतीरा ताम्, आ-
 नुपूर्व्येण—नीचैर्नीचैस्तरभावरूपेण न लोकेहेतुवैव कचिद्गतीररूपा कचिदुन्नतिरूपा इति भावः, सुष्ठु—अतिशयेन यो जातो वप्रः—के-
 दारो जलस्थानं तत्र गम्भीरम्—अलब्धस्तापं शीतलं जलं यस्यां सा आनुपूर्व्येणुजातवप्रगम्भीरशीतलजला ताम्, 'संलणपत्तभिस-
 मुणाल'मिति संलन्तानि—जलेनान्तरितानि पत्रविसमृणालानि यस्यां सा संलन्नपत्रविसमृणाला ताम्, इह विसमृणालसाहचर्यात् पत्राणि
 —पद्मिनीपत्राणि द्रष्टव्यानि, विसानि—कन्दा. मुणालानि—पद्मनाला, तथा बहुभिरुत्पलकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरी-
 ण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रैः केसरैः—केसरप्रधानैः फुल्लैः—विकसितैरुपचिता बहुत्पलकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरी-
 कशतपत्रसहस्रपत्रकेसरफुल्लोपचिता तां, तथा पद्मपदैः—भ्रमरैः परिभुज्यमानानि कमलानि उपलक्षणमेतत् कुमुदादीनि यस्याः सा
 पद्मपद्परिभुज्यमानकमला ता, तथाऽऽन्द्येन—स्वरूपतः स्फटिकवच्छुद्धेन विमलेन—आगन्तुकमलरहितेन सलिलेन पूर्णा अन्धविमल-
 सलिलपूर्णा तां, तथा पडिहत्था—अतिरेकता (त.) अतिप्रभूता इत्यर्थः भ्रमन्तो मत्स्यकच्छपा यस्यां सा पडिहत्थभ्रमन्मत्स्यकच्छपा,
 तथा अनेकै. शकुनिगणमिशुनकैः गणशब्दस्य प्राकृतत्वाद्स्थानेऽत्युपनिपातः, शकुनिमिशुनकैर्विचरितैः—झरस्ततः स्वेच्छया प्रवृत्तैः शब्दो-
 न्नतिकम्—उन्नतशब्दं मधुरस्वरं नादितं यस्यां सा अनेकशकुनिगणमिशुनकविचरितशब्दोन्नतिकमधुरस्वरनादिता, ततः पूर्वपदेन विशेषे-
 षणसमासः, तां दक्षाऽवगाहेत, अवगाह्य च 'उष्णमपि' परिदाहमपि शरीरस्य तत्र 'प्रविनयेत्' प्रकर्षेण सर्वात्मना स्फोटयेत्, तथा
 क्षुधामपि प्रविनयेत् प्रत्यासन्नतटवर्तिशब्दव्याटिकिसलयभक्षणत्, तेषमपि प्रविनयेत् जलपानात्, उन्नमपि परिसंतापसमुत्थं प्रवि-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ १२३ ॥

नयेत् परिदाषुत्पिपासाऽपगमात्, एवं सकलशुदादिदोषापगमतः सुरासिकभावेन तिद्रयेत् प्रचलायेत्, तत्र अतिद्रवान् तिद्रा-
वान् भवतीति च्च्यर्थविवक्षायां तिद्रादिभ्यो धर्मिणि क्यविति कर्मणि क्यप्प्रत्ययः, एवं प्रचलाशब्दादपि तिद्रादेराकृतिगणत्वात्, ति-
द्रापचलयोस्त्वयं विशेषः—सुखप्रयोधा स्वापावस्था तिद्रा, ऊर्द्धस्थितस्यापि या पुनश्चैतन्मस्फुटीकुर्वती समुपजायते तिद्रा सा प्रचला,
एवं च क्षणमात्रनिद्रालाभतोऽविक्षयीभूतः 'स्मृतिं वा' पूर्वाजुभूतस्मरणं 'रतिं वा' तदवस्थाऽऽसक्त्विरूपां 'धृतिं वा' चित्तस्फारद्वयं
'मतिं वा' सम्यगीहापोहरूपाम् 'उपलभेत' प्राश्रुयात्, ततः 'शीतः' वाह्यशरीरप्रदेशशीवीभावात्, 'शीतीभूतः' शरीरान्तरपि
निर्द्वीभूतः सन् 'संकसमाणे' इति सम्—एकीभावेन कसन्—गाच्छन् 'सातसौख्यवहुलश्चापि' सातम्—आहादस्त्वल्पधानं सौख्यं
सातसौख्यं न त्वभिमानमात्रजनितमाहादविरहितं सातसौख्येन बहुलो—न्यासः सातसौख्यवहुलश्चापि 'विहरेत्' स्वेच्छया परिभ्र-
मेत्, 'एवमेव' अनेनैवानन्तरोदिवदष्टान्तप्रकरणे हे गौतम ! 'असद्भावप्रस्थापनया' असद्भावकल्पनया नेदं वदन्ममाणमभूत् केवलं
नरकातोष्णवेदनायाथात्म्यप्रतिपत्तयेऽसत्कल्प्यत इति भावः, उष्णवेदनेभ्यो नरकेभ्यो नैरथिकोऽनन्तरसुद्वर्तितो विनिर्गतः सन्
'यानि' इमानि प्रत्यक्षत उपलभ्यमानानि 'इह' मनुष्यलोके स्थानानि भवन्ति, तद्यथा—“गोलियालिंगाणि वा, सौडियालिंगाणि
वा, भिडियालिंगाणि वा, एते अमेराश्रयविशेषाः, अन्ये तु देशभेदनीत्या पिष्टपाचनकाभ्यादिभेदेनैतेषां स्वरूपं कथयन्ति, तदप्यविरुद्ध-
मेवेति, तैलाग्निरिति वा तुषाग्निरिति वा जुसाग्निरिति वा नद्याग्निरिति वा, नद्यः—तृणविशेषः, 'अयागाराणीति वा' आर्पत्वात्पुंस-
कनिर्देशः अयआकरा इति वा, येषु निरन्तरं महाभूपास्वयोदलं प्रक्षिप्याऽय उत्पाट्यते ते अयआकराः, एवं ताप्राकरा इति वा त्र-
त्वाकरा इति वा सीसकाकरा इति वा रूच्याकरा इति वा सुवर्णाकरा इति वा हिरण्याकरा इति वा, सुवर्णाहिरण्ययोरेत्र विशेषे वर्णा-

३ प्रतिपत्तौ
उद्देशः २
नारकाणा
शीतोष्ण-
वेदनाः
सू० ८९

॥ १२३ ॥

द्रिष्टवो वेदितव्यः, दृष्टकापाक इति वा कुम्भकारापाक इति वा कवेष्टुकापाक इति वा लोहकाराम्बरीष इति वा, अम्बरीषः—को-
 टकः, यन्मवाहयुष्टी इवेति, यन्मम्—इष्टुपीडनयन्त्रं सत्प्रधानः पाटको यन्मपाटकः तत्र चुष्टी यत्रेष्टुरसः पच्यते, इत्थम्भूतानि यानि
 मनुष्यलोके स्थानानि 'तप्तानि' वहिसंपर्कतप्तभीभूतानि, तानि च कानिचिद् अयथाकरप्रभृतीनि कदाचिदुष्णस्पर्शमात्राण्यपि संभ-
 वन्ति ततो विशेषप्रतिपादनार्थमाह—'समजोर्द्भूयाद्' प्राकृतत्वारसमशब्दस्य पूर्वनिपातः, 'ज्योतिःसमभूतानि' साक्षादग्निवर्णानि
 जातानीति भावः, एतदेवोपमया स्पष्टयति—'फुल्लकिंशुकसमानानि' प्रफुल्लपलाशकुसुमकरल्पाणि 'उक्कासहससाद्' इति ये मूला-
 म्रितो विशुद्ध्य विशुद्ध्याम्निकणाः प्रसर्पन्ति ते उत्का इत्युच्यन्ते तासां सहस्राणि उत्कासहस्राणि मुञ्चन्ति ज्वालासहस्राणि विनिर्मु-
 ष्यन्ति अङ्गारसहस्राणि प्रविशरन्ति 'अन्तरन्तर्हृदयमानानि' अतिशयेन जाञ्जल्यमानानि, कचित् 'अंतो अंतो सुहृयहुयासणा'
 इति पाठः, 'अन्तरन्तः सुहृतहुताशनानि' सुष्ठु हुतो हुताशनो येषु तानि तथा तिष्ठन्ति तानि पश्येत् दृष्ट्वा चावगाहेत्, अवगाह्य
 च 'उष्णमपि' नरकोष्णवेदनाजनितं वहिःशरीरस्य परितापमपि प्रविनयेत्, नरकगतादुष्णस्पर्शादयथाकरादिपूष्णस्पर्शास्वातीव म-
 न्दत्वात्, एवं च सुखासिकाभावतत्सृष्ट्यामपि क्षुधमपि दाहमपि अन्तःशरीरसमुत्थं प्रविनयेत्, तथा च सति तृडादिदोषापग-
 मतो निद्रायेत वा प्रचलायेत वा स्थर्षि वा रर्षि वा श्रुति वा उपलभेत, सतः शीतः शीतीभूतः सन् 'संकसन् संकसन्' संक्रामन्
 संक्रामन् सातसौख्यवहुलो विहरेत्, अमीषां पदानामर्थः प्राग्भवानीयः । एतावत्सुक्रे भगवान् गौतमः पृच्छति—'भवे एयास्त्वे
 सिया ?' 'स्यात्' संभाव्यते एतद् यथा भवेद् उष्णवेदनीयेषु नरकेषु एतद्भ्रूया उष्णवेदना ?, भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थो
 यदुष्णवेदनीयेषु नरकेषु नैरयिका इति, अनन्तरं प्रतिपादितस्वरूपाया उष्णवेदनायाः अतिप्रकारिकामेव अप्रियतरिकामेव अमनोज्ञत-

श्रीजीवा-
जीवाभिः०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ १२४ ॥

रिकामेव अमनआपातरिकामेव वेदनां 'प्रत्यनुभवन्तः' प्रत्येकं वेदयमाना विहरन्ति ॥ सम्प्रति शीतवेदनीयेषु नरकेषु शीतवेदना-
स्वरूपं प्रतिपादयति—'सीयवेयणिज्जेषु ण'मित्यादि, शीतवेदनीयेषु भदन्त ! निरयेषु नैरयिकाः कीदृशीं शीतवेदनां प्रत्यनुभवन्तो
विहरन्ति ? , स यथानामक. कर्मकरदारक. स्यात् तरुण इत्यादिविशेषणकदन्यकं प्रागवत्तावद् यावत्सहंन्यात् नवरसुत्कर्षतो मासमि-
त्यत्र श्रूयात्, ततः 'सः' कर्मकरदारकः 'तम्' अयस्सिण्डमुष्णं स चोष्णो वाष्पप्रदेशमात्रापेक्षयाऽपि स्यादत आह—'उष्णीभूतं' स-
र्वात्मनाऽग्निवर्णाभूतमिति भावः, अयोमयेन संदर्शकेन गृहीत्वाऽसंज्ञावप्रस्थापनया शीतवेदनीयेषु नरकेषु प्रक्षिपेत्, तवः 'स' पुरुष.
'तम्' अयस्सिण्डमित्यादि प्रागवत्तावद्दकव्यं यावद्विहरति, तच्चैवम्—'से णं तं उन्मिसियनिमिसियंतरेण पुणरवि पशुद्धरिसा-
मिसिक्कट्टु पविरायमेव पासेज्जा पविळीणमेव पासेज्जा नो चेव णं संचाएइ अविरायं अविलीणं अविद्धत्यं
पुणरवि पशुद्धरितए से जहानामए मत्तमायंगे जाव सायासोक्खवहुलेयावि विहरइत्ति' 'एवामेवे'त्यादि, अनेनैवाधिकृतदृष्टान्तो-
क्तेन प्रकारेण गौतम ! असंज्ञावप्रस्थापनया शीतवेदनीयेभ्यो नरकेभ्योऽनन्तरमुद्धृतः सन् यानीमानि मनुष्यलोके स्थानानि भवन्ति,
तद्यथा—हिमानि वा हिमपुञ्जाति वा, सूत्रे नपुसकतिदेशः प्राकृतत्वत्, हिमपटलानि वा हिमकूटानि वा, एतान्येव पदानि नानादे-
शजविनेयानुग्रहाय पर्यायेव्याचष्टे—'सीयाणि वा सीयपुंजाणि वा' इत्यादि, तानि पश्येत्, दृष्ट्वा तान्यवगाहेत्, अवगाह्य 'शीत-
मपि' नरकजनितं शीतत्वमपि प्रविनयेत्, तत. सुखासिक्रमाभावतरुपमपि क्षुधमपि ज्वरमपि नरकवेदनीयनरकसंपर्कसमुत्थं जा-
ड्यमपि प्रविनयेत्, तत. शीतत्वादिदोषापगमतोऽनुत्तरं स्वास्थ्यं लभमानो निद्रायेत वा प्रचलायेत वा स्मृतिं वा रतिं वा धृतिं वा
लभेत्, ततो नरकातजाड्यापगमाद् उष्ण. स च वह्निःप्रदेशमात्रतोऽपि स्यात्त आह—'उष्णीभूतः' अन्तरपि नरकातजा-

३ प्रतिपत्तौ

उद्देशः २

नारकाणां

शीतोष्ण-

वेदनाः

सू० ८९

॥ १२४ ॥

अथापगमान् जातोत्साह इत्यर्थः, स एवंभूतः सन् यथास्वसुखं (संकसन्) संक्रामन् सातसौख्यबहुलो विहरेत्, एवमुक्ते गौतम आह—‘भवेयारुवे सिया ?’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ सम्प्रति नैरयिकाणां स्थितिप्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पं पुं णेरतियाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? , गोयसा ! जहणणेणवि उक्कोसेणवि ठिती भाणितव्वा जाव अथेसत्तमाए ॥ (सू० ९०) ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए णेरतिया अणंतरं उव्वदिय कहिं गच्छंति ? कहिं उव्वज्जंति ? किं नेरतिएसु उव्वज्जंति ? किं ति- रिव्वज्जोणिएसु उव्वज्जंति ? , एवं उव्वटणा भाणितव्वा जहा वक्कंतीए तहा इहवि जाव अहेसत्तमाए ॥ (सू० ९१)

‘रयणप्पमे’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? , भगवानाह—गौतम ! जघन्येन दशे वर्षे- सहस्राणि उत्कर्षतः सागरोपमं, एवं शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाणां जघन्यत एकं सागरोपममुत्कर्षतस्त्रीणि सागरोपमाणि, बल्लिका- प्रभापृथिवीनैरयिकाणां जघन्यतस्त्रीणि सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्त, पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकाणां जघन्यतः सप्त सागरोपमाणि उत्क- र्षतो दश, धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाणां जघन्यतो दश सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तदश, तमःप्रभापृथिवीनैरयिकाणां जघन्यतः सप्त- दश सागरोपमाणि उत्कर्षतो द्वाविंशतिः, तमस्तमःप्रभायां जघन्यतो द्वाविंशतिसागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्, कचिन् ‘जहा पणवणाए डिइपदे’ इत्यतिदेशः सोऽप्येवमेवार्थतो भावनीयः, तदेवं प्रतिपृथिवि स्थितिपरिमाणमुक्तं, यदा तु प्रतिप्रस्टटं स्थिति- परिमाणं चिन्त्यते तदैवमवगन्तव्यम्—रत्नप्रभायां प्रथमे प्रस्टटे जघन्या स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि १०००० उत्कृष्टा नवति ९००००,

द्वितीये प्रसूटे एषैव शतगुणिता जघन्या उत्कृष्टा च वेदितव्या, तद्यथा—जघन्या दशवर्षलक्षा १०००००० उत्कृष्टा नवतिवर्षलक्षाः १००००००, तृतीये प्रसूटे जघन्यतो नवतिवर्षलक्षा उत्कृष्टा पूर्वकोटी, चतुर्थे जघन्या पूर्वकोटी उत्कृष्टा सागरोपमस्य दशमो भागः, पञ्चमे जघन्या सागरोपमस्यैको दशभाग उत्कृष्टा द्वौ दशभागौ, षष्ठे जघन्या सागरोपमस्य द्वौ दशभागानुत्कृष्टा त्रयः, सप्तमे जघन्या त्रयः सागरोपमस्य दशभागा उत्कृष्टाश्चत्वारः, अष्टमे जघन्या चत्वारः सागरोपमस्य दशभागा उत्कृष्टा पञ्च, नवमे जघन्या पञ्च सागरोपमस्य दशभागा उत्कृष्टा षट्, दशमे जघन्या षट् सागरोपमस्य दशभागा उत्कृष्टा सप्त, एकादशे जघन्या सप्त उत्कृष्टा, द्वादशे जघन्याऽष्टौ उत्कृष्टा नव, त्रयोदशे जघन्या नव सागरोपमस्य दशभागा उत्कृष्टा दश, परिपूर्णमेकं सागरोपममिति भावः । शर्कराप्रभाया प्रथमे प्रसूटे जघन्या एकं सागरोपमं उत्कृष्टा एकं सागरोपमं द्वौ च सागरोपमस्यैकादशभागौ, द्वितीये प्रसूटे जघन्या एकं सागरोपमं द्वौ सागरोपमस्यैकादशभागौ उत्कृष्टा एकं सागरोपमं चत्वारः सागरोपमस्यैकादशभागाः, तृतीये जघन्या एकं सागरोपमं चत्वारः सागरोपमस्यैकादशभागा उत्कृष्टा एकं सागरोपमं षट् सागरोपमस्यैकादशभागाः, चतुर्थे जघन्या एकं सागरोपमं षट् सागरोपमस्यैकादशभागा उत्कृष्टा एकं सागरोपमम् अष्टौ सागरोपमस्यैकादशभागाः, पञ्चमे जघन्या एकं सागरोपमं अष्टौ सागरोपमस्यैकादशभागाः उत्कृष्टा एकं सागरोपमं दश सागरोपमस्यैकादश भागाः, षष्ठे जघन्या एकं सागरोपमं दश सागरोपमस्यैकादशभागा उत्कृष्टा द्वे सागरोपमे एकः सागरोपमस्यैकादशभागः, सप्तमे जघन्या द्वे सागरोपमे एकः सागरोपमस्यैकादशभाग उत्कृष्टा द्वे सागरोपमे त्रयः सागरोपमस्यैकादशभागाः, अष्टमे जघन्या द्वे सागरोपमे त्रयः सागरोपमस्यैकादशभागाः, नवमे जघन्या द्वे सागरोपमे पञ्च सागरोपमस्यैकादशभागाः उत्कृष्टा द्वे सागरोपमे पञ्च सागरोपमस्यैकादशभागाः, दशमे जघन्या द्वे सागरोपमे पञ्च सागरोपमस्यैकादशभागाः उत्कृष्टा द्वे सागरोपमे

रोपमे सप्त सागरोपमस्यैकादशभागाः, दशमे जघन्या द्वे सागरोपमे सप्त सागरोपमस्यैकादशभागाः उत्कृष्टा द्वे सागरोपमे नव साग-
 रोपमस्यैकादशभागाः, एकादशे जघन्या द्वे सागरोपमे नव सागरोपमस्यैकादशभागाः उत्कृष्टानि परिपूर्णानि त्रीणि सागरोपमाणि । वा-
 लुकाप्रभायां प्रथमे प्रसूटे जघन्या स्थितिसीणि सागरोपमाणि उत्कृष्टा त्रीणि सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य नवभागाः, द्वितीये
 जघन्या त्रीणि सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य नवभागाः उत्कृष्टा त्रीणि सागरोपमाणि अष्टौ सागरोपमस्य नवभागाः, तृतीये
 जघन्या त्रीणि सागरोपमाणि अष्टौ सागरोपमस्य नवभागाः उत्कृष्टा चत्वारः सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य नवभागाः, चतुर्थे
 जघन्या चत्वारि सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य नवभागाः उत्कृष्टा चत्वारि सागरोपमाणि सप्त सागरोपमस्य नवभागाः, पञ्चमे
 जघन्या चत्वारि सागरोपमाणि सप्त सागरोपमस्य नवभागाः उत्कृष्टा पञ्च सागरोपमाणि द्वौ सागरोपमस्य नवभागौ, षष्ठे जघन्येन
 पञ्च सागरोपमाणि द्वौ सागरोपमस्य नवभागौ उत्कृष्टा पञ्च सागरोपमाणि षट् सागरोपमस्य नवभागाः, सप्तमे जघन्या पञ्च साग-
 रोपमाणि षट् सागरोपमस्य नवभागाः उत्कृष्टा षट् सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य नवभागः, अष्टमे जघन्या षट् सागरोपमाणि
 एकः सागरोपमस्य नवभागः उत्कृष्टा षट् सागरोपमाणि पञ्च सागरोपमस्य नवभागाः, नवमे जघन्या षट् सागरोपमाणि पञ्च साग-
 रोपमस्य नवभागाः उत्कृष्टा परिपूर्णानि सप्त सागरोपमाणि, एषोडश तात्पर्यार्थः—सागरोपमत्रयस्योपरि प्रतिप्रसूटं क्रमेण चत्वारः सा-
 गरोपमस्य नवभागा वद्ध्वितिव्यास्तवो त्रयोक्तपरिमाणं भवति । पङ्कप्रभायां प्रथमे प्रसूटे जघन्या स्थितिः सप्त सागरोपमाणि उत्कृष्टा
 सप्त सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य सप्तभागाः, द्वितीये जघन्या सप्त सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य सप्तभागाः उत्कृष्टा सप्त
 सागरोपमाणि षट् सागरोपमस्य सप्तभागाः, तृतीये जघन्या सप्त सागरोपमाणि षट् सागरोपमस्य सप्तभागाः उत्कृष्टाऽष्टौ सागरोप-

माणि द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागी, चतुर्थे जघन्याऽष्टौ सागरोपमाणि द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागी उच्छ्रष्टाऽष्टौ सागरोपमाणि पञ्च सागरोपमस्य सप्तभागाः, पञ्चमे जघन्याऽष्टौ सागरोपमाणि पञ्च सागरोपमस्य सप्तभागा. उच्छ्रष्टा नव सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य सप्तभाग., षष्ठे जघन्या नव सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य सप्तभागः उच्छ्रष्टा नव सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य सप्तभागाः सप्तमे जघन्या नव सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य सप्तभागाः उच्छ्रष्टा परिपूर्णानि दश सागरोपमाणि, अत्रापीयं भावना—सागरोपमस्यसप्तकस्योपरि त्रयस्त्रय. सागरोपमस्य सप्तभागाः प्रतिप्रस्तटं क्रमेण वर्द्धयितव्यास्ततो भवति यथोक्तं परिमाणमिति । धूमप्रभायाः प्रथमे प्रस्तटे जघन्या स्थितिर्दश सागरोपमाणि उच्छ्रष्टा एकादश सागरोपमाणि द्वौ सागरोपमस्य पञ्चभागी, द्वितीये जघन्या एकादश, सागरोपमाणि द्वौ सागरोपमस्य पञ्चभागी उच्छ्रष्टा द्वादश सागरोपमाणि चत्वारः सागरोपमस्य पञ्चभागा, तृतीये जघन्या द्वादश सागरोपमाणि चत्वार. सागरोपमस्य पञ्चभागा. उच्छ्रष्टा चतुर्दश सागरोपमाणि एक. सागरोपमस्य पञ्चभागाः, चतुर्थे जघन्या चतुर्दश सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य पञ्चभाग. उच्छ्रष्टा पञ्चदश सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य पञ्चभागाः, पञ्चमे जघन्या पञ्चदश सागरोपमाणि त्रयः सागरोपमस्य पञ्चभागाः उच्छ्रष्टा परिपूर्णानि सप्तदश सागरोपमाणि, एष चात्र भावार्थः—सागरोपमदशकस्योपरि प्रतिप्रस्तटं क्रमेणैकं सागरोपमं द्वौ च सागरोपमस्य पञ्चभागाविति वर्द्धयितव्यं ततो यथोक्तं परिमाणं भवति । तमःप्रभाया प्रथमे प्रस्तटे जघन्या स्थितिः सप्तदश सागरोपमाणि उच्छ्रष्टाऽष्टादश सागरोपमाणि द्वौ च सागरोपमस्य त्रिभागी, द्वितीये जघन्याऽष्टादश सागरोपमाणि द्वौ च सागरोपमस्य त्रिभागी उच्छ्रष्टा विंशतिः सागरोपमाणि एक. सागरोपमस्य त्रिभागाः, तृतीये जघन्या विंशतिः सागरोपमाणि एकः सागरोपमस्य त्रिभागा. उच्छ्रष्टा द्वाविंशतिः सागरोपमाणि, अत्राप्येष तात्पर्यार्थः—सप्तदश साग-

राणासुपरि प्रतिप्रस्तुतं क्रमेणैकं सागरोपमं द्वौ च सागरोपमस्य त्रिभागाविति वर्द्धयितव्यं, ततो यथोक्तं परिमाणं भवति । सप्तम्यां तु पृथिव्यामेक एव प्रस्तुत इति तत्र पूर्वोक्तमेव परिमाणं द्रष्टव्यम् ॥ सम्प्रति नैरयिकाणासुद्धर्तनामाह—'रयणप्यभापुढवि'इत्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त । अतन्तरसुद्धृत्य क गच्छन्ति?, एतदेव व्याचष्टे—कोत्पद्यन्ते इत्यादि, यथा प्रज्ञापनायां [यथा] व्युत्क्रान्तिपदे तथा वक्तव्यं यावत्तमस्तमायां, तच्चातिप्रभूतमिति तत एवावधार्यम्, एष च सङ्क्षेपार्थः रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका यावत्तमः-प्रभापृथिवीनैरयिका अतन्तरसुद्धृता नैरयिकदेवैकेन्द्रियविकलेन्द्रियसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियासङ्क्षेपेवर्षायुष्कवर्जेषु शेषेषु तिर्यङ्गानुष्येष्टरपद्यन्ते, सप्तमपृथिवीनैरयिकास्तु गर्भजतिर्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वेव न शेषेषु ॥ सम्प्रति नरकेषु पृथिव्यादिस्पर्शस्वरूपमाह—

इमीसे णं भंते! रयण० पु० नेरतिया केरिसयं पुढविफासं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति?, गोयमा!
 अणिडं जाव अमणामं, एवं जाव अहेसत्तमाए, इमीसे णं भंते! रयण० पु० नेरइया केरिसयं
 आडफासं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति?, गोयमा! अणिडं जाव अमणामं, एवं जाव अहेसत्तमाए,
 एवं जाव वणप्फतिफासं अघेसत्तमाए पुढवीए । इमा णं भंते! रयणप्यभापुढवी दोक्वं पुढविं
 पणिहाय सव्वमहंतिया बाहल्लेणं सव्वकखुड्डिया सव्वंतंसेसु?, हंता! गोयमा! इमा णं रयणप्य-
 भापुढवी दोक्वं पुढविं पणिहाय जाव सव्वकखुड्डिया सव्वंतंसेसु, दोच्चा णं भंते! पुढवी तच्चं पुढविं
 पणिहाय सव्वमहंतिया बाहल्लेणं पुच्छा, हंता गोयमा! दोच्चा णं पुढवी जाव सव्वकखुड्डिया स-
 व्वंतंसेसु, एवं एएणं अभिल्लावेणं जाव छड्डिता पुढवी अहेसत्तमं पुढविं पणिहाय सव्वकखुड्डिया

सर्व्वन्तेसु (सू० १२) इमीसे षं भंते ! रयणप्प० पु० तीसाए नरयावाससयसहस्सेसु इक्कमिक्कंसि
निरयावासंसि सर्व्वे पाणा सर्व्वे भूया सर्व्वे जीवा सर्व्वे सत्ता पुढवीकाइयत्ताए जाव वणस्सइका-
इयत्ताए नेरइयत्ताए उववन्नपुव्वा?, हंता गोयमा ! अस्सति अट्टवा अणंतखुत्तो, एवं जाव अहेस-
त्तमाए पुढवीए णवरं जत्थ जत्तिया णरका । [इमीसे षं भंते ! रयणप्पभाए पु० निरयपरिसामंतेसु
जे पुढविक्काइया जाव वणप्फत्तिकाइया ते षं भंते ! जीवा महाकम्मतरा चैव महाकिरियतरा चैव
महाआसवतरा चैव महावेयणतरा चैव ?, हंता गोयमा ! इमीसे षं [भंते !] रयणप्पभाए पुढवीए
निरयपरिसामंतेसु तं चैव जाव महावेदणतरका चैव, एवं जाव अधेसत्तमा] (सू० १३) । पुढवीं
ओगाहित्ता, नरणा संटाणमेव वाहल्लं । विक्खंभपरिक्खेवे वणणे गंधो य फासो य ॥ १ ॥ तेसिं
महालयाए उवमा देवणे होइ कायव्वा । जीवा य पीणला वक्कमंति तह सासया निरया ॥ २ ॥
उववायपरीमाणं अवहारुच्चत्तमेव संययणं । संटाणवणणगंधा फासा ऊसासमाहारे ॥ ३ ॥ लेसा
दिट्ठी नाणे जोगुवओगे तथा समुणयाया । तत्तो खुहापिवासा विउव्वणा वेयणा य भए ॥ ४ ॥
उववाओ पुरिसाणं ओवम्मं वेयणाएं इविहाए । उव्वट्टणपुढवी उ, उववाओ सर्व्वजीवाणं ॥ ५ ॥
एयाओ संगहणिगाहाओ ॥ (सू० १४) ॥ बीओ उहेसओ समत्तो ॥

‘रयणप्पभे’लादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त । कीदृश पृथिवीस्पर्श प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! ‘अणिट्ठं

अकंतं अपिप्यं अमणुजं अमणामं” अस्वार्थः प्राग्वत्, एवं प्रतिशुधिवि तावद्वक्तव्यं यावत्तमस्तमायाम्, एवमप्येजीवायुवनस्पति-
 स्पर्शसूत्राण्यपि भावनीयानि, नवरं तेज.स्पर्शः—उष्णरूपतापरिणतनरककुड्यादिस्पर्शः परोदीरितवैक्रियरूपो वा वेदितव्यो न तु सा-
 क्षाद् वादराग्निकायस्पर्शः, तत्रासम्भवात् ॥ ‘इमीसे णंभित्यादि, अस्यां भदन्त । रत्नप्रभायां शुधिव्यां त्रिशति नरकावासशतसहस्रेषु
 एकैकस्मिन् नरकावासे ‘सर्वे प्राणाः’ द्विन्द्रिया ‘सर्वे भूताः’ वनस्पतिकायिकाः ‘सर्वे सत्त्वाः’ शुधिव्यादयः ‘सर्वे जीवाः’ पञ्चे-
 न्द्रिया., उक्तञ्च—‘प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता, भूताश्च तरवः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया श्रेयाः, शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥ १ ॥’
 पृथिवीकायिकतया अर्पकायिकतया वायुकायिकतया वनस्पतिकायिकतया नैरयिकतया उत्पन्नाः उत्पन्नपूर्वाः?, भगवानाह—‘हंते’त्यादि,
 हन्तेति प्रत्यवधारणे गौतम । ‘असकृत्’ अनेकवारम्, अथवा ‘अनन्तकृत्वः’ अनन्तान् वारान्, संसारस्थानादित्वात्, एवं प्रतिशुधिवि
 तावद्वक्तव्यं यावद्वधःसप्तमी, नवरं यत्र यावन्ती नरकास्तत्र तावन्त उपयुज्य वक्तव्याः । कचिदिदमपि सूत्रं दृश्यते—“इमीसे णं
 भंते । रयण्णभाए पुढवीए निरयपरिसामंतेसु णं जे वायएपुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया ते णं भंते ! जीवा ! महाकम्मतरा चैव
 महाकिरियतरा चैव महासवतरा चैव महावेयणतरा चैव, हंता गोयमा ! जाव महावेयणतरा चैव, एवं जाव अहेसत्तमा ॥” अस्यां
 भदन्त । रत्नप्रभायां शुधिव्यां नरकपरिसमन्तेषु—नरकावासपर्यन्तवर्तिषु प्रदेशेषु वादरशुधिवीकायिकाः ‘जाव वणप्फइकाइय’त्ति
 वादराष्कायिका वादरवायुकायिका वादरवनस्पतिकायिकास्ते भदन्त । जीवाः ‘महाकम्मतरा चैव’ महत्—प्रभूतमसातवेदनीयं कर्म
 येषां ते महाकर्मणः, अतिशयेन महाकर्मणो महाकर्मतराः, ‘चैवे’ त्यवधारणे, महाकर्मतरा एव कुतः? इत्याह—‘महाकिरियतरा
 चैव’ महती क्रिया—प्राणातिपातादिकाऽऽसीत् प्राग् जन्मनि तद्भवेषु तद्व्यवसायानिवृत्त्या येषां ते महाक्रियाः, अतिशयेन महाक्रिया

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रियावृत्तिः

॥ १२८ ॥

महाक्रियतराः, 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासा विभक्तीनां प्रायो दर्शन'मिति न्यायाद्धेतावत्र प्रथमा, ततोऽयमर्थः—यतो महाक्रियतरा एव ततो महाकर्म्मतरा एव, महाक्रियतरत्वमपि कुतः ? इत्याह—'महाश्रवतरा एव' महान्त आश्रवाः—पापोपादानहेतव आरम्भा-
दयो येषामासीरन् ते महाश्रवाः, अतिशयेन महाश्रवा महाश्रवतराः, 'चेवे'ति पूर्ववत्, तदेवं यतो महाकर्म्मतरा एव ततो महावेदन-
तरा एव, नरकेषु क्षेत्रस्वभावजाया अपि वेदनाया अतिदुःसहत्वात्, भगवानाह—हंता गौतम । 'ते णं जीवा महाकर्म्मतरा चेवे'त्यादि
प्रावत्, एव प्रतिपृथिवि तावद्धक्तव्यं यावद्धःसप्तमी ॥ सन्प्रत्युद्देशकार्यसङ्ग्रहणिगाथाः प्राह—आसामक्षरमात्रगामनिका—प्रथमं 'पुढ-
वीथो' इति पृथिव्योऽभिधेयास्तद्यथा—'कह णं भते । पुढवीओ पण्णत्ताओ ?" इत्यादि । तदनन्तरम् 'ओगाहिता नरगा' इति,
यस्यां पृथिव्यां यदवगाह्य याहशाश्च नरकास्तदभिधेयं, यथा—'इमीसे णं भंते । रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्स-
वाहशाए उवरिं केवइयं ओगाहिता" इत्यादि । ततो नरकाणा संस्थानं ततो वाहलयं तदनन्तरं विष्कम्भपरिक्षेपौ ततो वर्णस्ततो गन्ध-
स्तदन्तरं स्पर्शस्तस्तेषा नरकाणां महत्तायामुपमा देवेन भवति कर्त्तव्या, ततो जीवा. पुद्गलाश्च तेषु नरकेषु व्युत्क्रामन्तीति, तथा ज्ञा-
थताशाथता नरका इति वक्तव्यं, तव उपपातो वक्तव्यः, तद्यथा—'इमीसे णं भंते । रयणप्पभाए पुढवीए कतो उववज्जंति ?" इ-
त्यादि, तव एकसमयेनोत्पद्यमानानां परिमाणं ततोऽपहारस्तव उषत्वं तदनन्तरं संहननं ततः संस्थानं ततो वर्णस्तदनन्तरं गन्धस्ततः
स्पर्शस्तव उच्छ्वासवक्तव्यता तदनन्तरमाहारस्ततो लेख्या ततो दृष्टिस्तदनन्तरं ज्ञानं ततो योगस्ततोऽप्युपयोगस्तदनन्तरं समुद्घातस्तवः
श्रुतिपासे ततो विक्रवर्णा, तद्यथा—'रयणप्पभापुढविनेरइया ण भंते । किं एगत्तं पभू विउवित्तए पुहुत्तं पहू विउवित्तए" इत्यादि,
ततो वेदना ततो भयं तदनन्तरं पश्चानां पुरुषाणामधःसप्तम्यामुपपातस्तव औपम्यं वेदनाया द्विविधायाः, उष्णवेदनायाः शीतवेदना-

३ प्रतिपत्तौ
नरकाधि०
उद्देशाः २
सू० ९५

॥ १२८ ॥

याश्चेत्यर्थः, ततः स्थितिर्वक्तव्या तदनन्तरमुद्धर्तना ततः स्पर्शः पृथिव्यादिरुपशो वक्तव्यः, ततः सर्वजीवानामुपपातः, तद्यथा—“इमीसे णं भंते । रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासांसि सव्वे पाणा सव्वे भूया” इत्यादि ॥ तृतीयप्रति-
पत्तौ समाप्तौ द्वितीयो नरकोदेशकः ॥ सम्प्रति तृतीय आरभ्यते, तत्र चेद्दमादिसूत्रम्—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरतिया केरिसयं पोणालपरिणामं पच्चणुभवमाणा विह-
रंति? गोयमा ! अणिडं जाव अमणामं, एवं जाव अहेसत्तमाए [एवं नेयव्वं] ॥ एत्थ किर अति-
वयंती नरवसभा केसवा जलचरा य । मंडलिया रायाणो जे य महारंभकोडुंबी ॥ १ ॥ भिन्नसु-
हुत्तो नरएसु होति तिरियमणुएसु चत्तारि । देवेषु अद्धमासो उक्कोस विडव्वणा भणिया
॥ २ ॥ जे पोणाला अणिट्ठा नियमा सो तेसि होइ आहारो । संठाणं तु जहणं नियमा हुंडं तु
नायव्वं ॥ ३ ॥ असुभा विडव्वणा खलु नेरइयाणं तु होइ सव्वेसिं । वेडवियं सरिं असंययण
हुंडसंठाणं ॥ ४ ॥ अस्साओ उववणो अस्साओ चेव चयइ निरयभवं । सव्वपुढवीसु जीवो
सव्वेसु डिइविसेसेसुं ॥ ५ ॥ उववाएण व सायं नेरइओ देवकम्मुणा वावि । अज्झवसाणनिमित्तं
अहवा कम्मणुभावेणं ॥ ६ ॥ नेरइयाणुप्पाओ उक्कोसं पंचजोयणसयाइं । दुक्खेणभिहुयाणं वेय-
णसयसंपगाढाणं ॥ ७ ॥ अच्चिनिमीलियमेत्तं नत्थि सुहं दुक्खमेव पडिबद्धं । नरए नेरइयाणं
अहोनिंसं पच्चमाणाणं ॥ ८ ॥ तेयाकम्मसरीरा सुहुमसरीरा य जे अपज्जता । जीवेण सुक्कमेत्ता

वचंति सहस्रससो भयं ॥ ९ ॥ अतिसीतं अतिउण्हं अतिउण्हा अतिखुहा अतिभयं वा । निरए
नेरइयाणं डुकवसयाहं अविस्सामं ॥ १० ॥ एत्थ य भिवसुहुत्तो पोगाल असुहा य होइ अस्सा-
ओ । उववाओ उट्पाओ अच्छि सरीरा उ वोद्धव्वा ॥ ११ ॥ नारयड्हेसओ तइओ ॥ से तं नेर-
तिया ॥ (सू० १५)

‘रयणप्पये’त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त ! कीदृशं ‘पुद्गलपरिणामं’ आहारादिपुद्गलविपाकं ‘प्रत्यनुभवन्तः’ प्रत्येकं
वेद्यमाना विहरन्ति ? , भगवानाह—गौतम ! अतिष्टमित्यादि प्राक्वत्, एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधःसप्तमी, एवं वेदनालेश्या-
नामगोत्रारतिभयशोकक्षुत्पिपासाव्याधिउच्छ्वासातृतापक्रोधमानमायालोभाहारभयमैशुनपरिग्रहसञ्ज्ञासूत्राणि वक्तव्यानि, अत्र सङ्ग-
हृणिगाथे—“पोगालपरिणामे वेयणा य लेसा य नाम गोए य । अरई भए य सोगे खुहा पिवासा य वाही य ॥ १ ॥ उस्सासे
अणुतावे कोहे माणे य मायलोभे य । चत्तारि य सण्णाओ नेरइयाणं तु परिणामे ॥ २ ॥” सम्प्रति सप्तमनरकपृथिव्यां ये गच्छन्ति
तान् प्रतिपादयति—इह परिग्रहसञ्ज्ञापारिणामवक्तव्यतायां चरमसूत्रं सप्तमनरकपृथ्वीविषयं तदनन्तरं चैयं गाथा ततः ‘एत्थे’ लन-
न्तरसुकाऽधःसप्तमी पृथिवी परामृश्यते, ‘अत्र’ अधःसप्तमनरकपृथिव्यां ‘किल’ इत्याप्तवादसूचने आप्तवचनमेतदिति भावः, ‘अ-
तिव्रजन्ति’ अतिशयेन—बाहुल्येन गच्छन्ति नररूपभा. ‘केशवाः’ वासुदेवाः ‘जलचराश्च’ तन्दुलमत्स्यप्रभृतयः ‘माण्डलिकाः’ वसु-
प्रभृतय इव ‘राजानः’ चक्रवर्त्तिनः सुभूमादय इव ये च महारम्भाः कुटुम्बिनः—कालसौकरिकादय इव ॥ सम्प्रति नरकेषु प्रस्तावा-

तिर्यगादिषु चोत्तरवैक्रियावस्थानकालमानमाह—भिन्नाः—खण्डो मुहूर्तो भिन्नमुहूर्तः अन्तर्मुहूर्तमित्यर्थः, नरकेषूत्कर्षतो विकुर्वणास्थितिकालः, तिर्यङ्मानुष्येषु चत्वार्यन्तर्मुहूर्तानि, देवेष्वर्द्धमास उत्कर्षतो विकुर्वणाऽवस्थानकालः भणितः एष उत्कर्षतो विकुर्वणाऽवस्थानकालो भणितस्तीर्थकरणधरैः ॥ सम्प्रति नरकेष्वहारादिस्वरूपमाह—ये पुराला अनिष्टा नियमात्स तेषां भवत्याहारः, 'संस्थानं तु' संस्थानं पुनस्तेषां हुण्डं हुण्डमपि जघन्यमतिनिकृष्टमतिष्टं वेदितव्यं, एतच्च भवधारणीयशरीरमधिकृत्य वेदितव्यम्, उत्तरवैक्रियसंस्थानस्याग्रे वक्ष्यमाणत्वात्, इयं च प्रागुक्तार्थसङ्ग्रहाद्या ततो न पुनरुक्तदोषः ॥ सम्प्रति विकुर्वणास्वरूपमाह—सर्वेषां नैरधिकार्या विकुर्वणा 'खलु' निश्चितमशुभा भवति, यद्यपि शुभं विकुर्विष्याम इति ते चिन्तयन्ति तथाऽपि तथाविधप्रतिकूलकर्मोद्दयतस्तेषामशुभैव विकुर्वणा भवति, तदपि च वैक्रियं—उत्तरवैक्रियशरीरमसंहननम्, अस्थ्यभावात्, उपलक्षणमेतत् भवधारणीयं च वैक्रियशरीरमसंहननं, तथा हुण्डसंस्थानं तत् उत्तरवैक्रियशरीरं, हुण्डसंस्थाननाम्न एव भवप्रत्ययत उदयभावात् ॥ कश्चित् जीवः 'सर्वास्वपि पृथिवीषु' रत्नप्रभादिषु तमस्वमापर्यन्तासु सर्वेष्वपि च 'स्थितिविशेषेषु' जघन्यादिरूपेषु 'असातः' असातोदयकलित उपपन्नः, उत्पत्तिकालेऽपि प्राग्भवमरणकालानुभूतमहादुःखानुवृत्तिभावात्, उत्पत्त्यनन्तरमपि 'असात एव' असातोदयकलित एव सकलमपि निरयम्भवं 'त्यजति' क्षपयति, न तु जातुचिदपि सुखलेजामप्यास्वादयति ॥ आह—किं तत्र कदाचित्सातोदयोऽपि भवति येनेदमुच्यते?, उच्यते, भवति, तथा चाह—'उववाएण' इत्यत्र सप्तम्यर्थे तृतीया, उपपातकाले 'सातं' सातवेदनीयकर्मोद्दयं कश्चिद्वेदयते, यः प्राग्भवे दाघच्छेदादिव्यतिरेकेण मरणमुपगतोऽनतिसङ्कष्टाभ्यवसायी समुत्पद्यते, तदानीं हि न तस्य प्राग्भवानुबद्धमाधिरूपं दुःखं नापि क्षेत्रस्वभावजं नापि परमाधात्मिककृतं नापि परस्परोदीरितं तत एवंविधदुःखाभावादसौ सातं कश्चित् वेदयते इत्युच्यते, 'देवकर्ममुणा वावि' इति देवकर्मणा

पूर्वसाङ्गतिकदेवप्रयुक्तया क्रियया, तथाहि—गच्छति पूर्वसाङ्गतिको देवः पूर्वपरिचितस्य नैरयिकस्य वेदनोपशमनार्थं यथा बलदेवः कु-
 ष्णवासुदेवस्य, स च वेदनोपशमो देवकृतो मनाष्कालमात्र एव भवति, तत ऊर्ध्वं नियमात्क्षेत्रस्वभावजाऽन्योऽन्या वा वेदना प्रवर्तते,
 तथास्वाभाव्यात्, 'अज्ञवसापानिमित्त' मिति अथ्यवसाननिमित्तं सम्यक्त्वोत्पादकाले तत ऊर्ध्वं कदाचित्तथाविधविशिष्टशुभाध्यव-
 सायप्रलयं कश्चिद् नैरयिको बाह्यक्षेत्रस्वभावजवेदनासद्भावेऽपि सातोदयमेवानुभवति, सम्यक्त्वोत्पादकाले हि जालन्धस्य चक्षुर्लभ इव
 महान् प्रसोद् उपजायते, तदुत्तरकालमपि कदाचित्तीर्थकरगुणानुभोदनाद्यनुगता विशिष्टां भावना भावयतः; ततो बाह्यक्षेत्रस्वभावज-
 वेदनासद्भावेऽप्यन्तः सातोदयो विजृम्भमाणो न विरुध्यते, 'अहवा कर्ममाणुभावेण' मिति अथवा 'कर्मर्मानुभावेन' बाह्यतीर्थकरज-
 न्मदीक्षाज्ञानापवर्गकल्याणसंभूतिलक्षणबाह्यनिमित्तमधिकृत्य तथाविधस्य च सातवेदनीयस्य कर्मर्माणोऽनुभावेन—विपाकोदयेन क-
 श्चित्सातं वेदयते, न चैतद्व्याख्यातमनार्थं यत उक्तं वसुदेवचरिते, इह नैरयिकाः कुम्भ्यादिषु पच्यमाना. कुन्ताविभिभिद्यमाना
 वा भयोन्नस्तासथाविधप्रयत्नवशाद्दुःखमुत्पद्यन्ते, ततस्तदुत्पातपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—नैरयिकाणां दुःखेनाभिद्वुवानां—सर्वालना व्या-
 सानां 'वेदनाशतसंप्रगाढानां' वेदनाशतानि—अपरिमिता वेदनाः संप्रगाढानि—अवगाढानि येषां ते वेदनाशतसंप्रगाढा. सुखादिदर्श-
 नात् निष्ठान्तस्य परनिपातः; तेषां हेतुहेतुमद्भावश्चात्र, यतो वेदनाशतसंप्रगाढास्ततो दुःखेनाभिद्वुवाः; तेषां जघन्यत चत्पातो गव्यूत-
 मात्रम्, एतच्च संप्रदायादवसीयते, तथा च दृश्यते कचिदेवमपि पाठः—“नैरह्याणुप्पाथो गाजय उक्रोस पंचजोयणसयाह्” इति,
 उत्कर्षत. पञ्च योजनशतानि इति । दुःखेनाभिद्वुवानामित्युक्तं ततो दुःखमेव निरूपयति—नरके नैरयिकाणामुष्णवेदनया शीतवेदनया
 वाऽहर्निशं पच्यमानानां न 'अक्षिनिमीलनमात्रमपि' अक्षिनिकोचकालमात्रमपि अस्ति सुखं, किन्तु दुःखमेव केवलं 'प्रतिबद्धम्'

अनुबद्धं सदाऽनुगतमिति भावः ॥ अथ यत्तेषां वैक्रियशरीरं तत्तेषां मरणकाले कथं भवति ? इति तन्निरूपणार्थमाह—तैजसकान्मर्षणशा-
रीराणि यानि 'सूक्ष्मशरीराणि' (च) सूक्ष्मनामकन्मर्षोदयवता पर्याप्तानामपर्याप्तानां चौदारिकशरीराणि वैक्रियाहारकशरीराणि च
तेषामपि प्रायो मांसचक्षुरप्राहृतया सूक्ष्मत्वात् तथा यानि 'अपर्याप्तानि' अपर्याप्तशरीराणि तानि जीवेन मुक्तमात्राणि सन्ति
सहस्रशो भेदं ब्रजन्ति विसकलितास्तत्परमाणुसङ्घाता भवन्तीत्यर्थः ॥ एतासामेव गाथानां संप्राहिकां गाथामाह—'एत्थ' इति पदो-
पलक्षिता प्रथमा द्वितीया 'भिन्नमुहुत्तो' इति तृतीया 'पोगला' इति 'जे पोगला अणिट्टा' इत्यादि चतुर्थी 'अशुभा' इति (जे)
'अशुभा विउव्वणा खल्लु' इत्यादि, एवं शेषपदान्यपि भावनीयानि ॥ तृतीयप्रतिपत्तौ तृतीयो नरकोद्देशकः समाप्तः ॥ तदेवमुक्तो

नारकाधिकारः, सम्प्रति तिर्यगाधिकारो वक्तव्यः, तत्र चेदमादिस्तत्रम्—

से किं तं तिरिकखजोणिया ?, तिरिकखजोणिया पंचविधा पणत्ता, तंजहा—एणिंदियतिरिक्ख-
जोणिया वेइंदियतिरिक्खजोणिया तेइंदियतिरिक्खजोणिया चउरिंदियतिरिक्खजोणिया पांचिं-
दियतिरिक्खजोणियाय । से किं तं एणिंदियतिरिक्खजोणिया ?, २ पंचविहा पणत्ता, तंजहा—
पुढविकाइयएणिंदियतिरिक्खजोणिया जाव वणससइकाइयएणिंदियतिरिक्खजोणिया । से किं
तं पुढविकाइयएणिंदियतिरिक्खजोणिया ?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—सुहुमपुढविकाइयएणिं-
दियतिरिक्खजोणिया वादरपुढविकाइयएणिंदियतिरिक्खजोणिया य । से किं तं सुहुमपुढविका-
इयएणिंदियतिरि ?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—पजत्तसुहुम० अपजत्तसुहुम० से त सुहुमा ।

से किं तं चादरपुढविकाइय०?, २ द्रुविहा पणत्ता, तंजहा—पञ्जत्तवादरपु० अपञ्जत्तवादरपु०, से तं वायरपुढविकाइयएणिंदिय० । से तं पुढवीकाइयएणिंदिया । से किं तं आडक्काइयएणिं-
दिय०?, २ द्रुविहा पणत्ता, पवं जहेव पुढविकाइयाणं तहेव, वाडकायभेदो एवं जाव वणस्स-
निकाइया से तं वणस्सइकाएणिंदियतिरिक्ख० । से किं तं वेइंदियतिरिक्ख०?, २ द्रुविधा पणत्ता,
तंजहा—पञ्जत्तकवेइंदियति० अपञ्जत्तवेइंदियति०, से तं वेइंदियतिरि० पवं जाव चउरिंदिया ।
से किं तं पंचंदियतिरिक्खजोणिया?, २ तिविहा पणत्ता, तंजहा—जलयरपंचंदियतिरिक्खजो-
णिया थलयरपंचंदियतिरिक्खजो० खहयरपंचंदियतिरिक्खजोणिया । से किं तं जलयरपंचंदियति-
रिक्खजोणिया?, २ द्रुविहा पणत्ता, तंजहा—संमुच्छिमजलयरपंचंदियतिरिक्खजोणिया य ग-
ठभवक्कंतिपजलयरपंचंदियतिरिक्खजोणिया य । से किं तं संमुच्छिमजलयरपंचंदियतिरिक्खजो-
णिया?, २ द्रुविहा पणत्ता, तंजहा—पञ्जत्तगसंमुच्छिम० अपञ्जत्तगसंमुच्छिम० जलयरा,
से तं संमुच्छिम० पंचंदियतिरिक्ख० । से किं तं गठभवक्कंतिपजलयरपंचंदियतिरिक्खजो-
णिया?, २ द्रुविधा पणत्ता, तंजहा—पञ्जत्तगगठभवक्कंतिप० अपञ्जत्तगगठभव० से तं गठभव-
वक्कंतिपजलयर०, से तं जलयरपंचंदियतिरि० । से किं तं थलयरपंचंदियतिरिक्खजोणिया?, २
द्रुविधा पणत्ता, तंजहा—चउपयथलयरपंचंदिय० परिसत्पयथलयरपंचंदियतिरिक्खजोणिया ।

से किं तं चउपदथलयरपंचैदिय० ? चउपपथ० दुविहा पणत्ता, तंजहा—संसुच्छिमचउपपथ-
 लयरपंचैदिय० गळभवक्कंतियचउपपथलयरपंचैदियतिरिक्खजोणिता य, जहेव जलयराणं तहेव
 चउक्कतो भेदो, सेत्तं चउपदथलयरपंचैदिय० । से किं तं परिसपथलयरपंचैदियतिरिक्ख० ?
 २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—उरगपरिसपथलयरपंचैदियतिरिक्खजोणिता सुयगपरिसपथलय-
 रपंचैदियतिरिक्खजोणिता । से किं तं उरगपरिसपथलयरपंचैदियतिरिक्खजोणिता ? उरगपरि-
 दुविहा पणत्ता, तंजहा—जहेव जलयराणं तहेव चउक्कतो भेदो, एवं सुयगपरिसपपाणावि भाणि-
 तत्वं, से तं सुयगपरिसपथलयरपंचैदियतिरिक्खजोणिता, से तं थलयरपंचैदियतिरिक्खजो-
 णिता । से किं तं खहयरपंचैदियतिरिक्खजोणिता ? खह० २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—संसुच्छि-
 मखहयरपंचैदियतिरिक्खजोणिता गळभवक्कंतियखहयरपंचैदियतिरिक्खजोणिता य । से किं तं
 संसुच्छिमखहयरपंचैदियतिरिक्खजोणिता ? संसु० २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—पजत्तगसंसु-
 च्छिमखहयरपंचैदियतिरिक्खजोणिता अपजत्तगसंसुच्छिमखहयरपंचैदियतिरिक्खजोणिता य,
 एवं गळभवक्कंतियावि जाव पजत्तगगळभवक्कंतियावि जाव अपजत्तगगळभवक्कंतियावि खहयरपंचै-
 दियतिरिक्खजोणिताणं भंते ! कतिविधे जोणिसंगहे पणत्ते ? गोयसा ! तिविहे जोणिसंगहे

पणत्ते, तंजहा—अंडया पेरंयया संसुच्छिमा, अंडया निविधा पणत्ता, तंजहा—इत्थी पुरिसा
णपुंसगा, पोतया तिविधा पणत्ता, तंजहा—इत्थी पुरिसा णपुंसया, तत्थ षं जे ते संसुच्छिमा
ते सव्वे णपुंसका ॥ (सू० १६)

‘से किं तंमित्थादि, अथ के ते तिर्यग्योनिकाः’, सूरिराह—तिर्यग्योनिका पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—एकेन्द्रिया इत्यादि सूत्रं
प्रायः सुगमं केवलं भूयान् पुस्तकेषु वाचनाभेद इति यथाऽवस्थितवाचनाक्रमप्रदर्शनार्थमक्षरसंस्कारमात्रं क्रियते—एकेन्द्रिया यावत्प-
ञ्चेन्द्रिया. । अथ के ते एकेन्द्रिया. ?, एकेन्द्रिया. पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पृथिवीकायिका यावद्वनस्पतिकायिकाः । अथ के ते
पृथिवीकायिकाः ?, पृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च वादरपृथिवीकायिकाश्च । अथ के ते
सूक्ष्मपृथि-
वीकायिकाः ?, सूक्ष्मपृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च । अथ के ते वादरपृथिवीकायिकाः ?, वादरपृथि-
वीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च, एवं तावद्वक्तव्यं यावद्वनस्पतिकायिका. । अथ के ते द्वीन्द्रियाः ?, द्वी-
न्द्रिया द्विविधाः प्रज्ञप्ता—पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च, एव त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिया अपि वक्तव्याः । अथ के ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः,
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चिविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—जलचराः स्थलचराः खचराश्च । अथ के ते जलचराः ?, जलचरा द्विविधाः प्रज्ञप्तास्त-
द्यथा—संमूर्च्छिमा गर्भव्युत्कान्तिकाश्च । अथ के ते संमूर्च्छिमाः ?, संमूर्च्छिमा द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च । अथ

१ अण्डजव्यतिरिका सर्वेऽपि जरयुजा अजरयुजा वा गर्भव्युत्कान्तिका पञ्चेन्द्रिया अत्रैवान्तर्भावनीया इति न चतुर्विधा, समाधास्यति चैवमग्रे, केवल-
मत्र जरयुजतया पक्षिणामप्रसिद्धे न समाधेराहति .

के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः?, गर्भव्युत्क्रान्तिका द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च, एवं चतुष्पदा उरःपरिसर्पा भुजपरिसर्पाः पक्षिणश्च प्रत्येकं चतुष्पकारा वक्तव्याः ॥ सम्प्रति पक्षिणा प्रकारान्तरेण भेदप्रतिपादनार्थमाह—‘पक्खि णं (खहयरपंचिंदि-यतिरि०) भंते !’ इत्यादि, पक्षिणां भदन्त्व । ‘कतिविधः’ कतिप्रकारः ‘योनिसङ्ग्रहः’ योन्या सङ्ग्रहणं योनिसङ्ग्रहो योन्युपलक्षितं ग्रहणमित्यर्थः (प्रज्ञप्त. ?), भगवानाह—गौतम । त्रिविधो योनिसङ्ग्रहः प्रज्ञप्तस्तद्यथा—अण्डजा—मयूरादयः पीतजा—वागुल्यादयः संभूच्छिमाः खञ्जरीटादयः, अण्डजास्त्रिविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—स्त्रिय. पुरुषा नपुंसकाश्च, पीतजास्त्रिविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—स्त्रियः पुरुषा नपुंसकाश्च, तत्र ये ते संभूच्छिमास्ते सर्वे नपुंसकाः, संभूच्छिमातामवश्यं नपुंसकवेदीदयभावात् ॥

एतेसि णं भंते ! जीवाणं कति लेसाओ पणत्ताओ?, गोयमा ! इहेसाओ पणत्ताओ, तंजहा—कणहलेसा जाव सुक्कलेसा ॥ ते णं भंते ! जीवा किं सम्मदिट्ठी मिच्छदिट्ठी सम्मामिच्छदिट्ठी?, गोयमा ! सम्मदिट्ठीवि मिच्छदिट्ठीवि सम्मामिच्छदिट्ठीवि ॥ ते णं भंते ! जीवा किं णाणी अणणी?, गोयमा ! णाणीवि अणणाणीवि तिणि णाणाइं तिणि अणणाणाइं भयणाए ॥ ते णं भंते ! जीवा किं मणजोगी वहजोगी कायजोगी?, गोयमा ! तिविधावि ॥ ते णं भंते ! जीवा किं सागारोवउत्ता अणगारोवउत्ता?, गोयमा ! सागारोवउत्तावि अणगारोवउत्तावि ॥ ते णं भंते ! जीवा कओ उववजंति किं नेरतिएहितो उव० तिरेक्खजोणिएहितो उव०?, पुच्छा, गोयमा ! असंखेजवासाउयअकम्मभूमगाअंतरदीवगावजेहितो उववजंति ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ १३३ ॥

केवलयं कालं द्विती पणत्ता?, गोयमा! जहणणेणं अंतोसुहृत्तं उक्कोसेणं पलिओवमसस असंवे-
ज्जतिभागं ॥ तेसि णं भंते! जीवाणं कति ससुग्घाता पणत्ता?, गोयमा! पंच ससुग्घाता प-
णत्ता, तंजहा—वेदणाससुग्घाए जाव नेयाससुग्घाए ॥ ते णं भंते! जीवा मारणांतियससुग्घा-
एणं किं समोहता मरंति असमोहता मरंति?, गोयमा! समोहतावि म० असमोहयावि मरंति ॥ ते
णं भंते! जीवा अणंतरं उव्वटिस्ता कहिं गच्छंति? कहिं उव्वज्जंति?—किं नेरतिणसु उव्वज्जंति?
तिरिक्ख० पुच्छा, गोयमा! एवं उव्वटणा भाणियव्वा जहा वक्कंतीए तहेव ॥ तेसि णं भंते! जी-
वाणं कति जातीकुलकोट्टिजोणीपसुहसयसहस्सा पणत्ता?, गोयमा! वारस जातीकुलकोट्टिजो-
णीपसुहसयसहस्सा ॥ शुयगापरिसव्पथलयरपंचदियतिरिक्खजोणियाणं भंते! कतिविधे जोणी-
संगहे पणत्ते?, गोयमा! तिविहे जोणीसंगहे पणत्ते, तंजहा—अंडगा पोयगा संसुच्चिमा,
एवं जहा खहराणं तहेव, पाणत्तं जहणेणं अंतोसुहृत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोट्टी, उव्वटिस्ता दोच्चं
पुढविं गच्छंति, णव जातीकुलकोट्टिजोणीपसुहसतसहस्सा भवंतीति मक्खवायं, सेसं तहेव ॥
उरगापरिसव्पथलयरपंचदियतिरिक्खजोणियाणं भंते! पुच्छा, जहेव शुयगापरिसव्पाणं तहेव, ण-
वरं द्विती जहणेणं अंतोसुहृत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोट्टी, उव्वटिस्ता जाव पंचभिं पुढविं गच्छंति, दस
जातीकुलकोट्टी ॥ चउपपयथलयरपंचदियतिरिक्ख० पुच्छा, गोयमा! इविधे पणत्ते, तंजहा—

३ प्रतिपत्ता
तिर्ययो-
न्यधि०
उद्देशः १
सू० ९७

॥ १३३ ॥

जराडया (पोयया) य संसुच्छिमा य, (से किं तं) जराडया (पोयया) ? , २ तिविधा पणत्ता, तंजहा—इत्थी पुरिसा णपुंसका, तत्थ णं जे ते संसुच्छिमा ते सव्वे णपुंसया । तेसि णं भंते ! जीवाणं कति लेस्साओ पणत्ताओ ? , सेसं जहा पक्खीणं, णाणत्तं ठिती जहत्तेणं अंतोसुद्धत्तं उ-क्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाहं, उव्वदित्ता चउत्थिं पुदविं गच्छंति, दस जातीकुलकोडी ॥ जलयरपं-वंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, जहा सुयगपरिसप्पाणं णवरं उव्वदित्ता जाव अधेसत्तमं पु-दविं अद्धतेरस जातीकुलकोडीजोणीपसुह० जाव प० ॥ चउरिंदियाणं भंते ! कति जातीकुलकोडी-जोणीपसुहसतसहरसा पणत्ता ? , गोयमा ! नव जाहकुलकोडीजोणीपसुहसयसहरसा [जाव] सम-क्खाया । तेहंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! अट्टजाहकुल जावमक्खाया । वेहंदियाणं भंते ! कह जाहं ? , पुच्छा, गोयमा ! सत्त जाहकुलकोडीजोणीपसुह० ॥ (सू० ९७)

“एएसि णमित्थादि, ‘एतेषां’ पक्षिणां भदन्त । जीवानां कति लेख्याः प्रज्ञासाः ? , भगवानाह—गौतम । पड् लेख्याः प्रज्ञासाः, तद्यथा—कृष्णलेख्या यावत् शुक्लेख्या, तेषां द्रव्यतो भावतो वा सर्वा लेख्याः, परिणामसम्भवात् ॥ ‘ते षां भंते !’ इत्यादि, ते भदन्त । प-क्षिणो जीवा. किं सम्यग्दृश्यो मिथ्यादृश्यः सम्यग्मिथ्यादृश्यश्च ? , भगवानाह—गौतम । त्रिविधा अपि ॥ ‘ते षां भंते !’ इत्यादि, ते भदन्त । जीवाः किं ज्ञानिनोऽज्ञानिन. ? , भगवानाह—गौतम । द्वयेऽपि, ज्ञानिनोऽज्ञानिनोऽपीत्यर्थः, तत्र ये ज्ञानिनस्ते द्विज्ञानिन्निज्ञानि-निनो वा येऽप्यज्ञानिनस्तेऽपि द्व्यज्ञानिन्निज्ञानिनो वा ॥ ‘ते णमित्थादि, ते भदन्त । जीवाः किं मनोयोगिनो वागयोगिनः काययो-

गिनः?, भगवानाह—गौतम ! त्रयोऽपि ॥ 'ते षं भंते !' इत्यादि, ते भदन्त । जीवा किं साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ता.?, भगवानाह—द्वयेऽपि, साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताश्चेत्यर्थः ॥ 'ते षं भंते !' इत्यादि, ते भदन्त ! पक्षिणो जीवा, कुत उत्पद्यन्ते? नैरस्मि-केभ्य इत्यादि यथा प्रज्ञापनायां व्युत्क्रान्तिपदे तथा द्रष्टव्यम् ॥ 'तेसि षं'मित्यादि, तेषां भदन्त ! पक्षिणा कियन्तं काल स्थिति-प्रज्ञाया?, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनानन्वर्तुर्हर्त्तुत्कर्पव. पत्न्योपमासद्भ्येभगा. ॥ 'तेसि षं'मित्यादि, तेषां भदन्त ! जीवाना कति समुद्घाताः प्रज्ञायाः?, भगवानाह—गौतम ! पश्य समुद्घाता. प्रज्ञायाः, तथाया—वेदनासमुद्घातः कथयसमुद्घातो मारणान्विकसमुद्घातो वैकियसमुद्घातस्तैजससमुद्घातश्च ॥ 'ते षं भंते !' इत्यादि, ते भदन्त ! जीवा मारणान्विकसमुद्घातेन किं समवहता भ्रियन्ते असमवहता भ्रियन्ते?, भगवानाह—गौतम ! समवहता अपि भ्रियन्ते असमवहता अपि भ्रियन्ते ॥ 'ते षं भंते !' इत्यादि, ते भदन्त ! जीवा अनन्तरमुद्गत्य क गच्छन्ति?, एतदेव व्याचष्टे—'एवं उव्वट्टणा' इत्यादि, यथा द्विविधप्रतिपत्तौ तथा द्रष्टव्यम् ॥ 'तेसि षं'मित्यादि, तेषां भदन्त ! जीवाना 'कति' किप्रमाणाति जातिकुलकोटीना योनिप्रसुराणि—योनिप्रघातानि शतसहस्राणि योनिप्रसुरशतसहस्राणि जातिकुलकोटियोनिप्रसुरशतसहस्राणि भवन्ति?, भगवानाह—द्वादश जातिकुलकोटीयोनिप्रसुरशतसहस्राणि प्रज्ञातानि, तत्र जातिकुलयो-नीनामिदं परिरश्चूरसुदाहरण पूर्वार्चार्थरुपादर्शि—जातिरिति किल तिर्यग्जातिस्तस्याः कुलानि—कृमिकीटवृश्चिकादीनि, इमानि च कुलानि योनिप्रसुराणि, तथाहि—एकस्वामेव योनौ अनेकानि कुलानि भवन्ति, तथाहि—उगणयोर्नौ कृमिकुलं कीटकुलं वृश्चिककुलमित्यादि, अथवा जातिकुलमित्येक पदं, जातिकुलयोनयोश्च परस्पर विशेषः एकस्वामेव योनावनेकजातिकुलसम्भवान्, तद्यथा—एकस्वामेव उग-

१ व्युत्क्रान्तिपदवत्तत्र भणितत्वात् घृत्ता यथायथ, मूले तु प्रज्ञापनाया व्युत्क्रान्तिपद एव यथायथ सूत्रमिति चपत्तीपति सूत्र

द्रयेन गुण्यते जाताति सप्त शतानि, उक्तञ्च—“मूलतयकट्टनिजासपत्तपुष्पफलमेय गंधंगा । वण्णाहुत्तरभेया गंधंगसया मुणेयन्वा
 ॥ १ ॥” अस्य व्याख्यानरूपं गाथाद्वयम्—“मुत्थासुवण्णल्ली अगुरु वाला तमालपत्तं च । तह य पियंगु जार्डफलं च जार्डिए
 गंधगा ॥ १ ॥ गुण्णाए सत्त सया पंचाहिं वण्णेहिं सुरभिगंधेणं । रसपण्णणं तह फासेहि य चउहिं मित्ते(पसत्थे)हिं ॥ २ ॥” अत्र
 ‘जार्डिए गंधंगा’ इति जाल्या जातिभेदेनाभूनि गन्धाङ्गानि, शेषं भावितम् ॥ ‘कइ ण’मित्यादि, कति भदन्त । पुष्पजातिकुलकोटि-
 शतसहस्राणि प्रहस्रानि ?, भगवानाह—गौतम । पोडश पुष्पजातिकुलकोटिशतसहस्राणि प्रहस्रानि, तद्यथा—चत्वारि ‘जलजानां’ पद्धानां
 जातिभेदेन, तथा चत्वारि ‘स्थलजानां’ कोरण्टकादीनां जातिभेदेन, चत्वारि महागुल्मिकादीनां जाल्यादीनां, चत्वारि ‘महावृक्षाणां’
 मधुकादीनामिति ॥ ‘कइ ण’मित्यादि, कति भदन्त । वल्लयः ? कति वल्लिशतानि प्रहस्रानि ?, भगवानाह—गौतम । चतस्रो वल्लयश्च-
 पुष्यादिमूलभेदेन, ताश्च मूलटीकाकृता वैचित्तयेन न व्याख्याता इति संप्रदायादवसेयाः; चत्वारि वल्लिशतान्येवावान्तरजातिभेदेन ॥ ‘कइ
 ण’मित्यादि, कति भदन्त ! लताः कति लताशतानि प्रहस्रानि ?, भगवानाह—गौतम । अष्टौ लता या मूलभेदेन ता अपि संप्रदायाद-
 वसातव्याः; मूलटीकाकारेणाव्याख्यानात्, अष्टौ लताशतानि प्रहस्रानि, अवान्तरजातिभेदेन ॥ ‘कइ ण’मित्यादि, कति भदन्त । हरि-
 तकायाः कति हरितकायशतानि प्रहस्रानि ?, भगवानाह—गौतम । त्रयो हरितकायाः प्रहस्राः—जलजाः स्थलजा उभयजाः; एकैकस्मिन्
 शतमवान्तरभेदानामिति, त्रीणि हरितकायशतानि । ‘फलसहस्रं च’त्यादि, फलसहस्रं च ‘वृन्तवन्धानां’ हुन्ताकप्रभृतीनां फलस-
 हस्रं च नालवृक्षानां, ‘तेऽपि सर्वे भेदा अपिस्रब्दादन्येऽपि तथाविधाः ‘हरितकायमेव समवतरन्ति’ हरि-
 तकायेऽन्तर्भवन्ति हरितकायोऽपि वनस्पतौ वनस्पतिरपि स्थावरेषु स्थावरा अपि जीवेषु, तत एवं समनुगम्यमाना २ स्तथा जाल्यान्तर्भा-

इ प्रती
 तिर्यग
 न्याधि
 उद्देश
 सू०

गितः^१, भगवानाह—गौतम । त्रयोऽपि ॥ 'ते षं भंते !' इत्यादि, ते भदन्त । जीवाः किं साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताः^१, भगवानाह—द्वयेऽपि, साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताश्चेत्यर्थः ॥ 'ते षं भंते !' इत्यादि, ते भदन्त । पक्षिणो जीवाः कुत उत्पद्यन्ते ? नैरथिकेभ्य इत्यादि यथा प्रज्ञापनायां व्युत्कान्तिपदे तथा द्रष्टव्यम् ॥ 'तेसि षं'मित्यादि, तेषां भदन्त । पक्षिणा कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता^१, भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तर्मुहूर्त्सुत्कर्षतः पर्योपमासङ्ख्येयभागः ॥ 'तेसि षं'मित्यादि, तेषां भदन्त । जीवानां कति समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः^१, भगवानाह—गौतम । पञ्च समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—वेदानासमुद्घातः कपायसमुद्घातो मारणान्तिकसमुद्घातो वैक्रियसमुद्घातस्तैजससमुद्घातश्च ॥ 'ते षं भंते !' इत्यादि, ते भदन्त । जीवा मारणान्तिकसमुद्घातेन किं समवहता भ्रियन्ते असमवहता भ्रियन्ते^१, भगवानाह—गौतम । समवहता अपि भ्रियन्ते असमवहता अपि भ्रियन्ते ॥ 'ते षं भंते !' इत्यादि, ते भदन्त । जीवा अनन्तरमुद्गत्य क गच्छन्ति^१, एतदेव व्याचष्टे—'एवं उव्वद्दणा' इत्यादि, यथा द्विविधंप्रतिपत्तौ तथा द्रष्टव्यम् ॥ 'तेसि षं'मित्यादि, तेषां भदन्त । जीवानां 'कति' किंप्रमाणानि जातिकुलकोटीना योनिप्रमुखाणि—योनिप्रवाहानि शतसहस्राणि योनिप्रमुखशतसहस्राणि जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि भवन्ति^१, भगवानाह—द्वादश जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तत्र जातिकुलयोनीनामिदं परिस्थूरसुदाहरण पूर्वाचार्यैरुपादर्शितं—जातिरिति किल तिर्यग्जातिस्तस्याः कुलानि—कृमिकीटवृश्चिकादीनि, इमानि च कुलानि योनिप्रमुखाणि, तथाहि—एकस्यामेव योनौ अनेकानि कुलानि भवन्ति, तथाहि—छगणयोनौ कृमिकुलं कीटकुलं वृश्चिककुलमित्यादि, अथवा जातिकुलमित्येक पदं, जातिकुलयोन्योश्च परस्परं विशेषः एकस्यामेव योनावनेकजातिकुलसम्भवात्, तद्यथा—एकस्यामेव छग-

^१ व्युत्कान्तिपदवत्तत्र भणितत्वात् वृत्तौ यथाप्यथ, मूले तु प्रज्ञापनाया व्युत्कान्तिपद एव यथाप्यथ सूत्रमिति वक्तव्यमिति सूत्र

पृथेन गुण्यते जातानि सप्त शतानि, उक्तञ्च—“मूलतयकट्टनिजासपत्तपुष्पफलमेय गंधंगा । वण्णादुत्तरमेया गंधंगसया मुणेयव्वा ॥ १ ॥” अस्य व्याख्यानरूपं गाथाद्वयम्—“मुत्थासुवण्णच्छही अगुरू वाला तमालपत्तं च । तह य पियंगू जाईफलं च जाईए गंधंगा ॥ १ ॥ गुणणाए सत्त सया पंचहिं वण्णेहिं सुरभिगंधेण । रसपणएणं तह फासेहि य चउहि मिन्ते(पसत्थे)हिं ॥ २ ॥” अत्र ‘जाईए गंधंगा’ इति जाल्या जातिभेदेनामूनि गन्धाङ्गानि, शेषं भावितम् ॥ ‘कइ ण’मित्यादि, कति भदन्त ! पुष्पजातिकुलकोटि-शतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! षोडश पुष्पजातिकुलकोटिशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—चत्वारि ‘जलजानां’ पद्धानां जातिभेदेन, तथा चत्वारि ‘स्थलजानां’ कोरण्टकादीनां जातिभेदेन, चत्वारि महागुल्मिकादीनां जाल्यादीनां, चत्वारि ‘महावृक्षाणां’ मधुकादीनामिति ॥ ‘कइ ण’मित्यादि, कति भदन्त ! वल्लयः ? कति वल्लिशतानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! चतस्रो वल्लयस्य पुष्यादिमूलभेदेन, ताश्च मूलटीकाकृता वैचित्त्येन न व्याख्याता इति संप्रदायादवसेयाः; चत्वारि वल्लिशतान्येवावान्तरजातिभेदेन ॥ ‘कइ ण’मित्यादि, कति भदन्त ! लताः कति लताशतानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! अष्टौ लता या मूलभेदेन ता अपि संप्रदायादवसातव्याः; मूलटीकाकारेणाव्याख्यानात्, अष्टौ लताशतानि प्रज्ञप्तानि, अवान्तरजातिभेदेन ॥ ‘कइ ण’मित्यादि, कति भदन्त ! हरितकायाः कति हरितकायशतानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! त्रयो हरितकायाः प्रज्ञप्ताः—जलजाः स्थलजा उभयजाः; एकैकस्मिन् शतसवान्तरभेदानामिति, त्रीणि हरितकायशतानि । ‘फलसहस्रं च’त्यादि, फलसहस्रं च ‘वृन्तवन्धानां’ वृन्ताकप्रभृतीना फलसहस्रं च नालवद्धानां, ‘तेऽपि सन्वे’ इत्यादि, तेऽपि सर्वे भेदा अपिशब्दादन्येऽपि तथाविधाः ‘हरितकायमेव समवतरन्ति’ हरितकायेऽन्तर्भवन्ति हरितकायोऽपि वनस्पतौ वनस्पतिरपि स्थावरेषु स्थावरेषु अपि जीवेषु, तत एवं समनुगम्यमाना २ स्तथा जाल्यन्तर्भा-

भंते ! हरिकया हरिकयासया पणत्ता ? गोयमा ! तओ हरिकया तओ हरिकयासया पणत्ता, फलसहस्रं च विंदयद्वाणं फलसहस्रं च णालयद्वाणं, ते सव्वे हरिकयासयो समो- यरंति, ते एवं समणुगम्ममाणा २ एवं समणुपेहिज्जमाणा २ एवं समणुचि- तिज्जमाणा २ एएसु नेव दोसु काएसु समोयरंति, तंजहा—तसकाए चेव थावरकाए चेव, एवमेव सपुव्वावरणं आजीचियविट्ठेणं चउरासीति जातिकुलकोडीजोणीपसुहसतसहस्सा भवंतीति म- कखाया ॥ (सू० १८)

‘कइ ण’मित्यादि, कति भदन्त ! गन्धाद्धानि, कचिद् गन्धा इति पाठस्तत्र पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् गन्धा इति गन्धाद्धानीति द्रष्टव्यं प्रज्ञप्तानि ?, तथा कति गन्धाद्धानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! सप्त गन्धाद्धानि सप्त गन्धाद्धानि प्रज्ञप्तानि, इह सप्त गन्धाद्धानि परिस्थूरजातिभेदाद्भूनि, तद्यथा—मूलं लक् काष्ठं निर्यासः पत्रं पुष्पं फलं च, तत्र मूलं मुस्तावालुकोशीरादि, लक् सुवर्ण- छद्दीलचाप्रभृति, काष्ठं चन्दनागुरुप्रभृति, निर्यासः कर्पूरादिः, पत्रं जातिपत्रतमालपत्रादि, पुष्पं प्रियङ्गुनागपुष्पादि, फलं जातिफल- कर्कलकैलालवद्गप्रभृति, एते च वर्णमधिकृत्य प्रत्येकं कृष्णादिभेदात्पञ्चपञ्चभेदा इति वर्णपञ्चकेन गुण्यन्ते जाताः पञ्चत्रिंशत्, ग- न्यचिन्तायामेते सुरभिगन्धय एवेत्येकेन गुणिता. पञ्चत्रिंशत् जाताः पञ्चत्रिंशदेव ‘एकेन गुणितं तदेव भवती’ति न्यायात्, तत्रा- ल्यैकैकस्मिन् वर्णभेदे रसपञ्चकं द्रव्यभेदेन त्रिविकं प्राप्यते इति सा पञ्चत्रिंशत् रसपञ्चकेन गुण्यते जाताः पञ्चसप्ततिशतं, स्पर्शाश्च यद्यप्यष्टौ भवन्ति तथाऽपि गन्धानेषु यथोक्तेषु प्रशस्या व्यनहारतश्चत्वार एव दृढुलघुशीतोष्णरूपास्ततः पञ्चसप्तत शतं स्पर्शचतु-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ १३५ ॥

चराणां भदन्त ! कतिविधो योनिसङ्ग्रहः प्रज्ञप्तः ? , भगवानाह—गौतम ! त्रिविधो योनिसङ्ग्रहः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—अण्डजाः पोतजाः संमूर्च्छि-
माश्च, अण्डजास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—स्त्रियः पुरुषा नपुंसकाश्च, पोतजास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—स्त्रियः पुरुषा नपुंसकाश्च, तत्र ये
ते संमूर्च्छिमास्ते सर्वे नपुंसकाः, शेषद्वारकलापचिन्ता प्राग्वत्, नवरं स्थित्तिच्यवनजातिकुलकोटिषु नानालं, स्थितिर्जघन्येनान्तमुद्दृत्त-
मुत्कर्षतः पूर्वकोटी, च्यवनद्वारेऽधश्चिन्तायां यावत्सप्तमी ऊर्ध्वं यावत्सहस्रारः, कुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि अर्द्धत्रयोदश साद्धानि
द्वादशेत्यर्थः ॥ ‘चउरिंदियाण’मित्यादि, चतुरिन्द्रियाणां भदन्त ! कति जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह
—नव जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, एवं त्रीन्द्रियाणामष्टौ जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि, द्वीन्द्रियाणां सप्त
जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि । इह जातिकुलकोट्यो योनिजातीयास्ततो भिन्नजातीयाभिधानप्रसङ्गतो गन्धाङ्गानि

भिन्नजातीयत्वात् प्ररूपयति—

कइ णं भंते ! गंधा पणत्ता ? कइ णं भंते ! गंधसया पणत्ता ?, गोयमा ! सत्त गंधा सत्त गंध-
सया पणत्ता ॥ कइ णं भंते ! पुप्फजाई कुलकोडीजोणिपमुहसयसहस्सा पणत्ता ?, गोयमा !
सोलसपुप्फजातीकुलकोडीजोणीपमुहसयसहस्सा पणत्ता, तंजहा—चत्तारि जलयराणं चत्तारि
थलयराणं चत्तारि म्हारुक्खियाणं चत्तारि म्हागुम्भिताणं ॥ कति णं भंते ! वल्लीओ कति व-
च्छिसता पणत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि वल्लीओ चत्तारि वल्लीसता पणत्ता ॥ कति णं भंते ! ल-
ताओ कति लतासता पणत्ता ?, गोयमा ! अट्ट लयाओ अट्ट लतासता पणत्ता ॥ कति णं

णयोनी कृमिजातिकुलं कीटजातिकुलं वृश्चिकजातिकुलमित्यादि, एवं चैकस्यामेव योनाववान्तरजातिभेदभावावनेकानि योनिप्रवाहाणि जातिकुलानि संभवन्तीत्युपपद्यते, सचरपञ्चेन्द्रियतिर्ययोनिजानां द्वादश जातिकुलकोटिशतसहस्राणि, अत्र सद्ग्रहणिगाथा—“जोषी-संग्रहलेस्सादिद्वी नाणे य जोग उवओगे । उववायठिईसमुघाय चयणं जाई कुलविही ३ ॥ १ ॥” अस्या अक्षरगमनिका—प्रथमं योनि-सद्ग्रहद्वारं ततो लेश्याद्वारं ततो दृष्टिद्वारमित्यादि ॥ ‘भुयगाणं भंते !’ इत्यादि, मुजगाना भदन्त ! कतिविधो योनि-सद्ग्रहः प्रज्ञप्तः ?, इत्यादि पश्चिवात् सर्व-निरवशेषं वक्तव्यं, नवरं स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुल्कपत. पूर्वकोटी, च्यवनम्-उद्धर्तना, तत्र नरकगतिचिन्तायामधो यावद्धितीया पृथिवी उपरि यावत्सहस्रारः कल्पस्तावदुत्पद्यते, नव तेषां जातिकुलको-टियोनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि । एवमुदरःपरिसर्पणामपि वक्तव्यं, नवरं तत्र च्यवनद्वारेऽधश्चिन्ताया यावत्पञ्चमी पृथिवीति वक्तव्यं, कुलकोटिचिन्तायां दश जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ॥ ‘चउप्पयाण’मित्यादि, चतुष्पदानां भदन्त ! कतिविधो योनि-सद्ग्रहः प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह—नौतम ! द्विविधो योनि-सद्ग्रहः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—पोतजाः संमूर्च्छिमाश्च, इह येऽण्डजव्यति-रिक्ता गर्भव्युत्क्रान्तास्ते सर्वे जरायुजा अजरायुजा वा पोतजा इति [पूर्वमपि विवश्चिता. परमत्र तु सर्वेऽपि गर्भव्युत्क्रान्तिकाः पोत-जतया] विवश्चितमतोऽत्र द्विविधो यथोक्तस्वरूपो योनि-सद्ग्रह उक्तः, अन्यथा गत्रादीनां जरायुजत्वात् (सर्पादीनामण्डजत्वात्) वृती-योऽपि जरायु(अण्डज)लक्ष्णो योनि-सद्ग्रहो वक्तव्यः स्यादिति, तत्र ये ते पोतजास्ते त्रिविधा प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—स्त्रियः पुरुषा नपुंसकाश्च, तत्र ये ते संमूर्च्छिमास्ते सर्वे नपुंसकाः, शेषद्वारकलापः पूर्ववत्, नवरं स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि, च्यवनद्वारे-ऽधश्चिन्तायां यावच्चतुर्था पृथिवी ऊर्ध्वं यावत्सहस्रारः, जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राण्यत्रापि दश ॥ ‘जलचराणा’मित्यादि, जल-

रणाय देवस्यैको विक्रमः परिकल्प्यते, स चैवंप्रमाणः—द्वे लक्षे त्र्यशीतिः सहस्राणि पञ्च शतानि अशीत्यधिकानि योजनानाम् एकस्य
 च योजनस्य षष्टिभागाः षट् २८३५८०^६/_{६०} इति ॥ 'से णं देवे' इत्यादि, 'सः' विवक्षितो देवः 'तथा' सकलदेवजनप्रसिद्धया उत्कृ-
 ष्टया त्वरितया चपलया शीघ्रया उद्धतया जवनया छेकया दिव्यया देवगत्या, असीषां पदानामर्थः प्राग्वद्भावनीयः, व्यतिव्र-
 जन् व्यतिव्रजन् जघन्यत एकाहं वा द्वयहं वा यावदुत्कर्षतः षण्मासान् यावद् 'व्यतिव्रजेत्' गच्छेत्, तत्रैवं गमने अ [ग्रन्थाग्रम्
 ४०००] स्येतद् यथैकं किञ्चन विमानं पूर्वोक्तानां विमानानां मध्ये 'व्यतिव्रजेत्' अतिक्रमेत्, तस्य पारं लभेतेति भावः; तथाऽ-
 स्येतद् यथैककं विमानं न व्यतिव्रजेत्, न तस्य पारं लभेत, उभयत्रापि जातावेकवचनं, ततोऽयं भावार्थः—उक्तप्रमाणेनापि क्रमेण
 यथोक्तरूपयाऽपि च गत्या षण्मासानपि यावदधिष्ठतो देवो गच्छति तथापि केषाञ्चिद्विमानाना पारं लभते केषाञ्चित्पारं न लभते इति,
 एतावन्महान्ति तानि विमानानि प्रज्ञप्तानि हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अत्थि णं भंते !' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! विमानानि स्वस्ति-
 कानि स्वस्तिकावर्त्तानि स्वस्तिकप्रभाणि स्वस्तिककान्तानि स्वस्तिकवर्णानि स्वस्तिकलेश्यानि स्वस्तिकध्वजानि स्वस्तिकशृङ्गाराणि
 स्वस्तिकशिष्टानि स्वस्तिककूटानि स्वस्तिकोत्तरावतंसकानि ?, 'हंता अत्थि' इत्यादि, समस्त प्राग्वत्, नवरमत्र 'एवइयाइं पंच ओवा-
 संतराइं' इति कण्ठ्यं, उदयास्तापान्तरालक्षेत्रं पञ्चगुणं क्रियत इति भावः ॥ 'अत्थि णं भंते !' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! विमानानि
 कामानि कामावर्त्तानि कामप्रभाणि कामकान्तानि कामवर्णानि कामलेश्यानि कामध्वजानि कामशिष्टानि कामकूटानि
 कामोत्तरावतंसकानि ?, 'हंता अत्थि' इत्यादि सर्वं पूर्ववत् नवरमत्रोदयास्तापान्तरालक्षेत्रं सप्तगुणं कर्त्तव्यं, शेषं तथैव ॥ 'अत्थि णं
 भंते !' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! विजयवेजयन्तजयन्तापराजितानि विमानानि ?, 'हंता अत्थि'त्यादि प्राग्वत्, नवरमत्र 'एवइयाइं

ति ए सूरि ए उदे इ एव इया इं नव ओवा संतरा इं, से सं तं चैव, नो चैव णं ते विमाणे वीईव एजा ए-
महा लया णं विमाणा पणत्ता, समणा उसो ! ॥ (सू० १९) तिरिक्खजोगिय उदे सओ पढमो ॥

‘अत्थि णं भंते’ इत्यादि, अस्तीति निपातो बह्वर्थे ‘सन्ति’ विद्यन्ते णमिति वाक्यालङ्कारे ‘विमानानि’ विशेषतः पुण्यप्राणिभिर्मन्यन्ते-तद्गतसौख्यानुभवनेनानुभूयन्ते इति विमानानि, तान्येव नामप्राहसाह-अर्चीवि-अर्चिर्नामानि, एवमर्चिरावर्त्तानि अर्चिःप्रमाणि अर्चिःकान्तानि अर्चिर्वर्णानि अर्चिलेश्यानि अर्चिर्ध्वजानि अर्चि शृङ्गा(राणि) अर्चिःस्रु(शि)ष्टानि अर्चिःकूटानि अर्चिरुत्तरावतंसकानि सर्वसङ्ख्यया एकादश नामानि, भगवानाह-‘हंता अत्थि’ हतेति प्रत्यवधारणे अस्तीति निपातो बह्वर्थे सन्त्येवैतानि विमानानीति भावः । ‘केमहा लया णं’मित्यादि, किमहान्ति कियत्प्रमाणमहत्त्वानि णमिति पूर्ववत् भदन्त ! तानि विमानानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह-गौतम ! ‘जाव य उएइ सूरु’ इत्यादि, जम्बूद्वीपे सर्वोत्कृष्टे दिवसे सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्त्तमानः सूर्यो यावति क्षेत्रे उदेति यावति च क्षेत्रे सूर्योऽस्तसुपयाति, एतावन्ति त्रीणि अवकाशान्तराणि, उदयास्तमितमधिकृतं क्षेत्रं त्रिगुणमित्यर्थः, अस्त्ये-तद्-बुद्ध्या परिभावनीयमेतद् यथैकस्य विवक्षितस्य देवस्यैको विक्रमः स्यात्, तत्र जम्बूद्वीपे सर्वोत्कृष्टे दिवसे सूर्य उदेति सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वे शते त्रिपञ्चधिके योजनानामेकस्य च योजनस्यैकविंशतिः षष्टिभागा एतावति क्षेत्रे, उक्तञ्च-“सीयालीससहस्सा, दोणि सया जोयणाण तेवट्ठी । इगवीस सट्ठिभागा कक्कडमाइमि पेच्छ नरा ॥ १ ॥” ४७२६३६०, एतावत्येव क्षेत्रे तस्मिन् सर्वोत्कृष्टे दिवसेऽस्तसुपयाति, तत एतत्क्षेत्रं द्विगुणीकृतमुदयास्तापान्तरालप्रमाणं भवति, तच्चैतावत्-चतुर्नवतिः सहस्राणि पञ्च शतानि पडिंशत्यधिकानि योजनानामेकस्य च योजनस्य [च] द्वाचत्वारिंशत्षष्टिभागाः ९४५२६४२ एतावन्निगुणीकृतं यथोक्तविमानपरिमाणक-

त्थिववनाइं सोत्थियलेसाइं सोत्थियज्झयाइं सोत्थिसिंगाराइं सोत्थिकूडाइं सोत्थिसिडाइं सो-
त्थुत्तरवडिसगाइं?, हंता अत्थि । ते णं भंते! विमाणा केमहालता प०? गोयमा! जावतिए णं
सूरिए उदेति जावइएणं च सूरिए अत्थमति एवतिया तिण्णोवासंतराइं अत्थेगतियस्स देवस्स
एगे विक्कमे सिता, से णं देवे ताए उक्किडाए तुरियाए जाव दिव्वाए देवगतीए वीतीवयमाणे ?
जाव एकाहं वा दुयाहं वा उक्कोसेणं छम्मासा वितीवएज्जा, अत्थेगतिया विमाणं वितीवइज्जा
अत्थेगतिया विमाणं नो वीतीवएज्जा, एसहालता णं गोयमा! ते विमाणा पणत्ता, अत्थि णं
भंते! विमाणाइं अञ्चीणि अच्चिरावत्ताइं तहेव जाव अच्चुत्तरवडिसगतिं?, हंता अत्थि, ते विमाणा
केमहालता पणत्ता?, गोयमा! एवंजहा सोत्थी(घाई)णि णवरं एवतियाइं पंच उवासंतराइं अत्थेग-
तियस्स देवस्स एगे विक्कमे सिता सेसं तं चेव ॥ अत्थि णं भंते! विमाणाइं कामावत्ताइं
जाव कामुत्तरवडिसयाइं?, हंता अत्थि, ते णं भंते! विमाणा केमहालया पणत्ता?, गोयमा!
जहा सोत्थीणि णवरं सत्त उवासंतराइं विक्कमे सेसं तहेव ॥ अत्थि णं भंते! विमाणाइं विज-
याइं वेजयंताइं जयंताइं अपराजिताइं?, हंता अत्थि, ते णं भंते! विमाणा के०?, गोयमा! जाव-

वेन स्वत एव सूत्रतः; तथा समनुब्राह्मणाः समनुब्राह्मणाः परेण सूत्रत एव, तथा समनुप्रेक्ष्यमाणाः समनुप्रेक्ष्यमाणा अनु-
 प्रेक्षया अर्थालोचनरूपया, तथा समनुचिन्त्यमानाः समनुचिन्त्यमानास्तथा तथा तत्रयुक्तिभिः, एतयोरेव द्वयोः काययोः समवतरन्ति,
 तद्यथा—त्रसकाये च स्यावरकाये च, 'एवमेव' इत्यादि, 'एवमेव' प्रकारेण 'सपुञ्जावरेण' पूर्वं चापरं च पूर्वापरं सह पू-
 र्वापरं येन स सपूर्वापरः उक्तप्रकारस्तेन, उक्तविषयपूर्वापर्यालोचनयेति भावार्थः, 'आजीवगदिद्वैतेण'ति आ—सकलजगदभिव्यास्या
 जीवानां यो दृष्टान्तः—परिच्छेदः स आजीवदृष्टान्तस्तेन सकलजीवदर्शनेत्यर्थः; आह च मूलटीकाकारः—“आजीवदृष्टान्तेन सक-
 लजीवनिदर्शनेने”ति, चतुरशीतिजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं मयाऽन्यैश्च ऋपभादिभिरिति, अत्र चतुरशी-
 तिसहस्रयोपादानमुपलक्षणं, तेनान्यान्यपि जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि वेदितव्यानि, तथाहि—पक्षिणां द्वादश जातिकुलकोटि-
 योनिप्रमुखशतसहस्राणि भुजगपरिसर्पाणां नव उरगपरिसर्पाणां दश चतुष्पदानां दश जलचरणामर्द्धत्रयोदशानि चतुरिन्द्रियाणां नव
 त्रीन्द्रियाणामष्टौ द्वीन्द्रियाणां सप्त पुष्पजातीनां षोडश, एतेषां चैकत्र मीलने त्रिनवतिजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि साद्धोनि
 भवन्ति, ततश्चतुरशीतिसहस्रयोपादानमुपलक्षणमवसेयं, न चैतद् व्याख्यानं स्वमनीषिकाविजृम्भितं, यत उक्तं चूर्णौ—‘आजीवगदिद्वै-
 तेण’ति अशेषजीवनिदर्शनेन चउरासीजातिकुलकोटि योनिप्रमुखशतसहस्रा एतत्प्रमुखा अन्येऽपि विद्यन्ते इति ॥ कुलकोटिविचारेण
 विशेषाधिकाराद्धिमानान्यप्यधिकृत्य विशेषप्रश्नमाह—

अत्यि णं भंते! विमाणां सोत्थीयाणि सोत्थियावत्तां सोत्थियपभां सोत्थियकन्तां सो-

१ टीकाकृदभिप्रायेण अक्षियाह अक्षियावत्ताइ इत्यादि पाठसम्भव

नव ओवासंतराईं' इति वक्तव्यं शेषं तथैव, उक्तञ्च—“जावइ उदेइ सूरौ जावइ सो अत्थमेइ अकरेणं । त्रियपणसत्तनवगुणं कांडं पत्तेय पत्तेयं ॥ १ ॥ सीयालीस सहस्सा दो य सया जोयणाण तेवट्ठा । इगवीस सट्ठिभागा कक्खल्लमाईंमि पेच्छ नरा ॥ २ ॥ एवं द्दुगुणं कांड गुणिज्जए तिपणसत्तमाईंहिं । आगयफलं च जं तं कमपरिमाणं वियाणाहि ॥ ३ ॥ चत्तारिवि सकमेहिं चंडादिगईंहिं जंति छम्मासं । तहवि य न जंति पारं केसिंवि सुरा विमाणणं ॥ ४ ॥” अस्यां तृतीयप्रतिपत्तौ त्रिचर्योन्यधिकारे प्रथमोद्देशकः ॥

उक्तः प्रथमोद्देशकः, इदानीं द्वितीयस्यावसरः, तत्रेदमादिसूत्रम्—

कतिविहा णं भंते ! संसारसमावणणा जीवा पणत्ता?, गोयमा ! छविहा पणत्ता, तंजहा—पु-
 टविकाइया जाव तसकाइया । से किं तं पुटविकाइया?, पुटविकाइया इविहा पणत्ता, तंजहा—
 सुहुमपुटविकाइया वादरपुटविकाइया य । से किं तं सुहुमपुटविकाइया?, २ इविहा पणत्ता,
 तंजहा—पजत्तणा य अपजत्तणा य, सेत्तं सुहुमपुटविकाइया । से किं तं वादरपुटविकाइया?, २
 इविहा पणत्ता, तंजहा—पजत्तणा य अपजत्तणा य, एवं जहा पणवणापदे, सणहा सत्ताविधा
 पणत्ता, खरा अणेगविहा पन्नत्ता, जाव असंखेज्जा, से तं वादर पुटविकाइया । सेत्तं पुटविका-
 इया । एवं खेव जहा पणवणापदे तहेव निरवसेसं भाणितव्वं जाव वणप्फतिकाइया, एवं जाव
 जत्थेको तत्थ सिता संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिता अणत्ता, सेत्तं वादरवणप्फतिकाइया, से तं
 वणस्सइकाइया । से किं तं तसकाइया?, २ चउविहा पणत्ता, तंजहा—वेइंदिया तेइंदिया च-

उरिंदिया पंचंदिया । से किं तं वेहंदिया?, २ अणेगविधा पणत्ता, एवं जं चैव पणवणापदे तं
चैव निरवसेसं भाणितव्वं जाव सव्वट्टसिद्धगदेवा, सेतं अणुत्तरोववाहया, से तं देवा, से तं
पंचंदिया, से तं तसकाहया ॥ (सू० १००)

‘कइविहा ण’मित्यादि, कतिविधा भदन्त । संसारसमापत्रका जीवाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम । पद्धविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—
पृथिवीकायिका अप्कायिका यावन्नसकायिकाः । अथ के ते पृथिवीकायिकाः?, इत्यादि प्रज्ञापनागतं प्रथमं प्रज्ञापनापदं निरवशेषं
वक्तव्यं यावदन्तिसं ‘से तं देवा’ इति पदम् ॥ सम्प्रति विशेषाभिधानाय भूयोऽपि पृथिवीकायविषयं सूत्रमाह—

कतिविधा णं भंते! पुढवी पणत्ता?, गोयमा! इत्थिवाहा पुढवी पणत्ता, तंजहा—सणहापुढवी
सुद्धपुढवी वाल्थ्यापुढवी मणोसिलाणुं सक्कराणुं खरपुढवी ॥ सणहापुढवीणिं भंते! केव-
नियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा! जहं अंतोसुं उक्कोसेणं एमं वाससहरसं । सुद्धपुढ-
वीए पुच्छा, गोयमा! जहं अंतोसुं उक्कों बारस वाससहरसाहं । वाल्थ्यापुढवीपुच्छा, गो-
यमा! जहं अंतोसुं उक्कों चौहस वाससहरसाहं । मणोसिलापुढवीणिं पुच्छा, गोयमा! जहं
अंतोसुं उक्कों सोलस वाससहरसाहं । सक्करापुढवीए पुच्छा, गोयमा! जहं अंतोसुं उक्कों
अट्टारस वाससहरसाहं । खरपुढविपुच्छा, गोयमा! जहं अंतोसुं उक्कों वावीस वाससह-
स्साहं ॥ नेरइयाणं भंते! केवतियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा! जहं दस वाससहरसाहं

उक्त्रो० नेत्तीसं सागरोवमाहं ठिती, एयं सव्वं भाणियव्वं जाव सव्वइसिद्धदेवत्ति ॥ जीवे णं भंते ! जीवेत्ति कालतो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! सव्वद्धं, पुढविकाइए णं भंते ! पुढविकाइएत्ति कालतो केवच्चिरं होति ? गोयमा ! सव्वद्धं, एवं जाव तसकाइए ॥ (सू० १०१) । पडुप्पन्नपुढवि-काइया णं भंते ! केवतिकालस्स णिहेवा सिता ? गोयमा ! जहणपदे असंखेज्जाहिं उस्सप्पि-णिओसप्पिणीहिं उक्त्रोसपए असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं, जहन्नपदातो उक्त्रोसपए असंखेज्जगुणा, एवं जाव पडुप्पन्नवाउक्त्राइया ॥ पडुप्पन्नवणप्फइकाइयाणं भंते ! केवतिकालस्स नि-हेवा सिता ? गोयमा ! पडुप्पन्नवण० जहणपदे अपदा उक्त्रोसपदे अपदा, पडुप्पन्नवणप्फतिकाइ-याणं णत्थि निहेवणा ॥ पडुप्पन्नतसकाइयाणं पुच्छा, जहणपदे सागरोवमसतपुहुत्तस्स उक्त्रोसपदे

सागरोवमसतपुहुत्तस्स, जहणपदा उक्त्रोसपदे विसंसाहिया ॥ (सू० १०२)

‘कइविहा णमित्थादि, कतिविधा णमित्ति पूर्ववत्, भदन्त । पृथिवी प्रज्ञप्ता ? भगवानाह—गौतम । पट्टिधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—‘अरुक्ष्ण-पृथिवी’ मद्धी चूर्णितलोष्टकल्पा, ‘सुद्धपृथिवी’ पर्वतादिमध्ये, मनःशिला—लोकप्रतीता, बालुका—सिकतारूपा, शर्करा—सुरुण्डपृथिवी, ‘खरापृथिवी’ पाषाणादिरूपा ॥ अधुना एतासामेव स्थितिनिरूपणार्थमाह—‘सणहुपुढवीकाइयाणमित्थादि, अरुक्ष्णपृथिवीकाचि-कानां भदन्त । कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तमुहूर्त्तमुत्कर्षत एकं वर्षसहस्रं । एवमनेनाभिलापेन शेषाणामपि पृथिवीनामनया गाथया उक्कट्टमनुगन्तव्यं, तामेव गाथामाह—‘सणहा य’इत्यादि, (सणहा य सुद्धबालुअ मणोसिळा

सकरा य खरपुढवी । इगावारचोदससोलढारवावीससमसहसा ॥ १ ॥) ऋक्षणपृथिव्या एकं वर्षसहसमुत्कर्षतः स्थितिः, शुद्धपृ-
थिव्या द्वादश वर्षसहस्राणि, बालुकापृथिव्याश्चतुर्दश सहस्राणि, मनःशिलापृथिव्या, पोडश वर्षसहस्राणि, शर्करापृथिव्या
अष्टादश वर्षसहस्राणि, खरपृथिव्या द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि, सर्वासामपि चामीषां पृथिवीनां जघन्येन स्थितिरन्वर्मुहूर्त्तै वक्तव्या ॥
सम्प्रति स्थितिनिरूपणाप्रस्तावानैरथिकादीनां चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण स्थितिं निरूपयितुकाम आह—‘नेरइयाणं भंते !’ इत्यादि,
नैरथिकाणां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? इत्येवं प्रज्ञापनागतस्थितिपदानुसारेण चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण तावद्वक्तव्यं
यावत्सर्वार्थसिद्धविमानदेवानां स्थितिनिरूपणा, इह तु मन्थगौरवभयाच्च लिख्यते ॥ तदेवं भवस्थितिनिरूपणा कृता, सम्प्रति काय-
स्थितिनिरूपणार्थमाह—‘जीवे णं भंते !’ इत्यादि, अथ कायस्थितिरिति कः शब्दार्थः ? उच्यते, कायो नाम जीवस्य विवक्षितः सा-
मान्यरूपो विशेषरूपो वा पर्यायविशेषस्तस्मिन् स्थितिः कायस्थितिः, किमुक्तं भवति ?—यस्य वस्तुनो येन पर्यायेण—जीवत्वलक्षणेन पु-
थिवीकायादित्वलक्षणेन वाऽऽदिश्यते व्यवच्छेदेन यद्भवनं सा कायस्थितिः, तत्र जीव इति “जीव प्राणधारणे” जीवति—प्राणान् धा-
रयतीति जीवः, प्राणाश्च द्विधा—द्रव्यप्राणा भावप्राणाश्च, तत्र द्रव्यप्राणा आयुःप्रभृतयः, उक्तञ्च—“पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च,
उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः । प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्तास्तेषां वियोजीकरणं तु हिंसा ॥ १ ॥” भावप्राणा ज्ञानादयः धैर्युक्तेऽपि
जीवतीति व्यपदिश्यते, उक्तञ्च—“ज्ञानादयस्तु भावप्राणा मुक्तोऽपि जीवति स तैर्ही”ति, इह च विशेषानुपादानादुभयेषामपि प्र-
हणं णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! जीव इति—जीवनपर्यायविशिष्टः कालतः—कालमधिकृत्य कियच्चिरं भवति ? भगवानाह—सर्वाङ्घ्रां
संसार्यवस्थाया द्रव्यभावप्राणानधिकृत्य मुत्तयवस्थायां भावप्राणानधिकृत्य सर्वत्रापि जीवनस्य विद्यमानत्वात्, अथवा जीव इति न एकः

प्रतिनियतो जीवो विवक्ष्यते किन्तु जीवसामान्यं, ततः प्राणधारणलक्षणजीवनान्भ्युपगमेऽपि न कश्चिद्दोषः, तथाहि—‘जीवे षं भंते!’
 इत्यादि, जीवो णमिति पूर्ववद् भदन्त । जीव इति—जीवन्निति प्राणान् धारयन्नित्यर्थः कालतः कियच्चिरं भवति ?, भगवानाह—गौतम ।
 सर्वाद्धां, जीवसामान्यस्यानाद्यनन्तत्वात्, न चैतद् व्याख्यानं स्वमनीषिकाविजृम्भितं, यत उक्तं मूलटीकायां—‘जीवे षं भंते
 इत्यादि, एषा ओषकायस्थितिः सामान्यजीवापेक्षिणीति सर्वाद्ध्या निर्वचनम्’ । एवं च पृथिवीकायादिष्वप्यदोषः, एतत्सामान्यस्य स-
 र्वदैव भावादिति । एवं गतीन्द्रियकायादिद्वारैर्यथा प्रज्ञापनायामष्टादशे कायस्थितिनामके पदे कायस्थितिरुक्ता तथाऽत्र सर्वं निर-
 वशेषं वक्तव्यं यथा उपरि तत्पदगतं न किमपि तिष्ठति, गतीन्द्रियकायादिद्वारसङ्गाहके चमे गाथे—‘गह इंदिय य काए जोगे वेए
 कसाय लेसा य । सम्मत्तनाणदंसणसंजयउवओगआहारे ॥ १ ॥ भासगापरित्तपज्जत्तसुहुम सणणी भवऽत्थि चरिसे य । एएसिं तु पयाणं
 कायठिई होइ नायव्वा ॥ २ ॥’ सूत्रपाठस्तु लेशतो दृश्यते—‘नेरइया षं भंते । णेरइयत्ति कालतो केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! जह-
 नेणं दस वाससहस्साइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं । तिरिक्खजोणिए षं भंते । तिरिक्खजोणियत्ति कालतो केवच्चिरं होइ ?, गो-
 यमा ! जहनेणं अंतोसुहुत्तमुक्कोसेणमणंतं कालं अणंता उरसप्पिणीओसप्पिणीओ कालतो खेत्ततो अणंता लोगा असंखेज्जा पुगालप-
 रियट्ठा आबलियाए असंखेज्जइभागो” इत्यादि ॥ सम्प्रति सामान्यपृथिवीकायादिगतकायस्थितिनिरूपणार्थमाह—‘पुढविक्काइए षं
 भंते !’ इत्यादि, पृथिवीकायिको भदन्त !, सामान्यरूपोऽत एव जातावेकवचनं न व्यक्त्येकत्वे, पृथिवीकाय इति कालतः कियच्चिरं
 भवति ?, भगवानाह—गौतम । सर्वाद्धां, पृथिवीकायसामान्यस्य सर्वदैव भावात् । एवममेजोवायुवनरपतित्रसकायसूत्राण्यपि भावनी-
 याति ॥ सम्प्रति विवक्षिते काले जघन्यपदे उत्कृष्टपदे वा कियन्तोऽभिन्वा उत्पद्यमाताः पृथिवीकायिकादयः ? इत्येतन्निरूपणार्थमाह

—‘पटुपन्नपुढविकाइया षं भंते ! केवइकालस्स निह्वेवा सिया’ इत्यादि, प्रत्युत्पन्नपृथिवीकायिकाः—तत्कालमुत्पद्यमानाः पृथिवीकायिका भदन्त । ‘केवइकालस्स’ त्ति वृतीयार्थे षष्ठी कियता कालेन निर्लेपाः स्युः ? , प्रतिसमयमेकैकापहारेणापह्रियमाणाः कियता कालेन सर्व एव निष्ठासुपयान्तीति भावः, भगवानाह—गौतम ! जघन्यपदे यदा सर्वस्त्रोका भवन्ति तदेत्यर्थः, असह्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरुत्कष्टपदेऽपि यदा सर्ववहवो भवन्ति तदाऽपीति भाव. असह्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिर्नवरं जघन्यपदाहुत्कष्टपदि-नोऽसह्येयगुणाः । एवमनेजोवायुसूत्राण्यपि भावनीयानि ॥ वनस्पतिसूत्रमाह—‘पटुपण्णे’त्यादि, प्रत्युत्पन्नवनस्पतिकायिका भदन्त । कियता कालेन निर्लेपाः स्युः ? , भगवानाह—गौतम ! प्रत्युत्पन्नवनस्पतिकायिका जघन्यपदेऽपदा—इयता कालेनापह्रियन्ते इत्येतत्पदविरहिता अनन्तानन्तत्वात्, उत्कष्टपदेऽप्यपदा, अनन्तानन्ततया निर्लेपनाऽसम्भवात्, तथा चाह—‘पटुपन्नवणस्सइकाइयाणं नत्थि निह्वेवणा’ इति सुगमं, नवरमनन्तानन्तत्वादिति हेतुपदं स्वयमभ्युह्यम् ॥ ‘पटुपण्णातसकाइया ण’मित्यादि, प्रत्युत्पन्नत्रसकायिका भदन्त । कियता कालेन निर्लेपाः स्युः ? , भगवानाह—गौतम ! जघन्यपदे सागरोपमशतपृथक्त्वस्य—तृतीयार्थे षष्ठी प्राकृतत्वात् सागरोपमशतपृथक्त्वेन, उत्कष्टपदेऽपि सागरोपमशतपृथक्त्वेन नवरं जघन्यपदाहुत्कष्टपदं विशेषाधिकमवसेयं । इदं च सर्वमुच्यमानं विशुद्धलेश्यसत्त्वमभि प्राप्तं यथाऽवस्थिततथा सन्ध्यावभासते नान्यथेत्यविशुद्धविशुद्धलेश्यविषयं किञ्चिद्विबधुराह—

अविशुद्धलेस्से षं भंते ! अणगारे असमोहतेणं अप्पाणेणं अविशुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणह पासह ? , गोयमा ! नो इण्ढे सम्ढे । अविशुद्धलेस्से षं भंते ! अणगारे असमोहएणं अप्पाणएणं विशुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणह पासह ? , गोयमा ! नो इण्ढे सम्ढे । अविशुद्धलेस्से अण-

गारे समोहएणं अप्पाणेणं अविमुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणति पासति?, गोयमा ! नो इण्डे समडे । अविमुद्धलेस्से अणगारे समोहतेणं अप्पाणेणं विमुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणति पासति ?, नो तिण्डे समडे । अविमुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारे समोहयासमोहतेणं अप्पाणेणं अविमुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणति पासति ?, नो तिण्डे समडे । अविमुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारं जाणति पासति ?, नो तिण्डे समडे । अविमुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारे असमोहतेणं अप्पाणेणं अविमुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणति पासति ?, नो तिण्डे समडे । अविमुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारे असमोहतेणं अप्पाणेणं अविमुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणति पासति ?, नो तिण्डे समडे । अविमुद्धलेस्से णं भंते ! अणगारे असमोहतेणं अप्पाणेणं अविमुद्धलेस्सं देवं देविं अणगारं जाणति पासति ?, हंता जाणति पासति ।। (सू०१०३)

‘अविमुद्धलेस्से णं भित्थादि, ‘अविमुद्धलेश्यः’ कृष्णादिलेश्यो भदन्त । ‘अनगारः’ न विद्यते अगारं—गृहं यस्यासौ अनगारः—साधुः ‘असमवहतः’ वेदनादिसमुद्घातरहितः ‘समवहतः’ वेदनादिसमुद्घाते गत । एवमिमे द्वे सूत्रे असमवहतसमवहताभ्यामासाभ्यामविमुद्धलेश्यपरविषये प्रतिपादिते एवं समवहतासमवहताभ्यामासाभ्यां विमुद्धलेश्यपरविषये द्वे सूत्रे भावयितव्ये । तथाऽन्ये अविमुद्धलेश्यविमुद्धलेश्यपरविषये द्वे सूत्रे समवहतासमवहतेनात्यनेति पदेन, समवहतासमवहतो नाम वेदनादिसमुद्घातक्रियाविष्टो न तु परिपूर्णं समवहतो नाप्यसमवहतः सर्वथा । तदेवमविमुद्धलेश्ये ज्ञातरि साधौ पट् सूत्राणि प्रवृत्तानि, एवमेव विमुद्धलेश्येऽपि

साधौ ज्ञातरि षट् सूत्राणि भावनीयानि, नवरं सर्वत्र जानाति पश्यतीति वक्तव्यं, विशुद्धलेश्याकतया यथाऽवस्थितज्ञानदर्शनभावात्, आह च मूलटीकाकारः—“शोभनमशोभनं वा वस्तु यथावद्विशुद्धलेश्यो जानाती”ति, समुद्घातोऽपि च तस्याप्रतिबन्धक एव, न च तस्य समुद्घातोऽह्यन्ताशोभनो भवति, उक्तं च मूलटीकायाम्—“समुद्घातोऽपि तस्याप्रतिबन्धक एव”त्यादीति ॥ तदेवं यतोऽ-
विशुद्धलेश्यो न जानाति विशुद्धलेश्यो जानाति ततः सम्यग्निमग्न्याक्रिययोरेकदा निषेधमभिधित्सुराह—

अणवत्स्थिया णं भंते ! एवमाहक्त्वन्ति एवं भासेन्ति एवं पणवन्ति एवं परुवन्ति—एवं खलु एगे जीवे एगेणं समणं दो किरियाओ पकरेति, तंजहा—सम्मत्ताकिरियं च मिच्छत्ताकिरियं च, जं समयं संमत्ताकिरियं पकरेति तं समयं मिच्छत्ताकिरियं पकरेति, जं समयं मिच्छत्ताकिरियं पकरेह तं समयं संमत्ताकिरियं पकरेह, समत्ताकिरियापकरणताए मिच्छत्ताकिरियं पकरेति मिच्छत्ताकिरि-
यापकरणताए संमत्ताकिरियं पकरेति, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समणं दो किरितातो पकरेति, तंजहा—संमत्ताकिरियं च मिच्छत्ताकिरियं च, से कहमेतं भंते ! एवं ?, गोयमा ! जत्रं ते अन्नवत्स्थिया एवमाहक्त्वन्ति एवं भासन्ति एवं पणवन्ति एवं परुवन्ति एवं खलु एगे जीवे एगेणं समणं दो किरियाओ पकरेति, तहेव जाव सम्मत्ताकिरियं च मिच्छत्ताकिरियं च, जे ते एवमाहंसु तं णं मिच्छा, अहं एण गोयमा ! एवमाहक्त्वामि जाव परुवेमि—एवं खलु एगे जीवे एगेणं समणं एगं किरियं पकरेति, तंजहा—संमत्ताकिरियं वा मिच्छत्ताकिरियं वा. जं समयं संमत्ताकिरियं

पकरेति णो तं समयं सिञ्चत्तकिरियं पकरेति, तं चैव जं समयं सिञ्चत्तकिरियं पकरेति नो तं समयं संमत्ताकिरियं पकरेति, संमत्ताकिरियापकरणयाण् नो सिञ्चत्तकिरियं पकरेति सिञ्चत्ताकिरियापकरणयाण् णो संमत्ताकिरियं पकरेति, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एमं किरियं पकरेति, तंजहा—सम्मत्ताकिरियं वा सिञ्चत्तकिरियं वा ॥ (सू० १०४) । से तं तिरिक्खजोणिय-उद्देसजो वीजो समत्तो ॥

‘अल्लत्थिया णं भंते !’ इत्यादि, ‘अन्ययूथिकाः’ अन्यतीर्थिका भवन्तः । प्यथाप्य एवमाप्यधत्ते सामान्येन ‘एवं भावन्ते’ स्वद्विव्यान् श्रवणं भवतिशुखानावबुध्य विसरेण कथयन्ति, एवं ‘प्रज्ञापयन्ति’ प्रकर्षेण प्रापयन्ति यथा स्वात्तानि व्यवस्थितं ज्ञानं तथा परेष्वव्यापादयन्तीति, एवं ‘प्ररूपयन्ति’ तत्प्रथिनतायासांश्चिपरोत्तदिति विरूपयन्ति, इह खल्वेको जीव एकेन समयेन युगपदे क्रिये प्रकरोति, एषया—‘सम्यक्त्वक्रियां च’ शुद्धराष्यवसायाशिकां ‘सिध्यात्वक्रियां च’ जसुन्दराभ्यवसायाशिकां, ‘जं समर्थ-गिति प्राकृतत्वात्समर्थे द्वितीया यशिनन् समथे सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति ‘तं समय’गिति तशिनन् समथे सिध्यात्वक्रियां प्रकरोति, यशिनन् समथे सिध्यात्वक्रिया प्रकरोति तशिनन् समथे सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति, अन्योऽन्यसंबल्लितोभयनियमप्रपूर्वार्थभाह—सम्य-फलक्रियाप्रकरणेन सिध्यात्वक्रिया प्रकरोति सिध्यात्वक्रियाप्रकरणेन सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति, तदुत्पायकरणस्वभापस्य सत्ताक्रियाप्रणा-रसर्वायना प्रयुत्तेः, अन्यथा क्रियाऽयोगादिति, ‘एवं खल्वित्यादि निगमानं प्रतीतार्थं, ‘से कट्टमेयं भंते !’ इत्यादि, तत् कथमेतत् भवन्तः ! एवम् !, सर्वेव गोत्तमेन प्रश्ने एते सति भगवानाह—गौतम ! धत्तणमिति वाक्याल्लङ्कारे ‘अन्ययूथिकाः’ अन्यतीर्थिका एवमाप्यधत्ते

इत्यादि प्राग्वत् यावत्तत् सिध्या ते एवमाख्यातवन्तः; अहं पुनर्गौतम ! एवमाचक्षे एवं भावे एवं प्रज्ञापयामि एवं प्ररूपयामि, इह ख-
ल्वेको जीव एकेन समयेनैकां क्रियां प्रकरोति, तथाथा—सम्यक्त्वक्रियां वा मिथ्यात्वक्रियां वा, अत एव अस्मिन् समये सम्यक्त्वक्रियां
प्रकरोति न तस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति यस्मिन् समये मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति न तस्मिन् समये सम्यक्त्वक्रियां प्रकरोति,
परस्परवैचित्यनियमप्रदर्शनार्थमाह—सम्यक्त्वक्रियाप्रकरणेन न मिथ्यात्वक्रियां प्रकरोति मिथ्यात्वक्रियाप्रकरणेन न सम्यक्त्वक्रियां
प्रकरोति, सम्यक्त्वक्रियामिथ्यात्वक्रिययोः परस्परपरिहारावस्थानात्कतया जीवस्य तदुभयकरणस्वभावत्वायोगात्, अन्यथा सर्वथा
मोक्षाभावप्रसक्तेः; कदाचिदपि मिथ्यात्वानिवर्तनात् ॥ अस्यां तृतीयप्रतिपत्तौ तिर्यग्योन्यधिकारे द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥

व्याख्यातस्तिर्यग्योनिजाधिकारः; सम्प्रति मनुष्याधिकारव्याख्यावसरः; तत्रेदमादिसूत्रम्—

‘से किं तं मणुस्सा?; मणुस्सा इविहा पणत्ता, तंजहा—संसुच्छिममणुस्सा य गढभवक्कंति यम-
णुस्सा य ॥ (सू० १०५) । से किं तं संसुच्छिममणुस्सा?; २ एणागारा पणत्ता ॥ कहि णं भंते !
संसुच्छिममणुस्सा संसुच्छंति?; गोयमा ! अंतोमणुस्सस्वेत्ते जहा पणवणाए जाव सेत्तं संसु-
च्छिममणुस्सा ॥ (सू० १०६)

‘से किं तं’मित्यादि, अथ के ते मनुष्या.?, सूरिराह—मनुष्या द्विविधा. प्रज्ञासास्त्रयाथा—संसुच्छिममनुष्याश्च गर्भव्युत्कान्तिकमनु-
ष्याश्च, चशब्दौ द्वयानामपि मनुष्यत्वजातितुल्यतासूचकौ ॥ ‘से किं तं’मित्यादि, अथ के ते संसुच्छिममनुष्या.?, सूरिराह—संसु-
च्छिममनुष्या. ‘एकाकाराः’ एकस्वरूपा. प्रज्ञासाः । अथ क तेषां सम्भवः? इति जिज्ञासिपुर्गौतमः पृच्छति—‘कहि णं भंते !’

३ प्रतिपत्तौ

तिर्यगु-

द्देशाः २

सू० १०५-

१०६

॥ १४३ ॥

इत्यादि, क भदन्त ! संमूर्च्छिममनुष्याः संमूर्च्छन्ति ? , भगवानाह—अन्तर्मनुष्यक्षेत्रे इत्यादि सूत्रं प्राग्वद्भावनीयं यावत् अंतिसुहृत्तद्धा-
 उया चैव कालं पकरंति, उपसंहारमाह—‘सेतं संमुच्छिममणुस्सा’ ॥ सम्प्रति गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं गवभवक्कंतिमणुस्सा ? , २ तिविधा पणत्ता, तंजहा—कम्मभूमगा अकम्मभूमगा अं-
 तरदीवगा ॥ (सू० १०७) से किं तं अंतरदीवगा ? , २ अट्टावीसतिविधा पणत्ता, तंजहा—ए-
 गुरुया आभासिता वेसाणिया णांगोली ह्यकणणा० आयंसुहा० आससुहा० आसकणणा०
 उक्कासुहा० घणदंता जाव सुद्धदंता ॥ (सू० १०८)

‘से किं तं’मित्यादि, अथ के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याः ? , सूरिराह—गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याखिविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—कर्मभूमका
 अकर्मभूमका आन्तरद्वीपका, तत्र ‘अस्त्यनानुपूर्व्यभी’ति न्यायप्रदर्शनार्थमान्तरद्वीपकप्रतिपादनार्थमाह—‘से किं तं’मित्यादि,
 अथ के ते आन्तरद्वीपका. ? , लवणसमुद्रमध्ये अन्तरे अन्तरे द्वीपा अन्तरद्वीपा अन्तरद्वीपेषु भवा आन्तरद्वीपकाः, ‘राष्ट्रेभ्यः’ इति
 तुब्, सूरिराह—आन्तरद्वीपका अष्टाविंशतिविधाः प्रज्ञप्ताः, तानेव तद्यथेत्यादिना नामप्राहसुपदर्शयति—एकोरुकाः १ आभाषिकाः २
 वैपाणिकाः ३ नाङ्गोलिकाः ४ ह्यकर्णा, ५ गजकर्णाः ६ गोकर्णाः ७ शष्कुलीकर्णाः ८ आदर्शमुखाः ९ भेण्डमुखाः १० अयोमुखाः ११
 गोमुखाः १२ अश्वमुखाः १३ हस्तिमुखाः १४ सिंहमुखाः १५ व्याघ्रमुखाः १६ अश्वकर्णाः १७ सिंहकर्णाः १८ अकर्णाः १९
 कर्णप्रावरणाः २० उल्कासुखाः २१ भेषमुखाः २२ विद्युद्दन्ताः २३ विद्युज्जिह्वाः २४ घनदन्ताः २५ लट्टदन्ताः २६ गूढदन्ताः २७

शुद्धदन्ताः २८, -इह एकोरुकादिनामानो द्वीपाः परं 'तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश' इति न्यायान्मनुष्या अप्येकोरुकादय उक्ता यथा पञ्चाल-
देशनिवासिन. पुरुषाः पञ्चाला इति ॥ तथा वैकोरुकमनुष्याणामेकोरुकद्वीपं पिपुच्छिपुराह—

कहि णं भंते ! द्राहिणिह्णणं एगोरुस्सणुस्साणं एगोरुद्वीवे णामं द्वीवे पणत्ते?, गोयमा ! जवुंद्वीवे
२ मंदरस्स पव्वयस्स द्राहिणेणं जुह्महिमवंतस्स वासधरपव्वयस्स उत्तरपुरच्छिमिह्णओ चरिमं-
ताओ लवणस्ससुदं तिसि जोगणस्सयाहं ओगाहिस्ता एत्थ णं द्राहिणिह्णणं एगोरुयमणुस्सणं ए-
गुरुयद्वीवे णामं द्वीवे पणत्ते तिसि जोगणस्सयाहं आयामविकखंभेणं णव एरूणपणजोगेयण-
स्सए किंचि विसेसेण परिकखेवेणं एगाए पउमवरवेदियाए एगेणं च वणसंडेणं सव्वओ समंता
संपरिकिखत्ते । सा णं पउमवरवेदिया अट्ट जोगेयाहं उट्टं उच्चत्तेणं पंच धणुस्सयाहं विकखंभेणं
एगुरुयद्वीवं समंता परिकखेवेणं पणत्ता । तीसे णं पउमवरवेदियाए अयमेयाख्वे वणणावासे पणत्ते,
तंजहा—वहरामया निम्मा एवं वेतियावणणओ जहा रायपसेणहए तहा भाणियव्वो ॥ (सू०१०९)

'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! द्राक्षिणात्यानां इह एकोरुकादयो मनुष्याः शिखरिण्यपि पर्वते विद्यन्ते ते च मेरोरुत्तरदि-
नवर्त्तिन इति तद्व्यवच्छेदार्थं द्राक्षिणात्यानामित्युक्तं, एकोरुकमनुष्याणामेकोरुकद्वीपः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे
मन्दरपर्वतस्थान्यत्रासम्भवात् अस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे इति प्रतिपत्तव्यं, 'मन्दरपर्वतस्य' मेरोर्दक्षिणेन—दक्षिणस्यां दिशि -शुद्धहिमव-
द्वर्षधरपर्वतस्य, शुद्धप्रहणं महाहिमवद्वर्षधरपर्वतस्य व्यवच्छेदार्थं, पूर्वसात् पूर्वरूपाक्षरमान्त्वाद् उत्तरपूर्वेण—उत्तरपूर्वसां दिशि लवण-

समुद्र श्रीणि योजनशतान्यवगाह्यावान्तरे क्षुद्रहिमवदंश्रया उपरि दक्षिणात्यातामेकोरुकमनुष्याणामेकोरुकद्वीपो नाम द्वीपः प्रसृतः, स च श्रीणि योजनशतान्यायामविक्रम्भेण समाहारो द्वन्द्वः आयामेन विक्रम्भेन चेत्यर्थः, नव 'एकोनपञ्चाशानि' एकोनपञ्चाशदधिकानि योजनशतानि १४९ परिक्षेपेण, परिमाणगणितभावता—“विक्रमंभवगादहशुणकरणी बहस्स परिरओ होइ” इति करणवशात्स्वयं कर्तव्या सुगमत्वात् ॥

सा णं पञ्चमवरवेतिया एगेणं वणसंडेणं सच्चओ समंता संपरिक्खत्ता । से णं वणसंडे देस्सणाहं दो जेयणाहं चक्खवालविकस्वंभेणं वेतियासमेणं परिक्खेवेणं पणत्ते, से णं वणसंडे किण्हे किण्हे भ्रासे, एवं जहा रायपसेणइयवणसंडवणणओ तहेव निरवसेसं भाणियच्चं, तणाण य वणणगंधकासो सहो तणाणं वावीओ उप्पायपच्चया पुढविसिलापट्टगा य भाणितच्चा जाव तत्थ णं बह्वे वाणमंतरा देवा य देवीओ य आसयंनि जाव विहरंति ॥ (सू० ११०)

‘से णंमित्यादि, स एकोरुकनामा द्वीप एकया पद्मवरवेदिकया एकेन वनपण्डेन ‘सर्वतः’ सर्वासु दिक्षु ‘समन्ततः’ सामस्त्येन परिक्षिप्तः, तत्र पद्मवरवेदिकावर्णको वनपण्डवर्णकश्च वक्ष्यमाणजन्तुद्वीपजात्युपरिपद्मवरवेदिकावनपण्डवर्णकवद् भावनीयः, स च तावद् यावन्नरमं ‘आसयंती’ति पदम् ॥

एगोरुयदीवस्स णं दीवस्स अंतो बहुसमरमणिजे भूमिभागे पणत्ते, से जहाणामए आलिंणुक्खरेति वा, एवं सयणिल्ले भाणितच्चे जाव पुढविसिलापट्टांसि तत्थ णं बह्वे एगुरुयदीवया

मणुस्सा य मणुस्सीओ य आसयंति जाव विहरंति, एगुरुयदीवे षं दीवे तत्थ तत्थ देसे तहिं २
 वहवे उद्दालका कोद्दालका कतमाला णयमाला णद्दमाला सिंगमाला संखमाला दंतमाला सेल-
 मालाणा णाम दुमगणा पणत्ता समणाजसो ! कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला मूलमंतो कंदमंतो
 जाव वीयमंतो पत्तेहि य पुत्तेहि य अच्छणपडिच्छणा सिरीए अतीव २ उवसोभेमाणा उव-
 सोहेमाणा चिद्धंति, एक्कोरुयदीवे षं दीवे रुक्खा वहवे हेरुयालवणा भेरुयालवणा भेरुयालवणा
 सेरुयालवणा सालवणा सरलवणा सत्तवणवणा पूतफलिवणा खल्लूरिवणा णालिएरिवणा कुस-
 विकुसविं जाव चिद्धंति, एगुरुदीवे षं तत्थ २ वहवे तिलया लवया नगोधा जाव रायरुक्खा
 णंदिरुक्खा कुसविकुसविं जाव चिद्धंति, एगुरुयदीवे षं तत्थ बह्वओ पडमलयाओ जाव साम-
 लयाओ निच्चं कुसुमिताओ एवं लयावणणओ जहा उववाहए जाव पडिरुक्खाओ, एकोरुयदीवे
 षं तत्थ २ वहवे सेरियागुम्मा जाव महाजातिगुम्मा ते षं गुम्मा दसद्धवणं कुसुमं कुसुमंति
 विधूयणासाहा जेण वायविधूयणासाला एगुरुयदीवस्स बह्वसमरमणिज्जभूमिभागं सुक्कणुक्कणुजो-
 वयारकलियं करंति, एकोरुयदीवे षं तत्थ २ बह्वओ वणरातीओ पणत्ताओ, ताओ षं वणरा-
 तीओ किण्हातो किण्होभासाओ जाव रम्माओ महामेहणियुंरुवभूताओ जाव महतीं षंघद्धणिं
 सुयंतीओ पासादीताओ ४ । एगुरुयदीवे तत्थ २ वहवे मत्तंगा णाम दुमगणा पणत्ता समणा-

उसो ! जहा से चंद्रपभमणिसिलानवरसीधुपवरवारुणिसुजातफलपत्तपुष्कचोयणिजा संसारब-
हुद्वज्जुत्तसंभारकालसंभयासवा महुमेरगारिडाभदुद्धजातीपसन्नमेह्लगसताड खजूरसुधियासार-
काविसायणसुपक्खोयरसवरसुरावणारसगंधफरिसजुत्तबलवीरियपरिणामा मज्जविहीण उववेदा
गारा तदेवं ते मत्तंगयावि दुमगणा अणेगबहुविविहवीससापरिणयाए मज्जविहीण उववेदा
फलेहिं पुण्णा वीसंदंति कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला जाव चिदंति १ । एकोरुए दीवे तत्थ २
बहवो भिंगंगया णाम दुमगणा पणत्ता समणाडसो !, जहा से बारगघडकरगकलसककरि-
पायंकंचणिउदंकवद्धणिसुपविद्धरपारीचसकभिंगारकरोडिसरगथरगपत्तीथालणत्थगववलियअवप-
दगवारकविचित्तवदकमणिवदकसुत्तिचारुपिणयाकंचणमणिरयणभत्तिविचित्ता भायणविधीए व-
हुप्पगारा तहेव ते भिंगंगयावि दुमगणा अणेगबहुगविविहवीससाए परिणताए भाजणविधीए
उववेया फलेहिं पुत्ताविव विसदंति कुसविकुस० जाव चिदंति २ । एगोरुगदीवे णं दीवे तत्थ २
बहवे तुडियंगणा णाम दुमगणा पणत्ता समणाडसो !, जहा से आलिंगसुयंगपणवपडहददरग-
करडिडिडिमभंभाहोरंभकणियारखरसुहिसुयुंदसंखियपरिलीवन्वगपरिवाइणिवंसावेणुवीणासु-
योसविवंचिमहत्तिकण्डभिरणसगातलतालकंसतालसुसंपडत्ता आतोज्जविधीणिउणगंधव्वसमय-
कुसलेहिं कंदिया तिट्ठाणंसुद्धा तहेव ते तुडियंगयावि दुमगणा अणेगबहुविविधवीससापरि-

णामाए ततविततथणसुसिराए चवविवहाए आतोज्जविहीए उववेधा फलेहिं पुण्णा विसद्विच्च
कुसविकुसविसुद्धरत्नमूलां जाव चिदंति ३ । एगोरुयदी० तत्थ २ बहवे दीवस्सिहा प्राप्प
दुमगणा पणत्ता समणाउसो !, जहा से संझाविरागसमए नवणिहिपतिणो दीविया चक्कवाल-
दिंदे पभूयवद्विपलित्ताणेहिं धणिउज्जालियतिमिरमद्दए कणगणिगरकुसुमित्तपालियातयवणप्प-
गासो कंचणमणिरयणविमलमहरिहतवणिज्जुल्लविचिन्तदंडाहिं दीवियाहिं सहसा पज्जलिउस-
वियाणिद्धतेयदिप्पंतविमलगहगणसमप्पहाहिं वितिमिरकरसूरपसरिउल्लोयचिच्छियाहिं जावुज्जल-
पहसियाभिरामाहिं सोभेमाणा तहेव ते दीवस्सिहावि दुमगणा अणेगबहुविचिहवीस्ससाय-
रिणामाए उज्जेयविधीए उववेदा फलेहिं पुण्णा विसदंति कुसविकुसवि० जाव च्चिदंति ४ ।
एगुरुयदीवे तत्थ २ बहवे जोतिसिहा णाम दुमगणा पणत्ता समणाउसो !, जहा से अच्चिरग्ग-
यसरयसूरमंडलपडंतउकासहसदिप्पंतविज्जुल्लालहुयवहनिद्धूमजालियनिद्धंतथोयतस्ततवणिज्जाकिं-
सुयासोयजावासुयणकुसुमविमउलियपुंजमणिरयणकिरणजच्चहिंशुल्लुयणिगाररुवाइरेगरुवा नहेव
ते जोतिसिहावि दुमगणा अणेगबहुविचिहवीस्ससापरिणयाए उज्जेयविहीए उववेदा सुहलेस्सा
मंदलेस्सा मंदापवलेस्सा कूडाय इव ठाणटिया अब्बमन्नसमोगाढाहिं लेस्साहिं साए मग्गाए
सपदेसे सव्वओ समंता ओभासंति उज्जेवेति पभासंति कुसविकुसवि० जाव च्चिदंति

६ । एगुरुयदीवे तत्थ २ वहवे चित्तंगा णाम दुमगणा पणत्ता समणाउसो, जहा से
 पेच्छाधरे विचित्ते रम्मे वरकुसुमदाममालुजले भासंतसुकपुफ्फुंजोवधारकलिए विरहिं-
 विचित्तमह्लसिरिदाममह्लसिरिसमुदयपगन्धे गंधिमवेदिमपुरिमसंघाहमेण मह्लेण डेयसिपियं
 विभारतिएण सन्वतो वेव समणुबद्धे पविरललवंतविप्यइडेहिं पंचवणोहिं कुसुमदामोहिं सोभ-
 माणेहिं सोभमाणे वणमालतगाए वेव दिप्यमाणे तहेव ते चित्तंगयावि दुमगणा अणेगवहुच्चि-
 विहवीससापरिणयाए मह्लविहीए उववेया कुसविकुसवि० जाव चिट्ठंति ६ । एगुरुयदीवे तत्थ
 २ वहवे चित्तरसा णाम दुमगणा पणत्ता समणाउसो, जहा से सुगंधवरकलमुसालिचि-
 सिट्ठणिरुवहतट्टुद्धरद्धे सारयथयगुडखंडमहुमेलिए अतिरसे परमणे होल उत्तमवणगंधमंते
 रणणे जहा वा चक्कवाट्टिसस होल णिउणेहिं सूत्तपुरिसोहिं सल्लिएहिं वाउकप्यसेअसित्ते इव ओ-
 द्दणे कलमसालिणिल्लत्तिएएवि एक्के सन्वफ्फमिउवसयसगसित्थे अणेगसालणगसंजुत्ते अहवा
 पडिपुणणदच्चुवक्खवेडेसु सकए वणगंधरसफरिसजुत्तबलविरियपरिणामे इंदियबलपुट्टिवद्धणे खु-
 रिपवासमहणे पहाणे गुलकटियखंडमच्छंडियउवणीए पमोयेणे सणहसामियगन्धे हवेल्ल परमइट्ठंगा-
 संजुत्ते तहेव ते चित्तरसावि दुमगणा अणेगवहुच्चिविहवीससापरिणयाए भोजणविहीए उववेदा
 कसविकुसवि० जाव चिट्ठंति ७ । एगुरुए दीवे णं तत्थ २ वहवे मणिपंगा नाम दुमगणा प-

पणत्ता समणालसो, जहा से हारद्धहारवटणगमउडकुंडलवासुत्तगहेमजालमणिजालकणगजा-
लगमुत्तगलच्चिहयकडगाखुडियएकावलिकंठसुत्तमंगरिमउरत्थगेवेजसोणिसुत्तगचूलामणिकणग-
तिलगफुल्लसिद्धत्थयकणणवालिससिसूरउसभचक्कगतलभंगतुडियहत्थिमालगवलकखदीणारमा-
लितता चंदसूरमालिता हरिसयकेयूरवलयपालंबअंशुलेज्जगकंचीमेहलाकलावपयरगपायजालधंदि-
याखिंखिणिरयणोरुजालत्थिगियवरणेउरचलणमालिया कणगणिगरमालिया कंचणमणिरयणभ-
त्तिचित्ता भूसणविधी बहुपगारा तहेव ते मणियंगवि दुमगणा अणेगबहुविविहवीससापरिण-
ताए भूसणविहीए उक्वेया कुसविं जाव चिद्धंति ८ । एगुरूयए दीवे तत्थ २ वहवे गेहा-
गारा नाम दुमगणा पणत्ता समणालसो, जहा से पागारटालगचरियदारगोपुरपासायाकास-
तलमंडवएगसालविसालगतिसालगचउरंसचउसालगभमघरमोहणघरवलभिघरचित्तसालमालय-
भत्तिघरवटतंसचतुरंसणंदिआवत्तसंठियायतपंडुरतलमुंडमालहम्मियं अहव णं धवलहरअद्धमा-
गहविंभमसेलद्धसेलसंठियकूडगागरद्धसुविहिकोड्ढगअणेगघरसरणलेणआवणविडंगजालचंदणि-
ज्जहअपवरकदोवालचंदसालियरुवविभत्तिकलितता भवणविही बहुविकप्पा तहेव ते गेहागारावि-
दुमगणा अणेगबहुविविधवीससापरिणयाए सुहारहणे सुहोत्ताराए सुहनिक्खमणप्पवेसाए दह-
रसोपाणपंतिकलितताए पहरिकाए सुहविहाराए मणोऽणुकूलाए भवणविहीए उक्वेया कुसविं जाव

चिद्वन्ति १ । एगोरुयदीवे तत्थ २ बह्वे अणिगणा णामं दुमगणा पणत्ता समणाडसो ! जहा
 से अणेगसो मंतणुतं कंबलदुगुल्लकोसेज्जकालमिगपट्चीणंसुयवरणातवारवणिगयतुआभर-
 णचित्तसहिणगकल्लणगभिंणिणीलकजलबहुवणरत्तपीतसुक्किलमक्खयमिगलोमहेमफ्फरुणगअ-
 वसरत्तगसिंधुओसभदासिलवंगकलिंगनेलिणतंतुमयभत्तिचित्ता वत्थविही बहुप्पकारा ह्वेज्ज
 वरपट्ठणुगता वणरारागकलिता तहेव ते अणियणावि दुमगणा अणेगबहुचिविहवीससापरिण-
 ताए वत्थविधीए उव्वेया कुसविकुसवि० जाव चिद्वन्ति १० । एगोरुयदीवे णं भंते ! दीवे मणुयाणं
 केरिए आगारभावपडोयारे पणत्ते ? गोयमा ! ते णं मणुया अणुवमतरसोमचारुत्वा भोजुत्तम-
 गयलक्खणा भोगसस्सिरीया सुजायस्ववंगसुंदरंगा सुपतिट्ठियकुम्मचारुचलणा रत्तुप्पलपत्तम-
 उयसुकुमालकोमलतला नगनगरसागरमगरचक्कंवरंकलक्खणांक्रियचलणा अणुपुव्वसुसाहंतं-
 गुलीया उणयतणुतंबणिद्धणत्वा संठियसुसिलिड्ढगदुष्फा एणीकुरुविंदावत्तवट्टाणुपुव्वजंया
 समुग्गणिमग्गदजाणू गतससणसुजातसणिणभोरु वरवारणमत्ततुल्लविक्कमविलासितगती सुजा-
 तवरतुरगगुज्झदसा आइणणहतोव णिरुवलेवा पसुइयवरतुरियसीहअतिरेगवाट्ठियकडी साहयसो-
 णिंदसुसलदप्पणणिगरितवरकणगच्छक(रु)सरिसवरवइरपलितमज्झा उज्जुयसमसहितसुजातज-
 च्चतणुकसिणणिद्धआदेज्जलडहसुकुमालमउयरमणीज्जरोमराती गंगावत्तपयाहिणावत्ततरंगभंगुरर-

विकिरणतरुणबोधितअकोसायंतपंडमगंभीरविषडणाभी झसविहगसुजातपीणकुच्छी झसो-
दरा सुइकरणा पन्हविषडणाभा सणयपासा संगतपासा सुंदरपासा सुजातपासा मितमाइस्य-
पीणरतियपासा अकरंडुयकणगरुथगानिमलसुजायनिरुवहयद्देहधारी पसत्थवत्तीसलक्खणधरा
कणगसिलाललुज्जलपसत्थसमयलोवचियविच्छिन्नपिहुलवच्छी सिरिवच्छंकिषवच्छा पुरवरफ-
लिहवदियभुया भुयगीसरविपुलभोगआयाणफलिहउच्छुद्धदीहवाइ ज्यसन्निभपीणरतियपीवर-
पडसंठियसुसिलिद्धविसिद्धयणथिरसुबद्धसुनिगूढपन्वसंधी रत्तलवहइतमउयसंसलपसत्थलक्ख-
णसुजायअच्छिद्दजालपाणी पीवरवदियसुजायकोमलवरंगुलीया तंवतालिसुचिरइरणिद्धणक्खा-
चंदपाणिलेहा सूरपाणिलेहा संखपाणिलेहा चक्कपाणिलेहा दिसासोअत्थियपाणिलेहा चंदसूरसं-
खचक्कादिसासोअत्थियपाणिलेहा अणेगवरलक्खणुत्तमपसत्थसुचिरतियपाणिलेहा वरमहिसवरा-
इसीहसहूलउसभणगवरपडिपुत्राविउलउद्यतमइंदखंधा चउरंगुलसुप्पमाणकंबुवरसरिसणीवा अब-
द्धितसुविभत्तसुजातचित्तमंसूंसलसंठियपसत्थसहूलविपुलहणुयाओ तचित्तिसिलप्पवालबिंबफ-
लसन्निभाहरोडा पंडुरससिसगलविमलनिम्मलसंखगोखीरफेणदगारयसुणालिया धवलदंतसेदी
अखंडंता अकुडियदंता अचिरलदंता सुजातदंता एगदंतसेठिच्च अणेगदंता हुतवहानिद्धंतयो-
ततत्ततवणिज्जरत्तलतालुजीहा गरुलापयउज्जुतुंगणासा अब्दालियपोडरीयणयणा कोकासित्तभ-

वलपत्तलच्छा आणामियचावरुइलकिणहपूराइयसंठियसंगतआयतसुजाततणुकसिणनिद्रुसुमया
 अह्ळीणप्पमाणजुत्तसवणा सुस्सवणा पीणमंसलकवोलदेसभागा अचिरुणायबालचंदसंठियपसत्थ-
 चिच्छन्नसमणिज्जाला उडुवतिपडिपुणसोमवदणा उत्तागारुत्तमंगदेसा वणणिचियसुबद्धलक्ख-
 णुणणयकूडानारणिभपिंडियसिस्से दाडिमपुप्फपणासतवणिज्जसरिसानिमलसुजायकेसंतकेसभूमी
 सामलिबोडवणणिचियडोडियमिडविसयपसत्थसुहुमलक्खणसुगंधसुंदरसुयमोयगभिंणिणिलक-
 ज्जलपहट्टभमरगणणिद्धणिकुरुंबानिचियकुंचियचियपदाहिणावत्तसुद्धसिरया लंक्खणवंजणगुणीव-
 नेया सुजायसुविभत्तसुरुवणा पासाइया दरिसणिजा अभिरुवा पडिरुवा, ते षं मणुया हंसस्सरा
 कोचस्सरा नांदियोसा सीहस्सरा सीहयोसा मंजुस्सरा मंजुयोसा सुस्सरा सुस्सरणिगयोसा ज्ञाया-
 उज्जोतियंगमंगा वज्जरिसभनारायसंघयणा समचउरंससंठाणसंठिया सिणिद्धज्जी णिरायंका
 उत्तमपसत्थअइसेसिनिरुवमत्तणू जल्लमलकलंकेसेयरयदोसवज्जियसरीरा निरुवमलेवा अणुलो-
 मवाउवेणा कंकगहणी कवोतपरिणामा सजणिव्व पोसपिंडंतरोरुपरिणता चिन्नाहियउन्नयकुच्छी
 पउसुप्पलसरिसंगंधणिससाससुरभिंवदणा अट्ठयणुसयं ऊसिया, तेसिं मणुयाणं चउसाट्ठि पिड्ढिक-
 रंडगा पणत्ता समणाउसो!, ते षं मणुया पगतिभद्दगा पगतिविणीतगा पगतिउवसंता पग-
 तिपयणुकोहमाणमायालोभा मिउमहवसंपणणा अह्ळीणा भद्दगा विणीता अपिच्छा असंनिहिसं-

चया अचंडा विडिमंतरपरिवसणा जहिच्छियकामगामिणो य ते मणुयगणा पणत्ता समणाउसो ।।
तेसि णं भंतं । मणुयाणं केवतिकालस्स आहारद्वे समुप्पज्जति ? गोयमा ! चउत्थभत्तस्स आहारद्वे
समुप्पज्जति, एगोरुयमणुईणं भंतं । केरिस्स ए आणारभावपडोयारे पणत्ते ? गोयमा ! ताओ णं
मणुईओ सुजायसव्वंगसुंदरीओ पहाणमहिलाणुणेहिं जुत्ता अच्चंतविसप्पमाणपउमसूमालकुम्मसं-
ठितविसिद्धचलणाओ जुम्मिओ पीवरनिरंतरपुट्टसाहितंशुलीता उणायरतियनलिणंव सुइणिद्धण-
खा रोमरहियवदलद्वसंठियअजहणपसत्थलक्खणओकोप्पजंघजुयला सुणिम्मियसुगदजाणुमंड-
लसुवद्धसंधी कयलिकव्वंभातिरेगसंठियणिव्वणसुकुमालमउयकोमलअविरलसमसहितसुजातव-
दपीवरणिरंतरोरु अट्टावयवीचीपट्टसंठियपसत्थविच्छिन्नपिड्डुलसोणी वदणायामप्पमाणदुगुणित-
विसालमंसलसुवद्धजहणवरधारणीतो वज्जविराइयपसत्थलक्खणणिरोदरा तिवलिवलीयतणुण-
मियमालिक्खतातो उज्जुयसमसहितजच्चतणुकसिणणिद्धआदेज्जलदहसुविभत्तसुजातकंतसोभंतरूइ-
लरमणिज्जरोमराई गंगावत्तपदाहिणावत्ततरंगभंशुररविकिरणतरुणवोधितओसायंतपउमवण-
गंभीरविचयडणाभी अणुब्भडपसत्थपीणकुच्छी स्पणयपासा संगयपासा सुजायपासा मितमा-
तियपीणरइयपासा अकरंडुयकणगरुयगानिम्मलसुजायणिरुवहयगातलट्टी कंचणकलस्ससमपमाणस-
मसहितसुजातलद्वच्चुयआमेलगज्जमलजुगलवदियअब्भुणणयरतियसंठियपयोधराओ सुयंगणु-

पुव्वतणुयगोपुच्छवद्वसमसहियणमियआएजललियवाहाओ तंबणहा मंसलजगहत्था पीवरको-
 मलवरंशुलीओ णिद्धपाणिलेहा रविससिसंखचक्कसोत्थियसुविभत्तसुविरतियपाणिलेहा पीणु-
 णयकक्खवत्थिदेसा पडिपुणणालकवोला चउरंशुलसुप्पमाणकंबुवरसरिसगीवा मंसलसंठियपस-
 त्यहणुया दाडिमपुष्कपणासपीवरकुंचियवराधरा सुंदरोत्तरोट्टा दधिदगरयचंदकुंदवासंतिमउल-
 अच्छिद्विमलदसणा रत्तुप्पलपत्तमउयसुकुमालताळुजीहा कणय(व)रसुउलअकुडिलअव्भुगगतउ-
 ल्लुतुंगणासा सारदणवकमलकुसुदकुवल्यविसुकुदलणिगरसरिसलक्खणअंकियकंतणयणा पत्तं-
 लचवलायंतंतवलोयणाओ आणामितचावरुहलकिणहंभरइसंठियसंगतआययसुजातकसिण-
 णिद्धभमुया अल्लीणपमाणजुत्तसवणा पीणमइरमणिजगंडलेहा चउरंसपसत्थसमणिडाला कोसु-
 तिरयणिकरविमलपडिपुत्रसोमवयणा ल्लुत्तयउत्तिसंगा कुडिलसुसिणिद्धदीहसिरया लत्तज्झ-
 यजुगधूमदामिणिकमंडलुकलसवाविसोत्थियपडगजवमच्छकुम्मरहवरमगरसुकथालअंकुसअ-
 ट्ठावयवीइसुपइट्टकमयूरसिरिदामाभिसेयतोरणमेइणिलदधिवरभवणगिरिवरआयंसललियगतउ-
 सभसीहचमरउत्तमपसत्थवत्तीसलक्खणधरातो हंससरिसगतीतो कोतिलमधुरगिरसुस्सराओ
 कंता सव्वस्स अणुनतातो ववगतवालिलिया चंगदुव्वणवाहीदोभणगसोगसुक्काओ उच्चत्तेण
 य नराण थोवूणसूसियाओ सभावसिंगाराचारचारुवेसा संगतगतहसितभणियचेट्टियविल्ला-

ससंलावणिउणज्जुतोवयारकुसला सुंदरथणजहणवदणकरचलणणयणामाला वण्णालावण्णज्जोव-
णविलासकलिया नंदूणवणविवरचारिणीउव्व अच्छराओ अच्छेरणोपेच्छणिज्जा प्रासाईतातो दूरिस-
णिज्जातो अभिस्रुवाओ पडिस्रुवाओ । तासि णं भंते ! मणुईणं केवतिकालस्स आहारदुं सुसुप्प-
ज्जति ? , गोयमा ! चउत्थभत्तस्स आहारदुं ससुप्पज्जति । ते णं भंते ! मणुया किमाहारमाहरंति ? ,
गोयमा ! पुढविपुष्फफलाहारा ते मणुयगणा पणत्ता समणाउसो ! । तीसे णं भंते ! पुढवीए केरि-
सए आसाए पणत्ते ? , गोयमा ! से जहाणामए गुलेति वा खंडेति वा सक्कराति वा मच्छंडियति
वा भिसकंदेति वा पप्पडमोयएति वा पुष्फउत्तराह वा पउसुत्तराह वा अकोसिताति वा विज-
ताति वा महाविजयाह वा आयंसोवसाति वा अणोवसाति वा चाउरक्के गोखीरे चउट्टाणपरि-
णए शुद्धखंडमच्छंडिववणीए मंदगिगकडीए वण्णेणं उववेए जाव फासेणं, भवेतारूवे सिता ? ,
नो इणदुं समदुं, तीसे णं पुढवीए एत्तो इड्डयराए चेव जाव मणामतराए चेव आसाए णं पणत्ते,
तेसि णं भंते ! पुष्फफलाणं केरिसए आसाए पणत्ते ? , गोयमा ! से जहानामए चाउरंतच्चक्कव-
दिसस कल्लाणो पवरभोयणे सतसहरसनिष्फने वण्णेणं उववेते गंधेणं उववेते रसेणं उववेते फासेणं
उववेते आसाइणिज्जे वीसाइणिज्जे दीवणिज्जे विंइणिज्जे दप्पणिज्जे मयणिज्जे सविंदियगातपल्हाय-
णिज्जे, भवेतारूवे सिता ? , णो तिणदुं समदुं, तेसि णं पुष्फफलाणं एत्तो इड्डतराए चेव जाव आस्साए णं

पणत्से । ते षं भंते ! मणुया तमाहारमारिन्ता कर्हि वसर्हि उवंति ? गोयमा ! रुक्खणेहालता षं
 ते मणुयगणा पणत्ता समणाउसो ! । ते षं भंते ! रुक्खा किंसेठिया पणत्ता ? , गोयमा ! कूडा-
 गारसेठिता पेच्छाघरसेठिता सत्तागारसेठिया क्षयसेठिया धूमसेठिया तोरणसेठिया गोपुरचे-
 तियपा(या)लगसेठिया अट्टालगसेठिया पासादसेठिया हम्मतलसेठिया गक्खसेठिया बालगणो-
 त्तियसेठिता बलभीसेठिता अणणे तत्थ बहवे वरभवणसयणासणविसिद्धसेठिता सुहसी-
 यलच्छाया षं ते दुमगणा पणत्ता समणाउसो ! । अत्थि षं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे गेहाणि वा
 गेहावणाणि वा ? , णो तिण्डे समडे, रुक्खगेहाल्या षं ते मणुयगणा पणत्ता समणाउसो ! । अत्थि
 षं भंते ! एगरुयदीवे २ गामाति वा णगराति वा जाव सन्निवेसाति वा ? , णो तिण्डे समडे, जहि-
 च्छितकामगामिणो ते मणुयगणा पणत्ता समणाउसो ! । अत्थि षं भंते ! एगरुयदीवे असीति
 वा मसीइ वा कसीइ वा पणीति वा वणिज्जाति वा ? , नो तिण्डे समडे, ववगयअस्सिसिक्कि-
 सिपणियवाणिज्जा षं ते मणुयगणा पणत्ता समणाउसो ! । अत्थि षं भंते ! एगरुयदीवे हिर-
 ण्णेति वा सुवन्नेति वा कंसेति वा दूसेति वा सणीति वा सुत्तिएति वा विपुलथणकरुणजरयणम-
 णिमोत्तियसंखसिलप्पवालसंतसारसावएजेति वा ? , हंता अत्थि, णो चेव षं तेस्सिं मणुयाणं
 तिव्वे ममत्तभावे समुप्पज्जति । अत्थि षं भंते ! एगोरुयदीवे रायाति वा जुवरायाति वा ईस्सेरति

वा तलवरेह वा माडंबियाति वा कौडुंबियाति वा इव्भामति वा सेट्टीति वा सेणावतीति वा सत्थवा
ह्माति वा?, णो तिणट्ठे समट्ठे, ववगणहट्ठीसक्कारा णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो! । अत्थि
णं भंते! एगुरुयदीवे २ दासाति वा पेसाइ वा सिस्साति वा भयगाति वा भाइल्लगाइ वा कम्म-
गरयुरिस्साति वा?, नो तिणट्ठे समट्ठे, ववगतआभिओगिता णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो! ।
अत्थि णं भंते! एगोरुयदीवे दीवे मात्ताति वा पियाति वा आयाति वा भइणीति वा भज्जाति
वा पुत्ताति वा धूयाइ वा सुणहति वा?, हंता अत्थि, नो च्चव णं तेस्सि णं मणुयाणं तिव्वे पेमबंधणे
समुप्यज्जाति, पयणुपेज्जबंधणा णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो! । अत्थि णं भंते! एगुरुयदीवे
असीति वा वेरिएति वा घातकाति वा वहकाति वा पडिणीत्ताति वा पक्वमिस्साति वा?, णो ति-
णट्ठे समट्ठे, ववगतवेराणुबंधा णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो! । अत्थि णं भंते! एगोरुय दीवे
मिस्साति वा वत्तसाति वा यडित्ताति वा सहीति वा सुहियाति वा महाभागाति वा संगतियाति
वा?, णो तिणट्ठे समट्ठे, ववगतपेम्मा ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो! । अत्थि णं भंते! एगो-
रुयदीवे आवाहाति वा वीवाहाति वा जणणाति वा सद्दाति वा थालिपाकाति वा चेलोवणत्तणाति
वा सीमंतुणयणाइ वा पिति(मत)पिंडनिवेदणाति वा?, णो तिणट्ठे समट्ठे, ववगतआवाह्विवा-
हजणभइयालिपागचोलेवणत्तणसीमंतुणयणमतपिंडनिवेदणा णं ते मणुयगणा पणत्ता सम-

णाडसो ! । अत्थि षं भंते ! एगोरुयदीवे २ इंदमहाति वा खंदमहाति वा रुदमहाति वा सिक्वम-
 हाति वा वेसमणमहाइ वा सुशुंदमहाति वा णागमहाति वा जक्खमहाति वा भूतमहाति वा
 क्वमहाति वा तलायणदिमहाति वा द्हमहाति वा पव्वयमहाति वा रुक्खरोवणमहाति वा
 वेइयमहाइ वा धूम्ममहाति वा ?, णो तिण्डे समडे, ववगतमहमहिमा षं ते मणुयगणा पणत्ता
 समणाडसो ! । अत्थि षं भंते ! एगोरुयदीवे दीवे णडपेच्छाति वा णट्टपेच्छाति वा मह्लपेच्छाति
 वा सुट्ठियपेच्छाइ वा विडंयगपेच्छाइ वा कहगपेच्छाति वा पवगपेच्छाति वा अक्खायगपेच्छाति
 वा लासगपेच्छाति वा लंखपे० मंखपे० तूणइल्लपे० तुंबवीणपे० कावणपे० मागहपे० जल्लपे० ?, णो
 तिण्डे समडे, ववगतकोडहल्ला षं ते मणुयगणा पणत्ता समणाडसो ! । अत्थि षं भंते ! एगुरुयदीवे
 सगडाति वा रहाति वा जाणाति वा जुगगति वा गिह्ठीति वा थिह्ठीति वा पिपिह्ठीइ वा पक्क-
 णाणि वा सिक्वियाति वा संदमाणियाति वा ?, णो तिण्डे समडे, पादचारविहारिणो षं ते मणु-
 स्सगणा पणत्ता समणाडसो ! । अत्थि षं भंते ! एगुरुयदीवे आसाति वा हत्थीति वा उट्ठाति
 वा गोणाति वा महिसाति वा खराति वा घोडाति वा अजाति वा एलाति वा ?, हंता अत्थि,
 नो केव षं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति । अत्थि षं भंते ! एगुरुयगदीवे दीवे
 सीहाति वा वज्याति वा विगाति वा दीवियाइ वा अच्छाति वा परच्छाति वा परस्सराति वा

तरच्छाति वा चिडालाह वा सुणगाति वा कोलसुणगाति वा कोकंतियाति वा ससगाति वा चित्तलाति वा चिह्ललागाति वा?, हंता अत्थि, नो चैव षं ते अणमणस्स तेसिं वा मणुयाणं किंचि आवाहं वा पवाहं वा उप्पायंति वा इविच्छेदं वा करंति, पणतिभइका षं ते सावयणा पणत्ता समणाउसो! । अत्थि षं भंते! एगुरुयदीवे दीवे सालीति वा वीहीति गोधुसाति वा ज्वाति वा तिलाति वा इक्खूति वा?, हंता अत्थि, नो चैव षं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति । अत्थि षं भंते! एगुरुयदीवे दीवे गत्ताह वा दरीति वा वंसानि वा भियगति वा उवाएति वा विसमेति वा विज्जलेति वा धूलीति वा रेणूति वा पंकेइ वा चलणीति वा?, षो तिणट्ठे समट्ठे, एगुरुयदीवे षं दीवे बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पणत्ते समणाउसो! । अत्थि षं भंते! एगुरुयदीवे दीवे खाणूति वा कंदएति वा हीरएति वा सक्कराति वा तणकयवराति वा पत्तकयव- राह वा अस्तुतीति वा पूतियाति वा द्ढिभगंधाह वा अचोक्खाति वा?, षो तिणट्ठे समट्ठे, ववगय- खाणुकंदकहीरसक्करतणकयवरपत्तकयवरअस्तुतिपूतियद्ढिभगंधमचोक्खपरिवज्जिए षं एगुरुयदीवे पणत्ते समणाउसो! । अत्थि षं भंते! एगुरुयदीवे दीवे दंसाति वा मसगाति वा पिंसुयाति वा जूताति वा लिक्खाति वा ढंकुणाति वा?, षो तिणट्ठे समट्ठे, ववगतदंसमसगापिंसुतजूतलिक्ख- ढंकुणपरिवज्जिए षं एगुरुयदीवे पणत्ते समणाउसो! । अत्थि षं भंते! एगुरुयदीवे अहीह वा

अयगराति वा महोरगाति वा?, हंता अत्थि, नो चैव णं ते अन्नमन्नस तेसिं वा मणुयाणं किञ्चि
 आवाहं वा पवाहं वा छविच्छेयं वा करंति, पगइभद्दगा णं ते बालगगणा पणत्ता समणाउत्तो ! ।
 अत्थि णं भंते ! एशुरयदीवे गहदंडाति वा गहसुसलाति वा गहगज्जिताति वा गहजुद्धाति वा गह-
 संघाडगाति वा गहअवसव्वाति वा अब्भाति वा अब्भक्खाति वा संझाति वा गंधव्वनगराति
 वा गज्जिताति वा विज्जुताति वा उक्कापाताति वा दिसादाहाति वा णिग्घाताति वा पंसुचिट्ठीति वा
 जुवगाति वा जक्खालित्ताति वा धूमित्ताति वा महित्ताति वा रज्ज्याताति वा चंदोवरगाति वा
 सरोवरगाति वा चंदपरिवेसाइ वा सूरपरिवेसाति वा पडिचंद्दाति वा पडिसूरति वा इंदधणूति
 वा उदगमच्छाति वा अमोहाइ वा कविहसियाइ वा पार्हणवायाइ वा पडीणवायाइ वा जाव
 सुद्धवाताति वा गामदाहाति वा नगरदाहाति वा जाव सण्णिवेसदाहाति वा पाणक्खत्तज्जण-
 क्खयकुलक्खयधणक्खयवसणभूतमणारित्ताति वा?, णो तिण्डे समड्ढे । अत्थि णं भंते ! एशुर-
 यदीवे दीवे डिंवाति वा डमराति वा कलहाति वां बोलाति वा खाराति वा वेराति वा विरुद्ध-
 रज्जाति वा?, णो तिण्डे समड्ढे, ववगत्तडिंबडमरकलहबोलखारवेरविरुद्धरज्जिविज्जिता णं ते मणु-
 यगणा पणत्ता समणाउत्तो ! । अत्थि णं भंते ! एशुरयदीवे दीवे महाजुद्धाति वा महासंगामाति
 वा महासत्थनिवयणाति वा महापुरिसवाणाति वा महासुधिरवाणाति वा नागवाणाति वा खेण-

वाणाह वा तामसवाणाह वा हुम्भृतियाह वा कुलरोगाति वा गामरोगाति वा णगररोगाति वा मंडलरोगाति वा सिरोवेदणाति वा अच्छिदेदणाति वा कणवेदणाति वा णक्वेदणाह वा दंतवेद-
णाह वा नखवेदणाह वा कासाति वा सासाति वा जरति वा द्राहाति वा कच्छति वा खसरानि-
वा कुद्धाति वा कुड्धाति वा दगरति वा अरिसाति वा अजीरगाति वा भगंदराह वा इंदग्गाहाति
वा खंदग्गाहाति वा कुमारग्गाहाति वा णाग्गाहाति वा जक्खग्गाहाति वा भूतग्गाहाति वा उब्बे-
यग्गाहाति वा धणुग्गाहाति वा एगाहियग्गाहाति वा वेयाहियग्गाहाति वा तेयाहियग्गाहियाह वा
वाडत्थग्गाहियाति वा हिययस्सलाति वा मत्थग्गस्सलाति वा पासस्सलाह वा कुच्छिस्सलाह वा जी-
णिस्सलाह वा गाममारीति वा जाव सन्निवेसमारीति वा पाणक्खय जाव वसणभूतमणारिताति वा?,
णो तिण्डे समडे, ववगतरोगायंका णं ते मणुयग्गा पणत्ता समणाडसो! । अत्थि णं भंते! एगुरू-
यदीवे दीवे अतिवासाति वा मंदवासाति वा सुवुट्ठीह वा मंदवुट्ठीति वा उह्वाहाति वा पवाहाति
वा दशुब्भेयाह वा दशुप्पीलाह वा गामवाहाति वा जाव सन्निवेसवाहाति वा पाणक्खय० जाव
वसणभूतमणारिताति वा?, णो तिण्डे समडे, ववगतदगोवह्वा णं ते मणुयग्गा पणत्ता सम-
णाडसो! । अत्थि णं भंते! एगुरूयदीवे दीवे अयागराति वा तन्वागराह वा सीसागराति वा
सुवण्णागराति वा रत्तणागराति वा वह्दरागराह वा वसुहाराति वा हिरणवासाति वा सुवण्ण-

वासाति वा रयणवासाति वा बइरवासाति वा आभरणवासाति वा पत्नवासाति वा पुष्पवासाति
 वा फलवासाति वा वीथवासा० महुवासा० गंधवासा० वणवासा० चुणवासा० खीरवुड्डीति
 वा रयणवुड्डीति वा हिरणवुड्डीति वा सुवण० तहेव जाव चुणवुड्डीति वा सुकालाति वा हुका-
 लाति वा सुभिक्खाति वा हुभिक्खाति वा अप्पयाति वा मह्णयाति वा कयाइ वा महाविक्कयाइ
 वा सणिणहीइ वा सचयाइ वा निथीइ वा निहाणाति वा चिरपोराणाति वा पहीणसामियाति वा
 पहीणसेउयाइ वा पहीणगोत्तागाराइं वा जाइं इमाइं गासागरणगरखेडकवडमडंबदोणसुहपट्ट-
 णासमसंवाहसन्नियेसेसु सिंघाडगतिगचउक्कचच्चरचउसुहमहापहपहेसु णगरणिडमणसुसाणागिरि-
 कंदरसन्तिसेलोवट्टाणभवणगिहेसु सन्निक्खत्ताइं चिडंति, नो तिणडे समडे । एणुरयदीवे णं
 भंते । दीवे मणुयाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ?, गोयमा ! जहद्वेणं पलिओवमस्स असं-
 खेज्जइभागं असंखेज्जतिभागेण ऊणगं उक्कोसेण पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागं । ते णं भंते !
 मणुया कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छंति कहिं उव्वज्जांति ?, गोयमा ! ते णं मणुया उम्मासा-
 वसेसाउया मिहुणताइं पसवंति अउणासीइं राइंदियाइं मिहुणाइं सारक्खंति संगोविंति य, सार-
 किवत्ता २ उरससित्ता निससित्ता कासित्ता डीतित्ता अक्किट्टा अव्वहिता अपरियाविया [प-
 लिओवमस्स असंखिज्जइभागं परियाविया] सुहंसुहेणं कालमासे कालं किच्चा अब्बयेसु देवलोएसु

देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति, देवलोचपरिगहा णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाउसो । ॥ कहि णं भंते । दाहिणिह्छाणं आभासियमणुस्साणं आभासियदीवे णामं दीवे पणत्ते?, गोयमा ! जंबू-
दीवे दीवे चुह्छहिमवंतस्स वासधरपव्वतस्स दाहिणपुरिच्छिमिह्छातो चरिमंतातो लवणसमुदं
तिच्चि जोयण० सेसं जहा एगुरूयाणं णिरवसेसं सव्वं ॥ कहि णं भंते ! ! दाहिणिह्छाणं णंगो-
लिमणुस्साणं पुच्छा, गोयमा ! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुह्छहिमवंतस्स वास-
धरपव्वयस्स उत्तरपुरिच्छिमिह्छातो चरिमंतातो लवणसमुदं तिणिण जोयणसताइं सेसं जहा ए-
गुरयमणुस्साणं ॥ कहि णं भंते ! दाहिणिह्छाणं वेसाणियमणुस्साणं पुच्छा, गोयमा ! जंबूदीवे
दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुह्छहिमवंतस्स वासधरपव्वयस्स दाहिणपच्चिथिमिह्छाओ च-
रिमंताओ लवणसमुदं तिणिण जोयण० सेसं जहा एगुरूयाणं ॥ (सू० १११)

‘एगोरुयदीवस्स णं भंते !’ इत्यादि, एकोरुकद्वीपस्य णमिति पूर्ववत् भदन्त । ‘कीदृशः’ क इव दृश्यः ‘आकारभावप्रत्यवतारः’
भूम्यादिस्वरूपसम्भवः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम ! एकोरुकद्वीपे ‘बहुसमरमणीयः’ प्रभूतसमः सत् रम्यो भूमिभागाः प्रज्ञप्तः ।
‘से जहानामए आलिणपुक्खरेइ वा’ इत्यादिरत्तएकरामस्तावदनुसर्तव्यो यावदनुसञ्जनासूत्रं, नवरमत्र नानात्वमिदं—मनुष्या अष्टौ
धनु शतान्युच्छ्रिता वक्तव्याश्चतुःषष्टिः पृष्ठकरण्डकाः—पृष्ठवंशाः, बृहत्प्रमाणानां हि ते बहवो भवन्ति, एकोनाशीतिं च रात्रिन्द्रिवानि
स्वापत्यान्यनुपालयन्ति; स्थितिस्त्रेषा जघन्येन देशेनः पत्थोपमासङ्ख्येयभागाः, एतदेव व्याचष्टे—पत्थोपमासङ्ख्येयभागान्यूनः, उत्कर्षतः

परिपूर्णः परत्योपमासङ्ख्येयभागः ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! दक्षिणात्यानामाभाषिकमनुष्याणामाभाषिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः ? , भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन—दक्षिणस्यां दिशि क्षुल्लहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य पूर्व-साक्षरमान्तात् 'दक्षिणपूर्वेण' दक्षिणपूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं क्षुल्लहिमवदंष्ट्राया उपरि त्रीणि योजनशतान्यवगाह्यात्रान्तरे दंष्ट्राया उपरि दक्षिणात्यानामाभाषिकमनुष्याणामाभाषिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः; शेषवक्तव्यता एकोरकवद्वक्तव्या यावत्स्थितिसूत्रम् ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! दक्षिणात्यानां नाङ्गोलिकमनुष्याणां नाङ्गोलिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः ? , भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य 'दक्षिणेन' दक्षिणस्यां दिशि क्षुल्लहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य पाश्चात्याक्षरमान्ताद् 'दक्षिणपश्चिमेन' दक्षिणपश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं त्रीणि योजनशतान्यवगाह्यात्रान्तरे दंष्ट्राया उपरि दक्षिणात्यानां नाङ्गोलिकमनुष्याणां नाङ्गोलिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः; शेषं यथैकोरकाणा तथा वक्तव्यं यावत्स्थितिसूत्रम् ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! वैशालिकमनुष्याणां वैशालिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः ? , भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य 'दक्षिणेन' दक्षिणस्यां दिशि क्षुल्लहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य पाश्चात्याक्षरमान्ताद् 'उत्तरपश्चिमेन' उत्तरपश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं त्रीणि योजनशतान्यवगाह्यात्रान्तरे दंष्ट्राया उपरि वैशालिकमनुष्याणां वैशालिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः; शेषेकोरकवद् वक्तव्यं यावत्स्थितिसूत्रम् ॥

कहि णं भंते ! दाहिणिह्लाणं ह्यकणमणुस्साणं ह्यकणदीवे णामं दीवे पणत्ते ? , गोयमा ! एणु-रुयदीवस्स उत्तरपुरच्छिभिह्लातो चरिमंतातो लवणसमुदं चत्तारि जोयणसयाहं ओगाहिन्ता एत्थ णं दाहिणिह्लाणं ह्यकणमणुस्साणं ह्यकणदीवे णामं दीवे पणत्ते, चत्तारि जोयणसयाहं

आयामविक्रखंभेणं धारस जोषणसया पवट्टी किंचिविसेसूणा परिक्रवेवेणं, से षं एगाए पडमवर-
वतियाए अवसेसं जहा एगुरूयाणं । कहि षं भंते ! दाहिणिह्णणं गजकणमणुस्साणं पुच्छा, गो-
यमा ! आभासियदीवस्स दाहिणपुरच्छिमिह्णतो चरिमंतातो लवणसमुदं चत्तारि जोयणसताइं
सेसं जहा ह्यकणणाणं । एवं गोकणमणुस्साणं पुच्छा । वेसाणितदीवस्स दाहिणपच्चत्थिमिह्णतो
चरिमंतातो लवणसमुदं चत्तारि जोयणसताइं सेसं जहा ह्यकणणाणं । सक्कुलिकणणाणं पुच्छा,
गोयमा ! षंगोलियदीवस्स उत्तरपच्चत्थिमिह्णतो चरिमंतातो लवणसमुदं चत्तारि जोयणसताइं
सेसं जहा ह्यकणणाणं ॥ आतंसमुहाणं पुच्छा, हतकणयदीवस्स उत्तरपुरच्छिमिह्णतो चरिमंतातो
पंच जोयणसताइं ओगाहिन्ता एत्थ षं दाहिणिह्णणं आयंसमुहमणुस्साणं आयंसमुहदीवे णामं
दीवे पणत्ते, पंच जोयणसयाइं आयामविक्रखंभेणं, आसमुहाइंणं छ सया, आसकदाइंणं सूत्ता,
उक्कासुहाइंणं अट्ट, घणदंताइणं जाव नव जोयणसयाइं,—एगुरूयपरिक्रवेवो नव चैव सयाइं अउण-
पदाइं । वारसपवट्टाइं ह्यकणणाइंणं परिक्रवेवो ॥१॥ आयंसमुहाइंणं पन्नरसेकासीए जोयणसते किं-
चिविसेसाधिए परिक्रवेवेणं, एवं एतेणं क्रमेणं उवउञ्जिऊण णेतव्वा चत्तारि चत्तारि एगपमाणा,
णाणत्तं ओगाहे, विक्रखंभे परिक्रवेवे पढमवीतततियचउक्काणं उग्गाहो विक्रखंभो परिक्रवेवो भणितो,
चउत्थचउक्के छजोयणसयाइं आयामविक्रखंभेणं अट्टारसत्ताणत्तते जोयणसते विक्रखंभेणं । पंचम-

षडङ्के सस जोयणसताइं आयामविकखंभेणं षावीसं तेरसोत्तरे जोयणसए परिकखेवेणं । उट्टच्चडके
 अट्टजोयणसताइं आयामविकखंभेणं पणुवीसं गुणतीसजोयणसए परिकखेवेणं । सत्तमचडके नव-
 जोयणसताइं आयामविकखंभेणं दो जोयणसहससाइं अट्ट पणयाले जोयणसए परिकखेवेणं ।
 जसस य जो विकखंभो जगहो तसस तत्तिओ खेव । पढमाइयाण परिरतो जाण सेसाण अ-
 हिओ उ ॥ १ ॥ सेसा जहा एगुरुयदीवसस जाव सुद्धदंतदीवे देवलोकपरिगहा णं ते मणुयगणा
 पणत्ता समणाउसो । ॥ कहि णं भंते ! उत्तरिह्लाणं एगुरुयमणुस्साणं एगुरुयदीवे णामं दीवे प-
 णत्ते ? गोयमा ! जंबूदीवे दीवे मंदरसस पव्वयसस उत्तरेणं सिहरिसस वासधरपव्वयसस उत्तर-
 पुरच्छिमिह्लाओ चरिमंताओ लवणसमुदं तिणिण जोयणसताइं ओगाहिन्ता एवं जहा द्वाहिणि-
 ह्लाण तहा उत्तरिह्लाण भाणितव्वं, णवरं सिहरिसस वासहरपव्वयसस विदिंसासु, एवं जाव
 सुद्धदंतदीवेत्ति जाव सेत्तं अंतरदीवका ॥ (सू० ११२) । से किं तं अकम्मभूमगमणुस्सा ? , २
 तीसविधा पणत्ता, तंजहा—पंचहिं हेमवएहिं, एवं जहा पणवणापदे जाव पंचहिं उत्तरकुल्हहिं,
 सेत्तं अकम्मभूमगगा । से किं तं क्रम्मभूमगगा ? , २ पणरसविधा पणत्ता, तंजहा—पंचहिं भर-
 हेहिं पंचहिं एरवएहिं पंचहिं महाविदेहेहिं, ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—आयरिया
 मिलेच्छा, एवं जहा पणवणापदे जाव सेत्तं आयरिया, सेत्तं गड्ढवक्कंतिया, सेत्तं मणुस्सा ॥ (सू० ११३)

‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त । ह्यकर्णमनुष्याणां ह्यकर्णद्वीपो नाम द्वीपः प्रह्वसः?, भगवानाह—गौतम । एकोरुकद्वीपस्य पूर्वसाधरमान्ताद् उत्तरपूर्वस्थां दिशि लवणसमुद्रं चत्वारि योजनशतान्यवगाह्यात्रान्तरे शुल्लहिमवद्द्र्याया उपरि जम्बूद्वीपवेदिकान्तादपि चतुर्योजनशतान्तरे दाक्षिणात्यानां ह्यकर्णमनुष्याणां ह्यकर्णद्वीपो नाम द्वीपः प्रह्वसः, स च चत्वारि योजनशतान्यायामविक्रमभेन द्वादश पञ्चपष्ठानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण, शेषं यथैकोरुकमनुष्याणां । एवमाभाधिकद्वीपस्य पूर्वसाधरमान्ता-दक्षिणपूर्वस्थां दिशि चत्वारि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्यात्रान्तरे शुल्लहिमवद्द्र्याया उपरि जम्बूद्वीपवेदिकान्ताच्चतुर्योजनशतान्तरे राजकर्णमनुष्याणां राजकर्णो द्वीपो नाम द्वीपः प्रह्वसः, आयामविक्रमभपरिधिपरिमाणं ह्यकर्णद्वीपवत् । नाङ्गोलिकद्वीपस्य पश्चिमाधर-मान्तादक्षिणपश्चिमेन चत्वारि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्यात्रान्तरे शुल्लहिमवद्द्र्याया उपरि जम्बूद्वीपवेदिकान्ताच्चतुर्योजनशतान्तरे गोकर्णमनुष्याणां गोकर्णद्वीपो नाम द्वीपः प्रह्वसः, आयामविक्रमभपरिधिपरिमाणं ह्यकर्णद्वीपवत् । वैशालिकद्वीपस्य पश्चिमाधरमान्ताद् उत्तरपश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रमवगाह्य चत्वारि योजनशतानि अत्रान्तरे शुल्लहिमवद्द्र्याया उपरि जम्बूद्वीपवेदिकान्ताच्चतुर्योजनशतान्तरे दाक्षिणात्यानां शङ्कुलीकर्णमनुष्याणां शङ्कुलीकर्णद्वीपो नाम द्वीपः प्रह्वसः, आयामविक्रमभपरिधिपरिमाणं ह्यकर्णद्वीपवत्, पञ्च-वरवेदिकावनपण्डमनुष्यादिस्वरूपं च समस्तमेकोरुकद्वीपवत् । एवमेतेनाभिलापेनामीषा ह्यकर्णादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिशु पञ्च योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य पञ्चयोजनशतायामविक्रमभा एकाशीत्यधिकपञ्चदशयोजनशतपरिक्षेपाः पञ्चव-रवेदिकावनपण्डमण्डितवाह्यप्रदेशा जम्बूद्वीपवेदिकान्तात्पञ्चयोजनशतप्रमाणान्तरा आदर्शमुखमेण्डमुखायोमुखगोमुखनामान्श्चत्वारो द्वीपा-वक्तव्याः, तद्यथा—ह्यकर्णस्य परत आदर्शमुखो राजकर्णस्य परतो मेण्डमुखो गोकर्णस्य परतोऽयोमुखः शङ्कुलीकर्णस्य परतो गोमुखः ।

एतेषामप्यादर्शमुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो भूयोऽपि यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं लवणसमुद्रं षट् षड् योजनशतान्यवगाह्य
 षड्योजनशतायामविक्रम्भाः सप्तनवत्यधिकाष्टादशयोजनशतपरिक्षेपाः पद्मवरवेदिकावनपण्डमण्डितपरिसरा जम्बूद्वीपवेदिकान्तात् पद्म्यो-
 जनशतप्रमाणान्तरा अश्वमुखहस्तिमुखसिंहमुखन्याप्रमुखनामानश्चत्वारो द्वीपा वक्तव्याः, तद्यथा—आदर्शमुखस्य परतोऽश्वमुखः, मेण्डमु-
 खस्य परतो हस्तिमुखः, अयोमुखस्य परतः सिंहमुखः, गोमुखस्य परतो न्याप्रमुखः । एतेषामश्वमुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो य-
 थाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं सप्त सप्त योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य सप्तयोजनशतायामविक्रम्भास्त्रयोदशाधिकद्वाविंशतियोज-
 नशतपरिरथाः पद्मवरवेदिकावनपण्डसमवगृह्याः जम्बूद्वीपवेदिकान्तात्सप्तयोजनशतप्रमाणान्तरा अश्वकर्णह्रिकर्णकर्णकर्णप्रावरणनामा-
 नश्चत्वारो द्वीपा बोध्याः, तद्यथा—अश्वमुखस्य परतोऽश्वकर्णः हस्तिमुखस्य परतो ह्रिकर्णः सिंहमुखस्य परतोऽकर्णः न्याप्रमुखस्य परतः
 कर्णप्रावरणः, तत एतेषामप्यश्वकर्णादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकमष्टौ अष्टौ योजनशतानि लवण-
 समुद्रमवगाह्याष्टयोजनशतायामविक्रम्भा एकोनत्रिंशदधिकपञ्चविंशतियोजनशतपरिक्षेपाः पद्मवरवेदिकावनपण्डमण्डितपरिसरा जम्बू-
 द्वीपवेदिकान्ताद्ष्टयोजनशतप्रमाणान्तरा उल्कामुखमेघमुखविद्युन्मुखविद्युदन्ताभिधानाश्चत्वारो द्वीपा वक्तव्याः, तद्यथा—अश्वकर्णस्य
 परत उल्कामुखः ह्रिकर्णस्य परतो मेघमुखः अकर्णस्य परतो विद्युन्मुखः कर्णप्रावरणस्य परतो विद्युदन्तः, एतेषामप्युल्कामुखादीनां
 चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं नव नव योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य नवनवयोजनशतायामविक्रम्भाः
 पञ्चचत्वारिंशदधिकाष्टाविंशतियोजनशतपरिक्षेपाः पद्मवरवेदिकावनपण्डसमवगृह्या जम्बूद्वीपवेदिकान्तात् नवयोजनशतप्रमाणान्तरा
 धनदन्तलष्टदन्तगृहदन्तशुद्धदन्तनामानश्चत्वारो द्वीपाः, तद्यथा—उल्कामुखस्य परतो धनदन्तः मेघमुखस्य परतो लष्टदन्तः विद्युन्मु-

सस्य परता गूढदन्तः विशुद्धदन्तस्य परतः शुद्धदन्तः । एतेषामेव द्वीपानामवगाहायामविक्रम्यपरिरयपरिमाणसङ्ग्रहाथाषट्कमाह—“प-
दमंभि तन्नि ए सया सेसाण सउत्तरा नव ए जाव । ओगाहं विक्रवंभं दीवाणं परिरयं त्रौण्डं ॥ १ ॥ पढमचउकपरिरया वीयच-
उकसस परिरओ अहिओ । सोलेहिं तिहि ए जोयणसएहिं एमेव सेसाणं ॥ २ ॥ एगोरुयपरिखेवो नव चेव सयाहं अउणपण्णाहं ।
वारस पण्णुहाहं हयकण्णणं परिकखेवो ॥ ३ ॥ पणरस एकासीया आर्यंसमुहाण परिरओ होइ । अट्टार सत्तनउया आससुहाणं
परिकखेवो ॥ ४ ॥ वावीसं तेराहं परिखेवो होइ आसकभाणं । पणुवीस अउणतीसा उकामुहपरिरओ होइ ॥ ५ ॥ दो चेव सहस्साहं अट्टेव
सया हवंति पणयाला । वणदंतदीवाणं विसेसमहिओ परिकखेवो ॥ ६ ॥” व्याख्या—प्रथमे द्वीपचतुष्के चिन्त्यमाने त्रीणि योजनशतान्यव-
गाहनां—लवणसमुद्रावगाहं विक्रम्यं च, विक्रम्यग्रहणादायामोऽपि गृह्यते तुल्यपरिमाणत्वात्, जानीहि इति क्रियाशेषः, शेषाणां
द्वीपचतुष्कानां शतौत्तराणि त्रीणि शतानि अवगाहनाविक्रम्यं तावज्जानीयाद् यावन्नव शतानि, तद्यथा—द्वितीयचतुष्के चत्वारि
शतानि, तृतीये पञ्च शतानि, चतुर्थे षट् शतानि, पञ्चमे सप्त शतानि, षष्ठेऽष्टौ शतानि, सप्तमे नव शतानि, अत्र ऊर्ध्वं द्वीपानामेकोरुक-
प्रशुतीनां ‘परिरयं’ परिरयप्रमाणं वक्ष्ये । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—‘पढमचउकं’त्यादि, ‘प्रथमचतुष्के परिरयात्’ प्रथमद्वीपच-
तुष्के परिरयपरिमाणात् द्वितीयचतुष्कस्य—द्वितीयद्वीपचतुष्टयस्य परिरयः—परिरयपरिमाणमधिकः षोडशैः षोडशोत्तरैस्त्रिभिर्भोजनशतैः,
‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण शेषाणां ‘द्वीपानां’ द्वीपचतुष्कानां परिरयपरिमाणमधिकं पूर्वपूर्वचतुष्कपरिरयपरिमाणादवसातव्यम्, एतदेव
चैतेन दर्शयति—‘एकोरुये’त्यादि ‘एकोरुकपरिक्षेपे’ एकोरुकोपलक्षितप्रथमद्वीपचतुष्कपरिक्षेपे नव शतानि एकोनपञ्चाशानि—एको-
नपञ्चाशदधिकानि । ततस्त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रथिमेषु ‘हयकण्णणाण’मिति वचनात् हयकर्णप्रमुखाणां द्वितीयानां चतुर्णां

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या-

धिकारः

उद्देशः १

सू० ११३

॥ १५७ ॥

द्वीपानां परिक्षेपो भवति, स च द्वादश योजनशतानि पञ्चषष्टानि—पञ्चषष्ट्यधिकानि । तत्रापि त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिमेषु ‘आयंसमुहाणं’ति आदर्शमुखप्रमुखाणां तृतीयानां चतुर्णां द्वीपानां परिरथपरिमाणं भवति, तच्च पञ्चदश योजनशतान्येकाशीत्यधिकानि । ततो भूयोऽपि त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिमेषु ‘आसमुहाणं’ति अश्वमुखप्रभृतीनां चतुर्थानां चतुर्णां द्वीपानां परिक्षेपः, तद्यथा—अष्टादश योजनशतानि सप्तनवतानि—सप्तनवत्यधिकानि । तेष्वपि त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिमेषु ‘आसकण्ठाणं’ति अश्वकर्णप्रमुखाणां पञ्चानां चतुर्णां द्वीपानां परिक्षेपो भवति, तद्यथा—द्वाविंशतियोजनशतानि त्रयोदशानि—त्रयोदशाधिकानि । ततो भूयोऽपि त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिमेषु ‘उल्कामुखपरिरथः’ उल्कामुखषष्ठद्वीपचतुष्कपरिरथपरिमाणं भवति, तद्यथा—पञ्चविंशतियोजनशतानि एकोनत्रिंशानि—एकोनत्रिंशदधिकानि । ततः पुनरपि त्रिषु योजनशतेषु षोडशोत्तरेषु प्रक्षिमेषु ‘धनदन्तद्वीपस्य’ (पानां) धनदन्तप्रमुखसप्तमद्वीपचतुष्कस्य परिक्षेपः, तद्यथा—द्वे सहस्रे अष्टौ शतानि पञ्चचत्वारिंशानि—पञ्चचत्वारिंशदधिकानि ‘विसेसमहिओ’ इति किञ्चिद्विशेषाधिकः अधिकृतः परिक्षेपः, पञ्चचत्वारिंशानि किञ्चिद्विशेषाधिकानीति भावार्थः; इदं च पद्मन्तेऽभिहितत्वात्सर्वत्राप्यभिसम्बन्धनीयं, तेन सर्वत्रापि किञ्चिद्विशेषाधिकमुक्तरूपं परिरथपरिमाणमवसातव्यं । तदेवमेते हिमवति पर्वते चतससु विदिक्षु व्यवस्थिताः सर्वसङ्ख्यायाऽष्टाविंशतिः, एवं हिमवत्तुल्यवर्णप्रमाणपद्माद्द्वप्रमाणायामविष्कम्भावगानह्युण्डरीकहृदोपशोभिते शिखरिण्यपि पर्वते लवणोदार्णवजलसंस्पर्शादारभ्य यथोक्तप्रमाणान्तराश्रयतसु विदिक्षु एकोरकादिनामानोऽक्षुणापान्तरालायामविष्कम्भा अष्टाविंशतिसङ्ख्या द्वीपा वेदितव्याः, तथा चाह—‘कहि णं भंते ! उत्तरिक्षाणं एगोरथमणुस्साणं एगोरथदीवे णामं दीवे पण्णत्ते ?, गोयमा । जंबुदीवे दीवे मंदरसस पन्नयसस उत्तरेणं सिंहरिपव्वयसस पुरच्छिमिझाओ चरिभंताओ

लवणसमुद्रं विन्धि जीयणसयाहं ओगाहिता तत्थ णं उत्तरिञ्चणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नामं कीवे पणत्ते” इत्यादि सर्वे तदेव, नवरसुत्तरेण विभाषा कर्तव्या, सर्वसङ्ख्याया षट्पञ्चाशदन्तरद्वीपाः, उपसंहारमाह—‘सेत्तमंतरदीवगा’ते एतेऽन्तरद्वीपकाः । अकर्म्मभूमकाः कर्म्मभूमकाश्च यथा प्रज्ञापनायां प्रथमे प्रज्ञापनाख्ये पदे तथैव वक्तव्या यावत् ‘सेत्तं चरित्तारिया सेत्तं मणुस्सा’ इति पदम्, इह तु ग्रन्थगौरवभयात्न लिख्यत इति, उपसंहारमाह—‘सेत्तं मणुस्सा’ त एते मनुष्याः ॥ तदेवमुक्त्वा मनुष्याः, सन्प्रति देवात्तभिधित्सुराह—

से किं तं देवा ? देवा चउव्विहा पणत्ता, तंजहा-भवणवासी वाणमंतरा जोइसिया वेमाणिया (सू० ११४) से किं तं भवणवासी?, २ दसविहा पणत्ता, तंजहा-असुरकुमारा जहा पणवणापदे देवाणं भेओ तथा भाणितव्वो जाव अणुत्तरोववाइया पंचविधा पणत्ता, तंजहा-विजयवेजयंत जाव सव्वट्टसिद्धगा, सेत्तं अणुत्तरोववात्तिया ॥ (सू० ११५) कहि णं भंते ! भवणवासिदेवाणं भवणा पन्नत्ता ?, कहि णं भंते ! भवणवासी देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीत्तरजीयणसयसहससवाहञ्जाए, एवं जहा पणवणाए जाव भवणवासाइता, त(ए)त्थ णं भव-णवासीणं देवाणं सत्त भवणकोडीओ वावत्तरि भवणावाससयसहससा भवंत्तिस्सिमक्खाता, तत्थ णं बहवे भवणवासी देवा परिवसंति-असुरा नाग सुवशा य जहा पणवणाए जाव विहरंति ॥ (सू० ११६) कहि णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं भवणा प०?, पुच्छा, एवं जहा पणवणाटाणपदे

जाव विहरंति ॥ कहि षं भंते ! दाहिणिह्णणं असुरकुमारदेवाणं भवणा पुच्छा, एवं जहा ठाण-
पदे जाव चमरे, तत्थ असुरकुमारिदे असुरकुमारराया परिवसति जाव विहरति ॥ (सू० ११७)

‘से किं त’ मित्यादि, अथ के ते देवाः ?, सूरिराह—देवाश्चतुर्विधाः ब्रह्माः, तद्यथा—भवनवासिनो वानमन्तरा ज्योतिष्का वैमानिकाः, असीयां च शब्दानां व्युत्पत्तिर्यथा ब्रह्मापनाटीकायां तथा वेदितव्या ॥ ‘से किं त’मित्यादि, अथ के ते भवनवासिनः ?, सूरिराह—भवनवासिनो दशविधाः ब्रह्माः, एवं देवानां ब्रह्मापनागतप्रथमब्रह्मापनाख्यपद इव तावद्देवो वक्तव्यो यावत्सर्वार्थदेवा इति ॥ सम्प्रति भवनवासिनां देवानां भवनवसनप्रतिपादनार्थमाह—‘कहि षं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! भवनवासिनां देवानां भवनानि ब्रह्मणानि ?, क भदन्त ! भवनवासिनो देवाः परिवसन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! ‘इमीसे ण’मित्यादि, ‘अस्याः’ प्रत्यक्षत उपलभ्यमानाया यत्र वयमास्महे रत्नप्रभायाः पृथिव्याः ‘अशीत्युत्तरयो जनशतसहस्रबाहल्यायाः’ अशीत्युत्तरम्—अशीतिसहस्राधिकं योजनशतसहस्रं बाहल्यं—पिण्डभावो यस्या. सा तथा, तस्या उपर्येकं योजनसहस्रमवगाह्याधस्तादेकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये ‘अष्टससते’ अष्टसप्ततिसहस्राधिके योजनशतसहस्रे, ‘अत्र’ एतस्मिन् स्थाने भवनवासिनां देवानां सप्त भवनकोटयो द्विसप्ततिर्भवेनावासशतसहस्राणि भवन्तीति आख्यातानि मया शेषैश्च तीर्थकृद्भिः, तत्र सप्तकोट्यादिभावनैवं—चतुःषष्टिः शतसहस्राणि भवन्तानामसुरकुमाराणां चतुरशीतिः शतसहस्राणि नागकुमाराणां द्विसप्ततिः शतसहस्राणि सुवर्णकुमाराणां षण्णवतिः शतसहस्राणि वायुकुमाराणां, द्वीपकुमारादीनां षण्णां प्रत्येकं पट्सप्ततिः शतसहस्राणि भवनानां, ततः सर्वसङ्ख्याया यथोक्तं भवनसङ्ख्यानं भवति । ‘ते षं भवणा’ इत्यादि, तानि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, णमिति वाक्यालङ्कारे भवनानि बहिः ‘दृत्तानि’ दृत्ताकाराणि अन्तः

समचतुरस्राणि अधस्तलभार्गेषु पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि, 'भ्रवणवणधो भाणिवन्वो जहा टाणपदे जाव पडिरूवा' इति, उक्तप्रकारेण भवनवर्णको भणितव्यो यथा प्रज्ञापनायां द्वितीये स्थानाख्ये पदे, स च तावद् यावत् 'पडिरूवा' इति पदं, स चैवम्—'उक्किणंतारविलगंभीरखायपरिखा पागारट्टालयकवाडतोरणपडिडुवारदेसभागा जंतसयधिषमुसलमुसंढिपरिवारिया अजोञ्जा सयाजया सयाणुत्ता अडयालकोट्टरइया अडयालकथवणमाला खेमा सिवा किकरअसरदंडोवरकिलया लाडहोइयमहिया गोसीससरसरत्तचंदणददरदिणपंचंशुलितला उवचियचंदणकलसा चंदणघडसुकयतीरणपडिडुवारदेसभागा आसत्तोसत्तविडलवट्टवगधारियम-हदात्मकलावा पंचवणणसरसमुक्कपुष्पुंजोवयारकलिया कालाशुरुपवरकुंदुरुकतुरुकधूवमधमधेतगंधुडुयाभिरामा सुगानधवरगंधगंधिया गंधवट्टिभूया अन्डरगणसंधसंविक्किणा दिव्वतुडियसदसंपणदिया सव्वरयणामया अन्डळा सण्हा लण्हा घट्टा मट्टा नीरया निम्मला निष्पंका निककडच्छाया सप्पभा समिरीया सडजोया पासार्इया दरसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा" इति, अस्य व्याख्या—उत्की-र्णमिव उत्कीर्णं अतीव व्यक्तमिति भावः; उत्कीर्णमन्तरं यासां खातपरिखानां ता उत्कीर्णान्तराः किमुकं भवति?—खातानां परि-खाणां च स्पष्टवैचित्र्योन्मीलनार्थमपान्तराले महती पाली समस्तीति, खातानि च परिखाश्च खातपरिखाः उत्कीर्णान्तरा विपुला—विस्तीर्णा गन्भीरा—अलब्धमध्यभागाः खातपरिखा येषां भवनानां परितस्तानि उत्कीर्णान्तरविपुलगन्भीरखातपरिखानि, खातपरिखाणां चायं प्रतिविशेषः—परिखा उपरि विशालाऽधः सद्भ्रुचिवा, खातं तूभयत्रापि सममिति, 'पागारट्टालककवाडपडिडुवारदेसभागा' इति प्रतिभवनं प्राकारेषु अट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारणि—अट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वाररूपा द्वेशभागा—द्वेशविशेषा येषु तानि प्राका-राट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, तत्राट्टालकाः—प्राकारस्योपरि भूत्याअयविशेषाः कपाटानि—प्रतीलीद्वारसत्काचि, पदेन प्रतीत्यः

सर्वत्र सूचिता अन्यथा कपटानामसम्भवात्, वीर्यानि—प्रतीतानि, तानि च प्रवोलीद्वारेषु, प्रतिद्वाराणि—मूलद्वारापान्तरालवर्चीनि लघुद्वाराणि । तथा 'जंतसयधिमुसलमुसंदिपरिवारिया' इति यत्राणि—ज्ञानाप्रकाराणि शतत्रयो—महापद्यो महाशिला वा याः पातितः सत्यः पुरुषाणां शतानि व्रन्ति मुशलानि—प्रतीतानि मुष्ण्ण्यः—शब्दविशेषास्त्रैः परिवारितानि—समन्वतो वेष्टितानि अत एवायोध्यानि—परैर्योद्धुमशकयानि अयोध्यात्देव 'सदाजयानि' सदा—सर्वकालं जयो येषु ताति सदाजयानि सर्वकालं जयवन्तीति भावः, तथा सदा—सर्वकालं गुप्ताति प्रहरणैः पुरुषैश्च योद्धुभिः सर्वतः—समन्ततो निरन्तरं परिवारिततथा परेपामसहमानानां मनानापि प्रवेशासम्भवात् 'अडयालकोट्टरइया' इति अष्टाचत्वारिंशद्भेदभिन्नविच्छित्तिकलिताः कोष्ठका—अपवरका रचिताः स्वयमेव रचनां प्राप्ता येषु तान्यष्टाचत्वारिंशत्कोष्ठकरचित्तानि, सुखादिदर्शानात्प्राक्षिको निष्ठान्तस्य परनिपातः, तथाऽष्टाचत्वारिंशद्भेदभिन्नविच्छित्तयः कृता वनमाला येषु तानि अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानि, अन्ये लभिदधति—अडयालशब्दो देशीवचनात् प्रशंसावाची, ततोऽयमर्थः—'प्रशस्तकोष्ठकरचित्तानि प्रशस्तकृतवनमालानी'ति तथा 'क्षेमाणि' परकृतोपद्रवरहितानि, 'शिवानि' सदा महलोपेतानि, तथा किङ्करा.—किङ्करभूता येषुमरारस्तैर्दण्डैः कृत्वा उपरक्षितानि—सर्वतः समन्ततो रक्षितानि किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि, 'लाडल्लोइयमहिया' इति लाइयं नाम यद्भूमेर्गोमयादिना उपलेपम् 'उल्लोइयं' कुड्यानां मालस्य सेटिकादिभिः संयुष्टीकरणं लाइयोल्लोइयाभ्यां महितानि—पूजितानि लाइयोल्लोइयमहितानि, तथा गोशीर्षेण—गोशीर्षनामकेन चन्दनेन सरसरकचन्दनेन च दर्दरेण—बहलेन चपेटाप्रकारेण वा दत्ताः पञ्चाङ्गुलयस्तला—हस्तका येषु तानि गोशीर्षसरसरकचन्दनदर्दरत्तपञ्चाङ्गुलितलानि, तथा उपचिता—निवेशिताः चन्दनकलशा—मङ्गल्यकलशा येषु तानि उपचितचन्दनकलशानि, 'चंदाषडसुकयतीरणपडितुवारदेसभागा'

इति चन्दनघटैः—चन्दनकलशैः सुकृतानि शोभितानीति तात्पर्यार्थः यानि तोरणानि तानि चन्दनघटसुकृतानि तोरणानि प्रतिद्वार-
देशभागं—द्वारदेशभागो येषु तानि चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, तथा 'आसत्तोसत्तविपुलवद्वनधारियमह्यदामक-
लावा' इति आ—अवाद् अथोभूमौ सक्त—आसक्तो भूमौ लग्न इत्यर्थः ऊर्द्धुं सक्त उत्सक्तः उद्योचतले उपरि संबद्ध इत्यर्थः
विपुलो—विस्तीर्णो वृत्तो—वर्तुलः 'वगधारिय' इति प्रलम्बितो माल्यदामकलापः—पुष्पमालासमूहो येषु तानि आसक्तोसक्तविपुलवृत्त-
प्रलम्बितमाल्यदामकलापानि, तथा पञ्चवर्णेन सुरभिणा—सुरभिगन्धेन मुक्तेन—क्षिप्तेन पुष्पपुञ्जलक्षणेनोपचारेण—पूजया कलितानि
पञ्चवर्णसुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि, तथा कालागुरुः—प्रसिद्धः प्रवरः—प्रधानः कुन्दुरुष्कः—चीडा तुरुष्कं—सिलहकं कालागुरुश्च
प्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्के च कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपमधमधायमानगन्धोद्भुताभिरामाणि, तथा शोभनो गन्धो येषां ते सुगन्धाः ते
रामाणि—रमणीयानि कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपमधमधायमानगन्धोद्भुताभिरामाणि, तथा शोभनो गन्धो येषां ते सुगन्धाः ते
च ते वरगन्धाश्च—वासाः सुगन्धवरगन्धास्तेषां गन्धः स एष्वस्तीति सुगन्धवरगन्धगन्धिकानि 'अतोऽनेकरवरा'दित्तीकप्रलयः, अत
एव गन्धवर्तिभूतानि, सौरभ्यातिशयाद् गन्धद्रव्यमुदिकाकल्पानीति भावः, तथाऽप्यसरोरणानां सङ्घः—समुदायस्तेन सम्यग्—रमणीय-
तया विकीर्णानि—व्याप्तानि अप्सरोगणसङ्घविकीर्णानि, तथा दिव्यानामातोद्यानां—वेणुवीणासुदङ्गानां ये शब्दास्तैः संप्रणदितानि—सम्य-
कश्रोत्रमनोहारितया प्रकर्षण सर्वकालं नदितानि—शब्दवन्ति दिव्यश्रुतितशब्दसंप्रणदितानि सर्वरत्नमयानि—सर्वात्मना सामस्त्येन रत्न-
मयानि न त्वेकदेशेन सर्वरत्नमयानि—समस्तरत्नमयानि अञ्छानि—आकाशरक्तदितस्वञ्छानि ऋक्षणानि—ऋक्षणपुद्गलस्कन्धनिष्प-
न्नानि ऋक्षणदलनिष्पन्नपटवत् लण्डानि—मसृणानि शुण्डितपटवत् 'घट्टा' इति घृष्टानीव घृष्टानि खरशानया पाषाणप्रतिमावत्, 'मट्टा'

इति मृष्टानीव मृष्टानि सुकुमारशानया पाषाणप्रतिभावदेव, अत एव नीरजांसि-स्वाभाविकरजोरहितत्वात् 'निर्मलानि' आगन्तुकम-
लासम्भवात् 'निष्पङ्कानि' कलङ्कविकलानि कर्दमरहितानि वा 'निकंकडच्छाया' इति निष्कङ्कटा-निष्कवचा निरावरणा निरु-
पधातेति भावार्थः छाया-दीप्तिर्येषां तानि निष्कङ्कटच्छायाणि 'सप्रभाणि' स्वरूपतः प्रभावन्ति 'समरीचीनि' वह्निर्विनिर्वाकिरण-
जालानि 'सोद्व्योतानि' वह्निर्व्यवस्थितवस्तुस्तोमप्रकाशकराणि 'प्रासादीयानि' प्रसादाय-मनःप्रसक्तये हिवानि मनःप्रसक्तिका-
रीणीति भावः, तथा 'दर्शनीयानि' दर्शनयोग्यानि यानि पश्यतश्चक्षुषी न श्रमं गच्छत इति भावः, 'अभिरूचा' इति अभि-सर्वेषां
द्रष्टृणां मनःप्रसादादुक्कलतयाऽभिमुखं रूपं येषां तानि अभिरूपाणि-अत्यन्तकमनीयानीत्यर्थः अत एव 'पडिरूचा' इति प्रतिविशिष्टं रूपं
येषां तानि प्रतिरूपाणि, अथवा प्रतिक्षणं नवं नवमिव रूपं येषां तानि प्रतिरूपाणि ॥ तदेवं भवन्स्वरूपमुक्तमिदानीं यत्पुष्टं 'क भदन्त ।
भवन्वासिनो देवाः परिवसन्तीति तत्रोत्तरमाह—'तत्थ पं बहवे भवणवासी देवा परिवसन्ति असुरा नागा भेदो भाणि-
यवो जाव विहरन्ति एवं जा टाणपदे वत्तव्वया सा भाणियव्वा जाव चमरेणं असुरकुमारिदे असुरकुमारया परिवस-
इ' इति, 'तत्र' तेष्वन्तरोदितस्वरूपेषु भवनेषु बहवो भवन्वासिनो देवाः परिवसन्ति, तानेव जातिभेदेव आह—'असुरा नागा' इ-
त्यादि यावत्करणादेवं परिपूर्णः पाठः—'असुरा नागा सुवण्णा विज्जु अग्गी य दीव उद्वही य दिसिपवणथणियनामा दसहा एए भवणवा-
सी ॥ १ ॥ चूडामणिसडरयणा १ भूसणनागफण २ गरुळ ३ वइर ४ पुण्णकलसथंकरफेस ५ सीह ६ ह्यवर ७ गय ८ मगरंक-
१ वरवद्धमाण १० निजुत्तचित्तिधगया सुरुवा-महिद्धीया महज्जुइया महायसा महाबला महाणुभागा महासोक्त्वा हारविराइयवच्छा
कडगतुडियथंभियमुया अंगयकुंडलमट्टांडतलकण्णा पीढधारी विचित्तहत्थाभरणा विचित्तमालामडली (मडडा) कल्लाणगपवरत्थप-

रिहिया कक्षाणगापवरमल्लानुलेषणवरा भासुरवोदी पलंबवणमालधरा दिव्येणं वण्णेणं दिव्येणं ग्रंथेणं दिव्येणं फासेणं दिव्येणं संघय-
णेणं दिव्वाए इहूए दिव्वाए जुईए दिव्वाए पहाए दिव्वाए ज्ञायाए दिव्वाए अक्षीए दिव्येणं तेएणं दिव्वाए लेस्साए दस दिसाओ
उज्जोवेमाणा, ते णं तत्थ साणं २ भवणावाससयसहस्साणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं साणं साणं तायत्तीसगाणं साणं साणं
लोगपालाणं साणं २ अरगमहिस्सीणं साणं २ अणीयाणं साणं साणं अणियाहिर्वईणं साणं २ आयरक्खदेवसाहस्सीणं अणोसि च
बहूणं भवणवासीणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं सासितं भट्टितं महयरात्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणा पालेमाणा महया-
ऽऽहयनटगीयावाइयततीतलवालवणमुइंगपडुपवाइयरेणं दिव्वाहं भोराभोगाहं मुंजमाणा विहरंति” अस्य व्याख्या—‘असुराः’ असु-
रकुमाराः, एवं नागकुमाराः सुवर्णकुमारा विद्युत्कुमारा अभिकुमारा द्वीपकुमारा उदधिकुमारा दिक्कुमाराः पवनकुमाराः स्तानितकु-
माराः, ‘दशधा’ दशप्रकाराः ‘एते’ अनन्तरोदिता असुरकुमारादयो भवनवासिनो यथाक्रमं चूडामणिसुकुटरत्नाः, पवनकुमाराः स्तानितकु-
म्फटादिविचित्रचिह्नगताश्च, तथाहि—असुरकुमारा भवनवासिनश्चूडामणिसुकुटरत्नाः, चूडामणिर्नाम सुकुटे रत्नं चिह्नभूतं येषां ते तथा,
नागकुमारा भूषणनियुक्तनागस्फटारूपचिह्नधराः, सुवर्णकुमाराः भूषणनियुक्तगह्वररूपचिह्नधराः, विद्युत्कुमाराः भूषणनियुक्तवज्ररूपचि-
ह्नधराः, वज्रं नाम शक्रस्यायुधं, अभिकुमारा भूषणनियुक्तपूर्णकलशरूपचिह्नधराः, द्वीपकुमारा भूषणनियुक्तसिंहरूपचिह्नधराः, उदधि-
मारा भूषणनियुक्तहयवररूपचिह्नधारिणः, दिक्कुमारा भूषणनियुक्तगजरूपचिह्नधारिणः, वायुकुमारा भूषणनियुक्तमकररूपचिह्नधराः,
स्तानितकुमारा भूषणनियुक्तवर्द्धमानकररूपचिह्नधारिणः, भूषणमत्र सुकुटो द्रष्टव्योऽन्यत्र ‘मउडवरवद्धमाणानिजुत्तचित्तिविधगया’
इति पाठदर्शनाद्, वर्द्धमानकं—शरावसंपुटं, पुन. सर्वे कथन्भूताः ? इत्याह—‘सुरूपाः’ शोभनं रूपं येषां ते तथा, अत्यन्तक्रमनीय-

३ प्रतिपत्तो
देवाधि-
कारः

उद्देशः १
सू० ११७

॥ १६१ ॥

रूपा इत्यर्थः; 'महिद्विया महज्जुइया महायसा महावला महाणुभाना महासोकखा' इति प्राग्वत्, 'हारविराइयवन्धा' इति
 हारैर्विराजितं वक्षो येषां ते हारविराजिवक्षसः; 'कडगातुडियथांभियमुया' इति कटकानि—कलाचिकामरणानि झुटितानि—बाहुरक्ष-
 कासैः स्तम्भिताविव स्तम्भितौ मुजौ येषां ते कटकश्रुटिवस्तम्भितमुजाः; तथाऽङ्गदानि—बाहुशीर्षाभरणविशेषरूपाणि कुण्डले—कर्णाभ-
 रणविशेषरूपे, तथा मृष्टौ—मृष्टीकृतौ गण्डी—कपोली वैस्तानि मृष्टगण्डानि कर्णपीठानि—आभरणविशेषरूपाणि धारयन्तीत्येवंशीला अङ्ग-
 दकुण्डलमृष्टगण्डकर्णपीठधारिणः; तथा विचित्राणि—नानारूपाणि हस्ताभरणाणि येषां ते विचित्रहस्ताभरणाः; तथा 'विचित्रमाला-
 मजलिमजडा' इति, विचित्रा माला—कुसुमसर्ग मौली—मस्तके मुकुटं च येषां ते विचित्रमालामौलिमुकुटाः; तथा कल्याणकं—कल्याण-
 कारि प्रवरं वखं परिहितं शैस्ते कल्याणकवस्त्रपरिहिताः; सुखादिदर्शनाभिधान्वस्त्यात्र पाक्षिकः परनिपातः; तथा कल्याणकं—कल्याण-
 कारि यत् प्रवरं माल्यं—पुष्पदाम यथातुलेपनं तद्धरन्तीति कल्याणकप्रवरमाल्यातुलेपनधराः; तथा भास्वरा—देदीप्यमाना वोन्दिः—
 शरीरं येषां ते भास्वरवोन्द्यः; तथा प्रलम्बव इति प्रलम्बा या वनमाला तां धरन्तीति प्रलम्बवनमालाधराः; दिव्येन 'वर्णेन' कृष्णा-
 दिना 'दिव्येन गन्धेन' सुरभिणा 'दिव्येन सरोनेन' मृदुस्निग्धादिरूपेण दिव्येन शक्तिविशेषमपेक्ष्य संहननेनेव संहननेन न तु सा-
 क्षात्संहननेन, देवानां संहननासम्भवात्, संहननं हि अस्थिरचनात्मकं, न च देवानामस्थीनि सन्ति, तथा चोक्तं प्रागेव—'देवा असं-
 घयणी तेसं नेव सिरा' इत्यादि, 'दिव्येन संस्थानेन' समचतुरस्ररूपेण भवधारणीयशरीरस्य, वेधामन्यसंस्थानासम्भवात्, 'दिव्यया
 ऋद्ध्या' परिवारादिकया 'दिव्यया ह्युत्या' इष्टार्थसंप्रयोगलक्षणाया, 'ह्यु अभिगमने' इतिवचनात् 'दिव्यया प्रभया' भवनावासाग-
 तथा 'दिव्यया ह्यपया' समुदायशोभया 'दिव्येनानिर्घया' स्वशरीरातरत्नादितेजोब्जालया 'दिव्येन तेजसा' शरीरप्रभवेन 'दिव्यया

लेखयथा^१ देहवर्णसुन्दरतया दश दिशः 'उद्द्योतयन्तः' प्रकाशयन्तः 'पथासेमाणा' इति शोभयन्तस्ते भवनवासिनो . देवा णमिति वाक्यालङ्कारे 'तत्र' स्वस्थाने 'साणं साणं'ति स्वेषां स्वेषामालीयान्तीयानां भवनावासशतसहस्राणां स्वेषां स्वेषां सामानिकसहस्राणां स्वेषां स्वेषां त्रायस्त्रिंशकानां स्वेषां स्वेषां लोकपालानां स्वासां स्वासाम् 'अग्रमहिषीणा' पट्टराज्ञीनां स्वेषां स्वेषामनीकानां स्वेषां स्वेषामनीकाधिप-
तीनां स्वेषां स्वेषामालरक्षदेवसहस्राणाम्, अन्येषां च बहूनां स्वस्वभवनवावासनगरीवास्तव्यानां भवनवासिनां देवानां देवीनां च 'आहे-
वञ्च'मित्यादि, अधिपतेः कर्म आधिपत्यं रक्षेत्यर्थः, सा च रक्षा सामान्येनापि (आ)रक्षकेणैव क्रियते तत आह—पुरस्य पतिः पुरप-
तिस्तस्य कर्म पौरपत्यं, सर्वेषामालीयानामप्रेसरत्वमिति भावः, तच्चाप्रेसरत्वं नायकत्वमन्तरेणापि नायकनियुक्तथाविधगृहचिन्तकसामा-
न्यपुरुषस्यैव भवति ततो नायकत्वप्रतिपत्त्यर्थमाह—'स्वामित्वं' स्वमस्यास्तीति स्वामी तद्भावो नायकत्वमित्यर्थः, तदपि च नायकत्वं
कथञ्चित्पोषकत्वमन्तरेणापि भवति यथा हरिणयूथाधिपतेर्हरिणस्य, तत आह—'भर्तृत्वं' पोषकत्वमत एव महत्तरकत्वं, तदपि मह-
त्तरकत्वं कस्यचिदाज्ञाविकलस्यापि संभवति यथा कस्यचिद्द्विजः स्वदासदासीवर्गं प्रति, तत आह—'आणार्ईसरसेणावञ्चं' आज्ञाया
ईश्वर आज्ञेश्वरः सेनायाः पतिः सेनापतिः आज्ञेश्वरश्चासौ सेनापतिश्च आज्ञेश्वरसेनापतिस्तस्य कर्म आज्ञेश्वरसेनापत्यं स्वस्वसैन्यं प्रत्य-
श्रुतमाज्ञाप्रधान्यमिति भावः कारयन्तोऽन्यैर्नियुक्तकैः पुरुषैः पालयन्तः स्वयमेव, महता रवेणेति योगः, 'आहय' इति आख्यानकप्र-
तिवद्धानि यद्विवा 'अहतानि' अव्याहृतानि नित्यानुबन्धीनीति भावः ये नाट्यगीते नाट्यं—नृत्यं गीतं—गानं यानि च वादितानि
तश्चीतलतालत्रुटितानि तश्ची—वीणा तलौ—हस्ततलौ ताल.—कंसिका त्रुटितानि—वादित्राणि, तथा यश्च धनशुद्धङ्गः पटुना पुरुषेण प्रवा-
दितः, तत्र धनशुद्धङ्गो नाम धनसमानध्वनिर्यो शुद्धङ्गः, तत्र एतेषां द्वन्द्वस्तेषां रवेण 'दिव्यान्' दिवि भवान् प्रधानानिति भावः, औ-

३ प्रतिपत्तौ

देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० ११७

गार्ही भोगाः—शब्दादयो भोगभोगास्तान् मुञ्जमानाः ‘विहरन्ति’ आसते ॥ ‘कहि णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं भवणा पन्नत्ता ? , कहि ण भंते ! असुरकुमारा देवा परिवसंति ? , एवं जा ठाणपए वत्तव्वया सा भाणियव्वा जाव चमरे एत्थ असुरकुमारिंदे असुरकुमारराया परिवसति जाव विहरति” क भदन्त ! असुरकुमाराणां देवानां भवन्तानि प्रज्ञप्तानि ? , तथा क भदन्त ! असुरकुमारा देवाः परिवसन्ति ? , ‘एवम्’ उक्तेन प्रकारेण या स्थानपदे वक्तव्यता सा भणितव्या यावच्चमरः असुरकुमाररेन्द्रः असुरकुमारराजा परिवसति यावद्विहरतीति, सा चैवम्—‘गोयमा । इमीसे रयणएभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहस्साए उवारि एणं जोयणसहस्समोगाहेत्ता हिट्ठा चेणं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्टहत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं असुरकुमाराणं देवाणं चोसट्ठी भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं भवणा वाहिं वट्ठा अंतो चउरंसा अहे पुक्खरकणियासंठाणसांठिता उक्किन्नंतरविउलगाग्भीरखायपरिहा जाव पडिख्वा, एत्थ णं असुरकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता, एत्थ णं बह्वे असुरकुमारा देवा परिवसंति काला लोहियक्खविंवोट्ठा थवलपुएफदंता असियकेसा वामेयकुंडलधरा अइचंदणाणुलित्तगत्ता ईसिसिलिधपुएफपगासाइं असंकिलिट्ठाइं सुहुमाइं वत्थाइं पवरपरिहिया ‘ पढमं वयं च समइकंता विइयं च असंपत्ता भदे जोवणे वट्टमाणा तलभंगयतुडियवरभूसणनिम्मलमाणिरयणसंडियमुया दसमुद्दामडियगहत्था चूडामणिचित्तिधगया सुरुवा महिड्डिया महज्जुइया महाजसा महव्वला महाणुभागा महासोकखाहारविराहयवच्छा कडगतुडियथंभियमुया जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाणा पमासेमाणा, ते णं तत्थ साणं साणं भवणावाससयसहस्साणं जाव दिव्वाइं भोगभोगाइं मुंजमाणा विहरंति, चमरवलिणो य एत्थ दुवे असुरकुमारिंदा असुरकुमाररायाणो परिवसंति काला महानीलसरिसा नीलगुलियगवलपगासा वियसियसयवत्तनिम्मलईसिसियरत्तवंतयणा गरुलाययउज्जुतुंगानासा उवचियसिलएपवाल-

विवफलसन्निभाधरोद्गा पंडुरससिसगालविमलनिम्बल (दहिघण) संस्वगोखीरकुंदधवलमुणालियादंतसेढी हुयवहनिद्रंतधोयवतवणिज्वरस-
तलतालुजीहा अंजणघणमसिणरथगरमणिज्जनिद्रकेसा वामेयकुंडलधरा जाव पभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं साणं भवणावाससयसहस्साणं
जाव मुंजमाणा विहरंति ॥ कहि णं भंते । दाहिणिह्लाणं असुरकुमारणं देवाणं भवणा पणत्ता ? , कहि णं भंते ! दाहिणिह्ला असुरकु-
मारा देवा परिवसंति ? , गोयमा । जंतुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं ह्मीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसह-
स्सवाह्ल्लाप उवरिं एणं जोयणसहस्समोगाहेत्ता हेद्दा वेणं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्टहत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं दाहिणि-
ह्लाणं असुरकुमारणं देवाणं चोत्तीसं भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खयायं, ते णं भवणा बाहिं वट्टा तहेव जाव पडिरुत्वा, तत्थ
णं वहवे दाहिणिह्ला असुरकुमारा देवा परिवसंति काला लोहियक्खा तहेव मुंजमाणा विहरंति, चमरे य एत्थ असुरकुमारिदे असुरकु-
मारया परिवसइ काले महानीलसरिसे जाव पभासेमाणे, से णं तत्थ चोत्तीसाए भवणावाससयसहस्साणं चउसट्टीए सामाणियसा-
हस्सीणं तायसीसाए तायसीसाणं चउण्हं लोगपालाणं पंचण्हं अगमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणियाणं सत्तण्हं
अणियाहिवर्हेणं चउण्हं चउसट्टीणं आदरक्खवेवसाहस्सीणं, अणोसिं च षड्ढुणं दाहिणिह्लाणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं जाव
विहरइ” ॥ इति, इदं प्रायः समस्तमपि सुगमं नवरं ‘काला लोहियक्ख’ इत्यादि, ‘कालाः’ कृष्णवर्णाः ‘लोहियक्खावबोद्दा’ लो-
हिवाक्षरत्नवद् विन्ववच्च-विन्वीफलवद् ओषौ येषा ते लोहिताक्षविवौष्टाः आरकौष्टा इति भावः, धवलाः पुष्पवत् सामर्थ्यात्कुन्दक-
लिका इव दन्ता येषां ते धवलपुष्पदन्ता’, असिताः—कृष्णाः केशा येषां ते असितकेशाः, दन्ताः केशाध्माभीषां वैक्रिया द्रष्टव्या न
स्ताभाविकाः, वैक्रियशरीरत्वात्, ‘वामेयकुण्डलधराः’ एककर्णावसक्तकुण्डलधारिण, तथाऽऽर्द्धेण—सरसेन चन्दनेनाजुलिप्तं गात्रं यैस्ते

३ प्रतिपत्तौ

देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० ११७

॥ १६३ ॥

आर्द्रचन्दनानुलिमगात्रा', तथा ईषत्—मनाक् 'शिल्पिभृषुष्यप्रकाशानि' शिल्पिभृषुष्यसदृशवर्णानि 'असंक्लिष्टानि' अत्यन्तसुखजन-
 कतया मनागपि सङ्क्षेपानुत्पादकत्वात् 'सूक्ष्माणि' मृदुलधुरस्पर्शानि अन्वहानि चेति भावः वस्त्राणि प्रवरं सुशोभं यथा भवति एवं
 परिहिताः—परिहितवन्तः प्रवरवस्त्रपरिहिताः, तथा वयः प्रथमं—कुमारत्वलक्षणमतिकान्तास्तत्पर्यन्तवर्तिन इत्यर्थः, यत् आह—द्वितीयं
 च—मध्यलक्षणं वयोऽसंप्राप्ताः, एतदेव व्यक्तीकरोति—'भद्रे' अतिप्रशस्ये यौवने वर्तमानाः 'तलभंगपतुडियवरभूसणानिमलम-
 णिरयणमंडिययुया' तलभङ्गका—बाह्याभरणविशेषाः श्रुटितानि—बाहुरक्षकाः, अन्यानि च यानि वराणि भूषणानि बाह्याभरणानि
 तेषु ये निर्मला मणयः—चन्द्रकान्ताद्या यानि रत्नानि—इन्द्रनीलादीनि तैर्मण्डितौ भुजौ येषां ते तथा, तथा दशाभिर्मुद्राभिर्मण्डितौ अभ्र-
 दस्तौ येषां ते (दशमुद्रा) मण्डिताग्रहस्ताः, 'चूडामणिचित्तिचिंथगया' चूडामणिः—चूडामणिनामकं चित्रम्—अद्भुतं चिह्नं गतं—स्थितं येषां
 ते चूडामणिचित्रचिह्नगताः, चमरबलिसामान्यसूत्रे 'कालाः' कृष्णवर्णाः, एतदेवोपमानतः प्रतिपादयति—'महानीलसरिसा' महानीलं
 यत्किमपि वस्तुजातं लोके प्रसिद्धं तेन सदृशाः, एतदेव व्याचष्टे—नीलगुटिका—नील्या गुटिका गवलं—माहिषं शृङ्गं तयोरिव प्रकाशः—
 प्रतिभा येषां ते नीलगुटिकागवलप्रकाशाः, तथा विकसितशतपत्रमिव निर्मले ईषद्वेशविभागेन सिते रक्ते ताम्रे च नयने येषां ते विक-
 सितशतपत्रनिर्मलेषत्सितरक्तताम्रनयनाः, तथा गरुडस्येवायता—दीर्घा ऋजू—अकृटिला तुङ्गा—उन्नता नासा—नासिका येषां ते गरु-
 डायतर्तुर्जनासाः, तथा शोयविषं—वेजितं यत् शिलाप्रवाहं—विह्वमं रत्नं यच्च विन्वफलं तत्सन्निभोऽधरः—ओष्ठो येषां ते तथा, तथा
 पाण्डुरं न तु सन्ध्याकालभावि आरक्तं शशियाकलं—चन्द्रखण्डं, तदपि च कथम्भूतमित्याह—विमलं—रजसा रहितं कलङ्कविकलं वा
 तथा निर्मलो यो दधिघनः शङ्खो गोक्षीरं यानि कुन्दानि—कुन्दकुसुमानि द्वाकरजः—पानीयकणा मृणालिका च तद्वद् धवला दन्तश्रे-

णिर्येषा ते तथा, विमलशब्दस्य विशेष्यारपरनिपातः प्राकृतत्वात्, तथा हुतवहेन-त्रैश्वानरेण निर्धर्मात् सत् यद् जायते धीतं-निर्मलं तप्तम्-उत्तमं तपनीयम् आरक्तं सुवर्णं तद्वद्रक्ताति तलानि-हस्तपादतलानि तालुजिह्वे च येषां ते हुतवहनिर्धर्मात्तथैतत्तप्तपनीयरक्त-तलतालुजिह्वाः, तथाऽञ्जनं-सौवीराञ्जनं धनः-प्रावृट्कालभावी भेषस्तद्वत् कृष्णाः रुचकवद्-रुचकरत्नवद् रमणीयाः स्निग्धाश्च केशा येषां ते अञ्जनघनकृष्णरुचकरमणीयस्निग्धकेशाः, शेषं प्राग्वत् ॥ चमरसूत्रे 'तिण्हं परिसाण'मित्युक्तं ततः पर्षद्विशेषपरिज्ञा-
नाय सूत्रमाह—

चमरसस णं भंते ! असुरिंदस्स असुररन्नो कति परिसातो पं० ?, गो० ! तओ परिसातो पं०,
तं०—सामिता चंडा जाता, अहिंभतरिता समिता मज्झे चंडा बाहिं च जाया ॥ चमरसस णं भंते !
असुरिंदस्स असुररन्नो अहिंभतरपरिसाए कति देवसाहस्सीतो पणत्ताओ ?, मज्झिमपरिसाए
कति देवसाहस्सीओ पणत्ताओ ?, बाहिरियाए परिसाए कति देवसाहस्सीओ पणत्ताओ ?,
गोयमा ! चमरसस णं असुरिंदस्स २ अहिंभतरपरिसाए चडवीसं देवसाहस्सीतो पणत्ताओ,
मज्झिमिताए परिसाए अट्ठावीसं देव०, बाहिरिताए परिसाए बत्तीसं देवसा० ॥ चमरसस णं भंते !
असुरिंदस्स असुररणो अहिंभतरिताए कति देविसता पणत्ता ?, मज्झिमियाए परिसाए कति
देविसया पणत्ता ?, बाहिरियाए परिसाए कति देविसता पणत्ता ?, गोयमा ! चमरसस णं असु-
रिंदस्स असुररणो अहिंभतरियाए परिसाए अहुट्ठा देविसता पं० मज्झिमियाए परिसाए तिव्वि

३ प्रतिपत्तौ

देवाधि-

कारः

उद्देश्यः १

सू० ११७

॥ १६४ ॥

देवि० बाहिरियाए अह्वाइजा देवि० । चमरसस णं भंते ! असुरिंदस्स असुररणो अहिंभतरियाए परि-
 साए देवाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? मज्झिमियाए परिसाए० बाहिरियाए परिसाए देवाणं
 केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? अहिंभतरियाए परि० देवीणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? मज्झि-
 मियाए परि० देवीणं केवतियं० बाहिरियाए परि० देवीणं के० ? गोयमा ! चमरसस णं असुरिंदस्स २
 अहिंभतरियाए परि० देवाणं अह्वाइजाइं पलिओवमाइं ठिईं पं० मज्झिमाए परिसाए देवाणं द्रो
 पलिओवमाइं ठिईं पणत्ता बाहिरियाए परिसाए देवाणं दिवहुं पलि० अहिंभतरियाए परिसाए
 देवीणं दिवहुं पलिओवमं ठिती पणत्ता मज्झिमियाए परिसाए देवीणं पलिओवमं ठिती
 पणत्ता बाहिरियाए परि० देवीणं अद्दपलिओवमं ठिती पणत्ता ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं
 वुच्चति ?—चमरसस असुरिंदस्स तओ परिसातो पणत्ताओ, तंजहा—समिया चंडा जाया,
 अहिंभतरिया समिया मज्झिमिया चंडा बाहिरिया जाया ? गोयमा ! चमरसस णं असुरिंदस्स
 असुररओ अहिंभतरपरिसा देवा बाहिता हव्वमाणच्छंति णो अवाहिता, मज्झिमपरिसाए देवा
 बाहिता हव्वमाणच्छंति अवाहितावि, बाहिरपरिसा देवा अवाहिता हव्वमाणच्छंति, अटुत्तरं
 च णं गोयमा ! चमरे असुरिंदे असुरराया अन्नपरेसु उच्चावएसु कज्जकोडुंवेसु ससुप्पत्तेसु अहिंभ-
 तरियाए परिसाए साद्धिं समइसंपुच्छणावहुले विहरइ मज्झिमपरिसाए साद्धिं पयं एवं पवंचेमाणे २

विहरति बाहिरियाए परिसाए सद्धिं पयंडेसाणे २ विहरति, से नेणट्टेणं गोयमा ! एवं तुषर—
 च्चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररणो तओ परिसाओ पणसाओ समिया चंडा जाता,
 अट्ठिभतरिया समिया मच्चिसिया चंडा बाहिरिया जाता (सू० ११८) ॥

‘चमरस्स णंमियादि, चमरस्य भदन्त ! असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य ‘कति’ कियत्सङ्ख्याकाः पर्यदः प्रक्षप्ताः ? , भगवानाह—
 गौतम ! तिस्रः पर्यदः प्रक्षप्ताः, तथाथा—समिता चण्डा जाता, तत्राभ्यन्तरिका पर्यत् ‘समिता’ समिताभिधाना, एवं मध्यमिका
 चण्डा बाह्या जाता ॥ ‘चमरस्स णंमियादि, चमरस्य भदन्त ! असुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्यदि कति देवसह-
 खाणि प्रक्षप्सन्ति ? , मध्यमिकायां पर्यदि कति देवसहखाणि प्रक्षप्सन्ति ? , बाह्यायां पर्यदि कति देवसहखाणि प्रक्षप्सन्ति ? , भगवानाह—
 गौतम ! चमरस्यासुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्यदि चतुर्विंशतिर्देवसहखाणि प्रक्षप्सन्ति, मध्यमिकायामष्टाविंशतिर्देवसह-
 खाणि, बाह्यायां द्वात्रिंशद्देवसहखाणि प्रक्षप्सन्ति ॥ ‘चमरस्स णं भंते’ ! इत्यादि, चमरस्य भदन्त ! असुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्या-
 भ्यन्तरिकाया पर्यदि कति देवीशक्तानि प्रक्षप्सन्ति ? मध्यमिकाया पर्यदि कति देवीशक्तानि प्रक्षप्सन्ति ? बाह्याया पर्यदि कति देवीशक्तानि
 प्रक्षप्सन्ति ? , भगवानाह—गौतम ! अभ्यन्तरिकायां पर्यदि अर्द्धशतानि देवीशक्तानि प्रक्षप्सन्ति, मध्यमिकायां पर्यदि त्रीणि देवीशक्तानि
 प्रक्षप्सन्ति, बाह्यायां पर्यदि अर्द्धचतुर्थानि देवीशक्तानि प्रक्षप्सन्ति ॥ ‘चमरस्स णं भंते’ ! इत्यादि, चमरस्य भदन्त ! असुरेन्द्रस्यासुरकु-
 मारराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्यदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रक्षप्ता ? मध्यमिकायां पर्यदि देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रक्षप्ता ? ,
 एवं बाह्यपर्यदिपयमपि प्रक्षप्तं वक्तव्यं, तथाऽभ्यन्तरिकाया पर्यदि देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रक्षप्ता ? , एवं मध्यमिकाबाह्यपर्य-

३ प्रतिपत्ती

देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० ११८

॥ १६५ ॥

द्विपये धापि प्रशस्त्रे वक्तव्ये, भगवानाह—गौतम ! चमरस्यासुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्वदि देवानामर्द्धरुषीवाति पत्न्यो-
पमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, मध्यमिकायां पर्वदि देवानां द्वे पत्न्योपमे स्थितिः प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्वदि देवानां द्व्यर्द्ध पत्न्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता,
तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्वदि देवीनां द्व्यर्द्धपत्न्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, मध्यमिकायां पर्वदि देवीनां पत्न्योपमं स्थितिः, प्रज्ञप्ता, बाह्यायां पर्वदि
देवीनामर्द्धपत्न्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, इह भूयान् वाचनाभेद इति यथाऽवस्थितसूत्रे पाठनिर्णयार्थं सुगममपि सूत्रमक्षरसंस्कारसात्रेण वि-
ब्रियते । सम्यत्प्रभ्यन्तरिकादिव्यपदेशकारणं पिपुच्छिगुरिदमाह—‘सै केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते ? चमरस्य अ-
सुरकुमारराजस्य तिस्रः पर्वदः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा समिता चण्डा जाता, अभ्यन्तरा समिता मध्यमिका चण्डा बाह्या जाता भगवानाह—गौतम !
चमरस्यासुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्याभ्यन्तरपर्वत्का देवाः ‘वाहिता’ आहूताः ‘हव्वं’ शीघ्रमागच्छन्ति नो ‘अव्वाहिता’ अनाहूताः, अनेन
गौरवमाह, मध्यमपर्वद्वा देवा आहूता अपि शीघ्रमागच्छन्ति अनाहूता अपि, मध्यमप्रतिपत्तिविषयत्वात्, बाह्यपर्वद्वा देवा अनाहूताः
शीघ्रमागच्छन्ति, तेषामाकारणलक्षणगौरवानहत्वात्, ‘अदुत्तरं च ण’मित्यादि, ‘अथोत्तरम्’ अथान्यद् अभ्यन्तरत्वादिविषये कारणं
गौतम ! चमरोऽसुरेन्द्रोऽसुरकुमारराजोऽन्यतरेषु ‘उच्चावचेषु’ शोभनाशोभनेषु ‘कज्जकोडुंवेसु’ इति कौटुम्बिकेषु कार्येषु कुटुम्बे भ-
वानि कौटुम्बानि स्वरार्द्धविषयाणीत्यर्थः तेषु कार्येषु समुत्पन्नेषु अभ्यन्तरिकाया पर्वदा सार्द्धं संमत्तिसंप्रभयहुलञ्चापि विहरति, सन्मत्या-
उत्तमया मत्या यः संप्रशः—पर्यालोचनं तद्गहुलञ्चापि ‘विहरति’ आस्ते, स्वरपमपि प्रयोजनं प्रथमतस्तथा सह पर्यालोच्य विदधातीति
भावः, मध्यमिकाया पर्वदा सार्द्धं यदभ्यन्तरिकाया पर्वदा सह पर्यालोच्य कर्तव्यतया निश्चितं पदं ‘तत्पञ्चवन् विहरति’ एवमिद-
मस्माभिः पर्यालोचितमिदं कर्तव्यमन्यथा दीष इति विस्तारयन्नास्ते, बाह्याया पर्वदा सह यदभ्यन्तरिकाया पर्वदा सह पर्यालोचितं

श्रीजीवा-
जीवाधि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ १६६ ॥

मध्यमिकया सह गुणदोषप्रपञ्चकथनतो विस्तारितं पदं तत् 'प्रचण्डयन् विहरति' आज्ञाप्रधानः सन्नवश्यं कर्तव्यतया निरूपयन् तिष्ठति, यथेदं शुष्माभिः कर्तव्यमिदं न कर्तव्यमिति, तदेवं या एकान्ते गौरवमेव केवलमर्हति यया च सहोत्तममतित्वा-
त्स्वल्पमपि कार्यं प्रथमतः पर्यालोचयति सा गौरवविषये पर्यालोचनायां चालान्तमभ्यन्तरा वर्तते इत्यभ्यन्तरिका, या तु गौरवार्हा पर्यालोचितं चाभ्यन्तरिकया पर्यदा सह अवश्यकर्तव्यतया निश्चितं न तु प्रथमतः सा किल गौरवे पर्यालोचनायां च मध्यमे भागे वर्तते इति मध्यमिका, या तु गौरवं न जातुचिदप्यर्हति न च यया सह कार्यं पर्यालोचयति केवलमादेश एव यस्मै दीयते सा गौर-
वानर्हा पर्यालोचनायाश्च वहिर्भावे वर्तते इति बाला । तदेवमभ्यन्तरिकादिव्यपदेशनिबन्धनमुक्त, सम्प्रत्येतदेवोपसंहरन्नाह—'से ए-
एण(तेण)द्वेण'मित्यादि पाठसिद्ध, याति तु समिया चंडा जाता इति नामानि तानि कारणान्तरनिबन्धनानि, कारणान्तरं च मन्थान्त-
रादवसातव्यं, अत्र सङ्गहणितार्थे—“चञ्चवीस अट्टवीसा वत्तीससहस्स देव चमारस्स । अड्डुट्टा तिञ्चि तहा अड्डाहज्जा य देविसया ॥ १॥
अड्डाहज्जा य दोञ्चि य दिवड्डुपल्लियं कमेण देवठिई । पल्लियं दिवड्डुमेगं अट्टो देवीण परिसासु ॥ २ ॥”

कहि षं भंते ! उत्तरिल्लणं असुरकुमारणं भवणा पणत्ता ?, जहा टाणपदे जाव वली, एत्थ
वहरोयणिंदे वहरोयणराया परिवसति जाव विहरति ॥ बलिस्स षं भंते ! वयरोयणिंदस्स वहरो-
यणरदो कति परिसाओ पणत्ताओ ?, गोयसा ! तिण्णि परिसा, तंजहा—समिया चंडा जाया,
अंभतरिया समिया मल्लिसमिया चंडा बाहिरिया जाया । बलिस्स षं वहरोयणिंदस्स वहरो-
यणरदो अंभतरियाए परिसाए कति देवसहस्सा ? मल्लिसमियाए परिसाए कति देवसहस्सा

३ प्रतिपत्ती
देवाधि-
कारः
उद्देशः १
सू० ११६
॥ १६६ ॥

जाव बाहिरियाए परिसाए कति देविसया पणत्ता? गोयमा! बलिस्स णं वहरोयणिंदस्स २
अभिंतरियाए परिसाए वीसं देवसहस्सा पणत्ता, मल्लिम्मियाए परिसाए चउवीसं देवसहस्सा
पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए अट्टावीसं देवसहस्सा पणत्ता, अभिंतरियाए परिसाए अद्ध-
पंचमा देविसता, मल्लिम्मियाए परिसाए चत्तारि देविसया पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए अद्धुट्ठा
देविसता पणत्ता, बलिस्स ठितीए पुच्छा जाव बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवतियं कालं
ठिती पणत्ता?, गोयमा! बलिस्स णं वहरोयणिंदस्स २ अभिंतरियाए परिसाए देवाणं अद्धुट्ठ-
पलिओवमा ठिती पणत्ता, मल्लिम्मियाए परिसाए तिननि पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, बाहिरि-
याए परिसाए देवाणं अट्टाहज्जाइं पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता, अभिंतरियाए परिसाए देवीणं
अट्टाहज्जाइं पलिओवमाइं ठिती पणत्ता, मल्लिम्मियाए परिसाए देवीणं दो पलिओवमाइं ठिती
पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए देवीणं दिवहुं पलिओवमं ठिती पणत्ता, सेसं जहा चमरस्स
असुरिंदस्स असुरकुमाररणो ॥ (सू० ११९)

‘कहि णं भंते! उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता’ इत्यादि, क भदन्त! उत्तराणामसुरकुमाराणां
भवनानि प्रज्ञमानि? इत्येवं यथा प्रज्ञापनायां द्वितीये स्थानाख्ये पदे तथा तावद्वक्तव्यं यावद्वलिः, अत्र वैरोचनेन्द्रो वैरोचनराजः परि-
वसति, तत्र ऊर्ध्वमपि तावद्वक्तव्यं यावद्विहरति, तच्चैवम्—‘कहि णं भंते! उत्तरिल्ला असुरकुमारा देवा परिवसंति?, गोयमा! जंबु-

दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं इमीसे रयणत्पभाए पुढवीए असीउत्तरे जोयणसयसहस्सवाहल्लए उवदि एगं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता हेट्टा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्टहत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थ उत्तरिह्माणं असुरकुमारारणं देवाणं सीसं भवणवा-
रोयणिं दे वहरोयणराथा परिवसद्द काले महानीलसरिसे जाव पभासेमाणे, से णं तरथ तीसाए भवणवात्ससयसहस्साणं सट्टीए सा-
माणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं चउण्हं लोगापालाणं पंचण्हं अरगमहिस्सीधं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हमणि-
याण सत्तण्हमणियाहिवर्द्धणं चउण्ह य सट्टीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नोसि च वहुणं उत्तरिह्माणं असुरकुमारारणं देवाणं दे-
वीण य आहेवब्बं जाव विहरद्द ” समस्सभिदं प्रागवत् ॥ सम्भति पर्वन्निरूपणार्थमाह—‘वल्लिस्स णं भंते !’ इत्यादि प्रागवत्, नवर-
मिदमत्र देवदेवीसंख्यास्थितिनानात्सम्—‘वीस व चउवीस अट्टावीस सहस्साण (होंति) देवाणं । अद्धपणचउहुट्टा देविसय वलिस्स
परिसासु ॥ १ ॥ अट्टट्ठ तिण्णि अट्टाहज्जाहं (होंति) पलियदेवठिहं । अट्टाहज्जा षोण्णि य दिवडु देवीण ठिइ कमसो ॥ २ ॥’
कहि णं भंते ! नागकुमारारणं देवाणं भवणा पणत्ता ? , जहा ठाणपदे जाव दाहिणिह्माधि युञ्जि-
यव्वा जाव धरणे इत्थ नागकुमारिदे नागकुमारराथा परिवसति जाव विहरति ॥ धरणस्स णं भंते !
णागकुमारिदस्स नागकुमाररणो कति परिसाओ ? पं०, गोयमा ! तिण्णि परिसाओ, ताओ केव
देवसहस्सा पन्नत्ता ? , जाव वाहिरियाए परिसाए कति देवीसता पणत्ता ? , गोयमा ! धरणस्स णं

३ प्रतिपत्तो

देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० ११९

णागकुमारिदस्स नागकुमाररणो अढिंभतरियाए परिसाए सडिं देवसहस्साहं मडिझमियाए परि-
 साए सस्सरिं देवसहस्साहं बाहिरियाए असीतिदेवसहस्साहं अढिंभतरपरिसाए पण्णत्तरं देविसत्तं
 पण्णत्तं मडिझमियाए परिसाए पण्णासं देविसत्तं पण्णत्तं बाहिरियाए परिसाए पण्णीसं देवि-
 सत्तं पण्णत्तं । धरणस्स णं रत्तो अढिंभतरियाए परिसाए देवाणं केवत्तियं कालं डिती पण्णत्ता ?
 मडिझमियाए परिसाए देवाणं केवत्तियं कालं डिती पण्णत्ता ? बाहिरियाए परिसाए देवाणं केव-
 त्तियं कालं डिती पण्णत्ता ? अढिंभतरियाए परिसाए देवीणं केवत्तियं कालं डिती पण्णत्ता ? मडिझ-
 मियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं डिती पण्णत्ता ? बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवत्तियं कालं
 डिती पण्णत्ता ?, गोयमा ! धरणस्स रणो अढिंभतरियाए परिसाए देवाणं सातिरेगं अद्धपलिओ-
 वमं डिती पण्णत्ता, मडिझमियाए परिसाए देवाणं अद्धपलिओवमं डिती पण्णत्ता, बाहिरियाए
 परिसाए देवाणं देस्सुणं अद्धपलिओवमं डिती पण्णत्ता, अढिंभतरियाए परिसाए देवीणं देस्सुणं
 अद्धपलिओवमं डिती पण्णत्ता, मडिझमियाए परिसाए देवीणं सातिरेगं च्चड्ढभागपलिओवमं
 डिती पण्णत्ता, बाहिरियाए परिसाए देवाणं च्चड्ढभागपलिओवमं डिती पण्णत्ता, अट्टो जहा च-
 मरस्स ॥ कहि णं भंते ! उत्तरिह्णं णागकुमाराणं जहा टाणपदे जाव विहरत्ति ॥ भूयाणंदस्स णं
 भंते ! णागकुमारिदस्स णागकुमाररणो अढिंभतरियाए परिसाए कत्ति देवसाहस्सीओ पण्ण-

त्ताओ?, मञ्जिमियाए परिसाए कति देवसाहस्सीओ पणत्ताओ?, बाहिरियाए परिसाए कह
देवसाहस्सीओ पणत्ताओ? अंभतरियाए परिसाए कह देविसया पणत्ता? मञ्जिमियाए
परिसाए कह देविसया पणत्ता? बाहिरियाए परिसाए कह देविसया पणत्ता?, गोयमा! भूया-
णंदस्स णं नागकुमारिंदस्स नागकुमाररत्तो अंभतरियाए परिसाए पत्तासं देवसहस्सा पणत्ता,
मञ्जिमियाए परिसाए सडिं देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, बाहिरियाए परिसाए सत्तरि देव-
साहस्सीओ पणत्ताओ, अंभतरियाए परिसाए दो पणवीसं देविसयाणं पणत्ता, मञ्जि-
मियाए परिसाए दो देविसया पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए पणत्तरं देविसयं पणत्तं।
भूयाणंदस्स णं भंते! नागकुमारिंदस्स नागकुमाररणो अंभतरियाए परिसाए देवाणं केव-
लियं कालं तिती पणत्ता? जाव बाहिरियाए परिसाए देवीणं केवइयं कालं डिई पणत्ता?,
गोयमा! भूताणंदस्स णं अंभतरियाए परिसाए देवाणं देस्सणं पलिओवमं तिती पणत्ता,
मञ्जिमियाए परिसाए देवाणं साइरेणं अद्धपलिओवमं तिती पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए
देवाणं अद्धपलिओवमं तिती पणत्ता, अंभतरियाए परिसाए अद्धपलिओवमं तिती पणत्ता,
मञ्जिमियाए परिसाए देवीणं देस्सणं अद्धपलिओवमं तिती पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए
देवीणं साइरेणं चउभगपलिओवमं तिती पणत्ता, अत्थो जहा चमरस्स, अबसेसाणं वेणु-

३ प्रतिपत्तौ

देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० ११९

देवादीणिं महाघोस्त्रपञ्चवसाणाणं टाणपद्वत्तन्वया णिरवयवा भाणिशब्दा, परिसातो जहा धरणभू-
 ताणंदाणं (सेसाणं भवणवईणं) दाहिणिह्लाणं जहा धरणस्स उत्तरिह्लाणं जहा भूताणंदस्स,
 परिमाणंपि टितीवि ॥ (सू० १२०)

‘कहि णं भंते ! नागकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता ?’ इत्यादि, क भदन्त ! नागकुमाराणां देवानां भवतानि प्रज्ञप्तानि ?
 एवं यथा प्रज्ञापनायां श्वाताह्ये द्वितीयपदे तथा वक्तव्यं यावद् दाक्षिणात्या अपि प्रष्टव्या यावद्धरणोऽत्र नागकुमारेन्द्रो नागकुमार-
 राजः परिवसति यावद्विहरति, तक्षैवम्—‘कहि णं भंते ! नागकुमारा देवा परिवसंति ? , गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अ-
 सीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहिता हिट्ठावि एगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अट्टहत्तरे जोयण-
 सयसहस्से, एत्थ णं नागकुमाराणं देवाणं चुलसी भवणावाससयसहस्सा भवंतीतिमक्खवायं, ते णं भवणा वाहिं वट्टा जाव पडिख्वा,
 एत्थ णं नागकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता, तत्थ णं वहवे नागकुमारा देवा परिवसंति महिड्ढीया महज्जुतिया, सेसं जहा ओहि-
 याण जाव विहरंति, धरणभूयाणंदा एत्थ दुवे नागकुमारिंदा नागकुमाररायाणो परिवसंति महिड्ढीया सेसं जहा ओहियाणं जाव वि-
 हरंति । कहि णं भंते ! दाहिणिह्लाणं नागकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता ? कहि णं भंते ! दाहिणिह्ला नागकुमारा देवा परिवसंति ? ,
 गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एगं जोय-
 णसहस्सं ओगाहिता देट्टा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अट्टहत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं दाहिणिह्लाणं नागकुमाराणं देवाणं
 चोयालीसं भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खवायं, ते णं भवणा वाहिं वट्टा जाव पडिख्वा, एत्थ णं दाहिणिह्लाणं नागकुमाराणं देवाणं

भवणा पञ्चत्ता, एत्थ णं वद्वे द्वाहिणिञ्जा नागकुमारा परिवसंति महिड्डीया जाव विहरंति, धरणे एत्थ नागकुमारिदे नागकुमारराया परिवसइ महिड्डीए जाव पभासेमाणे, से णं तत्थ चोयालीसाए भवणावाससयसहस्साणं छण्हं सामाणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसणाण चउण्ह लोगपालाणं छण्हं अगगमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणियाणं सत्तण्हं अणियाहिवर्द्धणं चउवीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं अणोसिं च बहूणं द्वाहिणिञ्जाणं नागकुमाराणं देवाणं देवीण य आहेक्खं जाव विहरति” पाठस्सिद्धं ॥ सस्सति पर्पञ्जिरुपणार्थमाह—‘धरणस्स णं भंते !’ इत्यादि, प्राग्वत्, नवरमत्राभ्यन्तरपर्पदि षट्तिदेवसहस्साणि मध्यमिकायां सप्ततिदेवसहस्साणि बाह्यायामशीतिदेवसहस्साणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्पदि पञ्चसप्ततं देवीशतं, ‘मञ्जिमियाए परिसाए पण्णासं देविसतं पणत्तं’ मध्यमिकाया पर्पदि पञ्चाशं देवीशतं वाद्यायां पञ्चविंशं देवीशतं, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्पदि देवानां स्थितिः सातिरेकमर्द्धपत्त्योपमं मध्यमिकायामर्द्धपत्त्योपमं बाह्याया देशोनमर्द्धपत्त्योपमं, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्पदि देवीना स्थितिर्देशोनमर्द्धपत्त्योपमं मध्यमिकाया सातिरेकं चतुर्भागपत्त्योपमं बाह्यायां चतुर्भागपत्त्योपमं, शेषं प्राग्वत् ॥ ‘कहि णं भंते ! उत्तरिञ्जाणं नागकुमाराणं भवणा पणत्ता जहा टाणपदे जाव विहरइत्ति, क भदन्त ! उत्तराणां नागकुमाराणां भवनानि प्रज्ञप्तानि ? इत्यादि यथा प्रज्ञापनायां स्थानाख्ये पदे तथा वक्तव्यं यावद्विहरतीति पदं, तथैवम्—‘कहि णं भंते ! उत्तरिञ्जा नागकुमारा परिवसन्ति ?, गोयमा ! जं-बुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहञ्जाए उवरि एयां जोयणसहस्सं ओगाहिता हेट्टा चेगं जोयणसहस्स वज्जेत्ता मञ्जे अट्टहत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं उत्तरिञ्जाणं नागकुमाराणं चत्तालीसं भवणावाससयसहस्सा हवतीतिमक्खत्तं, से णं भवणा वाहिं वट्टा सेसं जहा द्वाहिणिञ्जाणं जाव विहरंति, भूयाणंदे एत्थ नागकुमारिदे नाग-

कुमारया परिवसति महिड्वीए जाव पभासेमाणे, से णं चत्तालीसाए भवणावाससयसहस्साणं सेसं तं चैव जाव विहरइ' इति निग-
 दसिद्धं ॥ पर्पञ्जिरूपणार्थमाह—'भूयाणंदरस ण'मित्यादि प्राग्वत् नवरमत्राभ्यन्तरिकायां पर्पदि पञ्चाशदेवसहस्राणि मध्यमिकाया
 पाष्टिदेवसहस्राणि बाह्यायां समतिदेवसहस्राणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्पदि पञ्चविंशे द्वे देवीशते मध्यमिकायां परिपूर्णं द्वे देवीशते वा-
 ह्यायां पञ्चसप्ततं देवीशतं, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्पदि देवानां स्थितिदेशीतं परत्योपमं मध्यमिकायां सातिरेकमर्द्धपरत्योपमं बाह्यायामर्द्ध-
 परत्योपमं, तथाऽभ्यन्तरिकाया पर्पदि देवीनां स्थितिरर्द्धपरत्योपमं मध्यमिकायां देशीनमर्द्धपरत्योपमं वाह्यायां सातिरेकं चतुर्भागपरत्यो-
 पमं, शेषं प्राग्वत् । 'अवसेसाणं वेणुदेवार्दणं महाघोसपज्जवसाणाणं टाणपयवत्तव्वया भाणियन्वा' इति, 'अवशेषाणां' नाग-
 कुमारराजव्यतिरिक्तानां वेणुदेवादीनां महाघोषपर्यवसानानां स्थानाख्यप्रज्ञापनागतद्वितीयपदवक्तव्यता भणितव्या, सा चैवम्—'कहि
 ण भंते ! सुवन्नकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता ? कहि णं भते ! सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए-
 असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता हेट्टावि एगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अट्टहत्तरे जोयणसयस
 हस्से, एत्थ णं सुवण्णकुमाराणं देवाणं वावत्तरी भवणावाससयसहस्सा भवंतीतिमक्खवायं, ते णं भवणा वाहिं वट्टा जाव पडिक्खवा,
 एत्थ णं सुवण्णकुमाराणं देवाणं भवणा पणत्ता, तत्थ णं वहवे सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति महिड्विया सेसं जहा ओहियणं जाव
 विहरंति, वेणुदेवे वेणुदाली एत्थ दुवे सुवण्णकुमारिदा सुवण्णकुमारयाणो परिवसंति महिड्विया जाव विहरंति । कहि णं भंते ! दाहि-
 णिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं भवणा पणत्ता ? कहि णं भंते ! दाहिल्लिा सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए
 पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता हेट्टा चेंगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अट्टहत्तरे

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
शियावृत्तिः

॥ १७० ॥

जोयणसयसहस्से, एत्थ ण दाहिणिज्ञाणं सुवणणकुमाराणं अट्ठीतीसं भवणावाससयसहस्सा भवंतीतिमक्खयायं, ते णं भवणा वाहिं वट्ठा जाव पडिरूवा, एत्थ णं दाहिणिज्ञाणं सुवणणकुमाराणं भवणा पणत्ता, एत्थ णं वहवे दाहिणिज्ञा सुवणणकुमारा परिवसंति, वेणुदेवे एत्थ सुवणणकुमारिंदे सुवणणकुमारया परिवसति महिड्डिए जाव पभासेमाणे, से णं तत्थ अट्ठीतीसाए भवणावाससयसहस्साणं जाव विहरति ।” पर्यद्वक्कव्यताऽपि धरणवन्निरवशेषा वक्कव्या । ‘कहिं णं भंते । उत्तरिज्ञाणं सुवणणकुमाराणं भवणा पन्नत्ता ? कहिं णं भंते । उत्तरिज्ञा सुवणणकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव मज्झे अट्ठहत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं उत्तरिज्ञाणं सुवणणकुमाराण देवाणं चोत्तीसं भवणावाससयसहस्सा भवंतीतिमक्खयायं, ते णं भवणा वाहिं वट्ठा जाव पडिरूवा, एत्थ णं वहवे उत्तरिज्ञा सुवणणकुमारा देवा परिवसति महिड्डिया जाव विहरंति, वेणुदाली य एत्थ सुवणणकुमारिंदे सुवणणकुमारया परि-
वसति महिड्डिए जाव पभासे०, (से णं) तत्थ चोत्तीसाए भवणावाससयसहस्साणं सेसं जहा नागकुमाराणं ।” पर्यद्वक्कव्यताऽपि भूतानन्दव-
न्निरवशेषा वक्कव्या । यथा सुवणणकुमाराणां वक्कव्यता भणित्ता तथा शेषाणामपि वक्कव्या, नवरं भवननानात्वमिन्द्रनानात्वं परिमाण-
नानात्वं चैताभिर्गार्थाभिरनुगन्तव्यम्—‘चउसट्ठी असुराणं चुलसीई केव होइ नागाणं । वावत्तरिं सुवणणे वाचकुमाराण छन्नवई ॥ १ ॥
दीवदिसावद्धीणं विज्जुकुमारिंदयणियमग्गीणं । छण्हंपि जुयलयाणं वावत्तरिमो सयसहस्सा ॥ २ ॥ चोत्तीसा १ चोयाला २ अ-
ट्ठीतीसं ३ च सयसहस्साइं । पण्णा ४ चत्तालीसा १० दाहिणतो होति भवणाइं ॥ ३ ॥ तीसा १ चत्तालीसा २ चोत्तीसं ३ केव
सयसहस्साइं । छायाला ४ छत्तीसा १० उत्तरतो होति भवणाइं ॥ ४ ॥ चसरे १ धरणे २ तह वेणुदेव ३ हरिकंठ ४ अनिगसीहे ५
य । पुण्णे ६ जलकंठे या अभिए ८ लंघे य ९ घोसे य १० ॥ ५ ॥ वलि १ भूयाणंदे २ वेणुदालि ३ हरिस्सह ४ अनिगमाणव

३ प्रतिपत्तौ

देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० १२०

॥ १७० ॥

५ विसिद्धे ६ । जलपथम अमियवाहण ८ पमंजणे ९ चैव महधोसे १० ॥ ६ ॥ चउसट्ठी सट्ठी खळु छव सहस्सा उ असुरवज्जाणं ।
सामाणिया उ एए चउग्गुणा आयरक्खा उ ॥ ७ ॥” पर्वद्वकव्यताऽपि दाक्षिणात्यानां धरणवत्, उत्तराणां भूतानन्दवत्, तथा चाह—
“परिसाओ सेसाणं भवणवर्द्धं दाहिणिह्माणं जहा धरणस्स, उत्तरिह्माणं जहा भूयाणंदस्से”ति ॥ तदेवं भवन्(पति)वकव्यतौक्ता, सम्प्रति
वानसन्तरवकव्यतामभिधित्सुराह—

कहि णं भंते ! वाणसंतराणं देवाणं भवणा (भोमैज्जा णगरा) पणत्ता?, जहा टाणपदे जाव
विहरंति ॥ कहि णं भंते ! पिसायाणं देवाणं भवणा पणत्ता?, जहा टाणपदे जाव विहरंति
कालमहाकाला य तत्थ दुवे पिसायकुमारयाणो परिवसंति जाव विहरंति, कहि णं भंते ! दा-
हिणिह्माणं पिसायकुमाराणं जाव विहरंति काले य एत्थ पिसायकुमारिदे पिसायकुमारया
परिवसति महड्डिए जाव विहरति ॥ कालस्स णं भंते ! पिसायकुमारिदस्स पिसायकुमाररणो
कति परिसाओ पणत्ताओ?, गोयमा ! तिणिण परिसाओ पणत्ताओ, तंजहा—ईसा
तुडिया द्दहरहा, अडिभतरिया ईसा मडिझमिया तुडिया बाहिरिया द्दहरहा । कालस्स णं
भंते ! पिसायकुमारिदस्स पिसायकुमाररणो अडिभतरपरिसाए कति देवसाहस्सीओ पण-
त्ताओ? जाव बाहिरियाए परिसाए कइ देविसया पणत्ता?, गो० कालस्स णं पिसायकुमारि-
दस्स पिसायकुमारयायस्स अडिभतरियपरिसाए अट्ट देवसाहस्सीओ पणत्ताओ मडिझमपरि-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥-१७१ ॥

साए दस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ वाहिरियापरिसाए बारस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ अ-
डिभतरियाए परिसाए एगं देविसतं पणत्तं मडिझमियाए परिसाए एगं देविसतं पणत्तं वाहिरि-
याए परिसाए एगं देविसतं पणत्तं । कालस्स णं भंते ! पिसायडुमारिदस्स पिसायकुमाररणो
अडिभतरियाए परिसाए देवाणं केवतियं कालं ठित्ती पणत्ता ? मडिझमियाए परिसाए देवाणं
केवतियं कालं ठित्ती पणत्ता ? वाहिरियाए परिसाए देवाणं केवतियं कालं ठित्ती पणत्ता ? जाव
वासिरियाए देवीणं केवतियं कालं ठित्ती पणत्ता ? गोयमा ! कालस्स णं पिसायकुमारिदस्स
पिसायकुमाररणो अडिभतरपरिसाए देवाणं अडपलिओवमं ठित्ती पणत्ता, मडिझमियाए
परि० देवाणं देसूणं अडपलिओवमं ठित्ती पणत्ता, वाहिरियाए परि० देवाणं सातिरेणं चडभगप-
लिओवमं ठित्ती पणत्ता, अडभंतरपरि० देवीणं सातिरेणं चडभगपलिओवमं ठित्ती पणत्ता,
मडिझमपरि० देवीणं चडभगपलिओवमं ठित्ती पणत्ता, वाहिरपरिसाए देवीणं देसूणं चड-
भगपलिओवमं ठित्ती पणत्ता, मडिझमपरिसाए देवीणं चडभगपलिओवमं ठित्ती पणत्ता,
वाहिरपरिसाए देवीणं देसूणं चडभगपलिओवमं ठित्ती पणत्ता, अडो जो चैव चमारस्स, एवं
उत्तरस्सवि, एवं णिरंतरं जाव गीपजस्सस ॥ (सू० १२१)

‘कहि णं भंते ! वाणमंतराणं देवाणं भोमेज्जा नगरा पणत्ता ?’ क भदन्त ! वानमन्तराणा देवानां भौमेयानि प्रज्ञ-

३ प्रतिपत्तौ

देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० १२१

॥ १७१ ॥

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः
॥ १७२ ॥

सुखा महिद्विया महायसा जाव महासोक्त्वा द्वारविराडयवच्छा जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाणा पभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं साणं भोमेज्जनागारावाससयसहससाणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं साणं साणं अग्गमहिस्सीणं साणं साणं परिसाणं साणं साणं अणीयाणं साणं २ अणीयाहिवर्हेण सासं साणं आयरकखदेवसाहस्सीण, अत्रेस्सि च वहुणं वाणमंतराणं देवाण य देवीण य आदेव्वं जाव भुज-
माणा विहरंति” प्रायः सुगमं, नवरं ‘भुयगवइणो महाकाया’ इति, महाकाया—महोरगा’, क्विचिदिष्टाः? इत्याह—भुजगपतयः, ‘गन्ध-
र्वगणाः’ गन्धर्वसमुदायाः, क्विचिदिष्टाः? इत्याह—‘निपुणगन्धर्वगीतरतयः’ निपुणाः—परमकौशलोपेता एवं गन्धर्वा—गन्धर्वजातीया
देवास्तेषा यद् गीतं तत्र रतिर्येषां ते तथा, एते व्यन्तराणामष्टौ मूलभेदाः, इमे चान्येऽवान्तरभेदा अष्टौ—‘अणपन्निय’ इत्यादि, कथ-
न्भूता एते षोडशापीत्यत आह—‘चंचलचवलचित्तकीलणाद्वापिय्या’ चञ्चला—अनवस्थितचित्तास्तथा चलचपलम्—अतिशयेन चपलं
यच्चित्रं—नानाप्रकारं क्रीडनं यश्च चित्रो—नानाप्रकारो द्रव—परिहासस्तौ प्रियौ येषां ते चलचपलचित्तक्रीडनद्रवप्रिया, ततश्चञ्चलशब्देन
विशेषणसमासः, तथा ‘गहिरहसियगीयनञ्चणारई’ इति गन्भीरेषु हसितगीतनर्तनेषु रतिर्येषां ते तथा, तथा ‘वणमालामेडमउलकुंड-
लसच्छंदविउविययाभरणभूसणधरा’ इति वनमाला—वनमालामयानि आमेलमुकुटकुण्डलानि, आमेल—आपीडशब्दस्य प्राकृतलक्ष-
णवशाद् आपीडः—शेखरकः, तथा स्वच्छन्दं विकुर्वितानि यानि आभरणानि तैर्यञ्चार भूपुणं—मण्डनं तद्धरन्तीति वनमालाऽऽपीडमु-
कुटकुण्डलस्वच्छन्दं विकुर्विताभरणचारुभूपणधरा’, लिहादित्यादच्, तथा सर्वर्तुकैः—सर्वर्तुभाविभिः सुरभिक्षुसैः सुरचिता.—शोभन
निर्वर्तिताः तथा प्रलम्बत इति प्रलम्बा शोभत इति शोभमाना कान्ता—कमनीया विकसन्ती—अमुकुलिता अम्लानपुष्पमयी चित्रा—
नानाप्रकारा वनमाला रचिता वक्षसि यैस्ते सर्वर्तुकसुरभिक्षुसुरचितप्रलम्बशोभमानकान्तविकसच्चित्रवनमालारचितवक्षसः, तथा कामं

३ प्रतिपत्तौ
देवाधि-
कारः
उद्देशः १
सू० १२१
॥ १७२ ॥

-स्वेच्छया गमो येषां ते कामगामाः-स्वेच्छाचारिणः, कश्चित् 'कामकामाः' इति पाठः, कामेन-स्वेच्छया कामो-मैशुनसेवा येषां ते कामकामा अनियतकामा इत्यर्थः, तथा कामं-स्वेच्छया रूपं येषां ते कामरूपस्ते च ते देहाश्च कामरूपदेहास्तान् धरन्तीत्येवंशीलाः कामरूपदेधारिणः, स्वेच्छाविक्रुर्वितनानारूपदेधारिण इत्यर्थः, तथा नानाविधैर्वर्णै रगो-रक्तता येषां तानि नानाविधवर्णरागाणि वराणि-प्रधानानि चित्राणि-नानाविधानि अद्भुतानि वा (वस्त्राणि) चेह्लकानि-देशीवचनान् देदीप्यमानानि नियंसणं-परिधानं येषां ते नानाविधवर्णरागवस्त्रचेह्लकनितवसनाः तथा विविधैर्देशनेपथ्यैर्गृहीतो वेषो यैस्ते विविधैर्देशनेपथ्यगृहीतवेषाः, 'प्रमुद्ध्यकंदर्प्यकलहकेलिकोलाहलपिप्या' कन्दर्प-कामोद्दीपनं वचनं चेष्टा च कलहो-राटिः केलिः-क्रीडा कोलाहलो-बोलः कन्दर्पकलहकेलिकोलाहलाः प्रिया येषां ते कन्दर्पकलहकेलिकोलाहलप्रियाः, ततः प्रमुदितशब्देन सह विशेषणसमासः, 'हासबोलबहुला' इति हासबोलौ बहुलौ-अतिप्रभूतौ येषां ते हासबोलबहुलाः, तथाऽसिसुद्वरशक्तिकुन्ता हस्ते येषां ते असिसुद्वरशक्तिकुन्तहस्ताः, 'प्रहरणात् ससमीचे'ति सप्तम्यन्तस्य पाक्षिकः परनिपातः, 'अणेगमणिरयणविहिनिजुत्तचित्तिधगया' इति, मणयः-चन्द्रकान्ताया रत्नानि-कर्कतनादीनि अनेकैर्मणिरत्नैर्विबिधं-नानाप्रकारं नियुक्तानि विचित्राणि-नानाप्रकाराणि चिह्नानि गतानि-स्थितानि येषां ते तथा, श्रेयं प्रागत् ॥ 'कहि णं भंते ! पिसायाणं देवाणं भोमेजा नगरा पणत्ता ?' क भदन्त ! पिशाचानां देवानां भोमेयाति नगराणि प्रज्ञप्तानि ? इत्यादि, 'जहा टाणपदे जाव विहरंति' यथा प्रज्ञापनायां स्थानाख्ये पदे तथा वक्तव्यं यावद्विहरन्तीति पदं, तक्ष्वं- 'कहि णं भंते ! पिसाया देवा परिवसंति ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए रयणा मयस्स कंडस्स जोयणसहस्सवाहल्लस्स उवरिं एयां जोयणसयं ओगाहेत्ता हेट्टा चेगं जोयणसयं वजेत्ता मच्च्झे अट्टसु जोयणसएसु, एरथ णं पिसायाणं देवाणं तिरियमसंखेजा भोमेज्जन-

नरावाससयसहस्सा भवंतीतिमकरायं, ते षं भोमेज्जनगरा वाहिं वट्टा जो ओहिओ भोमेज्जनगरवणतो सो भाणियव्वो जाव पडि-
रूवा, एत्थ षं पिसायाणं भोमेज्जनगरा पणत्ता, तत्थ षं वह्वे पिसाया देवा परिवसंति महिड्डिया जहा ओहिया जाव विहरंति” सु-
गमं, “कालमहाकाला य एत्थ दुवे पिसाइंदा पिसायरायाणो परिवसति महिड्डिया जाव विहरंति, कहि षं भंते ! दाहिणिह्माणं पिसा-
याणं भोमेज्जा नगरा० वाहिं वट्टा जो ओहिओ भोमेज्जनगरवणतो सो भाणियव्वो जाव पडिरूवा, एत्थ षं पिसायाणं भोमेज्जनगरा
पणत्ता । कहि षं भंते ! दाहिणिह्मा पिसाया देवा परिवसंति ?, गोयमा । जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयण-
प्पभाए पुढवीए रयणाभयस्स कंढस्स जोयणसहस्सवाहहस्स उवरिं एगं जोयणसयं ओगाहेत्ता हेट्टावि एगं जोयणसयं वज्जेत्ता मज्जे
अट्टसु जोयणसएसु एत्थ षं दाहिणिह्माणं पिसायाणं देवाणं भोमेज्जा नगरा पणत्ता, तत्थ षं वह्वे दाहिणिह्मा पिसाया देवा परिव-
संति महिड्डिया जाव विहरंति, काले य तत्थ पिसाइंदे पिसायराया परिवसति महिड्डिए जाव पभासेमाणे, से षं तत्थ तिरियमसं-
खेज्जाण भोमेज्जनगरावावाससयसहस्साणं चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं अग्गमहिसीण सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं
अणियाणं सत्तण्हं अणियाहिवईणं सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नोसिं च वहूणं दाहिणिह्माण वाणमन्तराणं देवाणं देवीण य
आहेव्वं जाव विहरति” पाठसिद्ध ॥ सम्प्रति पर्पन्निरूपणार्थमाह—‘कालस्स षं भंते ! पिसायइंदस्स पिसायरन्नो कति परिसाओ प-
णत्ताओ ?, गोयमा । तिणिण परिसाओ पणत्ताओ, तंजहा—ईसा तुड्डिया द्ढरहा अन्भितरिया ईसा’ इत्यादि सर्व प्रागवत्, नवरमत्रा-
भ्यन्तरिकायामद्वौ देवसहस्साणि मध्यमिकायां दश देवसहस्साणि बाह्याया द्वादश देवसहस्साणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्पदि एक देवी-
शतं मध्यमिकायामप्येकं देवीशतं बाह्यायामप्येकं देवीशतं, अभ्यन्तरिकाया पर्पदि देवानां स्थितिरर्द्धपत्न्योपमं मध्यमिकायां देशोनमर्द्ध-

३ प्रतिपत्तो

देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० १२१

पत्योपमं बाह्याया सातिरेकचतुर्भागपत्योपमं, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्यदि देवीनां सातिरेकं चतुर्भागपत्योपमं मध्यमिकायां चतुर्भागा-
 पत्योपमं बाह्याया देशीनं चतुर्भागपत्योपमं, शेषं प्राग्वत् । “कहि णं भंते ! उत्तरिह्माणं पिसायाणं भोमिज्जा नगरा पणत्ता ?”, कहि णं
 भंते ! उत्तरिह्हा पिसाया देवा परिवसंति ?”, गोयमा ! जंबुदीवे दीवे जहेव दाहिणिह्माणं वत्तन्वया तहेव उत्तरिह्माणंपि, नवरं मन्दरस्स
 उत्तरेणं, महाकाले इत्थ पिसाइंदे पिसायराया परिवसति जाव विहरति” पाठसिद्धं, पर्यद्वक्तव्यताऽपि कालवत्, “एवं जहा पिसायाणं
 तहा भूयाणवि जाव गंधन्वाणं नवरं इंदेसु नाणत्तं भाणियव्वं, इस्सेण विहिणा—भूयाणं सुरूवपडिरुवा, जक्खाणं पुणभद्दमाणिभद्दा,
 रक्खसाणं भीममहाभीमा, किंनराणं किंनरकिपुरिसा, किपुरिसाणं सप्पुरिसमहापुरिसा, महोरगाणं अइकायमहाकाया, गंधन्वाणं
 गीयरईगीयजसा—‘काले य महाकाले सुरूवपडिरुवपुणभद्दे य । अमरवइमाणिभद्दे भीमे य तहा महाभीमे ॥ १ ॥ किंनरकिपु-
 रिसे खलु सप्पुरिसे खलु तहा महापुरिसे । अइकायमहाकाए गीयरई चेव गीयजसे ॥ २ ॥” सुगमम्, पर्यद्वक्तव्यताऽपि कालवन्निर-
 न्तरं वक्तव्या यावद्गीतयशसः ॥ तदेवमुक्त्वा वानमन्तरवक्तव्यता सम्प्रति ज्योतिष्काणामाह—

कहि णं भंते ! जोइसियाणं देवाणं विमाणा पणत्ता ? कहि णं भंते ! ज्योतिसिया देवा परिवसंति ?,
 गोयमा ! उट्ठिं दीवस्सुद्दाणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुस्समरमणिज्जातो भूमिभागतो सत्त-
 णत्तए जोयणसते उट्ठुं उट्ठपत्तित्ता दसुत्तरसया जोयणवाहल्लेणं, तत्थ णं जोइसियाणं देवाणं ति-
 रियमसंखेज्जा ज्योतिसियविमाणावाससतसहरसा भवंतीतिसक्खायं, ते णं विमाणा अद्धकवि-
 ड्ढकसंटाणसंठिया एवं जहा टाणपदे जाव कंदमस्सरिया य तत्थ णं ज्योतिसिंदा ज्योतिसरायाणी

परिवसंति महिद्विया जाव विहरंति ॥ सूरस णं भंते ! जोतिसिंदरस जोतिसरणो कति प-
रिसाओ पणनाओ?, गोयमा ! तिणिण परिसाओ पणनाओ, तंजहा—तुंबा तुडिया पेचा,
अभिभतरया तुंबा मडिझमिया तुडिया बाहिरिया पेचा, सेसं जहा कालसस परिमाणं, टितीवि ।
अट्टो जहा चमरसस । चंदरससवि एवं चेव ॥ (सू० १२२)

‘कहि णं भंते ! जोडसियाणं’मित्यादि, क भदन्त ! ज्योतिष्कानां देवाना विमानानि प्रज्ञप्तानि ? क भदन्त ! ज्योतिष्का देवाः
परिवसन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद् रुचकोपलक्षितात् ‘सप्तनवतिशतानि’
सप्तनवत्यधिकानि योजनशतान्यूर्ध्वमुत्प्लव-तुड्याऽतिक्रम्य दशोत्तरयोजनशतवाहृत्ये तिर्यगसङ्ख्येऽसङ्ख्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणे ज्यो-
तिर्विषये ‘अत्र’ एतस्मिन् प्रदेशे ज्योतिष्काणां देवाना तिर्यगसङ्ख्येयानि ज्योतिष्कविमानशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं मया शैषैश्च
तीर्थशुद्धिः, तानि च विमानान्यूर्ध्वकपित्थसंस्थानसंस्थितानि, अत्राश्वेपपरिहारौ चन्द्रप्रज्ञप्तिटीकायां सूर्यप्रज्ञप्तिटीकायां सङ्ग्रहणिटी-
कायां चाभिहिताविति ततोऽवधार्या, ‘सव्वफालियामया’ सर्वात्मना स्फटिकमयानि सर्वस्फटिकमयानि ‘जहा टाणपदे जाव चंदम-
सूरिया एत्थ दुवे जोडसिंदा जोडसरयाणो परिवसंति महिद्विया जाव विहरंति’ यथा प्रज्ञापनायां स्थानाख्ये द्वितीये पदे तथा वक्तव्यं
यावच्चन्द्रसूर्यौ, द्वावत्र ज्योतिष्केन्द्रौ ज्योतिष्कराजानौ परिवसतस्ततोऽप्यूर्ध्वं यावद्विहरन्तीति, एतच्चैवं—‘अब्भुगगयमूसियपहसिया
इव विविहमणिकणगरयणभत्तिचिन्ता वाडुडुयविजयवेजयंतीपहागालत्तातिलत्तकलिया तुंगा गगणतलमभिलंबमाणसिहरा जालंतररयणा
पंजरुम्मिसियव्व मणिकणगथुंभियाणा वियसियसयवत्तर्पोडरीया तिलगरयणद्धचंदचिन्ता नाणामणिमयदामालंकिया अंतो वहिं च

सण्डा तवणिज्जरुहलवाल्यापत्यद्वा सुहकासा सस्सिरीया सुख्वा पासाईया दरिसणिजा अभिख्वा पडिख्वा, एत्थ णं जोइस्सियाणं विमाणा
पणत्ता, एत्थ णं जोइस्सिया देवा परिवसंति, तंजहा—विहस्सती चंदसूरा सुक्कसणिच्छरा राहू धूमकेउबुहा अंगारका तत्तवणिज्जकणग-
वण्णा जया तहा जोइसंभि चारं चरंति केऊ य गहरतीया अट्ठावीसइविहा य नक्खत्तदेवगणा नाणासंठाणसंठिया य पंचवण्णा य
तारागाओ ठियलेसाचारिणे अक्खिसाममंडलगई पत्तेयनामंकपायडियच्चिंधमउडा महिड्डिया जाव पभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं साणं
विमाणावाससयसहस्साणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं साणं साणं अग्गमहिसीणं सपरिवारारणं साणं साणं परिसाणं साणं साणं
अणियाणं साणं साणं अणियाहिर्वईणं साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नोस्सि च बहूणं जोइस्सियाणं देवाणं देवीण य आहैवच्चं
जाव विहरंति, चंदिससूरिया य एत्थ दुवे जोइसिंदा जोइस्सियरायाणो परिवसंति महिड्डिया जाव पभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं साणं
जोइस्सियविमाणावाससयसहस्साणं चउण्हं चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं चउण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवारारणं तिण्हं परिसाणं
सत्तण्हं अणियाणं सत्तण्हं अणियाहिर्वईणं सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नोस्सि च बहूणं जोइस्सियाणं देवाणं देवीण य आहैवच्चं
जाव विहरंति” इति, अभ्युद्गता—आभिमुख्येन सर्वतो गता उत्सृता—प्रबलवया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा—दीप्तिस्तया सितानि—
धवलानि अभ्युद्गतोत्सृतप्रभासितानि, तथा विविधानां मणिकनकरत्नानां या भक्तयो—विच्छित्तिविशेषास्ताभिश्चिन्नाणि—आश्चर्यभूतानि
विविधमणिकनकभक्तिचिन्नाणि, ‘वाउच्छुयविजयवेजयुंतीपुडागच्छतातिच्छत्तकलिया’ वातोद्धृता—त्रायुकम्पिता विजयः—अभ्युद्ग-
स्तसंसूचिका वैजयन्यभिधाना याः पताकाः; अथवा विजय इति वैजयन्तीनां पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते तत्रप्रधाना वैजयन्यो विजयवै-
जयन्यः—पताकास्ता एव विजयवर्जिता वैजयन्यः छन्नातिच्छन्नाणि—उपर्युपरि स्थितानि छन्नाणि तैः कलितानि वातोद्धृतविजयवैजयन्ती-

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयगि-
रीयाद्युत्तिः

॥ १७५ ॥

पताकालजातिच्यत्रकलितानि 'तुङ्गानि' उच्यन्ति, तथा गगनतल्प-अम्भरतलमनुलिखन्-अभिलक्ष्यन शिखरं येषां तानि गगनतला-
नुलिखच्चिखरानि, तथा जालानि-जालकानि तानि च भवनभित्तिषु लोकप्रतीतानि, तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिभित्तं रत्नानि यत्र तानि
जालान्तररत्नानि, तथा पञ्चराद् उन्मीलितवद् यथा हि किल किमपि वस्तु पञ्चराद्-बंधादिमयप्रच्योदनविशेषाद् वहिष्कृतमत्यन्त-
मनष्टच्योत्पत्त्यात् शोभते तथा तान्यपि विमानानीति भावः, तथा मणिकनकानां सन्वन्विनी स्तूपिका-शिखरं येषां तानि मणिकन-
कस्तूपिकानि, तवः पूर्वपदाभ्यां सह विशेषणसमासः, तथा विकसितानि यानि शतपत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादियु प्रतिवृत्तित्वेन
स्थितानि तिलकाश्च-भित्त्यादियु पुण्ड्राणि रत्नमयाश्चार्द्धचन्द्रा द्वारादियु तैश्चित्राणि विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्राणि,
तथा नानामणिमयीभिर्दामभिरलङ्कृतानि नानामणिमयदामालङ्कृतानि, तथाऽन्तर्वहिश्च श्लक्ष्णानि-मसृणानि, तथा तपनीयं-सुवर्णविशे-
पसन्मय्या रुचिराया वालुकायाः-सिकतायाः प्रसूतः-प्रतरो येषु तानि तपनीयरुचिरवालुकाप्रसूतानि, तथा सुखस्पर्शानि शुभस्पर्-
शानि वा शेषं प्राग्वद् यावद् 'वहस्सइचंदा' इत्यादि, वहस्सतिचन्द्रसूर्यशुक्रशनीश्वरराहुधूमकेतुबुधाङ्गारकाः तस्यतपनीयकनकवर्णाः-
ईयत्कनकवर्णाः, तथा ये महा ज्योतिष्के-ज्योतिष्के चारं चरन्ति केतवः ये च वाह्यद्वीपसमुद्रेष्वगतिरतिकाः ये चाष्टाविंशतिविधा
नक्षत्रदेवगणास्ते सर्वेऽपि नानाविधसंस्थानसंस्थिताः चशब्दात्तप्ततपनीयकनकवर्णाश्च, तारकाः पञ्चवर्णाः, एते च सर्वेऽपि स्थितलेश्या
-अवस्थितलेजोलेश्याकाः, तथा ये चारिण-चाररतास्तेऽविश्राममण्डलगतिकाः, तथा सर्वेऽपि प्रत्येकं नामाङ्केन-स्वस्वनामाङ्कपातेन
प्रकटित चिह्नं मुकुटो येषां ते प्रत्येकं स्वनामाङ्कप्रकटितमुकुटचिह्ना, किमुक्तं भवति ?-चन्द्रस्य स्वमुकुटे चण्डमण्डलं लाञ्छनं स्वना-
माङ्कप्रकटितं सूर्यस्य सूर्यमण्डलं ग्रहस्य ग्रहमण्डलं नक्षत्रस्य नक्षत्रमण्डलं तारकस्य तारकाकारमिति, शेषं प्राग्वत् ॥ पर्वत्रिरूपणार्थमाह

३ प्रतिपत्तौ

देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० १२२

॥ १७५ ॥

—‘सूरस पं भंते ! जोहसिंदस्स जोहसरणो कइ परिसाओ पणत्ताओ ?, गोयमा ! तिमि परिसाओ पन्नत्ताओ, तंजहा-तुंवा तुडिया पेष्वा, अडिभतरिया तंवा मडिमिया तुडिया वाहिरिया पेष्वा, सेसं जहा कालस्स, अट्टो जहा चमारस्स, चन्दस्सवि एवं चेवं पाठसिद्धं ज्योत्स्कारिणलोक इति तिर्यग्लोकप्रस्तावाद्दीपसमुद्रवक्तव्यतामाह—

कहि णं भंते ! दीवसमुद्दा ? केवइया णं भंते ! दीवसमुद्दा ? केमहालया णं भंते ! दीवसमुद्दा ? किं-
संठिया णं भंते ! दीवसमुद्दा ? किमाकारभावपडोयारा णं भंते ! दीवसमुद्दा णं पन्नत्ता ?, गोयमा !
जंबुदीवाइया दीवा लवणादीया समुद्दा संठाणतो एकविहविधाणा वित्थारतो अणोणविधवि-
धाणा दुशुणादुशुणे पडुप्पाएमाणा २ पवित्थरमाणा २ ओभासमाणवीचीया बहुउप्पलपजमकु-
मुदणालिणसुभगसोगंधियपोडरीयमहापोडरीयसतपत्तसहस्सपत्तपप्फुल्लकेसरोवचिता पत्तेयं प-
त्तेयं पजमवरवेइयापरिकिन्नता पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिकिन्नता अस्सिं तिरितलोए असंखेज्जा
दीवसमुद्दा सयंभुरमणपज्जवसाणा पणत्ता समणालसो ! ॥ (सू० १२३)

‘कहि णं भंते ! दीवसमुद्दा’ इत्यादि, ‘क’ कस्सिन् णमिति वाक्यालङ्कारे ‘भदन्त !’ परमकल्याणयोगिन ! दीपसमुद्राः म-
ज्ञासाः ?, अनेन दीपसमुद्राणासवस्थानं पृष्टं, ‘केवइया णं भंते ! दीवसमुद्दा’ इति ‘कियन्तः’ कियत्सङ्ख्याका णमिति वाक्यालङ्कारे
भदन्त ! दीपसमुद्राः प्रज्ञासाः ?, अनेन दीपसमुद्राणां सङ्ख्यानं पृष्टं, ‘केमहालिया णं भंते ! दीवसमुद्दा’ इति किं महानालय—आश्रयो
न्याप्यक्षेत्ररूपो येषां ते महालयाः किंप्रमाणमहालया णमिति प्राग्वद् दीपसमुद्राः प्रज्ञासाः ?, किंप्रमाणं दीपसमुद्राणां महत्त्वमिति

भावः, एतेन द्वीपसमुद्राणामायासादिपरिमाणं पृष्ठं, तथा 'किं सन्धिया णं भंते ! दीवसमुद्रा' इति किं संस्थितं—संस्थानं येषां ते किं-
संस्थिता णमिति पूर्ववद् भदन्त ! द्वीपसमुद्राः प्रज्ञासाः ?, अनेन संस्थानं पप्रच्छ, 'किमागारभावपडोयारा णं भंते ! दीवसमुद्रा
पण्णत्ता' इति आकारभावः—स्वरूपविशेषः कस्याकारभावस्य प्रत्यवतारो येषां ते किमाकारभावप्रत्यवताराः, बहुलप्रहणाद्वैयधिकरण्ये-
ऽपि समासः, णमिति पूर्ववद्, द्वीपसमुद्राः प्रज्ञासाः ?, किं स्वरूपं द्वीपसमुद्राणामिति भावः, अनेन स्वरूपविशेषविषयः प्रश्नः कृतः,
भगवानाह—'गोयमे'त्यादि, गौतम ! जन्म्वृद्धीपादयो द्वीपा 'लवणगादिकाः' लवणसमुद्रादिकाः समुद्राः, अनेन द्वीपानां समुद्राणां
च्चादिरुक्तः, एतच्चाप्युष्टमपि भगवता कथितमुत्तरत्रोपयोगित्वात् गुणवते शिष्यायाप्युष्टमपि कथनीयमिति ल्यापनार्थं च, 'संठाणतो'
इत्यादि, 'संस्थानतः' संस्थानमाश्रित्य 'एगविहिविहाणा' इति एकविधि—एकप्रकारं विधानं येषां ते एकविधिविधानाः, एकस्वरूपा
इति भावः, सर्वेषां वृत्तसंस्थानसंस्थितत्वाद्, 'विस्सारतः' विस्सारमधिकृत्य पुनरनेकविधिविधानाः अनेकविधानि—अनेकप्रकाराणि विधा-
नानि येषां ते तथा, विस्सारमधिकृत्य नानास्वरूपा इत्यर्थः, तदेव नानास्वरूपत्वमुपदर्शयति—'दुगुणादुगुणे पडुप्पाएमाणा २ प-
वित्थरमाणा' इति, द्विशुणं द्विशुणं यथा भवति एवं प्रत्युत्पद्यमाना गुण्यमाना इत्यर्थः, 'प्रविस्तरन्तः' प्रकर्षेण, विस्सारं गच्छन्तः,
तथाहि—जन्म्वृद्धीप एकं लक्ष लवणसमुद्रो द्वे लक्षे धातकीलण्डश्चत्वारि लक्षानीत्यादि, 'ओभासमाणवीचीया' इति अवभासमाना
वीचयः—कल्लोला येषां ते अवभासमानवीचयः, इदं विशेषणं समुद्राणां प्रतीतमेव, द्वीपानामपि च वेदितव्यं, तेष्वपि इदं नदीतडागादिषु
कल्लोलसम्भवात्, तथा बहुभिर्नृपलपद्मच्छुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रैः 'पप्फुल्ल'सि प्रफुल्लैः—विक-
सितैः 'केसरे'ति केसरोपलक्षितैरुपचिताः—उपचितशोभाका बहुत्पलपद्मच्छुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापौण्डरीकशतपत्रसह-

सप्तप्रफुल्लकेसरोपचिताः, तत्रोत्पलं-गार्दभकं पद्मं-सूर्यविकासि कुमुदं-चन्द्रविकासि नलिनम्-ईषद्रकं पद्मं सुभगं-यक्काविशेषः सौगा-
न्यिकं-कल्हारं पौण्डरीकं-सिताम्बुजं तदेव बृहत् महापौण्डरीकं शतपत्रसहस्रपत्रे-यक्काविशेषौ पत्रसङ्ख्याकतभेदौ, 'पत्तेयं २' इति
प्रतिशब्दोऽत्राभिमुख्ये 'लक्षणेनाभिपती आभिमुख्ये' इति च समासस्ततो वीप्साविवक्षायां प्रत्येकशब्दस्य द्विर्वचनं पद्मावरवेदिकापरि-
क्षिप्ताः प्रत्येकं वनखण्डपरिक्षिप्ताश्च 'सयंभूरमणपञ्जवसाणा' इति जम्बूद्वीपादयो द्वीपाः स्वयम्भूरमणद्वीपपर्यावसाना लवणसमुद्रादयः
समुद्राः स्वयम्भूरमणसमुद्रपर्यावसाना अस्मिन् तिर्यग्ल्लोके यत्र वयं स्थिता असङ्ख्येया द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! इह
'अस्मि तिरियलोए' इत्यनेन स्थानमुक्तम्, 'असंखेजा' इत्यनेन सङ्ख्यानं, 'दुगुणादुगुण'सित्यादिना महत्त्वं 'संठाणतो' इत्यादिना
संस्थानम् ॥ सम्प्रत्याकारभावप्रत्यवतारं विबध्नुरिदमाह—

तस्य षं अयं जंबुद्वीचे षामं दीवे दीवससुहाणं अठ्ठिभतरिए सव्वखुच्चाए वडे तेह्हापूयसंठाणसं-
ठिते वडे रहचक्कवालसंठाणसंठिते वडे पुक्खवरकणियासंठाणसंठिते वडे पडिपुत्तचंदसंठाणसंठिते,
एक्कं जोयणसयसहससं आयामविकखंभेणं तिणिण जोयणसयसहससाहं सोलस य सहससाहं
दोणिण य सत्तावीसे जोयणसते तिणिण य कोसे अट्टावीसं च धणुसयं तेरस अंशुलाहं अद्धंशुलकं
च किंचिविसेसाहियं परिकखेवेणं पणत्ते ॥ से षं एक्काए जगतीए सव्वतो समंता संपरिक्खत्ते ॥
सा षं जगती अट्ट जोयणाहं उहुं उच्चत्तेणं मूले वारस जोयणाहं विकखंभेणं मज्झे अट्ट जोयणाहं
विकखंभेणं उठ्ठिं चत्तारि जोयणाहं विकखंभेणं मूले विच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उठ्ठिं तणुया

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ १७६ ॥

भावः, एतेन द्वीपसमुद्राणामायामादिपरिमाणं पृष्टं, तथा 'किसंठिया णं भंते ! दीवसमुद्रा' इति किं संस्थितं—संस्थानं येषां ते किं-
संस्थिता णमिति पूर्ववद् भदन्त ! द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः ? अनेन संस्थानं पप्रच्छ, 'किमानारभावपडोयारा णं भंते ! दीवसमुद्रा
पण्णत्ता' इति आकारभावः—स्वरूपविशेषः कस्याकारभावस्य प्रत्यवतारो येषां ते किमाकारभावप्रत्यवताराः, बहुलप्रहणाद्वैयधिकरण्ये-
ऽपि समासः, णमिति पूर्ववद्, द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः ? किं स्वरूपं द्वीपसमुद्राणामिति भावः, अनेन स्वरूपविशेषविषयः प्रश्नः कृतः,
भगवानाह—'गोयमे'त्यादि, गौतम ! जन्वद्वीपादयो द्वीपा 'लवणादिकाः' लवणसमुद्रादिकाः समुद्राः, अनेन द्वीपानां समुद्राणां
च्चादिरक्तः, एतच्चाष्टमपि भगवता कथितसुत्तरत्रोपयोगित्वात् गुणवते शिष्यायाष्टमपि कथनीयमिति ख्यापनार्थं च, 'संठाणातो'
इत्यादि, 'संस्थानतः' संस्थानमाश्रित्य 'एगविहिहिहाणा' इति एकविधि—एकप्रकारं विधानं येषां ते एकविधिविधानाः, एकस्वरूपा
इति भावः, सर्वेषां वृत्तसंस्थानसंस्थितत्वाद्, 'विस्तारतः' विस्तारमधिकृत्य पुनरनेकविधिविधानाः अनेकविधानि—अनेकप्रकाराणि विधा-
नानि येषां ते तथा, विस्तारमधिकृत्य नानास्वरूपा इत्यर्थः, तदेव नानास्वरूपत्वमुपदर्शयति—'दुगुणादुगुणे पडुप्पाएमाणा २ प-
वित्थरमाणा' इति, द्विगुणं द्विगुणं यथा भवति एवं प्रत्युत्पद्यमाना गुण्यमाना इत्यर्थः, 'प्रविस्तरन्तः' प्रकर्षेण, विस्तारं गच्छन्तः,
तथाहि—जन्वद्वीप एकं लक्ष लवणसमुद्रो द्वे लक्षे घातकीखण्डश्चत्वारि लक्षाणीत्यादि, 'ओभासमाणवीचीया' इति अवभासमाना
वीचयः—कल्लोला येषां ते अवभासमानवीचयः, इदं विशेषणं समुद्राणां प्रतीतमेव, द्वीपानामपि च वेदितव्यं, तेष्वपि रूदनदीतडागादिपु
कल्लोलसम्भवात्, तथा बहुभिस्वरूपपद्मकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रैः 'पप्फुल्ल'ति प्रफुल्लैः—विक-
सितैः 'केसरे'ति केसरोपलक्षितैरुपचिताः—उपचितशोभाका बहुरूपपद्मकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापौण्डरीकशतपत्रसह-

३ प्रतिपत्तौ

देवाधि-

कारः

उद्देशः १

सू० १२३

॥ १७६ ॥

सपन्नप्रफुल्लकेसरोपचिताः; तत्रोत्पलं—गर्दभकं पद्मं—सूर्यविकासि कुमुदं—चन्द्रविकासि नलिनम्—ईषद्रक्तं पद्मं सुभगं—पद्मविशेषः सौग-
 न्धिकं—कल्हारं पौण्डरीकं—सिताम्बुजं तदेव बृहत् महापौण्डरीकं शतपन्नसहस्रपत्रे—पद्मविशेषौ पन्नसङ्ख्याकृतभेदौ, 'पत्त्रेयं २' इति
 प्रविशब्दोऽत्राभिमुख्ये 'लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये' इति च समासस्ततो वीप्साविवक्षायां प्रत्येकशब्दस्य द्विर्वचनं पद्मवरवेदिकापरि-
 क्षिप्ताः प्रत्येकं वनखण्डपरिक्षिप्ताश्च 'सयंभूरमणपज्जवसाणा' इति जन्मूद्दीपादयो द्वीपाः स्वयम्भूरमणद्वीपपर्यवसाना लवणसमुद्रादयः
 समुद्राः स्वयम्भूरमणसमुद्रपर्यवसाना अस्मिन् तिर्यग्लोके यत्र वयं स्थिता असङ्ख्येया द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! इह
 'अस्मिं तिरियलोए' इत्यनेन स्थानमुक्तम्, 'असंखेज्जा' इत्यनेन सङ्ख्यानं, 'दुगुणादुगुणं'मित्यादिना महत्त्वं 'संठाणतो' इत्यादिना
 संस्थानम् ॥ सम्प्रत्याकारभावप्रत्यवतारं विवञ्छुरिदमाह—

तत्थ णं अयं जंबुद्वीवे णामं दीवे दीवससुद्धाणं अठ्ठिभतरिए सव्वखुद्धाए वदे तेह्हापूयसंठाणसं-
 ठिते वदे रहचक्कवालसंठाणसंठिते वदे पुक्खरकणियासंठाणसंठिते वदे पडिपुन्नचंदसंठाणसंठिते,
 एक्कं जोयणसयसहस्सं आयामविकखंभेणं तिणिण जोयणसयसहस्साइं सोलस य सहस्साइं
 दोणिण य सत्तावीसे जोयणसते तिणिण य कोसे अट्टावीसं च धणुसयं तेरस अंगुलाइं अद्धंगुलकं
 च किंचिविसेसाहियं परिकखेवेणं पणत्से ॥ से णं एक्काए जगतीए सव्वतो समंता संपरिकिखत्ते ॥
 सा णं जगती अट्ट जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं मूले बारस जोयणाइं विकखंभेणं मज्झे अट्ट जोयणाइं
 विकखंभेणं उरिप चत्तारि जोयणाइं विकखंभेणं मूले विच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उरिप तणुया

गोपुच्छसंठाणसंठिता सव्ववहरामहं अच्चा सण्हा लण्हा षट्ठा मट्टा णिरया णिम्मसा णिपंका णिक्कं-
कडच्छाया सप्यभा समिरीया सज्जोया पासादीया दरिसणिज्जा अभिस्त्वा पडिस्त्वा ॥ सा णं
जगती एक्येणं जालकडणं सव्वतो समंता संपरिक्खत्ता ॥ से णं जालकडणं अद्दजोपणं उहुं
उच्चतेणं पंचधणुसयाइं विक्खंभेणं सव्वरणामए अच्चे सण्हे लण्हे (जाव) [षट्ठे मट्टे णिरए
णिम्मले णिपंके णिक्कंकडच्छाए सप्यभे [ससिसरीए] समरीए सज्जोए पासादीए दरिसणिज्जे
अभिस्त्वे] पडिस्त्वे ॥ (सू० १२४)

‘तत्थ णं सित्थादि, ‘तत्र’ तेषु द्वीपसमुद्रेषु मध्ये ‘अयं’ यत्र वयं वसामो जन्वूद्वीपो नाम द्वीपः, कथम्भूतः ? इत्याह—सर्वद्वीपसमु-
द्राणां ‘सर्वाभ्यन्तरकः’ सर्वात्मना—सामस्त्येनाभ्यन्तरः सर्वाभ्यन्तर एव सर्वाभ्यन्तरकः, प्राकृतलक्षणात्स्वार्थे कप्रत्ययः, केषां सर्वात्म-
नाऽभ्यन्तरकः ?, उच्यते, सर्वद्वीपसमुद्राणां, तथाहि—सर्वेऽपि शेषा द्वीपसमुद्रा जन्वूद्वीपादारभ्यागमाभिहितेन क्रमेण द्विगुणद्विगुणवि-
स्तारास्ततो भवति सर्वद्वीपसमुद्राणां सर्वाभ्यन्तरकः, अनेन जन्वूद्वीपस्यावस्थानमुक्तं, ‘सव्ववुज्जुगा’ इति सर्वेभ्योऽपि शेषद्वीपसमुद्रेभ्यः
सुल्लको—लघुः सर्वसुल्लकः, तथाहि—सर्वे लवणादयः समुद्राः सर्वे च धातकीलणहादयो द्वीपा जन्वूद्वीपादारभ्य द्विगुणद्विगुणायामवि-
ष्कम्भपरिधयस्ततः शेषद्वीपसमुद्रापेक्षयाऽयं लघुरिति, एतेन सामान्यतः परिमाणमुक्तं, विशेषतस्त्वायामादिगतं परिमाणमपे वक्ष्यति, तथा
वृत्तोऽयं जन्वूद्वीपो यतस्सौलापूपसंस्थानसंस्थितः, तैलेन पक्कोऽपूपसौलापूपः, तैलेन हि पक्कोऽपूपः प्रायः परिपूर्णवृत्तो भवति न घृतपक्क
इति तैलविशेषणं, तस्येव यतसंस्थानं तेन संस्थितसौलापूपसंस्थानसंस्थितः, तथा वृत्तोऽयं जन्वूद्वीपो यतो ‘रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितः’

रथस्य—रथाङ्गस्य चक्रस्थावयवे समुदायोपचाराश्चक्रवालं—मण्डलं तस्येव यत् संस्थानं तेन संस्थितौ रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितः; एवं
 दृत्तः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितः पुष्करकर्णिका—पद्मबीजकोशः दृत्तः परिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थितः पद्द्वयं भावनीयम्, एतेन जन्म-
 द्वीपस्य संस्थानमुक्तम् ॥ सम्प्रत्यायामादिपरिमाणमाह—‘एकं ण’मित्यादि, एकं योजनशतसहस्रमायामविक्रम्भेन, आयामश्च विक्र-
 म्प्रश्च आयामविक्रम्भं, समाहारो द्वन्द्वः; तेन, आयामेन विक्रम्भेन चेत्यर्थः; श्रीणि योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे योजन-
 शते सप्तविंशत्यधिके त्रयः क्रोशा अष्टाविंशम्—अष्टाविंशत्यधिकं धनुःशतं त्रयोदशान्गुलानि अर्द्धाङ्गुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकमित्येतावान्
 परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः; इदं च परिक्षेपपरिमाणं ‘विक्रम्भं भवनादहगुणकरणी वदुस्स परिरञ्जो होइ ।’ इति करणवशात्स्वयमानेतव्यं क्षेत्रस-
 मासटीका वा परिभावनीया, तत्र गणितभावात्तथाः सविस्तरं कृतत्वात् ॥ सम्प्रत्याकारभावप्रत्यवतारप्रतिपादनार्थमाह—‘से ण’मि-
 त्यादि, ‘सः’ अनन्तरोक्तायामविक्रम्भपरिक्षेपपरिमाणो जन्मद्वीपो णमिति वाक्यालङ्कारे एकया जगत्या सुनगरप्राकाररूपया ‘स-
 र्वतः’ सर्वासु दिक्षु ‘समन्ततः’ सामस्येन ‘संपरिक्षिसः’ सम्प्रयवेष्टितः ॥ ‘सा णं जगई’ इत्यादि, सा च जगती ऊर्ध्वम्—उच्चैस्त्वे-
 नाष्टौ योजनानि मूले द्वादश योजनानि विक्रम्भेन मध्येऽष्टौ उपरि चत्वारि, अत एव मूले विक्रम्भमधिकृत्य विस्तीर्णा, मध्ये सं-
 क्षिप्ता त्रिभागोनत्वात्, उपरि तदुक्ता, मूलापेक्षया त्रिभागमात्रविस्तारभावात्, एतदेवोपमया प्रकटयति—‘गोपुच्छसंटाणसंठिया’
 गोपुच्छस्येव संस्थानं गोपुच्छसंस्थानं तेन संस्थिता गोपुच्छसंस्थानसंस्थिता ऊर्ध्वोक्तगोपुच्छाकारा इति भावः; ‘सव्ववइरामई’ सर्वा-
 लाना—सामस्येन वज्रमयी—वज्ररत्नात्मिका ‘अच्छा’ आकाशरफटिकवदतिस्त्वच्छा ‘सणहा लणहा’ श्लक्षणा-श्लक्षणापुद्गलस्कन्धनिष्पन्ना श्ल-
 क्षणदलनिष्पन्नपटवत् ‘लणहा’ मसणा घुण्टितपटवत् ‘घट्टा’ घृष्टा इव घृष्टा खरशानया पाषाणप्रतिमावत् ‘मट्टा’ मृष्टा इव मृष्टा सुकु-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयणि-
रीयावृत्तिः
॥ १७७ ॥

गोपुच्छसंटाणसंठिता सव्ववहरामई अच्चा सणहा लणहा घट्टा मट्टा पीरया णिम्मला णिप्पंका णिक्कं-
कडच्चाया सप्पभा समिरीया सडज्जीया पासादीया दरिसणिज्जा अभिस्त्वा पडिस्त्वा ॥ सा णं
जगती एक्केणं जालकडणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ता ॥ से णं जालकडणं अड्ढजोयणं उड्ढं
उच्चत्तेणं पंचथणुसयाइं विकखंभेणं सव्वरयणामए अच्चे सणहे लणहे (जाव) [घट्टे मट्टे पीरए
णिम्मले णिप्पंके णिक्कंकडच्चाए सप्पभे [सरिसरीए] समरीए सडज्जीए पासादीए दरिसणिज्जे
अभिस्त्वे] पडिस्त्वे ॥ (सू० १२४)

‘तस्य णंमित्यादि, ‘तत्र’ तेषु द्वीपसमुद्रेषु मध्ये ‘अयं’ यत्र कथं वसामो जम्बूद्वीपो नाम द्वीपः, कथम्भूतः ? इत्याह—सर्वद्वीपसमु-
द्राणां ‘सर्वाभ्यन्तरकः’ सर्वात्मना—सामस्त्येनाभ्यन्तरः सर्वाभ्यन्तर एव सर्वाभ्यन्तरकः, प्राकृतलक्षणात्स्वार्थे कप्रत्ययः, केषां सर्वात्म-
नाऽभ्यन्तरकः ?, उच्यते, सर्वद्वीपसमुद्राणां, तथाहि—सर्वेऽपि शेषा द्वीपसमुद्रा जम्बूद्वीपादारभ्यागामाभिहितेन क्रमेण द्विगुणद्विगुणवि-
स्तरास्ततो भवति सर्वद्वीपसमुद्राणां सर्वाभ्यन्तरकः, अनेन जम्बूद्वीपस्यावस्थानमुक्तं, ‘सव्वरजुहुगा’ इति सर्वेभ्योऽपि शेषद्वीपसमुद्रेभ्यः
क्षुल्लको—लयुः सर्वक्षुल्लकः, तथाहि—सर्वे लवणादयः समुद्राः सर्वे च धातकीलणदादयो द्वीपा जम्बूद्वीपादारभ्य द्विगुणद्विगुणायामवि-
ष्कम्भपरिधयस्तवः शेषद्वीपसमुद्रापेक्षयाऽयं लघुरिति, एतेन सामान्यतः परिमाणमुक्तं, विशेषतस्त्वायामादिगतं परिमाणमप्रे वक्ष्यति, तथा
वृत्तोऽयं जम्बूद्वीपो यतस्सैलापूपसंस्थानसंस्थितः, तैलेन पकोऽपूपसैलापूपः, तैलेन हि पकोऽपूपः प्रायः परिपूर्णवृत्तो भवति न घृतपक्व
इति तैलविशेषणं, तस्यैव यत्संस्थानं तेन संस्थितसैलापूपसंस्थानसंस्थितः, तथा वृत्तोऽयं जम्बूद्वीपो यतो ‘रथच्चक्रवालसंस्थानसंस्थितः’

३ प्रतिपत्सौ
देवाधि-
कारः
उद्देशः १
सू० १२४

॥ १७७ ॥

रथस्य—रथाङ्गस्य चक्रस्यावयवे समुदायोपचाराच्चक्रवालं—मण्डलं तस्येव यत् संस्थानं तेन संस्थितो रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितः, एवं
 वृत्तः पुष्करकणिकासंस्थानसंस्थितः पुष्करकणिका—पद्मबीजकोशः वृत्तः परिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थितः पद्मद्वयं भावनीयम्, एतेन जन्मवृ-
 द्दीपस्य संस्थानमुक्तम् ॥ सम्प्रत्यायामादिपरिमाणमाह—‘एकं णं’मित्यादि, एकं योजनशतसहस्रमायामविक्रम्भेन, आयामश्च विक्र-
 म्भश्च आयामविक्रम्भं, समाहारो द्वन्द्वः; तेन, आयामेन विक्रम्भेन चेत्यर्थः, त्रीणि योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे योजन-
 शते सप्तविंशत्यधिके त्रयः कोशा अष्टाविंशत्यधिकं धनुःशतं त्रयोदशाङ्गुलानि अर्द्धाङ्गुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकमित्येतावान्
 परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः; इदं च परिक्षेपपरिमाणं ‘विक्रवंभवन्गदहृणुणकरणी वट्टस्स परिञ्जो होइ ।’ इति करणवशात्स्वयमानेतव्यं क्षेत्रस-
 मासटीका वा परिभाषनीया, तत्र गणितभावनायाः सविस्तरं कृतत्वात् ॥ सम्प्रत्याकारभावप्रत्यवतारप्रतिपादनार्थमाह—‘से णं’सि-
 ल्यादि, ‘सः’ अनन्तरोक्तायामविक्रम्भपरिक्षेपपरिमाणो जन्मवृद्धीपो णमिति वाक्यालङ्कारे एकया जगत्या सुनगरशकारकल्पया ‘स-
 र्वतः’ सर्वासु दिक्षु ‘समन्ततः’ सामस्येन ‘संपरिक्षिप्तः’ सम्यग्बेधितः ॥ ‘सा णं जगई’ इत्यादि, सा च जगती ऊर्ध्वम्—उच्चैस्त्वे-
 नाष्टौ योजनानि मूले द्वादश योजनानि विक्रम्भेन मध्येऽष्टौ उपरि चत्वारि, अत एव मूले विक्रम्भमधिकृत्य विस्तीर्णा; मध्ये सं-
 क्षिप्ता त्रिभागोनत्वात्, उपरि तनुका, मूलापेक्षया त्रिभागमात्रविस्तारभावात्, एतदेवोपमया प्रकटयति—‘गोपुच्छसंठाणसंठिया’
 गोपुच्छस्येव संस्थानं गोपुच्छसंस्थानं तेन संस्थिता गोपुच्छसंस्थानसंस्थिता ऊर्ध्वीकृतगोपुच्छाकारा इति भावः; ‘सव्ववइरामई’ सर्वा-
 साना—सामस्येन वज्रमयी—वज्ररत्नालिका ‘अच्छा’ आकाशरफटिकवदतिस्वच्छा ‘सणहा लणहा’ श्लक्ष्णा-श्लक्ष्णपुद्गलस्कन्धनिष्पन्ना श्ल-
 क्ष्णदलनिष्पन्नपटवत्, ‘लणहा’ मसृणा घुण्टितपटवत् ‘घट्टा’ घृष्टा इव घृष्टा खरशानया पाषाणप्रतिमावत् ‘मट्टा’ मृष्टा इव मृष्टा सुकु-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ १७८ ॥

मारशानया पापाणप्रतिमावत् 'नीरजा' स्थाभाधिकरजोरदिवलान् 'निर्मला' धागान्तुकमालाभावात् 'निष्पद्मा' कलङ्कविकला कर्दूर-
हिता वा 'निकंकडच्छाया' इति निष्कङ्कटा निष्कवचा निरावरणा निरुपधातेति आचार्यः टाया-शीघ्रियंस्तः सा निष्कङ्कटच्छाया
'सप्रभा' स्वरूपतः प्रभावती 'समरीचा' यद्विर्विनिर्गतकिरणजाला, अत एव 'सोद्योता' यद्विद्यंयस्वितवस्तुल्योमप्रकाशकरी 'प्रा-
सादीया' प्रसादाय-मन-प्रसक्तये हिता तत्कारित्वान् प्रासादीया मनःप्रवृत्तिकारिणीति भाव. 'दर्शनीया' दर्शनयोग्या या पश्यतश्च-
क्षुपी श्रमं न गच्छत इति 'अभिरूचा' इति अभि-सर्वेषां द्रष्टृणां मनःप्रसादानुकूलवयाडभिशुलं रूपं यस्याः सा अभिरूचा, अत्यन्त-
कमनीयेति भावः, अत एव 'प्रतिरूपा' प्रतिविशिष्टम्-असाधारणं रूपं यस्याः सा प्रतिरूपा, अथवा प्रतिक्षणं नवं नवमित्थ रूपं यस्याः
सा प्रतिरूपा ॥ 'सा षं जगती' इत्यादि, 'सा' अनन्तरोदिवस्वरूपा णमिति वाक्यालङ्कारे जगती षंकेन 'जालकटकेन' जालानि-
जालकानि यानि भवनभिचिपु लोकेऽपि प्रसिद्धानि तेषां कटकः-समूहो जालकटको जालकापीणां रम्यसंस्थानप्रदेशविशेषपङ्क्तिरिति
भाव', तेन जालकटकेन 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सायस्त्वेन संपरिक्षिप्ता ॥ 'से षं जालकटप' इत्यादि, 'सः' जालकटप-
ऊर्ध्वमुखैस्त्वेनार्द्धयोजनं-द्वे गव्युते विष्कम्भेन पथ्य धनु शतानि, किमुक्तं भवति ?-जगत्सा प्रायो धतुगन्धमगो सर्वत्र जालकानि तानि
च प्रत्येकमूर्ध्वमुखैस्त्वेन द्वे गव्युते विष्कम्भवतः पञ्चधनुःशतानीति, स य जालकटक. 'सुन्दरयणामप' इति सर्वालाना रत्नमय-
'अच्छे सणहे लणहे जाव पडिस्त्वे' इति यावच्छब्दकरणत्वात् 'पट्टे मट्टे नीरए निम्भले निष्पके निषंकरटच्छाये सप्यभे समरीए
सज्जोए पासाइए दरिसणिल्ले अभिस्त्वे' इति परिप्रष्टः, एतेषां [प्रन्थापम् ५०००] पदानामर्थ. प्रापत् ॥

तीसे षं जगतीए जडिप वट्टुमज्झद्वेसभाए एत्थ षं एगा महद्वे पडमवरवेदिया पं०, सा षं पडमवरवे-

इ प्रतिपत्ती
देवाधि-
कारः
उर्ध्वः १
सू० १२५
॥ १७८ ॥

द्विया अद्धजोयणं उद्धं उच्चतेणं पंच धणुसयाइं विकखंभेणं सव्वरयणामए जगतीसमिया परिकखेवेणं
 सव्वरयणामईं ॥ तीसे णं पउमवरवेइयाए अयमेयाख्वे वणणावासे पणत्से, तंजहा—वहरामया
 नेमा रिट्टामया पइट्टाणा वेरुलियामया खंभा सुवणणरूपमया फलगा वहरामया संधी लोहितकख-
 मईओ सईओ णाणामणिमया कलेवरा कलेवरसंघाडा णाणामणिमया ख्वा नाणामणिमया ख्वसं-
 घाडा अंकामया पक्खा पक्खवाहाओ जोतिरसामया वंसा वंसकवेड्डया य रययामईओ पट्टियाओ
 जातख्वमयीओ ओहाडणीओ वहरामयीओ उवरि पुब्बणीओ सव्वसेए रययामते साणं छादणे ॥
 सा णं पउमवरवेइया एगमेगेणं हेमजालेणं (एगमेगेणं गवक्खजालेणं) एगमेगेणं खिंखिणिजालेणं
 जावमणिजालेणं (कणयजालेणं रयणजालेणं) एगमेगेणं पउमवरजालेणं सव्वरयणामएणं सव्वतो
 समंता संपरिक्खत्ता ॥ ते णं जाला तवणिज्जलंबूसगा सुवणणपयरगमंडिया णाणामणिरयणवि-
 विहहारद्धहारउवसोभितससुद्धया ईसिं अणमणमसंपत्ता पुव्वावरदाहिणउत्तरगतहिं वाएहिं
 मंदाणं २ एज्जमाणा २ कंषिज्जमाणा २ लंबमाणा २ पद्दंझमाणा २ सहायमाणा २ तेणं ओरालेणं
 मणुण्णेणं कणमणणेव्वुतिकरेणं सदेणं सव्वतो समंता आपूरेमाणा सिरीए अतीव उवखोभेमाणा
 उव० चिद्धंति ॥ तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे हयसंघाडा गयसंघाडा
 नरसंघाडा किण्णरसंघाडा किणुरिससंघाडा महोरगसंघाडा गंधव्वसंघाडा वसहसंघाडा सव्वर-

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयगि-
रीवावृत्तिः

१७९ ॥

यणामया अच्चा सणहा लणहा घट्टा मट्टा पीरया णिम्मला णिपंका णिकंकाड्छाया सप्यमा स-
 यणामया सज्जोया पासार्हया दरसणिज्जा अभिस्त्वा पडिस्त्वा । तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ
 मिरिया सज्जोया पासार्हया दरसणीओ तहेव जाव पडिस्त्वाओ । एवं ह्ययीहीओ जाव पडिस्-
 तत्थ देसे तदिं तदिं बहवे ह्यपंतीओ तहेव जाव पडिस्त्वाहं ॥ तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तदिं तदिं
 वाओ । एवं ह्यमिड्डणाहं जाव पडिस्त्वाहं ॥ तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तदिं तदिं
 बहवे पउमलयाओ णिचं कुसुमियाओ जाव सुचिरसपिंडमंजरिचडिंसकथरीओ सत्वरयणाममईओ
 सामलयाओ णिचं कुसुमियाओ मट्टाओ पीरयाओ णिम्मलाओ अभिस्त्वाओ पणत्ता स-
 सणहाओ लणहाओ घट्टाओ मट्टाओ पासार्हयाओ दरिसणिज्जाओ अभिस्त्वाओ पणत्ता स-
 सप्यमाओ समिरीयाओ सज्जोयाओ पासार्हयाओ तदिं तदिं बहवे अक्कयसोत्थिया पणत्ता स-
 सप्यमाओ पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तदिं तदिं बहवे—पउमवरवेइया वेदियासीसफलएसु सुईपुड-
 ॥ [तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तदिं तदिं वेदियासु वेतियायाहासु सुईफलएसु सुईपुड-
 इवरयणामया अच्चा] ॥ से केणट्ठेणं (अंते) एवं कुब्वइ—पउमवरवेइया वेदियासीसफलएसु सुईपुड-
 पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तदिं तदिं वेदियासु सुईपुडत्तरेसु सुईसुहेसु सुईफलएसु सुईपुड-
 डंत्तरेसु खंभेसु खंभयाहासु पक्कवपरत्तरेसु बह्वइ उप्पलाहं पउमाहं जाव सत्तसस्सपत्ताहं स-
 त्तरेसु पक्कवेसु पक्कवयाहासु पक्कवपरत्तरेसु बह्वइ उप्पलाहं पउमाहं जाव सत्तसस्सपत्ताहं स-
 इवरयणामयाहं अच्चाहं सणहाहं लणहाहं घट्टाहं मट्टाहं पीरयाहं णिम्मलाहं निपंकाहं निक्कंकाड-

३ प्रतिपत्ता
देवाधि-
कारः
उद्देशः १
सू० १२५

॥ १७९ ॥

ष्यायाहं सत्पन्नाहं समिरीयाहं सज्जोयाहं पासादीयाहं दरिसणिज्जाहं अभिरुवाहं पडिरुवाहं
 महुता २ वासिककच्छत्तसमयाहं पणत्ताहं समणात्तसो !, से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ पउमवरवे-
 द्दिया २ ॥ पउमवरवेइया णं भंते ! किं सासया असासया ? गोयमा ! सिय सासया सिय अ-
 सासया ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ—सिय सासया सिय असासया ? गोयमा ! द्दन्वट्टयाए
 सासता वणणपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासता, से तेणट्टेणं गोयमा !
 एवं बुच्चइ—सिय सासता सिय असासता ॥ पउमवरवेइया णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होति ?
 गोयमा ! ण कयावि णासि ण कयावि णत्थि ण कयावि न भविससति ॥ शुर्विं च भवति य भवि-
 ससति य शुवा नियया सासता अक्खया अन्वया अट्टिया णिच्चा पउमवरवेदिया ॥ (सू० १२५)

'तीसे णं जगतीए' इत्यादि, 'तस्याः' यथोक्तरूपाया जगत्याः 'उपरि'उपरितने तले यो बहुमध्यदेशभागः, सूत्रे एकारान्तता
 मागधदेशभाषालक्षणाजुरोधत् यथा 'कयरे आगच्छइ दित्तरुवे ?' इत्यत्र, 'एत्थ णं'मिति 'अत्र' एतस्मिन् बहुमध्यदेशभागे णमिति
 पूर्ववत् महती एका पद्मवरवेदिका प्रज्ञप्ता मया शेषैश्च तीर्थकङ्किः, सा चोर्द्धुमुच्चैस्त्वेनार्द्धयोजनं—द्वे गन्धूरे पञ्च धनुःशतानि विष्क-
 म्भेन 'जगतीसमिया' इति जगत्याः समा—समाना जगतीसमा सैव जगतीसमिका 'परिक्षेपेण' परिरथेण यावान् जगत्या मध्यभागे
 परिरथस्तावान् तस्या अपि परिरथ इति भावः, 'सर्वरत्नमयी' सामस्येन रत्नात्मिका 'अच्छा सणहा' इत्यादि विशेषणकदम्बकं पाठ-
 तोऽर्थतश्च ग्राह्यत् ॥ 'तीसे णं'मित्यादि, तस्या णमिति पूर्ववत् पद्मवरवेदिकायाः 'अयं' वक्ष्यमाणः 'एतद्गुपः' एवंस्वरूपः 'वर्णा-

वासः' वर्णः—श्रापा यथावस्थितस्वरूपकीर्तनं तस्यावासी—निवासी मन्थपद्धतिरूपो वर्णवासी वर्णकनिवेश इत्यर्थः 'प्रज्ञसः' प्ररूपितः, तद्यथेत्यादिना तदेव दर्शयति—'वइरामया नेमा' इति नेमा नाम पद्मवरवेदिकाया भूमिभागाद्भुङ्क्ते निष्कामन्तः प्रदेशास्ते सर्वे 'वज्रमयाः' वज्ररत्नमयाः, वज्रशब्दस्य दीर्घलं प्राकृतत्वात्, एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यं, रिष्टमयानि प्रतिष्ठानानि—मूलपादाः 'वेरुलि-यमया खंभा' इति वैद्व्यैरत्नमयाः स्तम्भाः सुवर्णरूपमयानि फलकानि लोहितक्षरत्रालिकाः सूचय. फलकद्वयसम्बन्धविषयताभाव-हेतुपादुकास्थानीयास्ते सर्वे 'वइरामया संधी' वज्रमया सन्धय—सन्धिमेला. फलकानां, किमुक्तं भवति?—वज्ररत्नापूरिताः फलकानां सन्धयः 'नाणामणिमया कलेवरा' इति नातामणिमयानि कलेवरानि—मनुष्यशरीरानि नातामणिमयाः कलेवरसद्गुटा—मनुष्य-शरीरयुग्मानि नातामणिमयानि रूपाणि—रूपकाणि नातामणिमया रूपसद्गुटाः—रूपयुग्मानि 'अङ्गामया पक्खा पक्खवाहातो य' इति अङ्को—रत्नविशेषस्तन्मयाः पक्षास्तदेकदेशाः पक्षवाहवोऽपि तदेकदेशभूता एवाङ्गमयाः, आह च मूलटीकाकारः—'अङ्गमयाः पक्षास्तदेकदेशभूताः, एवं पक्षवाहवोऽपि द्रष्टव्या" इति, 'जोईरसामया वंसा वंसकवेहुया य' इति ज्योतीरसं नाम रत्नं तन्मया वंशाः—महान्तः पृष्ठवंशाः 'वंशकवेहुया य' इति महता पृष्ठवंशानामुभयतस्तिर्यक् स्थाप्यमाना वंशाः कवेहुकानि—प्रतीवानि 'रय-यामईओ पट्टियाओ' इति रजतमन्थ. पट्टिका वंशानामुपरि कम्ब्यास्थानीयाः 'जायरुवमईओ ओहाडणीओ' जातरूपं—सुवर्णवि-शेषस्तन्मन्थयः 'ओहाडणीओ' अवघाटिन्यः आच्छादनहेतुकन्वोपरिस्थाप्यमानमहाप्रमाणकलिभ्यस्थानीयाः, 'वइरामईओ उवारि-पुंछणीओ' इति 'वज्रमन्थो' वज्ररत्नालिका अवघाटनीनामुपरि पुञ्चलन्यः—निविडतरच्छादनहेतुश्लक्ष्णतरसृणविशेषस्थानीयाः, उक्तं च मूलटीकाकारेण—'ओहाडणी हीरगहणं महत् क्षुल्लकं तु पुञ्चनी इति, 'सव्वसेए रययामए सा णं छाणे' इति, सर्वश्वेतं रजतमयं

पुण्डलीनामुपरि कवेष्टुकानामथ आच्छादनम् ॥ 'सा ण'मित्यादि, 'सा' एवंस्वरूपा णमिति वाक्यालङ्कारे पञ्चवरवेदिका तत्र तत्र
 प्रदशे एकैकेन 'हेमजालेन' सर्वात्मना हेममध्येन लम्बमानेन दामसमूहेन एकैकेन 'गवाक्षजालेन' गवाक्षाकृतिरत्नविशेषदामसमूहेन
 एकैकेन 'किङ्किणीजालेन' किङ्किण्यः—क्षुद्रघण्टिकाः एकैकेन घण्टाजालेन, किङ्किण्यपेक्षया किञ्चिन्महत्सो घण्टा घण्टाः, तथा एकै-
 केन 'मुक्ताजालेन' मुक्ताफलमध्येन दामसमूहेन एकैकेन 'मणिजालेन' मणिमध्येन दामसमूहेन एकैकेन 'कनकजालेन' कनकं-
 पीतरूपः सुवर्णविशेषस्त्वन्मध्येन दामसमूहेन एकैकेन रत्नजालेन एकैकेन (वर) पद्माजालेन—सर्वैरत्नमयपद्मात्मकेन दामसमूहेन 'सर्वतः'
 सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सर्वासु विदिक्षु परिशिप्सा, एतानि च दामसमूहरूपाणि हेमजालादीनि जालानि लम्बमानानि वेदितव्यानि,
 तथा चाह—'ते णं जाला' इत्यादि, तानि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, प्राकृते हि लिङ्गमन्तियत्वमिति, णमिति पूर्ववत् हेमजा-
 लादीनि क्वचित् दामा इति पाठः तत्र सा हेमजालादिरूपा दामान इति न्याय्यं, 'तवणिज्जालंवूसगा' तपनीयम्—आरकं सुवर्णं
 तन्मध्ये लम्बूसगो—दात्रामभिभूयते मण्डनविशेषो येषां तानि तपनीयलम्बूसकानि 'सुवर्णपयरागमंडिया' इति पार्श्वतः सामस्येन
 सुवर्णप्रतरकेण—सुवर्णपत्रकेण मण्डितानि सुवर्णप्रतरकमण्डितानि, 'नाणामणिरयणविविहहारङ्गहारउवसोभियसमुदया' इति ना-
 नारूपाणां मणीनां रत्नानां च ये विविधा—विचित्रवर्णा हारा—अष्टादशसरिका अर्द्धहारा—नवसरिकास्त्रैरुपशोभितः समुदायो येषां
 तानि, तथा 'ईस्सिमन्नमन्नमसंपत्ता' इति ईषत्—मनात् अन्योऽन्यं—परस्परमसंप्राप्तानि—असंलभानि पूर्वापरदक्षिणोत्तरागतैर्वातैः
 'मंदायं मंदायं' इति मन्दं मन्दम् एज्यमात्तानि—कम्ब्यमानानि 'शुशाभीक्ष्णयाविच्छेदे द्विः प्राक्तमवादेः' इत्यविच्छेदे द्विर्वचनं
 यथा पचति पचतीत्यत्र, एवमुत्तरत्रापि, ईषत्कम्पनवशादेव च प्रकर्षत इतरत्तो मनाक् चलनेन लम्बमानानि प्रलम्बमानानि, ततः

परस्परसंपर्कवशतः 'पद्मंझमाणा पद्मंझमाणा' इति शब्दायमानानि 'उदारेण' स्फारेण शब्देनेति योगः, स च स्फारशब्दो मनःप्रतिकूलोऽपि भवति तत आह—'मनोज्ञेन' मनोऽनुकूलेन, तच्च मनोऽनुकूलत्वं लेशतोऽपि स्यादत आह—'मनोहरेण' मनांसि श्रोतॄणां हरति—आत्मवशं नयतीति मनोहरः, 'लिहादे'राकृतिगणत्वाद्चप्रत्ययः, तेन, तदपि मनोहरत्वं कुतः? इत्याह—कर्णमनोनिर्वृत्तिकरेण—'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विषयकीना प्रायो दर्शन'मिति वचनाद् हेतौ तृतीया, ततोऽयमर्थः—यत् श्रोतृकर्णयोर्मनसश्च निर्वृत्तिकरः—सुखोत्पादकस्ततो मनोहरस्तेन, इत्थम्भूतेन शब्देन तान् प्रत्यासन्नान् प्रदेशान् 'सर्वतः' दिक्षु 'समन्ततः' विदिक्षु आपूरयन्ति शत्रन्तस्य शाविदं रूपं, तत एव 'श्रिया' शोभयाऽतीव उपशोभमानानि उपशोभमानानि तिष्ठन्ति ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या. पद्मावरवेदिकायास्तत्र तत्र देशे २ 'तहिं तहिं' इति तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे, एतावता किमुक्तं भवति?—यत्र देशे एकस्तत्रान्येऽपि विद्यन्त इति, वहवे 'ह्यसंधाडा' ह्ययुगमानि सहादशब्दो युगमवाची यथा साधुसहाद इत्यत्र, एवं गजनरकिंनरकिंपुरुषमहोरगगन्धर्ववृषभसहादा अपि वाच्याः, एते च कथम्भूता. ? इत्याह—'सन्वरयणामया' सर्वात्मना रत्नमयाः 'अच्छा' आकाशरफटिकवदतिस्च्छाः 'जाव पडिस्वा' इति यावत्करणत् 'सणहा लणहा घट्टा मट्टा' इत्यादिविशेषणकदम्बकपरिग्रहस्तच्च प्रागवत् । एते च सर्वेऽपि ह्यसहादादयः सहादाः पुष्पावकीर्णका उक्ताः, सम्प्रत्येतेपामेव ह्यादीना पङ्कथादिप्रतिपादनार्थमाह—'एवं पंतीओ वीहीओ एवं मिहुणगा' इति यथाऽमीपां ह्यादीनामष्टाना सहादा उकास्तथा पङ्कयोऽपि वकन्व्या वीययोऽपि मिथुनकानि च, तानि चैवम्—'तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं तहिं बहुयाओ ह्यपंतीओ गयपंतीओ' इत्यादि, नवरमेकस्यां दिशि या श्रेणि. सा पङ्क्तिरभिधीयते, उभयोरपि पार्श्वयोरैकश्रेणिभावेन यच्छ्रेणिद्वयं सा वीथी, एते च वीथी-

पङ्कसंज्ञाटा ह्यादीनां पुरुषाणामुक्ताः, साम्प्रतमेतेषामेव ह्यादीनां स्त्रीपुरुषयुग्मप्रतिपादनार्थं 'मिहुणाई' इत्युक्तम्, उक्तेनैव प्रकारेण ह्यादीनां मिथुनकानि स्त्रीपुरुषयुग्मरूपाणि वाच्यानि, यथा 'तस्य तस्य तहिं २ देसे देसे वहइं ह्यमिहुणाईं गयमिहुणाईं' इत्यादि ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्यां णमिति पूर्ववत् पञ्चवरवेदिकायां तत्र तत्र देशे २ 'तहिं २' इति तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे, अत्रापि 'तस्य २ देसे २ तहिं २' इति वदता यत्रैका लता तत्रान्या अपि बहवो लताः सन्तीति प्रतिपादितं द्रष्टव्यं, 'बहुयाओ पउमलयाओ' इत्यादि, बहव. 'पद्मलताः' पद्मिन्यः 'नागलताः' नागा—दुग्मविशेषाः त एव लतास्त्रिर्यकशाखाप्रसराभावात् नागलताः, एवमशोकलताश्चम्पकलता वणलताः, वणाः—तरुविशेषाः, वासन्तिकलता अतिमुक्तकलताः कुन्दलताः श्यामलताः, कथम्भूता पृताः ? इत्याह—'नित्यं' सर्वकालं पटस्वपि ऋतुवित्यर्थः 'कुसुमिताः' कुसुमानि—पुष्पाणि संजातान्यास्विति कुसुमिताः, तारकादिदर्शनादितप्रत्ययः, एवं नित्यं मुकुलिताः, मुकुलानि नाम कुङ्मलानि कलिका इत्यर्थः नित्यं 'लवइयाओ' इति पल्लवित्ताः, नित्यं 'थवइयाओ' इति स्तवकित्ताः, नित्यं 'गुम्मियाओ' इति गुल्मिताः, स्तवकगुल्मौ गो(गु)च्छविशेषौ, नित्यं गुच्छाः, नित्यं यमलं नाम समानजातीययोर्लतयोर्युग्मं तत्संजातमास्विति यमलित्ताः, नित्यं 'युगलित्ताः' युगलं सजातीयविजातीययोर्लतयोर्द्वन्द्वं, तथा 'नित्यं' सर्वकालं फलभारेण नता—ईपत्रता नित्यं प्रणता—महता फलभारेण दूरं नताः, तथा नित्यं 'सुविभक्ते'त्यादि सुविभक्तिकः—सुविच्छित्तिकः प्रतिविशिष्टो मञ्जरीरूपो यो ऽवतंसकस्तद्धराः—तद्धारिण्यः । एष सर्वोऽपि कुसुमितत्वादिर्को धर्म एकैकस्या एकैकस्या लताया उक्तः, साम्प्रतं कासाधिहृताना सकलकुसुमितत्वादिधर्मप्रतिपादनार्थमाह—'निच्चं कुसुमियमउलियलवइयथवइयगुलइयगो'च्छियविणामियपणमियसुविभत्तपडिमंजारिवडंसगधरीच' एताश्च सर्वा अपि लता एवरूपाः, किंरूपाः ? इत्याह—'सन्वरयणामईओ' सर्वास्ना

रत्नमयः, 'अच्छा सण्हा' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ अथुना पद्मवरवेदिकाशब्दप्रयुक्तिनिमित्तं जिज्ञासुः पृच्छति—'से
केण्डेणं भंते !' इत्यादि, सेशब्दोऽथशब्दार्थः, अथ 'केनार्थेन' केन कारणेन भदन्त ! एवमुच्यते—पद्मवरवेदिका पद्मवरवेदिकेति ?,
किमुक्तं भवति ?—पद्मवरवेदिकेत्येवंरूपस्य शब्दस्य तत्र प्रयुक्तौ किं निमित्तमिति ?, एवमुक्ते भगवानाह—गौतम ! पद्मवरवेदिकायां तत्र
तत्र प्रदेशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे 'वेदिकासु' उपवेशनयोग्यमत्तवारणरूपासु 'वेदिकापार्श्वेषु 'वेद्यापुडंतरेसु'
इति द्वे वेदिके वेदिकापुटं तेषामन्तराणि—अपान्तरालानि वेदिकापुटान्तराणि तेषु, तथा स्तम्भेषु सामान्यतः तथा 'स्तम्भवाहासु'
स्तम्भपार्श्वेषु 'खंभसीसेसु' इति स्तम्भशीर्षेषु 'खंभपुडंतरेसु' इति द्वौ स्तम्भौ स्तम्भपुटं तेषामन्तराणि तेषु 'सूचीसु' फलकसम्ब-
न्धविषयनाभावहेतुपाडुकास्थानीयासु तासासुपरीति तात्पर्यार्थः, 'सूद्रसुहेसु' इति यत्र प्रदेशे सूची फलकं भित्त्वा मध्ये प्रविशति
तत्प्रत्यासन्नो देशः सूचीमुखं तेषु, तथा सूचीफलकेषु—सूचीभिः संवन्धिता ये फलकप्रदेशास्तेऽप्युपचारात्सूचीफलकानि तेषु सूचीना-
मथ उपरि च वर्त्तमानेषु, तथा 'सुर्दपुडंतरेसु' इति द्वे सूच्यां सूचीपुटं तेषामन्तरेषु, पश्चाः पश्चादा—वेदिकैकदेशास्तेषु यद्दति 'उत्स-
लकानि' गर्दभकानि यद्दति 'पद्मानि' सूर्यविकासीनि यद्दति 'कुमुदानि' चन्द्रविकासीनि, एवं नलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहा-
पुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्राण्यपि वाच्यानि, एतेषां च विशेषः प्रागेवोपदर्शितः, एवानि कथम्भूतानि ? इत्याह—'सर्वरत्नमयानि'
सर्वालना रत्नमयानि, 'अच्छा' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् 'महयावासिक्रकृत्तसमाणा' इति 'महान्ति' महाप्रमाणाणि वा-
पिकाणि—वर्षाकाले यानि पानीयरक्षणार्थं कृतानि तानि वार्धिकाणि तानि च तानि छन्नाणि च तत्समानानि च प्रकृतानि हे भ्रमण !
हे आयुष्मन् !, 'से एण्डेणं'मित्यादि, वदेवेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते पद्मवरवेदिका पद्मवरवेदिकेति तेषु तेषु यथोक्तरूपेषु

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
पद्मवरवे-
दिकाव०
उद्देशः १
सू० १२६
॥ १८२ ॥

प्रदेशेषु यथोक्तरूपाणि पद्मानि पद्मवरवेदिकाशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तमिति भावः; व्युत्पत्तिश्रैवं—पद्मवरा पद्मप्रधाना वेदिका पद्मवरवे-
 दिका पद्मवरवेदिकेति ॥ ‘पद्मवरवेदिया णं भंते ! किं सासया ?’ इत्यादि, पद्मवरवेदिका णमिति पूर्ववत् किं शाश्वती उताशाश्वती ?,
 श्वावन्तवया सूत्रे निर्देशः प्राकृतत्वात्, किं नित्या उतानित्येति भावः; भगवानाह—गौतम ! स्यात् शाश्वती स्याद्शाश्वती—कथञ्चिन्नित्या
 कथञ्चिदित्येत्यर्थः; स्याच्छब्दो निपातः कथञ्चिदित्येतदर्थवाची ॥ ‘से केण्ड्रेणं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम !
 ‘द्रव्यार्थतया’ द्रव्यास्तिकनयमतेन शाश्वती, द्रव्यास्तिकनयो हि द्रव्यमेव तात्त्विकमभिमन्यते न पर्यायान्, द्रव्यं चान्वयि परिणा-
 मित्वाद्, अन्यथा द्रव्यत्वायोगाद्, अन्वयित्वाच्च सकलकालभावीति भवति द्रव्यार्थतया शाश्वती, ‘वर्णपर्यायैः’ तदन्यसमुत्पद्यमानव-
 र्णविशेषरूपैरेवं गन्धपर्यायै रसपर्यायैः स्पर्शपर्यायैः; उपलक्षणमेतत्तदन्यपुरुलविचटनोच्चटनेश्चाशाश्वती, किमुक्तं भवति ?—पर्याया-
 स्तिकनयमतेन पर्यायप्राधान्यविवक्षायामशाश्वती, पर्यायाणां प्रतिक्षणभावितया कियत्कालभावितया वा विनाशित्वात्, ‘से एएण्ड्रेणं’-
 मित्यादि उपसंहारवाक्यं सुगमं, इह द्रव्यास्तिकनयवादी स्वमतप्रतिस्थापनार्थमेवमाह—नात्यन्तासत् उत्पादो नापि सतो विनाशो,
 ‘नासतो विद्यते भावो, नाभावो विद्यते सत्’ इति वचनात्, यौ तु दृश्येते प्रतिवस्तु उत्पादविनाशौ तदाविर्भावविरोभावमात्रं यथा
 सत्पर्यस्योत्फणत्वविफणत्वे, तस्मात्सर्वं वस्तु नित्यमिति ॥ एवं च तन्मतचिन्तायां संशयः—किं घटादिवद्द्रव्यार्थतया शाश्वती उत
 सकलकालमेवंरूपा ? इति, ततः संशयापनोदार्थं भगवन्तं भूयः पुच्छति—‘पद्मवरवेदिया णं मित्यादि, पद्मवरवेदिका णमिति
 पूर्ववद् ‘भदन्त !’ परमकल्याणयोगिन् ! ‘क्रियच्चिरं’ कियन्तं कालं यावद्भवति ?, एवंरूपा कियन्तं कालमवतिष्ठते ? इति, भगवानाह—
 गौतम ! न कदाचिन्नासीत्, सर्वदैवासीदिति भावः; अनादित्वात्, तथा न कदाचिन्न भवति, सर्वदैव वर्त्तमानकालचिन्तायां भवतीति

भावः, सर्वैव भावात्, तथा न कदाचिन्न भवित्यति, किन्तु भविष्यन्तायां सर्वदेव भवित्यतीति प्रतिपत्तव्यं, अपर्यवसितत्वात्, तदेवं कालत्रयचिन्तायां नास्तिप्रतिषेधं विधाय सम्प्रत्यस्त्रित्वं प्रतिपादयति—‘भुविं चेत्यादि, अभूश्च भवति च भवित्यति चेति, एव त्रिकालवस्थायित्वाद् ‘भुवा’ भेर्वादिद् भुवत्त्वादेव सर्वैव स्वस्वरूपे नियता, नियतत्वादेव च ‘शाश्वती’ शश्वद्भवन्स्वभावा, शाश्वतत्वादेव च सततगङ्गासिन्धुप्रवाहप्रवृत्तावपि पौण्डरीकद्वद् इवानेकपुद्गलविचटनेऽपि तावन्मात्रान्यपुद्गलोच्चटनसम्भवाद् ‘अक्षया’ न विद्यते क्षयो—यथोक्तस्वरूपकारपरिश्रंशो यस्याः साऽक्षया, अक्षयत्वादेव ‘अव्यया’ अव्ययशब्दवाच्या, मनागपि स्वरूपचलनस्य जातुचिदप्यसम्भवात्, अव्ययत्वादेव स्वप्रमाणेऽवस्थिता मानुषोत्तरपर्वताद् वह्निः समुद्रवत्, एवं स्वस्वप्रमाणे सदाऽवस्थानेन चिन्त्यमाना नित्या धर्मास्तिकायादिवत् ॥

तीसे णं जगतीए उरिंणं वाहिं पउमवरवेइयाए एत्थ णं एगे महं वणसंडे पणत्ते देसुणाइं दी जी-
यणाइं चक्कवालविकखंभेणं जगतीसमए परिकखेवेणं, किणहे किणहोभासे जाव अणेगसगडरह-
जाणजुगणपरिमोयणे सुरम्मे पासातीए सणहे लणहे घट्टे मट्टे नीरए निरपंके निम्मले निक्कंकाड-
च्छाए सप्यभै समिरीए सउज्जेए पासादीए दरिसणिज्जे अभिरुवे पडिरुवे ॥ तस्स णं वणसं-
डस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभाने पणत्ते से जहानामए—आलिंणपुक्खरेति वा सुइंणपु-
क्खरेति वा सरतलेइ वा करतलेइ वा आयंसमंडलेति वा चंदमंडलेति वा सूरसंडलेति उरब्भ-
चम्ममेति वा उसभचम्ममेति वा वराहचम्ममेति वा सीहचम्ममेति वा वजयचम्ममेति वा विणचम्ममेति वा दी-

वितचम्मेति वा अणेगसंकुकीलगासहरसवितने आवडपचावडसेढीपसेढीसोत्थियसोवत्थियपू-
समाणवद्धमाणसंच्छंडकमकरडकजारमारफुल्लावाल्लिपउमपत्तसागरतरंगवासंतिलयपउमलयभस्ति-
चित्तोहिं सच्छायहिं सामिरीयहिं सज्जोएहिं नाणाविहंपंचवणोहं तणोहिं य मणिहिं य
अयमेतास्त्वे वणणावासे पणत्ते, से जहानामए—जीमूतेति वा अंजणेति वा खंजणेति वा क-
ज्जलेति वा मसीइ वा गुलियाइ वा गवलेइ वा गवलगुलियाति वा भमरेति वा भमरावलियाति
वा भमरपत्तगयसारेति वा जंतुफलेति वा अदारिड्ढेति वा पुरिउड्ढए (ति) वा गएति वा गयकलभोति
वा कणहसएणइ वा कणहकेसरइ वा आगासधिणगलेति वा कणहासोएति वा क्णहकणवीरेइ वा क-
कणहबंधुजीवएति वा, भवे एयास्त्वे सिया?, गोयमा! णो तिणड्ढे समड्ढे, तेसि णं कणहाणं तणाणं
मणीण य इत्तो इड्ढयराए चैव कंततराए चैव पिययराए चैव मणुणतराए चैव मणासतराए चैव
वणणं पणत्ते ॥ तत्थ णं जे ते णीलगा तणा य मणी य तेसि णं इमेतास्त्वे वणणावासे पणत्ते,
से जहानामए—भिंणेइ वा भिंणपत्तेति वा चासेति वा चासपिच्छेति वा सुएति वा सुयपि-
च्छेति वा णीलीति वा णीलीभेयति वा णीलीगुलियाति वा सामाएति वा उच्चंतएति वा वणरा-
इहं वा हलहरवसणेइ वा मोरग्गीवाति वा पारेवयगीवाति वा अयसिक्कुसुमेति वा अंजणकेसिगा-

कुसुमेति वा पीलुप्पलेति वा पीलासोएति वा पीलकणवीरेति वा पीलबंभुजीवएति वा, भवे
 एयारुवे सितता?, णो इण्डे समडे, तेसि णं पीलगाणं तणाणं मणीण य एत्तो इडतराए चैव कंत-
 तराए चैव जाव वणणेणं पणत्ते ॥ तत्थ जे ते लोहितगा तणा य मणी य तेसि णं अयमेयारुवे
 वणणावासे पणत्ते, से जहाणामए—ससकरुहारेति वा उरवभरुहारेति वा णरुहारेति वा व-
 राहरिरेति वा महिसरुहारेति वा बालिंदगोवएति वा बालदिवागरेति वा संझवभरागेति वा
 गुंजद्वराएति वा जातिहिंशुलएति वा सिलप्पवालति वा पवालंकरेति वा लोहितकव्वमणीति
 वा लक्खारसएति वा किमिरागेइ वा रत्तकंबलेइ वा चीणापिडरासीइ वा जासुयणकुसुमेइ
 वा किंसुअकुसुमेइ वा पालियाइकुसुमेइ वा रत्तुप्पलेति वा रत्तासोगेति वा रत्तकणयारेति
 वा रत्तबंभुजीवेइ वा, भवे एयारुवे सिया?, नो तिण्डे समडे, तेसि णं लोहियगाणं तणाण
 य मणीण य एत्तो इडतराए चैव जाव वणणेणं पणत्ते ॥ तत्थ णं जे ते हालिइगा तणा य
 मणी य तेसि णं अयमेयारुवे वणणावासे पणत्ते, से जहाणामए—चंपए वा चंपगाच्छीइ वा
 चंपयभेएइ वा हालिइति वा हालिइभेएति वा हालिइशुलियाति वा हरियालति वा हरि-
 यालभेएति वा हरियालशुलियाति वा चिडरेति वा चिडरंगरागेति वा वरकणएति वा वरकणग-
 निवसेति वा सुवणसिप्पएति वा वरपुरिसवसणेति वा सल्लइकुसुमेति वा चंपककुसुमेइ वा

३ प्रतिपत्ती

मनुव्या०

वनपण्डा-

धि०

उद्देशः १

सू० १२६

॥ १८४ ॥

कुटुडियाकुसुमेति वा (कोरंदकदामेइ वा) तडडडाकुसुमेति वा योसाडियाकुसुमेति वा
 सुवणज्जहियाकुसुमेति वा सुहरिन्नयाकुसुमेइ वा [कोरिंदवरमल्लदामेति वा] बीयगकुसुमेति
 वा पीयासोएति वा पीयकणवीरेति वा पीयबंधुजीएति वा, भवे एयारुवे सिया?, नो इण्डे
 समडे, ते णं हालिदा तणा य मणी य एत्तो इट्ठयरा चेव जाव वण्णेणं पणत्ता ॥ तत्थ णं
 जे ते सुक्खिहणा तणा य मणी य तेसि णं अयमेयारुवे वण्णावासे पणत्ते, से जहानामए—
 अंकेति वा संवेति वा चंदेति वा कुंदेति वा कुसुमे(सुए)ति वा दयरएति वा (दहियणेइ
 वा खीरेइ वा खीरपूरेइ वा) हंसावलीति वा कौचावलीति वा हारावलीति वा बलायावलीति
 वा चंदावलीति वा सारतियवलाहएति वा भंतथोयरूपपडेइ वा सालिपिट्ठरासीति वा कुंदपु-
 र्फरासीति वा कुसुयरासीति वा सुक्खिवाडीति वा पेहुणमिंजाति वा बिसेति वा मिणालि-
 याति वा गयदंतेति वा लवंगादलेति वा पोंडरीयदलेति वा सिंदुवारमल्लदामेति वा सेतासोएति
 वा सेयकणवीरेति वा सेयबंधुजीएइ वा, भवे एयारुवे सिया?, णो तिण्डे समडे, तेसि णं सु-
 क्खिहणं तणाणं मणीण य एत्तो इट्ठतराए चेव जाव वण्णेणं पणत्ते ॥ तेसि णं भंते! तणाण
 य मणीण य केरिसए गंधे पणत्ते?, से जहानामए—कोट्टपुडाण वा पत्तपुडाण वा चोयपुडाण
 वा तगरपुडाण वा एलापुडाण वा [किरिमेरिपुडाण वा] चंदणपुडाण वा कुकुमपुडाण वा उ-

श्रीजीवा-
जीवाधि०
मलयणि-
रीयाद्विः
॥ १८५ ॥

सीरपुडाण वा चंपगपुडाण वा मरुगपुडाण वा दमणगपुडाण वा जातिपुडाण वा जूहियापु-
डाण वा महियपुडाण वा णोमालियपुडाण वा वासंतियपुडाण वा केयतिपुडाण वा कप्पूरपु-
डाण वा अणुवायंसि उभिज्जमाणाण य णिभिज्जमाणाण य कोट्टेज्जमाणाण वा खिज्जमाणाण
वा उक्किरिज्जमाणाण वा विकिरिज्जमाणाण वा परिमुज्जमाणाण वा भंडाओ वा भंडं साहरिज्ज-
माणाणं ओराला मणुणा घाणमणिव्वुतिकरा सव्वतो समंता गंधा अभिणिससवांति, भवे ए-
यारूवे सिया?, णो तिण्डे समडे, तेसि णं तणाणं मणीण य एत्तो उ इडतराए चेव जाव म-
णामतराए चेव गंधे पणत्ते ॥ तेसि णं भंते! तणाण य मणीण य केरिसए फासे पणत्ते?, से
जहाणामए—आईणेति वा रूपति वा बूरेति वा णवणीतेति वा हंसगव्वतूलीति वा सिरिसकु-
सुमणिचत्तेति वा बालकुसुदपत्तरासीति वा, भवे एतारूवे सिया?, णो तिण्डे समडे, तेसि णं
तणाण य मणीण य एत्तो इडतराए चेव जाव फासेणं पणत्ते ॥ तेसि णं भंते! तणाणं पुव्वावरदा-
हिणत्तरागतहिं वाएहिं मंदायं मंदायं एइयाणं वेइयाणं कंपियाणं खोभियाणं चालियाणं फंदियाणं
घाटियाणं उदीरियाणं केरिसए सदे पणत्ते?, से जहाणामए—सिवियाए वा संदमाणीयाए (वा)
रहवरसस वा सडत्तरस सज्झयसस सयंदयसस सत्तेरणवरसस सणंदिघोससस सखिखिणिहेमजा-
लपेरंतपरिखित्तसस हेमवयखेत्त (चित्तविचित्त) तिणिसकणगनिज्जत्तदारुयागसस सुपिणिद्धारकमं-

३ प्रतिपत्ती
मनुष्या०
वनषण्डा-
धि०
उद्देशः १
सू० १२६

॥ १८५ ॥

अहुरागसस कालायससुक्यणेभिजंतकम्मसस आइणवारतुरगसुसंपउससस कुसलणरडेयसार-
 डलधुरागसस सरसतवत्तीसतोरण(परि)मंडितसस सकंकडवाडिसगसस सच्चावसरपहरणाव-
 हिसुसंपरिगहितसस रायंगणंसि वा अंतपुरंसि वा रम्मंसि वा मणिकोटिमतलंसि अभिक्खणं
 रणहरियसस जोहलुद्धसस रायंगणंसि वा अंतपुरंसि वा रम्मंसि वा मणिकोटिमतलंसि अभिक्खणं
 २ अभिघाटिज्जमाणसस वा णियटिज्जमाणसस वा [परुववरतुरंगसस अंके सुपइटियाए वंद-
 णा कणमणणिव्वुतिकरा सव्वतो सव्वतो सव्वतो सव्वतो सव्वतो सव्वतो सव्वतो सव्वतो सव्वतो सव्वतो
 तिणडे समडे, से जहाणामए—वेयालियाए वीणाए उत्तरमंदासुच्छिताए अंके सुपइटियाए वंद-
 णसारकाणपाडिपटियाए ओराला मणुणा कणमणणिव्वुतिकरा सव्वतो सव्वतो सव्वतो सव्वतो सव्वतो
 वेइयाए खोअियाए उदीरियाए ओराला मणुणा कणमणणिव्वुतिकरा सव्वतो सव्वतो सव्वतो सव्वतो सव्वतो
 अभिणिससवन्ति, भवे एयाख्वे सिया?, णो तिणडे समडे, से जहाणामए—किणराण वा किं-
 पुरिसाण वा महोरगाण वा गंधवाण वा भइसालवणगयाण वा नंदणवणगयाण वा एगतो सहिताणं
 वणगयाण वा पंडगवणगयाण वा हिमवंतमलयमंदरगिरिगुहसमणणागयाण वा एगतो सहिताणं
 संसुहागयाणं समुविट्ठाणं संनिविट्ठाणं पमुदियपक्कीलियाणं गीयरतिगंधव्वहरिसियमणाणं गेजं
 पजं कत्थं गेयं पयाविद्धं पायाविद्धं उक्खित्तयं पवत्तयं मंदायं रोचियावसाणं सत्तसरसमणणागयं
 अहरससुसंपउत्तं अहोसविप्पमुक्कं एकारसगुणालंकारं अट्टगुणोववेयं गुजंतवंसकुहरोवणद्धं

सीरयुद्धाण वा चंपगयुद्धाण वा मस्यगयुद्धाण वा दमणगयुद्धाण वा जातिपुद्धाण वा ज्जरियापु-
द्धाण वा महियपुद्धाण वा णोमालियपुद्धाण वा वासंतियपुद्धाण वा केयतिपुद्धाण वा कप्पूरपु-
द्धाण वा अणुवायंसि उच्चिभज्जमाणाण य णिच्चिभज्जमाणाण य कोट्टेज्जमाणाण वा सच्चिज्जमाणाण
वा उच्चिरिज्जमाणाण वा चिकिरिज्जमाणाण वा परिसुज्जमाणाण वा भंडाओ वा भंडं साहरिज्ज-
माणाणं ओराला मणुण्णा घाणमणणिव्वुत्तिकरा सच्चवतो समंता गंधा अभिणिससवंति, भवे ए-
यास्त्वे सिया?, णो तिण्ढे सम्भे, तेसि णं तणाणं मणीण य एत्तो व इट्ठतराय चैव जाव म-
णासतराय चैव गंधे पणत्ते ॥ तेसि णं भंते! तणाण य मणीण य केरिसए फासे पणत्ते?, से
जहाणामए—आईणेति वा रूपति वा बुरेति वा णवणीतेति वा हंसगवभनूलीति वा सिरीसकु-
सुमणिचतेति वा बालकुमुदपत्तरासीति वा, भवे एतास्त्वे सिया?, णो तिण्ढे सम्भे, तेसि णं
तणाण य मणीण य एत्तो इट्ठतराय चैव जाव फासेणं पणत्ते ॥ तेसि णं भंते! तणाणं पुब्बावरदा-
हिणत्तरागतहिं वाएहिं मंदायं मंदायं एहयाणं वेहयाणं कंषियाणं खोभियाणं चालियाणं फंदियाणं
वाहियाणं उदीरियाणं केरिसए सदे पणत्ते?, से जहाणामए—सिवियाए वा संदमाणीयाए (वा)
रहवरसस वा सज्जत्तसस सज्ज्जयसस सयंदयसस सतोरणवरसस सणंदियोससस सखिखिणिहेमजा-
लपेरंतपरिखित्तसस हेमवयखेत्त (चित्तविचित्त) तिणिसकणगनिञ्जत्तदारुयागसस सुषिणिद्धारकसं-

डलधुरागसस कालायससुक्यणमिजंतकम्मसस आइणववरुणसुसंपउत्तसस कुसलणारुयसार-
 हिसुसंपरिगहितसस सरसतवत्तीसतोरण(परि)मंडितसस सकंकडवाडिसगसस सचावसरपहरणाव-
 रणहरियसस जोहजुद्धसस रायंगणंसि वा अंतपुरंसि वा रम्मंसि वा मणिकोटिमतलंसि अभिक्खणं
 २ अभिधाडिजमाणसस वा णियडिजमाणसस वा [परुडवरतुरंगसस चंडवेगाइडसस] ओराला मणु-
 णा कणमणणिव्वुतिकरा सव्वतो समंता सहा अभिणिससवंति, भवे एताख्वे सिया?, णो
 तिण्डे समडे, से जहाणामए—वेयालियाए वीणाए उत्तरमंदासुच्छिताए अंके सुपइडियाए वंद-
 णसारकाणपडिपडियाए कुसलणरणारिसंपगाहिताए पदोसपक्खूसकालसमयंसि मंदं मंदं एइयाए
 वेइयाए खोभियाए उदीरियाए ओराला मणुण्णा कणमणणिव्वुतिकरा सव्वतो समंता सह
 अभिणिससवंति, भवे एयाख्वे सिया?, णो तिण्डे समडे, से जहाणामए—किणराण वा किं-
 पुरिसाण वा महोरगाण वा गंधव्वाण वा भइसालवणगयाण वा नंदणवणगयाण वा सोमणस-
 वणगयाण वा पंडगवणगयाण वा हिमवंतमलयमंदरगिरिशुहसमणणागयाण वा एगतो सहिताणं
 संसुहागयाणं समुविट्ठाणं संनिविट्ठाणं पमुदियपक्कीलियाणं गीयरतिगंधव्वहरिसियमणाणं गेज्जं
 पज्जं कत्थं गेयं पयविद्धं पायविद्धं उक्खित्तयं पवत्तयं मंदायं रोचियावसाणं सत्तासरसमणणागयं
 अइरससुसंपउत्तं उइोसविपसुकं एकारसगुणालंकारं अइगुणोववेयं गुंजंतवंसकुहरोवणद्धं

रसं तित्थाणकरणसुद्धं मधुरं समं सुललियं सकुहरगुंजंतवंसतंतीसुसंपञ्चत्तं तालसुसंपञ्चत्तं ताल-
समं (रयसुसंपञ्चत्तं गहसुसंपञ्चत्तं) मणोहरं मलयरिभिषपयसंचारं सुरभिं सुणतिं वरचारुत्वं
दिव्वं नटं सज्जं गेयं पगीयाणं, भवे एयास्त्वे सिया!; इंता गोयमा! एवंभूर सिया ॥ (सू० १२६)

‘तीसे णं जगतीए’ इत्यादि, तस्या णमिति पूर्ववत् जगत्या उपरि पद्मवरवेदिकाया वहिर्वर्ती प्रदेशः ‘तत्र’ तस्मिन् णमिति
पूर्ववत्, महानेको वनपण्डः प्रह्लासः, अनेकजातीयानामुत्तमानां महीकहाणां समूहो वनपण्डः, आह च मूलटीकाकारः—‘एगजार्ह-
एहिं रुक्खेहिं वणं अणेगजार्हएहिं उत्तमेहिं रुक्खेहिं वणसंडे’ इति, स चैकैको देशोने द्वे योजने विष्कम्भतो जगतीसमकः ‘परिक्षेपेण’
परिरयेण । कथम्भूतः? इत्याह—‘किण्हे’ इत्यादि, इह प्रायो दृक्षाणा मध्यमे वयसि वर्त्तमानानि पत्राणि नीला (कृष्णा)नि तद्योगाद्
वनखण्डोऽपि कृष्ण, न चोपचारमात्रात्कृष्ण इति व्यपदेशः किन्तु तद्याप्रतिभासनात्, तथा चाह—‘कृष्णावभासः’ यावति भागे
कृष्णानि पत्राणि सन्ति तावति भागे स वनखण्डः कृष्णोऽवभासतेऽतः कृष्णोऽवभासो यस्यासौ कृष्णावभासः, तथा हरितत्वमति-
कान्तानि कृष्णत्वमसंप्राप्तानि पत्राणि नीलानि तद्योगाद् वनखण्डोऽपि नीलः, न चैतदप्युपचारमात्रेणोच्यते किन्तु तथाऽवभासात्,
तथा चाह—नीलावभासः, समासः प्राग्वत्, यौवने तान्येव पत्राणि किशलयत्वं रक्तत्वं चातिकान्तानि ईषद्धरितालाभानि पाण्डूनि
सन्ति हरितानीत्युपदिश्यन्ते, ततस्त्वयोगाद्धनपण्डोऽपि हरितः, न चैतदुपचारमात्रं, किन्तु तथाप्रतिभासोऽप्यस्ति तथा चाह—हरिता-
वभासः, तथा वात्यादतिकान्तानि दृक्षाणा पत्राणि शीतानि भवन्ति ततस्त्वयोगाद् वनपण्डोऽपि शीतः, न चासौ न गुणतः किन्तु
गुणत एव, तथा चाह—‘शीतावभासः’ अधोभागवर्तिनां व्यन्तराणां देवाना देवीना च तद्योगे शीतवातसंस्पर्शः ततः स शीतो

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

वनपण्डा-

धि०

उद्देशः १

सू० १२६

वनपण्डोऽवभासते इति, तथा एते कृष्णनीलहरितवर्णा यथा (त.) स्वस्मिन् रूपेऽत्यर्थमुत्कटाः स्निग्धा भण्यन्ते तीव्राश्च ततस्तद्योगाद्वनख-
 ण्डोऽपि स्निग्धस्तीव्रश्चोक्तः, न चैतदुपचारमात्रं, किन्तु तथा प्रतिभासोऽपि तत उक्तं स्निग्धावभासस्तीव्रावभास इति, इहावभासो
 भ्रान्तोऽपि भवति यथा मरुमरीचिकासु जलावभासः ततो नावभासमात्रोपदर्शनेन यथाऽवस्थितं वस्तुस्वरूपमुक्तं वर्णितं भवति किन्तु
 यथास्वरूपप्रतिपादनेन ततः कृष्णत्वादीनां तथास्वरूपप्रतिपादानार्थमनुवादपुरस्सरं विशेषणान्तरमाह—‘किण्हे किण्हच्छार्थे’ इत्यादि,
 कृष्णो वनखण्डः, कुतः ? इत्याह—कृष्णच्छायः, ‘निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनं मितिवचनाद्धेतौ प्रथमा, ततोऽ-
 यमर्थः—यस्मात् कृष्णा छाया—आकारः सर्वाविसंवादितया तस्य तस्मात्कृष्णः, एतदुक्तं भवति—सर्वाविसंवादितया तत्र कृष्ण आकार
 उपलभ्यते, न च भ्रान्तावभाससंपादितसत्ताकः सर्वाविसंवादी भवति, ततस्तत्त्वदृत्त्या स कृष्णो न भ्रान्तावभासमात्रव्यवस्थापित इति,
 एवं नीलो नीलच्छाय इत्याद्यापि भावनीयं, नवरं शीतः शीतच्छाय इत्यत्र छायाशब्द आतपप्रतिपक्षवस्तुवाची द्रष्टव्यः, ‘घनकडिय-
 डच्छाए’ इति इह शरीरस्य मध्यभागे कटिस्ततोऽन्यस्यापि मध्यभागः कटिरिव कटिरित्युच्यते, कटिस्तटमिव कटितटं घना—अन्या-
 न्यशाखाप्रशाखानुप्रवेशतो निविडा कटितटे—मध्यभागे छाया यस्य स घनकटितटच्छायः, मध्यभागे निविडवरच्छाय इत्यर्थः, कचि-
 ल्पाठः ‘घनकडियकडच्छाए’ इति, तत्रायमर्थः—कटः सञ्जातोऽस्येति कटितः कटान्तरेणोपरि आवृत इत्यर्थः कटितश्चासौ कटश्च
 कटितकटः घना—निविडा कटितकटस्येवाधोभूमौ छाया यस्य स घनकटितकटच्छायः अत एव रम्यो—रमणीयः, तथा महान्—जल-
 भारावन्ततः प्रावृट्कालभावी मेघनिकुरन्वो—मेघसमूहस्तं भूतो—गुणैः प्राप्नो महामेघनिकुरन्वभूतः महामेघवृन्दोपम इत्यर्थः । ‘ते णं
 पायवा’ इत्यादि, ‘ते’ वनपण्डान्तर्गताः पादपा ‘मूलवन्तः’ मूलानि प्रभूतानि दूरावगाढानि च सन्त्येषामिति मूलवन्तः, कन्द एषा-

मस्तीति कन्दवन्तः, एवं स्कन्धवन्तस्त्वगवन्तः शालावन्तः प्रवालवन्तः पत्रवन्तः पुष्पवन्तः फलवन्तो बीजवन्त इत्यपि भावनीयं, तत्र मूलानि—प्रसिद्धानि यानि कन्दस्याधः प्रसरन्ति कन्दस्तेषां मूलानामुपरिवर्तिनस्तेऽपि प्रतीताः, स्कन्धः—स्युद्धं यतो मूलशाखाः प्रभवन्ति, लम्बु-लक्ष्मी शाला—शाखा प्रवालः—पल्लवाङ्कुरः पत्रपुष्पफलबीजानि सुप्रसिद्धानि, सर्वत्रातिशयाने कचिच्छूभि वा मनुप्रत्ययः, 'अणुपु-
व्वसुजाइरुलवदृभवावपरिणया' इति आनुपूर्व्या—मूलादिपरिपाठ्या सुष्ठु जाता आनुपूर्वीसुजाता रुचिलाः—स्निग्धतया देदीप्यमान-
च्छविमन्तः, तथा वृत्तभावेन परिणता वृत्तभावपरिणताः, किमुक्तं भवति ?—एवं नाम सर्वसु दिक्षु विदिक्षु च शाखाभिः प्रशाखाभिश्च
प्रसृता यथा वर्जुला. सजाता इति, आनुपूर्वीसुजाताश्च ते रुचिराश्च ते च ते वृत्तभावपरिणताश्च आनुपूर्वीसुजातरुचिरवृत्तभावपरिणताः,
तथा ते पादपाः प्रत्येकमेकस्कन्धाः, (समासान्तइन्) प्राकृते वाऽस्य स्त्रीत्वमिति 'एगखंधी' इति पाठः, तथाऽनेकाभिः शाखाभिः प्रशा-
खाभिश्च मध्यभागे विटपो—विस्तारो येषां तेऽनेकशाखाप्रशाखाविटपाः, तथा तिर्यग्वाहुद्वयप्रसारणप्रमाणो न्यामः अनेकैर्नरन्यासैः—गुरूप-
न्यासैः सुप्रसारितैरग्राह्यः—अप्रमेयो धनो—निविद्धो विपुलो—विस्तीर्णः स्कन्धो येषां ते अनेकनरन्यामसुप्रसारिताग्राह्यधनविपुलवृत्त-
स्कन्धाः, तथाऽच्छिद्राणि पत्राणि येषां ते अच्छिद्रपत्राः, किमुक्तं भवति ?—न तेषां पत्रेषु वातदोषतः कालदोषतो वा गडुरिकादिरी-
तिरुपजायते, न तेषु पत्रेषु छिद्राणि भवन्तीत्यच्छिद्रपत्राः, अथवा एवं नामान्योऽन्यं शाखाप्रशाखानुप्रवेशात्पत्राणि पत्राणामुपरि जा-
तानि येन मततगल्पयान्तरालरूप छिद्रं नोपलक्ष्यत इति, तथा चाह—'अविरल्पत्ता' इति, अत्र हेतो प्रथमा ततोऽव्यमर्थः—यतोऽवि-
रल्पना अतोऽच्छिद्रपत्राः, अविरल्पना अपि कुतः ? इत्याह—'अवातीनपत्राः' वातीनानि—वातोपहतानि वातेन पातितानीत्यर्थः
न वातीनानि अवातीनानि पत्राणि येषां ते तथा, किमुक्तं भवति ?—न तत्र प्रवलो वात. खरपरुपो वाति येन पत्राणि श्रुत्वा भूसौ

निपतन्ति, ततोऽवातीनपत्रत्वादविरलपत्रा इति, अचिद्रपत्रा इत्यत्र प्रथमव्याख्यानपक्षमधिकृत्य हेतुमाह—‘अणर्द्दपत्रा’ न विद्यते
 इति—गङ्गरिकारिरूपा येषां तान्व्यनीतीति अनीतीति पत्राणि येषां ते अनीतिपत्रा’, अनीतिपत्रत्वात्वाचिद्रपत्रा’, ‘निष्पुयजरदपंडु-
 रपत्रा’ इति निर्दूतानि—अपनीतानि जरठानि पाण्डूनि पत्राणि येभ्यस्ते निर्दूतजरठपाण्डुपत्राः, किमुक्तं भवति?—यानि वृक्षस्थानि
 जरठानि पाण्डूनि पत्राणि तानि वातेन निर्दूय निर्दूय भूमौ पात्यन्ते भूमेरपि च प्रायो निर्दूय निर्दूयान्यत्रापसार्यन्त इति, ‘नवह-
 रियभिसंतपतंधयारगंभीरदरसणिजा’ इति नवेन—प्रत्ययेण हरितेन—नीलेन भासमानेन—स्निग्धत्वचा दीप्यमानेन पत्रभारेण—द्वल-
 सञ्चयेन यो जातोऽन्धकारस्तेन गम्भीरा—अलब्धमध्यभागाः सन्तो दर्शनीया नवहरितभासमानपत्रान्धकारगम्भीरदर्शनीयाः, तथा
 उपविनिर्गतैः—निरन्तरविनिर्गतैर्नवतरुणपल्लवैः तथा कोमलैः—मनोहैरुज्ज्वलैः—शुद्धैश्चलद्भिः—ईषत्कम्पमानैः किशलयैः—अवस्थाविशेषोपेतैः
 पल्लवविशेषैः तथा सुकुमारैः प्रवालैः—पल्लवाङ्कुरैः शोभितानि वराङ्कुराणि—वराङ्कुरोपेतानि अप्रशिरवराणि येषां ते उपविनिर्गतनवतरुणपत्र-
 पल्लवकोमलोज्ज्वलचलत्किशलयसुकुमारप्रवालशोभितवराङ्कुराप्रशिरवराः, इहाङ्कुरप्रवालयोः कालकृतावस्थाविशेषाद्विशेषो भावनीयः, ‘निचं
 कुसुमिया निचं मउलिया निचं लवइया निचं थवइया निचं गोच्छिया निचं जमलिया निचं जुयलिया निचं विणमिया
 निचं पणमिया निचं कुसुमियमउलियलवइयथवइयगुलइयगोच्छियजमलियजुगलियविणमियपणमियसुविभत्तप(पिं)डिमंज-
 रिवडंसगधरा’ इति पूर्ववत्, तथा शुक्रवाहिणमदनशलाकाकोकिलकोरकभिन्नारककोडलजीवंजीवकनन्दीमुखकपिलपिङ्गलाक्षकारण्ड-
 वचक्रवाककलहंससारसाख्यानामनेकेषां शकुनगणानां मिथुनैः—क्षीपुंसयुग्मैर्विचरितं—इतस्ततो गतं यच्च शब्दोन्नतिकम्—उन्नतशब्दकं
 मधुरस्वरं च नादितं—लपितं येषु ते तथा, अत एव सुरन्याः—सुष्टु रमणीयाः, अत्र शुकाः—कीराः वहिणो—मयूरा मदनशलाका-

शारिका कोकिलाऽपि चक्रवाककलहंससारसाः—प्रतीताः, शेषास्तु जीवविशेषा लोकोक्तो वेदितव्याः, तथा संपिण्डिताः—एकत्र पिण्डी-
भूता इत्या—मदीन्मत्तया दर्प्याध्माता भ्रमरमशुकरीणा पहकराः—सङ्घाताः, 'पहकरशोरोहसंघाया' इति देशीनाममालावचनात्, यत्र
ते संपिण्डितद्वयमशुकरभ्रमरमशुकरीपहकरा, तथा परिलीयमानाः—अन्यत्र आगत्यागत्य श्रयन्तो मत्ताः षट्पदाः कुसुमासवलोलः—
किञ्चलकपानलम्पटा मधुरं गुग्गुमायमानाः गुञ्जन्तश्च—शब्दविशेषं च विदधाना देशभागेषु तस्मिन् तस्मिन् देशभागे येषां ते परि-
लीयमानमत्तपट्पदकुसुमासवलोलमधुरगुग्गुमायमानगुञ्जन्तदेशभागाः, गमकत्वादेवमपि समासः, ततो भूयः पूर्वपदेन सह विशेष-
णसमासः, तथाऽभ्यन्तराणि—अभ्यन्तरवर्तीनि पुष्पाणि फलानि च पुष्पफलानि येषां ते तथा, 'बाहिरपत्तच्छन्ना' इति वहिःपत्रै-
श्छन्ना—व्याप्ता वहिःपत्रछन्नाः, तथा पत्रैश्च पुष्पैश्च 'अवच्छन्नपरिच्छन्ना' अत्यन्तमाच्छादित्वाः, तथा 'नीरोगाः' रोगवर्जिताः
'अकण्टकाः' कण्टकरहिताः, नैतेषु मध्ये वञ्चूलकादिदृक्षाः सन्तीति भावः, तथा स्वादूनि फलानि येषां ते स्वादुफलाः, तथा स्नि-
ग्धानि फलानि येषां ते स्निग्धफलाः, तथा प्रत्यासन्नैर्नानाविधैः—नानाप्रकारैर्गुच्छैः—वृन्ताकीप्रभृतिभिर्गुल्मैः—नवमालिकादिभिर्मण्डपैः—
द्राक्षामण्डपकैरुपशोभिवा नानाविधगुच्छगुल्ममण्डपकशोभिवाः, तथा विचित्रैः—नानाप्रकारैः शुभैः—मङ्गलभूतैः केतुभिः—ध्वजैर्बहुला-
व्याप्ता विचित्रशुभकेतुबहुलाः, तथा 'वाविपुक्वरिणीदीहियासु य निवेसिपरमजालधरणा' वायुः—चतुरस्राकारास्ता एव
दृताः पुष्करिण्यः यद्वा पुष्कराणि विद्यन्ते यासु ताः पुष्करिण्यः दीर्घिका—ऋजुसारिण्यः वापीपुष्करिणीषु दीर्घिकासु च सुष्ठु नि-
वेशितानि रम्याणि जालगृहकाणि येषु ते वापीपुष्करिणीदीर्घिकासु निवेशितरम्यजालगृहकानि, तथा पिण्डिता सती निर्हारिमा-
दरे विनिर्गच्छन्ती पिण्डिमनीर्हारिमा तां सुगन्धि-सद्रन्धिका शुभसुरभिभ्यो गन्धान्तरेभ्यः सकाशान्मनोहरा शुभसुरभिमनोहरा तां

च 'महथा' इति प्राकृतत्वाद्धितीयार्थे तृतीया महतीमित्यर्थः; गन्धध्राणि यावद्भिर्गन्धपुद्गलैर्गन्धविषये ध्राणिरुपजायते तावती गन्धपु-
 द्गलसंहतिरुपचाराद् गन्धध्राणिरित्युच्यते तां निरन्तरं मुञ्चन्तः; तथा 'सुहसेवकेडवहुला' इति शुभा-प्रधानाः सेतवी-मार्गा आ-
 लवालपालयो वा केतवी-ध्वजा बहुला-अनेकरूपा येषां ते तथा, 'अणेगरहजाणजुगसिवियसंदमाणिपडिमोयणा' इति, तथा
 रथा द्विविधाः-क्रीडारथाः सङ्क्रामरथाश्च, यानानि सामान्यतः; शेषाणि बाहनानि, युग्यानि-गोह्रिविषयप्रसिद्धानि द्विहस्तप्रमाणानि
 वेदिकोपशोभितानि जम्पानानि शिविकाः-कूटाकारेणाच्छादिता जंपानविशेषाः स्यन्दमानिकाः-पुरुषप्रमाणा जम्पानविशेषाः; अने-
 केपा रथादीनामथो विस्तीर्णत्वात् प्रतिमोचनं येषु ते तथा, 'पासाइया' इत्यादि पदचतुष्टयं प्रागवत् ॥ 'तस्स णं वणसंडस्से'त्यादि,
 तस्स णमिति पूर्ववद् वनपण्डस्य 'अन्तः' मध्ये बहुसमः सन् रमणीयो बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः; किंविशिष्टः ? इत्याह-
 'से जहा नामए' इत्यादि, 'तत्' सकललोकप्रसिद्धं यथेति दृष्टान्तोपदर्शने नामेति शिव्यामन्त्रेण 'ए' इति वाक्यालङ्कारे 'आलिं-
 पुक्खरेइ वा' इति आलिङ्गो-सुरजो वाद्यविशेषस्तस्य पुष्करं-चर्ममपुटकं तत् किलालयन्तसममिति तेनोपमा क्रियते, इतिशब्दाः
 सर्वेऽपि स्वस्वोपमाभूतवस्तुपरिसमाप्तिद्योतकाः वाशब्दाः समुच्चये सृदङ्गो-लोकप्रतीतो मर्दलस्तस्य पुष्करं सृदङ्गपुष्करं परिपूर्ण-पानी-
 येन शृतं तडागं-सरस्तस्य तलं-उपरितनो भागः सरस्तलं 'करतलं' प्रतीतं, चन्द्रमण्डलं च यद्यपि तत्त्ववृत्त्या उत्तानीकृतकपितृथाकार-
 पीठप्रासादापेक्षया वृत्तालेखमिति तद्वतो दृश्यमानो भागो न समतलस्तथाऽपि प्रतिभासते समतल इति तदुपादानम्, आदर्शमण्डलं
 सुप्रसिद्धम्, 'उरम्भचम्ममेइ वे'त्यादि, अत्र सर्वत्रापि 'अणेगसंकुकीलगसहरसवितते' इति विशेषणयोगः; उरभ्रः-ऊरणः वृषभ-
 वराहसिंहव्याघ्रछात्राः प्रतीताः द्वीपी-चित्रकः; एतेषां प्रत्येकं चर्मर्मे अनेकैः शङ्कुप्रमाणैः कीलकसहस्रैः-महद्भिः कीलकैरवाडिवं प्रायो

मध्यक्षामं भवति न समतलं तथारूपतडाकासम्भवात् अतः शङ्कुप्रहणं, विततं-विततीकृतं ताडितमिति भावः, यथाऽन्यत्वं बहुसमं भवति तथा तस्यापि वनपण्डस्यान्तर्बहुसमो भूमिभाग, पुनः कथम्भूतः ? इत्याह—'नाणाविहृपंचवन्नोहिं मणीहि तपोहि य उवसोभिष्टु' इति योग, नानाविधा-जातिभेदानानाप्रकारा ये पञ्चवर्णा मणयस्तृणानि च तैरुपशोभितः, कथम्भूतैर्मणिभिः ? इत्याह—'आवडे'त्यादि, आवर्तादीनि मणीनां लक्षणानि, तत्रावर्तः प्रतीत एकस्यावर्तस्य प्रत्यभिमुख आवर्तः प्रत्यावर्तः श्रेणिः—तथाविध-विन्दुजातादे. पङ्क्तिः तस्याप्य श्रेण्यै विनिर्गताऽन्या श्रेणि. सा प्रश्रेणिः स्वस्तिक. प्रतीत. सौवस्तिकपुष्पमाणवौ—लक्षणविशेषौ लोका-त्ययेतव्यौ वर्द्धमानकं—शरावसपुटं मत्स्यकाण्डकमकराण्डके—प्रतीते 'जारसारे'ति लक्षणविशेषौ सन्मयमणिलक्षणवेदिनो लोकाद्वेदि-तव्यौ, पुष्पावलिपद्मपत्रसागरतरङ्गवासन्तीलतापद्मलताः प्रतीतास्तासां भक्त्या—विच्छिन्त्या चित्रम्—आलेखो येषु ते आवर्तप्रत्यावर्तश्रे-णिप्रश्रेणिस्वस्तिकसौवस्तिकपुष्पमाणववर्द्धमानकमत्स्याण्डकमकराण्डकजारमारपुष्पावलिपद्मपत्रसागरतरङ्गवासन्तीपद्मलताभक्तिकचित्रा-सैः, किमुक्तं भवति ?—आवर्त्तादिलक्षणोपेतैः, तथा सच्छायै. सती—शोभना प्रभा—कान्तिर्येषा ते सत्प्रभासैः 'समरीण्डि'ति समरी-चिकैः—वह्निर्विनिर्गतकिरणजालसहितैः 'सोद्द्योतैः' वह्निर्व्यवस्थितप्रत्यासन्नवस्तुस्त्रोमप्रकाशकरोद्द्योतसहितैः, एवंभूतैर्नानाजातीयैः पञ्चवर्णैर्मणिभिरलुण्ठैश्चोपशोभितः, तानेव पञ्च वर्णानाह—'तंजहा कण्ठे' इत्यादि ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, तत्र तेषां पञ्चवर्णानां म-णीना वृणाना च मध्ये णमिति वाक्यालङ्कारे ये ते कृष्णा मणयस्तृणानि च, ये इत्येव सिद्धे ये ते इति वचनं भापाक्रमार्थ, तेषां ण-मिति पूर्ववत् 'अयम्' अनन्तरमुद्दिश्यमानतः 'एतद्गुपः' अनन्तरमेव वक्ष्यमाणस्वरूप. 'वर्णावासः' वर्णकनिवेश प्रज्ञप्तः, तद्यथा—'से जहा नाम ए' इत्यादि, स यथा नाम—'जीमूत' इति 'जीमूतः' बलाहकः, स चेह प्रावृट्प्रारम्भसमये जलभृतो वेदितव्यः,

तस्यैव प्रायोऽतिकालिमसन्भवत्, इतिशब्द उपमाभूतवस्तुनामपरिसमाप्तिद्योतकः, वाशब्द उपमानान्तरार्षक्षया समुच्चये, एवं सर्वत्रे-
 तिवाशब्दौ द्रष्टव्यौ, 'अञ्जनं' सौवीराञ्जनं रत्नविशेषो वा 'खञ्जनं' दीपमस्त्रिकामलः 'कज्जलं' दीपशिखापतितं 'मयी' तदेव कज्जलं
 ताम्रभाजनादिषु सामग्रीविशेषेण धोलितं मयीगुलिका-धोलितकज्जलगुटिका, क्वचित् 'मसी' इति मसीगुलिया इति वेति न दृश्यते,
 गवलं-माहिषं शृङ्ग तदपि चोपरितनत्वरभागापसारणेन द्रष्टव्यं, तत्रैव विशिष्टस्य कालिभ्रः सम्भवात्, तथा तस्यैव माहिषशृङ्गस्य
 निविडतरसारनिर्वर्तिता गुडिका गवलगुडिका 'भ्रमरः' प्रतीतः 'भ्रमरावली' भ्रमरपङ्क्तिः 'भ्रमरपतङ्गसारः' भ्रमरपक्षान्तर्गतो
 विशिष्टकालिमोपचितः प्रदेशः 'जम्बूफलं' प्रतीतम् 'आर्द्रारिष्टः' कोमलकाकः 'परपुष्टः' कोकिलः गजो गजकलभश्च प्रतीतः 'कु-
 ष्णसर्पः' कृष्णवर्णसर्प्यजातिविशेषः 'कृष्णकेसरः' कृष्णबकुलः 'आकाशश्रिगलं' शरदि मेघविनिर्मुक्तमाकाशखण्डं तद्वत्कृष्णमतीव
 प्रतिभातीति तदुपादानं, कृष्णाशोककृष्णकणवीरकृष्णवन्धुजीवाः अशोककणवीरवन्धुजीववृक्षभेदाः, अशोकादयो हि पञ्चवर्णा भवन्ति
 ततः शेषवर्णव्युदासार्थं कृष्णग्रहणम्, एतावत्युक्ते गौतमो भगवन्तं पृच्छति—'भवे एयाख्ये' इति भवेन्मणीनां तृणानां च कृष्णो
 वर्णः 'एतद्रूपः' जीमूतादिरूपः?, भगवानाह—गौतम ! 'नायमर्थः समर्थः' नायमर्थ उपपन्नो यदुत्तैवंभूतः कृष्णो वर्णो मणीनां तृ-
 णानां च, किन्तु ते कृष्णा मणयस्तृणानि च 'इतः' जीमूतादेः 'इष्टतरका एव' कृष्णवर्णेनाभीत्सिततरका एव, तत्र किञ्चिदकान्त-
 मपि केषाञ्चिद्विष्टतरं भवति ततोऽकान्तताव्यवच्छिन्न्यर्थमाह—'कान्ततरका एव' अतिस्निग्धमनोहारिकालिमोपचिततया जीमूतादेः
 कमनीयतरका एव, अत एव 'मनोज्ञतरकाः' मनसा ज्ञायन्ते-अनुकूलतया स्वप्रवृत्तिविषयीक्रियन्त इति मनोज्ञा-मनोऽनुकूलास्ततः
 प्रकर्षविवक्षायां तरप्रस्ययः, तत्र मनोज्ञतरमपि किञ्चिन्मध्यमं भवति ततः सर्वोत्कर्षप्रतिपादनार्थमाह—'मनआपतरका एव' इ-

मध्यस्थमं भवति न समतलं तथारूपतडाकासम्भवात् अतः षड्गुप्रहणं, विततं-विततीकृतं ताडितमिति भावः, यथाऽस्वन्तं बहुसमं भवति तथा तस्यापि वनपण्डस्थानत्वर्युसमो भूमिभागः, पुनः कथम्भूतः? इत्याह—'नाणाविहृपंचवनेहि मणीहि तणेहि य उवसोभिष्ट' इति योग', नानाविधा-जातिभेदान्नानाप्रकारा ये पञ्चवर्णा मणयस्त्वणानि च तैरुपशोभितः, कथम्भूतैर्मणिभिः? इत्याह—'आवडे'त्यादि, आवर्तदीनि मणीनां लक्षणाति, तत्रावर्तः प्रतीत एकस्यावर्तस्य प्रत्यभिमुख आवर्तः प्रत्यावर्तः श्रेणिः-तथाविध-विन्दुजातदे पङ्क्तिः तस्याश्च श्रेण्यो विनिर्गताऽन्या श्रेणिः सा प्रश्रेणिः स्थलिक. प्रतीतः सौवस्त्रिकगुण्यमाणवौ-लक्षणविशेषो लोकाद्वि-त्प्रत्येतन्वौ वर्द्धमानकं-शरावसपुटं मत्स्यकाण्डकमकराण्डके-प्रतीते 'जारमार' इति लक्षणविशेषो सम्यग्मणिलक्षणवेदिनो लोकाद्वि-तन्वौ, गुण्यावलिपद्मपत्रसागरतद्गवासन्तीलतापद्मलताः प्रतीतास्त्रासां भरथा-विच्छिन्त्या चित्रम्-आलेखो येषु ते आवर्तप्रत्यावर्तश्रे-णिप्रश्रेणिस्विकस्रीवस्त्रिकगुण्यमाणववर्धमानकमत्स्याण्डकमकराण्डकजारमारगुण्यावलिपद्मपत्रसागरतद्गवासन्तीपद्मलताभक्तचित्रा-स्तैः, किमुक्तं भवति?—आवर्तद्विलक्षणोपेतैः, तथा सन्ध्याधैः सती-शोभना प्रभा-कान्तिर्येषा ते सत्प्रभास्तैः 'समरीपृष्टि' इति समरी-चिकैः-बहिर्विनिर्गताकिरणजालसहितैः 'सोद्वयोतैः' बहिर्व्यवस्थितप्रत्यासन्नवस्तुस्रोमप्रकाशकरोद्द्योतसहितैः, एवंभूतैर्नाजालातीर्थैः पञ्चवर्णैर्मणिभिरुण्यैपशोभितः, तानेव पञ्च वर्णानाह—'तंजहा कण्ठे' इत्यादि ॥ 'तदथ ण' इत्यादि, तत्र तेषा पञ्चवर्णानां ग-णीना वृणानां च मध्ये णमिति वाक्यालङ्कारे ये ते कृष्णा मणयस्त्वणानि च, ये ह्येव सिद्धे ये ते इति वचनं भाष्यकारार्थ, तेषा ण-मिति पूर्ववत् 'अयम्' अनन्तरमुद्दिश्यमानः 'एतद्गुणः' अनन्तरमेव वक्ष्यमाणस्वरूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रश्नः, सपथ-—'से जहा नाम ए' इत्यादि, स यथा ताग-जीमूत' इति 'जीमूतः' बलाहकः, स चेष्ट प्राणुप्रारंभसमये जलभृतो वेदितव्यः,

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
वनखण्डा-
धि०
उद्देशः १
सू० १२६

तस्यैव प्रायोऽतिकालिमसन्भवात्, इतिशब्द उपमानभूतवस्तुनामपरिसमाप्तिद्योतकः, वाशब्द उपमानानन्तरापेक्षया समुच्चयं, एवं सर्वत्र-
 तिवाशब्दौ द्रष्टव्यौ, 'अञ्जनं' सौवीराञ्जनं रत्नविशेषो वा 'स्वञ्जनं' दीपमस्तिनामल. 'कञ्जलं' दीपप्रियापतितं 'मर्षी' वदेव कञ्जलं
 ताम्रभाजनादिषु सामग्रीविशेषेण धोलितं मयीगुलिका—यो लितकञ्जलगुलिका, कचिन् 'मसी इति मसीगुलिया इति वंति न द्रव्ये, न
 गवलं—माहिष शृङ्गं तदपि चोपरितनत्नभागापसारणेन द्रष्टव्यं, तत्रैव विशिष्टस्य कालिभ्र. सन्भवात्, तथा तस्यैव माहिषशृङ्गस्य
 निविडतरसारनिर्वर्तिता गुलिका गवलगुलिका 'भ्रमरः' प्रतीतः 'भ्रमरावली' भ्रमरपङ्क्तिः 'भ्रमरपतद्गमारः' भ्रमरपक्षान्तर्गतो
 विशिष्टकालिमोपचित प्रदेश 'जम्बूफलं' प्रतीतम् 'आर्द्रीरिष्टः' कोमलकाकः 'परपुष्टः' कोकिलः नजो नजकलभश्च प्रतीत. 'कु-
 ष्णसर्पः' कुष्णवर्णसर्पसर्जातिविशेषः 'कुष्णकेसरः' कुष्णवकुलः 'आकाशविगलं' शरदि शेषविनिर्मुक्तमाकाशरत्नं तद्वत्कुष्णमतीव
 प्रतिभातीति तदुपादानं, कुष्णाशोककुष्णरुणवीरकुष्णवन्धुजीवाः अशोकरुणवीरवन्धुजीवशृङ्गमेदा, अशोकशृङ्गो हि पञ्चवर्णा भवन्ति
 ततः शेषवर्णव्युदासार्थं कुष्णग्रहणम्, एतावत्सुक्ते गौतमो भावयन्तं पृच्छति—'भवे एयास्त्रे' इति भवेन्मणीनां वृणानां च कुष्णो
 वर्णः 'एतद्रूपः' जीमूतादिरूपः?, भगवानाह—गौतम! 'नायमर्थः समर्थः' नायमर्थं उपपन्नो यदुत्वंयुतः कुष्णो वर्णो नणीनां वृ-
 णाना च, किन्तु ते कुष्णा मणयस्त्वृणानि च 'इतः' जीमूतादे. 'इष्टतरका एव' कुष्णवर्णनाभीद्विसवतरका एव, तत्र विश्विष्टरकान्त-
 मपि केषाश्चिद्विष्टतरं भवति ततोऽकान्तताव्यवच्छिद्यर्थमार—'कान्ततरका एव' अतिस्निग्धमनोहारिकालिनोपभिततया औगुतादेः
 कमनीयतरका एव, अत एव 'मनीन्तरकाः' मनसा ज्ञायन्ते—अनुकूलतया स्वप्रयुत्तिप्रियधीक्रियन्त इति मनोदा—मनोऽनुवृत्त्यान्त-
 प्रकर्षविवक्षाया तरप्रस्ययः, तत्र मनोज्ञतरमपि किञ्चिन्मध्यमं भवति ततः सर्वोत्कर्षप्रतिपादनार्थमाह—'मन आपतरका एव' इ-

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ १९० ॥

दृषां मनासि आशुवन्ति—प्राशुवन्ति आत्मवशात् नयन्तीति मनश्चापास्ततः प्रकर्षविवक्षायां तरप्प्रत्ययः, प्राकृतत्वाच्च पकारस्य मकारे मणाभतरा इति भवति । तथा 'तरथ ण'मित्यादि, तत्र तेषा मणीनां वृणानां च मध्ये ये ते नीला मणयस्तृणानि च तेषामयमेतद्रूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—'से जहा नाम ए' इत्यादि, स यथा नाम—'भृङ्गः' कीटविशेष. पक्ष्मलः भृङ्ग-पत्रं—तस्यैव झङ्गाभिधानस्य कीटविशेषस्य पक्ष्म 'शुकः' कीरः 'शुकपिच्छं' शुकस्य पत्रं 'चापः' पृश्निविशेष. 'चापपिच्छं' चापपक्षः 'नीली' प्रतीवा 'नीलीभेदः' नीलीच्छेदः 'नीलीगुलिया' नीलीगुलिका 'श्यामाकः' धान्यविशेषः 'उच्चंतगे वा' इति 'उच्च-न्तगः' दन्तरागा 'वनराजी' प्रतीवा हलवरी—बलदेवस्य वसनं हलधरवसनं तच्च किल नीलं भवति, सदैव तथास्त्वभावतया हल-धरस्य नीलवस्त्रपरिधानात्, मयूरभीवापारापवभीवाऽवसीकुसुमवाणकुसुमानि प्रतीतानि, अत ऊर्ध्वं कश्चित् 'इंदनीलेइ वा महानीलेइ वा मरगावेइ वा' तत्र इन्द्रनीलमहानीलमरकता रत्नविशेषाः प्रतीताः, अञ्जनकेशिका—नतस्पर्तिविशेषस्तस्याः कुसुममञ्चनकेशिकाकुसुमं 'नी-लोरपलं' कुवल्य नीलाशोकनीलकणवीरनीलवन्धुजीवा अशोकादिवृक्षविशेषाः, 'भवे एयारुवे' इत्यादि प्रावद् व्याख्येयम् । तथा 'तरथ ण'मित्यादि, तत्र तेषा मणीनां मध्ये ये ते लोहिता मणयस्तृणानि च तेषामयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—'से जहा नाम ए' इत्यादि, स यथा नाम शशकशधिरसुरध—ऊरणस्तस्य रधिं वराह—शूकरस्तस्य रधिं मनुष्यरधिं महिषरधिं च प्रतीवं, एतानि हि किल शेषरधिरेभ्यो लोहितवर्णोत्कटादि भवन्ति तत्र एतेषामुपादानं, 'वालेंद्रगोपकः' सद्योजात इन्द्रगोपकः, स हि प्रबुद्धः सश्रीपसाण्डुरको भवति ततो बालप्रहणम्, इन्द्रगोपकः—प्रथमप्रावृत्कालभावी कीटविशेषः 'वालदिवाकरः' प्रथमसुद्रच्छन् सर्वैः 'सन्ध्याभ्ररागाः' वर्षासु सन्ध्यासमयभावी अभ्ररागाः गुञ्जा—लोकप्रतीवा तस्या अर्द्धे रागो गुञ्जार्द्धरागाः, गुञ्जाया हि अर्द्धे-

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्यां
वनखण्डा-
धि०
उद्देशः १
सु० १२६
॥ १९० ॥

मतिरकं भवति अर्द्धमतिकृष्णं ततो गुञ्जार्द्धप्रदणं, जपाकृमुमकिंशुककृमुमपाजिजावकृमुमजास्यद्विष्टकाः—प्रवीताः 'द्विताप्रवालं'
 प्रवालनासा रत्नविशेषः प्रवालाङ्गुर तस्यैव रत्नविशेषस्य प्रवालाभिषसाङ्गुरः, स द्वि प्रथमोद्भवधेनात्मन्तरणो भवति तवच्चतुपादान,
 लोहितवाक्षमणिर्नाम रत्नविशेषः, लाधाररसकृमिसानरसकथन्मालचीनविष्टानिरसोह्यत्तरषाशोकाक्ष.कण्ठाररसकथन्मूर्त्तौना. प्रवीता. 'भवे
 एयास्त्वे' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तरथ ण'मित्यादि, तत्र तेषा मर्णोना दृणाना च नभ्ये वे इरिटा मणयन्तृणानि च तेषामयमेतदप्यो
 'वर्णियासः' वर्णकविशेषः प्रदात., तथया—'से जहा नाम ए' इत्यादि, त यथा नाग—चन्पक. सामान्यण. सुवर्णचम्पको वृक्षः 'च-
 म्पकच्छही' सुवर्णचम्पकत्वक. 'चम्पकभेदः' सुवर्णचम्पकच्छेद. 'हरिद्रा' प्रवीता 'हरिद्राभेदः' हरिद्रागुलिका
 हरिद्रासारनिर्वसिता गुलिका 'हरितालिका' पृथ्वीनिकासरुषा प्रवीता 'हरितालिकाभेदः' हरितालिकाच्छेद. 'हरितालिकागुलिका'
 हरितालिकासारनिर्वसिता गुलिका 'चिकुरः' रागद्वयविशेषः 'चिकुराङ्गरागः' धिगुरस्ययोगनिमित्तो यथाशौ रणः, परफलकस्य—
 जातरसुवर्णस्य च. कपपट्टके निषर्षः स चरकनकनिषर्ष, चरपुरयो—गामुदंरजस्य वसन चरपुरगरसनं, तदि किल पीप्रमेव भवतीति
 वदुपादानम्, अ(स)हकीकुमुमं लोफलोऽसमेयं 'चम्पककुमुमं' सुवर्णचम्पकवृक्षस्य 'कूटमाण्डरिष्टुमुमं' पुष्पफलीष्टुमुमं पोरण्डकः—
 पुष्पजातिविशेषस्य दात कोण्टकदात तद्वत्तदा जावही तस्या कुमुन तदन्त्यादृमुमं घोषावकीष्टुमुम सुवर्णवृषिदाष्टुमुमं च प्रवीत
 सुहरिण्यका—चनस्वविशेषस्तस्याः कुमुमं सुहरिण्यकाकुमुमं धीयकी—वृक्ष. प्रवीतकास्य कुमुमं धीयककुमुमं पीत्राजोर्ध्वानदपध्वी-
 रपीतवन्धुजीवाः प्रवीता. 'भवे एयास्त्वे' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तरथ ण' मित्यादि, तथ तेषा मर्णोना दृणाना च नभ्ये वे
 वे शुष्ठा मणयस्तृणानि च तेषामयमेतदप्यो र्णोनातः प्रदात., तथया—'से जहा नाम ए' इत्यादि, स यथा नाम—'अङ्क.' रत्न-

विशेषः शङ्खचन्द्रकुमुदोदकरजोदधिघनक्षीरक्षीरपूरकोष्ठावलिहारावलिहंसावलिघलाकावलय. प्रतीताः 'चन्द्रावली' तडाकादिपु
जलमध्यप्रतिविम्बितचन्द्रपङ्क्ति 'सारइयवलाहोइ वा' इति शारदिकः—शरत्कालभावी बलाहको—मेघः 'धंतधोपरुपपट्टेइ वे'ति,
ध्यात—अग्निसंपर्केण निर्मलीकृतो धौतो—भूतिखरण्डितहस्तसन्मार्जनैनातिनिक्षितीकृतो यो रूच्यपट्टो—रजतपत्रं स ध्यातधौतरूच्यपट्टः,
अन्ये तु व्याचक्षते—ध्यातेन—अग्निसंयोगेन यो धौत.—शोधितो रूच्यपट्टः स ध्यातरूच्यपट्टः, शालिपिटराशि.—शालिक्षोदपुञ्जः
कुन्दपुष्परशि. कुमुदराशिश्च प्रतीतः, 'सुकलेवाडियाइ वा' इति डेवाडी नाम—ब्रह्मादिफलिका, सा च कचिद्देशविशेषे शुष्का
सती शुष्का भवति ततस्तदुपादानं, 'पेहुणमिंजियाइ वा' इति पेहुणं—मयूरपिच्छं तन्मध्यवर्तिनी मिञ्जा पेहुणमिञ्जिका सा याति-
शुष्केति तदुपन्यासः; विसं—पद्मिनीकन्दः मृणालं—पद्मतनुः, गजदन्तलवङ्गदलपुण्डरीकदलश्वेतकणवीरयेतवन्शुजीवाः प्रतीताः,
'भवेयास्त्वे' इत्यादि प्राग्वत् ॥ तदेवमुक्त वर्णस्वरूपं, सम्प्रति गन्धस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—'तेसि णं मणीणं तणाण यं' इत्यादि,
तेषा मणीनां तृणाना ष कीदृशो गन्धः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह—'से जहा नाम ए' इत्यादि, प्राकृतत्वात् 'से' इति बहुवचनार्थः; ते
यथा नाम गन्धा अभिनि.श्रवन्तीति सम्बन्धः; कोष्ठं—गन्धद्रव्यं तस्य पुटाः कोष्ठपुटास्तेषा, वाशब्दाः सर्वत्रापि समुच्चये, इहैकस्य
पुटस्य न तादृशो गन्ध आयाति द्रव्यस्थारत्नत्वात् ततो बहुवचनं, तगारमपि गन्धद्रव्यम्, 'पूलाः' प्रतीताः 'चोयगं' गन्धद्रव्य चम्प-
कदमनककुट्टुमचन्दनोशीरमरुचकजातीयुदिकामल्लिकारत्नमल्लिककेतकीपाटलानधमालिकावासकर्पूराणि प्रतीतानि नवरसुशीरं—वीर-
णीमूलं स्नानमल्लिका—स्नानयोगेनयो मल्लिकाविशेषः एतेषामनुवाते—आषाढकविवक्षितपुरुषाणामनुकूले वाते वाति सति 'उद्धिद्यमा-
नानाम्' उद्धाद्यमानाना, चशब्द सर्वत्रापि समुच्चये, 'निभिद्यमानानां' नितरा—अतिशयेन भिद्यमानानां 'कीदृज्जमाणाण वा'

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

वनखण्डा-

धि०

उद्देशः १

सू० १२६

इति, इह पुटै. परिमितानि यानि कोष्ठादिगन्धद्रव्याणि तान्यपि परिमेये परिमाणोपचारात्कोष्ठपुटानीत्युच्यन्ते तेषां 'कुट्टयमानानाम्' उदूखले कुट्टयमानानां 'रुविज्जमाणानां वा' इति श्रृङ्गखण्डीक्रियमाणानाम्, एतच्च विशेषणद्वयं कोष्ठादिद्रव्याणामवमेयं, तेषामेव प्राय. कुट्टनश्रृङ्गखण्डीकरणसम्भवात्, न तु युधिकानीनाम्, 'उक्किरिज्जमाणानां वा' इति श्रुरिकादिभिः कोष्ठादिपुटानां कोष्ठादिद्रव्याणां वा उत्कीर्यमाणानां 'विक्खरिज्जमाणानां वा' इति 'विकीर्यमाणानाम्' इत्यस्ततो विप्रकीर्यमाणानां 'परिमुज्जमाणानां वा' परिभोगायोपमुज्जयमानानां, कच्चिपठ. 'परिभाएज्जमाणानां वा' इति, तत्र 'परिभाजयमानानां' पार्थवसिंथ्यामनात् २ दीयमानानां 'भंडाओ भंडं साहरिज्जमाणानां वा' इति 'भाण्डात्' स्थानदेकस्माद् अन्यद् भाण्डं—भाजनान्तरं संद्वियमाणानाम् 'उदाराराः' स्फाराः, ते वामनोद्वा अपि स्युरत आह—'मनोज्ञाः' मनोऽनुश्रुत्या, तत्र मनोऽज्ञत्वं कुतः ? इत्याह—'मनोहराः' मनो हरन्ति—आत्मवशं नयन्तीति मनोहराः, यतस्ततो मनोहरत्वं कुतः ? इत्याह—प्राणमनोनिर्धृतिकरा, एवंभूताः 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्त्येन गन्धाः 'अभिनिःस्रवन्ति' निव्रतामभिस्रुतं निस्सरन्ति, एवमुक्ते शिष्यः पृच्छति—'भवे ए-यारूवे' इत्यादि प्राग्वत् ॥ तेषां मणीनां तुणानां च कीदृशः स्पर्शः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह—गीतम् ! 'से जहा नाम ए' इत्यादि, तद्यथा—'अजिनकं' चर्ममयं वखं रूतं च प्रतीतं 'वूरः' वनस्पतिविशेषः 'नवनीतं' अक्षयं हंसगर्भतूली क्षिरापद्रुमुनिचयश्च प्रतीतः 'वालकुमुदपत्तरासीइ वे'ति वालनि—अचिरकालजातानि यानि कुमुदपत्राणि तेषां राशिर्वालकुमुदपत्रराशिः, कच्चिच्चालकुमुदपत्रराशिरिति पाठः, 'भवे एयारूवे' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तेसि णं भंते !' इत्यादि, तेषां भद्रन्त ! तुणानां पृथा-परदक्षिणोत्तरगतैर्वर्तै. 'मन्ददायं मन्ददाय'मिति मन्दं मन्दम् 'एजितानां' कम्पितानां 'व्येजितानां' विशेषतः कम्पितानाम्, एत-

देव पर्यायशब्देन व्याचष्टे—कम्पितानां तथा 'चालितानाम्' इत्यस्यो विश्विमानाम्, एतदेव पर्यायेण व्याचष्टे—स्फन्दितानां तथा 'संघटितानां' परस्पर वर्षयुक्तानां, कथं घट्टिता. ? इत्याह—'क्षोभितानां' स्वस्थानाच्चालितानां, स्वस्थानाच्चालनमपि कुत ? इत्याह—'उदीरितानाम्' उल्लावत्यनेरितानां—प्रेरितानां, कीदृशः शब्दः प्रश्नः ? भगवानाह—'गोयमे' त्यादि, गौतम । स यथानामक.—शिविकाया वा स्पन्दमानिकाया वा रथस्य वा, तत्र शिविका—जन्मानविशेषरूपा उपरिच्छादिवा कोष्ठाकारा, तथा दीर्घा—जन्मान-विशेषः पुरुषस्य स्वाप्रमाणावकाशदायी स्पन्दमानिका, अन्ययोश्च शब्दः पुरुपोत्पादितयो क्षुद्रहेमघण्टिकादिचलनवशात्तो वेदितव्यः, रथश्चेह सङ्घामरथः प्रत्ययो, न कीदृारथः, तस्याभेतनविशेषणानामसंभवात्, तस्य च फलकवेदिका यस्मिन् काले (यः) पुरुषस्तदपेक्षया कटिप्रमाणाऽवसेया, तस्य च रथस्य विशेषणान्यभिधत्ते—'सञ्चलत्से'त्यादि, सञ्चलत्रस्य सध्वजस्य 'सघण्टाकस्य' उभयपार्श्वो-वलम्बितमहाप्रमाणघण्टोपेतस्य सप्तताकस्य सह तोरणवरं—प्रधानं तोरणं यस्य स सतोरणवरस्य सह नन्दिघोषो—द्वादशतूर्यनिनादो यस्य स सनन्दिघोषस्तस्य, तथा सह किङ्किणीभिः—क्षुद्रघण्टाभिर्वचन्त इति सकिङ्किणीकानि यानि हेमजालानि—हेममयदाससमू-हासौ सर्वासु दिक्षु पर्यन्तेषु—बहिःप्रदेशेषु परिशिषो—ज्याप्तः सकिङ्किणीकहेमजालपर्यन्तपरिधिस्तस्य, तथा हेमवतं—हिमवत्पर्वत-भावि चित्रविचित्रं—मनोहारिचित्रोपेतं तैनिशं—तिनिशादारसम्बन्धि कनकनियुक्तं—कनकविच्छुरितं दारु—काष्ठ यस्य स हेमवतचित्रवि-चित्रतैनिशकनकनियुक्तास्तस्य, सद्ये च द्वितीयककारः स्थायिकः पूर्वस्य च दीर्घं प्राकृतत्वात्, तथा सुष्ठु—अतिशयेन कृतं नेमेः—आद्यापरिधयेष्वस्य द्धसरकमण्डलं धृश्च यस्य स सुपिनद्वारकमण्डलधृक्कस्तस्य, तथा कालायसेन—लोहेन सुष्ठु—अतिशयेन कृतं नेमेः—आद्यापरिधयेष्वस्य च—अरकोपरि फलकचक्रवालस्य कर्म यस्मिन् स कालायससुकृतनेमियन्त्रकर्मणा तस्य, तथा आकीर्णा—गुणैर्व्याप्ता ये वराः—प्रधा-

३ प्रतिपत्तौ।

मनुष्या०

वनस्पण्डा-

धि०

उद्देशः १

सू० १२६

नासुरगास्त्रे सुष्टु—अतिशयेन सम्यक् प्रयुक्ता—योत्रिता यस्मिन् स आकीर्णवरुरागसुसंप्रयुक्तः, प्राकृतत्वाद् बहुव्रीहवर्षि निष्ठान्वस्य
परनिपातः, तथा सारथिकर्मणि ये कुशला नरास्त्रेषां मध्येऽतिशयेन लोको—इक्षुः सारथिस्त्रेण सुष्टु सम्यक्परिगृहीतस्य, तथा 'सर-
स्यवत्तीसतोणमंडियस्स' इति शराणां शतं प्रत्येकं येषु तानि शरशतानि तानि च तानि द्वात्रिंशत्तोणानि च—बाणाश्रयाः
शरशतद्वात्रिंशत्तोणानि तैर्मण्डितः शरशतद्वात्रिंशत्तोणमण्डितः, किमुक्तं भवति ?—एवं नाम तानि द्वात्रिंशच्छरशतशतानि तूणानि रथस्य
सर्वतः पर्यन्तेष्ववलम्बितानि यथा तानि तस्य सङ्गामायोपकल्पितस्यातीव मण्डनाय भवन्तीति, तथा कङ्कटं—कवचं सह कङ्कटं यस्य
स सकङ्कटः सकङ्कटोऽवतंसः—शेखरो यस्य स सकङ्कटावतंसस्तस्य, तथा सह चापं येषां ते सचापा ये शरा यानि च कुन्तमस्त्रिसुषु-
ण्डिप्रश्रुतीनि नानाप्रकाराणि यानि च कवचखेटकप्रमुखाणि आवरणानि तैर्युतः—परिपूर्णः, तथा योधानां युद्धं तन्निमित्तं सद्यः प्रयु-
णीभूतो यः स योधयुद्धसज्जः, ततः पूर्वपदेन सह विशेषणसमासः, तस्यैशंभूतस्य राजाङ्गणे अन्तःपुरे वा रम्ये वा मणिकुटिमतले—
मणिवद्धूमितले अभीक्ष्णमभीक्ष्णं मणिको(कु)टिमतलप्रदेशे राजाङ्गणप्रदेशे वा 'अभिघट्टिजमाणस्स' इति अभिघट्टयमानस्य वेगेन गच्छतो
ये उदारारा—मनोज्ञाः कर्णमनोनिर्वृतिकराः सर्वतः समन्तात् शब्दा अभितिसरन्ति, 'भवे एयाल्वे सियां' इति 'स्यात्' कथञ्चिद्
भवेद् एतद्भूपस्त्रेषां मणीनां टुणाना च शब्दः १, भगवानाह—नायमर्थः समर्थः, पुनरपि गौतमः ग्राह—स यथा नामकः—श्रातः स-
न्ध्यायां देवतायाः पुरतो या वादनायोपस्थाप्यते सा किल मङ्गलपाठिका तालाभावे च वाद्यते इति विताले—तालाभावे भवतीति वैया-
लिकी तस्या वैयालिक्या—वीणाया 'उत्तरामन्दा मुच्छियाए' इति मूर्धनं मूर्ध्ना सा संजाताऽस्या इति मूर्च्छिता उत्तरमन्दया—उत्त-
रामन्दाभिधानया मूर्च्छनया—गान्धारस्वरान्तर्गतया सप्तम्या मूर्च्छिता उत्तरमन्दामूर्च्छिता, किमुक्तं भवति ?—गान्धारस्वरस्य सप्त मू-

च्येना भवन्ति, तद्यथा—“नदी य सुदिमा पुरिमा य चोऽथी अ सुद्वगंवार। उत्तरगान्धारारवि य हवई सा पंचमी सुच्य। ॥ १ ॥ सुदु-
सुतरआयामा छटी सा नियमसो उ वोद्धव्वा । उत्तरमंदा य तहा हवई सा सप्तमी सुच्य। ॥ २ ॥” अथ किंस्वरूपा मूर्च्छनाः ?,
उच्यते, गान्धारदिस्वरूपमोचनेन गायतोऽतिमधुरा अन्यान्यस्वरविशेषा यान् कुर्वन्नास्त्रा श्रोतृन् मूर्च्छितान् करोति किन्तु स्वयमपि
मूर्च्छित इव तान् करोति, यद्वा स्वयमपि साक्षान्मूर्च्छी करोति, तथा चोक्तम्—“अन्नन्नसरविसेसे उप्पायंतस्स सुच्यणा भणिया ।
कत्तावि सुच्छितो इव कुणए सुच्य व सोवेति ॥ १ ॥” गान्धारस्वरान्तर्गतानां च मूर्च्छनाना मध्ये सप्तमी उत्तरमन्दभिधाना मूर्च्छना
किलतिप्रकर्पप्राप्ता ततस्तदुत्पादनया च मुख्यवृत्त्या वाद्यिता मूर्च्छितो भवति, परमभेदोपचारात् वीणाऽपि मूर्च्छितेत्युक्ता, साऽपि
यद्यङ्के सुप्रतिष्ठिता न भवति ततो न मूर्च्छनाप्रकर्षं विदधाति तत आह—अङ्के—स्त्रियाः पुरुषस्य वा उत्सङ्गे सुप्रतिष्ठितायाः, तथा कुशलने-
वादननिपुणेन नरेण पुरुषेण नार्या वा सुष्टु—अतिशयेन सम्यग् गृहीतायाः, तथा चन्दनस्य सारः चन्दनसारस्तेन निर्मापितो यः कोणी-
वादनदण्डस्तेन परिघट्टितायाः—संस्पृष्टायाः ‘पञ्चसकालसमयंसि’ इति ‘प्रयूपकालसमये’ प्रभातवेलायां, कचित् ‘पुण्वरसावरत्त-
कालसमयंसि’ इति पाठस्तत्र प्रदोषसमये प्रातःसमये चेत्यर्थः, ‘मन्दं मन्दं’ शनैः शनैः ‘एजिताया’ चन्दनसारकोणेन मनाक्
कम्पितायाः ‘व्येजितायाः’ विशेषतः कम्पितायाः, एतदेव पर्यायेण व्याचष्टे—चालितायास्तथा घट्टितायाः, ऊर्ध्वधीगच्छता चन्दनसार-
कोणेन गाढतरं वीणादण्डेन सह तज्याः स्पृष्टाया इत्यर्थः, तथा ‘स्पन्दितायाः’ नखाप्रेण स्वरविशेषोत्पादनार्थमीपष्वाल्लितायाः ‘क्षो-
भितायाः’ मूर्च्छी प्रापिताया ये ‘उदारा’ मनोज्ञाः कर्णमनोनिर्वृतिकराः सर्वतः समन्ताच्छब्दा अभितिससरन्ति, ‘स्यात्’ कथञ्चिद्
भवेदेतद्रूपस्तेषा षणाना मणीना च शब्दः ?, भगवानाह—नायमर्थः समर्थः, पुनरपि गौतमः प्राह—स यथा नामकः—किंनराणां वा

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
वनखण्डा-
धि०
उद्देशः १
सू० १२६
॥ १९३ ॥

किंपुरुषाणा वा महोरगाणां वा गन्धर्वाणां वा, वाशब्दाः सर्वेऽपि विकल्पार्थाः, किंनरादयो व्यन्तरविशेषाः, तेषां कथम्भूतानाम् ? इत्याह—‘भद्रशालवनगानानां वा’ इत्यादि, तत्र भेरोः समन्ततो भूमौ भद्रशालवनं प्रथममेखलायां नन्दनवनं शिरसि चूलिकायाः पार्श्वेषु सर्वतः पण्डकवनं ‘महाहिमवंतमलयमन्दरगिरिगुहासमन्नागयाणं’ इति महाहिमवान्—हैमवतक्षेत्रस्थोत्तरतः सीमाकासी वर्षधरपर्वतः, उपलक्षणं श्रेष्वर्षधरपर्वतानां, मलयपर्वतस्य मन्दरगिरेश्च—भेरुपर्वतस्य च गुहा समन्वानगानानां, वाशब्दा विकल्पार्थाः, एतेषु हि स्थानेषु प्रायः किंनरादयः प्रमुदिता भवन्ति तत्र एतेषामुपादानम्, ‘एगती सहियाणं’ति एकस्मिन् स्थाने सहितानां—समुदितानां ‘समुहागयाणं’ति परस्परसंमुहागानानां—संमुखं स्थितानां, नैकोऽपि कस्यापि पृष्ठं दत्त्वा स्थित इत्यर्थः, पृष्ठदाने हर्षविधातोत्पत्तेः, तथा ‘समुविट्टाणं’ सम्यक् परस्परानावाधया उपविष्टाः समुपविष्टास्तेषां समुपविष्टानां, तथा ‘संनिविट्टाणं’मिति सम्यक् स्वशरीरानावाधया न तु विषमसंस्थानेन निविष्टाः संनिविष्टास्तेषां, ‘पमुइयपक्कीलियाणं’ति प्रमुदिताः—प्रहर्षं गताः प्रक्रीडिताः—क्रीडितुमारब्धवन्तस्ततो विशेषणसमासस्तेषां, तथा गीते रत्तियेपां ते गीतरतयो गन्धर्वे—नाट्यादि तत्र हर्षितमनसो गन्धर्वहर्षितमनसस्ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासस्तेषां गद्यादिभेदादष्टविधं गेयं, तत्र गद्यं यत्र स्वरसञ्चारेण गद्यं गीयते, यत्र तु पद्यं—वृत्तादि गीयते तत्पद्यं, यत्र कथिकादि गीयते तत्कथ्यं, पदवद्धं यदेकाक्षरादि यथा ते ते इत्यादि, पादवद्धं यद् वृत्तादिवृत्तुर्भागेमात्रे पदे वद्धम्, ‘उक्खित्ताय’—मिति उक्खिप्तकं प्रथमतः समारभ्यमाणं, दीर्घत्वं ककारात्पूर्वं प्राकृतत्वात्, एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यं, ‘प्रवृत्तकं’ प्रथमसमारम्भाद्बहुमाक्षेपपूर्वकप्रवर्तमानं ‘मंदाय’मिति मन्दकं मध्यभागो सकलमूर्च्छनादिगुणोपेतं मन्दं मन्दं संचरन्, तथा ‘रोइयावसाणं’ति रोचितं—सम्यग्भावितमवसानं यस्य तद् रोचितावसानं, शनैः शनैः प्रक्षिप्यमाणस्वरं यस्य गेयस्यावसानं तद् रोचितावसानमिति भावः, तथा

‘सप्तस्वरसमन्वागतं’ सप्त स्वराः पञ्जादयः, उक्तञ्च—“सज्जे रिसह गंधारे, मज्झिमे पंचमे सरे । धेवए धेव नेसाए, सरा सत्त वि-
याहिया ॥ १ ॥” ते च सप्त स्वराः पुरुषस्य खिया वा नाभीतः समुद्भवन्ति ‘सत्त सरा नाभीतो’ इति पूर्वमहर्षिवचनात्, तथाऽष्टभी-
रसैः—शृङ्गारादिभिः सम्यक् प्रकर्षेण शुक्रमष्टरससंप्रयुक्तं, तथा एकादश अलङ्काराः पूर्वान्तर्गते स्वरप्राभृते सम्यगभिहिताः, तानि
च पूर्वाणि सम्प्रति व्यवच्छिन्नानि ततः पूर्वेष्वो लेशतो विनिर्गतानि यानि भरतविद्याखिलप्रथतीति तेष्वो वेदितव्याः, ‘छद्दीस-
विष्णुमुक्तं’ति पद्भिर्दोषैर्विप्रमुक्त पद्दोषविप्रमुक्तं, ते च पद् दोषा अमी—‘भीयं दुयमुष्पिच्छं उत्तालं कागसरमणुणासं च’ । उक्तञ्च
—“भीय दुयमुष्पिच्छयमुत्तालं च कमसो मुण्येव्वं । काकसरमणुनासं छद्दीसा ह्येति गेयस्स ॥ १ ॥” तत्र ‘भीतम्’ उन्नतं,
किमुक्तं भवति ?—यदुन्नतेन मनसा गीयते तस्मैतपुरुषनिबन्धनधम्मार्तुदत्तत्वास्तीतमुच्यते, ‘दुदं’ यत्त्वरितं गीयते, ‘उष्पिच्छं’ नाम
आकुलम्, उक्तञ्च—“आहित्थं उष्पिच्छं च आउलं रोसभरियं च” अस्यायमर्थः—आहित्थमुष्पिच्छं च प्रत्येकमाकुलं रोपयुतं वो-
न्यत्त इति, आकुलता च श्वासेन द्रष्टव्या तथा पूर्वसूरिभिर्व्याख्यातात्, उक्तञ्च मूलटीकायाम्—“उष्पिच्छं श्वासयुक्त”मिति, तथा
उत्-प्रावत्येनातितालमस्थानतालं वा उत्तालं, श्लक्ष्णस्वरेण काकस्वरं, सानुनासिकमनुनासं, नासिकाविनिर्गतस्वरानुगतमिति भावः,
तथा ‘अट्टगुणोर्वेव्य’मिति अष्टभिरुणैरुपेतमष्टगुणोपेतं, ते चाष्टावमी गुणाः—पूर्णं रिक्तमलङ्कृतं व्यक्तमविषु(बु)ष्टं मधुरं समं सल-
लितं च, तथा चोक्तम्—‘पुणं रत्त च अलकियं च वत्तं तद्देव अविषु(बु)ष्टं । मधुरं समं सललियं अट्ट गुणा ह्येति गेयस्स ॥ १ ॥”
तत्र यत्स्वरकलाभिः पूर्णं गीयते तत्पूर्णां, गेयरागानुरक्तेन यद् गीयते तद्रक्तम्, अन्योऽन्यस्वरविशेषकरणेन यदलङ्कृतमेव गीयते तदल-
ङ्कृतम्, अक्षरस्वरसमुदकरणतो व्यक्तं, विस्तरं क्रोशतीव विषु(बु)ष्टं न विषुष्टमविषु(बु)ष्टं, मधुरस्वरेण गीयमानं मधुरं कोकिलाकृत-

वत्, तालवंशस्वरादिसमनुगतं समं, तथा यत्स्वरधोलनाप्रकारेण ललतीव तत् सह ललितेनेति सललितं, यदिवा यच्छ्रीत्रेन्द्रियस्य
 शब्दस्पर्शनमतीव सूक्ष्ममुत्पादयति सुकुमारमिव च प्रतिभासते तत् सललितम् ॥ इदानीमेतेषामेवाष्टानां गुणानां मध्ये कियतो गुणान्
 अन्यच्च प्रतिपिपादयिषुराह—‘रत्तं तिद्वाणकरणसुद्ध’मित्यादि, ‘रत्तं’ पूर्वोक्तस्वरूपं तथा च ‘त्रिस्थानकरणसुद्धं’ त्रीणि स्थानानि—
 उरःप्रभृतीनि तेषु करणेन—क्रियया सुद्धं त्रिस्थानकरणसुद्धं, तद्यथा—उरःसुद्धं कण्ठसुद्धं शिरोविशुद्धं च, तत्र यदि उरसि स्वरः स्व-
 भूमिकानुसारेण विशालो भवति तत उरोविशुद्धं, स एव यदि कण्ठे वर्तितो भवति अस्फुटितश्च ततः कण्ठविशुद्धं, यदि पुनः शिरः
 प्राप्तः सन् सातुनासिको भवति ततः शिरोविशुद्धं, यदिवा यद् उरःकण्ठशिरोभिः श्लेष्मणाऽव्याकुलितैर्विशुद्धैर्गायिते तद् उरःकण्ठ-
 शिरोविशुद्धत्वात्रिस्थानकरणविशुद्धं, तथा सकुहरो गुञ्जन् यो वशो यत्र तञ्जीतलाललयप्रहसुसंप्रयुक्तं भवति सकुहरे वंशे गुञ्जति
 तत्र्यां च वाद्यमानायां यत्तञ्जीस्वरेणाविरुद्धं तत् सकुहरगुञ्जदंशतञ्जीसुसंप्रयुक्तं, तथा परस्परहाहतहस्तालस्वरावुवर्त्ति यद् गीतं तत्ता-
 लसुसंप्रयुक्तं, यत् सुरजकंसिकादीनामातोयानामाहताना यो ध्वनिर्यश्च नृत्यन्या नर्तक्याः पादोत्क्षेपस्तेन समं तत्तालसुसंप्रयुक्तं, तथा
 शृङ्गमयो दारमयो वंशमयो वाऽङ्गुलिकोशस्तेनाहतायास्तत्र्याः स्वरप्रकारो लयस्तमनुसरद् गेयं लयसुसंप्रयुक्तं, तथा यः प्रथमं वंशत-
 क्र्यादिभिः स्वरो गृहीतस्तन्मार्गानुसारि प्रहसुसंप्रयुक्तं, तथा ‘महुर’मिति मधुरं प्रागवत्, तथा ‘सम’मिति तालवंशस्वरादिसमनुगतं
 समं सललितं प्रागवद् अत एव मनोहरं, पुनः कथन्भूतम् ? इत्याह—‘मउयरिभियपयसंचारं’ तत्र मटु—मटुना स्वरेण युक्तं न
 निधुरेण तथा यत्र स्वरोऽक्षरेषु—धोलनास्वरविशेषेषु संचरन् रागेऽतीव प्रतिभासते स पदसञ्चारो रिभितमुच्यते मटुरिभितपदेषु गेय-
 निबद्धेषु सञ्चारो यत्र गेये तत् मटुरिभितपदसञ्चारं, तथा ‘सुरदं’ इति शोभना रतिर्यासिन् श्रोतॄणां तत्सुरति, तथा शोभना नीतिः

रचनातोऽवसाने यस्मिन् तदनुनति, तथा वरं-प्रधानं चारु-विशिष्टचङ्घ्रिभोपेव रूपं-स्वरूपं यस्य तद् वरचाकरूपं 'दिव्यं' प्रधानं नृत्यं
नेयं प्रगीताना-गानावुसारध्वनिव(म)तां यादृशः शब्दोऽविमनोहरो भवति 'स्वात्' कथञ्चिद् भवेद् एतन्नृपस्तेषा वृणानां मणीनां च
शब्दः?, एवमुक्ते भगवानाह-गौतम । स्यादेवंभूतः शब्द इति ॥

तस्स णं वणसंडस्स तत्थ तत्थ देसे २ तहिं तहिं वहवे खुद्धा खुड्डियाओ वावीओ पुक्खरिणीओ गुं-
जालियाओ दीहियाओ (सरसीओ) सरपंतियाओ सरसरपंतीओ विलपंतीओ अच्छाओ सण्हाओ
रयतामयकूलाओ वहरामयपासाणाओ तवणिज्जमयतलाओ वेखलियमणिफालियपडलपच्चोपड्ढाओ
णवणीयतलाओ सुवणसुब्भ(उच्च) रययमणिवालुयाओ सुहोयारासुउत्ताराओ णाणामणितित्थ-
सुवद्धाओ चारु(चउ)क्कोणाओ समतीराओ आपुणुव्वसुजायवप्पगंभीरसीयलजलाओ संडणपत्त-
म्मिससुणालाओ वहुउप्पलकुमुयणल्लिणसुभगासोगाधितपोडरीयसयपत्तसहस्सपत्तफुल्लकेसरोवह-
याओ उप्पयपरिभुज्जमाणकमलाओ अच्छविमलसलिलपुण्णाओ परिहत्थभमंतमच्छकच्छभअण-
गसउणम्मिहुणपरिचरिताओ पत्तेयं पत्तेयं पडमवरवेदियापरिक्खत्ताओ पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरि-
क्खत्ताओ अप्पेगतियाओ आसवोदाओ अप्पेगतियाओ चारुणोदाओ अप्पेगतियाओ खीरो-
दाओ अप्पेगतियाओ वओदाओ अप्पेगतियाओ [इक्खु]खो(दो)दाओ (अमयरस्ससमरसो-
दाओ) अप्पेगतियाओ पगतीए उदग(अमय)रसेणं पणत्ताओ पासाइयाओ ४, तासि णं खुड्ढि-

जीवा-
वाधि०
लयनि-
यावृत्तिः
१९५ ॥

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्याः ०
त्रिनखणजा-
धि०

उद्देशः १
सू० १२७

॥ १९५ ॥

याणं वावीणं जाव विलपंतियाणं तत्थ २ देसे २ तहिं २ जाव वहवे तिसोवाणपडिरुवणा पणत्ता ।
 नेसि णं तिसोवाणपडिरुवणां अयमेयाख्वे वणणावासे पणत्ते, तंजहा—वहरामया नेमा
 रिट्टामया पतिट्टाणा वेरुलियामया खंभा सुवणणरूपामया फलगा वहरामया संधी लोहितक्ख-
 मईओ खईओ णाणामणिमया अवलंबणा अवलंबणवाहाओ ॥ तेसि णं तिसोवाणपडिरुवणाणं
 पुरतो पत्तेयं २ तोरणा पं० ॥ ते णं तोरणा णाणामणिमयखंभेसु उवणिविट्टसणिणिविट्टा-
 विविहसुत्तंरोवहता विविहतारारुवोवचिता ईहामियउसभतुरगणरमगरविहगवालागकिण-
 ररुसरभचमरकुंजरवणलयपडमलयभत्तिचित्ता खंभुगगयवहरवेदियापरिगताभिरामा विजाहर-
 जमलजुयलजंतजुत्ताविव अच्चिसहरसमालणीया भिस्समाणा भिभिस्समाणा चक्खुल्लोयण-
 लेसा सुहफासा ससिसरीयरुवा पासातिया ४ ॥ तेसि णं तोरणाणं उट्ठिं वहवे अट्टमंगलगा
 पणत्ता—सोत्थियासिरिवच्छणंदियावत्तवद्धमाणभद्दासणकलसमच्छदप्पणा सत्वरतणामया
 अच्छा सणहा जाव पडिरुवा ॥ तेसि णं तोरणाणं उट्ठिं वहवे किणहचामरज्झया नीलचामर-
 ज्झया लोहियचामरज्झया हारिदचामरज्झया सुक्खिच्चामरज्झया अच्छा सणहा रूपपट्टा वहर-
 दंडा जलयामलगंधीया सुरूवा पासाइया ४ ॥ तेसि णं तोरणाणं उट्ठिं वहवे छत्ताइछत्ता पडाना-
 इपडाना वंटाजुयला चामरजुयला उप्पलहत्यया जाव सयसहरसवत्तहत्यया सत्वरयणामया

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः
॥ १९६ ॥

अच्छा जाव पडिरुवा ॥ तासि णं खुड्डियाणं वावीणिं जाव विलपंतियाणं तत्थ देसे २ तहिं
तहिं वहवे उप्पायपव्वया णियइपव्वया जगतिपव्वया दारुपव्वयणा द्दगमंडवणा द्दगमंचका
द्दगमालका द्दगपासायणा ऊसडा खुड्डा खडहड्डगा अंदोलगा पक्खंदोलगा सव्वरयणामया
अच्छा जाव पडिरुवा ॥ तेसु णं उप्पायपव्वतेसु जाव पक्खंदोलएसु वहवे हंसासणाइं कौचास-
णाइं गरुलासणाइं उणयासणाइं पणयासणाइं दीहासणाइं भद्दासणाइं पक्खासणाइं मगरास-
णाइं उसभासणाइं सीहासणाइं पउमासणाइं दिसासोवत्थियासणाइं सव्वरयणामयाइं अच्छाइं
सणहाइं लणहाइं घट्टाइं मट्टाइं णीरयाइं णिममलाइं निपंपकाइं निकंकडच्छायाइं सप्पभाइं सस्मि-
रीयाइं सउज्जोयाइं पासादीयाइं दरिसणिज्जाइं अभिरुवाइं पडिरुवाइं ॥ तस्स णं वणसंडस्स तत्थ
तत्थ देसे २ तहिं तहिं वहवे आलिघरा मालिघरा कयालिघरा लयाधरा अच्छणधरा पेच्छणधरा
मज्जणधरणा पसाहणधरणा गढभधरणा मोहणधरणा सालधरणा जालधरणा कुसमधरणा चित्त-
धरणा गंधव्वधरणा आयंसधरणा सव्वरयणामया अच्छा सणहा लणहा घट्टा मट्टा णीरया णि-
म्मला णिपंपका निकंकडच्छाया सप्पभा सस्मिरीया सउज्जोया पासादीया दरिसणिज्जा अभि-
रुवा पडिरुवा ॥ तेसु णं आलिघरएसु जाव आयंसधरएसु वट्टइं हंसासणाइं जाव दिसासोव-
त्थियासणाइं सव्वरयणामयाइं जाव पडिरुवाइं ॥ तस्स णं वणसंडस्स तत्थ तत्थ देसे २ तहिं

ॐ व. ० अथानुगत्य ॐ

३ प्रतिपत्ती
मनुष्या०
वनखण्डा-
धि०
उद्देशः २
सु० १२७

॥ १९६ ॥

तर्हि बहवे जाइमंडवगा जूहियामंडवगा माहियामंडवगा णवमालियामंडवगा वासंतीमंडवगा
 दधिवासुयामंडवगा सरिह्लिमंडवगा तंबोलीमंडवगा सुहियामंडवगा णागंलयामंडवगा अतिसु-
 लमंडवगा अफोतामंडवगा माहियामंडवगा सामलयामंडवगा णिचं कुसुमिया णिचं जाव प-
 डिस्वा ॥ तेसु णं जातीमंडवएसु बहवे पुढविसिलापट्टगा पणत्ता, तंजहा—हंसासणसंठिता
 कौचासणसंठिता गरुलासणसंठिता उणयासणसंठिता पणयासणसंठिता दीहासणसंठिता
 भद्दासणसंठिता पक्खासणसंठिता मगरासणसंठिता उसभासणसंठिता सीहासणसंठिता पड-
 मासणसंठिता विसासोत्थियासणसंठिता पं०, तत्थ बहवे वरसयणासणविसिद्धसंठाणसंठिया प-
 णत्ता समणाउसो ! आइणगरुयबूरणवणीततूलफासा मउया सव्वरयणामया अउडा जाव
 पडिस्वा । तत्थ णं बहवे वाणसंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति चिद्धंति णिसीदंति तुय-
 ङ्गंति रमंति ललंति कीलंति मोहंति पुरापोराणाणं सुचिण्णाणं सुपरिकंताणं सुभाणं कल्लणाणं
 कड्ढाणं कम्मणं कल्लणं फलचित्तिविसेसं पच्चणुभवमाणा विहरंति ॥ तीसे णं जगतीए उट्ठिं
 अंतो पउमवरवेदियाए एत्थ णं एगे महं वणसंडे पणत्ते देस्सणाइं दो जोयणाइं विकखंभेणं
 वेइयासमएणं परिकखेवेणं किणहे किणहोभासे वणसंडवणओ (मणि)तणसद्विहणो णेयव्वो,
 तत्थ णं बहवे वाणसंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति चिद्धंति णिसीयंति तुयदंति रमंति

ललन्ति कीडन्ति मोहन्ति पुरा पौराणानां सुचिन्तानां सुपरिक्रान्तानां सुभाषां कान्तानां क्रममाणं
कल्याणं फलचित्तिवित्तिसेसं पञ्चण्डभ्रममाणानां विहरन्ति ॥ (सू० १२७)

‘तस्स णं वणसंडस्से’त्यादि, तस्य णमिति वाक्यालङ्कारे वनखण्डस्य मध्ये तत्र तत्र देशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे ‘वह्नुईओ’ इति बह्वचः ‘सुहुडा सुहुडियाओ’ इति झुहिकाः झुहिका लघवो लघव इत्यर्थः, ‘वाप्यः’ चतुरस्राकारः ‘पुष्करिण्यः’ वृत्ताकारः अथवा पुष्कराणि विद्यन्ते यासु ताः पुष्करिण्यः ‘दीर्घिकाः’ सारिण्यस्ता एव वक्रा गुञ्जालिकाः, वह्नुनि केवलकेवलानि पुष्पावकीर्णकानि सरासि, सूत्रे शीलं प्राकृतत्वात्, वह्नुनि सरासि एकपङ्कथा व्यवस्थितानि सरःपङ्क्तिस्ता बह्वच सरःपङ्कयः, तथा येषु सरस्तु पङ्कथा व्यवस्थितेषु कूपोदकं प्रणालिकया संचरति सा सरःसरःपङ्क्तिस्ता बह्वच सरःसरःपङ्कयः, तथा विलानीव विलानि—कूपास्तेषां पङ्कयो विलपङ्कयः, एताश्च सर्वा अपि कथम्भूताः ? इत्याह—‘अच्छा’ स्फटिकवद्द्रहिर्निर्मलप्रदेशाः ‘श्लश्णाः’ श्लश्णापुद्गलनिष्पादितवह्निःप्रदेशाः, तथा रजतमयं—रूप्यमय कूल यासा ता रजतमयकूला, तथा समं—अगर्तासद्भावतोऽविपमं तीरं तीरावर्तिजलापूरितं स्थानं यासा ता. समतीराः, तथा वज्रमयाः पापाणा यासां ता वज्रमयपापाणाः, तथा तपनीयं—हेमविशेषरूपतपनीयं—तपनीयमयं तलं—भूमितलं यासां तारूपतपीयतलाः, तथा ‘सुवण्णसुञ्जारययवाहुयाओ’ इति सुवर्णं—पीतकान्तिहेम सुञ्जं—रूप्यविशेषः रजतं—प्रतीतं तन्मय्यो बालुका यासु ताः सुवर्णसुञ्जारजतबालुकाः, ‘वेसलियमणिफालिहपडलपञ्चोयडाओ यन्ति वैडूर्यमणिमयानि स्फटिकपटलमयानि प्रलयतटानि तटसमीपवर्तिनोऽस्त्युन्नतप्रदेशा यासां ता वैडूर्यमणिस्फटिकपटलप्रलयतटाः ‘सुहोयारासु-उत्तारा’ इति सुखेनावतारो—जलमध्ये प्रवेशनं यासु ताः स्ववताराः तथा सु-सुखेन उत्तारो—जलमध्याद्द्रहिर्विनिर्गमनं यासु ता.

इ प्रतिपत्तां

मनुष्या०

वनखण्डा-

धि०

उद्देशः १

सू० १२७

॥ १९७ ॥

सुखोत्तारा' ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः 'नाणामणितित्यसुवद्धार्थो' इति नानामणिभिः—नानाप्रकारैर्मणिभिस्तीर्थानि सुवद्धानि
 यासा ता नानामणितीर्थसुवद्धाः, अत्र बहुव्रीहावपि कान्तस्य परनिपातो भार्यादिदर्शनात्प्राकृतशैलीवशाद्वा, 'चउकोणाथो' इति
 चत्वारः कोणा यस्यां सा चतुष्कोणाः एतच्च विशेषणं वापीः कृपाश्च प्रति द्रष्टव्यं, तेषामेव चतुष्कोणत्वसम्भवात् न शेषाणां, तथा
 आनुपूर्व्येण—क्रमेण नीचैर्नीचैस्तरभावरूपेण सुष्ठु—अतिशयेन यो जातो वप्रः—केदारो जलस्थानं तत्र गम्भीरं—अलब्धस्थानं शीतलं
 जलं यासु ता आनुपूर्व्यसुजातवप्रगम्भीरशीतलजलाः 'संछणपत्तभिसमुणालार्थो' संछन्नानि—जलेनान्तरितानि पत्रविसमुणालानि
 यासु ताः संछन्नपत्रविसमुणालाः, इह विसमुणालसाहचर्यात्पत्राणि—पद्मिनीपत्राणि द्रष्टव्यानि, विसानि—कन्दा मृणालानि—पद्मनालाः,
 तथा बहुभिरुत्पलकुमुदनलिनसुभगसौगण्डिकशतपत्रसहस्रपत्रकेसरफुल्लोपचिताः, तथा षट्पदैः—भ्रमरैः परिसुज्यमानानि कम-
 लानि उपलक्षणमेतत् कुमुदादीनि च यासु ताः षट्पदपरिसुज्यमानकमलाः, तथाऽऽच्छेन—स्वरूपतः स्फटिकवच्छुद्धेन विमलेन—आग-
 न्तुकमलरहितेन सलिलेन पूर्णा अन्वष्टविमलसलिलपूर्णाः, तथा 'पडिहत्था' अतिरेकिताः अतिप्रभृता इत्यर्थः 'पडिहत्थसुष्ठुमायं
 अहिरेइयं च जाण आउण्णं" इति वचनात्, उदाहरणं चात्र—'वणपडिहत्थं गयणं सराहं नवसलिलसुट्टं(उट्टु)मायाहं । अहिरेइयं
 महं उण चित्ताए मणं तुहं विरहे ॥ १ ॥" इति, भ्रमन्तो मत्स्यकच्छपा यत्र ताः पडिहत्थभ्रमन्मत्स्यकच्छपाः, तथाऽनेकैः—शकुनमिश्र-
 नकैः प्रविचरिता—इतस्ततो गमत्तेन सर्वतो व्याप्ता अनेकशकुनमिश्रनकप्रविचरिताः, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, एता वाप्यादयः
 सरस्सरःपङ्क्तिपर्यवसानाः प्रत्येकं प्रत्येकमिति, एकमेकं प्रति प्रत्येकम्, अत्राभिसुख्ये प्रतिशब्दो न वीप्याविवक्षायां, पञ्चात्प्रत्येकशब्दस्य
 द्विर्वचनमिति, पद्मवरवेदिकया परिक्षिप्ताः प्रत्येकं वनषण्डपरिक्षिप्ताश्च, 'अपणेतियाथो' इत्यादि, अपिर्वाढार्थे वाढमेककाः—काश्चन

वाप्याद्य आसवमिव—चन्द्रहासादिपरमासवमिव उदकं यासां ता आसवोदकाः, अत्येकका वारुणस्य वारुणसमुद्रस्यैव उदकं यासां ता वारुणोदकाः, अत्येककाः क्षीरमिवोदकं यासां ताः क्षीरोदकाः, अत्येकका घृतमिवोदकं यासां ता घृतोदकाः, अत्येककाः क्षोद इव—इक्षुरस इव उदकं यासां ताः क्षोदोदकाः, अत्येकका अमृतरससमरसमुदकं यासां ता अमृतरससमरसोदकाः, अत्येकका अमृतरसेन स्वाभाविकेन प्रह्लासाः, 'पासाईया(ओ)' इत्यादि विशेषणचतुष्टयं प्राग्वत्, तासां क्षुत्त्रिकानां यावद्विलपङ्कीनां प्रत्येकं २ चतुर्दिशि चत्वारि, एकैकस्यां दिशि एकैकभावात्, 'त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि' प्रतिविशिष्टं रूपं तेषां तानि प्रतिरूपकाणि त्रयाणा सोपानाना समाहारस्त्रिसोपानं त्रिसोपानानि च तानि प्रतिरूपकाणि चेति विशेषणसमासः, विशेषणस्य परतिपातः प्राकृतत्वात्, तानि प्रह्लासानि, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणाम् 'अयं' वक्ष्यमाणः 'एतद्द्रुपः' अनन्तरं वक्ष्यमाणस्वरूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रह्लासः, तद्यथा—'वज्रमयाः' वज्ररत्नमया 'नेमाः' भूमेरूर्ध्वं निष्कामन्तः प्रदेशाः 'रिष्टमयाः' रिष्टरत्नमयाः 'प्रतिष्ठानाः' त्रिसोपानमूलपादा द्वै-
द्वयमयाः स्तम्भाः सुवर्णरूप्यमयानि फलकानि—त्रिसोपानान्नाभूतानि वज्रमयानि वज्ररत्नापूरिताः सन्धयः—फलकद्वयापान्तरालप्रदेशाः लोहितक्षमय्यः सूच्यः—फलकद्वयसन्धविषटनाभावहेतुपादुकास्थानीयाः नानामणिमया अवलम्ब्यन्ते इति अवलम्बना—अवतरता-
मुचरतां चालम्ब्यन्ते हेतुभूता अवलम्बनवाहातो विनिर्गताः केचिदवयवा. 'अवलंबणवाहाओ' इति अवलम्बनवाहा अपि नानामणिमया, अवलम्बनवाहा नाम उभयोः उभयो. पार्श्वयोरेवलम्बनाश्रयभूता भित्तयः, 'पासाईयाओ' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'—
मित्यादि, तेषां त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां प्रत्येकं प्रत्येकं तोरणानि प्रह्लासानि, तेषां च तोरणानामयमेतद्द्रुपो 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रह्लासः, तद्यथा—'ते णं तोरणा नाणामणिमया' इत्यादि, तानि तोरणानि नानामणिमयाति, मणयः—चन्द्रकान्तादयः, विविधम-

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

वनखण्डा-

धि०

उद्देशः १

सू० १२७

॥ १९८ ॥

णिमयानि, नातामणिमयेषु स्तम्भेषु 'उपविष्टानि' सामीप्येन स्थितानि, तानि च कदाचिच्चलानि अथवाऽपदपतितानि वाऽऽशङ्क्येरन्
 तत्र आह—सम्यग्—निश्चलतयाऽपदपरिहारेण च निविष्टानि ततो विशेषणसमासः उपविष्टसन्निविष्टानि 'विविहमुत्तरोचिया' इति
 विविधा—विविधविच्छित्तिकलिता मुक्ता—मुक्ताफलानि 'अंतरे'ति अन्तराशब्दोऽगृहीतवोप्सोऽपि सामर्थ्याद्दीप्सां गमयति, अन्तरा र
 'ओचिया' आरोपिता यत्र तानि तथा, 'विविहतारारुवोचिया' इति विविधैस्तारारूपैः—तारिकारूपैरुपचितानि, तोरणेषु हि
 शोभार्थं तारका निवध्यन्ते इति लोकेऽपि प्रतीतं इति विविधतारारूपोपचितानि, 'ईहामिगतसभतुरगानरमगरविहगवालगकिंनर-
 रुरसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता' इति ईहामृगा—शुका व्यालाः—श्यापदमुजगाः, ईहामृगक्रपभतुरगानरमकरविहग-
 व्यालकिंनररुरसरभकुञ्जरवनलतापद्मालतानां भक्त्या—विच्छिन्त्या विचित्रं—आलेखो येषु तानि तथा, स्तम्भोद्भूताभिः—स्तम्भोपरिव-
 र्तिनीभिर्वज्ररत्नमयीभिर्वैदिकाभिः परिगतानि सन्ति यानि अभिरमणीयानि तानि स्तम्भोद्भववज्रवैदिकापरिगताभिरामाणि, तथा 'वि-
 ज्राहरजंतजुत्ताविव अश्वीसहस्समालिणिया' इति विद्याधरयोर्षद् यमलं—समश्रेणीकं युगलं—द्वन्द्वं विद्याधरयमलयुगलं तेषां
 यन्त्राणि—प्रपञ्चास्तैर्दुःकानीव, अर्चिषां सहस्रैर्मालिनीयानि—परिवारणीयानि अर्चिःसहस्रमालनीयानि, किमुक्तं भवति ?—एवं नाम प्रभा-
 समुद्रायोपेतानि येनैवं संभावनोपजायते यथा नूनमेतानि न स्वाभाविकप्रभासमुद्रयोपेतानि किन्तु विशिष्टविद्याशक्तिमत्पुरुषविशेषप्रपञ्चयु-
 क्तानीति, 'रुवगसहस्सकलिया' इति रूपकाणां सहस्राणि रूपकसहस्राणि तैः कलितानि रूपकसहस्रकलितानि 'भिसममाणा' इति दीव्यमा-
 नानि 'भिन्भिन्समाणा' इति अतिसयेन दीव्यमानानि 'चक्रमुह्योयणलेसा' इति चक्षुःकर्तृ लोकेने—अवलोकने लिसतीव—दर्शनीयत्वाति-
 शयतः क्रियतीव यत्र तानि चक्षुर्लोकनलेसानि 'सुहफासा' इति शुभस्पर्शानि सशोभाकानि रूपाणि यत्र तानि सश्रीकरूपाणि,

‘पासाह्या’ इत्यादि विशेषणचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ ‘तेसिं तोरणणं उवदिं अट्टमंगले’त्यादि सुगमं, नवरं ‘जाव पडिरुवा’ इति यावत्करणात् ‘षट्ठा मट्टा नीरया’ इत्यादिपरिमहः ॥ ‘तेसि णंमित्यादि, तेषां तोरणानामुपरि वहवः ‘कृष्णचामरध्वजाः’ कृष्णचामरयुक्ता ध्वजाः कृष्णचामरध्वजा एवं वहवो नीलचामरध्वजा लोहितचामरध्वजा हारिद्रचामरध्वजाः शुशुचामरध्वजाः, कथम्भूता इत्याह एते सर्वेऽपि ? इति, अत आह—‘अच्छा’ आकाशरक्तिकवदतिनिर्मलाः ‘कृष्णाः’ कृष्णपुद्गलरक्तन्धनिर्मापिता ‘रूप्यपट्टा’ इति रूप्यो-रूप्यमयो वज्रमयस्य दण्डस्योपरि पट्टो येषां ते रूप्यपट्टाः ‘वहरदंडा’ इति वज्रो-वज्ररत्नमयो दण्डो रूप्यपट्टमध्यवर्ती येषां ते वज्र-दण्डाः, तथा जलजानामिव-जलजकुसुमाना पद्मादीनामिवामलो-निर्ममलो न तु कुद्रव्यगंधसन्मिश्रो यो गन्धः स विद्यते येषां ते ज-लजामलगनिधिका ‘अत. अनेकस्वरा’द्वितीकप्रत्ययः, अत एव सुरन्याः, ‘पासादीया’ इत्यादि विशेषणचतुष्टय प्राग्वत् ॥ ‘तेसि णंमित्यादि, तेषां तोरणानामुपरि वहूनि ‘छत्रातिच्छत्राणि’ छत्रात्-लोकप्रसिद्धादेकसमस्याकादतिशायीनि द्विसहस्रानि त्रिसहस्रानि वा छत्रातिच्छत्राणि, वहवः पताकाभ्यो-लोकप्रसिद्धाभ्योऽतिशायिन्यो दीर्घत्वेन विस्तारेण च पताकाः पताकातिपताका’, वहूनि षण्टायुगलानि वहूनि चामरयु-गलानि वहवः ‘उत्पलहस्तकाः’ उत्पलाख्यजलजकुसुमसमूहविशेषाः, एवं पद्महस्तका वहवो नलिनहस्तका वहवः सुभगहस्तका वहवः सौगन्धिकहस्तका वहवः पुण्डरीकहस्तका वहवः शतपत्रहस्तकाः वहवः सहस्रपत्रहस्तका’, उत्पलादीनि प्रागेव व्याख्यातानि, एते च छत्रा-तिच्छत्रादयः सर्वेऽपि सर्वरत्नमयाः ‘जाव पडिरुवा’ इति यावत्करणात् ‘अच्छा सण्हा लण्हा’ इत्यादि विशेषणकदम्बकपरिमहः ॥ ‘तासि णंमित्यादि, तासां क्षुल्लिकानां वापीनां यावद्विलपक्लीनाम्, अत्र यावच्छब्दात् पुष्करिण्यादिपरिमहः, अपान्तरालेषु तत्र तत्र देशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे वहव उत्पलपर्वता-यत्रागत्य वहवो व्यन्तरदेवा देव्यश्च विचित्रक्रीडानिसिक्तं वैक्रियशरीरमारचयन्ति

'नियमपव्वयथा' इति नियत्या-नैयत्येन पर्वता नियतिपर्वता; कचिन् 'निययपव्वयथा' इति पाठस्तत्र नियताः—सदा भोग्यत्वेनाव-
 स्थिताः पर्वता नियतपर्वताः; यत्र वानमन्तरा देवा देव्यश्च भवधारणीयेन वैक्रियशरीरेण प्रायः सदा रममाणा अवतिष्ठन्ते इति भावः;
 'जगतीपर्वतकाः' पर्वतविशेषाः 'दारुपर्वतकाः' दारुनिर्मापिता इव पर्वतकाः 'दगामंडवगा' इति 'दकमण्डपकाः' स्फटिकमण्ड-
 पकाः; उक्तं च मूलटीकायां—'दकमण्डपका. स्फाटिकमण्डपका' इति, एवं दकमश्वका दकमालका दकप्रासादाः; एते च दकम-
 ण्डपादयः केचिन् 'ऊसडा' इति उत्सृता उच्चा इत्यर्थः; केचिन् 'खुड्डा' इति क्षुब्धा लघवः कचिन् 'खडख(ह)डगा' इति लघव आ-
 यताश्च, तथा अन्दोलकाः पक्ष्यन्दोलकाश्च, तत्र यत्रागत्य मनुष्या आत्मानमन्दोलयन्ति ते अन्दोलका इति लोके प्रसिद्धाः; यत्र तु
 पक्षिण आगत्यात्मानमन्दोलयन्ति ते पक्ष्यन्दोलकाः; ते चान्दोलकाः पक्ष्यन्दोलकाश्च तस्मिन् वनषण्डे तत्र तत्र प्रदेशे वानमन्तरदेवदेवी-
 क्रीडायोग्या बहवः सन्ति, ते चोत्पातपर्वतादयः कथन्भूताः ? इत्याह—'सर्वरत्नमयाः' सर्वात्मना रत्नमयाः; 'अच्छा सणहा' इ-
 त्यादि विशेषणजातं पूर्ववत् ॥ 'तेसु ण'मित्यादि, तेषु उत्पातपर्वतेषु यावत्पक्ष्यन्दोलकेषु, यावत्करणात्रियतिपर्वतकादिपरिग्रहः; बहूनि
 हंसासनानि तत्र येषामासनानामधोभागे हंसा व्यवस्थिता यथा सिंहासने सिंहाः तानि हंसासनानि, एवं क्रीश्वासनानि गरुडा-
 सनानि च भावनीयानि, उन्नतासनानि नाम यानि उच्चासनानि प्रणतासनानि—निम्नासनानि दीर्घासनानि—शय्यारूपाणि भद्रासनानि
 येषामधोभागे पीठिकाबन्धः पक्ष्यासनानि येषामधोभागे नानास्वरूपाः पक्षिणः; एवं मकरासनानि सिंहासनानि च भावनीयानि,
 पद्मासनानि—पद्माकाराणि आसनानि 'दिसासोवटिययासणाणि' येषामधोभागे दिक्सौवस्तिका आलिखिताः सन्ति, अत्र यथाक्र-
 ममासनाना सङ्गाहिका सङ्ग्रहणिगाथा—'हंसे १ कौचे २ गरुडे ३ उण्णय ४ पणए य ५ दीह ६ भदे य ७ । पक्खे ८ मयरे ९

उसहे १० सीह ११ दिसासो[व]रिथ १२ वारसमे ॥ १ ॥” एतानि सर्वाण्यपि कथम्भूतानि ? इत्यत आह—‘संवतरयणामया’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ ‘तस्स षं वणसंडस्से’त्यादि, प्राग्वत् तस्य वनखण्डस्य मध्ये तत्र तत्र प्रदेशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे बहूनि ‘आलि-गुहकाणि’ आलिः—वनस्पतिविशेषस्तन्मयानि गुहकाणि मालिरपि—वनस्पतिविशेषस्तन्मयानि गुहकाणि मालिगुहकाणि कदलीगुहकाणि लतागुहकाणि प्रतीतानि ‘अच्छणधरका’ इति अवस्थानगुहकाणि येषु यदा तदा वाऽऽगत्य बहवः सुखासिकयाऽवतिष्ठन्ते, प्रेक्षणक-गुहाणि यत्रागत्य प्रेक्षणकानि विदधति निरीक्षन्ते च, मज्जनकगुहकाणि यत्रागत्य स्वेच्छया मज्जनं कुर्वन्ति प्रसाधनगुहकाणि यत्रागत्य स्वं पर च मण्डयन्ति गर्भगुहकाणि—गर्भगुहाकाराणि, ‘मोहणधरणा’ इति मोहणं—मैथुनसेवा “रभियमोहणरयाइं” इति नाममाला-वचनात्, तत्प्रधानानि गुहकाणि मोहनगुहकाणि वासम्भवनातीति भावः, ‘शालागुहकाणि’ पट्टशालाप्रधानानि गुहकाणि ‘जालगु-हकाणि’ जालकयुक्तानि गुहकाणि ‘कुसुमगुहकाणि’ कुसुमप्रकरोपचितानि गुहकाणि ‘चित्रप्रधानानि गुहकाणि ‘गन्धर्वगुहकाणि’ गीतनृत्याभ्यासयोग्यानि गुहकाणि ‘आदर्शगुहकाणि’ आदर्शमयानीव (आदर्श) गुहकाणि, एतानि च कथम्भूतानि ? इत्यत आह—‘संवतरयणामया’ इत्यादिविशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ ‘तेसु षं’मित्यादतेषु आलिगुहकेषु, यावच्छब्दान्मालिगुहकादि-परिग्रहः, बहूनि हंसासनानि इत्यादि प्राग्वत् ॥ ‘तस्स षं’मित्यादि, तस्य वनखण्डस्य मध्ये तत्र देशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे बहवो जातिमण्डपका यथिकामण्डपका मल्लिकामण्डपका नवमालिकामण्डपका वासन्तीमण्डपका दधिवासुका नाम वनस्पतिविशेष-षस्तन्मया मण्डपका दधिवासुकमण्डपकाः, सुरिखिरपि वनस्पतिविशेषस्तन्मया मण्डपकाः सुरिखिमण्डपकाः, तान्बूली—नागवल्ली तन्मया मण्डपकास्तान्बूलीमण्डपकाः, नागो—हुमविशेषः स एव लता नागलता, इह यस्य तिर्यक् तथाविधा शाखा प्रशाखा न प्रसृता

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

विजयद्वा-

राधि०

उद्देशः १

सू० १२७

॥ २०० ॥

सा लतेत्यभिधीयते, नागलतामयमण्डपकाः, अतिमुक्तकमण्डपकाः, 'अप्फोया' इति वनस्पतिविशेषस्तन्मया मण्डपका अप्फोयाम-
 ण्डपकाः, मालुका—एकास्त्रिकफला वृक्षविशेषास्तद्गुणा मण्डपका मालुकामण्डपकाः, एते च कथम्भूताः ? इत्याह—'सव्वरयणा-
 मया' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तेसु ण'मित्यादि, तेषु जातीयमण्डपेषु यावन्मालुकामण्डपेषु, यावत्करणाद् 'यूथिकामण्डपकादिपरिग्रहः,
 बहवः शिलापट्टकाः प्रह्लासास्तद्यथा—अप्येकका हंसासनवत्संस्थिता हंसासनसंस्थिताः यावदप्येकका दिक्सौवस्त्रिकासनसंस्थिताः,
 यावत्करणात् 'अप्येगइया कौचासणसंठिया अप्येगइया गरुडासणसंठिया अप्येगइया उन्नयासणसंठिया अप्येगइया पणयासणसंठिया
 अप्येगइया भद्रासणसंठिया अप्येगइया पक्खासणसंठिया अप्येगइया मयरासणसंठिया अप्येगइया उसभासणसंठिया अप्येगइया
 सीहासणसंठिया अप्येगइया पञ्चमासणसंठिया अप्येगइया दीहासणसंठिया' इति परिग्रहः, अन्ये च बहवः शिलापट्टका यानि
 विशिष्टचिह्नानि विशिष्टनामानि च वराणि—प्रधानानि शयनानि आसनानि च तद्वत्संस्थिता वरशयनासनविशिष्टसंस्थानसंस्थिताः, क-
 चित् 'मांसलसुषुडविसिट्टसंठाणसंठिया' इति पाठस्तन्नान्ये च बहवः शिलापट्टका मासला इव मांसलाः अकठिना इत्यर्थः सुषुष्टा
 इव सुषुष्टा अतिशयेन मसृणा इति भावः विशिष्टसंस्थानसंस्थिताश्च 'आईणगरुव्यवूरनवणीयतूलफासा मजया सव्वरयणामया
 अन्धा' इत्यादि प्राग्वत्, तत्रैतेषु उत्पातपर्वतादिगतहंसासनादिषु यावन्नानारूपसंस्थानसंस्थितयुथिवीशिलापट्टकेषु णमिति पूर्ववद् व-
 ह्वो वानमन्तरा देवा देव्यश्च यथासुखमासते 'शेरते' दीर्घकायप्रसारणेन वर्तन्ते, न तु निद्रां कुर्वन्ति, तेषु देवयोनिकतया चिद्राया
 अभावात्, 'तिष्ठन्ति' ऊर्द्धस्थानेन वर्तन्ते 'निधीदन्ति' उपविशन्ति 'तुयइति' इति स्ववर्तनं कुर्वन्ति वामपार्श्वतः परावृत्त्य दक्षि-
 णपार्श्वेनावतिष्ठन्ति दक्षिणपार्श्वतो वा परावृत्त्य वामपार्श्वेनावतिष्ठन्ति 'रमन्ते' रतिमावधन्ति 'ललन्ति' मनईप्सितं यथा भवति

तथा वर्तन्त इति भावः 'क्रीडन्ति' यथासुखमितलस्ततो गमनविनोदेन गीतनृत्यादिविनोदेन वा तिष्ठन्ति 'मोहन्ति' मैथुनसेवां कुर्वन्ति, इत्येवं 'पुरा पौराणान्'मित्यादि, 'पुरा' पूर्वं प्राग्भवे इति भावः कृतानां कर्मर्णामिति योगः, अत एव पौराणानां सुचीर्णानां—सुच-
रितानामितिभावः, इह सुचरितजनितं कर्मोपि कार्यं कारणोपचारात्सुचरितमिति विवक्षितं, ततोऽयं भावार्थः—विशिष्टतथाविधधम्मार्तु-
ष्ठानविधयाप्रमादकरणक्षान्त्यादिसुचरितानामिति, तथा सुपराक्रान्तानाम्, अत्रापि कारणे कार्योपचारात् सुपराक्रान्तजनितानि कर्मोप्येव
सुपराक्रान्तानि इत्युक्तं भवति, सकलसत्त्वमैत्रीसत्यभाषणपरद्रव्यानपहारसुशीलादिरूपसुपराक्रमजनितानामिति, अत एव शुभानां—
शुभफलानाम्, इह किञ्चिद्शुभफलमपीन्द्रियमतिविपर्यासात् शुभफलमाभाति ततस्तात्त्विकशुभत्वप्रतिपत्त्यर्थमस्त्वैव पर्यायशब्दमाह—
'कल्याणानां' तत्त्ववृत्त्या तथाविधविशिष्टफलदायिनाम्, अथवा कल्याणानाम्—अनर्थोपशमकारिणां, कल्याणं—कल्याणरूपं फलवि-
पाकं 'पद्मणुभवमाणा' प्रत्येकमनुभवन्तः—'विहरन्ति' आसते ॥ तदेवं पद्मवरवेदिकाया वहिर्यो वनखण्डस्तद्वक्तव्यतोका, सम्प्रति
तस्या एव पद्मवरवेदिकाया अर्वाङ्गं जगत्या उपरि यो वनखण्डस्तद्वक्तव्यतामभिवित्सुराह—'तीसे षं जगतीय' इत्यादि, तस्या ज-
गत्या उपरि पद्मवरवेदिकाया 'अन्तः' मध्यभागे अत्र महानेको वनखण्डः प्रज्ञप्तः 'देसोणाइं दो जोयणाइं विक्खंभेण'मित्यादि सर्व
वहिर्वनखण्डवद्विशेषेण वक्तव्यं, नवरसत्र मणीना वृणानां च शब्दो न वक्तव्यः, पद्मवरवेदिकान्तरिततया तथाविधवाताभावतो म-
णीनां वृणानां च चलनभावतः परस्परसंघर्षाभावात्, तथा चाह—'वणसंडवणतो सइवज्जो जाव विहरंति' इति ॥ सम्प्रति
जन्वद्वीपस्य द्वारसङ्घाप्रतिपादनार्थमाह—

जंउदीवस्स षं भंते! दीवस्स कति द्वारा पणत्ता? गोयमा! चत्तारि द्वारा पणत्ता, तंजहा—

इ प्रतिपत्तौ
मनुष्याः
विजयद्वा-
राधिः
उद्देशः १
सू० १२८

विजये वेजयंते जयंते अपराजिए ॥ (सू० १२८) कहि णं भंते ! जंबुदीवसस दीवसस विजये नामं
 दारे पणत्ते ? गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरसस पञ्चयसस पुरत्थिमेणं पणयालीसं जोयणसहस्साइं
 अवाथाए जंबुदीवे दीवे पुरत्थिअमपेरंते लवणससुद्धपुरत्थिअमद्धसस पच्चत्थिमेणं सीताए महाणादीए
 उरिं पत्थ णं जंबुदीवसस दीवसस विजये णामं दारे पणत्ते अट्ट जोयणाइं उट्टं उच्चत्तेणं चत्तारि
 जोयणाइं विक्खंभेणं तावत्तियं चेव पवेसेणं सेए वरकणाधूमिभागो ईहामियडसभतुरगनरम-
 गरविहगवालागकिणगररुससरभच्चमरकुंजरवणालतपउमलयभत्तिचित्ते खंशुगगतवहरवेदियापरि-
 गताभिरामे विजाहरजमलजुयलजंतजुत्ते इव अचीसहससमालिणीए ख्वगसहससकलिते भिसि-
 माणे भिभिससमाणे चक्खुल्लोयणत्तेसे सुहकासे सरिसरीयख्वे वणो दारसस (तस्सिमो होइ)
 तं०—वहरामया णिममा रिट्टामया पत्तिट्टाणा वेरुलियामया खंभा जायख्वोवच्चियपवरपं-
 चवणमणिरयणकोट्टिमत्तले हंसगअमए एल्लए गोसेज्जमत्ते इंदक्खीले लोहितक्खमईओ दार-
 च्चिडाओ जोतिरसामत्ते उत्तरंगे वेरुलियामया कवाडा वहरामया संधी लोहितक्खमईओ
 सईओ पाणासणिमया ससुगगा वईरामई अगलाओ अगलपासाया वहरामई आवत्तणपेडिया
 अंकुत्तरपासते णिरंतरितयणकवाडे भिन्तीसु चेव भिन्तीशुलिया उरपणणा तिणिण हीति गो-
 माणसी तत्तिया पाणासणिरयणवालख्वगलीलट्टियसालिभंजिया वहरामए कूडे रययामए उ-

रसेहे स्ववतवणिज्जमए उद्धीए णाणामणिरयणजालपंजरमणिवंसगलोहितकखपडिवंसगरयत-
भोरमे अंकाभया पकववाहाओ जोतिरसामया वंसा वंसकवेहुणा य रयतामयी पढिताओ
जायख्वमती ओहाडणी बहरामयी उवरि पुच्छणी स्ववसेतरययमए च्छायणे अंकावतकणगकूडत-
चंदचित्ते णाणामणिमयदामालंकिए अंतो य बहिं च सणहे तवणिज्जरुहलवालुयापत्थडे सुह-
एकासे सस्सिरीयख्वे पासातीए ४ ॥ विजयस्स णं दारस्स उभयो पासिं दुहतो णिसीहियाते
दो दो चंदणकलसपरिवाडीओ पणत्ताओ, ते णं चंदणकलसा वरकमलपहडाणा सुरभिवर-
वारिपडिपुण्णा चंदणकयचच्चाणा आवद्धकंठेशुणा पउमुएपलपिहाणा स्ववरयणामया अच्छा सणहा
जाव पडिख्वा महता महता महिदकुंभसमाणा पणत्ता समणाउसो ! ॥ विजयस्स णं दारस्स
उभओ पासिं दुहतो णिसीहियाए दो दो णागदंतपरिवाडीओ, ते णं णागदंतगा मुत्ताजालंतख-
सितहेमजालगवकखजालखिविणीघंटाजालपरिकिखत्ता अन्सुगता अभिणिसिडा तिरियं सुसं-
पगाहिता अहेपणगद्धख्वा पणगगद्धसंठाणसंठिता स्ववरयणामया अच्छा जाव पडिख्वा महता
महया गयदंतसमाणा प० समणाउसो ! ॥ तेसु णं णागदंतएसु बहवे किण्हसुत्तबद्धवणधारि-
तमह्दामकलावा जाव सुक्किहसुत्तबद्धवणधारियमह्दामकलावा ॥ ते णं दामा तवणिज्जलंबूसणा

३ प्रतिपत्तं
मनुष्या०
विजयद्वा
राधि०
उद्देशः १
सू० १२८

सुवणपतरगसंदिता णाणामणिरयणविचियहारकहर (उवसोभितसमुदया) जाव सिरिए
 अतीव अतीव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिद्धंति ॥ तेसि णं णागदंतकाणं उवरिं अण्णाओ
 दो दो णागदंतपरिवाडीओ पणत्ताओ, तेसि णं णागदंतगाणं मुत्ताजालंतस्सिया तहेव जाव
 समणाउसो ! । तेसु णं णागदंतएसु बहवे रयतामया सिक्कया पणत्ता, तेसु णं रयणा-
 मएसु सिक्कएसु बहवे वेरुलियामतीओ धूवघडीओ पणत्ताओ, तंजहा—ताओ णं धूवघ-
 डीओ कालागुरुपवरकुंदरुक्कतुरुक्कधूवमयमयंतगंधुजुयाभिरामाओ सुगंधवरगंधगंधियाओ गंध-
 वट्टिसूयाओ ओरालेणं मणुण्णेणं घाणमणणिवुइकरेणं गंधेणं तप्पएसे सव्वतो समंता आपूरे-
 माणीओ आपूरेमाणीओ अतीव अतीव सिरिए जाव चिद्धंति ॥ विजयस्स णं दारस्स उभ-
 यतो पासिं इहतो णिसीधियाए दो दो सालिभंजियापरिवाडीओ पणत्ताओ, ताओ णं
 सालभंजियाओ लीलद्धिताओ सुपयट्टियाओ सुअलंकिताओ णाणागारवसणाओ णाणाम-
 ह्णिणाट्टि(द्धि)ओ सुट्टीगेज्झमज्झाओ आमेलगजमलजुयलवट्टिअभुण्णयपीणरचियसंठियपओ-
 हराओ रत्तावंगाओ असियकेसीओ मिट्टुविसयपसत्थलक्खणसंवेळितगसिरयाओ ईसिं असो-
 गवरपादवसमुद्धिताओ वामहत्थगहितगसालाओ ईसिं अद्धच्छिककडक्खविद्धिएहिं ल्हसेमाणीतो
 इव चक्खुल्लोयणलेसाहिं अणमण्णं विज्जमाणीओ इव पुढविपरिणामाओ सासयभावमुव-

गताओ चंद्राणणाओ चंद्रविलासिणीओ चंद्ररुसमनिजालाओ चंद्राहियसोमदंसणाओ उक्का
इव उज्जोएमणीओ विज्जुवणमरीचिसुरदिपंततेयअहिययरसंनिकासाओ सिंगारगारचारु-
वेसाओ पासाइयाओ ४ तेयसा अतीव अतीव सोभेमणीओ सोभेमणीओ चिडंति ॥ विज-
यस्स णं दारस्स उभयतो पासिं इहतो णिसीहियाए दो दो जालकडगा पणत्ता, ते णं जाल-
कडगा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिक्खा ॥ विजयस्स णं दारस्स उभओपासिं इहओ णिसी-
धियाए दो दो वंटापरिवाडिओ पणत्ताओ, तासि णं वंटाणं अयमेयारुवे वण्णावासिं पणत्ते,
तंजहा—जंबूणतमतीओ वंटाओ वहरामतीओ लालाओ णाणामणिमया वंटापासगा तवणि-
ज्जमतीओ संकलाओ रयतामतीओ रज्जूओ ॥ ताओ णं वंटाओ ओहस्सराओ मेहस्सराओ
हंसस्सराओ कौचस्सराओ णंदिस्सराओ णंदिवोसाओ सीहस्सराओ सीहवोसाओ मंजुरस-
राओ मंजुवोसाओ सुस्सराओ सुस्सरणिणवोसाओ ते पदेसे ओरालेणं मणुण्णं कणमणनि-
वुइकरणे सदेण जाव चिडंति ॥ विजयस्स णं दारस्स उभओपासिं इहतो णिसीधिताए दो दो
वणमालापरिवाडीओ पणत्ताओ, ताओ णं वणमालाओ णाणाडुमलताकिसलयपह्लवसमाड-
लाओ उप्पयपरिभुजमाणकमलसोभंतससिसरीयाओ पासाईयाओ ते पएसे उरालेणं जाव
गंधेणं आपुरेमणीओ जाव चिडंति (सू० १२९) ॥

'जंबुद्वीपस्स णं भंते !' इत्यादि, जम्बूद्वीपस्य णमिति प्राणवत् भदन्त ! द्वीपस्य कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम !
 चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपराजितं च ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! जम्बूद्वीपस्य द्वी-
 पस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं ?, भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य 'पुरच्छिमे णं'ति पूर्वस्या दिशि पञ्चचत्वारिंशद्-
 योजनसहस्रप्रमाणया 'अवाधया' अपान्तरालेन यो जम्बूद्वीपस्य 'पुरच्छिमे पेरंते' इति पूर्वः पर्यन्तो लवणसमुद्रपूर्वार्द्धस्य 'पञ्चत्विथ-
 मेणं'ति पश्चिमे भागे शीताया महानया उपरि 'अन्न' एतस्मिन् प्रदेशे जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्, अष्टौ योज-
 नानि उच्चैस्त्वेन चत्वारि योजनानि विष्कम्भेन, 'तावद्वयं चैव पर्वसेणं'ति तावन्त्येव चत्वारित्यर्थः योजनानि प्रवेशेन, कथम्भूत-
 मित्यर्थः, 'सेए' इत्यादि, 'श्वेतं' श्वेतवर्णोपेतं 'वाहल्येनाङ्गरत्नमयत्वात् 'वरकणगथुभियाए' इति वरकनका—वरकनकमयी रतु-
 पिका—शिखरं यस्य तद् वरकनकस्तूपिकाकम्, 'ईहामियउसभतुरगानरमगारविहगवालागकिन्नररुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभ-
 त्तिचिन्ते खशुगगयवरवेइयापरिगयाभिरामे विज्जाहरजमलजुगलजंतजुत्ते इव अक्कीसहस्समालणीए रुवागसहस्सकलिए भिसमाणे भि-
 णिसमाणे चक्खुल्लोयणलेसे सुहफासे सस्सिरीयरुवे' इति विशेषणजातं प्राणवत् । 'वण्णो दारस्स तरिसमो होइ' इति 'वर्णः'
 वर्णकतिवेशो द्वारस्य 'तस्य' विजयाभिधानस्य 'अयं' वक्ष्यमाणो भवति, तमेवाह—'तंजहे'त्यादि, तद्यथा—वज्रमया नेमा—भूमि-
 भागादूर्द्ध्वं निष्कामन्तः प्रदेशा रिष्ठमयानि प्रतिष्ठानानि—मूलपादाः 'वेरुलियरुइलखंभे' इति वैद्वर्या—वैद्वर्यरत्नमया रुचिराः स्तम्भा
 यस्य तद् वैद्वर्यरुचिरस्तम्भं 'जायरुवोवचियपवरपंचवणमणिरयणकुट्टिमतले' इति जातरूपेण—सुवर्णनोपचिन्तैः—युक्तैः प्रवरैः
 —प्रधानैः पञ्चवर्णैर्मणिभिः—चन्द्रकान्तादिभिः रत्नैः—कर्कतनादिभिः कुट्टिमतलं—बद्धभूमितलं यस्य तत्तथा 'हंसगल्भमए प्लुगे'

इति हंसगर्भो—रत्नविशेषस्तन्मय मूलको—देहली 'गोभोजमयइंद्रकीले' इति गोभेयकरत्नमय इन्द्रकीलो लोहिताक्षरत्नमयौ द्वार-
पिण्डौ(चिदर्थौ)—द्वारशाखे 'जोहरसामए उत्तरंगे' इति ज्योतीरसमयमुत्तरङ्गं—द्वारस्योपरि त्रिगुणव्यवस्थितं काष्ठं वैदूर्यमयौ कपाटी
लोहिताक्षमय्यो—लोहिताक्षरत्नालिकाः सूचयः—फलकद्वयसम्बन्धविषयतनाभावहेतुपाटुकास्थानीयाः 'वइरामया संधी' वज्रमयाः 'स-
न्धयः' सन्धिमेलाः फलकानां, किमुक्तं भवति ?—वज्ररत्नापूरिताः फलकानां सन्धयः, 'नानामणिमया समुगया' इति समुद्रका
इव समुद्रकाः—सूक्तिकागृह्याणि सानि नानामणिमयानि 'वइरामया अगला अगलपासाया' अर्गलाः—प्रतीताः अर्गलाप्रासादा
यत्रार्गला नियम्यन्ते, आह च मूलटीकाकारः—“अर्गलाप्रासादा यत्रार्गला नियम्यन्ते” इति, एतौ द्वावपि वज्ररत्नमयौ, 'रथयामयी
आवत्तणपेटिया' इति आवर्त्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलिका, उक्तं च मूलटीकायाम्—“आवर्त्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलको भवति'
'अंकुत्तरपासाए' इति अङ्का अङ्करत्नमया उत्तरपार्श्वी यस्य तद् अङ्कोत्तरपार्श्वे 'निरंतरियथणकवाडे' इति निर्गता अन्तरिका—ल-
ड्वन्तररूपा ययोस्तौ निरन्तरिकौ अत एव धनौ कपाटी यस्य तन्निरन्तरधनकपाटं 'भित्तिसु चैव भित्तिगुलिया लुपणणा तिस्रि
होति' इति तस्य द्वारस्योभयोः पार्श्वयोर्भित्तिपु—भित्तिगता भित्तिगुलिकाः—पीठकसंस्थानीयास्तिस्रः षट्पञ्चाशतः—षट्पञ्चाशत्रिकम-
माणा भवन्ति, 'गोमाणसिया तत्तिया' इति गोमानस्य.—शय्याः 'तत्तिया' इति तावन्मात्राः षट्पञ्चाशत्रिकसङ्ख्याका इत्यर्थः,
'नानामणिरयणवालरुवगलीलड्वियसालभंजियाए' इति इदं द्वारविशेषणं, नानामणिरत्नानि—नानामणिरत्नमयानि व्यालरूपकाणि
लीलास्थितशालभञ्जिकाश्च—लीलास्थितपुत्रिकाश्च यस्य तत्तथा 'वइरामए कूडे' वज्रमयो—वज्ररत्नमयः कूटो—माडभागः रजतमय उ-
त्सेधः—शिखरम्, आह च मूलटीकाकारः—“कूडो—माडभाग उच्छ्रयः—शिखर”मिति, केवलं शिखरमत्र तस्यैव माडभागस्य सं-

इ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

विजयद्वा-

राधि०

उद्देशः १

सू० १२९

धनिव द्रष्टव्यं स द्वारस्य, तस्य प्रागोबोक्तत्वात्, 'सन्वत्तवणिज्जमए उल्लोए' सर्वात्मना सपनीयमय उल्लोकः—उपरिभागाः 'नानामणि-
 रयणजालपंजरमणिवंसगलोहियक्खपडिवंसगरययभोमे' इति, मणयो—मणिमया वंशा येषां तानि मणिसयवंशकानि लोहिताक्षा
 —लोहिताक्षमयाः प्रतिवंशा येषां सानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि रजता—रजतमयी भूमिरेषां तानि रजतभूसानि, प्राकृतत्वात्समासान्तो
 मकारस्य च द्वित्वं, मणिवंशकानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि रजतभूसानि नानामणिरत्नानि—नानामणिरत्नमयानि जालपञ्चराणि—गवा-
 क्षापरपर्यायाणि यस्मिन् द्वारे तत्तथा, पदानामन्यथोपनिपातः प्राकृतत्वात्, 'अंकमया पक्खा पक्खवाहाओ जोईरसामथा वंसा वंस-
 कवेल्लुगा य रययासईओ पट्टियाओ जायरुवमईओ ओहाडणीओ वहरामईओ उवरिपुण्णीओ सन्वत्सेयरययामए छा(य)णे' इति पद्मवर-
 वेदिकावद्भावनीयम्, 'अंकमयकणगकूडत्तवणिज्जथूभियागे' इति अङ्कमयं—बाहुल्येनाङ्करत्नमयं पक्षवाह्यादीनामङ्करत्नात्सकत्वात्
 कनकं—कनकमयं कूटं—क्षिखरं यस्य तत् कनककूटं तपनीया—तपनीयमयी स्तूपिका—लघुशिखररूपा यस्य तत्तपनीयस्तूपिकाकं, ततः
 पद्मत्रयस्य पद्मद्वयमीलनेन कर्मधारयः, एतेन यत् प्राक् सामान्यत उल्लिख्यं 'सेए वरकणगथूभियागे' इति तदेव प्रपञ्चतो भा-
 वितमिति । सम्प्रति तदेव श्वेतत्वमुपसंहारव्याजेन भूय उपदर्शयति—'सेए' श्वेतं, श्वेतत्वमेवोपमया द्रवयति—'संखतलविमलनि-
 म्मलद्विषणगोखीरफेणरययनिगरएपगासे' इति विमलं—विगतमलं यत् शङ्खतलं शङ्खस्योपरिस्तो भासो यश्च निर्मलो द्विषवनी—
 यनीभूतं द्विषगोक्षीरफेनो रजतनिकरश्च तद्वत्प्रकाशः—प्रतिमता यस्य तत्तथा, 'तिलगरयणद्धचंदच्चित्ते' इति तिलकरत्नानि—पुण्ड-
 विशेपास्तरद्धचन्द्रैश्च चित्राणि—नानारूपाणि तिलकार्द्धचन्द्रचित्राणि, क्वचित् 'संखतलविमलनिम्मलद्विषणगोखीरफेणरययनियरएपगा-
 सद्धचंदच्चित्ता' इति पाठस्तत्र पूर्ववत् पृथक् पृथगं व्युत्पत्तिं कृत्वा पश्चात्पद्मद्वयस्य २ कर्मधारयः, 'नाणामणिदामालंकिए' नाना-

मणयो—नानामणिमयानि दामानि—मालासौरलङ्कृतं नानामणिदामालङ्कृतम् अन्तर्वाहिश्च 'शुद्ध्यं' शुद्ध्यापुद्गलत्कन्धनिर्मापितं 'तवणि-
ज्वालुयापत्थडे' इति तपनीयाः—तपनीयमय्यो या बालुकाः—सिकतास्तासां प्रसटः—प्रसारो यस्मिन् तत्तथा, 'सुह्फासे' सरिसरीय-
रूवे पासार्हेण जाव पहिरूवे' इति प्रागवत् ॥ 'विजयस्स णं दारस्से' त्यादि, विजयस्य णमिति प्रागवत् द्वारस्य उभयोः पार्श्वयोरेकैक-
नैपेधिकीभावेन 'दुहत्तो' इति द्विधातो द्विप्रकारायां नैपेधिक्यां, नैपेधिकी—निपीदनस्थानम्, उक्तं च मूलटीकाकारेण—'नैपेधिकी नि-
पीदनस्थानं'मिति प्रत्येकं द्वौ द्वौ चन्दनकलशौ प्रज्ञप्तौ, ते च चन्दनकलशाः 'वरकमलपद्दृष्टाणा' इति वरं—प्रधानं यत्कमलं तत्प्रतिष्ठानं—
आधारो येषां ते वरकमलप्रतिष्ठानाः, तथा सुरभिवरवारिप्रतिपूर्णाश्चन्दनकृतचर्चाकाः—चन्दनकृतोपरानाः 'आविद्धकंठेगुणा' इति
आविद्धः—आरोपितः कण्ठे गुणो—रक्तसूत्ररूपो येषु ते आविद्धकण्ठेगुणाः, कण्ठेकालवत्सप्तम्या अलुक्, 'पुत्रमुत्पलपिहाणा' इति
पञ्चमुत्पलं च यथायोगं पिधानं येषां ते पञ्चोत्पलपिधानाः 'सव्वरयणामया अच्छा जाव पहिरूवा' इति प्रागवत् 'महयामहया'
इति अतिशयेन महान्तो महेन्द्रकुम्भसमानाः, कुम्भानामिन्द्र इन्द्रकुम्भो, राजदन्तादिदर्शनादिन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः, महांश्चासौ इन्द्र-
कुम्भश्च तस्य समाना महेन्द्रकुम्भसमाना—महाकलशप्रमाणाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'विजयस्स ण'मित्यादि, विजयस्य
द्वारस्य उभयोः पार्श्वयोरेकैकनैपेधिकीभावेन द्विधातो नैपेधिक्या द्वौ द्वौ 'नागादन्तकौ'नर्कुटकौ अङ्कुटकावित्यर्थः प्रज्ञप्तौ, ते च नाग-
दन्तका 'मुत्ताजालतत्तसियहेमजालगवक्खजालखिण्णिजालपरिकिवत्ता' इति मुक्ताजालानामन्तरेषु यानि उत्सृतानि—लम्बमा-
नानि हेमजालानि—हेममयदाससमूहाः यानि च नावाक्षजालानि—नावाक्षकतिरत्नविशेषदामसमूहाः यानि च किङ्किणी—शुद्रघण्टा किङ्किणी-
जालानि—शुद्रघण्टा(सङ्घाता)स्रैः परिक्षिप्ता—सर्वतो व्याप्ताः 'अब्भुगगया' इति अभिसुखसुद्रता अभ्युद्रता अभिमभागे मनान् उन्नता

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
विजयद्वा-
रवर्णनं
उद्देशः १
सू० १२९
॥ २०५ ॥

इति भावः 'अभिनिस्त्रिष्टा' इति अभिमुखं—बहिर्भागाभिमुखं निस्त्रिष्टाः अभिनिस्त्रिष्टाः 'तिरियं सुसंपन्नाहियां' इति तिर्यग्—भित्तिप्र-
देशे सुष्टु अतिशयेन सम्यग्—मनागत्यचलनेन परिगृहीताः सुसंपन्निगृहीताः 'अहेपन्नगद्धरुवा' इति अधः—अधस्तनं यत्पन्नगस्य—सर्प-
स्यार्द्धं तस्यैव रूपं—आकारो येषां ते तथा अधःपन्नगार्द्धवदतिसरला दीर्घाश्चेति भावः, एतदेव व्याचष्टे—'पन्नगार्द्धसंस्थानसंस्थिताः'
अधःपन्नगार्द्धसंस्थानसंस्थिताः 'सन्ववहरामया' सर्वात्मना वज्रमयाः 'अच्छा सण्हा जाव पडिल्ला' इति प्राग्वत्, 'महयामहया'
इति अतिशयेन 'गजदन्तसमानाः' गजदन्ताकाराः प्रज्ञाता हे श्रमण । हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसु णं नागदंतएसु' इत्यादि, तेसु च नाग-
दन्तकेषु बहवः कृष्णसूत्रे बद्धाः 'वग्धारिया' इति अवलम्बिताः 'माल्यदामकलापाः' गुणमालासमूहा बहवो नीलसूत्रबद्धा माल्य-
दामकलापाः, एवं लोहितहारिद्रशुक्लसूत्रबद्धा अपि वाच्याः ॥ 'ते णं दामा' इत्यादि, तानि दामानि 'तवनिजलंबूसगा' इति तप-
नीयः—तपनीयमयो लम्बूसगो—दाश्रामप्रिमभागो प्राङ्गणे लम्बमानो मण्डनविशेषो गोलकाकृतिर्येषां तानि तपनीयलम्बूसकानि 'सुव-
ण्णपयरगमंडिया' इति पार्श्वतः सामस्येन सुवर्णप्रतरेण—सुवर्णपत्रकेण मण्डितानि सुवर्णप्रतरकमण्डितानि 'नानामणिरयणविविह-
हारद्धहारउवसोभियसमुदया' इति नानारूपाणां मणीनां रत्नानां च ये विविधा—विचित्रवर्णा हारा—अष्टादशसरिका अर्द्धहारा—नवस-
रिकास्तरुपशोभितः समुदायो येषां तानि तथा 'जाव सिरिए अतीव उवसोभेमाणा चिट्ठंति' अत्र यावत्करणादेवं परिपूर्णः पाठी
द्रष्टव्यः—'ईसिमणमणमसंपत्ता पुन्वावरदाहिणुत्तरागएहिं वाएहिं मंदायं मंदायमेइज्जमाणा पलंबमाणा पलंबमाणा परंभ(झंझ)माणा
परंभ(झंझ)माणा ओरालेणं मणुन्नेणं मणहरेणं कणमणनिवुइकरेणं सदेणं ते पएसे सन्वतो समंता आपूरेमाणा आपूरेमाणा सिरिए
उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिट्ठंति ।' एतच्च प्रागेव पद्मवरवेदिकावर्णने व्याख्यातमिति भूयो न व्याख्यायते ॥ 'तेसि णं नागदं-

ताणं'मित्यादि, तेषां नागदन्तानामुपरि अन्यथै द्वौ नागदन्तकौ प्रहसौ, ते च नागदन्तकाः 'मुत्ताजालंवरुसियहेमजालावक्खजालं'
इत्यादि प्रागुक्त सर्वं द्रष्टव्यं थावद् गजदन्तसमानाः प्रहसा हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसु षं पागदंतएसु' इत्यादि, तेषु नागद-
न्तकेषु वहति रजतमयानि सिक्ककानि प्रहसानि, तेषु च रजतमयेषु सिक्केषु वहवो 'वैडूर्यरत्नमय्यो' वैडूर्यरत्नात्मिकाः 'धूपघट्यो'
धूपघटिकाः प्रहसाः, साश्च धूपघटिकाः 'कालागुरुप्रवरकुंदुरुकतुरुकधूवमयमर्षतंगंधुय्याभिरामा' कालागुरु. प्रसिद्धः प्रवरः—
प्रधानः कुन्दुरुकः—चीटा तुरुकं—सिलहकं कालागुरुश्च प्रवरकुन्दुरुकतुरुकं च कालागुरुप्रवरकुन्दुरुकतुरुककाणि तेषां धूपस्य यो
मधमधायमानो गन्धं च्छुत—इवस्त्वो विप्रस्त्वस्तेनाभिरामाः कालागुरुप्रवरकुन्दुरुकतुरुकधूममधमधायमानगन्धोद्धुताभिरामाः, तथा
शोभन्तो गन्धो येषां ते सुगन्धास्ते च ते वरगन्धास्तेषां गन्धः स आस्वस्तीति सुगन्धवरगन्धिकाः 'अतोऽन्तेकस्वरादि'तीकप्रत्ययः, अत
एव गन्धवर्तिभूताः—सौरभ्यवर्तिभूताः सौरभ्यवतिशयाद् गन्धद्रव्यगुटिकाकल्पाः 'उदारेण' स्फारेण 'मनोज्ञेन' मनोऽनुकूलेन, कथं
मनोऽनुकूलत्वम् ? अत आह—द्राणमनोनिर्वृत्तिकरेण हेतौ वृत्तीया यतो द्राणमनोनिर्वृत्तिकरस्त्वो मनोहस्तेन गन्धेन तान् प्रत्यासन्नान्
प्रदेशान् आपूरयन्त्य आपूरयन्त्यः अत एव श्रियाऽतीव शोभमानास्तिष्ठन्ति ॥ 'विजयस षं दारस्से'त्यादि, विजयस्य द्वारस्थोभयोः
पार्श्वयोरेकैर्बोधिकीभावेन द्विधातो—द्विप्रकाराया नैर्बोधिक्यां द्वे द्वे शालभक्षिके प्रहसे, ताश्च शालभक्षिका लीलया ललिताङ्गतिवेशरूपया
स्थिता लीलास्थिताः 'सुपइद्वियाओ' इति सुपु—मनोह्रतया प्रतिष्ठिताः सुप्रतिष्ठिताः 'सुअलंकियाओ' इति सुपु—अतिशयेन रमणीय-
तयाऽलङ्कृताः स्वलङ्कृताः 'नाणाविहरागवसणाओ' इति नाताविधो—नानाप्रकारो रागो येषां तानि नाताब्धिरागाणि सानि वसन्तानि
—वक्त्राणि संभ्रवतथा यासां वा नानाब्धिरागवसनाः 'रत्तावंगाओ' इति रत्कोऽपाङ्गो—नयनोपान्तं यासां सा रक्षापाङ्गाः 'असिय-

इ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
विजयद्वा-
रवर्णनं
उद्देशः १
सू० १२९

'केसीओ' इति अस्मिताः—कृष्णाः केशा यासां ता अस्मितकेश्यः 'मिडविसयपसत्थलक्खणसंवेड्डियग्गसिरयाओ' मूदवः—कोमला
 विशदा—निर्मलः प्रशस्तानि—शोभनानि अस्फुटितत्वप्रभृतीनि लक्षणानि येषां ते प्रशस्तलक्षणाः संवेड्डितं—संवृतमयं येषां शैलरककर-
 णात् ते संवेड्डितायाः शिरोजाः—केशा यासां ता मूदुविशदप्रशस्तलक्षणसंवेड्डिताप्रशिरोजाः 'नाणामल्लपिणद्धाओ' इति नानारूपाणि
 माल्यानि—पुष्पाणि पित्तद्धानि—आविद्धानि यासां ता नानामाल्यपित्तद्धाः, निष्ठान्तस्य परनिपतो भार्यादिदर्शनात्, 'मुट्ठिगेड्डासु-
 मज्झा' इति मुट्ठिमाहं सुट्टु—शोभन मध्यं—मध्यभागो यासा ता मुट्ठिमाह्यसुमध्याः 'आमेलगजमलजुगलवट्टियअट्ठमुणायपी-
 णरइयसंठियपओहराओ' पीनं—पीवरं रचितं संस्थितं—संस्थानं यकार्थ्यां तौ पीनरचितसंस्थितौ आमेलक—आपीडः शैलरक इत्यर्थः
 तस्य यमलं—समश्रेणीकं युगलं तद्वत् वान्तौ—त्रद्वयभावावुपचितकठिनभावाविवि भाव, अभ्युन्नतौ पीनरचितसंस्थितौ च पयोधरौ
 यासां ताल्मथा, 'ईसिं असोभवरपायवसमुट्ठियाओ' इति ईपत्—मनाक् अशोकवरपादपे समवस्थिता—आश्रिता ईपदशोकव-
 रपादपसमवस्थिताः, तथा वामहस्तेन गृहीतमयं शालायाः—शाखाया अर्थादशोकपादपस्य यकाभिस्ता वामहस्तगृहीताप्रशालाः, 'ईसिं
 अड्डुडच्चिकडक्खवाचिड्डिएहिं ल्खसेमाणीओ विवे'ति ईपत्—मनाग् 'अड्डु'तिर्यग्वलितम् अक्षि येषु कटाक्षरूपेषु चेष्टितेषु तैर्मुष्णन्त्य
 इव सुरजनाना मनसि 'चक्खुल्लोयणलेसेहि य अण्णमण्णं विज्झेमाणीओ इव' अन्नमयं—परस्परं चक्षुषां लोकनेन—अवलोकनेन
 लेशाः—संश्लेषास्तैर्विध्यमाना इव, किमुक्तं भवति ?—एवं नाम तास्तिर्यग्वलिताक्षिकटाक्षैः परस्परमवलोकमाना अवतिष्ठन्ते यथा नूनं
 परस्परसौभाग्यासहनतस्तिर्यग्वलिताक्षिकटाक्षैः परस्परं खिद्यन्त इवेति 'पुट्ठविपरिणामाओ' इति पृथिवीपरिणामरूपाः श्लाघ्यतभाव-
 मुपागता विजयद्वारवत् 'चंदाणणाओ' इति चन्द्रवद् आननं—युवं यासां वाञ्छन्द्राननाः 'चंदविलसिणीओ' इति चन्द्रवन्मनोहरं

विलसन्तीत्येवंशीलाश्चन्द्रविलासिन्यः 'चंद्रसमनिडालाओ' इति चन्द्रार्द्धेन—अष्टमीचन्द्रेण समं—समानं ललाटं यासां ताश्चन्द्रार्द्धे-
समललाटाः 'चंद्राहियसोमदंसणाओ' इति चन्द्रादप्यधिक सोम—सुभगं कानिभमदर्शनं—आकारो यासां तास्तथा, उत्का इव द्योत-
मानाः 'विज्जुषणमरीचिसुरदिपंततेयअहिययरसन्निकासाओ' इति विद्युतो ये घना—बहुलतरा मरीचयस्तेभ्यो यच्च सूर्यस्य
दीप्यमानमनावृतं तेजस्सादप्यधिकतरं सन्निकाश—प्रकाशो यासां तास्तथा 'सिंगारगारचारवेसाओ' इति शृङ्गारो—मण्डनभूप-
णाटोपस्तत्प्रधान आकार—आकृतिर्यासा ताः शृङ्गाराकाराः चारु वेपो—नेपथ्यं यासां ताश्चारुवेपास्ततः कर्मधारये शृङ्गाराका-
रचारुवेपाः 'पासाइयाओ' इत्यादि विशेषणचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ 'विजयसस णं दारस्से'त्यादि, विजयस्य द्वारस्य उभयोः
पार्श्वयोरकैकनैपेधिकीभावेन 'द्विधातो' द्विप्रकारायां नैपेधिक्या द्वौ द्वौ जालकटकौ प्रज्ञप्तौ, 'ते णं जालकडगा'इत्यादि,
ते च जालकटककाकीर्णा रम्यसंस्थानाः प्रदेशविशेषाः 'सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरुवा' इति प्राग्वत् ॥
'विजयस्से'त्यादि, विजयस्य द्वारस्योभयोः पार्श्वयोर्द्विधातो नैपेधिक्यां द्वे द्वे षण्टे प्रज्ञप्ते, तासा च षण्टानामयमेतद्रूपः 'वर्णा-
वासः' वर्षकनिवेश प्रज्ञप्त', तद्यथा—जान्बूनदमथ्यो षण्टाः वज्रमथ्यो लालाः नातामणिमया षण्टापार्श्वाः तपनीयमथ्यः शू-
ह्ला यासु ता अवलम्बितास्तिष्ठन्ति रजतमथ्यो रज्जव ॥ 'ताओ णं धंटाओ' इत्यादि, ताश्च षण्टाः 'ओषस्वराः' ओषेन—प्रवा-
हेण स्वरो यासा ता ओषस्वराः, मेघस्येवातिदीर्घं स्वरो यासा ता मेघस्वराः, हंसस्येव मधुरः स्वरो यासा ता हंसस्वराः, एवं क्रोश्च-
स्वराः, सिंहस्येव प्रभूतदेशव्यापी स्वरो यासां ताः सिंहस्वराः, एव दुन्दुभिस्वरा नन्दिस्वराः, द्वादशतूर्यसङ्घातो नन्दिः, नन्दिवद् घोषो
—निनादो यासा ता नन्दिघोषाः, मञ्जुः—प्रियः स्वरो यासां ता मञ्जुस्वराः, एवं मञ्जुघोषाः, किं बहुना?, सुस्वराः सुस्वरघोषाः,

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

विजयद्वा-

रवर्णनं

उद्देशः १

सू० १२२

‘ओरालेण’मित्यादि प्राग्वत् ॥ ‘विजयस्स ण’मित्यादि, विजयस्य द्वारस्थोभयोः पाश्वयोर्द्विधातो नैवेधिक्या द्वे द्वे वनमाले प्रह्वये, ताश्च वनमाला नानाद्रुमाणां नानालतानां च ये किशलयरूपा अतिकोमला इत्यर्थ. पल्लवास्तैः समाकुलाः—सम्मिश्राः ‘हृष्यप्यपरिभु-
ज्जमाणसोभंतसस्सिरीया’ इति पदपूर्वैः परिभुज्यमाना सती शोभमाना पदपूर्वपरिभुज्यमानशोभमाना अत एव सश्रीका ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, ‘पासाईया’ इत्यादि पदचतुष्टय प्राग्वत् ॥

विजयस्स णं दारस्स उभओ पासिं डुहतो णिसीहियाए दो दो पगंठगा पणत्तां, ते णं पगंठगा चत्तारि जोयणाइं आयामविकखंभेणं दो जोयणाइं वाहहेणं सव्ववहरामता अच्छा जाव पीडि-
रूवा ॥ तेसि णं पयंठगाणं उवरिं पत्तेयं पत्तेयं पासायवडंसगा पणत्ता, ते णं पासायवडिसगा चत्तारि जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं दो जोयणाइं आयामविकखंभेणं अब्भुज्जयमूसितपहसित्ताविव-
चिविहमणिरयणभत्तिचित्ता वाउड्डुयविजयवेजयतीपडागच्छत्तातिष्ठत्तकलिया तुंगा गगणत-
लमभिलंघमाण(णुलिहंत)सिहरा जालंतररयणपंजरुम्मिलितव्व मणिकणगधूमिभागगा वियसिय-
सयवत्तपोडरीयितिलकरयणद्धयंदचित्ता णाणामणिमयदामालंकिया अंतो य दाहिं च सणहा तव-
णिजरूइलवालुयापत्थडगा सुद्ध(ह)फासा सस्सिरीयरूवा पासातीया ४ ॥ तेसि णं पासायवडंस-
गाणं उह्लोया पडमलता जाव सामलयाभत्तिचित्ता सव्वतवणिज्जमतता अच्छा जाव पीडिरूवा ॥
तेसि णं पासायवडिसगाणं पत्तेयं पत्तेयं अंतो बहुससरमणिज्जे धूमिभागो पणत्ते, से जहा-

णामए आलिगपुक्खरेति वा जाव मणीहिं उवसोभिए, मणीण गंधो वणणो फासो य नेयव्वो ॥
 तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं मणिपेढियाओ पण-
 ताओ, ताओ णं मणिपेढियाओ जोयणं आयामाविकखंभेणं अट्टजोयणं बाहल्लेणं सव्वरयणास-
 ईओ जाव पडिक्खाओ, तासि णं मणिपेढियाणं उवरिं पत्तेयं २ सीहासणे पणत्ते, तेसि णं सीहा-
 सणाणं अयमेयारुवे वणणावासे पणत्ते, तंजहा-तवणिज्जमया चक्कवाला रयतामया सीहा सोव-
 णिया पादा णाणामणिमयाइं पायवीढगाइं जंबूणयमताइं गत्ताइं वतिरामया संधी नाणामणि-
 मए वेत्ते, ते णं सीहासणा ईहामियउसभ जाव पउमलयभत्तिचित्ता ससारसारोवइयविबिहमणि-
 रयणपायपीढा अच्छरगमिउमसूरगानवतयकुसंतलिच्चसीहकेसरपच्चुत्थताभिरामा उयाचियखोमट्टुशु-
 ल्लयपडिच्छयणा सुविरचितरयत्ताणा रत्तंसुयसंबुया सुरममा आईणगरुयवूरणवनीततूलमउयफा-
 सा मउया पासाइया ४ ॥ तेसि णं सीहासणाणं उट्ठिं पत्तेयं पत्तेयं विजयदूसं पणत्ते, ते णं विज-
 यदूसं सेता संबुकुंददगरयअमतमाहियफेणपुंजससन्निकासा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिक्खा ॥
 तेसि णं विजयदूसणां बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं वहारामया अंकुसा पणत्ता, तेसु णं वह-
 रामएसु अंकुसेसु पत्तेयं २ कुंभिका सुत्तादामा पणत्ता, ते णं कुंभिका सुत्तादामा अबोहिं
 चउहिं चउहिं तदुच्चपमाणमेत्तेहिं अद्धकुंभिकेहिं सुत्तादामेहिं सव्वतो समंता संपरिक्खत्ता,

ते षं दामा तवणिज्जलंबूसका सुवणणपयरगमंडिता जाव चिदंति, तेसि षं पासायवडिसगाणं

उरिं वहवे अट्टमंगलगा पणत्सा सोत्थिय तवेव जाव उत्ता ॥ (सू० १३०)

‘विजयरस णमित्थादि, विजयर द्वारास्योभयोः पार्श्वयोर्द्विधातो नैषधिकयां द्वौ द्वौ प्रकण्ठकौ प्रज्ञप्तौ, प्रकण्ठको नाम पीठविशेषः;

आह च मूलटीकाकारः—“प्रकण्ठी पीठविशेषौ,” चूर्णिकारस्त्वेवमाह—“आदर्शवृत्तौ पर्यन्तावनतप्रदेशौ पीठौ प्रकण्ठाविति,

ते च प्रकण्ठकाः प्रत्येकं चत्वारि योजनाति ‘आयामविष्कम्भेन’ आयामविष्कम्भाभ्यां द्वे योजने बाहुर्येन ‘सन्ववइरामया’ इति

सर्वात्मना ते प्रकण्ठका वज्रमयाः ‘अच्छा सण्हा य’ इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्रावत् ॥ ‘तेसि षं पकंठयाणमित्थादि, वेपां च

प्रकण्ठकानामुपरि प्रत्येकं प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, प्रासादावतंसको नाम प्रासादविशेषः, उक्तं च मूलटीकायां—“प्रासादावतंसकः

प्रासादविशेष” इति, क्युत्पत्तिश्चैवम्—प्रासादानामवतंसक इव—शेखरक इव प्रासादावतंसकाः प्रत्येकं चत्वारि

योजनान्यूर्ध्वयुग्मैस्त्वेन द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्याम्, ‘अट्ठुगयमूसियपहसियाविवे’ति अभ्युद्रता—आभिमुख्येन सर्वतो विति-

र्गता उत्सृता—प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा तथा सिता इव—बद्धा इव तिष्ठन्तीति गम्यते, अन्यथा कथमिव तेऽत्युक्त्वा

निरालम्बास्तिष्ठन्तीति भावः; अथवा प्रबलश्चेतप्रभापटल्या प्रहसिताविव प्रकर्षेण हसिताविव, तथा ‘विविहमणिरयणभत्तिचिन्ता’

विविधा अनेकप्रकारा ये मणयः—चन्द्रकान्ताया याति च रत्नाति—कर्केतनादीनि तेषां भक्तिभिः—विच्छित्तिभिश्चिन्ना—नानारूपा आश्व-

र्ध्वन्तो वा नानाविधमणिरत्नभक्तिचिन्नाः ‘वाडडुयविजयवेजयंतीपडागळत्तातिळत्तकळिया’ वातोद्धृत्वा—वायुकम्पिता विजयः

—अभ्युद्यस्तसंसृचिका वैजयन्तीनामानो (नाडयो) याः पताकाः; अथवा विजया इति वैजयन्तीनां पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते तत्प्रधाना वैजयन्ती

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २०९ ॥

विजयवैजयन्तः पताकास्ता एव विजयवर्जिता वैजयन्तः, छत्रातिछत्राणि—उपर्युपरिस्थितान्यातपत्राणि तैः कलिता वातोद्भूतविजयवै-
जयन्तीपताकाछत्रातिच्छत्रकलिताः 'तुङ्गाः' उष्णो वधैस्त्वेन चतुर्योजनप्रमाणत्वात्, अत एव 'गणतलमणुलिहन्तसिहरा' इति,
गणतलम्—अम्बरम् अनुलिखन्ति—अभिलक्षयन्ति क्षिरराणि येषां ते गणतलानुलिखच्छिरराः, तथा जालानि—जालकानि यानि
भवन्भित्तिषु लोके प्रतीतानि तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिमित्तं रत्नानि येषु ते जालान्तरत्ना', सूत्रे चात्र विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात्,
तथा पञ्चराट् उन्मीलिता इव—वह्निष्कृता इव, यथा हि किल किमपि वस्तु वंशादिमयप्रच्छादनविशेषाद् वह्निष्कृतमत्यन्तमविनष्ट-
च्छायं भवति एवं तेऽपि प्रासादावतंसका इति भावः, तथा मणिकनकानि—मणिकनकमयः स्तूपिका.—क्षिरराणि येषां ते मणिकन-
कस्तूपिकाः, तथा विकसितानि यानि शतपत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादीं प्रतिकृतित्वेन स्थितानि तिलकरत्नानि भित्त्यादिषु पुण्ड्रवि-
शेषा अर्द्धचन्द्राश्च द्वारादिषु तैश्चित्रा—नानारूपा आश्चर्यभूता विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकार्द्धचन्द्राश्चित्राः अन्तर्वाहिश्च (नाना—अ-
नेकप्रकारा ये चन्द्रकान्ताद्या मणयस्तन्मयानि—तत्प्रधानानि यानि दामानि—पुष्पमालास्रैरलङ्कृताः) 'श्लक्ष्णाः' मसृणाः, तथा तप-
नीयं—सुवर्णविशेषस्तन्मयया वालुकायाः प्रसूतं—प्रतरो येषु ते तपनीयवालुकाप्रसूताः 'सुहृफासा ससिसरीयरूवा पासाईया' इत्यादि
प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च प्रासादावतंसकानाम् 'उल्लोकाः' उपरितनभागाः पश्चालताभक्तिचित्रा अशोकलताभक्तिचित्राश्च-
म्पकलताभक्तिचित्राश्चूतलताभक्तिचित्रा वनलताभक्तिचित्रा वासन्तिकलताभक्तिचित्राः सर्वालना तपनीयमयाः 'अच्छा सण्हा जाव
पडिरूवा' इति विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां प्रासादावतंसकानामन्तर्बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रह्वसः, 'से
जहा नामए आलिणपुक्करे इ वा' इत्यादि समस्तं भूमिवर्णनं मणीनां वर्णपञ्चकसुरभिगन्धशुभरपर्शवर्णनं प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि,

३ प्रतिपत्ता
मनुष्या०
विजयद्वा-
रवर्णनं
उद्देशः १
सू० १३०
॥ २०९ ॥

तेषां प्रासादावतंसकानामन्वर्तुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं (मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः; तथा मणिपीठिका
 योजनामायामविक्रम्भेन अष्ट योजनानि बाह्व्येन सर्वरत्नमय्यो यावत्प्रतिरूपाः तासां मणिपीठिकानामुपरि) सिंहासनं प्रज्ञप्तं, तेषां च
 सिंहासनानामयमेतद्रूपो 'वर्णावासो' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः; तथा—रत्नमयाः सिंहा तैरुपशोभितानि सिंहासनानि 'सौवर्णिकाः'
 सुवर्णमयाः पादाः तपनीयमयानि चक्रेलानि—पादानामधःप्रदेशाः भवन्ति [मुक्तानामणिमयानि पादानामधःप्रदेशाः] प्रयुक्ता, ना-
 नामणिमयानि 'पादशीर्षकाणि' पादानामुपरितता अवयवविशेषा जान्द्वन्द्वमयानि गात्राणि ईषदच्छाः 'वज्रमयाः' वज्ररत्नापूरिताः
 'सन्धयः' गात्राणां सन्धिमेलना नामाणिसयं 'वेच्चं' व्युत् वानमित्यर्थः; आह च चूर्णिकृत्—'वेचे वाणकतेण'मित्यादि, तानि च
 सिंहासनानि ईहास्यगक्रपभतुरगानरमकरव्यालकिन्नररुसरभचमरकुञ्जरवनलतापद्मलताभक्तिचित्राणि 'ससारसारोवचियविहम-
 णिरयणपादपीढा' इति, सारसारैः—प्रधानप्रधानैर्विविधैर्मणिरत्नैरुपचितैः पादपीठैः सह यानि तानि तथा, प्राकृतत्वाच्च उपचितशब्द-
 स्थान्तरुपन्यासः; 'अच्छरमजयमसूरगानवतयकुसन्तलित्केसरपञ्चश्रुयाभिरामा' इति, आस्सरकं—आच्छादनं मृदु येषां मसूर-
 काणां तानि आस्सरकमृदूनि, विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, नवा त्वा येषां ते नवलचः कुशान्ता—दर्भपर्यन्ताः; नवलचश्च ते
 कुशान्ताश्च नवलकुशान्ताः प्रत्यप्रत्वद्दर्भपर्यन्तरूपाणि त्वतिकोमलानि लिप्तानि—नम्र(मत्त)शीलानि च केसराणि, क्वचित् सिंहकेसरेति
 पाठस्तत्र सिंहकेसराणीव केसराणि मध्ये मसूरकाणां तानि नवलकुशान्तचिह्न(लिप्त)केसराणि, सिंहकेसरेति पाठपक्षे एकस्य केसर-
 शब्दस्य शाकपाथिवादिदर्शनाश्लोपः; आस्सरकमृदुभिर्मसूरकैर्नवलकुशान्तलिप्त(त्त)केसरैः प्रत्यवस्तुतानि—आच्छादितानि सन्निव यानि
 अभिरामाणि तानि तथा, विशेषणपूर्वापरनिपातो यादृच्छिकः प्राकृतत्वात्, 'आईणगरुयवूरनवणीयतूलफासा' इति आजिनकं—

चर्ममयं वखं तच्च स्वभावादतिकोमलं भवति कृतं—कर्पासपदम वूरी—गनस्पतिविशेषः नवनीतं—मृक्षणं तूलं—भर्कतूलं तेषामिव स्पर्शो
येषा तानि तथा, तथा सुविरचितं रजसाण प्रत्येकमुपरि येषा तानि सुविरचितरजसाणानि 'उवचिय(खोम)दुगुहपट्टपट्टिच्ययणे'
इति उपचितं—परिकर्षितं यत्क्षौमं दुकूलं—कार्पासिकं वख तत्रतिच्यदनं—रजसाणस्योपरि द्वितीयमाच्छादनं प्रत्येकं येषां तानि तथा,
तत उपरि 'रत्तंसुयसंबुया' इति रकाशुकेन—अतिरमणीयेन रक्तेन वखेण संबुतानि—आच्छादितानि रकाशुकसष्टुतानि अत एव सुर-
न्याणि 'पासाइया' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च सिंहासनानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं विजयदूप्यं—वखवि-
शेषः प्रज्ञप्तः, आह च मूलटीकाकारः—'विजयदूप्यं वखविशेष' इति । 'ते ण'मित्यादि, तानि च विजयदूप्याणि 'शङ्खकुन्द-
दकरजोऽमृतमथितकेनपुञ्जसन्निकाशानि' शब्दः प्रतीतः कुन्देति—कुन्दकुसुमं दकरजः—उदककणाः अमृतस्य—शीरोदधिजलस्य म-
थितस्य यः केनपुञ्जो—द्विण्डीरोत्करस्तरसन्निकाशानि—तरसमप्रभाणि, पुनः कथम्भूतानि ? इत्यत्र आह—'संव्यरयणामया' सर्वालाना
रत्नमयाति 'अच्छा सण्हा जाव पडिरुवा' इति विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषा—सिंहासतोपरिस्विताना विजय-
दूप्याणा प्रत्येकं प्रत्येकं बहुमध्यदेशभगो वज्रमयाः वज्ररत्नासकाः 'अङ्कुशाः' अङ्कुशाकारा मुक्कादाभावत्तन्वनाश्रयभूताः प्रज्ञप्ताः, तेषु च
वज्रमयेष्वङ्कुशेषु प्रत्येकं प्रत्येकं 'कुम्भाप्रां' मगधदेशप्रसिद्धं कुम्भप्रमाणमुक्कामयं मुक्कादाप्त प्रज्ञप्तं, तानि च कुम्भाप्राणि मुक्कादाप्तानि
प्रत्येकं प्रत्येकमन्यैश्चतुर्भिः कुम्भाप्रांमुक्कादाप्तभिस्त्रयोषष्टिप्रमाणमात्रैः 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्त्येन संपरिक्षिप्तानि, 'ते
पं दाप्ता तवणिज्जलंबूसगा ताणामणिरयणविविह्रारद्धहारउवसोभियसमुदाया ईसिमन्नमन्नमसंपत्ता पुन्वावरदाहिणुत्तराणएहिं वाएहिं

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

विजयद्वी-

रवर्णनं

उद्देशः १

सू० १३०

मंदायं मंदायं एहज्जमाणा २ वेहज्जमाणा २ पकंपमाणा पकंपमाणा पझंझमाणा पझंझमाणा ओरालेणं मणुण्णेणं मणहरेणं कण्णमणनि
 वुइकरेणं ते पएसे सव्वतो समंता आपूरेमाणा सिरीए उवसोभमोणा चिड्ढंति” ॥

विजयस्स षं दारस्स उभओ पासिं दुहओ णिसीहियाए दो दो तोरणा पणत्ता, ते षं तोरणा
 णाणामणिमया तहेव जाव अट्ठमंगलका य उत्तातिउत्ता ॥ तेसि षं तोरणाणं पुरतो दो दो
 सालभंजिताओ पणत्ताओ, जहेव षं हेट्ठा तहेव ॥ तेसि षं तोरणाणं पुरतो दो दो णागदंतगा
 पणत्ता, तेषं णागदंतगा मुत्ताजालंतस्सिया तहेव, तेसु षं णागदंतएसु बहवे किण्हे सुत्तवट्ट-
 वण्यारितमह्लदामकलावा जाव चिड्ढंति ॥ तेसि षं तोरणाणं पुरतो दो दो ह्यसंवाडगा पणत्ता
 सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिस्सुवा, एवं पंतीओ वीहीओ मिहुणगा, दो दो पडमलयाओ
 जाव पडिस्सुवाओ तेसि षं तोरणाणं पुरतो (अक्खाअसोवथिया सव्वरयणामया अच्छा जाव प-
 डिस्सुवा) तेसि षं तोरणाणं पुरतो दो दो चंदणकलसा पणत्ता, ते षं चंदणकलसा वरकमल-
 पइट्ठाणा तहेव सव्वरयणामया जाव पडिस्सुवा समणाडसो ! ॥ तेसि षं तोरणाणं पुरओ दो दो
 भिंणारणा पणत्ता वरकमलपइट्ठाणा जाव सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिस्सुवा महतामहता म-
 त्ताण्यसुह्वाणितिसमाणा पणत्ता समणाडसो ! ॥ तेसि षं तोरणाणं पुरतो दो दो आतंसगा पण-
 त्ता, तेसि षं आतंसगाणं अयमेयारुवे वण्णावासे पणत्ते, तंजहा—तवणिज्जमया पयंठगा वेरु-

लियमया छरहा (शंभया) वहरामया वरंगा पाणामणिमया वलक्त्वा अंकमया मंडला अणोयसिय-
निम्मलासाए ज्ञयाए सव्वतो चेव समणुवद्धा चंदमंडलपडिणिकासा महतामहता अद्धकायसमाणा
पणत्ता समणाजसो ! ॥ तेसि षं तोरणाणं पुरतो दो दो वहरणामे थाले पणत्ते, ते षं थाला
अच्छतिच्छडियसालितंदुलनहसंदद्वहुपडिपुणा चेव चिद्धंति सव्वजंबूणतामता अच्छा जाव
पडिक्त्वा महतामहता रहचक्कसमाणा समणाजसो ! ॥ तेसि षं तोरणाणं पुरतो दो दो पातीओ
पणत्ताओ, ताओ षं पातीओ अच्छोदयपडिहत्थाओ पाणाविधपंचवणस्स फलहरित्तास्स
बहुपडिपुणाओ विव चिद्धंति सव्वरयणामतीओ जाव पडिक्त्वाओ महयामहया गोकलिजग-
चक्कसमाणाओ पणत्ताओ समणाजसो ! ॥ तेसि षं तोरणाणं पुरतो दो दो सुपत्तिट्ठगा पणत्ता,
ते षं सुपत्तिट्ठगा पाणाविध(पंचवण)पसाहणगभंडविरचिया सव्वोसधिपडिपुणा सव्वरयणा-
मया अच्छा जाव पडिक्त्वा ॥ तेसि षं तोरणाणं पुरतो दो दो मणोशुलियाओ पणत्ताओ ॥ तासु
षं मणोशुलियासु वहवे सुवणरूपामया फलगा पणत्ता, तेसु षं सुवणरूपामएसु फलएसु
वहवे वहरामया पागदंतगा सुत्ताजालंतस्सिता हेम जाव गयदंगसमाणा पणत्ता, तेसु षं वहराम-
एसु पागदंतएसु वहवे रययामया सिक्कया पणत्ता, तेसु षं रययामएसु सिक्कएसु वहवे वायक-
रगा पणत्ता ॥ ते षं वायकरगा किण्हसुत्तासिक्कावत्थिया जाव सुक्किलसुत्तासिक्कावत्थिया सव्वे

वैरुलियामया अच्छा जाव पडिरुवा ॥ तेसि णं तोरणणं पुरओ दो दो चित्ता रयणकरंडगा
 पणत्ता, से जहाणामए—रणो चाउरंतक्कवाटिस चित्ते रयणकरंडे वैरुलियमणिफालियप-
 डलपबोयडे साए पभाए ते पदेसे सव्वतो समंता ओभासइ उज्जोवेति तावेइ पभासेति, एवा-
 मेव ते चित्तरयणकरंडगा पणत्ता वैरुलियपडलपबोयडा साए पभाए ते पदेसे सव्वतो समं-
 ता ओभासेति ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो हयकंठगा जाव दो दो उसभकंठगा पणत्ता
 सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरुवा ॥ तेसु णं हयकंठएसु जाव उसभकंठएसु दो दो पुष्पचं-
 गेरीओ, एवं मल्लंगंधचुणवत्थाभरणचंगेरीओ सिद्धत्थचंगेरीओ लोमहत्थचंगेरीओ सव्वरय-
 णामतीओ अच्छाओ जाव पडिरुवाओ ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो पुष्पपडलाइं जाव
 लोमहत्थपडलाइं सव्वरयणामयाइं जाव पडिरुवाइं ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो सीहास-
 णाइं पणत्ताइं, तेसि णं सीहासणणं अयमेयाख्वे वणणावासे पणत्ते तहेव जाव पासा-
 तीया ४ ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो रूप्पड्ढाहत्ता पणत्ता, ते णं उत्ता वैरुलियभिसंत-
 विमलदंडा जंबूणयकन्निकावहरसंधी सुत्ताजालपरिगता अट्टसहस्सवरकंचणसलागा द्दहरमलय-
 सुगंधी सव्वोउअसुरभिसीयिलच्छाया मंगलभत्तिचित्ता चंदगारोवमा वट्टा ॥ तेसि णं तोरणणं
 पुरतो दो दो चामराओ पणत्ताओ, ताओ णं चामराओ (चन्दप्पषवहरवैरुलियनानामणि-

रणखचिचदंडा) पाणामणिकणगरयणविमलमहरिहतवणिज्ज्वलविचिन्तदंडाओ चिह्लिआओ
संखंकुंदगरयअमयमहियफेणपुंजसणिकासाओ सुहुमरयतदीहवालाओ सव्वरयणामताओ
अच्छाओ जाव पडिस्वाओ ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो तिह्लससुग्गा कोइससुग्गा
पत्तससुग्गा चोयससुग्गा तयरससुग्गा एलाससुग्गा हरियालससुग्गा हिंशुलयससुग्गा मणोसि-
लाससुग्गा अंजणससुग्गा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिस्वा ॥ (सू० १३१)

‘विजयरस णंमित्थादि, विजयस्य द्वारस्योभयो. पार्श्वयोर्द्विधावो नैपेधिकया द्वे द्वे तोरणे प्रज्ञप्ते, तानि च तोरणानि नानामणि-
मयानीत्यादि तोरणवर्णन निरवशेषं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि णंमित्थादि, तेपा तोरणाना पुरतो द्वे द्वे शालभस्त्रिके प्रज्ञप्ते, शालभस्त्रिकाव-
र्णनं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि णंमित्थादि, तेषा तोरणाना द्वौ द्वौ नागदन्तकौ प्रज्ञप्ते, तेषां च नागदन्तकाना वर्णनं यथाऽधस्तादन्तत्वरमुक्तं
तथा वक्तव्य, नवरमत्रोपरि नागदन्तका न वक्तव्या अभावात् ॥ ‘तेसि णंमित्थादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ ह्यसंघाटकौ द्वौ
द्वौ गजसङ्घाटकौ द्वौ द्वौ नरसङ्घाटकौ द्वौ द्वौ किन्नरसङ्घाटकौ द्वौ द्वौ क्रिपुरुपसङ्घाटकौ द्वौ द्वौ महोरगसङ्घाटकौ द्वौ द्वौ गन्धर्वसङ्घाटकौ
द्वौ द्वौ वृषभसङ्घाटकौ, एते च कथन्भूताः ? इत्याह—‘सव्वरयणामया अच्छा सण्हा’ इत्यादि प्राग्वत्, एवं पङ्क्तिवीथीमिशुनकान्यपि
प्रत्येकं वाच्यानि ॥ ‘तेसिं तोरणणंमित्थादि, तेपा तोरणाना पुरतो द्वे द्वे पद्मलते यावत्करणाद् द्वे द्वे नागलते द्वे द्वे अशोकलते द्वे द्वे
चम्पकलते द्वे द्वे चूतलते द्वे द्वे वासन्तीलते द्वे द्वे कुन्दलते द्वे द्वे अतिमुक्तकलते इति परिग्रहः, द्वे द्वे श्यामलते, एताश्च कथन्भूताः ? इत्या-
ह—‘निच्चं सुकुमियाओ’ इत्यादि यावत्करणात् ‘निष मउलिया निच्चं लवइयाओ निच्चं यइयाओ निच्चं गोच्छियाओ निच्चं जमलियाओ निष

विष्णुमियाओ (निष्ं पणुमियाओ) निष्ं सुविभक्तपडिमंजरिवडंसगधरीओ निष्ं कुसुमियमउलियलवइयथवइयनिष्ंगोच्छियविष्णुमियपण-
 मियसुविभक्तपडिमंजरिवडंसगधरीओ' इति परिगृह्यते, अस्य व्याख्यानं प्रागवत् । पुनः कथन्भूताः ? इत्याह—'सव्वरयणामया जाव
 पडिरूवा' इति, अत्रापि यावत्करणात् 'अच्छा सण्हा' इत्यादि विशेषणकदम्बकपरिग्रहः स च प्रागवद्भावनीयः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां
 तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ चन्दनकलशौ प्रहसौ, वर्णकक्ष चन्दनकलशानां 'वरकमलयइट्टाणा' इत्यादिरूपः सर्वः प्राक्तनो वक्तव्यः ॥ 'तेसि
 ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ शुङ्गारकौ प्रहसौ, तेषामपि चन्दनकलशानामिव वर्णको वक्तव्यः, नवरं पर्यन्ते 'सत्तगय-
 महासुहागिइसमाणा पणत्ता समणाडसो' इति वक्तव्यं 'सत्तगयमहासुहागिइसमाणा' इति मत्तो यो गजस्तस्य महद्—अतिवि-
 शालं यन्सुखं तस्याकृतिः—आकारस्तत्समानाः—तत्सदृशाः प्रहसता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो
 द्वौ द्वावादशकौ प्रहसौ, तेषां चादर्शकानामयमेतद्रूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रहसः, तथाथा—तपनीयमयाः 'प्रकण्डकाः' पीठ-
 कविशेषाः 'वैडुर्यमयाथंभया' आदर्शकगण्डप्रतिबन्धप्रदेशाः, आदर्शकगण्डानां मुष्टिग्रहणयोग्याः प्रदेशा इति भावः, वज्ररत्नमया
 वरज्जा गण्डा इत्यर्थः, 'नानामणिमया वलक्षाः' वलक्षो नाम शृङ्खलादिरूपमवलम्बनम्, अङ्कमयानि—अङ्करत्नमयानि मण्डलानि
 यत्र प्रतिबिम्बसंभूतिः 'अणोहसियणिम्मलाए छायाए' इति, अववर्षणमववर्षितं, भावे कप्रत्ययः, भूत्यादिना निमज्जनमित्यर्थः,
 अववर्षितस्याभावोऽनववर्षितं तेन निर्मला अनववर्षितनिर्मला तथा छायाया समनुबद्धाः 'चंदमंडलपडिनिकासा' इति चन्द्रमण्ड-
 लसदृशाः 'महयामहया' अतिशयेन महान्तः 'अर्द्धकायसमानाः' द्रष्टुः शरीरार्द्धप्रमाणाः प्रहसता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि
 ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे वज्रनाभे स्थाले प्रहसते, तानि च स्थालानि [विष्टन्ति] 'अच्छतिच्छडियसालितंदुलनहसं-

दृष्टपडिपुण्णा इव चिदंति' अच्छा-निर्मलः शुद्धफटिकवच्चिच्छटित्वा अत एव नखसदृष्टाः—नखाः संदृष्टा सुसलादिभिश्चुन्विता
येषा ते तथा, भार्यादिदर्शानात्परनिपातो निष्ठान्तस्य, अच्छैस्त्रिच्छटितैः शालितन्दुलैर्नरसरष्टैः परिपूर्णावीव अच्छत्रिच्छटितवशालिव-
न्दुलनखसंदृष्टपरिपूर्णानीव पृथिवीपरिमाणरूपाणि तानि तथा स्थिताति केवलमेवमाकाराणीत्युपमा, तथा चाह—'सव्वजंवूनदमया'
सर्वात्मना जन्वूनदमयानि 'अच्छा सण्हा' इत्यादि प्राग्वत् 'महयामहया' इति अतिशयेन महान्ति रथचक्रसमानानि प्रज्ञप्तानि
हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषा तोरणाना पुरतो द्वे द्वे 'पाईओ' इति पात्र्यौ प्रज्ञप्ते, ताश्च पात्र्यः 'अच्छोदक-
पडिहत्थाओ' इति स्खच्छपानीयपरिपूर्णाः 'नाणाविहस्स फलहरियस्स बहुपडिपुण्णाओ विवे'ति अत्र पष्ठी तृतीयार्थे बहुवचने
चैकवचन प्राकृतत्वात्, नानाविधे. 'फलहरितै' हरितफलैर्वहु-प्रभृतं प्रतिपूर्णा इव तिष्ठन्ति, न खलु तानि फलानि जलं वा किन्तु
तथारूपाः शान्धतभावमुपगताः पृथिवीपरिणामास्तत उपमानमिति, 'सव्वरयणामईओ' इत्यादि प्राग्वत्, 'महयामहया' इति अति-
शयेन महत्यो गोकलिञ्च (र) चक्रसमानाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणाना पुरतो द्वौ द्वौ सुप्रतिष्ठकौ
आधारविशेषौ प्रज्ञप्तौ, ते च सुप्रतिष्ठकाः [सु]सर्वोपधिप्रतिपूर्णा नानाविधैः पञ्चवर्णैः प्रसाधनभाण्डैश्च बहुपरिपूर्णा इव तिष्ठन्ति, अ-
त्रापि तृतीयार्थे पष्ठी बहुवचने चैकवचन प्राकृतत्वात्, उपमानभावना प्राग्वत्, 'सव्वरयणामया' इत्यादि तथैव ॥ 'तेसि ण'मि-
त्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे मनोगुलिके प्रज्ञप्ते, मनोगुलिका नाम पीठिका, उक्तं च मूलटीकायां—'मनोगुलिका पीठि-
के'ति, ताश्च मनोगुलिकाः सर्वात्मना 'वैद्धर्ममय्यो' वैद्धर्मरत्नात्मिकाः 'अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तासु णं मणोगुलियासु वहवे'
इत्यादि, तासु मनोगुलिकासु वह्वन्ति सुवर्णमयानि रूच्यमयानि च फलकानि प्रज्ञप्तानि, तेषु सुवर्णरूच्यमयेषु फलेकेषु वहवो वप्त्रमयाः

‘नागदन्तकाः’ अङ्कटकाः प्रह्लासाः, तेषु नागदन्तकेषु बहूनि ‘रजतमयानि’ रत्नमयानि सिक्ककानि प्रह्लासानि, तेषु च रजतम-
येषु सिक्ककेषु बहवो ‘वातकरकाः’ जलशून्याः करका इत्यर्थः प्रह्लासाः ॥ ‘ते ण’मित्यादि ते वातकरकाः ‘कृष्णसूत्रसिक्कगव-
स्थिताः’ इति, आच्छादनं गवस्थाः(ताः) संजाता एष्विति गवस्थिताः कृष्णसूत्रैः—कृष्णसूत्रमयैर्गवस्थैरिति गम्यते, सिक्ककेषु गवस्थिताः
कृष्णसूत्रसिक्कगवस्थिताः, एवं नीलसूत्रसिक्कगवस्थिता इत्याद्यपि भावनीयं, ते च वातकरकाः सर्वात्मना वैदूर्यमया अच्छा इत्यादि
प्राग्वत् ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ ‘चित्रौ’ चित्रवर्णोपेतावाध्वर्यभूतौ वा रत्नकरण्डकौ प्रह्लासौ, ‘से जहा नामए’
इत्यादि, स यथा नाम—राज्ञश्चतुरन्तचक्रवर्त्तिनः, चतुर्भु—पूर्वापरदक्षिणोत्तररूपेषु पृथ्वीपर्यन्तेषु चक्रेण वर्त्तितुं शीलं यस्य तस्य ‘चित्रः’
आध्वर्यभूतो नानामणिमयत्वेन नानावर्णो वा ‘वेरुलियमणिफालियपडल्पच्चोयडे’ इति बाहुल्येन वैदूर्यमणिमयः, तथा ‘स्फाटिकपटल-
प्रत्यवतटः’ स्फाटिकपटलमयाच्छादनः ‘साय पभाए’ इति स्वकीयया प्रभया ‘तान्’ प्रत्यासन्नात् प्रदेशान् ‘सर्वतः’ सर्वासु दिक्षु ‘सम-
न्ततः’ सामस्येनावभासयति, एतदेव पर्यायत्रयेण व्याचष्टे—उद्द्योतयति तापयति प्रभासति, ‘एवमेवे’त्यादि सुगमम् ॥ ‘तेसि णं
तोरणण’मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ ‘हयकण्ठौ’ हयकण्ठप्रमाणौ रत्नविशेषौ प्रह्लासौ, एवं गजकिन्तरीकपुरुषमहीरगगन्धर्व-
दुपभकण्ठा अपि वाच्याः, उक्तं च मूल्दीकार्यां—‘हयकण्ठौ हयकण्ठप्रमाणौ रत्नविशेषौ,’ एवं सर्वेऽपि कण्ठा वाच्या इति, तथा चाह
—‘सुववर्यणामया’ सर्वे ‘रत्नमयाः’ रत्नविशेषरूपा ‘अच्छा’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे पुष्प-
चङ्गेर्यौ प्रह्लासौ, एवं माल्यचूर्णगन्धवस्त्राभरणसिद्धार्थकलोमहस्तकचङ्गेर्योऽपि वक्तव्याः, एताश्च सर्वा अपि सर्वात्मना रत्नमय्य, ‘अच्छा’
इत्यादि प्राग्वत् ॥ एवं पुष्पादीनामष्टानां पटलकान्यपि द्विद्विसङ्ख्याकानि वाच्यानि ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे

सिंहासने प्रज्ञप्ते, तेषा च सिंहासनानां वर्णकः प्रासुक्तो निरवशेषो वक्तव्यो यावद्दामवर्णनम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे 'रुत्प्यच्छदे' रुत्प्याच्छादने छत्रे प्रज्ञप्ते, तानि च छात्राणि वैदूर्यरत्नमयविमलदण्डानि जान्बूनदकर्णिकानि 'वज्रसन्धीनि' वज्ररात्रापुरिवदण्डशलाकासन्धीनि मुक्ताजालपरिगतानि अष्टौ सहस्राणि—अष्टसहस्रसङ्ख्याका वरकाञ्चनशलाका—वरकाञ्चनमयः शलाका येषु तानि अष्टसहस्रवरकञ्चनशलाकानि 'द्वंद्वरमलयसुगान्धिसन्वोडयसुरहिसीयलच्छाया' इति .द्वंद्वरः—चीवरावनदं कुण्डिकादिभाजनमुखं तेन गालितास्तत्र पक्वा वा ये मलय इति—मलयोद्धवं श्रीरूपदं तत्सन्ध्वन्धिन, सुगन्धयो गन्धवासास्तद्वत्सर्वेषु ऋतुषु सुरभिः शीतला च छाया येषा तानि, तथा 'मंगलभत्तिचित्ता' तेषां अष्टानां मङ्गलानां भक्त्या—विच्छित्त्या चित्रं—आलेखो येषा तानि मङ्गलभक्तचित्राणि, तथा 'चंद्रागारोवमा' इति चन्द्राकारः—चन्द्राकृतिः स उपमा येषा तानि तथा चन्द्रमण्डलवद्दृश्यानीति भावः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषा तोरणानां पुरतो द्वे द्वे चामरे प्रज्ञप्ते, तानि च चामराणि 'चंद्रपुष्पवद्भवेरुत्थियनाणामणिरयणखचियदंडा' इति चन्द्रप्रभः—चन्द्रकान्तो वज्र वैदूर्यं च प्रतीतं चन्द्रप्रभवज्रवैदूर्याणि शेषाणि च नानामणिरत्नानि खचिवानि येषु दण्डेषु ते तथा, एवंरूपाश्वित्रा—नानाकारा दण्डा येषां चामराणां तानि तथा, सूत्रे स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात्, तथा 'सुहुमरययदीहवालाओ' इति सूक्ष्मा रजतमया दीर्घा वाला येषां तानि तथा, 'संखंककुंदगरयअमयमहियफेणपुंजसंनिकासाओ' इति शङ्खः—प्रतीतोऽङ्को—रत्नविशेषः कुन्देति—कुन्दपुष्पं दकरजः—उदककणाः अमृतमथितफेनपुष्पः—क्षीरोदजलमथनसमुत्थफेनपुष्पस्तेषामिव संनिकाशः—प्रभा येषा तानि तथा, अञ्छा इत्यादि प्राग्बत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषा तोरणाना पुरतो द्वौ द्वौ 'तैलसमुद्रकौ' सुगन्धितैलाधारविशेषौ, इत्थं च जीवाभिगममूलटीकाया—'तैलसमुद्रकौ सुगन्धितैलाधारौ' एवं कोष्ठादिसमुद्रका अपि वाच्याः, अत्र

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

विजयद्वा-

रवर्णनं

उद्देशः १

सू० १३१

सङ्ग्रहनिगाथा—“वेङ्गो कोट्टसमुत्ता पत्ते चोए य तगर एला य । हरियाले हिगुलए सणोसिला अंजणसमुत्तो ॥ १ ॥”
 ‘सन्व
 रयणासया’ इति एते सर्वेऽपि सर्वात्मना रत्नमयाः ‘अच्छा सण्हा’ इत्यादि प्राग्वत् ॥

विजये णं दारे अट्टसत्तचक्कइयाणं अट्टसयं मिगइयाणं अट्टसयं गरुडइयाणं अट्टसयं विगइ-
 याणं (अट्टसयं ररुयइयाणं) अट्टसत्तं उत्तइयाणं अट्टसयं पिण्डइयाणं अट्टसयं सडणि-
 इयाणं अट्टसत्तं सीहइयाणं अट्टसत्तं उत्तभइयाणं अट्टसत्तं सेयाणं चडविसाणाणं णाम्ब-
 रकेतूणं एवामेव समुव्वावरेणं विजयदारे य आसीयं केडसहस्सं भवतिस्ति मक्खवायं ॥ विजये
 णं दारे णव भोमा पणत्ता, तेसि णं भोमाणं अंतो बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा पणत्ता जाव
 मणीणं फासो, तेसि णं भोमाणं उट्ठिं उङ्गोया पडमलया जाव सामलताभत्तिचित्ता जाव सन्व-
 तवणिज्जमता अच्छा जाव पडिख्वा, तेसि णं भोमाणं बहुमउद्धदेसभाए जे से पंचमे भोममे तस्स
 णं भोमस्स बहुमउद्धदेसभाए एत्थ णं एणे महं सीहासणे पणत्ते, सीहासणवणत्तो विजयदूसे
 जाव अंकुसे जाव दामा चिट्ठंति, तस्स णं सीहासणस्स अवरत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमेणं
 एत्थ णं विजयस्स देवस्स चडण्हं सामाणियसहस्साणं चत्तारि भदासणसाहस्सीओ पणत्ताओ,
 तस्स णं सीहासणस्स पुरच्छिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स चडण्हं अग्गमहिस्सीणं सपरिचाराणं
 चत्तारि भदासणा पणत्ता, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणपुरत्थिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स

अभिमतरियाए परिसाए अट्टणहं देवसाहस्सीणं अट्टणहं भद्दासणसाहस्सीओ पणत्ताओ, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणेणं विजयस्स देवस्स मज्झिम्मियाए परिसाए दूसणहं देवसाहस्सीणं दूस भद्दासणसाहस्सीओ पणत्ताओ, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स याहिरियाए परिसाए बारसणहं देवसाहस्सीणं बारस भद्दासणसाहस्सीओ पणत्ताओ ॥ तस्स णं सीहासणस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स सत्तणहं अणियाहिवतीणं सत्त भद्दासणा पणत्ता, तस्स णं सीहासणस्स पुरत्थिमेणं दाहिणेणं पच्चत्थिमेणं उत्तरेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स सोलस आयरक्खदेवसाहस्सीणं सोलस भद्दासणसाहस्सीओ पणत्ताओ, तंजहा—पुरत्थिमेणं चत्तारि साहस्सीओ, एवं चउसुवि जाव उत्तरेणं चत्तारि साहस्सीओ, अवसेसेसु भोमेसु पत्तेयं पत्तेयं भद्दासणा पणत्ता ॥ (सू० १३२)

‘विजये णं दारे’ इत्यादि, तस्मिन् विजये द्वारे ‘अष्टशतम्’ अष्टाधिक शतं ‘चक्रध्वजानां’ चक्रालेखरूपचिह्नोपेतानां ध्वजानाम्, एवं मृगागरुडरुकच्छत्रपिच्छशकुनिसिंहद्वयभचतुर्दन्तहस्त्रिध्वजानामपि प्रत्येकमष्टशतमष्टशतं वक्तव्यम्, ‘एवामेव सपुन्वावरेणं’ ‘एवमेव’ अनेन प्रकारेण सपूर्वापरेण सह पूर्वैरपरैश्च वर्तते इति सपूर्वापरं सङ्ख्यानं तेन विजयद्वारे ‘अशीतम्’ अशीत्यधिक केतुसहस्रं भवतीत्याख्यातं मयाऽन्यैश्च तीर्थकृद्भिः ॥ ‘विजयस्स णं’मित्यादि, विजयस्य द्वारस्य पुरतो नव ‘भौमानि’ विशिष्टानि स्थानानि प्रह्वपानि, तेषां च भौमानां भूमिभागा उल्लोकश्च पूर्ववद्वक्तव्याः, तेषां च भौमानां बहुमध्यदेशभागो यत्पञ्चमं भौमं तस्य बहुमध्यदेशभागो विजय-

द्वाराधिपतिविजयदेवयोग्यं सिंहासनं प्रह्वसं, तस्य च सिंहासनस्य वर्णनं विजयदूर्यं कुम्भाप्रमुक्तादामवर्णनं प्राग्वत्, तस्य च सिंहासनस्य 'अपरोत्तरस्यां' वायव्यकोणे उत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्यां च विजयदेवस्य संबन्धिना चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चत्वारि भद्रासनसहस्राणि प्रह्वसानि, तस्य स्रिंहासनस्य पूर्वस्यामत्र विजयस्य देवस्य चतसृणामप्रमहिषीणां चत्वारि भद्रासनसहस्राणि प्रह्वसानि, तस्य स्रिंहासनस्य दक्षिणपूर्वस्यामाभेयकोण इत्यर्थः, अत्र विजयदेवस्य 'अभ्यन्तरपर्षदात्' अभ्यन्तरपर्षदाणामष्टानां देवसहस्राणां दशानां देवसहस्राणां दश भद्रासनसहस्राणि प्रह्वसानि, तस्य सिंहासनस्य दक्षिणापरस्यां दिशि नैर्ऋतकोण इत्यर्थः अत्र विजयदेवस्य बाह्यपर्षदो द्वादशानां देवसहस्राणा योन्यानि द्वादश भद्रासनसहस्राणि प्रह्वसानि ॥ 'तस्स णं सीहासणस्से'त्यादि, तस्य सिंहासनस्य पश्चिमायां दिशि अत्र विजयस्य देवस्य सम्बन्धिनां सप्तानामनीकाधिपतीनां योन्यानि सप्त भद्रासनानि प्रह्वसानि, तस्य सिंहासनस्य 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन अत्र विजयस्य देवस्य संबन्धिनां षोडशानामात्मरक्षदेवसहस्राणां योन्यानि षोडश भद्रासनसहस्राणि प्रह्वसानि, अक्वशेषेषु प्रत्येकं प्रत्येकं सिंहासनमपरिवारं सामानिकादिदेवयोग्यभद्रासनरूपपरिवाररहितं प्रह्वसम् ॥

विजयस्स णं द्वारस्स उवरिमागारा सोलसविहेहिं रतणेहिं उवसोभिता, तंजहा—रणणेहिं वय-
 रेहिं वेरुलिणीहिं जाव रिडेहिं ॥ विजयस्स णं द्वारस्स उरिं वहवे अड्डमंगलगा पणत्ता, तं-
 जहा—सोत्थितसिरिवच्छ जाव दप्पणा सव्वरणामया अच्छा जाव पडिरुवा । विजयस्स णं

श्रीजावा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २१६ ॥

द्वारस्य उर्ध्वं बह्वे कण्ठचामरजक्षया जाव सव्वरयणामया अञ्छा जाव पाङ्गुत्वा । विजयस्य षं
द्वारस्य उर्ध्वं बह्वे उन्तातिञ्छता तदेव ॥ (सू० १३३)

‘विजयस्य षं’मित्यादि, विजयस्य द्वारस्य ‘उपरिमाकारा’ इति उपरितन आकारः—उत्तररक्षादिरूपः पौडशविधै रत्नैरुपशोभितः,
तद्यथा—रत्नैः सामान्यतः कर्कतनादिभिः १ वर्षैः २ वैडूर्यैः ३ लोहितार्क्षैः ४ मसारगार्क्षैः ५ हंसगर्भैः ६ पुलकैः ७ सौगन्धिकैः ८ ज्योतीरसैः ९
अङ्कैः १० अञ्जनैः ११ रजतैः १२ जातरूपैः १३ अञ्जनपुलकैः १४ स्फटिकैः १५ रित्तैः १६ ॥ ‘विजयस्य षं’ मित्यादि, विजयस्य
द्वारस्य उपरि अष्टावट्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानि प्र०, तद्यथेत्यादिना तान्येवोपदर्शयति—‘सव्वरयणामया’ इत्यादि प्राग्वत् ॥
से क्रेण्ड्रेणं भंते । एवं वुच्चति ?—विजय षं द्वारे २, गोयमा विजय षं द्वारे विजय षाम देवे महि-
द्वीय महञ्जुतीय जाव महाणुभावे पलिओवमद्वितीय परिवसति, से षं तत्थ चउण्हं सामाणिय-
साहस्सीणं चउण्हं अगमहिस्सीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणियाणं सत्तण्हं
अणियाहिवहेणं सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं विजयस्य षं द्वारस्य विजयाय रायहाणीय
अणोसिं च बङ्गणं विजयाय रायहाणीय वत्थव्वणाणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं जाव दिव्वाहं
भोगभोगाहं सुंजमाणे विहरह, से तेण्ड्रेणं गोयमा ! एवं वुच्चति—विजये द्वारे विजये द्वारे,
[अदुत्तरं च षं गोयमा ! विजयस्य षं द्वारस्य सासए षामभेज्जे पणत्ते जण कयाह णत्थि
ण कयाह षं भविस्सति जाव अवट्टिय णिञ्चे विजय द्वारे] ॥ (सू० १३४)

३ प्रति
मनुष्य
विजय
रवर्ण
उद्देश्य
सू० १

॥ २१ ॥

‘से केण्ड्रेणं भंते ! एवं बुच्चइ’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘गोयमे’त्यादि, गौतम ! विजये द्वारे विजयो नाम, प्राकृतत्वाद् अव्ययत्वाच्च नामशब्दात्परस्य टावचनस्य लोपस्ततोऽयमर्थः—प्रवाहतोऽनादिकालसन्ततिपतितेन विजय इति नाश्रा देव. ‘महर्द्धिकः’ महती क्रद्धिः—भवनपरिवारादिका यस्यासौ महर्द्धिकः ‘महाश्रुतिकः’ महती श्रुतिः शरीरगता आभरणगता च यस्यासौ महाश्रुतिकः, तथा महद् बलं—शारीरः प्राणो यस्य स महाबलः, तथा महद् यशः—ख्यातिर्यस्यासौ महायशः, महेश इत्याख्या—प्रसिद्धि-महाश्रुतिकः, तथा महद् बलं—शारीरः प्राणो यस्य स महाबलः, तथा महद् यशः—ख्यातिर्यस्यासौ महायशः, महेश इत्याख्या—प्रसिद्धि-र्यस्य स महेशाख्यः, अथवा ईशानमीशो भावे बबुप्रत्ययः ऐश्वर्यमित्यर्थः ‘ईश ऐश्वर्ये’ इति वचनात् तत ईशानमैश्वर्य आत्मनः ख्याति अन्त-भूतण्यर्थतया ख्यापयति—प्रथयति यः स ईशाख्यः महाश्र्वासावीशाख्यश्च महेशाख्यः, क्वचित् ‘महासोक्खे’ इति पाठस्तत्र महत् सौख्यं प्रभूतसद्बुद्धोदयवशाद् यस्य स महासौख्यः पत्योपमस्थितिकः परिवसति, स च तत्र चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चतसृणामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां प्रत्येकमेकैकसहस्रसह्यपरिवारसहितानां तिसृणां अभ्यन्तरमध्यमबाह्यरूपाणां यथाक्रममष्टदशद्वादशदेवसहस्रसह्या-काना पर्वदां समानासनीकानां—ह्यानीकगजानीकपदालनीकमहिषानीकगन्धर्वानीकनाट्यानीकरूपाणां समानासनीकाधिपतीनां षोडशानामालरक्षसहस्राणां विजयस्य द्वारस्य विजयाया राजधान्या अन्येषां च बहूनां विजयरालजधानीवास्तव्यानां देवानां देवीनां च ‘आहेवच्चं’ति आधिपत्यम् अधिपतेः कर्म आधिपत्यं रक्षा इत्यर्थः, सा च रक्षा सामान्येनाप्यारक्षकेणैव क्रियते तत आह—पुरस्य पतिः पुरपतिस्तस्य कर्म पौरपत्यं सर्वेषामग्रेसरत्वमिति भावः, तच्चाग्रेसरत्वं नायकत्वमन्तरेणापि स्वनायकनियुक्तथाविधगृहचिन्तकसामा-न्यपुरपत्येव (स्यात्) ततो नायकत्वप्रतिपत्त्यर्थमाह—‘स्वामित्वं’ स्वमस्थासीति स्वामी तद्भावः स्वामित्वं नायकत्वमित्यर्थः, तदपि च नायकत्वं कदाचित्पोषकत्वमन्तरेणापि भवति यथा हरिणयूथाधिपतेर्हरिणस्य तत आह—भर्तृत्वं—पोषकत्वं ‘डुधुब् धारणपोषणयोः’

इति वचनात्, अत एव महत्तरकलं, तदपि चेह महत्तरकलं कस्यचिदाज्ञाविकलस्यापि भवति यथा कस्यचिद्वणिजः स्वदासदासीवर्ग-
प्रति तत आह—‘आणार्इसरसेणावञ्चं’ आहया ईश्वर आहेश्वरः सेनायाः पतिः सेनापतिः आहेश्वरश्चासौ सेनापतिश्च आहेश्वरसे-
नापतिस्तस्य कर्म आहेश्वरसेनापत्यं स्वसेन्य प्रत्यश्रुवमाज्ञाप्रधान्यमिति भावः ‘कारयन्’ अर्थान्निर्मुक्तं, पुरुषैः पालयन् स्वयमेव, महता
रवेणति योगः ‘अहय’ति आख्यातकप्रतिवद्धानि यदिया ‘अहृतानि’ अव्याहृतानि नित्यानि नित्याश्रुवन्धीनीति भावः, ये नाट्यगीते
नाट्य—नृत्यं गीत—गातं यानि च वादितानि ‘तन्त्रीतलतालश्रुटितानि’ तन्त्री—त्रीणा तलौ—हस्ततलौ ताल.—कंसिका श्रुटितानि—वा-
दित्राणि, तथा यश्च धनशुद्धं पटुना पुरुषेण प्रवादितः, तत्र धनशुद्धो नाम धनसमानध्वनिर्यो शुद्धस्तत एतेषां द्वन्द्वस्तेषां रवेण ‘दि-
व्यान्’ प्रधानान् भोगार्हा भोगा.—शब्दादयो भोगभोगास्तान् शुञ्जान. ‘विहरति’ आहं ‘से एरण्डेण’मित्यादि, वत एतेन ‘अर्थेन’
कारणेन गौतम ! एवमुच्यते—विजयद्वारं विजयद्वारमिति, विजयाभिधानदेवस्वामिकत्वाद् विजयमिति भावः ॥

कहि षं भंते ! विजयस्स देवस्स विजया पास रायहाणी पणत्ता ? गोयमा ! विजयस्स षं दा-
रस्स पुरत्थिमेणं तिरियमसंखेजे दीवससुहे वीतिवत्तिता अणंमि जंजुदीवे दीवे वारस जोयण-
सहस्साहं ओगाहिता एत्थ षं विजयस्स देवस्स विजया पास रायहाणी प० वारस जोयणसह-
स्साहं आयामविकखंभेणं सत्तनीसजोयणसहस्साहं नव य अड्याले जोयणसए किंचिविसेसा-
हिए परिकखेवेणं पणत्ते ॥ सा षं एगेणं पागारेणं सव्वतो समंता संपरिकखत्ता ॥ से षं पागारे
सत्तनीसं जोयणाहं अड्जोयणं च उहुं उच्चत्तेणं मूले अड्दत्तेरस जोयणाहं विकखंभेणं मज्जेत्थ

३ प्रतिपत्ती
मनुष्या०
विजया-
राजधानी
उद्देशः २
सू० १३५

सक्रोसाहं उजोयणाहं विक्रवंभेणं उरिपं तिणिण सद्धकोसाहं जोयणाहं विक्रवंभेणं मूले विच्छिण्णे
 मज्झे संखिते उरिपं तणुए वाहिं वदे अंतो चउरंसे गोपुच्छसंठाणसंठिते सव्वकणगामए अच्चे
 जाव पडिख्वे ॥ से णं पाणारे णाणाविहपंचवणोहिं कविसीसएहिं उवसोभिए, तंजहा—किणहेहिं
 जाव सुक्खिंहेहिं ॥ ते णं कविसीसका अद्धकोसं आयामेणं पंचथणुसताहं विक्रवंभेणं देसोणमद्ध-
 कोसं उहुं उच्चत्तेणं सव्वमणिमया अच्चा जाव पडिख्वा ॥ विजयाए णं रायहाणीए एगमेणाए
 थाहाए पणुवीसं पणुवीसं दारसतं भवतीति मक्खवायं ॥ ते णं दारा वावडिं जोयणाहं अद्धजो-
 यणं च उहुं उच्चत्तेणं एकतीसं जोयणाहं कोसं च विक्रवंभेणं तावतियं चेव पवेसेणं सेता वरक-
 णगथुभियागा ईहामियं तहेव जथा विजए दारे जाव तवणिज्जवालुगपत्थडा सुहफासा सस्सि-
 (म)रीए सरूवा पासातीया ४। तेसि णं दाराणं उभयपासिं दुहतो णिसीहियाए दो वंदणकलसप-
 रिवाडीओ पणत्ताओ तहेव भाणियव्वं जाव वणमालाओ ॥ तेसि णं दाराणं उभओ पासिं
 दुहतो णिसीहियाए दो दो पणंठागा पणत्ता, ते णं पणंठागा एकतीसं जोयणाहं कोसं च आया-
 मविक्रवंभेणं पन्नरस जोयणाहं अह्हाइज्जे कोसे बाहल्लेणं पणत्ता सव्ववइरामया अच्चा जाव
 पडिख्वा ॥ तेसि णं पणंठागाणं उरिपं पत्तेयं २ पासायवाडिसगा पणत्ता ॥ ते णं पासायवाडि-
 सगा एकतीसं जोयणाहं कोसं च उहुं उच्चत्तेणं पन्नरस जोयणाहं अह्हाइज्जे य कोसे आयामवि-

कवंभेणं सेसं तं चैव जाव ससुगया णवरं बहुवयणं भाणितव्वं । विजयाए णं रायधाणीए ए-
गमेणे दारे अट्टसयं चक्कझयाणं जाव अट्टसतं सेयाणं चडविसाणाणं णाणवरकेऊणं, एवामेव
स पुव्वावरेणं विजयाए रायहाणीए एगमेणे दारे आसीतं २ केडसहससं भवतीति मक्खायं ॥ वि-
जयाए णं रायहाणीए एगमेणे दारे (तेसि णं दाराणं पुरओ) सत्तरस भोमा पणत्ता, तेसि णं
भोमाणं (भूमिभागा) उट्ठोया (य) पडमलया० भत्तिच्चित्ता ॥ तेसि णं भोमाणं बहुमज्झदेस-
भाए जे ते नवमनवमा भोमा तेसि णं भोमाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं २ सीहासणा पणत्ता,
सीहासणवणओ जाव दामा जहा हेट्ठा, एत्थ णं अवसेसेसु भोमेसु पत्तेयं पत्तेयं भदासणा
पणत्ता । तेसि णं दाराणं जत्तिमं (उवरिमा) गारा सोलसविधेहिं रयणेहिं उवसोभिथा तं चैव
जाव उत्ताइउत्ता, एवामेव पुव्वावरेण विजयाए रायहाणीए पंच दारसत्ता भवंतीति मक्खाया
॥ (सू० १३५)

‘कहि णं भंते ! विजयस्से’त्यादि, क भदन्व । विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रह्लासा ? , भगवानाह—गौतम । विजयस्य
द्वारस्य पूर्वस्यां दिशि तिर्यग् असङ्ख्येषाम् द्वीपसमुद्रान् ‘व्यतिवज्य’ अतिक्रम्य अत्रान्तरे योऽन्यः जन्वुद्वीपः अधिकतद्वीपतुल्याभि-

१ दृत्तिकारा अतिदृक्त्वन्ति ‘तीरणं’त्यादिगाथात्रयं सूत्रादर्शागतं पर न काप्यादर्शेऽत्र दृश्यत इदं, अनेकेषु च स्थानेष्वेव दृत्तिकारप्राप्तानामादर्शानामिदानी-
न्तनप्राप्यादर्शानां च परस्पर भिन्नतमत्वात् सूत्रदृश्योर्वैचित्र्यं न च तादृश उपलभ्यते आदर्श इति निरुपाया वय सर्वत्र द्वयैरेकत्रीकरणे.

धानः, अनेन जन्वृद्धीपानामप्यसह्येयत्वं सूचयति, तस्मिन् द्वादश योजनसहस्राणि अवगाह्य अत्रान्तरे विजयस्य देवस्य योग्या विजया
 नाम राजधानी प्रहारा मया शैथ्य तीर्थक्रुद्धिः, सा च द्वादश योजनसहस्राणि 'आयामविक्रमभेन' आयामविक्रमभाभ्यां, सप्त-
 त्रिंशद् योजनसहस्राणि नव शतानि 'अष्टाचत्वारिंशानि' अष्टचत्वारिंशदधिकानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण, इदं च परिक्षेप-
 रिमाणं 'विक्रमंभवगादहगुणकरणी वट्टस्स परिरथो होइ' इति करणवशात्स्वयमानेतव्यम् ॥ 'सा ण'मित्यादि, 'सा' विजयाभिधाना
 राजधानी णमिति वाक्यालङ्कारे एकेन महता प्राकारेण 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन परिक्षिप्ता ॥ 'से ण'मित्यादि,
 स प्राकारः सप्तत्रिंशत् योजनानामर्द्धयोजनमूर्द्धमुष्वस्त्वेन मूलेऽर्द्धत्रयोदश योजनानि विक्रमभेन मध्ये षड् योजनानि सक्रोशानि—एकेन
 क्रोशेनाधिकानि विक्रमभेन उपरि त्रीणि योजनानि सार्द्धक्रोशानि [योजनानि] सार्द्धानि द्वादश अर्द्धक्रोशाधिकानि (द्वादश) विक्रमभेन,
 मूले विलीर्णो मध्ये संक्षिप्तो, मूलविक्रममतोऽर्द्धस्य त्रुटितत्वात्, उपरि तनुको, मध्यविक्रमभादप्यर्द्धस्य त्रुटितत्वात्, वहिर्दत्तोऽन्तश्चतुरस्रो
 'गोपुच्छसंस्थानसंस्थितः' ऊर्द्धीकृतगोपुच्छसंस्थानसंस्थितः 'सव्वकणगमए' सर्वात्मना कनकमयः 'अच्छे' इत्यादि विशेषणजातं
 प्रागवत् ॥ 'से ण'मित्यादि, स प्राकारो नानाविधानि च तानि पञ्चवर्णानि च नानाविधपञ्चवर्णानि तैः, नानाविधत्वं च पञ्चवर्णपेक्षया
 कृष्णादिवर्णवारतम्यापेक्षया वा द्रष्टव्यं, पञ्चवर्णत्वमेवोपदर्शयति—'किणहेहिं' इत्यादि ॥ 'ते णं कविसीसगा' इत्यादि, तानि कपिशी-
 र्काणि प्रत्येकमर्द्धक्रोशं—धनुःसहस्रप्रमाणमायामेन—ईर्घ्येण पञ्च धनुःशतानि 'विक्रमभेन' विलारेण, देशेनमर्द्धक्रोशमूर्द्धमुष्वस्त्वेन
 'सव्वमणिमया' इत्यादि सर्वात्मना मणिमया 'अच्छा' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्रागवत् ॥ 'विजयाए णं रायहाणीए' इत्यादि,
 विजयाया राजधान्या एकैकस्यां वाहाया पञ्चविंशति—पञ्चविंशत्यधिकं द्वारशतं २ प्रहारां, सर्वसह्यया पञ्च द्वारशतानि ॥ 'ते णं दारा'

इत्यादि, तानि द्वाराणि प्रत्येकं द्वापट्टियोजनानि अर्द्धयोजनं चोर्द्धुमुर्ध्वैरत्वेन, एकत्रिंशत् योजनानि क्रोशं च विष्कम्भतः, 'तावद्वयं चैव पवेसेणं' एतावदेव-एकत्रिंशद् योजनानि क्रोशं चेत्यर्थः प्रवेशेन, 'सेया वरकणगथुभिधागा' इत्यादि द्वारवर्णनं निरवशेषं तावद्वक्तव्यं यावद्वनमालावर्णनम् ॥ 'तेसि षं द्वाराण'मित्यादि, तेषां द्वाराणा प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोरेकैकनैपेधिकीभावेन 'द्विधातो' द्वि-पञ्चदश योजनानि अर्द्धतृतीयांश्च क्रोशान् बाहुरथेन 'सञ्चवइरामया' इति सर्वात्मना ते प्रकण्ठका वञ्जरत्नमयाः 'अच्छा सण्हा' इत्यादि विशेषणजातं प्रावत् ॥ 'तेसि पगंठगाण'मित्यादि, तेषां प्रकण्ठकानामुपरि प्रत्येकं 'प्रासादावतंसकः' प्रासादविशेषः ब्रह्मणः ॥ 'ते णं क्रोशान् आयामविष्कम्भभाभ्यां, तेषां च प्रासादानाम् 'अव्भुगयथूसियपहसियाविव' इत्यादि सामान्यतः स्वरूपवर्णनम् उल्लोकवर्णनं माणाभिर्गाथभिरनुगन्तव्यं, ता एव गाथा आह-'तोरणे'त्यादि गाथान्वयं, द्वारेषु प्रत्येकमेकैकस्यां नैपेधिक्या द्वे द्वे तोरणे वक्तव्ये, तेषां च तोरणानामुपरि प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गलकानि, तेषां तोरणानामुपरि कृष्णचामरध्वजादयो ध्वजाः, तदन्तरं तोरणानां पुरतः शालभन्जिकाः तदन्तरं नागदन्तकास्तेषु च नागदन्तकेषु दामानि ततो ह्यसह्यटादयः सह्यटा वक्तव्याः ततो ह्यपङ्कथादयः पङ्कथस्तदन्तरं ह्यववीथ्यादयो वीथयस्ततो ह्यमिशुनकादीनि मिशुनानि ततः पञ्चालादयो लताः ततः 'सोत्थिया' चतुर्दिक्सावस्तिका वक्तव्यास्ततो वन्दनकलशास्तदन्तरं ध्वजारकास्तव आदर्शकास्ततः स्थालानि ततः पाञ्चस्तदन्तरं सुप्रतिष्ठानि ततो मनोगुलिकास्तानि

‘वातकरकाः’ वातश्रुताः करका वातकरका जलशून्या इत्यर्थः, तदनन्तरं चित्रा रत्नकरण्डकास्ततो ह्यकण्ठा गजकण्ठा नरकण्ठाः, उपलक्षणमेतत् किंनरकिंपुरुषमहोरगन्धर्वदृषभकण्ठकाः क्रमेण वक्तव्याः, तदनन्तरं पुष्पादिचङ्गेयो वक्तव्यास्ततः पुष्पादिपटलकानि ततः सिंहासनानि तदनन्तरं छात्राणि ततश्चाभराणि ततस्त्रैलादिसमुद्रका वक्तव्यास्ततो ध्वजाः, तेषां च ध्वजानामिदं चरमसूत्रम्—
‘एवाभेव सपुष्पावरेणं विजयाए रायहाणीए एगमेगंसि दारंसि असीयं असीयं केउसहरसं भवतीति मक्खयायं’ तदनन्तरं भौमानि वक्तव्यानि, तत्सूत्रं साक्षादुपदर्शयति—‘तेसि णं दाराण’मित्यादि, तेषां द्वाराणां पुरतः सप्तदश सप्तदश भौमानि प्रज्ञप्तानि, तेषां च भौमानां भूमिभागा उल्लोकाश्च प्राग्वद्वक्तव्याः ॥ ‘तेसि णं भौमाण’मित्यादि, तेषां च भौमानां बहुमध्यदेशभागो यानि नवमनवमानि भौमानि तेषां बहुमध्यदेशभागेषु प्रत्येकं विजयदेवयोग्यं (सिंहासनं यथा) विजयद्वारपञ्चमभौमे किन्तु सपरिवारं सिंहासनं वक्तव्यम्, अवशेषेषु च भौमेषु प्रत्येकं सपरिवारं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, ‘तेसि णं दाराणं उवारिमागारा सोलसविहेहिं रयणेहिं उवसोभिता’ इत्यादि प्राग्वत् ॥

विजयाए णं रायहाणीए चउद्धिसिं पंचजोयणसताइं अवाहाए, एत्थ णं चत्तारि वणसंडा पणत्ता, तंजहा—असोगवणे सत्तवणवणे चंपगवणे चूतवणे, पुरत्थिमेणं असोगवणे दाहिणेणं सत्तवणवणे पच्चत्थिमेणं चंपगवणे उत्तरेणं चूतवणे ॥ ते णं वणसंडा साइरेगाइं दुवालस जोयणसहस्साइं आयामेणं पंच जोयणसयाइं विकखंभेणं पणत्ता पत्तेयं पत्तेयं पागारपरिविखत्ता किण्हा किण्होभासा वणसंडवणवणे भाणियन्वो जाव बहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ य

आसयंति सयंति चिद्वंति णिसीदंति तुयदंति रमंति ललंति कीलंति मोदंति पुरापोराणाणं सु-
चिणाणं सुपरिकंताणं सुभाणं कम्ममाणं कडाणं कल्ल्याणं फलचित्तिविसेसं पच्चणुभवमाणा विह-
रंति ॥ तेसि षं वणसंझाणं बहुमज्झदंसभाए पत्तेयं पत्तेयं पासायवडिसगा पणत्ता, ते षं पा-
सायवडिसगा वार्वाडिं जोयणाहं अद्धजोयणं च उहुं उच्चत्सेणं एकतीसं जोयणाहं कोसं च आया-
मविकखंभेणं अञ्जुगतमूसिया तहेव जाव अंतो बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा पणत्ता उल्लोया
पजमभत्तिचित्ता भाणियव्वा, तेसि षं पासायवडिसगाणं बहुमज्झदंसभाए पत्तेयं पत्तेयं सीहा-
सणा पणत्ता वणणावासो सपरिवारा, तेसि षं पासायवडिसगाणं उट्ठिं यहवे अद्धमंगलगा
भया उच्चातिउत्ता ॥ तत्थ षं चत्तारि देवा महिड्डीया जाव पलिओचमट्टितीया परिवसंति, सं-
जहा—असोए सत्तवणो वंपए चूते ॥ तत्थ षं ते साणं साणं वणसंझाणं साणं साणं पासाय-
वडिसयाणं साणं साणं सामाणियाणं साणं साणं अजगमहिसीणं साणं साणं परिसाणं साणं
साणं आधारक्खदेवाणं आहेवधं जाव विहरति ॥ थिजयाए षं रायहाणीए अंतो बहुसमरमणिज्जे
भूमिभागे पणत्ते जाव पंचवणोहिं मणीहिं उवसोभिए तणसद्विहूणे जाव देवा य देवीओ य
आसयंति जाव विहरंति । तस्स षं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदंसभाए एत्थ षं
एणे महं ओवरियालेणे पणत्ते पारस जोयणसयाहं आयामविकखंभेणं तिथि जोयणसहस्साहं

सत्त य पंचाणउते जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं अद्धकोसं बाहल्लेणं सव्वजंबूणता-
मतेणं अच्छे जाव पडिरुखे ॥ से णं एगाए पउमवरवेइयाए एणेणं वणसंडेणं सव्वतो समंता सं-
परिकखत्ते पउमवरवेतियाए वणणओ वणसंडवणणओ जाव विहरंति, से णं वणसंडे देस्सणाइं
दो जोयणाइं चक्खवालविकखंबेणं ओवारियालयणसमपरिकखेवेणं ॥ तस्स णं ओवारियालय-
णस्स चउद्धिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरुखणा पणत्ता, वणणओ, तेसि णं तिसोवाणपडिरुखणाणं
पुरतो पत्तेयं पत्तेयं तोरणा पणत्ता उत्तातिउत्ता ॥ तस्स णं उवारियालयणस्स उट्ठिं बहुसम-
रमणिज्जे भूमिभागे पणत्ते जाव मणीहिं उवसोभिते मणिवणणओ, गंधरसफासो, तस्स णं बहु-
समरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं मूलपासायवाडिसए पणत्ते,
से णं पासायवाडिसए वावाडिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उडुं उच्चत्तेणं एककीसं जोयणाइं कोसं च
आयामविकखंबेणं अञ्जुगयमूसियत्पहसिते तहेव तस्स णं पासायवाडिसगस्स अंतो बहुसमर-
मणिज्जे भूमिभागे पणत्ते जाव मणिफासे उल्लोए ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स
बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं एगा महं मणिपेटिया पन्नत्ता, सा च एगं जोयणमायामविकखंबेणं अद्ध-
जोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमई अच्छा सण्हा ॥ तीसे णं मणिपेटियाए उवारिं एगे महं सीहासणे
पन्नत्ते, एवं सीहासणवणणओ सपरिवारो, तस्स णं पासायवाडिसगस्स उट्ठिं वह्वे अट्टमंग-

लगा क्षया छत्तातिष्ठता ॥ से षं पासायवडिसए अणोहिं चउहिं तदहुच्चत्ताप्यमाणमेत्तेहिं पासा-
यवडिसएहिं सव्वतो समंता संपरिकिखत्ते, ते षं पासायवडिसगा एक्कतीसं जोयणाहं कोसं च
उडुं उच्चत्तेणं अद्धसोलसजोयणाहं अद्धकोसं च आयामविकखंभेणं अब्भुगतं तहेव, तेसि षं
पासायवडिसयाणं अंतो बहुससरमणिज्जा भूमिभागा उल्लोया ॥ तेसि षं बहुससरमणिज्जाणं भूमि-
भागाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं सीहासणं पणत्तं, वणओ, तेसिं परिवारभूता भद्दासणा
पणत्ता, तेसि षं अट्टमंगलगा क्षया छत्तातिष्ठता ॥ ते षं पासायवडिसका अणोहिं चउहिं
चउहिं तदहुच्चत्ताप्यमाणमेत्तेहिं पासायवडिसएहिं सव्वतो समंता संपरिकिखत्ता ॥ ते षं पासा-
यवडिसका अद्धसोलसजोयणाहं अद्धकोसं च उडुं उच्चत्तेणं देसूणाहं अट्ट जोयणाहं आयामवि-
कखंभेणं अब्भुगगयं तहेव, तेसि षं पासायवडिसगाणं अंतो बहुससरमणिज्जा भूमिभागा उ-
ल्लोया, तेसि षं बहुससरमणिज्जाणं भूमिभागाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं पडमासणा प-
न्नत्ता, तेसि षं पासायाणं अट्टमंगलगा क्षया छत्तातिष्ठता ॥ ते षं पासायवडिसगा अणोहिं च-
उहिं तदहुच्चत्ताप्यमाणमेत्तेहिं पासायवडिसएहिं सव्वतो समंता संपरिकिखत्ता ॥ ते षं पासाय-
वडिसका देसूणाहं अट्ट जोयणाहं उडुं उच्चत्तेणं देसूणाहं चत्तारि जोयणाहं आयामविकखंभेणं अ-
ब्भुगतं भूमिभागा उल्लोया भद्दासणाहं उवरि मंगलगा क्षया छत्तातिष्ठता, ते षं पासायव-

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्याः
वनपण्डा-
धिः

उद्देशः २
सू० १३६

॥ २२१ ॥

३ प्रातपत्ता
मनुष्या०
वनपण्डा-
धि०
उद्देशः २
सू० १३६

जीवा-
वाभि०
मलयनि-
रियावृत्तिः
॥ २२२ ॥

भावा' इतिपरिमहः पत्न्योपमस्थितिकाः परिवसन्ति, तद्यथा—'असोए' इत्यादि, अशोकवनेऽशोकः सामपर्णवने सामपर्णः चम्पकवने चम्पकः चूतवने चूतः ॥ 'तेसि ण'मि(तस्य णं ते इ) त्यादि, ते अशोकादयो देवास्तस्य वनखण्डस्य स्वस्य प्रासादावतंसकस्य, सूत्रे बहुवचनं प्राकृतत्वात्, प्राकृते हि वचनव्यत्ययो भवतीति, स्वेषां स्वेषां सामानिकसहस्राणां स्वासां स्वासामग्रमहिषीणां सपरिवारानां स्वासां स्वासां पर्वदा स्वेषां स्वेषामनीकानां (अनीकाधिपतीनां) स्वेषां स्वेषामालरक्षकानाम् 'आहेवम् पोरेवम्'मित्यादि प्रागवत् ॥ 'विजयाए ण'मित्यादि, विजयाया राजधान्या अन्तर्वहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रह्वसः, तस्य 'से जहानामए आलिगपुक्खरेइ वा' इत्यादि वर्णनं प्रागवत् स्वारस्य तावद्वकन्यं यावन्मणीना स्पर्शः, तस्य च बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र महद् एकमुपकारिका-निरवशेष तावद्वकन्यं यावन्मणीना स्पर्शः, तस्य च बहुसमरमणीयस्य उपकरोति—उपटभ्रातीत्युपकारिका—राजधानीस्वामिस्तकप्रासादावतंसकादीनां लयनं प्रह्वसं, राजधानीस्वामिस्तकप्रासादावतंसकादीन् उपकरोति—उपटभ्रातीत्युपकारिका" इति, उपकारिकालयनमिषव पीठिका, अन्यत्र त्वियमुपकार्योपकारकेति प्रसिद्धा, उक्तञ्च—'गृहस्थानं स्मृत राज्ञामुपकार्योपकारका" इति, उपकारिकालयनमिषव उपकारिकालयनं तद् द्वादश योजनशतानि 'आयामविक्रमभेन' आयामविक्रमभान्या, त्रीणि योजनसहस्राणि सप्त योजनशतानि पञ्चनवतानि—पञ्चनवत्यधिकानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण प्रह्वसानि, परिक्षेपपरिमाणं चेदं प्रागुक्तकरणवशात्स्वयमानेतव्यम्, अर्द्धक्रोशं—धनुःसहस्रपरिमाणं बाहल्येन 'सव्वजं वूणयामए' इति सर्वात्मना जान्बूतदमयम्, 'अच्छे' इत्यादि विशेषणजातं प्रागवत् ॥ 'से ण'मित्यादि, 'तद्' उपकारिकालयनम् एकया पद्मवरवेदिकया तत्पृष्ठभाविन्या एकेन च वनपण्डेन 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्त्येन संपरिक्षिप्तं, पद्मवरवेदिकावर्णको वनपण्डवशेषो वक्तव्यो यावत् 'तत्थ बह्वे वाणसंतरा देवा य देवीओ य आसयति सयंति जाव विहरंति' इति ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य उपकारिकालयनस्य 'चउदिसि'ति चतुर्दिशि चतस्रसु

॥ २२२ ॥

दिष्टु एकैकस्यां दिशिं एकैकभावेन चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि—प्रतिविशिष्टरूपाणि त्रिसोपानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिसोपानवर्णकः
 पूर्ववद्वक्तव्यः, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं तोरणं प्रज्ञप्तं, तेषां च तोरणानां वर्णनं प्राग्वद्वक्तव्यम् ॥ 'तस्स
 ण'मित्यादि, 'तस्य' उपकारिकालयनस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, 'से जहानामए' इत्यादि भूमिभागवर्णनं प्राग्व-
 तावद्वाच्यं यावन्मणीनां स्पर्शः, तस्य च बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागोऽत्र महानेको मूलप्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः,
 स च द्वाषष्टिर्योजनानि अर्द्धं च योजनमूर्द्धमुच्चैस्त्वेन, एकत्रिंशत् योजनानि क्रोशं चायामविक्रम्भाभ्याम्, 'अव्युगगयमूसियपहसिया-
 विवे'त्यादि, तस्य वर्णनं मध्येभूमिभागवर्णनं सिंहासनवर्णनं शेषाणि च भद्रासनानि तत्परिवारभूतानि विजयद्वारवहिःस्थितप्रासाद-
 वद्भावनीयानि ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य मूलप्रासादावतंसकस्य बहुमध्यदेशभागोऽत्र महती एका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, सा चैकं
 योजनमायामविक्रम्भाभ्यामर्द्धयोजनं बाह्व्येन 'सव्वमणिसयी' इति सर्वात्मना मणिसयी 'अच्छा सण्ह' इत्यादि विशेषणकदम्बकं
 प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, तस्य च सिंहासनस्य परिवारभूतानि
 शेषाणि भद्रासनानि प्राग्वद्वक्तव्यानि ॥ 'से ण'मित्यादि, स च मूलप्रासादावतंसकोऽन्यैश्चतुर्भिर्मूलप्रासादावतंसकैस्तदर्द्धोच्चत्वप्रमाण-
 मात्रैः—मूलप्रासादावतंसकर्द्धोच्चत्वप्रमाणैः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः, तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणमेव दर्शयति—एकत्रिंशत् योजनानि क्रोशं चैक-
 मूर्द्धमुच्चैस्त्वेन, पञ्चदश योजनानि अर्द्धतृतीयाश्च क्रोशान् आयामविक्रम्भाभ्यां, तेषामपि 'अव्युगगयमूसियपहसियाविवे'त्यादि स्वरू-
 पवर्णनं मध्येभूमिभागवर्णनमुल्लोकवर्णनं च प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां प्रासादावतंसकानां बहुमध्यदेशभागो प्रत्येकं प्रत्येकं
 सिंहासनं प्रज्ञप्तं, तेषां च सिंहासनानां वर्णनं प्राग्वत्, नवरमत्र सिंहासनानां शेषाणि परिवारभूतानि न वक्तव्यानि ॥ 'ते णं प्रासा-

यवर्द्धसया' इत्यादि, ते प्रासादावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तद्वर्द्धोच्चल्पप्रमाणमात्रैः—मूलप्रासादावतंसकपरिवारभूतप्रासादाव-
तंसकार्द्धोच्चल्पप्रमाणमात्रैर्मूलप्रासादापेक्षया चतुर्भागमात्रप्रमाणैरित्यर्थः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्ताः, तद्वर्द्धोच्चल्पप्रमाणमेव दर्शयति
—'ते ण'मित्यादि, ते प्रासादावतंसकाः पञ्चदश योजनानि अर्द्धवृत्तीयांश्च क्रोशान् ऊर्द्धुमुच्चैस्त्वेन देशोनानि अष्टौ योजनानि आया-
मविष्कम्भाभ्यां, सूत्रे च 'आयामविकल्पभेण'ति एकवचनं समाहारविवक्षणात्, एवमन्यत्रापि भावनीयम्, एतेषामपि 'अब्धुगयसू-
स्त्रिये'त्यादि स्वरूपवर्णनं मध्येभूमिभागवर्णनमुल्लोकवर्णनं सिंहासनवर्णनं च प्रागवत् केवलमत्रापि सिंहासनमपरिवारं वक्तव्यम् ॥
'ते ण'मित्यादि, तेऽपि प्रासादावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तद्वर्द्धोच्चल्पप्रमाणमात्रैः—अनन्तरोक्तप्रासादावतंसकार्द्धोच्चल्पप्रमाण-
मूलप्रासादापेक्षयाऽष्टभागमात्रप्रमाणैरित्यर्थः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्ताः, तदेव तद्वर्द्धोच्चल्पप्रमाणमात्रमुपदर्शयति—'ते ण'मित्यादि,
ते प्रासादावतंसका देशोनानि अष्टौ योजनानि ऊर्द्धुमुच्चैस्त्वेन देशोनानि चत्वारि योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां तेषामपि 'अब्धुगयसू-
स्त्रियपदसियाविवे'त्यादि स्वरूपादिवर्णनमनन्तरप्रासादावतंसकवत् ॥ (एतयोः सूत्रयोर्मूलपाठो न दृश्यते) 'ते ण'मित्यादि, तेऽपि च प्रासा-
दावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तद्वर्द्धोच्चल्पप्रमाणमात्रैः—अनन्तरोक्तप्रासादावतंसकार्द्धोच्चल्पप्रमाणमात्रैर्मूलप्रासादावतंसकापेक्षया
पोहशभागप्रमाणमात्रैरित्यर्थः सर्वतः समन्ततः संपरिक्षिप्ताः, तद्वर्द्धोच्चल्पप्रमाणमेव दर्शयति—'ते ण'मित्यादि, ते प्रासादावतंसका
देशोनानि चत्वारि योजनान्यूर्द्धुमुच्चैस्त्वेन देशोने द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्यां, तेषामपि स्वरूपवर्णनं मध्येभूमिभागवर्णनमुल्लोक-
वर्णनं सिंहासनवर्णनं च परिवारवर्जितं प्रागवत्, तदेवं चतस्रः प्रासादावतंसकपरिपाट्यो भवन्ति, कश्चित्स्व एव दृश्यन्ते न
चतुर्थी ॥

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्यां
सभावर्णनं
उद्देशः २
सू० १३६
॥ २२३ ॥

तस्य णं मूलपासायवडंसगरस उत्तरपुरस्थिमे णं एत्थ णं विजयसस देवसस सभा सुधम्ममा
 पणत्ता अद्धत्तेरसजोयणाइं आयामेणं छ सक्कोसाइं जोयणाइं विकलंबंभेणं णव जोयणाइं उडुं उच्च-
 तेणं, अणेगत्वंभसतसंनिविट्टा अब्भुग्गयसुकयवहरवेदिया तोरणवररतिथसालभंजिया सुसि-
 लिट्ठिविसिट्ठलडुसंठियपसत्थवेक्षलियविमलत्वंभा णाणामणिकणगरयणत्तवइयउज्जलवट्टसमसुवि-
 भत्तचिन्ता(णिचिय)रमणिज्जुकुट्टिमत्तला ईहामियउसभतुरगणरमगरविहगवालगतकिणरररुत्तर-
 भच्चमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचिन्ता थंभुग्गयवहरवेइयापरिगयाभिरामा विज्जाहरजमलजु-
 यलजंतजुत्ताविव अच्चिसहरसमालणीया रूवगसहरसकलिया भिसमाणी भिडिभसमाणी
 च्चक्खुलोयणलेसा सुहफासा सत्तिसरीयरूवा कंचणमणिरयणथूभियाणा नाणाविहपंचवणण-
 धंदापड्ढागपडिमंडितनगसिहरा धवला मिरीइकवचं विणिग्गुयंती लाउल्लोइयमहिद्या गोसीसस-
 रसरत्तचंदणदहरदिन्नपंचगुलितला उवचियचंदणकलसा चंदणवडसुकयतोरणपडिडुवारदेस-
 भागा आसत्तोसत्तविउलवट्टवगधारियमल्लदामकलावा पंचवणणसरससुरभिमुक्कणुफपुंजोवयार-
 कलिता कालाशुरुपवरकुंडुरुक्कतुरुक्कधूवमधमधंतगंधुडुयाभिरामा सुगंधवरगंधिया गंधवट्टिभूया
 अच्छरणसंधसंविक्किटा दिव्वतुडियमधुरसइसंपणाइया सुरम्मा सव्वरयणामती अच्छा जाव
 पडिरूवा ॥ तीसे णं सोहम्मए सभाए तिट्ठिसिं तओ दारा पणत्ता ॥ ते णं दारा पत्तेयं पत्तेयं

द्वौ द्वौ जोयणाहं उहं उच्चत्तेणं एमं जोयणं विकखंभेणं तावहयं चेव पवेसेणं सेयां वरकणगथु-
भियागा जाव वणमालादारवन्नओ ॥ तेसि णं दाराणं पुरओ सुहमंडवा पणत्ता, ते णं सुहमंडवा
अद्धतेरसजोयणाहं आयामेणं छजोयणाहं सक्कोसाहं विकखंभेणं साहेरगाहं द्वौ जोयणाहं उहं
उच्चत्तेणं सुहमंडवा अणेगखंभसयसंनिविट्टा जाव उल्लोया भूमिभागवणओ ॥ तेसि णं सुहमं-
डवाणं उवरिं पत्तेयं पत्तेयं अट्टट्ट मंगला पणत्ता सौत्थिय जाव मच्छ ॥ तेसि णं सुहमंडवाणं
पुरओ पत्तेयं पत्तेयं पेच्छावरमंडवा पणत्ता, ते णं पेच्छावरमंडवा अद्धतेरसजोयणाहं आयामेणं
जाव द्वौ जोयणाहं उहं उच्चत्तेणं जाव मणिकासो ॥ तेसि णं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं वहरामय-
अक्खाडगा पणत्ता, तेसि णं वहरामयाणं अक्खाडगाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं २ मणिपीडिया
पणत्ता, ताओ णं मणिपीडियाओ जोयणमेणं आयामविकखंभेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं स्व्वम-
णिमहंओ अच्छाओ जाव पडिल्वाओ ॥ तासि णं मणिपीडियाणं उट्ठिं पत्तेयं पत्तेयं सीहासणा
पणत्ता, सीहासणवणओ जाव दामा परिवारो । तेसि णं पेच्छावरमंडवाणं उट्ठिं अट्टट्टमंगला
क्षया उत्तात्तिजत्ता ॥ तेसि णं पेच्छावरमंडवाणं पुरतो त्तिदिसिं तओ मणिपेडियाओ पं० ताओ णं
मणिपेडियाओ द्वौ जोयणाहं आयामविकखंभेणं जोयणं बाहल्लेणं स्व्वमणिमतीओ अच्छाओ जाव
पडिल्वाओ ॥ तासि णं मणिपेडियाणं उट्ठिं पत्तेयं पत्तेयं चेइयथुभा पणत्ता, ते णं चेइयथुभा

दो जोयणाइं आयामविक्रवंभेणं सातिरेगाइं दो जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं सेया संखंककुंददगारयाम-
 यमहितकेणुंजसणिणकासा सव्वरयणामया अन्हा जाव पडिरुवा ॥ तेसि णं चेइयश्रुभाणं
 उट्ठि अट्टड मंगलगा बहुकिणहचामरझया पणत्ता हत्तातिहत्ता ॥ तेसि णं मणिपेठियाओ जोयणं आयाम-
 चउइसिं पत्तेयं पत्तेयं चत्तारि मणिपेठियाओ प०, ताओ णं मणिपेठियाओ जोयणं आयाम-
 विक्रवंभेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमईओ ॥ तासि णं मणिपीठियाणं उट्ठि पत्तेयं
 पत्तेयं चत्तारि जिणपडिमाओ जिणुरसेहपमाणमेत्ताओ पलियंकणिसणणाओ श्रुभाभिसुहीओ
 सत्थिविद्धाओ चिद्धंति, तंजहा—उसभा बद्धमाणा चंदाणणा वारिसेणा ॥ तेसि णं चेतियश्रु-
 भाणं पुरतो तिदिसिं पत्तेयं पत्तेयं मणिपेठियाओ पन्नत्ताओ, ताओ णं मणिपेठियाओ दो दो
 जोयणाइं आयामविक्रवंभेणं जोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमईओ अन्हाओ लणहाओ सणहाओ
 थट्टाओ मट्टाओ णिण्पंकाओ णिरयाओ जाव पडिरुवाओ । तासि णं मणिपेठियाणं उट्ठि पत्तेयं
 पत्तेयं चेइयरुक्खा पणत्ता, ते णं चेतियरुक्खा अट्टजोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं अद्धजोयणं उव्वेहेणं
 दो जोयणाइं खंधी अद्धजोयणं विक्रवंभेणं हजोयणाइं विडिमा बहुमज्झदेसभाए अट्टजोयणाइं
 आयामविक्रवंभेणं साइरेगाइं अट्टजोयणाइं सव्वजोणं पणत्ताइं । तेसि णं चेइयरुक्खाणं अय-
 मेतारुवे वणणावासे पणत्ते, तंजहा—वहरामया मूला रययसुपतिट्ठिता विडिमा रिट्टामयविपुल-

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयणि-
रीयावृत्तिः

॥ २२५ ॥

कंद्वेरुलियरुतिलखंधा सुजातरुवपढमगविसालसाली नाणामणिरयणविविधसाहप्यसाहवेरुलि-
यपत्ततवणिजपत्तवेटा जंबूणयरत्तमडयसुकुमालपवालपह्लवसोभंतवरंकुरगगसिहरा विचित्तम-
णिरयणसुरभिक्कुसुमफलभरणमियसाला सन्डयाया सप्यभा समिरीया सडज्जोया अमयरस-
ससरसफला अधियं णयणमणिवुत्तिकरा पासातीया दरिसणिज्जा अभिरुवा पडिरुवा ॥ ते
णं चेइयरुक्खा अन्नोहिं बहूहिं तिलयलवयडत्तोवगसिरीससत्तवददहिवन्नलोद्धधवचंदणनीवकु-
द्धयकयंपणसतालतमालपियालपियंशुपारावयरयरुक्खनांदिरुक्खोहिं सव्वओ समंता संपरि-
क्खित्ता ॥ ते णं तिलया जाव नंदिरुक्खा मूलवंतो कन्दमंतो जाव सुरम्मा ॥ ते णं तिलया
जाव नंदिरुक्खा अन्नोहिं बहूहिं पडमलयाहिं जाव सामलयाहिं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ता,
ताओ णं पडमलयाओ जाव सामलयाओ निच्चं कुसुमियाओ जाव पडिरुवाओ ॥ तेसि णं चे-
नियरुक्खाणं उरपि बहवे अट्टमंगलगा क्षया छत्तातिडत्ता ॥ तेसि णं चेइयरुक्खाणं पुरतो
तिदिसिं तओ मणिपेटियाओ पणत्ताओ, ताओ णं मणिपेटियाओ जोयणं आयामविकखंबेणं
अद्धजोयणं बाह्लेणं सव्वमणिमतीओ अच्छा जाव पडिरुवाओ ॥ तासि णं मणिपेटियाणं
उरपि पत्तेयं पत्तेयं माहिंदक्षया अट्टमाहं जोयणाहं उट्टं उच्चत्सेणं अद्धकोसं उव्वेहेणं अद्धकोसं
विकखंबेणं बहरामपवदलडसंठियसुसिलिडपरिघट्टमडसुपतिट्ठिता विसिद्धा अणेगवरपंचव-

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्याः

सभावर्णनं

उद्देशः २

सू० १३७

॥ २२५ ॥

णकुडभीसहस्रपरिमंडियाभिरामा वाडहुयविजयवेजयंतीपडगा उत्तालिछत्तकलिया तुंगा
 गणतलमभिलंबमाणसिहरा पासादीया जाव पडिरूवा ॥ तेसि णं महिं दज्झयाणं उरिं अट्ट-
 द्दुमंगलगा झया उत्तातिछत्ता ॥ तेसि णं महिं दज्झयाणं उरतो तिदिसिं तओ णंदाओ पुक्ख-
 रिणीओ षं ताओ णं पुक्खरिणीओ अट्टतेरसजोयणाइं आयामेणं सक्कोसाइं छ जोयणाइं
 विक्खंभेणं दसजोयणाइं उव्वेहेणं अच्छाओ सणहाओ पुक्खरिणीवणओ पत्तेयं पत्तेयं पडमवर-
 वेइयापरिक्खत्ताओ पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिक्खत्ताओ वणओ जाव पडिरूवाओ ॥ तेसि णं
 पुक्खरिणीणं पत्तेयं २ तिदिसिं तिसोवाणपडिरूवगा षं, तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं वण-
 ओ, तोरणा भाणियव्वा, जाव उत्तातिछत्ता सभाए णं सुहम्ममाए छ मणोयुलिसाहससीओ प-
 णत्ताओ, तंजहा—पुरत्थिमे णं दो साहससीओ पच्चत्थिमेणं दो साहससीओ दाहिणेणं एगसा-
 हससी उत्तरेणं एगा साहससी, तासु णं मणोयुलियासु बहवे सुवणारूपामया फलगा पणत्ता,
 तेसु णं सुवणारूपामएसु फलगेसु बहवे बइरामया णागदंतगा पणत्ता, तेसु णं बइरामएसु
 नागदंतएसु बहवे किणहसुत्तवट्ठवगघारितमल्लदामकलावा जाव सुक्किलवट्ठवगघारितमल्लदामक-
 लावा, ते णं दामा तवणिज्जलंबूसगा जाव चिद्धंति ॥ सभाए णं सुहम्ममाए उगोमाणसीसाहससी-
 ओ पणत्ताओ तंजहा—पुरत्थिमेणं दो साहससीओ, एवं पच्चत्थिमेणवि दाहिणेणं सहससं एवं

उत्तरेणवि, तासु पं गोमाणसीसु वहवे सुवणरूपमया फलगा पं० जाव तेसु पं वहरामएसु नागदंतएसु वहवे रयतामया सिक्कता पणत्ता, तेसु पं रयतामएसु सिक्कएसु वहवे वेरलि- यामईओ धूवघडिताओ पणत्ताओ, ताओ पं धूवघडियाओ कालागुरूपवरकुंडुरुक्कतुरुक्क जाव घाणमणणिवुइकरेणं गंधेणं सव्वतो समंता आपूरेमाणीओ चिट्ठंति । सभाए पं सुधम्मए अंतो बहुसमरमणिल्ले भूमिभाने पणत्ते जाव मणीणं फासो उह्योया पडमलयभत्तिचिन्ता जाव सव्व- तवणिल्लमए अच्छे-जाव पडिस्खे ॥ (सू० १३७)

‘तस्स ण’मित्यादि, तस्य मूलप्रासादावतंसकस्य ‘उत्तरपूर्वस्थाम्’ ईशानकोण इत्यर्थः, ‘अत्र’ एतस्मिन् भागे विजयस्य देवस्य योग्या सभा सुधर्मा नाम विशिष्टच्छन्दकोपेता साऽर्द्धत्रयोदशयोजनान्यायामेन पट् सक्रोशानि योजनानि विष्कम्भेन नव योजनानि ऊर्ध्वमुक्षै- स्त्वेन ‘अणोरो’त्यादि अनेकेषु स्तम्भशतेषु सन्निविष्टा अनेकस्तंभशतसन्निविष्टा ‘अवमुगयसुकयवरवेइया तोरणवररइयसालभंजिया सुसिलिद्धविसिद्धलद्धसंठियपसत्थवेरलियविमलखंभा’ अभ्युद्गता—अतिरमणीयतया द्रष्टृणां प्रत्यभिमुखमुत्-प्रावत्येन स्थिता सुकृतेव सुकृता निपुणश्रित्परचितेवेति भावः; अभ्युद्गता चासौ सुकृता च अभ्युद्गतसुकृता वज्रवेदिका—द्वारगुण्डकोपरि वज्ररत्नमयी वेदिका तोरणं चाभ्युद्गतसुकृतं यत्र सा तथा, तथा वराभिः—प्रधानाभिः रचित्ताभिः—विरचित्ताभिः रतिदाभिर्वा सालभश्चिकाभिः सुश्रिष्टा—संबद्धा विशिष्ट—प्रधानं लट्ट—मनोह्रं संस्थितं—सस्थानं येषां ते विशिष्टलट्टसंस्थिताः प्रशस्ताः—प्रशंसास्पदीभूता वैडूर्यस्तम्भाः—वैडूर्यरत्नमयाः स्तम्भा यस्यां सा वररचितशालभश्चिकासुश्रिष्टविशिष्टलट्टसंस्थितप्रशस्तवैडूर्यस्तम्भा, ततः पूर्वपदेन कर्मर्थापरयः, तथा नानामणिकन-

करत्नानि स्वचित्तानि यत्र स नानामणिकनकरत्नखचितः, निष्ठान्तस्य परनिपातो भार्यादिदर्शनात्, नानामणिकनकरत्नखचितः उ-
 ज्वलो—निर्मलो बहुसमः—अत्यन्तसमः सुविभक्तो निचितो—निविडो रमणीयश्च भूमिभागो यस्यां सा नानामणिकनकरत्नखचितोज्ज्व-
 लबहुसमसुविभक्त (निचितरमणीय) भूमिभागा 'ईहामिगजसहस्रुरगनरमगरविहगावालागकिन्नररुसरभचमरकुञ्जरवणलयपञ्चमलयभक्ति-
 चित्ता' इति तथा स्तम्भोद्गतया—स्तम्भोपरिवर्तिन्या वज्रवेदिकया—वज्ररत्नमय्या वेदिकया परिगता सती याऽभिरामा स्तम्भोद्गत-
 वज्रवेदिकापरिगताभिरामा 'विजाहरजमलजुगलजंतजुत्ताविव अश्विसहस्समालणीया रूवगासहस्सकलिया भिसमाणा भिन्धिसमाणा
 चकसुहोयणलेसा सुहफासा सस्सिरीयरूवा' इति प्रागवत् 'कंचणमणिरयणयूभियागा' इति काञ्चनमणिरत्नानां स्तूपिका—शिखरं यस्याः
 सा काञ्चनमणिरत्नस्तूपिकाका 'नाणाविहपंचवण्णधंटापहागपरिसंघियगासिहरा' नानाविधाभिः—नानाप्रकाराभिः पञ्चवर्णाभिर्घण्टाभिः
 पताकाभिश्च परि—सामस्येन मण्डितमप्रशिखरं यस्याः 'सा नानाविधपञ्चवर्णघण्टापताकापरिमण्डिताप्रशिखरा 'धवल्ला' श्वेता मरी-
 चिकवचं—किरणजालपरिक्षेपं विनिर्मुञ्चन्ती 'लाउल्लोइयमहिया' इति लाइयं नाम यद् भूमिर्गोमयादिना उपलेपनम् उल्लोइयं—कु-
 ज्यानां मालस्य च सेटिकादिभिः संसृष्टीकरणं लाउल्लोइयं ताभ्यामिव महिता—पूजिता लाउल्लोइयमहिता, तथा गोशीर्षेण—गोशीर्ष-
 नामचन्दनेन सरसरकचन्दनेन दर्दरेण—बहलेन चपेटाकारेण वा दत्ताः पञ्चाङ्गुलयस्तला—हस्तका यत्र सा गोशीर्षकसरसरकचन्दन्द-
 र्दरत्तपञ्चाङ्गुलितला, तथा उपचिता—निवेशिता चन्दनकलशा—मङ्गलकलशा यस्यां सा उपचितवन्दनकलशा 'चंदणधडसुकयतो-
 रणपडिदुवारदेसभागा' इति चन्दनघटैः—चन्दनकलशैः सुकृतानि—सुष्ठु कृतानि शोभन्तानीति तात्पर्यार्थः यानि तोरणानि तानि
 चन्दनघटसुकृतानि तोरणानि प्रतिद्वारदेशभागो यस्या सा चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागा, तथा 'आसत्तोसत्तवडवधारिय-

मल्लदामकलावा' इति आ-अवाङ् अधोभूमौ सक्त आसक्तो भूमौ लग्न इत्यर्थः ऊर्ध्वं सक्त उत्सक्तः—उल्लोचतले उपरिसंबद्ध इत्यर्थः; विपुलो-विस्तीर्णः वृत्तो-वर्तुलः 'वर्षारिय' इति प्रलम्बितो मात्प्रदामकलापः—पुष्पमालासमूहो यस्यां सा आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तव-
नवारितमात्प्रदामकलापा, तथा पञ्चवर्णेन सरसेन-सच्छयेन सुरभिणा मुक्तेन-क्षिप्तेन पुष्पपुञ्जलक्षणेनोपचारेण—पूजया कलिता प-
ञ्चवर्णसरसरभिमुकपुष्पपञ्चोपचारकलिता 'कालागुरुपवरकुन्दुरुकधूमवधमवर्षेतागधुद्रुयाभिरामा सुगंधवरागंधांधिया गंधवट्टि-
भूया' इति प्रागवत्, 'अच्छरगणसंधसंविक्किणा' इति अप्सरोगणानां सङ्घः—समुदायस्तेन सम्यग्-रमणीयतया विकीर्णा-ज्यासा
'दिव्यतुडियसद्संपणादिद्या' इति दिव्यानां व्रुतिताना-आतोयानां वेणुवीणामुद्गादीनां ये शब्दास्तैः सम्यक्-श्रोत्रमनोहारितया
प्रकर्षेण नादिता-शब्दवती दिव्यव्रुतितसंपणादिता 'अच्छा सण्हा जाव पडिस्त्वा' इति प्रागवत् ॥ 'तीसे षं सभाए ण'मित्यादि, स-
भायाः सुधर्मायाः 'त्रिदिशि' तिस्रसु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकद्वारभावेन त्रीणि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-एकं पूर्वस्यामेकं दक्षि-
णस्यामेकमुत्तरस्याम् ॥ 'ते षं दारा' इत्यादि, तानि द्वाराणि प्रत्येकं प्रत्येकं द्वे द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन योजनमेकं विष्कम्भेन 'ताव-
इयं चेवे'ति योजनमेकं प्रवेशेन 'सेया वरकणगश्रुभियागा' इत्यादि प्रागुक्तं द्वारवर्णनं तदेतावद्वक्तव्यं यावद्वत्तमाला इति ॥ 'तेसि
ण'मित्यादि, तेषां द्वाराणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मुखमण्डपः प्रज्ञप्तः; ते च मुखमण्डपा अर्द्धत्रयोदश योजनानि आयामेन, षड् योज-
नानि सक्रोशानि विष्कम्भेन, सातिरेके द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, एतेषामपि 'अर्णगखंभसयसन्निविटा' इत्यादि वर्णनं सुधर्मायाः स-
भाया इव निरवशेषं द्रष्टव्यं, तेषां मुखमण्डपानामुल्लोकवर्णनं बहुसमरमणीयभूमिभागवर्णनं च यावन्मणीनां स्पर्शः प्रागवत् ॥ 'तेसि
ण'मित्यादि, तेषां मुखमण्डपानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि-स्वस्तिकादीनि प्रज्ञप्तानि, तान्येवाह—'तंजहे'त्यादि, एतच्च विशेषणं

सुधर्मासभाया अपि द्रष्टव्यम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां सुखमण्डपानां पुरतः प्रत्येकं २ प्रेक्षागृहमण्डपः प्रज्ञप्ताः, तेऽपि च प्रेक्षागृह-
 मण्डपा अर्द्धत्रयोदश योजनान्यायामेन, सकोशानि षड् योजनानि विष्कम्भेन, सातिरेके द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, प्रेक्षागृहमण्डपानां
 च भूमिभागवर्णनं पूर्ववत्तावद्वाच्यं यावन्मणीनां स्पर्शः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे
 प्रत्येकं प्रत्येकं वज्रमयः 'अक्षपाटक.' चतुरस्राकारः प्रज्ञप्तः, तेषां चाक्षपाटकानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः,
 ताश्च मणिपीठिका योजनमेकमायामविष्कम्भान्यामर्द्धयोजनं बाहुर्येन 'सव्यमणिमर्द्धो' इति सर्वालना मणिमध्यः 'अच्छा' इत्यादि
 विशेषणकदम्बकं प्रागवत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, तेषां च सिंहासनानां
 वर्णनं परिवारश्च प्रागवद्वाच्यः, तेषां च प्रेक्षागृहमण्डपानामुपरि अष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानि प्रज्ञप्तानि, कृष्णचामरध्वजादि-
 च प्रागवद्वाच्यम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिकाः प्र-
 त्येकं द्वे द्वे योजने आयामविष्कम्भान्यां योजनमेकं बाहुर्येन सर्वालना मणिमध्यः अच्छा इत्यादि प्रागवत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि,
 तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं चैत्यस्तूपाः प्रज्ञप्ताः, ते च चैत्यस्तूपाः सातिरेके द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन द्वे योजने आया-
 मविष्कम्भान्यां शङ्खाङ्कुन्दकरजोऽमृतमथितफेनपुञ्जसंनिकाशाः सर्वालना रत्नमया अच्छाः श्रुक्षणा इत्यादि प्रागवत् ॥ 'तेसि ण'-
 मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि प्रागवत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्य-
 स्तूपानां प्रत्येकं प्रत्येकं 'चतुर्दिशि' चतस्रसु द्विष्टु एकैकस्यां दिशि एकैकमणिपीठिकाभावेन चतस्रो मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च
 मणिपीठिका योजनमायामविष्कम्भान्यामर्द्धं योजनं बाहुर्येन सर्वालना मणिमध्यः अच्छा इत्यादि प्रागवत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि,

तासां मणिपीठिकानामुपरि एकैकस्या मणिपीठिकाया उपरि एकैकप्रतिमाभावेन चतस्रो जिनप्रतिमा जिनोत्सेधः—उत्कर्षतः पञ्च धनुः-
शतानि जघन्यतः सप्त हस्ताः, इह तु पञ्च धनुःशतानि संभाव्यन्ते, 'पलियंकनिसन्नाथो' इति पर्यङ्कासननिष्पण्णाः स्तूपाभिमुख्य-
स्तिष्ठन्ति, तथाथा—ऋषया वर्द्धमाना चन्द्रानना वारिषेणा ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः
प्रज्ञासाः, तथा मणिपीठिका द्वे द्वे योजने आयासविक्रमभार्यां योजनमेकं वाहृत्येन सर्वात्मना मणिसय्यः अञ्जला इत्यादि प्रावत् ।
तासा च मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येक प्रत्येकं चैत्यवृक्षाः प्रज्ञासाः । ते चैत्यवृक्षा अष्टौ योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन अर्द्धयोजनमुत्सेधेन उण्डत्वेन
द्वे योजने उच्चैस्त्वेन स्कन्धः स एवार्द्धं योजनं विक्रमभेन यावद्बहुमध्यदेशभागे ऊर्ध्वं विनिर्गता शाखा सा विडिमा सा पङ् योजनान्यूर्ध्वं
मुच्चैस्त्वेन, साऽपि चार्द्धं योजनं विक्रमभेन, सर्वांगेण सातिरेकाण्यष्टौ योजनानि प्रज्ञासः । तेषा च चैत्यवृक्षाणामयमेतद्रूपो वर्णावासः
प्रज्ञासः, तथाथा—'वइरामया मूला रययसुपइड्डिया विडिमा' वज्राणि—वज्ररत्नमयानि मूलानि येषा ते वज्रमूलाः, तथा रजता-
रजतमयी सुप्रतिष्ठिता विडिमा—बहुमध्यदेशभागे ऊर्ध्वं विनिर्गता शाखा येषा ते रजतसुप्रतिष्ठितविडिमा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयस-
मासः, 'रिद्धमयकंदवेरुलियरुचिरखंधी' रिद्धमयो—रिद्धरत्नमयः कन्दो येषा ते रिद्धरत्नमयकन्दाः, तथा वैडूर्यो—वैडूर्यरत्नमयो रुचिरः
स्कन्धो येषां ते तथा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयसमासः, 'सुजायवरजायख्वपढमगविसालसाला' सुजातं—मूलद्रव्यशुद्धं वरं—प्रधान
यजातरूपं तदात्मका प्रथमका—मूलभूता विशाला शाला—शाखा येषां ते सुजातवरजातरूपप्रथमकविशालशालाः 'नानामणिरयणविवि-
हसाहृषसाहर्वेरुलियपत्ततवणिज्जपत्तवेदा' नानामणिरत्नाना नानामणिरत्नात्मिका विविधाः शाखाः प्रशाखाश्च येषां ते तथा, वैडूर्याणि—
वैडूर्यमयानि पत्राणि येषां ते तथा, तथा तपनीयानि—तपनीयमयानि पत्रवृन्तानि येषां ते तथा, ततः पूर्ववत्पद्द्वयपद्द्वयमीलनेन कर्म-

धारयः, जान्मूतदा—जान्मूतदनामकसुवर्णविशेषमया रक्ता—रक्तवर्णा सुद्वो—मनोज्ञाः सुकुमाराः—सुकुमारस्पर्शा ये प्रवाला—ईषदुन्मी-
 लितपत्रभावाः पल्लवाः—संजातपरिपूर्णप्रथमपत्रभावरूपा वराङ्गराः—प्रथममुद्गिद्यमाना अङ्गरास्तान् धरन्तीति जान्मूतदरकमृदुसुकुमार-
 प्रवालपल्लवाङ्गरधरा, कचित्पाठः ‘जंघण्यरत्नमलयसुकुमालकोमलपवालपल्लवङ्गरगसिहरा’ वन्न जान्मूतदानि रक्तानि मृदूनि—अक-
 टितानि सुकुमाराणि—अकर्कशस्पर्शानि कोमलानि—मनोज्ञानि प्रवालपल्लवाङ्गराः—यथोदितस्वरूपा अप्रशिखराणि च येषां ते तथा,
 ‘विचित्रमणिरयणसुरभिकुसुमफलभरेण नमियसाला’ विचित्रमणिरत्नानि—विचित्रमणिरत्नमयानि यानि सुरभीणि कुसुमानि
 फलानि च तेषां भरेण नमिता—तामं प्राहिताः शालाः—शाखा येषां ते तथा, सती—शोभना छाया येषां ते सञ्छायाः, तथा सती—
 शोभना प्रभा—कान्तिर्येषां ते सत्प्रभाः, सह उद्द्योतेन वर्तन्ते मणिरत्नानामुद्द्योतभावात् सोद्द्योताः, अधिकं—अतिशयेन नयनम-
 नोनिर्दुतिकराः, अमृतरससमरसानि फलानि येषां ते अमृतरससमफलाः ‘पासाईया’ इत्यादि विशेषणचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ ‘ते षं च्चैइ-
 यस्वखा’ इत्यादि, ते चैत्यदृक्षा अन्यैर्बहुभिस्त्रिलकलवङ्गलत्रोपगशिरीपसप्तपर्णदधिपर्णलोध्रधवचन्दनीपकुटजकदम्बपनसतालतमा-
 लप्रियालप्रियङ्गुपारापतराजदृक्षनन्दिदृक्षैः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्ताः ॥ ‘ते षं तिलगा’ इत्यादि, ते तिलका यावन्नदिदृक्षा मूल-
 वन्तः कन्दवन्त इत्यादि दृक्षवर्णनं प्राग्वत्तावद्भक्तव्यं यावद्नेकशकटस्थथानशिविकास्यन्दमानिकाप्रतिमोचनासुरन्या इति ॥ ‘ते षं
 तिलगा’ इत्यादि, ते तिलका यावन्नदिदृक्षा अन्याभिर्बहुभिः पद्मालताभिर्नागलताभिरशोकलताभिश्चम्पकलताभिश्चूतलताभिर्वनलता-
 भिर्वासनिकालताभिरतिसुककलताभिः कुन्दलताभिः श्यामलताभिः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्ताः, ‘ताञ्चो षं पञ्चमलयाञ्चो जाव सा-
 मलयाञ्चो निम्बं कुसुमियाञ्चो’ इत्यादिलतावर्णनं तावद्भक्तव्यं यावत् ‘पडिरूवाञ्चो’ इति, व्याख्या चास्य पूर्ववत् ॥ ‘तेसि षं’मित्यादि,

तेषां चैत्यदृक्षाणामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः सर्वरत्न-
मया यावत्प्रतिरूपका इति ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यदृक्षाणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिका-
योजनमायामविक्रमभाभ्यामर्द्धयोजनं वाहृत्येन सर्वात्मना मणिमय्यः, अच्छा इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपी-
ठिकानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं महेन्द्रध्वजः प्रज्ञप्तः, ते च महेन्द्रध्वजा 'अर्द्धाष्टमानि' सार्द्धानि सप्त योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, अर्द्धकोशं-
धनुःसहस्रप्रमाणमुद्वेधेन, अर्द्धकोशं—धनुःसहस्रप्रमाणं 'विक्रमभेन' विस्तारेण, 'वहरामयवद्वलद्वसंठियसुसिलिदुपरिषट्मद्वसुपइद्विया'
इति वज्रमया—वज्ररत्नमयाः तथा वृत्तं—वर्तुल लट्ट—मनोह्रं संस्थितं—संस्थानं येषां ते वृत्तलट्टसंस्थिताः, तथा सुश्रिष्टा यथा भवन्ति एवं
परिदृष्टा इव खरशानया पापाणप्रतिमेव सुश्रिष्टपरिदृष्टाः सृष्टाः सुकुमारशानया पापाणप्रतिमेव सुप्रतिष्ठिता मनागप्यचलनात् 'अणे-
गवरपंचवणकुडभीसहरसपरिमंडियाभिरामा' अनेकैर्वैरेः—प्रधानैः पञ्चवर्णैः कुडभीसहस्रैः—लघुपताकासहस्रैः परिमण्डिताः स-
न्तोऽभिरामा अनेकवरपञ्चवर्णकुडभीसहस्रपरिमण्डिताभिरामाः 'वाडहुयविजयवेजयतीपडागा छत्ताइलत्तकलिया तुंगा गगणतल-
मणुलिहंतसिहरा पासाईया जाव पडिख्वा' इति प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां महेन्द्रध्वजानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गल-
कानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि पूर्ववत् सर्वे वक्तव्यं यावद्बहवः सहस्रपत्रकहस्तका इति ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां महेन्द्र-
ध्वजानां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं 'नन्द्या' नन्द्याभिधाना पुष्करिणी प्रज्ञप्ता, 'अर्द्धत्रयोदश' सार्द्धानि द्वादश योजनानि आयामेन, पद्-
योजनानि सक्रोशानि विक्रमभेन, दश योजनान्युद्वेधेन—उण्डत्वेन, 'अच्छाओ सण्हाओ रययमयकुडाओ' इत्यादि वर्णानं जगत्सुपरि-
पुष्करिणीवतिरवशेषं वक्तव्यं यावत् 'पासाईयाओ उदगरसेणं पत्रत्ताओ' ताश्च नन्द्यापुष्करिण्यः प्रत्येकं २ पद्मावरवेदिकया प्रत्येकं २

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
सुधर्मा-
सभाव०
उद्देशः २
सू० १३७

वनपण्डेन च परिक्षिप्ताः, तासां च नन्दापुष्करिणीनां त्रिदिशि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रज्ञप्तानि तेषां च वर्णनं तोरणवर्णनं च प्रा-
 वत् ॥ 'सभाए षं सुहम्माए' इत्यादि, सभायां सुधम्मर्माया षड् (मनो) गुलिकासहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—द्वे सहस्रे पूर्वस्यां
 दिशि द्वे पश्चिमायामेकं सहस्रं दक्षिणस्यामेकमुत्तरस्यामिति, एतासु च फलकनागदन्तकमालयदामवर्णनं प्राग्वत् ॥ 'सभाए षं सुह-
 म्माए' इत्यादि, सभायां सुधर्मायां षड् गोमानसिकाः—शय्यारूपाः स्थानविशेषास्तासां सहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—द्वे सहस्रे पूर्वस्यां
 दिशि द्वे पश्चिमायामेकं दक्षिणस्यामेकमुत्तरस्यामिति, तास्वपि फलकवर्णनं नागदन्तवर्णनं धूपघटिकावर्णनं च विजयद्वारवत् । 'सभाए
 षं सुहम्माए' इत्यादि उल्लोकवर्णनं 'सभाए षं सुहम्माए' इत्यादि भूमिभागवर्णनं च प्राग्वत् ॥

तस्स षं बहुससरमणिजसस भूमिभागसस बहुमज्झदंसभाए एत्थ षं एणा महं मणिपीठिया
 पणत्ता, सा षं मणिपीठिया दो जोयणाइं आयामविकखंभेणं जोयणं वाहल्लेणं सव्वमणिमत्ता ॥
 तीसे षं मणिपीठियाए उट्ठिं एत्थ षं माणवए णाम चेइयखंभे पणत्ते अद्धमाइं जोयणाइं उट्ठं
 उच्चत्तेणं अद्धकोसं उव्वेहेणं अद्धकोसं विकखंभेणं उक्कोडीए उलंसे उविग्गाहिते वइरामयवट्ठल-
 ड्ढसंठित्ते, एवं जहा महिंदज्झयसस वण्णओ जाव पासातीए ॥ तस्स षं माणवकसस चेतियखं-
 भसस उवरि उक्कोसे ओगाहिन्ता हेट्ठावि उक्कोसे वज्जेत्ता मज्झे अद्धपंचमेसु जोयणेसु एत्थ षं
 बह्वे सुवण्णरूपमया फलगा पं०, तेसु षं सुवण्णरूपमएसु फलएसु बह्वे वइरामया णागदंता
 पणत्ता, तेसु षं वइरामएसु नागदंतएसु बह्वे रययामता सिक्कणा पणत्ता ॥ तेसु षं रययाम-

यसिक्कएसु वहवे वहरामया गोलवदसमुगका पणत्ता, तेसु णं वहरामएसु गोलवदसमुगएसु
वहवे जिणसकहाओ संनिक्खत्ताओ चिद्धंति, जाओ णं विजयस्स देवस्स अणोसिं च वहूणं
वाणमंतराणं देवाण य देवीण य अच्चणिज्जाओ वंदणिज्जाओ पूयणिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ
सम्माणणिज्जाओ कल्लापं मंगलं देवयं वेतियं पज्जुवासणिज्जाओ । माणवस्स णं वेतियखंभस्स
उवरिं अट्टमंगलगा झया उत्तातिउत्ता ॥ तरस्स णं माणवकस्स वेतियखंभस्स पुराच्छिमेणं
एत्थ णं एगा महामणिपेटिया पं०, सा णं मणिपेटिया दो जोयणाहं आयामविकखंभेणं जोयणं
वाहल्लेणं सव्वमणिमहं जाव पडिस्सवा ॥ तीसे णं मणिपेटियाए उरिं एत्थ णं एगे महं सीहासणे
पणत्ते, सीहासणवणओ ॥ तरस्स णं माणवगस्स वेतियखंभस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं एगा
महं मणिपेटिया पं० जोयणं आयामविकखंभेणं अट्टजोयणं वाहल्लेणं सव्वमणिमती अच्चा ॥
तीसे णं मणिपेटियाए उरिं एत्थ णं एगे महं देवसयणिज्जे पणत्ते, तरस्स णं देवसयणिज्जस्स
अयमेयास्से वणणावासे पणत्ते, तंजहा—नाणामणिमया पडिपादा सोवणिणया पादा नाणाम-
णिमया पायसीसा जंबूणयमयाहं गत्ताहं वहरामया संधी पाणामणिमते चिच्चे रइयामता तूली
लोहियक्खमया विवोयणा तवणिज्जमती गंडोवहाणिया, से णं देवसयणिज्जे उभओ विवोयणे
दुहओ उण्णए मज्झेणयगंभीरे सालिगणवटीए गंगापुलिणवाल्लुउदालसालिसए ओतवितक्खो-

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
माणवक-
स्तम्भदेव-
शयनीयव-
उद्देशः २
सू० १३८

मदुगुल्लपट्टपडिच्छायणे सुविरचितरयत्ताणे रत्तंसुयसंबुते सुरम्मे अर्द्धेणगरुत्तवूरणवणीयतूल-
 फासमजए पासार्हेए ॥ तस्स णं देवसयणिज्जस्स उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं महर्हे एगा मणिपीठिका
 पणत्ता जोयणमेणं आयामविकखंभेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमर्हे जाव अच्छा ॥ तीसे
 णं मणिपीठियाए उट्ठिं एगं महं खुड्डुए महिंदज्झए पणत्ते अद्धट्टमाहं जोयणाहं उहुं उच्चत्तेणं
 अद्धकोसं उव्वेधेणं अद्धकोसं विकखंभेणं वेरुलियामयवट्टलट्टसंठिते तहेव जाव मंगला झया
 छत्तातिडत्ता ॥ तस्स णं खुड्डुमहिंदज्झयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स चुप्पालए नाम
 पहरणकोसे पणत्ते ॥ तत्थ णं विजयस्स देवस्स फलिहरयणपामोक्खा वहवे पहरणरयणा संनि-
 विखत्ता चिदंति, उज्जलसुणिसियसुतिकखधारा पासार्हेया ॥ तीसे णं सभाए सुहम्मए उट्ठिं
 वहवे अद्धट्टमंगलगा झया छत्तातिडत्ता ॥ (सू० १३८)

‘तस्स णं बहुसमरमणीयस्स भूमिभागस्से’त्यादि, तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र महती एका
 मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, द्वे योजने आयामविक्रमभाभ्यामेकं योजनं बाहल्लेन सर्वालना मणिमयी ‘अच्छा’ इत्यादि प्रावत् ॥ ‘तीसे
 णं’मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि महानेको माणवकनामा चैत्यस्तम्भः प्रज्ञप्तः, अर्द्धट्टमानि—साद्धानि सप्त योजनान्यूर्ध्वमुच्चस्त्वेन अं-
 र्द्धकोशं—धनुःसहस्रमानमुद्वेधेन, अर्द्धकोशं विक्रमभेन षडस्रिकः—षट्कोटीकः षड्विग्रहिकः ‘वहरामयवट्टलट्टसंठिए’ इत्यादि महेन्द्रध्वज-
 वद् वर्णनमशेषमस्यापि तावद्वक्तव्यं यावद् ‘वहवो सहस्सपत्तहत्थगा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिक्खा’ इति ॥ ‘तस्स णं’भि-

त्यादि, तस्य माणवकस्य चैत्यस्तम्भस्योपरि षट् क्रोशान् अवगाह्य उपरितनभगात् षट् क्रोशान् वर्जयित्वेति भावः, अधस्तादपि षट् क्रोशान् वर्जयित्वा मध्येऽर्द्धपञ्चमेषु योजनेषु बहवे 'सुवण्णरूपमया फलगा' इत्यादिफलकर्षणं नागादन्तवर्षणं सिक्कावर्षणं च प्रा-
ग्वत् ॥ 'तेषु ण'मित्यादि, तेषु रजतमयेषु सिक्केषु बहवो वज्रमया गोलवृत्ताः समुद्रकाः, तेषु च वज्रमयेषु समुद्रकेषु बहूनि जिनस-
कथीनि संनिक्षिप्तानि तिष्ठन्ति यानि विजयस्य देवस्थान्येषां च बहूनां वानमन्तराणां देवानां देवीनां चार्चनीयानि चन्दनतः वन्दनीयानि
स्तुत्यादिना पूजनीयानि पुष्पादिना माननीयानि बहुमानकरणातः सत्कारणीयानि वस्त्रादिना कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यमितिवुद्ध्या
पर्युपासनीयानि ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य माणवकस्य चैत्यस्तम्भस्य पूर्वस्थां दिशि अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, योजनमेक-
मायामविष्कम्भभाभ्यामर्द्धयोजनं बाहुरथेन सर्वात्मना मणिमयी 'अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया
उपरि अत्र महदेकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं तद्धर्षणं शेषाणि च भद्रासनानि तत्परिवारभूतानि प्राग्वत् ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य माणव-
कनाम्नाश्चैत्यस्तम्भस्य पश्चिमायां दिशि अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, एकं योजनमायामविष्कम्भभाभ्यामर्द्धयोजनं बाहुरथेन 'सव्व-
मणिमयी' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेक (देव) शयनीयं प्रज्ञप्तं, तस्य च देवशयनीय-
स्यायमेतद्गुह्यः 'वर्णावासाः' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—नानामणिमयाः प्रतिपादाः—मूलपादानां प्रतिविशिष्टोपष्टम्भकरणाय पादाः
प्रतिपादाः 'सौवर्णिकाः' सुवर्णमयाः 'पादाः' मूलपादाः, जाम्बूनदमयानि गान्नाणि—ईपादीनि वज्रमया वज्ररत्नपूरिताः सन्धयः,
'नानामणिमये चिच्चै' इति चिच्चं नाम च्युतं वानमित्यर्थः, नानामणिमयं च्युतं—विशिष्टवानं रजतमयी तूली लोहिताक्षमयानि 'विज्वो-
यणा' इति उपधानकानि, आह च मूलटीकाकारः—'विज्वोयणा—उपधानकानि उच्यन्त' इति, तपनीयमय्यो गण्डोपधानकाः ॥

'से षं देवसयणिजे' इत्यादि, तद् देवशयनीयं 'सालिङ्गनवार्तिकं' सह आलिङ्गनवर्त्या-शरीरप्रमाणेनोपधानेन यद् तत्तथा 'उ-
 भयोविव्योयणे' इति उभयतः-उभौ-शिरोऽन्तपादान्तावाश्रित्य विव्योयणे-उपधाने यत्र तद् उभयतोविव्योयणं 'दुहती उन्नते' इति
 उभयत उन्नतं 'मञ्ज्येणयगंभीरे' इति, मध्ये च नतं निम्नत्वाद् गन्भीरं च महत्त्वात् नतगन्भीरं गङ्गापुलिनवाळुकाया अवदाळो-विद-
 लनं पादादिन्यासेऽयोगमनमिति भाव. तेन 'सालिसए' इति सदृशकं गङ्गापुलिनवाळुकावदालसदृशं, तथा 'ओयविय' इति विशिष्टं
 परिकर्मितं क्षौमं-कार्पासिक दुकूलं-वखं तदेव पट्ट ओयवियक्षौमदुकूलपट्टः स प्रतिच्छादनं-आच्छादनं यस्य तत्तथा, 'आर्दणगरू-
 यदूरनवणीयदूलासे' इति प्रागवत्, 'रत्तंसुयसंबुए' इति रक्ताशुकेन संबृतं रक्तांशुकसंबृतम्, अत एव सुरम्यं 'पासाइए' इत्यादि
 पदचतुष्टयं प्रागवत् ॥ 'तरस ण'मित्यादि, तस्य देवशयनीयस्य उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, योजनमेकमा-
 यामविष्कम्भाम्भ्यामर्द्धयोजनं वाहत्येन 'सव्वमणिमयी अच्छा' इत्यादि प्रागवत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि
 अत्र झुल्लको महेन्द्रध्वजः प्रज्ञप्तः, तस्य प्रमाणं च वर्षकश्च महेन्द्रध्वजवद्वक्तव्यः ॥ 'तरस ण'मित्यादि, तस्य झुल्लकस्य महेन्द्रध्वजस्य
 पश्चिमायां दिशि अत्र विजयस्य देवस्य सन्ध्वन्धी महात् एकश्चोष्णालो नाम 'प्रहरणकोशः' प्रहरणस्थानं प्रज्ञप्तं, किंविशिष्टमित्याह-
 'सव्ववहरामए अच्छे जाव पडिरूवे' इति प्रागवत् ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, तत्र चोष्णालकाभिधाने प्रहरणकोशे बहूनि परिवरत्नप्रमु-
 खाणि प्रहरणरत्नानि संक्षिप्तानि तिष्ठन्ति, कथम्भूतानीत्यत आह-उज्ज्वलानि-निर्मलानि सुनिश्चितानि-अवितेजितानि अत एव
 तीक्ष्णधारानि प्रासादीयानीत्यादि प्रागवत् ॥ 'तीसे षं सभाए' इत्यादि, तस्याः सुधम्मार्थाः सभाया उपरि बहून्पटावष्टौ मङ्गलकानि,
 इत्यादि सर्वे प्रागवत्तावक्तव्यं यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्ताः सर्वैरत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २३२ ॥

सभाए षं सुधममाए उत्तरपुरतियमेणं एत्थ षं एगे महं सिद्धायतणे पणत्ते अक्तेरस जोयणाहं
आयामेणं छजोयणाहं सकोसाहं विक्खंभेणं नव जोयणाहं उहुं उच्चत्तेणं जाव गोमाणसिया वत्तव्वया
जा चेव सहाए सुहममाए वत्तव्वया सा चेव निरवसेसा भाणियव्वा तहेव दारा सुहमंडवा पेच्छा-
यरसंडवा क्षया धूभा चेहयरक्खा महिंदज्झया षंदाओ पुक्खरिणीओ, तओ य सुधममाए जहा
पमाणं मणगुलियाणं गोमाणसीया धूवयवाडिओ तहेव भूमिभाने उल्लोए य जाव मणिफासे ॥
तस्स षं सिद्धायतणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ षं एगा महं मणिपेटिया पणत्ता दो जोयणाहं
आयामविक्खंभेणं जोयणं वाहल्लेणं सव्वमणिमयी अच्छा०, तीसे षं मणिपेटियाए उरिप एत्थ
णं एगे महं देवच्छंदए पणत्ते दो जोयणाहं आयामविक्खंभेणं साहेरेगाहं दो जोयणाहं उहुं
उच्चत्तेणं सव्वरयणामए अच्छे ॥ तत्थ षं देवच्छंदए अट्टसतं जिणपडिमाणं जिणुस्सेहएपमाण-
मेत्ताणं संणित्थित्तं चिट्ठह ॥ तासि षं जिणपडिमाणं अयमेयास्सवे वणणावासे पणत्ते, तंजहा—
तवणिज्जमता हत्थतला अं कामयाहं णक्खाहं अंतोलोहियक्खपरिसेयाहं कणगमया पादा कणगामया
गोएफा कणगामतीओ जंघाओ कणगामया जाणू कणगामया ऊरू कणगामयाओ गायलट्टीओ
तवणिज्जमतीओ णाभीओ रिट्टामतीओ रोमरातीओ तवणिज्जमया चुच्चुया तवणिज्जमता सि-
रिवच्छा कणगमयाओ वाहाओ कणगमईओ पासाओ कणगमतीओ गीवाओ रिट्टामते मंसु

३ प्रतिपत्
मनुष्या
सिद्धाय
नाधि
उद्देशः
सु० १३

॥ २३

सिलम्पवालमया उट्टा फलिहामया दंता तवणिज्जमतीओ जीहाओ तवणिज्जमया तालुया
 कणगमतीओ णासाओ अंतोलोहितक्खपरिसेयाओ अंकामयाइं अच्चीणि अंतोलोहितक्खप-
 रिसेताइं पुलगमतीओ दिट्ठीओ रिट्टामतीओ तारगाओ रिट्टामयाइं अच्चिपत्ताइं रिट्टामतीओ
 भसुहाओ कणगामया कवोला कणगामया सवणा कणगामया णिडाला वट्टा वहरामतीओ
 सीसवडीओ तवणिज्जमतीओ केसंतकेसभूमिओ रिट्टामया उवरिसुद्धजा । तासि णं जिणपडिमाणं
 पिट्तो पत्तेयं पत्तेयं छत्ताधारपडिमाओ पणत्ताओ, ताओ णं छत्ताधारपडिमाओ हिमरततकुंदु-
 सत्पकासाइं सकोरेंटमल्लदामवत्ताइं आतपत्तातिं सलीलं ओहारमणीओ चिट्ठंति ॥ तासि णं
 जिणपडिमाणं उभओ पासिं पत्तेयं पत्तेयं चामरधारपडिमाओ पन्नत्ताओ, ताओ णं चामरधारप-
 डिमाओ चंदत्पहवहरवेरुलियनाणामणिकणगरयणविमलमहरिहतवणिज्जुल्लविचित्तदंडाओ
 चिह्लियाओ संखंककुंदगरयअमतमथितफेणपुंजसणिणकासाओ सुहुमरयतदीहवालाओ धव-
 लाओ चामराओ सलीलं ओहारेमणीओ चिट्ठंति ॥ तासि णं जिणपडिमाणं पुरतो दो दो
 नागपडिमाओ दो २ जक्खपडिमाओ दो २ भूतपडिमाओ दो २ कुंडधारपडिमाओ विणओ-
 णयाओ पायवडियाओ पंजलिउडाओ संणिक्वत्ताओ चिट्ठंति सव्वरयणामतीओ अच्छाओ
 सणहाओ लणहाओ घट्टाओ मट्टाओ णिरयाओ णिपंकाओ जाव पडिरुवाओ ॥ तासि णं

श्रीजीवा-
जीवाभिः०
मलयनि-
रीयावृत्तिः
॥ २३३ ॥

त्रिणपञ्चिमाणं पुरतो अट्टसतं वंदणकलसाणं एवं अट्टसतं भिंनारगाणं एवं
आयंसगाणं थालाणं पातीणं सुपतिट्टकाणं मणगुलियाणं वातकरगाणं चिन्ताणं रयणकरंडगाणं
हयकंडगाणं जाव उसरभकंडगाणं पुष्पचंगेरीणं जाव लोमहृत्थचंगेरीणं पुष्पपडलगाणं अट्टसयं
तेल्लसमुग्गाणं जाव धूयगड्ढुयाणं सीणखित्तं चिद्धति ॥ तस्स णं सिद्धायतणस्स णं उट्ठिं
वह्वे अट्टमंगलगा क्षया उत्तातिडत्ता उत्तिमागारा सोलसविहेहिं रयणेहिं उवसोभिषया
नंजहा—रयणेहिं जाव रिद्धिं ॥ (सू० १३९)
'संभाए ण'मित्थादि, सभायाः सुधम्मार्था उत्तरपूर्वस्था दिशि अत्र महदेकं सिद्धायतनं प्रज्ञप्तम्, अर्द्धत्रयोदश योजनान्यायामेन
'संभाए ण'मित्थादि, सभायाः सुधम्मार्था उत्तरपूर्वस्था दिशि अत्र महदेकं सिद्धायतनं प्रज्ञप्तम्, अर्द्धत्रयोदश योजनान्यायामेन
पट् सक्रोशानि योजनानि विष्कम्भतो नव योजनान्यर्द्धसुधैस्त्वेनेत्यादि सर्वं सुधम्मार्थवद्वक्तव्यं यावद् गोमानसीवक्तव्यता, तथा चाह—
'जा वेव सभाए सुधम्माए वत्तन्वया सा वेव निरवसेसा भाणियन्वा जाव गोमाणसियाओ' इति, किमुक्तं भवति ?—यथा सुध-
म्मार्थाः सभायाः पूर्वदक्षिणोत्तरवत्तीनि त्रीणि द्वाराणि, तेषां च द्वाराणां पुरतो सुरामण्डपाः, तेषां च सुखमण्डपानां पुरतः प्रेक्षागृह-
मण्डपाः, तेषां च प्रेक्षागृहमण्डपाना पुरतश्चैत्यस्तूपाः सप्रतिमाः, तेषां च चैत्यस्तूपानां पुरतश्चैत्यवृक्षाः, तेषां च चैत्यवृक्षाणां पुरतो
महेन्द्रध्वजा, तेषां च महेन्द्रध्वजाना पुरतो नन्द्यापुष्करिण्य उक्ताः, तदनन्तरं च सभायां सुधम्मार्था पट् मुलिकासहस्राणि पट् गो-
मानसीसहस्राण्यल्लुकानि तथाऽत्रापि सर्वमनेनैव क्रमेण निरवशेषं वक्तव्यम्, उल्लोकवर्णनं बहुससरमणीयभूमिभागवर्णनमपि तथैव ॥
'तस्स ण'मित्थादि, तस्य (सिद्धायतनस्य) बहुससरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महत्तेका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता द्वे

॥ २३३

३ प्रातः ॥
मनुष्याः ०
सिद्धायत-
नाधिः ०
उद्देशः २
सू० १३९

योजने आयामविष्कम्भाभ्यां योजनेमेकं बाह्येन सर्वमणिमयी अच्छा इत्यादि प्रावत् । तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि अत्र महा-
 नेको देवच्छन्दकः प्रज्ञप्तः सातिरेके द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्यां सर्वात्मना रत्नमया अच्छा इत्यादि प्रा-
 वत् ॥ 'तस्य षा'मित्यादि, तत्र देवच्छन्दके 'अष्टशतम्' अष्टाधिकं शतं जिनप्रतिमानां जिनोत्सेधप्रमाणमात्राणां पञ्चधनुःशतप्र-
 माणानामिति भावः सन्निक्षिप्तं तिष्ठति ॥ 'तासि षां जिणपडिमाण'मित्यादि, तासां जिनप्रतिमानामयमेतद्द्रूपो 'वर्णावासः' वर्णक-
 निवेशः प्रज्ञप्तः, तपनीयमयानि हस्ततलपादतलानि 'अङ्कमयाः' अङ्करत्नमया अन्तः—मध्ये लोहिताक्षरत्नप्रतिषेका नखाः, कनकमय्यो
 जङ्घाः, कनकमयानि जानूनि, कनकमया ऊरवः, कनकमय्यो गान्धयष्टयः, तपनीयमया नाभयः, रिष्टरत्नमय्यो रोमराजयः, तपनी-
 यमयाः 'तुञ्जुकाः' स्तनाप्रभागाः, तपनीयमयाः श्रीवृक्षाः (वत्सा) 'शिलाप्रवालमयाः' विद्रुममया ओष्ठाः, स्फटिकमया दन्ताः,
 तपनीयमय्यो जिह्वाः, तपनीयमयानि तालुकानि, कनकमय्यो नासिकाः अन्तर्लोहिताक्षरत्नप्रतिसेकाः, अङ्कमयानि अक्षीणि अन्तर्लो-
 हिताक्षप्रतिसेकानि, रिष्टरत्नमय्योऽक्षिमध्यगतास्तारिकाः, रिष्टरत्नमयानि अक्षिपत्राणि, रिष्टरत्नमय्यो भ्रुवः, कनकमयाः कपोलाः,
 कनकमयाः श्रवणाः, कनकमय्यो ललाटपट्टिकाः, वज्रमय्यः शीर्षघटिकाः, तपनीयमय्यः केशान्तकेशभूमयः, केशानामन्तभूमयः केशभू-
 मयश्चेति भावः, रिष्टमया उपरि मूर्द्धजाः—केशाः, तासां जिनप्रतिमानां पृष्ठत एकैका छत्रधरप्रतिमा हेमरजतकुन्देन्दु (समान) प्रकाशां
 सकोरिंटमाल्यदामधवलमातपत्रं गृहीत्वा सलीलं धरन्ती तिष्ठति ॥ 'तासि षां जिणपडिमाण'मित्यादि, तासां जिनप्रतिमानां प्रत्येक-
 मुभयोः पार्श्वयोर्द्वे द्वे चमरधारप्रतिमे प्रज्ञप्ते, 'चन्द्रपभवइरवेरुलियनाणामणिरयणखचितदंडाओ' इति चन्द्रप्रभः—चन्द्रकान्तो
 वज्रं वैद्ध्यं च प्रतीतं चन्द्रप्रभववज्रवैद्ध्यणि शेषाणि च नानामणिरत्नानि खचितानि येषु दृण्डेषु ते तथा, एवंरूपाश्चित्राः—नानाप्र-

कारा वृष्टा येषां ताति तथा, सूत्रे खीलं प्राकृतत्वात्, 'सुहुमरययदीहवालाथो' इति सूक्ष्माः—ऋक्षणा रजतस्य—रजतमया बाला येषां ताति तथा, 'संलंककुंददगारयभमयमहियकेणपुंजसन्निकासाथो धवलाथो चामराथो' इति प्रतीतं चामराणि गृहीत्वा सलीलं वीजयन्त्यस्त्रिष्वन्ति ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासा जिनप्रतिमानां पुरतो द्वे द्वे नागप्रतिमे द्वे द्वे यक्षप्रतिमे द्वे द्वे भूतप्रतिमे द्वे द्वे कुण्डधारप्रतिमे संनिक्षिप्ते तिष्ठतः; तथा 'सन्वरयणामईओ अच्छाओ' इत्यादि प्रागवत् ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, 'तस्सिन्' देवच्छन्दके जिनप्रतिमाना पुरतोऽष्टशतं षण्ठानामष्टशतं चन्दनकलशानामष्टशतं शृङ्गाराणामष्टशतमादर्शानामष्टशतं स्थालानामष्टशतं पात्रीणामष्टशतं सुप्रतिष्ठानामष्टशतं मनोगुलिकाना—पीठिकाविशेषरूपाणामष्टशतं वातकरकाणामष्टशतं चित्राणां रत्नकरण्डकाणामष्टशतं हृद्यकण्ठानामष्टशतं राजकण्ठानामष्टशतं नरकण्ठानामष्टशतं किंनरकण्ठानामष्टशतं किंपुरुषकण्ठानामष्टशतं महोरगकण्ठानामष्टशतं गन्धर्वकण्ठानामष्टशतं वृषभकण्ठानामष्टशतं पुष्यचङ्गेरीणामष्टशतं माल्यचङ्गेरीणामष्टशतं चूर्णचङ्गेरीणामष्टशतं गन्धर्वचङ्गेरीणामष्टशतमाभरणचङ्गेरीणामष्टशतं लोमहस्तचङ्गेरीणा लोमहस्तका—मयूरपिच्छपुञ्जिकाः अष्टशतं पुष्यपटलकानामष्टशतं वस्त्रचङ्गेपटलकाना मुत्कलाति पुष्पाणि मथितानि माल्यानि अष्टशतं चूर्णपटलकानाम्, एवं गन्धवस्त्राभरणसिद्धार्थलोमहस्तकपटलकानामपि प्रत्येकं प्रत्येकमष्टशतं वक्तव्यम्, अष्टशतं सिंहासनानामष्टशतं छत्राणामष्टशतं चाभराणामष्टशतं वैलसमुद्रकानामष्टशतं कौष्ठसमुद्रकानामष्टशतं चोयकसमुद्रकानामष्टशतं तगरसमुद्रकानामष्टशतमेलासमुद्रकानामष्टशतं हरितालसमुद्रकानामष्टशतं हिङ्गुलकसमुद्रकानामष्टशतं मन.शिलासमुद्रकानामष्टशतं अंजनसमुद्रकानां, सर्वाण्यप्येवानि तैलादीनि परमसुरभिनग्नधोपेवानि द्रष्टव्यानि, अष्टशतं ध्वजानाम्, अत्र सङ्ग्रहणिगाथे—'वंदणकलसा भिंगारगा य आयंसगा य शाला य । पाईओ सुपइटा मणगुलिया वायकरगा य ॥ १ ॥

चित्ता रयणकरंडा ह्यगयनरकंठगा य चंगेरी । पडला सिंहासणछत्तामरा समुगायक(जु)था य ॥ २ ॥” अष्टशतं धूपकडुचुकानां
संनिक्षिप्तं विष्टति ॥ ‘तस्स ण’मित्यादि, तस्य सिद्धायवत्तस्य उपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि, ध्वजच्छत्रातिष्ठत्रादीनि तु प्रागवत् ॥

तस्स णं सिद्धाययणस्स णं उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं एणा महं उववायसभा पणत्ता जहा सुधम्मो
तहेव जाव गोमाणसीओ उववायसभाएवि द्वारा सुहमंडवा सव्वं भूमिभागे तहेव जाव मणिफासो
(सुहम्मासभावत्तव्वया भाणियव्वा जाव भूमिए फासो) ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभा-
गस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एणा महं मणिपेटिया पणत्ता ज्ञेयणं आयामविकखंभेणं
अद्धजोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमती अच्छा, तीसे णं मणिपेटियाए उट्ठिं एत्थ णं एणे महं
देवसयणिज्जे पणत्ते, तस्स णं देवसयणिज्जस्स वण्णाओ, उववायसभाए णं उट्ठिं अट्ठमं-
गलगा क्षया इत्तातिष्ठत्ता जाव उत्तिमागारा, तीसे णं उववायसभाए उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थ
णं एणे महं हरए पणत्ते, से णं हरए अद्धतेरसजोयणाहं आयामेणं इकोसातिं जोयणाहं विकखं-
भेणं दस्स जोयणाहं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे वण्णाओ जहेव पंदाणं पुक्खरिणीणं जाव तोरणवण्णाओ,
तस्स णं हरतस्स उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं एणा महं अभिसेयसभा पणत्ता जहा सभासुध-
म्मा तं चेव निरवसेसं जाव गोमाणसीओ भूमिभाए उल्लोए तहेव ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स
भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एणा महं मणिपेटिया पणत्ता ज्ञेयणं आयामविकखंभेणं

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयणि-
रीयावृत्तिः
॥ २३५ ॥

अद्धजोषणं चाहद्वेषं सच्चमणिमया अच्चा ॥ तीसे षं मणिपेटियाए उषिं एत्य षं महं एगे
सीहासणे पणत्ते, सीहासणवणओ अपरिवारो ॥ तत्य षं विजयस्स देवस्स सुबहु अभिसेके
भंडे संणिक्वित्ते चिट्ठति, अभिसेयसभाए उषिं अट्टमंगलए जाव उत्तिमागारा सोलस्सविधेहिं
रयणेहिं, तीसे षं अभिसेयसभाए उत्तरपुरत्थिमेणं एत्य षं एगा महं अलंकारियसभावत्तव्वया
भाणियच्चा जाव गोमाणसीओ मणिपेटियाओ जहा अभिसेयसभाए उषिं सीहासणं स(अ)-
परिवारं ॥ तत्य षं विजयस्स देवस्स सुबहु अलंकारिए भंडे संनिक्वित्ते चिट्ठति, उत्तिमागारा
अलंकारियं उषिं मंगलगा क्षया जाव (उत्ताहउत्ता) ॥ तीसे षं आलंकारियसहाए उत्तरपुरत्थि-
मेणं एत्य षं एगा महं ववसातसभा पणत्ता, अभिसेयसभावत्तव्वया जाव सीहासणं अपरिवारं
॥ त(ए)त्यणं विजयस्स देवस्स एगे महं पोत्थयरयणे संनिक्वित्ते चिट्ठति, तत्य षं पोत्थयरयणस्स
अपमेयास्से वणणावासे पदत्ते, तंजहा—रिट्टामतीओ कंथियाओ [रयतामतातिं पत्तकाहं रिट्टाम-
यातिं अक्खराहं] तवणिज्जमए दोरे पाणामणिमए गंटी (अंकमयाहं पत्ताहं) वेस्सलियमए लिप्पासणे
तवणिज्जमती संकला रिट्टमए उादने रिट्टामया मसी बहरामयी लेहणी रिट्टामयाहं अक्खराहं
थम्मिए सत्ये ववसायसभाए षं उषिं अट्टमंगलगा क्षया उत्तात्तिउत्ता उत्तिमागारेति । तीसे षं

३ प्रतिपत्तौ
तिर्यगधि-
कारे सि-
द्धायतन-
वर्णनं
उद्देशः २
सू० १४०

॥ २३५ ॥

ववसा(उववा)यसभाए उत्तरपुरच्छिमेणं एगे महं बलिपेदे पणत्ते दो जोयणाइं आयामविकखंभेणं
जोयणं बाह्लेणं सव्वरयतामए अच्छे जाव पडिस्सेवे ॥ एत्थ णं तस्स णं बलिपेदस्स उत्तरपुर-

स्थिमेणं एगा महं णंदापुक्खरिणी पणत्ता जं वेव माणं हरयस्स तं वेव सव्वं ॥ (सू० १४०)

‘तस्स णंमिल्यादि, तस्य सिद्धायतनस्य उत्तरपूर्वस्यामत्र महत्येका उपपातसभा प्रज्ञप्ता, तस्याश्च सुधर्मासभाया इव प्रमाणं त्रीणि
द्वाराणि तेषां च द्वाराणां पुरतो सुखमण्डपा इत्यादि सर्वे तावद्वक्तव्यं यावद् गोमानसीवर्णनं, तदनन्तरसुल्लोकवर्णनं तत्रो भूमिभा-
गवर्णनं तावद् यावन्मणीनां स्पर्शः, तथा चाह—‘सुहम्मसभावत्त्वया भाणियन्वा जाव भूमीए फासो’ इति ॥ ‘तस्स णंमिल्यादि,
तस्य च बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागोऽत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, योजनमेकमायामविक्रमभाभ्यामर्द्धयोजनं
बाहल्येन सर्वात्मना मणिमयी अच्छा इत्यादि विशेषणजातं प्रागवत्, तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं देवशयनीयं प्रज्ञप्तं,
तस्य स्वरूपवर्णनं यथा सुधर्मायां सभायां देवशयनीयस्य तस्य तथा द्रष्टव्यं, तस्या अपि उपपातसभाया उपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानी-
त्यादि प्रागवत् ॥ ‘तीसे णंमिल्यादि, तस्या उपपातसभाया उत्तरपूर्वस्थां दिशि अत्र महानेको रूढः प्रज्ञप्तः, अर्द्धत्रयोदश योजनान-
न्यायामेन पट्टं योजनानि सकोशानि विक्रमभेन दश योजनान्युद्धेन अच्छे सण्हे रययाकूले’ इत्यादि नन्दापुक्खरिणीवत्सर्व-
निरवशेषं वाच्यं, तथा चाह—‘आयामुव्वेहेणं विकखंभेणं वन्नओ जो वेव नंदापुक्खरिणीणंमिति ॥ ‘तीसे णंमिल्यादि, स रूढं

१ अत्र प्रथम जीर्णपुस्तके नन्दापुक्खरिणीविवेचनं वर्तते पश्चात् बलिपीठस्य परं च दीकाया प्रथमं बलिपीठस्य पश्चात् नदाया’, एतदनुसारेण भयाऽप्यत्रैव लिखितं

२ अस्या वक्ष्यमाणव्याख्याया मूलपाठो न दृश्यते पुस्तकेषु.

एकया पञ्चवर्तेदिकया एकेन च वनखण्डेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः, पञ्चवर्तेदिकाया वर्णनं वनपण्डवर्णनं च तावद् यावत् 'तस्य षं बहवे बाणमंतरा देवा य देवीओ य आसयंति जाव विहरंती'ति, तस्य द्वादस्य 'त्रिदिशि' तिस्रसु दिक्षु त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रज्ञप्तानि, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां तोरणानां च (वर्णनं पूर्ववत्) 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य द्वादस्य उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महत्येकाऽभिषेकसभा प्रज्ञप्ता, साऽपि प्रमाणस्वरूपद्वारमुखमण्डपप्रेक्षागृहमण्डपचैत्यस्तूर्पवर्णनादिप्रकारेण सुधर्मासभावचावद्धकन्या यावद् गोमानसीवकन्यता, तदनन्तरं तथैवोक्तेकवर्णनं भूमिभागवर्णनं च तावद् यावन्मणीनां स्पर्शः ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य बहुसमारमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता योजनमेकमायामविक्रमभाभ्यामर्द्धयोजनं बाहृत्येन सर्वालना मणिमयी 'अच्छा सण्हा' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्रागवत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, सिंहासन्नवर्णकः प्रागवत्, नवरमत्र परिवारभूतानि भद्रासनानि न वक्तव्यानि ॥ 'तस्य ण'मित्यादि, तस्मिन् सिंहासने विजयस्य देवस्य योग्यं सुबहु 'अभिषेकभाण्डम्' अभिषेकोपस्करः संनिक्षिप्तः तिष्ठति, तस्याश्चाभिषेकसभाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महत्येकाऽलङ्कारसभा प्रज्ञप्ता, सा च प्रमाणस्वरूपद्वारत्रयमुखमण्डपप्रेक्षागृहमण्डपादिवर्णनप्रकारेणाभिषेकसभावत्तावद्धकन्या यावद्प्रारिवारं सिंहासनम् ॥ 'तस्य ण'मित्यादि, 'तत्र' सिंहासने विजयदेवस्य योग्यं सुबहु 'आलङ्कारिकम्' अलङ्कारयोग्यं भाण्डं संनिक्षिप्तं तिष्ठति ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या अलङ्कारसभाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महत्येका व्यवसायसभा प्रज्ञप्ता, सा चाभिषेकसभावत्प्रमाणस्वरूपद्वारत्रयमुखमण्डपादिवर्णकप्रकारेण तावद्धकन्या यावद्परिवारं सिंहासनम् ॥ 'एतस्य ण'मित्यादि, 'अत्र' सिंहा-

१ अत्र सवंधुदिति इत्यन्ते

३ प्रतिपत्तौ
तिर्यग्निधि-
कारे सि-
द्धायतन-
वर्णनं
उद्देशः २
सू० १४०
॥ २३६ ॥

सते महर्देकं पुस्तकरत्नं संनिक्षिप्तं तिष्ठति, तस्य च पुस्तकरत्नस्यायमेतद्रूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः—'रिष्टमर्थ्यौ' रिष्टरत्नालिके कश्चिके पुष्टके इति भावः, रजतमयो(तपनीयमयो)द्वरको यत्र पत्राणि प्रोतानि सन्ति, नानामणिसम्यो मन्थिर्द्वरकस्यार्दौ येन पत्राणि न निर्गच्छन्ति 'अङ्कमयानि' अङ्करत्नमयानि पत्राणि नानामणि(वैद्वर्य)मयं लिप्तासनं—मपीभाजनमित्यर्थः, तपनीयमयी शृङ्खला मपीभाजनसत्का रिष्टरत्नमयमुपरितनं तस्य छादनं 'रिष्टमयी' रिष्टरत्नमयी मयी वज्रमयी लेखिनी रिष्टमयान्यक्षराणि धार्मिकं लेख्यं, तस्याश्च उपपातसभाया उत्तरपूर्वस्थां दिशि महर्देकं बलिपीठं प्रज्ञप्तं द्वे योजने आयामविक्रम्भाभ्यां योजनमेकं बाहुर्येन 'अच्छे सण्दै' इत्यादि विशेषणजातं प्रागवत् ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य बलिपीठस्य उत्तरपूर्वस्थां दिशि अत्र महत्येका नन्दापुष्करिणी प्रज्ञप्ता, सा च हृद-प्रमाणा, हृदस्येव च तस्या अपि त्रिसोपानवर्णनं तोरणवर्णनं च प्रागवत् ॥ तदेवं यत्र याद्वाग्भूता च राजधानी विजयस्य देवस्य तदे-तद् उपवर्णितं, सम्प्रति विजयो देवस्तत्रोत्पन्नस्तदा यदकरोद् यथा च तस्याभिपेकोऽभवत्तदुपदर्शयति—

तेषां कालेषां तेषां समएणं विजए देवे विजयाए रायहाणीए उववातसभाए देवसयणिज्जांसि देव-
दूसंतरिते अंगुलसस असंखेज्जतिभगमेत्तीए बोदीए विजयदेवत्ताए उववणणे ॥ तए णं से
विजये देवे अहुणोववणणमेत्ताए केव समणे पंचविहाए पजत्तीए पजत्तीभावं गच्छति, तंजहा
—आहारपजत्तीए सरीरपजत्तीए इंदिअपजत्तीए आणापाणुपजत्तीए भासामणपजत्तीए ॥ तए
णं तस्स विजयसस देवसस पंचविहाए पजत्तीए पजत्तीभावं गयसस इमे एयास्सुवे अउझत्थिए चितिए
पत्थिते मणोगए संकप्ये ससुपपज्जित्था—किं मे पुब्बं सेयं किं मे पच्छा सेयं किं मे पुविं व कर-

णिज्जं किं मे पच्छा करणिज्जं किं मे पुढिं वा पच्छा वा हिताए सुहाए खेमाए णीस्सेसयाते
अणुगामियत्ताए भविस्सतीतिकट्टु एवं संपेहेति ॥ तते णं तस्स विजयस्स देवस्स सामाणियप-
रिसोववणणा देवा विजयस्स देवस्स इमं एतारुवं अज्झत्थितं चित्थियं पत्थियं मणोगायं संकप्पं
ससुत्थणं जाणित्ता जेणामेव से विजए देवे तेणामेव उवागाच्छंति तेणामेव उवागाच्छित्ता वि-
जयं देवं करतलपरिगाहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावेति जएणं
विजएणं वद्धावेत्ता एवं वयासी—एवं खलु देवाणुत्थियाणं विजयाए रायहाणीए सिद्धायत-
णंसि अट्टसतं जिणपडिमाणं जिणुस्सेहपमाणमेत्ताणं संनिकिखत्तं चिट्ठति सभाए य सुधम्ममाए
माणवए चेत्थियत्तंमे वहरामएसु गोलवट्टससुगगतेसु यट्ठओ जिणसकहाओ सत्थिकिखत्ताओ
चिट्ठति जाओ णं देवाणुत्थियाणं अन्नोसिं च यट्ठणं विजयरायहाणिवत्थव्वाणं देवाणं देवीण य
अच्चणिज्जाओ वंद्दणिज्जाओ पूयणिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ सम्माणणिज्जाओ कल्ल्हाणं मंगलं देवयं
चेत्थियं पल्लुवासणिज्जाओ एतण्णं देवाणुत्थियाणं पुढिंविपि सेयं एतण्णं देवाणुत्थियाणं पच्छावि
सेयं एतण्णं देवा० पुढिं करणिज्जं पच्छा करणिज्जं एतण्णं देवा० पुढिं वा पच्छा वा जाव आणुगा-
मियत्ताते भविस्सतीतिकट्टु महता महता जय(जय)सद्धं पडंजाति ॥ तए णं से विजए देवे तेसिं सामा-
णियपरिसोववणणाणं देवाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्ट तुट्ट जाव हियते देवसयणिज्जा-

ओ अञ्जुद्वेह २ ता दिव्वं देवदूसज्जयलं परिहेह २ ता देवसयणिज्जाओ पञ्चोरुहह २ हिस्ता उपातस-
 भाओ पुरथिमेणं धारेण णिगगच्छह २ ता जेणेव हरते तेणेव उवागगच्छति उवागगच्छिता हरयं
 अणुपदाहिणं करेमाणे करेमाणे पुरथिमेणं तोरणेणं अणुपविससति २ ता पुरथिमिहेणं तिसोवाण-
 पडिरुवणं पञ्चोरुहति २ हरयं ओगाहति २ ता जलावगाहणं करेति २ ता जलमज्जणं करेति २ ता
 जलकिङ्क करेति २ ता आयंते चोक्खे परमसूतिभूते हरतातो पञ्चुत्तरति २ ता जेणामेव अभिसेय-
 सभा तेणामेव उवागगच्छति २ ता अभिसेयसभं पदाहिणं करेमाणे पुरथिमिहेणं धारेणं अणुपवि-
 ससति २ ता जेणेव सए सीहासणे तेणेव उवागगच्छति २ ता सीहासणवरगते पुरच्छाभिसुहे सणिण-
 सण्णे ॥ तते णं तरस विजयस्स देवस्स सामाणियपरिसोववणणा देवा आभिमोगिते देवे सदावै-
 ति २ ता एवं क्यासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! विजयस्स देवस्स महत्थं महणधं महरिहं
 विपुलं इंदाभिसेयं उवद्वेह ॥ तते णं ते आभिमोगिता देवा सामाणियपरिसोववणणेहिं एवं
 वुत्ता समाणा हट्टुट्ट जाव हितया करतलपरिगगहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं देवा
 तहत्ति आणाए विणणुणं वयणं पडिसुणंति २ ता उत्तरपुरथिमं दिसीभागं अवक्कमंति २ ता
 वेज्जिवयससुधाएणं समोहणंति २ ता संखेज्जाइं जोयणाइं दंडं णिसरंति तं०—रयणाणं जाव रि-
 ट्ठाणं, अहावाधरे पोणाले परिसाडंति २ ता अहासुहुमे पोणाले परिधायंति २ ता दोक्खि वेज-

विव्यसमुच्चाएणं समोहणंति २ ता अद्दसहस्सं सोवणिणयाणं कलसाणं अद्दसहस्सं रूपामयाणं कलसाणं अद्दसहस्सं मणिमयाणं अद्दसहस्सं सुवण्णरूपामयाणं अद्दसहस्सं सुवण्णमणिमयाणं अद्दसहस्सं रूपामणिमयाणं अद्दसहस्सं सुवण्णरूपामताणं अद्दसहस्सं भोमेज्जाणं अद्दसहस्सं भिंजारणाणं एवं आयंसणाणं थालाणं पातीणं सुपतिट्टकाणं चित्ताणं रयणकरंडगाणं पुक्कचंगे-
रीणं जाव लोमहत्थचंगेरीणं पुक्कपडलगाणं जाव लोमहत्थगपडलगाणं अद्दसतं सीहासणाणं छत्ताणं चामराणं अवपडगाणं वट्टकाणं तवसिरुपाणं खोरकाणं पीणकाणं तेल्लुससुग्गकाणं अद्द-
सतं धूवकडुच्छुयाणं विडव्वंति ते साभाविए विडव्विए य कलसे य जाव धूवकडुच्छुए य गेणहं-
ति गेण्हत्ता विजयातो रायहाणीतो पडिनिक्खमंति २ ता ताए उक्किट्टाए जाव उच्चुताए दिव्वाए
देवगतीए तिरियमसंखेज्जाणं दीवससुद्दाणं मज्झं मज्झेणं वीथीवयमाणा २ जेणेव खीरोदे ससुदे
तेणेव उवागच्छंति तेणेव उवागच्छित्ता खीरोदयं गिण्हत्ता जातिं तत्थ उप्पलाहं जाव सतस-
हससपत्तातिं तातिं गिण्हंति २ ता जेणेव पुक्खरोदे ससुदे तेणेव उवागच्छंति २ ता पुक्खरोदयं
गेण्हंति पुक्खरोदयं गिण्हत्ता जातिं तत्थ उप्पलाहं जाव सतसहससपत्ताहं ताहं गिण्हंति २ ता
जेणेव समयखत्ते जेणेव भरहेरवयातिं वासाहं जेणेव मागधवरदामपभासाहं तित्थाहं तेणेव उवा-
गच्छंति तेणेव उवागच्छित्ता तित्थोदयं गिण्हंति २ ता तित्थमद्वियं गेण्हंति २ ता जेणेव गंगासि-

धुरत्सारत्तवतीसलिला तेषेव उवागच्छंति २ ता सरितोद्गं गेहंति २ ता उभओ तडमद्वियं गे-
 षंति गेहिन्ता जेणेव चुल्लहिमवंतसिहरिवासधरपव्वता तेषेव उवागच्छंति, तेषेव उवाग-
 च्छित्ता सव्वतुवरे य सव्वपुर्फे य सव्वगंधे य सव्वमल्ले य सव्वोसहिसिद्धत्थए गिण्हंति सव्वो-
 सहिसिद्धत्थए गिण्हित्ता जेणेव पउमद्दहपुंडरीयद्दहा तेषेव उवागच्छंति तेषेव २ दुहोद्गं गे-
 षंति जातिं तत्थ उप्पलाहं जाव सतसहस्सपत्ताहं ताहं गेहंति ताहं गिण्हित्ता जेणेव हेमवय-
 हेरणवयाहं वासाहं जेणेव रोहियरोहितंससुवण्णकूलरुप्पकूलाओ तेषेव उवागच्छंति २ ता
 सलिलोद्गं गेहंति २ ता उभओ तडमद्वियं गिण्हंति गेहिन्ता जेणेव सद्दावातिमालवंतपरि-
 यागा वद्धवेतहुपव्वता तेषेव उवागच्छंति तेषेव उवागच्छित्ता सव्वतुवरे य जाव सव्वो-
 सहिसिद्धत्थए य गेहंति, सिद्धत्थए य गेहिन्ता जेणेव महाहिमवंतरुप्पिवासधरपव्वता तेषेव
 उवागच्छंति तेषेव उवागच्छित्ता सव्वपुर्फे तं चेव जेणेव महापउमद्दहमहापुंडरीयद्दहा तेषेव
 उवागच्छंति तेषेव उवागच्छित्ता जाहं तत्थ उप्पलाहं तं चेव जेणेव हरिवासे रम्मावासेति जेणेव
 हरकान्तहरिकंतणरकंतनारिकंताओ सलिलाओ तेषेव उवागच्छंति तेषेव उवागच्छित्ता स-
 लिलोद्गं गेहंति सलिलोद्गं गेहिन्ता जेणेव विषडावद्दगंधावतिवद्धवेयहुपव्वया तेषेव उवाग-
 च्छंति सव्वपुर्फे य तं चेव जेणेव णिसहनीलवंतवासहरपव्वता तेषेव उवागच्छंति तेषेव उवा-

गच्छत्ता सव्वतुवरं य तहेव जेणेव निगिच्छद्धकेसरिदहा तेणेव उवागच्छंति २ ता जाहं
तत्थ उप्पलाहं तं चेव जेणेव पुव्वविदेहावरविदेहवासाहं जेणेव सीयासीओयाओ मह्हाणहंओ
जहा णहंओ जेणेव सव्वचक्कवट्टिजया जेणेव सव्वमगाहवरदामपभासाहं तितथाहं तहेव जहेव
जेणेव सव्ववक्खारपव्वता सव्वतुवरं य जेणेव सव्वंतरणदीओ सलिलोदगं गेण्हंति २ तं चेव
जेणेव मंदरे पव्वते जेणेव भद्दसालवणे तेणेव उवागच्छंति सव्वतुवरं य जाव सव्वोसहिस्सिद्धत्थए
णिण्हंति २ ता जेणेव णंदणवणे तेणेव उवागच्छहं २ ता सव्वतुवरं जाव सव्वोसहिस्सिद्धत्थे य
सरसं च गोसीसचंदणं गिण्हंति २ ता जेणेव सोमणसवणे तेणेव उवागच्छंति तेणेव उवागच्छत्ता
सव्वतुवरं य जाव सव्वोसहिस्सिद्धत्थए य सरसगोसीसचंदणं दिव्वं च सुमणदामं गेण्हंति
गेण्हत्ता जेणेव पंडगवणे तेणामेव समुवागच्छंति तेणेव समुवा० २ ता सव्वतुवरं जाव सव्वोसहि-
स्सिद्धत्थए सरसं च गोसीसचंदणं दिव्वं च सुमणोदामं द्दहरयमलयसुगंधिए य गंधं गेण्हंति २
ता एगतो मिलंति २ ता जंबूहीवस्स पुरत्थिमिह्लेणं दारेणं णिगच्छंति पुरत्थिमिह्लेणं निग-
च्छत्ता ताए उक्किट्टाए जाव दिव्वाए देवगतीए तिरियमसंखेज्जाणं दीवससुहाणं मज्झंसज्जेणं
वीथीवयमाणा २ जेणेव विजया रायहाणी तेणेव उवागच्छंति २ ता विजयं रायहाणिं अपुप्पया-
हिणं करेमाणा २ जेणेव अभिसेयसभा जेणेव विजए देवे तेणेव उवागच्छंति २ ता करतलपरि-

गार्हितं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावेंति विजयस्स देवस्स तं महत्थं
 महजयं महरिहं विपुलं अभिसेयं उवद्धवेंति ॥ तते णं तं विजयदेवं चत्तारि य सामाणियसाह-
 स्सीओ चत्तारि अग्गमहिस्सीओ सपरिवाराओ तिणिण परिसाओ सत्त अणिया सत्त अणिया-
 हिवई सोलस आयरक्खदेवसाहस्सीओ अत्ते य बहवे विजयरायधाणिवत्थव्वगा वाणमंतरा देवा य
 देवीओ य तेहिं साभावितेहि उत्तरवेज्जिवतेहिं य वरकमलपतिट्ठाणेहिं सुरभिवरवारिपडिपुणेहिं
 चंदणकयचच्चातेहिं आविद्धकंठेणुणेहिं पउमुप्पलपिधाणेहिं करतलसुकुमालकोमलपरिग्गहिणुहिं
 अट्टसहस्साणं सोवणिणयाणं कलसाणं रूप्पमयाणं ताव अट्टसहस्साणं भोमेयाणं कलसाणं सव्वो-
 दएहिं सव्वमदियाहिं सव्वतुवरेहिं सव्वपुप्फेहिं जाव सव्वोसहिसिद्धत्थएहिं सव्विबट्ठीए सव्वजुत्तीए
 सव्वबलेणं सव्वससुदएणं सव्वायेरेणं सव्वविभूत्तिए सव्वविभूसाए सव्वसंभमेणं सव्वोरोहेणं
 सव्वणाडएहिं सव्वपुप्फगंधमल्लालंकारविभूसाए सव्वदिव्वतुडियणिणाएणं महया इट्ठीए महया
 जुत्तीए महया बलेणं महता ससुदएणं महता तुरियजमगसमगपडुप्पवादितरवेणं संखपणवप-
 डहभेरिझल्लरिखरमुहिसुरवसुयंगडुडुहिंहुडुक्काणिगयोससंनिनादितरवेणं महता महता इंद्राभिसेगेणं
 अभिसिंचंति ॥ तए णं तस्स विजयस्स देवस्स महता महता इंद्राभिसेगंसि वद्धमाणंसि अप्पेग-
 तिया देवा णच्चोदगं णातिमदियं पविरलफुसियं दिव्वं सुरभिं रयरेणुविणासणं गंधोदगवास्सं

वासंति, अप्पेगतिया देवा णिहतरयं णडुरयं भडुरयं पसंतरयं उवसंतरयं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं रायहाणिं सडिंभतरवाहिरियं आसितसम्मज्जितोवलितं सित्तसुइसम्मडुरत्थंतरा-
वणवीहियं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं रायहाणिं संचातिमंचकलितं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं रायहाणिं णाणाविहरागरंजियऊसियजयविजयवेजयन्तीपड्ढागातिपड्ढागसंद्धितं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं रायहाणिं लाडल्लोइयमहियं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं गोसीससरक्षरत्तचंदणदइरादिणपंचंगुलितलं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं उवचियचंदणकलस्सं चंदणधडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं आसत्तोसत्ताविपु-
लवद्वगधारितमल्लदामकलावं करेति, अप्पेगइया देवा विजयं रायहाणिं पंचवणसुरस्सुर-
भिमुक्कपुक्कपुंजोवयारकलितं करेति, अप्पेगइया देवा विजयं कालागुरूपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधुवडज्झं-
तमधमधंतगंधुय्याभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवदिभूयं करेति, अप्पेगइया देवा हिरणवासं वासंति, अप्पेगइया देवा सुवणवासं वासंति, अप्पेगइया देवा एवं रयणवासं वइरवासं पुक्कवासं मल्लवासं गंधवासं चुण्णवासं वत्थवासं आहरणवासं, अप्पेगइया देवा हिरणविधिं भाइति, एवं सुवणविधिं रयणविधिं वतिरविधिं पुक्कविधिं मल्लविधिं चुण्णविधिं गंधविधिं वत्थविधिं भाइति आभरणविधिं ॥ अप्पेगतिया देवा दुयं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया

विलंबितं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगइया देवा हुतविलंबितं णाम णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया
 देवा अंचियं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा रिभितं णट्टविधिं उवदंसेति अ० अंचि-
 तरिभितं णाम दिव्वं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा आरभडं णट्टविधिं उवदंसेति
 अप्पेगतिया देवा भसोलं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा आरभडभसोलं णाम दिव्वं
 णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा उप्पायणिवायपहुत्तं संकुच्चियपसारियं रियारियं भंतसं-
 भंतं णाम दिव्वं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा चउडिवधं वातियं वादेति, तंजहा—
 ततं विततं घणं ह्युसिरं, अप्पेगतिया देवा चउडिवधं गेयं गातंति, तंजहा—उक्खित्तयं पवत्तयं
 मंदायं रोइदावसाणं, अप्पेगतिया देवा चउडिवधं अभिणयं अभिणयंति, तंजहा—दिट्ठंतिथं
 पाडंतिथं सामन्नोवणिवातियं लोणमज्झावसाणियं, अप्पेगतिया देवा पीणंति अप्पेगतिया देवा
 बुक्कारेति अप्पेगतिया देवा तंडवेंति अप्पे० लासेति अप्पेगतिया देवा पीणंति बुक्कारेति तंडवेंति
 लासेति अप्पेगतिया देवा बुक्कारेति अप्पेगतिया देवा अफोडंति अप्पेगतिया देवा वगंति अप्पे-
 गतिया देवा तिबति छिंदंति अप्पेगतिया देवा अफोडंति वगंति तिबति छिंदंति अप्पेगतिया
 देवा हतहेसियं करेति अप्पेगतिया देवा हत्थियुलुगइयं करेति अप्पेगतिया देवा रहवणवणा-
 तियं करेति अप्पेगतिया देवा हयहेसियं करेति हत्थियुलुगइयं करेति रहवणवणाइयं करेति

अप्येगतिया देवा उच्छोलेंति अप्येगतिया देवा पच्छोलेंति [अप्येगतिया देवा उक्किडिं करेंति]
 अप्येगतिया देवा उक्किट्टीओ करेंति अप्येगतिया देवा उच्छोलेंति पच्छोलेंति उक्किट्टिओ करेंति
 अप्येगतिया देवा सीहणादं करेंति अप्येगतिया देवा पाददहरयं करेंति अप्येगतिया देवा भूमि-
 चवेडं दलयंति अप्येगतिया देवा सीहनादं पाददहरयं भूमिचवेडं दलयंति, अप्येगतिया देवा
 हकारेंति अप्येगतिया देवा तुकारेंति अप्येगतिया देवा थकारेंति अप्ये० पुकारेंति अप्येगतिया
 देवा नामाहं सावेंति अप्येगतिया देवा हकारेंति तुकारेंति थकारेंति पुकारेंति णामाहं सावेंति
 अप्येगतिया देवा उप्पतंति अप्येगतिया देवा णिवयंति अप्येगतिया देवा परिवयंति अप्येगतिया
 देवा उप्पयंति णिवयंति परिवयंति अप्येगतिया देवा जलेंति अप्येगतिया देवा तवेंति अप्येगतिया
 देवा पतवेंति अप्येगतिया देवा जलंति तवेंति पतवेंति अप्येगइया देवा गज्जेंति अप्येगइया देवा
 विज्जयायंति अप्येगइया देवा वासंति अप्येगइया देवा गज्जंति विज्जयायंति वासंति अप्येगतिया
 देवा देव सत्तिवायं करेंति अप्येगतिया देवा देवुक्कालियं करेंति अप्येगइया देवा देवकहकहं करेंति-
 अप्येगतिया देवा दुहदुहं करेंति अप्येगतिया देवा देवसत्तिवायं देवउक्कालियं देवकहकहं देवदुहदुहं
 करेंति अप्येगतिया देवा देवुज्जोयं करेंति अप्येगतिया देवा विज्जुयारं करेंति अप्येगतिया देवा
 चेलुक्खेवं करेंति अप्येगतिया देवा देवुज्जोयं विज्जुयारं चेलुक्खेवं करेंति अप्येगतिया देवा उप्प-

लहत्थगता जाव सहस्सपत्त० वंटाहत्थगता कलसहत्थगता जाव धूवकडुच्छहत्थगता हट्ट तुट्टा
जाव हरिसवसविसप्पमाणाहियया विजयाए रायहाणीए सव्वतो समंता आधावेंति परिधावेंति ॥
तए णं तं विजयं देवं चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ चत्तारि अणमहिस्सीओ सपरिवाराओ
जाव सोलसआयरकखदेवसाहस्सीओ अण्णे य बहवे विजयरायहाणीवत्थव्वा वाणमंतरा देवा य
देवीओ य तेहिं वरकमलपतिट्टणेहिं जाव अट्टसतेणं सोवणिणयाणं कलसाणं तं चेव जाव अट्ट-
सएणं भोमेज्जाणं कलसाणं सव्वोदगेहिं सव्वमट्टियाहिं सव्वपुत्तरेहिं सव्वपुत्तेहिं जाव सव्वो-
सहिंसिद्धत्थएहिं सव्विक्खीए जाव निग्घोसनाहयरवेणं महया २ इंद्राभिसेएणं अभिसिंचंति २
पत्तेयं २ सिसरसावत्तं अंजलिं कट्टु एवं वयासि—जय जय नंदा ! जय जय भद्रा ! जय जय नंद भद्रं
ने अजियं जिणेहिं जियं पालयाहिं अजितं जिणेहिं सत्तुपकखं जितं पालेहिं मित्तपकखं जिय-
मज्झे वसाहिं तं देव ! निरुवसणं इंदो इव देवाणं चंदो इव ताराणं चमरो इव असुराणं धरणी
इव नागाणं भरहो इव मणुयाणं बह्हरिणि पलिओवमाहं बह्हरिणि सागरोवमाणि चउण्हं सामाणिय-
साहस्सीणं जाव आयरकखदेवसाहस्सीणं विजयस्स देवस्स विजयाए रायहाणीए अणोसिं च व-
ह्हरुणं विजयरायहाणिवत्थव्वाणं वाणमंतराणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं जाव आणाहंसरसेणावच्चं
कारेमाणे पालेमाणे विहराहित्तिकट्टु महता २ सदेणं जयजयसहं पडंजंति ॥ (सू० १४१) ॥

‘तेषां कालेषां तेषां समष्टुषां’ इत्यादि, तस्मिन् काले तस्मिन् समये विजयो देव उपपातसभायां देवशयनीये देवदूष्यान्तरित्ते प्रथमतोऽद्भुलासङ्क्षेयभागमात्रयाऽवगाहनया समुत्पन्नः ॥ ‘तए ण’मित्यादि, सुगमं नवरसिह भाषामनःपर्याहयोः समाप्तिकालान्तरस्य प्राय शेषपर्याप्तिकालान्तरापेक्षया स्तोत्रकालदेकत्वेन विवक्षणमिति ‘पंचविहाए पज्जतीए पज्जत्तिभावं गच्छइ’ इत्युक्तम् ॥ ‘तए ण’मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पञ्चविधया पर्याहया पर्याप्तभावं गतस्य सतोऽयम्—एतद्द्रुपः संकल्पः समुदपयात, कथम्भूत. ? इत्याह—‘मनोगतः’ मनसि गतो—व्यवस्थितो नाद्यापि वचसा प्रकाशितस्वरूप इति भावः, पुनः कथम्भूत. ? इत्याह—‘आध्यात्मिकः’ आत्मन्यधि अध्यात्मं तत्र भव आध्यात्मिक आत्मविषय इति भावः, सङ्कल्पश्च द्विधा भवति—कश्चिदध्यात्मिकोऽपरश्च चिन्तात्मकः, तत्रायं चिन्तात्मक इति प्रतिपादनार्थमाह—‘चिन्तितः’ चिन्ता संजाताऽस्मिन्निति चिन्तितश्चिन्तात्मक इति भावः, सोऽपि कश्चिदभिलाषात्मको भवति कश्चिदन्यथा, तत्रायमभिलाषात्मकस्तथा चाह—प्रार्थनं प्रार्थो णिजन्तादच् प्रार्थः संजातोऽस्मिन्निति प्रार्थितोऽभिलाषात्मक इति भावः, किंस्वरूपः ? इत्याह—‘किं मे’ इत्यादि, किं ‘मे’ मम पूर्वं करणीयं किं मे पश्चात्करणीयं, तथा किं मे पूर्वं कर्तुं श्रेयः किं मे पश्चात्कर्तुं श्रेयः, तथा किं मे पूर्वमपि च पश्चादपि च हिताय भावप्रधानोऽयं निर्देशो हितत्वाय—परिणामसुन्दरताय सुखाय—शर्मणे क्षेमायेति अयमपि भावप्रधानो निर्देशः संगतत्वाय, निःश्रेयसाय—निश्चितकल्याणाय अनुगामिकतायै—परम्परया शुभाशुबन्धसुखाय भविष्यतीति ॥ ‘तए ण’मित्यादि, ‘ततः’ एतश्चिन्तासमनन्तरमेव दिव्यानुभावतो विजयस्य देवस्य ‘सामाणियपरिसोववन्नगा देवा’ इति सामाजिका. पर्षुदुपपन्नकाश्च—अभ्यन्तरादिपर्षुदुपगताः ‘इमम्’ अनन्तरोक्तम् ‘एतद्द्रुपम्’ अनन्तरोदितस्वरूपमाध्यात्मिकं चिन्तितं प्रार्थितं मनोगतं सङ्कल्पं समभिज्ञाय ‘जेणेवे’ति यत्रैव विजयो देवस्तत्रैवोपगच्छन्ति, उपगमन्य च

'करयलपरिगाहिय'मित्यादि द्वयोर्हस्तयोरन्योऽन्यान्तरिताद्भुलिकयोः संपुटरूपतया यदेकत्र मीलनं सा अञ्जलिस्तां करतलाभ्यां परि-
 गृहीता—निष्पादिता करतलपरिगृहीता ताम्, आवर्तनमावर्त्तः शिरस्यावर्त्तो यस्याः सा शिरस्यावर्त्ता, कण्ठेकाल उरसिलोभेत्यादिवद-
 लुक्समासः, तामत एव मस्तके कृत्वा जयेन विजयेन वर्द्धापयन्ति—जय त्वं देव । विजय त्वं देव । इत्येवं वर्द्धापयन्तीत्यर्थः, तत्र
 जयः—परैरनभिभूयमानता प्रतापवृद्धिश्च, विजयस्तु—परैषामसहमानानामभिभवोत्पादः, जयेन विजयेन च वर्द्धापयित्वा एवमवा-
 दियुः—'एवं खलु देवाणुत्पियाण'मित्यादि पाठसिद्धम् ॥ 'तए ण'मित्यादि, 'ततः' एतद्वचनानन्तरं विजयो देवस्तेषां सामानिकप-
 र्बदुपपन्नकानां—सामानिकानां पर्बदुपपन्नकानां च देवानामन्तिके एनमर्थं 'श्रुत्वा' आकर्ष्य 'निशम्य' हृदये परिणमय्य 'हृदुतुड-
 चित्तमाणंदिष्ट' इति हृदुतुष्टोऽतीव तुष्ट इति भावः, अथवा हृष्टो नाम विस्रयमापन्नो यथा शोभनमहो ! एतैरुपदिष्टमिति, 'तुष्टः'
 तोषं कृतवान् यथा भव्यमभूद् यदैतैरित्यमुपदिष्टमिति, तोषवशादेव चित्तमानन्दिदंतं—स्फीतीभूतं 'तुण्डु समुद्धौ' इति वचनात्, यस्य
 स चित्तानन्दिदतः, भार्यादिदर्शनात्पाक्षिको निष्ठान्तस्य परनिपातः मकारः प्राकृतत्वाद्लाक्षणिकस्ततः पदत्रयस्य पदद्वय २ मीलनेन कर्म-
 धारयः, 'पीडमणे' इति प्रीतिर्मनसि यस्यासौ प्रीतिमना जिनप्रतिमाऽर्चनविषयवहुमानपरायणमना इति भावः, ततः क्रमेण बहुमानो-
 त्कर्षवशात् 'परमसोमणस्सिष्ट' इति शोभनं मनो यस्यासौ सुमनास्तस्य भावः सौमनस्यं परमं च तत् सौमनस्यं च परमसौमनस्यं
 तत्संजातमस्मिन्निति परमसौमनस्थितः, एतदेव व्यक्तीकुर्वन्नाह—'हरिसवसविसत्पमाणाहियए' हर्षवशेन विसर्पद्—विस्तरयायि
 हृदयं यस्य स हर्षवशविसर्पद्भृदयः देवशयनीयाद्भ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय च देवदूष्यं परिधत्ते, परिधाय च उपपातसमातः पूर्वद्वारेण
 निर्गच्छति, निर्गस्य च यत्रैव प्रदेशे हृदस्तत्रोपागच्छति, उपगत्य हृदमनुप्रदक्षिणीकृत्य पूर्वेण तोरणेन हृदमनुप्रविशति, प्रविश्य च

इदं प्रत्यवरोहति, मध्ये प्रविशतीति भावः; प्रत्यवरोह च इदमवगाहते, अवगाह्य जलमज्जनं करोति, कृत्वा च क्षणमात्रं जलक्रीडां करोति, ततः 'आच्यंते' इति नवानामपि श्रोतसां शुद्धोदकप्रक्षालनेनाऽऽचान्तो—गृहीताचमनश्चोक्षः—स्वल्पस्यापि शङ्कितमलस्यापनयनात्, अत एव परमशुचिभूतो इदात् प्रत्युत्तरति, प्रत्युत्तीर्य यत्रैव प्रदेशेऽभिषेकसभा तत्रैवोपागच्छति, उपागत्याभिषेकसभामनुप्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वद्वारेणानुप्रविशति, अनुप्रविश्य यत्रैव मणिपीठिका यत्रैव च मणिपीठिकाया उपरि सिंहासनं तत्रोपागच्छति, उपागत्य सिंहासनवरगतः पूर्वाभिमुखः सन्निषण्णः ॥ 'तए ण'मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य सामानिकाः पर्यटुपपञ्चकाश्च देवाः 'आभियोगिकान्' अभियोजनसभियोगाः; प्रेष्यकर्म्मणि व्यापार्यमाणत्वमिति भावः; अभियोते नियुक्ता आभियोगिकास्तान् देवान् 'शब्दायन्ते' आकारयन्ति, शब्दायित्वा च तानेवमवादिषुः—'क्षिप्रमेव' शीघ्रमेव भो देवानां प्रियाः ! विजयस्य देवस्य 'महार्थं' महान् अर्थो—मणिकनकरत्नादिक उपयुज्यमानो यस्मिन् स महार्थस्तं महार्थं, तथा महान् अर्थः—पूजा यत्र स महार्थस्तं, महं—उत्सवमहर्हतीति महार्हस्तं 'विपुलं' विस्तीर्णं प्राक्काभिषेकवद् इन्द्राभिषेकमुपस्थापयत ॥ 'तए णं ते' इत्यादि, ततस्ते आभियोगिका देवाः सामानिकपर्यटुपपञ्चकैर्देवैरेवमुक्ताः 'हृद्वटुद्विचित्तमाणांदिद्या पीडमणा परमसोमणस्सिया हरिसवसविसव्यमाणाहियया करयलपरिगाहियं दसणहंसिरसावत्तं मरथए अंजालिं कट्टुं' इति पूर्ववत्, विनयेन वचनं 'प्रतिश्रुण्वन्ति' अभ्युपगच्छन्ति, कथन्भूतेन विनयेन ? इत्याह—'एवं देवा तद्वत्ति आणाए' इति हे देवाः ! एवं—यथैव यूयमादिशत तथैवाज्ञया—युष्मदादेशेन कुर्म्म इत्येवंरूपेण प्रतिश्रुत्य वचनमुत्तरपूर्वं दिग्भागमीशानकोणमित्यर्थं, तस्यात्यन्तप्रशस्तत्वात् 'अपक्रामन्ति' गच्छन्ति अपक्रम्य च वैक्रियसमुद्घातेन—वैक्रियकरणाय प्रयत्नविशेषेण 'समोहणंति' समवहन्यन्ते समवहता भवन्तीत्यर्थः; समवहताश्चात्प्रदेशान् दूरतो विक्षिपन्ति, तथा चाह—'संखेज्जाणि जी-

यणाणि दंडं निसरंति' दण्ड इव दण्ड ऊर्ध्वीधजायतः शरीरबाहृत्यो जीवप्रदेशसमूहस्यं शरीरस्य बहिः सङ्ख्येयानि योजनानि यावत्
 'निसृजन्ति' निष्काशयन्ति, निसृज्य च सथाविधान् पुद्गलानाददत्ते, एतदेव दर्शयति—तद्यथा—'रत्नानां' कर्कशतादीनां १ वज्राणां
 २ वैदूर्याणां ३ लोहिताक्षणां ४ मसारराक्षानां ५ हंसगर्भाणां ६ पुलकानां ७ सौगन्धिकानां ८ ज्योतीरसानाम् ९ अञ्जनानाम् १०
 अञ्जनपुलकानां ११ रजतानां १२ जातरूपाणाम् १३ अङ्कानां १४ स्फटिकानां १५ रिष्टानां १६, यथाबादरान्—असारान् पुद्गलान्
 परिशातयन्ति यथासूक्ष्मान्—सारान् पुद्गलान् पर्याददत्ते, पर्यादाय च चिकीर्षितरूपनिर्माणार्थं द्वितीयमपि वारं वैक्रियसमुद्घातेन
 समवहन्यन्ते समवहत्य यथोक्तानां रत्नादीनां योनयान् यथाबादरान् पुद्गलान् परिशातयन्ति यथासूक्ष्मानाददत्ते आदाय च 'अष्टसहस्रम्'
 अष्टाधिकं सहस्रं सौवर्णिकानां कलशानां विकुर्वन्ति १ अष्टसहस्रं रूच्यमयानाम् २ अष्टसहस्रं मणिमयानाम् ३ अष्टसहस्रं सुवर्णरूच्य-
 मयानाम् ४ अष्टसहस्रं सुवर्णमणिमयानाम् ५ अष्टसहस्रं रूच्यमणिमयानाम् ६ अष्टसहस्रं सुवर्णरूच्यमणिमयानाम् ७ अष्टसहस्रं भौ-
 मेयानाम् ८ अष्टसहस्रं भृङ्गाराणाम् ९, एवमादर्शस्थालपात्रीसुप्रतिष्ठमनोगुलिकावातकरकचित्ररत्नकरण्डकपुष्पचञ्चरीयावज्जोमहस्तचञ्जे-
 रीपुष्पपटलकयावज्जोमहस्तकपटलकसिंहासनच्छत्रचामरसमुद्रकध्वजधूपकड्डुचुकानां प्रत्येकं प्रत्येकमष्टसहस्रं विकुर्वन्ति, विकुर्विला 'ताए
 ऽक्षिष्टाए' इत्यादि पूर्वं व्याख्यातार्थं यत्रैव क्षीरोदसमुद्रस्तत्रागच्छन्ति, आगत्य च क्षीरोदकं गृह्णन्ति, यानि च तत्र उत्पलानि पद्मानि
 कुमुदानि नलिनानि सुभगानि सौगन्धिकानि पुण्डरीकाणि महापुण्डरीकाणि शतपत्राणि सहस्रपत्राणि शतसहस्रपत्राणि च तानि गु-
 हन्ति, गृहीत्वा पुष्करोदे समुद्रे समागत्य तत्रोदकमुत्पलादीनि च गृह्णन्ति, तदनन्तरं यत्रैव समयक्षेत्रं यत्रैव भरतैरावतानि क्षेत्राणि
 यत्रैव च तेषु भरतैरावतेषु वर्षेषु मागधवरदामप्रभासाख्यानि तीर्थानि तत्रैवोपागत्य तीर्थोदकं तीर्थमृत्तिकां च गृह्णन्ति, ततो गङ्गा-

सिन्धुरत्कारक्तवतीषु महानदीषु नद्युदकमुभयतटमृत्तिका च गृह्णन्ति, ततः क्षुल्लहिमवच्छिद्यरिषु समागत्य सर्वतुवरान्—फपायान् सर्वाणि जातिभेदेन पुष्पाणि सर्वाण् 'गन्धान्' गन्धवासादीन् सर्वाणि मात्स्याति—प्रथितादिभेदभिन्नाति सर्वाण्यधीः सिद्धार्थकांश्च गृह्णन्ति, गृहीत्वा तदनन्तर पद्मद्दपुण्डरीकद्दपूपागत्य तदुदकमुत्पलादीनि च गृह्णन्ति, ततो हैमवतैरण्यवतेषु वर्षेषु रोहितारोहितांशासुवर्ण-कूलारुल्यकूलासु महानदीषु नद्युदकमुभयतटमृत्तिका तदनन्तरं शब्दापातिविकटापातिवृत्तवैताढ्येषु सर्वतुवरादीन् ततो महाहिम-वद्भूपिवर्षधरपर्वतेषु सर्वतुवरादीन् ततो महापद्ममहापौण्डरीकद्देषु द्दोदकमुत्पलादीनि च तदनन्तरं हरिर्वर्षरम्यकवर्षेषु हरकान्ता-हरिकान्तानरकान्तानारीकान्तासु महानदीषु सलिलोदकम् उभयतटमृत्तिकां च ततो गन्धापातिमात्यवत्पर्यायवृत्तवैताढ्येषु सर्वतुवरादीन् ततो निषयनीलवर्षधरपर्वतेषु सर्वतुवरादीन् तदनन्तरं तद्गतेषु तिगिच्छिकेसरिमहाद्देषु द्दोदकमुत्पलादीनि च ततः पूर्वविदेहापर-विदेहेषु शीताशीतोद्रामहानदीषु नद्युदकम् उभयतटमृत्तिकां च तदनन्तरं सर्वेषु चक्रवर्तिविजेतव्येषु मागाधवरद्रामप्रभासात्यतीर्थेषु तीर्थोदकानि तीर्थमृत्तिकाश्च ततः सर्वेषु वक्षस्कारपर्वतेषु सर्वतुवरादीन् तदनन्तरं सर्वास्त्रन्तरनदीषु नद्युदकमुभयतटमृत्तिकाश्च ततो मन्दरपर्वते भद्रशालवने सर्वतुवरादीन् ततो नन्दनवने सर्वतुवरादीन् सरसं च गोशीर्षचन्दनं ततः सौमनसवने सर्वतुवरादीन् सरसं च गोशीर्षचन्दनं दिव्यं च सुमनोद्राम गृह्णन्ति, ततः पण्डकवने सर्वतुवराषुष्पगन्धमाल्यसरसगोशीर्षचन्दनदिव्यसुमनोद्रामानि 'दृष्टरमलए सुगंधिए य गिणहंति' इति दर्दरः—चीवरावनद्धकुण्डिकादिभाजनमुखं तेन गालितं तत्र पकं वा यन्मलयोद्भवतया प्रसिद्धत्वान्मलयं—श्री-खण्ड येषु तान् 'सुगन्धान्' परमगन्धोपेतान् गन्धान् गृह्णन्ति, गृहीत्वा एकत्र मिलन्ति, तथा उत्कृष्टया दिव्यया देवगत्या यत्रैव विजया राजधानी यत्रैव विजयो देवस्तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च करतलपरिशुद्धीता शिरस्त्रावर्तिकां मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा विजयं देवं जयेन

३ प्रतिपत्तौ
विजयदे-
वाभिषेकः
उद्देशः २
सू० १४१

विजयेन वर्द्धीपयन्ति, वर्द्धीपयित्वा महार्थं महार्धं विपुलमिन्द्राभिषेकयोग्यं क्षीरोदकादि 'उपनयन्ति' समर्पयन्ति ॥ 'तए ण'-
 मित्यादि, ततो णमिति वाक्यालङ्कारे तं विजयं देवं चत्वारि देवसामानिकसहस्राणि चतस्रोऽप्रमहिष्यः सपरिवारास्त्रिषः पर्षदो यथाक्रम-
 ममष्टशद्वादशदेवसहस्रपरिमाणाः समानीकानि समानीकाधिपतयः षोडश आत्सरक्षदेवसहस्राणि, अन्ये च बहवो विजयराजधानीवा-
 सव्या वानमन्तरा देवा देव्यश्च तैः—तद्गतदेवजनप्रसिद्धैः स्वाभाविकैर्वैकुर्विकैश्च वरकमलग्रतिस्थानैः सुरभिवरवारिप्रतिपूर्णैश्चन्दनकृतच-
 र्वाकैः 'आविद्धकण्ठेगुणैः' आरोपितकण्ठे रक्तसूत्रतनुभिः पद्मोत्पलपिधानैः सुकुमारकरतलपरिगृहीतैरनेकसहस्रसङ्घैः कलशैरिति
 गम्यते, तानेव विभागतो दर्शयति—अष्टसहस्रेण सौवर्णिकानां कलशानाम्, अष्टसहस्रेण रूच्यमयानाम्, अष्टसहस्रेण सुवर्णरूच्यमयानाम्,
 अष्टसहस्रेण सुवर्णरूच्यमयानाम्, अष्टसहस्रेण रूच्यमणिमयानाम्, अष्टसहस्रेण सुवर्णरूच्यमणिमया-
 नाम्, अष्टसहस्रेण भौमेयानां, सर्वसङ्ख्यायाऽष्टभिः सहस्रैश्चतुःषष्टधिकैः, तथा 'सर्वोदकैः' सर्वतीर्थतवाद्युदकैः सर्वपुष्पैः
 सर्वगन्धैः सर्वमाल्यैः सर्वौषधिसिद्धार्थकैश्च 'सर्वद्व्या' परिवारादिकया 'सर्वद्युत्या' यथाशक्ति विस्फारितेन शरीरतेजसा 'सर्वबलेन'
 सामस्त्वेन स्वस्वहस्त्यादिसैन्येन 'सर्वसमुद्येन' स्वस्वाभियोग्यादिसमस्तपरिवारेण 'सर्वादरेण'. समस्तयावच्छक्तितोलनेन 'सर्ववि-
 भूत्या' स्वस्वाभ्यन्तरवैक्रियकरणादिबाह्यरत्नादिसम्पदा, तथा 'सर्वविभूषया' यावच्छक्तिस्फारोदारशृङ्गारकरणेन 'सर्वसंभमेण' ति
 सर्वोत्कृष्टेन संभ्रमेण, सर्वोत्कृष्टसंभ्रमो नाम इह स्वनायकविषयबहुमानख्यापनार्थपरा स्वनायकर्यसम्पदादनाय यावच्छक्ति लरितल-
 रिता प्रवृत्तिः, सर्वपुष्पवस्त्रगन्धमाल्यालङ्कारेण, अत्र गन्धान्—वासा माल्यानि—पुष्पदामानः अलङ्कारा—आभरणानि ततः समाहारो
 द्वन्द्वः, ततः सर्वादिव्यञ्जितानि तेषां शब्दाः सर्वादिव्यञ्जितशब्दास्तैः सह सर्वशब्देन विशेषणसमासः, 'सर्वदिव्यतुडियसद्भि-

नाएण'मिति सर्वाणि च तानि दिव्यश्रुतितानि च—दिव्यतूर्याणि च, एषामेकत्र मीलनेन यः संगतो नितरां नादो—महान् घोषः सर्व-
दिव्यश्रुतितशब्दसंनिनादस्तेन, इह तुल्येष्वपि सर्वशब्दो दृष्टो यथाऽनेन सर्वं पीतं घृतमिति, तत आह—'महया इड्डीए' इत्यादि,
महया यावच्छक्तिमुलितया 'ऋद्ध्या' परिवारादिकया 'महया जुईए' इत्याद्यपि भावनीयं, तथा महता—स्फूर्तिमता वराणा—प्रधा-
नानां श्रुतिताना—आतोयानां यमकसमकं—एककालं पटुभिः पुरुषैः प्रवादितानां यो रवस्तेन, एतदेव विशेषेणाचष्टे—'संखपणवपड-
हभेरिझहरिखरमुहिहुडुकमुरवमुइंगडुडुहिनिगधोससंनिनादितरवेणं' शङ्खः प्रतीतः पणवो—भाण्डानां पटहः—प्रतीतः भेरी—ढक्का
झल्लरी—चर्मोवनद्धा विस्तीर्णा बलयरूपा खरमुही—काहला हुडुक्का—महाप्रमाणो मर्दलो मुरजः—स एव लघुर्मर्दज्ञो दुन्दुभिः—भेर्याकारा
सङ्कटमुखी, तासां द्वन्द्वः, तासां निर्घोषो—महान् ध्वानो नादितं च घण्टायासिव वादनोत्तरकालभावी सततध्वनिस्तल्लक्षणो यो रव-
स्तेन महता महता इन्द्राभिषेकेणाभिषिञ्चति ॥ 'तए ण'मित्यादि, ततो णमिति पूर्ववत् तस्य विजयस्य देवस्य 'महया' इति अति-
शयेन महति इन्द्राभिषेके वर्त्तमानेऽप्येकका देवा विजया राजधानी, समन्वये द्वितीया प्राकृतत्वात्ततोऽयमर्थः—विजयाया राजधान्या
नार्युदके प्रभूतजलसंप्रहभावतो वैरस्योपपत्तेः नातिमृत्तिके अतिमृत्तिकाया अपि कर्दमरूपताया उत्साहशुद्धिजनकत्वाभावात् 'पविरल-
फुसिय'मिति पविरलानि—घनभावे कर्दमसम्भवात् प्रकर्षेण यावता रेणवः स्थगिता भवन्ति तावन्मात्रेणोत्कर्षेण स्पृष्टानि—स्पर्शानानि
यत्र वर्षे तत् पविरलस्पृष्टं 'रयरेणुविणासणं'ति श्लक्ष्णतरा रेणुपुद्गला रजस्त एव स्थूला रेणवः रजांसि च रेणवश्च रजोरेणवस्तेषा वि-
नाशनं रजोरेणुविनाशनं 'दिव्यं' प्रधानं सुरभिगन्धोदकवर्षे वर्षन्ति, अल्पेकका विजयां राजधानीं समस्तामपि 'निहतरजसं' निहतं
रजो यस्यां सा निहतरजासां, तत्र निहतत्व रजसः क्षणमात्रमुरथानाभावेनापि संभवति तत आह—'नष्टरजसं' नष्टं—सर्वथाऽहश्चयी-

३ प्रतिपत्तौ
विजयदे-
वाभिषेकः
उद्देशः २
सू० १४१

भूतं रजो यत्र [मन्थाग्रं ७०००] सा नष्टरजस्तां, तथा भष्टं—वातोद्भूततया राजधान्या दूरतः पलायितं रजो यस्याः सा भष्टर-
जास्ताम्, एतदेवैकार्थिकद्वयेन प्रकटयति—प्रशान्तरजसं उपशान्तरजसं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजया राजधानीम् ‘आसियसंम-
जियोवलितं सितं सुहसममडुरय]रथ्यंतरावणवीहियं करेति’ इति आसिकमुदकच्छटेन संमार्जितं कचवरशोधनेन उपलिप्तमिव
गोमयादिनोपलिप्तं, तथा सिकाणि जलेनात एव शुचीनि—पवित्राणि संस्पृष्टानि—कचवरापनयनेन रथयान्तराणि आपणवीथय इव—हृद्-
मार्गा इव आपणवीथयो रथयाविशेषाश्च यस्यां सा तथा ता कुर्वन्ति, अप्येकका देवां मञ्चातिमञ्चकलितां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा
नानाविधा विशिष्टा रागा येषु ते नानाविरागा नानाविरागैरुच्छृतैः—ऋद्धीकृतैर्वृजैः पताकातिपताकाभिश्च मण्डितां कुर्वन्ति, अप्ये-
कका देवा लाजहोहयमहितां गोशीर्षसरसरकचन्दर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितला कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजयां राजधानीमुपचितच-
न्दनकलशां कुर्वन्ति अप्येकका देवा चन्दनवटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजयां राजधानीमासिकोत्सक-
विपुलवृत्तवनधारितमाल्यद्रामकलापां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजयां राजधानीं पञ्चवर्णसुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितां कुर्वन्ति,
अप्येकका देवा विजयां राजधानीं कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्कपुरुक्कधूपमघमघायमानां गन्धोद्भुताभिरामा सुगन्धवरगन्धगन्धिका गन्धव-
र्त्तिभूतां कुर्वन्ति, एतेषां च पदानां व्याख्यानं पूर्ववत्, अप्येकका देवा हिरण्यवर्षे वर्षन्ति, अप्येककाः सुवर्णवर्षमप्येकका आभरणवर्ष
(रत्नवर्षमप्येकका वज्रवर्षमप्येककाः) पुष्पवर्षमप्येकका माल्यवर्षमप्येककाश्चूर्णवर्षे वस्त्रवर्षे (आभरणवर्षे) वर्षन्ति, अप्येकका देवा
हिरण्यविधि—हिरण्यरूपं मङ्गलप्रकारं ‘भाजयन्ति’ विश्राणयन्ति शेषदेवेभ्यो ददतीति भावः; एवं सुवर्णरत्नाभरणपुष्पमाल्यगन्धचूर्ण-
वस्त्रविधिभाजनमपि भावनीयम् ॥ ‘अर्पणेहया देवा दुयं नद्विहिं उवदंसैति’ इत्यादि, इह द्वात्रिंशत्त्राट्यविधयः; ते च येन क्रमेण

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २४६ ॥

भवावतो वर्द्धमानस्वामिनः पुरतः सूर्याभदेवेन भाविता राजप्रशीयोपाङ्गे दर्शितास्तेन क्रमेण विनेयजनात्तुप्रहार्थमुपदर्यन्ते, तत्र स्व-
स्तिकश्रीवत्सनन्दवर्तवर्द्धमानकभद्रासनकलशमत्स्यदर्पणरूपाष्टमङ्गलाकाराभिनयात्सकः प्रथमो नाट्यविधिः १, द्वितीय आवर्तप्रत्यावर्तश्रे-
णिप्रतिश्रेणस्त्वस्तिकपुष्पमाणवकवर्द्धमानकमत्स्याण्डकमकराण्डकजारमारपुष्पावलिपद्मात्रसागारतरङ्गवासनीलतापद्मालताभक्तिचित्राभि-
नयात्सकः २, तृतीय ईहासुगक्रपभतुरगानरमकरविहगव्यालकिन्नररुसरभचमरकुञ्जरवनलतापद्मालताभक्तिचित्रात्सकः ३, चतुर्थ एकतो-
च (तश्च) क्रदिधातोच (तश्च) क्रएकतश्चक्रवालद्विधातश्चक्रवालचकार्द्धचक्रवालाभिनयात्सकः ४, पञ्चमश्चन्द्रवलिप्रविभक्तिसूर्यावलिप्रविभक्तिव-
लयावलिप्रविभक्तिहंसावलीप्रविभक्तिवारावलिप्रविभक्तिमुक्तावलिप्रविभक्तिरत्नावलिप्रविभक्तिपुष्पावलिप्रविभक्तिनामा ५, षष्ठश्चन्द्रोद्गमप्र-
विभक्तिसूर्योद्गमप्रविभक्त्यभिनयात्सक चद्रमनोद्गमनप्रविभक्तिनामा ६, सप्तमश्चन्द्रागमनसूर्यागमनप्रविभक्त्यभिनयात्सक आगमनागमनप्र-
विभक्तिनामा ७, अष्टमश्चन्द्रावरणप्रविभक्तिसूर्यावरणप्रविभक्त्यभिनयात्सक आवरणावरणप्रविभक्तिनामा ८, नवमश्चन्द्रास्त्वमयनप्रविभ-
क्तिसूर्यास्त्वमयनप्रविभक्त्यभिनयात्सकोऽस्त्वमयनास्त्वमयनप्रविभक्तिनामा ९, दशमश्चन्द्रमण्डलप्रविभक्तिसूर्यमण्डलप्रविभक्तिनागमण्डलप्र-
विभक्तियक्षमण्डलप्रविभक्तिसूतमण्डलप्रविभक्त्यभिनयात्सको मण्डलप्रविभक्तिनामा १०, एकादश ऋपभमण्डलप्रविभक्तिसिंहमण्डलप्र-
विभक्तिहयविलम्बितागजविलम्बितहयविलसितागजविलसितमत्तहयविलम्बितमत्तगजविलम्बितमत्तगजविलम्बिताभिनयो
द्वुतविलम्बितनामा ११, द्वादश सागरप्रविभक्तिनागप्रविभक्त्यभिनयात्सकः सागरनागप्रविभक्तिनामा १२, त्रयोदशो नन्दाप्रविभ-
क्तिचम्पाप्रविभक्त्यभिनयात्सको नन्दाचम्पाप्रविभक्त्यात्सकः १३, चतुर्दशो मत्स्याण्डकप्रविभक्तिकमकराण्डकप्रविभक्तिजारप्रविभक्तिमारप्र-
विभक्त्यभिनयात्सको मत्स्याण्डकमकराण्डकजारमारप्रविभक्तिनामा १४, पञ्चदशः क इति ककारप्रविभक्तिः ख इति खकारप्रविभ-
क्तिः

३ प्रतिपत्तौ
विजयदे-
वाभिषेकः
उद्देशः २
सू० १४१

॥ २४६ ॥

किर्ग इति गकारप्रविभक्तिर्घ इति घकारप्रविभक्तिर्ङ इति ङकारप्रविभक्तिरिवं कमभाविककारादिप्रविभक्त्यभिनयात्सकः ककारस्वका-
 रगकारयकारङ्कारप्रविभक्तिनामा १५, एवं षोडशश्चकारलकारजकारझकारञ्चकारप्रविभक्तिनामा १६, सप्तदशः टकारठकारडकारढ-
 कारणकारप्रविभक्तिनामा १७, अष्टादशस्वकारथकारदकारथकारनकारप्रविभक्तिनामा १८, एकोनविंशतितमः पकारफकारबकारभका-
 रमकारप्रविभक्तिनामा १९, विंशतितमोऽशोकपल्लवप्रविभक्त्याम्नपल्लवप्रविभक्तिकोशान्बपल्लवप्रविभक्त्यभिनयात्सकः
 पल्लव २ प्रविभक्तिनामा २०, एकविंशतितमः पञ्चलताप्रविभक्त्यशोकलताप्रविभक्तिकचम्पकलताप्रविभक्तिचूतलताप्रविभक्तिबलताप्र-
 विभक्तिवासन्तीलताप्रविभक्त्यतिसुकलताप्रविभक्तिश्यामलताप्रविभक्त्यभिनयात्सको लताप्रविभक्तिनामा २१, द्वाविंशतितमो ह्रतनासा
 २२, त्रयोविंशतितमो विलम्बितनामा २३, चतुर्विंशतितमो ह्रतविलम्बितनामा २४, पञ्चविंशतितमः अश्वितनामा २५, षड्विंश-
 तितमो रिभितनामा २६, सप्तविंशतितमोऽश्वितरिभितनामा २७, अष्टाविंशतितम आरभटनामा २८, एकोनत्रिंशत्तमो भसोलनामा
 २९, त्रिंशत्तम आरभटभसोलनामा ३०, एकत्रिंश उत्पातनिपातप्रसक्तसंकुचितप्रसारितरेकरचितभ्रान्तसंभ्रान्तनामा ३१ द्वात्रिंशत्त-
 मस्तु चरमचरमनामानिवद्धनामा, स च सूर्याभदेवेन भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः पुरतो भगवतश्चरमपूर्वमनुष्यभवचरमदेवलोकभव-
 चरमन्यवनचरमगर्भसंहरणचरमभरतक्षेत्रावसर्पिणीतीर्थकरजन्माभिवेकचरमबालभावचरमयौवनचरमकामभोगाचरमनिक्रमणचरमत-
 पञ्चरणचरमज्ञानोत्पादचरमतीर्थप्रवर्तनचरमपरिनिर्वाणाभिनयात्सको भावितः ३२ । तत्रैतेषां द्वात्रिंशतो नाट्यविधीनां मध्ये काञ्चन
 नाट्यविधीनुपन्यस्यति—अप्येकका देवाः ह्रतं—ह्रतनामकं द्वाविंशतितमं नाट्यविधिसुपदर्शयन्ति, एवमप्येकका विलम्बितं नाट्यविधि-
 सुपदर्शयन्ति, अप्येकका ह्रतविलम्बितं नाट्यविधि, अप्येकका अश्वितं नाट्यविधि, अप्येकका रिभितं नाट्यविधि, अप्येकका अ-

शिवतरिभितं नाट्यविधिं, अत्येकका आरभटं नाट्यविधिं, अत्येकका भसोलं नाट्यविधिं, अत्येकका आरभटभसोलं नाट्यविधियुप-
दर्शयन्ति, अत्येकका देवा वत्यातनिपातम् उत्यातपूर्वो निपातो यस्मिन् स उत्यातनिपातस्तं, एवं निपातोत्पातं सञ्चितप्रसारितं
'रियारिय'मिति गमनागमनं भ्रान्तसम्भ्रान्तं नाम, नाट्यविधिं—सामान्यतो नर्चनविधिं द्वात्रिंशद्विधुत्तीर्णमुपदर्शयन्ति । अत्येकका
देवाश्चतुर्विधं वाद्यं वादयन्ति, तद्यथा—'ततं' भृदङ्गपटहादि 'विततं' वीणादिकं 'धनं' कंसिकादि 'शुपिरं' काहलादि, अत्येकका
देवाश्चतुर्विधं गेयं गायन्ति, तद्यथा—'उत्थिसं' प्रथमतः सभारभ्यमाणं 'प्रवृत्तम्' उत्क्षेपावस्थातो विक्रान्तं मनाग्भरेण प्रवर्तमानं
सन्द्रायमिति—मध्यगतो मूर्धनादिगुणोपेततया मन्दं मन्दं धोलनात्मकं 'रोचितावसान'मिति रोचितं—यथोचितलक्षणोपेततया
भाषितं सत्यापितमितियावद् अवसानं यस्य तद् रोचितावसानं । अत्येककाश्चतुर्विधमभिनयमभिनयन्ति, तद्यथा—दार्ष्टान्तिकं प्रति-
श्ठिकं सामान्यतोविनिपातिकं लोकमध्यावसानिकमिति, एतेऽभिनयविषयो नाट्यकुशलेश्यो वेदितव्याः, अत्येकका देवाः
'पीनयन्ति' पीनमात्मानं कुर्वन्ति स्थूला भवन्तीति भावः, अत्येकका देवाः 'ताण्डवयन्ति' हृत्कारं कुर्वन्ति, अत्येकका
देवाः 'लास्ययन्ति' लास्यरूपं नृत्यं कुर्वन्ति, अत्येकका देवाः 'द्युक्कारेति' हृत्कारं कुर्वन्ति, अत्येकका देवा एतांति पीनत्वादीनि
चत्वार्यपि कुर्वन्ति, अत्येकका देवा उच्छलन्ति अत्येकका देवाः प्रोच्छलन्ति अत्येकका देवास्त्रिपदिकां छिन्दन्ति अत्येककाशीण्य-
व्यतानि कुर्वन्ति, अत्येकका देवा ह्यहंपितानि कुर्वन्ति अत्येकका देवा इक्ष्मिगडाह्यितं कुर्वन्ति अत्येकका रथघणपणाधितं
कुर्वन्ति अत्येकका देवाशीण्यव्यतानि कुर्वन्ति, अत्येकका देवा आस्फोटयन्ति, भूम्यादिकमिति गम्यते, अत्येकका देवा वल्गन्ति,
अत्येकका देवाः सिंहनादं नदन्ति अत्येकका देवाः पाददर्दरकं कुर्वन्ति अत्येकका देवा भूमिचपेटां वदति—भूमि चपेटयाऽऽस्फाल-

यन्तीति भावः, अत्येकका देवा महतां महता शब्देन 'रवन्ते' शब्दं कुर्वन्ति अत्येकका देवाश्रत्वार्यपि सिहनादादीनि कुर्वन्ति, अत्येकका देवा 'हकारंति' हकारं कुर्वन्ति अत्येकका देवाः 'वुकारंति' मुखेन वुकारशब्दं कुर्वन्ति अत्येकका देवाः 'थकारंति' थक्क इत्येवं महता शब्देन कुर्वन्ति अत्येककास्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अत्येकका देवा अवपतन्ति अत्येकका देवा उत्पतन्ति अत्येकका देवाः परिपतन्ति—तिर्यग्निपतन्तीत्यर्थः अत्येकका देवास्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अत्येककाः 'उवलन्ति' ज्वालामालाकुला भवन्ति अत्येकका देवाः 'तपन्ति' तप्ता भवन्ति अत्येककाः प्रतपन्ति अत्येकका देवास्त्रीण्यपि कुर्वन्ति, अत्येकका देवा गर्जयन्ति अत्येककाः 'विजुयारंति' विद्युतं कुर्वन्ति अत्येकका देवा वर्ष वर्षन्ति अत्येककास्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अत्येकका देवा देवोत्कलिका कुर्वन्ति—देवाना वातस्योत्कलिका देवोत्कलिका तां कुर्वन्ति, अत्येकका देवा देवकहकहं कुर्वन्ति—प्रभूतानां देवानां प्रमोदभरवशातः स्वेच्छावचनैर्वालः कोलाहलो देवकहकहस्तं कुर्वन्ति, अत्येकका देवा देवदुहुदुहुकं कुर्वन्ति—दुहुदुहुकमित्यनुकरणवचनमेतत्, अत्येककास्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अत्येकका देवाश्चेलोत्क्षेपं कुर्वन्ति, अत्येकका देवा वन्दनकलशहस्ताः—वन्दनकलशा हस्ते गता येषां ते वन्दनकलशहस्ताः, अत्येकका देवाः भृङ्गारकलशहस्ताः, एवमादर्शस्थालपात्रीसुप्रतिष्ठकवातकरकचित्ररत्नकरण्डकपुष्पचङ्गेरीयावह्नोमहस्तचङ्गेरीपुष्पपटलकयावह्नोमहस्तपटलकसिंहासनचामरतैलसमुद्रकथावदञ्जनसमुद्रकधूपकडुच्छुकहस्ताः, प्रत्येकमभिलाष्याः, 'हृदुदुहे'त्यादि यावत्करणात् 'हृदुदुहचिन्तमाणदिया पीतिमणा परमसोमणस्सिया हरिसवसविस्पमाणाहिया' इति परिग्रहः, सर्वतः समन्ताद् आधावन्ति प्रधावन्ति ॥ तए णं तं विजयं देवं चत्तारि सामाणिक्खाहस्सीथो' इत्याद्यभिषेकनिगमनसूत्रमाशीर्वादसूत्रं च पाठसिद्धम् ॥

तए षं से विजए देवे महया २ इंद्राभिसेएणं अभिसित्ते समाने सीहासणाओ अब्भुट्टेइ सीहा-
सणाओ अब्भुट्टेत्ता अभिसेयसभानो पुरतिथमेणं दारेणं पट्टिनिकसमति २ ता जेणामेव
अलंकारियसभा तेणेव उवागच्छति २ ता आलंकारियसभं अणुप्पयादिणीकरेमाणे २ पुर-
तिथमेणं दारेणं अणुपचिसति पुरतिथमेणं दारेणं अणुपचिसित्ता जेणेव सीहासणे तेणेव उवा-
गच्छति २ ता सीहासणावरगते पुरथाभिसुहे सणिणसणे, तए षं तस्स विजयस्स देवस्स
सामाणियपरिसोववणणा देवा आभिओणिए देवे सदावति २ एवं वयासी-विप्पामेव भो
देवाणुप्पिया ! विजयस्स देवस्स आलंकारियं भंडं उवणेइ, तेणेव ते आलंकारियं भंडं जाव
उवट्टेवति ॥ तए षं से विजए देवे तप्पट्टमयाए पम्हलसुमालाए दिव्वाए सुरभीए गंधका-
साइए गाताइं छ्हेति गाताइं छ्हेत्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं गाताइं अणुलिपति सरसेणं
गोसीसचंदणेणं गाताइं अणुलिपेत्ता ततोऽणंतरं च षं नासाणीसासचायवज्झं चक्खुइरं वण-
फरिसजुत्तं हतलालापलवातिरं भवलं कणगावइयंतकम्मं आगासफलिहसरिसप्पभं अइतं
दिव्वं देवदूसजुयलं णियंसेइ णियंसेत्ता हारं पिणिद्धेइ हारं पिणिद्धेत्ता एवं एकावालं पिणिंयति
एकावालं पिणिंयेत्ता एवं एतेणं अभिलावेणं मुत्तावालं कणगावालं रयणावालं कट्टगाइं तुदि-
याइं अंगायाइं केयुराइं दससुद्धिताणंतकं कट्टिसुसकं तेअथिसुत्तगं सुरविं कंठसुरविं पालंबसि

कुडलाइं चूडामाणिं चित्तरयणुकुडं मडडं पिणिंधेइ पिणिंधित्ता गंठिंमेवठिमपूरिमसंधाइमेणं चउविव-
 हेणं म्हेणं कप्परक्खयंपिव अप्पाणं अलंकियविभूसितं करेति, कप्परक्खयंपिव अप्पाणं अलं-
 कियविभूसियं करेत्ता द्दईरमलयसुगंधगंधितेहिं गंधेहिं गाताइं सुक्किडति २ ता दिव्वं च
 सुमणदामं पिणिद्धति ॥ तए णं से विजए देवे केसांलंकारेणं वत्थालंकारेणं मल्लालंकारेणं
 आभरणांलंकारेणं चउविवहेणं अलंकारेणं अलंकिते विभूसिए समणे पंडिपुण्णालंकारे सीहा-
 सणाओ अउसुइइ २ ता आलंकारियसभाओ पुरच्छिमिहेणं दारेणं पडिनिक्खमति २ ता
 जेणेव ववसायसभा तेणेव उवागच्छति २ ता ववसायसभं अणुपदाहिणं करेमाणे २ पुरत्थि-
 मिहेणं दारेणं अणुपविसति २ ता जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छति २ ता सीहासणवरगते
 पुरत्थाभिमुहे सणिणसणणे । तते णं तसस विजयसस देवसस आहिओगिया देवा पोत्थयरयणं
 उवणंति ॥ तए णं से विजए देवे पोत्थयरयणं गेण्हति २ ता पोत्थयरयणं सुयति पोत्थयरणं सुएत्ता
 पोत्थयरयणं विहाडेति पोत्थयरयणं विहाडेत्ता पोत्थयरयणं वाएति पोत्थयरयणं वाएत्ता धम्मियं

१ 'गंठिमे'त्यादितो यावत् 'करेत्ता' इत्ययं पाठोऽप्रलिखितस्तत्रस्यादावेव दृश्यते व्याख्यानुसारेण २ अथ व्याख्या न दृश्यते. ३ 'गंठिमे'त्यादि यावत्
 'करेत्ता' इत्ययं पाठ व्याख्या न दृश्यते, 'केसांलंकारेण' इत्यादि यावत् 'विभूसिए समाणे' इत्येतस्य व्याख्याऽपि न दृश्यते । गंठिमे'त्यादि यावत् 'करेत्ता' इत्येतस्य
 'पडिपुण्णालंकारे' इत्येतेन सह संबंधो दृश्यते व्याख्यानुसारेण. ४ अयं पुस्तकद्वयेऽप्यत्रैव दृश्यतेऽतोऽहं व्याख्यानुसारेण मूलपाठे कर्तुं न शक्नोऽभूवम्.

ववसायं पगोणदति धमिमयं यवसायं पगोणिरसा पोत्थयत्तयणं पट्टिणिक्किववेद् २ सा सीत्तासणाओ
अञ्जुद्वेति २ सा ववसायसभाओ पुरत्थिमिद्वेणं दारंणं पट्टिणिकववमद् २ सा जेणोव णंदापुक्खरिणी
नेणोव उवागञ्जति २ सा णंदं पुक्खरिणिं अणुप्पयाद्विणीकरेमाणं पुरत्थिमिद्वेणं दारंणं अणुपवि-
सति २ सा पुरत्थिमिद्वेणं तिसापाणपट्टिस्वगाणं पयोक्खति २ सा हत्तयं पादं पक्खालति २ सा
एणं महं सेतं रयतामयं विमलसलिलगुणं मत्तागपमदासुद्धाकित्तिसमाणं भिगारं पणिणरति
भिगारं पगोणिरसा जादं तत्थ उप्पलादं पजमादं जाव सत्तसत्तस्सपत्तादं तादं गिणदति २ सा
णंदातो पुक्खरिणीतो पचुत्तरेद् २ सा जेणोव सिद्धायतणं नेणोव पद्दारेत्थ गमणाए ॥ तए णं
तस्स विजयस्स देवस्स चत्तारि सामाणियसारस्सीओ जाव अणो य पद्दये वाणमंतरा देवा
य देवीओ य अप्पेगाहया उप्पलहत्थगया जाव हत्थगया विजयं देवं पिट्ठतो पिट्ठतो अणु-
गञ्जति ॥ तए णं तस्स विजयस्स देवस्स परये आभिओगिया देवा देवीओ य कलसहत्थ-
गता जाव धूवकञ्जुयहत्थगता विजयं देवं पिट्ठतो २ अणुगञ्जति । तते णं से विजए देवे
ञ्जद्विं सामाणियसाहस्सीद्विं जाव अणोद्वि य पद्दद्विं वाणमंतरेद्विं देवेद्वि य देवीद्वि य साद्वि
संपरिवुडे सच्चिद्वीणं सच्चजुसीणं जाव णिग्घोसणादपरवेणं जेणोव सिद्धाययणं नेणोव उवा-
गञ्जति २ सा सिद्धायतणं अणुप्पयाद्विणीकरेमाणे २ पुरत्थिमिद्वेणं दारंणं अणुपविसति अणु-

पविसिस्ता जेणेव देवच्छंदए तेणेव उवागच्छति २ सा आलोए जिणपडिमाणं पणामं करेति
 २ सा लोमहत्थणं गेणहति लोमहत्थणं गेणहत्ता जिणपडिमाओ लोमहत्थएणं पमज्जति २ सा
 सुरभिणा गंधोदएणं णहाणेति २ सा दिव्वाए सुरभिगंधकासाहए गाताइं ल्हहेति २ सा सर-
 सेणं गोसीसचंदणेणं गाताणि अणुलिंपइ अणुलिंपेत्ता जिणपडिमाणं अहयाइं सेताइं दिव्वाइं
 देवदूसजुयलाइं णियंसेइ नियंसेत्ता अगोहिं वरेहि य गंधेहि य मझेहि य अंचेति २ सा पुष्पा-
 रुहणं गंधारुहणं मझारुहणं वणणारुहणं चुणणारुहणं आभरणारुहणं करेति करेत्ता आसत्तो-
 सत्तविजलवडवगारितमल्लदाम० करेति २ सा अच्छेहिं सणहेहिं [सेएहिं] रययामएहिं अच्छ-
 रसातंदुलेहिं जिणपडिमाणं पुरतो अट्टमंगलय आलिहति सोत्थियसिरिवच्छ जाव दूपण
 अट्टमंगलगे आलिहति आलिहत्ता कयणाहागहितकरतलयब्भट्टविपमुक्केण दसद्धवनेणं
 कुसुमेणं सुक्कपुष्पजोवयारकलितं करेति २ सा चंदपभवइरवेरलियविमलदंडं कंचणमणिर-
 यणभत्तिचित्तं कालागुरुपवरकुंडुरुक्कतुरुक्कधूवगंधुत्तमाणुविद्धं धूमवादिं विणिम्मयंतं वेरलियामयं
 कडुच्छुयं पगाहितु पयत्सेण धूवं दाऊण जिणवराणं अट्टसयविसुद्धगंधजुत्तोहिं महाविन्तोहिं
 अत्थजुत्तोहिं अपुणरुत्तोहिं संथुणइ २ सा ससट्ट पयाइं ओसरति सत्तट्टपयाइं ओसरित्ता
 वामं जाणुं अंचेइ २ सा दाहिणं जाणुं धरणितलंसि णिवाडेइ तिक्खुत्तो सुद्धाणं धरणि-

यलंसि षामेह नमिन्ता ईसिं पञ्चुणमपति २ ता कटयतुडियथंभियाओ भुयाओ पडिसाहरति
 २ ता करयलपरिणगदियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी—णामोडत्थु षं अरिहंताणं
 भगवंताणं जाव सिद्धिगदणामधेयं टाणं संपत्ताणं तिकट्टु वंदति णमंसति वंदित्ता णमंसित्ता
 जेणेव सिद्धायतणस्स बहुमज्झदेसभाए तेणेव उवागच्छति २ ता दिव्याए उदगाधाराए अब्भु-
 कवति २ ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं पंचगुलितलेणं मंडलं आलिहति २ ता वचए दलयति
 वचए दलयित्ता कथगगाहगदियकरतलपञ्चभट्टविसुषेणंदसद्वयणेणं कुसुमेणं सुकपुष्पजोवयार-
 कलियं करोति २ ता धूवं दलयति २ जेणेव सिद्धायतणस्स दाहिणिहे दारे तेणेव उवागच्छति
 २ ता लोमहृत्थयं गेणहह २ दारचेटीओ य सालिभंजियाओ य वालरूपए य लोमहृत्थयणं
 पमज्जति २ बहुमज्झदेसभाए सरसेणं गोसीसचंदणेणं पंचगुलितलेणं अणुलिपति २ चचए
 दलयति २ पुष्पाकट्टणं जाव आहरणारूढणं करोति २ आसत्तोसत्तविपुल जाव महद्दामकलावं
 करोति २ कथगगाहगदित जाव पुंजोवयारकलितं करोति २ धूवं दलयति २ जेणेव सुहमंडवस्स
 बहुमज्झदेसभाए तेणेव उवागच्छति २ ता बहुमज्झदेसभाए लोमहृत्थेणं पमज्जति २ दिव्याए
 उदगाधाराए अब्भुक्ववति २ सरसेणं गोसीसचंदणेणं पंचगुलितलेणं मंडलगं आलिहति २
 चचए दलयति २ कथगगाह जाव धूवं दलयति २ जेणेव सुहमंडवगस्स पवत्थिमिहे दारे तेणेव

३ प्रतिपत्तौ
 विजयदे-
 वकृत्वा
 जितपूजा
 उद्देशः २
 सू० १४२

उवा० लोमहृत्थगं गेणहति २ दारचेडीओ य सालिभंजियाओ य वालरुवए य लोमहृत्थगेण
पमज्जति २ दिव्वाए उदगधाराए अञ्चुक्खेति २ सरसेणं गोसीसिचंदणेणं जाव च्चाए दलयति
२ आसत्तोसत्त० कयगगाह० धूवं दलयति २ जेणेव सुहमंडवगरस उत्तरिल्ला णं खंभपंती
तेणेव उवागच्छइ २ लोमहृत्थगं परा० सालभंजियाओ दिव्वाए उदगधाराए सरसेणं गोसीसि-
चंदणेणं पुष्फारुहणं जाव आसत्तोसत्त० कयगगाह० धूवं दलयति जेणेव सुहमंडवसस पुरत्थि-
मिल्ले दारे तं चेव सव्वं भाणियव्वं जाव दारसस अच्चणिया जेणेव दाहिणिल्ले दारे तं चेव
जेणेव पेच्छायरमंडवसस बहुमज्झदेसभाए जेणेव बहरामए अक्खाडए जेणेव मणिपेटिया
जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छति २ लोमहृत्थगं गिणहति लोमहृत्थगं गिणहत्ता अक्खाडगं
च सीहासणं च लोमहृत्थगेण पमज्जति २ ता दिव्वाए उदगधाराए अञ्चु० पुष्फारुहणं जाव धूवं
दलयति जेणेव पेच्छायरमंडवपच्चत्थिमिल्ले दारे दारच्चणिया उत्तरिल्ला खंभपंती तहेव पुरत्थि-
मिल्ले दारे तहेव जेणेव दाहिणिल्ले दारे तहेव जेणेव चेत्तियधूभे तेणेव उवागच्छति २ ता
लोमहृत्थगं गेणहति २ ता चेत्तियधूभं लोमहृत्थएणं पमज्जति २ दिव्वाए दग० सरसेण० पुष्फा-
रुहणं आसत्तोसत्त जाव धूवं दलयति २ जेणेव पच्चत्थिमिल्ला मणिपेटिया जेणेव जिणपडिमा
तेणेव उवागच्छति जिणपडिमाए आलोए पणामं करेइ २ ता लोमहृत्थगं गेणहति २ ता तं

श्रेहि य अचिणति २ सा [महेच्छि] सीद्दासणे लोमहृत्य-
 च्चव पांदाए जहा हरपस्स तदा जणेव धलिपीढं तेणेव
 वेति २ सा एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणु-
 ण्णंसु य तिणसु य चउक्कसु य चघरेसु य चनुसुहेसु य
 रिसु य अटालणसु य चरियासु य दारेसु य गो-
 सु य जाव पिलपांतिगासु य आरामेसु य जज्जाणेसु
 सु य बणारारुसु य अचणियं करेह करेसा ममेयमाणस्सियं
 आमिओगिया देवा विजएणं देवेणं एवं बुत्ता समणा जाव
 सा विजयाए रायराणीए सिंघाटगेसु य जाव अचणियं
 उवागच्छन्ति २ सा एयमाणस्सियं पघादिपणंति ॥ तए णं से
 ओगियाणं देवाणं अंतिए पयमटुं सोचा णिसम्म हट्टवुट्ठिस्समाणंदिइय
 पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छन्ति २ सा पुरतियमिहेणं तोरणेणं जाव
 आपंते बोक्खे परमसुहसूए णंदापुक्खरिणीओ पनुत्तरति २ सा
 पहारस्य गमणाए । तए णं से विजए देवे चउद्धि सामाणियसाह-

३ प्रतिपत्तां
 विजयदे-
 वकृत्ता
 जिनपूजा
 उद्देशः २
 सू० १४२

हं आयरक्वदेवसाहस्सीहिं सन्विहृण्ण जाव निग्योसनाइयरवेणं जेणेव
णेव उवागच्छति २ ता सभं सुधम्मं पुरत्थिमिहेणं दारेणं अणुपविसति
णेपेहिया तेणेव उवागच्छति २ ता सीहासणवरगते पुरच्छाभिसुहे सण्णि-

(सू० १४२)

मत्यादि, ततः स विजयो देवो वानमन्तरैः 'महया २' इति अतिशयेन महता इन्द्राभिषेकेणाभिषिक्तः सन् सिंहास-
न्तिष्ठति, अभ्युत्थायाभिषेकसभातः पूर्वद्वारेण विनिर्गत्य यत्रैवालङ्कारसभा तत्रैवोपागच्छति, उपागत्यालङ्कारिकसभामनु-
प्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वद्वारेणानुप्रविशति, अनुप्रविश्य च यत्रैव मणिपीठिका यत्रैव च सिंहासनं तत्रोपागच्छति, उपागत्य सिंहासन-
वरगतः पूर्वाभिमुखः संनिषण्णः, ततस्तस्य विजयस्य देवस्याभियोग्या देवा सुबहु 'आलङ्कारिकम्' अलङ्कारयोग्यं भाण्डमुपनयन्ति ॥
'तए ण'मित्यादि, ततः स विजयो देवस्तत्प्रथमतया तस्यामलङ्कारसभायां प्रथमतया पद्ममला च सा सुकुमारा च पद्ममलसुकुमारा
तया 'सुरभिगन्धकाषायिक्या' सुरभिगन्धकषायद्रव्यपरिकर्म्मिमतया लघुशाटिकयेति गम्यते गात्राणि रूक्षयन्ति रूक्षयित्वा सर-
सेन गोशीर्षचन्दनेन गात्राण्यनुलिम्पति अनुलिप्य देवदूष्यगुणलं निधत्त इति योगः, कथम्भूतः ? इत्याह—'नासानीसासवाप-
वज्झं' नासिकानिःश्वासवातवाह्यं, एतेन श्लक्ष्णतामाह, 'चक्षुहंरं' चक्षुहंरति—आत्मवशं नयति विशिष्टरूपातिशयकलितत्वाच्चक्षुहंरं
'वर्णस्पर्शयुक्तम्' अतिशायिना वर्णेनातिशायिना स्पर्शेन युक्तं 'हयलालापेलवाइरेण'मिति हयलाला—अश्वलाला तस्या अपि पेल-
वमतिरेकेण हयलालापेलवातिरेकं 'नाम नाभैकार्थ्ये समासो बहुल'मिति समासः, अतिविशिष्टमदुल्लघुत्वगुणोपेतमिति भावः,

धवलं-श्वेवं कनकलवितानि-विच्युरितानि अन्तकर्मणि-भक्ष्योपांगंशुनानि यस्य तत्र कनकलवितानाकरं नाहाप-
स्फटिकं नाम-अतिस्फटिकविशेषस्तत्रप्रथमं दिव्यं 'देवदूतयुगात्' इत्यत्रप्रथमं 'नित्यं' भवितुं, यद्यथाप्युक्तं नाहाप-
भरणाति विनष्टाति, तत्र हारः-अष्टाष्टमस्रिकः अर्द्धद्वारा-नक्षत्रिकः एकान्तरी-विश्वकर्मिणा सुकावली-सुकावली-
कानि-कलचिकभरणाति शुद्धितानि-वापुस्त्रकाः अर्द्धद्वानि-भारतभरकविशेष आत्मनः भवान्नेन एतन्नाम आन्तर्यामिण-
मुद्रिकादशकं 'कुण्डले' कर्णाभरणं चूडामणिमिति-चूडामणिनांन तत्रलयाधिपरकर्मभवात् इत्येवमसुत्रं-सुत्रं-सुत्रं-सुत्रं-
शेषापमन्नलायातिरोगप्रसुरदोषापारकरा प्रवरलक्षणेभ्यः परममन्त्रं नामरत्नमिदं इत्येवमसुत्रं-सुत्रं-सुत्रं-सुत्रं-
चिवाणि-नानाप्रकाराणि यानि रत्नानि वै स्रष्टः चित्ररत्नस्रष्टः मन्त्ररत्नमिदं योषत इति भाष्ये । 'सं दिव्यं सुपापादामंति
'दिव्यां' प्रथाना पुष्पमालाम् ॥ 'तए पां से विजय' इत्यादि, मन्त्रिभं-श्रयं मन्त्रेण निरुंभ भवितुं भावादिनाः प्रत्ययः' यत्
सूत्रादिना प्रथये तद् मन्त्रिमिति भावः, भस्मि-यद् मन्त्रितं सद् येष्टं यथा पुष्पलक्ष्मणो गण्डक इत्यर्थः, पूर्वस तेन
वंशशलाकादिमयपञ्चरी पूर्वैः, सगाविमं यत्परपरतो नावलक्षणांन सहात्वं, पूर्वेषुपेन यद्युपेन नात्येन फलपुष्पमिनाजानन-
सभा तत्रैवोपागच्छति, उपागत सिद्धासनवत्तात्, पूर्वेषुभिसुक्तं सन्निपण्ण । 'तए पां नित्यादि, कर्तव्यं विजयत देवस्त्वनियोगवा-
पुस्तकरत्नसुपनयन्ति ॥ 'तए पां नित्यादि, तत्र स विजयो देवः पुस्तकरत्नं यथापि यदीत्या पुस्तकरत्नसुक्तमप्यविति मन्त्रये सुश्रुति

इतिपत्रं
विजयदे-
युक्ता
विमपुजा
त्रैसाः २
सुं २५३

मुक्त्वा विधादयति विधाद्यानुप्रवाचयति अनु—परिपाठ्या प्रकर्षेण—विशिष्टार्थान्गामरूपेण वाचयति वाचयित्वा ‘धार्मिकं’ धर्मानु-
 गतं व्यवसायं व्यवस्यति, कर्तुमभिलषतीति भावः, व्यवसायसभायाः शुभाध्यवसायनिबन्धनत्वात्, क्षेत्रादेरपि कर्मक्षयोपशमादि-
 हेतुत्वात्, उक्तञ्च—‘उद्यक्त्वथयत्थवसमोवसमा जं च कम्मुणो भणिया । द्दवं खेतं कालं भवं च भावं च संपप्प ॥ १ ॥’
 इति, धार्मिकं च व्यवसायं व्यवसाय पुस्तकरत्नं प्रतिनिक्षिपति प्रतिनिक्षिप्य सिंहासनाद्भ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय व्यवसाय-
 सभातः पूर्वद्वारेण विनिर्गच्छति विनिर्गत्य यत्रैव व्यवसायसभाया एव पूर्वा नन्दापुष्करिणी तत्रैवोपागच्छति उपागत्य नन्दां पुष्करि-
 णीमनुप्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वतोरणानुप्रविशति प्रविश्य पूर्वेण त्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहति, मध्ये प्रविशतीति भावः, प्रत्यवरुह्य
 हस्तपादौ प्रक्षालयति प्रक्षाल्यैकं महान्तं श्वेतं रजतमयं विमलसलिलपूर्णं मत्तकरिमहासुखाकृतिसमानं भुङ्गारं गृह्णाति गृहीत्वा
 यानि तत्रोत्पलानि पद्मानि कुमुदानि नलिनानि यावत् शतसहस्रपत्राणि तानि गृह्णाति गृहीत्वा नन्दातः पुष्करिणीतः प्रत्युत्तरति
 प्रत्युत्तीर्य यत्रैव सिद्धायतनं तत्रैव प्रधावितवान् गमनाय ॥ ‘तए ण’मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य चत्वारि सामानिकदेव-
 सहस्राणि चतस्रः सपरिवारा अभ्रमहिष्यः तिस्रः पर्षदः सप्तानीकानि सप्तानीकाधिपतयः षोडशात्मरक्षदेवसहस्राणि अन्ये च वहवो
 विजयराजधानीवास्तव्या वानमन्तरा देवाश्च देव्यश्च अप्येकका उत्पलहस्तगता अप्येककाः पद्महस्तगता अप्येककाः कुमुदहस्तगताः
 एवं नलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रशतसहस्रपत्रहस्तगताः क्रमेण प्रत्येकं वाच्याः, विजयं देवं पृष्ठतः
 पृष्ठतः परिपाठ्येति भावः अनुगच्छन्ति ॥ ‘तए ण’मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य वहव आभियोग्या देवा देव्यश्च अप्येकका
 वन्दनकलशहस्तगताः अप्येकका भुङ्गारहस्तगताः अप्येकका आदर्शहस्तगताः एवं स्थालपात्रीसुप्रतिष्ठवातकरकचित्ररत्नकरण्डक-

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २५४ ॥

पुष्पचनेरीयावहोमहस्यचनेरीपुष्पपटलकयावहोमहस्यपटलकसिद्धामनञ्चत्रयापरतैत्समुद्ररथापदभ्रगतसमुद्ररूपभृत्पुष्पकदमागाः म-
मेण प्रत्येकमालायाः, विजयं देव पृष्ठतः पृष्ठतोऽनुगच्छन्ति । ततः म विजयो देवप्रभुनिः सात्मानिकसहस्रैश्वर्यदृग्भिः सपरिवारागिर-
प्रमहिषीभिस्त्रिभिः पर्याङ्गिः सप्तभिरनीकापिपतिभिः षोडशभिरालरक्षरैर्यमहस्रैरन्यैश्च षडुनिभिर्नायराजानांवासाव्येवां-
नमन्तैरेवैद्वीभिश्च सार्द्धं सपरियुतः सर्वद्वयौ 'जाय निगधोसनादितरयेण' गिति याफररणादेवं परिपूर्णः पादो द्रष्टव्यः—'मन्व-
जुर्हए सन्ववलेणं सन्वसमुद्रणं सन्वविशुर्दए सन्वसममेण सन्वपुष्पकानंप्रमासालकारेण सन्वगुदियसर्निनापणं नहया दृशीए सएया
जुर्हए महया वलेणं महया समुद्रणं गहया वरगुदियजमागसगनपहुष्पयाइवरयेणं संसपणपपयहभेरिसहस्त्रिसरगुदियुहुणहुदुनि-
निरवोसनादिवरवेण' अस्य व्याख्या प्राप्तवत् । यथैव सिद्धायतनं तथैवोपागच्छति, यथागत्य सिद्धायतनानुप्रदितोऽहोर्नन् पूर्वद्वारेण
प्रविशति, प्रविश्यालोक्य जिनप्रतिमाना प्रणामं करोति, कृत्वा यथैव गणिपीठिका यथैव देवच्छन्दको यथैव जिनप्रतिमासात्रो-
पागच्छति, यथागत्य लोमहस्रक परागुग्राति परागुद्रय च जिनप्रतिमाः प्रमानयति प्रमान्यं नित्ययोदकधारया क्पयति क्प-
यित्वा सरसेनार्द्रेण गोशीर्षचन्दनेन गात्राण्यनुलिम्पति, अनुलित्य 'अहत्तानि' अपरिगलितानि द्विजयानि देवदूष्ययुगाढानि 'नियं-
सइ'ति परिधापयति परिधाप्य 'अग्नेः' अपरिशुक्ते. 'वरः' प्रधानैर्नन्दैर्मातृभ्यार्चयति । एतदेव सपितृसरभुषवर्त्तयति—मुष्पारोपण
माल्यारोपणं वर्णकारोपणं चूर्णारोपणं गन्धारोपणम् आभरणारोपण (च) करोति, कृत्वा तासा जिनप्रतिमाना पुरतः. 'अच्छैः' स्वच्छैः.
'भृक्ष्णैः' मसृणै रजतमयैः, अच्छो रसो येषां तेऽच्छरसाः, प्रत्यासन्नवस्तुप्रतिविम्ब्याधारयुक्ता इयातिनिर्गता इति भावः, ते च ते
तन्दुलाश्चाच्छरसवन्दुलाः, पूर्वपदस्य दीर्घान्त्वता प्राकृतत्वात्, यथा 'वद्भरगाया नेमा' इत्यादौ, वैरष्टापष्टी स्वस्त्रिकादीनि मन्त्राद-

इ प्रतिपत्ती
विजयदे-
ययुक्ता
जिनपूजा
उद्देशः २
सू० १४२
॥ २५४ ॥

कान्यालिखति, क्वालिक्य 'कयगाहाहिय'मित्यादि मैथुनप्रथमसंरन्धे मुखचुम्बनाद्यर्थं युवत्याः पञ्चाङ्गुलिभिः केशेषु ग्रहणं
 कचप्राहस्तेन कचप्राहेण गृहीतं करतलाद्विमुक्तं सत् प्रभ्रष्टं करतलप्रभ्रष्टविमुक्तं, प्राकृतत्वादेवं पदव्यत्ययः; तेन 'दशार्द्धवर्णन'
 पञ्चवर्णन 'कुसुमेन' कुसुमसमूहेन 'पुष्पपुञ्जोपचारकलितं' पुष्पपुष्प एवोपचारः—पूजा पुष्पपुञ्जोपचारस्तेन कलितं—युक्तं करोति,
 कृत्वा च 'चंदप्यभवद्दरवेरलियविमलदंडं' चन्द्रप्रभवञ्जवैद्ध्यमयो विमलो दण्डो यस्य स तथा तं काञ्चनमणिरत्नभक्तिकित्रं काला-
 गुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कधूपेन गन्धोत्तमेनानुविद्धा कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कधूपगन्धोत्तमानुविद्धा, प्राकृतत्वात्पदव्यत्ययः; तां
 धूपवर्ति विनिर्मुञ्चन्तं वैद्ध्यमयं धूपकण्डुच्छुकं प्रगृह्य प्रयतो धूपं दत्त्वा जिनवरेभ्यः; सूत्रे षष्ठी प्राकृतत्वात्, समाधानि पदानि पञ्चाद-
 पस्य दशाङ्गुलिमञ्जलिं मस्तके कृत्वा प्रयतः 'अद्वसयविसुद्धगंठजुतेहिं' इति विशुद्धो—निर्मलो लक्षणदोषरहित इति भावः यो
 प्रन्थः—शब्दसंदर्भस्तेन युक्तानि विशुद्धप्रन्थयुक्तानि अष्टशतं च तानि विशुद्धप्रन्थयुक्तानि च तैः 'अर्थयुक्तैः' अर्थसारैः अपुनरुक्तैः
 महादृत्तैः, तथाविधदेवलब्धैः प्रभाव एषः; संस्तौति संस्तुत्य वामं जातुं 'अञ्जति' उत्पाटयति दक्षिणं जातुं धरणितले 'निवाडेइ' इति
 निपातयति लगायतीत्यर्थः 'त्रिकृत्वः' त्रीन् वारान् मूर्द्धनं धरणितले 'नमेइ'ति नमयति नमयित्वा चेषत्प्रत्युन्नमयति, ईषत्प्रत्युन्नम्य
 कटकशुटितस्तन्भितौ भुजौ 'संहरति' सङ्कोचयति, संहृत्य करतलपरिशुद्धीतं शिरस्यावर्त्त मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वैवमवादीत्—'नमोऽस्तु
 ण'मित्यादि, नमोऽस्तु णमिति वाक्यालङ्कारे देवादिभ्योऽतिशयपूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तेभ्यः; सूत्रे षष्ठी 'छट्टिविभतीर्षं भयइ
 चवत्थी' इति प्राकृतलक्षणात्, ते चार्हन्तो नामादिरूपा अपि सन्ति ततो भावार्हत्प्रतिपत्त्यर्थमाह—'भगवन्म्यः' भगः—समभैश्वर्यादि-
 लक्षणः स एषामस्तीति भगवन्तस्तेभ्यः; आदिः—धर्मस्य प्रथमां प्रवृत्तिस्तत्करणशीला आदिकरस्तेभ्यः; तीर्थते संसारसमुद्रोऽनेनेति

तीर्थं तत्करणशीलास्तीर्थकसास्त्रेभ्यः, स्वयं-अपरोपदेशेन सम्यायतयोपिप्राप्त्या तुरा भिव्यारनिद्रापानसम्भवेन रथसञ्चरार्भेभ्यः,
तथा पुरयाणामुत्तमाः पुरुषोत्तमाः, भगवन्तो हि सत्सारसव्याचरन्तः। सदा परार्थव्यवर्तमाने त्वभार्त्तानोक्तवस्वार्थं अथैकिया-
वन्तोऽदीनभावाः कृतवत्तापतयोऽनुपदत्तचित्ता देवगुरुप्रदुर्गानिने इति भवन्ति पुरुषोत्तमास्त्रेभ्यः, तथा पुरया। सिद्धा इव कर्मांगजान्
प्रति पुरुषसिद्धास्त्रेभ्यः, तथा पुरया वरुण्टरीकानांय संसारजालसङ्गादिना धर्मकटाक्षेनेति पुरुषपरुण्टरीकाणि त्रेभ्यः, तथा पुरया
वरगन्धहस्तिन इव परचक्रदुर्भिक्षमारिप्रवृत्तिदुर्गजनिराकरणेनेति पुरुषवरगन्धहस्तिनस्त्रेभ्यः, तथा होक्को-भक्त्यसत्त्वटीकहस्त
सकलकल्पार्णैकनिवन्दनतया भव्यत्वभावेनोत्तमा टीकोत्तमास्त्रेभ्यः। तथा होक्कभ्य-भयपटीकस्य ताथा-योगेश्वरकृतो टीकनाथास्त्रेभ्यः,
तत्र योगो-वीजाधानोद्देशोपपणकरणं क्षेम-वदुपद्रवाद्यभाषापादन, तथा होक्कस्य-प्राणिलोकस्य पञ्चास्तिकायलकस्य वा द्विषोपदेशेन
सम्यक्प्ररूपणया वा द्विवा लोकद्विवास्त्रेभ्यः, तथा होक्कस्य-देशनायोगस्य विशिष्टस्य प्रदीपा-देशनांशुभिर्धयाऽरक्षितवपस्युप्रकाशका
लोकप्रदीपास्त्रेभ्यः, तथा लोकस्य-उत्कृष्टमर्तभैत्यसत्त्वलोषस्य प्रयोवने प्रयोवः प्रयोवकसं-विशिष्टज्ञानशक्तिस्त्वरणशीला होक्कप्रयो-
वकराः, तथा च भवन्ति भगवत्प्रसादान् वरक्षणमेव भगवन्तो गणन्तुवो विशिष्टज्ञानसम्यक्तानन्विता यद्वाद् वादेशान्नगारच्यपन्दीति
स्त्रेभ्यः, तथाऽभयं-विशिष्टमात्मनः स्वारथ्यं नि.श्रेयसधर्माभूमिका निवन्दनभूत्वा परमा शुतिरिति भावः, वद् अभयं द्द्ववीक्ष्यभयदा-
स्त्रेभ्यः, सूत्रे च कप्रत्ययः सार्थिकः प्राकृतलक्षणपदान्, पञ्चमन्यप्रापि, तथा चञ्चुरित्य चतुः-विशिष्ट आत्मधर्मोत्सव्यावयेपनिवन्दनं
श्रद्धास्त्रभावं, श्रद्धाविहीनस्याचञ्चुत्तमव इव तत्त्वदर्शनयोगात्, वद्वादीति चतुर्दासैभ्यः, तथा मार्गो-विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रगुणः
स्वरसवाही क्षयोपशमविशेषसं द्द्ववीति मार्गदास्त्रेभ्यः, तथा दारणं-संसारकल्पान्तरगतानागतिसप्रयत्नरागादिपीडितानां समाश्रयनस्थान-

कल्पं तत्त्वचिन्तारूपमध्यवसानं तद्दृतीति शरणदास्तेभ्यः, तथा बोधिः—जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिं तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणसम्यग्दर्शनरूपां
 दृतीति बोधिदास्तेभ्यः, तथा धर्म—चारित्ररूपं दृतीति धर्मदास्तेभ्यः कथं धर्मदाः ? इत्याह—धर्मं दिशन्तीति धर्मदेशकास्तेभ्यः,
 तथा धर्मस्य नायकाः—स्वामिनस्तद्वशीकरणात्तत्कल्पपरिभोगाच्च धर्मनायकास्तेभ्यः, धर्मस्य सारथय इव सम्यक्प्रवर्तनयोगेन धर्म-
 सारथयस्तेभ्यः, तथा धर्म एव वरं—प्रधानं चतुरन्तहेतुत्वात् चतुरन्तं २ चक्रमिव चतुरन्तचक्रं तेन वर्तितुं शीलं येषां ते धर्मवर-
 चतुरन्तचक्रवर्तिनस्तेभ्यः, तथाऽप्रतिहते—अप्रतिस्खलिते क्षायिकत्वाद् वरे—प्रधाने ज्ञानदर्शने धरन्तीति अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरा-
 स्तेभ्यः, तथा छादयति—आवरयतीति छद्म—घातिकर्मचतुष्टयं व्यावृत्तं—अपगतं छद्म येभ्यस्ते व्यावृत्तलक्ष्यानस्तेभ्यः, तथा रागद्वेष-
 कपायेन्द्रियपरीषहोपसर्गाघातिकर्मशत्रून् जितवन्तो जिनाः अन्यान् जापयन्तीति जापकास्तेभ्यो जिनेभ्यो जापकेभ्यः, तथा भवा-
 णं स्वयं तीर्णा अन्यांश्च तारयन्तीति तीर्णास्तारकास्तेभ्यः, तथा केवलवेदसा अवगाततत्त्वा बुद्ध्या अन्यांश्च बोधयन्तीति बोधकास्तेभ्यः,
 मुक्ताः—कृतकृत्या निष्ठितार्था इति भावः, अन्यांश्च मोचयन्तीति मोचकास्तेभ्यः, सर्वज्ञेभ्यः सर्वदर्शिभ्यः, शिवं—सर्वोपद्रवरहितत्वात्
 'अचलं' स्वाभाविकप्रयोगिकचलनक्रियाव्यपेहात् 'अरुजं' शरीरमनसोरभावेनाऽऽधिव्याध्यसम्भवात् अनन्तं—केवलात्मनाऽनन्त-
 त्वात् 'अक्षयं' विनाशकारणाभावात् 'अव्यावाधं' केनापि विवाधयितुमशक्यत्वात् न पुनरावृत्तिर्यस्मान्नादपुनरावृत्ति, सिध्यन्ति—
 निष्ठितार्था भवन्त्यस्यामिति सिद्धिः—लोकान्तक्षेत्रलक्षणा सैव गम्यमानत्वाद् गतिः सिद्धिगतिः २ रिति नामधेयं यस्य तत्सिद्धिगतिनाम-
 धेयं, तिष्ठत्यसिन्निति स्थानं—व्यवहारतः सिद्धक्षेत्रं निश्चयतो यथाऽवस्थितं स्वं स्वरूपं, स्थानस्थानिनोरभेदोपचारात् सिद्धिगतिनाम-
 धेयं तत्संप्राप्तिभ्यः । एवं प्रणिपातदण्डकं पठित्वा 'वदइ नमंसइ' इति वन्दते—ताः प्रतिमाश्रयत्ववन्दनविधिना प्रसिद्धेन, नमस्करोति—

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीणावृत्तिः

॥ २५६ ॥

पञ्चात्मणिधानादियोगेनेत्येके, अन्ये त्वभिदधति-विरतिमतामेव प्रसिद्धश्चेत्यप्यन्दगविधिरन्त्येषा वधाऽऽभ्युपगमे कायोत्सर्गासिद्धेरिति व-
न्दते सामान्येन, नमस्करोत्थास्यपृष्ठदेरस्थाननमस्कारेणेति, वत्त्वमत्र भगवन्तः परमर्षयः केवलिनो निदन्ति, वतो वन्दिता नमस्तिला
यत्रैव सिद्धावतनस्य बहुमध्यदेशभागस्तत्रैवोपागच्छति वपागत्य पटुगभ्यदेशभागं दिव्ययोदकधारया 'अभ्युक्षति' अभिसुरं सिञ्चति,
अभ्युक्ष्य सरसेन गोशीर्षचन्दनेन पञ्चाङ्गुलित्वं ददाति, दत्त्वा कचमादृश्रीवेन करवलप्रभष्टविसुकेंन दशार्द्धवर्णेन 'कुसुमेन' सुसुग-
जातेन पुष्पश्लोपचारकलितं करोति कृत्वा धूपं ददाति, दत्त्वा च यत्रैव दाक्षिणात्यं द्वारं तत्रैवोपागच्छति, वपागत्य लोमहस्तकं गृह्णाति,
गृहीत्वा तेन द्वारशाखाशालमश्लिकाव्यालरूपकाणि च प्रमार्जयति, प्रमृज्य दिव्ययोदकधारयाऽभ्युक्षणं गोशीर्षचन्दनचर्चा गुण्याया-
रोपणं धूपदानं करोति, वतो दाक्षिणाद्वारेण निर्गत्य यत्रैव दाक्षिणात्यस्य सुसमण्डपस्य पटुगभ्यदेशभागस्तत्रोपागच्छति, वपागत्य लोम-
हस्तकं परासृशति, परासृश्य च बहुमध्यदेशभागं लोमहस्तकेन प्रमार्जयति, प्रमृज्य दिव्ययोदकधारयाऽभ्युक्षणं सरसेन गोशीर्षचन्दनेन
पञ्चाङ्गुलित्वं मण्डलमालिखति, कचमादृश्रीवेन करवलप्रभष्टविसुकेंन दशार्द्धवर्णेन सुसुमेन पुष्पश्लोपचारकलितं करोति, कृत्वा
धूपं ददाति, दत्त्वा च यत्रैव दाक्षिणात्यस्य सुसमण्डपस्य पश्चिमं द्वारं तत्रोपागच्छति, वपागत्य लोमहस्तपरागर्जनं, तेन च लोमहस्त-
केन द्वारशाखाशालमश्लिकाव्यालरूपकप्रमार्जनं, षट्कधारयाऽभ्युक्षणं गोशीर्षचन्दनचर्चा गुण्यायारोपणं धूपदानं करोति, कृत्वा यत्रैव
दाक्षिणात्यस्य सुसमण्डपस्योत्तरद्वारं तत्रोपागच्छति, वपागत्य पूर्ववद् द्वारार्चनिकां करोति, कृत्वा च यत्रैव दाक्षिणात्यस्य सुसमण्डपस्य
पूर्वद्वारं तत्रोपागच्छति, वपागत्य पूर्ववत्त्राज्यार्चनिकां करोति, कृत्वा च दाक्षिणात्यस्य सुसमण्डपस्य यत्रैव दाक्षिणात्यं द्वारं तत्रोपाग-
च्छति, वपागत्य पूर्ववत्तत्र पूजां विधाप्य तेन द्वारेण विनिर्गत्य यत्रैव दाक्षिणात्यः प्रेक्षागृहमण्डपो यत्रैव दाक्षिणात्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य

३ प्रतिपत्तौ

विजयदे-

वकृता

जिनपूजा

चतुष्टयः २

सू० १४२

॥ २५६ ॥

बहुमव्यदेशभागी यत्रैव वक्रमयोऽक्षपाटको यत्रैव च मणिपीठिका यत्रैव च सिंहासनं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य लोमहस्तकं परामु-
 शति, परामुश्याक्षपाटकं मणिपीठिकां सिंहासनं च प्रमार्जयति, प्रमार्ज्योदकधारयाऽभ्युक्ष्य चन्दनचर्चां पुष्पपूजां धूपदानं च करोति,
 कृत्वा च यत्रैव दाक्षिणात्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्थोत्तरद्वारं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य पूर्वद्वारार्चनिकां करोति, कृत्वा यत्रैव दाक्षिणा-
 त्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य पूर्वद्वारं तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्वद्वारार्चनिकां करोति, कृत्वा यत्रैव तस्य दाक्षिणात्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य
 दाक्षिणात्यं द्वारं तत्रोपागच्छति, उपागत्य तत्रार्चनिकां कृत्वा यत्रैव दाक्षिणात्यश्चैत्यस्त्रोपागच्छति, उपागत्य स्तूपं मणिपीठिकां
 च लोमहस्तकेन प्रमृज्य दिव्ययोदकधारयाऽभ्युक्षति सरसगोशीर्षचन्दनचर्चां पुष्पाधारोहणधूपदानादि करोति, कृत्वा च यत्रैव पा-
 श्यात्या मणिपीठिका यत्रैव च पाश्यात्या जिनप्रतिमा तत्रोपागच्छति, उपागत्य जिनप्रतिमाया जालोके प्रणामं करोतीत्यादि पूर्ववद्
 यावन्नमस्वित्वा यत्रैवोत्तरा जिनप्रतिमा तत्रोपागच्छति, उपागत्य तत्रापि यावन्नमस्वित्वा यत्रैव पूर्वा जिनप्रतिमा तत्रोपागच्छति उपागत्य
 पूर्ववद् यावन्नमस्वित्वा यत्रैव दाक्षिणात्या जिनप्रतिमा पूर्ववत् सर्वं तदेव यावन्नमस्वित्वा यत्रैव दाक्षिणात्यश्चैत्यश्चोपागच्छति,
 उपागत्य पूर्ववदर्थनिकां करोति, कृत्वा च यत्रैव महेन्द्रध्वजस्तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्ववदर्थनिकां विधाय यत्रैव दाक्षिणात्या नन्द्या-
 पुत्करिणी तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य लोमहस्तकं परामुशति, परामुशय्य तोरणानि त्रिसोपावप्रतिरूपकाणि शालभञ्जिकाव्यालरूपकाणि
 च प्रमार्जयति, प्रमार्ज्यं दिव्ययोदकधारया सिञ्चति, सिक्त्वा सरसगोशीर्षचन्दनपञ्चालिवलप्रदानपुष्पाधारोहणधूपदानादि करोति,
 कृत्वा च सिद्धायतनमनुप्रदक्षिणीकृत्य यत्रैवोत्तरा नन्द्यापुत्करिणी च तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्ववत्सर्वं करोति, कृत्वा चौत्तराहे सा-
 हेन्द्रध्वजे तदनन्तरमौत्तराहे चैत्यध्वजे तव औत्तराहे चैत्यस्तूपे, तवः पश्चिमोत्तरपूर्वदक्षिणजिनप्रतिमासु पूर्ववत्सर्वा वक्तव्यता वक्तव्या,

तदनन्तरमौत्तराहे प्रेक्षागृहमण्डपे समागच्छति, तत्र दक्षिणतिरे प्रेक्षागृहमण्डपे पूर्ववत्सर्वं वच्छेद्य, एत उच्यते। एष विनिर्गतोत्तरादि-
शुक्रमण्डपे समागच्छति, तत्रापि दक्षिणात्सुक्रमण्डपवत्सर्वं कृत्वात्तरादेव विनिर्गत्वा निद्रासतनस्य पूर्वद्वारे समागच्छति, उभय-
निकां पूर्ववत्कृत्वा पूर्वस्य शुक्रमण्डपस्य दक्षिणोत्तरपूर्वद्वारसु कर्मणोकरूपां पूजां विधाय पूर्वद्वारेण विनिर्गत्वा पूर्वप्रेशामण्डपे समागत्य
पूर्ववदर्चनिका करोति, ततः पूर्वप्रकारेणैव क्रमेण देवत्वपूजिनप्रतिभार्यस्येशमादेन्द्राजानन्द्यापुष्करिणीनां ततः सभायां सुधर्माणां
पूर्वद्वारेण प्रविशति, प्रविश्य यत्रैव मणिपीठिका तत्रैवोपागच्छति, उपागत्यालोकं जिनसकमां प्रणामं करोति, कृत्वा यत्र यत्र भागवत्-
श्रव्यस्तरुभो यत्र वज्रमया गोलदृक्ता. समुद्रकासत्रागत्य समुद्रकान् गृह्णाति, गृहीत्वा यत्र विघाटयति, विघाट्य लोनाहरिकेन दत्ताजंयति,
प्रमाज्योदकधारयाऽभ्युक्षति, अभ्युक्ष्य गोजीपंचन्दनेनाजुलिष्यति, ततः प्रधानींजन्मनात्पैरस्यंयति, अर्घ्यमिता भूयं दष्टति, तदनन्तरं
भूयोऽपि वज्रमयेषु गोलदृक्त्तसमुद्रकेषु प्रक्षिपति, प्रक्षिप्य तान् यत्रमयान् गोलदृक्त्तसमुद्रकान् स्वभयाने प्रतिनिधायति, प्रतिनिधाय्य तेषु
पुष्पगन्धमाल्यवस्त्राभरणान्यारोपयति, ततो लोमहस्त्रकेन माणवकशैलस्त्राभ्र प्रमाज्योदकधारयाऽभ्युक्ष्य चन्दनधर्मां पुष्पाधारोपणं भूष-
दानं च करोति, कृत्वा सिंहासनप्रदेशे समागत्य सिंहासनस्य लोमहस्त्रकेन प्रमाज्योदकधारिण्यां पूर्ववदर्चनिका करोति, कृत्वा यत्र मणि-
पीठिका यत्र च देवशयनीयं तत्रोपागत्य मणिपीठिकायां देवशयनीयस्य च प्रागवर्चनिकां करोति, एत उच्यते। एष विनिर्गतोत्तरादि-
पूजां करोति, कृत्वा च यत्र चोप्यालको नाम प्रहरणकोशसत्र समागत्य लोमहस्त्रेण परियरत्रभ्रशुतराणि प्रहरणरत्राणि प्रमाज्योदकधार-
ययाऽभ्युक्ष्य चन्दनचर्चां पुष्पाधारोपणं भूषदानं करोति, कृत्वा सभायां सुधर्माणां भृगुगर्भादेवतागोऽर्चनिका पूर्ववत्क-
रोति, कृत्वा सभायाः सुधर्माणां दक्षिणद्वारे समागत्यार्चनिका पूर्ववत्करोति, ततो दक्षिणद्वारे विनिर्गच्छति, एत उच्यते। यथैव सिंहासत-

नाश्लिष्कामतो दक्षिणद्वारादिका दक्षिणनन्दापुष्करिणीपर्यवसाना पुनरपि प्रविशत उत्तरनन्दापुष्करिणीप्रभृतिका उत्तरान्ता ततो द्वितीयं
वारं लिष्कामतः पूर्वद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानार्चनिका वक्तव्या तथैव सुधर्मायाः सभाया अव्यन्यूनातिरिक्ता द्रष्टव्या, ततः
पूर्वनन्दापुष्करिण्या अर्चनिकां कृत्वोपपातसभा पूर्वद्वारेण प्रविशति, प्रविश्य च मणिपीठिकाया देवशयनीयस्य तदनन्तरं बहुमध्यदे-
शभागे प्रागवर्चनिकां विदधाति, ततो दक्षिणद्वारेण समागत्य तस्यार्चनिकां कुरुते, अत ऊर्ध्वमत्रापि सिद्धायतनवदक्षिणद्वारादिका
पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्तव्या । ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतोऽपक्रम्य ह्रदे समागत्य पूर्ववत्तोरणार्चनिकां करोति, कृत्वा
पूर्वद्वारेणाभिषेकसभायां प्रविशति, प्रविश्य मणिपीठिकायाः सिंहासनस्याभिषेकभाण्डस्य बहुमध्यदेशभागस्य च पूर्ववर्चनिकां क्रमेण
करोति, तदनन्तरमत्रापि सिद्धायतनवदक्षिणद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्तव्या, ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतः पूर्व-
द्वारेण व्यवसायसभां प्रविशति प्रविश्य पुस्तकरत्नं लोमहस्ताकेन प्रभृज्योदकधारयाऽभ्युक्ष्य चन्दनेन चर्चयित्वा वरगन्धमाल्यैरर्चयित्वा
पुरपाधारोपणं धूपदानं च करोति, तदनन्तरं मणिपीठिकायाः सिंहासनस्य बहुमध्यदेशभागस्य च क्रमेणार्चनिकां करोति, तदनन्तरम-
त्रापि सिद्धायतनवदक्षिणद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्तव्या, ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतो वलिपीठे समागत्य तस्य
बहुमध्यदेशभागे पूर्ववर्चनिकां करोति, कृत्वा चोत्तरपूर्वस्यां नन्दापुष्करिण्यां समागत्य तस्यास्तोरणेषु पूर्ववर्चनिकां कृत्वाऽऽभियोगि-
कान् देवान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवमवादीत्—‘स्त्रिपामेवे’त्यादि सुगमं यावत् ‘एयमाणात्तियं पञ्चल्पिणांति’ नवरं शृङ्गाटकं-
त्रिकोणं स्थानं त्रिकं—यत्र रथ्यात्रयं मिलति चतुर्भुजं—चतुर्भुजं—यसाञ्चतसृष्वपि दिक्षु पन्थानो
निससरन्ति महापथो—राजपथः शेषः सामान्यः पन्थाः प्राकारः—प्रतीतः अट्टालकाः—प्राकारस्योपरि श्रुत्याश्रयविशेषाः चरिका—अष्ट-

स्वप्रमाणे नगरप्राकारान्तरालमार्गः द्वाराणि—प्रासादादीनां गोपुराणि—प्राकारद्वाराणि वीरणाणि—द्वारादिसम्बन्धीनि आगत्य रमन्तेऽत्र
माधवीलजागृहादिषु दम्पत्य इति स आरामः पुष्पादिसद्भृक्षसङ्कुलमुत्सवादी बहुजनोपभोग्यमुद्यानं सामान्यवृक्षवृन्दं नगरासन्नं काननं
नगरविप्रकृष्टं वनं एकानेकजातीयोत्तमवृक्षसमूहो वनपण्डः एकजातीयोत्तमवृक्षसमूहो वनराजी ॥ 'तए ण'मित्यादि, ततः स विजयो
देवो बलिपीठे बलिविसर्जनं करोति, कृत्वा च यत्रैवोत्तरनन्दापुष्करिणी तत्रोपागच्छति, उपागत्योत्तरपूर्वी नन्दां पुष्करिणीं प्रदक्षिणीकु-
र्वन् पूर्वोत्तरानानुप्रविशति, अनुप्रविश्य पूर्वत्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य हस्तपादौ प्रक्षालयति, प्रक्षाल्य नन्दापुष्क-
रिणीतः प्रत्युत्तरति, प्रत्युत्तीर्य चतुर्भिः सामानिकसहस्रैश्चतस्रभिरप्रमहिषीभिः सपरिवाराभिस्त्रिभिरुत्तरीकैः सप्तभि-
रनीकाधिपतिभिः षोडशभिरालरक्षदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिर्विजयराजधानीवास्तव्यैर्वानमन्तैर्देवैर्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः सर्वैर्ध्यां या-
वद् दृन्दुभिर्निर्घोपनादितरवेण विजयाया राजधान्या मध्यमन्थेन यत्रैव सभा सुधर्मा तत्रोपागच्छति, उपागत्य सभां सुधर्मा
पूर्वद्वारेणानुप्रविशति, अनुप्रविश्य यत्रैव मणिपीठिका यत्रैव सिंहासनं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य सिंहासनवरगतः पूर्वाभिमुखः
सन्निपण्णः ॥

तए णं तस्स विजयस्स देवस्स चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुर-
च्छिमेणं पत्तेयं २ पुब्बणत्थेसु भद्दासणेसु णिसीयंति । तए णं तस्स विजयस्स देवस्स चत्तारि
अणमहिस्सीओ पुरत्थिमेणं पत्तेयं २ पुब्बणत्थेसु भद्दासणेसु णिसीयंति । तए णं तस्स विजयस्स
देवस्स द्वाहिणपुरत्थिमेणं अहिंभतरियाए परिसाए अट्ट देवसाहस्सीओ पत्तेयं २ जाव णिसी-

यंति । एवं दक्षिण्येणं मञ्जिमियाए परिसाए दस देवसाहस्सीओ जाव णिसीदंति । दाहिणपच्च-
 त्थिमेणं दाहिरियाए परिसाए वारस देवसाहस्सीओ पत्तेयं २ जाव णिसीदंति । तए णं तस्स विज-
 यस्स देवस्स पच्चत्थिमेणं सत्त अणियाहिवती पत्तेयं २ जाव णिसीयंति । तए णं तस्स विजयस्स
 देवस्स पुरत्थिमेणं दाहिणेणं पच्चत्थिमेणं उत्तरेणं सोलस आयरक्खदेवसाहस्सीओ पत्तेयं २ पु-
 ळ्वणत्थेसु भद्दासणेसु णिसीदंति, तंजहा—पुरत्थिमेणं चत्तारि साहस्सीओ जाव उत्तरेणं ४ ॥
 ते णं आयरक्खा सन्नद्धवद्धवस्मियकवया उत्पीलियसरसणपट्टिया पिणद्धगेवेज्जाविमलवराच्चिंध-
 पट्टा गहियाउहपरणा तिणयाइं तिसंधीणि चहरामया कोडीणि धणूइं अहिगिञ्झ परियाइयकंड-
 कलावा पीलपाणिणो पीयपाणिणो रत्तपाणिणो चावपाणिणो चारुपाणिणो चम्मपाणिणो खग्ग-
 पाणिणो दंडपाणिणो पासपाणिणो पीलपीयरत्तचावचारुचम्मखग्गदंडपासवरथरा आयरक्खा र-
 क्खोवगा शुत्ता शुत्तपालिता जुत्ता जुत्तपालिता पत्तेयं २ समयतो विणयतो किंकरभूताविव-
 चिदुंति ॥ विजयस्स णं भंते ! देवस्स केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? , गो० ! एणं पलिओवमं ठिती-
 पणत्ता, विजयस्स णं भंते ! देवस्स सामाणियाणं देवाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? , एणं
 पलिओवमं ठिती पणत्ता, एवंमहिद्धीए एवंमहत्तुतीए एवंमहत्त्वले एवंमहायसे एवंमहासुक्खे
 एवंमहाणुभागे विजए देवे २ ॥ (सू० १४३)

ततस्तस्य विजयस्य देवस्यापरोत्तरेण—अपरोत्तरस्यां दिशि एवमुत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्यां दिशि च चत्वारि २ सामानिकदेवसहस्राणि चतुर्षु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पूर्वस्यां दिशि चतस्रोऽप्रमहिष्यश्चतुर्षु भद्रासनेषु निपीदन्ति, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य दक्षिणपूर्वस्यामभ्यन्तरिकायाः पर्षदोऽष्टौ देवसहस्राणि अष्टासु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य दक्षिणस्यां दिशि मध्यमिकायाः पर्षदो दश देवसहस्राणि दशसु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पश्चिमायां दिशि वा-
ह्यायाः पर्षदो द्वादश देवसहस्राणि द्वादशसु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पश्चिमायां दिशि सामानीकाधि-
पतयः सप्तसु भद्रासनेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य सर्वतः समन्तात् सर्वासु दिक्षु सामसत्वेन षोडश आत्मरक्षकदेवसहस्राणि षोडशसु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति, तद्यथा—चत्वारि सहस्राणि चतुर्षु भद्रासनसहस्रेषु पूर्वस्या दिशि, एवं दक्षिणस्यां दिशि, एवं प्रत्येकं पश्चिमोत्तरयोरेपि ॥ ते चाल्परक्षाः सश्रद्धवद्धवर्मितकवचा , कवचं—तनुत्राण वर्मा—लोहमयकुतूहिकारूपं संजातमस्त्रिभ्रति व-
र्षितं सश्रद्ध शरीरे आरोपणात् वद्धं गाढतरवन्धनेन बन्धनात् वर्षितं कवचं यैस्ते सन्नद्धवद्धवर्मितकवचाः, 'उष्णीलियसरासण-
पट्टिया' इति उष्णीलित्वा—गाढीकृता शरा अस्थन्ते—श्लिष्यन्तेऽस्त्रिभ्रति शरासनः—इषुधिसस्य पट्टिका यैरुष्णीलितशरासनपट्टिकाः
'पिण्डगोत्रेज्जिविमलवररचिषपट्टा' इति पिण्डं प्रैवेयं—श्रीवाभरण विमलवररचिषपट्टश्च यैस्ते पिण्डवरप्रैवेयविमलवररचिषपट्टाः 'गहि-
याउहपहरणा' इति आयुधयत्रेऽनेनेत्यायुधं—वेदकादि प्रहरणं—असिकुन्तादि, गृहीतानि आयुधानि प्रहरणाति च यैस्ते गृहीतायुध-
प्रहरणाः 'त्रिनतानि' आदिमध्यावसानेषु नमनभावात् 'त्रिसन्धीनि' आदियध्यावसानेषु सन्धिभावात्, वज्रमयकोटीनि धनूर्पि
अभिगृह्य 'परियाइयकंडकलावा' इति पर्यात्तकाण्डकलापा विचित्रकाण्डकलापयोगात्, केचित् 'नीलपाणय' इति नीलः काण्डकलाप

इति गम्यते पाणौ येषां ते नीलपाणयः, एव पीतपाणयः रक्तपाणयः, चापं पाणौ येषां ते चापपाणयः, चारुः—प्रहरणविशेषः पाणौ येषां ते चारुपाणयः, चर्म—अङ्गुष्ठाङ्गुल्योरच्छादनरूपं पाणौ येषां ते चर्मपाणयः, एवं दण्डपाणयः खड्गपाणयः पाशपाणयः, एतदेव व्याचष्टे—यथायोगं नीलपीतरक्तचापचारुचर्मदण्डपाशधरा आसारक्षाः, रक्षासुपगच्छन्ति—तदेकचित्ततया तत्परायणा वर्तन्त इति रक्षोपणाः ‘गुप्ताः’ न स्वामिभेदकारिणः तथा गुप्ता—पराप्रवेद्या पालिः—सेतुर्येषां ते गुप्तपालिका, तथा ‘युक्ताः’ सेवकगुणोपेततयोर्युक्ताः, तथा युक्ता—परस्परं वद्धा न तु बृहदन्तराला पालिर्येषां ते युक्तपालिकाः, प्रत्येकं प्रत्येकं समयतः—आचारत आचारेणेत्यर्थः वितयतश्च किङ्करभूता इव तिष्ठन्ति, न खलु ते किङ्कराः, किन्तु तेऽपि मान्याः, तेषामपि पृथगासननिपातनात्, केवलं ते तदानीं निजाचारपरिपालनतो विनीतत्वेन च तथाभूता इव तिष्ठन्ति तदुक्तं किङ्करभूता इवेति ॥ ‘तए णं से विजए’ इत्यादि सुप्रतीतं यावद्विजयदेववक्तव्यतापरिसमाप्तिः ॥ तदेवमुक्ता विजयद्वारवक्तव्यता, सम्प्रति वैजयन्तद्वारवक्तव्यतामभिधिसुराह—

कहि णं भंते ! जंबुदीवस्स वेजयंते णामं दारे पणत्ते ? गोयमा ! जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिण्णं पणयालीसं जोयणसहस्साइं अवाधाए जंबुदीवदीवदाहिणपेरंते लवणससुइदाहिण-इस्स उत्तरेणं एत्थ णं जंबुदीवस्स २ वेजयंते णामं दारे पणत्ते अट्ठ जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं स-क्खेव सव्वा वत्तव्वता जाव णिक्खे । कहि णं भंते ! ० रायहाणी ? दाहिणे णं जाव वेजयंते देवे २ ॥ कहि णं भंते ! जंबुदीवस्स २ जयंते णाम दारे पणत्ते ? गोयमा ! जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमेणं पणयालीसं जोयणसहस्साइं जंबुदीवपच्चत्थिमपेरंते लवणससुइपच्चत्थिमइस्स पुर-

चिद्विभेणं सीओदाए महाणदीए उरिंए एत्थ णं जंबुदीवस्स- जयंते णाम दारे पणत्ते, तं केव से
पमाणं जयंते देवे पञ्चविभेणं से रायहाणी जाव महिद्वीए ॥ कहि णं भंते ! जंबुदीवस्स अपरा-
इए णामं दारे पणत्ते?, गोयमा ! मंदरस्स उत्तरेणं पणयालीसं जोयणसहस्साइं अवाहाए जंबु-
दीवे २ उत्तरपेरंते लवणससुदस्स उत्तरद्धस्स दाहिणेणं एत्थ णं जंबुदीवे २ अपराइए णामं दारे
पणत्ते तं केव पमाणं, रायहाणी उत्तरेणं जाव अपराइए देवे, चउणहवि अपणंमि जंबुदीवे ॥
(सू० १४४) जंबुदीवस्स णं भंते ! दीवस्स दारस्स य दारस्स य एस णं केवतियं अवाधाए अंतरे
पणत्ते?, गोयमा ! अजणासीतिं जोयणसहस्साइं थावणं च जोयणाइं देस्सणं च अद्धजोयणं
दारस्स य २ अवाधाए अंतरे पणत्ते ॥ (सू० १४५)

‘कहि णं भंते’ इत्यादि सर्व पूर्ववत्, नवरमन्न वैजयन्तस्य द्वारस्य दक्षिणतस्तिर्यगसहस्रेयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिक्रम्येति वक्तव्यं,
शेषं प्राग्वत् ॥ एवं जयन्तापराजितद्वारवकव्यताऽपि वाच्या, नवरं जयन्तद्वारस्य पश्चिमायां दिशि, अपराजितद्वारस्योत्तरतस्तिर्यग-
सहस्रेयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्येति वाच्यम् ॥ सम्प्रति विजयादिद्वाराणां परस्परमन्तरं प्रतिपिपादयिषुरिदमाह—‘जंबुदीवस्स
षातेनान्तरं प्रक्षप्तम्’, भगवानाह—गौतम ! एकोनाशीतिर्योजनसहस्राणि द्विपञ्चाशद् योजनानि देशीन चार्द्धयोजनं द्वारस्य च द्वारस्य
चावाधयाऽन्तरं प्रक्षप्तं, तथाहि—चतुर्णामपि द्वाराणां प्रत्येकमेकैकस्य कुड्यस्य द्वारशालापरपर्यायस्य चाहल्यं गव्यूतं द्वाराणां च वि-

३ प्रतिपत्तौ
वैजयन्ता-
दीनि द्वा-
राणि

सू० १४४
द्वारान्तरं
उद्देशः २
सू० १४५

स्वारः प्रत्येकं २ चत्वारि २ योजनानि, ततश्चतुर्धापि द्वारेषु सर्वसङ्ख्या कुड्यद्वारप्रमाणमष्टादश योजनानि, जम्बूद्वीपस्य च परिधि-
 स्तिसौ लक्षाः षोडश सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्यधिके ३१६२२७ क्रोशत्रयं ३ अष्टाविंशं धनुःशतं १२८ त्रयोदशाङ्गुलानि एक-
 मर्धाङ्गुल १३॥ मिति, अस्माच्च जम्बूद्वीपपरिधेः सकाशात्तानि कुड्यद्वारपरिमाणभूतान्यष्टादश योजनानि शोधयन्ते, शोधितेषु च तेषु
 परिधिसत्को योजनराशिरैवंरूपो जातः—तिस्रो लक्षाः षोडश सहस्राणि द्वे शते नवोत्तरे ३१६२०९, शेषं तथैव, ततो योजनरा-
 शेश्चतुर्भिर्भागो द्धियते, लब्धानि योजनानामेकोनाशीतिः सहस्राणि द्विपञ्चाशदधिकानि गव्यूतं चैकं ७९०५२ क्रो० १, यानि च
 परिधिसत्कानि त्रीणि गव्यूतानि तानि धनुस्त्वेन क्रियन्ते लब्धानि धनुषां षट् सहस्राणि, यद्यपि च परिधिसत्कमष्टाविंशं धनुःशतं
 तदप्येतेषु धनुःषु मध्ये प्रक्षिप्यते, ततो जातो धनूराशिरैकषष्टिः शतान्यष्टाविंशत्यधिकानि ६१२८, एषां चतुर्भिर्भागो द्धियते, लब्धानि
 धनुषां पञ्चदश शतानि द्वात्रिंशदधिकानि १५३२, यान्यपि च त्रयोदशाङ्गुलानि तेषामपि चतुर्भिर्भागो द्धियते, लब्धानि त्रीणि अङ्गु-
 लानि, एतदपि सर्वं देशोन्मकं गव्यूतमिति लब्धं देशोन्मर्द्धयोजनं, उक्तं च—‘कुड्यद्वारप्रमाणं अद्वारस जोयणाद् परिशीष्ट । सो-
 द्धिय चञ्चहि विभक्तं इणमो दारंतरं होइ ॥ १ ॥ अञ्जणासीइ सहस्सा वावण्णा अद्धजोयणं नूणं । दारस्स य दारस्स य अंतरमेयं
 विणिदिदं ॥ २ ॥”

जंबुद्वीवस्स णं भंते ! दीवस्स पप्सा लवणं समुदं पुट्टा ? , हंता पुट्टा ॥ ते णं भंते ! किं जंबुद्वीवे २

१ कुड्यद्वारप्रमाणमष्टादश योजनानि परिधे । शोधयित्वा चतुर्भिर्विभक्ते इदं द्वारान्तरं भवति ॥ १ ॥ एकोनाशीतिः सहस्राणि द्विपञ्चाशत् अर्धयोजनभूतं
 द्वारस्य द्वारस्य चान्तरमेतद् विनिर्दिष्टं ॥ २ ॥

लवणसमुद्दे?, गोयमा! जंबुदीवे दीवे नो खलु ते लवणसमुद्दे ॥ लवणरसस पं भंते! समुद्ररस पदेसा जंबुदीवं दीवं पुष्टा?, हंता पुष्टा । ते पं भंते! किं लवणसमुद्दे जंबुदीवे दीवे?, गोयमा! लवणे णं ते समुद्दे नो खलु ते जंबुदीवे दीवे ॥ जंबुदीवे पं भंते! दीवे जीवा उदाहत्ता २ लवणसमुद्दे पच्चायंति?, गोयमा! अत्येगतिया पच्चायंति अत्येगतिया नो पच्चायंति ॥ लवणे पं भंते! समुद्दे जीवा उदाहत्ता २ जंबुदीवे २ पच्चायंति?, गोयमा! अत्येगतिया पच्चायंति अत्येगतिया नो पच्चायंति ॥ (सू० १४६)

‘जंबुदीवरसस पं भंते!’ इत्यादि, जम्बूद्वीपस्य णमिति पूर्ववत् भदन्त । द्वीपस्य ‘प्रदेशाः’ स्वसीमागतचरमरूपा लवणं समुद्रं ‘स्पृष्टाः?’ कर्त्तरि कप्रत्ययः, स्पृष्टवन्त., काका पाठ इति प्रशार्थत्वावगतिः, पृच्छतश्चायमभिप्रायः—यदि स्पृष्टास्तर्हि वक्ष्यमाणं पृच्छथते नो चेत्तर्हि नेति भावः, भगवानाह—इतीत्यादि, ‘हन्त’ इति प्रत्यवधारणे स्पृष्टाः ॥ एवमुक्ते भूयः पृच्छति—‘ते णमित्यादि, ते भदन्त! स्वसीमागतचरमरूपाः प्रदेशाः किं जम्बूद्वीपः? किं वा लवणसमुद्रः?, इह यद् येन संस्पृष्टं तत्किञ्चित्दृश्यपदेशमश्रुवानमुपलब्धं यथा सुराष्ट्रेभ्यः संक्रान्तो मगधदेशं मागध इति, किञ्चित्पुनर्न तद्व्यपदेशभाग् यथा तर्जन्या संस्पृष्टा ज्येष्ठाऽङ्गुलिर्ज्येष्ठैवेति, इहापि च जम्बूद्वीपचरमप्रदेशा लवणसमुद्रं स्पृष्टवन्तस्ततो व्यपदेशचिन्तयां संशय इति प्रश्नः, भगवानाह—गौतम! जम्बूद्वीप एव णमिति निपातस्यावधारणार्थत्वात् ते चरमप्रदेशा द्वीपो, जम्बूद्वीपसीमावर्तित्वात्, न खलु ते जम्बूद्वीपचरमप्रदेशा लवणसमुद्रः, (न ते) जम्बूद्वीपसीमानमतिक्रम्य लवणसमुद्रसीमानमुपगताः किन्तु स्वसीमागता एव लवणसमुद्र स्पृष्टवन्तस्तेन तदस्यतया संस्पर्शभावात् तर्जन्या

संस्पृष्टा ज्येष्ठाहु लिखिव ते स्वव्यपदेशं भजन्ते न व्यपदेशान्तरं, तथा चाह—नो खलु ते जम्बूद्वीपचरमप्रदेशा लवणसमुद्रः । एवं लवणसस पं भते ! समुद्रसस पदेशा' इत्यादि लवणविषयमपि सूत्रं भावनीयम् ॥ 'जंबुद्वीवे पं भंते !' इत्यादि, जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे ये जीवास्ते 'उदाहृता' इति 'अवद्राय २' मूला २ लवणसमुद्रे 'प्रत्यायान्ति' आगच्छन्ति ? , भगवानाह—गौतम ! अस्तीति निपातोऽत्र बह्वर्थः; सन्त्येकका जीवा ये 'अवद्रायावद्राय' मूला २ लवणसमुद्रे प्रत्यायान्ति, सन्त्येकका ये न प्रत्यायान्ति, जीवानां तथा तथा स्वस्वकर्म्मवशतया गतिवैचित्र्यसम्भवात् ॥ एवं लवणसूत्रमपि भावनीयं ॥ सम्प्रति जम्बूद्वीप इति नाम्नो निबन्धनं जिज्ञासिषुः प्रश्नं करोति—

से केण्ड्रेणं भंते ! एवं बुच्चति जंबूद्वीवे २?, गोयमा ! जंबुद्वीवे २ मंदरसस पव्वयसस उत्तरेणं णीलवंतसस द्राहिणेणं मालवंतसस वक्खारपव्वयसस पच्चत्थिमेणं गंधमायणसस वक्खारपव्वयसस पुरत्थिमेणं एत्थ णं उत्तरकुरा णाम कुरा पणत्ता, पाईणपडीणायता उदीणदाहिणविच्छिण्णा अद्धचंदसंठाणसंठिता एंकारस जोयणसहस्साहं अद्ध बायाले जोयणसते दोणिण य एक्कोणवीस- तिभागे जोयणसस विक्खंभेणं ॥ तीसे जीवा पाईणपडीणायता दुहओ वक्खारपव्वयं पुट्टा, पुर- तिथिमिह्लाए कोडीए पुरत्थिमिह्लं वक्खारपव्वतं पुट्टा पच्चत्थिमिह्लाए कोडीए पच्चत्थिमिह्लं वक्खार- रपव्वयं पुट्टा, तेवणं जोयणसहस्साहं आयामेणं, तीसे धणुपडं द्राहिणेणं साडिं जोयणसह-

स्साहं चत्तारि य अड्डारसुत्तरे जीयणसत्ते दुवालस य एकूणवीसतिभाए जीयणस्स परिवत्तेवेणं
पणत्ते ॥ उत्तरकुराए णं भंते ! कुराए केरिसए आगारभावपडोयारे पणत्ते ? गोयमा ! बहु-
समरमणिज्जे भूमिभागे पणत्ते, से जहा णाम ए आलिंणुक्खरेति वा जाव एवं एकोरुयदीवव-
त्तवया जाव देवलोगपरिणहा णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाउसो !, णवरि इमं णाणत्तं—
उथणुसहस्ससूसिता दोडप्पना पिड्ढकरंडसता अट्टमभत्तस्स आहारइं ससुप्पज्जति तिणिण प-
लिओवमाहं देसूणाहं पलिओवमस्सासंखिज्जहभागेण ऊणगाहं जहत्तेणं तिन्नि पलिओवमाहं
उक्कोसेणं एकूणपणणराहंदियाहं अणुपालणा, सेसं जहा एणूरुयाणं ॥ उत्तरकुराए णं कुराए उ-
व्विहा मणुस्सा अणुसज्जंति, तंजहा—पन्हगंधा १ मियगंधा २ अन्ममा ३ सहा ४ नेयालीसे ५
सणिच्चारी ६ (सू० १४७)

‘से केणइणं भंते !’ इत्यादि, अथ केन ‘अर्थेन’ केन कारणेन भदन्त ! एवमुच्यते जम्बूद्वीपो द्वीपः ? इति, भगवानाह—

१ यथापि सूत्रकारे जहा एगोरुयवत्तव्येति वाक्येनातिदिश्यते उत्तरकुरखरूपमशेषं तथापि व्याख्यातमत्राशेषं तत्, न चैकोरुक्कीपखरूपावसरे तल्लेशोऽपि

व्याख्यातो वर्णनस्य, व्याख्यायकसुरिभिश्चान्यत्रातिदिश्यते कल्पद्रुमादिवर्णने यथोत्तरकुरव्यवृत्ति नात्र धृत मूलसूत्रं न च परावर्तिता व्याख्या, परमेतदनुमीयते यदुत
टीकाकण्डिने प्रासा आदर्शा धनैव कल्पयुष्मादिवर्णनयुक्ता प्रथमोपस्थितैकोरुक्कवर्णनस्थाने च तद्वहिता भविदिष्टा स्यु, चिन्त्यमेतावदेवान्न यन्न सूत्रकारशैल्याऽप्रे वर्णनीय-
पदार्थातिदेशस्त्रैव सूत्रे, तन्न सामान्येन वर्णनं स्यादत्र विशेषेणेति शुक्क विवेचनमत्र तत्रभवदीयादर्शानुसारेण वा, अत एवान्न प्रतिसूत्र प्रतीकथतिर्मलयगिरियादानाम

जम्बुद्वीपे णमिति वाक्यालङ्कारे द्वीपे मन्दरपर्वतस्य 'उत्तरेण' उत्तरतः नीलवती, वर्षधरपर्वतस्य 'दक्षिणेन' दक्षिणतो गन्धमावनस्य
वक्षस्कारपर्वतस्य 'पुरस्थिमेषेण'ति पूर्वस्यां दिशि माल्यवती वक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमायाम् 'अत्र' एतस्मिन् प्रदेशे उत्तरकुरवो
नाम कुरवः प्रज्ञप्ताः, सूत्र एकवचननिर्देशोऽकारान्ततानिर्देशश्च प्राकृतत्वात्, ताश्च कथम्भूताः ? इत्याह—'पार्श्वेण'त्यादि,
प्राचीनाप्राचीनायता उदग्दक्षिणविस्तीर्णा अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थिता एकादश योजनसहस्राण्यष्टौ योजनशतानि 'द्विचत्वारिंशानि'
द्विचत्वारिंशदधिकानि द्वौ चैकोनविंशतिभागौ योजनस्य 'विक्रमभेदेन' दक्षिणोत्तरतया विस्तारेण, तथाहि—महाविदेहे मेरोरुत्तरत
उत्तरकुरवो दक्षिणतो दक्षिणकुरवः, ततो यो महाविदेहक्षेत्रस्य विक्रमभस्तस्मान्मन्दरविक्रमभे शोधिते यदवशिष्यते तस्यार्द्धं
यावत्परिमाणमेतावत्त्यक्तं दक्षिणकुरुणामुत्तरकुरुणां च विक्रमभः, उक्तं च—'वहदेहा विक्रवंभा मंदरविक्रवंभसोहिषदं जं ।
कुरुविक्रवंभं जाणसु" इति, स च यथोक्तप्रमाण एव, तथाहि—महाविदेहे विक्रमभस्त्रयस्त्रिसद्व योजनसहस्राणि षट् शतानि
चतुरशीत्यधिकानि योजनानां चतस्रः कलाः ३३६८४ क० ४, एतस्मान्मेरोविक्रमभो दश योजनसहस्राणि शोधयन्ते १००००
स्थितानि पञ्चात्रयोविंशतिः सहस्राणि षट् शतानि चतुरशीत्यधिकानि योजनानां चतस्रः कलाः २३६८४ क० ४, एतेषामर्द्धं लब्धा-
न्येकादश सहस्राणि अष्टौ शतानि द्विचत्वारिंशदधिकानि योजनानां द्वे च कले ११८४२ क० २ ॥ 'तीर्से' इत्यादि, तासामुत्तरकुरु-
रूणां जीवा उत्तरतो नीलवर्षधरसमीपे प्राचीनाप्राचीनायता उभयतः पूर्वपश्चिमभागभ्यां वक्षस्कारपर्वतं यथाक्रमं माल्यवन्तं गन्ध-
मादनं च 'स्पृष्टा' स्पृष्टवती, एतदेव भावयति—'पुरस्थिमिच्छाए' इत्यादि, पूर्वया 'कोट्या' अग्रभागेन पूर्वं वक्षस्कारपर्वतं माल्य-
वदभिधानं 'स्पृष्टा' स्पृष्टवती 'पश्चिमया' पश्चिमदिगवलम्बित्या कोट्या पश्चिमवक्षस्कारपर्वतं गन्धमादनाख्यं स्पृष्टा, सा च जीवा

आयामेन त्रिपञ्चाशद् योजनसहस्राणि, कथमिति चेदुच्यते—इह मेरोः पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि भद्रशालवनस्य यदायामेन परिमाणं यच्च मेरोर्विक्रमस्य तदेकत्र मीलितं गन्धमादनमाल्यवद्वक्षस्कारपर्वतमूलपृथुत्वपरिमाणरहितं यावत्प्रमाणं भवति तावदुत्तरकुरूणां जीवायाः परिमाणम्, उक्तं च—“भद्रपुत्रव्येणायय वावीस सहस्स भद्रसालवणं । दुगुणं मंदरसहियं दुसेलरहियं च कुरुजीवा ॥ १ ॥” तच्च यथोक्तप्रमाणमेव, तथाहि—मेरोः पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि प्रत्येकं भद्रशालवनस्य दूर्ध्वपरिमाणं द्वाविंशतिर्योजनसहस्राणि, ततो द्वाविंशतिः सहस्राणि द्वाभ्यां गुण्यन्ते, जाताति चतुश्चत्वारिंशत् सहस्राणि ४४०००, मेरोश्च पृथुत्वपरिमाणं द्वा योजनसहस्राणि १००००, तानि पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि चतुःषण्चाशत्सहस्राणि ५४०००, गन्धमादनस्य माल्यवतश्च वक्षस्कारपर्वतस्य प्रत्येकं मूले पृथुत्वं पञ्च योजनशतानि, ततः पञ्च शतानि द्वाभ्यां गुण्यन्ते, जातं योजनसहस्रं, तत् पूर्वराशेरपनीयते, जातानि त्रिपञ्चाशद् योजनसहस्राणि ५३००० ॥ ‘तीसे धणुपट्ट’मित्यादि, तासामुत्तरकुरूणां धनु.पृष्ठं ‘दक्षिणेन’ दक्षिणतः, तच्च पट्टिर्योजनसहस्राणि चत्वारि योजनशतानि अष्टादशोत्तराणि द्वादश एकोनविंशतिभागा योजनस्य परिक्षेपेण, द्वयोरपि हि गन्धमादनमाल्यवद्वक्षस्कारपर्वतयोरायामपरिमाणमेकत्र मीलितमुत्तरकुरूणां धनुःपृष्ठपरिमाणं, ‘आयामो सेलाणं दोण्ह व मिलिओ कुरूण धणुपट्ट’ इति वचनात्, गन्धमादनस्य माल्यवतश्च वक्षस्कारपर्वतस्य प्रत्येकमायामपरिमाणं त्रिंशद् योजनसहस्राणि द्वे शते नवोत्तरे पट्ट च कला ३०२०९ क० ६, उभयोश्च मिलित आयामो यथोक्तपरिमाणो भवति ६०४१८ क० १२ ॥ ‘उत्तरकुराए णं भंते !’ इत्यादि, उत्तरकुरूणां भदन्त ! कुरूणां, सूत्रे एकवचनं प्राकृतत्वात्, कीदृश आकारभावस्वरूपस्य प्रत्यवतारः—सम्भवः प्रज्ञप्तः १, भगवानाह—गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागा उत्तरकुरूणां प्रज्ञप्तः, ‘से जहानामए—आळिगापुकखरेह वा’ इत्यादि जगत्पुपरि वनप-

षडवर्णकवत्तावद्वक्तव्यं यावत्तणानां च मणीनां च वर्णो गन्धः स्पर्शः शब्दश्च सर्वर्णकः परिपूर्ण उक्तो भवति, पर्यन्तसूत्रं चेदम्—
 'दिव्यं नट्टं सज्जं गेयं पगीयाणं भवे एयास्त्वे', हंता सिया' इति ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य
 तत्र तत्र प्रदेशे वहवे 'खुट्टा खुट्टियाओ वावीओ' इत्यादि, तथा त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि तोरणानि पर्वतकाः पर्वतकेव्वासनानि
 गृहकाणि गृहेव्वासनानि मण्डपका मण्डपेषु पृथिवीशिलापट्टकाः पूर्ववद् वक्तव्याः, तदनन्तरं चेदं वक्तव्यम्—'तस्य णं वहवे उत्तर-
 कुरा मणुस्सा मणुस्सीओ य आसयंति सयंति जाव कल्लणं फलवित्तिविसेसं पच्चणुभवमाणा विहरन्ति' एतद्व्याख्याऽपि प्राग्वत् ।
 'उत्तरकुराए णं भंते ! कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु णमिति पूर्ववत् कुरुषु तत्र तत्र देशे 'तहिं तहिं' इति तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्र-
 देशे वहवः सरिकागुल्माः नवमालिकागुल्माः कोरण्डगुल्माः वन्धुजीवकगुल्माः मनोवयगुल्माः वीयकगुल्माः बाणगुल्माः (कणवीरगुल्माः)
 कुञ्जकगुल्माः सिन्दुवारगुल्माः जातिगुल्माः मुद्गरगुल्मा यूथिकागुल्माः मल्लिकागुल्माः वासन्तिकगुल्माः वस्तुलगुल्माः कस्तूलगुल्माः
 सेवालगुल्माः अगस्त्यगुल्माः मगदन्तिगुल्माः चम्पकगुल्माः जातिगुल्माः नवनातिकागुल्माः कुन्दगुल्माः महाकुन्दगुल्माः, सरिका-
 दयो लोकत, प्रत्येतव्या, गुल्मा नाम ह्रस्वस्कन्धबहुकाण्डपत्रपुष्पफलोपेताः, ततः सर्वत्र विशेषणसमासः, सरिकादीनां चेमास्तिस्त्रः
 सद्बह्णिगाथाः—'सेरियाए नोमालियकोरंटयवन्धुजीवगमणोज्जा । वीययवाणयकणवीरकुञ्ज तह सिंदुवारे य ॥ १ ॥ जार्हमोगर तह
 जूहिया य तह मल्लिया य वासंती । वस्तुलकस्तुलसेवालगाल्थिमगदंतिया चैव ॥ २ ॥ चंपकजार्हिनवनाइया य कुंदे तहा महाकुंदे ।
 एवमणेगागारा हवंति गुन्मा मुणेयव्वा ॥ ३ ॥' 'ते णं गुन्मा' इत्यादि, 'ते' अनन्तरोदिता णमिति वाक्यालङ्कारे गुल्माः 'दशा-
 र्हवर्णो' पञ्चवर्णो 'कुसुमं' जातावेकवचनं कुसुमसमूहं 'कुसुमयन्ति' उत्पादयन्तीति भावः, येन कुसुमोत्पादनेन कुरुणां बहुसमरम-

णीयो भूमिभागो 'वायविहयगसालेहिं'ति वातेन विधुताः—कम्पिता वातविधुतास्ताश्च तां अग्रशाखाश्च वातविधुताग्रशाखास्ताभिः, सूत्रे
 पुरत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, मुक्तो यः पुष्पपुञ्जः स एवोपचारः—पूजा मुक्तपुष्पपुञ्जोपचारस्तेन कलितः श्रियाऽतीव उपशोभमानस्तिष्ठति ॥
 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य २ देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहूनि, सूत्रे पुरत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, हरतालवनानि
 भेरुतालवनानि भेरुतालवनानि शालवनानि सरलवनानि सप्तपर्णवनानि पूगीफलीवनानि खर्जूरीवनानि नालिकेरीवनानि कुशविकुशवि-
 शुद्धवृक्षमूलानि, ते च वृक्षाः मूलमंतो कंदमंतो इत्यादि विशेषणजातं जगत्युपरिवनषण्डकवर्णकत्वात्परिभाबनीयं यावद् 'अर्णोत्सग-
 हरहजाणजोगगिच्छिथिच्छिसीयसंदमाणपडिमोयणोसु रम्मा पासार्हया दरसणिज्जा अभिरुवा पडिरुवा' इति, भेरुतालादयो वृक्षजातिवि-
 शेषाः शालादयः प्रतीताः ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे
 बहव चक्षालाः कोक्षाला मोक्षालाः कृतमाला नृत्तमाला वृत्तमाला दन्तमालाः शृङ्गमालाः श्वेतमाला नाम 'दुमगणाः'
 दुमजातिविशेषसमूहाः प्रज्ञप्ताः तीर्थकरणधरैः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, ते च कथम्भूताः ? इत्याह—कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला इत्यादि
 प्राग्वद् यावत् 'पडिमोयणा सुरम्मा' इति ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य
 तत्र तत्र प्रदेशे बहवस्त्रिलका लवकाः छत्रोपगाः शिरीषाः सप्तपर्णाः लुब्धाः धवाः चन्दनाः अर्जुनाः नीपाः कुटजाः कदम्बाः पनसाः
 शालाः तमालाः प्रियाला. प्रियङ्गवः पारापता राजवृक्षा नन्दिवृक्षाः, तिलकादयो लोकप्रतीताः, एते कथम्भूताः ? इत्याह—कुशविकु-
 शविशुद्धवृक्षमूला इत्यादि सर्वे प्राग्वद् यावत् 'पडिमोयणा सुरम्मा' इति ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु
 तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बह्व्यः पद्मलता नागलता अशोकलताश्चम्पकलताश्चतलता वनलता वासन्तिकलता-

अतिमुक्तकलताः कुन्दलताः श्यामलताः, एताः सुप्रतीताः, 'निषं कुसुमियाथो' इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत् 'जाव पडिरुवाथो' इति ॥ 'उत्तरकुराए षं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बह्व्यो वनराजयः प्रज्ञप्ताः, इहैकानेकजातीयानां वृक्षाणां पङ्क्तयो वनराजयस्ततः पूर्वोक्तसूत्रेभ्योऽस्य भिन्नार्थेति न पौनरुक्त्यं, ताश्च वनराजयः प्रज्ञप्ताः कृष्णाः कृष्णवभासा इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत् तावद्वक्तव्यं यावत् 'अणेगरहजाणजुग्गगिद्धिथिद्धिसीयसंदमाणियपडिमोयणाथो सुरम्माथो जाव पडिरुवाथो' इति ॥ 'उत्तरकुराए षं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बह्व्यो मत्तान्नकानाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, किंविशिष्टास्ते ? इत्याह—यथा 'से चंदप्पभमणिसलग' इत्यादि, यथा चन्द्रप्रभादयो मद्यविधयो बहुप्रकारास्तत्र चन्द्रस्यैव प्रभा—आकारो यस्याः सा चन्द्रप्रभा, मणिशलाकेव मणिशलाका, वरं च तत् सीधु च वरसीधु, वरा च सा वारुणी च वरवारुणी 'सुजायपुत्रपुफफलचोयनिज्जाससारवहुदव्वजुत्तिसंभारकालसंधियआसव' इति इहासवः—पत्रादिवासकद्रव्यभेदादनेकप्रकारः, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायां लेश्यापदे रसचिन्तावसरे—'पत्तासवेइ वा पुफ्फासवेइ वा फलासवेइ वा चोयासवेइ वा' ततोऽत्र निर्याससारशब्दः पत्रादिभिः सह प्रत्येकमभिसम्बन्धनीयः, पत्रानिर्याससारः पुष्पनिर्याससारः फलनिर्याससारश्चोयनिर्याससारः, तत्र पत्रनिर्यासो—धातकीपत्ररसस्तत्प्रधान आसवः पत्रनिर्याससारः, एवं पुष्पनिर्याससारः फलनिर्याससारश्च परिभावनीयः, चोयो—गन्धद्रव्यं तन्निर्याससारश्चोयनिर्याससारः, सुजाताः—सुपरिपाकागताः, 'बहुद्रव्ययुक्तिसंभारा' इति बहूनां द्रव्याणामुपबृंहकाणां युक्तयो—मीलनानि तासां संभारः—प्राभूत्यं येषु ते बहुद्रव्ययुक्तिसंभाराः, पुनः कथम्भूताः ? इत्याह—'कालसंधिय' इति कालसन्धिताः सन्धानं सन्धा काले—स्वस्वोचिते सन्धा कालसन्धा सा संजातौषामिति कालसन्धिता, वारकादिदर्शनादि-

वप्रत्ययस्ततः पदद्वयपदद्वयमीलनेन विशेषणसमासः, सुजातपत्रं पुष्पफलचैथिन्याससारवहुद्रव्ययुक्तिसम्भारकालसन्धितासवाः, मधु-
मेरकौ—मद्यविशेषौ, 'रिष्टारत्नवर्णाभा' रिष्टा या शास्त्रान्तरे जन्मूफलकलिकेति प्रसिद्धा, दुग्धजातिः—आस्वादतः क्षीरसदृशी, प्रसन्ना-
सुराविशेषः, नेत्रकोऽपि सुराविशेषः, शतानुर्नाम या शतवारान् शोधिताऽपि स्वस्वरूपं न जहाति, 'खजूरमुद्दियासार' इति अ-
त्रापि सारशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्धयते, खजूरसारो मृद्धीकासारः, तत्र ण(मू) लदलखजूरसारनिष्पन्न आसवविशेषः खजूरसारः, मृद्धीका-
द्राक्षा तत्सारनिष्पन्न आसवविशेषो मृद्धीकासारः, कापिशायितं—मद्यविशेषः, सुपकः—सुपरिपाकागतो यः क्षौद्ररस—इक्षुररसस्तन्निष्पन्ना
वरसुरा सुपकक्षौद्ररसवरसुरा, कथम्भूता एते मद्यविशेषाः ? इत्याह—'वन्नगंधरसफांसजुत्तवलविरियपरिणामा' वर्णेन सामर्थ्यादिति-
शायिना एवं गन्धेन रसेन स्पर्शेन च युक्ताः—सहिता वलवीर्यपरिणामा—वलहेतवो वीर्यपरिणामा येषां ते तथा, किमुक्तं भवति ?—
परमातिशयसंपन्नैर्वर्णगन्धरसस्पर्शैर्बलहेतुभिर्वीर्यपरिणामैश्चोपेता इति, पुनः किंविशिष्टाः ? इत्याह—'बहुप्रकाराः' बहवः प्रकारा येषां
जातिभेदेन ते बहुप्रकाराः, तथैव मत्ताङ्गका अपि दुमगणा मद्यविधिनोपपेता इति योगः, किंविशिष्टेन मद्यविधिना ? इत्यत आह—
'अणोगवहुविहिद्वीससापरिणयाए' इति न एकः अनेकः, तत्रानेकः अनेकजातीयोऽपि व्यक्तिकेभेदाद्भवति तत आह—बहु—प्रभूतं
विविधो—जातिभेदाद्भानात्प्रकारो बहुविविधः प्रभूतजातिभेदतो नानाविध इति भावः, स च केनापि निष्पादितोऽपि संभाव्यते तत आह—
—विश्रसया—स्वभावेन तथाविधक्षेत्रादिसामग्रीविशेषजनितेन परिणतो न पुनरीश्वरसदिना निष्पादितो विश्रसापरिणतः, ततः पदत्रयस्य
पदद्वयपदद्वयमीलनेन कर्मधारयः, सूत्रे च स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, ते च मद्यविधिनोपपेता न तादादिदृक्षा इवाङ्कुरादिषु किन्तु फलेषु
तथा चाह—'फलेहि पुण्णा वीसदति' अत्र सप्तम्यर्थे तृतीया 'व्यत्ययोऽप्यासा'मिति वचनात्, फलेषु मद्यविधिभिरिति गम्यते 'पूर्णाः'

३ प्रतिपत्तौ

उत्तरकुरु-
वर्णनं

उद्देशः २

सू० १४७

॥ २६५ ॥

संयुताः 'विष्यन्दन्ति' स्वन्ति, सामर्थ्यात्तानेवानन्तरोदितान् मंधविधीन्, क्वचित् 'विसंद्दंति' इति पाठस्तत्र विकसन्तीति व्याख्येयं, किमुक्तं भवति ?—तेषां फलानि परिपाकागतमद्यविधिभिः पूर्णानि स्फुटित्वा तान् मद्यविधीन् मुञ्चन्तीति, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूलाः, 'मूलवन्त' इत्यादि प्राग्वद् यावत्प्रतिरूपका इति १ । 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवो भृङ्गाङ्गका नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! 'जहा से' इत्यादि, यथा ते करकघटकक-लशकर्करीपादकाञ्चनिकाउदङ्कवादर्दानीसुप्रतिष्ठकविष्टरपारीचषकभृङ्गारककरोटिकासरकपरकपात्रीस्थालमल्लकचपलितदकवारकविचित्र-पदकशुक्तिचारपीनकां भाजनविधयः, एते प्रायः प्रतीताः, नवरं पादकाञ्चनिका—पादधावनयोग्या काञ्चनमयी पात्री उदङ्को—येनो-दकमुदच्यते वादर्दानी—गलनिका सरको—वंशमयच्छिष्काः शिष्काकृतिः अप्रतीता लोकतो विशिष्टसंप्रदायाद्वाऽवसातव्याः, कथम्भूताः ? इत्याह—काञ्चनमणिरत्नभक्तिकित्राः, पुनः कथम्भूताः ? इत्याह—बहुप्रकाराः, एकैकस्मिन् विधाववान्तरानेकभेदभावात्, तथैव ते भृङ्गाङ्गका अपि द्रुमगणाः 'अणोगबहुविविह्विरससापरिणयाए' इत्यस्य व्याख्या पूर्ववत् भाजनविधिनोपपेताः, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूल-वन्त इत्यादि प्राग्वद् यावत्प्रतिरूपाः २ ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवस्तुटिताङ्गका नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, 'जहा से' इत्यादि, यथा ते आलिङ्ग्य (सुरव)मृ-दङ्गपणवपदहर्दरककरटिडिडिमभम्भाहोरम्भाकणितालखरमुखीमकुन्दशङ्खिकापिरलीवष्कपरिवादिनीवंशवेणुवीणासुधोषांविपञ्चीमहती-कच्छभीरिगसिका, तत्रालिङ्ग्य वाद्यव इति आलिङ्ग्यः सुरवः—वाद्यविशेषः, एष यंकारान्तर्भावः, मृदङ्गो—लघुमर्दलः, पणवो—भाण्ड-पदहो लघुपदहो वा पदहः—प्रतीतः, दर्दरकोऽपि तथैव, करटी—सुप्रसिद्धा, डिडिमः—प्रथमप्रस्तावनासूत्रकः पणवविशेषः, भम्भा—

टका, हीरभा—महाटका, कणिता—काचिद् वीणा, खरमुखी—काहला, मकुन्दी—मरुजवाद्यविशेषो योऽभिलीनं प्रायो वाचते, श-
ङ्खिका—लुशङ्करूपा तस्याः खरो मनाक् तीक्ष्णो भवति नतु शङ्खस्येवातिगम्भीरः, पिरलीवषकौ तृणरूपवाद्यविशेषौ, परिव्रादिनी-
सप्ततत्रीणा वंशः—प्रतीवो वेणुः—वंशविशेषः सुधोषा—वीणाविशेषः, विपञ्ची—तत्री वीणा महती—शततन्त्रिका, कच्छभी रिगसिका-
च लोकतः प्रत्येतव्या, एताः कथम्भूताः ? इत्याह—‘तलतालकंसतालसुसंपजत्ता’ तलं—हस्तपुटं तालाः—प्रतीताः कांस्यतालाः—कंसा-
लिया एतैः ‘सुसंपयुक्ताः’ सुष्टु—अतिशयेन सम्यग्—यथोक्तनीत्या प्रयुक्ताः—संबद्धा आतोद्यविधयः—आतोद्यभेदाः, पुनः कथम्भूताः ?
इत्याह—‘निजगंगध्वसमयकुसलेहिं कंदिया’ इति, निपुणं यथा भवति एवं गन्धर्वसमये—तादृशसमये कुशलार्त्तैः स्पन्दिता-
व्यापारिता इति भावः, पुनः किंविशिष्टा ? इत्याह—‘त्रिस्थानकरणशुद्धाः’ आदिमध्यावसानरूपेषु त्रिषु स्थानेषु करणेन—क्रियया
यथोक्तवादनक्रियया शुद्धा अवदाता न पुनरवस्थानव्यापारणरूपदोषलेशेनापि कलङ्किताः, तथैव ते तुटिताङ्गका अपि द्रुमगणा अने-
कबहुविधविक्षसापरिणतेन, अस्य व्याख्यानं प्राग्वत्, ‘ततविततधनशुधिरण’ ततं—त्रीणादिकं विततं—पटहादिकं धनं—कांस्यतालादि
शुपिर—वंशादि, एतद्रूपेण चतुर्विधेनातोद्यविधिनोपपत्ताः, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूलाः मूलवन्त इत्यादि प्राग्वद् यावत्प्रतिरूपकाः ३ ।
, ‘उत्तरकुराए षं कुराए’ इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवो दीपशिखा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता
हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! यथा तत् ‘सन्ध्याविरागसमये’ सन्ध्यारूपो विरुद्धस्तिमिररूपत्वाद्भागः सन्ध्याविरागस्तसमये—तद्वत्सरे नव-
निधिपतेः—चक्रवर्तिन इव दीपिकाचक्रवालवृन्दं—इत्सो दीपो दीपिका तासां चक्रवालं—सर्वं परिमण्डलरूपं वृन्दं दीपिकाचक्रवालवृन्दं,
कथम्भूतमित्याह—‘प्रभूतवत्ति’ प्रभूता—बहुसङ्ख्याकाः स्थूरा वा वर्तयो यत्र तत्तथा, तथा ‘पलित्तनेहं’ति पर्याप्तः—प्रतिपूर्णः स्नेहः—

तैलदिरूपो यस्य तत् पर्याप्तत्वेहं, 'धणिउज्जालिए' इति धणियं—अत्यर्थमुज्ज्वालितम्, अत एव तिमिरमर्दकं—तिमिरनाशकं, पुनः
 किंविशिष्टमित्याह—'कणगनिगरणकुसुमियपारियातगवणप्यंगासे' कनकस्य निगरणं कनकनिगरणं गालितं कनकमिति भावः
 कुसुमितं च तत्पारिजातकवनं च कुसुमितपारिजातकवनं ततो ह्रन्दसमासस्तद्वत्प्रकाशः—प्रभा आकारो यस्य तत्कनकनिगरणपारिजा-
 तकुसुमवनप्रकाशम्, एतावता समुदायविशेषणसुक्तम्, इदानीं समुदायसमुदायिनोः कथञ्चिद्दे(दभे)द् इति ल्यापयन् समुदायविशेषणमेव
 विवक्षुः समुदायिविशेषणान्याह—'कंचणमणिरयणे'त्यादि, दीपिकाभिः शोभमानमिति सन्बन्धः, कथन्भूताभिर्दीपिकाभिः ? अत
 आह—काञ्चनमणिरत्नानां काञ्चनमणिरत्नमया विमलाः—स्वाभाविकगान्तुकमलरहिता महार्ही—महोत्सवार्हीः विचित्रा—विचित्रवर्णोपेता
 दण्डा यासां ताः काञ्चनमणिरत्नविमलमहार्हैर्विचित्रदण्डास्ताभिः, तथा सहसा—एककालं ज्वालिताश्च ता उत्सर्पिताश्च वर्त्युत्सर्पणेन
 सहसाप्रज्वालितोत्सर्पिताः, स्निग्धं—मनोहरं तेजो यासां ताः स्निग्धतेजसः, तथा दीप्यमानो—रज्ज्यां भास्वान् विमलोऽत्र धूल्याद्यप-
 गमेन ग्रहणो—ग्रहसमूहस्तेन सभा प्रभा यासां ता दीप्यमानविमलग्रहणसमप्रभाः, ततः पद्द्वयपद्द्वयमीलनेन कर्मधारयसमासः,
 सहसाप्रज्वालितोत्सर्पितस्निग्धतेजोदीप्यमानविमलग्रहणसमप्रभास्ताभिः, तथा वितिमिराः करार यस्यासौ वितिमिरकरः स चासौ
 सूरश्च वितिमिरकरसूरस्तस्येव यः प्रसरति उद्द्योतः—प्रभासमूहस्तेन 'चिल्लियाहिं'ति देशीपदमेतद् दीप्यमानाभिरित्यर्थः, ज्वाला एव
 यदुज्ज्वलं ग्रहसितमिव ग्रहसितं तेनाभिरामा—अभिरमणीया ज्वालोज्ज्वलग्रहसिताभिरामास्ताभिः, अत एव शोभमानाभिः शोभमानाः,
 तथैव दीपश्रिया अपि हुमगणा अनेकबहुविविधविश्रसापरिणतोद्योतविधिनोपेताः, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि प्रा-
 नवद् यावत् प्रतिरूपा इति ४ ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे

बहवो ज्योतिषिका नामं द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमणं । हे आयुष्मन् ! यथा तद् अचिरोद्गतं शरदिं सूर्यमण्डलं यद्विवा यथैतद् उत्कर्ण-
सहस्रं यथा वा दीप्यमाना विद्युत् अथवा यथा निर्धूमज्वलित उज्ज्वलः—उद्गता ज्वाला यस्य स तथा हुतबहः; सूत्रे च पदोपन्यासं व्य-
त्ययः प्राकृतत्वात्, ततः सर्वेषामेषां द्वन्द्वः समासः; कथम्भूता एते ? इत्याह—‘निद्धं तद्योये’त्यादि, निर्धमातेन—नितरामभिसंयोगेन
यद् धौतं—शोधितं तप्तं च तपनीयं ये च किंशुकशोकजपाकुसुमानां विमुकुलितानां—विकसितानां पुञ्जाः ये च मणिरत्नकिरणाः यश्च
जालाहिङ्गुलकनिकरस्रद्रूपेभ्योऽप्यतिरेकेण—अतिशयेन यथायोगं वर्णतः प्रभया च रूपं—स्वरूपं येषां ते निर्धमातयो ततस्तपनीयकिंशु-
काशोकजपाकुसुमविमुकुलितपुञ्जमणिरत्नकिरणजालाहिङ्गुलकनिकररूपातिरेकरूपाः; ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः; तथैव ते ज्योति-
षिका अपि द्रुमगणा अनेकबहुविविधविश्रसापरिणतेनोद्योतविधिनोपेताः; कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि प्राग्वद् याव-
त्प्रतिरूपाः ५ ॥ ‘उत्तरकुराए णं कुराए’ इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवश्चित्राङ्गका
नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! यथा तत् प्रेक्ष्याहं विचित्रं—नानाविधविचित्रोपेतम्, अत एव रम्यं—रमयति मनांसि
द्रष्टृणामिति रम्यं, बाहुलकात् कर्त्तरि यप्रत्ययः; वराश्च ताः कुसुमदाममालाश्च—प्रथितकुसुममाला वरकुसुमदाममालास्त्राभिरुज्ज्वलं दे-
दीप्यमानत्वाद् वरकुसुमदाममालोज्ज्वलं, तथा भास्वान्—विकसिततया मनोहरतया च देदीप्यमानो मुक्तो यः पुष्पपुञ्जोपचारस्तेन क-
लितं भास्वनमुकपुष्पपुञ्जोपचारकलितं, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः; तथा विरञ्छितानि—विरलीकृतानि विचित्राणि यानि मालयानि
प्रथितपुष्पमालास्तेषा यः श्रीसमुदयस्तेन प्रागल्भं—अतीव परिपुष्टं विरञ्छितविचित्रमालयश्रीसमुदयप्रागल्भं, तथा प्रनिधमं—यत् सूत्रेण प्र-
थितं वेष्टिमं—यत्पुष्पमुकुट इव उपर्युपरि शिखराकृत्या मालास्थापनं पूरिमं—यत्पुष्पचिह्नद्वेषु पुष्पनिवेशेन पूर्यते सङ्घातिसं—यत्पुष्पं पुष्पेण

३ प्रतिपत्तौ

उत्तरकुरु-

वर्णनं

उद्देशः २

सू० १४७

॥ २६७ ॥

परस्परं नालप्रवेशेन संयोज्यते, ग्रन्थिमं च वेष्टिमं च पूरिमं च सङ्घातिमं वेति सर्माहारो इन्द्रस्तौन मात्येन छेकघिलिपना—परमदक्षेण
 शिलिपना विभागारहितेन यद् यत्र योत्यं ग्रन्थिमं वेष्टिमं पूरिमं सङ्घातिमं च तत्र तेन सर्वतः—सर्वासु दिक्षु समनुबद्धं, तथा प्रविरलैः
 —लम्बमातैः, तत्र विरलत्वं मनागप्यसंहतत्वमात्रेण भवति ततो विप्रकृष्टत्वप्रतिपादनार्थमाह—विप्रकृष्टैः—इहंइन्तरालैः पञ्चवर्णैः कुसुम-
 दामभिः शोभमानं 'वृणमालाकयगाए चैवे'ति वनमाला—चन्दनमाला कृताऽप्ये यस्य तद् वनमालाकृतामं तथाभूतं सद् दीप्यमानं,
 तथैव चित्राङ्गका अपि नाम हुमगणा अनेकवहुविविधविक्षसापरिणतेन ग्रन्थिमवेष्टिमपूरिमसङ्घातिमेन चतुर्विधेन मात्यविविधिनोपपेताः,
 कुशविकुशविशुद्धदृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि यावत्प्रतिरूपकाः ६ ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुपु कुरुपु तत्र तत्र देशे
 तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे चित्ररसा नाम हुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, यथा तत्परमान्नं—पायसं भवेदिति स-
 न्वन्धः, किंविशिष्टमित्याह—ये सुगन्धाः—प्रवरगन्धोपेताः, समासान्तविवेदनित्यत्वाद्त्रैतद्रूपस्य समासान्तस्याभांयो यथा सुरभिगन्धेन
 वारिणा इत्यत्र, वराः—प्रधाना दोषरहितक्षेत्रकालादिसामग्रीसंपादिताललाभा इति भावः, कमलशालितन्दुलाः, यच्च विशिष्टं—विशि-
 ष्टगवादिसम्बन्धि निरुपहतमिति—पाकादिभिरविनाशितं दुग्धं तै राद्धं—पकं परमकलमशालिभिः परमदुग्धेन च यथोचितमात्रापाकेन
 निष्पादितमित्यर्थः, तथा शारदं घृतं गुडः खण्डं मधु वा शर्करापरपर्यायं मेलितं यत्र तत् शारददृत्तगुडखण्डमधुमेलितं, निष्ठान्तस्य
 परनिपातः प्राकृतत्वात् सुखादिदर्शनाद्वा, अत एवातिरससमुत्तमवर्णगन्धवत्, यथा वा राज्ञश्चक्रवर्तिनो भवेत् कुशलैः सूपपुरुषैः—सूप-
 कारैः पुरुषैः सज्जितो—निष्पादितः चतुष्कल्पसेकसिक इवौदनः, चत्वारश्च कल्पाः सेकविषया रसवतीशाखाभिज्ञेभ्यो भावनीयाः,
 स चौदनः किंविशिष्टः ? इत्याह—कलमशालिमयो विपको—विशिष्टपरिपाकमागतः, 'सवारफामिउविसयसक-

लसिस्थे' इति सवाष्पानि—वाष्पं शुश्वन्ति मृद्नि—कोमलानि चतुष्कल्पसेकादिना परिकर्मितत्वात् विशदानि सर्वथा तुषादिमलापग-
मात् सकलानि—परिपूर्णानि सिस्थूनि यत्र स सवाष्पमृदुविशदसकलसिस्थुः, अनेकानि यानि शालनकानि—गुष्पफलप्रभृतीनि तैः
संयुक्तः—समुपेतोऽनेकशालनकसंयुक्तः, तथा चामोदक इति सन्वन्धः, किंविशिष्टः? इत्याह—परिपूर्णानि—समस्तानि द्रव्याणि—एला-
प्रभृतीनि उपस्कृतानि—नियुक्तानि यत्र स परिपूर्णद्रव्योपस्कृतः, निष्ठान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात्, सुसंस्कृतो—यथोक्तमात्राभि-
परितापादिना परमसंस्कारमुपनीतः, वर्णगन्धरसस्पर्शयुक्तबलवीर्यपरिणाम इति वर्णगन्धरसस्पर्शैः सामर्थ्यादतिशायिभिर्युक्ताः—सहिता
बलवीर्यहेतवः परिणामा यस्य स तथा, अतिशायिभिर्वर्णादिभिर्वलवीर्यहेतुपरिणामैश्चोपपेता इति भावः, तत्र बलं—शारीरं वीर्यं—आन्त-
रोत्साहः, 'इंदियवलपुट्टिवद्धणे' इति, इन्द्रियाणां—चञ्जुरादीनां बलं—स्वस्वविषयग्रहणपाटवमिन्द्रियबलं तस्य पुष्टिः—अतिशायी पोष
इन्द्रियवलपुष्टिस्तां वर्द्धयति, नन्थादित्वादनः, इन्द्रियवलपुष्टिवर्द्धनः, तथा क्षुब्ध पिपासा च क्षुत्पिपासे तयोर्मथनः क्षुत्पिपासामथनः,
तथा प्रधानः—कथितो यो गुह्यो यद्वा कथितं—प्रधानं खण्डं यदिवा कथिता प्रधाना मत्स्यण्डी—खण्डशर्करा यच्च प्रधानं घृतं तानि
उपनीतानि—योजितानि यस्मिन् स प्रधानकथितगुह्यखण्डमत्स्यण्डीयुतोपनीतः, निष्ठान्तस्य परनिपातोऽत्रापि सुखादिदर्शनात्, स
इव मोदकः श्लक्ष्णसमितितार्भः—अतिश्लक्ष्णकणिकामूलदलः प्रह्लासः, तथैव चित्ररसा अपि तुमगणा अनेकबहुविविधविससापरिणतेन
भोजनविधिनोपपेताः, कुशविकुशविशुद्धदृक्षमूला मूलवन्तो यावत्प्रतिरूपाः ७ ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकरुपु करुपु
तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे वहवो मण्यङ्गका नाम हुमगणाः प्रह्लासा हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, यथा ते ह्यारोऽर्द्धहारो
वेष्टनं सुकुट. कुण्डलं वामोत्तको हेमजालं माणिजालं कनकजालं सूत्रकमुष्ठीकटकं खुडकाम (डुका ए)कावलिः कण्ठसूत्रं सकरिका उत्तरक-

३ प्रतिपत्तौ

उत्तरकरु-

वर्णनं

उद्देशः २

सू० १४७

॥ २६८ ॥

न्ययैवेयकं श्रोणीसूत्रकं चूडामणिः कनकतिलकं फुल्लकं सिद्धार्थकं कर्णपाली शशी सूर्यां वृषभश्चक्रकं तलभङ्गं तुडितं हस्तमालकं ह-
 र्कं केयूरं बलयं प्रालम्बमङ्गुलीयकं बलयं दीनारमालिका काञ्ची मेखला कलापः प्रतरं प्रातिहार्यकं पादोज्ज्वलं घण्टिका किङ्किणी
 रत्नोज्ज्वलं वरनूपुरं चरणमालिका कनकनिगरमालिकेति भूषणविधयो बहुप्रकाराः, एते च लोकतः प्रत्येतव्याः, कथन्भूताः ? इत्याह—
 काञ्चनमणिरत्नभक्तिकिञ्जाः, तथैव ते मण्यङ्गका अपि द्रुमगणा अनेकवहुविविधविश्रसापरिणतेन भूषणविधिनोपेताः, कुशविकुश-
 विशुद्धवृक्षमूला यावत्प्रतिरूपा इति ८ ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र
 प्रदेशे बहवो गेहाकारा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! यथा ते प्राकारादालकचरिकाद्वारगोपुरप्रासादाकाशतलम-
 ण्डपैकशालकद्विशालकत्रिशालकचतुःशालकगर्भगृहमोहनगृहबलयगीगृहचित्रशालमालिकमक्तिगृहवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रनन्दावर्तसंस्थितानि पा-
 ण्डुरतलहर्म्यं मुण्डमालहर्म्यं, अथवा धवलगृहाणि अर्द्धमागधविश्रमाणि शैलसुस्थितानि अर्द्धशैलसुस्थितानि कूटाकाराद्यानि सुविधि-
 कोष्ठकानि, तथाऽनेकानि गृहाणि शरणानि लयनानि 'अपुणे' इति भवनविकल्पा अत्र बहुविकल्पाः, एतेषां च परस्परं विशेषो
 वास्तुविद्यातोऽवसातव्यः, कथन्भूता एते ? इत्याह—'विडंगे'त्यादि, विटङ्कः—कपोतपाली जालवृन्दं—गावाक्षसमूहः निर्युहो—गृहैकदे-
 शविशेषः अपवरकः—प्रतीतः चन्द्रशालिका—शिरोगृहं, एवंरूपाभिर्विभक्तिभिः कलिताः, तथैव गृहाकारा अपि द्रुमगणा अनेकवहु-
 विविधविश्रसापरिणतेन भवनविधिनेति सम्बन्धः, किंविशिष्टेन ? इत्याह—'सुहारुहणसुहोत्ताराए' इति सुखेनारोहणं—ऊर्ध्वं गमनं
 सुखेनोत्तारः—अथस्तादवतरणं यस्य दर्दरसोपानपङ्कथादिभिः स सुखारोहसुखोत्तारस्तेन, तथा सुखेन निष्क्रमणं प्रवेशश्च यत्र स सुख-
 निष्क्रमणप्रवेशस्तेन, कथं सुखारोहसुखोत्तारः ? इत्याह—दर्दरसोपानपङ्क्तिकलितेन, हेतौ तृतीया, ततोऽयमर्थः—यतो दर्दरसोपानपङ्क्ति-

लितस्तवः सुखारोहसुखोत्तारः, 'पतिरिक्कसुहविहारार्ण' प्रतिरिक्के-एकान्ते सुखविहारः-अवस्थानशयनादिरूपो यत्र पतिरिक्कसुखवि-
हारस्तेनोपपेता, सर्वत्र स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, कुशविक्रुशविशुद्धदृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि प्रागवद् यावत्प्रतिरूपकाः १ ॥ 'उत्तरकु-
राए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुणु कुरुणु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे वहवोऽनप्रका नाम दुर्गणाः प्रज्ञप्ता हे
श्रमण । हे आयुष्मन् !, 'जहा से' इत्यादि, आजिनकं नाम-चर्ममयं वस्त्रं क्षैमं-कर्पासिकं कम्बूलः-प्रतीतः दुकूलं-वस्त्रजातिविशेषः
कौसेयं-त्रसरित्नुनिष्पन्नं कालसृगापट्टः-कालसृगाचर्म अंशुकचीनांशुकानि-दुकूलविशेषरूपाणि पट्टानि-प्रतीतानि आभरणचित्राणि-
आभरणैश्चित्राणि-विचित्राणि आभरणचित्राणि 'सण्ह' इति श्रृङ्गानि कल्याणकानि-परमवस्त्रलक्षणोपेतानि गर्भरीराणि-निपुणशि-
ल्पिनिष्पादिततयाऽलव्यस्वरूपमध्यानि 'नेहल'ति स्नेहलानि-स्निग्धानि 'गया(ज्ज)लानि'उद्वेग्यमानानि परिधीयमानानि वा गर्जयन्ति,
शेषं सम्प्रदायादवसातव्यं, तदन्तरेण सम्भक् पाठशुद्धेरपि कर्तुमशकत्वात्, वस्त्रविधयो बहुप्रकारा भवेयुर्वरपट्टनोद्भवाः-प्रसिद्धतत्तपत्तनवि-
निर्गता- 'विविधवर्णरागाकलिता' विविधैर्वर्णैर्विधै रतैः-मञ्जिष्टारागादिभिः कलिताः, तथैवान्नप्रका अपि दुर्गणा अनेकवहुविविधवि-
स्त्रसापरिणतेन वस्त्रविधिनोपपेताः, कुजाविक्रुशाविशुद्धदृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि प्रागवद् यावत्प्रतिरूपाः १० । 'उत्तरकुराए णं भंते !
कुराए मणुयाण'मित्यादि, उत्तरकुरुणु कुरुणु भदन्त । 'मनुजानां' मनुष्याणां कीदृशः कीदृश आकारभावः, प्रत्यवतारस्वरूपसम्भव इति
भाव', प्रज्ञप्तः?, भगवानाह-गौतम । 'ते ण'मिति पूर्ववत् मनुष्या 'अतीव' अतिशयेन सोमं-दृष्टिसुभगं चार रूपं येषां तेऽतीवसो
मचाररूपाः 'भोगुत्तमगयलक्खणा' इति उत्तमशब्दस्य विशेषणस्यापि परनिपातः प्राकृतत्वात्, उत्तमाश्च ते भोगाश्च उत्तमभोगा-
स्वप्नवानि-वत्संसूचकानि लक्षणाणि येषां ते उत्तमभोगगतलक्षणाः, तथा भोगैः सश्रीकाः-सशोभाका भोगसश्रीकाः, तथा सुजातानि-

यथोक्तप्रमाणोपपन्नत्वेन शोभनजनमानि यानि सर्वाणि उरःशिरःप्रभृतीन्यङ्गानि तैः सुन्दरमङ्ग-समग्रं वपुर्येषां ते सुजातसर्वाङ्गसुन्द-
राङ्गाः, 'सुपद्मिद्यकुम्भचारुचरणा' इति सुषु-शोभनं यथा भवति एवं प्रतिष्ठिताः कूर्मवदुन्नतत्वेन चारवञ्चरणाः-पादा येषां ते
सुप्रतिष्ठितकूर्मचारुचरणाः, 'रत्नुपलपत्तमजयसुकुमालकोमलतला' इति रक्तं-लोहितमुत्पलपत्रवत् मृदु-मार्दवोपेतमकर्कशमिति
भावः तथासुकुमारमपि संभवति यथा घृष्टमृष्टपाषाणप्रतिमा तत आह-सुकुमारं-शिरीषकुसुमवदकठिनं कोमलं-मनोह्रं चरणतलं
येषां ते रक्तोत्पलपत्रमृदुसुकुमारकोमलतलाः, तथा 'नगनगरमगरसागरचक्रकंकरंकरलक्षणांकियचलणा' नगाः-पर्वतः नगरमक-
रसागरचक्राणि-प्रतीतानि अङ्कधरः-चन्द्रमा अङ्कः-तस्यैव लाञ्छनं मृगः एवरूपाणि यानि लक्षणानि तैरङ्कितौ चरणौ येषां ते नग-
नगरमकरसागरचक्राङ्कधराङ्गलक्षणाङ्कितचरणाः, 'अणुपुण्ड्रसुसाहयंगुलीया' इति पूर्वस्थाः पूर्वस्था अनु लघव इति गम्यते अनुपूर्वाः,
किमुक्तं भवति?-पूर्वस्थाः पूर्वस्था उत्तरोत्तरा नखं नखेन हीनाः "नहं नहेण हीणाओ" इति सामुद्रिकशास्त्रवचनात् सुसंहताः-सु-
श्रिष्टा अद्भुत्यो येषां ते अनुपूर्वसुसंहताङ्गुलीकाः, 'उन्नयतणुतंबनिद्धनखा' उन्नता-ऊर्ध्वं नतास्तनवस्ताम्नाः 'स्त्रिगधाः' स्त्रिगध-
च्छाया नखाः पादागता इति सामर्थ्यलभ्यं तद्वर्णनाधिकाराद् येषां ते उन्नततनुताम्नास्त्रिगधनखाः, 'संठियसुसिलिद्धगूढगुण्फा' सम्यक्-
स्वरूपप्रमाणतया स्थितौ संस्थितौ सुश्रिष्टौ-मांसलौ गुल्फौ-गुलुकौ येषां ते संस्थितसुश्रिष्टगूढगुल्फाः, 'एणीकुरुविद्वचनवद्वाणुपुण्ड्र-
जंघा' इति एण्या इव-हरिण्या इव कुरुविन्दस्येव वर्त्त-सूत्रवलनकं तस्येव वृत्ते-वर्तुले आनुपूर्व्येण-क्रमेण ऊर्ध्वं स्थूरे स्थूरतरे इति गम्यं
जङ्घे येषां ते एणीकुरुविन्दवर्त्तवृत्तानुपूर्वजङ्घाः 'समुद्रगनिमगगगूढजाणू' समुद्रकस्येव-समुद्रकपक्षिण इव निमग्रे-अन्तःप्रविष्टे गूढे-
मांसलत्वाद्गुह्यते जानुनी-अष्टीवन्तौ येषां ते समुद्रनिमगगगूढजानवः, 'गयससणसुजायसन्निभोरू' गजो-हस्ती श्वसिति-प्राणित्यनेनेति

लितस्त्वः सुखारोहसुखोत्तारः, 'पतिरिक्कसुहविहारण्' पतिरिक्के—एकान्ते सुखविहारः—अवस्थानशयनादिरूपो यत्र पतिरिक्कसुखवि-
हारस्तेनोपपेता, सर्वत्र स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला' मूलवन्त इत्यादि प्रागवद् यावत्प्रतिरूपकाः १ ॥ 'उत्तरकु-
राण् षं कुराण्' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशो वहवोऽनमका नाम हुमगणाः प्रहमा हे
श्रमण। हे आयुष्मन्, 'जहा से' इत्यादि, आजिनकं नाम—चर्ममयं वखं क्षैमं—कर्पासिकं कम्बलः—प्रतीतः दुकूलं—वखजातिविशेषः
कौसेयं—त्रसरित्नुनिष्यन्नं कालमुगपटः—कालमुगचर्म धंशुकचीनांशुकानि—दुकूलविशेषरूपाणि पट्टानि—प्रतीतानि आभरणचित्राणि—
आभरणैश्चित्राणि—विचित्राणि आभरणचित्राणि 'सणह' इति श्लक्ष्णानि कल्याणकानि—परमवखलक्षणोपेतानि गम्भीराणि—निपुणशि-
ल्पनिष्पादिततयाऽलव्यस्वरूपमध्यानि 'नेहल'ति स्नेहलानि—स्निग्धानि 'गया(ज)लानि'उद्वेगमानानि परिधीयमानानि वा गर्जयन्ति,
शेषं सम्प्रदायादवसातव्यं, तदन्तरेण सम्यक् पाठशुद्धेरपि कर्तुमशकत्वात्, वखविषयो बहुप्रकारा भवेत्युर्वरपट्टनोद्गताः—प्रसिद्धतत्त्वपत्तनवि-
निर्गता 'विविधवर्णरागकलिता' विविधैर्वर्णैर्विविधै रंगैः—मञ्जिष्टारागादिभिः कलिताः, तथैवानमका अपि हुमगणा अनेकबहुविविधवि-
स्त्रसापरिणतेन वखविधिनोपपेताः, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि प्रागवद् यावत्प्रतिरूपाः १० । 'उत्तरकुराण् षं भंते !
कुराण् मणुषाण'मित्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु भदन्त । 'मनुजानां' मनुष्याणां कीदृशः कीदृश आकारभावः, प्रत्यवतारस्वरूपसम्भव इति
भावः, प्रहमाः?, भगवानाह—गौतम ! 'ते ण'मिति पूर्ववत् मनुष्या 'अतीव' अतिशयेन सोमं—दृष्टिसुभगं चार रूपं येषां तेऽतीवसो
मचाररूपाः 'भोगुत्तमगयलकखणा' इति उत्तमशब्दस्य विशेषणस्यापि परनिपातः प्राकृतत्वात्, उत्तमाश्च ते भोगाश्च उत्तमभोगा-
स्वद्वैतानि—तत्संसृचकानि लक्षणाणि येषां ते उत्तमभोगात्तलक्षणाः, तथा भोगैः सश्रीकाः—सशोभाका भोगसश्रीकाः, तथा सुजातानि—

३ प्रतिपत्तौ
उत्तरकुर-
वर्णनं
उद्देशः २
सू० १४७

यथोक्तप्रमाणोपपन्नत्वेन शोभनजन्मानि यानि सर्वाणि उरःशिरःप्रभृतीन्यङ्गानि तैः सुन्दरमङ्गं—समग्रं वपुर्येषां ते सुजातसर्वाङ्गसुन्द-
 राङ्गाः, 'सुपइद्वियकुमचारचरणा' इति सुष्टु—शोभनं यथा भवति एवं प्रतिष्ठिताः कूर्मर्षवदुन्नतत्वेन चारवश्चरणाः—पादा येषां ते
 सुप्रतिष्ठितकूर्मचारचरणाः, 'रत्नुत्पलपत्तमउयसुकुमालकोमलतला' इति रक्तं—लोहितमुत्पलपत्रवत् मृदु—मार्दवोपेतमकर्कशमिति
 भावः तच्चासुकुमारमपि संभवति यथा धृष्टमृष्टपाषाणप्रतिमा तत आह—सुकुमारं—शिरीषकुसुमवदकठिनं कोमलं—मनोह्रं चरणतलं
 येषां ते रक्तोत्पलपत्रमृदुसुकुमारकोमलतलाः, तथा 'नगनगरमगारसागरचक्रं कहरं कलत्रवर्णं कियचलणा' नगाः—पर्वतः नगरमक-
 रसागरचक्राणि—प्रतीतानि अङ्कधरः—चन्द्रमा अङ्कः—तस्यैव लाञ्छनं मृगः एवंप्रमाणि यानि लक्षणाणि तैरङ्कितौ चरणौ येषां ते नगा-
 नगरमकरसागरचक्राङ्कधराङ्कलक्षणाङ्कितचरणाः, 'अणुपुण्ड्रसुसाहयंगुलीया' इति पूर्वस्थाः पूर्वस्था अनु लघव इति गम्यते अनुपूर्वाः,
 किमुक्तं भवति!—पूर्वस्थाः पूर्वस्था उत्तरोत्तरा नखं नखेन हीनाः 'नहं नहेण हीणाओ" इति सामुद्रिकशास्त्रवचनात् सुसंहताः—सु-
 श्रिष्टा अङ्गुलयो येषां ते अनुपूर्वसुसंहताङ्गुलीकाः, 'उन्नयतणुतंबनिद्धनखा' उन्नता—ऊर्ध्वं नतास्त्रनवसाभ्राः 'स्त्रिगथाः' स्त्रिगध-
 ळ्याया नखाः पादागता इति सामर्थ्यालभ्यं तद्वर्णनाधिकाराद् येषां ते उन्नततनुताभ्रस्त्रिगधनखाः, 'संठियसुसिलिद्धगूढगुप्फा' सन्धक्-
 स्वरूपप्रमाणतया स्थितौ संस्थितौ सुश्रिष्टौ—मांसलौ गुल्फौ—गुल्फौ येषां ते संस्थितसुश्रिष्टगूढगुल्फाः, 'एणीकुरविदवत्तवद्वाणुपुण्ड्र-
 जंघा' इति एण्या इव—हरिण्या इव कुरविन्दस्येव वर्त्त—सूत्रवलनकं तस्येव वृत्ते—वर्तुले आनुपूर्व्येण—क्रमेण ऊर्ध्वं स्थूरे स्थूरतरे इति गम्यं
 जङ्घे येषां ते एणीकुरविन्दवर्त्तवृत्तानुपूर्वजङ्घाः 'समुगगनिमगगगूढजाणू' समुद्रकस्येव—समुद्रकपक्षिण इव निमग्ने—अन्तःप्रविष्टे गूढे—
 मांसलत्वादनुद्धते जानुनी—अष्टीवन्तौ येषां ते समुद्रनिमगगूढजानवः, 'गयससणसुजायसन्निभोरू' गजो—हस्ती श्यसिति—प्राणित्यानेनेति

श्वसनः—शुण्हादण्डः गजस्य श्वसनी गजश्वसनस्तस्य सुजातस्य—सुनिष्पन्नस्य सन्निभौ ऊरू येषां ते गजश्वसनसुजातसन्निभोरवः, सुजा-
तशब्दस्य विशेषणस्यापि सतः परनिपातः प्राकृतत्वात्, 'वरवारणमततुल्लविक्रमविलासियगई' अत्रापि मत्तशब्दस्य विशेष्यत्वर-
निपातः प्राकृतत्वात्, सत्तो—मद्योन्मत्तो यो वरः—प्रधानो भद्रजातीयो वारणो—हस्ती तस्य तुल्यः—सदृशो विक्रमः—पराक्रमो विलासिता-
—विलासः संजातोऽस्या विलासिता वारकादिदर्शनादितप्रत्ययः विलासवती गतिः—गमनं येषां ते वरवारणमततुल्यविक्रमविलासित-
गतयः, 'पमुद्भववरतुरगसीहवरवद्वियकडी' प्रमुदितो—रोगशोकाद्युपद्रवाभावात्, क्वचित्पुनरेवं पाठः 'पमुद्भववरतुरगसिंहअईरगव-
द्वियकडी' तत्र प्रमुदितयो—रोगशोकाद्युपद्रवरहितत्वेनातिपुष्टयोर्वरयोस्तुरगसिंहयोः कट्याः सकाशादतिशयेन वर्जिता—शुक्तिः (सा)
कटियेषां ते प्रमुदितवरतुरगसिंहातिरेकवर्तितकटयः, 'वरतुरयसुजायगुञ्जदेसा' वरतुरगस्येव सुजातः—संगुप्तत्वेन सुनिष्पन्नो गुह्यदेशो
येषां ते वरतुरगसुजातगुह्यदेशाः, पाठान्तरं 'पसरथ्यवरतुरगगुञ्जदेसा' व्यक्त, 'आइणहयव्व निरुवलेवा' आकीर्णो—गुणैर्व्याप्तः
स चासौ ह्यश्व आकीर्णह्यस्तद्वन्निरुपलेपा—लेपरहितशरीरमलाः, यथा जात्याश्चो मूत्रपुरीषाद्यनुपलिप्तगान्धो भवति तथा तेऽपीति
भाव, 'साहयसोणंदमुसलदपणनिगरियवरकणगळरुसरिसवरवइरवलियमञ्जा' संहतसौनन्दं नाम ऊर्ध्वीकृतमुदूपलाकृति काष्ठ
तच्च मध्ये तनु उभयोः पार्श्वयोर्वृहत्, सुसलं—प्रतीतं, दर्पणशब्देनेहावयवे समुदायोपचाराद्दर्पणगण्डो गृह्यते, तथा यन्निगरितं—सारी-
कृत वरकनकं तस्य—तन्मयं तसरु—त्वङ्गादिमुष्टिर्निगरितवरकनकरसरुस्तैः सदृशः तेषामिवेत्यर्थः, तथा वरवज्रस्येव क्षामो बालितो—बल्य-
सजाता अस्य बालितः—बलित्रयोपेतो मध्यो—मध्यभागो येषां ते संहतसौनन्दमुसलददर्पणनिगरितवरकनकरसरुसदृशवरवज्रव लितमभ्याः
'झसविहगसुजायपीणकुच्छी' झपो—मत्स्यः पक्षी—प्रतीतस्तयोरिव सुजातौ—सुनिष्पन्नौ जन्मदोपरहित्वाविति भावः पीतौ—उपचितौ

कुक्षी येषां ते मत्स्यपक्षिसुजातपीनकुक्ष्यः, 'झपोदरा' झपस्येवोदरं येषां ते झपोदराः, 'सुइकरणा' इति शुचीनिःपवित्राणि तिरुपले-
 पानीति भावः करणानि—चक्षुरादीनीन्द्रियाणि येषां ते शुचिकरणाः, कचिदेव 'पम्हवियडनाभा' इति पाठस्तत्र पञ्चवद् विकटं—वि-
 स्तीर्णा नाभिर्येषां ते पद्मविकटनाभाः, अत एव निर्देशादनाङ्गयपि समासान्तः, एवमुत्तरपदेऽपि, 'गंगावत्तयपयाहिणावत्तरंगभंगु-
 ररविकिरणतरुणवोहियअ(आ)कोसायंतपउमगंभीरवियडनाभा' गङ्गावर्त्तक इव दक्षिणावर्त्ता तरङ्गैरिव तरङ्गैस्त्रिभिर्बहु-
 तरङ्गभङ्गुरा रविकिरणैः—सूर्यकरैस्तरुणं—नवं तत्प्रथमं तत्कालमित्यर्थः यद्बोधितं—उन्निद्रीकृतमत एव 'आकोसायंतं' इत्याकोशायमांतं
 विकचीभवदित्यर्थः पद्मं तद्वद् गन्भीरा च विकटा च नाभिर्येषां ते गङ्गावर्त्तकप्रदक्षिणावर्त्तरङ्गभङ्गुररविकिरणतरुणवोधिताकोशाया-
 मानपद्मगन्भीरविकटनाभाः, 'उज्युयसमसहियसुजायजच्चतणुकसिणनिद्धआइजलडहसुकुमालमिउरमणिज्जरोमराई' ऋजुका—न
 वका समा—न कायुदन्तुरा सहिता—सन्तता न त्वपान्तरालव्यवच्छिन्ना सुजाता—सुजन्मा न तु कालादिवैगुणयाहुर्जन्मा अत एव जात्या—
 प्रधाना तन्वी न तु रथूरा कृष्णा न तु मर्कटवर्णा, कृष्णमपि किञ्चिन्निर्दीप्तिकं भवति तत आह—स्त्रिगथा आदेया—दर्शनपथमुपगता
 सती उपादेया सुभगा इति भावः, एतदेव विशेषणद्वारेण समर्थयते—'लडहा' सलवणिमा अत एव आदेया, तथा सुकुमारा—अकठिना,
 तत्राकठिनमपि किञ्चित्कर्कशस्पर्शं भवति तत आह—मृद्धी अत एव रमणीया—रम्या रोमराजि.—तन्मूहपङ्क्तिर्येषां ते ऋजुकसमसहितसुजा-
 तजात्यतनुकृष्णस्त्रिगथादेयलटहसुकुमारमृदुरमणीयरोमराजयः, 'सन्नयपासा' सम्यग्—अथोऽथःक्रमेण नतौ पार्थ्वी येषां ते सन्नतपार्थ्वीः
 अथोऽथःक्रमावनतपार्थ्वी इत्यर्थः, तथा 'संगयपासा' इति संगतौ—देहप्रमाणोचितौ पार्थ्वी येषां ते सङ्गतपार्थ्वी अत एव सुन्दरपार्थ्वीः
 'सुजायपासा' इति सुनिष्पन्नपार्थ्वीः 'मियमाइयपीणरइयपासा' मितं—परिमितं यथा भवति देहानुसारणेत्यर्थः आयतौ—दीर्घौ पीनौ-

उपचितौ मांसलाविति भावः रचितौ—स्वस्वनामकर्मोदयनिर्वर्तितौ रतिदौ वा—रम्यौ पार्श्वौ येषां ते तथा, 'अकरंडयकणगारुगानिमम-
लसुजायनिरुवहयदेहधारी' अविद्यमानं—मांसलतयाऽनुपलक्ष्यमाणं करण्डकं—पृष्ठवंशास्थिकं यस्य देहस्य सोऽकरण्डकस्तं कनकस्येव
रुचको—रुचिर्यस्य स कनकरुचिस्तं निर्मलं—स्वाभावविकागानुकमलरहितं सुजातं—बीजाधानादारभ्य जन्मदोषरहितं निरुपहतं—ज्व-
रादिदशाद्युपद्रवरहितं देहं धारयन्तीत्येवंशीला अकरण्डककनकरुचकनिर्मलसुजातनिरुपहतदेहधारिणः 'कणगसिलायलुज्जलपसरथ-
समतलोवचियविच्छिन्नपिह्लवच्छा' कनकशिलातलवदुज्ज्वलं च—निर्मलं प्रशस्त च—अतिप्रशस्तं समतलं—न विषमोन्नतं उपचितं—
मासलं विस्तीर्णम्—ऊर्ध्वाधोऽपेक्षया पृथुलं दक्षिणोत्तरतो वक्षो येषां ते कनकशिलातलोज्ज्वलप्रशस्तसमतलोपचितविस्तीर्णपृथुलवक्षसः
'सिरिवच्छंक्रियवच्छा' इति श्रीवृक्षेणाङ्कितं—लाञ्छितं वक्षो येषां ते श्रीवृक्षलाञ्छितवक्षसः 'जुगसन्निभपीणरइयपीवरपउदुसंठि-
यसुसिलिद्विसिद्वघणथिरसुवद्धसंधी पुरवरफलिहवद्वियभुया' युगसन्निभौ—वृत्ततया आयततया च यूपतुल्यौ पीनौ—उपचितौ
रतिदौ—प्रयत्नां दृष्टिसुवदौ पीवरप्रकोष्ठौ—अकशकलाचिकौ संस्थितौ—विशिष्टसंस्थानौ सुश्लिष्टाः—संगताः विशिष्टाः—प्रधानाः घना-
निविद्याः स्थिरा—नातिश्रुथाः सुवद्धाः—क्राद्युभिः सुष्ठु नद्धाः सन्धयः—सन्धानानि ययोस्तौ तथा पुरवरपरिधवत्—महानगरार्गलावद्
वर्तितौ च वाहू येषां ते युगसन्निभपीनरतिदपीवरप्रकोष्ठसंस्थितसुश्लिष्टविशिष्टघनस्थिरसुवद्धसन्धियपुरवरपरिधवर्तितसुजाः, पाठान्तरं
'जुगसन्निभपीणरइयपउदुसंठियोवचियघणथिरसुवद्धसुनिगूहपव्वसंधी' युगसन्निभौ वर्तुलत्वेन पीनौ रतिदौ प्रकोष्ठौ येषां ते तथा,
तथा संस्थिताः—सन्धयःस्थिता उपचिता—मांसला घना—निविद्या स्थिरा—अचाल्याः, कृतः ? इत्याह—सुवद्धा—दृढबन्धनवद्धा निगूहा—
मासलत्वाद्नुपलक्ष्याः पर्वसन्धयो हस्तादिगता येषां ते तथा, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, 'भुयगीसरविपुलभोगआयाणफलि-

हृत्छूढदीहबाहू' भुजगेश्वरो—नागराजस्तस्य यो विपुलो—महान् भोगो—देहो भुजगेश्वरविपुलभोगः तथा आदीयते—द्वारस्वगनार्थे
 गृह्यत इत्यादानः स चासौ परिघश्च आदानपरिघः 'उच्छूढ'ति अवक्षिप्तः—अर्गलास्थानान्निष्कासितो द्वारपुष्टभागे इत्त इत्यर्थः, ततः
 पूर्वपदेन विशेषणसमासः, विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, भुजगेश्वरविपुलभोगश्च आदानपरिघावक्षिप्तश्च ताविव दीर्घो बाहू
 येषां ते तथा, 'रत्ततलोवतियमांसलसुजायअच्छिद्दजालपाणी' रक्ततलो—लोहिततलो अवपतितौ—क्रमेण हीयमानोपचर्यौ मृदुकौ
 —कोमलौ मांसलौ सुजातौ—जन्मदोषरहितौ अच्छिद्दजालौ—अङ्गुल्यन्तरालसमूहरहितौ पाणी—हस्तौ येषां ते तथा, पाठान्तरं 'रत्तत-
 लोवहयमंसलसुजायपसत्थलकल्पणअच्छिद्दजालपाणी' तत्र प्रशस्तलक्षणौ—शुभचिह्नाविति व्याख्येयं, शेषं तथैव, 'पीवरकोमलवरंगु-
 लीया' इति पीवराः—स्वशरीरानुकमोपचर्याः कोमला—मृदवो वराः—प्रशस्तलक्षणोपेता अङ्गुलयो येषां ते पीवरकोमलवराङ्गुलिकाः,
 पाठान्तरं 'पीवरवद्वियसुजायकोमलवरंगुलीया' व्यक्तम्, 'आयंबतलिणसुइरइलनिद्धनखा' आताम्रा—ईषद्रक्ताः तलिनाः—प्रतलाः
 शुचयः—पवित्रा रचिरा—दीप्ताः स्निग्धा—अरुक्षा नखाः—कररहा येषां ते तथा आताम्रतलिनशुचिरस्निग्धनखाः, 'चंदपाणिलेखा'
 चन्द्र इव चन्द्राकारा पाणौ रेखा येषां ते चन्द्रपाणिलेखाः, एवं सूर्यपाणिलेखाः शङ्खपाणिलेखाश्चक्रपाणिलेखा दिक्सौवस्तिको—दिक्प्रोक्षको
 दक्षिणावर्त्तः स्वस्तिक इत्यन्ये स पाणौ रेखा येषां ते दिक्सौवस्तिकपाणिलेखाः, एतदेवानन्तरोक्तं विशेषणपञ्चकं तत्प्रशस्तताप्रकर्षप्रति-
 पादनाय सद्बहवचनेनाह—चन्द्रसूर्यशङ्खचक्रदिक्सौवस्तिकरेखाः, एतद्वनन्तरं क्वचिदेवं पाठः—'रविससिसंखवरचक्रसोस्थियविभिन्न-
 सुविरइयपाणिलेहा' व्यक्तो नवरं विभक्ता—विभागवत्याः सुविरचिताः—सुष्ठु कृताः स्वकीयकर्मणा 'अणेगवरलकल्पणुत्तमपसत्थसुइ-
 रइयपाणिलेहा' अनेकैः—अनेकसङ्घैर्वरैः—प्रधानैर्लक्षणैरुत्तमाः प्रशस्ताः—प्रशंसास्पदीभूताः शुचयः—पवित्रा रचिताः—स्वकर्मणा निष्पा-

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ २७२ ॥

द्विताः पाणिरखा येषां ते अनेकवरलक्षणोत्तमप्रशस्तशुचिरचितपाणिरखाः, 'वरमहिसवराहसिंहसदृलउसभंतागावरपडिपुणवि-
उलखंधा' वरमहिपः—प्रधानसौरभयः वराहः—शुक्ररः सिंहः—केशरी शार्दूलो—व्याघ्रः वरपभो—शुषभः नागावरः—प्रधानो गजः, एपा-
म्बिब प्रतिपूर्णः—स्वप्रमाणेनाहीनो विपुलो—विस्तीर्णः स्कन्धः—अंशदेशो येषां ते वरमहिपवराहसिंहशार्दूलवृषभनागावरप्रतिपूर्णविपुल-
स्कन्धाः 'चवरंगुलसुप्यमाणकंबुवरसरिसगीवा' चतुरहुलं—स्वाहुलापेक्षया चतुरहुलप्रमितं सुष्टु—शोभनं प्रमाणं यस्याः सा चतुर-
हुलसुप्रमाणा कन्बुवरसदृशी—उन्नततया वलियोगेन च प्रधानशस्त्रसन्निभा श्रीवा येषां ते चतुरहुलसुप्रमाणकन्बुवरसदृशीवाः
'मंसलसंठियसदृलविपुलहणुया' मांसलं—उपचितमांसं सम्यक् स्थितं सास्थितं विशिष्टस्थानमित्यर्थः प्रशस्तं प्रशस्यलक्षणोपेतत्वात्
शार्दूलसेव—व्याघ्रस्यैव विपुलं—विस्तीर्णं हनुकं येषां ते तथा, 'अवद्वियसुविभत्तमंसु' अवस्थितानि—अवर्द्धिष्णूनि सुविभक्तानि—
विविक्तानि चित्राणि—अतिरम्यतयाऽद्भुतानि रमश्रूणि—कूर्चकेशा येषां तेऽवस्थितसुविभक्तचित्ररमश्रवः 'ओयवियसिलरपवालविंब-
फलसन्धिभाधरोद्वा' ओयवियं—परिकर्षितं यत् शिलारूपं प्रवालं विद्रुममित्यर्थः विन्धफलं—गोत्रहाफलं तयोः सन्निभो रक्ततया उन्न-
तमध्यतयाऽधरओष्ठः—अधस्तनो दन्तच्छदो येषां ते तथा, 'पंडुरससिसगालविमलनिमलसंखगोखीरफेणकुंदगारयमुणालिया-
धवलदंतसेदी' पाण्डुर—अकलङ्कं यत् शशिक्षफलं—चन्द्रखण्डं विमल—आगन्तुकमलरहितो निर्मलः—स्वभावोत्थमलरहितो यः शङ्खः
गोक्षीरफेनः प्रवीतः कुन्दं—कुन्दकुसुमं दकरज—उदककणाः मुणालिका—विशं, एतद्वद्धवला दन्तश्रेणिर्येषां ते पाण्डुरशशिक्षकलविमल-
निर्मलगोक्षीरफेनकुन्ददकरजोमुणालिकाधवलदन्तश्रेणयः 'अखंडदंता' इति अखण्डाः—सकला दन्ता येषां ते अखण्डदन्ताः 'अ-
प्फुडियदंता' अस्फुटिता—अजर्जरा राजिरहिता दन्ता येषां ते अस्फुटितदन्ताः, तथा मुजाता—जन्मदोषरहिता दन्ता येषां ते मुजा-

३ प्रतिपत्तौ
देवकुर्व-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १४७
॥ २७२ ॥

तदन्ताः, तथाऽविरला-धना दन्ता येषां ते अविरलदन्ताः, 'एगदंतसेदीविव अणेगदंता' एकाकारा दन्तश्रेणिर्येषां ते तथा ते ह्य
 परस्परानुपलक्ष्यमाणदन्तविभागात्वाद् अनेके दन्ता येषां ते अनेकदन्ताः, एवं नामाविरलदन्ता यथाऽनेकदन्ता अपि सन्त एकाकार-
 दन्तपङ्क्तय इव लक्ष्यन्त इति भावः, 'ह्यवहनिद्धंतथीयतत्तवणिज्जरत्तलतालुजीहा' हुतवहेन-अग्निना निध्मांतं सद् यद्
 धौतं-शोधितमलं तप्तं तपनीयं-सुवर्णविशेषस्तद्वद् रक्ते तले-हस्ततले तालु-काकुदं जिह्वा च-रसना येषां ते हुतवहनिध्मांतथातवस-
 तपनीयरक्तलतालुजिह्वाः 'गरुलाययउज्जुतुंगनासा' गरुडस्येवायता-दीर्घा ऋज्वी-अवक्रा तुङ्गा-उन्नता नासा-नासिका येषां ते
 गरुडायतऋजुतुङ्गनासाः 'कोकासियधवलपत्तलच्छा' कोकासिते-पञ्चवद्विकसिते धवले कचिद्देशे पत्रले-पद्मवती अर्धिणी-लो-
 चने येषां ते कोकासितधवलपत्राक्षाः, एतदेव स्पष्टयति—'विष्कालियपुंडरीयनयणा' विस्फारितं-रविकिरणैर्विकसितं यत्पुण्डरीकं
 -सितपद्मं तद्वन्नयने येषां ते विस्फारितपुण्डरीकनयनाः, कचित् 'अवदालियपुंडरीयनयणा' इति पाठस्तत्रापि अवदालितं-रवि-
 किरणैर्विकसितमिति व्याख्येयं, 'आणामियचावरुइलतणुकसिणनिद्धमुया' आनामितं-ईपत्रामितमारोपितमिति भावः यथापं-
 धनुस्तद्वद् रुचिरे-संस्थानविशेषभावतो रमणीये तनु-तनुके ऋक्षणपरिमितबालपङ्क्तपालकत्वात् कृष्णे-परमकालिमोपेतं स्त्रिगधे-स्त्रिगध-
 च्छाये भ्रुवौ येषां ते आनामितचापरुचिरतनुकृष्णस्त्रिगधभ्रूकाः, कचित्पाठः—'आणामियचारुचिलकिण्हव्भराईसंठियसंगयआ-
 ययसुजापमुमया' तत्र आनामितचापवद् रुचिरे कृष्णाभ्रराजीव संस्थिते संगते-यथोक्तप्रमाणोपपन्ने आयते-दीर्घे सुजाते-सुनिष्पन्ने
 जन्मदोषरहितत्वाद् भ्रुवौ येषां ते तथा, कचित्पुनरेवं पाठः—'आणामियचावरुइलकिण्हव्भराइतणुकसिणनिद्धमुमया' तत्रानामित-
 चापवद् रुचिरे-मनोज्ञे कृष्णाभ्रराजीव-कालमेघरेखेव तनु-तनुके कृष्णे-काले स्त्रिगधे-सच्छाये भ्रुवौ येषां ते तथा, 'आलीणापमा-

णजुत्सवणा' आलीनौ न तु टप्परी प्रमाणयुक्तौ—प्रमाणोपेतौ श्रवणौ—कर्णौ येषां ते आलीनप्रमाणयुक्तश्रवणाः, अत एव 'सुस-
वणा' शोभनश्रवणाः 'पीणमंसलकपोलदेशभागा' पीनौ—अकृशौ यतो मांसलौ—उपचितौ कपोलदेशौ—गण्डभागाौ मुखस्य देशभागाौ
येषां ते पीनमांसलकपोलदेशभागाः, अथवा कपोलयोर्देशभागाः कपोलदेशभागाः कपोलावयवा इत्यर्थः पीना—मासलाः कपोलदेशभागा
येषां ते पीनमांसलकपोलदेशभागा. 'निव्रणसमलडमडचंदरुसमनिडाला' निर्बणं—विरफोटकादिक्षतरहितं समं—अविषमं अत एव
लटं—मनोह्रं मृष्टं—मसृष्टं चन्द्रार्द्धसमं—शशधरसमप्रविभागसदृशं ललाटं—अलकं येषां ते निर्बणसमलटचन्द्रार्द्धसमललाटाः, सूत्रे 'निडान-
ले'ति प्राकृतलक्षणवशात्, 'उजुवइपडिपुणसोमवयणा' प्राकृतत्वात्पदव्यत्यय, प्रतिपूर्णेण्डुपतिरिव—सम्पूर्णचन्द्र इव सोमं—सश्रीकं वदनं
येषां ते प्रतिपूर्णेण्डुपतिसोमवदनाः, 'घणनिचियसुबद्धलक्वणुन्नयकूडागारनिहपिंडियसिरा' घनं—अतिशयेन निचितं घननिचितं
सुष्टु—अतिशयेन वद्धानि—अवस्थितानि लक्षणानि यत्र तत् सुबद्धलक्षणं, उन्नतं—मध्यभागे उच्चं यत्कूटं तस्याकारो—भूर्त्तिस्रान्निभमुन्नतकूटाका-
रसदृशमिति भावः पिण्डितं—स्वकर्मणा संयोजितं शिरो येषां ते घननिचितसुबद्धलक्षणोन्नतकूटाकारनिभपिण्डितशिरसः 'छत्ताकारुत्त-
मंगदेसा' छत्राकार उत्तमाङ्गरूपो देशो येषां ते छत्राकारोत्तमाङ्गदेशाः 'दाडिमपुष्पपासासतवणिज्जसरिसनिम्मलसुजायकेसंतके-
सभूसी' दाडिमपुष्पप्रकाशा—दाडिमपुष्पप्रतिमास्त्वपनीयसदृशाश्च निर्मला—आगन्तुकस्वामाविकमलरहिताः केजान्ताः केशभूमिश्च—
केशोत्पत्तिस्थानभूता मस्तकत्वग् येषां ते दाडिमपुष्पप्रकाशात्पनीयसदृशनिर्मलसुजातकेशान्तकेशभूमयः 'सामलिर्बोडयणल्लोडियमि-
उविसयपसत्थसुहुमलक्वणसुगंधसुन्दरभुयमोयगभिगनीलकज्जलपहद्वभमरगणानिकुरंबनिचियकुंचियपयाहिणावत्तमुद्धसि-
रया' शास्मली—वृक्षविशेष. स च प्रतीत एव तस्य बोण्डं—फलं तद्वन्धोदित्ता अपि घनं—अतिशयेन निचिताः शास्मलीबोण्डघनानि-

३ प्रतिपत्तौ

देवकुर्व-

धिकारः

उद्देशः २

सू० १४७

चितच्छोदितः; स्नेहकेशपाशं न कुर्वन्ति परिज्ञानाभावात्, केवलं लोडिता अपि तथास्वभावतया शालमलीवोण्डाकारवद् घननि-
 चिता अवतिष्ठन्ते तत एतद्विशेषणोपादानं, तथा मृदवः—अकर्कशा विशदा—निर्मलाः प्रशस्ताः—प्रशंसास्पर्दीभूताः सूक्ष्माः—श्लक्ष्णाः
 लक्षणा—लक्षणवन्तः सुगन्धाः—परमगन्धकलिता अत एव सुन्दराः; तथा भुजमोचको—रत्नविशेषः शुद्धः—प्रतीतः नीलो—मरकतमणिः
 कजालं—प्रतीतं प्रहृष्टः—प्रमुदितो भ्रमरगणः प्रहृष्टभ्रमरगणः; प्रहृष्टो हि भ्रमरगणस्त्वारुण्यावस्थायां भवति तदानीं चातिकृष्ण इति प्रह-
 ष्टग्रहणं, तद्वत्स्त्रिगथा भुजमोचकशुद्धनीलकजालप्रहृष्टभ्रमरगणस्त्रिगथाः; तथा निकुरन्वा—निकुरन्वीभूताः सन्तो निचिता न तु वि-
 स्तृता. सन्तः परस्परसंहता निकुरन्वनिचिता ईषत्कुटिलाः प्रदक्षिणावर्त्ताश्च मूर्द्धनि शिरोजा—त्राला येषां ते शालमलीवोण्डधननि-
 चितच्छोदितमृदुविशदप्रशस्तसूक्ष्मलक्षणसुगन्धसुन्दरभुजमोचकशुद्धनीलकजालप्रहृष्टभ्रमरगणस्त्रिगथनिचित्रप्रदक्षिणावर्त्तमूर्द्धशि-
 रोजाः; 'लक्ष्मणवंजणगुणोववेया' लक्षणानि—स्वस्तिकादीनि व्यञ्जानानि—मषतिलकादीनि गुणाः—क्षान्त्यादयस्त्वरूपपेता—युक्ता ल-
 क्षणव्यञ्जनगुणोपपेताः 'सुजायसुविभक्तसुरवगा' सुजातं—सुनिष्पन्नं जन्मदोषरहितत्वात् सुविभक्तं—अङ्गप्रत्यङ्गोपाङ्गानां यथोक्तैव-
 विचयभावात् सुरूपं—शोभनं रूपं समुदायगतं येषां ते सुजातसुविभक्तसुरूपकाः 'पासाईया' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ 'उत्तर-
 कुराए णं भंते ! कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरु भदन्त ! कुरुषु मनुजीनां कीदृश आकारभावप्रत्यवतारः स्वरूपसम्भव इति भावः
 प्रश्नात्; भगवानाह—गातम ! ता मनुष्यः सुजातसर्वाङ्गसुन्दर्यः—सुजातानि—यथोक्तप्रमाणोपेततया शोभन्तजन्मानि यानि सर्वाण्य-
 ज्ञानि—उदरप्रभृतीनि तैः सुन्दर्यः—सुन्दरकाराः सुजातसर्वाङ्गसुन्दर्यः 'पहाणमहेलागुणजुत्ताओ' प्रधाना—अतिशायिनो ये महे-
 लागुणाः—प्रियंवदत्वमर्तुचिन्तानुवर्तकत्वप्रभृतयस्त्वरुका—उपपेताः प्रधानमहेलागुणयुक्ताः 'कंतविसयमिउसुकुमालकुम्भसंठिवियसि-

मट्ट—अकठिनौ सुकुमारौ—अकर्कशौ कूर्मसंस्थितौ—कूर्मवदुभ्रतौ विशिष्टौ—विशिष्टलक्ष-
 मारकूर्मवदुभ्रतसंस्थितविशिष्टचरणाः 'उज्जुमवयपीवरपुट्टसाहयंगुलीओ' क्रजवः—
 —मांसलाः संहताः—सुश्रिष्टा अङ्गुलयो यासां ता क्रजुमट्टकपीवरपुट्टसंहताङ्गुलयः
 नूतना रतिदा—रमणीयास्त्रलिनाः—प्रतलास्त्राष्ठा—ईषद्रकाः शुचयः—पवित्राः क्षिग्धाः—
 अशुचिक्षिग्धनखाः 'रोमरहियवड्लडसंठियअजहन्नपसत्थलक्खणजंघाजुयला'
 क्रमेणोर्द्धं शूरशूरतरमिति भावः, अजघन्यप्रशस्तलक्षणं—जघन्यपदरहितशेषप्रश-
 ल्लडसंस्थिताजघन्यप्रशस्तलक्षणजङ्घाणुगलाः 'सुनिमियमूढजाणुमंडलसुवद्धा' सुट्टु-
 मांसलक्षयाऽनुपलक्ष्यमाणं जानुमण्डलं सुवद्धं—जायुभिरतीव बद्धं यासां ताः सुनिमित्तसुग-
 स्त्र परनिपातः सुस्त्रादिदर्शनात् प्राकृतत्वाद्वा, 'कयलीखंभातिरेगसंठियनिव्वणसुकुमाल-
 रनिरंसेरोरु' कदलीस्त्रम्भान्ध्यामतिरेकेण—आतिशायितया संस्थितं—संस्थानं य-
 न्दर्भणौ—विरकोटकादिकवक्षतररहितौ सुकुमारौ—अकर्कशौ मट्ट—अकठिनौ कोमलौ—दृष्टिसुभगौ
 लोकेनाप्यकलङ्कितौ समसंहतौ—समप्रमाणौ सन्तौ संहतौ समसंहतौ सुजातौ—जन्मदोपर-
 निरन्तरो—उपविधावयवतयाऽपानंतरालवर्जितौ ऊरु यासां ताः कदलीस्त्रम्भान्ध्यामतिरेकसंस्थितनिर्व्वणसु-
 त्तपुष्पपीवरनिरन्तरोरवः 'पट्टसेठियपसत्थविच्छिण्णपिहुलसोणीओ' 'पट्टवत्—शिलापट्टकादि-

३ प्रतिपत्सौ

देवकुर्व-

धिकारः

उद्देशः २

सू० १४७

॥ २७४ ॥

वत् संस्थिता पट्टसंस्थिता प्रशस्ता प्रशस्तलक्षणोपेतत्वाद् विस्तीर्णा ऊर्ध्वार्धः पृथुला दक्षिणोत्तरतः श्रोणिः—कटेःप्रभागो र्धासां ताः पट्टसं-
 स्थितविस्तीर्णपृथुलश्रोणयः ‘वयणायामप्यमाणदुगुणियविसालमंसलसुबद्धजहणवरधारणीओ’ वदनस्य—मुखस्यायामप्रमाणं—द्वाद-
 शाङ्गुलानि तस्माद् द्विगुणितं—द्विगुणप्रमाणं—सद् विशालं वदनायामप्रमाणद्विगुणितविशालं मांसलमप्युपचितं सुवर्द्धं—अतीव सुवद्धावयवं
 न तु ऋथमिति भावः जघनवरं—वरजघनं, वरशब्दस्य विशेषणस्यापि सतः परनिपातः प्राकृतत्वात्, धारयन्तीत्येवंशीला वदनायाम-
 प्रमाणद्विगुणितविशालमांसलसुबद्धजघनवरधारिण्यः ‘वज्रविराडयपसरथलकखणनिरोदरतिवलीविणीयतणुनभियमञ्जियाओ’
 वज्रस्यैव विराजितं वज्रविराजितं प्रशस्तानि लक्षणानि यत्र तत् प्रशस्तलक्षणं निरुदरं—विक्रतोदररहितं त्रिवलीविनीतं—तिस्रो बलयो
 विनीता—विशेषतः प्रापिता यत्र तत् त्रिवलीविनीतं तनु—केशं नतं तनुनतमीपन्नतमित्यर्थः मध्यं यासां ता वज्रविराजितप्रशस्तलक्षणनिरु-
 दरत्रिवलीविनीततनुनतमध्यकाः ‘उज्जुयसमसंहियजच्चतणुकसिणनिद्धआएजल्लहसुविभत्तसुजायसोभंतरुइल्लरमणिजरोम-
 राई’ ऋजुका—न वक्रा समा—न काप्युदन्तुरा संहिता—सन्ततवा न लपान्तरालव्यवच्छिन्ना जाल्या—प्रधाना वन्वी न तु रथुरां कृष्णा न
 मर्कटवर्णा स्त्रिगधा—स्त्रिगधच्छाया आदेया—दर्शनपथप्राप्ता सन्ती उपादेया सुभगोति भावः, एतदेव समर्थयति—लट्टहा—सलवणिमाम्नाऽत एव
 आदेया सुविभक्ता—सुविभागा सुजाता—जन्मदोषरहिता अत एव शोभमाना रुचिरा—दीप्रा रमणीया—द्रष्टमनोरमणशीला रोमराजि-
 र्यासां ता ऋजुकसमसंहितजाल्यतनुकृष्णस्त्रिगधादेयलट्टहसुविभक्तसुजातशोभमानरुचिररमणीयरोमराजयः ‘गंगावत्तपयाहिणावत्त-
 तरंगभंगुररविकिरणतरुणवोहियआकोसायंतपजमगंभीरवियडनाभा’ इति पूर्ववत्, ‘अणुल्भइपसत्थपीणकुच्छीओ’ अनुकृटा—अनु-
 ल्यणा प्रशस्ता—प्रशस्तलक्षणा पीना कुक्षिर्यासां ता अनुकृटप्रशस्तापीनकुक्षयः ‘सन्नयपासा संगतपासा सुंदरपासा सुजायपासा’ मिय-

माहयपीणरहयपासा अकरंडयकणगरयगानिम्मलसुजापयनिरवहयगायल्टीओ' इति पूर्ववत्, 'कंचणकलससुष्पमाणसमसंहितसुजा-
यलडचूचुयआमेलगजमलजुगलवद्वियअव्युन्नयरइयसंठियपओहराओ' काश्चनकलशाविव काश्चनकलशौ सुप्रमाणौ—स्वशरी-
राजुसारिप्रमाणोपेतौ समौ—नैको हीनो नैकोऽधिक इति भावः संहितौ—संततौ अपान्तरालरहिताविति भावः सुजातौ—जन्मदोपर-
हितौ लष्टौ—मनोह्रौ चूचुक आमेलकः—आपीडकः शोखरो ययोस्तौ चूचुकापीडकौ 'जमलजुगले'ति यमलयुगलं—समश्रेणीकयुगलरूपौ
वर्त्तिताविव वर्त्तितौ कठिनाविति भावः अभ्युन्नतौ—पत्युरभिमुखसुन्नतौ रतिदं—रतिकारि संस्थितं—संस्थानं ययोस्तौ रतिदसंस्थितौ पयो-
धरौ यासां ताः काश्चनकलशसुप्रमाणसमसंहितसुजातललष्टचूचुकापीडयमलयुगलवर्त्तितौभ्युन्नतरतिदसंस्थितवपयोधराः 'अणुपुण्वतणुय-
गोपुच्छवद्वसमसहितनभियआएज्जललियवाहाओ' आनुपूर्व्येण—क्रमेण तनुकौ आनुपूर्व्यतनुकौ अत एव गोपुच्छवद् वृत्तौ—वर्तुलौ
समौ—समप्रमाणौ संहितौ—स्वशरीरसंश्लिष्टौ नतौ स्कन्धदेशस्य नतत्वात् आदेयौ—अतिसुभगतयोपादेयौ ललितौ—मनोब्रचेष्टाकलितौ
वाह् यासा ता आनुपूर्व्यतनुगोपुच्छवृत्तसंहितनतादेयललितवाहवः 'तंबनहा' ताभ्या—ईषद्रका नखाः—कररुहा यासां तास्ताभ्रनखाः
'मंसलगहत्था' मांसलौ अग्रहस्तौ बाह्यप्रभागवर्त्तितौ हस्तौ यासां ता मांसलाग्रहस्ताः 'पीवरकोमलवरंगुलीया' पीवरा—उपचिताः
कोमलाः—सुकुमारा वराः—प्रमाणलक्षणोपेततया प्रधाना अद्भुलयो यासां ताः पीवरकोमलवराद्भुलिकाः 'निद्धपाणिरहा' स्त्रिग्धाः
पाणौ रेखा यासा ताः तथा, 'रविससिसंखचक्रसोस्थियविभत्तसुविरइयपाणिलेहा' इति पूर्ववत् 'पीणुन्नयककववक्स्ववत्थिष्पएसा'
पीना—उपचितावयवा वन्नता—अभ्युन्नताः कक्षावक्षोवस्त्रिरुपाः प्रदेशा यासां ताः पीनोन्नतकक्षावक्षोवस्त्रिप्रदेशाः 'पडिपुणगलक-
वोला' प्रतिपूर्णां गलकपोलौ च यासा तास्ता 'चवरंजुलसुष्पमाणकंबुवरसरिसगीवा' पूर्ववत् 'मंसलसंठियपसत्थहणुया' मांसलम्

३ प्रतिपत्तौ

देवकुर्व-

धिकारः

उद्देशः २

सू० १४७

-उपचितमासं संस्थितं-विशिष्टसंस्थानं प्रशस्तं-प्रशस्तलक्षणोपेतं हनुकं यासां ता मांसलसंस्थितप्रशस्तहनुकाः 'दाडिमपुष्पपाशास-
 पीवरप्यवराहरा' दाडिमपुष्पप्रकाशः पीवरः प्रवर'-सुभगोऽधरो यासां ता दाडिमपुष्पप्रकाशपीवरप्रवराधराः 'सुंदरोत्तरोद्धा' न्यक्तं
 'दहिदगारयचंदकुंदवासांति यमजलधवलअच्छिद्विमलदसणा' दधि-प्रतीतं दकरज-उदककणाः चन्द्रः-प्रतीतः कुन्दः-कुसुमं वास-
 नितकामुकुलं-वासनितकालिका तद्वद्ववला अच्छिद्राः-छिद्ररहिता विमला-मलरहिता दशना-दन्ता यासां ता दधिदकरजअन्द्र-
 कुन्दवासनितकामुकुलधवलाच्छिद्रविमलदशनाः 'रतुप्यलपत्तमजयसूसालतालुजीहा' रकोत्पलवद् रकं मृदु-अकठिनं सुकुमारं-
 अकर्कशं तालु जिह्वा च यासां ता रकोत्पलमृदुसुकुमारतालुजिह्वाः 'कणहरसुकुलअकुडियअब्भुगणयज्जुतुंगनासा' कणयरा-
 अतिस्निग्धतया श्लक्ष्णश्लक्ष्णस्वेदकणाकीर्णा मुकुला-नासापुटद्वयस्यापि यथोक्तप्रमाणतया संवृत्ताकारतया च मुकुलाकारा अभ्युद्गता-
 अभ्युन्नता ऋजुका-सरला तुङ्गा-उष्वा नासा यासा तास्तथा, 'सारयनवकमलकुमुयकुवल्यविमुक्कदलनिगरसरिसलक्खणंकिव-
 कंतनयणाओ' शारदं-शरन्मासभावि यन्नवं-प्रत्यभं कमलं-पद्मं कुमुदं-कैरवं कुवल्यं-नीलोत्पलं तैर्विमुक्तो यो दलनिकरस्तत्सदृशे,
 किमुक्तं भवति ?-एवं नामायतदीर्घे मनोहारिणी नयने यत् शारदात्रवात् कमलाद्वा कुमुदाद्वा कुवल्याद्वा उत्पद्य पत्रद्वयमिवावस्थितमा-
 भातीति, लक्षणाङ्किते-प्रशस्तलक्षणोपेते नयने यासां ताः शारदनवकमलकुमुदकुवल्यविमुक्तदलनिकरसदृशलक्षणान्कितनयना, एतदेव
 किञ्चिद्विशेषार्थमाह-'पत्तलचपलायंततंबलौयणाओ' पत्रले-पद्मवती चपलायमाने ताम्रे-कचिन्नदेशे ईषद्रकै लोचने यासां ताः
 पत्रलचपलायमानताश्लोचनाः 'आणामिचचावरुइलकिण्हम्भराइसंठियसंगयआणयसुजायभुमया अस्त्रीणपमायजुत्तसवणा' इति पूर्ववत्,
 'पीणमट्टरमणिज्जगंडलेहा' पीना-उपचिता मृष्टा-मसृणा रमणीया-रम्या गण्डरेखा-कपोलपाली यासां ताः पीनमृष्टरमणीयगण्ड-

लेखाः 'चउरंसपसत्थसमनिडाला' चउरसं-चउरुकोणं प्रशस्तं-प्रशस्तलक्षणोपेतं समं-ऊर्द्धोधस्तया दक्षिणोत्तरतया च तुल्यप्रमाणं ललाटं यासां ताश्चउरसप्रशस्तसमललाटा 'कौमुदीरयणिकरविमलपडिपुणसोमवयणा' कौमुदी-कार्तिकी 'पौर्णमासी तस्यां रजनिकर इव विमलं प्रतिपूर्णं सोमं च वदनं यासा ताः कौमुदीरजनिकरविमलप्रतिपूर्णसोमवदनाः, सोमशब्दस्य 'परनिपातः प्राकृतत्वात्, 'छत्रुत्रयउत्तमंगाधो' छत्रवन्मध्ये उन्नतमुत्तमाङ्गं यासां ताश्छत्रोन्नतोत्तमाङ्गाः 'कुडिलसुसिणिद्धदीहसिरयाधो' कुडिलाः सुस्त्रिगथा दीर्घाः शिरोजा यासां ता. कुडिलसुस्त्रिगथदीर्घशिरोजाः, छत्रध्वजयूपस्तूपदासनीकमण्डलुकलशवापीसौवस्त्रिकपताकायवमत्स्य-कूर्मैरथवरमकरशुकशालाङ्कुशाष्टापदसुप्रतिष्ठकमयूरश्रीदामाभिपेकतोरणमेदिन्युदधिबरभवनगिरिवरादर्शललितगजवृषभसिंहचामररूपानि उत्तमानि-प्रधानानि प्रशस्तानि-सामुद्रिकशास्त्रेषु प्रशंसास्पदीभूतानि द्वात्रिंशत् लक्षणानि धारयन्तीति छत्रचामरयावदुत्तमप्रशस्तद्वात्रिंशत्क्षणधराः 'हंससरिसगतीधो' हंसस्य सदृशी गतिर्यासा ता हंससदृशगतयः, कोकिलया इव याः मयुरा गीस्तया सुस्वराः कोकिलामयुरगीः सुस्वराः, तथा कान्ताः-कमनीयाः, तथा सर्वस्य-तत्प्रत्यासन्नवर्तिनो लोकस्यानुमताः-संस्रता न भ्रान्तागपि देव्या इति भावः, व्यपगतवलिपलिताः, तथा व्यङ्गदुर्वर्णव्याधौर्भार्यशोकमुक्ताः, स्वप्नेऽपि तेषामसम्भवात्, स्वभावत एव शृंगारः-शृङ्गाररूपधाराः-प्रधानो वेपो यासां ताः स्वभावशृङ्गारचार्वेधाः, तथा 'संगयगयहसियभणियचेष्टियविलाससंलावणिलुणजुत्तीवयार-कुसला' सङ्गतं-सुश्लिष्टं यद् गतं-गमनं हंसीगमनवत् हसितं-हसनं कपोलविकासि प्रेमसंदर्शि च भणितं-भ्रमणं गन्भीरं-मन्मथो-दीपि च चेष्टितं-चेष्टनं सकाममङ्गप्रत्यङ्गोपदर्शनादि विलासो-नेत्रविकारः संलापः-पत्या सहासकामस्वहृदयप्रत्यर्पणक्षमं परस्परसंभाषणं निपुणः-परमनैपुण्योपेतो युक्तश्च यः शेष उपचारस्तत्र कुशलाः संगतागतहसितभणितचेष्टितविलाससंलापनिपुण्युकोपचार-

कलिताः, एवंविधविशेषणाश्च स्वपति प्रति द्रष्टव्या न परपुरुषं प्रति, तथा क्षेत्रस्वाभाव्यतः प्रतनुकामतया परपुरुषं प्रति तासामभिलाषासम्भवात्, पूर्वोक्तमेवार्थं संपिण्ड्याह—वरस्तनजघनवदनकरचरणतयनलावण्यवर्णयौवनविलासकलिता नन्दनवतचारिण्य इवाप्सरसः, ‘अच्छरेपेच्छणिजा’ इति आश्चर्यश्रेक्षणीयाः ‘पासाईयाओ’ इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ सम्प्रति क्षीपुंसविशेषमन्तरेण सामान्यतस्तत्रत्यमनुष्याणां स्वरूपं प्रतिपिपादयितुमिहाह—‘ते णं मणुया ओहरसरा’ इत्यादि, ते उत्तरकुरुनिवासिनो मनुष्या ओषः—प्रवाही स्वरो येषां ते ओषस्वराः, हंसस्यैव मधुरः स्वरो येषां ते हंसस्वराः, कौश्वस्येवाप्रयासविनिर्गोऽपि दीर्घदेशव्यापी स्वरो येषां ते कौश्वस्वराः, एवं सिंहस्वरा दुन्दुभिस्वरा नन्दिस्वराः, नन्या इव घोषः—अनुनादो येषां ते नन्दीघोषाः, मञ्जुः—प्रियः स्वरो येषां ते मञ्जुस्वराः, मञ्जुर्घोषो येषा ते मञ्जुघोषाः, एतदेव पदद्वयेन व्याचष्टे—सुस्वराः सुस्वरनिर्घोषाः ‘पुत्रमुष्यलगंधसरिसनीसाससुरभिवयणा’ पद्व्यं—कमलमुत्पलं—नीलोत्पलं अथवा पद्मं—पद्माकाभिधानं गन्धद्रव्यं उत्पलम्—उत्पलकुष्ठं तयोर्गन्धेन—सौरभ्येण सदृशः—समो यो निःश्वासस्तेन सुरभिगन्धि वदनं—मुखं येषां ते पद्मोत्पलगन्धसदृशनिःश्वाससुरभिवदनाः, तथा लवी—लविमन्त उदात्तवर्णया सुकुमारया च लव्या युक्ता इति भावः ‘निरायंकलसमपसत्यअइसेसनिरवमतणू’ निरातक्का—नीरोगा उत्तमा—उत्तमलक्षणोर्षेवा अतिशेषा—कर्मसूक्तमनुष्यापेक्षयाऽतिशायिनी अत एव निरुपमा—उपमारहिता वतुः—शरीरं येषा ते निरातक्कोत्तमप्रशस्तातिशेषनिरुपमतनवः, एतदेव सविशेषमाह—‘जल्लमलकलंकसेयरयदोसवज्जियसरीरनिरवलेवा’ याति च लाति चेति जल्लः—पृषोदरादि-लान्निष्पत्तिः स्वरूपप्रयत्नापनेयः स चासौ मलश्च जल्लमलः स च कलङ्कं च—दृष्टतिलकादिकं चित्रादिकं वा स्वेदश्च—प्रस्वेदः रजश्च—रेणुर्दोषो—मालिन्यकारिणी चेष्टा तेन वर्जितं निरुपलेपं च—मूत्रविष्टाद्युपलेपरहितं शरीरं येषां ते जल्लमलकलङ्कस्वेदरजोदोषवर्जित-

निरुपलेपशरीराः, सूत्रे च निरुपलेपशब्दस्य परनिपात. प्राकृतत्वात्, 'छायात्जोवियंगमंगा' छायया—शरीरप्रभया उद्द्योतित-
मङ्गमङ्गम्—अङ्गप्रत्यङ्गं येषां ते तथा, 'अनुलोमवात्वेगा' अनुलोमः—अनुकूलो वायुवेगः—शरीरान्तर्वातिवातजवो येषां ते अनुलोम-
वायुवेगाः, वायुगुल्मरहितोदरमध्यप्रदेशा इति भावः, आह च मूलीटीकाकारः—'उदरमध्यप्रदेशे वायुगुल्मो येषां तेपामनुलोमो
वायुवेगो न भवति, तदभावाच्च तेपामनुलोमो भवति वायुवेगो मिथुनाना'मिति, 'कङ्कप्रहणी' इति कङ्क—पक्षिविशेषस्तस्यैव ग्रहणिः—
शुदाशयो नीरोगवर्धकतया येषां ते कङ्कग्रहणयः, 'कपोथपरिणामा' कपोतस्यैव—पक्षिविशेषस्य परिणाम—आहारपक्वो येषां ते क-
पोतपरिणामाः, कपोतस्य हि जाठराग्निः पापाणलवानपि जरयतीति श्रुतिः, एवं तेपामप्यत्यर्गलाहारग्रहणेऽपि न जातुच्चिदप्यजीर्णदोषा
भवन्तीति, 'सजणिपोसपिडंतरोरुपरिणया' इति शङ्कुनेरिव—पक्षिण इव पुरीपोत्सर्गो निर्लेपतया 'पोस'ति पोसः—अपानदेशः 'पुस-
उत्सर्गो' पुरीपमुत्सृजन्त्यनेनेति व्युत्पत्तेः, तथा लघुपरिणामतया पृष्ठं च प्रतीतं अन्तरे च—पृष्ठोदरयोरन्तराले पार्श्ववित्यर्थः ऊरु चेति
द्वन्द्वः ते परिणता येषां ते शङ्कुनिपोसपृष्ठान्तरोरुपरिणता', निष्ठान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात्, 'विगगाहियउन्नयकुच्छी' वि-
ग्रहिता—मुष्टिप्राहा उन्नता च कुक्षियेषां ते विग्रहितोन्नतकुक्षयः, वज्रर्षभनाराचं संहनन येषां ते वज्रर्षभनाराचसंहननाः, तथा सम-
चतुरस्र च तत् संस्थानं च समचतुरस्रसंस्थानं तेन संस्थिताः समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिता', पङ्घनु.सहस्रोच्छ्रिताः—त्रिगोव्यूतप्रमाणो-
च्छ्रिताः, तथा तेपामुत्तरकुरुवास्तव्याना मनुष्याणां द्वे पृष्ठकरण्डकशते पट्पञ्चाशो—पट्पञ्चाशदधिके प्रहारे तीर्थैकस्वगणधरैः ॥ 'ते षं
मणुष्या' इत्यादि, ते उत्तरकुरुवास्तव्या मनुजा. प्रकृत्या—स्वभावेन भद्रकाः—अपरानुपतापहेतुकायवाङ्मनश्चेष्टाः, तथा प्रकृत्या—स्वभावेन
न तु परीपदेशतः परेभ्यो भयतो वोपशान्ता', तथा प्रकृत्या—स्वभावेन प्रतनवः—अतिमन्दीभूता. क्रोधमानमायालोभा येषां ते प्रकृ-

इ प्रतिपत्तौ।

देवकुर्व-

धिकारः

उद्देशः २

सू० १४७

तिप्रतनुक्रोधमानमायालोभाः, अत एव भृदु—मनोज्ञं परिणामसुखावहमिति भावः यन्मार्दवं तेन संपन्ना भृदुमार्दवसंपन्ना न कपटमार्दवो-
 पेताः ‘अह्नीणा’ इति आ—समन्तात्सर्वासु क्रियासु लीला—गुप्ता आलीना नीलवर्णचेष्टाकारिण इत्यर्थः, भद्रकाः—सकलतत्क्षेत्रोचितकल्या-
 णसागिनः विनीता—बृहत्सुरूपविनयकरणशीलाः अल्पेच्छा—मणिकनकादिविषयप्रतिबन्धरहिता अत एवासन्निधिसंश्रया—न विद्यते सन्नि-
 धिरूपः संश्रयो येषां ते तथा, ‘विडिमंतरपरिवसणा’ विडिमान्तरेषु—शाखान्तरेषु प्रासादायाकृतिषु परिवसन्—आकालमावासो येषां
 ते विडिमान्तरपरिवसनाः ‘जहिच्छियकामकामिणो’ यथेत्सितान् मनोवाञ्छितान् कामान्—शब्दादीन् कामयन्त इत्येवंशीला यथेत्सि-
 तकामकामिनः, ते उत्तरकुरुवास्तव्या णमिति पूर्ववत् मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण । हे आयुष्मन् । ॥ ‘तेसि णं भंते !’ इत्यादि, तेषां
 भदन्त । उत्तरकुरुवास्तव्यानां मनुष्याणां ‘केवइकालस्स’ति सप्तम्यर्थे षष्ठी कियति काले गते भूय आहारार्थः समुत्पद्यते ?—आहा-
 रलक्षणं प्रयोजनमुपतिष्ठते ?, भगवानाह—गौतम ! ‘अष्टमभक्तस्य’ अत्रापि सप्तम्यर्थे षष्ठी अष्टमभक्तेऽतिकान्ते आहारार्थः समुत्प-
 द्यते ॥ ‘ते णं भंते !’ इत्यादि, ते उत्तरकुरुवास्तव्या भदन्त । मनुष्याः किमाहारमाहारयन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! ‘तेसि णं भंते’
 फलाहाराः—पृथिवीपुष्पफलानि च कल्पद्रुमाणामाहारो येषां ते तथा ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण । हे आयुष्मन् । ॥ ‘तेसि णं भंते’
 इत्यादि, तस्या भदन्त । पृथिव्याः कीदृश आस्यादः प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह—गौतम ! ‘से जहा नामए’ इत्यादि, तत्—लोके प्रसिद्धं
 यथा नाम ‘ए’ इति वाक्यालङ्कारेऽखण्डमिति वा, इतिशब्द उपमाभूतवस्तुनासपरिसमाप्तिद्योतकः, वाशब्दो विकल्पने, एवं सर्वत्र,
 गुड इति वा शर्करा इति वा, इयं शर्करा काशादिप्रभवा द्रष्टव्या, मत्स्यण्डिका इति वा, मत्स्यण्डी—खण्डशर्करा, पर्पटमोदक इति
 वा विसकन्द इति वा पुष्पोत्तरेति वा पद्मोत्तरेति वा विजया इति वा महाविजया इति वा उपमा इति वा अनुपमा इति वा, पर्पट-

टमोदकादय. खाद्यविशेषा लोकतः प्रत्येतव्याः; 'चाडरक्रे वा गोखीरे' इत्यादि वा, चातुरक्यं—चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तं, तच्चैवं—गवां
पुण्ड्रेशोद्भवेषुचारिणीनामनातङ्कानां कृष्णानां यत्क्षीर तदन्यान्याभ्यः कृष्णगोभ्य एव यथोक्तगुणाभ्यः पातं दीयते, तत्क्षीरमत्येवंभूता-
भ्योऽन्याभ्यस्तक्षीरमप्यन्याभ्य इति चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तं, एवंभूतं यच्चातुरक्यं गोक्षीरं खण्डगुडमत्स्यण्डिकोपनीतं—खण्डगु-
डमत्स्यण्डिका उपनीता यत्र तत्तथा, सुखादिदर्शनाभिधान्तस्य परनिपातः; खण्डादिभिः सुरसतां प्रापितमिति भावः; 'मंदगिकटिण्य'
मन्दमन्निना कथितं मन्दाग्निकथितम्, अत्यग्निकथितं हि विरसं विगन्धादि- च भवतीति मन्दग्रहणं, वर्णायतिशयप्रतिपादनार्थमेवाह-
—वर्णनं—सामर्थ्यादतिशायिना अन्यथा वर्णोपादाननैरर्थक्यापत्तेः उपपेतं—शुकं, एवं गन्धेन रसेन स्पर्शेन चातिशायिनोपपेतं, एवमुक्ते
गौतम आह—भगवन् ! भवेदेतद्रूप. पृथिव्या आस्तादः?, भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थः, तस्याः पृथिव्या इतो—गुडखण्डशर्क-
रादेरिष्टवर एव, यावत्करणात् 'कंतराए चैव पियतराए चैव'ति परिग्रहः; आस्तादः प्रज्ञप्तः ॥ पुष्पफलादीनामा-
स्तादन पृच्छन्नाह—'तेसि षं भंते ! पुष्पफलाण' मित्यादि, तेषां कल्पपादपसत्कानां पुष्पफलानां कीदृश आस्तादः प्रज्ञप्तः?, भ-
गवानाह—गौतम ! 'से जहा नामए' इत्यादि तद्यथा नाम राज्ञः; स च राजा लोके कतिपयदेशाधिपतिरपि प्राप्यते तत आह—
चतुरन्तचक्रवर्तिनः—चतुर्षु अन्तेषु त्रिसमुद्रहिमवत्परिच्छिन्नेषु चक्रेण वर्तितुं शीलं यस्यासौ चक्रवर्ती तस्य कल्याणं—एकान्तसुखा-
वहं भोजनं शतसहस्रानिष्यन्नं—लक्षनिष्यन्नं वर्णेनातिशायिनोति गन्धेन, एवं गन्धेन रसेन स्पर्शेनोपपेतं, आस्तादनीयं सामान्येन विस्वा-
दनीयं विशेषतस्तद्रसप्रकर्षमधिकृत्य दीपनीयमभिवृद्धिकरं, दीपयति हि जाठराग्निमिति दीपनीयं, बाहुलकात्कर्तव्यनीयप्रत्ययः; एवं
दर्पणीयमुत्साहवृद्धिहेतुत्वात्, मदनीयं मन्मथजननात्, वृंहणीयं धातूपचयकारित्वात्, सर्वाणीन्द्रियाणि गात्रं च प्रह्लादयतीति स-

वैन्द्रियगात्रप्रह्लादनीयं, वैशद्येन तत्प्रह्लादहेतुत्वात्, एवमुक्ते गौतम आह—भगवन् ! भवेदेतद्रूपः पुष्पफलानामास्वादः?, भगवानाह—
 गौतम ! नायमर्थः समर्थः, तेषां पुष्पफलानामितश्चक्रवर्तिभोजनादिदृष्टरादिरैवास्वादः प्रज्ञप्तः ॥ 'ते षं भंते!' इत्यादि, ते भदन्त !
 मनुजास्तं—अनन्तरोदितस्वरूपमाहारमार्हार्य 'क वसतौ' कस्मिन्नपुत्रश्रये 'उपयान्ति?' उपगच्छन्ति, भगवानाह—गौतम ! 'वृक्षगृहा-
 लयाः' वृक्षरूपाणि गृहाणि जालया—आश्रया येषां ते वृक्षगृहालयास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'ते षं भंते'
 इत्यादि, ते भदन्त ! वृक्षाः 'किंसंस्थिताः' किमवसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम ! अप्येककाः कूटाकारसंस्थिताः शिखरा-
 कारसंस्थिता इत्यर्थः अप्येककाः प्रेक्षागृहसंस्थिताः अप्येकका इवजसंस्थिताः अप्येककाः स्तूपसंस्थिताः अप्ये-
 ककास्तोरणसंस्थिताः अप्येकका गोपुरसंस्थिताः, गोभिः पूर्यत इति गोपुरं—पुरद्वारं, अप्येकका वेदिकासंस्थानसंस्थिताः, वेदिका—उप-
 वेदानयोग्या भूमिः, अप्येककाश्चोपपालसंस्थिता इत्यर्थः, चोपपालं नाय मत्तवारणं, अप्येकका अट्टालकसंस्थिताः अट्टालकः—प्राकारस्थो-
 पर्याश्रयविशेषः, अप्येकका वीथीसंस्थिताः वीथी—मार्गः, अप्येककाः प्रासादसंस्थिताः, राज्ञां देवतानां च भवनानि प्रासादाः उत्सेधवद्बुला
 वा प्रासादास्ते चोभयेऽपि पर्यन्तशिखराः, हर्म्यं—शिखररहितं धनवतां भवनं, अप्येकका गवाक्षसंस्थिताः, गवाक्षो—वातायनं, अप्येकका
 बालाग्रपीतिकासंस्थिताः, बालाग्रपीतिका नाम तडगादिषु जलस्योपरि प्रासादः, अप्येकका बलभीसंस्थिताः, बलभी—गृहाणामाच्छा-
 दनं, अप्येकका वरभवन विशिष्टसंस्थानसंस्थिताः, वरभवनं सामान्यतो विशिष्टं गृहं तस्यैव यद् विशिष्टं संस्थानं तेन संस्थिताः, शुभा
 शीतला च छाया येषां ते शुभशीतलच्छायास्ते द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अदिषि षं भंते!' इत्यादि, सन्निव
 भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु गृहाणि वाऽस्मद्बृहकरूपानि गृहायतनानि—तेषु गृहेषु तेषां मनुष्याणामायतनानि—गमनानि गृहायतनानि?,

भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थो, वृक्षगृहालयास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ ‘अस्थि षं भंते !’ इत्यादि, सन्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु ग्रामा इति वा यावत्सन्निवेशा इति वा, यावत्करणान्नगरादिपरिमहः, तत्र प्रसन्ति बुद्ध्यादीन् गुणानिति यद्विवा गम्याः—शास्त्रप्रसिद्धानामष्टादशानां करणामिति ग्रामाः, न विद्यते करो येषु तानि नकराणि, नखादय इति तिपातनाश्रवोऽनादेशाभावः, निगमाः—प्रभूतवणिगर्वावासाः, पांशुप्राकारनिबद्धानि खेटानि, झुल्लप्राकारवेष्टितानि कर्वाटानि, अर्द्धवृत्तीयगव्युत्तान्तर्गमरहितानि मडम्यानि, ‘पट्टणाइ वे’ति पट्टनानि पत्तनानि वा, उभयत्रापि प्राकृतत्वेन निर्देशस्य समानत्वात्, तत्र यत्रौभिरैव गम्यं तत्पट्टनं, यत्पुनः शकटैर्घोटकैर्नौभिश्च गम्यं तत्पत्तनं यथा भरुकच्छं, उक्तं च—‘पत्तनं शकटैर्गम्यं, घोटकैर्नौभिरैव च । नौभिरैव तु यद्गम्यं, पट्टनं तत्प्रचक्ष्यते ॥ १ ॥’ द्रोणमुखानि—बाहुत्येन जलनिर्गमप्रवेशानि, आकरा—हिरण्यकरादयः, आश्रमा—त्पापसावसथोपलक्षिता आश्रयाः, संवाधा—यात्रासमागतप्रभूतजननिवेशाः, राजधान्यो यत्र नकरे पत्तनेऽन्वय वा स्वयं राजा वसति, सन्निवेशा इति—सन्निवेशो यत्र सार्थादिरावासितः, भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थो, यद्—यस्मान्नेच्छितकामगामिनः—न इच्छितं—इच्छाविपयीकृतं नेच्छितं, नायं नब् किन्तु नशब्द इत्यत्रा(ना)देशाभावो यथा ‘नैके द्वेषस्य पर्याया’ इत्यत्र, नेच्छितं—इच्छाया आविपयीकृतं कामं—स्नेच्छया गच्छन्तीत्येवंशीला नेच्छितकामगामिनस्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ ‘अस्थि षं भंते’ इत्यादि, सन्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु ‘असथः’ अस्युपलक्षिताः सेवकाः पुरुषाः, मधीति वा मध्युपलक्षिता लेखनजीवितः, कृपिरिति कृपिकर्मोपजीवितः, ‘पणी’ति पणितं पण्यमिति वा क्रयविक्रयोपजीवितः, वाणिज्यमिति वाणिज्यकलोपजीवितः, भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थो, व्यपगतासिसमीकृपिपण्यवाणिज्यास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ ‘अस्थि षं भंते’

इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु हिरण्यमिति वा-हिरण्यं-अथदितं सुवर्णं कांस्यं-कांस्यभाजनजातिः 'दुस'मिति वा वृथं वस्त्रजातिः, मणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालसत्सारस्वापतेयानि वा, तत्र मणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालानि प्रतीचानि सद्-विद्यमानं सारं-प्रधानं स्वापतेयं-धन सत्सारस्वापतेय, भगवानाह-इन्त्वा ! अस्ति, 'नो चैव ण'मित्यादि, न पुनस्तेषां मनुजानां तद्विषयस्तीव्रो ममत्वभावः समुत्पद्यते, मन्दरागादितया विशुद्धाशयत्वात् ॥ 'अथि णं भंते !' इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु राजेति वा राजा-चक्रवर्ती बलदेववासुदेवो महामाण्डलिको वा युवराज इति वा-उत्थिताशनः ईश्वरो-भोगिकादि, आणिमाद्यष्टविधैश्वर्ययुक्त ईश्वर इत्येके, तलवर इति वा, तलवरो नाम परितुष्टनरपतिप्रदन्तरालाङ्कृतसौवर्णपट्टविभूषितशिराः, कौटुम्बिक इति वा, कतिपयकु-दुस्वप्नुः कौटुम्बिकः, माडम्बिक इति वा, यस्य प्रत्यासन्नं भ्रामनगरादिकमपरं नास्ति तत्सर्वतस्त्रिदशं जनाश्रयविशेषरूपं मडम्बं त-स्याधिपतिर्माडम्बिकः, इभ्य इति वा, इभ्यो-इस्ती तत्प्रमाणं द्रव्यमर्हतीतीभ्यः, यत्सत्कपुञ्जीकृतहिरण्यरत्नादिद्रव्येणान्तरितो हस्त्यपि न दृश्यते सोऽधिकतरद्रव्यो वा इभ्य इत्यर्थः, श्रेष्ठीति वा श्रीदेवताऽध्यासितसौवर्णपट्टविभूषितोत्तमाङ्गः पुरज्येष्ठो वणिग्विशेषः श्रेष्ठी, सेनापतिरिति वा हस्त्यश्वरथपदातिसमुदायलक्षणायाः सेनायाः प्रभुः सेनापतिः, सार्थवाह इति वा, 'भणिमं धरिमं मेज्जं पारिच्यं चैव दन्वजायं तु । धेत्तूणं लाभत्थं वच्चइ जो अन्नदेसं तु ॥ १ ॥ निववहुमभो पसिद्धो दीणाणाहाण वच्छलो पंथे । सो सत्थवाह-नामं धणो न्व लोए समुन्वहइ ॥ २ ॥' एतल्लक्षणयुक्तः सार्थवाहः, भगवानाह-गौतम ! नायमर्थः समर्थो, व्यपगतार्द्धिसत्कारा-

१ गणिमं धरिमं मेज्जं पारिच्येयं चैव द्रव्यजातं तु । यहीत्वा लाभार्थं व्रजति योऽन्यदेशं तु ॥ १ ॥ तुपवहुमतं प्रसिद्धो दीनानाधाना वत्सल. पथि । स सार्थ-वाहनाम धन इव लोके समुद्रहति ॥ २ ॥

व्यपगता ऋद्धिः—विभवैश्वर्यं सत्कारश्च—सेव्यतालक्षणो येभ्यस्ते तथा उत्तरकुरुवास्तव्या मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ।
‘अस्थि षं भंते’ इत्यादि, अस्ति भदन्त । उत्तरकुरुषु कुरुषु दास इति वा, दासः—आमरणं क्रयक्रीतः, प्रेष्य इति वा, प्रेष्यः—
प्रेषणयोग्यः, शिष्य इति वा, शिष्यः—उपाध्यायस्योपासकः, भृतक इति वा, भृतको—नियतकालमधिकृत्य वेतनेन कर्मकरणाय भृतः,
‘भागिछर्तु’ति वा भागिक इति वा, भागिको नाम द्वितीयांशस्य चतुर्थांशस्य वा ग्राहकः, कर्मकारपुरुष इति वा, कर्मकारो लोहा-
रादि. कर्मकारः?, भगवानाह—गौतम । नायमर्थः समर्थो, व्यपगताभियोग्यास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ताः, अभिमुखं कर्मसु युज्यते व्यापार्यत
इति वाऽभियोग्यस्तस्य भावः कर्मं वा आभियोग्यं, ‘व्यञ्जनाद् यपंचमस्य सरूपे वा’ इत्येकस्य यकारस्य लोपः, व्यपगतामाभियोग्यं
येभ्यस्ते तथा हे श्रमण ! हे आयुष्मन् । ॥ ‘अस्थि षं भंते’ इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु मातेति वा पितेति वा
भ्रातेति वा भगिनीति वा भार्येति वा सुत इति वा दुहितेति वा स्त्रुपेति वा?, तत्र माता—जननी पिता—जनकः सहोदरो—भ्राता
सहोदरी—भगिनी वधूः—भार्या सुतः—पुत्रः सुता—दुहिता पुत्रवधूः—स्त्रुपा, भगवानाह—हन्त । अस्ति, तथाहि—या प्रसृते सा जननी,
यो वीजं निषिक्तवान् स पिता विवक्षितः पुरुषः, सहजातो यो भ्राता एकमातृपितृकत्वात्, इतरा तस्य भगिनी, भोग्यत्वाद् भार्या,
स्वमातापित्रोः स पुत्र इतरा दुहिता, स्वपुत्रभोग्यत्वात्स्त्रुपेति, ‘नो चैव ण’मित्यादि, न पुनस्तेषां मनुजानां तीव्रं प्रेमरूपं वन्धनं स-
मुत्पद्यते, तथा क्षेत्रस्वभाव्यात् प्रतनुभेमवन्धनास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् । ॥ ‘अस्थि षं भंते’ इत्यादि, अस्ति
भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु अरिरिति वा—शत्रुः वैरीति वा—जातिनिवद्धवैरोपेतः, घातक इति वा, घातको योऽन्येन घातयति, वधक
इति वा, वधक.—स्वयं हन्ता, प्रत्यनीक इति वा, प्रत्यनीकः—छिद्रान्वेषी, प्रत्यमित्र इति वा, प्रत्यमित्रो यः पूर्वं मित्रं भूत्वा पश्चाद्-

इ प्रतिपत्तौ

देवकुर्व-

धिकारः

उद्देशः २

सू० १४७

मित्रो जातः ? , भगवानाह—नायमर्थः समर्थो, व्यपगतवैरागुवन्धास्ते मनुजगणाः प्रह्वप्ता हे श्रमंण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अत्थि णं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु मित्रमिति वा मित्रं—स्नेहविषयः; वयस्य इति वा—समानवया गाढतरस्नेहविषयः; सखा इति वा—समानखादनपानो गाढतमस्नेहस्थानं, सुहृदिति वा, सुहृत्—मित्रमेव सकलकालमव्यभिचारि हितोपदेशदायि च, साङ्गतिक इति वा, साङ्गतिकः—सङ्गतिमात्रघटितः ? , भगवानाह—नायमर्थः समर्थो, व्यपगतस्नेहागुरुरागास्ते मनुजगणाः प्रह्वप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अत्थि णं भंते !' इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु 'आवाहा इति वा' आह्वयन्ते स्वजनास्त्वबूल्दानाय यत्र स आवाहः—विवाहारपूर्वस्त्वबूल्दानोत्सवः; वीवाहा इति वा, वीवाहः—परिणयनं, यज्ञा इति वा, यज्ञाः—प्रतिदिवसं स्वस्वैष्टदेवतापूजाः; श्राद्धानीति वा, श्राद्धं—पितृक्रिया, स्थालीपाका इति वा, स्थालीपाकः—प्रतीतः; मृतपिण्डनिवेदनानीति वा—मृतेभ्यः इमशाने तृतीयनवमादिषु दिनेषु पिण्डनिवेदनानि मृतपिण्डनिवेदनानि, चूडोपनयनानीति वा, चूडोपनयनं—शिरोमुण्डनं, सीमन्तोन्नयनानीति वा, सीमन्तोन्नयनं—गार्भस्थापनं ? , भगवानाह—नायमर्थः समर्थो, व्यपगतावाहवीवाहयज्ञश्राद्धस्थालीपाकमृतपिण्डनिवेदनास्ते मनुजाः प्रह्वप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अत्थि णं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु नटप्रेक्षेति वा नटा—नाटकानां नाटयितारस्तेषां प्रेक्षा नटप्रेक्षा, नृत्यप्रेक्षेति वा, नृत्यन्ति स्म नृत्या—नृत्यविधायिनस्तेषां प्रेक्षा नृत्यप्रेक्षा इति वा, जलप्रेक्षेति वा, जला—त्रजालेका राजस्तोत्रपाठका इत्यपरे तेषां प्रेक्षा जलप्रेक्षा, मल्लप्रेक्षेति वा, मल्लाः—प्रतीताः; मौष्टिकप्रेक्षेति वा, मौष्टिकाः मल्लविशेषा एव ये मुष्टिभिः प्रहरन्ति, विद्वन्बकप्रेक्षेति वा, विद्वन्बका—विदूषका नानावेषकारिण इत्यर्थः; कथकप्रेक्षेति वा, कथकाः प्रतीताः; सुवकप्रेक्षेति वा, सुवका ये उत्तुल्य गार्त्तदिकं क्षन्पामिर्लङ्घयन्ति नद्यादिकं वा तरन्ति तेषां प्रेक्षा सुवकप्रेक्षा, लासकप्रेक्षेति वा, लासका ये रास-

कान् गायन्ति जयशब्दप्रयोक्तारो वा भाण्डास्तेषां प्रेक्षा लासकप्रेक्षा, आख्यायकप्रेक्षेति वा ये शुभाशुभमाख्यान्ति ते आख्यायकास्तेषां प्रेक्षा आख्यायकप्रेक्षा, लङ्घप्रेक्षेति वा, लङ्घा ये महावंशाप्रमारुह्य नृत्यन्ति तेषां प्रेक्षा लङ्घप्रेक्षा, मङ्घप्रेक्षेति वा, ये चित्रपट्टिकादि-हस्ता भिक्षा चरन्ति ते मङ्घास्तेषां प्रेक्षा मङ्घप्रेक्षा, 'तूणइल्लपेच्छाइ वा' इति तूणइल्ला-तूणाभिधानवाद्यविशेषवन्तस्तेषां प्रेक्षा तूणइ-ल्लप्रेक्षा, तुम्बंवीणाप्रेक्षेति वा, तुम्बयुक्ता वीणा येषां ते तुम्बवीणाः-तुम्बवीणावादकास्तेषां प्रेक्षा, 'कावपिच्छाइ वे'ति कावाः-काव-डिवाहका तेषां प्रेक्षा, मागधप्रेक्षेति वा, सागधा-चन्द्रिभूतास्तेषां प्रेक्षा मागधप्रेक्षेति वा ?, भगवानाह-नायमर्थः समर्थो, व्यपग-तकौतुकास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि णं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु इन्द्रमह इति वा, इन्द्रः-शक्रस्तस्य महः-प्रतिनियतदिवसमावी उत्सवः, स्कन्द-स्कन्दमह इति वा, स्कन्दः-कार्तिकेयः, रुद्रमह इति वा, रुद्रः प्रतीतः, शिवमह इति वा, शिवो-देवताविशेषः, वैश्रमणमह इति वा, वैश्रमणः-उत्तरदिग्लोकपालः, नागमह इति वा, नागो-भवन्पतिविशेषः, यक्षमह इति वा भूतमह इति वा, यक्षभूतौ-व्यन्तरविशेषौ, मकुन्दमह इति वा, मकुन्दो-बलदेवः, कूपमह इति वा तडाकमह इति वा नदीमह इति वा हृदमह इति वा पर्वतमह इति वा वृक्षमह इति वा चैल्यमह इति वा स्तूपमह इति वा ?, कूपादयः प्रतीताः, भगवानाह-नायमर्थः समर्थो, व्यपगतमहमहिमास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि णं भंते !' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु शकटानीति वा, शकटानि-प्रतीतानि, रथा वा, रथा द्विविधा-यानरथाः सङ्घामरथाश्च, तत्र सङ्घामरथस्य प्राकारानुकारिणी फलकमयी वेदिकाऽपरस्य तु न भवतीति विशेषः, यानानीति वा, यानं-गड्यादि, युरयानीति वा, युरयं-गोह्रविषयप्रसिद्धं द्विहस्तप्रमाणं चतुरस्रवेदिकोपशोभितं जम्पानं, गिह्य इति वा, गिह्रिहस्तिन उपरि कोह्लररूपा या मानुषं गिह्रतीव, थिह्य इति वा,

लादाना यद् अङ्गुपक्ष्माणं रूढं तदन्यविषये थिस्त्रित्युच्यते, शिविका इति वा, शिविका—कूटाकाराच्छादितो जन्मानविशेषः; सन्द्माणिषा इति वा, सन्द्माणिषा—पुरुषप्रमाणो जन्मानविशेषः?; भगवानाह—नायमर्थः समर्थः; पादविहारचारिणस्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन् ॥ 'अथि णं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त! अथा इति वा हस्तिन इति वा उष्ट्रा इति वा गाव इति वा महिषा इति वा खरा इति वा घोडका इति वा?; इह जाता आङ्गुगमनशीला अथाः शेषा घोडकाः; खरा—गर्दभाः; अजा इति वा एडका इति वा?; भगवानाह—हन्त! सन्ति, न पुनस्तेषां मनुजानां परिभोग्यतया 'हव्यं' शीघ्रमागच्छन्ति ॥ 'अथि णं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त! उत्तरकुरुषु कुरुषु गाव इति वा, गावः—स्त्रीगव्यः; महिष्य इति वा उष्ट्र्य इति वा अजा इति वा एडका इति वा?; हन्त! सन्ति, न पुनस्तेषां मनुज्याणां सुपभोग्यतया हव्यं शीघ्रमागच्छन्ति ॥ 'अथि णं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त! उत्तरकुरुषु कुरुषु सिंहा इति वा, सिंहः—पञ्चाननः; न्याघ्रा इति वा, न्याघ्रः—शार्दूलः; हुका इति वा, द्वीपिका इति वा द्वीपिकाः—चित्रकाः; क्रक्षा इति वा, परस्सरा इति वा, परस्सरो—गण्डः; शृगाला इति वा, विडाला इति वा, शुनका इति वा, कालशुनका इति वा, कोकनितका इति वा, कोकनितका—लुक्कडिकाः; शशका इति वा, चिह्नला इति वा, चिह्नल—आरण्यकः पशुविशेषः?; भगवानाह—हन्त! सन्ति, न पुनस्ते परस्परस्या तेषा वा मनुजानां काश्चिदावाधां वा प्रवाधां वा छविच्छेदं वा कुर्वन्ति, प्रकृतिभद्रकास्ते थापद्गणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन् ॥ 'अथि णं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त! उत्तरकुरुषु कुरुषु शाल्य इति वा व्रीहय इति वा गोधूमा इति वा यवा इति वा तिला इति वा इक्षव इति वा?; हन्त! सन्ति न पुनस्तेषां मनुज्याणां परिभोग्यतया 'हव्यं' शीघ्रमागच्छन्ति ॥ 'अथि णं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त! उत्तरकुरुषु कुरुषु स्थाणुरिति वा कण्टक इति वा हीरमिति वा, हीरं—लघु कुत्सितं तृणं, शर्करेति वा, शर्करा—कर्क-

रकः, तृणकचवर इति वा पत्रकचवर इति वा अशुचीति वा, अशुचि-विगन्धं शरीरमलादि, पूतीति वा, पूति-कृथितं स्वस्वभावच-
लितं त्रिवासरवटकादिवत्, दुरभिगन्धमिति वा, दुरभिगन्धं सूतकलेवरादिवत्, अचोक्षं-अपवित्रमस्थ्यादिवत् ?, भगवानाह-नायमर्थः
समर्थो, व्यपगतस्थाणुकण्टकहीरशर्करातृणकचवरपत्रकचवराशुचिपूतिदुरभिगन्धाचोक्षपरिवर्जिता उत्तरकुरवः प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ! हे
आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि षं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु, गर्त्तेति वा, गर्त्ता-महती खड्गा, दरीति वा, दरी-मूषि-
कादिश्रुता लक्ष्मी खड्गा, वसीति वा, वसी-भूराजिः, भृगुरिति वा, भृगुः-प्रपातस्थानं, विषममिति वा, विषमं-दुरारोहावरोहस्थानं,
धूलिरिति वा पट्ट इति वा, धूलीपट्टौ प्रतीतौ, चलणीति वा, चलनी-चरणमात्रस्पर्शी कर्दमः ?, भगवानाह-नायमर्थः समर्थः, उत्त-
रकुरुषु कुरुषु बहुसमरमणीयो भूभागः प्रज्ञप्तो हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि षं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! दंसा इति वा
मसका इति वा दङ्कुणा इति वा, कचिच् पिशुगा इति वा इति पाठस्तत्र पिशुकाः-चंचटादयः, यूका इति वा लिक्षा इति वा ?, भग-
वानाह-नायमर्थः समर्थो, व्यपगतोपद्रवाः खलु उत्तरकुरवः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि षं भंते' इत्यादि, सन्ति
भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु अहय इति वा अजगरा इति वा महोरगा इति वा ?, हन्त ! सन्ति न पुनस्तेऽन्योऽन्यस्य तेषां वा मनुजानां
काश्चिदावाधां व्यावाधां वा छविच्छेदं वा कुर्वन्ति, प्रकृतिभद्रकास्ते व्यालकगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि षं भंते'
इत्यादि, सन्ति (भदन्त) ! उत्तरकुरुषु कुरुषु प्रहदण्डा इति वा, दण्डाकारव्यवस्थिता महा प्रहदण्डाः ते चानर्थोपनिपातहेतुतया प्रतिषेध्या
न स्वरूपतः, एवं प्रहमुशलानीति वा, प्रहगर्जितानि-प्रहचारहेतुकानि गर्जितानि, इमाति स्वरूपतोऽपि प्रतिषेध्यानि, प्रहयुजानीति
वा, प्रहयुद्धं नाम यदेको प्रहोऽन्यस्य प्रहस्य मध्येन याति, प्रहसङ्घाटका इति वा, प्रहसङ्घाटको नाम प्रहयुग्मं, प्रहापसव्यानीति वा

३ प्रतिपत्तौ
देवकुर्व-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १४७
॥ २८२ ॥

अभ्राणीति वा, अभ्राणि-सामान्याकारेण, अतातानि, अभ्रवृक्षा इति वा, अभ्रवृक्षा-वृक्षाकारपरिणतान्यभ्राणि, सन्ध्या इति वा क्त्व्या-
 काले नीलाद्याभ्रपरिणतिरूपा प्रतीवैव, गन्धर्वनगराणि-सुरसदनभासादौपशोभितनगराकारतया तथाविधनभःपरिणतपुद्गलराशिरूपाणि,
 एतान्यपि तत्र स्वरूपतोऽपि न भवन्ति, गर्जितानीति वा विद्युत् इति वा, गर्जितानि विद्युत्तश्च प्रतीताः, उल्कापाता इति वा, उल्का-
 पाता-व्योम्नि संमूर्च्छितज्वलननिपतनरूपाः, दिग्दाह इति वा, दिग्दाहा-अन्यतरस्यां दिशि छिन्नमूलज्वलनज्वालाकारालिताम्बरप्रति-
 भासरूपाः, निर्वाता इति वा, निर्वातो-विद्युत्पाताः, पाण्डुदृश्य इति वा, पाण्डुदृश्यो-धूलिवर्षाणि, यूपका इति वा, यूपकाः 'संज्ञाछेया-
 वरणो य' इत्यादिनाऽऽवश्यकग्रन्थेन प्रतिपत्तव्याः, यक्षदीप्तकानीति वा, यक्षदीप्तकानि नाम नभसि दृश्यमानाभिसहितः पिशाचः,
 धूमिकेति वा रूक्षा प्रविरला धूमाभा धूमिका, माहिकेति वा, क्षिणया घना घनत्वादेव भूर्भौ पतिता सार्द्रवणादिदर्शनद्वारेणोपलक्ष्य-
 भाणा माहिका, राजद्वयाता-राजस्रला दिशः, चन्द्रोपरगा इति वा सूर्योपरगा इति वा, चन्द्रोपरगाः-चन्द्रग्रहणं सूर्योपरगाः-सूर्य-
 ग्रहणं, इह गर्जितविद्युद्गुल्कादिग्दाहनिर्वातपाण्डुदृश्यक्यक्षदीप्तकामाहिकारजद्वयाताः स्वरूपतोऽपि प्रतिषेध्याः, चन्द्रसूर्यग्रहणे
 त्वन्तर्धोपतिपातहेतुतया, स्वरूपतस्तयोः प्रतिषेद्धुमशक्यत्वात्, जन्मृद्धीपगतौ हि चन्द्रौ सूर्यौ वा तत्प्रकाशयत्, एकस्य चन्द्रस्य ग्रहणे
 सकलमनुष्यलोकवर्तिनां चन्द्राणामेकस्य सूर्यस्य ग्रहणे सकलमनुष्यलोकवर्तिनां हि चन्द्रौ सूर्यौ वा तत्प्रकाशयत्, एकस्य चन्द्रस्य ग्रहणे
 सूर्योपरगामतिषेधासम्भवः, चन्द्रपरिवेषा इति वा सूर्यपरिवेषा इति वा, चन्द्रसूर्यपरिवेषाश्चन्द्रादित्ययोः परितो बलयकारपरिणति-
 रूपाः प्रतीता एव, प्रतिचन्द्रा इति वा प्रतिसूर्या इति वा, प्रतिचन्द्र-उत्पातादिसूचको द्वितीयश्चन्द्रः, एवं द्वितीयः सूर्यः प्रतिसूर्यः,
 इन्द्रधनुरिति वा उदकमत्स्य इति वा, इन्द्रधनुः-प्रतीतं, तस्यैव खण्डसुदकमत्स्यः, कपिहसितानीति वा, कपिहसितानी-अकसात्रा-

भसि ज्वलद्गीमशब्दरूपाणि, अमोघा इति वा, अमोघाः—सूर्यविम्बस्याधः कदाचिदुपलभ्यमानशकटोद्धिसंस्थिता इयामादिरेखा, एते चन्द्रपरिवेधादयः स्वरूपतोऽपि प्रतिषेध्याः, प्राचीनवाता इति वा अपाचीनवाता इति वा यावत् शुद्धवाता इति वा, यावत्करणार्थ-
क्षिणवातादिपरिग्रहः, एतेऽसुखहेतवो विकृतरूपाः प्रतिषेध्याः नतु सामान्येन, पूर्वादिवातस्य तत्रापि सम्भवात्, प्रामदाहा इति वा
नकरदाहा इति यावत्संनिवेशदाहा इति, यावत्करणान्निगमदाहखेटदाहादिपरिग्रहः, दाहकृत्वश्च प्राणक्षय इति वा भूतक्षय इति वा
कुलक्षय इति वा, एते स्वरूपतोऽपि प्रतिषेध्याः, तथा चाह भगवान्—गौतम । नायमर्थः समर्थः, केषाञ्चिद्वदनर्थहेतुवया केषाञ्चित्स-
रूपतश्च तत्र तेषामसम्भवात् ॥ ‘अस्थि षं भंते’ इत्यादि, सन्ति भदन्त । उत्तरकुरुषु कुरुषु डिन्वानीति वा, डिन्वानि—स्वदेशेत्या-
विश्रवाः, इमराणीति वा, इमराणि—परराजकृता उपद्रवाः, कलहा इति वा, कलहा—वाग्युद्धानि, वोला इति वा, वोलः—आर्त्तानां
बहूनां कलकलपूर्वको मेलापकः, क्षार इति वा, क्षारः—परस्परं मात्सर्यं, वैराणीति वा, वैरं—परस्परमसहनवया हिंस्रहिंसकभावान-
ध्यवसायः, महाशुद्धानीति वा, महाशुद्धं—परस्परं मार्थमाणमारकतया शुद्धं, महासङ्ग्रामा इति वा, महासन्नाहा इति वा, महासङ्ग्राम-
श्चेतिकोणिकवत्, महासन्नाहो—दृहत्युरुषाणामपि बहूनां यः सन्नाहः, महापुरुषनिपतनानीति वा, प्रतीतं, महाशस्त्रनिपतनानीति
वा, महाशस्त्रनिपतनं—यन्नागवाणादीना दिव्यास्त्राणां प्रक्षेपणं, नागवाणादयो हि वाणा महाशस्त्राणि, तेषामद्भुतविचित्रशक्तिकल्पात्,
तथाहि नागवाणा धनुष्यारोपिता वाणाकारा मुक्ताश्च सन्तो जाज्वल्यमानासहोत्क्रादण्डरूपास्ततः परशरीरे सङ्क्रान्ता नागमूर्त्तिभूय
पाशत्वमुपगच्छन्ति, तामसवाणाश्च पर्यन्ते सकलसङ्ग्रामभूमिव्यापिमहान्धतमसरूपतया परिणमन्ते, उक्त्व—“एच्चित्रं श्रेणिक । ते
वाणा, भवन्ति धनुराश्रिताः । उत्कारूपाश्च गच्छन्तः, शरीरे नागमूर्त्तयः ॥ १ ॥ क्षणं वाणाः क्षणं दण्डाः, क्षणं पाशत्वमागताः ।

आकरा स्खभेदास्ते, यथाचिन्तितमूर्त्यः ॥ २ ॥” इत्यादि, भगवानाह—नायमर्थः समर्थो, व्यपगातद्धिन्वडभरकलहबोलक्षारवैरास्ते
 मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ ‘अथि षं भंते’ इत्यादि, सन्ति भदन्त ! उत्तरकुरु कुरु दुर्भूतानीति वा, दुर्भूतं—
 अशिवं, कुलरोगा इति वा मण्डलरोगा इति वा शिरोवेदनेति वा अश्विर्वेदनेति वा कर्णवेदनेति वा नखवेदनेति वा दन्तवेदनेति वा
 काश इति वा श्वास इति वा शोष इति वा ज्वर इति वा दाह इति वा कच्छरिति वा खसर इति वा कुष्ठमिति वा अर्श इति वा
 अजीर्णमिति वा भगन्दर इति वा इन्द्रग्रह इति वा स्क्रन्धग्रह इति वा कुमारग्रह इति वा नागग्रह इति वा यक्षग्रह इति वा भूतग्रह
 इति वा धनुर्ग्रह इति वा उद्वेग इति वा एकाहिका इति वा द्याहिका इति वा चतुर्थका इति वा हृदयशूलानीति
 वा मस्तकशूलानीति वा पार्श्वशूलानीति वा कुक्षिशूलानीति वा योनिशूलानीति वा ग्राममारिरिति वा निगममा-
 रिरिति वा यावत्सञ्चिवेशमारिरिति वा, यावत्करणात् खेडकर्वदादिपरिग्रहः, मारिष्ठप्रणिष्य इति वा जनक्षय इति वा धनक्षय
 इति वा कुलक्षय इति वा व्यसनभूतमनार्थवेति वा ?, भगवानाह—नायमर्थः समर्थो, व्यपगातरोगातङ्कास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण !
 हे आयुष्मन् ! ॥ ‘तेसि षं’ मित्यादि, तेषामुत्तरकुरुवास्तव्यानां भदन्त ! मनुष्याणां कियन्तं कालं स्थितिः—अवस्थानं प्रज्ञप्ता ?, भग-
 वानाह—गौतम ! जघन्थेन देशोनानि त्रीणि पत्योपमानि, तत्र न ज्ञायते कियता देशोनानि ? तत आह—पत्योपमस्यासङ्ख्येयभाने-
 नोनानि, उत्कर्षतः परिपूर्णानि त्रीणि पत्योपमानि ॥ ‘ते षं भंते’ इत्यादि, ते उत्तरकुरुवास्तव्या भदन्त ! मनुजाः कालमासे ‘कालं’
 मरणं कृत्वा क गच्छन्ति ?, एतदेव व्याचष्टे—कोत्पद्यन्ते ? इति, भगवानाह—गौतम ! ते मनुजाः पणमासावशेषायुपः कृतपरभवायु-
 र्वन्धाः स्वकाले युगलं प्रसूवते, प्रसूय एकोनपञ्चाशतं रात्रिन्दिवानि तद् युगलमनुपालयन्ति, अनुपाल्य काशित्वा क्षुत्वा जन्मभयित्वा

पद्मस्ते उवारिं पद्मरसं एक्कासीते ज्ञोयणसते किञ्चिविसेसाहिए परिकस्वेयेणं पणस्से, मूले विच्छि-
ण्णा मज्झे संखित्ता उरिपे तणुया गीणुच्छसंठाणसंठित्ता सव्वकणगमया अच्छा सण्हा जाव प-
डिरुवा पत्तेयं २ पडमवरवेइयापरिकिवत्ता पत्तेयं २ वणसंडपरिकिवत्ता, वणणओ देणह्वि, तेसि-
णं जमगापव्वयाणं उरिपे बहुसमरमणिज्जे भूमिभागो पणत्ते वणणओ जाव आसयंति० ॥ तेसि-
णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागणं बहुमज्झवेसभाए पत्तेयं २ पासायवडेंसगा पणत्ता, ते णं
पासायवडेंसगा थावडिं ज्ञोयणाहं अद्धजोयणं च उहुं उच्चत्तेणं एकत्तीसं ज्ञोयणाहं कोसं च वि-
क्खंभेणं अञ्जुगतमूसिता वणणओ भूमिभागा उह्योता दी ज्ञोयणाहं मणिपेडियाओ वरसीहा-
सणा सपरिवारा जाव जमगा चिटंति ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं तुच्चति जमगा पव्वता ? २, गोयमा !
जमगेसु णं पव्वतेसु तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहुइओ खुड्ढाखुड्ढियाओ वावीओ जाव बिलपं-
तित्तओ, तासु णं खुड्ढाखुड्ढियासु जाव थिलपंतियासु बह्हं उप्पलाहं २ जाव सतसहस्सपत्ताहं
जमगात्पभाहं जमगावणणाहं, जमगा य एत्थ दी देवा महिड्ढीया जाव पलिओवमट्टितीया परिव-
संति, ते णं तत्थ पत्तेयं पत्तेयं चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं जाव जमगाण पव्वयाणं जम-
गाण य रायथाणीणं अणोसिं च बह्हणं वाणमंतराणं देवाण य देवीण य आहेव्वं जाव पाले-
माणा विहरंति, से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं० जमगापव्वया २, अट्टत्तरं च णं गोयमा ! जाव णिष्वा

॥ कहि षं भंते ! जमगाणं देवाणं जमगाओ नाम रायहाणीओ पणसाओ?, गोयमा ! जमगाणं पव्वयाणं उत्तरेणं तिरियमसंखेज्जे दीवससुहे वीइवत्तिता अणंसि जंबूदीवे २ बारस जोयणस-हस्साइं ओगाहित्ता एत्थ षं जमगाणं देवाणं जमगाओ णाम रायहाणीओ पणसाओ बारस-जोयणसहस्स जहा विजयस्स जाव महिड्डिया जमगा देवा जमगा देवा ॥ (सू० १४८)

‘कहि षं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञप्तौ ?, भगवानाह—गौतम ! नीलवतो वर्षधर-पर्वतस्य दाक्षिणात्याक्षरमान्तात्—चरमरूपात्पर्यन्ताद्द्वौ योजनशतानि चतुस्त्रिंशदधिकानि चतुरश्र योजनस्य सप्तभागान् अवाधया कृत्वा—अपान्तराले मुक्त्विति भावः; अत्रान्तरे शीताया महानद्याः ‘पूर्वपश्चिमेन’ पूर्वपश्चिमयोर्दिशोरुभयोः कूलयोः ‘अत्र’ एतस्मिन् प्रदेशे यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञप्तौ, तद्यथा—एकः पूर्वकूले एकः पश्चिमकूले, प्रत्येकं चैकं योजनसहस्रमुच्चैस्त्वेन, अर्द्धतृतीयानि यो-जनशतान्युद्धेधेन—अवगाहेन, मेरुव्यतिरेकेण शेषशायतपर्वतानां सर्वेषामविशेषेणोच्चैस्त्वापेक्षया चतुर्भागस्यावगाहनाभावात्, मूले एकयो-जनसहस्रं विष्कम्भतः १०००, मध्येऽर्द्धाष्टमानि योजनशतानि ७५०, उपरि पञ्च योजनशतानि ५००, मूले त्रीणि योजनसहस्राणि एकं च द्वाषष्टं—द्वाषष्टाधिकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तौ ३१६२, मध्ये द्वे योजनसहस्रं पञ्च चैकाशीतानि—एका-द्वासप्ततानि—द्वासप्तत्यधिकानि ३३७२ किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तौ, उपरि एकं योजनसहस्रं पञ्च चैकाशीतानि—एका-शीत्यधिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि १५८१ परिक्षेपेण, एवं च तौ मूले विस्तीर्णौ मध्ये सङ्घिप्तौ उपरि च तनुकावत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थितौ, ‘सठ्वकणगमया’ इति सर्वात्मना कनकमयी ‘अच्छा जाव पडिस्त्वा’ इति प्रागवत्, तौ च प्रत्येकं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २८६ ॥

प्रत्येकं पद्मवरवेदिकाया परिश्रितौ प्रत्येकं २ वनखण्डपरिश्रितौ, पद्मवरवेदिकावर्णको वनखण्डवर्णकश्च जगत्युपरिपद्मवरवेदिकावनप-
ण्डवर्णकवद् वक्तव्यः ॥ 'तेसि षं जसगपव्वयाण'मित्यादि, यमकपर्वतयोत्तरपरि प्रत्येकं बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रहस्र, भूमि-
भागवर्णनं 'से जहानामए आळिगपुक्खरेइ वा' इत्यादि प्राग्वत्तावद्वक्तव्यं यावद् 'वाणमंतरा देवाय देवीओ य आसयंति सयंति जाव
पच्चणुभवमाणा विहरंति' ॥ 'तेसि षं'मित्यादि, तयोर्बहुसमरमणीययोर्भूमिभागयोर्बहुमध्यदेशभागो प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादावतंसकः
प्रहस्रः, तौ च प्रासादावतंसकौ द्वापट्टियोजनान्यर्द्धयोजनं चोर्द्धुसुच्चैस्त्वेन, एकत्रिशद् योजनानि क्रोशं चैकं विष्कम्भेन, 'अत्थुगग-
यमुसियपहसिया इवेत्यादि यावत् पडिस्त्वा' इति प्रासादावतंसकवर्णनमुल्लोचवर्णनं भूमिभागवर्णनं मणिपीठिकावर्णनं सिंहासनवर्णनं
विजयदृष्यवर्णनमङ्कुशवर्णनं दामवर्णनं च निरवशेषं प्राग्वद्वक्तव्यं, नवरसत्र मणिपीठिकायाः प्रमाणमायामविष्कम्भाभ्यां द्वे योजने,
बाह्व्येनैक योजनं, शेषं तथैव । 'तेसि षं सिंहासणाण'मित्यादि, तयोः सिंहासनयोः प्रत्येकम् 'अवरुत्तरेण'ति अपरोत्तरस्था वाय-
न्यामित्यर्थः उत्तरस्थामुत्तरपूर्वस्था च दिशि, अत्र एतासु तिस्रु दिक्षु 'यमकयोः' यमकनाम्नोर्यमकपर्वतस्वामिनोर्देवयोः प्रत्येकं प्रत्येकं
चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि भद्रासनसहस्राणि प्रहस्रानि, एवमनेन क्रमेण सिंहासनपरिवारो वक्तव्यो यथा प्राग्वि-
जयदेवस्य ॥ 'तेसि षं'मित्यादि, तयोः प्रासादावतंसकयोः प्रत्येकमुपर्यष्टावष्टौ मङ्गलकानि प्रहस्रानि इत्याद्यापि प्राग्वत्तावद्वक्तव्यं या-
वत् 'सयसहस्सपत्तगा' इति पदम् ॥ सम्प्रति नामनिबन्धनं पिपुच्छिषु रिदमाह—अथ 'केनार्थेन' केन कारणेन एवमुच्यते—यमक-
पर्वतो यमकपर्वतो ? इति, भगवानाह—गौतम । यमकपर्वतयोः णमिति वाक्यालङ्कारे श्लक्ष्णश्लिक्कासु वापीपुष्करिणीषु यावद्विलूप-
च्छिषु वहूनि यावत्सहस्रपत्राणि 'यमकप्रभाणि' यमका नाम—शङ्कनिविशेषास्तत्रभानि—तदाकाराणि, एतदेव व्याचष्टे—यमकवर्णाभानि

३ प्रतिपत्तौ
यमकप-
र्वताधि०
उद्देशः २
सू० १४८
॥ २८६ ॥

—यमकवर्णसदृशवर्णानीत्यर्थः, 'यमकौ च' यमकनामानौ च तत्र—तयोर्ममकपर्वतयोः स्वामित्वेन द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावन्महाभागौ पर्योपमस्थितिकौ परिवसतः, तौ च तत्र प्रत्येकं चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चतसृणामग्रमाहिषीणां सपरिवाराणां तिसृणामभ्यन्तरमध्यमवाह्यरूपाणां यथासङ्ख्यमष्टदशद्व्यदशदेवसहस्रसङ्ख्याकानां पर्वदां समानामनीकानां समानामनीकाधिपतीनां षोडशानामाक्षरक्षदेवसहस्राणां 'जमगपव्वयाणं जमगाण य रायहाणीण'मिति स्वस्य स्वस्य यमकपर्वतस्य स्वस्य स्वस्य यमिकाभिधाया राजधान्या अन्येषां च बहूनां वाणमन्तराणां देवानां देवीनां च स्वस्वयमिकाभिधराजधानीवास्तव्यानामाधिपत्यं यावद्विहरतः, यावत्करणात् 'पौरेवम्' सामित्तं भट्टित्त'मित्यादिपरिश्रहः, ततो यमकाकारयमकवर्णोत्पत्त्यादियोगाद्यमकाभिधदेवस्वामिकत्वाच्च तौ यमकपर्वतावित्युच्येते, तथा चाह—'से एण्डेण'मित्यादि ॥ सम्प्रति यमिकाभिधराजधानीस्थानं पृच्छति—'कहि णं भंते' इत्यादि, क भदन्त ! यमकयोर्देवयोः सन्वन्धिन्यौ यमिके नाम राजधान्यौ प्रह्वसौ ?, भगवानाह—गौतम ! यमकपर्वतयोरुत्तरतोऽन्यस्मिन्नसङ्ख्येयतमे जन्म्वृद्धीपे द्वीपे द्वादश योजनसहस्राणि अवगाह्यात्रान्तरे यमकयोर्देवयोः सन्वन्धिन्यौ यमिके नाम राजधान्यौ प्रह्वसौ, ते चाविशेषेण विजयराजधानीसदृशे वक्तव्ये । सम्प्रति ह्रदवक्तव्यतासभिधिरसुराह—

कहि णं भंते ! उत्तरकुराए २ नीलवंतदहेणामं दहे पणत्ते ?, गोयमा ! जमगपव्वयाणं द्राहिणेणं अ-
 ड्धोत्तीसे जोयणसत्ते चत्तारि सत्तभागा जोयणस्स अवाहाए सीताए महाणइए बहुमज्झदेसभाए,
 एत्थ णं उत्तरकुराए २ नीलवंतदहे नामं दहे पन्नत्ते, उत्तरदक्खिणायए पाईणपडीणविच्छिन्ने एयं
 जोयणसहस्सं आयामेणं पंच जोयणसत्ताइं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे रयतामत-

कूले चउक्त्रोणे समतीरे जाव पडिरुवे उभओ पासिं दोहि य पउमवरवेइयाहिं वणसंडेहिं स-
व्वतो समंता संपरिक्खित्ते दोणहवि वणणओ ॥ नीलवंतदहस्स णं दहस्स तत्थ २ जाव बह्वे
तिसोवाणपडिरुवगा पणत्ता, वणणओ भाणियव्वो जाव तोरणत्ति ॥ तस्स णं नीलवंतदहस्स
णं दहस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं पउमे पणत्ते, जोयणं आयामक्खिवंभेणं तं ति-
गुणं सविसेसं परिक्खेव्वेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं दो कोसे ऊसिते जलं-
तातो सातिरेगाइं दसद्धजोयणाइं सव्वगणेणं पणत्ते ॥ तस्स णं पउमस्स अयमेयारुवे वणणा-
वासे पणत्ते, तंजहा—वहरामता मूला रिट्टामते कंदे वेरुलियामए नाले वेरुलियामता बाहिर-
पत्ता जंबूणयमया अट्ठिभतरपत्ता तवणिज्जमया केसररा कणगामइं कणिणया नाणामणिमया पु-
क्खरत्थिभुत्ता ॥ सा णं कणिणया अद्धजोयणं आयामक्खिवंभेणं, तं तिगुणं सविसेसं परिक्खे-
व्वेणं कोसं बाहल्लेणं सव्वप्पणा कणगामइं अच्छा सणहा जाव पडिरुवा ॥ तीसे णं कणिणयाए
उवारिं बहुसमरमणिज्जे देसभाए पणत्ते जाव मणीहिं ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभा-
गस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं भवणे पणत्ते, कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खं-
भेणं देसुणं कोसं उहुं उच्चत्तेणं अणेगाखंभसतसंनिविट्ठं जाव वणणओ, तस्स णं भवणस्स ति-

अद्वाहज्जाहं धणुसताहं विकखंभेणं तावतियं चेव पवेसेणं सेया वरकणगाथूमिभयागा जाव वणमा-
 लाउसि ॥ तस्स णं भवणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पणत्से से जहा नामए—आ-
 लिंगणुकवरेति वा जाव मणीणं वणओ ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झ-
 देसभाए एत्थ णं मणिपेटिया पणत्ता, पंचधणुसयाहं आयामविकखंभेणं अद्वाहज्जाहं धणुसताहं
 बाह्लेणं सव्वमणिमई ॥ तीसे णं मणिपेटियाए उवरि एत्थ णं एगे महं देवसयणिज्जे पणत्ते,
 देवसयणिज्जस्स वणओ ॥ से णं पउमे अण्णेणं अद्दसत्तेणं तद्धुच्चत्ताप्यमाणमेत्ताणं पउमाणं
 सव्वतो समंता संपरिक्खत्ते ॥ ते णं पउमा अद्दजोयणं आयामविकखंभेणं तं त्तिणुणं सविसेसं
 परिकखेवेणं कोसं बाह्लेणं द्दस जोयणाहं उव्वेहेणं कोसं ऊसिया जलंताओ साहेगाहं ते द्दस
 जोयणाहं सव्वग्गेणं पणत्ताहं ॥ तेसि णं पउमाणं अयमेयारूवे वणणावासे पणत्ते, तंजहा—
 वह्हरामया मूला जाव णाणामणिमया पुक्खरत्थिशुगा ॥ ताओ णं कणियाओ कोसं आयाम-
 विकखंभेणं तं त्तिणुणं स० परि० अद्दकोसं बाह्लेणं सव्वकणगामईओ अच्छाओ जाव पडिरू-
 वाओ ॥ तासि णं कणियाणं उट्ठिं बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा जाव मणीणं वणणे गंधो
 फासो ॥ तस्स णं पउमस्स अवरत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुराच्छिमेणं नीलवंतद्दहस्स कुमारस्स चउण्हं
 सामाणियसाहस्सीणं चत्तारि पउमसाहस्सीओ पणत्ताओ, एवं (एतेणं) सव्वो परिवारो

नवरि पञ्चमाणं भाणितव्वो ॥ से षं पञ्चमे अणोहिं तिहिं पञ्चमवरपरिक्वेवेहिं सञ्चतो समंता
संपरिक्खत्ते, तंजहा—अभिभतरेणं मडिक्खमेणं याहिरएणं, अभिभतरएणं पञ्चमपरिक्वेवे वत्तीसं
पञ्चमसयसाहस्सीओ पं, मडिक्खमए षं पञ्चमपरिक्वेवे चत्तालीसं पञ्चमसयसाहस्सीओ पं
एगा पञ्चमकोडी वीसं च पञ्चमसतसहस्सा भवंतीति मक्खलाया ॥ से केणट्टिणं भंते । एवं बुच्चति—
णीलवंतदहे दहे?, गोयमा! णीलवंतदहे षं तत्थ तत्थ जाहं उप्पलाहं जाव सतसहस्सपत्ताहं
नीलवंतप्पभातिं नीलवंतदहक्कुमारो यं सो चेव गमो जाव नीलवंतदहे २ ॥ (सू० १४९)

‘कहि षं भंते!’ इत्यादि, क भदन्त । उत्तरकुरुषु कुरुषु नीलवद्धदो नाम द्दः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम ! यमकपर्वतयो-
र्दक्षिणाध्वरमान्त्वाद्वागं दक्षिणाभिमुखमष्टौ ‘चतुर्विंशानि’ चतुर्विंशदधिकानि योजनशतानि चतुरध्व सप्तभानाम् योजनस्यावापया
कृत्वति गन्धवे अपान्तराले मुक्त्वेति भावः, अत्रान्तरे शीताया मदानया बहुमध्यदेशभागे ‘एत्थ षं’ति एतस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु

कुरुषु नीलवद्धदो नाम द्दः प्रज्ञप्तः, स च किंविशिष्टः? इत्याह—उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनापाचीनविस्तीर्णः, उत्तरदक्षिणाभ्यामव-
यवाभ्यामापयत उत्तरदक्षिणायतः, प्राचीनापाचीनाभ्यामवयवाभ्या विस्तीर्णः प्राचीनापाचीनविस्तीर्णः, उत्तरदक्षिणाभ्यामव-
योजनशतानि विष्कम्भतः, दश योजनान्युद्वेधेन—उण्डत्वेन, ‘अच्छुः’ स्फटिकवद्द हिर्निर्मलप्रदेशः ‘श्रद्धेणः’ श्रद्धेणुर्दलनिर्मापितवहि-
प्रदेशः, तथा रजतमयं—रूप्यमयं कूलं यस्यासौ रजतमयकूलः, इत्यादि विशेषणकदन्त्यकं जगत्पुत्रिवाप्यादिवत्तावद्दकल्पं यावदिदं

३ मतिपत्तौ
नीलवद्ध-
दाधि०
उद्देशः २
सू० १४९

पर्यन्तपदं 'पडिहृथभसंतमच्छकच्छुपअणेगसउणमिहुणपरिथरिण्' इति । 'उभओपासे' इत्यादि, स च नीलवक्रामा ऋदः शी-
ताया महानद्या उभयोः पार्श्वयोर्वहिविनिर्गतः, स तथाभूतः सन्नुभयोः पार्श्वयोर्द्वारभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्याम्, एकस्मिन् पार्श्वे एकया पद्मा-
वरवेदिकया द्वितीये पार्श्वे द्वितीयया पद्मवरवेदिकयेत्यर्थः, एवं द्वाभ्यां वत्तषण्डाभ्यां 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामन्त्येन
संपरिक्षिप्तः, पद्मवरवेदिकावत्तषण्डवर्णकश्च प्रागवत् ॥ 'नीलवंतदहस्स षं दहस्स तत्थ तत्थे'त्यादि, नीलवद्दहदस्य षमिति वाक्या-
लङ्कारे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहूनि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि—प्रतिविशिष्टरूपकाणि त्रिसोपानानि प्रज्ञप्तानि,
वर्णकस्त्रेषां प्रागवद्वक्तव्यः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं तोरणं प्रज्ञप्तं, 'ते षं तोरणा'
इत्यादि तोरणवर्णनं पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावत् 'वहवो सयसहस्सपत्तहृथगा' इति पदम् ॥ 'तरस ण'मित्यादि, तस्य नीलवक्राम्नो हृदस्य
बहुमध्यदेशभागे, अत्र महदेकं पद्मं प्रज्ञप्तं योजनमायामतो विष्कम्भतश्चार्द्धयोजनं बाह्वत्येन दश योजनानि 'उद्धेधेन' लण्डत्वेन
जलपर्यन्ताद् द्वौ क्रोशौ उच्छिष्टं सर्वांशेण सातिरेकाणि दश योजनशतानि प्रज्ञप्तानि ॥ 'तरस ण'मित्यादि, तस्य पद्मस्य 'अयं'
वक्ष्यमाणः 'एत्तद्दूपः' अतन्तरमेव वक्ष्यमाणस्वरूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः; तद्यथा—वज्रमयं मूलं रिष्टरत्नमयः कन्दो वैड्य-
रत्नमयो नालः, वैड्यरत्नमयानि बाह्यपत्राणि, जान्बूनदमयान्यभ्यन्तरपत्राणि, तपनीयमयानि केसरानि, कनकमयी पुष्करकर्णिका,
नानामणिमयी पुष्करस्थिवुका ॥ 'सा षं कण्णिथा अद्ध'मित्यादि, सा कर्णिकाउर्द्धयोजनमायामविष्कम्भाभ्यां क्रोशाभेकं बाह्वत्यतः
सर्वालना कनकमयी अच्छा यावत्प्रतिरूपा, यावत्करणात् 'सण्हा लण्हा वट्ठा मट्ठा नीरया' इत्यादि परिग्रहः ॥ 'तीसे षं कण्णिथाए'
इत्यादि, तस्याः कर्णिकाया उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः; तद्वर्णनं च 'से जहानामए आलिंगापुक्खरेइ वे'त्यादिना प्र-

न्येन विजयराजधान्या उपकारिकालयनस्यैव तावद्वक्तव्यं यावन्मणीनां स्वर्गचक्रव्यवस्थापरिसमाप्तिः ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्स वटु-
समरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महदेकं भवनं प्रथमं क्रोशभायागतोऽर्द्धकोशं विष्कम्भतो देशेन क्रोशगुर्द्धगुर्द्धत्वेन,
अनेकस्त्रमश्रावसन्निविष्टमित्यादि तद्वर्णनं विजयराजधानीगतसुधुर्मसभाया इव तावद्वक्तव्यं यावदिदं सूत्रं 'दिव्यवृत्तियस रत्संपणादिने'
इत्यादिपरिश्रहः। तस्स णमित्यादि तस्य भवनस्य 'त्रिदिशि' तिस्रसु दिक्षु एकैकस्या दिशि एकैकद्वारत्वात् 'सण्हे लण्हे षट्ते महे'
—पूर्वस्यासुतरस्यां दक्षिणस्याम् ॥ 'ते षां दारा' इत्यादि, तानि द्वाराणि पश्चपतु शतानि ऊर्द्धगुर्द्धत्वेन, अर्द्धवृत्तीयानि यतु.शतानि
तावद्विशेषेणावसातव्यं यावत् 'वृणमालाशो' इति वनमालावक्तव्यत्वापरिसमाप्ति ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य भवनस्य उद्येचोऽ-
न्तर्बहुसमरमणीयो भूमिभागो मणीनां वर्णगन्धररसस्पर्शवर्णनं प्राग्वत् ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य वटुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य वटु-
सध्यदेशभागे मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, पश्चपतुःशतान्यायामविष्कम्भाभ्यां अर्द्धवृत्तीयानि यतु शतानि याहृत्येन सर्वाल्लना मणिगतयो
अच्छा यावत्प्रतिरूपा इति प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया वर्पयत्र महदेकं देवशयनीयं मन्त्रं, शयनीयवर्णकं, प्रा-
ग्वत् । 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य भवनस्य उपर्यष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानीत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावद्दहव. सप्तसप्तदशस्तका
इति ॥ 'से ण'मित्यादि, तस्य भवनस्य उपर्यष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानीत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावद्दहव. सप्तसप्तदशस्तका
प्रमाणं च तद्वर्द्धोषत्वप्रमाणं तत् मात्रा वेप त्वाति तथा वेपा, 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्त्येन संपरिक्षिप्तं । तद-

इ प्रतिपत्तौ
नीलवद्भ-
दाधि०
उद्देशः २
सू० १४९

र्द्धोच्चत्वप्रमाणमेव तेषां भावयति—'ते णं पञ्चमा' इत्यादि, तानि पञ्चानि प्रत्येकमर्द्धयोजनमायामविक्रमभाभ्यां क्रोशमेकं बाहल्येन दश योजनशतानि उद्वेधेन क्रोशमेकं जलपर्यन्तादुच्छ्रितं सातिरेकाणि दश योजनशतानि सर्वांशेण ॥ 'तेसि णं'मित्यादि, तेषां पञ्चानामयमेतद्द्रयो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, वञ्चमयानि मूलानि रिष्टरत्नमयाः कन्दाः वैडूर्यरत्नमया नालाः तपनीयमयानि बाह्यपत्राणि जान्दु- नदमयानि अभ्यन्तरपत्राणि तपनीयमयानि केशराणि कनकमयः कर्णिकाः नानामणिमयाः पुष्करस्थिसुगाः ॥ 'ताथो णं कण्ठिण- याथो' इत्यादि, ताः कर्णिकाः क्रोशमायामविक्रमभाभ्यामर्द्धक्रोशं बाहल्येन सर्वायाना कनकमयः 'अच्छाथो जाव पडिरुवाथो' इति प्रागवत् ॥ 'तासि णं कण्ठिण्याण'मित्यादि, तासां कर्णिकानामुपरि बहुसमरसणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, तस्य वर्णकः पूर्ववत्ता- वद्वक्तव्यो यावन्मणीनां स्पर्शः ॥ 'तस्स णं'मित्यादि, तस्य मूलभूतपद्मस्य 'अपरोत्तरेण' अपरोत्तरस्यां, एवमुत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्यां, सर्वसङ्कलनया तिस्रसु दिक्षु अत्र नीलवती नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि पद्म- सहस्राणि प्रज्ञप्तानि । 'एतेण'मित्यादि, एतेनानन्तरोदितेनाभिलापेन यथा विजयस्य सिंहासनपरिवारोऽभिहितस्तथेहापि पद्मपरि- वारो वक्तव्यः, तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि चतसृणामप्रमहिषीणां योग्यानि चत्वारि महापद्मानि, दक्षिणपूर्वस्यामभ्यन्तरपर्वदोऽष्टानां देव- सहस्राणां योग्यान्यष्टौ पद्मसहस्राणि, दक्षिणस्यां मध्यमपर्वदो दशाना देवसहस्राणां योग्यानि दश पद्मसहस्राणि, दक्षिणापरस्यां बाह्य- पर्वदो द्वादशानां देवसहस्राणां द्वादश पद्मसहस्राणि, पश्चिमायां सप्तानामनीकाधिपतीनां योग्यानि सप्त महापद्मानि प्रज्ञप्तानि, तद- नन्तरं तस्य द्वितीयस्य पद्मपरिवेषस्य पृष्ठतश्चतस्रसु दिक्षु षोडशानामालरक्षकदेवसहस्राणां योग्यानि षोडश पद्मसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—चत्वारि पद्मसहस्राणि पूर्वस्यां दिशि चत्वारि पद्मसहस्राणि दक्षिणस्यां चत्वारि पद्मसहस्राणि पश्चिमायां चत्वारि पद्मसह-

साण्युत्तरस्यामिति । तदेवं मूलपद्यास्य त्रय. पद्यापरिवेया अभूवन्, अन्येऽपि च त्रयो विद्यन्त इति तत्र्यतिपादनार्थमाह—‘से षं पञ्चमे’ इत्यादि, तत् पद्यासन्त्यैरनन्तरीकपरिक्षेपत्रिकव्यतिरिक्तैस्त्रिभिः पद्यापरिवेयैः ‘सर्वतः’ सर्वासु दिक्षु ‘समन्ततः’ सामस्त्येन संपरिक्षिप्तं, तथाथा—अभ्यन्तरेण मध्यमेन बाह्येन च, तत्राभ्यन्तरे पद्यापरिक्षेपे सर्वसङ्ख्याया इतिशतपद्याशतसहस्राणि प्रश्नानि ३२००००००, मध्ये पद्यापरिक्षेपे चत्वारिंशत् शतसहस्राणि ४०००००००, बाह्ये पद्यापरिक्षेपेऽष्टाचत्वारिंशत्पद्याशतसहस्राणि प्रश्नानि ४८०००००० प्रश्नानि । ‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण ‘समुन्नावरेण’ति सह पूर्व यस्य येन वा सपूर्वं सपूर्वं च तद् अपरं च सपूर्वं परं तेन, पूर्वापरसमुदायेनेत्यर्थः, एका पद्याकोटी विशतिश्च पद्याशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं मया शेषैश्च तीर्थैः, एतेन सर्वतीर्थकृतमविसंवादिबचनतामाह, कोट्यादिका च सङ्ख्या स्वयं मीलनीया, द्वात्रिंशदादिशतसहस्राणामेकत्र मीलने यथोक्तसङ्ख्याया अस्य भावात् ॥ सम्प्रति नामान्वर्थं षिष्टुच्छिपुराह—‘से केण्ड्रेण भंते !’ इत्यादि, अथ केनाथेनैवमुच्यते नीलवद्द्रो नीलवन्नामा च नागकुमारदेशे नीलवन्नाम द्वाकाराणि ‘नीलवद्द्वर्णानि’ नीलवन्नामवर्षधरपर्वतसद्वर्णानि नीलानीति भावः, पद्यानि नीलवद्द्वर्णानि नीलवन्नामा च तदधिपतिर्देवस्वस्तस्वधोगादसौ नीलवन्नामा द्द्रः, तथा चाह—‘से एण्ड्रेण’मित्यादि ॥ ‘कहि षं भंते ! नीलवंतद्द्रस्से’त्यादि राजधानीविषयं सूत्रं समस्तमपि प्राग्वत् ॥

नीलवंतद्द्रस्स षं पुरथिमपच्चात्थिमेणं द्रस जोयणाहं अयाथाए एतथ षं द्रस द्रस कंचणगप-

३ प्रतिपत्तो
नीलवद्द्र-
दाधि०
उद्देशः २
सू० १४९

व्वता पणत्सा, ते णं कंचणगपव्वता। एगमेणं जोयणसते उहुं उक्खसेणं पणवीसं २ जोयणाहं
 उव्वेहेणं मूले एगमेणं जोयणसते विकखंभेणं मज्झे पणत्तरिं जोयणाहं [आयाम]विकखंभेणं
 उवारिं पणत्सासं जोयणाहं विकखंभेणं मूले तिणिण सोले जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिकखे-
 वेणं मज्झे दोञ्जि सत्तातीसे जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं उवारिं एगं अट्टावणणं जो-
 यणसते किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं मूले विच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उरिपं तणुया गोपुच्छसं-
 ठाणसंठित्ता सव्वकंचणमया० अच्चा, पत्तेयं २ पडमवरवेतिया० पत्तेयं २ वणसंडपरिकिखत्ता ॥
 तेसि णं कंचणगपव्वताणं उरिपं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे जाव आसयंति० तेसि णं० पत्तेयं
 पत्तेयं पासायवड्डसगा सड्डवावाट्टिं जोयणाहं उहुं उक्खसेणं एकतीसं जोयणाहं कोसं च विकखंभेणं
 मणिपेठिया दोजोयणिया सीहासणं सपरिवारा ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुक्खति—कंचणगपव्वता
 कंचणगपव्वता ?, गोयमा ! कंचणगोसु णं पव्वतेसु तत्थ तत्थ वावीसु उरपलाहं जाव कंचणगव-
 णाभातिं कंचणगा जाव देवा महिड्डीया जाव विहरंति, उत्तरेणं कंचणगाणं कंचणियाओ
 रायहाणीओ अण्णंसि जंबू० तहेव सव्वं भाणितव्वं ॥ कहि णं भंते ! उत्तराए कुराए उत्तरकु-
 रुदहे पणत्से ?, गोयमा ! नीलवंतदहस्स दाहिणेणं अद्धचोत्तीसे जोयणसते, एवं सो चेव गमो
 णेतव्वो जो णीलवंतदहस्स सव्वेसिं सरिसको दहसरिनामा य देवा, सव्वेसिं पुरत्थिमपच्चात्थिमेणं

कचपाणपञ्चता दस २ एकपमाणा उत्तरेणं रायहाणीओ अणंमि जंजुदीवे । कहि णं भंते ।
चंदहहे एरावणहहे मालवंतहहे एवं एकेको णेयच्चो ॥ (सू० १५०)

‘नीलवंतदहसस ण’मित्यादि, नीलवतो इदस्य ‘पुरथिमपञ्चथिमोणं’ति पूर्वस्यं पञ्चिमायां च दिशि प्रत्येकं दश दश योज-
नान्यवाधया कृत्वति गम्यते, अपान्तराले मुक्त्वति भावः, दश दश काञ्चनपर्वता दक्षिणोत्तरश्रेण्या प्रज्ञासाः, ते च काञ्चनकाः प-
र्वताः प्रत्येकमेकं योजनशतमूर्द्धमुच्चैस्तेन पञ्चविंशतिर्योजनान्युद्धेन मूले एकं योजनशतं विष्कम्भेन मध्ये पञ्चसप्ततिर्योजनानि विष्क-
म्भेन उपरि पञ्चाशद् योजनानि विष्कम्भेन, मूले त्रीणि षोडशोत्तराणि योजनशतानि ३१६ किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण विष्क-
मूले विस्तीर्णा मध्ये सङ्घिप्ता उपरि तनुकाः अत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थिताः सर्वात्मना कनकमयाः ‘अच्छा जाव पडिस्वा’ इति
प्रागवत् । तथा प्रत्येकं प्रत्येक पद्मावरवेदिकया परिक्षिप्ताः प्रत्येकं प्रत्येकं वनपण्डपरिक्षिप्ताश्च, पद्मावरवेदिकावनपण्डवर्णनं प्रागवत् ॥
‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां काञ्चनपर्वतानामुपरि बहुसमरमणीया भूमिभागाः प्रज्ञासाः, तेषा च वर्णनं प्रागवत्तावद्भक्तव्यं यावत्तूणानां
सणीनां च शब्दवर्णनमिति ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषा बहुसमरमणीयानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादाव-
तसकाः प्रज्ञासाः, प्रासादवक्तव्यता यमकपर्वतोपरि प्रासादावतसकयोरिव निरवशेषा वक्तव्या यावत्सपरिवारसिंहासनवक्तव्यतापरिस-
माप्तिः ॥ सम्प्रति नामान्वर्थं पिपुच्छिपुरिदमाह—‘से केणट्टेण’मित्यादि प्रागवत्प्रभारं यस्मादुत्पलादीनि काञ्चनप्रभानि काञ्चननामानश्च
देवास्त्रात्र परिवसन्ति ततः काञ्चनप्रभोत्पलादियोगात् काञ्चनकाभिषदेवस्वामिकत्वाच्च ते काञ्चनका इति, तथा चाह—‘से एण्णट्टे-

३ प्रतिपत्ती
काञ्चनप-
र्वताधि०
उद्देशः २
सू० १५०

ण'मित्यादि । काञ्चनिकाश्च राजधान्यो यमिकाराजधानीवद् वक्तव्याः ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उ-
 त्तरकुरुषु कुरुषु उत्तरकुरुहृदो नाम हृदः प्रह्वसः?, भगवानाह—गौतम ! नीलवतो हृदस्य दाक्षिणात्याश्चरमपर्यन्तादष्टौ 'चतुर्द्विंशानि'
 चतुर्द्विंशदधिकानि योजनशतानि चतुरश्र योजनस्य सप्तभागान् अवाधया कुर्वेति गम्यते शीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागे अत्रो-
 त्तरकुरुनामा हृदः प्रह्वसः; यथैव प्राग् नीलवतो हृदस्यायामविक्रमभोद्वेधपद्मावरवेदिकावनषण्डत्रिसोपानप्रतिरूपकतोरणमूलभूतम-
 ह्यपद्याष्टशतपद्मपरिवारपद्मशेषपद्मपरिक्षेपत्रयवक्तव्यतोका तथैवेहाप्यन्यूनातिरिका वक्तव्या ॥ नामकरणं पिपृच्छिषुरिदमाह—
 'से केणड्डेणं भंते !' इत्यादि प्राग्वन्नवरसुत्पलादीनि यस्माद् 'उत्तरकुरुहृदप्रभाणि' उत्तरकुरुहृदाकाराणि तेन तानि तदाकारयो-
 गात् उत्तरकुरुनामा च तत्र देवः परिवसति तेन तद्योगाद् हृदोऽप्युत्तरकुरुः; न चैवमितरेतराश्रयदोषप्रसङ्गः; उभयेयामपि नाम्ना-
 मनादिकालं तथा प्रवृत्तेः, एवमन्यत्रापि निर्दोषता भावनीया, उत्तरकुरुनामा च तत्र देवः परिवसति, तद्वक्तव्यता च नीलवन्नागकुमार-
 वद्वक्तव्या, ततोऽप्यसाहुत्तरकुररिति, राजधानीवक्तव्यता काञ्चनकपर्णवक्तव्यता च राजधानीपर्यवसाना प्रागवत् ॥ चन्द्रहृदव-
 क्तव्यतामाह—'कहि णं भंते !' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! उत्तरकुरुहृदस्य दाक्षिणात्याश्चरमान्तादूर्वाग् दक्षिणस्यां
 दिशि अष्टौ चतुर्द्विंशानि योजनशतानि चतुरश्र सप्तभागान् योजनस्यावाधया कुर्वेति शेषः शीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागे 'अत्र'
 अस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु कुरुषु चन्द्रहृदो नाम हृदः प्रह्वसः; अस्यापि नीलवद्-हृदस्येवायामविक्रमभोद्वेधपद्मावरवेदिकावनषण्डत्रि-
 सोपानप्रतिरूपकतोरणमूलभूतमह्यपद्याष्टशतपद्मपरिवारपद्मशेषपद्मपरिक्षेपत्रयवक्तव्यता वक्तव्या, नामान्वर्थसूत्रमपि तथैव, नवरं य-
 स्मादुत्पलादीनि 'चन्द्रहृदप्रभाणि' चन्द्रहृदाकाराणि चन्द्रवर्णानि चन्द्रनामा च देवस्तत्र परिवसति तस्माच्चन्द्रहृदाभोरपलादियो-

गाण्डर्दवस्त्रामिकलाच्च चन्द्रद्द इति, चन्द्रराजधानीवक्तव्यता काञ्चनपर्वतवक्तव्यता च राजधानीपर्यवसाना प्रागवत् ॥ साभ्य-
तमैरावतद्दवक्तव्यतामाह—'कहि णं भंते' इत्यादि प्रशस्त्रं पाठसिद्धं, निर्वचनमाह—गौतम । चन्द्रद्दस्य दक्षिणाल्याभरमान्वाद्-
वर्ण्य दक्षिणस्यां दिशि अष्टौ चतुर्विंशानि योजनशतानि चतुरश्र समभागान् योजनस्याबाधया कृत्विति शेषः शीताया महानया
बहुमध्यदेशभागे 'अत्र' एतस्मिन्नवकाशे ऐरावतद्दो नाम द्दः प्रशस्तः, अस्यापि नीलवनाश्रो द्दस्येवायामविष्कम्भादिवक्तव्यता परिक्षेप-
पर्यवसाना वक्तव्या, अन्वर्थसूत्रमपि तथैव, नवरं यसादुत्पलादीनि ऐरावतद्दप्रभाणि, ऐरावतो नाम हस्ती तद्वर्णानि च ऐरावतश्च
नामा तत्र देवः परिवसति तेन ऐरावतद्द इति, ऐरावताराजधानी विजयराजधानीवत् काञ्चनकपर्वतवक्तव्यतापर्यवसाना तथैव ॥
अधुना माल्यवश्रामद्दवक्तव्यतामाह—'कहि णं भंते' इत्यादि शुगमं, भगवानाह—गौतम । ऐरावतद्दस्य दक्षिणाल्याभरमान्वाद्-
द्वक्तव्यो यावत्पश्चवक्तव्यतापरिसमाप्तिः, नामान्वर्थसूत्रमपि तथैव यसादुत्पलादीनि 'माल्यवद्दद्दप्रभाणि' माल्यवद्दद्दकाकाराणि, बहू-
माल्यवश्रामा वक्षस्कारपर्वतस्तद्वर्णानि—तद्वर्णाभानि माल्यवश्रामा च तत्र देवः परिवसति तेन माल्यवद्दद्द इति, माल्यवरीराज-
धानी विजयराजधानीवद् वक्तव्या काञ्चनकपर्वतवक्तव्यताऽवसाना प्रागवत् ॥ सन्धयति जम्बूदक्षवक्तव्यतामाह—
कहि णं भंते ! उत्तरकुराण २ जंबुसुदंस्पाण २ जंबुपेदे नामं पेदे पणत्से ? गोयमा ! जंबुदीवि २
मंदरम्य पञ्चयस्स उत्तरपुरच्छिमेणं नीलवंतस्स वासधरपञ्चतस्स द्वाहिणं मालवंतरस्स वक्त्वा-

३ प्रतिपत्ती
काञ्चनप-
र्वताधि०
उद्देशः २
सू० १५०

रपव्वयरस पच्चत्थिमेणं गंधमादणसस वक्खारपव्वयरस सुरत्थिमेणं सीताए मह्हाणदीए सुरत्थि-
 भिल्ले कूले एत्थ षं उत्तरकुक्कुराए जंबूपेढे नाम पेढे पंचजोयणसताहं आयामविकखंभेणं पण्णरस
 एक्कासीते जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं बहुमज्झदंसभाए बारस जोयणाहं बाह-
 ह्येणं तदाणंतरं च षं माताए २ पेदसे परिहाणीए सव्वेसु चरमंतेसु दो कोसे बाहह्येणं पण्णसे
 सव्वजंबूणतामए अच्छे जाव पडिख्वे ॥ से षं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं स-
 व्वतो समंता संपरिकखेत्ते वण्णओ दोणहवि । तसस षं जंबुपेढसस चउदिसिं चत्तारि तिसोवा-
 णपडिख्वगा पण्णत्ता तं खेव जाव तोरणा जाव चत्तारि छत्ता ॥ तसस षं जंबूपेढसस उरिपिं
 बहुसमरमणिज्जे भूमिभागो पण्णत्ते से जह्हाणामए आलिंणुकखरंतिवा जाव मणि० ॥ तसस षं
 बहुसमरमणिज्जसस भूमिभागसस बहुमज्झदंसभाए एत्थ षं एगा महं मणिपेठिया पण्णत्ता अट्ट
 जोयणाहं आयामविकखंभेणं चत्तारि जोयणाहं बाहह्येणं मणिमती अच्छा सण्हा जाव पडिख्ववा ॥
 सीसे षं मणिपेठियाए उवरि एत्थ षं महं जंबूसुदंसणा पण्णत्ता अट्टजोयणाहं उहुं उच्चत्तेणं
 अट्टजोयणं उव्वेहेणं दो जोयणातिं खंधे अट्ट जोयणाहं विकखंभेणं छ जोयणाहं विडिमा बहुम-
 ज्झदंसभाए अट्ट जोयणाहं विकखंभेणं सातिरेगाहं अट्ट जोयणाहं सव्वगोणं पण्णत्ता, वइरा-
 मयसूला रयतसुपतिडियविडिमा, एवं चेतियरुक्खवण्णओ जाव सव्वो रिट्टामयविउलकंदा

बेशलियरुहरकखंधा सुजायवरजायरुवपदमगविसालसाला नाणामणिरयणविहिसाहपसाह-
बेशलियपत्तानवणिज्जपत्तिविटा जंबूणयरत्तमउयसुकुमालपवालपह्वंबंकरधरा विचिन्तमणिरयणसुर-
हिक्कुसुमा फलभारनमियसाला सञ्चयाया सत्पथा ससिसरीया सज्जोया अहियं मणोनिवुइ-
करा पासाइया दरिसणिज्जा अभिरुवा पडिरुवा ॥ (सू० १५१)

‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त । जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरकुरुषु जम्बवाः सुदर्शनायाः, जम्बवा हि द्वितीयं नाम सुदर्शनेति तत्र
उक्तं सुदर्शनाया इति, जम्बवाः सम्बन्धिषीतं जम्बूपीठं नाम पीठं प्रह्वामं, भगवानाह—गौतम । मन्दरस्य पर्वतस्य ‘उत्तरपूर्वोण’
उत्तरपूर्वस्थां नीलवती वर्षधरपर्वतस्य ‘दक्षिणेन’ दक्षिणतो गन्धमादनस्य वक्षस्कारपर्वतस्य ‘पूर्वोण’ पूर्वस्थां दिशि माल्यवती वक्ष-
स्कारपर्वतस्य पश्चिमाया शीताया महानद्याः पूर्वस्यासुत्तरकुरुपूर्वार्द्धस्य बहुमध्यदेशभागे ‘अन्न’ एतस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु कुरुषु
जम्बवाः सुदर्शनापरनामिकाया जम्बूपीठं प्रह्वामं, पञ्च योजनशतान्यायामविक्रमभाभ्यासके योजनसहस्रं पञ्चैकाशीतानि योजनश-
तानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि १५८१ परिक्षेपेण, बहुमध्यदेशभागे द्वादश योजनानि बाहुर्येन, तदनन्तरं च मात्रया २ परिहीयमानं
चरमपर्यन्तेषु द्वौ क्रोशौ बाहुर्येन सर्वालना जम्बूदन्मयम्, ‘अच्छे’ इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत्, उक्तञ्च—‘जंबूदन्नामयं
जंबूपीठसुत्तरकुरार्ये पुत्रवद्धे । सीयाए पुत्रवद्धे पंचसयायामविक्रमं ॥ १ ॥ पत्रसेक्कासिए साहिए परिहिमज्जवाहलं । जोयणणु-
दिसु ‘समन्ततः’ सामस्त्वेन परिक्षिप्तं, वेदिकावनपण्डयोर्वर्णकः प्राग्वद्वक्तव्यः । तस्य च जम्बूपीठस्य चतुर्दिशि एकैकस्यां दिशि

३ प्रतिपत्तौ
जम्बूपीठ-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १५१

एकैकत्रिसोपानप्रतिरूपकभावेन चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि—प्रतिविशिष्टरूपाणि त्रिसोपानानि प्रहस्रानि, तद्यथा—एकं पूर्वस्थामेकं दक्षिणस्थामेकं पश्चिमायामेकमुत्तरस्थाम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणामयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रहस्रः, तद्यथा—वज्र-मया नेमा भूर्मेरुर्द्धमुद्रच्छन्तः प्रदेशा इत्यादि जगत्पुत्रिवाप्यादित्रिसोपानवत्सावद्वक्तव्यं यावन्नानामणिमयान्यवलम्बनानि अवलम्बनवाद्वाश्र, तोरणान्यपि प्राग्वद्वाच्यानि ॥ 'तस्स णं जंबूपेढस्स ण'मित्यादि, जम्बूपीठस्योपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रहस्रः, स च 'से जहानामए आळिणपुकस्वरेइ वा' इत्यादि विजयाराजधान्युपकारिकालयनवत्सावद्वक्तव्यो यावन्मणीनां स्पर्शवक्तव्यतापरिसमाप्तिः, यावच्च वहवो वानमन्तरा देवा देव्यश्चासते शेरते यावद् विहरन्तीति ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रहस्रता, अष्टौ योजनान्यायामाविष्कम्भाभ्यां चत्वारि योजनानि बाह्येन सर्वालाना मणिमयी 'अच्छा जाव पडिख्वा' इति प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि बहुमध्यदेशभागे, अत्र महती जम्बूः सुदर्शना प्रहस्रता, अष्टौ योजनान्यूर्द्धमुषस्तेन, अर्द्धयोजनसुद्वेधेन, द्वे योजने स्कन्धः षड् योजनानि विडिमा—ऊर्ध्वं विनिर्गता शाखा बहुमध्यदेशभागे अष्टौ योजनान्यायामाविष्कम्भाभ्यां, सातिरेकान्यष्टौ योजनानि 'सर्वाधेण' उद्वेधोर्ध्वस्त्वपरिमाणमी- लनेन, तस्याश्च जम्बूवा वज्रमयानि मूळानि यस्याः सा वज्रमयमूला 'रययसुपइडियविडिमा' इति रजता—रजतमयी सुप्रतिष्ठिता विडिमा—बहुमध्यदेशभागे ऊर्ध्वं विनिर्गता यस्याः सा रजतसुप्रतिष्ठितविडिमा, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, 'रिडामयविउलकंदा वेरुलियरुइलखंधा' रिष्टमयो—रिष्टरत्नमयः (विपुलः) कन्दो यस्याः सा रिष्टरत्नमयकन्दा, तथा वैडूर्यरत्नमयो रुचिरो—दीप्यमानः स्कन्धो यस्याः सा वैडूर्यरुचिरस्कन्धा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयसमासः, 'सुजायवरजायरूपढमगविसालसाला' सुजातं—मूल-

द्रव्यशुद्धं वरं-प्रधानं यत् जातरूपं तदात्मकाः प्रथमका-मूलभूता विशालाः शालाः-शाखा यस्याः सा सुजातवरजातरूपप्रथमकवि-
 शालशालाः 'नाणामणिरयणविविहसाहृषसाहृषेखलियपत्तवणिज्जपत्ताविंटा' नानामणिरत्नानां-नानामणिरत्नासिका विविधा
 शाखाप्रशाखा यस्याः सा तथा तथा वैदूर्याणि-वैदूर्यरत्नमयानि पत्राणि यस्याः सा तथा तपनीयानि-तपनीयमयानि पत्रदृन्वानि यस्याः
 सा तथा, ततः पद्मद्वय २ मीलनेन कर्मधारयः नानामणिरत्नविविधशाखाप्रशाखावैदूर्यपत्रतपनीयपत्रदृन्वताः, अपरे सौवर्णिकयो मूल-
 शाखाः प्रशाखा रत्नवमय्य इत्युचुः, 'जंबूणयरत्तमउयसुकुमालपवालयपल्लवंकुरधरा' जाम्बूनदनामकसुवर्णविशेषमया रत्न-रत्न-
 वर्णा मुद्वो-मनोह्राः सुकुमाराः-सुकुमाररस्पर्शा ये प्रवाला-ईपदुन्मीलितपत्रभावाः पल्लवाः संजातपरिपूर्णप्रथमपत्रभावरूपा वराङ्कुराः-
 प्रथममुद्गिधमाना अङ्कुरास्तान् धरन्तीति जाम्बूनदरत्नकमुदुकसुकुमारप्रवालपल्लवाङ्कुरधराः, कश्चित्पाठः- 'जंबूनयरत्तमउयसुकुमालको-
 मलयपल्लवङ्कुरगसिहरा' तत्र जाम्बूनदानि रत्नानि मुद्वनि-अकठिनानि सुकुमाराणि-अकर्कशरस्पर्शानि कोमलानि-मनोह्रानि प्रवालप-
 ल्लवाङ्कुरा-यथोदितस्वरूपा अप्रक्षिखराणि च यस्याः सा तथा, अन्ये तु जाम्बूनदमया अप्रप्रवाला अङ्कुरापरपर्याया राजता इत्याहुः,
 'विचित्रमणिरयणसुरभिक्षुसुमफलभारनमिपसाला' विचित्रमणिरत्नानि-विचित्रमणिरत्नमयानि सुरभीणि कुसुमानि फलानि
 च तेषां भरेण नमिता-नाम प्राहिताः शालाः-शाखा यस्याः सा तथा, उक्तञ्च- 'मूला वहिरमया से कंदो खंधो य रिद्वेखेखलिओ ।
 सोवणिणयसाहृषसाहृ तह जायरूवा य ॥ १ ॥ विहिमा रययवेखलियपत्तवणिज्जपत्ताविंटा य । पल्लव अगगप्रवाला जंबूणयरयया
 वीसे ॥ २ ॥' 'रयणमयापुष्पफला' इति 'सख्यया' इति सती-शोभना ज्ञया यस्याः सा सख्याया, तथा सती-शोभना प्रभा

इ प्रतिपत्तौ
जम्बूणीटा-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १५१

यस्याः सा सत्प्रभा, अत एव सश्रीका सह उद्द्योतो यथा मणिरत्नानामुद्द्योतमावात् सोद्द्योता अधिकं—अतिशयेन मनोनिर्द्युति-
 करी 'पासाईया' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥

जंबूए णं सुदंसणाए चउदिसिं चत्तारि साला पणत्ता, तंजहा—पुरत्थिमेणं दक्खिण्णेणं पच्चत्थि-
 मेणं उत्तरेणं, तत्थणं जे से पुरत्थिमिह्ले साले एत्थ णं एगे महं भवणे पणत्ते एणं कोसं आयामेणं
 अद्धकोसं विक्खंभेणं देस्सणं कोसं उहुं उच्चत्तेणं अणेगखंभं वण्णओ जाव भवणत्स दारं तं चैव
 पमाणं पंचधणुसतातिं उहुं उच्चत्तेणं अह्माइज्जाहं विक्खंभेणं जाव वणमालाओ भूमिभागा उ-
 ह्जोया मणिपेट्ठिया पंचधणुसतिया देवसयणिज्जं भाणियव्वं ॥ तत्थ णं जे से द्राहिणिह्ले साले एत्थ
 णं एगे महं पासायवडंसए पणत्ते, कोसं च उहुं उच्चत्तेणं अद्धकोसं आयामविक्खंभेणं अब्भु-
 गायसूसियं अंतो बहुसमं उह्जोता। तत्स णं बहुसमरमणिज्जत्स भूमिभागत्स बहुमज्झदेसभाए
 सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं । तत्थ णं जे से पच्चत्थिमिह्ले साले एत्थ णं पासायवडंसए
 पणत्ते तं चैव पमाणं सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं, तत्थ णं जे से उत्तरिह्ले साले एत्थ णं
 एगे महं पासायवडंसए पणत्ते तं चैव पमाणं सीहासणं सपरिवारं । तत्थ णं जे से उच्चरिम-
 च्चिडिमे एत्थ णं एगे महं सिद्धायतणे कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं देस्सणं कोसं उहुं
 उच्चत्तेणं अणेगखंभसत्तसच्चिदिदे वण्णओ तिदिसिं तओ द्वारा पंचधणुसता अह्माइज्जधणुसयवि-

कलंभा मणिपेटिया पंचधनुसतिया देवच्छंदो पंचधनुसतविक्रवंभो सातिरेगपंचधनुसउच्चत्ते ।
तत्थ णं देवच्छंदए अट्टसयं जिणपडिमाणं जिणुससेधपपमाणणं, एवं सन्वा सिद्धायतणवत्त-
न्वया भाणियन्वा जाव धूवकडुच्छुया उत्तिमागारा सोलसविधेहिं रयणेहिं उवेए चैव जंबू णं
सुदंसणा सूले बारसहिं पउमवरवोदियाहिं सव्वतो समंता संपरिक्खत्ता, ताओ णं पउमवरवे-
त्तारि जोयणाहं उहुं उच्चत्तेणं पंचधनुसताहं विक्रवंभेणं वण्णओ ॥ जंबू सुदंसणा अण्णेणं
विडिमा बहुमउद्धदेसभाए चत्तारि जोयणाहं चोव्वेधेणं जोयणं खंधो कोसं विक्रवंभेणं तिणिज जोयणाहं
जणेणं वहंरामयसूला सो चैव वेतियस्सव्ववण्णओ ॥ जंबू णं सुदंसणाए अवस्सरेणं उत्तरेणं
उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं अणाडियस्स चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चत्तारि जंबूसान्हस्सीओ पण्ण-
त्ताओ, जंबूए सुदंसणाए पुरत्थिमेणं एत्थ णं अणाडियस्स देवस्स चउण्हं अण्णमाहस्सीओ पण्ण-
त्तिहिं जोयणसतोहिं वणसंडेहिं सव्वतो समंता संपरिक्खत्ता, तंजहा—पढमेणं दोच्चेणं तच्चेणं ।
जंबूए सुदंसणाए पुरत्थिमेणं पढमं वणसंडं पण्णासं जोयणाहं ओगाहित्ता एत्थ णं एणे महं

३ प्रतिपत्तौ
जम्बूवृक्षा-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १५२

भवणे पणत्ते, पुरत्थिमिह्ले भवणसरिसे भाणियव्वे जाव सयणिज्जं, एवं दाहिणेणं पच्चत्थिमेणेणं
 उंसरेणं ॥ जंबूए णं सुदंसणाए उत्तरपुरत्थिमेणं पढमं वणसंडं पणणासं जोयणाइं ओगाहिन्ता च-
 त्तारि णंदापुक्खरिणीओ पणन्ता, तंजहा—पउमा पउमएभा च्चैव कुसुदा कुसुयएभा ।
 ताओ णं णंदाओ पुक्खरिणीओ कोसं आयामेणुं अद्धकोसं विकखंभेणं पंचधणुसयाइं उव्वहेणं
 अच्छाओ सणहाओ लणहाओ वट्ठाओ मट्ठाओ णिएपंकाओ णीरयाओ जाव पडिख्वाओ वणणओ
 भाणियव्वो जाव तोरणत्ति ॥ तासि णं णंदापुक्खरिणीणं बहुमउद्धदेसभाए एत्थ णं पासाय-
 वडंसए पणत्ते कोसएपमाणे अद्धकोसं विकखंभो सो च्चैव सो वणणओ जाव सीहासणं सपरि-
 वारं । एवं दक्खिणपुरत्थिमेणवि पणणासं जोयणा० चत्तारि णंदापुक्खरिणीओ उएपलशुम्मा
 नलिणा उएपला उएपलुज्जला तं च्चैव पमाणं तहेव पासायवडंसणो तएपमाणो । एवं दक्खिणपच्चत्थि-
 मेणवि पणणासं जोयणाणं परं—भिंणा भिंणणिभा च्चैव अंजणा कज्जलएपभा, सेसं तं च्चैव । जंबूए णं
 सुदंसणाए उत्तरपुरत्थिमे पढमं वणसंडं पणणासं जोयणाइं ओगाहिन्ता एत्थ णं चत्तारि णंदाओ
 पुक्खरिणीओ पणन्ताओ तं०—सिरिकंता सिरिमहिया सिरिचंदा च्चैव तह य सिरिणिलंया । तं च्चैव
 पमाणं तहेव पासायवडंसओ ॥ जंबूए णं सुदंसणाए पुरत्थिमिह्लसस भवणसस उत्तरेणं उत्तरपुर-
 त्थिमेणं पासायवडंसणसस दाहिणेणं एत्थ णं एणे महं कूडे पणत्ते अट्ठ जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं

मूले चारस जोयणाहं विकखंभेणं मज्झे अट्ट जोयणाहं आयामविकखंभेणं उवारे चत्तारि जोय-
णाहं आयामविकखंभेणं मूले सातिरेगाहं सत्ततीसं जोयणाहं परिकखेवेणं मज्झे सातिरेगाहं
पणुवीसं जोयणाहं परिकखेवेणं उवारे सातिरेगाहं चारस जोयणाहं परिकखेवेणं मज्झे सातिरेगाहं
मज्झे संखित्ते उट्ठि तणुए गोणुच्छसंठाणसांठिए सव्वजंबूणयामए अच्चे जाव पडिरुवे, से णं
एणाए पउमवरवेइयाए एणेणं वणसंडेणं सव्वतो समंता संपरिकवत्ते दोणहवि वणणओ ॥ तस्स
ज्जस्स भूमिभागरस बहुमज्झदंसभाए एणं सिद्धायतणं कोसप्पमाणं सव्वा सिद्धायतणवत्त-
व्वया । जंबूए णं सुदंसणाए पुरत्थिमस्स भवणस्स दाहिणेणं दाहिणपुरत्थिमिहस्स पासायव-
डंसगस्स उत्तरेणं एत्थ णं एगे महं कूडे पणत्ते तं चेव पमाणं सिद्धायतणं च । जंबूए णं सुदं-
सणाए दाहिणिहस्स भवण० पुरत्थिमेणं दाहिणपुरत्थिमिहस्स पासायवडंसगस्स पच्चत्थिमेणं
एत्थ णं एगे महं कूडे पणत्ते तं चेव पमाणं सिद्धायतणं च । जंबूए णं सुदं-
गस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं एगे महं कूडे जंबूतो पच्चत्थिमिहस्स भवणस्स दाहिणेणं दाहिणपच्च-
त्थिमिहस्स पासायवडंसगस्स उत्तरेणं एत्थ णं एगे महं कूडे प० तं चेव पमाणं सिद्धायतणं च,
जंबूए पच्चत्थिमभवणउत्तरेणं उत्तरपच्चत्थिमस्स पासायवडंसगस्स दाहिणेणं एत्थ णं एगे महं

कूडे पणसे तं चेव पमाणं सिद्धायतणं च । जंबूए उत्तरस्स भवणस्स पच्चत्थिमेणं उत्तरपच्चत्थि-
 मस्स पासायवड्ढंगस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं एगे कूडे पणत्ते, तं चेव, जंबूए उत्तरभवणस्स पुर-
 त्थिमेणं उत्तरपुरत्थिमिह्लस्स पासायवड्ढेसगस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं एगे महं कूडे पणत्ते, तं
 चेव पमाणं तहेव सिद्धायतणं । जंबू णं सुदंसणा अणोहिं बह्वहिं तिलएहिं लउएहिं जाव राय-
 रुक्खोहिं हिंणुरुक्खोहिं जाव सव्वतो समंता संपरिक्खत्ता । जंबूते णं सुदंसणाए उवरिं बह्वे
 अट्टमंगलगा पणत्ता, तंजहा—सोत्थियसिरिक्खं किण्हा चामरज्झया जाव उत्तातिक्खत्ता ॥
 जंबूए णं सुदंसणाए दुवालस णामधेज्जा पणत्ता, तंजहा—सुदंसणा अमोहा य, सुप्पबुद्धा ज-
 सोधरा । विदेहजंबू सोमणसा, णियया णिच्चमंडिया ॥ १ ॥ सुभदा य विसाला य, सुजाया
 सुमणीतिया । सुदंसणाए जंबूए, नामधेज्जा दुवालस ॥ २ ॥ से केण्डेणं भंते ! एवं बुच्चइ—जंबू-
 सुदंसणा ? , गोयमा ! जंबूते णं सुदंसणाते जंबूदीवाहिवती अणादिते णामं देवे महिड्डीए जाव
 पलिओवमड्ढितीए परिवसति, से णं तत्थ चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं जाव जंबूदीवस्स जं-
 बूए सुदंसणाए अणादियाते य रायधाणीए जाव विहरंति । कहि णं भंते ! अणादियस्स जाव
 समत्ता वत्तव्वया रायधाणीए महिड्डीए । अट्टत्तरं च णं गोयमा ! जंबूदीवे २ तत्थ तत्थ देसे
 तहिं २ बह्वे जंबूरुक्खा जंबूवणा जंबूवणसंडा णिच्चं कुसुमिया जाव सिरिए अतीव उवसोभे-

माणा २ चिद्वन्ति, से नेण्डेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ—जंबुदीवे २, अट्टत्तरं च णं गोयमा ! जंबुदी-
वरस सासने णामधेज्जे पणणत्ते, जन्न कयावि णासि जाव णिच्चे ॥ (सू० १५२)

‘जंबू ए ण’मित्यादि, जन्त्वा. सुदर्शनायाश्चतुर्दिशि एकैकस्यां दिशि एकैकशाखाभावतश्चतस्रः शाखाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—एका पूर्वस्यामेका
दक्षिणस्यामेका पश्चिमायामेकोत्तरस्या, तत्र या सा पूर्वशाला, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, ‘तरस ण’मित्यादि, तस्या बहुमध्यदेशभागे
अत्र महदेकं भवनं प्रज्ञप्तं, कोशमायामतोऽर्द्धकोशं विष्कम्भतो देशोनं कोशमूर्द्धमुच्चैरत्वेन, तस्य वर्णको द्वारादिवक्तव्यता च प्रागु-
त्थादि, तत्र या सा दक्षिणात्या शाखा तस्या बहुमध्यदेशभागे अत्र महानेकः प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, कोशमेकमूर्द्धमुच्चैरत्वेन, अर्द्ध-
कोशं विष्कम्भेन, ‘अञ्जुगायमूसियपहसिया इवे’त्यादि तद्वर्णनमुपर्युल्लोचवर्णनं भूमिभागवर्णनं मणिपीठिकावर्णनं सिंहासनवर्णनं
च प्रागवत्, नवरमत्र मणिपीठिका पञ्चधनुःशतान्यान्यामविष्कम्भाभ्यामर्द्धवर्तीयानि धनुःशतानि वाहरयेत् सिंहासनं च सपरिवारं
वान्यमिति, तस्य च प्रासादावतंसकस्योपरि बहुन्यष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि भङ्गलकानीत्यादि तावद्वक्तव्यं यावद्द्रव्यः सहस्रपत्रहस्तका
इति, यथा च दक्षिणस्या शाखायां प्रासादावतंसक उत्कलथा पश्चिमायामुत्तरस्यामपि च प्रत्येकं वक्तव्यं, जन्त्वाः सुदर्शनाया
उपरि विद्धिमाया बहुमध्यदेशभागे सिद्धायतनं, तच्च पूर्वस्या भवनमिव तावद्वक्तव्यं यावन्मणिपीठिकावर्णनं, तत्र ऊर्द्धमेवं वक्तव्यं—
‘तीसे ण’मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महानेको देवच्छन्दकः प्रज्ञप्तः, एवं पञ्चधनुःशतान्यान्यामविष्कम्भाभ्यां पञ्चधनुः-
शतानि सातिरेकाणि ऊर्द्धमुच्चैरत्वेन सर्वात्मना रत्नमय, अच्छ इत्यादि पूर्ववद् यावत्परतिरूप इति । ‘तरथ णं अट्टसयं जिणपद्धिमाणं

३ प्रतिपत्तौ
जन्तुवृक्षा-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १५२

जिणुस्सेहपमाणभेत्ताणं सन्निक्खित्ताणं चिट्ठइ' इत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावत् 'अट्टसयं धूवकडुच्छुयाणं सन्निक्खित्ताणं चिट्ठइ' इति
पदं, 'सिद्धाययणस्स उंषि अट्टमंगलागा' इत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावत् 'सहस्सपत्तहत्थगा' इति, 'सर्वत्रापि च व्याख्याऽपि पूर्व-
वत् ॥ 'जंबू णं सुदंसणा' इत्यादि, जम्बूः सुदर्शना द्वादशभिः पञ्चावरवेदिकाभिः 'सर्वतः'... सर्वसु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन
संपरिक्षिप्ता । वेदिकावर्णनं प्राग्वत् । 'जंबू णं'मित्यादि, जम्बूः सुदर्शना अन्येन जम्बूनामष्टशतेन तदर्द्धोऽक्षप्रमाणमात्रेण 'सर्वतः'
सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन संपरिक्षिप्ता । तदर्द्धोऽक्षप्रमाणमेव भावयति—'ताओ णं'मित्यादि, 'ताः' अष्टोत्तरशतसङ्ख्या
जम्बूवाः प्रत्येकं चत्वारि योजनान्यर्द्धमुर्ध्वस्त्वेन क्रोशमुद्धेधेन योजनमेकं स्फन्धः क्रोशं वाहृत्येन स्फन्धः, त्रीणि योजनानि विडिमा—
ऊर्द्धं विनिर्गता शाखा बहुमध्यदेशभागे चत्वारि योजनान्यायामविकम्भाभ्याम्, ऊर्द्धोर्धोरूपेण सातिरेकाणि चत्वारि योजनानि
सर्वांप्रेण उद्धेधपरिमाणमीलनेनेति भावः । 'बइरामयमूलरययसुपइट्ठिया विडिमा' इत्यादिवर्णनं पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावदधिकं नयन-
मनोनिर्दृत्तिकार्यः, प्रासादीया यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'जंबूए णं सुदंसणाए' इत्यादि, जम्बूवाः सुदर्शनाया अवरो-
त्तरस्यामुत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्थां, अत एवासु तिससु दिक्ष्वनाहृतस्य देवस्य जम्बूद्वीपाधिपतेश्चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि
जम्बूसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, पूर्वस्थां चतसृणामप्रमहिषीणां योग्यानि चतस्रो, महाजम्बूवा दक्षिणपूर्वस्थामभ्यन्तरपर्वदोऽष्टानां देवसह-
स्राणां योग्यान्यष्टौ जम्बूसहस्राणि, दक्षिणस्थां मध्यमपर्वदो दशानां देवसहस्राणां योग्यानि दश जम्बूसहस्राणि, दक्षिणापरस्थां वाह्य-
पर्वदो द्वादश देवसहस्राणां योग्यानि द्वादश जम्बूसहस्राणि, अपरस्थां सप्तानामनीकाधिपतीनां योग्यानि सप्त महाजम्बूवः, ततः स-
र्वासु दिक्षु षोडशानामारक्षदेवसहस्राणां योग्यानि षोडश जम्बूसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ॥ 'जंबू णं सुदंसणा' इत्यादि, सा जम्बूः सुद-

शाना त्रिभिः शतकैः-योजनाशतप्रमाणैर्वनपण्डैः 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'सामन्ततः' सामन्तैः संपरिक्षिप्ता, वद्यथा-अभ्यन्तरकेन मध्येन वाहनेन च । जन्वाः सुदर्शनायाः पूर्वसां दिशि प्रथमं वनपण्ड पश्चादावं योजनान्यवगाहान्न मंददेकं भवनं प्रक्षमं, एतदपि तथैव यावत् शयनीयम् । जन्वाः सुदर्शनाया दक्षिणतः प्रथमं वनपण्डं पश्चादावं योजनान्यवगाहान्न मंददेकं भवनं प्रक्षमं, तच्च पूर्व-योजनान्यवगाहान्न महलपश्चतो नन्दापुष्करिण्यः प्रत्येकं च प्रथमं वनपण्डं पश्चादावं योजनान्यवगाहान्न मंददेकं भवनं उत्तरस्या कुमुदप्रभा, ताञ्च नन्दापुष्करिण्यः प्रत्येकं क्रोशमायामेन अर्द्धकोशं विष्कम्भेन पश्चधनुःशतान्युद्धमेन, 'अच्छाओ सण्शान्ते' हत्यादि पुष्करिणीवर्णनं प्राग्वत्समस्तं यावत्प्रत्येकं प्रत्येकं पश्चात्पूर्वसां-पूर्वसा पश्चात्-पश्चाभिधाना, दक्षिणस्या पश्चाप्रभा, पश्चिमायां कुमुदा, वर्णनं प्राग्वत् ॥ 'तासि णामित्यादि, तासा पुष्करिणीना प्रत्येकं चतुर्विंशि एकैकसां दिशि एकैकभवेन चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूप-सा च जन्मदृष्टदक्षिणपश्चिमशाखायाभाविप्रासादवत् प्रमाणादिना वक्तव्यो यावत् 'सहस्रसप्तह्रदथागा' इति पदं, सर्वत्रापि च सिंहास-नमनादवदेवस्य सपरिवारम् । एवं दक्षिणपूर्वसा दक्षिणापरस्यामुत्तरपरसा च प्रत्येक वक्तव्यं, नवरं नन्दापुष्करिणीनामनानात्वं, अपरोत्तरस्या श्रीकान्ता श्रीचन्द्रा श्रीनिलया श्रीमहिता, उक्तञ्च-“पवमा पवमप्यभा चैव, कुमुदा कुमुदप्यभा । उत्पल्युभ्या न-

३ प्रतिपत्तौ
जन्मदृष्टक्षा-
धिकारः
उद्देश्यः २
सू० १५२

लिङा, षण्णला षण्णल्लला ॥ १ ॥ भिंगा भिंगानिभा चैव, अंजणा कज्जल्लणभा । सिरिकंठा सिरिचंदा, सिरिनिलया चैव सिरिम-
 हिया ॥ २ ॥” ‘जंवूए ण’मित्यादि, जन्च्वाः सुदर्शनायाः पूर्वदिग्भाविनी भवनस्योत्तरतः उत्तरपूर्वदिग्भाविनः प्रासादावतंसकस्य
 दक्षिणतोऽत्र महानिकः कूटः प्रब्रह्मः, अष्टौ योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, मूलेऽष्टौ योजनानि विष्कम्भेन मध्ये षड् योजनानि उपरि चत्वारि
 योजनानि, मूले सातिरेकाणि पञ्चविंशतिर्योजनानि परिश्लेषतः मध्ये सातिरेकाण्यष्टादश योजनानि उपरि सातिरेकाणि द्वादश यो-
 जनानि परिश्लेषतः, तथा सति मूले विस्तीर्णो मध्ये सङ्घिम उपरि तनुकोऽत एव गोयुच्छसंस्थानसंस्थितः सर्वालना जन्बूतदमयः,
 ‘अच्छे जाव पडिख्वे’ इति प्रागवत्, स च कूट एकया पद्मवरवेदिकया एकेन वनण्डेन सर्वतः समन्तात् परिश्लिप्तः, पद्मवरवेदि-
 कावनपण्डवर्णनं प्रागवत् । ‘तस्स ण’मित्यादि, तस्य कूटस्योपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रब्रह्मः, स च ‘से जहानामए आळिणु-
 क्खेरेइ वा’ इत्यादि पूर्ववत्तावद्भक्तव्यो यावत्तूणानां मणीनां च शब्दवर्णनम् ॥ ‘तस्स ण’मित्यादि, तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभा-
 गस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महदेकं सिद्धायतनं प्रब्रह्मं, तच्च जन्बूसुदर्शनीोपरिविडिमासिद्धायतनसदृशं वक्तव्यं यावदष्टोत्तरं शतं धूपकड्डुच्छु-
 कानामिति । एवं जन्च्वाः सुदर्शनायाः पूर्वस्य भवनस्य दक्षिणतो दक्षिणपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्योत्तरतः, तथा द्वाक्षिणात्यस्य भव-
 नस्य पूर्वतो दक्षिणपूर्वस्य प्रासादावतंसकस्य पश्चिमदिशि, तथा द्वाक्षिणात्यस्य भवनस्य परतो दक्षिणपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्य पू-
 र्वतः, तथा पाश्चात्यस्य भवनस्य पूर्वतो दक्षिणपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्योत्तरतः, तथा पश्चिमस्य भवनस्योत्तरत उत्तरपश्चिमस्य प्रासा-
 दावतंसकस्य दक्षिणतः, तथा उत्तरस्य भवनस्य पश्चिमायासुत्तरपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्य पूर्वतः, तथा उत्तरस्य भवनस्य पूर्वत उत्तरपू-
 र्वस्य प्रासादावतंसकस्यापरतः प्रत्येकमेकैकः कूटः पूर्वोत्तरमणो वक्तव्यः, तेषां च कूटानामुपरि प्रत्येकमेकैकं सिद्धायतनं, तानि च

सिद्धयतनानि पूर्ववद्वाच्यानि, एकञ्च—^१“शुद्धसहस्रसरिसा सर्व्वे जंतूनयापया भणिया । तेषुवारि जिणभवणा कोसपमाणा परस-
रम्मा ॥ १ ॥” ‘जंतूण ण’मित्यादि, जन्त्वाः सुदर्शनाया द्वादश नामयेयानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—‘सुदर्सणे’त्यादि, शोभनं दर्शनं-
मोहा य’ इति मोवं-निष्फलं न मोषा अमोषा अनिष्फला इत्यर्थः, तथाहि—सा स्वस्वामिभावेन प्रतिपन्ना सती जन्तूदीपाधिपत्य-
शुपजनयति, तदन्तरेण तद्विषयस्य स्वाभिभावस्यैवायोगात्, ततोऽनित्फलेति २, ‘सुपपुवुद्धा’ इति यशः सकलशुवनव्यापि धरतीति-
मणिकनकरत्नानां निरन्तरं सर्व्वतश्चाकाचिकथेन सर्व्वकालमुनिर्द्रेति भावः ३, ‘जसोहरा’ इति यशः सुपु-अतिशयेन प्रवुद्धेव प्रवुद्धा-
‘सुभद्दा य’ इति शोभनं भद्रं-कल्याणं यस्याः सा सुभद्रा, सकलकालं करयाणभागिनीत्यर्थः, न हि तस्याः कदाचिदप्युपद्रवाः ४,
‘सुजाया’ इति शोभनं जातं-जनम यस्याः सा सुजाता, विशुद्धमणिकनकरत्नमूलद्रव्यतया जन्मदोपरहितेति भावः ७, ‘सुमणा
इय’ इति शोभन मनो यस्याः सकाशाद् भवति सा सुमनाः, भवति हि तां परयतां महर्द्धिकानां मनः शोभनमतिरमणीयत्वात् ८,
‘विदेहजंबू’ इति, विदेहेषु जन्तूर्विदेहजन्तूर्विदेहनर्गतोत्तरकुरुकृतनिवासत्वात् ९, ‘सोमणसा’ इति सौमनस्यहेतुत्वात् सौमनस्या,
नहि तां परयतः कस्यापि मनो दुष्टं भवति, केवलं ता दृष्ट्वा प्रीतमनास्ता तदधिष्ठातारं च प्रशंसतीति १०, ‘नियता’ इति नियता

१ अर्धौ ऋषभकृदसदृशा सर्वे जन्तून्तरमया भणिता । तेषामुपरि जिणभवनानि क्रोशप्रमाणाणि परसरम्याणि ॥ १ ॥

३ प्रतिपत्ता
जन्तूवृक्षा-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १५२

सर्वकालमवस्थिता शाश्वतत्वात् ११, 'नित्यमंडिता' सदा भूषणभूषितत्वात् १२ । 'सुदंसणाए' इत्यादि तान्येवानि सुदर्शनाया जम्बवा द्वादश नामधेयानि ॥ सम्प्रति सुदर्शनाशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं पिष्टुच्छिदुरिदमाह—'से केण्ड्रेणं भंते !' इत्यादि प्रतीतं, निर्वचनमाह—'गोयमे'त्यादि सुगमं, नवरम् 'अणादिए नामं देवे' इति, अनाहताः—अनादरक्रियाविषयीकृताः शेषा जम्बूद्वीपगता देवा येनात्मनोऽत्यद्भुतं महर्द्धिकत्वमीक्षमाणेन सोऽनाहतः, सकलनिर्वचनभावार्थश्चायं—यस्मादेवं महर्द्धिकोऽनाहतनामा देवस्तत्र परिव्रसति ततस्तस्य समस्ताऽपि स्फातिः तत्र कृतावासेति सा सुदर्शनाऽनाहता, राजधानीवक्तव्यताऽपि प्रागवद्वक्तव्या, तदेवं यस्मादेवंरूपया जम्बोपलक्षित एष द्वीपस्तस्माज्जम्बूद्वीप इत्युच्यते, अथवेदं जम्बूद्वीपशब्दप्रवृत्तिनिमित्तमिति दर्शयति—'अदुत्तरं च ण'मित्यादि, अथान्यत् जम्बूद्वीपशब्दप्रवृत्तिकारणमिति गम्यते, गौतम । जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तररुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे वहवो जम्बूदृक्षा जम्बूवनानि जम्बूवृषण्डाः, इहैकजातीयवृक्षसमुदायो वनं, अनेकजातीयवृक्षसमूहो वनवृषण्डः, केवलं प्रधानेन व्यपदेश इति जम्बूवनं जम्बूवृषण्ड इति भेदेनोपात्तं, 'निचङ्कुमिया' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्रागवत्, तत एष द्वीपो जम्बूद्वीपः, तथा चाह—'से एण्ड्रेण'मित्यादि ॥ सम्प्रति जम्बूद्वीपगतचन्द्रादिसङ्ख्यापरिज्ञानार्थमाह—

जंबूद्वीवे णं भंते ! दीवे कति चंद्रा पभासिंसु वा पभासेति वा पभासिरसंति वा ? कति स्वरिया तविंसु वा तवंति वा तविस्संति वा ? कति नक्खत्ता जोयं जोयंसु वा जोयंति वा जोएस्संति वा ? कति महंगाहा चारं चरिंसु वा चरिंति वा चरिस्संति वा ? केवतिताओ तारागणकोडा-कोडीओ सोहंसु वा सोहंति वा सोहेस्संतिवा ?, गोयमा ! जंबूद्वीवे णं दीवे दो चंद्रा पभासिंसु

वा ३ द्वौ स्वरिया तविंसु वा ३ छापन्नं नक्त्वता जोगं जोपंसु वा ३ छावत्तरं गहसतं चारं
चारिसु वा ३—एगं च सतसहस्रसं तेतीसं खलु भवे सहस्राहं । णव य सया पत्रासा तारागण-
कोडिकोडीणं ॥ १ ॥ सोभिंसु वा सोभंति वा सोभिस्सन्ति वा ॥ (सू० १५३)

पदसप्तत्वं ग्रहशतमेकैकं शशिन मयष्टाशीतेर्ग्रहाणां भावात्, तथैकस्य शशिनः परिवारेऽष्टाविंशतिर्नक्षत्राणां भावात्,
तानि पञ्चसप्तत्यधिकानि कोटीकोटीना, वक्ष्यति च—“छावद्विसहस्राहं नव चैव सयाहं पंचसयराहं । एगससीपरिवारो तारागण-
त्रयस्त्रिशत्सहस्राणि नव शतानि पञ्चाशद्दधिकानि कोटीकोटीनामिति ॥ तदेवमुक्तो जम्बूद्वीपः, सम्प्रति लवणसमुद्रं विवञ्जुरिदमाह—
जंबूद्वीवं णाम द्वीवं लवणे णासं ससुहे वदे वलयगारसंठाणसंठिते सञ्चवतो समंता संपरि-
विवत्ता णं चिद्वति ॥ लवणे णासं ससुहे वदे वलयगारसंठाणसंठिते सञ्चवतो समंता संपरि-
गोयमा ! समचक्रवालसंठिए नो विसमचक्रवालसंठिते सञ्चवतो समंता संपरि-
वालविकलवभेणं ? केवतियं परिकलवेषं पणत्से ?, गोयमा ! लवणे णं भंते ! ससुहे द्वौ जोयणसतसह-
स्साहं चक्रवालविकलवभेणं पत्तरस जोयणसयसहस्साहं एगासीहसहस्साहं सयमेगोणचत्तालीसे
किंचिविसेसाहिए लवणेवधिणो चक्रवालपरिकलवेषं । से णं एकाए पउमवरवेदियाए एगेण य

३ प्रतिपत्तौ
जम्बूद्वीप-
चन्द्रसूर्या-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १५३

वणसंहं सञ्चती समंता संपरिक्खत्ते चिद्ध, द्रोणहवि वणओ । सा णं पडमवर० अद्धजोयणं
 उहुं० पंचथणुसयविकखंभेणं लवणसमुद्दसमियपरिक्खेवेणं, सेसं तहेव । से णं वणसंडे देस्स-
 णाहं दो जोयणाहं जाव विहरइ ॥ लवणस्स णं भंते ! समुद्दस्स कति दारा पणत्ता ? , गोयमा !
 चत्सारि दारा पणत्ता, तंजहा—विजये वेजयंते जयंते अपराजिते ॥ कहि णं भंते ! लवणस्सु-
 दस्स विजए णामं दारे पणत्ते ? , गोयमा ! लवणस्समुद्दस्स पुरत्थिमपेरंते धायइखंडस्स दीवस्स
 पुरत्थिमद्धस्स पच्चत्थिमेणं सीओदाए महानदीए उट्ठिं एत्थ णं लवणस्स समुद्दस्स विजए णामं
 दारे पणत्से अट्ट जोयणाहं उहुं उच्चत्सेणं चत्सारि जोयणाहं विकखंभेणं, एवं तं चेव सञ्चं जहा
 जंबुद्दीवस्स विजयस्सरिसेवि (दारस्सरिस्समेयंवि) रायहाणी पुरत्थिमेणं अपणंमि लवणस्समुद्दे ॥
 कहि णं भंते ! लवणस्समुद्दे वेजयंते नामं दारे पणत्ते ? , गोयमा ! लवणस्समुद्दे दाहिणपेरंते धात-
 इसंद्धदीवस्स दाहिणद्धस्स उत्तरेणं सेसं तं चेव सञ्चं । एवं जयंतेवि, णवरं द्विसीभागो भाणियव्वो ॥ लवणस्स णं भंते ! स-
 उट्ठिं भाणियव्वे । एवं अपराजितेवि, णवरं द्विसीभागो भाणियव्वो ॥ लवणस्स णं भंते ! स-
 मुद्दस्स दारस्स य २ एस्स णं केवत्तियं अवाधाए अंतरे पणत्ते ? , गोयमा !—‘त्तिण्णेव सतसह-
 स्सा पंचाणजतिं भवे सहस्साहं । दो जोयणसत असित्ता कोसं दारंतरे लवणे ॥ १ ॥’ जाव

१ यथा अनेकेषु स्थानेष्वत्र मूलटीकापाठयोर्वैषम्यं तथाऽत्र कश्चित् आदर्शं चतुर्णामपि द्वाराणां सामर्थ्येण वर्णनं दृश्यते मूले, न च टीकासारी प्रायुक्तं च तद्वित्युपेक्षितं .

अथाथाए अंतरे पणत्ते । लवणस्स षं पएसा धायइसंडं दीवं पुट्टा, तहैव जहा जंबूदीवे धायइ-
संडेवि सो खेव गमो । लवणे षं भंते ! समुद्धे जीवा उदाहत्ता सो खेव विही, एवं धायइसं-
द्वेवि ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ—लवणसमुद्धे २?, गोयमा ! लवणे षं समुद्धे उदगे आ-
विले रइले लोणे लिंदे खारए कडुए अण्णेज्जे बहूणं दुपयचउत्पयमियपमुपकिखसिरीसवाणं
नणत्थ तज्जेणियाणं सत्ताणं, सोत्थिए एत्थ लवणाहिबइ देवे माहिट्टीए पलिओवमडिईए, से
णं तत्थ सामाणिय जाव लवणसमुद्धस सुत्थियाए रायहाणीए अणोसिं जाव विहरइ, से एएण-
ट्टेणं गो० ! एवं वुच्चइ लवणे षं समुद्धे २, अटुत्तरं च षं गो० ! लवणसमुद्धे सासए जाव णिबे ॥
(सू० १५४)

‘जंबूदीवं दीवं’मित्यादि जम्बूद्वीपं द्वीपं लवणे नाम समुद्रो ‘वृत्तः’ वर्तुळः, स च चन्द्रमण्डलवन्मध्यपरिपूर्णोऽपि शक्येत तत्र
आह—‘वलयाकारसंस्थानसंस्थितः’ वलयाकारं—मध्यशुषिरं यत्संस्थानं तेन संस्थितो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः ‘सर्वतः’ सर्वास्तु
दिक्षु ‘समन्ततः’ सामस्त्येन ‘परिक्षिप्य’ वेद्यथित्वा विद्यति ॥ ‘लवणे षं भंते !’ इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्रः किं समचक्रवा-
लसंस्थितो यद्वा विषमचक्रवालसंस्थितः ? चक्रवालसंस्थानस्योभयथाऽपि दर्शनात्, भगवानाह—गौतम ! समचक्रवालसंस्थितः सर्वत्र
द्विलक्ष्यो जनप्रमाणतया चक्रवालसंस्थितः !, चक्रवालसंस्थानस्योभयथाऽपि दर्शनात्, भगवानाह—गौतम ! समचक्रवालसंस्थितः सर्वत्र
‘लवणे षं भंते ! समुद्धे’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! हे यो जनशतसहस्रे चक्रवालविक्रम्भेन, जम्बूद्वीपविक्रम्भेन—

तद्विक्रमस्य द्विगुणत्वात्, पञ्चदश योजनशतसहस्राणि एकाशीतिः सहस्राणि शतमेकोनचत्वारिंशं च किञ्चिद्विशेषोऽनं परिक्षेपेण, परिक्षेपप्रमाणं चैतत् परिधिगणितभावनाया स्वयं भावनीयं क्षेत्रसमासटीकाती वा परिभावनीयम् ॥ 'से ण'मित्यादि, 'सः' लवणनामा समुद्र एकया पञ्चावरवेदिकया, अष्टयोजनोच्छ्रितजगत्पुपरिभाविन्येति गम्यते, एकेन वनखण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः, सा च पञ्चावरवेदिकाऽर्द्धयोजनमूर्धुसुश्चैस्त्वेन पञ्चधनुःशतानि विक्रमभतः परिक्षेपतो लवणसमुद्रपरिक्षेपप्रमाणा, वनखण्डो देशोऽने द्वे योजने, अभ्यन्तरोऽपि पञ्चावरवेदिकाया वनखण्ड एवंप्रमाणा एव, उभयोरपि वर्णनं जम्बूद्वीपपञ्चावरवेदिकावनखण्डवत् ॥ सम्प्रति द्वारवक्तव्यतामभिवृत्सुरिदमाह—'लवणस्य णं भंते !' इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—विजयवैजयन्तजयन्तापराजिताख्यानि ॥ 'कहि ण'मित्यादि, क भदन्त ! लवणसमुद्रस्य विजयनाम द्वारं प्रज्ञप्तं ?, भगवानाह—गौतम !, लवणसमुद्रस्य पूर्वपर्यन्ते धातकीखण्डद्वीपपूर्वार्द्धस्य 'पञ्चदिशमेण' नित पश्चिमभागे शीतोदाया महानद्यां उपर्यत्रान्तरे लवणसमुद्रस्य विजयनाम द्वारं प्रज्ञप्तं, अष्टौ योजनान्मूर्धुसुश्चैस्त्वेन । एवं जम्बूद्वीपगतविजयद्वारसदृशमेतदपि वक्तव्यं यावद्बहुन्यष्टावष्टौ मङ्गलकानि यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्तका इति ॥ सम्प्रति विजयद्वारनामनिबन्धनं प्रतिपिपादयिपुरिदमाह—'से केण्ड्रेणं भंते' इत्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—विजयद्वारं विजयद्वारम् ? इति, भगवानाह—गौतम ! विजये द्वारे विजयो नाम देवो महर्द्धिको यावद् विजयाया राजधान्या अन्येषां च बहूनां विजयाराजधानीवास्तव्यानां वानमन्तराणां देवानां देवीनां चाधिपत्यं यावत्परिवसति, ततो विजयदेवस्वामिकत्वाद् विजयमिति, तथा चाह—'से एण्ड्रेण'मित्यादिसुगमं ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रज्ञप्ता ?, भगवानाह—गौतम ! विजयद्वारस्य

पूर्वस्थां दिशि तिर्यगसङ्क्रमेणान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्वसिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यान्वान्तरे विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रह्लाता, सा च जम्बूद्वीपविजयद्वाराधिपतिविजयाराजधानीवद्वक्तव्या ॥ सम्प्रति वैजयन्त्वद्वारप्रतिपादनार्थ-
माह—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! लवणस्य समुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रह्लासं ? भगवानाह—गौतम ! लवणसमुद्रस्य लवणसमुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रह्लासं ? भगवानाह—गौतम ! एतद्वक्तव्यताऽपि विजयद्वारवद-
नया उपरि लवणस्य समुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रह्लासं, तद्वक्तव्यताऽपि विजयद्वारवद-
मभागे वक्तव्या ॥ अपरराजितद्वारप्रतिपादनार्थमाह—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! लवणसमुद्रस्य पश्चिमपर्यन्ते धातकीखण्डपश्चिमाद्धस्य पूर्वतः शीताया महा-
प्रह्लासं, भगवानाह—गौतम ! लवणसमुद्रस्योत्तरपर्यन्ते धातकीखण्डद्वीपोत्तराद्धस्य दक्षिणतोऽत्र लवणस्य समुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं
प्रह्लासं । एतद्वक्तव्यताऽपि विजयद्वारवद्विशेषेण वक्तव्या, नवरं राजधानी अपरराजितद्वारस्योत्तरतोऽवसातव्या ॥ सम्प्रति द्वारस्य
द्वारस्थान्तरं प्रतिपादयितुकाम आह—‘लवणस्स णं भंते !’ इत्यादि, लवणस्य समुद्रस्योत्तरतोऽवसातव्या ॥ सम्प्रति द्वारस्य
अन्तरं कियत्वा ‘अवाधया’ अन्तरालत्वाव्याधातरूपया प्रह्लासं ? भगवानाह—गौतम ! त्रीणि योजनशतसहस्राणि पञ्चनवतिः सह-
स्राणि अशीति द्वे योजनशते कोशश्चैको द्वारस्य द्वारस्यावाधयाऽन्तरं प्रह्लासं, तथाहि—एकैकस्य द्वारस्य पृथुत्वं चत्वारि योजनानि,
एकैकसिञ्च द्वारे एकैका द्वारशाखा कोशवाहल्या, द्वारे च द्वे द्वे शाखे, तत्र एकैकसिञ्च द्वारे पृथुत्वं सामस्येन चिन्त्यमानं सार्द्धयो-

३ प्रतिपत्तौ
लवणाधि०
उद्देशः २
सू० १५४

जनचतुष्टयप्रमाणं प्राप्यते, चतुर्णामपि द्वाराणामेकत्र पृथुत्वमीकने जातान्यष्टादश योजनानि, तानि लवणसमुद्रपरिसरपरिमाणत्वं पञ्चदश शतसहस्राणि एकाशीतिःसहस्राणि एकोनचत्वारिंशं योजनशतं इत्येवंपरिमाणत्वात्पनीयन्ते, अपनीय च यच्छेषं तस्य चतुर्भिर्भागोऽपहृते यदागच्छति तत् द्वाराणां परस्परमन्तरपरिमाणं, तच्च यथोक्तमेव, उक्तं च—“आसीया दीन्धि सया पणनवइसहस्रस्स तिन्धि लक्खा य । कोसो य अंतरं सागरस्स दाराण विन्नेयं ॥१॥” ‘लवणस्स णं भंते ! समुद्स्स पदेसा’ इत्यादि सूत्रचतुष्टयं प्राग्वद्रावनीयम् ॥ सम्प्रति लवणसमुद्रनामान्वर्थं पृच्छति—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—लवणः समुद्रो लवणः समुद्रः ? इति, भगवानाह—नौतम । लवणस्य समुद्रस्य उदकः ‘आविलम्’ अविमलमस्त्वच्छं प्रकृत्या ‘रइलं’ रजोवत्, जलवृद्धि-हानिभ्यां पङ्कवहुलमिति भावः, लवणं सान्निपातिकरसोपेतत्वाच्चिन्द्रं गोवराक्ष(ल्य)रसविशेषकलितत्वात्, ‘क्षारं’ तीक्ष्णं लवणरसविशेषवत्त्वात्, ‘कटुकं’ कटुकरसोपेतत्वात्, अत एवोपद्रवत्वात्तादृशेषं, केषामपेयम् ?—चतुष्पदभृगुपक्षसरीसृपाणां, नान्यत्र ‘तद्योनिकेभ्यः’ लवणसमुद्रयोनिकेभ्यः सत्त्वेभ्यस्तेषां पेयमिति भावः, तद्योनिकतया तेषां तदाहारकत्वात्, तदेवं यस्मान्त्स्योदकं लवणमतोऽसौ लवणः समुद्र इति, अन्यच्च ‘सुट्टिए लवणाहिवई’ इत्यादि सुगमं, नवरसेष भावार्थः—यस्मात् सुस्थितनामा तदधिपतिः—लवणाधिपतिरिति स्वकल्पगुस्तके प्रसिद्धम्, आधिपत्यं च तस्याधिकृतसमुद्रस्य विषये नान्यस्य ततोऽप्यसौ लवणसमुद्र इति, तथा चाह—‘से एणट्टेण’मित्यादि ॥ सम्प्रति लवणसमुद्रगतचन्द्रादिसङ्ख्यापरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—

लवणे णं भंते ! समुदे कति चंदा पभासिंसु वा पभासिंसि वा ?, एवं पंचणहवि-
पुच्छा, गोयमा ! लवणसमुदे चत्तारि चंदा पभासिंसु वा ३ चत्तारि सूरिया तविंसु वा ३ वार-

सुत्तरं नक्खत्तासयं जोगं जोगंसु वा ३ तिणि वावण्णा महग्गहस्सया चारं चरिसु वा ३
हुणिण सयसहस्सा सत्ताडिं च सहस्सा नव य सया तारागणकोडाकोडीणं सोभं सोभिंसु
वा ३ ॥ (सू० १५५)
'लवणे णं भंते! समुद्धे' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गीतम ! चत्वारश्चन्द्राः प्रभासितवन्तः प्रभासन्ते प्रभासिष्वन्ते,
चत्वारः सूर्यास्तापितवन्तस्तापयन्ति तापयिष्यन्ति, ते च जम्बूद्वीपगतचन्द्रसूर्यैः सह समश्रेण्या प्रतिवद्धा वेदितव्याः; तथाथा—द्वी
सूर्यो एकस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य श्रेण्या प्रतिवद्धौ, द्वौ सूर्यौ द्वितीयस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य, तथा द्वौ चन्द्रमसावेकस्य जम्बू-
द्वीपगतस्य चन्द्रस्य समश्रेण्या प्रतिवद्धौ, द्वौ सूर्यौ द्वितीयस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य, तथा द्वौ चन्द्रमसावेकस्य जम्बू-
लवणसमुद्रेऽपि तेन सह सह समश्रेण्या प्रतिवद्धौ, द्वौ सूर्यौ द्वितीयस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य, तथा द्वौ चन्द्रमसावेकस्य जम्बू-
परतः, तदेव च यो जम्बूद्वीपे मेरोरुत्तरतश्चारं चरति तेन सह सह समश्रेण्या प्रतिवद्धौ लवणसमुद्रे उत्तरत एकः शिखाया अभ्यन्तरं
चारं चरति, द्वितीयस्तु तेनैव सह सह समश्रेण्या प्रतिवद्ध एकः शिखाया अभ्यन्तरं चारं चरति द्वितीयस्तेनैव सह श्रेण्या प्रतिवद्धः शिखायाः
तिवद्धा भावनीयाः; अत एव जम्बूद्वीप इव लवणसमुद्रेऽपि यदा मेरोर्दक्षिणतो दिवसः संभवति तदा मेरोरुत्तरतोऽपि लवणसमुद्रे
दिवसः; यदा च मेरोरुत्तरतो लवणसमुद्रे दिवसस्तदा पश्चिमायामपि दिवसः; यदा च पश्चिमायां दिवसस्तदा पूर्वस्थां पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रे रात्रिः; यदा च
मेरोः पूर्वस्थां दिशि लवणसमुद्रे दिवसस्तदा पश्चिमायामपि दिवसः; यदा च पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रे रात्रिः; यदा च
गत उत्तरतश्च नियमतो रात्रिः; एवं धातकीखण्डादिष्वपि भावनीयं, तन्नतानामपि चन्द्रसूर्याणां जम्बूद्वीपगतचन्द्रसूर्यैः सह समश्रेण्या

॥ ३ ॥

३ प्रतिपत्तौ

लवणे

चन्द्राद्याः

उद्देश्यः २

सू० १५५

व्यवस्थितत्वात्, उक्तं च सूर्यप्रज्ञसौ—“जया षं लवणसमुद्रे दाहिण्डु दिवसे भवइ तथा षं उत्तररडुवि दिवसे हवइ, जया षं उत्तर-
 रडु दिवसे हवइ तथा षं लवणसमुद्रे पुरस्थिमपञ्चस्थिमेणं राई भवइ, एवं जहा जंबूद्वीवे दीवे तहेव” तथा “जया षं धायईसंडे दीवे
 दाहिण्डु दिवसे भवइ तथा षं उत्तररडुवि, जया षं उत्तररडु दिवसे हवइ तथा षं धायइसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं पुरस्थिमपञ्च-
 स्थिमेणं राई हवइ, एवं जहा जंबूद्वीवे दीवे तहेव, कालोए जहा लवणे तहेव” तथा “जया षं अहिंभतररडु मंदराणं पव्वयाणं पुरस्थिमपञ्चस्थिमेणं
 भवइ तथा षं उत्तररडु दिवसे हवइ, जया षं उत्तररडु दिवसे हवइ तथा षं अहिंभतररडु मंदराणं पव्वयाणं पुरस्थिमपञ्चस्थिमेणं
 राई हवइ, सेसं जहा जंबूद्वीवे तहेव” आह—लवणसमुद्रे षोडश योजनसहस्रप्रमाणा शिखा ततः कथं चन्द्रसूर्याणां तत्र तत्र देशे
 चारं चरता न गतिव्याधातः?, उच्यते, इह लवणसमुद्रवर्जेषु शेषेषु द्वीपसमुद्रेषु यानि ज्योतिष्कविमानानि तानि सर्वाण्यपि सामान्य-
 रूपस्फटिकमयानि, यानि पुनर्लवणसमुद्रे ज्योतिष्कविमानानि तानि तथाजागत्स्वाभाव्यादुदकरुफाटनस्वभावस्फटिकमयानि, तथा
 चोक्तं सूर्यप्रज्ञस्थिनिरुक्तौ—“जोइसियविमाणाइं सन्वाइं हर्वाति फलिहमइयाइं । द्वाफालियामया पुण लवणे जे जोइसविमाणा ॥१॥”
 ततो न तेषामुदकमध्ये चारं चरतामुदकेन व्याधातः, अन्यथा शेषद्वीपसमुद्रेषु चन्द्रसूर्यविमानान्यथोलेश्याकानि यानि पुनर्लवणसमुद्रे
 तानि तथाजागत्स्वाभाव्यादूर्ध्वलेश्याकानि तेन शिखायामपि सर्वत्र लवणसमुद्रे प्रकाशो भवति, अयं चार्थः प्रायो बहूनामप्रतीत इति
 संवादाथमेतदर्थप्रतिपादको जिनभद्रगणिक्रमाश्रमणविरचितो विशेषणवतीप्रन्थ उपदर्यते—“सोलससाहसियाए सिहाए कइं जो-
 इसियविधातो न भवति?, तत्थ भन्नइ—जेण सूरपन्नतीए भणियं—“जोइसियविमाणाइं सन्वाइं हर्वाति फलिहमइयाइं । द्वाफालिया
 मया पुण लवणे जे जोइसविमाणा ॥ २ ॥” जं सन्वदीवसमुद्रेसु फालियामयाइं लवणसमुद्रे चैव केवलं द्वाफालियामयाइं तत्थ इद-

मेव कारणं मा उदगेण विधातो भवत इति, जंबुसूरपञ्चशीप चैव भणियं—“लवणंभि व जोधुसिया वट्टंटेसा एयंति नायज्जा । देण परं जोइसिया अट्टेसागा मुण्यन्वा ॥ १ ॥” तं पि उदगमाज्जावभासणत्तयेव लोगतर्हि एसा” इति । तथा द्वाधरां नक्षत्रघातं पयं-
चत्तारो हि लवणसमुद्रे शशिनः, एकैकस्य च शशिनः परिवारेऽष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि, ततोऽष्टाविंशतेभ्यस्तुर्भिर्गुणे भवति द्वाधरोत्तरं
शतमिति । श्रीणि द्विपञ्चाशदधिकानि गद्याप्रदशतानि, एकैकस्य शशिनः परिवारेऽष्टाशीतेर्षाणां भावात्, द्वे शतसदृशे सप्तपष्टिः
सदृशानि तव शतानि तारागणकोटीकोटीनाम् २६७०००००००००००००, एकञ्च—“चत्तारि चैव पंदरा चत्तारि य सू-
रिया लवणतोप । वारं नकस्वत्तसय गद्याण तिमैव धावन्ना ॥ १ ॥ दो चैव सयसदृसा सत्तटी यत्तु भये सहरसा य । तव य सया
लवणजले तारागणकोटिकोटीणं ॥ २ ॥” इह लवणसमुद्रे चतुर्दशधादिषु विधियु नदीमुखानामाग्रापूरणतो जलगतिकेण प्रयत्नमानसु-
पलक्ष्यते तत्र कारणं पिपुच्छियुत्तिवमाह—

कन्हा षं भंते ! लवणसमुद्रे चाउदसदृमुष्टिपुषिणमासिणीसु अतिरेगं २ यदुत्ति वा द्वापति
वा?, गोयमा ! जंबुद्वीवसस षं दीवसस चउधिसिं वाधिरिद्धाओ वेदयंताओ लवणसमुदं पंचाण-
जतिं २ जोयणसदृससाहं ओगाहिसा एतथ षं चत्तारि महालिज्जरसंठाणसंठिया महदमहालयया
महापायाला पणत्ता, तंजरा—वलयामुद्रे केत्तए जूवे ईसरे, ते षं महापाताला एगामेगं
जोयणसयसदृससं उव्वेहेणं मूले दंस जोयणसदृससाहं विकलंभेणं मज्झे एगपदंसियाए सेदीए
एगामेगं जोयणसतसदृससं विकलंभेणं उव्वरिं सुदमूले दंस जोयणसदृससाहं विकलंभेणं ॥ तेसि षं

इ प्रतिपत्तो

लवणे

वेलावृद्धिः

उद्देशः २

सू० १५६

महापायालाणं कुञ्जा सव्वत्थ समा दसजोयणसत्तबाहल्ला पणत्ता सव्ववहरामया अच्छा जाव
पडिरूवा ॥ तत्थ णं बहवे जीवा पोगला य अवक्कमंति विडक्कमंति चयंति उवचयंति सासया णं
ते कुञ्जा दव्वदुयाए वणणपज्जवेहिं० असासया ॥ तत्थ णं चत्तारि देवा महिद्धीया जाव पलिओ-
वमडितीया परिवसंति, तंजहा—काले महाकाले वेळंवे पभंजणे ॥ तेसि णं महापायालाणं
तओ तिभागा पणत्ता, तंजहा—हेडिह्ले तिभागे मडिक्कह्ले तिभागे उवरिमे तिभागे ॥ ते णं ति-
भागा तेत्तीसं जोयणसहस्सा तिणि य तेत्तीसं जोयणसतं जोयणतिभागं च बाहल्लेणं । तत्थ
णं जे से हेडिह्ले तिभागे एत्थ णं वाडकाओ संचिड्ढति, तत्थ णं जे से मडिक्कह्ले तिभागे एत्थ णं
वाडकाए य आडकाए य संचिड्ढति, तत्थ णं जे से उवरिह्ले तिभागे एत्थ णं आडकाए संचि-
ड्ढति, अदुत्तरं च णं गोयमा ! लवणससुहे तत्थ २ देसे बहवे खुङ्गालिजरसंठाणसंठिया खुङ्ग-
पायालकलसा पणत्ता, ते णं खुङ्गा पाताला एगमेणं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं मूले एगमेणं जो-
यणसतं विक्खंभेणं मज्जे एगपदेसियाए सेटिए एगमेणं जोयणसहस्सं विक्खंभेणं उट्ठिं सुह-
मूले एगमेणं जोयणसतं विक्खंभेणं ॥ तेसि णं खुङ्गागपायालाणं कुञ्जा सव्वत्थ समा दस जोय-
णाहं बाहल्लेणं पणत्ता सव्ववहरामया अच्छा जाव पडिरूवा । तत्थ णं बहवे जीवा पोगला य जाव
असासयावि, पत्तेयं २ अद्धपलिओवमडितीताहिं देवताहिं परिग्गहिया ॥ तेसि णं खुङ्गापाता-

लाणं ततो तिभागा प०, तंजहा—हेडिह्ले तिभागे उवरिह्ले तिभागे, ते णं तिभागा तिणिण तेत्तीसे जोयणसते जोयणतिभागं च बाह्लेणं पणत्ते । तत्थ णं जे से हेडिह्ले तिभागे एत्थ णं वाडकाओ मच्चिह्ले तिभागे वाडआए आडयाने य उवरिह्ले आडकाए, एवामेव सपुब्बा- वरेणं लवणससुहे सत्त पायालसहरसा अट्ट य चुलसीता पातालसता भवंतीति मक्खाया ॥ तेसि णं महापायालाणं खुड्डापायालाण य हेडिममच्चिमिह्लेसु तिभागेसु बहवे ओराला वाया संसेयंति संसुच्चिमंति एयंति चलंति कंपंति खुब्भंति घटंति कंदंति तं तं भावं परिणमंति अंतरावि य णं ते बायं उदीरंति अंतरावि य णं से उदगे उण्णामिब्बह् अंतरावि य ते बाया नो उदीरंति अंतरावि य णं से उदगे णो उण्णामिब्बह्, एवं खलु गोयसा ! लवणससुहे चाडइसट्टसु- विट्टपुण्णमासिणीसु अहरेणं ३ वड्ढति वा हायति वा ॥ (सू० १५६)

‘कम्हा णं भंते !’ इत्यादि, कस्साद्दन्त । लवणससुहे चवुर्दस्यट्टसुविट्टपौर्णमासीसु तिथियु, अत्रोविट्टा—अमावासा पौर्णमासी प्रतीवा, पूर्णो मासो यस्सा सा पौर्णमासी, ‘प्रज्ञादिवलत्वारथे’ण्’ अन्ये तु व्याचक्षते—पूर्णो माः—चन्द्रमा अस्सामिति पौर्णमासी, अण् तथैव, प्राद्वत्त्वाच्च सूत्रे ‘पुण्णमासिणी’ति पाठः, ‘अहरेणं अहरेणं’ अतिशयेन अतिशयेन वड्ढते हीयते वा ? , भग नानाह—गौतम !

३ प्रतिपत्ती
लवणे
वैलावृद्धिः
उद्देशः २
सू० १५६
॥ ३०५ ॥

जम्बूद्वीपे द्वीपे यो मन्दरपर्वतस्तस्य चतसृषु पूर्वदिषु दिक्षु लवणसमुद्रं पञ्चनवतिं पञ्चनवतिं योजनसहस्राण्यवगाद्यान्तरे चत्वारो जम्बूद्वीपे द्वीपे यो मन्दरपर्वतस्तस्य चतसृषु पूर्वदिषु दिक्षु लवणसमुद्रं पञ्चनवतिं पञ्चनवतिं योजनसहस्राण्यवगाद्यान्तरे चत्वारो 'महद्वमहालया' अतिशयेन महान्तो महालिञ्जरं—महापिडहं तत्संस्थानसंस्थिताः, क्वचित् 'महारंजरसंठाणसंठिया' इति पाठस्तत्रा- रञ्जरः—अलिञ्जर इति, महापातालकलशाः प्रह्लासाः, उक्तं च—'पणनउहसहस्साहं ओगाहिता चउहिसि लवणं । चउरोऽलिञ्जरसं- ठाणसंठिया ह्येति पायाला ॥ १ ॥' तानेव नामतः कथयति, तद्यथा—मेरोः पूर्वस्थां दिशि वडवामुख. दक्षिणस्थां केयूपः अपरस्थां यूपः उत्तरस्थाभीश्वरः, ते चत्वारोऽपि महापातालकलशा एकैकं योजनशतसहस्रं—लक्षं उद्वेधेन मूले दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेन तत ऊर्ध्वं एकप्रदेशिकया श्रेण्या विष्कम्भतः प्रवर्द्धमाना २ मध्ये एकैकं योजनशतसहस्रं विष्कम्भेन तत ऊर्ध्वं भूयोऽप्येकप्रदेशिकया श्रेण्या विष्कम्भतो हीयमाना हीयमाना उपरि मुखमूले दश योजनसहस्राणि विष्कम्भतः, उक्तञ्च—'जोयणसहस्रसदसगं मूले उवरि च ह्येति विच्छिन्ना । मज्जे य सयसहस्रं तेत्तियमेत्तं च ओगाढा ॥ १ ॥' 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां महापातालकलशानां कुड्याः सर्वत्र समा दश योजनशतवाहल्या योजनसहस्रवाहल्या इत्यर्थः, सर्वालाना वज्रमयाः 'अच्छा जाव पडिरुवा' इति प्राग्वत् ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, तेषु वज्रमध्येषु कुड्येषु बहवो जीवाः पृथिवीकायिकाः पुर्रलाञ्छ 'अपक्रामन्ति' गच्छन्ति 'उपयन्ते' उत्पद्यन्ते जीवा इति सामर्थ्याद्गन्म्यं, जीवानामेवोत्पत्तिधर्मकतया प्रसिद्धत्वात्, 'चीयन्ते' चयमुपगच्छन्ति 'उपचीयन्ते' उपचयेमायान्ति, एतच्च प्रद्वयं पुर्रलापेक्षं, पुर्रलानामेव चयापचयधर्मकतया व्यवहारात्, तत एवं सकलकालं तदाकारस्य सदाऽवस्थानात् शाश्वतास्ते कुड्या द्रव्यार्थतया प्रह्लासाः, वर्णपर्यायैः रसपर्यायैः गन्धपर्यायैः स्पर्शपर्यायैः पुनरशाश्वताः, वर्णादीनां प्रतिक्षणं कियत्कालादूर्ध्वं वाऽ- न्यथाऽन्यथा भवन्तात् ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, तत्र तेषु चतुर्षु पातालकलशेषु चत्वारो देवा महर्द्धिका यावत्करणमहाद्युतिका इत्यादि

परिषद्; पत्योपमस्थितिकाः परिवसन्ति, तद्यथा—‘काले’ इत्यादि, षड्वायुखे कालः केयूरे महाकालः यूपे बेलम्बः ईश्वरे प्रभ-
ञ्जनः ॥ ‘तेसि षा’मित्यादि, तेषां महापातालकलशानां प्रत्येकं प्रत्येकं त्रयस्त्रिभागाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अधस्तनस्त्रिभागे मध्यमस्त्रिभाग
उपरितनस्त्रिभागः ॥ ‘ते षा’मित्यादि, ते त्रयोऽपि त्रिभागाक्षयक्षिशद् योजनसहस्राणि त्रीणि योजनशतानि त्रयस्त्रिंशानि योजनत्रि-
भागां च बाहल्येन प्रज्ञप्ताः । तत्र चतुर्वर्षेण पातालकलशेषु अधस्तनेषु त्रिभागेषु वातकायः संतिष्ठति, मध्यमेषु त्रिभागेषु वायुकायो-
ऽप्यायश्च, उपरितनेषु त्रिभागेष्वप्याय एव । ‘अदुत्तरं च षा’मित्यादि, अथान्यद् गौतम ! लवणसमुद्रे ‘तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं’
इति तेषां पातालकलशानामन्वरेषु तत्र २ देशे तस्य २ देशस्य तत्र २ प्रदेशे क्षुब्धरञ्जरसंस्थानसंस्थिताः क्षुब्धाः पातालकलशाः प्र-
ज्ञप्ताः; ते क्षुब्धाः पातालकलशा एकमेकं योजनसहस्रमुद्वेधेन मूले एकैकं योजनशतं विष्कम्भेन मध्ये एकैकं योजनसहस्रं विष्कम्भेन
उपरि शुलभमूले एकैकं योजनशतं विष्कम्भेन ॥ ‘तेसि षा’मित्यादि, तेषां क्षुब्धकपातालकलशानां कुड्याः सर्वत्र समा दशा दशा योज-
नानि बाहल्यतः; एकश्च—‘जोषणसयविच्छिण्णा मूले उवरि दस सयाणि मञ्जंमि । ओगाढा य सहस्सं दसजोषणिया य से
कुड्या ॥ १ ॥’ ‘सव्ववइरामया’ इत्यादि प्राग्वद् यावत् ‘फासपज्जवेहिं असासया’ इति, प्रत्येकं २ तैऽर्द्धपर्योपमस्थितिकाभि-
र्देवताभिः परिगृहीताः ॥ ‘तेसि षा’मित्यादि, तेषां क्षुब्धकपातालकलशानां प्रत्येकं २ त्रयस्त्रिभागाः प्रज्ञप्ताः; तद्यथा—अधस्तनस्त्रिभागो
मध्यमस्त्रिभाग उपरितनस्त्रिभागः । ‘ते षा’मित्यादि, ते त्रिभागाः प्रत्येकं त्रीणि योजनशतानि ‘त्रयस्त्रिंशानि’ त्रयस्त्रिंशदधिकानि
योजनत्रिभागं च बाहल्येन प्रज्ञप्ताः; तत्र सर्वेषामपि क्षुब्धकपातालकलशानामधस्तनेषु त्रिभागेषु वायुकायः संतिष्ठति, मध्येषु त्रिभागेषु
वायुकायोऽप्यायश्च, उपरितनेषु त्रिभागेष्वप्यायः संतिष्ठति, एकमेव ‘सपूर्वापरेण’ पूर्वापरसमुदायसङ्ख्याया सम पातालकलशासहस्राणि

क्षुल्लकपातालकलशसहस्राणि, अष्टौ च पातालकलशशतानि—क्षुल्लकपातालकलशशतानि 'चतुरशीतानि' चतुरशीत्यधिकानि भवन्वी-
 ताल्यातं मया शैवैश्च तीर्थकुट्टिभिः, उक्तञ्च—'श्रद्धेवि य पायाला खुड्डालंजरासंठिया लवणे । अट्टसया चुलसीया सत्त सहस्सा य
 सर्व्वेवि ॥ १ ॥ पायालाण विभागा सव्वाणवि तिवि तिवि विनेया । हेट्टिमभागे वाऊ मज्जे वाऊ य उदरां च ॥ २ ॥ उवरिं
 उदरां भणियं पढमगवीणसु वाड संसुभिओ । उडुं वामइ उदरां परिवडुइ जलनिही खुभिओ ॥ ३ ॥' 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां
 'क्षुल्लकपातालानां' क्षुल्लकपातालकलशानां महापातालानां चाधस्तनमध्येषु त्रिभागेषु तथाजगत्स्थितिस्वाभाव्यात् प्रतिदिवसं द्विक्रत्वस्त-
 त्रापि चतुर्दश्यादिषु तिथिष्वतिरेकेण 'बहवः' अतिप्रभूताः 'उदाराः' ऊर्द्धगमनस्वभावा. प्रबलशक्तयश्च, चत्—प्रावर्येन आरो येषां
 ते उदारा इति व्युत्पत्तेः, 'वाताः' वायवः 'संस्त्रिद्यन्ते' उत्पत्त्यभिमुखीभवन्ति ततः क्षणानन्तरं 'संभूर्च्छन्ति' संभूर्च्छन्मना लब्धा-
 त्सलाभा भवन्ति ततः 'चलन्ति' कम्पन्ते वातानां चलनस्वभावत्वात्, ततः 'घट्टन्ते' परस्परं सङ्घट्टमाप्नुवन्ति, तदनन्तरं 'क्षु-
 भ्यन्ते' जातमहाक्षुतशक्तिकाः सन्त ऊर्द्धमितस्ततो विप्रसरन्ति, ततः 'उदीरयन्ति' अन्यान् वातान् जलमपि चोत्—प्रावर्येन प्रेर-
 यन्ति, तं तं देशकालोचितं मन्दं तीव्रं मध्यम वा भावं परिणामं 'परिणमन्ति' धातूनामनेकार्थत्वात् प्रपद्यन्ते । 'जया णं तेसिं खुड्डा-
 पायालाण'मित्यादि सुगमं भावितत्वात् । 'तया ण'मित्यादि, तदा णमिति वाक्यालङ्कारे 'तद्' उदकम् 'उन्नामिज्जंते' उन्नाम्यते

१ अन्येऽपि च पातालकलशा क्षुद्राञ्जरसस्थिता लवणे । अष्ट शतानि चतुरशीतीनि सप्त सहस्राणि च सर्वेऽपि ॥ १ ॥ पातालाना विभागा सर्वेषामपि
 त्रयल्लयो विज्ञेया । अधस्तनभागे वायु, मध्ये वायुश्च उदकं च ॥ २ ॥ उपरितनभागे उदकं भणितं, प्रथमद्वितीययोः वायु सधुभिः । ऊर्द्धे । वामपदि (निष्काश-
 यति) उदक परिवर्द्धते जलनिधि धुभिः ॥ ३ ॥

ऊर्द्धमुत्क्षिप्यत इति भावः । 'ज्या ण'मित्यादि, यदा पुनः 'ण'मिति पुनरर्थं निपातानामनेकार्थत्वात्, तेषां क्षुल्लकपातालानां महापा-
तालानां चाधस्तनमध्यमेण त्रिभागेण नो वहव उदारा वाताः संस्थियन्ते इत्यादि प्राग्वत् 'तया ण'मित्यादि तदा तदुदकं 'नोत्राम्यते'
नोर्द्धमुत्क्षिप्यते उत्क्षेपकाभावात्, एतदेव स्पष्टतरमाह—'अंतराविय ण'मित्यादि, 'अन्तरा' अहोरात्रमध्ये द्विक्रलः प्रतिनियते
कालविभागे पक्षमध्ये चतुर्दश्यादियु तिथिष्वतिरेकेण ते वाताः तथाजगत्स्वाभाव्यादुदीर्यन्ते धातूनामनेकार्थत्वात्प्रपद्यन्ते, ततोऽन्तरा-
अहोरात्रमध्ये द्विक्रलः प्रतिनियते कालविभागे पक्षमध्ये चतुर्दश्यादियु तिथियु अतिरेकेण तत उदकमुत्राम्यते । 'अंतराविय ण'मि-
न्यत्र कालविभागे उदकं नोत्राम्यते उत्रामकाभावात्, तत एवं खलु गौतम ! लवणसमुद्रे चतुर्दशयष्टमुद्दिष्टपूर्णमासीयु तिथियु 'अ-
तिरेकमतिरेकम्' अतिशयेनातिशयेन वर्द्धते हीयते वेति ॥ तदेवं चतुर्दश्यादियु तिथिष्वतिरेकेण जलवृद्धौ कारणमुक्तमिदानीमहोरात्र-
मध्ये द्विक्रलोऽतिरेकेण जलवृद्धौ कारणमभिधित्सुरीह—
लवणे षं भंते ! समुद्राय तीसाए सुहृत्ताणं कतिखुत्तो अतिरेगं २ वहति वा हायति वा ? गो-
यमा ! लवणे षं समुदे तीसाए सुहृत्ताणं दुक्खुत्तो अतिरेगं २ वहति वा हायति वा ॥ से केणडे-
णं भंते ! एवं बुच्चइ-लवणे षं समुदे तीसाए सुहृत्ताणं दुक्खुत्तो अहरेगं २ वहइ वा हायइ वा ?
गोयमा ! उहुमत्तेसु पायालेसु वहइ आपुरितेसु पायालेसु हायइ, से तेणडेणं गोयमा ! लवणे
णं समुदे तीसाए सुहृत्ताणं दुक्खवन्ने अहरेगं अहरेगं वहइ वा हायइ वा ॥ (सू० १५७)

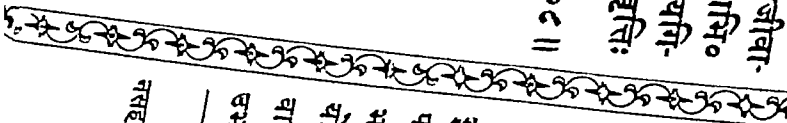
३ प्रतिपत्तो
लवणे
वेलावृद्धिः
उद्देशः २
सू० १५७

‘लवणे षं भंते ! समुद्दे’ इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्राखिशातो सुहृत्तीनां मध्येऽहोरात्रमध्ये इति भावः ‘कतिकृत्वः’ कतिवान् अतिरेकमतिरेकं वर्द्धते हीयते वा ? इति, तदेवं (प्रश्ने) भगवानाह—गौतम ! द्विकृत्वोऽतिरेकमतिरेकं वर्द्धते हीयते वा ॥ ‘से केणट्टेण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! ‘उद्धमत्सु’ अथस्तनमध्यमन्निभागगतवातसङ्घोभवशाज्जलमूर्द्धमुत्थिषपत्सु ‘पाताल्लेषु’ पातालकलशेषु महत्सु लघुषु च वर्द्धते ‘आपूर्यमाणेषु’ परिसंस्थिते पवने भूयो जलेन ध्रियमाणेषु ‘पाताल्लेषु’ पातालक-

लशेषु महत्सु लघुषु च हीयते ‘से एणट्टे ण’मित्यादि उपसंहारवाक्यम् ॥ अधुना लवणशिखावकव्यतामाह—

लवणसिहा षं भंते ! केवतियं चक्कवालविक्खवंभेणं केवतियं अहरेणं २ वहुति वा हायति वा ? गोयमा ! लवणसीहाए षं द्स जेयणसहस्साइं चक्कवालविक्खवंभेणं देसूणं अद्धजेयणं अतिरेणं वहुति वा हायति वा ॥ लवणसस षं भंते ! समुद्दसस कति पागसाहस्सीओ अण्णोदयं धरंति ? धारंति ?, कइ नागसाहस्सीओ बाहिरियं वेलं धरंति ?, कइ नागसाहस्सीओ अण्णोदयं धरंति, वावत्तरिं पाग- गोयमा ! लवणससुद्दसस बायालीसं पागसाहस्सीओ अण्णोदयं धरंति, एवमेव सपुण्वा- साहस्सीओ बाहिरियं वेलं धरंति, सडिं पागसाहस्सीओ अण्णोदयं धरंति, एवमेव सपुण्वा- वरेणं एणा पागसतसाहस्सी चोवत्तरिं च पागसहस्सा भवंतीति मक्खाया ॥ (सू० १५८)

‘लवणसिहा षं भंते !’ इत्यादि, लवणशिखा भदन्त ! कियञ्चकवालविक्कम्भेन ? कियञ्च ‘अतिरेकमतिरेकम्’ अतिशयेन २ वर्द्धते हीयते वा ?, भगवानाह—गौतम ! लवणशिखा सर्वतश्चकवालविक्कम्भतया ‘समा’समप्रमाणा दश योजनसहस्राणि विक्कम्भेन चक्रवा-

लरुपतया विस्तारेण 'देशीनमर्द्धयोजनं' गन्धूतद्वयप्रमाणम् 'अतिरेकमतिरेकम्' अतिशयेनातिशयेन वद्वैते हीयते वा, इयमत्र भावना—लवणसमुद्रे जन्मूद्दीपाद् धातकीखण्डद्वीपाच्च प्रत्येकं पञ्चनवतिपञ्चनवतियोजनसहस्राणि गोतीर्थं, गोतीर्थं नाम तडागा- दिन्निव प्रवेशमार्गारूपो नीचो नीचतरो भूदेशो, गोतीर्थमिव गोतीर्थमिति व्युत्पत्तेः, मध्यभागावगाहस्तु दश योजनसहस्रप्रमाणावि- स्तारः, गोतीर्थं च जन्मूद्दीपवेदिकान्तसमीपे धातकीखण्डवेदिकान्तसमीपे चाहुलासहस्रेयभागाः, ततः परं समतलाद् भूभागादारभ्य क्रमेण प्रदेशान्या तावशीचलं नीचतरत्वं परिभावनीयं यावत्पञ्चनवतियोजनसहस्राणि, पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्तेषु समतल- भूभागमपेक्ष्योण्डलं योजनसहस्रमेकं, तथा जन्मूद्दीपवेदिकातो धातकीखण्डद्वीपवेदिकातश्च ? तत्र समतले भूभागे प्रथमतो जलद्विद्विर- शूलसहस्रेयभागाः, ततः समतलभूभागमेवाधिकृत्य प्रदेशद्वया जलद्विद्विः क्रमेण परिवर्द्धमाना तावत्परिभावनीया यावदुभयतोऽपि पञ्चनवतियोजनसहस्राणि, पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्ते चोभयतोऽपि समतलभूभागमपेक्ष्य जलद्विद्विः समयोजनशतानि, किमुक्त- भवति ?—तत्र प्रदेशे समतलभूभागमपेक्ष्यावगाहो योजनसहस्रं, तदुपरि जलद्विद्विः सप्त योजनशतानि, ततः परं मध्ये भागे दश- योजनसहस्रविस्तारेऽवगाहो योजनसहस्रं जलद्विद्विः षोडश योजनसहस्राणि, पातालकलशगतवायुप्रधानौ च हीयते, उक्तञ्च—'पर्याणउयसहस्से गोतिरथं- वारौ किञ्चिद्भूने द्वे गन्धूते उदकमतिरेकेण वद्वैते पातालकलशगतवायुप्रधानौ च हीयते, उक्तञ्च—'पर्याणउयसहस्से गोतिरथं- उभयतोवि लवणस्त । जोयणसयाणि सप्त उ द्यापरिदुडुवि उभयोवि ॥ १ ॥ दस जोयणसाहस्रा लवणासिहा चक्रवालतो रंदा ।

१ लवणस्य उभयतोऽपि पञ्चनवति सहस्राणि गोतीर्थं तु । उदकपरिद्विद्विरपि उभयतोऽपि सप्त योजनशतानि ॥ १ ॥ लवणशिखा चक्रवालतो दश योज-
नसहस्राणि सन्त्या ।

३ प्रतिपत्ता
वैलाधराः
उद्देशः २
सू० १५८

सोलससहस्र उच्चा सहस्रमेगं च ओगाढा ॥ २ ॥ देसूणमद्धजोयणलवणसिहोवरि दुगं दुवे कालो । अइरेगं २ परिवड्डइ क्षायए वावि ॥ ३ ॥” सम्प्रति वेलन्धरवक्तव्यतामाह—‘लवणस्स णं भंते !’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य कियन्तो नागसहस्रा नागकुभाराणा भवतपतिकायान्तर्वर्तिना सहस्रा आभ्यन्तरिकी—जम्बूद्वीपाभिमुखं वेलं—शिखोपरिजलं शिखां च—अर्वाक् पतन्ती ‘धरन्ति’ धारयन्ति ? कियन्तो नागसहस्रा बाह्यां—धातकीवण्डाभिमुखां वेलं धातकीवण्डद्वीपमध्ये प्रविशन्ती वारयन्ति ?, कियन्तो वा नागसहस्राः ‘अप्रोदकं’ देशोनयोजनार्द्धजलादुपरि वर्द्धमानं जलं ‘धरन्ति’ वारयन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! द्विचत्वारिंशन्नागसहस्राण्याभ्यन्तरिकी वेल धरन्ति द्वासप्ततिर्नागसहस्राणि बाह्यां वेलं धरन्ति, षड्दिर्नागसहस्राण्यप्रोदकं धरन्ति, उक्तञ्च—‘अंठिभन्तरियं वेलं धरन्ति लवणोदहिस्स नागाणं । वायालीससहससा दुसत्तरिसहससा वाहिरियं ॥ १ ॥ साट्ठि नागसहससा धरंति अगोदयं समुद्दस्स” इति । एवमेव ‘सपूर्वापरेण’ पूर्वापरसमुदायेन एकं नागशतसहस्रं चतुःसप्ततिश्च नागशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातानि मया शैथैश्च तीर्थकृद्भिः ॥

कति णं भंते ! वेलंधरा पागराया पणत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि वेलंधरा पागराया पणत्ता,
 नंजहा—गोधूमे सिवए संखे मणोसिलए ॥ एतेसि णं भंते ! चउण्हं वेलंधरणगरायाणं कति

१ षोडश योजनसहस्राणि उच्चा सहस्रमेकं चावगाढा ॥ २ ॥ देशोनमर्द्धयोजनं लवणशिखोपरि द्विवारं द्वयो कालयो । अतिरेकमतिरेक परिवर्द्धते हीयते वाऽपि ॥ ३ ॥ २ आभ्यन्तरिकी वेल धारयन्ति लवणोदधेर्नागाना । द्विचत्वारिंशत्सहस्राणि द्विसप्ततिसहस्राणि बाह्यां ॥ १ ॥ षड्दिर्नागसहस्राणि धारयन्ति अप्रोदकं समुद्रस्य ।

लीसं जोयणसहस्साहं एतथ णं संखस्स० वेलंधर० संखे णामं आवासपव्वते तं चेव पमाणं णवरं स-
 व्वरयणामए अच्चे । से णं एगाए पउमवरवेदिवाए एणेण य वणसंडेणं जाव अट्टो यद्दओ खु-
 ङ्खुवुद्धिआओ जाव यद्दहं उप्पलाहं संखाभाहं संखवणणाहं संखवणणाभाहं संखे एतथ देवे महिद्धीए
 जाव रायहाणीए पक्खत्थिमेणं संखस्स आवासपव्वयस्स संखा नाम रायहाणी तं चेव पमाणं ॥
 गोयमा ! जंबुद्धीवे २ मंदरस्स उत्तरेणं लवणस्सुहं बायालीसं जोयणसहस्साहं ओगाहित्ता एतथ-
 णं मणोसिलगस्स वेलंधरणागरायस्स उदगासीमाए णामं आवासपव्वते पणत्ते ॥
 णवरि सव्वफलिहामए अच्चे जाव अट्टो, गोयमा ! दगासीमंते णं आवासपव्वते पणत्ते ?
 गाणं महणदीणं तत्थ गतो सोए पडिहम्मति से तेणट्टेणं जाव णिच्चे मणोसिलए एतथ देवे
 महिद्धीए जाव से णं तत्थ चउण्हं सामाणिय० जाव विहरति ॥ कहि णं भंते ! मणोसिलए एतथ देवे
 वेलंधरणागरायस्स मणोसिला णाम रायहाणी?, गोयमा ! दगासीमस्स आवासपव्वयस्स उत्त-
 रेणं तिरि० अण्णांसि लवणे एतथ णं मलोसिलिया णाम रायहाणी पणत्ता तं चेव पमाणं जाव
 मणोसिलाए देवे—कणगंकरययफालियमया य वेलंधरणागमावासा । अणुवेलंधरराहंण पव्वया
 हंतिति रयणमया ॥ १ ॥ (सू० १५९)

३ मतिपत्ती
 वेलन्धरा-
 वासादिः
 उद्देशः २
 सू० १५९

'कति णं भंते !' इत्यादि, कति भदन्त ! वेल्न्धरनागराजाः प्रहसताः ? , भगवानाह—चत्वारो वेल्न्धरनागराजाः प्रहसतास्तद्यथा—
 गोस्तूपः शिवकः शङ्खो मनःशिलाकः ॥ 'एएसि ण'मित्यादि, एतेषां भदन्त ! चतुर्णां वेल्न्धरनागराजानां कति आवासपर्वताः प्र-
 हसताः ? , भगवानाह—गौतम ! एकैकस्य एकैकभावेन चत्वार आवासपर्वताः प्रहसतास्तद्यथा—गोस्तूप, उदकभासः शङ्खो दकसीमः ॥
 'कहि णं भंते !' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अस्मिन् जम्बूद्वीपे यो मन्दरपर्वतस्तस्य पूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं द्वा-
 चत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्यात्र गोस्तूपस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य गोस्तूपो नाम आवासपर्वतः प्रहसतः, सप्तदश योजनशतानि
 एकविंशान्यूर्ध्वमुच्चैस्तेन, चत्वारि योजनशतानि त्रिंशदधिकानि क्रोशं चैकमुद्वेधेन, उच्छ्रयापेक्षयाऽवगाहस्य चतुर्भागाभावात्, मूले
 दश योजनशतानि द्वाविंशत्युत्तराणि विष्कम्भतः, मध्ये सप्त योजनशतानि त्रयोविंशत्युत्तराणि, उपरि चत्वारि योजनशतानि चतु-
 विंशत्युत्तराणि, मूले त्रीणि योजनसहस्राणि द्वे च योजनशते द्वात्रिंशदुत्तरे किञ्चिद्विशेषेण परिश्लेषेण, मध्ये द्वे योजनसहस्रे द्वे च
 योजनशते चतुरशीते किञ्चिद्विशेषाधिके परिश्लेषेण, उपर्येकं योजनसहस्रं त्रीणि योजनशतानि एकचत्वारिंशानि किञ्चिद्विशेषेणानि
 परिश्लेषेण, ततो मूले विस्तीर्णो मध्ये सङ्घिम उपरि तनुकः, अत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थितो गोपुच्छस्याप्यवमाकारत्वात्, सर्वालना
 जाम्बूनदमयः, 'अच्छे जाव पडिरुवे' इति प्राग्वत् ॥ 'से ण'मित्यादि, 'सः' गोस्तूपनामा आवासपर्वत एकया पद्मवरवेदिकया
 एकेन च वनपण्डेन 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन संपरिक्षिप्तः, द्वयोरपि चानयोर्वेदिकावनपण्डयोर्वर्णकः प्राग्वत् ॥
 'गोशुभस्स ण'मित्यादि, गोस्तूपस्य णमिति पूर्ववद् आवासपर्वतस्योपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रहसतः, 'से जहा नामए आळिग-
 पुक्खरेइ वा' इत्यादि प्राग्वद् यावत्तत्र बहवो नागकुमारा देवा आसते शेरते यावद्विहरन्तीति ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य बहुसमर-

मणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागोऽत्र महानेकः प्रासादावतंसकः प्रक्षमः, स च विजयदेवस्य प्रासादावतंसकसदृशो वक्रव्यः, स चैवं-साद्धीनि द्वापट्टियोजनानि उच्चैस्त्वेन, सक्रोशान्येकत्रिदृद् योजनान्यायामविक्रमभार्या, प्रासादवर्णनशुद्धोचवर्णनं च प्रा-
नवत् । तस्य च प्रासादावतंसकस्यान्तर्वहुमध्यदेशभागे महत्केका सर्वरत्नमयी मणिपीठिका, सा च योजनान्यामविक्रमभार्या नव-
तद्वयवाहृतया, तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि महदेक सिंहासनं, तन्नेन्द्रसामानिकादिदेवयोर्न्यैर्भद्रासनैः परिवृतमिति ॥ 'से केणट्टेणं
भंते !' इत्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते गोस्तूप आवासपर्वतो गोस्तूप आवासपर्वत ? इति, भगवानाह-गौतम ! गोस्तूपे
आवासपर्वते शुद्धासु शुद्धिकासु वापीसु यावद्विलपङ्क्तिसु बहून्युत्पलानि यावत् शतसहस्रपत्राणि गोस्तूपप्रभाणि गोस्तूपाकाराणि गो-
स्तूपवर्णानि गोस्तूपवर्णस्येवाभा-प्रतिभासो येषां तानि गोस्तूपवर्णभानि, ततस्तानि तदाकारत्वात् तद्वर्णत्वात्तद्वर्णसादृश्यस्य गोस्तूपाकाराणि गो-
स्तूपप्रभाणि, तद्योगादावासपर्वतोऽपि गोस्तूपः, अनादिकालप्रवृत्तोऽयं व्यवहार इति तेन नेतरेतराश्रयदोषः, एवमुत्तरत्रापि भावनीयं,
चतसृणामप्रमहिषीणां सपरिवाराणां विस्वृणं पर्वदां सप्तानामनीकानां सप्तानामनीकाधिपतीनां पौडशानामारमरक्षदेवसहस्राणां गोस्तूप-
स्यावासपर्वतस्य गोस्तूपायाश्च राजधान्या अन्येषां च बहूनां गोस्तूपराजधानीवास्तव्यानां देवानां देवीनां चाधिपत्यं यावद्विहरति, ततो
गोस्तूपदेवस्वामिकत्वाच्च गोस्तूपः, 'से एणट्टेणं'मित्याद्युपसंहारवाक्यं प्रतीतम् ॥ सम्प्रति गोस्तूपा राजधानीं पृच्छति—'कहि णं भंते !'
इत्यादि, क भदन्त ! गोस्तूपस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य गोस्तूपा नाम राजधानी प्रक्षमा ?, भगवानाह-गौतम ! गोस्तूपस्यावासपर्व-
तस्य पूर्व्या दिशा तिर्यगसङ्क्षेपान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिप्रजान्यस्मिन् लक्षणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाहान्त्वान्तरे गोस्तूपस्य भुज-

३ प्रतिपत्तौ
वैलम्बरा-
वासादिः
उद्देशः २
सू० १५९

गेन्द्रस्य भुजगराजस्य गोस्तूपा नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, सा च विजयराजधानीसदृशी वक्तव्या ॥ तदेवमुक्तो गोस्तूपोऽधुना दकाभा-
 सवक्तव्यतामाह—‘कहि णं भंते ! सिवगरसे’त्यादि प्रशसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य द-
 क्षिणतो लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाद्यात्रान्तरे शिवकस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य दकाभासो नामावासपर्वतः प्र-
 ज्ञप्तः, स च गोस्तूपवदविशेषेण वक्तव्यो यावत्सपरिवारं सिंहासनम् ॥ अधुना नामनिमित्तं पिपुच्छिष्ठपुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि
 प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! दकाभास आवासपर्वतो लवणसमुद्रे सर्वासु दिक्षु स्वसीमातोऽद्ययोजनिके—अष्टयोजनप्रमाणे क्षेत्रे
 यदुदकं तत् ‘समन्ततः’ सामस्त्येनातिविशुद्धाङ्कनामरत्नमयत्वेन स्वप्रभयाऽवभासयति, एतदेव पर्यायत्रयेण व्याचष्टे—उद्द्योतयति
 चन्द्र इव तापयति सूर्य इव प्रभासयति प्रहादिरिव ततो दकं पानीयमाभासयति—समन्ततः सर्वासु दिक्षु अवभासयतीति दका-
 भासः, अन्यच्च शिवको नामात्र पर्वतेषु भुजगेन्द्रो भुजगराजो महर्द्धिको यावत्पत्योपमस्थितिकः परिवसति । ‘से णं तत्थ चउपहं
 सामाणियसाहस्सीण’मित्यादि प्रागवत् नवरमत्र शिवका राजधानी वक्तव्या, तस्मिंश्च परिवसति स आवासपर्वतो दकमध्वेऽतीवा-
 ऽऽभासते—शोभते इति दकाभासः, ‘से एणट्टेण’मित्याद्युपसंहारवाक्यं गतार्थं, शिवकाराजधानी दकाभासस्यावासपर्वतस्य दक्षिण-
 तोऽन्यस्मिन् लवणसमुद्रे विजयाराजधानीव भावनीया ॥ अधुना शङ्खनामकावासपर्वतवक्तव्यतामाह—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क-
 भदन्त ! शङ्खस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य शङ्खो नामावासपर्वतः प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य
 पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाद्यात्रान्तरे शङ्खस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य शङ्खो नामावासपर्वतः
 प्रज्ञप्तः, स च गोस्तूपवदविशेषेण तावद्वक्तव्यो यावत्सपरिवारं सिंहासनम् ॥ इदानीं नामनिबन्धनमभिधित्सुराह—‘से केणट्टेण’मि-

त्यादि प्रभसूत्रं सुगमं, भगवानाह-शङ्खे आवासपर्वते शुद्धासु शुद्धिकासु वापीषु यावद्विलपङ्क्तिषु वहन्त्युत्पलानि यावत् शतसहस्रप-
त्राणि शङ्खाभानि-शङ्काकाराणि शङ्खवर्णानि-श्वेतानीति भावः शङ्खवर्णाभानि-प्रायः शङ्खवर्णसदृशवर्णानि, शङ्खश्चात्र भुजगेन्द्रो भुज-
गराजो महर्दिको यावत्परयोपमस्थितिकः परिवसति । 'से षं तरथ चउण्हं सामाणियसाह्रसी णं'मित्यादि प्राग्वत्, नवरमन्न शङ्खा
राजधानी वक्तव्या, तदेवं यत्साद्रवान्युत्पलादीनि शङ्खाकाराणि शङ्खदेवस्वामिकश्चायमतः शङ्ख इति, 'से एणट्टेण'मित्याद्युपसंहार-
वाक्यं गतार्थं, शङ्खा राजधानी शङ्खस्यावासपर्वतस्य पश्चिमाया दिशि तिर्यगसङ्खेयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् लवणसमुद्रे
गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरतो लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत् योजनसहस्राप्यवगाह्य 'अन्न' एतस्मिन्नवकाशे मनःशिल-
कस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य दकसीमो नामावासपर्वतः प्रह्वस, सोऽपि गोस्वरूपपर्वतवद्विशेषेण तावद्वक्तव्यो यावत्सपरितारं सिंहा-
सनम् ॥ इदानीं नामनिमित्तं विभणिपुराह-'से केणट्टेण'मित्यादि प्रतीतं, भगवानाह-गौतम ! दकसीमो आवासपर्वते शीवाशीतो-
दयोर्भेदानयो. श्रोतासि-जलप्रवाहास्तत्र गवानि तस्माच्च तेन प्रतिहतानि प्रतिनिवर्तन्ते ततो दकसीमाकारित्वाद् दकसीमः, दकस्य
सीमा-शीवाशीतोदापानीयस्य सीमा यत्रासौ दकसीम इति व्युत्पत्तेः, अन्यच्च मनःशिलको भुजगेन्द्रो भुजगराजो महर्दिको याव-
त्परयोपमस्थितिकः परिवसति । 'से षं तरथ चउण्हं सामाणियसाह्रसीण'मित्यादि प्राग्वत् नवरं मनःशिलाऽत्र राजधानी वक्तव्या,
ततो मनःशिलस्य देवस्य दके-लवणजलमध्ये सीमा, आवासचिन्तायां मर्यादा, 'अत्रे'ति दकसीमे, मनःशिला च राजधानी वक्तव्या,
मस्यावासपर्वतस्योत्तरतस्तिर्यगसङ्खेयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् लवणसमुद्रे विजयराजधानीव वक्तव्या । तदेवमुक्ताञ्चत्वा-

३ प्रतिपत्तं
वेत्तधरा-
वासादिः
उद्देशः २
सू० १५९

रोऽपि वेलन्धराणामावासपर्वताः, सर्वत्र च गोस्तूपेनातिदेशः कृतः, अत्र च मूलदले विशेषस्ततस्तमभिधिसुराह—“कणगंकरययफा-
 लियमया य वेलंधराणमावासा । अणुवेलंधरार्हेण पव्वया हीति रयणमया ॥ १ ॥” वेलन्धराणां—गोस्तूपादीनामावासा गोस्तूपादय-
 श्रत्वारः पर्वता यथाक्रमं कनकाङ्करजतस्फटिकमयाः, गोस्तूपः कनकमयो दकाभासोऽङ्करत्नमयः शङ्खो रजतमयो दकसीमः स्फटिकमय
 इति, तथा महतां वेलन्धराणामादेशप्रतीच्छकतयाऽनुयायिनो वेलन्धराश्चानुवेलन्धराः ते च ते राजानश्च अनुवेलन्धरराजास्तेषामा-
 वासपर्वता रत्नमया भवन्ति ॥

कह णं भंते ! अणुवेलंधररायाणो पणत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि अणुवेलंधराणारायाणो पणत्ता,
 तंजहा—कक्कोडए कदमए केलासे अरुणएपभे ॥ एतेसि णं भंते ! चउण्हं अणुवेलंधराणारायाणं
 कति आवासपव्वया पन्नत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि आवासपव्वया पणत्ता, तंजहा—कक्कोडए १
 कदमए २ कहलासे ३ अरुणएपभे ४ ॥ कहि णं भंते ! कक्कोडगस्स अणुवेलंधराणारायस्स कक्को-
 डए णाम आवासपव्वते पणत्ते ?, गोयमा ! जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुरच्छिमेणं
 लवणस्सुदं वायालीसं जेयणसहस्साहं ओणाहित्ता एत्थ णं कक्कोडगस्स नागरायस्स कक्कोडए
 णामं आवासपव्वते पणत्ते सत्तरस्स एक्कवीसाहं जेयणसत्ताहं तं चेव पमाणं जं गोधूभस्स ण-
 वारि सव्वरयणामए अच्छे जाव निरवसेसं जाव सपरिवारं अटो से बहूहं उप्पलाहं कक्कोडएप-
 भाहं सेसं तं चेव णवारि कक्कोडगपव्वयस्स उत्तरपुरच्छिमेणं, एवं तं चेव सव्वं, कदमस्सवि सो

चेव गमथो अपरिसेसिथो, णवरि द्वाहिणपुरन्धिमेणं आवासो विजुप्पभा रायहाणी द्वाहिणु-
रन्धिमेणं, कहलासेवि एवं चेव, णवरि द्वाहिणपच्चन्धिमेणं कयलासावि रायहाणी ताए चेव दि-
साए, अरुणप्पभेवि उत्तरपच्चन्धिमेणं रायहाणीवि ताए चेव दिसाए, चत्सारि विणप्पमाणा स-
वरयणागमया य ॥ (सू० १६०)

‘कइ णंभिल्लादि, कति भदन्त ! अनुवेलन्धरराजाः प्रहसाः?, भगवानाह—गौतम ! चत्वारोऽनुवेलन्धरराजाः स-
कौटकः १ कर्दमः २ कैलासः ३ अरणप्रभश्च ॥ ‘एएसि णंभिल्लादि, एतेषां भदन्त ! चत्वारोऽनुवेलन्धरराजाः प्रहसास्तथा—क-
र्त्ताः प्रहसाः?, भगवानाह—गौतम ! एकैकस्य एकैकभावेन चत्वारोऽनुवेलन्धरराजानामावासपर्वताः कति आवासप-
र्यभः कैलासः अरणप्रभश्च, कर्कोटकस्य कर्कोटकः कर्दमस्य विद्युत्पर्यभः कैलाशस्य कैलाशः अरणप्रभस्यारणप्रभ इत्यर्थः ॥ ‘कहि णं
भंते ! इत्यादि प्रभसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरपूर्व्यां दिशि लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत्
वीसाह जोयणसयाहं’ इत्यादिका गोसूपस्यावासपर्वतस्य या वक्तव्यतोका सैवहापि अहीनानतिरिका भणितव्या, नवरं सर्वरत्नस्य
इति वक्तव्यं, नामनिमित्तचिन्तायामपि यस्याच्च शुश्रुष्टिकासु वापीषु यावद्विलपङ्किसु बहून्द्युत्पलानि यावत् शतसहस्रपत्राणि कर्को-
टकप्रश्नाणि कर्कोटकाकाराणि तत्रस्तानि कर्कोटकादीनि व्यवद्ध्यन्ते तद्योगात्पर्वतोऽपि कर्कोटकः, तथा कर्कोटकनामा देवसूत्र प-
त्योपमस्थितिकः परिवसति तत्र. कर्कोटकस्याभिलारकर्कोटकः, राजधान्यपि कर्कोटस्यावासपर्वतस्योत्तरपूर्व्यां दिशि तिर्यगासङ्घेयान्

३ प्रतिपत्तो
अनुवेल्-
न्धरराजा-
वासादि-
उर्वेशः न
सू० १६०

द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्वस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य कर्कोटकशिधाना विजयाराजधानीव प्रतिपत्तव्या । एवं
 कर्दमकैलाशाराणप्रभवत्कव्यताऽपि भावनीया, नवरं जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य लवणसमुद्रे दक्षिणपूर्वस्थां कर्दमको दक्षिणाप-
 रस्थां कैलाशः अपरोत्तरस्यामरुणप्रभः, नामनिमित्तिचिन्तायामपि यस्मात्कर्दमके आवासपर्वते उत्पलादीनि कर्दमकप्रभाणि ततः कर्द-
 मकभावना प्रागिव, अन्यच्च कर्दमके विद्युत्प्रभो नाम देवः पत्योपमस्थितिकः परिवसति, स च स्वभावाद् यक्षकर्दमप्रियः, यक्षकर्दमो
 नाम कुङ्कुमागुरुकर्पूरकस्तुरिकाचन्दनभेलापकः, उक्तञ्च—“कुङ्कुमागुरुकर्पूरकस्तूरीचन्दनानि च । महासुगन्धमित्युक्तं, नामतो यक्ष-
 कर्दमम् ॥ १ ॥” ततः प्राचुर्येण यक्षकर्दमसम्भवाच्चासौ पूर्वपदलोपे सत्यभामा भागेतिवत् कर्दम इत्युच्यते, कैलाशे कैलाशप्रभाण्यु-
 त्पलादीनि कैलाशनामा च तत्र देवः पत्योपमस्थितिकः परिवसति ततः कैलाशः, एवमरुणप्रभेऽपि वक्तव्यं, कर्दमकाराजधानी कर्द-
 मस्यावासपर्वतस्य दक्षिणपूर्वथा कैलाशा कैलाशस्यावासपर्वतस्य दक्षिणापरयाऽरुणप्रभा अरुणप्रभस्यावासपर्वतस्यापरोत्तरया तिर्यग्-
 सङ्घेयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्वस्मिन् लवणसमुद्रेऽरुणप्रभाराजधानी विजयाराजधानीव वाच्यम् ॥

कश्चिं भन्ते ! सुद्विपसस लवणाहिवइरसस गोयमदीवे णामं दीवे पणत्ते?, गोयमा ! जंबुद्वीवे
 दीवे मंदरसस पव्वयसस पच्चत्थिमेणं लवणससुदं बारसजोयणससहससाइं ओगाहिन्ता एत्थ णं
 सुद्विपसस लवणाहिवइरसस गोयमदीवे २ पणत्ते, बारसजोयणससहससाइं आयामविकखंभेणं स-
 त्तीसं जोयणसहससाइं नव य अडयाले जोयणसए किंचिविससोणे परिकखेवेणं, जंबूद्वीवन्तेणं
 अद्धेकोणणत्ते जोयणाइं चत्तालीसं पंचणत्तिभगो जोयणसस ऋसिए जलंताओ लवणससुदं-

तेषां दो कोसे क्रसिते जलंताओ ॥ से षं एगाए य पउमवरवेहयाए एगेणं वणसंडेणं सव्वतो स-
मंता तहैव वणओ दोणहवि । गोयमदीवस्स षं दीवस्स अंतो जाव बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे
पणत्ते, से जहानामए—आलिंणं जाव आसयंति । तस्स षं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स
बहुमज्झदेसभागे एत्थ षं सुट्टियस्स लवणाहिवहस्स एगे महं अइक्कीलावासे नामं भोमेल्लविहारे
पणत्ते बावट्टिं जोयणाइं अद्धजोयणं उट्टुं उच्चत्तेणं एकतीसं जोयणाइं कोसं च विकखंभेणं अणे-
गखंभसतसथिविट्ठे भवणवणओ भाणियव्वो । अइक्कीलावास्सस्स षं भोमेल्लविहारस्स अंतो
बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पणत्ते जाव मणीणं भासो । तस्स षं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभा-
गस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ एगा मणिपेटिया पणत्ता । सा षं मणिपेटिया दो जोयणाइं आ-
यामविकखंभेणं जोयणवाहल्लेणं सव्वमणिमयी अच्छा जाव पट्टिरूवा ॥ तीसे षं मणिपेटियाए
उवरि एत्थ षं देवसयणिज्जे पणत्ते वणओ ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चति—गोयमदीवे षं दीवे ?,
तत्थ २ तहिं २ बहूइं उण्णलाइं जाव गोयमत्पभाइं से एणट्टेणं गोयमा ! जाव णिच्चे । कहिं षं
भंते ! सुट्टियस्स लवणाहिवहस्स सुट्टिया णामं रायहाणी पणत्ता ? , गोयमदीवस्स पच्चत्थिमेणं
तिरियमसंखेज्जे जाव अण्णत्तिं लवणससुहे चारस्स जोयणसहस्साइं ओगाहत्ता, एवं तहैव सव्वं
णेयव्वं जाव सुत्थिए देवे ॥ (सू० १६१)

'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! सुस्थितस्य लवणाधिपस्य गौतमद्वीपो नाम द्वीपः प्रह्लासः ? , भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वी-
 पस्य पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे सुस्थितस्य, लवणाधिपस्य गौतमद्वीपो नाम द्वीपः प्रह्लासः, द्वा-
 दश योजनसहस्राण्यवगायामविकम्भाभ्यां, सप्तत्रिंशद् योजनसहस्राणि नव चाष्टाचत्वारिंशानि किञ्चिद्विशेषीनानि परिक्षेपेण, 'जंबू-
 दीवर्तेण'मिति जम्बूद्वीपदिशि 'अर्द्धकोननवतीनि' अर्द्धमेकोननवतेर्येषां तानि अर्द्धकोननवतीनि साद्धीष्टाशीतिसहस्रानीति भावः,
 योजनानि चत्वारिंशत् च पञ्चनवतिभागान् योजनस्य 'जलान्तात्' जलपर्यन्ताद् अर्द्धमुच्छ्रितः, एतावान् जलस्योपरि प्रकट इत्यर्थः,
 'लवणसमुद्रान्ते' लवणसमुद्रदिशि द्वौ क्रोशौ जलान्ताटुच्छ्रितौ, द्वावेव क्रोशौ जलस्योपरि प्रकट इत्यर्थः ॥ 'से ण'मित्यादि, स ए-
 कया पद्मवरवेदिकया एकेन वनवण्डेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः, इयोरपि वर्णनं प्रागवत् । तस्य च गौतमद्वीपस्योपरि बहुसमर-
 मणीयभूमिभागवर्णनं प्रागवद् यावत्तूणानां मणीनां च शब्दवर्णनं वाप्यादिवर्णनं यावद्बहवो वानमन्तरा देवा आसते शेरते यावद्विह-
 रन्तीति । तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्येदेशभागोऽत्र सुस्थितस्य लवणाधिपस्य योग्यो महानेकः 'अतिक्रीलावासः' अ-
 त्यर्थं क्रीडावासो नाम भौमेयविहार. प्रह्लासः, साद्धीनि द्वाषष्टिर्योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन एकत्रिंशत् च योजनानि क्रोशमेकं च विकम्भेन
 'अणेगखंभसयसन्निविडे' इत्यादि भवनवर्णनमुल्लोचवर्णनं भूमिभागवर्णनं च प्रागवत् । तस्य च बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहु-
 मध्येदेशभागो, अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रह्लासा, सा योजनमायामविकम्भाभ्यां अर्द्धयोजनं बाहुर्येन सर्वालाना मणिसयी अच्छा
 यावत्प्रतिरूपा ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि देवशयनीयं, तस्य वर्णक उपर्यष्टाष्टमङ्गलकादिकं च प्रागवत् ॥
 नामानिभित्तं पिपुच्छिष्टपुराह—'से केणडेण'मित्यादि, अथ 'केनार्थेन' केन कारणेन एवमुच्यते—गौतमद्वीपो नाम द्वीपः ? , भगवा-

नाह—गौतमद्वीपस्य प्राथमतमिदं नामधेयं न कदाचिन्नासीदित्यादि प्राग्वत् । पुस्तकान्तरेषु पुनरेवं पाठः—‘गोयमद्वीवे षं द्वीवे तत्स्थ-
तरथ तदि तदि वृहदं जपलाहं जाव सहस्रसप्तसाहं गोयमप्यभाहं गोयमवभाहं गोयमववण्णाभाहं’ इति, एवं प्राग्वद् भावनीयः । सुस्त्रि-
देवसहस्राणां गौतमद्वीपस्य सुस्त्रितायाश्च राजधान्या अन्येषां च वृहतां वानमन्तराणां देवानां देवीनां चाधिपत्यं यावद्विहरति, तत
एवमेव प्राथतनामलात्, पाठान्तरे तद्व्रतानि जपलाद्वीनि गौतमप्रभाणीति गौतमानीति प्रसिद्धानि ततस्तद्योगात्तथा, तदधिपति-
गौतमाधिपतिरिति प्रसिद्धं इति सामर्थ्यादेष गौतमद्वीप इति । उपसंहारमाह—‘से तेण्डेण’मित्यादि गतार्थम् ॥ सम्प्रति जम्बूद्वी-
पावचन्द्रसत्कद्वीपप्रतिपादनार्थमाह—
कहि षं भंते ! जंबुद्वीवगाणं चंद्राणं चंद्रदीवा षामं दीवा पणत्ता ? गोयमा ! जंबूद्वीवे २ मंद-
रसस पन्वयस्स पुरच्छिभेणं लवणसमुहं चारस जोयणसहससाहं ओगाहित्ता एत्थ षं जंबूद्वीव-
गाणं चंद्राणं चंद्रदीवा षामं दीवा पणत्ता, जंबुद्वीवतेणं अद्धेकोणणउहं जोयणाहं चत्तालीसं
पंचाणउत्तिं भागे जोयणसस ऊसिसया जलंतातो लवणसमुहंतेणं दो कोसे ऊसिसता जलंताओ,
चारस जोयणसहससाहं आयामाविकखंभेणं, सेसं तं चैव जहा गोतमद्वीवसस परिक्लेवो पउमवर-
देहया पत्तेयं २ वणसंडपरि० दोणहवि वण्णओ बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा जावं जोइसिसया
देवा आसयंति । तेसि षं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पासायवडंसगा चावाडि जोयणाहं बहुम-

॥ ३ ॥
इ प्रतिपत्ता
जम्बूरात-
चन्द्रसूर्य-
द्वीपाः
उद्देशः २
सू० १६२

ज्ञानं मणिपेठियाओ दी जोयणाहं जाव सीहासणा सपरिवारा भाणियव्वा तह्वेव अट्टो, गो-
 यमा ! बहुसु खुद्दासु खुद्दियासु बह्वहं उप्पलाहं चंदवणणाभाहं चंदा एत्थ देवा महिद्धिया जाव
 पलिओवमट्टिया परिवसंति, ते णं तत्थ पत्तेयं पत्तेयं चउणहं सामाणियसाहस्सीणं जाव चंद-
 दीवाणं चंदाण य रायहाणीणं अन्नोसिं च बह्वणं जोतिसियाणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं जाव
 विहरंति, से तेणट्टेणं गोयमा ! चंददीवा जाव णिच्चा । कहि णं भंते ! जंबुद्दीवगाणं चंदाणं चं-
 दाओ नाम रायहाणीओ पणत्ताओ ?, गोयमा ! चंददीवाणं पुरत्थिमेणं तिरियं जाव अण्णंमि
 जंबुद्दीवे २ बारस जोयणसहस्साहं ओगाहिन्ता तं चेव पमाणं जाव एमहिद्धिया चंदा देवा २ ॥
 कहि णं भंते ! जंबुद्दीवगाणं सूरणं सूरदीवा णामं दीवा पणत्ता ?, गोयमा ! जंबुद्दीवे २ मंद-
 रस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमेणं लवणससुहं बारस जोयणसहस्साहं ओगाहिन्ता तं चेव उच्चत्तं
 आयामविकखंभेणं परिकखेवो वेदिया वणसंडा भूमिभागा जाव आसयंति पासायवड्डसगाणं
 तं चेव पमाणं मणिपेठिया सीहासणा सपरिवारा अट्टो उप्पलाहं सूरप्पभाहं सूर। एत्थ देवा
 जाव रायहाणीओ सकाणं दीवाणं पच्चत्थिमेणं अण्णंमि जंबुद्दीवे दीवे सेसं तं चेव जाव सूर।
 देवा ॥ (सू० १६२) कहि णं भंते ! अत्थितरलावणगाणं चंदाणं चंददीवा णामं दीवा प-
 णत्ता ?, गोयमा ! जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं लवणससुहं बारस जोयण-

सहस्साहं ओगाहिता एतथ णं अभिंमतरलावणगाणं चंदाणं चंददीवा णासं दीवा पणत्ता,
जहा जंबुद्वीवगा चंदा तथा भाणियच्चा णवरि रायहाणीओ अणंमि लवणं सेसं तं चैव । एवं
अभिंमतरलावणगाणं सूरणावि लवणसमुहं वारस जोयणसहस्साहं तहेव सच्चं जाव रायहाणीओ ॥
कहि णं भंते ! बाहिरलावणगाणं चंदाणं चंददीवा पणत्ता ? गोयमा ! लवणसस समुहसस पुर-
थिमिह्लाओ वेदियंताओ लवणसमुहं पच्चत्थिमेणं वारस जोयणसहस्साहं ओगाहिता एतथ णं
ॐ वाहिरलावणगाणं चंददीवा नामं दीवा पणत्ता । लवणसस समुहसस पुर-
णाहं चत्तालीसं च पंचणजतिभागे जोयणसस असिता थायतिसंडदीवंतेणं अओकोणवतिजोय-
सिता वारस जोयणसहस्साहं आयासं विकखंभेणं पउमवरवेइया वणसंडा बहुसमरमणिज्जा भू-
मिभागा मणिपेटिया सीहासणा सपरिवारा सो चैव अट्टो रायहाणीओ सगाण दीवाणं पुर-
थिमेणं तिरियमसं० अणंमि लवणसमुहं तहेव सच्चं । कहि णं भंते ! बाहिरलावणगाणं सूर-
णं सूरदीवा णासं दीवा पणत्ता ? गोयमा ! लवणसमुहं पच्चत्थिमेणं अउकूणणजति जोयणाहं चत्ता-
समुहं पुरथिमेणं वारस जोयणसहस्साहं थायतिसंडदीवंतेणं अउकूणणजति जोयणाहं चत्ता-
लीसं च पंचनजतिभागे जोयणसस दो कोसे ऊसिया सेसं तहेव जाव रायहाणीओ सगाणं
दीवाणं पच्चत्थिमेणं तिरियमसंवेज्जे लवणं चैव वारस जोयमा- तहेव सच्चं भाणियच्चं ॥

३ प्रतिपत्तौ
लवणगत-
चन्द्रसूर्य-
दीपादि-
उद्देशः २
सू० १६३

(सू० १६३) कहि णं भंते ! धायतिसंडदीवगाणं चंद्राणं चंद्रदीवा पणत्ता ? , गोयमा ! धायति-
संडस्स दीवस्स पुरत्थिमिह्लाओ वेदियंताओ कालोयं णं समुदं बारस जोयणसहस्साइं ओगा-
हिन्ता एत्थ णं धायतिसंडदीवाणं चंद्राणं चंद्रदीवा णामं दीवा पणत्ता, सव्वतो समंता दो
कोसा ऊसिता जलंताओ बारस जोयणसहस्साइं तहेव विकखंभपरिक्खेवो भूमिभागो पासा-
यवडिंसया मणिपेटिया सीहासणा सपरिवारा अट्टो तहेव रायहाणीओ, सकाणं दीवाणं पुर-
त्थिमेणं अण्णंमि धायतिसंडे दीवे सेसं तं चेव, एवं सूरदीवावि, नवरं धायहसंडस्स दीवस्स
पच्चत्थिमिह्लातो वेदियंताओ कालोयं णं समुदं बारस जोयण० तहेव सव्वं जाव रायहाणीओ
सूराणं दीवाणं पच्चत्थिमेणं अण्णंमि धायहसंडे दीवे सव्वं तहेव ॥ (सू० १६४) कहि णं भंते !
कालोयगाणं चंद्राणं चंद्रदीवा पणत्ता ? , गोयमा ! कालोयसमुद्दस्स पुरत्थिमिह्लाओ वेदियंताओ
कालोयणं समुदं पच्चत्थिमेण बारस जोयणसहस्साइं ओगाहिन्ता एत्थ णं कालोयगचंद्राणं चं-
ददीवा सव्वतो समंता दो कोसा ऊसिता जलंतातो सेसं तहेव जाव रायहाणीओ सगाणं
दीव० पुरत्थिमेणं अण्णंमि कालोयगसमुदे बारस जोयणा तं चेव सव्वं जाव चंद्रा देवा २ । एवं
सूराणवि, णवरं कालोयगपच्चत्थिमिह्लातो वेदियंतातो कालोयसमुद्दपुरत्थिमेणं बारस जोयणस-
हस्साइं ओगाहिन्ता तहेव रायहाणीओ सगाणं दीवाणं पच्चत्थिमेणं अण्णंमि कालोयगसमुदे त-

हैव सत्त्वं । एवं पुक्खरवरगाणं चंद्राणं पुक्खरवरसस दीवरस पुरत्थिमिह्लाओ वेदियंताओ पुक्ख-
रससुद्धं बारस जोयणसहस्साहं ओगाहिता चंद्रदीवा अण्णमि पुक्खरवरे दीवे रायहाणीओ त-
हेव । एवं खराणवि दीवा पुक्खरवरदीवसस पच्चत्थिमिह्लाओ वेदियंताओ पुक्खरोदं ससुद्धं बा-
रस जोयणसहस्साहं ओगाहिता तहेव सत्त्वं जाव रायहाणीओ दीविह्लाणं दीवे ससुद्धं बा-
ससुद्धे चैव एगाण अठ्ठिभतरपासे एगाणं बाहिरपासे रायहाणीओ दीविह्लाणं दीवे ससुद्धं बा-
गाणं ससुद्धेसु सरिणामतेसु (सू० १६५) इमे णामा अणुगंतवा, जंबुदीवे लवणे धायइ कालोद-
पुक्खरे वरुणे । खीर वय इक्खुवरो योणंदी अरुणवरे कुंडले रुयगे ॥ १ ॥ आभरणवत्थगंधे उ-
पलतिलते य पुठवि णिहिरयण । वासहरदहनईओ विजया वक्खारकटिपदा ॥ २ ॥ पुरसंदरमा-
वासा कूडा णक्खत्सत्त्वंदसुरा य । एवं भाणियत्त्वं ॥ (सू० १६६)

‘कहि णं भंते !’ इयादि ॥ क भदन्त ! जम्बूद्वीपगतयोर्जम्बूद्वीपसत्त्वयोश्चन्द्रयोश्चन्द्रद्वीपौ नाम द्वीपौ प्रज्ञसौ ? भगवानाह—‘गो-
यमादिप्रमाणं तथैव, नामनिमित्तचिन्तायामपि यस्माच्छुद्धिकावाप्यादिसु वहूनि उत्पलादीनि यावत्सहस्रपत्राणि चन्द्रप्रभाणि—चन्द्रव-
र्णानि, चन्द्रौ च ज्योतिषेन्द्रौ ज्योतिपरजौ महर्द्धिकौ यावत्स्योपमस्थितिकौ परिवसतः, तौ चन्द्रौ प्रत्येकं चतुर्णां सामानिकसहस्राणां
चतस्रणामप्रमादिषीणां सपरिवाराणां तिस्रणां पर्यदां सप्तानामनीकानां सप्तानामनीकाधिपतीनां षोडशानामात्सरक्षकदेवसहस्राणां स्वस्य

३ प्रतिपत्-
धातकी-
कालोदच-
न्द्रसूर्य-
द्वीपादिः
उद्देशः २
सू० १६४-
१६५
द्वीपस-
मुद्राः
सू० १६६
॥ ३१७ ॥

स्वस्य चन्द्रद्वीपस्य स्वस्याश्वन्द्राभिधानाया राजधान्या अन्येषां च बहूनां ज्योतिषाणां देवानां देवीनां चाधिपत्यं यावद्विहरतः । तत-
 स्तद्रतोत्पलादीनां चन्द्राकारत्वाच्चन्द्रवर्णत्वाच्चन्द्रदेवस्वामिकत्वाच्च तौ चन्द्रद्वीपौ इति, चन्द्राभिधे च राजधान्यौ तयोश्चन्द्रद्वीपयोः पु-
 र्वस्या दिशि तिर्यागसङ्घेयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य विजयाराजधानीसदृश्यौ
 वक्तव्ये । एवं जम्बूद्वीपगतसूरसत्कसूर्यद्वीपावपि वक्तव्यौ, नवरं जम्बूद्वीपस्य पश्चिमायां दिशि एतमेव लवणसमुद्रमवगाह्य वक्तव्यं,
 राजधान्यावपि स्वकद्वीपयोः पश्चिमायां दिशि अन्यस्मिन् जम्बूद्वीपे वक्तव्ये, शेषं सर्वं चन्द्रद्वीपवक्रावनीयं नवरं चन्द्रस्थाने सूर्यप्रह-
 णमिति ॥ सम्प्रति लवणसमुद्रगतचन्द्रादित्यद्वीपवक्तव्यतामाह—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, लवणे भवौ लावणिकौ अभ्यन्तरौ च तौ
 लावणिकौ च अभ्यन्तरलावणिकौ शिखाया अर्वाक्चारिणावित्यर्थः तयोः, सूत्रे द्वित्वेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात्, शेषं सुगमं, भगवान्-
 नाह—गौतम ! जम्बूद्वीपस्य पूर्वसां दिशि एतमेव लवणसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य ‘अत्र’ एतस्मिन्नवकाशे अभ्यन्तरलावणि-
 कयोश्चन्द्रयोश्चन्द्रद्वीपौ नाम द्वीपौ वक्तव्यौ, इत्यादि जम्बूद्वीपगतचन्द्रसत्कचन्द्रद्वीपवन्निरवशेषं वक्तव्यं, नवरमत्र राजधान्यौ स्वकी-
 ययोर्द्वीपयोः पूर्वसां दिशि अन्यस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य वेदितव्ये । एवमभ्यन्तरलावणिकसूर्यद्वीपा-
 वपि वक्तव्यौ, नवरं तौ जम्बूद्वीपस्य पश्चिमायां दिशि एतमेव लवणसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य वक्तव्यौ, राजधान्यावपि
 स्वकीययोः द्वीपयोः पश्चिमायां दिशि अन्यस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्येति ॥ ‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त !
 बाह्यलावणिकयोश्चन्द्रयोश्चन्द्रद्वीपौ नाम द्वीपौ प्रज्ञप्तौ ?, बाह्यलावणिकौ नाम लवणसमुद्रे शिखाया बहिश्चारिणौ चन्द्रौ, भगवानाह—
 गौतम ! लवणसमुद्रस्य पूर्वसाद्वेदिकान्तादवर्गं लवणसमुद्रं पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्र बाह्यलावणिकयोश्चन्द्रयोश्च-

न्द्रदीपौ नाम द्वीपौ प्रज्ञप्तौ, तौ च धातकीषण्डद्वीपान्तेन—धातकीषण्डद्वीपदिशि अर्द्धकोनवतियोजनानि चत्वारिंशत् च पञ्चनवति-
भागान् योजनस्योदकादूर्ध्वमुच्छ्रितो लवणसमुद्रदिशि द्वौ क्रोशौ, शेषवक्तव्यताऽभ्यन्तरलावणिकचन्द्रद्वीपवद्वक्तव्या, अत्रापि च राज-
धान्यौ स्वकीययोर्द्वीपयोः पूर्वस्थां तिर्यगसङ्क्षेपान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्व्यसिन् लवणसमुद्रे वक्तव्ये, एवं बाह्यलावणिकसूर्यसत्क-
सूर्यद्वीपावपि वक्तव्यौ, नवरमत्र लवणसमुद्रस्य पश्चिमाद् वेदिकान्ताल्लवणसमुद्रं पूर्वस्थां दिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्येति व-
क्तव्यं, राजधान्यावपि स्वकयोर्द्वीपयोः पश्चिमाया दिशि अन्यसिन् लवणसमुद्रे इति ॥ सम्प्रति धातकीषण्डगतचन्द्रादित्यद्वीपवक्तव्य-
तामभिधत्सुराह—‘कहि षं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! धातकीषण्डद्वीपगतानां चन्द्राणां, तत्र द्वादश चन्द्रा इति बहुवचनं, च-
न्द्रद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! धातकीषण्डद्वीपगतानां चन्द्राणां, तत्र द्वादश चन्द्रा इति बहुवचनं, च-
धातकीषण्डगतसूर्यसत्कसूर्यद्वीपा अपि वक्तव्याः, तत्र पानीयस्य सर्वत्रापि समत्वाद्, राजधान्योऽपि तेषां स्वकीयानां द्वीपानां पूर्व-
वगाह्य वक्तव्याः, राजधान्योऽपि स्वकीयानां सूर्यद्वीपानां पश्चिमादिशि अन्यसिन् धातकीषण्डे द्वीपे शेषं तथैव ॥ सम्प्रति कालोदस-
मुद्रगतचन्द्रादित्यसत्कद्वीपवक्तव्यां प्रतिपिपादयिपुराह—‘कहि षं भंते !’ इत्यादि, ‘कालोदसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्य-
गानां’ कालोदसमुद्रसत्कानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! कालोदसमुद्रस्य पूर्वसाद् वेदिकान्ता-

३ प्रतिपत्तौ
चन्द्रसूर्य-
द्वीपादिः
उद्देशः २
सू० १६६

कालोदसमुद्रं पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्र कालोदसमुद्रगतचन्द्राणां चन्द्रद्वीपाः प्रह्लासाः, ते च सर्वासु दिक्षु जला-
 न्कालोदसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्याः, शेषं तथैव । राजधान्योऽपि स्वकीयानां द्वीपानां पूर्वस्यां दिशि तिर्यगसङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्या-
 न्यस्मिन् कालोदसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य विजयाराजधानीवद्वक्तव्याः । एवं कालोदगतसूर्यसत्कसूर्यद्वीपा अपि वक्तव्याः,
 नवरं कालोदसमुद्रस्य पश्चिमान्ताद्देदिकान्तात्कालोदसमुद्रं पूर्वदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्येति वक्तव्यं, राजधान्योऽपि स्वकी-
 यानां द्वीपानां पश्चिमदिशि अन्यस्मिन् कालोदसमुद्रे, शेषं तथैव । एवं पुष्करवरद्वीपगतानां चन्द्राणां पुष्करवरद्वीपस्य पूर्वस्माद्देदिका-
 न्तात्पुष्करोदसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य द्वीपा वक्तव्याः, राजधान्यः स्वकीयानां द्वीपानां पश्चिमदिशि तिर्यगसङ्ख्येयान् द्वीप-
 समुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करवरद्वीपे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, पुष्करवरद्वीपगतसूर्याणां द्वीपाः पुष्करवरद्वीपस्य पश्चिमान्ता-
 न्तात्पुष्करोदसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य प्रतिपत्तव्याः, राजधान्यः पुनः स्वकीयानां द्वीपानां पश्चिमदिशि तिर्यगसङ्ख्ये-
 यान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करवरद्वीपे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, पुष्करवरसमुद्रगतचन्द्रसत्कचन्द्रद्वीपाः पुष्करवर-
 द्वेदिकान्तात्पुष्करवरसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य प्रतिपत्तव्याः, राजधान्यः स्वकीयानां द्वीपानां पूर्वदिशि
 यान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करवरद्वीपे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य प्रतिपत्तव्याः, राजधान्यः स्वकीयानां द्वीपानां पूर्वदिशि
 समुद्रस्य पूर्वस्माद्देदिकान्तात्पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य प्रतिपत्तव्याः, पुष्करवरसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य द्वीपाः
 तिर्यगसङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करवरसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, राजधान्यः पुनः स्वकीयानां द्वीपानां पश्चिमदिशि ति-
 पुष्करवरसमुद्रस्य पश्चिमान्ताद्देदिकान्तात्पूर्वतो द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, राजधान्यः पुनः स्वकीयानां द्वीपानां पश्चिमदिशि ति-
 र्यगसङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करोदसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य प्रतिपत्तव्याः । एवं शेषद्वीपगतानामपि
 चन्द्राणां चन्द्रद्वीपगतात्पूर्वस्माद्देदिकान्तादनन्तरे समुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य वक्तव्याः, सूर्याणां सूर्यद्वीपाः स्वस्वद्वीपगतात्प-

श्विमान्ताद्देहिकान्तादनन्तरे समुद्रे, राजधान्यश्चन्द्राणामासीयचन्द्रद्वीपेभ्यः पूर्वदिशि अन्यस्मिन् सदृशनामके २ द्वीपे, सूर्याणामप्यन्त-
लीयसूर्यद्वीपेभ्यः पश्चिमदिशि वसिष्ठेव सदृशनामकेऽन्यस्मिन् द्वीपे द्वादश योजनसहस्रश्रेभ्यः परतः, शेषसमुद्रगतानां तु चन्द्राणां
चन्द्रद्वीपाः स्वस्वसमुद्रस्य पूर्वसाद्देहिकान्तात्पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्रश्रेभ्यः पूर्वदिशि अन्यस्मिन् सदृशनामके समुद्रे, सूर्याणां
न्तार्पूर्वदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, चन्द्राणां राजधान्यः स्वस्वद्वीपानां पूर्वदिशि अन्यस्मिन् सदृशनामके पश्चिमान्ताद्देहिका-
राजधान्यः स्वस्वद्वीपाला पश्चिमदिशि, केवलमभेतनशेषद्वीपसमुद्रगतानां चन्द्रसूर्याणां राजधान्योऽन्यस्मिन् सदृशनामके समुद्रे, सूर्याणां
वाऽभेतने वा पश्चात्तने वा प्रतिपत्तव्या नामेतन एवान्यथाऽनवस्थाप्रसक्तेः ॥ एतच्च देवद्वीपादर्वाकं सूर्यवराभासं यावद्, देवद्वीपादिषु
राजधानीः प्रति विशेषस्वामिधिल्लुराह—
कहि णं भंते ! देवद्वीवगाणं चंद्राणं चंद्रदीवा णामं दीवा पणत्ता?, गोयमा ! देवदीवस्स देवोदं
ससुहं चारस्स जोयणसहस्साहं ओगाहित्ता तेणं च कमेण पुरत्थिमिच्छाओ वेहयंताओ जाव राय-
हाणीओ सगाणं दीवाणं पुरत्थिमेणं देवदीवं ससुहं असंवेज्जाहं जोयणसहस्साहं ओगाहित्ता एत्थ
णं देवदीवयाणं चंद्राणं चंद्राओ णामं रायहाणीओ पणत्ताओ, सेसं तं चैव, देवदीवचंद्रा दीवा,
एवं स्रराणावि, णवरं पच्चत्थिमिच्छाओ वेदियंताओ देवोदगं ससुहं पच्चत्थिमेणं चारस्स जोयणसहस्साहं तेणं च
कहि णं भंते ! देवससुहगाणं चंद्राणं चंद्रदीवा णामं दीवा पणत्ता?, गोयमा ! देवोदगस्स ससु-
हगस्स पुरत्थिमिच्छाओ वेदियंताओ देवोदगं ससुहं पच्चत्थिमेणं चारस्स जोयणसहस्साहं तेणं च

॥ ३१६ ॥

३ प्रतिपत्तं
देवद्वीपा-
दिचन्द्रसू-
र्यद्वीपाः
उद्देशः २
सू० १६७

से किं तं बेइंदिया ?, २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—पुलाकिमिया जाव समुदलिक्खा, जे
याँवण्णे तंहप्पगारा, ते समांसतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पळत्ता य अपळत्ता य । तेसिणं भंते ।
जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता ?, गोयमा ! तओ सरीरगा पणत्ता, तंजहा—ओरालिए तेयए
कम्मए । तेसि णं भंते ! जीवाणं के महालिया सरीरओगाहणा पणत्ता ?, जहन्नेणं अंगुलासं-
खेज्जभागं उक्कोसेणं थारसजोयणाइं छेवट्टसंघयणा हुंडसंठिता, चत्तारि कसाया, चत्तारि स-
ण्णाओ, तिण्णि लेसाओ, दो इंदिया, तओ समुग्घाता—वेयणा कसाया मारणंतिया, नोसन्नी
असन्नी, णपुंसकवेदगा, पंच पळत्तीओ, पंच अपळत्तीओ, सम्मदिट्ठीवि मिच्छदिट्ठीवि नो सम्म-
मिच्छदिट्ठी, णो ओहिदंसणी णो चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी नो केवलदंसणी । ते णं भंते !
जीवा किं णाणी अण्णाणी ?, गोयमा ! णाणीवि अण्णाणीवि, जे णाणी ते नियमा दुण्णाणी, तं-
जहा—आभिणिवोहियणाणी सुयणाणी य, जे अत्ताणी ते नियमा दुअण्णाणी—मतिअण्णाणी
य सुयअण्णाणी य, नो मणजोगी वहजोगी कायजोगी, सागारोवत्तावि अणागारोवत्तावि,
आहारो नियमा छदिसिं, उववातो तिरियमणुस्सेसु नेरइयदेवअसंखेज्जवासाउयवज्जेसु, ठिती जह-
न्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं थारस संवच्छराणि, समोहतावि मरंति असमोहतावि मरंति, कहिं

कमेणं जाव रायहाणीओ सगाणं दीवाणं पच्चत्थिमेणं देवोद्गं समुद्दं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं
 ओगाहित्ता एत्थ णं देवोद्गगाणं चंदाणं चंदाओ णामं रायहाणीओ पणत्ताओ, तं चेव संबं,
 एवं सूराणवि, णवरि देवोद्गस्स पच्चत्थिमिच्छातो वेतियंतातो देवोद्गसमुद्दं पुरत्थिमेणं बारस
 जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता रायहाणीओ सगाणं २ दीवाणं पुरत्थिमेणं देवोद्गं समुद्दं असंखे-
 ज्जाइं जोयणसहस्साइं । एवं णागे जक्खे भूतेवि चउण्हं दीवसमुद्दाणं । कहि णं भंते! संयंभूर-
 मणदीवगाणं चंदाणं चंददीवा णामं दीवा पणत्ता?, संयंभूरमणस्स दीवस्स पुरत्थिमिच्छातो वे-
 तियंतातो संयंभूरमणोद्गं समुद्दं बारस जोयणसहस्साइं तहेव रायहाणीओ सगाणं २ दीवाणं
 पुरत्थिमेणं संयंभूरमणोद्गं समुद्दं पुरत्थिमेणं असंखेज्जाइं जोयणं तं चेव, एवं सूराणवि, संयं-
 भूरमणस्स पच्चत्थिमिच्छातो वेदियंताओ रायहाणीओ सकाणं २ दीवाणं पच्चत्थिमिच्छाणं संयंभू-
 रमणोद्दं समुद्दं असंखेज्जा० सेसं तं चेव । कहि णं भंते! संयंभूरमणसमुद्दकाणं चंदाणं, संयं-
 भूरमणस्स समुद्दस्स पुरत्थिमिच्छाओ वेतियंतातो संयंभूरमणं समुद्दं पच्चत्थिमेणं बारस जोयणस-
 हस्साइं ओगाहित्ता, सेसं तं चेव । एवं सूराणवि, संयंभूरमणस्स पच्चत्थिमिच्छाओ संयंभूरमणोद्दं
 समुद्दं पुरत्थिमेणं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता रायहाणीओ सगाणं दीवाणं पुरत्थिमेणं संयं-
 भूरमणं समुद्दं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता, एत्थ णं संयंभूरमण जाव सूरादेवा

॥ (सूत्रं १६७) अत्थि णं भंते ! लवणसमुद्दे वेलंधराति वा गागराया खन्नाति वा अग्घाति वा सिंहाति
 वा विजाती वा हासवद्दीति ?; हंता अत्थि । जहा णं भंते ! लवणसमुद्दे अत्थि वेलंधराति वा पा-
 गराया अग्घा सिंहा विजाती वा हासवद्दीति वा तथा णं बाहिरतेसुवि समुद्देसु अत्थि वेलंधराद्
 वा गागरायाति वा अग्घाति वा सिंहाति वा विजातीति वा हासवद्दीति वा ?; णो तिण्ठे सम्भे ॥
 (सूत्रं १६८) लवणे णं भंते ! समुद्दे किं जसितोद्दगे किं पत्थडोद्दगे किं खुभियजले किं अखुभिय-
 णं भंते ! लवणे समुद्दे ओसितोद्दगे नो पत्थडोद्दगे खुभियजले नो अखुभियजले किं अखुभिय-
 हिरगा समुद्दा किं जसितोद्दगा पत्थडोद्दगा खुभियजले नो अखुभियजले । जहा
 रगा समुद्दा नो उस्सितोद्दगा पत्थडोद्दगा खुभियजला अखुभियजले तथा णं वा-
 वोलद्धमाणा वोसद्धमाणा समभरघडत्ताए च्छिंति ॥ अत्थि णं भंते ! लवणसमुद्दे बहवो ओराला
 बलाहका संसेयंति संसुच्छंति वा वासं वासंति वा ?; हंता अत्थि । जहा णं भंते ! लवणसमुद्दे
 बहवे ओराला बलाहका संसेयंति संसुच्छंति वासं वासंति वा तथा णं बाहिरएसुवि समुद्देसु
 एवं बुचति बाहिरगा णं समुद्दा पुण्णा पुण्णप्पमाणा वोलद्धमाणा वोसद्धमाणा समभरघड्डियाए

चिह्नंति?, गोयमा! बाहिरासु णं समुद्देशु बहवे उद्गजोण्या जीवा य पोगला य उद्गस्ताए
वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उवचयंति, से तेणहेणं एवं बुच्चति-बाहिरगां समुद्दा पुण्णा पुण्ण०
जाव समभरघडत्ताए चिह्नंति ॥ (सू० १६९)

‘कहि णं भंते!’ इत्यादि, क भदन्त ! देवद्वीपगानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम ! देवद्वीपस्य
पूर्वसाद्वेदिकान्ताद् देवोदं समुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य अत्रान्तरे देवद्वीपगानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपाः प्रज्ञप्ता इत्यादि प्राग्वत्, प्राग्वत्,
राजधान्यः स्वकीयानां चन्द्रद्वीपानां पश्चिमदिशि तमेव देवद्वीपमसङ्ख्येयानि योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे देवद्वीपगानां चन्द्राणां
चन्द्रा नाम राजधान्यः प्रज्ञप्ताः, ता अपि विजयाराजधानीवद्वक्तव्याः ॥ ‘कहि णं भंते!’ इत्यादि, क भदन्त ! देवद्वीपगानां सू-
र्याणां सूर्यद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम ! देवद्वीपस्य पश्चिमान्ताद्वेदिकान्ताद् देवोदं समुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्य-
वगाह्येत्यादि । राजधान्यः स्वकीयानां सूर्यद्वीपानां पूर्वस्यां दिशि तमेव देवद्वीपमसङ्ख्येयानि योजनसहस्राण्यवगाह्येत्यादि ॥ ‘कहि णं
भंते!’ इत्यादि, क भदन्त ! देवसमुद्राणां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः?, गौतम ! देवोदस्य समुद्रस्य पूर्वसाद्वेदिकान्तादे-
वोदकं समुद्रं पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे देवोदसमुद्रगानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपाः प्रज्ञप्तास्ते च प्राग्वत् । राज-
धान्यः स्वकीयानां चन्द्रद्वीपानां पश्चिमदिशि देवोदकं समुद्रमसङ्ख्येयानि योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे वक्तव्याः, देवोदकसमुद्रगानां
सूर्याणां सूर्यद्वीपा देवोदकस्य समुद्रस्य पश्चिमान्ताद्वेदिकान्ताद् देवोदकं समुद्रं पूर्वदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे वक्तव्याः,
राजधान्योऽपि स्वकीयानां सूर्यद्वीपानां पूर्वदिशि देवोदकं समुद्रमसङ्ख्येयानि योजनसहस्राण्यवगाह्य, एवं नागत्यक्षभूतस्वयम्भूरमण-

द्वीपसमुद्रचन्द्रादित्यानामपि वक्तव्यं, द्वीपगतानां चन्द्रादित्यानां चन्द्रादित्यद्वीपा अनन्तरसमुद्रे, समुद्रगतानां तु स्वस्वसमुद्र एव, राजधान्यो द्वीपगतानां चन्द्रादित्यानां स्वस्वद्वीपे, समुद्रगतानां स्वस्वसमुद्रे, आह च मूलदीकाकारोऽपि—“एवं शेषद्वीपगतचन्द्रादि-
द्वीपे भवन्ति, अन्त्यानिमान् पञ्च द्वीपान् मुक्त्वा देवनागयक्षभूतस्वयम्भूरमणाख्यान्, न तेषु चन्द्रादित्यानां राजधान्योऽन्यस्मिन्
तावानेव सर्वत्राप्यर्थोऽनर्थभेदान्तरमित्येतद्व्याख्यानुसारेण सर्वेऽप्यनुगतव्या न भवन्तीति,” इह बहुधा सूत्रेषु पाठभेदाः परस्मै-
भदन्त ! लवणसमुद्रे वेलन्धरा इति वा नागराजाः, अगघा इति वा खन्ना इति वा सीहा इति वा जाइ इति वा, अगघादयो मत्स्यक-
च्छपविशेषाः, आह च चूर्णिकृत्—“अगघा खन्ना सीहा विजाइ इति मच्छकच्छभा” इति, इस्वष्टुद्धी जलस्येति गम्यते इति, भगवानाह
-गौतम सन्ति । ‘जहा णं भंते ! लवणसमुदे वेलंधरा इति वा’ इत्यादि पाठसिद्धम् ॥ ‘लवणे णं भंते !’ इत्यादि, लवणे भदन्त !
समुद्रः किमुच्छित्तोदकः प्रस्तोदकः—प्रस्ताकारतया स्थितसमुद्रकं यस्य स तथा, सर्वतः समोदक इति भावः, क्षुभितं जलं यस्य स
क्षुभितजलस्तत्प्रतिषेधादक्षुभितजलः ?, भगवानाह-गौतम ! उच्छित्तोदको न प्रस्तोदकः क्षुभितजलो नाक्षुभितजलः ॥ ‘जहा णं
भंते !’ इत्यादि, यथा भदन्त ! लवणसमुद्र उच्छित्तोदक इत्यादि तथा वाहा अपि समुद्राः किमुच्छित्तोदकाः प्रस्तोदकाः क्षुभितजला
अक्षुभितजलाः ?, भगवानाह-गौतम ! वाहाः समुद्रा न उच्छित्तोदकाः किन्तु प्रस्तोदकाः सर्वत्र समोदकत्वात्, तथा न क्षुभित-
जलाः किन्त्वक्षुभितजलाः क्षोभहेतुपातालकलशाद्यभावात्, किन्तु ते पूर्णाः, तत्र किञ्चिद्धीनमपि व्यवहारतः पूर्णं भवति तत आह—

पूर्णप्रमाणाः स्वप्रमाणं यावज्जलेन पूर्णा इति भावः, 'वोसदृमाणा' परिपूर्णभृततया उद्भूतन्त इवेति भावः, 'वोलदृमाणा' इति विशेषेण उद्भूतन्त इवेत्यर्थः. 'समभरघडत्ताए चिडंति' इति समं-परिपूर्णो भरो-भरणं यस्य स समभरः परिपूर्णभृत इत्यर्थः स चासौ घटश्च समभरघटस्तन्नावस्तत्ता तथा समभृतघट इव तिष्ठन्तीति भावः ॥ 'अत्थि णं भंते!' इत्यादि, अस्त्येतद् भदन्त! लवणसमुद्रे 'ओराला बलाहका' उदारा मेघाः 'संस्विद्यन्ते' संसूच्छन्ताभिमुखीभवन्ति, तदन्तरं संसूच्छन्ति, ततो 'वर्षे' पानीयं वर्षन्ति?, भगवानाह-हन्त! अस्ति ॥ 'जहा णं भंते! लवणसमुद्रे' इत्यादि प्रतीतम् ॥ 'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते बाह्याः समुद्राः पूर्णाः पूर्णप्रमाणाः? इत्यादि प्राग्वत्, भगवानाह-गौतम! बाह्येषु समुद्रेषु बहव उदकयोनिका जीवाः पुद्गलाश्चोदकतया 'अपक्रामन्ति' गच्छन्ति 'व्युत्क्रामन्ति' उत्पद्यन्ते, एके गच्छन्त्यन्ये उत्पद्यन्त इति भावः, तथा 'चीयन्ते' चयमुपगच्छन्ति 'उपचीयन्ते' उपचयमायान्ति, एतच्च पुद्गलान् प्रति द्रष्टव्यं, पुद्गलानामेव चयोपचयार्थप्रसिद्धेः, 'से एएणट्टेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यं प्रतीतं ॥ सम्प्रत्युद्वेघपरिवृद्धिं चिचिन्तयिषुदिमाह—

लवणे णं भंते! समुद्रे केवतियं उब्बेहपरिवुद्धीते पणत्ते?, गोयमा! लवणस्स णं समुदस्स उभ-ओपासिं पंचाणउति २ पदेसे गंता पदेसं उब्बेहपरिवुद्धीए पणत्ते, पंचाणउति २ वालगगाहं गंता वालगं उब्बेहपरिवुद्धीए पणत्ते, प० लिक्खाओ गंता लिक्खा उब्बेहपरि० पंचाणउइ जवाओ ज-वमज्जे अंगुलविहत्थिरयणीकुच्छी धणु [उब्बेहपरिवुद्धीए] गाउयजोयणसतजोयणसहस्साहं गंता जोयणसहस्सं उब्बेहपरिवुद्धीए ॥ लवणे णं भंते! समुद्रे केवतियं उस्सेहपरिवुद्धीए पणत्ते?;

गोयमा ! लवणस्स णं समुद्दस्स उभओपासिं पंचाणडतिं पदेसे गंता सोलसपएसे उस्सेहपरिबु-
द्धीए पणत्ते, गोयमा ! लवणस्स णं समुद्दस्स णं एएणेव कमेणं जाव पंचाणडतिं २ जोयणसहस्साइं
गंता सोलस जोयणसहस्साइं उस्सेधपरिबुद्धिए पणत्ते ॥ (सू० १७०)

‘लवणे णं भंते ! समुद्दे’ इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्रः ‘कियत्’ कियन्ति योजनानि यावद् उद्धेधपरिवृद्ध्या प्रज्ञप्तः ? , किमुक्तं
भवति ?—जम्बूद्वीपवेदिकान्ताहवणसमुद्रवेदिकान्ताच्चारभ्योभयतोऽपि लवणसमुद्रस्य कियन्ति योजनानि यावत् मात्रया मात्रया उद्धेध-
परिवृद्धिरिति, भगवानाह—गौतम ! लवणसमुद्रे उभयो. पार्श्वयोर्जम्बूद्वीपवेदिकान्ताहवणसमुद्रवेदिकान्ताच्चारभ्येत्यर्थः पञ्चनवतिप्रदे-
शान् गत्वा प्रदेशं उद्धेधपरिवृद्ध्या प्रज्ञप्तः; इह प्रदेशसखसरेण्वादिरूपो द्रष्टव्यः; पञ्चनवतिं वालायाणि गत्वैकं वालाग्रमुद्धेधपरिवृद्ध्या
प्रज्ञप्तं; एवं लिक्षायवमध्याहुलवितस्तिरन्निष्कृक्षिधनुर्गन्व्यूतयोजनयोजनशतसूत्राण्यपि भावनीयानि, पञ्चनवतिं योजनसहस्राणि गत्वा
योजनसहस्रमुद्धेधपरिवृद्ध्या प्रज्ञप्तं, त्रैराशिकभावना चैवं योजनादिषु द्रष्टव्या, इहोभयतोऽपि पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्ते योजन-
सहस्रमवगाहेन दृष्टं ततत्रैराशिककर्मावतारः; यदि पञ्चनवतिसहस्रपर्यन्ते योजनसहस्रमवगाहस्ततः पञ्चनवतियोजनपर्यन्ते कोऽ-
वगाहः ? , राशित्रयस्थापना—१५०००।१०००।१५ । अत्रादिमध्ययो राश्योः शून्यत्रयस्थापवर्तना १५।१।१५, ततो मध्यस्य राशे-
रेकरूपस्य अन्त्येन पञ्चनवतिलक्षणेन राशिना गुणनात् जाता पञ्चनवतिः; तत्राद्येन राशिना पञ्चनवतिलक्षणेन विभज्यते लव्यमेकं
योजनं; उक्तञ्च—“पंचाणडदसहस्से गंतूणं जोयणाणि उभओविं । जोयणसहस्समेणं लवणे ओगाहओ होइ ॥ १ ॥ पंचाणडईण
वगे (लवणे) गंतूणं जोयणाणि उभओविं । जोयणमेणं लवणे ओगाहेणं मुणेयव्वा ॥ १ ॥” पञ्चनवतियोजनपर्यन्ते च यद्येकं यो-

भणिओ ॥ १ ॥ पंचाणउई लवणे गंतूणं जोयणाणि उभओवि । उस्सेहेणं लवणो सोलस किल जोयणे होइ ॥ २ ॥” तत्र यदि पञ्च-
नवतियोजनपर्यन्ते षोडशयोजनावागाहस्ततोऽर्थाह्वयते पञ्चनवतिगव्यूतपर्यन्ते षोडश गव्यूतानि पञ्चनवतिघनुःपर्यन्ते षोडश घनू-
पीत्यादि ॥ सम्प्रति गोतीर्थप्रतिपादनार्थमाह—

लवणस्स णं भंते! समुइस्स केमहालए गोतित्थे पणत्ते?; गोयमा! लवणस्स णं समुइस्स णं समुइस्स उ-
भओपासि पंचाणउति २ जोयणसहस्साइं गोतित्थं पणत्तं ॥ लवणस्स णं भंते! समुइस्स णं भंते! समुइस्स के-
महालए गोतित्थविरहिते खेत्ते पणत्ते?; गोयमा! लवणस्स णं समुइस्स दस जोयणसहस्साइं
गोतित्थविरहिते खेत्ते पणत्ते ॥ लवणस्स णं भंते! समुइस्स केमहालए उदगमाले पणत्ते?;
गोयमा! दस जोयणसहस्साइं उदगमाले पणत्ते ॥ (सू० १७१)

‘लवणस्स णं भंते!’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य ‘किमहत्’ किप्रमाणमहत्त्वं गोतीर्थं प्रज्ञप्तं?, गोतीर्थमिव गोतीर्थ-
क्रमेण नीचो नीचतरः प्रवेशमार्गः, भगवानाह—गौतम ! लवणस्य समुद्रस्योभयोः पार्श्वयोर्जम्बूद्वीपवेदिकान्ताह्वणसमुद्रवेदिकान्ताशा-
रभ्येत्यर्थः पञ्चनवतिं योजनसहस्राणि यावद् गोतीर्थं प्रज्ञप्तम्, उक्तञ्च—“पंचाणउइसहस्से गोतित्थं उभयतोवि लवणस्सा” इति ॥
‘लवणस्स णं भंते!’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य ‘किमहत्’ किप्रमाणमहत्त्वं गोतीर्थविरहितं क्षेत्रं प्रज्ञप्तं?, भगवानाह—
गौतम ! लवणस्य समुद्रस्य दश योजनसहस्राणि गोतीर्थविरहितं क्षेत्रं प्रज्ञप्तम् ॥ ‘लवणस्स णं भंते!’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त !

समुद्रस्य 'किंमहती' विस्तारमधिकृत्य किंप्रमाणमहत्त्वा उदकमाला-समपानीयोपरिभूता षोडशयोजनसहस्रोच्छ्रया प्रक्षप्ता?, भ-
गवानाह-गौतम! दश योजनसहस्राणि उदकमाला श्रद्धता ॥

लवणे णं भंते! समुदे किंसंठिए पणत्ते?, गोयमा! गोतित्थसंठिते नावासंठाणसंठिते सिप्पि-
संपुडसंठिए आसखंधसंठिते बलभिसंठिते वट्टे बलयागारसंठाणसंठिते पणत्ते ॥ लवणे णं
भंते! समुदे केवतियं चक्खवालविकखंभेणं? केवतियं परिकखेवेणं? केवतियं उव्वेहेणं? केवतियं उ-
स्सेहेणं? केवतियं सब्वग्गेणं पणत्ते?, गोयमा! लवणे णं समुदे दो जोयणसयसहस्साइं चक्खवा-
लविकखंभेणं पणारस जोयणसतसहस्साइं एकासीतिं च सहस्साइं सतं च इगुयालं किंचिवि-
सेसूणे परिकखेवेणं, एगं जोयणसहस्सं उव्वेधेणं सोलस जोयणसहस्साइं उस्सेहेणं सत्तरस
जोयणसहस्साइं सब्वग्गेणं पणत्तं ॥ (सूत्रं १७२) जइ णं भंते! लवणसमुदे दो जोयणसतस-
हस्साइं चक्खवालविकखंभेणं पणारस जोयणसतसहस्साइं एकासीतिं च सहस्साइं सतं इगुयालं
किंचि विसेसूणा परिकखेवेणं एगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं सोलस जोयणसहस्साइं उस्सेधेणं सत्तरस
जोयणसहस्साइं सब्वग्गेणं पणत्ते । कम्हा णं भंते! लवणसमुदे जंबुद्दीवं २ नो उवीलिति नो उ-
प्पीलिति नो चेव णं एक्कोदगं करंति?, गोयमा! जंबुद्दीवे णं दीवे भरहेरवएसु वासेसु अरहंतच-
क्खवट्ठिबलदेवा वासुदेवा चारणा विज्जाधरा समणा समणीओ सावया साचियाओ मणुया एगध-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ३२४ ॥

चा पगतिभद्रया पगतिविणीया पगतिउवसंता पगतिपयुक्तोद्दमाणमायालोभा मिउमद्भवसंपत्ता
अक्षीणा भद्रगा विणीता, तेसि णं पणिहाते लवणे सुसुदे जंजुद्दीवं दीवं नो उवीलेति नो
उष्पीलेति नो चेष णं एगोदगं करेति, गंगासिंधुरत्तारत्तार्दसु सलिलासु देवया महिद्धियाओ
जाव पलिओवमट्टितीया परिवसंति, तेसिणं पणिहाए लवणससुदे जाव नो चेष णं एगोदगं
करेति, बुल्लहिमवंतसिहरेसु वासहरपव्वतेसु देवा महिद्धिया तेसि णं पणिहाए०, हेमवतेरणव-
तेसु वासेसु मणुया पगतिभद्रगा०, रोहितंससुवण्णकूलरूपकूलासु सलिलासु देवयाओ महिद्धि-
याओ तासिं पणि०, सद्भावतिवियडावति वट्ठवेयहुपव्वतेसु देवा महिद्धिया जाव पलिओवमट्टि-
तीया परिव०, महाहिमवंतरुप्पिसु वासहरपव्वतेसु देवा महिद्धिया जाव पलिओवमट्टितीया, ह-
रिवासरम्मथवासेसु मणुया पगतिभद्रगा गंधावतिमालवंतपरिताएसु वट्ठवेयहुपव्वतेसु देवा
महिद्धीया, णिसढनीलवंतेसु वासधरपव्वतेसु देवा महिद्धीया०, सव्वाओ दहदेवयाओ भाणि-
यन्वा, पउमद्दहतिगिच्छिकेसरिदहावसाणेसु देवा महिद्धीयाओ तासिं पणिहाए०, पुव्वविदेहाव-
रविदेहेसु वासेसु अरहंतचक्खवट्ठिवलेदेववासुदेवा चारणा विज्जाहरा समणा समणीओ सावगा
सावियाओ मणुया पगति० तेसिं पणिहाए लवण०, सीयासीतोदगासु सलिलासु देवता महिद्धी-
या०, देवकुलत्तरकुरुसु मणुया पगतिभद्रगा०, मंदरे पव्वते देवता महिद्धीया०, जंबूएय सुदंसणाए

३ प्रतिपत्तौ
लवणस्य
विष्कम्भा-
दिउत्पील-
नाभावश्च
उद्देशः २
सू० १७१-
१७२

॥ ३२४ ॥

गच्छंति? नेरह्यदेवअसंखेज्जवासाअवज्जेसु गच्छंति, दुगतिया दुआगतिया, परित्ता असंखेज्जा,
सेत्तं बेइंदिया ॥ (सू० २८)

‘से किं त’ मित्यादि, अथ के ते द्वीन्द्रियाः?, सूरिराह—द्वीन्द्रिया अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—‘पुलाकमिया जाव समुद्ध-
लिक्खा’ इति यावत्करणदेवं परिपूर्णपाठो द्रष्टव्यः—“पुलाकमिया कुच्छिकमिया गंङ्गयलगा गोलोमा नेउरा सोमंगलगा वं-
सीमुहा सूईमुहा गोजलोया जलोया जालायुसा संखा संखणगा युल्ला खुल्ला वराडा सोत्तिया मोत्तिया कहुयावासा एगतो-
वत्ता दुहतोवत्ता नंदियावत्ता संवुक्का माइवाहा सिप्पिसंपुडा चंदणा समुद्धलिक्खा इति” अस्य व्याख्या—‘पुलाकमिया’ नाम
पायुप्रदेशोत्पन्नाः कृमयः ‘कुक्षिकृमयः’ कुक्षिप्रदेशोत्पन्नाः ‘गण्डोयलकाः’ प्रतीताः ‘शङ्खाः’ समुद्रोद्भवास्तेऽपि प्रतीताः ‘शङ्खनकाः’ त
एव लघवः ‘घुल्ला’ घुल्लिकाः ‘खुल्ला’ लघवः शङ्खाः सामुद्रशङ्खाकाराः ‘वराटाः’ कपर्दीः ‘मातृवाहाः’ कोद्रवाकारतया ये कोद्रवा
इति प्रतीताः ‘सिप्पिसंपुडा’ संपुटरूपाः शुक्तयः ‘चन्दनकाः’ अक्षाः, शेषास्तु यथासम्प्रदायं वाच्याः, ‘जे यावण्णे तहप्पगारा’ इति
येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः—एवंप्रकाराः मृतककलेवरसम्भूतकृम्यादयस्ते सर्वे द्वीन्द्रिया ज्ञातव्याः, ‘ते समासतो’ इत्यादि, ते द्वीन्द्रियाः
‘समासतः’ सङ्क्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अपर्याप्ताः पर्याप्ताश्च । शरीरद्वारेऽभीषां त्रीणि शरीराणि—औदारिकं तैजसं कार्मेण
च, अवगाहना जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रा उत्कृष्टा द्वादश योजनानि, संहननद्वारे छेदवर्तिसंहनननिः, अत्र संहननं मुख्य-
मेव द्रष्टव्यम्, अस्थिनिचयभावात्, संस्थानद्वारे हुण्डसंस्थानाः, कषायद्वारे चत्वारः कषायाः, सञ्ज्ञाद्वारे चतस्र आहारादिकाः
सञ्ज्ञाः, लेश्याद्वारे आद्यास्तिश्रो लेश्याः, इन्द्रियद्वारे द्वे इन्द्रिये, तद्यथा—स्पर्शनं रसनं च, समुद्धघातद्वारे त्रयः समुद्धघाताः, त-

जंबूदीवाहिवती अणादिए णामं देवे महिद्धीए जाव पलिओवमठितीए परिवसति तस्स पणि-
 हाए लवणसमुद्दे नो उवीलेति नो उप्पीलेति नो चेव णं एकोदगं करेति, अडुत्तरं च णं गोयमा !
 लोणाडिती लोणाणुभावे जणं लवणसमुद्दे जंबुदीवं दीवं नो उवीलेति नो उप्पीलेति नो चेव
 णमेगोदगं करेति ॥ (सू० १७३)

‘लवणे णं भंते !’ इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्रः किसंस्थितः प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह—गौतम ! गोतीर्थसंस्थानसंस्थितः क्रमेण
 नीचैर्नाचैस्तरामुद्देधस्य भावात्, नावासंस्थितः बुभ्रादूर्द्धं नाव इव उभयोरपि पार्थर्योः समतलं भूभागमपेक्ष्य क्रमेण जलवृद्धिसम्भवेन
 उन्नताकारत्वात्, ‘सिष्पसंपुडसंठिते’ इति शुक्तिकासंपुटसंस्थानसंस्थितः, उद्देधजलस्य जलवृद्धिजलस्य चैकत्रमीलनचिन्तायां शुक्तिका-
 संपुटाकारसादृश्यसम्भवात्, ‘अश्वस्कन्धसंस्थितः’ उभयोरपि पार्थर्योः पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्तेऽश्वस्कन्धस्योन्नततया षोडश-
 योजनसहस्रप्रमाणोच्चैस्त्वयोः शिखाया भावात्, ‘वलभीसंस्थितः’ वलभीगृहसंस्थानसंस्थितः दशयोजनसहस्रप्रमाणविस्तारायाः शि-
 खाया वलभीगृहाकाररूपतया प्रतिभासनात्, तथा वृत्तो लवणसमुद्रो बलयाकारसंस्थितः, चक्रवालतया तस्यावस्थानात् ॥ सम्प्रति
 विंक्कम्भादिपरिमाणमेककालं पिपुत्थिलगुराह—‘लवणे णं भंते ! समुद्दे’ इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्रः कियच्चक्रवालविष्कम्भेन
 कियत्परिक्षेपेण कियदुद्देधेन—उण्डत्वेन कियदुत्सेधेन कियत्सर्वाग्नेण—उत्सेधोद्देधपरिमाणसामस्येन प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह—गौतम ! लव-
 णसमुद्रो द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवालविष्कम्भेन प्रज्ञप्तः, पञ्चदश योजनशतसहस्राणि एकाशीतिः सहस्राणि शतं चैकोनचत्वारिंशं कि-
 ष्विद्विशेषेण परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः, एकं योजनसहस्रमुद्देधेन, षोडश योजनसहस्राण्युत्सेधेन, सप्तदश योजनसहस्राणि सर्वाग्नेण—उत्सेधो-

द्वेषमीलनचिन्तायां । इह लवणसमुद्रस्य पूर्वाचार्यैर्धनप्रतरगणितभावनाऽपि कृता सा विनैयजानानुग्रहाय दम्यते, तत्र प्रतरभावना क्रियते, प्रतरानयनार्थं चंद्रं करणं—लवणसमुद्रसक्तविक्षारपरिमाणान् द्विलक्षयोजनरूपाद् दश योजनसहस्राणि शोध्यन्ते, तेषु च शोधितेषु पञ्चोत्तरं लक्षं १०५०००, एतच्च कोटीति व्यवह्रियते, अनया च कोट्या लवणसमुद्रस्य मध्यभागवर्ती परिरथो नव लक्षा अष्टचत्वारिंशतानि एकपट्टिः कोटयः समदश लक्षाः पञ्चदश सहस्राणि १४८६८३ इत्येवंपरिमाणे गुण्यते, ततः प्रतरपरिमाणं भवति, तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातं रिशे ताहे परं इमं होइ ॥ २ ॥ नवनवर्द्ध कोटिसया एगही कोडि लक्ख सत्तरसा । पन्नरस सहस्साणि य पयरं लवणस्स निरिद्धं प्राक्तनं प्रतरपरिमाणं गुण्यते, ततो धनगुणितं भवति, तच्चैदं—पोडश कोटीकोटयखिनवतिः कोटिशतसहस्राणि एकानचत्वारिंशत् कोटिसहस्राणि नव कोटिशतानि पञ्चदशकोट्यधिकानि पञ्चाशद्व्यंशानि योजनानामिति १६९३३९९५५०००००, उक्कञ्च—“जो-यणसहस्ससौलस लवणसिहा अहोणया सहस्सेगं । परं सत्तरसहस्ससंगुणं लवणवणगणियं ॥ १ ॥ सोलस कोडकोडी तेणवर्द्ध कोडि-स्सेयं जोयणसंवाए वणगणियं ॥ ३ ॥” आह—कथमेतावत्प्रमाणं लवणसमुद्रस्य धनगणितं भवति ? न हि सर्वत्र तस्य समदशयो-

३ प्रतिपत्तौ
लवणस-
मुद्राधि०
उद्देशः २
सू० १७ः

जनसहस्रप्रमाण उच्छ्रयः, किन्तु मध्यभाग एव दशसहस्रप्रमाणविस्तारस्ततः कथं यथोक्तं धनगणितमुपपद्यते ? इति, सत्यमेतत्, के-
वलं लवणशिलाया. शिरसि उभयोश्च वेदिकान्त्योरुपरि द्वरिकायामेकान्तकरजुरूपयां दीयमानायां २ यदपान्तराले जलशून्यं क्षेत्रं
तदपि करणगत्या तदाभाव्यमिति सजलं विवक्ष्यते, अत्रार्थे च दृष्टान्तो मन्दरपर्वतः; तथाहि—मन्दरपर्वतस्य सर्वत्रैकादशभागपरि-
हाणिरुपवर्ण्यते, अथ च न सर्वत्रैकादशभागपरिहाणिः, किन्तु कापि कियती, केवलं मूलादारभ्य शिखरं यावद्वरिकयां दत्तायां
यदपान्तराले कापि कियदाकाशं तत्सर्वं करणगत्या भेरोराभाव्यमिति भेरुतया परिकल्प्य गणितज्ञाः सर्वत्रैकादशपरिभागहानिं परि-
वर्णयन्ति, तद्वदिदमपि यथोक्तं धनपरिमाणमिति, न चैतस्त्वमनीषिकविजृम्भितं, यत आह जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणो विशेषणव-
त्यामेतद्विचारप्रक्रमे—“एवं उभयवेदयन्ताथो सोलसहस्रस्सेहस्स कन्नगईए जं लवणसमुद्दाभवं जलसुन्नंपि खेतं तस्स गणियं, जहा
मंदरपव्वयस्स एकारसभागपरिहाणी कन्नगईए आगासस्सवि तदाभवंतिकारं भणिया तहा लवणसमुद्दस्सवि ॥” इति ॥ ‘जइ णं
भंते !’ इत्यादि, यदि भदन्त ! लवणसमुद्रो हे योजनशतसहस्रे चक्रवालविक्रमभेन पञ्चदश योजनशतसहस्राणि एकाशीतिः सह-
स्राणि शतं त्रैकोनचत्वारिंशं किञ्चिद्विशेषो नं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः; एकं योजनसहस्रमुद्देधेन षोडश योजनसहस्राण्युत्सेधेन सप्तदश योज-
नसहस्राणि सर्वाप्रेण प्रज्ञप्तः ॥ तर्हि ‘कम्हा णं भंते !’ इत्यादि, कस्माद् भदन्त ! लवणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीपं न ‘अवपीडयति’ जलेन
द्रावयति, न ‘उत्पीडयति’ प्रावत्येन वाधते, नापि णमिति वाक्यालङ्कृतौ ‘एकोदकं’ सर्वालनोदकप्लावितं करोति ?, भगवानाह—
गौतम ! जम्बूद्वीपे भरतैरावतयोः क्षेत्रयोरर्हन्तश्चक्रवर्त्तिनो बलदेवा वासुदेवाः ‘चारणाः’ जङ्घाचारणमुनयो विद्याधराः ‘श्रमणाः’
साधवः ‘श्रमण्यः’ संयत्यः श्रावकाः श्राविकाः, एतत् सुषमदुष्पमादिकमरकत्रयमपेक्ष्योक्तं वेदितव्यं, तत्रैवाहंदादीनां यथायोगं सन्ध-

वात्, सुपमसुपमादिकमधिकृत्याह—मनुष्याः प्रकृतिभद्रकाः प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभाः सृष्टुमार्दवसंपन्ना आलीना भद्रका वि-
नीताः, एतेषां व्याख्यानं प्रावत्, तेषा 'प्रणिधया' प्रणिधानं प्रणिधा, 'उपसर्गादात्' इत्यङ्प्रत्ययः, तात् 'प्रणिधाय' अपेक्ष्य तेषां
प्रभावत इत्यर्थः, लवणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीपं नावपीडयतीत्यादि, दुष्पमदुष्पमादावपि नावपीडयति, भरतवैताल्याधाधिपतिदेवताप्र-
भावात्, तथा क्षुब्धहिमवच्छिखरिणोर्वर्षधरपर्वतयोर्देवता महर्दिका यावत्करणान्महाद्युतिका इत्यादिपरिशुद्धः परिवसन्ति तेषां 'प्रणि-
धया' प्रभावेन लवणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीपं नावपीडयतीत्यादि । तथा हैमवतहैरण्यवतोर्वर्षयोर्मनुजाः प्रकृतिभद्रका यावद् विनीता-
स्तेषां प्रणिधयेत्यादि पूर्ववत्, तथा तयोरेव वर्षयोर्षी यथाक्रमं शब्दापातिविकटापाती वृत्तवैताल्यौ पर्वतो तयोर्देवो महर्दिकौ याव-
त्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतस्तेषां प्रणिधयेत्यादि पूर्ववत् । तथा महाहिमवदुकिमवर्षधरपर्वतयोर्देवता महर्दिका इत्यादि तथैव । तथा
हरिवर्षरुम्यकवर्षयोर्मनुजा. प्रकृतिभद्रका इत्यादि सर्व हैमवतवत्, तथा तयोः क्षेत्रयोर्षयाक्रमं गन्धापातिमाल्यवत्पर्यार्षी यौ वृत्तवैताल्य-
पर्वतो तयोर्देवौ महर्दिकावित्यादि पूर्ववत् । तथा पूर्वविदेहापरविदेहवर्षयोर्हन्तश्चक्रवर्त्तिनो यावन्मनुजाः प्रकृतिभद्रका यावद् विनीता-
स्तेषां प्रणिधयेत्यादि पूर्ववत् । तथा देवकुरुकरुतरकुरु मनुजाः प्रकृतिभद्रका यावद्विनीतास्तेषां प्रणिधयेत्यादि पूर्ववत् । तथा उत्तरकुरुषु
कुरुषु जम्बवा सुदर्शनायामनाहतो नाम देवो जम्बूद्वीपाधिपति. परिवसति तस्य 'प्रणिधया' प्रभावेनेत्यादि तथैव । अथान्यद् गौतम !
कारण, तदेवाह—लोकस्थितिरेषा—लोकानुभाव एष यख्वणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीप जलेन नावपीडयतीत्यादि ॥ तृतीयप्रतिपत्तावेष मन्द-
रोदेशकः समाप्तः ॥ तदेवमुक्ता लवणसमुद्रवक्तव्यता, सम्प्रति धातकीपण्डवक्तव्यतामाह—

लवणसमुद्रं धायइसंडे नाम दीवे वद्रे वलयागारसंटाणसंठिते सव्वतो समंता संपरिक्खवित्ता

णं चिद्विंति, धायतिसंडे णं भंते ! दीवे किं समचक्रवालसंठिते विसमचक्रवालसंठिते?, गोयमा !
 समचक्रवालसंठिते नो विसमचक्रवालसंठिते ॥ धायइसंडे णं भंते ! दीवे केवतियं चक्रवालवि-
 कखंभेणं केवइयं परिकखेवेणं पणत्ते?, गोयमा ! चत्तारि ज्ञोयणसतसहस्साइं चक्रवालविकखं-
 भेणं एगयालीसं ज्ञोयणसतसहस्साइं दसज्ञोयणसहस्साइं णवएगडे ज्ञोयणसते किंचिविसेसुणे
 परिकखेवेणं पणत्ते ॥ से णं एगाए पडमवरवेदियाए एणेणं वणसंडेणं सव्वतो समंता संपरि-
 क्वित्ते दोणहवि वण्णओ दीवसमिया परिकखेवेणं ॥ धायइसंडस्स णं भंते ! दीवस्स कति द्वारा
 पणत्ता?, गोयमा ! चत्तारि द्वारा पणत्ता, विंजए वेजयंते जयंते अपराजिए ॥ कहि णं भंते !
 धायइसंडस्स दीवस्स विजए णामं दारे पणत्ते?, गोयमा ! धायइसंडपुरत्थिमपेरंते कालोयसमु-
 दपुरत्थिमद्धस्स पच्चत्थिमेणं सीयाए महाणदीए उट्ठिं एत्थ णं धायइ० विजए णामं दारे पणत्ते
 तं केव पमाणं, रायहाणीओ अण्णमि धायइसंडे दीवे, दीवस्स वत्तवया भाणियन्वा, एवं च-
 त्तारिवि द्वारा भाणियन्वा ॥ धायइसंडस्स णं भंते ! दीवस्स दारस्स य २ एस णं केवइयं अवा-
 हाए अंतरे पणत्ते?, गोयमा ! दस ज्ञोयणसयसहस्साइं सत्तावीसं च ज्ञोयणसहस्साइं सत्तप-
 णतीसे ज्ञोयणसए तिञ्चिं य कोसे दारस्स य २ अवाहाए अंतरे पणत्ते ॥ धायइसंडस्स णं भंते !
 दीवस्स पदेसा कालोयणं समुद्धं पुट्टा?, हंता पुट्टा ॥ ते णं भंते ! किं धायइसंडे दीवे कालोए स-

श्रीजीवा-
श्रीवाभिः
मलयनि-
श्रीयावृत्तिः
॥ ३२७ ॥

सुहे?, ते धायइसंडे नो खलु ते कालोपरसमुहे । एवं कालोपरसमुहे । धायइसंडेदीवे जीवा उदाहत्ता
 २ कालोए समुहे पच्चायंति?, गोयमा । अत्येगतिया पच्चायंति अत्येगतिया नो पच्चायंति । एवं का-
 लोएवि अत्ये० प० अत्येगतिया णो पच्चायंति ॥ से केणट्टेणं भंते । एवं दुच्चति—धायइसंडे दीवे
 २?, गोयमा । धायइसंडे णं दीवे तत्थ तत्थ देसे तहिं २ एएसे धायइरक्खवा धायइवण्णा । धाय-
 इसंडा णिच्चं कुमुमिया जाव उवसोभेमाणा २ चिद्धंति, धायइमहाधायइरक्खवेसु सुदंसणपियदं-
 सणा दुवे देवा महिद्धिया जाव पलिओवमट्टितीया परिवसंति से एएणट्टेणं, अट्टसरं च णं गो-
 यमा । जाव णिच्चं ॥ धायइसंडे णं भंते । दीवे कति चंदा पभासिंसु वा ३? कति स्सरिया तविंसु
 वा ३? कइ महंगाहा चारं चरिंसु वा ३? कइ णक्खत्ता जोगं जोहंसु ३? कइ तारगणकोडाको-
 डीओ सोभंसु वा ३?, गोयमा । बारस चंदा पभासिंसु वा ३, एवं—चउवीसं ससिरविणो ण-
 क्वत्त सत्ता य तिवि उत्तीसा । एणं च गहसहरसं उप्पन्नं धायइसंडे ॥ १ ॥ अट्टेव सयसहरसा
 तिणिण सहस्साहं सत्त य सयाहं । धायइसंडे दीवे तारगण कोडिकोडीणं ॥ २ ॥ सोभंसु वा
 ३ ॥ (सू० १७४)

‘लवणसमुह’सिद्धादि, लवणसमुद्रं धातकीपण्णो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः
 सामस्येन संपत्तिश्चिष्य तिष्ठति ॥ ‘धायइसंडे णं दीवे किं समचक्रवालसंदिष्ट’ इति सूत्रं लवणसमुद्रवक्रावनीयम् ॥

३ प्रतिपत्ती
 धातकी-
 लण्डाधि०
 उद्देश्याः २
 सू० १७४

॥ ३२७ ॥

ण' मित्यादि प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! चत्वारि योजनशतसहस्राणि चक्रवालिष्करभेन, एकचत्वारिंशत् योजनशतसहस्राणि दश सहस्राणि नव च एकपष्टानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषेणानि परिक्षेपेण, उक्तञ्च—'एयालीसं लक्खा दस य सहस्साणि ज्येणणं तु । नव य सया एगद्धा किंचूणा परिरओ तस्स ॥ ३ ॥' 'से ण'मित्यादि, स धातकीषण्डो द्वीप एकया पद्मवरवेदिकया अष्टयोजनोच्छ्रयजगत्सुपरिभाविन्येति सामर्थ्याद्भव्यते, एकेन वनषण्डेन पद्मवरवेदिकाबहिर्भूतेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः । द्वयो रपि वर्णकः प्रागवत् ॥ 'धायइसंडस्स ण'मित्यादि, धातकीषण्डस्य भदन्त । द्वीपस्य कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तथाथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपरजितं च ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! धातकीषण्डस्य द्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं ?, भगवानाह—गौतम ! धातकीषण्डस्य द्वीपस्य पूर्वपर्यन्ते कालोदसमुद्रपूर्वार्द्धस्य पश्चिमदिशि शीताया महानद्या उपरि 'अत्र' एतस्मिन्नन्तरे धातकीषण्डस्य द्वीपस्य विजयनाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तच्च जम्बूद्वीपविजयद्वारवदविशेषेण वेदितव्यं, नवरमत्र राजधानी अन्यस्मिन् धातकीषण्डे द्वीपे वक्तव्या । 'कहि णं भंते !' इत्यादि प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! धातकी-
 ण्डोद्वीपदक्षिणपर्यन्ते कालोदसमुद्रदक्षिणार्द्धस्थोत्तरतोऽत्र धातकीषण्डस्य द्वीपस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तदपि जम्बूद्वीपवैजयन्त-
 द्वारवदविशेषेण वक्तव्यं, नवरमत्रापि राजधानी अन्यस्मिन् धातकीषण्डद्वीपे ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि प्रशसूत्रं गतार्थं, भगवानाह—
 गौतम ! धातकीषण्डद्वीपपश्चिमपर्यन्ते कालोदसमुद्रपश्चिमार्द्धस्य पूर्वतः शीतोदाया महानद्या उपर्यत्र धातकीषण्डस्य द्वीपस्य जयन्तं
 नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तदपि जम्बूद्वीपजयन्तद्वारवद्वक्तव्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् धातकीषण्डे द्वीपे ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि,
 प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! धातकीषण्डद्वीपोत्तरार्द्धपर्यन्ते कालोदसमुद्रदक्षिणार्द्धस्य दक्षिणतोऽत्र धातकीषण्डस्य द्वीपस्यापरा-

जितं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तदपि जन्मद्वीपगतापरजितद्वारवद्वक्तव्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् धातकीपण्डे द्वीपे ॥ 'धायइसंडस्स षं भंते !' इत्यादि, धातकीपण्डस्य भदन्त । द्वीपस्य द्वारस्य २ च परस्परमेतदन्तर 'कियत्' किंप्रमाणम् 'अवाधया' अन्तरित्वा व्याघातेन प्रज्ञप्तम् ? , भगवानाह—गौतम । दश योजनशतसहस्राणि सप्तविंशतिर्योजनसहस्राणि सप्त शतानि पञ्चत्रिंशानि द्वारस्य २ परस्परमवाधया-
ऽन्तरं प्रज्ञप्तं, तथाहि—एकैकस्य द्वारस्य सद्वारशाखस्य जन्मद्वीपद्वारस्येव पृथुत्वं साद्वानि चत्वारि योजनानि, तत्रश्वतुर्णा द्वाराणामेकत्र पृथु-
त्वपरिमाणमीलने जातान्यष्टादश योजनानि, तान्यनन्तरोक्तापरिरयमानात् ४११०९६१ शोध्यन्ते, शोधितेषु च तेषु जातं शेषमिदम्—
एकचत्वारिंशद्विंश दश सहस्राणि नव शतानि त्रिचत्वारिंशदधिकानि ४११०९४३, एतेषा चतुर्भिर्भागै हते लब्धं यथोक्तं द्वाराणां परस्पर-
मन्तरम्, उक्तञ्च—'पणतीसा सत्त सया सत्तावीसा सहस्स दस लक्खा । धायइसंडे दारतरं तु अवर च कोसविय ॥ १ ॥' 'धायइसं-
डस्स षं भंते ! दीवस्स पएसा' इत्यादीनि चत्वारि सूत्राणि प्राग्वद्भावनीयानि ॥ 'से केणट्टेणं भंते !' इत्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ।
एवमुच्यते—धातकीपण्डो द्वीपो धातकीरण्डो द्वीपः ? इति, भगवानाह—धातकीपण्डे द्वीपे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र
प्रदेशे वहवो धातकीवृक्षा वहवो धातकीवनपण्डा वहूनि धातकीवनानि, वनपण्डयो. प्रतिविशेष. प्रागेवोक्त., 'निचंकुसुमिया' इत्यादि
प्रागवत्, 'धायइमहाधायइसुक्खेसु एत्थ'मित्यादि पूर्वार्द्धे उत्तरकुसु नीलवद्रिरिसमीपे धातकीनामवृक्षोऽवतिष्ठते, पश्चिमाद्धे उत्तरकुसु
नीलवद्रिरिसमीपे महाधातकीनामवृक्षोऽवतिष्ठते, तौ च प्रमाणादिना जन्मदृक्षवद्वेदितव्यौ, तयोरत्र धातकीपण्डे द्वीपे यथाक्रमं सुदर्श-
नप्रियदर्शनौ द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः, तत्रो धातकीपण्डोपलक्षितो द्वीपो धातकीपण्डद्वीपः, तथा चाह
—'से एणट्टेण'मित्यादि गतार्थं ॥ सम्प्रति चन्द्रदिवक्त्वयतामाह—'धायइसंडे षं भंते ! दीवे कति चंदा पभासिसु' इत्यादि

प्रश्वसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । धातकीषण्डे द्वादश चन्द्राः प्रभासितवन्तः प्रभासितव्यन्ते, द्वादश सूर्यास्तापितवन्तस्तान्-
 पयन्ति तापयिष्यन्ति, त्रीणि नक्षत्रशतानि पटत्रिंशानि योगं चन्द्रग्रसा सूर्येण च सार्द्धं युक्तवन्तो युञ्जन्ति योष्यन्ति, तत्र त्रीणि
 पटत्रिंशानि नक्षत्राणां शतानि, एकैकस्य शशिनः परिवारेऽष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां भावात्, तथा एकं पट्पञ्चाशदधिकं महाग्रहसहस्रं
 चारं चरितवन्तश्चरन्ति चरिष्यन्ति, एकैकस्य शशिनः परिवारेऽष्टाशीतेर्भद्राग्रहाणां भावात्, अष्टौ शतसहस्राणि त्रीणि सहस्राणि सप्त
 शतानि तारागणकोटीकोटीना शोभितवन्तः शोभन्ते शोभयिष्यन्ते, एतदपि एकशशिनः तारापरिमाणं द्वादशभिर्गुणयित्वा भावनीयं,
 उक्तं च—‘वारस चंद्रा सूरा नक्त्वत्तसया य तन्नि ह्यत्तीसा । एगं च गहसहस्रं छप्पन्नं धायईसंडे ॥ १ ॥ अट्टेव सयसहससा तन्नि
 सहस्सा य सत्त य सया उ । धायइसंडे दीवे तारागणकोडिकोडीओ ॥ २ ॥’ सम्प्रति कालोदसमुद्रवक्तव्यतामाह—

धायइसंडं णं दीवं कालोदे णामं समुदे वदे बलयगारसंठाणसंठिते सन्वतो समंता संपरिक्खत्ताणं
 चिद्धइ, कालोदे णं समुदे किं समचक्कवालसंठाणसंठिते विसमं?, गोयमा ! समचक्कवालं णो
 विसमचक्कवालसंठिते ॥ कालोदे णं भंते ! समुदे केवतियं चक्कवालविकखंभेणं केवतियं परिकखेवेणं
 पणत्ते?, गोयमा ! अट्ट जोयणसयसहससाइं चक्कवालविकखंभेणं एकाणजति जोयणसयसह-
 रसाइं सत्तारि सहससाइं छच्च पंचुत्तरे जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं पणत्ते ॥ से णं
 एगाए पडमवरवेदियाए एगेणं वणसंडेणं दोणहवि वणणओ ॥ कालोपरस्स णं भंते ! समुदस्स कति
 द्वारा पणत्ता?, गोयमा ! चत्तारि द्वारा पणत्ता, तंजहा—विजए वेजयंते जयंते अपराजिए ॥

कहि णं भंते ! कालोदस्स समुदस्स विजए णामं दारे पणत्ते?, गोयमा ! कालोदे समुदे पुरत्थिम-
पेरंते पुक्खरवरदीवपुरत्थिमद्धस्स पच्चत्थिमेषं सीतोदाए महाणदीए उरिप एत्थ णं कालोदस्स
समुदस्स विजये णामं दारे पणत्ते, अट्टेव जोयणाइं तं चेव पमाणं जाव रायहाणीओ । कहि
णं भंते ! कालोयस्स समुदस्स वेजयंते णामं दारे पणत्ते?, गोयमा ! कालोयसमुदस्स दक्खिणपे-
रंते पुक्खरवरदीवस्स दक्खिणद्धस्स उत्तरेणं एत्थ णं कालोयसमुदस्स वेजयंते नामं दारे पन्नत्ते ।
कहि णं भंते ! कालोयसमुदस्स जयंते नामं दारे पन्नत्ते?, गोयमा ! कालोयसमुदस्स पच्चत्थिमपेरंते
पुक्खरवरदीवस्स पच्चत्थिमद्धस्स पुरत्थिमेषं सीताए महाणदीए उरिप जयंते नामं दारे पणत्ते ।
कहि णं भंते ! अपराजिए नामं दारे पणत्ते? गोयमा ! कालोयससमुदस्स उत्तरद्धपेरंते पुक्खरवरदीवो-
त्तरद्धस्स दाहिणओ एत्थ णं कालोयससमुदस्स अपराजिए णामं दारे०, सेसं तं चेव ॥ कालोयस्स णं
भंते ! समुदस्स दारस्स य २ एस्स णं केवत्तियं २ अवाहाए अंतरे पणत्ते?, गोयमा !—वावीस
सयसहस्सा वाणजति खलु भवे सहस्साइं । उच्च सया वायाला दारंतर तिद्धि कोसा य ॥ १ ॥
दारस्स य २ अवाहाए अंतरे पणत्ते । कालोदस्स णं भंते ! समुदस्स पएसा पुक्खरवरदीव०
तहेव, एवं पुक्खरवरदीवस्सवि जीवा उदाहत्ता २ तहेव भाणियत्वं ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चति
कालोए समुदे २?, गोयमा ! कालोयस्स णं समुदस्स उदके आसले मासले पेसले कालए मासरा-

द्यथा—वेदानासमुद्घातः कपायससुद्घातो मारणान्तिकससुद्घातश्च, सञ्ज्ञाद्वारे नो सञ्ज्ञानोऽसञ्ज्ञिनः, वेदद्वारे नपुंसकवेदाः, संमूर्च्छिमत्वात्, पर्याप्तिद्वारे पञ्च पर्याप्तयः पञ्चापर्याप्तयः, दृष्टिद्वारे सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयो वा, न सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, कथम्? इति चेत् उच्यते, इह घण्टाया वादितायां महान् शब्द उपजायते, तत उत्तरकालं हीयमानोऽवसाने लालामात्रं भवति, एवममुना घण्टालालान्यायेन किञ्चित्सास्वादनसम्यक्त्वशेषाः केचिद् द्वीन्द्रियेषु मध्ये उत्पद्यन्ते, ततोऽपर्याप्तावस्थायां कियत्कालं सास्वादनसम्यक्त्वसम्भवात् सम्यग्दृष्टित्वं, शेषकालं मिथ्यादृष्टिता, यत्तु सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वं तत्र संभवति, तथाभवत्वभावतया तथारूपपरिणामायोगात्, नापि सम्यग्मिथ्यादृष्टिः सन् तत्रोत्पद्यते 'न सम्मभिच्छो कुण्ड कालं' इति वचनात्, दर्शनद्वारं प्राग्वत्, ज्ञानद्वारे ज्ञानिनोऽप्यज्ञानिनोऽपि, तत्र ज्ञानित्वं सास्वादनसम्यक्त्वापेक्षया, ते च ज्ञानिनो नियमाद् द्विज्ञानिनो, मतिश्रुतज्ञानमात्रभावात्, अज्ञानिनोऽपि नियमाद् द्वयज्ञानिनो, मत्यज्ञानश्रुताज्ञानमात्रभावात्, योगद्वारे न मनोयोगिनो वाग्योगिनोऽपि काययोगिनोऽपि, उपयोगद्वारं पूर्ववत्, आहारो नियमात् पङ्क्तिशि, त्रसनाड्या एवान्तर्द्वीन्द्रियादीना भावात्, उपपातो देवनारकासङ्घातवर्षायुष्कवर्षेभ्यः शेषतिर्यग्मनुष्येभ्यः, स्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतो द्वादश वर्षाणि, समवहतद्वारं प्रागिव, ऋयवनद्वारे देवनारकासङ्घातवर्षायुष्कवर्षितेषु शेषेषु तिर्यग्मनुष्येष्वनन्तरमुत्सृज्य गमनम्, अत एव गत्यागतिद्वारे द्वयागतिका द्विगतिकाः तिर्यग्मनुष्यगत्यपेक्षया, 'परीत्ताः' प्रत्येकशरीरिणः, असङ्क्षेया घनीकृतस्य लोकस्य या ऊर्ध्वीथ आयता एकप्रादेशिक्यः श्रेणयोऽसङ्क्षेययोजनकोटाकोटीप्रमाणाकाशसूचिगतप्रदेशराशिप्रमाणाः तावत्प्रमाणत्वात्, प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !; उपसंहारमाह—'सेतं वेइंदिया' ॥

सिवणाभ्रे पगतीए उदगरसेणं पणणत्ते, कालमहाकाला एत्थ हुवे देवा महिद्धीया जाव पलि-
ओवमड्ढितीया परिवसंति, से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव णिच्चे ॥ कालोए णं भंते! समुद्दे कति
चंदा पभासंसु वा ३? पुच्छा, गोयमा! कालोए णं समुद्दे बायालीसं चंदा पभासंसु वा ३—
बायालीसं चंदा बायालीसं च दिणयरा दित्ता । कालोदधिम्मि एते चरंति संवद्धलेसागा ॥ १ ॥
णक्खत्ताण सहस्सं एगं वावत्तरं च सतमणं । छच्च सता छण्णउया महागहा तिणिण य सहस्सा
॥ २ ॥ अट्टावीसं कालोदहिम्मि बारस य सयसहस्साई । नव य सया पन्नासा तारागणकोडि-
कोडीणं ॥ ३ ॥ सोभंसु वा ३ ॥ (सू० १७५)

‘धायइसंडे णं दीव’मित्यादि, धातकीपण्डं णमिति पूर्ववत् द्वीपं कालोदसमुद्रो वृत्तो बलयाकारसंस्थितः सर्वतः समन्तात्
‘संपरिक्षिप्य’ वेष्टयित्वा तिष्ठति ॥ ‘कालोए णं समुद्दे किं समचक्कवालसंठिए’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ ‘कालोए णं भंते’ इत्यादि
प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अष्टौ योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन एकनवतिः योजनशतसहस्राणि सप्ततिः
सहस्राणि षट् शतानि पञ्चोत्तराणि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण, एकं च योजनसहस्रमुद्धेनेति गम्यते, उक्तञ्च—“अट्टेव
सयसहस्सा कालोओ चक्कवालओ बंदो । जोयणसहस्समेगं ओगाहेणं मुणेयञ्चो ॥ १ ॥ इगनउइ सयसहस्सा हवंति तह सत्तरी
सहस्सा य । छच्च सया पंचहिया कालोयहिपरिरओ एसो ॥ २ ॥” ‘से णं एगाए’ इत्यादि, स कालोदसमुद्र एकया पञ्चवरत्रे-
द्विकयाऽऽयोजनोच्छ्रयया जगत्युपरिभाविन्येति गम्यते, एकेन वनपण्डेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः, द्वयोरपि वर्णकः प्रा-

गत् ॥ 'कालोयस्स णं भंते!' इत्यादि, कालोदस्य समुद्रस्य भदन्त! कवि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह-गौतम! चत्वारि द्वा-
 राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-विजयं वैजयन्तं जयन्तमपराजितं च ॥ क भदन्त! कालोदसमुद्रस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं?, गौतम!
 कालोदसमुद्रस्य पूर्वपर्यन्ते पुष्करवरद्वीपस्य पूर्वार्द्धस्य पश्चिमदिशि शीतोदाया महानद्या उपर्यत्र कालोदस्य समुद्रस्य विजयं नाम द्वारं
 प्रज्ञप्तं, एवं विजयद्वारवक्रव्यता पूर्वानुसारेण वक्रव्या, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदे समुद्रे । वैजयन्तद्वारप्रभ्रसूत्रं सुगमं, भग-
 वानाह-गौतम! कालोदसमुद्रदक्षिणपर्यन्ते पुष्करवरद्वीपदक्षिणार्द्धस्योत्तरतोऽत्र कालोदसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, एवं जम्बू-
 द्वीपगतवैजयन्तद्वारवक्रव्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदे समुद्रे । जयन्तद्वारप्रभ्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह-गौतम! कालोद-
 समुद्रपश्चिमपर्यन्ते पुष्करवरद्वीपपश्चिमार्द्धस्य पूर्वतः शीताया महानद्या उपर्यत्र कालोदसमुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, एवं जम्बू-
 द्वीपगतजयन्तद्वारवत्, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदे समुद्रे । अपराजितद्वारप्रभ्रसूत्रमपि सुगमं, भगवानाह-गौतम! कालोद-
 समुद्रोत्तरार्द्धपर्यन्ते पुष्करवरद्वीपोत्तरार्द्धस्य दक्षिणतोऽत्र कालोदसमुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तदपि जम्बूद्वीपगतापराजितद्वा-
 रवत् नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदे समुद्रे ॥ सम्प्रति द्वाराणां परस्परमन्तरं प्रतिपिपादयिपुराह- 'कालोयस्स णं भंते!
 इत्यादि प्रभ्रसूत्रं सुगम, भगवानाह-गौतम! द्वाविंशतियोजनशतसहस्राणि द्विनवतिः सहस्राणि पञ्चयोजनशतानि पट्चत्वारिंशदधिकानि
 त्रयश्च क्रोशा द्वारास्य परस्परमवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तं, तथाहि-चतुर्णामपि द्वाराणामेकत्र पृथुत्वमीलनेऽष्टादश योजनानि कालो-
 दसमुद्रपरिरयपरिमाणान् ९१७०६०५ इत्येवंरूपात् शोधयन्ते, शोधितेषु च तेषु जातमिदम्-एकनवतिर्लक्षाः सप्ततिः सहस्राणि पञ्च
 शतानि सप्ताशीत्यधिकानि ९१७०५८७ च, तेषां चतुर्भिर्भागे ह्येते लब्धं यद्योक्तं द्वाराणां परस्परमन्तरपरिमाणं २२९२६४६ क्रोशः

श्रीजीवा-
 जीवाभिः
 मलयनि-
 रीयावृत्तिः

३३० ॥

३, उक्तम्—“छायालां छञ्च सया वाणउय सहस्स लक्ख वावीसं । कोसा य तिन्नि दारंतरं तु कालोयहिस्स भवे ॥ १ ॥” ‘कालो-
यस्स णं भंते ! समुद्दस्स पएसा’ इत्यादि सूत्रचतुष्टयं पूर्ववद्भावनीयम् ॥ नामान्वर्थमभिधित्सुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ के-
नार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते कालोदः समुद्रः कालोदः समुद्रः ? इति, भगवानाह—गौतम ! कालोदस्य समुद्रस्योदकं ‘आसलम्’ आ-
स्वाधम् उदकरसत्वात् मासलं गुरुधर्मकत्वात् पेशलं आस्वादमनोज्ञत्वात् ‘कालं’ कृष्णम्, एतदेवोपमया प्रतिपादयति—भाषरा-
शिवर्णामं, उक्तञ्च—‘पगईए उदगरसं कालोए उदग मासरासिनिमं” इति, ततः कालमुदकं यस्यासौ कालोदः, तथा कालमहाकालौ
च तत्र द्वौ देवौ पूर्वार्द्धपश्चिमाद्धोधिपती महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः, तत्र कालयोरुदकं यस्मिन् स कालोदः, तथा
चाह—‘से एणट्टेण’मित्यादि सूत्रं पाठसिद्धं । एवंरूपं च चन्द्रादीनां परिमाणमन्यत्राप्युक्तम्—“वायालीसं चंदा वायालीसं च
दिणयरा दित्ता । कालोयहिस्मि एए चरंति संवट्टलेसागा ॥ १ ॥ नक्खत्ताण सहस्सा सयं च वावत्तरं मुणेयव्वं । छञ्च सया
छन्नउया गहाण तिन्नेव य सहस्सा ॥ २ ॥ अट्टावीसं कालोयहिस्मि वारस य सयसहस्साइं । नव य सया पन्नासा तारागणकोडी-
कोडीणं ॥ ३ ॥” सम्प्रति पुष्करवर्द्धीपवक्तव्यतामाह—

कालोयं णं समुद्दं पुक्खरवरे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठित्ते सव्वतो समंता संपरि०
तहेव जाव समचक्खवालसंठाणसंठित्ते नो विसमचक्खवालसंठाणसंठिए । पुक्खरवरे णं भंते ! दीवे

१ अत्र यद्यपि सूत्रादर्शेषु गाथान्निकं दृश्यते इदमेव, परं वृत्तिकारावाप्तादर्शेषु न संभाव्यते सूत्ररूपतया सत्ताऽस्य परिमाणस्येत्युदितं ‘अन्यत्राप्युक्त’मिति,
अग्रेऽप्यनेकैरेव.

केवतिं चक्रवालविक्रंभेणं केवइयं परिक्रवेणं पणत्ते?, गोयमा! सोलस जोयणसतसह-
 स्साहं चक्रवालविक्रंभेणं—'एगा जोयणकोडी बाणडतिं खलु भवे सयसहस्सा । अउणाणडति
 अह सया चउणडया य [परिओ] पुक्खरवरस्स ॥ १ ॥ से णं एगाए पउमवरवेदियाए
 एगेण य वणसंडेण संपरि० दोणहवि वणओ ॥ पुक्खरवरस्स णं भंते! कति दारा पणत्ता?
 गोयमा! चत्तारि दारा पणत्ता, तंजहा—विजए वेजयंते अपराजिते ॥ कहि णं भंते! पुक्ख-
 रवरस्स दीवस्स विजए गामं दारे पणत्ते?, गोयमा! पुक्खरवरदीवपुरच्छिमपेरंते पुक्खरोदस-
 मुदपुरच्छिमद्वस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं पुक्खरवरदीवस्स विजए गामं दारे पणत्ते तं चैव सव्वं,
 एवं चत्तारिवि दारा, सीयासीओदा गत्थि भाणितव्वाओ ॥ पुक्खरवरस्स णं भंते! दीवस्स
 दारस्स य २ एस णं केवतिं अवाथाए अंतरे पणत्ते?, गोयमा!—'अडयाल सयसहस्सा
 बावीसं खलु भवे सहस्साहं । अणुणुत्तरा य चउरो दारंतर पुक्खरवरस्स ॥ १ ॥ पदेसा दोणहवि
 पुडां, जीवा दोसु भाणियव्वा ॥ से केण्डेणं भंते! एवं बुच्चति पुक्खरवरदीवे २?, गो०! पुक्खर-
 वरे णं दीवे तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे पउमरुक्खा पउमवणसंडा णिच्चं कुसुमिता जाव चिहंति,
 पउममहापउमरुक्खे एत्थ णं पउमपुंडरीया गामं इवे देवा महिहिया जाव पलिओवमट्टि-
 तीया परिवसंति, से तेण्डेणं गोयमा! एवं बुच्चति पुक्खरवरदीवे २ जाव निच्चे ॥ पुक्खरवरे णं

श्रीजीवा-
 जीवाभि०
 मलयनि-
 रीयावृत्तिः

॥ ३३१ ॥

भंते! दीवे केवइया चंदा पभासिसु वा ३?, एवं पुच्छा,—चोयालं चंदसयं चउयालं चैव खूरि-
 याण सयं । पुक्खरवरदीवंमि चरंति एते पभासेता ॥ १ ॥ चत्तारि सहस्साइं बत्तीसं चैव ह्योति
 णक्खत्ता । छच्च सया बावत्तर महग्गहा बारह सहस्सा ॥ २ ॥ छण्णउइ सयसहस्सा चत्तालीसं
 भवे सहस्साइं । चत्तारि सया पुक्खर [वर] तारागणकोडकोडीणं ॥ ३ ॥ सोभंसु वा ३ ॥ पुक्खर-
 वरदीवस्स णं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं माणुसुत्तरे नामं पव्वते पणत्ते वट्टे वलयागारसंठाणसंठिते
 जे णं पुक्खरवरं दीवं दुहा विभयमाणे २ चिट्ठंति, तंजहा—अब्भितरपुक्खरइं च बाहिरपुक्ख-
 रइं च ॥ अब्भितरपुक्खरइं णं भंते! केवतियं चक्खवालेणं परिक्खेवेणं पणत्ते?, गोयमा! अट्ट
 जोयणसयसहस्साइं चक्खवालक्खिक्खंभेणं—कोडी बायालीसातीसं दोण्णि य सया अगुणवण्णा ।
 पुक्खरअट्टपरिरओ एवं च मणुस्सखेत्तास्स ॥ १ ॥ से केणट्टेणं भंते! एवं बुच्चति अब्भितरपुक्ख-
 रइं य २?, गोयमा! अब्भितरपुक्खरइं माणुसुत्तरेणं पव्वतेणं सव्वतो समंता संपरि-
 विक्खत्ते, से एण्णट्टेणं गोयमा! अब्भितरपुक्खरइं य २, अट्टत्तरं च णं जाव णिच्चे ॥ अब्भितरपु-
 क्खरइं णं भंते! केवतिया चंदा पभासिसु वा ३ साचेव पुच्छा जाव तारागणकोडकोडीओ?, गोय-
 मा!—बावत्तारिं च चंदा बावत्तरिमेव दिणकरा दित्ता । पुक्खरवरदीवइं चरंति एते पभासेता
 ॥ १ ॥ तिन्नि सया छच्च सहासा महग्गहाणं तु । णक्खत्ताणं तु भवे सोलाइ दुवे सह-

स्साहं ॥ २ ॥ अडयाल सयसहस्सा बावीसं खलु भवे सहस्साहं । दोन्नि सया पुक्खरद्धे तारागण-
कोडिकोडीणं ॥ ३ ॥ सोभंसु वा ३ ॥ (सू० १७६)

‘कालोयं णं समुद्ध’मित्यादि, कालोदं णमिति वाक्यालङ्कारे समुद्रं पुष्करवरो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । ‘पुक्खरवरे णं दीवे किं समचक्कवालसंठिए’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ विष्कम्भादिप्रतिपादनार्थमाह—‘पुक्खरवरे णं भंते ! दीवे’ इत्यादि प्रभ्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! षोडश योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन एका योजनकोटी द्विनवतिः शतसहस्राणि एकोननवतिः सहस्राणि अष्टौ शतानि चतुर्नवतानि ९४ योजनानि परिक्षेपेण प्रक्षप्तः ॥ ‘से ण’मित्यादि, स पुष्करवरद्वीप एकया पद्मवरवेदिकयाऽष्टयोजनोच्छ्रयया जगत्पुपरिभाविन्येति गम्यते, एकेन वनपण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः, द्वयोरपि वर्णकः पूर्ववत् ॥ अधुना द्वारवक्तव्यतामाह—‘पुक्खरवरस्स ण’मित्यादि, पुष्करवरद्वीपस्य कति द्वाराणि प्रक्षप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! चत्वारि द्वाराणि प्रक्षप्तानि, तद्यथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपराजितं च ॥ ‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! पुष्करवरद्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रक्षप्तं ?, भगवानाह—गौतम ! पुष्करवरद्वीपपूर्वाद्धर्षयन्ते पुष्करोदस्य समुद्रस्य पश्चिमदिशि अत्र पुष्करवरद्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रक्षप्तं, तत्र जम्बूद्वीपविजयद्वारवद्विशेषेण वक्तव्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करवरद्वीपे वक्तव्या । एवं वैजयन्तादिसूत्राण्यणि भावनीयानि, सर्वत्र राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करवरद्वीपे ॥ सम्प्रति द्वाराणां परस्परमन्तरमाह—‘पुक्खरवरदीवस्स ण’मित्यादि प्रभ्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अष्टचत्वारिंशद् योजनशतसहस्राणि द्वाविंशतिर्योजनसहस्राणि चत्वारि योजनशतानि एकोनसप्ततानि द्वारस्य द्वारस्य च परस्परमन्त्राधयाऽन्तरपरिमाणं, चतुर्णामपि द्वाराणामेकत्र

पृथुलमीलनेऽष्टादश योजनानि, तानि पुष्करवरीपपरिमाणम् १९२८९४ इत्येवंरूपत् शोध्यन्ते, शोधितेषु च तेषु जातमिदम्—
 एका योजनकोटी द्विनवतिः शतसहस्राणि एकोनवतिः सहस्राणि अष्टौ शतानि षट्सप्तत्यधिकानि १९२८९८७६, तेषां चतुर्भि-
 र्भागे हृते लब्धं यथोक्तं द्वाराणां परस्परमन्तरपरिमाणं ४८२२४६९ ॥ 'पुष्करवरीदीवस्स णं भंते ! दीवस्स पएसा पुष्करवरस्समुद्धं
 पुट्ठा ?' इत्यादि सूत्रचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ सम्प्रति नामनिमित्तप्रतिपादनार्थमाह—'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एव-
 मुच्यते पुष्करवरीपः २ ? इति, भगवानाह—'गौतम ! पुष्करवरीपे तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र २ प्रदेशे बहवः पद्मवृक्षाः,
 पद्मानि अतिविशालतया वृक्षा इव पद्मवृक्षाः, पद्मखण्डाः—पद्मवनानि, खण्डवनयोर्विशेषः प्राग्वत्, 'निम्बं कुसुमिया' इत्यादि विशेष-
 णजातं प्राग्वत् । तथा पूर्वोद्धे उत्तरकुरुषु यः पद्मवृक्षः पश्चिमाद्धे उत्तरकुरुषु यो महापद्मवृक्षस्तयोरत्र पुष्करवरीपे यथाक्रमं पद्मपु-
 ण्डरीकौ द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ यथाक्रमं पूर्वोद्धेपराद्धीधिपती परिवसतः, तथा चोक्तम्—'पउमे य महापउमे
 रुक्खा उत्तरकुरुषु जंबुसमा । एएसु वसंति सुरा पउमे तह पुंडरीए य ॥ १ ॥' पद्मं च पुष्करमिति पुष्करवरोपलक्षितो द्वीपः पु-
 ष्करवरो द्वीपः 'से एएणट्टेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यम् ॥ सम्प्रति चन्द्रादित्यादिपरिमाणमाह—'पुष्करवरे'त्यादि पाठसिद्धं, नवरं
 नक्षत्रादिपरिमाणमष्टाविंशत्यादिसप्त्यानि चतुश्चत्वारिंशेन शतेन गुणयित्वा स्वयं परिभाबनीयं, उक्तं चैवंरूपं परिमाण-
 मन्यत्रापि—'चोथैलं चंदसयं चोयालं चैव सूरियाण सयं । पुष्करवरंमि दीवे चरंति एए पगसिता ॥ १ ॥ चत्तारि सहस्साइ

१ पद्मश्च महापद्मो वृक्षो उत्तरकुरुषु जम्बूसमौ । एतयोर्वसत सुरौ पद्मस्तथा पुण्डरीकश्च ॥ १ ॥ २ चतुश्चत्वारिंश चन्द्रशतं चतुश्चत्वारिंशं चैव सूर्याणां
 शतं । पुष्करवरे द्वीपे चरन्ति एते प्रकाशयन्त ॥ १ ॥ चत्वारि सहस्राणि ।

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयणि-
रीयावृत्तिः

॥ ३३३ ॥

वर्तीसं चैव ह्येति नक्खत्ता । एष सया वावत्तर महागहा वारससहस्ता ॥ २ ॥ एतन्नइ सयसहस्ता चोयालीसं भवे सहस्ताइं ।
 चत्तारिं च सयाइं तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३ ॥ इति ॥ सम्यति मनुष्यक्षेत्रसीमाकारिमानुपोत्तरपर्वतवक्तव्यतामाह—‘पुष्करवर-
 दीवस्स ण’मित्यादि, पुष्करवरस्य णमिति वाक्यालङ्कृतौ द्वीपस्य बहुमध्यदेशभागे मानुपोत्तरो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः, स च वृत्तः, वृत्तं च
 मध्यपूर्णमपि भवति यथा कौमुदीशशाङ्कमण्डलं ततस्तद्रूपताव्यवच्छेदार्थमाह—वलयकारसंस्थानसंस्थितो, य. पुष्करवरं द्वीपं द्विधा
 सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च विभजमानो विभजमानस्तिष्ठति, केनोच्छेदेन द्विधा विभजमानस्तिष्ठति ? इत्यत आह—तद्यथा—अभ्यन्तरपुष्क-
 रार्द्धं च बाह्यपुष्करार्द्धं च, चशब्दौ समुच्चये, कियुक्तं भवति ?—मानुपोत्तरात्पर्वताद्वीणं यत्पुष्करार्द्धं तदभ्यन्तरपुष्करार्द्धं, यत्पुनस्त-
 स्मान्मानुपोत्तरपर्वतात्परत. पुष्करार्द्धं नद् बाह्यपुष्करार्द्धमिति ॥ ‘अभिन्तरपुष्करार्द्धे ण’मित्यादि प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौ-
 तम ! अष्टौ योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशच्छतसहस्राणि त्रिंशत्सहस्राणि द्वे च योजनशते
 एकोनपञ्चाशे किञ्चिद्विशेषाधिके परिशेषेण प्रज्ञप्तः ॥ ‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—अभ्यन्तरपुष्करार्द्ध-
 मभ्यन्तरपुष्करार्द्धम् ? इति, भगवानाह—गौतम ! अभ्यन्तरपुष्करार्द्धं तथा चाह—‘से एणट्टेण’मित्यादि गतार्थं ॥ ‘अभिन्तरपुष्करार्द्धे णं भन्ते !
 मानुपोत्तरपर्वताभ्यन्तरे वर्त्तमानत्वादभ्यन्तरपुष्करार्द्धं, तथा चाह—‘से एणट्टेण’मित्यादि गतार्थं ॥ ‘अभिन्तरपुष्करार्द्धे णं भन्ते !
 कइ चंदा पभासिंसु ?’ इत्यादि चन्द्रादिपरिमाणसूत्रं पाठसिद्धं, नवरं नक्षत्रादिपरिमाणमष्टाविंशत्यादीनि नक्षत्राणि द्वासप्तत्या गुण-
 चत्वारि त्र शतानि भवन्ति नक्षत्राणि । महाप्रहा द्वादश सहस्राणि षट् शतानि द्विसप्ततानि ॥ २ ॥ षण्णवति शतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशत् सहस्राणि ।

१ द्वात्रिंशच्चैव भवन्ति नक्षत्राणि । महाप्रहा द्वादश सहस्राणि षट् शतानि द्विसप्ततानि ॥ २ ॥ षण्णवति शतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशत् सहस्राणि ।

धित्वा परिभावावीर्यं, उक्तं चैवरूपं परिमाणमन्यत्रापि—“धावत्तरि च चंदा वावत्तरिमेव दिग्गयरा दिता । पुक्खरवरदीवङ्गे चरंति एए पगासिता ॥ १ ॥ तिणिण सया छत्तीसा महग्गहाणं तु । नक्खत्ताणं तु भवे सोलाणि दुवे सहस्साणि ॥ २ ॥ अडयाल संयसहस्सा वावीस चैव तह सहस्साइं । दो य सय, पुक्खरव्हे तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३ ॥” इह सर्वत्र तारापरिमाणचिन्तायां कोटीकोट्य, कोट्य एव द्रष्टव्या, तथा पूर्वसूरिव्याख्यानाद्, अपरे उच्छ्रयाङ्गुलप्रमाणमनुसृत्य कोटीकोटीरेव समर्थयन्ति, उक्तञ्च—“कोडाकोडी सन्नंतरं तु सन्नंति केइ थोवतया । अत्रे उस्सेह्गुलमाणं काऊण ताराणं ॥ १ ॥”

समयखेत्ते णं भंते ! केवतियं आयामविक्खंभेणं केवतियं परिवखेवेणं पणत्ते ?, गोयमा ! पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं एगा जोयणकोडी जावडिंभतरपुक्खरवद्धपरिरओ से भाणियव्वो जाव अउणपण्णे ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चति-माणुसखेत्ते २ ?, गोयमा ! माणुसखेत्ते णं तिविधा मणुस्सा परिवसंति, तंजहा—कम्मभूमगा अकम्मभूमगा अंतरदीवगा, से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चति-माणुसखेत्ते माणुसखेत्ते णं भंते ! कति चंदा पभासंसु वा ३ ?, कइ स्रा तवइसु वा ३ ?, गोयमा !—वत्तीसं चंदसयं वत्तीसं चैव सूरियाण सयं । सयल मणुस्सलोगं चरंति एते पभासंता ॥ १ ॥ एक्कारस य सहस्सा छट्पि य सोला महग्गहाणं तु । इह सया छण्णउगा णत्खत्ता तिणिण य सहस्सा ॥ २ ॥ अडसीइ सयसहस्सा चत्तालीस सहस्स

३ कोटीकोटीरे (कोटिरे) मल्लो केचित् क्षेत्रस स्तोक्त्वात् । अन्ये उत्सेयाङ्गुलमान ताराणा कृत्वा (कोटीकोटीमित्येव) ॥ १ ॥

मणुयलोगंमि । सत्त य सता अपूणा तारागणकोडकोडीणं ॥ ३ ॥ सोभं सोभंसु वा ३ ॥ एसो
 तारापिंडो सन्वसमासेण मणुयलोगंमि । वहिया पुण ताराओ जिणेहिं भणिया असंखेज्जा ॥ १ ॥
 एवहयं तारगं जं भणियं माणुसंमि लोगंमि । चारं कलंबुयापुप्फसंठियं जोइसं चरइ ॥ २ ॥ रविस-
 सिगहनक्खत्ता एवइया आहियां मणुयलोए । जेसिं नामागोयं न पागया पन्नवेहिंति ॥ ३ ॥
 छावट्टी पिडगाइं चंदाइचा मणुयलोगंमि । दो चंदा दो सुरा य होति एक्केए पिडए ॥ ४ ॥
 छावट्टीपिडगाइं नक्खत्ताणं तु मणुयलोगंमि । छप्पन्नं नक्खत्ता य होति एक्केए पिडए ॥ ५ ॥
 चत्तारि य पंतीओ चंदाइच्चाण मणुयलोगंमि । छावत्तरं गहसयं च होइ एक्केए पिडए ॥ ६ ॥
 छप्पन्नं पंतीओ नक्खत्ताणं तु मणुयलोगंमि । छावट्टिय छावट्टिय होइ य एक्केया पंती ॥ ७ ॥
 चरं गहाणं पंतिसयं होइ सणुयलोगंमि । छावट्टी छावट्टी हवइ य एक्केया पंती ॥ ८ ॥ छाव-
 परियडन्ता पयाहिणावत्तमंडला सन्वे । अणवट्टियजोगेहिं चंदा सुरा गहगणा य ॥ ९ ॥ ते मेरु
 नक्खत्तारगाणं अवट्टिया मंडला मुणेयन्वा । तेऽविय पयाहिणावत्तमेव मेरुं अणुचरंति ॥ १० ॥
 रयणियरदिणयराणं उट्ठे व अहे व संकमो नत्थि । मंडलसंकमणं पुण अब्भतरवाहिरं त्तिरिए
 ॥ १२ ॥ रयणियरदिणयराणं नक्खत्ताणं महग्गहाणं च । सेण भवे सुहदुक्खविही

से किं तं तेइंदिया ? , २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—ओवइया रोहिणीया हत्थिसोंडा, जे यावणे तहप्पगारा, ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पळत्ता य अपळत्ता य, तहेव जहा बेइंदियाणं, नवरं सररीरोगाहणा उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं, तिन्नि इंदिया, ठिई जहत्रेणं अंतोसु-हुत्तं उक्कोसेणं एगूणपण्णराइंदिया, सेसं तहेव, दुगतिया दुआगतिया, परित्ता असंखेज्जा पणत्ता, से तं तेइंदिया ॥ (सू० २९)

अथ के ते त्रीन्द्रियाः ? , सूरिराह—त्रीन्द्रिया अनेकविधाः प्रज्ञाः, तद्यथा—‘भेदो जहा पण्णवणाए’ भेदो यथा प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः, स चैवम्—“उवयिया रोहिणिया कुंथूपिवीलिया उदेसगा उदेहिया उक्कलिया तणहारा कट्टहारा पत्तहारा मालुया पत्तहारा तणवेंटका पत्तवेंटया फलवेंटया तेम्बुरुमिजिया तउसमिजिया कप्पासट्टिमिजिया झिल्लिया झिगिरा झिगिरिडा वाहुया, [प्रन्थाप्रम् १०००] मुरगा सोवत्थिया सुयवेंटा इंदकाइया इंदगोवया कोत्थलवाहगा हालाहला पिसुया तसवाइया गोम्ही हत्थिसोंडा ॥” इति, एते च केचिदतिप्रतीताः केचिदेशविशेषतोऽवगन्तव्याः, नवरं ‘गोम्ही’ कण्हसियाली, ‘जे यावणे तहप्पगारा’ इति थेऽपि चान्ये ‘तया-प्रकाराः’ एवंप्रकारास्ते सर्वे त्रीन्द्रिया ज्ञातव्याः, ‘ते समासतो’ इत्यादि समस्तमपि सूत्रं द्वीन्द्रियवत्परिभाषनीयं, नवरमवगाहनाद्वारे उत्कर्षतोऽवगाहना त्रीणि गव्यूतानि । इन्द्रियद्वारे त्रीणि इन्द्रियाणि । स्थितिर्जघन्येनान्तमुहूर्चमुत्कर्षत एकोनपञ्चाशद् रात्रिन्दिवानि, शेषं तथैव, उपसंहारमाह—‘सेत्तं तेइंदिया ॥’ उक्काबीन्द्रियाः, सम्प्रति चतुरिन्द्रियप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं चउरिंदिया ? , २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—अंधिया पुसिया जाव गोमयकीडा, जे

मणुस्साणं ॥ १३ ॥ तेसिं पविसंताणं तावक्खेत्तं तु बहुर नियमा । तेणेव कमेण पुणे परिहायह
निकल्मंताणं ॥ १४ ॥ तेसिं कलंबुयापुक्कसंठिया होइ तावखेत्तपहा । अंतो य संकुया धाहि वि-
त्थडा चंदस्सरगणा ॥ १५ ॥ केणं बहुति चंदो परिहाणी केण होइ चंदस्स । कालो वा जोणहो
वा केणऽणुभावेण चंदस्स ॥ १६ ॥ किण्हं राहुविमाणं निच्चं चंदेण होइ अविरहियं । चउरंमुल-
मपत्तं हिट्टा चंदस्स तं चरइ ॥ १७ ॥ बावडिं चावडिं दिवसे दिवसे उ सुक्कपक्कस्स । जं परि-
बहुइ चंदो खवेइ तं चेव कालेणं ॥ १८ ॥ पन्नरसइभागोण य चंदं पन्नरसमेव तं वरइ । पन्नरसइ-
भागोण य पुणोवि तं चेव तिकमइ ॥ १९ ॥ एवं बहुइ चंदो परिहाणी एव होइ चंदस्स । कालो
वा जोणहा वा तेणणुभावेण चंदस्स ॥ २० ॥ अंतो मणुस्सखेत्ते हवन्ति चारोवणा य उववणणा ।
पञ्चविहा जोइसिया चंदा स्सरा गहगणा य ॥ २१ ॥ तेण परं जे सेसा चंदाइच्चगहतारनक्कत्ता ।
नत्थि गई नवि चारो अवट्ठियां ते सुणेयव्वा ॥ २२ ॥ दो चंदा इह दीवे चत्तारि य सागरे लवण-
तोए । धायइसंडे दीवे बारस चंदा य स्सरा य ॥ २३ ॥ दो दो जंबूदीवे ससिस्सरा दुणुणिया भवे
लवणे । लावणिया य तिणुणिया ससिस्सरा धायईसंडे ॥ २४ ॥ धायइसंडपभिई उट्ठित्तिणु-
णिया भवे चंदा । आइह्लचंदसहिया अणंताराणंतरे खेत्ते ॥ २५ ॥ रिक्खग्गहतारणं दीवसमुइ
जहिच्छसे नाडं । तस्स ससीहिं गुणियं रिक्खग्गहतारणाणं तु ॥ २६ ॥ चंदातो स्सरस्स य स्सरा

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३३५ ॥

चंद्रस्य अंतरं होइ । पन्नास सहस्रसाहं तु जोयणाणं अणूणाहं ॥ २७ ॥ सूरस्य य सूरस्य य स-
सिणो ससिणो य अंतरं होइ । वहियाथो मणुस्यनगरस्य जोयणाणं सयसहस्रं ॥ २८ ॥ सूरंत-
रिया चंद्रा चंद्रतरिया य दिणयरा द्वित्ता । चिंतंतरलेसागा सुहलेसा मंदलेसा य ॥ २९ ॥ अट्टा-
सीहं च गहा अट्टावीसं च होति नक्खत्ता । एगससीपरिवारो एत्तो ताराण वोच्छामि ॥ ३० ॥
छावट्टिसहस्रसाहं नव चेव सयाहं पंचसयराहं । एगससीपरिवारो तारागणकोडिकोड्डीणिं ॥ ३१ ॥
वहियाथो माणुस्यनगरस्य चंद्रसूराणऽवट्टिया जोगा । चंद्रा अभीइजुत्ता सूरा पुण होति पुस्सेहिं
॥ ३२ ॥ (सू० १७७)

‘माणुसखेत्ते णमित्थादि, मनुष्यक्षेत्रं भदन्त । कियदायामविक्रमभेन कियत्परिश्रेपेण प्रह्वसं ? , भगवानाह—गौतम । पञ्चवत्ता-
रिशद् योजनशतसहस्राणयायामविक्रमभेन, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिशत् शतसहस्राणि त्रिंशत्सहस्राणि द्वे योजनशते एकोनप-
ञ्चाशे किञ्चिद्विशेषाधिके परिश्रेपेण प्रह्वसं ॥ सम्प्रति नामनिमित्तमभिधिसुराह—‘से केणट्टेण’मित्थादि, अथ केनार्थेन भदन्त ।
एवमुच्यते—मनुष्यक्षेत्रं मनुष्यक्षेत्रं ? इति, भगवानाह—गौतम । मनुष्यक्षेत्रे त्रिविधा मनुष्याः परिवसन्ति, तद्यथा—कर्मभूमिका अक-
र्मभूमिका अन्तरद्वीपकाश्च, अन्येषु मनुष्याणां जन्म मरणं चात्रैव क्षेत्रे न तद्वहिः, तथाहि—मनुष्या मनुष्यक्षेत्रस्य वहिर्जन्मतो न
भूता न भवन्ति न भविष्यन्ति च, तथा यद्दि नाम केनचिद्देवेन दान्तेन विद्याधरेण वा पूर्वानुबद्धवैरनिर्यातनार्थमेवंरूपा बुद्धिः कि-
येते यथाऽयं मनुष्योऽस्मात् स्थानाद् उत्पान्य मनुष्यक्षेत्रस्य वहिः प्रक्षिप्यता येनोर्द्ध्वोपं शुष्यति भ्रियते वेति तथाऽपि लोकाणुभावा-

३ प्रतिपत्ता
समयक्षे-
त्राधि०
उद्देशः २-
सू० १७७

देव सा काचनाऽपि बुद्धिर्भूयः परवर्तते यथा संहरणमेव न भवति संहय वा भूयः समानयति तेन संहरणतोऽपि मनुष्यक्षेत्राद्बहि-
 र्मनुष्या मरणमधिकृत्य न भूता न भवन्ति न भविष्यन्ति च, येऽपि जह्वाचारिणो विद्याचारिणो वा नन्दीश्वरादीनपि यावद्ब्रह्मन्ति-
 तेऽपि तत्र गता न मरणमश्रुवते किन्तु मनुष्यक्षेत्रसमागता एव, तेन मानुषोत्तरपर्वतसीमाकं मनुष्याणां सम्बन्धिष क्षेत्रं मनुष्यक्षेत्र-
 मिति, तथा चाह—‘से एण्ड्रेण’मित्यादि गतार्थम् ॥ सम्प्रति मनुष्यक्षेत्रगतसमस्तचन्द्रादिसंज्ञापारिमाणमाह—‘मणुस्सखेते णं
 भंते! कइ चंदा पभासिसु’ इत्यादि पाठसिद्धं, उक्तं चैवंरूपं परिमाणमन्यत्रापि—‘वत्तीसं चंदसयं वत्तीसं चैव सूरियाण सयं ।
 सयलं मणुस्सलोकं चरंति एए पगासिता ॥ १ ॥ एकारस य सहस्सा ङपि य सोळा महागहाणं तु । छव सया छन्नउया नक्खत्ता
 तिन्नि य सहस्सा ॥ २ ॥ अट्टासीयं लक्खा चत्तालीसं च तह सहस्साइं । सत्त सया य अणूणा तारागणकोडकोडीणं ॥ ३ ॥’ तत्र
 द्वात्रिंशं चन्द्रशतमेवं—द्वौ चन्द्रौ जम्बूद्वीपे चत्वारो लग्णोदे द्वादश धातकीपण्डे द्वाचत्वारिंशत्कालोदे द्वासप्ततिरभ्यन्तरपुष्करार्द्धं सर्व-
 सङ्ख्याया द्वात्रिंशं शतं, एवं सूर्याणामपि द्वात्रिंशं शतं परिभावनीयं, नक्षत्रादिपरिमाणमष्टाविंशत्यादिनक्षत्रादीनि द्वात्रिंशेन शतेन गुण-
 यित्वा परिभावनीयं ॥ सम्प्रति सकलमनुष्यलोकगततारागणस्थोपसंहारमाह—‘एषः’ अनन्तरोकसङ्ख्याकस्तारापिण्डः सर्वसङ्ख्याया
 मनुष्यलोके आख्यात इति गम्यते, बहिः पुनर्ननुष्यलोकाद् यास्तारास्ताः ‘जिनैः’ सर्वैश्चैस्तीर्थकृद्भिर्मणिता असङ्ख्याता द्वीपसमुद्रा-
 णामसङ्ख्यातत्वात्, प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं च यथायोगं सङ्ख्यातानामसङ्ख्यातानां च ताराणां सद्भावात्—‘एतावत्’ एतावत्सङ्ख्याकं
 ‘ताराश्रं’ तारापरिमाणं यत् अनन्तरं भणितं मानुषे लोके तत् ‘उयोतिपं’ ज्योतिपदेवविमानरूपं ‘कदम्बपुष्पसंस्थितं’ कदम्बपुष्प-
 वद् अथःसङ्खचितमुपरि विस्तीर्णं उत्तानीकतार्द्धकपितृशसंस्थानसंस्थितमिति भावः ‘चारं चरति’ चारं प्रतिपद्यते, तथा जगत्स्वाभा-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

३३६ ॥

न्यात्, ताराग्रहणं चोपलक्षणं, ततः सूर्यादयोऽपि यथोक्तसङ्ख्याका मनुष्यलोके त आजागत्स्वाभाव्याच्चारं प्रतिपद्यन्त इति द्रष्टव्यं ॥ स-
म्यलेतद्रतमेवोपसंहारमाह—रविशशिश्रमहनक्षत्राणि, उपलक्षणमेतत् तारकाणि च, 'एतावन्ति' एतावत्सङ्ख्याकानि सपूर्वाद्धे मनुष्य-
लोके, येषां किम् ? इत्याह—येषां सूर्यादीनां यथोक्तसङ्ख्याकानां सकलमनुष्यलोकभाविनां प्रत्येकं नामगोत्राणि, इहान्वर्थयुक्तं नाम सि-
द्धान्तपरिभाषया नाम गोत्रमित्युच्यते, ततोऽयमर्थः—नामगोत्राणि—अन्वर्थयुक्ताति नामानि, यदिवा नामानि च गोत्राणि च नामगो-
त्राणि 'प्राकृताः' अन्ततिशायिनः पुरुषाः कदाचनानपि न प्रज्ञापयिष्यन्ति, केवलं यदा त्वाह सर्वज्ञ एवं, तत इदं सूर्यादिसङ्ख्यानं प्राकृ-
तपुरुषाप्रमेयं सर्वज्ञोपदिष्टमिति सम्भक् श्रद्धेयं ॥ इह द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यादिकं पिटकमुच्यते, इत्यन्भूतानि च चन्द्रादित्यानां पिटकानि
सर्वसङ्ख्याया मनुष्यलोके षट्पटिसङ्ख्यानि । अथ किंप्रमाणं पिटकमिति पिटकप्रमाणमाह—एकैकस्मिन् पिटके द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यो भ-
वत इति, किमुक्त भवति ?—द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यादित्येतावत्प्रमाणमेकैकचन्द्रादित्यानां पिटकमिति, एवंप्रमाणं च पिटक जन्वूद्वीपे एकं,
द्वयोरेव चन्द्रमसोर्द्वयोरेव सूर्ययोस्तत्र भावतः, द्वे पिटके लवणसमुद्रे चतुर्णां चन्द्रमसां चतुर्णां सूर्याणा च तत्र भावात्, एवं पट् पि-
टकानि धातकीपण्डे एकविंशतिः कालोद्दे पट्त्रिंशद्भ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति भवन्ति सर्वमीलने चन्द्रादित्यानां पट्पटिः पिटकानि ॥
सर्वस्मिन्नपि मनुष्यलोके सर्वसङ्ख्याया नक्षत्राणां पिटकानि भवन्ति पट्पञ्चाशत्, किमुक्तं भवति ?—पट्पञ्चाशन्नक्षत्रसङ्ख्याकमेकैकं नक्षत्रपि-
ट्कानि, तथा चाह—एकैकस्मिन् पिटके नक्षत्राणि भवन्ति पट्पञ्चाशत्, किमुक्तं भवति ?—पट्पञ्चाशन्नक्षत्रसङ्ख्याकमेकैकं नक्षत्रपि-
ट्कमिति, अत्रापि पट्पटिसङ्ख्याभावनैवम्—एकं नक्षत्रपिटकं जन्वूद्वीपे द्वे लवणसमुद्रे पट् धातकीपण्डे एकविंशतिः कालोद्दे षट्त्रिंश-
द्भ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति ॥ महाप्रहाणामप्यन्तारकप्रभृतीनां सर्वस्मिन् मनुष्यलोके सर्वसङ्ख्याया पिटकानि भवन्ति पट्पटिः, ग्रहपिट-

३ प्रतिपत्तौ
समयक्षे-
त्राधि०
उद्देशः २
सू० १७७

॥ ३३

कपरिमाणं च शशिश्रयसम्बन्धिप्रहसंख्यापरिमाणं, तथा चाह—एकैकस्मिन् पिटके भवति षट्सप्ततं—षट्सप्तत्यधिकं ग्रहशतं, पट्स-
 सत्यधिकप्रहशतपरिमाणमेकैकं ग्रहपिटकपरिमाणमिति भावः, षट्षष्टिसंख्याभावना प्रागवत् ॥ इह मनुष्यलोके चन्द्रादित्यानां चतस्रः
 पङ्क्तयो भवन्ति, तद्यथा—द्वे पङ्क्ती चन्द्राणां द्वे सूर्याणां, एकैका च पङ्क्तिर्भवति षट्षष्टिः षट्षष्टिः—षट्षष्टिषट्षष्टिसूर्यादिसंख्यां,
 तद्भावना द्वैवम्—एकः किल सूर्यो जम्बूद्वीपे मेरोर्दक्षिणभागे चारं चरन् वर्तते एक उत्तरभागे, एकश्चन्द्रमा मेरोः पूर्वभागे एकोऽ-
 परभागे, तत्र यो मेरोर्दक्षिणभागे सूर्यश्चारं चरन् वर्तते ततः समश्रेणिव्यवस्थितौ द्वौ दक्षिणभागे एव सूर्यौ लवणसमुद्रे पङ् धातकी-
 षण्डे एकविंशतिः कालोदे पट्त्रिंशद्भ्यन्तरपुष्करार्द्धे, इत्यस्यामपि सूर्यपङ्क्तौ सर्वसंख्याया षट्षष्टिः सूर्याः, तथा योऽपि च मेरोरुत्त-
 रभागे सूर्यश्चारं चरन् वर्तते तस्यापि समश्रेण्या व्यवस्थितौ द्वौ उत्तरभागे सूर्यौ लवणसमुद्रे पङ् धातकीषण्डे एकविंशतिः कालोदे
 षट्त्रिंशद्भ्यन्तरपुष्करार्द्धे इत्यस्यामपि सूर्यपङ्क्तौ सर्वसंख्याया षट्षष्टिः सूर्याः, तथा यो मेरोः किल पूर्वभागे चारं चरन् वर्तते चन्द्र-
 मास्तसमश्रेणिव्यवस्थितौ द्वौ पूर्वभागे एव चन्द्रमसौ लवणसमुद्रे पङ् धातकीषण्डे एकविंशतिः कालोदे पट्त्रिंशद्भ्यन्तरपुष्करार्द्धे
 इत्यस्यां चन्द्रपङ्क्तौ सर्वसंख्याया षट्षष्टिश्चन्द्रमसः, एवं यो मेरोरपरभागे चन्द्रमास्तन्मूलायामपि पङ्क्तौ षट्षष्टिश्चन्द्रमसो वेदितव्याः ॥
 नक्षत्राणां मनुष्यलोके सर्वसंख्याया पङ्क्तयो भवन्ति षट्पंचाशत्, एकैका च पङ्क्तिर्भवति षट्षष्टिः षट्षष्टिस्तद्भवपरिमाणा इत्यर्थः,
 तथाहि—किलास्मिन् जम्बूद्वीपे दक्षिणतोऽर्द्धभागे एकस्य शशिनः परिवारभूतान्यभिजिदादीन्यष्टाविंशतिसंख्यानि नक्षत्राणि क्रमेण व्य-
 वस्थितानि चारं चरन्ति, उत्तरतोऽर्द्धभागे द्वितीयस्य शशिनः परिवारभूतान्यष्टाविंशतिसंख्याकान्यभिजिदादीन्येव नक्षत्राणि क्रमेण र-
 व्यवस्थितानि, तत्र दक्षिणतोऽर्द्धभागे यत्राभिजिन्नक्षत्रं तत्समश्रेणिव्यवस्थिते द्वे अभिजिन्नक्षत्रे लवणसमुद्रे पङ् धातकीषण्डे एकविं-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३३७ ॥

शक्तिः कालोदे पट्टत्रिशदभ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति, सर्वसङ्ख्याया पट्पट्टिरभिजितक्षत्राणि पङ्कथा व्यवस्थितानि, एवं श्रवणादीन्यपि दक्षिणतोऽर्द्धभागे पङ्कथा व्यवस्थितानि पट्पट्टिसङ्ख्याकानि भावनीयानि, उत्तरतोऽप्यर्द्धभागे यदभिजितक्षत्रं तत्समश्रेणिव्यवस्थितेऽपि उत्तरभागा एव द्वे अभिजितक्षत्रे लवणसमुद्रे षड् धातकीषण्डे एकविंशतिः कालोदे पट्टत्रिशदपुष्करार्द्धे, एवं श्रवणादिपङ्कथोऽपि प्रत्येकं षट्पट्टिसङ्ख्याका २ वेदितव्या इति भवन्ति सर्वसङ्ख्याया पट्पञ्चाशत्सङ्ख्या नक्षत्राणां पङ्कथः, एकैका च पङ्क्तिः पट्पट्टिसङ्ख्येति ॥ 'महाणां' अङ्गारकप्रभृतीनां सर्वसङ्ख्याया मनुष्यलोके पट्सप्तत्यधिकं पङ्क्तिशतं भवति, एकैका च पङ्क्तिर्भवति पट्पट्टिः, अत्रापीयं भावना—जम्बूद्वीपे दक्षिणतोऽर्द्धभागे एकस्य शशिनः परिवारभूता अङ्गारकप्रभृतयोऽष्टाशीतिर्भहा उत्तरतोऽर्द्धभागे द्वितीयस्य शशिनः परिवारभूता अङ्गारकप्रभृतय एवान्येऽष्टाशीतिर्भहाः, तत्र दक्षिणतोऽर्द्धभागे योऽङ्गारकनामा भहस्रत्समश्रेणिव्यवस्थितौ दक्षिणभागा एव द्वावङ्गारकौ लवणसमुद्रे षड् धातकीषण्डे एकविंशतिः कालोदे पट्टत्रिशदभ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति, एवं शेषा अपि समाशी-
तिर्भहाः पङ्कथा व्यवस्थिताः प्रत्येकं षट्पट्टिः २ वेदितव्याः, एवमुत्तरतोऽप्यर्द्धभागेऽङ्गारकप्रभृतीनामष्टाशीतेर्भहाणां पङ्कथः प्रत्येकं षट्पट्टिसङ्ख्याका २ भावनीया इति भवति सर्वसङ्ख्याया महाणां पट्सप्ततं पङ्क्तिशतं, एकैका च पङ्क्तिः षट्पट्टिसङ्ख्याकेति ॥ 'ते' मनुष्य-
लोकवर्तिनः सर्वे चंद्राः सर्वे सूर्याः सर्वे ग्रहगणा अनवस्थितैर्यथायोगमन्थैरन्यैर्नक्षत्रैः सह योगमुपलक्षिताः 'पयाहिणावत्समंडला' इति प्रकर्षेण सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च परिभ्रमतां चन्द्रादीनां दक्षिण एव मेरुर्भवति यस्मिन्नावर्त्त—मण्डलपरिभ्रमणरूपे स प्रदक्षिणः २ आवर्त्तो येषां मण्डलानां तानि प्रदक्षिणावर्त्तानि तानि मण्डलानि मेरुं (प्रति) येषां ते प्रदक्षिणावर्त्तमण्डला मेरुमनुलक्षीकृत्य चरन्ति, एतेनैतदुक्तं भवति—सूर्यादयः समस्ता अपि मनुष्यलोकवर्तिनः प्रदक्षिणावर्त्तमण्डलगत्या परिभ्रमन्तीति, इह चन्द्रादित्यग्रहाणां मण्डलान्यनवस्थि-

३ प्रतिपत्तौ
समयक्षे-
त्राधि०
उद्देशः २
सू० १७७

॥ ३३७ ॥

तानि, यथायोगमन्यस्मिन्नन्यस्मिन्मण्डले तेषां संचरिण्यत्वात्, नक्षत्रतारकाणां तु मण्डलान्यनवस्थितान्येव, तथा चाह—नक्षत्राणां
 तारकाणां च मण्डलान्यवस्थितानि ज्ञातव्यानि, कियुक्तं भवति ?—आकालं प्रतिनियतमेकैकं नक्षत्राणां तारकाणां च मण्डलमिति, न
 क्षेवं व्यवस्थितमण्डलत्वात्कावेवमाशङ्कनीयं यथा तेषां गतिरेव न भवतीति, यत आह—‘तेऽवि य’ इत्यादि, तान्यपि नक्षत्राणि तार-
 काणि च, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, प्रदक्षिणावर्त्तमेव, इदं क्रियाविशेषणं, मेरुमनुलक्ष्यीकृत्य चरन्ति, एतच्च मेरुं लक्ष्यीकृत्य
 तेषां प्रदक्षिणावर्त्तचरणं प्रत्यक्षत एवोपलक्ष्यत इति संवादि ॥ ‘रजनिकरदिनकराणां’ चन्द्रादित्यानामूर्द्ध्वं वाऽधो वा सङ्क्रमो न
 भवति तथा जगत्स्वाभाव्यात्, तिर्यक् पुनर्मण्डलेषु सङ्क्रमणं भवति, किंविशिष्टमित्याह—‘साभ्यन्तरवाह्यम्’ अभ्यन्तरं च वाह्यं च
 अभ्यन्तरवाह्यं सह अभ्यन्तरवाह्यं यस्य येन वा तत् साभ्यन्तरवाह्यं, एतदुक्तं भवति ?—सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलारपरतस्वावन्मण्डलेषु
 सङ्क्रमणं यावत्सर्वावाह्यमण्डलं, सर्वावाह्याच्च मण्डलादवर्गं मण्डलेषु तावत्सङ्क्रमणं यावत्सर्वाभ्यन्तरमिति ॥ ‘रजनिकरदिनक-
 राणां’ चन्द्रादित्यानां नक्षत्राणां महाप्रहाणां च ‘चारविशेषेण’ तेन तेन चारेण सुखदुःखविधयो मनुष्याणां संभवन्ति, तथाहि—द्विवि-
 धानि सन्ति सदा मनुष्याणां कर्माणि, तथाथा—शुभवेद्यानि अशुभवेद्यानि च, कर्माणां च सामान्यतो विपाकहेतवः पञ्च, तथाथा—
 द्रव्यं क्षेत्रं कालो भावो भवश्च, उक्तञ्च—‘उदयकवयखओवसमोवसमा जं च कन्मुणो भणिया । द्रव्यं खेत्त कालं भावं भवं च
 संपप्य ॥ १ ॥’ शुभवेद्यानां च कर्माणां प्रायः शुभद्रव्यक्षेत्रादिसामग्री विपाकहेतुः, अशुभवेद्यानामशुभद्रव्यक्षेत्रादि सामग्री, ततो
 यदा येषां जन्मनक्षत्राद्यनुकूलश्चन्द्रादीनां चारसदा तेषां प्रायो यानि शुभवेद्यानि कर्माणि तानि तथाविधां विपाकसामग्रीमधिगम्य

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३३८ ॥

विपाकं प्रपद्यन्ते, प्रपत्राविपाकानि शरीरनीरोगतासंपादनतो धनवृद्धिकरणेन च वैरोपशमनतः प्रियसंप्रयोगसंपादनतो वा यदिवा प्रारब्धाभीष्टप्रयोजननिष्पत्तिकरणतः सुखमुपजनयन्ति, अत एव महीयासः परमविवेकिनः स्वल्पमपि प्रयोजनं शुभतिथिनक्षत्रादावारभंते न तु यथा कथञ्चन, अत एव जिनानामपि भगवतामाज्ञा प्रजाजनादिकमधिकृत्यैवमवर्तिष्ट—यथा शुभक्षेत्रे शुभदिशामभिसुखीकृत्य शुभे तिथिनक्षत्रमुहूर्त्तादौ प्रजाजनव्रतारोपणादि कर्तव्यं नान्यथा, तथा चोक्तं पञ्चवरतुके—“एसा जिणाण आणा खेत्ताईया य कम्मणो भणिया । उदयाइकारणं जं तम्हा सन्वदय जइयव्वं ॥ १ ॥” अस्या अक्षरगमनिका—एषा जिनानामाज्ञा यथा शुभक्षेत्रे शुभां दिशामभिसुखीकृत्य शुभे तिथिनक्षत्रमुहूर्त्तादौ प्रजाजनव्रतारोपणादि कर्तव्यं नान्यथा, अपिच—क्षेत्राद्योऽपि कर्मणा-मुदयादिकारण भगवद्भिरुक्तास्ततोऽशुभद्रव्यक्षेत्रादिसामग्रीमवाप्य कदाचिद्दशुभवेद्यानि कर्मणि विपाकं गत्वोदयमासादयेयुः, तदुदये च गृहीतव्रतभङ्गादिदोषप्रसङ्गः, शुभक्षेत्रादिसामग्रीं तु प्राप्य जनात्ता शुभकर्मविपाकसम्भव इति संभवति निर्दिष्टं सामाधिकपरिपालनादि, तस्मादवश्यं छद्मस्थेन सर्वत्र शुभक्षेत्रादौ यतितव्य, ये तु भगवन्तोऽतिशयमन्तस्ते अतिशयबलादेव निर्दिष्टं सविष्टं वा सन्त्यगवागच्छन्ति ततो न शुभतिथिसुहूर्त्तादिकमपेक्षन्त इति तन्मार्गानुसरणं छद्मस्थानां न न्याय्यं, तेन ये च परममुनिपर्युपासितप्रबचनविदम्बका अपरिमलितजिनशासनोपनिषद्भूतशास्त्रगुरुपरम्परायातनिरवयविशदकालोच्चितसामाचारीप्रतिपन्थिनः स्वमतिकल्पितसान्माचारीका अभिदधति—यथा न प्रजाजनादिषु शुभतिथिनक्षत्रादितिरीक्षणे यतितव्यं, न खलु भगवान् जगत्स्वामी प्रजाजनायोपस्थितेषु शुभतिथ्यादितिरीक्षणं कृतवानिति तेषास्ता द्रष्टव्या इति ॥ तेषा—सूर्याचन्द्रमसां सर्वबाह्यान्मण्डलादभ्यन्तरं प्रविशतां तापक्षेत्रं प्रतिदिवसं क्रमेण नियमादायामतो वर्द्धते, येनैव च क्रमेण परिवर्द्धते तेनैव क्रमेण सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्निक्रामतां परिहीयते,

३ प्रतिपत्तौ

समयक्षे-

त्राधि०

उद्देशः २

सू० १७७

॥ ३३८ ॥

तथाहि—सर्वबाह्यमण्डले चारं चरतां सूर्याणां चन्द्रमंसां च प्रत्येकं जम्बूद्वीपचक्रवालस्य दशधा प्रविभक्तस्य द्वौ द्वौ भागौ तापक्षेत्रं, ततः
 सूर्यस्यभ्यन्तरं प्रविशतः प्रतिमण्डलं षष्ट्यधिकषट्त्रिंशच्छतप्रविभक्तस्य द्वौ द्वौ भागौ तापक्षेत्रस्य वद्धेते, चन्द्रमसस्तु मण्डलेषु प्रत्येकं
 पौर्णमासीसम्भवे क्रमेण प्रतिमण्डलं षड्विंशतिर्भागाः सप्तविंशतितमस्य च भागस्यैकः सप्तभागाः, एवं च प्रतिमण्डलमभिवृद्धौ यदा
 सर्वाभ्यन्तरमण्डले चारं चरतस्तदा प्रत्येकं जम्बूद्वीपचक्रवालस्य त्रयः परिपूर्णा दशभागास्तापक्षेत्रं, ततः पुनरपि सर्वाभ्यन्तरमण्डला-
 द्दहिर्निष्क्रमेण सूर्यस्य प्रतिमण्डलं षष्ट्यधिकषट्त्रिंशच्छतप्रविभक्तस्य जम्बूद्वीपचक्रवालस्य द्वौ द्वौ भागौ परिहीयेते, चन्द्रमसस्तु मण्डलेषु
 प्रत्येकं पौर्णमासीसम्भवे क्रमेण प्रतिमण्डलं षड्विंशतिर्भागाः सप्तविंशतितमस्य च भागस्य चैकः सप्तभाग इति ॥ 'तेषां' चन्द्रसूर्याणां
 तापक्षेत्रपन्थाः कलम्बुयापुष्पं—नालिकापुष्पं तद्वत्संस्थिताः कलम्बुयापुष्पसंस्थिताः, एतदेव व्याचष्टे—अन्तः—मेरुदिशि सङ्कुचिता वहिः—
 लवणदिशि विस्तृताः, एतच्चन्द्रप्रज्ञप्तौ सूर्यप्रज्ञप्तौ चतुर्थे प्राथमे सविस्तरं भावितमिति ततोऽत्रथार्यम् ॥ सम्प्रति चन्द्रमसमधिकृत्य
 गौतमः प्रश्नयति—केन कारणेन शुक्लपक्षे वद्धेते ? केन वा कारणेन चन्द्रस्य कृष्णपक्षे परिहानिर्भवति ? केन वा 'अनुभावेन' प्रभा-
 वेण चन्द्रस्यैकः पक्षः कृष्णो भवति एकः 'ज्योत्स्नः' शुक्लः ? इति, एवमुक्ते भगवानाह—इह द्विविधो राहुस्तद्यथा—पर्वराहुर्नित्यराहुश्च,
 तत्र पर्वराहुः स उच्यते यः कदाचिदकस्मात्समागत्य निजविमानेन चन्द्रविमानं सूर्यविमानं वाऽन्तरितं करोति, अन्तरिते च कृते
 लोके ग्रहणमिति प्रसिद्धिः, स इह न गृह्यते, यस्तु नित्यराहुस्तस्य विमानं कृष्णं तथाजगत्स्वभावाव्याच्चन्द्रेण सह 'नित्यं' सर्वकाल-
 मविरहितं तथा 'चतुरंगुलेन' चतुरङ्गुलैरग्रामं सत् 'चन्द्रस्य' चन्द्रविमानस्याधस्तात्परति, तत्रैवं चरत् शुक्लपक्षे शनैः शनैः प्रकटीकरोति
 चन्द्रमसं कृष्णपक्षे च शनैः शनैरावृणोति, तथा चाह—इह द्वापष्टिभागीकृतस्य चन्द्रविमानस्य द्वौ भागावुपरितनौ सदाऽत्तावार्यस्वभा-

वत्वाद् अपाकृत्य शेषस्य पञ्चदशभिर्भागे हृते ये चत्वारो भागा लभ्यन्ते ते द्वापष्टिशब्देनोच्यन्ते, अवयवे समुदायोपचारात्, एतच्च व्याख्यातमेतत्सर्वं चूर्णिसुपजीव्य कृतं न स्वमनीषिकया, तथा च तद्वन्धः—“चन्द्रविमानं द्वापष्टिभागीक्रियते, ततः पञ्चदशभिर्भागेऽपद्रियते, तत्र चत्वारो भागा द्वापष्टिभागानां पञ्चदशभागान् लभ्यन्ते शेषौ द्वौ, एतावद् दिने दिने शुक्लपक्षस्य राहुणा मुच्यते” इति, एवं च सति यत्समवायाङ्गसूत्रम्—“सुक्लपक्वसस दिवसे दिवसे वावट्टिं वावाट्टिं भागे परिवहृद्” इति, तदप्येवमेव व्याख्येयं, संप्रदायवाशिष्ठि सूत्रं व्याख्येयं, न स्वमनीषिकया, अन्यथा महदाशानानाप्रसक्तेः, संप्रदायश्च यथोक्तस्वरूप इति, तत्र शुक्लपक्षस्य दिवसे यद्—यस्मात्कारणाच्चन्द्रो द्वापष्टिद्वापष्टिभागान्—द्वापष्टिभागसत्कान् चतुरश्वतुरो भागान् यावरपरिवर्द्धते, कालेन—कृष्णपक्षेण पुनर्दिवसे २ तानेव द्वापष्टिभागसत्कान् चतुरश्वतुरो भागान् ‘प्रक्षपयति’ परिवहपयति, एतदेव व्याचष्टे—कृष्णपक्षे प्रतिदिवसं राहुविमानं स्वकीयेन पञ्चदशेन भागेन तं ‘चन्द्रं’ चन्द्रविमानं पञ्चदशमेव भागं ‘वृणोति’ आच्छादयति, शुक्लपक्षे पुनस्तमेव प्रतिदिवसं पञ्चदशभागमाखीयेन पञ्चदशेन भागेन ‘व्यतिक्रामति’ मुञ्चति, किमुक्तं भवति?—कृष्णपक्षे प्रतिपद् आरभ्याखीयेन पञ्चदशेन भागेन प्रतिदिवसमेकैकं पञ्चदशभागसुपरितनभागादारभ्याष्टुणोति, शुक्लपक्षे तु प्रतिपद् आरभ्य तेनैव क्रमेण प्रतिदिवसमेकैकं पञ्चदशभागं प्रकटीकरोति, तेन जगति चन्द्रमण्डलस्य वृद्धिहानी प्रतिभासेवे, स्वरूपतः पुनश्चन्द्रमण्डलमवस्थितमेव, तथा चाह—एवं राहुविमानेन प्रतिदिवसं क्रमेणानावरणकरणतो ‘वर्द्धते’ वर्द्धमानः प्रतिभासते चन्द्रः, एवं राहुविमानेन प्रतिदिवसं क्रमेणानावरणकरणतः परिहृतिप्रतिभासो भवति चन्द्रस्य विषये, एतेनैव ‘अनुभावेन’ कारणैक. पक्षः ‘कालः’ कृष्णो भवति यत्र चन्द्रस्य परिहृतिः प्रतिभासते, एकस्य ‘ज्योत्स्नाः’ शुद्धो यत्र चन्द्रविषयो वृद्धिप्रतिभासः ॥ ‘अन्तः’ मध्ये ‘मनुष्यक्षेत्रे’ मनुष्यक्षेत्रस्य

३ प्रतिपत्ता

समयज्ञे-

त्राधि०

उद्देशः २

सू० १७७

यावण्णे तहप्पगारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता ? , गोयमा ! तओ सरीरगा पणत्ता तं चैव, णवरं सरी-
रोगाहणा उक्कोसेणं चत्तारि गाडयाहं, इंद्रिया चत्तारि, चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी, ठिती उ-
क्कोसेणं छम्मासा, सेसं जहा तेइन्द्रियाणं जाव असंलेज्जा पणत्ता, से तं चउरिंदिया ॥ (सू० ३०)

अथ के ते चतुरिन्द्रियाः ? , सूरिराह—चतुरिन्द्रिया अनेकविधाः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—‘अंधिया पुत्तिया मच्छिया मगसिरा
कीडा पयंगा टैकणा कुक्कुहा कुक्कुहा नंदावत्ता क्षिगिरिडा किण्हपत्ता नीलपत्ता लोहियपत्ता हालिदपत्ता सुक्किलपत्ता चित्तपक्खा विचि-
त्तपक्खा ओहंजलिया जलचारिया गंभीरा नीणिया तंतवा अच्छिरोडा अच्छिवेहा सांरगा नेउरा डोला भमरा भरिलि जरला विच्छुया
पत्तविच्छुया छाणविच्छुया जलविच्छुया सेइंगाला कणगा गोमयकीडगा” एते लोकतः प्रत्येतव्या, ‘ले यावण्णे तहप्पगारा’ इति,
येऽपि चान्ये ‘तथाप्रकाराः’ एवंप्रकाराले सर्वे चतुरिन्द्रिया विज्ञेयाः, ‘ते समासतो’ इत्यादि सकलमपि सूत्रं द्वीन्द्रियवद्भावनीयं,
नवरसवगाहनाद्वारे उत्कर्षतोऽवगाहना चत्तारि गव्यूतानि । इन्द्रियद्वारे स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुर्लक्षणानि चत्तारीन्द्रियाणि । स्थितिद्वारे
उत्कर्षतः स्थितिः पणमासा; शेषं तथैव, उपसंहारस्माह—‘सेत्तं चउरिंदिया’ । सम्प्रति पञ्चेन्द्रियान् प्रतिपिपादयिपुराह—
से किं तं पंचेदिया ? , २ चउन्विहा पणत्ता, तंजहा—णेरतिया तिरिक्खल्लोणिया मणुस्सा
देवा ॥ (सू० ३१)

अथ के ते पञ्चेन्द्रियाः ? , सूरिराह—पञ्चेन्द्रियाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—नैरधिकारस्तिर्यग्योनिका मज्जुया देवाः, तत्र अयम्—

पञ्चविधा ज्योतिष्कास्तद्यथा—चन्द्राः सूर्या प्रहगणाः चशब्दाभक्षत्राणि तारकाश्च भवन्ति 'चारोपगाः' चारयुक्ताः, 'तेने'ति प्राकृत-
 तत्वात्पञ्चम्यर्थे तृतीयां ततो मनुष्यक्षेत्रात्परं यानि शेषाणि 'चन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्राणि' चन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्रविमानानि,
 सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, तेषां नास्ति गतिः—न स्वास्मात्स्थानाच्चलनं नापि 'चारः' मण्डलगत्या परिभ्रमणं किन्त्ववस्थिता-
 न्येव तानि ज्ञातव्यानि ॥ सम्प्रति प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं चन्द्रादिसङ्कलनामाह—'एणे जंबुद्वीवे दुगुणा लवणे चउगुणा ह्येति । लावणगा
 य तिगुणिया ससिसूरा धायइसंडे' ॥ १ ॥ द्वौ चन्द्रौ उपलक्षणमेतत् द्वौ सूर्यौ च 'इह' अस्मिन् जम्बूद्वीपे, चत्वारः 'सागरे' समुद्रे
 'लवणतोये' लवणजले, धातकीषण्डे द्वीपे द्वादश चन्द्राश्च द्वादश सूर्याश्च ॥ एतदेव भङ्ग्यन्तरेण प्रतिपादयति—शशिनौ सूर्यौ जम्बू-
 द्वीपे द्वौ द्वौ, तावेव द्विगुणितौ 'लवणे' लवणसमुद्रे भवतः, चत्वारो लवणसमुद्रे शशिनश्चत्वारश्च सूर्या भवन्तीत्यर्थः, द्वयोर्द्वीभ्यां गु-
 णने चतुर्भावात्, पाठान्तरम्—'एवं जंबूद्वीवे दुगुणा लवणे चउगुणा ह्येति' ति, 'एवम्' उक्तेन प्रकारेण एकैकौ चन्द्रसूर्यौ ज-
 म्बूद्वीपे द्विगुणौ भवत, किमुक्तं भवति ?—द्वौ चन्द्रमसौ द्वौ सूर्यौ जम्बूद्वीप इति, 'लवणे' लवणसमुद्रे तावैकैकौ सूर्याचन्द्रमसौ
 चतुर्गुणौ भवतः, चत्वारश्चन्द्राश्चत्वारः सूर्या लवणसमुद्रे भवन्तीति भावः, 'लावणिकाः' लवणसमुद्रभवाः शशिसूर्यास्त्रिगुणिता धात-
 कीषण्डे भवन्ति, द्वादश चन्द्रा द्वादश सूर्या धातकीषण्डे द्वीपे भवन्तीत्यर्थः ॥ सम्प्रति शेषद्वीपसमुद्रगतचन्द्रादित्यसङ्ख्यापरिज्ञानाय
 करणमाह—धातकीषण्डः प्रभृतिः—आदिर्येषां ते धातकीषण्डप्रभृतयस्तेषु धातकीषण्डप्रभृतिषु द्वीपेषु समुद्रेषु च ये उद्दिष्टाश्चन्द्रा द्वाद-
 शादयः उपलक्षणमेतत् सूर्या वा ते 'त्रिगुणिताः' त्रिगुणीकृताः सन्तः 'आइल्लचंदसहिय'त्ति उद्दिष्टचन्द्रयुक्ताद्वीपात्समुद्राद्वा प्राग्
 जम्बूद्वीपमादिं कृत्वा ये प्राक्तनाश्चन्द्रास्तौरादिमचन्द्रैः, उपलक्षणमेतत् आदिमसूर्यैश्च सहिता यावन्तो भवन्ति एतावत्प्रमाणा अनन्तरे-

त्रादिसंख्यापरिमाणं भावनीयम् ॥ सम्प्रति मनुष्यक्षेत्राद्बहिर्वर्तिनां चन्द्रसूर्याणां परस्परमन्तरपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—‘मनुष्यन-
 गस्य’ मानुषोत्तरपर्वतस्य बहिश्चन्द्रात्सूर्यस्य सूर्याश्चन्द्रस्थान्तरं भवति ‘अन्यूनानि’ परिपूर्णानि योजनानां पञ्चाशत् सहस्राणि, एतावता
 चन्द्रस्य सूर्यस्य च परस्परमन्तरसुक्तम् ॥ इदानीं चन्द्रस्य सूर्यस्य चन्द्रस्य सूर्यस्य च परस्परमन्तरमाह—‘सूरस्स य सूरस्स य’ इत्यादि,
 सूर्यस्य सूर्यस्य परस्परं चन्द्रस्य चन्द्रस्य परस्परमन्तरं भवति योजनानां शतसहस्रं—लक्षं, तथाहि—चन्द्रान्तरिताः सूर्याः सूर्यान्तरि-
 ताश्चन्द्रा बहिर्व्यवस्थिताः, चन्द्रसूर्याणां च परस्परमन्तरं पञ्चाशद्योजनसहस्राणि ५००००, ततश्चन्द्रस्य सूर्यस्य सूर्यस्य च
 परस्परमन्तरं भवति योजनानां लक्षं, एतच्चैवमन्तरपरिमाणं सूचीश्रेण्या प्रतिपत्तव्यं न वलयाकारश्रेण्येति ॥ सम्प्रति बहिश्चन्द्रसूर्याणां
 पङ्क्त्याऽवस्थानमाह—चूलोकाद्बहिः पङ्क्त्याऽवस्थिताः सूर्यान्तरिताश्चन्द्रान्द्रान्तरिता दिनकराः ‘दीप्ताः’ दीप्यन्ते स्म भास्करा इत्यर्थः;
 कथम्भूतास्ते चन्द्रसूर्याः? इत्याह—‘चित्रान्तरलेश्याकाः’ चित्रमन्तरं लेश्या च प्रकाशरूपा येषां ते तथा, तत्र चित्रमन्तरं च-
 न्द्राणा सूर्यान्तरितत्वात् सूर्याणां चन्द्रान्तरितत्वात्, चित्रा लेश्या चन्द्रमसां शीतरश्मित्वात् सूर्याणामुष्णरश्मित्वात्, लेश्याविशेषप्र-
 दर्शनार्थमाह—‘मुहलेसा मंदलेसा य’ सुखलेश्याश्चन्द्रमसो, न शीतकाले मनुष्यलोक इवात्यन्तशीतरश्मय इत्यर्थः; मन्दलेश्याः सूर्या
 न तु मनुष्यलोके निदाघसमय इव एकान्तोष्णरश्मय इत्यर्थः; आह च तत्त्वार्थटीकाकारो हरिभद्रसूरिः—‘नात्यन्तं शीताश्चन्द्रमसः
 नात्यन्तोष्णाः सूर्याः किन्तु साधारणा द्वयोरपी”ति, इहेदमुक्तं भवति—यत्र द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्रादिपरिमाणं ज्ञातुमिष्यते तत्रैकश-
 शिपरिवारभूतं नक्षत्रादिपरिमाणं तावद्भिः शशिभिर्गुणयितव्यमिति । तत्रैकशशिपरिवारभूतानां महादीनां परिमाणमाह—‘अट्टासीई-
 त्यादि गाथाद्वयमपि पाठसिद्धम् ॥ बहिः ‘मनुष्यनगस्य’ मनुष्यपर्वतस्य चन्द्रसूर्याणां योगा अवस्थिता न मनुष्यलोक इवान्यान्यन-

क्षत्रसञ्चारिणश्चाराभावात्, क्वचित् 'अवद्विया तेया' इति पाठस्तत्रावस्थितानि तेजांसीति व्याख्येयं, किमुक्तं भवति?—सूर्याः स-
दैवानत्युष्णतेजसो न तु जातुचिदपि मनुष्यलोके शीष्मकाल इवात्युष्णतेजसः, चन्द्रमसोऽपि सदैवानतिशीतलेइयाका न पुनः कदाचना-
प्यन्तर्मनुष्यक्षेत्रस्य गिशिरकाल इवातिशीततेजस इति, तत्र प्रथमपाठपक्षे तानेवावस्थितान् योगानाह—'चंदा अभिई' इत्यादि, द्वि-
तीयपाठपक्षे तथेति पठयितव्यं, चन्द्राः सर्वेऽपि मनुष्यक्षेत्राद्दहिरभिजिता नक्षत्रेण युक्ताः, सूर्याः पुनर्भवन्ति पुष्यैर्युक्ता इति ॥ स-
म्प्रति मानुषोत्तरपर्वतोच्चैस्त्वादिप्रतिपादनार्थमाह—

माणुसुत्तरे णं भंते! पव्वते केवतियं उहुं उच्चत्तेणं? केवतियं उव्वेहेणं? केवतियं मूले विक्खम्भे-
णं? केवतियं मज्जे विक्खंभेणं? केवतियं सिहरे विक्खंभेणं? केवतियं अंतो गिरिपरिरणं? केव-
तियं बाहिं गिरिपरिरणं? केवतियं मज्जे गिरिपरिरणं? केवतियं उवरि गिरिपरिरणं?, गोय-
मा! माणुसुत्तरे णं पव्वते सत्तरस एक्कवीसाइं जोयणसयाइं उहुंउच्चत्तेणं चत्तारि तीसे जोयण-
सए कोसं च उव्वेहेणं मूले दसवावीसे जोयणसते विक्खंभेणं मज्जे सत्ततेवीसे जोयणसते
विक्खंभेणं उवरि चत्तारिचउवीसे जोयणसते विक्खंभेणं अंतो गिरिपरिरणं—एगा जोयण-
कोडी बायालीसं च सयसहस्साइं । तीसं च सहस्साइं दोणिण य अउणापण्णे जोयणसते किंचि-
विसेसाहिए परिकखेवेणं, बाहिरिगिरिपरिरणं एगा जोयणकोडी बायालीसं च सतसहस्साइं
उत्तीसं च सहस्साइं सत्तचोइसोत्तरे जोयणसते परिकखेवेणं, मज्जे गिरिपरिरणं एगा जोयण-

कोडी बायालीसं च सतसहस्राहं चोत्तीसं च सहस्रा अट्टतेवीसे जोयणसते परिवखेवेंणं,
 उवरि गिरिपरिरणं एगा जोयणकोडी बायालीसं च सयसहस्राहं वत्तीसं च सहस्राहं नव य
 वत्तीसे जोयणसते परिवखेवेंणं, मूले विच्छिन्ने मज्झे संखित्ते उष्पि तणुए अंतो सणहे मज्झे
 उदुग्गे बाहिं दरिसणिल्ले ईसिं सणिसणणे सीहणिसाई अवद्धजवरासिसंठाणसंठिते सब्वजंबू
 णयामए अच्छे सणहे जाव पडिरूवे, उभओपासिं दोहिं पडमवरवेदियाहिं दोहि य वणसंडेहिं
 सब्वतो समंता संपरिविखत्ते वणणओ दोणहवि ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चति—माणुसुत्तरे
 पव्वते २?, गोयमा ! माणुसुत्तरस्स णं पव्वतस्स अंतो मणुया उष्पि सुवणणा वाहिं देवा अदुत्तरं
 च णं गोयमा ! माणुसुत्तरपव्वतं सणुया ण कयाइ वितिवइंसु वा वीतिवयंति वा वीतिवइंसंति वा
 णणत्थ चारणेहिं वा विज्जाहरेहिं वा देवकम्पुणा वावि, से तेणट्टेणं गोयमा !० अदुत्तरं च णं जाव
 णिच्चत्ति ॥ जावं च णं माणुसुत्तरे पव्वते तावं च णं अस्सिलोए त्ति पबुच्चति, जावं च णं वासातिं
 वा वासधरातिं वा तावं च णं अस्सिलोएत्ति पबुच्चति, जावं च णं गेहाइ वा गेहावयगाति वा
 तावं च णं अस्सिलोएत्ति पबुच्चति, जावं च णं गामाति वा जाव रायहाणीति वा तावं च णं
 अस्सिलोएत्ति पबुच्चति, जावं च णं अरहंता चक्कवट्ठि बलेदेवा वासुदेवा पडिवासुदेवा चारणा
 विज्जाहरा समणा समणीओ सावया सावियाओ मणुया पगतिभइगा विणीता तावं च णं अस्सि

लोएत्ति पबुच्चति, जावं च णं समयति वा आवलियाति वा आणापाणूहति वा थोवाइ वा लवाइ वा सुहुत्ताइ वा दिवसाति वा अहोरत्ताति वा पक्खाति वा मासाति वा उद्धति वा अय-
णाति वा संवच्छराति वा जुगाति वा वाससताति वा वाससहस्साति वा वाससयसहस्साइ वा
पुवंगाति वा पुव्वाति वा तुडियंगाति वा, एवं पुव्वे तुडिण् अड्डे अबवे इट्टकण् उप्पले पउमे ण-
लिणे अच्छिण्णिउरे अउत्ते णउत्ते मउत्ते चूलिया सीसपहेलिया जाव य सीसपहेलियंगेति वा सीसपहे-
लियाति वा पलिओवमेति वा सागरोवमेति वा उवसप्पिणीति वा ओसप्पिणीति वा तावं च णं बह्वे
अस्सि लोणे बुच्चति, जावं च णं वादरे चिञ्जुकारे वायरे थणियसहे तावं च णं अस्सि० जावं च णं वायरे तेउ-
ओराला बलाहका संसेयंति संमुच्छंति वासं वासंति तावं च णं अस्सि लोए, जावं च णं वायरे तेउ-
काए तावं च णं अस्सि लोए, जावं च णं आगराति वा नदीउइ वा णिहीति वा तावं च णं अस्सि-
लोगित्ति पबुच्चति, जावं च णं अगडाति वा णदीति वा तावं च णं अस्सि लोए जावं च णं चंदोव-
रागाति वा सूरुवरागाति वा चंदपरिणसाति वा सूरपरिणसाति वा पडिचंदाति वा पडिसूराति
वा इंदधणूइ वा उदगमच्छेइ वा कपिहसिताणि वा तावं च णं अस्सिलोगेति प० ॥ जावं च णं
चंदिमसूरियगहणक्खत्तारारूवाणं अभिगमणनिगमणवुट्ठिणिउट्ठिअणवट्ठियसंठाणसंठिती आ-
द्यविज्जति तावं च णं अस्सि लोएत्ति पबुच्चति ॥ (सू० १७८)

'माणुसुत्तरे ण' भित्तादि, माणुसुत्तरो णमिति वाक्यालङ्कारे पर्वतः 'कियत्' किंप्रमाणमूर्द्धमुच्चैस्त्वेन ? कियदुद्धेधेन ? कियन्मूलविष्कम्भेन ? कियदुपरिविष्कम्भेन ? कियद् 'अन्तर्गिरिपरिरयेण' गिरेरन्तः परिक्षेपेण ? कियद् 'बहिर्गिरिपरिरयेण' गिरेर्वह्निःपरिच्छेदेन ? कियत् 'मूलगिरिपरिरयेण ?' गिरेर्मूले परिरयेण, एवं कियन्मध्यगिरिपरिरयेण ?, एवं कियदुपरिगिरिपरिरयेण प्रशप्तः ?, भगवानाह-गौतम ! सप्तदश योजनशतानि एकविंशानि ऊर्द्धमुच्चैस्त्वेन १७२१, चत्वारि त्रिंशानि योजनशतानि क्रोशमेकं च 'उद्धेधेन' उण्डत्वेन ४३०, मूले दश द्वाविंशत्युत्तराणि योजनशतानि विष्कम्भेन १०२२, मध्ये सप्त त्रयोविंशत्युत्तराणि योजनशतानि विष्कम्भतः ७२३, उपरि चत्वारि चतुर्विंशत्युत्तराणि योजनशतानि विष्कम्भेन ४२४, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशच्छतसहस्राणि त्रिंशत्सहस्राणि द्वे एकोनपञ्चाशदधिके योजनशते किञ्चिद्विशेषाधिके अन्तर्गिरिपरिरयेण १४२३०२४९, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशत् शतसहस्राणि षट्त्रिंशत्सहस्राणि सप्त चतुर्दशेशोत्तराणि योजनशतानि बहिर्गिरिपरिरयेण १४२३६७१४, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशत् शतसहस्राणि चतुर्विंशत्सहस्राणि अष्टौ त्रयोविंशत्युत्तराणि योजनशतानि मध्यगिरिपरिरयेण १४२३४८२३, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशच्छतसहस्राणि द्वात्रिंशत्सहस्राणि नव च द्वात्रिंशदुत्तराणि योजनशतानि उपरिगिरिपरिरयेण १४२३२९३२, इदं च मध्ये उपरि च गिरिपरिरयपरिमाणं बहिर्भागपेक्षमवसातव्यं, अभ्यन्तरं छिन्नदृक्कतया मूले मध्ये उपरि च सर्वत्र तुल्यपरिरयपरिमाणत्वात्, मूले विस्तीर्णोऽतिष्ठुत्वात्, मध्ये संक्षिप्तो मध्यविस्तारत्वात्, उपरि तनुकः स्तोकबाहल्यभावात्, अन्तःश्लेषो मृष्ट इत्यर्थः मध्ये 'उदग्रः' प्रधानः बहिः 'दर्शनीयः' नयनमनोहारी 'ईषत्' मनाक् सन्निषण्णः सिंहनिषीदनेन निषीदनात्, तथा चाह—'सिंहनिषादी' सिंहवन्निषीदतीत्येवंशीलः सिंहनिषादी, यथा सिंहोऽप्रेतनं पादयुगलमुत्तम्य पश्चात्तनं तु पादयुग्मं स-

क्लेश्य पुताभ्यां मनाग्लभो निषीदति तथा निपणश्च शिरःप्रदेशे उन्नतः पश्चाद्भागो तु निम्नो निम्नतरः एवं मानुषोत्तरोऽपि जम्बूद्वीप-
दिशि छिन्नदङ्कः स चोन्नतः पाश्चात्यभागे तूपरितनभागादारभ्य पृथुलप्रदेशशृङ्गा निम्नोनिम्नतर इति, एतदेवातिव्यक्तमाह—‘अव-
च्छजवरसिसंठाणसंठिए’ इति अपगतमर्द्धं यस्य सोऽपार्द्धः स चासौ यवश्च राशिश्च अपार्द्धयवराशी तयोरिव यत्संस्थानं यस्य तेन
संस्थितः, यथा यवो राशिश्च धान्यानामपान्तराले ऊर्ध्वोभागेन छिन्नो मध्यभागे छिन्नदङ्क इव भवति बहिर्भागे तु शनैः शनैः
पृथुलवृद्ध्या निम्नो निम्नतरस्तद्वेधोऽपि, यवग्रहणं पृथग्व्याख्यातमन्यत्र केवलापार्द्धयवसंस्थानतयाऽपि प्रतिपादनात्, उक्तञ्च—‘जं-
वृणयामञ्चो सो रम्मो अद्धजवसंठिञ्चो भणिञ्चो । सिंहनिसादीएणं दुहाकञ्चो पुक्खरद्दीवो ॥ १ ॥’ ‘सव्वजंबूणयामए’ इति सर्वा-
सना जान्वूनदमयः ‘अच्छे जाव पडिख्वे’ इति प्राग्वत् । ‘उभञ्चो पासि’मित्यादि उभयोः पार्श्वयोरन्तर्भागे मध्यभागे चेत्यर्थः प्र-
त्येकमेकैकभावेन द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां वनखण्डाभ्यां च ‘सर्वतः’ सर्वासु दिक्षु ‘समन्ततः’ सामस्येन संपरिक्षिप्तः, द्वयोरपि
पद्मवरवेदिकावनखण्डयोः प्रमाणं वर्णकश्च प्राग्वत् ॥ साम्प्रतं नामनिमित्तमभिधित्सुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केतार्थेन
मदन्त ! एवमुच्यते—मानुषोत्तरः पर्वतः मानुषोत्तरः पर्वतः ? इति, भगवानाह—गौतम ! मानुषोत्तरपर्वतस्य ‘अन्तः’ मध्ये म-
नुष्याः उपरि ‘सुवर्णाः’ सुवर्णकुमारा देवाः बहिः सामान्यतो देवाः, ततो मनुष्याणामुत्तरः—पर इति मानुषोत्तरः । अथान्यद्
गौतम ! मानुषोत्तरं पर्वतं मनुष्या न कदाचिदपि व्यतिव्रजन्ति व्यतिव्रजन्ति वा, किं सर्वथा न ? इत्याह—ना-
न्यत्र, चारणेन पञ्चम्यर्थे कृतीया प्राकृतत्वात् ‘चारणात्’ जम्बाचारणलब्धिसंपन्नात् विद्याधराद् देवकर्मण एव क्रियया देवोत्पाद-
नादित्यर्थः, चारणादयो व्यतिव्रजन्त्यपि मानुषोत्तरं पर्वतमिति तद्वर्जनं, ततो मानुषाणामुत्तरः—उभैस्तरोऽलङ्घनीयत्वान्मानुषोत्तरः,

तथा चाह—‘से एणट्टेण’मित्याद्युपसंहारवाक्यं गतार्थं ॥ सम्प्रत्येतावानेव मनुष्यलोकोऽत्रैव च वर्षवर्षधरादय इत्येतत्सूत्रं प्रतिपादयितु-
 क्राम आह—‘जावं च ण’मित्यादि, यावदयं मानुपोत्तरपर्वतस्तावत् ‘अस्सिलोए’ इति अयं मानुषलोक इति प्रोच्यते न परतः,
 तथा यावद्धर्षाणि—भरतादीनि क्षेत्राणीति वा वर्षधरपर्वता—हिमवदादय इति वा तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते न परतः, एतावता
 कियुक्तं भवति ?—वर्षाणि वर्षधरपर्वताश्च मनुष्यलोक एव नान्यत्रेति, एवमुत्तरत्रापि भावनीयं, तथा यावद्गृहाणीति वा गृहापतनानीति वा
 तत्र गृहाणि प्रतीतानि गृहापतनानीति—गृहेष्वगमनानि तावदयं मनुष्यलोकः प्रोच्यते, गृहाणि गृहापतनानि वाऽस्मिन्नेव मनुष्यलोके
 नान्यत्रेति भावः, तथा ग्रामा इति वा नकराणीति वा यावत्सन्निवेशा इति वा, यावत्करणात् खेटकर्वटादिपरिग्रहस्तावदयं मनुष्यलोक
 इति प्रोच्यते, अत्रापि भावार्थः प्राग्वत्, तथा यावद्दहन्तश्चक्रवर्तिनो बलेदेवा वासुदेवाश्चारणा—जङ्घाचारणविद्याधराः ‘श्रमणाः’
 साधवः ‘श्रमणयः’ संयत्यः श्राविकाश्च, तथा मनुष्याः प्रकृतिभद्रका इत्यादि यावद्विनीतास्तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते,
 अर्हदादीनामत्रैव भावो नान्यत्रेति भावार्थः । तथा यावदुदारा बलाहका—मेघाः संखिद्यन्ते समूर्च्छन्ति—वर्षा वर्षन्ति, अस्य व्याख्यानं
 प्राग्वत् तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, मेघानामपि वर्षुकाणामत्रैव भावो नान्यत्रेति भावार्थः, तथा यावत् ‘वादरः’ गुरुतरः
 ‘स्तनितशब्दः’ गर्जितशब्द इति, ‘वादरो विद्युत्कार इति वा’ वादरा—अतिवहलतरा विद्युत् तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, तथा
 यावदयं वादरोऽन्निकायिकस्तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, वादराभिकायिकस्यापि मनुष्यलोकात्परतोऽसम्भवात्, तथा यावदाकरा
 इति वा, आकरा—हिरण्याकरादयः, नद्य इति वा निधय इति वा तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, तेपामपि मनुष्यक्षेत्रादन्यत्रास-
 म्भवात्, तथा यावत्समया इति वा, समयः—परमनिरुद्धः कालविशेषो यस्याधो विभागः कर्तुं न शक्यते, स च सूचिकदारकस्तरुणो

बलवानित्यादिपूर्वांक्तविशेषणविशिष्टो यावन्निपुणशिल्पोपगत एकां महतीपटशाटिकां पट्टशाटिकां वा गृहीत्वा शीघ्रं हस्तमात्रमपसारयन् यावता कालेनोपरितनतनुगतमुपरितनं पद्म छिनत्ति ततोऽपि मनाक् सूक्ष्मतरौ, जगन्मययुक्तासायातरुसमयानां समुदायः एकाब-
लिका, सङ्क्षेया आवलिका एक उच्छ्वासः सङ्क्षेयाऽऽवलिका निःश्वासः उच्छ्वासनिःश्वासौ समुदितौवेक आनप्राणकाल, किमुक्तं भ-
वति ?—दृष्टस्य नीरोगस्य श्रमबुभुक्षादिना निरुपकृष्टस्य यावता कालेनैतावुच्छ्वासनिःश्वासौ भवतः तावान् काल आनप्राणः, उक्तञ्च—
“दृष्टस्य अणवकल्पस्य, निरुवकिष्टस्य जंबुणो । एगे ऊसासनीसासे, एस पाणुत्ति बुञ्जए ॥१॥” सप्त प्राणा एकः स्लोक. सप्त स्लोका एको
लवः सप्तसप्ततिसङ्ख्या लवा एको मुहूर्त्तः, उक्तञ्च—“सप्त पाणूणि से थोवे, सप्त थोवाणि से लवे । लवाण सत्तहत्तरिए, एम मुहुत्ते
वियाहिए ॥ १ ॥” अस्मिञ्च मुहूर्त्ते यथावलिकाश्चिन्त्यन्ते तदा तासामेका कोटी सप्तपष्टिल्लेशाः सहस्राणि द्वे शते षोडशा-
धिके, उक्तञ्च—“एगा कोडी सत्तट्टि लक्खा सत्तत्तरी सहस्सा य । दो य सया सोलहिया आवलियाणं मुहुत्तंभि ॥१॥” उच्छ्वासाञ्च
मुहूर्त्ते त्रीणि सहस्राणि सप्त शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि, उक्तञ्च—“तिन्नि सहस्सा सत्त य सयाइं तेवत्तरिं च ऊसासा । एम मुहुत्तो
भणिओ सव्वेहिं अणंतनाणीहिं ॥ १ ॥” त्रिगन्मुहूर्त्तप्रमाणोऽहोरात्रः, पञ्चदशाहोरात्रः पक्षः, द्वौ पक्षौ मासः, द्वौ मासौ ऋतुः, ते
च पट्, तद्यथा—प्राष्टब् वर्षोरात्रः शरद् हेमन्तः वसन्त मृष्मञ्च, तत्र—‘आपाढाद्या ऋतव’ इति वचनाद् आपाढश्रावणौ प्राष्टब्
भाद्रपदाश्वयुजौ वर्षोरात्रः कार्तिकमार्गशीर्षौ शरद् पौषमाघौ हेमन्तः फाल्गुनचैत्रौ वसन्तः वैशाखज्येष्ठौ मृष्म, ये त्वभिदधति-
वसन्ताद्या ऋतवः (इति वसन्त.) मृष्मः प्राष्टब्गर्दौ हेमन्तः शिशिर इति पडिति तदप्रमाणमवसातव्यं, जैनमतोत्तीर्णत्वात्, त्रय
ऋतवोऽयनं, द्वे अयने संवत्सरः, पञ्चसंवत्सरं युगं, विशतियुगानि वर्षशतं, इहहोरात्रे मासे वर्षे वर्षशते चोच्छ्वासपरिमाणमेवं पू-

इष्टफलं कर्म निर्गतमयं येभ्यस्ते निरया—नरकावासास्तेषु भवा नैरयिकाः, अध्यात्मादेराकृतिगणत्वादिकणप्रत्ययः । तिर्यगिति प्रायस्तिर्यग्लोके योनयस्तिर्यग्योनयस्तत्र जातास्तिर्यग्योनिजाः, यद्वा तिर्यग्योनिका इति शब्दसंस्कारः, तत्र तिर्यगिति प्रायस्तिर्यग्लोके योनयः—वृत्पत्तिस्थानानि येषां ते तिर्यग्योनिकाः । मरुरिति मनुष्यस्य संबन्धा, मनोरपत्यानि मनुष्याः, जातिशब्दोऽयं राजन्यादिशब्दवत् । दीव्यन्तीति देवाः ॥ तत्र नैरयिकप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं नेरइया?, २ सत्तविहा पणत्ता, तंजहा—रयणप्पभापुढविनेरइया जाव अहे सत्तमपुढविनेरइया, ते समासओ दुविहा पणत्ता, तं०—पत्तत्ता य अपत्तत्ता य । तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सररीरगा पणत्ता?, गोयमा ! तओ सररीरया पणत्ता, तंजहा—वेडव्विए तेयए कम्मए । तेसि णं भंते ! जीवाणं केमहालिया सररीरगाहणा पणत्ता?, गोयमा ! दुविहा सररीरगाहणा पणत्ता, तंजहा—भवधारणिज्जा य उत्तरवेडव्विया य, तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जो भागो उक्कोसेणं पंचघणुसयाइं, तत्थ णं जा सा उत्तरवेडव्विया सा जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जतिभागं उक्कोसेणं घणुसहस्सं । तेसिणं भंते ! जीवाणं सररीरा किंसंघयणी पणत्ता?, गोयमा ! छण्हं संघयणाणं असंघयणी, णेवढ्डी णेव छिरा णेव ण्हारु णेव संघयणमत्थि, जे पोग्गला अणिट्ठा अकंता अप्पिया असुभा अमणुणा अमणामा ते तेसिं संघात्ताए परिणमंति । तेसि णं भंते ! जीवाणं सररीरा किंसंठिता पणत्ता?, गोयमा ! दुविहा

वैसुरिभिः संकलितम्—“एवं च सयसहस्रं ऊसासाणं तु तेरस सहस्सा । नउयसएणं अहिया द्विसविसिं होंति विनेया ॥ १ ॥
 (११३१०) । मासेडवि य ऊसासा लक्खा तिसीस सहस पणनउई । सत्त सयाइं जाणसु कहियाइं पुव्वसूरीहिं ॥२॥ (३३१५७००) ।
 चत्तारि य कोडीणो लक्खा सत्तेव होंति नायव्वा । अडयालीससहस्सा चारसया होंति वरिसेणं ॥ ३ ॥” (४०७४८४००) । दश
 वर्षशतानि वर्षसहस्रं शतं वर्षसहस्राणां वर्षशतसहस्रं चतुरशीतिः वर्षशतसहस्राणि एकं पूर्वाङ्गं, चतुरशीतिः पूर्वाङ्गशतसहस्राणि एकं
 पूर्वं, चतुरशीतिः पूर्ववर्षशतसहस्राणि एकं त्रुटिताङ्गं, चतुरशीतिः त्रुटिताङ्गशतसहस्राणि एकं त्रुटितं, चतुरशीतिस्तुटिवशतसहस्राणि
 एकमडडाङ्गं, चतुरशीतिरडडाङ्गशतसहस्राणि एकमडडं, चतुरशीतिरडडशतसहस्राणि एकमववाङ्गं, चतुरशीतिरववाङ्गशतसहस्राणि
 एकमववं, चतुरशीतिरववशतसहस्राणि एकं हूहुकाङ्गं, चतुरशीतिर्हूहुकाङ्गशतसहस्राणि एकं हूहुकं, चतुरशीतिर्हूहुकशतसहस्राणि ए-
 कसुरपलाङ्गं, चतुरशीतिरुत्पलाङ्गशतसहस्राणि एकसुरपलं, चतुरशीतिरुत्पलशतसहस्राणि एकं पच्चाङ्गं, चतुरशीतिः पच्चाङ्गशतसह-
 स्राणि एकं पच्चं, चतुरशीतिः पच्चाशतसहस्राणि एकं नलिनाङ्गं, चतुरशीतिर्नलिनाङ्गशतसहस्राणि एकं नलिनं, चतुरशीतिर्नलिनशत-
 सहस्राणि एकमर्थनिकुराङ्गं, चतुरशीतिरर्थनिकुराङ्गशतसहस्राणि एकमर्थनिकुरं, चतुरशीतिरर्थनिकुरशतसहस्राणि एकमयुताङ्गं, चतु-
 रशीतिरयुताङ्गशतसहस्राणि एकमयुतं, चतुरशीतिरयुतशतसहस्राणि एकं मयुताङ्गं, चतुरशीतिः मयुताङ्गशतसहस्राणि एकं मयुतं,
 चतुरशीतिः मयुतशतसहस्राणि एकं नयुताङ्गं, चतुरशीतिर्नयुताङ्गशतसहस्राणि एकं नयुतं, चतुरशीतिर्नयुतशतसहस्राणि एकं चूलि-
 काङ्गं, चतुरशीतिश्चूलिकाङ्गशतसहस्राणि एका चूलिका, चतुरशीतिश्चूलिकाशतसहस्राणि एकं शीर्षप्रहेलिकाङ्गं, चतुरशीतिः शीर्षप्रहे-
 लिकाङ्गशतसहस्राणि एका शीर्षप्रहेलिका, एतावानेव गणितस्य विषयोऽतः परमौपमिकं कालपरिमाणं, एतदेवाह—पत्योपममिति वा,

पत्योपमस्वरूप सद्ब्रह्मिणीटीकातोऽवसातव्यं, तत्र सत्त्वरमभिहितत्वात्, पत्योपमाना दश कोटीकोट्य एकं सागरोपमं, दश कोटी-
कोट्यः सागरोपमाणा सुपमसुपसाद्यरकक्रमेण एकाऽवसर्पिणी, सागरोपमाणा दश कोटीकोट्य एव दुष्पमदुष्पमाद्यरकक्रमेणकोत्स-
रिणी, तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, अन्यत्रैवंरूपकालपरिमाणासम्भवात्, कालद्रव्यस्य मनुष्यक्षेत्र एव भावात् ॥ 'जावं च
ण'मित्यादि, यावच्चन्द्रोपरगा इति वा सूर्योपरगा इति वा चन्द्रपरिवेपा इति वा सूर्यपरिवेपा इति वा प्रतिचन्द्रा इति वा प्रतिसूर्या
इति वा इन्द्रधनुरिति वा उदकमत्स्या इति वा कपिहसितमिति वा, एतेपमार्थः प्राग्वत्तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, अन्यत्रैवाम-
भाव इति भावः ॥ 'जावं च ण'मित्यादि, यावच्चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रवाराकारुपाणि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, णमिति वाक्याल-
ङ्कारे अभिगमनं—सर्ववाद्यान्मण्डलादभ्यन्तरप्रवेशनं निर्गमनं—सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्गमनं वृद्धिः—शुक्लपक्षे चन्द्रमसो वृद्धिप्रतिभासः
निर्गुद्धिः—शुद्धेरभावः, कृष्णपक्षे चन्द्रमस एव हानिप्रतिभास इति भावः, अनवस्थितं—सन्वतं चारप्रवृत्त्या यत्संस्थानं—सम्यगवस्थान-
मनवस्थितसंस्थानं, एतेषां द्वन्द्वसैः संस्थितानि—यथायोगं व्यवस्थितानि अभिगमननिर्गमनवृद्धिनिर्गुद्धयनवस्थितसंस्थानसंस्थितानीति
व्याख्यायन्ते तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, अन्यत्र चन्द्रदीनामभिगमनाद्यसम्भवात् ॥

अतो षं भंते ! मणुस्सखेत्तस्स जे चांदिमस्सरियगहगणणक्खत्ततारारुक्खा ते षं भदन्त ! देवा किं
उद्धोववणणा कर्पोववणणा विमाणोववणणा चारोववणणा चारडितीया गतिरतिया गति-
समावणणा ? गोयमा ! ते षं देवा णो उद्धोववणणा णो कर्पोववणणा विमाणोववणणा
चारोववणणा नो चारडितीया गतिरतिया गतिसमावणणा उद्धुसुहकलंबुयपुष्फसंठाणसंठि-

नेहिं ज्योषणसाहरिसतेहिं तावखेत्तेहिं साहरिसयाहिं बाहिरियाहिं वेडविययाहिं परिसाहिं मह-
 याहयनदगीतवादितातनीतलतालतुडियघणसुईगपडुप्यवादितावेणं दिव्वाहं भोगभोगाहं भुंज-
 माणा महया उक्कडिसीहणायबोलकलकलसहेण विणुलाहं भोगभोगाहं भुंजमाणा अच्ययपव्व-
 यरायं पदाहिणावत्तमंडलयारं मेरुं अणुपरियडंति ॥ तेसि षं भंते ! देवाणं इंदे चवति से कह-
 सिदाणिं पकरेंति ? गोयमा ! ताहे चत्तारि पंच सामाणिया तं ठाणं उवसंपज्जित्ताणं विहरंति
 जाव तत्थ अत्ते इंदे उववणे भवति ॥ इंदुट्टाणे षं भंते ! केवतियं कालं विरहिते उववातेणं ?
 गोयमा ! जहणणेणं एकं समयं उक्कोसेणं जम्मासा ॥ बहिया षं भंते ! मणुसखेत्तस जे चांदिमसू-
 रियगहणक्खत्तारारुवा ते षं भंते ! देवा किं उड्डोववणगा कप्पोववणगा विमाणोववणगा
 चारोववणगा चारड्ढितीया गतिरतिया गतिसमावणगा ? गोयमा ! ते षं देवा णो उड्डोवव-
 णगा नो कप्पोववणगा विमाणोववणगा नो चारोववणगा चारड्ढितीया नो गतिरतिया नो
 गतिसमावणगा पक्किट्ठासंठाणसंठितेहिं ज्योषणसतसाहरिसएहिं तावखेत्तेहिं साहरिसयाहिं
 य बाहिराहिं वेडविययाहिं परिसाहिं महताहतणदगीयवाइयरवेणं दिव्वाहं भोगभोगाहं भुंज-
 माणा सुहलेस्सा सीयलेस्सा मंदलेस्सा मंदायवलेस्सा चित्तंतरलेसागा कूडा इव ठाणड्ढिता
 अण्णोणसमोगादाहिं लेसाहिं ते पदेसे सव्वतो समंता ओभासेति उज्जोवेति तवंति पभासेति ॥

जया षं अंते । तेषिं देवाणं इदं चयति से कहमिदाणिं पकरंति ? , गोयमा ! जाव चसारि
पंच सामाणिया तं टाणं उवसंपञ्जित्ताणं विहरंति जाव तत्य अपणे उववणे भवति ।
इदंटाणे षं अंते ! केवतियं कालं विरहओ उववातेणं ? , गोयमा ! जह्णणेणं एकं समयं उक्कोसेणं
हम्ममासा ॥ (सू० १७९)

‘अंतो णमित्थादि, ‘अन्तः’ मध्ये णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त । मातुपोत्तरस्य पर्वतस्य ये चन्द्रसूर्यप्रह्नक्षत्रवारात्पास्ते भ-
दन्त । देवा. किमुद्धोपपन्नाः ?—सौधर्मादिभ्यो द्वादशभ्यः कल्पेभ्य ऊर्द्धसुपपन्ना ऊर्द्धोपपन्नाः कल्पेषु—सौधर्मादितु उपपन्नाः कल्पोप-
पन्नाः विमानेषु—सामान्यरूपेषु उपपन्ना विमानोपपन्ना. चारी—मण्डलात्परा परिभ्रमणं तमुपपन्ना—अश्रितवन्तश्चारीषुपपन्ना. चारस्य—
यथोक्तरूपस्य स्थितिः—अभावो येषां ते चारस्थितिका अपगतचारा इत्यर्थः गतौ रतिः—आसक्ति. प्रीतिर्येषां ते गतिरतिकाः, एतेन
गतौ रतिमात्रमुक्तं, सम्भवति साक्षाद्गतिं ग्रश्रयति—‘गतिसमापन्नाः ?’ गतिसमापन्नाः—गतियुक्ता, एवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह—
गौतम ! ते देवा नोद्धोपपन्नास्तथा चारोपपन्नाश्चारसहितानो चारस्थितिकाः, तथा स्वभावतोऽपि गतिरतिकाः साक्षाद्गतिरियुक्ताश्च,
नालिकापुष्पसंस्थानसंस्थितैः ‘योजनसाहस्रिकैः’ अनेकयोजनसहस्रप्रमाणैस्तापक्षेत्रैः ‘साहस्रिकाभिः’ अनेकसहस्रसंख्याभिर्वाहाभिः
पर्वाभिः, अत्र बहुवचनं व्यस्ययेक्षया, ‘वैकुर्विकाभिः’ विकुर्वितनानारूपधारिणीभिः ‘महयाहयनदगीयवाइयतंवीवलवालुडिदियषणसु-
इंगण्डुपपवाहयरेणमिति पूर्ववत् ‘दिव्यान्’ प्रधानात् भोगार्हा भोगाः—शब्दादयो भोगभोगास्तात् सुञ्जानास्तथा स्वभावतो गतिर-
तिकर्वाण्यपर्यदन्तर्गतैर्देवैर्नगत गच्छन्तु विमानेषु ‘उत्कृष्टतः’ उत्कर्षवशेन ये मुच्यन्ते सिंहनादादयश्च क्रियन्ते योलाः, योलो नाम

प्रतिपत्तौ
अन्तर्बहि-
श्चन्द्रादी-
नां ऊर्ध्वो-
पपन्नात्वादि
उद्देशाः २
सू० १७९

मुखे हस्तं दत्त्वा महता शब्देन पूकरणं, यच्च कलकलो—व्याकुलशब्दसमूहस्य द्रवणे महता समुद्ररवभूतमिव कुर्वाणा भेरुमिति योगः; किं विशिष्टम् ? इत्याह—‘अच्छम्’ अतीव निर्मलजान्मनून् दमयत्वात् रत्नबहुलत्वाच्च ‘पर्वतराजं’ पर्वतेन्द्रं प्रदक्षिणावर्तमण्डलं चारं यथा भवति तथा भेरुमनुलक्षीकृत्य ‘परिअडंति’ पर्यटन्ति । पुनः प्रश्नयति—‘तेसि णं भंते !’ इत्यादि, तेषां भदन्त ! ज्योतिष्कदेवानां यदा इन्द्रश्च्यवते तदा ते देवा ‘इदानीम्’ इन्द्रविरहकाले कथं प्रकुर्वन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! यावच्चत्वारः पञ्च वा सामानिका देवाः समुद्वितीभूय ‘तत्स्थानम्’ इन्द्रस्थानमुपसंपद्य ‘विहरन्ति’ तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्ति, संजातौ शुल्कस्थानादिकपञ्चकुलवत्, कियन्तं कालं यावत्तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्ति ? इति चेदत आह—यावदन्यस्तत्रेन्द्र उपपन्नो भवति ॥ ‘इंद्रद्वारेण णंमित्यादि, इन्द्रस्थानं भदन्त ! कियन्तं कालमुपपातेन विरहितं प्रज्ञप्तम् ?, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनेकं समयं यावदुत्कर्षतः पणमासान् ॥ ‘बहिया णंमित्यादि, बहिर्भदन्त ! मानुषोत्तरस्य पर्वतस्य ये चन्द्रसूर्यग्रहाणनक्षत्रतारारूपस्ते भदन्त ! देवाः किमुद्धोपपन्नाः ? इत्यादि प्राग्वत्, भगवानाह—गौतम ! नोद्धोपपन्नका नापि कल्पोपपन्नाः किन्तु विमानोपपन्नास्तथा नो चारोपपन्नाः किन्तु चारस्थितिकाः अत एव नो गतिरतयो नापि गतिसमापन्नकाः ‘पक्किट्टासंटाणासंठिएहिं’ति पकेटकसंस्थानसंस्थितैर्योजनशतसाहस्रिकैरातपक्षेत्रैः; यथा इष्टका आयामतो दीर्घा भवति विस्तरतस्तु स्तोका चतुरस्रा च तेषामपि मनुष्यक्षेत्राद्बहिर्व्यवस्थितानां चन्द्रसूर्याणामातपक्षेत्रानप्यायामतोऽनेकयोजनशतसहस्रप्रमाणाणि विस्तरत एकयोजनशतसहस्राणि चतुरस्राणि चेति, तैरित्थम्भूतैरातपक्षेत्रैः साहस्रिकान्भिः—अनेकसहस्रसङ्ख्याभिर्बाह्याभिः पर्षद्भिः; अत्रापि बहुवचनं व्यक्त्यपेक्षया, ‘महयाहये’त्यादि यावत्समुद्ररवभूतमिव कुर्वन्त इति प्राग्वत्, कथम्भूताः ? इत्याह—शुभलेश्याः; एतच्च विशेषणं चन्द्रमसः प्रति, तेन नातिशीतवेजसः किन्तु सुखोत्पादहेतुपरमलेश्याका

इत्यर्थः, मन्दलेद्रया, एतच्च विशेषण सूर्यान् प्रति, तथा च पदत्रये—‘मन्दतातपलेद्रयाः’ मन्दा नाद्युत्पत्त्यात्प्रगता आतपरस्या
लेद्रया—रश्मिसहातो येषां ते तथा, पुन कथञ्चूलाश्चन्द्रादित्या ? इत्यादि—‘चिन्तानतरलेद्रयाः’ चिन्तानन्तरं लेद्रया च येषां ते तथा,
भावार्थश्चास्य पदस्य प्रागेवोपदर्शितं, त इत्यभ्युताश्चन्द्रादित्या. परस्परमावगाटाभिलेद्रयाभिः, तथादि—चन्द्रगन्तां सूर्याणां च प्रत्येकं
लेद्रया योजनशतसहस्रप्रमाणविस्तारा, चन्द्रसूर्याणां च सूर्योपदृष्टया व्ययस्त्रितातां परस्परमन्तरं पञ्चाशद् योजनसहस्राणि, तत्रश्चन्द्र-
प्रयासन्मिश्राः सूर्यप्रभाः सूर्यप्रभाम्निष्मिश्राश्च चन्द्रप्रभाः इतीत्य परस्परमावगाटाभिलेद्रयाभिः कृतातीव—पर्वतोपस्त्रिव्यवस्त्रित्वरित्यन्तरा-
णीव ‘स्थानस्थिताः’ सर्वदेवैकत्र स्थाने स्थितास्त्वान् तान् प्रदेशान् स्वस्वप्रत्यासन्नान् वदत्योवयन्ति अयमात्रयन्ति तापयन्ति प्रकाश-
यन्ति ॥ ‘तेसि षं भंते ! देवाणं जाहे इंदे चयई’त्यादि प्रायवन् ॥

पुक्खरवरणं दीवं पुक्खरोदे णामं समुद्दे वट्टे वलयागारसंटाणसंठित्ते जाव संपरिक्खिवित्ताणं
चिट्ठति ॥ पुक्खरोदे षं भंते ! समुद्दे केवतियं चक्खनालविकखंभेणं केवतियं परिकखेव्वेणं पणणत्से ?,
गोयमा ! संखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं चक्खनालविकखंभेणं संखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं परि-
क्खेव्वेणं पणणत्ते ॥ पुक्खरोदस्स षं समुद्दस्स कति दारा पणणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि दारा प-
णणत्ता तहेव सव्वं पुक्खरोदसमुद्दपुरत्थिमपेरंते वरुणवरदीवपुरत्थिमत्तस्स पक्खत्थिमेणं एत्थ षं
पुक्खरोदस्स विजए नामं दारे पणणत्ते, एवं सेसाणवि । दारंतरंमि संखेज्जाइं जोयणसयसह-
स्साइं अयाहाए अंतरे पणणत्ते । पदेसा जीवा य तरेव । से केणट्ठेणं भंते ! एवं तुक्खत्ति ?—पुक्ख-

इतिपत्तां

पुक्खरवर-

पुक्खरोद-

वरुणवर-

वरुणोदाः

उद्देशः २

सू० १८०

॥ ३४७ ॥

रोदे ससुहे २?, गोयमा ! पुक्खरोदस्स णं ससुहस्स उदगे अच्चे पत्थे जञ्जे तणुए फलिहवणणाभे
 पणातीए उदगरसेणं सिरिधरसिरिपभा य द्दो देवा जाव महिद्धीया जाव पलिओवमड्ढितीया
 परिवसंति, से एतेणट्टेणं जाव णिञ्जे । पुक्खरोदे णं भंते ! ससुहे केवतिया चंदा पभासिंसु वा
 ३?, संखेज्जा चंदा पभासिंसु वा ३ जाव तारागण कोडीकोडीव सोभंसु वा ३ ॥ पुक्खरोदे णं ससुहे
 वरुणवरेणं दीवेणं संपरि० वट्टे वलयागारे जाव चिट्ठति, तहेव समचक्कवालसंठिते केवतियं चक्क-
 वालविकखंभेणं ? केवइयं परिवखेवेणं ? पणत्ता, गोयमा ! संखिज्जाइं जोयणसयसहस्साइं
 चक्कवालविकखंभेणं संखेज्जाइं जोयणसतसहस्साइं परिवखेवेणं पणत्ते, पउमवरवेदियावणसं-
 डवणओ दारंतं पदेसा जीवा तहेव सव्वं ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ वरुणवरे दीवे २?, गो-
 यमा ! वरुणवरे णं दीवे तत्थ २ देसे २ तहिं २ बहुओ खुड्ढा खुड्ढियाओ जाव विलपंतियाओ अ-
 च्छाओ पत्तेयं २ पउमवरवेइयापरि० वण० वारुणिवरोदगपडिहत्थाओ पासातीताओ ४, तासु णं
 खुड्ढाखुड्ढियासु जाव विलपंतियासु बहवे उप्पायपव्वता जाव खडहडगा सव्वफलिहामया अच्चा
 तहेव वरुणवरुणप्पभा य एत्थ द्दो देवा महिद्धीया परिवसंति, से तेणट्टेणं जाव णिञ्जे । जोतिसं
 सव्वं संखेज्जेणं जाव तारागणकोडिकोडीओ । वरुणवरणं दीवं वरुणोदे णामं ससुहे वट्टे वलया०
 जाव चिट्ठति, समचक्क० विसमचक्कवि० तहेव सव्वं भाणियव्वं, विकखंभपरिवखेवो संखिज्जाइं

जीयणसहससाहं दारंतरं च पउमवर० वणसेंटे पएसा जीवा अट्टो गोयमा ! वारुणोदरस णं स-
सुहस्स उदए से जहा नामए चंदप्पभाइ वा मणिसिलानाह वा वरसीशुचरवारुणीह वा पत्ता-
सवेह वा पुष्पासवेह वा योयासवेह वा फलासवेह वा महुमेरण्ह वा जानिप्पसनाह वा खज्जूर-
सारेह वा मुहियासारेह वा कापिसायणाह वा सुपक्खोयरसेह वा पद्दतसंभारसंचिता पोसमा-
ससतभिससयजोगवत्तिता निरुवहतयिसिद्धिद्विकालोवयारा सुधोता उक्कोसण (मयपत्ता) अट्ट-
पिट्टुट्टा (पिट्ट निट्टिजा) [सुखहंतवरकिमदिणकदमा कोपसत्ता अच्चा चरवारुणी अतिरसा
जंबूफलपुट्टवत्ता सुजाता हेसिउट्टावलंविणी अहियमधुरपेज्जा हेसासिरत्तणेत्ता कोमलकवोलकरणी
जाव आसादिता विसदिता अणिहुयसंलावकरणहरिसपीतिजणणी संतोसततवियोक्कराववि-
इभमविलासवेहलगमणकरणी विरणमधियसत्तजणणी य हेति संगामदेसकालेकपरणसम-
रपसरकरणी कट्टियाणविज्जुपयतिहिययाण मउयकरणी य हेति उववेसिता समाणा गतिं ख-
लावेति य सयलंमिबि सुभासवुप्पालिया समरभगवणोसहयारसुरभिरसदीविया सुगंधा आ-
सायणिज्जा विससायणिज्जा पीणणिज्जा दप्पणिज्जा मयणिज्जा सव्विदियगातपल्हायणिज्जा]
आसला मांसला पेसला (हेसी ओट्टावलंविणी हेसी तंवाच्चिकरणी हेसी वोच्चेया कट्टुआ)
वण्णणं उववेया गंधेणं उववेया रसेणं उववेया फासेणं उववेया, भवे एयास्त्वे सिया ? गोयसा !

३ प्रतिपत्तौ
पुष्करवर-
पुष्करोद-
वरुणवर-
वरुणोदाः
उद्देशः २
सू० १८०

नो इण्ड्रे समद्रे, वारुणस्स णं समुद्रस्स उदए एत्तो इदुत्तरे जाव उदए । से एएणद्रेणं एवं बुच्चति०,
तत्थ णं वारुणिवारुणकंता देवा महिद्धीया० जाव परिवसंति, से एएणद्रेणं जाव णिच्चं, सव्वं
जोइससंखिज्जे केण नायव्वं वारुणवरे णं दीवे कइ चंदा पभासिसुवा ३? ॥ (सू० १८०)

‘पुक्खरवरणण’मित्यादि, पुष्करवरं णमिति वाक्यालङ्कारे द्वीपं पुष्करोदो नाम समुद्री वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः समन्तान्-
त्संपरिक्षिप्य तिष्ठति ॥ ‘पुक्खरोदे णं भते । समुदे किं समच्चक्रवालसंठिये’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ सम्प्रति विष्कम्भादिप्रतिपादनार्थमाह
—‘पुक्खरोदे ण’मित्यादि, पुष्करोदो भदन्त । समुद्रः कियच्चक्रवालविष्कम्भेन कियत्परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम । स-
ह्येयानि योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन सङ्खेयानि योजनशतसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः । ‘से ण’मित्यादि, स पुष्करोद्-
समुद्र एकया पद्मवर्वेदिकया सामर्थ्यादप्रयोजनोच्छ्रयजागत्युपरिभाविन्या एकेन वनखण्डेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः ॥ ‘पुक्ख-
रोदस्स णं भंते!’ इत्यादि, पुष्करोदस्य भदन्त । समुद्रस्य कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह—गौतम । चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि,
तद्यथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपर्राजितं, क भदन्त । पुष्करोदसमुद्रस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम । पुष्करो-
दसमुद्रस्य पूर्वार्द्धपर्यन्तेऽरुणवरद्वीपपूर्वार्द्धस्य पश्चिमदिशि, अत्र पुष्करोदसमुद्रस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तच्च जन्वूद्वीपविजयद्वारवद्व-
कब्धं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करोदे समुद्रे ॥ ‘कहि ण’मित्यादि, क भदन्त । पुष्करोदसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्?,
भगवानाह—गौतम । पुष्करोदसमुद्रस्य दक्षिणपर्यन्तेऽरुणवरद्वीपदक्षिणार्द्धस्योत्तरतोऽत्र पुष्करोदसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् ॥
क भदन्त । पुष्करोदसमुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम । पुष्करोदसमुद्रस्य पश्चिमपर्यन्तेऽरुणवरद्वीपपश्चिमार्द्धस्य

पूर्वतोऽत्र पुष्करोदसमुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रथमं, तदपि जम्बूद्वीपगतजयन्तद्वारपत्र, नवरं राजयाती अन्यन्विन्न पुष्करोदसमुद्रं ॥
 'कहि ण'मित्यादि, क भद्रन्त । पुष्करोदसमुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं प्रथमम्, नवद्वीपगतजयन्तद्वारपत्र, नवरं राजयाती अन्यन्विन्न पुष्करोदसमुद्रं ॥
 अन्वयस्मिन् पुष्करोदसमुद्रे ॥ 'पुष्करोदसस्य ण'मित्यादि, पुष्करोदस भद्रन्त । समुद्रस्य द्वारस्य द्वारस्य च परम्परान्तत्वेन क्रियन् 'अवा-
 यथा' अन्तरित्वा व्याघावरूपया प्रथमम्, भगवानाह—गौतम । सद्योयानि योजनशतानामपि द्वारस्य द्वारस्य च परम्परान्तत्वेन क्रियन् 'अवा-
 प्रथमम् ॥ 'पूर्वसे'त्यादि प्रदेशजीवोपधावरूपचतुष्टयं तथैव पूर्ववत्, वर्षयम्—'पुष्करोदसस्य ण भवे । समुद्रस्य पणम्ना अरुणवरं दीवं
 पुष्टा', हंता । पुष्टा, ते ण भवे । पुष्करोदे समुद्रे अरुणवरं दीवे, गोयमा । पुष्करोदसस्य ण समुद्रे नो अरुणवरं दीवं
 णं भवे । दीवसस्य पणसा पुष्करोदसस्य समुद्रं पुष्टा, हंता पुष्टा, ते ण भवे । किं अरुणवरं दीवे पुष्करोदे समुद्रे, गोयमा । अरुणवरं
 णं दीवे नो सल्लु ते पुष्करोदसस्य समुद्रे । पुष्करोदसस्य णं भवे । समुद्रे जीवा वहाइत्ता अरुणवरं दीवे पथायति, गोयमा । अरुणवरं
 पथायति अर्थेनाइया नो पथायति । अरुणवरं णं भवे । दीवे जीवा वहाइत्ता पुष्करोदे समुद्रे ० ?" इति, (पुष्करोदान्त्यर्थे) भगवानाह—
 गौतम । पुष्करोदसस्य णमिति पूर्ववत् समुद्रस्योदकम् 'अच्छम्' अनाविल 'पृथ्वं' न रोगेणु 'जात्यं' न विजातिमत् 'तनु' लघुपरिणाम
 'स्फटिकवर्णाभं' स्फटिकरत्नच्छायं प्रकृत्योदकरसं प्रथमं, श्रीधरश्रीप्रथमं चात्र—पुष्करोदे समुद्रे हो देवो महादिकी यावत्परयोपमा-
 स्थितिको परिवसव', ततस्त्राभ्या सपरिवाराभ्या गगनमिव चन्द्रादित्याभ्या मदनधनादिपरिवारोपेसाभ्या तदुदकमवभासत इति, पु-
 ष्करमिवोदकं यस्मात्सौ पुष्करोद, तथा चाह—'से एषणट्टेण'मित्याशुपसंहातरथाक्यम् । 'पुष्करोदसस्य ण भवे । समुद्रे कइ चंथा पसा-

३ प्रतिपत्ता

पुष्कर-

वारणाः

त्रेधाः २

सु० १८०

पणत्ता, तंजहा—भवधारणिज्जा य उत्तरवेडव्विया य, तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया, तत्थ णं जे ते उत्तरवेडव्विया तेवि हुंडसंठिता पणत्ता, चत्तारि कसाया बसारि सण्णाओ तिण्णि लेसाओ पंचंदिद्या चत्तारि समुघाता आइल्ला, सन्नीवि असन्नीवि, ननुंसकवेदा, छप्प-ज्जत्तीओ छ अपज्जत्तीओ, त्तिविद्या दिट्ठी, त्तिन्नि वंसणा, णाणीवि अण्णाणीवि, जे णाणी ते नि-यमा त्तिन्नाणी, तंजहा—आभिणियोहियणाणी सुतणाणी ओहिनाणी, जे अण्णाणी ते अत्थेग-तिया दुअण्णाणी अत्थेगतिया तिअण्णाणी, जे य दुअण्णाणी ते णियमा मइअण्णाणी सुयअ-ण्णाणी य, जे तिअण्णाणी ते नियमा मतिअण्णाणी य सुयअण्णाणी य विभंगणाणी य, त्तिविधे जोगे, दुविहे उवओगे, छदिसिं आहारो, ओसणं कारणं पडुच्च वण्णतो कालां जाव आहा-रमाहारंति, उववाओ त्तिरियमणुस्सेसु, ठिती जहन्नेणं दसवाससहस्सां उक्कोसेणं त्तित्तीसं साग-रोवमाहं, दुविहा मरंति, उव्वट्ठणा भाणियव्वा जतो आगता, णवरि संमुच्चिमेसु पडिसिद्धो, दुगतिया दुआगतिया परित्ता असंखेज्जा पणत्ता समणाउत्तो!, से तं नेरइया ॥ (सू० ३२)

अथ के ते नैरयिकाः?, सूरिराह—नैरयिकाः सप्तविधाः प्रज्ञताः, तथा—रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका यावत्करणात् सर्कराप्रभापृथिवी-नैरयिकाः बालुकाप्रभापृथिवीनैरयिका. पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकाः धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाः तमःप्रभापृथिवीनैरयिका इति परिग्रहः, अथःसप्तप्रथिवीनैरयिका, 'ते समासतो' इत्यादिपर्योपपत्त्योपसूत्रं सुगमम् ॥ शरीरादिद्वारप्रतिपादनार्थमाह—'तेसि णं भंते!' इत्यादि,

सिन्धु ?' इत्यादि पाठसिद्धं, सर्वत्र सङ्क्षेपेयमय निर्वचनभावात् ॥ 'पुष्करोदणं समुद्र'मित्यादि, पुष्करोदं णमिति पूर्ववत् समुद्र-
 वरुणवरो नाम द्वीपो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । अत्रापि पुष्करोदसमुद्रवक्त्रवालत्रिष्कम्भ-
 परिक्षेपवेदिकावनखण्डद्वारतदन्तरप्रदेशजीवोपापातवक्तव्यता वक्तव्या ॥ सम्प्रति नामान्वर्थमभिधित्सुराह—'से केण्ट्रेण'मित्यादि,
 अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते वरुणवरो द्वीपो वरुणवरो द्वीपः ? इति, भगवानाह—गौतम ! वरुणवरस्य द्वीपस्य तत्र तत्र देशे तस्य
 तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवः 'खुड्डा खुड्डियाओ जाव विलपंतियाओ यावत्करणात् पुक्खरणीओ गुंजालियाओ दीहियाओ सराओ
 सरपंतियाओ सरसरपंतियाओ विलपंतीओ अच्छाओ जाव महुररसणिचतातो' इति यावत्करणात् 'सण्हाओ रयणमयकूलाओ समती-
 राओ वइरामयपासाणाओ तवणिज्जतलाओ सुवण्णसुञ्जरयवालुयाओ वेरुलियमणिफालियपडलपञ्चोयडाओ सुहोयाराओ सुहुत्ताराओ
 नाणामणितित्थसुबद्धाओ चाउक्कोणाओ अणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीयलजलाओ संछन्नपत्तभिसमुणालाओ बहुलुप्पलकुमुयनल्लिणसुभ-
 गसोगंधियाओ पुंडरीयसयपत्तसहस्सपत्तेकेसरफुल्लोवचियाओ छप्पयपरिसुज्जमाणकमलाओ अच्छविमलसल्लिलपडिपुण्णाओ पडिह-
 त्थगभमन्तमच्छकच्छमअणेगसउगणमिहुणविचरियसहुण्णइयमहुरसरनाइयाओ" अस्य व्याख्यानं प्राग्वत् । 'वारुणीवरोदगपडिह-
 तथाओ' इत्यादि, वारुणिवरे च वरवारुणीव यद् उदकं तेन 'पडिहत्थाओ' प्रतिपूर्णाः 'पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवेइयापरिक्खित्ताओ
 पासाईयाओ दरिसणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ' इति पाठसिद्धम् । 'तिसोवानतोरणा' इति तासां तिसोपानानि तोरणानि
 च प्रत्येकं वक्तव्यानि, तानि चैवम्—“तासि णं खुड्डाखुड्डियाणं वावीणं पुक्खरिणीणं दीहियाणं गुंजालियाणं सरसियाणं सरपंतियाणं
 सरसरपंतियाणं विलपंतियाणं पत्तेयं २ चंड्हिसि चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पन्नत्ता, तेसि णं तिसोपाणपडिरूवगाणं इमे एयारूवे

वण्णावासे पन्नते, तंजहा-वइरामया नेमा र्दिट्टामया पइट्टाणा वेरुलियामया खंभा सुवण्णरूपमया फलगा वइरामया संधी लोहियक्ख-
मइओ सूईओ नाणामणिमया अवलंथणा अवलंथणबाहाओ पासार्इया दरसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं
पुरतो पत्तेयं २ तोरणा पणत्ता, ते णं तोरणा नाणामणिमया नाणामणिमएसु खंभेसु उवनिविट्ठा विविहमुत्तरोवधिया विविहत्तारारू-
वोववेया ईहाभिगडसभतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नरुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयमत्तिचित्ता खंमुगयवरवेइयापरिगयाभिरामा
विज्जाहरजमलजुयलजंतजुत्ताविव अञ्चीसहस्समालिणीया रूवगसहस्सकलिया भिसमाणा भिभिसमाणा चक्खुलोयणलेसा सुहफासा
सस्सिरीया पासार्इया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, तेसि णं तोरणाणं उवरिं अट्टह मंगलगा पन्नत्ता, तंजहा-सोत्थियसिरिव-
च्छनंदिवावत्तवद्धमाणगभइासणकलसमच्छदप्पणा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा । तेसि णं तोरणाणं उवरिं वहवे किण्ह-
चामरञ्जया नीलचामरञ्जया लोहियचामरञ्जया हालिइचामरञ्जया सुक्खिचामरञ्जया अच्छा सण्हा रूपपट्टा वइरामयदंडा जल-
यामलगंधिया सुरम्मा पासार्इया दरसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा । तेसि णं तोरणाणं उवरिं वहवे छत्ताइच्छत्ता पडागाइपडागा घंटा-
जुयला उप्पलहत्थया कुमुयहत्थया नलिणहत्थया सुभगहत्थया सोगंधियहत्थया महोपौडरीयहत्थया सतपत्तहत्थया
सहस्सपत्तहत्थया सयसहस्सपत्तहत्थया सव्वरयणामया अच्छा सण्हा लण्हा घट्टा मट्टा नीरया निम्मळा निपंका निक्कडच्छाया
सप्पमा सस्सिरीया सउज्जीया पासार्इया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा ।” अस्य व्याख्या पूर्ववत् । ‘तासि णं सुइाखुइियाणं वावीणं
पुक्खरिणीणं जाव विलपंतियाणं तत्थ तत्थ देसे तहिं वहवे उप्पायपव्वगा निययपव्वयगा जगतीपव्वयगा वारुपव्वयगा मंडवगा
दगमंडवगा वुकमालगा दगपासाया उंसडगा खडडडगा अदोलागा पक्खंदोलागा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा ।’ इति प्रा-

ग्वत् । 'तेसु णं पव्वयगोसु जात्र पक्खवोलोसु बहवे हंसासणाइं उन्नयासणाइं पणयासणाइं दीहासणाइं भइसासणाइं पक्खासणाइं
 मगरासणाइं पडमासणाइं सीहासणाइं दिसासोवत्थियासणाइं सक्खफालियामयाइं अच्छाइं जाव पडिरूवाइं । वरुणवत्सस णं दीवत्स
 तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे आलीघरगा मालीघरगा केयइघरगा अच्छणघरगा पेच्छणघरगा मज्जणघरगा पसाहणघरगा गत्तघरगा
 मोहणघरगा चित्तहरगा मालघरगा जालघरगा कुसुमघरगा सक्खफालियामया अच्छा जाव पडिरूवा । तेसु णं आलीघरएसु जाव
 कुसुमघरएसु बहवे हंसासणाइं जाव दिसासोवत्थियासणाइं सक्खफालियामयाइं अच्छाइं जाव पडिरूवाइं । वरुणवरे णं दीवे णं तत्थ २
 देसे तहिं २ बहवे जातिमंडवगा जूहियामंडवगा मद्धियामंडवगा नवमालियामंडवगा वासंतियमंडवगा दूहिवासइमंडवगा सूरुल्लियामं-
 डवगा तंवोलमंडवगा अफ्फायामंडवगा अइमुत्तमंडवगा मुद्धियामंडवगा मालुयामंडवगा सामलयामंडवगा सक्खफालिहामया अच्छा
 जाव पडिरूवा । तेसु णं जाइमंडवेसु जाव सामलयामंडवेसु बहवे पुढविसिलापट्टगा पन्नत्ता, अप्पेगइया हंसासणसंठिया अप्पेगइया
 कौचासणसंठिया जाव अप्पेगइया दिसासोवत्थियासणसंठिया अप्पेगइया वरसयणविसिद्धसंठाणसंठिया सक्खफालियामया अच्छा
 जाव पडिरूवा, तत्थ णं बहवे वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति चिद्धंति निसीयंति तुयद्धंति रमंति लंति कीडंति पुरापोराणां
 सुचिष्णाणं सुप्परकंताणं सुभाणं कडाणं कम्माणं कल्लाणाणं फलवित्तिविसेसे पच्चणुब्भवमाणा विहरंति' एतत्सर्वे प्राग्बु व्याख्येयं,
 तन्नरं पुत्तकेब्बन्यथाऽन्यथा पाठ इति ग्रंथाऽवस्थितपाठप्रतिपत्त्यर्थं सूत्रमपि लिखितमस्ति, तदेवं यस्माद्धरवारुणीवात्र वाप्यादिपूदकं तस्मादिष
 द्वीपो वरुणवरः; अन्यच्च वरुण वरुणप्रभौ चात्र वरुणवरे द्वीपे द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पल्योपमस्थितिकौ परिवसतस्तस्माद्धरुणवरो-व-
 रुणदेवप्रधानः; तथा चाह—'से एण्णट्ठेण'मित्यादि । चन्द्रादिसङ्ख्याप्रतिपादनार्थमाह—'वरुणवरे णं दीवे कइ चंदा पभासिसु' इत्यादि

पाठसिद्धं सर्वत्र सङ्क्षेपतयाऽभिधानात् ॥ 'वरुणवरणं दीव'मित्यादि, वरुणवरमिति पूर्ववत्, वरुणोदः समुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्था-
नसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति, यथैव पुष्करोदसमुद्रस्य वक्तव्यता तथैवास्यापि यावज्जीवोपपातसूत्रद्वयम् ॥ सम्प्रति नाम-
निबन्धनमभिधिसुराह—'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते वरुणोदः समुद्रः ? इति, भगवानाह
—'गौतम ! वरुणोदस्य समुद्रस्योदकं, सा लोकप्रसिद्धा यथा नाम—'चन्द्रप्रभेति वा' चन्द्रस्येव प्रभा—आकारो यस्याः सा चन्द्र-
प्रभा—सुराविशेषः, इतिशब्द उपमाभूतवस्तुपरिसमाप्तिद्योतकः, वाशब्दः समुच्चये, एवमन्यत्रापि, मणिशलाकेव मणिशलाका वरं च
तत्सीशु च २ वरा चासौ वारुणी च वरवारुणी, धातकीपत्ररससार आसवः पत्रासवः, एवं पुष्पासवः फलासवश्च परिभावनीयः,
चोयो—गन्धद्रव्यं तत्सारः आसवश्चोयासवः, मधुमेरुकौ लोकादवसातव्यौ (मद्य) विशेषौ, जातिपुष्पवासिता प्रसन्ना जातिप्रसन्ना, मूलदल-
खर्जूरसार आसवः खर्जूरसारः, शृङ्गीका—द्राक्षा तत्सारनिष्पन्न आसवो शृङ्गीकासारः 'कापिशयनं' मद्यविशेषः सुपक्वः—सुपरिपाका-
गतो य. क्षौद्ररस—इक्षुरसस्तन्निष्पन्न आसवः सुपक्वैक्षुरसः, अष्टवारपिष्टप्रदाननिष्पन्ना अष्टिपिष्टनिष्ठिता जम्बूफलकालिवरप्रसन्ना
सुराविशेषः, उत्कर्षेण मंदं प्राप्ता उत्कर्षमद्राप्ता 'आसला' आस्वादनीया 'मांसला' वहला 'पेसला' मनोज्ञा ईपद् ईपद् ओष्ठमवल-
म्बते—ततः परमतिप्रकृष्टास्वादगुणरसोपेतत्वात् इदिति परतः प्रयाति ईषदोष्ठावलम्बिनी, तथा ईषत्ताम्राक्षिकरणी, तथा ईपत्—म-
नाग् व्यवच्छेदे—यानोत्तरकालं कटुका तीक्ष्णेति भावः एलाद्युपबृंहकद्रव्यसमायोगात्, तथा वर्णेनातिशयिना एवं गन्धेन स्पर्शेनो-
पपेता 'आस्वादनीया' महतामप्यास्वादयितुं योग्या 'विस्वादनीया' विशेषत आस्वादयितुं योग्या अतिपरमास्वादान्नीयरसोपेतत्वात्,
दीपयति जाठराग्निमिति दीपनीया 'कृद्धहुल'मिति वचनात्कर्त्तर्यनीयप्रत्ययः, एवं मद्यतीति मदन्या—मन्मथजननी बृंहतीति बृंह-

णीया धातूपचयकारित्वात् सर्वेन्द्रियाणि गात्रं च प्रह्लादयतीति सर्वेन्द्रियगात्रप्रह्लादनीया । एवमुक्ते गौतम आह—भगवन् ! भवेदे-
तद्रूपं वरुणोदकसमुद्रस्योदकम् ? , भगवानाह—नाथमर्थः समर्थः, वरुणोदस्य णमिति यस्मादर्थे निपातानामनेकार्थत्वात् समुद्रस्यो-
दकम् 'इतः' पूर्वस्मात्सुरादिविशेषसमूहादिष्टतरमेव कान्ततरमेव प्रियतरमेव मनोज्ञतरमेव मनआपतरमेवास्वादेन प्रकृतं, ततो वारुणी-
वोदकं यस्यासौ वारुणोदः, तथा वारुणिवारुणकान्तौ चात्र वारुणोदे समुद्रे यथाक्रमं पूर्वापरार्द्धाधिपती महर्द्धिकौ देवौ यावत्पल्योपम-
स्थितिकौ परिवसतः, ततो वारुणेर्वारुणकान्तस्य च सम्बन्धि उदकं यस्यासौ वारुणोदः, पृषोदरादित्वादिष्टरूपनिष्पत्तिः, तथा
चाह—'से एण्णट्टेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यं, चन्द्रादिसूत्रं प्राग्वत् ॥

वारुणवरणं समुदं खीरवरे णामं दीवे वट्टे जाव चिट्ठति सव्वं संखेज्जणं विक्खंभे य परिवक्खेवो
य जाव अट्टो, बहूओ खुट्ठा० वावीओ जाव सरसरपंतियाओ खीरोदगपडिहत्थाओ पासाती-
याओ ४, तासु णं खुट्ठियासु जाव विलपंतियासु बहवे उप्पायपव्वयगा० सव्वरयणामया जाव
पडिरूवा, पुंडरीगपुक्खरदंता एत्थ दो देवा महिट्ठीया जाव परिवसंति, से एतेणट्टेणं जाव निच्चे
जोतिसं सव्वं संखेज्जं ॥ खीरवरणं दीवं खीरोए नामं समुदे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिते जाव
परिक्खिवित्ता णं चिट्ठति, समचक्खवालसंठिते नो विसमचक्खवालसंठिते, संखेज्जाइं जोयणस०
विक्खंखपरिवक्खेवो तहेव सव्वं जाव अट्टो, गोयमा ! खीरोयस्स णं समुदस्स उदगं [से जहाणा-
मए—सुउसुहीमारुपणअज्जुणतरुणसरसपत्तकोमलअत्थिग्गत्तणग्गपौडगवरुच्छुचारिणीणं लवं-

गपत्सपुष्पपल्लवक्कोलगसफलरुक्खवहुगुच्छगुम्मकलितमलट्टिमधुपयुरपिप्पलीफलितवह्निवरविव-
रवारिणीं अप्पोदगपीतसइरससमभूमिभागणिभयसुहोसियाणं सुप्पेसितसुहातरोगपरिवल्लि-
ताण णिरुवहतसरीरिणं कालप्पसविणीणं थितियततियसामप्पसूताणं अंजणवरगवलवलयज-
लधरजंचंजणरिठ्ठभंमरपभूयसमप्पभाणं कुंडदोहणाणं वद्धत्थीपत्थुताण रुढाणं मधुमासकाले
संगहनेहो अजचातुरक्केव होल्ल तासिं खीरे मधुररसविवगच्छबहुदव्वसंपउत्ते पत्तेयं मंद-
गिगसुकढिते आवत्ते] खंडगुडमच्छंडितोवचेते रण्णो चारंतचक्कवट्टिस्स उवट्टविते आसायणिल्ले
विस्सायणिल्ले पीणणिल्ले जाव सव्विदियगातपल्हातणिल्ले जाव वण्णेणं उवचित्ते जाव फासेणं,
भवे एयारूवे सिया?, णो इण्ठे समट्ठे, खीरोदस्स णं से उदए एत्तो इट्ठयराए चेव जाव आसा-
एणं पणस्से, विमलचिमलप्पभा एत्थ दो देवा महिड्डीया जाव परिवसंति, से तेणट्ठेणं संखेज्ज
चंदा जाव तारा ॥ (सू० १८१)

‘वरुणोदण’मित्यादि, वरुणोदं णमिति पूर्ववत् समुद्रं क्षीरवरो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्सं-
परिक्षिप्य तिष्ठति, एवं चैव वरुणवरद्वीपस्य वक्तव्यता सैवेहापि द्रष्टव्या यावज्जीवोपपातसूत्रम् । सम्प्रति नामान्वर्थमभिधित्सुराह—
‘से केणट्ठेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भवन्त ! एवमुच्यते क्षीरवरो द्वीपः क्षीरवरो द्वीपः?, प्रभूतजनोक्तिसङ्घार्थं कीप्सायां द्विवचनं,
भगवानाह—गौतम ! क्षीरवरे द्वीपे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे ‘बहवो सुद्धासुद्धियाओ वावीओ’ इत्यादि वरुणवरद्वी-

पवत्सर्वं वक्तव्यं यावत् 'वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति' नवरसत्र वाप्यादयः क्षीरोदपरिपूर्णा वक्तव्याः,
 पर्वताः पर्वतेष्वासनानि गृहकाणि गृहकेष्वासनानि मण्डपका मण्डपकेषु पृथिवीशिलापट्टकाः सर्वरत्नमया वाच्याः शेषं तथैव, पुण्ड-
 रीकपुष्पदन्तौ चात्र क्षीरवरे द्वीपे यथाक्रमं पूर्वार्द्धोपराद्धोधिपती द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतस्ततो यस्मात्तत्र
 वाप्यादिपूदकं क्षीरतुल्यं क्षीरक्षीरप्रभौ च तदधिपती देवाविति स द्वीपः क्षीरवरः, तथा चाह—'से एण्डेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यं,
 चन्द्रादिसूत्रं प्राग्वत् ॥ 'खीरवरण'मित्यादि, क्षीरवरं णमिति पूर्ववत् द्वीपं क्षीरोवो नाम समुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः
 सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति, शेषा वक्तव्यता क्षीरवरद्वीपस्येव वक्तव्या यावज्जीवोपपातसूत्रम् ॥ सम्प्रति नामनिमित्तमभिधि-
 त्सुराह—'से केण्डेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते क्षीरोदः समुद्रः क्षीरोदः समुद्रः? इति, भगवानाह—गौतम!
 क्षीरोदस्य समुद्रस्योदकं यथा राज्ञश्चक्रवर्तिनश्चातुरक्यं -चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तं गोक्षीरं, चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तता च प्रागेव
 व्याख्याता, 'खण्डगुडमत्स्यण्डिकोपनीतं' खण्डगुडमत्स्यण्डिकाभिरतिशयेन प्रापितरसं प्रयत्नेन मन्दाग्निना कथितम्, अल्पप्रिप-
 रितोपे वैरस्यापत्तेः, अत एवाह-वर्णेनोपपेतं गन्धेनोपपेतं रसेनोपपेतं स्पर्शेनोपपेतम्, आस्वादनीयं त्रिस्वादनीयं दीपनीयं दुर्षणीयं
 मदनीयं बृंहणीयं सर्वेन्द्रियगात्रप्रहादनीयमिति पूर्ववत्, एवमुक्ते गौतम आह—'भवे एयारूवे' भवेत्क्षीरसमुद्रस्योदकमेतद्रूपम्?
 भगवानाह—गौतम! नायमर्थः समर्थः, क्षीरोदस्य यस्मात्समुद्रस्योदकम् 'इतः' यथोक्तरूपात्क्षीरादिष्टतरमेव यावन्मनआपतरमेवास्वा-
 देन प्रज्ञप्तं, विमलविमलप्रभौ च यथाक्रमं पूर्वार्द्धोपराद्धोधिपती द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः, ततः क्षीरमि-

बोदकं यस्य क्षीरवन्निर्मलस्वभावयोः सुरयोः सम्वन्धि उदकं यत्रेति वा क्षीरोदः, तथा चाह—‘से एएणट्टेण’मित्यादि गतार्थम् ॥
सम्प्रति चन्द्रादित्यसङ्ख्याप्रतिपादनार्थमाह—‘क्षीरोए णं भंते’ इस्युदे’ इत्यादि सुगमम् ॥

क्षीरोदृणं समुदं घयवरे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिते जाव परिचिट्ठति समचक्खवाल०
नो विसम० संखेज्जविकलंभपरि० पदेसा जाव अट्टो, गोयमा! घयवरे णं दीवे तत्थ २ बहवे खुञ्जाखु-
ट्टीओ वावीओ जाव घयोदगपडिहत्थाओ उप्पायपव्वगा जाव खड्डह्छ० सव्वकंचणमया अच्छा
जाव पडिरुवा, कणयकणयप्पभा एत्थ दो देवा महिद्धीया चंद्रा संखेज्जा ॥ घयवरणं दीवं च
घतोदे णाम समुदे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिते जाव चिट्ठति, समचक्ख० तहेव दारपदेसा जीवा
य अट्टो, गोयमा! घयोदस्स णं समुदस्स उदए से जहा० पंपुल्लसल्लइविमुक्कलकणिणयारसरस-
वसुविबुद्धकोरेंददामपिडिततरस्स निद्धगुणतेयदीवियनिरुवहयविसिद्धसुंदतरस्स सुजायद-
हिमहियतद्विवसगहियनवणीयपडुवणावियमुक्कट्टियउद्दावसज्जवीसंदियस्स अहियं पीवरसुरहिगं-
धमणहरमहुरपरिणामदरिसणिज्जस्स पत्थनिम्मलसुहोवभोगस्स सरयकालंमि होज्ज गोघतव-

१ टीकामूलपाठयोर्महद्वैपम्यमत्र । प्रफुल्लशास्त्रीविमुक्कलकर्णिकारसर्षपसुविबुद्धकोरुण्टकदामपिण्डिततरस्य सिग्धगुणतेजोदीप्तस्य निरुपहतविशिष्टसुन्दतरस्य
सुजातदधिमयने तद्विवसट्टहीतनवनीतपट्टसट्टहीतोत्कथितचद्दामसद्योविस्वन्दितास्य अधिकपीवरसुरभिगन्धमनोहरमधुरपरिणामदर्शनीयस्य पथ्यनिर्मलसुखोपभोग्यस्य
शरत्काले भवेत् गोघृतवरस्य मण्ड इति छाया । प्राक् अग्नेऽप्येवं पाठवैपम्ये ज्ञेयं.

रस्स मंडए, भवे एतारूवे सिया?, णो तिण्डे समडे, गोयमा! घतोदस्स णं समुद्दस्स एत्तो इड-
 तर जाव अस्साएणं प० कंतसुकंता एत्थ दो देवा महिद्दीया जाव परिवसंति सेसं तं चेष जाव
 तारागणकोडीकोडीओ ॥ घतोदणं समुद्दं खोद्वरे णामं दीवे वडे वलयागारे जाव चिद्धति तहेव
 जाव अट्टो, खोतवरे णं दीवे तत्थ २ देसे २ तर्हि २ खुद्वावीओ जाव खोदोदगपडिहत्थाओ
 उप्पातपव्वयता सब्बवेरुलियामया जाव पडिरूवा, सुप्पभमहप्पमा य दो देवा महिद्दीया
 जाव परिवसंति, से एतेणं० सब्बं जोतिसं तं चेष जाव तारा० ॥ खोयवरणं दीवं खोदोदे नाम
 समुद्दे वडे वलया० जाव संखेजाइं जोयणसतपरिक्खेवेणं जाव अडे, गोयमा! खोदोदस्स
 णं समुद्दस्स उदए जहा से० आसलमांसलपसत्थवीसंतनिद्धसुकुमालभूमिभागे सुच्छिन्ने
 सुकट्टलडविसिद्धनिरुवहयाजीयवावीतसुकासजपयत्तनिडणपरिकम्मअणुपालियसुबुद्धिबुद्धाणं सु-
 जाताणं लवणतणदोसवज्जियाणं णयायपरिवद्धियाणं निम्मातसुंदराणं रसेणं परिणयमउपीणपो-
 रभंगुरसुजायमधुररसपुष्फविरिइयाणं उवद्वविवज्जियाणं सीयपरिफासियाणं अभिणवतवग्गाणं
 अपालिताणं तिभायणिच्छोडियवाडिगाणं अबणित्तमूलाणं गंठिपरिसोहिताणं कुसलणरकप्पि-
 याणं उव्वणं जाव पौडियाणं बलवगणरजत्तजन्तपरिगालितमेत्ताणं खोयरसे होज्जा वत्थपरिपूए
 चाउज्जातगसुवासिते अहियपत्थलहुके वण्णोववेते तहेव, भवे एयारूवे सिया?, णो तिण्डे समडे,

खोयरसस्स णं समुहस्स उदए एत्तो इडतरए चैव जाव आसाएणं प० पुण्णभइमाणिभइा य
(पुण्णपुण्णभइा) इत्थ दुवे देवा जाव परिवसंति, सेसं तहेव, जोइसं संखेजं चंदा० ॥ (सू० १८२)
'खीरोदणं समुद्'मित्यादि, क्षीरोदं णमिति पूर्ववत् समुद्रं घृतं वृतो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्सं-
परिक्षिप्य तिष्ठति, अत्रापि चक्रवालविष्कम्भपरिक्षेपपद्मवरवेदिकावनषण्डद्वारान्तरप्रदेशजीवोपपातवक्तव्यता पूर्ववत् ॥ सम्प्रति नाम-
निमित्तमभिधिदिसुराह—'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भवन्त ! एवमुच्यते—घृतवरो द्वीपो घृतवरो द्वीपः ? , भगवानाह—गौ-
तम ! घृतवरे द्वीपे 'तत्थ तत्थ देसे तहिं' इत्यादि, अरुणवरद्वीपवत्सर्वं तावद्वक्तव्यं यावत् 'वानमंतरा देवाय देवीओ य आसयंति सयंति
यावद् विहरंति' इति, नवरं वाप्यादयो घृतोदकपरिपूर्णा इति वक्तव्याः, तथा पर्वताः पर्वतेष्वासनानि गृहकाणि गृहेकेश्वासनानि
मण्डपका मण्डपकेषु पृथ्वीशिलापट्टका. सर्वासना कनकमया इति वक्तव्यं, कनककनकप्रभौ चात्र देवौ यथाक्रमं पूर्वार्द्धीपरार्द्धीधिपती
महर्द्धिकौ यावत्पल्योपमस्थितिकौ परिवसत' ततो घृतोदकवाप्यादियोगाद् घृतवर्णदेवस्वामिकत्वाच्च घृतवरो द्वीप इति, तथा चाह—
'से एएणट्टेण'मित्यादि चन्द्रादित्यादिसङ्ख्यासूत्रं प्राग्वत् ॥ 'घयवरणं दीव'मित्यादि, घृतवरं द्वीपं घृतोदो नाम समुद्रो वृत्तो वलया-
कारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति, शेषं यथा घृतवरस्य द्वीपस्य यावज्जीवोपपातसूत्रम् ॥ इदानीं नामनिमित्तम-
भिधिदिसुराह—'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भवन्त ! एवमुच्यते—घृतोदः समुद्रो घृतोदः समुद्रः ? इति, भगवाचाह—गौतम !
घृतोदस्य समुद्रस्योदकं स यथा नाम सकललोकप्रसिद्धः 'शारदिकः' शरत्कालभावी गोघृतवरस्य मण्डः—घृतसङ्घातस्य यदुपरिभाग-
स्थितं घृतं स मण्ड इत्यभिधीयते सार इत्यर्थः, तथा चाह मूलटीकाकारः—'घृतमण्डो घृतसार' इति, सुकथितो—यथाऽभिपरिता-

सुगमं नवरं भवप्रत्ययाद्देव तेषां शरीरं वैक्रियं नौदारिकमिति वैक्रियतैजसकार्मणानि त्रीणि शरीराण्युक्तानि । अवगाहना तेषां द्विधा-
भवधारणीया उत्तरवैकुण्ठिकी च, तत्र यथा भवो भार्यते सा भवधारणीया, बहुलवचनात्करणेऽनीयप्रत्ययः, अपरा भवान्तरवैरिनारक-
प्रतिघातनार्थमुत्तरकालं या विधिन्नरूपा वैक्रियिकी अवगाहना सा उत्तरवैकुण्ठिकी, तत्र या सा भवधारणीया सा जघन्यतोऽङ्गुलसङ्घे-
यभागाः, स चोपपातकाले केदितव्यः, तथाप्रयत्नभावात्, उत्कर्षतः पञ्चधनुःशतानि, इदं चोत्कर्षतः प्रमाणं सप्तमपृथिवीमधिकृत्य वेदि-
तव्यं, प्रतिपृथिवि तूत्कर्षतः प्रमाणं सङ्ग्रहणिटीकातो भावनीयं, तत्र सविस्तरमुक्तत्वात्, उत्तरवैकुण्ठिकी जघन्यतोऽङ्गुलसङ्घेयभागो
न त्वसङ्घेयभागः, तथाप्रयत्नभावात्, उत्कर्षतो घनुःसहस्रमिति, इदमप्युत्कर्षपरिमाणं सप्तमनरकपृथिवीमधिकृत्य वेदितव्यं, प्रतिपृ-
थिवि तु सङ्ग्रहणिटीकातः परिभावनीयं, संहननद्वारे 'तेसि णं भंते!' इत्यादि प्रभसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! पण्णां संहनना-
नामन्यतमेनापि संहननेन तेषां शरीराण्यसंहननानि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, कस्मादसंहननानि ? इति चेद् अत आह—'ने-
वद्वी' इत्यादि, नैव तेषां शरीराणामस्थीनि, नैव शिरा-धमनिनाड्यो, नापि स्नायूनि-शेषश्चिराः, अस्थिनिचयालकं च संहननमतोऽ-
स्थ्याद्यभावाद्संहननानि शरीराणि, इयमत्र भावना-इह तत्त्ववृत्त्या संहननमस्थिनिचयालकं, यत्तु प्रागेकेन्द्रियाणां सेवार्तसंहननमभ्य-
धावि तदौदारिकशरीरसम्बन्धमात्रमपेक्ष्यौपचारिकं, देवा अपि यदन्यत्र प्रज्ञापनादौ वञ्चसंहननिन उच्यन्ते तेऽपि गौणवृत्त्या, तथा-
हि-इह यादृशी मनुष्यलोके चक्रवर्त्यादेर्विशिष्टवर्षभनाराचसंहननिन. सकलशेषमनुष्यजनासाधारणा शक्तिः 'दोसोला वत्तीसा स-
व्वबलेणं तु संकलनिबद्ध'मित्यादिका, ततोऽधिकतरा देवानां पर्वतोत्पाटनादिविषया शक्तिः श्रूयते न च शरीरपरिक्षेश इति तेऽपि व-
ञ्चसंहननिन इव वञ्चसंहननिन उक्ता न पुनः परमार्थतस्ते संहननिनः, ततो नारकाणामस्थ्यभावात्संहननाभावः, एतेन योऽपरिणतभग-

पतापितः, तदानामद्वारः (दरवाजः)—स्थानान्तरेष्वद्याप्यसङ्क्रामितः सद्योविस्वन्दितः—तत्कालनिष्पादितो विश्रान्तः—उपशान्तकचवरः सक्र-
 कीकर्णिकारपुष्पवर्णाभो वर्णनोपपेतो गन्धेन रसेन स्पर्शनोपपेत आस्वादनीयो विस्वादनीयो दीपनीयो मदनीयो बृंहणीयः सर्वेन्द्रियगा-
 त्रप्रह्लादनीयः, एवमुक्ते गौतम आह—‘भवे एयाकुर्वे भवेद् दृतोदस्य समुद्रस्योदकमेतद्रूपं ? , भगवानाह—नायमर्थः समर्थः, दृतोदस्य
 यस्मात्समुद्रस्योदकम् ‘इतः’ यथोक्तस्वरूपाद् दृतादिष्टतरमेव यावन्मनआपतरमेवास्वादेन प्रह्लासं, कान्तसुकान्तौ च यथाक्रमं पूर्वार्द्ध-
 पञ्चमाद्धीधिपती अत्र दृतोदे समुद्रे महर्दिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः, ततो दृतमिवोदकं यस्यासौ दृतोदः, तथा चाह—
 ‘से एण्ट्रेण’मित्यादि सुगमं, चन्द्रादिसङ्ख्यासूत्रमपि सुगमम् ॥ ‘धतोदण’मित्यादि, दृतोदं णमिति वाक्यालङ्कारे समुद्रं क्षोदवरो
 नाम द्वीपो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति, चक्रवालविक्रमभपरिक्षेपद्वारादिवक्तव्यता तथैव याव-
 ज्जीवोपपातसूत्रम् ॥ सम्प्रति नामान्वर्थमभिधित्सुराह—‘से केणट्रेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते क्षोदवरो द्वीपः २ ?
 इति, भगवानाह—गौतम ! क्षोदवरे द्वीपे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे ‘वहवे खुड्वाखुडियाओ वावीओ’ इत्यादि
 पूर्ववत्तावदक्तव्यं यावद् ‘वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति’ नवरं वाप्यादयः क्षोदोदकपरिपूर्णा इति
 वक्तव्यं, तथा पर्वतकाः पर्वतेष्ववासनानि गृहकाणि गृहकेष्ववासनानि मण्डपका मण्डपकेषु पृथिवीशिलापट्टकाः सर्वात्मना वैडूर्यमयाः प्रह्लासाः,
 सुप्रभमहाप्रभौ च यथाक्रमं पूर्वार्धापरार्द्धाधिपती द्वौ देवावत्र क्षोदवरे द्वीपे महर्दिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः, ततः क्षोदो-
 दकवाप्यादियोगात्क्षोदवरः स द्वीपः, एतदेवाह—‘से एण्ट्रेण’मित्यादि, चन्द्रादिसूत्रं प्राग्वत् ॥ ‘खोयवरणं दीव’मित्यादि,
 क्षोदवरं णमिति पूर्ववद् द्वीपं क्षोदोदो नाम समुद्रो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । चक्रवाल-

विक्रमभादिवकव्यता पूर्ववद् यावज्जीवोपपातसूत्रम् ॥ सम्प्रति नामनिमित्तमभिरसुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते क्षोदोदः समुद्रः २ ? इति, भगवानाह—क्षोदोदस्य समुद्रस्योदकं यथा नाम इक्षणां जात्यानां जात्यत्वमेवाह—‘वरपुण्डगाणं’ विशिष्टानां पुण्ड्रदेशोद्भवानां हरितानां शार्दूलानां ‘भेरण्डेक्षुणां वा’ भेरण्डदेशोद्भवाना वा इक्षणां ‘कालपोराणं’ति कृष्णपर्वाणाम् उपरितनपत्रसमूहापेक्षया हरितालवल्पिञ्चराणाम् ‘अपनीतमूलानाम्’ अपनीतमूलत्रिभागानां त्रिभागनिर्वाटितवाटानां ऊर्द्धभागादपि त्रिभागहीनानामिति भावः मध्यत्रिभागवशेषाणामिति समुदायार्थः ‘गंठिपरिसोहियाणं’ति प्रथिथः—पर्वप्रथिथः शो- धितः—अपनीतो श्रेयस्ते तथा, तेषां मूलत्रिभागे उपरितनत्रिभागे पर्वप्रन्थौ च नातिसमीचीनो रस इति तद्धर्जनं क्षोदरसो भवेद् ‘वस्त्रपरिपूतः’ श्लक्ष्णवस्त्रपरिपूतः चतुर्जातकेन सुष्ठु—अतिशयेन वासितश्चतुर्जातकवासितः, चतुर्जातकं त्वगोलकेसरत्ख्यगन्धद्रव्यमरि- चात्सकं, उक्तञ्च—“त्वगोलकैसरैस्तुल्यं, त्रिसुगन्धं त्रिजातकम् । मरिचेन समायुक्तं, चतुर्जातकमुच्यते ॥ १ ॥” अधिकं—अतिशयेन पथ्यं न रोगहेतुः लघुः—परिणामलघुः वर्णेन—सामर्थ्यादतिशयिना उपपेतः एवं गन्धेन रसेन स्पर्शेनोपपेत आस्वादनीयो दर्पणीयो मदनीयो वृहणीयः सर्वेन्द्रियगान्धप्रह्लादनीयः, एवमुक्ते गौतम आह—‘भवे एयात्त्वे’ भवेद् भगवन् ! क्षोदोदसमुद्रस्योदकमेतद्भूपं ? , भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थः, क्षोदोदस्य यस्मात्समुद्रस्योदकम् ‘अस्मात्’ यथोक्तरूपत्क्षोदरसादिदृष्टतरमेव यावन्मनआपत- रमेवास्वादेन प्रह्लासम्, इह प्रविरलपुस्तकेऽन्यथाऽपि पाठो दृश्यते सोऽप्येतदनुसारेण व्याख्येयो, बहुषु तु पुस्तकेषु न दृष्ट इति न लिखितः, पूर्णपूर्णप्रभौ च यथाक्रमं पूर्वाद्धांपराद्धाधिपती ‘अत्र’ क्षोदोदे समुद्रे द्वौ देवौ महर्दिकौ यावत्पत्न्योपमस्थितिकौ परिवसतः, ततः क्षोद इव—क्षोदरस इवोदकं यस्य स क्षोदोदः, तथा चाह—‘से एएणट्टेण’मित्यादि । चन्द्रादिसङ्ख्यासूत्रं प्रागवत् ॥

३ प्रतिपत्ती
धुतवरधु-
तोदक्षोद-
वरक्षो-
दोदाः
उद्देशः २
सु० १८२
॥ ३५५ ॥

खोदोदणं ससुहं णंदीसरवरं णामं दीवे वट्टे बलयागारसंठिते तहेव जाव परिकखेवो । पडमव-
 रं वणसंडपरिं द्वारा दारंतरपदेसे जीवा तहेव ॥ से केण्डेणं भंते !, गोयमा ! देसे २ बहुओ खु-
 ङ्गां वावीओ जाव बिलपंतियाओ खोदोदणपडिहत्थाओ उप्पायपडवणा सव्ववइरामया अच्छा
 जाव पडिहत्वा ॥ अटुत्तरं च णं गोयमा ! णंदिसरदीवचक्कवालिकखंभवहुमज्झदेसभागे एत्थ
 णं चउदिसिं चत्तारि अंजणपडवता पणत्ता, ते णं अंजणपडवयागा चतुरसीतिजोयणसहस्साहं
 उहुं उच्चत्तेणं एगमेणं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं मूले साहेरगाहं दस जोयणसहस्साहं धरणिपलं
 दस जोयणसहस्साहं आयामविकखंभेणं ततोऽणंतरं च णं माताए २ पदेसपरिहाणीए परिहाय-
 माणा २ उवारिं एगमेणं जोयणसहस्सं आयामविकखंभेणं मूले एकतीसं जोयणसहस्साहं छब्ब
 तेवीसे जोयणसते किंचिविसेसाहिया परिकखेवेषं धरणिपलं एकतीसं जोयणसहस्साहं छब्ब
 तेवीसे जोयणसते देसूणे परिकखेवेषं सिहरतले तिणिण जोयणसहस्साहं एकं च बावहुं जोय-
 णसतं किंचिविसेसाहियं परिकखेवेषं पणत्ता मूले विच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उधिं तणुया
 गोपुच्छसंठाणसंठित्ता सव्वंजणामया अच्छा जाव पत्तेयं २ पडमवरवेदियापरिं पत्तेयं २ वणसं-
 डपरिखित्ता वणओ ॥ तेसि णं अंजणपडवयाणं उवारि पत्तेयं २ बहुसमरमणिज्जो भूमिभागो
 पणत्तो, से जहाणामए—आलिंणपुकखरेति वा जाव सयंति ॥ तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः
॥ ३५६ ॥

भूमिभागाणं बहुमज्झदसेभाए पत्तेयं २ सिद्धायतणा एकमेकं ज्ञोयणसतं आयामेणं पण्णासं
ज्ञोयणाइं विकखंभेणं वावत्तारिं ज्ञोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं अणेगखंभसतसंनिविट्ठा वण्णओ ॥ तेसि
णं सिद्धायतणाणं पत्तेयं २ चउद्विसिं चत्तारिं द्वारा पणत्ता—देवदारे असुरदारे णागदारे सु-
वण्णदारे, तत्थ णं चत्तारिं देवा महिह्वीया जाव पलिओपमट्टितीया परिवसंति, तंजहा—देवे
असुरे णागे सुवण्णे, ते णं द्वारा सोलस ज्ञोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं अट्ट ज्ञोयणाइं विकखंभेणं ताव-
तियं चैव पवेसेणं सेता वरकणग० वन्नओ जाव वणमाला । तेसि णं द्वाराणं चउद्विसिं चत्तारिं
सुहमंडवा पणत्ता, ते णं सुहमंडवा एगसेणं ज्ञोयणसतं आयामेण पंचास ज्ञोयणाइं विकखंभेणं
साहरेगाणं सोलस ज्ञोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं वण्णओ ॥ तेसि णं सुहमंडवाणं चउद्वि(तिट्ठि)सिं च-
त्तारि (तिण्णि) द्वारा पणत्ता, ते णं द्वारा सोलस ज्ञोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं अट्ट ज्ञोयणाइं विकखं-
भेणं तावतियं चैव पवेसेणं सेसं तं चैव जाव वणमालाओ । एवं पेच्छायरमंडवावि, तं चैव प-
माणं जं सुहमंडवाणं, द्वारावि तहेव, णवरि बहुमज्झदसे पेच्छायरमंडवाणं अक्खाडगा मणि-
पेट्ठियाओ अद्धज्ञोयणप्पमाणाओ सीहासणा अपरिवारा जाव दासा धूभाइं चउद्विसिं तहेव
णवरि सोलसज्ञोयणप्पमाणा सातिरेगाइं सोलस ज्ञोयणाइं उच्चा सेसं तहेव जाव जिणपडिमा ।
चैहयरक्खा तहेव चउद्विसिं तं चैव पमाणं जहा विजयाए रायहाणीए णवरि मणिपेट्ठियाए सो-

३ प्रतिपत्ती
नन्दीश्व-
राधिकारः
उद्देशः २
सु० १८३

॥ ३५६ ॥

लसजोयणप्यमाणाओ, तेसि णं चेहयरुक्खाणं चउदिसिं चत्तारि मणिपेटियाओ अट्टजोयण-
विकखंभाओ चउजोयणवाहल्लाओ महिंदज्झया चउसट्टिजोयणुच्चा जोयणोव्वेधा जोयणवि-
कखंभा सेसं तं चेव । एवं चउदिसिं चत्तारि णंदापुक्खरिणीओ, णवरि खोयरसपडिपुण्णाओ
जोयणसतं आयामेणं पत्तासं जोयणाइं विकखंभेणं पण्णासं जोयणाइं उव्वेधेणं सेसं तं चेव, म-
णुगुलियाणं गोमाणसीण य अडयालीसं २ सहस्साइं पुरच्छिमेणवि सोलस पच्चत्थिमेणवि सो-
लस द्वाहिणेणवि अट्ट उत्तरेणवि अट्ट साहस्सीओ तहेव सेसं उल्लोया भूमिभागा जाव बहुम-
उद्धसभागे, मणिपेटिया सोलस जोयणा आयामविकखंभेणं अट्ट जोयणाइं बाहल्लेणं तारिसं
मणिपीटियाणं उत्तिं देवच्छंदगा सोलस जोयणाइं आयामविकखंभेणं सातिरेगाइं सोलस
जोयणाइं उट्टं उच्चत्तेणं सव्वरयण० अट्टसयं जिणपडिमाणं सव्वो सो चेव गमो जहेव वेसाणि-
यसिद्धायतणस्स ॥ तत्थ णं जे से पुरच्छिमिल्ले अंजणपव्वते तस्स णं चउदिसिं चत्तारि णंदाओ
पुक्खरिणीओ पण्णत्ताओ, तंजहा—णंदुत्तरा य णंदा आणंदा णंदिवद्धणा । (नादिसेणा अ-
मोघाय गोधूभा य सुदंसणा) ताओ णंदापुक्खरिणीओ एगमेणं जोयणसतसहस्सं आयामविकखं-
भेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छाओ सण्हाओ पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवेदिया० पत्तेयं पत्तेयं
वणसंडपरिक्खत्ता तत्थ तत्थ जाव सोवाणपडिरुव्वगा तोरणा ॥ तासि णं पुक्खरिणीणं

बहुमज्जवेसभाए पत्तेयं दृहिसुहृपव्वया चउसट्ठि जोयणसहस्साहं उहुं उच्चत्सेणं एमं जो-
यणसहरसं उव्वेहेणं सव्वत्थसमा पल्लगसंठाणसंठिता दस जोयणसहस्साहं विकखंभेणं एकत्तीसं
जोयणसहस्साहं छच्च तेवीसे जोयणसए परिकखेवेणं पणत्ता सव्वरयणामया अन्हा जाव पडि-
रुवा, तथा पत्तेयं पत्तेयं पजमवरवेइया० वणसंडवणणओ बहुसम० जाव आसयंति सयंति ।
सिद्धायतणं तं चेव पमाणं अंजणपव्वएसु सच्चेव वत्सव्वया णिरवसेसं भाणियव्वं जाव उदिं
अट्टमंगलगा ॥ तत्थ णं जे से दक्खिणिल्ले अंजणपव्वते तस्स णं चउदिसिं चत्तारि णंदाओ
पुक्खरिणीओ पणत्ताओ, तंजहा—भहा य विसाला य कुमुया गुंडरिणिणी, (नन्दुत्तरा य
नंदा आनन्दा नन्दिवहुणा) तं चेव पमाणं तं चेव दृहिसुहा पव्वया तं चेव पमाणं जाव सिद्धाय-
तणा ॥ तत्थ णं जे से पच्चत्थिमिल्ले अंजणगपव्वए तस्स णं चउदिसिं चत्तारि णंदा पुक्खरिणीओ
पणत्ताओ, तंजहा—णंदिसेणा अमोहा य, गोत्थूभा य सुदंसणा, (भहा विसाला कुमुदा गुंड-
रिक्किणी) तं चेव सव्वं भाणियव्वं जाव सिद्धायतणा ॥ तत्थ णं जे से उत्तरिल्ले अंजणपव्वते
तस्स णं चउदिसिं चत्तारि णंदापुक्खरिणीओ, तंजहा—विजया वेजयंती जयंती अपराजिया,
सेसं तहेव जाव सिद्धायतणा सव्वा ते चिय वणणा पातव्वा ॥ तत्थ णं बह्वे भवणवइवाण-
मंतरजोतिसियवेमाणिया देवा चाउमासियापडिवएसु संवच्छरिएसु वा अणोसु बहसु जिण-

जन्मणिक्रत्वमणणणुप्पस्तिपरिणिज्वाणमादिएसु य देवकब्जेसु य देवसमुदएसु य देवसमिनीसु य देवसमवाएसु य देवपओयणेसु य एगंतओ सहिता समुवागता समाणा पसुदिनपक्कीलिया अट्टाहितारुवाओ महामहिमाओ करेमाणा पालेमाणा सुहंसुहेणं विहरंति । कहलासहरिवाहणा य तत्थ दुवे देवा महिद्धीया जाव पलिओवमट्टितीया परिवसंति, से एनेणट्टेणं गोयमा ! जाव णिच्चा जोतिसं संखेज्जं ॥ (सू० १८३)

‘सोदोदणं समुद्’मित्यादि, क्षोदोदं णमिति पूर्ववत् समुद्रं नन्दीश्वरवरो नाम द्वीपो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । चक्रवालविक्रमभयपरिक्षेपादिवक्तव्यता प्रागवद् यावज्जीवोपपातसूत्रम् ॥ सम्प्रति नामनिमित्तमभिधि-
 त्सुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन—केन कारणेन भदन्त । एवमुच्यते—नन्दीश्वरवरो द्वीपो नन्दीश्वरवरो द्वीपः ? इति, भगवानाह—गौतम ! नन्दीश्वरवरे द्वीपे बहवः ‘सुहुवासुद्धियाओ वावीओ’ इत्यादि प्रागुक्तं सर्वं तावद्वक्तव्यं यावत् ‘वाणमन्तरा दे-
 वा देवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति’ नवरमत्र वाज्यादयः क्षोदोदकप्रतिपूर्णा वक्तव्याः, पर्वतकाः पर्वतकेष्वासनानि गृह्णाणि गृहकेष्वासनानि मंडपका मंडपकेषु शिलापट्टकाः सर्वालना वज्रमयाः, शेषं तथैव ॥ ‘अदुत्तरं च णं गोयमा !’ इत्यादि, अथा-
 न्यद् गौतम ! नन्दीश्वरवरे चत्वारो दिशः समाहताश्रुदिक् तस्मिन् चक्रवालविक्रमभेन मध्यदेशभागे एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन चत्वारोऽञ्जनपर्वताः प्रब्रह्माः, तथाथा—पूर्वेण—पूर्वस्थां दिशि, एवं पश्चिमायां दक्षिणस्यामुत्तरस्याम् ॥ ‘ते णमित्यादि, ते अञ्जनपर्व-
 ताश्रुदरशीतियोजनसहस्राण्युद्धमुश्चस्तेन एकं योजनसहस्रमुद्धेन मूले सातिरेकाणि दश योजनसहस्राणि विक्रमभेन धरणित्रले दश

योजनंसहस्राण्यथाभविष्कम्भेन तदनन्तरं च मात्रया परिहीयमानाः परिहीयमाना उपर्येकैकं योजनसहस्रमायामविष्कम्भेन मूले एकत्रिंशद् योजनसहस्राणि पटत्रयोविंशानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि ३१६२३ परिक्षेपेण धरणि तले एकत्रिंशद् योजनसहस्राणि पटत्रयोविंशानि योजनशतानि देशोनानि परिक्षेपेण ३१६२३ उपरि त्रीणि योजनसहस्राणि एक च द्वाषष्टं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं ३१६२ परिक्षेपेण, ततो मूले विस्तीर्णा मध्ये संक्षिप्ता उपरि तनुकाः अत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थिताः सर्वालना 'अञ्जनमयाः' अञ्जनरत्नालकाः 'अच्छा जाव पडिरुवा' इति प्राग्वत् प्रत्येकं २ पद्मावरवेदिकया परिक्षिप्ताः प्रत्येकं २ वनषण्डपरिक्षिप्ताः पद्मावरवेदिकावनपण्डवर्णनं प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषामञ्जनपर्वतानां प्रत्येकं प्रत्येकमुपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागाः प्रक्षप्तः, तस्य 'से जहानामए आलिंणपुक्खरेइ वा' इत्यादिवर्णनं जम्बूद्वीपजगत्या उपरितनभागत्वेव तावद्वक्तव्यं यावत् 'तत्थ णं वहवे वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति' ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं सिद्धायतनं प्रक्षप्तं, तानि च सिद्धायतनानि प्रत्येकं प्रत्येकमेकं योजनशतमायामेन पञ्चाशद्योजनानि विष्कम्भेन द्विसप्ततिर्योजनानि ऊर्ध्वसुच्चैस्त्वेन, अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टानीत्यादि तद्वर्णनं विजयदेवसुधर्मसभावद्वक्तव्यम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां सिद्धायतनानां प्रत्येकं 'चतुर्दिशि' चतस्रसु दिक्षु, एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन, चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—पूर्वेण—पूर्वस्याम्, एवं दक्षिणस्या पश्चिमायामुत्तरस्यां, तत्र पूर्वस्यां दिशि द्वारं देवद्वारं, देवनामकस्य तदधिपतेस्तत्र भावात्, एवं दक्षिणस्यामसुरद्वारं पश्चिमायां नागद्वारमुत्तरस्यां सुवर्णद्वारम् ॥ 'तत्थे'त्यादि, तत्र तेषु चतुर्षु द्वारेषु यथाक्रमं चत्वारो देवा महर्द्धिका यावत्सत्योपमास्थितयः परिवसन्ति, तद्यथा—देव इत्यादि पूर्ववत्, पूर्वद्वारे देवनामा दक्षिणद्वारेऽसुरनामा पश्चिमद्वारे

नागनामा उत्तरद्वारे सुवर्णनामा ॥ 'ते षं दारा' इत्यादि, तानि द्वाराणि षोडश योजनानि प्रत्येकमूर्द्धमुक्षैरत्वेनाष्टौ योजनानि विष्क-
 म्भतः, 'तावद्वयं वेव'ति तावदेव—अष्टावेव योजनानीति भावः प्रवेशेन 'सेया वरकणशूभिथागा ईहामियउसभतुरगणरभगरविहग-
 वालगकिन्नररुसरभचभरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचिचा खंमुंगायवरवेहयापरिगयाभिरामा विजाहरजमलजुगलजन्तजुत्ता इव अक्षी-
 सहस्समालिणीया रुवगसहस्सकलिया भिसमाणा भिभिसमाणा चक्खुलोयणलेसा सुहफासा सस्सिरीयरूवा, वन्नओ तेसिं दाराणं इमो
 होइ, तंजहा—वहरामया नेमा रिद्धामया पइट्टाणा वेरुलियरुहलखंभा जायरूवोवचियपवरपंचवन्नमणिरयणकुट्टिमवला इंसागल्भमया
 एट्टुगा गोमेज्जमया इंदकीला जोईरसमया उत्तरंगा लोहियक्खमईओ दारचेडाओ (पिंडीओ) वेरुलियामया कवाडा लोहियक्खम-
 ईओ सूईओ वहरामया संधी नाणामणिमया समुगया वहरामईओ अगलाओ अगलापासाया रययामईओ आवत्तणपेडियाओ अं-
 कोत्तरपासा निरंतरयणकवाडा भितीसु चेव भित्तिशुलिया छप्पन्ना तिन्नि हीति गोमाणसीओवि तत्तिया नाणामणिरयणजालपिंज-
 रमणिवंसगलोहियक्खपडिवंसगरययभोम्मा अंकाभया पक्खा पक्खवाहाओ जोईरसमया वंसकवेट्टुगा य रययामईओ पट्टियाओ जा-
 यरूवमईओ ओहाडणीओ वहरामईओ उवरि पुंळणीओ सत्त्वसेयरययामए अन्डायणे अंकाभयकणगकूडतवणिज्जशूभिथागा सेया
 संखदलविमलनिम्मलद्वहिषणगोखीरफेणरययतिगरप्पगासद्धचंदचिचा नाणामणिमयदामालंकिया अंतो वहिं च सणहत्तवणिज्जरुहलवा-
 लुयापत्थडा सुहफासा सस्सिरीयरूवा पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा एतच्च यद्यपि विजयद्वारवर्णनायामपि न्याख्यातं
 तथाऽपि स्थानाशून्याथं किञ्चिद्भ्याख्यायते—येतानि अङ्करत्नबाहुल्याद्वरकनकस्तूपिकानि ईहामगक्खभतुरगानरमकरविहगव्यालककि-
 न्नररुसरभचभरकुंजरवनलतापद्मालताप्रकिचिन्नाणि प्रतीवं, तथा स्तम्भोद्गताभिः—स्तम्भोपरिवर्तिनीभिर्वज्ररत्नमयीभिर्वदिकाभिः

परिगतानि सन्ति याति अभिरमणीयानि तानि स्तम्भोद्भववर्णवदिकाभिः परिगताभिरामाणि, विद्याधरयोर्द्वयमलं—समश्रेणीकं युगलं तेषां यत्राणि—प्रपञ्चास्तैर्युक्तानीव, अर्चिषां सहस्रैर्मालनीयानि अर्चिःसहस्रमालनीयानि—परिवारणीयानि, किमुक्तं भवति ?—एवं नाम प्रभासमुदयोपेतानि येनैवं संभावनोपजायते यथा नूनमेतानि न स्वाभाविकप्रभासमुदयोपेतानि किन्तु विशिष्टविद्याशक्ति-मत्पुरुषविशेषप्रपञ्चयुक्तानीति रूपकसहस्रकलितानि 'भिसमाणा' इति दीव्यमानानि 'भिन्भिस्समाणा' इति अतिशयेन दीव्यमानानि 'चक्रसुलोत्थणलेसा' इति चक्षुः कर्तुं लोकेने—अवलोकने लिशतीव—दर्शनीयत्वातिशयतः श्रिष्यतीव यत्र तानि चक्षुर्लोकनलेशानि शुभस्पर्शानि सश्रीकाणि रूपकाणि यत्र तानि सश्रीकरूपाणि वर्णो—वर्णकनिवेशस्तेषां द्वाराणामयं भवति, तद्यथा—वज्रमया नेमा-भूमिभागादूर्ध्वं निष्कामन्तः प्रदेशा रिष्टमयाति प्रतिष्ठानानि—मूलपादाः 'वैद्वर्यरुचिरस्तम्भानि' जातरूपोपचितप्रवरपञ्चवर्णमणिरत्न-कुट्टिमत्तलानि हंसगर्भमयाः 'प्लुक्काः' देहल्यः गोमेयकरत्नमया इन्द्रकीला ज्योतीरसमयाति उत्तराङ्गानि लोहिताक्षमयाः 'द्वारपिण्ड्यः' द्वारशाखाः वैद्वर्यमयी कपाटी लोहिताक्षमयः सूत्रयः—फलकद्वयसन्धिबिषटनभावहेतुपादुकास्थानीया वज्रमयाः 'सन्धयः' स-निधमेलाः फलकानां नानामणिमयाः 'समुद्रकाः' चूति(सूची)गृहाणि वज्रमया अर्गलाः (अर्गलाप्रासादाः—) प्रासादे यत्रार्गलाः प्रविशन्ति रजतमय्य आवर्तनपीठिकाः, आवर्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलको निवेशितः, 'अंकोत्तरपासा' इति अङ्का—अङ्करत्नमया उत्तरपार्श्वी येषां तानि तथा, निरन्तरकौ—लघुच्छिद्रैरपि रहितौ घनौ कपाटी येषां तानि निरन्तरघनकपादानि, 'भिन्तीसु चवे'त्यादि, तेषां द्वाराणा-मुभयोः पार्श्वयोर्भित्तिषु—भित्तिसमीपे भित्तिगता—भित्तिसवद्धा गुलिका—पीठिका भित्तिगुलिकास्तिस्रः षट्पञ्चाशद्वन्ति षट्पञ्चा-शद्विक्रममाणा भवन्ति 'गोमाणसिया तत्तिया' इति 'वावत्य एव' षट्पञ्चाशद्विक्रममाणा एव 'गोमानस्यः' शय्याः, यथा 'ना-

३ प्रतिपत्तौ
नन्दीश्व-
राधिकार
उद्देशः २
सू० १८३

वत्सिद्धान्तसारो वावद्रूफः सिद्धान्तार्थोऽतुल्यमाननः ख्यापयन्नेत्रं प्रललाप—“सुते सत्तिविसेमो संगयणमिहऽट्टिनिचयो”त्ति, इति सोऽपा-
कीर्णो द्रष्टव्यः, साक्षाद्देवैव सूत्रे अखिनचियालकस्य संहननस्याभिधानात्, अस्थ्यभाने संहननप्रतिषेधादिति । अपरस्त्वाह—नैरयिका-
णामस्थ्यभावे कथं शरीरवन्धोपपत्तिः?, नैप दोषः, तथाविधपुद्गलस्कन्धवत् शरीरवन्धोपपत्तेः, अत एवाह—‘जे पोगला अणिट्ठाः
इत्यादि, ये पुद्गला. ‘अनिट्ठाः’ मनस इच्छामतिक्रान्ताः, तत्र क्रिञ्चित्कमनीयमपि केपाञ्चिदनिष्टं भवति तत आह—न कान्ताः अ-
कान्ता—अकमनीया’, अत्यन्ताशुभवर्णपितृत्वात्, अत एव न प्रिया’, दर्शनापातकालेऽपि न प्रियदुद्धिमालन्युत्पादयन्तीति भावः,
‘अशुभाः’ अशुभरसगन्धस्पर्शान्मिकत्वात्, ‘अमनोमनाः’ न मनःप्रहादहेतवो, विपाकतो, दुःखजनकत्वात्, अमनआपाः—न जातुचि-
दपि भोज्यतया जन्तूनां मनांस्याप्रवृत्तीति भावः, ते तेषां ‘सङ्घातत्वेन’ तथारूपशरीरपरिणतिभावेन परिणमन्ति । संस्थानद्वारे तेषां
शरीराणि भवधारणीयानि उत्तरवैकुर्विकाणि च हुण्डसंस्थानानि वक्तव्यानि, तथाहि—भवधारणीयानि तेषां शरीराणि भवस्वभावत
एव निर्मूलविक्षुप्तपञ्चोत्पादितसकलप्रीवादिरोमपक्षिशरीरकवदतिवीभत्सद्गुण्डसंस्थानोपेतानि, यान्यप्युत्तरवैक्रियाणि तानि यद्यपि शु-
भानि वयं विकुर्विव्याम इत्यभिसन्धिना विकुर्विवुमारभन्ते तथाऽपि तानि तेयामत्यन्ताशुभतथाविधनामकर्मोदयतोऽतीवाशुभतराण्युप-
जायन्ते इति तान्यपि हुण्डसंस्थानानि । कपायद्वारं सन्धाद्वारं च प्राग्वत्, लेश्याद्वारे आद्यास्तिस्रो लेश्याः, तत्राद्ययोर्द्वयोः पृथिव्यो.
कापोतलेश्या, वृतीयस्यां पृथिव्या केपुचिभ्ररकावासेषु कापोतलेश्या शेषेषु नीललेश्या, चतुर्थ्यां नीललेश्या, पञ्चम्यां केपुचिभ्ररका-
वासेषु नीललेश्या, शेषेषु कृष्णलेश्या, षष्ठ्या कृष्णलेश्या, सप्तम्यां परमकृष्णलेश्या, उक्तञ्च व्याख्याप्रज्ञप्ती—“काञ्ज य दोसु तद्-

१ कापोती च द्वयोस्तृतीयस्यां मिथ्या नीला चतुर्थ्यां । पञ्चम्यां मिथ्या कृष्णा तत परमकृष्णा ॥ १ ॥

नामणिरत्नानि' नानामणिरत्नमयानि व्यालकरूपाणि लीलास्थितशालभञ्जिकाश्च येषां तानि तथा, रजतमयाः कूटाः, कूटो-माह-
भागाः, वज्रमयाः 'उत्सेधाः' शिखराणि तपनीयमयाः 'उल्लोकाः' उपरितनभागाः, मणयो-मणिमया वंशा येषां तानि मणिवंश-
कानि, लोहिताक्षाः-लोहिताक्षमयाः प्रतिवंशा येषां तानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि, रजता-रजतमयी भूमिर्येषां तानि रजतभूमानि,
प्राकृतत्वात्समासान्तो मकारस्य च द्वित्वं, मणिवंशकानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि रजतभूमानि नानामणिरत्नमयानि जालपञ्जराणि
गवाक्षापरपर्यायाणि येषु द्वारेषु तानि तथा, पदानामन्यथोपनिपातः प्राकृतत्वात्, अङ्कमयाः पक्षाः पक्षबाह्वश्च, पक्षाः (प्रतीताः)
पक्षबाह्वोऽपि तदेकदेशमूताः, ज्योतीरसामया वंशा महान्तः पूज्यवंशाः 'वंसकवेष्टुया य' महतां पृष्ठवंशानामुभयतस्तिर्यक्स्थाप्यमाना
वंशाः वंशकवेष्टुकानि प्रतीतानि रजतमयपट्टिकाः कवेष्टुकानामुपरिकम्बास्थानीयाः जातरूपमय्योऽवघाटिन्यः आच्छादनहेतुकम्बोपरिस्था-
प्यमानमहाप्रमाणकिलिञ्चस्थानीया वज्रमय्योऽवघाटिनीनामुपरिपुञ्चन्त्यो-निविडतराच्छादनहेतुऋद्धणतरलृणविशेषस्थानीयाः सर्वश्वेतं
रजतमयं पुञ्चनीनामुपरि कवेष्टुकानामध आच्छादनम्, 'अंकामयकणगकूडतवणिज्जथूभियागा' इति अङ्कमयानि-त्राहुल्येनाङ्क-
रत्नमयानि पक्षपक्षवाह्वादीनामङ्करत्नासकत्वात् कनकं-कनकमयं कूटं-शिखरं येषां तानि कनककूटानि, तपनीयाः-तपनीयमय्यः स्तूपि-
का-लघुशिखररूपा येषां तानि तथा, ततः पदत्रयस्य पदद्वय २ मीलनेन कर्मधारयः, एतेन यत् प्राक् सामान्यत उत्क्षिप्तं 'सेया वरकणगाथू-
भियागा' इति तदेव प्रपञ्चतो भावितं, सम्प्रति तदेव श्वेतत्वं भूय उपसंहारव्याजेन दर्शयति-'सेया' श्वेतत्वमेवोपमया द्रढयति-
'सङ्घदलविमलनिम्मलदहिघणगोखीरफेणरयनिगरप्पगासद्धचंदचित्ता' विमलं यत् शङ्खदलं-शङ्खशकलं कचित् शङ्खतलेति-
पाठस्तत्र शङ्खतलं-शङ्खस्योपरितनो भागो यश्च निर्मलो दधिघनो-घनीभूतं दधि यश्च गोक्षीरफेनो यश्च रजतनिकरस्तद्वत्प्रकाशः-प्र-

तिमता येषां तानि तथाऽर्द्धचन्द्रैश्चित्राणि—नानारूपाणि आश्चर्यभूतानि स अर्द्धचन्द्रचित्राणि, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, नाना-
 मणिमयीभिर्दामभिरलङ्कृतानि नानामणिमयदामालङ्कृतानि अन्तर्बहिश्च ऋक्षणतपनीयरुचिरवालुकानां प्रस्तटः—प्रस्तारो येषु तानि
 तथा, शुभस्पर्शानि सश्रीकरूपाणि ग्रासादीयानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि प्रतिकरूपाणि व्यक्तम् ॥ 'तेसि णं दाराण'मित्यादि, तेषां
 द्वाराणामुभयोः पार्थयोरैकैकनैपेधिकीभावेन 'दुहतो' इति द्विधातो—द्विप्रकारायां नैषेधिक्यां नैषेधिकी—निषीदनस्थानं द्वारकुड्यस-
 मीपे नितम्ब इत्यर्थं पोडश पोडश वन्दनकलशाः प्रज्ञप्ताः, वर्णकस्तेषां वाच्यः, स चैवम्—'ते णं वंदणकलसा वरकमलपइहाणा सुर-
 भिवरवारिपडिपुण्णा चंदणकयचच्चागा आविद्धकंठेरुणा पउमुपलपिहाणा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा महया महया इंद-
 कुंभसमाणा पन्नत्ता समणाउसो' व्यक्तं नवरं 'महया महया' इति अतिशयेन महान्तः 'इन्द्रकुम्भसमानाः' महाकुम्भप्रमाणकुम्भ-
 सदशाः, 'एवं नेयव्वं जाव सोलस वणमालाओ पन्नत्ताओ' 'एवम्' अनेन प्रकारेण तावन्नेतव्वं यावत्पोडश वनमालाः प्रज्ञप्ताः,
 तच्चैवम्—'तेसि णं दाराणं उभओ पासिं दुहतो निसीहियाए सोलस सोलस नागदंतया पन्नत्ता, ते णं नागदंतगा सुत्ताजालंतरूसिया
 हेसजालगवक्खजालखिखिणीजालपरिक्खित्ता अब्भुगगया निसडा तिरियं सुसंपगहिया अहे पन्नगद्धरूवा पन्नगसंठाणसंठिया सव्वव-
 इरामया अच्छा जाव पडिरूवा महया महया गयदंतसमाणा पन्नत्ता समणाउसो', तेषु णं नागदंतकेसु बहवे किण्हसुत्तवट्टवग्घारि-
 यमल्लदामकलावा नीलसुत्तवट्टवग्घारियमल्लदामकलावा०, ते णं दामा तवणिल्लंबूसगा सुवण्णपयरगमंडिया अण्णमण्णमसंपत्ता पु-
 न्वावरदाहिणुत्तरागएहिं वाएहिं मंदायं मंदायमेइल्लमाणा एइल्लमाणा पलंबमाणा पलंबमाणा पलंबमाणा ओरालेणं मणु-
 नेणं मणहरेणं कण्णमणनिव्वुइकरेणं सदेणं ते पएसे सव्वतो समंता आपूरेमाणा सिरीए अईव उवसोभेमाणा चिट्ठति, तेसि णं

३ प्रतिपत्तौ
 नन्दीश्व-
 राधिकारः
 उद्देशः २
 सू० १८३

॥ ३६० ॥

नागदंतानं उवर्णि अन्ने सोलस नागदंतया मुत्ताजालंतरोसिया हेमजाल जाव महया गयदंतसमाणा पन्नत्ता समणाउसो !
तेसु णं नागदंतएसु वहवे रययामया सिकगा पन्नत्ता, तेसु णं रययामएसु सिकगोसु वहवे वेरुलियमयाओ धूवघडियाओ पणत्ताओ,
ताओ णं धूवघडियाओ कालागुरुपरखंडुरुक्कधूमवधंतगंधुयुयाभिरामातो सुगंधवरंगंधियाओ गंधवट्टिभूयाओ ओरालेणं म-
णुन्नेणं घाणमणनिवुइकरेणं गंधेणं ते पएसे आपूरेमाणीओ आपूरेमाणीओ चिट्ठंति । तेसि णं दाराणं उभओ पासि दुहतो निसी-
हियाए सोलस सालभंजियाओ पन्नत्ताओ, ताओ णं सालभंजियाओ लीलट्टियाओ सुयलंकियाओ णाणाविहरागवसणाओ
रत्तावंगाओ असियकेसीओ मिउविसयपसत्थलक्खणसंवेल्लियगसिरयाओ नाणामल्लपिण्ढाओ सुट्टिगेज्जसुमज्जाओ आमेलजमलजु-
गलवट्टियअन्नुन्नयपीणरइयसंठियपओहराओ ईसिं असोगवरपायवसमुट्टियाओ वामहत्थगहियगसालाओ ईसिं अद्धच्छिकडक्खविट्ठि-
एहिं लूसेमाणीओ विव चक्खुलोयणलेसाओ अणमणं खिज्जमाणीओ इव पुढविपरिमाणाओ सासयभावसुवगयाओ चंदाणणातो
चंदविलासिणीतो चंदद्धसमनिडालाओ चंदाहियसोमदंसणाओ उक्का इव उज्जोवेमाणीओ विजुघणमरीइसूरदिप्पंतयेअहिगतस-
न्निकासो सिगारागारचारुवेसाओ पासाईयाओ दरिसणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ । तेसि णं दाराणं उभओ पासि दुहओ
निसीहियाए सोलस २ जालकडगा पणत्ता सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा, तेसि णं दाराणं उभओ पासि दुहतो निसी-
हियाए सोलस सोलस घटाओ पणत्ताओ । तासि णं घंटाणं इमे एयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते-जंबूणयामईओ घंटाओ वइराम-
ईओ लालाओ नाणामणिमया घंटापासाओ तवणिज्जमयाओ संकलाओ रययामया रज्जूओ । ताओ णं घंटाओ ओहस्सराओ मेहस्स-
राओ इंसस्सराओ कौचस्सराओ सीहस्सराओ दुंडुभिस्सराओ नंदिसराओ नंदिचोसाओ मंजुस्सराओ मंजुवोसाओ सुत्सराओ सु-

स्सरनिर्घोसाओ ओरालेणं मणुक्केणं कण्णमणनिव्वुइकरेणं सरेणं ते पएसे सव्वतो समंता आपूरेमाणीओ सिरीए अतीव उवसोहे-
माणीओ उवसोभेमाणीतो चिहंति । तेसि णं दाराणं उमओ पासि दुहतो निसीहियाए सोलस वणमालाओ पणत्ताओ,
ताओ णं वणमालाओ नाणाडुमलयकिसलयपह्लवसमाडलाओ छप्पयपरिसुज्जमाणसोभंतसस्सिरीयातो सव्वरयणामईओ पासार्इयाओ
जाव पडिरूवाओ' इति, पाठसिद्धमेतत् नवरं नागदन्तसूत्रे नागदन्ता—अङ्कुटकाः, 'मुत्ताजालंतरूसिए' इत्यादि, मुक्ताजालानाम-
न्तरेषु यानि उच्छ्रितानि—लम्बमानानि हेमजालानि—हेमयदामसमूहा यानि गवाक्षाकृतिरन्नविशेषदामसमूहाः यानि
च किक्किणीघण्टाजालानि—धुद्रघण्टासमूहास्तैः परिक्षिप्ताः—सर्वतो व्याप्ताः, 'अव्भुगगया' इति अभिमुखमुद्रता अभ्युद्रताः अप्रिम-
माणे मनाग् उन्नता इति भावः 'अभिनिसिद्धा' इति अभिमुखं—बहिर्भागाभिमुखं निसृष्टा अभिनिसृष्टाः 'तिरियं सुसंपरिगहिया'
इति तिर्यग् भित्तिप्रदेशैः सुष्ठु—अतिशयेन सम्यग्—मनागप्यचलनेन परिगृहीताः 'अहेपन्नगच्छरूवा' अधः—अधस्तनं यत् पन्नगस्याद्धे
तस्यैव रूपं—आकारो येषां ते तथा, अधःपन्नगार्द्धवदतिसरला दीर्घाञ्चेति भावः, एतदेव व्याचष्टे—पन्नगार्द्धसंस्थानसंस्थिताः, 'किण्ह-
सुत्तवट्टवर्घारियमल्लदामकलावा' इति, कृष्णसूत्रवद्धा वर्घारिया—अवलंबिता मात्यदामकलापाः—पुष्पमालासमूहाः, एवं नीललोहि-
तहारिद्रशुसूत्रवद्धा अपि वाच्याः, 'तवणिज्जलंबूसगा' इति दान्नामप्रिमभागे गोलकाकृतिमण्डनविशेषो लम्बूसगः 'सुवण्णपयरगं-
डिया' इति सुवर्णप्रतरेण—सुवर्णपत्रकेण मण्डितानि सुवर्णप्रतरकमण्डितानि, सालभञ्जिकासूत्रे 'आमेलगजमलजुगलवट्टियअव्भुन्न-
यपीणरइयसंठियपओहराओ' इति पीनं—पीवरं रचितं तथाजगत्स्थितिस्वाभाव्याद् रतिदं वा संस्थितं—संस्थानं यकाभ्यां तौ पीनर-
चितसंस्थितौ पीनरतिदसंस्थितौ वा आमेलक—आपीडः शेखरक इत्यर्थः तस्य यमलं—समश्रेणीकं यद् युगलं—द्वन्द्वं तद्वद् वर्तितौ—व-

३ प्रतिपत्तौ
नन्दीश्व-
राधिकारः
उद्देशः २
सू० १८३

॥ ३६१ ॥

द्वखभावावुपचितकठिनसावाविति भावः अभ्युन्नतौ पीनरचितसंस्थितौ च पयोधरौ यासां ताः तथा 'लूसेमाणीओ इवे'ति सुण्णन्य
 इव सुरजनानां मनासीति गम्यते, शेषं प्रायः प्रतीतं, प्रागेवानेकेशो भावितत्वात् । 'तेसि णं दाराणमुप्पि'मित्यादि तेषां द्वाराणामुपरि
 प्रत्येकं प्रत्येकमष्टावष्टौ मङ्गलकानि स्वस्तिकादीनि प्रज्ञप्तानि सर्वत्रमयानि अच्छानि यावत्प्रतिरूपकाणि ॥ 'तेसि णं दाराण'भि-
 त्यादि, तेषां द्वाराणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं सुखमण्डपाः प्रज्ञप्ताः, 'ते ण'मित्यादि, ते सुखमण्डपा एकं योजनशतमायामेन पञ्चाशद्
 योजनानि विष्कम्भेन सातिरेकाणि षोडश योजनानि ऊर्द्धमुच्चैस्त्वेन अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टा इत्यादि विजयदेवसुधर्मासभाया इव वर्णनं
 तावद्दृक्त्वं यावत्प्रतिरूपा ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां सुखमण्डपाना प्रत्येकं प्रत्येकं 'चतुर्दिन्निदिशि' चत [ति] सप्तु दिक्षु एकैकस्यां दिशि
 एकैकभावेन चत्वारि [त्रीणि] द्वाराणि प्रज्ञप्तानि । 'ते णं दारा' इत्यादि, तानि द्वाराणि षोडश योजनानि ऊर्द्धमुच्चैस्त्वेन अष्टौ योज-
 नानि विष्कम्भेन 'तावइयं वेव' अष्टावेव योजनानि प्रवेशेन 'सेया वरकणगथूभियागा' इति द्वारवर्णनं प्राग्वत्तावद्दृक्त्वं यावदुपर्य-
 ष्ठावष्टौ मङ्गलकानि-स्वस्तिकादीनि, तेषामुल्लोचवर्णनं प्राग्वत्, तेषां च सुखमण्डपानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकमष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि
 मङ्गलकानि सर्वत्रमयानि अच्छानि यावत्प्रतिरूपकाणि, बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि प्राग्वद् यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्तका
 इति ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां सुखमण्डपानां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं प्रेक्षागृहमण्डपाः प्रज्ञप्ताः तेऽपि सुखमण्डपवत्प्रमाणतो वक्तव्याः,
 तेषामप्युल्लोचवर्णनं भूमिभागवर्णनं च प्राग्वत् । तेषां बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकमक्षपाटकाः
 प्रज्ञप्ताः ॥ 'ते ण'मित्यादि, ते अक्षपाटका वज्रमयाः 'अच्छा जाव पडिख्वा' इति प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषामक्षपाट-
 कानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिका अष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्या चत्वारि योज-

नानि बाहल्येन सर्वात्मना मणिमय्योऽच्छा इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं २ सिंहासनं
प्रज्ञप्तं, तेषां च सिंहासनानां वर्णनं विजयदूष्यवर्णनमङ्कुशवर्णनं दामवर्णनं च प्राग्वत् ॥ तेषां च प्रेक्षागृहमण्डपानामुपरि प्रत्येकं प्रत्ये-
कमष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानि यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्तका इति । 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतः प्र-
त्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिकाः प्रत्येकं प्रत्येकं षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां अष्टौ योजनानि बाहल्येन
सर्वात्मना मणिमय्योऽच्छा इत्यादि प्राग्वद् यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं २ चैत्यस्तूपाः
प्रज्ञप्ताः ॥ 'ते णं चेइयथूभा' इत्यादि, ते चैत्यस्तूपाः षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां सातिरेकाणि षोडश योजनान्यूर्ध्वमुच्चै-
स्त्वेन, ते च शङ्खाङ्कुन्ददकरजोऽष्टमथितफेनपुञ्जसंनिकाशा 'अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां
चैत्यस्तूपानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि प्राग्वद् यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः ॥ 'तेसि ण'मि-
त्यादि, तेषां चैत्यस्तूपाना प्रत्येकं प्रत्येकं 'चतुर्दिशि' चतसृषु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकमणिपीठिकाभावेन चतस्रो मणिपीठिकाः
प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिका अष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां चत्वारि योजनानि बाहल्येन सर्वात्मना मणिमय्यो यावत्प्रतिरूपाः ॥
'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि एकैकस्या मणिपीठिकाया उपरि एकैकप्रतिमाभावेन चतस्रो जिनप्रतिमा जिनोत्से-
धप्रमाणमात्राः पञ्चधनुःशतप्रमाणा इत्यर्थः सर्वात्मना रत्नमय्यः संपर्य्यङ्कासननिषण्णाः स्तूपाभिमुख्यस्तिष्ठन्ति, तद्यथा-पूर्वस्यां
दिशि ऋषभा दक्षिणस्यां वर्द्धमानाः अपरस्यां चन्द्राननाः उत्तरस्यां वारिषेणाः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानां पुरतः
प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिकाः षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यामष्टौ योजनानि बाहल्येन सर्वात्मना

३ प्रतिपत्तौ
नन्दीश्व-
राधिकारः
उद्देशः २
सू० १८३

॥ ३६२ ॥

मणिमय्योऽच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं चैत्यवृक्षः प्रज्ञप्तः, ते च चैत्यवृक्षा
अष्टौ योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन अर्द्धयोजनमुद्धेन द्वे योजने उच्चैस्त्वेन रक्त्तघ्नः स एवार्द्धयोजनं विष्कम्भेन यावद्बहुमध्यदेशभागे ऊर्ध्व
विनिर्गता शाखा-विडिमा सा षड् योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, साऽपि चार्द्धयोजनं विष्कम्भेन, सर्वाग्नि सातिरेकाण्यष्टौ योजनानि प्र-
ज्ञप्ता । 'तेसि णमयमेथारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' इत्यादि चैत्यवृक्षवर्णनं विजयराजधानीगतचैत्यवृक्षवक्त्रावनीयं यावच्छतावर्णनमिति ॥
'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यवृक्षाणामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि तावद् यावत्सहस्रपत्रहस्तकाः सर्व-
रत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यवृक्षाणां पुरतः प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिका
अष्टौ योजनान्याथामविष्कम्भाभ्यां चत्वारि योजनानि बाह्येन सर्वालता मणिमय्योऽच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तासि ण'मित्यादि,
तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं २ महेन्द्रध्वजः प्रज्ञप्तः, ते च महेन्द्रध्वजाः षष्टियोजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन योजनमुद्धेन योजनं वि-
ष्कम्भेन वज्रमया इत्यादि वर्णनं विजयदेवराजधानीगतमहेन्द्रध्वजवद्वेदितव्यं यावत्तेषां महेन्द्रध्वजानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः
कृष्णचामरध्वजा यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः सर्वरत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां महेन्द्रध्वजानां पुरतः
प्रत्येकं प्रत्येकं नन्दाभिधाना पुष्करिणी प्रज्ञप्ता, 'ताओ नंदाओ पुक्खरिणीओ' इत्यादि, ताश्च नन्दापुष्करिण्य एकैकं योजनश-
तमाथामविष्कम्भाभ्यां पञ्चाशद् योजनानि विष्कम्भेन दश योजनान्युद्धेन 'अच्छाओ सण्हाओ रययमयक्खलाओ' इत्यादि पुष्क-
रिणीवर्णनं जगत्युपरिपुष्करिणीवद्वक्तव्यं नवरं 'खोदरसपडिपुण्णाओ' इति वक्तव्यं, ताश्च नन्दापुष्करिण्यः प्रत्येकं प्रत्येकं पद्मवर-
वेदिकया प्रत्येकं प्रत्येकं वनखण्डेन च परिक्षिप्ताः, तासां च नन्दापुष्करिणीनां त्रिदिशि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रज्ञप्तानि तेषां वर्णनं

तोरणवर्णनं च प्राग्वत् । इदमन्यदधिकं पुस्तकान्तरे दृश्यते—‘तासि णं पुक्खरिणीं चत्तारि वणसंडा पणत्ता, तंजहा
 -पुरच्छिमेणं दाहिणेणं पञ्चस्थिमेणं उत्तरेणं—“पुव्वेण असोगवणं दाहिणतो होइ चंपगवणं तु (सत्तपणवणं) । अवरेण चंपगवणं
 चूयवणं उत्तरे पासे ॥ १ ॥” ‘तेसु णं’मित्यादि, तेषु सिद्धायतनेषु प्रत्येकं प्रत्येकमष्टचत्वारिंशत् गुलिकासहस्राणि, गुलिकाः—पी-
 ठिका अभिधीयन्ते, ताञ्च मनोगुलिकापेक्षया प्रमाणतः छुल्लास्तासां सहस्राणि गुलिकासहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—पूर्वस्थां दिशि
 षोडश सहस्राणि पश्चिमायां षोडश सहस्राणि दक्षिणस्यामष्टौ सहस्राणि उत्तरस्यामष्टौ सहस्राणि । ‘तासु णं गुलियासु वहवे सु-
 वणरूप्यामया फलगा पन्नत्ता’ इत्यादि विजयदेवराजधानीगतसुधम्मसंस्मृत्यासमायामिव वक्तव्यं यावदात्मवर्णनं ॥ ‘तेसु णं’मित्यादि,
 तेषु सिद्धायतनेषु प्रत्येकं प्रत्येकमष्टचत्वारिंशत् मनोगुलिकासहस्राणि प्रज्ञप्तानि, गुलिकापेक्षया प्रमाणतो महतीतराः, तद्यथा—पूर्वस्थां
 दिशि षोडश सहस्राणि पश्चिमायां षोडश सहस्राणि दक्षिणस्यामष्टौ सहस्राणि उत्तरस्यामष्टौ सहस्राणि, एतास्वपि फलकनागदन्त-
 क्कमाल्युदात्मवर्णनं प्राग्वत् ॥ ‘तेसु णं सिद्धायतनेषु’ इत्यादि, तेषु सिद्धायतनेषु प्रत्येकं प्रत्येकमष्टचत्वारिंशद्भ्यः—शय्यारूपाः
 स्थानविशेषास्तासां सहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—पूर्वस्थां दिशि षोडश सहस्राणि पश्चिमायां षोडश सहस्राणि दक्षिणस्यामष्टौ उत्तर-
 स्यामष्टौ सहस्राणि, तास्वपि फलकवर्णनं नागदन्तवर्णनं सिक्कवर्णनं घूपघटिकावर्णनं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि णं सिद्धायतणाणं’मित्यादि
 उल्लोकवर्णनमन्तर्बहुसमरमणीयभूमिभागवर्णनं शब्दवर्जं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागाणं’मित्यादि, तेषा बहु-
 समरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं २ मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताञ्च मणिपीठिकाः षोडश योजनान्यायामविक्र-
 म्भाभ्यामष्टौ योजनानि बाहल्येन सर्वालना मणिमय्यो यावत्प्रतिरूपकाः ॥ ‘तासि णं’मित्यादि, तासां च मणिपीठिकानामुपरि

३ प्रतिपत्तौ
 नन्दीश्व-
 राधिकारः
 उद्देशः २
 सू० १८३

॥ ३६३ ॥

प्रत्येकं २ देवच्छन्दकः प्रज्ञप्तः, ते च देवच्छन्दकाः षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां सातिरेकाणि षोडश योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन सर्वासना रत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः 'तेसु ण'मित्यादि, तेषु देवच्छन्दकेषु प्रत्येकं २ मष्टशतं जिनप्रतिमानां जिनोत्सेधप्रमाणमात्राणां पञ्चधनुःशतप्रमाणानामित्यर्थः सन्निक्षिप्तं तिष्ठति, प्रतिमावर्णनादि विजयदेवराजधानीगतसिद्धायतनवतावद्वक्तव्यं यावदष्टशतं धूपकडुच्छुकानाम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां सिद्धायतनानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकमष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः सर्वरत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तस्य ण'मित्यादि, तत्र तेषु चतुर्ध्वजानपर्वतेषु मध्ये थोऽसौ पूर्वदिग्भावी अजनकपर्वतस्तस्य 'चतुर्दिशि' चतसृषु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकनन्दापुष्करिणीभावेन चतस्रो नन्दापुष्करिण्यः प्रज्ञप्तास्ताद्यथा—पूर्वस्यां दिशि नन्दिषेणा दक्षिणस्यामसोघा अपरस्यां गोस्तूपा उत्तरस्यां सुदर्शना, ताश्च पुष्करिण्य एकं योजनशतसहस्रमायामविष्कम्भाभ्यां त्रीणि योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्यधिके त्रीणि गव्यूतानि अष्टाविंशं धनुःशतं त्रयोदशशङ्कुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः, दश योजनान्युद्धेधेन, 'अच्छाओ सण्हाओ रययामयकूलाओ' इत्यादि जगत्युपरिपुष्करिणीवन्निरवेशं वक्तव्यं नवरं 'वट्टाओ समतीराओ खोदोदगपड्डिपुण्णाओ' इति विशेषः, ताश्च प्रत्येकं प्रत्येकं पञ्चवरवेदिकया वनखण्डेन च परिक्षिप्ताः, अत्रापीदमन्यदधिकं पुस्तकान्तरे दृश्यते—'तासि णं पुक्खरिणीणं पत्तेयं पत्तेयं चउद्विसि चत्तारि वणसंडा पणत्ता तंजहा—पुरच्छिमेणं दाहिणेणं अवरेणं उत्तरेणं, पुक्खेण असोगवणं जाव चूयवणं उत्तरे पासे' एवं शेषाञ्जनपर्वतसम्बन्धिनीनामपि नन्दापुष्करिणीनां वाच्यम् ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां पुष्करिणीनां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं २ दधिमुखानामा पर्वतः प्रज्ञप्तः, 'ते ण'मित्यादि, ते दधिमुखपर्वताश्चतुःषष्टियोजनसहस्राणि ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन एकं योजनसहस्रमुद्धेधेन सर्वत्र

समाः पत्यङ्कसंस्थानसंस्थिता दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेन एकत्रिंशद् योजनसहस्राणि षट् 'त्रयोविंशानि' त्रयोविंशत्यधिकानि योजनशतानि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः सर्वास्यना स्फटिकमया अच्छा यावत्प्रतिक्रियाः प्रत्येकं प्रत्येकं पद्मवरवेदिकया परिक्षिताः प्रत्येकं २ वनखण्डेन परिक्षिताः । 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां दधिमुखपर्वतानामुपरि प्रत्येकं २ बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः; तस्य शब्दवर्णनं तावद्वक्तव्यं यावद्बहवो 'वानमन्तरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति' ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं २ सिद्धायतनं प्रज्ञप्तं, सिद्धायतनवक्तव्यता प्रमाणादिका अञ्जनपर्वतोपरिसिद्धायतनवद्वक्तव्या यावदष्टशतं प्रत्येकं प्रत्येकं धूपकडुच्छुकानामिति ॥ 'तत्थ णं जे से दाहिणे अंजणगपव्वए' इत्यादि, दक्षिणाञ्जनकपर्वतस्यापि पूर्वदिग्भाव्यञ्जनकपर्वतस्यैव निरवशेषं वक्तव्यं, नवरं नन्दापुष्करिणीना नामनानात्वं तद्यथा-पूर्वस्यां नन्दोत्तरा दक्षिणस्यां नन्दा अपरस्थामानन्दा उत्तरस्थां नन्दिवर्द्धना, शेषं तथैव ॥ 'तत्थ णं जे से पच्चत्थिमिल्ले अंजणगपव्वते तस्स णं चउद्धिसि चत्तारि' इत्यादि, पूर्वदिग्भाव्यञ्जनपर्वतस्यैव पश्चिमदिग्भाव्यञ्जनपर्वतस्यापि वक्तव्यं यावत्प्रत्येकं प्रत्येकमष्टशतं धूपकडुच्छुकानां, नवरं नन्दापुष्करिणीनां नामनानात्वं, तद्यथा-पूर्वस्यां दिशि भद्रा दक्षिणस्यां विशाला अपरस्यां कुमुदा उत्तरस्थां पुण्डरीकिणी, शेषं तथैव ॥ एवमुत्तरदिग्भाव्यञ्जनकपर्वते वक्तव्यं, नवरमन्त्रापि नन्दापुष्करिणीनां नामनानात्वं, तद्यथा-पूर्वस्यां दिशि विजया दक्षिणस्यां वैजयन्ता अपरस्थां जयन्ता उत्तरस्थामपराजिता, शेषं तथैव यावत्प्रत्येकं प्रत्येकमष्टशतं धूपकडुच्छुकानामिति । षोडशानामपि चामीषां वापीनामपान्तराले प्रत्येकं प्रत्येकं रतिकरपर्वतौ जिनभवनमण्डितशिखरौ शास्त्रान्तरेऽभिहितविति सर्वसङ्ख्यया नन्दीश्वरद्वीपे द्वापञ्चासत् सिद्धायतनानि ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, 'तत्र' तेषु सिद्धायतनेषु णमिति पूर्ववत् बहवो भवनपतिवानमन्तरज्योतिष्कवैमानिका

३ प्रतिपत्तौ
नन्दीश्वर-
राधिकारः
उद्देशः २
सू० १८३

॥ ३६४ ॥

याएँ मीसिया नीलिया चउत्थीए पंचमियाए । मीसा कण्हा ततो परसकण्हा ॥ १ ॥” इन्द्रियाणि स्पर्शनरसनघ्राण-
 चक्षुःश्रोत्रलक्षणानि । समुद्घातद्वारे चत्वारः समुद्घाताः—वेदनासमुद्घातः कषायसमुद्घातो वैक्रियसमुद्घातो मारणान्तिकसमु-
 द्घातश्च । सञ्ज्ञिद्वारे सञ्ज्ञिनोऽसञ्ज्ञिनश्च, तत्र ये गर्भव्युत्क्रान्तिकेभ्य उत्पन्नास्ते सञ्ज्ञिन इति व्यपदिश्यन्ते, ये तु संमूर्च्छनजे-
 भ्यस्तेऽसञ्ज्ञिनः, ते च रत्नप्रभायामेवोत्पद्यन्ते न परतः, अनाशयाशुभक्रियाया दारुणाया अप्यनन्तरविपाकिन्या एतावन्मात्रफलत्वात्,
 अत एवाहुर्वृद्धाः—“अस्सन्नी खलु पढंमं दोचं व सिरीसवा तइय पक्खी । सीहा जंति चउत्थि उरगा पुण पंचमिं पुढविं ॥ १ ॥
 छट्ठिं य इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं । एसो परमोवाओ बोद्धवो नरयपुढवीसु ॥ २ ॥” वेदद्वारे नपुंसकवेदाः ।
 पर्याप्तद्वारे पञ्च पर्याप्तयः पञ्चापर्याप्तयः । दृष्टिद्वारे त्रिविधदृष्टयोऽपि, तद्यथा—मिथ्यादृष्टयः सम्यग्दृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्च, दर्शन-
 द्वारे त्रीणि दर्शनानि, तद्यथा—चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनं च । ज्ञानद्वारे ज्ञानिनोऽपि अज्ञानिनोऽपि, तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमा-
 त्रिज्ञानिनः, तद्यथा—आभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च, येऽत्राज्ञानिनस्ते मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनश्च,
 एष चात्र भावार्थः—ये नारका असञ्ज्ञिनस्तेऽपर्याप्तावस्थायां द्वयज्ञानिनः पर्याप्तावस्थायां तु त्रयज्ञानिनः सञ्ज्ञिनस्त्वभ्ययामप्यवस्थायां
 त्रयज्ञानिनः, असञ्ज्ञिभ्यो ह्युत्पद्यमानास्तथावोधमान्धादपर्याप्तावस्थायां नाव्यक्तमप्यवधिमाप्नुवन्तीति । योगोपयोगाहारद्वाराणि प्रती-
 तानि । उपपत्तो यथा व्युत्क्रान्तिपदे प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः, पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्येभ्योऽसङ्ख्यातवर्षायुष्कवर्जेभ्यो वक्तव्यो,

१ असञ्ज्ञिन खलु प्रथमा द्वितीया च सरीसृपास्तृतीया पक्षिण । सिंहा यान्ति चतुर्थी उरगा पुन पञ्चमीं पृथ्वीम् ॥ १ ॥ पक्षीं च क्षिय मत्स्या मनुष्याश्च
 सप्तमीं पृथ्वीम् । एष परम उत्पादो बोद्धव्यो नरकपृथ्वीषु ॥ २ ॥

देवाश्चातुर्मासिकेषु पर्युपणायान्तयेषु च बहुषु जिनजन्मनिष्कमणज्ञानोत्पादपरिनिर्वाणादिषु देवकार्येषु देवसमितिषु, एतदेव पर्याय-
 द्वयेन व्याचष्टे—देवसमवायेषु देवसमुदायेषु आगताः प्रसुदितप्रक्रीडिता अष्टाहिकारूपा महामहिमाः कुर्वन्तः सुखंसुखेन 'विहरन्ति'
 आसते । अदुत्तरं च षं गोयमा !' इत्यादि, अथान्यद् गौतम ! नन्दीश्वरवरे द्वीपे चक्रवालविष्कम्भेन बहुमध्यदेशभागे चतस्रसु
 विदिक्षु एकैकस्यां विदिशि एकैकभावेन चत्वारो रतिकरपर्वताः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—एक उत्तरपूर्वस्यां द्वितीयो दक्षिणपूर्वस्यां तृतीयो दक्षि-
 णापरस्यां चतुर्थ उत्तरापरस्याम् ॥ 'ते ष'मित्यादि, ते रतिकरपर्वता दश योजनसहस्राण्यूर्ध्वमुच्चैरत्वेन एकं योजनसहस्रमुद्वेधेन सर्व-
 त्रसमा झल्लरीसंस्थानसंस्थिता दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेन एकत्रिशद् योजनसहस्राणि षट्त्रयोविंशानि योजनशतानि परिक्षेपेण
 सर्वासाना रत्नमया अञ्छा यावत्प्रतिरूपाः, तत्र योऽसावुत्तरपूर्वो रतिकरपर्वतस्य 'चतुर्दिशि' चतुर्दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकरा-
 जधानीभावेन ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य चतस्रणामप्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमाणाश्चतस्रो राजधान्यः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि
 नन्दोत्तरा दक्षिणस्यां नन्दा पश्चिमायामुत्तरकुरा उत्तरस्यां देवकुरा, तत्र कृष्णायाः—कृष्णनामिकाया अप्रमहिष्या नन्दोत्तरा कृष्ण-
 राइया नन्दा रामाया उत्तरकुरा रामरक्षिताया देवकुरा, तत्र योऽसौ दक्षिणपूर्वो रतिकरपर्वतस्य चतुर्दिशि शक्रस्य देवेन्द्रस्य देव-
 राजस्य चतस्रणामप्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमाणाश्चतस्रो राजधान्यः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि सुमनाः दक्षिणस्यां सौमनसा अपरस्याम-
 र्चिसर्गली उत्तरस्यां मनोरमा, तत्र 'पद्माया' पद्मनामिकाया अप्रमहिष्या सुमनाः शिवायाः सौमनसा शन्ध्याश्चार्चिसर्गली अञ्जुकाया
 मनोरमा, तत्र योऽसौ दक्षिणपश्चिमो रतिकरपर्वतस्य चतुर्दिशि शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य चतस्रणामप्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमा-
 णाश्चतस्रो राजधान्यः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि भूता दक्षिणस्यां भूतावतंसा अपरस्यां गोस्त्रुपा उत्तरस्यां सुदर्शना, तत्र 'अम-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयति-
रीयावृत्तिः
॥ ३६५ ॥

लायाः' अमलनामिकाया अपमहिष्या भूता राजधानी अपसरसो भूतावतंसिका नवमिकाया गोस्त्रुपा रोहिण्याः सुदर्शना, तत्र यो-
ऽसावुत्तरपश्चिमो रतिकरपर्वतस्य चतुर्दिशि ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य चतसृणामग्रमहिषीणां जन्मद्वीपप्रमाणध्वतसो राज-
धान्यः प्रज्ञासास्यथा—पूर्वस्थां दिशि रत्ना दक्षिणस्थां रत्नोष्ण्या अपरस्थां सर्वरत्ना उत्तरस्थां रत्नसञ्चया, तत्र वसुनामिकाया अपम-
हिष्या रत्ना वसुप्राप्ताया रत्नोष्ण्या वसुभिजायाः सर्वरत्ना वसुंधराया रत्नसञ्चया । रतिकरपर्वतचतुष्टयवक्तव्यता केषुचित्पुस्तकेषु स-
र्वथा न दृश्यते । कैलासहरिवाहननामानौ च द्वौ देवौ तत्र यथाक्रमं पूर्वार्द्धापरार्द्धाधिपती महर्द्धिकौ यावत्पत्न्योपमस्थितिकौ परिव-
सतः, तत एवं नन्या—समुद्ध्या 'दुमदु समृद्धौ' इति वचनात् ईश्वरः—स्फातिमात् न तु नाप्नोति नन्दीश्वरः, तथा चाह—'से एए-
णट्टेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यं प्रतीतं, चन्द्रादिसङ्ख्यासूत्रं प्राग्वत् ॥

पांडिससरवरणं दीवं पांडीसरोदे णामं समुदे वदे वलयगारसंठाणसंठिते जाव सम्वं तहेव
अट्टो जो खोदोदगसस जाव सुमणसोमणसभदा एत्थ दो देवा महिद्धीया जाव परिवसंति सेसं
तहेव जाव तारणां ॥ (सू० १८४)

'नंदीसरण'मित्यादि, नन्दीश्वरं णमिति पूर्ववत् नन्दीश्वरोदो नाम समुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्
संपरिक्षिप्य तिष्ठति यथैव क्षोदोदकसमुद्रस्य वक्तव्यता तथैवास्याप्यर्थसहिता वक्तव्या, नवरमत्र सुमनसुमनसौ च द्वौ देवौ वक्तव्यौ,
तावत्तिशयेन स्फीताविति नन्दीश्वरयोर्वदकं यत्रासौ नन्दीश्वरोदः, अथवा नन्दीश्वरवरं द्वीपं परिवेष्ट्य स्थित इति नन्दीश्वरं प्रति लग्न-

३ प्रतिपत्तौ
नन्दीश्व-
रोदः
उद्देशः २
सू० १८४

॥ ३६५ ॥

मुदकं यस्यासौ नन्दीश्वरोदः, एवं सर्वत्रापि समुद्रेषु द्वीपेषु च व्युत्पत्तिर्यथायोगं भावनीया ॥ एवमेते जन्वुद्वीपादयो नन्दीश्वरसमुद्र-
पर्यावसाना एकप्रत्यवतारा उक्ताः, अत ऊर्ध्वमरुणादीन् द्वीपान् समुद्राश्च प्रत्येकं त्रिप्रत्यवतारान् विवक्षुराह—

णंदीसरोदं समुद्रं अरुणे णामं दीवे वट्टे बलयागार जाव संपरिक्खित्ता णं चिट्ठति । अरुणे णं
भंते ! दीवे किं समचक्रवालसंठिते विसमचक्रवालसंठिए?, गोयमा ! समचक्रवालसंठिते नी
विसमचक्रवालसंठिते, केवत्तियं चक्रवालवि० संठिते?, संखेज्जाइं जोयणसयसहरसाइं चक्रवाल-
विकखंभेणं संखेज्जाइं जोयणसयसहरसाइं परिकखेवेणं पणत्ते, पडमवरवणसंडदारा दारंतरा य
तहेव संखेज्जाइं जोयणसतसहरसाइं दारंतरं जाव अट्टो, बावीओ खोतोदगपडिहत्थाओ उप्पा-
तपव्वयंका सव्ववइरामया अच्छा, असोण वीत्तसोणा य एत्थ दुवे देवा महिड्डीया जाव परिवि-
संति, से तेण० जाव संखेज्जं सव्वं ॥ अरुणणं दीवं अरुणोदे णामं समुदे तस्सवि तहेव परि-
कखेवो अट्टो खोतोदगे णवारिं सुभइ सुमणभइा एत्थ दो देवा महिड्डीया सेसं तहेव ॥ अरुणोदणं
समुद्रं अरुणवरे णामं दीवे वट्टे बलयागारसंठाण० तहेव संखेज्जणं सव्वं जाव अट्टो खोयोदगप-
डिहत्थाओ उप्पायपव्वतया सव्ववइरामया अच्छा, अरुणवरभइअरुणवरसहाभइा एत्थ दो देवा
महिड्डीया । एवं अरुणवरोदेवि समुदे जाव देवा अरुणवरअरुणमहावरा य एत्थ दो देवा सेसं
तहेव ॥ अरुणवरोदणं समुद्रं अरुणवरावभासे णामं दीवे वट्टे जाव देवा अरुणवरावभासभइा-

रुणवरावभासमहाभद्रा एतथ द्रो देवा महिह्वीया । एवं अरुणवरावभासे समुद्दे णवरि देवा अरुणवरावभासवरारुणवरावभासमहावरा एतथ द्रो देवा महिह्वीया ॥ कुंडले दीवे कुंडलभद्रकुंडलमहाभद्रा द्रो देवा महिह्वीया, कुंडलोदे समुद्दे चकखुसुभचकखुकंता एतथ द्रो देवा म० । कुंडलवरे दीवे कुंडलवरभद्रकुंडलवरमहाभद्रा एतथ द्रो देवा महिह्वीया, कुंडलवरोदे समुद्दे कुंडलवर [वर] कुंडलवरमहावरा एतथ द्रो देवा म० ॥ कुंडलवरावभासे दीवे कुंडलवरावभासभद्रकुंडलवरावभासमहाभद्रा एतथ द्रो देवा० ॥ कुंडलवरोभासोदे समुद्दे कुंडलवरोभासवरकुंडलवरोभासमहावरा एतथ द्रो देवा म० जावपलिओवमट्टितीया परिवसंति ॥ कुंडलवरोभासं णं समुद्दे रुचणे णासं दीवे वदे वलया० जाव चिट्टति, किं समचक्क० विसमचक्कवाल०?, गोयमा ! समचक्कवाल० नो विसमचक्कवालसंठिते, केवतियं चक्कवाल० पणत्से?, सव्वट्ट मणोरमा एतथ द्रो देवा सेसं तहेव । रुयगोदे नामं समुद्दे जहा खोदोदे समुद्दे संखेज्जाहं जोयणसतसहस्साहं चक्कवालवि० संखेज्जाहं जोयणसतसहस्साहं परिकखेवेणं द्वारा दारंतरंपि संखेज्जाहं जोतिसंपि सव्वं संखेज्जं भाणियव्वं, अट्टोवि जहेव खोदोदस्स नवरि सुमणसोमणसा एतथ द्रो देवा महिह्वीया तहेव रुयगाओ आढत्तं असंखेज्जं विकखंभा परिकखेवो द्वारा दारंतरं च जोइसं च सव्वं असंखेज्जं भाणियव्वं । रुयगोदण्णं समुद्दे रुयगवरं णं दीवे वदे रुयगवरभद्ररुयगवरमहाभद्रा एतथ द्रो

देवा रुयगवरोदे रुयगवररुयगवरमहावरा एत्थ द्रो देवा महिड्ढिया । रुयगवरावभासे दीवे
 रुयगवरावभासभद्ररुयगवरावभासमहाभद्रा एत्थ द्रो देवा महिड्ढिया । रुयगवरावभासे समुद्दे
 रुयगवरावभासवररुयगवरावभासमहावरा एत्थ० ॥ हारदीवे हारभद्रहारमहाभद्रा एत्थ० ।
 हारसमुद्दे हारवरहारवरमहावरा एत्थ द्रो देवा महिड्ढिया । हारवरोदे हारवरभद्रहारवरमहाभद्रा
 एत्थ द्रो देवा महिड्ढिया । हारवरोए समुद्दे हारवरहारवरमहावरा एत्थ० । हारवरावभासे दीवे
 हारवरावभासभद्रहारवरावभासमहाभद्रा एत्थ० । हारवरावभासोए समुद्दे हारवरावभास-
 वरहारवरावभासमहावरा एत्थ० । एवं सर्वेवि तिपडोयारा णेतव्वा जाव सूरवरोभासोए स-
 मुद्दे, दीवेसु भद्रनामा वरनामा होति उदहीसु, जाव पच्छिमभावं च खोतवरादीसु सयंभूरमण-
 पज्जंतेसु वावीओ खोओदनापडिहत्थाओ पव्वयका य सव्ववहरामया । देवदीवे दीवे २ द्रो देवा
 महिड्ढिया देवभद्रदेवमहाभद्रा एत्थ० देवोदे समुद्दे देववरदेवमहावरा एत्थ० जाव सयंभूरमणो
 दीवे सयंभूरमणभद्रसयंभूरमणमहाभद्रा एत्थ द्रो देवा महिड्ढिया । सयंभूरमणणं दीवं सयंभूर-
 मणोदे नामं समुद्दे वद्वे वलया० जाव असंखेज्जाहं जीयणसतसहस्साहं परिकखेवेणं जाव अट्ठो,
 गोयसा ! सयंभूरमणोदए उदए अक्के पत्थे जच्चे तणए फलिहवणणाभे पगतीए उदगरसेणं पणणत्ते,

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३६७ ॥

संयंशुरमणवरसंयंशुरमणमहावरा इत्य द्रो देवा महि द्वीया, सेसं तदेव जाव असंखेज्जाओ तारा-
गणकोडिकोडीओ सोभंसु वा ३ ॥ (सू० १८५)

‘नंदीसरवरोदणं समुद्र’मित्यादि, नन्दीश्वरोदं समुद्रमरुणो नाम द्वीपो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितो यावत्परिक्षिप्य ति-
ष्ठति । यैव क्षोद्वरद्वीपवकन्वता सैवात्राप्यर्थसहिता वकन्वा, नवरमन्न वाप्यादयः क्षीरो(क्षोदो)दकपरिपूर्णाः, पर्वतादयस्तु सर्वालना
वज्रमया वकन्वाः, अशोकवीतशोकौ च द्वौ देवौ, स च देवप्रभया पर्वतादिगतवज्रप्रभया चारुण इति अरुणनामा ॥ ‘अरुण-
ण’मित्यादि, अरुणं णभिति पूर्ववत् द्वीपमरुणोदो नाम समुद्रो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वैतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति ।
यैव क्षोदोदकसमुद्रवकन्वता सैवेहापि वकन्वा, नवरमन्न सुभद्रसुमनोभद्रनामानौ द्वौ देवौ वकन्वौ, ततोऽरुणद्वीपपरिक्षेपी यदिवा
सुभद्रसुमनोभद्रदेवामरणशुत्याऽरुणं—आरकमुद्रकं यस्यासावरुणोदय ॥ ‘अरुणोदण’मित्यादि, अरुणोदं समुद्रमरुणवरो नाम द्वीपो
वृत्तो बलयाकारसंस्थितो यावत्परिक्षिप्य तिष्ठति । अत्रापि वकन्वता सैव नवरमन्नारुणवरभद्रारुणवरमहाभद्रौ देवौ वाच्यौ, नामन्वु-
त्पचिभावनाऽपि स्वधिया भावनीया ॥ अरुणवरद्वीपमरुणवरोदो नाम समुद्रो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितो यावत्परिक्षिप्य ति-
ष्ठति । अत्रापि वकन्वता सैव नवरमरुणवरारुणमहावरावन्न देवौ ॥ अरुणवरोदं समुद्रमरुणवरभावभासो नाम द्वीपो वृत्तो यावत्परि-
क्षिप्य तिष्ठति, वकन्वता अत्रापि क्षोद्वरद्वीपवत् नवरमन्नारुणवरभावभासमहाभद्रौ देवौ । अरुणावभासं द्वीपम-
रुणावभासो नाम समुद्रो वृत्तो यावत्परिक्षिप्य तिष्ठति, वकन्वताऽत्रापि क्षोदोदकसमुद्रवत् नवरमन्नारुणवरभावभासरारुणवरभावभास-
महावरो देवौ । तदेवमरुणो द्वीपः समुद्रश्च त्रिप्रत्यवतार उक्तस्तथा—अरुणो द्वीपोऽरुणः समुद्रः अरुणवरो द्वीपः अरुणवरः समुद्रः

३ प्रतिपत्तौ
त्रिप्रत्यव-
तारा द्वी-
पसमुद्राः
उद्देशः २
सू० १८५
॥ ३६७ ॥

अरुणवरावभासो द्वीपोऽरुणवरावभासः समुद्रः ॥ एवं कुण्डलो द्वीपः कुण्डल. समुद्रश्च त्रिप्रलयवतारो वक्तव्यस्तद्यथा—अरुणवरावभा-
 ससमुद्रपरिक्षेपी कुण्डलो द्वीपः तत्परिक्षेपी कुण्डलः समुद्रः तत्परिक्षेपी कुण्डलवरो द्वीपः तत्परिक्षेपी कुण्डलवरः समुद्रः तत्परिक्षेपी
 कुण्डलवरावभासो द्वीपः तत्परिक्षेपी कुण्डलवरावभासः समुद्रः, वक्तव्यता सर्वत्रापि क्षोद्वरद्वीपक्षोदोदसमुद्रवद्द्रष्टव्या, नवरं देवता-
 नामिदं नामानात्वं—कुण्डले द्वीपे कुण्डलभद्रकुण्डलमहाभद्रौ द्वौ देवौ, कुण्डलसमुद्रे चक्षुःशुभचक्षुःकान्तौ, कुण्डलवरे द्वीपे कुण्ड-
 लवरभद्रकुण्डलवरमहाभद्रौ, कुण्डलवरे समुद्रे कुण्डलवरकुण्डलवरमहावरौ कुण्डलवरावभासे द्वीपे कुण्डलवरावभासभद्रकुण्डलवराव-
 भासमहाभद्रौ, कुण्डलवरावभासे समुद्रे कुण्डलवरावभासवरकुण्डलवरावभासमहावरौ । कुण्डलवरावभाससमुद्रपरिक्षेपी रचको
 द्वीपो रचकद्वीपपरिक्षेपी रचकः समुद्रः तत्परिक्षेपी रचकवरो द्वीपस्तत्परिक्षेपी रचकवरः समुद्रः तत्परिक्षेपी रचकवरावभासो द्वीपः
 तत्परिक्षेपी रचकवरावभासः समुद्रः, वक्तव्यता सर्वत्रापि प्राग्वत् नवरं देवतामनानात्वं, रचके द्वीपे सर्वार्थमनोरमौ देवौ, रचकस-
 मुद्रे सुमनःसौमनसौ, रचकवरे द्वीपे रचकवरभद्ररचकवरमहाभद्रौ, रचकवरे समुद्रे रचकवररचकवरमहावरौ, रचकवरावभासे
 द्वीपे रचकवरावभासभद्ररचकवरावभासमहाभद्रौ, रचकवरावभासे समुद्रे रचकवरावभासवररचकवरावभासमहावरौ, एतावता प्र-
 न्येन यदन्यत्र पठ्यते—‘जंबूद्वीवे लवणे धापद् कालोप युक्वरे वरुणे । खीरघयस्त्रोयनंदी अरुणवरे कुंडले रुयणे ॥ १ ॥’ इति त-
 द्भावितम् । अत ऊर्ध्वं तु यानि लोके शङ्खध्वजकलशश्रीवत्सादीनि शुभानि नामानि तन्नामानो द्वीपसमुद्राः प्रत्येतव्याः, सर्वेऽपि च
 त्रिप्रलयवताराः, अपान्तराले च भुजागवरः कुशवरः क्रौञ्चवर इति । तथा यानि कानिचिद्गभरणनामानि हाराद्धहारप्रभृतीनि यानि
 वस्तुनामानि आजिनादीनि यानि गन्धनामानि कोष्ठादीनि यान्युत्पलनामानि जलरुहचन्द्रोद्योतप्रमुखणि यानि च तिलकप्रभृतीनि

दृक्षनामानि यानि च पृथिव्याः “पुढवीसकरावाढुयां उ चवले सिला य लोणूसे” इत्यादि पटत्रिसद्रेदभिन्नाया निधीनां नवानां रत्नानां चतुर्दशानां चक्रवर्त्तिसम्बन्धिनानां वर्षधरपर्वतानां—शुल्लहिमवदादीना रूढानां—पद्ममहापद्मानां नदीनां—गङ्गासिन्धुप्रभृतीनां महानदीनां अनतरनदीनां च विजयाना—कच्छादीना द्वात्रिंशतो वक्षरकारपर्वतानां—माल्यवदादीना कल्पानां—सौधर्मादीनां द्वादशानाम् इन्द्राणां—शक्रादीनां दशानां कुरूणा—देवकुरूत्तरकुरूणां मन्दरस्य—मेरोः आवासानां—शक्रादिसम्बन्धिनानां मेरुप्रत्यासन्नादीनां भवनपत्यादिसम्बन्धिनानां च कूटानां—शुल्लहिमवदादिसम्बन्धिनाना नक्षत्राणा—कृत्तिकादीनामष्टाविंशते. चन्द्राणां सूर्याणां च नामानि तानि सर्वाण्यपि द्वीपसमुद्रेषु त्रिप्रत्यवताराणि वक्तव्यानीति दिदर्शयिपुराह—‘एवं हारद्वीपे’ इत्यादि, एवं च हारो द्वीपो हारोदः समुद्रः, हारवरो द्वीपो हारवरः समुद्रः, हारवरावभासो द्वीपो हारवरावभासः समुद्रः, द्वीपसमुद्रवक्तव्यता पूर्ववत्, नवरं हारे द्वीपे हारभद्रहारमहा-भद्रौ देवौ हारे समुद्रे हारवरहारमहावरौ, हारवरे द्वीपे हारवरभद्रहारवरमहाभद्रौ, हारवरे समुद्रे हारवरहारवरमहावरौ, हारवरावभासे द्वीपे हारवरावभासभद्रहारवरावभासमहाभद्रौ, हारवरावभासे समुद्रे हारवरावभासवरहारवरावभासमहावरौ । एवं श्रेयाणामप्याभरणनाम्नां त्रिप्रत्यवतारो वक्तव्य.—अर्द्धहारो द्वीपः अर्द्धहारः समुद्रः, अर्द्धहारवरो द्वीप. अर्द्धहारवरः समुद्रः, अर्द्धहारवरावभासो द्वीप. अर्द्धहारवरावभासः समुद्रः, कनकावलिद्वीपः कनकावलिसमुद्रः, कनकावलिचरो द्वीपः कन० व० समुद्रः, कनकावलिचरावभासो द्वीपः कनकावलिचरावभासः समुद्रः, रत्नावलिद्वीपः रत्नावलिः समुद्रः, रत्नावलिचरो द्वीप. रत्नावलिचरः समुद्रः, रत्नावलीचरावभासो द्वीपः रत्नावलीचरावभासः समुद्रः, मुक्तावली समुद्र. मुक्तावलीचरो द्वीपः मुक्तावलीचरः समुद्र. मुक्तावलिचरावभासो द्वीपो मुक्तावलिचरावभासः समुद्रः । वस्तुनामचिन्तायामपि आजिनो द्वीपः आजिनः समुद्रः, आजिनचरो द्वीप. आजिनचरः समुद्रः, आ-

३ प्रतिपत्तौ
त्रिप्रत्यव-
तारा द्वी-
पसमुद्राः
उद्देशः २
सू० १८५

जिनवरावभासो द्वीपः आजिनवरावभासः समुद्र इत्यादि । देवचिन्तायामपि अर्द्धहारे द्वीपेऽर्द्धहारभद्रार्द्धहारमहाभद्रौ देवौ, अर्द्धहारे समुद्रेऽर्द्धहारवरार्द्धहारमहावरौ, अर्द्धहारवरे द्वीपेऽर्द्धहारवराभद्रार्द्धहारवरमहाभद्रौ, अर्द्धहारवरे समुद्रेऽर्द्धहारवरार्द्धहारवरमहावरौ, अर्द्धहारवभासे द्वीपेऽर्द्धहारवरावभासभद्रार्द्धहारवरावभासमहाभद्रौ, अर्द्धहारवरावभासे समुद्रेऽर्द्धहारवरावभासवरार्द्धहारवरावभासमहावरौ, कनकावलिर्वरे महावरौ, कनकावलिद्वीपे कनकावलिभद्रकनकावलिमहाभद्रौ, कनकावली समुद्रे कनकावलिचरकनकावलिचरमहावरौ, कनकावलिचरे द्वीपे द्वीपे कनकावलिचरभद्रकनकावलिचरमहाभद्रौ, कनकावलिचरे समुद्रे कनकावलिचरकनकावलिचरमहावरौ, कनकावलिचरावभास- कनकावलिचरावभासभद्रकनकावलिचरावभासमहाभद्रौ, कनकावलिचरावभासे समुद्रे कनकावलिचरावभासवरकनकावलिचरावभासमहावरौ, रत्नावली द्वीपे रत्नावलिच- रभद्ररत्नावलिचरमहाभद्रौ, रत्नावलिचरे समुद्रे रत्नावलिचररत्नावलीचरमहावरौ, रत्नावलिचरावभासे द्वीपे रत्नावलिचरावभासभद्ररत्नाव- लिचरावभासमहाभद्रौ, रत्नावलिचरावभासे समुद्रे रत्नावलिचरावभासवररत्नावलिचरावभासमहावरौ, मुक्तावली द्वीपे मुक्तावलिभद्रमुक्ता- वलिमहाभद्रौ, मुक्तावली समुद्रे मुक्तावलिचरमुक्तावलिमहावरौ, मुक्तावलिचरे द्वीपे मुक्तावलिचरभद्रमुक्तावलिचरमहाभद्रौ, मुक्ता- वलिचरे समुद्रे मुक्तावलिचरमुक्तावलिमहावरौ, मुक्तावलिचरावभासे द्वीपे मुक्तावलिचरावभासभद्रमुक्तावलिचरावभासमहाभद्रौ, मुक्ता- वलिचरावभासे समुद्रे मुक्तावलिचरावभासवरमुक्तावलिचरावभासमहावरौ, आजिने द्वीपे आजिनभद्राजिनमहाभद्रौ, आजिने समुद्रे आ- जिनवराजिनवरमहावरौ, आजिनवरे द्वीपे आजिनवरभद्राजिनवरमहाभद्रौ, आजिनवरे समुद्रे आजिनवराजिनवरमहावरौ, आजिन- वरावभासे द्वीपे आजिनवरावभासभद्राजिनवरावभासमहाभद्रौ, आजिनवरावभासे समुद्रे आजिनवरावभासवराजिनवरावभासमहा-

वरौ । एवं सर्वत्रापि त्रिः प्रत्यवतारौ देवानां नामानि च भावनीयानि यावत् सूर्यो द्वीपः सूर्यः समुद्रः, सूर्यवरो द्वीपः सूर्यवरः समुद्रः, सूर्यवरावभासो द्वीपः सूर्यवरावभासः समुद्रः, आह च मूलचूर्णिकृत—‘अरुणाई द्वीपसमुद्रा तिपडोयारा यावत् सूर्यावभासः समुद्र ” तत्र सूर्ये द्वीपे सूर्यभद्रसूर्यग्रहाभद्रौ देवौ, सूर्ये समुद्रे सूर्यवरसूर्यग्रहावरौ, सूर्यवरे द्वीपे सूर्यवरभद्रसूर्यवरमहाभद्रौ, सूर्यवरे समुद्रे सूर्यवरसूर्यमहावरौ, सूर्यवरावभासे द्वीपे सूर्यवरावभासभद्रसूर्यवरावभासमहाभद्रौ, सूर्यवरावभासे समुद्रे सूर्यवरावभासवरसूर्यवरावभासमहावरौ । सूर्यवरावभाससमुद्रात्परं यदस्ति तदाह—‘सूरवरावभासणं समुद्रं देवे नामं दीवे वद्वे’ इत्यादि, सूर्यवरावभासं णमिति पूर्ववत् समुद्रं देवो नाम द्वीपो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थित. समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । ‘देवे णं भंते । दीवे किं समचक्रवालसंठिते विसमचक्रवालसंठिए ?, गोयमा । समचक्रवालसंठिए नो विसमचक्रवालसंठिए, देवे णं भंते । दीवे केवइयं चक्रवालविकल्पभेणं केवइयं परिकल्पेणं पन्नत्ते ?, गोयमा । असंखेजाहं जोयणसहस्साहं चक्रवालविकल्पभेणं, [प्रन्थाप्रम् ११०००] असंखेजाहं जोयणसयसहस्साहं परिकल्पेणं पन्नत्ते, से णं एगाए पजमवरवेइयाए एगेणं वणसंडेणं परिकल्पत्ते’ सुगमं, नवरम् एकया पद्मवरवेदिकयाऽऽद्योजनोच्छ्रयजगत्पुत्रिभाविन्येति द्रष्टव्यं, एवमेकेन वनपण्डेन च, इदं तु सूत्रं बहुषु पुस्तकेषु न दृश्यते केयुचित् ‘त-हेवे’त्यविदेश इति लिखितं ॥ ‘कइ णं भंते !’ इत्यादि, कसि भदन्त । देवस्य द्वीपस्य द्वाराणि प्रह्लासानि ?, भगवानाह—गौतम । चत्वारि द्वाराणि प्रह्लासानि, तथाथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपरजितं ॥ ‘कहि णं भंते ! देवस्स दीवस्से’त्यादि, क भदन्त ! देवस्य द्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रह्लासम् ?, भगवानाह—गौतम ! देवद्वीपपूर्वाद्धपर्यन्ते देवसमुद्रस्य पूर्वा(पश्चा)द्धस्य पश्चिमदिशि ‘अत्र’ एतस्मिन् श्रवकाशे विजयं नाम द्वारं प्रह्लासं, प्रमाणं वर्णकश्च जन्वुद्वीपविजयद्वारवत्, नामान्वर्थसूत्रमपि तथैव ॥ ‘कहि णं भंते’ इत्यादि, क

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३५ ॥

न शोपेभ्य इति भाव. । स्थितिर्जन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि । समुद्रघातमधिकृत्य मरणचिन्ता प्राग्वत् । उद्धर्तनाचिन्ता यथा व्युत्क्रान्तिपदे प्रज्ञापनायां कृता तथा वक्तव्या, अनन्तसुदुल्य सच्चिदपञ्चेन्द्रियतिर्यग्बुद्ध्यनुबन्धव्यमहासातवर्षायुष्क-
वर्जितेष्वागच्छन्तीति भाव, अत एव गलागतिद्वारे द्युगतििका द्विगतििका; 'परीक्षा' प्रत्येकशरीरिणोऽमज्ञेया प्रज्ञाप्ता; हे श्रमण! हे आयुष्मान्! उपमंहरामाह—'सेत्तं नेरइया' ॥ उक्ता नैरयिका; सम्प्रति तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाह—

से किं तं पंचैदियतिरिक्खजोगिया?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—संसुच्छिमपंचैदियतिरिक्ख-
जोगिया य गब्भवक्कंतिपंचिंदियतिरिक्खजोगिया य ॥ (सू० ३३)

अथ के ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः?, सूरिराह—पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञाप्ता; तद्यथा—समूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-
निका गर्भव्युत्क्रान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, तत्र समूच्छेनं समूच्छे—गर्भोपपातव्यतिरेकेणैव यः प्राणिनामुत्पादस्तेन निर्वृत्ताः स-
मूच्छिमा., 'भावादिस' इति इमप्रत्यय, ते च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च समूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः; गर्भं व्युत्क्रान्तिः—उत्प-
त्तिर्येपा यद्विवा गर्भोद्—गर्भवशाद् व्युत्क्रान्तिः—निष्क्रमणं येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिका, ते च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति विशेष-
णसमासः; चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ ॥

से किं तं संसुच्छिमपंचैदियतिरिक्खजोगिया?, २ तिविहा पणत्ता, तंजहा—जलयरा थलयरा
खहयरा ॥ (सू० ३४) । से किं तं जलयरा?, २ पंचविधा पणत्ता, तंजहा—मच्छगा कच्छभा
मगरा गाहा सुसुमारा । से किं तं मच्छा?, एवं जहा पणवणाए जाव जे यावणो तहस्पगारा,

भदन्त ! विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रज्ञप्ता ? , भगवानाह—गौतम ! विजयस्य द्वारस्य पश्चिमदिशि तिर्यगसङ्ख्येयानि योजनशतसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, सा च जम्बूद्वीपविजयद्वाराधिपतिविजयदेवस्येव वक्तव्या । एवं वैजयन्तजयन्तापराजितद्वारवक्तव्यताऽपि भावनीया, ज्योतिषवक्तव्यता सर्वोऽन्यसङ्ख्येयतया वक्तव्या, नामान्वर्थचिन्तायामपि देवभद्रदेवमहाभद्रौ वक्तव्यौ, शेषं सर्वमरुणद्वीपवत् ॥ 'देवणं दीव'मित्यादि, देवं णमिति पूर्ववत् द्वीपं देवः समुद्रो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितो यावत्परिक्षिप्य तिष्ठति, अत्रापि समचक्रवालादिसूत्राणि तथैव नवरं देवोदकस्य समुद्रस्य विजयद्वारं देवोदसमुद्रपूर्वार्द्धपर्यन्ते नागद्वीपपूर्वा (पश्चा)र्द्धपश्चिमदिशि अत्रेति वक्तव्यं, राजधानी विजयद्वारस्य पश्चिमदिशि अत्रेति वक्तव्यं, राजधानी विजयद्वारस्य पश्चिमदिशि देवसमुद्रं तिर्यगसङ्ख्येयानि योजनशतसहस्राण्यवगाह्य वक्तव्या । एवं वैजयन्तजयन्तापराजितद्वारवक्तव्यताऽपि भावनीया, नामान्वर्थचिन्तायामपि देववरदेवमहावरौ देवौ, शेषं तथैव यथा देवो द्वीपो, नवरं नागे द्वीपे नागभद्रनागमहाभद्रौ, यथा देवः समुद्रः तथा नागः समुद्रः; नवरं नागसमुद्रे नागवरनागमहावरौ, एवं यक्षादयोऽपि द्वीपसमुद्रा वक्तव्या; नवरं यक्षे द्वीपे यक्षभद्रयक्षमहाभद्रौ देवौ, यक्षे समुद्रे यक्षवरयक्षमहावरौ, भूते द्वीपे भूतभद्रभूतमहाभद्रौ, भूते समुद्रे भूतवरभूतमहावरौ, स्वयम्भूरमणे द्वीपे स्वयम्भूरमणभद्रस्वयम्भूरमणमहाभद्रौ, स्वयम्भूरमणे समुद्रे स्वयम्भूवरस्वयम्भूमहावरौ, इह देवादिसु पञ्चसु द्वीपेषु पञ्चसु २ समुद्रेषु त्रिप्रत्यवतारता नास्ति, तत एकैकतथैते वक्तव्याः तथा चाह—'देवे नागे जक्खे भूए य सयम्भूरमणे अ एक्केके भाणियव्वो ।' मूलीकाकारोऽप्याह—'देवादयोऽन्या एकाकारा' इति, चूर्णिकाकोऽप्याह—'देवे नागे जक्खे भूए य सयंभूरमणे एतेऽन्तिमाः पञ्च एकैकाः प्रतिपत्तव्याः' नन्दीश्वरादिद्वीपानां स्वयम्भूरमणद्वीपपर्यवसानानामन्वर्थचिन्तायां वाप्यः पुष्करिण्यः च-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३७० ॥

शब्दाद् दीर्घिकाद्यश्च क्षीरो(क्षोदो)दकपरिपूर्णां वक्तव्या; पर्वताद्यश्च सर्वालना वज्रमया; नन्दीश्वरसमुद्रादीनां भूतसमुद्रपर्यवसानानाम
न्वर्थचिन्तायामुदकमिक्षुरससदृशं वक्तव्यं, स्वयम्भूरमणसमुद्रस्य पुष्करोदसदृशं, 'रुयगाईण'मित्यादि प्रथमोऽसल्लेख्यप्रमाणतया रुचक-
नामा यो द्वीपस्तदादीनां द्वीपसमुद्राणां विक्कम्भपरिक्षेपद्वारान्तराणि ज्योतिष्कं चाविशेषेणासल्लेख्यं चेदितव्यं ॥ साम्प्रतमेकैकेन जम्बू-
द्वीपादिनाम्ना कियन्तो द्वीपा. समुद्राश्च ? इति निर्णेतुकाम आह—

केवह्या णं भंते ! जंबुद्वीवा दीवा णामधेज्जेहिं पणत्ता?, गोयमा ! असंखेज्जा जंबुद्वीवा ? नाम-
धेज्जेहिं पणत्ता, केवतिया णं भंते ! लवणसमुद्वा ? पणत्ता?, गोयमा ! असंखेज्जा लवणसमुद्वा
नामधेज्जेहिं पणत्ता, एवं धायतिसंडावि, एवं जाव असंखेज्जा खूरदीवा नामधेज्जेहि य । एगे
देवे दीवे पणत्ते एगे देवोदे समुद्दे पणत्ते, एवं णगे जक्खे भूते जाव एगे सयंभूरमणे दीवे
एगे सयंभूरमणसमुद्दे णामधेज्जेणं पणत्ते ॥ (सू० १८६) लवणस्स णं भंते ! समुद्दस्स उदए
केरिसए अस्साएणं पणत्ते?, गोयमा ! लवणस्स उदए आइले रहले लिंदे लवणे कडुए अपेज्जे
वहूणं दुपयचउप्पयमिगपसुपक्खिसरिसवाणं गणत्थ तज्जोणियाणं सत्ताणं ॥ कालोयस्स णं
भंते ! समुद्दस्स उदए केरिसए अस्साएणं पणत्ते?, गोयमा ! आसले पेसले मांसले कालए
मासरासिवण्णाभे पगतीए उदगरसेणं पणत्ते ॥ पुक्खरोद्दगस्स णं भंते ! समुद्दस्स उदए
केरिसए पणत्ते?, गोयमा ! अच्छे जच्चे तणुए फालियवण्णाभे पगतीए उदगरसेणं पणत्ते ॥

वरुणोदस्स णं भंते०!, गोयमा! से जहा णामए—पत्तासवेति वा खज्जुर-
 सारति वा सुपिक्खलोतरसेति वा मेरएति वा काविसायणेति वा चंद्रप्पभाति वा मणसिलति
 वा वरसीधूति वा पवरवारुणी वा अट्टपिट्टपरिणिट्टिताति वा जंबुफलकालिया वरप्पसण्णा उक्को-
 समदप्पत्ता ईसिउट्टाबलंविणी ईसितंबच्छिकरणी ईसिवोच्छेयकरणी आसला मांसला पेसला
 वण्णेणं उववेता जाव णो तिण्ठे सम्ठे, वारुणोदए इत्तो इट्टतरए चेव जाव अस्साएणं प०।
 खीरोदस्स णं भंते! उदए केरिसए अस्साएणं पणत्ते?, गोयमा! से जहा णामए—रत्तो
 चाउरंतचक्कवट्टिस्स चाउरक्के गोखीरे पज्जत्तिमंदग्गिसुकह्ठिते आउत्तरखंडमच्छंडितोववेते वण्णेणं
 उववेते जाव फासेण उववेए, भवे एयारूवे सिया?, णो तिण्ठे सम्ठे, गोयमा! खीरोयस्स०
 एत्तो इट्ट जाव अस्साएणं पणत्ते । घतोदस्स णं से जहा णामए सारतिकस्स गोघयवरस्स
 मंडे सल्लइकणियारपुप्फवण्णाभे सुकह्ठितउदारसज्जवीसंदिते वण्णेणं उववेते जाव फासेण
 य उववेए, भवे एयारूवे सिया?, णो तिण्ठे सम्ठे, इत्तो इट्टयो० खोदोदस्स से जहा णामए
 उच्छण जच्चुंडकाण हरियालपिंडराणं भेरुंडछणाण वा कालपोराणं तिभागनिव्वाडियवाडगाणं
 बलवगणरजंतपरिगालियमित्ताणं जे य रसे होज्जा वत्थपरिपूए चाउज्जातगसुवासिते अहियपत्थे
 लहुए वण्णेणं उववेए जाव भवेयारूवे सिया?, नो तिण्ठे सम्ठे, एत्तो इट्टयो०, एवं सेस-

गाणवि समुदाहणं भेदो जाव संयंभूरमणस्स, णवरि अच्छे जंचे पत्थे जहा पुक्खरोदस्स ॥ कति णं भंते! समुदा पत्तेगरसा पणत्ता?, गोयमा! चत्तारि समुदा पत्तेगरसा पणत्ता, तंजहा— लवणे वरुणेदे खीरोदे घयेदे ॥ कति णं भंते! समुदा पगतीए उदगरसे णं पणत्ता?, गोयमा! तओ समुदा पगतीए उदगरसेणं पणत्ता, तंजहा—कालोए पुक्खरोए संयंभूरमणे, अवसेसा समुदा उरसणं खोतरसा पं० समणाउसो! ॥ (सू० १८७)

‘केवइया ण’मित्यादि, कियन्तो भदन्त! जम्बूद्वीपा द्वीपाः प्रज्ञप्ताः?, जम्बूद्वीपादिनाम्ना कियन्तो द्वीपाः प्रज्ञप्ता इत्यर्थः, एवमुक्ते भगवानाह—गौतम! असहस्रेया जम्बूद्वीपा द्वीपाः प्रज्ञप्ताः, जम्बूद्वीपा द्वीपा इति नाम्नाऽसहस्रेया द्वीपा इति भावः, एवं लवण इति नाम्नाऽसहस्रेया. समुद्राः, धातकीपण्ड इति नाम्नाऽसहस्रेया द्वीपा., कालोद इति नाम्नाऽसहस्रेयाः समुद्राः, एवं यावत्सूर्यवरावभास इति नाम्नाऽसहस्रेयाः समुद्राः, तथा चाह—‘एवं जाव’ इत्यादि, ‘एवं’ उक्तेन प्रकारेण तावद्वाच्यं यावदसहस्रेयाः सूर्याः सूर्य इति नाम्ना त्रिप्रलवतारपतितेनेति गम्यते, अरुणादारभ्य देवद्वीपादर्वाक् सर्वेषामेव त्रिप्रलवतारतयाऽन्तरमेवाभिधानात् समुद्राः प्रज्ञप्ताः ॥ सम्प्रति देवादीनधिकृत्य प्रश्ननिर्वचनसूत्राण्याह—‘कइ णं भंते’ इत्यादि, कति भदन्त! देवद्वीपाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! एको देवद्वीप. प्रज्ञप्तः, एवं दशाप्येते एकाकारा वक्तव्याः, तथा चाह—‘एवं जाव एते संयंभूरमणे समुदे पन्नत्ते’ इति। ‘लवणे णं समुदे केरिसए आसाएणं पन्नत्ते?’ इत्यादीनि तु लवणकालोदपुक्खरोदवरुणेदक्षीरोदघृतोदक्षोदोदविषयाणि सप्त सूत्राणि स्वयं भावनीयानि, भावार्थस्य प्रागेवाभिहितत्वात्, शेषाः समुद्रा यथा क्षोदोदः समुद्रस्तथा प्रतिपत्तव्या, नवरं स्वयंभूरमणसमुद्रो यथा

३ प्रतिपत्तो
लवणोदा-
द्युदकं
उद्देशः २
सू० १८७

॥ ३७१ ॥

पुष्करोदः ॥ सम्प्रति ये प्रत्येकरसा ये च प्रकृत्युदकरसास्तान् वैवित्तयेनाह—‘कइ णं भंते!’ इत्यादि, कति भदन्त! समुद्राः प्रत्येक-
रसाः’ समुद्रान्तरैः सहासाधारणरसाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! चत्वारः प्रत्येकरसाः प्रज्ञप्तास्तथथा—लवणोदः वरुणोदः क्षी-
रोदः दृतोदः, न हि लवणो वरुणोद. क्षीरोदो दृतोदो वाऽन्यः समुद्रो यथोत्तरसः समस्ति तत एते चत्वारोऽपि प्रत्येकरसाः ॥ ‘कइ
ण’मित्यादि, कति भदन्त! समुद्राः प्रकृत्या उदकरसाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! त्रयः समुद्राः प्रकृत्या उदकरसेन प्रज्ञप्ताः,
तद्यथा—कालोदः पुष्करोदः स्वयम्भूरमणः, अवशेषाः समुद्राः ‘उस्सन्नं’ बाहुल्येन क्षोदरसाः प्रज्ञप्ताः ॥

कति णं भंते! समुद्रा बहुमच्छकच्छभाइण्णा पणत्ता?, गोयमा! तओ समुद्रा बहुमच्छकच्छ-
भाइण्णा पणत्ता, तंजहा—लवणे कालोए सयंभुरमणे, अवसेसा समुद्रा अप्पमच्छकच्छभा-
इण्णा पणत्ता समणाउसो! ॥ लवणे णं भंते! समुद्दे कति मच्छजातिकुलकोडिजोणीपसुहसय-
सहरसा पणत्ता?, गोयमा! सत्त मच्छजातिकुलकोडिजोणीसमुहसतसहरसा पणत्ता ॥ का-
लोए णं भंते! समुद्दे कति मच्छजाति० पणत्ता?, गोयमा! नव मच्छजातिकुलकोडीजोणी० ॥
सयंभुरमणे णं भंते! समुद्दे०, अद्धतेरस मच्छजातिकुलकोडीजोणीपसुहसतसहरसा पणत्ता ॥
लवणे णं भंते समुद्दे मच्छाणं केमहालिघा सररीगाहणा पणत्ता गो०?, जहण्णेणं अंगुलस्स
असंखेज्जतिभागं उक्कोसेणं पंचजोयणसयाइं ॥ एवं कालोए उ० सत्त जोयणसताइं ॥ सयंभूरमणे
जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जति० उक्कोसेणं दस जोयणसताइं ॥ (सू० १८८)

‘कइ णं भंते!’ इत्यादि, कति भदन्त! समुद्रा बहुमत्स्यकच्छपाकीर्णाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! त्रयः समुद्राः बहुमत्स्य-
कच्छपाकीर्णाः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—लवणः कालोदः स्वयम्भूरमणः, अवशेषाः समुद्रा अल्पमत्स्यकच्छपाकीर्णाः प्रज्ञप्ताः न पुनर्निर्मत्स्यक-
च्छपाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ सम्प्रति लवणादिषु मत्स्यकुलकोटिपरिज्ञानार्थमाह—‘लवणे णं भंते!’ इत्यादि, लवणे
भदन्त! समुद्रे ‘कति’ किंप्रमाणानि जातिप्रधानानि कुलानि २ जातिकुलानां कोटयो जातिकुलकोटयः मत्स्यानां जातिकुलकोटयो म-
त्स्यजातिकुलकोटयस्तासां योनिप्रमुखाणि—योनिप्रवाहाणि शतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि?, इहैकस्यामपि योनौ अनेकानि जातिकुलानि भ-
वन्ति, यथा एकस्यामेव छगणयोनौ कृमिकोटिकुलमिलिकाकुलं वृश्चिककुलमित्यादि तत उक्तं योनिप्रमुखशतसहस्राणीति, भगवानाह—
गौतम! सप्त जलमत्स्यजातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि, एवं कालोदसूत्रं स्वयम्भूरमणसूत्रमपि भावनीयं, नवरं कालोदे
नव मत्स्यजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि, स्वयम्भूरमणसमुद्रेऽर्द्धत्रयोदश ॥ अधुना लवणादिषु मत्स्यप्रमाणमभिधित्सुराह—
‘लवणे णं भंते!’ इत्यादि, लवणे भदन्त! समुद्रे मत्स्यानां ‘केमहालिका’ किमहती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम!
जघन्येनाङ्गुलासङ्ख्येयभागा उत्कर्षेण पञ्च योजनशतानि ॥ एवं कालोदस्वयम्भूरमणसमुद्रविषये अपि सूत्रे भावनीये, नवरं कालोदे
उत्कर्षतः सप्त योजनशतानि स्वयम्भूरमणे योजनसहस्रम् ॥

केवतिया णं भंते! दीवसमुदा नामधेज्जेहिं पणत्ता?, गोयमा! जावतिया लोणे सुभा णामा सु-
भा वण्णां जाव सुभा फासा एवतिया दीवसमुदा नामधेज्जेहिं पणत्ता ॥ केवतिया णं भंते!
दीवसमुदा उद्धारसमएणं पणत्ता?, गोयमा! जावतिया अह्हाइज्जाणं सागरोवमाणं उद्धारसमया

३ प्रतिपत्तौ
समुद्रेषु-
मत्स्यक-
च्छपाः
सू० १८८
द्वीपोद-
धिमानं
उद्देशः २
सू० १८९

एवतिया दीवसमुद्गा उद्धारसमएणं पन्नत्ता ॥ (सू० १८९) दीवसमुद्गा णं भंते! किं पुढविपरि-
 णामा आउपरिणामा जीवपरिणामा पुग्गलपरिणामा?, गोयमा! पुढविपरिणामावि आउपरिणा-
 मावि जीवपरिणामावि पुग्गलपरिणामावि ॥ दीवसमुद्देसु णं भंते! सव्वपाणा सव्वभूया सव्व-
 जीवा सव्वसत्ता पुढविकाइयत्ताए जाव तसकाइयत्ताए उववणणपुव्वा?, हंता! गोयमा! असति
 अट्टुवा अणंतखुत्तो (सू० १९०) इति दीवसमुद्गा समत्ता ॥

‘केवइया णं भंते!’ इत्यादि, कियन्तो भदन्त! दीपसमुद्रा नामधेयैः प्रज्ञप्ताः?, यदि नाम सङ्ख्यातुमिष्यन्ते तदा कियन्तस्ते
 प्रज्ञप्ता इत्यर्थः, इयमत्र भावना—इहैकैकेन नाम्नाऽसङ्ख्येया द्वीपा असङ्ख्येयाः समुद्राः प्रोच्यन्ते अन्तिमात् देवादीन् पञ्च द्वीपान् पञ्च
 समुद्रान् मुक्त्वा, ततः सर्वसङ्ख्यया कियन्ति द्वीपसमुद्राणा नामानि? इति, भगवानाह—गौतम! यावन्ति लोके सामान्यतः ‘शुभानि
 नामानि’ शङ्खचक्रस्तिककलशश्रीवत्सादीनि ‘शुभा वर्णाः शुभा गन्धाः शुभा रसाः शुभा स्पर्शाः’ शुभवर्णनामानि शुभगन्ध-
 नामानि शुभरसनामानि शुभस्पर्शनामानि, एतावन्तो द्वीपसमुद्रा नामधेयैः प्रज्ञप्ताः, एतावन्ति द्वीपसमुद्राणां नामधेयानीति भावः ॥
 सम्प्रत्युद्धारसागरोपप्रमाणतो द्वीपसमुद्रपरिमाणमाह—‘केवइया णं भंते!’ इत्यादि, कियन्तो भदन्त! द्वीपसमुद्राः ‘उद्धारेण’ उ-
 द्धारपत्योपमसागरोपमप्रमाणेन प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—हे गौतम! यावन्तोऽर्द्धदृतीयानामुद्धारसागरोपमाणां उद्धारसमयाः—एकैकेन(क)
 सूक्ष्मवालाभ्रापहारसमया एतावन्तो द्वीपसमुद्रा उद्धारेण प्रज्ञप्ताः, उक्तञ्च—“उद्धारसागराणं अड्डाइज्जाण जत्तिया समया । दुग्गणाडु-
 गुणपवित्थर दीवोदहि रज्जु एवइया ॥ १ ॥” ‘दीवसमुद्गा णं भंते!’ इत्यादि, द्वीपसमुद्रा णमिति पूर्ववत् भदन्त! किं पृथिवीपरि-

णासा अप्परिणामा जीवपरिणामाः पुद्गलपरिणामाः ? , भगवानाह—गौतम ! पृथिवीपरिणामा अपि अप्परिणामा अपि जीवपरिणामा अपि पुद्गल परिणामा अपि, पृथ्व्यञ्जीवपुद्गलपरिणामासकत्वात्सर्वद्वीपसमुद्राणाम् ॥ 'दीवसमुद्देशु णं भंते ! सव्वपाणा सव्वभूया' इत्यादि, द्वीपसमुद्रेषु णमिति पूर्ववत् सर्वेवपि गम्यते भदन्त ! सर्वे 'प्राणाः' द्वीन्द्रियादयः सर्वे 'भूताः' तरवः सर्वे 'जीवाः' पञ्चेन्द्रियाः सर्वे 'सत्त्वाः' पृथिव्यादयः उत्पन्नपूर्वाः?, भगवानाह—गौतम ! असकृदुत्पन्नपूर्वा अथवाऽनन्तकृत्वः, सर्वेषामपि सांब्यवहारिकराशयन्तर्गतानां जीवानां सर्वेषु स्थानेषु प्रायोऽनन्तश उत्पादात् ॥ तदेवं द्वीपसमुद्रवक्तव्यता रीता ॥ सम्प्रति द्वीपसमुद्राणां पुद्गलपरिणामत्वात् तेषां च पुद्गलानां विशिष्टपरिणामपरिणतानामिन्द्रियप्रायत्वादिन्द्रियविषयपुद्गलपरिणाममाह—

कत्तिधिहे णं भंते इंदियविसए पोगगलपरिणामे पणत्से ?, गोयमा ! पंचविहे इंदियविसए पोगगलपरिणामे पणत्से, तंजहा—सोत्तिंदियविसए जाव फासिंदियविसए णं भंते ! पोगगलपरिणामे कत्तिविहे पणत्से ?, गोयमा ! इुविहे पणत्से, तंजहा—सुब्भिसहपरिणामे य इुब्भिसहपरिणामे य, एवं चक्खिंदियविसयादिएहिनि सुखपरिणामे य इुरुवपरिणामे य । एवं सुरभिगंधपरिणामे य इुरभिगंधपरिणामे य, एवं सुरसपरिणामे य, एवं सुरसपरिणामे य, एवं

१ यद्यपि नात्र तृतीयप्रतिपत्तिसमाप्तिसूचकं किञ्चित् तथापि अत्रे ज्योतिष्कवक्तव्यतापूर्तौ चतुर्थप्रतिपत्तौ ज्योतिष्क उद्देशक इति वैमानिकाधिकारसपूर्तौ च चतुर्थप्रतिपत्तौ वैमानिकाख्य उद्देशक इति च सूचनात् गम्यते यदुत अत्र तृतीयप्रतिपत्ति समाप्ता, यद्वा तत्र चतुर्विधाना प्रतिपत्तियां सा चतुर्थप्रतिपत्तिरिति व्याख्येयं, यत प्रतिपादयिष्यति तदनन्तरं पञ्चविधजीवप्रतिपादनमय्याश्चतुर्थां प्रतिपत्तेरारम्भ, अन्यद्वोद्यमपिरोधि कारण सुधीभि ।

सुफासपरिणामे य इफासपरिणामे य ॥ से नूनं भंते ! उच्चावएसु सदपरिणामेसु उच्चावएसु ख्व-
परिणामेसु एवं गंधपरिणामेसु रसपरिणामेसु फासपरिणामेसु परिणममाणा पोगगला परिणमं-
तीति वत्तव्वं सिया?, हंता गोयमा ! उच्चावएसु सदपरिणामेसु परिणममाणा पोगगला परि-
णमंतित्ति वत्तव्वं सिया, से नूनं भंते ! सुब्भिसद्दा पोगगला दुब्भिसद्दत्ताए परिणमंति दु-
ब्भिसद्दा पोगगला सुब्भिसद्दत्ताए परिणमंति?, हंता गोयमा ! सुब्भिसद्दा दुब्भिसद्दत्ताए परिण-
मंति दुब्भिसद्दा सुब्भिसद्दत्ताए परिणमंति, से नूनं भंते ! सुख्वा पुगगला दूख्वत्ताए परिणमंति
दुरूवा पुगगला सुख्वत्ताए?, हंता गोयमा!, एवं सुब्भिमंगंधा पोगगला दुब्भिमंगंधत्ताए परि-
णमंति दुब्भिमंगंधा पोगगला सुब्भिमंगंधत्ताए परिणमंति?, हंता गोयमा! एवं सुफासा इफास-
त्ताए?, सुरसा दूरसत्ताए?, हंता गोयमा !० ॥ (सू० १९१)

‘कइविहे णं भंते !’ इत्यादि, कतिविधो मदन्त ! इन्द्रियविषयः पुद्गलपरिणामः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह-नौतम ! पञ्चविध इन्द्रिय-
विषयः पुद्गलपरिणामः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियविषय इत्यादि सुगमं, ‘सुब्भिसद्दपरिणामे’ इति शुभः शब्दपरिणामः ‘दुब्भिस-
द्दपरिणामे’ इति अशुभः शब्दपरिणामः ॥ ‘से नूनं भंते !’ इत्यादि, अथ ‘नूनं’ निश्चितमेतद् मदन्त ! ‘उच्चावच्चैः’ उत्तमाद्यमैः
शब्दपरिणामैर्यौवत्सपक्षपरिणामैः परिणमन्तः पुद्गलाः परिणमन्तीति वक्तव्यं स्यात्?, परिणमन्तीति ते वक्तव्या भवेयुरित्यर्थः, भगवा-
नाह—‘हन्ता गोयमा !’ इत्यादि, हन्तेति प्रत्ययधारणे स्यादेव वक्तव्यमिति भावः, परिणामस्य यथावस्थितस्य भावात्, तथा तथा

द्रव्यधेत्रादिसामग्रीवस्तत्तद्रूपास्कन्दन हि परिणामः, स च तत्रास्तीति न कश्चित्थाऽभिधाने दोषः ॥ 'से णूणं भंते!' इत्यादि, अथ 'नूनं' निश्चितमेतद् भदन्त ! 'शुभशब्दाः' शुभशब्दरूपाः पुद्गला अशुभशब्दतया परिणमन्ति अशुभशब्दा वा पुद्गलाः शुभशब्दतया?, भगवानाह—हन्त गौतम ! इत्यादि सुप्रतीतं, एतेन सान्वयं परिणाममाह, अन्यथा तद्यो(दयो) गादसतः सत्ताऽनुपपत्ते र-तिप्रसङ्गात् ॥ एवं रूपरसगन्धस्पर्शेष्वप्यासीयासीयाभिलाषेन द्वौ द्वावालापकौ वक्तव्यौ ॥

देवे णं भंते! महिद्धीए जाव महाणुभागे पुब्बामेव पोग्गलं खविच्चा पम्भू तमेव अणुपरिवट्टित्ताणं गिण्हित्ताए?, हंता पम्भू, से केण्ठे णं भंते! एधं बुच्चति—देवे णं महिद्धीए जाव गिण्हित्ताए?, गो-यमा! पोग्गले खित्ते समाणे पुब्बामेव सिग्घगती भविच्चा तओ पच्छा मंदगती भवति, देवे णं महिद्धीए जाव महाणुभागे पुब्बंपि पच्छावि सीहे सीहगती (तुरिए तुरियगती) चेव से तेण्ठेणं गोयमा! एवं बुच्चति जाव एवं अणुपरियट्टित्ताणं गेण्हित्ताए ॥ देवे णं भंते! महिद्धीए वाहिए पो-गले अपरियाहत्ता पुब्बामेव वालं अच्चित्ता अभेत्ता पम्भू गंठित्ताए?, नो इण्ठे सम्ठे १, देवे णं महिद्धिएवाहिए पुग्गले अपरियाहत्ता पुब्बामेव वालं छित्ता भित्ता पम्भू गंठित्ताए?, नो इण्ठे सम्ठे २, देवे णं भंते! महिद्धीए वाहिए पुग्गले परियाहत्ता पुब्बामेव वालं अच्चित्ता अभित्ता पम्भू गंठित्ताए?, नो इण्ठे सम्ठे ३, देवे णं भंते! महिद्धीए जाव महाणुभागे वाहिरे पोग्गले परियाहत्ता पुब्बामेव वालं छेत्ता भेत्ता पम्भू गंठित्ताए?, हंता पम्भू ४, तं चेव णं गंठिं छउमत्थे ण जाणति

३ प्रकृतिपत्तौ
देवकृतः
पुद्गलरूपमाहः
वालम्र-
न्यनं च
उद्देशः २
सू० १९२

ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । तेसि णं भंते ! जीवाणं कति
 सरीरगा पणत्ता ?; गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता, तंजहा—ओरालिए तेयए कम्मए, सरी-
 रोगाहणा जहणणेणं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं छेवइसंधयणी हुंडसं-
 ठिता, चत्तारि कसांया, सण्णाओवि ४, लेसाओ ५, इंदिया पंच, समुग्घाता तिग्णि णो सण्णी
 असण्णी, णपुंसकवेदा, पज्जत्तीओ अपज्जत्तीओ य पंच, दो दिट्ठिओ, दो दंसणा, दो नाणा दो
 अन्नाणा, दुविधे जोगे, दुविधे उवओगे, आहारो छदिसिं, उववातो तिरियमणुस्सेहिंतो नो
 देवेहिंतो नो नेरइएहिंतो, तिरिएहिंतो असंखेज्जवासाउवज्जेसु, अकम्मभूमगअंतरदीवगअसंखेज्ज-
 वासाउअवज्जेसु मणुस्सेसु, ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, मारणंतिथससुग्घातेणं
 दुविहावि मरंति, अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं ?; नेरइएसुवि तिरिक्खजोगिएसुवि मणुस्सेसुवि देवे-
 सुवि, नेरइएसु रयणप्पहाए, सेसेसु पडिसेधो, तिरिएसु सव्वेसु उववज्जंति संखेज्जवासाउएसुवि
 असंखेज्जवासाउएसुवि चउप्पएसु पक्खीसुवि मणुस्सेसु सव्वेसु कम्मभूमीसु नो अकम्मभूमीएसु
 अंतरदीवएसुवि संखिज्जवासाउएसुवि असंखिज्जवासाउएसुवि देवेसु जाव वाणमंतरा, चउगइया
 दुआगतिया, परित्ता असंखेज्जा पणत्ता । से तं जलयरसंमुच्छिमपंचेदियतिरिक्खा ॥ (सू० ३५)

अथ के ते संमूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ?; सूरिराह—संमूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—जलचराः

ण पासति एवंसुहुमं च षं गदिया ३, देवे षं भंते । महिद्द्वीए पुव्वामेव बालं अन्धेत्ता अभेत्ता पभू दीहिकरित्ताए वा हस्सीकरित्ताए वा?, नो तिण्डे समडे ४, एवं चत्तारिवि गमा, पढमविइय-भंगेसु अपरियाइत्ता एगंतरियाणा अन्धेत्ता अभेत्ता, सेसं तहेव, तं चेव सिद्धिं छउमन्थे ण जाणति ण पासति एसुहुमं च षं दीहिकरेज्ज वा हस्सीकरेज्ज वा ॥ (सू० १९२)

‘देवे षं भंते !’ इत्यादि, देवो भदन्त । महर्द्धिकः यावत्कारणात् महाद्युतिको महाबलो महायशा महानुभाग इति परिग्रहः एषां व्याख्यानं पूर्ववत्, पूर्वमेव ‘पुद्गलं’ लेखादिकं प्रयत्नेनेति गम्यते क्षित्वा ‘प्रयुः’ समर्थस्त्वमेव पुद्गलं क्षिप्रं भूमावपतितं सन्तम् ‘अनुपरिवर्त्य’ प्रादक्षिण्येन परिभ्रम्य महीतुम्?, भगवानाह—हन्त । प्रयुः; देवस्य प्रभूतशक्तिकत्वात् ॥ एतदेव जिज्ञासिपुः पृच्छति—‘से केणट्टेणं भंते !’ इत्यादि, (प्रश्नसूत्रं सुगमं) भगवानाह—गौतम । पुद्गलः क्षिप्रः सन् पूर्वमेव शीघ्रगतिर्भवति प्रयत्नजनितसंस्कारस्यातितीव्रत्वात्, पञ्चान्मन्दगतिः संस्कारस्य मन्दमन्दतया भवनात्, देवः पुनः पूर्वमपि पञ्चादपि च शीघ्र उत्साहविशेषेण शीघ्रगतिः साक्षाच्छीघ्रगमनेन, एतदेव व्याचष्टे—त्वरितस्त्वरितगतिर्भवतीति, ‘से एणट्टेणं’मित्याद्युपसंहारवाक्यं गतार्थम् ॥ ‘देवे षं भंते !’ इत्यादि, देवो भदन्त । महर्द्धिको यावन्महाद्युभागो बाह्यात् पुद्गलात् ‘अपर्यादाय’ अगृहीत्वा बालं अच्छित्त्वा अभित्त्वा तदवस्थमेव सन्तमिति भावः तच्छरीरस्य मनागपि विक्रियामनापाद्येति तात्पर्यार्थः प्रयुः ‘ग्रन्थयितुं’ दृढबन्धनबद्धीकर्तुम्?, भगवानाह—नायमर्थः समर्थः, बाह्यपुद्गलानादानेन तच्छरीरस्य मनागपि विक्रियानापादने बन्धनस्य कर्तुमशक्यत्वात्, एतेन देवोऽप्यनिबन्धनां क्रियां न करोति, विशिष्टसामर्थ्यस्यापि निबन्धनविषयत्वादित्यावेदितं । द्वितीयसूत्रे बालं छित्त्वा भित्त्वेति विशेषः, शेषं तथैव,

अत्रापि प्रथयितुमशक्तिः उभयकारणजन्यस्य कार्यस्यैकतरस्यापि कारणस्याभावेऽभावात् । सृतीयसूत्रे बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय बाल-
मच्छित्त्वाऽभित्त्वेति विशेषः । चतुर्थे बाह्यान् पुद्गलानादाय बालं छित्त्वा भित्त्वेति विशेषः, अत्र प्रथयितुं प्रयुरिति वक्तव्यं, कारण-
सामग्र्यस्य सम्भवत्, तं च प्रथयिष्ये उभयस्थो मतुष्यो न जानाति न पश्यति, किमुक्तं भवति ?—स बालोऽन्यो वा नटस्यः पुरुषोऽन-
विशयी न जानाति ज्ञानेन न पश्यति चक्षुषा 'एवं खलु सुहृमं च पां गढेज्जा' एवं खलु सूह्रमं देवो प्रथयेत् ॥ एवं बालदीर्घदृस्वीक-
रणविषयाण्यपि चत्वारि सूत्राणि भावनीयानि नवरं 'तं च पां सिद्धि'मिति, ता—दृस्वीकरणसिद्धिं दीर्घाकरणसिद्धिं वा, शेषं प्रतीतम् ॥
देवसामर्थ्यप्रत्यासत्त्यैव ज्योतिष्कावधिक्रमाद्—

अत्थि पां भंते ! चंदिमसूरियाणं हिट्टिपि तारास्त्वा अणुपि तुल्लावि समंपि तारास्त्वा अणुपि
तुल्लावि उट्ठिपि तारास्त्वा अणुपि तुल्लावि?, हंता अत्थि, से केणट्टेणं भंते ! एवं बुधति—
अत्थि पां चंदिमसूरियाणं जाव उट्ठिपि तारास्त्वा अणुपि तुल्लावि?, गोयमा ! जहा जहा पां
तेसिं देवाणं तवनियमवंभचेरवासाहं [उक्कडाहं] उस्सियाहं भवंति तथा तहा पां सेसिं देवाणं
स्यं पणायति अणुसे वा तुल्लसे वा, से एणट्टेणं गोयमा ! अत्थि पां चंदिमसूरियाणं उट्ठिपि
तारास्त्वा अणुपि तुल्लावि० ॥ (सू० १९३) एगमेगस्स पां चंदिमसूरियस्स—अट्टासीति च गहा
अट्टापीसं च हेइ नक्खत्ता । एगससीपरिवारो एसो ताराण वोच्छामि ॥ १ ॥ छावट्टिसहस्साहं-
णव च्चेव सयाहं पंचसयरहं । एगससीपरिवारो तारागणकोट्टिकोटीणिं ॥ २ ॥ (सू० १९४)

‘अस्थि णं भंते ! चंद्रिमसूरियाणं’मित्यादि, अस्त्रि भदन्त ! चन्द्रसूर्याणां सामान्यतो बहुवचनं, हिट्ठिपि—श्रेत्रापेक्षयाऽध्वस्तना अपि ‘तारारूपाः’ तारारूपविमानाधिष्ठातारो देवा इतिविभवलेख्यादिकमपेक्ष्य केचिदणवोऽपि हीना अपीलर्थः, केचिस्तुत्या अपि, तथा समपि चन्द्रविमानैः सूर्यविमानैश्च श्रेत्रापेक्षया समश्रेण्यापि व्यवस्थितास्तारारूपाः देवाः ताश्चन्द्रसूर्याणां देवानां इतिविभवादिकमपेक्ष्य केचिदणवोऽपि केचिस्तुत्या अपि तथा चन्द्रविमानानां सूर्यविमानानां चोपर्यपि ये व्यवस्थितास्तारारूपा देवास्तेऽपि चन्द्रसूर्याणां देवानां इतिविभवादिकमपेक्ष्य केचिदणवोऽपि केचिस्तुत्या अपि ?, भगवानाह—‘हनता अस्थि’ यदेतत्त्वया पृष्टं तत्सर्वं तथैवास्त्रि ॥ एवमुक्ते पुनः प्रश्नयति—‘से केणट्टेणं भंते ! एवं तुञ्चति अस्थि णं चंद्रिमसूरियाणं’मित्यादि, भगवानाह—गौतम ! ‘जहा जहा णं’मित्यादि, यथा णमिति वाक्यालङ्कारे तेषां देवानां—तारारूपविमानाधिष्ठातृणां प्रान्भवे तपोनियमब्रह्मचर्याणि ‘उत्सुतानि’ उक्कट्टानि भवन्ति, तत्र तपो—नमस्कारसहितादि नियमस्तु—अहिंसादि ब्रह्मचर्यं—वस्त्रिनिरोध्यादि उत्सुतानीत्युपलक्षणं तेन यथा यथाऽनुत्सुतान्यपि द्रष्टव्यं, अन्यथाऽणुत्वायोगात्, तथा तथा तेषां देवाना तस्मिन् तारारूपविमानाधिष्ठात्भवे एवं प्रज्ञायते, तद्यथा—अणुत्वं तुल्यत्वं चेति, ‘से एणट्टेणं’मित्यादि, किमुक्तं भवति ?—यैः प्राग्भवे तपोनियमब्रह्मचर्याणि मन्दानि कृतानि ते तारारूपविमानाधिष्ठातृदेवभवमनुप्राप्ताश्चन्द्रसूर्येभ्यो देवेभ्यो इतिविभवादिकमपेक्ष्य हीना भवन्ति, यैस्तु भवान्तरे तपोनियमब्रह्मचर्याणि अत्युत्कटान्यासेवितानि ते तारारूपविमानाधिष्ठातृरूपं देवभवमनुप्राप्ता इतिविभवादिकमपेक्ष्य चन्द्रसूर्यदेवैः सह समात्ता भवन्ति, न चैतदनुपपन्नं, इत्यन्ते हि मनुष्यलोके केचित् जन्मान्तरोपचिततथाविधपुण्यप्राग्भारा राजत्वमप्राप्ता अपि राज्ञा सह तुल्यविभवा इति ॥ ‘एगमेगसस णं भंते ! चंद्रिमसूरियसे’त्यादि, एकैकस्य भदन्त ! चन्द्रसूर्यस्य, अनेन च पदेन यथा नक्षत्रादीनां चन्द्रः स्वामी तथा सूर्योऽपि, तस्यापी-

न्द्रत्वाद् (ते) श्रुतिं ख्यापयन्ति, कियन्ति नक्षत्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः?, कियन्तो महाप्रहा-अङ्गारकादयः परिवारः प्रज्ञप्तः?, कियत्यस्त्रा-
रागणकोटीकोट्य. परिवारः प्रज्ञप्तः?, इह भूयान् पुस्तकेषु वाचनाभेदो गलिताति च सूत्राणि बहुषु पुस्तकेषु ततो यथाऽवस्थितवा-
चनाभेदप्रतिपत्त्यर्थं गलितसूत्रोद्धरणार्थं चैवं सुगमान्यपि विवियन्ते, भगवानाह-गौतम! एकैकस्य चन्द्रसूर्यस्याष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि
परिवारः प्रज्ञप्तः, अष्टाशीतिर्महाप्रहाः परिवारः प्रज्ञप्तः। 'ह्यावद्विसहस्साहं' इति गाथा, पदषष्टिः सहस्राणि नव चैव शतानि पञ्च-
सप्ततानि एकशशिपरिवारस्तरागणकाटीकोटीनां, कोटीकोटीति कोट्या एव सञ्ज्ञा, ततस्तरागणकोटीनामिति द्रष्टव्यम् ॥

जंबूद्वीवे णं भंते! द्वीवे मंदरसस पव्वयसस पुरन्डिमिह्लाओ चरिमंताओ केवतियं अबाथाए जो-
तिसं चारं चरति?, गोयमा! एक्कारसहिं एक्कवीसेहिं जोयणसएहिं अबाथाए जोतिसं चारं च-
रति, एवं दक्खिणिह्लाओ पच्चत्थिमिह्लाओ उत्तरिह्लाओ एक्कारसहिं एक्कवीसेहिं जोयणं जाव
चारं चरति ॥ लोणंताओ भंते! केवतियं अबाथाए जोतिसे पणत्ते?, गोयमा! एक्कारसहिं ए-
क्कारेहिं जोयणसतेहिं अबाथाए जोतिसे पणत्ते ॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए बडु-
समरमणिज्जाओ भूमिभागाओ केवतियं अबाहाए सव्वहेड्डिह्ले ताराख्वे चारं चरति? केवतियं
अबाथाए खुरविमाणे चारं चरति? केवतियं अबाथाए चंदविमाणे चारं चरति? केवतियं अबा-
थाए सव्वजवरिह्ले ताराख्वे चारं चरति?, गोयमा! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरम-
णिं सत्तहिं णजएहिं जोयणसतेहिं अबाहाए जोतिसं (सव्व) हेड्डिह्ले ताराख्वे चारं चरति, अट्टहिं

जोयणसतेहिं अबाधाए सूरविमाणे चारं चरति, अट्टहिं असीएहिं जोयणसतेहिं अबाधाए चंद-
विमाणे चारं चरति, नवहिं जोयणसएहिं अबाहाए सन्वडवारिह्ले ताराख्वे चारं चरति ॥ स-
न्वहेट्टिमिह्लाओ णं भंते ! ताराख्वाओ केवतियं अबाहाए सूरविमाणे चारं चरइ ? केवइयं
अबाहाए चंदविमाणे चारं चरइ ? केवतियं अबाहाए सन्वडवारिह्ले ताराख्वे चारं चरइ ? गो-
यमा ! सन्वहेट्टिह्लाओ णं दसहिं जोयणेहिं सूरविमाणे चारं चरति णडतीए जोयणेहिं अबा-
धाए चंदविमाणे चारं चरति दसुत्तरे जोयणसते अबाधाए सन्वोपरिह्ले ताराख्वे चारं चरइ ॥
सूरविमाणाओ णं भंते ! केवतियं अबाधाए चंदविमाणे चारं चरति ? केवतियं सन्वडवारिह्ले
ताराख्वे चारं चरति ? गोयमा ! सूरविमाणाओ णं असीए जोयणेहिं चंदविमाणे चारं चरति,
जोयणसय अबाधाए सन्वोवारिह्ले ताराख्वे चारं चरति ॥ चंदविमाणाओ णं भंते ! केवतियं
अबाधाए सन्वडवारिह्ले ताराख्वे चारं चरति ? गोयमा ! चंदविमाणाओ णं वीसाए जोयणेहिं
अबाधाए सन्वडवारिह्ले ताराख्वे चारं चरइ, एवामेव सणुन्वावरेणं दसुत्तरसतजोयणबाह्ले
तिरियमसंखेज्जे जोतिसविसए पणत्ते ॥ (सू० १९५) जंबूदीवे णं भंते ! कयरे णक्खत्ते सन्व-
डित्तरिह्लं चारं चरति ? कयरे नक्खत्ते सन्ववाहिरिह्लं चारं चरइ ? कयरे नक्खत्ते सन्वडवारिह्लं
चारं चरति ? कयरे नक्खत्ते सन्वहिट्टिह्लं चारं चरति ? गोयमा ! जंबूदीवे णं दीवे अभी-

इनकखत्ते सव्वविभतरिहं चारं चरति मूले णकखत्ते सव्ववाहिरिहं चारं चरइ साती णकखत्ते
सव्वोवरिहं चारं चरति भरणीणकखत्ते सव्वहेट्ठिहं चारं चरति ॥ (सू० ११६)

‘जंबूदीपे ण’मित्यादि’ जम्बूदीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य सकलतिर्थैर्नलोकमध्यवर्तिनं कियत्क्षेत्रमवाधया सर्वतः कृत्वा ‘ज्योतिषं’
ज्योतिश्चक्रं ‘चारं चरति’ मण्डलगत्या परिभ्रमति ? , भगवानाह—गौतम ! एकादश योजनाशतानि ‘एकविंशानि’ एकविंशत्यधिकानि
अवाधया ज्योतिषं चारं चरति, किमुक्तं भवति ?—मेरोः सर्वत एकादश योजनाशतान्येकविंशत्यधिकानि मुक्त्वा तदनन्तरं चक्रवाल-
तया ज्योतिश्चक्रं चारं चरति ॥ ‘लोगंताओ णं भंते !’ इत्यादि, लोकान्तादर्वाण् णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! कियत्क्षेत्रमवाधया
अपान्तराले कृत्वा ज्योतिषं प्रज्ञप्तम् ? , भगवानाह—गौतम ! एकादश योजनाशतानि ‘एकादशानि’ एकादशोत्तराण्यवाधया कृत्वा ज्यो-
तिषं प्रज्ञप्तम् ॥ ‘इमीसे णं भंते !’ इत्यादि, ‘अस्यां’ यत्र वयं व्यवस्थिता रत्नप्रभायां पृथिव्यां बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् आ-
रभ्य कियद्वाधया कृत्वाऽधस्तनं तारारूपं ज्योतिषं चार चरति ? , कियद्वाधया कृत्वा सूर्यविमानं चारं चरति ? , कियद्वाधया
कृत्वा चन्द्रविमानं, कियद्वाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं ज्योतिषं चारं चरति ? , भगवानाह—गौतम ! सप्त योजनाशतानि नवत्यधि-
कान्यवाधया कृत्वाऽधस्तनं तारारूपं चारं चरति, अष्ट योजनाशतान्यवाधया कृत्वा सूर्यविमानं, अष्टौ योजनाशतान्यशीतान्यवाधया
कृत्वा चन्द्रविमानं, नव योजनाशतानि पूर्णान्यवाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं ज्योतिषं चारं चरति ॥ (सव्व) हेट्ठिहाओ णं भंते !’
इत्यादि, अधस्ताद् भदन्त ! तारारूपात् कियद्वाधया कृत्वा सूर्यविमानं चारं चरति ? कियद्वाधया कृत्वा चन्द्रविमानं चारं चरति ?
कियद्वाधयोपरितनं तारारूपम् ? , भगवानाह—गौतम ! दश योजनान्यवाधया कृत्वा सूर्यविमानं चारं चरति, तत्र एवाधस्तान्तरा-

३ प्रतिएर
अन्तर्वा-

ह्योपर्यध-

स्तनास्ता-

राः

उद्देशः २

सू० १९

॥ ३७७ ॥

रूपाश्रवादि योजनान्यथाधया कृत्वा चन्द्रविमानं तत्र एवाधस्तनासारारूपार्हशोचरं योजनशतमवाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं व्योसिचं चारं चरति ॥ 'सूरविमाणो ओ षं भंते !' इत्यादि, सूर्यविमानाद् भदन्त । कियद्वाधया कृत्वा चन्द्रविमानं चारं चरति ?, कियद्वाधयोपरितनं तारारूपम् ?, भगवानाह—गौतम ! अशीति योजनान्यथाधया कृत्वा चन्द्रविमानाद्भदन्त ! कियद्वाधया कृत्वोपरितनं योजनशतमवाधया कृत्वोपरितनं तारारूपम् ॥ 'चंद्रविमाणो ओ षं भंते !' इत्यादि, चन्द्रविमानाद्भदन्त ! कियद्वाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं चारं चरति ?, भगवानाह—गौतम ! विशतिर्योजनान्यथाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं चारं चरति ॥ 'जंबूद्वीपे षं भंते !' इत्यादि, जंबूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे कतरत्, 'बहूनां प्रश्रे इतमश्चेति बहूनामपि निर्द्धीर्ये इतरः, नक्षत्रं सर्वाभ्यन्तरं—सर्वेषामन्येषां नक्षत्राणामभ्यन्तरं 'चारं' मण्डलात्वात् परिभ्रमणं चरति ?, कतरत् नक्षत्रं 'सर्ववाह्यं' सर्वेषां नक्षत्राणां वहिर्वर्तिनं चारं 'चरति' प्रतिपद्यते ?, कतरत् नक्षत्रं 'सर्वोपरितनं' सर्वेषां नक्षत्राणामुपरितनं चारं चरति ?, कतरत् नक्षत्रं सर्वाभ्यन्तरं चारं चरति, स्वातिर्नक्षत्रं सर्वोपरितनं चारं भगवानाह—गौतम ! अभिजिन्नक्षत्रं सर्वाभ्यन्तरं चारं चरति, मूलः पुनर्नक्षत्रं सर्ववाह्यं चारं चरति, सव्बोवरिं तु साई भरणी चरति, भरणीनक्षत्रं सर्वाधस्तनं चारं चरति, उक्तञ्च—'सव्वडिंभतरऽभीई मूलो पुण सव्ववाहिरो होइ । सव्वोवरिं तु साई भरणी पुण सव्वहेड्डिलिया ॥ १ ॥”

चंद्रविमाणे षं भंते ! किंसंठिते पणसे ?, गोयमा ! अद्धकविट्ठगसंठाणसंठिते सव्वफालितामए अब्भुगतमूसितपहसिते वणणओ, एवं सूरविमाणोवि नक्खत्तविमाणोवि ताराविमाणोवि अद्धकविट्ठसंठाणसंठिते ॥ चंद्रविमाणे षं भंते ! केवत्तियं आयामविकस्वंभेणं ? केवत्तियं परिकस्वेवेणं ?

कैवलयं बाह्येणं पणत्से?, गोयमा! ह्यपत्रे एगसट्टिभागे जोयणस्स आयामविकखंभेणं तं सि-
गुणं सविसेसं परिकखेवेणं अट्टावीसं एगसट्टिभागे जोयणस्स बाह्येणं पणत्से ॥ सुवरयिमाण-
स्सवि सत्त्वेव पुच्छा, गोयमा! अट्टयालीसं एगसट्टिभागे जोयणस्स आयामविकखंभेणं तं सि-
गुणं सविसेसं परिकखेवेणं चउवीस एगसट्टिभागे जोयणस्स बाह्येणं पत्तत्से ॥ एयं गट्टियिमा-
णेवि अट्टजोयणं आयामविकखंभेणं सविसेसं परि० कोसं बाह्येणं ॥ णक्खत्तविमाणेणं कोसं
आयामविकखंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परि० अट्टकोसं बाह्येणं प० ताराविमाणे अट्टकोसं
आयामविकखंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परि० पंचवणुसयाहं बाह्येणं पणत्से ॥ (सू० १९७)

‘चंद्रविमाणे णं भंते!’ इत्यादि, चन्द्रविमानं भदन्त । ‘किसंस्थितं’ किसिब संस्थितं २ प्रहसम्?, भगवानाए—गोसग! ‘अर्द्धक-
पित्थसंस्थानसंस्थितम्’ उत्तानीकवमर्द्धकपित्थं तस्येव यत् संस्थानं तेन संस्थितमर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितं, आह—यदि चन्द्रपिशाग-
मुत्तानीकवार्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितं तत् उदयकालेऽस्समयकाले वा यदिवा तिर्यक् परिभ्रमत् पौर्णमास्यां कस्सात्तदर्द्धकपित्थफलाकारं
नोपलभ्यते?, कामं शिरस उपरि वर्त्तमानं वर्तुलमुपलभ्यते, अर्द्धकपित्थस्य शिरस उपरि दूरमवस्थापितस्य परभागादर्शनीतो वर्तुल-
त्रया दृश्यमानत्वात्, उच्यते, इहार्द्धकपित्थफलाकारं चन्द्रविमानं न सामस्येन प्रतिपत्तव्यं, किन्तु तस्य विमातस्य पीठं, तस्य च
पीठस्योपरि चन्द्रदेवस्य—ज्योतिश्चक्रराजस्य प्रासादः, स च प्रासादस्तथा कथञ्चनापि व्यवस्थितो यथा पीठेन सह भूयान् वर्तुल वा-
कारो भवति, स च दूरभावादेकान्तवत्. समवृत्ततया जनानां प्रतिभासते ततो न कश्चिद्दोषः, न चैतत् स्वमनीषिकाया विजृम्भित,

यत एतदेव जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणेन विशेषणवत्यामाक्षेपपुरस्सरमुक्तम्—“अद्धकविट्टागारा उदयत्थमणंमि कह न दीसंति । स-
सिसूराण विमाणा तिरियक्खत्ते ठियाणं च ? ॥ १ ॥ उत्ताणद्धकविट्टागारं पीढं तटुवरिं च पासाधो । वट्टल्लेखेण ततो समवट्ठं दूर-
भावातो ॥ २ ॥” तथा सर्वै-निरवशेषं रफटिकविशेषमणिसयं सर्वरफटिकमयं तथाऽभ्युद्रता-आभिमुख्येन सर्वतो विनिर्गता उ-
त्सृताः—प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा तथा सितं अभ्युद्रतोत्सृतप्रभासितं, यावत्करणात् ‘विविहमणिरयणभत्तिचिन्ते वा-
उद्भुयविजयवेजयन्तीपडगालत्तातिहत्तकलिण्ठुं गगणतलमणुलिहंतसिहरे जातंतररयणपंजलोन्मीलियमणिकणगशुभियागो वियसि-
यसयवत्तपुंडरीयतिलगारयणद्धचंदंचित्ते अंतो वहिं च सण्हे तवणिज्जवाडुयापत्थडे सुहफासे ससिसरीयरूवे पासाईए दूरिसणिज्जे अभि-
रूवे पडिरूवे’ इति, तत्र विविधा—अनेकप्रकारा मणयः—चन्द्रकान्तादयो रत्नानि च—ककेंतनादीनि तेषां भक्तयो—विच्छित्तिविशेषास्ता-
भिश्चित्रं—अनेकरूपवद् आश्चर्यवद्वा विविधमणिरत्नभक्तचित्रं, तथा वातोद्भूता—वायुकम्पिता विजयः—अभ्युदयस्तसंसूचिका वैजय-
न्यभिधानाः पताका विजयवैजयन्त्यः, अथवा विजया इति वैजयन्तीनां पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते तत्प्रधाना वैजयन्त्यो विजयवैजयन्त्यः—
पताकास्ता एव विजयवर्जिता वैजयन्त्यः, छत्राविच्छत्राणि—उपर्युपरिस्थितातपत्राणि तैः कलितं वातोद्भूतविजयवेजयन्तीपताकाकलितं
तुङ्गं—उष्णम् अत एव ‘गगणतलमणुलिहंतसिहरे’ गगनतलमनुलिखद्—अभिलङ्घयद् गगनतलानुलिखच्छिखरं, तथा जालानि—जालकानि
तानि च भवनभित्तिषु लोके प्रतीतानि तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिसितं रत्नानि यत्र तज्जालान्तररत्नं, सुंदरे चान्न प्रथमैकवचनलोपो
द्रष्टव्यः, तथा पञ्चराद् उन्मीलितमिव—वह्निष्कृतमिव पञ्चरोन्मीलितमिव, यथा हि किल किमपि वस्तु पञ्चराद्—वंशादिमयप्रच्छा-
दनविशेषाद् वह्निष्कृतमत्यन्तमविनष्टच्छायत्वात् शोभते तथा तदपि विमानमिति भावः, तथा मणिकनकानां सम्बन्धिनी स्तूपिका-

स्थितं यस्य तस्य मणिकनकस्तूपिकाकं, तथा विकसितानि यानि शतपत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादौ प्रतिकृतिवत्त्वेन स्थितानि तिल-
काभ्र-भित्त्यादिषु पुण्ड्राणि रत्नमयाभ्रार्द्धचन्द्रा द्वारादिषु तैश्चित्रं विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्रम्, 'अतो वहिं च सण्डे'
इत्यादि अश्वनपर्वतोपरिसिद्धायतनद्वारवत्, 'एवं सूरविमाणो वी'त्यादि, एवं-चन्द्रविमानमिव सूर्यविमानमपि वक्तव्यं ग्रहविमानमपि
नक्षत्रविमानमपि साराविमानमपि, ज्योतिर्विमानतां प्राय एकरूपत्वात् ॥ 'चंद्रविमाणे षं भंते !' इत्यादि, चन्द्रविमानं भदन्त ! किय-
दायामविकम्भमेन कियत्परिक्षेपेण कियद्वाहल्येन प्रहसम् ? , भगवानाह-गौतम ! षट्पञ्चाशतमेकषष्टिभागान् योजनस्थायामविकम्भमेन,
तदेवायामविकम्भमातं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण, अष्टाविंशतिमेकषष्टिभागान् योजनस्य बाहल्येन प्रहसम् ॥ 'सूरविमाणे षं भंते !'
इत्यादि प्रशसूत्रं प्राग्वत्, भगवानाह-गौतम ! अष्टचत्वारिंशतमेकषष्टिभागान् योजनस्थायामविकम्भमेन, तदेवायामविकम्भमानं त्रि-
गुणं सविशेषं परिक्षेपेण, चतुर्विंशतिमेकषष्टिभागान् योजनस्य बाहल्येन ॥ 'गहविमाणे षं भंते !' इत्यादि प्रशसूत्रं तथैव, भगवा-
नाह-गौतम ! अर्द्धयोजनमायामविकम्भमेन तदेवार्द्धयोजनं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण क्रोशं बाहल्येन ॥ 'नक्खत्तविमाणे षं
भंते !' इत्यादि प्रशसूत्रं तथैव, भगवानाह-गौतम ! क्रोशमेकमायामविकम्भमेन तदेवायामविकम्भपरिमाणं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षे-
पेण अर्द्धक्रोशं च बाहल्येन प्रहसम् ॥ 'ताराविमाणे षं भंते !' इत्यादि प्रशसूत्रं तथैव, भगवानाह-गौतम ! अर्द्धक्रोशमायामवि-
कम्भमेन तदेवायामविकम्भमायामपरिमाणं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण, पञ्चधनुःशतानि बाहल्येन प्रहसम्, एवंपरिमाणं च तारा-
विमानमुत्कृष्टस्थितिकस्य तारादेवस्य सम्बन्धि द्रष्टव्यं, जघन्यस्थितिकस्य तु पञ्चधनुःशतान्यायामविकम्भमेन अर्द्धचतुर्थांशानि धनुःश-
तानि बाहल्येन, उक्तञ्च तत्त्वार्थभाष्ये—“अष्टचत्वारिंशद्योजनैकषष्टिभागाः सूर्यमण्डलविकम्भः, चन्द्रमसः षट्पञ्चाशत्, ग्रहा-

३ प्रतिपत्सौ
चन्द्रादि-
संस्थाना-
यामादि
उद्देशः २
सू० १९७

स्थलचराः स्वचराः, तत्र जले चरन्तीति जलचराः, एवं स्थलचरा स्वचरा अपि भावनीयाः ॥ अथ के ते जलचराः ?, सूरिराह—जल-
चराः पञ्चविधा. प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—मत्स्याः कच्छपा मकरा ग्राहाः शिशुमारा, 'एवं भेओ भाणियव्वो जहा पणवणाए जाव सुसुमारा
एगागारा पन्नत्ता' इति, 'एवम्' उक्तेन प्रकारेण मत्स्यादीनां भेदो यथा प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः, स च तावद् यावत् 'सिसुमारा'
एगागारा इतिपदं, स चैवम्—'से किं तं मच्छा?', मच्छा अणेगविहा पणत्ता, तजहा—सण्हमच्छा खवल्लमच्छा जुगमच्छा भिन्निभय-
मच्छा हेलियमच्छा मंजरियामच्छा रोहियमच्छा इलीसागारा मोगरावडा वडगरा तिमीतिमिगिलामच्छा तंडुलमच्छा ऋणिकमच्छा
सिलेच्छियामच्छा लंभणमच्छा पडागा पडागाइपडागा, जे यावण्णे तहस्पगारा, से तं मच्छा। से किं तं कच्छभा?, कच्छभा दुविहा
पणत्ता, तंजहा—अट्टिकच्छभा य मंसलकच्छभा य, से तं कच्छभा। से किं तं गाहा?, गाहा पंचविहा पणत्ता, तंजहा—दिली वेडगा
मुडुगा पुलगा सीमागारा, सेत्तं गाहा। से किं तं मगरा?, मगरा दुविहा पणत्ता, तंजहा—सौंडमगरा य मट्टमगरा य, सेत्तं मगरा।
से किं तं सुसुमारा?, २ एगागारा पणत्ता, सेत्तं सुसुमारा" इति, एते मत्स्यादिभेदा लोकतोऽवगन्तव्याः, 'जे यावण्णे तहस्पगारा'
इति, येऽपि चान्ये 'तथाप्रकाराः' उक्तप्रकारा मत्स्यादिरूपा, ते सर्वे जलचरसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्रष्टव्याः। 'ते समास्तो'
इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तसूत्रं सुगमं, शरीरादिद्वारकदम्बकमपि चतुरिन्द्रियवद्भावनीयं, नवरमवगाहनाद्वारे जवन्यतोऽवगाहना अदुलासपणे-
यभागमात्रा, उत्कर्षतो योजनसहस्रम्। इन्द्रियद्वारे पञ्चेन्द्रियाणि। सञ्चिद्वारे नो मञ्चिन्नोऽसञ्चिन्नः, संमूर्च्छिमतया समनस्कलायो-
गान्। उपपातो यथा व्युत्क्रान्तिपदे तथा वक्तव्यः, तिर्यग्मनुष्येभ्योऽसङ्गयातवर्षायुष्कवर्षेभ्यो वाच्य इति भावः। स्थितिर्जघन्यतोऽ-
न्तर्मुहूर्तमुत्कर्षत. पूर्वकोटी। च्यवनद्वारेऽनन्तरसुहृत्स्य चतसृष्वपि गतिपूष्यन्ते, तत्र नरकेषु रत्नप्रभायामेव, तिर्यक्षु सर्वेष्वेव, मनु-

गामर्द्धयोजनं, गव्यूतं नक्षत्राणां, सर्वोत्कृष्टायास्ताराया अर्द्धक्रोशः, जघन्यायाः पञ्चधनुःशतानि, विष्कम्भार्द्धबाहल्याश्च भवन्ति सर्वे सूर्यादयो नृलोके” इति ॥

चंद्रविमाणे णं भंते ! कति देवसाहस्सीओ परिवहंति ?, गोयमा ! चंद्रविमाणस्स णं पुरच्छिमेणं
 सेयाणं सुभगाणं सुप्पभाणं संखतलविमलनिम्मलदधिघणगोखीरफेणरययणिगरप्पगासाणं (महु-
 गुलियपिंगलक्खाणं) थिरलद्ध [पउद्ध] वट्टपीवरसुसिलिद्धसुविसिद्धतिक्खदाढाविडंथितसुहाणं ररु-
 प्पलपत्तमउयसुकुमालतालुजीहाणं [पसत्थसत्थवेरुलियभिसंतकक्कडनहाणं] विसालपीवरोरुप-
 डिपुण्णविउलखंधाणं मिउविसयपसत्थसुहुमलक्खणविच्छिण्णकेसरसडोवसोभिताणं चंकमि-
 तललियपुलितधवलगन्वितगतीणं उस्सियसुणिम्मियसुजायअप्फोडियणंगूलाणं वहरामयण-
 क्खाणं वहरामयदन्ताणं वयरामयदाढाणं तवणिज्जतीहाणं तवणिज्जतालुयाणं तवणिज्जजोत्तगसु-
 जोतितानं कामगमाणं पीतिगमाणं मणोरमाणं मणोहराणं अमियगतीणं अमियव-
 लवीरियपुरिसकारपरक्कमाणं महता अप्फोडियसीहनातीयबोलकलयलरेवेणं महुरेण मणहरेण य-
 पूरिंता अंबरं दिसाओ य सोभयंता चत्तारि देवसाहस्सीओ सीहरुवधारिणं देवाणं पुरच्छिमिह्लं
 बाहं परिवहंति । चंद्रविमाणस्स णं दक्खिणेणं सेयाणं सुभगाणं सुप्पभाणं संखतलविमलनिम्म-
 लदधिघणगोखीरफेणरययणिगरप्पगासाणं वहरामयकुंभजुयलसुद्धितपीवरवरवहरसोडवद्वियदि-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३८० ॥

त्सुरत्तपउमप्पकासाणं अब्भुण्णययुणा (सुहा) णं तवणिज्जविसालचंचलचलंतचवलकण्णविमल्लु-
ज्जलाणं मधुवण्णभिंसंतणिद्धपिंगलपत्तलतिवण्णमणिरयणलोयणाणं अब्भुग्गतमडलमल्लियाणं
धवलसरिससंठितणिब्बवणदढकसिणफालियामयसुजायंदंतसुसलोवसोभिताणं कंचणकोसीपवि-
ट्टंदंतगविमलमणिरयणरुइरेरंतचित्तरुवगविरायिताणं तवणिज्जविसालतिलगपसुहपरिमंडिताणं
णाणामणिरयणसुद्धेवेज्जबद्धगलयवरभूसणाणं वेरुलियविचित्तदंडणिम्मलवहरामयतिक्वल्लु-
अंकुसकुंभजुयलंतरोदियाणं तवणिज्जसुबद्धकच्छदप्पियवल्लुद्धराणं जंबूणयविमलघणमंडलवहरा-
मयलालाललयतालणाणामणिरयणघण्टपासगरयतामयरज्जूबद्धलंबितघंटाजुयलमडुरसरमणह-
राणं अल्लीणपमाणजुत्तवट्टियसुजातलक्खणपसत्थतवणिज्जवालगतपरिपुच्छणाणं उयवियपड्डिपु-
ण्णकुम्मचलणलड्डुविक्रमाणं अंकामयणक्खाणं तवणिज्जतालुयाणं तवणिज्जजीहाणं तवणिज्जजो-
त्तगसुजोत्तियाणं कामकमाणं पीतिकमाणं मणोरमाणं मणोरमाणं अमियगतीणं अमि-
यवलवीरियपुरिसकारपरक्कमाणं महया गंभीरगुलगुलाइयरवेणं मडुरेणं मणहरेणं पूरेन्ता अंबरं दि-
साओ य सोभयंता चत्तारि देवसाहस्सीओ गयरुवधारीणं देवाणं दक्खिणिल्लं बाहं परिचहंति ।
चंदविमाणस्स णं पच्चत्थिमेणं सेताणं सुभगाणं सुप्पभाणं चंकमियल्लियपुलितचलचवलककुदसा-
लीणं सण्णयपासाणं संगयपासाणं सुजायपासाणं मियमाइतपीणरइतपासाणं ह्यसविहगसुजात-

क्रुच्छीणं पसत्थणिद्धमधुयुलित्तभिसंतपिंगलक्खणं विसालपीवोरुपडिपुण्णचिपु उखंधाणं वट्टप-
डिपुण्णचिपुलकवोलकलितानं घणणिचित्तसुबद्धलक्खणुणत्तईसिआणयवसभोद्धानं चंक्रमितल-
लित्तपुलियचक्कवालचवलगव्वित्तगतीणं पीवोरुवट्टियसुसंठित्तकडीणं ओलंथपलंथलक्खणपमा-
णजुत्तपसत्थरमणिज्जवालंगंडाणं समखुरवालधानीणं समलिहितित्तक्खगसिंगाणं तणुसुहुमसु-
जातणिद्धलोमच्छविधराणं उवचित्तमंसलविसालपडिपुण्णखुद्दपसुहुडराणं (खंधपएससुंदराणं)
वेरुलियभिसंतकडक्खसुणिरिक्खणाणं जुत्तप्पमाणप्पधानलक्खणपसत्थरमणिज्जगगरगालसो-
भित्तानं घग्घरगसुबद्धकण्ठपरिसंडियाणं नाणामणिकणगरयणघण्टवेयच्छगसुकयरतियमालि-
याणं वरघंटागलगलियसोभंतसस्सिसरीयाणं पडसुप्पलभसलसुरभिमालविभूसिताणं वहरखुराणं
विविधविखुराणं फालियामयदंताणं तवणिज्जजीहाणं तवणिज्जताल्लुयाणं तवणिज्जजोत्तगसुजो-
त्तियाणं कामक्कमाणं पीत्तिकमाणं मणोरमाणं मणोहराणं अमित्तगतीणं अभियबल-
वीरियपुरिसयारपरक्कमाणं महयागंभीरगज्जियरवेणं मधुरेण मणहरेण य पूरंता अंवरं दिसाओ
य सोभयंता चत्तारि देवसाहस्सीओ वसभरुवधारिणं देवाणं पच्चत्थिभिह्लं बाहं परिवहंति ।
चंदविमाणस्स णं उत्तरेणं सेयाणं सुभगाणं सुप्पभाणं जचाणंतरमह्निहायणाणं हरिमेलामदुलम-
ह्लियच्छाणं घणणिचित्तसुबद्धलक्खणुणत्ताचंक्रमि (चंचुच्चि) यल्लियपुलियचलचवलचंचलगतीणं

श्रीजीवा-
श्रीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३८१ ॥

लंघणवगणधावणधारणतिवहृजईणसिक्खित्तगईणं सण्णतपासाणं ललंतलामगालायवरभूसणाणं
संणयपासाणं संगतपासाणं सुजायपासाणं मितमायितपीणरइयपासाणं झसविहगसुजातकु-
च्छीणं पीणपीवरवद्वित्तसुसंठितकडीणं ओलंबपलंबलक्खणपमाणजुत्तपसत्थरमणिज्जवालगंडाणं
तणुसुहुमसुजायणिद्धलोमच्छविधराणं मिडविसयपसत्थसुहुमलक्खणविकिण्णकेसरवालघराणं
ललियसविलासगति(ललंतथासगल)लाडवरभूसणाणं सुहमंडगोचूलचमरथासगपरिमंडियकडीणं
तवणिज्जखुराणं तवणिज्जजीहाणं तवणिज्जतालुयाणं तवणिज्जजोत्तगसुजोतियाणं कामगमाणं
पीत्तिगमाणं मणोरमाणं मणोहराणं अमितगतीणं अभियबलवीरियपुरिसयारपरक्क-
माणं महया हयहेसियकिलकिलाइयवेण मडुरेणं मणहरेण य पूरंता अंबरं दिसाओ य सो-
भयंता चत्तारि देवसाहस्सीओ हयरूवधारीणं उत्तरिल्लं बाहं परिवहंति ॥ एवं सूरविमाणस्सवि
पुच्छा, गोयमा! सोलस देवसाहस्सीओ परिवहंति पुब्बकमेणं ॥ एवं गहविमाणस्सवि पुच्छा,
गोयमा! अट्ट देवसाहस्सीओ परिवहंति पुब्बकमेणं, दो देवाणं साहस्सीओ पुरत्थिमिल्लं बाहं
परिवहंति दो देवाणं साहस्सीओ दक्खिणिल्लं दो देवाणं साहस्सीओ पच्चत्थिमं दो देवसाहस्सी
हयरूवधारीणं उत्तरिल्लं बाहं परिवहंति ॥ एवं णक्खत्तविमाणस्सवि पुच्छा, गोयमा! चत्तारि

देवसाहस्सीओ परिवहंति, सीहरूपधारीणं देवाणं पंचदेवसता पुरत्थिमिच्छं बाहं परिवहंति एवं चउद्दिंसिंपि ॥ (सू० १२८)

‘चंद्रविमाणे णं भंते!’ इत्यादि, चन्द्रविमानं णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! कति देवसहस्राणि परिवहन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! षोडश देवसहस्राणि परिवहन्ति, तथा—पूर्वेण—पूर्वतः, एवं दक्षिणेन पश्चिमेन उत्तरेण, तत्र पूर्वेण सिंहरूपधारिणां देवानां चत्वारि सहस्राणि परिवहन्ति, दक्षिणेन गजरूपधारिणां देवानां चत्वारि सहस्राणि, पश्चिमेन वृषभरूपधारिणां देवानां चत्वारि सहस्राणि, उत्तरेणाश्वरूपधारिणां देवानां चत्वारि देवसहस्राणि, इयमत्र भावना—चन्द्रादिविमानानि तथाजगत्स्वाभाव्यान्निरालम्बनान्येव बहन्त्यवतिष्ठन्ते, केवलमाभियोगिका देवास्ते तथाविधनामकर्मोदयवशात्समानजातीयानां हीनजातीयानां वा निजस्फातिविशेषप्रदर्शनार्थमात्मानं बहु मन्यमानाः प्रमोदयुतः सततवहनशीलेषु विमानेष्वधः स्थित्वा केचित्सिंहरूपाणि केचिद्गजरूपाणि केचिद्रूपभरूपाणि केचिदश्वरूपाणि कृत्वानि विमानानि वहन्ति, न चैतदनुपपन्नं, यथा हि कोऽपि तथाविधाभियोग्यनामकर्मोपभोगभागी दासोऽन्येषां समानजातीयानां हीनजातीयानां वा पूर्वपरिचितानामेवमहं नायकस्यास्य सुप्रसिद्धस्य संमत इति निजस्फातिविशेषप्रदर्शनार्थं सर्वमपि खोचितं कर्म नायकसमक्षं प्रमुदितः करोति, तथाऽऽभियोगिका देवास्तथाविधाभियोग्यनामकर्मोपभोगभाज. समानजातीयानां हीनजातीयानां वा देवानामन्येषामेवं वय समृद्धा यत्सकललोकप्रसिद्धानां चन्द्रादीनां विमानानि वहाम इति निजस्फातिविशेषप्रदर्शनार्थमात्मानं बहु मन्यमाना उक्तप्रकारेण चन्द्रादिविमानानि वहन्ति ॥ एवं सूर्यादिविमानविषयाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि, अत्र जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-सत्के सङ्ग्रहणिगाथे—‘सोलस देवसहस्सा वहंति चंदेसु चेत्र सूरसु । अट्टेव सहस्साइं एक्केकंमि गहविमाणे ॥ १ ॥ चत्तारि सहस्साइं

नक्खत्तंमि य हवंति एक्केके । दो चेव सहस्साइं तारारूवेक्कमेक्कंमि ॥ २ ॥” कचित्सिहादीनां वर्णनं दृश्यते तद्गुणेषु पुस्तकेषु न दृष्ट-
मित्युपेक्षितं, अवश्यं चेतद्ब्रह्माख्यानेन प्रयोजनं तर्हि जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिटीका परिभाषनीया, तत्र सविस्तरं तद्ब्रह्माख्यानस्य कृतत्वात् ॥

एतेसि णं भंते चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवाणं कयरे कयरेहिंतो सिग्घगती वा मंदगती
वा?, गोयमा! चंदेहिंतो सूरुा सिग्घगती सूरुेहिंतो गहा सिग्घगती गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घ-
गती णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगती, सब्वप्पगती चंदा सब्वसिग्घगतीओ तारारूवे ॥ (सू० १९९)
एएसि णं भंते! चंदिमजावतारारूवाणं कयरे २ हिंतो अण्णिपड्डिया वा महिड्डिया वा?, गोयमा!
तारारूवेहिंतो णक्खत्ता महिड्डिया णक्खत्तेहिंतो गहा महिड्डिया गहेहिंतो सूरुा महिड्डिया सूरु-
हिंतो चंदा महिड्डिया, सब्वप्पड्डिया तारारूवा सब्वमहिड्डिया चंदा ॥ (सू० २००)

‘एएसि ण’मित्यादि, एतेषां चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारारूपाणां मध्ये कतरे कतरेभ्योऽल्पगतयः? कतरे कतरेभ्यः? शीघ्रगतयः?, भग-
वानाह—गौतम! चन्द्रेभ्यः सूर्याः शीघ्रगतयः सूर्येभ्यो ग्रहाः शीघ्रगतयः ग्रहेभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि नक्षत्रेभ्यस्तारारूपाः शीघ्रग-
तयः, चन्द्रेणाहोरात्राक्रमणीयस्य क्षेत्रस्य सूर्योदिभिर्हीनहीनतरेणाहोरात्रेणाक्रम्यमाणत्वात्, एतच्च सविस्तरं चन्द्रप्रज्ञप्तौ सूर्यप्रज्ञप्तौ
भावितमिति ततोऽवधार्य, एवं च सर्वमन्दगतयश्चन्द्राः सर्वशीघ्रगतयस्ताराः ॥ ‘एएसि ण’मित्यादि, एतेषां मदन्त! चन्द्रसूर्यग्रहन-
क्षत्रतारारूपाणां मध्ये कतरे कतरेभ्योऽल्पद्विकाः कतरे कतरेभ्यो महद्विकाः?, भगवानाह—गौतम! तारकेभ्यो नक्षत्राणि महद्विकानि

बृहत्स्थितिकत्वात्, एवं नक्षत्रेभ्यो ग्रहा महर्द्धिकाः, ग्रहेभ्यः सूर्यो महार्द्धिकाः, सूर्येभ्यश्चन्द्रा महर्द्धिकाः, एवं सर्वोत्पद्यस्ताराः सर्व-
महर्द्धयश्चन्द्राः ॥ सम्प्रति जम्बूद्वीपे ताराणा परस्परमन्तरप्रतिपादनार्थमाह—

जंबूद्वीवे णं भंते ! दीवे तारारूवस्स २ एस णं केवतियं अवाधाए अंतरे पणत्ते ? , गोयमा ! दुविहे
अंतरे पणत्ते, तंजहा—वाघातिमे य निव्वाधाइमे य, तत्थ णं जे से वाघातिमे से जहण्णेणं
दोण्णि य छाव्हे जोयणसए उक्कोसेणं बारस जोयणसहस्साइं दोण्णि य वायाले जोयणसए ता-
रारूवस्स २ य अवाहाए अंतरे पणत्ते । तत्थ णं जे से णिव्वाघातिमे से जहण्णेणं पंचधणुसयाइं
उक्कोसेणं दो गाडयाइं तारारूव जाव अंतरे पणत्ते ॥ (सू० २० ?) चंदस्स णं भंते ! जोतिसिंदस्स
जोतिसरन्नो कति अग्गमहिसीओ पणत्ताओ ? , गोयमा ! चत्तारि अग्गमहिसीओ पणत्ताओ,
तंजहा—चंदप्पभादोसिणाभा अच्चिमाली पभंकरा, एत्थ णं एग्गेगाए देवीए चत्तारि चत्तारि देव-
साहस्सीओ परिवारे य, पभू णं ततो एग्गेगा देवी अण्णाइं चत्तारि २ देविसहस्साइं परिवारं
विडव्वित्तए, एवामेव सणुव्वावरेणं सोलस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, से तं तुडिए ॥ (सू० २० २)
पभू णं भंते ! चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए चंदंसिं
सीहासणंसि तुडिएण सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए ? , णो तिण्हे सम्हे ।
से केण्हेणं भंते ! एवं बुच्चति नो पभू चंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए

चंदंसि सीहासणंसि तुडिएणं सद्धिं दिव्वाहं भोगभोगाहं भुंजमाणे विहरित्ताए?, गोयमा! चं-
दस्स जोतिसिंदस्स जोतिसरणो चंदवडंसए विमाणे सभाए सुधम्माए माणवगंसि चेतियखं-
भंसि वहरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु बहुयाओ जिणसकहाओ सणिलिक्खिताओ चिद्धंति, जाओ णं
चंदस्स जोतिसिंदस्स जोतिसरत्तो अन्नंसिं च बहूणं जोतिसियाणं देवाण य देवीण य अच्चणिल्लाओ
जाव पब्बुवासणिल्लाओ, तांसिं पणिहाए नो पभू चंदे जोतिसराया चंदवडिं० जाव चंदंसि सीहास-
णंसि जाव भुंजमाणे विहरित्ताए, से एएणट्टेणं गोयमा! नो पभू चंदे जोतिसराया चंदवडंसए
विमाणे सभाए सुधम्माए चंदंसि सीहासणंसि तुडिएण सद्धिं दिव्वाहं भोगभोगाहं भुंजमाणे
विहरित्ताए, अट्टत्तरं च णं गोयमा! पभू चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडंसए विमाणे स-
भाए सुधम्माए चंदंसि सीहासणंसि चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं जाव सोलसहिं आयरक्ख-
देवाणं साहस्सीहिं अन्नोहिं बहूहिं जोतिसिएहिं देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपुरिचडे महयाहयण-
ट्टगीइवाइयंततीतलतालतुडियणमुइंगपट्टुप्पवाइयरेवणं दिव्वाहं भोगभोगाहं भुंजमाणे विह-
रित्ताए, केवलं परियारतुडिएण सद्धिं भोगभोगाहं बुद्धीए नो चेष णं मेहुणवत्तियं ॥ (सू० २०३)
सूरस्स णं भंते! जोतिसिंदस्स जोतिसरत्तो कह अग्गमहिसीओ पणत्ताओ?, गोयमा! चत्तारि
अग्गमहिसीओ पणत्ताओ, तंजहा—सूरप्पभा आयवाभा अधिमाली पभंकरा, एवं अवसेसं

जहा चंद्रस्स णवरिं सूरवडिंसए विमाणे सूरसि सीहासंगंसि, तहेव सन्वेसिंपि गहार्ईणं चसारि
अगमहिंसीओ० तंजहा—विजया वेजयंती जयंती अपराजिया, तेसिंपि तहेव । (सू० २०४)

‘जंबूदीवे णं भंते ! दीवे’ इत्यादि, जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे तारायास्ताराया एतदन्तरं कियदवाधया प्रज्ञप्तम् ?, भगवानाह—गौतम !
द्विविधमन्तरं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—व्याघातिमं निर्व्याघातिमं च, व्याहननं व्याघात—पर्वतादिस्खलनं तेन निर्वृतं व्याघातिमं ‘भावादिम’
इति इमप्रत्ययः; निर्व्याघातिमं—व्याघातिमात्रिगतं स्वाभाविकमित्यर्थः; तत्र यन्निर्व्याघातिमं तज्जघन्येन पञ्च धनुःशतानि उत्कर्षतो
द्वे गन्धूते, तत्र यद् व्याघातिमं तज्जघन्येन द्वे योजनशते ‘षट्षष्टे’ षट्षष्ट्यधिके, एतच्च निषकृटादिकमपेक्ष्य वेदितव्यं, तथाहि—
निषधपर्वतः स्वभावादप्युच्चैश्चत्वारि योजनशतानि तस्योपरि पञ्च योजनशतोच्चानि कृटानि, तानि च मूले पञ्च योजनशतान्यायाम-
विष्कम्भभार्या मध्ये त्रीणि योजनशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि उपर्यर्द्धवृत्तीयांनि योजनशतानि, तेषां चोपरितनभागसमश्रेणिप्रदेशे तथा-
जगत्स्वामाव्यादृष्टावष्टौ योजनान्युभयतोऽवाधया कृत्वा ताराविमानानि परिभ्रमन्ति, ततो जघन्यतो व्याघातिमन्तरं द्वे योजन-
शते षट्षष्ट्यधिके भवति, उत्कर्षतो द्वादश योजनसहस्राणि द्वे योजनशते द्वाचत्वारिंशदधिके, एतच्च मेरुमपेक्ष्य द्रष्टव्यं, तथाहि—मेरु-
र्दश योजनसहस्राणि मेरोश्चोभयतोऽवाधया एकादश योजनशतान्येकविंशत्यधिकानि, तत सर्वसहस्रामीलने द्वादश योजनसहस्राणि
द्वे च योजनशते द्वाचत्वारिंशदधिके, क्वचित्सर्वत्र ‘वाघाइए निव्वाघाइए’ इति पाठस्तत्र व्याघातो—यथोक्तरूपोऽस्यास्तीति व्याघाति-
कम्, ‘अतोऽनेकस्वरा’दिति मत्वर्थीय इकप्रत्ययः; व्याघातिकात्रिगतं निर्व्याघातिकमिति ॥ ‘चंद्रस्स णं भंते !’ इत्यादि, चन्द्रस्य
भदन्त ! ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य ‘कति’ कियत्सहस्राका अत्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! चतस्रोऽत्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः;

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३८४ ॥

तथा-चन्द्रप्रभा १ 'दोसिणाभा' इति ज्योत्स्नाभा २ अर्धिमाली ३ प्रमङ्करा ४ ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, 'तत्र' तासु चतसृषु अप्र-
महिषीषु मध्ये एकैकस्या देव्याश्चत्वारि २ देवीसहस्राणि परिवारः प्रह्वतः, किमुक्तं भवति ?-एकैकाऽप्रमहिषी चतुर्णां २ देवीसह-
स्राणां पट्टराज्ञी, एकैव सा इत्थम्भूताऽप्रमहिषी परिवारावसरे तथाविधा ज्योतिष्कराजचन्द्रदेवेच्छामुपलभ्य प्रसुरन्यानि आत्मस-
मानरूपाणि चत्वारि देवीसहस्राणि विभ्रुर्विभ्रुं, स्वाभाविकानि पुनः 'एवमेव' उक्तप्रकारेणैव 'सपूर्वापरेण' पूर्वापरमीलनेन षोडश [प्र-
न्धाप्रम् ११५००] देवीसहस्राणि चन्द्रदेवस्य भवन्ति, 'सेत्तं तुडिण्' तदेतावत् 'तुटिकम्' अन्तःपुरम्, आह चूर्णिकृत्—'तुटि-
कमन्तःपुरमुपदिश्यते' इति ॥ 'पभू णं भंते !' इत्यादि, प्रसुर्भदन्त ! चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसके विमाने सभायां
सुधर्मायां चन्द्रे सिंहासने 'तुटिकेन' अन्तःपुरेण सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् सुञ्जमान 'विहर्तुम्' आसितुम्?, भगवानाह-गौ-
तम ! नायमर्थः समर्थः ॥ अत्रैव कारणं पृच्छति—'से केणट्टेण'मित्यादि तदेव, भगवानाह-गौतम ! चन्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योति-
पराजस्य चन्द्रावतंसके विमाने सभायां सुधर्माया माणवकचैत्यस्तम्भे वज्रमयेषु गोलघृत्तसमुद्रेकेषु तेषु च यथा तिष्ठन्ति तथा विज-
यराजधानीगतसुधर्मासभायामिव द्रष्टव्यं, बहूनि जिनसक्थीनि संनिक्षिप्तानि तिष्ठन्ति यानि, सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, च-
न्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य अर्चनीयानि पुष्पादिभिर्वन्दनीयानि विशिष्टैः स्तोत्रैः स्तोतव्यानि पूजनीयानि वस्त्रादिभिः स-
त्कारणीयानि आदरप्रतिपत्त्या सन्माननीयानि जिज्ञोचितप्रतिपत्त्या कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यमिति पर्थुपासनीयानि, 'तासिं पणि-
हाए' इति तेषां प्रणिधया तान्याश्रित्य नो प्रसुश्चन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसके विमाने यावद्विहर्तुमिति । 'पभू णं गोयमा' इत्यादि,
प्रसुर्गौतम ! चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसके विमाने सभाया सुधर्मायां चन्द्रसिंहासने चतुर्भिः सामानिकसहस्रैश्चतसृ-

ब्येषु कर्मभूमिजेषु, देवेषु व्यन्तरभवनवासिषु, तदन्त्येव्वसञ्जयायुष्काभावात्, अत एव गत्यागतिद्वारे चतुर्गतिका द्व्यागतिका; 'परीताः' प्रत्येकशरीरिणोऽसङ्ख्येयाः प्रज्ञाताः हे श्रमण! हे आयुष्मन्! उपसंहारमाह—'सेत्तं संमुच्छिमजलयरपंचेंदियतिरिक्खजोणिया' ॥ उक्ताः संमुच्छिमजलयरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः, सम्प्रति संमुच्छिमस्थलयरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं थलयरसंमुच्छिमपंचेंदियतिरिक्खजोणिया?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—चउप्पयथलयरसंमुच्छिमपंचेंदियतिरिक्खजोणिया परिसप्पसंसुं ॥ से किं तं थलयरचउप्पयसंसुच्छिमं?, २ चउव्विहा पणत्ता, तंजहा—एगखुरा दुखुरा गंडीपया सणप्फया जाव जे यावणणे तहप्पकारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पजत्ता य अपजत्ता य, तओ सरीगा ओगाहणा जहणणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं गाउयपुहुत्तं ठिती जहणणेणं अंतो-मुहुत्तं उक्कोसेणं चउरासीतिवाससहस्साइं, सेसं जहा जलयराणं जाव चउगतिया दुआगतिया परित्ता असंखेज्जा पणत्ता, सेत्तं थलयरचउप्पदसंसुं ॥ से किं तं थलयरपरिसप्पसंसुच्छिमा?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—उरगपरिसप्पसंसुच्छिमा भुयगपरिसप्पसंसुच्छिमा । से किं तं उरगपरिसप्पसंसुच्छिमा?, २ चउव्विहा पणत्ता, तंजहा—अही अयगरा आसालिया महोरगा । से किं तं अही?, अही दुविहा पणत्ता, तंजहा—दव्वीकरा मउलिणो य । से किं तं दव्वीकरा?, २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—आसीविसा जाव से तं दव्वीकरा । से किं तं मउ-

भिरप्रमहिषीभिः सपरिवाराभिस्त्रिस्तुभिः पर्वद्भिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः षोडशभिरालरक्षकदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभि-
ज्योतिषेदेवैर्दवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः 'महयाहये'त्यादि पूर्ववत् यावदिव्यान् भोगभोगान् शुञ्जानो विहर्तुमिति, न पुनः 'मैथुन-
प्रत्ययं' मैथुननिमित्तं दिव्यान् स्पर्शादीन् शुञ्जानो विहर्तुं प्रयुसिति ॥ 'सूरस्स षं भंते !' इत्यादि, सूरस्य भदन्व । ज्योतिषेन्द्रस्य
ज्योतिषराजस्य कति अप्रमहिव्यः प्रह्वप्ताः^१, भगवानाह—गौतम । चतस्रोऽप्रमहिव्यः प्रह्वप्ताः, तद्यथा—सूर्यप्रभा आवपाभा अर्चिर्माली
प्रमह्वरा । 'तस्य षं एगमेगाए देवीए' इत्यादि चन्द्रवत्तावद्वक्यं यावत् 'नो चेव षं मेहुणवत्तियं' नवरं सूर्यावतंसके विमाने
सूर्ये सिंहासने इति वक्तव्यं, शेषं तथैव ॥

चंद्रविमाणे षं भंते ! देवाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? एवं जहा ठितीपए तथा भाणियव्वा

जाव तारारणं ॥ (सू० २०५)

'चंद्रविमाणे षं भंते !' इत्यादि, चन्द्रविमाने भदन्व । देवानां कियन्तं कालं स्थितिः^१, भगवानाह—गौतम । जघन्येन चतुर्भागा-
पल्योपसं—चतुर्भागाः पल्योपमस्य चतुर्भागापल्योपममर्द्धपिप्पलीवत्, अत्रापि चिरन्तनव्याकरणेऽयं समासः, यद्विवा चतुर्भागमात्रं
पल्योपसं चतुर्भागापल्योपममिति विशेषणसमासः पल्योपमस्य चतुर्भागा इत्यर्थः, एतर्कवतः पल्योपसं वर्षशतसहस्राभ्यधिकं, चन्द्रवि-
माने हि चन्द्रदेव उत्पद्यते अन्ये च तत्सामानिकालरक्षादयः, तत्रालरक्षादीनां^२यथोक्ता जघन्या स्थितिः उत्कृष्टा चन्द्रमसां तत्सामा-
निकानां वा । 'चंद्रविमाणे षं भंते !' इत्यादि, चन्द्रविमाने भदन्व । देवीना कियन्तं कालं स्थितिः प्रह्वप्ता^१, भगवानाह—गौतम ।
जघन्येन चतुर्भागपल्योपममुत्कर्षतः पल्योपमार्द्धं पञ्चाशता वर्षसहस्रैरभ्यधिकं । एवं सूर्यादिविमानविषयाण्यपि स्थितिसूत्राणि वा-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३८५ ॥

ख्याति, नवरं सूर्यविमाने देवानां जघन्यतश्चतुर्भांगपत्योपममुत्कर्षतः पत्योपमं वर्षसहस्राभ्यधिकं, देवीनां जघन्यतश्चतुर्भांगपत्योप-
ममुत्कर्षतोऽर्द्धपत्योपमं पञ्चभिर्वर्षक्षतरभ्यधिकं, ग्रहविमानदेवानां जघन्यतश्चतुर्भांगपत्योपममुत्कर्षतः परिपूर्णं पत्योपमं, देवीनां उत्कृ-
ष्टमर्षपत्योपमं जघन्येन चतुर्भांगपत्योपमं, नक्षत्रविमाने देवानां जघन्यतश्चतुर्भांगपत्योपममुत्कर्षतोऽर्द्धपत्योपमं, देवीनां उत्कृष्टतोऽ-
धिकचतुर्भांगपत्योपमं जघन्येन चतुर्भांगपत्योपमं, ताराविमाने जघन्येनाष्टभांगपत्योपममुत्कर्षतश्चतुर्भांगपत्योपमं, देवीनां जघन्य-
तोऽष्टभांगपत्योपममुत्कर्षतः सातिरेकमष्टभांगपत्योपममिति ॥

एतेसि षं भंते ! चंदिमस्सरियागहणक्वत्ततारारूवाणं कयरेरहितो अप्पा वा बहुया वा तुह्ला
वा विसेसाहिया वा?, गोयमा! चंदिमस्सरिया एते षं दोषिणवि तुह्ला सव्वत्थोवा संखेज्जगुणा
णक्खत्ता संखेज्जगुणा गहा संखेज्जगुणाओ तारगाओ ॥ (सू० २०६) जोइसुदेसओ समसो ॥

‘एतेसि षं भंते !’ इत्यादि, एतेषां भवन्त । चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारारूपाणां कतरे कतरेभ्योऽल्पाः कतरे कतरेभ्यो बहुका वा ?
कतरे कतरेस्तुल्याः ?, अत्र विभक्तिपरिणामेन तृतीया व्याख्येया, कतरे कतरेभ्यो विशेषाधिकाः ?, अंगवानाह—गौतम । चन्द्रसूर्या
एते द्वयोऽपि परस्परं तुल्याः, प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं चन्द्रसूर्याणां समसङ्काकत्वात्, दोषेभ्यो ग्रहादिभ्यः सर्वेऽपि स्तोकाः, तेभ्यो न-
क्षत्राणि सङ्क्षेपगुणानि अष्टाविंशतिगुणत्वात्, तेभ्योऽपि ग्रहाः सङ्क्षेपगुणाः सातिरेकत्रिगुणत्वात्, तेभ्योऽपि ताराः सङ्क्षेपगुणाः
प्रभूतकोटीकोटीगुणत्वात् ॥ इति श्रीमलयगिसिचिचितायां जीवाभिगामटीकायां चतुर्थप्रतिपत्तौ ज्योतिषोद्देशकः समाप्तः ॥

३ प्रतिपत्तौ
ज्यो०
उद्देशः २
चन्द्रादेः
स्थितिः
सू० २०५
अल्पबहुत्वं
सू० २०६

॥ ३८५ ॥

इका ज्योतिषवक्तव्यता, सम्प्रति वैमानिकवक्तव्यतामाह—

कहि णं भंते ! वैमाणियाणं देवाणं विमाणा पणत्ता ?, कहि णं भंते ! वैमाणिया देवा परिव-
संति ?, जहा टाणपदे तथा सव्वं भाणियव्वं णवरं परिसाओ भाणितव्वाओ जाव सुक्के, अओसिं

च बहूणं सोधम्मकएवासीणं देवाण य देवीण य जाव विहरंति ॥ (सू० २०७)

‘कहि णं भंते ! वैमाणियाण’मित्यादि, क भदन्त ! वैमानिकानां देवानां विमानानि प्रज्ञप्तानि ?, तथा क भदन्त ! वैमानिका देवाः
परिवसन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद् रुचकोपलक्षितादिति भावः ऊर्ध्वं चन्द्रसूर्य-
ग्रहनक्षत्रतारारूपाणामप्युपरि बहूति योजनानि बहूति योजनशतानि बहूति योजनसहस्राणि बहूति योजनशतसहस्राणि बह्वीर्योजनकोटी-
कोटीः ऊर्ध्वं दूरसुदुर्लभ—बुद्ध्या गत्वा, एतच्च सार्द्धरज्जूपलक्षणं, तथा चोक्तम्—‘सोहस्मंसि दिवडा अड्डाहजा य रज्जु माहिदे । वंभंसि
अद्धपंचम छ अञ्चए सत्त लोगंते ॥ १ ॥ [सौधर्मे सार्धं सार्धं द्वे रज्जु माहेन्द्रे । ब्रह्मदेवलोके अर्धपञ्चमाः षड् अन्युत्ते सप्त लोकान्ते
॥ १ ॥] ‘एत्थ ण’मित्यादि, ‘अन्न’ एतस्मिन् सार्द्धरज्जूपलक्षिते क्षेत्रे ईषत्प्रारभारदार्वाक् सौधर्मेज्ञानसनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकला-
न्तकशुक्रसहस्रारानतप्राणतारणाच्युतप्रैवेयकानुत्तरेषु स्थानेषु ‘अन्न’ एतस्मिन् वैमानिकानां चतुरशीतिवैमानावासशतसहस्राणि सप्त-
नवतिः सहस्राणि त्रयोविंशतिवैमानानि ८४९७०२३ भवन्तीत्याख्यातानि, इयं च सङ्ख्या—‘वचीसअट्टवीसा वारसअट्ट चउरो
सयसहस्सा” इत्यादिसङ्ख्यापरिमीलनेन भावनीया ॥ ‘ते णं विमाणा’ इत्यादि, तानि विमानानि सर्वरत्नमयानि ‘अच्छा सण्हा लण्हा
षट्ठा मट्ठा नीरथा निम्मला निपंका निकंकडच्छाया सएपभा सभिरीया सउज्जोया पासाईया दरिसणिजा अभिरूवा पडिरूवा ।”

श्रीजीवा-
श्रीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ३८६ ॥

‘एरथ ण’मित्यादि, एतेषु विमानेषु बहवो वैमानिका देवाः परिवसन्ति, तथाथा—सौधर्मा ईशाना यावद् भैवेयका अनुत्तराः, एते च व्यपदेशास्त्रय्यादवगन्तव्याः, यथा पञ्चालदेशनिवासिनः पञ्चालाः, एते च कथम्भूताः ? इत्याह—‘ते ण’मित्यादि, ते सौधर्मादयोऽच्युतपर्यवसाना यथाक्रमं मृगमहिषवराहसिंहच्छालदुर्हरहयाजपतिशुजागखन्नशुभभाङ्गविडिमप्रकटितचिह्नमुकुटाः, मृगादिरूपाणि प्रकटितानि चिह्नानि मुकुटे येषां ते तथेति भावः, तथाथा—सौधर्मदेवा मृगरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः ईशानदेवा महिषरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः सनत्कुमारदेवा वराहरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः माहेन्द्रदेवा सिंहरूपप्रकटितमुकुटाचिह्नाः ब्रह्मलोकदेवाश्छगालरूपप्रकटितमुकुटाचिह्नाः लान्तकदेवा दुर्दुररूपप्रकटितमुकुटाचिह्नाः शुक्रकरपदेवा हयमुकुटाचिह्नाः सहस्रारकल्पदेवा गजपतिमुकुटाचिह्नाः आनतकल्पदेवा शुजागमुकुटाचिह्नाः, प्राणतकल्पदेवाः खन्नमुकुटाचिह्नाः, खन्नः चतुष्पदविशेष आटव्यः, आरणकल्पदेवा शुभममुकुटाचिह्नाः अच्युतकल्पदेवा विडिममुकुटाचिह्नाः तथा प्रशिथिलवरमुकुटाकिरीटधारिणः, ‘वरकुंडलुज्जोवियाणणा’ इति वराभ्यां कुण्डलाभ्यामुद्द्योतितं—भास्वरीकृतमाननं येषां ते वरकुण्डलोद्द्योतिताननाः, ‘मउडदित्तसिरया’ मुकुटेन दीप्तं शिरो येषां ते मुकुटदीप्तशिरसः रकाभा—रकवर्णाः, एतदेव सविशेषमाह—‘पउमपमहगौरा’ पद्मपद्मवत्—पद्मपत्रवद् गौराः पद्मपद्मगौराः श्रेयांसः—परमप्रशस्याः शुभवर्णगन्धस्पर्शाः ‘उत्तमविकुर्विणः’ उत्तम विकुर्वन्तीत्येवंशीला उत्तमविकुर्विणः, ‘विविहवत्थमल्लधारी’ विविधानि शुभात् शुभवराणि वखाणि मात्यानि च धारयन्तीत्येवशीला विविधवस्त्रमाल्यधारिणः महद्विक्रा महाशुतयो महायशसो महाबला महानुभागा महासौख्याः तथा ‘हारविराइयवच्छा कडगलुडियथंभियमुया संगयकुंडलमट्टगंडयलकणणीढधारी विचित्तहत्थाभरणा विचित्तमाला-मउली कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणा भासुरवोदी पलंबवणमालधरा दिव्वेणं वण्णेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघयण्णेणं

३ प्रतिपत्तौ
वैमानि०
उद्देशः १
वैमानिक-
देवाः
सू० २०७
॥ ३८६ ॥

दिव्नेपं संठाणेणं दिव्वाए इट्टीए दिव्वाए जुईए दिव्वाए पभाए दिव्वाए छायाए दिव्वाए अशीए दिव्नेपं तेएणं दिव्वाए लेसाए
 दस दिसाओ उज्जोवेमाणं इति प्रागुक्तासुरकुमारवन्नोत्वम् ॥ 'ते णं तएथ साणं साण'मित्यादि, ते वैमानिका देवाः शकादयोऽ-
 न्युतपर्यवसानास्तत्र स्वस्वकल्पे स्वेषां स्वेषां विमानावासशतसहस्राणां स्वेषां सामानिकसहस्राणा स्वेषां स्वेषां त्रायस्त्रिंशकानां
 स्वेषां स्वेषां लोकपालानां स्वासां स्वासामभ्रमहिषीणां सपरिवाराणां स्वासां २ पर्वदां स्वेषां स्वेषामनीकानां स्वेषां स्वेषामनीकाधिपतीनां
 स्वेषां स्वेषामालरक्षदेवसहस्राणां, अन्येषां च बहूनां देवानां देवीनां च 'आहेवच्चं पोरेवच्चं सामिसं भट्ठितं महयरगतं आणार्इसरसे-
 णावच्चं कारेमाणा पालेमाणा महायाहयनदृगीयवाइयततीतलतालतुडियघणमुइंगण्डुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा वि-
 हरती'ति ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! सौधर्मकदेवानां विमानानि प्रज्ञप्तानि ?, तथा क भदन्त ! सौधर्मकरपदेवाः परि-
 वसन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! 'जन्बुहीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमि-
 भागाओ उडुं चंदिमसूरिमगहणक्खतताराक्खवाणं बहूणि जोयणाइं बहूणि जोयणसयाइं बहूणि जोयणसहस्साइं बहूणि जोयणसय-
 सहस्साइं उडुं दूरं उप्पइत्ता' इति प्रागवत्, 'एरथ णं' 'अन्न' एतस्मिन् साद्धंरज्जूपलक्षिते क्षेत्रे सौधर्मो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः, स च
 प्राचीनाप्राचीनायत उदग्दक्षिणविस्तीर्णः अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितः मेरोर्दक्षिणतस्तस्य भावात्, 'अर्चिर्माळी' अर्चीधि—किरणास्त्रेषां
 माला अर्चिर्माळा सा अस्थासीति अर्चिर्माळी सर्वतः किरणमालापारिवृत्त इत्यर्थः, एतदेवोपमया द्रढयति—इह्नालराशिवर्णाभिः प्र-
 भाभिः पद्धारणादिसम्बन्धिनीभिर्जाज्वल्यमानतया देदीप्यमानाङ्गारराशिवर्णाभ्रभाणां अत्यन्तोत्कटतया साक्षाद्ङ्गारराशिरिव ज्वल-
 न्नवभासत इति भावः, असह्येया योजनकोटकोटयः परिक्षेपेण सर्वासना रत्नमयोऽन्धः, यावत्करणात् 'सण्हे लण्हे वट्टे मट्टे' इत्या-

दिपरिग्रहः ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, 'तत्थ ण'मिति पूर्ववत्, सौधर्मकल्पे द्वात्रिंशद् विमानावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं मया शे-
षैश्च तीर्थकृद्भिः ॥ 'ते णं विभाणा' इत्यादि, तानि विमानानि सर्वांसाना रत्नमयानि अच्छानि यावत्प्रतिरूपाणि, अत्रापि यावत्क-
रणात् 'सण्हा लण्हा धट्ठा मट्ठा' इत्यादिपरिग्रहः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां विमानानां बहुमध्ये पञ्चावतंसका-विमानावतंसकाः
प्रह्वमाः, तथाथा—'असोगवडिंसए' इति, पूर्वस्यां द्विशि अशोकावतंसकः दक्षिणस्यां सप्तपर्णावतंसकः अपरस्यां चम्पकावतंसकः
उत्तरस्यां चूतावतंसकः मध्ये तेषां सौधर्मावतंसकः ॥ 'ते णं वडिंसया' इत्यादि, ते पञ्चाव्यवतंसकाः सर्वांसाना रत्नमया अच्छा
यावत्प्रतिरूपाः, अत्रापि यावत्करणात् 'सण्हा लण्हा धट्ठा मट्ठा' इत्यादिपरिग्रहः । 'एत्थ ण'मित्यादि, 'अत्र' एतेषु द्वात्रिंशत्शत-
सहस्रसङ्घेषु विमानेषु वहवः सौधर्मकाः—सौधर्मा एव सौधर्मका देवाः परिवसन्ति 'महिद्धिया जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाण'।
अत्र यावत्करणात् 'महायसा महावला महाणुभाग'ा महासोक्खा हारविराइयवच्छा' इत्यादिप्राणुकपरिग्रहः, 'ते णं तंथ साणं साणं
विमाणणं साणं साणं सामाणियाणं साणं साणं अगमहिसीणं साणं साणं परिसाणं साणं २ अणियाणं साणं २ अणियाहिर्वहणं
साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अत्रोसं च वहुणं जाव विहरंति' सुगमं ॥ 'सक्के य एत्थ' इत्यादि, अत्र—एतस्मिन् सौधर्म-
कल्पे शकः—शकनात् शको देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, स च कथम्भूतः ? इत्याह—'वज्रपाणिः' वज्रं पाणावस्य वज्रपाणिः, असु-
रपुरदाणात् पुरन्दरः, 'सयक्क' इति शतं कर्तूनां—प्रतिमातां—अभिग्रहविशेषाणां श्रमणोपासकपञ्चमप्रतिमांरूपाणां कार्तिकश्रेष्ठि-
भवापेक्षया यस्य स शतकतुः, 'सहस्सकस्से' इति सहस्रमद्वया यस्यासौ सहस्राक्षः, इन्द्रस्य हि किञ्च मन्त्रिणां पञ्च शतान्यात्मना
सह परिपूर्णानि सन्ति तदीयानामद्वयाभिन्द्रप्रयोजनव्यापृतत्वाद् इन्द्रसम्बन्धीनि विवक्षितानीति सहस्राक्षत्वं, 'मघवं' इति मघा-म-

हामेषास्ते यस्य वक्षे सन्ति स मयवान्, पाको नाम बलवान् रिपुः स शिष्यते—निराक्रियते येन स पाकश्चात्मनः, दक्षिणाद्धैलोक्या-
 धिपतिः मेरोर्दक्षिणतः सर्वस्यापि तदाभान्यत्वात्, द्वात्रिंशद्विमानावासशतसंख्याधिपतिः, सौधर्मे कल्पे एतावतां विमानावासशत-
 सहस्राणां भावात्, ऐरावणवाहनः, ऐरावणनाम्नो गजपतेस्तद्वाहनस्य भावात्, सुरेन्द्रः सौधर्मेवासिनां सुराणां सर्वेषामपि तदाश्चाव-
 र्त्तित्वात्, 'अरयंबरवत्थधरे' इति अरजांसि—रजोरहितानि स्वच्छतया अन्वरवद् अन्वराणि वक्षाणि धारयतीति अरजोऽन्वरवक्ष-
 धरः, 'आलइयमालमजडे' इति माला च मुकुटश्च मालामुकुटं आलिङ्गितं—आविद्धं मालामुकुटं येन स आलिङ्गितमालामुकुटः,
 कुतकण्ठेमाल आविद्धशिरसिमुकुट इति भावः, 'नवहेमचारुचित्तचंचलकुण्डलविलिहिजमाणगंडे' नवमिव—प्रत्यप्रमिव हेम यत्र
 ते नवहेमनी नवहेमभ्यां चारुचित्राभ्यां चञ्चलाभ्यां कुण्डलाभ्यां विलिख्यमानौ गण्ठी यस्य स तथा, 'महिड्डिए जाव दसदिसाओ
 उज्जोवेमाणे पभासेमाणे' अत्र यावत्करणात् 'महज्जुईए महावले महायसे' इत्यादि पूर्वोक्तपरिग्रहः, सौधर्मे कल्पे सौधर्मावर्तसके वि-
 माने सभाया सुधर्मायां शके सिंहासने 'से णं तत्थ वत्तीसाए' इत्यादि स तत्र द्वात्रिंशतो विमानावासशतसहस्राणां चतुरशीतेः
 सामानिकसहस्राणां त्रयस्त्रिंशत्सायस्त्रिंशकानां चतुर्णां लोकपालानामष्टानामप्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिस्रुणां पर्वदां सप्तानामनीकानां
 सप्तानामनीकाधिपतीना चतस्रुणां चतुरशीतीनामात्सरक्षदेवसहस्राणां अन्येषां च बहूनां सौधर्मकल्पवासिनां वैमानिकानां देवानां देवीनां
 च 'आहेवच्चं जाव दिव्वाइं भोगभोगाइं मुंजमाणे विहरइ' अत्र यावत्करणात् 'पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तमित्यादि परिग्रहः ॥

सक्कस्स णं भंते ! देविदस्स देवरत्तो कति परिसाओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! तओ परिसाओ पण्ण-
 ताओ, तंजहा—समित्ता चंडा जाता, अठिभतरिया सभिया मड्डिमिया चंडा बाहिरिया जाता

॥ सक्रसस णं भंते ! देविंदरस देवरन्नो भण्मतरियाए परिसाए कति देवसाहस्सीओ पणत्ताओ ? मल्लिमियाए परि० तहेव बाहिरियाए पुच्छा, गोयमा ! सक्रसस देविंदरस देवरन्नो अण्मतरियाए परिसाए बारस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ मल्लिमियाए परिसाए चउदस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ बाहिरियाए परिसाए सोलस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, तथा अण्मतरियाए परिसाए सस देवीसयाणि मल्लिमियाए उच्च देवीसयाणि बाहिरियाए पंच देवीसयाणि पन्नसाइं ॥ सक्रसस णं भंते ! देविंदरस देवरन्नो भण्मतरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? एवं मल्लिमियाए बाहिरियाएवि, गोयमा ! सक्रसस देविंदरस देवरन्नो अण्मतरियाए परिसाए पंच पलिओव-साइं ठिती पणत्ता मल्लिमियाए परिसाए चत्तारि पलिओवसाइं ठिती, पणत्ता बाहिरियाए परि-साए देवाणं तिवि पलिओवसाइं ठिती पणत्ता, देवीणं ठिती, अण्मतरियाए परिसाए देवीणं तिवि पलिओवसाइं ठिती पणत्ता मल्लिमियाए दुव्वि पलिओवसाइं ठिती पणत्ता बाहिरियाए परिसाए एगं पलिओवसं ठिती पणत्ता, अट्टो सो चेव जहा भवणवासीणं ॥ कहि णं भंते ! ईसाणकाणं देवाणं विमाणा पणत्ता ? तहेव सव्वं जाव ईसाणे एत्थ देविंदे देव० जाव विहरति । ईसाणरसस णं भंते ! देविंदरस देवरणो कति परिसाओ पणत्ताओ ?, गोयमा ! तओ परिसाओ पणत्ताओ, तंजहा—समिता चंडा जाता, तहेव सव्वं पावरं अण्मतरियाए परिसाए दस देवसा-

हस्सीओ पणत्ताओ, मल्लिमियाए परिसाए बारस देवसाहस्सीओ, बाहिरियाए चउहस देव-
 साहस्सीओ, देवीणं पुच्छा, अढिभतरियाए णव देवीसत्ता पणत्ता मल्लिमियाए परिसाए अट्ट
 देवीसत्ता पणत्ता बाहिरियाए परिसाए सत्त देविसत्ता पणत्ता, देवाणं ठिती पं०?, अढिभत-
 रियाए परिसाए देवाणं सत्त पलिओवमाहं ठिती पणत्ता मल्लिमियाए छ पलिओवमाहं बा-
 हिरियाए पंच पलिओवमाहं ठिती पणत्ता । देवीणं पुच्छा, अढिभतरियाए साहेगाहं पंच प-
 लिओवमाहं मल्लिमियाए परिसाए चत्तारि पलिओवमाहं ठिती पणत्ता बाहिरियाए परि-
 साए तिणिण पलिओवमाहं ठिती पणत्ता, अट्टो तहेव भाणियव्वो ॥ सणंकुमारणं पुच्छा त-
 हेव टाणपदगमेणं जाव सणंकुमारसस तओ परिसाओ समिताहं तहेव, णवरिं अढिभतरियाए
 परिसाए अट्ट देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, मल्लिमियाए परिसाए दस देवसाहस्सीओ पण-
 ताओ, बाहिरियाए परिसाए बारस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, अढिभतरियाए परिसाए
 देवीणं ठिती अद्धपंचमाहं सागरोवमाहं पंच पलिओवमाहं ठिती पणत्ता मल्लिमियाए परि-
 साए अद्धपंचमाहं सागरोवमाहं चत्तारि पलिओवमाहं ठिती पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए अद्धपं-
 चमाहं सागरोवमाहं तिणिण पलिओवमाहं ठिती पणत्ता, अट्टो सो चेष ॥ एवं माहिंदरससवि तहेव
 तओ परिसाओ णवरिं अढिभतरियाए परिसाए छहेवसाहस्सीओ पणत्ताओ, मल्लिमियाए

परिसाए अद्द देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, बाहिरियाए द्स देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, ठिती
देवाणं अंभतरियाए परिसाए अद्दपंचमाहं सागरोवमाहं सत्त य पलिओ० ठिती पणत्ता,
मड्झिमियाए परिसाए पंच सागरोवमाहं छच्च पलिओवमाहं, बाहिरियाए परिसाए अद्दपंचमाहं
सागरोवमाहं पंच य पलिओवमाहं ठिती पं० तहेव सव्वेसिं इंदाण ठाणपयगमेणं विमाणणि बुच्चा
ततो पच्चा परिसाओ पत्तेयं २ बुच्चति ॥ वंभस्सवि तओ परिसाओ पणत्ताओ अंभतरियाए
चत्तारि देवसाहस्सीओ मड्झिमियाए छ देवसाहस्सीओ बाहिरियाए अद्द देवसाहस्सीओ, दे-
वाणं ठिती अंभतरियाए परिसाए अद्दणवमाहं सागरोवमाहं पंच य पलिओवमाहं मड्झि-
मियाए परिसाए अद्दणवमाहं चत्तारि पलिओवमाहं बाहिरियाए अद्दणवमाहं सागरोवमाहं
तिण्णि य पलिओवमाहं अट्ठो सो चेव ॥ लंतगस्सवि जाव तओ परिसाओ जाव अंभतरियाए
परिसाए दो चेव साहस्सीओ मड्झिमियाए चत्तारि देवसाहस्सीओ पणत्ताओ बाहिरियाए छद्दे-
वसाहस्सीओ पणत्ताओ, ठिती भाणियव्वा—अंभतरियाए परिसाए बारस सागरोवमाहं सत्त
पलिओवमाहं ठिती पणत्ता, मड्झिमियाए परिसाए बारस सागरोवमाहं छच्च पलिओवमाहं
ठिती पणत्ता बाहिरियाए परिसाए बारस सागरोवमाहं पंच पलिओवमाहं ठिती पणत्ता ॥
महासुक्कस्सवि जाव तओ परिसाओ जाव अंभतरियाए एणं देवसहस्सं मड्झिमियाए दो देवसा-

लिणो?, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—दिवा गणसा जाव से तं मडलिणो, सेत्तं
अही । से किं तं अयगरा?, २ एगागारा पणत्ता, से तं अयगरा । से किं तं आसा-
लिया?, २ जहा पणवणाए, से तं आसालिया । से किं तं महोरगा?, २ जहा पणवणाए, से तं
महोरगा । जे यावणे तहप्पगारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पल्लत्ता य अपल्लत्ता य
तं चेव, णवरि सररीगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्सऽसंखेज्जं उक्कोसेणं जोयणपुहुत्तं, ठिई जहन्नेणं
अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं तेवणं वाससहस्साइं, सेसं जहा जलयराणं, जाव चउगतिया दुआगतिया
परित्ता असंखेज्जा, से तं उरगपरिसप्पा ॥ से किं तं सुयगपरिसप्पसंमुच्चिमथलयरा?, २ अणेगविहा
पणत्ता, तंजहा—गोहा णडला जाव जे यावन्ते तहप्पकारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तं-
जहा—पल्लत्ता य अपल्लत्ता य, सररीगाहणा जहन्नेणं अंगुलासंखेज्जं उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं, ठिती
उक्कोसेणं बायालीसं वाससहस्साइं सेसं जहा जलयराणं जाव चउगतिया दुआगतिया परि-
त्ता असंखेज्जा पणत्ता, से तं सुयपरिसप्पसंमुच्चिमा, से तं थलयरा ॥ से किं तं खहयरा?, २ चउ-
व्विहा पणत्ता, तंजहा—चम्मपक्खी लोमपक्खी समुग्गपक्खी विततपक्खी । से किं तं चम्म-
पक्खी?, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—वग्गुली जाव जे यावन्ते तहप्पगारा, से तं चम्मपक्खी ।
से किं तं लोमपक्खी?, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—दंका कंका जे यावन्ते तहप्पकारा, से

हस्सीओ पन्नत्ताओ बाहिरियाए चत्तारि देवसाहस्सीओ, अंबिभतरियाए परिसाए अद्धसोलस
सागरोवमाइं पंच पलिओवमाइं मज्झिमियाए अद्धसोलस सागरोवमाइं चत्तारि पलिओवमाइं
बाहिरियाए अद्धसोलस सागरोवमाइं तिण्णि पलिओवमाइं अट्ठो सो चेव ॥ सहस्सारे पुच्छा
जाव अंबिभतरियाए परिसाए पंच देवसया मज्झिमियाए परिं एगा देवसाहस्सी बाहिरियाए
दो देवसाहस्सीओ पन्नत्ता ठिती अंबिभतरियाए अद्धारस सागरोवमाइं सत्त पलिओवमाइं
ठिती पणत्ता एवं मज्झिमियाए अद्धारस छप्पलिओवमाइं बाहिरियाए अद्धारस सागरो-
वमाइं पंच पलिओवमाइं अट्ठो सो चेव ॥ आणयपाणयस्सवि पुच्छा जाव तओ परिसाओ ण-
वरि अंबिभतरियाए अट्ठाइज्जा देवसया मज्झिमियाए पंच देवसया बाहिरियाए एगा देवसाहस्सी
ठिती अंबिभतरियाए एगूणवीस सागरोवमाइं पंच य पलिओवमाइं एवं मज्झिं एगोणवीस
सागरोवमाइं चत्तारि य पलिओवमाइं बाहिरियाए परिसाए एगूणवीसं सागरोवमाइं तिण्णि
य पलिओवमाइं ठिती अट्ठो सो चेव ॥ कहि णं भंते! आरणअच्चुयाणं देवाणं तहेव अच्चुए स-
परिवारे जाव विहरति, अच्चुयस्स णं देविंदस्स तओ परिसाओ पणत्ताओ अंबिभतरपरिं दे-
वाणं पणवीसं संयं मज्झिमं अट्ठाइज्जा सया बाहिरयं पंचसया अंबिभतरियाए एकवीसं सा-
गरोवमा सत्त य पलिओवमाइं मज्झिं एकवीससागरं छप्पलिं बाहिरं एकवीसं सागरो-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३९० ॥

पंच य पलिओवमाइं ठिती पणत्ता ॥ कहि णं भंते ! हेट्टिमगेवेज्जगाणं देवाणं विमाणा पणत्ता ?
कहि णं भंते ! हेट्टिमगेवेज्जगा देवा परिवसंति ? जहेव ठाणपए तहेव, एवं मड्डिमगेवेज्जा उव-
रिमगेवेज्जगा अणुत्तरा य जाव अहमिंदा नामं ते देवा पणत्ता समणाउसो ! ॥ (सू० ३०८) ॥
पढमो वेमाणियउइसओ ॥

‘सक्कस्स णं भंते !’ इत्यादि, शक्य मदन्त ! देवेन्द्रस्य देवराजस्य कति पर्वदः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—नौतम ! तिस्रः पर्वदः प्र-
ज्ञप्ताः, तद्यथा—शमिका चण्डा जाता, अभ्यन्तरिका शमिका मध्यमिका चण्डा बाह्या जाता ॥ ‘सक्कस्स णं भंते ! देविंदस्स
देवरणो अड्ढितरियाए’ इत्यादि प्रश्नपदं सुप्रतीतं, भगवानाह—नौतम ! शक्य देवेन्द्रस्य देवराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्वदि द्वादश
देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि मध्यमिकायां चतुर्दश देवसहस्राणि बाह्यायां षोडश देवसहस्राणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्वदि सप्त देवीशतानि
मध्यमिकायां षड् देवीशतानि बाह्यायां पञ्च देवीशतानि ॥ ‘सक्कस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरन्नो अड्ढितरियाए परिसाए दे-
वाणं केवइ काल’ मित्यादि प्रश्नपदं सुप्रतीतं, भगवानाह—नौतम ! शक्य देवेन्द्रस्य देवराजस्याभ्यन्तरिकाया पर्वदि पञ्च पल्योप-
मानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, मध्यमिकायां चत्वारि पल्योपमानि, बाह्यायां पर्वदि त्रीणि पल्योपमानि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्वदि देवीनां
त्रीणि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, मध्यमिकायां द्वे पल्योपमे, बाह्यायामेकं पल्योपमं ॥ ‘से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धति सक्कस्स णं
देवेंदस्स देवरन्नो तओ परिसाओ’ इत्यादि सकलमपि सूत्रं चमरवक्तव्यतायामिव भावनीयम् ॥ ‘कहि णं भंते ! ईसाणगदेवाणं
विमाणा पणत्ता ? कहि णं भंते ! ईसाणगदेवा परिवसंति’ इत्यादि सर्वं सौधर्मवद्दक्तव्यं नवरं ‘मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेण’—

तथा अष्टावीसं विमाणावाससयसहस्रा भवतीति मक्लायं' तथा पञ्चावतंसकाः—पूर्वस्यामङ्कावतंसको दक्षिण्यां स्फटिकावतंसकः
 अपरस्यां रजतावतंसकः उत्तरस्यां ज्ञातरूपावतंसकः मध्ये ईशानावतंसकः; तथा शूलपाणिर्घृपभवाहनः; तथाऽशीतेः सामानिकस-
 हस्राणां चत्सृणामशीतीनामाखरक्षदेवसहस्राणां, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि दश देवसहस्राणि मध्यमिकायां द्वादश वाह्यायां चतुर्दश,
 तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि नव देवीशतानि मध्यमिकायामष्टौ देवीशतानि बाह्यायां सप्त देवीशतानि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि दे-
 वानां सप्त पत्योपमानि मध्यमिकायां षट् वाह्यायां पञ्च, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां पञ्च पत्योपमानि मध्यमिकायां चत्वारि
 वाह्यायां त्रीणि, शेषं सर्वं शक्रवत् ॥ 'कहि णं भंते! सणकुमाराणं देवाणं विमाणा पन्नत्ता?, कहि णं भंते! सणकुमारा देवा परि-
 वसंति?' इति पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम! 'सोहम्मस्स कप्पस्स उप्पि सपक्ख सपडिदिसिं बहूइं जोयणाइं बहूइं जोयणसयाइं
 बहूइं जोयणसहस्साइं बहूइं जोयणसयसहस्साइं बहूइओ जोयणकोडीओ बहूइओ जोयणकोडाकोडिओ उडुं दूरं वीइवइत्ता एत्थ णं
 सणकुमारे नाणं कप्पे पन्नत्ते' इति पाठसिद्धं, नवरं 'सपक्खं सपडिदिसि' समानाः पक्षाः—पूर्वापरदक्षिणोत्तररूपाः पार्श्वौ यस्मिन्
 दूरमुत्पत्तने तत्र सपक्षं 'समानस्य धर्मादिषु चे'ति समानस्य सभावः; तथा समानाः प्रतिदिशो—विदिशो यत्र तत् सप्रतिदिक् ।
 'पाईणपडीणायते उईणवाहिणविच्छिण्णे' इत्यादि सौधर्मकल्पवन्निरवशेषं वक्तव्यं, नवरं 'वारस विमाणावाससयसहस्सा भवतीति म-
 क्लाय'मिति वक्तव्यं, तथाः पञ्चानामवतंसकानां मध्ये चत्वारस्त एवाशोकावतंसकादयो मध्ये सनत्कुमारावतंसकः; अप्रमहिष्योः न व-
 क्तव्यास्तत्र परिगृहीतदेवीनामसम्भवात्, तथा 'सणकुमारे कप्पे सणकुमारवडेसए विमाणे सभाए सुहम्माए सणकुमारंसि सीहास-
 णंसिः से णं तत्थ बारसण्हं विमाणावाससयसहस्राणं बाक्त्तरीए सामाणियसाहस्सीणं' तथा 'चउण्हं वावत्तराणं आयरक्खवेवसा-

श्रीजीवा-
श्रीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ३९१ ॥

हस्तीणं' तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षद्यष्टौ देवसहस्राणि मध्यमिकायां दश बाह्यायां द्वादश, देवीपर्षदो न वक्तव्याः, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धपञ्चमानि सागरोपमानि पञ्च पल्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायामर्द्धपञ्चमानि सागरोपमानि चत्वारि पल्योपमानि बाह्यायामर्द्धपञ्चमानि त्रीणि पल्योपमानि, शेषं शक्रवत् ॥ 'कहि णं भंते! माहिंदगदेवाणं विमाणा पन्नत्ता?, कहि णं भंते! माहिंदगदेवा परिवसंति?, गोयमा! ईसाणस्स कप्पस्स उर्षिप सपक्खं सपडिदिसिं बहूइं जोयणाइं जाव उप्पएत्ता एत्थ णं माहिंदे कप्पे पणत्ते' इति पूर्ववत्, 'पाईणपडीणायए उईणदाहिणविच्छिन्ने' इत्यादि सर्वं शेषं सनत्कुमारवन्निरवशेषं वक्तव्यं, नवरमत्राष्टौ विमानावासशतसहस्राणि, अवतंसकाश्चत्वार ईशानवत्, तद्यथा—अङ्कावतंसकः स्फटिकावतंसको रजतावतंसको जातरूपावतंसको मध्ये माहेन्द्रावतंसकः । तथाऽऽधिपत्यचिन्तायाम् 'अट्टण्हं विमाणावाससयसहस्साणं सत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं सत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' इति, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि षड् देवसहस्राणि मध्यमिकायामष्टौ देवसहस्राणि बाह्यायां दश अभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धपञ्चमानि सागरोपमानि पञ्च पल्योपमानि, शेषं सर्वं यथा सनत्कुमारस्य ॥ 'कहि णं भंते! वंभलोगेदेवाण विमाणा पन्नत्ता? कहि णं भंते! वंभलोगेदेवा परिवसंति?, गोयमा! सणकुमारमाहिंदाणं कप्पा उर्षिप सपक्खं सपडिदिसिं बहूइं जोयणाइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं वंभलोगे नामं कप्पे पन्नत्ते पाईणपडिणायए उदीणदाहिणविच्छिन्ने पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए अच्चिमाली इंगालरासिवण्णामे' इति पूर्ववद्भावनीयं शेषं यथा सनत्कुमारस्य तथा वक्तव्यं, नवरमत्र चत्वारि विमानावासशतसहस्राणि, अवतंसका अपि चत्वारस्तथैव, तद्यथा—अशोकावतंसकः सप्तपर्णावतंसकः चम्पकावतंसकः चूतावतंसकः मध्ये त्रल्लोकावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायामपि 'चउण्हं विमाणावाससयसहस्साणं सट्टीए सामाणियसाहस्सीणं चउण्ह य सट्टीणमायर-

क्खदेवसाहस्सीण'मिति, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि चत्वारि देवसहस्राणि मध्यमिकायां षड् देवसहस्राणि वाह्यायामष्टौ देवसहस्राणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धनवमानि सागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायां पर्षदि अर्द्धनवमानि सागरोपमानि चत्वारि पत्योपमानि वाह्यायामर्द्धनवमानि सागरोपमानि त्रीणि च पत्योपमानि, शेषं यथा सनत्कुमारस्य ॥ 'कहि णं भंते ! लंतगलोगेदेवाणं विमाणा पन्नत्ता ? कहि णं भंते ! लंतगदेवा परिवसंति ? गो ! बंभल्लोयस्स कप्पस्स उट्ठिं सपक्खं सपड्ढिसिं व्हूइं ज्ञोयणाइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं लंतए नामं कप्पे पन्नत्ते पाईणपडिणायते उदीणदाहिणविच्छिण्णे पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए अच्चिमाळी' इत्यादि ब्रह्मलोकवत् नवरमत्र पञ्चाशद्धिमानावाससहस्राणि वक्तव्यानि, अवतंसकाश्चत्वार ईशानवत्, तद्यथा—अङ्गावतंसकः स्फटिकावतंसकः रजतावतंसकः जातरूपावतंसकः मध्ये लन्तकावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'पण्णासाए विमाणावाससयसहस्साणं पण्णासाए सामाणियसाहस्सीणं चउण्ह य पण्णासाणमायक्खदेवसाहस्सीणं' तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि द्वे देवसहस्रे मध्यमिकायां चत्वारि वाह्यायां षट्, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां द्वादश सागरोपमानि सप्त च पत्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायां द्वादश सागरोपमानि षट् च पत्योपमानि वाह्याया द्वादश सागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि ॥ 'कहि णं भंते ! महासुक्कगदेवाणं विमाणा पणत्ता ? कहि णं भंते ! महासुक्कगदेवा परिवसन्ति ? गोयमा ! लंतगकप्पस्स उवरिं सपक्खं सपड्ढिसिं व्हूइं ज्ञोयणाइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं महासुक्कनामे कप्पे पन्नत्ते पाईणपडिणायते उदीणदाहिणविच्छिण्णे पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिते' इत्यादि सर्वं ब्रह्मलोकवत्, नवरमत्र चत्वारिंशद् विमानावाससहस्राणि वक्तव्यानि, अवतंसकाश्चत्वारस्तथैव, तद्यथा—अशोकावतंसकः सप्तपर्णावतंसकः चम्पकावतंसकः चूतावतंसकः मध्ये शुकावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'चत्तालीसाए विमाणावाससहस्साणं चत्तालीसाए सामाणियसाहस्सीणं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३९२ ॥

चउण्हं चत्तलीसाणमायरक्खदेवसाहस्सीण'मिति, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्पदि एकं देवसहस्रं मध्यमिकायां द्वे देवसहस्रे बाह्यायां चत्वारि देवसहस्राणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्पदि अर्द्धषोडश सागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायां षोडश सागरोपमानि चत्वारि पत्योपमानि बाह्यायामर्द्धषोडश सागरोपमानि त्रीणि पत्योपमानि शेषं पूर्ववत् ॥ 'कहि णं भते ! सहस्सारदेवाणं विमाणा पणत्ता ? कहि णं भते ! सहस्सारदेवा परिवसंति ?, गोयमा ! महायुक्कस्स कप्पस्स उर्पि सपक्ख सपडिदिसि बहूइं जोयणाइं जात्र उप्पइत्ता एत्थ णं सहस्सारे नामं कप्पे पत्रत्ते पईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिन्ने पडिपुण्णचदसठाणसंठिए' इत्यादि ब्रह्मलोकवत् नवरमत्र पड् विमानावाससहस्राणि वक्तव्यानि, अवतंसका एवम्—अङ्कावतंसकः स्फटिकावतंसकः रजतावतंसकः जातरूपावतंसकः मध्ये सहस्रारारवतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'छण्हं विमाणावाससहस्राणं तीसाए सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं तीसाणं आयरक्खदेवसाहस्सीण' तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्पदि पञ्च देवशतानि मध्यमिकायामेकं देवसहस्रं बाह्यायां द्वे देवसहस्रे, तथाऽभ्यन्तरिकाया पर्पदि देवानां साद्धोष्टादशसागरोपमानि सप्त च पत्योपमानि मध्यमिकाया पर्पदि अष्टादश सागरोपमानि षट् च पत्योपमानि बाह्यायामर्द्धोष्टादशसागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि शेषं पूर्ववत् ॥ 'कहि णं भते ! आणयपाणयनामे दुवे कप्पा पणत्ता ? कहि णं भते ! आणयपाणयगा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! सहस्सारकप्पस्स उर्पि सपक्खं सपडिदिसि बहूइं जोयणाइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं आणयपाणयनाम दुवे कप्पा पत्रत्ता पईणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिण्णा अद्धचंदसठाणसंठिया अच्चिमाली इंगालरासिप्पभा' इत्यादि सनत्कुमारवत्, नवरं 'तत्थ णं आणयपाणयदेवाणं चत्तारि विमाणावाससया भवंतीति मक्खाय'मिति वक्तव्यं, अवतंसकाः अशोकावतंसकः सप्तपर्णावतंसकः चम्पकावतंसकः चूतावतंसकः मध्ये प्राणतावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'च-

उण्हं विमानावाससयाणं वीसाए सामाणियसाहस्सीणं असीए आयरक्खदेवसाहस्सीणं' तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि अर्द्धतृतीयानि
देवशतानि मध्यमिकायां पञ्च देवशतानि बाह्यायामेकं देवसहस्रं, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धकोनविंशतिः सागरोपमाणि
पञ्च पत्त्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायामर्द्धकोनविंशतिः सागरोपमानि चत्वारि च पत्त्योपमानि बाह्यायामर्द्धकोनविंशतिः सागरो-
पमानि त्रीणि च पत्त्योपमानि शेषं पूर्ववत् ॥ 'कहि णं भंते ! आरणअञ्जुयानामं दुवे कप्पा पणत्ता ? कहि णं भंते ! आरणअञ्जु-
यगा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! आणयपाणयाणं कप्पाणं उवरिं सपक्खं सपडिदिसि व्हूइं जोयणाइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं आरण-
अञ्जुयानामं दुवे कप्पा पन्नत्ता पाईणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिण्णा अद्धचंदसंठाणसंठिया अञ्चिमाली इंगालरासिवण्णाभा'
इत्यादि पूर्ववत्, नवरमर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितत्वं त्रयेकापेक्षया मेरोर्दक्षिणोत्तरप्रविभागोनावस्थानात्, समुदितौ तु परिपूर्णचन्द्रसंस्थानौ
द्रष्टव्यौ, तथा त्रीणि विमानावासशतानि वक्तव्यानि, अवतंसका इमे—अशोकावतंसकः स्फटिकावतंसकः रजतावतंसकः जातरूपाव-
तंसकः मध्येऽच्युतावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'तिण्हं विमानावाससयाणं दसण्हं सामाणियसाहस्सीणं चत्तालीसाए आयरक्खदेव-
साहस्सीणं' तथा चात्र विमानावाससङ्ग्रहणिगाथे—“बत्तीस १ ट्ठावीसा २ बारस ३ अट्ट ४ चउरो सयसहस्सा ५ । पन्ना ६
चत्तालीसा ७ छच्च सहस्सा सहस्सारे ८ ॥ १ ॥ आणयपाणयकण्णै चत्तारि सयाऽऽरण्णुए तिमिनि । सत्त विमाणसयाइं चउसुवि एएसु
कप्पेसु ॥ २ ॥” सामानिकसङ्ग्रहणिगाथा—“चउरासीई असीई वावत्तरि सत्तरी य सट्ठी य । पण्णा चत्तालीसा तीसा वीसा दस
सहस्सा ॥ १ ॥” तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि पञ्चविंशं देवशतं मध्यमिकायामर्द्धतृतीयानि देवशतानि बाह्यायां पञ्च देवशतानि,
तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामेकविंशतिः सागरोपमानि सप्त च पत्त्योपमानि मध्यमिकायां पर्षदि एकविंशतिः सागरोपमानि

भीजीवा-
भीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ३९३ ॥

पट् च पत्योपमानि बाह्यायामेकविंशतिः सागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि, शेषं पूर्ववत् ॥ 'कहि णं भंते! हेट्टिमगेवेज्जगणं देवाणं विमाणा पन्नत्ता? कहि णं भंते! हेट्टिमगेवेज्जगा देवा परिवसंति?, गोयमा! आरणअञ्जुयाणं कप्पणं उवरिं सपकलं सपडिद्विसिं बहूइं जोयणाइं जाव उडुं दूरं उप्पइत्ता एत्थ णं हेट्टिमगेवेज्जगणं देवाणं तओ हेट्टिमगेवेज्जविमाणा पणत्ता पाईणपडीणायया उदीणदा-
हिणविच्छिण्णा पडिपुण्णचंदसठाणसंठिता अच्चिमाली भासरासिवण्णाभा असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ आयामविकलंभेणं असं-
खेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेण सवत्थरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा, तत्थ ण हेट्टिमगेवेज्जगणं देवाणं एक्कारसुत्तरे
गेविज्जविमाणावाससए पन्नत्ते, ते णं विमाणा अच्छा जाव पडिरूवा, तत्थ ण हेट्टिमगेवेज्जगा देवा परिवसति' पाठसिद्धं, 'संखे
समट्टिया' इत्यादि सर्वे-निरवशेषाः समा ऋद्धिर्येपा ते समट्टिकाः, एवं सर्वे समद्युतिकाः सर्वे समयशसः सर्वे स-
मानुभागाः सर्वे समसौख्याः, अनिन्द्रा-न विद्यते इन्द्रः-अधिपतिर्येपां ते अनिन्द्राः, अप्रेया-न विद्यते प्रेया-प्रेष्यलं येपां ते अ-
प्रेयाः, न विद्यते पुरोहित. -शान्तिकर्मकारी येपामशान्तेरभावात्ते अपुरोहिताः, किरूपाः पुनस्ते? इत्याह-अहमिन्द्रा नाम ते देवगणाः
प्रज्ञप्ताः हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ एवं मध्यमत्रैवेयकसूत्रमुपरितन्यैवेयकसूत्रमपि भावनीयं, नवरमियं विमानसङ्ख्यासद्ग्रहणिः—
“एक्कासुत्तरं हिट्टिमेसु १११ सत्तुत्तरं च मज्झिमए १०७ । सयमेगं उवरिमए १०० पंचेव अणुत्तरविमाणा ५ ॥ १ ॥” ‘कहि णं
भंते! अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं विमाणा पन्नत्ता? कहि णं भंते! अणुत्तरोववाइया देवा परिवसति?, गोयमा! इमीसे णं रयणप्पमाए
पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उडुं चंदिमसूरगहणनक्खत्तारारूवाणं बहूणि जोयणाइं बहूणि जोयणसयाणि जाव बहूइओ
जोयणकोडाकोडीओ उडुं दूरं उप्पइत्ता सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिदंबभलेगलंतगसुक्कसहस्सारआणयपाणयआरणअञ्जुयकप्पे तित्तिनि

य अट्टारसुत्तरे गेवेज्जगविमाणवासासए वीइवइत्ता तेण परं दूरं गयां नीरया निम्मला वितिमिरा विसुद्धा पंचदिसि पंच अणुत्तरा महइ-
महालया विमाणा पन्नत्ता, तंजहा—विजये वैजयंते जयंते अपराजिते सव्वट्टसिद्धे' इदं पाठसिद्धं, नवरं 'तिन्नि अट्टारसुत्तरे' इति
त्रीणि अष्टादशोत्तराणि विमानावासशतानि, 'तत्रैकादशोत्तरं शतमधस्तनप्रैवेयकप्रस्तटेपु सप्तोत्तरं शतं मध्यमैवेयकेपु परिपूर्णं शत-
मुपरितनप्रैवेयकप्रस्तटेपु, सर्वसङ्खया भवन्ति त्रीणि अष्टादशोत्तराणि, 'नीरजासि' आगन्तुकरजोविरहात् 'निर्मलानि' स्वामाविक-
मलाभावात् 'वितिमिराणि' रत्नप्रभावितानप्रभावेन सर्वासु दिक्षु विदिक्षु चापहततमस्काण्डत्वात् 'विशुद्धानि' कचिदपि कलङ्कलेश-
स्याप्यसम्भवात्, 'पंचदिसि' इति पञ्च पूर्वदक्षिणापरोत्तरमध्यमरूपा दिशः समाहताः पञ्चदिक् तस्मिन्, तत्र पूर्वस्यां दिशि विजयं
दक्षिणस्यां वैजयन्तं पश्चिमायां जयन्तं उत्तरस्यामपराजितं मध्ये सर्वार्थसिद्धम्, 'ते णं विमाणा' इत्यादि पूर्ववत् यावत् 'अहमिदा
नामं ते देवगणा पन्नत्ता समणाउसो' ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां जीवाभिगमटीकाया चतुर्थप्रतिपत्तौ वैमानिकाधिकारे प्रथमो
वैमानिकोद्देशक. समाप्तः ॥

सम्प्रति द्वितीयो वक्तव्यस्तत्रेदं सूत्रम्—

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु विमाणपुढवी किंपइड्डिया पणत्ता?, गोयमा! घणोदहिपइड्डिया ।
सणंक्कुमारमाहिंदेसु कप्पेसु विमाणपुढवी किंपइड्डिया पणत्ता?, गोयमा! घणवायपइड्डिया
पणत्ता । बंभलोए णं भंते! कप्पे विमाणपुढवीणं पुच्छा, घणवायपइड्डिया पणत्ता । लंतए णं
भंते! पुच्छा, गोयमा! तडुभयपइड्डिया । महासुक्कसहस्सारेसुचि तडुभयपइड्डिया । आणय जाव

अञ्चुएसु णं भंते! कप्पेसु पुच्छा, ओवासंतरपइट्टिया । गेविज्जविमाणपुढवीणं पुच्छा, गोयमा!
ओवासंतरपइट्टिया । अणुत्तरोववाइयपुच्छा ओवासंतरपइट्टिया ॥ (सू० २०९)

‘सोहम्मीसाणेसु णं भंते’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोः, सूत्रे द्विवचनेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात्, उक्तञ्च—“बहुवचनेण दुवयणं छट्ठिविभत्तीएँ भन्नइ चउत्थी । जह हत्था तह पाया नमोऽत्थु देवाहिदेवणं ॥ १ ॥” [बहुवचनेन द्विवचनं पट्टीविभत्तया भण्यते च-
—किमाश्रया किमाधारेत्यर्थः प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम! घनोदधिप्रतिष्ठिता प्रज्ञप्ता, एवं सनत्कुमारमाहेन्द्रेषु घनवातप्रतिष्ठिता, न्नल्लोकेऽपि घनवातप्रतिष्ठिता, लान्तके ‘तदुभयप्रतिष्ठिता’ घनोदधिघनवातप्रतिष्ठिता, महाशुकसहस्रारयोरपि तदुभयप्रतिष्ठिता, आनतप्राणतारणाच्युतेष्ववकाशान्तरप्रतिष्ठिता—आकाशप्रतिष्ठिता, एवं त्रैवेयकविमानपृथिवी अनुत्तरविमानपृथिवी च, उक्तञ्च—
“घणोव्हिपइहाणा सुरभवणा दोसु होति कप्पेसु । तिसु वायपइहाणा तदुभयपइट्टिया तीसु ॥ १ ॥ तेण परं उवरिमगा आगासं-
तरपइट्टिया सव्वे । एस पइहाणविही उड्डुं लोए विमाणणं ॥ २ ॥” अधुना पृथिवीवाहृत्यप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणकप्पेसु विमाणपुढवी केवइयं बाहल्लेणं पणत्ता?, गोयमा! सत्तावीसं जोयण-
सयाइं बाहल्लेणं पणत्ता, एवं सुच्छा, सणंकुमारमाहिंदेसु छव्वीसं जोयणसयाइं । वंभलंतए
पंचवीसं । महासुकसहस्रारेसु चउवीसं । आपणयपाणयारणाञ्चुएसु तेवीसं सयाइं । गेविज्जवि-
माणपुढवी बावीसं । अणुत्तरविमाणपुढवी एकवीसं जोयणसयाइं बाहल्लेणं ॥ (सू० २१०)

तं लोमपक्खी । से किं तं समुग्गपक्खी?, २ एगागारा पणत्ता जहा पणवणाए, एवं चितत-
 पक्खी जाव जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता
 य, णाणत्तं सरीरोगाहणा जहं अंगुं असं० उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं ठिती उक्कोसेणं बावत्तारि
 वाससहस्साहं, सेसं जहा जलयराणं जाव चउगतिया दुआगतिया परित्ता असंखेज्जा पणत्ता,
 से तं खयरसंमुच्छिमत्तिरिक्खजोणिया, सेतं संमुच्छिमपंचेदियतिरिक्खजोणिया ॥ (सू० ३६)

अथ के ते संमुच्छिमस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका.?, सूरिराह—स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः; तद्यथा—चतुष्प-
 दस्थलचरसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च परिसर्पस्थलचरसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, तत्र चत्वारि पदानि येषां ते चतुष्पदाः—
 अन्वाद्यः ते च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुष्पदस्थलचरसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः; उरसा भुजाभ्यां वा परिसर्प-
 न्तीति परिसर्पाः—अहिनकुलादयस्ततः पूर्ववत्समासः; चशब्दौ स्वागतानेकभेदसूचकौ, तदेवानेकविधत्वं क्रमेण प्रतिपिपादयिषुराह—
 अथ के ते चतुष्पदस्थलचरसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः?, सूरिराह—चतुष्पदस्थलचरसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः
 प्रज्ञप्ताः; तद्यथा—‘जहा पणवणाए’ इति, यथा प्रज्ञापनायां प्रज्ञापनाख्ये प्रथमे पदे भेदास्तथा वक्तव्या यावत् ‘ते समासतो दु-
 विहा पणत्ता’ इत्यादि, ते चैवम्—‘एगखुरा दुखुरा गंडीपया सणफ्फया । से किं तं एगखुरा?, एगखुरा अणेगविहा पणत्ता, तं-
 जहा—अस्सा अस्सतरा घोडा गइभा गोरखुरा कंदलगा सिरिकंदलगा आवत्ता जे यावण्णे तहप्पगारा, सेतं एगखुरा । से किं तं दु-
 खुरा?, दुखुरा अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—उट्टा गोणा गवया महिसा संवरा वराहा अजा एलगा रुरु सरभा चमरी कुरंगा गोक-

सोहम्मीसाणेसु षं भंते ! कर्पेसु विमाणा केवहयं उहुं उच्चत्तेणं ? , गोयमा ! पंच जोयणसयाहं
 उहुं उच्चत्तेणं । सणंकुमारमाहिंदेसु लजोयणसयाहं, वंभलंतएसु सत्त, महासुक्कसहस्सारेसु अट्ठ,
 आणयपाणएसु ४ नव गोवेल्लविमाणाणं भंते ! केवहयं उहुं उ०, द्दस जोयणसयाहं, अणुत्तर-
 विमाणाणं एक्कारस जोयणसयाहं उहुं उच्चत्तेणं ॥ (सू० २११) सोहम्मीसाणेसु षं भंते ! कर्पेसु
 विमाणा किंसेठिया पणत्ता ? , गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तंजहा—आवलियापविट्टा बाहिरा य,
 तत्थ षं जे ते आवलियापविट्टा ते तिविहा पणत्ता, तंजहा—वट्टा तंसा चउरंसा, तत्थ षं जे
 ते आवलियाबाहिरा ते षं णाणासेठिया पणत्ता, एवं जाव गोविल्लविमाणा, अणुत्तरोववाह-
 यविमाणा दुविहा पणत्ता, तंजहा—वट्टे य तंसा य ॥ (सू० २१२) सोहम्मीसाणेसु षं भंते ! क-
 र्पेसु विमाणा केवतियं आयामाविकखंभेणं केवतियं परिकखेवेणं पणत्ता ? , गोयमा ! दुविहा
 पणत्ता, तंजहा—संखेज्जवित्थडा य असंखेज्जवित्थडा य, जहा णरणा तहा जाव अणुत्तराववा-
 तिया संखेज्जवित्थडा य असंखेज्जवित्थडा य, तत्थ षं जे से संखेज्जवित्थडे से जंबुदीवप्पमाणे अ-
 संखेज्जवित्थडा असंखेज्जाहं जोयणसयाहं जाव परिकखेवेणं पणत्ता ॥ सोहम्मीसाणेसु षं भंते !
 विमाणा कतिवणणा पन्नत्ता ? , गोयमा ! पंचवणणा पणत्ता, तंजहा—किणहा नीला लोहिया हा-
 लिहा सुक्किल्ला, सणंकुमारमाहिंदेसु चउवणणा नीला जाव सुक्किल्ला, वंभलोगलंतएसुवि तिवणणा

लोहिया जाव सुक्किळा, महासुक्कसहरसररेसु इवणणा—हालिहा य सुक्किळा य, आणयपाणत्ता-
रणञ्जुएसु सुक्किळा, गेविज्जविमाणा सुक्किळा, अणुत्तरोववातियविमाणा परमसुक्किळा वणणेणं
पणत्ता ॥ सोहम्मसीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा केरिसया पभाए पणत्ता ?, गोयमा ! णि-
च्चालोआ णिञ्जुज्जोया सयं पभाए पणत्ता जाव अणुत्तरोववातियविमाणा णिच्चालोआ णिञ्जु-
ज्जोता सयं पभाए पणत्ता ॥ सोधम्मसीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा केरिसया गंधेणं पणत्ता ?,
गोयमा ! से जहा नामए—कोट्टपुड्डाण वा जाव गंधेणं पणत्ता, एवं जाव एत्तो इट्टयराणा चेंव
जाव अणुत्तरविमाणा ॥ सोहम्मसीसाणेसु विमाणा केरिसया फासेणं पणत्ता ?, से जहा णा-
मए—आहणेति वा रूतेति वा सव्वो फासो भाणियव्वो जाव अणुत्तरोववातियविमाणा ॥
सोहम्मसीसाणेसु णं भंते ! (कप्पेसु) विमाणा केमहालिया पणत्ता ?, गोयमा ! अयणं जंबु-
द्वीवे २ सव्वदीवससुद्धाणं सो चेंव गमो जाव उम्मासे वीइवएज्जा जाव अत्थेगतिया विमाणा-
वासा नो वीइवएज्जा जाव अणुत्तरोववातियविमाणा अत्थेगतियं विमाणं वीतिवएज्जा अत्थे-
गतिए नो वीइवएज्जा ॥ सोहम्मसीसाणेसु णं भंते ! विमाणा किंमया पणत्ता ?, गोयमा ! सव्व-
रयणामया पणत्ता, तत्थ णं बह्वे जीवा य पोग्गला य वक्कमंति विडक्कमंति चयंति उवचयंति,
सासया णं ते विमाणा दव्वट्टयाए जाव फासपज्जवेहिं असासता जाव अणुत्तरोववातिया वि-

माणा ॥ सोहम्मीसाणेसु णं देवा कओहिंतो उववज्जांति ? उववातो नेयव्वो जहा वक्कंतीए तिरि-
 यमणुएसु पंचेदिएसु संसुच्छिमवज्जिएसु, उववाओ वक्कंतीगमेणं जाव अणुत्तरो० ॥ सोहम्मीसा-
 णेसु देवा एगसमएणं केवतिया उववज्जांति ? गोयमा ! जह्नेणं एक्को वा दो धा तिणि वा उक्कोसेणं
 संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जांति, एवं जाव सहस्सारे, आणतादी गेवेज्जा अणुत्तरा य एक्को
 वा दो वा तिणि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जांति ॥ सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! देवा समए
 २ अवहीरमाणा २ केवतिएणं कालेणं अवहिया सिया ? गोयमा ! तेणं असंखेज्जा समए २ अव-
 हीरमाणा २ असंखेज्जाहिं उस्सट्ठियणीहिं अवहीरंति नो चेव णं अवहिया सिया जाव सह-
 स्सारी, आणतादिगेसु चउसुवि, गेवेजेसु अणुत्तरेसु य समए समए जाव केवतिकालेणं अव-
 हिया सिया ? गोयमा ! ते णं असंखेज्जा समए २ अवहीरमाणा पलिओवमस्स असंखेज्जांति-
 भागमेत्तेणं अवहीरंति, नो चेव णं अवहिया सिया ॥ सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु देवाणं
 केमहालया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा सरीरा पणत्ता, तंजहा—भवधार-
 णिज्जा य उत्तरवेउव्विया य, तत्थ णं जे से भवधारणिजे से जह्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जांति-
 भागो उक्कोसेणं सत्त रयणीओ, तत्थ णं जे से उत्तरवेउव्विए से जह्णेणं अंगुलस्स संखेज्जा-
 तिभागो उक्कोसेणं जीयणसत्तसहस्सं, एवं एक्केक्का ओसारेत्ताणं जाव अणुत्तराणं एक्का रयणी,

गोविज्जणुत्तराणं एगे भवधारणिजे सरिरे उत्तरवेडविवया नत्थि ॥ (सू० २१३) सोहम्मीसा-
णेसु षं देवाणं सरिरेगा किंसंघयणी पणत्ता?, गोयमा! उण्हं संघयणाणं असंघयणी प-
णत्ता?, नेवडि नेव छिरा नवि ण्हारू णेव संघयणमत्थि, जे णोगाला इट्टा कंता जाव ते तेसिं
संघातत्ताए परिणमंति जाव अणुत्तरोववातिथा ॥ सोहम्मीसाणेसु देवाणं सरिरेगा किंसंठिता
पणत्ता?, गोयमा! इविहा सरिरेगा—भवधारणिजा य उत्तरवेडविवया य, तत्थ षं जे ते भव-
धारणिजा ते समचउरंससंठाणसंठिता पणत्ता, तत्थ षं जे ते उत्तरवेडविवया ते णाणासंठाण-
संठिया पणत्ता जाव अञ्जुओ, अवेडविवया गोविज्जणुत्तरा, भवधारणिजा समचउरंससंठाणसं-
ठिता उत्तरवेडविवया णत्थि ॥ (सू० २१४) सोहम्मीसाणेसु देवा केरिसया वणणेणं पत्तत्ता?,
गोयमा! कणगतपरत्ताभा वणणेणं पणत्ता । सणंङ्गमारमाहिंदेसु षं पउमपम्हगेरा वणणेणं
पणत्ता । वंभलोणे षं भंते! गोयमा! अहमधुगवणणाभा वणणेणं पणत्ता, एवं जाव गोवज्जा,
अणुत्तरोववातिथा परमसुक्किहा वणणेणं पत्तत्ता ॥ सोहम्मीसाणेसु षं भंते! कर्पेसु देवाणं सरि-
रेगा केरिसया गंधेणं पणत्ता?, गोयमा! से जहा णामए—कोट्टुण्डाण वा तदेव सव्वं जाव
मणामतरता च्चव गंधेणं पणत्ता जाव अणुत्तरोववाइया ॥ सोहम्मीसाणेसु देवाणं सरिरेगा के-
रिसया फासेणं पणत्ता?, गोयमा! थिरमउयणिद्धसुकुमालच्छविफासेणं पणत्ता, एवं जाव अ-

३ प्रतिपत्ता

वैमा०

उद्देशः १

संहनन-

संस्थाने

सू० २१४

देववर्णादि

सू० २१५

शुसरोववातिया ॥ सोहम्मीसाणदेवाणं केरिसगा पुगला उरसासत्ताए परिणमंति ? गोयमा ! जं पोगला इडा कंता जाव ते तेसिं उरसासत्ताए परिणमंति जाव अणुत्तरोववातिया, एवं आहारत्ताएवि जाव अणुत्तरोववातिया ॥ सोहम्मीसाणदेवाणं कति लेरसाओ पणत्ताओ ? गोयमा ! एगा तेउलेरसा पणत्ता । सणंकुमारमाहिंदेसु एगा पम्हलेरसा, एवं बंभलोगेवि पम्हा, सेसेसु एक्का सुक्कलेरसा, अणुत्तरोववातियाणं एक्का परमसुक्कलेरसा ॥ सोहम्मीसाणदेवा किं सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी ? तिणिवि, जाव अंतिमगेवेज्जा देवा सम्मदिट्ठीवि मिच्छादिट्ठीवि सम्मामिच्छादिट्ठीवि, अणुत्तरोववातिया सम्मदिट्ठी णो मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी ॥ सोहम्मीसाणा किं पाणी अणणी ? गोयमा ! देवि, तिणि पाणा तिणि अणणा णियमा जाव गेवेज्जा, अणुत्तरोववातिया नाणी नो अणणी तिणि पाणा णियमा । तिविधे जोगे दुविहे उवयोगे सन्वेसिं जाव अणुत्तरा ॥ (सू० २१५)

‘सोहम्मीसाणेसु णंमित्यादि, सौधर्मज्ञानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानपृथ्वी ‘कियत्’ किप्रमाणा वाहृत्येन प्रज्ञप्ता ? गोतम ! सप्तविंशतिर्योजनशतानि वाहृत्येन प्रज्ञप्ता, एवं शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि, नवरं सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः षड्विंशतिर्योजनशतानि वक्तव्यानि, ब्रह्मलोकलान्तकयोः पञ्चविंशतिः, महाशुकसहस्रारयोश्चतुर्विंशतिः, आनतव्राणतारणाच्युतकल्पेषु त्रयोविंशतिः, भैवेयकेषु द्वाविंशतिः, अनुत्तरविमानेष्वैकविंशतिर्योजनशतानि ॥ सम्प्रति विमानानासु चैरल्पपरिमाणं प्रतिपिपादयिपुराह—‘सोहम्मीसाणेसु

णं भंते !' इत्यादि, इह विमानं महानगरकरुणं तस्य चोपरि वनसखण्डप्राकाराः प्रासादादयः, तत्र पूर्वेण सूत्रकरुणकेन विमानपृथिवीधाह-
 ल्यमुक्तं, अनेन प्रासादापेक्षया चञ्चलमुच्यत इति गर्भः, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कियद् ऊर्ध्वशुभ्रत्वेन प्रज्ञप्तानि ?
 भगवानाह—गौतम ! पञ्च योजनशतानि ऊर्ध्वमुभ्रत्वेन प्रज्ञप्तानि, मूलप्रासादादीनां तत्र पञ्चयोजनशतोच्छ्रयप्रसाणत्वात्, एवं शेष-
 सूत्राण्यपि भावनीयानि, नवरं सनत्कुमारसाहन्द्रयोः पद् योजनशतानि वक्रव्यानि, ब्रह्मलोकलान्तकयोः सप्त योजनशतानि, महा-
 शुक्रसहस्रारयोरेष्टौ योजनशतानि, आनतप्राणतारणाच्युतेषु कल्पेषु नव योजनशतानि, भैवेयकेषु दश योजनशतानि, जनुत्तरेष्वेकादश-
 योजनशतानि, सर्वत्रापि विमानानि बाहुर्योञ्जलमीलनेन द्वात्रिंशद्योजनशतानि, उपर्युपरि चाक्षुः(त्यहानिवदु)भ्रत्वेन दृष्टिभावात्,
 चक्रञ्च—“सत्तावीससयाहं आदिमकल्पेषु पुढवियाहं । एकेकहाणि सेसे दुदुरो य दुरो चचक्र य ॥ १ ॥ पंचसउच्चत्तेणं आदिमकल्पेषु
 ह्येति य विमाणा । एकेकदुडुं सेसे दु दुरो य दुरो चचक्र य ॥ २ ॥ गेवेजणुत्तरेसु एसेव कसो व हाणिदुडुीए । एकेकंसि विमाणा दोमिनि
 मिलिया व षसीसं ॥ ३ ॥” [समाविशातिः शतानि आद्यकल्पयो. पृथ्वीधाहृत्यं । एकैकहातिः शेषेषु द्वयोर्द्वयोर्द्वयोश्चतुष्के च ॥ १ ॥
 ऊर्ध्वोच्चत्वेन पञ्च शतानि आद्यकल्पयोर्भवन्ति विमानानि । एकैकदुष्टिः शेषेषु द्वयोर्द्वयोर्द्वयोश्चतुष्के च ॥ १ ॥
 चरयोरेष एव क्रमो ह्यनिवृद्धोः । एकैकसिन् विमानानि द्वावपि मीलयित्वा द्वात्रिंशच्छतानि ॥ ३ ॥] सम्प्रति सस्यानतिरूप-
 णार्थमाह—‘सोहम्मीसाणेषु णं भंते !' इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्विमानानि किसिस्थितानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—
 गौतम ! द्विविधाति प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—आवलिकप्रविष्टानि आवलिकाबाह्यानि च, तत्रावलिकप्रविष्टानि नाम यानि पूर्वादिषु चतस्रसु
 दिक्षु श्रेण्या व्यवस्थितानि, यानि पुनरावलिकप्रविष्टाना प्राङ्गणप्रदेशे कुसुमप्रकर इव यत्सत्तो विप्रकीर्णानि तान्यावलिकाबाह्यानि,

३ प्रतिपत्तौ
 वैसा०
 चर्देशः १
 संहनन-
 संस्थाने
 सू० २१४
 देववर्णादि
 सू० २१५
 ॥ ३९७ ॥

तानि पुण्यावकीर्णानीत्युच्यन्ते, पुण्याणीव इतस्ततोऽवकीर्णानि—विप्रकीर्णानि इति व्युत्पत्तिः, तानि च मध्यवर्तिनो
 विमानेन्द्रस्य दक्षिणतोऽपरत उत्तरतश्च विद्यन्ते न तु पूर्वस्यां दिशि, उक्तञ्च—‘पुष्पावकिण्णगा पुण दाहिणतो पच्छिमेण उत्तरतो ।
 पुत्र्वेणं विमाणेदरस नत्थि पुष्पावकिण्णा उ ॥ १ ॥’ ‘तथ णंमित्यादि, तत्रावलिकाप्रविष्टाऽऽवलिकाबाह्येण मध्ये यानि तानि आव-
 लिकाप्रविष्टानि तानि त्रिविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—दृत्तानि ज्येष्ठाणि चतुरस्राणि, इहावलिकाप्रविष्टानि प्रतिप्रस्तटं विमानेन्द्रकस्य
 पूर्वदक्षिणापरोरूपरासु चतस्तु दिक्षु श्रेण्या व्यवस्थितानि, विमानेन्द्रकश्च सर्वोऽपि वृत्तः; ततः पार्श्ववृत्तीनि चतस्तुष्वपि दिक्षु ज्य-
 स्थाणि, तेषां पृष्ठवश्चतस्तुष्वपि दिक्षु चतुरस्राणि, तेषां पृष्ठतो दृत्तानि, ततोऽपि भूयोऽपि ज्येष्ठाणि ततोऽपि चतुरस्राणीत्येवमावलि-
 कार्पयन्तः; तत्र त्रिविधान्येवावलिकाप्रविष्टानि ॥ ‘तथ णंमित्यादि, तत्र यानि आवलिकाबाह्यानि तानि नानासंस्थानसंस्थितानि
 प्रज्ञप्तानि, तथाहि—कानिचिन्नन्यावर्तकाराणि कानिचिरस्सिकाकाराणि कानिचित् खड्गाकाराणीत्यादि, उक्तञ्च—‘आवलिगसु
 विमाणा वट्टा तसा तहेव चउरंसा । पुष्पावकिण्णगा पुण अणेगविहरवसटाणा ॥ १ ॥’ एवं तावद्वाच्यं यावद् भवेयकविमानानि,
 तान्येव यावदावलिकाप्रविष्टानामावलिकाबाह्यानां च भावात्, परत आवलिकाप्रविष्टान्येव, तथा चाह—‘अणुत्तरविमाणा णं भंते ।
 विमाणा किंसंठिया पन्नता ?’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं, भगवानाह—गौतम । द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—‘वट्टे य तंसा य, मध्यवर्तिसर्वाधिसि-
 द्धाख्यं विमान वृत्तं, शेषाणि विजयादीनि चत्वार्यपि ज्येष्ठाणि, उक्तञ्च—‘एग वट्टं तंसा चउरो य अणुत्तरविमाणा ।’ ॥ अथुताऽऽयामवि-
 ष्कम्भादिपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहन्मीसाणेसु णं भंते ।’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त । कल्पयोर्विमानानि किचद् आयामवि-
 ष्कम्भेन किचत्परिक्षेपेण प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधानि विमानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—सङ्ख्येयविस्तृतान्यसङ्ख्येयविस्तृतानि च,

तत्र यानि तानि सङ्क्षेयविस्तृतानि सङ्क्षेयानि योजनसहस्राण्ययामविष्कम्भेन असङ्क्षेयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण, तत्र यानि तान्यसङ्क्षेयविस्तृतानि असङ्क्षेयानि योजनसहस्राण्ययामविष्कम्भेन असङ्क्षेयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण, एवं तावद्वाच्यं यावद् श्रेय-
कविमानानि, तानि यावत् सङ्क्षेयविस्तृतानामसङ्क्षेयविस्तृतानां च बाहुर्येन भावात् न तु परतः, तथा चाह—‘अणुत्तरविमाणं णं भंते !
केवइयं आयामविक्रमसंभेण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—सङ्क्षेयविस्तृतानि असङ्क्षेयविस्तृतानि च,
सर्वार्थसिद्धं सङ्क्षेयविस्तृतं शेषाण्यसङ्क्षेयविस्तृतानीति भावः; तत्र यत्तत्सङ्क्षेयविस्तृतं तद् एकं योजनशतसहस्रमायामविष्कम्भेन त्रीणि
योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्यधिके योजनानां क्रोशान्निक्कमष्टाविंशं धनुःशतं त्रयोदशाङ्गुलानि एकमर्द्धाङ्गुल-
मिति परिक्षेपेण, तत्र यानि तान्यसङ्क्षेयविस्तृतानि तान्यसङ्क्षेयानि योजनसहस्राण्ययामविष्कम्भेन असंख्येयानि योजनसहस्राणि
परिक्षेपेण प्रज्ञप्तानि ॥ सम्प्रति वर्णप्रतिपादनार्थमाह—‘सौहृन्मीसाणेषु णं भंते !’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमा-
नानि कतिवर्णानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! पञ्चवर्णानि, तद्यथा—कृष्णानि नीलानि लोहितानि हारिद्राणि शुक्रानि, एवं
शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि, नवरं सनत्कुमारयाहेन्द्रयोश्चतुर्वर्णानि कृष्णवर्णाभावात्, ब्रह्मलोकलान्तकयोस्त्रिवर्णानि कृष्णनीलवर्णाभा-
वात्, महाशुकसहस्रारयोर्द्विवर्णानि कृष्णनीलहारिद्रवर्णाभावात्, आनतप्राणतारणाच्युतकल्पेषु एकवर्णानि, शुक्रवर्णस्यैकस्य भावात्,
श्रेयैकविमानानि अनुत्तरविमानानि च परमशुक्रानि, उक्तञ्च—‘सौहृन्मि पंचवर्णा एकाहीणा उ जा सहस्रारं । दो दो तुष्टा
कप्पा तेष परं पुंडरीयाहं ॥ १ ॥’ सम्प्रति प्रभाप्रतिपादनार्थमाह—‘सौहृन्मीसाणेषु णं’मित्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! दो दो तुष्टा
विमानानि कीदृशानि प्रभया प्रज्ञप्तानि ?, कीदृशी तेषां प्रभा प्रज्ञप्तेति भावः; भगवानाह—गौतम ! प्रभया प्रज्ञप्तानि ‘नित्यालोकानि’

३ प्रतिपत्सौ

वैसा०

उद्देशः १

संहनन-

संस्थाने

सू० २१४

देववर्णादि

सू० २१५

नित्यमालोकोद्भस्मं दृश्यमानता येषां तानि नित्यालोकाणि न तु जातुचिदपि तमसाऽऽश्रीयन्त इति भावः, कथं नित्यालोकाणि ? इति हेतुद्वारेण विशेषणमाह—नित्योद्द्योतानि, 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनमिति हेतोः प्रथमा, ततोऽयमर्थः—यस्माञ्चित्यं—सततमप्रतिषमुद्द्योतो—दीप्यमानता येषां तानि (तथा) ततो नित्यालोकाणि, सततमुद्द्योतमानता च परसापेक्षाऽपि संभाव्येत यथा मेरोः स्फटिककाण्डस्य सूर्यरश्मिसम्पर्कतः, तत आह—स्वयंप्रभाणि स्वयं सूर्यादिप्रभावत् देदीप्यमानता येषां तानि तथा, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ सम्प्रति गन्धप्रतिपादनार्थमाह—'सौहृन्मीसाणोसु षं भंते !' इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कीदृशानि गन्धेन प्रक्षमाति ?, भगवानाह—गौतम ! 'से जहानामए कोट्टपुडाण वा चंपकपुडाण वा दमणगपुडाण वा कुंकुमपुडाण वा चंदणपुडाण वा उसीरपुडाण वा मरुयापुडाण वा जार्हपुडाण वा जूहियापुडाण वा मल्लियापुडाण वा पहाणमज्जिया-पुडाण वा केयइपुडाण वा पाडलिपुडाण वा नोमालियापुडाण वा वासपुडाण वा कप्पूरपुडाण वा अणुवायासि उच्चिम्बज्जमाणाण वा कुट्टिज्जमाणाण वा रुक्खिज्जमाणाण वा उक्कीरिज्जमाणाण वा विक्खरिज्जमाणाण वा परिभुज्जमाणाण वा परिभाइज्जमाणाण वा भंडाओ वा भंडं साहरिज्जमाणाण वा ओराला मणुणा मणहरा धाणमणनिवुइकरा सव्वतो समंता गंधा अभितिससरंति, भवे एयारुवे सिया ?, नो इणट्टे समट्टे, से णं विमाणा एत्तो इट्टतरा चेव कंततरा चेव मणुन्नतरा चेव मणासतरा चेव गंधेणं पण्णत्तरं' अस्य ज्याल्या पूर्ववत्, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ सम्प्रति स्पर्शप्रतिपादनार्थमाह—'सौहृन्मीसाणोसु षं'मित्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कीदृशानि स्पर्शेन प्रक्षमाति ?, भगवानाह—गौतम ! 'से जहानामए अइणेइ वा रुतेइ वा वूरेइ वा नवणीएइ वा हंसगन्धवत्तीइ वा सिरीसकुसुमनिचए वा पवालकुसुमपत्तरासीइ वा, भवे एयारुवे ?, नो इणट्टे समट्टे, वे णं

विमाणा इतो हृदतरा चैव कंततरा चैव मणुभतरा चैव मणाभतरा चैव फासेणं पणत्ता' इति पूर्ववत्, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ सम्प्रति महत्त्वप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु' इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्तः कल्पयोर्विमानानि 'किमहान्ति' किंप्रमाणमहत्त्वंति प्रश्नानि ?, भगवानाह—गौतम ! 'अयणं जंबुद्वीवे दीवे' इत्यादि जम्बूद्वीपवाक्यं परिपूर्णमेवं द्रष्टव्यं 'सन्वद्दीवसमुद्राणं सन्वन्भंतराए सन्वसुद्राए वट्टे तेष्वापूपसंठाणसंठिते वट्टे पुक्खवरकणिण्यासंठाणसंठिए वट्टे पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए एकं जोयणसयसहस्सं आयामविकखभेणं तिन्नि य जोयणसयसहस्सा सोलस सहस्सा दी य सया स-त्तावीसा तिन्नि य कोसे अट्टावीसं धणुसयं तेरस य भंगुलाइं अद्धंगुल किंचिविसेसाहिए परिकखेवेषणं पन्नत्ते' इदं च पूर्ववद् भावनीयं, देवो नाम महद्धिको यावन्महाभागः यावत्करणात् महाश्रुतिक इत्यादिपरिग्रहः, 'जाव इणामेव' 'इणामेवे'ति यावदिदानीमेव, अनेन चपुटिकात्रयातुकरणपुरस्सरमत्यन्तं कालसोकत्वं इति कृत्वा केवलकल्पं—परिपूर्णं जम्बूद्वीपं द्वीपं त्रिभिरत्सरोनिपातैः—तिसृभि-श्चपुटिकाभिरित्यर्थः त्रिसप्तकल्पः—एकविंशतिवारान् 'अनुपरिवत्त्य' प्रादक्षिण्येन परिभ्रम्य 'हव्वं' शीघ्रमागच्छेत् 'से णं देवे' इत्यादि, स देवस्तया सकलदेवजनप्रसिद्धया पूर्वदृष्टान्तभावितया 'उत्कट्टया' अतिशायिन्या 'तुरियाए चवलाए चडाए सिग्घाए चकुयाए जवणाए छेयाए' अमीषा पदानां व्याख्यान पूर्ववत्, 'दिव्यया' देवगत्या व्यतिव्रजन् यावेदेकाहं वा द्वयाहं वा उत्कर्षतः ष-ण्मासान् व्यतिव्रजन् तत्रास्त्येककं विमानं यद् व्यतिव्रजेत् अस्त्येककं विमान यश्च व्यतिव्रजेत्, 'एवमहाल्लिया णं' एतावति महान्ति गौतम ! विमानानि प्रश्नानि, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ 'सोहम्मीसाणेसु णं'मित्यादि, सौधर्मेशानयोर्भे-दन्तः ! कल्पयोर्विमानानि किमयाति प्रश्नानि ?, भगवानाह—गौतम ! सर्वाजना रक्षमयाति अर्च्छानि यावत्प्रतिरूपाणि । 'सत्थ णं'-

इ प्रतिपत्सै
वैमा०
उद्देशः १
संज्ञान-
संस्थाने
सू० २१४
देववर्णादि
सू० २१५
॥ ३९९ ॥

ण्णमाह, सेत्तं दुखुरा । से किं तं गंडीपया ?, गंडीपया अणेगविहा पणत्ता, तंजहा-इत्थी हरियपूयणा मंहुणहत्थी सम्मा गंडा, जे यावण्णे तहप्पगारा, सेत्तं गंडीपया । से किं तं सणफ्फया ?, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा-सीहा म्मा दीविया अच्छा तरच्छा परस्सरा सीयाला सुणगा कोफ्तिया ससगा चित्तगा चित्तलगा, जे यावण्णे तहप्पकारा ॥” इति, तत्र प्रतिपदमेकः दुरो येषां ते एकदुराः-अश्वादयः, प्रतिपादं द्वौ दुरौ-शफौ येषां ते द्विदुरा-उग्रदयः, तथा च तेपामेकैकस्मिन् पादे द्वौ शफौ दृश्येते, गण्डीव पदं येषां ते गण्डीपदाः-इत्त्यादय, सनत्वानि-दीर्घनसपरिकृतितानि पदानि येषां ते सनसपदाः-श्वादय, प्राकृतत्वाच्च ‘सणफ्फया’ इति सूत्रे निर्देशः, अश्वादयस्त्वेतद्भेदा. केचिदतिप्रसिद्धत्वात्स्यमन्ये च लोफ्तो वेदितव्याः, नवरं सनसपदाधिकारे द्वीपका.-चित्तका अच्छाः-ऋक्षाः परासरा.-सरमा. कोकन्तिका-लोमठिकाः चित्ता चित्तलगा आरण्यजीवविशेषाः, शेषास्तु सिंहव्याघ्रतरश्चट्टगालशुन-ककोलशुनशशकाः प्रतीताः, ‘ते समासतो’ इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तसूत्रं शरीरादिद्वारकलापसूत्रं च जलचरवद्भावनीयं, नवरमवगाहना-द्वारे जघन्यतोऽवगाहना अङ्गलासक्षयेयभागप्रमाणा उत्कृष्टा गव्युतपृथक्त्वं स्थितिद्वारे जघन्यत. स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतश्चतुरगीति वर्षसहस्राणि, शेषं तथैव, उपसंहारमाह-‘सेत्तं चउत्पयथलयरसंमुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणिया’ ॥ अथ के ते परिसर्पस्थलचर-संमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ?, २ द्विविधा. प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-‘एवं भेदो भाणियव्वो’ इति, ‘एवम्’ उक्तेन प्रकारेण यथा प्रज्ञा-पनायां तथा भेदो वक्तव्यो यावत् ‘पज्जात्ता य अपज्जात्ता य’ स चैवम्-‘तंजहा-उरपरिसप्पथलयरसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिरिक्खजो-णिया य मुयपरिसप्पथलयरसंमुच्छिमपञ्चिदियतिरिक्खजोणिया य ।’ सुगम, नवरम् उरसा परिसर्पन्तीत्युरःपरिसर्पा.-सर्पादयः, मुजाभ्यां परिसर्पन्तीति मुजपरिसर्पा-नकुलादयः, शेषपदसमासः प्राग्वत्, ‘क्षे किं तं उरपरिसप्पथलयरसंमुच्छिमपञ्चिदियतिरि-

मित्यादि, तत्र-तेषु विमानेषु बहवो जीवाः—पृथ्वीकायरूपाः पुद्गलाश्च ‘अपक्रामन्ति’ गच्छन्ति ‘व्युत्क्रामन्ति’ उत्पद्यन्ते, तथा ‘धीयन्ते’ चयसुपगच्छन्ति ‘उपचीयन्ते’ उपचयसुपगच्छन्ति, एतत् पुद्गलापेक्षं विशेषणं, पुद्गलानामेव चयोपचयधर्मकत्वात्, शाश्व-
 तानि भदन्त ! विमानानि द्रव्यार्थतया प्रज्ञप्तानि ?, वर्णपर्यायै रसपर्यायैरगन्धपर्यायैः स्पर्शपर्यायैरशाश्वतानि प्रज्ञप्तानि, एवं निरन्तरं
 तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ ‘सोहम्मीसाणेषु णं भंते !’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्देवाः कुतो योनेरुद्भृत्योत्प-
 द्यन्ते ? किं नैरयिकेभ्यः ? इत्यादि यथा ‘व्युत्क्रान्तौ’ व्युत्क्रान्त्याख्ये षष्ठे पदे प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः,
 इह तु ग्रन्थगौरवभायान्न लिख्यते भूयान् हि स ग्रन्थः ॥ सम्प्रति कियन्त एकस्मिन् समये उत्पद्यन्ते ? इति निरूपणार्थमाह—‘सो-
 हम्मी’त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्देवा एकस्मिन् समये, सूत्रे तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्, कियन्त उत्पद्यन्ते ?, भगवानाह
 —गौतम ! जघन्येन एको द्वौ वा त्रयो वा, उत्कर्षतः सङ्ख्येया वाऽसङ्ख्येया वा तिरश्चामपि गर्भजपञ्चेन्द्रियाणां तत्रोत्पादात्, एवं
 तावद्वक्तव्यं यावत्सहस्रारकरूपः, ‘आणयदेवा णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनैको द्वौ त्रयो वा
 उत्कर्षतः सङ्ख्येयाः, मनुष्याणामेव तत्रोत्पादात्, तेषा कोटीकोटीप्रमाणत्वात्, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः ॥
 सम्प्रति कालतोऽपहारत. परिमाणमाह—‘सोहम्मी’त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्देवाः समये समये एकैकदेवापहारेणाप-
 द्वियमाणा अपद्वियमाणाः कियता कालेनापद्वियन्ते ?, भगवानाह—गौतम ! असङ्ख्येयास्ते देवाः समये समये एकैकदेवापहारेणाप-
 द्वियमाणाः २ असङ्ख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपद्वियन्ते, एतावता किमुक्तं भवति ?—असङ्ख्येयासूत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः सम-
 यास्तावत्प्रमाणाः सौधर्मेशानदेवा इति, एवमुत्तरत्रापि भावना भावनीया, एतच्च कल्पनामात्रं परिमाणवाधारणार्थमुक्तं न पुनस्ते कदाच-

धीजीवा-
 बीवाभि०
 मलयगि-
 रीयावृत्तिः
 ॥ ४०० ॥

नापि केनाप्यपहताः स्युः; तथा चाह—‘नो चेव णं अवहिया सिया’ एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावत्सहस्रारकल्पदेवाः; ‘आण-
 यपाणयआरणअञ्जुएसु’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! आनतप्राणतारणाच्युतेषु कल्पेषु देवा असङ्ख्येयाः; ते च
 समये समये एकैकापहारेणापहियमाणा. पत्योपमस्य—क्षेत्रपत्योपमस्य सूक्ष्मस्यासङ्ख्येयभागमात्रेण कालेनापहियन्ते, किमुक्तं भवति ?
 —सूक्ष्मक्षेत्रपत्योपमासङ्ख्येयभागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणस्ते भवन्तीति, एवं भ्रैवेयकदेवा अनुत्तरोपपत्तिनोऽपि वाच्याः ॥ स-
 म्प्रति शरीरावगाहनामानप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मीसाणेसु णं भंते!’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त! कल्पयोर्देवानां ‘किंम-
 हालया’ इति किं महती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम! द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—भवधारणीया उत्तरवैक्रिया च, तत्र
 या सा भवधारणीया सा जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयमागमात्रा उत्कर्षतः सप्त रत्नयः; तत्र या सा उत्तरवैक्रिया सा जघन्यतोऽङ्गुलस्य स-
 ङ्ख्येयं भागं यावत् न लसङ्ख्येयं तथाविधप्रयत्नाभावात्, उत्कर्षत एकं योजनशतसहस्रं, एवं तावद्वाच्यं यावदच्युतकल्पो, नवरं स-
 नच्छुमारसाहेन्द्रयोरुत्कर्षतो भवधारणीया षड् रत्नयः; ब्रह्मलोकलान्तकेषु पञ्च, महाशुक्रसहस्रारयोश्चत्वारः; आनतप्राणतारणाच्युतेषु
 त्रयः; ‘गेवेज्जगदेवा णं भंते!’ इत्यादि, भ्रैवेयकदेवानां भदन्त! किंमहती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम! भ्रैवेयकदे-
 वानामेकं भवधारणीयं शरीरं प्रज्ञप्तं न तूत्तरवैक्रियं, शक्तौ सत्यामपि प्रयोजनाभावात्तदकरणात्, तदपि च भवधारणीयं जघन्यतो-
 ऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रमुत्कर्षतो द्वौ रत्नी, एवमनुत्तरोपपातसूत्रमपि वक्तव्यं, नवरमुत्कर्षत एका रत्निरिति वाच्यम् ॥ सम्प्रति संहन-
 नमधिकृत्याह—‘सोहम्मी’त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त! कल्पयोर्देवानां शरीराणि ‘किंसंहननानि’ किं संहननं येषां तानि तथा
 प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह—गौतमं! षण्णां संहननानामन्यतमेनापि संहनेनासंहननानीति; संहननस्यास्थिरचंचनात्सकत्वात् तेषां चास्थ्या-

दीनामसम्भवात्, तथा चाह—‘नेवद्वी’ इत्यादि, नैवास्ति तेषां शरीरेषु नापि शिरा—श्रीवाधमनिर्नापि स्नायूषि—शेषं शिराजालं, किन्तु ये पुद्गला इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोह्रा मनआपतरा एतेषां व्याख्यानं प्राग्वत् ते तेषां सङ्घाततया परिणमन्ति ततः संहननाभावः, एवं तावद्वाच्यं यावदनुत्तरोपपातिकानां देवानां ॥ सम्प्रति संस्थानप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मीसाणेषु’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! तेषां शरीरकाणि द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—भवधारणीयानि उत्तरवैक्रियाणि च, तत्र यद् भवधारणीयं तत्समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तं, देवानां भवप्रत्ययतः प्रायः शुभनामकर्मोदयभावात्, तत्र यदुत्तरवैक्रियं तत् नानासंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तं, तस्येच्छया निर्वर्त्यमानत्वात्, एवं तावद्वक्तव्यं यावदच्युतः कल्पः, ‘गेविज्जागदेवाण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! त्रैवेयकदेवानामेकं भवधारणीयं शरीरं तच्च समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तं, एवमनुत्तरोपपातिसूत्रमपि । अद्युनावर्णप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मी’त्यादि, सौधमंशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवानां शरीरकाणि कीदृशानि वर्णेन प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! कनकत्वग्युक्तानि कनकत्वगिव रक्ता आभा—छाया येषां तानि तथा वर्णेन प्रज्ञप्तानि, उत्तप्तकनकवर्णानीति भावः, एवं शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि, नवरं सनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्ब्रह्मलोकेऽपि च पद्मपद्मगौराणि, पद्मकेसरतुल्यावदातवर्णानीति भावः, ततः परं लान्तकादिषु यथोत्तरं शुक्लशुक्लतरशुक्लतमानि, अनुत्तरोपपातिनां परमशुक्तानि, उक्तञ्च—‘कणगतयस्ताभा सुरवसभा दोषु ह्येति कल्पेषु । तिसु ह्येति पम्हगोरा तेण परं सुक्किला देवा ॥ १ ॥’ सम्प्रति गन्धप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मी’त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! ‘से जहानामए—कोट्टुडाण वा’ इत्यादि विमानवद्भावनीयं, एवं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिनाम् । सम्प्रति स्पर्शप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मी’त्यादि, सौधमंशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवानां शरीरकाणि कीदृशानि स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि ?,

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४०१ ॥

भगवानाह—गौतम ! 'थिरमउयणिद्धसुकुमाला फासेणं पणत्ता' इति स्थिराणि नतु मनुष्याणामिव विशरारुभावं बिभ्राणानि मृदूनि—अकठिनानि स्निग्धानि—स्निग्धच्छायानि नतु रूक्षाणि सुकुमाराणि नतु कर्कशानि ततो कर्कशानि ततो विशेषणसमासः, स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि, एवं तावद्धक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिना देवाना शरीरकाणि ॥ साम्प्रतमुच्छ्वासप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवाना कीदृशाः पुद्गला उच्छ्वासतया परिणमन्ति ? भगवानाह—गौतम ! ये पुद्गला इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोज्ञा मनआपा एतेषा व्याख्यानं प्राग्वत् ते तेषामुच्छ्वासतया परिणमन्ति, एवं तावद्वाच्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः । एवमाहारसूत्राप्यपि ॥ सम्प्रति लेश्याप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवाना कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! एका तेजोलेश्या, इदं प्राचुर्यमङ्गीकृत्य प्रोच्यते, यावता पुनः कथञ्चित्तथाविधद्रव्यसम्पर्कतोऽन्याऽपि लेश्या यथासम्भवं प्रतिपत्तव्या, सनत्कुमारमाहेन्द्रविषयं प्रभ्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! एका पद्मलेश्या प्रज्ञप्ता, एवं ब्रह्मलोकेऽपि, लान्तके प्रभ्रसूत्रं सुगमं, निर्वचन—गौतम ! एका शुक्लेश्या प्रज्ञप्ता, एवं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः, उक्तञ्च—'किण्हानीलाकाउतेऊलेसा य भवणवंतरिया । जोइससोहम्मीसाण तेजलेसा सुणेयव्वा ॥ १ ॥ कल्पे सणकुमारे माहिदे चेव वंभलोए य । एणसु पम्हलेसा तेण परं सुक्कलेसा उ ॥ २ ॥" सम्प्रति दर्शनं चिचिन्तयिपुराह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवा णमिति वाक्यालङ्कारे किं सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः । सम्यग्मिथ्यादृष्टय ? भगवानाह—गौतम ! सम्यग्दृष्टयोऽपि मिथ्यादृष्टयोऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽपि, एवं यावद् भ्रैवेयकदेवा, अनुत्तरोपपातिनः सम्यग्दृष्टय एव वक्तव्या. न मिथ्यादृष्टयो नापि सम्यग्मिथ्यादृष्टयः तेषा तथास्वभावत्वात् ॥ सम्प्रति ज्ञानाज्ञानचिन्तां चिकीर्षुराह—'सोहम्मी'त्यादि प्रभ्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! ज्ञानिनोऽव्यञ्जानिनो-

ऽपि, तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमाङ्घ्रिज्ञानिनस्तद्यथा—आभित्तिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽत्रधिज्ञानिनः, ये अज्ञानिनस्ते नियमात् इयञ्ज्ञानिनस्तद्यथा—मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनश्च, एवं तावद्वाच्यं यावद् प्रैवेयकाः, अनुत्तरोपपात्तिनो ज्ञानिन एव वक्तव्याः, योगसूत्राणि पाठसिद्धानि ॥ सम्प्रत्यवधिक्षेत्रपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणदेवा ओहिणा केवतियं खेत्तं जाणंति पासंति ?, गोयमा ! जहणणेणं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं उक्कोसेणं अवही जाव रयणप्पभा पुढवी उहुं जाव साइं विमाणाइं त्तिरियं जाव असंखेज्जा दीवससुद्धा [एवं—सक्कीसाणा पढमं दोच्चं च सणंक्कुमारमाहिंदा । तच्चं च बंभ-लंतग सुक्कसंहस्सारग चउत्थी ॥ १ ॥ आणयपाणयकप्पे देवा पासंति पंचमिं पुढवीं । तं चेव आरणञ्चुय ओहीनाणेण पासंति ॥ २ ॥ छट्ठीं हेट्ठिममञ्झिमगेवेज्जा सत्तमिं च उवरिच्छा । संभि-ण्णलोगनालिं पासंति अणुत्तरा देवा ॥ ३ ॥] (सू० २१६)

‘सोहम्मी’त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवाः कियत्क्षेत्रमवधिना जानन्ति ज्ञानेन पश्यन्ति दर्शनेन ?, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनाङ्गुलस्यासङ्ख्येयभागं, अत्र पर आह—नन्वङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रक्षेत्रपरिमितोऽवधिः सर्वजघन्यो भवति, सर्वजघन्यश्चावधि-स्तिर्यमनुष्येष्वेव न शेषेषु, यत आह भाष्यकारः स्वकृतभाष्यटीकायाम्—“उत्कृष्टो मनुष्येष्वेव नान्येषु, मनुष्यतिर्यग्योनिष्वेव ज-घन्यो नान्येषु, शेषाणां मध्यम एवे”ति तत्कथमिह सर्वजघन्य उक्तः ?, उच्यते, सौधर्मादिदेवानां पारभावि कोऽप्युपपातकालेऽवधिः संभवति स एव कदाचित्सर्वजघन्योऽपि उपपातानन्तरं तु तद्भवजः ततो न कश्चिदोषः, आह च जिनभद्रगणिकुशमाश्रमणः—“वेमा-

श्रीजीवा-
जीवामि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४०२ ॥

णियाणं गुलभागसंखं जहन्नजो होइ (ओही) । उववाए परभविओ तन्भवजो होइ तो पच्छा ॥ १ ॥” ‘उक्कोसेणं एवं’ यथा-
ऽवधिपदे ब्रह्मापनायां तथा वक्तव्यं, तत्रैवम्—‘उक्कोसेणं अहे जाव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए हेड्डिल्ले चरमंते’ अथस्तानाच्चरमपर्यन्ताद्
यावदित्यर्थः ‘तिरियं जाव असंखेजे दीवससुद्धे, उडुं जाव सगाइं विमाणाइं’ स्वकीयानि विमानानि स्वकीयविमानस्तूपुष्वजादिकं याव-
दित्यर्थः ‘जाणंति पासंति, एवं सणकुमारमाहिंदावि, नवरं अहे जाव दोच्चाए सक्करप्पभाए पुढवीए हेड्डिल्ले चरिमंते, एवं बंभलोगलं-
तगदेवावि, नवरं अहे जाव तच्चाए पुढवीए, महासुक्कसहस्सारगदेवा चउत्थीए पंकप्पभाए पुढवीए हेड्डिल्ले चरिमंते, आणयपाणयआ-
रणञ्चुयदेवा अहे जाव पंचमीए पुढवीए घूमप्पभाए हेड्डिल्ले चरिमंते, हेट्टिममज्झिमगेवज्जगदेवा छट्ठीए तमाप्पभाए पुढवीए हेड्डिल्ले च-
रिमंते, उवरिसगेवज्जगा देवा अहे जाव सत्तमाए पुढवीए हेड्डिल्ले चरिमंते, अणुत्तरोववाइयदेवा णं भंते ! केवइयं खेत्तं ओहिणा जा-
णंति पासंति ?, गोयमा ! संभिन्नं लोगनालिं’ परिपूर्णं चतुर्देशरज्ज्वासिकां लोकनाडीमित्यर्थः ‘ओहिणा जाणंति पासंति’ इति, उक्तञ्च
—‘सक्कीसाणा पढमं दोक्कं च सणकुमारमाहिंदा । तच्चं च बंभलंतग सुक्कसहस्सारा चउत्थि ॥ १ ॥ आणयपाणयकप्पे देवा पासंति
पंचमि पुढवि । तं चेव आरणञ्चुय ओहीनाणेण पासंति ॥ २ ॥ छट्ठिं हिट्टिममज्झिमगेविज्जा सत्तमिं च उवरिहा- । संभिन्नलोगनालिं
पासंति अणुत्तरा देवा ॥ ३ ॥ सम्प्रति समुद्घातप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! देवाणं कति समुग्घाता पणत्ता ? , गोयमा ! पंच समुग्घाता पणत्ता,
तंजहा—वेदणासमुग्घाते कसाय० मारणंतिय० वेडन्विय० तेजससमुग्घाते एवं जाव अञ्चुए ।
गेवज्जाणं आदिह्ला तिण्णिण समुग्घाता पणत्ता ॥ सोहम्मीसाणदेवा केरिसयं खुधपिवासं पच्च-

पुण्भवमाणा विहरंति?, गोयमा! णत्थि खुधापिवासं पच्चणुभवमाणा विहरंति जाव अणुत्तरो-
 ववातिया ॥ सोहम्मीसाणेसु णं अंते! कप्पेसु देवा एगत्तं प्रभू विउव्वित्तए पुहुत्तं पभू विउव्वि-
 त्तए?, हंता पभू, एगत्तं विउव्वेमाणा एगिंदियरूवं वा जाव पंचिंदियरूवं वा पुहुत्तं विउव्वेमाणा
 एगिंदियरूवाणि वा जाव पंचिंदियरूवाणि वा, ताइं संखेज्जाइंपि असंखेज्जाइंपि सरिसाइं पिअस-
 रिसाइंपि संबद्धाइंपि असंबद्धाइंपि रूवाइं विउव्वंति विउव्वित्ता अप्पणा जहिच्छियाइं कज्जाइं
 करंति जाव अञ्चुओ, गेवेल्लणुत्तरोववातिया देवा किं एगत्तं पभू विउव्वित्तए पुहुत्तं पभू विउ-
 व्वित्तए?, गोयमा! एगत्तंपि पुहुत्तंपि, नो च्चेव णं संपत्तीए विउव्विसु वा विउव्वंति वा विउ-
 व्विस्संति वा ॥ सोहम्मीसाणदेवा केरिसयं सायासोक्खं पच्चणुभवमाणा विहरंति?, गोयमा!
 मणुण्णा सद्दा जाव मणुण्णा फासा जाव गेविल्ला, अणुत्तरोववाइया अणुत्तरा सद्दा जाव फासा ॥
 सोहम्मीसाणेसु देवाणं केरिसगा इह्वी पणत्ता?, गोयमा! महिह्वीया महल्लुइया जाव महाणुभागा
 इह्वीए पं० जाव अञ्चुओ, गेवेल्लणुत्तरा य सव्वे महिह्वीया जाव सव्वे महाणुभागा अणिदा जाव
 अहमिंदा णामं ते देवगणा पणत्ता समणाउसो! ॥ (सू० २१७)

'सोहम्मी'त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह-गौतम! पञ्च समुद्घाताः प्रज्ञप्रास्तद्यथा-वैदनासमुद्घातः कपायसमुद्घातो मर-
 णसमुद्घातो वैक्रियसमुद्घातसौजससमुद्घातः, एतेषां स्वरूपं प्रागेव द्विविधप्रतिपत्तावभिहितं, उत्तरौ द्वौ समुद्घातौ न भवतः, आ-

श्रीजीवा-
जीवाभि-
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४०३ ॥

हारकलछिद्येकवलित्वाभावात्, एवं तावद्वाच्यं यावदच्युतः कल्पः, 'गेवेज्जागदेवाणंभंते!' इत्यादि प्रशस्त्रुं सुगमं, भगवानाह-
गौतम! पञ्च समुद्रघाताः प्रज्ञासास्त्रयथा-वेदनामसुद्रघात इत्यादि, एते च पञ्चापि तोषां शक्तिः प्रतिपत्तव्याः, कर्तव्यतया तु तत्र
त्रय एव, तथा चाह—'नो चेव ण' मित्यादि, नैव कदाचनापि वैक्रियतैजससमुद्रघाताभ्यां समवहताः समवहन्यन्ते समवहन्यन्ते
प्रयोजनाभावात्: प्रकृत्युपशान्ततया च वैक्रियसमुद्रघातारम्भासम्भवात्, एवमनुत्तरोपपातिकानामपि वक्तव्यम् ॥ 'सोहम्मी'त्यादि,
सौधर्मेशानयोर्भदन्त! कल्पयोर्देवाः कीदृशं क्षुष पिपासा च क्षुत्पिपासं प्रत्यनुभवन्तो 'विहरन्ति' आसते?, गौतम! नास्त्येतद् यत्ते
क्षुत्पिपासं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्तीति, एवं यावदनुत्तरोपपातिकाः ॥ 'सोहम्मीसाणेसु ण'मित्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त! कल्पयोर्देवाः
'एकरवम्' एकरूपं विकुर्वितुं प्रभवः पृथक्त्वं?—बहूनीत्यर्थः, भगवानाह—गौतम! एकत्वमपि प्रभवो विकुर्वितुं पृथक्त्वमपि प्रभवो
विकुर्वितुं, एकत्वं विकुर्वन्त एकेन्द्रियरूपं वा द्वीन्द्रियरूपं वा त्रीन्द्रियरूपं वा चतुरिन्द्रियरूपं वा पञ्चेन्द्रियरूपं वा विकुर्वितुं, पृथक्त्वं
विकुर्वन्त एकेन्द्रियरूपाणि यावत्पञ्चेन्द्रियरूपाणि वा, तान्यपि सत्त्वैयानि विकुर्वन्ति असत्त्वैयानि वा, तान्यपि 'सदृशानि' सजातीयानि
वा 'असदृशानि' विजातीयानि 'संबद्धानि' आसन्ति समवेतानि 'असंबद्धानि' आसन्तप्रदेशेभ्यः पृथग्भूतानि प्रासादघटपटादीनि, यथा
चतुर्दशपूर्वधरा घटाद् घटसहस्रं पटात्पटसहस्रं कुर्वन्ति, विकुर्वित्वा पश्चाद् यादृच्छिकानि कार्याणि कुर्वन्ति, एवं तावद्यावदच्युतकल्पदेवा,
'गेवेज्जागदेवाणं भंते!' इत्यादि प्रशस्त्रुं प्रतीतं, भगवानाह—गौतम! एकत्वमपि प्रभवो विकुर्वितुं पृथक्त्वमपि, 'नो चेव ण'मित्यादि, नैव
पुनः 'सम्पत्त्या' साक्षाद्वैक्रियरूपसम्पादनेन विकुर्वितवन्तो विकुर्वन्ति विकुर्वितवन्तो विकुर्वन्ति एवमनुत्तरोपपातिका अपि वक्तव्या ॥ 'सोहम्मी'-
त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त! कल्पयोर्देवाः कीदृश 'सातसौख्यं' सातं—आह्लादरूपं सौख्यं सातसौख्यं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति?,

भगवानाह—गौतम ! मनोज्ञाः शब्दा मनोज्ञानि रूपानि मनोज्ञा गन्धा मनोज्ञा रसाः मनोज्ञाः स्पर्शाः एवंप्रत्यक्षं सातसौख्यं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, एवं तावद्वाच्यं यावद्भवेयकदेवाः, 'अणुत्तरोववाइयाण'मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अनुत्तराः शब्दा यावदनुत्तराः स्पर्शाः इत्येवंरूपं सातसौख्यं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥ साम्प्रतमृद्धिप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधर्मे-शानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्देवाः कीदृशा ऋद्ध्या प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! महर्द्धिका यावन्महानुभागाः, अमीषां पदानां व्याख्यानं पूर्ववत्, एवं तावद्भक्त्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः ॥ सम्प्रति विभूषाप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणा देवा केरिसया विभूसाए पणत्ता?, गोयमा ! डुविहा पणत्ता, तंजहा—वेड-
 न्वियसरीरा य अवेडन्वियसरीरा य, तत्थ णं जे ते वेडन्वियसरीरा ते हारविराइयवच्छा
 जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाणा पभासेमाणा जाव पडिरूवा, तत्थ णं जे ते अवेडन्वियसरीरा
 ते णं आभरणवसणरहिता पगतित्था विभूसाए पणत्ता ॥ सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु
 देवीओ केरिसियाओ विभूसाए पणत्ताओ?, गोयमा ! डुविधाओ पणत्ताओ, तंजहा—वेड-
 न्वियसरीराओ य अवेडन्वियसरीराओ य, तत्थ णं जाओ वेडन्वियसरीराओ ताओ सुवण्णस-
 ङ्खलाओ सुवण्णसङ्खलाइं वत्थाइं पवर परिहिताओ चंदाणाओ चंदविलासिणीओ चंदद्धसम-
 णिडालाओ सिंगारागारचारुवेसाओ संगय जाव पासातीयाओ जाव पडिरूवा, तत्थ णं जाओ
 अवेडन्वियसरीराओ ताओ णं आभरणवसणरहिताओ पगतित्थाओ विभूसाए पणत्ताओ,

सेसेसु देवा देवीओ गत्थि जाव अशुओ, गेवेजगदेवा केरिसया विभूसाण०?, गोयसा!
आभरणवसणरहिया, एवं देवी गत्थि भाणियब्बं, पगत्थिया विभूसाण पणत्ता, एवं अणुत्त-
रावि ॥ (सू० २१८) सोद्धम्मीसाणंसु देवा केरिसणं कामभोगे पयणुब्भवसाणा चित्तरंति?, गो-
यसा! इट्ठा सदा इट्ठा स्वा जाव फासा, एवं जाव गेवेज्जा, अणुत्तरोवयानिराणं अणुत्तरा सदा
जाव अणुत्तरा फासा ॥ (सू० २१९) डिनी सव्वेसिं भाणियब्बा, देवित्तापत्थि, अणंतरं चयंनि
चइत्ता जे जहिं गच्छंति नं भाणियब्बं ॥ (सू० २२०)

‘सोद्धम्मी’त्यादि, मौधमंशानयोर्भरन्त! कल्पयोरेवमाणा शरीरकानि लोहकानि विभूयया प्रगतानि?, भगवानाह-गौतम! द्विष्टिगानि
प्रक्षप्ताति, तथा-भवधारणीयानि उत्तरद्वैकियानि च, तथा यानि तानि भयभारणीयानि तानि आभरणामनमद्विगानि प्रकृतित्वयानि
विभूयया प्रक्षप्ताति, स्वाभाविस्येय तेषा विभूया नौपाभिकीति भाष., तथा यानि तानि उत्तरद्वैकियस्याणि शरीरानि तानि ‘ह्यारवि-
राइयवच्छा’ इत्यादि पूर्वोक्तं तावद्वक्त्रय यान् ‘दस िमाओ उतोरेमाणा पमानेमाणा पामांसा पस्मियिजा अभिस्सा पडिरुगा
विभूसाण पत्रत्ता’ अस्य व्याख्या पूर्ववत्, एवं देवीत्वपि नमरं ‘साओ णं अच्छराओ सुवण्णमद्दालाओ’ इति गुणसादिनिर्णो-
पयुक्ताः ‘सुवण्णसद्दालाइं वत्थाइं पवरपरिहिताओ’ मक्किट्ठिणीतानि तस्याणि प्रार-अरुद्धं तथा भन्नेय परिहितान्ह्य इति
भावः, ‘चंदाणणाओ चदणिलासिणीओ चंदद्धममनिआलाओ चंदाहियमोमदंमणाओ उक्का रा उतोरेमाणीओ विभूययमरोरनूररिप्यं-
ततेयअहिययरमन्निफासाओ सिंगारागारचारुवेसाओ पासट्थाओ दरिगणिजाओ अभिस्साओ’ इति प्रागन, एव रेवमाणा शरीर-

क्वजोणिया ? उरपरिसप्पथलयरसंमुच्छिमपच्चिदियतिरिक्खजोणिया चउव्विहा पन्नत्ता, तंजहा-अही अयगरा आसालिया महो-
 रगा । से किं तं अही ? अही दुविहा पणत्ता, तंजहा-दव्वीकरा य मउलिणो य । से किं तं दव्वीकरा ?, दव्वीकरा अणेगविहा
 पन्नत्ता, तंजहा-आसीविसा दिट्ठीविसा उग्गविसा भोगविसा तयाविसा लालाविसा कण्हसप्पा सेयसप्पा काकोदरा
 दुव्वमपुप्फा कोलाहा सेलेसिंदा, जे यावण्णे तहप्पगारा, सेत्तं अही । से किं तं अयगरा ?, अयगरा एगागारा पन्नत्ता, सेत्तं अय-
 गरा । से किं तं आसालिया ?, कहि णं भंते ! आसालिगा संमुच्छइ ?, गोयमा ! अंतो मणुस्सखेत्ते अट्टाइजेसु दीवेसु निव्वायाएणं
 पन्नरससु कम्मभूमीसु, वाघायं पडुच्च पंचसु महाविदेहेसु चक्कवट्टिखंधावारेसु वलदेवखंधावारेसु वासुदेवखंधावारेसु मंडलियखंधावा-
 रेसु महामण्डलियखंधावारेसु गामनिवेसेसु नगरनिवेसेसु खेडनिवेसेसु कब्बड० मंडंननिवेसेसु दोणमुहनिवेसेसु पट्टणनिवेसेसु आगर-
 निवेसेसु आसमनिवेसेसु रायहाणिनिवेसेसु, एएसि णं चेव विणासेसु, एत्थ णं आसालिया संमुच्छइ, जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ-
 भागमित्ताए ओगाहणाए, उक्कोसेणं वारस जोयणाइं, तदाणुरूवं च णं विक्खंभवाह्लेणं भूमिं दालित्ता संमुच्छइ, असण्णी मिच्छ-
 दिट्ठी अन्नाणी अंतोमुहुत्तद्धाउया चेव कालं करेइ, सेत्तं आसालिया । से किं तं महोरगा ?, महोरगा अणेगविहा पणत्ता, तंजहा-
 अत्थेगइया अंगुलं पि अंगुलपुहुत्तियावि विहत्थिपि विहत्थिपि रयणिपुहुत्तियावि रयणिपि रयणिपुहुत्तियावि कुच्चिपि कुच्चिपुहत्तियावि
 घणुहं पि घणुहपुहत्तियावि गाउयं पि गाउयपुहत्तियावि जोयणं पि जोयणपुहत्तियावि जोयणसयपुहत्तियावि, ते णं थले
 जाया जलेऽवि चरंति थलेऽवि चरंति, ते गत्थि इहं बाहिरएसु दीवसमुदेसु हवंति, जे यावण्णे तहप्पगारा, सेत्तं महोरगा ।” इति ।
 अस्य विषमपदव्याख्या—“दव्वीकरा य मउलिणो य” इति, दव्वीव दव्वी-फणा तत्करणशीला दव्वीकरा; मुकुलं-फणाविरहयोग्या

विभूषा तावद्वाच्या यावदच्युतः कल्प, इत्यस्तु सनत्कुमारादिषु न सन्तीति न तत्सूत्रं तत्र वाच्यं, 'गोवेज्जागदेवा णं भंते ! सरीरा
 केरिसगा विभूसण् पन्नत्ता ? , गोयमा ! गोवेज्जागदेवाणं एगो भवधारणिज्जे सरीरे ते णं आभरणवसणरहिया पगाइस्था विभूसण् पण्णत्ता'
 इति पाठः, एवमनुत्तरोपपातिका अपि वाच्याः ॥ सम्प्रति कामभोगप्रतिपादनार्थमाह—'सौहर्ममी'त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! क-
 ल्पयोः कीदृशान् कामभोगान् प्रत्यनुभवन्त. प्रत्येकं वेदयमाना विहरन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! इष्टान् शब्दान् इष्टानि रूपाणि इष्टान्
 गन्धान् इष्टान् रसान् इष्टान् स्पर्शान् प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, एवं यावद् ध्रैवेयकदेवाः; अनुत्तरोपपातिकसूत्रेषु अनुत्तरानिति वक्त-
 व्यम् ॥ अद्युता स्थितिप्रतिपादनार्थमाह—'सौहर्ममगदेवाण'मित्यादि, सौधर्मिकदेवानां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?,
 भगवानाह—गौतम ! जघन्यत एक पत्न्योपममुत्कर्षतो द्वे सागरोपमे, एवमीशाने जघन्यत एकं सातिरेकं पत्न्योपममुत्कर्षतो द्वे सा-
 तिरेके सागरोपमे, सनत्कुमारे जघन्यतो द्वे सागरोपमे उत्कर्षत. सप्त सागरोपमाणि, माहेन्द्रे जघन्यत. सातिरेके द्वे सागरोपमे उत्क-
 र्षतः सातिरेकाणि सप्त सागरोपमाणि, ब्रह्मलोके जघन्यत. सप्त सागरोपमाणि उत्कर्षतो दश सागरोपमाणि, लान्तके जघन्यतो दश-
 सागरोपमाणि उत्कर्षतश्चतुर्दश सागरोपमाणि, महाशुक्ले जघन्यतश्चतुर्दश सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तदश, सहस्रारे जघन्यतः सप्तदश
 सागरोपमाणि उत्कर्षतोऽष्टादश, आनतकल्पे जघन्यतोऽष्टादश सागरोपमाणि उत्कर्षत एकोनविंशतिः; प्राणते जघन्यत एकोनविंशतिः
 सागरोपमाणि उत्कर्षतो विंशतिः; आरणे जघन्यतो विंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षत एकविंशतिः; अच्युते जघन्यत एकविंशतिः; सा-
 नरोपमाणि उत्कर्षतो द्वाविंशतिः; अधस्तनाधस्तनध्रैवेयकप्रसूटे जघन्यतो द्वाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रयोविंशतिः; अधस्तन-
 मध्यमध्रैवेयकप्रसूटे जघन्यतस्त्रयोविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतश्चतुर्विंशतिः; अधस्तनोपरितनध्रैवेयकप्रसूटे जघन्यतश्चतुर्विंशतिः; सा-

श्रीश्रीश्री-
श्रीश्रीश्री-
मन्त्रयति-
श्रीश्रीश्रीः

॥ ४०५ ॥

गरोपमाणि उत्कर्षतः पञ्चविंशतिः; मध्यमाधस्तनम्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतः पञ्चविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः षड्विंशतिः; मध्यम-
मध्यमम्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतः षड्विंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तविंशतिः; मध्यमोपरितनम्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतः सप्तविंशतिः
सागरोपमाणि उत्कर्षतोऽष्टाविंशतिः; उपरितनाधस्तनम्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतोऽष्टाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षत एकोनत्रिंशत्, उप-
रितनमध्यमम्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यत एकोनत्रिंशत्सागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रिंशत्, उपरितनोपरितनम्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतस्त्रिंशत्सागरो-
पमाणि उत्कर्षत एकात्रिंशत्, विजयवैजयन्तजयन्तापरजितेषु जघन्यत एकात्रिंशत्सागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्, सर्वार्थसिद्धे म-
हाविमानेऽजघन्योत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि ॥ सम्प्रत्युद्धर्तनामाह—‘सोऽहमगर्दवाणः’मित्यादि, सौधर्मकदेवा भदन्त ! अनन्तरं—
अव्यवधानेन च्यवित्वा क गच्छन्ति !, एतदेव व्याचष्टे—कोत्पद्यन्ते !, किं नैरधिकेषु गच्छन्ति यावदेवेषु गच्छन्ति ?, भगवान्-
नाह—गौतम ! ‘नो नेरहसु उववज्जति’ इत्यादि यथा प्रज्ञापनाया पट्टे व्युत्कान्त्याख्यपदे तथा वक्तव्यं, एष च सङ्घेपार्थः—त्रादर-
पर्यामेषु पृथिव्यवचनस्मृतिषु पर्यामगर्भव्युत्कान्तिकतिर्यक्पृथ्वेन्द्रियमनुष्येषु च सङ्घ्यातवर्पायुष्केषु, एवमीशानदेवा अपि, सनत्कुमान्-
रादय सहस्रात्पर्यान्वा पर्यामगर्भव्युत्कान्तिकतिर्यक्पृथ्वेन्द्रियमनुष्येषु च सङ्घ्यातवर्पायुष्केषु नैकेन्द्रियेष्वपि, आनतादयो यावदनुत्त-
रोपपात्रिका न तिर्यक्पृथ्वेन्द्रियेष्वपि किन्तु यथोक्तरूपेषु मनुष्येषु ॥

सोऽहमीसाणेसु षं भंते ! कल्पेसु स्ववपणा स्ववभूया जाव सत्ता पुढविकाइयसाए जाव वण-
स्सतिकाइयसाए देवसाए देविसाए आसणसयण जाव भंडोविगरणत्ताए उववणणानुत्त्या ? इंतता

इ प्रतिपत्त-
वैमानिक-
नां भूषा-
कामभो-
गाः स्थिति-
उद्देशः २
सू० २१८
२२०

॥ ४०५ ॥

गोयमा ! असहं अदुवा अणंतखुसो, सेसेसु कप्येसु एवं चेव, णवरि नो चेव णं देविस्साए जाव
गेवेज्जाग, अणुत्तरोववातिएसुवि एवं, णो चेव णं देवत्ताए देविस्साए । सेसं देवा ॥ (सू० २२१)

‘सोहम्मसे णंमित्थादि, सौधर्मो भदन्त । कल्पे द्वात्रिंशद् विमानावासशतसहस्रेषु एकैकस्मिन् विमाने सर्वे प्राणाः सर्वे भूताः
सर्वे जीवाः सर्वे सत्त्वाः, अमीषां व्याख्यातमिदम्—“प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता, भूताश्च तरवः रमृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः,
शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥ १ ॥” पृथ्वीकायतया देवतया देवीतया, इह च बहुषु पुस्तकेष्वेतावदेव सूत्रं दृश्यते, क्वचित्पुनरेतदपि
—‘आडकाइयत्ताए वेडकाइयत्ताए’ इत्यादि तत्र सन्ध्यावागच्छामस्तेजस्कायस्य तत्रासम्भवात्, ‘आसणे’त्यादि, आसनं—सिंहास-
नादि शयनं—पल्यङ्कः स्तम्भाः—प्रासादाद्यवष्टम्भहेतवः भाण्डमात्रोपकरणं—हाराद्धहाराकुण्डलादि तत्तयोत्पन्नपूर्वाः ?, भगवानाह—गौतम !
‘असकृत्’ अनेकवारसुत्पन्नपूर्वा इति सम्बन्धः, अथवा ‘अनन्तकृत्यः’ अनन्तान् वारान्, सांव्यवहारिकरारयन्तर्गतैर्जीवैः सर्वस्या-
नानां प्रायोऽनन्तशः प्राप्तत्वात्, एवमीशानेऽपि वक्तव्यं, सनत्कुमारेऽप्येवमेव, नवरं ‘नो चेव णं देविस्साए’ इति विशेषः तत्र देवी-
नामुत्पादाभावात्, एवं यावद् भ्रैवेयकाणि, ‘पंचसु णं भंते ! अणुत्तरे’ इत्यादि पाठसिद्धं नवरं ‘नो चेव णं देविस्साए’ इति, अनन्त-
कृत्वो देवत्वस्य प्रतिषेधो विजयादिषु चतुर्भुक्तर्षतोऽपि वारद्वयं सर्वार्थसिद्धे महाविमाने एकवारं गमनसम्भवात्, तत ऊर्द्ध्वमवश्यं म-
नुष्यभवासादनेन मुक्तिप्राप्तेः, देवीत्वस्य च प्रतिषेधस्तत्रोत्पादासम्भवात् ॥ सम्प्रति चतुर्विधानामपि जीवानां सामान्यतो भव-
स्थितिं कायस्थितिं च प्रतिपिपादयिषुराह—

नेरइयाणं भंते ! केवतियं कालं टिती पणत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं दस वाससहससाइं उक्को-

सेणं तेत्सीसं सागरोवमाहं, एवं सन्वोसिं पुच्छा, तिरिक्रवजोणियाणं जहन्नेणं अंतोसु० उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाहं, एवं मणुस्साणाधि, देवाणं जहा णेरतियाणं ॥ देवणोरइयाणं जा च्वेव टिती सच्चेव संचिद्दणा, तिरिक्रवजोणियस्स जहन्नेणं अंतोसुद्धत्तो उक्कोसेणं वणस्सतिकालो, मणुस्से णं भंते ! मणुस्सेति कालतो केवच्चिरं होति?, गोयमा ! जहणणेणं अंतोसुद्धत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाहं पुव्वकोडिपुद्धत्तमब्भहियाहं ॥ णेरयमणुस्सदेवाणं अंतरं जहन्नेणं अंतोसु० उक्कोसेणं वणस्सतिकालो । तिरिक्रवजोणियस्स अंतरं जहन्नेणं अंतोसुद्धत्तं उक्कोसेणं सागरोपमसयपुद्धत्तसाहरेणं ॥ (सू० २२२) एतेसि णं भंते ! णेरइयाणं जाव देवाण य कयरे०?, गोयमा ! सव्वत्थोवा मणुस्सा णेरइया असं० देवा असं० तिरिया अणंतशुणा, से तं चउच्चिहहा संसारसमावणणा जीवा पणत्ता ॥ (सू० २२३)

‘नेरइयाणं भंते ! केवइयं काल’ मित्यादि, नैरयिकाणां जघन्यतः स्थितिर्दश वर्षसहस्राणि, एतद् रत्नप्रभाप्रथमप्रस्तमपेक्ष्योक्त, उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, एतत्सप्तमत्तरकट्टथिव्यपेक्षया, तिर्ययोन्निकानां जघन्यतोऽन्वत्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतकीणि परयोपमानि, एतद्देवकुर्वादिकमपेक्ष्य द्रष्टव्य, एवं मनुष्याणामपि, देवाना जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि, एतद्भवनपतिव्यन्तरानधिक्रत्यावबोद्धव्यं, उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि, तानि विजयाद्यपेक्ष्य ॥ ‘नेरइयाणं भंते!’ इत्यादि, नैरयिको भदन्त ! नैरयिकत्वेन कालतः क्रियच्चिरं भवति ?, भगवानाह—गौतम ! ‘जा च्वेव भवद्धिई सा च्वेव संचिद्दणावि’ येव भवस्थितिः सैव ‘संचिद्दणावि’ कायस्थितिरपि, नैर-

३ प्रतिपत्तौ
विमानेषु
देवादित-
योत्पादः
गतिषतु-
एकस्थित्य
न्तरेअल्प
बहुत्वं
उद्देशः २
सू० २२१.
२२३
॥ ४०६ ॥

यिकस्याव्यवधानेन भूयो नैरथिकेपूर्वादाभावात्, 'नो नेरइए नेरइएसु उववज्जइ' इति वचनात्, 'तिरिक्खजोणिए णं भंते !' इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत्, गौतम ! जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, तदनन्तरं मृत्वा मनुष्यादावुत्पादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, वनस्पतिकार्थिकेऽवनन्तकालमवस्थानात्, तमेवानन्तकालं निरूपयति—वनस्पतिकाल', यावान् शास्त्रान्तरे वनस्पतिकाल उत्कस्तावन्तं कालमित्यर्थः, स चैवम्—'अणताओ उरसपिणीओसपिणीओ कालतो खेततो अणता लोणा असखेज्जा पुगालपरियट्टा, ते णं पुगालपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो' सुगमम्, मनुष्यविषयं प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धं, निर्वचनं—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, तदनन्तरं मृत्वा तिर्यगादिपूर्वाद्भावादिति, उत्कर्षतस्त्रीणि पत्न्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तानि च मह्वाविदेहादिषु समसु मनुष्यभवेषु पूर्वकोट्यायुष्केषु अष्टमे च देवकुर्वादिपूर्वपद्यमानस्य वेदितव्यानि । देवानां तु नैरथिकवद् धैव भवस्थितिः सैव कायस्थितिरपि, देवानामपि मृत्वा भूयोऽनन्तरं देवत्वेनोत्पादाभावात् ' 'नो देवे देवेसु उववज्जइ' इति वचनात् । साम्प्रतमन्तरं त्रिचिन्तयिपुराह—'नेरइयसस णं भंते !' इत्यादि, नैरथिकस्य भदन्त ! अन्तरं—नैरथिकत्वात्परिश्रष्टस्य भूयो नैरथिकत्वप्राप्तेरपान्तरालं कालतः कियच्चिरं भवति ?, कियन्तं कालं यावद्भवतीत्यर्थः, भगवानाह—जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, कथमिति चेत्, उच्यते, नरकादुद्धृत्य मनुष्यभवे तिर्यग्भवे वाऽन्तर्मुहूर्त्तै स्थित्वा भूयो नरकेपूर्वादात्, तत्र मनुष्यभवभावेनयम्—कश्चिन्नरकादुद्धृत्य गर्भजमनुष्यत्वेनोत्पद्य सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तो विशिष्टसंज्ञानोपेतो वैक्रियलब्धिमान् राज्याद्याकाङ्क्षी परचक्राद्युपद्रवमाकर्ष्य स्वशक्तिप्रभावतश्चतुरङ्गं सैन्यं विकुर्वित्वा सद्भामयित्वा च महारौद्रध्यानोपगतो गर्भस्य एव कालं करोति कृत्वा च कालं भूयो नरकेपूर्वद्यते तत एवमन्तर्मुहूर्त्तै, तिर्यग्भवे नरकादुद्धृतो गर्भव्युत्क्रान्तिकतन्दुलमत्स्यत्वेनोत्पद्य महारौद्रध्यानोपगतोऽन्तर्मुहूर्त्तै जीवित्वा भूयो नरकेषु जात इति, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालः

परम्परया वनस्पतिपूसादावसातव्यः, तथा चाह—वनस्पतिकालः, स च प्रागेवोक्त । तिर्यग्योनिविषयं प्रशसूत्रं पूर्ववत्, निर्वाचन-
जघन्येनान्तर्मुहूर्तं, तच्च कस्यापि तिर्यक्त्वेन मृत्वा मनुष्यभवेऽन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा भूयस्तिर्यक्त्वेनोत्पद्यमानस्य द्रष्टव्यं, उत्कर्षतः साति-
रेकं सागरोपमशतपृथक्त्व, तच्च नैरन्तर्येण देवनारकमनुष्यभवभ्रमणेनावसातव्यं । मनुष्यविषयमपि प्रशसूत्रं तथैव, निर्वाचनं—जघ-
न्येनान्तर्मुहूर्तं, तच्च मनुष्यभवादुद्भूय तिर्यग्भवेऽन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा भूयो मनुष्यत्वेनोत्पद्यमानस्यावसातव्यं, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स
चानन्तः कालः प्रागुक्तो वनस्पतिकालः । देवविषयमपि प्रशसूत्रं सुगम, निर्वाचनं जघन्येनान्तर्मुहूर्तं, कश्चिद्देवभवाद्भूत्वा गर्भजमनु-
ष्यत्वेनोत्पद्य सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तो विशिष्टसञ्ज्ञानोपेतस्तथाविधस्य श्रमणस्य श्रमणोपासकस्य वाऽन्ते धर्म्यमार्यं वच. श्रुत्वा धर्म-
शोकरूपो वनस्पतिकालः प्रतिपत्तव्य. ॥ साम्प्रतमल्पवहुत्वमाह—‘एषसि णंमित्यादि प्रशसूत्रं पाठसिद्ध, भगवानाह—गौतम !
सर्वस्त्रोका मनुष्याः, श्रेण्यसङ्ख्येयभागवर्त्तिनभ.प्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यो नैरयिका असङ्ख्येयगुणा, अद्भुलमात्रक्षेत्रप्रदेशार्योत्प-
थमं वर्गमूलं तद्विधीयेन वर्गमूलेन गुण्यते गुणिते च सति यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशा-
स्तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यो देवा असङ्ख्येयगुणाः, व्यन्तराणा ज्योतिष्काणा च नैरयिकेभ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणतया महादण्डके पठिवत्त्वात्,
तेभ्योऽपि तिर्यग्भ्योऽनन्ताः, वनस्पतिजीवानामनन्तानन्तत्वात् ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचिताया जीवाभिगामटीकायां चतुर्विधप्रतिपत्तौ
विमानाधिकारे द्वितीयो वैमानिकोद्देशकः समाप्त, तत्समाप्तौ च समाप्ता चतुर्विधा प्रतिपत्तिः ॥

३ प्रतिपत्तौ

विमानेषु

देवादित-

योत्पादः

गतिचतु-

ष्कस्थित्य-

न्तरैरल्प-

वहुत्वं

उद्देशः २

सू० २२१-

२२३

॥ ४०७ ॥

अथ पञ्चविधजीवाख्या चतुर्था प्रतिपत्तिः ।

वदेवमुक्ता चतुर्विधा प्रतिपत्तिः, सम्प्रति क्रमप्राप्तां पञ्चविधप्रतिपत्तिमाह—

तत्थ जे ते एवमाहंसु—पंचविहा संसारसमावणणा जीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तं०—एणिं-
दिया बेहंदिया तेहंदिया चउरिंदिया पंचंदिया । से किं तं एणिंदिया?, २ दुविहा पणत्ता, तं-
जहा—पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य, एवं जाव पंचंदिया दुविहा—पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य । ए-
णिंदियस्स णं भंते ! केवहयं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं यावीसं
वाससहस्साहं, बेहंदियं० जहन्नेणं अंतोसु० उक्कोसेणं बारस संबच्छराणि, एवं तेहंदियस्स एणूण-
पणं राहंदियाणं, चउरिंदियस्स छम्मासा, पंचंदियस्स जहं० अंतोसु० उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरो-
वमाहं, अपज्जत्तएणिंदियस्स णं केवत्तियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोसु० उक्को-
णावि अंतो० एवं सव्वेसिं, पज्जत्तोणिंदियाणं णं जाव पंचिन्दियाणं पुच्छा, जहन्नेणं अंतो० उक्को०
यावीसं वाससहस्साहं अंतसुहुत्तोणाहं, एवं उक्कोसियावि ठिती अंतोसुहुत्तोणा सव्वेसिं पज्जत्ताणं
कायव्वा ॥ एणिंदिए णं भंते ! एणिंदियत्ति कालओ केवच्चिरं होइ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोसु०
उक्को० वणस्सत्तिकालो । बेहंदियस्स णं भंते ! बेहंदियत्ति कालओ केवच्चिरं होइ?, जहं० अंतो-

सु० उक्कोसेणं संखेज्जं कालं जाव चउरिदिए संखेज्जं कालं, पंचेदिए णं भंते ! पंचिदिएत्ति का-
लओ केवचिरं होइ?, गोयमा ! जह० अंतोसु० उक्को० सागरोवमसहरसं सातिरेणं ॥ एणिदिए
णं अपज्जत्तए णं भंते ! कालओ केवचिरं होति?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोसु० उक्कोसेणवि अंतो-
सुहुत्तं जाव पंचिदिअपज्जत्तए । पज्जत्तगएणिदिए णं भंते ! कालओ केवचिरं होति?, गोयमा !
जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं संखिज्जाइं वाससहरसमाइं । एवं वेइदिएपवि, णवरिं संखेज्जाइं वा-
साइं । तेइदिए णं भंते !० संखेज्जा राइदिआ । चउरिदिए णं० संखेज्जा मासा । पज्जत्तपंचिदिए सा-
गरोवमसयपुहत्तं सातिरेणं ॥ एणिदिअस णं भंते ! केवत्तियं कालं अंतरं होति?, गोयमा ! जह-
णणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं दो सागरोवमसहरसाइं संखेज्जावासमभहियाइं । वेदिअसस णं अंतरं
कालओ केवचिरं होति?, गोयमा ! जहणणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं वणससइकालो । एवं तेइदि-
असस चउरिदिअसस पंचेदिअसस, अपज्जत्तगाणं एवं चेव, पज्जत्तगाणवि एवं चेव ॥ (सू० २२४)

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः—पञ्चविधा. संसारसमापन्नका जीवाः प्रज्ञास्ते ‘एवं’ वक्ष्यमाणप्रकारेणोक्तवन्तः, तमेव
प्रकारमाह—तद्यथा—एकेन्द्रिया द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाः, अमीषा पदानां व्याख्यानं प्राग्वत् ॥ ‘से किं त’मित्या-
दीनि पञ्च पर्याप्तापर्याप्तसूत्राणि, ‘एणिदिअसस णं भंते ! केवइयं कालं ठिइ?’ इत्यादीनि पञ्च स्थितिसूत्राणि पाठसिद्धानि, अपर्याप्तक-
विशेषणविशिष्टान्यपि पञ्च स्थितिसूत्राणि पाठसिद्धानि, नवरं जयन्यादन्तसुहूर्त्तार्त्तुच्छट्टमन्तसुहूर्त्तौ वृहत्तरमवसातव्यं, पर्याप्तविशेषण-

विशिष्टान्यपि पञ्च स्थितिसूत्राणि सुप्रतीतानि, नवरमुत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्रादीन्यन्तर्मुहूर्तानानि, अपर्याप्तकालेनान्तर्मुहूर्तेन ही-
 नत्वात् ॥ सम्प्रति कायस्थितिप्रतिपादनार्थमाह—‘एगिदिष्टं षं भंते । एगिदिष्टं इत्यादि, जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं, वदनन्तरं मुत्वा
 द्वीन्द्रियादिप्रपादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्तकालमेव निरूपयति—वनस्पतिकालः, वनस्पतिकालस्यैकेन्द्रियत्वात् एकेन्द्रियपदे तस्यापि
 परिग्रहात्, वनस्पतिकालश्च प्रागेवोक्तः । द्वित्रिचतुरिन्द्रियसूत्रे सङ्ख्येयं कालं—सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि ‘विगालिदियाण वाससहस्सा संखे-
 जा’ इति वचनात्, पञ्चेन्द्रियसूत्रे सातिरेकं सागरोपमसहस्रं, तच्च नैरधिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवभवभ्रमणेन वेदितव्यं ॥ ‘एगिदिष्टं अ-
 पञ्चत्तए षं भंते’ इत्यादि, जघन्यत उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्तमपर्याप्तलब्धेरेतावत्कालप्रमाणत्वात्, एवं शेषाण्यपि चत्वार्यपर्याप्तकसूत्राणि भाव-
 नीयानि, एकेन्द्रियपर्याप्तकसूत्रे सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि, एकेन्द्रियस्य हि शुशिवीकायस्योत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि भवस्थितिः अप्का-
 यस्य सप्त वर्षसहस्राणि तेजस्कायस्य त्रीणि रात्रिन्द्रियानि वायुकायस्य त्रीणि वर्षसहस्राणि वनस्पतिकायस्य दश वर्षसहस्राणि, ततो निरन्तरक-
 त्तिपथपर्याप्तभवसङ्कलनया सङ्ख्येयान्येव वर्षसहस्राणि घटन्त इति । द्वीन्द्रियपर्याप्तसूत्रे उत्कर्षतः सङ्ख्येयानि वर्षाणि, द्वीन्द्रियस्य हि उत्कर्षतो
 भवस्थितिपरिमाणं द्वादश वर्षाणि न च सर्वेष्वपि भवेत्पुच्छा स्थितिरतः कतिपयनिरन्तरपर्याप्तभवसङ्कलनयापि सङ्ख्येयानि वर्षाण्येव
 लभ्यन्ते न तु वर्षशतानि वर्षसहस्राणि वा । त्रीन्द्रियपर्याप्तसूत्रे सङ्ख्येयानि रात्रिन्द्रियानि, तेषां भवस्थितेरुत्कर्षतोऽप्येकोनपञ्चाशद्वि-
 नमानवया कतिपयनिरन्तरपर्याप्तभवसङ्कलनयापि सङ्ख्येयानां रात्रिन्द्रियानामेव लभ्यमानत्वात् । चतुरिन्द्रियपर्याप्तसूत्रे सङ्ख्येया
 मासास्तेषां भवस्थितेरुत्कर्षतः षण्मासप्रमाणतया कतिपयनिरन्तरपर्याप्तभवकालसङ्कलनया सङ्ख्येयानां मासानां प्राप्यमानत्वात् । पञ्चे-
 न्द्रियपर्याप्तसूत्रे सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तच्च पूर्ववत् ॥ ‘एगिदिष्टं षं भंते । अंतरं कालतो केवचिरं होइ ?’ इति

प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तत्रैकेन्द्रियादुच्चृत्य द्वीन्द्रियादावन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूय एकेन्द्रियत्वेनोत्पद्यमानस्य वेदितव्यं, उत्कर्षतो द्वे सागरोपमसहस्रे सङ्ख्येयवर्षाभ्यधिके, यावानेव हि त्रसकायस्य कायस्थितिकालस्त्वावदैकेन्द्रियस्थान्तरं, त्रसकायस्थितिकालश्च यथोक्तप्रमाणं, तथा च वक्ष्यति—‘तसकाहृणं भंते ! तसकायति कालतो केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं दो सागरोवमसहस्साहं संखेज्जवासमव्भाहियाहं’ । द्वित्रिचतुष्षथ्वेन्द्रियसूत्रेषु जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत्र पूर्वप्रकारेण भावनीयं, उत्कर्षतः सर्वत्रापि वनस्पतिकाल, द्वीन्द्रियादिभ्य उच्चृत्य वनस्पतियु यथोक्तप्रमाणमनन्तमपि कालमवस्थानात् । यथैवाभूति पञ्च सूत्राण्यन्तरविषयाण्यधिकान्युक्तानि तथैव पर्याप्तविषयाण्यपर्याप्तविषयाण्यपि भणनीयानि, तानि चैवम्—‘एतिन्द्रियअपज्जत्तस्स णं भंते ! अंतरं कालतो केवचिर होइ ?, गोयमा ! जहणं अंतोमुहुत्तमुकोसेणं दो सागरोवमसहस्साहं संखेज्जवासमव्भाहियाहं, वेइन्द्रियअपज्जत्तस्स णं भंते ! अंतरं कालतो केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो, एवं जाव पंचेन्द्रियअपज्जत्तस्स ! एवं पञ्च पर्याप्तसूत्राण्यपि वक्तव्यानि ॥ साम्प्रतमल्पवहुत्वमाह—

एएसि णं भंते ! एणिंदि वेइं० तेइं० चउ० पंचिंदियाणं कयरेरुहिंतो अत्पा वा बहूया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सन्वत्थोवा पंचेदिया चउरिंदिया विसेसाहिया तेइंदिया विसेसाहिया वेइंदिया विसेसाहिया एणिंदिया अणंतयुणा । एवं अपज्जत्तगाणं सन्वत्थोवा पंचेदिया अपज्जत्तगा चउरिंदिया अपज्जत्तगा विसेसाहिया तेइंदिया अपज्जत्तगा विसेसाहिया वेइंदिया अपज्जत्तगा विसेसाहिया एणिंदिया अपज्जत्तगा अणंतयुणा सहंदियाप० वि० ॥ सन्वत्थोवा चउरि-

शरीरावयवविशेषाकृतिः सा विद्यते येषां ते मुकुलिनः—स्फटाकरणशक्तिविकृता इत्यर्थः, अत्रापि चशब्दौ स्वगतानेकभेदमूचकौ, ‘आसीविसा’ इत्यादि, आस्यो—दंश्रस्तासु विपं येषां ते आसीविपाः, उक्तं च—“ आसी दृढा तगयविसाऽऽसीविसा सुणेयव्वा ” इति, दृष्टौ विपं येषां ते दृष्टिविपाः, उमं विपं येषां ते उम्रविपाः, भोगः—शरीरं तत्र सर्वत्र विपं येषां ते भोगविपाः, लचि विपं येषां ते लचिविपाः, प्राकृतत्वाच्च ‘तयाविसा’ इतिपाठः, लाला—मुस्तात् श्रावस्तत्र विपं येषां ते लालाविपाः, निश्वासे विपं येषां ते निश्वासविपाः कृष्णसर्पादयो जातिभेदा लोक्तः प्रत्येतव्याः । ‘से किं तं आसालिगा’ इत्यादि, अथ का सा आसालिगा ?, एवं शिष्येण प्रश्ने कृते सति सूत्रकृद् यदेवासालिकाप्रतिपादकं गौतमप्रभग्गवन्निर्वचनरूपं सूत्रमस्ति तदेवागमग्रहमानतः पठति—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् ! आसालिगा संमूर्च्छति, एषा हि गर्भजा न भवति किन्तु संमूर्च्छिमैव तत उक्तं संमूर्च्छति, भगवानाह—गौतम ! अन्तः—मध्ये मनुष्यश्रेत्रस्य न वहिः, एतावता मनुष्यश्रेत्राद्दहिरस्या उत्पादो न भवतीति प्रतिपादितं, तत्रापि मनुष्यश्रेत्रे सर्वत्र न भवति किन्तु अर्द्धवृत्तीयेषु द्वीपेषु, अर्द्ध वृत्तीयं येषां तेऽर्द्धवृत्तीयाः, अवयवेन विग्रहः ससु-दायः समासार्थः तेषु, एतावता लवणसमुद्रे कालसमुद्रे वा न भवतीत्यावेवितं, ‘निर्व्याघातेन’ व्याघातस्याभावो निर्व्याघातं तेन, यदि पञ्चसु भरतेषु पञ्चस्रैरावतेषु सुपमसुपमादिरूपोऽतिदुष्पमादिरूपश्च कालो व्याघातहेतुत्वाद् व्याघातो न भवति तदा पञ्चदशसु कर्मभूमिषु संमूर्च्छति, व्याघातं प्रतीत्य, किमुक्तं भवति ?—यदि पञ्चसु भरतेषु पञ्चस्रैरावतेषु यथोक्तरूपो व्याघातो भवति ततः पञ्चसु महाविदेहेषु संमूर्च्छति, एतावता विशाल्यकर्मभूमिषु नोपजायत इति प्रतिपादितं, पञ्चदशसु कर्मभूमिषु पञ्चसु महाविदे-हेषु सर्वत्र न संमूर्च्छति किन्तु चक्रवर्तिस्कन्धावारेषु वलदेवस्कन्धावारेषु माण्डलिकः—सामान्यराजाऽल्पशक्तिः,

द्रिया पञ्चत्तगा पंचेद्रिया पञ्चत्तगा विसेसाहिया बेद्रियपञ्चत्तगा तेइद्रियपञ्चत्तगा
 विसेसाहिया एगिंद्रियपञ्चत्तगा अणंतगुणा, सइद्रिया पञ्चत्तगा विसेसाहिया ॥ एतेसि णं
 भंते ! सइद्रियाणं पञ्चत्तगाअपञ्चत्तगाणं कयरे २?, गोयमा ! सवत्थोवा सइद्रिया अपञ्चत्तगा
 सइद्रिया पञ्चत्तगा संखेज्जगुणा । एवं एगिंद्रियावि ॥ एतेसि णं भंते ! बेइद्रियाणं पञ्चत्तापञ्चत्तगाणं
 अप्पाबहुं?, गोयमा ! सवत्थोवा बेइद्रिया पञ्चत्तगा अपञ्चत्तगा असंखेज्जगुणा, एवं तेद्रियच-
 डरिंद्रियपंचेद्रियावि ॥ एएसि णं भंते ! एगिंद्रियाणं बेइद्रिं० तेइद्रिं० चडरिंद्रिं० पंचेद्रियाण य
 पञ्चत्तगाण य अपञ्चत्तगाण य कयरे २?, गोयमा ! सवत्थोवा चडरिंद्रिया पञ्चत्तगा पंचेद्रिया
 पञ्चत्तगा विसेसाहिया बेइद्रिया पञ्चत्तगा विसेसाहिया तेइद्रिया पञ्चत्तगा विसेसाहिया पंचे-
 द्रिया अपञ्चत्तगा असंखेज्जगुणा चडरिंद्रिया अपञ्चत्ता विसेसाहिया तेइद्रियअपञ्चत्ता विसे-
 साहिया बेइद्रिया अपञ्चत्ता विसेसाहिया एगिंद्रियअपञ्चत्ता अणंतगुणा सइद्रिया अपञ्चत्ता
 विसेसाहिया एगिंद्रियपञ्चत्ता संखेज्जगुणा सइद्रियपञ्चत्ता विसेसाहिया सइद्रिया विसेसाहिया ।
 सेत्तं पंचविधा संसारसमावणगा जीवा ॥ (सू० २२५)

'एएसि णं'मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—नौतम ! सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रियाः, सङ्ख्येयोजनकोटीकोटीप्रमाणविष्कम्भसूची-
 प्रमितप्रतरासङ्ख्येयभागवत्सङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यश्चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, विष्कम्भसूच्यास्तेषां प्रभूत-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४१० ॥

सङ्क्षेययोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि त्रीन्द्रिया विशेषाधिकास्तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततरसङ्क्षेययोजनकोटीकोटी-
प्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि द्वीन्द्रिया विशेषाधिकास्तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततमसङ्क्षेययोजनकोटीकोटीमानत्वात्, तेभ्य एकेन्द्रिया
अनन्तगुणाः, वनस्पतीनामनन्तान्तत्वात् ॥ सम्प्रत्येतेषामेवापर्याप्तविशेषणविशिष्टानामल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं
पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम! सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रिया अपर्याप्तकाः, एकस्मिन् प्रतरे यावन्त्यङ्गुलासङ्क्षेयभागमात्राणि खण्डानि ताव-
त्प्रमाणत्वात्, तेभ्यश्चतुरिन्द्रियापर्याप्ता विशेषाधिकाः प्रभूततराङ्गुलासङ्क्षेयभागखण्डप्रमाणत्वात्, तेभ्यस्त्रीन्द्रियापर्याप्ता विशेषाधिकाः
प्रभूततरप्रतराङ्गुलासङ्क्षेयभागखण्डप्रमाणत्वात्, तेभ्यो द्वीन्द्रियापर्याप्ता विशेषाधिकाः प्रभूततमप्रतराङ्गुलासङ्क्षेयभागखण्डमानत्वात्,
तेभ्य एकेन्द्रियापर्याप्ता अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानामपर्याप्तानामनन्तानन्ततया सदा प्राप्यमाणत्वात् ॥ अधुनैतेषामेव पर्याप्तवि-
शेषणविशिष्टानामल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! सर्वस्तोकाश्चतुरिन्द्रियाःपर्याप्ता यतोऽल्पा-
युषश्चतुरिन्द्रियास्ततः प्रभूतकालमवस्थानाभावात् पृच्छासमये स्तोका अवाप्यन्ते, ते च स्तोका अपि प्रतरे यावन्त्यङ्गुलासङ्क्षेयभागमा-
त्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणा वेदितव्याः, तेभ्यः पञ्चेन्द्रियपर्याप्ता विशेषाधिकाः, प्रभूततराङ्गुलासङ्क्षेयभागखण्डमानत्वात्, तेभ्योऽपि
द्वीन्द्रियाः पर्याप्ता विशेषाधिकाः प्रभूततरप्रतराङ्गुलासङ्क्षेयभागखण्डप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि त्रीन्द्रियपर्याप्ता विशेषाधिकाः, स्वभावत
एव तेषां प्रभूततराङ्गुलासङ्क्षेयभागखण्डप्रमाणत्वात्, तेभ्य एकेन्द्रियाः पर्याप्ता अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानां पर्याप्तानामनन्त-
त्वात् ॥ साम्प्रतमेतेषामेव प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तानां समुदितानामल्पबहुत्वमभित्सुः प्रथमत एकेन्द्रियाणामाह—‘एएसि ण’मित्यादि
प्रश्नसूत्रं गतं, भगवानाह—गौतम! सर्वस्तोका एकेन्द्रिया अपर्याप्ताः, पर्याप्तकाः सङ्क्षेयगुणाः, एकेन्द्रियेषु हि बहवः सूस्माः सर्वलो-

कापन्नत्वात्, सूक्ष्माश्चापर्याप्ताः सर्वस्तोकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, द्वीन्द्रियसूत्रे सर्वस्तोका द्वीन्द्रियापर्याप्ता यावन्ति प्रतरेऽङ्गुलस्य सङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणत्वात् तेषां, तेभ्योऽपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः प्रतरगताङ्गुलासङ्ख्येयभागखण्डप्रमाणत्वात्, एवं त्रिचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियाल्पबहुत्वान्यपि वक्तव्यानि ॥ साम्प्रतमेकेन्द्रियाणां समुदितानां पर्याप्तापर्याप्तानामल्पबहुत्वमाह—‘एएसिण’मित्यादि, इदं प्रागुक्ततृतीयद्वितीयाल्पबहुत्वभावनानुसारेण स्वयं भावनीयं, तत्त्वतो भावितत्वात्, उपसंहारमाह—‘सेत्तं पंचविहा’ इत्यादि ॥ इतिश्रीमल्लयगिरिविरचितायां जीवाभिगमटीकायां पञ्चविधा प्रविपत्तिः चतुर्थी समाप्ता ॥

उक्ता पञ्चविधा प्रतिपत्तिरधुना क्रमप्राप्तां षड्विधप्रतिपत्तिमभित्सुराह—

तत्थ णं जे ते एवमाहंसु छव्विहा संसारसमावणणा जीवा ते एवमाहंसु, तंजहा—पुढविकाइया
 आउक्काइया तेउ० वाउ० वणस्सत्तिकाइया तसकाइया ॥ से किं तं पुढवि०?, पुढवी० इविहा पणत्ता
 तं०—सुहुमपुढविकाइया बादरपुढविकाइया, सुहुमपुढविकाइया इविहा पणत्ता, तंजहा—पञ्ज-
 त्तगा य अपञ्जत्तगा य। एवं बायरपुढविकाइयावि, एवं चउक्कएणं भेएणं आउतेउवाउवणस्सत्तिका-
 इयाणं चतु० णेयव्वा। से किं तं तसकाइया?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—पञ्जत्तगा य अपञ्ज-
 त्तगा य ॥ (सू० २२६) पुढविकाइयस्स णं भंते! केवत्तियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा! जहण्णेणं
 अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं, एवं सव्वेसिं ठिती णेयव्वा, तसकाइयस्स जहन्नेणं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४११ ॥

अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोचमाहं, अपञ्जत्तगाणं सव्वेसिं जहन्नेणवि उक्कोसेणवि अंतो-
मुहुत्तं, पञ्जत्तगाणं सव्वेसिं उक्कोसिया ठिती अंतोमुहुत्तऊणा कायव्वा ॥ (सू० २२७) पुढविका-
इए णं भंते! पुढविकाइयत्तिकालतो केवचिरं होइ?, गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
असंखेज्जं कालं जाव असंखेज्जा लोया। एवं जाव आउ० तेउ० वाउक्काइयाणं वणस्सइकाइयाणं अणंतं
कालं जाव आवलियाए असंखेज्जतिभागे ॥ तसकाइए णं भंते!० जहन्नेणं अंतोमु० उक्कोसेणं दो
सागरीवमसहस्साइं संखेज्जवासमभहियाइं। अपञ्जत्तगाणं छणहवि जहण्णेणवि उक्कोसेणवि
अंतोमुहुत्तं, पञ्जत्तगाणं—‘वाससहस्सा संखा पुढविदगाणिलतरूण पञ्जत्ता। तेऊ राइंदिसंखा
तससागरसतपुहुत्ताइं ॥ १ ॥’ पञ्जत्तगाणवि सव्वेसिं एवं ॥ पुढविकाइयस्स णं भंते! केव-
तियं कालं अंतरं होति?, गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणप्फतिकालो। एवं आउ-
तेउवाउकाइयाणं वणस्सइकालो, तसकाइयाणवि, वणस्सइकाइयस्स पुढविकाइयकालो। एवं
अपञ्जत्तगाणवि वणस्सइकालो, वणस्सइणं पुढविकालो, पञ्जत्तगाणवि एवं चेव वणस्सइकालो,
पञ्जत्तवणस्सइणं पुढविकालो ॥ (सू० २२८)

‘तत्थ ण’मित्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः पड्डिधा. संसारसमापन्नका जीवास्ते ‘एवं’ वक्ष्यमाणप्रकारेणोक्तवन्तः, तमेव प्रकार-
माह, तद्यथा—पृथ्वीकायिका इत्यादि प्राग् व्याख्यातं ॥ ‘से किं तं पुढविकाइया’ इत्यादीनि पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिविषयाणि त्रीणि

त्रीणि त्रसकायविषयमेकमिति सर्वसङ्ख्यया षोडश सूत्राणि पाठसिद्धानि ॥ 'पुढविकाइयस्स णं भंते!' इत्यादि स्थितिविषयं सूत्रषट्कं सुप्रतीतं, तत्र जघन्यं सर्वत्राप्यन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतः पृथिवीकायिकस्य द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अण्कायिकस्य सप्त तेजस्कायिकस्य त्रीणि रात्रिन्दिवानि वातकायस्य त्रीणि वर्षसहस्राणि वनस्पतिकायस्य दशवर्षसहस्राणि त्रसकायस्य त्रयस्त्रिंशत्सारागरोपमाणि । अपर्याप्तविषयाण्यपि षट् सूत्राणि पाठसिद्धानि, सर्वत्र जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तमुहूर्त्तौभिधानात्, नवरसुकृष्टमन्तमुहूर्त्तं बृहत्तरं वेदितव्यं । पर्याप्तविषया पटसूत्री पाठसिद्धा, नवरमन्तमुहूर्त्तौनत्वं अपर्याप्तकालभाविनाऽऽन्तमुहूर्त्तेन हीनत्वात् ॥ सम्प्रति कायस्थितिमाह—'पुढविकाइयं णं भंते! पुढविकाइय'त्ति इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! जघन्येनान्तमुहूर्त्तं, पृथ्वीकायादुद्भृत्यान्यत्रान्तमुहूर्त्तं स्थित्वा भूयः पृथिवीकायत्वेन कस्याप्युत्पादात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—असङ्ख्येया उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः; एषा कालतो मार्गणा, क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः; किमुक्तं भवति?—असङ्ख्येयेषु लोकप्रमाणेष्ववाकाशखण्डेषु प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे यावता कालेन तान्यसङ्ख्येयान्यपि लोकाकाशखण्डानि निर्लेपितानि भवन्ति तावन्तमसङ्ख्येयं कालं यावदिति । एवमपेजोवायुसूत्राण्यपि वक्तव्यानि । वनस्पतिसूत्रे जघन्यं तथैव, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—अनन्ता उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः; कालत एषा मार्गणा, क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः—अनन्तानन्तेषु लोकालोकाकाशेषु प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे यावता कालेन तान्यपि लोकालोकाकाशखण्डानि निर्लेपानि भवन्ति तावन्तमनन्तकालमित्यर्थः; तमेव पुद्गलपरावर्त्तेन निरूपयति—असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः; पुद्गलपरावर्त्तस्वरूपं पञ्चसङ्ग्रहटीकातो भावनीयं, पुद्गलपरावर्त्तगतमेवासङ्ख्येयत्वं निर्द्धारयति—'ते ण'मित्यादि, ते पुद्गलपरावर्त्ता आवलिकाया असङ्ख्येये भागः; आवलिकाया असङ्ख्येये भागे यावन्तः समयास्तावन्त इत्यर्थः; अयं चार्थोऽन्यत्रापि

सङ्क्षेपोक्तः—“अस्संखोसप्पिणीउ एगिंदियाण थ चउण्हं । ता चैव ऊ अणंता वणस्सईए उ वोद्धव्वा ॥ १॥” त्रसकायसूत्रे द्वे सागरोपमसहस्रे सङ्क्षेयवर्षाभ्यधिके, एतावत एवाव्यवधानेन त्रसकायत्वकालस्य केवलवेदसोपलब्धत्वात् । अपर्याप्तविषयायां षट्सूत्र्यां सर्वत्रापि जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्तम्, अपर्याप्तलब्धेरुत्कर्षतोऽप्येतावत्कालप्रमाणत्वात् । पृथिवीकाधिकपर्याप्तसूत्रे उत्कर्षतः सङ्क्षेयानि वर्षसहस्राणि, पृथिवीकाधिकस्य हि भवस्थितिरुत्कर्षतोऽपि द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि ततः कतिपयनिरन्तरपर्याप्तभक्मीलने सङ्क्षेयानि वर्षसहस्राणि लभ्यन्ते नाधिकं । एवमप्याधिकसूत्रेऽपि वक्तव्यं, तेजस्काधिकसूत्रे सङ्क्षेयानि रात्रिन्दिवानि, तेजस्काधिकस्य हि भवस्थितिरुत्कर्षतोऽपि त्रीणि रात्रिन्दिवानि, ततो निरन्तरकतिपयपर्याप्तभवसङ्कलनायामपि सङ्क्षेयानि रात्रिन्दिवानि लभ्यन्ते न तु मासा वर्षाणि वर्षसहस्राणि वा । वायुकाधिकसूत्रं वनस्पतिकाधिकसूत्रं पृथिवीकाधिकसूत्रवत् । त्रसकायसूत्रे सागरोपमशतप्रुथक्त्वं सात्तिरेकम् ॥ सम्प्रत्यन्तरनिरूपणार्थमाह—“पुढविकाइयस्स णं भंते !” इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येतान्तर्मुहूर्तं पृथिवीकायादृष्ट्यान्यत्रान्तर्मुहूर्तं स्थित्वा भूयः पृथिवीकाधिकत्वेन कस्यचिदुपादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालः प्रागुक्तस्वरूपो वनस्पतिकालः प्रतिपन्नव्यः, पृथिवीकायादुद्धृत्य तावन्तं कालं वनस्पतिष्ववस्थानसम्भवात् । एवमेतजोवायुत्रससूत्राण्यपि भावनीयानि । वनस्पतिसूत्रे उत्कर्षतोऽसङ्क्षेयं कालम् ‘असंखेजाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालतो खेत्ततो असंखेजा लोगा’ इति वक्तव्यं, वनस्पतिकायादुद्धृत्य पृथिव्यादिष्ववस्थानात् तेषु च सर्वेष्वुत्कर्षतोऽप्येतावत्कालभावात् ॥ सम्प्रत्यल्पबहुत्वमाह—

अप्पाबहुयं-सव्वत्थोवा तसकाइया तेउक्काइया अस्संखेज्जगुणा पुढविकाइया विसेसाहिया आउ-
काइया विसेसाहिया वाउक्काइया विसेसाहिया वणस्सतिकाइया अणंतगुणा एवं अपज्जत्तगग्गि

पञ्चत्तगावि ॥ एतेसि णं भंते! पुढविकाइयाणं पञ्चत्तगाण अपञ्चत्तगाण य कयरेरहितो अप्पा
 वा एवं जाव विसेसाहिया?, गोयमा! सब्वत्थोवा पुढविकाइया अपञ्चत्तगा पुढविकाइया पञ्च-
 सगा संखेज्जगुणा, एतेसि णं० सब्वत्थोवा आउक्काइया अपञ्चत्तगा पञ्चत्तगा संखेज्जगुणा जाव
 वणस्सत्तिकाइयावि, सब्वत्थोवा तसकाइया पञ्चत्तगा तसकाइया अपञ्चत्तगा असंखेज्जगुणा ॥
 एएसि णं भंते! पुढविकाइयाणं जाव तसकाइयाणं पञ्चत्तगअपञ्चत्तगाण य कयरेरहितो अप्पा
 वा ४?, सब्वत्थोवा तसकाइया पञ्चत्तगा तसकाइया अपञ्चत्तगा असंखेज्जगुणा तेउक्काइया
 अपञ्चत्ता असंखेज्जगुणा पुढविकाइया आउक्काइया वाउक्काइया अपञ्चत्तगा विसेसाहिया तेउक्का-
 इया पञ्चत्तगा संखेज्जगुणा पुढविआउवाउपञ्चत्तगा विसेसाहिया, वणस्सत्तिकाइया अपञ्चत्तगा
 अणंतगुणा, सकाइया अपञ्चत्तगा विसेसाहिया, वणस्सत्तिकाइया पञ्चत्तगा संखेज्जगुणा, सकाइया
 पञ्चत्तगा विसेसाहिया ॥ (सूत्रं २२९) सुहुमस्स णं भंते! केवतियं कालं ठिती पणत्ता?,
 गोयमा! जहंनेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोसुहुत्तं एवं जाव सुहुमणिओयस्स, एवं अपञ्च-
 त्तगाणवि पञ्चत्तगाणवि जहण्णेणंवि उक्कोसेणवि अंतोसुहुत्तं ॥ (सू० २३०)

'एएसि ण'मित्यादि, सर्वस्तोकास्त्रसकाधिकाः, द्वीन्द्रियादीनामेव त्रसकायत्वात् तथां च शेषकायापेक्षयाऽल्पत्वात्, तेभ्यस्तेजस्का-

यिका असङ्ख्येयगुणाः, असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः पृथिवीकायिका विशेषायिकाः, प्रभूतासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेषां च शेषकायापेक्षयाऽल्पत्वात्, तेभ्योऽक्कायिका विशेषायिकाः, प्रभूतरासङ्ख्येयभागलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यो वायुकायिका विशेषायिकाः, प्रभूततमासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशमानत्वात्, तेभ्यो वनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशमानत्वात् ॥ साम्प्रतमेतेषामेवापर्याप्तानां द्वितीयमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, एतदपि तथैव । अधुनैतेषामेव पर्याप्तानामल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, एतदपि तथैव ॥ साम्प्रतमेतेषामेव पृथिवीकायादीनां प्रत्येकं पर्याप्तपर्याप्तगताल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वलोकाः पृथिवीकायिका अपर्याप्ताः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, पृथिवीकायिका हि बहवः सूक्ष्माः सकललोकगतत्वात्, तेषु च पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, एवमतेजोवायुवनस्पतिसूत्राणि भावनीयानि, त्रसकायसूत्रे सर्वस्तोकाः पर्याप्तासङ्ख्येयिका अपर्याप्तका असङ्ख्येयगुणा, त्रसकायानां पर्याप्तानां यथाक्रमं प्रतरगताङ्गुलसङ्ख्येयभागखण्डप्रमाणत्वात् ॥ साम्प्रतमेतेषां ससुदितानां पर्याप्तपर्याप्तानामल्पवहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते !’ इत्यादि, सर्वस्तोकाखसकायिकाः पर्याप्तास्तेभ्यःखसकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, अत्र कारणं प्रागेवोक्तं, ततस्तेजस्कयिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणा असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, ततः पृथिव्यव्वायवोऽपर्याप्तकाः क्रमेण विशेषायिकाः प्रभूतप्रभूततरप्रभूततमासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिमानत्वात्, तदनन्तरं तेजस्कायिका. पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मेष्वपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां सङ्ख्येयगुणत्वात्, ततः पृथिव्यव्वायवः पर्याप्ताः क्रमेण विशेषायिकाः, ततो वनस्पतिकायिका अपर्याप्ता अनन्तगुणा, अनन्तलोकाकाशप्रदेशराशिमानत्वात्, तेभ्यो वनस्पतिकायिकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मेष्वपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां सङ्ख्येयगुणत्वात्, सूक्ष्माश्च सर्ववहव इति तदपेक्षमिदमल्पबहुत्वम् ॥ साम्प्रत्यमीषामेव कायानां सूक्ष्मानां

स्थित्यादि चिच्चिन्तयिपुराह—‘सुहुमस्स णं भंते’ इत्यादि, सूक्ष्मस्य सामान्यतो निगोदरूपस्यानिगोदरूपस्य वा भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञाप्ता ? , भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षेणाप्यन्तर्मुहूर्त्तं, नत्रमुत्कर्षतो विशेषाधिकमवसातव्यम्, अन्यथोत्कर्षा-योगात् । एवं सूक्ष्मपृथिवीकायाऽप्याधिकतजस्काधिकवायुकायिकवन्नस्पतिकायसूक्ष्मनिगोदविषयाण्यपि पद् सूत्राणि वक्तव्यानि, अथ सूक्ष्मवन्नस्पतिर्निगोदा एव ततस्तत्सूत्रेणैव गतमिति किमर्थं पृथग् निगोदसूत्रं ? , तदयुक्तं सम्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, सूक्ष्मवन्नस्पतयो हि जीवा विवक्षिताः, सूक्ष्मनिगोदास्तु प्रत्येकमनन्तानां जीवानामाधारभूताः शरीररूपास्ततो न कश्चिद्दोषः, उक्तञ्च—‘गोला य असं-खेज्जा असंखनिगोदो य गोलओ मणिओ । एक्किक्कंमि निगोए अणंतजीवा सुणेयव्वा ॥ १ ॥ एगो असंखभागो वट्टइ उव्वट्टणोवा-यंमि । एगनिगोदे निच्चं एवं सेसेसुवि स एव ॥ २ ॥ अंतोमुहुत्तमेत्तं ठिई निगोयाण जंति निदिट्ठा । पल्लट्ठंति निगोया तम्हा अंतो-मुहुत्तेणं ॥ ३ ॥’ आसामक्षरगमनिका—सूक्ष्मनिगोदैः सकल एव लोकः सर्वतो व्याप्तोऽञ्जनचूर्णपूर्णसमुद्भवत्, तस्मिन्नित्थं निगोदै-र्व्याप्ते लोके निगोदमात्रावगाहना असह्येया निगोदा वृत्ताकारा बृहत्प्रमाणा गोलका इति व्यपदिश्यन्ते, निगोद इति च नाम अ-नन्तानां जीवानामेकं शरीरं, तत उक्तम्—असह्येया गोलाः, एकैकस्मिंश्च गोलकेऽसह्येया निगोदा एकैकश्च निगोदः अनन्तजीव इति, एकस्मिंश्च निगोदे येऽनन्ता जीवास्तेपामेकोऽसह्येयतमो भागः प्रतिसमयमुद्धर्त्ततेऽन्यश्चोत्पद्यते, तथा हि विवक्षिते समये विवक्षित-स्य निगोदस्यैकोऽसह्येयतमो भाग उद्धर्त्ततेऽन्यश्चासह्येयतमो भागस्तस्मिन्नपूर्वं उत्पद्यते, द्वितीयेऽपि समयेऽन्योऽसह्येयभाग उद्धर्त्तते अन्यश्चापूर्वं उत्पद्यते, एवं सकलकालमनुसमयमुद्धर्त्तनोपपातौ, अत एव ‘एगनिगोदे निच्चं’मिति नित्यग्रहणं, यथा चैकस्मिन्निगोदे तथा सर्वेष्वप्यसह्येयेषु सर्वलोकव्यापिषु निगोदेषु प्रतिपत्तव्यं, सर्वेषामपि च निगोदानां निगोदजीवानां स्थितिर्विनिर्दिष्टाऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४१४ ॥

तस्मात्सर्वेऽपि निगोदा अनुसमयमुद्धर्त्तनोत्पाताभ्यामन्वर्तुहूर्त्तमात्रेण परावर्त्तन्ते न च शून्या भवन्तीति । एवं सप्तसूत्री अपर्याप्तविषया सप्तसूत्री पर्याप्तविषया वक्तव्या, सर्वत्रापि जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तम् ॥ सम्प्रति कायस्थितिमाह—

सुहुमे'णं भंते ! सुहुमेत्ति कालतो केवचिरं होति?, गोघमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जकालं जाव असंखेज्जा लोया, सर्वेसिं पुढविकालो जाव सुहुमणिओयस्स पुढविकालो, अपज्जत्तगाणं सर्वेसिं जहण्णेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं, एवं पज्जत्तगाणवि सर्वेसिं जहण्णेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं ॥ (सू० २३१) सुहुमस्स णं भंते ! केवतिघं कालं अंतरं होति?, गोघमा ! जहण्णेणं अंतोमु० उक्को० असंखेज्जं कालं कालओ असंखेज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ खेत्तओ अंगुलस्स असंखेज्जतिभागो, सुहुमवणस्सत्तिकाइयस्स सुहुमणिओयस्सवि जाव असंखेज्जहभागो ! पुढविकाइयादीणं वणस्सत्तिकालो । एवं अपज्जत्तगाणं पज्जत्तगाणवि ॥ (सू० २३२)

‘सुहुमे'णं भंते ! सुहुमेत्तिकालओ’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम्, अन्तर्मुहूर्त्तानन्तरं वाद-रपृथिव्यादादुत्पादात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयकालं, तमेवासङ्ख्येयकालं कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यन्वसर्पिण्यः, एषा कालतो मार्गणा क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः, असङ्ख्येयानां लोककाशानां प्रतिसमथभैकैकाकाशप्रदेशापहारे यावता कालेन निर्लेपता भवति तानान् असङ्ख्येयः काल-इति भावः । एवं सूक्ष्मपृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिनिगोदसूत्राण्यपि भावनीयानि । सम्प्रति सूक्ष्मादी-नामेवापर्याप्तानां कायस्थितिमभिव्यक्तुराह—‘सुहुमअपज्जत्तए णं भंते’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्यतोऽ-

महामाण्डलिकः स एवानेकेदेशाधिपतिस्तत्स्कन्धावारेषु, ग्रामनिवेशेषु इत्यादि, ग्रसनिति बुद्ध्यादीन् गुणानिति यदिवा गम्यः शास्त्रप्र-
 सिद्धानामष्टादशानां करणामिति ग्रामः, निगमः—प्रभूततरवणिगवर्गावासः, पांसुप्राकारनिबद्धं खेटं, क्षुल्लप्राकारवेष्टितं कर्कटम्, अर्द्ध-
 वृतीयगव्यतूतान्तप्रामरहितं मडम्बं 'पट्टण'ति पट्टनं वा, उभयत्रापि प्राकृतत्वेन निर्देशस्य समानत्वात्, तत्र यन्नौभिरेव गम्यं
 तत्पट्टनं यत्पुनः शकटैर्घोटैर्कैर्नौभिर्वा गम्यं तत्पट्टनं यथा भरुकच्छम्, उक्तं च—“पत्तनं शकटैर्गम्यं, घोटैर्कैर्नौभिरेव च । नौ-
 भिरेव तु यद्गम्यं, पट्टनं तत्प्रचक्षते ॥ १ ॥” द्रोणमुखं—प्रायेण जलनिर्गमप्रवेशम्, आकरो—हिरण्याकरादिः आश्रमः—तापसावसथो-
 पलक्षित आश्रयः, संवाधो—यात्रासमागतप्रभूतजननिवेशः, राजधानी—राजाधिष्ठानं नगरम्, 'एएसि ण' मित्यादि, एतेषां चक्रवर्ति-
 स्कन्धावारादीनामेव विनाशेषूपस्थितेषु 'एत्थ णं'ति एतेषु चक्रवर्तिस्कन्धावारादिषु स्थानेष्वासालिका संमूर्च्छति, सा च जघन्यतोऽ-
 ङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रयाऽवगाहनया समुत्तिष्ठतीति योगः, एतच्चोत्पादप्रथमसमये वेदितव्यम्, उत्कर्षतो द्वादश योजनानि—द्वादशयो-
 जनप्रमाणयाऽवगाहनया 'तदनु रूपं' द्वादशयोजनप्रमाणद्वैर्व्यानुरूपं 'विक्खंभवाह्लेणं'ति विक्कम्भश्च वाहल्यं च विक्कम्भवाहल्यं, स-
 माहारो द्वन्द्वः, तेन, विक्कम्भो—विस्तारो वाहल्यं च—स्थूलता, भूमिं 'दालित्ता णं' विदार्य समुत्तिष्ठति, चक्रवर्तिस्कन्धावारादीनाम-
 धस्ताद् भूमेरन्तरुत्पद्यत इति भावः, सा चासब्धिनी—अमनस्का संमूर्च्छिमत्वात्, मिथ्यादृष्टिः सासादनसम्यक्त्वस्यापि तस्या अस-
 म्भवात्, अत एवाह्वानिनी, अन्तर्मुहूर्ताद्वायुरेव कालं करोति । 'अत्येगइया अंगुलपी'त्यादि, अस्तीति निपातोऽत्र बहुवचनाभिधायी, ततो-
 ऽयमर्थः—सन्त्येककाः केचन महोरगा येऽङ्गुलमपि शरीरावगाहनया भवन्ति, इहाङ्गुलमुच्छ्रयाङ्गुलमवसातव्यं, शरीरप्रमाणस्य चि-
 न्त्यमानत्वात्, सन्त्येकका येऽङ्गुलपृथक्त्विका अपि—पृथक्त्वं द्विप्रभृतिरानवभ्य इति परिभाषा अङ्गुलपृथक्त्वं शरीरावगाहनमानमे-

न्तसुहृत्तमुत्कर्षतोऽप्यन्तसुहृत्तम्, अपर्याप्तस्वावरस्यैतावत्कालप्रमाणत्वात्, एवं सूक्ष्मापर्याप्तपृथिव्यादिविषयाऽपि पट्सूत्री न कव्या । एवं पर्याप्तविषयाऽपि सप्तसूत्री ॥ साम्प्रतमन्तरं त्रिचिन्तयिपुराह—‘सुहृत्सप्तसप्तमिभिरादिप्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तसुहृत्तं, सूक्ष्मादुद्धृत्य वादरपृथिव्यादावन्तसुहृत्तं स्थित्वा भूयः सूक्ष्मपृथिव्यादौ कस्याप्युत्पादात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, तमेवासङ्ख्येयं कालं कालक्षेत्रान्भ्यां निरूपयति—असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः, कालत एषा भार्गवा, क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासङ्ख्येयो भागः, किमुक्तं भवति ?—अङ्गुलमात्रक्षेत्रस्यासङ्ख्येयतमे भागे ये आकाशप्रदेशास्ते प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे यावतीभिरत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरतिर्लपा भवन्ति तावत्य इति ॥ ‘सुहृत्सप्तसप्तमिभिरादिप्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तसुहृत्तं, तद्भावना प्रागिव, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, ‘जाव आर्वालिषाए असंखिज्जइभागो’ इति यावत्करणादेवं परिपूर्णपाठः—‘अणं ताओ उत्सर्पिणीओत्सर्पिणीओ कालतो खेततो अणंता लोगा असंखेज्जा पौणालपरियट्ठा आवलिषाए असंखेज्जइभागो’ अस्य व्याख्या पूर्ववत्, भावना त्वेवम्—सूक्ष्मपृथिवीकायिकमवाहुद्धृत्यान्तर्येण पारम्पर्येण चा वनस्पतिर्षापि मध्ये गच्छति तत्र चोत्कर्षत एतावन्तं कालं विष्टतीति भवति यथोक्तप्रमाणमन्तरं, एवं सूक्ष्माप्रकायिकतेजस्कायिकवायुकायिकसूत्राण्यपि वक्तव्यानि । सूक्ष्मवनस्पतिकायिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तसुहृत्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, स चासङ्ख्येयः कालः पृथिवीकालो वक्तव्यः, स चैवम्—‘असंखेज्जा उत्सर्पिणीओत्सर्पिणीओ कालतो खेततो असंखेज्जा लोगा’ इति, सूक्ष्मवनस्पतिकायिकमवाहुद्धृतो हि वादरवनस्पतिषु सूक्ष्मवाद्दरपृथिव्यादिषु ज्योत्स्नयते तत्र च सर्वज्ञाप्युत्कर्षतोऽप्येतावन्तं कालमवस्थान्तमिति यथोक्तप्रमाणमेवान्तरं, एवं सूक्ष्मनिगोदस्या-

श्रीजीवा-
जीवाधि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४१५ ॥

प्यन्तरं वक्तव्यं, यथा चैयमौघिकी सप्तसूत्री उक्ता तथाऽपर्याप्तविषया सप्तसूत्री पर्याप्तविषया च सप्तसूत्री वक्तव्या, नानालाभावात् ॥
सान्प्रतमेतेषामल्पबहुत्वमाह—

एवं अप्पाबहुगं, सव्वत्थोवा सुहुमतेउकाइया सुहुमपुढविकाइया विसेसाहिया सुहुमआउवाऊ वि-
सेसाहिया सुहुमणिओया असंखेज्जगुणा सुहुमवणससतिकाइया अणंतगुणा सुहुमा विसेसाहिया,
एवं अपज्जत्तगाणं, पज्जत्तगाणवि एवं चैव ॥ एतेसि णं भंते! सुहुमाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे०?,
सव्वत्थोवा सुहुमा अपज्जत्तगा संखेज्जगुणा पज्जत्तगा एवं जाव सुहुमणिगोया ॥ एएसि णं भंते!
सुहुमाणं सुहुमपुढविकाइयाणं जाव सुहुमणिओयाण य पज्जत्तापज्जत्ता० कयरे २?, सव्वत्थोवा
सुहुमतेउकाइया अपज्जत्तगा सुहुमपुढविकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया सुहुमआउअपज्जत्ता
विसेसाहिया सुहुमवाउअपज्जत्ता विसेसाहिया सुहुमतेउकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा सुहु-
मपुढविआउवाउपज्जत्तगा विसेसाहिया सुहुमणिओया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा सुहुमणिओया
पज्जत्तगा संखेज्जगुणा सुहुमवणससतिकाइया अपज्जत्तगा अणंतगुणा सुहुमअपज्जत्ता विसेसाहिया
सुहुमवणससहपज्जत्तगा संखेज्जगुणा सुहुमा पज्जत्ता विसेसाहिया ॥ (सू० २३३)

‘एएसि णं मित्थादि, सर्वस्लोकाः सूक्ष्मतेजस्कायिका., असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मायिका विशेषाधिकारं, प्रभूतासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मायिका विशेषाधिकारः, प्रभूतवरासङ्ख्येयलोकाकाशप्रमाणत्वात्,

५ प्रतिपत्तौ
सूक्ष्माल्प-
बहुत्वं
उद्देशः २
सू० २३३

॥ ४१५ ॥

तेभ्यः सूक्ष्मवायुकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूततमासङ्क्षेयलोकाकाशप्रदेशराशिमानत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा असङ्क्षेयगुणाः, तेषां प्रतिगोलकमसङ्क्षेयत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, प्रतिनिगोदमनन्तानां सद्भावात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृथ्वीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेषामौषिकानामिदमल्पवहुत्वम् । इदानीमेतेषामेवापर्याप्तानामाह—‘ए-
 एसि णं भंते ! सुहुमअपज्जत्ताण’मित्यादि सर्वं प्राग्बद् भावनीयं । साम्प्रतमेतेषामेव पर्याप्तानां तृतीयमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते ! सुहुमपज्जत्ताण’मित्यादि, इदमपि प्रागुक्तक्रमेणैव भावनीयं ॥ अधुनाऽमीषामेव सूक्ष्मादीनां प्रत्येकं पर्याप्तपर्याप्तगतान्यल्प-
 बहुत्वान्याह—‘एएसि णं भंते ! सुहुमाणं पज्जत्ताण’मित्यादि, इह वादरेषु पर्याप्तेभ्योऽपर्याप्ता असङ्क्षेयगुणाः, एकैकपर्याप्तनि-
 श्रया असङ्क्षेयानामपर्याप्तानामुत्पादात्, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायां प्रथमे प्रज्ञापनाव्ये पदे—‘पज्जत्तगानिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति,
 जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा” इति, सूक्ष्मेषु पुनर्त्तीयं क्रमः, पर्याप्ताश्चापर्याप्तपेक्षया चिरकालावस्थायिन इति सदैव ते बहवो
 लभ्यन्ते तत उक्तं सर्वस्तीकाः सूक्ष्मा अपर्याप्ताः तेभ्यः सूक्ष्माः पर्याप्तकाः सङ्क्षेयगुणाः, एवं पृथ्वीकायादिष्वपि प्रत्येकं भावनीयम् ॥
 गतं चतुर्थमल्पवहुत्वमिदानीं सर्वेषां समुदितानां पर्याप्तापर्याप्तानां पञ्चममल्पवहुत्वमाह—‘एएसि णं’मित्यादि, सर्वस्तीकाः सूक्ष्मते-
 जस्कायिका अपर्याप्ताः, कारणं प्रागेवोक्तं, तेभ्यः सूक्ष्मपृथिव्यव्वायवोऽपर्याप्ताः क्रमेण विशेषाधिकाः, अत्रापि कारणं प्रागेवोक्तं,
 तेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः सङ्क्षेयगुणाः, अपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां सङ्क्षेयगुणानामेव भावितत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मपृथिव्यव्वा-
 यवः पर्याप्ताः क्रमेण विशेषाधिकाः, कारणं प्रागेवोक्तं, ततः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ता असङ्क्षेयगुणास्तेषामतिप्राचुर्यात्, तेभ्यः सूक्ष्मा
 निगोदाः पर्याप्ताः सङ्क्षेयगुणाः, सूक्ष्मेवपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानामोषतः सङ्क्षेयगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता अन-

श्री जीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४१६ ॥

न्तगुणाः, प्रतिनिगोदमनन्तानां तेषां भावात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्ता विशेषाधिका, सूक्ष्मपृथ्वीकाधिकारीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकारिकाः पर्याप्ताः सङ्क्षेपगुणाः, सूक्ष्मेषु हि अपर्याप्तेभ्यः पर्याप्ता. सङ्क्षेपगुणा, यत्रापानतराले विशेषाधिकत्वं तदल्पमिति न सङ्क्षेपगुणत्वव्याधात्., तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृथिव्यादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् ॥ सम्प्रति वादरादीनां स्थित्यादि निरूपयति—

वायरस णं भंते ! केवतिथं कालं ठिनी पणत्ता?, गोयमा ! जहक्षेणं अंतोसु० उक्को० तेत्तीसिं
सागरोवमाहं ठिई पणत्ता, एवं वायरतसकाहयससवि वायरगुढवीकाहयसस वावीसवाससहससाहं
वायरथाउसस सत्तावाससहससं वायरतेउसस तिणिण राहंदिथा वायरवाउसस तिणिण वाससहससाहं
वायरवण० दसवाससहससाहं, एवं पसेयसरीरवादरससवि, णिओयरसस जहनेणवि उक्कोसेणवि
अंतोसु०, एवं वायरणिओयरससवि, अपजत्तगाणं सव्वेसिं अंतोसुहुत्तं, पजत्तगाणं उक्कोसिया
ठिई अंतोसुहुत्तगा कायव्वा सव्वेसिं ॥ (सू० २३४)

“वायरस णं भंते !” इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत ऊर्ध्वं मरणात्, उत्कर्षवत्त्रयक्षिप्र-
त्सागरोपमाणि, एवं वादरपृथिव्यपृथेजोवायुवनस्पतिप्रत्येकवादरवनस्पतिनिगोदवादरनिगोदवादनसकापिकसूत्राण्यपि वक्तव्यानि, सर्वत्र
हि जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, इत्कर्षचिन्तायामयं विशेषः—वादरपृथिवीकारिकास्तोत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि वादरात्कारिकस्य-सप्त
वर्षसहस्राणि वादरतेजस्कारिकस्य त्रीणि रात्रिन्दिवाति वादरवायुकारिकस्य त्रीणि वर्षसहस्राणि सामान्यतो वादरवनस्पतिकारिकस्य

प्रतिपत्तौ
वादरस्य
स्थितिः
उद्देशः २
सू० २३४

॥ ४१६ ॥

दश वर्षसहस्राणि प्रत्येकशरीरवादेवनस्यतिक्रायस्य दश वर्षसहस्राणि सामान्यतो न्निगोदस्य जघन्येनाप्युत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तौ वादेर-
 निगोदस्य जघन्यत उत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तौ वादेरत्रसकायस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि ॥ सम्प्रत्येतेषामेव असा-
 मान्यतो वादेरादीनां दशानामपर्याप्तानां स्थितिं चिचिन्तयिषुः सुत्रदशकमाह—'वायरअपज्जत्तगस्स णं भंते' इत्यादि पाठसिद्धं;
 सर्वत्र जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तौभिधानात् ॥ साम्प्रतमेतेषामेव पर्याप्तानां स्थितिं चिन्तयति—'वादेरपज्जत्तगस्स णं भंते' इ-
 त्याह, जघन्यतः सर्वत्राप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सामान्यतो वादेरस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यन्तर्मुहूर्त्तानानि, अपर्याप्तकवशाभाविनाऽ-
 न्तर्मुहूर्त्तोनत्वात्, एवं वादेरपृथिवीकार्यिकपर्याप्तकस्य द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तानानि, वादेरएकाधिकस्य पर्याप्तकस्य त्रस-
 वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तानानि वादेरतेजसकार्यिकपर्याप्तकस्य त्रीणि द्वात्रिंशत्तन्वानि अन्तर्मुहूर्त्तानानि, वादेरवायुकार्यिकपर्याप्तकस्य त्रीणि
 वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तानानि, वादेरवनस्यतिक्रायपर्याप्तकस्य दश वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तानानि, अत्येकवादेरस्वनस्यतिक्रायिकपर्या-
 प्तकस्यापि दश वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तानानि, सामान्यतो न्निगोदपर्याप्तकस्य वादेरन्निगोदपर्याप्तकस्य त्र जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्ष-
 तोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तौ, वादेरत्रसकार्यिकपर्याप्तस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तानानि ॥ साम्प्रतं कार्यास्थि-
 तिमाह—

वायरेणं भंते! वायरेत्ति कालओ केवचिरं होति?, जह्णं अंती० उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं असंखे-
 ज्जाओ उस्सपिप्पणीओसपिप्पणीओ कालओ खेत्ताओ अंशुलस्स असंखेज्जति भागी, वायरपुढविक्काइ-
 मअउत्तेउवाउ० पत्तेयसरीरवादेरवणससइकाइयस्स वायरनिओयस्स० [वायरवणससइस्स जह्णं

अंती० उक्त्वा० असं० असं० उरस० कालओ खेत्तओ अंगु० असं० पत्तेगसररीरवाद्रवणस्सतिकाइ-
यस्स वायरनिगोअस्स पुढवीव, वायरणिओयस्स णं जहं० अन्ती० उक्त्वा० अणंतं कालं अणंता उरस०
कालओ खेत्तओ अह्वाइज्जा पोगगल०] एतेसिं जहणणेणं अंतोसु० उक्त्वासेणं सत्तारि सागरोवमको-
डाकोडीओ संखातीयाओ समाओ अंगुलअसंखभागो तथा—असंखेज्जा उ० ओहे य वायरतरु-
अणुबंधो सेसओ वोच्चं । उरसप्पिणि २ अह्वाइयपोगगलाण परियट्टा ॥ वेउद्धिसहस्सा खल्ल
साधिया हंति तसकाए ॥१॥ अंतोसुहुत्तकालो होइ अपज्जत्तगाण सव्वेसिं ॥ पज्जत्तवायरस्स य
वायरतसकाइयस्सावि ॥ २ ॥ एतेसिं ठिई सागरोवमसत्तपुहत्तं साहेरंगं । तेउरस्स संख राई[दिया]
दुविहणिओए सुहुत्तमद्धं तु । सेसाणं संखेज्जा वाससहस्सा य सव्वेसिं ॥ ३ ॥ (सू० २३५)

‘वायरे णं भंते !’ इत्यादि प्रअसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम ! जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, तमेवासङ्ख्येयं
कालं कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—‘असंखेज्जाओ उरसप्पिणीओसप्पिणीओ कालतो खेत्ततो अंगुलस्स असंखेज्जइभागो’ अस्य व्याख्या
प्रागवत् । वादरपृथ्वीकाधिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः समतिः सागरोपमकोटीकोटयः, एवं वादरात्कायिकवाद्रतेजस्कायिक-
वादरवायुकायिकानामपि, सामान्यतो वादरवनसप्तिकायिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां नि-
रूपयति—असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासङ्ख्येयभागः । प्रत्येकवादरवनसप्तिकायिकसूत्रं वादरपृथ्वीकायिक-
वत्, सामान्यतो त्रिगोदसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽनन्तं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां निरूपणं करोति—अनन्ता उत्सर्पिण्यव-

सर्षिण्यः, एषा कालतः प्ररूपणा, क्षेत्रतोऽर्द्धवृतीयाः पुद्गलपरवर्त्ताः । वादरनिगोदसूत्रं वादरपृथ्वीकाधिकवत् । वादरत्रसकायसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो द्वे सागरोपमसहस्रे सङ्क्षेयवर्षाभ्यधिके । साम्प्रतमेतेषामेवापर्यासानां कायस्थितिं निरूपयन् सूत्रदशक-माह—‘वायरअपज्जत्तए णं भंते ! वायरअपज्जत्तएत्ति कालतो’ इत्यादि सर्वत्र जघन्येनोत्कर्षेण चान्तर्मुहूर्त्तम् । अशुनैतेषामेव पर्यासानां कायस्थितिमाह—‘वायरपज्जत्तए णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तद्भावना-प्राग्गतं, उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तत ऊर्द्धुर्भवश्यं वादरस्य सतः पर्याप्तलब्धिविच्युतेः । वादरपृथिवीकायिकपर्याप्त-सूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सङ्क्षेयानि वर्षसहस्राणि, तत ऊर्द्धुं तथास्वाभाव्याद् वादरपृथिवीकायस्य सतः पर्याप्तिलब्धिभ्रंशान् । एवमत्कायसूत्रमपि वक्तव्यं, तेजस्कामसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सङ्क्षेयानि रात्रिन्दिवानि, तेजस्कायिकस्य हि उत्कृष्टा भवस्थितिः त्रीणि रात्रिन्दिवानि, उत्कृष्टस्थितिकस्य पर्याप्तभवा निरन्तरं कतिपया एवेति सङ्क्षेयान्येव रात्रिन्दिवानि । वायुकायिकसामान्यवाद्-वनस्पतिकाम्यप्रत्येकवाद्-वनस्पतिकाम्यसूत्राण्यपि वादरपर्याप्तपृथिवीकायसूत्रवत् । सामान्यतो निगोदपर्याप्तसूत्रे च जघन्यत उत्कर्षत-श्चान्तर्मुहूर्त्तं, वादरत्रसकायपर्याप्तसूत्रं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तच्च नैरयिकतिर्यग्मनुष्यदेवभवभ्र-मणेन पूरयितव्यम् ॥ साम्प्रतमन्तरं प्रतिपिपादयिपुराह—

अंतरं वायरसस वायरवणससतिसस णिओयसस वायरणिओयसस एतेसिं चउणहवि पुढविकालो जाव असंखेजा लोया, सेसाणं वणससतिकालो । एवं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणवि अंतरं, ओहे य वायरतरु ओघनिओए वायरणिओए य कालमसंखेजं अंतरं सेसाण वणससतिकालो ॥ (सू० २३६).

‘वाद्दरसस षं भंते ! अंतरं कालतो’ इत्यादि प्रथमं सुगमं, भगवात्तद्-गौतम । जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—असङ्ख्येया उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः, यदेव हि सूक्ष्मस्य सतः कायस्थितिपरिमाणं तदेव वाद्दरस्यान्तरपरिमाणं सूक्ष्मस्य च कायस्थितिपरिमाणमेतदेवेति । वाद्दरपृथिवीकायिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽन्तं कालं, स चानन्तः कालो वनस्पतिकालः प्राणुत्कस्वरूपो वेदितव्यः । एवं वाद्दराकायिकाद्दरतेजस्कायिकसूत्राण्यपि वक्तव्यानि । सामान्यतो वाद्दरवनस्पतिकायिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, स चासङ्ख्येयः कालः पृथिवीकालो वेदितव्यः, स वैवसू—असङ्ख्येया उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः । प्रत्येकवाद्दरवनस्पतिकायिकसूत्रं वाद्दरपृथिवीकायिकसूत्रवत्, स सामान्यतो निगोदसूत्रं च सामान्यतो वाद्दरवनस्पतिकायिकसूत्रवत्, वाद्दरवसकायिकसूत्रं वाद्दरपृथिवीकायिकसूत्रवत् ॥ पञ्चमपर्याप्तविषया दशसूत्री पर्याप्तविषया च दशसूत्री प्रयोजकमेव वक्तव्या, नानास्वाभावात् ॥ साम्प्रतमलपबहुत्वमाह—

अप्यगं स्वन्नत्थोक्त्वा वायुरतसकाहया वायुरतेजकाहया असंखेजगुणा पत्सेयसरीरवाद्दरवणस्सनि० असंखेजगुणा वायुरणिर्भोगा असंखे० वायुरपुढवि असंखे० आउवाउ असंखेजगुणा वायुरवणस्सनि० काहया अणंतगुणा वायरा विसेसाहिया १ ॥ एवं अपजसगणानि २ । पजसगणं स्वन्वत्थोक्त्वा वायुरतेजकाहया वायुरतसकाहया असंखेजगुणा पत्सेगसरीरवायरा असंखेजगुणा सेसा स्वन्वत्थोक्त्वा वायरा पजसगा अपजसगा असंखेजगुणा, एवं स्वन्वत्थोक्त्वा वायुरतसकाहया २४ ।

प्रतिपत्तौ
वाद्दरस्या-
न्तरं सूक्ष्म-
वाद्दरयो-
रल्पबहुत्वं
उद्देशः २
सू० २३६-
२३७

एणसि णं भंते । वायरणं वायरपुढविकाइयाणं जाव वायरतसकाइयाण य पज्जत्तापज्जत्ताणां
 कयरे २? , सव्वत्थोवा वायरतेउक्काइया पज्जत्ताणा वायरतसकाइया अपज्जत्ताणा असंखेज्जगुणा
 पत्तेयसरीरवायरवणस्सत्तिकाइया पज्जत्ताणा असंखेज्जगुणा वायरणिओया पज्जत्ताणा असंखेज्ज
 पुढविआडवाडपज्जत्ताणा असंखेज्जगुणा वायरतेउअपज्जत्ताणा असंखेज्जगुणा पत्तेयसरीरवायरव-
 णस्सत्तिअप० असंखे० वायरा णिओया अपज्जत्ताणा असंखे० वायरपुढविआडवाड अपज्जत्ताणा
 असंखेज्जगुणा वायरवणस्सइ पज्जत्ताणा अणंतगुणा वायरपज्जत्ताणा विसेसाहिया वायरत्तणस्सत्ति
 अपज्जत्ता असंखगुणा वायरा अपज्जत्ताणा विसेसाहिया वायरा प० त्रिसेसाहिया ५ । एणसि णं
 भंते । सुहुमाणं सुहुमपुढविकाइयाणं जाव सुहुमनिगोदाणं वायरणं वायरपुढविकाइयाणं जाव
 वायरतसकाइयाण य कयरे २हंतो? , गोयमा ! सव्वत्थोवा वायरतसकाइया वायरतेउक्काइया
 असंखेज्जगुणा पत्तेयसरीरवायरवणा असंखे० तहैव जाव वायरवाडकाइया असंखेज्जगुणा सुहुम-
 तेउक्काइया असंखे० सुहुमपुढवि० विसेसाहिया सुहुमआड० सुहुमवाड० विसेसा० सुहुमनिओया
 असंखेज्जगुणा वायरवणस्सत्तिकाइया अणंतगुणा वायरविसेसाहिया सुहुमवणस्सइकाइया असं-
 खे० सुहुमा विसेसा० । एवंप अपज्जत्ताणावि पज्जत्ताणावि, णवदि सव्वत्थोवा वायरतेउक्काइया प-
 ज्जत्ता वायरतसकाइया पज्जत्ता असंखेज्जगुणा पत्तेयसरीर० सेसं तहैव जाव सुहुमपज्जत्ता वि-

सेसाहिया । एणसि षं भंते ! सुहुमाणं वादराण य पञ्जत्ताणं अपञ्जत्ताण य कयरे २?०, सञ्च-
त्थोवा वायरा पञ्जत्ता वायरा अपञ्जत्ता असंखेज्जगुणा सञ्चत्थोवा सुहुमा अपञ्जत्ता सुहुमपञ्जत्ता
संखेज्जगुणा, एवं सुहुमपुढविवायरपुढवि जाव सुहुमनिओया वायरनिओया नवरं पत्तेयसरीर-
वायरवण० सञ्चत्थोवा पञ्जत्ता अपञ्जत्ता असंखेज्जगुणा, एवं वादरतसकाइयावि ॥ सञ्चत्थो-
पञ्जत्ताअपञ्जत्तागाणं कयरे २३६तो अप्पा वा बहुया वा?, सञ्चत्थोवा वायरतेउक्काइया पञ्जत्ता
वायरतसकाइया पञ्जत्तागा असंखेज्जगुणा ते च्चेव अपञ्जत्तागा असंखेज्जगुणा पत्तेयसरीरवायरव-
णससइअपञ्जत्तागा असंखे० वायरनिओया पञ्जत्ता असंखेज्ज० वायरपुढवि० असं० आउवाउप-
ञ्जत्ता असंखे० वायरतेउकाइयअपञ्जत्ता असंखे० पत्तेय० असंखे० वायरनिओयपञ्जत्ता असं०
वायरपुढवि० आउवाउकाइ० अपञ्जत्तागा असंखेज्जगुणा सुहुमतेउकाइया अपञ्जत्तागा असं०
सुहुमपुढविआउवाउअपञ्जत्ता विसेसा० सुहुमतेउकाइयपञ्जत्तागा संखेज्जगुणा सुहुमपुढविआ-
उवाउपञ्जत्तागा विसेसाहिया सुहुमणिगोया अपञ्जत्तागा असंखेज्जगुणा सुहुमणिगोया पञ्जत्तागा
असंखेज्जगुणा वायरवणससतिकाइया पञ्जत्तागा अणंतगुणा वायरा पञ्जत्तागा विसेसाहिया वायर-
वणससइ अपञ्जत्ता असंखेज्जगुणा वायरा अपञ्जत्ता विसे० वायरा विसेसाहिया सुहुमवणसस-

पामस्तीत्यद्बुलपृथक्त्विकाः, 'अतोऽनेकस्वरादि' तीकप्रत्ययः, एतं शेषमूत्राण्यपि भावनीयानि, नरं द्वादशाहुलप्रमाणा वितस्तिः, द्विवितस्तिप्रमाणा रत्रिहस्तः, कुक्षिर्द्विहस्तमाना, धनुर्हस्तचतुष्टयप्रमाणं, गन्धूतं द्विधनुःसहस्रप्रमाणं, चलारि गन्धूतानि योजनम्, एतच्चापि वितस्त्यादिकमुच्छ्रयाहुलापेक्षया प्रतिपत्तव्यं, 'ते' ग'मित्यादि, 'ते' अनन्तरोदितस्वरूपा महोरगा स्थलचरविशेषत्वात् स्थले जायन्ते स्थले च जाताः सन्तो जलेऽपि स्थल इव चरन्ति स्थलेऽपि चरन्ति, तथास्वाभाव्यात्, यद्येवं ते कस्मादिह न दृश्यन्ते ? इत्याशङ्कयामाह—'ते नत्थि इहं' इत्यादि, 'ते' यद्योदितस्वरूपा महोरगा. 'इह' मानुषक्षेत्रे 'नत्थि'त्ति न सन्ति, किन्तु त्राह्येषु द्वीप-समुद्रेषु भवन्ति, समुद्रेष्वपि च पर्वतदेवनगर्यादिषु स्थलेषूपच्यन्ते न जलेषु, तत इह न दृश्यन्ते । 'जे यावण्ये तहृप्पगारा' इति, येऽपि चान्ये तथाप्रकारा अद्बुलदशकादिशरीरावगाहमानास्तेऽपि महोरगा ज्ञातव्याः, उपसंहारमाह—'सेतं महोरगा, 'जे यावण्ये तहृप्पगारा' इति, येऽपि चान्ये तथाप्रकारा. उक्तरूपाद्यादिरूपास्ते सर्वेऽपि उर परिसर्पस्थलचरसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्रष्टव्याः, 'ते समासतो' इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तसूत्रं शरीरादिद्वारकदम्बकं च जलचरवद्भावनीयं, नवरमवगाहना जघन्यतोऽद्बुलासहस्रे-यभागप्रमाणा उत्कर्षतो योजनपृथक्त्व, स्थितिद्वारे जघन्यतः स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रिपथाशद्वर्षसहस्राणि, शेषं तथैव ॥ भुजपरिसर्पप्रतिपादनार्थमाह—'से किं त'मित्यादि, अथ के ते भुजपरिसर्पसंमूर्च्छिमस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका. ?, सूरिराह—भुजपरिसर्पसंमूर्च्छिमस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तह चैव भेओ भाणियव्वो' इति, यथा प्रज्ञापनायां तथैव भेदो वक्तव्यः, स चैवम्—'तंजाहा—गोहा नउला सरडा सम्मा संरडा सारा खारा धरोलिया विस्तंभरा मंसा मंगुसा पयलाया छीरविरालिया जाहा चउप्पाइया" एते देशविशेषतो वेदितव्या, 'जे यावण्ये तहृप्पगारा' येऽपि चान्ये 'तथाप्रकाराः' उक्तप्रकारा गोधा-

निकाइया अपञ्जसगा असंखेज्जगुणा सुहुमा अपञ्जत्ता विसेसाहिया सुहुमवणस्सइकाइया पञ्जत्ता संखेज्जगुणा सुहुमा पञ्जत्तगा विसेसाहिया सुहुमा विसेसाहिया ॥ (सू० २३७)

‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वस्सोका बादरत्तसकायिकाः, द्वीन्द्रियादीनामेव बादरत्तसत्वात्, तेषां च शेषकायापेक्षयाऽल्पत्वात्, तेभ्यो बादरतेजस्कायिका असङ्खेयगुणाः, असङ्खेयलोकाकाशप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि प्रत्येकशरीरवादरवनस्पतिकायिका असङ्खेयगुणाः, स्थानस्यासङ्खेयगुणत्वात्, बादरतेजस्कायिका हि मनुष्यक्षेत्र एव भवन्ति, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायां द्वितीये स्थानाख्ये पदे—‘कहि णं भंते! बादरतेउक्काइयाणं पञ्जत्तापञ्जत्ताणं ठाणा पन्नत्ता?, गोयमा! अंतो मणुस्सखेत्ते अड्डाइजेसु दीवसमुहेसु निव्वाघाएणं पन्नरससु कम्मभूमीसु वाघाएणं पंचसु महाविदेहेसु एत्थ णं वायरतेउक्काइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणा पञ्जत्ता, तथा—जत्थेव वायरतेउक्काइयाणं पञ्जत्ताणं ठाणा पन्नत्ता तत्थेव अपञ्जत्ताणं वायरतेउक्काइयाणं ठाणा पन्नत्ता’ इति । बादरवनस्पतिकाप्रिकास्तु त्रिष्वपि लोकेषु, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायां तस्मिन्नेव स्थानाख्ये द्वितीये पदे—‘कहि णं भंते! बादरवणस्सइकाइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता?, गोयमा! सट्ठाणेणं सत्तसु घणोदहीसु सत्तसु घणोदहिवलएसु अहोलोए पायालेसु भवणेषु भवणपत्थडेसु उडुलोए कप्पेसु विमाणावलियासु विमाणपत्थडेसु तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नदीसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु उज्जरेसु चिह्लेसु पल्लेसु वप्पिणेसु दीवेषु समुहेसु सन्वेसु चैव जलासएसु जलट्ठाणेसु, एत्थ णं वायरवणस्सइकाइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता, तथा जत्थेव वायरवणस्सइकाइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता तत्थेव वायरवणस्सइकाइयाणमपञ्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता’ इति । ततः क्षेत्रस्यासङ्खेयगुणत्वादुपपद्यन्ते बादरतेजस्कायिकेभ्योऽसङ्खेयगुणाः प्रत्येकशरीरवादरवनस्पतिकायिकाः, तेभ्यो वादरनिगोदा असङ्खेयगुणास्तेषा-

मत्यन्तसूक्ष्मावगाहनत्वात् जलेषु च सर्वत्रापि प्रायोभावात्, पनकसेवालादयो हि जलेष्ववश्यंभाविनः, ते च वादरानन्तकायिका इति, तेभ्योऽपि वादरपृथिवीकायिका असङ्क्षेयगुणाः, अष्टासु पृथिवीषु सर्वेषु विमानभवनपर्वतादिषु च भावात्, तेभ्योऽसङ्क्षेयगुणा वादराष्कायिका, समुद्रेषु जलप्राभूत्यात्, तेभ्यो वादरवायुकायिका असङ्क्षेयगुणाः, शुषिरे सर्वत्र वायुसम्भवात्, तेभ्योऽपि वादर-वनस्पतिकायिका अनन्तगुणा, प्रतिवादरनिगोदमन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो वादरा विशेषाधिकाः, वादरत्रसकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ गतमेकमौघिकमल्पवहुत्वमिदानीमेतेषामेवापर्याप्तानां द्वितीयमाह—‘एएसि णं भंते!’ इत्यादि, सर्व-स्तोका वादरत्रसकायिका अपर्याप्ता, युक्तिरत्र प्रागुक्तैव, तेभ्यो वादरतेजस्कायिका अपर्याप्ता असङ्क्षेयगुणाः; असङ्क्षेयलोकाकाशप्र-माणत्वात्, इत्येवं प्रागुक्तक्रमेणैदमप्यल्पवहुत्वं परिभावीयम् ॥ गत द्वितीयमल्पवहुत्वं, साम्प्रतमेतेषामेव पर्याप्तानां तृतीयमल्पवहुत्व-माह—‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वस्तोका वादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः, आवलिकासमयवर्गस्य कतिपयसमयन्यूनैरावलिकासमयैर्गुणि-तस्य यावान् समयराशिर्भवति तावत्प्रमाणत्वात्तेषाम्, उक्तञ्च—‘आवलिवर्गो क्रमेणावलीए गुणिओ हि वायरो तेऊ” इति, तेभ्यो वादरत्रसकायिका. पर्याप्ता असङ्क्षेयगुणा., प्रतरे यावन्त्यङ्गुलसङ्क्षेयभागमात्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यः प्रत्येकशरी-रंवादरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता असङ्क्षेयगुणाः, प्रतरे यावन्त्यङ्गुलसङ्क्षेयभागमात्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणत्वात्तेषाम्, उक्तञ्च—‘पत्तेयंपज्जत्तवणकाइया उ पयरं हरंति लोगस्स अंगुलअसंखभागेण भाइय”मिति, तेभ्यो वादरनिगोदपर्याप्तिका असङ्क्षेयगुणाः, तेषामत्यन्तसूक्ष्मावगाहनत्वात् जलाशयेषु च सर्वत्र प्रायोभावात्, तेभ्यो वादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्ता असङ्क्षेयगुणाः, अतिप्रभूतस-ङ्क्षेयप्रतराङ्गुलासङ्क्षेयभागखण्डमानत्वात्, तेभ्योऽपि वादराष्कायिकाः पर्याप्ता असङ्क्षेयगुणा., अतिप्रभूततरासङ्क्षेयप्रतराङ्गुलासङ्क्षे-

यभागवण्डमानत्वात्, तेभ्यो वादरवायुकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्यगुणाः, घनीकृतस्य लोकस्यासङ्ख्येयु प्रतरेषु सङ्घाततमभागवर्त्तिषु
 यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यो वादरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता अनन्तगुणाः, प्रतिवादैरैकनिगोदमनन्तानां जीवानां
 भावात्, तेभ्यः सामान्यतो वादरपर्याप्तका विशेषाधिकाः; वादरतेजस्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र ग्रहेषात् ॥ गतं तृतीयमल्पव-
 हुत्वमिदानीमेतेषामेव प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तगतमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, इह वादैरैकपर्याप्तनिश्रयाऽसङ्ख्येया वादरा अप-
 र्याप्ता उत्पद्यन्ते, “पञ्जत्तगनिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा” इति वचनात्, ततः सर्वत्र पर्याप्तिभ्यो-
 ऽपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणा वक्तव्याः । वादरत्रसकायिकसूत्रं तु प्रागुक्तयुक्त्या भावनीयम् ॥ गतं चतुर्थमल्पवहुत्वं, सम्प्रत्येतेषामेव स-
 मुदितानां पर्याप्तापर्याप्तानां पञ्चममल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वस्लोका वादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः, तेभ्यो वादरत्रस-
 कायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादरप्रत्येकवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादरनिगोदाः पर्याप्ता अस-
 ङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादराष्कायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादरवायु-
 कायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, एतेषु पदेषु युक्तिः प्रागुक्ताऽदुसरणीया, तेभ्यो वादरतेजस्कायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, यतो
 वादरवायुकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयेषु लोकाकाशप्रदेशेषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणाः वादरतेजस्कायिकाश्चापर्याप्ता असङ्ख्ये-
 यलोकाकाशप्रदेशप्रमाणास्ततो भवन्त्यसङ्ख्येयगुणाः, ततः प्रत्येकवादरवनस्पतिकायिकवादरनिगोदवादरपृथिवीकायिकवादराष्कायिक-
 वादरवायुकायिका अपर्याप्ता यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणा वक्तव्याः, यद्यपि चैते प्रत्येकमसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणास्तथाऽप्यसङ्घातस्या-
 सङ्घातभेदभिन्नत्वादित्थं यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणत्वं न विरुध्यते, तेभ्यो वादरवायुकायिकापर्याप्तेभ्यो वादरवनस्पतिकायिका जीवाः प-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४२१ ॥

र्याप्ता अनन्तगुणाः प्रतिवादैकैकनिगोदमन्त्वानां जीवानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो वादराः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, वादरतेज-
स्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यो वादरवनस्पतिकायिका अपर्याप्तका असङ्ख्येयगुणा एकैकपर्याप्तवादरवनस्पतिका-
यिकनिगोदनिश्चयाऽसङ्ख्येयानामपर्याप्तवादरवनस्पतिकायिकनिगोदानामुत्पादात्, तेभ्यः सामान्यतो वादरा अपर्याप्ता विशेषाधिका
वादरतेजस्कायिकादीनामपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः पर्याप्तापर्याप्तविशेषणरहिताः सामान्यतो वादरा विशेषाधिका. वादरपर्याप्तते-
जस्कायिकादीनामपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् ॥ तदेवं गतानि वादराश्रितानि पञ्चाल्पवहुत्वानि, सम्प्रति सूक्ष्मवादरसमुदायगतानि पञ्चा-
ल्पवहुत्वान्यभिधिसुराह—‘एसि ण’मित्यादि, इह प्रथमं वादरगतमल्पवहुत्वं तत्सूक्ष्मगताल्पवहुत्वपञ्चके यत्प्रथममल्पवहुत्वं तद्वद्
भावनीयं यावत् सूक्ष्मनिगोदचिन्ता, तदनन्तरं वादरवनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः प्रतिवादरनिगोदमन्त्वानां जीवानां भावात्,
तेभ्यो वादरा विशेषाधिका वादरतेजस्कायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका असङ्ख्येयगुणा; वादरनिगो-
देभ्यः सूक्ष्मनिगोदानामसङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा विशेषाधिकाः सूक्ष्मतेजस्कायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ गत-
मेकमल्पवहुत्वमिदानीमेतेपामेवापर्याप्तानां द्वितीयमाह—‘एसि ण’मित्यादि, सर्वल्लोका वादरत्रसकायिका अपर्याप्ता; ततो वादर-
तेजस्कायिकवादरवनस्पतिकायिकवादरनिगोदवादरपृथिवीकायिकवादराष्कायिकवादरवायुकायिकाः पर्याप्ताः क्रमेण यथोत्तरमसङ्ख्येय-
गुणाः, अत्र भावना वादरगताल्पवहुत्वपञ्चके यद्वद् द्वितीयमपर्याप्तविषयमल्पवहुत्वं तद्वद् भावनीया, ततो वादरवायुकायिकेभ्योऽपर्या-
प्तेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, अतिप्रभूतासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्मा-
ष्कायिकसूक्ष्मवायुकायिकसूक्ष्मनिगोदा यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणा; अत्र भावना सूक्ष्माल्पवहुत्ववद्भावनीया, पञ्चके यद्वितीयाल्पवहुत्वं त-

द्वत्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदापर्याप्तेभ्यो वादरवनस्पतिकायिका जीवा अपर्याप्ता अनन्तगुणाः, प्रतिवादैकैकनिगोदमनन्तानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो वादरा अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, वादत्रसकायिकापर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, वादरनिगोदापर्याप्तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदापर्याप्तानामसङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, सूक्ष्मतेजस्कायिकापर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ गतं द्वितीयमल्पबहुत्वमिदानीं तेषामेव पर्याप्तानां तृतीयमल्पबहुत्वमाह—'एएसिण'मित्यादि, सर्वस्तोका वादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः, तेभ्यो वादत्रसकायिकवाद्रप्रत्येकवनस्पतिकायिकवाद्रनिगोदवाद्रपृथिवीकायिकवाद्राष्कायिकवाद्रवायुकायिकाः पर्याप्ता यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणाः, अत्र भावना वादरगताल्पबहुत्वपञ्चके यत्तृतीयं पर्याप्तविषयमल्पबहुत्वं तद्वक्तव्यं, वादरपर्याप्तवायुकायिकेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, वादरवायुकायिका हि असङ्ख्येयप्रतरप्रदेशराशिप्रमाणाः, सूक्ष्मतेजस्कायिकास्तु पर्याप्ता असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणास्ततोऽसङ्ख्येयगुणाः, ततः सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्माष्कायिकसूक्ष्मवायुकायिकाः पर्याप्ताः क्रमेण यथोत्तरं विशेषाधिकाः, ततः सूक्ष्मवायुकायिकेभ्यः पर्याप्तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्तका असङ्ख्येयगुणाः, तेषामतिप्रभूततया प्रतिगोलकं भावात्, तेभ्यो वादरवनस्पतिकायिका जीवाः पर्याप्तका अनन्तगुणाः, प्रतिवादैकैकनिगोदमनन्तानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो वादराः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, वादरतेजस्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, वादरनिगोदपर्याप्तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदपर्याप्तानामसङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, सूक्ष्मतेजस्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् ॥ गतं तृतीयमल्पबहुत्वमिदानीमेतेषामेव सूक्ष्मवादरादीनां प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तानां पृथक् पृथगल्पबहुत्वमाह—'एएसिणं भंते ! सुहुमाणं वायराण य पज्जत्तापज्जत्ताणं'-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४२२ ॥

मित्यादि, सर्वत्रयं भावना-सर्वस्तोका वादराः पर्याप्ताः परिमितक्षेत्रवर्तित्वात्, तेभ्यो वादरा अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, एकैकवाद-
रपर्याप्तनिश्चयाऽसङ्ख्येयानां वादरापर्याप्तानामुत्पादात्, तेभ्यः सूक्ष्मापर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, सर्वलोकापन्नतया तेषां क्षेत्रस्यासङ्ख्येयगुण-
त्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मपर्याप्तकाः सङ्ख्येयगुणाः, चिरकालावस्थायितया तेषा सदैव सङ्ख्येयगुणतया प्राप्यमानत्वात्, सर्वसङ्ख्या चान्न
सप्त सूत्राणि, तद्यथा-प्रथमं सामान्यत सूक्ष्मवादरपर्याप्तापर्याप्तविषयं द्वितीयं सूक्ष्मवादरपृथिवीकायिकपर्याप्तापर्याप्तविषयं, तृतीयं
सूक्ष्मवादराष्कायिकपर्याप्तापर्याप्तविषयं, चतुर्थं सूक्ष्मवादरतेजस्कायिकपर्याप्तापर्याप्तविषयं, पञ्चमं सूक्ष्मवादरवायुकायिकपर्याप्तापर्याप्त-
विषयं, षष्ठं सूक्ष्मवादरवनस्पतिकायिकपर्याप्तापर्याप्तविषयं, सप्तमं सूक्ष्मवादरनिगोदपर्याप्तापर्याप्तविषयमिति ॥ गतं चतुर्थमल्पबहुत्व-
मिदानीमेतेषामेव सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनां प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तानां समुदायेन पञ्चममल्पबहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते! सुहुमाणं
सुहुमपुढविकाइयाण’मित्यादि, सर्वस्तोका वादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ता, आवलिकासमयवर्गे कतिपयसमयन्यूनैरावलिकासमयैर्गु-
णिते यावान् समयराशिस्तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यो वादरत्रसकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, प्रतरे यावन्त्यङ्गुलासङ्ख्येयभागमा-
त्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यो वादरत्रसकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, प्रतरे यावन्त्यङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि
तावत्प्रमाणत्वात्तेषा, ततः प्रत्येकशरीरवादरवनस्पतिकायिकवादरनिगोदवादरपृथिवीकायिकवादरवायुकायिकाः पर्याप्ता
यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणाः, यद्यप्येते प्रत्येकं प्रतरे यावन्त्यङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणात्तथाऽप्यङ्गुलासङ्ख्येयभागस्यास-
ङ्ख्येयभेदभिन्नत्वादित्थं यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणत्वमभिधीयमानं न विरुध्यते, तेभ्यो वादरतेजस्कायिका अपर्याप्तका असङ्ख्येयगुणाः, अस-
ङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, ततः प्रत्येकशरीरवादरवनस्पतिकायिकवादरनिगोदवादरपृथिवीकायिकवादराष्कायिकवादरवायुका-

यिका अपर्याप्ता यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणाः, ततो वादरवायुकायिकेभ्योऽपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, ततः
 सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्माष्कायिकसूक्ष्मवायुकायिका अपर्याप्ता यथोत्तरं विशेषाधिकाः, ततः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः,
 सूक्ष्मेष्वपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानामोघतः सङ्ख्येयगुणत्वात्, ततः सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्माष्कायिकसूक्ष्मवायुकायिकाः पर्याप्ता यथोत्तरं
 विशेषाधिकाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्तका असङ्ख्येयगुणाः, तेपामतित्राभूयेन सर्वलोकेषु भावात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा असङ्ख्ये-
 यगुणाः, सूक्ष्मेष्वपर्याप्तानां सदैवोघतः सङ्ख्येयगुणत्वात्, एते च वादरपर्याप्ततेजस्कायिकादयः पर्याप्तनिगोदपर्यवसानाः षोडश पदार्था
 यद्यप्यन्यत्राविशेषेणासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणतया संगीयन्ते तथाऽप्यसङ्ख्यातस्यासङ्ख्यातभेदभिन्नत्वादित्यमसङ्ख्येयगुणत्वं विशेषा-
 धिकत्वं सङ्ख्येयगुणत्वं च प्रतिपाद्यमानं न विरोधभागिति, तेभ्यः पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदेभ्यो वादरवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता अनन्तगुणाः,
 प्रतिवादरैकैकनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो वादराः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, वादरपर्याप्ततेजस्कायिकादीनामपि
 तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यो वादरवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, एकैकपर्याप्तनिगोदनिश्रयाऽसङ्ख्येयानां वादरनिगोदापर्याप्ताना-
 मुत्पादात्, तेभ्यः सामान्यतो वादरा अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, वादरतेजस्कायिकादीनामप्यपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सामा-
 न्यतो वादरा विशेषाधिकाः, पर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, वादरनिगोदेभ्यः
 सूक्ष्मनिगोदानामप्यपर्याप्तानामप्यसङ्ख्येयगुणत्वात्, ततः सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्तका विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामप्यप-
 र्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मवनस्पतिकायिकापर्याप्तेभ्यो हि सूक्ष्मवनस्पतिका-
 यिकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मेष्वप्योघतोऽपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां सङ्ख्येयगुणत्वात्, ततः सामान्यतः सूक्ष्मपर्याप्तेभ्योऽपि सङ्ख्ये-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४२३ ॥

यगुणा., विशेषाधिकत्वस्य सङ्ख्येयगुणत्ववाधनायोगात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्तका विशेषाधिका., पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकाधि-
कादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, ततः सामान्यतः पर्याप्तापर्याप्तविशेषणरहिताः सूक्ष्मा विशेषाधिकाः., अपर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ इह
पूर्वं निगोदाः स्थित्वादिभिश्चिन्तितस्ततो निगोद्वकव्यतामाह—

कतिविहा णं भंते ! णिओया पणत्ता?, गोयमा ! दुविहा णिओया पणत्ता, तंजहा—णिओया
य णिओदजीवा य ॥ णिओया णं भंते ! कतिविहा पणत्ता?, गोयमा ! दुविहा, पं०, तंजहा—
सुहुमणिओया य बायरणिओया य ॥ सुहुमणिओया णं भंते ! कतिविहा पणत्ता?, गोयमा ! दु-
विहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्तगा य ॥ बायरणिओयावि दुविहा पणत्ता, तंजहा—
पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य ॥ णिओयजीवा णं भंते ! कतिविहा पणत्ता?, दुविहा पणत्ता—
सुहुमणिओदजीवा य बायरणिओयजीवा य । सुहुमणिगोदजीवा दुविहा पं० तं०—पज्जत्तगा य
अपज्जत्तगा य । वादरणिगोदजीवा दुविहा पत्तत्ता तं०—पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य ॥ (सू० २३८)

‘कतिविहा णं’मित्यादि, कतिभेदाः भदन्त ! निगोदाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधा निगोदाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—निगो-
दाश्च निगोदजीवाश्च, उभयेपामपि निगोदशब्दवाच्यतया प्रसिद्धत्वात्, तत्र निगोदा—जीवाश्रयविशेषा. निगोदजीवा—विभिन्नतैजस-
कार्मणा जीवा एव ॥ अधुना निगोदभेदान् पृच्छति—‘निगोया णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! द्विविधाः
प्रज्ञप्तास्तद्यथा—सूक्ष्मनिगोदाश्च वादरनिगोदाश्च, तत्र सूक्ष्मनिगोदाः सर्वलोकापन्ना. वादरनिगोदा मूलकन्दादयः’ ॥ ‘सुहुमनिगोया

ण'मित्यादि, सूक्ष्मनिगोदा भवन्त ! कतिविधाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तथा—पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च, एवं वादरनिगोदविषयमपि सूत्रं वक्तव्यं । तदेवमुक्त्वा निगोदाः, अधुना निगोदजीवानधिकृत्य भेदप्रश्नसूत्रमाह—'निगोयजीवा णं भंते !' इत्यादि सुगमं, भगवानाह—गौतम ! निगोदजीवा द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तथा—सूक्ष्मनिगोदजीवा वादरनिगोदजीवाश्च, यशब्दी निगोद-जीवतया तुल्यतासूचकौ, एवमन्यत्रापि यथायोगं परिभावनीयौ । 'सुहुमनिगोयजीवा णं भंते' इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तविषयं पाठसिद्धम् । सम्प्रति सामान्यतो निगोदसङ्ख्यां जिज्ञासिषुः पृच्छति—

निगोदा णं भंते ! दृव्वट्ठयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता?, गोयमा ! नो संखेज्जा असंखेज्जा नो अणंता, एवं पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि ॥ सुहुमनिगोदा णं भंते ! दृव्वट्ठयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता?, गो ! णो संखेज्जा असंखेज्जा णो अणंता, एवं पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि, एवं असंखेज्जा अणंता?, गो ! नो संखेज्जा नो अणंता ॥ णिओदजीवा णं भंते ! बायरावि पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि णो संखेज्जा असंखेज्जा नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता, एवं दृव्वट्ठयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता?, गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता, वादरणिओदजी-पल्लत्तावि अपल्लत्तावि, एवं सुहुमणिओयजीवावि पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि, वादरणिओदजी-वावि पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि ॥ णिओदा णं भंते ! पदेसट्ठयाए किं संखेज्जा? पुच्छा, गो-यमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता, एवं पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि । एवं सुहुमणिओयावि पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि य, पएसट्ठयाए सब्बे अणंता, एवं वायरनिगोयावि पल्लत्तगावि

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४२४ ॥

अप्लत्तयावि, पएसट्टयाए सव्वे अणंता, एवं णिओदजीवा नचविहावि पएसट्टयाए सव्वे अणंता ॥ एएसि णं भंते! णिओयाणं सुहुमाणं बायराणं प्लत्तयाणं अप्लत्तगाणं दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्वट्टपएसट्टयाए कयरेरहिंतो अप्पा वा बहुया वा०?, गोयमा! सव्वत्थोवा वादरणिओयप्लत्तगा दव्वट्टयाए वादरनिगोदा अप्लत्तगा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा सुहुमणिओदा अप्लत्तगा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा सुहुमणिओदा प्लत्तगा दव्वट्टयाए, एवं पदेसट्टयाएवि ॥ दव्वट्टपदेसट्टयाए सव्वत्थोवा वादरणिओया य प्लत्ता दव्वट्टयाए जाव सुहुमणिओदा प्लत्ता य दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, सुहुमणिओएहिंतो प्लत्ताएहिंतो दव्वट्टयाए बायरणिगोदा प्लत्ता पएसट्टया अणंतगुणा बायरणिओदा अप्लत्ता पएसट्टयाए असंख० जाव सुहुमणिओया प्लत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा । एवं णिओयजीवावि, णवरि संकमए जाव सुहुमणिओयजीवेहिंतो प्लत्ताएहिंतो दव्वट्टयाए बायरणिओयजीवा प्ल० पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणा, सेसं तहेव जाव सुहुमणिओयजीवा प्लत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा ॥ एतेसि णं भंते! णिगोदाणं सुहुमाणं बायराणं प्लत्ताणं अप्लत्ताणं णिओयजीवाणं सुहुमाणं बायराणं प्लत्तगाणं अप्लत्तगाणं दव्वट्टयाए पएसट्टयाए कयरेरहिंतो?०, सव्वत्थोवा बायरणिओदा प्लत्ता दव्वट्टयाए बायरणिओदा अप्लत्ता दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा सुहुमणिगोदा अप० दव्वट्टयाए

दिस्वरूपास्ते सर्वे भुजपरिसर्पा अवसातव्याः, 'ते समासतो' इत्यादि सूत्रकदम्बकं प्राग्वद्भावनीयं, नवरसवगाहना जघन्यतोऽङ्गुलास-
 ह्न्येयभागप्रमाणा उत्कर्षतो घनुःपृथक्त्वं, स्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतो द्वाचत्वारिंशद्वर्षसहस्राणि, शेषं जलचरवद्रष्टव्यम्, उप-
 संहारमाह—'सेत्त'मित्यादि सुगमम् ॥ खचरप्रतिपादनार्थमाह—अथ के ते समूर्च्छिमलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः?, सूरिराह—संमू-
 र्च्छिमलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञाः, तद्यथा—'भेदो जहा पणवणाए' इति, भेदो यथा प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः,
 स चैवम्—“चम्मपक्खी लोमपक्खी समुग्गपक्खी विततपक्खी । से किं तं चम्मपक्खी !, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—वग्गुली
 जलोया अडिला भारुंडपक्खी जीवंजीवा समुद्दवायसा कणत्तिया पक्खिविराली, जे यावणे तहप्पगारा, से तं चम्मपक्खी । से
 किं तं लोमपक्खी ?, लोमपक्खी अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—ढङ्का कंका कुरला वायसा चक्कवागा हंसा कलहंसा पोयहंसा राय-
 हंसा अडा सेडीवडा वेलागया कौंचा सारसा मेसरा मयूरा सेयवगा गहरा पोंडरीया कामा कामेयगा वंजुलागा तित्तिरा वट्टगा ला-
 वगा कपोया कर्पिजला पारेवया चिडगा वीसा कुक्कुडा सुगा वरहिगा मयणसलागा कोकिला सण्हावरणगमादी, से तं लोम-
 पक्खी । से किं तं समुग्गपक्खी ?, समुग्गपक्खी एगागारा पणत्ता, ते णं नत्थि इहं, वाहिएसु दीवसमुद्देसु हवंति, से तं समु-
 ग्गपक्खी । से किं तं विततपक्खी ?, विततपक्खी एगागारा पणत्ता, ते णं नत्थि इहं, वाहिएसु दीवसमुद्देसु भवंति, से तं वि-
 ततपक्खी” इति पाठसिद्धं नवरं 'चम्मपक्खी' इत्यादि, चर्मरूपौ पक्षौ चर्मपक्षौ तौ विद्येते येषां ते चर्मपक्षिणः, लोमालकौ पक्षौ
 लोमपक्षौ तौ विद्येते येषां ते लोमपक्षिणः, तथा गच्छतामपि समुद्रवत्स्थितौ पक्षौ समुद्रकपक्षौ तद्वन्तः समुद्रकपक्षिणः, विततौ—नि-
 लमनाकुञ्चितौ पक्षौ विततपक्षौ तद्वन्तो विततपक्षिणः 'ते समासतो' इत्यादि सूत्रकदम्बकं जलचरवद्भावनीयं, नवरसवगाहना उत्क-

असंखेज्जगुणा सुहुमणिओदा पज्ज० दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा सुहुमणिओएहिंती दव्वट्टयाए या-
 यरणिओदजीवा पज्जत्ता दव्वट्टयाए अणंतगुणा वायरणिओदजीवा अपज्जत्ता दव्वट्टयाए असं-
 खेज्जगुणा सुहुमणिओदजीवा अपज्जत्ता दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा सुहुमणिओयजीवा पज्जत्ता
 दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, पएसट्टयाए सव्वत्थोवा वायरणिओदजीवा पज्जत्ता पएसट्टयाए वायर-
 णिओदा अपज्जत्ता पएसट्टयाए असंखे० सुहुमणिओयजीवा अपज्जत्तया पएसट्टयाए असंखे-
 ज्जगुणा सुहुमणिओदजीवा पज्जत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा सुहुमणिओदजीवोहिंती पएसट्ट-
 याए वायरणिओदा पज्जत्ता पदेसट्टयाए अणंतगुणा, वायरणिओया अपज्जत्ता पएस० असंखेज्ज-
 गुणा जाव सुहुमणिओया पज्जत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा, दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवा वायर-
 णिओया पज्जत्ता दव्वट्टयाए वायरणिओदा अपज्जत्ता दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा जाव सुहुम-
 णिओदा पज्जत्ता दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा सुहुमणिओदाहिंती दव्वट्टयाए वायरणिओदजीवा प-
 ज्जत्ता दव्वट्टयाए अणंतगुणा सेसा तहेव जाव सुहुमणिओदजीवा पज्जत्तगा दव्वट्टयाए संखेज्ज-
 गुणा सुहुमणिओयजीवोहिंती पज्जत्तएहिंती दव्वट्टयाए वायरणिओयजीवा पज्जत्ता पदेसट्टयाए
 असंखेज्जगुणा सेसा तहेव जाव सुहुमणिओया पज्जत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा ॥ सेत्तं उच्चिवहा
 संसारसमावणणा ॥ (सू० २३९)

‘निगोदा णं भित्त्वादि, ‘निगोदाः’ जीवाश्रयविशेषा भदन्त । ‘द्रव्यार्थतया’ द्रव्यरूपतया किं सद्ध्येया असद्ध्येया अनन्ताः ? भगवानाह—गौतम । नो सद्ध्येयाः, अङ्गुलासद्ध्येयभागावाहानां तेषा सर्वलोकापन्नत्वात्, किन्त्वसद्ध्येयाः, असद्ध्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, नाप्यनन्तास्तथा केवलवेदसाऽनुपलभ्यात् । एनमपर्याप्तसामान्यनिगोदसूत्रं पर्याप्तसामान्यनिगोदसूत्रं च भावनीयम् । यथा च सामान्यनिगोदविषयं सूत्रत्रयमुक्तम् एवं सूक्ष्मनिगोदविषयमपि सूत्रत्रयं वादरनिगोदविषयमपि सूत्रत्रयं पृथग् वक्तव्यं, भावना च पूर्वानुसारेण स्वयं विधेया ॥ सम्प्रति द्रव्यार्थतया (निगोदजीव) सद्ध्येया षिट्टिठपुराह—‘निगोयजीवा णं भंते ! द्रव्यद्वयाए’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! नो सद्ध्येया नाप्यसद्ध्येयाः किन्त्वनन्ताः प्रतिनिगोदमनन्तानां निगोदद्रव्यजीवानां भावात् । एवमपर्याप्तसूत्रं पर्याप्तसूत्रं च वक्तव्यं, तदेवं सामान्यतो निगोदद्रव्यविषयं सूत्रत्रिकमुक्तम्, एवं सूक्ष्मनिगोदजीवविषयं सूत्रत्रिकं वादरनिगोदजीवविषय च सूत्रत्रिकं च वक्तव्यं सर्वसद्ध्येया नव सूत्राणि । [एवमेव प्रदेशार्थताविषयाण्यपि नव सूत्राणि नानात्वाभावात्, भावना च सर्वत्रापि सुप्रतीता, ये किल द्रव्यार्थतयाऽनन्तास्ते प्रदेशार्थतया सुतरामनन्ताः प्रतिद्रव्यमसद्ध्येयातानां प्रदेशानां भावात्, सर्वसद्ध्येया चामून्यष्टादश सूत्राणि] ॥ तदेवं द्रव्यार्थविषयाणि नव सूत्राण्युक्तानि सम्प्रति प्रदेशार्थताविषयाणि नव सूत्राणि विबधुः प्रथमतः सामान्यतो निगोदविषय सूत्रत्रयमाह—‘निगोया णं भंते ! पएसद्वयाए’ इत्यादि, ‘निगोदाः’ उक्तस्वरूपा णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! ‘प्रदेशार्थतया’ प्रदेशरूपतया चिन्त्यमाना. किं सद्ध्येया असद्ध्येया अनन्ता. ? , भगवानाह—गौतम ! नो सद्ध्येया नो असद्ध्येयाः किन्त्वनन्ताः, एकैकस्मिन् निगोदे प्रदेशानामनन्तत्वात्, एवं शेषाण्यष्टौ सूत्राणि पूर्वक्रमेण भावनीयानि ॥ सम्प्रत्येतेषामेव सूक्ष्मवादपर्याप्तानिगोदानां द्रव्यार्थप्रदेशार्थभयार्थतया परस्परमलपवहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते ! णिगोदाणं भि-

त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्वोका वादरनिगोदा मूलकन्दादिगताः पर्याप्तका द्रव्यार्थतया, प्रतिनियतक्षेत्रवर्तित्वात्, तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्तका द्रव्यार्थतयाऽसह्येयगुणाः, एकैकपर्याप्तवादरनिगोदतिश्रयाऽसह्येयानामपर्याप्तानां वादरनिगोदानामु-
 त्पादात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्तका द्रव्यार्थतयाऽसह्येयगुणाः, सकललोकापन्नतया क्षेत्रस्यासह्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनि-
 गोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया सह्येयगुणाः, सूक्ष्मेवोचतोऽपर्याप्तेभ्यः पर्याप्ताना सह्येयगुणत्वात्, 'पृष्टसदृयाष्ट' इति अत ऊर्ध्वं प्रदे-
 शार्थतया चिन्ता क्रियते, तामेव करोति—सर्वस्वोका वादरनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया द्रव्याणां स्वोक्तत्वात्, तेभ्यो वादरनिगोदा
 अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसह्येयगुणा द्रव्याणामसह्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसह्येयगुणाः, तेभ्यः
 सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया सह्येयगुणाः द्रव्याणा सह्येयगुणत्वात् । 'द्वन्द्वपृष्टसदृयाष्टि' अधुना द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया
 चिन्ता क्रियते—सर्वस्वोका वादरनिगोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, वादरनिगोदा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया असह्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनि-
 गोदा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया असह्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया सह्येयगुणाः, युक्तिः प्राक्तन्येव, तेभ्यो वादर-
 निगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः, एकैकस्य निगोदस्य अनन्ताणुकानन्तरकन्धनिष्पन्नत्वात्, तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ताः
 प्रदेशार्थतया सह्येयगुणाः, द्रव्याणामसह्येयगुणत्वात्, तेभ्योः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असह्येयगुणाः, युक्तिः प्राक्तन्येव,
 तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ताः सह्येयगुणाः, द्रव्याणा सह्येयगुणत्वात्, सान्प्रतमेतेषामेव सूक्ष्मवादरपर्याप्तनिगोदजीवानां द्रव्या-
 र्थप्रदेशार्थोभयार्थतया परस्परमत्पबहुत्वमाह—'पृष्टसि ण'मित्यादि, सर्वस्वोका वादरजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, निगोदानां स्वोक्तत्वात्,
 तेभ्यो वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसह्येयगुणा, निगोदानामसह्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः अपर्याप्तका

द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, कारणं पूर्ववद् ऊह्यं, प्रदेशार्थतया सर्वस्तोका
बादरनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया, द्रव्याणां स्तोकत्वात्, तेभ्यो बादरनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, द्रव्या-
णामसङ्ख्येयगुणत्वात्, एवं तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदे-
शार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोका बादरनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, तेभ्यो बादरनिगोदजीवा अपर्याप्ता
द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणा, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थ-
तया सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो बादरनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, प्रतिबादरनिगोदपर्याप्तजीवमसङ्ख्येयानां लोकाकाशप्र-
देशप्रमाणानां प्रदेशानां भावात्, तेभ्यः बादरनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः बादरनिगोदापर्याप्तेभ्यो बादरनिगो-
दपर्याप्तानामसङ्ख्यातगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्तकाः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः
प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणा, भावना प्रातिव ॥ सम्प्रति सूक्ष्मबादरपर्याप्तनिगोदनिगोदजीवानां द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया परस्परम-
ल्पबहुत्वमाह—'एएसि णामित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । सर्वस्तोका बादरनिगोदा. पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, तेभ्यो बाद-
रनिगोदा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता
द्रव्यार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, अत्र सर्वत्रापि युक्तिः प्रागुक्तैव, सूक्ष्मनिगोदेभ्यः पर्याप्तेभ्यो द्रव्यार्थतया बादरनिगोदजीवाः पर्याप्ता अन-
न्तगुणा, एकैकस्मिन् निगोदेऽनन्ताना जीवाना भावात्, तेभ्यो बादरनिगोदजीवाः अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणा. निगोदानाम-
सङ्ख्यातत्वात्, एवं तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणा तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया स-

तेभ्यो वादरनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽनन्तगुणाः, एकैकस्मिन् निगोदेऽनन्तानामपूर्णां सद्भावात्, तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थ-
तया सङ्ख्येयगुणाः, अत्र युक्तिर्निगोदाना प्रदेशार्थतया चिन्तायासिव, उपसंहारमाह—'सेत्'मित्यादि, एते षड्विधसंसारसमापन्नका-
जीवाः ॥ इति श्रीमलयगिरिविचितायां जीवाभिगमटीकायां पञ्चम्यां प्रतिपत्तौ षड्विधप्रतिपत्तिः ॥

अथ षष्ठी प्रतिपत्तिः

ॐ पं० श्यामलनाथ जैन ॐ

मौलिसिंह

तदेवमुक्ता षड्विधप्रतिपत्तिः, अथुना क्रमप्राप्तां सप्तविधप्रतिपत्तिमाह—

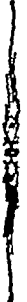
वपपुर सिटी (गज०)

तस्य जे ते एवमाहंसु सत्ताविहा संसारसमावणणा ते एवमाहंसु, तंजहा—नेरइया तिरिकखा-
तिरिक्खजोणिणीओ मणुस्सा मणुस्सीओ देवा देवीओ ॥ णेरतियस्स डिती जहन्नेणं दसवासस-
हस्साहं उक्कोसेणं तेत्तीसं साणरोवमाहं, तिरिक्खजोणियस्स जहण्णेणं अंतोसुद्धत्तं उक्कोसेणं
तिञ्चि पलिओवमाहं, एवं तिरिक्खजोणिणीएवि, मणुस्साणवि मणुस्सीणवि, देवाणं डिती जहा-
णेरइयाणं, देवीणं जहण्णेणं दसवाससहस्साहं उक्कोसेणं पणपणपलिओवमाणि ॥ नेरइयदेवदे-
वीणं जञ्चेव डिती सञ्चेव संचिद्धणा । तिरिक्खजोणिणीणं जहन्नेणं अंतोसु० उक्को० तिञ्चि पलि-
ओवमाहं गुण्वकोडिगुहत्तमन्महियाहं । एवं मणुस्सस्स मणुस्सीएवि ॥ णेरइयस्स अंतरं जह० अंतो-

सु० उक्तीसेणं वणस्सतिकालो । एवं सञ्वाणं निरिक्खजोणियवज्जाणं, निरिक्खजोणियाणं जह्-
ण्णं अंतोसु० उक्को० सागरोवमसतपुहुत्तं सातिरेगं ॥ अप्पाब्बुधुयं-सञ्चत्थोवाओ मणुस्सीओ
मणुस्सा असंखेज्जगुणा नेरइया असंखेज्जगुणा निरिक्खजोणियाओ असंखेज्जगुणाओ देवा असं-
खेज्जगुणा देवीओ संखेज्जगुणाओ निरिक्खजोणिया अणंतगुणा । सेत्तं ससविहा संसारसमाव-
णणा जीवा ॥ (सू० २४०)

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः सप्तविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञासास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—‘नैरयिकास्तिर्यग्योनिकास्ति-
र्यग्योनिक्यः मनुष्या मानुष्यः देवा देव्यः ॥ तत्रामीपां सप्तानामपि क्रमेण स्थितिमाह—‘नेरइयस्स णं भंते !’ इत्यादि सप्तसूत्री,
नैरयिकस्य जघन्येन दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षतखयास्सिंशत्सागरोपमाणि । तिर्यग्योनिकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पत्योप-
मानि । एवं तिर्यग्योनिकीमनुष्यमानुषीसूत्राण्यपि वक्तव्यानि । देवसूत्रं नैरयिकवत् । देवीसूत्रे जघन्येन दश वर्षसहस्राणि, उत्कर्षतः
पञ्चपञ्चाशत् पत्योपमानि, ईशानदेवीनामपरिशुद्धीतानामुत्कर्षत एतावत्स्थितिकत्वात् ॥ सम्प्रति कायस्थितिमाह—‘नेरइया णं भंते !’
इत्यादि, नैरयिकाणां यदेव भवत्स्थितिपरिमाणं तदेव कायस्थितिपरिमाणमपि, नैरयिकस्य मृत्वा भूयोऽनन्तरं नैरयिकेपूत्पादाभावात् ।
तिर्यग्योनिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तदनन्तरमन्यत्रोत्पादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालमनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽ-
सङ्ख्येया लोकाः असङ्ख्येयाः पुरलपरवर्त्ताः, ते पुरलपरवर्त्ता आवलिकाया असङ्ख्येयो भागाः, अस्य भावार्थव्याख्या प्रागिव । तिर्य-
ग्योनिकीसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं तत् ऊर्द्धं मृत्वाऽन्यत्रोत्पादात्, उत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तानि

निरन्तरं सप्तसु पूर्वकोट्याशुर्भकेषु भवेत्पद्यमे च भवे देवकुर्वादिपूरपत्राया द्रष्टव्यानि । एवमेव गनुष्यसूत्रं मानुषीसूत्र च, देवस्य दे-
व्याश्च यैव भवस्थितिः सैव कायस्थितिः; देवस्य देव्याश्च मृत्वाऽनन्तरं तद्भावेनोत्पादाभावात् ॥ साम्प्रतमेपमपान्तरं चिचिन्तयिपुराह—
'नेरइयस्स णं भंते !' इत्यादि, नैरधिकस्य जघन्येनान्तरमन्वर्तुहूर्त्तं, तच्च नरकादुद्भूतस्य तिर्यग्मनुष्यगर्भं एवाशुभाप्यवसायेन भर-
णतः परिभावनीयं, सातुबन्धकर्मफलमेतदिति तारपर्यायं, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालो वनस्पतिकालः; नरकादुद्भूतस्य
पारम्पर्येणान्त काल वनस्पतिव्यवस्थानात्, तिर्यग्योनिकस्य जघन्येनान्तरमन्वर्तुहूर्त्तं, तच्च तिर्यग्योनिकभववाद्दुत्त्यान्वत्रान्वर्तुहूर्त्तं
स्थित्वा भूयस्तिर्यग्योनित्वेनोत्पद्यमानस्य वेदितव्यम्, उत्कर्षतः सागरोपमशातपृथक्त्वं सातिरेकम् । तिर्यग्योनिकीसूत्रे मनुष्यसूत्रे मा-
नुषीसूत्रे देवीसूत्रे च जघन्यतोऽन्वर्तुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः ॥ सम्प्रत्येतेषामेव सप्तानां पदानामल्पवहुत्वमाह—'एएसि ण'मि-
त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—सर्वस्वीका सातुष्य, कतिपयकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, ताभ्यो मनुष्या असाद्भ्येयगुणाः; संमूर्च्छिम-
मनुष्याणां श्रेण्यसङ्ख्येयप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यस्तिर्यग्योनिकाः स्त्रियोऽसाद्भ्येयगुणाः; प्रवरासङ्ख्येयभागवत्सिश्रेण्याकाशप्रदेशराशि-
प्रमाणत्वात्, ताभ्यो देवाः सङ्ख्येयगुणाः; वानमन्तरज्योतिष्काणामपि जलचरतिर्यग्योनिकीभ्यः सङ्ख्येयगुणतया महादण्डके पठित-
त्वात्, तेभ्यो देव्यः सङ्ख्येयगुणा द्वात्रिंशद्गुणत्वात्, 'वचीसगुणा वचीसरूवअद्वियाथो होंति देवाण देवीओ' इति वचनात्, ताभ्य-
स्तिर्यग्योनिका अनन्वगुणाः; वनस्पतिजीवानामनन्तानन्तत्वात्, उपसहारमाह—'सेत्त'मित्यादि सुगमम् ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचि-
ताया जीवाभिगमटीकाया पष्ठ्यां प्रतिपत्तौ सप्तविधप्रतिपत्तिः ॥

अथ सप्तमी प्रतिपत्तिः

तदेवमुक्त्वा सप्तविधप्रतिपत्तिरशुना क्रमप्राप्तामष्टविधप्रतिपत्तिमाह—

तत्थ जे ते एवमाहंसु—अट्टविहा संसारसमावणणा जीवा ते एवमाहंसु—पढमसमयनेरतिथा अपढमसमयनेरइया पढमसमयतिरिक्खजोणिथा अपढमसमयतिरिक्खजोणिथा पढमसमयम-
 णुस्सा अपढमसमयमणुस्सा पढमसमयदेवा अपढमसमयदेवा ॥ पढमसमयनेरइयस्स णं भंते !
 केवतियं कालं ठिती पणत्ता ?, गोयमा ! पढमसमयनेरइयस्स जहं एकं समयं उक्कों एकं स-
 मयं । अपढमसमयनेरइयस्स जहं दसत्ताससहस्साहं समज्जाहं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोव-
 माहं समज्जाहं । पढमसमयतिरिक्खजोणियस्स जहं एकं समयं उक्कों एकं समयं, अपढम-
 समयतिरिक्खजोणियस्स जहं खुड्डाणं भवजगहणं समज्जणं उक्कों तिन्नि पलिओवमाहं सम-
 ज्जाहं, एवं मणुस्साणवि जहा तिरिक्खजोणिथाणं, देवाणं जहा णेरतियाणं ठिती ॥ णेरइयदे-
 वाणं जक्खेव ठिती सक्खेव संचिट्ठणा डुविहाणवि । पढमसमयतिरिक्खजोणिए णं भंते ! पढं कालओ
 केवचिरं होति ?, गोयमा ! जहं एकं समयं उक्कों एकं समयं, अपढमतिरिक्खजोणियस्स जहं
 खुड्डाणं भवजगहणं समज्जणं उक्कस्सेणं वणस्सतिकालो । पढमसमयमणुस्साणं जहं उं उं एकं समयं,

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयनि-
रीयाधुचिः
॥ ४२९ ॥

अपढममणुस्स० जह० खुड्डागं भवग्गहणं समऊणं उक्को० तिद्वि पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहत्त-
मव्वमहियाइं ॥ अंतरं पढमसमयणेरतियस्स जह० दसवाससहस्साइं अंतोसुहुत्तमव्वमहियाइं
उक्को० वणस्सतिकालो, अपढमसमय० जह० अंतोसु० उक्को० वणस्सतिकालो । पढमसमयतिरि-
क्खजोणिय जह० दो खुड्डागभवग्गहणाइं समऊणाइं उक्को० वणस्सतिकालो, अपढमसमयतिरि-
क्खजोणियस्स जह० खुड्डागं भवग्गहणं समयाहियं उक्को० सागरोवमसतपुहुत्तं सातिरेगं ।
पढमसमयमणुस्सस्स जह० दो खुड्डाइं भवग्गहणाइं समऊणाइं उक्को० वणस्सतिकालो, अपढम-
समयमणुस्सस्स जह० खुड्डागं भवग्गहणं समयाहियं उक्को० वणस्सतिकालो । देवाणं जहा नेरइ-
याणं जह० दसवाससहस्साइं अंतोसुहुत्तमव्वमहियाइं उक्को० वणस्सहकालो, अपढमसमय० जह०
अंतो० उक्को० वणस्सइकालो ॥ अप्पाबहु० एतेसि णं भंते ! पढमसमयनेरइयाणं जाव पढमस्सम-
यदेवाण य कतरे र्हित्तो०?, गोयमा ! सव्वत्थोवा पढमसमयमणुस्सा पढमसमयणेरइया असंखेज्ज-
शुणा पढमसमयदेवा असंखेज्जशुणा पढमसमयतिरिक्खजोणिया असंखेज्जशुणा ॥ अपढमसमय-
नेरइयाणं जाव अपढमदेवाणं एवं केव अप्पबहु० णवरि अपढमसमयतिरिक्खजोणिया अणंत-
शुणा ॥ एतेसि पढमसमयनेरइयाणं अपढम० णेरतियाणं कयरे र?, सव्वत्थोवा पढमसमयणेर-
तिया अपढमसमयनेरइया असंखेज्जशुणा, एवं सव्वे ॥ पढमसमयणेरइयाणं जाव अपढमसमय-

७ प्रतिपत्तौ
प्रथमसम-
यनेरधि-
कादिस्थि-
त्यादि
उद्देशः २
सू० २४१

॥ ४२९ ॥

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४१ ॥

र्षतो धनुःप्रथक्त्वं, स्थितिरुत्कर्षतो द्वाभ्यन्तरिर्षमहस्त्राणि । तथा चाथ कश्चिदुत्सृष्टान्तरैऽगगाहनास्त्रिनोपयाहनं स ह्यह्निगते—“जो-
यणसहस्रगाउयपुहत्त तत्तो य जोयणपुहत्त । दोण्डं पि धनुपुहत्तं संमुच्छिद्यमधिगपस्त्रीणं ॥ १ ॥ संमुच्छिद्यं पुञ्जकोटी चउरानीर्षं भवे
सहस्राहं । तेवणा वायाला वायत्तरिमेन पस्त्रीणं ॥ २ ॥” व्याख्या—संमुच्छिद्यमानां जलचराणासुलुष्टाऽगगाहना योजनमहसं, धनु-
स्पदानां गन्यतपृथक्त्वम्, उरःपरिसर्पाणां योजनपृथक्त्वं । ‘दोण्डं तु’ इत्यादि, द्वयानां संमुच्छिद्यगुणगपक्षिणां—संमुच्छिद्यमधुगगपरिसर्प-
पक्षिरूपाणां प्रत्येकं धनुःप्रथक्त्वं, तथा संमुच्छिद्यमानां जलचराणासुलुष्टा स्थितिः पूर्वकोटी चतुरशीतिर्वर्षमहस्त्राणि, उर परि-
सर्पाणां त्रिपञ्चाशद्वर्षमहस्त्राणि, भुजपरिसर्पाणां द्वाचत्वारिंशद्वर्षमहस्त्राणि, पक्षिणां द्वासप्ततिवर्षमहस्त्राणि, उपसंहारमाह—‘सेत्तं
संमुच्छिद्यमखहरपञ्चिद्विद्यतिरिक्खजोणिया’ ॥ उक्ताः संमुच्छिद्यपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनयः, सम्प्रति गर्भव्युत्कान्तिकान् पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिकानाह—

से किं तं गवभवक्कंतियपंचंदियतिरिक्खजोणिया ? २ तिचिहा पणत्ता, तंजहा—जलयरा धलयरा
खहयरा ॥ (सू० ३७)

‘से किं तं’ मित्यादि, अथ के ते गर्भव्युत्कान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका. ?, सूरिराह—गर्भव्युत्कान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्त्रिविधाः
प्रकृताः, तद्यथा—जलयराः स्थलयराः खचराश्च । तत्र जलयरप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं जलयरा ?, जलयरा पंचविधा पणत्ता, तंजहा—मच्छा कच्छभा मगरा गाहा सुंसुमारा,

देवाण य कथरे २?, सव्वत्थोवा पढमसमयमणुस्सा अपढमसमयमणुस्सा असंखेज्जगुणा पढम-
समयणेरइया असंखिज्जगुणा पढमसमयदेवा असंखेज्जगुणा पढमसमयतिरिक्खजोणिया असं-
खेज्जगुणा अपढमसमयनेरइया असंखेज्जगुणा अपढमसमयदेवा असंखेज्जगुणा अपढमसमयति-
रिक्खजोणिया अणंतगुणा । सेत्तं अट्ठविहा संसारसमावणणा जीवा पणत्ता ॥ (सू० २४१)
अट्ठविहपडिवत्ती समत्ता ॥

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः—अष्टविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञासो एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—प्रथमसमयनैरयिका अ-
प्रथमसमयनैरयिकाः, प्रथमसमयतिर्यग्योनिका अप्रथमसमयमनुष्या अप्रथमसमयमनुष्याः, प्रथमसमय-
देवा अप्रथमसमयदेवाः, तत्र प्रथमसमयनारका नारकायुःप्रथमसमयनारका नारकायुर्द्वयोदिसमयवर्तिनः, एवं
तिर्यग्योनिकादयो भावनीयाः ॥ साम्प्रतमेतेषामष्टानां क्रमेण स्थितिमाह—‘पढमसमयनेरइयस्स ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भग-
वानाह—गौतम ! एकं समयं, ह्यादिषु समयेषु प्रथमसमयत्वविशेषणायोगात्, अप्रथमसमयप्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येन
दशवर्षसहस्राणि समयोनानि, समयात्क्रान्तावेवाप्रथमसमयविशेषणत्वभावात्, उत्कर्षतत्त्वार्थस्त्रिंशत्सागरोपमाणि समयोनानि । तिर्य-
ग्योनिकादीनां प्रथमसमयानां सर्वेषामेकं समयं, अप्रथमसमयतिर्यग्योनिकानां जघन्येन छुल्लकमवग्रहणं समयोनं, उत्कर्षतत्त्वार्थ-
पत्योपमानि समयोनानि । एवं अप्रथमसमयमनुष्याणामपि । अप्रथमसमयदेवानां जघन्येन दश वर्षसहस्राणि समयोनानि, उत्कर्षत-
त्त्वार्थस्त्रिंशत् सागरोपमाणि समयोनानि ॥ अधुनैषामेव कायस्थितिमाह—‘पढमसमयनेरइया णं भंते ! पढमसमयनेरइयत्ति

कालतो केवचिरं होइ ?' इति प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! एकं समयं, तदनन्तरं प्रथमसमयत्वविशेषणायोगात् । अप्रथमसमयसूत्रे यदेव स्थितिपरिमाणं तदेव कायस्थितिपरिमाणमपि, देवनैरधिकानां भूयो भूयस्तद्भावभावितया नैरन्तर्येणोत्पादाद्योगात् । प्रथमसमयतिर्यग्योनिकसूत्रं प्रथमसमयनैरधिकसूत्रवत्, अप्रथमतिर्यग्योनिकसूत्रे जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणं समयोनं, समयोनता प्रथमसमयहीनत्वात्, उत्कर्षतोऽनन्तकालं, स चानन्तः कालो वनस्पतिकालः प्रागुक्तस्वरूपः । प्रथमसमयमनुष्यसूत्रं पूर्ववत्, अप्रथमसमयमनुष्यसूत्रे जघन्यतः क्षुल्लकभवग्रहणं समयोनं, तदनन्तरं मृत्वाऽन्यत्रोत्पादात्, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटीपृथक्त्वान्भ्यधिकानि समयोनानि, तानि सप्तसु भवेषु पूर्वकोट्यायुक्तेष्वष्टमे भवे देवकुर्वोदिपूत्पद्यमानस्य वेदितव्यानि, देवा यथा नैरयिकाः ॥ साम्प्रतमेतेपामेवाष्टानामन्तरं क्रमेण चिन्तयन्नाह—'पठमसमयनेरइयस्स णं भंते !' इत्यादि, प्रथमसमयनैरयिकस्य भदन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ?, भगवानाह—गौतम ! जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तोभ्यधिकानि, तानि दशवर्षसहस्रस्थितिकस्य नैरयिकस्य नरकादुद्धृत्यान्यत्रान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयो नैरयिकत्वेनोत्पद्यमानस्य वेदितव्यानि, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालो वनस्पतिकालः प्रतिपत्तव्यः; नरकादुद्धृत्यं पारस्पर्येण वनस्पतिषु गत्वाऽनन्तमपि कालमवस्थानात्, अप्रथमसमयनैरयिकसूत्रे जघन्यमन्तरं समयाधिकमन्तर्मुहूर्त्तं, तच्च नरकादुद्धृत्यं तिर्यग्गर्भे मनुष्यगर्भे वाऽन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयो नरकेपूत्पद्यमानस्य भावनीयं, समयाधिकता च प्रथमसमयस्याधिकत्वात्, क्वचिदन्तर्मुहूर्त्तमित्येव दृश्यते, तत्र प्रथमसमयोऽन्तर्मुहूर्त्तं एवान्तर्भावित इति पृथगोक्तः; उत्कर्षतो वनस्पतिकालः । प्रथमसमयतिर्यग्योनिकसूत्रे जघन्येनान्तरं द्वे क्षुल्लकभवग्रहणे समयोने, ते च क्षुल्लकमनुष्यभवग्रहणव्यवधानतः पुनस्तिर्यग्देवोत्पद्यमानस्यावसातव्ये, तथाहि—एकं प्रथमसमयोनं तिर्यक्क्षुल्लकभवग्रहणं द्वितीयं संपूर्णमेव मनुष्यक्षुल्लकभवग्रहणमिति,

उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, तदतिक्रमे मनुष्यभवव्यवधानेन भूयः प्रथमसमयतिर्यक्त्वोपपत्तेः, अप्रथमसमयतिर्यग्योनिकसूत्रे जघन्येना-
न्तरं क्षुल्लकभवग्रहणं समयार्धिकं, तत्तु तिर्यग्योनिकक्षुल्लकभवग्रहणचरमसमयस्याधिकृताप्रथमसमयत्वात्तत्र मृतस्य मनुष्यक्षुल्लकभवग्र-
हणेन व्यवधाने सति तिर्यक्त्वेनोत्पद्यमानस्य प्रथमसमयातिक्रमे वेदितव्यं, अप्रथमसमयान्तरस्यैतान्मात्रत्वात्, उत्कर्षतः सागरो-
पमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, देवादिभवानामेतावन्मात्रकालत्वात् । मनुष्यवक्तव्यता तिर्यग्वक्तव्यतेव, नवरं तत्र तिर्यक्क्षुल्लकभवग्रहणेन
व्यवधानं भावनीयम् । देवसूत्रद्वयवत् ॥ सम्प्रत्येवमेव चतुर्णां प्रथमसमयानां परस्परमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’-
मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोकाः प्रथमसमयमनुष्याः, श्रेण्यसङ्ख्येयभागमात्रत्वात्, तेभ्यः प्रथमसमयनैर-
यिका असङ्ख्येयगुणाः, अतिप्रभूतानामेकस्मिन् समये उत्पादसम्भवात्, तेभ्यः प्रथमसमयेदेवा असङ्ख्येयगुणाः, व्यन्तरज्योतिष्काणा-
मतिप्रभूततराणामेकस्मिन् समये उत्पादसम्भवात्, तेभ्यः प्रथमसमयतिर्यञ्चोऽसङ्ख्येयगुणाः, इह ये नारकादिगतित्रयादागत्य तिर्य-
क्त्वप्रथमसमये ये वर्तन्ते ते प्रथमसमयतिर्यञ्चो, न शेषाः, ततो यद्यपि प्रतिनिगोदमसङ्ख्येयो भागः सदा विग्रहगतिप्रथमसमयवर्ती
लभ्यते तथाऽपि निगोदानामपि तिर्यक्त्वान्न ते प्रथमसमयतिर्यञ्चः ते एभ्यः सङ्ख्येयगुणा एव ॥ साम्प्रतमेतेषामेव चतुर्णामप्रथमसमयानां
परस्परमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोका अप्रथमसमयमनुष्याः, श्रेण्यसङ्ख्येय-
भागत्वात्, तेभ्योऽप्रथमसमयनैरयिका असङ्ख्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः प्रथमवर्गमूले द्वितीयवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशे-
शराशिस्तावत्प्रमाणसु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशस्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्योऽप्रथमसमयेदेवा असङ्ख्येयगुणाः, व्यन्तरज्योतिष्का-
णामपि प्रभूतत्वात्, तेभ्योऽप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः, वनस्पतीनामनन्तत्वात् ॥ साम्प्रतमेतेषामेव नैरयिकादीनां
प्रत्येकं प्रथमसमयाप्रथमसमयगतमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते !’ इत्यादि-प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोकाः

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४३१ ॥

प्रथमसमयनैरयिकाः, एकस्मिन् समये सङ्ख्यातीताना [ग्रन्थाम्रम् १३०००] मपि स्तोकानामेवोत्पादात्, तेभ्योऽप्रथमसमयनैर-
यिका असङ्ख्येयगुणा, चिरकालावस्थायिनां तेषामन्याऽन्योत्पादेनातिप्रभूतभावात् । एवं तिर्यग्योनिकमनुष्यदेवसूत्राण्यपि वक्तव्यानि,
नवरं तिर्यग्योनिकसूत्रेऽप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगुणा वक्तव्या, वनस्पतिजीवानामनन्तत्वात् ॥ साम्प्रतमेवामेव नैरयिकादीनां
प्रथमाप्रथमसमयानां समुदायेन परस्परमल्पबहुत्वमाह—‘एसि ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोकाः प्रथमसम-
यमनुष्याः, एकस्मिन् ममये सङ्ख्यातीतानामपि स्तोकानामेवोत्पादात्, तेभ्योऽप्रथमसमयमनुष्या असङ्ख्येयगुणाः, चिरकालावस्थायित-
याऽतिप्रभूत्येन लभ्यमानत्वात्, तेभ्यः प्रथमसमयनैरयिका असङ्ख्येयगुणा, अतिप्रभूतराणामेकस्मिन् समये उत्पादसम्भवात्, तेभ्यः
प्रथमसमयेदेवा असङ्ख्येयगुणाः, व्यन्तरज्योतिष्काणामेकस्मिन्नपि समये प्राचुर्येण कदाचिदुत्पादात्, तेभ्यः प्रथमसमयतिर्यग्योनिका अ-
सङ्ख्येयगुणाः, नारकवर्जगतित्रयादप्युत्पादसम्भवात्, तेभ्योऽप्रथमसमयनैरयिका असङ्ख्येयगुणाः, अद्भुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः प्रथमवर्गमूले
द्वितीयेन वर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्योऽप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगुणा, वनस्पतिजीवानामनन्त-
त्वात्, उपसंहारमाह—‘सेत्त’मित्यादि ॥ इति श्रीमलयगिरिविचितायां जीवाभिगमटीकायां सप्तम्यां प्रतिपत्तौ अष्टविधप्रतिपत्तिः ॥

अथाष्टमी प्रतिपत्तिः

तदेवमुक्ताऽष्टविधप्रतिपत्तिरधुना क्रमप्राप्तं नवविधप्रतिपत्तिमाह—

तत्थ णं जे ते एवमाहंसु णवविधा संसारसमावणणा ते एवमाहंसु—पुढचिक्काइया आउक्काइया

तेलक्काइया वाउक्काइया वणस्सइकाइया बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचेंदिया ॥ ठिती सव्वेसिं
 भाणियव्वा ॥ पुढविक्काइयाणं संचिट्टणा पुढविकालो जाव वाउक्काइयाणं, वणस्सइणं वणस्स-
 तिकालो, बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया संखेज्जं कालं, पंचेंदियाणं सागरोवमसहस्सं सातिरेगं ॥
 अंतरं सव्वेसिं अणंतं कालं, वणस्सतिकाइयाणं असंखेज्जं कालं ॥ अप्पाबहुगं, सव्वत्थोवा पं-
 चिंदिया चउरिंदिया विसेसाहिया तेइंदिया विसेसाहिया बेइंदिया विसेसाहिया तेउक्काइया
 असंखे० पुढविका० आउ० वाउ० विसेसाहिया वणस्सतिकाइया अणंतगुणा । सेत्तं गवविधा
 संसारसमावणगा जीवा पणत्ता ॥ (सू० २४२) णवविहपडिवत्ती समत्ता ॥

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तो नवविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञप्तास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—पृथिवीकायिका अप्कायि-
 कास्तेजस्कायिका वायुकायिका वनस्पतिकायिका द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाः, असीषां शब्दार्थभावना प्राग्वत् ॥
 साम्प्रतमेतेषां स्थितिनिरूपणार्थं सूत्रनवकमाह—‘पुढविक्काइयस्स णं भंते!’ इत्यादि, एष सङ्घेपार्थः—सर्वत्रापि जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्त-
 मुत्कर्षतः पृथिवीकायिकस्य द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि, अप्कायिकस्य सप्तवर्षसहस्राणि, तेजस्कायिकस्य त्रीणि रात्रिन्द्रिवानि, वायुकायि-
 कस्य त्रीणि वर्षसहस्राणि, वनस्पतिकायिकस्य दशवर्षसहस्राणि, द्वीन्द्रियस्य द्वादश संवत्सराणि, त्रीन्द्रियस्यैकोनपञ्चाशद् रात्रिन्द्रिवानि,
 चतुरिन्द्रियस्य षणमासाः, पञ्चेन्द्रियस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि ॥ सम्प्रति कायस्थितिप्रतिपादनार्थं सूत्रनवकमाह—‘पुढविक्काइए
 णं भंते!’ इत्यादि, सर्वत्र जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पृथिवीकायस्यासङ्घेयं कालमसङ्घेयं कालमसङ्घेयं कालतः, क्षेत्रतोऽ-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४३२ ॥

सह्येया लोकाः, एवमप्तेजोवायुकायिकानामपि द्रष्टव्यं, वनस्पतिकायिकस्थानन्तं कालमनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः असह्येयाः पुद्गलपरावर्तीः आवलिकाया असह्येयो भागः, द्वीन्द्रियस्य सक्षेपं कालं, एवं त्रीन्द्रियस्य चतुरिन्द्रियस्य पञ्चेन्द्रियस्य च सागारोपमसहस्रं सातिरेकम् ॥ साम्प्रतमन्तरप्रतिपादनार्थमाह—'पुढविकाइयस्स ण'मित्यादि, पृथिवीकायिकस्य भदन्त! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति?, भगवानाह—गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्, अन्यत्रान्तर्मुहूर्तं स्थित्वा भूयः पृथिवीकायिकत्वेन कस्याप्युत्पादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालमनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः असह्येयाः पुद्गलपरावर्ती, ते च पुद्गलपरावर्ती आवलिकाया असह्येयो भागः, पृथिवीकायादुद्भूत्य वनस्पतिष्वेतावन्तं कालं कस्याप्यवस्थानसम्भवात्, एवमप्तेजोवायुद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियाणामपि वक्तव्यं, वनस्पतिकायिकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं, तद्भावना प्रागिव, उत्कर्षतोऽसह्येयं कालमसह्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसह्येया लोकाः, शेषकायेपूत्कर्षतोऽप्येतावन्तं कालमवस्थानसम्भवात् ॥ साम्प्रतमेतेषामत्पवहुत्वमाह—'एएसि ण'मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रियाः सक्षेपेयोजनकोटीकोटीप्रमाणविष्कम्भसूचीप्रमितप्रतरासह्येयभागवत्सक्षेपश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यश्चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, विष्कम्भसूच्यास्तेषां प्रभूतसह्येयोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्यो द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततरसह्येयोजनकोटीकोटीप्रमाणसह्येयगुणाः, असह्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः पृथिवीकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूततमसह्येयोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽष्ककायिका विशेषाधिका, प्रभूततरासह्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यो वायुकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूततमासह्येयलो-

काकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यो वनस्पतिकायिका अनन्तरुणाः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, उपसंहारमाह—‘सेत्त’मित्यादि सुगमम् ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां जीवाभिगमटीकायां अष्टम्यां प्रतिपत्तौ नवविधप्रतिपत्तिः समाप्ता ॥

अथ नवमी प्रतिपत्तिः

उक्ता नवविधप्रतिपत्तिः, सम्प्रति क्रमप्राप्तं दशविधप्रतिपत्तिं प्रतिपादयति—

तत्थ णं जे ते एवमाहंसु दसविधा संसारसमावणगा जीवा ते एवमाहंसु तंजहा—पढमसमयए-
गिंदिया अपढमसमयएगिंदिया पढमसमयबेइंदिया अपढमसमयबेइंदिया जाव पढमसमयपंचिं-
दिया अपढमसमयपंचिंदिया, पढमसमयएगिंदियस्स णं भंते! केवतियं कालं ठिती पणत्ता?;
गोयमा! जहण्णेणं एकं समयं उक्को० एकं, अपढमसमयएगिंदियस्स जहण्णेणं खुड्ढागं भवग्गहणं
समऊणं उक्को० वावीसं वाससहस्साइं समऊणाइं, एवं सव्वेसिं पढमसमयिकाणं जहण्णेणं एको
समओ उक्कोसेणं एको समओ, अपढम० जहण्णेणं खुड्ढागं भवग्गहणं समऊणं उक्कोसेणं जा जस्स
ठिती सा समऊणा जाव पंचिंदियाणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समऊणाइं ॥ संचिट्टणा पढमसमयस्स
जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं एकं समयं, अपढमसमयिकाणं जहण्णेणं खुड्ढागं भवग्गहणं समऊणं

उक्त्सेणं एगिंदियाणं वणस्सतिकालो, वेइंदियतेइंदियचउरिंदियाणं संखेज्जं कालं पंचेदियाणं सागरोवमसहस्सं सातिरेगं ॥ पढमसमयएगिंदियाणं केवतियं अंतरं हेति?, गोयमा! जहन्नेणं दो खुड्डुगभवग्गहणाइं समऊणाइं, उक्को० वणस्सतिकालो, अपढमएगिंदिय० अंतरं जहण्णेणं खुड्डुगं भवग्गहणं समयाहियं उक्को० दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवांसमब्भहियाइं, सेसाणं सव्वेसिं पढमसमयिकाणं अंतरं जह० दो खुड्डुइं भवग्गहणाइं समऊणाइं उक्को० वणस्सतिकालो, अपढमसमयिकाणं सेसाणं जहण्णेणं खुड्डुगं भवग्गहणं समयाहियं उक्को० वणस्सतिकालो ॥ पढमसमहयाणं सव्वेसिं सव्वत्थोवा पढमसमयपंचेदिया पढम० चउरिंदिया विसेसाहिया पढम० तेइंदिया विसेसाहिया प० वेइंदिया विसेसाहिया प० एगिंदिया विसेसाहिया ॥ एवं अपढमसमयिकात्रि णवरि अपढमसमयएगिंदिया अणंतगुणा । दोण्हं अप्पवहू, सव्वत्थोवा पढमसमयएगिंदिया अपढमसमयएगिंदिया अणंतगुणा सेसाणं सव्वत्थोवा पढमसमयिगा अपढम० असंखेज्जगुणा ॥ एतेसि णं भंते! पढमसमयएगिंदियाणं अपढमसमयएगिंदियाणं जाव अपढमसमयपंचेदियाण य कथरे २?, सव्वत्थोवा पढमसमयपंचेदिया पढमसमयचउरिंदिया विसेसाहिया पढमसमयतेइंदिया विसेसाहिया एवं हेट्टासुहा जाव पढमसमयएगिंदिया विसेसाहिया अपढमसमयपंचेदिया असंखेज्जगुणा अपढमसमयचउरिंदिया विसेसाहिया जाव

अपढमसमयएगिंदिया अणंतशुणा ॥ (सू० २४३) ॥ सेत्तं दसविहा संसारसमावणगा जीवा
पणत्ता, सेत्तं संसारसमावणगजीवाभिगमे ॥

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तो दशविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञप्तास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—प्रथमसमयैकेन्द्रिया अप्रथमसम-
यैकेन्द्रियाः प्रथमसमयद्वीन्द्रिया अप्रथमसमयत्रीन्द्रियाः प्रथमसमयचतुरिन्द्रियाः प्रथमसमयचतुरिन्द्रिया अप्रथमसम-
यचतुरिन्द्रियाः प्रथमसमयपञ्चेन्द्रिया अप्रथमसमयषष्ठेन्द्रियाः प्रथमसमयसातमसमयव्याख्यानं पूर्ववत् ॥ साम्प्रतमेतेषामेव दशानां क्रमेण
स्थितिं निरूपयति—‘पढमसमये’त्यादि, प्रथमसमयैकेन्द्रियस्य भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता !, भगवानाह—गौतम ! एकं समयं,
द्वितीयादिषु समयेषु प्रथमसमयत्वविशेषणस्यायोगात्, एवं प्रथमसमयद्वीन्द्रियादिसूत्रेष्वपि वक्तव्यं, अप्रथमसमयैकेन्द्रियसूत्रे जघन्यतः
क्षुल्लकभवग्रहणं—षट्पञ्चाशदधिकवालिंकाशतद्वयप्रमाणं समयोनं, समयोनता प्रथमसमयेऽप्रथमसमयत्वायोगात्, उत्कर्षतो द्वाविंशति-
वर्षसहस्राणि समयोनानि, प्रथमसमयेन हीनत्वात्, अप्रथमसमयद्वीन्द्रियसूत्रे जघन्यं पूर्ववत्, उत्कर्षतो द्वादश संवत्सराः समयोनाः,
अप्रथमसमयत्रीन्द्रियसूत्रेऽपि जघन्यं तथैव, उत्कर्षत एकोनपञ्चाशद्रात्रिन्द्रिवानि समयोनानि, अप्रथमसमयचतुरिन्द्रियसूत्रेऽपि
जघन्यं तथैव, उत्कर्षतः षण्मासाः समयोनाः, अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रियसूत्रे जघन्यं प्राग्वत्, उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि समयो-
नानि, समयोनता सर्वत्रापि प्रथमसमयेन हीना प्रतिपत्तव्या ॥ साम्प्रतमेतेषां क्रमेण कायस्थितिमाह—‘पढमसमये’ इत्यादि, प्रथ-
मसमयैकेन्द्रियो भदन्त ! प्रथमसमयैकेन्द्रिय इति—प्रथमसमयैकेन्द्रियत्वेन कालतः ‘कियच्चिरं’ कियन्तं कालं यावद्भवति ?, भगवानाह

-नौतम ! एकं समयं तत ऊर्द्ध्वं प्रथमसमयत्वायोगात्, एवं प्रथमसमयद्वीन्द्रियादिष्वपि वाच्यं । अप्रथमसमयैकेन्द्रियसूत्रे जघन्यतः
 क्षुल्लकभवग्रहणं समयोनं, तत ऊर्द्ध्वमन्यत्र कस्याप्युत्पादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽनन्ता
 लोका असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः, ते च पुद्गलपरावर्त्ता आवलिकाया असङ्ख्येयो भागः, एतावन्तं कालं वनस्पतिष्ववस्थानसंभवात् ।
 अप्रथमसमयद्वीन्द्रियसूत्रे जघन्यं तथैव, उत्कर्षतः सङ्ख्येयं कालं, तत ऊर्द्ध्वमवश्यमुद्धर्तनाद्, एवमप्रथमसमयत्रिचतुरिन्द्रियसूत्रे अपि व-
 क्तव्ये, अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रियसूत्रे जघन्यं तथैव, उत्कर्षतः सातिरेकं सागरोपमसहस्रं, देवादिभवभ्रमणस्य सातत्येनोत्कर्षतोऽप्ये-
 तावत्कालप्रमाणत्वात् ॥ साम्प्रतमन्तरं चिन्तितयिपुराह—'पढमसमये'त्यादि, प्रथमसमयैकेन्द्रियस्य भद्रन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं
 भवति ?, भगवानाह—नौतम ! जघन्यतो द्वे क्षुल्लकभवग्रहणे समयोने, ते च क्षुल्लकभवग्रहणे द्वीन्द्रियादिभवग्रहणव्यवधानतः पुनरेके-
 न्द्रियेष्वेवोत्पद्यमानस्यावसातव्ये, तथाहि—एकं प्रथमसमयोनेकेन्द्रियक्षुल्लकभवग्रहणमेव, द्वितीयं संपूर्णमेव द्वीन्द्रियाद्यन्यतमक्षुल्लक-
 भवग्रहणमिति, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, स चानन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः असङ्ख्येयाः पुद्गलपरा-
 वर्त्ताः, ते च पुद्गलपरावर्त्ता आवलिकाया असङ्ख्येयो भाग इत्येवंस्वरूपः, तथाहि—एतावन्तं हि कालं सोऽप्रथमसमयो ननु प्रथम-
 समयः, ततो द्वीन्द्रियादिषु क्षुल्लकभवग्रहणमवस्थायैकेन्द्रियत्वेनोत्पद्यमानः प्रथमे समये प्रथमसमय इति भवत्युत्कर्षतो वनस्पतिकालोऽ-
 न्तरं, अप्रथमसमयैकेन्द्रियस्य जघन्यमन्तरं क्षुल्लकभवग्रहणं समयधिकं, तत्रैकेन्द्रियभवगतचरमसमयस्याप्यप्रथमसमयत्वात्तत्र सूतस्य
 द्वीन्द्रियादिक्षुल्लकभवग्रहणेन व्यवधाने सति भूय एकेन्द्रियत्वेनोत्पन्नस्य प्रथमसमयातिक्रमे वेदितव्यं, एतावन्तं कालमप्रथमसमयान्तर-
 भावात्, उत्कर्षतो द्वे सागरोपमसहस्रे सङ्ख्येयवर्षाभ्यधिके, द्वीन्द्रियादिभवभ्रमणस्योत्कर्षतोऽपि सातत्येनैतावन्तं कालं सम्भवात्, प्र-

श्रीजीवा-
 जीवाभि०
 मलयगि-
 रीयावृत्तिः

॥ ४३४ ॥

सव्वेसिं भेदो भाणितव्वो तहेव जहा पणवणाए, जाव जे यावणे तहप्पकारा ते समासतो
 दुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सरीरगा प-
 णत्ता?, गोयमा ! चत्तारि सरीरगा पन्नत्ता, तंजहा—ओरालिए वेडव्विए तेयए कम्मए, सरीरो-
 गाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं छव्विहसंधयणी पणत्ता, तंजहा
 —वहरोसभनारायसंधयणी उसभनारायसंधयणी नारायसंधयणी अद्धनारायसंधयणी कीलिया-
 संधयणी सेवट्टसंधयणी, छव्विहा संठिता पणत्ता, तंजहा—समचउरंससंठिता णग्गोधपरिमं-
 डलं सातिं खुज्जं वामणं हुंडं, कसाया सव्वे सण्णाओ ४ लेसाओ ६ पंच इंदिया पंच समु-
 ग्घाता आदिह्हा सण्णी नो असण्णी त्तिविधवेदा छप्पज्जत्तीओ छअपज्जत्तीओ दिट्ठी त्तिविधावि
 त्तिण्ण दंसणा णाणीवि अपणाणीवि जे णाणी ते अत्थेगतिया दुणाणी अत्थेगतिया त्तिन्नाणी,
 जे दुन्नाणी ते नियमा आभिणिबोहियणाणी य सुतणाणी य, जे त्तिन्नाणी ते नियमा आभिणि-
 बोहियणाणी सुतं ओहियणाणी, एवं अपणाणीवि, जोगे त्तिविहे उवओगे दुविधे आहारो छ-
 धिसिं उववातो नेरइएहिं जाव अहे सत्तमा त्तिरिक्खजोणिएसु सव्वेसु असंखेज्जवासाउयवज्जेसु
 मणुस्सेसु अकम्मभूमगअंतरदीवगअसंखेज्जवासाउयवज्जेसु देवेसु जाव सहस्सारो, ठिती जह-
 ण्णेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, दुविधावि मरंति, अणंतरं उव्वट्ठिता नेरइएसु जाव अहे

थमसमयद्वीन्द्रियस्य जघन्येनान्तरं द्वे क्षुल्लकभवग्रहणे समयोने, तद्यथा—एकं द्वीन्द्रियक्षुल्लकभवग्रहणमेव प्रथमसमयोऽनं, द्वितीयं स-
 थमसमयद्वीन्द्रियस्य जघन्येनान्तरं द्वे क्षुल्लकभवग्रहणं, (मिति, एवं प्रथमसमयत्रिचतुष्टयञ्चेन्द्रियाणामप्यन्तरं वेदितव्यं, अप्रथमसमयद्वीन्द्रि-
 मपूर्णमेवकेन्द्रियत्रीन्द्रियाद्यन्यतमक्षुल्लकभवग्रहणं, [एवं प्रथमसमयत्रीन्द्रिय]क्षुल्लकमवं स्थित्वा भूयो द्वीन्द्रियत्वेनोत्पन्नस्य प्रथ-
 यस्य जघन्येनान्तरं क्षुल्लकभवग्रहणं समयधिकं तच्चैकेन्द्रियादिषु] एवं प्रथमसमयत्रीन्द्रिय]क्षुल्लकमवं स्थित्वा भूयो द्वीन्द्रियत्वेनोत्पन्नस्य प्रथ-
 मसमयातिक्रमे वेदितव्यं, उत्कर्षतोऽनन्तं कालमनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्य, कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता लोका असह्येयाः पुरलपरवर्त्ताः,
 ते च पुरलपरवर्त्ता आवलिकाया असह्येयो भागः, एतावांश्च द्वीन्द्रियभवाद्दृष्ट्यैतावन्तं कालं वनस्पतिषु स्थित्वा भूयो द्वीन्द्रियत्वे-
 नोत्पन्नस्य प्रथमसमयातिक्रमे भावनीयः, एवमप्रथमसमयत्रिचतुष्टयञ्चेन्द्रियाणामपि जघन्यमुत्कृष्टं चान्तरं वक्तव्यं, भावनापर्येवदनु-
 सारेण स्वयं भावनीया ॥ साम्प्रतमेतेषामेकेन्द्रियादिप्रथमसमयानां परस्परमलपवहुत्वमाह—‘एएसि णं सित्यादि प्रशसूत्रं सुगमं,
 भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तीकाः प्रथमसमयपञ्चेन्द्रियाः, अल्पानामेवैकस्मिन् समये तेषामुत्पादात्, तेभ्यः प्रथमसमयचतुरिन्द्रिया
 विशेषाधिकाः, प्रभूतानां तेषामेकस्मिन् समये उत्पादसम्भवात्, तेभ्यः प्रथमसमयत्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः, प्रभूततराणां तेषामेकस्मिन्
 समये उत्पादात्, तेभ्यः प्रथमसमयद्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, प्रभूतानां तेषामेकस्मिन् समये उत्पादात्, तेभ्यः प्रथमसमयैकेन्द्रिया
 विशेषाधिकाः, इह ये द्वीन्द्रियादिभ्य उद्धृत्य एकेन्द्रियत्वेनोत्पद्यन्ते त एव प्रथमे समये वर्त्तमानाः प्रथमसमयैकेन्द्रिया नान्ये, ते च
 प्रथमसमयद्वीन्द्रियेभ्यो विशेषाधिका एव नासह्येया नानन्तरुणा इति ॥ साम्प्रतमप्रथमसमयानामेतेषामलपवहुत्वमाह—‘एएसि णं सि-
 त्यादि प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तीका अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रियाः, तेभ्योऽप्रथमसमयचतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, ते-
 भ्योऽप्रथमसमयत्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेभ्योऽप्रथमसमयद्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, अत्र युक्तिर्नविधप्रतिपत्तौ सामान्यतो द्वित्रिच-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
श्रीयावृत्तिः
॥ ४३५ ॥

तुष्पञ्चेन्द्रियाणां बहुत्वचिन्तायामिव भावनीया, तेभ्योऽप्रथमसमयकैन्द्रिया अनन्तगुणा वनस्पतिजीवानामनन्तत्वात् ॥ सात्प्रतमेकेन्द्रियादीनां प्रत्येकं प्रथमसमयाप्रथमसमयानां परस्परमल्पबहुत्वमभिधिरसुः प्रथमत एकेन्द्रियाणां तावदाह—‘एएसि णं भंते !’ इत्यादि प्रशंसन्न सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्लोका. प्रथमसमयकैन्द्रियाः, अल्पानामेवैकस्मिन् समये द्वीन्द्रियादिभ्य आगतानामुत्पादात्, तेभ्योऽप्रथमसमयकैन्द्रिया अनन्तगुणा वनस्पतीनामनन्तत्वात् । द्वीन्द्रियसूत्रे सर्वस्लोकाः प्रथमसमयद्वीन्द्रिया अप्रथमसमयद्वीन्द्रिया असङ्ख्येयगुणाः, द्वीन्द्रियाणां सर्वसङ्ख्याऽप्यसङ्ख्यातत्वात्, एवं त्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियसूत्राण्यपि वक्तव्यमिति ॥ सात्प्रतमेतेषा दशानामपि परस्परमल्पबहुत्वमाह—‘एएसि णं सित्यादि प्रशंसन्नं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्लोका. प्रथमसमयपञ्चेन्द्रियाः, तेभ्यः प्रथमसमयचतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेभ्यः प्रथमसमयत्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेभ्यः प्रथमसमयद्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, अत्र युक्ति. प्रथमारल्पबहुत्ववत्, तेभ्योऽप्रथमसमयपञ्चेन्द्रिया असङ्ख्येयगुणाः, अप्रथमसमयकैन्द्रिया हि द्वीन्द्रियादिभ्य उच्चैर्यकैन्द्रियभवप्रथमसमये वर्तमानास्ते च स्लोका एव, पञ्चेन्द्रियास्त्वप्रथमसमयवर्तिनश्चिरकालावस्थाचितया गतिचतुष्टयेऽप्यतिप्रभूतास्ततोऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽप्रथमसमयचतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेभ्योऽप्रथमसमयत्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेभ्योऽप्रथमसमयद्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेभ्योऽप्रथमसमयद्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, अत्र युक्तिद्वितीयाल्पबहुत्ववत्, उपसंहारमाह—‘सेतं दसविहा संसारसमापञ्चा जीवा’ । मूलोपसंहारमाह—‘सेतं संसारसमापञ्चजीवाभिगमे’ ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां जीवाभिगमटीकायां दशविधप्रतिपत्तिः समाप्ता ॥ तत्समाप्तौ च समाप्तः संसारसमापञ्चजीवाभिगमः ॥

९ प्रतिपत्तौ
प्रथमसम-
यकादीना
स्थितिका-
यस्थित्य-
न्तराल्य-
बहुत्वानि
उद्देशः २
सू० २४६
॥ ४३५ ॥

तदेवमुक्तः संसारसमापन्नजीवाभिगमः, साम्प्रतं संसारसंसारसमापन्नजीवाभिगममभिधित्सुराह—

से किं तं सव्वजीवाभिगमे?, सव्वजीवेसु णं इमाओ णव पडिवत्तीओ एवमाहिजंति एगे एव-
माहंसु—दुविहा सव्वजीवा पणत्ता जाव दसविहा सव्वजीवा पणत्ता ॥ तत्थ जे ते एवमा-
हंसु दुविहा सव्वजीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तंजहा—सिद्धा य असिद्धा य इति ॥ सिद्धे णं
भंते! सिद्धेत्ति कालतो केवच्चिरं होति?, गोयमा! सातीअपज्जवसिए ॥ असिद्धे णं भंते!
असिद्धेत्ति०?, गोयमा! असिद्धे दुविहे पणत्ते, तंजहा—अणाहए वा अपज्जवसिए अणातीए
वा सपज्जवसिए ॥ सिद्धस्स णं भंते! केवत्तिकालं अंतरं होति?, गोयमा! सातियस्स अप-
सियस्स णत्थि अंतरं ॥ असिद्धस्स णं भंते! केवइयं अंतरं होइ?, गोयमा! अणातियस्स अप-
ज्जवसियस्स णत्थि अंतरं, अणातियस्स सपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं ॥ एएसि णं भंते! सिद्धाणं
असिद्धाण य कयरे र?, गोयमा! सव्वत्थोवा सिद्धा असिद्धा अणंतगुणा (‘सू० २४४’)

‘से किं तं’मित्यादि, अथ कोऽसौ सर्वजीवाभिगमः?, सर्वजीवाः संसारिमुक्तभेदाः, गुरुराह—‘सव्वजीवेसु णं’मित्यादि, सर्व-
जीवेषु सामान्येन ‘एताः’ अनन्तरं वक्ष्यमाणा नव प्रतिपत्तयः ‘एवम्’ अनन्तरमुपदर्शयमानेन प्रकारेणाख्यायन्ते, ता एवाह—एके ए-
वमुक्तवन्तो—द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञासाः, एक एवमुक्तवन्तस्त्रिविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञासाः, एवं यावदेके एवमुक्तवन्तो दशविधाः सर्व-
जीवाः प्रज्ञासाः ॥ ‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तो द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञासास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—सिद्धाश्चासिद्धाश्च, सिदं-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४३६ ॥

वद्धमष्टप्रकारं कर्म भ्वातं—मस्मीकृतं वैस्ते सिद्धाः; पुषोदरादित्वादिद्विरूपनिष्पत्तिः; निर्दग्धकर्मोन्धना मुक्ता इत्यर्थः; 'असिद्धाः' सं-
सारिणः, चक्षुर्वी स्वगतानेकभेदसंदर्शनार्थी ॥ सम्प्रति सिद्धस्य कायस्थितिमाह—'सिद्धे षं'मित्यादि, सिद्धो भदन्त ! सिद्ध इति—
सिद्धत्वेन कालतः कियच्चिरं भवति ? भगवानाह—गौतम ! सिद्धः सादिकोऽपर्यवसितः; तत्र सादिता संसारविप्रमुक्तिसमये सिद्ध-
त्वभावात्, अपर्यवसितता सिद्धत्वच्युतेरसम्भवात् ॥ असिद्धविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! असिद्धो द्विविधः प्रज्ञम-
स्तथा—अनादिकोऽपर्यवसितः अनादिकः सपर्यवसितः; तत्र यो न जातुच्चिदपि सेत्स्यति अभव्यत्वान्तथाविधसामग्र्यभावाद्वा
सोऽनाद्यपर्यवसितः, यस्तु सिद्धिं गतः सोऽनादिसपर्यवसितः ॥ साम्प्रतमन्तरं चिन्तित्थिपुराह—'सिद्धस्स षं भंते' इत्यादि
प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सिद्धस्य सादिकस्यापर्यवसितस्य नास्त्यन्तरम्, अत्र 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां
प्रायो दर्शनं'मिति न्यायात् हेतौ पृष्टी, ततोऽयमर्थः—यस्मात्सिद्धः सादिरपर्यवसितस्तस्मान्नास्त्यन्तरम्, अन्यथाऽपर्यवसितत्वायोगात् ॥
असिद्धसूत्रे असिद्धस्थानादिकस्यापर्यवसितस्य नास्त्यन्तरम्, अपर्यवसितत्वादेवासिद्धत्वाप्रच्युतेः; अनादिकसपर्यवसितस्यापि नास्त्य-
न्तरं, भूयोऽसिद्धत्वायोगात् ॥ साम्प्रतमेतेषामेवास्त्वबहुत्वमाह—'एषुषि षं'मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तीकाः
सिद्धाः असिद्धा अनन्तरगुणाः, निगोदजीवानामतिप्रभूतत्वात् ॥

अहवा इविहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—सहंदिथा चेव अणिदिथा चेव । सहंदिए षं भंते !
कालतो केवचिरं होइ?, गोयमा ! सहंदिए इविहे पणत्ते—अणानीए वा अपज्जवसिए अणाईए
वा सपज्जवसिए, अणिदिए सातीए वा अपज्जवसिए, दोणहवि अंतरं नत्थि । सव्वत्थोवा अणिं-

२ प्रतिपत्तौ
सर्वजीवा-
भिगमे सि-
द्धासिद्ध-
भेदादि
उद्देशः २
सू० २४४

॥ ४३६ ॥

दिया सहंदिद्या अणंतगुणा । अहवा द्विविहा सव्वजीवा पणत्ता तंजहा—सकाइया चैव अकाइया
 चैव एवं चैव, एवं सजोगी चैव अजोगी चैव तहेव, [एवं सलेस्सा चैव अलेस्सा चैव, ससरीरा चैव
 असरीरा चैव] संचिट्ठणं अंतरं अप्पाबहुयं जहा सहंदिद्याणं ॥ अहवा द्विविहा सव्वजीवा पणत्ता,
 तंजहा—सवेदगा चैव अवेदगा चैव ॥ सवेदए णं भंते ! सवे० ? गोयमा ! सवेयए तिविहे प-
 णत्ते, तंजहा—अणादीए अपज्जवसिते अणादीए सपज्जवसिए साइए सपज्जवसिए, तत्थ णं
 जे से साइए सपज्जवसिए से जह० अंतोसु० उक्को० अणंतं कालं जाव खेत्तओ अवहुं पोगाल-
 परिघटं देख्खणं ॥ अवेदए णं भंते ! अवेयएत्ति कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! अवेदए द्विविहे
 पणत्ते, तंजहा—सातीय वा अपज्जवसिते साइए वा सपज्जवसिए, तत्थ णं जे से सातीय सप-
 ज्जवसिते से जहणणेणं एकं समयं उक्को० अंतोसुहुत्तं ॥ सवेयगस्स णं भंते ! केवतिकालं
 अंतरं होइ ?, अणादियस्स अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं, अणादियस्स सपज्जवसियस्स णत्थि
 अंतरं, सादीयस्स सपज्जवसियस्स जहणणेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोसुहुत्तं ॥ अवेदगस्स णं
 भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ ?, सातीयस्स अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं, सातीयस्स सपज्ज-
 वसियस्स जह० अंतोसु० उक्कोसेणं अणंतं कालं जाव अवहुं पोगालपरिघटं देख्खणं । अप्पाव-
 हुगं, सव्वत्थोवा अवेयगा सवेयगा अणंतगुणा । एवं सकसाई चैव अकसाई चैव २ जहा सवे-

यके तदेव भाणियन्वे ॥ अहवा इविहा सव्वजीवा—सलेसा य अलेसा य जहा अस्सिद्धा
सिद्धा, सव्वत्थोवा अलेसा सलेसा अणंतगुणा (सू० २४५) ।

अथवा द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्त्वयथा—सेन्द्रियाश्च अनिन्द्रियाश्च, तत्र सेन्द्रियाः—संसारिणः अनिन्द्रियाः—सिद्धाः, उपाधिभे-
दात्पृथगुपन्यासः । एव सकाधिकदिष्वपि भावनीयं, तत्र सेन्द्रियस्य कायस्थितिरन्तरं चासिद्धवद्वक्तव्यं, अनिन्द्रियस्य सिद्धवत्,
तथैवम्—‘सहंदिए षं भंते ! सहंदियत्ति कालतो केवचिरं होइ ? , गोयमा । सहंदिए इविहे पवत्ते, तंजहा—अणाइए वा अपज्जवसिए,
अणाइए वा सपज्जवसिए, अणदिए षं भंते ! अणदिएत्ति कालतो केवचिरं होइ ? , गोयमा । साइए अपज्जवसिए, सहंदियस्स षं
भंते ! कालओ केवचिरं अंतरं होइ ? , गोयमा । अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अणाइयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अ-
णदियस्स षं भंते ! अंतरं कालतो केवचिरं होइ ? , गोयमा । साइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं’ इति, अल्पवहुत्वसूत्रं पूर्ववद्भावनीयं ।
एवं कायस्थित्यन्तरालपवहुत्वसूत्राणि सकायिकाकायिकविषयाणि सथोपयोगिविषयाण्यपि भावयितव्यानि, तथैवम्—‘अहवा इविहा
सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—सकाइया चेव अकाइया चेव, एव सजोगी चेव अजोगी चेव तदेव, एवं सलेरसा चेव अलेरसा चेव
ससरीरा चेव असरीरा चेव संचिद्धणं अंतरं अप्पावहुयं जहा सकाइयाणं ।’ भूयः प्रकारान्तरेण द्वैविध्यमाह—‘अहवे’त्यादि, अथवा
द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्त्वयथा—सवेदकाश्च अवेदकाश्च । तत्र सेवेदकस्य कायस्थितिमाह—‘सवेदए षं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं
सुगमं, भगवानाह—गौतमं । सेवेदकत्रिविधः प्रज्ञास्त्वयथा—अनाद्यपर्यवसितः सान्निहिसपर्यवसितश्च, तत्रानाद्यप-
र्यवसितोऽभव्यो भव्यो वा तथाविधसामभ्यभावान्मुक्तिसगन्ता, उक्तञ्च—‘भव्वावि न सिज्झंति केहं’ इत्यादि, अनादिसपर्यवसितो

भव्यो मुक्तिगामी पूर्वमप्रतिपन्नोपशमश्रेणिः, सादिसपर्यवसितः पूर्वं प्रतिपन्नोपशमश्रेणिः, उपशमश्रेणिं प्रतिपद्य वेदोपशमोत्तरकालावे-
 दकत्वमनुभूय श्रेणिसमाप्तौ भवक्षयादपान्तराले मरणतो वा प्रतिपततो वेदोदये पुनः सवेदकत्वोपपत्तेः, तत्र योऽसौ सादिसपर्यवसितो
 जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं श्रेणिसमाप्तौ सवेदकत्वे सति पुनरन्तर्मुहूर्त्तेन श्रेणिप्रतिपत्ताववेदकत्वभावात्, आह—किमेकस्मिन् जन्मनि वेलाद्वय-
 मुपशमश्रेणिलाभो भवति ? यदेवमुच्यते, सत्यमेतद्भवति, तथा चाह मूलटीकाकारः—‘नैकस्मिन् जन्मनि उपशमश्रेणिः क्षपकश्रेणिश्च
 जायते, उपशमश्रेणिद्वयं तु भवत्येव’ति, तत एवमुपपद्यते—जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽनन्तं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—
 अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः एषा कालतो मार्गणा, क्षेत्रतोऽपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तं देशोन्म, एतावतः कालादुद्धूर्त्तं पूर्वप्रतिपन्नोपशमश्रेणर-
 वश्यं मुत्तयासन्नतया श्रेणिप्रतिपत्ताववेदकत्वभावात् ॥ ‘अवेदए णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धं, भगवान्नाह—गौतम ! अवेदको
 द्विविधः प्रश्नस्तद्यथा—सादिको वाऽपर्यवसितः [समयानन्तरं] क्षीणवेदः, सादिको वा सपर्यवसित—उपशान्तवेदः, तत्र योऽसौ सादि-
 सपर्यवसितोऽवेदकः स च जघन्येनैकं समयं, उपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य वेदोपशमसमयानन्तरेऽपि मरणे पुनः सवेदकत्वोपपत्तेः, उत्क-
 र्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुपशान्तवेदश्रेणिकालं, तव ऊर्द्ध्वं श्रेणः प्रतिपत्ते नियमतः सवेदकत्वभावात् ॥ अन्तरं प्रतिपिपादयिपुराह—‘सवेद-
 गरस णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवान्नाह—गौतम ! अनादिकस्यापर्यवसितस्य सवेदकस्य नास्त्यन्तरं, अपर्यवसिततया सदा
 तद्भावापरित्यागात्, अनादिकस्य सपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं, अनादिसपर्यवसितो ह्यपान्तराले उपशमश्रेणिमप्रतिपद्य भावी क्षीण-
 वेदो न च क्षीणवेदस्य पुनः सवेदकत्वं प्रतिपाताभावात्, सादिकस्य सपर्यवसितस्य सवेदकस्य जघन्येनैकं समयमन्तरं, द्वितीयवा-
 रमुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य वेदोपशमसमयानन्तरं कस्यापि मरणसम्भवात्, उत्कर्षेणान्तर्मुहूर्त्तं द्वितीयं वारमुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्योपशा-

न्तवेदस्य श्रेणिसमाप्तैरुर्द्ध्वं पुन. सवेदकत्वभावात् ॥ अवेदकसूत्रे सादिकस्यापर्यवसितस्यावेदकस्य नास्त्यन्तरं, क्षीणवेदस्य पुनः सवेद-
त्वाभावात्, वेदानां निर्मूलकापंकपितत्वात्, सादिकस्य सपर्यवसितस्य जघन्येनानन्तमुर्द्ध्वत्, उपशमश्रेणिसमाप्तौ सवेदकत्वे सति पुनर-
न्तमुर्द्ध्वत्तोनोपशमश्रेणिलाभतोऽवेदकत्वोपपत्तेः, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽपार्द्धपुद्गलपर्यवर्त्त-
देशानं, एकवारमुपश्रेणिं प्रतिपद्य तत्रावेदको भूत्वा श्रेणिसमाप्तौ सवेदकत्वे सति पुनरेतावता कालेन श्रेणिप्रतिपत्ताववेदकत्वोपपत्तेः ॥
अल्पबहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते ! जीवा’ इत्यादि पूर्ववत् ॥ प्रकारान्तरेण द्वैविध्यमाह—‘अहवे’त्यादि, अथवा द्विविधाः सर्व-
जीवाः प्रज्ञासास्यथा—सकपायिकाश्च अकपायिकाश्च, सह कपाया येषा यैर्वा ते सकपायाः त एव सकपायिकाः, प्राकृतत्वात् स्वायं-
इकप्रत्ययः, एवं न विद्यन्ते कपाया येषां ते अकपाया. २ एवाकपायिकाः ॥ सन्प्रति कायस्थितिमाह—‘सकसाइयस्से’त्यादि, सक-
पायिकस्य त्रिविधस्यापि संविद्धिणा कायस्थितिरन्तरं च यथा सवेदकस्य, अकपायिकस्य द्विविधभेदस्यापि कायस्थितिरन्तरं च यथा-
ऽवेदकस्य, तच्चैवम्—‘सकसाइए णं भंते ! सकसाइयस्ति कालतो केवचिरं होइ ?’, गोयमा ! सकसाइए तिविहे पन्नत्ते, तंजहा—अणा-
इए वा अपज्जवसिए अणाइए वा सपज्जवसिए साइए वा सपज्जवसिए, तत्थ जे से साइए सपज्जवसिए से जहण्णणं अंतोमुहुत्तं उक्को-
सेणं अणंतं कालं अणंता ओसत्पिणित्त्सत्पिणीओ कालतो खेत्ततो अवडुपोगालपरियट्ठ देसूणं, अकसाइए णं भंते ! अकसाइयस्ति
कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! अकसाइए दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—साइए वा अपज्जवसिए साइए वा सपज्जवसिए, तत्थ णं जे
साइए सपज्जवसिए से जहण्णणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । सकसाइयस्स णं भंते ! अंतरं कालतो केवचिरं होइ ?, गोयमा !
अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अणाइयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, साइयस्स सपज्जवसियस्स जहण्णणं एकं समयं

उक्त्रोसेणं अंतोसुहुत्तं, अकसाइयस्स षं भंते । केवइयं कालं अंतरं होइ ? , साइयस्स अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं, साइयस्स सप-
ज्जवसियस्स जहणणेणं अंतोसुहुत्तं उक्त्रोसेणं अनंतं कालं जाव अवहुं षोणालपरियदं देसूणं भित्ति, अस्य व्याख्या पूर्ववत् । अल्पबहुत्स-
माह—‘एएसि षं भंते ! जीवाणं सकसाइयाणं भित्ति प्रावत् ॥ प्रकारान्तरेण द्वैविध्यमाह—

णाणी चेव अणणाणी चेव ॥ णाणी षं भंते ! कालओ० ? , २ इविहे पन्नत्ते—सातीए वा अप-
ज्जवसिए सादीए वा सपज्जवसिए, तत्थ षं जे से सादीए सपज्जवसिते से जहणणेणं अंतोसुहुत्तं
उक्त्रोसेणं ज्जावडिसागरोवमाहं सातिरेगाहं, अणणाणी जहा सवेदया ॥ णाणिसस्स अंतरं जहणणेणं
अंतोसुहुत्तं उक्त्रोसेणं अणंतं कालं अवहुं षोणालपरियदं देसूणं । अणणाणियस्स दोणहवि आदि-
ह्हाणं णत्थि अंतरं, सादीयस्स सपज्जवसियस्स जहणणेणं अंतोसु० उक्त्रोसेणं ज्जावडिं सागरोवमाहं
साहरेगाहं । अप्पावहु सन्वत्थोवा णाणी अणणाणी अणंतशुणा ॥ अहवा इविहा सन्वजीवा प-
ज्जत्ता—सागारोवजत्ता य अणणागरोवजत्ता य, संचिदुणा अन्तरं च जहणणेणं उक्त्रोसेणवि अन्तो-
सुहुत्तं, अप्पावहु सागारो० संखे० (सू० २४६)

‘अहवे’त्यादि, अथवा द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—सलेइयस्स अलेइयस्स, तत्र सलेइयस्स कायस्थितिरन्तरं चासिद्धस्येव,
अलेइयस्स कायस्थितिरन्तरं च यथा सिद्धस्य । अल्पबहुत्वं प्रावत् । भूयः प्रकारान्तरेण द्वैविध्यमाह—‘अहवे’त्यादि, अथवा द्विविधाः
सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—ज्ञानिनश्च अज्ञानिनश्च, ज्ञानमेवमस्तीति ज्ञानिनः न ज्ञानिनोऽज्ञानिनः सिध्यज्ञाना इत्यर्थः ॥ सम्प्रति

कायस्थितिमाह—‘णाणी ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! ज्ञानी द्विविधः ब्रह्मसत्त्वथा—सादिको वाऽपर्यवसितः, स च केवली केवलज्ञानस्य साद्यसपर्यवसितत्वात्, सादिको वा सपर्यवसितो मतिज्ञानादिमान्, मतिज्ञानादीनां ह्यस्यस्थिकत्वया सादिसपर्यवसितत्वात्, ‘तस्य ण’मित्यादि, तत्र योऽसौ सादिकः सपर्यवसितः स जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, सम्यकत्वस्य जघन्यत एतावन्मात्रकालत्वात् सम्यकत्ववतश्च ज्ञानित्वात्, यथोक्तम्—“सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानं मिथ्यादृष्टेर्विपर्यास” इति, उत्कर्षतः षट्पट्टिः सागरोपमाणि सातिरेकाणि, सम्यग्दर्शनकालस्याप्युत्कर्षत एतावन्मात्रत्वात्, अप्रतिपतितसम्यकत्वस्य विजयादिगमनश्रवणात्, तथा च भाष्यम्—“द्वौ वारे विजयाइसु गयस्स तिन्निऽच्चुए अहव ताइं । अइरेणं नरभविंयं नाणाजीवाण सव्वद्धा ॥ १ ॥” [द्वौ वारौ विजयादिषु गतस्य अथवा त्रीनच्युते ताति । अतिरेको नरभविकं नानाजीवानां सर्वाद्धा ॥ १ ॥] ‘अण्णाणी णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अज्ञानी त्रिविधः ब्रह्मसत्त्वथा—अनादिको वाऽपर्यवसित. अनादिको वा सपर्यवसितः सादिको वा सपर्यवसितः; तत्रानाद्यपर्यवसितो यो न जातुचिदपि सिद्धिं गन्ता, अनादिसपर्यवसितो योऽनादिमिथ्यादृष्टिः सम्यकत्वमासाद्याप्रतिपतितसम्यकत्व एव क्षपकश्रेणं प्रतिपत्स्यते, सादिसपर्यवसितः सम्यग्दृष्टिर्भूत्वा जातमिथ्यादृष्टिः; स जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै सम्यकत्वात् प्रतिपत्य पुनरन्तर्मुहूर्त्तैन कस्यापि सम्यग्दर्शनावाप्तिरसम्भवात्, उत्कर्षेणानन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्पिष्यवसर्पिष्यः कालतः क्षेत्रतोऽपार्द्धं पुद्गलपरान्वर्त्तं देशोनं ॥ साम्प्रतमन्तरं प्रतिपादयति—‘णाणस्स णं भंते !’ इत्यादि, ज्ञानिनो भदन्व ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? भगवानाह—गौतम ! सादिकस्यापर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, अपर्यवसितत्वेन सदा तन्नावापरित्यागात्, सादिकस्य सपर्यवसितस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, एतावता मिथ्यादर्शनकालेन व्यवधानेन भूयोऽपि ज्ञानभावात्, उत्कर्षेण अनन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्पिष्यवसर्पिष्यः

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४२ ॥

सत्तमा तिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु सन्वेसु जाव सहस्सरो, चउगतिया चउआग-
तिया परित्ता असंखेज्जा पण्णत्ता, से तं जलघरा ॥ (सू० ३८)

‘भेदो भाणियन्धो तहेव जहा पण्णवणाए’ इति भेदस्तथैव मत्स्यादीनां वक्तव्यो यथा प्रज्ञापनायां, स च प्रागेवोपदर्शितः, ‘ते समासतो’ इत्यादि पर्याप्तार्याप्तसूत्रं पाठसिद्ध, शरीरादिद्वारकदम्बकसूत्रं संमूर्च्छिमजलचक्रद्वावनीयं, नवरमत्र शरीरद्वारे चत्वारि शरीराणि वक्तव्यानि, गर्भव्युत्क्रान्तिकाना तेषां वैक्रियस्यापि सम्भवात्, अवगाहनाद्वारे उत्कर्षतोऽवगाहना योजनसहस्रम् । संहन्तचिन्तायां पडपि संहननानि, तत्त्वरूपप्रतिपादकं चेदं गाथाद्वयम्—‘वर्ज्जरिसहनारायं पडमं वीयं च रिसहनारायं । नारायमद्धनाराय कीलिया तह य छेवट्ट ॥ १ ॥ रिसहो य होइ पट्टो वज्जं पुण कीलिया मुणोयव्वा । उभयो मफडंघो नारायं तं वियाणाहि ॥ २ ॥’ संस्थानचिन्तायां पडपि संस्थानानि, तान्यमूनि—समचतुरस्रं न्यप्रोधपरिमण्डल सादि वामनं कुब्जं हुण्डमिति, तत्र समाः—सामुद्रिकशास्त्रोक्तप्रमाणविशंवादिन्यश्चतस्रोऽस्ययः—चतुर्दिग्विभागोपलक्षिता. शरीरावयवा यत्र तत्समचतुरस्रं, समासान्तोऽत्प्रत्ययः, अत एवैतदन्यत्र तुल्यमिति व्यवह्रियते, तथा न्यप्रोधवत्परिमण्डलं यस्य, यथा न्यप्रोध उपरि संपूर्णप्रमाणोऽधस्तु हीनः तथा यत्संस्थानं नाभेरुपरि संपूर्णमधस्तु न तथा तन्न्यप्रोधपरिमण्डलम्, उपरि विस्तारवहुलमिति भावः, तथाऽऽदिखित्तोत्सेधाख्यो नाभेरधस्तनो देहभागो गृह्यते, ततः सह आदिना—नाभेरधस्तनभागेन यथोक्तप्रमाणलक्षणेन वर्त्तत इति सादि, उत्सेधत्रहुलमिति भावः, इह यद्यपि

१ वज्रपंभनाराचं प्रथम द्वितीयं च ऋपभनाराचम् । नाराचमर्धनाराचं कीलिकां तथा च सेवार्त्तम् ॥ १ ॥ ऋपमध भवति पट् त्रस्रं पुन कीलिका ज्ञातव्या । उभयतो मर्कटवन्धो नाराच तत् विजानीहि ॥ २ ॥

कालतः क्षेत्रतोऽपार्द्धे पुद्गलपरावर्तं देशोनं, सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वात्प्रतिपतितसैतावन्तं कालं मिथ्यात्वमनुभूय तदनन्तरमवश्यं सम्यक्त्वासादनात् । 'अण्णाणिस्स णं भंते !' इत्यादि प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—नौत्तम ! अनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, अपर्यवसितत्वादेव, अनादिसपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं अवाप्तकेवलज्ञानस्य प्रतिपाताभावात्, सादिसपर्यवसानस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तं, जघन्यस्य सम्यग्दर्शनकालसैतावन्मात्रत्वात्, उत्कर्षतः षट्षष्टिः सागरोपमाणि सातिरेकाणि, एतावतोऽपि कालाद्भूर्द्धं सम्यग्दर्शनप्रतिपाते सत्यज्ञानभावात् । अल्पबहुत्वसूत्रं प्राग्वत् । प्रकारान्तरेण द्वैविध्यमाह—'अहवे'त्यादि, अथवा द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञातास्तद्यथा—साकारोपयुक्ताश्च अनाकारोपयुक्ताश्च, सम्प्रति कायस्थितिमाह—'सागारोवत्ता णं भंते !' इह छद्मस्था एव सर्वजीवा विवक्षिता न केवलिनोऽपि 'विचित्रत्वात् सूत्रगते'रिति द्वयानामपि कायस्थितावन्तरे च जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्तं, अन्यथा केवलिनानुपयोगस्य साकारस्यानाकारस्य चैकसामयिकत्वात् कायस्थितावन्तरे चैकसामयिकोऽप्युच्येत । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका अनाकारोपयुक्ताः, अनाकारोपयोगस्य स्लोककालतया पृच्छासमये तेषां स्लोकानामेवावाव्यमानत्वात्, साकारोपयुक्ताः सङ्क्षेपगुणाः, अनाकारोपयोगाद्भातः साकारोपयोगाद्भायाः सङ्क्षेपगुणत्वात् ॥

अहवा दुविहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—आहारगा चैव अणाहारगा चैव ॥ आहारए णं भंते ! जाव केवचिरं होति ? गोयमा ! आहारए दुविहे पणत्ते, तंजहा—छउमत्थआहारए य केवलिआहारए य, छउमत्थआहारए णं जाव केवचिरं होति ? गोयमा ! जहण्णेणं खुडुगं भवगगहणं दुसमऊणं उक्को० असंखेज्जं कालं जाव काल० खेत्तओ असंखेज्जतिभागं ।

केवलिआहारए णं जाव केवचिरं होइ?, गोयमा! जहं० अंतोसु० उक्को० देखुणा पुव्वकोडी ॥
 अणाहारए णं भंते! केवचिरं०?, गोयमा! अणाहारए दुविहे पणत्ते, तंजहा—छउमत्थअणा-
 हारए य केवलिअणाहारए य, छउमत्थअणाहारए णं जाव केवचिरं होति?, गोयमा! जहणणेणं
 एक्कं समयं उक्कस्सेणं दो समयया । केवलिअणाहारए दुविहे पणत्ते, तंजहा—सिद्धकेवल्लिअणा-
 हारए य भवत्थकेवल्लिअणाहारए य ॥ सिद्धकेवल्लियणाहारए णं भंते! कालओ केवचिरं होति?,
 सातिए अपज्जवसिए ॥ भवत्थकेवल्लियणाहारए णं भंते! कइविहे पणत्ते?, भवत्थकेवल्लिय०
 दुविहे पणत्ते—सजोगिभवत्थकेवल्लिअणाहारए य अजोगिभवत्थकेवल्लिअणाहारए य । सजो-
 गिभवत्थकेवल्लिअणाहारए णं भंते! कालओ केवचिरं?, अजहणमणुक्कोसेणं तिण्णि समयया ।
 अजोगिभवत्थकेवल्लि० जहं० अंतो० उक्को० अंतोसुहुत्तं ॥ छउमत्थआहारगस्स केवतियं कालं
 अंतरं?, गोयमा! जहणणेणं एक्कं समयं उक्को० दो समयया । केवलिआहारगस्स अंतरं अजहण-
 मणुक्कोसेणं तिण्णि समयया ॥ छउमत्थअणाहारगस्स अंतरं जहत्तेणं खुट्ठागभवग्गहणं दुसमज्जणं
 उक्क० असंखेज्जं कालं जाव अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं । सिद्धकेवल्लिअणाहारगस्स सातीयस्स
 अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं ॥ सजोगिभवत्थकेवल्लिअणाहारगस्स जहं० अंतो० उक्कोसेणवि, अ-

जोगिभवत्थकेवल्लिअणाहारगस्स णत्थि अंतरं ॥ एएसि णं भंते! आहारगणं अणाहारगण य
कयरे २ हिंतो अप्पा बहुं?, गोयसा! सव्वत्थोवा अणाहारगा आहारगा असंखेज्जा ॥ (सू० २४७)

‘अहवे’त्यादि, अथवा द्विविधा: सर्वजीवा: प्रज्ञास्तद्यथा—आहारकाश्च अनाहारकाश्च ॥ अधुना कायस्थितिमाह—‘आहारो णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! आहारको द्विविधः प्रज्ञास्तद्यथा—छद्मस्थाहारकः, तत्र छद्मस्थाहारको जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणं द्विसमयोत्तं, एतच्च जघन्याधिकाराद्विग्रहेणागल्य क्षुल्लकभवग्रहणवत्सूत्रपादे परिभावनीयं, तत्र यद्यपि नाम लोकान्त-निष्कुटादावुत्पादे चतुःसामयिकी पञ्चसामयिकी च विग्रहगतिर्भवति तथाऽपि बाहुल्येन त्रिसामयिक्येवेति तामेवाधिकृत्य सूत्रमिदमुक्तं, इत्थमेवान्येषामपि पूर्वाचार्याणां प्रवृत्तिदर्शनात्, उक्तञ्च—“एकं द्वौ वाऽनाहारकः” (तत्त्वा० अ० २ सू० ३१) इति, त्रिसामयिक्यां च विग्रहगतावाद्यौ द्वौ समयाननाहारक इति ताभ्यां हीनमुक्तं, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालम्, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽक्षुल्लस्यासङ्ख्येयो भागः, किमुक्तं भवति?—अक्षुल्लमात्रक्षेत्राक्षुल्लासङ्ख्येयभागे यावन्त आकाशप्रदेशास्तावन्तः प्रतिसमयमेकैकप्र-देशापहारे यावता कालेन निर्लेपा भवन्ति तावत्य उत्सर्पिण्यवसर्पिण्य इति, तावन्तं हि कालमविग्रहेणोत्पाद्यते, अविग्रहोत्पत्तौ च सततमाहारकः । केवल्याहारकप्रश्नसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम! जघन्येनान्तमुद्दृत्तं, स चान्तकृत् केवली प्रतिपत्तव्यः, उत्क-र्षतो देशेना पूर्वकोटी, सा च पूर्वकोट्यायुषो नववर्षादारभ्योत्पन्नकेवलज्ञानस्य परिभावनीया ॥ अनाहारकविषयं सूत्रमाह—“अना हारए णं भंते’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! अनाहारको द्विविधः प्रज्ञास्तः—छद्मस्थोऽनाहारकः केवल्यनाहारकश्च, छद्मस्थानाहारकप्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह—गौतम! जघन्यत एकं समयं, जघन्याधिकाराद्विसामयिकीं विग्रहगतिमपेक्ष्यैतदवसावव्यं,

उत्कर्षतो द्वौ समयौ त्रिसामयिक्या एव विप्रहृतेर्बाहुल्येनाश्रयणात्, आह च चूर्णिकृत्—“यद्यपि भगवत्यां चतुःसामयिकोऽनाहारक इकस्तथाऽप्यत्र नाङ्गीक्रियते, कदाचित्कोऽसौ भावो येन, बाहुल्यमेवाङ्गीक्रियते, बाहुल्याच्च समयद्वयमेवे”ति । केवल्यनाहारकसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम ! केवल्यनाहारको द्विविधः प्रहृतस्तथा—भवस्यकेवल्यनाहारकः सिद्धकेवल्यनाहारकः ॥ ‘सिद्धकेवलिअणाहारए णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सादिकापर्यवसितः, सिद्धस्य साद्यपर्यवसिततयाऽनाहारकत्वस्यापि तद्विशिष्टस्य तथाभावात् ॥ ‘भवस्यकेवलिअणाहारए णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! भवस्यकेवल्यनाहारको द्विविधः प्रहृतः—सयोगिभवस्यकेवल्यनाहारकश्च, तत्रायोगिभवस्यकेवल्यनाहारकप्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनाप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्त, अयोगित्वं नाम हि शैलेश्यवस्था तस्यां नित्यमादनाहारक औदारिकादिकाययोगाभावात्, शैलेश्यवस्था च जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्त, नवरं जघन्यंपदादुल्लुष्टमधिकमवसेयं, अन्यथोभयपक्षीपन्यासायोगात् ॥ ‘सजोगिभवस्यकेवलिअणाहारए णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्योत्कर्षेण त्रयः समयाः, ते चाष्टसामयिकेकवलिसमुद्घातावस्थायां तृतीयचतुर्थपञ्चमरूपाः तेषु केवलकार्मणकाययोगभावात्, उक्तञ्च—“कार्मणशरीरयोगी चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च । समयत्रयेऽपि तस्मान्नवत्यनाहारको नियमात् ॥ १ ॥” साम्प्रतमन्तरं चिन्तयन्नाह—‘छउमत्थाहारयस्स णं भंते!’ इत्यादि, छमथाहारकस्य भदन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति?, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनैकं समयमुत्कर्षतो द्वौ समयौ, यावानेव हि कालो जघन्यत उत्कर्षतश्च छमथानाहारकस्य तावानाहारकस्यान्तरकालः, स च कालो जघन्येनैकः समयः उत्कर्षतो बाहुल्यमङ्गीकृत्य व्यवहियमाणायाम् त्रिसामयिक्यां विप्रहृतौ द्वौ समयवित्याहारकस्या-

प्यन्तरं तावदिति । केवल्याहारकप्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अजप्रन्योत्कर्षेण त्रयः समयाः, केवल्याहारको हि सयोगिभ-
 वस्केवली, तस्य चानाहारकत्वं त्रीनेव समयान् यथोक्तं प्रागित्यन्तरं केवल्याहारकस्य तावदिति ॥ सम्प्रत्यनाहारकस्यान्तरं विचिन्त-
 यिषुः प्रथमतश्चक्रस्थानाहारकस्याह—‘छउमत्थाणाहारयस्स णं भंते !’ इत्यादि प्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येन
 खुल्लकभवग्रहणं द्विसमयोऽनं, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं यावदङ्गुलसासङ्ख्येयो भागः, यावानेव हि छद्मस्थाहारकस्य कालसावानेत्र छद्म-
 स्थानाहारकस्यान्तरं, छद्मस्थाहारकस्य च जघन्यतः कालोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येया उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽङ्गुल-
 स्यासङ्ख्येयो भागः, एतावन्तं कालं सततमविग्रहेणोत्पादसम्भवात्, ततश्छद्मस्थानाहारकस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावदन्तरमिति । अथ
 स्थाने २ खुल्लकभवग्रहणमित्युक्तं तत्र खुल्लकभवग्रहणमिति कः शब्दार्थः ?, उच्यते, कुल्लं लघु स्तोत्रमित्येकोऽर्थः खुल्लमेव खुल्लकं—एका-
 युष्कसंवेदनकालो भवस्तस्य ग्रहणं—संवन्धनं भवग्रहणं, खुल्लकं च तद् भवग्रहणं च खुल्लकभवग्रहणं, तच्चावलिकालाच्चिन्त्यमानं षट्पञ्चाशद्-
 धिकमावलिकाशतद्वयं, अथैकस्मिन् आनम्राणे कियन्ति खुल्लकभवग्रहणानि भवन्ति ?, उच्यते, किञ्चित्समधिकानि सप्तदश, कथमिति
 चेदुच्यते—इह मुहूर्त्तमध्ये सर्वसङ्ख्यया षष्पष्टिः सहस्राणि पञ्च शतानि षट्त्रिंशानि खुल्लकभवग्रहणानां भवन्ति, यत उक्तं चूर्णौ—
 “पन्नद्विसहस्साइं पंचेव सया हवंति छत्तीसा । खुदुगभवग्गहणा हवंति अंतोमुहुत्तंसि ॥१॥” आनम्राणाञ्च मुहूर्त्ते त्रीणि सहस्राणि सप्त
 शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि, उक्तञ्च—“तिन्नि सहस्सा सत्त य सयाइं तेवचरिं च ऊसासा । एस मुहुत्तो भणिओ सव्वोहिं अणंतना-
 णीहि ॥ १ ॥” ततोऽत्र त्रैशिककम्मोवतारः, यदि त्रिसप्तत्यधिकसप्तशतोत्तरैस्त्रिभिः सहस्रैरुच्छ्वासानां षष्पष्टिः सहस्राणि पञ्च
 शतानि षट्त्रिंशानि खुल्लकभवग्रहणानां भवन्ति तत एकेनोच्छ्वासेन किं लभामहे ?, राशित्रयस्थापना—३७३।६५५३६।१। अत्रान्य-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४४३ ॥

राशिना एककलक्षणेन मध्यराशेरुणनाज्जातः स तावानेव, 'एकेन गुणितं तदेव भवती'ति न्यायात्, तत आद्येन राशिना भागहरणं, लब्धाः सप्तदश क्षुल्लकभवाः, शेषारंशशास्तिष्ठन्ति तत्र त्रयोदश शतानि पञ्चनवत्यधिकानि, उक्तञ्च—“सत्तरस भवगहणा सुदृढाणं भवन्ति आणुपाणुमि । तेरस चैव सयाइं पंचाणइ चैव अंसाणं ॥ १ ॥” अथैतावद्विरंशैः कियत्य आवलिका लभ्यन्ते?, उच्यते, स-
मधिकचतुर्नवतिः, तथाहि—षट्पञ्चाशदधिकेन शतद्वयेनावलिकानां त्रयोदश शतानि पञ्चनवतानि गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि लक्षाणि सप्तपञ्चाशत्सहस्राणि शतमेकं विशत्यधिकं ३५७१२०, छेदराशिः स एव ३७७३, लब्धा चतुर्नवतिरावलिकाः, शेषारंशं आव-
लिकार्यास्तिष्ठन्ति चतुर्विंशतिः शतानि अष्टपञ्चाशानि, छेदः स एव ३४५८, एवं यदा एकस्मिन्नानप्राणे आवलिकाः सङ्ख्यातुमिष्यन्ते तदा सप्तदश द्वाभ्यां षट्पञ्चाशदधिकाभ्यां शताभ्यां गुण्यन्ते, गुणयित्वा चोपरितनाश्चतुर्नवतिरावलिकाः प्रक्षिप्यन्ते, तत आवलि-
कानां चतुश्चत्वारिंशत् शतानि षट्चत्वारिंशानि भवन्ति, उक्तञ्च—“एको उ आणुपाणू चोयालीसं सया उ छायाला । आवलियप-
माणेणं अणंतनाणीहिं निदिट्ठो ॥ १ ॥” यदि पुनसुहूर्ते आवलिकाः सङ्ख्यातुमिष्यन्ते तत एतान्येव चतुश्चत्वारिंशच्छतानि त्रिसप्त-
त्यधिकानि भवन्तीति सप्तत्रिंशत्तैस्त्रिसप्तत्यधिकैर्गुण्यन्ते, जाता एका कोटी सप्तषष्टिः शतसहस्राणि चतुःसप्ततिः सहस्राणि सप्त-
शतानि अष्टापञ्चाशदधिकानि १६७७७५८, येऽपि चावलिकाया अंशाश्चतुर्विंशतिशतानि अष्टपञ्चाशदधिकानि २४५८ तेऽपि
सुहूर्त्तगोच्छ्वासराशिना ३७७३ गुण्यन्ते, अस्यैव छेदस्य ते अंशा इत्यावलिकानयनार्थं तेनैव भागो द्वियते, लब्धास्तावत्य एवावलि-
काश्चतुर्विंशतिशतान्यष्टापञ्चाशानि २४५८, तानि मूलराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जाता मूलराशिरैका कोटिः सप्तषष्टिर्लक्षाः सप्तसप्ततिः सह-
स्राणि द्वे शते षोडशोत्तरे, एतावत्य आवलिका सुहूर्ते भवन्ति, यद्विवा सुहूर्त्तगतानां क्षुल्लकभवग्रहणानां पञ्चषष्टिः सहस्राणि पञ्च

शतानि षट्त्रिंशानि एकभवग्रहप्रमाणेन षट्पञ्चाशेन शतद्वयेनावलिकानां गुण्यन्ते तथाऽपि तावत्य एवावलिका भवन्ति, उक्तञ्च—
 “एगा कोडी सत्तट्टि लक्ख सत्तचरी सहस्सा य । दो य सया सोलहिया आवलियाओ सुहुत्तंमि ॥ १ ॥” एवं च यदुच्यते ‘संखे-
 ज्ञाओ आवलियाओ एगे ऊसासनीसासे’ इत्यादि तदतीव समीचीनमिति कृतं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुतम् । तत्र सयोगिभवस्थकेवल्यना-
 हारकस्थान्तरमभिधित्सुराह—‘सजोगिभवत्थकेवलियाणहारयस्स णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्ये-
 नाप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षेणाप्यन्तर्मुहूर्त्तं, समुद्घातप्रतिपत्तेरन्तरमेवान्तर्मुहूर्त्तेन शैलेशीप्रतिपत्तिभावात्, नवरं जघन्यपदादुत्कृष्टपदं विशेषा-
 धिकमवसातव्यं अन्यथोभयपदोपन्यासायोगात् । अयोगिभवस्थकेवल्यनाहारकसूत्रे नास्त्यन्तरं, अयोग्यवस्थायां सर्वस्याप्यनाहारकत्वात् ।
 एवं सिद्धस्यापि साद्यपर्यवसितस्यानाहारकस्थान्तराभावो भावनीयः ॥ साम्प्रतमेतेषामाहारकानाहारकानामल्पबहुत्वमाह—‘एएसि
 णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्त्रोका अनाहारकाः, सिद्धविग्रहगत्यापन्नसमुद्घातगतसयोगिकेवल्ययो-
 गिकेवल्यनामेवानाहारकत्वात्, तेभ्य आहारका असङ्ख्येयगुणाः, अथ सिद्धेभ्योऽनन्तगुणा वनस्पतिजीवास्ते च प्राय आहारका इत्य-
 नन्तगुणाः कथं न भवन्ति ?, उच्यते, इह प्रतिनिगोदमसङ्ख्येयो भागः प्रतिसमयं सदा विग्रहगत्यापन्नो लभ्यते, विग्रहगत्यापन्ना अ-
 नाहारकाः, “विग्रहगइमावन्ना केवलियो समुहया अजोगी य । सिद्धा य अणाहारा सेसा आहारा जीवा ॥ १ ॥” [विग्रहगत्या-
 पन्नाः समुद्घताः अयोगिनश्च केवलिनः सिद्धाश्चानाहाराः शेषा आहारका जीवाः ॥ १ ॥”] इतिवचनात् ततोऽसङ्ख्येयगुणा एवाहा-
 रका घटन्ते नानन्तगुणा इति ॥ प्रकारान्तरेण भूयो द्वैविध्यमाह—

अहवा दुविहा सब्वजीवा पणत्ता, तंजहा—सभासगा अभासगा य ॥ सभासए णं भंते ! स-

भासएत्तिकालओ केवचिरं होति?, गोयमा! जहणणेणं एकं समयं उक्को० अंतोमुहुत्तं ॥ अभा-
सए णं भंते०!, गोयमा! अभासए दुविहे पणत्ते—साइए वा अपज्जवसिए सातीए वा सप-
ज्जवसिए, तत्थ णं जे से साइए सपज्जवसिए से जह० अंतो० उक्को० अणंतं कालं अणंता उरस-
प्पिणीओसप्पिणीओ वणस्सतिकालो ॥ भासगस्स णं भंते! केवतिकालं अंतरं होति?, जह०
अंतो० उक्को० अणंतं कालं वणस्सतिकालो । अभासग० सातीयस्स अपज्जवसियस्स गत्थि अं-
तरं, सातीयसपज्जवसियस्स जहणणेणं एकं समयं उक्को० अंतो० । अप्पायहु० सव्वत्थोवा भासगा
अभासगा अणंतगुणा ॥ अहवा दुविहा सव्वजीवा ससरीरी य असरीरी य असरीरी जहा
सिद्धा, थोवा असरीरी ससरीरी अणंतगुणा ॥ (सू० २४८)

‘अहवे’त्यादि, अथवा द्विविधा: सर्वजीवा: प्रकृतास्तद्यथा—सापकाश्च अभापकाश्च, भापमाणा भापका इतरेऽभापका: ॥ सम्प्रति
कायस्थितिमाह—‘सभासए णं भंते’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनैकं समयं भापाद्रव्यग्रहणसमय एव मरण-
तोऽन्यतो वा कुतश्चित्कारणात्तद्व्यापारस्याप्युपरमात्, उत्कर्षेणान्तर्मुहूर्त्तं, तावन्तं कालं निरन्तरं भापाद्रव्यग्रहणनिसर्गसम्भवात्, तत ऊर्ध्वं
जीवस्वाभाव्यास्त्रियमत एवोपरमति ॥ अभापकप्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अभापको द्विविधः प्रकृतस्तद्यथा—सादिको वाऽ-
पर्यवसितः सिद्धः, सादिको वा सपर्यवसितः स च पृथिव्यादिः, तत्र योऽसौ सादिः सपर्यवसितः स जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, भापणादु-
परम्यान्तर्मुहूर्त्तेन कस्यापि मूयोऽपि भापणप्रवृत्तेः, पृथिव्यादिभवस्य वा जघन्यत एतावन्मात्रकालत्वात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकाल,

स चानन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता लोका असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः ते च पुद्गलपरावर्त्ता अवलिकाया असङ्ख्येयो भागः, एतावन्तं कालं वनस्पतिष्वभाषकत्वात् ॥ साम्प्रतमन्तरं चिचिन्तयिपुराह—‘भासगस्त गं भंते!’ इत्यादि प्रभ्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तैर्मुत्कर्षतो वनस्पतिकालः, अभाषककालस्य भाषकान्तरत्वात् । अभाषकसूत्रे साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात्, सादिसपर्यवसितस्य जघन्येनैकं समयमुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, भाषककालस्याभाषकान्तरत्वात्, तस्य च जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावन्मान्त्रत्वात्, अल्पबहुत्वसूत्रं प्रतीतम् ॥ ‘अहवे’त्यादि, सशरीराः—असिद्धा अशरीराः—सिद्धाः, ततः सर्वोप्यपि सशरीराशरीरसूत्राणि सिद्धासिद्धसूत्राणीव भावनीयानि ॥

अहवा दुविहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—चरिमा चव अचरिमा चव ॥ चरिमे णं भंते! चरिमेत्ति कालतो केवचिं ह्येत्ति?, गोयमा! चरिमे अणादीए सपज्जवसिए, अचरिमे दुविहे—अणातीए वा अपज्जवसिए सातीए अपज्जवसिते, दोण्हंपि गत्थि अंतरं, अप्पाबहुं सव्वत्थोवा अचरिमा चरिमा अणंतगुणा । [अहवा दुविहा सव्वजीवा सागारोवत्ता य अणागारोवत्ता य, दोण्हंपि संचिट्ठणावि अंतरंपि जहं अंतो० उ० अंतो०, अप्पाबहुं सव्वत्थोवा अणागारोवत्ता सागारोवत्ता असंखेज्जगुणा] सेत्तं दुविहा सव्वजीवा पन्नत्ता ॥ (सू० २४९)

‘अहवे’त्यादि, चरमाः—चरमभवन्तो भव्यविशेषा ये सेत्स्यन्ति, तद्विपरीता अचरमाः—अभव्याः सिद्धाश्च । कायस्थितिसूत्रे चरमोऽनादिसपर्यवसितोऽन्यथा चरमत्वायोगात् । अचरमसूत्रेऽचरमो द्विविधः प्रह्णसस्तथा—अनादिको ब्राह्मणस्यवसितः सादिको वाऽ-

पर्यवसितः, तत्रानाद्यपर्यवसितोऽभव्यः साद्यपर्यवसितः सिद्धः ॥ साम्प्रतमन्तरमाह—‘चरिमस्स णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! अनादिकस्य सपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, चरमत्वापगमे सति पुनश्चरमत्वायोगात्, अचरमस्याप्यनाद्यपर्यवसितस्य साद्यपर्यवसितस्य वा नास्त्यन्तरं अविद्यमानचरमत्वात् । अल्पबहुत्वे सर्वस्तीका अचरमाः, अभव्यानां सिद्धानामेव चाचरमत्वात्, चरमा अनन्तगुणाः, सामान्यभव्यापेक्षमेतत्, अन्यथाऽनन्तगुणत्वायोगात्, आह च मूलटीकाकारः—“चरमा अनन्तगुणाः, सर्वजीवाः, अत्र क्वचिद्विधिवक्तव्यतासङ्गदणिगाथा—“सिद्धसइंदियकाए जोए वेए कसायलेसा य । नाणुवओगाहारा भाससरीरी य चरमो य ॥ १ ॥” सम्प्रति त्रिविधवक्तव्यतामाह—

तत्थ णं जे ते एवमाहंसु तिविहा सव्वजीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तंजहा—सम्मदिही मिच्छादिही सम्मामिच्छादिही ॥ सम्मदिही णं भंते! कालओ केवचिरं होति?, गोयमा! सम्म-
दिही डुविहे पणत्ते, तंजहा—सातीए वा अपज्जवसिए साइए वा सपज्जवसिए, तत्थ जे ते
सातीए सपज्जवसिते से जह० अंतो० उक्क० छावट्ठि सागरोवमाहं सातिरेगाहं, मिच्छादिही
तिविहे साइए वा सपज्जवसिए अणातीए वा अपज्जवसिते अणातीए वा सपज्जवसिते, तत्थ जे
ते सातीए सपज्जवसिए से जह० अंतो० उक्क० अणंतं कालं जाव अवहं पोगगलपरियहं देसूणं
सम्मामिच्छादिही जह० अंतो० उक्क० अंतोसुहुत्तं ॥ सम्मदिट्ठिस्स अंतरं साइयस्स अपज्जव-

सर्वं शरीरमादिना सह वर्तते तथाऽपि साद्विषयविशेषणान्यथाऽनुपपत्त्या विशिष्ट एव प्रमाणलक्षणोपपन्न आदिरिह लभ्यते, तत उ-
 क्तम्—उत्सेधबहुलमिति, इदमुक्तं भवति—यत्संस्थानं नाभेरधः प्रमाणोपपन्नमुपरि च हीनं तत्सादीति, अपरे तु साचीति पठन्ति, तत्र
 साचीति प्रवचनवेदिनः शाल्मलीतरुमाचक्षते, ततः साचीव यत्संस्थानं, यथा शाल्मलीतरोः स्कन्धकाण्डमतिपुष्टमुपरि च न तदनु-
 रूपा महाविशालता तद्वदस्यापि संस्थानस्याधोभागः परिपूर्णो भवति उपरितनभागस्तु नेति, तथा यत्र शिरोम्रीवं हस्तपादादिकं च
 यथोक्तप्रमाणलक्षणोपेतं उरउदरादि च मण्डलं तत्कुब्जं संस्थानं, यत्र पुनरुदरादि प्रमाणलक्षणोपेतं हस्तपादादिकं च हीनं तद्दामनं,
 यत्र सर्वेऽप्यवयवाः प्रमाणलक्षणपरिभ्रष्टास्तात् हुण्डम्, उक्तञ्च—“समचउरंसे नगोहमंडले साइ खुज्ज वामणए । हुंडेवि य संठाणे
 जीवाणं छम्मुणेयन्वा ॥ १ ॥ तुहं वित्यडवहुलं उस्सेहवहुं च मडहकोहं च । हेट्टिहकायमडहं सन्वत्यासंठियं हुंडं ॥ २ ॥” लेश्या-
 द्वारे षडपि लेश्याः, शुक्कलेश्याया अपि सम्भवात्, समुद्रघाताः पञ्च, वैक्रियसमुद्रघातस्यापि सम्भवात्, सञ्ज्ञिद्वारे सञ्ज्ञिनो नो अ-
 सञ्ज्ञिनः, वेदद्वारे त्रिविधवेदा अपि, स्त्रीपुरुषयोर्वेदयोरप्यमीषां भावात्, पर्याप्तद्वारे पञ्च पर्याप्तयो, भाषामनःपर्याप्त्योरेकत्वेन वि-
 वक्षणात्, अपर्याप्तिचिन्तायां पञ्चापर्याप्तयः, दृष्टिद्वारे त्रिविधदृष्टयोऽपि, तद्यथा—मिथ्यादृष्टयः सम्यग्दृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्च,
 दर्शनद्वारे त्रिविधदर्शना अपि, अवधिदर्शनस्यापि केषाञ्चिद्भावात्, ज्ञानद्वारे त्रिज्ञानिनोऽपि, अवधिज्ञानस्यापि केषाञ्चिद्भावात्, अ-
 ज्ञानचिन्तायामज्ञानिनोऽपि, विभङ्गस्यापि केषाञ्चित्सम्भवात्, अवधिविभङ्गौ च सम्यग्मिथ्यादृष्टिभेदेन प्रतिपत्तव्यौ, उक्तञ्च—“स-

१ समचतुरख न्यग्रोधपरिमण्डलं सादि कुब्जं वामनम् । हुण्डमपि च सस्थानं जीवानां षड् ज्ञातव्यानि ॥ १ ॥ तुल्य बहुविस्तारं उत्सेधबहुलं च मडभकोष्ठ च ।
 अधस्तनकायमडभं सर्वत्रासस्थितं हुण्डम् ॥ २ ॥

सियस्स नत्थि अंतरं, सातीयस्स सपज्जवसियस्स जहं अंतो० उक्को० अणंतं कालं जाव अबहुं
 पोणालपरियदं, मिच्छादिट्ठिस्स अणादीयस्स अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं, अणातीयस्स स-
 पज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, साइयस्स सपज्जवसियस्स जहं अंतो० उक्को० ज्जावडि सागरो-
 वमाहं सातिरेगाहं, सम्मामिच्छादिट्ठिस्स जहं अंतो० उक्को० अणंतं कालं जाव अबहुं पोणाल-
 परियदं देसूणं । अप्पावहुं सव्वत्थोवा सम्मामिच्छादिट्ठी सम्मदिट्ठी अणंतगुणा मिच्छादिट्ठी
 अणंतगुणा ॥ (सू० २५०)

‘तत्थ णं जे ते’ इत्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तस्त्रिविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्ते एवमुक्तवन्तस्त्रयथा—सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः
 सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्च, अमीषा शब्दार्थभावना प्राग्वत् ॥ सम्यग्नि कायस्थितिमाह—‘सम्मदिट्ठी णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं,
 भगवानाह—गौतम । सम्यग्दृष्टिर्द्विविध. प्रज्ञास्तद्यथा—सादिको वाऽपर्यवसितः क्षायिकसम्यग्दृष्टिः, सादिको वा सपर्यवसितः क्षायो-
 पशमिकादिसम्यग्दर्शनी, तत्र योऽसौ सादिसपर्यवसितः स जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, कर्मपरिणामस्य विचित्रत्वेनैताव्रतः कालादूर्ध्वं पुन-
 र्मिथ्यात्वगमनात्, उत्कर्षतः षट्पट्टिः सागरोपमाणि, तत ऊर्ध्वं नियमतः क्षायोपशमिकसम्यग्दर्शनापगमात् । मिथ्यादृष्टिप्रश्नसूत्रं
 सुगमं, भगवानाह—गौतम । मिथ्यादृष्टिस्त्रिविध. प्रज्ञास्तद्यथा—अनाद्यपर्यवसितः अनादिसपर्यवसितः सादिसपर्यवसितश्च, तत्र यो-
 ऽसौ सादिसपर्यवसितः स जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तावता कालेन पुनः कस्यापि सम्यग्दर्शनलाभात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्ता उत्सं-
 रिष्यवसत्षिष्यः कालतः, क्षेत्रतोऽपाद्धं पुद्गलपरावर्त्तं देशोनं, पूर्वप्रतिपन्नसम्यक्त्वस्यैतावतः कालादूर्ध्वं पुनरवश्यं सम्यग्दर्शनलाभात्,

पूर्वसम्यक्त्वप्रभावेन संसारस्य परितीकरणात् । सम्यग्मिथ्यादृष्टिसूत्रे जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तं, सम्यग्मिथ्यादर्शन-
कालस्य स्वभावात् पूर्वैवावन्मात्रत्वात्, नवरं जघन्यपदादुक्लृष्टपदमधिकमवसातव्यम् ॥ सांभ्रतमन्तरमाह—‘संभ्रमदिदृष्टिस्स षं भंते !’
इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! साध्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात्, सादिसपर्यवसितस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं,
सम्यक्त्वात् प्रतिपत्नान्तर्मुहूर्त्तेन भूयः कस्यापि सम्यक्त्वप्रतिपत्तेः, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावद्पार्द्धं पुरल्लपरावर्त्तम् । मिथ्यादृष्टिसूत्रे-
ऽनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपरिस्त्रागात्, अनादिसपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं, अन्यथाऽनादित्वायोगात्, सादिसपर्यवसितस्य ज-
घन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पट्पट्टिः सातारोपमाणि सातिरेकाणि, सम्यग्दर्शनकाल एव हि मिथ्यादर्शनस्य प्रायोऽन्तरं, सम्यग्दर्शन-
कालश्च जघन्यत उत्कर्षतश्चैवावानिति । सम्यग्मिथ्यादृष्टिसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, सम्यग्मिथ्यादर्शनात् प्रतिपत्नान्तर्मुहूर्त्तेन भूयः
कस्यापि सम्यग्मिथ्यादर्शनभावात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावद्पार्द्धं पुरल्लपरावर्त्तं देजोन, यदि सम्यग्मिथ्यादर्शनात् प्रतिपत्तितस्य भूयः
सम्यग्मिथ्यादर्शनलाभस्तत्र एतावता कालेन नियमेन अन्यथा तु मुक्तिः । अल्पबहुत्वचिन्ताया सर्वस्तीका सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, तत्परि-
णामस्य स्तीककालतया पृच्छासमये तेषां स्तीकानामवाप्यमानत्वात्, सम्यग्दृष्टयोऽनन्तगुणाः सिद्धानामानन्तत्वात्, तेभ्यो मिथ्यादृष्ट-
योऽनन्तगुणाः, वनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात् तेषां च मिथ्यादृष्टित्वात् ॥

अहवा निविहा सव्वजीवा पणत्ता—परित्ता अपरित्ता नोपरित्तानोअपरित्ता । परिस्ते षं
भंते ! कालतो केवचिरं होति ? परिस्ते तुविहे पणत्ते—कायपरित्ते य संसारपरित्ते य । कायप-
रित्ते षं भंते० !, जह० अंतोसु० उक्को० असंखेज्जं कालं जाव असंखेज्जा लोगा । संसारपरित्ते षं

भंते । संसारपरित्तेत्ति कालओ केवचिरं होति ? जहं अंतो उक्को अणंतं कालं जाव अबहुं णोगालपरियदं देख्खणं । अपरित्ते णं भंते !, अपरित्ते दुविहे पणत्ते, कायअपरित्ते य संसारअपरित्ते य, कायअपरित्ते णं जहं अंतो उक्को अणंतं कालं, वणस्सतिकालो, संसारापरित्ते दुविहे पणत्ते—अणादीए वा अपज्जवसित्ते अणादीए वा सपज्जवसित्ते, णोपरित्तेणोअपरित्ते सातीय अपज्जवसित्ते । कायपरित्त्तस्स जहं अंतरं अंतो उक्को वणस्सतिकालो, संसारपरित्त्तस्स णत्थि अंतरं, कायापरित्त्तस्स जहं अंतो उक्को असंखिज्जं कालं पुढाविकालो । संसारापरित्त्तस्स अणाहयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अणाहयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, णोपरित्त्तनोअपरित्त्तस्सच्चि णत्थि अंतरं । अप्पावहुं सव्वत्थोवा परित्ता णोपरित्त्तानोअपरित्ता अनंतगुणा अपरित्ता अनंतगुणा (सू० २५१)

‘अहवे’त्यादि, अथवा सर्वजीवास्त्रिविधाः प्रज्ञासत्त्वथथा—परीत्ता अपरीत्ता नोपरित्तानोअपरीत्ताश्च ॥ सन्धत्ति कायस्थितिचिन्तानोपरीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । परीत्तो द्विविधः प्रज्ञासत्त्वथथा—कायपरीत्तः संसारपरीत्तश्च, कायपरीत्तो नाम प्रत्येकशरीरी, संसारपरीत्तोऽपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तान्त.संसार, तत्र कायपरीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तमुहूर्त्तं, स च साधारणेभ्यः परीत्तेष्वन्तमुहूर्त्तं स्थित्वा पुनः साधारणेपु गच्छतो वेदितव्यः, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः, तथा चाह—पृथिवीकालः, किमुक्तं भवति ?—पृथिव्यादिप्रत्येकशरीरकालः, तव

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४४६ ॥

ऊर्द्धं नियमतः संसारिणः साधारणभावात् ॥ संसारपरीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, ताव-
ता कालेनान्तकृत्केवलत्वेन सिद्धिगमनात्, उत्कर्षणानन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतो देशोनमपाद्धं पुरलपरा-
वर्त्तं यावत्, तत्र ऊर्द्धं नियमतः सिद्धिगमनाद्, अन्यथा संसारपरीत्तत्वायोगात् ॥ ‘अपरीत्ते णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं,
भगवानाह—गौतम । अपरीत्तो द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा—कायापरीत्तः संसारापरीत्तश्च, कायापरीत्तः—साधारणः, संसारापरीत्तः—कृष्ण-
पाक्षिकः, तत्र कायापरीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तत्र ऊर्द्धं कस्यापि प्रत्येकशरीरेषु गमनात्,
उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स च वनस्पतिकालः, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽनन्ता लोका असङ्ख्येयाः पुरलपरावर्त्ताः,
ते च पुरलपरावर्त्ता आबलिकाया असङ्ख्येयो भागः । संसारापरीत्तप्रश्नसूत्रं प्रतीतं, भगवानाह—गौतम । संसारापरीत्तो द्विविधः प्र-
ज्ञप्तस्तद्यथा—अनादिकोऽपर्यवसितो, यो न जातुच्चिदपि सिद्धिं गन्ता, अनादिको वा सपर्यवसितो भव्यविशेषः । नोपरीत्तनोअप-
रीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं प्रतीतं, नोपरीत्तनोअपरीत्तो हि सिद्धः, स च साद्यपर्यवसित एव प्रतिपाताभावात् ॥ सात्प्रतमन्तरमाह—
‘कायापरीत्तस्स णं भित्थादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, साधारणेऽन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयः प्रत्येकशरी-
रेष्वगमनात्, उत्कर्षतोऽनन्त कालं, स चानन्तः कालः प्रायुक्तस्वरूपो वनस्पतिकालः, तावन्तं कालं साधारणेऽन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयः प्रत्येकशरी-
परीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । नास्त्यन्तरं, संसारपरीत्तत्वापगमे पुनः संसारपरीत्तत्वाभावात्, मुक्तस्य प्रतिपाता-
सम्भवात् । कायापरीत्तसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, प्रत्येकशरीरेष्वन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयः कायापरीत्तेषु कस्याप्यागमनसम्भवात्, उत्क-
र्षतोऽसङ्ख्येयं कालं यावद्, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः, पृथिव्यादिप्रत्येकशरीरभवभ्रमणकाल-

१ प्रतिपत्तौ
सर्वजीव
त्रैविध्यं
परित्तादि
उद्देशः २
सू० २५१

॥ ४४६ ॥

स्योत्कर्षतोऽप्येतावन्मात्रत्वात्, तथा चाह—पृथिवीकालः पृथिव्यादिप्रत्येकशरीरकाल इत्यर्थः । संसारापरीतसूत्रेऽनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात्, अनादिसपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, संसारापरीतत्वापगमे पुनः संसारापरीतत्वस्यासम्भवात्, नोपरीतनो-
 अपरीतस्यापि साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तीकाः परीताः, कायपरीतानां संसारपरीतानां
 चालपत्वात्, नोपरीतानोअपरीता अनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तत्वात्, अपरीता अनन्तगुणाः, कृष्णपाक्षिकाणामतिप्रभूतत्वात् ॥

अहवा तिविहा स्ववजीवा षं तं—पञ्चत्तगा अपञ्चत्तगा नोपञ्चत्तगानोअपञ्चत्तगा, पञ्चत्तके षं
 भंते !०, जह० अंतो० उक्को० सागरोवमसतपुहुत्तं साइरेगं । अपञ्चत्तगे षं भंते !, जह० अंतो०
 उक्को० अंतो० नोपञ्चत्तगोअपञ्चत्तए सातीए अपञ्चवसिते । पञ्चत्तगसस अंतरं जह० अंतो० उक्को०
 अंतो०, अपञ्चत्तगसस जह० अंतो० उक्को० सागरोवमससपुहुत्तं साइरेगं, तइयसस णत्थि
 अंतरं । अप्पाबहु० स्ववत्थोवा नोपञ्चत्तगानोअपञ्चत्तगा अपञ्चत्तगा अणंतगुणा पञ्चत्तगा
 संखिज्जगुणा (सू० २६२)

‘अहवे’त्यादि, अथवा प्रकारान्तरेण सर्वजीवास्त्रिविधाः प्रज्ञाप्तास्तद्यथा—पर्याप्तका अपर्याप्तका नोपर्याप्तकानोअपर्याप्तकाश्च, तत्र
 पर्याप्तककायस्थित्तिचिन्तायां जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, अपर्याप्तकेभ्यः पर्याप्तैरूपधान्तर्मुहूर्त्तैरपरतोऽपर्याप्तकेषु भूयोऽपि गमनात्, उत्कर्षतः
 सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तत ऊर्ध्वं नियमतोऽपर्याप्तकभावात्, लब्धयेषं चेदं सूत्रं, तेनापान्तराले उपपातापर्याप्तकत्वेऽपि न
 कश्चिद्दोषः । अपर्याप्तकसूत्रे जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तं, अपर्याप्तलब्धयेर्जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावन्मात्रकालत्वात्, नवरं

जघन्यपदादुत्कृष्टपदमधिकमवसातव्यं, अन्यथोभयपदोपन्यासायोगात्, उभयप्रतिपेधवर्ती सिद्धः, स च साध्यपर्यवसितः । अन्तर-
चिन्ताया पर्याप्तकस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तमन्तरं, अपर्याप्तकाल एव हि पर्याप्तकस्थान्तरं, अपर्याप्तककालश्च जघन्यत उत्कर्ष-
तश्चान्तर्मुहूर्त्त, अपर्याप्तकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, पर्याप्तककालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैताव-
त्प्रमाणत्वात्, नोपर्याप्तनोअपर्याप्तकस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् ॥ अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्वोका नोपर्याप्तकोअपर्याप्तकाः, सि-
द्धाना शेषजीवापेक्षयाऽल्पत्वात्, अपर्याप्तका अनन्तगुणाः, निगोदजीवानामपर्याप्तानामनन्तानन्तात् सदा लभ्यमानत्वात्, तेभ्यः प-
र्याप्तकाः सङ्घोयगुणाः, सूक्ष्मेध्वोषतोऽपर्याप्तकेभ्यः पर्याप्तकानां सङ्घोयगुणतयाऽवाप्यमानत्वात् ॥

अहवा तिविद्या सव्वजीवा पं० तं०—सुहुमा वायरा नोसुहुमानोवायरा, सुहुमे णं भंते ! सु-
हुमेत्ति कालओ केवचिरं०?, जहणोणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसे० असंखिज्जं कालं पुढविकालो, वा-
खेत्तओ अंगुलस्स असंखिज्जइभागो, नोसुहुमनोवायरए साहए अपज्जवसिए, सुहुमस्स
अंतरं वायरकालो, वायरस्स अंतरं सुहुमकालो, तइयस्स नोसुहुमणोवायरस्स अंतरं नत्थि ।
(सू० २५३)

‘अहवे’त्यादि, अथवा प्रकारान्तरेण सर्वजीवास्त्रिविधाः प्रज्ञासास्त्रयाथा—सूक्ष्मा बादराः नोसूक्ष्मानोवायरा । कायस्थितिचिन्ताया

१. प्रतिपत्तौ
सर्वजीव
त्रैविध्यं
पर्याप्तत्वा-
दि सूक्ष्म-
त्वादि
उद्देशः २
सू० २५२-
२५३

सूक्ष्मस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत ऊर्ध्वं भूयोऽपि वादरेषु कस्याप्यागमनात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः; वादरस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तदनन्तरं कस्यचिद् भूयोऽपि सूक्ष्मेषु गमनात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासङ्ख्येयो भागः; एतावतः कालादूर्ध्वं नियोगातः संसारिणः सूक्ष्मेषु गमनात्, उभयप्रतिपेधवर्ती सिद्धः स च साद्यपर्यवसितः ॥ अन्तरचिन्तायां सूक्ष्मस्यान्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालमसङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासङ्ख्येयो भागः; वादरकालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावत्प्रमाणत्वात् । वादरस्यान्तरं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः; सूक्ष्मस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावत्कालप्रमाणत्वात्, नोसूक्ष्मनोवादरस्य साद्यपर्यवसितस्य, हेतौ पष्ठी, निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनमिति न्यायात्, ततोऽयमर्थः—साद्यपर्यवसितत्वात्रास्यन्तरमन्यथाऽपर्यवसितत्वायोगात् । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्वोका नोसूक्ष्मानोवादराः; सिद्धानामल्पत्वात्, तेभ्यो वादरा अनन्तगुणाः; वादरनिगोदजीवानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मा असङ्ख्येयगुणाः; वादरनिगोदेभ्यः सूक्ष्मनिगोदानामसङ्ख्यातगुणत्वात् ॥

अहवा तिविहा स्ववजीव्वा पणत्ता, तंजहा—सण्णी अस्णणी नोसण्णीनोअस्णणी, सत्थी भंते ! कालओं ?, जहं अंतो० उक्को० सागरोवमसतपुहुत्तं सातिरेगं, अस्णणी जहं अंतो० उक्को० वणससतिकालो, नोसण्णीनोअस्णणी साइए अपज्जवसिते । सण्णिरस अंतरं जहं अंतो० उक्को० वणससतिकालो, अस्णिरस अंतरं जहं अंतो० उक्को० सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं,

ततियस्स णत्थि अंतरं । अप्पावहू० सव्वत्थोवा सण्णी नोसत्थीनोअसण्णी अणंतगुणा असण्णी
अणंतगुणा ॥ (सू० २५४)

‘अहवा तिविहा’ इत्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण त्रिप्रकाराः सर्वजीवाः प्रज्ञासास्तद्यथा—सञ्चिनोऽसञ्चिनो नोसञ्चिनोऽस-
ञ्चिनश्च, तत्र सञ्चिनः—समनस्काः असञ्चिनः—अमनस्काः उभयप्रतिषेधवर्तिनः सिद्धाः । कायस्थितिचिन्ताया सञ्चिनो जघन्येना-
न्तर्मुहूर्त्तै, तत ऊर्ध्वं भूयोऽपि कस्यचिद् सञ्चिषु गमनात्, उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्व सातिरेकं, तत ऊर्ध्वमवश्यं संसारिणः सतोऽ-
सञ्चिषु गमनात्, असञ्चिनो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, तत ऊर्ध्वं कस्यापि पुनरपि सञ्चिषु गमनात्, उत्कर्षतोऽन्तं कालं, स चान-
न्तः कालो वनस्पतिकालः, स चैवं—अनन्ता उत्सर्पिष्यवसर्पिष्य कालतः, क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः, असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः, ते च
पुद्गलपरावर्त्ता आबलिकाया असङ्ख्येयो भागाः, उभयप्रतिषेधवर्त्ता सिद्धः, स च साद्यपर्यवसितः । अन्तरचिन्तायां सञ्चिनोऽन्तरं
जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै उत्कर्षतोऽन्तं कालं, स चानन्तकालो वनस्पतिकालः, असञ्चिकालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैवावत्प्रमाणत्वात्, अ-
सञ्चिनोऽन्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं, सञ्चिकालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैवावत्प्रमाणत्वात्, नोसञ्चिनो-
नोअसञ्चिनः साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् । अल्पबहुत्वचिन्ताया सर्वलोकाः सञ्चिनो, देवनारकर्णव्युत्कान्तिकति-
र्यग्मनुष्याणामेव सञ्चिलत्वात्, तेभ्य उभयप्रतिषेधवर्त्तिनोऽनन्तगुणाः, वनस्पतिवर्जशेषजीवेभ्यः सिद्धानामनन्तगुणत्वात्, तेभ्योऽसंज्ञि-
नोऽनन्तगुणाः वनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् ॥

अहवा तिविहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—भवसिद्धिया अभवसिद्धिया नोभवसिद्धिया-

नोअभवसिद्धिया, अणाइया सपज्जवसिया भवसिद्धिया, अणाइया अपज्जवसिया अभवसिद्धिया, साई अपज्जवसिया नोभवसिद्धियानोअभवसिद्धिया । तिणहंपि नत्थि अंतरं । अप्पावहुं स-
 व्वत्थोवा अभवसिद्धिया णोभवसिद्धीयानोअभवसिद्धीया अनंतगुणा भवसिद्धिया अणंत-
 गुणा । (सू० २५५) अहवा तिविहा सव्वं तंजहा—तसा थावरा नोतसानोथावरा, त-
 सस्स णं भंते ! कालओं ? , जहं अंतो० उक्को० दो सागरोवमसहस्साइं साइरेगाइं, थावरस्स सं-
 च्चिट्टुणा वणस्सतिकालो, णोतसानोथावरा साती अपज्जवसिया । तसस्स अंतरं वणस्सतिकालो,
 थावरस्स अंतरं दो सागरोवमसहस्साइं साइरेगाइं, णोतसथावरस्स णत्थि अंतरं । अप्पावहुं
 सव्वत्थोवा तसा नोतसानोथावरा अणंतगुणा थावरा अणंतगुणा । से तं तिविधा सव्वजीवा
 पणत्ता (सू० २५६)

‘अहवे’त्यादि, अथवा—प्रकारान्तरेण त्रिविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—‘भवसिद्धिकाः’ भवे सिद्धिर्येषां ते भवसिद्धिका
 भव्या इत्यर्थः, अभवसिद्धिका—अभव्याः, नोभवसिद्धिकानोअभवसिद्धिकाः सिद्धाः, सिद्धानां संसारानीततया भवसिद्धिकत्वाभव-
 सिद्धिकत्वविशेषणरहितत्वात् । कायस्थितिचिन्ताया भवसिद्धिकोऽनादिसपर्यवसितोऽन्यथा भवसिद्धिकत्वायोगात्, अभवसिद्धिकोऽ-
 नाद्यपर्यवसितः, अभवसिद्धिकत्वादेवान्यथा तद्भावायोगात्, नोभवसिद्धिकोऽनोअभवसिद्धिकः साद्यपर्यवसितः, सिद्धस्य संसारक्षया-
 त्पादुर्भूतस्य प्रतिपातासम्भवात् । अन्तरचिन्तायां भवसिद्धिकस्यानादिसपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, भवसिद्धिकत्वापगमे पुनर्भवसिद्धिकत्वा-

योगात्, अभवसिद्धिकस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसिततया सदा तद्भावापरित्यागात्, नोभवसिद्धिकनोअभवसिद्धिकस्यापि साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तीका अभवसिद्धिकाः, अभव्यानां जघन्ययुक्तान्तकतुल्यत्वात्, नोभवसिद्धिकानोअभवसिद्धिका अनन्तगुणाः, सिद्धानामभय्येभ्योऽनन्तगुणत्वात्, तेभ्यो भवसिद्धिका अनन्तगुणाः, भव्यराशेः सिद्धेभ्योऽन्यनन्तगुणत्वात् । उपसंहारमाह—‘सेतं तिविहा सव्वजीवा पन्नता’ ॥ तदेव त्रिविधसर्वजीवप्रतिपत्तिरुक्ता, सम्प्रति चतुर्विधसर्वजीवप्रतिपत्तिमभित्सुराह—

तत्थ जे ते एवमाहंसु—चवड्विहा सव्वजीवा पणत्ता ते एवमाहंसु तं—मणजोगी वहजोगी कायजोगी अजोगी । मणजोगी णं भंते ! जहं एकं समयं उक्कों अंतोसुं, एवं वहजोगीवि, अंतरं जहणणं अंतोसुहुत्तं उक्कों वणस्सत्तिकालो, अजोगी सातीए अपज्जवसिए । मणजोगिस्स एकं समयं उक्कों अंतो, अयोगिस्स णत्थि अंतरं । अत्पावहुं सव्वत्थोवा मणजोगी वहजोगी संखिज्जगुणा अजोगा अणंतगुणा कायजोगी अणंतगुणा ॥ (सू० २५७)

‘तत्थ जे ते एव’मित्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तश्चतुर्विधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्त एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—मनोयोगिनो वाप्योगिनः काययोगिनोऽप्योगिनश्चेति, तत्र कायस्थितित्तिचिन्ताया मनोयोगी जघन्यत एक समय, विशिष्टमनोयोग्यपुद्गलप्रहणापेक्षमेतत्सूत्रं, ततो द्वितीये समये मरणोपरमतो भापकवदेकसमयता प्रतिपत्तव्या, उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, तथा च जीवस्वभावतया नित्यमत उपरमात्

म्यगदृष्टेर्ज्ञानं सिष्यादृष्टेर्विपर्यासः” इति, उपपातद्वारे उपपातो नैरयिकेभ्यः सप्तपृष्ठीभाविभ्योऽपि, तिर्यग्योनिकेभ्योऽप्यसहस्रावर्षा-
युष्कवर्जेभ्यः सर्वेभ्योऽपि, मनुष्येभ्योऽकर्मभूमिजान्तरद्वीपजासहस्रावर्षायुष्कवर्जकर्मभूमिभ्यो, देवेभ्योऽपि यानत्सहस्रारात्, परतः
प्रतिपेधः, स्थितिद्वारे जघन्यतः स्थितिरन्तर्मुहूर्तमुल्कर्षत. पूर्वकोटी, ज्यनद्वारेऽनन्तरयुद्धसहस्रारात्परे ये देवास्तान् वर्जयित्वा
शेषेषु सर्वेष्वपि जीवस्थानेषु गच्छन्ति, अत एव गत्यागतिद्वारे चतुरागतिकाश्चतुर्गंतिका, ‘परीता.’ प्रत्येकशरीरिणोऽसारेयाः प्रज्ञप्ता,
हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! उपसंहारमाह—‘सेत्तं जलयरा गवभवक्कंतियपच्चिदियतिरिक्खजोणिया’ ॥ सम्प्रति स्यलचरप्रतिपा-
दनार्थमाह—

से किं तं थलयरा?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—चउप्पदा य परिसप्पा य । से किं तं चउप्पया?,
२ चउव्विधा पणत्ता, तंजहा—एगक्खुरा सो च्चेव भेदो जाव जे यावन्ने तहप्पकारा ते समा-
सतो इविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, चत्तारि सरीरा ओगाहणा जहन्नेणं
अंगुलस्स असंखेज्जं उक्कोसेणं छ गाडयाहं, ठिती उक्कोसेणं तिन्नि पलिओमाहं नवरं उव्वट्ठित्ता
नेरइएसु चउत्थपुढविं गच्छंति, सेसं जहा जलयराणं जाव चउगतिया चउआगतिया परित्ता
असंखिज्जा पणत्ता, से तं चउप्पया, से किं तं परिसप्पा?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—उरपरि-
सप्पा य सुयगपरिसप्पा य, से किं तं उरपरिसप्पा?, २ तहेव आसालियवज्जो भेदो भाणियव्वो,
(तिप्णिण) सरीरा, ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखे० उक्कोसेणं जोयणसहस्सं, ठिती जहन्नेणं

भापकवत्, मनोयोगरहितवाग्योगवानेव वाग्योगी द्वीन्द्रयादिः, जघन्यत एक समयमुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्त, एतदपि सूत्रं विशिष्टवाग्-
 द्रव्यग्रहणापेक्षमवसातव्यं, काययोगी वाग्योगमनोयोगविकल एकेन्द्रयादिः, जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्त, द्वीन्द्रयादिभ्य उद्धृत्य पृथिव्यादिव्ब-
 न्तर्मुहूर्त्त स्थित्वा भूयः कस्यापि द्वीन्द्रयादिषु गमनात्, उत्कर्षतः प्रागुक्तस्वरूपो वनस्पतिकालः, अयोगी सिद्धः, स च साद्यपर्यव-
 सितः । अन्तरचिन्तायां मनोयोगिनोऽन्तरं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्त, तत ऊर्द्ध्वं भूयो विशिष्टमनोयोग्यपुद्गलग्रहणसम्भवात्, उत्कर्षतो वन-
 स्पतिकालः, तावन्तं कालं स्थित्वा भूयो मनोयोगिष्व्वागमनसम्भवात्, एवं वाग्योगिनोऽपि जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तरं भावनीयं, औदा-
 रिककाययोगिनो जघन्यत एक समयं, औदारिकलक्षणं कायमपेक्ष्यैतत्सूत्रं, यतो द्विसामाधिक्यामपान्तरालगतावेकः 'समयोऽन्तरं,
 उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्त, इदं हि सूत्रं परिपूर्णौदारिकशरीरपर्याप्तिपरिसमाप्त्यपेक्षं, तत्र विग्रहसमयादारभ्य यावदौदारिकशरीरपर्याप्तिपरि-
 समाप्तिस्तावदन्तर्मुहूर्त्त, तत उक्तमुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्त, न चैतत्स्वमनीपिकाविजृम्भितं, यत आह चूर्णिकृत्—'कायजोगिस्स जह०
 एकं समयं, कहं?, एकसामाधिकविग्रहगतस्य, उक्तेसं अंतरं अतोमुहुत्तं, विग्रहसमयादारभ्य औदारिकशरीरपर्याप्तकस्य यावदेवमन्त-
 र्मुहूर्त्त द्रष्टव्य"मिति, सूत्राणि ह्यमूनि विचित्राभिप्रायतया दुर्लक्ष्याणीति सम्यक्संप्रदायादवसातव्यानि, सम्प्रदायश्च यथोक्तस्वरूप
 इति न काचिदनुपपत्तिः, न च सूत्राभिप्रायमज्ञात्वा अनुपपत्तिरुद्भावनीया, महाशातनायोगतो महाऽन्तर्यप्रसक्तेः, सूत्रकृतो हि भग-
 वन्तो महीयांसः प्रमाणीकृताश्च महीयस्तरैस्तत्कालवर्तिभिरन्यैर्विद्विद्भिस्ततो न तत्सूत्रेषु मनागप्यनुपपत्तिः, केवलं सम्प्रदायावसायै
 यत्नो विधेयः, ये तु सूत्राभिप्रायमज्ञात्वा यथा कथञ्चिदनुपपत्तिमुद्भावयन्ते ते महतो महीयस आशातयन्तीति दीर्घतरसंसारभाजः,
 आह च टीकाकारः—“एवं विचित्राणि सूत्राणि सम्यक्संप्रदायादवसेथानीत्यविज्ञाय तदभिप्रायं नानुपपत्तिचोदना कार्या, महाशा-

तनायोगतो महाऽनर्थप्रसङ्गादिति” एवं च ये सम्प्रति दुष्पमानुभावतः प्रवचनस्योपप्लवाय घूसकेतव इवोत्थिताः सकलकालसुकरा-
व्यवच्छिन्नसुविधिमार्गानुष्ठारसुविहितसाधुषु मत्सरिणस्तेऽपि वृद्धपरम्परायातसम्प्रदायाद्वेसेयं सूत्राभिप्रायमपास्योत्सूत्रं प्ररूपयन्तो
महाशातनाभाजः प्रतिपत्तव्या अपकर्णयितव्याश्च दूरतस्तत्त्ववेदिभिरिति कृतं प्रसङ्गेन । सम्प्रत्यल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि
प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोका मनोयोगिनो, देवनारकगर्भजतिर्येकपञ्चेन्द्रियमनुष्याणामेव मनोयोगित्वात्, तेभ्यो
वाग्योगिनोऽसङ्ख्येयगुणाः, द्वित्रिचतुरस्रिञ्चिपञ्चेन्द्रियाणां वाग्योगित्वात्, अयोगिनोऽनन्तरुणाः सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्यः काय-
योगिनोऽनन्तरुणाः वनस्पतीना सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात् ॥

अहवा चउव्विहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—इत्थिवेयगा पुरिसवेयगा नपुंसगवेयगा अवे-
यगा, इत्थिवेयगा णं भंते ! इत्थिवेदएत्ति कालतो केवचिरं होति ?, गोयमा ! (एणेण आएसेण०)
पलियसयं दसुत्तरं अट्टारस चोदस पलितपुहुत्तं, समओ जहणो, पुरिसवेदस्स जह० अंतो०
उक्को० सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं, नपुंसगवेदस्स जह० एकं समयं उक्को० अणंतं कालं
वणस्सतिकालो । अवेयए डुविहे प०—सातीए वा अपज्जवसिते सातीए वा सपज्जवसिए से
जह० एकं स० उक्को० अंतोसु० । इत्थिवेदस्स अंतरं जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, पुरि-
सवेदस्स जह० एगं समयं उक्को० वणस्सइकालो, नपुंसगवेदस्स जह० अंतो० उक्को० सागरोव-

९ प्रतिपत्तौ
सर्वजीव
त्रैविध्ये
स्त्रीवेदादि
उद्देशः २
सू० २५८

॥ ४५० ॥

मस्यपुहुत्तं सातिरेगं, अवेदगो जहा हेडा । अप्पावहु० सवत्थोवा पुरिसवेदगा इत्थिवेदगा संखेज्जगुणा अवेदगा अणंतगुणा नपुंसगवेयगा अणंतगुणा ॥ (सू० २५८)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण चतुर्विधाः सर्वजीवाः प्रह्मसास्तद्यथा—स्त्रीवेदकाः पुरुषवेदका नपुंसकवेदका अवेदकाः । कायस्थितिचिन्तायां स्त्रीवेदकस्य ‘एगेणं आएसेणं जह० एगं समय’मित्यादि पूर्वं त्रिविधप्रतिपत्तौ प्रपञ्चतो व्याख्यातमिति न भूयो व्याख्यायते, पुरुषवेदस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, स्त्रीवेदादिभ्य उद्भूत्य पुरुषवेदानामन्तर्मुहूर्त्तं जीवित्वा भूयः स्त्रीवेदादिषु कस्यापि गमनात् । अथ यथा स्त्रीवेदस्य नपुंसकस्य वा उपशमश्रेणानुपशमे जाते तदनन्तरमेकं समयं तं वेदमनुभूय मृतस्यैकसमयता व्यावर्ष्यते तथा पुरुषवेदस्यापि जघन्यत एकसमयता कस्मान्न भवति?, उच्यते, उपशमश्रेण्यन्तर्गतो मृतः सर्वोऽपि पुरुषवेदेष्टूपद्यते नान्यवेदेषु, तेन स्त्रीवेदस्य नपुंसकवेदस्य चोक्तप्रकारेण जघन्यत एकसमयता लभ्यते, न पुरुषवेदस्य, तस्य जन्मान्तरेऽपि सातत्येन गमनात्, ततो जघन्यं पुरुषवेदस्योपदेशितेनैव प्रकारेणेत्यन्तर्मुहूर्त्तं, उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तच्च देवमनुष्यतिर्यग्भवभ्रमणेन वेदितव्यं, नपुंसकवेदो जघन्यत एकं समयं, स चैकः समय उपशमश्रेणौ वेदोपशमानन्तरमेकं समयं नपुंसकवेदमनुभूय मृतस्य परिभावनीयो मरणान्तरं पुरुषवेदेष्टूपादात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, स च प्रागनेकथा दर्शितः, अवेदको द्विविधः—साद्यपर्यवसितः क्षीणवेदः सादिसपर्यवसित उपशान्तवेदः, स च जघन्यत एकं समयं, द्वितीये समये मरणतो देवगतौ पुरुषवेदसम्भवात्, उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तदनन्तरं मरणतः पुरुषवेदसङ्क्रान्त्या प्रतिपाततो येन वेदेनोपशमश्रेणि प्रतिपन्नस्तद्वेदोदयापत्त्या सवेदकत्वात् । अन्तरचिन्तायां स्त्रीवेदस्यान्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत्रोपशान्तवेदे पुनरन्तर्मुहूर्त्तेन स्त्रीवेदोदयापत्त्या, यदिवा स्त्रीभ्य उद्भूत्य पुरुषवेदेषु नपुं-

सकृदेवेषु वाऽन्तर्मुहूर्त्तं जीवित्वा पुनः श्रील्लेनोत्पत्त्या भावनीयं, उरुहर्षो वनस्पतिकान्तः, पुरुलेदम्यानारं जगन्वा एकं समयं, पुन-
 पेस्य स्वधेदोपशमसमयानन्तरं मरणे पुरुपेज्ज्वोत्पाद्यान्, उरुहर्षो जनस्पतिकान्तः, नपुंसकरोदस्य जगन्मथोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत्र श्रीविरोक्त-
 प्रकारेण भावयितव्यं, उत्कर्षत. सागरोपमशतप्रयस्त्वं सातिरेकं, तत्र रूपं नियतः मनो नपुंसकरोदोदयभागान्, अने-
 दकस्य साथपर्यवसितस्य नाम्यन्तरमपर्यवमितत्वान्, सादियपर्यवसितस्य जगन्मथेनान्तर्मुहूर्त्तेन कस्यापि भेद्विमकारम्भान्, उरुहर्षतोऽ-
 नेन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्षिण्यप्रमर्षिण्यः कालतः श्रेयतोऽपार्धं पुरुलपरार्धं देवोत्तं, नामतः कालाद्दूर्ध्वं पूर्वप्रतिपन्नोपशमश्रेणिकस्य
 पुनः श्रेणिसमारम्भान् । अल्पबहुत्वविन्तायां सर्वमोक्षाः पुरुपेदेदनाः गतित्रयेऽद्यत्पत्त्यान्, श्रीवेदनाः मन्त्रैयगुणाः, प्रियंगगतौ त्रि-
 गुणत्वात् (मनुयगतौ सप्तत्रिंशत्तिगुणत्वात्) देवगतौ द्वात्रिंशद्गुणत्वात्, अनेदना अगन्तगुणाः, मिथानामनन्तत्वान्, नपुंसकरोदका
 अनन्तगुणाः, वनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽयनन्तगुणत्वान् ॥

अहवा षडञ्चिहा सन्वजीवा पणसा, तंजहा—चक्रखुदंसणी अचक्रखुदंसणी अचक्रिदंसणी
 केवलिदंसणी ॥ चक्रखुदंसणी णं भंते । ०? , जह० अंतो० उक्को० सागरोधमसहस्रं सात्रिरेगं,
 अचक्रखुदंसणी दुविहे पणसे—अगातीप या अपज्जवसिण अणाहण या सपज्जवसिण । ओहिदंस-
 णिस्स जह० इकं समयं उक्को० दो छात्रट्ठी सागरोधमाणं साहेगाओ, केवलदंसणी साहए
 अपज्जवसिण ॥ चक्रखुदंसणिस्स अंतरं जह० अंतोमु० उक्को० वणस्सतिकालो । अचक्रखुदंस-
 णिस्स दुञ्चिहस्स नत्थि अंतरं । ओहिदंसणस्स जह० अंतोमु० उक्कोसे० वणस्सइकालो । केवलदं-

२ प्रतिपत्तौ
 सर्वजीव
 चातुर्विधे
 चतुर्दश-
 नादि
 उद्देशः २
 सू० २५२

सणिस सणत्थि अंतरं । अप्पाबहुयं सब्त्थोवा ओहिदंसणी चक्खुदंसणी असंखेज्जगुणा केवल-
दंसणी अणंतगुणा अचक्खुदंसणी अणंतगुणा ॥ (सू० २५९)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण चतुर्विधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्तद्यथा—चक्षुर्दर्शनिनोऽवधिदर्शनिनः केवलदर्श-
निनः ॥ अमीयां कायस्थितिमाह—‘चक्खुदंसणी णं भंते !’ इत्यादि, चक्षुर्दर्शनी जघन्यतोऽन्तर्गृह्यते, अचक्षुर्दर्शनिभ्य उद्धृत्य च-
क्षुर्दर्शनिषूपद्य तावन्तं कालं स्थित्वा पुनरचक्षुर्दर्शनिषु कस्यापि गमनात्, उत्कर्षतः सागरोपमसहस्रं सातिरेकं, अचक्षुर्दर्शनी द्विविधः
प्रज्ञास्तद्यथा—अनाद्यपर्यवसितो यो न जातुचिदपि सिद्धिं गन्ता, अनादिसपर्यवसितो भव्यविशेषो यः सेत्स्यति, अवधिदर्शनी जघ-
न्यत एकं समयं, अवधिप्रतिपत्त्यनन्तरमेव कस्यापि मरणतो मिथ्यात्वगमनतो दुष्टाध्यवसायभावतोऽवधिप्रतिपातात्, उत्कर्षतो द्वे
षट्षष्टी सागरोपमाणां सातिरेके, तत्रैका षट्षष्टिः एवं—विभङ्गज्ञानी तिर्यकृष्वेन्द्रियो मनुष्यो वाऽधः सप्तम्यामुत्पन्नः, तत्र त्रयस्त्रिंशत्
सागरोपमाणि स्थित्वा तत्र च प्रत्यासन्ने उद्धर्तनाकाले सम्यक्त्वं प्राप्य पुनः परित्यजति ततोऽप्रतिपतितेनैव विभङ्गेन पूर्वकोट्यायुष्केषु
तिर्यक्षु जातस्ततः पुनरप्यप्रतिपतितविभङ्ग एवाधः सप्तम्यामुत्पन्नः, तत्र च त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि स्थित्वा पुनरप्युद्धर्तनाकाले प्रत्या-
सन्ने सम्यक्त्वं प्राप्य पुनः परित्यजति, ततः पुनरप्यप्रतिपतितेनैव विभङ्गेन पूर्वकोट्यायुष्केषु तिर्यक्षूपजातो, वेलाद्वयमपि चाविग्रहेणाधः
सप्तम्यास्तिर्यक्षूपदादयितव्यः, विग्रहे विभङ्गस्य प्रतिषेधात्, उक्तं च—‘विभंगनाणी पंचेदियतिरिक्खज्जोणिया मणूया थं आहारगा
नो अणाहारगा’ इति, नन्वपान्तराले किमर्थं सम्यक्त्वं प्रतिपाद्यते?, उच्यते, विभङ्गस्य स्तीककालावस्थायित्वात्, उक्तञ्च—‘विभं-
गनाणी जह० एणं समयं उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाइं देसूणाए पुव्वकोडीए अब्भहियाइं’ति, तदनन्तरमप्रतिपतितविभङ्ग एव मनु-

ब्यत्वं प्राप्य सम्यक्त्वपूर्वं संयममासाद्य विजयादिषु वारद्वयमुत्पद्यमानस्य द्वितीया षट्पष्टिर्भावनीया, अवधिदर्शनं च विभक्तेऽवधि-
 ज्ञाने च तुल्यमतो द्वे षट्पष्टी सागरोपमाणां सातिरेके स्थितिरवधिदर्शिनः, केवलदर्शनी साद्यपर्यवसितः ॥ साम्प्रतमन्तरमाह—
 'चक्रबुदंसणिस्स णं भंते!' इत्यादि, चक्षुर्दर्शनिनोऽन्तरं जघन्येतान्तमुहूर्त्तं तावत्प्रमाणेनाचक्षुर्दर्शनभवेन व्यवधानात्, उत्कर्षतो
 वनस्पतिकालः, स च प्रागुक्तस्वरूपः, अचक्षुर्दर्शनिनोऽनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात्, अनादिसपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं
 अचक्षुर्दर्शनित्वापगमे भूयोऽचक्षुर्दर्शनित्वायोगात्, क्षीणघातिकर्मणः प्रतिपातासम्भवात्, अवधिदर्शनिनो जघन्येनैकं समयमन्तरं,
 प्रतिपातसमयान्तरसमय एव कस्यापि पुनस्तल्लामभावात्, क्वचिदन्तमुहूर्त्तमिति पाठः, स च सुगमः तावता व्यवधानेन पुनस्तल्ला-
 भभावात्, न चायं निर्मूलः पाठो, मूलटीकाकारेणापि मतान्तरेण समर्थितत्वात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, तावतः कालाद्भूम्ब-
 श्यमवधिदर्शनसम्भवात् अनादिमिथ्यादृष्टेरप्यविरोधात्, ज्ञानं हि सम्यक्त्वसचिवं न दर्शनमपीति भावना, केवलदर्शिनः साद्यपर्य-
 वसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका अवधिदर्शनिनो, देवनारककतिपयगर्भजतिर्यकृष्वेन्द्रियमनु-
 ब्याणामेव तद्भावात्, चक्षुर्दर्शनिनोऽसङ्ख्येयगुणाः, संमूर्च्छिमतिर्यकृष्वेन्द्रियचतुरिन्द्रियाणामपि तस्य भावात्, केवलदर्शनिनोऽनन्त-
 गुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्योऽचक्षुर्दर्शनिनोऽनन्तगुणाः, एकेन्द्रियाणामप्यचक्षुर्दर्शनित्वात् ॥

अहवा चउव्विहा सब्वजीवा पणत्ता, तंजहा—संजया असंजया संजयासंजया नोसंजयानो-
 असंजयानोसंजयासंजया । संजए णं भंते!०? जह० एकं समयं उक्को० देखूणा पुव्वकोडी,
 असंजया जहा अण्णाणी, संजयासंजते जह० अंतोसु० उक्को० देखूणा पुव्वकोडी, नोसंजतनो-

१. प्रतिपत्तौ
 सर्वजीव
 चातुर्विध्ये
 चक्षुर्दर्श-
 नादि
 उद्देशः २
 सू० २६०

॥ ४५२ ॥

असंजयनोसंजयासंजए सातीए अपज्जवसिए, संजयस्स संजयासंजयस्स दोण्हवि अंतरं जहं
 अंतोसुं उक्कों अवहुं पोगलपरियदं देखुणं, असंजयस्स आदिदुवे णत्थि अंतरं, सातीयस्स
 सपज्जवसिधस्स जहं एकं सं उक्कों देखुणा पुव्वकोडी, चउत्थगस्स णत्थि अंतरं ॥ अप्पा-
 बहुं सव्वत्थोवा संजयासंजया संजया असंखेज्जगुणा णोसंजयणोअसंजयणोसंजयासंजया
 अणंतगुणा असंजया अणंतगुणा ॥ सेत्तं चउव्विहा सव्वजीवा पणत्ता (सू० २६०)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण सर्वजीवाश्चतुर्विधाः प्रज्ञास्त्रयथा—संयताः असंयताः संयतासंयताः नोसंयतानोअसंयतानो
 संयतासंयताः ॥ कायस्थितिमाह—‘संजए णं भंते !’ इत्यादि, संयतो जघन्यत एकं समयं, सर्वविरतिपरिणामसमयानन्तरसमय
 एव कस्यापि मरणात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, असंयतस्त्रिविधः—अनाद्यपर्यवसितः अनादिसपर्यवसितः सादिसपर्यवसितश्च,
 तत्रानाद्यपर्यवसितो यो न जातुचिदपि संयमं प्राप्स्यति, अनादिसपर्यवसितो य. संयमं लप्स्यति, लब्धेन च तेनैव संयमेन सिद्धि
 गन्ता, सादिसपर्यवसितो सर्वविरतेदेशविरतेर्वा परिभ्रष्टः, स हि सादिः नियमभाविसपर्यवसितत्वापेक्षया च सपर्यवसितः, स च
 जघन्येनान्तमुहूर्त्तं, तावता कालेन कस्यापि संयतत्वलाभात् ‘तिण्हं सहस्स पुहुत्त’मित्यादि वचनात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्ता
 उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽपार्द्धं पुद्गलपरावर्त्तं देशेनं, संयतासंयतो जघन्येनान्तमुहूर्त्तं, संयतासंयतत्वप्रतिपत्तेः भङ्गबहुल-
 तथा जघन्यतोऽप्येतावन्मात्रकालप्रमाणत्वात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, बालकाले तदभावान्, त्रितयप्रतिषेधवर्त्ती सिद्धः, स च
 साद्यपर्यवसित एव । अन्तरमाह—‘संजयस्स ण’मित्यादि, संयतस्य जघन्येनान्तरमन्तमुहूर्त्तं, तावता कालेन पुनः कस्यापि सं-

यतत्वलाभात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्धिष्यवसर्धिष्यः कालतः क्षेत्रतोऽपार्द्धे पुद्गलपरावर्त्तं देशोनाम्, एतावतः कालाद्भू-
 पूर्वमवाप्तसंयमस्य नियमतः संयमंलाभात्, अनाद्यपर्यवसितस्यासंयतस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात्, अनादिसपर्यवसितस्यापि ना-
 देशोना पूर्वकोटी, असंयतत्वव्यवधायकस्य संयतकालस्य संयतासंयतकालस्य वा उत्कर्षतोऽप्येतावत्प्रमाणत्वात्, संयतसमयः, एवमुत्कर्षतो
 न्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तद्भावापत्ते एतावता कालेन तद्भाभसिद्धेः, उत्कर्षतः संयतवत्, त्रितयप्रतिषेधवर्त्तिनः सिद्धस्य साद्यपर्यवसितस्य अध-
 नास्त्यन्तरं अपर्यवसिततया सदा तद्भावापरित्यागात् ॥ अल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वस्तोका जीवा. संयताः, सङ्घे-
 यकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, संयतासंयता असङ्घेयगुणाः, असङ्घेयानां तिरश्चां देशविरतिभावात्, त्रितयप्रतिषेधवर्त्तिनोऽनन्तगुणाः,
 सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्योऽसंयता अनन्तगुणाः वनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात् । उपसंहारमाह—‘सेत्त’मित्यादि ॥ उक्ताश्रु-
 विधाः सर्वजीवाः, सम्प्रति पञ्चविधानाह—

तत्थ जे ते एवमाहंसु पंचविधा सव्वजीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तंजहा—कोहकसायी माण-
 कसायी मायाकसायी लोभकसायी अकसायी ॥ कोहकसाई माणकसाई मायाकसाई णं जहं
 अंतो० उक्को० अंतोसु०, लोभकसाइस्स जहं० एकं स० उक्को० अंतो०, अकसाई कुविहे जहा
 हेडा ॥ कोहकसाई माणकसाईमायाकसाईणं अंतरं जहं० एकं० स० उक्को० अंतो० लोहकसा-
 इस्स अंतरं जहं० अंतो० उक्को० अंतो०, अकसाई तहा जहा हेडा ॥ अप्पाबहु—अकसाइणो

१ प्रतिपत्तौ
 सर्वजीव
 चातुर्विधे
 चक्षुर्वर्श-
 नादि
 उद्देशः २
 सू० २६१

संघत्थोवा भाणकसाई तथा अणंतयुणा । कोहे माया लोभे विसेसमहिया सुणेतब्बा ॥ १ ॥

(सू० २६१)

‘तस्थ जे ते’ इत्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः पञ्चविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—क्रोधकषायिणो मानकषायिणो मायाकषायिणो लोभकषायिणोऽकषायिणश्च ॥ असीयां कायस्थितिमाह—‘कोहकसाई णं भंते’ इत्यादि, क्रोधकषायी जघन्याप्यन्तमुहूर्त्त, “क्रोधाद्युपयोगकालोऽन्तमुहूर्त्त”मिति वचनात्, एवं मानकषायी मायाकषायी च वक्तव्यः, लोभकषायी जघन्येनैकं समयं, स चोपशमश्रेणेः प्रतिपत्तन् लोभकषायोदयप्रथमसमयानन्तरं मृतः प्रतिपत्तव्यो, मरणसमये कस्यापि क्रोधाद्युदयसम्भवात्, क्रमेण प्रतिपत्तनं हि मरणामावे न तु मरणेऽपीति, उत्कर्षतोऽन्तमुहूर्त्त, अकषायी द्विविधः—साद्यपर्यवसितः केवली, सादिसपर्यवसित उपशान्तकषायः, स च जघन्येनैकं समयं द्वितीये मरणतः क्रोधाद्युदयेन सकषायत्वप्राप्तेः, उत्कर्षतोऽन्तमुहूर्त्तमुपशान्तमोह-गुणस्थानककालस्यैतावत्प्रमाणत्वादित्येके, अन्ये त्वभिदधति—जघन्यतोऽप्यन्तमुहूर्त्त, न लोभोपशमप्रवृत्तस्थान्तेऽन्तमुहूर्त्तोदयो मरण-मिति वृद्धवादात्, उत्कर्षतोऽप्यन्तमुहूर्त्तमुपशान्तमोहगुणस्थानककालस्योत्कर्षतोऽप्येतावन्मात्रत्वात्, नवरं जघन्यपदादुत्कृष्टपदं विशेषाधिकमवसातव्यं, युक्तं चैतत् सूत्रकृतोऽभिप्रायेण प्रतिभासते, लोभकषायिणो जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तमुहूर्त्तान्तराभिधानात्, वक्ष्यति च—“लोभकसाइयस्स जह० अंतो० उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तमंतर”मिति ॥ साम्प्रतमन्तरमाह—‘कोहकसाइरस णं भंते!’ इत्यादि, क्रोधकषायिणोऽन्तरं जघन्येनैकं समयं, तदुपशमसंमयानन्तरं मरणे मूयः-कस्यापि तदुदयात्, उत्कर्षतोऽन्तमुहूर्त्त, एवं मानकषायिमायाकषायिसूत्रे अपि वक्तव्ये, लोभकषायिणो जघन्येनोत्कृष्टेनाप्यन्तमुहूर्त्तं नवरमुत्कृष्टं बृहतरमवसातव्यम्, अकषायि-

धिणः साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं अपर्यवसितत्वात्, सादिसपर्यवसितस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तं, तावता कालेन भूयः श्रेणिलाभात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽपार्द्धं पुद्गलपरावर्त्तं देशेनं, पूर्वमनुभूताकपायित्वस्यैतावता कालेन भूयो नियमेनाकषायित्वभावात् ॥ अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तीका अकपायिणः, सिद्धानामेवाकपायित्वात्, तेभ्यो मानकपायिणोऽनन्तगुणाः, निगोदजीवानां सिद्धेभ्योऽन्यनन्तगुणत्वात्, तेभ्यः क्रोधकपायिणो विशेषाधिकाः, क्रोधकषायोदयस्य चिरकालावस्थायित्वात्, एवं तेभ्यो मायाकपायिणो विशेषाधिकाः, तेभ्यो लोभकपायिणो विशेषाधिकाः, मायालोभोदययोश्चिरतरकालावस्थायित्वात् ॥

अहवा पंचविहा सन्वजीवा पणत्ता, तंजहा—गेरइया तिरिक्खजोणिया मणुस्सा देवा सिद्धा ।
संचिट्ठणांतराणि जह हेट्ठा भणियाणि । अप्पाबहुं थोवा मणुस्सा गेरइया असंबेज्जगुणा देवा
(सू० २६२)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण पञ्चविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—नैरयिकपुस्तिर्यञ्चो मनुष्या देवाः सिद्धाः, अमीषां कायस्थितिरन्तरमल्पबहुत्वं च प्रागेवाभिहितमिति न भूयो भाव्यते । उपसंहारमाह—‘सेत्तं पंचविहा सन्वजीवा पणत्ता’ ॥ तदेवमुक्ताः पञ्चविधाः सर्वजीवाः, सम्प्रति षड्विधानाह—

२ प्रतिपत्तौ
सर्वजीव
चातुर्विधे
चक्षुर्दर्श-
नादि
उद्वेसः २
सू० २६२

॥ ४५४ ॥

अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुब्बकोडी उब्बट्ठित्ता नेरहएसु जाव पंचमं पुढविं ताव गच्छंति, तिरिक्खम-
 णुस्सेसु सव्वेसु, देवेसु जाव सहस्सारा, सेसं जहा जलयराणं जाव चउगत्तिया चउआगइया
 परित्ता असंखेज्जा से तं उरपरिसप्पा। से किं तं भुयगपरिसप्पा?, २ भेदो तहेव, चत्तारि सरिरगा
 ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलासंखे० उक्कोसेणं गाउयपुहुत्तं ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुब्ब-
 कोडी, सेसेसु ठाणेसु जहा उरपरिसप्पा, णवरं दोबं पुढविं गच्छंति, से तं भुयपरिसप्पा पणत्ता,
 से तं थलयरा ॥ (सू० ३९) । से किं तं खहयरा?, २ चउब्बिहा पणत्ता, तंजहा—चम्मपक्खी
 तहेव भेदो, ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखे० उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं, ठिती जहन्नेणं अंतोमु-
 हुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागो, सेसं जहा जलयराणं, नवरं जाव तच्चं पुढविं गच्छंति
 जाव से तं खहयरागवक्कंतियपंचेदियतिरिक्खजोणिया, से तं तिरिक्खजोणिया ॥ (सू० ४०)

स्थलचरगर्भव्युत्क्रान्तिकानां भेदोपदर्शकं सूत्रं यथा संमूर्च्छिमस्थलचराणां, नवरमत्रासालिका न वक्तव्या, सा हि संमूर्च्छिमैव न
 गर्भव्युत्क्रान्तिका, तथा महोरगसूत्रे “जोयणसयपुहुत्तियावि जोयणसहस्संपि” इत्येतदधिकं वक्तव्यं, शरीरादिद्वारकद-
 म्बकसूत्रं तु सर्वत्रापि गर्भव्युत्क्रान्तिकजलचराणामिव, नवरमवगाहनास्थित्युद्धर्त्तनासु नानालं, तत्र चतुष्पदानामुच्छ्रष्टाऽवगाहना षड्
 गव्युत्तानि, स्थितिरुत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि, उद्धर्त्तना चतुर्थपृथिव्या आरभ्य यावत्सहस्रारः, एतेषु सर्वेष्वपि जीवस्थानेष्वनन्तरसु-
 द्धृत्योत्पद्यन्ते, उरःपरिसर्पणामुच्छ्रष्टावगाहना योजनसहस्रं, स्थितिरुत्कर्षतः पूर्वकोटी, उद्धर्त्तना पञ्चमपृथिव्या आरभ्य यावत्सह-

तत्थ जे ते एवमाहंसु छविहहा सञ्जजीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तंजहा—आभिणिबोहियणा-
णी सुयणाणी ओहिनाणी मणपज्जवणाणी केवलनाणी अण्णाणी, आभिणिबोहियणाणी णं भंते ?
आभिणिबोहियणाणित्ति कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहं अन्तोसुहुत्तं उक्कों छावडिं
सागरोवमाहं साहरेगाहं एवं सुयणाणीवि, ओहिणाणी णं भंते ! ?, जहं एकं समयं उक्कों
छावडिं सागरोवमाहं साहरेगाहं, मणपज्जवणाणी णं भंते ! ?, जहं एकं समयं उक्कों देसूणा
पुञ्जकीडी, केवलनाणी णं भंते ! ? सादीए अपज्जवसिए, अन्नाणिणो तिविहा पं० तं०—अणा-
इए वा अपज्जवसिए अणाइए वा सपज्जवसिए साइए वा सपज्जवसिए, तत्थ साइए सपज्जव-
सिए जहं अंतो० उक्कों अणंतं कालं अवहं पुगालपरियटं देसूणं । अंतरं आभिणिबोहियणा-
णिसस जहं अंतो० उक्कों अणंतं कालं अवहं पुगालपरियटं देसूणं, एवं सुय० अंतरं० मणप-
ज्जव०, केवलनाणिणो णत्थि अंतरं, अन्नाणि० साइसपज्जवसियसस जहं अंतो० उक्कों छावडिं
सागरोवमाहं साहरेगाहं । अत्था० सञ्जत्योवा मण० ओहि० असंखे० आभि० सुय० विसेसा०
सद्धाने दोवि तुल्ला केव० अणंत० अण्णाणी अणंतयुणा ॥ अहवा छविहहा सञ्जजीवा पणत्ता
तंजहा—(एवंविधः पाठ इतः प्राग् आवश्यको न चोपलब्धो इत्यमानादर्शेषु कचिदपि) एणिं-
दिया षँदिया तँदिया च्जरँदिया पंचँदिया अणिंदिया । संचिदुणांतरा जहा हेट्ठा । अत्थावहु—

सव्वत्थोवा पंचदिया चउरिदिया विसेसा० नेइदिया विसेसा० ँदिया विसेसा० एणिंदिया अणं-
तणुणा अणिंदिया अणंतणुणां ॥ (सू० २६३)

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः पट्विधाः सर्वजीवाः प्रज्ञासास्ते एवमुक्तवन्तस्तथा—आभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽ-
वधिज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञानिनः केवलज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च । सम्प्रत्यमीषां कायस्थितिमाह—‘आभिनिवोहियनांणी णं भंते !’ इत्यादि,
आभिनिवोधिकज्ञानी जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, सम्यक्त्वकालस्य जघन्यत एतावन्मात्रत्वात्, उत्कर्षतः पट्पृष्टिः सागरोपमाणि सातिरे-
काणि, तानि च विजयादियु वारद्वयादिगमनेन भावनीयानि, एवं श्रुतज्ञानिनोऽपि वक्तव्यं, आभिनिवोधिकश्रुतज्ञानयोः परस्पर-
विनाभूतत्वात्, ‘जत्थ आभणिणिवोहियणाणं तत्थ सुयनाणं, जत्थ सुयनाणं तत्थ आभणिणिवोहियनाणं, देवि एयाहं अणणोणम-
णुगयाहं’ इति वचनात्, अवधिज्ञानी जघन्यत एकं समयं, सा चैकसमयता मरणतः प्रतिपान्तेन मिथ्यात्वगमनतो वा विभङ्गज्ञान-
भावतः प्रतिपसव्या, उत्कर्षतः पट्पृष्टिः सागरोपमाणि सातिरेकाणि, तान्याभिनिवोधिकज्ञानवद्भावनीयानि, मनःपर्यवज्ञानी जघ-
न्यत एकं समयं, द्वितीय समये मरणतः प्रतिपातात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, चारित्रकालस्योत्कर्षतोऽप्येतावन्मात्रत्वात्, केवल-
ज्ञानी साधपर्यवसितः । अज्ञानी त्रिविधः प्रज्ञाप्रस्तथा—अनाद्यपर्यवसितः अनादिसपर्यवसितः सादिसपर्यवसितश्च, तत्र योऽसौ सा-
दिसपर्यवसितोऽसौ जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, तत ऊर्ध्वं कस्यापि सम्यक्त्वलाभतो भूयोऽपि ज्ञानित्वभावात्, उत्कर्षतोऽनन्तं काळं यावद-
पार्द्धं देशोत्तं पुरल्लपरावर्त्तै, ज्ञानित्वात्परिभ्रष्टस्यैतावता कालेन नियमतो भूयोऽपि ज्ञानित्वभावात् । अन्तरिक्षिन्तायामाभिनिवोधिक-
ज्ञानिनो जघन्येनान्तरमन्तर्मुहूर्त्तै, कस्याप्येतावत्कालेन भूयोऽप्याभिनिवोधिकज्ञानित्वभावात्, उत्कर्षतोऽनन्तं काळं यावदपार्द्धं पुरल्ल-

१ प्रतिपत्तौ

सर्वजीव

चातुर्विधे

चक्षुर्दर्श-

नादि

उद्देशः २

सू० २६३

॥ ४५५ ॥

परावर्त्से देशीनं, एवं श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञानिनश्चान्तरं वक्तव्यं, केवलज्ञानिनः साद्यपर्यवसितत्वाश्रान्तरं; अज्ञानिनोऽनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं अपर्यवसितत्वात्, अनादिसपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं भूयस्तद्भावायोगात्, पुनरज्ञानित्वं हि भवत्-सादिसपर्यवसितं भवति न त्वनादिसपर्यवसितं, सादिसपर्यवसितस्य जघन्यतोऽन्वर्मुहूर्त्तं, तावता कालेन भूयोऽपि कस्याप्यज्ञानित्वप्राप्तेः, उत्कर्षतः पट्पट्टिः सागरोपमाणि सातिरेकाणि । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका मनःपर्यवज्ञानिनश्चारिन्निर्णामेव केपा-श्चित्क्रावात् 'त संजयस्स सव्वपमायरहियस्स विविधरिद्धिमतो' इति वचनात्, तेभ्योऽवधिज्ञानिनोऽसङ्ख्यातगुणाः, देवनारकाणामप्यवधिज्ञानभावात्, तेभ्य आभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च द्वयेऽपि विशेषाधिकाः, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, आभिनिवोधिकश्रुतज्ञानयोः परस्परविनाभावात्, तेभ्यः केवलज्ञानिनोऽनन्वगुणाः, सिद्धानामनन्वत्वात्, तेभ्योऽज्ञानिनोऽनन्वगुणाः, वनस्पतिकायानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्वत्वात् ॥ 'अहवे'त्यादि, 'अथवा' प्रकारान्तरेण षड्विधाः सर्वाजीवाः प्रज्ञासास्तद्यथा—एकेन्द्रिया द्वीन्द्रियाकीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रिया. पञ्चेन्द्रिया अनिन्द्रियाः । एतेषा कायस्थितिरन्तरमल्पबहुत्वं प्रागेव भावितम् ॥

अहवा छविहहा सव्वजीवा पणत्ता तंजहा—ओरालियसरीरी वेउव्वियसरीरी आहारगसरीरी नेयगसरीरी कम्मगसरीरी असरीरी ॥ ओरालियसरीरी णं भंते ! कालओ केवचिंरं होइ?, जंहणोणं खुड्डागं भवगहणं दुसमऊणं, उक्कोसेणं असंखिज्जं कालं जावं अंगुलस्स असंखेज्जतिभाणं, वेउव्वियसरीरी जहं. एकं समयं उक्कोसेणं तेतीसं सागरोवमाहं अंतोसुहुत्तमव्वमहियाहं, आहारगसरीरी जहं अंतो० उक्को० अंतो०, नेयगसरीरी दुविहे—अणादीए वा अपज्जवसिए अणादीए-

चा सपञ्चवसिते, एवं कम्मगसरीरीवि, असरीरी सातीए अपञ्चवसिते ॥ अंतरं ओरालियसरी-
रसस जह० एकं समयं उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोसुहुत्तमभहियाइं, वेउव्वियसरीरसस
जह० अंतो० उक्को० अणंतं कालं वणससतिकालो, आहारगसस सरीरसस जह० अंतो० उक्को०
अणंतं कालं जाव अवहुं पोणालपरियदं देसूणं, तेय० कम्मसरीरसस य इणहवि णत्थि अंतरं ॥
अपावहु० सव्वत्थोवा आहारगसरीरी वेउव्वियसरीरी असंखेज्जगुणा ओरालियसरीरी असं-
खेज्जगुणा असरीरी अणंतगुणा तेयाकम्मसरीरी दोवि तुह्ला अणंतगुणा ॥ सेत्तं छव्विहा सव्व-
जीवा पणन्ता ॥ (सू० २६४)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण पड्डिधाः सर्वजीवा. प्रज्ञासास्यथा—औदारिकशरीरिणः वैक्रियशरीरिणः आहारकशरीरिणः
वैजसशरीरिण. कार्मणशरीरिणः अशरीरिणश्च ॥ अभीपा कायस्थितिमाह—‘ओरालियसरीरी णं भंते’ इत्यादि, औदारिकशरीरी
जघन्यतः शुल्लकभवप्रहणं द्विसमयोतं, विमहे आद्ययोद्धयोः समययो. कार्मणशरीरित्वात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं तावन्तं कालमविप्र-
हेणोत्पादसम्भवात् । वैक्रियशरीरी जघन्येनैकं समयं, विक्ुर्वणासमयानन्तरसमये एव कस्यापि मरणसम्भवात्, उत्कर्षतत्कयस्त्रिश-
त्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि, तानि चैवं—कश्चिच्चारित्रवान् वैक्रियशरीरं कृत्वाऽन्तर्मुहूर्त्तं जीवित्वा स्थितिश्चयादविप्रहेणानु-
त्तरसुरेणुपजायते, आहारकशरीरी जघन्येनाप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तं, वैजसशरीरी कार्मणशरीरी च प्रत्येक द्विविध.—अनाद्य-
पर्यवसितो यो न मुक्तिं गन्ता, अनादिसपर्यवसितो मुक्तिगामी, अशरीरी साध्यपर्यवसित. । अन्तरचिन्तायामौदारिकशरीरिणोऽ-

न्तरं जघन्यत एकः समयः; स च द्विसामयिक्यामपान्तरालागतौ भावनीयः; प्रथमे समये कार्मणशरीरोपेतत्वात्, उत्कर्षतत्त्वय-
 खिंशत्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तार्थ्यधिकानि, उत्कृष्टो वैक्रियकाल इति भावः; वैक्रियशरीरिणोऽन्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, सकृद्वैक्रिय-
 करणे एतावता कालेन पुनर्वैक्रियकरणत् मानवदेवेषु भावात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः प्रकट एव, आहारकशरीरिणो जघन्येनान्त-
 र्मुहूर्त्तै, सकृत्करणे एतावता कालेन पुनः करणात्, उत्कर्षतोऽन्तं कालं यावद्पर्द्धे पुद्गलपरावर्त्तै, तैजसंकार्मणशरीरयोर्द्विधाऽपि
 नास्त्यन्तरं । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका आहारकशरीरिणः; उत्कर्षतोऽपि सहस्रपृथक्त्वेन प्राप्यमाणत्वात्, तेभ्यो वैक्रियशरीरि-
 णोऽसङ्ख्येयगुणाः; देवनारकाणां कतिपयगर्भजतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यवायुकायिकानां च वैक्रियशरीरित्वात्, तेभ्य औदारिकशरीरिणो-
 ऽसङ्ख्येयगुणाः; - इहानन्तानामपि जीवाना यस्मादेकमौदारिकं शरीरं ततः स एक औदारिकशरीरी परिगृह्यते ततोऽसङ्ख्येयगुणा एवौ-
 दारिकशरीरिणो नान्तगुणाः; आह च मूलटीकाकारः—“औदारिकशरीरिभ्योऽशरीरा अनन्तगुणाः; सिद्धानामनन्तत्वात्, औ-
 दारिकशरीरिणां च शरीरार्पेक्षयाऽसङ्ख्येयत्वा”दिति, तेभ्योऽशरीरिणोऽनन्तगुणाः; सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्यस्त्वैजसशरीरिणः कार्म-
 णशरीरिणश्चानन्तगुणाः; स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्पर तुल्याः; तैजसकार्मणयोः परस्परविनाभावात्, इह तैजसशरीरं कार्मणशरीरं
 च निगोदेष्वपि प्रतिजीवं विद्यत इति सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वम् । उपसंहारमाह—“सेतं छविविहा सव्वजीवा पञ्चत्ता” ॥ उक्ताः
 पद्धिधाः सर्वजीवाः; सम्प्रति सप्तविधानाह—

सत्थ जे ते एवमाहंसु सत्तविधा सव्वजीवा पं० ते एवमाहंसु, तंजहा—पुढविकाहया आउका-
 हया तेउकाहया वाउकाहया वणरसत्तिकाहया तसकाहया अकाहया । संचिदणंतरा जहा हेट्टा ।

अप्यायहु० सव्वत्थोवा तसकाइया तेउकाइया असंखेज्जगुणा पुढविकाइया विसे० आउ० विसे०
वाड० विसेसा० सिद्धा अणंतगुणा वणस्सहकाइया अणंतगुणा ॥ (सू० २६६)

‘तत्थ जे ते’ इत्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः सप्तविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्ते एवमुक्तवन्त्सद्यथा—पृथिवीकायिका अक्कायिकाः
तेजस्कायिका वायुकायिका वनस्पतिकायिकाः त्रसकायिकाः अकायिकाश्च । पृथिवीकायिकादीनां कायस्थितिरन्तरमल्पवहुत्वं च प्रा-
गेव भावितमिति न भूयो भाव्यते ॥

अहवा सत्तविहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—कणहलेस्सा नीललेस्सा काउलेस्सा तेउलेस्सा
पम्हलेस्सा सुक्कलेस्सा अलेस्सा ॥ कणहलेसे णं भंते ! कणहलेसत्ति कालओ केवचिरं होइ, गोयमा !
ज० अंतो० उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोसुहुत्तामव्भहियाइं, णीललेस्से णं जह० अंतो० उक्को०
दस्सागरोवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागअव्भहियाइं, काउलेस्से णं जह० अंतो० उक्को०
अंतो० उक्को० तित्ति सागरोवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागमव्भहियाइं, तेउलेस्से णं भंते !०, जह०
जह० अं० उक्को० द्दोणिण सागरोवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागमव्भहियाइं, पम्हलेसे णं भंते !,
भंते !, जह० अंतो० उक्को० दस्सागरोवमाइं अंतोसुहुत्तामव्भहियाइं, सुक्कलेसे णं भंते !०?, जह-
क्षेणं अंतो० उक्कोसेणं तित्तीसं सागरोवमाइं अंतोसुहुत्तामव्भहियाइं, अलेस्से णं भंते ! सादीए
अपज्जवसिते ॥ कणहलेस्सस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिरं होति?, जह० अंतो० उक्को० ते-

स्पीसं सागरोवमाई अंतोमुहुस्सम०, एवं नीललेसस्सवि, काडलेसस्सवि, तेडलेसस्स पं भंते ! अंतरं का० ? , जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, एवं पन्हलेसस्सवि सुक्कलेसस्सवि दोण्हवि एवमंतरं, अलेस्सस्स पं भंते ! अंतरं कालओ० ? , गोयमा ! सादीयस्स अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं ॥ एतेसि पं भंते ! जीवाणं कण्हलेसाणं नीललेसाणं काडले० तेड० पन्ह० सुक्क० अलेसाण य कयरे २?०, गोयमा ! सव्वत्थोवा सुक्कलेस्सा पन्हलेस्सा संवेज्जगुणा तेडलेस्सा संखिज्जगुणा अलेस्सा अणंतगुणा काडलेस्सा अणंतगुणा नीललेस्सा विसेसाहिया कण्हलेस्सा विसेसाहिया । सेत्तं सत्तविहा सव्वजीवा पन्नत्ता ॥ (सू० २६६)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण सर्वजीवाः सप्तविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—कृष्णलेश्याः नीललेश्याः कापोतलेश्याः तेजोलेश्याः पद्मलेश्याः शुक्कलेश्याः अलेश्याः ॥ साम्प्रतमेतेषां कायस्थितिमाह—‘कण्हलेसे पं भंते !’ इत्यादि, कृष्णलेश्या जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, तिर्यञ्जानुल्याणां कृष्णलेश्याया अन्तर्मुहूर्त्तौवस्थायित्वात्, उत्कर्षतक्षयखिंशत्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तौभ्यधिकानि, देवतारका हि पान्श्यात्प्रवगतचरमान्तर्मुहूर्त्तौद्वारभ्याप्रेतनभवगतप्रथमान्तर्मुहूर्त्तौ यावदवस्थितलेश्याकाः, अधःसप्तमपृथिवीनारकाश्च कृष्णलेश्याकाः पान्श्यात्प्रोतभवगतचरमादिमान्तर्मुहूर्त्तौ द्वे अप्येकमन्तर्मुहूर्त्तौ, तस्यासङ्ख्यातभेदात्प्रकत्वात्, तत उपपद्यन्ते कृष्णलेश्याकस्यान्तर्मुहूर्त्तौभ्यधिकानि त्रयखिंशत्सागरोपमाणि, नीललेश्याको जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तौ तच्च प्रागवत्, उत्कर्षतो दश सागरोपमाणि पर्योपमासङ्ख्येयमान्गाधिकानि, धूमप्रभाप्रथमप्रस्टनारकाणां नीललेश्याकानामेतावस्थितिकत्वात्, पाञ्चाल्याप्रेतनभवगते च चरमादिमान्तर्मुहूर्त्तौ पर्यो-

पमासङ्ख्यभागान्तःप्रविष्टे न पृथग्विवक्षिते, कापोतलेश्याको जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं प्रागवत्, उत्कर्षतस्त्रीणि सागरोपमाणि पर्योपमा-
सङ्ख्येयगागाभ्यधिकानि, बालुकाप्रथमप्रस्तटागतनारकाणां कापोतलेश्याकानामेतावस्थितिकत्वात्, तेजोलेश्याको जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं
तथैव उत्कर्षतो द्वे सागरोपमे पर्योपमासङ्ख्येयगागाभ्यधिके, ते चेशानदेवानामवसातव्ये, पद्मालेश्याको जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं प्रागवत्,
उत्कर्षतो दश सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तर्भ्यधिकानि, तानि ब्रह्मलोकवासिनां देवानामवसातव्यानि, शुक्लेश्याको जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं
प्रागवत्, उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तर्भ्यधिकानि, तानि चातुत्तरसुराणा प्रतिपत्तव्यानि, तेषां शुक्लेश्याकत्वात् ॥
अन्तरचिन्ताया कृष्णलेश्याकस्यान्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तिर्यङ्मानुष्याणामन्तर्मुहूर्त्तं लेश्यापररावर्तनात्, उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरो-
पमाण्यन्तर्मुहूर्त्तर्भ्यधिकानि, शुक्लेश्योत्कृष्टकालस्य कृष्णलेश्यानतरोत्कृष्टकालत्वात्, एवं नीललेश्याकापोतलेश्ययोरपि जघन्यत उत्क-
र्षतश्चान्तरं वक्तव्यं, तेजःपद्मशुष्ठानामन्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः, स च प्रतीव एवेति, अलेश्यस्य साद्यपर्याव-
सितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् ॥ अरपवहुत्वचिन्तायां सर्वसोका. शुक्लेश्याः, लान्तकादिदेवानां पर्याप्तगर्भेण्डुत्कान्तिवकतिपय-
पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मानुष्याणां शुक्लेश्यासम्भवात्, तेभ्यः पद्मालेश्याः सङ्ख्येयगुणाः, सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोककल्पवासिना सर्वेषां प्र-
भूतपर्याप्तगर्भेण्डुत्कान्तिवकतिर्यङ्मानुष्याणां च पद्मालेश्याकत्वात्, अथ लान्तकादिदेवेभ्यः सनत्कुमाररादिकल्पत्रयवासिनो देवा असङ्ख्या-
तगुणाः ततः शुक्लेश्येभ्यः पद्मालेश्या असङ्ख्यातगुणाः प्राप्नुवन्ति, कथं सङ्ख्येयगुणा उक्ता. ?, उच्यते, इह जघन्यपदेऽप्यसङ्ख्यातानां
सनत्कुमाररादिकल्पत्रयवासिभ्योऽसङ्ख्येयगुणानां पञ्चेन्द्रियतिरश्चा शुक्लेश्या, ततः पद्मालेश्याकाः शुक्लेश्याकेभ्यः सङ्ख्येयगुणाः, ते-
जोलेश्याका. तेभ्योऽपि सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि सङ्ख्येयगुणेषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु भवन्तपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवेषु च

२. प्रतिपत्ता
सर्वजीव
सप्तविधत्वं
कायले-
श्याभ्यां
उद्देशः २
सू० २६६

तेजोलेश्याभावात्, भावना सङ्क्षेपगुणत्वे प्रागवत्, तेभ्योऽप्यनन्तगुणा अलेश्याः, सिद्धातामन्तवत्त्वात्, तेभ्योऽपि कार्पोतलेश्या अन्तवगुणाः, सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणानां वनस्पतिकायिकानां कार्पोतलेश्यावतां सद्भावात्, तेभ्योऽपि नीललेश्या विशेषाधिकाः, तेभ्योऽपि कृष्णलेश्या विशेषाधिकाः, छिद्रतराध्यवसायानां प्रभूततराणां सद्भावात् । उपसंहारमाह—‘सेतं सत्तविहा सन्वजीवा पन्नत्ता’ ॥ उक्ताः सप्तविधाः सर्वजीवाः, साम्प्रतमष्टविधानाह—

तत्थ जे ते एवमाहंसु अट्टविहा सन्वजीवा पणत्ता ते णं एवमाहंसु, तंजहा—आभिणिवोहिय-
नाणी सुयं ओहिं मणं केवलं मतिअत्ताणी सुयअणणी विभंगअणणी ॥ आभिणि-
वोहियणाणी णं भंते ! आभिणिवोहियणाणीत्ति कालओ केवचिरं होति ?, गोयमा ! जहं अंतो-
उक्कों ज्जावट्टिसागरोवमाहं सातिरेगाहं, एवं सुयणाणीवि । ओहिणाणी णं भंते !० ?, जहं एक्कं
समयं उक्कों ज्जावट्टिसागरोवमाहं सातिरेगाहं, मणपज्जवणाणी णं भंते !० ? जहं एक्कं स० उक्कं
देसूणा पुन्वकोडी, केवलणाणी णं भंते !० ? सादीए अपज्जवसिते, मतिअणणी णं भंते !० ?
महअणणी तिविहे पणत्ते तं० अणाहए वा अपज्जवसिए अणादीए वा सपज्जवसिए सातीए
वा सपज्जवसिते, तत्थ णं जे से सादीए सपज्जवसिते से जहं अंतो० उक्कों अणंतं कालं जाव
अवहुं पोणालपरियटं देसूणं, सुयअणणी एवं चेव, विभंगअणणी णं भंते ! विभंगं जहं
एक्कं समयं उ० तेत्तीसं सागरोवमाहं देसूणाए पुन्वकोडीए अन्भहियाहं ॥ आभिणिवोहियणाणिसस

पं भंते ! अंतरं कालओ० ?, जह० अंतो० उक्क० अणंतं कालं जाव अवहुं पीगालपरियदं देसुणं,
एवं सुयणाणिससवि, ओहिणाणिससवि, मणपज्जवणाणिससवि, केवलणाणिसस पं भंते ! अंतरं० ?,
सादीयसस अपज्जवसियसस णत्थि अंतरं । मइअणणाणिसस पं भंते ! अंतरं० ?, अणादीयसस
अपज्जवसियसस णत्थि अंतरं, अणादीयसस सपज्जवसियसस णत्थि अंतरं, सादीयसस सपज्जव-
सियसस जह० अंतो० उक्को० ज्जावडिं सागरोवमाइं सातिरेगाइं, एवं सुयअणणाणिससवि, विभं-
णाणिसस पं भंते ! अंतरं० ?, जह० अंतो० उक्को० वणस्सत्तिकालो ॥ एएसि पं भंते ! आभि-
णिवोहियणाणीणं सुयणाणि० ओहि० मण० केवल० मइअणणाणि० सुयअणणाणि० विभंग-
णाणीण य कतरे० ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा मणपज्जवणाणी ओहिणाणी असंखेज्जशुणा आ-
भिणिवोहियणाणी सुयणाणी एए दोवि तुल्ला विसेसाहिया, विभंगणाणी असंखिज्जशुणा, के-
वलणाणी अणंतशुणा, मइअणणाणी सुयअणणाणी य दोवि तुल्ला अणंतशुणा ॥ (सू० २६७)

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तोऽष्टविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञासास्त एवमुक्तवन्तस्तथा—आभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽव-
धिज्ञानिनो मनःपर्यवहानिनः केवलज्ञानिनो मलयज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनश्च ॥ कायस्थित्चिन्तायामाभिनिवोधिकज्ञानी
जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तैस्तुत्कर्षतः पट्पट्टि सागरोपमाणि सातिरेकाणि, एवं श्रुतज्ञान्यपि, अवधिज्ञानी जघन्यत एकं समयस्तुत्कर्षतः पट्-
पट्टिः सागरोपमाणि सातिरेकाणि, मनःपर्यवहानी जघन्यत एकं समयस्तुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, केवलज्ञानी साद्यपर्यवसित, म-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४४ ॥

स्वारः, अत्रान्तरे सर्वेषु जीवस्थानेष्वनन्तरमुद्बृत्योत्पद्यन्ते । भुजपरिसर्पणासुकृष्टाऽवगाहना गन्धूतप्रथक्त्वं, स्थितिरुत्कर्षतः पूर्वकोटी, उद्वर्तनाचिन्तायां द्वितीयपृथिव्या आरभ्य यावत्सहस्रारः, अत्रान्तरे सर्वेषु जीवस्थानेषूप्लादः ॥ सचरगर्भव्युत्कान्तिकपञ्चेन्द्रियभेदो यथा समूर्च्छिमखचराणां, शरीरादिद्वारकलापचिन्तनं गर्भव्युत्कान्तिकजलचरवत्, नवरभवगाहनास्थियुद्धर्तनासु नानालं, तत्रोत्कर्षतोऽवगाहना धनुष्यथक्त्वं, जघन्यतः सर्वत्राप्यङ्गुलासङ्क्षेपभागप्रमाणा, स्थितिरपि जघन्यतः सर्वत्राप्यन्तर्मुद्बृत्तमुत्कर्षतोऽत्र पत्योपमार्यसङ्क्षेपभागः, उद्वर्तना तृतीयपृथिव्या आरभ्य यावत्सहस्रारः, अत्रान्तरे सर्वेषु जीवस्थानेषूप्लादः, कचियुत्कान्तरेऽवगाहनास्थियो-गवभंभि पुव्वकोटी तिन्नि य पलिओवमाइं परमाडं । उरसुयग पुव्वकोडी पलियअसंखेजाभागो य ॥ २ ॥” अतयोर्न्याख्या-गर्भव्युत्कान्तिकानामेव जलचराणामुत्कृष्टावगाहना योजनसहस्रं, चतुष्पदानां पड् गन्धूतानि, उरःपरिसर्पणां योजनसहस्रं, भुजपरिसर्पणां गन्धूतप्रथक्त्वं, पक्षिणां धनुष्यथक्त्वं । तथा गर्भव्युत्कान्तिकानामेव जलचराणामुत्कृष्टा स्थितिः पूर्वकोटी, चतुष्पदानां त्रीणि पत्योपमानि, उरगाणां भुजगानां च पूर्वकोटी, पक्षिणां पत्योपमासङ्क्षेपभाग इति ॥ उत्पादविधिस्तु नरकेष्वस्माद्नाथाद्यादावसेयः—“अस्तसणी खलु पढमं दोषं च सरीसवा तद्वय पक्खी । सीहा जंति चउत्थि उरगा पुण पंचमिं पुढविं ॥ १ ॥ छट्ठिं च इत्थियाउ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं । एसो परसुववाओ वोद्धव्वो नरयपुढवीसु ॥ २ ॥” उक्ताः पञ्चेन्द्रियतिर्यश्चः, सम्प्रति मनुष्यप्रतिपादनार्थमाह—

१ असक्षिण खलु प्रथमा द्वितीया च सरीसवास्तृतीयां पक्षिण । सिहा यान्ति चतुर्थीसुरगा पुन पक्खीं पृथ्वीम् ॥ १ ॥ पष्ठी च त्रिय मास्या मनुष्याथ सप्तमीं पृथ्वीं यावत् । एप परम उत्पातो वोद्धव्वो नारकपृथ्वीसु ॥ २ ॥

त्याज्ञानी त्रिविधस्तद्यथा—अनाद्यपर्यवसितः अनादिसपर्यवसितः सादिसपर्यवसितः, तत्र योऽसौ सादिसपर्यवसितः स जघन्येनान्त-
 मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावदपाद्धं पुद्गलपरावर्त्तं देशोन्तं, एवं श्रुताज्ञान्यपि, विभङ्गज्ञानी जघन्येनैकं समयं, द्वितीयसमये मरणतः
 प्रतिपत्ते सम्यक्त्वलाभतो ज्ञानभावेन वा विभङ्गाभावात्, उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिकानि, तानि
 च सुप्रतीतानि, अप्रतिपतितविभङ्गानां धन्वन्तरिप्रमुखानां बहूनां सप्तमष्टिवीनरकगमनश्रवणात् ॥ अन्तरचिन्तायामाभिनिवोधिक-
 ज्ञानिनोऽन्तरं जघन्येनान्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावदपाद्धं पुद्गलपरावर्त्तं देशोन्तं, एवं श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञा-
 निनश्चान्तर वक्तव्यं, केवलज्ञानिनः साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, मलयज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनाद्यपर्यवसितस्थानादिसपर्यवसितस्य च
 नास्त्यन्तरं, सादिसपर्यवसितस्य जघन्येनान्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतः षट्षष्टिः सागरोपमाणि, विभङ्गज्ञानिनो जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽनन्तं
 कालं वनस्पतिकालः ॥ अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तीका मनःपर्यवज्ञानिनः, तेभ्योऽवधिज्ञानिनोऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽप्याभिनिवोधि-
 कज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च विशेषाधिकाः, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, तेभ्योऽपि विभङ्गज्ञानिनोऽसङ्ख्येयगुणाः, मिथ्यादृशां
 प्राभूत्यात्, एतेभ्योऽपि केवलज्ञानिनोऽनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्योऽपि मलयज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्च प्रत्येकमनन्तगुणाः,
 स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, भावना सर्वत्रापि प्राग्वत्, केवलं सूत्रपुस्तकेष्वतिसङ्घेप इति विवृतं ॥

अहवा अट्टचिहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—णेरइया तिरिक्खजोणिया तिरिक्खजोणि-
 णीओ मणुस्सा मणुस्सीओ देवा देवीओ सिद्धा ॥ णेरइए णं भंते! नेरइयत्ति कालओ केवचिंरं
 होत्ति?, गोयमा? जहन्नेणं दस वाससहस्साइं उ० तेत्तीसं सागरोवमाइं, तिरिक्खजोणिए णं

भंते !० २, जह० अंतोसु० उक्को० वणस्सतिकालो, तिरिक्खजोणिणी णं भंते !०?, जह० अंतो० उक्को० तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोड्डिपुट्टमभहियाइं, एवं मणूसे मणूसी, देवे जहा नेरइए, देवी णं भंते !०?, जह० दस वाससहस्साइं उ० पणपन्नं पलिओवमाइं, सिद्धे णं भंते ! सिद्धे-
त्ति०?, गोयमा ! सादीए अपज्जवसिए । णेरइयस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिंरं होत्ति?,
जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, तिरिक्खजोणियस्स णं भंते ! अंतरं कालओ?, जह०
अंतो० उक्को० सागरोवमसतपुट्टुत्तं सातिरेगं, तिरिक्खजोणिणी णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिंरं
होत्ति?, गोयमा ! जह० अंतोसुट्टुत्तं उक्को० वणस्सतिकालो, एवं मणुस्सस्सवि मणुस्सीएचि, देवस्सवि
देवीएचि, सिद्धस्स णं भंते ! अंतरं सादीयस्स अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं ॥ एतेसि णं भंते !
णेरइयाणं तिरिक्खजोणियाणं तिरिक्खजोणिणीं मणूसाणं मणूसीणं देवाणं देवीणं सिद्धाण य
करे०?, गोयमा ! सब्बथोवा मणुस्सीओ प्रणुस्सा असंखेज्जगुणा नेरइया असंखिज्जगुणा ति-
रिक्खजोणिणीओ असंखिज्जगुणाओ देवा संखिज्जगुणा देवीओ संखेज्जगुणाओ सिद्धा
अणंतगुणा तिरिक्खजोणिया अणंतगुणा । सेत्तं अट्टविहा सब्बजीवा पणत्ता ॥ (सू० २६८)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण अष्टविधाः सर्वजीवा. प्रज्ञप्तास्तद्यथा—नैरयिकास्तिर्यग्योनास्तिर्यग्योन्यो मनुष्या मनुष्यो देवा
देव्यः सिद्धाः । तत्र नैरयिकादीनां देवीपर्यन्ताना कायस्थितिरन्तरं च संसारसमापन्नसप्तविधप्रतिपत्ताविव, सिद्धस्तु कायस्थितिचि-

न्तायां साधपर्यवसितः, अन्तरचिन्तायां नास्त्यन्तरं ॥ अल्पबहुत्वं, सर्वस्तोका मनुष्याः, सङ्ख्येयकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, ताभ्यो मानु-
ष्योऽसङ्ख्येयगुणाः, श्रेण्यसङ्ख्येयभागप्रमाणत्वात्, तेभ्यो नैरयिका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यस्तिर्यगोन्योऽसङ्ख्येयगुणाः, ताभ्यो देवाः स-
ङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो देव्यः सङ्ख्येयगुणाः, युक्ति. सर्वत्रापि संसारसमापन्नसप्तविधप्रतिपत्ताविव, देवीभ्यः सिद्धा अनन्तगुणाः, तेभ्यो-
ऽपि तिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः । उपसंहारमाह—‘सेत्तं अट्टविहा सव्वजीवा पन्नत्ता’ उक्ता अष्टविधाः सर्वजीवाः, सम्प्रति नव-

विधानाह—

तत्थ णं जे ते एवमाहंसु णवविधा सव्वजीवा पं० ते णं एवमाहंसु, तंजहा—एगिंदिया बेंदिया
तेंदिया चउरिंदिया णेरइया पंचेंदियतिरिक्खजोणिया मणूसो देवा सिद्धा ॥ एगिंदिए णं भंते !
एगिंदियत्ति कालओ केवचिरं होइ?, गोयमा ! जह० अंतोसु० उक्को० वणस्स०, बेंदिए णं
भंते ! जह० अंतो० उक्को० संखेज्जं कालं, एवं तेइंदिएवि, चउ०, णेरइया णं भंते !० २ जह०
दस वाससहस्साइं उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाइं, पंचेंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जह० अं-
तो० उक्को० तिणिण पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुट्टमभहियाइं, एवं मणूसेवि, देवा जहा णेर-
इया, सिद्धे णं भंते !० २? सादीए अपज्जवसिए ॥ एगिंदियस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केव-
चिरं होति?, गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमभहियाइं,
बेंदियस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिरं होति?, गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० वणस्सति-

कालो, एवं तद्विद्यस्सवि चडरिंदियस्सवि णेरह्यस्सवि पंचदियतिरिक्खजोणियस्सवि मणूस-
स्सवि देवस्सवि सब्वेसिमेवं अंतरं भाणियव्वं, सिद्धस्स णं भंते! अंतरं कालओ०?, सादीयस्स
अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं ॥ एतेसि णं भंते! एगिंदियाणं येइंदि० तेइंदि० चडरिंदियाणं
णेरहयाणं पंचदियतिरिक्खजोणियाणं मणूसाणं देवाणं सिद्धाण य कयरे २?, गोयमा! सब्व-
त्थोवा मणुस्सा णेरहया असंखेज्जगुणा देवा असंखेज्जगुणा पंचदियतिरिक्खजोणिया असंखेज्ज-
गुणा चडरिंदिया विसेसाहिया तेइंदिया विसेसाहिया वंदिद्या विसे० सिद्धा अणंतगुणा एगिं-
दिया अणंतगुणा ॥ (सू० २६१)

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तो नवविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्त एवमुक्तवन्तस्तथा—एकेन्द्रिया द्वीन्द्रियात्वीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रिया
नैरधिकान्तिर्यग्योनिका मनुष्या देवाः सिद्धाः ॥ अमीषां कायस्थितिचिन्तायामेकेन्द्रियस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः,
द्वीन्द्रियस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सङ्क्षेयं कालं, एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिययोरपि वक्तव्यं, नैरधिकस्य जघन्यतो दश वर्षसह-
स्राणि उत्कर्षतत्त्वयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, तिर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रियस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिकानि त्रीणि
पत्न्योपमानि, एवं मनुष्यस्यापि, देवानां यथा नैरयिकाणां ॥ अन्तरचिन्तायामेकेन्द्रियस्य जघन्यमन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो द्वे सागरोपमस-
हस्रे सङ्क्षेयवर्षाभ्यधिके, द्वित्रिचतुरिन्द्रियनैरधिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवानां जघन्यतः प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः,
सिद्धस्य साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तर ॥ अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका मनुष्या नैरयिका असङ्क्षेयगुणाः देवा असङ्क्षेयगुणाः तिर्य-

कृष्णन्द्रिया असङ्ख्यगुणाः चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः सिद्धा अनन्तगुणाः
 एकेन्द्रिया अनन्तगुणाः ॥

अहवा णवविधा सञ्चजीवा पणत्ता, तंजहा—पढमसमयनेरइया अपढमसमयणेरइया पढम-
 समयतिरिक्खजोणिया अपढमसमयतिरिक्खजोणिया पढमसमयमणूसा अपढमसमयमणूसा
 पढमसमयदेवा अपढमसमयदेवा सिद्धा य ॥ पढमसमयणेरइया णं भंते!०?, गोयमा! एक्कं स-
 मयं, अपढमसमयणेरइयस्स णं भंते!० २?, जहन्नेणं दस वाससहस्साइं समऊणाइं, उक्को०
 तेत्तीसं सागरोवमाइं समऊणाइं, पढमसमयतिरिक्खजोणियस्स णं भंते!०?, एक्कं समयं, अपढ-
 मसमयतिरिक्खजोणियस्स णं भंते!०?, जह० खुड्डागं भवग्गहणं समऊणं उक्को० वणस्सति-
 कालो, पढमसमयमणूसे णं भंते!०, एक्कं समयं, अपढमसमयमणूसे णं भंते!०?, जह० खुड्डागं
 भवग्गहणं समऊणं उक्को० तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुड्डत्तमब्भहियाइं, देवे जहा णेरइए,
 सिद्धे णं भंते! सिद्धेत्ति कालओ केवचिरं होति?, गोयमा! सादीए अपज्जवसिते ॥ पढमसम-
 यणेरइयस्स णं भंते! अंतरं कालओ०?, गोयमा! जह० दस वाससहस्साइं अंतोसुड्डत्तमब्भ-
 हियाइं उक्कोसेणं वणस्सतिकालो, अपढमसमयणेरइयस्स णं भंते! अंतरं०?, जह० अंतो०
 उक्को० वणस्सतिकालो, पढमसमयतिरिक्खजोणियस्स णं भंते! अंतरं कालतो०?, जह० दो खु-

ऋगाहं भवग्गहणाहं समऊणाहं उक्को० वण०, अपढमसमयतिरिक्खजोणियस्स णं भंते! अंतरं
 काल्तो०?, जह० खुड्ढागं भवग्गहणं समयाहियं उ० सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं, पढमसम-
 यमणूसस्स जहा पढमसमयतिरिक्खजोणियस्स, अपढमसमयमणूसस्स णं भंते! अंतरं काल-
 ओ०?, ज० खुड्ढागं भवग्गह० समयाहियं उ० वण०, पढमसमयदेवस्स जहा पढमसमयणेरतिय-
 स्स, अपढमसमयदेवस्स जहा अपढमसमयणेरइयस्स, सिद्धस्स णं भंते!०, सादीयस्स अपज्जवसि-
 यस्स णत्थि अंतरं ॥ एएसि णं भंते! पढमसमयनेरइयाणं पढमस० तिरिक्खजोणियाणं पढम-
 समयमणूसाणं पढमस० देवाण य कयरे० २?, गोयमा! सव्वत्थोवा पढमसमयमणूसा पढमसम-
 यणेरइया असंखिज्जगुणा पढमसमयदेवा असं० पढमस० तिरिक्खजो० असं०। एएसि णं भंते!
 अपढमस० नेरइयाणं अपढमसमयतिरिक्खजोणि० अपढमसमयमणूसाणं अपढमसमयदेवाण
 य कयरे० २?, गोयमा! सव्वत्थोवा अपढमसमयमणूसा अपढमसम० नेरइ० असं० अपढमसमय-
 देवा असं० अपढमसमयतिरि० अणंतगुणा। एतेसि णं भंते! पढमस० नेरइयाणं अपढमसम०
 णेरइयाण य कयरे० २?, गोयमा! सव्वत्थोवा पढमसमयणेरइया अपढमसमयणेरइया असंखे-
 ज्जगुणा, एतेसि णं भंते! पढमसमयतिरिजोक्ख० अपढमस० तिरि० जोणि० कतरे०?, गोयमा!
 सव्व० पढमसमयतिरि० अपढमसमयतिरि० जोणि० अणंत०, मणुयदेवअप्पावहुयं जहा णेरइ-

श्रीजीवा-
 जीवाभि०
 मलयगि-
 रीयावृत्तिः

॥ ४६२ ॥

याणं । एतेसि णं भंते ! पढमसं णेरइं पढमसं तिरिक्खाणं पढमसं मणूसाणं पढमसमय-
 देवाणं अपढमसमयनेरइं अपढमसमयतिरिक्खजोणिं अपढमसमयमणूसां अपढमसमयदे-
 वाणं सिद्धाण य करे २, गोयमा ! सब्वं पढमसं मणूसा अपढमसमं मणुं असं पढ-
 मसमयनेरइं असं पढमसमयदेवा असंवे ० पढमसमयतिरिक्खजो ० असं अपढमसमयनेर
 असं अपढमसं देवा असंवे ० सिद्धा अणं अपढमसं तिरि ० अणंतणुणा । सेत्तं नवविहा
 सब्वजीवा पणत्ता ॥ (सू २७०)

'अहवे'त्यादि, 'अथवा' प्रकारान्तरेण नवविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्तद्यथा-प्रथमसमयनैरयिका अप्रथमसमयनैरयिकाः प्रथमस-
 मयतिर्यग्योनिका अप्रथमसमयतिर्यग्योनिकाः प्रथमसमयमनुब्धा अप्रथमसमयदेवा अप्रथमसमयदेवाः सिद्धाः ॥
 कायस्थितिचिन्तायां प्रथमसमयनैरयिकस्य कायस्थितिकं समयं, अप्रथमसमयनैरयिकस्य जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि समयोनानि
 उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि, प्रथमसमयतिर्यग्योनिकस्यैकं समयं, अप्रथमसमयतिर्यग्योनिकस्य जघन्यतः श्लोकभ-
 वप्रहणं समयोनमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः, प्रथमसमयमनुब्धस्यैकं समयं, अप्रथमसमयस्य जघन्यतः श्लोकभवप्रहणं समयोनमुत्कर्षतः
 पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि त्रीणि पल्योपमानि, देवा यथा नैरयिकाः, सिद्धाः साद्यपर्यवसिताः ॥ अन्तरचिन्तायां प्रथमसमयनैर-
 यिकस्य जघन्यमन्तरं दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, अप्रथमसमयनैरयिकस्य जघन्यतोऽन्तर-
 मन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः, प्रथमसमयतिर्यग्योनिकस्य जघन्यतो द्वे श्लोकभवप्रहणे समयोने उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, अप्र-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

प्रथमसमयतिर्यग्योनिकस्य जघन्यतः क्षुद्रकभवप्रहणं समयाधिकं उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं मातिरेकं, प्रथमसमयमनुष्यस्य ज-
घन्यतो द्वे क्षुद्रकभवप्रहणे समयोने उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, अप्रथमसमयमनुष्यस्य जघन्यतः क्षुद्रकभवप्रहणं समयाधिक्युत्कर्षतो
वनस्पतिकालः, प्रथमसमयदेवस्य जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, अप्रथमसमयदेवस्य
जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः, सिद्धस्य सायपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं ॥ सम्प्रत्यल्पयदुल्लिखन्ता, तत्राल्पयदुल्लान्यत्र च-
त्वारि, तथा-प्रथमं प्रथमसमयनैरयिकादीनां, द्वितीयमप्रथमसमयनैरयिकादीनां, तृतीयं प्रथमाप्रथममयनैरयिकादीनां प्रत्येकं,
चतुर्थं सर्वसमुदायेन, तत्र प्रथमभिदम्-सर्वस्तोकाः प्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः, तेभ्यः प्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः, तेभ्यः प्रथमस-
मयदेवा असह्येयगुणाः, तेभ्यः प्रथमसमयतिर्यग्योनिका असह्येयगुणाः, नारकादिशेषगतित्रयादागतानामेव प्रथमसमये वर्तमानानां
प्रथमसमयतिर्यग्योनिकत्वात् । द्वितीयमेवम्-सर्वस्तोका अप्रथमसमयमनुष्याः, तेभ्योऽप्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः, तेभ्योऽप्रय-
मसमयदेवां असह्येयगुणाः, तेभ्योऽप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः, निगोदजीवानामानन्तत्वात् । तृतीयमेवम्-सर्वस्तोकाः
प्रथमसमयनैरयिका अप्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः, तथा प्रथमममयतिर्यग्योनिकाः सर्वस्तोकाः अप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अन-
न्तगुणाः, तथा सर्वस्तोकाः प्रथमसमयमनुष्या अप्रथमसमयदेवा असह्येयगुणाः, तथा सर्वस्तोकाः प्रथमसमयदेवाः अप्रथमसम-
यदेवा असह्येयगुणाः । सर्वसमुदायगतं चतुर्थमेवम्-सर्वस्तोकाः प्रथमसमयमनुष्या अप्रथमसमयमनुष्या असह्येयगुणाः, तेभ्यः
प्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः, तेभ्योऽपि प्रथमसमयदेवा असह्येयगुणाः, तेभ्योऽपि प्रथमसमयतिर्यग्योनिका असह्येयगुणाः, तेभ्यो-
ऽपि अप्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः, तेभ्योऽप्यप्रथमसमयदेवा असह्येयगुणाः, तेभ्यः सिद्धा अनन्तगुणाः, तेभ्योऽप्रथमसमय-

॥ ४६३ ॥

तिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः । उपसंहारमाह—‘सैतं नवविहा सव्वजीवा पणत्ता’ ॥ उक्ता नवविधाः सर्वजीवाः, सम्प्रति दश-

विधानाह—

तत्थ णं जे ते एवमाहंसु दसविधा सव्वजीवा पणत्ता ते णं एवमाहंसु, तंजहा—पुढविकाइया आउकाइया तेउकाइया वाउकाइया वणस्सतिकाइया विंदिया तिंदिया चउरिं० पंचे० अणिंदिया ॥ पुढविकाइए णं भंते ! पुढविकाइएत्ति कालओ केवचिरं होति ? , गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० असंखेज्जं कालं असंखेज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ असंखेज्जा लोया, एवं आउत्तेउवाउकाइए, वणस्सतिकाइए णं भंते !० २! , गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, बेदिए णं भंते !० ? , जह० अंतो० उक्को० संखेज्जं कालं, एवं तेइंदिएवि चउरिंदिएवि, पंचिंदिए णं भंते !० ? , गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० सागरोवमसहस्सं सातिरेगं; अणिंदिए णं भंते !० ? , सादीए अपज्जवसिए ॥ पुढविकाइयस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिरं होति ? , गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, एवं आउकाइयस्स तेउ० वाउ०, वणस्सइकाइयस्स णं भंते ! अंतरं कालओ० ? , जा चेव पुढविकाइयस्स संचिट्ठणा, वियतियचउरिंदियपंचेदियाणं एतेसिं चउण्हंपि अंतरं जह० अंतो० उक्को० वणस्सइकालो, अणिंदियस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिरं होति ? , गोयमा ! सादीयस्स अपज्जवसियस्स गत्थि अंतरं ॥ ए-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४६४ ॥

तेसि णं भंते! पुढविकाइयाणं आउ० तेउ० वाउ० वण० वेदियाणं तेइंदियाणं चउरिं० पंचदि-
याणं अणिंदियाण य कत्तेरे २०?, गोघमा! सब्वत्थोवा पंचदिया चतुरिंदिया विसेसाहिया
तेइंदि० विसे० वेदि० विसे० तेउकाइया असंखिज्जगुणा पुढविकाइया वि० आउ० वि० वाउ०
वि० अणिंदिया अणंतगुणा वणस्सत्तिकाइया अणंतगुणा ॥ (सू० २७१)

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तो दशविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञाप्तास्त एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—पृथिवीकायिकाः अण्कायिकाः तेजस्का-
यिकाः वायुकायिका वनस्पतिकायिका. द्वीन्द्रिया. त्रीन्द्रिया. चतुरिन्द्रिया पञ्चेन्द्रियाः अनिन्द्रियाः, तत्र पृथिवीकायिकस्य काय-
स्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्क्षेप्य कालं, असङ्क्षेप्या उत्सार्षिण्यवसर्षिण्य कालत. क्षेत्रतोऽसङ्क्षेप्या लोकाः, एवमसेजोवायू-
नामपि वक्तव्यं, वनस्पतिकायिकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अन्तता उत्सार्षिण्यवसर्षिण्यः कालत. क्षेत्रतोऽनन्ता
लोका असङ्क्षेप्याः पुद्गलपरावर्त्ता आवलिकाया असङ्क्षेप्यो भागः, द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां जघन्यतः प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षत. प्रत्येकं स-
ङ्क्षेप्य. कालः, पञ्चेन्द्रियस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेक, अनिन्द्रियः साद्यपर्यवसितः ॥ अन्तरचि-
न्तायां पृथिवीकायिकस्य जघन्यतोऽन्तरमन्वर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः, एवं यावत्पञ्चेन्द्रियस्य, नवरं वनस्पतिकायिकस्योत्कर्षतो-
ऽसङ्क्षेप्यं कालं, असङ्क्षेप्या उत्सार्षिण्यवसर्षिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसङ्क्षेप्या लोकाः, अनिन्द्रियस्य नास्त्यन्तरं, साद्यपर्यवसितत्वात् ॥
अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वलोकाः पञ्चेन्द्रियाश्चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः तेजस्कायिका

से किं तं मणुस्सा?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—संसुच्छिममणुस्सा य गवभवक्कंतियमणुस्सा य ॥
 कहि णं भंते! संसुच्छिममणुस्सा संसुच्छंति?, गोयमा! अंतो मणुस्सखेत्ते जाव करंति । तेसि णं
 भंते! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता?, गोयमा! तिन्नि सरीरगा पन्नत्ता, तंजहा—ओरालिए ते-
 यए कम्मए, सेतं संसुच्छिममणुस्सा । से किं तं गवभवक्कंतियमणुस्सा?, २ तिविहा पणत्ता,
 तंजहा—कम्मभूमया अकम्मभूमगा अंतरदीवजा, एवं माणुस्सभेदो भाणियव्वो जहा पणवणाए
 तहा णिरवसेसं भाणियव्वं जाव छडमत्था य केवली य, ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा
 —पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । तेसि णं भंते! जीवाणं कति सरीरा प०?, गोयमा! पंच सरीरया,
 तंजहा—ओरालिए जाव कम्मए । सरीरोगाहणा जहद्वेणं अंगुलअसंखेज्जं उक्कोसेणं तिणिण गा-
 उयाइं छच्चेव संघयणा छस्संठाणा । ते णं भंते! जीवा किं कोहकसाई जाव लोभकसाई अक-
 साई?, गोयमा! सव्वेवि । ते णं भंते! जीवा किं आहारसन्नोवत्ता० लोभसन्नोवत्ता नोसन्नो-
 वत्ता?, गोयमा! सव्वेवि । ते णं भंते! जीवा किं कणहलेसा य जाव अलेसा?, गोयमा!
 सव्वेवि । सोइंदियोवत्ता जाव नोइंदियोवत्तावि, सव्वे ससुग्घाता, तंजहा—वेयणाससुग्घाते
 जाव केवलिससुग्घाए, सन्नीवि नोसन्नी असन्नीवि, इत्थिवेयावि जाव अवेदावि, पंच पज्जत्ती,
 तिविहावि दिट्ठी, चत्तारि दंसणा, णाणीवि अण्णाणीवि, जे णाणी ते अत्थेगतिया दुणाणी

असङ्ख्येयगुणाः पृथिवीकायिका विशेषाधिकः अणुकायिका विशेषाधिकः वायुकायिका विशेषाधिकः अनिन्द्रिया अनन्तगुणाः वन-
स्पतिकायिका अनन्तगुणाः ॥

अह्वा दसविहा सन्वजीवा पणत्ता, तंजहा—पढमसमयणेरइया अपढमसमयणेरइया पढम-
समयतिरिक्खजोणिया अपढमसमयतिरिक्खजोणिया पढमसमयमणूसा अपढमसमयमणूसा
पढमसमयदेवा अपढमसमयदेवा पढमसमयसिद्धा अपढमसमयसिद्धा ॥ पढमसमयणेरइया णं
अंते ! पढमसमयणेरइएत्ति कालओ केवच्चिरं होति?, गोयमा ! एकं समयं, अपढमसमयणेरइए
णं अंते !०? जहनेणं दस वाससहस्साहं समऊणाहं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाहं समऊणाहं,
पढमसमयतिरिक्खजोणिया णं अंते !० २?, गोयमा ! एकं समयं, अपढमसमयतिरिक्ख० जह०
खुड्ढाणं भवणगहणं समऊणं उक्को० वणससइकालो, पढमसमयमणूसे णं अंते !० २?, एकं समयं,
अपढमस० मणूसे णं अंते !०?, जह० खुड्ढाणं भवणगहणं समऊणं उक्को० तिण्णि पलिओवमाहं
पुव्वकोडिपुहुत्तमंभहियाहं, देवे जहा णेरइए, पढमसमयसिद्धे णं अंते !० २?, एकं समयं, अप-
ढमसमयसिद्धे णं अंते !० २?, सादीए अपज्जवसिए ! पढमसमयणेर० अंते ! अंतरं कालओ०?, ज०
दस वाससहस्साहं अंतोसुहुत्तमंभहियाहं उक्को० वण०, अपढमसमयणेर० अंतरं कालओ
केव०?, जह० अंतो० उ० वण०, पढमसमयतिरिक्खजोणियस अंतरं केवच्चिरं होइ?, गो-

यमा ! जह० द्रो खुड्ढागभवगाहणाइं समऊणाइं उक्को० वण०, अपढमसमयतिरिक्खजोणियरस
णं भंते !०?, जह० खुड्ढागभवगाहणं समयारियं उक्को० सागरोवमसपपुहुत्तं सातिरेगं, पढमस-
मयमणूसरस णं भंते ! अंतरं कालओ०?, जह० द्रो खुड्ढागभवगाहणाइं समऊणाइं उक्को० वण०,
अपढमसमयमणूसरस णं भंते ! अंतरं०?, जह० खुड्ढागं भव० समयारियं उक्को० वणत्स०,
देवरस णं अंतरं जहा णेरइयसस, पढमसमयसिद्धरस णं भंते ! अंतरं?, णत्थि, अपढमसमय-
सिद्धरस णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिरं होति?, गोयमा ! सादीयरस अपज्जवसियसस णत्थिय
अंतरं ॥ एतेसि णं भंते ! पढमस० णेर० पढमस० तिरिक्खजोणियाणं पढमसमयमणूस्राणं
पढमसमयदेवाणं पढमसमयसिद्धाण य कत्तरे २०?, गोयमा ! सञ्चत्थोवा पढमसमयसिद्धा पढ-
मसमयमणूस्रा असंखे० पढमस० णेरइया असंखेज्जगुणा पढमस० देवा असं० पढमस० तिरि-
असं० । एतेसि णं भंते ! अपढमसमयनेरइयाणं जाव अपढमसमयसिद्धाण य कत्तरे०?, गो-
यमा ! सञ्चत्थोवा अपढमस० मणूस्रा अपढमस० नेरइया असंखि० अपढमस० देवा असंखि०
अपढमस० सिद्धा अणंतगुणा अपढमस० तिरि० जो० अणंतगुणा । एतेसि णं भंते ! पढमस०
णेरइयाणं अपढमस० णेरइयाण य कत्तरे २?, गोयमा ! सञ्चत्थोवा पढमस० णेरइया अपढम-
स० नेरइया असंखे०, एतेसि णं भंते ! पढमस० तिरिक्खजोणियाणं अपढमस० तिरिक्खजोणि-

याण य कतरं २? गोयमा! सव्वत्थोवा पढमसमयतिरिक्खजो० अपढमस० तिरिक्खजोणिया
 अणंतगुणा, एतेसि णं भंते! पढमस० मणूसाणं अपढमसमयमणूसाण य कतरं २? गोयमा!
 सव्वत्थोवा पढमसम० मणूसा अपढमस० मणूसा असंखे०, जहा मणूसा तथा देवावि, एतेसि
 णं भंते! पढमसमयसिद्धाणं अपढमसमयसिद्धाण य कयरे २ अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा
 विसेसाहिया वा?, गोयमा! सव्वत्थोवा पढमसमयसिद्धा अपढमसम० सिद्धा अणंतगुणा ।
 एतेसि णं भंते! पढमसमयणेरइयाणं अपढमसमयणेरइयाणं पढमस० तिरि० जोणि० अपढमस०
 तिरि० जो० प० समयमणू० अपढमस० मणू० पढ० स० देवाणं अप० सम० देवाणं पढमस०
 सिद्धाणं अपढमसम० सिद्धाण य कतरं २ अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसे०?, गोयमा!
 सव्वत्थोवा पढमस० सिद्धा पढमस० मणू० असं० अप० सम० मणू० असंखि० पढमसम०
 णेरइ० असं० पढमस० देवा असं० पढमस० तिरि० असं० अपढमस० णेर० असंखे० अपढ-
 मस० देवा असं० अपढमस० सिद्धा अणंत० अपढमस० तिरि० अणंतगुणा । सेत्तं दसविहा
 सव्वजीवा पणत्ता । सेत्तं सव्वजीवाभिगमे ॥ (सू० २७२) ॥ इति जीवाजीवाभिगमसुत्तं
 सममत्तं ॥ सूत्रे ग्रन्थाग्रम् ४७२० ॥

'अहवे'त्यादि, 'अथवा' प्रकारान्तरेण दशविधाः सर्वाजीवाः प्रज्ञासास्तद्यथा—प्रथमसमयनैरयिकाः प्रथम-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४६६ ॥

समयातिर्ययोनिकाः अप्रथमसमयतिर्ययोनिकाः प्रथमसमयमनुष्याः अप्रथमसमयदेवाः अप्रथमसमयदेवाः प्रथम-
समयसिद्धाः अप्रथमसमयसिद्धाः ॥ कायस्थितिरन्तरं च प्रथमसमयनारकादीनामप्रथमसमयदेवपर्यन्तानां पूर्ववत्, प्रथमसमयसिद्धस्य
कायस्थितिरकं समयं, अप्रथमसमयसिद्धः साध्यपर्यवसित, प्रथमसमयसिद्धस्य नास्त्यन्तरं, भूयः प्रथमसमयसिद्धत्वाभावात्, अप्रथ-
मसमयसिद्धस्यापि नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् ॥ अल्पवहुत्वान्यत्रापि चत्वारि, तत्र प्रथममिदं—सर्वस्तोकाः प्रथमसमयसिद्धाः, अष्टो-
त्तरशताद्दूर्ध्वभावात्, तेभ्यः प्रथमसमयमनुष्या असह्येयगुणा. तेभ्य प्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः तेभ्यः प्रथमसमयदेवा
अंसह्येयगुणाः तेभ्यः प्रथमसमयतिर्यश्चोऽसह्येयगुणाः । द्वितीयमिदं—सर्वस्तोका अप्रथमसमयमनुष्या अप्रथमसमयनैरयिका अस-
ह्येयगुणा. अप्रथमसमयदेवा असह्येयगुणाः अप्रथमसमयसिद्धा अनन्तगुणाः अप्रथमसमयतिर्यश्चोऽनन्तगुणाः । तृतीयं प्रत्येकभा-
वनैरयिकतिर्यश्चानुष्यदेवानां पूर्ववत्, सिद्धानामेवं—सर्वस्तोकाः प्रथमसमयसिद्धा अप्रथमसमयसिद्धा अनन्तगुणाः । समुदायगतं
चतुर्थमेवं—सर्वस्तोकाः प्रथमसमयसिद्धाः तेभ्यः प्रथमसमयमनुष्या असह्येयगुणा. तेभ्योऽप्रथमसमयमनुष्या असह्येयगुणाः तेभ्यः
प्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः तेभ्यः प्रथमसमयदेवा असह्येयगुणा तेभ्य प्रथमसमयतिर्यश्चोऽसह्येयगुणाः तेभ्योऽप्रथमस-
मयनैरयिका असह्येयगुणा. तेभ्योऽप्रथमसमयदेवा असह्येयगुणा तेभ्योऽप्रथमसमयसिद्धा अनन्तगुणाः तेभ्योऽप्रथमसमयतिर्यश्चो-
ऽनन्तगुणाः, भावनां सर्वत्रापि प्रापवत्, नवरं सूत्रे संक्षेप इति विवृतम् । निगमनसाह—‘सेतं दसविहा सन्वजीवा पञ्चत्ता,
महानिगमनसाह—सोऽयं सर्वजीवाभिगम इति । विवृतमुद्देशतोऽव्ययनशास्त्रमर्हद्वचनमित्येतद्विगमभीरार्थं, अविषयोऽस्य सारः शृ-
ल्लबुद्धीनां, न खलु परयति सूक्ष्मान् रूपविशेषान् मन्दलोचनः, स्थूलदर्शनमपि हित्वाय मध्यस्थानां, देवाद्युयोगतोऽव्ययं तत्कल्यो-

२ प्रतिपत्तै
सर्वजीव
दशवि०
उपसंहा-
रश्च
उद्देशः २
सू० २७ः
॥ ४६६ ॥

गात्, पक्षपातोऽप्यत्र कल्याणहेतुः, राजयक्ष्माऽहङ्कारादिदुःखसमुदयस्य, विपर्यस्तदर्शनं त्वनर्थार्येति त्याज्य एतदनुगुणो न्यवहारः, कार्यार्थं सदैव सन्मार्गप्रतिपत्तये मार्गात्तुसारिवोधवहुश्रुतजनैः सङ्गतिः, तद्योगतः सकलापायविरहिणां चिरमभिमतफलसिद्धेः ॥

जयति परिरुद्रविमल-ज्ञानविभासितसमस्तवस्तुगणः । प्रतिहृतपरतीर्थमतः श्रीवीरजिनेश्वरो भगवान् ॥ १ ॥
सरस्वती तमोदुन्दं, शरज्योत्स्नेव निम्नती । नित्यं वो मङ्गलं दिश्यान्मुनिभिः पर्युपासिता ॥ २ ॥
जीवाजीवाभिगमं विवृण्वताऽवापि मलयगिरिणेह । कुशलं तेन लभन्तां मुनयः सिद्धान्तसद्बोधम् ॥ ३ ॥

॥ इति श्रीमलयगिरिविरचिता श्रीजीवाजीवाभिगमवृत्तिः समाप्ता ॥ ग्रन्थाप्रम् १४००० ॥

॥ इति श्रीमन्मलयगिर्यार्याविहितविवरणयुतं श्रीमजीवा-

जीवाभिगमाख्यमुपाङ्गं समाप्तं गतम् ॥

इति श्रेष्ठि देवचन्द्र लालभाई जैनपुस्तकोद्धारि ग्रन्थाङ्कः ५००

श्रीगणेशाय नमः

समासेयं श्रीमञ्जीवाजीवाभिगमोपाङ्गव्याख्या ॥

इति श्रेष्ठि देवचन्द्र लालभाई जैनपुस्तकोद्वारे ग्रन्थाङ्कः ५०.

पं० श्रीमन्महाशय
श्रीमन्महाशय
श्रीमन्महाशय

श्री ११ वचं१ ललभार्ड १ैन पुस्तकोद्धार फणड.

संवत् १९७९.

हैरी बजार-मुंबई.

ब्रान्च गोपीपुरा-सुरत.

अनसुया पि प्रेस. मुंबई.

अत्येगतिया तिणाणी अत्येगदया चउणाणी अत्येगतिया एगणाणी, जे दुणणाणी ते नियमा आ-
भिणियोहियणाणी सुतणाणी य, जे तिणाणी ते आभिणियोहियणाणी सुतणाणी ओहियणाणी
णियोहियणाणी सुत० ओहि० मणपञ्चवणाणी य, जे चउणाणी ते णियमा आभि-
न्नाणीवि दुअन्नाणी तिअणणाणी, मणजोगीवि वहकायजोगीवि अजोगीवि, एवं अ-
हारो ज्हिसिं, उचवातो नेरइएहिं अहे सत्ताभवज्जेहिं निरिक्खजोगिणिएहिंतो, उचवाओ असंखे-
ज्जवासाउयवज्जेहिं मणुएहिं अकम्मभूमगाअंतरदीवगाअसंखेज्जवासाउयवज्जेहिं, देवेहिं सव्वेहिं,
दिसु जाव अणुत्तरोववाइएसु, अत्येगतिया सिसज्झंति जाव अंतं करेत्ति । ते षं भंते । जीवा क-
सेत्तं मणुस्सा ॥ (सू० ४१)

अथ के वे मनुष्याः?, सुरिराह—मनुष्या द्विविधाः प्रहसा., तद्यथा—संसृष्टिममनुष्याश्च गर्भान्दुक्तानिक्कमनुष्याश्च, चराचरी-
स्वगातानेकभेदसूचकौ । तत्र संसृष्टिममनुष्यप्रतिपादनार्थमाह—‘कहि षं भंते!’ इत्यादि, क भदन्त । संसृष्टिममनुष्याः संसृष्टीन्ति?,
भगवानाह—गौतम । ‘अंतो मणुस्सखेत्ते जाव करेत्ति’ इति, अत्र यावत्करणादेवं परिपूर्णाः पाठः—‘अंतो मणुस्सखेत्ते पणयाजी-

साए ज्योणसयसहरसेसु अड्डाइजेसु दीवसमुदेसु पन्नरससु कम्मभूमीसु तीसाए अकम्मभूमीसु छप्पणाए अंतरदीवेसु
गन्भवकतियमणुस्साणं चेव उच्चारसेसु वा पासवणेसु वा खेलेसु वा सिंघाणएसु वा वंतेसु वा पिनेसु वा सोणिणसु वा
सुकसेसु वा सुक्कघोणालपरिसाडेसु वा कगायजीवकलेवरसेसु वा थीपुरिससंजोगेसु वा नगरनिद्धमणेसु वा सव्वेसु चेव असु-
इट्टाणेसु, एत्थ णं संमुत्थिअममणुस्सा संमुत्थंति अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए ओगाहणाए असञ्जी मिच्छादिट्ठी सव्वाहिं
पज्जत्तीहिं अपज्जत्तगा अंतोसुहुत्ताअया चेव कालं करेति ” एतच्च निगदसिद्धम् ॥ सम्भ्रति शरीरादिद्वारप्रतिपादनार्थमाह—‘तेसि णं
भंते !’ शरीराणि त्रीणि औदारिकतैजसकाम्भणानि, अवगाहना जघन्यत उत्कर्षतश्चाङ्गुलासङ्ख्येयभागप्रसाणा, संहननसंस्थानकपायलेश्या-
द्वाराणि यथा द्वीन्द्रियाणां, इन्द्रियद्वारे पञ्चेन्द्रियाणि, सञ्ज्ञिद्वारवेदद्वारे अपि द्वीन्द्रियवत्, पर्याप्तिद्वारेऽपर्याप्तयः पञ्च, दृष्टिदर्शनज्ञान-
योगोपयोगद्वाराणि (यथा) पृथिवीकायिकानां, आहारो यथा द्वीन्द्रियाणां, उपपातो नैरथिकदेवतेजोवाच्यवसङ्ख्यातवर्षायुष्कवर्जोभ्यः, स्थि-
तिर्जघन्यत उत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तप्रसाणा, त्ववरं जघन्यपदादुत्कष्टमधिकं वेदितव्यं, भारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता अपि छियन्ते अ-
समवहताश्च, अनन्तरमुद्दृत्य नैरथिकदेवासङ्ख्येयवर्षायुष्कवर्जेषु शेषेषु स्थानेपूरपचन्ते, अत एव गत्यागतिद्वारे द्वायागतिका द्विगतिकास्ति-
र्थमनुष्यगत्यपेक्षया, ‘परीत्ताः’ प्रत्येकशरीरिणोऽसङ्ख्येयाः प्रज्ञप्ताः, हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, उपसंहारमाह—‘सेतं संमुत्थिमम-
णुस्सा’ ॥ उक्ताः संमुत्थिअममणुष्याः, अधुना गर्भव्युत्कान्तिकमणुष्यानाह—अथ के ते गर्भव्युत्कान्तिकमणुष्याः ?, सूरिराह—गर्भव्युत्का-
न्तिकमणुष्यास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—कर्मभूसका अकर्मभूसका अन्तरदीपजाः, तत्र कर्म—कृपिवाणिज्यादि मोक्षानुष्ठानं वा कर्मप्र-
थाना भूमिर्येषां ते कर्मभूमाः आर्षत्वात्समासान्तोऽप्रत्ययः, कर्मभूमा एव कर्मभूसकाः, एवमकर्मा—यथोक्तकर्मविकला भूमिर्येषां तेऽ-

कर्मभूमास्त एवाकर्मभूमकाः, अन्तरशब्दो मध्यवाची, अनन्तरे—लवणसमुद्रस्य मध्ये द्वीपा अन्तरद्वीपास्तद्रता अन्तरद्वीपगाः, 'एवं माणु-
रसभेयो भाणियव्वो जहा पणवाणाए' इति, 'एवम्' उक्तेन प्रकारेण मनुष्यभेदो भणितव्यो यथा प्रज्ञापनाया, स चातिबहुमन्थ
इति तत एव परिभावनीयः, 'ते समासतो' इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तसूत्रं पाठसिद्धं, शरीरादिद्वारकलापचिन्तायां शरीरद्वारे पथ्य शरीराणि,
तथाथा—श्रीदारिकं वैक्रियमाहारकं तैजसं कर्मणं च, मनुष्येषु सर्वभावसम्भवात्, जवागाहनाद्वारे जघन्यतोऽवगाहना अञ्जुलासङ्घे-
यभागमात्रा उत्कर्षतस्त्रीणि गव्यूत्वानि, संहननद्वारे पट्टपि संहननानि, संस्थानद्वारे पट्टपि संस्थानानि, कपायद्वारे क्रोधकपायिणोऽपि
मानकपायिणोऽपि मायाकपायिणोऽपि लोभकपायिणोऽपि अकपायिणोऽपि, वीतरागमनुष्याणामकपायित्वात्, सञ्ज्ञाद्वारे आहारस-
ञ्ज्ञोपयुक्ता भयसञ्ज्ञोपयुक्ता मैथुनसञ्ज्ञोपयुक्ता लोभसञ्ज्ञोपयुक्ता, नोसञ्ज्ञोपयुक्ताश्च निश्चयतो वीतरागमनुष्याः, व्यवहारतः सर्व एव
चारित्रिणो, लोकोत्तरचित्तलाभात्तस्य सञ्ज्ञादशकेनापि विप्रयुक्तत्वात्, उक्तश्च—“निर्वाणसाधकं सर्वं, ज्ञेय लोकोत्तराश्रयम् । सञ्ज्ञा
लोकाश्रया सर्वाः; भवाङ्कुरजलं परम् ॥ १ ॥” तैश्याद्वारे कृष्णलेश्या नीललेश्याः कापोतलेश्यास्तोजोलेश्या. पद्मालेश्याः शुक्ललेश्या
अलेश्याश्च, तत्रालेश्याः परमशुक्लध्यायिनोऽप्योगिकेवलिन. । इन्द्रियद्वारे श्रोत्रेन्द्रियोपयुक्ता यावत्स्पर्शनेन्द्रियोपयुक्ता नोइन्द्रियोपयु-
क्ताश्च, तत्र नोइन्द्रियोपयुक्ताः केवलिनः, समुद्रघातद्वारे सप्तापि समुद्रघाताः, मनुष्येषु सर्वभावसम्भवात्, समुद्रघातसङ्गाहिका चैमा
गाथा—“वेर्यणकसत्पमरणंति ए य वेचविए य आहारे । केवलियसमुग्घाए सत्त समुग्घा इमे भणिया ॥ १ ॥” सञ्ज्ञिद्वारे सञ्ज्ञि-
नोऽपि नोसञ्ज्ञिनोअसञ्ज्ञिनोऽपि, तत्र नोसञ्ज्ञिनोअसञ्ज्ञिन केवलिनः । वेदद्वारे स्त्रीवेदा अपि पुरुषवेदा अपि नपुंसकवेदा

१ वेदन कपाय भारणान्तिकथ वैक्रियकथाद्वारक । केवलिक समुद्रघात सप्त समुद्रघाता इमे भणिता ॥ १ ॥

अपि अवेदाः—सूक्ष्मसम्परायादय', पर्याप्तद्वारे पञ्च पर्याप्तयः पञ्चापर्याप्तयः, भाषामनःपर्याप्तयोरेकत्वेन विवक्षणात्, दृष्टिद्वारे त्रिवि-
धदृष्टयः, तथाथा—केचिन्मिथ्यादृष्टयः केचित्सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, दर्शनद्वारे चतुर्विधदर्शनाः, तथाथा—चक्षुर्दर्शना
अचक्षुर्दर्शना अवधिदर्शनाः केवलदर्शनाः, ज्ञानद्वारे ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र मिथ्यादृष्टयोऽज्ञानिनः सम्यग्मदृष्टयो ज्ञानिनः, 'नाणाणि
पंच त्रिणि अण्णाणाणि भयणाते' इति, ज्ञानानि पञ्च मतिज्ञानादीनि, अज्ञानानि त्रीणि मत्यज्ञानादीनि, तानि भजनया वक्तव्यानि,
सा च भजना एवम्—केचिद्विज्ञानिनः केचिन्निज्ञानिनः केचिच्चतुर्ज्ञानिनः केचिदेकज्ञानिनः, तत्र ये द्विज्ञानिनस्ते नियमादाभिनिबोधि-
कज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च, ये त्रिज्ञानिनस्ते मतिज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च, अथवाऽऽभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनो
मनःपर्यवज्ञानिनश्च, अवधिज्ञानमन्तरेणापि मनःपर्यवज्ञानस्य सम्भवात्, सिद्धप्राप्त्यादौ तथाऽनेकशोऽभिधानात्, ये चतुर्ज्ञानिनस्ते
आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञानिनश्च, ये एकज्ञानिनस्ते केवलज्ञानिनः, केवलज्ञानसम्प्राप्ते श्रेयज्ञानाप-
गमात्, 'नैदंमि उ छाजमस्थि ए नाणे' इति वचनात्, ननु केवलज्ञानप्रादुर्भावे कथं श्रेयज्ञानापगमः?, यावता यानि श्रेयाणि मत्या-
दीनि ज्ञानानि स्वस्वावरणक्षयोपशमेन जायन्ते ततो निर्मूलस्वस्वावरणविलये तानि सुतरां भवेयुश्चारित्रपरिणामवत्, उक्तञ्च—'ऋ-
वरणदेसविगमे जाइं विज्जति महसुयाईणि । आवरणसव्वविगमे कह ताइं न होंति जीवस्स ? ॥ १ ॥' उच्यते, इह यथा जात्यस्य
मरकतादिमणेर्मलोपदिग्धस्य यावन्नाद्यापि समूलमलापगमस्तावद् यथा यथा देशतो मलविलयस्तथा तथा देशतोऽभिन्ध्यतिरूपजायते,
सा च क्वचित्कदाचित्कथञ्चिद्भवतीत्यनेकप्रकारा, तथाऽऽत्मनोऽपि सकलकालकलकलापावलम्बिनिखिलपदार्थसार्थपरिच्छेदकरणैकपार-

मायिकस्वरूपस्याप्यावरणमलपटलतिरोहितस्य यावन्नाथापि त्रितिलकर्ममलापगमस्त्वाद्व यथा यथा देशव. कर्ममलोच्छेदस्तथा तथा
तस्य विश्वसिद्धजन्मभवे, सा च कचिल्कद्राचिदकथयिष्वदेनेकप्रकारा, उक्तञ्च—“मलविद्धमणोर्ज्यस्किर्यथाऽनेकप्रकारतः । कर्मविद्यात्विश-
सिस्तथाऽनेकप्रकारतः ॥ १ ॥” सा चानेकप्रकारता मतिश्रुतादिभेदेनावसेया, ततो यथा मरकतादिमणोरशेषमलापगमसम्भवे सस-
स्तास्पष्टदेशव्यक्तियवच्छेदेन परिस्फुटरूपैकामिष्यक्तियपजायते तद्वातात्मनोऽपि दानदर्शनचरित्रप्रभावतो नि.शेषावरणप्रहाणावशेषदे-
शज्ञानव्यवच्छेदेनैकरूपाऽतिपरिस्फुटा सर्ववस्तुपर्यायप्रपञ्चसाक्षात्कारिणी विश्वसिद्धसति, उक्तञ्च—“यथा जातस्य रत्नस्य, नि.शेष-
मलहानित्वं । स्फुटैकरूपाऽभिव्यक्तियवृत्तिसाद्वात्मन ॥ १ ॥” इति, येऽज्ञानितसे द्वयज्ञानितक्यज्ञानिनो वा; तत्र ये द्वयज्ञानितसे
मलज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनः, ये त्रयज्ञानितसे मलज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानितश्च । योगद्वारे मनोयोगिनो वाग्योगिन. काययो-
गिनोऽयोगिनश्च, तत्रायोगिन शैलेशीमवस्थां प्रतिपन्ना, उपयोगद्वारमाहारद्वारं च द्वीन्द्रियवत्, उपपात एतेष्वप्य.सप्तमनरकादिव-
र्जभ्यः, उक्तञ्च—“सप्तममहिनेरुद्धया तेज वाऊ अणंतरुवद्वा । नवि पावे माणुसं तर्हेवऽसंत्वावया सव्व ॥ १ ॥” इति, स्थितिवद्वारे
जघन्यतः स्थितिरनवर्तुर्हर्तुस्त्वर्कपर्तवशीणि परत्योपमानि, समुद्धातमधिकृत्य मरणचिन्ताया समबहता अपि क्षियन्ते असमबहता अपि,
च्यवनद्वारेऽनन्तरसुद्धय सर्वेषु नैरथिकेषु सर्वेषु च तिर्यग्योनियु सर्वेषु मनुष्येषु सर्वेषु देवेष्वनुत्तरोपपातिकपर्यवसानेषु गच्छन्ति, ‘अ-
त्येगइया सिद्धांति जाव अंतं करोति’ इति, अस्तीति निपातोऽत्र बहुवचनार्थः, सत्येकका ये निष्ठितार्था. भवन्ति यावत्करणान्, ‘अ-
ज्ज्ञंति मुष्ंति परिनिव्वार्याति सव्वदुक्खलणमंतं करोती”ति द्रष्टव्यं, तत्राणिमाद्यैश्वर्यास्या तथाविधमनुष्यकृत्यापेक्षया निष्ठितार्था इति, अ-

१ सप्तममहीनैरथिका तेजस्कापिका वायुकायिका अनन्तरोद्धता । नैव प्राण्युन्ति मातृप्य तथैवाख्येयवर्षाद्युक्ताः सर्वे ॥ १ ॥

णिमयानि, नातामणिमयेषु स्तम्भेषु 'उपविष्टानि' सामीप्येन स्थितानि, तानि च कदाचिच्चलानि अथवाऽपदपतितानि वाऽऽशङ्क्येरन्
 तत्र आह—सम्यग्—निश्चलतयाऽपदपरिहारेण च निविष्टानि ततो विशेषणसमासः उपविष्टसन्निविष्टानि 'विविहमुत्तरोचिया' इति
 विविधा—विविधविच्छित्तिकलिता मुक्ता—मुक्ताफलानि 'अंतरे'ति अन्तराशब्दोऽगृहीतवोप्सोऽपि सामर्थ्याद्दीप्सां गमयति, अन्तरा र
 'ओचिया' आरोपिता यत्र तानि तथा, 'विविहतारारुवोचिया' इति विविधैस्तारारूपैः—तारिकारूपैरुपचितानि, तोरणेषु हि
 शोभार्थं तारका निवध्यन्ते इति लोकेऽपि प्रतीतं इति विविधतारारूपोपचितानि, 'ईहामिगतसभतुरगानरमगरविहगवालगकिंनर-
 रुरसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता' इति ईहामृगा—शुका व्यालाः—श्यापदमुजगाः, ईहामृगक्रपभतुरगानरमकरविहग-
 व्यालकिंनररुरसरभकुञ्जरवनलतापद्मालतानां भक्त्या—विच्छिन्त्या विचित्रं—आलेखो येषु तानि तथा, स्तम्भोद्भूताभिः—स्तम्भोपरिव-
 र्तिनीभिर्वज्ररत्नमयीभिर्वैदिकाभिः परिगतानि सन्ति यानि अभिरमणीयानि तानि स्तम्भोद्भववज्रवैदिकापरिगताभिरामाणि, तथा 'वि-
 ज्राहरजंतजुत्ताविव अश्वीसहस्समालिणिया' इति विद्याधरयोर्षद् यमलं—समश्रेणीकं युगलं—द्वन्द्वं विद्याधरयमलयुगलं तेषां
 यन्त्राणि—प्रपञ्चास्तैर्दुःकानीव, अर्चिषां सहस्रैर्मालिनीयानि—परिवारणीयानि अर्चिःसहस्रमालनीयानि, किमुक्तं भवति ?—एवं नाम प्रभा-
 समुद्रायोपेतानि येनैवं संभावनोपजायते यथा नूनमेतानि न स्वाभाविकप्रभासमुद्रयोपेतानि किन्तु विशिष्टविद्याशक्तिमत्पुरुषविशेषप्रपञ्चयु-
 क्तानीति, 'रुवगसहस्सकलिया' इति रूपकाणां सहस्राणि रूपकसहस्राणि तैः कलितानि रूपकसहस्रकलितानि 'भिसममाणा' इति दीव्यमा-
 नानि 'भिन्भिन्समाणा' इति अतिसयेन दीव्यमानानि 'चक्रमुह्योपणलेसा' इति चक्षुःकर्तृ लोकेने—अवलोकने लिसतीव—दर्शनीयत्वाति-
 शयतः क्रियतीव यत्र तानि चक्षुर्लोकनलेसानि 'सुहफासा' इति शुभस्पशानि सशोभाकानि रूपाणि यत्र तानि सश्रीकरूपाणि,

‘पासाह्या’ इत्यादि विशेषणचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ ‘तेसिं तोरणणं उवरिं अट्टमंगले’त्यादि सुगमं, नवरं ‘जाव पडिरुवा’ इति यावत्करणात् ‘षट्ठा मट्टा नीरया’ इत्यादिपरिमहः ॥ ‘तेसि णंमित्यादि, तेषां तोरणानामुपरि वहवः ‘कृष्णचामरध्वजाः’ कृष्णचामरयुक्ता ध्वजाः कृष्णचामरध्वजा’ एवं वहवो नीलचामरध्वजा लोहितचामरध्वजा हारिद्रचामरध्वजाः शुक्लचामरध्वजाः, कथम्भूता इत्याह एते सर्वे-ऽपि ? इति, अत आह—‘अच्छा’ आकाशस्फटिकवदतिनिर्मलाः ‘कृष्णाः’ कृष्णपुद्गलरत्नधनिर्मापिता ‘रूप्यपट्टा’ इति रूप्यो-रूप्यमयो वज्रमयस्य दण्डस्योपरि पट्टो येषां ते रूप्यपट्टाः ‘वहरदंडा’ इति वज्रो-वज्ररत्नमयो दण्डो रूप्यपट्टमध्यवर्ती येषां ते वज्र-दण्डाः, तथा जलजानामिव-जलजकुसुमाना पद्मादीनासिवामलो-निर्ममलो न तु कुद्रव्यगंधसन्मिश्रो यो गन्धः स विद्यते येषां ते ज-लजामलगनिधिका ‘अत. अनेकस्वरा’ द्वितीकप्रत्ययः, अत एव सुरन्याः, ‘पासादीया’ इत्यादि विशेषणचतुष्टय प्राग्वत् ॥ ‘तेसि णंमित्यादि, तेषां तोरणानामुपरि वहूनि ‘छत्रातिच्छत्राणि’ छत्रात्-लोकप्रसिद्धादेकसप्त्याकादतिशायीनि द्विसहस्राणि त्रिसप्तत्यानि वा छत्रातिच्छत्राणि, वह्वयः पताकाभ्यो-लोकप्रसिद्धाभ्योऽतिशायिन्यो दीर्घत्वेन विस्तारेण च पताकाः पताकातिपताका’, वहूनि षण्टायुगलानि वहूनि चामरयु-गलानि वहवः ‘उत्पलहस्तकाः’ उत्पलाख्यजलजकुसुमसमूहविशेषाः, एवं पद्महस्तका वहवो नलिनहस्तका वहवः सुभगहस्तका वहवः सौगन्धिकहस्तका वहवः पुण्डरीकहस्तका वहवः शतपत्रहस्तकाः वहवः सहस्रपत्रहस्तका’, उत्पलादीनि प्रागेव व्याख्यातानि, एते च छत्रा-तिच्छत्रादयः सर्वेऽपि सर्वरत्नमयाः ‘जाव पडिरुवा’ इति यावत्करणात् ‘अच्छा सण्हा लण्हा’ इत्यादि विशेषणकदम्बकपरिमहः ॥ ‘तासि णंमित्यादि, तासां क्षुल्लिकानां वापीनां यावद्विलपङ्कीनाम्, अत्र यावच्छब्दात् पुष्करिण्यादिपरिमहः, अपान्तरालेषु तत्र तत्र देशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे वहव उत्थातपर्वता-यत्रागत्य वहवो व्यन्तरदेवा देव्यश्च विचित्रक्रीडानिसिक्तं वैक्रियशरीरमारचयन्ति

‘नियमपव्वयथा’ इति नियत्या—नैयत्येन पर्वता नियतिपर्वता; कचिन् ‘निययपव्वयथा’ इति पाठस्तत्र नियताः—सदा भोग्यत्वेनाव-
स्थिताः पर्वता नियतपर्वताः; यत्र वानमन्तरा देवा देव्यश्च भवधारणीयेन वैक्रियशरीरेण प्रायः सदा रममाणा अवतिष्ठन्ते इति भावः;
‘जगतीपर्वतकाः’ पर्वतविशेषाः ‘दारुपर्वतकाः’ दारुनिर्मापिता इव पर्वतकाः ‘दगामंडवगा’ इति ‘दकमण्डपकाः’ स्फटिकमण्ड-
पकाः; उक्तं च मूलटीकायां—“दकमण्डपका. स्फाटिकमण्डपका” इति, एवं दकमश्वका दकमालका दकप्रासादाः; एते च दकम-
ण्डपादयः केचिन् ‘ऊसडा’ इति उत्सृता उच्चा इत्यर्थः; केचिन् ‘खुड्डा’ इति क्षुब्धा लघवः कचिन् ‘खडख(ह)डगा’ इति लघव आ-
यताश्च, तथा अन्दोलकाः पक्ष्यन्दोलकाश्च, तत्र यत्रागत्य मनुष्या आत्मानमन्दोलयन्ति ते अन्दोलका इति लोके प्रसिद्धाः; यत्र तु
पक्षिण आगत्यात्मानमन्दोलयन्ति ते पक्ष्यन्दोलकाः; ते चान्दोलकाः पक्ष्यन्दोलकाश्च तस्मिन् वनषण्डे तत्र तत्र प्रदेशे वानमन्तरदेवदेवी-
क्रीडायोग्या बहवः सन्ति, ते चोत्पातपर्वतादयः कथन्भूताः ? इत्याह—‘सर्वरत्नमयाः’ सर्वात्मना रत्नमयाः; ‘अच्छा सणहा’ इ-
त्यादि विशेषणजातं पूर्ववत् ॥ ‘तेसु ण’मित्यादि, तेषु उत्पातपर्वतेषु यावत्पक्ष्यन्दोलकेषु, यावत्करणात्रियतिपर्वतकादिपरिग्रहः; बहूनि
हंसासनानि तत्र येषामासनानामधोभागे हंसा व्यवस्थिता यथा सिंहासने सिंहाः तानि हंसासनानि, एवं क्रीश्वासनानि गरुडा-
सनानि च भावनीयानि, उन्नतासनानि नाम यानि उच्चासनानि प्रणतासनानि—निम्नासनानि दीर्घासनानि—शय्यारूपाणि भद्रासनानि
येषामधोभागे पीठिकाबन्धः पक्ष्यासनानि येषामधोभागे नानास्वरूपाः पक्षिणः; एवं मकरासनानि सिंहासनानि च भावनीयानि,
पद्मासनानि—पद्माकाराणि आसनानि ‘दिसासोवटिययासणाणि’ येषामधोभागे दिक्सौवस्तिका आलिखिताः सन्ति, अत्र यथाक्र-
ममासनाना सङ्गाहिका सङ्ग्रहणिगाथा—“हंसे १ कौचे २ गरुडे ३ उण्णय ४ पणए य ५ दीह ६ भदे य ७ । पक्खे ८ मयरे ९

उसहे १० सीह ११ दिसासो[वृ]त्थि १२ वारससे ॥ १ ॥” एतानि सर्वाण्यपि कथम्भूतानि ? इत्यव आह—‘संव्वरयणामया’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ ‘तस्स णं वणसंडस्से’त्यादि, प्राग्वत् तस्य वनखण्डस्य मध्ये तत्र तत्र प्रदेशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे वहूनि ‘आलि-गुहकाणि’ आलिः—वनस्पतिविशेषस्तन्मयानि गुहकाणि मालिरपि—वनस्पतिविशेषस्तन्मयानि गुहकाणि मालिगुहकाणि कदलीगुहकाणि लतागुहकाणि प्रतीतानि ‘अच्छणधरका’ इति अवस्थानगुहकाणि येषु यदा तदा वाऽऽगत्य वहवः सुखासिकयाऽवतिष्ठन्ते, प्रेक्षणक-गुहाणि यत्रागत्य प्रेक्षणकानि विदधति निरीक्षन्ते च, मज्जनकगुहकाणि यत्रागत्य स्वेच्छया मज्जनं कुर्वन्ति प्रसाधनगुहकाणि यत्रागत्य स्वं पर च मण्डयन्ति गर्भगुहकाणि—गर्भगुहाकाराणि, ‘मोहणधरगा’ इति मोहणं—मैथुनसेवा “रभियमोहणरयाइं” इति नाममाला-वचनात्, तत्प्रधानानि गुहकाणि मोहनगुहकाणि वासम्भवनातीति भावः; ‘शालागुहकाणि’ पट्टशालाप्रधानानि गुहकाणि ‘जालगु-हकाणि’ जालकयुक्तानि गुहकाणि ‘कुसुमगुहकाणि’ कुसुमप्रकरोपचिदानि गुहकाणि ‘चित्रप्रधानानि गुहकाणि ‘गन्धर्वगुहकाणि’ गीतनृत्याभ्यासयोगयानि गुहकाणि ‘आदर्शगुहकाणि’ आदर्शमयानीव (आदर्श) गुहकाणि, एतानि च कथम्भूतानि ? इत्यव आह—‘संव्वरयणामया’ इत्यादिविशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ ‘तेसु णं’मित्यादितेषु आलिगुहकेषु, यावच्छब्दान्मालिगुहकादि-परिग्रहः, वहूनि हंसासनानि इत्यादि प्राग्वत् ॥ ‘तस्स णं’मित्यादि, तस्य वनखण्डस्य मध्ये तत्र देशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्रैकदेशे वहवो जातिमण्डपका यथिकामण्डपका महिकामण्डपका नवमालिकामण्डपका वासन्तीमण्डपका दधिवासुका नाम वनस्पतिविशेष-षस्तन्मया मण्डपका दधिवासुकमण्डपकाः, सुरिखिरपि वनस्पतिविशेषस्तन्मया मण्डपकाः सुरिखिमण्डपकाः, ताम्बूली—नागवल्ली तन्मया मण्डपकास्ताम्बूलीमण्डपकाः, नागो—हुमविशेषः स एव लता नागलता, इह यस्य तिर्यक् तथाविधा शाखा प्रशाखा न प्रसृता

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

विजयद्वा-

राधि०

उद्देशः १

सू० १२७

॥ २०० ॥

सा लतेत्यभिधीयते, नागलतामयमण्डपकाः, अतिमुक्तकमण्डपकाः, 'अप्फोया' इति वनस्पतिविशेषस्तन्मया मण्डपका अप्फोयाम-
 ण्डपकाः, मालुका—एकास्त्रिकफला वृक्षविशेषास्तद्गुणा मण्डपका मालुकामण्डपकाः, एते च कथम्भूताः ? इत्याह—'सव्वरयणा-
 मया' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तेसु ण'मित्यादि, तेषु जातीयमण्डपेषु यावन्मालुकामण्डपेषु, यावत्करणाद् 'यूथिकामण्डपकादिपरिग्रहः',
 बहवः शिलापट्टकाः प्रह्लासास्तद्यथा—अप्येकका हंसासनवत्संस्थिता हंसासनसंस्थिताः यावदप्येकका दिक्सौवस्त्रिकासनसंस्थिताः,
 यावत्करणात् 'अप्येगइया कौचासणसंठिया अप्येगइया गरुडासणसंठिया अप्येगइया उन्नयासणसंठिया अप्येगइया पणयासणसंठिया
 अप्येगइया भद्रासणसंठिया अप्येगइया पक्खासणसंठिया अप्येगइया मयरासणसंठिया अप्येगइया उसभासणसंठिया अप्येगइया
 सीहासणसंठिया अप्येगइया पच्चमासणसंठिया अप्येगइया दीहासणसंठिया' इति परिग्रहः, अन्ये च बहवः शिलापट्टका यानि
 विशिष्टचिह्नानि विशिष्टनामानि च वराणि—प्रधानानि शयनानि आसनानि च तद्वत्संस्थिता वरशयनासनविशिष्टसंस्थानसंस्थिताः, क-
 चित् 'मांसलसुषुडविसिट्टसंठाणसंठिया' इति पाठस्तन्नान्ये च बहवः शिलापट्टका मासला इव मांसलाः अकठिना इत्यर्थः सुषुष्टा
 इव सुषुष्टा अतिशयेन मसृणा इति भावः विशिष्टसंस्थानसंस्थिताश्च 'आईणगरुवबूरनवणीयतूलफासा मजया सव्वरयणामया
 अन्धा' इत्यादि प्राग्वत्, तत्रैतेषु उत्पातपर्वतादिगतहंसासनादिषु यावन्नानारूपसंस्थानसंस्थितयुथिवीशिलापट्टकेषु णमिति पूर्ववद् व-
 ह्वो वानमन्तरा देवा देव्यश्च यथासुखमासते 'शेरते' दीर्घकायप्रसारणेन वर्तन्ते, न तु निद्रां कुर्वन्ति, तेषु देवयोनिकतया चिद्राया
 अभावात्, 'तिष्ठन्ति' ऊर्द्धस्थानेन वर्तन्ते 'निधीदन्ति' उपविशन्ति 'तुयट्ठति' इति स्ववर्तनं कुर्वन्ति वामपार्श्वतः परावृत्त्य दक्षि-
 णपार्श्वेनावतिष्ठन्ति दक्षिणपार्श्वतो वा परावृत्त्य वामपार्श्वेनावतिष्ठन्ति 'रमन्ते' रतिमावधन्ति 'ललन्ति' मनईप्सितं यथा भवति

तथा वर्तन्त इति भावः 'क्रीडन्ति' यथासुखमितल्लतो गमनविनोदेन गीतनृत्यादिविनोदेन वा तिष्ठन्ति 'मोहन्ति' मैथुनसेवां कुर्वन्ति, इत्येवं 'पुरा पोरणान'मित्यादि, 'पुरा' पूर्वं प्राग्भवे इति भावः कृतानां कर्मसंगामिति योगः, अत एव पौरणानां सुचीर्णानां—सुचरितानामितिभावः, इह सुचरितजनितं कर्मोपि कार्यं कारणोपचारात्सुचरितमिति विवक्षितं, ततोऽयं भावार्थः—विशिष्टतथाविधधर्म्मार्तु-ष्ठानविधयाप्रमादकरणक्षान्त्यादिसुचरितानामिति, तथा सुपराक्रान्तानाम्, अत्रापि कारणे कार्योपचारात् सुपराक्रान्तजनितानि कर्मोपेव सुपराक्रान्तानि इत्युक्तं भवति, सकलसत्त्वमैत्रीसत्यभाषणपरद्रव्यानपहारसुशीलादिरूपसुपराक्रमजनितानामिति, अत एव शुभानां—शुभफलानाम्, इह किञ्चिद्शुभफलमपीन्द्रियमतिविपर्यासात् शुभफलमाभाति ततस्सात्त्विकशुभत्वप्रतिपत्त्यर्थमस्यैव पर्यायशब्दमाह—'कल्याणानां' तत्त्ववृत्त्या तथाविधविशिष्टफलदायिनाम्, अथवा कल्याणानाम्—अनर्थोपशमकारिणां, कल्याणं—कल्याणरूपं फलविपाकं 'पञ्चगुभवमाणा' प्रत्येकमनुभवन्त—'विहरन्ति' आसते ॥ तदेवं पञ्चवरवेदिकाया वहिर्यो वनखण्डस्तद्वक्तव्यतामभित्सुराह—'तीसे षं जगतीए' इत्यादि, तस्या ज-तस्या एव पञ्चवरवेदिकाया अर्वाग् जगत्या उपरि यो वनखण्डस्तद्वक्तव्यतामभित्सुराह—'तीसे षं जगतीए' इत्यादि, तस्या ज-गत्या उपरि पञ्चवरवेदिकाया 'अन्तः' मध्यभागे अत्र महानेको वनखण्डः प्रज्ञप्तः 'देसोणाइं दो जोयणाइं विक्खंभेण'मित्यादि सर्ववहिर्वनखण्डवद्विशेषेण वक्तव्यं, नवरमत्र मणीना तुणानां च शब्दो न वक्तव्यः, पञ्चवरवेदिकान्तरिततथा तथाविधवाताभावतो म-णीनां तुणानां च चलनाभावतः परस्परसंघर्षाभावात्, तथा चाह—'वणसंडवणतो सइवज्जो जाव विहरंति' इति ॥ सम्प्रति जम्बूद्वीपस्य द्वारसङ्ख्याप्रतिपादनार्थमाह—

जंबुद्वीवस्स षं भंतो! दीवस्स कति द्वारा पणत्ता? गोयमा! चत्तारि द्वारा पणत्ता, तंजहा—

विजये वैजयंते जयंते अपराजिए ॥ (सू० १२८) कहि षं अंते ! जंबुद्दीवसस दीवसस विजये नामं
 दारे पणत्से ? गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरसस पव्वयसस पुरत्थिमेणं पणयालीसं जोयणसहस्साइं
 अवाथाए जंबुद्दीवे दीवे पुरच्छिमपेरंते लवणससुहपुरच्छिमद्धसस पक्वत्थिमेणं सीताए महाणदीए
 उरिंणं एत्थ षं जंबुद्दीवसस दीवसस विजये णामं दारे पणत्से अट्ट जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं चत्तारि
 जोयणाइं विक्खंभेणं तावत्तियं चैव पवेत्सेणं सेए वरकणगधूभियागे ईहाभियजसभतुरगानरस-
 गरविहगवालगकिणयररुससरभच्चमरकुंजरवणालतपउमलयभत्तिच्चित्ते खंभुगगतवहरवेदियापरि-
 गताभिरासे विजाहरजमलजुयलजंतजुत्ते इव अचीसहससमालिणीए ख्वगसहससकलिते भिसि-
 माणे भिभिससमाणे चक्खुल्लोयणत्सेसे सुहफासे सरिसरीयख्वे वणणे दारसस (तारिसमो होइ)
 तं०—वहरामया णिरमा रिट्टामया पतिट्टाणा वेरुलियामया खंभा जायख्वोवच्चियपवरपं-
 चवणमणिरयणकोटिमत्तले हंसगअभमए एल्लए गोसेज्जमत्ते इंदकखीले लोहितकखमईओ दार-
 चिड्ढाओ जोतिरसाभत्ते उत्तरंओ वेरुलियामया कवाडा वहरामया संधी लोहितकखमईओ
 सईओ णाणासणिसया ससुगगा वहरामई अगलाओ अगलपासाया वहरामई आवत्तणपेठिया
 अंकुत्तरयासत्ते णिरंतरितयणकवाडे भित्तीसु चैव भित्तीगुलिया उचपणणा तिणिण हीत्ति गो-
 माणसी तत्तिया णाणामणिरयणवालख्वगलीलिट्ठियसालिभंजिया वहरामए कूडे रययामए उ-

रसेहे स्ववतवणिज्जमए उद्धीए णाणामणिरयणजालपंजरमणिवंसगलोहितकखपडिवंसगरयत-
भोरमे अंकाभया पकववाहाओ जोतिरसामया वंसा वंसकवेहुणा य रयतामयी पढिताओ
जायख्वमती ओहाडणी बहरामयी उवरि पुच्छणी स्ववसेतरययमए च्छायणे अंकावतकणगकूडत-
चंदचित्ते णाणामणिमयदामालंकिए अंतो य बहिं च सणहे तवणिज्जरुहलवालुयापत्थडे सुह-
एकासे सस्सिरीयख्वे पासातीए ४ ॥ विजयस्स णं दारस्स उभयो पासिं दुहतो णिसीहियाते
दो दो चंदणकलसपरिवाडीओ पणत्ताओ, ते णं चंदणकलसा वरकमलपहडाणा सुरभिवर-
वारिपडिपुण्णा चंदणकयचच्चाणा आवद्धकंठेशुणा पउमुएपलपिहाणा स्ववरयणामया अच्छा सणहा
जाव पडिख्वा महता महता महिदकुंभसमाणा पणत्ता समणाउसो ! ॥ विजयस्स णं दारस्स
उभओ पासिं दुहतो णिसीहियाए दो दो णागदंतपरिवाडीओ, ते णं णागदंतगा मुत्ताजालंतख-
सितहेमजालगवकखजालखिविणीघंटजालपरिकिखत्ता अन्सुगता अभिणिसिडा तिरियं सुसं-
पगहिता अहेपणगद्धख्वा पणगद्धसंठाणसंठिता स्ववरयणामया अच्छा जाव पडिख्वा महता
महया गयदंतसमाणा प० समणाउसो ! ॥ तेसु णं णागदंतएसु बहवे किण्हसुत्तबद्धवणधारि-
तमह्दामकलावा जाव सुक्किहसुत्तबद्धवणधारियमह्दामकलावा ॥ ते णं दामा तवणिज्जलंबूसणा

३ प्रतिपत्तं
मनुष्या०
विजयद्वा
राधि०
उद्देशः १
सू० १२८

सुवणपतरगसंदिता णाणामणिरयणविचियहारकहर (उवसोभितसमुदया) जाव सिरिए
 अतीव अतीव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिद्धंति ॥ तेसि णं णागदंतकाणं उवरिं अण्णाओ
 दो दो णागदंतपरिवाडीओ पणत्ताओ, तेसि णं णागदंतगाणं मुत्ताजालंतस्सिया तहेव जाव
 समणाउसो ! । तेसु णं णागदंतएसु बहवे रयतामया सिक्कया पणत्ता, तेसु णं रयणा-
 मएसु सिक्कएसु बहवे वेरुलियामतीओ धूवघडीओ पणत्ताओ, तंजहा—ताओ णं धूवघ-
 डीओ कालागुरुपवरकुंदरुक्कतुरुक्कधूवमघमयंतगंधुजुयाभिरामाओ सुगंधवरगंधगंधियाओ गंध-
 वट्टिसूयाओ ओरालेणं मणुण्णेणं घाणमणणिवुइकरेणं गंधेणं तएएसे सव्वतो समंता आपूरे-
 माणीओ आपूरेमाणीओ अतीव अतीव सिरिए जाव चिद्धंति ॥ विजयस्स णं दारस्स उभ-
 यतो पासिं इहतो णिसीधियाए दो दो सालिभंजियापरिवाडीओ पणत्ताओ, ताओ णं
 सालभंजियाओ लीलट्टिताओ सुपयट्टियाओ सुअलंकिताओ णाणागारवसणाओ णाणाम-
 ह्णिणाट्टि(ट्टि)ओ सुट्टीगेज्झमज्झाओ आमेलगजमलजुयलवट्टिअभुण्णयपीणरचियसंठियपओ-
 हराओ रत्तावंगाओ असियकेसीओ मिट्टुविसयपसत्थलक्खणसंवेह्णितगसिरयाओ ईसिं असो-
 गवरपादवसमुट्टिताओ वामहत्थगहितगसालाओ ईसिं अट्टच्छिक्कडक्खविट्टिएहिं ल्हसेमाणीतो
 इव चक्खुह्णियणलेसाहिं अणमण्णं विज्जमाणीओ इव पुढविपरिणामाओ सासयभावमुव-

गताओ चंद्राणणाओ चंद्रविलासिणीओ चंद्ररुसमनिजालाओ चंद्राहियसोमदंसणाओ उक्का
इव उज्जोएमाणीओ विज्जुवणमरीचिसुरदिपंततेयअहिययरसंनिकासाओ सिंगारगारचारु-
वेसाओ पासाइयाओ ४ तेयसा अतीव अतीव सोभेमाणीओ सोभेमाणीओ चिडंति ॥ विज-
यस्स णं दारस्स उभयतो पासिं इहतो णिसीहियाए दो दो जालकडगा पणत्ता, ते णं जाल-
कडगा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिक्खा ॥ विजयस्स णं दारस्स उभओपासिं इहओ णिसी-
धियाए दो दो वंटापरिवाडिओ पणत्ताओ, तासि णं वंटाणं अयमेयारुवे वण्णावासिं पणत्ते,
तंजहा—जंबूणतमतीओ वंटाओ वहरामतीओ लालाओ णाणामणिमया वंटापासगा तवणि-
ज्जमतीओ संकलाओ रयतामतीओ रज्जूओ ॥ ताओ णं वंटाओ ओहस्सराओ मेहस्सराओ
हंसस्सराओ कौचस्सराओ णंदिस्सराओ णंदिधोसाओ सीहस्सराओ सीहधोसाओ मंजुरस-
राओ मंजुधोसाओ सुस्सराओ सुस्सरणिग्घोसाओ ते पदेसे ओरालेणं मणुण्णेणं कणमणनि-
वुइकरेण सदेण जाव चिडंति ॥ विजयस्स णं दारस्स उभओपासिं इहतो णिसीधिताए दो दो
वणमालापरिवाडीओ पणत्ताओ, ताओ णं वणमालाओ णाणाडुमलताकिसलयपह्लवसमाड-
लाओ उप्पयपरिभुजमाणकमलसोभंतससिसरीयाओ पासाईयाओ ते पएसे उरालेणं जाव
गंधेणं आपुरेमाणीओ जाव चिडंति (सू० १२९) ॥

'जंबुद्वीपस्स णं भंते !' इत्यादि, जम्बूद्वीपस्य णमिति प्राणवत् भदन्त ! द्वीपस्य कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम !
 चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपराजितं च ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! जम्बूद्वीपस्य द्वी-
 पस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं ?, भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य 'पुरच्छिमे णं'ति पूर्वस्या दिशि पञ्चचत्वारिंशद्-
 योजनसहस्रप्रमाणया 'अवाधया' अपान्तरालेन यो जम्बूद्वीपस्य 'पुरच्छिमे पेरंते' इति पूर्वः पर्यन्तो लवणसमुद्रपूर्वार्द्धस्य 'पञ्चत्थि-
 मे णं'ति पश्चिमे भागे शीताया महानया उपरि 'अन्न' एतस्मिन् प्रदेशे जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्, अष्टौ योज-
 नानि उच्चैस्त्वेन चत्वारि योजनानि विष्कम्भेन, 'तावद्वयं चैव पर्वसे णं'ति तावन्त्येव चत्वारित्यर्थः योजनानि प्रवेशेन, कथम्भूत-
 मित्यर्थः, 'सेए' इत्यादि, 'श्वेतं' श्वेतवर्णोपेतं 'वाहल्येनाङ्गरत्नमयत्वात् 'वरकणगथुभियाए' इति वरकनका—वरकनकमयी रतु-
 पिका—शिखरं यस्य तद् वरकनकस्तूपिकाकम्, 'ईहामियउसभतुरगानरमगारविहगवालागकिन्नररुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभ-
 त्तिचिन्ते खशुगगयवरवेइयापरिगयाभिरामे विज्जाहरजमलजुगलजंतजुत्ते इव अक्कीसहस्समालणीए रुवागसहस्सकलिए भिसमाणे भि-
 णिसमाणे चक्खुल्लोयणलेसे सुहफासे सस्सिरीयरुवे' इति विशेषणजातं प्राणवत् । 'वण्णो दारस्स तरिसमो होइ' इति 'वर्णः'
 वर्णकतिवेशो द्वारस्य 'तस्य' विजयाभिधानस्य 'अयं' बह्यमाणो भवति, तमेवाह—'तंजहे'त्यादि, तद्यथा—वज्रमया नेमा—भूमि-
 भागादूर्द्ध्वं निष्कामन्तः प्रदेशा रिष्ठमयानि प्रतिष्ठानानि—मूलपादाः 'वेरुलियरुइलखंभे' इति वैद्वर्या—वैद्वर्यरत्नमया रुचिराः स्तम्भा
 यस्य तद् वैद्वर्यरुचिरस्तम्भं 'जायरुवोवचियपवरपंचवणमणिरयणकुट्टिमतले' इति जातरूपेण—सुवर्णनोपचिन्तैः—युक्तैः प्रवरैः
 —प्रधानैः पञ्चवर्णैर्मणिभिः—चन्द्रकान्तादिभिः रत्नैः—कर्कतनादिभिः कुट्टिमतलं—बद्धभूमितलं यस्य तत्तथा 'हंसगल्भमए प्लुगे'

इति हंसगर्भो—रत्नविशेषस्तन्मय मूलको—देहली 'गोभोजमयइंद्रकीले' इति गोमेयकरत्नमय इन्द्रकीलो लोहिताक्षरत्नमयौ द्वार-
पिण्डी(चिदर्थो)—द्वारशाखे 'जोहरसामए उत्तरंगे' इति ज्योतीरसमयमुत्तरङ्गं—द्वारस्योपरि त्रिगुणव्यवस्थितं काष्ठं वैदूर्यमयौ कपाटी
लोहिताक्षमय्यो—लोहिताक्षरत्नालिकाः सूचयः—फलकद्वयसम्बन्धविषयतनाभावहेतुपादुकास्थानीयाः 'वइरामया संधी' वज्रमयाः 'स-
न्धयः' सन्धिमेलाः फलकानां, किमुक्तं भवति ?—वज्ररत्नापूरिताः फलकानां सन्धयः, 'नानामणिमया समुगया' इति समुद्रका
इव समुद्रकाः—सूक्तिकागृह्णाणि सानि नानामणिमयानि 'वइरामया अगला अगलपासाया' अर्गलाः—प्रतीताः अर्गलाप्रासादा
यत्रार्गला नियम्यन्ते, आह च मूलटीकाकारः—“अर्गलाप्रासादा यत्रार्गला नियम्यन्ते” इति, एतौ द्वावपि वज्ररत्नमयौ, 'रययामयी
आवत्तणपेटिया' इति आवर्त्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलिका, उक्तं च मूलटीकायाम्—“आवर्त्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलको भवति'
'अंकुत्तरपासाए' इति धक्का अङ्करत्नमया उत्तरपार्श्वी यस्य तद् अङ्कोत्तरपार्श्वे 'निरंतरिययणकवाडे' इति निर्गता अन्तरिका—ल-
ड्वन्तररूपा ययोस्तौ निरन्तरिकौ अत एव धनौ कपाटी यस्य तन्निरन्तरयनकपाटं 'भित्तिसु चैव भित्तिशुलिया लुपणणा तिस्रि
होति' इति तस्य द्वारस्योभयोः पार्श्वयोर्भित्तिषु—भित्तिगता भित्तिशुलिकाः—पीठकसंस्थानीयास्तिस्रः षट्पञ्चाशतः—षट्पञ्चाशत्रिकम-
माणा भवन्ति, 'गोमाणसिया तत्तिया' इति गोमानस्य.—शय्याः 'तत्तिया' इति तावन्मात्राः षट्पञ्चाशत्रिकसङ्ख्याका इत्यर्थः,
'नानामणिरयणवालरुवगलीलड्वियसालभंजियाए' इति इदं द्वारविशेषणं, नानामणिरत्नानि—नानामणिरत्नमयानि व्यालरूपकाणि
लीलास्थितशालभञ्जिकाश्च—लीलास्थितपुत्रिकाश्च यस्य तत्तथा 'वइरामए कूडे' वज्रमयो—वज्ररत्नमयः कूटी—माडभागः रजतमय उ-
त्सेधः—शिखरम्, आह च मूलटीकाकारः—“कूडो—माडभाग उच्छ्रयः—शिखर”मिति, केवलं शिखरमत्र तस्यैव माडभागस्य सं-

इ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

विजयद्वा-

राधि०

उद्देशः १

सू० १२९

धनिव द्रष्टव्यं स द्वारस्य, तस्य प्रागोबोक्तत्वात्, 'सन्वत्तवणिज्जमए उल्लोए' सर्वात्मना सपनीयमय उल्लोकः—उपरिभागाः 'नानामणि-
 रयणजालपंजरमणिवंसगलोहियक्त्वपडिवंसगरययभोमे' इति, मणयो—मणिमया वंशा येषां तानि मणिसयवंशकानि लोहिताक्षा
 —लोहिताक्षमयाः प्रतिवंशा येषां सानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि रजता—रजतमयी भूमिर्येषां तानि रजतभूसानि, प्राकृतत्वात्समासान्तो
 मकारस्य च द्वित्वं, मणिवंशकानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि रजतभूसानि नानामणिरत्नानि—नानामणिरत्नमयानि जालपञ्चराणि—गवा-
 क्षापरपर्यायाणि यस्मिन् द्वारे तत्तथा, पदानामन्यथोपनिपातः प्राकृतत्वात्, 'अंकमया पक्वत्वा पक्त्वबाहाओ जोईरसामथा वंसा वंस-
 कवेष्टुगा य रययासईओ पट्टियाओ जायख्वमईओ ओहाडणीओ वहरामईओ उवरिपुंठणीओ सन्वसेयरययामए छा(य)णे' इति पद्मवर-
 वेदिकावद्भावनीयम्, 'अंकमयकणगकुडतवणिज्जथुभियागे' इति अङ्कमयं—बाहुल्येनाङ्करत्नमयं पक्षवाह्यादीनामङ्करत्नात्सकत्वात्
 कनकं—कनकमयं कूटं—क्षिखरं यस्य तत् कनककूटं तपनीया—तपनीयमयी स्तूपिका—लघुशिखररूपा यस्य तत्तपनीयस्तूपिकाकं, ततः
 पद्मत्रयस्य पदद्वयमीलनेन कर्मधारयः, एतेन यत् प्राक् सामान्यत उल्लिख्यं 'सेए वरकणगथुभियागे' इति तदेव प्रपञ्चतो भा-
 वितमिति । सम्प्रति तदेव श्वेतत्वमुपसंहारव्याजेन भूय उपदर्शयति—'सेए' श्वेतं, श्वेतत्वमेवोपमया द्रवयति—'संखतलविमलनि-
 म्मलद्विषणगोखीरफेणरययनिगरएपगासे' इति विमलं—विगतमलं यत् शङ्खतलं शङ्खस्योपरिस्तो भासो यश्च निर्मलो द्विषवनी—
 यनीभूतं द्विषगोक्षीरफेनो रजतनिकरश्च तद्वत्प्रकाशः—प्रतिमता यस्य तत्तथा, 'तिलगरयणद्धचंदचित्ते' इति तिलकरत्नानि—पुण्ड-
 विशेपास्तरद्धचन्द्रैश्च चित्राणि—नानारूपाणि तिलकार्द्धचन्द्रचित्राणि, क्वचित् 'संखतलविमलनिम्मलद्विषणगोखीरफेणरययनियरएपगा-
 सद्धचंदचित्ता' इति पाठस्तत्र पूर्ववत् पृथक् पृथगं व्युत्पत्तिं कृत्वा पश्चात्पदद्वयस्य २ कर्मधारयः, 'नाणामणिदामालंकिए' नाना-

मणयो—नानामणिमयानि दामानि—मालासैरलङ्कृतं नानामणिदामालङ्कृतम् अन्तर्वाहिश्च 'श्लक्ष्णं' श्लक्ष्णपुद्गलत्कन्धनिर्मापितं 'तवणि-
ज्वालुयापत्थडे' इति तपनीयाः—तपनीयमय्यो या बालुकाः—सिकतास्तासां प्रसटः—प्रसारो यस्मिन् तत्तथा, 'सुहृफासे' ससिसरीय-
रूवे पासार्हए जाव पहिरूवे' इति प्रागवत् ॥ 'विजयस्स णं दारस्से' त्यादि, विजयस्य णमिति प्रागवत् द्वारस्य उभयोः पार्थयोरेकैक-
नैपेधिकीभावेन 'दुहतो' इति द्विधातो द्विप्रकारायां नैपेधिक्यां, नैपेधिकी—निपीदनस्थानम्, उक्तं च मूलटीकाकारेण—'नैपेधिकी नि-
पीदनस्थान'मिति प्रत्येकं द्वौ द्वौ चन्दनकलशौ प्रज्ञप्तौ, ते च चन्दनकलशाः 'वरकमलपद्दृष्टाणा' इति वरं—प्रधानं यत्कमलं तत्प्रतिष्ठानं—
आधारो येषां ते वरकमलप्रतिष्ठानाः, तथा सुरभिवरवारिप्रतिपूर्णाश्चन्दनकृतचर्चाकाः—चन्दनकृतोपरगाः 'आविद्धकण्ठेगुणा' इति
आविद्धः—आरोपितः कण्ठे गुणो—रकसूत्ररूपो येषु ते आविद्धकण्ठेगुणाः, कण्ठेकालवत्सप्तम्या अलुक्, 'पुत्रमुपलपिहाणा' इति
पद्यमुत्पलं च यथायोगं पिधानं येषां ते पद्योत्पलपिधानाः 'सव्वरयणामया अच्छा जाव पहिरूवा' इति प्रागवत् 'महयामहया'
इति अतिशयेन महान्तो महेन्द्रकुम्भसमानाः, कुम्भानामिन्द्र इन्द्रकुम्भो, राजदन्तादिदर्शनादिन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः, महांश्चासौ इन्द्र-
कुम्भश्च तस्य समाना महेन्द्रकुम्भसमाना—महाकलशप्रमाणाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ! हे आयुज्जन् ! ॥ 'विजयस्स ण'मित्यादि, विजयस्य
द्वारस्य उभयोः पार्थयोरेकैकनैपेधिकीभावेन द्विधातो नैपेधिक्या द्वौ द्वौ 'नागादन्तकौ'नर्कुटकौ अङ्कुटकावित्यर्थः प्रज्ञप्तौ, ते च नाग-
दन्तका 'मुत्ताजालंतरुसियहेमजालगवक्वजालखिंखिणीजालपरिकिवत्ता' इति मुक्ताजालानामन्तरेषु यानि उत्सृतानि—लम्बमा-
नानि हेमजालानि—हेममयदामसमूहाः यानि च गावाक्षजालानि—गावाक्षकतिरत्नविशेषदामसमूहाः यानि च किङ्किणी—क्षुद्रघण्टा किङ्किणी-
जालानि—क्षुद्रघण्टा(सङ्घाता)स्रैः परिक्षिप्ता—सर्वतो व्याप्ताः 'अभुमगया' इति अभिमुखसुद्रता अभ्युद्रता अप्रिसभगो मनान् उन्नता

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

विजयद्वा-

रवर्णनं

उद्देशः १

सू० १२९

॥ २०५ ॥

इति भावः 'अभिनिस्त्रिष्टा' इति अभिमुखं—बहिर्भागाभिमुखं निस्त्रिष्टाः अभिनिस्त्रिष्टाः 'तिरियं सुसंपन्नाहियां' इति तिर्यग्—भित्तिप्र-
देशे सुष्टु अतिशयेन सम्यग्—मनागत्यचलनेन परिगृहीताः सुसंपन्निगृहीताः 'अहेपन्नगद्धरुवा' इति अथ—अथस्तनं यत्पन्नगस्य—सर्प-
स्यार्द्धं तस्यैव रूपं—आकारो येषां ते तथा अथःपन्नगार्द्धवदतिसरला दीर्घाश्चेति भावः, एतदेव व्याचष्टे—'पन्नगार्द्धसंस्थानसंस्थिताः'
अथःपन्नगार्द्धसंस्थानसंस्थिताः 'सन्ववहरामया' सर्वात्मना वज्रमयाः 'अच्छा सण्हा जाव पडिल्ला' इति प्राग्वत्, 'महयामहया'
इति अतिशयेन 'गजदन्तसमानाः' गजदन्ताकाराः प्रज्ञाता हे श्रमण । हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसु णं नागदंतएसु' इत्यादि, तेसु च नाग-
दन्तकेषु बहवः कृष्णसूत्रे बद्धाः 'वग्धारिया' इति अवलम्बिताः 'माल्यदामकलापाः' गुणमालासमूहा बहवो नीलसूत्रबद्धा माल्य-
दामकलापाः, एवं लोहितहारिद्रशुक्लसूत्रबद्धा अपि वाच्याः ॥ 'ते णं दामा' इत्यादि, तानि दामानि 'तवनिजलंबूसगा' इति तप-
नीयः—तपनीयमयो लम्बूसगो—दाश्रामप्रिमभागो प्राङ्गणे लम्बमानो मण्डनविशेषो गोलकाकृतिर्येषां तानि तपनीयलम्बूसकानि 'सुव-
णपयरगमंडिया' इति पार्श्वतः सामस्येन सुवर्णप्रतरेण—सुवर्णपत्रकेण मण्डितानि सुवर्णप्रतरकमण्डितानि 'नानामणिरयणविविह-
हारद्धहारउवसोभियसमुदया' इति नानारूपाणां मणीनां रत्नानां च ये विविधा—विचित्रवर्णा हारा—अष्टादशसरिका अर्द्धहारा—नवस-
रिकास्तैरुपशोभितः समुदायो येषां तानि तथा 'जाव सिरिए अतीव उवसोभेमाणा चिट्ठंति' अत्र यावत्करणादेवं परिपूर्णः पाठी
द्रष्टव्यः—'ईसिमणमणमसंपत्ता पुन्वावरदाहिणुत्तरागएहिं बाएहिं मंदायं मंदायमेइज्जमाणा पलंबमाणा पलंबमाणा परंभ(झंझ)माणा
परंभ(झंझ)माणा ओरालेणं मणुन्नेणं मणहरेणं कणमणनिवुइकरेणं सदेणं ते पएसे सन्वतो समंता आपूरेमाणा आपूरेमाणा सिरिए
उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिट्ठंति ।' एतच्च प्रागेव पद्मवरवेदिकावर्णने व्याख्यातमिति भूयो न व्याख्यायते ॥ 'तेसि णं नागदं-

ताण'मित्यादि, तेषां नागदन्तानामुपरि अन्यथै द्वौ नागदन्तकौ प्रहसौ, ते च नागदन्तकाः 'सुताजालंवरुसिखहेमजालावकस्वजाल'
इत्यादि प्रागुक्त सर्वं द्रष्टव्यं यावद् गजदन्तसमानाः प्रहसा हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसु षं पागदंतएसु' इत्यादि, तेषु नागद-
न्तकेषु वहति रजतमयानि सिक्ककानि प्रहसानि, तेषु च रजतमयेषु सिक्केषु वहवो 'वैडूर्यरत्नमय्यो' वैडूर्यरत्नात्मिकाः 'धूपधट्यो'
धूपधटिकाः प्रहसाः, साश्च धूपधटिकाः 'कालागुरुप्रवरकुंदुरुकतुरुकधूवमयमधंतगंधुडुयाभिरामा' कालागुरु. प्रसिद्धः प्रवरः—
प्रधानः कुन्दुरुकः—चीडा तुरुकं—सिलहकं कालागुरुश्च प्रवरकुन्दुरुकतुरुकं च कालागुरुप्रवरकुन्दुरुकतुरुककाणि तेषां धूपस्य यो
मधमधायमानो गन्धं च्छुत—इवस्त्वो विप्रस्त्वस्तेनाभिरामाः कालागुरुप्रवरकुन्दुरुकतुरुकधूममधमधायमानगन्धोडुताभिरामाः, तथा
शोभनो गन्धो येषां ते सुगन्धास्ते च ते वरगन्धास्तेषां गन्धः स आस्वस्तीति सुगन्धवरगन्धिकाः 'अतोऽन्तेकस्वरादि'तीकप्रत्ययः, अत
एव गन्धवर्त्तिभूताः—सौरभ्यवर्त्तिभूताः सौरभ्यातिशयाद् गन्धद्रव्यगुटिकाकल्पाः 'उदारेण' स्फारेण 'मनोज्ञेन' मनोऽनुकूलेन, कथं
मनोऽनुकूलत्वम् ? अत आह—द्राणमनोनिर्वृत्तिकरेण हेतौ वृत्तीया यतो द्राणमनोनिर्वृत्तिकरस्त्वो मनोज्ञस्तेन गन्धेन तान् प्रत्यासन्नान्
प्रदेशान् आपूरयन्त्य आपूरयन्त्यः अत एव श्रियाऽतीव शोभमानास्तिष्ठन्ति ॥ 'विजयस षं दारस्से'त्यादि, विजयस्य द्वारस्थोभयोः
पार्श्वयोरेकैकैर्बधिकीभावेन द्विधातो—द्विप्रकाराया नैर्बधिक्यां द्वे द्वे शालभक्षिके प्रहसे, ताश्च शालभक्षिका लीलया ललितान्कृतिवेशरूपया
स्थिता लीलास्थिताः 'सुप्रहृद्वियाथो' इति सुषु—मनोज्ञतया प्रतिष्ठिताः सुप्रतिष्ठिताः 'सुअलंकियाथो' इति सुषु—अतिशयेन रमणीय-
तयाऽलङ्कृताः स्वलङ्कृताः 'नाणाविहरागवसणाथो' इति नानाविधो—नानाप्रकारो रणो येषां तानि नानाविधरागाणि सानि वसन्तानि
—वखाणि संवृतवथा यासां वा नानाविधरागवसनाः 'रत्तावंगाथो' इति रत्कोऽपान्नो—नयनोपान्तं यासां सा रक्षापान्नाः 'असिय-

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
विजयद्वा-
रवर्णनं
उद्देशः १
सू० १२२९

'केसीओ' इति अस्मिताः—कृष्णाः केशा यासां ता अस्मितकेश्यः 'मिडविसयपसत्थलक्खणसंवेड्डियगगसिरयाओ' मूदवः—कोमला
 विशदा—निर्मलः प्रशस्तानि—शोभनानि अस्फुटितत्वप्रभृतीनि लक्षणानि येषां ते प्रशस्तलक्षणाः संवेड्डितं—संवृतमयं येषां शैलरककर-
 णात् ते संवेड्डितायाः शिरोजाः—केशा यासां ता मूदुविशदप्रशस्तलक्षणसंवेड्डिताप्रशिरोजाः 'नाणामल्लपिणद्धाओ' इति नानारूपाणि
 माल्यानि—पुष्पाणि पित्तद्धानि—आविद्धानि यासां ता नानामाल्यपित्तद्धाः, निष्ठान्तस्य परनिपतो भार्यादिदर्शनात्, 'मुट्टिगेड्डासु-
 मज्झा' इति मुट्टिमाह्यं सुट्टु—शोभन मध्यं—मध्यभागो यासा ता मुट्टिमाह्यसुमध्याः 'आमेलगजमलजुगलवट्टियअट्ठमुणायपी-
 णरइयसंठियपओहराओ' पीनं—पीवरं रचितं संस्थितं—संस्थानं यकार्थ्यां तौ पीनरचितसंस्थितौ आमेलक—आपीडः शैलरक इत्यर्थः
 तस्य यमलं—समश्रेणीकं युगलं तद्वत् वार्त्तितौ—वद्धस्वभावावुपचितकठिनभावाविवि भाव, अभ्युन्नतौ पीनरचितसंस्थितौ च पयोधरौ
 यासां ताल्लथा, 'ईसिं असोभवरपायवसमुट्टियाओ' इति ईपत्—मनाक् अशोकवरपादपे समवस्थिता—आश्रिता ईपदशोकव-
 रपादपसमवस्थिताः, तथा वामहस्तेन गृहीतमयं शालायाः—शाखाया अर्थादशोकपादपस्य यकाभिस्ता वामहस्तगृहीताप्रशालाः, 'ईसिं
 अड्डुडच्चिकडक्खवाचिड्डिएहिं ल्खसेमाणीओ विवे'ति ईपत्—मनाग् 'अड्डु'तिर्यग्वलितम् अक्षि येषु कटाक्षरूपेषु चेष्टितेषु तैर्मुष्णन्त्य
 इव सुरजनाना मनसि 'चक्खुल्लोयणलेसेहि य अण्णमण्णं विड्ढेमाणीओ इव' अन्नमयं—परस्परं चक्षुषां लोकनेन—अवलोकनेन
 लेशाः—संश्लेषास्तैर्विध्यमाना इव, किमुकं भवति ?—एवं नाम तास्तिर्यग्वलिताक्षिकटाक्षैः परस्परमवलोकमाना अवतिष्ठन्ते यथा नूनं
 परस्परसौभाग्यासहनतस्तिर्यग्वलिताक्षिकटाक्षैः परस्परं खिद्यन्त इवेति 'पुट्टविपरिणामाओ' इति पृथिवीपरिणामरूपाः श्लाघ्यतभाव-
 मुपागता विजयद्वारवत् 'चंदाणणाओ' इति चन्द्रवद् आननं—युवं यासां वाञ्छन्द्राननाः 'चंदविलसिणीओ' इति चन्द्रवन्मनोहरं

विलसन्तीत्येवंशीलाश्चन्द्रविलासिन्यः 'चंद्ररसमनिडालाओ' इति चन्द्रार्द्धेन—अष्टमीचन्द्रेण समं—समानं ललाटं यासां ताश्चन्द्रार्द्धे-
समललाटाः 'चंद्राहियसोमदंसणाओ' इति चन्द्रादप्यधिक सोम—सुभगं कानितमदर्शनं—आकारो यासां तास्तथा, उल्का इव द्योत-
मानाः 'विज्जुषणमरीचिसूरदिप्यंततेयअहिययरसत्रिकासाओ' इति विद्युतो ये घना—बहुलतरा मरीचयस्तेभ्यो यच्च सूर्यस्य
दीप्यमानमनाद्युतं तेजस्सादप्यधिकतरं सत्रिकाश्च—प्रकाशो यासां तास्तथा 'सिंगारगारचारुवेसाओ' इति शृङ्गारो—मण्डनभूप-
णाटोपस्तरप्रधान आकार—आकृतिर्यासा ताः शृङ्गाराकाराः चारु वेपो—नेपथ्यं यासां ताश्चारुवेपास्ततः कर्मधारये शृङ्गाराका-
रचारुवेपाः 'पासाईयाओ' इत्यादि विशेषणचतुष्टयं प्राभवत् ॥ 'विजयसस णं दारस्से'त्यादि, विजयस्य द्वारस्य उभयोः
पार्श्वयोरैकैकनैपथिकीभावेन 'द्विधातो' द्विप्रकारायां नैपथिक्या द्वौ द्वौ जालकटकौ प्रज्ञप्तौ, 'ते णं जालकडगा'इत्यादि,
ते च जालकटकार्कीर्णा रम्यसंस्थानाः प्रदेशविशेषाः 'सन्वरयणामया अन्धला सणहा जाव पडिलवा' इति प्राभवत् ॥
'विजयस्से'त्यादि, विजयस्य द्वारस्योभयोः पार्श्वयोर्द्विधातो नैपथिक्यां द्वे द्वे षण्ठे प्रज्ञप्ते, तासा च षण्ठानामयमेतद्रूपः 'वर्णा-
वासाः' वर्णकनिवेश प्रज्ञप्तं, तद्यथा—जाम्बूतदमय्यो षण्ठाः वज्रमय्यो लालाः नानामणिमया षण्ठापार्श्वाः तपनीयमय्यः शू-
ङ्खला यासु ता अवलम्बितास्तिष्ठन्ति रजतमय्यो रज्जव ॥ 'ताओ णं धंटाओ' इत्यादि, ताश्च षण्ठाः 'ओषस्वराः' ओषेन—प्रवा-
हेण स्वरो यासा ता ओषस्वराः, मेघस्येवातिदीर्घं स्वरो यासा ता मेघस्वराः, हंसस्येव मधुरः स्वरो यासा ता हंसस्वराः, एवं क्रोश्च-
स्वरा, सिंहस्येव प्रभूतदेशव्यापी स्वरो यासां ताः सिंहस्वराः, एव दुन्दुभिस्वरा नन्दिस्वराः, द्वादशतूर्यसद्वातो नन्दिः, नन्दिवद् घोषो
—नितदो यासा ता नन्दिघोषाः, मञ्जुः—प्रियः स्वरो यासां ता मञ्जुस्वराः, एवं मञ्जुघोषाः, किं बहुना?, सुस्वराः सुस्वरघोषाः,

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्यां

विजयद्वा-

रवर्णनं

उद्देशः १

सू० १२२

॥ २०७ ॥

‘ओरालेण’मित्यादि प्राग्वत् ॥ ‘विजयस्स ण’मित्यादि, विजयस्य द्वारस्थोभयोः पाश्वयोर्द्विधातो नैवेधिक्या द्वे द्वे वनमाले प्रह्वसै, ताश्च वनमाला नानादुमाणां नानालतानां च ये किशलयरूपा अतिकोमला इत्यर्थ. पल्लवास्तैः समाकुलाः—सम्मिश्राः ‘हृष्यप्यपरिभु-
ज्जमाणसोभंतसस्सिरीया’ इति पदपूर्वैः परिभुज्यमाना सती शोभमाना पदपूर्वपरिभुज्यमानशोभमाना अत एव सश्रीका ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, ‘पासाईया’ इत्यादि पदचतुष्टय प्राग्वत् ॥

विजयस्स णं दारस्स उभओ पासिं डुहतो णिसीहियाए दो दो पगंठगा पणत्तां, ते णं पगंठगा चत्तारि जोयणाइं आयामविकखंभेणं दो जोयणाइं वाहहेणं सव्ववहरामता अच्छा जाव पडि-
रूवा ॥ तेसि णं पयंठगाणं उवरिं पत्तेयं पत्तेयं पासायवडंसगा पणत्ता, ते णं पासायवडिसगा चत्तारि जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं दो जोयणाइं आयामविकखंभेणं अब्भुज्जयमूसितपहसित्ताविव-
चिविहमणिरयणभत्तिचित्ता वाउडुयविजयवेजयतीपडागच्छत्तातिष्ठत्तकलिया तुंगा गगणत-
लमभिलंघमाण(णुलिहंत)सिहरा जालंतररयणपंजरुम्मिलितव्व मणिकणगधूमिभाग्गा वियसिय-
सयवत्तपोडरीयितिलकरयणद्धयंदचित्ता णाणामणिमयदामालंकिया अंतो य दाहिं च सणहा तव-
णिजरुइलवालुयापत्थडगा सुद्ध(ह)फासा सस्सिरीयरूवा पासातीया ४ ॥ तेसि णं पासायवडंस-
गाणं उह्लोया पडमलता जाव सामलयाभत्तिचित्ता सव्वतवणिज्जमतता अच्छा जाव पडिरूवा ॥
तेसि णं पासायवडिसगाणं पत्तेयं पत्तेयं अंतो बहुससरमणिज्जे धूमिभागो पणत्ते, से जहा-

णामए आलिगपुक्खरेति वा जाव मणीहिं उवसोभिए, मणीण गंधो वणणे फासो य नेयव्वो ॥
 तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं मणिपेटियाओ पण-
 ताओ, ताओ णं मणिपेटियाओ जोयणं आयामविकखंभेणं अट्टजोयणं बाहल्लेणं सव्वरयणाम-
 ईओ जाव पडिक्खाओ, तासि णं मणिपेटियाणं उवरिं पत्तेयं २ सीहासणे पणत्ते, तेसि णं सीहा-
 सणाणं अयमेयारूवे वणणावासे पणत्ते, तंजहा-तवणिज्जमया चक्कवाला रयतामया सीहा सोव-
 णिया पादा णाणामणिमयाइं पायवीढगाइं जंबूणयमताइं गत्ताइं वतिरामया संधी नाणामणि-
 मए वेच्चं, ते णं सीहासणा ईहामियउसभ जाव पउमलयभत्तिचित्ता ससारसरोवइयविविहमणि-
 रयणपायपीढा अच्छरगमिउमसूरगानवतयकुसंतलिच्चसीहकेसरपच्चुत्थताभिरामा उयाचियखोमदुगु-
 ल्लयपडिच्चयणा सुविरचितरयत्ताणा रत्तंसुयसंबुया सुरममा आईणगरूपवूरणवनीततूलमउयफा-
 सा मउया पासाईया ४ ॥ तेसि णं सीहासणाणं उट्ठिं पत्तेयं पत्तेयं विजयदूसं पणत्ते, ते णं विज-
 यदूसामेता संखकुंदगरयअमतमहि्यफेणपुंजसत्तिकासा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिक्खा ॥
 तेसि णं विजयदूसणां बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं वहरामया अंकुसा पणत्ता, तेसु णं वह-
 रामएसु अंकुसेसु पत्तेयं २ कुंभिका सुत्तादामा पणत्ता, ते णं कुंभिका सुत्तादामा अबोहिं
 चउहिं चउहिं तदुच्चपमाणमेत्तेहिं अट्टकुंभिकेहिं सुत्तादामेहिं सव्वतो समंता संपरिविखत्ता,

ते षं दामा तवणिज्जलंबूसका सुवणपयरगमंडिता जाव चिदंति, तेसि षं पासायवडिसगाणं
उरिं बहवे अट्टमंगलगा पणसा सोत्थिय तवेव जाव जत्ता ॥ (सू० १३०)

- ‘विजयरस णमित्थादि, विजयर द्वारास्योभयोः पार्श्वयोर्द्विधातो नैषधिकयां द्वौ द्वौ प्रकण्ठकौ प्रज्ञप्तौ, प्रकण्ठको नाम पीठविशेषः; आह च मूलटीकाकारः—“प्रकण्ठी पीठविशेषौ,” चूर्णिकारस्त्वेवमाह—“आदर्शवृत्तौ पर्यन्तावनतप्रदेशौ पीठौ प्रकण्ठाविति, ते च प्रकण्ठकाः प्रत्येकं चत्वारि योजनानि ‘आयामविष्कम्भेन’ आयामविष्कम्भाभ्यां द्वे योजने बाहुर्येन ‘सव्ववइरामया’ इति सर्वालना ते प्रकण्ठका वज्रसयाः ‘अच्छा सण्हा य’ इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्रावत् ॥ ‘तेसि षं पकंठयाणमित्थादि, वेपां च प्रकण्ठकानामुपरि प्रत्येकं प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, प्रासादावतंसको नाम प्रासादविशेषः, उक्तं च मूलटीकायां—“प्रासादावतंसकः प्रासादविशेष” इति, व्युत्पत्तिश्चैवम्—प्रासादानामवतंसक इव—शेखरक इव प्रासादावतंसकाः प्रत्येकं चत्वारि योजनान्यूर्ध्वयुक्त्वेन द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्याम्, ‘अट्ठुगयमूसियपहसियाविवे’ति अभ्युद्रता—आभिमुख्येन सर्वतो वितिर्गता उत्सृता—प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा तथा सिता इव—बद्धा इव तिष्ठन्तीति गम्यते, अन्यथा कथमिव तेऽत्युक्षा निरालम्बास्तिष्ठन्तीति भावः; अथवा प्रबलधेतुप्रभापटल्या प्रहसिताविव प्रकर्षेण हसिताविव, तथा ‘विविहमणिरयणभत्तिचित्ता’ विविधा अनेकप्रकारा ये मणयः—चन्द्रकान्ताया याति च रत्नाति—कर्कतनादीनि तेषां भक्तिभिः—विच्छित्तिभिश्चित्रा—नानारूपा आश्चर्यवन्तो वा नानाविधमणिरत्नभक्तिभिश्चित्राः ‘वाडद्धुयविजयवेजयंतीपडागलत्तातिछत्तकलिया’ वातोद्धृवा—वायुकम्पिता विजयः—अभ्युद्रयस्तसंसूचिका वैजयन्तीनामानो (नाड्यो) याः पताकाः; अथवा विजया इति वैजयन्तीनां पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते तत्रप्रधाना वैजयन्ती

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २०९ ॥

विजयवैजयन्तः पताकास्ता एव विजयवर्जिता वैजयन्तः, छत्रातिछत्राणि—उपर्युपरिस्थितान्यातपत्राणि तैः कलिता वातोद्भूतविजयवै-
जयन्तीपताकाछत्रातिच्छत्रकलिताः 'तुङ्गाः' उष्ण उष्णस्त्वेन चतुर्योजनप्रमाणत्वात्, अत एव 'गणतलमणुलिहन्तसिहरा' इति,
गणतलम्—अम्बरम् अनुलिखन्ति—अभिलक्षयन्ति क्षिरराणि येषां ते गणतलानुलिखच्छिखराः, तथा जालानि—जालकानि यानि
भवन्भित्तिषु लोके प्रतीतानि तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिमित्तं रत्नानि येषु ते जालान्तररत्ना', सूत्रे चात्र विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात्,
तथा पञ्चराट् उन्मीलिता इव—वह्निष्कृता इव, यथा हि किल किमपि वस्तु वंशादिमयप्रच्छादनविशेषाद् वह्निष्कृतमत्यन्तमविन्द-
च्छायं भवति एवं तेऽपि प्रासादावतंसका इति भावः, तथा मणिकनकानि—मणिकनकमयः स्तूपिका.—क्षिरराणि येषां ते मणिकन-
कस्तूपिकाः, तथा विकसितानि यानि शतपत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादीं प्रतिकृतिन्नेन स्थितानि तिलकरत्नानि भित्त्यादिषु पुण्ड्रवि-
शेषा अर्द्धचन्द्राश्च द्वारादिषु तैश्चित्रा—नानारूपा आश्चर्यभूता विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकार्द्धचन्द्राश्चित्राः अन्तर्वाहिश्च (नाना—अ-
नेकप्रकारा ये चन्द्रकान्ताद्या मणयस्तन्मयानि—तत्प्रधानानि यानि दामानि—पुष्पमालास्रैरलङ्कृताः) 'श्रद्धणाः' मसृणाः, तथा तप-
नीयं—सुवर्णविशेषस्तन्मयया वालुकायाः प्रसूतं—प्रतरो येषु ते तपनीयवालुकाप्रसूताः 'सुह्रफासा ससिसरीयत्वा पासाईया' इत्यादि
प्रागवत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च प्रासादावतंसकानाम् 'उल्लोकाः' उपरितनभागाः पञ्चालताभक्तिचित्रा अशोकलताभक्तिचित्राश्च-
म्पकलताभक्तिचित्राश्चूलताभक्तिचित्रा वनलताभक्तिचित्रा वासन्तिकलताभक्तिचित्राः सर्वालना तपनीयमयाः 'अच्छा सण्हा जाव
पडिरुवा' इति विशेषणकदम्बकं प्रागवत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां प्रासादावतंसकानामन्तर्बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रह्वमः, 'से
जहा नामए आलिगपुक्करे इ वा' इत्यादि समस्तं भूमिवर्णनं मणीनां वर्णपञ्चकसुरभिगन्धशुभरपर्शवर्णनं प्रागवत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि,

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
विजयद्वा-
रवर्णनं
उद्देशः १
सू० १३०

॥ २०९ ॥

तेषां प्रासादावतंसकानामन्वर्तुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं (मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः; तथा मणिपीठिका
 योजनामायामविक्रम्भेन अष्ट योजनानि बाह्व्येन सर्वरत्नमय्यो यावत्प्रतिरूपाः तासां मणिपीठिकानामुपरि) सिंहासनं प्रज्ञप्तं, तेषां च
 सिंहासनानामयमेतद्रूपो 'वर्णावासो' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः; तथा—रत्नमयाः सिंहा तैरुपशोभितानि सिंहासनानि 'सौवर्णिकाः'
 सुवर्णमयाः पादाः तपनीयमयानि चक्रेलानि—पादानामधःप्रदेशाः भवन्ति [मुक्तानामणिमयानि पादानामधःप्रदेशाः] प्रयुक्ता, ना-
 नामणिमयानि 'पादशीर्षकाणि' पादानामुपरितता अवयवविशेषा जान्द्वन्द्वमयानि गात्राणि ईषदच्छाः 'वज्रमयाः' वज्ररत्नापूरिताः
 'सन्धयः' गात्राणां सन्धिमेलना नामाणिसयं 'वेच्चं' व्युत् वानमित्यर्थः; आह च चूर्णिकृत्—'वेचे वाणकतेण'मित्यादि, तानि च
 सिंहासनानि ईहायुगाक्रपभतुरगानरमकरव्यालकिन्नररुसरभचमरकुञ्जरवनलतापद्मलताभक्तिचित्राणि 'ससारसारोवचियविहम-
 णिरयणपादपीढा' इति, सारसारैः—प्रधानप्रधानैर्विविधैर्मणिरत्नैरुपचितैः पादपीठैः सह यानि तानि तथा, प्राकृतत्वाच्च उपचितशब्द-
 स्थान्तरुपन्यासः; 'अच्छरमजयमसूरगानवतयकुसन्तलित्केसरपञ्चश्रुयाभिरामा' इति, आस्सरकं—आच्छादनं मृदु येषां मसूर-
 काणां तानि आस्सरकमृदूनि, विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, नवा त्वा येषां ते नवलचः कुशान्ता—दर्भपर्यन्ताः; नवलचश्च ते
 कुशान्ताश्च नवलकुशान्ताः प्रत्यप्रत्वद्दर्भपर्यन्तरूपाणि त्वतिकोमलानि लिप्तानि—नम्र(मत्त)शीलानि च केसराणि, क्वचित् सिंहकेसरेति
 पाठस्तत्र सिंहकेसराणीव केसराणि मध्ये मसूरकाणां तानि नवलकुशान्तचिह्न(लिप्त)केसराणि, सिंहकेसरेति पाठपक्षे एकस्य केसर-
 शब्दस्य शाकपाथिवादिदर्शनाश्लोपः; आस्सरकमृदुभिर्मसूरकैर्नवलकुशान्तलिप्त(त्त)केसरैः प्रत्यवस्तुतानि—आच्छादितानि सन्निव यानि
 अभिरामाणि तानि तथा, विशेषणपूर्वापरनिपातो यादृच्छिकः प्राकृतत्वात्, 'आर्दणगरुयवूरनवणीयतूलफासा' इति आजिनकं—

चर्ममयं वखं तच्च स्वभावादतिकोमलं भवति कृतं—कर्पासपदम वूरी—गनस्पतिविशेषः नवनीतं—मृक्षणं तूलं—भर्कतूलं तेषामिव स्पर्शो
येषा तानि तथा, तथा सुविरचितं रजसाण प्रत्येकमुपरि येषा तानि सुविरचितरजसाणानि 'उवचिय(खोम)दुगुहपट्टपट्टिच्ययणे'
इति उपचितं—परिकर्षितं यत्क्षौमं दुकूलं—कार्पासिकं वख तत्रतिच्यदनं—रजसाणस्योपरि द्वितीयमाच्छादनं प्रत्येकं येषां तानि तथा,
तत उपरि 'रत्तंसुयसंबुया' इति रकाशुकेन—अतिरमणीयेन रक्तेन वखेण संबुतानि—आच्छादितानि रकाशुकसष्टुतानि अत एव सुर-
न्याणि 'पासाइया' इत्यादि पदचतुष्टयं प्रागवत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च सिंहासनानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं विजयदूप्यं—वखवि-
शेषः प्रज्ञप्तः, आह च मूलटीकाकारः—'विजयदूप्यं वखविशेष' इति । 'ते ण'मित्यादि, तानि च विजयदूप्याणि 'शङ्खकुन्द-
दकरजोऽमृतमथितकेनपुञ्जसन्निकाशानि' शब्दः प्रतीतः कुन्देति—कुन्दकुसुमं दकरजः—उदककणाः अमृतस्य—शीरोदधिजलस्य म-
थितस्य यः केनपुञ्जो—द्विण्डीरोत्करस्तरसन्निकाशानि—तरसमप्रभाणि, पुनः कथम्भूतानि ? इत्यत्र आह—'संव्यरयणामया' सर्वालाना
रत्नमयाति 'अच्छा सण्हा जाव पडिरुवा' इति विशेषणकदम्बकं प्रागवत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषा—सिंहासतोपरिस्त्रिताना विजय-
दूप्याणा प्रत्येकं प्रत्येकं बहुमध्यदेशभगो वज्रमयाः वज्ररत्नासकाः 'अङ्कुशाः' अङ्कुशाकारा मुक्कादाभावत्तन्वनाश्रयभूताः प्रज्ञप्ताः, तेषु च
वज्रमयेष्वङ्कुशेषु प्रत्येकं प्रत्येकं 'कुम्भाप्रां' मगधदेशप्रसिद्धं कुम्भप्रमाणमुक्कामयं मुक्कादाप्त प्रज्ञप्तं, तानि च कुम्भाप्राणि मुक्कादाप्तानि
प्रत्येकं प्रत्येकमन्यैश्चतुर्भिः कुम्भाप्रांमुक्कादाप्तभिस्त्रयोर्षाप्रमाणमात्रैः 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्त्येन संपरिक्षिप्तानि, 'ते
पं दाप्ता तवणिज्जलंबूसगा ताणामणिरयणविविह्रारद्धहारउवसोभियसमुदाया ईसिमन्नमन्नमसंपत्ता पुन्वावरदाहिणुत्तराणएहिं वाएहिं

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

विजयद्वी-

रवर्णनं

उद्देशः १

सू० १३०

मंदायं मंदायं एहज्जमाणा २ वेहज्जमाणा २ पकंपमाणा पक्कंपमाणा पक्कंपमाणा ओरालेणं मणुण्णेणं मणहरेणं कणमणाति
 वुहकरेणं ते पएसे सव्वतो समंता आपुरेमाणा सिरीए उवसोभमोणा चिडंति” ॥

विजयस्स षं दारस्स उभओ पासिं दुहओ णिसीहियाए दो दो तोरणा पणत्ता, ते षं तोरणा
 णाणामणिमया तहेव जाव अट्टमंगलका य उत्तातिउत्ता ॥ तेसि षं तोरणाणं पुरतो दो दो
 सालभंजिताओ पणत्ताओ, जहेव षं हेट्टा तहेव ॥ तेसि षं तोरणाणं पुरतो दो दो णागदंतगा
 पणत्ता, तेणं णागदंतगा सुत्ताजालंतस्सिया तहेव, तेसु षं णागदंतएसु बहवे किणहे सुत्तवट्ट-
 वग्गारितमह्झदामकलावा जाव चिडंति ॥ तेसि षं तोरणाणं पुरतो दो दो ह्यसंवाडगा पणत्ता
 सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिस्सवा, एवंपंतीओ वीहीओ मिट्टुणगा, दो दो पडमलयाओ
 जाव पडिस्सवाओ तेसि षं तोरणाणं पुरतो (अक्खाअसोवत्थिया सव्वरयणामया अच्छा जाव प-
 डिस्सवा) तेसि षं तोरणाणं पुरतो दो दो चंदणकलसा पणत्ता, ते षं चंदणकलसा वरकमल-
 पइट्टाणा तहेव सव्वरयणामया जाव पडिस्सवा समणाउसो ! ॥ तेसि षं तोरणाणं पुरओ दो दो
 भिंणारणा पणत्ता वरकमलपइट्टाणा जाव सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिस्सवा महतामहता म-
 त्तगयसुहानितिसमाणा पणत्ता समणाउसो ! ॥ तेसि षं तोरणाणं पुरतो दो दो आतंसगा पण-
 त्ता, तेसि षं आतंसगाणं अयमेयारूवे वणणावासे पणत्ते, तंजहा—तवणिज्जमया पयंठगा वेरु-

लियमया इरुहा (शंभया) वहरामया वरंगा पाणामणिमया वलक्त्वा अंकमया मंडला अणोयसिय-
निम्मलासाए अथाए सव्वतो चेव समणुवद्दा चंदमंडलपडिणिकासा महतामहता अद्धकायसमाणा
पणत्ता समणाउसो ! ॥ तेसि षं तोरणणं पुरतो दो दो वहरणामे थाले पणत्ते, ते षं थाला
अच्छतिच्छडियसालितंदुलनहसंदद्वहुपडिपुणा चेव चिद्धंति सव्वजंबूणतामता अच्छा जाव
पडिस्त्वा महतामहता रहचक्कसमाणा समणाउसो ! ॥ तेसि षं तोरणणं पुरतो दो दो पातीओ
पणत्ताओ, ताओ षं पातीओ अच्छोदयपडिहत्थाओ पाणाविधपंचवणस्स फलहरित्तास्स
बहुपडिपुणाओ विव चिद्धंति सव्वरयणामतीओ जाव पडिस्त्वाओ महयामहया गोकलिज्ज-
चक्कसमाणाओ पणत्ताओ समणाउसो ! ॥ तेसि षं तोरणणं पुरतो दो दो सुपत्तिट्ठगा पणत्ता,
ते षं सुपत्तिट्ठगा पाणाविध(पंचवण)पसाहणगभंडविरचिया सव्वोसधिपडिपुणा सव्वरयणा-
मया अच्छा जाव पडिस्त्वा ॥ तेसि षं तोरणणं पुरतो दो दो मणोशुलियाओ पणत्ताओ ॥ तासु
षं मणोशुलियासु वहवे सुवणरूपामया फलगा पणत्ता, तेसु षं सुवणरूपामएसु फलएसु
वहवे वहरामया पाणदंतगा सुत्ताजालंतस्सिता हेम जाव गयदंगासमाणा पणत्ता, तेसु षं वहराम-
एसु पाणदंतएसु वहवे रययामया सिक्कया पणत्ता, तेसु षं रययामएसु सिक्कएसु वहवे वायक-
रगा पणत्ता ॥ ते षं वायकरगा किण्हसुत्तासिक्कावत्थिया जाव सुक्किलसुत्तासिक्कावत्थिया सव्वे

वैरुलियामया अच्छा जाव पडिरुवा ॥ तेसि णं तोरणणं पुरओ दो दो चित्ता रयणकरंडगा
 पणत्ता, से जहाणामए—रणो चाउरंतक्कवाटिस चित्ते रयणकरंडे वैरुलियमणिफालियप-
 डलपबोयडे साए पभाए ते पदेसे सव्वतो समंता ओभासइ उज्जोवेति तावेइ पभासेति, एवा-
 मेव ते चित्तरयणकरंडगा पणत्ता वैरुलियपडलपबोयडा साए पभाए ते पदेसे सव्वतो समं-
 ता ओभासेति ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो हयकंठगा जाव दो दो उसभकंठगा पणत्ता
 सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरुवा ॥ तेसु णं हयकंठएसु जाव उसभकंठएसु दो दो पुष्पचं-
 गेरीओ, एवं मल्लंगंधचुणवत्थाभरणचंगेरीओ सिद्धत्थचंगेरीओ लोमहत्थचंगेरीओ सव्वरय-
 णामतीओ अच्छाओ जाव पडिरुवाओ ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो पुष्पपडलाइं जाव
 लोमहत्थपडलाइं सव्वरयणामयाइं जाव पडिरुवाइं ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो सीहास-
 णाइं पणत्ताइं, तेसि णं सीहासणणं अयमेयाख्वे वणणावासे पणत्ते तहेव जाव पासा-
 तीया ४ ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो रूपड्ढदाहत्ता पणत्ता, ते णं उत्ता वैरुलियभिसंत-
 विमलदंडा जंबूणयकन्निकावहरसंधी सुत्ताजालपरिगता अट्टसहस्सवरकंचणसलागा द्दहरमलय-
 सुगंधी सव्वोउअसुरभिसीयिलच्छाया मंगलभत्तिचित्ता चंदगारोवमा वट्टा ॥ तेसि णं तोरणणं
 पुरतो दो दो चामराओ पणत्ताओ, ताओ णं चामराओ (चन्दप्पभवहरवैरुलियनानामणि-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ २१२ ॥

रणखचिचदंडा) पाणामणिकणगरयणविमलमहरिहतवणिज्ज्वलविचिचदंडाओ चिह्निआओ
संखंककुंदगरयअमयमहियफेणपुंजसणिकासाओ सुहुमरयतदीहवालाओ सव्वरणामताओ
अच्छाओ जाव पडिस्वाओ ॥ तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो तिह्लससुग्गा कोइससुग्गा
पत्तससुग्गा चोयससुग्गा तयरससुग्गा एलाससुग्गा हरियालससुग्गा हिंशुलयससुग्गा मणोसि-
लाससुग्गा अंजणससुग्गा सव्वरणामया अच्छा जाव पडिस्वा ॥ (सू० १३१)

‘विजयस्स ण’मित्यादि, विजयस्स द्वारस्योभयो. पार्श्वयोर्द्विधातो नैपेधिकया द्वे द्वे तोरणे प्रज्ञप्ते, तानि च तोरणानि नानामणि-
मयानीत्यादि तोरणवर्णन निरवशेषं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेपा तोरणाना पुरतो द्वे द्वे शालभश्चिके प्रज्ञप्ते, शालभश्चिकाव-
र्णनं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषा तोरणाना द्वौ द्वौ नागदन्तकौ प्रज्ञप्तौ, तेषां च नागदन्तकाना वर्णनं यथाऽथस्तादन्तवस्सुकं
तथा वक्तव्य, नवरमत्रोपरि नागदन्तका न वक्तव्या अभावात् ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ ह्यसंघाटकौ द्वौ
द्वौ गजसङ्घाटकौ द्वौ द्वौ नरसङ्घाटकौ द्वौ द्वौ किन्नरसङ्घाटकौ द्वौ द्वौ क्रिपुरुपसङ्घाटकौ द्वौ द्वौ महोरगसङ्घाटकौ द्वौ द्वौ गन्धर्वसङ्घाटकौ
द्वौ द्वौ वृषभसङ्घाटकौ, एते च कथम्भूताः ? इत्याह—‘सव्वरणामया अच्छा सण्हा’ इत्यादि प्राग्वत्, एवं पङ्क्तिवीथीमिश्रनकान्यपि
प्रत्येकं वाच्यानि ॥ ‘तेसिं तोरणण’मित्यादि, तेपा तोरणाना पुरतो द्वे द्वे पद्मालते यावत्करणाद् द्वे द्वे नागालते द्वे द्वे अशोकालते द्वे द्वे
चम्पकालते द्वे द्वे चूतलते द्वे द्वे वासन्तीलते द्वे द्वे कुन्दलते द्वे द्वे अतिसुककलते इति परिग्रहः, द्वे द्वे श्यामालते, एताश्च कथम्भूताः ? इत्या-
ह—‘निच्चं सुकुमियाओ’ इत्यादि यावत्करणात् ‘निच्च मज्जलिया निच्चं लवइयाओ निच्चं यइयाओ निच्चं गोच्छियाओ निच्चं जमळियाओ निच्च

३ प्रतिपत्ती

मनुष्या०

विजयद्वा-

रवर्णनं

उद्देशः २

सू० १३१

॥ २१२ ॥

विष्णुमियाओ (निष्ं पणुमियाओ) निष्ं सुविभक्तपडिमंजरिवडंसगधरीओ निष्ं कुसुमियमञ्जलियलवइयथवइयनिष्ंगोच्छियविष्णुमियपण-
 मियसुविभक्तपडिमंजरिवडंसगधरीओ' इति परिगृह्यते, अस्य व्याख्यानं प्रागवत् । पुनः कथम्भूताः ? इत्याह—'सञ्चरयणामया जाव
 पडिरूवा' इति, अत्रापि यावत्करणात् 'अच्छा सण्हा' इत्यादि विशेषणकदम्बकपरिग्रहः स च प्रागवद्भावनीयः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां
 तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ चन्दनकलशौ प्रज्ञप्तौ, वर्णकक्ष चन्दनकलशानां 'वरकमलयइहाणा' इत्यादिरूपः सर्वः प्राक्तनो वक्तव्यः ॥ 'तेसि
 ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ शुङ्गारकौ प्रज्ञप्तौ, तेषामपि चन्दनकलशानामिव वर्णको वक्तव्यः, नवरं पर्यन्ते 'सत्तगय-
 महासुहागिइसमाणा पणत्ता समणाडसो' इति वक्तव्यं 'सत्तगयमहासुहागिइसमाणा' इति मत्तो यो गजस्तस्य महद्—अतिवि-
 शालं यन्मुखं तस्याकृतिः—आकारस्तत्समानाः—तत्सदृशाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो
 द्वौ द्वावादशकौ प्रज्ञप्तौ, तेषां चादर्शकानामयमेतद्रूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तथाथा—तपनीयमयाः 'प्रकण्डकाः' पीठ-
 कविशेषाः 'वैडूर्यमयाथंभया' आदर्शकगण्डप्रतिबन्धप्रदेशाः, आदर्शकगण्डानां मुष्टिग्रहणयोग्याः प्रदेशा इति भावः, वज्ररत्नमया
 वरज्जा गण्डा इत्यर्थः, 'नानामणिमया वलक्षाः' वलक्षो नाम शृङ्खलादिरूपमवलम्बनम्, अङ्कमयानि—अङ्करत्नमयानि मण्डलानि
 यत्र प्रतिबिम्बसंभूतिः 'अणोहसियणिम्मलाए छायाए' इति, अवधर्षणमवधर्षितं, भावे कप्रत्ययः, भूत्यादिना निमज्जनमित्यर्थः,
 अवधर्षितस्याभावोऽनवधर्षितं तेन निर्मला अनवधर्षितनिर्मला तथा छायाया समनुबद्धाः 'चंदमंडलपडिनिकासा' इति चन्द्रमण्ड-
 लसदृशाः 'महयामहया' अतिशयेन महान्तः 'अर्द्धकायसमानाः' द्रष्टुः शरीरार्द्धप्रमाणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि
 ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे वज्रनाभे स्थाले प्रज्ञप्ते, तानि च स्थालानि [विष्टन्ति] 'अच्छतिच्छडियसालितंदुलनहसं-

दृढपडिपुण्णा इव चिदंति' अच्छा-निर्मलाः शुद्धस्फटिकवच्चिच्छटिता अत एव नलसदृष्टाः-नखाः संदृष्टा सुसलादिभिश्चुन्विता
येषां ते तथा, भार्यादिदर्शानात्परनिपातो निष्ठान्तस्य, अच्छैश्चिच्छटितैः शालितन्दुलैर्नरसदृष्टैः परिपूर्णानीव अच्छत्रिच्छटिवशालित-
न्दुलनखसदृष्टपरिपूर्णानीव पृथिवीपरिमाणरूपाणि तानि तथा स्थितानि केवलमेवमाकाराणीत्युपमा, तथा चाह—'सव्वजंवूनदमया'
सर्वालना जन्चूनदमयानि 'अच्छा सण्ह' इत्यादि प्राग्वत् 'महयामहया' इति अतिशयेन महान्ति रथचक्रसमानानि प्रज्ञप्तानि
हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे 'पाईओ' इति पात्र्यौ प्रज्ञप्ते, ताश्च पात्र्यः 'अच्छीदक-
पडिहृत्थाओ' इति स्वच्छपानीयपरिपूर्णाः 'नाणाविहस्स फलहरियस्स वहुपडिपुण्णाओ विवे'ति अत्र पष्ठी तृतीयार्थं बहुवचने
चैकवचनं प्राकृतत्वात्, नानाविधैः 'फलहरितै' हरितफलैर्वहु-प्रभृतं प्रतिपूर्णा इव तिष्ठन्ति, न खलु तानि फलानि जलं वा किन्तु
तथारूपाः शाश्वतभावमुपगताः पृथिवीपरिणामास्तत उपमानमिति, 'सव्वरयणामईओ' इत्यादि प्राग्वत्, 'महयामहया' इति अति-
शयेन महत्यो गोकलिञ्ज (र) चक्रसमानाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ सुप्रतिष्ठकौ
आधारविशेषौ प्रज्ञप्तौ, ते च सुप्रतिष्ठकाः [सु]सर्वैपधिप्रतिपूर्णां नानाविधैः पञ्चवर्णैः प्रसाधनभाण्डैश्च वहुपरिपूर्णा इव तिष्ठन्ति, अ-
त्रापि तृतीयार्थं पष्ठी बहुवचने चैकवचनं प्राकृतत्वात्, उपमानभावना प्राग्वत्, 'सव्वरयणामया' इत्यादि तथैव ॥ 'तेसि ण'मि-
त्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे मनोगुलिके प्रज्ञप्ते, मनोगुलिका नाम पीठिका, उक्तं च मूलटीकायां—'मनोगुलिका पीठि-
के'ति, ताश्च मनोगुलिकाः सर्वालना 'वैद्धर्यमरयो' वैद्धर्यरत्नात्मिकाः 'अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तासु णं मणोगुलियासु वहवे'
इत्यादि, तासु मनोगुलिकासु वहूनि सुवर्णमयानि रूच्यमयानि च फलकानि प्रज्ञप्तानि, तेषु सुवर्णरूच्यमयेषु फलकेषु वहवो वज्रमयाः

'नागदन्तकाः' अङ्कटकाः प्रज्ञप्ताः, तेषु नागदन्तकेषु बहूनि 'रजतमयानि' रत्नमयानि सिक्ककानि प्रज्ञप्तानि, तेषु च रजतम-
 येषु सिक्ककेषु बहवो 'वातकरकाः' जलशून्याः करका इत्यर्थः प्रज्ञप्ताः ॥ 'ते ण'मित्यादि ते वातकरकाः 'कुणसूत्रसिक्काव-
 स्थिताः' इति, आच्छादनं गवस्थाः(ताः) संजाता एविति गवस्थिताः कुणसूत्रैः—कुणसूत्रमयैर्गवस्थैरिति गम्यते, सिक्ककेषु गवस्थिताः
 कुणसूत्रसिक्कावस्थिताः, एवं नीलसूत्रसिक्कावस्थिता इत्याद्यापि भावनीयं, ते च वातकरकाः सर्वात्मना वैदूर्यमया अच्छा इत्यादि
 प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ 'चित्रौ' चित्रवर्णोपेतावाध्वर्यभूतौ वा रत्नकरण्डकौ प्रज्ञप्तौ, 'से जहा नामए'
 इत्यादि, स यथा नाम—राज्ञश्चतुरन्तचक्रवर्त्तिनः, चतुर्भु—पूर्वापरदक्षिणोत्तररूपेषु पृथ्वीपर्यान्तेषु चक्रेण वर्त्तितुं शीलं यस्य तस्य 'चित्रः'
 आध्वर्यभूतो नानामणिमयत्वेन नानावर्णो वा 'वेरुलियमणिकालियपडल्पच्चोयडे' इति बाहुल्येन वैदूर्यमणिमयः, तथा 'स्फाटिकपटल-
 प्रत्यवतटः' स्फाटिकपटलमयाच्छादनः 'साय पभाए' इति स्वकीयया प्रभया 'तान्' प्रत्यासन्नान् प्रदेशान् 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'सम-
 न्ततः' सामस्त्येनान्वयासयति, एतदेव पर्यायत्रयेण व्याचष्टे—उद्योतयति तापयति प्रभासति, 'एवमेवे'त्यादि सुगमम् ॥ 'तेसि ण'
 तोरणाण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ 'हयकण्ठौ' हयकण्ठप्रमाणौ रत्नविशेषौ प्रज्ञप्तौ, एवं गजकिन्तरीकेषु रत्नमयैर्गव-
 थुपभकण्ठा अपि वाच्याः, वक्तं च मूलटीकायां—'हयकण्ठौ हयकण्ठप्रमाणौ रत्नविशेषौ,' एवं सर्वेऽपि कण्ठा वाच्या इति, तथा चाह
 —'सुववरयणामया' सर्वे 'रत्नमयाः' रत्नविशेषरूपा 'अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे पुष्प-
 चङ्गेर्यौ प्रज्ञप्तौ, एवं माल्यचूर्णगन्धवस्त्राभरणसिद्धार्थकलोमहस्तकचङ्गेर्योऽपि वक्तव्याः, एताश्च सर्वा अपि सर्वात्मना रत्नमय्य, 'अच्छा'
 इत्यादि प्राग्वत् ॥ एवं पुष्पादीनामष्टानां पटलकान्यपि द्विद्विसङ्ख्याकानि वाच्यानि ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे

सिंहासने प्रज्ञप्ते, तेषा च सिंहासनानां वर्णकः प्रासुक्तो निरवशेषो वक्तव्यो यावद्दामवर्णनम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे 'रुत्प्यच्छदे' रुत्प्याच्छादने छत्रे प्रज्ञप्ते, तानि च छात्राणि वैद्वर्यरत्नमयविमलदण्डानि जान्बूनदकर्णिकानि 'वज्रसन्धीनि' वज्ररात्रापुरिवदण्डशलाकासन्धीनि मुक्ताजालपरिगतानि अष्टौ सहस्राणि—अष्टसहस्रसङ्ख्याका वरकाञ्चनशलाका—वरकाञ्चनमयः शलाका येषु तानि अष्टसहस्रवरकञ्चनशलाकानि 'द्वंद्वरमलयसुगान्धिसन्वोडयसुरहिसीयलच्छाया' इति .द्वंद्वरः—चीवरावनदं कुण्डिकादिभाजनमुखं तेन गालितास्तत्र पक्वा वा ये मलय इति—मलयोद्धवं श्रीरूपदं तत्सन्ध्वन्धिन, सुगन्धयो गन्धवासास्तद्वत्सर्वेषु ऋतुषु सुरभिः शीतला च छाया येषा तानि, तथा 'मंगलभत्तिचित्ता' तेषां अष्टानां मङ्गलानां भक्त्या—विच्छित्त्या चित्रं—आलेखो येषा तानि मङ्गलभक्तचित्त्राणि, तथा 'चंद्रागारोवमा' इति चन्द्राकारः—चन्द्राकृतिः स उपमा येषा तानि तथा चन्द्रमण्डलवद्दृश्यानीति भावः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषा तोरणानां पुरतो द्वे द्वे चामरे प्रज्ञप्ते, तानि च चामराणि 'चंद्रपुष्पवद्भवेरुलियनाणामणिरयणखचियदंडा' इति चन्द्रप्रभः—चन्द्रकान्तो वज्र वैद्वर्यं च प्रतीतं चन्द्रप्रभवज्रवैद्वर्याणि शेषाणि च नानामणिरत्नानि खचितानि येषु दण्डेषु ते तथा, एवंरूपाश्वित्रा—नानाकारा दण्डा येषां चामराणां तानि तथा, सूत्रे स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात्, तथा 'सुहुमरययदीहवालाओ' इति सूक्ष्मा रजतमया दीर्घा वाला येषां तानि तथा, 'संखंककुंदगरयअमयमहियफेणपुंजसंनिकासाओ' इति शङ्खः—प्रतीतोऽङ्को—रत्नविशेषः कुन्देति—कुन्दपुष्पं दकरजः—उदककणाः अमृतमथितफेनपुञ्जः—क्षीरोदजलमथनसमुत्थफेनपुञ्जस्तेषामिव संनिकाशः—प्रभा येषा तानि तथा, अञ्छा इत्यादि प्राग्बत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषा तोरणाना पुरतो द्वौ द्वौ 'तैलसमुद्रकौ' सुगन्धितैलाधारविशेषौ, इत्थं च जीवाभिगममूलटीकाया—'तैलसमुद्रकौ सुगन्धितैलाधारौ' एवं कोष्ठादिसमुद्रका अपि वाच्याः, अत्र

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्या०

विजयद्वा-

रवर्णनं

उद्देशः १

सू० १३१

सङ्ग्रहनिगाथा—“वेष्टो कोट्टसमुग्गा पत्ते चोए य तगर एला य । हरियाले हिंगुलए सणोसिला अंजणसमुग्गी ॥ १ ॥”
 ‘सव्व
 रयणासया’ इति एते सर्वेऽपि सर्वात्मना रत्नमयाः ‘अच्छा सण्हा’ इत्यादि प्राग्वत् ॥

विजये णं दारे अट्टसतचक्रद्वयाणं अट्टसयं मिगद्धयाणं अट्टसयं गरुडद्वयाणं अट्टसयं विगद्ध-
 याणं (अट्टसयं ररुयद्वयाणं) अट्टसतं उत्तद्वयाणं अट्टसयं पिच्छद्वयाणं अट्टसयं सडणि-
 द्दयाणं अट्टसतं सीहद्वयाणं अट्टसतं उत्तद्वयाणं अट्टसतं सेयाणं चडविसाणाणं णाम्ब-
 रकेतूणं एवामेव समुव्वावरेणं विजयदारे य आसीयं केडसहस्सं भवतिन्ति मक्खवायं ॥ विजये
 णं दारे णव भोमा पणत्ता, तेसि णं भोमाणं अंतो बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा पणत्ता जाव
 मणीणं फासो, तेसि णं भोमाणं उट्ठिं उल्लोया पडमलया जाव सामलताभत्तिचित्ता जाव सव्व-
 तवणिज्जमता अच्छा जाव पडिख्वा, तेसि णं भोमाणं बहुमज्झदेसभाए जे से पंचमे भोमसे तस्स
 णं भोमस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं सीहासणे पणत्ते, सीहासणवणतो विजयदूसे
 जाव अंकुसे जाव दामा चिट्ठंति, तस्स णं सीहासणस्स अवरत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमेणं
 एत्थ णं विजयस्स देवस्स चडण्हं सामाणियसहस्साणं चत्तारि भद्दासणसाहस्सीओ पणत्ताओ,
 तस्स णं सीहासणस्स पुरच्छिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स चडण्हं अजगमहिंसीणं सपरिचाराणं
 चत्तारि भद्दासणा पणत्ता, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणपुरत्थिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स

अभिमतरियाए परिसाए अट्टणहं देवसाहस्सीणं अट्टणहं भद्दासणसाहस्सीओ पणत्ताओ, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणेणं विजयस्स देवस्स मज्झिम्मियाए परिसाए दूसणहं देवसाहस्सीणं दूस भद्दासणसाहस्सीओ पणत्ताओ, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स याहिरियाए परिसाए बारसणहं देवसाहस्सीणं बारस भद्दासणसाहस्सीओ पणत्ताओ ॥ तस्स णं सीहासणस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स सत्तणहं अणियाहिवतीणं सत्त भद्दासणा पणत्ता, तस्स णं सीहासणस्स पुरत्थिमेणं दाहिणेणं पच्चत्थिमेणं उत्तरेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स सोलस आयरक्खदेवसाहस्सीणं सोलस भद्दासणसाहस्सीओ पणत्ताओ, तंजहा—पुरत्थिमेणं चत्तारि साहस्सीओ, एवं चउसुवि जाव उत्तरेणं चत्तारि साहस्सीओ, अवसेसेसु भोमेसु पत्तेयं पत्तेयं भद्दासणा पणत्ता ॥ (सू० १३२)

‘विजये णं दारे’ इत्यादि, तस्मिन् विजये द्वारे ‘अष्टशतम्’ अष्टाधिक शतं ‘चक्रध्वजानां’ चक्रालेखरूपचिह्नोपेतानां ध्वजानाम्, एवं मृगागरुडरुकच्छत्रपिच्छशकुनिसिंहद्वयभचतुर्दन्तहस्त्रिध्वजानामपि प्रत्येकमष्टशतमष्टशतं वक्तव्यम्, ‘एवामेव सपुन्वावरेणं’ ‘एवमेव’ अनेन प्रकारेण सपूर्वापरेण सह पूर्वैरपरैश्च वर्तते इति सपूर्वापरं सङ्ख्यान तेन विजयद्वारे ‘अशीतम्’ अशीत्यधिक केतुसहस्रं भवतीत्याख्यातं मयाऽन्यैश्च तीर्थकृद्भिः ॥ ‘विजयस्स णं’मित्यादि, विजयस्य द्वारस्य पुरतो नव ‘भौमानि’ विशिष्टानि स्थानानि प्रह्वपानि, तेषां च भौमानां भूमिभागा उल्लोकश्च पूर्ववद्वक्तव्याः, तेषां च भौमानां बहुमध्यदेशभागो यत्पञ्चमं भौमं तस्य बहुमध्यदेशभागो विजय-

द्वाराधिपतिविजयदेवयोग्यं सिंहासनं प्रह्वसं, तस्य च सिंहासनस्य वर्णनं विजयदूर्यं कुम्भाप्रमुक्तादामवर्णनं प्राग्वत्, तस्य च सिंहासनस्य 'अपरोत्तरस्यां' वायव्यकोणे उत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्यां च विजयदेवस्य संबन्धिना चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चत्वारि भद्रासनसहस्राणि प्रह्वसानि, तस्य क्षाणि प्रह्वसानि, तस्य सिंहासनस्य पूर्वस्यामत्र विजयस्य देवस्य चतसृणामप्रमहिषीणां चत्वारि भद्रासनसहस्राणि प्रह्वसानि, तस्य सिंहासनस्य दक्षिणपूर्वस्यामाम्रैयकोण इत्यर्थः, अत्र विजयदेवस्य 'अभ्यन्तरपर्षदात्म' अभ्यन्तरपर्षद्रूपाणामष्टानां देवसहस्राणां योग्यानि अष्टौ भद्रासनसहस्राणि प्रह्वसानि, तस्य सिंहासनस्य दक्षिणापरस्यां दिशि नैर्ऋतकोण इत्यर्थः अत्र विजयदेवस्य बाह्यपर्षदो द्वादशानां देवसहस्राणा योग्यानि द्वादश भद्रासनसहस्राणि प्रह्वसानि ॥ 'तस्स णं सीहासणस्से'त्यादि, तस्य सिंहासनस्य पश्चिमायां दिशि शानां देवसहस्राणा योग्यानि द्वादश भद्रासनसहस्राणि प्रह्वसानि, तस्य सिंहासनस्य 'सर्वतः' सर्वासु अत्र विजयस्य देवस्य सम्बन्धिनां सप्तानामनीकाधिपतीनां योग्यानि सप्त भद्रासनानि प्रह्वसानि, तस्य सिंहासनस्य देवस्य संबन्धिनां षोडशानामात्मरक्षदेवसहस्राणां योग्यानि षोडश भद्रासनसहस्राणि दिक्षु 'समन्ततः' सामस्त्येन अत्र विजयस्य देवस्य संबन्धिनां षोडशानामात्मरक्षदेवसहस्राणां योग्यानि षोडश भद्रासनसहस्राणि प्रह्वसानि, अत्रैकेषु प्रत्येकं प्रत्येकं सिंहासनमपरिवारं सामानिकादिदेवयोग्यभद्रासनरूपपरिवाररहितं प्रह्वसम् ॥

विजयसस णं द्वारस्स उवरिमाणारा सोलसविहेहिं रतणेहिं उवसोभिता, तंजहा—रणेहिं वय-
 रेहिं वेरुलिणेहिं जाव रिडेहिं ॥ विजयसस णं द्वारस्स उरिं वहेवे अड्डमंगलगा पणत्ता, तं-
 जहा—सोत्थितसिरिवच्छ जाव दप्पणा सव्वरणामया अच्छा जाव पडिरुवा । विजयसस णं

श्रीजावा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २१६ ॥

द्वारस्य उर्ध्वं बह्वे कण्ठचामरजक्षया जाव सव्वरयणामया अञ्छा जाव पाङ्गुत्वा । विजयस्य षं
द्वारस्य उर्ध्वं बह्वे उन्तातिञ्छता तद्देव ॥ (सू० १३३)

‘विजयस्य षं’मित्यादि, विजयस्य द्वारस्य ‘उत्तरिमाकारा’ इति उपरितन आकारः—उत्तररक्षादिरूपः पौडशविधै रत्नैरुपशोभितः,
तद्यथा—रत्नैः सामान्यतः कर्कतनादिभिः १ वर्षैः २ वैडूर्यैः ३ लोहितार्क्षैः ४ मसारगार्क्षैः ५ हंसगर्भैः ६ पुलकैः ७ सौगन्धिकैः ८ ज्योतीरसैः ९
अङ्कैः १० अञ्जनैः ११ रजतैः १२ जातरूपैः १३ अञ्जनपुलकैः १४ स्फटिकैः १५ रित्तैः १६ ॥ ‘विजयस्य षं’ मित्यादि, विजयस्य
द्वारस्य उपरि अष्टावट्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानि प्र०, तद्यथेत्यादिना तान्येवोपदर्शयति—‘सव्वरयणामया’ इत्यादि प्राग्वत् ॥
से क्केणट्टेणं भंते । एवं बुच्चति ?—विजए षं द्वारे २, गोयमा विजए षं द्वारे विजए षाम देवे महि-
ट्टीए महञ्जुतीए जाव महाणुभावे पलिओवमट्टितीए परिवसति, से षं तत्थ चउण्हं सामाणिय-
साहस्सीणं चउण्हं अगमहिस्सीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणियाणं सत्तण्हं
अणियाहिवहेणं सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं विजयस्य षं द्वारस्य विजयाए रायहाणीए
अणोसिं च बङ्गणं विजयाए रायहाणीए वत्थव्वणाणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं जाव दिव्वाहं
भोगभोगाहं सुंजमाणे विहरह, से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चति—विजये द्वारे विजये द्वारे,
[अट्टत्तरं च षं गोयमा ! विजयस्य षं द्वारस्य सासए षामभेज्जे पणत्ते जण कयाह णत्थि
ण कयाह षं भविस्सति जाव अवट्टिए णिञ्चे विजए द्वारे] ॥ (सू० १३४)

३ प्रति
मनुष्य
विजय
रवर्ण
उद्देश्य
सू० १
॥ २११

‘से केण्ड्रेणं भंते ! एवं बुच्चइ’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘गोयमे’त्यादि, गौतम ! विजये द्वारे विजयो नाम, प्राकृतत्वाद् अव्ययत्वाच्च नामशब्दात्परस्य टावचनस्य लोपस्ततोऽयमर्थः—प्रवाहतोऽनादिकालसन्ततिपतितेन विजय इति नाश्रा देव. ‘महर्द्धिकः’ महती क्रद्धिः—भवनपरिवारादिका यस्यासौ महर्द्धिकः ‘महाशुतिकः’ महती द्युतिः शरीरगता आभरणगता च यस्यासौ महाशुतिकः, तथा महद् बलं—शारीरः प्राणो यस्य स महाबलः, तथा महद् यशः—ख्यातिर्यस्यासौ महायशः, महेश इत्याख्या—प्रसिद्धि-महाद्युतिकः, तथा महद् बलं—शारीरः प्राणो यस्य स महाबलः, तथा महद् यशः—ख्यातिर्यस्यासौ महायशः, महेश इत्याख्या—प्रसिद्धि-र्यस्य स महेशाल्यः, अथवा ईशानमीशो भावे बबुप्रत्ययः ऐश्वर्यमित्यर्थः ‘ईश ऐश्वर्ये’ इति वचनात् तत ईशानमैश्वर्यं आत्मनः ख्याति अन्त-भूतण्यर्थतया ख्यापयति—प्रथयति यः स ईशाल्यः महान्श्रमासावीशाल्यश्च महेशाल्यः, क्वचित् ‘महासोक्खे’ इति पाठस्तत्र महत् सौख्यं प्रभूतसद्बुद्धोदयवशाद् यस्य स महासौख्यः पत्योपमस्थितिकः परिवसति, स च तत्र चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चतसृणामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां प्रत्येकमेकैकसहस्रसह्यपरिवारसहितानां तिसृणां अभ्यन्तरमध्यमबाह्यरूपाणां यथाक्रममष्टदशद्वादशदेवसहस्रसह्या-काना पर्वदां समानासनीकानां—ह्यानीकगजानीकपदालनीकमहिपानीकगन्धर्वानीकनाट्यानीकरूपाणां समानासनीकाधिपतीनां षोडशानामालरक्षसहस्राणां विजयस्य द्वारस्य विजयाया राजधान्या अन्येषां च बहूनां विजयरालजधानीवास्तव्यानां देवानां देवीनां च ‘आहेवच्चं’ति आधिपत्यम् अधिपतेः कर्म आधिपत्यं रक्षा इत्यर्थः, सा च रक्षा सामान्येनाप्यारक्षकेणैव क्रियते तत आह—पुरस्य पतिः पुरपतिस्तस्य कर्मणं पौरपत्यं सर्वेषामग्रेसरत्वमिति भावः, तच्चाग्रेसरत्वं नायकत्वमन्तरेणापि स्वनायकनियुक्तथाविधगृहचिन्तकसामा-न्यपुरपत्येव (स्यात्) ततो नायकत्वप्रतिपत्त्यर्थमाह—‘स्वामित्वं’ स्वमस्थासीति स्वामी तद्भावः स्वामित्वं नायकत्वमित्यर्थः, तदपि च नायकत्वं कदाचित्पोषकत्वमन्तरेणापि भवति यथा हरिणयूथाधिपतेर्हरिणस्य तत आह—भर्तृत्वं—पोषकत्वं ‘डुधुब् धारणपोषणयोः’

इति वचनात्, अत एव महत्तरकलं, तदपि चेह महत्तरकलं कस्यचिदाज्ञाविकलस्यापि भवति यथा कस्यचिद्वणिजः स्वदासदासीवर्ग-
प्रति तत् आह—‘आणार्इसरसेणावञ्चं’ आहया ईश्वर आहेश्वरः सेनायाः पतिः सेनापतिः आहेश्वरश्चासौ सेनापतिश्च आहेश्वरसे-
नापतिस्तस्य कर्म आहेश्वरसेनापत्यं स्वसेन्य प्रत्यश्रुवमाज्ञाप्रधान्यमिति भावः ‘कारयन्’ अर्न्यनिर्मुक्तं, पुरुषैः पालयन् स्वयमेव, महता
रवेणति योगः ‘अहय’ति आख्यातकप्रतिवद्धानि यदिया ‘अहृतानि’ अव्याहृतानि नित्यानि नित्याश्रुवन्धीनीति भावः, ये नाट्यगीते
नाट्य—नृत्यं गीत—गातं यानि च वादितानि ‘तन्त्रीतलतालश्रुटितानि’ तन्त्री—त्रीणा तलौ—हस्ततलौ ताल.—कंसिका श्रुटितानि—वा-
दित्राणि, तथा यश्च धनशुद्धं पटुना पुरुषेण प्रवादितः, तत्र धनशुद्धो नाम धनसमानध्वनिर्यो शुद्धस्तत एतेषां द्वन्द्वस्तेषां रवेण ‘दि-
न्यान्’ प्रधानान् भोगार्हा भोगा.—शब्दादयो भोगभोगास्तान् शुञ्जान. ‘विहरति’ आहं ‘से एएणट्टेण’मित्यादि, वत एतेन ‘अर्धेन’
कारणेन गौतम ! एवमुच्यते—विजयद्वारं विजयद्वारमिति, विजयाभिधानदेवस्वामिकत्वाद् विजयमिति भावः ॥

कहि णं भंते ! विजयस्स देवस्स विजया णाम रायहाणी पणत्ता ? गोयमा ! विजयस्स णं द्वा-
रस्स पुरत्थिमेणं तिरियमसंखेजे दीवससुहे वीतिवत्तिता अणंमि जंजुदीवे दीवे वारस्स जोयण-
सहस्साहं ओगाहिता एत्थ णं विजयस्स देवस्स विजया णाम रायहाणी प० वारस्स जोयणसह-
स्साहं आयामविकखंभेणं सत्तनीसजोयणसहस्साहं नव य अड्याले जोयणसए किंचिविसेसा-
हिए परिकखेवेणं पणत्ते ॥ सा णं एगेणं पागारेणं सव्वतो समंता संपरिकखत्ता ॥ से णं पागारे
सत्तनीसं जोयणाहं अद्धजोयणं च उहुं उच्चत्तेणं मूले अद्धतेरस्स जोयणाहं विकखंभेणं मज्झेत्थ

३ प्रतिपत्ती
मनुष्या०
विजया-
राजधानी
उद्देशः २
सू० १३५

सक्रोसाहं उजोयणाहं विक्रवंभेणं उरिं तिणिण सद्धकोसाहं जोयणाहं विक्रवंभेणं मूले विच्छिण्णे
मज्झे सखिते उरिं तणुए वाहिं वदे अंतो चउरंसे गोपुच्छसंठाणसंठिते सव्वकणगामए अच्चे
जाव पडिख्वे ॥ से णं पाणारे णाणाविहपंचवणोहिं कविसीसएहिं उवसोभिए, तंजहा—किणहेहिं
जाव सुक्खिंहेहिं ॥ ते णं कविसीसका अद्धकोसं आयामेणं पंचथणुसताहं विक्रवंभेणं देसोणमद्ध-
कोसं उहुं उच्चत्तेणं सव्वमणिमया अच्चा जाव पडिख्वा ॥ विजयाए णं रायहाणीए एगमेणाए
याहाए पणुवीसं पणुवीसं दारसतं भवतीति मक्खवायं ॥ ते णं दारा वावडिं जोयणाहं अद्धजो-
यणं च उहुं उच्चत्तेणं एकतीसं जोयणाहं कोसं च विक्रवंभेणं तावतियं चेव पवेसेणं सेता वरक-
णागधुभियागा ईहामियं तहेव जथा विजए दारे जाव तवणिज्जवालुगपत्थडा सुहफासा सस्सि-
(म)रीए सरूवा पासातीया ४। तेसि णं दाराणं उभयपासिं दुहतो णिसीहियाए दो वंदणकलसप-
रिवाडीओ पणत्ताओ तहेव भाणियव्वं जाव वणमालाओ ॥ तेसि णं दाराणं उभओ पासिं
दुहतो णिसीहियाए दो दो पणंठागा पणत्ता, ते णं पणंठागा एकतीसं जोयणाहं कोसं च आया-
मविक्रवंभेणं पन्नरस जोयणाहं अह्हाइज्जे कोसे बाहल्लेणं पणत्ता सव्ववइरामया अच्चा जाव
पडिख्वा ॥ तेसि णं पणंठागाणं उरिं पत्तेयं २ पासायवाडिसगा पणत्ता ॥ ते णं पासायवाडि-
सगा एकतीसं जोयणाहं कोसं च उहुं उच्चत्तेणं पन्नरस जोयणाहं अह्हाइज्जे य कोसे आयामवि-

कवंभेणं सेसं तं चैव जाव ससुगया णवरं बहुवयणं भाणितव्वं । विजयाए णं रायधाणीए ए-
गमेणे दारे अट्टसयं चक्कझयाणं जाव अट्टसतं सेयाणं चउविसाणाणं णाणवरकेऊणं, एवामेव
स पुव्वावरेणं विजयाए रायहाणीए एगमेणे दारे आसीतं २ केउसहससं भवतीति मक्खायं ॥ वि-
जयाए णं रायहाणीए एगमेणे दारे (तेसि णं दाराणं पुरओ) सत्तरस भोमा पणत्ता, तेसि णं
भोमाणं (भूमिभागा) उट्ठोया (य) पडमलया० भत्तिच्चित्ता ॥ तेसि णं भोमाणं बहुमज्झदेस-
भाए जे ते नवमनवमा भोमा तेसि णं भोमाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं २ सीहासणा पणत्ता,
सीहासणवणओ जाव दामा जहा हेट्ठा, एत्थ णं अवसेसेसु भोमेसु पत्तेयं पत्तेयं भदासणा
पणत्ता । तेसि णं दाराणं जत्तिमं (उवरिमा) गारा सोलसविधेहिं रयणेहिं उवसोभिथा तं चैव
जाव उत्ताइउत्ता, एवामेव पुव्वावरेण विजयाए रायहाणीए पंच दारसत्ता भवंतीति मक्खाया
॥ (सू० १३५)

‘कहि णं भंते ! विजयस्से’त्यादि, क भदन्व । विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रह्लासा ? , भगवानाह—गौतम । विजयस्य
द्वारस्य पूर्वस्यां दिशि तिर्यग् असङ्ख्येषाम् द्वीपसमुद्रान् ‘व्यतिवज्य’ अतिक्रम्य अत्रान्तरे योऽन्यः जन्वुद्वीपः अधिकतद्वीपतुल्याभि-

१ दृत्तिकारा अतिदृक्शक्ति ‘तीरणं’त्यादिगाथात्रयं सूत्रादर्शागतं पर न काप्यादर्शेऽत्र दृश्यत इदं, अनेकेषु च स्थानेष्वेव दृत्तिकारप्राप्तानामादर्शानामिदानी-
न्तनप्राप्यादर्शानां च परस्पर भिन्नतमत्वात् सूत्रदृश्योर्वैचित्र्यं न च तादृश उपलभ्यते आदर्श इति निरुपाया वय सर्वत्र द्वयरेकत्रीकरणे.

धानः, अनेन जन्वृद्धीपानामप्यसह्येयत्वं सूचयति, तस्मिन् द्वादश योजनसहस्राणि अवगाह्य अत्रान्तरे विजयस्य देवस्य योग्या विजया
 नाम राजधानी प्रह्वता मया शैथ्य तीर्थक्रुद्धिः, सा च द्वादश योजनसहस्राणि 'आयामविक्रमभेन' आयामविक्रमभाभ्यां, सप्त-
 त्रिंशद् योजनसहस्राणि नव शतानि 'अष्टाचत्वारिंशानि' अष्टचत्वारिंशदधिकानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण, इदं च परिक्षेप-
 रिमाणं 'विक्रमभगवगदहगुणकरणी वट्टस्स परिरथो होइ' इति करणवशात्स्वयमानेतव्यम् ॥ 'सा ण'मित्यादि, 'सा' विजयाभिधाना
 राजधानी णमिति वाक्यालङ्कारे एकेन महता प्राकारेण 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन परिक्षिप्ता ॥ 'से ण'मित्यादि,
 स प्राकारः सप्तत्रिंशत् योजनानामर्द्धयोजनमूर्द्धमुधैस्त्वेन मूलेऽर्द्धत्रयोदश योजनानि विक्रमभेन मध्ये षड् योजनानि सक्रोशानि—एकेन
 क्रोशेनाधिकानि विक्रमभेन उपरि त्रीणि योजनानि सार्द्धक्रोशानि [योजनानि] सार्द्धानि द्वादश अर्द्धक्रोशाधिकानि (द्वादश) विक्रमभेन,
 मूले विलीर्णो मध्ये संक्षिप्तो, मूलविक्रममतोऽर्द्धस्य त्रुटितत्वात्, उपरि तनुको, मध्यविक्रमभादप्यर्द्धस्य त्रुटितत्वात्, वहिर्दत्तोऽन्तश्चतुरस्रो
 'गोपुच्छसंस्थानसंस्थितः' ऊर्द्धीकृतगोपुच्छसंस्थानसंस्थितः 'सव्वकणगमए' सर्वालना कनकमयः 'अच्छे' इत्यादि विशेषणजातं
 प्रागवत् ॥ 'से ण'मित्यादि, स प्राकारो नानाविधानि च तानि पञ्चवर्णानि च नानाविधपञ्चवर्णानि तैः, नानाविधत्वं च पञ्चवर्णपेक्षया
 कृष्णादिवर्णवारतन्यापेक्षया वा द्रष्टव्यं, पञ्चवर्णत्वमेवोपदर्शयति—'किणहेहिं' इत्यादि ॥ 'ते णं कविसीसगा' इत्यादि, तानि कपिशी-
 र्काणि प्रत्येकमर्द्धक्रोशं—धनुःसहस्रप्रमाणमायामेन—ईर्ध्वेण पञ्च धनुःशतानि 'विक्रमभेन' विलारेण, देशेनमर्द्धक्रोशमूर्द्धमुधैस्त्वेन
 'सव्वमणिमया' इत्यादि सर्वालना मणिमया 'अच्छा' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्रागवत् ॥ 'विजयाए णं रायहाणीए' इत्यादि,
 विजयाया राजधान्या एकैकस्यां वाहाया पञ्चविंशति—पञ्चविंशत्यधिकं द्वारशतं २ प्रह्वतं, सर्वसह्यया पञ्च द्वारशतानि ॥ 'ते णं दारा'

इत्यादि, तानि द्वाराणि प्रत्येकं द्वापटियोजनानि अर्द्धयोजनं चोर्द्धुमुर्ध्वैरत्वेन, एकत्रिंशत् योजनानि क्रोशं च विष्कम्भतः, 'तावद्वयं चैव पवेसेणं' एतावदेव-एकत्रिंशद् योजनानि क्रोशं चेत्यर्थः प्रवेशेन, 'सेया वरकणगथुभिधागा' इत्यादि द्वारवर्णनं निरवशेषं तावद्वक्तव्यं यावद्वनमालावर्णनम् ॥ 'तेसि षं द्वाराण'मित्यादि, तेषां द्वाराणा प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोरेकैकनैपेधिकीभावेन 'द्विधातो' द्वि-पञ्चदश योजनानि अर्द्धतृतीयांश्च क्रोशान् बाहुरथेन 'सव्यवहरामया' इति सर्वाल्लता ते प्रकण्ठका वज्ररत्नमयाः 'अच्छा सण्हा' इत्यादि विशेषजातं प्रावत् ॥ 'तेसि पगंठगाण'मित्यादि, तेषां प्रकण्ठकानामुपरि प्रत्येकं 'प्रासादावतंसकः' प्रासादविशेषः ब्रह्मणः ॥ 'ते षं क्रोशान् आयामविष्कम्भभाभ्यां, तेषां च प्रासादानाम् 'अव्युगायमूसियपहसियाविव' इत्यादि सामान्यतः स्वरूपवर्णनम् उल्लोकवर्णनं माणाभिर्गाथान्जुगन्तव्यं, ता एव गाथा आह-'तोरण'त्यादि गाथान्नयं, द्वारेषु प्रत्येकमेकैकस्यां नैपेधिक्या द्वे द्वे तोरणे वक्तव्ये, तेषां च तोरणानामुपरि प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गलकानि, तेषां तोरणानामुपरि कृष्णचामरध्वजादयो ध्वजाः, तदन्तरं तोरणानां पुरतः शालभन्जिकाः तदन्तरं नागदन्तकास्तेषु च नागदन्तकेषु दामानि ततो ह्यसह्यटादयः सह्यटा वक्तव्याः ततो ह्यपङ्कथादयः पङ्कथस्तदन्तरं ह्यववीथ्यादयो वीथयस्ततो ह्यमिशुनकादीनि मिशुनानि ततः पञ्चालादयो लताः ततः 'सोत्थिया' चतुर्दिक्सावस्तिका वक्तव्यास्ततो वन्दनकलशास्तदन्तरं ध्वजारकास्तव आदर्शकास्ततः स्थालानि ततः पाञ्चस्तदन्तरं सुप्रतिष्ठानि ततो मनोगुलिकास्तानि

‘वातकरकाः’ वातश्रुताः करका वातकरका जलशून्या इत्यर्थः, तदनन्तरं चित्रा रत्नकरण्डकास्ततो ह्यकण्ठा गजकण्ठा नरकण्ठाः, उपलक्षणमेतत् किंनरकिंपुरुषमहोरगन्धर्वदृषभकण्ठकाः क्रमेण वक्तव्याः, तदनन्तरं पुष्पादिचङ्गेयो वक्तव्यास्ततः पुष्पादिपटलकानि ततः सिंहासनानि तदनन्तरं छात्राणि ततश्चाभराणि ततस्त्रैलादिसमुद्रका वक्तव्यास्ततो ध्वजाः, तेषां च ध्वजानामिदं चरमसूत्रम्—
‘एवाभेव सपुन्वावरेणं विजयाए रायहाणीए एगमेगंसि दारंसि असीयं असीयं केउसहरसं भवतीति मक्खयायं’ तदनन्तरं भौमानि वक्तव्यानि, तत्सूत्रं साक्षादुपदर्शयति—‘तेसि णं दाराण’मित्यादि, तेषां द्वाराणां पुरतः सप्तदश सप्तदश भौमानि प्रज्ञप्तानि, तेषां च भौमानां भूमिभागा उल्लोकाश्च प्राग्वद्वक्तव्याः ॥ ‘तेसि णं भौमाण’मित्यादि, तेषां च भौमानां बहुमध्यदेशभागो यानि नवमनवमानि भौमानि तेषां बहुमध्यदेशभागेषु प्रत्येकं विजयदेवयोग्यं (सिंहासनं यथा) विजयद्वारपञ्चमभौमे किन्तु सपरिवारं सिंहासनं वक्तव्यम्, अवशेषेषु च भौमेषु प्रत्येकं सपरिवारं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, ‘तेसि णं दाराणं उवारिमागारा सोलसविहेहिं रयणेहिं उवसोभिता’ इत्यादि प्राग्वत् ॥

विजयाए णं रायहाणीए चउद्धिसिं पंचजोयणसताइं अवाहाए, एत्थ णं चत्तारि वणसंडा पणत्ता, तंजहा—असोगवणे सत्तवणवणे चंपगवणे चूतवणे, पुरत्थिमेणं असोगवणे दाहिणेणं सत्तवणवणे पच्चत्थिमेणं चंपगवणे उत्तरेणं चूतवणे ॥ ते णं वणसंडा साइरेगाइं दुवालस जोयणसहससाइं आयामेणं पंच जोयणसयाइं विकखंभेणं पणत्ता पत्तेयं पत्तेयं पागारपरिविखत्ता किण्हा किण्हीभासा वणसंडवणवणे भाणियन्वो जाव बहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ य

आसयंति सयंति चिद्वंति णिसीदंति तुयदंति रमंति ललंति कीलंति मोदंति पुरापोराणाणं सु-
चिणाणं सुपरिकंताणं सुभाणं कम्ममाणं कडाणं कल्लाणं फलचित्तिविसेसं पच्चणुभवमाणा विह-
रंति ॥ तेसि षं वणसंझाणं बहुमज्झदंसभाए पत्तेयं पत्तेयं पासायवडिसगा पणत्ता, ते षं पा-
सायवडिसगा वार्वाडिं जोयणाहं अद्धजोयणं च उहुं उच्चत्सेणं एकतीसं जोयणाहं कोसं च आया-
मविकखंभेणं अञ्जुगतमूसिया तहेव जाव अंतो बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा पणत्ता उल्लोया
पजमभत्तिचित्ता भाणियव्वा, तेसि षं पासायवडिसगाणं बहुमज्झदंसभाए पत्तेयं पत्तेयं सीहा-
सणा पणत्ता वणणावासो सपरिवारा, तेसि षं पासायवडिसगाणं उट्ठिं यहवे अद्धमंगलगा
भया उच्चातिउत्ता ॥ तत्थ षं चत्तारि देवा महिड्ढीया जाव पलिओचमट्टितीया परिवसंति, सं-
जहा—असोए सत्तवणो वंपए चूते ॥ तत्थ षं ते साणं साणं वणसंझाणं साणं साणं पासाय-
वडिसयाणं साणं साणं सामाणियाणं साणं साणं अजगमहिसीणं साणं साणं परिसाणं साणं
साणं आधारक्खदेवाणं आहेवधं जाव विहरति ॥ थिजयाए षं रायहाणीए अंतो बहुसमरमणिज्जे
भूमिभागे पणत्ते जाव पंचवणोहिं मणीहिं उवसोभिए तणसद्विहूणे जाव देवा य देवीओ य
आसयंति जाव विहरंति । तस्स षं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदंसभाए एत्थ षं
एणे महं ओवरियालेणे पणत्ते पारस जोयणसयाहं आयामविकखंभेणं तिथि जोयणसहस्साहं

सत्त य पंचाणउते जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं अद्धकोसं बाहह्लेणं सव्वजंबूणता-
मतेणं अच्छे जाव पडिरुखे ॥ से णं एगाए पउमवरवेइयाए एणेणं वणसंडेणं सव्वतो समंता सं-
परिकखत्ते पउमवरवेतियाए वणणओ वणसंडवणणओ जाव विहरंति, से णं वणसंडे देस्सणाइं
दो जोयणाइं चक्खवालविकखंबेणं ओवारियालयणसमपरिकखेवेणं ॥ तस्स णं ओवारियालय-
णस्स चउद्धिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरुखणा पणत्ता, वणणओ, तेसि णं तिसोवाणपडिरुखणाणं
पुरतो पत्तेयं पत्तेयं तोरणा पणत्ता उत्तातिउत्ता ॥ तस्स णं उवारियालयणस्स उट्ठिं बहुसम-
रमणिज्जे भूमिभागे पणत्ते जाव मणीहिं उवसोभिते मणिवणणओ, गंधरसफासो, तस्स णं बहु-
समरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं मूलपासायवाडिसए पणत्ते,
से णं पासायवाडिसए वावाडिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उडुं उच्चत्तेणं एककीसं जोयणाइं कोसं च
आयामविकखंबेणं अञ्जुगयमूसियत्पहसिते तहेव तस्स णं पासायवाडिसगस्स अंतो बहुसमर-
मणिज्जे भूमिभागे पणत्ते जाव मणिफासे उल्लोए ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स
बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं एगा महं मणिपेटिया पन्नत्ता, सा च एगं जोयणमायामविकखंबेणं अद्ध-
जोयणं बाहह्लेणं सव्वमणिमई अच्छा सण्हा ॥ तीसे णं मणिपेटियाए उवारिं एगे महं सीहासणे
पन्नत्ते, एवं सीहासणवणणओ सपरिवारो, तस्स णं पासायवाडिसगस्स उट्ठिं वह्वे अट्टमंग-

लगा क्षया छत्तातिहत्ता ॥ से णं पासायवडिसए अणोहिं चउहिं तदडुच्चत्ताप्यमाणमेत्तेहिं पासा-
यवडिसएहिं सव्वतो समंता संपरिकिखत्ते, ते णं पासायवडिसगा एक्कतीसं जोयणाहं कोसं च
उडुं उच्चत्तेणं अट्टसोलसजोयणाहं अट्टकोसं च आयामविकखंभेणं अञ्जुगत० तहेव, तेसिं णं
पासायवडिसयाणं अंतो बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा उहोया ॥ तेसिं णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमि-
भागाणं बहुमज्झदंसभाए पत्तेयं सीहासणं पणत्तं, वणओ, तेसिं परिवारभूता भदासणा
पणत्ता, तेसिं णं अट्टमंगलगा क्षया छत्तातिहत्ता ॥ ते णं पासायवडिसका अणोहिं चउहिं
चउहिं तदडुच्चत्ताप्यमाणमेत्तेहिं पासायवडिसएहिं सव्वतो समंता संपरिकिखत्ता ॥ ते णं पासा-
यवडिसका अट्टसोलसजोयणाहं अट्टकोसं च उडुं उच्चत्तेणं देसूणाहं अट्ट जोयणाहं आयामवि-
कखंभेणं अञ्जुगत० तहेव, तेसिं णं पासायवडिसगाणं अंतो बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा उ-
होया, तेसिं णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागाणं बहुमज्झदंसभाए पत्तेयं पडमासणा प-
न्नत्ता, तेसिं णं पासायाणं अट्टमंगलगा क्षया छत्तातिहत्ता ॥ ते णं पासायवडिसगा अणोहिं च-
उहिं तदडुच्चत्ताप्यमाणमेत्तेहिं पासायवडिसएहिं सव्वतो समंता संपरिकिखत्ता ॥ ते णं पासाय-
वडिसका देसूणाहं अट्ट जोयणाहं उडुं उच्चत्तेणं देसूणाहं चत्तारि जोयणाहं आयामविकखंभेणं अ-
ञ्जुगत० भूमिभागा उहोया भदासणाहं उवरिं मंगलगा क्षया छत्तातिहत्ता, ते णं पासायव-

दिष्टु एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि—प्रतिविशिष्टरूपाणि त्रिसोपानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिसोपानवर्णकः
 पूर्ववद्वक्तव्यः, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं तोरणं प्रज्ञप्तं, तेषां च तोरणानां वर्णनं प्राग्वद्वक्तव्यम् ॥ 'तस्स
 ण'मित्यादि, 'तस्य' उपकारिकालयनस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, 'से जहानामप्' इत्यादि भूमिभागवर्णनं प्राग्व-
 तावद्वान्व्यं यावन्मणीनां स्पर्शः, तस्या च बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागोऽत्र महानेको मूलप्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः,
 स च द्वाषष्टिर्योजनानि अर्द्धं च योजनमूर्द्धमुच्चैस्त्वेन, एकत्रिंशत्तं योजनानि क्रोशं चायामविक्रम्भाभ्याम्, 'अञ्जुगगयमूसियपहसिया-
 विवे'त्यादि, तस्य वर्णनं मध्येभूमिभागवर्णनं सिंहासनवर्णनं शेषाणि च भद्रासनानि तत्परिवारभूतानि विजयद्वारवहिःस्थितप्रासाद-
 वद्भावनीयानि ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य मूलप्रासादावतंसकस्य बहुमध्यदेशभागोऽत्र महती एका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, सा वैकं
 योजनमायामविक्रम्भाभ्यामर्द्धयोजनं वाहस्येन 'सव्वमणिसयी' इति सर्वालाना मणिमयी 'अच्छा सण्ह' इत्यादि विशेषणकदम्बकं
 प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, तस्य च सिंहासनस्य परिवारभूतानि
 शेषाणि भद्रासनानि प्राग्वद्वक्तव्यानि ॥ 'से ण'मित्यादि, स च मूलप्रासादावतंसकोऽन्वैश्रतुर्भिर्मूलप्रासादावतंसकैस्तदर्द्धोच्चत्वप्रमाण-
 मात्रैः—मूलप्रासादावतंसकार्द्धोच्चत्वप्रमाणैः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः, तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणमेव दर्शयति—एकत्रिंशत्तं योजनानि क्रोशं वैक-
 मूर्द्धमुच्चैस्त्वेन, पञ्चदश योजनानि अर्द्धतृतीयाश्च क्रोशान् आयामविक्रम्भाभ्यां, तेषामपि 'अञ्जुगगयमूसियपहसियाविवे'त्यादि स्वरू-
 पवर्णनं मध्येभूमिभागवर्णनमुच्चोक्तवर्णनं च प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां प्रासादावतंसकानां बहुमध्यदेशभागो प्रत्येकं प्रत्येकं
 सिंहासनं प्रज्ञप्तं, तेषां च सिंहासनानां वर्णनं प्राग्वत्, नवरमत्र सिंहासनानां शेषाणि परिवारभूतानि न वक्तव्यानि ॥ 'ते णं प्रासा-

यवर्द्धसया' इत्यादि, ते प्रासादावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तद्वर्द्धोच्चल्पप्रमाणमात्रैः—मूलप्रासादावतंसकपरिवारभूतप्रासादाव-
तंसकार्द्धोच्चल्पप्रमाणमात्रैर्मूलप्रासादापेक्षया चतुर्भागमात्रप्रमाणैरित्यर्थः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्ताः, तद्वर्द्धोच्चल्पप्रमाणमेव दर्शयति
—'ते ण'मित्यादि, ते प्रासादावतंसकाः पञ्चदश योजनानि अर्द्धवृत्तीयांश्च क्रोशान् ऊर्द्धुमुच्चैस्त्वेन देशोनानि अष्टौ योजनानि आया-
मविष्कम्भाभ्यां, सूत्रे च 'आयामविकल्पभेण'ति एकवचनं समाहारविवक्षणात्, एवमन्यत्रापि भावनीयम्, एतेषामपि 'अब्धुगयम्-
स्त्रिये'त्यादि स्वरूपवर्णनं मध्येभूमिभागवर्णनमुल्लोकवर्णनं सिंहासनवर्णनं च प्रागवत् केवलमत्रापि सिंहासनमपरिवारं वक्तव्यम् ॥
'ते ण'मित्यादि, तेऽपि प्रासादावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तद्वर्द्धोच्चल्पप्रमाणमात्रैः—अनन्तरोक्तप्रासादावतंसकार्द्धोच्चल्पप्रमाण-
मूलप्रासादापेक्षयाऽष्टभागमात्रप्रमाणैरित्यर्थः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्ताः, तदेव तद्वर्द्धोच्चल्पप्रमाणमात्रमुपदर्शयति—'ते ण'मित्यादि,
ते प्रासादावतंसका देशोनानि अष्टौ योजनानि ऊर्द्धुमुच्चैस्त्वेन देशोनानि चत्वारि योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां तेषामपि 'अब्धुगयम्-
स्त्रियपदस्त्रियाविवे'त्यादि स्वरूपादिवर्णनमनन्तरप्रासादावतंसकवत् ॥ (एतयोः सूत्रयोर्मूलपाठो न दृश्यते) 'ते ण'मित्यादि, तेऽपि च प्रासा-
दावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तद्वर्द्धोच्चल्पप्रमाणमात्रैः—अनन्तरोक्तप्रासादावतंसकार्द्धोच्चल्पप्रमाणमात्रैर्मूलप्रासादावतंसकापेक्षया
पोहशभागप्रमाणमात्रैरित्यर्थः सर्वतः समन्ततः संपरिक्षिप्ताः, तद्वर्द्धोच्चल्पप्रमाणमेव दर्शयति—'ते ण'मित्यादि, ते प्रासादावतंसका
देशोनानि चत्वारि योजनान्यूर्द्धुमुच्चैस्त्वेन देशोने द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्यां, तेषामपि स्वरूपवर्णनं मध्येभूमिभागवर्णनमुल्लोक-
वर्णनं सिंहासनवर्णनं च परिवारवर्जितं प्रागवत्, तदेवं चतस्रः प्रासादावतंसकपरिपाट्यो भवन्ति, कश्चित्स्व एव दृश्यन्ते न
चतुर्थी ॥

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्यां
सभावर्णनं
उद्देशः २
सू० १३६
॥ २२३ ॥

तस्य णं मूलपासायवडंसगरस उत्तरपुरस्थिमे णं एत्थ णं विजयसस देवसस सभा सुधम्ममा
 पणत्ता अद्धत्तेरसजोयणाइं आयामेणं छ सक्कोसाइं जोयणाइं विकलंबंभेणं णव जोयणाइं उडुं उच्च-
 तेणं, अणेगत्वंभसतसंनिविट्ठा अब्भुग्गयसुकयवहरवेदिया तोरणवररतिथसालभंजिया सुसि-
 लिट्ठिविसिट्ठलडुसंठियपसत्थवेक्षलियविमलत्वंभा णाणामणिकणगरयणत्तवइयउज्जलवट्टसमसुवि-
 भत्तचिन्ता(णिचिय)रमणिज्जुकुट्टिमत्तला ईहामियउसभतुरगणरमगरविहगवालगतकिणरररुत्तर-
 भच्चमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचिन्ता थंभुग्गयवहरवेइयापरिगयाभिरामा विज्जाहरजमलजु-
 यलजंतजुत्ताविव अच्चिसहरसमालणीया रूवगसहरसकलिया भिसमाणी भिडिभसमाणी
 च्चक्खुलोयणलेसा सुहफासा सत्तिसरीयरूवा कंचणमणिरयणथूभियाणा नाणाविहपंचवणण-
 धंदापड्ढागपडिमंडितनगसिहरा धवला मिरीइकवचं विणिग्गुयंती लाउल्लोइयमहिद्या गोसीसस-
 रसरत्तचंदणदहरदिन्नपंचगुलितला उवचियचंदणकलसा चंदणवडसुकयतोरणपडिडुवारदेस-
 भागा आसत्तोसत्तविउलवट्टवगधारियमल्लदामकलावा पंचवणणसरससुरभिमुक्कणुफपुंजोवयार-
 कलिता कालाशुरुपवरकुंडुरुक्कतुरुक्कधूवमधमधंतगंधुडुयाभिरामा सुगंधवरगंधिया गंधवट्टिभूया
 अच्छरणसंधसंविक्किटा दिव्वतुडियमधुरसइसंपणाइया सुरम्मा सव्वरयणामती अच्छा जाव
 पडिरूवा ॥ तीसे णं सोहम्मए सभाए तिट्ठिसिं तओ दारा पणत्ता ॥ ते णं दारा पत्तेयं पत्तेयं

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २२४ ॥

दो द्रो जोयणाहं उहं उच्चत्तेणं एमं जोयणं विकखंभेणं तावइयं चेव पयेसेणं सेया वरकणगाथु-
भियागा जाव वणमालादारवन्नओ ॥ तेसि णं दाराणं पुरओ सुहमंडवा पणत्ता, ते णं सुहमंडवा
अद्धतेरसजोयणाहं आयामेणं उजोयणाहं सक्रोसाहं विकखंभेणं साहेरगाहं द्रो जोयणाहं उहं
उच्चत्तेणं सुहमंडवा अणेगखंभसयसंनिविट्टा जाव उल्लोया भूमिभागवणओ ॥ तेसि णं सुहमं-
डवाणं उवरिं पत्तेयं पत्तेयं अट्टट्ट मंगला पणत्ता सोत्थिय जाव मच्छ ॥ तेसि णं सुहमंडवाणं
पुरओ पत्तेयं पत्तेयं पेच्छावरमंडवा पणत्ता, ते णं पेच्छावरमंडवा अद्धतेरसजोयणाहं आयामेणं
जाव द्रो जोयणाहं उहं उच्चत्तेणं जाव मणिकासो ॥ तेसि णं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं वहरामय-
अक्खाडगा पणत्ता, तेसि णं वहरामयाणं अक्खाडगाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं २ मणिपीडिया
पणत्ता, ताओ णं मणिपीडियाओ जोयणमेगं आयामविकखंभेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं सव्वम-
णिमईओ अच्छाओ जाव पडिख्वाओ ॥ तासि णं मणिपीडियाणं उट्ठिं पत्तेयं पत्तेयं सीहासणा
पणत्ता, सीहासणवणओ जाव दामा परिवारो । तेसि णं पेच्छावरमंडवाणं उट्ठिं अट्टट्टमंगला
झया उत्तात्तिउत्ता ॥ तेसि णं पेच्छावरमंडवाणं पुरतो त्तिदिसिं तओ मणिपेडियाओ पं० ताओ णं
मणिपेडियाओ द्रो जोयणाहं आयामविकखंभेणं जोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमतीओ अच्छाओ जाव
पडिख्वाओ ॥ तासि णं मणिपेडियाणं उट्ठिं पत्तेयं पत्तेयं चेइयथूभा पणत्ता, ते णं चेइयथूभा

३ प्रतिपत्ती
मनुष्या ०
सभावर्णनं
उद्देशः २
सू० १३७
॥ २२४ ॥

दो जोयणाइं आयामविक्रवंभेणं सातिरेगाइं दो जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं सेया संखंककुंददगारयाम-
 यमहितकेणपुंजसणिणकासा सव्वरयणामया अन्हा जाव पडिरुवा ॥ तेसि णं चेइयश्रुभाणं
 उट्ठि अट्टट्ट मंगलगा बहुकिण्हचामरहया पणत्ता इत्तातिहत्ता ॥ तेसि णं मणिपेठियाओ जोयणं आयाम-
 चउदिसिं पत्तेयं पत्तेयं चत्तारि मणिपेठियाओ प०, ताओ णं मणिपेठियाओ जोयणं आयाम-
 विक्रवंभेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमईओ ॥ तासि णं मणिपीठियाणं उट्ठि पत्तेयं
 पत्तेयं चत्तारि जिणपडिमाओ जिणुरसेहपमाणमेत्ताओ पलियंकणिसणणाओ श्रुभाभिसुहीओ
 सत्थिविद्धाओ चिद्धंति, तंजहा—उसभा बद्धमाणा चंदाणणा वारिसेणा ॥ तेसि णं चेतियश्रु-
 भाणं पुरतो तिदिसिं पत्तेयं पत्तेयं मणिपेठियाओ पन्नत्ताओ, ताओ णं मणिपेठियाओ दो दो
 जोयणाइं आयामविक्रवंभेणं जोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमईओ अन्हाओ लणहाओ सणहाओ
 थट्टाओ मट्टाओ णिण्पंकाओ णिरयाओ जाव पडिरुवाओ । तासि णं मणिपेठियाणं उट्ठि पत्तेयं
 पत्तेयं चेइयरुक्खा पणत्ता, ते णं चेतियरुक्खा अट्टजोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं अद्धजोयणं उव्वेहेणं
 दो जोयणाइं खंधी अद्धजोयणं विक्रवंभेणं हजोयणाइं विडिमा बहुमज्झदेसभाए अट्टजोयणाइं
 आयामविक्रवंभेणं साइरेगाइं अट्टजोयणाइं सव्वजोणं पणत्ताइं । तेसि णं चेइयरुक्खाणं अय-
 मेतारुवे वणणावासे पणत्ते, तंजहा—वहरामया मूला रययसुपतिट्ठिता विडिमा रिट्टामयविपुल-

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयणि-
रीयावृत्तिः

॥ २२५ ॥

कंद्वेरुलियरुतिलखंधा सुजातरुवपढमगविसालसाली नाणामणिरयणविधिषसाहृप्पसाहृवेरुलि-
यपत्ततवणिजपत्तवेटा जंबूणयरत्तमडयसुकुमालपवालपह्लवसोभंतवरंकुरगगसिहरा विचित्तम-
णिरयणसुरभिक्कुसुमफलभरणमियसाला सन्डयाया सप्यभा समिरीया सडज्जोया अमयरस-
ससरसफला अधियं णयणमणिवुत्तिकरा पासातीया दरिसणिज्जा अभिरुवा पडिरुवा ॥ ते
णं चेइयरुक्खा अन्नोहिं बहूहिं तिलयलवयडत्तोवगसिरीससत्तवददहिवन्नलोद्धधवचंदणनीवकु-
द्धयकयंपणसतालतमालपियालपियंशुपारावयरयरुक्खनांदिरुक्खोहिं सव्वओ समंता संपरि-
क्खित्ता ॥ ते णं तिलया जाव नंदिरुक्खा मूलवंतो कन्दमंतो जाव सुरम्मा ॥ ते णं तिलया
जाव नंदिरुक्खा अन्नोहिं बहूहिं पडमलयाहिं जाव सामलयाहिं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ता,
ताओ णं पडमलयाओ जाव सामलयाओ निच्चं कुसुमियाओ जाव पडिरुवाओ ॥ तेसि णं चे-
नियरुक्खाणं उरिप बहवे अट्टमंगलगा क्षया छत्तातिडत्ता ॥ तेसि णं चेइयरुक्खाणं पुरतो
तिदिसिं तओ मणिपेटियाओ पणत्ताओ, ताओ णं मणिपेटियाओ जोयणं आयामविकखंबेणं
अद्धजोयणं बाह्लेणं सव्वमणिमतीओ अच्छा जाव पडिरुवाओ ॥ तासि णं मणिपेटियाणं
उरिप पत्तेयं पत्तेयं माहिंदक्षया अट्टमाहं जोयणाहं उट्टं उच्चत्सेणं अद्धकोसं उव्वेहेणं अद्धकोसं
विकखंबेणं बहरामपवदलडसंठियसुसिलिडपरिघट्टमडसुपतिट्टिता विसिड्डा अणेगवरपंचव-

३ प्रतिपत्तौ

मनुष्याः ०

सभावर्षानं

उद्देशः २

सू० १३७

॥ २२५ ॥

णकुडभीसहस्रपरिमंडियाभिरामा वाडहुयविजयवेजयंतीपडगा उत्तालिछत्तकलिया तुंगा
 गणतलमभिलंबमाणसिहरा पासादीया जाव पडिरूवा ॥ तेसि णं महिं दज्झयाणं उरिं अट्ट-
 द्दुमंगलगा झया उत्तातिछत्ता ॥ तेसि णं महिं दज्झयाणं उरतो तिदिसिं तओ णंदाओ पुक्ख-
 रिणीओ णं ताओ णं पुक्खरिणीओ अट्टतेरसजोयणाइं आयामेणं सक्कोसाइं छ जोयणाइं
 विक्खंभेणं दसजोयणाइं उव्वेहेणं अच्छाओ सणहाओ पुक्खरिणीवणओ पत्तेयं पत्तेयं पडमवर-
 वेइयापरिक्खत्ताओ पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिक्खत्ताओ वणओ जाव पडिरूवाओ ॥ तेसि णं
 पुक्खरिणीणं पत्तेयं २ तिदिसिं तिसोवाणपडिरूवगा णं, तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं वण-
 ओ, तोरणा भाणियव्वा, जाव उत्तातिछत्ता सभाए णं सुहम्ममाए छ मणोयुलिसाहससीओ प-
 णत्ताओ, तंजहा—पुरत्थिमे णं दो साहससीओ पच्चत्थिमेणं दो साहससीओ दाहिणेणं एगसा-
 हससी उत्तरेणं एगा साहससी, तासु णं मणोयुलियासु बहवे सुवणारूपामया फलगा पणत्ता,
 तेसु णं सुवणारूपामएसु फलगेसु बहवे बइरामया णागदंतगा पणत्ता, तेसु णं बइरामएसु
 नागदंतएसु बहवे किणहसुत्तवट्ठवगघारितमल्लदामकलावा जाव सुक्किलवट्ठवगघारितमल्लदामक-
 लावा, ते णं दामा तवणिज्जलंबूसगा जाव चिद्धंति ॥ सभाए णं सुहम्ममाए जगोमाणसीसाहससी-
 ओ पणत्ताओ तंजहा—पुरत्थिमेणं दो साहससीओ, एवं पच्चत्थिमेणवि दाहिणेणं सहससं एवं

उत्तरेणवि, तासु पं गोमाणसीसु वहवे सुवणरूपमया फलगा पं० जाव तेसु पं वहरामएसु नागदंतएसु वहवे रयतामया सिक्कता पणत्ता, तेसु पं रयतामएसु सिक्कएसु वहवे वेरलि- यामईओ धूवघडिताओ पणत्ताओ, ताओ पं धूवघडियाओ कालागुरूपवरकुंडुरुक्कतुरुक्क जाव घाणमणणिवुइकरेणं गंधेणं सव्वतो समंता आपूरेमाणीओ चिट्ठंति । सभाए पं सुधम्मए अंतो बहुसमरमणिल्ले भूमिभाने पणत्ते जाव मणीणं फासो उह्योया पडमलयभत्तिचिन्ता जाव सव्व- तवणिल्लमए अच्छे-जाव पडिस्खे ॥ (सू० १३७)

‘तस्स ण’मित्यादि, तस्य मूलप्रासादावतंसकस्य ‘उत्तरपूर्वस्थाम्’ ईशानकोण इत्यर्थः, ‘अत्र’ एतस्मिन् भागे विजयस्य देवस्य योग्या सभा सुधर्मा नाम विशिष्टच्छन्दकोपेता साऽर्द्धत्रयोदशयोजनान्यायामेन पट् सक्रोशानि योजनानि विष्कम्भेन नव योजनानि ऊर्ध्वमुक्षै- स्त्वेन ‘अपोगे’त्यादि अनेकेषु स्तम्भशतेषु सन्निविष्टा अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टा ‘अवमुगयसुकयवरवेइया तोरणवररइयसालभंजिया सुसिलिद्धविसिद्धलद्धसंठियपसत्थवेरलियविमलखंभा’ अभ्युद्गता—अतिरमणीयतया द्रष्टृणां प्रत्यभिमुखमुत्-प्रावत्येन स्थिता सुकृतेव सुकृता निपुणश्रित्परचितेवेति भावः; अभ्युद्गता चासौ सुकृता च अभ्युद्गतसुकृता वज्रवेदिका—द्वारगुण्डकोपरि वज्ररत्नमयी वेदिका तोरणं चाभ्युद्गतसुकृतं यत्र सा तथा, तथा वराभिः—प्रधानाभिः रचित्ताभिः—विरचित्ताभिः रतिदाभिर्वा सालभश्चिकाभिः सुश्रिष्टा—संवद्धा विशिष्ट—प्रधानं लट्ट—मनोह्रं संस्थितं—सस्थानं येषां ते विशिष्टलट्टसंस्थिताः प्रशस्ताः—प्रशंसास्पदीभूता वैडूर्यस्तम्भाः—वैडूर्यरत्नमयाः स्तम्भा यस्यां सा वररचित्तशालभश्चिकासुश्रिष्टविशिष्टलट्टसंस्थितप्रशस्तवैडूर्यस्तम्भा, ततः पूर्वपदेन कर्मर्थादारयः, तथा नानामणिकन-

करत्नानि स्वचित्ताति यत्र स नानामणिकनकरत्नखचितः, निष्ठान्तस्य परनिपातो भार्यादिदर्शनात्, नानामणिकनकरत्नखचितः उ-
 ज्वलो-निर्मलो बहुसमः-अत्यन्तसमः सुविभक्तो निचितो-निविडो रमणीयश्च भूमिभागो यस्यां सा नानामणिकनकरत्नखचितोज्ज्व-
 लबहुसमसुविभक्त (निचितरमणीय) भूमिभागा 'ईहामिगजसहवुरगानरमगरविहगावालागकिशररुहसरभचमरकुञ्जरवणलयपत्रमलयभक्ति-
 चिन्ता' इति तथा स्तम्भोद्भूतया-स्तम्भोपरिवर्तिन्या वज्रवेदिकया-वज्ररत्नमय्या वेदिकया परिगता सती याऽभिरामा स्तम्भोद्भूत-
 वज्रवेदिकापरिगताभिरामा 'विजाहरजमलजुगलजंतजुताविव अस्त्रिसहस्समालणीया रुवगासहस्सकलिया भिसमाणा भिन्भिसमाणा
 चकसुल्लोयणलेसा सुहफासा सस्सिरियरुवा' इति प्रागवत् 'कंचणमणिरयणयूभियागा' इति काञ्चनमणिरत्नानां स्तूपिका-शिवरं यस्याः
 सा काञ्चनमणिरत्नस्तूपिकाका 'नाणाविहंपंचवण्णधंटापहागपरिमंडियगासिहरा' नानाविधाभिः-नानाप्रकाराभिः पञ्चवर्णाभिर्षण्डाभिः
 पताकाभिश्च परि-सामस्त्येन मण्डितमप्रशिवरं यस्याः 'सा नानाविधपञ्चवर्णषण्डापताकापरिमण्डिताप्रशिवरा 'धवला' श्वेता मरी-
 चिकवचं-किरणजालपरिक्षेपं विनिर्मुञ्चन्ती 'लाउल्लोइयमहिया' इति लाइयं नाम यद् भूमेर्गोमयादिना उपलेपनम् उल्लोइयं-कु-
 ज्यानां मालस्य च सेटिकादिभिः संमृष्टीकरणं लाउल्लोइयं ताभ्यामिव महिता-पूजिता लाउल्लोइयमहिता, तथा गोशीर्षेण-गोशीर्ष-
 नामचन्दनेन सरसरक्तचन्दनेन दूर्दरेण-बहलेन चपेटाकारेण वा दत्ताः पञ्चाङ्गुलयस्तला-हस्तका यत्र सा गोशीर्षकसरसरक्तचन्दनद-
 र्दरत्तपञ्चाङ्गुलितला, तथा उपचितानि-निवेशिता चन्दनकलशा-मङ्गलकलशा यस्यां सा उपचितवन्दनकलशा 'चंदणधडसुकयतो-
 रणपडिदुवारदेसभागा' इति चन्दनघटैः-चन्दनकलशैः सुकृतानि-सुष्ठु कृतानि शोभनानीति तात्पर्यार्थः यानि तोरणानि तानि
 चन्दनघटसुकृतानि तोरणानि प्रतिद्वारदेशभागे यस्या सा चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागा, तथा 'आसत्तोसत्सवहवगधारिय-

महदामकलावा' इति आ-अवाङ् अथोभूमौ सक्त आसक्तो भूमौ लग्न इत्यर्थः ऊर्द्धुं सक्त उत्सक्तः—उल्लोचतले उपरिसंबद्ध इत्यर्थः, विपुलो—विस्तीर्णः वृत्तो—वर्तुलः 'वग्धारिय' इति प्रलम्बितो मात्यदामकलापः—पुष्पमालासमूहो यस्यां सा आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तव-ग्धारितमात्यदामकलापा, तथा पञ्चवर्णेन सरसेन—सच्छायेन सुरभिणा मुक्तेन—क्षिप्तेन पुष्पपुञ्जलक्षणेनोपचारेण—पूजया कलिता प-ञ्चवर्णसरसरभिमुकपुष्पपञ्चोपचारकलिता 'कालागुरुपवरकुन्दुरुकधूमवधर्मवैतगाधुद्रुयाभिरामा सुगंधवरगंधांगंधिया गंधवट्टि-भूया' इति प्रागवत्, 'अच्छरगणसंधसंविक्किण्णा' इति अप्सरोगणानां सङ्घः—समुदायस्तेन सम्यग्—रमणीयतया विकीर्णा—ज्याप्ता 'दिव्वतुडियसद्संपणादिद्या' इति दिव्यानां श्रुतिताना—आतोयानां वेणुवीणामुद्गादीनां ये शब्दास्तैः सम्यक्—श्रोत्रमनोहारितया प्रकर्षेण नादिता—शब्दवती दिव्यश्रुतिसंपणादिता 'अच्छा सण्हा जाव पडिरुवा' इति प्रागवत् ॥ 'तीसे षं सभाए ण'मित्यादि, स-भायाः सुधर्मायाः 'त्रिदिशि' तिस्रसु दिष्टु एकैकस्यां दिशि एकैकद्वारभावेन त्रीणि द्वाराणि प्रह्नप्तानि, तद्यथा—एकं पूर्वस्यामेकं दक्षि-णस्यामेकमुत्तरस्याम् ॥ 'ते षं दारा' इत्यादि, तानि द्वाराणि प्रत्येकं प्रत्येकं द्वे द्वे योजने ऊर्द्धुमुच्चैस्त्वेन योजनमेकं विष्कम्भेन 'ताव-इयं चोवे'ति योजनमेकं प्रवेशेन 'सेया वरकणगधूमियागा' इत्यादि प्रागुक्तं द्वारवर्णनं तदेतावद्वक्तव्यं यावद्वत्तमाला इति ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां द्वाराणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मुखमण्डपः प्रह्नप्तः, ते च मुखमण्डपा अर्द्धत्रयोदश योजनानि आयामेन, षड् योज-नानि सक्रोशानि विष्कम्भेन, सातिरेके द्वे योजने ऊर्द्धुमुच्चैस्त्वेन, एतेषामपि 'अर्णोखंभसयसन्निविट्ठा' इत्यादि वर्णनं सुधर्मायाः स-भाया इव निरवशेषं द्रष्टव्यं, तेषां मुखमण्डपानामुल्लोकवर्णनं बहुसमरमणीयभूमिभागवर्णनं च यावन्मण्डपानां स्पर्शः प्रागवत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां मुखमण्डपानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि—स्वस्तिकादीनि प्रह्नप्तानि, तान्येवाह—'तंजहे'त्यादि, एतच्च विशेषणं

सुधर्मासमाया अपि द्रष्टव्यम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां सुखमण्डपानां पुरतः प्रत्येकं २ प्रेक्षागृहमण्डपः प्रज्ञप्ताः, तेऽपि च प्रेक्षागृह-
 मण्डपा अर्द्धत्रयोदश योजनान्यायामेन, सकोशानि षड् योजनानि विष्कम्भेन, सातिरेके द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, प्रेक्षागृहमण्डपानां
 च भूमिभागवर्णनं पूर्ववत्तावद्वाच्यं यावन्मणीनां स्पर्शः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे
 प्रत्येकं प्रत्येकं वज्रमयः 'अक्षपाटक.' चतुरस्राकारः प्रज्ञप्तः, तेषां चाक्षपाटकानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः,
 ताश्च मणिपीठिका योजनमेकमायामविष्कम्भान्यामर्द्धयोजनं बाहुर्येन 'सव्यमणिमर्द्धो' इति सर्वालना मणिमध्यः 'अच्छा' इत्यादि
 विशेषणकदम्बकं प्रागवत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, तेषां च सिंहासनानां
 वर्णनं परिवारश्च प्रागवद्वाच्यः, तेषां च प्रेक्षागृहमण्डपानामुपरि अष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानि प्रज्ञप्तानि, कृष्णचामरध्वजादि-
 च प्रागवद्वाच्यम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिकाः प्र-
 त्येकं द्वे द्वे योजने आयामविष्कम्भान्यां योजनमेकं बाहुर्येन सर्वालना मणिमध्यः अच्छा इत्यादि प्रागवत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि,
 तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं चैत्यस्तूपाः प्रज्ञप्ताः, ते च चैत्यस्तूपाः सातिरेके द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन द्वे योजने आया-
 मविष्कम्भान्यां शङ्खाङ्कुन्दकरजोऽमृतमथितफेनपुञ्जसंनिकाशाः सर्वालना रत्नमया अच्छाः श्रुक्षणा इत्यादि प्रागवत् ॥ 'तेसि ण'-
 मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि प्रागवत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्य-
 स्तूपानां प्रत्येकं प्रत्येकं 'चतुर्दिशि' चतस्रसु द्विष्टु एकैकस्यां दिशि एकैकमणिपीठिकाभावेन चतस्रो मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च
 मणिपीठिका योजनमायामविष्कम्भान्यामर्द्धं योजनं बाहुर्येन सर्वालना मणिमध्यः अच्छा इत्यादि प्रागवत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि,

तासां मणिपीठिकानामुपरि एकैकस्या मणिपीठिकाया उपरि एकैकप्रतिमाभावेन चतस्रो जिनप्रतिमा जिनोत्सेधः—उत्कर्षतः पञ्च धनुः-
शतानि जघन्यतः सप्त हस्ताः, इह तु पञ्च धनुःशतानि संभाव्यन्ते, 'पलियंकनिसन्नाशो' इति पर्यङ्कासननिषण्णाः स्तूपाभिमुख्य-
स्तिष्ठन्ति, तथाथा—ऋषया वर्द्धमाना चन्द्रानना वारिषेणा ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः
प्रज्ञासाः, तथा मणिपीठिका द्वे द्वे योजने आयासविक्रमभार्यां योजनमेकं बाहृत्येन सर्वात्मना मणिसय्यः अञ्जला इत्यादि प्रावत् ।
तासा च मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येक प्रत्येकं चैत्यवृक्षाः प्रज्ञासाः । ते चैत्यवृक्षा अष्टौ योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन अर्द्धयोजनमुत्सेधेन उण्डत्वेन
द्वे योजने उच्चैस्त्वेन स्कन्धः स एवार्द्धं योजनं विक्रमभेन यावद्बहुमध्यदेशभागे ऊर्ध्वं विनिर्गता शाखा सा विडिमा सा पङ् योजनान्यूर्ध्वं
मुच्चैस्त्वेन, साऽपि चार्द्धं योजनं विक्रमभेन, सर्वांगेण सातिरेकाण्यष्टौ योजनानि प्रज्ञासः । तेषा च चैत्यवृक्षाणामयमेतद्रूपो वर्णावासः
प्रज्ञासः, तथाथा—'वइरामया मूला रययसुपइड्डिया विडिमा' वज्राणि—वज्ररत्नमयानि मूलानि येषा ते वज्रमूलाः, तथा रजता-
रजतमयी सुप्रतिष्ठिता विडिमा—बहुमध्यदेशभागे ऊर्ध्वं विनिर्गता शाखा येषा ते रजतसुप्रतिष्ठितविडिमा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयस-
मासः, 'रिद्धमयकंदवेरुलियरुचिरखंधी' रिद्धमयो—रिद्धरत्नमयः कन्दो येषा ते रिद्धरत्नमयकन्दाः, तथा वैडूर्यो—वैडूर्यरत्नमयो रुचिरः
स्कन्धो येषां ते तथा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयसमासः, 'सुजायवरजायख्वपढमगविसालसाला' सुजातं—मूलद्रव्यशुद्धं वरं—प्रधान
यजातरूपं तदात्मका प्रथमका—मूलभूता विशाला शाला—शाखा येषां ते सुजातवरजातरूपप्रथमकविशालशालाः 'नानामणिरयणविवि-
हसाहृषसाहर्वेरुलियपत्ततवणिज्जपत्तवेदा' नानामणिरत्नाना नानामणिरत्नात्मिका विविधाः शाखाः प्रशाखाश्च येषां ते तथा, वैडूर्याणि—
वैडूर्यमयानि पत्राणि येषां ते तथा, तथा तपनीयानि—तपनीयमयानि पत्रवृन्तानि येषां ते तथा, ततः पूर्ववत्पद्द्वयपद्द्वयमीलनेन कर्म-

धारयः, जान्मूतदा—जान्मूतदनामकसुवर्णविशेषमया रक्ता—रक्तवर्णा सुद्वो—मनोज्ञाः सुकुमाराः—सुकुमारस्पर्शा ये प्रवाला—ईषदुन्मी-
 लितपत्रभावाः पल्लवाः—संजातपरिपूर्णप्रथमपत्रभावरूपा वराङ्कुराः—प्रथममुद्गिद्यमाना अङ्कुरास्तान् धरन्तीति जान्मूतदरकमृदुसुकुमार-
 प्रवालपल्लवाङ्कुरधरा, कचित्पाठः ‘जंघण्यरत्नमलयसुकुमालकोमलपवालपल्लवङ्कुरगगसिहरा’ वन्न जान्मूतदानि रक्तानि मृदूनि—अक-
 टितानि सुकुमाराणि—अकर्कशस्पर्शानि कोमलानि—मनोज्ञानि प्रवालपल्लवाङ्कुराः—यथोदितस्वरूपा अप्रशिखराणि च येषां ते तथा,
 ‘विचित्रमणिरयणसुरभिकुसुमफलभरेण नमियसाला’ विचित्रमणिरत्नानि—विचित्रमणिरत्नमयानि यानि सुरभीणि कुसुमानि
 फलानि च तेषां भरेण नमिता—तामं प्राहिताः शालाः—शाखा येषां ते तथा, सती—शोभना छाया येषां ते सञ्छायाः, तथा सती—
 शोभना प्रभा—कान्तिर्येषां ते सत्प्रभाः, सह उद्द्योतेन वर्तन्ते मणिरत्नानामुद्द्योतभावात् सोद्द्योताः, अधिकं—अतिशयेन नयनम-
 नोनिर्दुतिकराः, अमृतरससमरसानि फलानि येषां ते अमृतरससमफलाः ‘पासाईया’ इत्यादि विशेषणचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ ‘ते षं चैइ-
 यस्वखा’ इत्यादि, ते चैत्यदृक्षा अन्यैर्बहुभिस्त्रिलकलवङ्गलत्रोपगशिरीपसप्तपर्णदधिपर्णलोध्रधवचन्दनीपकुटजकदम्बपनसतालतमा-
 लप्रियालप्रियङ्गुपारापतराजदृक्षनन्दिदृक्षैः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्ताः ॥ ‘ते षं तिलगा’ इत्यादि, ते तिलका यावन्नदिदृक्षा मूल-
 वन्तः कन्दवन्त इत्यादि दृक्षवर्णनं प्राग्वत्तावद्भव्यं यावद्नेकशकटस्थथानशिविकास्यन्दमानिकाप्रतिमोचनासुरन्या इति ॥ ‘ते षं
 तिलगा’ इत्यादि, ते तिलका यावन्नदिदृक्षा अन्याभिर्बहुभिः पद्मालताभिर्नागलताभिरशोकलताभिश्चम्पकलताभिश्चूतलताभिर्वनलता-
 भिर्वासनिकालताभिरतिसुककलताभिः कुन्दलताभिः श्यामलताभिः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्ताः, ‘ताञ्चो षं पञ्चमलयाञ्चो जाव सा-
 मलयाञ्चो निम्बं कुसुमियाञ्चो’ इत्यादिलतावर्णनं तावद्भव्यं यावत् ‘पडिख्वाञ्चो’ इति, व्याख्या चास्य पूर्ववत् ॥ ‘तेसि षं’मित्यादि,

तेषां चैतद्वक्षणासुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः सर्वरत्न-
मया यावत्प्रतिरूपका इति ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैतद्वक्षणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिका-
योजनमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धयोजनं वाहृत्येन सर्वात्मना मणिमय्यः, अच्छा इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपी-
ठिकानासुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं महेन्द्रध्वजः प्रज्ञप्तः, ते च महेन्द्रध्वजा 'अर्द्धाष्टमानि' सार्द्धानि सप्त योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, अर्द्धकोशं-
धनुःसहस्रप्रमाणमुद्घेन, अर्द्धकोशं—धनुःसहस्रप्रमाणं 'विष्कम्भेन' विस्तारेण, 'वहरामयवद्वलद्वसंठियसुसिलिद्वपरिवटमद्वसुपइद्विया'
इति वज्रमया—वज्ररत्नमयाः तथा वृत्तं—वर्तुल लट्ट—मनोह्रं संस्थितं—संस्थानं येषां ते वृत्तलट्टसंस्थिताः, तथा सुश्रिष्टा यथा भवन्ति एवं
परिदृष्टा इव खरशानया पापाणप्रतिमेव सुश्रिष्टपरिदृष्टाः सृष्टाः सुकुमारशानया पापाणप्रतिमेव सुप्रतिष्ठिता मनागप्यचलनात् 'अणे-
गवरपंचवणकुडभीसहस्रपरिमंडियाभिरामा' अनेकैर्वैः—प्रधानैः पञ्चवर्णैः कुडभीसहस्रैः—लघुपताकासहस्रैः परिमण्डिताः स-
न्तोऽभिरामा अनेकवरपञ्चवर्णकुडभीसहस्रपरिमण्डिताभिरामाः 'वाड्ढुयविजयवेजयतीपडगा छत्ताइलत्तकलिया तुंगा गगणतल-
मणुलिहंतसिहरा पासार्हया जाव पडिक्खा' इति प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां महेन्द्रध्वजानासुपरि अष्टावष्टौ मङ्गल-
कानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि पूर्ववत् सर्वे वक्तव्यं यावद्बहवः सहस्रपत्रकहस्तका इति ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां महेन्द्र-
ध्वजानां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं 'नन्द्या' नन्द्याभिधाना पुष्करिणी प्रज्ञप्ता, 'अर्द्धत्रयोदश' सार्द्धानि द्वादश योजनानि आयामेन, पद्-
योजनानि सक्रोशानि विष्कम्भेन, दश योजनान्युद्घेन—उण्डत्वेन, 'अच्छाओ सण्हाओ रययमयकुडाओ' इत्यादि वर्णानं जगत्सुपरि-
पुष्करिणीवतिरवशेषं वक्तव्यं यावत् 'पासार्हयाओ उदगरसेणं पत्रताओ' ताश्च नन्द्यापुष्करिण्यः प्रत्येकं २ पद्मावरवेदिकया प्रत्येकं २

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्यां०
सुधर्मा-
सभाव०
उद्देशः २
सू० १३७

वनपण्डेन च परिक्षिप्ताः, तासां च नन्दापुष्करिणीनां त्रिदिशि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रज्ञप्तानि तेषां च वर्णनं तोरणवर्णनं च प्रा-
 वत् ॥ 'सभाए षं सुहम्माए' इत्यादि, सभायां सुधम्मर्माया षड् (मनो) गुलिकासहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—द्वे सहस्रे पूर्वस्यां
 दिशि द्वे पश्चिमायामेकं सहस्रं दक्षिणस्यामेकमुत्तरस्यामिति, एतासु च फलकनागदन्तकमालयदामवर्णनं प्राग्वत् ॥ 'सभाए षं सुह-
 म्माए' इत्यादि, सभायां सुधर्मायां षड् गोमानसिकाः—शय्यारूपाः स्थानविशेषास्तासां सहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—द्वे सहस्रे पूर्वस्यां
 दिशि द्वे पश्चिमायामेकं दक्षिणस्यामेकमुत्तरस्यामिति, तास्वपि फलकवर्णनं नागदन्तवर्णनं धूपघटिकावर्णनं च विजयद्वारवत् । 'सभाए
 षं सुहम्माए' इत्यादि उल्लोकवर्णनं 'सभाए षं सुहम्माए' इत्यादि भूमिभागवर्णनं च प्राग्वत् ॥

तस्स षं बहुससरमणिजसस भूमिभागसस बहुमज्झदंसभाए एत्थ षं एणा महं मणिपीढिया
 पणत्ता, सा षं मणिपीढिया दो जोयणाइं आयामविकखंभेणं जोयणं वाहल्लेणं सव्वमणिमत्ता ॥
 तीसे षं मणिपीढियाए उट्ठिं एत्थ षं माणवए णाम चेइयखंभे पणत्ते अद्धमाइं जोयणाइं उट्ठं
 उच्चत्तेणं अद्धकोसं उव्वेहेणं अद्धकोसं विकखंभेणं उक्कोडीए उलंसे उविग्गाहिते वइरामयवट्ठल-
 ड्ढसंठिते, एवं जहा महिंदज्झयसस वण्णओ जाव पासातीए ॥ तस्स षं माणवकसस चेतियखं-
 भसस उवरिं उक्कोसे ओगाहिन्ता हेट्ठावि उक्कोसे वज्जेत्ता मज्झे अद्धपंचमेसु जोयणेसु एत्थ षं
 बह्वे सुवण्णरूपमया फलगा पं०, तेसु षं सुवण्णरूपमएसु फलएसु बह्वे वइरामया णागदंता
 पणत्ता, तेसु षं वइरामएसु नागदंतएसु बह्वे रययामता सिक्कणा पणत्ता ॥ तेसु षं रययाम-

यसिक्कएसु वहवे वहरामया गोलवदसमुगका पणत्ता, तेसु णं वहरामएसु गोलवदसमुगएसु
वहवे जिणसकहाओ संनिक्खत्ताओ चिद्धंति, जाओ णं विजयस्स देवस्स अणोसिं च वहूणं
वाणमंतराणं देवाण य देवीण य अच्चणिज्जाओ वंदणिज्जाओ पूयणिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ
सम्माणणिज्जाओ कल्लाणं मंगलं देवयं वेतियं पज्जुवासणिज्जाओ । माणवस्स णं वेतियखंभस्स
उवरिं अट्टमंगलगा झया उत्तातिउत्ता ॥ तरस्स णं माणवकस्स वेतियखंभस्स पुराच्छिमेणं
एत्थ णं एगा महामणिपेटिया पं०, सा णं मणिपेटिया दो जोयणाहं आयामविकखंभेणं जोयणं
वाहल्लेणं सव्वमणिमहं जाव पडिस्सवा ॥ तीसे णं मणिपेटियाए उरिं एत्थ णं एगे महं सीहासणे
पणत्ते, सीहासणवणओ ॥ तरस्स णं माणवगस्स वेतियखंभस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं एगा
महं मणिपेटिया पं० जोयणं आयामविकखंभेणं अट्टजोयणं वाहल्लेणं सव्वमणिमती अच्चा ॥
तीसे णं मणिपेटियाए उरिं एत्थ णं एगे महं देवसयणिज्जे पणत्ते, तरस्स णं देवसयणिज्जस्स
अयमेयास्से वणणावासे पणत्ते, तंजहा—नाणामणिमया पडिपादा सोवणिणया पादा नाणाम-
णिमया पायसीसा जंबूणयमयाहं गत्ताहं वहरामया संधी पाणामणिमते चिच्चे रइयामता तूली
लोहियक्खमया विवोयणा तवणिज्जमती गंडोवहाणिया, से णं देवसयणिज्जे उभओ विवोयणे
दुहओ उण्णए मज्झेणयगंभीरे सालिगणवटीए गंगापुलिणवाल्लुउदालसालिसए ओतवितक्खो-

३ प्रतिपत्तौ
मनुष्या०
माणवक-
स्तम्भदेव-
शयनीयव-
उद्देशः २
सू० १३८

मदुगुल्लपट्टपडिच्छायणे सुविरचितरयत्ताणे रत्तंसुयसंबुते सुरम्मे अर्द्धेणगरुत्तवूरणवणीयतूल-
 फासमजए पासाईए ॥ तस्स णं देवसयणिज्जस्स उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं महई एगा मणिपीठिका
 पणत्ता जोयणमेणं आयामविकखंभेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमई जाव अच्छा ॥ तीसे
 णं मणिपीठियाए उट्ठिं एगं महं खुड्डुए महिंदज्झए पणत्ते अद्धट्टमाहं जोयणाहं उहुं उच्चत्तेणं
 अद्धकोसं उव्वेधेणं अद्धकोसं विकखंभेणं वेरुलियामयवट्टलट्टसंठिते तहेव जाव मंगला झया
 छत्तातिडत्ता ॥ तस्स णं खुड्डुमहिंदज्झयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स चुप्पालए नाम
 पहरणकोसे पणत्ते ॥ तत्थ णं विजयस्स देवस्स फलिहरयणपामोक्खा वहवे पहरणरयणा संनि-
 विखत्ता चिडंति, उज्जलसुणिसियसुतिकखधारा पासाईया ॥ तीसे णं सभाए सुहम्मए उट्ठिं
 वहवे अट्टमंगलगा झया छत्तातिडत्ता ॥ (सू० १३८)

‘तस्स णं बहुसमरमणीयस्स भूमिभागस्से’त्यादि, तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र महती एका
 मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, द्वे योजने आयामविक्रमभाभ्यामेकं योजनं बाहल्लेन सर्वालना मणिमयी ‘अच्छा’ इत्यादि प्रावत् ॥ ‘तीसे
 ण’मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि महानेको माणवकनामा चैत्यस्तम्भः प्रज्ञप्तः, अर्द्धाष्टमानि—साद्धानि सप्त योजनान्यूर्ध्वमुच्चस्त्वेन अं-
 र्द्धकोशं—धनुःसहस्रमानमुद्वेधेन, अर्द्धकोशं विक्रमभेन षडस्रिकः—षट्कोटीकः षड्विग्रहिकः ‘वहरामयवट्टलट्टसंठिए’ इत्यादि महेन्द्रध्वज-
 वद् वर्णनमशेषमस्यापि तावद्वक्तव्यं यावद् ‘वहवो सहस्सपत्तहत्थगा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिक्खा’ इति ॥ ‘तस्स ण’मि-

त्यादि, तस्य माणवकस्य चैत्यस्तम्भस्योपरि षट् क्रोशान् अवगाह्य उपरित्तभगात् षट् क्रोशान् वर्जयित्वेति भावः, अधस्तादपि षट् क्रोशान् वर्जयित्वा मध्येऽर्द्धपञ्चमेषु योजनेषु बहवे 'सुवण्णरूपमया फलगा' इत्यादिफलकर्षणं नागादन्तवर्षणं सिक्कावर्षणं च प्रा-
ग्वत् ॥ 'तेषु ण'मित्यादि, तेषु रजतमयेषु सिक्केषु बहवो वज्रमया गोलवृत्ताः समुद्रकाः, तेषु च वज्रमयेषु समुद्रकेषु बहूनि जिनस-
कथीनि संनिक्षिप्तानि तिष्ठन्ति यानि विजयस्य देवस्थान्येषां च बहूनां वानमन्तराणां देवानां देवीनां चार्चनीयानि चन्दनतः वन्दनीयानि
स्तुत्यादिना पूजनीयानि पुष्पादिना माननीयानि बहुमानकरणतः सत्कारणीयानि वस्त्रादिना कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यमितिवुद्ध्या
पर्युपासनीयानि ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य माणवकस्य चैत्यस्तम्भस्य पूर्वस्थां दिशि अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, योजनमेक-
मायामविष्कम्भभाभ्यामर्द्धयोजनं बाहुरथेन सर्वाल्लना मणिमयी 'अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया
उपरि अत्र महदेकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं तद्धर्षणं शेषाणि च भद्रासनानि तत्परिवारभूतानि प्राग्वत् ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य माणव-
कनाम्नाश्चैत्यस्तम्भस्य पश्चिमायां दिशि अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, एकं योजनमायामविष्कम्भभाभ्यामर्द्धयोजनं बाहुरथेन 'सव्व-
मणिमयी' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेक (देव) शयनीयं प्रज्ञप्तं, तस्य च देवशयनीय-
स्यायमेतद्रूपः 'वर्णावासाः' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—नानामणिमयाः प्रतिपादाः—मूलपादानां प्रतिविशिष्टोपष्टम्भकरणाय पादाः
प्रतिपादाः 'सौवर्णिकाः' सुवर्णमयाः 'पादाः' मूलपादाः, जाम्बूनदमयानि गान्नाणि—ईपादीनि वज्रमया वज्ररत्नपूरिताः सन्धयः,
'नानामणिमये चिच्चै' इति चिच्चं नाम च्युतं वानमित्यर्थः, नानामणिमयं च्युतं—विशिष्टवानं रजतमयी तूली लोहिताक्षमयानि 'विब्बो-
यणा' इति उपधानकानि, आह च मूलटीकाकारः—'विब्बोयणा—उपधानकानि उच्यन्त' इति, तपनीयमय्यो गण्डोपधानकाः ॥

'से षं देवसयणिजे' इत्यादि, तद् देवशयनीयं 'सालिङ्गनवार्तिकं' सह आलिङ्गनवर्त्या-शरीरप्रमाणेनोपधानेन यद् तत्तथा 'उ-
 भयोविवोयणे' इति उभयतः-उभौ-शिरोऽन्तपादान्तावाश्रित्य विवोयणे-उपधाने यत्र तद् उभयतोविवोयणं 'दुहती उन्नते' इति
 उभयत उन्नतं 'मञ्ज्येणयगंभीरे' इति, मध्ये च नतं निम्नत्वाद् गन्भीरं च महत्त्वात् नतगन्भीरं गङ्गापुलिनवाळुकाया अवदाळो-विद-
 लनं पादादिन्यासेऽयोगमनमिति भाव. तेन 'सालिसए' इति सदृशकं गङ्गापुलिनवाळुकावदालसदृशं, तथा 'ओयविय' इति विशिष्टं
 परिकर्मितं क्षौमं-कार्पासिकं दुकूलं-वखं तदेव पट्ट ओयवियक्षौमदुकूलपट्टः स प्रतिच्छादनं-आच्छादनं यस्य तत्तथा, 'आर्दणगरू-
 यदूरनवणीयदूलासे' इति प्रागवत्, 'रत्तंसुयसंबुए' इति रक्ताशुकैः संवृतं रक्ताशुकसंबृतम्, अत एव सुरम्यं 'पासाइए' इत्यादि
 पदचतुष्टयं प्रागवत् ॥ 'तरस ण'मित्यादि, तस्य देवशयनीयस्य उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, योजनमेकमा-
 यामविष्कम्भाम्भ्यामर्द्धयोजनं बाहुर्येन 'सव्वमणिमयी अच्छा' इत्यादि प्रागवत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि
 अत्र झुल्लको महेन्द्रध्वजः प्रज्ञप्तः, तस्य प्रमाणं च वर्षिकश्च महेन्द्रध्वजवद्वक्तव्यः ॥ 'तरस ण'मित्यादि, तस्य झुल्लकस्य महेन्द्रध्वजस्य
 पश्चिमायां दिशि अत्र विजयस्य देवस्य सन्बन्धी महात् एकश्रोण्यालो नाम 'प्रहरणकोशः' प्रहरणस्थानं प्रज्ञप्तं, किंविशिष्टमित्याह-
 'सव्ववहरामए अच्छे जाव पडिरूवे' इति प्रागवत् ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, तत्र चोष्णालकाभिधाने प्रहरणकोशे बहूनि परिवरत्नप्रमु-
 खाणि प्रहरणरत्नानि संक्षिप्तानि तिष्ठन्ति, कथम्भूतानीत्यत आह-उज्ज्वलानि-निर्मलानि सुनिश्चितानि-अवितेजितानि अत एव
 तीक्ष्णधारानि प्रासादीयानीत्यादि प्रागवत् ॥ 'तीसे षं सभाए' इत्यादि, तस्याः सुधम्मार्थाः सभाया उपरि बहून्पटावष्टौ मङ्गलकानि,
 इत्यादि सर्वे प्रागवत्तावक्तव्यं यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्ताः सर्वैरत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २३२ ॥

सभाए षं सुधममाए उत्तरपुरतियमेणं एत्थ षं एगे महं सिद्धायतणे पणत्ते अक्तेरस जोयणाहं
आयामेणं छजोयणाहं सकोसाहं विक्खंभेणं नव जोयणाहं उहुं उच्चत्तेणं जाव गोमाणसिया वत्तव्वया
जा च्चव सहाए सुहममाए वत्तव्वया सा च्चव निरवसेसा भाणियव्वा तहेव दारा सुहमंडवा पेच्छा-
यरसंडवा क्षया धूभा च्चैयरक्खला महिंदज्झया षंदाओ पुक्खरिणीओ, तओ य सुधममाए जहा
पमाणं मणगुलियाणं गोमाणसीया धूवयवाडिओ तहेव भूमिभाने उल्लोए य जाव मणिफासे ॥
तस्स षं सिद्धायतणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ षं एगा महं मणिपेटिया पणत्ता दो जोयणाहं
आयामविक्खंभेणं जोयणं वाहल्लेणं सव्वमणिमयी अच्छा०, तीसे षं मणिपेटियाए उरिप एत्थ
णं एगे महं देवच्छंदए पणत्ते दो जोयणाहं आयामविक्खंभेणं साहेरेगाहं दो जोयणाहं उहुं
उच्चत्तेणं सव्वरयणामए अच्छे ॥ तत्थ षं देवच्छंदए अट्टसतं जिणपडिमाणं जिणुस्सेहएपमाण-
मेत्ताणं संणित्थित्तं चिट्ठह ॥ तासि षं जिणपडिमाणं अयमेयास्सवे वणणावासे पणत्ते, तंजहा—
तवणिज्जमता हत्थतला अंकामयाहं णक्खवाहं अंतोलोहियक्खपरिसेयाहं कणगमया पादा कणगामया
गोएफा कणगामतीओ जंघाओ कणगामया जाणू कणगामया ऊरू कणगामयाओ गायलट्टीओ
तवणिज्जमतीओ णाभीओ रिट्टामतीओ रोमरातीओ तवणिज्जमया चुच्चुया तवणिज्जमता सि-
रिवच्छा कणगमयाओ वाहाओ कणगमईओ पासाओ कणगमतीओ गीवाओ रिट्टामते मंसु

३ प्रतिपत्
मनुष्या
सिद्धाय
नाधि
उद्देशः
सु० १३

॥ २३

सिलम्पवालमया उट्टा फलिहामया दंता तवणिज्जमतीओ जीहाओ तवणिज्जमया तालुया
 कणगमतीओ णासाओ अंतोलोहितक्खपरिसेयाओ अंकामयाइं अच्चीणि अंतोलोहितक्खप-
 रिसेताइं पुलगमतीओ दिट्ठीओ रिट्टामतीओ तारगाओ रिट्टामयाइं अच्चिपत्ताइं रिट्टामतीओ
 भसुहाओ कणगामया कवोला कणगामया सवणा कणगामया णिडाला वट्टा वहरामतीओ
 सीसवडीओ तवणिज्जमतीओ केसंतकेसभूमिओ रिट्टामया उवरिसुद्धजा । तासि णं जिणपडिमाणं
 पिट्तो पत्तेयं पत्तेयं छत्ताधारपडिमाओ पणत्ताओ, ताओ णं छत्ताधारपडिमाओ हिमरततकुंदु-
 सत्पकासाइं सकोरेंटमल्लदामवत्ताइं आतपत्तातिं सलीलं ओहारमणीओ चिट्ठंति ॥ तासि णं
 जिणपडिमाणं उभओ पासिं पत्तेयं पत्तेयं चामरधारपडिमाओ पन्नत्ताओ, ताओ णं चामरधारप-
 डिमाओ चंदत्पहवहरवेरुलियनाणामणिकणगरयणविमलमहरिहतवणिज्जुल्लविचित्तदंडाओ
 चिह्लियाओ संखंककुंदंगरयअमतमथितफेणपुंजसणिणकासाओ सुहुमरयतदीहवालाओ धव-
 लाओ चामराओ सलीलं ओहारेमणीओ चिट्ठंति ॥ तासि णं जिणपडिमाणं पुरतो दो दो
 नागपडिमाओ दो २ जक्खपडिमाओ दो २ भूतपडिमाओ दो २ कुंडधारपडिमाओ विणओ-
 णयाओ पायवडियाओ पंजलिउडाओ संणिकिक्खत्ताओ चिट्ठंति सव्वरयणामतीओ अच्छाओ
 सणहाओ लणहाओ घट्टाओ मट्टाओ णिरयाओ णिपंकाओ जाव पडिस्ववाओ ॥ तासि णं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २३३ ॥

त्रिणपञ्चिमाणं पुरतो अट्टसतं वंदणं अट्टसतं वंदणकलसाणं एवं अट्टसतं भिंनारगाणं एवं
आयंसगाणं थालाणं पातीणं सुपतिट्टकाणं मणगुलियाणं वातकरगाणं चिन्ताणं रयणकरंडगाणं
हयकंडगाणं जाव उसरभकंडगाणं पुष्पचंगेरीणं जाव लोमहृत्थचंगेरीणं पुष्पपडलगाणं अट्टसयं
तेल्लसमुग्गाणं जाव धूयगड्ढुयाणं सीणखित्तं चिद्धति ॥ तस्स णं सिद्धायतणस्स णं उरिं
वह्वे अट्टमंगलगा क्षया उत्तातिउत्ता उत्तिमागारा सोलसविहेहिं रयणेहिं उवसोभिया
नंजहा—रयणेहिं जाव रिद्धिं ॥ (सू० १३९)
'संभाए ण'मित्थादि, सभायाः सुधम्मार्था उत्तरपूर्वस्था दिशि अत्र महदेकं सिद्धायतनं प्रज्ञप्तम्, अर्द्धत्रयोदश योजनान्यायामेन
'संभाए ण'मित्थादि, सभायाः सुधम्मार्था उत्तरपूर्वस्था दिशि अत्र महदेकं सिद्धायतनं प्रज्ञप्तम्, अर्द्धत्रयोदश योजनान्यायामेन
पट् सक्रोशानि योजनानि विष्कम्भतो नव योजनान्यर्द्धसुधैस्त्वेनेत्यादि सर्वं सुधम्मार्थवद्वक्तव्यं यावद् गोमानसीवक्तव्यता, तथा चाह—
'जा वेव सभाए सुधम्माए वत्तन्वया सा वेव निरवसेसा भाणियन्वा जाव गोमाणसियाओ' इति, किमुक्तं भवति ?—यथा सुध-
म्मार्थाः सभायाः पूर्वदक्षिणोत्तरवत्तीनि त्रीणि द्वाराणि, तेषां च द्वाराणां पुरतो सुरामण्डपाः, तेषां च चैत्यशृक्षाणां पुरतो
मण्डपाः, तेषां च श्रेष्ठमण्डपाना पुरतश्चैत्यरूपाः सप्रतिमाः, तेषां च चैत्यरूपानां पुरतश्चैत्यशृक्षाः, तेषां च चैत्यशृक्षाणां पुरतो
महेन्द्रध्वजाः, तेषां च महेन्द्रध्वजाना पुरतो नन्द्यापुष्करिण्य उक्ताः, तदनन्तरं च सभायां सुधम्मार्था पट् मुलिकासहस्राणि पट् गो-
मानसीसहस्राण्यप्युक्तानि तथाऽत्रापि सर्वमनेनैव क्रमेण निरवशेषं वक्तव्यम्, उल्लोकवर्णनं बहुससरमणीयभूमिभागवर्णनमपि तथैव ॥
'तस्स ण'मित्थादि, तस्य (सिद्धायतनस्य) बहुससरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महत्तेका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता द्वे

॥ २३३

३ प्रातः ॥
मनुष्या०
सिद्धायत-
नाधि०
उद्देशः २
सू० १३९

योजने आयामविष्कम्भाभ्यां योजनेमेकं बाह्व्येन सर्वमणिमयी अच्छा इत्यादि प्रावत् । तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि अत्र महा-
 नेको देवच्छन्दकः प्रज्ञप्तः सातिरेके द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्यां सर्वात्मना रत्नमया अच्छा इत्यादि प्रा-
 वत् ॥ 'तस्य षा'मित्यादि, तत्र देवच्छन्दके 'अष्टशतम्' अष्टाधिकं शतं जिनप्रतिमानां जिनोत्सेधप्रमाणमात्राणां पञ्चधनुःशतप्र-
 माणानामिति भावः सन्निक्षिप्तं तिष्ठति ॥ 'तासि षां जिणपडिमाण'मित्यादि, तासां जिनप्रतिमानामयमेतद्द्रूपो 'वर्णावासः' वर्णक-
 निवेशः प्रज्ञप्तः, तपनीयमयानि हस्ततलपादतलानि 'अङ्कमयाः' अङ्करत्नमया अन्तः—मध्ये लोहिताक्षरत्नप्रतिषेका नखाः, कनकमय्यो
 जङ्घाः, कनकमयानि जानूनि, कनकमया ऊरवः, कनकमय्यो गान्धयष्टयः, तपनीयमया नाभयः, रिष्टरत्नमय्यो रोमराजयः, तपनी-
 यमयाः 'तुञ्जुकाः' स्तनाप्रभागाः, तपनीयमयाः श्रीवृक्षाः (वत्सा) 'शिलाप्रवालमयाः' विद्रुममया ओष्ठाः, स्फटिकमया दन्ताः,
 तपनीयमय्यो जिह्वाः, तपनीयमयानि तालुकानि, कनकमय्यो नासिकाः अन्तर्लोहिताक्षरत्नप्रतिसेकाः, अङ्कमयानि अक्षीणि अन्तर्लो-
 हिताक्षप्रतिसेकानि, रिष्टरत्नमय्योऽक्षिमध्यगतास्तारिकाः, रिष्टरत्नमयानि अक्षिपत्राणि, रिष्टरत्नमय्यो भ्रुवः, कनकमयाः कपोलाः,
 कनकमयाः श्रवणाः, कनकमय्यो ललाटपट्टिकाः, वज्रमय्यः शीर्षघटिकाः, तपनीयमय्यः केशान्तकेशभूमयः, केशानामन्तभूमयः केशभू-
 मयश्चेति भावः, रिष्टमया उपरि मूर्धजाः—केशाः, तासां जिनप्रतिमानां पृष्ठत एकैका छत्रधरप्रतिमा हेमरजतकुन्देन्दु (समान) प्रकाशां
 सकोरिंटमाल्यदामधवलमातपत्रं गृहीत्वा सलीलं धरन्ती तिष्ठति ॥ 'तासि षां जिणपडिमाण'मित्यादि, तासां जिनप्रतिमानां प्रत्येक-
 मुभयोः पार्श्वयोर्द्वे द्वे चमरधारप्रतिमे प्रज्ञप्ते, 'चन्द्रपभवइरवेरुलियनाणामणिरयणखचितदंडाओ' इति चन्द्रप्रभः—चन्द्रकान्तो
 वज्रं वैडूर्यं च प्रतीतं चन्द्रप्रभवकवैडूर्याणि शेषाणि च नानामणिरत्नानि खचितानि येषु दण्डेषु ते तथा, एवंरूपाश्चित्राः—नानाप्र-

कारा वृष्टा येषां ताति तथा, सूत्रे खीलं प्राकृतत्वात्, 'सुहुमरययदीहवालाथो' इति सूक्ष्माः—ऋक्षणा रजतस्य—रजतमया बाला येषां ताति तथा, 'संलंककुंददगारयभमयमहियकेणपुंजसन्निकासाथो धवलाथो चामराथो' इति प्रतीतं चामराणि गृहीत्वा सलीलं वीजयन्त्यस्त्रिष्वन्ति ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासा जिनप्रतिमानां पुरतो द्वे द्वे नागप्रतिमे द्वे द्वे यक्षप्रतिमे द्वे द्वे भूतप्रतिमे द्वे द्वे कुण्डधारप्रतिमे संनिक्षिप्ते तिष्ठतः; तथा 'सन्वरयणामईओ अच्छाओ' इत्यादि प्रागवत् ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, 'तस्सिन्' देवच्छन्दके जिनप्रतिमाना पुरतोऽष्टशतं षण्ठानामष्टशतं चन्दनकलशानामष्टशतं शृङ्गाराणामष्टशतमादर्शानामष्टशतं स्थालानामष्टशतं पात्रीणामष्टशतं सुप्रतिष्ठानामष्टशतं मनोगुलिकाना—पीठिकाविशेषरूपाणामष्टशतं वातकरकाणामष्टशतं चित्राणां रत्नकरण्डकाणामष्टशतं हृद्यकण्ठानामष्टशतं गजकण्ठानामष्टशतं नरकण्ठानामष्टशतं किंनरकण्ठानामष्टशतं किंपुरुषकण्ठानामष्टशतं महोरगकण्ठानामष्टशतं गन्धर्वकण्ठानामष्टशतं वृषभकण्ठानामष्टशतं पुष्यचङ्गेरीणामष्टशतं माल्यचङ्गेरीणामष्टशतं चूर्णचङ्गेरीणामष्टशतं गन्धर्वचङ्गेरीणामष्टशतमाभरणचङ्गेरीणामष्टशतं लोभहस्तचङ्गेरीणा लोमहस्तका—मयूरपिच्छपुञ्जिकाः अष्टशतं पुष्यपटलकानामष्टशतं माल्यपटलकाना मुत्कलाति पुष्पाणि मथितानि माल्यानि अष्टशतं चूर्णपटलकानाम्, एवं गन्धवस्त्राभरणसिद्धार्थलोमहस्तकपटलकानामपि प्रत्येकं प्रत्येकमष्टशतं वक्तव्यम्, अष्टशतं सिंहासनानामष्टशतं छत्राणामष्टशतं चाभरणामष्टशतं वैलसमुद्रकानामष्टशतं कौष्ठसमुद्रकानामष्टशतं चोयकसमुद्रकानामष्टशतं तगरसमुद्रकानामष्टशतमेलासमुद्रकानामष्टशतं हरितालसमुद्रकानामष्टशतं हिङ्गुलकसमुद्रकानामष्टशतं मन.शिलासमुद्रकानामष्टशतं अंजनसमुद्रकानां, सर्वाण्यप्येवानि तैलादीनि परमसुरभिनग्नधोपेवानि द्रष्टव्यानि, अष्टशतं ध्वजानाम्, अत्र सङ्ग्रहणिगाथे—'वंदणकलसा भिंगारगा य आयंसगा य शाला य । पाईओ सुपइट्टा मणगुलिया वायकरगा य ॥ १ ॥

चित्ता रयणकरंडा ह्यगयनरकंठगा य चंगेरी । पडला सिंहासणछत्तामरा समुगायक(जु)था य ॥ २ ॥” अष्टशतं धूपकड्डुचुकानां संनिक्षिप्तं विष्टति ॥ ‘तस्स ण’मित्यादि, तस्य सिद्धायवत्तस्य उपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि, ध्वजच्छत्रातिष्ठत्रादीनि तु प्रागवत् ॥

तस्स णं सिद्धाययणस्स णं उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं एणा महं उववायसभा पणत्ता जहा सुधम्मो तहेव जाव गोमाणसीओ उववायसभाएवि द्वारा सुहमंडवा सव्वं भूमिभागे तहेव जाव मणिफासो (सुहम्मासभावत्तव्वया भाणियव्वा जाव भूमीए फासो) ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभा-
 गरस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एणा महं मणिपेटिया पणत्ता ज्ञेयणं आयामविकखंभेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमती अच्छा, तीसे णं मणिपेटियाए उट्ठिं एत्थ णं एणे महं देवसयणिज्जे पणत्ते, तस्स णं देवसयणिज्जस्स वण्णाओ, उववायसभाए णं उट्ठिं अट्ठमं-
 गलगा क्षया इत्तातिष्ठत्ता जाव उत्तिमागारा, तीसे णं उववायसभाए उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थ णं एणे महं हरए पणत्ते, से णं हरए अद्धतेरसजोयणाहं आयामेणं इकोसातिं जोयणाहं विकखं-
 भेणं दस्स जोयणाहं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे वण्णाओ जहेव पंदाणं पुक्खरिणीणं जाव तोरणवण्णाओ,
 तस्स णं हरतस्स उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं एणा महं अभिसेयसभा पणत्ता जहा सभासुध-
 म्मा तं चेव निरवसेसं जाव गोमाणसीओ भूमिभाए उल्लोए तहेव ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स
 भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एणा महं मणिपेटिया पणत्ता ज्ञेयणं आयामविकखंभेणं

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयणि-
रीयावृत्तिः
॥ २३५ ॥

अद्धजीयणं चाहद्वेषं सच्चमणिमया अच्चा ॥ तीसे षं मणिपेटियाए उट्पिं एत्य षं महं एगे
सीहासणे पणत्ते, सीहासणवणओ अपरिवारो ॥ तत्य षं विजयस्स देवस्स सुबहु अभिसेके
भंडे संणिक्वित्ते चिट्ठति, अभिसेयसभाए उट्पिं अट्टमंगलए जाव उत्तिमागारा सोलस्सविधेहिं
रयणेहिं, तीसे षं अभिसेयसभाए उत्तरपुरत्थिमेणं एत्य षं एगा महं अलंकारियसभावत्तव्वया
भाणियच्चा जाव गोमाणसीओ मणिपेटियाओ जहा अभिसेयसभाए उट्पिं सीहासणं स(अ)-
परिवारं ॥ तत्य षं विजयस्स देवस्स सुबहु अलंकारिए भंडे संनिक्वित्ते चिट्ठति, उत्तिमागारा
अलंकारियं उट्पिं मंगलगा क्षया जाव (उत्ताहउत्ता) ॥ तीसे षं आलंकारियसहाए उत्तरपुरत्थि-
मेणं एत्य षं एगा महं ववसातसभा पणत्ता, अभिसेयसभावत्तव्वया जाव सीहासणं अपरिवारं
॥ त(ए)त्यणं विजयस्स देवस्स एगे महं पौत्थयरयणे संनिक्वित्ते चिट्ठति, तत्य षं पौत्थयरयणस्स
अपमेयास्से वणणावासे पदत्ते, तंजहा—रिट्टामतीओ कंथियाओ [रयतामतातिं पत्तकाहं रिट्टाम-
यातिं अक्खराहं] तवणिज्जमए दोरे पाणामणिमए गंटी (अंकमयाहं पत्ताहं) वेस्सलियमए लिप्पासणे
तवणिज्जमती संकला रिट्टमए उादने रिट्टामया मसी बहरामयी लेहणी रिट्टामयाहं अक्खराहं
थम्मिए सत्ये ववसायसभाए षं उट्पिं अट्टमंगलगा क्षया उत्तात्तिउत्ता उत्तिमागारेति । तीसे षं

३ प्रतिपत्तौ
तिर्यगधि-
कारे सि-
द्धायतन-
वर्णनं
उद्देशः २
सू० १४०

॥ २३५ ॥

ववसा(उववा)यसभाए उत्तरपुरच्छिमेणं एगे महं बलिपेदे पणत्ते दो जोयणाइं आयामविकखंभेणं
जोयणं बाह्लेणं सव्वरयतामए अच्चे जाव पडिस्सेवे ॥ एत्थ णं तस्स णं बलिपेदस्स उत्तरपुर-

स्थिमेणं एगा महं णंदापुक्खरिणी पणत्ता जं वेव माणं हरयस्स तं वेव सव्वं ॥ (सू० १४०)

‘तस्स णंमित्थादि, तस्य सिद्धायतनस्य उत्तरपूर्वस्यामत्र महत्येका उपपातसभा प्रज्ञप्ता, तस्याश्च सुधर्मासभाया इव प्रमाणं त्रीणि
द्वाराणि तेषां च द्वाराणां पुरतो सुखमण्डपा इत्यादि सर्वे तावद्वक्तव्यं यावद् गोमानसीवर्णनं, तदनन्तरसुल्लोकवर्णनं तत्रो भूमिभा-
गवर्णनं तावद् यावन्मणीनां स्पर्शः, तथा चाह—‘सुहम्मसभावत्त्वया भाणियव्वा जाव भूमीए फासो’ इति ॥ ‘तस्स णंमित्थादि,
तस्य च बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागोऽत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, योजनमेकमायामविक्रमभाभ्यामर्द्धयोजनं
बाहल्येन सर्वात्मना मणिमयी अच्छा इत्यादि विशेषणजातं प्रागवत्, तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं देवशयनीयं प्रज्ञप्तं,
तस्य स्वरूपवर्णनं यथा सुधर्मायां सभायां देवशयनीयस्य तस्य तथा द्रष्टव्यं, तस्या अपि उपपातसभाया उपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानी-
त्यादि प्रागवत् ॥ ‘तीसे णंमित्थादि, तस्या उपपातसभाया उत्तरपूर्वस्थां दिशि अत्र महानेको रूढः प्रज्ञप्तः, अर्द्धत्रयोदश योजनान-
न्यायामेन पट्ट योजनानि सकोशानि विक्रमभेन दश योजनान्युद्धेन अच्छे सण्हे रययाकूले’ इत्यादि नन्दापुक्खरिणीवत्सर्व-
निरवशेषं वाच्यं, तथा चाह—‘आयामुव्वेहेणं विकखंभेणं वन्नओ जो वेव नंदापुक्खरिणीणंमिति ॥ ‘तीसे णंमित्थादि, स रूढ

१ अत्र प्रथम जीर्णपुस्तके नन्दापुक्खरिणीविवेचनं वर्तते पश्चात् बलिपीठस्य परं च दीकाया प्रथमं बलिपीठस्य पश्चात् नदाया’, एतदनुसारेण भयाऽप्यत्रैव लिखितं

२ अस्या वक्ष्यमाणव्याख्याया मूलपाठो न दृश्यते पुस्तकेषु.

एकया पञ्चवर्तेदिकया एकेन च वनखण्डेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः, पञ्चवर्तेदिकाया वर्णनं वनपण्डवर्णनं च तावद् यावत् 'तस्य षं बहवे बाणमंतरा देवा य देवीओ य आसयंति जाव विहरंती'ति, तस्य द्वादस्य 'त्रिदिशि' तिस्रसु दिक्षु त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रज्ञप्तानि, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां तोरणानां च (वर्णनं पूर्ववत्) 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य द्वादस्य उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महत्येकाऽभिषेकसभा प्रज्ञप्ता, साऽपि प्रमाणस्वरूपद्वारमुखमण्डपप्रेक्षागृहमण्डपचैत्यस्तूर्पवर्णनादिप्रकारेण सुधर्मासभावचावद्धकन्या यावद् गोमानसीवकन्यता, तदनन्तरं तथैवोक्तोक्तवर्णनं भूमिभागवर्णनं च तावद् यावन्मणीनां स्पर्शः ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य बहुसमारमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागो अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता योजनमेकमायामविक्रमभाभ्यामर्द्धयोजनं बाहृत्येन सर्वालना मणिमयी 'अच्छा सण्हा' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्रागवत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, सिंहासन्नवर्णकः प्रागवत्, नवरमत्र परिवारभूतानि भद्रासनानि न वक्तव्यानि ॥ 'तस्य ण'मित्यादि, तस्मिन् सिंहासने विजयस्य देवस्य योग्यं सुबहु 'अभिषेकभाण्डम्' अभिषेकोपस्करः संनिक्षिप्तः तिष्ठति, तस्याश्चाभिषेकसभाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महत्येकाऽलङ्कारसभा प्रज्ञप्ता, सा च प्रमाणस्वरूपद्वारत्रयमुखमण्डपप्रेक्षागृहमण्डपादिवर्णनप्रकारेणाभिषेकसभावत्तावद्धकन्या यावद्प्रारिवारं सिंहासनम् ॥ 'तस्य ण'मित्यादि, 'तत्र' सिंहासने विजयदेवस्य योग्यं सुबहु 'आलङ्कारिकम्' अलङ्कारयोग्यं भाण्डं संनिक्षिप्तं तिष्ठति ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या अलङ्कारसभाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महत्येका व्यवसायसभा प्रज्ञप्ता, सा चाभिषेकसभावत्प्रमाणस्वरूपद्वारत्रयमुखमण्डपादिवर्णकप्रकारेण तावद्धकन्या यावद्परिवारं सिंहासनम् ॥ 'एतस्य ण'मित्यादि, 'अत्र' सिंहा-

१ अत्र सवंधुदिति इत्यन्ते

३ प्रतिपत्तौ
तिर्यग्निधि-
कारे सि-
द्धायतन-
वर्णनं
उद्देशः २
सू० १४०
॥ २३६ ॥

सने महदेकं पुस्तकरत्नं संनिक्षिप्तं तिष्ठति, तस्य च पुस्तकरत्नस्यायमेतद्रूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रहसः—'रिष्टमर्थौ' रिष्टरत्नालिके कश्चिके पुष्टके इति भावः, रजतमयो(तपनीयमयो)द्वरको यत्र पत्राणि प्रोक्तानि सन्ति, नानामणिसयो मन्थिर्द्वरकस्यादौ येन पत्राणि न निर्गच्छन्ति 'अङ्कमयानि' अङ्करत्नमयानि पत्राणि नानामणि(वैदूर्य)मयं लिप्यासनं—मपीभाजनमित्यर्थः, तपनीयमयी शृङ्खला मपीभाजनसत्का रिष्टरत्नमयमुपरितनं तस्य ह्यदनं 'रिष्टमयी' रिष्टरत्नमयी मयी वज्रमयी लेखिनी रिष्टमयान्यक्षराणि धार्मिकं लेख्यं, तस्याश्च उपपातसभाया उत्तरपूर्वस्थां दिशि महदेकं बलिपीठं प्रहसं द्वे योजने आथामविष्कम्भाभ्यां योजनमेकं बाह्वयेन 'अच्छे सण्डे' इत्यादि विशेषणजातं प्रागवत् ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य बलिपीठस्य उत्तरपूर्वस्थां दिशि अत्र महत्येका नन्दापुष्करिणी प्रहसता, सा च हृदप्रमाणा, हृदस्येव च तस्या अपि त्रिसोपानवर्णनं तोरणवर्णनं च प्रागवत् ॥ तदेवं यत्र याह्यभूता च राजधानी विजयस्य देवस्य तदेतद् उपवर्णितं, सम्प्रति विजयो देवस्तत्रोत्पन्नस्तदा यदकरोद् यथा च तस्याभिपेकोऽभवत्तदुपदर्शयति—

तेषां कालेषां तेषां समएणं विजए देवे विजयाए रायहाणीए उववातसभाए देवसयणिज्जांसि देवदूसंतरिते अंगुलरस असंवेज्जतिभगमेत्तीए बोदीए विजयदेवत्ताए उववणे ॥ तए णं से विजये देवे अहुणोववणमेत्ताए केव समणे पंचविहाए पजत्तीए पजत्तीभावं गच्छति, तंजहा—आहारपजत्तीए सरिरपजत्तीए इंदिअपजत्तीए आणापाणुपजत्तीए भासामणपजत्तीए ॥ तए णं तस्स विजयसस देवसस पंचविहाए पजत्तीए पजत्तीभावं गयसस इमे एयास्से अउझत्थिए चिंतिए पत्थिते मणोगए संकप्ये ससुएपज्जित्था—किं मे पुब्बं सेयं किं मे पच्छा सेयं किं मे पुविं कर-

णिज्जं किं मे पच्छा करणिज्जं किं मे पुत्विं वा पच्छा वा हिताए सुहाए खेमाए णीस्सेसयाते
अणुगामियत्ताए भविस्सतीतिकट्टु एवं संपेहेति ॥ तते णं तस्स विजयस्स देवस्स सामाणियप-
रिसोववणणा देवा विजयस्स देवस्स इमं एतारुवं अज्झत्थितं चित्थियं पत्थियं मणोगायं संकप्पं
ससुत्थणं जाणित्ता जेणामेव से विजए देवे तेणामेव उवागाच्छंति तेणामेव उवागाच्छित्ता वि-
जयं देवं करतलपरिगाहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावेत्ति जएणं
विजएणं वद्धावेत्ता एवं वयासी—एवं खलु देवाणुत्थियाणं विजयाए रायहाणीए सिद्धायत-
णंसि अट्टसतं जिणपडिमाणं जिणुस्सेहपमाणमेत्ताणं संनिकिखत्तं चिट्ठति सभाए य सुधम्ममाए
माणवए चेतियखंथे वहरामएसु गोलवट्टससुगगतेसु यट्ठओ जिणसकहाओ सत्थिकिखत्ताओ
चिट्ठति जाओ णं देवाणुत्थियाणं अत्रोसिं च यट्ठणं विजयरायहाणिवत्थव्वाणं देवाणं देवीण य
अच्चणिज्जाओ वंद्दणिज्जाओ पूयणिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ सम्माणणिज्जाओ कल्ल्हाणं मंगलं देवयं
चेत्थियं पल्लुवासणिज्जाओ एतणणं देवाणुत्थियाणं पुत्विपि सेयं एतणणं देवाणुत्थियाणं पच्छावि
सेयं एतणणं देवा० पुत्विं करणिज्जं पच्छा करणिज्जं एतणणं देवा० पुत्विं वा पच्छा वा जाव आणुगा-
मियत्ताते भविस्सतीतिकट्टु महत्ता महत्ता जय(जय)सद्धं पडंजाति ॥ तए णं से विजए देवे तेसिं सामा-
णियपरिसोववणणाणं देवाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्ट तुट्ट जाव हियते देवसयणिज्जा-

ओ अञ्जुद्वेह २ ता दिव्वं देवदूसज्जयलं परिहेह २ ता देवसयणिज्जाओ पञ्चोरुहह २ हिस्ता उपातस-
 भाओ पुरथिमेणं धारेण णिगगच्छह २ ता जेणेव हरते तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता हरयं
 अणुपदाहिणं करेमाणे करेमाणे पुरथिमेणं तोरणेणं अणुपविससति २ ता पुरथिमिहेणं तिसोवाण-
 पडिरुवणं पञ्चोरुहति २ हरयं ओगाहति २ ता जलावगाहणं करेति २ ता जलमज्जणं करेति २ ता
 जलकिङ्कं करेति २ ता आयंते चोक्खे परमसूतिभूते हरतातो पञ्चुतरति २ ता जेणामेव अभिसेय-
 सभा तेणामेव उवागच्छति २ ता अभिसेयसभं पदाहिणं करेमाणे पुरथिमिहेणं धारेणं अणुपवि-
 सति २ ता जेणेव सए सीहासणे तेणेव उवागच्छति २ ता सीहासणवरगते पुरच्छाभिमुहे सणिण-
 सण्णे ॥ तते णं तरस विजयस्स देवस्स सामाणियपरिसोववणणा देवा आभिमोगिते देवे सदावै-
 ति २ ता एवं क्यासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! विजयस्स देवस्स महत्थं महणधं महरिहं
 विपुलं इंदाभिसेयं उवट्ठवेह ॥ तते णं ते आभिमोगिता देवा सामाणियपरिसोववणणेहिं एवं
 वुत्ता समाणा हट्ठुट्ठ जाव हितया करतलपरिगाहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं देवा
 तहत्ति आणाए विणणुणं वयणं पडिसुणंति २ ता उत्तरपुरथिमं दिसीभागं अवक्कमंति २ ता
 वेज्जिवयससुधाएणं समोहणंति २ ता संखेज्जाइं जोयणाइं दंडं णिसरंति तं०—रयणाणं जाव रि-
 ट्ठाणं, अहावाधरे पोणाले परिसाडंति २ ता अहासुहुमे पोणाले परिधायंति २ ता दोक्खि वेज्ज-

विव्यसमुच्चाएणं समोहणंति २ ता अद्दसहस्सं सोवणिणयाणं कलसाणं अद्दसहस्सं रूपामयाणं
 कलसाणं अद्दसहस्सं मणिमयाणं अद्दसहस्सं सुवण्णरूपामयाणं अद्दसहस्सं सुवण्णमणिमयाणं
 अद्दसहस्सं रूपामणिमयाणं अद्दसहस्सं सुवण्णरूपामताणं अद्दसहस्सं भोमेज्जाणं अद्दसहस्सं
 भिंजारणाणं एवं आयंसणाणं थालाणं पातीणं सुपतिट्टकाणं चित्ताणं रयणकरंडगाणं पुष्कच्चंगे-
 रीणं जाव लोमहत्थच्चंगेरीणं पुष्कपडलगाणं जाव लोमहत्थगपडलगाणं अद्दसतं सीहासणाणं
 छत्ताणं चामराणं अवपडगाणं वट्टकाणं तवसिरुपाणं खोरकाणं पीणकाणं तेल्लसमुग्गकाणं अद्द-
 सतं धूवकडुच्छुयाणं विडव्वंति ते साभाविए विडव्विए य कलसे य जाव धूवकडुच्छुए य गेणहं-
 ति गेण्हत्ता विजयातो रायहाणीतो पडिनिक्खमंति २ ता ताए उक्किट्टाए जाव उच्चुताए दिव्वाए
 देवगतीए तिरियमसंखेज्जाणं दीवससुद्धाणं मज्झं मज्झेणं वीथीवयमाणा २ जेणेव खीरोदे ससुहे
 तेणेव उवागच्छंति तेणेव उवागच्छित्ता खीरोदं गिण्हत्ता जातिं तत्थ उप्पलाहं जाव सतस-
 हससपत्तातिं तातिं गिण्हंति २ ता जेणेव पुक्खरोदे ससुहे तेणेव उवागच्छंति २ ता पुक्खरोदं
 गेण्हंति पुक्खरोदं गिण्हत्ता जातिं तत्थ उप्पलाहं जाव सतसहससपत्ताहं ताहं गिण्हंति २ ता
 जेणेव समयखत्ते जेणेव भरहेरवयातिं वासाहं जेणेव मागधवरदामपभासाहं तित्थाहं तेणेव उवा-
 गच्छंति तेणेव उवागच्छित्ता तित्थोदं गिण्हंति २ ता तित्थमद्वियं गेण्हंति २ ता जेणेव गंगासि-

धुरत्सारत्तवतीसलिला तेषेव उवागच्छंति २ ता सरितोद्गं गेणहंति २ ता उभओ तडमद्वियं गे-
 णहंति गेण्हत्ता जेणेव जुह्महिमवंतसिहरिवासधरपव्वता तेषेव उवागच्छंति, तेषेव उवाग-
 ञ्छित्ता सव्वतुवरे य सव्वपुर्फे य सव्वगंधे य सव्वमल्ले य सव्वोसहिसिद्धत्थए णिणहंति सव्वो-
 सहिसिद्धत्थए णिण्हत्ता जेणेव पउमद्दहपुंडरीयद्दहा तेषेव उवागच्छंति तेषेव २ द्दहोद्गं गे-
 णहंति जातिं तत्थ उप्पलाहं जाव सतसहरसपत्ताहं ताहं गेणहंति ताहं णिण्हत्ता जेणेव हेमवय-
 हेरणवयाहं वासाहं जेणेव रोहियरोहितंससुवण्णकूलरुप्पकूलाओ तेषेव उवागच्छंति २ ता
 सलिलोद्गं गेणहंति २ ता उभओ तडमद्वियं णिणहंति गेण्हत्ता जेणेव सद्दावातिमालवंतपरि-
 यागा वद्वेतहुपव्वता तेषेव उवागच्छंति तेषेव उवागच्छित्ता सव्वतुवरे य जाव सव्वो-
 सहिसिद्धत्थए य गेणहंति, सिद्धत्थए य गेण्हत्ता जेणेव महाहिमवंतरुप्पिवासधरपव्वता तेषेव
 उवागच्छंति तेषेव उवागच्छित्ता सव्वपुर्फे तं चैव जेणेव म्हापउमद्दहमहापुंडरीयद्दहा तेषेव
 उवागच्छंति तेषेव उवागच्छित्ता जाहं तत्थ उप्पलाहं तं चैव जेणेव हरिवासे रम्मावासेति जेणेव
 हरकान्तहरिकंतणरकंतनारिकंताओ सलिलाओ तेषेव उवागच्छंति तेषेव उवागच्छित्ता स-
 लिलोद्गं गेणहंति सलिलोद्गं गेण्हत्ता जेणेव विषडावद्दगंधावतिवद्वेयहुपव्वया तेषेव उवाग-
 च्छंति सव्वपुर्फे य तं चैव जेणेव णिसहनीलवंतवासहरपव्वता तेषेव उवागच्छंति तेषेव उवा-

गच्छत्ता सव्वतुवरं य तहेव जेणेव निगिच्छद्धकेसरिदहा तेणेव उवागच्छंति २ ता जाहं
तत्थ उप्पलाहं तं चेव जेणेव पुव्वविदेहावरविदेहवासाहं जेणेव सीयासीओयाओ मह्हाणहंओ
जहा णहंओ जेणेव सव्वचक्कवट्टिजया जेणेव सव्वमगाहवरदामपभासाहं तितथाहं तहेव जहेव
जेणेव सव्ववक्खारपव्वता सव्वतुवरं य जेणेव सव्वंतरणदीओ सलिलोदगं गेण्हंति २ तं चेव
जेणेव मंदरे पव्वते जेणेव भद्दसालवणे तेणेव उवागच्छंति सव्वतुवरं य जाव सव्वोसहिस्सिद्धत्थए
णिण्हंति २ ता जेणेव णंदणवणे तेणेव उवागच्छहं २ ता सव्वतुवरं जाव सव्वोसहिस्सिद्धत्थे य
सरसं च गोसीसचंदणं णिण्हंति २ ता जेणेव सोमणसवणे तेणेव उवागच्छंति तेणेव उवागच्छत्ता
सव्वतुवरं य जाव सव्वोसहिस्सिद्धत्थए य सरसगोसीसचंदणं दिव्वं च सुमणदामं गेण्हंति
गेण्हत्ता जेणेव पंडगवणे तेणामेव समुवागच्छंति तेणेव समुवा० २ ता सव्वतुवरं जाव सव्वोसहि-
स्सिद्धत्थए सरसं च गोसीसचंदणं दिव्वं च सुमणोदामं द्दहरयमलयसुगंधिए य गंधं गेण्हंति २
ता एगतो मिलंति २ ता जंबूहीवस्स पुरत्थिमिह्लेणं दारेणं णिगच्छंति पुरत्थिमिह्लेणं निग-
च्छत्ता ताए उक्किट्टाए जाव दिव्वाए देवगतीए तिरियमसंखेज्जाणं दीवससुहाणं मज्झंसज्जेणं
वीथीवयमाणा २ जेणेव विजया रायहाणी तेणेव उवागच्छंति २ ता विजयं रायहाणिं अपुप्पया-
हिणं करेमाणा २ जेणेव अभिसेयसभा जेणेव विजए देवे तेणेव उवागच्छंति २ ता करतलपरि-

गार्हितं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावेंति विजयस्स देवस्स तं महत्थं
 महजयं महरिहं विपुलं अभिसेयं उवद्धवेंति ॥ तते णं तं विजयदेवं चत्तारि य सामाणियसाह-
 स्सीओ चत्तारि अग्गमहिस्सीओ सपरिवाराओ तिणिण परिसाओ सत्त अणिया सत्त अणिया-
 हिवई सोलस आयरक्खदेवसाहस्सीओ अत्ते य बहवे विजयरायधाणिवत्थव्वगा वाणमंतरा देवा य
 देवीओ य तेहिं साभावितेहि उत्तरवेज्जिवतेहिं य वरकमलपतिट्ठाणेहिं सुरभिवरवारिपडिपुणेहिं
 चंदणकयचच्चातेहिं आविद्धकंठेणुणेहिं पउमुप्पलपिधाणेहिं करतलसुकुमालकोमलपरिग्गहिणुहिं
 अट्टसहस्साणं सोवणिणयाणं कलसाणं रूप्पमयाणं ताव अट्टसहस्साणं भोमेयाणं कलसाणं सव्वो-
 दएहिं सव्वमदियाहिं सव्वतुवरेहिं सव्वपुप्फेहिं जाव सव्वोसहिसिद्धत्थएहिं सव्विबट्ठीए सव्वजुत्तीए
 सव्वबलेणं सव्वससुदएणं सव्वायेरेणं सव्वविभूत्तिए सव्वविभूसाए सव्वसंभमेणं सव्वोरोहेणं
 सव्वणाडएहिं सव्वपुप्फगंधमल्लालंकारविभूसाए सव्वदिव्वतुडियणिणाएणं महया इट्ठीए महया
 जुत्तीए महया बलेणं महता ससुदएणं महता तुरियजमगसमगपडुप्पवादितरवेणं संखपणवप-
 डहभेरिझल्लरिखरमुहिसुरवसुयंगडुडुहिंहुडुक्काणिग्गयोससंनिनादितरवेणं महता महता इंद्राभिसेगेणं
 अभिसिंचंति ॥ तए णं तस्स विजयस्स देवस्स महता महता इंद्राभिसेगंसि वद्धमाणंसि अप्पेग-
 तिया देवा णच्चोदगं णातिमदियं पविरलफुसियं दिव्वं सुरभिं रयरेणुविणासणं गंधोदगवासं

वासंति, अप्पेगतिया देवा णिहतरयं णडुरयं भडुरयं पसंतरयं उवसंतरयं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं रायहाणिं सडिंभतरवाहिरियं आसितसम्मज्जितोवलितं सित्तसुइसम्मडुरत्थंतरा-
वणवीहियं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं रायहाणिं संचातिमंचकलितं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं रायहाणिं पाणाविहरागरंजियऊसियजयविजयवेजयन्तीपड्ढागातिपड्ढागसंद्धितं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं रायहाणिं लाडल्लोइयमहियं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं गोसीससरक्षरत्तचंदणदइरादिणपंचंगुलितलं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं उवचियचंदणकलसं चंदणधडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं आसत्तोसत्ताविपु-
लवद्वगधारितमल्लदामकलावं करेति, अप्पेगइया देवा विजयं रायहाणिं पंचवणसुरससुर-
भिमुक्कपुक्कपुंजोवयारकलितं करेति, अप्पेगइया देवा विजयं कालागुरूपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधुवडज्झं-
तमधमधंतगंधुह्याभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवदिभूयं करेति, अप्पेगइया देवा हिरणवासं वासंति, अप्पेगइया देवा सुवणवासं वासंति, अप्पेगइया देवा एवं रयणवासं वइरवासं पुक्कवासं मल्लवासं गंधवासं चुण्णवासं वत्थवासं आहरणवासं, अप्पेगइया देवा हिरणविधिं भाइति, एवं सुवणविधिं रयणविधिं वतिरविधिं पुक्कविधिं मल्लविधिं चुण्णविधिं गंधविधिं वत्थविधिं भाइति आभरणविधिं ॥ अप्पेगतिया देवा दुयं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया

विलंबितं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगइया देवा हुतविलंबितं णाम णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया
 देवा अंचियं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा रिभितं णट्टविधिं उवदंसेति अ० अंचि-
 तरिभितं णाम दिव्वं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा आरभडं णट्टविधिं उवदंसेति
 अप्पेगतिया देवा भसोलं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा आरभडभसोलं णाम दिव्वं
 णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा उप्पायणिवायपहुत्तं संकुच्चियप्सारियं रियारियं भंतसं-
 भंतं णाम दिव्वं णट्टविधिं उवदंसेति अप्पेगतिया देवा चउडिवधं वातियं वादेति, तंजहा—
 ततं विततं घणं ह्युसिरं, अप्पेगतिया देवा चउडिवधं गेयं गातंति, तंजहा—उक्खित्तयं पवत्तयं
 मंदायं रोइदावसाणं, अप्पेगतिया देवा चउडिवधं अभिणयं अभिणयंति, तंजहा—दिट्ठंतियं
 पाडंतियं सामन्नोवणिवातियं लोणमज्झावसाणियं, अप्पेगतिया देवा पीणंति अप्पेगतिया देवा
 बुक्कारेति अप्पेगतिया देवा तंडवेंति अप्पे० लासेति अप्पेगतिया देवा पीणंति बुक्कारेति तंडवेंति
 लासेति अप्पेगतिया देवा बुक्कारेति अप्पेगतिया देवा अफोडंति अप्पेगतिया देवा वगंति अप्पे-
 गतिया देवा तिबति छिंदंति अप्पेगतिया देवा अफोडंति वगंति तिबति छिंदंति अप्पेगतिया
 देवा हतहेसियं करेति अप्पेगतिया देवा हत्थियुलुगइयं करेति अप्पेगतिया देवा रहवणवणा-
 तियं करेति अप्पेगतिया देवा हयहेसियं करेति हत्थियुलुगइयं करेति रहवणवणाइयं करेति

अप्येगतिया देवा उच्छोलैति अप्येगतिया देवा पच्छोलैति [अप्येगतिया देवा उक्किडिं करैति]
 अप्येगतिया देवा उक्किट्टीओ करैति अप्येगतिया देवा उच्छोलैति पच्छोलैति उक्किट्टिओ करैति
 अप्येगतिया देवा सीहणादं करैति अप्येगतिया देवा पाददहरयं करैति अप्येगतिया देवा भूमि-
 चवेडं दलयंति अप्येगतिया देवा सीहनादं पाददहरयं भूमिचवेडं दलयंति, अप्येगतिया देवा
 हकारैति अप्येगतिया देवा बुकारैति अप्येगतिया देवा थकारैति अप्ये० पुकारैति अप्येगतिया
 देवा नामाहं सावैति अप्येगतिया देवा हकारैति बुकारैति थकारैति पुकारैति णामाहं सावैति
 अप्येगतिया देवा उष्यतंति अप्येगतिया देवा णिवयंति अप्येगतिया देवा परिवयंति अप्येगतिया
 देवा उष्ययंति णिवयंति परिवयंति अप्येगतिया देवा जलैति अप्येगतिया देवा तवति अप्येगतिया
 देवा पतवति अप्येगतिया देवा जलति तवति पतवति अप्येगतिया देवा गज्जति अप्येगतिया देवा
 विज्जयायंति अप्येगतिया देवा वासति अप्येगतिया देवा देवुक्कालियं करैति अप्येगतिया देवा
 देवा देव सत्तिवायं करैति अप्येगतिया देवा देवुक्कालियं करैति अप्येगतिया देवा देवकहकहं करैति-
 अप्येगतिया देवा दुहदुहं करैति अप्येगतिया देवा देवसत्तिवायं देवउक्कालियं देवकहकहं देवदुहदुहं
 करैति अप्येगतिया देवा देवुज्जोयं करैति अप्येगतिया देवा विज्जुयारं करैति अप्येगतिया देवा
 चेलुक्खेवं करैति अप्येगतिया देवा देवुज्जोयं विज्जुयारं चेलुक्खेवं करैति अप्येगतिया देवा उष्य-

लहत्थगता जाव सहस्सपत्त० वंटाहत्थगता कलसहत्थगता जाव धूवकडुच्छहत्थगता हट्ट तुट्टा
जाव हरिसवसविसप्पमाणहिियया विजयाए रायहाणीए सव्वतो समंता आधावेंति परिधावेंति ॥
तए णं तं विजयं देवं चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ चत्तारि अजगमहिस्सीओ सपरिचाराओ
जाव सोलसआयरकखदेवसाहस्सीओ अण्णे य बहवे विजयरायहाणीवत्थव्वा वाणमंतरा देवा य
देवीओ य तेहिं वरकमलपतिट्टणेहिं जाव अट्टसत्तेणं सोवणिणयाणं कलसाणं तं चेव जाव अट्ट-
सएणं भोमेज्जाणं कलसाणं सव्वोद्गोहिं सव्वमट्टियाहिं सव्वपुत्तरेहिं सव्वपुत्तेहिं जाव सव्वो-
सहिंसिद्धत्थएहिं सव्विक्खीए जाव निग्घोसनाहयरवेणं महया २ इंद्राभिसेएणं अभिसिंचंति २
पत्तेयं २ सिसरसावत्तं अंजलिं कट्टु एवं वयासि—जय जय नंदा ! जय जय भद्रा ! जय जय नंद भद्रं
ने अजियं जिणेहि जियं पालयाहि अजितं जिणेहि सत्तुपकखं जितं पालेहि मित्तपकखं जिय-
मज्झे वसाहि तं देव ! निरुवसणं इंदो इव देवाणं चंदो इव ताराणं चमरो इव असुराणं धरणी
इव नागाणं भरहो इव मणुयाणं बह्हरिणि पलिओवमाहं बह्हरिणि सागरोवमाणि चउण्हं सामाणिय-
साहस्सीणं जाव आयरकखदेवसाहस्सीणं विजयस्स देवस्स विजयाए रायहाणीए अण्णेसिं च व-
ह्हरिणं विजयरायहाणिवत्थव्वाणं वाणमंतराणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं जाव आणाहंसरसेणावच्चं
कारेमाणे पालेमाणे विहराहित्तिकट्टु महता २ सदेणं जयजयसहं पडंजंति ॥ (सू० १४१) ॥

‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ इत्यादि, तस्मिन् काले तस्मिन् समये विजयो देव उपपातसभायां देवशयनीये देवदृष्यान्वस्विते प्रथमतोऽद्भुलासङ्क्षेयभागमात्रयाऽवगाहनया समुत्पन्नः ॥ ‘तए णंमित्यादि, सुगमं नवरमिह भाषामनःपर्याप्तयोः समाप्तिकालान्तरस्य प्राय शेषपर्याप्तिकालान्तरापेक्षया स्तोकत्वादेकत्वेन विवक्षणमिति ‘पंचविहाए पज्जतीए पज्जत्तिभावं गच्छइ’ इत्युक्तम् ॥ ‘तए णंमित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पञ्चविधया पर्याप्तया पर्याप्तभावं गतस्य सतोऽयम्—एतद्गुणः संकल्पः समुद्रपद्यत, कथम्भूत. ? इत्याह—‘मनोगतः’ मनसि गतो—व्यवस्थितो नाद्यापि वचसा प्रकाशितस्वरूप इति भावः, पुनः कथम्भूत. ? इत्याह—‘आध्यात्मिकः’ आत्मन्याधि अध्यात्मं तत्र भव आध्यात्मिक आत्मविषय इति भावः, सङ्करपञ्च द्विधा भवति—कश्चिद्द्वयगलिकोऽपरश्च चिन्तान्तरकः, तत्रायं चिन्तात्मक इति प्रतिपादनार्थमाह—‘चिन्तितः’ चिन्ता संजाताऽस्मिन्निति चिन्तितश्चिन्तात्मक इति भावः, सोऽपि कश्चिदभिलाषात्मको भवति कश्चिदन्यथा, तत्रायमभिलाषात्मकस्तथा चाह—प्रार्थनं प्रार्थो णिजन्तादच् प्रार्थः संजातोऽस्मिन्निति प्रार्थितोऽभिलाषात्मक इति भावः, किंस्वरूपः ? इत्याह—‘किं मे’ इत्यादि, किं ‘मे’ मम पूर्वं करणीयं किं मे पश्चात्करणीयं, तथा किं मे पूर्वं कर्तुं श्रेयः किं मे पश्चात्कर्तुं श्रेयः, तथा किं मे पूर्वमपि च पश्चादपि च हिताय भावप्रधानोऽयं निर्देशो हितत्वाय—परिणामसुन्दर-तार्य सुखाय—शर्मणे क्षेमायेति अयमपि भावप्रधानो निर्देशः संगतत्वाय, निःश्रेयसाय—निश्चितकल्याणाय अनुगामिकतार्यै—परम्परया शुभानुबन्धसुखाय भविष्यतीति ॥ ‘तए णंमित्यादि, ‘ततः’ एतच्चिन्तासमनन्तरमेव दिव्यानुभावतो विजयस्य देवस्य ‘सामाणियपरिसोवन्नगा देवा’ इति सामानिका. पर्षदुपपन्नकाश्च—अभ्यन्तरादिपर्षदुपगताः ‘इमम्’ अनन्तरोक्तम् ‘एतद्गुपम्’ अनन्तरोदितस्वरूपमाध्यात्मिकं चिन्तितं प्रार्थितं मनोगतं सङ्करं समभिज्ञाय ‘जेणेवे’ति यत्रैव विजयो देवस्तत्रैवोपगच्छन्ति, उपगाम्य च

'करयलपरिगाहिय'मित्यादि द्वयोर्हस्तयोरन्योऽन्यान्तरिताद्भुलिकयोः संपुटरूपतया यदेकत्र मीलनं सा अञ्जलिस्तां करतलाभ्यां परि-
 गृहीता—निष्पादिता करतलपरिगृहीता ताम्, आवर्तनमावर्त्तः शिरस्यावर्त्तो यस्याः सा शिरस्यावर्त्ता, कण्ठेकाल उरसिलोभेत्यादिवद-
 लुक्स्मासः; तामत एव मस्तके कृत्वा जयेन विजयेन वर्द्धापयन्ति—जय त्वं देव । विजय त्वं देव । इत्येवं वर्द्धापयन्तीत्यर्थः; तत्र
 जयः—परैरनभिभूयमानता प्रतापवृद्धिश्च, विजयस्तु—परैषामसहमानानामभिभवोत्पादः; जयेन विजयेन च वर्द्धापयित्वा एवमवा-
 दियुः—'एवं खलु देवाणुत्पियाण'मित्यादि पाठसिद्धम् ॥ 'तए ण'मित्यादि, 'ततः' एतद्वचनानन्तरं विजयो देवस्तेषां सामानिकप-
 र्बदुपपन्नकानां—सामानिकानां पर्बदुपपन्नकानां च देवानामन्तिके एनमर्थं 'श्रुत्वा' आकर्ष्य 'निशम्य' हृदये परिणमय्य 'हृदुतुड-
 चित्तमाणंदिष्ट' इति हृदुतुष्टोऽतीव तुष्ट इति भावः; अथवा हृष्टो नाम विस्रयमापन्नो यथा शोभनमहो ! एतैरुपदिष्टमिति, 'तुष्टः'
 तोषं कृतवान् यथा भव्यमभूद् यदैतैरित्थमुपदिष्टमिति, तोषवशादेव चित्तमानन्दिदंतं—स्फीतीभूतं 'तुण्डु समुद्धौ' इति वचनात्, यस्य
 स चित्तानन्दिदतः; भार्यादिदर्शनात्पाक्षिको निष्ठान्तस्य परनिपातः मकारः प्राकृतत्वाद्लाक्षणिकस्ततः पदत्रयस्य पदद्वय २ मीलनेन कर्म-
 धारयः; 'पीडमणे' इति प्रीतिर्मनसि यस्यासौ प्रीतिमना जिनप्रतिमाऽर्चनविषयवहुमानपरायणमना इति भावः; ततः क्रमेण बहुमानो-
 त्कर्षवशात् 'परमसोमणस्सिष्ट' इति शोभनं मनो यस्यासौ सुमनास्तस्य भावः सौमनस्यं परमं च तत् सौमनस्यं च परमसौमनस्यं
 तत्संजातमस्मिन्निति परमसौमनस्थितः; एतदेव व्यक्तीकुर्वन्नाह—'हरिसवसविसत्पमाणहियए' हर्षवशेन विसर्पद्—विस्तरयायि
 हृदयं यस्य स हर्षवशविसर्पद्भृदयः देवशयनीयाद्भ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय च देवदूष्यं परिधत्ते, परिधाय च उपपातसभातः पूर्वद्वारेण
 निर्गच्छति, निर्गस्य च यत्रैव प्रदेशे हृदस्तत्रोपागच्छति, उपगत्य हृदमनुप्रदक्षिणीकृत्य पूर्वेण तोरणेन हृदमनुप्रविशति, प्रविश्य च

इदं प्रत्यवरोहति, मध्ये प्रविशतीति भावः; प्रत्यवरोह च इदमवगाहते, अवागाह्य जलमज्जनं करोति, कृत्वा च क्षणमात्रं जलक्रीडां करोति, ततः 'आच्यते' इति नवानामपि श्रोतसां शुद्धोदकप्रक्षालनेनाऽऽचान्तो—गृहीताचमनश्चोक्षः—स्वल्पस्यापि शङ्कितमलस्यापनयनात्, अत एव परमशुचिभूतो इदात् प्रत्युत्तरति, प्रत्युत्तीर्य यत्रैव प्रदेशेऽभिषेकसभा तत्रैवोपागच्छति, उपागत्याभिषेकसभामनुप्रदक्षिणिकुर्वन् पूर्वद्वारेणानुप्रविशति, अनुप्रविश्य यत्रैव मणिपीठिका यत्रैव च मणिपीठिकाया उपरि सिंहासनं तत्रोपागच्छति, उपागत्य सिंहासनवरगतः पूर्वाभिमुखः सन्निषण्णः ॥ 'तए ण'मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य सामानिकाः पर्यटुपपन्नकाश्च देवाः 'आभियोगिकान्' अभियोजनसभियोगाः; प्रेष्यकर्म्मणि व्यापार्यमाणत्वमिति भावः; अभियोते नित्युक्ता आभियोगिकास्तान् देवान् 'शब्दायन्ते' आकारयन्ति, शब्दायित्वा च तानेवमवादिषुः—'क्षिप्रमेव' शीघ्रमेव भो देवानां प्रियाः! विजयस्य देवस्य 'महार्थं' महान् अर्थो—मणिकनकरत्नादिक उपयुज्यमानो यस्मिन् स महार्थस्तं महार्थं, तथा महान् अर्थः—पूजा यत्र स महार्थस्तं, महं—उत्सवमहर्तीति महार्थस्तं 'विपुलं' विस्तीर्णं प्राकाभिषेकवद् इन्द्राभिषेकमुपस्थापयत ॥ 'तए णं ते' इत्यादि, ततस्ते आभियोगिका देवाः सामानिकपर्यटुपपन्नकैर्देवैरेवमुक्ताः 'हृद्वटुद्विचिन्तमाणं'दिया पीडमणा परमसोमणस्सिया हरिसवसविसष्यमाणहियया करयलपरिगाहियं दसणहंसिरसावत्तं मरथए अंजालं कट्टु' इति पूर्ववत्, विनयेन वचनं 'प्रतिश्रुण्वन्ति' अभ्युपगच्छन्ति, कथन्भूतेन विनयेन? इत्याह—'एवं देवा तद्वत्ति आणाए' इति हे देवाः! एवं—यथैव यूयमादिशत तथैवाज्ञया—युष्मदादेशेन कुर्मम इत्येवंरूपेण प्रतिश्रुत्य वचनमुत्तरपूर्वं दिग्भागमीशानकोणमित्यर्थं, तस्यात्यन्तप्रशस्तत्वात् 'अपक्रामन्ति' गच्छन्ति अपक्रम्य च वैक्रियसमुद्घातेन—वैक्रियकरणाय प्रयत्नविशेषेण 'समोहणंति' समवहन्यन्ते समवहता भवन्तीत्यर्थः; समवहताश्चात्प्रदेशान् दूरतो विक्षिपन्ति, तथा चाह—'संखेजाणि जी-

यणाणि दंडं निसरंति' दण्ड इव दण्ड ऊर्ध्वीधजायतः शरीरबाहृत्यो जीवप्रदेशसमूहस्यं शरीरस्य बहिः सङ्क्षेपयानि योजनानि यावत्
 'निसृजन्ति' निष्काशयन्ति, निसृज्य च सथाविधान् पुद्गलानाददत्ते, एतदेव दर्शयति—तद्यथा—'रत्नानां' कर्कशतादीनां १ वज्राणां
 २ वैदूर्याणां ३ लोहिताक्षणां ४ मसारराक्षानां ५ हंसगर्भाणां ६ पुलकानां ७ सौगन्धिकानां ८ ज्योतीरसानाम् ९ अञ्जनानाम् १०
 अञ्जनपुलकानां ११ रजतानां १२ जातरूपाणाम् १३ अङ्कानां १४ स्फटिकानां १५ रिष्टानां १६, यथाबादरान्—असारान् पुद्गलान्
 परिशातयन्ति यथासूक्ष्मान्—सारान् पुद्गलान् पर्याददत्ते, पर्यादाय च चिकीर्षितरूपनिर्माणार्थं द्वितीयमपि वारं वैक्रियसमुद्घातेन
 समवहन्यन्ते समवहत्य यथोक्तानां रत्नादीनां योनयान् यथाबादरान् पुद्गलान् परिशातयन्ति यथासूक्ष्मानाददत्ते आदाय च 'अष्टसहस्रम्'
 अष्टाधिकं सहस्रं सौवर्णिकानां कलशानां विकुर्वन्ति १ अष्टसहस्रं रूच्यमयानाम् २ अष्टसहस्रं मणिमयानाम् ३ अष्टसहस्रं सुवर्णरूच्य-
 मयानाम् ४ अष्टसहस्रं सुवर्णमणिमयानाम् ५ अष्टसहस्रं रूच्यमणिमयानाम् ६ अष्टसहस्रं सुवर्णरूच्यमणिमयानाम् ७ अष्टसहस्रं भौ-
 मेयानाम् ८ अष्टसहस्रं भृङ्गाराणाम् ९, एवमादर्शस्थालपात्रीसुप्रतिष्ठमनोगुलिकावातकरकचित्ररत्नकरण्डकपुष्पचञ्चरीयावज्जोमहस्तचञ्जे-
 रीपुष्पपटलकयावज्जोमहस्तकपटलकसिंहासनच्छत्रचामरसमुद्रकध्वजधूपकड्डुकानां प्रत्येकं प्रत्येकमष्टसहस्रं विकुर्वन्ति, विकुर्विला 'ताए
 ऽक्षिष्टाए' इत्यादि पूर्वं व्याख्यातार्थं यत्रैव क्षीरोदसमुद्रस्तत्रागच्छन्ति, आगत्य च क्षीरोदकं गृह्णन्ति, यानि च तत्र उत्पलानि पद्मानि
 कुमुदानि नलिनानि सुभगानि सौगन्धिकानि पुण्डरीकाणि महापुण्डरीकाणि शतपत्राणि सहस्रपत्राणि शतसहस्रपत्राणि च तानि गु-
 हन्ति, गृहीत्वा पुष्करोदे समुद्रे समागत्य तत्रोदकमुत्पलादीनि च गृह्णन्ति, तदनन्तरं यत्रैव समयक्षेत्रं यत्रैव भरतैरावतानि क्षेत्राणि
 यत्रैव च तेषु भरतैरावतेषु वर्षेषु मागधवरदामप्रभासाख्यानि तीर्थानि तत्रैवोपागत्य तीर्थोदकं तीर्थमृत्तिकां च गृह्णन्ति, ततो गङ्गा-

सिन्धुरक्तारक्तवतीषु महानदीषु नद्युदकमुभयतटमृत्तिका च गृह्णन्ति, ततः क्षुल्लहिमवच्छिद्यरिषु समागत्य सर्वतुवरान्—फपायान् सर्वाणि जातिभेदेन पुष्पाणि सर्वाण् 'गन्धान्' गन्धवासादीन् सर्वाणि मात्स्याति—प्रथितादिभेदभिन्नाति सर्वाण्यधीः सिद्धार्थकांश्च गृह्णन्ति, गृहीत्वा तदनन्तर पद्मद्दपुण्डरीकद्दपूपागत्य तदुदकमुत्पलादीनि च गृह्णन्ति, ततो हैमवतैरण्यवतेषु वर्षेषु रोहितारोहितांशासुवर्ण-कूलारुल्यकूलासु महानदीषु नद्युदकमुभयतटमृत्तिका तदनन्तरं शब्दापातिविकटापातिवृत्तवैताढ्येषु सर्वतुवरादीन् ततो महाहिम-वद्भूपिवर्षधरपर्वतेषु सर्वतुवरादीन् ततो महापद्ममहापौण्डरीकद्देषु द्दोदकमुत्पलादीनि च तदनन्तरं हरिर्वर्षरम्यकवर्षेषु हरकान्ता-हरिकान्तानरकान्तानारीकान्तासु महानदीषु सलिलोदकम् उभयतटमृत्तिकां च ततो गन्धापातिमात्यवत्पर्यायवृत्तवैताढ्येषु सर्वतुवरादीन् ततो निषयनीलवर्षधरपर्वतेषु सर्वतुवरादीन् तदनन्तरं तद्गतेषु तिगिच्छिकेसरिमहाद्देषु द्दोदकमुत्पलादीनि च ततः पूर्वविदेहापर-विदेहेषु शीताशीतोद्रामहानदीषु नद्युदकम् उभयतटमृत्तिकां च तदनन्तरं सर्वेषु चक्रवर्तिविजेतव्येषु मागाधवरद्रामप्रभासात्यतीर्थेषु तीर्थोदकानि तीर्थमृत्तिकाश्च ततः सर्वेषु वक्षस्कारपर्वतेषु सर्वतुवरादीन् तदनन्तरं सर्वास्त्रन्तरनदीषु नद्युदकमुभयतटमृत्तिकाश्च ततो मन्दरपर्वते भद्रशालवने सर्वतुवरादीन् ततो नन्दनवने सर्वतुवरादीन् सरसं च गोशीर्षचन्दनं ततः सौमनसवने सर्वतुवरादीन् सरसं च गोशीर्षचन्दनं दिव्यं च सुमनोद्राम गृह्णन्ति, ततः पण्डकवने सर्वतुवरापुष्पगन्धमात्यसरसगोशीर्षचन्दनदिव्यसुमनोद्रामानि 'दृष्टरमलए सुगंधिए य गिणहंति' इति दर्दरः—चीवरावनद्धकुण्डिकादिभाजनमुखं तेन गालितं तत्र पकं वा यन्मलयोद्भवतया प्रसिद्धत्वान्मलयं—श्री-खण्ड येषु तान् 'सुगन्धान्' परमगन्धोपेतान् गन्धान् गृह्णन्ति, गृहीत्वा एकत्र मिलन्ति, तथा उत्कृष्टया दिव्यया देवगत्या यत्रैव विजया राजधानी यत्रैव विजयो देवस्तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च करतलपरिशुद्धीता शिरस्त्रावर्तिकां मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा विजयं देवं जयेन

३ प्रतिपत्तौ
विजयदे-
वाभिषेकः
उद्देशः २
सू० १४१

विजयेन वर्द्धीपयन्ति, वर्द्धीपयित्वा महार्थं महार्धं विपुलमिन्द्राभिषेकयोग्यं क्षीरोदकादि 'उपनयन्ति' समर्पयन्ति ॥ 'तए ण'-
 मित्यादि, ततो णमिति वाक्यालङ्कारे तं विजयं देवं चत्वारि देवसामानिकसहस्राणि चतस्रोऽप्रमहिष्यः सपरिवारास्त्रिषः पर्षदो यथाक्रम-
 ममष्टशद्वादशदेवसहस्रपरिमाणाः समानीकानि समानीकाधिपतयः षोडश आत्सरक्षदेवसहस्राणि, अन्ये च बहवो विजयराजधानीवा-
 स्त्व्या वानमन्तरा देवा देव्यश्च तैः—तद्गतदेवजनप्रसिद्धैः स्वाभाविकैर्वैकुर्विकैश्च वरकमलग्रतिस्थानैः सुरभिवरवारिप्रतिपूर्णैश्चन्दनकृतच-
 र्वाकैः 'आविद्धकण्ठेगुणैः' आरोपितकण्ठे रक्तसूत्रतनुभिः पद्मोत्पलपिधानैः सुकुमारकरतलपरिगृहीतैरनेकसहस्रसङ्घैः कलशैरिति
 गम्यते, तानेव विभागतो दर्शयति—अष्टसहस्रेण सौवर्णिकानां कलशानाम्, अष्टसहस्रेण रूढ्यमयानाम्, अष्टसहस्रेण सुवर्णरूढ्यमयानाम्,
 अष्टसहस्रेण सुवर्णरूढ्यमयानाम्, अष्टसहस्रेण रूढ्यमणिमयानाम्, अष्टसहस्रेण सुवर्णरूढ्यमणिमया-
 नाम्, अष्टसहस्रेण भौमेयानां, सर्वसङ्ख्यायाऽष्टभिः सहस्रैश्चतुःषष्टधिकैः, तथा 'सर्वोदकैः' सर्वतीर्थतवाद्युदकैः सर्वपुष्पैः
 सर्वगन्धैः सर्वमाल्यैः सर्वौषधिसिद्धार्थकैश्च 'सर्वद्व्या' परिवारादिकया 'सर्वद्युत्या' यथाशक्ति विस्फारितेन शरीरतेजसा 'सर्वबलेन'
 सामस्त्वेन स्वस्वहस्त्यादिसैन्येन 'सर्वसमुद्येन' स्वस्वाभियोग्यादिसमस्तपरिवारेण 'सर्वादरेण'. समस्तयावच्छक्तितोलनेन 'सर्ववि-
 भूत्या' स्वस्वाभ्यन्तरवैक्रियकरणादिबाह्यरत्नादिसम्पदा, तथा 'सर्वविभूषया' यावच्छक्तिस्फारोदारशृङ्गारकरणेन 'सर्वसंभमेण' ति
 सर्वोत्कृष्टेन संभ्रमेण, सर्वोत्कृष्टसंभ्रमो नाम इह स्वनायकविषयबहुमानख्यापनार्थपरा स्वनायकर्यसम्पादनाय यावच्छक्ति खरितख-
 रिता प्रवृत्तिः, सर्वपुष्पवस्त्रगन्धमाल्यालङ्कारेण, अत्र गन्धान्—वासा माल्यानि—पुष्पदामानः अलङ्कारा—आभरणानि ततः समाहारो
 द्वन्द्वः, ततः सर्वादिव्यञ्जितानि तेषां शब्दाः सर्वादिव्यञ्जितशब्दास्तैः सह सर्वशब्देन विशेषणसमासः, 'सर्वदिव्यनुडियसद्भि-

नाएण'मिति सर्वाणि च तानि दिव्यश्रुतितानि च—दिव्यतूर्याणि च, एषामेकत्र मीलनेन यः संगतो नितरां नादो—महान् घोषः सर्व-
दिव्यश्रुतितशब्दसंनिनादस्तेन, इह तुल्येष्वपि सर्वशब्दो दृष्टो यथाऽनेन सर्वं पीतं घृतमिति, तत आह—'महया इड्डीए' इत्यादि,
महया यावच्छक्तिगुलितया 'ऋद्ध्या' परिवारादिकया 'महया जुईए' इत्याद्यपि भावनीयं, तथा महता—स्फूर्तिमता वराणा—प्रधा-
नानां श्रुतिताना—आतोयानां यमकसमकं—एककालं पटुभिः पुरुषैः प्रवादितानां यो रवस्तेन, एतदेव विशेषेणाचष्टे—'संखपणवपड-
हभेरिझहरिखरमुहिहुडुकमुरवमुइंगडुडुहिनिगधोससंनिनादितरवेणं' शङ्खः प्रतीतः पणवो—भाण्डानां पटहः—प्रतीतः भेरी—ढक्का
झल्लरी—चर्मोवनद्धा विस्तीर्णा बलयरूपा खरमुही—काहला हुडुक्का—महाप्रमाणो मर्दलो मुरजः—स एव लघुर्मर्दज्ञो दुन्दुभिः—भेर्याकारा
सङ्कटमुखी, तासां द्वन्द्वः, तासां निर्घोषो—महान् ध्वानो नादितं च घण्टायासिव वादनोत्तरकालभावी सततध्वनिस्तल्लक्षणो यो रव-
स्तेन महता महता इन्द्राभिषेकेणाभिषिञ्चति ॥ 'तए ण'मित्यादि, ततो णमिति पूर्ववत् तस्य विजयस्य देवस्य 'महया' इति अति-
शयेन महति इन्द्राभिषेके वर्त्तमानेऽप्येकका देवा विजया राजधानी, समन्वये द्वितीया प्राकृतत्वात्ततोऽयमर्थः—विजयाया राजधान्या
नारयुदके प्रभूतजलसंप्रहभावतो वैरस्योपपत्तेः नातिमृत्तिके अतिमृत्तिकाया अपि कर्दमरूपताया उत्साहशुद्धिजनकत्वाभावात् 'पविरल-
फुसिय'मिति पविरलानि—घनभावे कर्दमसम्भवात् प्रकर्षेण यावता रेणवः स्थगिता भवन्ति तावन्मात्रेणोत्कर्षेण स्पृष्टानि—स्पर्शानानि
यत्र वर्षे तत् प्रविरलस्पृष्टं 'रयरेणुविणासणं'ति श्लक्ष्णतरा रेणुपुद्गला रजस्त एव स्थूला रेणवः रजांसि च रेणवश्च रजोरेणवस्तेषा वि-
नाशनं रजोरेणुविनाशनं 'दिव्यं' प्रधानं सुरभिगन्धोदकवर्षे वर्षन्ति, अल्पेकका विजयां राजधानीं समस्तामपि 'निहतरजसं' निहतं
रजो यस्यां सा निहतरजासां, तत्र निहतत्वं रजसः क्षणमात्रमुरथानाभावेनापि संभवति तत आह—'नष्टरजसं' नष्टं—सर्वथाऽहश्चयी-

भूतं रजो यत्र [मन्थानं ७०००] सा नष्टरजस्तां, तथा भष्टं—वातोद्भूततया राजधान्या दूरतः पलायितं रजो यस्याः सा भष्टर-
जास्ताम्, एतदेवैकार्थिकद्वयेन प्रकटयति—प्रशान्तरजसं उपशान्तरजसं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजया राजधानीम् 'आसियसंम-
जियोवलितं सितं सुहसममडुरय'रथ्यंतरावणवीहियं करेति' इति आसिकमुदकच्छटेन संमार्जितं कचवरशोधनेन उपलिप्तमिव
गोमयादिनोपलिप्तं, तथा सिकाणि जलेनात एव शुचीनि—पवित्राणि संस्पृष्टानि—कचवरापनयनेन रथयान्तराणि आपणवीथय इव—हृद्-
मार्गा इव आपणवीथयो रथयाविशेषाश्च यस्यां सा तथा ता कुर्वन्ति, अप्येकका देवां मञ्चातिमञ्चकलितां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा
नानाविधा विशिष्टा रागा येषु ते नानाविरागा नानाविरागैरुच्छृतैः—ऋद्धीकृतैर्वृजैः पताकातिपताकाभिश्च मण्डितां कुर्वन्ति, अप्ये-
कका देवा लाजहोहयमहितां गोशीर्षसरसरकचन्दर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितला कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजयां राजधानीमुपचितच-
न्दनकलशां कुर्वन्ति अप्येकका देवा चन्दनवटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजयां राजधानीमासिकोत्सक-
विपुलवृत्तवनधारितमाल्यद्रामकलापां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजयां राजधानीं पञ्चवर्णसुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितां कुर्वन्ति,
अप्येकका देवा विजयां राजधानीं कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्कपुरुक्कधूपमघमघायमानां गन्धोद्भुताभिरामा सुगन्धवरगन्धगन्धिका गन्धव-
र्त्तिभूतां कुर्वन्ति, एतेषां च पदानां व्याख्यानं पूर्ववत्, अप्येकका देवा हिरण्यवर्षे वर्षन्ति, अप्येककाः सुवर्णवर्षमप्येकका आभरणवर्षे
(रत्नवर्षमप्येकका वज्रवर्षमप्येककाः) पुष्पवर्षमप्येकका माल्यवर्षमप्येककाश्चूर्णवर्षे वस्त्रवर्षे (आभरणवर्षे) वर्षन्ति, अप्येकका देवा
हिरण्यविधि—हिरण्यरूपं मङ्गलप्रकारं 'भाजयन्ति' विश्राणयन्ति शेषदेवेभ्यो ददतीति भावः; एवं सुवर्णरत्नाभरणपुष्पमाल्यगन्धचूर्ण-
वस्त्रविधिभाजनमपि भावनीयम् ॥ 'अर्पणेहया देवा दुयं नद्विहिं उवदंसोति' इत्यादि, इह द्वात्रिंशत्त्रायविधयः; ते च येन क्रमेण

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २४६ ॥

भावावतो वर्द्धमानस्वामिनः पुरतः सूर्याभेदेन भाविता राजप्रशीयोपाङ्गे दर्शितास्तेन क्रमेण विनेयजनात्तुप्रहार्थमुपदर्यन्ते, तत्र स्व-
स्तिकश्रीवत्सनन्दवर्तवर्द्धमानकभद्रासनकलशमत्स्यदर्पणरूपाष्टमङ्गलाकाराभिनयात्सकः प्रथमो नाट्यविधिः १, द्वितीय आवर्तप्रत्यावर्तश्रे-
णिप्रतिश्रेणिस्वस्तिकपुष्पमाणवकवर्द्धमानकमत्स्याण्डकमकराण्डकजारमारपुष्पावलिपद्मात्रसागारतरङ्गवासनीलतापद्मालताभक्तिचित्राभि-
नयात्सकः २, तृतीय ईहासुगक्रपभतुरगानरमकरविहगव्यालकिन्नररुसरभचमरकुञ्जरवनलतापद्मालताभक्तिचित्रात्सकः ३, चतुर्थ एकतो-
च (तश्च) क्रुद्धिवातोच (तश्च) क्रएकतश्चक्रवालद्विधातश्चक्रवालचकार्द्धचक्रवालाभिनयात्सकः ४, पञ्चमश्चन्द्रवलिप्रविभक्तिसूर्यावलिप्रविभक्तिव-
लयावलिप्रविभक्तिहंसावलीप्रविभक्तिवारावलिप्रविभक्तिमुक्तावलिप्रविभक्तिरत्नावलिप्रविभक्तिपुष्पावलिप्रविभक्तिनामा ५, षष्ठश्चन्द्रोद्गमप्र-
विभक्तिसूर्योद्गमप्रविभक्त्यभिनयात्सक चन्द्रमनोद्गमनप्रविभक्तिनामा ६, सप्तमश्चन्द्रागमनसूर्यागमनप्रविभक्त्यभिनयात्सक आगमनागमनप्र-
विभक्तिनामा ७, अष्टमश्चन्द्रावरणप्रविभक्तिसूर्यावरणप्रविभक्त्यभिनयात्सक आवरणावरणप्रविभक्तिनामा ८, नवमश्चन्द्रास्तमयनप्रविभ-
क्तिसूर्यास्तमयनप्रविभक्त्यभिनयात्सकोऽस्तमयनास्तमयनप्रविभक्तिनामा ९, दशमश्चन्द्रमण्डलप्रविभक्तिसूर्यमण्डलप्रविभक्तिनागमण्डलप्र-
विभक्तियक्षमण्डलप्रविभक्तिसूतमण्डलप्रविभक्त्यभिनयात्सको मण्डलप्रविभक्तिनामा १०, एकादश ऋपभमण्डलप्रविभक्तिसिंहमण्डलप्र-
विभक्तिहयविलम्बितागजविलम्बितहयविलसितागजविलसितमत्तहयविलम्बितमत्तगजविलम्बितमत्तहयविलम्बितमत्तगजविलम्बिताभिनयो-
द्दुतविलम्बितनामा ११, द्वादश सागरप्रविभक्तिनागप्रविभक्त्यभिनयात्सकः सागरनागप्रविभक्तिनामा १२, त्रयोदशो नन्दाप्रविभ-
क्तिचम्पाप्रविभक्त्यभिनयात्सको नन्दाचम्पाप्रविभक्त्यात्सकः १३, चतुर्दशो मत्स्याण्डकप्रविभक्तिसकराण्डकप्रविभक्तिजारप्रविभक्तिमारप्र-
विभक्त्यभिनयात्सको मत्स्याण्डकमकराण्डकजारमारप्रविभक्तिनामा १४, पञ्चदशः क इति ककारप्रविभक्तिः ख इति खकारप्रविभ-
क्तिः

३ प्रतिपत्तौ
विजयदे-
वाभिषेकः
उद्देशः २
सू० १४१

॥ २४६ ॥

किर्ग इति गकारप्रविभक्तिर्घ इति घकारप्रविभक्तिर्ङ इति ङकारप्रविभक्तिरिवं कमभाविककारादिप्रविभक्त्यभिनयात्सकः ककारस्वका-
 रगकारयकारङ्कारप्रविभक्तिनामा १५, एवं षोडशश्चकारलकारजकारझकारञ्चकारप्रविभक्तिनामा १६, सप्तदशः टकारठकारडकारढ-
 कारणकारप्रविभक्तिनामा १७, अष्टादशस्वकारथकारदकारथकारनकारप्रविभक्तिनामा १८, एकोनविंशतितमः पकारफकारबकारभका-
 रमकारप्रविभक्तिनामा १९, विंशतितमोऽशोकपल्लवप्रविभक्त्याम्नपल्लवप्रविभक्तिकोशान्बपल्लवप्रविभक्त्यभिनयात्सकः
 पल्लव २ प्रविभक्तिनामा २०, एकविंशतितमः पञ्चलताप्रविभक्त्यशोकलताप्रविभक्तिकचम्पकलताप्रविभक्तिकचूतलताप्रविभक्तिबलताप्र-
 विभक्तिवासन्तीलताप्रविभक्त्यतिसुकलताप्रविभक्तिश्यामलताप्रविभक्त्यभिनयात्सको लताप्रविभक्तिनामा २१, द्वाविंशतितमो ह्रतनासा
 २२, त्रयोविंशतितमो विलम्बितनामा २३, चतुर्विंशतितमो ह्रतविलम्बितनामा २४, पञ्चविंशतितमः अश्वितनामा २५, षड्विंश-
 तितमो रिभितनामा २६, सप्तविंशतितमोऽश्वितरिभितनामा २७, अष्टाविंशतितम आरभटनामा २८, एकोनत्रिंशत्तमो भसोलनामा
 २९, त्रिंशत्तम आरभटभसोलनामा ३०, एकत्रिंश उत्पातनिपातप्रसक्तसंकुचितप्रसारितरेकरचितभ्रान्तसंभ्रान्तनामा ३१ द्वात्रिंशत्त-
 मस्तु चरमचरमनामानिवद्धनामा, स च सूर्याभदेवेन भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः पुरतो भगवतश्चरमपूर्वमनुष्यभवचरमदेवलोकभव-
 चरमन्यवनचरमगर्भसंहरणचरमभरतक्षेत्रावसर्पिणीतीर्थकरजन्माभिवेकचरमबालभावचरमयौवनचरमकामभोगाचरमनिक्रमणचरमत-
 पञ्चरणचरमज्ञानोत्पादचरमतीर्थप्रवर्तनचरमपरिनिर्वाणाभिनयात्सको भावितः ३२ । तत्रैतेषां द्वात्रिंशतो नाट्यविधीनां मध्ये काञ्चन
 नाट्यविधीनुपन्यस्यति—अप्येकका देवाः ह्रतं—ह्रतनामकं द्वाविंशतितमं नाट्यविधिसुपदर्शयन्ति, एवमप्येकका विलम्बितं नाट्यविधि-
 सुपदर्शयन्ति, अप्येकका ह्रतविलम्बितं नाट्यविधि, अप्येकका अश्वितं नाट्यविधि, अप्येकका रिभितं नाट्यविधि, अप्येकका अ-

शिवतरिभितं नाट्यविधिं, अत्येकका आरभटं नाट्यविधिं, अत्येकका भसोलं नाट्यविधिं, अत्येकका आरभटभसोलं नाट्यविधियुप-
दर्शयन्ति, अत्येकका देवा वत्यातनिपातम् उत्यातपूर्वो निपातो यस्मिन् स उत्यातनिपातस्तं, एवं निपातोत्पातं सञ्चिचितप्रसारितं
'रियारिय'मिति गमनागमनं भ्रान्तसम्भ्रान्तं नाम, नाट्यविधिं—सामान्यतो नर्चनविधिं द्वात्रिंशद्विध्युत्तीर्णमुपदर्शयन्ति । अत्येकका
देवाश्चतुर्विधं वाद्यं वादयन्ति, तद्यथा—'ततं' भृदङ्गपटहादि 'विततं' वीणादिकं 'धनं' कंसिकादि 'शुपिरं' काहलादि, अत्येकका
देवाश्चतुर्विधं गेयं गायन्ति, तद्यथा—'उत्थितं' प्रथमतः सभारभ्यमाणं 'प्रवृत्तम्' उत्क्षेपावस्थातो विक्रान्तं मनाग्भरेण प्रवर्तमानं
सन्द्रायमिति—मध्यगतो मूर्धनादिगुणोपेततया मन्दं मन्दं धोलनात्मकं 'रोचितावसान'मिति रोचितं—यथोचितलक्षणोपेततया
भाषितं सत्यापितमितियावद् अवसानं यस्य तद् रोचितावसानं । अत्येककाश्चतुर्विधमभिनयमभिनयन्ति, तद्यथा—दार्ष्टान्तिकं प्रति-
श्ठिकं सामान्यतोविनिपातिकं लोकमध्यावसानिकमिति, एतेऽभिनयविषयो नाट्यकुशलेश्यो वेदितव्याः, अत्येकका देवाः
'पीनयन्ति' पीनमात्मानं कुर्वन्ति स्थूला भवन्तीति भावः, अत्येकका देवाः 'ताण्डवयन्ति' हृत्कारं कुर्वन्ति, अत्येकका
देवाः 'लास्ययन्ति' लास्यरूपं नृत्यं कुर्वन्ति, अत्येकका देवाः 'द्युक्कारेति' हृत्कारं कुर्वन्ति, अत्येकका देवा एतांति पीनत्वादीनि
चत्वार्यपि कुर्वन्ति, अत्येकका देवा उच्छलन्ति अत्येकका देवाः प्रोच्छलन्ति अत्येकका देवास्त्रिपदिकां छिन्दन्ति अत्येककाशीण्य-
व्यतानि कुर्वन्ति, अत्येकका देवा ह्यहंपितानि कुर्वन्ति अत्येकका देवा इक्ष्वाकुवाहयितं कुर्वन्ति अत्येकका रथघणषणाधितं
कुर्वन्ति अत्येकका देवाशीण्यव्यतानि कुर्वन्ति, अत्येकका देवा आस्फोटयन्ति, भूम्यादिकमिति गम्यते, अत्येकका देवा वल्गन्ति,
अत्येकका देवाः सिंहनादं नदन्ति अत्येकका देवाः पाददर्दरकं कुर्वन्ति अत्येकका देवा भूमिचपेटां वदति—भूमि चपेटयाऽऽस्फाल-

यन्तीति भावः, अत्येकका देवा महतां महता शब्देन 'रवन्ते' शब्दं कुर्वन्ति अत्येकका देवाश्रत्वार्यपि सिहनादादीनि कुर्वन्ति, अत्येकका देवा 'हकारंति' हकारं कुर्वन्ति अत्येकका देवाः 'वुकारंति' मुखेन वुकारशब्दं कुर्वन्ति अत्येकका देवाः 'थकारंति' थक्क इत्येवं महता शब्देन कुर्वन्ति अत्येककास्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अत्येकका देवा अवपतन्ति अत्येकका देवा उत्पतन्ति अत्येकका देवाः परिपतन्ति—तिर्यग्निपतन्तीत्यर्थः अत्येकका देवास्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अत्येककाः 'उवलन्ति' ज्वालामालाकुला भवन्ति अत्येकका देवाः 'तपन्ति' तप्ता भवन्ति अत्येककाः प्रतपन्ति अत्येकका देवास्त्रीण्यपि कुर्वन्ति, अत्येकका देवा गर्जयन्ति अत्येककाः 'विजुयारंति' विद्युतं कुर्वन्ति अत्येकका देवा वर्ष वर्षन्ति अत्येककास्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अत्येकका देवा देवोत्कलिका कुर्वन्ति—देवाना वातस्योत्कलिका देवोत्कलिका तां कुर्वन्ति, अत्येकका देवा देवकहकहं कुर्वन्ति—प्रभूतानां देवानां प्रमोदभरवशातः स्वेच्छावचनैर्वालः कोलाहलो देवकहकहस्तं कुर्वन्ति, अत्येकका देवा देवदुहुदुहुकं कुर्वन्ति—दुहुदुहुकमित्यनुकरणवचनमेतत्, अत्येककास्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अत्येकका देवाश्चेलोत्क्षेपं कुर्वन्ति, अत्येकका देवा वन्दनकलशहस्ताः—वन्दनकलशा हस्ते गता येषां ते वन्दनकलशहस्ताः, अत्येकका देवाः भृङ्गारकलशहस्ताः, एवमादर्शस्थालपात्रीसुप्रतिष्ठकवातकरकचित्ररत्नकरण्डकपुष्पचङ्गेरीयावह्नीमहस्तचङ्गेरीपुष्पपटलकयावह्नीमहस्तपटलकसिंहासनचामरतैलसमुद्रकथावदञ्जनसमुद्रकधूपकडुच्छुकहस्ताः, प्रत्येकमभिलाष्याः, 'हृदुदुहे'त्यादि यावत्करणात् 'हृदुदुहचिन्तमाणदिया पीतिमणा परमसोमणस्सिया हरिसवसविस्पमाणाहिया' इति परिग्रहः, सर्वतः समन्ताद् आधावन्ति प्रधावन्ति ॥ तए णं तं विजयं देवं चत्तारि सामाणिक्खाहस्सीथो' इत्याद्यभिषेकनिगमनसूत्रमाशीर्वादसूत्रं च पाठसिद्धम् ॥

तए षं से विजए देवे मइया २ इंद्राभिसेएणं अभिसित्ते समाने सीहासणाओ अबुट्टेइ सीहा-
सणाओ अबुट्टेत्ता अभिसेयसभानो पुरतिथमेणं दारेणं पट्टिनिकसमति २ सा जेणामेव
अलंकारियसभा तेणेव उवागच्छति २ सा आलंकारियसभं अनुप्पयादिणीकरेमाणं २ पुर-
तिथमेणं दारेणं अनुपविसति पुरतिथमेणं दारेणं अनुपविसित्ता जेणेव सीहासणे तेणेव उवा-
गच्छति २ सा सीहासणावरगतं पुरथाभिमुहे सणिणसणो, तए षं तस्स विजयस्स देवस्स
सामाणियपरिसोववणणा देवा आभिओणिए देवे सदावति २ एवं वयासी-खिप्पामेव भो
देवाणुपिया ! विजयस्स देवस्स आलंकारियं भंदं उवणेइ, तेणेव ते आलंकारियं भंदं जाव
उवट्टेवति ॥ तए षं से विजए देवे तएवमयाए पण्डलसुमालाए दिव्वाए सुरभीए गंधका-
साइए गाताइं छहेति गाताइं छहेत्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं गाताइं अनुलिपति सरसेणं
गोसीसचंदणेणं गाताइं अनुलिपत्ता ततोऽणंतरं च षं नासाणीसासवाधवज्जं चक्खुइरं वण-
फरिसजुत्तं इतलालापलवातिरं धवलं कणगावइयंतकम्मं आगासफलिइसरिसप्पभं अइतं
दिव्वं देवदुसजुयलं णियंसेइ णियंसेत्ता इारं पिणिद्धेइ इारं पिणिद्धेत्ता एवं एकावालं पिणियति
एकावालं पिणियेत्ता एवं एतेणं अभिलावेणं मुत्तावालं कणगावालं रयणावालं कटगाइं तुदि-
याइं अंगयाइं केयुराइं वसमुदितानंतकं कडिसुसकं तेअथिसुत्तगं सुरविं कंठसुरविं पालंबसि

कुंडलाहं चूडामाणि चित्तरयणुकुंडं मडडं पिण्णिंवेइ पिण्णिंधित्ता गंठिमंवेढिमपूरिमसंधाइमेणं चउच्चि-
हेणं महेणं कप्पस्सत्त्वयंपिब अप्पाणं अलंकियविभूसितं करेति, कप्पस्सत्त्वयंपिब अप्पाणं अलं-
कियविभूसियं करेत्ता द्दईरमलयसुगंधगंधितेहिं गंधेहिं गाताहं सुक्किडति २ ता द्विव्वं च
सुमणदामं पिणिद्धति ॥ तए णं से विजए देवे केसांलंकारेणं वत्थालंकारेणं मह्जालंकारेणं
आभरणांलंकारेणं चउच्चिहेणं अलंकारेणं अलंकिते विभूसिए समणे धंङ्गिपुण्णालंकारे सीहा-
सणाओ अत्थुइइ २ ता आलंकारियसभाओ पुरच्चिमिहेणं दारेणं पडिनिक्खमति २ ता
जेणेव ववसायसभा तेणेव उवागच्छति २ ता ववसायसभं अणुपदाहिणं करेमाणे २ पुरत्थि-
मिहेणं दारेणं अणुपविसति २ ता जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छति २ ता सीहासणवरगते
पुरत्थाभिमुहे सणिणस्सणे । तते णं तस्स विजयस्स देवस्स आहिओगिया देवा पोत्थयरयणं
उवणंति ॥ तए णं से विजए देवे पोत्थयरयणं गेणहति २ ता पोत्थयरयणं सुयति पोत्थयरणं सुएत्ता
पोत्थयरयणं विहाडेति पोत्थयरयणं विहाडेत्ता पोत्थयरयणं वाएति पोत्थयरयणं वाएत्ता धम्मियं

१ 'गंठिमे'त्यादितो यावत् 'करेत्ता' इत्ययं पाठोऽप्रलिखितस्सूत्रस्यादावेव दृश्यते व्याख्यानुसारेण २ अथ व्याख्या न दृश्यते. ३ 'गंठिमे'त्यादि यावत् 'करेत्ता' इत्ययं पाठ व्याख्या न दृश्यते, 'केसांलंकारेण' इत्यादि यावत् 'विभूसिए' समाणे' इत्येतस्य व्याख्याऽपि न दृश्यते । गंठिमे'त्यादि यावत् 'करेत्ता' इत्येतस्य 'पडिपुण्णालंकारे' इत्येतेन सह संबंधो दृश्यते व्याख्यानुसारेण. ४ अयं पुस्तकद्वयेऽप्यत्रैव दृश्यतेऽतोऽहं व्याख्यानुसारेण मूलपाठे कर्तुं न शक्नोऽभूवम्.

ववसायं पगेणदति धमिमयं यवसायं पगेणित्सा पोत्थयत्तयणं पटिणिक्किववेद् २ सा सीत्तासणाओ
अञ्जुट्टेति २ सा ववसायसभाओ पुरत्थिमिद्वेणं दारंणं पटिणिकववमद् २ सा जेणंय णंदापुक्खवरिणी
नेणेव उवागञ्छति २ सा णंदं पुक्खवरिणं अणुप्पयाटिणीकरेमाणं पुरत्थिमिद्वेणं दारंणं अणुपवि-
सति २ सा पुरत्थिमिद्वेणं तिसोपाणपटिस्वगाणं पयोम्व्वत्ति २ सा हत्तयं पादं पक्खाल्लति २ सा
एणं महं सेतं रयतामयं विमलसत्तिल्लुण्णं मत्तागपमदासुद्धाकित्तिसमाणं भिगारं पणिणत्तति
भिगारं पगेणित्सा जादं तत्तय उप्पलादं पजमादं जाव सत्तसत्तस्सपत्तादं तादं गिणदति २ सा
णंदातो पुक्खवरिणीतो पच्चुत्तरेद् २ सा जेणंय सिद्धायत्तणे तंणंय पद्दारेत्तय गमणाण् ॥ तण् णं
त्तस्स विजयस्स देवस्स चत्तारि सामाणियसारस्सीओ जाव अणणे य पद्दये वाणमंतरा देवा
य देवीओ य अर्पेगाहया उप्पलहत्तयगाया जाव हत्तयगाया विजयं देवं पिट्ठतो पिट्ठतो अणु-
गञ्छंति ॥ तण् णं तस्स विजयस्स देवस्स परये आभिओगिया देवा देवीओ य कलसहत्तय-
गता जाव धूवकञ्जुच्चुयहत्तयगता विजयं देवं पिट्ठतो २ अणुगञ्छंति । तत्ते णं से विजण् देवे
ञ्जुद्विं सामाणियसाहस्सीद्विं जाव अणोद्वि य पद्दद्विं वाणमंतरेद्विं देवेद्वि य देवीद्वि य साद्विं
संपरिवुद्धे सच्चिद्वीणं सच्चजुस्सीणं जाव णिग्घोसणादपरवेणं जेणंय सिद्धायत्तणे तंणंय उवा-
गञ्छति २ सा सिद्धायत्तणं अणुप्पयाटिणीकरेमाणे २ पुरत्थिमिद्वेणं दारंणं अणुपविसति अणु-

३ प्रतिपत्ता
विजयदे-
वकृत्ता
जिनपूजा
उद्देशः २
सू० १४२

पविसिस्ता जेणेव देवच्छंदए तेणेव उवागच्छति २ सा आलोए जिणपडिमाणं पणामं करेति
 २ सा लोमहत्थणं गेणहति लोमहत्थणं गेणहत्ता जिणपडिमाओ लोमहत्थएणं पमज्जति २ सा
 सुरभिणा गंधोदएणं णहाणेति २ सा दिव्वाए सुरभिगंधकासाहए गाताइं ल्हहेति २ सा सर-
 सेणं गोसीसचंदणेणं गाताणि अणुलिंपइ अणुलिंपेत्ता जिणपडिमाणं अहयाइं सेताइं दिव्वाइं
 देवदूसजुयलाइं णियंसेइ नियंसेत्ता अगोहिं वरेहि य गंधेहि य मझेहि य अंचेति २ सा पुष्पा-
 रुहणं गंधारुहणं मझारुहणं वणणारुहणं चुणणारुहणं आभरणारुहणं करेति करेत्ता आसत्तो-
 सत्तविजलवटवणारितमल्लदाम० करेति २ सा अच्छेहिं सणहेहिं [सेएहिं] रययामएहिं अच्छ-
 रसातंदुलेहिं जिणपडिमाणं पुरतो अट्टमंगलय आलिहति सोत्थियसिरिवच्छ जाव दूपण
 अट्टमंगलगे आलिहति आलिहत्ता कयणाहाणाहितकरतलयब्भट्टविपमुक्केण दसद्धवनेणं
 कुसुमेणं मुक्कपुफपुजोवयारकलितं करेति २ सा चंदपभवइरवेरलियविमलदंडं कंचणमणिर-
 यणभत्तिचित्तं कालागुरूपवरकुंडुरुक्कतुरुक्कधूवगंधुत्तमाणुविद्धं धूमवादिं विणिम्मयंतं वेरलियामयं
 कडुच्छुयं पणाहितु पयत्तेण धूवं दाऊण जिणवराणं अट्टसयविसुद्धगंधजुत्तोहिं महाविन्तोहिं
 अत्थजुत्तोहिं अपुणरुत्तोहिं संथुणइ २ सा ससट्ट पयाइं ओसरति सत्तट्टपयाइं ओसरित्ता
 वामं जाणुं अंचेइ २ सा दाहिणं जाणुं धरणितलंसि णिवाडेइ तिक्खुत्तो सुद्धाणं धरणि-

यलंसि णमेइ नमिन्ता ईसिं पञ्चुण्णमति २ ता कटयतुटियथंभियाओ सुयाओ पडिसाहरति
 २ ता करयलपरिणगहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्ट एवं वयासी—णामोइत्थु णं अरिहंताणं
 भगवंताणं जाव सिद्धिगइणामधेयं टाणं संपत्ताणं निकट्ट वंदति णमंसति वंदित्ता णमंसिन्ता
 जेणेव सिद्धायत्तणस्स बहुमज्झदेसभाए तेणेव उवागच्छति २ ता दिव्वाए उदगाधाराए अब्भु-
 क्खति २ ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं पंचंगुलितलेणं मंडलं आलिहति २ ता वचए दलयति
 वचए दलयित्ता कयगगाह्णगहियकरत्तलपच्चभट्टविमुष्णंदसद्धवण्णेणं कुसुमेणं मुक्कपुरफुजोवयार-
 कलियं करोति २ ता धूवं दलयति २ जेणेव सिद्धायत्तणस्स दाहिणिहे दारे तेणेव उवागच्छति
 २ ता लोमहत्थयं गेणहइ २ दारचेटीओ य सालिभंजियाओ य वालरूपए य लोमहत्थयणं
 पमज्जति २ बहुमज्झदेसभाए सरसेणं गोसीसचंदणेणं पंचंगुलितलेणं अणुलिपति २ चचए
 दलयति २ पुष्फाकट्टणं जाव आहरणाकट्टणं करोति २ आसत्तोसत्तचिपुल जाव महइदामकलावं
 करोति २ कयगगाह्णगहित जाव पुंजोवयारकलितं करोति २ धूवं दलयति २ जेणेव सुहमंडवस्स
 बहुमज्झदेसभाए तेणेव उवागच्छति २ ता बहुमज्झदेसभाए लोमहत्थेणं पमज्जति २ दिव्वाए
 उदगाधाराए अब्भुक्खति २ सरसेणं गोसीसचंदणेणं पंचंगुलितलेणं मंडलगं आलिहति २
 चचए दलयति २ कयगगाह जाव धूवं दलयति २ जेणेव सुहमंडवगस्स पवत्थिमिहे दारे तेणेव

उवा० लोमहत्थगं गेणहति २ दारचेडीओ य सालिभंजियाओ य वालरुवए य लोमहत्थगेण
पमज्जति २ दिव्वाए उदगधाराए अञ्चुक्खेति २ सरसेणं गोसीसिचंदणेणं जाव च्चाए दलयति
२ आसत्तोसत्त० कयगगाह० धूवं दलयति २ जेणेव सुहमंडवगरस उत्तरिल्ला णं खंभपंती
तेणेव उवागच्छइ २ लोमहत्थगं परा० सालभंजियाओ दिव्वाए उदगधाराए सरसेणं गोसीसि-
चंदणेणं पुष्फारुहणं जाव आसत्तोसत्त० कयगगाह० धूवं दलयति जेणेव सुहमंडवसस पुरत्थि-
मिल्ले दारे तं चेव सव्वं भाणियव्वं जाव दारसस अच्चणिया जेणेव दाहिणिल्ले दारे तं चेव
जेणेव पेच्छायरमंडवसस बहुमज्झदेसभाए जेणेव बहरामए अक्खाडए जेणेव मणिपेटिया
जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छति २ लोमहत्थगं गिणहति लोमहत्थगं गिणहत्ता अक्खाडगं
च सीहासणं च लोमहत्थगेण पमज्जति २ ता दिव्वाए उदगधाराए अञ्चु० पुष्फारुहणं जाव धूवं
दलयति जेणेव पेच्छायरमंडवपच्चत्थिमिल्ले दारे दारच्चणिया उत्तरिल्ला खंभपंती तहेव पुरत्थि-
मिल्ले दारे तहेव जेणेव दाहिणिल्ले दारे तहेव जेणेव चेत्तियधूभे तेणेव उवागच्छति २ ता
लोमहत्थगं गेणहति २ ता चेत्तियधूभं लोमहत्थएणं पमज्जति २ दिव्वाए दग० सरसेण० पुष्फा-
रुहणं आसत्तोसत्त जाव धूवं दलयति २ जेणेव पच्चत्थिमिल्ला मणिपेटिया जेणेव जिणपडिमा
तेणेव उवागच्छति जिणपडिमाए आलोए पणामं करेइ २ ता लोमहत्थगं गेणहति २ ता तं

श्रेहि य अचिणति २ सा [महेन्द्रि] सीहासणे लोमहृत्य-
 चैव पांदाए जहा हरपस्स तरा जेणेव धलिपीढं तेणेव
 वेति २ सा एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणु-
 ण्णंसु य तिणसु य चउकेसु य चघरेसु य चनुसुहेसु य
 रिसु य अटालणसु य चरियासु य दारेसु य गो-
 सु य जाव धिलपतिगासु य आरामेसु य उज्जाणेसु
 सु य बणारारुसु य अचणियं करेह करेसा ममेयमाणस्सियं
 आभिओगिया देवा विजणणं देवेणं एवं बुत्ता समणा जाव
 सा विजयाण रायराणीए सिंघाटगेसु य जाव अचणियं
 उवागच्छन्ति २ सा एयमाणस्सियं पद्यत्तिणंति ॥ तए णं से
 ओगियाणं देवाणं अंतिए पयमट्टं सोचा णिसम्म हट्टुट्टच्चिस्समाणंदिय
 पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छन्ति २ सा पुरतियमिहेणं तोरणेणं जाव
 आपंते बोक्खे परमसुदरूपं पांदापुक्खरिणीओ पशुत्तरति २ सा
 पहरेत्य गमणाए । तए णं से विजए देवे चउदि सामाणियसाह-

३ प्रतिपत्तां
 विजयदे-
 वकृत्वा
 जिनपूजा
 उद्देशः २
 सू० १४२

॥ २५२ ॥

हं आयरक्वदेवसाहस्सीहिं सन्विहृण्ण जाव निग्योसनाइयरवेणं जेणेव
णेव उवागच्छति २ ता सभं सुधम्मं पुरत्थिमिहेणं दारेणं अणुपविसति
णेपेहिया तेणेव उवागच्छति २ ता सीहासणवरगते पुरच्छाभिसुहे सण्णि-

(सू० १४२)

मत्यादि, ततः स विजयो देवो वानमन्तरैः 'महया २' इति अतिशयेन महता इन्द्राभिषेकेणाभिषिक्तः सन् सिंहास-
न्तिष्ठति, अभ्युत्थायाभिषेकसभातः पूर्वद्वारेण विनिर्गत्य यत्रैवालङ्कारसभा तत्रैवोपागच्छति, उपागत्यालङ्कारिकसभामनु-
प्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वद्वारेणानुप्रविशति, अनुप्रविश्य च यत्रैव मणिपीठिका यत्रैव च सिंहासनं तत्रोपागच्छति, उपागत्य सिंहासन-
वरगतः पूर्वाभिमुखः संनिषणः, ततस्तस्य विजयस्य देवस्याभियोग्या देवा सुबहु 'आलङ्कारिकम्' अलङ्कारयोग्यं भाण्डमुपनयन्ति ॥
'तए ण'मित्यादि, ततः स विजयो देवस्तत्प्रथमतया तस्यामलङ्कारसभायां प्रथमतया पद्मला च सा सुकुमारा च पद्मलसुकुमारा
तया 'सुरभिगन्धकाषायिक्या' सुरभिगन्धकाषायद्रव्यपरिकर्म्मिताया लघुशाटिकयेति गम्यते गात्राणि रक्षयन्ति रक्षयित्वा सर-
सेन गोशीर्षचन्दनेन गात्राण्यनुलिम्पति अनुलिप्य देवदूष्यगुणलं निधत्त इति योगः, कथम्भूतः ? इत्याह—'नासानीसासवाय-
वज्झं' नासिकानिःश्वासवातवाह्यं, एतेन श्लक्ष्णतामाह, 'चक्षुहंरं' चक्षुहंरति—आत्मवशं नयति विशिष्टरूपातिशयकलितत्वाच्चक्षुहंरं
'वर्णस्पर्शयुक्तम्' अतिशायिना वर्णेनातिशायिना स्पर्शेन युक्तं 'हयलालापेलवाइरेण'मिति हयलाला—अश्वलाला तस्या अपि पेल-
वमतिरेकेण हयलालापेलवातिरेकं नाम नाभ्रैकार्थ्यं समासो बहुलमिति समासः, अतिविशिष्टमदुल्लघुत्वगुणोपेतमिति भावः,

धवलं-श्वेवं कनकलचिंतानि-विच्युरितानि अन्तकर्मणि-भक्ष्योपांगंशुनानि यस्य तत्र कनकलचिंतान्कर्म-भावाप-
स्फटिकं नाम-अतिस्फटिकविशेषस्तत्रप्रथम दिव्यं 'देवदूतयुगात्' इत्यत्रपुत्रं 'नियन्ते' भविष्यं, भविष्य एतन्दीनस-
भरणाति विनष्टाति, तत्र हारः-अष्टाष्टमस्रिकः अर्द्धद्वारा-नक्षत्रिकः एकान्तरी-भविष्यमिषा शुकावली-कुल्लकनयो-
कानि-कलचिकभरणाति शुद्धितानि-वाधुरश्रकाः अर्द्धद्वानि-भारान्तरकविशेष आत्मन. भवान्नेन एतन्नाम आन्तर्यामिण-
मुद्रिकादशकं 'कुण्डले' कर्णाभरणे चूडामणिमिति-चूडामणिनांन तत्कल्पविशेषोप 'दाममुद्रिताऽनन्तकं' ए. भावितिसन्धि-
शेषापमन्नलायात्तिरोगप्रसुरदोषाप्यारकरी प्रवरलक्षणेधैव. परमगन्तव्यं नामरत्नमिष. इन्-
चिवाणि-नानाप्रकाराणि यानि रत्नानि वै. स्रष्टः चित्ररत्नस्रष्ट. मयूरात्तमित्ययोपल एति भाष. । 'सं दिव्यं सुपापादामंति
'दिव्यां' प्रधाना पुष्पमालाम् ॥ 'तए पां से विजय'प्रत्यादि, मन्थिमं-श्रयत्तं मन्थलेन निरुंभ भन्धिनं 'भावादिनाः प्रत्ययः' यम्
वंशशलाकादिमयपञ्चरी पूर्वैवे, सगाविमं यत्परपरतो नावलक्षणांन सङ्गतावे, पर्यधिपेन यमुधिपेन नात्येन फलपुष्पमिभाजानन-
सभा तत्रैवोपागच्छति, उपगतल सिद्धासनवत्ताव. पूर्वभिभुक्त. सन्निपण. । 'तए पां'नित्यादि, वल्लभस्य विजयलक्ष देवस्वामियोग्या.
पुस्तकरत्नसुपनयन्ति ॥ 'तए पां'नित्यादि, तत्र. स विजयो देव. पुस्तकरत्नं यथाति यथैला पुस्तकरत्नसुसङ्गप्राविदि तन्पयते मुच्यति

इमतिपत्तं
विजयदे-
युक्ता
विमपूजा
त्रैसाः २
च० २४३

मुक्त्वा विधादयति विधाद्यानुप्रवाचयति अनु—परिपाठ्या प्रकर्षेण—विशिष्टार्थान्गमरूपेण वाचयति वाचयित्वा ‘धार्मिकं’ धर्मानु-
 गतं व्यवसायं व्यवस्यति, कर्तुमभिलषतीति भावः, व्यवसायसभायाः शुभाध्यवसायनिबन्धनत्वात्, क्षेत्रादेरपि कर्मक्षयोपशमादि-
 हेतुत्वात्, उक्तञ्च—‘उद्यक्त्वथयत्थवसमोवसमा जं च कस्मुणो भणिया । दन्वं खेतं कालं भवं च भावं च संपप्य ॥ १ ॥’
 इति, धार्मिकं च व्यवसायं व्यवसाय पुस्तकरत्नं प्रतिनिक्षिपति प्रतिनिक्षिप्य सिंहासनाद्भ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय व्यवसाय-
 सभातः पूर्वद्वारेण विनिर्गच्छति विनिर्गत्य यत्रैव व्यवसायसभाया एव पूर्वा नन्दापुष्करिणी तत्रैवोपागच्छति उपागत्य नन्दां पुष्करि-
 णीमनुप्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वतोरणानुप्रविशति प्रविश्य पूर्वेण त्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहति, मध्ये प्रविशतीति भावः, प्रत्यवरुह्य
 हस्तपादौ प्रक्षालयति प्रक्षाल्यैकं महान्तं श्वेतं रजतमयं विमलसलिलपूर्णं मत्तकरिमहासुखाकृतिसमानं भृङ्गारं गृह्णाति गृहीत्वा
 यानि तत्रोत्पलानि पद्मानि कुमुदानि नलिनानि यावत् शतसहस्रपत्राणि तानि गृह्णाति गृहीत्वा नन्दातः पुष्करिणीतः प्रत्युत्तरति
 प्रत्युत्तीर्य यत्रैव सिद्धायतनं तत्रैव प्रधावितवान् गमनाय ॥ ‘तए पा’मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य चत्वारि सामानिकदेव-
 सहस्राणि चतस्रः सपरिवारा अभ्रमहिष्यः तिस्रः पर्षदः सप्तानीकानि सप्तानीकाधिपतयः षोडशात्मरक्षदेवसहस्राणि अन्ये च वहवो
 विजयराजधानीवास्तव्या वानमन्तरा देवाश्च देव्यश्च अप्येकका उत्पलहस्तगता अप्येककाः पद्महस्तगता अप्येककाः कुमुदहस्तगताः
 एवं नलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रशतसहस्रपत्रहस्तगताः क्रमेण प्रत्येकं वाच्याः, विजयं देवं पृष्ठतः
 पृष्ठतः परिपाठ्येति भावः अनुगच्छन्ति ॥ ‘तए पा’मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य वहव आभियोग्या देवा देव्यश्च अप्येकका
 वन्दनकलशहस्तगताः अप्येकका भृङ्गारहस्तगताः अप्येकका आदर्शहस्तगताः एवं स्थालपात्रीसुप्रतिष्ठवातकरकचित्ररत्नकरण्डक-

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २५४ ॥

पुष्पचन्द्रीयावहोमहस्रचन्द्रीपुष्पपटलक्यावहोमहस्रपटलकर्मिदामनच्छत्रपाभरौत्समुद्ररपावदक्षनसमुद्रकापुष्पच्छुक्लजगताः क-
मेण प्रत्येकमालाव्याः, विजयं देव पृष्ठवः पृष्ठलोद्भुगच्छन्ति । तत. म पित्रयो देव्यशुनिः सतागिक्लसहस्रैश्रवस्यभिः सपरिवाराभिर-
प्रमहिषीभिस्त्रिदशभिः पर्यङ्कः सप्तभिरत्कीकैः सप्तभिरत्कीकापिपतिभिः षोडशभिरालरक्षदेवनदस्रैरन्यैश्च षष्टुनिर्विनायराजधानीवासवर्ध्वी-
नमन्तैर्देवैर्दीभिश्च सार्द्धं सपरित्यजः सर्वद्वयं 'जाय निमपोसनादितरयेण' गिति यावत्तरणादेवं परिपूर्णः पाटो द्रष्टव्यः—'सन्व-
जुर्दए सन्ववलेणं सन्वससुदणं सन्वविशुर्दए सन्वसभमेण सन्वपुष्कगंप्रमाशालकारेण सन्वशुदित्यसरनिनाएणं नदया दूर्दुए भदया
जुर्दए महया वलेणं महया ससुदणं गदया वरतुदित्यजगतासगनपशुपपाइयरयेणं संतरणपपठदभेरिराक्षरित्यरुदित्युणच्छुनि-
निरयोसनादितरयेणं अस्य व्याख्या प्रावत् । यथैव सिद्धायतनं तथैयोपागच्छति, उपागतस सिद्धायतनानुप्रदित्वाकुर्वन् पूर्वदारेण
प्रविशति, प्रविश्यालोक्य जिनप्रतिमाना प्रणामं करोति, कृत्वा यथैव गणिपीठिका यथैव देवच्छन्दको यथैव जिनप्रतिमासन्नो-
पागच्छति, उपागत लोमहस्रक परामुद्राति परामुद्रय च जिनप्रतिमाः प्रमात्तयति प्रमान्यं दिव्ययोदकपारया श्रपयति श्रप-
यित्वा सरसेनार्द्रेण गोशीर्षचन्दनेन गात्राण्यनुच्छिन्पति, अनुच्छिप्य 'अहत्तानि' अपरिगलितानि दिव्यानि देवदूष्ययुगलानि 'नियं-
सद्' ति परिधापयति परिधाप्य 'अग्नेः' अपरिशुके. 'वरेः' प्रथानैर्नदीर्माल्यैश्चार्धयति । एतदेव सधिलरमुपदर्शयति—मुष्पारोपण
माल्यारोपणं वर्षाकारोपणं चूर्णारोपणं गन्धारोपणम् आभरणारोपण (च) करोति, कृत्वा तासा जिनप्रतिमाना पुरत. 'अच्छैः' स्वच्छैः.
'श्लक्ष्णैः' मसृणै रजतमयैः, अच्छ्यो रसो येषां वैच्छरसा, प्रत्यासन्नवस्तुप्रतिपिन्त्यापारयुवा इयातिनिर्मलं इति भावः, ते च ते
तन्दुलाश्चाच्छरसवन्दुलाः, पूर्वपदस्य दीर्घान्त्वता प्राकृतत्वात्, यथा 'चद्वरागया नेमा' इत्यादौ, वैष्टापष्टी स्वस्त्रिकादीनि मन्त्र-
द्व

श् प्रतिपत्ती
वि अयदे-
यशुता
जिनपूजा
चर्दशः २
सू० १४२
॥ २५४ ॥

कान्यालिखति, क्वालिक्य 'कयगाहाहिय'मित्यादि मैशुनप्रथमसंरन्धे मुखचुन्वनाद्यर्थं युवत्याः पञ्चाङ्गुलिभिः केशेषु ग्रहणं
 कचप्राहस्तेन कचप्राहेण गृहीतं करतलाद्विमुक्तं सत् प्रभ्रष्टं करतलप्रभ्रष्टविमुक्तं, प्राकृतत्वादेवं पदव्यत्ययः; तेन 'दशार्द्धवर्णन'
 पञ्चवर्णन 'कुसुमेन' कुसुमसमूहेन 'पुष्पपुञ्जोपचारकलितं' पुष्पपुष्प एवोपचारः—पूजा पुष्पपुञ्जोपचारस्तेन कलितं—युक्तं करोति,
 कृत्वा च 'चंदप्यभवद्दरवेरलियविमलदंडं' चन्द्रप्रभवञ्जवैद्ध्यमयो विमलो दण्डो यस्य स तथा तं काञ्चनमाणिरत्नभक्तिचित्रं काला-
 गुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कधूपेन गन्धोत्तमेनानुविद्धा कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कधूपगन्धोत्तमानुविद्धा, प्राकृतत्वात्पदव्यत्ययः; तां
 धूपवर्ति विनिर्मुञ्चन्तं वैद्ध्यमयं धूपकण्डुच्छुकं प्रगृह्य प्रयतो धूपं दत्त्वा जिनवरेभ्यः; सूत्रे षष्ठी प्राकृतत्वात्, समाधानि पदानि पञ्चाद-
 पस्य दशाङ्गुलिमञ्जलिं मस्तके कृत्वा प्रयतः 'अद्वसयविसुद्धगंठजुतेहिं' इति विशुद्धो—निर्मलो लक्षणदोषरहित इति भावः यो
 प्रन्थः—शब्दसंदर्भस्तेन युक्तानि विशुद्धप्रन्थयुक्तानि अष्टशतं च तानि विशुद्धप्रन्थयुक्तानि च तैः 'अर्थयुक्तैः' अर्थसारैः अपुनरुक्तैः
 महादृत्तैः, तथाविधदेवलब्धैः प्रभाव एषः; संस्तौति संस्तुत्य वामं जातुं 'अञ्जति' उत्पाटयति दक्षिणं जातुं धरणितले 'निवाडेइ' इति
 निपातयति लायतीत्यर्थः 'त्रिकृत्वः' त्रीन् वारान् मूर्द्धनं धरणितले 'नमेइ'ति नमयति नमयित्वा चेषत्प्रत्युन्नमयति, ईषत्प्रत्युन्नम्य
 कटकशुटितस्तन्भितौ भुजौ 'संहरति' सङ्कोचयति, संहृत्य करतलपरिशुद्धीतं शिरस्यावर्त्त मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वैवमवादीत्—'नमोऽस्तु
 ण'मित्यादि, नमोऽस्तु णमिति वाक्यालङ्कारे देवादिभ्योऽतिशयपूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तेभ्यः; सूत्रे षष्ठी 'छट्टिविभतीर्षं भयइ
 चवत्थी' इति प्राकृतलक्षणात्, ते चार्हन्तो नामादिरूपा अपि सन्ति ततो भावार्हत्प्रतिपत्त्यर्थमाह—'भगवन्म्यः' भगः—समभैश्वर्यादि-
 लक्षणः स एषामस्तीति भगवन्तस्तेभ्यः; आदिः—धर्मस्य प्रथमां प्रवृत्तिस्तत्करणशीला आदिकरस्तेभ्यः; तीर्थते संसारसमुद्रोऽनेनेति

तीर्थं तत्करणशीलास्तीर्थकरास्तेभ्यः, सत्यं-अपरोपदेशेन सम्यापयद्योषिप्राभाया सुखा भिव्यारयन्तिप्रापणमममोषेन रससमुदाहेभ्यः,
तथा पुरुषाणामुत्तमाः पुरुषोत्तमा, भगवन्तो हि सत्कारव्याजमानन्त. सदा परार्थव्यवर्तन लभमार्गोक्तवक्ष्यामि अस्विक्रिया-
वन्तोऽदीनभावा. क्वत्सत्वापवयोऽनुपलब्धिसा देवशुरपटुमानिन इति भवन्ति पुरुषोपमास्तेभ्यः, तथा पुरुषा. मिहा इव कर्त्तान्गजान्
प्रति पुरुषसिंहास्तेभ्यः, तथा पुरुषा वरुणदरीकार्णव संसारजालसङ्गादिना धर्मोक्तोपेनेति पुरुषपरुणदरीकार्णि तेभ्यः, तथा पुरुषा
वरानधवहस्तिन इव परचक्रदुर्भिक्षमारिप्रयुतिदुद्रगजानिरापरणेनेति पुरुषवरगन्धर्वस्तिनसेभ्यः, तथा होषो-भयसत्त्वलोकस्य
सकलकल्याणैकनिवन्दनतया भव्यलभाधेनोत्तमा लोकोत्तमास्तेभ्यः. तथा लोकस्य-मध्यलोकस्य ताथा-योगेश्वरद्वयो लोकनाथास्तेभ्यः,
तत्र योगो-श्रीजाधानोद्देशोपणकरणं क्षेत्र-वदुपद्रवाद्यभाषापादन, तथा लोकस्य-प्राणिलोकस्य पञ्चासिकायासकस्य या द्वितीयदेशेन
सम्यक्प्ररूपणया या द्विता लोकद्विवास्तेभ्यः, तथा लोकस्य-देशानायोगस्य विशिष्टस्य प्रदीपा-देशानांशुभिर्धयाऽरक्षितवस्तुप्रकाशका
लोकप्रदीपास्तेभ्यः, तथा लोकस्य-उत्कृष्टमतेभ्यसत्त्वलोषस्य प्रयोवनं प्रयोवः प्रयोवफलं-विशिष्टज्ञानशक्तिस्त्वरणशीला लोकप्रयो-
वकराः, तथा च भवन्ति भगवत्प्रसादान् वरक्षणमेव भगवन्तो गणेश्वरो विशिष्टज्ञानसम्यक्तान्विता यदथाद् द्वादशाङ्गनारच्यन्वीति
तेभ्यः, तथाऽभयं-विशिष्टमात्मनः स्वारुध्यं नि.श्रेयसधर्माभूमिकातिपत्नयन्तूला परमा श्रुतिरिति भावः, वदु अन्यं धरवीक्षभयदा-
स्तेभ्यः, सूत्रे च कप्रत्ययः स्वारिधकः प्राकृतलक्षणपदान्, पद्ममन्यप्रापि, तथा पशुरिय चतु.-विशिष्ट आत्मपरमोत्तरवाच्योपनिषयनं
श्रद्धास्वभावः, श्रद्धाविहीनसाधशुष्मव इव तत्त्वदर्शनायोगात्, वरदावीति चतुर्दासेभ्यः, तथा मार्गो-विशिष्टगुणरथानावातिप्रगुणः
स्वरसदाही क्षयोपशमविशेषस्तं ददवीति मार्गदास्तेभ्यः, तथा क्षरणं-संसारकान्तारगतानामतिप्रयत्नरगादिधीटितानां समाश्रयनस्थान-

कल्पं तत्त्वचिन्तारूपमध्यवसानं तद्दृवीति शरणदास्तेभ्यः, तथा बोधिः—जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिं तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणसम्यग्दर्शनरूपां
 दृवीति बोधिदास्तेभ्यः, तथा धर्म—चारित्ररूपं दृवीति धर्मदास्तेभ्यः कथं धर्मदाः ? इत्याह—धर्मं दिशन्तीति धर्मदेशकास्तेभ्यः,
 तथा धर्मस्य नायकाः—स्वामिनस्तद्वशीकरणात्तत्कल्पपरिभोगाच्च धर्मनायकास्तेभ्यः, धर्मस्य सारथय इव सम्यक्प्रवर्तनयोगेन धर्म-
 सारथयस्तेभ्यः, तथा धर्म एव वरं—प्रधानं चतुरन्तहेतुत्वात् चतुरन्तं २ चक्रमिव चतुरन्तचक्रं तेन वर्तितुं शीलं येषां ते धर्मवर-
 चतुरन्तचक्रवर्तिनस्तेभ्यः, तथाऽप्रतिहते—अप्रतिस्खलिते क्षायिकत्वाद् वरे—प्रधाने ज्ञानदर्शने धरन्तीति अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरा-
 स्तेभ्यः, तथा छादयति—आवरयतीति छद्म—घातिकर्मचतुष्टयं व्यावृत्तं—अपगतं छद्म येभ्यस्ते व्यावृत्तलक्ष्यानस्तेभ्यः, तथा रागद्वेष-
 कषयेन्द्रियपरीषहोपसर्गाघातिकर्मशत्रून् जितवन्तो जिनाः अन्यान् जापयन्तीति जापकास्तेभ्यो जिनेभ्यो जापकेभ्यः, तथा भवा-
 णं स्वयं तीर्णा अन्यांश्च तारयन्तीति तीर्णास्तारकास्तेभ्यः, तथा केवलवेदसा अवगाततत्त्वा बुद्ध्या अन्यांश्च बोधयन्तीति बोधकास्तेभ्यः,
 मुक्ताः—कृतकृत्या निष्ठितार्था इति भावः, अन्यांश्च मोचयन्तीति मोचकास्तेभ्यः, सर्वज्ञेभ्यः सर्वदर्शिभ्यः, शिवं—सर्वोपद्रवरहितत्वात्
 'अचलं' स्वाभाविकप्रयोगिकचलनक्रियाव्यपेहात् 'अरुजं' शरीरमनसोरभावेनाऽऽधिव्याध्यसम्भवात् अनन्तं—केवलात्मनाऽनन्त-
 त्वात् 'अक्षयं' विनाशकारणाभावात् 'अव्यावाधं' केनापि विवाधयितुमशक्यत्वात् न पुनरावृत्तिर्यस्मान्नादपुनरावृत्ति, सिध्यन्ति—
 निष्ठितार्था भवन्त्यस्यामिति सिद्धिः—लोकान्तक्षेत्रलक्षणा सैव गम्यमानत्वाद् गतिः सिद्धिगतिः २ रिति नामधेयं यस्य तत्सिद्धिगतिनाम-
 धेयं, तिष्ठत्यसिन्निति स्थानं—व्यवहारतः सिद्धक्षेत्रं निश्चयतो यथाऽवस्थितं स्वं स्वरूपं, स्थानस्थानिनोरभेदोपचारात् सिद्धिगतिनाम-
 धेयं तत्संप्राप्तिभ्यः । एवं प्राणिपातदण्डकं पठित्वा 'वदइ नमंसइ' इति वन्दते—ताः प्रतिमाश्चैत्यवन्दनविधिना प्रसिद्धेन, नमस्करोति—

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयाधृतिः

॥ २५६ ॥

पश्चात्प्रणिधानादियोगेनेत्येके, अन्ये त्वाभिदधति-विरतिमतामेव प्रसिद्धश्चेत्यापन्दगविधिरन्वेषा वथाऽऽभ्युपगमे कायोत्सर्गासिद्धेरिति व-
न्दते सामान्येन, नमस्करोत्याद्यदृष्टेरुत्थाननमस्कारेणेति, वत्त्वमत्र भगवन्तः परमर्षयः फेवलिनो निदिन्वि, वतो वन्दिता नमस्तिला
यत्रैव सिद्धायवनस्य बहुमध्यदेशभागस्त्रैवोपागच्छति वपागत्स पटुमध्यदेशभागं दिव्ययोदकपारया 'अभ्युक्षति' अभिसुरं सिध्यति,
अभ्युक्ष्य सरसेन गोशीर्षचन्दनेन पञ्चाङ्गुलिवलं ददाति, दत्त्वा कचमाष्टशृषीवेन करवलप्रभष्टविशुक्तेन दशार्द्धवर्णेन 'कुसुमेन' सुसुग-
जातेन पुष्पश्लोपचारकलितं करोति कृत्वा धूपं ददाति, दत्त्वा च यत्रैव दाक्षिणात्सं द्वारं तत्रैवोपागच्छति, वपागत्स लोमहस्तकं गृह्णाति,
गृहीत्वा तेन द्वारशाखाशालमश्लिकाव्यालरूपकाणि च प्रमार्जयति, प्रमृज्य दिव्ययोदकपारयाऽऽभ्युक्षणं गोशीर्षचन्दनचर्चा पुष्पाया-
रोपणं धूपदानं करोति, वतो दाक्षिणाद्वारेण निर्गत्य यत्रैव दाक्षिणात्सस्य सुसमण्डपस्य पटुमध्यदेशभागस्त्रोपागच्छति, वपागत्स लोम-
हस्तकं परासृशति, परासृश्य च बहुमध्यदेशभागं लोमहस्तकेन प्रमार्जयति, प्रमृज्य दिव्ययोदकपारयाऽऽभ्युक्षणं सरसेन गोशीर्षचन्दनेन
पञ्चाङ्गुलिवलं मण्डलमालित्यति, कचमाष्टशृषीवेन करवलप्रभष्टविशुक्तेन दशार्द्धवर्णेन सुसुमेन पुष्पश्लोपचारकलितं करोति, कृत्वा
धूपं ददाति, दत्त्वा च यत्रैव दाक्षिणात्सस्य सुसमण्डपस्य पश्चिमं द्वारं तत्रोपागच्छति, वपागत्स लोमहस्तपरागर्जनं, तेन च लोमहस्त-
केन द्वारशाखाशालमश्लिकाव्यालरूपकप्रमार्जनं, सृक्कपारयाऽऽभ्युक्षणं गोशीर्षचन्दनचर्चा पुष्पायारोपण धूपदानं करोति, कृत्वा यत्रैव
दाक्षिणात्सस्य सुसमण्डपस्योत्तरद्वारं तत्रोपागच्छति, वपागत्स पूर्ववद् द्वारार्चनिकां करोति, कृत्वा च यत्रैव दाक्षिणात्सस्य सुसमण्डपस्य
पूर्वद्वारं तत्रोपागच्छति, वपागत्स पूर्ववत्तन्नाल्यर्चनिका करोति, कृत्वा च दाक्षिणात्सस्य सुसमण्डपस्य यत्रैव दाक्षिणात्सं द्वारं तत्रोपाग-
च्छति, वपागत्स पूर्ववत्तत्र पूजां विधाय तेन द्वारेण विनिर्गत्य यत्रैव दाक्षिणात्सः प्रेक्षागृह्णण्डपो यत्रैव दाक्षिणात्सस्य प्रेक्षागृह्णण्डपस्य

३ प्रतिपत्तौ
विजयदे-
वकृता
जिनपूजा
चर्चेशः २
सू० १४२
॥ २५६ ॥

बहुमव्यदेशभागी यत्रैव वक्रमयोऽक्षपाटको यत्रैव च मणिपीठिका यत्रैव च सिंहासनं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य लोमहस्तकं परामृ-
 शति, परामृश्याक्षपाटकं मणिपीठिकां सिंहासनं च प्रमार्जयति, प्रमार्ज्योदकधारयाऽभ्युक्ष्य चन्दनचर्चां पुष्पपूजां धूपदानं च करोति,
 कृत्वा च यत्रैव दाक्षिणात्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्थोत्तरद्वारं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य पूर्वद्वारार्चनिकां करोति, कृत्वा यत्रैव दाक्षिणा-
 त्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य पूर्वद्वारं तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्वद्वारार्चनिकां करोति, कृत्वा यत्रैव तस्य दाक्षिणात्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य
 दाक्षिणात्यं द्वारं तत्रोपागच्छति, उपागत्य तत्रार्चनिकां कृत्वा यत्रैव दाक्षिणात्यश्चैत्यस्त्रोपागच्छति, उपागत्य स्तूपं मणिपीठिकां
 च लोमहस्तकेन प्रमृज्य दिव्ययोदकधारयाऽभ्युक्षति सरसगोशीर्षचन्दनचर्चां पुष्पाधारोहणधूपदानादि करोति, कृत्वा च यत्रैव पा-
 श्चाल्या मणिपीठिका यत्रैव च पाश्चाल्या जिनप्रतिमा तत्रोपागच्छति, उपागत्य जिनप्रतिमाया जालोके प्रणामं करोतीत्यादि पूर्ववद्
 यावन्नमस्वित्वा यत्रैवोत्तरा जिनप्रतिमा तत्रोपागच्छति, उपागत्य तत्रापि यावन्नमस्वित्वा यत्रैव पूर्वा जिनप्रतिमा तत्रोपागच्छति उपागत्य
 पूर्ववद् यावन्नमस्वित्वा यत्रैव दाक्षिणात्या जिनप्रतिमा पूर्ववत् सर्वं तदेव यावन्नमस्वित्वा यत्रैव दाक्षिणात्यश्चैत्यस्त्रोपागच्छति,
 उपागत्य पूर्ववदर्चनिकां करोति, कृत्वा च यत्रैव महेन्द्रध्वजस्तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्ववदर्चनिकां विधाय यत्रैव दाक्षिणात्या नन्द्या-
 पुत्करिणी तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य लोमहस्तकं परामृशति, परामृश्य वोरणाति त्रिसोपावप्रतिरूपकाणि शालभञ्जिकाव्यालरूपकाणि
 च प्रमार्जयति, प्रमार्ज्यं दिव्ययोदकधारया सिञ्चति, सिक्त्वा सरसगोशीर्षचन्दनपञ्चालिवलप्रदानपुष्पाधारोहणधूपदानादि करोति,
 कृत्वा च सिद्धायतनमनुप्रदक्षिणीकृत्य यत्रैवोत्तरा नन्द्यापुत्करिणी च तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्ववत्सर्वं करोति, कृत्वा चौत्तराहे सा-
 हेन्द्रध्वजे तदनन्तरमौत्तराहे चैत्यध्वजे तव औत्तराहे चैत्यस्तूपे, तवः पश्चिमोत्तरपूर्वदक्षिणजिनप्रतिमासु पूर्ववत्सर्वा वक्तव्यता वक्तव्या,

तदनन्तरमौत्तराहे प्रेक्षागृहमण्डपे समागच्छति, तत्र दक्षिणतिरे प्रेक्षागृहमण्डपे पूर्ववत्सर्वं वच्छेद्य, एत उच्यते। एष विनिर्गतोत्तरादि-
शुभमण्डपे समागच्छति, तत्रापि दक्षिणात्सुभमण्डपवत्सर्वं कृत्वात्तरादेव विनिर्गत्वा निद्रासतनस्य पूर्वद्वारे समागच्छति, उभय-
निकां पूर्ववत्कृत्वा पूर्वस्य शुभमण्डपस्य दक्षिणोत्तरपूर्वद्वारसु कर्मणोकरूपां पूजां विधाय पूर्वद्वारेण विनिर्गत्वा पूर्वप्रेशामण्डपे समागत्य
पूर्ववदर्चनिका करोति, ततः पूर्वप्रकारेणैव क्रमेण देवत्वपूजिनप्रतिभार्यस्येशमादेन्द्राजानन्द्यापुष्करिणीना एत. सभायां सुधर्मायां
पूर्वद्वारेण प्रविशति, प्रविश्य यत्रैव मणिपीठिका तत्रैवोपागच्छति, उपागत्यालोकं जिनसकामा प्रणामं करोति, कृत्वा य एव भाग्यव-
ञ्चत्यस्त्रभो यत्र वज्रमया गोलदृक्ता. समुद्रकासत्रागत्य समुद्रकान् गृह्णाति, गृहीत्वा य विधाटयति, विधाटय लोनाहरिकेन दत्ताजंयति,
प्रमाज्योदकधारयाऽभ्युक्षति, अभ्युक्ष्य गोजीपंचन्दनेनाजुलिष्यति, ततः प्रधानींजयमाल्पैरर्चयति, अर्चयित्वा भूयं दष्टति, तदनन्तरं
भूयोऽपि वज्रमयेषु गोलदृक्तसमुद्रकेषु प्रक्षिपति, प्रक्षिप्य तान् यत्रमयान् गोलदृक्तसमुद्रकान् स्वभयाने प्रतिनिधिष्यति, प्रतिनिधिष्य तेषु
पुष्पगन्धमाल्यवस्त्राभरणान्यारोपयति, ततो लोमदस्त्रकेन माणवकशैलस्त्राभ्र प्रमाज्योदकधारयाऽभ्युक्ष्य पद्मदलधर्मा पुष्पाधारोपण भूष-
दानं च करोति, कृत्वा सिंहासनप्रदेशे समागत्य सिंहासनस्य लोमदस्त्रकेन प्रमाज्योदकधारयाऽभ्युक्ष्य पूर्ववदर्चनिका करोति, कृत्वा यत्र मणि-
पीठिका यत्र च देवशयनीयं तत्रोपागत्य मणिपीठिकाया देवशयनीयस्य च प्रागवर्चनिकां करोति, एत उच्यते। एष विनिर्गत्वा
पूजां करोति, कृत्वा च यत्र चोप्यालको नाम प्रहरणकोशसत्र समागत्य लोमदस्त्रेण परियरत्रभ्रशुभराणि प्रहरणरत्नाणि प्रमाज्योदक-
प्रमाज्योदकधारयाऽभ्युक्ष्य चन्दनचर्चा पुष्पाधारोपणं भूषदानं करोति, कृत्वा सभायां सुधर्मायां भद्रगन्धार्चनिका पूर्ववत्क-
रोति, कृत्वा सभायाः सुधर्मायां दक्षिणद्वारे समागत्यार्चनिका पूर्ववत्करोति, ततो दक्षिणद्वारे विनिर्गच्छति, एत उच्यते। यथैव सिद्धायत-

द प्रतिपत्ता।
विजयदे-
वकृता।
जिनपूजा।
उद्देशः २
सू० १४२

नाश्लिष्कामतो दक्षिणद्वारादिका दक्षिणनन्दापुष्करिणीपर्यवसाना पुनरपि प्रविशत उत्तरनन्दापुष्करिणीप्रभृतिका उत्तरान्ता ततो द्वितीयं
वारं लिष्कामतः पूर्वद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानार्चनिका वक्तव्या तथैव सुधर्मायाः सभाया अव्यन्यूनातिरिक्ता द्रष्टव्या, ततः
पूर्वनन्दापुष्करिण्या अर्चनिकां कृत्वोपपातसभा पूर्वद्वारेण प्रविशति, प्रविश्य च मणिपीठिकाया देवशयनीयस्य तदनन्तरं बहुमध्यदे-
शभागे प्रागवर्चनिकां विदधाति, ततो दक्षिणद्वारेण समागत्य तस्यार्चनिकां कुरुते, अत ऊर्ध्वमत्रापि सिद्धायतनवदक्षिणद्वारादिका
पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्तव्या । ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतोऽपक्रम्य ह्रदे समागत्य पूर्ववत्तोरणार्चनिकां करोति, कृत्वा
पूर्वद्वारेणाभिषेकसभायां प्रविशति, प्रविश्य मणिपीठिकायाः सिंहासनस्याभिषेकभाण्डस्य बहुमध्यदेशभागस्य च पूर्ववर्चनिकां क्रमेण
करोति, तदनन्तरमत्रापि सिद्धायतनवदक्षिणद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्तव्या, ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतः पूर्व-
द्वारेण व्यवसायसभां प्रविशति प्रविश्य पुस्तकरत्नं लोमहस्तकेन प्रभृज्योदकधारयाऽभ्युक्ष्य चन्दनेन चर्चयित्वा वरगन्धमाल्यैरर्चयित्वा
पुरपाधारोपणं धूपदानं च करोति, तदनन्तरं मणिपीठिकायाः सिंहासनस्य बहुमध्यदेशभागस्य च क्रमेणार्चनिकां करोति, तदनन्तरम-
त्रापि सिद्धायतनवदक्षिणद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्तव्या, ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतो वलिपीठे समागत्य तस्य
बहुमध्यदेशभागे पूर्ववर्चनिकां करोति, कृत्वा चोत्तरपूर्वस्यां नन्दापुष्करिण्यां समागत्य तस्यास्तोरणेषु पूर्ववर्चनिकां कृत्वाऽऽभियोगि-
कान् देवान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवमवादीत्—‘स्त्रिपामेवे’त्यादि सुगमं यावत् ‘एयमाणत्तियं पञ्चल्पिणंति’ नवरं शृङ्गाटकं-
त्रिकोणं स्थानं त्रिकं—यत्र रथ्यात्रयं मिलति चतुर्भुजं—चतुर्भुजं—यसाञ्चतसृष्वपि दिक्षु पन्थानो
निससरन्ति महापथो—राजपथः शेषः सामान्यः पन्थाः प्राकारः—प्रतीतः अट्टालकाः—प्राकारस्योपरि श्रुत्याश्रयविशेषाः चरिका—अष्ट-

स्वप्रमाणो नगरश्रकारान्तरालमार्गः द्वाराणि— प्रासादादीनां गोपुराणि— प्राकारद्वाराणि वीरणानि— द्वारादिसम्बन्धीति आगत्य रमन्तेऽत्र
 माधवीलवाणुहादिषु दम्पत्य इति स आरामः पुष्पादिसद्भुक्षसङ्कुलमुत्सवादी बहुजनोपभोग्यसुधानं सामान्यवृक्षवृन्दं नगरासन्नं काननं
 नगरविप्रकटं वनं एकानेकजातीयोत्तमवृक्षसमूहो वनपण्डः एकजातीयोत्तमवृक्षसमूहो वनराजी ॥ 'तए ण'मित्यादि, ततः स विजयो
 देवो वलिपीठे वलिविसर्जनं करोति, कृत्वा च यत्रैवोत्तरनन्दापुष्करिणी तत्रोपागच्छति, उपागत्योत्तरपूर्वी नन्दां पुष्करिणीं प्रदक्षिणीकु-
 र्वन् पूर्वतोरणानुप्रविशति, अनुप्रविश्य पूर्वत्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य हस्तपादौ प्रक्षालयति, प्रक्षाल्य नन्दापुष्क-
 रिणीतः प्रत्युत्तरति, प्रत्युत्तीर्य चतुर्भिः सामानिकसहस्रैश्चतस्रभिरप्रमहिषीभिः सपरिवाराभिस्तिस्त्रभिः पर्षद्भिः सप्तभिरनीकैः सप्तभि-
 रनीकाधिपतिभिः षोडशभिरालरक्षदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिर्विजयराराजधानीवास्तव्यैर्वानमन्तरदैवदैवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः सर्वैर्ध्यां या-
 वद् द्रुन्दुभिर्निर्घोपनादिवरणेण विजयाया राजधान्या मध्यमन्थेन यत्रैव सभा सुधर्मा तत्रोपागच्छति, उपागत्य सभां सुधर्मा
 पूर्वद्वारेणानुप्रविशति, अनुप्रविश्य यत्रैव मणिपीठिका यत्रैव सिंहासनं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य सिंहासनवरगतः पूर्वाभिमुखः
 सन्निपण्णः ॥

तए णं तस्स विजयस्स देवस्स चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुर-
 च्छिमेणं पत्तेयं २ पुब्बणत्थेसु भदासणेसु णिसीयंति । तए णं तस्स विजयस्स देवस्स चत्तारि
 अणमहिस्सीओ पुरत्थिमेणं पत्तेयं २ पुब्बणत्थेसु भदासणेसु णिसीयंति । तए णं तस्स विजयस्स
 देवस्स द्वादिणपुरत्थिमेणं अठ्ठिभत्तरियाए परिसाए अट्ठ देवसाहस्सीओ पत्तेयं २ जाव णिसी-

यंति । एवं दक्षिण्येणं मञ्जिमियाए परिसाए दस देवसाहस्सीओ जाव णिसीदंति । दाहिणपच्च-
 त्थिमेणं दाहिरियाए परिसाए वारस देवसाहस्सीओ पत्तेयं २ जाव णिसीदंति । तए णं तस्स विज-
 यस्स देवस्स पच्चत्थिमेणं सत्त अणियाहिवती पत्तेयं २ जाव णिसीयंति । तए णं तस्स विजयस्स
 देवस्स पुरत्थिमेणं दाहिणेणं पच्चत्थिमेणं उत्तरेणं सोलस आयरक्खदेवसाहस्सीओ पत्तेयं २ पु-
 ळ्वणत्थेसु भद्दासणेसु णिसीदंति, तंजहा—पुरत्थिमेणं चत्तारि साहस्सीओ जाव उत्तरेणं ४ ॥
 ते णं आयरक्खा सन्नद्धवद्धवस्मियकवया उत्पीलियसरसणपट्टिया पिणद्धगेवेज्जाविमलवराच्चिंध-
 पट्टा गहियाउहपरणा तिणयाइं तिसंधीणि वहरामया कोडीणि धणूइं अहिगिञ्ज परियाइयकंढ-
 कलावा णीलपाणिणो पीयपाणिणो रत्तपाणिणो चावपाणिणो चारुपाणिणो चम्मपाणिणो खग्ग-
 पाणिणो दंडपाणिणो पासपाणिणो णीलपीयरत्तचावचारुचम्मखग्गदंडपासवरधरा आयरक्खा र-
 क्खोवगा शुत्ता शुत्तपालिता जुत्ता जुत्तपालिता पत्तेयं २ समयतो विणयतो किंकरभूताविव-
 चिदंति ॥ विजयस्स णं भंते ! देवस्स केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? , गो० ! एणं पलिओवमं ठिती-
 पणत्ता, विजयस्स णं भंते ! देवस्स सामाणियाणं देवाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? , एणं
 पलिओवमं ठिती पणत्ता, एवंमहिद्धीए एवंमहत्तुतीए एवंमहत्त्वले एवंमहायसे एवंमहासुक्खे
 एवंमहाणुभागे विजए देवे २ ॥ (सू० १४३)

ततस्तस्य विजयस्य देवस्यापरोत्तरेण—अपरोत्तरस्यां दिशि एवमुत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्यां दिशि च चत्वारि २ सामानिकदेवसहस्राणि चतुर्षु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पूर्वस्यां दिशि चतस्रोऽप्रमहिष्यश्चतुर्षु भद्रासनेषु निपीदन्ति, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य दक्षिणपूर्वस्यामभ्यन्तरिकायाः पर्पदीऽर्षी देवसहस्राणि अष्टासु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य दक्षिणस्यां दिशि मध्यमिकायाः पर्पदी दश देवसहस्राणि दशसु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पश्चिमायां दिशि वा-
ह्यायाः पर्पदी द्वादश देवसहस्राणि द्वादशसु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पश्चिमायां दिशि सामानीकाधि-
पतय. सप्तसु भद्रासनेषु निपीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य सर्वतः समन्तात् सर्वासु दिक्षु सामसत्वेन षोडश आत्मरक्षकदेवसहस्राणि षोडशसु भद्रासनसहस्रेषु निपीदन्ति, तद्यथा—चत्वारि सहस्राणि चतुर्षु भद्रासनसहस्रेषु पूर्वस्या दिशि, एवं दक्षिणस्यां दिशि, एवं प्रत्येकं पश्चिमोत्तरयोरेपि ॥ ते चात्मरक्षाः सशस्त्रवद्धवर्मितकवचा, कवचं—तनुत्राण वर्मा—लोहमयकुतूहिकारूपं संजातमस्त्रिन्निति व-
र्षितं सशस्त्र शरीरे आरोपणात्, वद्धं गाढतरवन्धनेन बन्धनात्, वर्षितं कवचं यैस्ते सशस्त्रवद्धवर्मितकवचाः, 'उत्पीलियसरासण-
पट्टिया' इति उत्पीळिता—गाढीकृता शरा अस्यन्ते—श्लिष्यन्तेऽस्त्रिन्निति शरासनः—इषुधिसस्य पट्टिका यैरुत्पीळितशरासनपट्टिकाः
'पिणद्धगेवेज्जविमलवररचिधपट्टा' इति पिनद्धं प्रैवेयं—श्रीवाभरण विमलवररचिधपट्टश्च यैस्ते पिनद्धवरप्रैवेयविमलवररचिधपट्टाः 'गहि-
याउहपहरणा' इति आयुध्यतेऽनेनेत्यायुधं—वेदकादि प्रहरणं—असिकुन्तादि, गुहीतानि आयुधानि प्रहरणानि च यैस्ते गुहीतायुध-
प्रहरणाः 'त्रिनतानि' आदिमध्यावसानेषु नमनभावात् 'त्रिसन्धीनि' आदियध्यावसानेषु सन्धिभावात्, वज्रमयकोटीनि धनुषि
अभिगृह्य 'परियाइयकंडकलावा' इति पर्यात्तकाण्डकलापा विचित्रकाण्डकलापयोगात्, केचित् 'नीलपाणय' इति नीलः काण्डकलाप

इति गम्यते पाणौ येषां ते नीलपाणयः, एव पीतपाणयः रक्तपाणयः, चापं पाणौ येषां ते चापपाणयः, चारुः—प्रहरणविशेषः पाणौ येषां ते चारुपाणयः, चर्म—अङ्गुष्ठाङ्गुल्योरच्छादनरूपं पाणौ येषां ते चर्मपाणयः, एवं दण्डपाणयः खड्गपाणयः पाशपाणयः, एतदेव व्याचष्टे—यथायोगं नीलपीतरक्तचापचारुचर्मदण्डपाशधरा आसारक्षाः, रक्षासुपगच्छन्ति—तदेकचित्ततया तत्परायणा वर्तन्त इति रक्षोपणाः ‘गुप्ताः’ न स्वामिभेदकारिणः तथा गुप्ता—पराप्रवेद्या पालिः—सेतुर्षेधां ते गुप्तपालिका’, तथा ‘युक्ताः’ सेवकगुणोपेततयोचितताः, तथा युक्ता—परस्परं वद्धा न तु बृहदन्तराला पालिर्षेधां ते युक्तपालिकाः, प्रत्येकं प्रत्येकं समयतः—आचारत आचारेणेत्यर्थः वितयतश्च किङ्करभूता इव तिष्ठन्ति, न खलु ते किङ्कराः, किन्तु तेऽपि मान्याः, तेषामपि पृथगासननिपातनात्, केवलं ते तदानीं निजाचारपरिपालनतो विनीतत्वेन च तथाभूता इव तिष्ठन्ति तदुक्तं किङ्करभूता इवेति ॥ ‘तए षं से विजए’ इत्यादि सुप्रतीतं यावद्विजयदेववक्तव्यतापरिसमाप्तिः ॥ तदेवमुक्ता विजयद्वारवक्तव्यता, सम्प्रति वैजयन्तद्वारवक्तव्यतामभिधिसुराह—

कहि षं भंते ! जंबुदीवस्स वेजयंते णामं दारे पणत्ते ? गोयमा ! जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिण्णं पणयालीसं जोयणसहस्साइं अवाधाए जंबुदीवदीवदाहिणपेरंते लवणससुइदाहिण-इस्स उत्तरेणं एत्थ षं जंबुदीवस्स २ वेजयंते णामं दारे पणत्ते अट्ट जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं स-क्खेव सव्वा वत्तव्वता जाव णिच्चे । कहि षं भंते ! ० रायहाणी ? दाहिणे षं जाव वेजयंते देवे २ ॥ कहि षं भंते ! जंबुदीवस्स २ जयंते णाम दारे पणत्ते ? गोयमा ! जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमेणं पणयालीसं जोयणसहस्साइं जंबुदीवपच्चत्थिमेपरंते लवणससुइपच्चत्थिमइस्स पुर-

चिद्विभेणं सीओदाए महाणदीए उरिंए एत्थ णं जंबुदीवस्स- जयंते णाम दारे पणत्ते, तं केव से
पमाणं जयंते देवे पञ्चविभेणं से रायहाणी जाव महिद्वीए ॥ कहि णं भंते ! जंबुदीवस्स अपरा-
इए णामं दारे पणत्ते?, गोयमा ! मंदरस्स उत्तरेणं पणयालीसं जोयणसहस्साइं अवाहाए जंबु-
दीवे २ उत्तरपेरंते लवणसमुदस्स उत्तरदस्स दाहिणेणं एत्थ णं जंबुदीवे २ अपराइए णामं दारे
पणत्ते तं केव पमाणं, रायहाणी उत्तरेणं जाव अपराइए देवे, चउणहवि अपणंमि जंबुदीवे ॥
(सू० १४४) जंबुदीवस्स णं भंते ! दीवस्स दारस्स य दारस्स य एस णं केवतियं अवाधाए अंतरे
पणत्ते?, गोयमा ! अजणासीतिं जोयणसहस्साइं थावणं च जोयणाइं देस्सणं च अद्धजोयणं
दारस्स य २ अवाधाए अंतरे पणत्ते ॥ (सू० १४५)

‘कहि णं भंते’ इत्यादि सर्व पूर्ववत्, नवरमन्न वैजयन्तस्य द्वारस्य दक्षिणतस्तिर्यगसहस्रेयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिक्रम्येति वक्तव्यं,
शेषं प्राग्वत् ॥ एवं जयन्तापराजितद्वारवकव्यताऽपि वाच्या, नवरं जयन्तद्वारस्य पश्चिमायां दिशि, अपराजितद्वारस्योत्तरतस्तिर्यग-
सहस्रेयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्येति वाच्यम् ॥ सम्प्रति विजयादिद्वाराणां परस्परमन्तरं प्रतिपिपादयिषुरिदमाह—‘जंबुदीवस्स
णंमित्यादि, जम्बूद्वीपस्य णमिति प्राग्वत् भदन्त ! द्वीपस्य सम्बन्धिनी द्वारस्य च द्वारस्य चैतत् कियत्प्रमाणावाधया—अन्तरित्वा प्रति-
घातेनान्तरं प्रक्षप्तम्?, भगवानाह—गौतम ! एकोनाशीतिर्योजनसहस्राणि द्विपञ्चाशद् योजनानि देशीन चार्द्धयोजनं द्वारस्य च द्वारस्य
चावाधयाऽन्तरं प्रक्षप्तं, तथाहि—चतुर्णामपि द्वाराणां प्रत्येकमेकैकस्य कुड्यस्य द्वारशालापरपर्यायस्य चाहल्यं गव्यूतं द्वाराणां च वि-

३ प्रतिपत्तौ
वैजयन्ता-
दीनि द्वा-
राणि

सू० १४४
द्वारान्तरं
उद्देशः २
सू० १४५

स्वारः प्रत्येकं २ चत्वारि २ योजनानि, ततश्चतुर्धापि द्वारेषु सर्वसङ्ख्याया कुड्यद्वारप्रमाणमष्टादश योजनानि, जम्बूद्वीपस्य च परिधि-
स्तिक्षो लक्षाः षोडश सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्यधिके ३१६२२७ क्रोशत्रयं ३ अष्टाविंशं धनुःशतं १२८ त्रयोदशाङ्गुलानि एक-
मर्धाङ्गुल १३॥ मिति, अस्माच्च जम्बूद्वीपपरिधेः सकाशात्तानि कुड्यद्वारपरिमाणभूतान्यष्टादश योजनानि शोध्यन्ते, शोधितेषु च तेषु
परिधिसत्को योजनराशिरैवंरूपो जातः—तिस्रो लक्षाः षोडश सहस्राणि द्वे शते नवोत्तरे ३१६२०९, शेषं तथैव, ततो योजनरा-
शेश्चतुर्भिर्भागो ह्यियते, लब्धानि योजनानामेकोनाशीतिः सहस्राणि द्विपञ्चाशदधिकानि गव्यूतं चैकं ७९०५२ क्रो० १, यानि च
परिधिसत्कानि त्रीणि गव्यूतानि तानि धनुस्त्वेन क्रियन्ते लब्धानि धनुषां षट् सहस्राणि, यदपि च परिधिसत्कमष्टाविंशं धनुःशतं
तदप्येतेषु धनुःषु मध्ये प्रक्षिप्यते, ततो जातो धनूराशिरैकषष्टिः शतान्यष्टाविंशत्यधिकानि ६१२८, एषां चतुर्भिर्भागो ह्यियते, लब्धानि
धनुषां पञ्चदश शतानि द्वात्रिंशदधिकानि १५३२, यान्यपि च त्रयोदशाङ्गुलानि तेषामपि चतुर्भिर्भागो ह्यियते, लब्धानि त्रीणि अङ्गु-
लानि, एतदपि सर्वं देशोन्मकं गव्यूतमिति लब्धं देशोन्मर्द्धयोजनं, उक्तं च—‘कुड्यद्वारप्रमाणं अद्वारस जोयणाद् परिशीष्ट । सो-
ह्यि चञ्चहि विभक्तं इणमो दारतरं होइ ॥ १ ॥ अउणासीइ सहस्सा वावणा अद्धजोयणं नूणं । दारस्स य दारस्स य अंतरमेयं
विणिहिदं ॥ २ ॥”

जंबुद्वीवस्स णं भंते ! दीवस्स पएसा लवणं समुदं पुट्टा ? , हंता पुट्टा ॥ ते णं भंते ! किं जंबुद्वीवे २

१ कुड्यद्वारप्रमाणमष्टादश योजनानि परिधे । शोधयित्वा चतुर्भिर्विभक्ते इदं द्वारान्तरं भवति ॥ १ ॥ एकोनाशीतिः सहस्राणि द्विपञ्चाशत् अर्धयोजनमूतं
द्वारस्य द्वारस्य चान्तरमेतत् विनिर्दिष्टं ॥ २ ॥

लवणसमुद्दे?, गोयमा! जंबुदीवे दीवे नो खलु ते लवणसमुद्दे ॥ लवणरसस पं भंते! समुद्ररस पदेसा जंबुदीवं दीवं पुष्टा?, हंता पुष्टा । ते पं भंते! किं लवणसमुद्दे जंबुदीवे दीवे?, गोयमा! लवणे णं ते समुद्दे नो खलु ते जंबुदीवे दीवे ॥ जंबुदीवे पं भंते! दीवे जीवा उदाहत्ता २ लवणसमुद्दे पच्चायंति?, गोयमा! अत्येगतिया पच्चायंति अत्येगतिया नो पच्चायंति ॥ लवणे पं भंते! समुद्दे जीवा उदाहत्ता २ जंबुदीवे २ पच्चायंति?, गोयमा! अत्येगतिया पच्चायंति अत्येगतिया नो पच्चायंति ॥ (सू० १४६)

‘जंबुदीवरसस पं भंते!’ इत्यादि, जम्बूद्वीपस्य णमिति पूर्ववत् भदन्त । द्वीपस्य ‘प्रदेशाः’ स्वसीमागतचरमरूपा लवणं समुद्रं ‘स्पृष्टाः?’ कर्त्तरि कप्रत्ययः, स्पृष्टवन्त., काका पाठ इति प्रशार्थत्वावगतिः, पृच्छतश्चायमभिप्रायः—यदि स्पृष्टास्तर्हि वक्ष्यमाणं पृच्छथते नो चेत्तर्हि नेति भावः, भगवानाह—इतीत्यादि, ‘हन्त’ इति प्रत्यवधारणे स्पृष्टाः ॥ एवमुक्ते भूयः पृच्छति—‘ते णंमित्यादि, ते भदन्त! स्वसीमागतचरमरूपाः प्रदेशाः किं जम्बूद्वीपः? किं वा लवणसमुद्रः?, इह यद् येन संस्पृष्टं तत्किञ्चित्दृश्यपदेशमश्रुवानमुपलब्धं यथा सुराष्ट्रेभ्यः संक्रान्तो मगधदेशं मागध इति, किञ्चित्पुनर्न तद्व्यपदेशभाग् यथा तर्जनीया संस्पृष्टा ज्येष्ठाऽङ्गुलिर्ज्येष्ठैवेति, इहापि च जम्बूद्वीपचरमप्रदेशा लवणसमुद्रं स्पृष्टवन्तस्ततो व्यपदेशचिन्तयां संशय इति प्रश्नः, भगवानाह—गौतम! जम्बूद्वीप एव णमिति निपातस्यावधारणार्थत्वात् ते चरमप्रदेशा द्वीपो, जम्बूद्वीपसीमावर्तित्वात्, न खलु ते जम्बूद्वीपचरमप्रदेशा लवणसमुद्रः, (न ते) जम्बूद्वीपसीमानमतिक्रम्य लवणसमुद्रसीमानमुपगताः किन्तु स्वसीमागता एव लवणसमुद्र स्पृष्टवन्तस्तेन तदस्यतया संस्पर्शभावात् तर्जनीया

संस्पृष्टा ज्येष्ठाहु लिखिव ते स्वव्यपदेशं भजन्ते न व्यपदेशान्तरं, तथा चाह—नो खलु ते जम्बूद्वीपचरमप्रदेशा लवणसमुद्रः । एवं लवणसस पं भते ! समुद्रसस पदेशा' इत्यादि लवणविषयमपि सूत्रं भावनीयम् ॥ 'जंबुद्वीवे पं भंते !' इत्यादि, जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे ये जीवास्ते 'उदाहृता' इति 'अवद्राय २' मूला २ लवणसमुद्रे 'प्रत्यायान्ति' आगच्छन्ति ? , भगवानाह—गौतम ! अस्तीति निपातोऽत्र बह्वर्थः; सन्त्येकका जीवा ये 'अवद्रायावद्राय' मूला २ लवणसमुद्रे प्रत्यायान्ति, सन्त्येकका ये न प्रत्यायान्ति, जीवानां तथा तथा स्वस्वकर्म्मवशतया गतिवैचित्र्यसम्भवात् ॥ एवं लवणसूत्रमपि भावनीयं ॥ सम्प्रति जम्बूद्वीप इति नाम्नो निबन्धनं जिज्ञासिषुः प्रश्नं करोति—

से केण्ड्रेणं भंते ! एवं बुच्चति जंबूद्वीवे २?, गोयमा ! जंबुद्वीवे २ मंदरसस पव्वयसस उत्तरेणं णीलवंतसस द्राहिणेणं मालवंतसस वक्खारपव्वयसस पच्चत्थिमेणं गंधमायणसस वक्खारपव्वयसस पुरत्थिमेणं एत्थ णं उत्तरकुरा णाम कुरा पणत्ता, पाईणपडीणायता उदीणदाहिणविच्छिण्णा अद्धचंदसंठाणसंठिता एंकारस जोयणसहस्साहं अद्ध बायाले जोयणसते दोणिण य एक्कोणवीस- तिभागे जोयणसस विक्खंभेणं ॥ तीसे जीवा पाईणपडीणायता दुहओ वक्खारपव्वयं पुट्टा, पुर- तिथिमिह्लाए कोडीए पुरत्थिमिह्लं वक्खारपव्वतं पुट्टा पच्चत्थिमिह्लाए कोडीए पच्चत्थिमिह्लं वक्खार- रपव्वयं पुट्टा, तेवणं जोयणसहस्साहं आयामेणं, तीसे धणुपडं द्राहिणेणं साडिं जोयणसह-

स्साहं चत्तारि य अड्डारसुत्तरे जीयणसत्ते दुवालस य एकूणवीसतिभाए जीयणस्स परिवत्तेवेणं
पणत्ते ॥ उत्तरकुराए णं भंते ! कुराए केरिसए आगारभावपडोयारे पणत्ते ? गोयमा ! बहु-
समरमणिज्जे भूमिभागे पणत्ते, से जहा णाम ए आलिंणुक्खरेति वा जाव एवं एकोरुयदीवव-
त्तवया जाव देवलोगपरिणहा णं ते मणुयगणा पणत्ता समणाउसो !, णवरि इमं णाणत्तं—
उथणुसहस्ससूसिता दोडप्पना पिड्ढकरंडसता अट्टमभत्तस्स आहारइं ससुप्पज्जति तिणिण प-
लिओवमाहं देसूणाहं पलिओवमस्सासंखिज्जहभागेण ऊणगाहं जहत्तेणं तिन्नि पलिओवमाहं
उक्कोसेणं एकूणपणणराहंदियाहं अणुपालणा, सेसं जहा एणूरुयाणं ॥ उत्तरकुराए णं कुराए उ-
त्तवहा मणुस्सा अणुसज्जंति, तंजहा—पन्हगंथा १ मियगंथा २ अन्ममा ३ सहा ४ नेयालीसे ५
सणिच्चारी ६ (सू० १४७)

‘से केणइणं भंते !’ इत्यादि, अथ केन ‘अर्थेन’ केन कारणेन भदन्त ! एवमुच्यते जम्बूद्वीपो द्वीपः ? इति, भगवानाह—

१ यथापि सूत्रकारे जहा एगोरुयवत्तव्येति वाक्येनातिदिश्यते उत्तरकुरखरूपमशेषं तथापि व्याख्यातमत्राशेषं तत्, न चैकोरुक्कीपखरूपावसरे तल्लेशोऽपि

व्याख्यातो वर्णनस्य, व्याख्यायकसुरिभिश्चान्यत्रातिदिश्यते कल्पद्रुमादिवर्णने यथोत्तरकुरव्यवृत्ति नात्र धृत मूलसूत्रं न च परावर्तिता व्याख्या, परमेतदनुमीयते यदुत
टीकाकण्डिने प्रासा आदर्शा धनैव कल्पयुष्मादिवर्णनयुक्ता प्रथमोपस्थितैकोरुक्कवर्णनस्थाने च तद्वहिता भविदिष्टा स्यु, चिन्त्यमेतावदेवान्न यन्न सूत्रकारशैल्याऽप्रे वर्णनीय-
पदार्थातिदेशस्त्रैव सूत्रे, तन्न सामान्येन वर्णनं स्यादत्र विशेषेणेति युक्त विवेचनमत्र तत्रभवदीयादर्शानुसारेण वा, अत एवान्न प्रतिसूत्र प्रतीकथतिर्मलयगिरियादानाम

जम्बुद्वीपे णमिति वाक्यालङ्कारे द्वीपे मन्दरपर्वतस्य 'उत्तरेण' उत्तरतः नीलवती, वर्षधरपर्वतस्य 'दक्षिणेन' दक्षिणतो गन्धमादनस्य
वक्षस्कारपर्वतस्य 'पुरस्थिभेगं'ति पूर्वस्यां दिशि माल्यवती वक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमायाम् 'अत्र' एतस्मिन् प्रदेशे उत्तरकुरवो
नाम कुरवः प्रज्ञाताः, सूत्र एकवचननिर्देशोऽकारान्ततानिर्देशश्च प्राकृतत्वात्, ताश्च कथम्भूताः ? इत्याह—'पार्श्वे'त्यादि,
प्राचीनापाचीनायता उदग्दक्षिणविस्तीर्णा अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थिता एकादश योजनसहस्राण्यष्टौ योजनशतानि 'द्विचत्वारिंशानि'
द्विचत्वारिंशदधिकानि द्वौ चैकोनविंशतिभागौ योजनस्य 'विष्कम्भेन' दक्षिणोत्तरतया विस्तारेण, तथाहि—महाविदेहे भेरोरुत्तरत
उत्तरकुरवो दक्षिणतो दक्षिणकुरवः, ततो यो महाविदेहक्षेत्रस्य विष्कम्भस्तस्मान्मन्दरविष्कम्भे शोधिते यदवशिष्यते तस्यार्द्ध
यावत्परिमाणमेतावत्प्रत्येकं दक्षिणकुरुणासुत्तरकुरुणां च विष्कम्भः, उक्तं च—'वहदेहा विक्रवंभा मंदरविक्रवंभसोद्विचंद्रं जं ।
कुरुविक्रवंभं जाणसु' इति, स च यथोक्तप्रमाण एव, तथाहि—महाविदेहे विष्कम्भस्ययस्त्रिंशद् योजनसहस्राणि षट् शतानि
चतुरशीत्यधिकानि योजनानां चतस्रः कलाः ३३६८४ क० ४, एतस्मान्मेरुविष्कम्भो दश योजनसहस्राणि शोध्यन्ते १००००
स्थितानि पञ्चात्रयोविंशतिः सहस्राणि षट् शतानि चतुरशीत्यधिकानि योजनानां चतस्रः कलाः २३६८४ क० ४, एतेषामर्द्धं लब्धान्येकादश सहस्राणि अष्टौ शतानि द्विचत्वारिंशदधिकानि योजनानां द्वे च कले ११८४२ क० २ ॥ 'तीसे' इत्यादि, तासासुत्तरकुरु
रूणां जीवा उत्तरतो नीलवर्षधरसमीपे प्राचीनापाचीनायता उभयतः पूर्वपश्चिमभागाभ्यां वक्षस्कारपर्वतं यथाक्रमं माल्यवन्तं गन्ध-
मादनं च 'स्पृष्टा' स्पृष्टवती, एतदेव भावयति—'पुरस्थिमिच्छाए' इत्यादि, पूर्वया 'कोट्या' अग्रभागेन पूर्वं वक्षस्कारपर्वतं माल्य-
वदभिधानं 'स्पृष्टा' स्पृष्टवती 'पश्चिमया' पश्चिमदिगवलम्बिन्या कोट्या पश्चिमवक्षस्कारपर्वतं गन्धमादनाख्यं स्पृष्टा, सा च जीवा

आयामेन त्रिपञ्चाशद् योजनसहस्राणि, कथमिति चेदुच्यते—इह मेरोः पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि भद्रशालवनस्य यदायामेन परिमाणं यच्च मेरोर्विक्रमस्य तदेकत्र मीलितं गन्धमादनमाल्यवद्वक्षस्कारपर्वतमूलपृथुत्वपरिमाणरहितं यावत्प्रमाणं भवति तावदुत्तरकुरूणां जीवायाः परिमाणम्, उक्तं च—‘मद्रपुण्ड्रवेणायय वावीस सहस्स भद्रसालवणं । दुगुणं मंदरसद्वियं दुसेलरद्वियं च कुरुजीवा ॥ १ ॥’ तच्च यथोक्तप्रमाणमेव, तथाहि—मेरोः पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि प्रत्येकं भद्रशालवनस्य दूर्ध्वपरिमाणं द्वाविंशतियोजनसहस्राणि, ततो द्वाविंशतिः सहस्राणि द्वाभ्यां गुण्यन्ते, जाताति चतुश्चत्वारिंशत् सहस्राणि ४४०००, मेरोश्च पृथुत्वपरिमाणं द्वा योजनसहस्राणि १००००, तानि पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि चतुःषण्चाशत्सहस्राणि ५४०००, गन्धमादनस्य माल्यवतश्च वक्षस्कारपर्वतस्य प्रत्येकं मूले पृथुत्वं पञ्च योजनशतानि, ततः पञ्च शतानि द्वाभ्यां गुण्यन्ते, जातं योजनसहस्रं, तत् पूर्वराशेरपनीयते, जातानि त्रिपञ्चाशद् योजनसहस्राणि ५३००० ॥ ‘तीसे धणुपट्ट’मित्यादि, तासामुत्तरकुरूणां धनु.पट्टं ‘दक्षिणेन’ दक्षिणतः, तच्च पट्टिर्योजनसहस्राणि चत्वारि योजनशतानि अष्टादशोत्तराणि द्वादश एकोनविंशतिभागा योजनस्य परिक्षेपेण, द्वयोरपि हि गन्धमादनमाल्यवद्वक्षस्कारपर्वतयोरायामपरिमाणमेकत्र मीलितमुत्तरकुरूणां धनुःपट्टपरिमाणं, ‘आयामो सेलाणं दोण्ह व मिलिओ कुरूण धणुपट्ट’ इति वचनात्, गन्धमादनस्य माल्यवतश्च वक्षस्कारपर्वतस्य प्रत्येकमायामपरिमाणं त्रिंशद् योजनसहस्राणि द्वे शते नवोत्तरे पट्टे च कला ३०२०९ क० ६, उभयोश्च मिलित आयामो यथोक्तपरिमाणो भवति ६०४१८ क० १२ ॥ ‘उत्तरकुराए णं भंते !’ इत्यादि, उत्तरकुरूणां भदन्त ! कुरूणां, सूत्रे एकवचनं प्राकृतत्वात्, कीदृश आकारभावस्वरूपस्य प्रत्यवतारः—सम्भवः प्रज्ञप्तः १, भगवानाह—नौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागा उत्तरकुरूणां प्रज्ञप्तः, ‘से जहानामए—आळिगपुकखरेइ वा’ इत्यादि जगत्पुपरि वनप-

षडवर्णकवत्तावद्वक्तव्यं यावत्तणानां च मणीनां च वर्णां गन्धः स्पर्शः शब्दश्च सर्वर्णकः परिपूर्ण उक्तो भवति, पर्यन्तसूत्रं चेदम्—
 'दिव्यं नट्टं सज्जं गेयं पगीयाणं भवे एयास्त्वे', हंता सिया' इति ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य
 तत्र तत्र प्रदेशे वहवे 'खुट्टा खुड्डियाओ वावीओ' इत्यादि, तथा त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि तोरणानि पर्वतकाः पर्वतकेव्वासनानि
 गृहकाणि गृहेव्वासनानि मण्डपका मण्डपेषु पृथिवीशिलापट्टकाः पूर्ववद् वक्तव्याः, तदनन्तरं चेदं वक्तव्यम्—'तस्य णं वहवे उत्तर-
 कुरा मणुस्सा मणुस्सीओ य आसयंति सयंति जाव कल्लणं फलवित्तिविसेसं पच्चणुभवमाणा विहरन्ति' एतद्व्याख्याऽपि प्राग्वत् ।
 'उत्तरकुराए णं भंते ! कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु णमिति पूर्ववत् कुरुषु तत्र तत्र देशे 'तहिं तहिं' इति तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्र-
 देशे वहवः सरिकागुल्माः नवमालिकागुल्माः कोरण्डगुल्माः वन्धुजीवकगुल्माः मनोवयगुल्माः वीयकगुल्माः वाणगुल्माः (कणवीरगुल्माः)
 कुञ्जकगुल्माः सिन्दुवारगुल्माः जातिगुल्माः मुद्गरगुल्मा यूथिकागुल्माः मल्लिकागुल्माः वासन्तिकगुल्माः वस्तुलगुल्माः कस्तूलगुल्माः
 सेवालगुल्माः अगस्त्यगुल्माः मगदन्तिगुल्माः चम्पकगुल्माः जातिगुल्माः नवनातिकागुल्माः कुन्दगुल्माः महाकुन्दगुल्माः, सरिका-
 दयो लोकत, प्रत्येतव्या, गुल्मा नाम ह्रस्वस्कन्धबहुकाण्डपत्रपुष्पफलोपेताः, ततः सर्वत्र विशेषणसमासः, सरिकादीनां चेमास्तिस्त्रः
 सद्बह्णिगाथाः—'सेरियाए नोमालियकोरंटयवन्धुजीवगमणोज्जा । वीययवाणयकणवीरकुञ्ज तह सिंदुवारे य ॥ १ ॥ जार्हमोगर तह
 जूहिया य तह मल्लिया य वासंती । वस्तुलकस्तुलसेवालगाल्थिमगदंतिया चैव ॥ २ ॥ चंपकजार्हिनवनाइया य कुंदे तहा महाकुंदे ।
 एवमणेगागारा हवंति गुन्मा मुणेयव्वा ॥ ३ ॥' 'ते णं गुन्मा' इत्यादि, 'ते' अनन्तरोदिता णमिति वाक्यालङ्कारे गुल्माः 'दशा-
 र्हवर्ण' पञ्चवर्ण 'कुसुमं' जातावेकवचनं कुसुमसमूहं 'कुसुमयन्ति' उत्पादयन्तीति भावः, येन कुसुमोत्पादनेन कुरुणां बहुसमरम-

णीयो भूमिभागो 'वायविहयगसालेहिं'ति वातेन विधुताः—कम्पिता वातविधुतास्ताश्च तां अग्रशाखाश्च वातविधुताग्रशाखास्ताभिः, सूत्रे
 पुरत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, मुक्तो यः पुष्पपुञ्जः स एवोपचारः—पूजा मुक्तपुष्पपुञ्जोपचारस्तेन कलितः श्रियाऽतीव उपशोभमानस्तिष्ठति ॥
 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य २ देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहूनि, सूत्रे पुरत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, हरतालवनानि
 भेरुतालवनानि भेरुतालवनानि शालवनानि सरलवनानि सप्तपर्णवनानि पूगीफलीवनानि खर्जूरीवनानि नालिकेरीवनानि कुशविकुशवि-
 शुद्धवृक्षमूलानि, ते च वृक्षाः मूलमंतो कंदमंतो इत्यादि विशेषणजातं जगत्युपरिवनषण्डकवर्णकत्वात्परिभावनीयं यावद् 'अर्णोत्सग-
 हरहजाणजोगगिच्छिथिच्छिसीयसंदमाणपडिमोयणोसु रम्मा पासार्हया दरसणिज्जा अभिरुत्वा पडिरुत्वा' इति, भेरुतालादयो वृक्षजातिवि-
 शेषाः शालादयः प्रतीताः ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे
 बहव चक्षालाः कोक्षाला मोक्षालाः कृतमाला नृत्तमाला वृत्तमाला दन्तमालाः शृङ्गमालाः श्वेतमाला नाम 'दुमगणाः'
 दुमजातिविशेषसमूहाः प्रज्ञप्ताः तीर्थकरणधरैः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, ते च कथम्भूताः ? इत्याह—कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला इत्यादि
 प्राग्वद् यावत् 'पडिमोयणा सुरम्मा' इति ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य
 तत्र तत्र प्रदेशे बहवस्त्रिलका लवकाः छत्रोपगाः शिरीषाः सप्तपर्णाः लुब्धाः धवाः चन्दनाः अर्जुनाः नीपाः कुटजाः कदम्बाः पनसाः
 शालाः तमालाः प्रियाला. प्रियङ्गवः पारापता राजवृक्षा नन्दिवृक्षाः, तिलकादयो लोकप्रतीताः, एते कथम्भूताः ? इत्याह—कुशविकु-
 शविशुद्धवृक्षमूला इत्यादि सर्वे प्राग्वद् यावत् 'पडिमोयणा सुरम्मा' इति ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु
 तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बह्व्यः पद्मलता नागलता अशोकलताश्चम्पकलताश्चतलता वनलता वासन्तिकलता-

अतिमुक्तकलताः कुन्दलताः श्यामलताः, एताः सुप्रतीताः, 'निषं कुसुमियाथो' इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत् 'जाव पडिरुवाथो' इति ॥ 'उत्तरकुराए षं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बह्व्यो वनराजयः प्रज्ञप्ताः, इहैकानेकजातीयानां वृक्षाणां पङ्क्तयो वनराजयस्ततः पूर्वोक्तसूत्रेभ्योऽस्य भिन्नार्थेति न पौनरुक्त्यं, ताश्च वनराजयः प्रज्ञप्ताः कृष्णाः कृष्णवभासा इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत् तावद्वक्तव्यं यावत् 'अणेगरहजाणजुग्गगिद्धिथिद्धिसीयसंदमाणियपडिमोयणाथो सुरम्माथो जाव पडिरुवाथो' इति ॥ 'उत्तरकुराए षं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बह्व्यो मत्तान्नकानाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! हे अविशिष्टास्ते ? इत्याह—यथा 'से चंदप्पभमणिसलग' इत्यादि, यथा चन्द्रप्रभादयो मद्यविधयो बहुप्रकारास्तत्र चन्द्रस्यैव प्रभा—आकारो यस्याः सा चन्द्रप्रभा, मणिशलाकेव मणिशलाका, वरं च तत् सीधु च वरसीधु, वरा च सा वारुणी च वरवारुणी 'सुजायपुत्रपुफफलचोयनिज्जाससारवहुदव्वजुत्तिसंभारकालसंधियआसव' इति इहासवः—पत्रादिवासकद्रव्यभेदादनेकप्रकारः, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायां लेखापदे रसचिन्तावसरे—'पत्तासवेइ वा पुफ्फासवेइ वा फलासवेइ वा चोयासवेइ वा' ततोऽत्र निर्याससारशब्दः पत्रादिभिः सह प्रत्येकमभिसम्बन्धनीयः, पत्रानिर्याससारः पुष्पनिर्याससारः फलनिर्याससारश्चोयनिर्याससारः, तत्र पत्रनिर्यासो—धातकीपत्ररसस्तत्प्रधान आसवः पत्रनिर्याससारः, एवं पुष्पनिर्याससारः फलनिर्याससारश्च परिभावनीयः, चोयो—गन्धद्रव्यं तन्निर्याससारश्चोयनिर्याससारः, सुजाताः—सुपरिपाकागताः, 'बहुद्रव्ययुक्तिसंभारा' इति बहूनां द्रव्याणामुपबृंहकाणां युक्तयो—मीलनानि तासां संभारः—प्राभूत्यं येषु ते बहुद्रव्ययुक्तिसंभाराः, पुनः कथम्भूताः ? इत्याह—'कालसंधिय' इति कालसन्धिताः सन्धानं सन्धा काले—स्वस्वोचिते सन्धा कालसन्धा सा संजातौषामिति कालसन्धिता, वारकादिदर्शनादि-

वप्रत्ययस्ततः पदद्वयपदद्वयमीलनेन विशेषणसमासः, सुजातपत्रं पुष्पफलचैथिन्याससारवहुद्रव्ययुक्तिसम्भारकालसन्धितासवाः, मधु-
मेरकौ—मद्यविशेषौ, 'रिष्टारत्नवर्णाभा' रिष्टा या शास्त्रान्तरे जन्मूफलकलिकेति प्रसिद्धा, दुग्धजातिः—आस्वादतः क्षीरसदृशी, प्रसन्ना-
सुराविशेषः, नेत्रकोऽपि सुराविशेषः, शतानुर्नाम या शतवारान् शोधिताऽपि स्वस्वरूपं न जहाति, 'खजूरमुद्दियासार' इति अ-
त्रापि सारशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्धयते, खजूरसारो मुद्दीकासारः, तत्र ण(मू) लदलखजूरसारनिष्पन्न आसवविशेषः खजूरसारः, मुद्दीका-
द्राक्षा तत्सारनिष्पन्न आसवविशेषो मुद्दीकासारः, कापिशायितं—मद्यविशेषः, सुपकः—सुपरिपाकागतो यः क्षौद्रस-इक्षुरसस्तन्निष्पन्ना
वरसुरा सुपकक्षौद्ररसवरसुरा, कथम्भूता एते मद्यविशेषाः ? इत्याह—'वन्नगंधरसफांसजुत्तवलविरियपरिणामा' वर्णेन सामर्थ्यादिति-
शायिना एवं गन्धेन रसेन स्पर्शेन च युक्ताः—सहिता वलवीर्यपरिणामा—वलहेतवो वीर्यपरिणामा येषां ते तथा, किमुक्तं भवति ?—
परमातिशयसंपन्नैर्वर्णगन्धरसस्पर्शैर्बलहेतुभिर्वीर्यपरिणामैश्चोपेता इति, पुनः किंविशिष्टाः ? इत्याह—'बहुप्रकाराः' बहवः प्रकारा येषां
जातिभेदेन ते बहुप्रकाराः, तथैव मत्तान्द्रका अपि दुमगणा मद्यविधिनोपपेता इति योगः, किंविशिष्टेन मद्यविधिना ? इत्यत आह—
'अणोगवहुविहिद्वीससापरिणयाए' इति न एकः अनेकः, तत्रानेकः अनेकजातीयोऽपि व्यक्तिकेभेदाद्भवति तत आह—बहु—प्रभूतं
विविधो—जातिभेदाद्भानात्प्रकारो बहुविविधः प्रभूतजातिभेदतो नानाविध इति भावः, स च केनापि निष्पादितोऽपि संभाव्यते तत आह—
—विश्रसया—स्वभावेन तथाविधक्षेत्रादिसामग्रीविशेषजनितेन परिणतो न पुनरीश्वरसदिना निष्पादितो विश्रसापरिणतः, ततः पदत्रयस्य
पदद्वयपदद्वयमीलनेन कर्मधारयः, सूत्रे च स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, ते च मद्यविधिनोपपेता न तादादिदृक्षा इवाङ्कुरादिषु किन्तु फलेषु
तथा चाह—'फलेहि पुण्णा वीसदति' अत्र सप्तम्यर्थे तृतीया 'व्यत्ययोऽव्यासा'मिति वचनात्, फलेषु मद्यविधिभिरिति गम्यते 'पूर्णाः'

३ प्रतिपत्तौ

उत्तरकुरु-
वर्णनं

उद्देशः २

सू० १४७

॥ २६५ ॥

संयुताः 'विष्यन्दन्ति' स्वन्ति, सामर्थ्यात्तानेवानन्तरोदितान् मंधविधीन्, क्वचित् 'विसंद्दंति' इति पाठस्तत्र विकसन्तीति व्याख्येयं, किमुक्तं भवति ?—तेषां फलानि परिपाकागतमद्यविधिभिः पूर्णानि स्फुटित्वा तान् मद्यविधीन् मुञ्चन्तीति, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूलाः, 'मूलवन्त' इत्यादि प्राग्वद् यावत्प्रतिरूपका इति १ । 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवो भृङ्गाङ्गका नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! 'जहा से' इत्यादि, यथा ते करकघटकक-लशकर्करीपादकाञ्चनिकाउदङ्कवादर्दानीसुप्रतिष्ठकविष्टरपारीचषकभृङ्गारककरोटिकासरकपरकपात्रीस्थालमल्लकचपलितदकवारकविचित्र-पदकशुक्तिचारपीनकां भाजनविधयः, एते प्रायः प्रतीताः, नवरं पादकाञ्चनिका—पादधावनयोग्या काञ्चनमयी पात्री उदङ्को—येनो-दकमुदच्यते वादर्दानी—गलनिका सरको—वंशमयच्छिष्काः शिष्काकृतिः अप्रतीता लोकतो विशिष्टसंप्रदायाद्वाऽवसातव्याः, कथम्भूताः ? इत्याह—काञ्चनमणिरत्नभक्तिकित्राः, पुनः कथम्भूताः ? इत्याह—बहुप्रकाराः, एकैकस्मिन् विधाववान्तरानेकभेदभावात्, तथैव ते भृङ्गाङ्गका अपि द्रुमगणाः 'अणोगवहुविविह्विरससापरिणयाए' इत्यस्य व्याख्या पूर्ववत् भाजनविधिनोपपेताः, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूल-वन्त इत्यादि प्राग्वद् यावत्प्रतिरूपाः २ ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवस्तुटिताङ्गका नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, 'जहा से' इत्यादि, यथा ते आलिङ्ग्य (सुरव)मृ-दङ्गपणवपदहर्दरकरटिडिडिमभम्भाहोरम्भाकणिताल्वरमुखीमकुन्दशङ्खिकापिरलीवष्कपरिवादिनीवंशवेणुवीणासुधोषांविपञ्चीमहती-कच्छभीरिगसिका, तत्रालिङ्ग्य वाद्यव इति आलिङ्ग्यः सुरवः—वाद्यविशेषः, एष यंकारान्तशब्दः, मृदङ्गो—लघुमर्दलः, पणवो—भाण्ड-पदहो लघुपदहो वा पदहः—प्रतीतः, दर्दरकोऽपि तथैव, करटी—सुप्रसिद्धा, डिडिमः—प्रथमप्रस्तावनासूत्रकः पणवविशेषः, भम्भा—

टका, हीरभा—महाटका, कणिता—काचिद् वीणा, खरमुखी—काहला, मकुन्दी—मरुजवाद्यविशेषो योऽभिलीनं प्रायो वाद्यते, श-
ङ्खिका—लुशङ्करूपा तस्याः खरो मनाक् तीक्ष्णो भवति नतु शङ्खस्येवातिगम्भीरः, पिरलीवषकौ तृणरूपवाद्यविशेषौ, परिव्रादिनी-
सप्ततत्रीणा वंशः—प्रतीवो वेणुः—वंशविशेषः सुधोषा—वीणाविशेषः, विपञ्ची—तत्री वीणा महती—शततन्त्रिका, कच्छभी रिगसिका-
च लोकतः प्रयेतव्या, एताः कथम्भूताः ? इत्याह—‘तलतालकंसतालसुसंपजत्ता’ तलं—हस्तपुटं तालाः—प्रतीताः कांस्यतालाः—कंसा-
लिया एतैः ‘सुसंपयुक्ताः’ सुष्टु—अतिशयेन सम्यग्—यथोक्तनीत्या प्रयुक्ताः—संबद्धा आतोद्यविधयः—आतोद्यभेदाः, पुनः कथम्भूताः ?
इत्याह—‘निजगंधव्वसमयकुसलेहिं कंदिया’ इति, निपुणं यथा भवति एवं गन्धर्वसमये—तादृशसमये कुशलार्त्तैः स्पन्दिता-
व्यापारिता इति भावः, पुनः किंविशिष्टा ? इत्याह—‘त्रिस्थानकरणशुद्धाः’ आदिमध्यावसानरूपेषु त्रिषु स्थानेषु करणेन—क्रियया
यथोक्तवादनक्रियया शुद्धा अवदाता न पुनरवस्थानव्यापारणरूपदोषलेशेनापि कलङ्किताः, तथैव ते तुटिताङ्गका अपि द्रुमगणा अने-
कबहुविधविक्षसापरिणतेन, अस्य व्याख्यानं प्राग्वत्, ‘ततविततधनशुधिरण’ ततं—त्रीणादिकं विततं—पटहादिकं धनं—कांस्यतालादि
शुपिर—वंशादि, एतद्रूपेण चतुर्विधेनातोद्यविधिनोपपत्ताः, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूलाः मूलवन्त इत्यादि प्रागवद् यावत्प्रतिरूपकाः ३ ।
, ‘उत्तरकुराए षं कुराए’ इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवो दीपशिखा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता
हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! यथा तत् ‘सन्ध्याविरागसमये’ सन्ध्यारूपो विरुद्धस्तिमिररूपत्वाद्भागः सन्ध्याविरागस्तसमये—तद्वत्सरे नव-
निधिपतेः—चक्रवर्तिन इव दीपिकाचक्रवालवृन्दं—इत्सो दीपो दीपिका तासां चक्रवालं—सर्वं परिमण्डलरूपं वृन्दं दीपिकाचक्रवालवृन्दं,
कथम्भूतमित्याह—‘प्रभूतवत्ति’ प्रभूता—बहुसङ्ख्याकाः स्थूरा वा वर्तयो यत्र तत्तथा, तथा ‘पलित्तनेहं’ति पर्याप्तः—प्रतिपूर्णः स्नेहः—

तैलदिरूपो यस्य तत् पर्याप्तत्वेहं, 'धणिउज्जालिए' इति धणियं—अत्यर्थमुज्ज्वालितम्, अत एव तिमिरमर्दकं—तिमिरनाशकं, पुनः
 किंविशिष्टमित्याह—'कणगनिगरणकुसुमियपारियातगवणप्यंगासे' कनकस्य निगरणं कनकनिगरणं गालितं कनकमिति भावः
 कुसुमितं च तत्पारिजातकवनं च कुसुमितपारिजातकवनं ततो ह्रन्दसमासस्तद्वत्प्रकाशः—प्रभा आकारो यस्य तत्कनकनिगरणपारिजा-
 तकुसुमवनप्रकाशम्, एतावता समुदायविशेषणसुक्तम्, इदानीं समुदायसमुदायिनोः कथञ्चिद्दे(दभे)द् इति ल्यापयन् समुदायविशेषणमेव
 विवक्षुः समुदायिविशेषणान्याह—'कंचणमणिरयणे'त्यादि, दीपिकाभिः शोभमानमिति सन्बन्धः, कथन्भूताभिर्दीपिकाभिः ? अत
 आह—काञ्चनमणिरत्नानां काञ्चनमणिरत्नमया विमलाः—स्वाभाविकगान्तुकमलरहिता महार्ही—महोत्सवार्हीः विचित्रा—विचित्रवर्णोपेता
 दण्डा यासां ताः काञ्चनमणिरत्नविमलमहार्हैर्विचित्रदण्डास्ताभिः, तथा सहसा—एककालं ज्वालिताश्च ता उत्सर्पिताश्च वर्त्युत्सर्पणेन
 सहसाप्रज्वालितोत्सर्पिताः, स्निग्धं—मनोहरं तेजो यासां ताः स्निग्धतेजसः, तथा दीप्यमानो—रज्ज्यां भास्वान् विमलोऽत्र धूल्याद्यप-
 गमेन ग्रहणो—ग्रहसमूहस्तेन सभा प्रभा यासां ता दीप्यमानविमलग्रहणसमप्रभाः, ततः पद्द्वयपद्द्वयमीलनेन कर्मधारयसमासः,
 सहसाप्रज्वालितोत्सर्पितस्निग्धतेजोदीप्यमानविमलग्रहणसमप्रभास्ताभिः, तथा वितिमिराः करार यस्यासौ वितिमिरकरः स चासौ
 सूरश्च वितिमिरकरसूरस्तस्येव यः प्रसरति उद्द्योतः—प्रभासमूहस्तेन 'चिल्लियाहिं'ति देशीपदमेतद् दीप्यमानाभिरित्यर्थः, ज्वाला एव
 यदुज्ज्वलं ग्रहसितमिव ग्रहसितं तेनाभिरामा—अभिरमणीया ज्वालोज्ज्वलग्रहसिताभिरामास्ताभिः, अत एव शोभमानाभिः शोभमानाः,
 तथैव दीपश्रिया अपि हुमगणा अनेकबहुविविधविश्रसापरिणतोद्योतविधिनोपेताः, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि प्रा-
 नवद् यावत् प्रतिरूपा इति ४ ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे

बहवो ज्योतिषिका नामं द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमणं । हे आयुष्मन् ! यथा तद् अचिरोद्गतं शरदिं सूर्यमण्डलं यद्विवा यथैतद् उत्कर्ण-
सहस्रं यथा वा दीप्यमाना विद्युत् अथवा यथा निर्धूमज्वलित उज्ज्वलः—उद्गता ज्वाला यस्य स तथा हुतबहः; सूत्रे च पदोपन्यासोव्य-
त्ययः प्राकृतत्वात्, ततः सर्वेषामेषां द्वन्द्वः समासः; कथम्भूता एते ? इत्याह—‘निद्धं तद्योये’त्यादि, निर्धर्मातेन—नितरामभिसंयोगेन
यद् धौतं—शोधितं तप्तं च तपनीयं ये च किंशुकशोकजपाकुसुमानां विमुकुलितानां—विकसितानां पुञ्जाः ये च मणिरत्नकिरणाः यश्च
जालाहिङ्गुलकनिकरस्तद्रूपेभ्योऽप्यतिरेकेण—अतिशयेन यथायोगं वर्णतः प्रभया च रूपं—स्वरूपं येषां ते निर्धर्मातयोततप्ततपनीयकिंशु-
काशोकजपाकुसुमविमुकुलितपुञ्जमणिरत्नकिरणजालाहिङ्गुलकनिकररूपातिरेकरूपाः; ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः; तथैव ते ज्योति-
षिका अपि द्रुमगणा अनेकबहुविविधविश्रसापरिणतेनोद्योतविधिनोपेताः; कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि प्राग्वद् याव-
त्प्रतिरूपाः ५ ॥ ‘उत्तरकुराए णं कुराए’ इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवश्चित्राङ्गका
नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! यथा तत् प्रेक्ष्याहं विचित्रं—नानाविधविचित्रोपेतम्, अत एव रम्यं—रमयति मनांसि
द्रष्टृणामिति रम्यं, बाहुलकात् कर्त्तरि यप्रत्ययः; वराश्च ताः कुसुमदाममालाश्च—प्रथितकुसुममाला वरकुसुमदाममालास्ताभिरुज्ज्वलं दे-
दीप्यमानत्वाद् वरकुसुमदाममालोज्ज्वलं, तथा भास्वान्—विकसिततया मनोहरतया च देदीप्यमानो मुक्तो यः पुष्पपुञ्जोपचारस्तेन क-
लितं भास्वनमुकपुष्पपुञ्जोपचारकलितं, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः; तथा विरञ्छितानि—विरलीकृतानि विचित्राणि यानि मालयानि
प्रथितपुष्पमालासेषा यः श्रीसमुदयस्तेन प्रागल्भं—अतीव परिपुष्टं विरञ्छितविचित्रमालयश्रीसमुदयप्रागल्भं, तथा प्रनिधमं—यत् सूत्रेण प्र-
थितं वेष्टिमं—यत्पुष्पमुकुट इव उपर्युपरि शिखराकृत्या मालास्थापनं पूरिमं—यत्पुष्पचिह्नद्वेषु पुष्पनिवेशेन पूर्यते सङ्घातिसं—यत्पुष्पं पुष्पेण

३ प्रतिपत्तौ

उत्तरकुरु-

वर्णनं

उद्देशः २

सू० १४७

॥ २६७ ॥

परस्परं नालप्रवेशेन संयोज्यते, ग्रन्थिमं च वेष्टिमं च पूरिमं च सङ्घातिमं वेति सर्माहारो इन्द्रस्तौन मात्येन छेकघिलिपना—परमदक्षेण
 शिलिपना विभागारहितेन यद् यत्र योन्यं ग्रन्थिमं वेष्टिमं पूरिमं सङ्घातिमं च तत्र तेन सर्वतः—सर्वासु दिक्षु समनुबद्धं, तथा प्रविरलैः
 —लम्बमातैः, तत्र विरलत्वं मनागप्यसंहतत्वमात्रेण भवति ततो विप्रकृष्टत्वप्रतिपादनार्थमाह—विप्रकृष्टैः—इहंइन्तरालैः पञ्चवर्णैः कुसुम-
 दामभिः शोभमानं 'वृणमालाकयगाए चैवे'ति वनमाला—चन्दनमाला कृताऽप्ये यस्य तद् वनमालाकृतामं तथाभूतं सद् दीप्यमानं,
 तथैव चित्राङ्गका अपि नाम हुमगणा अनेकवहुविविधविक्षसापरिणतेन ग्रन्थिमवेष्टिमपूरिमसङ्घातिमेन चतुर्विधेन मात्यविधिनोपपेताः,
 कुशविकुशविशुद्धदृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि यावत्प्रतिरूपकाः ६ ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुपु कुरुपु तत्र तत्र देशे
 तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे चित्ररसा नाम हुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, यथा तत्परमान्नं—पायसं भवेदिति स-
 न्वन्धः, किंविशिष्टमित्याह—ये सुगन्धाः—प्रवरगन्धोपेताः, समासान्तविधेरनित्यत्वाद्त्रैतद्रूपस्य समासान्तस्याभांयो यथा सुरभिगन्धेन
 वारिणा इत्यत्र, वराः—प्रधाना दोषरहितक्षेत्रकालादिसामग्रीसंपादिताललाभा इति भावः, कमलशालितन्दुलाः, यच्च विशिष्टं—विशि-
 ष्टगवादिसम्बन्धि निरुपहतमिति—पाकादिभिरविनाशितं दुग्धं तै राद्धं—पकं परमकलमशालिभिः परमदुग्धेन च यथोचितमात्रापाकेन
 निष्पादितमित्यर्थः, तथा शारदं घृतं गुडः खण्डं मधु वा शर्करापरपर्यायं मेलितं यत्र तत् शारददृत्तगुडखण्डमधुमेलितं, निष्ठान्तस्य
 परनिपातः प्राकृतत्वात् सुखादिदर्शनाद्वा, अत एवातिरससमुत्तमवर्णगन्धवत्, यथा वा राज्ञश्चक्रवर्तिनो भवेत् कुशलैः सूपपुरुषैः—सूप-
 कारैः पुरुषैः सज्जितो—निष्पादितः चतुष्कल्पसेकसिक इवौदनः, चत्वारश्च कल्पाः सेकविषया रसवतीशाखाभिज्ञेभ्यो भावनीयाः,
 स चौदनः किंविशिष्टः ? इत्याह—कलमशालिमयो विपको—विशिष्टपरिपाकमागतः, 'सवारफामिउविसयसक-

लसित्थे' इति सवाष्यानि—त्राषं सुञ्चन्ति मृदूनि—कोमलानि चतुष्कल्पसेकादिना परिकर्मितत्वात् विशदानि सर्वथा तुषादिमलापग-
मात् सकलानि—परिपूर्णानि सित्थूनि यत्र स सवाष्यमृदुविशदसकलसित्थुः, अनेकानि यानि शालनकानि—पुष्पफलप्रभृतीनि तैः
संयुक्तः—तमुपेतोऽनेकशालनकसंयुक्तः, तथा चामोदक इति सन्वन्धः, किंविशिष्टः? इत्याह—परिपूर्णानि—समस्तानि द्रव्याणि—एला-
प्रथूतीनि उपस्कृतानि—नियुक्तानि यत्र स परिपूर्णद्रव्योपस्कृतः, निष्ठान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात्, सुसंस्कृतो—यथोक्तमात्राभि-
परितापादिना परमसंस्कारमुपनीतः, वर्णगन्धरसस्पर्शयुक्तबलवीर्यपरिणाम इति वर्णगन्धरसस्पर्शैः सामर्थ्यादतिशायिभिर्युक्तः—सहिता
बलवीर्यहेतवः परिणामा यस्य स तथा, अतिशायिभिर्वर्णादिभिर्वलवीर्यहेतुपरिणामैश्चोपेता इति भावः, तत्र बलं—शारीरं वीर्यं—आन्त-
रोत्साहः, 'इन्द्रियबलपुट्टिवद्धरणे' इति, इन्द्रियाणां—चक्षुरादीनां बलं—स्वस्वविवयप्रहणपाटवमिन्द्रियबलं तस्य पुष्टिः—अतिशायी पोष
इन्द्रियबलपुष्टिस्तां वर्द्धयति, नन्थादित्वादनः, इन्द्रियबलपुष्टिवर्द्धनः, तथा क्षुब्ध पिपासा च क्षुत्पिपासे तयोर्मथनः क्षुत्पिपासामथनः,
तथा प्रधानः—कथितो यो गुडो यद्वा कथितं—प्रधानं खण्डं यदिवा कथिता प्रधाना मत्स्थण्डी—खण्डशर्करा यच्च प्रधानं घृतं तानि
उपनीतानि—योजितानि यस्मिन् स प्रधानकथितगुडखण्डमत्स्थण्डीवृत्तोपनीतः, निष्ठान्तस्य परनिपातोऽत्रापि सुखादिदर्शनात्, स
हव मोदकः श्लक्ष्णसमितिगर्भः—अतिश्लक्ष्णकणिकामूलदलः प्रह्लासः, तथैव चित्ररसा अपि दुमगणा अनेकबहुविविधविस्रसापरिणतेन
भोजनाविधिनोपपेताः, कुशविक्षुशविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्तो यावत्प्रतिरूपाः ७ ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुपु कुकुरुपु
तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे वहवो मण्यङ्गका नाम दुमगणाः प्रह्लासा हे श्रमण । हे आयुष्मन् !, यथा ते हारोऽर्द्धहारो
वेष्टनं सुकुट. कुण्डलं वामोत्तको हेमजालं मणिजालं कनकजालं सूत्रकमुषीकटकं सुडकाम(डुका ए)काबलिः कण्ठसूत्रं सकरिका उत्स्क-

३ प्रतिपत्तौ

उत्तरकुरु-

वर्णनं

उद्देशः २

सू० १४७

॥ २६८ ॥

न्यग्रैवेयकं श्रोणीसूत्रकं चूडामणिः कनकतिलकं फुल्लकं सिद्धार्थकं कर्णपाली शशी सूर्यो वृषभश्चक्रकं तलभङ्गं तुडितं हस्तमालकं ह-
 र्कं केयूरं वलयं प्रालम्बमङ्गुलीयकं वलयं दीनारमालिका काञ्ची मेखला कलापः प्रतरं प्रातिहार्यकं पादोज्ज्वलं घण्टिका किङ्किणी
 रत्नोरजालं वरनूपुरं चरणमालिका कनकनिगरमालिकेति भूषणविधयो बहुप्रकाराः, एते च लोकतः प्रत्येतव्याः, कथन्भूताः ? इत्याह—
 काञ्चनमणिरत्नभक्तिकिञ्जाः, तथैव ते मण्यद्भका अपि द्रुमगणा अनेकवहुविविधविश्रसापरिणतेन भूषणविधिनीपेताः, कुशविकुश-
 विशुद्धवृक्षमूला यावत्प्रतिरूपा इति ८ ॥ 'उत्तरकुराए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र
 प्रदेशे बहवो गेहाकारा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! यथा ते प्राकाराट्टालकचरिकाद्वारगोपुरप्रासादाकाशतलम-
 ण्डपैकशालकद्विशालकत्रिशालकचतुःशालकगर्भगृहमोहनगृहबलयगीगृहचित्रशालमालिकमक्तिगृहवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रनन्धावर्तसंस्थितानि पा-
 ण्डुरतलहर्म्यं गुण्डमालहर्म्यं, अथवा धवलगृहाणि अर्द्धमागधविभ्रमाणि शैलसुस्थितानि अर्द्धशैलसुस्थितानि कूटाकाराद्यानि सुविधि-
 कोष्ठकानि, तथाऽनेकानि गृहाणि शरणानि लयनानि 'अप्येगे' इति भवनविकल्पा अत्र बहुविकल्पाः, एतेषा च परस्परं विशेषो
 वासुविधातोऽवसातव्यः, कथन्भूता एते ? इत्याह—'विङ्गे'त्यादि, विटङ्कः—कपोतपाली जालवृन्दं—गावाक्षसमूहः निर्युहो—गृहैकदे-
 शविशेषः अपवरकः—प्रतीतः चन्द्रशालिका—शिरोगृहं, एवंरूपाभिर्विभक्तिभिः कलिताः, तथैव गृहाकारा अपि द्रुमगणा अनेकवहु-
 विविधविश्रसापरिणतेन भवनविधिनेति सम्बन्धः, किंविशिष्टेन ? इत्याह—'सुहारुहणसुहोत्ताराए' इति सुखेनारोहणं—ऊर्ध्वं गमनं
 सुखेनोत्तारः—अथस्तादवतरणं यस्य दर्दरसोपानपङ्क्यादिभिः स सुखारोहसुखोत्तारस्तेन, तथा सुखेन निष्क्रमणं प्रवेशश्च यत्र स सुख-
 निष्क्रमणप्रवेशस्तेन, कथं सुखारोहसुखोत्तारः ? इत्याह—दर्दरसोपानपङ्क्तिकलितेन, हेतौ तृतीया, ततोऽयमर्थः—यतो दर्दरसोपानपङ्क्ति-

लितस्तवः सुखारोहसुखोत्तारः, 'पतिरिक्कसुहविहारार्ण' प्रतिरिक्के-एकान्ते सुखविहारः-अवस्थानशयनादिरूपो यत्र पतिरिक्कसुखवि-
हारस्तेनोपपेता, सर्वत्र स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, कुशविक्रुशविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि प्रागवद् यावत्प्रतिरूपकाः १ ॥ 'उत्तरकु-
राए णं कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरुए कुरुए तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे वहवोऽनप्रका नाम दुर्गगाः प्रज्ञप्ता हे
श्रमण । हे आयुष्मन् !, 'जहा से' इत्यादि, आजिनकं नाम-चर्ममयं वस्त्रं क्षैमं-कर्पासिकं कम्बलः-प्रतीतः दुकूलं-वस्त्रजातिविशेषः
कौसेयं-त्रसरित्नुनिष्पन्नं कालसृगपट्टः-कालसृगचर्म अंशुकचीनांशुकानि-दुकूलविशेषरूपाणि पट्टानि-प्रतीतानि आभरणचित्राणि-
आभरणैश्चित्राणि-विचित्राणि आभरणचित्राणि 'सण्ह' इति श्रृङ्गानि कल्याणकानि-परमवस्त्रलक्षणोपेतानि गम्भीराणि-निपुणशि-
ल्पिनिष्पादिततयाऽलव्यस्त्ररूपमध्यानि 'नेहल'ति स्नेहलानि-स्त्रिगधानि 'गया(ज्ज)लानि'उद्वेद्यमानानि परिधीयमानानि वा गर्जयन्ति,
शेषं सम्प्रदायादवसातव्यं, तदन्तरेण सम्यक् पाठशुद्धेरपि कर्तुमशकत्वात्, वस्त्रविधयो बहुप्रकारा भवेयुर्वरपट्टनोद्भवाः-प्रसिद्धतत्तपत्तनवि-
निर्गता- 'विविधवर्णरागकलिता' विविधैर्वर्णविविधै रत्नैः-मञ्जिष्टारागादिभिः कलिताः, तथैवानप्रका अपि दुर्गगां अनेकवहुविविधवि-
स्त्रसापरिणतेन वस्त्रविधिनोपपेताः, कुजाविक्रुशांविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि प्रागवद् यावत्प्रतिरूपाः १० । 'उत्तरकुराए णं भंते !
कुराए मणुयाण'मित्यादि, उत्तरकुरुए कुरुए भदन्त । 'मनुजानां' मनुष्याणां कीदृशः कीदृश आकारभावः, प्रत्यवतारस्वरूपसम्भव इति
भाव, प्रज्ञप्तः?, भगवानाह-गौतम । 'ते ण'मिति पूर्ववत् मनुष्या 'अतीव' अतिशयेन सोमं-दृष्टिसुभगं चार रूपं येषां तेऽतीवसो
मचाररूपाः 'भोगुत्तमगयलक्खणा' इति उत्तमशब्दस्य विशेषणस्यापि परनिपातः प्राकृतत्वात्, उत्तमाश्च ते भोगाश्च उत्तमभोगा-
स्वद्भवानि-वत्संसूचकानि लक्षणाणि येषां ते उत्तमभोगातलक्षणाः, तथा भोगैः सश्रीकाः-सशोभाका भोगसश्रीकाः, तथा सुजातानि-

यथोक्तप्रमाणोपपन्नत्वेन शोभनजनमानि यानि सर्वाणि उरःशिरःप्रभृतीन्यङ्गानि तैः सुन्दरमङ्ग-समग्रं वपुर्येषां ते सुजातसर्वाङ्गसुन्द-
राङ्गाः, 'सुपद्मिद्यकुम्भचारुचरणा' इति सुषु-शोभनं यथा भवति एवं प्रतिष्ठिताः कूर्मवदुन्नतत्वेन चारुवञ्चरणाः-पादा येषां ते
सुप्रतिष्ठितकूर्मचारुचरणाः, 'रत्नुपलपत्तमजयसुकुमालकोमलतला' इति रक्तं-लोहितमुत्पलपत्रवत् मृदु-मार्दवोपेतमकर्कशमिति
भावः तथासुकुमारमपि संभवति यथा घृष्टमृष्टपाषाणप्रतिमा तत् आह-सुकुमारं-शिरीषकुसुमवदकठिनं कोमलं-मनोह्रं चरणतलं
येषां ते रक्तोत्पलपत्रमृदुसुकुमारकोमलतलाः, तथा 'नगनगरमगरसागरचक्रकंकरंकरलक्षणांकियचलणा' नगाः-पर्वतः नगरमक-
रसागरचक्राणि-प्रतीतानि अङ्कधरः-चन्द्रमा अङ्कः-तस्यैव लाञ्छनं मृगः एवरूपाणि यानि लक्षणाणि तैरङ्कितौ चरणौ येषां ते नग-
नगरमकरसागरचक्राङ्कधराङ्गलक्षणाङ्कितचरणाः, 'अणुपुण्ड्रसुसाहयंगुलीया' इति पूर्वस्थाः पूर्वस्था अनु लघव इति गम्यते अनुपूर्वाः,
किमुक्तं भवति?-पूर्वस्थाः पूर्वस्था उत्तरोत्तरा नखं नखेन हीनाः "नहं नहेण हीणाओ" इति सामुद्रिकशास्त्रवचनात् सुसंहताः-सु-
श्रिष्टा अद्भुत्यो येषां ते अनुपूर्वसुसंहताङ्गुलीकाः, 'उन्नयतणुतंबनिद्धनखा' उन्नता-ऊर्ध्वं नतास्तनवस्ताम्नाः 'स्त्रिगधाः' स्त्रिगध-
न्याया नखाः पादागता इति सामर्थ्यलभ्यं तद्वर्णनाधिकाराद् येषां ते उन्नततनुताम्नास्त्रिगधनखाः, 'संठियसुसिलिद्धगूढगुण्फा' सम्यक्-
स्वरूपप्रमाणतया स्थितौ संस्थितौ सुश्रिष्टौ-मांसलौ गुल्फौ-गुल्फौ येषां ते संस्थितसुश्रिष्टगूढगुल्फाः, 'एणीकुरुविद्वचनवद्वाणुपुण्ड्र-
जंघा' इति एण्या इव-हरिण्या इव कुरुविन्दस्येव वर्त्त-सूत्रवलनकं तस्येव वृत्ते-वर्तुले आनुपूर्व्येण-क्रमेण ऊर्ध्वं स्थूरे स्थूरतरे इति गम्यं
जङ्घे येषां ते एणीकुरुविन्दवर्त्तवृत्तानुपूर्वजङ्घाः 'समुद्रगनिमगगगूढजाणू' समुद्रकस्येव-समुद्रकपक्षिण इव निमग्रे-अन्तःप्रविष्टे गूढे-
मांसलत्वाद्गुह्यते जानुनी-अष्टीवन्तौ येषां ते समुद्रनिमगगगूढजानवः, 'गयससणसुजायसन्निभोरू' गजो-हस्ती श्वसिति-प्राणित्यनेनेति

लितस्त्वः सुखारोहसुखोत्तारः, 'पतिरिक्कसुहविहारण्' पतिरिक्के—एकान्ते सुखविहारः—अवस्थानशयनादिरूपो यत्र पतिरिक्कसुखवि-
हारस्तेनोपपेता, सर्वत्र स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला' मूलवन्त इत्यादि प्रागवद् यावत्प्रतिरूपकाः १ ॥ 'उत्तरकु-
राण् षं कुराण्' इत्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशो वहवोऽनमका नाम हुमगणाः प्रहमा हे
श्रमण। हे आयुष्मन्, 'जहा से' इत्यादि, आजिनकं नाम—चर्ममयं वखं क्षैमं—कर्पासिकं कम्बलः—प्रतीतः दुकूलं—वखजातिविशेषः
कौसेयं—त्रसरित्नुनिष्यन्नं कालमुगपटः—कालमुगचर्म धंशुकचीनांशुकानि—दुकूलविशेषरूपाणि पट्टानि—प्रतीतानि आभरणचित्राणि—
आभरणैश्चित्राणि—विचित्राणि आभरणचित्राणि 'सणह' इति श्लक्ष्णानि कल्याणकानि—परमवखलक्षणोपेतानि गम्भीराणि—निपुणशि-
ल्पनिष्पादिततयाऽलव्यस्वरूपमध्यानि 'नेहल'ति स्नेहलानि—स्निग्धानि 'गया(ज)लानि'उद्वेगमानानि परिधीयमानानि वा गर्जयन्ति,
शेषं सम्प्रदायादवसातव्यं, तदन्तरेण सम्यक् पाठशुद्धेरपि कर्तुमशकत्वात्, वखविषयो बहुप्रकारा भवेत्युर्वरपट्टनोद्गताः—प्रसिद्धतत्त्वपत्तनवि-
निर्गता 'विविधवर्णरागकलिता' विविधैर्वर्णैर्विविधै रंगैः—मञ्जिष्ठारागादिभिः कलिताः, तथैवानमका अपि हुमगणा अनेकबहुविविधवि-
स्त्रसापरिणतेन वखविधिनोपपेताः, कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्त इत्यादि प्रागवद् यावत्प्रतिरूपाः १० । 'उत्तरकुराण् षं भंते !
कुराण् मणुषाण'मित्यादि, उत्तरकुरुषु कुरुषु भदन्त । 'मनुजानां' मनुष्याणां कीदृशः कीदृश आकारभावः, प्रत्यवतारस्वरूपसम्भव इति
भावः, प्रहमाः?, भगवानाह—गौतम ! 'ते ण'मिति पूर्ववत् मनुष्या 'अतीव' अतिशयेन सोमं—दृष्टिसुभगं चार रूपं तेषां तेऽतीवसो
मचाररूपाः 'भोगुत्तमगयलकखणा' इति उत्तमशब्दस्य विशेषणस्यापि परनिपातः प्राकृतत्वात्, उत्तमाश्च ते भोगाश्च उत्तमभोगा-
स्वद्वैतानि—तत्संसृचकानि लक्षणाणि तेषां ते उत्तमभोगात्तलक्षणाः, तथा भोगैः सश्रीकाः—सशोभाका भोगसश्रीकाः, तथा सुजातानि—

३ प्रतिपत्तौ
उत्तरकुर-
वर्णनं
उद्देशः २
सू० १४७

यथोक्तप्रमाणोपपन्नत्वेन शोभनजन्मानि यानि सर्वाणि उरःशिरःप्रभृतीन्यङ्गानि तैः सुन्दरमङ्गं—समग्रं वपुर्येषां ते सुजातसर्वाङ्गसुन्द-
 राङ्गाः, 'सुपइद्वियकुमचारचरणा' इति सुष्टु—शोभनं यथा भवति एवं प्रतिष्ठिताः कूर्मर्षवदुन्नतत्वेन चारवश्चरणाः—पादा येषां ते
 सुप्रतिष्ठितकूर्मचारचरणाः, 'रत्नुत्पलपत्तमउयसुकुमालकोमलतला' इति रक्तं—लोहितमुत्पलपत्रवत् मृदु—मार्दवोपेतमकर्कशमिति
 भावः तच्चासुकुमारमपि संभवति यथा धृष्टमृष्टपाषाणप्रतिमा तत आह—सुकुमारं—शिरीषकुसुमवदकठिनं कोमलं—मनोज्ञं चरणतलं
 येषां ते रक्तोत्पलपत्रमृदुसुकुमारकोमलतलाः, तथा 'नगनगरमगारसागरचक्रकंहरंकलक्वणंकिञ्चलणा' नगाः—पर्वतः नगरमक-
 रसागरचक्राणि—प्रतीतानि अङ्कधरः—चन्द्रमा अङ्कः—तस्यैव लाञ्छनं मृगः एवंप्रपञ्चि यानि लक्षणाणि तैरङ्कितौ चरणौ येषां ते नग-
 नगरमकरसागरचक्राङ्कधराङ्कलक्षणाङ्कितचरणाः, 'अणुपुण्ड्रसुसाहयंगुलीया' इति पूर्वस्थाः पूर्वस्था अनु लघव इति गम्यते अनुपूर्वाः,
 किमुक्तं भवति!—पूर्वस्थाः पूर्वस्था उत्तरोत्तरा नखं नखेन हीनाः 'नहं नहेण हीणाओ" इति सामुद्रिकशास्त्रवचनात् सुसंहताः—सु-
 श्रिष्टा अङ्गुलयो येषां ते अनुपूर्वसुसंहताङ्गुलीकाः, 'उन्नयतणुतंबनिद्धनखा' उन्नता—ऊर्ध्वं नतास्त्रनवसाक्षाः 'स्त्रिगथाः' स्त्रिगध-
 ळ्याया नखाः पादागता इति सामर्थ्यालभ्यं तद्वर्णनाधिकाराद् येषां ते उन्नततनुतास्त्रिगधनखाः, 'संठियसुसिलिद्धगूढगुप्फा' सन्धक्-
 स्वरूपप्रमाणतया स्थितौ संस्थितौ सुश्रिष्टौ—मांसलौ गुल्फौ—गुल्फौ येषां ते संस्थितसुश्रिष्टगूढगुल्फाः, 'एणीकुरविदवत्तवद्वाणुपुण्ड्र-
 जंघा' इति एण्या इव—हरिण्या इव कुरविन्दस्येव वर्त्त—सूत्रवलनकं तस्येव वृत्ते—वर्तुले आनुपूर्व्येण—क्रमेण ऊर्ध्वं स्थूरे स्थूरतरे इति गम्यं
 जङ्घे येषां ते एणीकुरविन्दवर्त्तवृत्तानुपूर्वजङ्घाः 'समुगगनिमगगगूढजाणू' समुद्रकस्येव—समुद्रकपक्षिण इव निमग्ने—अन्तःप्रविष्टे गूढे—
 मांसलत्वादनुद्धते जानुनी—अष्टीवन्तौ येषां ते समुद्रनिमगगूढजानवः, 'गयससणसुजायसन्निभोरू' गजो—हस्ती श्वासिति—प्राणित्यानेनेति

श्वसनः—शुण्हादण्डः गजस्य श्वसनी गजश्वसनस्तस्य सुजातस्य—सुनिष्पन्नस्य सन्निभौ ऊरू येषां ते गजश्वसनसुजातसन्निभोरवः, सुजा-
तशब्दस्य विशेषणस्यापि सतः परनिपातः प्राकृतत्वात्, 'वरवारणमततुल्लविक्रमविलासियगई' अत्रापि मत्तशब्दस्य विशेष्यत्वर-
निपातः प्राकृतत्वात्, सत्तो—मद्योन्मत्तो यो वरः—प्रधानो भद्रजातीयो वारणो—हस्ती तस्य तुल्यः—सदृशो विक्रमः—पराक्रमो विलासिता-
—विलासः संजातोऽस्या विलासिता वारकादिदर्शनादितप्रत्ययः विलासवती गतिः—गमनं येषां ते वरवारणमततुल्यविक्रमविलासित-
गतयः, 'पमुद्भववरतुरगसीहवरवद्वियकडी' प्रमुदितो—रोगशोकाद्युपद्रवाभावात्, क्वचित्पुनरेवं पाठः 'पमुद्भववरतुरगासिंहअईरगव-
द्वियकडी' तत्र प्रमुदितयो—रोगशोकाद्युपद्रवरहितत्वेनातिपुष्टयोर्वरयोस्तुरगासिंहयोः कट्याः सकाशादतिशयेन वर्तिता—श्रुतिः (सा)
कटियेषां ते प्रमुदितवरतुरगासिंहातिरेकवर्तितकटयः, 'वरतुरयसुजायगुञ्जदेसा' वरतुरगस्येव सुजातः—संगुप्तत्वेन सुनिष्पन्नो गुह्यदेशो
येषां ते वरतुरगसुजातगुह्यदेशाः, पाठान्तरं 'पसरथ्यवरतुरगगुञ्जदेसा' व्यक्त, 'आइणहयव्व निरुवलेवा' आकीर्णो—गुणैर्व्याप्तः
स चासौ ह्यश्व आकीर्णह्यस्तद्वन्निरुपलेपा—लेपरहितशरीरमलाः, यथा जात्याश्चो मूत्रपुरीषाद्यनुपलिप्तगान्धो भवति तथा तेऽपीति
भाव, 'साहयसोणंदमुसलदपणनिगरियवरकणगळरुसरिसवरवइरवलियमज्झा' संहतसौनन्दं नाम ऊर्ध्वीकृतमुदूपलाकृति काष्ठ
तच्च मध्ये तनु उभयोः पार्श्वयोर्वृहत्, सुसलं—प्रतीतं, दर्पणशब्देनेहावयवे समुदायोपचाराद्दर्पणगण्डो गृह्यते, तथा यन्निगरितं—सारी-
कृत वरकनकं तस्य—तन्मयं तसरु—त्वङ्गादिमुष्टिर्निगरितवरकनकरसरुस्तैः सदृशः तेषामिबेत्यर्थः, तथा वरवज्रस्येव क्षामो बालितो—बलय-
सजाता अस्य बालितः—बलित्रयोपेतो मध्यो—मध्यभागो येषां ते संहतसौनन्दमुसलददर्पणनिगरितवरकनकरसरुसदृशवरवज्रव लितमभ्याः
'झसविहगसुजायपीणकुच्छी' झपो—मत्स्यः पक्षी—प्रतीतस्तयोरिव सुजातौ—सुनिष्पन्नौ जन्मदोषरहिताविति भावः पीतौ—उपचिचौ

कुक्षी येषां ते मत्स्यपक्षिसुजातपीनकुक्ष्यः, 'झपोदरा' झपस्येवोदरं येषां ते झपोदराः, 'सुइकरणा' इति शुचीनिःपवित्राणि निरुपले-
 पानीति भावः करणानि—चक्षुरादीनीन्द्रियाणि येषां ते शुचिकरणाः, कचिदेव 'पम्हवियडनाभा' इति पाठस्तत्र पञ्चवद् विकटं—वि-
 स्तीर्णा नाभिर्येषां ते पद्मविकटनाभाः, अत एव निर्देशादनाङ्ग्यपि समासान्तः, एवमुत्तरपदेऽपि, 'गंगावत्तयपयाहिणावत्तरंगभंगु-
 ररविकिरणतरुणवोहियअ(आ)कोसायंतपउमगंभीरवियडनाभा' गङ्गावर्त्तक इव दक्षिणावर्त्ता तरङ्गैरिव तरङ्गैस्त्रिभिर्बहु-
 तरङ्गभङ्गुरा रविकिरणैः—सूर्यकरैस्तरुणं—नवं तत्प्रथमं तत्कालमित्यर्थः यद्बोधितं—उन्निद्रीकृतमत एव 'आकोसायंतं' इत्याकोशायमांतं
 विकचीभवदित्यर्थः पद्मं तद्वद् गन्भीरा च विकटा च नाभिर्येषां ते गङ्गावर्त्तकप्रदक्षिणावर्त्तरङ्गभङ्गुररविकिरणतरुणवोहिताकोशाया-
 मानपद्मगन्भीरविकटनाभाः, 'उज्युयसमसहियसुजायजच्चतणुकसिणनिद्धआइजलडहसुकुमालमिउरमणिज्जरोमराई' ऋजुका—न
 वका समा—न कात्युदन्तुरा सहिता—सन्तता न त्वपान्तरालव्यवच्छिन्ना सुजाता—सुजन्मा न तु कालादिवैगुण्यार्हुर्जन्मा अत एव जात्या—
 प्रधाना तन्वी न तु रथूरा कृष्णा न तु मर्कटवर्णा, कृष्णमपि किञ्चिन्निर्दीप्तिकं भवति तत आह—स्त्रिगथा आदेया—दर्शनपथमुपगता
 सती उपादेया सुभगा इति भावः, एतदेव विशेषणद्वारेण समर्थयते—'लडहा' सलवणिमा अत एव आदेया, तथा सुकुमारा—अकठिना,
 तत्राकठिनमपि किञ्चित्कर्कशस्पर्शं भवति तत आह—मृद्धी अत एव रमणीया—रम्या रोमराजि.—तन्मूहपङ्क्तिर्येषां ते ऋजुकसमसहितसुजा-
 तजात्यतनुकृष्णस्त्रिगथादेयलटहसुकुमारमृदुरमणीयरोमराजयः, 'सन्नयपासा' सम्यग्—अथोऽथःक्रमेण नतौ पार्थ्वी येषां ते सन्नतपार्थ्वीः
 अथोऽथःक्रमावनतपार्थ्वी इत्यर्थः, तथा 'संगयपासा' इति संगतौ—इहप्रमाणोचितौ पार्थ्वी येषां ते सङ्गतपार्थ्वी अत एव सुन्दरपार्थ्वीः
 'सुजायपासा' इति सुनिष्पन्नपार्थ्वीः 'मियमाइयपीणरइयपासा' मितं—परिमितं यथा भवति देहानुसारेणेत्यर्थः आयतौ—दीर्घौ पीनौ-

उपचितौ मांसलाविति भावः रचितौ—स्वस्वनामकर्मोदयनिर्वर्तितौ रतिदौ वा—रम्यौ पार्श्वौ येषां ते तथा, 'अकरंडयकणगारुगानिमम-
लसुजायनिरुवहयदेहधारी' अविद्यमानं—मांसलतयाऽनुपलक्ष्यमाणं करण्डकं—पृष्ठवंशास्थिकं यस्य देहस्य सोऽकरण्डकस्तं कनकस्येव
रुचको—रुचिर्यस्य स कनकरुचिस्तं निर्मलं—स्वाभावविकागानुकमलरहितं सुजातं—बीजाधानादारभ्य जन्मदोषरहितं निरुपहतं—ज्व-
रादिदशाद्युपद्रवरहितं देहं धारयन्तीत्येवंशीला अकरण्डककनकरुचकनिर्मलसुजातनिरुपहतदेहधारिणः 'कणगसिलायलुज्जलपसरथ-
समतलोवचियविच्छिन्नपिह्लवच्छा' कनकशिलातलवदुज्ज्वलं च—निर्मलं प्रशस्त च—अतिप्रशस्तं समतलं—न विषमोन्नतं उपचितं—
मासलं विस्तीर्णम्—ऊर्ध्वाधोऽपेक्षया पृथुलं दक्षिणोत्तरतो वक्षो येषां ते कनकशिलातलोज्ज्वलप्रशस्तसमतलोपचितविस्तीर्णपृथुलवक्षसः
'सिरिवच्छंक्रियवच्छा' इति श्रीवृक्षेणाङ्कितं—लाञ्छितं वक्षो येषां ते श्रीवृक्षलाञ्छितवक्षसः 'जुगसन्निभपीणरइयपीवरपउदुसंठि-
यसुसिलिद्विसिद्वघणथिरसुवद्धसंधी पुरवरफलिहवद्वियभुया' युगसन्निभौ—वृत्ततया आयततया च यूपतुल्यौ पीनौ—उपचितौ
रतिदौ—प्रयत्नां दृष्टिसुवदौ पीवरप्रकोष्ठौ—अकशकलाचिकौ संस्थितौ—विशिष्टसंस्थानौ सुश्लिष्टाः—संगताः विशिष्टाः—प्रधानाः घना-
निविद्याः स्थिरा—नातिश्रुथाः सुवद्धाः—क्राद्युभिः सुष्ठु नद्धाः सन्धयः—सन्धानानि ययोस्तौ तथा पुरवरपरिधवत्—महानगरार्गलावद्
वर्तितौ च वाहू येषां ते युगसन्निभपीनरतिदपीवरप्रकोष्ठसंस्थितसुश्लिष्टविशिष्टघनस्थिरसुवद्धसन्धियपुरवरपरिधवर्तितसुजाः, पाठान्तरं
'जुगसन्निभपीणरइयपउदुसंठियोवचियघणथिरसुवद्धसुनिगूहपव्वसंधी' युगसन्निभौ वर्तुलत्वेन पीनौ रतिदौ प्रकोष्ठौ येषां ते तथा,
तथा संस्थिताः—सन्धयःस्थिता उपचिता—मांसला घना—निविद्या स्थिरा—अचाल्याः, कृतः ? इत्याह—सुवद्धा—दृढबन्धनवद्धा निगूहा—
मासलत्वाद्दनुपलक्ष्याः पर्वसन्धयो हस्तादिगता येषां ते तथा, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, 'भुयगीसरविपुलभोगआयाणफलि-

हृत्छूढदीहबाहू' भुजगेश्वरो—नागराजस्तस्य यो विपुलो—महान् भोगो—देहो भुजगेश्वरविपुलभोगः तथा आदीयते—द्वारस्वगनार्थे
 गृह्यत इत्यादानः स चासौ परिघश्च आदानपरिघः 'उच्छूढ'ति अवक्षिप्तः—अर्गलास्थानान्निष्कासितो द्वारपृष्ठभागे इत्त इत्यर्थः, ततः
 पूर्वपदेन विशेषणसमासः, विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, भुजगेश्वरविपुलभोगश्च आदानपरिघावक्षिप्तश्च ताविव दीर्घो बाहू
 येषां ते तथा, 'रत्ततलोवतियमांसलसुजायअच्छिद्दजालपाणी' रक्ततलो—लोहिततलो अवपतितौ—क्रमेण हीयमानोपचर्यौ मृदुकौ
 —कोमलौ मांसलौ सुजातौ—जन्मदोषरहितौ अच्छिद्दजालौ—अङ्गुल्यन्तरालसमूहरहितौ पाणी—हस्तौ येषां ते तथा, पाठान्तरं 'रत्तत-
 लोवहयमंसलसुजायपसत्थलकवणअच्छिद्दजालपाणी' तत्र प्रशस्तलक्षणौ—शुभचिह्नाविति व्याख्येयं, शेषं तथैव, 'पीवरकोमलवरंगु-
 लीया' इति पीवराः—स्वशरीरानुकमोपचर्याः कोमला—मृदवो वराः—प्रशस्तलक्षणोपेता अङ्गुलयो येषां ते पीवरकोमलवराङ्गुलिकाः,
 पाठान्तरं 'पीवरवद्वियसुजायकोमलवरंगुलीया' व्यक्तम्, 'आयंबतलिणसुइरइलनिद्धनखा' आताम्रा—ईषद्रक्ताः तलिनाः—प्रतलाः
 शुचयः—पवित्रा रचिरा—दीप्ताः स्निग्धा—अरुक्षा नखाः—कररहा येषां ते तथा आताम्रतलिनशुचिरस्निग्धनखाः, 'चंदपाणिलेखा'
 चन्द्र इव चन्द्राकारा पाणौ रेखा येषां ते चन्द्रपाणिलेखाः, एवं सूर्यपाणिलेखाः शङ्खपाणिलेखाश्चक्रपाणिलेखा दिक्सौवस्तिको—दिक्प्रोक्षको
 दक्षिणावर्त्तः स्वस्तिक इत्यन्ये स पाणौ रेखा येषां ते दिक्सौवस्तिकपाणिलेखाः, एतदेवानन्तरोक्तं विशेषणपञ्चकं तत्प्रशस्ताप्राकर्षप्रति-
 पादनाय सद्बहवचनेनाह—चन्द्रसूर्यशङ्खचक्रदिक्सौवस्तिकेरेखाः, एतद्वनन्तरं क्वचिदेवं पाठः—'रविससिसंखवरचक्रसोस्थियविभिन्न-
 सुविरइयपाणिलेहा' व्यक्तो नवरं विभक्ता—विभागवत्याः सुविरचिताः—सुष्ठु कृताः स्वकीयकर्मणा 'अणेगवरलकखणुत्तमपसत्थसुइ-
 रइयपाणिलेहा' अनेकैः—अनेकसङ्घैर्वरैः—प्रधानैर्लक्षणैरुत्तमाः प्रशस्ताः—प्रशंसास्पदीभूताः शुचयः—पवित्रा रचिताः—स्वकर्मणा निष्पा-

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ २७२ ॥

द्विताः पाणिरखा येषां ते अनेकवरलक्षणोत्तमप्रशस्तशुचिरचितपाणिरखाः, 'वरमहिसवराहसिंहसदृलउसभंनगावरपडिपुणवि-
उलखंधा' वरमहिपः—प्रधानसौरभयः वराहः—शुक्ररः सिंहः—केशरी शार्दूलो—व्याघ्रः नृपयो—शुषभः नागावरः—प्रधानो गजः, एपा-
म्बिव प्रतिपूर्णः—स्वप्रमाणेनाहीनो विपुलो—विस्तीर्णः स्कन्धः—अंशदेशो येषां ते वरमहिपवराहसिंहशार्दूलवृषभनागावरप्रतिपूर्णविपुल-
स्कन्धाः 'चवरंगुलसुप्यमाणकंबुवरसरिसगीवा' चतुरङ्गुलं—स्वाङ्गुलापेक्षया चतुरङ्गुलप्रमितं सुष्टु—शोभनं प्रमाणं यस्याः सा चतुर-
ङ्गुलसुप्रमाणा कन्बुवरसदृशी—उन्नततया वलियोगेन च प्रधानशङ्खसन्निभा श्रीवा येषां ते चतुरङ्गुलसुप्रमाणकन्बुवरसदृशीवाः
'मंसलसंठियसदृलविपुलहृणया' मांसलं—उपचितमांसं सम्यक् स्थितं सास्थितं विशिष्टस्थानमित्यर्थः प्रशस्तं प्रशस्यलक्षणोपेतत्वात्
शार्दूलसेव—व्याघ्रस्यैव विपुलं—विस्तीर्णं हनुकं येषां ते तथा, 'अवद्वियसुविभत्तमंसु' अवस्थितानि—अवर्द्धिष्णूनि सुविभक्तानि—
विविक्तानि चित्राणि—अतिरम्यतयाऽद्भुतानि रमश्रूणि—कूर्चकेशा येषां तेऽवस्थितसुविभक्तचित्ररमश्रवः 'ओयवियसिलरपवालविंब-
फलसन्निभाधरोद्वा' ओयवियं—परिकर्षितं यत् शिलारूपं प्रवालं विद्रुममित्यर्थः विन्धफलं—गोत्रहाफलं तयोः सन्निभो रक्ततया उन्न-
तमध्यतयाऽधरओष्ठः—अधस्तनो दन्तच्छदो येषां ते तथा, 'पंडुरससिसगालविमलनिमलसंखगोखीरफेणकुंदगारयमुणालिया-
धवलदंतसेदी' पाण्डुर—अकलङ्कं यत् शशिक्षफलं—चन्द्रखण्डं विमल—आगन्तुकमलरहितो निर्मलः—स्वभावोत्थमलरहितो यः शङ्खः
गोक्षीरफेनः प्रवीतः कुन्दं—कुन्दकुसुमं दकरज—उदककणाः मुणालिका—विशं, एतद्वद्धवला दन्तश्रेणिर्येषां ते पाण्डुरशशिक्षकलविमल-
निर्मलगोक्षीरफेनकुन्ददकरजोमुणालिकाधवलदन्तश्रेणयः 'अखंडदंता' इति अखण्डाः—सकला दन्ता येषां ते अखण्डदन्ताः 'अ-
प्फुडियदंता' अस्फुटिता—अजर्जरा राजिरहिता दन्ता येषां ते अस्फुटितदन्ताः, तथा मुजाता—जन्मदोषरहिता दन्ता येषां ते मुजा-

३ प्रतिपत्तौ

देवकुर्व-

धिकारः

उद्देशः २

सू० १४७

॥ २७२ ॥

तदन्ताः, तथाऽविरला-धना दन्ता येषां ते अविरलदन्ताः, 'एगदंतसेढीविव अणेगदंता' एकाकारा दन्तश्रेणियेषां ते तथा ते इव
 परस्परानुपलक्ष्यमाणदन्तविभागत्वाद् अनेके दन्ता येषां ते अनेकदन्ताः, एवं नामाविरलदन्ता यथाऽनेकदन्ता अपि सन्त एकाकार-
 दन्तपङ्क्तय इव लक्ष्यन्त इति भावः, 'हुयवहनिद्धंतधीयतत्तवणिज्जरत्तलतालुजीहा' हुतवहेन-अग्निना निर्धर्मतं सद् यद्
 धौतं-शोधितमलं तप्तं तपनीयं-सुवर्णविशेषस्तद्वद् रके तले-हस्ततले तालु-काकुदं जिह्वा च-रसना येषां ते हुतवहनिधर्मतर्थावतप्त-
 तपनीयरक्तलतालुजिह्वाः 'गरुलाययउज्जुतुंगानासा' गरुडस्येवायता-दीर्घा ऋज्वी-अवक्रा तुङ्गा-उन्नता नासा-नासिका येषां ते
 गरुडायतऋजुतुङ्गनासाः 'कोकासियधवलपत्तलच्छा' कोकासिते-पञ्चवद्विकसिते धवले कचिदेशे पत्रले-पद्मवती अर्द्धिणी-लो-
 चने येषां ते कोकासितधवलपत्राक्षाः, एतदेव स्पष्टयति—'विष्कालियपुंडरीयनयणा' विस्फारितं-रविकिरणैर्विकसितं यत्पुण्डरीकं
 -सितपद्मं तद्वन्नयने येषां ते विस्फारितपुण्डरीकनयनाः, कचित् 'अवदालियपुंडरीयनयणा' इति पाठस्तत्रापि अवदालितं-रवि-
 किरणैर्विकसितमिति व्याख्येयं, 'आणामियचावरुइलतणुकसिणनिद्धमुया' आनामितं-ईयत्रामितमारोपितमिति भावः यन्नापं-
 धनुस्तद्वद् रुचिरे-संस्थानविशेषभावतो रमणीये तनू-तनुके ऋक्षणपरिमितबालपङ्क्तपालकत्वात् कृष्णे-परमकालिमोपेते स्त्रिरधे-स्त्रिरध-
 न्छाये भ्रुवौ येषां ते आनामितचापरुचिरतनुकृष्णस्त्रिरधभ्रूकाः, कचित्पाठः—'आणामियचाररुचिकिणह्वम्भराईसंठियसंगयआ-
 ययसुजायमुमया' तत्र आनामितचापवद् रुचिरे कृष्णाभ्रराजीव संस्थिते संगते-यथोक्तप्रमाणोपपन्ने आयते-दीर्घे सुजाते-सुनिष्पन्ने
 जन्मदोषरहितत्वाद् भ्रुवौ येषां ते तथा, कचित्पुनरेवं पाठः—'आणामियचावरुइलकिणह्वम्भराइतणुकसिणनिद्धमुमया' तत्रानामित-
 चापवद् रुचिरे-मनोझे कृष्णाभ्रराजीव-कालमेधरेखेव तनू-तनुके कृष्णे-काले स्त्रिरधे-सच्छाये भ्रुवौ येषां ते तथा, 'आलीणपमा-

णजुत्सवणा' आलीनौ न तु टप्परी प्रमाणयुक्तौ—प्रमाणोपेतौ श्रवणौ—कर्णौ येषां ते आलीनप्रमाणयुक्तश्रवणाः, अत एव 'सुस-
वणा' शोभनश्रवणाः 'पीणमंसलकपोलदेशभागा' पीनौ—अकृशौ यतो मांसलौ—उपचितौ कपोलदेशौ—गण्डभागाौ मुखस्य देशभागाौ
येषां ते पीनमांसलकपोलदेशभागाः, अथवा कपोलयोर्देशभागाः कपोलदेशभागाः कपोलावयवा इत्यर्थः पीना—मासलाः कपोलदेशभागा
येषां ते पीनमांसलकपोलदेशभागा. 'निव्रणसमलडमडचंद्रसमनिडाला' निर्बणं—विरफोटकादिक्षतरहितं समं—अविषमं अत एव
लटं—मनोह्रं मृष्टं—मसृष्टं चन्द्रार्द्धसमं—शशधरसमप्रविभागसदृशं ललाटं—अलकं येषां ते निर्बणसमलटचन्द्रार्द्धसमललाटाः, सूत्रे 'निडान-
ले'ति प्राकृतलक्षणवशात्, 'उजुवइपडिपुणसोमवयणा' प्राकृतत्वात्पदव्यत्यय, प्रतिपूर्णेण्डुपतिरिव—सम्पूर्णचन्द्र इव सोमं—सश्रीकं वदन्
येषां ते प्रतिपूर्णेण्डुपतिसोमवदनाः, 'घणनिचियसुबद्धलक्वणुन्नयकूडागारनिहपिडियसिरा' घनं—अतिशयेन निचितं घननिचितं
सुष्टु—अतिशयेन वद्धानि—अवस्थितानि लक्षणानि यत्र तत् सुबद्धलक्षणं, उन्नतं—मध्यभागे उच्चं यत्कूटं तस्याकारो—भूर्त्तिसंज्ञिभयुन्नतकूटाका-
रसदृशमिति भावः पिण्डितं—स्वकर्मणा संयोजितं शिरो येषां ते घननिचितसुबद्धलक्षणोन्नतकूटाकारनिभपिण्डितशिरसः 'छत्ताकारुत्त-
मंगदेसा' छत्राकार उत्तमाङ्गरूपो देशो येषां ते छत्राकारोत्तमाङ्गदेशाः 'दाडिमपुष्पपासासतवणिज्जसरिसनिम्मलसुजायकेसंतके-
सभूसी' दाडिमपुष्पप्रकाशा—दाडिमपुष्पप्रतिमास्त्वपनीयसदृशाश्च निर्मला—आगन्तुकस्वामाविकमलरहिताः केजान्ताः केशभूमिश्च—
केशोत्पत्तिस्थानभूता मस्तकत्वग् येषां ते दाडिमपुष्पप्रकाशात्पनीयसदृशनिर्मलसुजातकेशान्तकेशभूमयः 'सामलिर्बोडयणल्लोडियमि-
उविसयपसत्थसुहुमलक्वणसुगंधसुन्दरभुयमोयगभिगनीलकज्जलपहद्वभमरगणानिकुरंबनिचियकुंचियपयाहिणावत्तमुद्धसि-
रया' शास्मली—वृक्षविशेष. स च प्रतीत एव तस्य बोण्डं—फलं तद्वन्धोदित्ता अपि घनं—अतिशयेन निचिताः शास्मलीबोण्डघननि-

३ प्रतिपत्तौ

देवकुर्व-

धिकारः

उद्देशः २

सू० १४७

चितच्छोदितः; स्नेहकेशपाशं न कुर्वन्ति परिज्ञानाभावात्, केवलं लोडिता अपि तथास्वभावतया शालमलीवोण्डाकारवद् घननि-
 चिता अवतिष्ठन्ते तत एतद्विशेषणोपादानं, तथा मृदवः—अकर्कशा विशदा—निर्मलाः प्रशस्ताः—प्रशंसास्पर्दीभूताः सूक्ष्माः—श्लक्ष्णाः
 लक्षणा—लक्षणवन्तः सुगन्धाः—परमगन्धकलिता अत एव सुन्दराः; तथा भुजमोचको—रत्नविशेषः शुद्धः—प्रतीतः नीलो—मरकतमणिः
 कजालं—प्रतीतं प्रहृष्टः—प्रमुदितो भ्रमरगणः प्रहृष्टभ्रमरगणः; प्रहृष्टो हि भ्रमरगणस्त्वारुण्यावस्थायां भवति तदानीं चातिकृष्ण इति प्रह-
 ष्टग्रहणं, तद्वत्स्त्रिगथा भुजमोचकशुद्धनीलकजालप्रहृष्टभ्रमरगणस्त्रिगथाः; तथा निकुरन्वा—निकुरन्वीभूताः सन्तो निचिता न तु वि-
 स्तृता. सन्तः परस्परसंहता निकुरन्वनिचिता ईषत्कुटिलाः प्रदक्षिणावर्त्ताश्च मूर्द्धनि शिरोजा—त्राला येषां ते शालमलीवोण्डधननि-
 चितच्छोदितमृदुविशदप्रशस्तसूक्ष्मलक्षणसुगन्धसुन्दरभुजमोचकशुद्धनीलकजालप्रहृष्टभ्रमरगणस्त्रिगथनिचित्रप्रदक्षिणावर्त्तमूर्द्धशि-
 रोजाः; 'लक्ष्मणवंजणगुणोववेया' लक्षणानि—स्वस्तिकादीनि व्यञ्जानानि—मषतिलकादीनि गुणाः—क्षान्त्यादयस्त्रैरुपपेता—युक्ता ल-
 क्षणव्यञ्जनगुणोपपेताः 'सुजायसुविभक्तसुरूवगा' सुजातं—सुनिष्पन्नं जन्मदोषरहितत्वात् सुविभक्तं—अङ्गप्रत्यङ्गोपाङ्गानां यथोक्तैव-
 विचयभावात् संरूपं—शोभनं रूपं समुदायगतं येषां ते सुजातसुविभक्तसुरूवकाः 'पासाईया' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ 'उत्तर-
 कुराए णं भंते ! कुराए' इत्यादि, उत्तरकुरु भदन्त ! कुरुषु मनुजीनां कीदृश आकारभावप्रत्यवतारः स्वरूपसम्भव इति भावः
 प्रश्नात्; भगवानाह—गातम ! ता मनुष्यः सुजातसर्वाङ्गसुन्दर्यः—सुजातानि—यथोक्तप्रमाणोपेततया शोभन्तजन्मानि यानि सर्वाण्य-
 ज्ञानि—उदरप्रभृतीनि तैः सुन्दर्यः—सुन्दरकाराः सुजातसर्वाङ्गसुन्दर्यः 'पहाणमहेलागुणजुत्ताओ' प्रधाना—अतिशायिनो ये महे-
 लागुणाः—प्रियंवदत्वमर्तुचिन्तानुवर्तकत्वप्रभृतयस्त्रैरुक्ता—उपपेताः प्रधानमहेलागुणयुक्ताः 'कंतविसयमिउसुकुमालकुम्भसंठिवियसि-

मट्ट—अकठिनौ सुकुमारौ—अकर्कशौ कूर्मसंस्थितौ—कूर्मवदुभ्रतौ विशिष्टौ—विशिष्टलक्ष-
 मारकूर्मवदुभ्रतसंस्थितविशिष्टचरणाः 'उज्जुमवयपीवरपुट्टसाहयंगुलीओ' क्रजवः—
 —मांसलाः संहताः—सुश्रिष्टा अङ्गुलयो यासां ता क्रजुमट्टकपीवरपुट्टसंहताङ्गुलयः
 नूतना रतिदा—रमणीयास्त्रलिनाः—प्रतलास्त्राष्ठा—ईषद्रकाः शुचयः—पवित्राः क्षिग्धाः—
 अशुचिक्षिग्धनखाः 'रोमरहियवड्लडसंठियअजहन्नपसत्थलक्खणजंघाजुयला'
 क्रमेणोर्द्धं शूरशूरतरमिति भावः, अजघन्यप्रशास्त्रलक्षणं—जघन्यपदरहितशेषप्रश-
 ल्लडसंस्थिताजघन्यप्रशास्त्रलक्षणजङ्घायुगलाः 'सुनिमियमूढजाणुमंडलसुवद्धा' सुट्टु-
 मांसलक्षयाऽनुपलक्ष्यमाणं जानुमण्डलं सुवद्धं—जायुभिरतीव बद्धं यासां ताः सुनिमित्तसुग-
 स्त्र परनिपातः सुस्त्रादिदर्शनात् प्राकृतत्वाद्वा, 'कयलीखंभातिरेगसंठियनिठयणसुकुमाल-
 रनिरंसेरोरु' कदलीस्त्रम्भान्ध्यामतिरेकेण—आतिशायितया संस्थितं—संस्थानं य-
 न्दर्भणौ—विरकोटकादिकवक्षतररहितौ सुकुमारौ—अकर्कशौ मट्ट—अकठिनौ कोमलौ—दृष्टिसुभगौ
 लोकेनाप्यकलङ्कितौ समसंहतौ—समप्रमाणौ सन्तौ संहतौ समसंहतौ सुजातौ—जन्मदोषर-
 निरन्तरौ—उपविधावयवतयाऽपानंतरालवर्जितौ ऊरु यासां ताः कदलीस्त्रम्भान्ध्यामतिरेकसंस्थितनिर्घणसु-
 त्तपुष्पपीवरनिरन्तरोरवः 'पट्टसंठियपसत्थविच्छिण्णपिहुलसोणीओ' 'पट्टवत्—शिलापट्टकादि-

३ प्रतिपत्सौ

देवकुर्व-

धिकारः

उद्देशः २

सू० १४७

॥ २७४ ॥

वत् संस्थिता पट्टसंस्थिता प्रशस्ता प्रशस्तलक्षणोपेतत्वाद् विस्तीर्णा ऊर्ध्वार्धः पृथुला दक्षिणोत्तरतः श्रोणिः—कटेरप्रभागो र्धासां ताः पट्टसं-
स्थितविस्तीर्णपृथुलश्रोणयः ‘वयणायामप्यमाणदुगुणियविसालमंसलसुबद्धजहणवरधारणीओ’ वदनस्य—मुखस्यायामप्रमाणं—द्वाद-
शाङ्गुलानि तस्माद् द्विगुणितं—द्विगुणप्रमाणं—सद् विशालं वदनायामप्रमाणद्विगुणितविशालं मांसलमप्युपचितं सुवद्धं—अतीव सुवद्धावयवं
न तु ऋथमिति भावः जघनवरं—वरजघनं, वरशब्दस्य विशेषणस्यापि सतः परनिपातः प्राकृतत्वात्, धारयन्तीत्येवंशीला वदनायाम-
प्रमाणद्विगुणितविशालमांसलसुबद्धजघनवरधारिण्यः ‘वज्जविराड्यपसरथलकखणनिरोदरतिवलीविणीयतणुनभियमञ्जियाओ’
वज्रस्यैव विराजितं वज्रविराजितं प्रशस्तानि लक्षणानि यत्र तत् प्रशस्तलक्षणं निरुदरं—विक्रतोदररहितं त्रिवलीविनीतं—तिस्रो बलयो
विनीता—विशेषतः प्रापिता यत्र तत् त्रिवलीविनीतं तनु—केशं नतं तनुनतमीपन्नतमित्यर्थः मध्यं यासां ता वज्रविराजितप्रशस्तलक्षणनिरु-
दरत्रिवलीविनीततनुनतमध्यकाः ‘उज्जुयसमसंहियजच्चतणुकसिणनिद्धआएजल्लहसुविभत्तसुजायसोभंतरुइल्लरमणिजरोम-

राई’ ऋजुका—न वक्रा समा—न काप्युदन्तुरा संहिता—सन्ततवा न लपान्तरालव्यवच्छिन्ना जाल्या—प्रधाना वन्वी न तु रथुरां कृष्णा न
मर्कटवर्णा स्त्रिग्धा—स्त्रिग्धच्छाया आदेया—दर्शनपथप्राप्ता सन्ती उपादेया सुभगोति भावः, एतदेव समर्थयति—लट्टहा—सलवणिसमाऽत एव
आदेया सुविभक्ता—सुविभागा सुजाता—जन्मदोषरहिता अत एव शोभमाना रुचिरा—दीप्रा रमणीया—द्रष्टमनोरमणशीला रोमराजि-
र्यासां ता ऋजुकसमसंहितजाल्यतनुकृष्णस्त्रिग्धादेयलट्टहसुविभक्तसुजातशोभमानरुचिररमणीयरोमराजयः ‘गंगावत्तपयाहिणावत्त-
तरंगभंगुररविकिरणतरुणवोहियआकोसायंतपजमगंभीरविचलनाभा’ इति पूर्ववत्, ‘अणुल्भइपसत्थपीणकुच्छीओ’ अनुद्गटा—अनु-
ल्यणा प्रशस्ता—प्रशस्तलक्षणा पीना कुक्षिर्यासां ता अनुद्गटप्रशस्तापीनकुक्षयः ‘सन्नयपासा संगतपासा सुंदरपासा सुजायपासा’ मिय-

माहयपीणरहयपासा अकरंडयकणगरयगानिम्मलसुजापयनिरवहयगायल्टीओ' इति पूर्ववत्, 'कंचणकलससुष्पमाणसमसंहितसुजा-
यलडचूचुयआमेलगजमलजुगलवद्वियअव्युन्नयरइयसंठियपओहराओ' काञ्चनकलशाविव काञ्चनकलशौ सुप्रमाणौ—स्वशरी-
राजुसारिप्रमाणोपेतौ समौ—नैको हीनो नैकोऽधिक इति भावः संहितौ—संततौ अपान्तरालरहिताविति भावः सुजातौ—जन्मदोपर-
हितौ लट्टी—मनोह्रौ चूचुक आमेलकः—आपीडकः शोखरो ययोस्तौ चूचुकापीडकौ 'जमलजुगले'ति यमलयुगलं—समश्रेणीकयुगलरूपौ
वर्त्तिताविव वर्त्तितौ कठिनाविति भावः अभ्युन्नतौ—पत्युरभिमुखसुन्नतौ रतिदं—रतिकारि संस्थितं—संस्थानं ययोस्तौ रतिदसंस्थितौ पयो-
धरौ यासां ताः काञ्चनकलशसुप्रमाणसमसंहितसुजातललडचूचुकापीडयमलयुगलवर्त्तितौभ्युन्नतरतिदसंस्थितवपयोधराः 'अणुपुण्वतणुय-
गोपुच्छवद्वसमसहितनभियआएज्जललियवाहाओ' आनुपूर्व्येण—क्रमेण तनुकौ आनुपूर्व्यतनुकौ अत एव गोपुच्छवद् वृत्तौ—वर्तुलौ
समौ—समप्रमाणौ संहितौ—स्वशरीरसंश्लिष्टौ नतौ स्कन्धदेशस्य नतत्वात् आदेयौ—अतिसुभगतयोपादेयौ ललितौ—मनोब्रचेष्टाकलितौ
वाह् यासा ता आनुपूर्व्यतनुगोपुच्छवृत्तसंहितनतादेयललितवाहवः 'तंबनहा' ताभ्या—ईषद्रका नखाः—कररुहा यासां तास्ताभ्रनखाः
'मंसलगहत्था' मांसलौ अग्रहस्तौ बाह्यप्रभागवर्त्तितौ हस्तौ यासां ता मांसलाग्रहस्ताः 'पीवरकोमलवरंगुलीया' पीवरा—उपचिताः
कोमलाः—सुकुमारा वराः—प्रमाणलक्षणोपेततया प्रधाना अद्भुलयो यासां ताः पीवरकोमलवराद्भुलिकाः 'निद्धपाणिरहा' स्त्रिग्धाः
पाणौ रेखा यासा ताः तथा, 'रविससिसंखचक्रसोस्थियविभत्तसुविरइयपाणिलेहा' इति पूर्ववत् 'पीणुन्नयककववक्स्ववत्थिष्पएसा'
पीना—उपचितावयवा वन्नता—अभ्युन्नताः कक्षावक्षोवस्त्रिरूपाः प्रदेशा यासां ताः पीनोन्नतकक्षावक्षोवस्त्रिप्रदेशाः 'पडिपुणगलक-
वोला' प्रतिपूर्णां गलकपोलौ च यासा तास्ता 'चवरंजुलसुष्पमाणकंबुवरसरिसगीवा' पूर्ववत् 'मंसलसंठियपसत्थहणुया' मांसलम्

३ प्रतिपत्तौ

देवकुर्व-

धिकारः

उद्देशः २

सू० १४७

-उपचितमासं संस्थितं-विशिष्टसंस्थानं प्रशस्तं-प्रशस्तलक्षणोपेतं हनुकं यासां ता मांसलसंस्थितप्रशस्तहनुकाः 'दाडिमपुष्पपगसास-
 पीवरप्यवराहरा' दाडिमपुष्पप्रकाशः पीवरः प्रवर'-सुभगोऽधरो यासां ता दाडिमपुष्पप्रकाशपीवरप्रवराधराः 'सुंदरोत्तरोद्धा' न्यक्तं
 'दहिदगारयचंदकुंदवासांति यमजलधवलअच्छिद्विमलदसणा' दधि-प्रतीतं दकरज-उदककणाः चन्द्रः-प्रतीतः कुन्दः-कुसुमं वास-
 नितकामुकुलं-वासनितकालिका तद्वद्ववला अच्छिद्राः-छिद्ररहिता विमला-मलरहिता दशना-दन्ता यासां ता दधिदकरजअन्द्र-
 कुन्दवासनितकामुकुलधवलाच्छिद्रविमलदशनाः 'रतुप्यलपत्तमजयसूसालतालुजीहा' रकोत्पलवद् रकं मृदु-अकठिनं सुकुमारं-
 अकर्कशं तालु जिह्वा च यासां ता रकोत्पलमृदुसुकुमारतालुजिह्वाः 'कणहरसुकुलअकुडियअब्भुगणयज्जुतुंगनासा' कणयरा-
 अतिस्निग्धतया श्लक्ष्णश्लक्ष्णस्वेदकणाकीर्णा मुकुला-नासापुटद्वयस्यापि यथोक्तप्रमाणतया संवृत्ताकारतया च मुकुलाकारा अभ्युद्गता-
 अभ्युन्नता ऋजुका-सरला तुङ्गा-उष्वा नासा यासा तास्तथा, 'सारयनवकमलकुमुयकुवल्यविमुक्कदलनिगरसरिसलक्खणंकिव-
 कंतनयणाओ' शारदं-शरन्मासभावि यन्नवं-प्रत्यभं कमलं-पद्मं कुमुदं-कैरवं कुवल्यं-नीलोत्पलं तैर्विमुक्तो यो दलनिकरस्तसदृशे,
 किमुक्तं भवति ?-एवं नामायतदीर्घे मनोहारिणी नयने यत् शारदात्रवात् कमलाद्वा कुमुदाद्वा कुवल्याद्वा उत्पद्य पत्रद्वयमिवावस्थितमा-
 भातीति, लक्षणाङ्किते-प्रशस्तलक्षणोपेते नयने यासां ताः शारदनवकमलकुमुदकुवल्यविमुक्तदलनिकरसदृशलक्षणङ्कितनयना, एतदेव
 किञ्चिद्विशेषार्थमाह-'पत्तलचपलायंततंबलौयणाओ' पत्रले-पद्मवती चपलायमाने ताम्रे-कचित्रप्रदेशे ईषद्रकै लोचने यासां ताः
 पत्रलचपलायमानताश्लोचनाः 'आणामिचचावरुइलकिण्हम्भराइसंठियसंगयआणयसुजायभुमया अस्त्रीणपमायजुत्तसवणा' इति पूर्ववत्,
 'पीणमडरमणिज्जगंडलेहा' पीना-उपचिता मृष्टा-मसृणा रमणीया-रस्या गण्डरेखा-कपोलपाली यासां ताः पीनमृष्टरमणीयगण्ड-

लेखाः 'चउरंसपसत्थसमनिडाला' चउरसं-चउरुकोणं प्रशस्तं-प्रशस्तलक्षणोपेतं समं-ऊर्द्धोधस्तया दक्षिणोत्तरतया च तुल्यप्रमाणं ललाटं यासां ताश्चउरसप्रशस्तसमललाटा 'कौमुदीरयणिकरविमलपडिपुण्णसोमवयणा' कौमुदी-कार्तिकी 'पौर्णमासी तस्यां रजनिकर इव विमलं प्रतिपूर्णं सोमं च वदनं यासा ताः कौमुदीरजनिकरविमलप्रतिपूर्णसोमवदनाः, सोमशब्दस्य 'परनिपातः प्राकृतत्वात्, 'छत्रुत्रयउत्तमंगाधो' छत्रवन्मध्ये उन्नतमुत्तमाङ्गं यासां ताश्छत्रोन्नतोत्तमाङ्गाः 'कुडिलसुसिणिद्धदीहसिरयाधो' कुडिलाः सुस्त्रिगथा दीर्घाः क्षिरोजा यासां ता. कुडिलसुस्त्रिगथदीर्घाक्षिरोजाः, छत्रध्वजयूपस्तूपदासनीकमण्डलुकलशवापीसौवस्त्रिकपताकायवमत्स्य-कूर्मैरथवरमकरशुकशालाङ्कुशाष्टापदसुप्रतिष्ठकमयूरश्रीदामाभिपेकतोरणमेदिन्युदधिवरभवनगिरिवरादर्शललितगजवृषभसिंहचामररूपानि उत्तमानि-प्रधानानि प्रशस्तानि-सामुद्रिकशास्त्रेषु प्रशंसास्पदीभूतानि द्वात्रिंशत् लक्षणानि धारयन्तीति छत्रचामरयावदुत्तमप्रशस्तद्वात्रिंशत्क्षणधराः 'हंससरिसगतीधो' हंसस्य सदृशी गतिर्यासा ता हंससदृशगतयः, कोकिलया इव याः मयुरा गीस्तया सुस्वराः कोकिलामयुरगीः सुस्वराः, तथा कान्ताः-कमनीयाः, तथा सर्वस्य-तत्प्रत्यासन्नवर्तिनी लोकस्यानुमताः-संस्रता न भ्रान्तागपि देव्या इति भावः, व्यपगतवलिपलिताः, तथा व्यङ्गदुर्वर्णव्याधौर्भार्यशोकमुक्ताः, स्वप्नेऽपि तेषामसम्भवात्, स्वभावत एव शृंगारः-शृङ्गाररूपध्वारः-प्रधानो वेपो यासां ताः स्वभावशृङ्गारचारुवेधाः, तथा 'संगयगयहसियभणियचेष्टियविलाससंलावणिलुणजुत्तीवयार-कुसला' सङ्गतं-सुश्लिष्टं यद् गतं-गमनं हंसीगमनवत् हसितं-हसनं कपोलविकासि प्रेमसंदर्शि च भणितं-भ्रमणं गन्भीरं-मन्मथो-दीपि च चेष्टितं-चेष्टनं सकाममङ्गप्रत्यङ्गोपदर्शनादि विलासो-नेत्रविकारः संलापः-पत्या सहासकामस्वहृदयप्रत्यर्पणक्षमं परस्परसंभाषणं निपुणः-परमनैपुण्योपेतो युक्तश्च यः शेष उपचारस्तत्र कुशलाः संगतागतहसितभणितचेष्टितविलाससंलापनिपुण्युकोपचार-

कलिताः, एवंविधविशेषणाश्च स्वपति प्रति द्रष्टव्या न परपुरुषं प्रति, तथा क्षेत्रस्वाभाव्यतः प्रतनुकामतया परपुरुषं प्रति वासामभिलाषासम्भवात्, पूर्वोक्तमेवार्थं संपिण्ड्याह—वरस्तनजघनवदनकरचरणतयनलावण्यवर्णयौवनविलासकलिता नन्दनवनचारिण्य इवाप्सरसः, ‘अच्छरेपेच्छणिजा’ इति आश्चर्यश्रेक्षणीयाः ‘पासाईयाओ’ इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ सम्प्रति क्षीपुंसविशेषमन्तरेण सामान्यतस्तत्रत्यमनुष्याणां स्वरूपं प्रतिपिपादयिपुरिदमाह—‘ते णं मणुया ओहरसरा’ इत्यादि, ते उत्तरकुरुनिवासिनो मनुष्या ओषः—प्रवाही स्वरो येषां ते ओषस्वराः, हंसस्यैव मधुरः स्वरो येषां ते हंसस्वराः, कौश्वस्येवाप्रयासविनिर्गोऽपि दीर्घदेशव्यापी स्वरो येषां ते कौश्वस्वराः, एवं सिंहस्वरा दुन्दुभिस्वरा नन्दिस्वराः, नन्या इव घोषः—अनुनादो येषां ते नन्दीघोषाः, मञ्जुः—प्रियः स्वरो येषां ते मञ्जुस्वराः, मञ्जुर्घोषो येषा ते मञ्जुघोषाः, एतदेव पदद्वयेन व्याचष्टे—सुस्वराः सुस्वरनिर्घोषाः ‘पुत्रमुष्यलगंधसरिसनीसाससुरभिव्यपणा’ पद्व्यं—कमलमुत्पलं—नीलोत्पलं अथवा पद्मं—पद्मकाभिधानं गन्धद्रव्यं उत्पलम्—उत्पलकुष्ठं तयोर्गन्धेन—सौरभ्येण सदृशः—समो यो निःश्वासस्तेन सुरभिगन्धि वदनं—मुखं येषां ते पद्मोत्पलगन्धसदृशानिःश्वाससुरभिवदनाः, तथा लवी—लविमन्त उदात्तवर्णया सुकुमारया च त्वचा युक्ता इति भावः ‘निरायंकलसमपसत्थअइसेसनिरुवमतणू’ निरातक्का—नीरोगा उत्तमा—उत्तमलक्षणोर्षेवा अतिशेषा—कर्मभूमकमनुष्यापेक्षयाऽतिशायिनी अत एव निरुपमा—उपमारहिता वतुः—शरीरं येषा ते निरातक्कोत्तमप्रशस्तातिशेषनिरुपमतनवः, एतदेव सविशेषमाह—‘जल्लमलकलंकसेयरयदोसवाज्जियसरीरनिरुवलेवा’ याति च लाति चेति जल्लः—पृषोदरादित्वात्त्रिष्यतिः स्वरूपप्रयत्नापनेयः स चासौ मलश्च जल्लमलः स च कलङ्कं च—दृष्टतिलकादिकं चित्रादिकं वा स्वेदश्च—प्रस्वेदः रजश्च—रेणुर्दोषो—मालिन्यकारिणी चेष्टा तेन वर्जितं निरुपलेपं च—मूत्रविष्टाद्युपलेपरहितं शरीरं येषां ते जल्लमलकलङ्कस्वेदरजोदोषवर्जित-

निरुपलेपशरीराः, सूत्रे च निरुपलेपशब्दस्य परनिपात. प्राकृतत्वात्, 'छायाज्जोवियंगमंगा' छायया—शरीरप्रभया उद्द्योतित-
मङ्गमङ्गम्—अङ्गप्रत्यङ्गं येषां ते तथा, 'अनुलोमवाज्वेगा' अनुलोमः—अनुकूलो वायुवेगः—शरीरान्तर्वातिवातजवो येषां ते अनुलोम-
वायुवेगाः, वायुगुल्मरहितोदरमध्यप्रदेशा इति भावः, आह च मूलीटीकाकारः—'उदरमध्यप्रदेशे वायुगुल्मो येषां तेपामनुलोमो
वायुवेगो न भवति, तदभावाच्च तेपामनुलोमो भवति वायुवेगो मिथुनाना"मिति, 'कङ्कप्रहणी' इति कङ्क—पक्षिविशेषस्तस्यैव ग्रहणिः—
शुदाशयो नीरोगवर्षकतया येषां ते कङ्कग्रहणयः, 'कपोथपरिणामा' कपोतस्यैव—पक्षिविशेषस्य परिणाम—आहारपक्वो येषां ते क-
पोतपरिणामाः, कपोतस्य हि जाठराग्निः पापाणलवानपि जरयतीति श्रुतिः, एवं तेपामप्यत्यर्गलाहारग्रहणेऽपि न जातुचिदप्यजीर्णदोषा
भवन्तीति, 'सजणिपोसपिडंतरोरुपरिणया' इति शङ्कुनेरिव—पक्षिण इव पुरीपोत्सर्गो निर्लेपतया 'पोस'ति पोसः—अपानदेशः 'पुस-
उत्सर्गो' पुरीपमुत्सृजन्त्यनेनेति व्युत्पत्तेः, तथा लघुपरिणामतया पृष्ठं च प्रतीतं अन्तरे च—पृष्ठोदरयोरन्तराले पार्श्ववित्यर्थः ऊरु चेति
द्वन्द्वः ते परिणता येषां ते शङ्कुनिपोसपृष्ठान्तरोरुपरिणता', निष्ठान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात्, 'विगगाहियउन्नयकुच्छी' वि-
ग्रहिता—मुष्टिप्राहा उन्नता च कुक्षियेषां ते विग्रहितोन्नतकुक्षयः, वज्रर्षभनाराचं संहनन येषां ते वज्रर्षभनाराचसंहननाः, तथा सम-
चतुरस्र च तत् संस्थानं च समचतुरस्रसंस्थानं तेन संस्थिताः समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिता', पङ्घनु.सहस्रोच्छ्रिताः—त्रिगोव्यूतप्रमाणो-
च्छ्रिताः, तथा तेपामुत्तरकुरुवास्तव्याना मनुष्याणां द्वे पृष्ठकरण्डकशते पट्पञ्चाशो—पट्पञ्चाशदधिके प्रहारे तीर्थैकस्वगणधरैः ॥ 'ते षं
मणुया' इत्यादि, ते उत्तरकुरुवास्तव्या मनुजा. प्रकृत्या—स्वभावेन भद्रकाः—अपरानुपतापहेतुकायवाङ्मनश्चेष्टाः, तथा प्रकृत्या—स्वभावेन
न तु परीपदेशतः परेभ्यो भयतो वोपशान्ता', तथा प्रकृत्या—स्वभावेन प्रतनवः—अतिमन्दीभूता. क्रोधमानमायालोभा येषां ते प्रकृ-

तिप्रतनुक्रोधमानमायालोभाः, अत एव भृदु—मनोज्ञं परिणामसुखावहमिति भावः यन्मार्दवं तेन संपन्ना भृदुमार्दवसंपन्ना न कपटमार्दवो-
 पेताः 'अह्नीणा' इति आ—समन्तात्सर्वासु क्रियासु लीला—गुप्ता आलीना नीलवर्णचेष्टाकारिण इत्यर्थः, भद्रकाः—सकलतत्क्षेत्रोचितकल्या-
 णसागिनः विनीता—बृहत्सुरूपविनयकरणशीलाः अल्पेच्छा—मणिकनकादिविषयप्रतिबन्धरहिता अत एवासन्निधिसञ्चया—न विद्यते सन्नि-
 धिरूपः सञ्चयो येषां ते तथा, 'विडिमंतरपरिवसणा' विडिमान्तरेषु—शाखान्तरेषु प्रासादायाकृतिषु परिवसन्—आकालमावासो येषां
 ते विडिमान्तरपरिवसनाः 'जहिच्छियकामकामिणो' यथेत्सितान् मनोवाञ्छितान् कामान्—शब्दादीन् कामयन्त इत्येवंशीला यथेत्सि-
 तकामकामिनः, ते उत्तरकुरुवास्तव्या णमिति पूर्ववत् मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि णं भंते !' इत्यादि, तेषां
 भदन्त ! उत्तरकुरुवास्तव्यानां मनुष्याणां 'केवइकालस्स'ति सप्तम्यर्थे षष्ठी कियति काले गते भूय आहारार्थः समुत्पद्यते ?—आहा-
 रलक्षणं प्रयोजनमुपतिष्ठते ?, भगवानाह—गौतम ! 'अष्टमभक्तस्स' अत्रापि सप्तम्यर्थे षष्ठी अष्टमभक्तेऽतिकान्ते आहारार्थः समुत्प-
 द्यते ॥ 'ते णं भंते !' इत्यादि, ते उत्तरकुरुवास्तव्या भदन्त ! मनुष्याः किमाहारमाहारयन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! 'तेसि णं भंते'
 फलाहाराः—पृथिवीपुष्पफलानि च कल्पद्रुमाणामाहारो येषां ते तथा ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि णं भंते'
 इत्यादि, तस्या भदन्त ! पृथिव्याः कीदृश आस्यादः प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह—गौतम ! 'से जहा नामए' इत्यादि, तत्—लोके प्रसिद्धं
 यथा नाम 'ए' इति वाक्यालङ्कारेऽखण्डमिति वा, इतिशब्द उपमाभूतवस्तुनासपरिसमाप्तिद्योतकः, वाशब्दो विकल्पने, एवं सर्वत्र,
 गुड इति वा शर्करा इति वा, इयं शर्करा काशादिप्रभवा द्रष्टव्या, मत्स्यण्डिका इति वा, मत्स्यण्डी—खण्डशर्करा, पर्पटमोदक इति
 वा विसकन्द इति वा पुष्पोत्तरेति वा पद्मोत्तरेति वा विजया इति वा महाविजया इति वा उपमा इति वा अनुपमा इति वा, पर्पट-

टमोदकादय. खाद्यविशेषा लोकतः प्रत्येतव्याः; 'चाडरक्रे वा गोखीरे' इत्यादि वा, चातुरक्यं—चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तं, तच्चैवं—गवां
पुण्ड्रेशोद्भवेषु चारिणीनामनातङ्कानां कृष्णानां यत्क्षीर तदन्यान्याभ्यः कृष्णगोभ्य एव यथोक्तगुणाभ्यः पातं दीयते, तत्क्षीरमत्येवंभूता-
भ्योऽन्याभ्यस्तक्षीरमप्यन्याभ्य इति चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तं, एवंभूतं यच्चातुरक्यं गोक्षीरं खण्डगुडमत्स्यण्डिकोपनीतं—खण्डगु-
डमत्स्यण्डिका उपनीता यत्र तत्तथा, सुखादिदर्शनाभिधान्तस्य परनिपातः; खण्डादिभिः सुरसतां प्रापितमिति भावः; 'मंदगिकटिण्य'
मन्दमन्निना कथितं मन्दाग्निकथितम्, अत्यग्निकथितं हि विरसं विगन्धादिः च भवतीति मन्दग्रहणं, वर्णायतिशयप्रतिपादनार्थमेवाह-
—वर्णनं—सामर्थ्यादतिशायिना अन्यथा वर्णोपादाननैरर्थक्यापत्तेः उपपेतं—शुकं, एवं गन्धेन रसेन स्पर्शेन चातिशायिनोपपेतं, एवमुक्ते
गौतम आह—भगवन् ! भवेदेतद्रूप. पृथिव्या आस्तादः?, भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थः, तस्याः पृथिव्या इतो—गुडखण्डशर्क-
रादेरिष्टवर एव, यावत्करणात् 'कंतराए चैव पियतराए चैव' मणामतराए चैव'ति परिग्रहः; आस्तादः प्रज्ञप्तः ॥ पुष्पफलादीनामा-
स्तादन पृच्छन्नाह—'तेसि षं भंते ! पुष्पफलाण' मित्यादि, तेषां कल्पपादपसत्कानां पुष्पफलानां कीदृश आस्तादः प्रज्ञप्तः?, भ-
गवानाह—गौतम ! 'से जहा नामए' इत्यादि तद्यथा नाम राज्ञः; स च राजा लोके कतिपयदेशाधिपतिरपि प्राप्यते तत आह—
चतुरन्तचक्रवर्तिनः—चतुर्षु अन्तेषु त्रिसमुद्रहिमवत्परिच्छिन्नेषु चक्रेण वर्तितुं शीलं यस्यासौ चक्रवर्ती तस्य कल्याणं—एकान्तसुखा-
वहं भोजनं शतसहस्रानिष्यन्नं—लक्षनिष्यन्नं वर्णेनातिशायिनोति गन्धेन, एवं गन्धेन रसेन स्पर्शेनोपपेतं, आस्तादनीयं सामान्येन विस्वा-
दनीयं विशेषतस्तद्रसप्रकर्षमधिकृत्य दीपनीयमभिष्टुद्धिकरं, दीपयति हि जाठराग्निमिति दीपनीयं, बाहुलकात्कर्तव्यनीयप्रत्ययः; एवं
दर्पणीयमुत्साहवृद्धिहेतुत्वात्, मदनीयं मन्मथजननात्, वृंहणीयं धातूपचयकारित्वात्, सर्वाणीन्द्रियाणि गात्रं च प्रह्लादयतीति स-

वैन्द्रियगात्रप्रह्लादनीयं, वैशद्येन तत्प्रह्लादहेतुत्वात्, एवमुक्ते गौतम आह—भगवन् ! भवेदेतद्रूपः पुष्पफलानामास्वादः?, भगवानाह—
 गौतम ! नायमर्थः समर्थः, तेषां पुष्पफलानामितश्रकवर्त्तिभोजनादिष्टतरादिरेवास्वादः प्रज्ञप्तः ॥ ‘ते षं भंते !’ इत्यादि, ते भदन्त !
 मनुजास्तं—अनन्तरोदितस्वरूपमाहारमाहार्यं ‘क वसतौ’ कस्मिन्नपाश्र्वे ‘उपयान्ति ?’ उपगच्छन्ति, भगवानाह—गौतम ! ‘वृक्षगुहा-
 ल्याः’ वृक्षरूपाणि गुहाणि आल्या—आश्रया येषां ते वृक्षगुहाल्यास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ ‘ते षं भंते’
 इत्यादि, ते भदन्त ! वृक्षाः ‘किंसंस्थिताः’ किमवसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! अप्येककाः कूटाकारसंस्थिताः शिखरा-
 कारसंस्थिता इत्यर्थः अप्येककाः प्रेक्षागृहसंस्थिताः अप्येककाश्छत्रसंस्थिताः अप्येकका ध्वजसंस्थिताः अप्येककाः स्तूपसंस्थिताः अप्ये-
 ककास्तोरणसंस्थिताः अप्येकका गोपुरसंस्थिताः, गोभिः पूर्यत इति गोपुरं—पुरद्वारं, अप्येकका वेदिकासंस्थानसंस्थिताः, वेदिका—उप-
 वेदानयोग्या भूमिः, अप्येककाश्चोपपालसंस्थिता इत्यर्थः, चोपपालं नास्य मत्तवारणं, अप्येकका अट्टालकसंस्थिताः अट्टालकः—प्राकारस्थो-
 पर्याश्रयविशेषः, अप्येकका वीथीसंस्थिताः वीथी—मार्गः, अप्येककाः प्रासादसंस्थिताः, राज्ञां देवतानां च भवनानि प्रासादाः उत्सेधवद्बुला
 वा प्रासादास्ते चोभयेऽपि पर्यन्तशिखराः, हर्म्यं—शिखररहितं धनवतां भवनं, अप्येकका गवाक्षसंस्थिताः, गवाक्षो—वातायनं, अप्येकका
 बालाग्रपोतिकासंस्थिताः, बालाग्रपोतिका नाम तडानादिषु जलस्योपरि प्रासादः, अप्येकका बलभीसंस्थिताः, बलभी—गुहाणामाच्छा-
 दनं, अप्येकका वरम्बनविशिष्टसंस्थानसंस्थिताः, वरम्बनं सामान्यतो विशिष्टं गृहं तस्येव यद् विशिष्टं संस्थानं तेन संस्थिताः, शुभा
 शीतला च लाया येषां ते शुभशीतलच्छायास्ते दुर्भागणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ ‘अत्थि षं भंते !’ इत्यादि, सन्नि-
 भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु गुहाणि वाऽस्सद्गृहकरूपानि गृहायतनानि—तेषु गृहेषु तेषां मनुष्याणामायतनानि—गमनानि गृहायतनानि ?,

भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थो, वृक्षगृहालयास्ते मनुजाः प्रह्वप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि षं भंते !' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु ग्रामा इति वा यावत्सन्निवेशा इति वा, यावत्करणान्नगरादिपरिमहः, तत्र प्रसन्ति तुङ्गादीन् गुणानिति यद्विवा गम्याः—शास्त्रप्रसिद्धानामष्टादशानां करणामिति ग्रामाः, न विद्यते करो येषु तानि नकराणि, नखादय इति तिपातनाश्रवोऽनादेशाभावः, निगमाः—प्रभूतवणिगर्वावासाः, पांशुप्राकारनिबद्धानि खेटानि, झुल्लप्राकारवेष्टितानि कर्वाटानि, अर्द्धवृत्तीयगव्युत्तान्तर्गमरहितानि मडम्यानि, 'पट्टणाइ वे'ति पट्टनानि पत्तनानि वा, उभयत्रापि प्राकृतत्वेन निर्देशस्य समानत्वात्, तत्र यत्रौभिरैव गम्यं तत्पट्टनं, यत्पुनः शकटैर्घोटकैर्नौभिश्च गम्यं तत्पत्तनं यथा भरुकच्छं, उक्तं च—'पत्तनं शकटैर्गम्यं, घोटकैर्नौभिरैव च । नौभिरैव तु यद्गम्यं, पट्टनं तत्प्रचक्ष्यते ॥ १ ॥' द्रोणमुखानि—बाहुत्येन जलनिर्गमप्रवेशानि, आकरा—हिरण्यकरादयः, आश्रमा—त्पापसावसथोपलक्षिता आश्रयाः, संवाधा—यात्रासमागतप्रभूतजननिवेशाः, राजधान्यो यत्र नकरे पत्तनेऽन्वय वा स्वयं राजा वसति, सन्निवेशा इति—सन्निवेशो यत्र सार्थादिरावासितः, भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थो, यद्—यस्मान्नेच्छितकामगामिनः—न इच्छितं—इच्छाविपयीकृतं नेच्छितं, नायं नब् किन्तु नशब्द इत्यत्रा(ना)देशाभावो यथा 'नैके द्वेषस्य पर्याया' इत्यत्र, नेच्छितं—इच्छाया आविपयीकृतं कामं—स्नेच्छया गच्छन्तीत्येवंशीला नेच्छितकामगामिनस्ते मनुजाः प्रह्वप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि षं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु 'असथः' अस्युपलक्षिताः सेवकाः पुरुषाः, मधीति वा मध्युपलक्षिता लेखनजीवितः, कृपिरिति कृपिकर्मोपजीवितः, 'पणी'ति पणितं पण्यमिति वा क्रयविक्रयोपजीवितः, वाणिज्यमिति वाणिज्यकलोपजीवितः, भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थो, व्यपगतासिमधीकृपिपण्यवाणिज्यास्ते मनुजाः प्रह्वप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि षं भंते'

इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु हिरण्यमिति वा-हिरण्यं-अथदितं सुवर्णं कांस्यं-कांस्यभाजनजातिः 'दुस'मिति वा वृथं वस्त्रजातिः, मणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालसत्सारस्वापतेयानि वा, तत्र मणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालानि प्रतीचानि सद्-विद्यमानं सारं-प्रधानं स्वापतेयं-धन सत्सारस्वापतेय, भगवानाह-इन्त्वा ! अस्ति, 'नो चैव ण'मित्यादि, न पुनस्तेषां मनुजानां तद्विषयस्तीव्रो ममत्वभावः समुत्पद्यते, मन्दरागादितया विशुद्धाशयत्वात् ॥ 'अथि णं भंते !' इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु राजेति वा राजा-चक्रवर्ती बलदेववासुदेवो महामाण्डलिको वा युवराज इति वा-उत्थिताशनः ईश्वरो-भोगिकादि, आणिमाद्यष्टविधैश्वर्ययुक्त ईश्वर इत्येके, तलवर इति वा, तलवरो नाम परितुष्टनरपतिप्रदन्तरालाङ्कृतसौवर्णपट्टविभूषितशिराः, कौटुम्बिक इति वा, कतिपयकु-दुस्वप्नुः कौटुम्बिकः, माडम्बिक इति वा, यस्य प्रत्यासन्नं भ्रामनगरादिकमपरं नास्ति तत्सर्वतस्त्रिदशं जनाश्रयविशेषरूपं मडम्बं त-स्याधिपतिर्माडम्बिकः, इभ्य इति वा, इभ्यो-इस्ती तत्प्रमाणं द्रव्यमर्हतीतीभ्यः, यत्सत्कपुञ्जीकृतहिरण्यरत्नादिद्रव्येणान्तरितो हस्त्यपि न दृश्यते सोऽधिकतरद्रव्यो वा इभ्य इत्यर्थः, श्रेष्ठीति वा श्रीदेवताऽध्यासितसौवर्णपट्टविभूषितोत्तमाङ्गः पुरज्येष्ठो वणिग्विशेषः श्रेष्ठी, सेनापतिरिति वा हस्त्यश्वरथपदातिसमुदायलक्षणायाः सेनायाः प्रभुः सेनापतिः, सार्थवाह इति वा, 'भणिमं धरिमं मेज्जं पारिच्यं चैव दन्वजायं तु । धेत्तूणं लाभत्थं वच्चइ जो अन्नदेसं तु ॥ १ ॥ निववहुमभो पसिद्धो दीणाणाहाण वच्छलो पंथे । सो सत्थवाह-नामं धणो न्व लोए समुन्वहइ ॥ २ ॥' एतल्लक्षणयुक्तः सार्थवाहः, भगवानाह-गौतम ! नायमर्थः समर्थो, व्यपगतार्द्धिसत्कारा-

१ गणिमं धरिमं मेज्जं पारिच्येयं चैव द्रव्यजातं तु । यहीत्वा लाभार्थं व्रजति योऽन्यदेसं तु ॥ १ ॥ तुपवहुमतं प्रसिद्धो दीनानाधाना वत्सल. पथि । स सार्थ-वाहनाम धन इव लोके समुद्रहति ॥ २ ॥

व्यपगता ऋद्धिः—विभवैश्वर्यं सत्कारश्च—सेव्यतालक्षणो येभ्यस्ते तथा उत्तरकुरुवास्तव्या मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ।
‘अस्थि षं भंते’ इत्यादि, अस्ति भदन्त । उत्तरकुरुषु कुरुषु दास इति वा, दासः—आमरणं क्रयक्रीतः, प्रेष्य इति वा, प्रेष्यः—
प्रेषणयोग्यः, शिष्य इति वा, शिष्यः—उपाध्यायस्योपासकः, भृतक इति वा, भृतको—नियतकालमधिकृत्य वेतनेन कर्मकरणाय भृतः,
‘भागिछर्तु’ति वा भागिक इति वा, भागिको नाम द्वितीयांशस्य चतुर्थांशस्य वा ग्राहकः, कर्मकारपुरुष इति वा, कर्मकारो लोहा-
रादि. कर्मकारः?, भगवानाह—गौतम । नायमर्थः समर्थो, व्यपगताभियोग्यास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ताः, अभिमुखं कर्मसु युज्यते व्यापार्यत
इति वाऽभियोग्यस्तस्य भावः कर्मं वा आभियोग्यं, ‘व्यञ्जनाद् यपंचमस्य सरूपे वा’ इत्येकस्य यकारस्य लोपः, व्यपगतामाभियोग्यं
येभ्यस्ते तथा हे श्रमण ! हे आयुष्मन् । ॥ ‘अस्थि षं भंते’ इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु मातेति वा पितेति वा
भ्रातेति वा भगिनीति वा भार्येति वा सुत इति वा दुहितेति वा स्त्रुपेति वा?, तत्र माता—जननी पिता—जनकः सहोदरो—भ्राता
सहोदरी—भगिनी वधूः—भार्या सुतः—पुत्रः सुता—दुहिता पुत्रवधूः—स्त्रुपा, भगवानाह—हन्त । अस्ति, तथाहि—या प्रसृते सा जननी,
यो वीजं निषिक्तवान् स पिता विवक्षितः पुरुषः, सहजातो यो भ्राता एकमातृपितृकत्वात्, इतरा तस्य भगिनी, भोग्यत्वाद् भार्या,
स्वमातापित्रोः स पुत्र इतरा दुहिता, स्वपुत्रभोग्यत्वात्स्त्रुपेति, ‘नो चैव ण’मित्यादि, न पुनस्तेषां मनुजानां तीव्रं प्रेमरूपं वन्धनं स-
मुत्पद्यते, तथा क्षेत्रस्वामाव्यात् प्रतनुभेमवन्धनास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् । ॥ ‘अस्थि षं भंते’ इत्यादि, अस्ति
भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु अरिरिति वा—शत्रुः वैरीति वा—जातिनिवद्धवैरोपेतः, घातक इति वा, घातको योऽन्येन घातयति, वधक
इति वा, वधक.—स्वयं हन्ता, प्रत्यनीक इति वा, प्रत्यनीकः—छिद्रान्वेषी, प्रत्यमित्र इति वा, प्रत्यमित्रो यः पूर्वं मित्रं भूत्वा पश्चाद्-

इ प्रतिपत्तौ

देवकुर्व-

धिकारः

उद्देशः २

सू० १४७

मित्रो जातः ? , भगवानाह—नायमर्थः समर्थो, व्यपगतवैरादुबन्धास्ते मनुजगणाः प्रह्लासा हे श्रमंण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अत्थि णं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु मित्रमिति वा मित्रं—स्नेहविषयः; वयस्य इति वा—समानवया गाढतरस्नेहविषयः; सखा इति वा—समानखादनपानो गाढतमस्नेहस्थानं, सुहृदिति वा, सुहृत्—मित्रमेव सकलकालमव्यभिचारि हितोपदेशदायि च, साङ्गतिक इति वा, साङ्गतिकः—सङ्गतिमात्रघटितः ? , भगवानाह—नायमर्थः समर्थो, व्यपगतस्नेहादुरागास्ते मनुजगणाः प्रह्लासा हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अत्थि णं भंते !' इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु 'आवाहा इति वा' आहूयन्ते स्वजनास्त्वबूद्धदानाय यत्र स आवाहः—विवाहादपूर्वस्त्वबूद्धदानोत्सवः; वीवाहा इति वा, वीवाहः—परिणयनं, यज्ञा इति वा, यज्ञाः—प्रतिदिवसं स्वस्तेष्टदेवतापूजाः; श्राद्धानीति वा, श्राद्धं—पितृक्रिया, स्थालीपाका इति वा, स्थालीपाकः—प्रतीतः; मृतपिण्डनिवेदनानीति वा—मृतेभ्यः इमशाने तृतीयनवमादिषु दिनेषु पिण्डनिवेदनानि मृतपिण्डनिवेदनानि, चूडोपनयनानीति वा, चूडोपनयनं—शिरोमुण्डनं, सीमन्तोन्नयनानीति वा, सीमन्तोन्नयनं—गर्भस्थापनं ? , भगवानाह—नायमर्थः समर्थो, व्यपगतावाहवीवाहयज्ञश्राद्धस्थालीपाकमृतपिण्डनिवेदानास्ते मनुजाः प्रह्लासा हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अत्थि णं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु नटप्रेक्षेति वा नटा—नाटकानां नाटयितारस्तेषां प्रेक्षा नटप्रेक्षा, नृत्यप्रेक्षेति वा, नृत्यन्ति स्म नृत्या—नृत्यविधायिनस्तेषां प्रेक्षा नृत्यप्रेक्षा इति वा, जलप्रेक्षेति वा, जला—त्रत्राखेलकारजस्तोत्रपाठका इत्यपरे तेषां प्रेक्षा जलप्रेक्षा, मल्लप्रेक्षेति वा, मल्लाः—प्रतीताः; मौष्टिकप्रेक्षेति वा, मौष्टिकाः मल्लविशेषा एव ये मुष्टिभिः प्रहरन्ति, विदम्बकप्रेक्षेति वा, विदम्बका—विदूषका नातावेपकारिण इत्यर्थः; कथकप्रेक्षेति वा, कथकाः प्रतीताः; द्रुवकप्रेक्षेति वा, द्रुवका ये उत्सृत्य गर्त्तादिकं क्षन्त्याभिर्लङ्घयन्ति नद्यादिकं वा तरन्ति तेषां प्रेक्षा द्रुवकप्रेक्षा, लासकप्रेक्षेति वा, लासका ये रास-

कान् गायन्ति जयशब्दप्रयोक्तारो वा भाण्डास्तेषां प्रेक्षा लासकप्रेक्षा, आख्यायकप्रेक्षेति वा ये शुभाशुभमाख्यान्ति ते आख्यायकास्तेषां प्रेक्षा आख्यायकप्रेक्षा, लङ्घप्रेक्षेति वा, लङ्घा ये महावंशाप्रमारुह्य नृत्यन्ति तेषां प्रेक्षा लङ्घप्रेक्षा, मङ्घप्रेक्षेति वा, ये चित्रपट्टिकादि-हस्ता भिक्षा चरन्ति ते मङ्घास्तेषां प्रेक्षा मङ्घप्रेक्षा, 'तूणइल्लपेच्छाइ वा' इति तूणइल्ला-तूणाभिधानवाद्यविशेषवन्तस्तेषां प्रेक्षा तूणइ-ल्लप्रेक्षा, तुम्बंवीणाप्रेक्षेति वा, तुम्बयुक्ता वीणा येषां ते तुम्बवीणाः-तुम्बवीणावादकास्तेषां प्रेक्षा, 'कावापिच्छाइ वे'ति कावाः-काव-डिवाहका तेषां प्रेक्षा, मागधप्रेक्षेति वा, सागाधा-चन्द्रिभूतास्तेषां प्रेक्षा मागधप्रेक्षेति वा ?, भगवानाह-नायमर्थः समर्थो, व्यपग-तकौतुकास्ते मनुजगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि णं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु इन्द्रमह इति वा, इन्द्रः-शक्रस्तस्य महः-प्रतिनियतदिवसमावी उत्सवः, स्कन्दमह इति वा, स्कन्दः-कार्तिकेयः, रुद्रमह इति वा, रुद्रः प्रतीतः, शिवमह इति वा, शिवो-देवताविशेषः, वैश्रमणमह इति वा, वैश्रमणः-उत्तरदिग्लोकपालः, नागमह इति वा, नागो-भवन्पतिविशेषः, यक्षमह इति वा भूतमह इति वा, यक्षभूतौ-व्यन्तरविशेषौ, मकुन्दमह इति वा, मकुन्दो-बलदेवः, कूपमह इति वा तडाकमह इति वा नदीमह इति वा हृदमह इति वा पर्वतमह इति वा वृक्षमह इति वा चैल्यमह इति वा स्तूपमह इति वा ?, कूपादयः प्रतीताः, भगवानाह-नायमर्थः समर्थो, व्यपगतमहमहिमास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि णं भंते !' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु शकटानीति वा, शकटानि-प्रतीतानि, रथा वा, रथा द्विविधा-यानरथाः सङ्घामरथाश्च, तत्र सङ्घामरथस्य प्राकारानुकारिणी फलकमयी वेदिकाऽपरस्य तु न भवतीति विशेषः, यानानीति वा, यानं-गड्यादि, युरयानीति वा, युरयं-गोह्रविषयप्रसिद्धं द्विहस्तप्रमाणं चतुरस्रवेदिकोपशोभितं जम्पानं, गिह्य इति वा, गिह्रिहस्तिन उपरि कोह्रररूपा या मानुषं गिह्रतीव, थिह्य इति वा,

लादाना यद् अङ्गुपक्ष्माणं रूढं तदन्यविषये थिस्त्रित्युच्यते, शिविका इति वा, शिविका—कूटाकाराच्छादितो जन्मानविशेषः; सन्द्माणिष्या इति वा, सन्द्माणिष्या—पुरुषप्रमाणो जन्मानविशेषः?; भगवानाह—नायमर्थः समर्थः; पादविहारचारिणस्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन् ॥ 'अथि णं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! अथा इति वा हस्तिन इति वा उष्ट्रा इति वा गाव इति वा महिषा इति वा खरा इति वा घोडका इति वा?; इह जाता आङ्गुगमनशीला अथाः शेषा घोडकाः; खरा—गर्दभाः; अजा इति वा एडका इति वा?; भगवानाह—हन्त ! सन्ति, न पुनस्तेषां मनुजानां परिभोग्यतया 'हव्यं' शीघ्रमागच्छन्ति ॥ 'अथि णं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु गाव इति वा, गावः—स्त्रीगव्यः; महिष्य इति वा उष्ट्र्य इति वा अजा इति वा एडका इति वा?; हन्त ! सन्ति, न पुनस्तेषां मनुज्याणा-मुपभोग्यतया हव्यं शीघ्रमागच्छन्ति ॥ 'अथि णं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु सिंहा इति वा, सिंहः—पञ्चाननः; न्याघ्रा इति वा, न्याघ्रः—शार्दूलः; हुका इति वा, द्वीपिका इति वा द्वीपिकाः—चित्रकाः; क्रक्षा इति वा, परस्सरा इति वा, परस्सरो—गण्डः; शृगाला इति वा, विडाला इति वा, शुनका इति वा, कालशुनका इति वा, कोकनितका इति वा, कोकनितका—लुक्कडिकाः; शशका इति वा, चिह्नला इति वा, चिह्नल—आरण्यकः पशुविशेषः?; भगवानाह—हन्त ! सन्ति, न पुनस्ते परस्परस्या तेषा वा मनुजानां काश्चिदावाधां वा प्रवाधां वा छविच्छेदं वा कुर्वन्ति, प्रकृतिभद्रकास्ते थापद्गणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अथि णं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु शाल्य इति वा व्रीहय इति वा गोधूमा इति वा यवा इति वा तिला इति वा इक्षव इति वा?; हन्त ! सन्ति न पुनस्तेषां मनुज्याणां परिभोग्यतया 'हव्यं' शीघ्रमागच्छन्ति ॥ 'अथि णं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु स्थाणुरिति वा कण्टक इति वा हीरमिति वा, हीरं—लघु कुत्सितं तृणं, शर्करेति वा, शर्करा—कर्क-

रकः, तृणकचवर इति वा पत्रकचवर इति वा अशुचीति वा, अशुचि-विगन्धं शरीरमलादि, पूतीति वा, पूति-कृथितं स्वस्वभावच-
लितं त्रिवासरवटकादिवत्, दुरभिगन्धमिति वा, दुरभिगन्धं सूतकलेवरादिवत्, अचोक्षं-अपवित्रमस्थ्यादिवत् ?, भगवानाह-नायमर्थः
समर्थो, व्यपगतस्थाणुकण्टकहीरशर्करातृणकचवरपत्रकचवराशुचिपूतिदुरभिगन्धाचोक्षपरिवर्जिता उत्तरकुरवः प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ! हे
आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि षं भंते' इत्यादि, अस्ति भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु, गर्त्तेति वा, गर्त्ता-महती खड्गा, दरीति वा, दरी-मूषि-
कादिश्रुता लक्ष्मी खड्गा, वसीति वा, वसी-भूराजिः, भृगुरिति वा, भृगुः-प्रपातस्थानं, विषममिति वा, विषमं-दुरारोहावरोहस्थानं,
धूलिरिति वा पट्ट इति वा, धूलीपट्टौ प्रतीतौ, चलणीति वा, चलनी-चरणमात्रस्पर्शी कर्दमः ?, भगवानाह-नायमर्थः समर्थः, उत्त-
रकुरुषु कुरुषु बहुसमरमणीयो भूभागः प्रज्ञप्तो हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि षं भंते' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! दंसा इति वा
मसका इति वा दङ्कुणा इति वा, कचिच् पिशुगा इति वा इति पाठस्तत्र पिशुकाः-चंचटादयः, यूका इति वा लिखा इति वा ?, भग-
वानाह-नायमर्थः समर्थो, व्यपगतोपद्रवाः खलु उत्तरकुरवः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि षं भंते' इत्यादि, सन्ति
भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु अहय इति वा अजगरा इति वा महोरगा इति वा ?, हन्त ! सन्ति न पुनस्तेऽन्योऽन्यस्य तेषां वा मनुजानां
काश्चिदावाधां व्यावाधां वा छविच्छेदं वा कुर्वन्ति, प्रकृतिभद्रकास्ते व्यालकगणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'अस्थि षं भंते'
इत्यादि, सन्ति (भदन्त) ! उत्तरकुरुषु कुरुषु प्रहदण्डा इति वा, दण्डाकारव्यवस्थिता महा प्रहदण्डाः ते चानर्थोपनिपातहेतुतया प्रतिषेध्या
न स्वरूपतः, एवं प्रहमुशलानीति वा, प्रहगर्जितानि-प्रहचारहेतुकानि गर्जितानि, इमाति स्वरूपतोऽपि प्रतिषेध्यानि, प्रहयुजानीति
वा, प्रहयुद्धं नाम यदेको प्रहोऽन्यस्य प्रहस्य मध्येन याति, प्रहसङ्घाटका इति वा, प्रहसङ्घाटको नाम प्रहयुग्मं, प्रहापसव्यानीति वा

३ प्रतिपत्तौ
देवकुर्व-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १४७
॥ २८२ ॥

अभ्राणीति वा, अभ्राणि—सामान्याकारेण, अतातानि, अभ्रवृक्षा इति वा, अभ्रवृक्षा—वृक्षाकारपरिणतान्भ्राणि, सन्ध्या इति वा क्कन्ध्या-
 काले नीलाद्याभ्रपरिणतिरूपा प्रतीतैव, गन्धर्वनगराणि—सुरसदनभासादौपशोभितनगराकारतया तथाविधनभःपरिणतपुद्गलराशिरूपाणि,
 एतान्यपि तत्र स्वरूपतोऽपि न भवन्ति, गर्जितानीति वा विद्युत् इति वा, गर्जितानि विद्युत्तश्च प्रतीताः, उल्कापाता इति वा, उल्का-
 पाता—व्योम्नि संमूर्च्छितज्वलननिपतनरूपाः; दिग्दाह इति वा, दिग्दाहा—अन्यतरस्यां दिशि छिन्नमूलज्वलनज्वालाकारालिताम्बरप्रति-
 भासरूपाः; निर्वाता इति वा, निर्वातो—विद्युत्पातः; पाण्डुदृश्य इति वा, पाण्डुदृश्यो—धूलिवर्षाणि, यूपका इति वा, यूपकाः ‘संज्ञाछेया-
 वरणो य’ इत्यादिनाऽऽवश्यकग्रन्थेन प्रतिपत्तव्याः; यक्षदीप्तकानि नाम नभसि दृश्यमानाभिसहितः पिशाचः;
 धूमिकेति वा रूक्षा प्रविरला धूमाभा धूमिका, माहिकेति वा, क्षिणया घना घनत्वादेव भूर्भौ पतिता सार्द्रवणादिदर्शनद्वारेणोपलक्ष्य-
 भाणा माहिका, राजद्वयाता—राजस्रला दिशः; चन्द्रोपरगा इति वा सूर्योपरगा इति वा, चन्द्रोपरगाः—चन्द्रग्रहणं सूर्योपरगाः—सूर्य-
 ग्रहणं, इह गर्जितविद्युद्गुल्कादिग्दाहनिर्वातपाण्डुदृश्यक्यक्षदीप्तकधूमिकामाहिकारजद्वयाताः स्वरूपतोऽपि प्रतिषेध्याः; चन्द्रसूर्यग्रहणे
 त्वन्तर्धोपतिपातहेतुतया, स्वरूपतस्तयोः प्रतिषेद्धुमशक्यत्वात्, जन्म्यूद्धीपगतौ हि चन्द्रौ सूर्यौ वा तत्प्रकाशयत्; एकस्य चन्द्रस्य ग्रहणे
 सकलमनुष्यलोकवर्तिनां चन्द्राणामेकस्य सूर्यस्य ग्रहणे सकलमनुष्यलोकवर्तिनां हि चन्द्रौ सूर्यौ वा तत्प्रकाशयत्; एकस्य चन्द्रस्य ग्रहणे
 सूर्योपरगामतिषेधासम्भवः; चन्द्रपरिवेष्टा इति वा सूर्यपरिवेष्टा इति वा, चन्द्रसूर्यपरिवेष्टाश्चन्द्रादित्ययोः परितो बलयकारपरिणति-
 रूपाः प्रतीता एव, प्रतिचन्द्रा इति वा प्रतिसूर्या इति वा, प्रतिचन्द्र—उत्पातादिसूचको द्वितीयश्चन्द्रः; एवं द्वितीयः सूर्यः प्रतिसूर्यः;
 इन्द्रधनुरिति वा उदकमत्स्य इति वा, इन्द्रधनुः—प्रतीतं, तस्यैव खण्डसुदकमत्स्यः; कपिहसितानीति वा, कपिहसितानी—अकसात्रा-

भसि ज्वलद्गीमशब्दरूपाणि, अमोघा इति वा, अमोघाः—सूर्यविम्बस्याधः कदाचिदुपलभ्यमानशकटोद्धिसंस्थिता श्यामादिरेखा, एते चन्द्रपरिवेषादयः स्वरूपतोऽपि प्रतिषेध्याः, प्राचीनवाता इति वा अपाचीनवाता इति वा यावत् शुद्धवाता इति वा, यावत्करणार्थ-
क्षिणवातादिपरिग्रहः, एतेऽसुखहेतवो विकृतरूपाः प्रतिषेध्याः नतु सामान्येन, पूर्वादिवातस्य तत्रापि सम्भवात्, प्रामदाहा इति वा
नकरदाहा इति यावत्संनिवेशदाहा इति, यावत्करणाग्निगमदाहखेटदाहादिपरिग्रहः, दाहकृत्वश्च प्राणक्षय इति वा भूतक्षय इति वा
कुलक्षय इति वा, एते स्वरूपतोऽपि प्रतिषेध्याः, तथा चाह भगवान्—गौतम । नायमर्थः समर्थः, केषांश्चिद्वदनर्थहेतुवया केषांश्चित्स-
रूपतश्च तत्र तेषामसम्भवात् ॥ ‘अस्थि षं भंते’ इत्यादि, सन्ति भदन्त । उत्तरकुरुषु कुरुषु डिन्वानीति वा, डिन्वानि—स्वदेशेत्या-
विश्रवाः, इमराणीति वा, इमराणि—परराजकृता उपद्रवाः, कलहा इति वा, कलहा—वाग्युद्धानि, वोला इति वा, वोलः—आर्त्तानां
बहूनां कलकलपूर्वको मेलापकः, क्षार इति वा, क्षारः—परस्परं मात्सर्यं, वैराणीति वा, वैरं—परस्परमसहनतया हिंस्रहिंसकभावान-
ध्यवसायः, महाशुद्धानीति वा, महाशुद्धं—परस्परं मार्थमाणमारकतया शुद्धं, महासङ्ग्रामा इति वा, महासन्नाहा इति वा, महासङ्ग्राम-
श्चेतिकोणिकवत्, महासन्नाहो—दृहत्युरुषाणामपि बहूनां यः सन्नाहः, महापुरुषनिपतनानीति वा, प्रतीतं, महाशस्त्रनिपतनानीति
वा, महाशस्त्रनिपतनं—यन्नागवाणादीना दिव्यास्त्राणां प्रक्षेपणं, नागवाणादयो हि वाणा महाशस्त्राणि, तेषामद्भुतविचित्रशक्तिकल्पात्,
तथाहि नागवाणा धनुष्यारोपिता वाणाकारा मुक्ताश्च सन्तो जाज्वल्यमानासहोत्क्रादण्डरूपास्ततः परशरीरे सङ्क्रान्ता नागमूर्त्तिभूय
पाशत्वमुपगच्छन्ति, तामसवाणाश्च पर्यन्ते सकलसङ्ग्रामभूमिव्यापिमहान्धतमसरूपतया परिणमन्ते, उक्त्व—“एचित्रं श्रेणिक । ते
वाणा, भवन्ति धनुराश्रिताः । उत्कारूपाश्च गच्छन्तः, शरीरे नागमूर्त्तयः ॥ १ ॥ क्षणं वाणाः क्षणं दण्डाः, क्षणं पाशत्वमागताः ।

आकरा स्खभेदास्ते, यथाचिन्तितमूर्त्यः ॥ २ ॥” इत्यादि, भगवानाह—नायमर्थः समर्थो, व्यपगातद्धिन्वडभरकलहबोलक्षारवैरास्ते
 मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ ‘अथि षं भंते’ इत्यादि, सन्ति भदन्त ! उत्तरकुरु कुरु दुर्भूतानीति वा, दुर्भूतं—
 अधिवं, कुलरोगा इति वा मण्डलरोगा इति वा शिरोवेदनेति वा अधिवेदनेति वा कर्णवेदनेति वा नखवेदनेति वा दन्तवेदनेति वा
 काश इति वा श्वास इति वा शोष इति वा ज्वर इति वा दाह इति वा कच्छरिति वा खसर इति वा कुष्ठमिति वा अर्श इति वा
 अजीर्णमिति वा भगन्दर इति वा इन्द्रग्रह इति वा स्क्न्धग्रह इति वा कुमारग्रह इति वा नागग्रह इति वा यक्षग्रह इति वा भूतग्रह
 इति वा धनुर्ग्रह इति वा उद्वेग इति वा एकाहिका इति वा द्याहिका इति वा चतुर्थका इति वा हृदयशूलानीति
 वा मस्तकशूलानीति वा पार्श्वशूलानीति वा कुक्षिशूलानीति वा योनिशूलानीति वा ग्राममारिरिति वा निगममा-
 रिरिति वा यावत्सन्निवेशमारिरिति वा, यावत्करणात् खेडकर्वदादिपरिग्रहः, मारिष्ठप्रणिक्षय इति वा जनक्षय इति वा धनक्षय
 इति वा कुलक्षय इति वा व्यसनभूतमनार्थवेति वा ?, भगवानाह—नायमर्थः समर्थो, व्यपगातरोगातङ्कास्ते मनुजाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण !
 हे आयुष्मन् ! ॥ ‘तेसि षं’ मित्यादि, तेषामुत्तरकुरुवास्तव्यानां भदन्त ! मनुष्याणां कियन्तं कालं स्थितिः—अवस्थानं प्रज्ञप्ता ?, भग-
 वानाह—गौतम ! जघन्त्येन देशोनानि त्रीणि पत्योपमानि, तत्र न ज्ञायते कियता देशोनानि ? तत आह—पत्योपमस्यासङ्ख्येयभाने-
 नोनानि, उत्कर्षतः परिपूर्णानि त्रीणि पत्योपमानि ॥ ‘ते षं भंते’ इत्यादि, ते उत्तरकुरुवास्तव्या भदन्त ! मनुजाः कालमासे ‘कालं’
 मरणं कृत्वा क गच्छन्ति ?, एतदेव व्याचष्टे—कोत्पद्यन्ते ? इति, भगवानाह—गौतम ! ते मनुजाः पणमासावशेषायुपः कृतपरभवायु-
 र्वन्धाः स्वकाले युगलं प्रसूवते, प्रसूय एकोनपञ्चाशतं रात्रिन्दिवानि तद् युगलमनुपालयन्ति, अनुपाल्य काशित्वा क्षुत्वा जन्मभयित्वा

पद्मस्ते उवारिं पद्मरसं एक्कासीते ज्ञोयणसते किञ्चिविसेसाहिए परिकस्वेयेणं पणस्से, मूले विञ्चि-
ण्णा मज्झे संखित्ता उरिपे तणुया गीणुच्चसंठाणसंठित्ता सव्वकणगमया अच्छा सण्हा जाव प-
डिरुवा पत्तेयं २ पडमवरवेइयापरिकिवत्ता पत्तेयं २ वणसंडपरिकिवत्ता, वणणओ देणहवि, तेसि-
णं जमगापव्वयाणं उरिपे बहुसमरमणिज्जे भूमिभागो पणत्ते वणणओ जाव आसयंति० ॥ तेसि-
णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागणं बहुमज्झवेसभाए पत्तेयं २ पासायवडेंसगा पणत्ता, ते णं
पासायवडेंसगा थावडिं ज्ञोयणाहं अद्धजोयणं च उहुं उच्चत्तेणं एकत्तीसं ज्ञोयणाहं कोसं च वि-
कखंभेणं अञ्जुगगतमूसित्ता वणणओ भूमिभागा उह्योता दो ज्ञोयणाहं मणिपेडियाओ वरसीहा-
सणा सपरिवारा जाव जमगा चिटंति ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं तुच्चति जमगा पव्वता ? २, गोयमा !
जमगेसु णं पव्वतेसु तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहुइओ खुड्ढाखुड्ढियाओ वावीओ जाव बिलपं-
तित्ताओ, तासु णं खुड्ढाखुड्ढियासु जाव थिलपंतियासु बह्हं उण्णलहं २ जाव सतसहस्सपत्साहं
जमगाप्यभाहं जमगावणणाहं, जमगा य एत्थ दो देवा महिड्ढीया जाव पलिओवमड्ढितीया परिव-
संति, ते णं तत्थ पत्तेयं पत्तेयं चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं जाव जमगाण पव्वयाणं जम-
गाण य रायथाणीणं अणोसिं च बह्हणं वाणमंतराणं देवाण य देवीण य आहेवखं जाव पाले-
माणा विहरंति, से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं० जमगापव्वया २, अट्टत्तरं च णं गोयमा ! जाव णिवा

॥ कहि षं भंते ! जमगाणं देवाणं जमगाओ नाम रायहाणीओ पणसाओ?, गोयमा ! जमगाणं पव्वयाणं उत्तरेणं तिरियमसंखेज्जे दीवससुहे वीइवत्तिता अणंसि जंबूदीवे २ बारस जोयणस-हस्साइं ओगाहित्ता एत्थ षं जमगाणं देवाणं जमगाओ णाम रायहाणीओ पणसाओ बारस-जोयणसहस्स जहा विजयस्स जाव महिड्डिया जमगा देवा जमगा देवा ॥ (सू० १४८)

‘कहि षं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञप्तौ ?, भगवानाह—गौतम ! नीलवतो वर्षधर-पर्वतस्य दाक्षिणात्याक्षरमान्तात्—चरमरूपात्पर्यन्ताद्द्वौ योजनशतानि चतुस्त्रिंशदधिकानि चतुरश्र योजनस्य सप्तभागान् अवाधया कृत्वा—अपान्तराले मुक्त्विति भावः; अत्रान्तरे शीताया महानद्याः ‘पूर्वपश्चिमेन’ पूर्वपश्चिमयोर्दिशोरुभयोः कूलयोः ‘अत्र’ एतस्मिन् प्रदेशे यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञप्तौ, तद्यथा—एकः पूर्वकूले एकः पश्चिमकूले, प्रत्येकं चैकं योजनसहस्रमुच्चैस्त्वेन, अर्द्धतृतीयानि यो-जनशतान्युद्धेधेन—अवगाहेन, मेरुव्यतिरेकेण शेषशायतपर्वतानां सर्वेषामविशेषेणोच्चैस्त्वापेक्षया चतुर्भागस्यावगाहनाभावात्, मूले एकयो-जनसहस्रं विष्कम्भतः १०००, मध्येऽर्द्धाष्टमानि योजनशतानि ७५०, उपरि पञ्च योजनशतानि ५००, मूले त्रीणि योजनसहस्राणि एकं च द्वाषष्टं—द्वाषष्टाधिकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तौ ३१६२, मध्ये द्वे योजनसहस्रं पञ्च चैकाशीतानि—एका-द्वासप्ततानि—द्वासप्तत्यधिकानि ३३७२ किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तौ, उपरि एकं योजनसहस्रं पञ्च चैकाशीतानि—एका-शीत्यधिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि १५८१ परिक्षेपेण, एवं च तौ मूले विस्तीर्णौ मध्ये सङ्घिप्तौ उपरि च तनुकावत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थितौ, ‘सठ्वकणगमया’ इति सर्वात्मना कनकमयी ‘अच्छा जाव पडिस्त्वा’ इति प्रागवत्, तौ च प्रत्येकं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ २८६ ॥

प्रत्येकं पद्मवरवेदिकाया परिश्रितौ प्रत्येकं २ वनखण्डपरिश्रितौ, पद्मवरवेदिकावर्णको वनखण्डवर्णकश्च जगत्युपरिपद्मवरवेदिकावनप-
ण्डवर्णकवद् वक्तव्यः ॥ 'तेसि षं जसगपव्वयाण'मित्यादि, यमकपर्वतयोःपरि प्रत्येकं बहुसमरसणीयो भूमिभागः प्रहस्र, भूमि-
भागवर्णनं 'से जहानामए आळिगपुक्खरेइ वा' इत्यादि प्राग्वत्तावद्वक्तव्यं यावद् 'वाणमंतरा देवाय देवीओ थ आसयंति सयंति जाव
पच्चणुभवमाणा विहरंति' ॥ 'तेसि षा'मित्यादि, तयोर्बहुसमरसणीययोर्भूमिभागयोर्बहुमध्यदेशभागो प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादावतंसकः
प्रहस्रः, तौ च प्रासादावतंसकौ द्वापट्टियोजनान्यर्द्धयोजनं चोर्द्धुसुच्चैस्त्वेन, एकत्रिशद् योजनानि क्रोशं चैकं विष्कम्भेन, 'अत्थुगग-
यमुसियपहसिया इवेत्यादि यावत् पडिस्त्वा' इति प्रासादावतंसकवर्णनमुल्लोचवर्णनं भूमिभागवर्णनं मणिपीठिकावर्णनं सिंहासनवर्णनं
विजयदृष्यवर्णनमङ्कुशवर्णनं दामवर्णनं च निरवशेषं प्राग्वद्वक्तव्यं, नवरसत्र मणिपीठिकायाः प्रमाणमायामविष्कम्भाभ्यां द्वे योजने,
बाह्व्येनैक योजनं, शेषं तथैव । 'तेसि षं सिंहासणाण'मित्यादि, तयोः सिंहासनयोः प्रत्येकम् 'अवरुत्तरेण'ति अपरोत्तरस्था वाय-
न्यामित्यर्थः उत्तरस्थामुत्तरपूर्वस्था च दिशि, अत्र एतासु तिस्र्यु दिक्षु 'यमकयोः' यमकनाम्नोर्यमकपर्वतस्वामिनोर्देवयोः प्रत्येकं प्रत्येकं
चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि भद्रासनसहस्राणि प्रहस्रानि, एवमनेन क्रमेण सिंहासनपरिवारो वक्तव्यो यथा प्राग्वि-
जयदेवस्य ॥ 'तेसि षा'मित्यादि, तयोः प्रासादावतंसकयोः प्रत्येकमुपर्यष्टावष्टौ मङ्गलकानि प्रहस्रानि इत्याद्यपि प्राग्वत्तावद्वक्तव्यं या-
वत् 'सयसहस्सपत्तगा' इति पदम् ॥ सम्प्रति नामनिबन्धनं पिपुच्छिषु रिदमाह—अथ 'केनार्थेन' केन कारणेन एवमुच्यते—यमक-
पर्वतो यमकपर्वतो ? इति, भगवानाह—गौतम । यमकपर्वतयोः णमिति वाक्यालङ्कारे श्लक्ष्णश्लिकासु वापीपुष्करिणीषु यावद्विरूप-
ङ्किषु वह्नि यावत्सहस्रपत्राणि 'यमकप्रभाणि' यमका नाम—शङ्कनिविशेषास्त्रभानि—तदाकाराणि, एतदेव व्याचष्टे—यमकवर्णाभानि

३ प्रतिपत्तौ
यमकप-
र्वताधि०
उद्देशः २
सू० १४८
॥ २८६ ॥

—यमकवर्णसदृशवर्णानीत्यर्थः, 'यमकौ च' यमकनामानौ च तत्र—तयोर्ममकपर्वतयोः स्वामित्वेन द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावन्महाभागौ पर्योपमस्थितिकौ परिवसतः, तौ च तत्र प्रत्येकं चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चतसृणामग्रमाहिषीणां सपरिवाराणां तिसृणामभ्यन्तरमध्यमवाह्यरूपाणां यथासङ्ख्यमष्टदशद्व्यदशदेवसहस्रसङ्ख्याकानां पर्वदां समानामनीकानां समानामनीकाधिपतीनां षोडशानामाक्षरक्षदेवसहस्राणां 'जमगपव्वयाणं जमगाण य रायहाणीण'मिति स्वस्य स्वस्य यमकपर्वतस्य स्वस्य स्वस्य यमिकाभिधाया राजधान्या अन्येषां च बहूनां वाणमन्तराणां देवानां देवीनां च स्वस्वयमिकाभिधराजधानीवास्तव्यानामाधिपत्यं यावद्विहरतः, यावत्करणात् 'पौरेवम्' सामित्तं भट्टित्त'मित्यादिपरिश्रहः, ततो यमकाकारयमकवर्णोत्पत्त्यादियोगाद्यमकाभिधदेवस्वामिकत्वाच्च तौ यमकपर्वतावित्युच्येते, तथा चाह—'से एण्डेण'मित्यादि ॥ सम्प्रति यमिकाभिधराजधानीस्थानं पृच्छति—'कहि णं भंते' इत्यादि, क भदन्त ! यमकयोर्देवयोः सन्वन्धिन्यौ यमिके नाम राजधान्यौ प्रह्वसौ ?, भगवानाह—गौतम ! यमकपर्वतयोरुत्तरतोऽन्यस्मिन्नसङ्ख्येयतमे जन्म्वृद्धीपे द्वीपे द्वादश योजनसहस्राणि अवगाह्यात्रान्तरे यमकयोर्देवयोः सन्वन्धिन्यौ यमिके नाम राजधान्यौ प्रह्वसे, ते चाविशेषेण विजयराजधानीसदृशे वक्तव्ये । सम्प्रति ह्रदवक्तव्यतासभिधिरसुराह—

कहि णं भंते ! उत्तरकुराए २ नीलवंतदहेणामं दहे पणत्ते ?, गोयमा ! जमगपव्वयाणं द्राहिणेणं अ-
 ड्धोत्तीसे जोयणसत्ते चत्तारि सत्तभागा जोयणस्स अवाहाए सीताए महाणइए बहुमज्झदेसभाए,
 एत्थ णं उत्तरकुराए २ नीलवंतदहे नामं दहे पन्नत्ते, उत्तरदक्खिणायए पाईणपडीणविच्छिन्ने एत्थं
 जोयणसहस्सं आयामेणं पंच जोयणसत्ताइं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे रयतामत-

कूले चउक्त्रोणे समतीरे जाव पडिरुवे उभओ पासिं दोहि य पउमवरवेइयाहिं वणसंडेहिं स-
व्वतो समंता संपरिक्खित्ते दोणहवि वणणओ ॥ नीलवंतदहस्स णं दहस्स तत्थ २ जाव बह्वे
तिसोवाणपडिरुवगा पणत्ता, वणणओ भाणियव्वो जाव तोरणत्ति ॥ तस्स णं नीलवंतदहस्स
णं दहस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं पउमे पणत्ते, जोयणं आयामविक्रवंभेणं तं ति-
शुणं सविसेसं परिक्रवेवेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं दो कोसे ऊसिते जलं-
तातो सातिरेगाइं दसद्धजोयणाइं सव्वगणेणं पणत्ते ॥ तस्स णं पउमस्स अयमेयारुवे वणणा-
वासे पणत्ते, तंजहा—वहरामता मूला रिद्धामते कंदे वेरुलियामए नाले वेरुलियामता बाहिर-
पत्ता जंबूणयमया अडिभतरपत्ता तवणिज्जमया केसररा कणगामइं कणिणया नाणामणिमया पु-
क्खरत्थिभुत्ता ॥ सा णं कणिणया अद्धजोयणं आयामविक्रवंभेणं, तं तिशुणं सविसेसं परिक्रवे-
वेणं कोसं बाहल्लेणं सव्वप्पणा कणगामइं अच्छा सणहा जाव पडिरुवा ॥ तीसे णं कणिणयाए
उवारिं बहुसमरमणिज्जे देसभाए पणत्ते जाव मणीहिं ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभा-
गस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं भवणे पणत्ते, कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्रवं-
भेणं देसुणं कोसं उहुं उच्चत्तेणं अणेगाखंभसतसंनिविट्ठं जाव वणणओ, तस्स णं भवणस्स ति-

अद्वाहज्जाहं धणुसताहं विकखंभेणं तावतियं चेव पवेसेणं सेया वरकणगाथूमिभयागा जाव वणमा-
 लाउसि ॥ तस्स णं भवणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पणत्से से जहा नामए—आ-
 लिंगणुकवरेति वा जाव मणीणं वणओ ॥ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झ-
 देसभाए एत्थ णं मणिपेटिया पणत्ता, पंचधणुसयाहं आयामविकखंभेणं अद्वाहज्जाहं धणुसताहं
 बाहल्लेणं सव्वमणिमई ॥ तीसे णं मणिपेटियाए उवरि एत्थ णं एगे महं देवसयणिज्जे पणत्ते,
 देवसयणिज्जस्स वणओ ॥ से णं पउमे अण्णेणं अद्दसत्तेणं तद्धुच्चत्ताप्यमाणमेत्ताणं पउमाणं
 सव्वतो समत्ता संपरिक्खत्ते ॥ ते णं पउमा अद्दजोयणं आयामविकखंभेणं तं त्तिणुणं सविसेसं
 परिकखेवेणं कोसं बाहल्लेणं द्दस जोयणाहं उव्वेहेणं कोसं ऊसिया जलंताओ साहेगाहं ते द्दस
 जोयणाहं सव्वग्गेणं पणत्ताहं ॥ तेसि णं पउमाणं अयमेयारूवे वणणावासे पणत्ते, तंजहा—
 वह्हरामया मूला जाव णाणामणिमया पुक्खरत्थिमुगा ॥ ताओ णं कणियाओ कोसं आयाम-
 विकखंभेणं तं त्तिणुणं स० परि० अद्दकोसं बाहल्लेणं सव्वकणगामईओ अच्छाओ जाव पडिरू-
 वाओ ॥ तासि णं कणियाणं उट्ठिं बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा जाव मणीणं वणणे गंधो
 फासो ॥ तस्स णं पउमस्स अवरत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुराच्छिमेणं नीलवंतद्दहस्स कुमारस्स चउण्हं
 सामाणियसाहस्सीणं चत्तारि पउमसाहस्सीओ पणत्ताओ, एवं (एतेणं) सव्वो परिवारो

नवरि पञ्चमाणं भाणितव्वो ॥ से षं पञ्चमे अणोहिं तिहिं पञ्चमवरपरिक्वेवेहिं सञ्चतो समंता
संपरिक्खत्ते, तंजहा—अभिभतरेणं मडिक्खमेणं याहिरएणं, अभिभतरएणं पञ्चमपरिक्वेवे वत्तीसं
पञ्चमसयसाहस्सीओ पं, मडिक्खमए षं पञ्चमपरिक्वेवे चत्तालीसं पञ्चमसयसाहस्सीओ पं
एगा पञ्चमकोडी वीसं च पञ्चमसतसहस्सा भवंतीति मक्खलाया ॥ से केणट्टिणं भंते । एवं बुच्चति—
णीलवंतइहे दहे?, गोयमा ! णीलवंतइहे षं तत्थ तत्थ जाहं उप्पलाहं जाव सतसहस्सपत्ताहं
नीलवंतप्पभातिं नीलवंतइहक्कुमारे यं सो चेव गमो जाव नीलवंतइहे २ ॥ (सू० १४९)

‘कहि षं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! उत्तरकुरु कुरु णीलवद्धदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम ! यमकपर्वतयो-
र्दक्षिणाधरमान्त्वाद्वागं दक्षिणाभिमुखमष्टौ ‘चतुर्विंशानि’ चतुर्विंशदधिकानि योजनशतानि चतुरध्वा समथानाम् योजनस्यावापया
कृत्वति गन्धवे अपान्तराले मुक्त्वेति भावः, अत्रान्तरे शीताया मदानया बहुमध्यदेशभागे ‘एत्थ षं’ति एतस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु
कुरु णीलवद्धदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः, अत्रान्तरे शीताया मदानया बहुमध्यदेशभागे ‘एत्थ षं’ति एतस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु
यवाभ्यामापयत उत्तरदक्षिणापयतः, प्राचीनापाचीनाभ्यामवयवाभ्या विस्तीर्णः प्राचीनापाचीनविस्तीर्णः, उत्तरदक्षिणाभ्यामव-
योजनशतानि विष्कम्भतः, दश योजनान्युद्वेधेन—उण्डवेन, ‘अच्छुः’ स्फटिकवद्द हिर्निर्मलप्रदेशः ‘श्रद्धेणः’ श्रद्धेणुर्लनिर्मापिवत्तहि-
प्रदेशः, तथा रजतमयं—रूप्यमयं कूलं यस्यासौ रजतमयकूलः, इत्यादि विशेषणकदन्त्यकं जगत्पुत्रिवाप्यादिवत्तावद्दकल्पं यावदिदं

३ मतिपत्तौ
नीलवद्ध-
दाधि०
उद्देशः २
सू० १४९

पर्यन्तपदं 'पडिहृथभसंतमच्छकच्छुपअणेगसउणमिहुणपरिथरिण्' इति । 'उभओपासे' इत्यादि, स च नीलवक्रामा ऋदः शी-
ताया महानद्या उभयोः पार्श्वयोर्वहिविनिर्गतः, स तथाभूतः सन्नुभयोः पार्श्वयोर्द्वारभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्याम्, एकस्मिन् पार्श्वे एकया पद्मा-
वरवेदिकया द्वितीये पार्श्वे द्वितीयया पद्मवरवेदिकयेत्यर्थः, एवं द्वाभ्यां वत्तषण्डाभ्यां 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामन्त्येन
संपरिक्षिप्तः, पद्मवरवेदिकावत्तषण्डवर्णकश्च प्रागवत् ॥ 'नीलवंतदहस्स षं दहस्स तत्थ तत्थे'त्यादि, नीलवद्दहदस्य षमिति वाक्या-
लङ्कारे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहूनि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि—प्रतिविशिष्टरूपकाणि त्रिसोपानानि प्रज्ञप्तानि,
वर्णकस्त्रेषां प्रागवद्वक्तव्यः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं तोरणं प्रज्ञप्तं, 'ते षं तोरणा'
इत्यादि तोरणवर्णनं पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावत् 'वहवो सयसहस्सपत्तहृथगा' इति पदम् ॥ 'तरस ण'मित्यादि, तस्य नीलवक्राम्नो ऋदस्य
बहुमध्यदेशभागो, अत्र महदेकं पद्मं प्रज्ञप्तं योजनमायामतो विष्कम्भतश्चार्द्धयोजनं बाह्वत्येन दश योजनानि 'उद्धेधेन' लण्डत्वेन
जलपर्यन्ताद् द्वौ क्रोशौ उच्छिद्रतं सर्वांशेण सातिरेकाणि दश योजनशतानि प्रज्ञप्तानि ॥ 'तरस ण'मित्यादि, तस्य पद्मस्य 'अयं'
वक्ष्यमाणः 'एत्तद्दूपः' अतन्तरमेव वक्ष्यमाणस्वरूपः 'वर्णावासः' वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः; तद्यथा—वज्रमयं मूलं रिष्टरत्नमयः कन्दो वैड्य-
रत्नमयो नालः, वैड्यरत्नमयानि बाह्यपत्राणि, जान्बूनदमयान्यभ्यन्तरपत्राणि, तपनीयमयानि केसरानि, कनकमयी पुष्करकर्णिका,
नानामणिमयी पुष्करस्थिवुका ॥ 'सा षं कण्ठिया अद्ध'मित्यादि, सा कर्णिकाउर्द्धयोजनमायामविष्कम्भाभ्यां क्रोशाभेकं बाह्वत्यतः
सर्वालना कनकमयी अच्छा यावत्प्रतिरूपा, यावत्करणात् 'सण्हा लण्हा वट्टा मट्टा नीरया' इत्यादि परिग्रहः ॥ 'तीसे षं कण्ठियाए'
इत्यादि, तस्याः कर्णिकाया उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः; तद्वर्णनं च 'से जहानामए आलिंगापुक्खरेइ वे'त्यादिना प्र-

न्येन विजयराजधान्या उपकारिकालयनस्यैव तावद्वक्तव्यं यावन्मणीनां समरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महदेकं भवनं प्रथमं क्रोशमायामतोऽर्द्धकोशं विष्कम्भतो देशेन क्रोशगुर्द्धशुर्भस्त्वेन, इति, तदनन्तरं सूत्रमाह—‘सोवरयणामपु’ इत्यादि सर्वात्मना रत्नमयम् अन्वयावत्प्रविरूपं, यावत्परणात् ‘सण्डे लण्डे षण्डे मण्डे’ इत्यादिपरिमहः। तस्स णमित्यादि तस्य भवनस्य ‘त्रिदिशि’ तिस्रु दिक्षु एकैकस्या दिशि एकैकद्वारत्वात्ने श्रीणि द्वाराणि प्रथमानि, तद्यथा—पूर्वस्यासुत्तरस्यां दक्षिणस्याम् ॥ ‘ते षां दारा’ इत्यादि, तानि द्वाराणि पश्चपतु शतानि ऊर्द्धशुर्भस्त्वेन, अर्द्धशतानि यतु. शतानि तावद्विशेषेण वावसातव्यं यावत् ‘वणमालाश्री’ इति वनमालावक्तव्यतापरिसमाप्ति ॥ ‘तस्स षांमित्यादि, तस्य भवनस्य उद्येचोऽ- न्तर्बहुसमरमणीयो भूमिभागो मणीनां वर्णगन्धरसस्पर्शवर्णनं प्राग्वत् ॥ ‘तस्स षांमित्यादि, तस्य यतुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य यतु- मध्यदेशभागे मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, पश्चपतुःशतान्यायामविक्षम्भान्यां अर्द्धशतानि यतु. शतानि अन्वयावत्प्रविरूपा इति प्राग्वत् ॥ ‘तीसे षांमित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपर्यत्र महदेकं देवशयनीयं मन्मथं, शयनीयवर्णकं, प्रा- इति ॥ ‘से षांमित्यादि, तस्य भवनस्य उपर्यष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानीत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावद्दह्य. सदस्यप्रवृत्तका प्रमाणं च तद्वर्द्धोषत्वप्रमाणं तत् मात्रा येष ते तानि तथा वेपा, ‘सर्वतः’ सर्वासु दिक्षु ‘समन्ततः’ सामस्त्वेन संपरिक्षिप्तं । तद-

इ प्रतिपत्तौ
नीलवद्भ-
दाधि०
उद्देशः २
सू० १४९

र्द्धोच्चत्वप्रमाणमेव तेषां भावयति—‘ते णं पञ्चमा’ इत्यादि, तानि पद्यानि प्रत्येकमर्द्धयोजनमायामविक्रमभाभ्यां क्रोशमेकं बाहल्येन
 दश योजनशतानि उद्वेधेन क्रोशमेकं जलपर्यन्तादुच्छ्रितं सातिरेकाणि दश योजनशतानि सर्वाभेण ॥ ‘तेसि णं’मित्यादि, तेषां पद्मा-
 नामयमेतद्द्रयो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, वञ्चमयानि मूलानि रिष्टरत्नमयाः कन्दाः वैडूर्यरत्नमया नालाः तपनीयमयानि बाह्यपत्राणि जाम्बू-
 नदमयानि अभ्यन्तरपत्राणि तपनीयमयानि केशराणि कनकमयः कर्णिकाः नानामणिमयाः पुष्करस्थिमुगाः ॥ ‘ताथो णं कण्ठिण-
 याथो’ इत्यादि, ताः कर्णिकाः क्रोशमायामविक्रमभाभ्यामर्द्धक्रोशं बाहल्येन सर्वायाना कनकमयः ‘अच्छाथो जाव पडिरुवाथो’
 इति प्रागवत् ॥ ‘तासि णं कण्ठियाण’मित्यादि, तासां कर्णिकानामुपरि बहुसमरसणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, तस्य वर्णकः पूर्ववत्ता-
 वद्वक्तव्यो यावन्मणीनां स्पर्शः ॥ ‘तस्स णं’मित्यादि, तस्य मूलभूतपद्मस्य ‘अपरोत्तरेण’ अपरोत्तरस्यां, एवमुत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्यां,
 सर्वसङ्कलनया तिस्रसु दिक्षु अत्र नीलवती नागकुमाररेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि पद्म-
 सहस्राणि प्रज्ञप्तानि । ‘एतेण’मित्यादि, एतेनानन्तरोदितेनाभिलापेन यथा विजयस्य सिंहासनपरिवारोऽभिहितस्तथेहापि पद्मपरि-
 वारो वक्तव्यः, तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि चतसृणामप्रमहिषीणां योग्यानि चत्वारि महापद्मानि, दक्षिणपूर्वस्यामभ्यन्तरपर्वदोऽष्टानां देव-
 सहस्राणां योग्यान्यष्टौ पद्मसहस्राणि, दक्षिणस्यां मध्यमपर्वदो दशाना देवसहस्राणां योग्यानि दश पद्मसहस्राणि, दक्षिणापरस्यां बाह्य-
 पर्वदो द्वादशानां देवसहस्राणां द्वादश पद्मसहस्राणि, पश्चिमायां सप्तानामनीकाधिपतीनां योग्यानि सप्त महापद्मानि प्रज्ञप्तानि, तद-
 नन्तरं तस्य द्वितीयस्य पद्मपरिवेषस्य पृष्ठतश्चतस्रसु दिक्षु षोडशानामालरक्षकदेवसहस्राणां योग्यानि षोडश पद्मसहस्राणि प्रज्ञप्तानि,
 तद्यथा—चत्वारि पद्मसहस्राणि पूर्वस्यां दिशि चत्वारि पद्मसहस्राणि दक्षिणस्यां चत्वारि पद्मसहस्राणि पश्चिमायां चत्वारि पद्मसह-

साण्युत्तरस्यामिति । तदेवं मूलपद्यास्य त्रय. पद्यापरिवेया अभूवन्, अन्येऽपि च त्रयो विद्यन्त इति तत्र्यतिपादनार्थमाह—‘से षं पञ्चमे’ इत्यादि, तत् पद्यासन्त्यैरनन्तरीकपरिक्षेपत्रिकव्यतिरिक्तैस्त्रिभिः पद्यापरिवेयैः ‘सर्वतः’ सर्वासु दिक्षु ‘समन्ततः’ सामस्त्येन संपरिक्षिप्तं, तथाथा—अभ्यन्तरेण मध्यमेन बाह्येन च, तत्राभ्यन्तरे पद्यापरिक्षेपे सर्वसङ्ख्याया इतिशतपद्याशतसहस्राणि प्रश्नानि ३२००००००, मध्ये पद्यापरिक्षेपे चत्वारिंशत् शतसहस्राणि ४०००००००, बाह्ये पद्यापरिक्षेपेऽष्टाचत्वारिंशत्पद्याशतसहस्राणि प्रश्नानि ४८०००००० प्रश्नानि । ‘पूर्वमेव’ अनेनैव प्रकारेण ‘समुन्नावरेण’ति सह पूर्व यस्य येन वा सपूर्वं सपूर्वं च तद् अपरं च सपूर्वपरं तेन, पूर्वापरसमुदायेनेत्यर्थः, एका पद्याकोटी विशतिश्च पद्याशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं मया शेषैश्च तीर्थैकैः, एतेन सर्वतीर्थकृतमविसंवादिबचनतामाह, कोट्यादिका च सङ्ख्या स्वयं मीलनीया, द्वात्रिंशदादिशतसहस्राणामेकत्र मीलने यथोक्तसङ्ख्याया अस्य भावात् ॥ सम्प्रति नामान्वर्थं षिष्टुच्छिपुराह—‘से केण्ड्रेण भंते !’ इत्यादि, अथ केनाथैनेवमुच्यते नीलवद्द्रदो नीलवद्नीलवद्द्रदो नीलवद्द्रदप्रभाणि—नीलवद्द्रदो तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहूनि ‘उत्पलानि’ पद्यानि यावन्नीलवद्द्रदमा च नागकुमारदेशे नागकुमारराजो महर्षिक इत्यादि यमकदेववन्निरवशेषं वक्तव्यं यावद्विहरति, ततो यस्मात्प्रधानि पद्यानि नीलवद्द्रदानीं नीलवद्द्रदमा च तदधिपतिर्देवस्वतस्त्वयोगात्सौ नीलवद्द्रदमा द्द्रदः, तथा चाह—‘से एण्ड्रेण’मित्यादि ॥ ‘कहि षं भंते ! नीलवंतद्द्रदस्से’त्यादि राजधानीविषयं सूत्रं समस्तमपि प्राग्वत् ॥

नीलवंतद्द्रदस्स षं पुरथिमपच्चात्थिमेणं दस जोयणाहं अयाथाए एत्थ षं दस दस कंचणगप-

३ प्रतिपत्तो
नीलवद्द्र-
दाधि०
उद्देशः २
सू० १४९

वधता पणत्ता, ते णं कंचणगपव्वता एगमेणं जोयणसते उट्ठं उच्चत्सेणं पणवीसिं २ जोयणाइं
 उव्वेहेणं मूले एगमेणं जोयणसते विकखंभेणं मज्झे पणत्तरिं जोयणाइं [आयाम] विकखंभेणं
 उवरिं पण्णासं जोयणाइं विकखंभेणं मूले तिणिण सोले जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिकखे-
 धेणं मज्झे दोन्नि सत्ततीसे जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिकखेधेणं उवरिं एगं अट्टावणणं जो-
 यणसते किंचिविसेसाहिए परिकखेधेणं मूले विच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उरिंप तणुया गोपुच्छसं-
 टाणसंठित्ता सव्वकंचणमया० अच्छा, पत्तेयं २ पडमवरवेतिया० पत्तेयं २ वणसंडपरिकित्त्वासा ॥
 तेसि णं कंचणगपव्वताणं उरिंप बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे जाव आसयंति० तेसि णं० पत्तेयं
 पत्तेयं पासायवड्डेसगा सह्वावाट्ठिं जोयणाइं उट्ठं उच्चत्सेणं एकतीसं जोयणाइं कोसं च विकखंभेणं
 मणिपेठिया दोजोयणिया सीहासणं सपरिवारा ॥ से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धति—कंचणगपव्वता
 कंचणगपव्वता ? गोयमा ! कंचणगोसु णं पव्वतेसु तत्थ वावीसु उरपलाइं जाव कंचणगव-
 णाभाति कंचणगा जाव देवा महिद्धीया जाव विहरंति, उत्तरेणं कंचणगाणं कंचणियाओ
 रायहाणीओ अणंमि जंबू० तहेव सव्वं भाणितव्वं ॥ कहि णं भंते ! उत्तराए कुराए उत्तरकु-
 रुरहे पणत्ते ? गोयमा ! नीलवंतइहस्स दाहिणेणं अद्धचोत्तीसे जोयणसते, एवं सो चैव गमो
 णेतव्वो जो पीलवंतइहस्स सव्वेसिं सरिसको इहसरिनामा य देवा, सव्वेसिं गुरत्थिमपच्चात्थिमेणं

कचपाणपञ्चता दस २ एकपमाणा उत्तरेणं रायहाणीओ अणंमि जंजुदीवे । कहि णं भंते ।
चंददहे एरावणदहे मालवंतदहे एवं एकेको णेयच्चो ॥ (सू० १५०)

‘नीलवंतदहस ण’मित्यादि, नीलवतो इदस्य ‘पुरथिमपञ्चथिमोणं’ति पूर्वस्यं पञ्चिमायां च दिशि प्रत्येकं दश दश योज-
नान्यवाधया कृत्वति गम्यते, अपान्तराले मुक्त्वति भावः, दश दश काञ्चनपर्वता दक्षिणोत्तरश्रेण्या प्रज्ञासाः, ते च काञ्चनकाः प-
र्वताः प्रत्येकमेकं योजनशतमूर्द्धमुच्चैस्तेन पञ्चविंशतिर्योजनान्युद्धेन मूले एकं योजनशतं विष्कम्भेन मध्ये पञ्चसप्ततिर्योजनानि विष्क-
म्भेन उपरि पञ्चाशद् योजनानि विष्कम्भेन, मूले त्रीणि षोडशोत्तराणि योजनशतानि ३१६ किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण विष्क-
मूले विस्तीर्णा मध्ये सङ्घिप्ता उपरि तनुकाः अत एव गीणुच्छसंस्थानसंस्थिताः सर्वात्मना कनकमयाः ‘अच्छा जाव पडिस्वा’ इति
प्रागवत् । तथा प्रत्येकं प्रत्येक पद्मावरवेदिकया परिक्षिप्ताः प्रत्येकं प्रत्येकं वनपण्डपरिक्षिप्ताश्च, पद्मावरवेदिकावनपण्डवर्णनं प्रागवत् ॥
‘तेसि ण’मित्यादि, तेषां काञ्चनपर्वतानामुपरि बहुसमरमणीया भूमिभागाः प्रज्ञासाः, तेषा च वर्णनं प्रागवत्तावद्भव्यं यावत्तूणानां
मणीनां च शब्दवर्णनमिति ॥ ‘तेसि ण’मित्यादि, तेषा बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादाव-
तसकाः प्रज्ञासाः, प्रासादवक्तव्यता यमकपर्वतोपरि प्रासादावतसकयोरिव निरवशेषा वक्तव्या यावत्सपरिवारसिंहासनवक्तव्यतापरिस-
माप्तिः ॥ सम्प्रति नामान्वर्थं पिणुच्छिदुरिदमाह—‘से केणट्टेण’मित्यादि प्रागवत्प्रवरं यस्मादुत्पलादीनि काञ्चनप्रभानि काञ्चननामानश्च
देवास्त्रात्र परिवसन्ति ततः काञ्चनप्रभोत्पलादियोगात् काञ्चनकाभिषदेवस्वामिकत्वाच्च ते काञ्चनका इति, तथा चाह—‘से एणुण्डे-

३ प्रतिपत्ती
काञ्चनप-
र्वताधि०
उद्देशः २
सू० १५०

ण'मित्यादि । काञ्चनिकाश्च राजधान्यो यमिकाराजधानीवद् वक्तव्याः ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उ-
 त्तरकुरुषु कुरुषु उत्तरकुरुहृदो नाम हृदः प्रह्वसः?, भगवानाह—गौतम ! नीलवतो हृदस्य दाक्षिणात्याश्चरमपर्यन्तादष्टौ 'चतुर्द्विंशानि'
 चतुर्द्विंशदधिकानि योजनशतानि चतुरश्र योजनस्य सप्तभागान् अवाधया कुर्वेति गम्यते शीताया महानया बहुमध्यदेशभागे अत्रो-
 त्तरकुरुनामा हृदः प्रह्वसः; यथैव प्राग् नीलवतो हृदस्यायामविक्रमभोद्वेधपद्मावरवेदिकावनषण्डत्रिसोपानप्रतिरूपकतोरणमूलभूतम-
 ह्यपद्याष्टशतपद्मपरिवारपद्मशेषपद्मपरिक्षेपत्रयवक्तव्यतोका तथैवेहाप्यन्यूनातिरिका वक्तव्या ॥ नामकरणं पिपुच्छिषुरिदमाह—
 'से केणड्डेणं भंते !' इत्यादि प्राग्वन्नवरसुत्पलादीनि यस्माद् 'उत्तरकुरुहृदप्रभाणि' उत्तरकुरुहृदाकाराणि तेन तानि तदाकारयो-
 गात् उत्तरकुरुनामा च तत्र देवः परिवसति तेन तद्योगाद् हृदोऽप्युत्तरकुरुः; न चैवमितरेतराश्वद्यदोषप्रसङ्गः; उभयेयामपि नाम्ना-
 मनादिकालं तथा प्रवृत्तेः, एवमन्यत्रापि निर्दोषता भावनीया, उत्तरकुरुनामा च तत्र देवः परिवसति, तद्वक्तव्यता च नीलवन्नागकुमार-
 वद्वक्तव्या, ततोऽप्यसाहुत्तरकुररिति, राजधानीवक्तव्यता काञ्चनकपर्णवक्तव्यता च राजधानीपर्यवसाना प्रागवत् ॥ चन्द्रहृदव-
 क्तव्यतामाह—'कहि णं भंते !' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! उत्तरकुरुहृदस्य दाक्षिणात्याश्चरमान्तादर्वाग् दाक्षिणस्यां
 दिशि अष्टौ चतुर्द्विंशानि योजनशतानि चतुरश्र सप्तभागान् योजनस्यावाधया कुर्वेति शेषः शीताया महानया बहुमध्यदेशभागे 'अत्र'
 अस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु कुरुषु चन्द्रहृदो नाम हृदः प्रह्वसः; अस्यापि नीलवद्-हृदस्येवायामविक्रमभोद्वेधपद्मावरवेदिकावनषण्डत्रि-
 सोपानप्रतिरूपकतोरणमूलभूतमह्यपद्याष्टशतपद्मपरिवारपद्मशेषपद्मपरिक्षेपत्रयवक्तव्यता वक्तव्या, नामान्वर्थसूत्रमपि तथैव, नवरं य-
 स्मादुत्पलादीनि 'चन्द्रहृदप्रभाणि' चन्द्रहृदाकाराणि चन्द्रवर्णानि चन्द्रनामा च देवस्तत्र परिवसति तस्माच्चन्द्रहृदाभोरपलादियो-

गाण्डर्दवस्त्रामिकलाच्च चन्द्रद्द इति, चन्द्रराजधानीवक्तव्यता काञ्चनपर्वतवक्तव्यता च राजधानीपर्यवसाना प्रागवत् ॥ साभ्य-
तमैरावतद्दवक्तव्यतामाह—'कहि णं भंते' इत्यादि प्रशस्त्रं पाठसिद्धं, निर्वचनमाह—गौतम । चन्द्रद्दस्य दक्षिणाल्याभरमान्वाद्-
वर्ण्य दक्षिणस्यां दिशि अष्टौ चतुर्विंशानि योजनशतानि चतुरश्र समभागान् योजनस्याबाधया कृत्विति शेषः शीताया महानया
बहुमध्यदेशभागे 'अत्र' एतस्मिन्नवकाशे ऐरावतद्दो नाम द्दः प्रशस्तः, अस्यापि नीलवनाश्रो द्दस्येवायामविष्कम्भादिवक्तव्यता परिक्षेप-
पर्यवसाना वक्तव्या, अन्वर्थसूत्रमपि तथैव, नवरं यसादुत्पलादीनि ऐरावतद्दप्रभाणि, ऐरावतो नाम हस्ती तद्वर्णानि च ऐरावतश्च
नामा तत्र देवः परिवसति तेन ऐरावतद्द इति, ऐरावताराजधानी विजयराजधानीवत् काञ्चनकपर्वतवक्तव्यतापर्यवसाना तथैव ॥
अधुना मालयवन्नामद्दवक्तव्यतामाह—'कहि णं भंते' इत्यादि शुगमं, भगवानाह—गौतम । ऐरावतद्दस्य दक्षिणाल्याभरमान्वाद्-
द्वक्तव्यो यावत्पश्चवक्तव्यतापरिसमाप्तिः, नामान्वर्थसूत्रमपि तथैव यसादुत्पलादीनि 'मालयवद्दद्दप्रभाणि' मालयवद्दद्दकाकाराणि, बहू-
मालयवन्नामा वक्षस्कारपर्वतस्तद्वर्णानि—तद्वर्णाभानि मालयवन्नामा च तत्र देवः परिवसति तेन मालयवद्दद्द इति, मालयवरीराज-
धानी विजयराजधानीवद् वक्तव्या काञ्चनकपर्वतवक्तव्यताऽवसाना प्रागवत् ॥ सम्प्रति जम्बूद्वीपवक्तव्यतामाह—
कहि णं भंते ! उत्तरकुराण २ जंबुसुदंस्सणाण जंबुपेढे नामं पेढे पणत्से ? गोयमा ! जंबुदीवि २
मंदरम्य पन्वयस्स उत्तरपुरच्छिमेणं नीलवंतस्स वासधरपन्वतस्स द्वाहिणं मालवंतरस्स वक्त्वा-

३ प्रतिपत्ती
काञ्चनप-
र्वताधि०
उद्देशः २
सू० १५०

रपव्वयस्स पक्खत्थिमेणं गंधमादणस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं सीताए महणणीए पुरत्थि-
 म्मिह्ले कूले एत्थ णं उत्तरकुरूकुराए जंबूपेढे नाम पेढे पंचजोयणसत्ताहं आयामविकखंभेणं पण्णरस
 एक्कासीते जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं बहुमज्झदेसभाए बारस जोयणाहं बाह-
 ह्णेणं तदाणंतरं च णं माताए २ पदेसे परिहाणीए सव्वेसु चरमंतेसु दो कोसे बाहह्णेणं पण्णसे
 सव्वजंबूणतामए अच्छे जाव पडिरूवे ॥ से णं एगाए पडमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं स-
 व्वतो समंता संपरिकखेसे वण्णओ दोणहवि । तस्स णं जंबुपेढस्स चउदिसिं चत्तारि तिसोवा-
 णपडिरूवगा पण्णत्ता तं खेव जाव तोरणा जाव चत्तारि छत्ता ॥ तस्स णं जंबूपेढस्स उरिं
 बहुसमरमणिज्जे भूमिभागो पण्णत्ते से जहाणामए आलिंणुक्खरेंतिवा जाव मणि० ॥ तस्स णं
 बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगा महं मणिपेढिया पण्णत्ता अट्ट
 जोयणाहं आयामविकखंभेणं चत्तारि जोयणाहं बाहह्णेणं मणिमती अच्छा सण्हा जाव पडिरूवा ॥
 सीसे णं मणिपेढियाए उवरि एत्थ णं महं जंबूसुदंसणा पण्णत्ता अट्टजोयणाहं उट्टं उच्चत्तेणं
 अट्टजोयणं उव्वेहेणं दो जोयणातिं खंधे अट्ट जोयणाहं विकखंभेणं छ जोयणाहं विडिमा बहुम-
 ज्झदेसभाए अट्ट जोयणाहं विकखंभेणं सातिरेगाहं अट्ट जोयणाहं सव्वणगेणं पण्णत्ता, वइरा-
 मयमूला रयतसुपातिडियविडिमा, एवं चेतियरूक्खवण्णओ जाव सव्वो रिट्टामयविउलकंवा

बेरलियरुहरकखंधा सुजायवरजायरुवपदमगविसालसाला नाणामणिरयणविहिहसाहपसाह-
वेरलियपत्तानवणिज्जपत्तिविटा जंबूणयरत्तमउयसुकुमालपवालपह्वंबंकरधरा विचिन्तमणिरयणसुर-
हिक्कुसुमा फलभारनमियसाला सञ्चयाया सत्पथा ससिसरीया सज्जोया अहियं मणोनिवुइ-
करा पासाइया दरिसणिज्जा अभिरुवा पडिरुवा ॥ (सू० १५१)

‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त । जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरकुरुषु जम्बवाः सुदर्शनायाः, जम्बवा हि द्वितीयं नाम सुदर्शनेति तत्र
उक्तं सुदर्शनाया इति, जम्बवाः सम्बन्धिषीतं जम्बूपीठं नाम पीठं प्रह्वामं, भगवानाह—गौतम । मन्दरस्य पर्वतस्य ‘उत्तरपूर्वोण’
उत्तरपूर्वस्थां नीलवती वर्षधरपर्वतस्य ‘दक्षिणेन’ दक्षिणतो गन्धमादनस्य वक्षस्कारपर्वतस्य ‘पूर्वोण’ पूर्वस्थां दिशि माल्यवती वक्ष-
स्कारपर्वतस्य पश्चिमाया शीताया महानद्याः पूर्वस्यासुत्तरकुरुपूर्वार्द्धस्य बहुमध्यदेशभागे ‘अन्न’ एतस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु कुरुषु
जम्बवाः सुदर्शनापरनामिकाया जम्बूपीठं प्रह्वामं, पञ्च योजनशतान्यायामविक्रमभाभ्यासके योजनसहस्रं पञ्चैकाशीतानि योजनश-
तानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि १५८१ परिक्षेपेण, बहुमध्यदेशभागे द्वादश योजनानि बाहुर्येन, तदनन्तरं च मात्रया २ परिहीयमानं
चरमपर्यन्तेषु द्वौ क्रोशौ बाहुर्येन सर्वालना जम्बूदन्मयम्, ‘अच्छे’ इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत्, उक्तञ्च—‘जंबूदन्नामयं
जंबूपीठसुत्तरकुरार्ये पुत्रवद्धे । सीयाए पुत्रवद्धे पंचसयायामविक्रमं ॥ १ ॥ पत्रसेक्कासीए साहीए परिहिमज्जवाहलं । जोयणणु-
दिसु ‘समन्ततः’ सामस्त्वेन परिक्षिप्तं, वेदिकावनपण्डयोर्वर्णकः प्राग्वद्वक्तव्यः । तस्य च जम्बूपीठस्य चतुर्दिशि एकैकस्यां दिशि

३ प्रतिपत्तौ
जम्बूपीठ-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १५१

एकैकत्रिसोपानप्रतिरूपकभावेन चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि—प्रतिविशिष्टरूपाणि त्रिसोपानानि प्रहस्रानि, तद्यथा—एकं पूर्वस्थामेकं दक्षिणस्थामेकं पश्चिमायामेकमुत्तरस्थाम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणामयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रहस्रः, तद्यथा—वज्र-मया नेमा भूमेरुर्द्धमुद्रच्छन्तः प्रदेशा इत्यादि जगत्पुत्रिवाप्यादित्रिसोपानवत्सावद्वक्तव्यं यावन्नानामणिमयान्यवलम्बनानि अवलम्बनवाद्वाश्र, तोरणान्यपि प्राग्वद्वाच्यानि ॥ 'तस्स णं जंबूपेढस्स ण'मित्यादि, जम्बूपीठस्योपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रहस्रः, स च 'से जहानामए आळिणपुकस्वरेइ वा' इत्यादि विजयाराजधान्युपकारिकालयनवत्सावद्वक्तव्यो यावन्मणीनां स्पर्शवक्तव्यतापरिसमाप्तिः, यावच्च वहवो वानमन्तरा देवा देव्यश्चासते शेरते यावद् विहरन्तीति ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रहस्रा, अष्टौ योजनान्यायामाविष्कम्भाभ्यां चत्वारि योजनानि बाह्येन सर्वालाना मणिमयी 'अच्छा जाव पडिख्वा' इति प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि बहुमध्यदेशभागे, अत्र महती जम्बूः सुदर्शना प्रहस्रा, अष्टौ योजनान्यूर्द्धमुषस्तेन, अर्द्धयोजनसुद्वेधेन, द्वे योजने स्कन्धः षड् योजनानि विडिमा—ऊर्द्ध्व्विनर्गता शाखा बहुमध्यदेशभागे अष्टौ योजनान्यायामाविष्कम्भाभ्यां, सातिरेकान्यष्टौ योजनानि 'सर्वाधेण' उद्वेधोर्ध्वस्त्वपरिमाणमी- लनेन, तस्याश्च जम्बूवा वज्रमयानि मूळानि यस्याः सा वज्रमयमूला 'रययसुपइडियविडिमा' इति रजता—रजतमयी सुप्रतिष्ठिता विडिमा—बहुमध्यदेशभागे ऊर्द्ध्व्व्विनर्गता यस्याः सा रजतसुप्रतिष्ठितविडिमा, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, 'रिडामयविउलकंदा वेरुलियरुइलखंधा' रिष्टमयो—रिष्टरत्नमयः (विपुलः) कन्दो यस्याः सा रिष्टरत्नमयकन्दा, तथा वैडूर्यरत्नमयो रुचिरो—दीप्यमानः स्कन्धो यस्याः सा वैडूर्यरुचिरस्कन्धा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयसमासः, 'सुजायवरजायरूपढमगविसालसाला' सुजातं—मूल-

द्रव्यशुद्धं वरं-प्रधानं यत् जातरूपं तदात्मकाः प्रथमका-मूलभूता विशालाः शालाः-शाखा यस्याः सा सुजातवरजातरूपप्रथमकवि-
 शालशालाः 'नाणामणिरयणविविहसाहृषसाहृषेखलियपत्तवणिज्जपत्ताविंटा' नानामणिरत्नानां-नानामणिरत्नासिका विविधा
 शाखाप्रशाखा यस्याः सा तथा तथा वैदूर्याणि-वैदूर्यरत्नमयानि पत्राणि यस्याः सा तथा तपनीयानि-तपनीयमयानि पत्रदृन्वानि यस्याः
 सा तथा, ततः पदद्वय २ मीलनेन कर्मधारयः नानामणिरत्नविविधशाखाप्रशाखावैदूर्यपत्रतपनीयपत्रदृन्वताः, अपरे सौवर्णिकयो मूल-
 शाखाः प्रशाखा रत्नवमय्य इत्युचुः, 'जंबूणयरत्तमउयसुकुमालपवालयपल्लवंकुरधरा' जाम्बूनदनामकसुवर्णविशेषमया रत्न-रत्न-
 वर्णा मुदवो-मनोह्राः सुकुमाराः-सुकुमाररस्पर्शा ये प्रवाला-ईपदुन्मीलितपत्रभावाः पल्लवाः संजातपरिपूर्णप्रथमपत्रभावरूपा वराङ्कुराः-
 प्रथममुद्गिधमाना अङ्कुरास्तान् धरन्तीति जाम्बूनदरत्नकमुदुकसुकुमारप्रवालपल्लवाङ्कुरधराः, कश्चित्पाठः- 'जंबूनयरत्तमउयसुकुमालको-
 मलयपल्लवङ्कुरगसिहरा' तत्र जाम्बूनदानि रत्नानि मुदूनि-अकठिनानि सुकुमाराणि-अकर्कशरस्पर्शानि कोमलानि-मनोह्रानि प्रवालप-
 ल्लवाङ्कुरा-यथोदितस्वरूपा अप्रक्षिखराणि च यस्याः सा तथा, अन्ये तु जाम्बूनदमया अप्रप्रवाला अङ्कुरापरपर्याया राजता इत्याहुः,
 'विचित्रमणिरयणसुरभिक्षुसुमफलभारनमिपसाला' विचित्रमणिरत्नानि-विचित्रमणिरत्नमयानि सुरभीणि कुसुमानि फलानि
 च तेषां भरेण नमिता-नाम प्राहिताः शालाः-शाखा यस्याः सा तथा, उक्तञ्च- 'मूला वहिरमया से कंदो खंधो य रिडुवेखलिओ ।
 सोवणिणयसाहृषसाहृ तह जायरूवा य ॥ १ ॥ विडिमा रययवेखलियपत्तवणिज्जपत्ताविंटा य । पल्लव अगगप्रवाला जंबूणयरयया
 वीसे ॥ २ ॥' 'रयणमयापुष्पफला' इति 'सख्यया' इति सती-शोभना ज्ञया यस्याः सा सख्याया, तथा सती-शोभना प्रभा

इ प्रतिपत्तौ
जम्बूणीटा-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १५१

यस्याः सा सत्प्रभा, अत एव सश्रीका सह उद्द्योतो यथा मणिरत्नानामुद्द्योतमावात् सोद्द्योता अधिकं—अतिशयेन मनोनिर्द्युति-
 करी 'पासाईया' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥

जंबूए णं सुदंसणाए चउदिसिं चत्तारि साला पणत्ता, तंजहा—पुरत्थिमेणं दक्खिण्णेणं पच्चत्थि-
 मेणं उत्तरेणं, तत्थणं जे से पुरत्थिमिह्ले साले एत्थ णं एगे महं भवणे पणत्ते एणं कोसं आयामेणं
 अद्धकोसं विक्खंभेणं देस्सणं कोसं उहुं उच्चत्तेणं अणेगखंभं वण्णओ जाव भवणत्स दारं तं चैव
 पमाणं पंचधणुसतातिं उहुं उच्चत्तेणं अह्माइज्जाहं विक्खंभेणं जाव वणमालाओ भूमिभागा उ-
 ह्जोया मणिपेट्ठिया पंचधणुसतिया देवसयणिज्जं भाणियव्वं ॥ तत्थ णं जे से द्राहिणिह्ले साले एत्थ
 णं एगे महं पासायवडंसए पणत्ते, कोसं च उहुं उच्चत्तेणं अद्धकोसं आयामविक्खंभेणं अब्भु-
 गायसूसियं अंतो बहुसमं उह्जोता। तत्स णं बहुसमरमणिज्जत्स भूमिभागत्स बहुमज्झदेसभाए
 सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं । तत्थ णं जे से पच्चत्थिमिह्ले साले एत्थ णं पासायवडंसए
 पणत्ते तं चैव पमाणं सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं, तत्थ णं जे से उत्तरिह्ले साले एत्थ णं
 एगे महं पासायवडंसए पणत्ते तं चैव पमाणं सीहासणं सपरिवारं । तत्थ णं जे से उच्चरिम-
 च्चिडिमे एत्थ णं एगे महं सिद्धायतणे कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं देस्सणं कोसं उहुं
 उच्चत्तेणं अणेगखंभसत्तसच्चिदिदे वण्णओ तिदिसिं तओ द्वारा पंचधणुसता अह्माइज्जधणुसयवि-

कलंभा मणिपेटिया पंचधनुसतिया देवच्छंदो पंचधनुसतविक्रवंभो सातिरेगपंचधनुसउच्चत्ते ।
 तत्थ णं देवच्छंदए अट्टसयं जिणपडिमाणं जिणुससेधपमाणाणं, एवं सन्वा सिद्धायतणवत्त-
 न्वया भाणियन्वा जाव धूवकडुच्छुया उत्तिमागारा सोलसविधेहिं रयणेहिं उवेए चैव जंबू णं
 सुदंसणा सूले बारसहिं पडमवरवोदियाहिं सव्वतो समंता संपरिक्खत्ता, ताओ णं पडमवरवे-
 त्तारि जोयणाहं उहुं उच्चत्तेणं पंचधनुसताहं विक्रवंभेणं वणओ ॥ जंबू सुदंसणा अण्णेणं
 विडिमा बहुमज्झदंसभाए चत्तारि जोयणाहं चोव्वेधेणं जोयणं खंधो कोसं विक्रवंभेणं तिणिज जोयणाहं
 जणेणं वहंरामयसूला सो चैव वेतियस्सव्ववणओ ॥ जंबू णं सुदंसणाए अवस्सरेणं उत्तरेणं
 उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं अणाडियस्स चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चत्तारि जंबूसोहस्सीओ पण-
 ताओ, जंबूए सुदंसणाए पुरत्थिमेणं एत्थ णं अणाडियस्स देवस्स चउण्हं अणमाहिस्सीणं चत्तारि
 जंबूओ पणत्ताओ, एवं परिवारो सन्वो णायन्वो जंबूए जाव आयरक्खाणं ॥ जंबू णं सुदंसणा
 तिहिं जोयणसतोहिं वणसंडेहिं सव्वतो समंता संपरिक्खत्ता, तंजहा—पडमेणं दोच्चेणं तच्चेणं ।
 जंबूए सुदंसणाए पुरत्थिमेणं पडमं वणसंडं पण्णासं जोयणाहं ओगाहिन्ता एत्थ णं एणे महं

३ प्रतिपत्तौ
जम्बूवृक्षा-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १५२

भवणे पणत्ते, पुरत्थिमिह्ले भवणसरिसे भाणिपव्वे जाव सयणिज्जं, एवं दाहिणेणं पच्चत्थिमेणेणं
 उंसरेणं ॥ जंबूए णं सुदंसणाए उत्तरपुरत्थिमेणेणं पढमं वणसंडं पणणासं जोयणाइं ओगाहिन्ता च-
 त्तारि णंदापुक्खरिणीओ पणन्ता, तंजहा—पउमा पउमएभा च्चैव कुसुदा कुसुयएभा ।
 ताओ णं णंदाओ पुक्खरिणीओ कोसं आयामेणुं अद्धकोसं विकखंभेणेणं पंचधणुसयाइं उव्वेहेणं
 अच्छाओ सणहाओ लणहाओ वट्ठाओ मट्ठाओ णिएपंकाओ णीरयाओ जाव पडिरूवाओ वणणओ
 भाणिपव्वो जाव तोरणत्ति ॥ तासि णं णंदापुक्खरिणीणं बहुमउद्दसभाए एत्थ णं पासाय-
 वडंसए पणत्ते कोसएपमाणे अद्धकोसं विकखंभो सो च्चैव सो वणणओ जाव सीहासणं सपरि-
 वारं । एवं दक्खिणपुरत्थिमेणवि पणणासं जोयणा० चत्तारि णंदापुक्खरिणीओ उएपलशुम्मा
 नलिणा उएपला उएपलुज्जला तं च्चैव पमाणं तहेव पासायवडंसणो तएपमाणो । एवं दक्खिणपच्चत्थि-
 मेणवि पणणासं जोयणाणं परं—भिंणा भिंणणिभा च्चैव अंजणा कज्जलएपभा, सेसं तं च्चैव । जंबूए णं
 सुदंसणाए उत्तरपुरत्थिमे पढमं वणसंडं पणणासं जोयणाइं ओगाहिन्ता एत्थ णं चत्तारि णंदाओ
 पुक्खरिणीओ पणन्ताओ तं०—सिरिकंता सिरिमहिया सिरिचंदा च्चैव तह य सिरिणिलंया । तं च्चैव
 पमाणं तहेव पासायवडंसओ ॥ जंबूए णं सुदंसणाए पुरत्थिमिह्लसस भवणसस उत्तरेणं उत्तरपुर-
 त्थिमेणेणं पासायवडंसजसस दाहिणेणं एत्थ णं एणे महं कूडे पणत्ते अद्ध जोयणाइं उहुं उच्चत्तेणं

मूले चारस जोयणाहं विकखंभेणं मज्झे अट्ट जोयणाहं आयामविकखंभेणं उवरिं चत्तारि जोय-
णाहं आयामविकखंभेणं मूले सातिरेगाहं सत्ततीसं जोयणाहं परिकखेवेषं मज्झे सातिरेगाहं
पणुवीसं जोयणाहं परिकखेवेषं उवरिं सातिरेगाहं चारस जोयणाहं परिकखेवेषं मज्झे सातिरेगाहं
मज्झे संखित्ते उरिं तणुए गोणुच्छसंठाणसांठिए सव्वजंबूणयामए अच्चे जाव पडिरुवे, से णं
एगाए पउमवरवेइयाए एणेणं वणसंडेणं सव्वतो समंता संपरिकवत्ते दोणहवि वणणओ ॥ तस्स
ज्वस्स भूमिभागरस बहुमज्झदंसभाए एणं सिद्धायतणं कोसप्पमाणं सव्वा सिद्धायतणवत्त-
व्वया । जंबूए णं सुदंसणाए पुरत्थिमस्स भवणस्स दाहिणेणं दाहिणपुरत्थिमिहस्स पासायव-
डंसगस्स उत्तरेणं एत्थ णं एगे महं कूडे पणत्ते तं चैव पमाणं सिद्धायतणं च । जंबूए णं सुदं-
सणाए दाहिणिहस्स भवण० पुरत्थिमेणं दाहिणपुरत्थिमिहस्स पासायवडंसगस्स पच्चत्थिमेणं
एत्थ णं एगे महं कूडे पणत्ते, दाहिणस्स भवणस्स परतो दाहिणपच्चत्थिमिहस्स पासायवडंस-
गस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं एगे महं कूडे जंबूतो पच्चत्थिमिहस्स भवणस्स दाहिणेणं दाहिणपच्च-
त्थिमिहस्स पासायवडंसगस्स उत्तरेणं एत्थ णं एगे महं कूडे प० तं चैव पमाणं सिद्धायतणं च,
जंबूए पच्चत्थिमभवणउत्तरेणं उत्तरपच्चत्थिमस्स पासायवडंसगस्स दाहिणेणं एत्थ णं एगे महं

कूडे पणसे तं चेव पमाणं सिद्धायतणं च । जंबूए उत्तरस्स भवणस्स पच्चत्थिमेणं उत्तरपच्चत्थि-
 मस्स पासायवड्ढंगस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं एगे कूडे पणत्ते, तं चेव, जंबूए उत्तरभवणस्स पुर-
 त्थिमेणं उत्तरपुरत्थिमिह्लस्स पासायवड्ढेसगस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं एगे महं कूडे पणत्ते, तं
 चेव पमाणं तहेव सिद्धायतणं । जंबू णं सुदंसणा अणोहिं बह्वहिं तिलएहिं लउएहिं जाव राय-
 रुक्खोहिं हिंणुरुक्खोहिं जाव सव्वतो समंता संपरिक्खत्ता । जंबूते णं सुदंसणाए उवरिं बह्वे
 अट्टमंगलगा पणत्ता, तंजहा—सोत्थियसिरिक्खं किण्हा चामरज्झया जाव उत्तातिक्खत्ता ॥
 जंबूए णं सुदंसणाए दुवालस णामधेज्जा पणत्ता, तंजहा—सुदंसणा अमोहा य, सुप्पबुद्धा ज-
 सोधरा । विदेहजंबू सोमणसा, णियया णिच्चमंडिया ॥ १ ॥ सुभदा य विसाला य, सुजाया
 सुमणीतिया । सुदंसणाए जंबूए, नामधेज्जा दुवालस ॥ २ ॥ से केण्डेणं भंते ! एवं बुच्चइ—जंबू-
 सुदंसणा ? , गोयमा ! जंबूते णं सुदंसणाते जंबूदीवाहिवती अणादिते णामं देवे महिड्डीए जाव
 पलिओवमड्ढितीए परिवसंति, से णं तत्थ चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं जाव जंबूदीवस्स जं-
 बूए सुदंसणाए अणादियाते य रायधाणीए जाव विहरंति । कहि णं भंते ! अणादियस्स जाव
 समत्ता वत्तव्वया रायधाणीए महिड्डीए । अट्टत्तरं च णं गोयमा ! जंबूदीवे २ तत्थ तत्थ देसे
 तहिं २ बह्वे जंबूरुक्खा जंबूवणा जंबूवणसंडा णिच्चं कुसुमिया जाव सिरीए अतीव उवसोभे-

माणा २ चिद्वन्ति, से नेण्डेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ—जंबुदीवे २, अट्टत्तरं च णं गोयमा ! जंबुदी-
वरस सासते णामधेज्जे पणणत्ते, जन्न कयावि णासि जाव णिच्चे ॥ (सू० १५२)

‘जंबू ए ण’मित्यादि, जन्त्वा. सुदर्शनायाश्चतुर्दिशि एकैकस्यां दिशि एकैकशाखाभावतश्चतस्रः शाखाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—एका पूर्वस्यामेका
दक्षिणस्यामेका पश्चिमायामेकोत्तरस्या, तत्र या सा पूर्वशाला, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, ‘तरस ण’मित्यादि, तस्या बहुमध्यदेशभागे
अत्र महदेकं भवनं प्रज्ञप्तं, कोशमायामतोऽर्द्धकोशं विक्रमभतो देशोनं कोशमूर्द्धमुच्चैरत्वेन, तस्य वर्णको द्वारादिवक्तव्यता च प्रागु-
त्थादि, तत्र या सा दक्षिणात्या शाखा तस्या बहुमध्यदेशभागे अत्र महानेकः प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, कोशमेकमूर्द्धमुच्चैरत्वेन, अर्द्ध-
कोशं विक्रमभेन, ‘अञ्जुगायमूसियपहसिया इवे’त्यादि तद्वर्णनमुपर्युल्लोचवर्णनं भूमिभागवर्णनं मणिपीठिकावर्णनं सिंहासनवर्णनं
च प्रागवत्, नवरमत्र मणिपीठिका पञ्चधनुःशतान्यान्यामविक्रमभार्यामर्द्धवर्तीयानि धनुःशतानि वाहरयेत सिंहासनं च सपरिवारं
वान्यमिति, तस्य च प्रासादावतंसकस्योपरि बहुन्यष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि भङ्गलकानीत्यादि तावद्वक्तव्यं यावद्द्रव्यः सहस्रपत्रहस्तका
इति, यथा च दक्षिणस्या शाखायां प्रासादावतंसक उत्कलथा पश्चिमायामुत्तरस्यामपि च प्रत्येकं वक्तव्यं, जन्त्वाः सुदर्शनाया
उपरि विद्धिमाया बहुमध्यदेशभागे सिद्धायतनं, तच्च पूर्वस्या भवनमिव तावद्वक्तव्यं यावन्मणिपीठिकावर्णनं, तत्र ऊर्द्धमेवं वक्तव्यं—
‘तीसे ण’मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महानेको देवच्छन्दकः प्रज्ञप्तः, एवं पञ्चधनुःशतान्यान्यामविक्रमभार्यां पञ्चधनुः-
शतानि सातिरेकाणि ऊर्द्धमुच्चैरत्वेन सर्वात्मना रत्नमय, अच्छ इत्यादि पूर्ववद् यावत्परितरुप इति । ‘तरथ णं अट्टसयं जिणपद्धिमाणं

३ प्रतिपत्तौ
जन्तुवृक्षा-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १५२

जिणुस्सेहपमाणमेत्ताणं सन्निक्खित्ताणं चिट्ठइ' इत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावत् 'अट्टसयं धूवकडुच्छुयाणं सन्निक्खित्ताणं चिट्ठइ' शब्द-
पदं, 'सिद्धाययणस्स उंषि अट्टमंगलागा' इत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावत् 'सहस्रसपत्तहत्थगा' इति, 'सर्वत्रापि च व्याख्याऽपि पूर्व-
वत् ॥ 'जंबू णं सुदंसणा' इत्यादि, जम्बूः सुदर्शना द्वादशभिः पञ्चावरवेदिकाभिः 'सर्वतः'... सर्वसु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन
संपरिक्षिप्ता । वेदिकावर्णनं प्राग्वत् । 'जंबू णं'मित्यादि, जम्बूः सुदर्शना अन्येन जम्बूनामष्टशतेन तदर्द्धोऽक्षप्रमाणमात्रेण 'सर्वतः'
सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन संपरिक्षिप्ता । तदर्द्धोऽक्षप्रमाणमेव भावयति—'ताओ णं'मित्यादि, 'ताः' अष्टोत्तरशतसङ्ख्या-
जम्बवाः प्रत्येकं चत्वारि योजनान्यर्द्धमुर्ध्वस्त्वेन क्रोशमुद्धेधेन योजनमेकं स्फन्धः क्रोशं वाहृत्येन स्फन्धः, त्रीणि योजनानि विडिमा—
ऊर्द्धं विनिर्गता शाखा बहुमध्यदेशभागे चत्वारि योजनान्यायामविकम्भाभ्याम्, ऊर्द्धोर्धोरूपेण सातिरेकाणि चत्वारि योजनानि
सर्वांप्रेण उद्धेधपरिमाणमीलनेनेति भावः । 'बइरामयमूलरययसुपइट्ठिया विडिमा' इत्यादिवर्णनं पूर्ववत्तावद्वक्तव्यं यावदधिकं नयन-
मनोनिर्दृत्तिकार्यः, प्रासादीया यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'जंबूए णं'मित्यादि, 'जंबूए णं सुदंसणाए' इत्यादि, जम्बवाः सुदर्शनाया अवरो-
त्तरस्यामुत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्थां, अत एवासु तिस्रसु दिक्ष्वनाहृतस्य देवस्य जम्बूद्वीपाधिपतेश्चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि
जम्बूसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, पूर्वस्थां चतसृणामप्रमहिषीणां योग्यानि चतस्रो, महाजम्बवा दक्षिणपूर्वस्थामभ्यन्तरपर्वदोऽष्टानां देवसह-
स्राणां योग्यान्यष्टौ जम्बूसहस्राणि, दक्षिणस्थां मध्यमपर्वदो दशानां देवसहस्राणां योग्यानि दश जम्बूसहस्राणि, दक्षिणापरस्थां वाह्य-
पर्वदो द्वादश देवसहस्राणां योग्यानि द्वादश जम्बूसहस्राणि, अपरस्थां सप्तानामनीकाधिपतीनां योग्यानि सप्त महाजम्बवः, ततः स-
र्वासु दिक्षु षोडशानामारक्षदेवसहस्राणां योग्यानि षोडश जम्बूसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ॥ 'जंबू णं सुदंसणा' इत्यादि, सा जम्बूः सुद-

शाना त्रिभिः शतकैः-योजनाशतप्रमाणैर्वनपण्डैः 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'सामन्ततः' सामन्तैः संपरिक्षिप्तः, वद्यथा-अभ्यन्तरकेन मध्येन वाहनेन च । जन्वाः सुदर्शनायाः पूर्वसां दिशि प्रथमं वनपण्ड पश्चात्तं योजनान्यवगाहान्न मंददेकं भवनं प्रक्षप्तं, एतदपि तथैव यावत् शयनीयम् । जन्वाः सुदर्शनाया दक्षिणतः प्रथमं वनपण्डं पश्चात्तं योजनान्यवगाहान्न मंददेकं भवनं प्रक्षप्तं, वच्चक्यं यावत् शयनीयम् ॥ 'जंबूए ण'मित्यादि, जन्वाः सुदर्शनाया उत्तरपूर्वसां-ईशानकोण इत्यर्थे. प्रथमं वनपण्डं पश्चात्तं योजनान्यवगाहान्न महलपुष्करिण्यः प्रत्येकं क्रोशमायामेन अर्द्धकोशं विष्कम्भेन पश्चधनु.शतान्युद्धमेन, 'अच्छाओ सण्साओ' इत्यादि पुष्करिणीवर्णनं प्राग्वत्समस्तं यावत्प्रत्येकं प्रत्येकं पश्चात्तं दिकया परिक्षिप्ताः प्रत्येकं २ वनपण्डपरिक्षिप्ताः, पश्चात्तं वेदिकावनपण्ड-वर्णनं प्राग्वत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां पुष्करिणीनां प्रत्येकं चतुर्विंशि एकैकसां दिशि एकैकभवेन चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूप-काणि प्रक्षप्तानि, तेषां वर्णकः प्राग्वत्, तोरणान्यपि तथैव, तासां पुष्करिणीनां षडुभयदेशभागोऽत्र मदानेकः प्रासादावतंसकः प्रक्षप्तः, स च जम्बूदृक्षदक्षिणपश्चिमशाखायाभाविप्रासादवत् प्रमाणादिना वक्तव्यो यावत् 'सहस्रसप्तह्रदथागा' इति पदं, सर्वत्रापि च सिंहास-नमनाहवदेवस्य सपरिवारम् । एवं दक्षिणपूर्वसा दक्षिणापरस्यामुत्तरपरसा च प्रत्येकं वक्तव्यं, नवरं तन्दापुष्करिणीनामनानात्वं, अथरोत्तरसा श्रीकान्ता श्रीचन्द्रा श्रीनिलया श्रीमहिता, उक्तञ्च—'पवमा पवमप्यभा चैव, कुमुया कुमुयप्यभा । उत्पल्युभ्या न-

३ प्रतिपत्तो
जम्बूदृक्षा-
धिकारः
उद्देश्यः २
सू० १५२

लिङ्गा, वृष्यला वृष्यलुज्जला ॥ १ ॥ भिंगा भिंगानिभा चैव, अंजणा कज्जल्पभा । सिरिकंठा सिरिचंदा, सिरिनिलया चैव सिरिम-
 हिया ॥ २ ॥” ‘जंवूए ण’मित्यादि, जन्च्वाः सुदर्शनायाः पूर्वदिग्भाविनी भवनस्योत्तरतः उत्तरपूर्वदिग्भाविनः प्रासादावतंसकस्य
 दक्षिणतोऽत्र महत्तेकः कूटः प्रब्रह्मः, अष्टौ योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, मूलेऽष्टौ योजनानि विष्कम्भेन मध्ये षड् योजनानि उपरि चत्वारि
 योजनानि, मूले सातिरेकाणि पञ्चविंशतिर्योजनानि परिश्लेषतः मध्ये सातिरेकाण्यष्टादश योजनानि उपरि सातिरेकाणि द्वादश यो-
 जनानि परिश्लेषतः, तथा सति मूले विस्तीर्णो मध्ये सङ्घिम उपरि तनुकोऽत एव गोयुच्छसंस्थानसंस्थितः सर्वालना जन्बूतद्मयः,
 ‘अच्छे जाव पडिरुवे’ इति प्रागवत्, स च कूट एकया पद्मवरवेदिकया एकेन वनपण्डेन सर्वतः समन्तात् परिश्लिप्तः, पद्मवरवेदि-
 कावनपण्डवर्णनं प्रागवत् । ‘तस्स ण’मित्यादि, तस्य कूटस्योपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रब्रह्मः, स च ‘से जहानामए आळिणु-
 क्वरेइ वा’ इत्यादि पूर्ववत्तावद्भक्तव्यो यावत्तृणानां मणीनां च शब्दवर्णनम् ॥ ‘तस्स ण’मित्यादि, तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभा-
 गस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महदेकं सिद्धायतनं प्रब्रह्मं, तच्च जन्बूसुदर्शनीपरिविडिमासिद्धायतनसदृशं वक्तव्यं यावदष्टोत्तरं शतं धूपकडुच्छु-
 कानामिति । एवं जन्च्वाः सुदर्शनायाः पूर्वस्य भवनस्य दक्षिणतो दक्षिणपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्योत्तरतः, तथा द्वाक्षिणात्यस्य भव-
 नस्य पूर्वतो दक्षिणपूर्वस्य प्रासादावतंसकस्य पश्चिमदिशि, तथा द्वाक्षिणात्यस्य भवनस्य परतो दक्षिणपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्य पू-
 र्वतः, तथा पाश्चात्यस्य भवनस्य पूर्वतो दक्षिणपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्योत्तरतः, तथा पश्चिमस्य भवनस्योत्तरत उत्तरपश्चिमस्य प्रासा-
 दावतंसकस्य दक्षिणतः, तथोत्तरस्य भवनस्य पश्चिमायासुत्तरपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्य पूर्वतः, तथोत्तरस्य भवनस्य पूर्वत उत्तरपू-
 र्वस्य प्रासादावतंसकस्यापरतः प्रत्येकमेकैकः कूटः पूर्वोत्तरमणो वक्तव्यः, तेषां च कूटानामुपरि प्रत्येकमेकैकं सिद्धायतनं, तानि च

सिद्धयतनानि पूर्ववद्वाच्यानि, एकञ्च—^१“शुद्धसहस्रसरिसा सर्व्वे जंतून्पामया भणिया । तेषुवारि जिणभवणा कोसपमाणा परम-
रम्मा ॥ १ ॥” ‘जंतूण ण’मित्यादि, जन्त्वाः सुदर्शनाया द्वादश नामयेयानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—‘सुदर्सेण’त्यादि, शोभनं दर्शनं-
दृश्यमानता यस्या नयनमनोहारित्वात् सा सुदर्शना १, यथा च तस्याः शोभनदर्शनं तथाऽप्ये स्वयमेव सूत्रकृद् भावयिष्यति, ‘शो-
मोहा य’ इति मोहं-निष्फलं न मोघा अमोघा अनिष्फला इत्यर्थः, तथाहि—सा स्वस्वामिभावेन प्रतिपन्ना सती जन्मूद्दीपाधिपत्य-
शुपजनयति, तदन्तरेण तद्विषयस्य स्वाभिभावस्यैवायोगात्, ततोऽनित्फलेति २, ‘सुपवुद्धा’ इति यशः सकलशुबनव्यापि धरतीति-
मणिकनकरत्नानां निरन्तरं सर्व्वतश्चाकाचिकथेन सर्व्वकालमुनिर्द्रेति भावः ३, ‘जसोहरा’ इति यशः सुष्ठु-अतिशयेन प्रवुद्धेव प्रवुद्धा-
यशोधरा लिहादित्वाद्च्, जन्मूद्दीपो हि विदितमहिमा शुवनत्रयेऽप्यनया जन्म्वोपलक्षितस्ततो भवति यथोक्तं यशोधारित्त्वमस्याः ४,
‘सुभहा य’ इति शोभनं भद्रं-कल्याणं यस्याः सा सुभद्रा, सकलकालं कर्याणभगिनीत्यर्थः, न हि तस्याः कदाचिदप्युपद्रवाः संभ-
वन्ति, महर्द्धिकेनाधिष्ठितत्वात् ५, ‘विसाला य’ इति विशाला-विस्तीर्णा आयामविक्रमभान्यामुच्चैरत्वेन चाष्टयोजनप्रमाणत्वात् ६,
‘सुजाया’ इति शोभनं जातं-जनम यस्याः सा सुजाता, विशुद्धमणिकनकरत्नमूलद्रव्यतया जन्मदोपरहितेति भावः ७, ‘सुमणा
इय’ इति शोभन मनो यस्याः सकाशाद् भवति सा सुमनाः, भवति हि तां पश्यतां महर्द्धिकानां मनः शोभनमतिरमणीयत्वात् ८,
‘विदेहजंबू’ इति, विदेहेषु जन्मूर्विदेहजन्मूर्विदेहनर्गतोत्तरकुरुकृतनिवासत्वात् ९, ‘सोमणसा’ इति सौमनस्यहेतुत्वात् सौमनस्या,
नहि तां पश्यतः कस्यापि मनो दुष्टं भवति, केवलं ता दृष्ट्वा प्रीतमनास्ता तदधिष्ठातारं च प्रशंसतीति १०, ‘नियता’ इति नियता

१ अर्धौ ऋषभकृदसदृशा सर्वे जन्म्वनरमया भणिता । तेषामुपरि जिणभवनानि क्रोशप्रमाणाणि परमरम्याणि ॥ १ ॥

३ प्रतिपत्ता
जन्मूद्दीपा-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १५२

सर्वकालमवस्थिता शाश्वतत्वात् ११, 'नित्यमंडिता' सदा भूषणभूषितत्वात् १२ । 'सुदंसणाए' इत्यादि तान्येवानि सुदर्शनाया जम्बवा द्वादश नामधेयानि ॥ सम्प्रति सुदर्शनाशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं पिष्टुच्छिदुरिदमाह—'से केण्ड्रेणं भंते !' इत्यादि प्रतीतं, निर्वचनमाह—'गोयमे'त्यादि सुगमं, नवरम् 'अणादिए नामं देवे' इति, अनाहताः—अनादरक्रियाविषयीकृताः शेषा जम्बूद्वीपगता देवा येनात्मनोऽत्यद्भुतं महर्द्धिकत्वमीक्षमाणेन सोऽनाहतः, सकलनिर्वचनभावार्थश्चायं—यस्मादेवं महर्द्धिकोऽनाहतनामा देवस्तत्र परिव्रसति ततस्तस्य समस्ताऽपि स्फातिः तत्र कृतावासेति सा सुदर्शनाऽनाहता, राजधानीवक्तव्यताऽपि प्रागवद्वक्तव्या, तदेवं यस्मादेवंरूपया जम्बोपलक्षित एष द्वीपस्तस्माज्जम्बूद्वीप इत्युच्यते, अथवेदं जम्बूद्वीपशब्दप्रवृत्तिनिमित्तमिति दर्शयति—'अदुत्तरं च ण'मित्यादि, अथान्यत् जम्बूद्वीपशब्दप्रवृत्तिकारणमिति गम्यते, गौतम । जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तररुरुषु कुरुषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे वहवो जम्बूदृक्षा जम्बूवनानि जम्बूवृणडाः, इहैकजातीयवृक्षसमुदायो वनं, अनेकजातीयवृक्षसमूहो वनवृण्डः, केवलं प्रधानेन व्यपदेश इति जम्बूवनं जम्बूवृण्ड इति भेदेनोपात्तं, 'निचङ्कुमिया' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्रागवत्, तत एष द्वीपो जम्बूद्वीपः, तथा चाह—'से एण्ड्रेण'मित्यादि ॥ सम्प्रति जम्बूद्वीपगतचन्द्रादिसङ्ख्यापरिज्ञानार्थमाह—

जंबूद्वीवे णं भंते ! दीवे कति चंद्रा पभासिंसु वा पभासेति वा पभासिरसंति वा ? कति सरिया तविंसु वा तवंति वा तविस्संति वा ? कति नक्खत्ता जोयं जोयंसु वा जोयंति वा जोएस्संति वा ? कति महंगाहा चारं चरिंसु वा चरिंति वा चरिस्संति वा ? केवतिताओ तारागणकोडा-कोडीओ सोहंसु वा सोहंति वा सोहेस्संतिवा ?, गोयमा ! जंबूद्वीवे णं दीवे दो चंद्रा पभासिंसु

वा ३ द्वौ स्वरिया तविंसु वा ३ छपन्नं नक्खत्ता जोगं जोपंसु वा ३ छावत्तरं गहसत्तं चारं
चारिसु वा ३—एगं च सतसहस्सं तेत्तीसं खलु भवे सहस्साहं । णव य सया पत्तासा तारागण-
कोडिकोडीणं ॥ १ ॥ सोभिंसु वा सोभंति वा सोभिस्सन्ति वा ॥ (सू० १५३)

पदसप्तत्वं ग्रहशतमेकैकं शशिन मयष्टाशीतेर्ग्रहाणां भावात्, तथैकस्य शशिनः परिवारेऽष्टाविंशतिर्नक्षत्राणां भावात्,
तानि पञ्चसप्तत्यधिकानि कोटीकोटीना, वक्ष्यति च—“छावद्विसहस्साहं नव चैव सयाहं पंचसयराहं । एगससीपरिवारो तारागण-
त्रयस्त्रिशत्सहस्राणि नव शतानि पञ्चाशद्दधिकानि कोटीकोटीनामिति ॥ तदेवमुक्तो जम्बूद्वीपः, सम्प्रति लवणसमुद्रं विवञ्जुरिदमाह—
जंबूद्वीवं णाम द्वीवं लवणे णासं ससुहे वटे वलयागारसंठाणसंठिते सत्त्वतो समंता संपरि-
विवत्ता णं चिद्वत्ति ॥ लवणे णं भंते ! ससुहे किं समचक्रवालसंठिते विवञ्जुरिदमाह—
गोयमा ! समचक्रवालसंठिए नो विसमचक्रवालसंठिते विवञ्जुरिदमाह—
वालविकलवंभेणं ? केवत्तियं परिकल्वेणं पणत्ते ? गोयमा ! लवणे णं भंते ! ससुहे द्वौ जोयणसत्तसह-
स्साहं चक्रवालविकलवंभेणं पत्तरस जोयणसयसहस्साहं एगासीहसहस्साहं सयमेगोणचत्तालीसे
किंचिविसेसाहिए लवणेवधिणो चक्रवालपरिकल्वेणं । से णं एकाए पउमवरवेदियाए एगेण य

३ प्रतिपत्तौ
जम्बूद्वीप-
चन्द्रसूर्या-
धिकारः
उद्देशः २
सू० १५३

वणसंहं सञ्चती समंता संपरिक्खत्ते चिद्ध, द्रोणहवि वणओ । सा णं पडमवर० अद्धजोयणं
 उहुं० पंचथणुसयविकखंभेणं लवणसमुद्दसमियपरिक्खेवेणं, सेसं तहेव । से णं वणसंडे देस्स-
 णाहं दो जोयणाहं जाव विहरइ ॥ लवणस्स णं भंते ! समुद्दस्स कति दारा पणत्ता ? , गोयमा !
 चत्सारि दारा पणत्ता, तंजहा—विजये वेजयंते जयंते अपराजिते ॥ कहि णं भंते ! लवणस्सु-
 दस्स विजए णामं दारे पणत्ते ? , गोयमा ! लवणसमुद्दस्स पुरत्थिमपेरंते धायइखंडस्स दीवस्स
 पुरत्थिमद्धस्स पच्चत्थिमेणं सीओदाए महानदीए उट्ठिं एत्थ णं लवणस्स समुद्दस्स विजए णामं
 दारे पणत्से अट्ट जोयणाहं उहुं उच्चत्सेणं चत्सारि जोयणाहं विकखंभेणं, एवं तं चेव सञ्चं जहा
 जंबुद्दीवस्स विजयस्सरिसेवि (दारस्सरिस्सेयंवि) रायहाणी पुरत्थिमेणं अपणंमि लवणसमुद्दे ॥
 कहि णं भंते ! लवणसमुद्दे वेजयंते नामं दारे पणत्ते ? , गोयमा ! लवणसमुद्दे दाहिणपेरंते धात-
 इसंद्धदीवस्स दाहिणद्धस्स उत्तरेणं सेसं तं चेव सञ्चं । एवं जयंतेवि, णवरं द्विसीभागो भाणियव्वो ॥ लवणस्स णं भंते ! स-
 उट्ठिं भाणियव्वे । एवं अपराजितेवि, णवरं द्विसीभागो भाणियव्वो ॥ लवणस्स णं भंते ! स-
 मुद्दस्स दारस्स य २ एस्स णं केवत्तियं अवाधाए अंतरे पणत्ते ? , गोयमा !—‘त्तिण्णेव सतसह-
 स्सा पंचाणजतिं भवे सहस्साहं । दो जोयणसत असित्ता कोसं दारंतरे लवणे ॥ १ ॥’ जाव

१ यथा अनेकेषु स्थानेष्वत्र मूलटीकापाठयोर्वैषम्यं तथाऽत्र कश्चित् आदर्शं चतुर्णामपि द्वाराणां सामर्थ्येण वर्णनं दृश्यते मूले, न च टीकासारी प्रायुक्तं च तद्वित्युपेक्षितं.

अथाथाए अंतरे पणत्ते । लवणस्स षं पएसा धायइसंडं दीवं पुट्टा, तहैव जहा जंबूदीवे धायइ-
संडेवि सो खेव गमो । लवणे षं भंते ! समुद्दे जीवा उदाहत्ता सो खेव विही, एवं धायइसं-
द्वेवि ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ—लवणसमुद्दे २?, गोयमा ! लवणे षं समुद्दे उदगे आ-
विले रहले लोणे लिंदे खारए कडुए अण्णेज्जे बहूणं दुपयचउत्पयमियपमुपकिखसिरीसवाणं
नणत्थ तज्जेणियाणं सत्ताणं, सोत्थिए एत्थ लवणाहिवहे देवे माहिट्टीए पलिओवमडिईए, से
णं तत्थ सामाणिय जाव लवणसमुद्दस्स सुत्थियाए रायहाणीए अण्णेसिं जाव विहरइ, से एएण-
ट्टेणं गो० ! एवं बुच्चइ लवणे षं समुद्दे २, अटुत्तरं च षं गो० ! लवणसमुद्दे सासए जाव णिचं ॥
(सू० १५४)

‘जंबूदीवं दीवं’मित्यादि जम्बूद्वीपं द्वीपं लवणे नाम समुद्रो ‘वृत्तः’ वर्तुळः, स च चन्द्रमण्डलवन्मध्यपरिपूर्णोऽपि शक्येत तत्र
आह—‘वलयाकारसंस्थानसंस्थितः’ वलयाकारं—मध्यशुषिरं यत्संस्थानं तेन संस्थितो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः ‘सर्वतः’ सर्वास्तु
दिक्षु ‘समन्ततः’ सामस्त्येन ‘परिक्षिप्य’ वेद्ययित्वा विद्यति ॥ ‘लवणे षं भंते !’ इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्रः किं समचक्रवा-
लसंस्थितो यद्वा विषमचक्रवालसंस्थितः ? चक्रवालसंस्थानस्योभयथाऽपि दर्शनात्, भगवानाह—गौतम ! समचक्रवालसंस्थितः सर्वत्र
द्विलक्ष्यो जनप्रमाणतया चक्रवालसंस्थितः ? चक्रवालसंस्थानस्योभयथाऽपि दर्शनात्, भगवानाह—गौतम ! समचक्रवालसंस्थितः सर्वत्र
‘लवणे षं भंते ! समुद्दे’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! हे यो जनशतसहस्रे चक्रवालविक्रम्भेन, जम्बूद्वीपविक्रम्भेन—

॥ ५ ॥

३ प्रतिपत्तौ
लवणाधि०
उद्देशः २
सू० १५४

तद्विक्रमस्य द्विगुणत्वात्, पञ्चदश योजनशतसहस्राणि एकाशीतिः सहस्राणि शतमेकोनचत्वारिंशं च किञ्चिद्विशेषोऽनं परिक्षेपेण, परिक्षेपप्रमाणं चैतत् परिधिगणितभावनाया स्वयं भावनीयं क्षेत्रसमासटीकाती वा परिभावनीयम् ॥ 'से ण'मित्यादि, 'सः' लवणनामा समुद्र एकया पञ्चावरवेदिकया, अष्टयोजनोच्छ्रितजगत्पुपरिभाविन्येति गम्यते, एकेन वनखण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः, सा च पञ्चावरवेदिकाऽर्द्धयोजनमूर्ध्वमुखैस्त्वेन पञ्चधनुःशतानि विक्रमभतः परिक्षेपतो लवणसमुद्रपरिक्षेपप्रमाणा, वनखण्डो देशोऽने द्वे योजने, अभ्यन्तरोऽपि पञ्चावरवेदिकाया वनखण्ड एवंप्रमाणा एव, उभयोरपि वर्णनं जम्बूद्वीपपञ्चावरवेदिकावनखण्डवत् ॥ सम्प्रति द्वारवक्तव्यतामभिवृत्सुरिदमाह—'लवणस्स णं भंते !' इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—विजयवैजयन्तजयन्तापराजिताख्यानि ॥ 'कहि ण'मित्यादि, क भदन्त ! लवणसमुद्रस्य विजयनाम द्वारं प्रज्ञप्तं ?, भगवानाह—गौतम !, लवणसमुद्रस्य पूर्वपर्यन्ते धातकीखण्डद्वीपपूर्वार्द्धस्य 'पञ्चदिशमेण' नित पश्चिमभागे शीतोदाया महानद्यां उपर्यन्तान्तरे लवणसमुद्रस्य विजयनाम द्वारं प्रज्ञप्तं, अष्टौ योजनान्मूर्ध्वमुखैस्त्वेन । एवं जम्बूद्वीपगतविजयद्वारसदृशमेतदपि वक्तव्यं यावद्बहुन्यष्टावष्टौ मङ्गलकानि यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्तका इति ॥ सम्प्रति विजयद्वारनामनिबन्धनं प्रतिपिपादयिपुरिदमाह—'से केण्ड्रेणं भंते' इत्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—विजयद्वारं विजयद्वारम् ? इति, भगवानाह—गौतम ! विजये द्वारे विजयो नाम देवो महर्द्धिको यावद् विजयाया राजधान्या अन्येषां च बहूनां विजयाराजधानीवास्तव्यानां वानमन्तराणां देवानां देवीनां चाधिपत्यं यावत्परिवसति, ततो विजयदेवस्वामिकत्वाद् विजयमिति, तथा चाह—'से एण्ड्रेण' मित्यादिसुगमं ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रज्ञप्ता ?, भगवानाह—गौतम ! विजयद्वारस्य

पूर्वस्थां दिशि तिर्यगसङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्वसिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यान्वान्तरे विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रह्लासा, सा च जम्बूद्वीपविजयद्वाराधिपतिविजयाराजधानीवद्वक्तव्या ॥ सम्प्रति वैजयन्त्वद्वारप्रतिपादनार्थ-
माह—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! लवणस्य समुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रह्लासं ? भगवानाह—गौतम ! लवणसमुद्रस्य लवणसमुद्रस्य जयन्तं द्वारं प्रह्लासं ? भगवानाह—गौतम ! लवणस्य समुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रह्लासं ? भगवानाह—गौतम ! एतद्वक्तव्यताऽपि विजयद्वारवद्-
नया उपरि लवणस्य समुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रह्लासं, तद्वक्तव्यताऽपि विजयद्वारवद् नया उपरि लवणस्य समुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रह्लासं, एतद्वक्तव्यता सर्वाऽपि विजयद्वारवद्-
मभागे वक्तव्या ॥ अपरराजितद्वारप्रतिपादनार्थमाह—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! लवणस्य समुद्रस्य पश्चिमपर्यन्ते धातकीखण्डपश्चिमाद्धस्य पूर्वतः शीताया महा-
प्रह्लासं, भगवानाह—गौतम ! लवणसमुद्रस्योत्तरपर्यन्ते धातकीखण्डपश्चिमाद्धस्य पूर्वतः शीताया महा-
प्रह्लासं । एतद्वक्तव्यताऽपि विजयद्वारवद्विषयमाह—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! लवणस्य समुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं
द्वारस्यान्तरं प्रतिपादयितुकाम आह—‘लवणस्स णं भंते !’ इत्यादि, लवणस्य समुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं
अन्तरं कियत्वा ‘अवापया’ अन्तरालत्वाव्याधातरूपया प्रह्लासं ? भगवानाह—गौतम ! शीणि योजनशतसहस्राणि पञ्चनवतिः सह-
स्राणि अशीति द्वे योजनशते कोशश्चैको द्वारस्य द्वारस्यावाधयाऽन्तरं प्रह्लासं, तथाहि—एकैकस्य द्वारस्य पृथुत्वं चत्वारि योजनानि,
एकैकसिञ्च द्वारे एकैका द्वारशाखा कोशवाहल्या, द्वारे च द्वे द्वे शाखे, तत्र एकैकसिञ्च द्वारे पृथुत्वं सामस्येन चिन्त्यमानं सार्द्धयो-

३ प्रतिपत्तौ
लवणाधि०
उद्देशः २
सू० १५४

जनचतुष्टयप्रमाणं प्राप्यते, चतुर्णामपि द्वाराणामेकत्र पृथुत्वमीकने जातान्यष्टादश योजनानि, तानि लवणसमुद्रपरिसरपरिमाणत्वं पञ्चदश शतसहस्राणि एकाशीतिःसहस्राणि एकोनचत्वारिंशं योजनशतं इत्येवंपरिमाणत्वात्पनीयन्ते, अपनीय च यच्छेषं तस्य चतुर्भिर्भागोऽपहृते यदागच्छति तत् द्वाराणां परस्परमन्तरपरिमाणं, तच्च यथोक्तमेव, उक्तं च—“आसीया दीन्धि सया पणनवइसहस्रस्स तिन्धि लक्खा य । कोसो य अंतरं सागरस्स दाराण विन्नेयं ॥१॥” ‘लवणस्स णं भंते ! समुद्स्स पदेसा’ इत्यादि सूत्रचतुष्टयं प्राग्वद्रावनीयम् ॥ सम्प्रति लवणसमुद्रनामान्वर्थं पृच्छति—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—लवणः समुद्रो लवणः समुद्रः ? इति, भगवानाह—नौतम । लवणस्य समुद्रस्य उदकः ‘आविलम्’ अविमलमस्त्वच्छं प्रकृत्या ‘रइलं’ रजोवत्, जलवृद्धि-हानिभ्यां पङ्कवहुलमिति भावः, लवणं सान्निपातिकरसोपेतत्वाच्चिन्द्रं गोवराक्ष(ल्य)रसविशेषकलितत्वात्, ‘क्षारं’ तीक्ष्णं लवणरसविशेषवत्त्वात्, ‘कटुकं’ कटुकरसोपेतत्वात्, अत एवोपद्रवत्वात्तादृशेष्यं, केषामपेयम् ?—चतुष्पदभृगपक्षसरीसृपाणां, नान्यत्र ‘तद्योनिकेभ्यः’ लवणसमुद्रयोनिकेभ्यः सन्वेभ्यस्तेषां पेयमिति भावः, तद्योनिकतया तेषां तदाहारकत्वात्, तदेवं यस्मान्त्स्योदकं लवणमतोऽसौ लवणः समुद्र इति, अन्यच्च ‘सुट्टिए लवणाहिवई’ इत्यादि सुगमं, नवरसेष भावार्थः—यस्मात् सुस्थितनामा तदधिपतिः—लवणाधिपतिरिति स्वकल्पगुस्तके प्रसिद्धम्, आधिपत्यं च तस्याधिकृतसमुद्रस्य विषये नान्यस्य ततोऽप्यसौ लवणसमुद्र इति, तथा चाह—‘से एणट्टेण’मित्यादि ॥ सम्प्रति लवणसमुद्रगतचन्द्रादिसङ्ख्यापरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—

लवणे णं भंते ! समुद्दे कति चंदा पभासिंसु वा पभासिंसि वा ?, एवं पंचणहवि-
पुच्छा, गोयमा ! लवणसमुद्दे चत्तारि चंदा पभासिंसु वा ३ चत्तारि सूरिया तविंसु वा ३ वार-

सुत्तरं नक्खत्तासयं जोंगं जोएंसु वा ३ तिणि वावण्णा महग्गहस्सया चारं चरिंसु वा ३
हुणिण सयसहस्सा सत्ताडिं च सहस्सा नव य सया तारागणकोडाकोडीणं सोभं सोभिंसु
वा ३ ॥ (सू० १५५)

‘लवणे णं भंते! समुद्धे’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गीतम ! चत्वारश्चन्द्राः प्रभासितवन्तः प्रभासन्ते प्रभासिष्यन्ते,
सूर्यो एकस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य श्रेण्या प्रतिबद्धौ, द्वौ सूर्यौ द्वितीयस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य, तथा द्वौ चन्द्रमसावेकस्य जम्बू-
द्वीपगतस्य चन्द्रस्य समश्रेण्या प्रतिबद्धौ, द्वौ सूर्यौ द्वितीयस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य, तथा द्वौ चन्द्रमसावेकस्य जम्बू-
द्वीपगतस्य सूर्यस्य समश्रेण्या प्रतिबद्धौ, द्वौ सूर्यौ द्वितीयस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य, तथा द्वौ चन्द्रमसावेकस्य जम्बू-
द्वीपगतस्य सूर्यस्य समश्रेण्या प्रतिबद्ध एक. शिखाया अभ्यन्तरं चारं चरति द्वितीयस्तेनैव सह श्रेण्या प्रतिबद्धः शिखाया
अभ्यन्तरं
परतः, तदैव च यो जम्बूद्वीपे मेरोरुत्तरतश्चारं चरति तेन सह समश्रेण्या प्रतिबद्धः शिखायाः परतः, एवं चन्द्रमसोऽपि उत्तरत एकः शिखाया
अभ्यन्तरं
चारं चरति, द्वितीयस्तु तेनैव सह समश्रेण्या प्रतिबद्धः शिखायाः परतः, एवं चन्द्रमसोऽपि उत्तरत एकः शिखाया
अभ्यन्तरं
दिवसः, यदा च मेरोरुत्तरतो लवणसमुद्रे दिवसस्तदा पश्चिमायामपि दिवसः, यदा च पश्चिमायां दिवसस्तदा पूर्वस्यां पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रे
रात्रिः, यदा च
मेरोः पूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रे दिवसस्तदा पश्चिमायामपि दिवसः, यदा च पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रे रात्रिः, यदा च
उत्तरतश्च नियमतो रात्रिः, एवं धातकीखण्डादिष्वपि भावनीयं, तन्नतानामपि चन्द्रसूर्याणां जम्बूद्वीपगतचन्द्रसूर्यैः सह समश्रेण्या

॥ ३ ॥

३ प्रतिपत्तौ

लवणे

चन्द्राद्याः

उद्देशः २

सू० १५५

व्यवस्थितत्वात्, उक्तं च सूर्यप्रज्ञसौ—“जया षं लवणसमुद्रे दाहिण्डु दिवसे भवइ तथा षं उत्तररडुवि दिवसे हवइ, जया षं उत्तर-
 रडु दिवसे हवइ तथा षं लवणसमुद्रे पुरस्थिमपञ्चस्थिमेषं राई भवइ, एवं जहा जंबूद्वीवे दीवे तहेव” तथा “जया षं धायईसंडे दीवे
 दाहिण्डु दिवसे भवइ तथा षं उत्तररडुवि, जया षं उत्तररडु दिवसे हवइ तथा षं धायइसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं पुरस्थिमपञ्च-
 स्थिमेषं राई हवइ, एवं जहा जंबूद्वीवे दीवे तहेव, कालोए जहा लवणे तहेव” तथा “जया षं अहिंभतररडु मंदराणं पव्वयाणं पुरस्थिमपञ्चस्थिमेषं
 भवइ तथा षं उत्तररडु दिवसे हवइ, जया षं उत्तररडु दिवसे हवइ तथा षं अहिंभतररडु मंदराणं पव्वयाणं पुरस्थिमपञ्चस्थिमेषं
 राई हवइ, सेसं जहा जंबूद्वीवे तहेव” आह—लवणसमुद्रे षोडश योजनसहस्रप्रमाणा शिखा ततः कथं चन्द्रसूर्याणां तत्र तत्र देशे
 चारं चरता न गतिव्याधातः?, उच्यते, इह लवणसमुद्रवर्जेषु शेषेषु द्वीपसमुद्रेषु यानि ज्योतिष्कविमानानि तानि सर्वाण्यपि सामान्य-
 रूपस्फटिकमयानि, यानि पुनर्लवणसमुद्रे ज्योतिष्कविमानानि तानि तथाजागत्स्वाभाव्यादुदकरुफाटनस्वभावस्फटिकमयानि, तथा
 चोक्तं सूर्यप्रज्ञस्थितिर्युक्तौ—“जोइसियविमाणाइं सन्वाइं हर्वाति फलिहमइयाइं । दगाफालियामया पुण लवणे जे जोइसविमाणा ॥१॥”
 ततो न तेषामुदकमध्ये चारं चरतामुदकेन व्याधातः, अन्यथा शेषद्वीपसमुद्रेषु चन्द्रसूर्यविमानान्यथोलेश्याकानि यानि पुनर्लवणसमुद्रे
 तानि तथाजागत्स्वाभाव्यादूर्ध्वलेश्याकानि तेन शिखायामपि सर्वत्र लवणसमुद्रे प्रकाशो भवति, अयं चार्थः प्रायो बहुनामप्रतीत इति
 संवादाथमेतदर्थप्रतिपादको जिनभद्रगणिक्रमाश्रमणविरचितो विशेषणवतीप्रन्थ उपदर्यते—“सोलससाहसियाए सिहाए कइं जो-
 इसियविधातो न भवति?, तत्थ भन्नइ—जेण सूर्यप्रज्ञतीए भणियं—“जोइसियविमाणाइं सन्वाइं हर्वाति फलिहमइयाइं । दगाफालिया
 मया पुण लवणे जे जोइसविमाणा ॥ २ ॥” जं सन्वदीवसमुद्रेसु फालियामयाइं लवणसमुद्रे चैव केवलं दगाफालियामयाइं तत्थ इद-

मेव कारणं मा उदगेण विधातो भवत इति, जंबुसूरपञ्चशीप चैव भणियं—“लवणंभि व जीवसिया वट्टंटेसा एयंति नायज्जा । देण परं जोइसिया अट्टेसागा मुण्यन्वा ॥ १ ॥” तं पि उदगमाज्जावभासणत्तयेव लोगतिइ एसा” इति । तथा द्वाधरां नक्षत्रघातं पयं-
चत्तारो हि लवणसमुद्रे शशिनः, एकैकस्य च शशिनः परिवारेऽष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि, ततोऽष्टाविंशतेभ्यस्तुर्भिर्गुणने भवति द्वाधरोत्तरं
शतमिति । श्रीणि द्विपञ्चाशदधिकानि महाप्रदशतानि, एकैकस्य शशिनः परिवारेऽष्टाशीतेर्षाणां भावात्, द्वे शतसदृशे सप्तपष्टिः
सदृशानि तव शतानि तारागणकोटीकोटीनाम् २६७०००००००००००००, एकञ्च—“चत्तारि चैव पंद्रा चत्तारि य सू-
रिया लवणतोप । वारं नकस्वत्तसय गहाण तिमैव धावन्ना ॥ १ ॥ दो चैव सयसदृसा सत्तटी यत्तु भये सहरसा य । तव य सया
लवणजले तारागणकोटिकोटीणं ॥ २ ॥” इह लवणसमुद्रे चतुर्दशधादिषु विधियु नदीमुखानामाग्रापुराणतो जलगतिकेण प्रयत्नमानसु-
पलक्ष्यते तत्र कारणं पिपुच्छियुत्तिवमाह—

कन्हा षं भंते ! लवणसमुद्रे चाउदसदृमुष्टिपुषिणमासिणीसु अतिरेगं २ यदुत्ति वा द्वापति
वा?, गोयमा । जंबुद्वीवसस षं दीवसस चउधिसिं वाधिरिद्धाओ वेदयंताओ लवणसमुदं पंचाण-
जतिं २ जोयणसदृससाहं ओगाहिसा एतथ षं चत्तारि महालिज्जरसंठाणसंठिया महदमहालयया
महापायाला पण्णत्ता, तंजरा—वलयामुद्रे केत्तए जूवे ईसरे, ते षं महापाताला एगामेगं
जोयणसयसदृससं उव्वेहेणं मूले दंस जोयणसदृससाहं विकखंभेणं मज्झे एगपदंसियाए सेदीए
एगामेगं जोयणसतसदृससं विकखंभेणं उव्वरिं सुदमूले दंस जोयणसदृससाहं विकखंभेणं ॥ तेसि षं

इ प्रतिपत्तो

लवणे

वेलावृद्धिः

उद्देशः २

सू० १५६

महापायालाणं कुङ्गा सव्वत्थ समा दसजोयणसतबाहल्ला पणत्ता सव्ववहरामया अच्छा जाव
पडिरूवा ॥ तत्थ णं बहवे जीवा पोगला य अवक्कमंति विडक्कमंति चयंति उवचयंति सासया णं
ते कुङ्गा दव्वदुयाए वणणपज्जवेहिं० असासया ॥ तत्थ णं चत्तारि देवा महिड्ढीया जाव पलिओ-
वमड्ढीया परिवसंति, तंजहा—काले महाकाले वेळंवे पभंजणे ॥ तेसि णं महापायालाणं
तओ तिभागा पणत्ता, तंजहा—हेडिह्ले तिभागे मडिह्ले तिभागे उवरिमे तिभागे ॥ ते णं ति-
भागा तेत्तीसं जोयणसहस्सा तिणि य तेत्तीसं जोयणसतं जोयणतिभागं च बाहल्लेणं । तत्थ
णं जे से हेडिह्ले तिभागे एत्थ णं वाडकाओ संचिड्ढति, तत्थ णं जे से मडिह्ले तिभागे एत्थ णं
वाडकाए य आडकाए य संचिड्ढति, तत्थ णं जे से उवरिह्ले तिभागे एत्थ णं आडकाए संचि-
ड्ढति, अदुत्तरं च णं गोयमा ! लवणससुहे तत्थ २ देसे बहवे खुङ्गालिजरसंठाणसंठिया खुङ्ग-
पायालकलसा पणत्ता, ते णं खुङ्गा पाताला एगमेणं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं मूले एगमेणं जो-
यणसतं विक्खंभेणं मज्जे एगपदेसियाए सेटिए एगमेणं जोयणसहस्सं विक्खंभेणं उट्ठिं सुह-
मूले एगमेणं जोयणसतं विक्खंभेणं ॥ तेसि णं खुङ्गागपायालाणं कुङ्गा सव्वत्थ समा दस जोय-
णाहं बाहल्लेणं पणत्ता सव्ववहरामया अच्छा जाव पडिरूवा । तत्थ णं बहवे जीवा पोगला य जाव
असासयावि, पत्तेयं २ अद्धपलिओवमड्ढीतीताहिं देवताहिं परिग्गहिया ॥ तेसि णं खुङ्गापाता-

लाणं ततो तिभागा प०, तंजहा—हेडिह्ले तिभागे उवरिह्ले तिभागे, ते णं तिभागा तिणिण तेत्तीसे जोयणसते जोयणतिभागं च बाह्लेणं पणत्ते । तत्थ णं जे से हेडिह्ले तिभागे एत्थ णं वाडकाओ मच्चिह्ले तिभागे वाडआए आडयाने य उवरिह्ले आडकाए, एवामेव सपुब्बा- वरेणं लवणससुहे सत्त पायालसहरसा अट्ट य चुलसीता पातालसता भवंतीति मक्खाया ॥ तेसि णं महापायालाणं खुड्डापायालाण य हेडिममच्चिमिह्लेसु तिभागेसु बहवे ओराला वाया संसेयंति संसुच्चिमंति एयंति चलंति कंपंति खुब्भंति घटंति कंदंति तं तं भावं परिणमंति अंतरावि य णं ते बायं उदीरंति अंतरावि य णं से उदगे उण्णामिब्बह् अंतरावि य ते बाया नो उदीरंति अंतरावि य णं से उदगे णो उण्णामिब्बह्, एवं खलु गोयसा ! लवणससुहे चाडइसट्टसु- विट्टपुण्णमासिणीसु अहरेणं ३ वड्ढति वा हायति वा ॥ (सू० १५६)

‘कम्हा णं भंते !’ इत्यादि, कस्साद्दन्त । लवणससुहे चवुर्दस्यट्टन्नुविट्टपौर्णमासीषु तिथिषु, अत्रोविट्टा—अमावासा पौर्णमासी प्रतीवा, पूर्णो मासो यस्सा सा पौर्णमासी, ‘प्रज्ञादिवलत्वारथे’ण्’ अन्ये तु व्याचक्षते—पूर्णो माः—चन्द्रमा अस्सामिति पौर्णमासी, अण् तथैव, प्राद्वत्तलाच्च सूत्रे ‘पुण्णमासिणी’ति पाठः, ‘अहरेणं अहरेणं’ अतिशयेन अतिशयेन वड्ढते हीयते वा ? , भग नानाह—गीतम् !

३ प्रतिपत्ती

लवणे

वैलावृद्धिः

उद्देशः २

सू० १५६

जम्बूद्वीपे द्वीपे यो मन्दरपर्वतस्तस्य चतस्रसु पूर्वदिषु दिक्षु लवणसमुद्रं पञ्चनवतिं पञ्चनवतिं योजनसहस्राण्यवगाद्यान्तरे चत्वारो
‘महद्वमहालया’ अतिशयेन महान्तो महालिञ्जरं—महापिडहं तत्संस्थानसंस्थिताः, क्वचित् ‘महारंजरसंठाणसंठिया’ इति पाठस्तत्रा-
रञ्जरः—अलिञ्जर इति, महापातालकलशाः प्रह्लासाः, उक्तं च—‘पणनउहइसहस्साहं ओगाहिता चउहिसिं लवणं । चउरोऽलिञ्जरसं-
ठाणसंठिया ह्येति पायाला ॥ १ ॥” तानेव नामतः कथयति, तद्यथा—मेरोः पूर्वस्थां दिशि वडवामुख. दक्षिणस्थां केयूपः अपरस्थां
यूपः उत्तरस्थाभीश्वरः, ते चत्वारोऽपि महापातालकलशा एकैकं योजनशतसहस्रं—लक्षं उद्वेधेन मूले दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेन
तत ऊर्ध्वं एकप्रदेशिकया श्रेण्या विष्कम्भतः प्रवर्द्धमाना २ मध्ये एकैकं योजनशतसहस्रं विष्कम्भेन तत ऊर्ध्वं भूयोऽप्येकप्रदेशिकया
श्रेण्या विष्कम्भतो हीयमाना हीयमाना उपरि मुखमूले दश योजनसहस्राणि विष्कम्भतः, उक्तञ्च—‘जोयणसहस्रसदसगं मूले उवरिं
च ह्येति विच्छिन्ना । मज्जे य सयसहस्रं तेत्तियमेत्तं च ओगाढा ॥ १ ॥” तेसि ण’मित्यादि, तेषां महापातालकलशानां कुड्याः
सर्वत्र समा दश योजनशतवाहल्या योजनसहस्रवाहल्या इत्यर्थः, सर्वालाना वज्रमयाः ‘अच्छा जाव पडिरुवा’ इति प्राग्वत् ॥ ‘तत्थ
ण’मित्यादि, तेषु वज्रमध्येषु कुड्येषु बहवो जीवाः पृथिवीकायिकाः पुर्रलाञ्छ ‘अपक्रामन्ति’ गच्छन्ति ‘उप्यत्क्रामन्ति’ उत्पद्यन्ते
जीवा इति सामर्थ्याद्गन्धं, जीवानामेवोत्पत्तिधर्मकतया प्रसिद्धत्वात्, ‘चीयन्ते’ चयमुपगच्छन्ति ‘उपचीयन्ते’ उपचयेमायान्ति,
एतच्च प्रद्वयं पुर्रलापेक्षं, पुर्रलानामेव चयापचयधर्मकतया व्यवहारात्, तत एवं सकलकालं तदाकारस्य सदाऽवस्थानात् शाश्वतास्ते
कुड्या द्रव्यार्थतया प्रह्लासाः, वर्णपर्यायैः रसपर्यायैः गन्धपर्यायैः स्पर्शपर्यायैः पुनरशाश्वताः, वर्णादीनां प्रतिक्षणं कियत्कालादूर्ध्वं वाऽ-
न्यथाऽन्यथा भवन्तात् ॥ ‘तत्थ ण’मित्यादि, तत्र तेषु चतुर्षु पातालकलशेषु चत्वारो देवा महर्द्धिका यावत्करणमहाद्युतिका इत्यादि

परिषद्; पत्योपमस्थितिकाः परिवसन्ति, तद्यथा—‘काले’ इत्यादि, षड्वायुखे कालः केयूरे महाकालः यूपे बेलम्बः ईश्वरे प्रभ-
ञ्जनः ॥ ‘तेसि षा’मित्यादि, तेषां महापातालकलशानां प्रत्येकं प्रत्येकं त्रयस्त्रिभागाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अधस्तनस्त्रिभागे मध्यमस्त्रिभाग
उपरितनस्त्रिभागः ॥ ‘ते षा’मित्यादि, ते त्रयोऽपि त्रिभागाक्षयस्त्रिंशद् योजनसहस्राणि त्रीणि योजनशतानि त्रयस्त्रिंशानि योजनत्रि-
भागां च बाहल्येन प्रज्ञप्ताः । तत्र चतुर्वर्षेण पातालकलशेषु अधस्तनेषु त्रिभागेषु वातकायः संतिष्ठति, मध्यमेषु त्रिभागेषु वायुकायो-
ऽप्यायश्च, उपरितनेषु त्रिभागेष्वप्याय एव । ‘अदुत्तरं च षा’मित्यादि, अथान्यद् गौतम ! लवणसमुद्रे ‘तत्थ तत्थ देसे तद्दि तद्दि’
इति तेषां पातालकलशानामन्वरेषु तत्र २ देशे तस्य २ देशस्य तत्र २ प्रदेशे क्षुब्धरञ्जरसंस्थानसंस्थिताः क्षुब्धाः पातालकलशाः प्र-
ज्ञप्ताः; ते क्षुब्धाः पातालकलशा एकमेकं योजनसहस्रमुद्वेधेन मूले एकैकं योजनशतं विष्कम्भेन मध्ये एकैकं योजनसहस्रं विष्कम्भेन
उपरि शुलभमूले एकैकं योजनशतं विष्कम्भेन ॥ ‘तेसि षा’मित्यादि, तेषां क्षुब्धकपातालकलशानां कुड्याः सर्वत्र समा दशा दशा योज-
नानि बाहल्यतः; एकश्च—‘जोषणसयविच्छिन्ना मूले उवारि दस सयाणि मञ्जंमि । ओगाढा य सहस्सं दसजोषणिया य से
कुड्या ॥ १ ॥’ ‘सव्ववइरामया’ इत्यादि प्राग्वद् यावत् ‘फासपज्जवेहिं असासया’ इति, प्रत्येकं २ तैऽर्द्धपर्योपमस्थितिकाभि-
र्देवताभिः परिगृहीताः ॥ ‘तेसि षा’मित्यादि, तेषां क्षुब्धकपातालकलशानां प्रत्येकं २ त्रयस्त्रिभागाः प्रज्ञप्ताः; तद्यथा—अधस्तनस्त्रिभागो
मध्यमस्त्रिभाग उपरितनस्त्रिभागः । ‘ते षा’मित्यादि, ते त्रिभागाः प्रत्येकं त्रीणि योजनशतानि ‘त्रयस्त्रिंशानि’ त्रयस्त्रिंशदधिकानि
योजनत्रिभागं च बाहल्येन प्रज्ञप्ताः; तत्र सर्वेषामपि क्षुब्धकपातालकलशानामधस्तनेषु त्रिभागेषु वायुकायः संतिष्ठति, मध्येषु त्रिभागेषु
वायुकायोऽप्यायश्च, उपरितनेषु त्रिभागेष्वप्यायः संतिष्ठति, एकमेव ‘सपूर्वापरेषां’ पूर्वापरसमुदायसङ्ख्याया सम पातालकलशासहस्राणि

क्षुल्लकपातालकलशसहस्राणि, अष्टौ च पातालकलशशतानि—क्षुल्लकपातालकलशशतानि 'चतुरशीतानि' चतुरशीत्यधिकानि भवन्वी-
 ताल्यातं मया शैवैश्च तीर्थकुट्टिभिः, उक्तञ्च—'श्रद्धेवि य पायाला खुड्डालंजरासंठिया लवणे । अट्टसया चुलसीया सत्त सहस्सा य
 सर्वेवि ॥ १ ॥ पायालाण विभागा सव्वाणवि तिवि तिवि विनेया । हेट्टिमभागे वाऊ मज्जे वाऊ य उदरां च ॥ २ ॥ उवरिं
 उदरां भणियं पढमगवीणसु वाड संसुभिओ । उडुं वामइ उदरां परिवडुइ जलनिही खुभिओ ॥ ३ ॥' 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां
 'क्षुल्लकपातालानां' क्षुल्लकपातालकलशानां महापातालानां चाधस्तनमध्येषु त्रिभागेषु तथाजगत्स्थितिस्वाभाव्यात् प्रतिदिवसं द्विक्रत्वस्त-
 त्रापि चतुर्दश्यादिषु तिथिष्वतिरेकेण 'बहवः' अतिप्रभूताः 'उदाराः' ऊर्ध्वगमनस्वभावा. प्रबलशक्तयश्च, चत्-प्रावर्येन आरो येषां
 ते उदारा इति व्युत्पत्तेः, 'वाताः' वायवः 'संस्त्रिद्यन्ते' उत्पत्त्यभिमुखीभवन्ति ततः क्षणानन्तरं 'संभूर्च्छन्ति' संभूर्च्छजन्मना लब्धा-
 त्सलाभा भवन्ति ततः 'चलन्ति' कम्पन्ते वातानां चलनस्वभावत्वात्, ततः 'घट्टन्ते' परस्परं सङ्घट्टमाप्नुवन्ति, तदनन्तरं 'क्षु-
 भ्यन्ते' जातमहाहुतशक्तिकाः सन्त ऊर्ध्वमितस्ततो विप्रसरन्ति, ततः 'उदीरयन्ति' अन्यान् वातान् जलमपि चोत्-प्रावर्येन प्रेर-
 यन्ति, तं तं देशकालोचितं मन्दं तीव्रं मध्यम वा भावं परिणामं 'परिणमन्ति' धातूनामनेकार्थत्वात् प्रपद्यन्ते । 'जया णं तेसिं खुड्डा-
 पायालाण'मित्यादि सुगमं भावितत्वात् । 'तया ण'मित्यादि, तदा णमिति वाक्यालङ्कारे 'तद्' उदकम् 'उन्नामिज्जंते' उन्नाम्यते

१ अन्येऽपि च पातालकलशा क्षुद्राञ्जरसस्थिता लवणे । अष्ट शतानि चतुरशीतीनि सप्त सहस्राणि च सर्वेऽपि ॥ १ ॥ पातालाना विभागा सर्वेषामपि
 त्रयल्लयो विज्ञेया । अधस्तनभागे वायु, मध्ये वायुश्च उदकं च ॥ २ ॥ उपरितनभागे उदकं भणितं, प्रथमद्वितीययोः वायु सधुभिः । ऊर्ध्वं । वामपदि (निष्काश-
 यति) उदक परिवर्द्धते जलनिधि धुभिः ॥ ३ ॥

ऊर्द्धमुत्क्षिप्यत इति भावः । 'ज्या ण'मित्यादि, यदा पुनः 'ण'मिति पुनरर्थं निपातानामनेकार्थत्वात्, तेषां क्षुल्लकपातालानां महापा-
तालानां चाधस्तनमध्यमेण त्रिभागेण नो वहव उदारा वाताः संस्थियन्ते इत्यादि प्राग्वत् 'तया ण'मित्यादि तदा तदुदकं 'नोत्राम्यते'
नोर्द्धमुत्क्षिप्यते उत्क्षेपकाभावात्, एतदेव स्पष्टतरमाह—'अंतराविय ण'मित्यादि, 'अन्तरा' अहोरात्रमध्ये द्विक्रलः प्रतिनियते
कालविभागे पक्षमध्ये चतुर्दश्यादियु तिथिष्वतिरेकेण ते वाताः तथाजगत्स्वाभाव्यादुदीर्यन्ते धातूनामनेकार्थत्वात्प्रयन्ते, ततोऽन्तरा-
अहोरात्रमध्ये द्विक्रलः प्रतिनियते कालविभागे पक्षमध्ये चतुर्दश्यादियु तिथियु अतिरेकेण तत उदकमुत्राम्यते । 'अंतराविय ण'मि-
न्यत्र कालविभागे उदकं नोत्राम्यते उत्रामकाभावात्, तत एवं खलु गौतम ! लवणसमुद्रे चतुर्दश्यादियु तिथिष्वतिरेकेण जलदृष्टौ कारणमुक्तमिदानीमहोरात्र-
तिरेकमतिरेकम् अतिशयेनातिशयेन वर्द्धते हीयते वेति ॥ तदेवं चतुर्दश्यादियु तिथिष्वतिरेकेण जलदृष्टौ कारणमुक्तमिदानीमहोरात्र-
मध्ये द्विक्रलोऽतिरेकेण जलदृष्टौ कारणमभिधित्सुरीह—
लवणे षं भंते ! समुद्राय तीसाए सुहृत्ताणं कतिखुत्तो अतिरेगं २ वहति वा हायति वा ? गो-
यमा ! लवणे षं समुदे तीसाए सुहृत्ताणं दुक्खुत्तो अतिरेगं २ वहति वा हायति वा ॥ से केणडे-
णं भंते ! एवं बुच्चइ-लवणे षं समुदे तीसाए सुहृत्ताणं दुक्खुत्तो अहरेगं २ वहइ वा हायइ वा ?
गोयमा ! उहुमत्तेसु पायालेसु वहइ आपुरितेसु पायालेसु हायइ, से तेणडेणं गोयमा ! लवणे
णं समुदे तीसाए सुहृत्ताणं दुक्खवन्ते अहरेगं अहरेगं वहइ वा हायइ वा ॥ (सू० १५७)

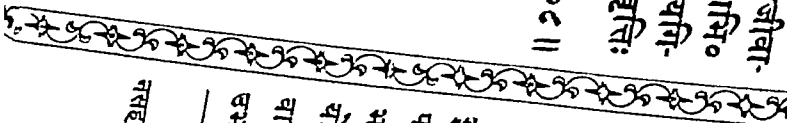
३ प्रतिपत्तो
लवणे
वेलावृद्धिः
उद्देशः २
सू० १५७

‘लवणे षं भंते ! समुद्दे’ इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्राखिशातो सुहृत्तीनां मध्येऽहोरात्रमध्ये इति भावः ‘कतिकृत्वः’ कतिवान् अतिरेकमतिरेकं वर्द्धते हीयते वा ? इति, तदेवं (प्रश्ने) भगवानाह—गौतम ! द्विकृत्वोऽतिरेकमतिरेकं वर्द्धते हीयते वा ॥ ‘से केणट्टेण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! ‘उद्धमत्सु’ अथस्तनमध्यमन्निभागगतवातसङ्घोभवशाज्जलमूर्द्धमुत्थिषपत्सु ‘पाताल्लेषु’ पातालकलशेषु महत्सु लघुषु च वर्द्धते ‘आपूर्वमाणेषु’ परिसंस्थिते पवने भूयो जलेन ध्रियमाणेषु ‘पाताल्लेषु’ पातालक-

लशेषु महत्सु लघुषु च हीयते ‘से एणट्टे ण’मित्यादि उपसंहारवाक्यम् ॥ अधुना लवणशिखावकण्यतामाह—

लवणसिहा षं भंते ! केवतियं चक्कवालविक्खवंभेणं केवतियं अहरेणं २ वहुति वा हायति वा ? गोयमा ! लवणसीहाए षं दस जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खवंभेणं देसूणं अद्धजोयणं अतिरेणं वहुति वा हायति वा ॥ लवणसस षं भंते ! समुद्दसस कति पागसाहस्सीओ अण्णोदयं धरंति ? धारंति ?, कइ नागसाहस्सीओ बाहिरियं वेलं धरंति ?, कइ नागसाहस्सीओ अण्णोदयं धरंति, वावत्तारिं पागगोयमा ! लवणससुद्दसस बायालीसं पागसाहस्सीओ अण्णोदयं धरंति, एवमेव सपुण्वासाहस्सीओ बाहिरियं वेलं धारंति, सडिं पागसाहस्सीओ अण्णोदयं धरंति, एवमेव सपुण्वावरेणं एणा पागसतसाहस्सी चोवत्तारिं च पागसहस्सा भवंतीति मक्खाया ॥ (सू० १५८)

‘लवणसिहा षं भंते !’ इत्यादि, लवणशिखा भदन्त ! कियञ्चकवालविक्कम्भेन ? कियञ्च ‘अतिरेकमतिरेकम्’ अतिशयेन २ वर्द्धते हीयते वा ?, भगवानाह—गौतम ! लवणशिखा सर्वतश्चकवालविक्कम्भतया ‘समा’समप्रमाणा दश योजनसहस्राणि विक्कम्भेन चक्रवा-

लरुपतया विस्तारेण 'देशीनमर्द्धयोजनं' गव्यूतद्वयप्रमाणम् 'अतिरेकमतिरेकम्' अतिशयेनातिशयेन वद्वैते हीयते वा, इयमत्र भावना—लवणसमुद्रे जन्म्यूदीपाद् धातकीखण्डद्वीपाच्च प्रत्येकं पञ्चनवतियोजनसहस्राणि गोतीर्थं, गोतीर्थं नाम तडागा- दिन्निव प्रवेशमार्गरूपो नीचो नीचतरो भूदेशो, गोतीर्थमिव गोतीर्थमिति व्युत्पत्तेः, मध्यभागावगाहस्तु दश योजनसहस्रप्रमाणावि- स्तारः, गोतीर्थं च जन्म्यूदीपवेदिकान्तसमीपे धातकीखण्डवेदिकान्तसमीपे चाहुलासङ्घेयभागाः, ततः परं समतलाद् भूभागादारभ्य क्रमेण प्रदेशान्या तावशीचत्वं नीचतरत्वं परिभावनीयं यावत्पञ्चनवतियोजनसहस्राणि, पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्तेषु समतल- भूभागमपेक्ष्योण्डत्वं योजनसहस्रमेकं, तथा जन्म्यूदीपवेदिकातो धातकीखण्डद्वीपवेदिकातश्च ? तत्र समतले भूभागे प्रथमतो जलद्विहर- शुलसङ्घेयभागाः, ततः समतलभूभागमेवाधिकृत्य प्रदेशद्वया जलद्विद्धिः क्रमेण परिवर्द्धमाना तावत्परिभावनीया यावदुभयतोऽपि पञ्चनवतियोजनसहस्राणि, ततः समतलभूभागमपेक्ष्य जलद्विद्धिः क्रमेण परिवर्द्धमाना तावत्परिभावनीया यावदुभयतोऽपि भवति ?—तत्र प्रदेशे समतलभूभागमपेक्ष्यावगाहो योजनसहस्रं, तदुपरि जलद्विद्धिः सप्त योजनशतानि, किमुक्त योजनसहस्रविस्तारेऽवगाहो योजनसहस्रं जलद्विद्धिः षोडश योजनसहस्राणि, पातालकलशगतवायुप्रधानौ च हीयते, उक्तञ्च—'पर्चाणउयसहस्से गोतिरथं वारौ किञ्चिद्भूने द्वे गव्यूते उदकमतिरेकेण वद्वैते पातालकलशगतवायुप्रधानौ च हीयते, उक्तञ्च—'पर्चाणउयसहस्से गोतिरथं उभयतोवि लवणस्त । जोयणसयाणि सप्त उ द्यापरिदुडुवि उभयोवि ॥ १ ॥ दस जोयणसाह्रसा लवणासिहा चक्रवालतो रंदा ।

१ लवणस्य उभयतोऽपि पञ्चनवति सहस्राणि गोतीर्थं तु । उदकपरिद्विद्धिः उभयतोऽपि सप्त योजनशतानि ॥ १ ॥ लवणशिखा चक्रवालतो दश योज-
नसहस्राणि सन्त्या ।

३ प्रतिपत्तौ
वैलाधराः
उद्देशः २
सू० १५८

सोलससहस्र उच्चा सहस्रमेगं च ओगाढा ॥ २ ॥ देशूणमद्धजोयणलवणसिहोवरि दुगं दुवे कालो । अइरेगं २ परिवड्डइ ह्याए
वावि ॥ ३ ॥” सम्प्रति वेलन्धरवक्कव्यतामाह—‘लवणस्स णं भंते !’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य कियन्तो नागसहस्रा
नागकुमाराणा भवतपतिकायान्तर्वर्तिना सहस्रा आभ्यन्तरिकी—जम्बूद्वीपाभिमुखां वेलं—शिखोपरिजलं शिखां च—अर्वाक् पतन्ती
‘धरन्ति’ धारयन्ति ? कियन्तो नागसहस्रा बाह्यां—धातकीखण्डाभिमुखां वेलं धातकीखण्डद्वीपमध्ये प्रविशन्ती वारयन्ति ?, कियन्तो
वा नागसहस्राः ‘अप्रोदकं’ देशोनयोजनार्द्धजलादुपरि वर्द्धमानं जलं ‘धरन्ति’ वारयन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! द्विचत्वारिंशत्त्रागास-
हस्राण्याभ्यन्तरिकी वेल धरन्ति द्वासप्ततिर्नागसहस्राणि बाह्यां वेलं धरन्ति, षष्टिर्नागसहस्राण्यप्रोदकं धरन्ति, उक्तञ्च—‘अटिभ-
तरियं वेलं धरन्ति लवणोदहिस्स नागाणं । वायालीससहस्रा दुसत्तरिसहस्रा वाहिरियं ॥ १ ॥ सट्ठिं नागसहस्रा धरन्ति अगोदयं
समुद्दस्स” इति । एवमेव ‘सपूर्वापरेण’ पूर्वापरसमुदायेन एकं नागशतसहस्रं चतुःसप्ततिश्च नागशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातानि
मया शैथैश्च तीर्थकृद्भिः ॥

कति णं भंते ! वेलंधरा पागराया पणत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि वेलंधरा पागराया पणत्ता,
तंजहा—गोधुभे सिवए संखे मणोसिलए ॥ एतेसि णं भंते ! चउण्हं वेलंधरणगरायाणं कति

१ षोडश योजनसहस्राणि उच्चा सहस्रमेकं चावगाढा ॥ २ ॥ देशोनमर्द्धयोजनं लवणशिखोपरि द्विवारं द्वयो कालयो । अतिरेकमतिरेक परिवर्द्धते हीयते
वाऽपि ॥ ३ ॥ २ आभ्यन्तरिकी वेल धारयन्ति लवणोदधेर्नागाना । द्विचत्वारिंशत्सहस्राणि द्विसप्ततिसहस्राणि बाह्यां ॥ १ ॥ षष्टिर्नागसहस्राणि धारयन्ति
अप्रोदकं समुद्रस्य ।

लीसं जोयणसहस्साहं एतथ णं संखस्स० वेलंधर० संखे णामं आवासपव्वते तं चेव पमाणं णवरं स-
 व्वरयणामए अच्चे । से णं एगाए पउमवरवेदिवाए एणेण य वणसंडेणं जाव अट्टो यद्दओ खु-
 ङ्खुवुद्धिआओ जाव यद्दहं उप्पलाहं संखाभाहं संखवणणाहं संखवणणाभाहं संखे एतथ देवे महिद्धीए
 जाव रायहाणीए पक्खत्थिमेणं संखस्स आवासपव्वयस्स संखा नाम रायहाणी तं चेव पमाणं ॥
 गोयमा ! जंबुद्धीवे २ मंदरस्स उत्तरेणं लवणस्सुहं बायालीसं जोयणसहस्साहं ओगाहिता एतथ-
 णं मणोसिलगस्स वेलंधरणागरायस्स उदगासीमाए णामं आवासपव्वते पणत्ते ॥
 णवरि सव्वफलिहामए अच्चे जाव अट्टो, गोयमा ! दगासीमंते णं आवासपव्वते पणत्ते ?
 गाणं महणदीणं तत्थ गतो सोए पडिहम्मति से तेणट्टेणं जाव णिच्चे मणोसिलए एतथ देवे
 महिद्धीए जाव से णं तत्थ चउण्हं सामाणिय० जाव विहरति ॥ कहि णं भंते ! मणोसिलए एतथ देवे
 वेलंधरणागरायस्स मणोसिला णाम रायहाणी?, गोयमा ! दगासीमस्स आवासपव्वयस्स उत्त-
 रेणं तिरि० अण्णांसि लवणे एतथ णं मलोसिलिया णाम रायहाणी पणत्ता तं चेव पमाणं जाव
 मणोसिलाए देवे—कणगंकरययफालियमया य वेलंधरणागमावासा । अणुवेलंधरराह्णेण पव्वया
 हंतिति रयणमया ॥ १ ॥ (सू० १५९)

३ मतिपत्ती
 वेलन्धरा-
 वासादिः
 उद्देशः २
 सू० १५९

'कति णं भंते !' इत्यादि, कति भदन्त ! वेल्न्धरनागराजाः प्रहसताः ? , भगवानाह—चत्वारो वेल्न्धरनागराजाः प्रहसतास्तद्यथा—
 गोस्तूपः शिवकः शङ्खो मनःशिलाकः ॥ 'एएसि ण'मित्यादि, एतेषां भदन्त ! चतुर्णां वेल्न्धरनागराजानां कति आवासपर्वताः प्र-
 हसताः ? , भगवानाह—गौतम ! एकैकस्य एकैकभावेन चत्वार आवासपर्वताः प्रहसतास्तद्यथा—गोस्तूप, उदकभासः शङ्खो दकसीमः ॥
 'कहि णं भंते !' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अस्मिन् जम्बूद्वीपे यो मन्दरपर्वतस्तस्य पूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं द्वा-
 चत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्यात्र गोस्तूपस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य गोस्तूपो नाम आवासपर्वतः प्रहसतः, सप्तदश योजनशतानि
 एकविंशान्यूर्ध्वमुधैस्तेन, चत्वारि योजनशतानि त्रिंशदधिकानि क्रोशं चैकमुद्वेधेन, उच्छ्रयापेक्षयाऽवगाहस्य चतुर्भागाभावात्, मूले
 दश योजनशतानि द्वाविंशत्युत्तराणि विष्कम्भतः, मध्ये सप्त योजनशतानि त्रयोविंशत्युत्तराणि, उपरि चत्वारि योजनशतानि चतु-
 विंशत्युत्तराणि, मूले त्रीणि योजनसहस्राणि द्वे च योजनशते द्वात्रिंशदुत्तरे किञ्चिद्विशेषेण परिश्लेषेण, मध्ये द्वे योजनसहस्रे द्वे च
 योजनशते चतुरशीते किञ्चिद्विशेषाधिके परिश्लेषेण, उपर्येकं योजनसहस्रं त्रीणि योजनशतानि एकचत्वारिंशानि किञ्चिद्विशेषानानि
 परिश्लेषेण, ततो मूले विस्तीर्णो मध्ये सङ्घिम उपरि तनुकः, अत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थितो गोपुच्छस्याप्येवमाकारत्वात्, सर्वात्मना
 जाम्बूनदमयः, 'अच्छे जाव पडिस्से' इति प्राग्वत् ॥ 'से ण'मित्यादि, 'सः' गोस्तूपनामा आवासपर्वत एकया पद्मवरवेदिकया
 एकेन च-वनपण्डेन 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्ततः' सामस्येन संपरिक्षिप्तः, द्वयोरपि चानयोर्वेदिकावनपण्डयोर्वर्णकः प्राग्वत् ॥
 'गोथुभस्स ण'मित्यादि, गोस्तूपस्य णमित्ति पूर्ववद् आवासपर्वतस्योपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागाः प्रहसतः, 'से जहा नामए आळिग-
 पुक्खरेइ वा' इत्यादि प्राग्वद् यावत्तत्र बहवो नागकुमारा देवा आसते शेरते यावद्विहरन्तीति ॥ 'तस्स ण'मित्यादि, तस्य बहुसमर-

गेन्द्रस्य भुजगराजस्य गोस्तूपा नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, सा च विजयराजधानीसदृशी वक्तव्या ॥ तदेवमुक्तो गोस्तूपोऽधुना दकाभा-
 सवक्तव्यतामाह—‘कहि णं भंते ! सिवगरसे’त्यादि प्रशसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य द-
 क्षिणतो लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाद्यात्रान्तरे शिवकस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य दकाभासो नामावासपर्वतः प्र-
 ज्ञप्तः, स च गोस्तूपवदविशेषेण वक्तव्यो यावत्सपरिवारं सिंहासनम् ॥ अधुना नामनिमित्तं पिपुच्छिष्ठपुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि
 प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! दकाभास आवासपर्वतो लवणसमुद्रे सर्वासु दिक्षु स्वसीमातोऽद्ययोजनिके—अष्टयोजनप्रमाणे क्षेत्रे
 यदुदकं तत् ‘समन्ततः’ सामस्त्येनातिविशुद्धाङ्कनामरत्नमयत्वेन स्वप्रभयाऽवभासयति, एतदेव पर्यायत्रयेण व्याचष्टे—उद्द्योतयति
 चन्द्र इव तापयति सूर्य इव प्रभासयति प्रहादिरिव ततो दकं पानीयमाभासयति—समन्ततः सर्वासु दिक्षु अवभासयतीति दका-
 भासः, अन्यच्च शिवको नामात्र पर्वतेषु भुजगेन्द्रो भुजगराजो महर्द्धिको यावत्पत्योपमस्थितिकः परिवसति । ‘से णं तत्थ चउपहं
 सामाणियसाहस्सीण’मित्यादि प्रागवत् नवरमत्र शिवका राजधानी वक्तव्या, तस्मिंश्च परिवसति स आवासपर्वतो दकमध्वेऽतीवा-
 ऽऽभासते—शोभते इति दकाभासः, ‘से एणट्टेण’मित्याद्युपसंहारवाक्यं गतार्थं, शिवकाराजधानी दकाभासस्यावासपर्वतस्य दक्षिण-
 तोऽन्यस्मिन् लवणसमुद्रे विजयाराजधानीव भावनीया ॥ अधुना शङ्खनामकावासपर्वतवक्तव्यतामाह—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क-
 भदन्त ! शङ्खस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य शङ्खो नामावासपर्वतः प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य
 पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाद्यात्रान्तरे शङ्खस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य शङ्खो नामावासपर्वतः
 प्रज्ञप्तः, स च गोस्तूपवदविशेषेण तावद्वक्तव्यो यावत्सपरिवारं सिंहासनम् ॥ इदानीं नामनिबन्धनमभिधित्सुराह—‘से केणट्टेण’मि-

त्यादि प्रभसूत्रं सुगमं, भगवानाह-शङ्खे आवासपर्वते शुद्धासु शुद्धिकासु वापीषु यावद्विलपङ्क्तिषु वहन्त्युत्पलानि यावत् शतसहस्रप-
त्राणि शङ्खाभानि-शङ्काकाराणि शङ्खवर्णानि-श्वेतानीति भावः शङ्खवर्णाभानि-प्रायः शङ्खवर्णसदृशवर्णानि, शङ्खश्चात्र भुजगेन्द्रो भुज-
गराजो महर्दिको यावत्परयोपमस्थितिकः परिवसति । 'से षं तरथ चउण्हं सामाणियसाह्रसी णं'मित्यादि प्रागवत्, नवरमन्न शङ्खा
राजधानी वक्तव्या, तदेवं यत्साद्रवान्युत्पलादीनि शङ्काकाराणि शङ्खदेवस्वामिकश्चायमतः शङ्ख इति, 'से एणट्टेण'मित्याद्युपसंहार-
वाक्यं गतार्थं, शङ्खा राजधानी शङ्खस्यावासपर्वतस्य पश्चिमाया दिशि तिर्यगसङ्क्षेपान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् लवणसमुद्रे
गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरतो लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत् योजनसहस्राप्यवगाह्य 'अन्न' एतस्मिन्नवकाशे मनःशिल-
कस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य दकसीमो नामावासपर्वतः प्रह्वस, सोऽपि गोस्वरूपपर्वतवद्विशेषेण तावद्वक्तव्यो यावत्सपरितारं सिंहा-
सनम् ॥ इदानीं नामनिमित्तं विभणिपुराह-'से केणट्टेण'मित्यादि प्रतीतं, भगवानाह-गौतम ! दकसीमे आवासपर्वते शीवाशीतो-
दयोर्भेदानयोः श्रोतासि-जलप्रवाहास्तत्र गवानि तस्माच्च तेन प्रतिहतानि प्रतिनिवर्तन्ते ततो दकसीमे आवासपर्वते शीवाशीतो-
सीमा-शीवाशीतोदापानीयस्य सीमा यत्रासौ दकसीम इति व्युत्पत्तेः, अन्यच्च मनःशिलको भुजगेन्द्रो भुजगराजो महर्दिको याव-
त्परयोपमस्थितिकः परिवसति । 'से षं तरथ चउण्हं सामाणियसाह्रसीण'मित्यादि प्रागवत् नवरं मनःशिलाऽत्र राजधानी वक्तव्या,
ततो मनःशिलस्य देवस्य दके-लवणजलमध्ये सीमा, आवासचिन्तायां मर्यादा, 'अत्रे'ति दकसीमे, मनःशिला च राजधानी वक्तव्या,
मस्यावासपर्वतस्योत्तरतस्तिर्यगसङ्क्षेपान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् लवणसमुद्रे विजयराजधानीव वक्तव्या । तदेवमुक्ताञ्चत्वा-

३ प्रतिपत्तं
वेत्तधरा-
वासादिः
उद्देशः २
सू० १५९

रोऽपि वेलन्धराणामावासपर्वताः, सर्वत्र च गोस्तूपेनातिदेशः कृतः, अत्र च मूलदले विशेषस्ततस्तमभिधिसुराह—“कणगंकरययफा-
लियमया य वेलंधराणमावासा । अणुवेलंधरार्हेण पव्वया हीति रयणमया ॥ १ ॥” वेलन्धराणां—गोस्तूपादीनामावासा गोस्तूपादय-
श्चत्वारः पर्वता यथाक्रमं कनकाङ्करजतस्फटिकमयाः, गोस्तूपः कनकमयो दकाभासोऽङ्करत्नमयः शङ्खो रजतमयो दकसीमः स्फटिकमय
इति, तथा महतां वेलन्धराणामादेशप्रतीच्छकतयाऽनुयायिनो वेलन्धराश्चानुवेलन्धराः ते च ते राजानश्च अनुवेलन्धरराजास्तेषामा-
वासपर्वता रत्नमया भवन्ति ॥

कह णं भंते ! अणुवेलंधररायाणो पणत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि अणुवेलंधराणारायाणो पणत्ता,
तंजहा—कक्कोडए कहमए केलासे अरुणएपभे ॥ एतेसि णं भंते ! चउण्हं अणुवेलंधराणारायाणं
कति आवासपव्वया पन्नत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि आवासपव्वया पणत्ता, तंजहा—कक्कोडए १
कहमए २ कहलासे ३ अरुणएपभे ४ ॥ कहि णं भंते ! कक्कोडगस्स अणुवेलंधराणारायस्स कक्को-
डए णाम आवासपव्वते पणत्ते ?, गोयमा ! जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुरण्डिमेणं
लवणस्सुदं वायालीसं जेयणसहस्साहं ओणाहित्ता एत्थ णं कक्कोडगस्स नागरायस्स कक्कोडए
णामं आवासपव्वते पणत्ते सत्तरस्स एक्कवीसाहं जेयणसत्ताहं तं चेव पमाणं जं गोधूभस्स ण-
वारि सव्वरयणामए अच्छे जाव निरवसेसं जाव सपरिवारं अटो से बहूहं उप्पलाहं कक्कोडएप-
भाहं सेसं तं चेव णवारि कक्कोडगपव्वयस्स उत्तरपुरण्डिमेणं, एवं तं चेव सव्वं, कहमस्सवि सो

चेव गमथो अपरिसेसिथो, णवरि द्वाहिणपुरन्धिमेणं आवासो विजुप्पभा रायहाणी द्वाहिणु-
रन्धिमेणं, कहलासेवि एवं चेव, णवरि द्वाहिणपच्चन्धिमेणं कयलासावि रायहाणी ताए चेव दि-
साए, अरुणप्पभेवि उत्तरपच्चन्धिमेणं रायहाणीवि ताए चेव दिसाए, चत्सारि विणप्पमाणा स-
वरयणागमया य ॥ (सू० १६०)

‘कइ णंभिल्लादि, कति भदन्त ! अनुवेलन्धरराजाः प्रहसाः?, भगवानाह—गौतम ! चत्वारोऽनुवेलन्धरराजाः स-
कौटकः १ कर्दमः २ कैलासः ३ अरणप्रभश्च ॥ ‘एएसि णंभिल्लादि, एतेषां भदन्त ! चत्वारोऽनुवेलन्धरराजानां कति आवासप-
र्वताः प्रहसाः?, भगवानाह—गौतम ! एकैकस्य एकैकभावेन चत्वारोऽनुवेलन्धरराजानामावासपर्वताः कति आवासप-
र्यस्यः कैलासः अरणप्रभश्च, कर्कोटकस्य कर्कोटकः कर्दमस्य विद्युत्प्रभः कैलाशस्य कैलाशः अरणप्रभस्यारणप्रभ इत्यर्थः ॥ ‘कहि णं
भंते ! इत्यादि प्रभसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरपूर्व्यां दिशि लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत्
वीसाह जोयणसयाहं’ इत्यादिका गोसूपस्यावासपर्वतस्य या वक्तव्यतोका सैवहापि अहीनानतिरिका भणितव्या, नवरं सर्वरत्नस्य
इति वक्तव्यं, नामनिमित्तचिन्तायामपि यस्याच्च शुश्रुष्टिकासु वापीषु यावद्विलपङ्क्तिषु बहून्द्युत्पलानि यावत् शतसहस्रपत्राणि कर्को-
टकप्रश्नाणि कर्कोटकाकाराणि तत्रस्तानि कर्कोटकादीनि व्यवद्ध्यन्ते तद्योगात्पर्वतोऽपि कर्कोटकः, तथा कर्कोटकनामा देवसूत्र प-
त्योपमस्थितिकः परिवसति तत्र. कर्कोटकस्याभिलारकर्कोटकः, राजधान्यपि कर्कोटस्यावासपर्वतस्योत्तरपूर्व्यां दिशि तिर्यगासङ्घोयान्

३ प्रतिपत्तो
अनुवेल्-
न्धरराजा-
वासादि-
उर्वेशः न
सू० १६०

द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्वस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य कर्कोटकशिधाना विजयाराजधानीव प्रतिपत्तव्या । एवं
 कर्दमकैलाशाराणप्रभवत्कव्यताऽपि भावनीया, नवरं जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य लवणसमुद्रे दक्षिणपूर्वस्थां कर्दमको दक्षिणाप-
 रस्थां कैलाशः अपरोत्तरस्यामरणप्रभः, नामनिमित्तिचिन्तायामपि यस्मात्कर्दमके आवासपर्वते उत्पलादीनि कर्दमकप्रभाणि ततः कर्द-
 मकभावना प्रागिव, अन्यच्च कर्दमके विद्युत्प्रभो नाम देवः पत्न्योपमस्थितिकः परिवसति, स च स्वभावाद् यक्षकर्दमप्रियः, यक्षकर्दमो
 नाम कुङ्कुमागुरुकर्पूरकस्तुरिकाचन्दनभेलापकः, उक्तञ्च—“कुङ्कुमागुरुकर्पूरकस्तूरीचन्दनानि च । महासुगन्धमित्युक्तं, नामतो यक्ष-
 कर्दमम् ॥ १ ॥” ततः प्राचुर्येण यक्षकर्दमसम्भवाच्चासौ पूर्वपदलोपे सत्यभामा भागेतिवत् कर्दम इत्युच्यते, कैलाशे कैलाशप्रभाण्यु-
 त्पलादीनि कैलाशनामा च तत्र देवः पत्न्योपमस्थितिकः परिवसति ततः कैलाशः, एवमरणप्रभेऽपि वक्तव्यं, कर्दमकाराजधानी कर्द-
 मस्यावासपर्वतस्य दक्षिणपूर्वथा कैलाशा कैलाशस्यावासपर्वतस्य दक्षिणापरयाऽरुणप्रभा अरुणप्रमस्यावासपर्वतस्यापरोत्तरया तिर्यग्-
 सङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्वस्मिन् लवणसमुद्रेऽरुणप्रभाराजधानी विजयाराजधानीव वाच्यम् ॥

कश्चि णं भन्ते ! सुद्वियसस लवणाहिवइरसस गोयमदीवे णामं दीवे पणत्ते?, गोयमा ! जंबुद्वीवे
 दीवे मंदरसस पव्वयसस पच्चत्थिमेणं लवणससुदं बारसजोयणससहससाइं ओगाहिन्ता एत्थ णं
 सुद्वियसस लवणाहिवइरसस गोयमदीवे २ पणत्ते, बारसजोयणससहससाइं आयामविक्खवंभेणं स-
 त्तीसं जोयणसहससाइं नव य अड्याले जोयणसए किंचिविसोणे परिकखेवेणं, जंबूद्वीवन्तेणं
 अद्धेकोणणत्ते जोयणाइं चत्तालीसं पंचणत्तिभगो जोयणसस ऋसिए जलंताओ लवणससुदं-

तेषां द्यौ कोसे ऊसिते जलंताओ ॥ से षं एगाए य पउमवरवेइयाए एगेणं वणसंडेणं सव्वन्तो सु-
मंता तह्वेव वणओ द्यौहवि । गोयमदीवस्स षं दीवस्स अंतो जाव बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे
पणत्ते, से जहानामए—आलिग० जाव आसयंति । तस्स षं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स
बहुमज्झदेसभागे एत्थ षं सुट्ठियस्स लवणाहिवहस्स एगे महं अइक्कीलावासे नामं भोमेज्जविहारे
पणत्ते बावट्टिं ज्योयणाइं अद्धजोयणं उहुं उच्चत्तेणं एकतीसं ज्योयणाइं कोसं च विक्खवंभेणं अणो-
गखंभसतसविविट्ठे भवणवणओ भाणियव्वो । अइक्कीलावास्सस्स षं भोमेज्जविहारस्स अंतो-
बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पणत्ते जाव मणीणं भासो । तस्स षं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभा-
गस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ एगा मणिपेटिया पणत्ता । सा षं मणिपेटिया द्यौ ज्योयणाइं आ-
यामविकखंभेणं ज्योयणबाहहेणं सव्वमणिमयी अच्छा जाव पटिरूवा ॥ तीसे षं मणिपेटियाए
उवरि एत्थ षं देवसयणिज्जे पणत्ते वणओ ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं उच्चति—गोयमदीवे षं दीवे ?
तत्थ २ तहिं २ बहइं उप्पलाइं जाव गोयमत्पभाइं से एएणट्टेणं गोयमा ! जाव णिव्वे । कहिं षं
भंते ! सुट्ठियस्स लवणाहिवहस्स सुट्ठिया णामं रायहाणी पणत्ता^१, गोयमदीवस्स पच्चत्थिभेणं
तिरियमसंखेज्जे जाव अणणंमि लवणससुहे वारस्स ज्योयणसहस्साइं ओगाहित्ता, एवं तह्वेव सव्वं
णयव्वं जाव सुत्थिए देवे ॥ (सू० १६१)

'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! सुस्थितस्य लवणाधिपस्य गौतमद्वीपो नाम द्वीपः प्रह्लासः ?, भगवानाह—गौतम ! जम्बूद्वी-
 पस्य पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे सुस्थितस्य, लवणाधिपस्य गौतमद्वीपो नाम द्वीपः प्रह्लासः, द्वा-
 दश योजनसहस्राण्यायामविक्रम्भाभ्यां, सप्तत्रिंशद् योजनसहस्राणि नव चाष्टाचत्वारिंशानि किञ्चिद्विशेषीनानि परिश्वेषेण, 'जंबू-
 दीवन्तेण'मिति जम्बूद्वीपदिशि 'अर्द्धकोननवतीनि' अर्द्धमेकोननवतेषां तानि अर्द्धकोननवतीनि साद्वीष्टाशीतिसङ्ख्यानीति भावः,
 योजनानि चत्वारिंशत् च पञ्चनवतिभागान् योजनस्य 'जलान्तात्' जलपर्यन्तादूर्द्ध्वमुच्छ्रितः, एतावान् जलस्योपरि प्रकट इत्यर्थः,
 'लवणसमुद्रान्ते' लवणसमुद्रदिशि द्वौ क्रोशौ जलान्तादुच्छ्रितौ, द्वावेव क्रोशौ जलस्योपरि प्रकट इत्यर्थः ॥ 'से ण'मित्यादि, स ए-
 कया पद्मवरवेदिकया एकेन वनषण्डेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः, द्वयोरपि वर्णनं प्रागवत् । तस्य च गौतमद्वीपस्योपरि बहुसमर-
 मणीयभूमिभागवर्णनं प्रागवद् यावत्तणानां मणीनां च शब्दवर्णनं वाप्यादिवर्णनं यावद्बहवो वानमन्तरा देवा आसते शेरते यावद्विह-
 रन्तीति । तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्येदेशभागोऽत्र सुस्थितस्य लवणाधिपस्य योन्यो महानेकः 'अतिक्रीलावासः' अ-
 ल्यर्थे क्रीडावासो नाम भौमेयविहार. प्रह्लासः, साद्वीनि द्वाषष्टिर्जलान्यूर्द्ध्वमुच्चैस्त्वेन एकत्रिंशत् च योजनानि क्रोशमेकं च विक्रम्भेन
 'अणोखंभसयसन्निविडे' इत्यादि भवनवर्णनमुल्लोचवर्णनं भूमिभागवर्णनं च प्रागवत् । तस्य च बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहु-
 मध्यदेशभागो, अत्र महत्केका मणिपीठिका प्रह्लासा, सा योजनमायामविक्रम्भाभ्यां अर्द्धयोजनं बाहुरेयेन सर्वालाना मणिसयी अञ्छा
 यावत्प्रतिरूपा ॥ 'तीसे ण'मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि देवशयनीयं, तस्य वर्णक उपर्यष्टाष्टमङ्गलकादिकं च प्रागवत् ॥
 नामनिमित्तं पिपुच्छिष्टपुराह—'से केणडेण'मित्यादि, अथ 'केनार्थेन' केन कारणेन एवमुच्यते—गौतमद्वीपो नाम द्वीपः ?, भगवा-

नाह—गौतमद्वीपस्य प्राथमतमिदं नामधेयं न कदाचिन्नासीदित्यादि प्राग्वत् । पुस्तकान्तरेषु पुनरेवं पाठः—‘गोयमद्वीवे षं द्वीवे तत्स्थ-
तरथ तदि तदि वृहदं जपलाहं जाव सहस्रसप्तसाहं गोयमप्यभाहं गोयमवभाहं गोयमववण्णाभाहं’ इति, एवं प्राग्वद् भावनीयः । सुस्त्रि-
देवसहस्राणां गौतमद्वीपस्य सुस्त्रितायाश्च राजधान्या अन्येषां च वृहतां वानमन्तराणां देवानां देवीनां चाधिपत्यं यावद्विहरति, तत
एवमेव प्राथतनामलात्, पाठान्तरे तद्व्रतानि जपलाद्वीनि गौतमप्रभाणीति गौतमानीति प्रसिद्धानि ततस्त्रयोगात्तथा, तदधिपति-
गौतमाधिपतिरिति प्रसिद्धं इति सामर्थ्यादेष गौतमद्वीप इति । जपसंहारमाह—‘से तेण्ड्रेण’मित्यादि गतार्थम् ॥ सम्प्रति जम्बूद्वी-
पावचन्द्रसत्कद्वीपप्रतिपादनार्थमाह—
कहि षं भंते ! जंबुद्वीवगाणं चंद्राणं चंद्रदीवा षामं दीवा पणत्ता ? गोयमा ! जंबुद्वीवे २ मंद-
रसस पन्वयस्स पुरच्छिभेणं लवणसमुहं चारस जोयणसहससाहं ओगाहित्ता एत्थ षं जंबुद्वीव-
गाणं चंद्राणं चंद्रदीवा षामं दीवा पणत्ता, जंबुद्वीवतेणं अद्धेकोणणउहं जोयणाहं चत्तालीसं
पंचाणउत्तिं भागे जोयणसस ऊसिसया जलंतातो लवणसमुहंतेणं दो कोसे ऊसिसता जलंताओ,
चारस जोयणसहससाहं आयामाविकखंभेणं, सेसं तं चैव जहा गोतमद्वीवसस परिक्लेवो पउमवर-
देहया पत्तेयं २ वणसंडपरि० दोणहवि वण्णओ बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा जावं जोइसिसिया
देवा आसयंति । तेसि षं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पासायवडंसगा चावाडि जोयणाहं बहुम-

३ प्रतिपत्ता
जम्बूरात-
चन्द्रसूर्य-
द्वीपाः
उद्देशः २
सू० १६२

ज्ञानं मणिपेठियाओ दी जोयणाइं जाव सीहासणा सपरिवारा भाणियव्वा तहेव अट्टो, गो-
 यमा ! बहुसु खुद्दासु खुद्दियासु बह्हं उप्पलाइं चंदवणाभाइं चंदा एत्थ देवा महिद्धिया जाव
 पलिओवमट्टिया परिवसंति, ते णं तत्थ पत्तेयं पत्तेयं चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं जाव चंद-
 दीवाणं चंदाण य रायहाणीणं अन्नोसिं च बह्हणं जोतिसियाणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं जाव
 विहरंति, से तेणट्टेणं गोयमा ! चंददीवा जाव णिच्चा । कहि णं भंते ! जंबुदीवगाणं चंदाणं चं-
 दाओ नाम रायहाणीओ पणत्ताओ?, गोयमा ! चंददीवाणं पुरत्थिमेणं तिरियं जाव अण्णंमि
 जंबुदीवे २ बारस जोयणसहस्साइं ओगाहिन्ता तं चेव पमाणं जाव एमहिद्धिया चंदा देवा २ ॥
 कहि णं भंते ! जंबुदीवगाणं सूरणं सूरदीवा णामं दीवा पणत्ता?, गोयमा ! जंबुदीवे २ मंद-
 रस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमेणं लवणससुइं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहिन्ता तं चेव उच्चत्तं
 आयामविकखंभेणं परिकखेवो वेदिया वणसंडा भूमिभागा जाव आसयंति पासायवड्डसगाणं
 तं चेव पमाणं मणिपेठिया सीहासणा सपरिवारा अट्टो उप्पलाइं सूरप्पभाइं सूर। एत्थ देवा
 जाव रायहाणीओ सकाणं दीवाणं पच्चत्थिमेणं अण्णंमि जंबुदीवे दीवे सेसं तं चेव जाव सूर।
 देवा ॥ (सू० १६२) कहि णं भंते ! अत्थितरलावणगाणं चंदाणं चंददीवा णामं दीवा प-
 णत्ता?, गोयमा ! जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं लवणससुइं बारस जोयण-

सहस्साहं ओगाहिता एतथ णं अभिंमतरलावणगाणं चंदाणं चंददीवा णासं दीवा पणत्ता,
जहा जंबुद्वीवगा चंदा तथा भाणियच्चा णवरि रायहाणीओ अणंमि लवणं सेसं तं चैव । एवं
अभिंमतरलावणगाणं सूरणावि लवणसमुहं वारस जोयणसहस्साहं तहेव सच्चं जाव रायहाणीओ ॥
काहि णं भंते ! बाहिरलावणगाणं चंदाणं चंददीवा पणत्ता ? गोयमा ! लवणसस समुहसस पुर-
थिमिह्लाओ वेदियंताओ लवणसमुहं पच्चत्थिमेणं वारस जोयणसहस्साहं ओगाहिता एतथ णं
ॐ वाहिरलावणगाणं चंददीवा नामं दीवा पणत्ता । गोयमा ! लवणसस समुहसस पुर-
णाहं चत्तालीसं च पंचणजतिभागे जोयणसस ऊसिता थायतिसंडदीवंतेणं अङ्कोणवतिजोय-
सिता वारस जोयणसहस्साहं आयासं विकखंभेणं पउमवरवेइया वणसंडा बहुसमरमणिज्जा भू-
मिभागा मणिपेटिया सीहासणा सपरिवारा सो चैव अट्टो रायहाणीओ सगाण दीवाणं पुर-
थिमेणं तिरियमसं० अणंमि लवणसमुहं तहेव सच्चं । काहि णं भंते ! बाहिरलावणगाणं सूर-
णं सूरदीवा णासं दीवा पणत्ता ? गोयमा ! लवणसमुहं पच्चत्थिमेणं अङ्कोणवतिजोय-
समुहं पुरथिमेणं वारस जोयणसहस्साहं थायतिसंडदीवंतेणं अङ्कोणवतिजोयणं लवण-
लीसं च पंचनजतिभागे जोयणसस दो कोसे ऊसिया सेसं तहेव जाव रायहाणीओ सगाणं
दीवाणं पच्चत्थिमेणं तिरियमसंवेज्जे लवणं चैव वारस जोयमा- तहेव सच्चं भाणियच्चं ॥

३ प्रतिपत्तौ
लवणगत-
चन्द्रसूर्य-
द्वीपादि-
उद्देशः २
सू० १६३

(सू० १६३) कहि णं भंते ! धायतिसंडदीवगाणं चंद्राणं चंद्रदीवा पणत्ता ? , गोयमा ! धायति-
संडस्स दीवस्स पुरत्थिमिह्लाओ वेदियंताओ कालोयं णं समुदं बारस जोयणसहस्साहं ओगा-
हिन्ता एत्थ णं धायतिसंडदीवाणं चंद्राणं चंद्रदीवा णामं दीवा पणत्ता, सव्वतो समंता दो
कोसा ऊसिता जलंताओ बारस जोयणसहस्साहं तहेव विकखंभपरिक्खेवो भूमिभागो पासा-
यवडिंसया मणिपेटिया सीहासणा सपरिवारा अट्टो तहेव रायहाणीओ, सकाणं दीवाणं पुर-
त्थिमेणं अण्णंमि धायतिसंडे दीवे सेसं तं चेव, एवं सूरदीवावि, नवरं धायहसंडस्स दीवस्स
पच्चत्थिमिह्लातो वेदियंताओ कालोयं णं समुदं बारस जोयण० तहेव सव्वं जाव रायहाणीओ
सूराणं दीवाणं पच्चत्थिमेणं अण्णंमि धायहसंडे दीवे सव्वं तहेव ॥ (सू० १६४) कहि णं भंते !
कालोयगाणं चंद्राणं चंद्रदीवा पणत्ता ? , गोयमा ! कालोयसमुद्दस्स पुरत्थिमिह्लाओ वेदियंताओ
कालोयणं समुदं पच्चत्थिमेण बारस जोयणसहस्साहं ओगाहिन्ता एत्थ णं कालोयगचंद्राणं चं-
ददीवा सव्वतो समंता दो कोसा ऊसिता जलंतातो सेसं तहेव जाव रायहाणीओ सगाणं
दीव० पुरत्थिमेणं अण्णंमि कालोयगसमुदे बारस जोयणा तं चेव सव्वं जाव चंद्रा देवा २ । एवं
सूराणवि, णवरं कालोयगपच्चत्थिमिह्लातो वेदियंतातो कालोयसमुद्दपुरत्थिमेणं बारस जोयणस-
हस्साहं ओगाहिन्ता तहेव रायहाणीओ सगाणं दीवाणं पच्चत्थिमेणं अण्णंमि कालोयगसमुदे त-

हैव सत्त्वं । एवं पुक्खरवरगाणं चंद्राणं पुक्खरवरसस दीवरस पुरत्थिमिह्माओ वेदियंताओ पुक्ख-
रससुद्धं बारस जोयणसहस्साहं ओगाहिता चंद्रदीवा अण्णमि पुक्खरवरे दीवे रायहाणीओ त-
हेव । एवं खराणवि दीवा पुक्खरवरदीवसस पच्चत्थिमिह्माओ वेदियंताओ पुक्खरोद्धं ससुद्धं बा-
रस जोयणसहस्साहं ओगाहिता तहेव सत्त्वं जाव रायहाणीओ दीविह्माणं दीवे ससुद्धगाणं
ससुद्धे चैव एगाण अठ्ठिभतरपासे एगाणं बाहिरपासे रायहाणीओ दीविह्माणं दीवे ससुद्धगाणं
गणं ससुद्धेसु सरिणामतेसु (सू० १६५) इमे णामा अणुगंतवा, जंबुदीवे लवणे धायइ कालोद्धं
पुक्खरे वरुणे । खीर वय इक्खुवरो योणंदी अरुणवरे कुंडले रुयगे ॥ १ ॥ आभरणवत्थगंधे उ-
पलत्तिलते य पुठवि णिहिरयण । वासहरद्धनईओ विजया वक्खारकटिपदा ॥ २ ॥ पुरसंदरमा-
वासा कूडा णक्खत्सत्त्वंदसुरा य । एवं भाणियत्त्वं ॥ (सू० १६६)

‘कहि णं भंते !’ इयादि ॥ क भदत्त । जम्बूद्वीपगतयोर्जम्बूद्वीपसत्त्वयोश्चन्द्रयोश्चन्द्रदीपो नाम द्वीपौ प्रज्ञसौ ? भगवानाह—‘गो-
यमादिप्रमाणं तथैव, नामनिमित्तचिन्तायामपि यस्माच्छुद्धिकावाप्यादिसु वहूनि उत्पलादीनि यावत्सहस्रपत्राणि चन्द्रप्रभाणि—चन्द्रव-
र्णानि, चन्द्रौ च ज्योतिषेन्द्रौ ज्योतिपरजौ महर्द्धिकौ यावत्स्योपमस्थितिकौ परिवसतः, तौ चन्द्रौ प्रत्येकं चतुर्णां सामानिकसहस्राणां
चतस्रणामप्रमाहिणीणां सपरिवाराणां तिस्रणां पर्यदां सप्तानामनीकानां सप्तानामनीकाधिपतीनां षोडशानामात्सरक्षकदेवसहस्राणां स्वस्य

३ प्रतिपत्-
धातकी-
कालोद्धं च-
न्द्रसूर्य-
द्वीपादिः
उद्देशः २
सू० १६४-
१६५
द्वीपस-
मुद्राः
सू० १६६
॥ ३१७ ॥

स्वस्य चन्द्रद्वीपस्य स्वस्याश्वन्द्राभिधानाया राजधान्या अन्येषां च बहूनां ज्योतिषाणां देवानां देवीनां चाधिपत्यं यावद्विहरतः । तत-
 स्तद्रतोत्पलादीनां चन्द्राकारत्वाच्चन्द्रवर्णत्वाच्चन्द्रदेवस्वामिकत्वाच्च तौ चन्द्रद्वीपौ इति, चन्द्राभिधे च राजधान्यौ तयोश्चन्द्रद्वीपयोः पु-
 र्वस्या दिशि तिर्यागसङ्घेयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य विजयाराजधानीसदृश्यौ
 वक्तव्ये । एवं जम्बूद्वीपगतसूरसत्कसूर्यद्वीपावपि वक्तव्यौ, नवरं जम्बूद्वीपस्य पश्चिमायां दिशि एतमेव लवणसमुद्रमवगाह्य वक्तव्यं,
 राजधान्यावपि स्वकद्वीपयोः पश्चिमायां दिशि अन्यस्मिन् जम्बूद्वीपे वक्तव्ये, शेषं सर्वं चन्द्रद्वीपवक्रावनीयं नवरं चन्द्रस्थाने सूर्यप्रह-
 णमिति ॥ सम्प्रति लवणसमुद्रगतचन्द्रादित्यद्वीपवक्तव्यतामाह—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, लवणे भवौ लावणिकौ अभ्यन्तरौ च तौ
 लावणिकौ च अभ्यन्तरलावणिकौ शिखाया अर्वाक्चारिणावित्यर्थः तयोः, सूत्रे द्वित्वेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात्, शेषं सुगमं, भगवान्-
 नाह—गौतम ! जम्बूद्वीपस्य पूर्वसां दिशि एतमेव लवणसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य ‘अत्र’ एतस्मिन्नवकाशे अभ्यन्तरलावणि-
 कयोश्चन्द्रयोश्चन्द्रद्वीपौ नाम द्वीपौ वक्तव्यौ, इत्यादि जम्बूद्वीपगतचन्द्रसत्कचन्द्रद्वीपवन्निरवशेषं वक्तव्यं, नवरमत्र राजधान्यौ स्वकी-
 ययोर्द्वीपयोः पूर्वसां दिशि अन्यस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य वेदितव्ये । एवमभ्यन्तरलावणिकसूर्यद्वीपा-
 वपि वक्तव्यौ, नवरं तौ जम्बूद्वीपस्य पश्चिमायां दिशि एतमेव लवणसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य वक्तव्यौ, राजधान्यावपि
 स्वकीययोः द्वीपयोः पश्चिमायां दिशि अन्यस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्येति ॥ ‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त !
 बाह्यलावणिकयोश्चन्द्रयोश्चन्द्रद्वीपौ नाम द्वीपौ प्रज्ञप्तौ ?, बाह्यलावणिकौ नाम लवणसमुद्रे शिखाया बहिश्चारिणौ चन्द्रौ, भगवानाह—
 गौतम ! लवणसमुद्रस्य पूर्वसाद्वेदिकान्तादवर्गं लवणसमुद्रं पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्र बाह्यलावणिकयोश्चन्द्रयोश्च-

न्द्रदीपौ नाम द्वीपौ प्रज्ञप्तौ, तौ च धातकीषण्डद्वीपान्तेन—धातकीषण्डद्वीपदिशि अर्द्धकोनवतियोजनानि चत्वारिंशत् च पञ्चनवति-
भागान् योजनस्योदकादूर्ध्वमुच्छ्रितो लवणसमुद्रदिशि द्वौ क्रोशौ, शेषवक्तव्यताऽभ्यन्तरलावणिकचन्द्रद्वीपवद्वक्तव्या, अत्रापि च राज-
धान्यौ स्वकीययोर्द्वीपयोः पूर्वस्थां तिर्यगसङ्क्षेपान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्व्यसिन् लवणसमुद्रे वक्तव्ये, एवं बाह्यलावणिकसूर्यसत्क-
सूर्यद्वीपावपि वक्तव्यौ, नवरमत्र लवणसमुद्रस्य पश्चिमाद् वेदिकान्ताह्रवणसमुद्रं पूर्वस्थां दिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्येति व-
क्तव्यं, राजधान्यावपि स्वकयोर्द्वीपयोः पश्चिमाया दिशि अन्यसिन् लवणसमुद्रे इति ॥ सम्प्रति धातकीषण्डगतचन्द्रादित्यद्वीपवक्तव्य-
तामभिधत्सुराह—‘कहि षं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! धातकीषण्डद्वीपगतानां चन्द्राणां, तत्र द्वादश चन्द्रा इति बहुवचनं, च-
न्द्रद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! धातकीषण्डस्य द्वीपस्य पूर्वस्थां दिशि कालोदं समुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्येति व-
स्तिर्यगसङ्क्षेपान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्व्यसिन् धातकीषण्डे द्वीपे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्येति बहुवचनं, च-
धातकीषण्डगतसूर्यसत्कसूर्यद्वीपा अपि वक्तव्याः, नवरं धातकीषण्डस्य सर्वत्रापि समत्वाद्, राजधान्योऽपि तेषां स्वकीयानां द्वीपानां पूर्व-
वगाह्य वक्तव्याः, राजधान्योऽपि स्वकीयानां सूर्यद्वीपानां पश्चिमादिशि अन्यसिन् धातकीषण्डे द्वीपे शेषं तथैव ॥ सम्प्रति कालोदस-
मुद्रगतचन्द्रादित्यसत्कद्वीपवक्तव्यां प्रतिपिपादयिपुराह—‘कहि षं भंते !’ इत्यादि, ‘कालोदसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्य-
गानां’ कालोदसमुद्रसत्कानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! कालोदसमुद्रस्य पूर्वसाद् वेदिकान्ता-

३ प्रतिपत्तौ
चन्द्रसूर्य-
द्वीपादिः
उद्देशः २
सू० १६६

कालोदसमुद्रं पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्र कालोदसमुद्रगतचन्द्राणां चन्द्रद्वीपाः प्रह्लासाः, ते च सर्वासु दिक्षु जला-
 न्तर्द्ध्वं द्वौ द्वौ क्रोशावुच्छ्रितौ, शेषं तथैव । राजधान्योऽपि स्वकीयानां द्वीपानां पूर्वस्यां दिशि तिर्यगसङ्क्षेपान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्या-
 न्यस्मिन् कालोदसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य विजयाराजधानीवद्वक्तव्याः । एवं कालोदगतसूर्यसत्कसूर्यद्वीपा अपि वक्तव्याः,
 नवरं कालोदसमुद्रस्य पश्चिमान्ताद्देदिकान्तात्कालोदसमुद्रं पूर्वदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्येति वक्तव्यं, राजधान्योऽपि स्वकी-
 यानां द्वीपानां पश्चिमदिशि अन्यस्मिन् कालोदसमुद्रे, शेषं तथैव । एवं पुष्करवरद्वीपगतानां चन्द्राणां पुष्करवरद्वीपस्य पूर्वस्माद्देदिका-
 न्तात्पुष्करोदसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य द्वीपा वक्तव्याः, राजधान्यः स्वकीयानां द्वीपानां पश्चिमदिशि तिर्यगसङ्क्षेपान् द्वीप-
 समुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करवरद्वीपे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, पुष्करवरद्वीपगतसूर्याणां द्वीपाः पुष्करवरद्वीपस्य पश्चिमान्ता-
 द्देदिकान्तात्पुष्करवरसमुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य प्रतिपत्तव्याः, राजधान्यः पुनः स्वकीयानां द्वीपानां पश्चिमदिशि तिर्यगसङ्क्षे-
 यान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करवरद्वीपे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, पुष्करवरसमुद्रगतचन्द्रसत्कचन्द्रद्वीपाः पुष्करवर-
 समुद्रस्य पूर्वस्माद्देदिकान्तात्पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य प्रतिपत्तव्याः, राजधान्यः स्वकीयानां द्वीपानां पूर्वदिशि
 तिर्यगसङ्क्षेपान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करवरसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, राजधान्यः पुनः स्वकीयानां द्वीपानां पश्चिमदिशि ति-
 पुष्करवरसमुद्रस्य पश्चिमान्ताद्देदिकान्तात्पूर्वतो द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, राजधान्यः पुनः स्वकीयानां द्वीपानां पश्चिमदिशि तिर्य-
 र्यगसङ्क्षेपान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिन् पुष्करोदसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य प्रतिपत्तव्याः । एवं शेषद्वीपगतानामपि
 चन्द्राणां चन्द्रद्वीपगतात्पूर्वस्माद्देदिकान्तादनन्तरे समुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य वक्तव्याः, सूर्याणां सूर्यद्वीपाः स्वस्वद्वीपगतात्प-

श्विमान्ताद्देहिकान्तादनन्तरे समुद्रे, राजधान्यश्चन्द्राणामासीयचन्द्रद्वीपेभ्यः पूर्वदिशि अन्यस्मिन् सदशनामके २ द्वीपे, सूर्याणामप्यन्त-
लीयसूर्यद्वीपेभ्यः पश्चिमदिशि वसिष्ठेव सदशनामकेऽन्यस्मिन् द्वीपे द्वादश योजनसहस्रश्रेभ्यः परतः, शेषसमुद्रगतानां तु चन्द्राणां
चन्द्रद्वीपाः स्वस्वसमुद्रस्य पूर्वसाद्देहिकान्तात्पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्रश्रेभ्यः पूर्वदिशि अन्यस्मिन् सदशनामके समुद्रे, सूर्याणां
न्तार्पूर्वदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य, चन्द्राणां राजधान्यः स्वस्वद्वीपानां पूर्वदिशि अन्यस्मिन् सदशनामके पश्चिमान्ताद्देहिका-
राजधान्यः स्वस्वद्वीपाला पश्चिमदिशि, केवलमभेतनशेषद्वीपसमुद्रगतानां चन्द्रसूर्याणां राजधान्योऽन्यस्मिन् सदशनामके समुद्रे, सूर्याणां
वाऽभेतने वा पश्चात्तने वा प्रतिपत्तव्या नाभेतन एवान्यथाऽनवस्थाप्रसक्तेः ॥ एतच्च देवद्वीपादर्वाकं सूर्यवराभासं यावद्, देवद्वीपादिषु
राजधानीः प्रति विशेषस्वामिधिल्लुराह—
कहि णं भंते ! देवद्वीवगाणं चंद्राणं चंद्रदीवा णामं दीवा पणत्ता?, गोयमा ! देवदीवस्स देवोदं
ससुहं चारस्स जोयणसहस्साहं ओगाहित्ता तेणं च कमेण पुरत्थिमिच्छाओ वेहयंताओ जाव राय-
हाणीओ सगाणं दीवाणं पुरत्थिमेणं देवदीवं ससुहं असंवेज्जाहं जोयणसहस्साहं ओगाहित्ता एत्थ
णं देवदीवयाणं चंद्राणं चंद्राओ णामं रायहाणीओ पणत्ताओ, सेसं तं चैव, देवदीवचंद्रा दीवा,
एवं स्रराणावि, णवरं पच्चत्थिमिच्छाओ वेदियंताओ देवोदगं ससुहं पच्चत्थिमेणं चारस्स जोयणसहस्साहं तेणं च
कहि णं भंते ! देवससुहगाणं चंद्राणं चंद्रदीवा णामं दीवा पणत्ता?, गोयमा ! देवोदगस्स ससु-
हगस्स पुरत्थिमिच्छाओ वेदियंताओ देवोदगं ससुहं पच्चत्थिमेणं चारस्स जोयणसहस्साहं तेणं च

॥ ३१६ ॥

३ प्रतिपत्तं
देवद्वीपा-
दिचन्द्रसू-
र्यद्वीपाः
उद्देशः २
सू० १६७

से किं तं बेइंदिया ?, २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—पुलाकिमिया जाव समुदलिक्खा, जे
याँवण्णे तंहप्पगारा, ते समांसतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पळत्ता य अपळत्ता य । तेसिणं भंते ।
जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता ?, गोयमा ! तओ सरीरगा पणत्ता, तंजहा—ओरालिए तेयए
कम्मए । तेसि णं भंते ! जीवाणं के महालिया सरीरओगाहणा पणत्ता ?, जहन्नेणं अंगुलासं-
खेज्जभागं उक्कोसेणं थारसजोयणाइं छेवट्टसंघयणा हुंडसंठिता, चत्तारि कसाया, चत्तारि स-
ण्णाओ, तिण्णि लेसाओ, दो इंदिया, तओ समुग्घाता—वेयणा कसाया मारणंतिया, नोसन्नी
असन्नी, णपुंसकवेदगा, पंच पळत्तीओ, पंच अपळत्तीओ, सम्मदिट्ठीवि मिच्छदिट्ठीवि नो सम्म-
मिच्छदिट्ठी, णो ओहिदंसणी णो चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी नो केवलदंसणी । ते णं भंते !
जीवा किं णाणी अण्णाणी ?, गोयमा ! णाणीवि अण्णाणीवि, जे णाणी ते नियमा दुण्णाणी, तं-
जहा—आभिणिवोहियणाणी सुयणाणी य, जे अत्ताणी ते नियमा दुअण्णाणी—मतिअण्णाणी
य सुयअण्णाणी य, नो मणजोगी वहजोगी कायजोगी, सागारोवत्तावि अणागारोवत्तावि,
आहारो नियमा छदिसिं, उववातो तिरियमणुस्सेसु नेरइयदेवअसंखेज्जवासाउयवज्जेसु, ठिती जह-
न्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं थारस संवच्छराणि, समोहतावि मरंति असमोहतावि मरंति, कहिं

कमेणं जाव रायहाणीओ सगाणं दीवाणं पच्चत्थिमेणं देवोद्गं समुद्दं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं
 ओगाहित्ता एत्थ णं देवोद्गणं चंदाणं चंदाओ णामं रायहाणीओ पणत्ताओ, तं चेव संबं,
 एवं सूरानवि, णवरि देवोद्गस्स पच्चत्थिमिच्छातो वेतियंतातो देवोद्गसमुद्दं पुरत्थिमेणं बारस
 जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता रायहाणीओ सगाणं २ दीवाणं पुरत्थिमेणं देवोद्गं समुद्दं असंखे-
 ज्जाइं जोयणसहस्साइं । एवं णागे जक्खे भूतेवि चउण्हं दीवसमुद्दाणं । कहि णं भंते! संयंभूर-
 मणदीवगाणं चंदाणं चंददीवा णामं दीवा पणत्ता?, संयंभूरमणस्स दीवस्स पुरत्थिमिच्छातो वे-
 तियंतातो संयंभूरमणोद्गं समुद्दं बारस जोयणसहस्साइं तहेव रायहाणीओ सगाणं २ दीवाणं
 पुरत्थिमेणं संयंभूरमणोद्गं समुद्दं पुरत्थिमेणं असंखेज्जाइं जोयणं तं चेव, एवं सूरानवि, संयं-
 भूरमणस्स पच्चत्थिमिच्छातो वेदियंताओ रायहाणीओ सकाणं २ दीवाणं पच्चत्थिमिच्छाणं संयंभू-
 रमणोद्दं समुद्दं असंखेज्जा० सेसं तं चेव । कहि णं भंते! संयंभूरमणसमुद्दकाणं चंदाणं, संयं-
 भूरमणस्स समुद्दस्स पुरत्थिमिच्छाओ वेतियंतातो संयंभूरमणं समुद्दं पच्चत्थिमेणं बारस जोयणस-
 हस्साइं ओगाहित्ता, सेसं तं चेव । एवं सूरानवि, संयंभूरमणस्स पच्चत्थिमिच्छाओ संयंभूरमणोद्दं
 समुद्दं पुरत्थिमेणं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता रायहाणीओ सगाणं दीवाणं पुरत्थिमेणं संयं-
 भूरमणं समुद्दं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता, एत्थ णं संयंभूरमण जाव सूरानदेवा

॥ (सूत्रं १६७) अत्थि णं भंते ! लवणसमुद्दे वेलंधराति वा गागराया खन्नाति वा अग्घाति वा सिंहाति
 वा विजाती वा हासवद्दीति ?; हंता अत्थि । जहा णं भंते ! लवणसमुद्दे अत्थि वेलंधराति वा पा-
 गराया अग्घा सिंहा विजाती वा हासवद्दीति वा तथा णं बाहिरतेसुवि समुद्देसु अत्थि वेलंधराद्
 वा गागरायाति वा अग्घाति वा सिंहाति वा विजातीति वा हासवद्दीति वा ?; णो तिण्ठे सम्भे ॥
 (सूत्रं १६८) लवणे णं भंते ! समुद्दे किं जसितोद्दगे किं पत्थडोद्दगे किं खुभियजले किं अखुभिय-
 णं भंते ! लवणे समुद्दे ओसितोद्दगे नो पत्थडोद्दगे खुभियजले नो अखुभियजले किं अखुभिय-
 हिरगा समुद्दा किं जसितोद्दगा पत्थडोद्दगा खुभियजले नो अखुभियजले । जहा
 रगा समुद्दा नो उस्सितोद्दगा पत्थडोद्दगा खुभियजला अखुभियजले तथा णं वा-
 वोलद्धमाणा वोसद्धमाणा समभरघडत्ताए च्छिंति ॥ अत्थि णं भंते ! लवणसमुद्दे बहवो ओराला
 बलाहका संसेयंति संसुच्छंति वा वासं वासंति वा ?; हंता अत्थि । जहा णं भंते ! लवणसमुद्दे
 बहवे ओराला बलाहका संसेयंति संसुच्छंति वासं वासंति वा तथा णं बाहिरएसुवि समुद्देसु
 एवं बुचति बाहिरगा णं समुद्दा पुण्णा पुण्णप्पमाणा वोलद्धमाणा वोसद्धमाणा समभरघड्डियाए

चिह्नंति?, गोयमा! बाहिरासु णं समुद्देशु बहवे उद्गजोण्या जीवा य पोगला य उद्गस्ताए
 वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उवचयंति, से तेणहेणं एवं बुच्चति-बाहिरगां समुद्दा पुण्णा पुण्णं
 जाव समभरघडत्ताए चिह्नंति ॥ (सू० १६९)

‘कहि णं भंते!’ इत्यादि, क भदन्त ! देवद्वीपानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम ! देवद्वीपस्य
 पूर्वसाद्वेदिकान्ताद् देवोदं समुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य अत्रान्तरे देवद्वीपानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपाः प्रज्ञप्ता इत्यादि प्राग्वत्, प्राग्वत्,
 राजधान्यः स्वकीयानां चन्द्रद्वीपानां पश्चिमदिशि तमेव देवद्वीपमसङ्ख्येयानि योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे देवद्वीपानां चन्द्राणां
 चन्द्रा नाम राजधान्यः प्रज्ञप्ताः, ता अपि विजयाराजधानीवद्वक्तव्याः ॥ ‘कहि णं भंते!’ इत्यादि, क भदन्त ! देवद्वीपानां सू-
 र्याणां सूर्यद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम ! देवद्वीपस्य पश्चिमान्ताद्वेदिकान्ताद् देवोदं समुद्रं द्वादश योजनसहस्राण्य-
 वगाह्येत्यादि । राजधान्यः स्वकीयानां सूर्यद्वीपानां पूर्वस्यां दिशि तमेव देवद्वीपमसङ्ख्येयानि योजनसहस्राण्यवगाह्येत्यादि ॥ ‘कहि णं
 भंते!’ इत्यादि, क भदन्त ! देवसमुद्राणां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपा नाम द्वीपाः प्रज्ञप्ताः?, गौतम ! देवोदस्य समुद्रस्य पूर्वसाद्वेदिकान्तादे-
 वोदकं समुद्रं पश्चिमदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे देवोदसमुद्राणां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपाः प्रज्ञप्तास्ते च प्राग्वत् । राज-
 धान्यः स्वकीयानां चन्द्रद्वीपानां पश्चिमदिशि देवोदकं समुद्रमसङ्ख्येयानि योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे वक्तव्याः, देवोदकसमुद्राणां
 सूर्याणां सूर्यद्वीपा देवोदकस्य समुद्रस्य पश्चिमान्ताद्वेदिकान्ताद् देवोदकं समुद्रं पूर्वदिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे वक्तव्याः,
 राजधान्योऽपि स्वकीयानां सूर्यद्वीपानां पूर्वदिशि देवोदकं समुद्रमसङ्ख्येयानि योजनसहस्राण्यवगाह्य, एवं नागत्यक्षभूतस्वयम्भूरमण-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३२१ ॥

द्वीपसमुद्रचन्द्रादित्यानामपि वक्तव्यं, द्वीपगतानां चन्द्रादित्यानां चन्द्रादित्यद्वीपा अनन्तरसमुद्रे, समुद्रगतानां तु स्वस्वसमुद्र एव, राजधान्यो द्वीपगतानां चन्द्रादित्यानां स्वस्वद्वीपे, समुद्रगतानां स्वस्वसमुद्रे, आह च मूलदीकाकारोऽपि—“एवं शेषद्वीपगतचन्द्रादित्यद्वीपे भवन्ति, अन्त्यानिमान् पञ्च द्वीपान् मुक्त्वा देवनागयक्षभूतस्वयम्भूरमणाख्यान्, न तेषु चन्द्रादित्यानां राजधान्योऽन्यस्मिन् तावानेव सर्वत्राप्यर्थोऽनर्थभेदान्तरमितेतद्व्याख्यानुसारेण सर्वेऽप्यनुगतव्या न भवन्तीति,” इह बहुधा सूत्रेषु पाठभेदाः परस्मै-भदन्त ! लवणसमुद्रे वेलन्धरा इति वा नागराजाः, अर्घा इति वा खन्ना इति वा सीहा इति वा जाइ इति वा, अर्घाद्वयो मत्स्यक-च्छपविशेषाः, आह च चूर्णिकृत्—“अर्घा खन्ना सीहा विजाइ इति मच्छकच्छभा” इति, इस्वष्ट्वी जलस्येति गम्यते इति, भगवानाह—गौतम सन्ति । ‘जहा णं भंते ! लवणसमुदे वेलंधरा इति वा’ इत्यादि पाठसिद्धम् ॥ ‘लवणे णं भंते !’ इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्रः किमुच्छित्तोदकः प्रस्तोदकः—प्रस्ताकारतया स्थितसमुद्रकं यस्य स तथा, सर्वतः समोदक इति भावः, क्षुभितं जलं यस्य स क्षुभितजलस्तत्प्रतिषेधादक्षुभितजलः ?, भगवानाह—गौतम ! उच्छित्तोदको न प्रस्तोदकः क्षुभितजलो नाक्षुभितजलः ॥ ‘जहा णं भंते !’ इत्यादि, यथा भदन्त ! लवणसमुद्र उच्छित्तोदक इत्यादि तथा वाहा अपि समुद्राः किमुच्छित्तोदकाः प्रस्तोदकाः क्षुभितजला जलाः किन्त्वक्षुभितजलाः क्षोभहेतुपातालकलशाद्यभावात्, किन्तु ते पूर्णाः, तत्र किञ्चिद्दीनमपि व्यवहारतः पूर्णं भवति तत आह—

पूर्णप्रमाणाः स्वप्रमाणं यावज्जलेन पूर्णा इति भावः, 'वोसदृमाणा' परिपूर्णश्रुततया उद्भूतन्त इवेति भावः, 'बोलदृमाणा' इति विशेषेण उद्भूतन्त इवेत्यर्थः. 'समभरघडत्ताए चिदंति' इति समं-परिपूर्णो भरो-भरणं यस्य स समभरः परिपूर्णश्रुत इत्यर्थः स चासौ घटश्च समभरघटस्तन्नावस्तत्ता तथा समश्रुतघट इव तिष्ठन्तीति भावः ॥ 'अत्थि णं भंते!' इत्यादि, अस्त्येतद् भदन्त! लवणसमुद्रे 'ओराला बलाहका' उदारा मेघाः 'संस्विद्यन्ते' संसूच्छन्ताभिमुखीभवन्ति, तदन्तरं संसूच्छन्ति, ततो 'वर्षे' पानीयं वर्षन्ति?, भगवानाह-हन्त! अस्ति ॥ 'जहा णं भंते! लवणसमुद्रे' इत्यादि प्रतीतम् ॥ 'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते बाह्याः समुद्राः पूर्णाः पूर्णप्रमाणाः? इत्यादि प्राग्वत्, भगवानाह-गौतम! बाह्येषु समुद्रेषु बहव उदकयोनिका जीवाः पुद्गलाश्चोदकतया 'अपक्रामन्ति' गच्छन्ति 'व्युत्क्रामन्ति' उत्पद्यन्ते, एके गच्छन्त्यन्ये उत्पद्यन्त इति भावः, तथा 'चीयन्ते' चयमुपगच्छन्ति 'उपचीयन्ते' उपचयमायान्ति, एतच्च पुद्गलान् प्रति द्रष्टव्यं, पुद्गलानामेव चयोपचयार्थप्रसिद्धेः, 'से एएणट्टेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यं प्रतीतं ॥ सम्प्रत्युद्वेघपरिवृद्धिं चिचिन्तयिषुदिमाह—

लवणे णं भंते! समुद्रे केवतियं उब्बेहपरिवुद्धीते पणत्ते?, गोयमा! लवणस्स णं समुदस्स उभ-
ओपासिं पंचाणउति २ पदेसे गंता पदेसं उब्बेहपरिवुद्धीए पणत्ते, पंचाणउति २ वालगगाहं गंता
वालगं उब्बेहपरिवुद्धीए पणत्ते, प० लिक्खाओ गंता लिक्खा उब्बेहपरि० पंचाणउइ जवाओ ज-
वमज्जे अंगुलविहत्थिरयणीकुच्छी धणु [उब्बेहपरिवुद्धीए] गाउयजोयणसतजोयणसहस्साहं
गंता जोयणसहस्सं उब्बेहपरिवुद्धीए ॥ लवणे णं भंते! समुद्रे केवतियं उस्सेहपरिवुद्धीए पणत्ते?;

गोयमा ! लवणस्स णं समुदस्स उभओपासिं पंचाणडतिं पदेसे गंता सोलसपएसे उस्सेहपरिबु-
द्धीए पणत्ते, गोयमा ! लवणस्स णं समुदस्स एएणेव कमेणं जाव पंचाणडतिं २ जोयणसहस्साइं
गंता सोलस जोयणसहस्साइं उस्सेधपरिबुद्धिए पणत्ते ॥ (सू० १७०)

‘लवणे णं भंते ! समुदे’ इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्रः ‘कियत्’ कियन्ति योजनानि यावद् उद्वेधपरिवृद्ध्या प्रज्ञप्तः ? , किमुक्तं
भवति ?—जम्बूद्वीपवेदिकान्ताहवणसमुद्रवेदिकान्ताच्चारभ्योभयतोऽपि लवणसमुद्रस्य कियन्ति योजनानि यावत् मात्रया मात्रया उद्वेध-
परिवृद्धिरिति, भगवानाह—गौतम ! लवणसमुद्रे उभयो. पार्श्वयोर्जम्बूद्वीपवेदिकान्ताहवणसमुद्रवेदिकान्ताच्चारभ्येत्यर्थः पञ्चनवतिप्रदे-
शान् गत्वा प्रदेशं उद्वेधपरिवृद्ध्या प्रज्ञप्तः; इह प्रदेशखसरेण्वादिरूपो द्रष्टव्यः; पञ्चनवतिं वालायाणि गत्वैकं वालाग्रमुद्वेधपरिवृद्ध्या
प्रज्ञप्तं; एवं लिक्षायवमध्याहुलवितस्तिरन्निष्कृच्छिघनुर्गन्व्यूतयोजनयोजनशतसूत्राण्यपि भावनीयानि, पञ्चनवतिं योजनसहस्राणि गत्वा
योजनसहस्रमुद्वेधपरिवृद्ध्या प्रज्ञप्तं, त्रैराशिकभावना चैवं योजनादिषु द्रष्टव्या, इहोभयतोऽपि पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्ते योजन-
सहस्रमवगाहेन दृष्टं ततत्रैराशिककर्मावतारः; यदि पञ्चनवतिसहस्रपर्यन्ते योजनसहस्रमवगाहस्ततः पञ्चनवतियोजनपर्यन्ते कोऽ-
वगाहः ? , राशित्रयस्थापना—१५०००।१०००।१५ । अत्रादिमन्व्ययो राश्योः शून्यत्रयस्थापवर्तना १५।१।१५, ततो मध्यस्य राशे-
रेकरूपस्य अन्त्येन पञ्चनवतिलक्षणेन राशिना गुणनात् जाता पञ्चनवतिः; तत्राद्येन राशिना पञ्चनवतिलक्षणेन विभज्यते लव्यमेकं
योजनं; उक्तञ्च—“पंचाणडदसहस्से गंतूणं जोयणाणि उभओविं । जोयणसहस्समेणं लवणे ओगाहओ होइ ॥ १ ॥ पंचाणडईण
वगे (लवणे) गंतूणं जोयणाणि उभओवि । जोयणमेणं लवणे ओगाहेणं मुणेयव्वा ॥ १ ॥” पञ्चनवतियोजनपर्यन्ते च यद्येकं यो-

जनमवगाहस्ततोऽर्थात्पञ्चनवतिगव्युतपर्यन्ते एकं गव्युतं पञ्चनवतिघनुःपर्यन्ते एकं घनुरित्यादि लब्धम् ॥ सम्प्रत्युत्सेधमधिकृत्याह—
 'लवणे णं भंते ! समुद्दे' इत्यादि, लवणो भदन्त ! समुद्रः 'कियत्' कियन्ति योजनानि उत्सेधपरिवृद्ध्या प्रज्ञप्तः ? , एतदुक्तं
 भवति—जम्बूद्वीपवेदिकान्ताल्लवणसमुद्रवेदिकान्ताच्चारभ्योभयतोऽपि लवणसमुद्रस्य कियत्या मात्रया कियन्ति योजनानि
 यावदुत्सेधपरिवृद्धिः ? , भगवानाह—गौतम ! 'लवणस्स णं समुद्दस्से'त्यादि, इह निश्चयतो लवणसमुद्रस्य जम्बूद्वीपवेदिकातो
 लवणसमुद्रवेदिकातश्च समतले भूभागे प्रथमतो जलवृद्धिरङ्गलसङ्क्षेपभागः, समतलमेव भूभागमधिकृत्य प्रदेशवृद्ध्या जलवृद्धिः
 क्रमेण परिवर्द्धमाना तावदवसेया यावदुभयतोऽपि पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्ते सप्त शतानि, ततः परं मध्यदेशभागे दश-
 योजनसहस्रविस्तारे षोडश योजनसहस्राणि, इह तु षोडशयोजनसहस्रप्रमाण्याः शिखायाः शिरसि उभयोश्च वेदिकान्तयोर्मूले
 इवरिकायां दत्तायां यदुपान्तराले किमपि जलरहितमाकाशं तदपि करणगत्या तदाभाव्यमिति स जलं विवक्षित्वाऽधिकृतमुच्यते—
 लवणस्य समुद्रस्थोभयतो जम्बूद्वीपवेदिकान्ताल्लवणसमुद्रवेदिकान्ताश्च पञ्चनवति प्रदेशान् गत्वा षोडश प्रदेशा उत्सेधपरिवृद्धिः प्रज्ञप्ता,
 पञ्चनवति बालामाणि गत्वा षोडश बालाग्राणि, एवं यावत् पञ्चनवति योजनसहस्राणि गत्वा षोडश योजनसहस्राणि, अत्रे-
 षांशिकभावना—पञ्चनवतियोजनसहस्रातिक्रमे षोडश योजनसहस्राणि जलोत्सेधस्ततः पञ्चनवतियोजनातिक्रमे क उत्सेधः ? ,
 अणव्याप्तयेन पञ्चनवतिलक्षणेन शुण्णे जासाति पञ्चनवतियोजनातिक्रमे १५०००१९५१ अत्रादिमध्ययो रारयोः शून्यत्रिकस्यापवर्त्तना १५११६१९५, ततो मध्यमराशेः षोडशल-
 क्षणे अष्टधाभि-षोडश योजनानि, उत्सेधः—“पञ्चाणउत्सहस्से गंवूणं जोयणाणि उभओवि । उत्सेहेणं लवणो सोलवसाहस्सिओ

पीलांत ना ५५
 ऋवद्विबलदेवा वासुदेवा चारणा विजा।५५०-

भणिओ ॥ १ ॥ पंचाणउई लवणे गंतूणं जोयणाणि उभओवि । उस्सेहेणं लवणो सोलस किल जोयणे होइ ॥ २ ॥” तत्र यदि पञ्च-
नवतियोजनपर्यन्ते षोडशयोजनावागाहस्ततोऽर्थाह्ण्यते पञ्चनवतिगव्यूतपर्यन्ते षोडश गव्यूतानि पञ्चनवतिघनुःपर्यन्ते षोडश घनू-
पीत्यादि ॥ सम्प्रति गोतीर्थप्रतिपादनार्थमाह—

लवणस्स णं भंते! समुइस्स केमहालए गोतित्थे पणत्ते?; गोयमा! लवणस्स णं समुइस्स णं समुइस्स उ-
भओपासि पंचाणउति २ जोयणसहस्साइं गोतित्थं पणत्तं ॥ लवणस्स णं भंते! समुइस्स के-
महालए गोतित्थविरहिते खेत्ते पणत्ते?; गोयमा! लवणस्स णं समुइस्स दस जोयणसहस्साइं
गोतित्थविरहिते खेत्ते पणत्ते ॥ लवणस्स णं भंते! समुइस्स केमहालए उदगमाले पणत्ते?;
गोयमा! दस जोयणसहस्साइं उदगमाले पणत्ते ॥ (सू० १७१)

‘लवणस्स णं भंते!’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य ‘किमहत्’ किप्रमाणमहत्त्वं गोतीर्थं प्रज्ञप्तं?, गोतीर्थमिव गोतीर्थ-
क्रमेण नीचो नीचतरः प्रवेशमार्गः, भगवानाह—गौतम ! लवणस्य समुद्रस्योभयोः पार्श्वयोर्जम्बूद्वीपवेदिकान्ताह्लवणसमुद्रवेदिकान्ताशा-
रभ्येत्यर्थः पञ्चनवतिं योजनसहस्राणि यावद् गोतीर्थं प्रज्ञप्तम्, उक्तञ्च—“पंचाणउइसहस्से गोतित्थं उभयतोवि लवणस्सा” इति ॥
‘लवणस्स णं भंते!’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य ‘किमहत्’ किप्रमाणमहत्त्वं गोतीर्थविरहितं क्षेत्रं प्रज्ञप्तं?, भगवानाह—
गौतम ! लवणस्य समुद्रस्य दश योजनसहस्राणि गोतीर्थविरहितं क्षेत्रं प्रज्ञप्तम् ॥ ‘लवणस्स णं भंते!’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त !

समुद्रस्य 'किंमहती' विस्तारमधिकृत्य किंप्रमाणमहत्त्वा उदकमाला-समपानीयोपरिभूता षोडशयोजनसहस्रोच्छ्रया प्रक्षप्ता?, भ-
गवानाह-गौतम! दश योजनसहस्राणि उदकमाला श्रद्धता ॥

लवणे णं भंते! समुदे किंसंठिए पणत्ते?, गोयमा! गोतित्थसंठिते नावासंठाणसंठिते सिप्पि-
संपुडसंठिए आसखंधसंठिते बलभिसंठिते वट्टे बलयागारसंठाणसंठिते पणत्ते ॥ लवणे णं
भंते! समुदे केवतियं चक्खवालविकखंभेणं? केवतियं परिकखेवेणं? केवतियं उव्वेहेणं? केवतियं उ-
स्सेहेणं? केवतियं सब्वग्गेणं पणत्ते?, गोयमा! लवणे णं समुदे दो जोयणसयसहस्साइं चक्खवा-
लविकखंभेणं पणारस जोयणसतसहस्साइं एकासीतिं च सहस्साइं सतं च इगुयालं किंचिवि-
सेसूणे परिकखेवेणं, एगं जोयणसहस्सं उव्वेधेणं सोलस जोयणसहस्साइं उस्सेहेणं सत्तरस
जोयणसहस्साइं सब्वग्गेणं पणत्तं ॥ (सूत्रं १७२) जइ णं भंते! लवणसमुदे दो जोयणसतस-
हस्साइं चक्खवालविकखंभेणं पणारस जोयणसतसहस्साइं एकासीतिं च सहस्साइं सतं इगुयालं
किंचि विसेसूणा परिकखेवेणं एगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं सोलस जोयणसहस्साइं उस्सेधेणं सत्तरस
जोयणसहस्साइं सब्वग्गेणं पणत्ते । कम्हा णं भंते! लवणसमुदे जंबुद्दीवं २ नो उवीलिति नो उ-
प्पीलिति नो चेव णं एक्कोदगं करंति?, गोयमा! जंबुद्दीवे णं दीवे भरहेरवएसु वासेसु अरहंतच-
क्खद्विबलदेवा वासुदेवा चारणा विज्जाधरा समणा समणीओ सावया साचियाओ मणुया एगध-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ३२४ ॥

चा पगतिभद्रया पगतिविणीया पगतिउवसंता पगतिपयुक्तोद्दमाणमायालोभा मिउमद्भवसंपत्ता
अक्षीणा भद्रगा विणीता, तेसि णं पणिहाते लवणे सुसुदे जंजुदीवं दीवं नो उवीलेति नो
उष्पीलेति नो चेष णं एगोदगं करेति, गंगासिंधुरत्तारत्तार्दसु सलिलासु देवया महिद्धियाओ
जाव पलिओवमट्टितीया परिवसंति, तेसिणं पणिहाए लवणसमुद्दे जाव नो चेष णं एगोदगं
करेति, बुल्लहिमवंतसिहरेसु वासहरपव्वतेसु देवा महिद्धिया तेसि णं पणिहाए०, हेमवतेरणव-
तेसु वासेसु मणुया पगतिभद्रगा०, रोहितंससुवण्णकूलरूपकूलासु सलिलासु देवयाओ महिद्धि-
याओ तासिं पणि०, सद्दावतिवियडावति वट्ठवेयहुपव्वतेसु देवा महिद्धिया जाव पलिओवमट्टि-
तीया परिव०, महाहिमवंतरुप्पिसु वासहरपव्वतेसु देवा महिद्धिया जाव पलिओवमट्टितीया, ह-
रिवासरम्मथवासेसु मणुया पगतिभद्रगा गंधावतिमालवंतपरिताएसु वट्ठवेयहुपव्वतेसु देवा
महिद्धीया, णिसढनीलवंतेसु वासधरपव्वतेसु देवा महिद्धीया०, सव्वाओ दहदेवयाओ भाणि-
यन्वा, पउमद्दहतिगिच्छिकेसरिदहावसाणेसु देवा महिद्धीयाओ तासिं पणिहाए०, पुव्वविदेहाव-
रविदेहेसु वासेसु अरहंतचक्खवट्ठिवलेदेववासुदेवा चारणा विज्जाहरा समणा समणीओ सावगा
सावियाओ मणुया पगति० तेसिं पणिहाए लवण०, सीयासीतोदगासु सलिलासु देवता महिद्धी-
या०, देवकुलत्तरकुरुसु मणुया पगतिभद्रगा०, मंदरे पव्वते देवता महिद्धीया०, जंबूएय सुदंसणाए

३ प्रतिपत्तौ
लवणस्य
विष्कम्भा-
दिउत्पील-
नाभावश्च
उद्देशः २
सू० १७१-
१७२

॥ ३२४ ॥

गच्छंति?, नेरइयदेवअसंखेज्जवासाअवज्जेसु गच्छंति, दुगतिया दुआगतिया, परित्ता असंखेज्जा, सेत्तं बेइंदिया ॥ (सू० २८)

‘से किं त’ मित्यादि, अथ के ते द्वीन्द्रियाः?, सूरिराह—द्वीन्द्रिया अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—‘पुलाकमिया जाव समुद्लिक्खा’ इति यावत्करणदेवं परिपूर्णपाठो द्रष्टव्यः—“पुलाकमिया कुच्छिकमिया गंइयलगा गोलोमा नेउरा सोमंगलगा वंसीमुहा सूईमुहा गोजलोया जलोया जालयुसा संखा संखणगा युल्ला खुल्ला वराडा सोत्तिया मोत्तिया कहुयावासा एगतोवत्ता दुहतोवत्ता नंदियावत्ता संवुक्का माइवाहा सिप्पिसंपुडा चंदणा समुद्लिक्खा इति” अस्य व्याख्या—‘पुलाकमिया’ नाम पायुप्रदेशोत्पन्नाः क्रमयः ‘कुक्षिक्रमयः’ कुक्षिप्रदेशोत्पन्नाः ‘गण्डोयलकाः’ प्रतीताः ‘शङ्खाः’ समुद्रोद्भवस्तेऽपि प्रतीताः ‘शङ्खनकाः’ त एव लघवः ‘घुल्ला’ घुल्लिकाः ‘खुल्ला’ लघवः शङ्खाः सामुद्रशङ्खाकाराः ‘वराटाः’ कपर्दीः ‘मातृवाहाः’ कोद्रवाकारतया ये कोद्रवा इति प्रतीताः ‘सिप्पिसंपुडा’ संपुटरूपाः शुक्तयः ‘चन्दनकाः’ अक्षाः, शेषास्तु यथासम्प्रदायं वाच्याः, ‘जे यावण्णे तहप्पगारा’ इति येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः—एवंप्रकाराः मृतककलेवरसम्भूतकृम्यादयस्ते सर्वे द्वीन्द्रिया ज्ञातव्याः, ‘ते समासतो’ इत्यादि, ते द्वीन्द्रियाः ‘समासतः’ सङ्क्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अपर्याप्ताः पर्याप्ताश्च । शरीरद्वारेऽभीषां त्रीणि शरीराणि—औदारिकं तैजसं कामेण च, अवगाहना जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रा उत्कृष्टा द्वादश योजनानि, संहननद्वारे छेदवर्तिसंहननिनः, अत्र संहननं मुख्यमेव द्रष्टव्यम्, अस्थिनिचयभावात्, संस्थानद्वारे हुण्डसंस्थानाः, कषायद्वारे चत्वारः कषायाः, सञ्ज्ञाद्वारे चतस्र आहारादिकाः सञ्ज्ञाः, लेश्याद्वारे आद्यास्तिस्रो लेश्याः, इन्द्रियद्वारे द्वे इन्द्रिये, तद्यथा—स्पर्शनं रसनं च, समुद्रघातद्वारे त्रयः समुद्रघाताः, त-

जंबूदीवाहिवती अणादिए णामं देवे महिद्धीए जाव पलिओवमठितीए परिवसति तस्स पणि-
 हाए लवणसमुद्दे नो उवीलेति नो उष्पीलेति नो चेव णं एकोदगं करेति, अद्दत्तरं च णं गोयमा !
 लोगाडिती लोगाणुभावे जणणं लवणसमुद्दे जंबुदीवं दीवं नो उवीलेति नो उष्पीलेति नो चेव
 णमेगोदगं करेति ॥ (सू० १७३)

‘लवणे णं भंते !’ इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्रः किसंस्थितः प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह—गौतम ! गोतीर्यसंस्थानसंस्थितः क्रमेण
 नीचैर्नीचैस्तराशुद्धेयस्य भावात्, नावासंस्थितः बुभ्रादूर्द्धं नाव इव उभयोरपि पार्श्वयोः समतलं भूभागमपेक्ष्य क्रमेण जलवृद्धिसम्भवेन
 उन्नताकारत्वात्, ‘सिष्पसंपुडसंठिते’ इति शुक्तिकासंपुटसंस्थानसंस्थितः, उद्धेयजलस्य जलवृद्धिजलस्य चैकत्रमीलनचिन्तायां शुक्तिका-
 संपुटाकारसादृश्यसम्भवात्, ‘अश्वस्कन्धसंस्थितः’ उभयोरपि पार्श्वयोः पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्तेऽश्वस्कन्धस्योन्नततया षोडश-
 योजनसहस्रप्रमाणोऽस्त्वन्धोः शिखाया भावात्, ‘वलभीसंस्थितः’ वलभीगृहसंस्थानसंस्थितः दशयोजनसहस्रप्रमाणविस्तारायाः शि-
 खाया वलभीगृहाकाररूपतया प्रतिभासनात्, तथा वृत्तो लवणसमुद्रो बलयाकारसंस्थितः, चक्रवालतया तस्यावस्थानात् ॥ सम्प्रति
 विंक्कन्भादिपरिमाणमेककालं पिपुच्छिपुराह—‘लवणे णं भंते ! समुद्दे’ इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्रः कियच्चक्रवालविंक्कन्भेन
 कियत्पक्षेपेण कियदुद्धेधेन—उण्डत्वेन कियदुत्सेधेन कियत्सर्वाग्नेण—उत्सेधोद्धेधपरिमाणसामस्येन प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह—गौतम ! लव-
 णसमुद्रो द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवालविंक्कन्भेन प्रज्ञप्तः, पञ्चदश योजनशतसहस्राणि एकाशीतिः सहस्राणि शतं चैकोनचत्वारिंशं कि-
 ञ्चिद्विशेषेण परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः, एकं योजनसहस्रमुद्धेधेन, षोडश योजनसहस्राण्युत्सेधेन, सप्तदश योजनसहस्राणि सर्वाग्नेण—उत्सेधो-

द्वेषमीलनचिन्तायां । इह लवणसमुद्रस्य पूर्वाचार्यैर्धनप्रतरगणितभावनाऽपि कृता सा विनैयजानानुग्रहाय दम्यते, तत्र प्रतरभावना क्रियते, प्रतरानयनार्थं चंदं करणं—लवणसमुद्रसत्त्वविक्षारपरिमाणान् द्विलक्षयोजनरूपाद् दश योजनसहस्राणि शोध्यन्ते, तेषु च शोधितेषु यच्छेषं तस्यार्द्धं क्रियते, जातानि पञ्चनवतिः सहस्राणि, यानि च प्राक् शोधितानि दश सहस्राणि तानि च तत्र प्रक्षिप्यन्ते, तेषु च शोधितेषु पञ्चोत्तरं लक्षं १०५०००, एतच्च कोटीति व्यवह्रियते, अनया च कोट्या लवणसमुद्रस्य मध्यभागवर्ती परिरथो नव लक्षा अष्टचत्वारिंशतानि एकपट्टिः कोटयः समदश लक्षाः पञ्चदश सहस्राणि १४८६८३ इत्येवंपरिमाणे गुण्यते, ततः प्रतरपरिमाणं भवति, तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातं रिशे ताहे परं इमं होइ ॥ २ ॥ नवनवर्द्धं कोटिसया एगही कोडि लक्ख सत्तरसा । पन्नरस सहस्साणि य पयरं लवणस्स निरिद्धं ॥ ३ ॥” धनगणितभावना त्वेवं—इह लवणसमुद्रस्य शिखा पीडश सहस्राणि योजनसहस्रमुद्देयः सर्वसङ्ख्याया समदश सहस्राणि, तैः प्राक्तनं प्रतरपरिमाणं गुण्यते, ततो धनगणितं भवति, तत्रेदं—पीडश कोटीकोटयस्त्रिनवतिः कोटिशतसहस्राणि एकोनचत्वारिंशत् कोटिसहस्राणि नव कोटिशतानि पञ्चदशकोट्यधिकानि पञ्चाशच्छ्राणि योजनानामिति १६९३३९९५५०००००, उक्तञ्च—“जो-यणसहस्ससौलस लवणसिहा अहोणया सहस्सेगं । परं सत्तरसहस्ससंगुणं लवणवणगणियं ॥ १ ॥ सोलस कोडकोडी तेणवर्द्धं कोडि-स्सेयं जोयणसंवाए वणगणियं ॥ ३ ॥” आह—कथमेतावत्प्रमाणं लवणसमुद्रस्य धनगणितं भवति ? न हि सर्वत्र तस्य समदशयो-

३ प्रतिपत्तौ
लवणस-
मुद्राधि०
उद्देशः २
सू० १७ः

जनसहस्रप्रमाण उच्छ्रयः, किन्तु मध्यभाग एव दशसहस्रप्रमाणविस्तारस्ततः कथं यथोक्तं धनगणितमुपपद्यते ? इति, सत्यमेतत्, के-
वलं लवणशिलाया. शिरसि उभयोश्च वेदिकान्त्योरुपरि द्वरिकायामेकान्तकरजुरुपायां दीयमानायां २ यदपान्तराले जलशून्यं क्षेत्रं
तदपि करणगत्या तदाभाव्यमिति सजलं विवक्ष्यते, अत्रार्थे च दृष्टान्तो मन्दरपर्वतः; तथाहि—मन्दरपर्वतस्य सर्वत्रैकादशभागपरि-
हाणिरुपवर्ण्यते, अथ च न सर्वत्रैकादशभागपरिहाणिः, किन्तु कापि कियती, केवलं मूलादारभ्य शिखरं यावद्वरिकयां दत्तायां
यदपान्तराले कापि कियदाकाशं तत्सर्वं करणगत्या भेरोराभाव्यमिति भेरुतया परिकल्प्य गणितज्ञाः सर्वत्रैकादशपरिभागहानिं परि-
वर्णयन्ति, तद्वदिदमपि यथोक्तं धनपरिमाणमिति, न चैतस्त्वमनीषिकविजृम्भितं, यत आह जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणो विशेषणव-
त्यामेतद्विचारप्रक्रमे—“एवं उभयवेदयन्ताथो सोलसहस्रस्सेहस्स कन्नगईए जं लवणसमुद्दाभन्वं जलसुन्नंपि खेत्तं तस्स गणियं, जहा
मंदरपव्वयस्स एकारसभागपरिहाणी कन्नगईए आगासस्सवि तदाभन्वंतिकाडं भणिया तहा लवणसमुद्दस्सवि ॥” इति ॥ ‘जइ णं
भंते !’ इत्यादि, यदि भदन्त ! लवणसमुद्रो हे योजनशतसहस्रे चक्रवालविक्रमभेन पञ्चदश योजनशतसहस्राणि एकाशीतिः सह-
स्राणि शतं त्रैकोनचत्वारिंशं किञ्चिद्विशेषोऽनं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः; एकं योजनसहस्रमुद्धेधेन षोडश योजनसहस्राण्युत्सेधेन सप्तदश योज-
नसहस्राणि सर्वाप्रेण प्रज्ञप्तः ॥ तर्हि ‘कम्हा णं भंते !’ इत्यादि, कस्माद् भदन्त ! लवणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीपं न ‘अवपीडयति’ जलेन
द्रावयति, न ‘उत्पीडयति’ प्रावत्येन वाधते, नापि णमिति वाक्यालङ्कृतौ ‘एकोदकं’ सर्वालनोदकप्लावितं करोति ?, भगवानाह—
गौतम ! जम्बूद्वीपे भरतैरावतयोः क्षेत्रयोरर्हन्तश्चक्रवर्त्तिनो बलदेवा वासुदेवाः ‘चारणाः’ जङ्घाचारणमुनयो विद्याधराः ‘श्रमणाः’
साधवः ‘श्रमण्यः’ संयत्यः श्रावकाः श्राविकाः, एतत् सुषमदुष्पमादिकमरकत्रयमपेक्ष्योक्तं वेदितव्यं, तत्रैवाहंदादीनां यथायोगं सन्ध-

वात्, सुपमसुपमादिकमधिकृत्याह—मनुष्याः प्रकृतिभद्रकाः प्रकृतिप्रतनुकौधमानमायालोभाः सृष्टुमार्दवसंपन्ना आलीना भद्रका वि-
नीताः, एतेषां व्याख्यानं प्रावत्, तेषा 'प्रणिधया' प्रणिधानं प्रणिधा, 'उपसर्गादात्' इत्यङ्प्रत्ययः, तात् 'प्रणिधाय' अपेक्ष्य तेषां
प्रभावत इत्यर्थः, लवणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीपं नावपीडयतीत्यादि, दुष्पमदुष्पमादावपि नावपीडयति, भरतवैताल्याधाधिपतिदेवताप्र-
भावात्, तथा क्षुल्लहिमवच्छिखरिणोर्वर्षधरपर्वतयोर्देवता महर्दिका यावत्करणान्महाद्युतिका इत्यादिपरिशुद्धः परिवसन्ति तेषां 'प्रणि-
धया' प्रभावेन लवणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीपं नावपीडयतीत्यादि । तथा हैमवतहैरण्यवतोर्वर्षयोर्मनुजाः प्रकृतिभद्रका यावद् विनीता-
स्तेषां प्रणिधयेत्यादि पूर्ववत्, तथा तयोरेव वर्षयोर्षी यथाक्रमं शब्दापातिविकटापाती वृत्तवैताल्यौ पर्वतो तयोर्देवो महर्दिकौ याव-
त्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतस्तेषां प्रणिधयेत्यादि पूर्ववत् । तथा महाहिमवदुकिमवर्षधरपर्वतयोर्देवता महर्दिका इत्यादि तथैव । तथा
हरिवर्षरुम्यकवर्षयोर्मनुजा. प्रकृतिभद्रका इत्यादि सर्व हैमवतवत्, तथा तयोः क्षेत्रयोर्षयाक्रमं गन्धापातिमाल्यवत्पर्यार्षी यौ वृत्तवैताल्य-
पर्वतो तयोर्देवौ महर्दिकावित्यादि पूर्ववत् । तथा पूर्वविदेहापरविदेहवर्षयोर्हन्तश्चक्रवर्त्तिनो यावन्मनुजाः प्रकृतिभद्रका यावद् विनीता-
स्तेषां प्रणिधयेत्यादि पूर्ववत् । तथा देवकुरुकरुतरकुरु मनुजाः प्रकृतिभद्रका यावद्विनीतास्तेषां प्रणिधयेत्यादि पूर्ववत् । तथा उत्तरकुरुषु
कुरुषु जम्बवा सुदर्शनायामनाहतो नाम देवो जम्बूद्वीपाधिपति. परिवसति तस्य 'प्रणिधया' प्रभावेनेत्यादि तथैव । अथान्यद् गौतम !
कारण, तदेवाह—लोकस्थितिरेषा—लोकानुभाव एष यल्लवणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीप जलेन नावपीडयतीत्यादि ॥ तृतीयप्रतिपत्तावेष मन्द-
रोदेशकः समाप्तः ॥ तदेवमुक्ता लवणसमुद्रवक्तव्यता, सम्प्रति धातकीपण्डवक्तव्यतामाह—

लवणसमुद्रं धायइसंडे नाम दीवे वद्रे वलयागारसंटाणसंठिते सव्वतो समंता संपरिक्खवित्ता

णं चिद्वृत्ति, धायतिसंडे णं भंते ! दीवे किं समचक्रवालसंठिते विसमचक्रवालसंठिते?, गोयमा !
 समचक्रवालसंठिते नो विसमचक्रवालसंठिते ॥ धायइसंडे णं भंते ! दीवे केवतियं चक्रवालवि-
 कखंभेणं केवइयं परिकखेवेणं पणत्ते?, गोयमा ! चत्तारि ज्ञोयणसत्तसहस्साइं चक्रवालविकखं-
 भेणं एगयालीसं ज्ञोयणसत्तसहस्साइं दसज्ञोयणसहस्साइं णवएगइे ज्ञोयणसत्ते किंचिविसेसुणे
 परिकखेवेणं पणत्ते ॥ से णं एगाए पडमवरवेदियाए एणेणं वणसंडेणं सव्वतो समंता संपरि-
 क्वित्ते दोणहवि वण्णओ दीवसमिया परिकखेवेणं ॥ धायइसंडस्स णं भंते ! दीवस्स कति द्वारा
 पणत्ता?, गोयमा ! चत्तारि द्वारा पणत्ता, विजए वेजयंते जयंते अपराजिए ॥ कहि णं भंते!
 धायइसंडस्स दीवस्स विजए णामं दारे पणत्ते?, गोयमा ! धायइसंडपुरत्थिमपेरंते कालोयसमु-
 दपुरत्थिमद्धस्स पच्चत्थिमेणं सीयाए महाणदीए उट्ठिं एत्थ णं धायइ० विजए णामं दारे पणत्ते
 तं केव पमाणं, रायहाणीओ अप्णोमि धायइसंडे दीवे, दीवस्स वत्तवया भाणियव्वा, एवं च-
 त्तारिवि द्वारा भाणियव्वा ॥ धायइसंडस्स णं भंते ! दीवस्स दारस्स य २ एस णं केवइयं अवा-
 हाए अंतरे पणत्ते?, गोयमा ! दस ज्ञोयणसयसहस्साइं सत्तावीसं च ज्ञोयणसहस्साइं सत्तप-
 णतीसे ज्ञोयणसए तिञ्चिं य कोसे दारस्स य २ अवाहाए अंतरे पणत्ते ॥ धायइसंडस्स णं भंते !
 दीवस्स पदेसा कालोयणं समुद्धं पुट्टा?, हंता पुट्टा ॥ ते णं भंते ! किं धायइसंडे दीवे कालोए स-

श्रीजीवा-
श्रीवाभिः
मलयनि-
श्रीयावृत्तिः
॥ ३२७ ॥

सुहे?, ते धायइसंडे नो खलु ते कालोपरसमुहे । एवं कालोपरसमुहे । धायइसंडेदीवे जीवा उदाहत्ता
 २ कालोए समुहे पच्चायंति?, गोयमा । अत्येगतिया पच्चायंति अत्येगतिया नो पच्चायंति । एवं का-
 लोएवि अत्ये० प० अत्येगतिया णो पच्चायंति ॥ से केणट्टेणं भंते । एवं दुच्चति—धायइसंडे दीवे
 २?, गोयमा । धायइसंडे णं दीवे तत्थ तत्थ देसे तहिं २ एएसें धायइरक्खवा धायइवण्णा । धाय-
 इसंडा णिच्चं कुमुमिया जाव उवसोभेमाणा २ चिद्धंति, धायइमहाधायइरक्खवेसु सुदंसणपियदं-
 सणा दुवे देवा महिद्धिया जाव पलिओवमट्टितीया परिवसंति से एएणट्टेणं, अट्टत्तरं च णं गो-
 यमा । जाव णिच्चं ॥ धायइसंडे णं भंते । दीवे कति चंदा पभासिंसु वा ३? कति स्सरिया तविंसु
 वा ३? कइ महंगाहा चारं चरिंसु वा ३? कइ णक्खत्ता जोगं जोहंसु ३? कइ तारगणकोडाको-
 डीओ सोभंसु वा ३?, गोयमा । बारस चंदा पभासिंसु वा ३, एवं—चउवीसं ससिरविणो ण-
 क्वत्ता सता य तिवि उत्तीसा । एणं च गहसहरसं उक्खवं धायइसंडे ॥ १ ॥ अट्टेव सयसहरसा
 तिणिण सहस्साहं सत्ता य सयाहं । धायइसंडे दीवे तारगण कोडिकोडीणं ॥ २ ॥ सोभंसु वा
 ३ ॥ (सू० १७४)

‘लवणसमुह’सिद्धादि, लवणसमुद्रं धातकीपण्ढो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः
 सामस्येन संपत्तिश्चिष्य तिष्ठति ॥ ‘धायइसंडे णं दीवे किं समचक्रवालसंदिष्ट’ इति सूत्रं लवणसमुद्रवक्रावनीयम् ॥

३ प्रतिपत्ती
 धातकी-
 लण्डाधि०
 उद्देश्याः २
 सू० १७४

॥ ३२७ ॥

ण' मित्यादि प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! चत्वारि योजनशतसहस्राणि चक्रवालिष्करभेन, एकचत्वारिंशत् योजनशतसहस्राणि दश सहस्राणि नव च एकपट्टानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषेणानि परिक्षेपेण, उक्तञ्च—'एयालीसं लक्खा दस य सहससाणि ज्येणणं तु । नव य सया एगद्धा किंचूणा परिरओ तसस ॥ ३ ॥' 'से ण'मित्यादि, स धातकीषण्डो द्वीप एकया पद्मवरवेदिकया अष्टयोजनोच्छ्रयजगत्सुपरिभाविन्येति सामर्थ्याद्भव्यते, एकेन वनषण्डेन पद्मवरवेदिकाबहिर्भूतेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः । द्वयो- रपि वर्णकः प्रागवत् ॥ 'धायइसंडस्स ण'मित्यादि, धातकीषण्डस्य भदन्त । द्वीपस्य कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तथाथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपरजितं च ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! धातकीषण्डस्य द्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं ?, भगवानाह—गौतम ! धातकीषण्डस्य द्वीपस्य पूर्वपर्यन्ते कालोदसमुद्रपूर्वार्द्धस्य पश्चिमदिशि शीताया महानद्या उपरि 'अत्र' एतस्मिन्नन्तरे धातकीषण्डस्य द्वीपस्य विजयनाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तच्च जम्बूद्वीपविजयद्वारवदविशेषेण वेदितव्यं, नवरमत्र राजधानी अन्यस्मिन् धातकीषण्डे द्वीपे वक्तव्या । 'कहि णं भंते !' इत्यादि प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! धातकी- ण्डद्वीपदक्षिणपर्यन्ते कालोदसमुद्रदक्षिणार्द्धस्थोत्तरतोऽत्र धातकीषण्डस्य द्वीपस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तदपि जम्बूद्वीपवैजयन्त- द्वारवदविशेषेण वक्तव्यं, नवरमत्रापि राजधानी अन्यस्मिन् धातकीषण्डद्वीपे ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि प्रशसूत्रं गतार्थं, भगवानाह— गौतम ! धातकीषण्डद्वीपपश्चिमपर्यन्ते कालोदसमुद्रपश्चिमार्द्धस्य पूर्वतः शीतोदाया महानद्या उपर्यत्र धातकीषण्डस्य द्वीपस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तदपि जम्बूद्वीपजयन्तद्वारवदक्तव्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् धातकीषण्डे द्वीपे ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! धातकीषण्डद्वीपोत्तरार्द्धपर्यन्ते कालोदसमुद्रदक्षिणार्द्धस्य दक्षिणतोऽत्र धातकीषण्डस्य द्वीपस्यापरा-

जितं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तदपि जन्मद्वीपगतापरजितद्वारवद्वक्तव्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् धातकीपण्डे द्वीपे ॥ 'धायइसंडस्स षं भंते !' इत्यादि, धातकीपण्डस्य भदन्त । द्वीपस्य द्वारस्य २ च परस्परमेतदन्तर 'कियत्' किंप्रमाणम् 'अवाधया' अन्तरित्वा व्याघातेन प्रज्ञप्तम् ? , भगवानाह—गौतम । दश योजनशतसहस्राणि सप्तविंशतिर्योजनसहस्राणि सप्त शतानि पञ्चत्रिंशानि द्वारस्य २ परस्परमवाधया-
ऽन्तरं प्रज्ञप्तं, तथाहि—एकैकस्य द्वारस्य सद्वारशाखस्य जन्मद्वीपद्वारस्येव पृथुत्वं साद्वीनि चत्वारि योजनानि, तत्रश्वतुर्णा द्वाराणामेकत्र पृथु-
त्वपरिमाणमीलने जातान्यष्टादश योजनानि, तान्यनन्तरोक्तापरिरयमानात् ४११०९६१ शोध्यन्ते, शोधितेषु च तेषु जातं शेषमिदम्—
एकचत्वारिंशद्विंश दश सहस्राणि नव शतानि त्रिचत्वारिंशदधिकानि ४११०९४३, एतेषा चतुर्भिर्भागो हते लब्धं यथोक्तं द्वाराणां परस्पर-
मन्तरम्, उक्तञ्च—'पण्तीसा सत्त सया सत्तावीसा सहस्स दस लक्खा । धायइसंडे दारतरं तु अवर च कोसत्तिय ॥ १ ॥' 'धायइसं-
डस्स षं भंते ! दीवस्स पएसा' इत्यादीनि चत्वारि सूत्राणि प्राग्वद्भावनीयानि ॥ 'से केणट्टेणं भंते !' इत्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ।
एवमुच्यते—धातकीपण्डो द्वीपो धातकीरण्डो द्वीपः ? इति, भगवानाह—धातकीपण्डे द्वीपे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र
प्रदेशे वहवो धातकीवृक्षा वहवो धातकीवनपण्डा वहूनि धातकीवनानि, वनपण्डयो. प्रतिविशेष. प्रागेवोक्त., 'निचंङ्कुमुमिया' इत्यादि
प्रागवत्, 'धायइमहाधायइसुक्खेसु एत्थ'मित्यादि पूर्वार्द्धे उत्तरकुसु नीलवद्रिरिसमीपे धातकीनामवृक्षोऽवतिष्ठते, पश्चिमाद्धे उत्तरकुसु
नीलवद्रिरिसमीपे महाधातकीनामवृक्षोऽवतिष्ठते, तौ च प्रमाणादिना जन्मदृक्षवद्वेदितव्यौ, तयोरत्र धातकीपण्डे द्वीपे यथाक्रमं सुदर्श-
नप्रियदर्शनौ द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः, तत्रो धातकीपण्डोपलक्षितो द्वीपो धातकीपण्डद्वीपः, तथा चाह
—'से एणट्टेण'मित्यादि गतार्थं ॥ सम्प्रति चन्द्रदिवक्त्वयतामाह—'धायइसंडे षं भंते ! दीवे कति चंदा पभासिसु' इत्यादि

प्रशस्त्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । धातकीषण्डे द्वादश चन्द्राः प्रभासितवन्तः प्रभासितवन्ते, द्वादश सूर्यास्तापितवन्तस्तान्-
 पयन्ति तापयिष्यन्ति, त्रीणि नक्षत्रशतानि पटत्रिंशानि योगं चन्द्रग्रसा सूर्येण च सार्द्धं युक्तवन्तो युञ्जन्ति योष्यन्ति, तत्र त्रीणि
 पटत्रिंशानि नक्षत्राणां शतानि, एकैकस्य शशिनः परिवारेऽष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां भावात्, तथा एकं पट्पञ्चाशदधिकं महाग्रहसहस्रं
 चारं चरितवन्तश्चरन्ति चरिष्यन्ति, एकैकस्य शशिनः परिवारेऽष्टाशीतेर्भद्राग्रहाणां भावात्, अष्टौ शतसहस्राणि त्रीणि सहस्राणि सप्त
 शतानि तारागणकोटीकोटीनां शोभितवन्तः शोभन्ते शोभयिष्यन्ते, एतदपि एकशशिनः तारापरिमाणं द्वादशभिर्गुणयित्वा भावनीयं,
 उक्तं च—‘वारस चंद्रा सूर्या नक्त्वत्तसया य तन्नि ह्यत्तीसा । एतं च गहसहस्रं छप्पन्नं धायईसंडे ॥ १ ॥ अट्टेव सयसहससा तन्नि
 सहस्सा य सत्त य सया उ । धायइसंडे दीवे तारागणकोडिकोडीओ ॥ २ ॥’ सम्प्रति कालोदसमुद्रवक्तव्यतामाह—

धायइसंडं णं दीवं कालोदे णामं समुदे वदे बलयगारसंठाणसंठिते सन्वतो समंता संपरिक्खत्ताणं
 चिद्धइ, कालोदे णं समुदे किं समचक्कवालसंठाणसंठिते विसमं?, गोयमा ! समचक्कवालं णो
 विसमचक्कवालसंठिते ॥ कालोदे णं भंते ! समुदे केवतियं चक्कवालविकखंभेणं केवतियं परिकखेवेणं
 पणत्ते?, गोयमा ! अट्ट जोयणसयसहससाइं चक्कवालविकखंभेणं एकाणजति जोयणसयसह-
 रसाइं सत्तारि सहससाइं उच्च पंचुत्तरे जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं पणत्ते ॥ से णं
 एगाए पउमवरवेदियाए एणेणं वणसंडेणं दोणहवि वणणओ ॥ कालोपरस्स णं भंते ! समुदस्स कति
 द्वारा पणत्ता?, गोयमा ! चत्तारि द्वारा पणत्ता, तंजहा—विजए वेजयंते जयंते अपराजिए ॥

कहि णं भंते ! कालोदस्स समुदस्स विजए णामं दारे पणत्ते?, गोयमा ! कालोदे समुदे पुरत्थिम-
पेरंते पुक्खरवरदीवपुरत्थिमद्धस्स पच्चत्थिमेषं सीतोदाए महाणदीए उरिपं एत्थ णं कालोदस्स
समुदस्स विजये णामं दारे पणत्ते, अट्टेव जोयणाइं तं चेव पमाणं जाव रायहाणीओ । कहि
णं भंते ! कालोयस्स समुदस्स वेजयंते णामं दारे पणत्ते?, गोयमा ! कालोयसमुदस्स दक्खिणपे-
रंते पुक्खरवरदीवस्स दक्खिणद्धस्स उत्तरेणं एत्थ णं कालोयसमुदस्स वेजयंते नामं दारे पन्नत्ते ।
कहि णं भंते ! कालोयसमुदस्स जयंते नामं दारे पन्नत्ते?, गोयमा ! कालोयसमुदस्स पच्चत्थिमपेरंते
पुक्खरवरदीवस्स पच्चत्थिमद्धस्स पुरत्थिमेषं सीताए महाणदीए उरिपं जयंते नामं दारे पणत्ते ।
कहि णं भंते ! अपराजिए नामं दारे पणत्ते? गोयमा ! कालोयससमुदस्स उत्तरद्धपेरंते पुक्खरवरदीवो-
त्तरद्धस्स दाहिणओ एत्थ णं कालोयससमुदस्स अपराजिए णामं दारे०, सेसं तं चेव ॥ कालोयस्स णं
भंते ! समुदस्स दारस्स य २ एस्स णं केवत्तियं २ अवाहाए अंतरे पणत्ते?, गोयमा !—वावीस
सयसहस्सा वाणजति खलु भवे सहस्साइं । छच्च सया वायाला दारंतर तिच्चि कोसा य ॥ १ ॥
दारस्स य २ अवाहाए अंतरे पणत्ते । कालोदस्स णं भंते ! समुदस्स पएसा पुक्खरवरदीवो
तहेव, एवं पुक्खरवरदीवस्सवि जीवा उदाहत्ता २ तहेव भाणियव्वं ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं जुच्चति
कालोए समुदे २?, गोयमा ! कालोयस्स णं समुदस्स उदके आसले मासले पेसले कालए मासरा-

द्यथा—वेदानासमुद्घातः कपायससुद्घातो मारणान्तिकससुद्घातश्च, सञ्ज्ञाद्वारे नो सञ्ज्ञानोऽसञ्ज्ञिनः, वेदद्वारे नपुंसकवेदाः, संमूर्च्छिमत्वात्, पर्याप्तिद्वारे पञ्च पर्याप्तयः पञ्चापर्याप्तयः, दृष्टिद्वारे सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयो वा, न सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, कथम्? इति चेत् उच्यते, इह घण्टाया वादितायां महान् शब्द उपजायते, तत उत्तरकालं हीयमानोऽवसाने लालामात्रं भवति, एवममुना घण्टालालान्यायेन किञ्चित्सास्वादनसम्यक्त्वशेषाः केचिद् द्वीन्द्रियेषु मध्ये उत्पद्यन्ते, ततोऽपर्याप्तावस्थायां कियत्कालं सास्वादनसम्यक्त्वसम्भवात् सम्यग्दृष्टित्वं, शेषकालं मिथ्यादृष्टिता, यत्तु सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वं तत्र संभवति, तथाभवत्वभावतया तथारूपपरिणामायोगात्, नापि सम्यग्मिथ्यादृष्टिः सन् तत्रोत्पद्यते 'न सम्मभिच्छो कुण्ड कालं' इति वचनात्, दर्शनद्वारं प्राग्वत्, ज्ञानद्वारे ज्ञानिनोऽप्यज्ञानिनोऽपि, तत्र ज्ञानित्वं सास्वादनसम्यक्त्वापेक्षया, ते च ज्ञानिनो नियमाद् द्विज्ञानिनो, मतिश्रुतज्ञानमात्रभावात्, अज्ञानिनोऽपि नियमाद् द्वयज्ञानिनो, मत्यज्ञानश्रुताज्ञानमात्रभावात्, योगद्वारे न मनोयोगिनो वाग्योगिनोऽपि काययोगिनोऽपि, उपयोगद्वारं पूर्ववत्, आहारो नियमात् पङ्क्तिशि, त्रसनाड्या एवान्तर्द्वीन्द्रियादीना भावात्, उपपातो देवनारकासङ्घातवर्षायुष्कवर्षेभ्यः शेषतिर्यग्मनुष्येभ्यः, स्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतो द्वादश वर्षाणि, समवहतद्वारं प्रागिव, ऋयवनद्वारे देवनारकासङ्घातवर्षायुष्कवर्षितेषु शेषेषु तिर्यग्मनुष्येष्वनन्तरमुत्सृज्य गमनम्, अत एव गत्यागतिद्वारे द्वयागतिका द्विगतिकाः तिर्यग्मनुष्यगत्यपेक्षया, 'परीत्ताः' प्रत्येकशरीरिणः, असङ्क्षेया घनीकृतस्य लोकस्य या ऊर्ध्वीथ आयता एकप्रादेशिक्यः श्रेणयोऽसङ्क्षेययोजनकोटाकोटीप्रमाणाकाशसूचिगतप्रदेशराशिप्रमाणाः तावत्प्रमाणत्वात्, प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, उपसंहारमाह—'सेतं वेइंदिया' ॥ उक्ता द्वीन्द्रियाः, अधुना त्रीन्द्रियानाह—

स्विवणाभ्रे पगतीए उदगरसेणं पणणत्ते, कालमहाकाला एत्थ हुवे देवा महिद्धीया जाव पलि-
ओवमड्ढितीया परिवसंति, से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव णिच्चे ॥ कालोए णं भंते! समुदे कति
चंदा पभासंसु वा ३? पुच्छा, गोयमा! कालोए णं समुदे थायालीसं चंदा पभासंसु वा ३—
थायालीसं चंदा थायालीसं च दिणयरा दित्ता । कालोदधिम्मि एते चरंति संवद्धलेसागा ॥ १ ॥
णक्खत्ताण सहस्सं एगं वावत्तरं च सतमणं । छच्च सता छण्णउया महागहा तिणिण य सहस्सा
॥ २ ॥ अट्ठावीसं कालोदहिम्मि थारस य सयसहस्साई । नव य सया पन्नासा तारागणकोडि-
कोडीणं ॥ ३ ॥ सोभंसु वा ३ ॥ (सू० १७५)

‘धायइसंडे णं दीव’मित्यादि, धातक्कीपण्डं णमिति पूर्ववत् द्वीपं कालोदसमुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थितः सर्वतः समन्तात्
‘संपरिक्षिप्य’ वेष्टयित्वा तिष्ठति ॥ ‘कालोए णं समुदे किं समचक्कवालसंठिए’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ ‘कालोए णं भंते’ इत्यादि
प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अष्टौ योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन एकनवतिः योजनशतसहस्राणि सप्ततिः
सहस्राणि षट् शतानि पञ्चोत्तराणि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण, एकं च योजनसहस्रमुद्धेनेति गम्यते, उक्तञ्च—“अट्टेव
सयसहस्सा कालोओ चक्कवालओ रुंदो । जोयणसहस्समेगं ओगाहेणं सुणेयञ्चो ॥ १ ॥ इगनउइ सयसहस्सा हवंति तह सत्तरी
सहस्सा य । छच्च सया पंचहिया कालोयहिपरिरओ एसो ॥ २ ॥” ‘से णं एगाए’ इत्यादि, स कालोदसमुद्र एकया पञ्चवरत्रे-
दिकयाऽऽयोजनोच्छ्रयया जगत्युपरिभाविन्येति गम्यते, एकेन वनपण्डेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः, द्वयोरपि वर्णकः प्रा-

गत् ॥ 'कालोयस्स णं भंते!' इत्यादि, कालोदस्य समुद्रस्य भदन्त! कवि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह—गौतम! चत्वारि द्वा-
 राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपराजितं च ॥ क भदन्त! कालोदसमुद्रस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं?, गौतम!
 कालोदसमुद्रस्य पूर्वपर्यन्ते पुष्करवरद्वीपस्य पूर्वार्द्धस्य पश्चिमदिशि शीतोदाया महानद्या उपर्यत्र कालोदस्य समुद्रस्य विजयं नाम द्वारं
 प्रज्ञप्तं, एवं विजयद्वारवक्रव्यता पूर्वानुसारेण वक्रव्या, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदे समुद्रे । वैजयन्तद्वारप्रभ्रसूत्रं सुगमं, भग-
 वानाह—गौतम! कालोदसमुद्रदक्षिणपर्यन्ते पुष्करवरद्वीपदक्षिणार्द्धस्योत्तरतोऽत्र कालोदसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं
 द्वीपगतवैजयन्तद्वारवक्रव्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदे समुद्रे । जयन्तद्वारप्रभ्रसूत्रं सुगमं, भग-
 समुद्रपश्चिमपर्यन्ते पुष्करवरद्वीपपश्चिमार्द्धस्य पूर्वतः शीताया महानद्या उपर्यत्र कालोदसमुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, एवं जम्बू-
 द्वीपगतजयन्तद्वारवत्, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदे समुद्रे । अपराजितद्वारप्रभ्रसूत्रमपि सुगमं, भगवानाह—गौतम! कालोद-
 दसमुद्रोत्तरार्द्धपर्यन्ते पुष्करवरद्वीपोत्तरार्द्धस्य दक्षिणतोऽत्र कालोदसमुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तदपि जम्बूद्वीपगतापराजितद्वा-
 रवत् नवरं राजधानी अन्यस्मिन् कालोदे समुद्रे ॥ सम्प्रति द्वाराणां परस्परमन्तरं प्रतिपिपादयिपुराह—'कालोयस्स णं भंते!
 इत्यादि प्रभ्रसूत्रं सुगम, भगवानाह—गौतम! द्वाविंशतियोजनशतसहस्राणि द्विनवतिः सहस्राणि पञ्चयोजनशतानि पट्चत्वारिंशदधिकानि
 त्रयश्च क्रोशा द्वारास्य परस्परमवाधयाऽन्तरं प्रज्ञप्तं, तथाहि—चतुर्णामपि द्वाराणामेकत्र पृथुत्वमीलनेऽष्टादश योजनानि कालो-
 दसमुद्रपरिरयपरिमाणान् ९१७०६०५ इत्येवंरूपात् शोधयन्ते, शोधितेषु च तेषु जातमिदम्—एकनवतिर्लक्षाः सप्ततिः सहस्राणि पञ्च
 शतानि सप्ताशीत्यधिकानि ९१७०५८७ च, तेषां चतुर्भिर्भागे ह्येते लब्धं यथोक्तं द्वाराणां परस्परमन्तरपरिमाणं २२९२६४६ क्रोशः

३, उक्तम्—“छायालां छञ्च सया वाणउय सहस्स लक्ख वावीसं । कोसा य तिन्नि दारंतरं तु कालोयहिस्स भवे ॥ १ ॥” ‘कालो-
यस्स णं भंते ! समुद्दस्स पएसा’ इत्यादि सूत्रचतुष्टयं पूर्ववद्भावनीयम् ॥ नामान्वर्थमभिधित्सुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ के-
नार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते कालोदः समुद्रः ? इति, भगवानाह—गौतम ! कालोदस्य समुद्रस्योदकं ‘आसलम्’ आ-
स्वाधम् उदकरसत्वात् मासलं गुरुधर्मकत्वात् पेशलं आस्वादमनोज्ञत्वात् ‘कालं’ कृष्णम्, एतदेवोपमया प्रतिपादयति—माषरा-
शिवर्णामं, उक्तञ्च—‘पगईए उदगरसं कालोए उदग मासरासिनिमं’ इति, ततः कालमुदकं यस्यासौ कालोदः, तथा कालमहाकालौ
च तत्र द्वौ देवौ पूर्वार्द्धपश्चिमाद्धोधिपती महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः, तत्र कालयोरुदकं यस्मिन् स कालोदः, तथा
चाह—‘से एणट्टेण’मित्यादि सूत्रं पाठसिद्धं । एवंरूपं च चन्द्रादीनां परिमाणमन्यत्राप्युक्तम्—“वायालीसं चंदा वायालीसं च
दिणयरा दित्ता । कालोयहिस्मि एए चरंति संवद्धलेसागा ॥ १ ॥ नक्खत्ताण सहस्सा सयं च वावत्तरं मुणेयव्वं । छञ्च सया
छन्नउया गहाण तिन्नेव य सहस्सा ॥ २ ॥ अट्टावीसं कालोयहिस्मि वारस य सयसहस्साइं । नव य सया पन्नासा तारागणकोडी-
कोडीणं ॥ ३ ॥” सम्प्रति पुष्करवर्द्धीपवक्तव्यतामाह—

कालोयं णं समुद्दं पुक्खरवरे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठित्ते सव्वतो समंता संपरि०
तहेव जाव समचक्खवालसंठाणसंठित्ते नो विसमचक्खवालसंठाणसंठिए । पुक्खरवरे णं भंते ! दीवे

१ अत्र यद्यपि सूत्रादर्शेषु गाथान्निकं दृश्यते इदमेव, परं वृत्तिकारावाप्तादर्शेषु न संभाव्यते सूत्ररूपतया सत्ताऽस्य परिमाणस्येत्युदितं ‘अन्यत्राप्युक्त’मिति,
अग्रेऽप्यनेकैरेव.

केवतियं चक्रवालविक्रवंभेणं केवइयं परिक्रवेणं पणत्ते?, गोयमा! सोलस जोयणसतसह-
 स्साहं चक्रवालविक्रवंभेणं—'एगा जोयणकोडी बाणडतिं खलु भवे सयसहस्सा । अउणाणडति
 अट्ट सया चउणडया य [परिरओ] पुक्खरवरस्स ॥ १ ॥ से णं एगाए पउमवरवेदियाए
 एगेण य वणसंडेण संपरि० दोणहवि वणओ ॥ पुक्खरवरस्स णं भंते! कति दारा पणत्ता?
 गोयमा! चत्तारि दारा पणत्ता, तंजहा—विजए वेजयंते अपराजिते ॥ कहि णं भंते! पुक्ख-
 रवरस्स दीवस्स विजए गामं दारे पणत्ते?, गोयमा! पुक्खरवरदीवपुरच्छिमपेरंते पुक्खरोदस-
 मुद्दपुरच्छिमद्दस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं पुक्खरवरदीवस्स विजए गामं दारे पणत्ते तं चैव सव्वं,
 एवं चत्तारिवि दारा, सीयासीओदा गत्थि भाणितव्वाओ ॥ पुक्खरवरस्स णं भंते! दीवस्स
 दारस्स य २ एस णं केवतियं अवाथाए अंतरे पणत्ते?, गोयमा!—'अडयाल सयसहस्सा
 बावीसं खलु भवे सहस्साहं । अयुणुत्तरा य चउरो दारंतर पुक्खरवरस्स ॥ १ ॥ पदेसा दोणहवि
 पुडां, जीवा दोसु भाणियव्वा ॥ से केण्डेणं भंते! एवं बुच्चति पुक्खरवरदीवे २?, गो०! पुक्खर-
 वरे णं दीवे तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे पउमरूक्खा पउमवणसंडा णिच्चं कुसुमिता जाव चिहंति,
 पउममहापउमरूक्खे एत्थ णं पउमपुंडरीया गामं इवे देवा महिहिया जाव पलिओवमट्टि-
 तीया परिवसंति, से तेण्डेणं गोयमा! एवं बुच्चति पुक्खरवरदीवे २ जाव निच्चे ॥ पुक्खरवरे णं

भंते! दीवे केवइया चंदा पभासिसु वा ३?, एवं पुच्छा,—चोयालं चंदसयं चउयालं चैव खूरि-
 याण सयं । पुक्खरवरदीवंमि चरंति एते पभासेता ॥ १ ॥ चत्तारि सहस्साइं बत्तीसं चैव होंति
 णक्खत्ता । छच्च सया बावत्तर महग्गहा बारह सहस्सा ॥ २ ॥ छण्णउइ सयसहस्सा चत्तालीसं
 भवे सहस्साइं । चत्तारि सया पुक्खर [वर] तारागणकोडकोडीणं ॥ ३ ॥ सोभेंसु वा ३ ॥ पुक्खर-
 वरदीवस्स णं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं माणुसुत्तरे नामं पव्वते पणत्ते वट्टे वलयागारसंठाणसंठिते
 जे णं पुक्खरवरं दीवं दुहा विभयमाणे २ चिट्ठंति, तंजहा—अब्भितरपुक्खरइं च बाहिरपुक्ख-
 रइं च ॥ अब्भितरपुक्खरइं णं भंते! केवतियं चक्खवालेणं परिक्खेवेणं पणत्ते?, गोयमा! अट्ट
 जोयणसयसहस्साइं चक्खवालक्खिक्खंभेणं—कोडी बायालीसातीसं दोण्णि य सया अगुणवण्णा ।
 पुक्खरअट्टपरिरओ एवं च मणुस्सखेत्तास्स ॥ १ ॥ से केणट्टेणं भंते! एवं बुच्चति अब्भितरपुक्ख-
 रइं य २?, गोयमा! अब्भितरपुक्खरइं माणुसुत्तरेणं पव्वतेणं सव्वतो समंता संपरि-
 विक्खत्ते, से एण्णट्टेणं गोयमा! अब्भितरपुक्खरइं य २, अट्टत्तरं च णं जाव णिच्चे ॥ अब्भितरपु-
 क्खरइं णं भंते! केवतिया चंदा पभासिसु वा ३ साचेव पुच्छा जाव तारागणकोडकोडीओ?, गोय-
 मा!—बावत्तारिं च चंदा बावत्तरिमेव दिणकरा दित्ता । पुक्खरवरदीवइं चरंति एते पभासेता
 ॥ १ ॥ तिन्नि सया छच्च सहासा महग्गहाणं तु । णक्खत्ताणं तु भवे सोलाइ दुवे सह-

स्साहं ॥ २ ॥ अडयाल सयसहस्सा बावीसं खलु भवे सहस्साहं । दोन्नि सया पुक्खरद्धे तारागण-
कोडिकोडीणं ॥ ३ ॥ सोभंसु वा ३ ॥ (सू० १७६)

‘कालोयं णं समुद्ध’मित्यादि, कालोदं णमिति वाक्यालङ्कारे समुद्रं पुष्करवरो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । ‘पुक्खरवरे णं दीवे किं समचक्कवालसंठिए’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ विष्कम्भादिप्रतिपादनार्थमाह—‘पुक्खरवरे णं भंते ! दीवे’ इत्यादि प्रभ्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! पोटश योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन एका योजनकोटी द्विनवतिः शतसहस्राणि एकोननवतिः सहस्राणि अष्टौ शतानि चतुर्नवतानि ९४ योजनानि परिक्षेपेण प्रक्षप्तः ॥ ‘से ण’मित्यादि, स पुष्करवरद्वीप एकया पद्मवरवेदिकयाऽष्टयोजनोच्छ्रयया जगत्पुपरिभाविन्येति गम्यते, एकेन वनण्ठेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः, द्वयोरपि वर्णकः पूर्ववत् ॥ अधुना द्वारवक्तव्यतामाह—‘पुक्खरवरस्स ण’मित्यादि, पुष्करवरद्वीपस्य कति द्वाराणि प्रक्षप्तानि?, भगवानाह—गौतम ! चत्वारि द्वाराणि प्रक्षप्तानि, तद्यथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपराजितं च ॥ ‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भदन्त ! पुष्करवरद्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रक्षप्तं?, भगवानाह—गौतम ! पुष्करवरद्वीपपूर्वाद्धपर्यन्ते पुष्करोदस्य समुद्रस्य पश्चिमदिशि अत्र पुष्करवरद्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रक्षप्तं, तत्र जम्बूद्वीपविजयद्वारवद्विशेषेण वक्तव्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करवरद्वीपे वक्तव्या । एवं वैजयन्तादिसूत्राण्यणि भावनीयानि, सर्वत्र राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करवरद्वीपे ॥ सम्प्रति द्वाराणां परस्परमन्तरमाह—‘पुक्खरवरदीवस्स ण’मित्यादि प्रभ्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अष्टचत्वारिंशद् योजनशतसहस्राणि द्वाविंशतिर्योजनसहस्राणि चत्वारि योजनशतानि एकोनसप्ततानि द्वारस्य द्वारस्य च परस्परमन्त्राधयाऽन्तरपरिमाणं, चतुर्णामपि द्वाराणामेकत्र

पृथुलमीलनेऽष्टादश योजनानि, तानि पुष्करवरद्वीपपरिमाणम् १९२८९४ इत्येवंरूपत् शोध्यन्ते, शोधितेषु च तेषु जातमिदम्—
 एका योजनकोटी द्विनवतिः शतसहस्राणि एकोनवतिः सहस्राणि अष्टौ शतानि षट्सप्तत्यधिकानि १९२८९८७६, तेषां चतुर्भि-
 र्भागे ह्येते लब्धं यथोक्तं द्वाराणां परस्परमन्तरपरिमाणं ४८२२४६९ ॥ 'पुष्करवरद्वीवस्स णं भंते ! दीवस्स पएसा पुष्करवरस्समुदं
 पुट्ठा ?' इत्यादि सूत्रचतुष्टयं प्राग्वत् ॥ सम्प्रति नामनिमित्तप्रतिपादनार्थमाह—'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एव-
 मुच्यते पुष्करवरद्वीपः २ ? इति, भगवानाह—'गौतम ! पुष्करवरद्वीपे तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र २ प्रदेशे बहवः पद्मवृक्षाः;
 पद्मानि अतिविशालतया वृक्षा इव पद्मवृक्षाः; पद्मखण्डाः—पद्मवनानि, खण्डवनयोर्विशेषः प्राग्वत्, 'निचं कुसुमिया' इत्यादि विशेष-
 णजातं प्राग्वत् । तथा पूर्वार्द्धे उत्तरकुरुषु यः पद्मवृक्षः पश्चिमाद्धे उत्तरकुरुषु यो महापद्मवृक्षस्तयोरत्र पुष्करवरद्वीपे यथाक्रमं पद्मपु-
 ण्डरीकौ द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पल्योपमस्थितिकौ यथाक्रमं पूर्वार्द्धोपरार्द्धोधिपती परिवसतः; तथा चोक्तम्—'पउमे य महापउमे
 रुक्खा उत्तरकुरुषु जंबुसमा । एएसु वसंति सुरा पउमे तह पुंडरीए य ॥ १ ॥' पद्मं च पुष्करमिति पुष्करवरोपलक्षितो द्वीपः पु-
 ष्करवरो द्वीपः 'से एएणट्टेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यम् ॥ सम्प्रति चन्द्रादित्यादिपरिमाणमाह—'पुष्करवरे'त्यादि पाठसिद्धं, नवरं
 नक्षत्रादिपरिमाणमष्टाविंशत्यादिसङ्ख्यानि चतुश्चत्वारिंशेन शतेन गुणयित्वा स्वयं परिभावनीयं, उक्तं चैवंरूपं परिमाण-
 मन्यत्रापि—'चोथैलं चंदसयं चोयालं चैव सूरियाण सयं । पुष्करवरंमि दीवे चरंति एए पगासिता ॥ १ ॥ चत्तारि सहस्साइ

१ पद्मश्च महापद्मो वृक्षो उत्तरकुरुषु जम्बूसमौ । एतयोर्वसत सुरौ पद्मस्तथा पुण्डरीकश्च ॥ १ ॥ २ चतुश्चत्वारिंश चन्द्रशतं चतुश्चत्वारिंशं चैव सूर्योणा
 शतं । पुष्करवरे द्वीपे चरन्ति एते प्रकाशयन्त ॥ १ ॥ चत्वारि सहस्राणि.

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३३३ ॥

वर्तीसं चैव ह्येति नक्खत्ता । एष सया वाक्तर महागहा वारससहस्ता ॥ २ ॥ एतन्नइ सयसहस्ता चोयालीसं भवे सहस्ताइं ।
 चत्तारिं च सयाइं तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३ ॥” इति ॥ सम्यति मनुष्यक्षेत्रसीमाकारिमानुपोत्तरपर्वतवक्तव्यतामाह—‘पुष्करवर-
 दीवस्स ण’मित्यादि, पुष्करवरस्य णमिति वाक्यालङ्कृतौ द्वीपस्य बहुमध्यदेशभागे मानुपोत्तरो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः, स च वृत्तः, वृत्तं च
 मध्यपूर्णमपि भवति यथा कौमुदीशशाङ्कमण्डलं ततस्तद्रूपताव्यवच्छेदार्थमाह—‘वलयकारसंस्थानसंस्थितो, य. पुष्करवरं द्वीपं द्विधा
 सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च विभजमानो विभजमानस्तिष्ठति, केनोच्छेदेन द्विधा विभजमानस्तिष्ठति ? इत्यत आह—तद्यथा—अभ्यन्तरपुष्क-
 रार्द्धं च बाह्यपुष्करार्द्धं च, चशब्दौ समुच्चये, कियुक्तं भवति ?—मानुपोत्तरात्पर्वताद्वीगं यत्पुष्करार्द्धं तदभ्यन्तरपुष्करार्द्धं, यत्पुनस्त-
 स्मान्मानुपोत्तरपर्वतात्परत. पुष्करार्द्धं नद् बाह्यपुष्करार्द्धमिति ॥ ‘अन्भिन्तरपुष्करार्द्धे ण’मित्यादि प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौ-
 तम ! अष्टौ योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशच्छतसहस्राणि त्रिंशत्सहस्राणि द्वे च योजनशते
 एकोनपञ्चाशे किञ्चिद्विशेषाधिके परिशेषेण प्रज्ञप्तः ॥ ‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—अभ्यन्तरपुष्करार्द्ध-
 मभ्यन्तरपुष्करार्द्धम् ? इति, भगवानाह—गौतम ! अभ्यन्तरपुष्करार्द्धं मानुपोत्तरोत्तरेण पर्वतेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तं, ततो
 मांनुपोत्तरपर्वताभ्यन्तरे वर्त्तमानत्वादभ्यन्तरपुष्करार्द्धं, तथा चाह—‘से एएणट्टेण’मित्यादि गतार्थं ॥ ‘अन्भिन्तरपुष्करार्द्धे णं भन्ते !
 कइ चंदा पभासिंसु ?’ इत्यादि चन्द्रादिपरिमाणसूत्रं पाठसिद्धं, नवरं नक्षत्रादिपरिमाणमष्टाविंशत्यादीनि नक्षत्राणि द्वासप्तत्या गुण-
 चत्वारि त्र शतानि भवन्ति नक्षत्राणि । महाप्रहा द्वादश सहस्राणि षट् शतानि द्विसप्ततानि ॥ २ ॥ षण्णवति शतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशत् सहस्राणि ।

१ द्वात्रिंशच्चैव भवन्ति नक्षत्राणि । महाप्रहा द्वादश सहस्राणि षट् शतानि द्विसप्ततानि ॥ २ ॥ षण्णवति शतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशत् सहस्राणि ।

धित्वा परिभावीयं, उक्तं चैवरूपं परिमाणमन्यत्रापि—“धावत्तरि च चंदा वावत्तरिमेव दिग्गयरा दिता । पुक्खरवरदीवङ्गे चरंति एए पगासिता ॥ १ ॥ तिणिण सया छच्च सहस्सा महग्गहाणं तु । नक्खत्ताणं तु भवे सोलाणि दुवे सहस्साणि ॥ २ ॥ अडयाल संयसहस्सा वावीस चैव तह सहस्साइं । दो य सय, पुक्खरखे तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३ ॥” इह सर्वत्र तारापरिमाणचिन्तायां कोटीकोट्य, कोट्य एव द्रष्टव्या, तथा पूर्वसूरिव्याख्यानाद्, अपरे उच्छ्रयाङ्गुलप्रमाणमनुसृत्य कोटीकोटीरेव समर्थयन्ति, उक्तञ्च—“कोडाकोडी सन्नंतरं तु सन्नंति केइ थोवतया । अत्रे उस्सेह्गुलमाणं काऊण ताराणं ॥ १ ॥”

समयखेत्ते णं भंते ! केवतियं आयामविक्खंभेणं केवतियं परिवखेवेणं पणत्ते ?, गोयमा ! पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं एगा जोयणकोडी जावडिंभतरपुक्खरखेत्तेपरिरओ से भाणियव्वो जाव अउणपण्णे ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चति-माणुसखेत्ते २ ?, गोयमा ! माणुसखेत्ते णं तिविधा मणुस्सा परिवसंति, तंजहा—कम्मभूमगा अकम्मभूमगा अंतरदीवगा, से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चति-माणुसखेत्ते माणुसखेत्ते णं भंते ! कति चंदा पभासंसु वा ३ ?, कइ स्रा तवइसु वा ३ ?, गोयमा !—वत्तीसं चंदसयं वत्तीसं चैव सूरियाण सयं । सयल मणुस्सलोगं चरंति एते पभासंता ॥ १ ॥ एक्कारस य सहस्सा छट्ठिप य सोला महग्गहाणं तु । इह सया छण्णउगा णत्खत्ता तिणिण य सहस्सा ॥ २ ॥ अडसीइ सयसहस्सा चत्तालीस सहस्स

३ कोटीकोटीरे (कोटिरे) मल्लो केचित् क्षेत्रस स्तोक्त्वात् । अन्ये उत्सेयाङ्गुलमान ताराणा कृत्वा (कोटीकोटीमित्येव) ॥ १ ॥

मणुयलोगंमि । सत्त य सता अपूणा तारागणकोडकोडीणं ॥ ३ ॥ सोभं सोभं सु वा ३ ॥ एसो
 तारापिंडो सन्वसमासेण मणुयलोगंमि । वहिया पुण ताराओ जिणेहिं भणिया असंखेज्जा ॥ १ ॥
 एवहयं तारगं जं भणियं माणुसंमि लोगंमि । चारं कलंबुयापुप्फसंठियं जोहसं चरइ ॥ २ ॥ रविस-
 सिगहनक्खत्ता एवइया आहियां मणुयलोए । जेसिं नामागोयं न पागया पन्नवेहिंति ॥ ३ ॥
 छावट्टी पिडगाइं चंदाइचा मणुयलोगंमि । दो चंदा दो सुरा य होति एक्केए पिडए ॥ ४ ॥
 छावट्टी पिडगाइं नक्खत्ताणं तु मणुयलोगंमि । छप्पन्नं नक्खत्ता य होति एक्केए पिडए ॥ ५ ॥
 चत्तारि य पंतीओ महागहाणं तु मणुयलोगंमि । छावत्तरं गहसयं च होइ एक्केए पिडए ॥ ६ ॥
 छप्पन्नं पंतीओ चंदाइच्चाण मणुयलोगंमि । छावट्टिय छावट्टिय होइ य एक्केया पंती ॥ ७ ॥
 चारं गहाणं पंतिसयं होइ सणुयलोगंमि । छावट्टी छावट्टी हवइ य एक्केया पंती ॥ ८ ॥ छाव-
 परियडन्ता पयाहिणावत्तमंडला सन्वे । अणवट्टियजोगेहिं चंदा सुरा गहगणा य ॥ १० ॥
 नक्खत्तारगाणं अवट्टिया मंडला सुणेयन्वा । तेऽविय पयाहिणावत्तमेव मेरुं अणुचरंति ॥ ११ ॥
 रयणियरदिणयराणं उट्टे व अहे व संकमो नत्थि । मंडलसंकमणं पुण अब्भतरवाहिरं त्तिरिए
 ॥ १२ ॥ रयणियरदिणयराणं नक्खत्ताणं महग्गहाणं च । सेण भवे सुहदुक्खविही

से किं तं तेइंदिया ? २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—ओवइया रोहिणीया हत्थिसोंडा, जे यावणे तहृप्पगारा, ते समासतो डुविहा पणत्ता, तंजहा—पळत्ता य अपळत्ता य, तहेव जहा बेइंदियाणं, नवरं सररीगाहणा उक्कोसेणं तिन्नि गाडयाइं, तिन्नि इंदिया, ठिई जहत्रेणं अंतोसु-हुत्तं उक्कोसेणं एगूणपण्णराइंदिया, सेसं तहेव, दुगतिया दुआगतिया, परित्ता असंखेज्जा पणत्ता, से तं तेइंदिया ॥ (सू० २९)

अथ के ते त्रीन्द्रियाः ?, सूरिराह—त्रीन्द्रिया अनेकविधाः प्रज्ञाः, तद्यथा—‘भेदो जहा पण्णवणाए’ भेदो यथा प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः, स चैवम्—“उवयिया रोहिणिया कुंथूपिवीलिया उदेसगा उदेहिया उक्कलिया तणहारा कट्टहारा पत्तहारा मालुया पत्तहारा तणवेंटका पत्तवेंटया फलवेंटया तेम्बुरुमिजिया तडसमिजिया कप्पासट्टिमिजिया झिल्लिया झिगिरा झिगिरा वाहुया, [प्रन्थाप्रम् १०००] मुरगा सोवत्थिया सुयवेंटा इंदकाइया इंदगोवया कोत्थलवाहगा हालाहला पिसुया तसवाइया गोम्ही हत्थिसोंडा ॥” इति, एते च केचिदतिप्रतीताः केचिदेशविशेषतोऽवगन्तव्याः, नवरं ‘गोम्ही’ कण्हसियाली, ‘जे यावणे तहृप्पगारा’ इति थेऽपि चान्ये ‘तया-प्रकाराः’ एवंप्रकारास्ते सर्वे त्रीन्द्रिया ज्ञातव्याः, ‘ते समासतो’ इत्यादि समस्तमपि सूत्रं द्वीन्द्रियवत्परिभाषनीयं, तवरमवगाहनाद्वारे उत्कर्षतोऽवगाहना त्रीणि गव्यूतानि । इन्द्रियद्वारे त्रीणि इन्द्रियाणि । स्थितिर्जन्येनान्तमुहूर्चमुत्कर्षत एकोनपञ्चाशद् रात्रिन्दिवानि, शेषं तथैव, उपसंहारमाह—‘सेत्तं तेइंदिया ॥’ उक्काबीन्द्रियाः, सम्प्रति चतुरिन्द्रियप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं चउरिंदिया ? २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—अंधिया पुत्तिया जाव गोमयकीडा, जे

मणुस्साणं ॥ १३ ॥ तेसिं पधिसंताणं तावक्खेत्तं तु बहुर नियमा । तेणेव कमेण पुणे परिहायह
निक्खमंताणं ॥ १४ ॥ तेसिं कलंबुयापुष्कसंठिया होइ तावखेत्तपहा । अंतो य संकुया थाहि वि-
त्यजा चंदस्सरगणा ॥ १५ ॥ केणं बहुति चंदो परिहाणी केण होइ चंदस्स । कालो वा जोणहो
वा केणऽणुभावेण चंदस्स ॥ १६ ॥ किण्हं राहुविमाणं निचं चंदेण होइ अविररिहियं । चउरंजुल-
मप्पत्तं हिट्टा चंदस्स तं चरइ ॥ १७ ॥ बावट्टिं चावट्टिं दिवसे दिवसे उ सुक्कपक्खस्स । जं परि-
बहुइ चंदो खवेइ तं वेव कालेणं ॥ १८ ॥ पन्नरसइभागोण य चंदं पन्नरसमेव तं वरइ । पन्नरसइ-
भागोण य पुणोधि तं वेव तिक्कमइ ॥ १९ ॥ एवं बहुइ चंदो परिहाणी एव होइ चंदस्स । कालो
वा जोणहा वा तेणणुभावेण चंदस्स ॥ २० ॥ अंतो मणुस्सखेत्ते हवन्ति चारोवणा य उववणणा ।
पञ्चविहा जोइसिया चंदा स्सरा गहगणा य ॥ २१ ॥ तेण परं जे सेसा चंदाइच्चगहतारनक्खत्ता ।
नत्थि गइं नवि चारो अवट्टियां ते सुणेयव्वा ॥ २२ ॥ दो चंदा इह दीवे चत्तारि य सागरे लवण-
तोए । धायइसंडे दीवे बारस चंदा य स्सरा य ॥ २३ ॥ दो दो जंबूदीवे ससिस्सरा दुणुणिया भवे
लवणे । लावणिगा य तिणुणिया ससिस्सरा धायईसंडे ॥ २४ ॥ धायइसंडप्पभिइ उट्टिट्ठतिणु-
णिया भवे चंदा । आइल्लचंदसहििया अणंतराणंतरे खेत्ते ॥ २५ ॥ रिक्खग्गहतारणं दीवससुइ
जहिच्छसे नाउं । तस्स ससीहिं गुणियं रिक्खग्गहतारणाणं तु ॥ २६ ॥ चंदातो स्सरस्स य स्सरा

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३३५ ॥

चंद्रस्य अंतरं होइ । पन्नास सहस्रसाहं तु जोयणाणं अणूणाहं ॥ २७ ॥ सूरस्य य सूरस्य य स-
सिणो ससिणो य अंतरं होइ । वहियाथो मणुस्यनगरस्य जोयणाणं सयसहस्रं ॥ २८ ॥ सूरंत-
रिया चंद्रा चंद्रतरिया य दिणयरा द्वित्ता । चिंतंतरलेसागा सुहलेसा मंदलेसा य ॥ २९ ॥ अट्टा-
सीहं च गहा अट्टावीसं च होति नक्खत्ता । एगससीपरिवारो एत्तो ताराण वोच्छामि ॥ ३० ॥
छावट्टिसहस्रसाहं नव चेव सयाहं पंचसयराहं । एगससीपरिवारो तारागणकोडिकोड्डीणिं ॥ ३१ ॥
वहियाथो माणुस्यनगरस्य चंद्रसुराणऽवट्टिया जोगा । चंद्रा अभीइजुत्ता सूरा पुण होति पुस्सेहिं
॥ ३२ ॥ (सू० १७७)

‘माणुसखेत्ते णमित्थादि, मनुष्यक्षेत्रं भदन्त । कियदायामविक्रमभेन कियत्परिश्रेपेण प्रह्वसं ? , भगवानाह—गौतम । पञ्चवत्ता-
रिशद् योजनशतसहस्राणयायामविक्रमभेन, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिशत् शतसहस्राणि त्रिंशत्सहस्राणि द्वे योजनशते एकोनप-
ञ्चाशे किञ्चिद्विशेषाधिके परिश्रेपेण प्रह्वसं ॥ सम्प्रति नामनिमित्तमभिधिसुराह—‘से केणट्टेण’मित्थादि, अथ केनार्थेन भदन्त ।
एवमुच्यते—मनुष्यक्षेत्रं मनुष्यक्षेत्रं ? इति, भगवानाह—गौतम । मनुष्यक्षेत्रे त्रिविधा मनुष्याः परिवसन्ति, तद्यथा—कर्मभूमिका अक-
र्मभूमिका अन्तरद्वीपकाश्च, अन्येषु मनुष्याणां जन्म मरणं चात्रैव क्षेत्रे न तद्वहिः, तथाहि—मनुष्या मनुष्यक्षेत्रस्य वह्निर्जन्मतो न
भूता न भवन्ति न भविष्यन्ति च, तथा यद्दि नाम केनचिद्देवेन दान्तेन विद्याधरेण वा पूर्वानुबद्धवैरनिर्यातनार्थमेवंरूपा बुद्धिः कि-
येते यथाऽयं मनुष्योऽस्मात् स्थानाद् उत्पान्य मनुष्यक्षेत्रस्य वह्निः प्रक्षिप्यता येनोर्द्ध्वोपं शुष्यति भ्रियते वेति तथाऽपि लोकाणुभावा-

३ प्रतिपत्ता
समयक्षे-
त्राधि०
उद्देशः २-
सू० १७७

देव सा काचनाऽपि बुद्धिर्भूयः परवर्तते यथा संहरणमेव न भवति संहय वा भूयः समानयति तेन संहरणतोऽपि मनुष्यक्षेत्राद्बहि-
 र्मनुष्या मरणमधिकृत्य न भूता न भवन्ति न भविष्यन्ति च, येऽपि जह्वाचारिणो विद्याचारिणो वा नन्दीश्वरादीनपि यावद्ब्रह्मन्ति-
 तेऽपि तत्र गता न मरणमश्रुवते किन्तु मनुष्यक्षेत्रसमागता एव, तेन मानुषोत्तरपर्वतसीमाकं मनुष्याणां सम्बन्धिष क्षेत्रं मनुष्यक्षेत्र-
 मिति, तथा चाह—‘से एण्ड्रेण’मित्यादि गतार्थम् ॥ सम्प्रति मनुष्यक्षेत्रगतसमस्तचन्द्रादिसंज्ञापारिमाणमाह—‘मणुस्सखेते णं
 भंते! कइ चंदा पभासिसु’ इत्यादि पाठसिद्धं, उक्तं चैवंरूपं परिमाणमन्यत्रापि—‘वत्तीसं चंदसयं वत्तीसं चैव सूरियाण सयं ।
 सयलं मणुस्सलोकं चरंति एए पगासिता ॥ १ ॥ एकारस य सहस्सा ङपि य सोळा महागहाणं तु । छव सया छन्नउया नकवत्ता
 तिन्नि य सहस्सा ॥ २ ॥ अट्टासीयं लक्खा चत्तालीसं च तह सहस्साइं । सत्त सया य अणूणा तारागणकोडकोडीणं ॥ ३ ॥’ तत्र
 द्वात्रिंशं चन्द्रशतमेवं—द्वौ चन्द्रौ जम्बूद्वीपे चत्वारो लग्णोदे द्वादश धातकीपण्डे द्वाचत्वारिंशत्कालोदे द्वासप्ततिरभ्यन्तरपुष्करार्द्धं सर्व-
 सङ्ख्याया द्वात्रिंशं शतं, एवं सूर्याणामपि द्वात्रिंशं शतं परिभाबनीयं, नक्षत्रादिपरिमाणमष्टाविंशत्यादिनक्षत्रादीनि द्वात्रिंशेन शतेन गुण-
 यित्वा परिभाबनीयं ॥ सम्प्रति सकलमनुष्यलोकगततारागणस्थोपसंहारमाह—‘एषः’ अनन्तरोकसङ्ख्याकस्तारापिण्डः सर्वसङ्ख्याया
 मनुष्यलोके आख्यात इति गम्यते, बहिः पुनर्ननुष्यलोकाद् यास्तारास्ताः ‘जिनैः’ सर्वैशैस्तीर्थकृद्भिर्मणिता असङ्ख्याता द्वीपसमुद्रा-
 णामसङ्ख्यातत्वात्, प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं च यथायोगं सङ्ख्यातानामसङ्ख्यातानां च ताराणां सद्भावात्—‘एतावत्’ एतावत्सङ्ख्याकं
 ‘ताराश्रं’ तारापरिमाणं यत् अनन्तरं भणितं मानुषे लोके तत् ‘उयोतिषं’ ज्योतिषदेवविमानरूपं ‘कदम्बपुष्पसंस्थितं’ कदम्बपुष्प-
 वद् अथःसङ्खचितमुपरि विस्तीर्णं उत्तानीकतार्द्धकपितृशसंस्थानसंस्थितमिति भावः ‘चारं चरति’ चारं प्रतिपद्यते, तथा जगत्स्वाभा-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

३३६ ॥

न्यात्, ताराग्रहणं चोपलक्षणं, ततः सूर्यादयोऽपि यथोक्तसङ्ख्याका मनुष्यलोके त आजागत्स्वाभाव्याच्चारं प्रतिपद्यन्त इति द्रष्टव्यं ॥ स-
म्यलेतद्रतमेवोपसंहारमाह—रविशशिश्रमहनक्षत्राणि, उपलक्षणमेतत् तारकाणि च, 'एतावन्ति' एतावत्सङ्ख्याकानि सपूर्वाद्धे मनुष्य-
लोके, येषां किम् ? इत्याह—येषां सूर्यादीनां यथोक्तसङ्ख्याकानां सकलमनुष्यलोकभाविनां प्रत्येकं नामगोत्राणि, इहान्वर्थयुक्तं नाम सि-
द्धान्तपरिभाषया नाम गोत्रमित्युच्यते, ततोऽयमर्थः—नामगोत्राणि—अन्वर्थयुक्ताति नामानि, यदिवा नामानि च गोत्राणि च नामगो-
त्राणि 'प्राकृताः' अन्ततिशायिनः पुरुषाः कदाचनानपि न प्रज्ञापयिष्यन्ति, केवलं यदा त्वाह सर्वज्ञ एवं, तत इदं सूर्यादिसङ्ख्यानं प्राकृ-
तपुरुषाप्रमेयं सर्वज्ञोपदिष्टमिति सम्भक् श्रद्धेयं ॥ इह द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यादिकं पिटकमुच्यते, इत्यन्भूतानि च चन्द्रादित्यानां पिटकानि
सर्वसङ्ख्याया मनुष्यलोके षट्पटिसङ्ख्यानि । अथ किंप्रमाणं पिटकमिति पिटकप्रमाणमाह—एकैकस्मिन् पिटके द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यो भ-
वत इति, किमुक्त भवति ?—द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यादित्येतावत्प्रमाणमेकैकचन्द्रादित्यानां पिटकमिति, एवंप्रमाणं च पिटक जन्वूद्वीपे एकं,
द्वयोरेव चन्द्रमसोर्द्वयोरेव सूर्ययोस्तत्र भावतः, द्वे पिटके लवणसमुद्रे चतुर्णां चन्द्रमसां चतुर्णां सूर्याणा च तत्र भावात्, एवं पट् पि-
टकानि धातकीपण्डे एकविंशतिः कालोद्दे पट्त्रिंशद्भ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति भवन्ति सर्वमीलने चन्द्रादित्यानां पट्षष्टिः पिटकानि ॥
सर्वस्मिन्नपि मनुष्यलोके सर्वसङ्ख्याया नक्षत्राणां पिटकानि भवन्ति पट्पञ्चाशत्, किमुक्तं भवति ?—पट्पञ्चाशन्नक्षत्रसङ्ख्याकमेकैकं नक्षत्रपि-
ट्कानि, तथा चाह—एकैकस्मिन् पिटके नक्षत्राणि भवन्ति पट्पञ्चाशत्, किमुक्तं भवति ?—पट्पञ्चाशन्नक्षत्रसङ्ख्याकमेकैकं नक्षत्रपि-
ट्कमिति, अत्रापि पट्पटिसङ्ख्याभावनैवम्—एकं नक्षत्रपिटकं जन्वूद्वीपे द्वे लवणसमुद्रे पट् धातकीपण्डे एकविंशतिः कालोद्दे षट्त्रिंश-
द्भ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति ॥ महाप्रहाणामप्यन्तारकप्रभृतीनां सर्वस्मिन् मनुष्यलोके सर्वसङ्ख्याया पिटकानि भवन्ति पट्षष्टिः, ग्रहपिट-

३ प्रतिपत्तौ
समयक्षे-
त्राधि०
उद्देशः २
सू० १७७

॥ ३३

कपरिमाणं च शशिद्वयसम्बन्धिप्रहसंख्यापरिमाणं, तथा चाह—एकैकस्मिन् पिटके भवति षट्सप्ततं—षट्सप्तत्यधिकं प्रहशतं, पट्स-
 सत्यधिकप्रहशतपरिमाणमेकैकं ग्रहपिटकपरिमाणमिति भावः, षट्षष्टिसंख्याभावना प्रागवत् ॥ इह मनुष्यलोके चन्द्रादित्यानां चतस्रः
 पङ्क्तयो भवन्ति, तथाथा—द्वे पङ्क्ती चन्द्राणां द्वे सूर्याणां, एकैका च पङ्क्तिर्भवति षट्षष्टिः षट्षष्टिः—षट्षष्टिषट्षष्टिसूर्यादिसंख्यां,
 तत्रावना वैवम्—एकः किल सूर्यो जम्बूद्वीपे मेरोर्दक्षिणभागे चारं चरन् वर्तते एक उत्तरभागे, एकश्चन्द्रमा मेरोः पूर्वभागे एकोऽ-
 परभागे, तत्र यो मेरोर्दक्षिणभागे सूर्यश्चारं चरन् वर्तते ततः समश्रेणिव्यवस्थितौ द्वौ दक्षिणभागे एव सूर्यौ लवणसमुद्रे षड् धातकी-
 षण्डे एकविंशतिः कालोदे षट्त्रिंशद्भ्यन्तरपुष्करार्द्धे, इत्यस्यामपि सूर्यपङ्क्तौ सर्वसंख्याया षट्षष्टिः सूर्याः, तथा योऽपि च मेरोरुत्त-
 रभागे सूर्यश्चारं चरन् वर्तते तस्यापि समश्रेण्या व्यवस्थितौ द्वौ उत्तरभागे सूर्यौ लवणसमुद्रे षड् धातकीषण्डे एकविंशतिः कालोदे
 षट्त्रिंशद्भ्यन्तरपुष्करार्द्धे इत्यस्यामपि सूर्यपङ्क्तौ सर्वसंख्याया षट्षष्टिः सूर्याः, तथा यो मेरोः किल पूर्वभागे चारं चरन् वर्तते चन्द्र-
 मास्तसमश्रेणिव्यवस्थितौ द्वौ पूर्वभागे एव चन्द्रमसौ लवणसमुद्रे षड् धातकीषण्डे एकविंशतिः कालोदे षट्त्रिंशद्भ्यन्तरपुष्करार्द्धे
 इत्यस्यां चन्द्रपङ्क्तौ सर्वसंख्याया षट्षष्टिश्चन्द्रमसः, एवं यो मेरोरपरभागे चन्द्रमास्तन्मूलायामपि पङ्क्तौ षट्षष्टिश्चन्द्रमसो वेदितव्याः ॥
 नक्षत्राणां मनुष्यलोके सर्वसंख्याया पङ्क्तयो भवन्ति षट्पंचाशत्, एकैका च पङ्क्तिर्भवति षट्षष्टिः षट्षष्टिस्तद्भवपरिमाणा इत्यर्थः,
 तथाहि—किलास्मिन् जम्बूद्वीपे दक्षिणतोऽर्द्धभागे एकस्य शशिनः परिवारभूतान्यभिजिदादीन्वष्टाविंशतिसंख्यानि नक्षत्राणि क्रमेण व्य-
 वस्थितानि चारं चरन्ति, उत्तरतोऽर्द्धभागे द्वितीयस्य शशिनः परिवारभूतान्यष्टाविंशतिसंख्याकान्यभिजिदादीन्थेव नक्षत्राणि क्रमेण र-
 व्यवस्थितानि, तत्र दक्षिणतोऽर्द्धभागे यत्राभिजिन्नक्षत्रं तत्समश्रेणिव्यवस्थिते द्वे अभिजिन्नक्षत्रे लवणसमुद्रे षड् धातकीषण्डे एकविं-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३३७ ॥

शक्तिः कालोदे पट्टत्रिशदभ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति, सर्वसङ्ख्याया पट्पट्टिरभिजिन्नक्षत्राणि पङ्कथा व्यवस्थितानि, एवं श्रवणादीन्यपि दक्षिणतोऽर्द्धभागे पङ्कथा व्यवस्थितानि पट्पट्टिसङ्ख्याकानि भावनीयानि, उत्तरतोऽप्यर्द्धभागे यदभिजिन्नक्षत्रं तत्समश्रेणिव्यवस्थितेऽपि उत्तरभागा एव द्वे अभिजिन्नक्षत्रे लवणसमुद्रे षड् धातकीषण्डे एकविंशतिः कालोदे पट्टत्रिशदपुष्करार्द्धे, एवं श्रवणादिपङ्कथोऽपि प्रत्येकं षट्पट्टिसङ्ख्याका २ वेदितव्या इति भवन्ति सर्वसङ्ख्याया पट्पञ्चाशत्सङ्ख्या नक्षत्राणां पङ्कथः, एकैका च पङ्क्तिः पट्पट्टिसङ्ख्येति ॥ 'महाणां' अङ्गारकप्रभृतीनां सर्वसङ्ख्याया मनुष्यलोके पट्सप्तत्यधिकं पङ्क्तिशतं भवति, एकैका च पङ्क्तिर्भवति पट्पट्टिः, अत्रापीयं भावना—जम्बूद्वीपे दक्षिणतोऽर्द्धभागे एकस्य शशिनः परिवारभूता अङ्गारकप्रभृतयोऽष्टाशीतिर्भहा उत्तरतोऽर्द्धभागे द्वितीयस्य शशिनः परिवारभूता अङ्गारकप्रभृतय एवान्येऽष्टाशीतिर्भहाः, तत्र दक्षिणतोऽर्द्धभागे योऽङ्गारकनामा भहस्रत्समश्रेणिव्यवस्थितौ दक्षिणभागा एव द्वावङ्गारकौ लवणसमुद्रे षड् धातकीषण्डे एकविंशतिः कालोदे पट्टत्रिशदभ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति, एवं शेषा अपि समाशी-तिर्भहाः पङ्कथा व्यवस्थिताः प्रत्येकं षट्पट्टिः २ वेदितव्याः, एवमुत्तरतोऽप्यर्द्धभागेऽङ्गारकप्रभृतीनामष्टाशीतेर्भहाणां पङ्कथः प्रत्येकं षट्पट्टिसङ्ख्याका २ भावनीया इति भवति सर्वसङ्ख्याया महाणां पट्सप्ततं पङ्क्तिशतं, एकैका च पङ्क्तिः षट्पट्टिसङ्ख्याकेति ॥ 'ते' मनुष्य-लोकवर्तिनः सर्वे चंद्राः सर्वे सूर्याः सर्वे ग्रहगणा अनवस्थितैर्यथायोगमन्थैरन्यैर्नक्षत्रैः सह योगमुपलक्षिताः 'पयाहिणावत्समंडला' इति प्रकर्षेण सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च परिभ्रमतां चन्द्रादीनां दक्षिण एव मेरुर्भवति यस्मिन्नावर्त्त—मण्डलपरिभ्रमणरूपे स प्रदक्षिणः २ आवर्त्तो येषां मण्डलानां तानि प्रदक्षिणावर्त्तानि तानि मण्डलानि मेरुं (प्रति) येषां ते प्रदक्षिणावर्त्तमण्डला मेरुमनुलक्षीकृत्य चरन्ति, एतेनैतदुक्तं भवति—सूर्यादयः समस्ता अपि मनुष्यलोकवर्तिनः प्रदक्षिणावर्त्तमण्डलगत्या परिभ्रमन्तीति, इह चन्द्रादित्यग्रहाणां मण्डलान्यनवस्थि-

३ प्रतिपत्तौ
समयक्षे-
त्राधि०
उद्देशः २
सू० १७७

॥ ३३७ ॥

तानि, यथायोगमन्यस्मिन्नन्यस्मिन्मण्डले तेषां संचरिण्यत्वात्, नक्षत्रतारकाणां तु मण्डलान्यनवस्थितान्येव, तथा चाह—नक्षत्राणां तारकाणां च मण्डलान्यवस्थितानि ज्ञातव्यानि, कियुक्तं भवति ?—आकालं प्रतिनियतमेकैकं नक्षत्राणां तारकाणा च मण्डलमिति, न चैवं व्यवस्थितमण्डलत्वाकारेणमाशङ्कनीयं यथा तेषां गतिरेव न भवतीति, यत आह—‘तेऽवि य’ इत्यादि, तान्यपि नक्षत्राणि तारकाणि च, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, प्रदक्षिणावर्त्तमेव, इदं क्रियाविशेषणं, मेरुमनुलक्ष्यीकृत्य चरन्ति, एतच्च मेरुं लक्ष्यीकृत्य तेषां प्रदक्षिणावर्त्तचरणं प्रत्यक्षत एवोपलक्ष्यत इति संवादि ॥ ‘रजनिकरदिनकराणां’ चन्द्रादित्यानामूर्द्धं वाऽधो वा सङ्क्रमो न भवति तथा जगत्स्वाभाव्यात्, तिर्यक् पुनर्मण्डलेषु सङ्क्रमणं भवति, किंविशिष्टमित्याह—‘साभ्यन्तरवाह्यम्’ अभ्यन्तरं च वाह्यं च अभ्यन्तरवाह्यं सह अभ्यन्तरवाह्यं यस्य येन वा तत् साभ्यन्तरवाह्यं, एतदुक्तं भवति ?—सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलारपरतस्वावन्मण्डलेषु सङ्क्रमणं यावत्सर्वावाह्यमण्डलं, सर्वावाह्याच्च मण्डलादवर्गं मण्डलेषु तावत्सङ्क्रमणं यावत्सर्वाभ्यन्तरमिति ॥ ‘रजनिकरदिनकराणां’ चन्द्रादित्यानां नक्षत्राणां महाप्रहाणां च ‘चारविशेषेण’ तेन तेन चारेण सुखदुःखविधयो मनुष्याणां संभवन्ति, तथाहि—द्विविधाति सन्ति सदा मनुष्याणां कर्माणि, तथाथा—शुभवेद्यानि च, कर्माणां च सामान्यतो विपाकहेतवः पञ्च, तथाथा—धाति सन्ति सदा भवो भवश्च, उक्तञ्च—‘उदयकवयखओवसमोवसमा जं च कन्मुणो भणिया । द्द्वं खेत्त कालं भावं भवं च द्रव्यं क्षेत्रं कालो भावो भवश्च, उक्तञ्च—‘उदयकवयखओवसमोवसमा जं च कन्मुणो भणिया । द्द्वं खेत्त कालं भावं भवं च संपप्य ॥ १ ॥’ शुभवेद्यानां च कर्माणां प्रायः शुभद्रव्यक्षेत्रादिसामग्री विपाकहेतुः, अशुभवेद्यानामशुभद्रव्यक्षेत्रादि सामग्री, ततो यदा येषां जन्मनक्षत्राद्यनुकूलश्चन्द्रादीनां चारसदा तेषां प्रायो यानि शुभवेद्यानि कर्माणि तानि तथाविधां विपाकसामग्रीमधिगम्य

१ उदय क्षय क्षयोपशम उपशमो यच्च कर्मणो भणिता । द्रव्य क्षेत्र काल भावं भव च संप्राप्य ॥ १ ॥

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३३८ ॥

विपाकं प्रपद्यन्ते, प्रपत्राविपाकानि शरीरनीरोगतासंपादनतो धनवृद्धिकरणेन च वैरोपशमनतः प्रियसंप्रयोगसंपादनतो वा यदिवा
प्राग्वाभीष्टप्रयोजननिष्पत्तिकरणतः सुखमुपजनयन्ति, अत एव महीयासः परमविवेकिनः स्वल्पमपि प्रयोजनं शुभतिथिनक्ष-
त्रादावारभंते न तु यथा कथञ्चन, अत एव जिनानामपि भगवतामाज्ञा प्रजाजनादिकमधिकृत्यैवमवर्तिष्ट—यथा शुभक्षेत्रे शुभदिश-
मभिसुखीकृत्य शुभे तिथिनक्षत्रमुहूर्त्तादौ प्रवाजनव्रतारोपणादि कर्तव्यं नान्यथा, तथा चोक्तं पञ्चवरतुके—“एसा जिगाण आणा
खेत्ताईया य कम्मणो भणिया । उदयाइकारणं जं तम्हा सन्वदय जइयव्वं ॥ १ ॥” अस्या अक्षरगमनिका—एषा जिनानामाज्ञा यथा
शुभक्षेत्रे शुभां दिशमभिसुखीकृत्य शुभे तिथिनक्षत्रमुहूर्त्तादौ प्रवाजनव्रतारोपणादि कर्तव्यं नान्यथा, अपिच—क्षेत्राद्योऽपि कर्मणा-
मुदयादिकारण भगवद्भिरुक्तास्ततोऽशुभद्रव्यक्षेत्रादिसामग्रीमवाप्य कदाचिद्दशुभवेद्यानि कर्मणि विपाकं गत्वोदयमासादयेयुः, तदुदये
च गृहीतव्रतभङ्गादिदोषप्रसङ्गः, शुभक्षेत्रादिसामग्रीं तु प्राप्य जनात्ता शुभकर्मविपाकसम्भव इति संभवति निर्दिष्टं सामाधिकपरिपा-
लनादि, तस्मादवश्यं छद्मस्थेन सर्वत्र शुभक्षेत्रादौ यतितव्य, ये तु भगवन्तोऽतिशयमन्तस्ते अतिशयबलादेव निर्दिष्टं सविष्टं वा स-
न्यगवगच्छन्ति ततो न शुभतिथिसुहूर्त्तादिकमपेक्षन्त इति तन्मार्गानुसरणं छद्मस्थानां न न्याय्यं, तेन ये च परममुनिपर्युपासितप्रबच-
नविद्वन्वका अपरिमलितजिनशासनोपनिषद्भूतशास्त्रगुरुपरम्परायातनिरवद्यविशदकालोचितसामाचारीप्रतिपन्थिनः स्वमतिकल्पितसान-
माचारीका अभिदधति—यथा न प्रवाजनादिषु शुभतिथिनक्षत्रादितिरीक्षणे यतितव्यं, न खलु भगवान् जगत्स्वामी प्रवाजनायोपस्थि-
तेषु शुभतिथ्यादितिरीक्षणं कृतवानिति तेषाम्ना द्रष्टव्या इति ॥ तेषा—सूर्याचन्द्रमसां सर्वबाह्यान्मण्डलादभ्यन्तरं प्रविशतां तापक्षेत्रं
प्रतिदिवसं क्रमेण नियमादायामतो वर्द्धते, येनैव च क्रमेण परिवर्द्धते तेनैव क्रमेण सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्निक्रामतां परिहीयते,

३ प्रतिपत्तौ

समयक्षे-

त्राधि०

उद्देशः २

सू० १७७

॥ ३३८ ॥

तथाहि—सर्वबाह्यमण्डले चारं चरतां सूर्याणां चन्द्रमंसां च प्रत्येकं जम्बूद्वीपचक्रवालस्य दशधा प्रविभक्तस्य द्वौ द्वौ भागौ तापक्षेत्रं, ततः
 सूर्यस्यभ्यन्तरं प्रविशतः प्रतिमण्डलं षष्ट्यधिकषट्त्रिंशच्छतप्रविभक्तस्य द्वौ द्वौ भागौ तापक्षेत्रस्य वद्धेते, चन्द्रमसस्तु मण्डलेषु प्रत्येकं
 पौर्णमासीसम्भवे क्रमेण प्रतिमण्डलं षड्विंशतिर्भागाः सप्तविंशतितमस्य च भागस्यैकः सप्तभागाः, एवं च प्रतिमण्डलमभिवृद्धौ यदा
 सर्वाभ्यन्तरमण्डले चारं चरतस्तदा प्रत्येकं जम्बूद्वीपचक्रवालस्य त्रयः परिपूर्णां दशभागान्तापक्षेत्रं, ततः पुनरपि सर्वाभ्यन्तरमण्डलान-
 द्द्विर्निष्क्रमेण सूर्यस्य प्रतिमण्डलं षष्ट्यधिकषट्त्रिंशच्छतप्रविभक्तस्य जम्बूद्वीपचक्रवालस्य द्वौ द्वौ भागौ परिहीयेते, चन्द्रमसस्तु मण्डलेषु
 प्रत्येकं पौर्णमासीसम्भवे क्रमेण प्रतिमण्डलं षड्विंशतिर्भागाः सप्तविंशतितमस्य च भागस्य चैकः सप्तभाग इति ॥ 'तेषां' चन्द्रसूर्याणां
 तापक्षेत्रपन्थाः कलम्बुयापुष्पं—नालिकापुष्पं तद्वत्संस्थिताः कलम्बुयापुष्पसंस्थिताः, एतदेव व्याचष्टे—अन्तः—मेरुदिशि सङ्कुचिता वहिः—
 लवणादिशि विस्तृताः; एतच्चन्द्रप्रज्ञप्तौ सूर्यप्रज्ञप्तौ चतुर्थे प्राप्यते सविस्तरं भावितमिति ततोऽत्रधार्यम् ॥ सम्प्रति चन्द्रमसमधिकृत्य
 गौतमः प्रश्नयति—केन कारणेन शुक्लपक्षे वद्धेते ? केन वा कारणेन चन्द्रस्य कृष्णपक्षे परिहानिर्भवति ? केन वा 'अनुभावेन' प्रभा-
 वेण चन्द्रस्यैकः पक्षः कृष्णो भवति एकः 'ज्योत्स्तः' शुक्लः ? इति, एवमुक्ते भगवानाह—इह द्विविधो राहुस्तद्यथा—पूर्वराहुर्नित्यराहुश्च,
 तत्र पूर्वराहुः स उच्यते यः कदाचिदकस्मात्समागत्य निजविमानेन चन्द्रविमानं सूर्यविमानं वाऽन्तरितं करोति, अन्तरिते च कृते
 लोके ग्रहणमिति प्रसिद्धिः; स इह न गृह्यते, यस्तु नित्यराहुस्तस्य विमानं कृष्णं तथाजगत्स्वभावाव्याच्चन्द्रेण सह 'नित्यं' सर्वकाल-
 मविरहितं तथा 'चतुरंगुलेन' चतुरङ्गुलैरधामं सत् 'चन्द्रस्य' चन्द्रविमानस्याधस्ताच्चरति, तत्रैवं चरत् शुक्लपक्षे शनैः शनैः प्रकटीकरेति
 चन्द्रमसं कृष्णपक्षे च शनैः शनैरगृह्णाति, तथा चाह—इह द्वाषष्टिभागीकृतस्य चन्द्रविमानस्य द्वौ भागावुपरितनौ सदाऽनावार्यस्वभा-

वत्वाद् अपाङ्गत्व शेषस्य पञ्चदशभिर्भागे हस्ते ये चत्वारो भागा लभ्यन्ते ते द्वापष्टिशब्देनोच्यन्ते, अवयवे समुदायोपचारात्, एतच्च व्याख्यातमेतत्स्यैव चूर्णिसुपजीव्य कृतं न स्वमनीषिकया, तथा च तद्वन्धः—“चन्द्रविमानं द्वापष्टिभागीक्रियते, सतः पञ्चदशभिर्भा- गोऽपद्रियते, तत्र चत्वारो भागा द्वापष्टिभागानां पञ्चदशभागोन लभ्यन्ते शेषौ द्वौ, एतावद् दिने दिने शुक्लपक्षस्य राहुणा मुच्यते” इति, एवं च सति यत्समवायाङ्गसूत्रम्—“सुष्कपक्वसस दिवसे दिवसे वावट्टिं वावाट्टिं भागे परिवहूइ” इति, तदप्येवमेव व्याख्येयं, संप्रदायवाशाद्धि सूत्रं व्याख्येयं, न स्वमनीषिकया, अन्यथा महदाशानानाप्रसक्तेः, संप्रदायश्च यथोक्तस्वरूप इति, तत्र शुक्लपक्षस्य दिवसे यद्—यस्मात्कारणाच्चन्द्रो द्वापष्टिद्वापष्टिभागान्—द्वापष्टिभागसत्कान् चतुरश्वतुरो भागान् यावरपरिवर्द्धते, कालेन—कुष्णपक्षेण पुनर्दिवसे २ तानेव द्वापष्टिभागसत्कान् चतुरश्वतुरो भागान् ‘प्रक्षपयति’ परिहापयति, एतदेव व्याचष्टे—कुष्णपक्षे प्रतिदिवसं राहुवि- मानं स्वकीयेन पञ्चदशेन भागेन तं ‘चन्द्रं’ चन्द्रविमानं पञ्चदशमेव भागं ‘वृणोति’ आन्धलादयति, शुक्लपक्षे पुनस्तमेव प्रतिदिवसं पञ्चदशभागमासीयेन पञ्चदशेन भागेन ‘व्यतिक्रामति’ मुञ्चति, किमुक्तं भवति?—कुष्णपक्षे प्रतिपद् आरभ्यासीयेन पञ्चदशेन पञ्चदशेन भागेन प्रतिदिवसमेकैकं पञ्चदशभागमुपरितनभागादारभ्याद्युणोति, शुक्लपक्षे तु प्रतिपद् आरभ्य तेनैव क्रमेण प्रतिदिवस- मेकैकं पञ्चदशभागं प्रकटीकरोति, तेन जगति चन्द्रमण्डलस्य वृद्धिहानी प्रतिभासते, स्वरूपतः पुनश्चन्द्रमण्डलमवस्थितमेव, तथा चाह—एवं राहुविमानेन प्रतिदिवसं क्रमेणानावरणकरणतो ‘वर्द्धते’ वर्द्धमानः प्रतिभासते चन्द्रः, एवं राहुविमानेन प्रतिदिवसं क्रमे- णावरणकरणतः परिहानिप्रतिभासो भवति चन्द्रस्य विषये, एतेनैव ‘अनुभावेन’ कारणैक. पक्षः ‘कालः’ कुष्णो भवति यत्र च- न्द्रस्य परिहानिः प्रतिभासते, एकस्य ‘ज्योत्स्नाः’ शुद्धो यत्र चन्द्रविषयो वृद्धिप्रतिभासः ॥ ‘अन्तः’ मध्ये ‘मनुष्यक्षेत्रे’ मनुष्यपक्षेत्रस्य

३ प्रतिपत्ता
समयज्ञे-
त्राधि०
उद्देशः २
सू० १७७

यावण्णे तहप्पगारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता ? , गोयमा ! तओ सरीरगा पणत्ता तं चैव, णवरं सरी-
रोगाहणा उक्कोसेणं चत्तारि गाडयाहं, इंद्रिया चत्तारि, चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी, ठिती उ-
क्कोसेणं छम्मासा, सेसं जहा तेइन्द्रियाणं जाव असंलेज्जा पणत्ता, से तं चउरिंदिया ॥ (सू० ३०)

अथ के ते चतुरिन्द्रियाः ? , सूरिराह—चतुरिन्द्रिया अनेकविधाः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—‘अंधिया पुत्तिया मच्छिया मगसिरा
कीडा पयंगा टैकणा कुक्कुहा कुक्कुहा नंदावत्ता क्षिगिरिडा किण्हपत्ता नीलपत्ता लोहियपत्ता हालिदपत्ता सुक्किलपत्ता चित्तपक्खा विचि-
त्तपक्खा ओहंजलिया जलचारिया गंभीरा नीणिया तंतवा अच्छिरोडा अच्छिवेहा सांरगा नेउरा डोला भमरा भरिलि जरला विच्छुया
पत्तविच्छुया छाणविच्छुया जलविच्छुया सेइंगाला कणगा गोमयकीडगा” एते लोकतः प्रत्येतव्या, ‘ले यावण्णे तहप्पगारा’ इति,
येऽपि चान्ये ‘तथाप्रकाराः’ एवंप्रकाराले सर्वे चतुरिन्द्रिया विज्ञेयाः, ‘ते समासतो’ इत्यादि सकलमपि सूत्रं द्वीन्द्रियवद्भावनीयं,
नवरसवगाहनाद्वारे उत्कर्षतोऽवगाहना चत्तारि गव्यूतानि । इन्द्रियद्वारे स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुर्लक्षणानि चत्तारीन्द्रियाणि । स्थितिद्वारे
उत्कर्षतः स्थितिः पणमासा; शेषं तथैव, उपसंहारमाह—‘सेत्तं चउरिंदिया’ । सम्प्रति पञ्चेन्द्रियान् प्रतिपिपादयिपुराह—
से किं तं पंचेदिया ? , २ चउन्विहा पणत्ता, तंजहा—णेरतिया तिरिक्खलजोणिया मणुस्सा
देवा ॥ (सू० ३१)

अथ के ते पञ्चेन्द्रियाः ? , सूरिराह—पञ्चेन्द्रियाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—नैरधिकाल्तिर्यग्योनिका मज्जुया देवाः, तत्र अयम्—

पञ्चविधा ज्योतिष्कास्तद्यथा—चन्द्राः सूर्या प्रहगणाः चशब्दाभक्षत्राणि तारकाश्च भवन्ति 'चारोपगाः' चारयुक्ताः, 'तेने'ति प्राकृतत्वात्पञ्चम्यर्थे तृतीयां ततो मनुष्यक्षेत्रात्परं यानि शेषाणि 'चन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्राणि' चन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्रविमानानि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, तेषां नास्ति गतिः—न स्वास्मात्स्थानाच्चलनं नापि 'चारः' मण्डलगत्या परिभ्रमणं किन्त्ववस्थितान्येव तानि ज्ञातव्यानि ॥ सम्प्रति प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं चन्द्रादिसङ्कलनामाह—'एो जंबुद्वीवे दुगुणा लवणे चउगुणा ह्येति । लावणगा य तिगुणिया ससिसूरा धायइसंडे' ॥ १ ॥ द्वौ चन्द्रौ उपलक्षणमेतत् द्वौ सूर्यौ च 'इह' अस्मिन् जम्बूद्वीपे, चत्वारः 'सागरे' समुद्रे 'लवणतोये' लवणजले, धातकीषण्डे द्वीपे द्वादश चन्द्राश्च द्वादश सूर्याश्च ॥ एतदेव भङ्ग्यन्तरेण प्रतिपादयति—शशिनौ सूर्यौ जम्बूद्वीपे द्वौ द्वौ, तावेव द्विगुणितौ 'लवणे' लवणसमुद्रे भवतः, चत्वारो लवणसमुद्रे शशिनश्चत्वारश्च सूर्या भवन्तीत्यर्थः, द्वयोर्द्वीभ्यां गुणने चतुर्भावात्, पाठान्तरम्—'एवं जंबूद्वीवे दुगुणा लवणे चउगुणा ह्येति' ति, 'एवम्' उक्तेन प्रकारेण एकैकौ चन्द्रसूर्यौ जम्बूद्वीपे द्विगुणौ भवत, किमुक्तं भवति ?—द्वौ चन्द्रमसौ द्वौ सूर्यौ जम्बूद्वीप इति, 'लवणे' लवणसमुद्रे तावैकैकौ सूर्याचन्द्रमसौ चतुर्गुणौ भवतः, चत्वारश्चन्द्राश्चत्वारः सूर्या लवणसमुद्रे भवन्तीति भावः, 'लावणिकाः' लवणसमुद्रभवाः शशिसूर्यास्त्रिगुणिता धातकीषण्डे भवन्ति, द्वादश चन्द्रा द्वादश सूर्या धातकीषण्डे द्वीपे भवन्तीत्यर्थः ॥ सम्प्रति शेषद्वीपसमुद्रगतचन्द्रादित्यसङ्ख्यापरिज्ञानाय करणमाह—धातकीषण्डः प्रभृतिः—आदिर्येषां ते धातकीषण्डप्रभृतयस्तेषु धातकीषण्डप्रभृतिषु द्वीपेषु समुद्रेषु च ये उद्दिष्टाश्चन्द्रा द्वादशादयः उपलक्षणमेतत् सूर्या वा ते 'त्रिगुणिताः' त्रिगुणीकृताः सन्तः 'आइल्लचंदसहिय'त्ति उद्दिष्टचन्द्रयुक्ताद्वीपात्समुद्राद्वा प्राग्जम्बूद्वीपमादिं कृत्वा ये प्राक्तनाश्चन्द्रास्तौरादिमचन्द्रैः, उपलक्षणमेतत् आदिमसूर्यैश्च सहिता यावन्तो भवन्ति एतावत्प्रमाणा अनन्तरे-

ऽन्तरे कालोद्वाद्दौ भवन्ति, तत्र घातकीपण्डे द्वीपे उद्दिष्टाश्चन्द्रा द्वादश ते त्रिगुणाः क्रियन्ते जाताः पट्विंशत्, आदिमचन्द्राः पट्, तथा-द्दौ चन्द्रौ जम्बूद्वीपे चत्वारो लवणसमुद्रे, एतैरादिमचन्द्रैः सहिता द्वाचत्वारिंशद्भवन्ति, एतावन्तः कालोद्समुद्रे चन्द्राः, एव एव विधिः सूर्योणामपि, तेन सूर्यो अपि तत्रैतावन्तो वेदितव्याः, तथा कालोद्दे समुद्रे द्वाचत्वारिंशच्चन्द्रस उद्दिष्टास्ते त्रिगुणाः क्रियन्ते जाताः पट्विंशं शतं, आदिमचन्द्रा अष्टादश, तथा-द्दौ जम्बूद्वीपे चत्वारो लवणसमुद्रे द्वादश घातकीपण्डे, एतैरादिमचन्द्रैः सहितं पट्विंशं शतं चतुश्चत्वारिंशं शतं जातं, एतावन्तः पुष्करवरद्वीपे चन्द्रा एतावन्त एव च सूर्याः, एवं सर्वेष्वपि द्वीपसमुद्रेष्वेतत्करणवशाच्चन्द्रसङ्ख्या प्रतिपत्तव्या, सूर्यसङ्ख्याऽपि ॥ सम्प्रति प्रतिद्वीपं प्रति समुद्रं च ग्रहनक्षत्रतारापरिमाणज्ञानोपायमाह-अत्रामशब्दः परिमाणवाची, यत्र द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्रपरिमाणं ग्रहपरिमाणं तारापरिमाणं वा ज्ञातुमिच्छसि तस्य द्वीपस्य समुद्रस्य वा सन्चन्धिभिः ३५२, एतावन्तो लवणसमुद्रे ग्रहाः, तथैकस्य शशिनः परिवारभूतास्ते चतुर्भिर्गुण्यन्ते जातं द्वादशोत्तरं शतं, एतावन्ति लवण-एतावत्यो लवणसमुद्रे तारागणकोटीकोटयः, जातानि कोटीकोटीनां द्वे लक्षे सप्तपट्टिः सहस्राणि नव शतानि पट्पट्टिः सहस्राणि नव शतानि पञ्चस-एवंरूपा च नक्षत्रादीनां लवणसमुद्रे सहस्रा प्रागेवोक्ता, एवं सर्वेष्वपि द्वीपसमुद्रेषु नक्ष-

त्रादिसङ्गापरिमाणं भावनीयम् ॥ सम्प्रति मनुष्यक्षेत्राद्बहिर्वर्तिनां चन्द्रसूर्याणां परस्परमन्तरपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—‘मनुष्यन-
 गस्य’ मानुषोत्तरपर्वतस्य बहिश्चन्द्रात्सूर्यस्य सूर्याश्चन्द्रस्थान्तरं भवति ‘अन्यूनानि’ परिपूर्णानि योजनानां पञ्चाशत् सहस्राणि, एतावता
 चन्द्रस्य सूर्यस्य च परस्परमन्तरसुकम् ॥ इदानीं चन्द्रस्य सूर्यस्य सूर्यस्य सूर्यस्य च परस्परमन्तरमाह—‘सूरस्स य सूरस्स य’ इत्यादि,
 सूर्यस्य सूर्यस्य परस्परं चन्द्रस्य चन्द्रस्य परस्परमन्तरं भवति योजनानां शतसहस्रं—लक्षं, तथाहि—चन्द्रान्तरिताः सूर्याः सूर्यान्तरि-
 ताश्चन्द्रा बहिव्यवस्थिताः, चन्द्रसूर्याणां च परस्परमन्तरं पञ्चाशद्योजनसहस्राणि ५००००, ततश्चन्द्रस्य चन्द्रस्य सूर्यस्य सूर्यस्य च
 परस्परमन्तरं भवति योजनानां लक्षं, एतच्चैवमन्तरपरिमाणं सूचीश्रेण्या प्रतिपत्तव्यं न बलयाकारश्रेण्येति ॥ सम्प्रति बहिश्चन्द्रसूर्याणां
 पङ्क्त्याऽवस्थानमाह—नृलोकाद्बहिः पङ्क्त्याऽवस्थिताः सूर्यान्तरिताश्चन्द्राश्चन्द्रान्तरिता दिनकराः ‘दीप्ताः’ दीप्यन्ते स मास्करा इत्यर्थः;
 कथम्भूतास्ते चन्द्रसूर्याः? इत्याह—‘चित्रान्तरलेश्याकाः’ चित्रमन्तरं लेश्या च प्रकाशरूपा येषां ते तथा, तत्र चित्रमन्तरं च-
 न्द्राणा सूर्यान्तरितत्वात् सूर्याणां चन्द्रान्तरितत्वात्, चित्रा लेश्या चन्द्रमसां शीतरश्मित्वात् सूर्याणामुष्णरश्मित्वात्, लेश्याविशेषप्र-
 दर्शनार्थमाह—‘सुहलेसा मंदलेसा य’ सुखलेश्याश्चन्द्रमसो, न शीतकाले मनुष्यलोक इवात्यन्तशीतरश्मय इत्यर्थः; मन्दलेश्याः सूर्या
 न तु मनुष्यलोके निदाघसमय इव एकान्तोष्णरश्मय इत्यर्थः; आह च तत्त्वार्थटीकाकारो हरिभद्रसूरिः—‘नात्यन्तं शीताश्चन्द्रमसः
 नात्यन्तोष्णाः सूर्याः किन्तु साधारणा द्वयोरपी”ति, इहेदमुक्तं भवति—यत्र द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्रादिपरिमाणं ज्ञातुमिष्यते तत्रैकश-
 शिपरिवारभूतं नक्षत्रादिपरिमाणं तावद्भिः शशिभिर्गुणयितव्यमिति । तत्रैकशशिपरिवारभूतानां ग्रहादीनां परिमाणमाह—‘अट्टासीई-
 त्यादि गाथाद्वयमपि पाठसिद्धम् ॥ बहिः ‘मनुष्यनगस्य’ मनुष्यपर्वतस्य चन्द्रसूर्याणां योगा अवस्थिता न मनुष्यलोक इवान्यान्यन-

क्षत्रसञ्चारिणश्चाराभावात्, क्वचित् 'अवद्विया तेया' इति पाठस्तत्रावस्थितानि तेजांसीति व्याख्येयं, किमुक्तं भवति?—सूर्याः स-
दैवानत्युष्णतेजसो न तु जातुचिदपि मनुष्यलोके शीष्मकाल इवात्युष्णतेजसः, चन्द्रमसोऽपि सदैवानतिशीतलेइयाका न पुनः कदाचना-
प्यन्तर्मनुष्यक्षेत्रस्य गिशिरकाल इवातिशीततेजस इति, तत्र प्रथमपाठपक्षे तानेवावस्थितान् योगानाह—'चंदा अभिई' इत्यादि, द्वि-
तीयपाठपक्षे तथेति पठयितव्यं, चन्द्राः सर्वेऽपि मनुष्यक्षेत्राद्दहिरभिजिता नक्षत्रेण युक्ताः, सूर्याः पुनर्भवन्ति पुष्यैर्युक्ता इति ॥ स-
म्प्रति मानुषोत्तरपर्वतोच्चैस्त्वादिप्रतिपादनार्थमाह—

माणुसुत्तरे णं भंते! पव्वते केवतियं उहुं उच्चत्तेणं? केवतियं उव्वेहेणं? केवतियं मूले विक्खम्भे-
णं? केवतियं मज्जे विक्खंभेणं? केवतियं सिहरे विक्खंभेणं? केवतियं अंतो गिरिपरिरणं? केव-
तियं बाहिं गिरिपरिरणं? केवतियं मज्जे गिरिपरिरणं? केवतियं उवरि गिरिपरिरणं?, गोय-
मा! माणुसुत्तरे णं पव्वते सत्तरस एक्कवीसाइं जोयणसयाइं उहुंउच्चत्तेणं चत्तारि तीसे जोयण-
सए कोसं च उव्वेहेणं मूले दसवावीसे जोयणसते विक्खंभेणं मज्जे सत्ततेवीसे जोयणसते
विक्खंभेणं उवरि चत्तारिचउवीसे जोयणसते विक्खंभेणं अंतो गिरिपरिरणं—एगा जोयण-
कोडी बायालीसं च सयसहस्साइं । तीसं च सहस्साइं दोणिण य अउणापण्णे जोयणसते किंचि-
विसेसाहिए परिकखेवेणं, बाहिरिगिरिपरिरणं एगा जोयणकोडी बायालीसं च सतसहस्साइं
उत्तीसं च सहस्साइं सत्तचोइसोत्तरे जोयणसते परिकखेवेणं, मज्जे गिरिपरिरणं एगा जोयण-

कोडी बायालीसं च सतसहस्राहं चोत्तीसं च सहस्रा अट्टतेवीसे जोयणसते परिखेवेणं,
 उवरि गिरिपरिणं एगा जोयणकोडी बायालीसं च सयसहस्राहं वत्तीसं च सहस्राहं नव य
 वत्तीसे जोयणसते परिखेवेणं, मूले विच्छिन्ने मज्झे संखित्ते उष्पि तणुए अंतो सणहे मज्झे
 उदुग्गे बाहिं दरिसणिल्ले ईसिं सणिसणणे सीहणिसाई अवद्धजवरासिसंठाणसंठिते सब्वजंबू
 णयामए अच्छे सणहे जाव पडिरूवे, उभओपासिं दोहिं पडमवरवेदियाहिं दोहि य वणसंडेहिं
 सब्वतो समंता संपरिखित्ते वणणओ दोणहवि ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चति—माणुसुत्तरे
 पव्वते २?, गोयमा ! माणुसुत्तरस्स णं पव्वतस्स अंतो मणुया उष्पि सुवणणा वाहिं देवा अदुत्तरं
 च णं गोयमा ! माणुसुत्तरपव्वतं सणुया ण कयाइ वितिवइंसु वा वीतिवयंति वा वीतिवइंसंति वा
 णणत्थ चारणेहिं वा विज्जाहरेहिं वा देवकम्पुणा वावि, से तेणट्टेणं गोयमा !० अदुत्तरं च णं जाव
 णिच्चत्ति ॥ जावं च णं माणुसुत्तरे पव्वते तावं च णं अस्सिलोए त्ति पबुच्चति, जावं च णं वासातिं
 वा वासधरातिं वा तावं च णं अस्सिलोएत्ति पबुच्चति, जावं च णं गेहाइ वा गेहावयगाति वा
 तावं च णं अस्सिलोएत्ति पबुच्चति, जावं च णं गामाति वा जाव रायहाणीति वा तावं च णं
 अस्सिलोएत्ति पबुच्चति, जावं च णं अरहंता चक्कवट्ठि बलेदेवा वासुदेवा पडिवासुदेवा चारणा
 विज्जाहरा समणा समणीओ सावया सावियाओ मणुया पगतिभइगा विणीता तावं च णं अस्सि

लोएत्ति पबुच्चति, जावं च णं समयति वा आवलियाति वा आणापाणूहति वा थोवाइ वा लवाइ वा सुहुत्ताइ वा दिवसाति वा अहोरत्ताति वा पक्खाति वा मासाति वा उद्धति वा अय-
णाति वा संवच्छराति वा जुगाति वा वाससताति वा वाससहस्साति वा वाससयसहस्साइ वा
पुवंगाति वा पुव्याति वा तुडियंगाति वा, एवं पुव्वे तुडिण् अड्डे अबवे इट्टकण् उप्पले पउमे ण-
लिणे अच्छिण्णिउरे अउत्ते णउत्ते मउत्ते चूलिया सीसपहेलिया जाव य सीसपहेलियंगेति वा सीसपहे-
लियाति वा पलिओवमेति वा सागरोवमेति वा उवसप्पिणीति वा ओसप्पिणीति वा तावं च णं बह्वे
अस्सि लोणे बुच्चति, जावं च णं वादरे चिञ्जुकारे वायरे थणियसहे तावं च णं अस्सि० जावं च णं वायरे तेउ-
ओराला बलाहका संसेयंति संमुच्छंति वासं वासंति तावं च णं अस्सि लोए, जावं च णं वायरे तेउ-
काए तावं च णं अस्सि लोए, जावं च णं आगराति वा नदीउइ वा णिहीति वा तावं च णं अस्सि-
लोगित्ति पबुच्चति, जावं च णं अगडाति वा णदीति वा तावं च णं अस्सि लोए जावं च णं चंदोव-
रागाति वा सूरोरारागाति वा चंदपरिणसाति वा सूरपरिणसाति वा पडिचंदाति वा पडिसूराति
वा इंदधणूइ वा उदगमच्छेइ वा कपिहसिताणि वा तावं च णं अस्सिलोगेति प० ॥ जावं च णं
चंदिमसूरियगहणक्खत्तारारूवाणं अभिगमणनिगमणवुट्ठिणिउट्ठिअणवट्ठियसंठाणसंठिती आ-
द्यविज्जति तावं च णं अस्सि लोएत्ति पबुच्चति ॥ (सू० १७८)

'माणुसुत्तरे ण' भित्वादि, माणुसुत्तरो णमिति वाक्यालङ्कारे पर्वतः 'कियत्' किंप्रमाणमूर्द्धमुच्चैस्त्वेन ? कियदुद्धेधेन ? कियन्मूलविष्कम्भेन ? कियदुपरिविष्कम्भेन ? कियद् 'अन्तर्गिरिपरिरयेण' गिरेरन्तः परिक्षेपेण ? कियद् 'बहिर्गिरिपरिरयेण' गिरेर्वह्निःपरिच्छेदेन ? कियत् 'मूलगिरिपरिरयेण ?' गिरेर्मूले परिरयेण, एवं कियन्मध्यगिरिपरिरयेण ?, एवं कियदुपरिगिरिपरिरयेण प्रशप्तः ?, भगवानाह-गौतम ! सप्तदश योजनशतानि एकविंशानि ऊर्द्धमुच्चैस्त्वेन १७२१, चत्वारि त्रिंशानि योजनशतानि क्रोशमेकं च 'उद्धेधेन' उण्डत्वेन ४३०, मूले दश द्वाविंशत्युत्तराणि योजनशतानि विष्कम्भेन १०२२, मध्ये सप्त त्रयोविंशत्युत्तराणि योजनशतानि विष्कम्भतः ७२३, उपरि चत्वारि चतुर्विंशत्युत्तराणि योजनशतानि विष्कम्भेन ४२४, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशच्छतसहस्राणि त्रिंशत्सहस्राणि द्वे एकोनपञ्चाशदधिके योजनशते किञ्चिद्विशेषाधिके अन्तर्गिरिपरिरयेण १४२३०२४९, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशत् शतसहस्राणि षट्त्रिंशत्सहस्राणि सप्त चतुर्दशेशोत्तराणि योजनशतानि बहिर्गिरिपरिरयेण १४२३६७१४, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशत् शतसहस्राणि चतुर्विंशत्सहस्राणि अष्टौ त्रयोविंशत्युत्तराणि योजनशतानि मध्यगिरिपरिरयेण १४२३४८२३, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशच्छतसहस्राणि द्वात्रिंशत्सहस्राणि नव च द्वात्रिंशदुत्तराणि योजनशतानि उपरिगिरिपरिरयेण १४२३२९३२, इदं च मध्ये उपरि च गिरिपरिरयपरिमाणं बहिर्भागपेक्षमवसातव्यं, अभ्यन्तरं छिन्नदृक्कतया मूले मध्ये उपरि च सर्वत्र तुल्यपरिरयपरिमाणत्वात्, मूले विस्तीर्णोऽतिष्ठुत्वात्, मध्ये संक्षिप्तो मध्यविस्तारत्वात्, उपरि तनुकः स्तोकबाहल्यभावात्, अन्तःश्लेषो मृष्ट इत्यर्थः मध्ये 'उदग्रः' प्रधानः बहिः 'दर्शनीयः' नयनमनोहारी 'ईषत्' मनाक् सन्निषण्णः सिंहनिषीदनेन निषीदनात्, तथा चाह—'सिंहनिषादी' सिंहवन्निषीदतीत्येवंशीलः सिंहनिषादी, यथा सिंहोऽप्रेतनं पादयुगलमुत्तम्य पश्चात्तनं तु पादयुग्मं स-

क्लेश्य पुताभ्यां मनाग्लभो निषीदति तथा निपणश्च शिरःप्रदेशे उन्नतः पश्चाद्भागो तु निम्नो निम्नतरः एवं मानुषोत्तरोऽपि जम्बूद्वीप-
दिशि छिन्नदङ्कः स चोन्नतः पाश्चात्यभागे तूपरितनभागादारभ्य पृथुलप्रदेशशृङ्गा निम्नोनिम्नतर इति, एतदेवातिव्यक्तमाह—‘अव-
च्छजवरसिसंठाणसंठिए’ इति अपगतमर्द्धं यस्य सोऽपार्द्धः स चासौ यवश्च राशिश्च अपार्द्धयवराशी तयोरिव यत्संस्थानं यस्य तेन
संस्थितः, यथा यवो राशिश्च धान्यानामपान्तराले ऊर्ध्वोभागेन छिन्नो मध्यभागे छिन्नदङ्क इव भवति बहिर्भागे तु शनैः शनैः
पृथुलवृद्ध्या निम्नो निम्नतरस्तद्वेधोऽपि, यवग्रहणं पृथग्व्याख्यातमन्यत्र केवलापार्द्धयवसंस्थानतयाऽपि प्रतिपादनात्, उक्तञ्च—‘जं-
वृणयामञ्चो सो रम्मो अद्धजवसंठिञ्चो भणिञ्चो । सिंहनिसादीएणं दुहाकञ्चो पुक्खरहीवो ॥ १ ॥’ ‘सव्वजंबूणयामए’ इति सर्वा-
सना जान्वूनदमयः ‘अच्छे जाव पडिख्वे’ इति प्राग्वत् । ‘उभञ्चो पासि’मित्यादि उभयोः पार्श्वयोरन्तर्भागे मध्यभागे चेत्यर्थः प्र-
त्येकमेकैकभावेन द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां वनखण्डाभ्यां च ‘सर्वतः’ सर्वासु दिक्षु ‘समन्ततः’ सामस्येन संपरिक्षिप्तः, द्वयोरपि
पद्मवरवेदिकावनखण्डयोः प्रमाणं वर्णकश्च प्राग्वत् ॥ साम्प्रतं नामनिमित्तमभिधित्सुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केतार्थेन
मदन्त ! एवमुच्यते—मानुषोत्तरः पर्वतः मानुषोत्तरः पर्वतः ? इति, भगवानाह—गौतम ! मानुषोत्तरपर्वतस्य ‘अन्तः’ मध्ये म-
नुष्याः उपरि ‘सुवर्णाः’ सुवर्णकुमारा देवाः बहिः सामान्यतो देवाः, ततो मनुष्याणामुत्तरः—पर इति मानुषोत्तरः । अथान्यद्
गौतम ! मानुषोत्तरं पर्वतं मनुष्या न कदाचिदपि व्यतिव्रजन्ति व्यतिव्रजन्ति वा, किं सर्वथा न ? इत्याह—ना-
न्यत्र, चारणेन पञ्चम्यर्थे कृतीया प्राकृतत्वात् ‘चारणात्’ जद्वाचारणलब्धिसंपन्नात् विद्याधराद् देवकर्मण एव क्रियया देवोत्पाद-
नादित्यर्थः, चारणादयो व्यतिव्रजन्त्यपि मानुषोत्तरं पर्वतमिति तद्वर्जनं, ततो मानुषाणामुत्तरः—उच्चैस्तरोऽलङ्घनीयत्वान्मानुषोत्तरः,

तथा चाह—‘से एएणट्टेण’मिलाद्युपसंहारवाक्यं गतार्थं ॥ सम्प्रत्येतावानेव मनुष्यलोकोऽत्रैव च वर्षवर्षधरादय इत्येतत्सूत्रं प्रतिपादयितु-
 क्राम आह—‘जावं च ण’मित्यादि, यावदयं मानुपोत्तरपर्वतस्तावत् ‘अस्सिलोए’ इति अयं मानुषलोक इति प्रोच्यते न परतः,
 तथा यावद्धर्षाणि—भरतादीनि क्षेत्राणीति वा वर्षधरपर्वता—हिमवदादय इति वा तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते न परतः, एतावता
 क्रियुक्तं भवति ?—वर्षाणि वर्षधरपर्वताश्च मनुष्यलोक एव नान्यत्रेति, एवमुत्तरत्रापि भावनीयं, तथा यावद्गृहाणीति वा गृहापतनानीति वा
 तत्र गृहाणि प्रतीतानि गृहापतनानीति—गृहेष्वगमनानि तावदयं मनुष्यलोकः प्रोच्यते, गृहाणि गृहापतनानि वाऽस्मिन्नेव मनुष्यलोके
 नान्यत्रेति भावः, तथा प्राप्ता इति वा नकराणीति वा यावत्सन्निवेशा इति वा, यावत्करणात् खेटकर्वटादिपरिग्रहस्तावदयं मनुष्यलोक
 इति प्रोच्यते, अत्रापि भावार्थः प्राग्वत्, तथा यावद्दुर्दन्तश्चक्रवर्तिनो बलदेवा वासुदेवाश्चारणा—जङ्घाचारणविद्याधराः ‘श्रमणाः’
 साधवः ‘श्रमणयः’ संयत्यः श्राविकाश्च, तथा मनुष्याः प्रकृतिभद्रका इत्यादि यावद्विनीतास्तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते,
 अर्हदादीनामत्रैव भावो नान्यत्रेति भावार्थः । तथा यावदुदारा बलाहका—मेघाः संखिद्यन्ते समूच्छन्ति—वर्षा वर्षन्ति, अस्य व्याख्यानं
 प्राग्वत् तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, मेघानामपि वर्षुकाणामत्रैव भावो नान्यत्रेति भावार्थः, तथा यावत् ‘वादरः’ गुरुतरः
 ‘स्तनितशब्दः’ गर्जितशब्द इति, ‘वादरो विद्युत्कार इति वा’ वादरा—अतिबहलतरा विद्युत् तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, तथा
 यावदयं वादरोऽग्निकायिकस्तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, वादराग्निकायिकस्यापि मनुष्यलोकात्परतोऽसम्भवात्, तथा यावदाकरा
 इति वा, आकरा—हिरण्याकरादयः, नद्य इति वा निधय इति वा तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, तेपामपि मनुष्यक्षेत्रादन्यत्रास-
 म्भवात्, तथा यावत्समया इति वा, समयः—परमनिरुद्धः कालविशेषो यस्याधो विभागः कर्तुं न शक्यते, स च सूचिकदारकरूपो

बलवानित्यादिपूर्वांक्तविशेषणविशिष्टो यावन्निपुणशिल्पोपगत एकां महतीपटशाटिकां पट्टशाटिकां वा गृहीत्वा शीघ्रं हस्तमात्रमपसारयन् यावता कालेनोपरितनतनुगतमुपरितनं पद्म छिनत्ति ततोऽपि मनाक् सूक्ष्मतरौ, जगन्मययुक्तासायातरुसमयानां समुदायः एकाब-
लिका, सङ्क्षेया आवलिका एक उच्छ्वासः सङ्क्षेयाऽऽवलिका निःश्वासः उच्छ्वासनिःश्वासौ समुद्रितावेक आनप्राणकाल, किमुक्तं भ-
वति ?—दृष्टस्य नीरोगस्य श्रमबुभुक्षादिना निरुपकृष्टस्य यावता कालेनैतावुच्छ्वासनिःश्वासौ भवतः तावान् काल आनप्राणः, उक्तञ्च—
“दृष्टस्य अणवकल्पस्य, निरुवकिष्टस्य जंबुणो । एगे ऊसासनीसासे, एस पाणुत्ति बुञ्जए ॥१॥” सप्त प्राणा एकः स्लोक. सप्त स्लोका एको
लवः सप्तसप्ततिसङ्ख्या लवा एको मुहूर्त्तः, उक्तञ्च—“सत्त पाणूणि से थोवे, सत्त थोवाणि से लवे । लवाण सत्तहत्तरिए, एम मुहुत्ते
वियाहिए ॥ १ ॥” अस्मिञ्च मुहूर्त्ते यथावलिकाश्चिन्त्यन्ते तदा तासामेका कोटी सप्तपष्टिल्लेशाः सहस्राणि द्वे शते षोडशा-
धिके, उक्तञ्च—“एगा कोडी सत्तट्टि लक्खा सत्तत्तरी सहस्सा य । दो य सया सोलहिया आवलियाणं मुहुत्तंभि ॥१॥” उच्छ्वासाञ्च
मुहूर्त्ते त्रीणि सहस्राणि सप्त शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि, उक्तञ्च—“तिन्नि सहस्सा सत्त य सयाइं तेवत्तरिं च ऊसासा । एम मुहुत्तो
भणिओ सव्वेहिं अणंतनाणीहिं ॥ १ ॥” त्रिगन्मुहूर्त्तप्रमाणोऽहोरात्रः, पञ्चदशाहोरात्रः पक्षः, द्वौ पक्षौ मासः, द्वौ मासौ ऋतुः, ते
च पट्, तद्यथा—प्राष्टब् वर्षोरात्रः शरद् हेमन्तः वसन्त मृष्मञ्च, तत्र—‘आपाढाद्या ऋतव’ इति वचनाद् आपाढश्रावणौ प्राष्टब्
भाद्रपदाश्वयुजौ वर्षोरात्रः कार्तिकमार्गशीर्षौ शरद् पौषमाघौ हेमन्तः फाल्गुनचैत्रौ वसन्तः वैशाखज्येष्ठौ मृष्म, ये त्वभिदधति-
वसन्ताद्या ऋतवः (इति वसन्त.) मृष्मः प्राष्टब्गरदौ हेमन्तः शिशिर इति पडिति तदप्रमाणमवसातव्यं, जैनमतोत्तीर्णत्वात्, त्रय
ऋतवोऽयनं, द्वे अयने संवत्सरः, पञ्चसंवत्सरं युगं, विंशतिर्युगानि वर्षशतं, इहहोरात्रे मासे वर्षे वर्षशते चोच्छ्वासपरिमाणमेवं पू-

इष्टफलं कर्म निर्गतमयं येभ्यस्ते निरया—नरकावासास्तेषु भवा नैरयिकाः, अध्यात्मादेराकृतिगणत्वादिकणप्रत्ययः । तिर्यगिति प्रायस्तिर्यग्लोके योनयस्तिर्यग्योनयस्तत्र जातास्तिर्यग्योनिजाः, यद्वा तिर्यग्योनिका इति शब्दसंस्कारः, तत्र तिर्यगिति प्रायस्तिर्यग्लोके योनयः—वृत्पत्तिस्थानानि येषां ते तिर्यग्योनिकाः । मरुरिति मनुष्यस्य सञ्ज्ञा, मनोरपत्यानि मनुष्याः, जातिशब्दोऽयं राजन्यादिशब्दवत् । दीव्यन्तीति देवाः ॥ तत्र नैरयिकप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं नेरइया?, २ सत्तविहा पणत्ता, तंजहा—रयणप्पभापुढविनेरइया जाव अहे सत्तमपुढविनेरइया, ते समासओ दुविहा पणत्ता, तं०—पल्लत्ता य अपल्लत्ता य । तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सररीगा पणत्ता?, गोयमा ! तओ सररीया पणत्ता, तंजहा—वेडव्विए तेयए कम्मए । तेसि णं भंते ! जीवाणं केमहालिया सररीगाहणा पणत्ता?, गोयमा ! दुविहा सररीगाहणा पणत्ता, तंजहा—भवधारणिज्जा य उत्तरवेडव्विया य, तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जो भागो उक्कोसेणं पंचघणुसयाईं, तत्थ णं जा सा उत्तरवेडव्विया सा जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जतिभागं उक्कोसेणं घणुसहस्सं । तेसिणं भंते ! जीवाणं सररीरा किंसंघयणी पणत्ता?, गोयमा ! छण्हं संघयणाणं असंघयणी, णेवढ्डी णेव छिरा णेव ण्हारु णेव संघयणमत्थि, जे पोग्गला अणिहा अकंता अप्पिया असुभा अमणुणा अमणामा ते तेसिंसंघातत्ताए परिणमंति । तेसि णं भंते ! जीवाणं सररीरा किंसंठिता पणत्ता?, गोयमा ! दुविहा

वैसुरिभिः संकलितम्—“एषां च सयसहस्रं क्रसासाणं तु तेरस सहस्सा । नउयसएणं अहिया द्विसविसिं होंति विनेया ॥ १ ॥
 (११३१०) । मासेडवि य क्रसासा लक्खा तिसीस सहस पणनउई । सत्त सयाइं जाणसु कहियाइं पुव्वसूरीहिं ॥२॥ (३३१५७००) ।
 चत्तारि य कोडीणो लक्खा सत्तेव होंति नायव्वा । अडयालीससहस्सा चारसया होंति वरिसेणं ॥ ३ ॥” (४०७४८४००) । दश
 वर्षशतानि वर्षसहस्रं शतं वर्षसहस्राणां वर्षशतसहस्रं चतुरशीतिः वर्षशतसहस्राणि एकं पूर्वाङ्गं, चतुरशीतिः पूर्वाङ्गशतसहस्राणि एकं
 पूर्वं, चतुरशीतिः पूर्ववर्षशतसहस्राणि एकं त्रुटिताङ्गं, चतुरशीतिः त्रुटिताङ्गशतसहस्राणि एकं त्रुटितं, चतुरशीतिस्तुटिवशतसहस्राणि
 एकमडडाङ्गं, चतुरशीतिरडडाङ्गशतसहस्राणि एकमडडं, चतुरशीतिरडडशतसहस्राणि एकमववाङ्गं, चतुरशीतिरववाङ्गशतसहस्राणि
 एकमववं, चतुरशीतिरववशतसहस्राणि एकं हूहुकाङ्गं, चतुरशीतिर्हूहुकाङ्गशतसहस्राणि एकं हूहुकं, चतुरशीतिर्हूहुकशतसहस्राणि ए-
 कसुरपलाङ्गं, चतुरशीतिरुत्पलाङ्गशतसहस्राणि एकसुरपलं, चतुरशीतिरुत्पलशतसहस्राणि एकं पच्चाङ्गं, चतुरशीतिः पच्चाङ्गशतसह-
 स्राणि एकं पच्चां, चतुरशीतिः पच्चाशतसहस्राणि एकं नलिनाङ्गं, चतुरशीतिर्नलिनाङ्गशतसहस्राणि एकं नलिनं, चतुरशीतिर्नलिनशत-
 सहस्राणि एकमर्थनिकुराङ्गं, चतुरशीतिरर्थनिकुराङ्गशतसहस्राणि एकमर्थनिकुरं, चतुरशीतिरर्थनिकुरशतसहस्राणि एकमयुताङ्गं, चतु-
 रशीतिरयुताङ्गशतसहस्राणि एकमयुतं, चतुरशीतिरयुतशतसहस्राणि एकं मयुताङ्गं, चतुरशीतिः मयुताङ्गशतसहस्राणि एकं मयुतं,
 चतुरशीतिः मयुतशतसहस्राणि एकं नयुताङ्गं, चतुरशीतिर्नयुताङ्गशतसहस्राणि एकं नयुतं, चतुरशीतिर्नयुतशतसहस्राणि एकं चूलि-
 काङ्गं, चतुरशीतिश्चूलिकाङ्गशतसहस्राणि एका चूलिका, चतुरशीतिश्चूलिकाशतसहस्राणि एकं शीर्षप्रहेलिकाङ्गं, चतुरशीतिः शीर्षप्रहे-
 लिकाङ्गशतसहस्राणि एका शीर्षप्रहेलिका, एतावानेव गणितस्य विषयोऽतः परमौपमिकं कालपरिमाणं, एतदेवाह—परयोपममिति वा,

पत्योपमस्वरूप सद्ब्रह्मणिटीकातोऽवसातव्यं, तत्र सत्त्वरमभिहितत्वात्, पत्योपमाना दश कोटीकोट्य एकं सागरोपमं, दश कोटी-
कोट्यः सागरोपमाणा सुपमसुपसाद्यरकक्रमेण एकाऽवसर्पिणी, सागरोपमाणा दश कोटीकोट्य एव दुष्पमदुष्पसाद्यरकक्रमेणकोत्स-
रिणी, तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, अन्यत्रैवंरूपकालपरिमाणासम्भवात्, कालद्रव्यस्य मनुष्यक्षेत्र एव भावात् ॥ 'जावं च
ण'मित्यादि, यावच्चन्द्रोपरगा इति वा सूर्योपरगा इति वा चन्द्रपरिवेपा इति वा सूर्यपरिवेपा इति वा प्रतिचन्द्रा इति वा प्रतिसूर्या
इति वा इन्द्रधनुरिति वा उदकमत्सा इति वा कपिदसितमिति वा, एतेपमार्थः प्राग्वत्तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, अन्यत्रैवाम-
भाव इति भावः ॥ 'जावं च ण'मित्यादि, यावच्चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रवाराकारुपाणि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, णमिति वाक्याल-
ङ्कारे अभिगमनं—सर्ववाद्यान्मण्डलादभ्यन्तरप्रवेशनं निर्गमनं—सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्गमनं वृद्धिः—शुक्लपक्षे चन्द्रमसो वृद्धिप्रतिभासः
निर्गुद्धिः—शुद्धेरभावः, कृष्णपक्षे चन्द्रमस एव हानिप्रतिभास इति भावः, अनवस्थितं—सन्वतं चारप्रवृत्त्या यत्संस्थानं—सम्यगवस्थान-
मनवस्थितसंस्थानं, एतेषां द्वन्द्वसैः संस्थितानि—यथायोगं व्यवस्थितानि अभिगमननिर्गमनवृद्धिनिर्गुद्धयनवस्थितसंस्थानसंस्थितानीति
व्याख्यायन्ते तावदयं मनुष्यलोक इति प्रोच्यते, अन्यत्र चन्द्रदीनामभिगमनाद्यसम्भवात् ॥

अतो षं भंते ! मणुस्सखेत्तस्स जे चांदिमस्सरियगहगणणक्खत्ततारारुक्खा ते षं भदन्त ! देवा किं
उद्धोववणणा कर्पोववणणा विमाणोववणणा चारोववणणा चारट्टितीया गतिरतिया गति-
समावणणा ? गोयमा ! ते षं देवा णो उद्धोववणणा णो कर्पोववणणा विमाणोववणणा
चारोववणणा नो चारट्टितीया गतिरतिया गतिसमावणणा उद्धुसुहकलंबुयपुष्फसंठाणसंठि-

नेहिं जोयणसाहरिसतेहिं तावखेत्तेहिं साहरिसयाहिं बाहिरियाहिं वेडविययाहिं परिसाहिं मह-
 याहयनदगीतवादितातनीतलतालतुडियघणसुईगपडुप्यवादितावेणं दिव्वाहं भोगभोगाहं भुंज-
 माणा महया उक्कडिसीहणायबोलकलकलसहेण विणुलाहं भोगभोगाहं भुंजमाणा अच्छयपव्व-
 यरायं पदाहिणावत्तमंडलयारं मेरुं अणुपरियडंति ॥ तेसि षं भंते ! देवाणं इंदे चवति से कह-
 सिदाणिं पकरेंति ? गोयमा ! ताहे चत्तारि पंच सामाणिया तं ठाणं उवसंपज्जित्ताणं विहरंति
 जाव तत्थ अत्ते इंदे उववणे भवति ॥ इंदुट्टाणे षं भंते ! केवतियं कालं विरहिते उववातेणं ?
 गोयमा ! जहणणेणं एकं समयं उक्कोसेणं जम्मासा ॥ बहिया षं भंते ! मणुसखेत्तस जे चांदिमसू-
 रियगहणक्खत्तारारुवा ते षं भंते ! देवा किं उड्डोववणणा कप्पोववणणा विमाणोववणणा
 चारोववणणा चारड्ढितीया गतिरतिया गतिसमावणणा ? गोयमा ! ते षं देवा णो उड्डोवव-
 णणा नो कप्पोववणणा विमाणोववन्नगा नो चारोववणणा चारड्ढितीया नो गतिरतिया नो
 गतिसमावणणा पक्किट्ठासंठाणसंठितेहिं जोयणसतसाहरिसएहिं तावखेत्तेहिं साहरिसयाहिं
 य बाहिराहिं वेडविययाहिं परिसाहिं महताहतणदगीयवाइयरवेणं दिव्वाहं भोगभोगाहं भुंज-
 माणा सुहलेस्सा सीयलेस्सा मंदलेस्सा मंदायवलेस्सा चित्तंतरलेसागा कूडा इव ठाणड्ढिता
 अण्णोणसमोगादाहिं लेसाहिं ते पदेसे सव्वतो समंता ओभासेति उज्जोवेति तवंति पभासेति ॥

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३४६ ॥

जया षं अंते । तेसिं देवाणं इंदे चयति से कहमिदाणिं पकरंति ? , गोयमा ! जाव चसारि
पंच सामाणिया तं टाणं उवसंपञ्जित्ताणं विहरंति जाव तत्य अपणे उववणे भवति ।
इंदट्टाणे षं अंते ! केवतियं कालं विरहओ उववातेणं ? , गोयमा ! जह्णणेणं एकं समयं उकोसेणं
हम्मसासा ॥ (सू० १७९)

‘अंतो णमित्थादि, ‘अन्तः’ मध्ये णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त । मातुपोत्तरस्य पर्वतस्य ये चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रवारात्पास्ते भ-
दन्त । देवा. किमुद्धोपपन्नाः ?—सौधर्मादिभ्यो द्वादशभ्यः कल्पेभ्य ऊर्द्धुमुपपन्ना ऊर्द्धोपपन्नाः कल्पेषु—सौधर्मादिषु उपपन्नाः कल्पोप-
पन्नाः विमानेषु—सामान्यरूपेषु उपपन्ना विमानोपपन्ना. चारी—मण्डलात्प्रा परिभ्रमणं तमुपपन्ना—अश्रितवन्तश्चारीषपपन्ना. चारस्य—
यथोक्तरूपस्य स्थितिः—अभावो येषां ते चारस्थितिका अपगतत्वात् इत्यर्थः गतौ रतिः—आसक्ति. प्रीतिर्येषां ते गतिरतिकाः, एतेन
गतौ रतिमात्रमुक्तं, सम्भवति साक्षाद्गतिं ग्रभयति—‘गतिसमापन्नाः ?’ गतिसमापन्नाः—गतियुक्ता, एवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह—
गौतम ! ते देवा नोद्धोपपन्नास्तथा चारीषपपन्नासहिवा नो चारस्थितिकाः, तथा स्वभावतोऽपि गतिरतिकाः साक्षाद्गतिरियुक्ताश्च,
नालिकापुष्पसंस्थानसंस्थितैः ‘योजनसाहस्रिकैः’ अनेकयोजनसहस्रप्रमाणैस्तापक्षेत्रैः ‘साहस्रिकाभिः’ अनेकसहस्रसंख्याभिर्वर्षाभिः
पर्यङ्किः, अत्र बहुवचनं व्यस्ययेक्षया, ‘वैकुर्विकाभिः’ विकुर्वितनानारूपधारिणीभिः ‘महयाहयनदृगीयवाइयतंवीवलवालुद्विषषणसु-
इंगपण्डुपवाहयरेणमिति पूर्ववत् ‘दिव्यान्’ प्रधानात् भोगार्हा भोगाः—शब्दादयो भोगभोगास्तान् मुञ्चानास्तथा स्वभावतो गतिर-
तिकैर्वाक्षपर्यदन्तर्गतैर्देवैर्नो न गच्छत्सु विमानेषु ‘उत्कृष्टतः’ उत्कर्षवशेन ये मुच्यन्ते सिंहनादादयश्च क्रियन्ते योलाः, योलो नाम

३ प्रतिपत्तौ
अन्तर्बहि-
श्चन्द्रादी-
नां ऊर्ध्वो-
पपन्नात्वादि
उद्देशाः २
सू० १७९

॥ ३४६ ॥

मुखे हस्तं दत्त्वा महता शब्देन पूकरणं, यच्च कलकलो-न्याकुलशब्दसमूहस्राद्वेषण महतां समुद्ररवभूतमिव कुर्वाणा भेरुमिति योगः,
 क्विविशिष्टम् ? इत्याह—‘अच्छम्’ अतीवनिर्मलजान्मबूनदमयत्वात् रत्नबहुलत्वाच्च ‘पर्वतराजं’ पर्वतेन्द्रं प्रदक्षिणावर्तमण्डलं चारं
 यथा भवति तथा मेरुमनुलक्षीकृत्य ‘परिअडन्ति’ पर्यटन्ति । पुनः प्रश्नयति—‘तेसि णं भंते !’ इत्यादि, तेषां भदन्त ! ज्योतिष्कदे-
 वानां यदा इन्द्रश्च्यवते तदा ते देवा ‘इदानीम्’ इन्द्रविरहकाले कथं प्रकुर्वन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! यावच्चत्वारः पञ्च वा सामा-
 निका देवाः समुद्वितीभूय ‘तत्स्थानम्’ इन्द्रस्थानमुपसंपद्य ‘विहरन्ति’ तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्ति, संजातौ शुल्कस्थानादिकपञ्चकु-
 लवत्, कियन्तं कालं यावत्तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्ति ? इति चेदत आह—यावदन्यस्तत्रेन्द्र उपपन्नो भवति ॥ ‘इंद्रद्राणे णंमित्यादि,
 इन्द्रस्थानं भदन्त ! कियन्तं कालमुपपातेन विरहितं प्रज्ञप्तम् ?, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनैकं समयं यावदुत्कर्षतः पणमासान् ॥
 ‘बहिया णंमित्यादि, बहिर्भदन्त ! मातृषोत्तरस्य पर्वतस्य ये चन्द्रसूर्यग्रहाणनक्षत्रतारारूपस्ते भदन्त ! देवाः किमुद्धोपपन्नाः ? इत्यादि
 प्रागवत्, भगवानाह—गौतम ! नोद्धोपपन्नका नापि कल्पोपपन्नाः किन्तु विमातोपपन्नास्तथा नो चारोपपन्नाः किन्तु चारस्थितिकाः
 अत एव नो गतिरतयो नापि गतिसमापन्नकाः ‘पक्किट्टासंटाणासंठिएहिं’ति पकेटकसंस्थानसंस्थितैर्योजनशतसाहस्रिकैरातपक्षेत्रैः,
 यथा इष्टका आधामतो दीर्घा भवति विस्तरतस्तु स्तोका चतुरस्रा च तेषामपि मनुष्यक्षेत्राद्बहिर्व्यवस्थितानां चन्द्रसूर्याणामातपक्षेत्रा-
 ण्यायामतोऽनेकयोजनशतसहस्रप्रमाणाणि विस्तरत एकयोजनशतसहस्राणि चतुरस्राणि चेति, तैरित्थम्भूतैरातपक्षेत्रैः साहस्रिका-
 षिः—अनेकसहस्रसङ्ख्याभिर्बाह्याभिः पर्षद्भिः, अत्रापि बहुवचनं व्यक्त्यपेक्षया, ‘महयाहये’त्यादि यावत्समुद्ररवभूतमिव कुर्वन्त इति प्रा-
 नवत्, कथम्भूताः ? इत्याह—शुभलेश्याः, एतच्च विशेषणं चन्द्रमसः प्रति, तेन नातिशीतवेजसः किन्तु सुखोत्पादहेतुपरमलेश्याका

इत्यर्थः, मन्दलेद्रया, एतच्च विशेषण सूर्यान् प्रति, तथा च पदत्रये—‘मन्ददातपलेद्रयाः’ मन्दा नाद्युत्पत्त्यात्प्रगता आतपरस्या
लेद्रया—रश्मिसहायो येषां ते तथा, पुन कथम्भूताश्चन्द्रादित्या ? इत्यादि—‘चिन्नानतरलेद्रयाः’ चिन्नानन्तरं लेद्रया च येषां ते तथा,
भावार्थश्चास्य पदस्य प्रागेवोपदर्शितं, त इत्यभ्युताश्चन्द्रादित्या. परस्परमावगाटाभिलेद्रयाभिः, तथादि—चन्द्रगन्तां सूर्याणां च प्रत्येकं
लेद्रया योजनशतसहस्रप्रमाणविस्तारा, चन्द्रसूर्याणां च सूर्योपदृष्टया व्ययस्त्रितातां परस्परमन्तरं पञ्चाशद् योजनसहस्राणि, तत्रश्चन्द्र-
प्रयासन्मिश्राः सूर्यप्रभाः सूर्यप्रभाम्निष्प्रश्नाश्च चन्द्रप्रभाः इतीत्य परस्परमावगाटाभिलेद्रयाभिः कृदातीव—पर्वतोपस्त्रिव्यवस्त्रित्वरत्ता-
णीव ‘स्थानस्थिताः’ सर्वदेवैकत्र स्थाने स्थितास्त्वान् तान् प्रदेशान् स्वस्वप्रत्यासन्नान् वदत्योवयन्निव अयमाजयन्ति तापयन्ति प्रकाश-
यन्ति ॥ ‘तेसि षं भंते ! देवाणं जाहे इंदे चयई’त्यादि प्रायवन् ॥

पुक्खरवरणं दीवं पुक्खरोदे णामं समुद्दे वट्टे वलयागारसंटाणसंठित्ते जाव संपरिक्खविक्खिताणं
चिट्ठति ॥ पुक्खरोदे षं भंते ! समुद्दे केवतियं चक्खनालविक्खवंभेणं केवतियं परिक्खेव्वेणं पणणत्से ?,
गोयमा ! संखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं चक्खनालविक्खवंभेणं संखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं परि-
क्खेव्वेणं पणणत्ते ॥ पुक्खरोदस्स षं समुद्दस्स कति दारा पणणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि दारा प-
णणत्ता तहेव सव्वं पुक्खरोदसमुद्दपुरत्थिमपेरंते वरुणवरदीवपुरत्थिमत्तस्स पक्खत्थिमेणं एत्थ षं
पुक्खरोदस्स विजए नामं दारे पणणत्ते, एवं सेसाणवि । दारंतरंमि संखेज्जाइं जोयणसयसह-
स्साइं अयाहाए अंतरे पणणत्ते । पदेसा जीवा य तरेव । से केणट्ठेणं भंते ! एवं तुक्खत्ति ?—पुक्ख-

इतिपत्तां

पुक्खरवर-

पुक्खरोद-

वरुणवर-

वरुणोदाः

उद्देशः २

सू० १८०

॥ ३४७ ॥

रोदे ससुहे २?, गोयमा ! पुक्खरोदस्स णं ससुहस्स उदगे अच्चे पत्थे जञ्जे तणुए फलिहवणणाभे
 पणातीए उदगरसेणं सिरिधरसिरिपभा य द्दो देवा जाव महिद्धीया जाव पलिओवमड्ढितीया
 परिवसंति, से एतेणट्टेणं जाव णिञ्जे । पुक्खरोदे णं भंते ! ससुहे केवतिया चंदा पभासिंसु वा
 ३?, संखेज्जा चंदा पभासिंसु वा ३ जाव तारागण कोडीकोडीव सोभंसु वा ३ ॥ पुक्खरोदे णं ससुहे
 वरुणवरेणं दीवेणं संपरि० वट्टे वलयागारे जाव चिट्ठति, तहेव समचक्कवालसंठिते केवतियं चक्क-
 वालविकखंभेणं ? केवइयं परिवखेवेणं ? पणत्ता, गोयमा ! संखिज्जाइं जोयणसयसहस्साइं
 चक्कवालविकखंभेणं संखेज्जाइं जोयणसतसहस्साइं परिवखेवेणं पणत्ते, पउमवरवेदियावणसं-
 डवणओ दारंतरं पदेसा जीवा तहेव सव्वं ॥ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ वरुणवरे दीवे २?, गो-
 यमा ! वरुणवरे णं दीवे तत्थ २ देसे २ तहिं २ बहुओ खुड्ढा खुड्ढियाओ जाव विलपंतियाओ अ-
 च्छाओ पत्तेयं २ पउमवरवेइयापरि० वण० वारुणिवरोदगपडिहत्थाओ पासातीताओ ४, तासु णं
 खुड्ढाखुड्ढियासु जाव विलपंतियासु बहवे उप्पायपव्वता जाव खडहडगा सव्वफलिहामया अच्चा
 तहेव वरुणवरुणप्पभा य एत्थ द्दो देवा महिद्धीया परिवसंति, से तेणट्टेणं जाव णिञ्जे । जोतिसं
 सव्वं संखेज्जेणं जाव तारागणकोडिकोडीओ । वरुणवरणं दीवं वरुणोदे णामं ससुहे वट्टे वलया०
 जाव चिट्ठति, समचक्क० विसमचक्कवि० तहेव सव्वं भाणियव्वं, विकखंभपरिवखेवो संखिज्जाइं

जीयणसहससाहं दारंतरं च पउमवर० वणसेट्टे पएसा जीवा अट्टो गोयमा ! वारुणोदरस णं स-
सुहस्स उदए से जहा नामए चंदप्पभाइ वा मणिसिलानाह वा वरसीशुचरवारुणीह वा पत्ता-
सवेह वा पुष्पासवेह वा योयासवेह वा फलासवेह वा महुमेरण्ह वा जातिप्पसत्ताह वा खज्जर-
सारेह वा मुहियासारेह वा कापिसायणाह वा सुष्कवोयरसेह वा पद्दतसंभारसंचिता पोससा-
ससतभिससयजोगवत्तिता निरुवहतयिसिट्टिट्ठिकालोवयारा सुधोता उष्कोसण (मयपत्ता) अट्ट-
पिट्टुट्टा (पिट्ट निट्टिजा) [सुखहंतवरकिमट्टिणकदमा कोपसत्ता अच्चा चरवारुणी अतिरसा
जंबूफलपुट्टवत्ता सुजाता हेसिउट्टावलंविणी अहियमधुरपेत्ता हेसासिरत्तणेत्ता कोमलकवोलकरणी
जाव आसादिता विसदिता अणिहुयसंलावकरणहरिसपीतिजणणी संतोसततवियोक्कराववि-
डभमविलासवेहलगमणकरणी विरणमधियसत्तजणणी य हेति संगामदेसकालेकपरणसम-
रपसरकरणी कट्टियाणविज्जुपयतिहिययाण मउयकरणी य हेति उववेसिता समाणा गतिं ख-
लावेति य सयलंमिबि सुभासवुप्पालिया समरभगवणोसहयारसुरभिरसदीविया सुगंधा आ-
सायणिज्जा विससायणिज्जा पीणणिज्जा दप्पणिज्जा मयणिज्जा सव्विदियगातपल्हायणिज्जा]
आसला मांसला पेसला (हेसी ओट्टावलंविणी हेसी तंवाच्चिकरणी हेसी वोच्चेया कट्टुआ)
वण्णणं उववेया गंधेणं उववेया रसेणं उववेया फासेणं उववेया, भवे एयास्त्वे सिया ? गोयसा !

३ प्रतिपत्तौ
पुष्करवर-
पुष्करोद-
वरुणवर-
वरुणोदाः
उद्देशः २
सू० १८०

नो इण्ड्रे समद्रे, वारुणस्य षं समुद्रस्य उद्वेप एत्तो इदुत्तरे जाव उद्वेप । से एण्ड्रेणं एवं बुच्चति०,
तत्थ षं वारुणिवारुणकंता देवा महिद्धीया० जाव परिवसंति, से एण्ड्रेणं जाव णिच्चं, सव्वं
जोइससंखिज्जे केण नायव्वं वारुणवरे षं दीवे कह चंदा पभासिसुवा ३? ॥ (सू० १८०)

‘पुक्खरवरण’मित्यादि, पुष्करवरं णमिति वाक्यालङ्कारे द्वीपं पुष्करोदो नाम समुद्री वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः समन्तान्-
त्संपरिक्षिप्य तिष्ठति ॥ ‘पुक्खरोदे षं भते । समुदे किं समचक्रवालसंठिये’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ सम्प्रति विष्कम्भादिप्रतिपादनार्थमाह
—‘पुक्खरोदे षं’मित्यादि, पुष्करोदो भदन्त । समुद्रः कियच्चक्रवालविष्कम्भेन कियत्परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः?, भगवानाह—गौतम । स-
ह्येयानि योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन सङ्खेयानि योजनशतसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः । ‘से षं’मित्यादि, स पुष्करोद्-
समुद्र एकया पद्मवर्वेदिकया सामर्थ्यादप्रयोजनोच्छ्रयजागत्पुपरिभाविन्या एकेन वनखण्डेन सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः ॥ ‘पुक्ख-
रोदस्य षं भंते!’ इत्यादि, पुष्करोदस्य भदन्त । समुद्रस्य कति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह—गौतम । चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि,
तद्यथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपर्राजितं, क भदन्त । पुष्करोदसमुद्रस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम । पुष्करो-
दसमुद्रस्य पूर्वार्द्धपर्यन्तेऽरुणवरद्वीपपूर्वार्द्धस्य पश्चिमदिशि, अत्र पुष्करोदसमुद्रस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, तच्च जन्वूद्वीपविजयद्वारवद्व-
कळ्यं, नवरं राजधानी अन्यस्मिन् पुष्करोदे समुद्रे ॥ ‘कहि षं’मित्यादि, क भदन्त । पुष्करोदसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्?,
भगवानाह—गौतम । पुष्करोदसमुद्रस्य दक्षिणपर्यन्तेऽरुणवरद्वीपदक्षिणार्द्धस्योत्तरतोऽत्र पुष्करोदसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् ॥
क भदन्त । पुष्करोदसमुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम्?, भगवानाह—गौतम । पुष्करोदसमुद्रस्य पश्चिमपर्यन्तेऽरुणवरद्वीपपश्चिमार्द्धस्य

पूर्वतोऽत्र पुष्करोदसमुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रथमं, तदपि जम्बूद्वीपगतजयन्तद्वारपत्र, नवरं राजयाती अन्यन्विन्न पुष्करोदसमुद्रं ॥
‘कहि ण’मित्यादि, क भद्रन्त । पुष्करोदसमुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं प्रथमम्, नवद्वीपगतजयन्तद्वारपत्र, नवरं राजयाती अन्यन्विन्न पुष्करोदसमुद्रं ॥
रुणवरद्वीपस्य दक्षिणतोऽत्र पुष्करोदसमुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं प्रथमम्, नवद्वीपगतजयन्तद्वारपत्र, नवरं राजयाती अन्यन्विन्न पुष्करोदसमुद्रं ॥
‘पुष्करोदसमुद्रं’ पुष्करोदसमुद्रं ॥ ‘पुष्करोदसमुद्रं’ पुष्करोदसमुद्रं ॥ ‘पुष्करोदसमुद्रं’ पुष्करोदसमुद्रं ॥ ‘पुष्करोदसमुद्रं’ पुष्करोदसमुद्रं ॥
‘यथा’ अन्तरित्वा व्याघावरूपया प्रथमम्, भगवानाह—गौतम ! सद्योयानि योजनशतानामपि द्वारस्य द्वारस्य च परस्परानन्तरित्वेन क्रियन् ‘अवा-
प्रथमम् ॥ ‘पुष्करोदसमुद्रं’ पुष्करोदसमुद्रं ॥ ‘पुष्करोदसमुद्रं’ पुष्करोदसमुद्रं ॥ ‘पुष्करोदसमुद्रं’ पुष्करोदसमुद्रं ॥ ‘पुष्करोदसमुद्रं’ पुष्करोदसमुद्रं ॥
पुष्करोदसमुद्रं, हंता । पुष्करोदसमुद्रं, ते ण भवे । पुष्करोदसमुद्रं अरुणवरे दीवे, गोयमा । पुष्करोदसमुद्रं ण ससुद्रे नो अरुणवरे दीवं
पं भवे । दीवसस्य पयसा पुष्करोदसमुद्रं ससुद्रे पुष्करोदसमुद्रं, हंता पुष्करोदसमुद्रं, ते ण भवे । किं अरुणवरे दीवे पुष्करोदसमुद्रं, गोयमा ! अरुणवरे
पं दीवे नो ससुद्रे ते पुष्करोदसमुद्रं । पुष्करोदसमुद्रं पं भवे । ससुद्रे जीवा वरुणवरे दीवे पयायति, गोयमा ! अरुणवरे
पयायति अरुणवरे नो पयायति । अरुणवरे पं भवे । दीवे जीवा वरुणवरे दीवे पयायति, गोयमा ! अरुणवरे
गौतम ! पुष्करोदसमुद्रं णमिति पूर्ववत् ससुद्रे ससुद्रे ससुद्रे ० ?” इति, (पुष्करोदान्तर्क्ये) भगवानाह—
‘स्फटिकवर्णाभं’ स्फटिकरत्नच्छायं प्रकृत्योदकरसं प्रथमं, श्रीधरश्रीधरौ चात्र—पुष्करोदसमुद्रं द्वौ देवौ महाद्विकी यावत्परयोपमा-
स्त्वितिकी परिवसव’, ततस्त्राभ्या सपरिवाराभ्या गगनमिव चन्द्रादित्याभ्या मरुतधरादिपरिवारोपमाभ्या तदुदकमवभासत इति, पु-
ष्करमिवोदकं यस्मात्सौ पुष्करोद, तथा चाह—‘से एषणद्वेण’मित्याशुपसंहातरयाक्यम् । ‘पुष्करोदसमुद्रं’ ससुद्रे कश्चिद् भया पसा-

३ प्रतिपत्ता

पुष्कर-

वारणाः

त्रेधाः २

सु० १८०

पणत्ता, तंजहा—भवधारणिज्जा य उत्तरवेडव्विया य, तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया, तत्थ णं जे ते उत्तरवेडव्विया तेवि हुंडसंठिता पणत्ता, चत्तारि कसाया बसारि सण्णाओ तिण्णि लेसाओ पंचंदिद्या चत्तारि समुघाता आइल्ला, सन्नीवि असन्नीवि, ननुंसकवेदा, छप्प-ज्जत्तीओ छ अपज्जत्तीओ, त्तिविद्या दिट्ठी, त्तिन्नि वंसणा, णाणीवि अण्णाणीवि, जे णाणी ते नि-यमा त्तिन्नाणी, तंजहा—आभिणियोहियणाणी सुतणाणी ओहिनाणी, जे अण्णाणी ते अत्थेग-तिया दुअण्णाणी अत्थेगतिया तिअण्णाणी, जे य दुअण्णाणी ते णियमा मइअण्णाणी सुयअ-ण्णाणी य, जे तिअण्णाणी ते नियमा मतिअण्णाणी य सुयअण्णाणी य विभंगणाणी य, त्तिविधे जोगे, दुविहे उवओगे, छदिसिं आहारो, ओसणं कारणं पडुच्च वण्णतो कालां जाव आहा-रमाहारंति, उववाओ त्तिरियमणुस्सेसु, ठिती जहन्नेणं दसवाससहस्सां उक्कोसेणं त्तित्तीसं साग-रोवमाहं, दुविहा मरंति, उव्वट्ठणा भाणियव्वा जतो आगता, णवरि संमुच्चिमेसु पडिसिद्धो, दुगतिया दुआगतिया परित्ता असंखेज्जा पणत्ता समणाउत्तो!, से तं नेरइया ॥ (सू० ३२)

अथ के ते नैरयिकाः ?, सूरिराह—नैरयिकाः सप्तविधाः प्रज्ञताः, तथा—रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका यावत्करणात् सर्कराप्रभापृथिवी-नैरयिकाः बालुकाप्रभापृथिवीनैरयिका. पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकाः धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाः तमःप्रभापृथिवीनैरयिका इति परिग्रहः, अथःसप्तपृथिवीनैरयिका, 'ते समासतो' इत्यादिपर्योपपयोससूत्रं सुगमम् ॥ शरीरादिद्वारप्रतिपादनार्थमाह—'तेसि णं भंते!' इत्यादि,

सिंसु ?' इत्यादि पाठसिद्धं, सर्वत्र सङ्क्षेपमय निर्वचनभावात् ॥ 'पुष्करोदणं समुह'मित्यादि, पुष्करोदं णमिति पूर्ववत् समुद्रं वरुणवरो नाम द्वीपो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । अत्रापि पुष्करोदसमुद्रवक्त्रवालविष्कम्भ-परिक्षेपवेदिकावनखण्डद्वारतदन्तरप्रदेशजीवोपपातवक्तव्यता वक्तव्या ॥ सम्प्रति नामान्वर्थमभिधित्सुराह—'से केण्ट्रेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते वरुणवरो द्वीपो वरुणवरो द्वीपः ? इति, भगवानाह—गौतम ! वरुणवरस्य द्वीपस्य तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवः 'खुड्डा खुड्डियाओ जाव विलपंतियाओ यावत्करणात् पुक्खरणीओ गुंजालियाओ दीहियाओ सराओ सरपंतियाओ सरसरपंतियाओ विलपंतीओ अच्छाओ जाव महुररसणिचतातो' इति यावत्करणात् 'सण्हाओ रयणमयकूलाओ समती-राओ वइरामयपासाणाओ तवणिज्जतलाओ सुवण्णसुञ्जरयवाळुयाओ वेरुलियमणिफालियपडलपञ्चोयडाओ सुहोयाराओ सुहुत्ताराओ नाणामणित्थसुबद्धाओ चाउक्कोणाओ अणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीयलजलाओ संछन्नपत्तभिसमुणालाओ बहुलुप्पलकुमुयनल्लिणसुम-गसोंगंधियाओ पुंडरीयसयपत्तसहस्सपत्तकेसरफुल्लोवचियाओ छप्पयपरिसुज्जमाणकमलाओ अच्छविमलसल्लिलपडिपुण्णाओ पडिह-त्थगभन्तमच्छकच्छमअणेगसउणगणमिहुणविचरियसहुण्णइयमहुरसरनाइयाओ' अस्य व्याख्यानं प्राग्वत् । 'वारुणीवरोदगपडिह-त्थाओ' इत्यादि, वारुणिवरे च वरवारुणीव यद् उदकं तेन 'पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवेइयापरिक्खित्ताओ पासाईयाओ दरिसणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ' इति पाठसिद्धम् । 'तिसोवानतोरणा' इति तासां तिसोपानानि तोरणानि च प्रत्येकं वक्तव्यानि, तानि चैवम्—'तासि णं खुड्डाखुड्डियाणं वावीणं पुक्खरिणीणं दीहियाणं गुंजालियाणं सरसियाणं सरपंतियाणं सरसरपंतियाणं विलपंतियाणं पत्तेयं २ चउड्डिसि चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पन्नत्ता, तेसि णं तिसोपाणपडिरूवगाणं इमे एयारूवे

वण्णावासे पन्नते, तंजहा-वइरामया नेमा र्दिट्टामया पइट्टाणा वेरुलियामया खंभा सुवण्णरूपमया फलगा वइरामया संधी लोहियक्ख-
मइओ सूईओ नाणामणिमया अवलंथणा अवलंथणबाहाओ पासार्इया दरसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं
पुरतो पत्तेयं २ तोरणा पणत्ता, ते णं तोरणा नाणामणिमया नाणामणिमएसु खंभेसु उवनिविट्ठा विविहमुत्तरोवधिया विविहत्तारारू-
वोववेया ईहामिगडसभतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नरुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयमत्तिचित्ता खंमुगववरवेइयापरिगयाभिरामा
विज्जाहरजमलजुयलजंतजुत्ताविव अञ्चीसहस्समालिणीया रूवगसहस्सकलिया भिसमाणा भिभिसमाणा चक्खुल्लोयणलेसा सुहफासा
सस्सिरीया पासार्इया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, तेसि णं तोरणाणं उवरिं अट्टह मंगलगा पन्नत्ता, तंजहा-सोत्थियसिरिव-
च्छनंदिवावत्तवद्धमाणगभइासणकलसमच्छदप्पणा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा । तेसि णं तोरणाणं उवरिं वहवे किण्ह-
चामरञ्झया नीलचामरञ्झया लोहियचामरञ्झया हालिइचामरञ्झया सुक्खिचामरञ्झया अच्छा सण्हा रूपपट्टा वइरामयदंडा जल-
यामलगंधिया सुरम्मा पासार्इया दरसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा । तेसि णं तोरणाणं उवरिं वहवे छत्ताइच्छत्ता पडागाइपडागा घंटा-
जुयला उप्पलहत्थया कुमुयहत्थया नलिणहत्थया सुभगहत्थया सोगंधियहत्थया पौडरियहत्थया महोपौडरीयहत्थया सतपत्तहत्थया
सहस्सपत्तहत्थया सयसहस्सपत्तहत्थया सव्वरयणामया अच्छा सण्हा लण्हा घट्टा मट्टा नीरया निम्मळा निपंका निक्कडच्छाया
सप्पमा सस्सिरीया सउज्जीया पासार्इया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा ।” अस्य व्याख्या पूर्ववत् । ‘तासि णं सुइाखुइियाणं वावीणं
पुक्खरिणीणं जाव विलपंतियाणं तत्थ तत्थ देसे तहिं वहवे उप्पायपव्वगा निययपव्वयगा जगतीपव्वयगा वारुपव्वयगा मंडवगा
दगमंडवगा वुकमालगा दगपासाया उंसडगा खडडडगा अदोलागा पक्खंदोलागा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा ।’ इति प्रा-

ग्वत् । तेसु णं पव्वयगोसु जात्र पक्खवोलोसु बहवे हंसासणाइं उन्नयासणाइं पणयासणाइं दीहासणाइं भइसासणाइं पक्खासणाइं
 मगरासणाइं पडमासणाइं सीहासणाइं दिसासोवत्थियासणाइं सक्खफालियामयाइं अच्छाइं जाव पडिरूवाइं । वरुणवरस्स णं दीवस्स
 तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे आलीघरगा मालीघरगा केयइवरगा अच्छणघरगा पेच्छणघरगा मज्जणघरगा पसाहणघरगा गत्तघरगा
 मोहणघरगा चित्तहरगा मालघरगा जालघरगा कुसुमघरगा सक्खफालियामया अच्छा जाव पडिरूवा । तेसु णं आलीघरएसु जाव
 कुसुमघरएसु बहवे हंसासणाइं जाव दिसासोवत्थियासणाइं सक्खफालियामयाइं अच्छाइं जाव पडिरूवाइं । वरुणवरे णं दीवे णं तत्थ २
 देसे तहिं २ बहवे जातिमंडवगा जूहियामंडवगा मच्चियामंडवगा नवमालियामंडवगा वासंतियमंडवगा दूहिवासइमंडवगा सूरुल्लियामं-
 डवगा तंबोलमंडवगा अफ्फायामंडवगा अइमुत्तमंडवगा मुद्धियामंडवगा मालुयामंडवगा सामलयामंडवगा सक्खफालिहामयो अच्छा
 जाव पडिरूवा । तेसु णं जाइमंडवसु जाव सामलयामंडवसु बहवे पुढविसिलापट्टगा पन्नत्ता, अप्पेगइया हंसासणसंठिया अप्पेगइया
 कौचासणसंठिया जाव अप्पेगइया दिसासोवत्थियासणसंठिया अप्पेगइया वरसयणविसिद्धसंठाणसंठिया सक्खफालियामया अच्छा
 जाव पडिरूवा, तत्थ णं बहवे वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति चिद्धंति निसीयंति तुयद्धंति रमंति लंति कीडंति पुरापोराणां
 सुचिष्णाणं सुप्परकंताणं सुभाणं कडाणं कम्माणं कल्लाणाणं फलवित्तिविसेसे पच्चणुब्भवमाणा विहरंति' एतत्सर्वं प्राग्वद् व्याख्येयं,
 तत्रं पुस्तकेव्वन्यथाऽन्यथा पाठ इति ग्रंथाऽवस्थितपाठप्रतिपत्त्यर्थं सूत्रमपि लिखितमस्ति, तदेवं यस्माद्धरंवारुणीवात्र वाप्यादिपूदकं तस्मादिष
 द्वीपो वरुणवरः, अन्यच्च वरुण वरुणप्रभौ चात्र वरुणवरे द्वीपे द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पल्योपमस्थितिकौ परिवसतस्तस्माद्धरुणवरो-व-
 रुणदेवप्रधानः, तथा चाह—'से एएणट्टेण'मित्यादि । चन्द्रादिसङ्ख्याप्रतिपादनार्थमाह—'वरुणवरे णं दीवे कइ चंदा पमासिसु' इत्यादि

पाठसिद्धं सर्वत्र सङ्क्षेपतयाऽभिधानात् ॥ 'वरुणवरणं दीव'मित्यादि, वरुणवरमिति पूर्ववत्, वरुणोदः समुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्था-
नसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति, यथैव पुष्करोदसमुद्रस्य वक्तव्यता तथैवास्यापि यावज्जीवोपपातसूत्रद्वयम् ॥ सम्प्रति नाम-
निबन्धनमभिधिसुराह—'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते वरुणोदः समुद्रः ? इति, भगवानाह
—'गौतम ! वरुणोदस्य समुद्रस्योदकं, सा लोकप्रसिद्धा यथा नाम—'चन्द्रप्रभेति वा' चन्द्रस्येव प्रभा—आकारो यस्याः सा चन्द्र-
प्रभा—सुराविशेषः, इतिशब्द उपमाभूतवस्तुपरिसमाप्तिद्योतकः, वाशब्दः समुच्चये, एवमन्यत्रापि, मणिशलाकेव मणिशलाका वरं च
तत्सीशु च २ वरा चासौ वारुणी च वरवारुणी, धातकीपत्ररससार आसवः पत्रासवः, एवं पुष्पासवः फलासवश्च परिभावनीयः,
चोयो—गान्धद्रव्यं तत्सारः आसवश्चोयासवः, मधुमेरुकौ लोकादवसातव्यौ (मद्य) विशेषौ, जातिपुष्पवासिता प्रसन्ना जातिप्रसन्ना, मूलदल-
खर्जूरसार आसवः खर्जूरसारः, शृङ्गीका—द्राक्षा तत्सारनिष्पन्न आसवो शृङ्गीकासारः 'कापिशयनं' मद्यविशेषः सुपक्वः—सुपरिपाका-
गतो य. क्षीदरस—इक्षुरसस्तन्निष्पन्न आसवः सुपकैक्षुरसः, अष्टवारपिष्टप्रदाननिष्पन्ना अष्टिपिष्टनिष्ठिता जम्बूफलकालिवरप्रसन्ना
सुराविशेषः, उत्कर्षेण मदं प्राप्ता उत्कर्षमद्राप्ता 'आसला' आस्वादनीया 'मांसला' वहला 'पेसला' मनोज्ञा ईपद् ईपद् ओष्ठमवल-
म्बते—ततः परमतिप्रकृष्टास्वादगुणरसोपेतत्वात् इदिति परतः प्रयाति ईषदोष्ठावलम्बिनी, तथा ईषत्ताम्राक्षिकरणी, तथा ईपत्—म-
नाग् व्यवच्छेदे—यानोत्तरकालं कटुका तीक्ष्णेति भावः एलाद्युपबृंहकद्रव्यसमायोगात्, तथा वर्णेनातिशयिना एवं गन्धेन स्पर्शेनो-
पपेता 'आस्वादनीया' महतामप्यास्वादयितुं योग्या 'विस्वादनीया' विशेषत आस्वादयितुं योग्या अतिपरमास्वादान्नीयरसोपेतत्वात्,
दीपयति जाठराग्निमिति दीपनीया 'कृद्धहुल'मिति वचनात्कर्त्तर्यनीयप्रत्ययः, एवं मद्यतीति मदन्या—मन्मथजननी बृंहतीति बृंह-

णीया धातूपचयकारित्वात् सर्वेन्द्रियाणि गात्रं च प्रह्लादयतीति सर्वेन्द्रियगात्रप्रह्लादनीया । एवमुक्ते गौतम आह—भगवन् ! भवेदे-
तद्रूपं वरुणोदकसमुद्रस्योदकम् ? , भगवानाह—नाथमर्थः समर्थः, वरुणोदस्य णमिति यस्मादर्थे निपातानामनेकार्थत्वात् समुद्रस्यो-
दकम् 'इतः' पूर्वस्मात्सुरादिविशेषसमूहादिष्टतरमेव कान्ततरमेव प्रियतरमेव मनोज्ञतरमेव मनआपतरमेवास्वादेन प्रकृतं, ततो वारुणी-
वोदकं यस्यासौ वारुणोदः, तथा वारुणिवारुणकान्तौ चात्र वारुणोदे समुद्रे यथाक्रमं पूर्वापरार्द्धाधिपती महर्द्धिकौ देवौ यावत्पल्योपम-
स्थितिकौ परिवसतः, ततो वारुणेर्वारुणकान्तस्य च सम्बन्धि उदकं यस्यासौ वारुणोदः, पृषोदरादित्वादिष्टरूपनिष्पत्तिः, तथा
चाह—'से एण्णट्टेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यं, चन्द्रादिसूत्रं प्राग्वत् ॥

वारुणवरणं समुदं खीरवरे णामं दीवे वट्टे जाव चिट्ठति सव्वं संखेज्जणं विक्खंभे य परिवक्खेवो
य जाव अट्ठो, बहूओ खुट्ठा० वावीओ जाव सरसरपंतियाओ खीरोदगपडिहत्थाओ पासाती-
याओ ४, तासु णं खुट्ठियासु जाव विलपंतियासु बहवे उप्पायपव्वयगा० सव्वरयणामया जाव
पडिरूवा, पुंडरीगपुक्खरदंता एत्थ दो देवा महिट्ठीया जाव परिवसंति, से एतेणट्टेणं जाव निच्चे
जोतिसं सव्वं संखेज्जं ॥ खीरवरणं दीवं खीरोए नामं समुदे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिते जाव
परिक्खिवित्ता णं चिट्ठति, समचक्खवालसंठिते नो विसमचक्खवालसंठिते, संखेज्जाइं जोयणस०
विक्खंखपरिक्खेवो तहेव सव्वं जाव अट्ठो, गोयमा ! खीरोयस्स णं समुदस्स उदगं [से जहाणा-
मए—सुउसुहीमारुपणअज्जुणतरुणसरसपत्तकोमलअत्थिग्गत्तणग्गपौडगवरुच्छुचारिणीणं लवं-

गपत्सपुष्पपल्लवक्कोलगसफलरुक्खवहुगुच्छगुम्मकलितमलट्टिमधुपयुरपिप्पलीफलितवह्निवरविव-
रवारिणीं अप्पोदगपीतसइरससमभूमिभागणिभयसुहोसियाणं सुप्पेसितसुहातरोगपरिवल्लि-
ताण णिरुवहतसरीरिणं कालप्पसविणीणं थितियततियसामप्पसूताणं अंजणवरगवलवलयज-
लधरजचंजणरिट्ठभंमरपभूयसमप्पभाणं कुंडदोहणाणं वद्धत्थीपत्थुताण रुढाणं मधुमासकाले
संगहनेहो अजचातुरक्केव होल्ल तासिं खीरे मधुररसविवगच्छबहुदव्वसंपउत्ते पत्तेयं मंद-
गिगसुकढिते आवत्ते] खंडगुडमच्छंडितोवचेते रण्णो चारंतचक्कवट्टिसस उवट्टविते आसायणिल्ले
विस्सायणिल्ले पीणणिल्ले जाव सव्विदियगातपल्हातणिल्ले जाव वण्णेणं उवचिते जाव फासेणं,
भवे एयारूवे सिया?, णो इणट्टे समट्टे, खीरोदस्स णं से उदए एत्तो इट्टयराए चेव जाव आसा-
एणं पणस्से, विमलचिमलप्पभा एत्थ दो देवा महिड्डीया जाव परिवसंति, से तेणट्टेणं संखेज्ज
चंदा जाव तारा ॥ (सू० १८१)

‘वरुणोदण’मित्यादि, वरुणोदं णमिति पूर्ववत् समुद्रं क्षीरवरो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्सं-
परिक्षिप्य तिष्ठति, एवं चैव वरुणवरद्वीपस्य वक्तव्यता सैवेहापि द्रष्टव्या यावज्जीवोपपातसूत्रम् । सम्प्रति नामान्वर्थमभिधित्सुराह—
‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भवन्त ! एवमुच्यते क्षीरवरो द्वीपः क्षीरवरो द्वीपः?, प्रभूतजनोक्तिसङ्घार्थं कीप्सायां द्विवचनं,
भगवानाह—गौतम ! क्षीरवरे द्वीपे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे ‘बहवो सुद्धासुद्धियाओ वावीओ’ इत्यादि वरुणवरद्वी-

पवत्सर्वं वक्तव्यं यावत् 'वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति' नवरसत्र वाप्यादयः क्षीरोदपरिपूर्णा वक्तव्याः,
 पर्वताः पर्वतेष्वासनानि गृहकाणि गृहकेष्वासनानि मण्डपका मण्डपकेषु पृथिवीशिलापट्टकाः सर्वरत्नमया वाच्याः शेषं तथैव, पुण्ड-
 रीकपुष्पदन्तौ चात्र क्षीरवरे द्वीपे यथाक्रमं पूर्वार्द्धोपराद्धोधिपती द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतस्ततो यस्मात्तत्र
 वाप्यादिपूदकं क्षीरतुल्यं क्षीरक्षीरप्रभौ च तदधिपती देवाविति स द्वीपः क्षीरवरः, तथा चाह—'से एण्डेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यं,
 चन्द्रादिसूत्रं प्राग्वत् ॥ 'खीरवरण'मित्यादि, क्षीरवरं णमिति पूर्ववत् द्वीपं क्षीरोवो नाम समुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः
 सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति, शेषा वक्तव्यता क्षीरवरद्वीपस्येव वक्तव्या यावज्जीवोपपातसूत्रम् ॥ सम्प्रति नामनिमित्तमभिधि-
 त्सुराह—'से केण्डेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते क्षीरोदः समुद्रः क्षीरोदः समुद्रः? इति, भगवानाह—गौतम!
 क्षीरोदस्य समुद्रस्योदकं यथा राज्ञश्चक्रवर्तिनश्चातुरक्यं -चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तं गोक्षीरं, चतुःस्थानपरिणामपर्यन्तता च प्रागेव
 व्याख्याता, 'खण्डगुडमत्स्यण्डिकोपनीतं' खण्डगुडमत्स्यण्डिकाभिरतिशयेन प्रापितरसं प्रयत्नेन मन्दाग्निना कथितम्, अल्पप्रिप-
 रितोपे वैरस्यापत्तेः, अत एवाह-वर्णेनोपपेतं गन्धेनोपपेतं रसेनोपपेतं स्पर्शेनोपपेतम्, आस्वादनीयं त्रिस्वादनीयं दीपनीयं दुर्षणीयं
 मदनीयं बृंहणीयं सर्वेन्द्रियगात्रप्रहादनीयमिति पूर्ववत्, एवमुक्ते गौतम आह—'भवे एयारूवे' भवेत्क्षीरसमुद्रस्योदकमेतद्रूपम्?
 भगवानाह—गौतम! नायमर्थः समर्थः, क्षीरोदस्य यस्मात्समुद्रस्योदकम् 'इतः' यथोक्तरूपात्क्षीरादिष्टतरमेव यावन्मनआपतरमेवास्वा-
 देन प्रज्ञप्तं, विमलविमलप्रभौ च यथाक्रमं पूर्वार्द्धोपराद्धोधिपती द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः, ततः क्षीरमि-

बोदकं यस्य क्षीरवन्निर्मलस्वभावयोः सुरयोः सम्वन्धि उदकं यत्रेति वा क्षीरोदः, तथा चाह—‘से एएणट्टेण’मित्यादि गतार्थम् ॥
सम्प्रति चन्द्रादित्यसङ्ख्याप्रतिपादनार्थमाह—‘क्षीरोए णं भंते’ इस्युदे’ इत्यादि सुगमम् ॥

क्षीरोदृणं समुदं घयवरे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिते जाव परिचिट्ठति समचक्खवाल०
नो विसम० संखेज्जविकलंभपरि० पदेसा जाव अट्टो, गोयमा! घयवरे णं दीवे तत्थ २ बहवे खुञ्जाखु-
ट्टीओ वावीओ जाव घयोदगपडिहत्थाओ उप्पायपव्वगा जाव खड्डह्छ० सव्वकंचणमया अच्छा
जाव पडिरुवा, कणयकणयप्पभा एत्थ दो देवा महिद्धीया चंदा संखेज्जा ॥ घयवरणं दीवं च
घतोदे णाम समुदे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिते जाव चिट्ठति, समचक्ख० तहेव दारपदेसा जीवा
य अट्टो, गोयमा! घयोदस्स णं समुदस्स उदए से जहा० पंपुल्लसल्लइविमुक्कलकणिणयारसरस-
वसुविबुद्धकोरेंददामपिडिततरस्स निद्धगुणतेयदीवियनिरुवहयविसिद्धसुंदतरस्स सुजायद-
हिमहियतद्विवसगहियनवणीयपडुवणावियमुक्कट्टियउद्दावसज्जवीसंदियस्स अहियं पीवरसुरहिगं-
धमणहरमहुरपरिणामदरिसणिज्जस्स पत्थनिम्मलसुहोवभोगस्स सरयकालंमि होज्ज गोघतव-

१ टीकामूलपाठयोर्महद्वैपम्यमत्र । प्रफुल्लशास्त्रीविमुक्कलकर्णिकारसर्षपसुविबुद्धकोरुण्टकदामपिण्डिततरस्य सिग्धगुणतेजोदीप्तस्य निरुपहतविशिष्टसुन्दतरस्य
सुजातदधिमयने तद्विवसट्टहीतनवनीतपट्टसट्टहीतोत्कथितचद्दामसद्योविस्वन्दितास्य अधिकपीवरसुरभिगन्धमनोहरमधुरपरिणामदर्शनीयस्य पथ्यनिर्मलसुखोपभोग्यस्य
शरत्काले भवेत् गोघृतवरस्य मण्ड इति छाया । प्राक् अग्नेऽप्येवं पाठवैपम्ये ज्ञेयं.

रस्स मंडए, भवे एतारूवे सिया?, णो तिण्डे समडे, गोयमा! घतोदस्स णं समुद्दस्स एत्तो इट्ठ-
 तर जाव अस्साएणं प० कंतसुकंता एत्थ दो देवा महिद्दीया जाव परिवसंति सेसं तं चेष जाव
 तारागणकोडीकोडीओ ॥ घतोदणं समुद्दं खोद्वरे णामं दीवे वट्टे वलयागारे जाव चिट्ठति तहेव
 जाव अट्टो, खोतवरे णं दीवे तत्थ २ देसे २ तर्हि २ खुद्वावीओ जाव खोदोदगपडिहत्थाओ
 उप्पातपव्वयता सब्वेरुलियामया जाव पडिरूवा, सुप्पभमहप्पमा य दो देवा महिद्दीया
 जाव परिवसंति, से एतेणं० सब्वं जोतिसं तं चेष जाव तारा० ॥ खोयवरणं दीवं खोदोदे नाम
 समुद्दे वट्टे वलया० जाव संखेज्जाइं जोयणसतपरिक्खेवेणं जाव अट्टे, गोयमा! खोदोदस्स
 णं समुद्दस्स उदए जहा से० आसलमांसलपसत्थवीसंतनिद्धसुक्कुमालभूमिभागे सुच्छिन्ने
 सुकट्टलट्टिसिट्टिनिरूवहयाजीयवावीतसुकासजपयत्तनिडणपरिकम्मअणुपालियसुबुद्धिबुद्धानं सु-
 जाताणं लवणतणदोसवज्जियाणं णयायपरिवट्टियाणं निम्मातसुंदराणं रसेणं परिणयमडपीणपो-
 रभंगुरसुजायमधुररसपुप्फविरिइयाणं उवद्धवविवज्जियाणं सीयपरिफासियाणं अभिणवतवग्गाणं
 अपालिताणं तिभायणिच्छोडियवाडिगाणं अबणित्तमूलाणं गंठिपरिसोहिताणं कुसलणरकप्पि-
 याणं उव्वणं जाव पौडियाणं बलवगणरजत्तजन्तपरिगालितमेत्ताणं खोयरसे होज्जा वत्थपरिपूए
 चाउज्जातगसुवासिते अहियपत्थलहुके वण्णोववेते तहेव, भवे एयारूवे सिया?, णो तिण्डे समडे,

खोयरसस्स णं समुहस्स उदए एत्तो इडतरए चैव जाव आसाएणं प० पुण्णभइमाणिभइा य
(पुण्णपुण्णभइा) इत्थ दुवे देवा जाव परिवसंति, सेसं तहेव, जोइसं संखेजं चंदा० ॥ (सू० १८२)
'खीरोदणं समुद्'मित्यादि, क्षीरोदं णमिति पूर्ववत् समुद्रं घृतं वृतो नाम द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्सं-
परिक्षिप्य तिष्ठति, अत्रापि चक्रवालविष्कम्भपरिक्षेपपद्मवरवेदिकावनषण्डद्वारान्तरप्रदेशजीवोपपातवक्तव्यता पूर्ववत् ॥ सम्प्रति नाम-
निमित्तमभिधिदिसुराह—'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भवन्त ! एवमुच्यते—घृतवरो द्वीपो घृतवरो द्वीपः ? , भगवानाह—गौ-
तम ! घृतवरे द्वीपे 'तत्थ तत्थ देसे तहिं' इत्यादि, अरुणवरद्वीपवत्सर्वं तावद्वक्तव्यं यावत् 'वानमंतरा देवाय देवीओ य आसयंति सयंति
यावद् विहरंति' इति, नवरं वाप्यादयो घृतोदकपरिपूर्णा इति वक्तव्याः, तथा पर्वताः पर्वतेष्वासनानि गृहकाणि गृहेकेश्वासनानि
मण्डपका मण्डपकेषु पृथ्वीशिलापट्टका. सर्वासना कनकमया इति वक्तव्यं, कनककनकप्रभौ चात्र देवौ यथाक्रमं पूर्वार्द्धीपरार्द्धीधिपती
महर्द्धिकौ यावत्पल्योपमस्थितिकौ परिवसत' ततो घृतोदकवाप्यादियोगाद् घृतवर्णदेवस्वामिकत्वाच्च घृतवरो द्वीप इति, तथा चाह—
'से एण्णट्टेण'मित्यादि चन्द्रादित्यादिसङ्ख्यासूत्रं प्राग्वत् ॥ 'घयवरणं दीव'मित्यादि, घृतवरं द्वीपं घृतोदो नाम समुद्रो वृत्तो वलया-
कारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति, शेषं यथा घृतवरस्य द्वीपस्य यावल्लीवोपपातसूत्रम् ॥ इदानीं नामनिमित्तम-
भिधिदिसुराह—'से केणट्टेण'मित्यादि, अथ केनार्थेन भवन्त ! एवमुच्यते—घृतोदः समुद्रो घृतोदः समुद्रः ? इति, भगवाचाह—गौतम !
घृतोदस्य समुद्रस्योदकं स यथा नाम सकललोकप्रसिद्धः 'शारदिकः' शरत्कालभावी गोघृतवरस्य मण्डः—घृतसङ्घातस्य यदुपरिभाग-
स्थितं घृतं स मण्ड इत्यभिधीयते सार इत्यर्थः, तथा चाह मूलटीकाकारः—'घृतमण्डो घृतसार' इति, सुकथितो—यथाऽभिपरिता-

सुगमं नवरं भवप्रत्ययादेव तेषां शरीरं वैक्रियं नौदारिकमिति वैक्रियतैजसकार्मणानि त्रीणि शरीराण्युक्तानि । अवगाहना तेषां द्विधा-
भवधारणीया उत्तरवैकुण्ठिकी च, तत्र यथा भवो धार्यते सा भवधारणीया, बहुलवचनात्करणेऽनीयप्रत्ययः, अपरा भवान्तरवैरिनारक-
प्रतिघातनार्थमुत्तरकालं या विश्वित्ररूपा वैक्रियिकी अवगाहना सा उत्तरवैकुण्ठिकी, तत्र या सा भवधारणीया सा अघन्यतोऽङ्गुलसङ्घे-
यभागाः, स चोपपातकाले वेदितव्यः, तथाप्रयत्नभावात्, उत्कर्षतः पञ्चधनुःशतानि, इवं चोत्कर्षतः प्रमाणं सप्तमष्टयिवीमधिकृत्य वेदि-
तव्यं, प्रतिष्टयिवि तूत्कर्षतः प्रमाणं सङ्ग्रहणिटीकातो भावनीयं, तत्र सविस्तरमुक्तत्वात्, उत्तरवैकुण्ठिकी जघन्यतोऽङ्गुलसङ्घेयभागो
न त्वसङ्घेयभागः, तथाप्रयत्नभावात्, उत्कर्षतो घनुःसहस्रमिति, इदमप्युत्कर्षपरिमाणं सप्तमनरकष्टयिवीमधिकृत्य वेदितव्यं, प्रतिष्ट-
यिवि तु सङ्ग्रहणिटीकातः परिभावनीयं, संहननद्वारे 'तेसि णं भंते!' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! पण्णां संहनना-
नामन्यतमेनापि संहननेन तेषां शरीराण्यसंहननानि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, कस्मादसंहननानि ? इति चेद् अत आह—'ने-
वट्टी' इत्यादि, नैव तेषां शरीराणामस्थीनि, नैव शिरा—धमनिनाड्यो, नापि स्नायूनि—शेषशिराः, अस्थिनिचयालकं च संहननमतोऽ-
स्थ्याद्यभावाद्संहननानि शरीराणि, इयमत्र भावना—इह तत्त्ववृत्त्या संहननमस्थिनिचयालकं, यत्तु प्रागेकेन्द्रियाणां सेवार्त्तसंहननमभ्य-
धाधि तदौदारिकशरीरसम्बन्धमात्रमपेक्ष्यौपचारिकं, देवा अपि यदन्यत्र प्रज्ञापनादौ वज्रसंहननिन उच्यन्ते तेऽपि गौणवृत्त्या, तथा-
हि—इह यादृशी मनुष्यलोके चक्रवर्त्यादेर्विशिष्टवर्षभनाराचसंहननिन. सकलशेषमनुष्यजनासाधारणा शक्तिः 'दोसोला वत्तीसा स-
व्वबलेणं तु संकलनिबद्ध'मित्यादिका, ततोऽधिकतरा देवानां पर्वतोत्पाटनादिविषया शक्तिः श्रूयते न च शरीरपरिक्षेप इति तेऽपि व-
ज्रसंहननिन इव वज्रसंहननिन उक्ता न पुनः परमार्थतस्ते संहननिनः, ततो नारकाणामस्थ्यभावात्संहननाभावः, एतेन योऽपरिणतभग-

पतापितः, तदानामद्वारः (दरवाजः)—स्थानान्तरेष्वद्याप्यसङ्क्रामितः सद्योविस्वन्दितः—तत्कालनिष्पादितो विश्रान्तः—उपशान्तकचवरः सक्र-
 कीकर्णिकारपुष्पवर्णाभो वर्णनोपपेतो गन्धेन रसेन स्पर्शनोपपेत आस्वादनीयो विस्वादनीयो दीपनीयो मदनीयो बृंहणीयः सर्वेन्द्रियगा-
 त्रप्रह्लादनीयः, एवमुक्ते गौतम आह—‘भवे एयाकुर्वे भवेद् दृतोदस्य समुद्रस्योदकमेतद्रूपं ? , भगवानाह—नायमर्थः समर्थः, दृतोदस्य
 यस्मात्समुद्रस्योदकम् ‘इतः’ यथोक्तस्वरूपाद् दृतादिष्टतरमेव यावन्मनआपतरमेवास्वादेन प्रह्लासं, कान्तसुकान्तौ च यथाक्रमं पूर्वार्द्ध-
 पञ्चमाद्धीधिपती अत्र दृतोदे समुद्रे महर्दिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः, ततो दृतमिवोदकं यस्यासौ दृतोदः, तथा चाह—
 ‘से एण्ट्रेण’मित्यादि सुगमं, चन्द्रादिसङ्ख्यासूत्रमपि सुगमम् ॥ ‘धतोदण’मित्यादि, दृतोदं णमिति वाक्यालङ्कारे समुद्रं क्षोदवरो
 नाम द्वीपो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति, चक्रवालविक्रमभपरिक्षेपद्वारादिवक्तव्यता तथैव याव-
 ज्जीवोपपातसूत्रम् ॥ सम्प्रति नामान्वर्थमभिधित्सुराह—‘से केणट्रेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते क्षोदवरो द्वीपः २ ?
 इति, भगवानाह—गौतम ! क्षोदवरे द्वीपे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे ‘वहवे खुड्वाखुड्धियाओ वावीओ’ इत्यादि
 पूर्ववत्तावदक्तव्यं यावद् ‘वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति’ नवरं वाप्यादयः क्षोदोदकपरिपूर्णा इति
 वक्तव्यं, तथा पर्वतकाः पर्वतेष्ववासनानि गृहकाणि गृहकेष्ववासनानि मण्डपका मण्डपकेषु पृथिवीशिलापट्टकाः सर्वात्मना वैडूर्यमयाः प्रह्लासाः,
 सुप्रभमहाप्रभौ च यथाक्रमं पूर्वार्धापरार्द्धाधिपती द्वौ देवावत्र क्षोदवरे द्वीपे महर्दिकौ यावत्पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः, ततः क्षोदो-
 दकवाप्यादियोगात्क्षोदवरः स द्वीपः, एतदेवाह—‘से एण्ट्रेण’मित्यादि, चन्द्रादिसूत्रं प्राग्वत् ॥ ‘खोयवरणं दीव’मित्यादि,
 क्षोदवरं णमिति पूर्ववद् द्वीपं क्षोदोदो नाम समुद्रो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । चक्रवाल-

विक्रमभादिवकव्यता पूर्ववद् यावज्जीवोपपातसूत्रम् ॥ सम्प्रति नामनिमित्तमभिरसुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते क्षोदोदः समुद्रः २ ? इति, भगवानाह—क्षोदोदस्य समुद्रस्योदकं यथा नाम इक्षणां जात्यानां जात्यत्वमेवाह—‘वरपुण्डगाणं’ विशिष्टानां पुण्ड्रदेशोद्भवानां हरितानां शार्दूलानां ‘भेरण्डेक्षुणां वा’ भेरण्डदेशोद्भवाना वा इक्षणां ‘कालपोराणं’ति कृष्णपर्वाणाम् उपरितनपत्रसमूहापेक्षया हरितालवल्पिञ्चराणाम् ‘अपनीतमूलानाम्’ अपनीतमूलत्रिभागानां त्रिभागनिर्वाटितवाटानां ऊर्द्धभागादपि त्रिभागहीनानामिति भावः मध्यत्रिभागवशेषाणामिति समुदायार्थः ‘गंठिपरिसोहियाणं’ति प्रथिथः—पर्वप्रथिथः शो- धितः—अपनीतो श्रेयस्ते तथा, तेषां मूलत्रिभागे उपरितनत्रिभागे पर्वप्रन्थौ च नातिसमीचीनो रस इति तद्धर्जनं क्षोदरसो भवेद् ‘वस्त्रपरिपूतः’ श्लक्ष्णवस्त्रपरिपूतः चतुर्जातकेन सुष्ठु—अतिशयेन वासितश्चतुर्जातकवासितः, चतुर्जातकं त्वगोलकेसरत्त्वयगन्धद्रव्यमरि- चात्सकं, उक्तञ्च—“त्वगोलकैसरैस्तुल्यं, त्रिसुगन्धं त्रिजातकम् । मरिचेन समायुक्तं, चतुर्जातकमुच्यते ॥ १ ॥” अधिकं—अतिशयेन पथ्यं न रोगहेतुः लघुः—परिणामलघुः वर्णेन—सामर्थ्यादतिशयानिना उपपेतः एवं गन्धेन रसेन स्पर्शेनोपपेत आस्वादनीयो दर्पणीयो मदनीयो वृहणीयः सर्वेन्द्रियगान्धप्रह्लादनीयः, एवमुक्ते गौतम आह—‘भवे एयात्त्वे’ भवेद् भगवन् ! क्षोदोदसमुद्रस्योदकमेतद्भूपं ? , भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थः, क्षोदोदस्य यस्मात्समुद्रस्योदकम् ‘अस्मात्’ यथोक्तरूपत्क्षोदरसादिदृष्टतरमेव यावन्मनआपत- रमेवास्वादेन प्रह्लासम्, इह प्रविरलपुस्तकेऽन्यथाऽपि पाठो दृश्यते सोऽप्येतदनुसारेण व्याख्येयो, बहुषु तु पुस्तकेषु न दृष्ट इति न लिखितः, पूर्णपूर्णप्रभौ च यथाक्रमं पूर्वाद्धीपराद्धीपती ‘अत्र’ क्षोदोदे समुद्रे द्वौ देवौ महर्दिकौ यावत्पत्न्योपमस्थितिकौ परिवसतः, ततः क्षोद इव—क्षोदरस इवोदकं यस्य स क्षोदोदः, तथा चाह—‘से एएणट्टेण’मित्यादि । चन्द्रादिसङ्ख्यासूत्रं प्रागवत् ॥

३ प्रतिपत्ती
धुतवरधु-
तोदक्षोद-
वरक्षो-
दोदाः
उद्देशः २
सु० १८२
॥ ३५५ ॥

खोदोदणं ससुहं णंदीसरवरं णामं दीवे वट्टे बलयागारसंठिते तहेव जाव परिकखेवो । पडमव-
 रं वणसंडपरिं द्वारा दारंतरपदेसे जीवा तहेव ॥ से केण्डेणं भंते !, गोयमा ! देसे २ बहुओ खु-
 ङ्गां वावीओ जाव बिलपंतियाओ खोदोदणपडिहत्थाओ उप्पायपडवणा सव्ववइरामया अच्छा
 जाव पडिहत्वा ॥ अटुत्तरं च णं गोयमा ! णंदिसरदीवचक्कवालिकखंभवहुमज्झदेसभागे एत्थ
 णं चउदिसिं चत्तारि अंजणपडवता पणत्ता, ते णं अंजणपडवयागा चतुरसीतिजोयणसहस्साहं
 उहुं उच्चत्तेणं एगमेणं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं मूले साहेरगाहं दस जोयणसहस्साहं धरणिपत्ते
 दस जोयणसहस्साहं आयामविकखंभेणं ततोऽणंतरं च णं माताए २ पदेसपरिहाणीए परिहाय-
 माणा २ उवारिं एगमेणं जोयणसहस्सं आयामविकखंभेणं मूले एकतीसं जोयणसहस्साहं छब्ब
 तेवीसे जोयणसते किंचिविसेसाहिया परिकखेवेषं धरणिपत्ते एकतीसं जोयणसहस्साहं छब्ब
 तेवीसे जोयणसते देसूणे परिकखेवेषं सिहरतले तिणिण जोयणसहस्साहं एकं च बावहुं जोय-
 णसतं किंचिविसेसाहियं परिकखेवेषं पणत्ता मूले विच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उधिं तणुया
 गोपुच्छसंठाणसंठित्ता सव्वंजणामया अच्छा जाव पत्तेयं २ पडमवरवेदियापरिं पत्तेयं २ वणसं-
 डपरिखित्ता वणओ ॥ तेसि णं अंजणपडवयाणं उवारि पत्तेयं २ बहुसमरमणिज्जो भूमिभागो
 पणत्तो, से जहाणामए—आलिंगपुकखरेति वा जाव सयंति ॥ तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः
॥ ३५६ ॥

भूमिभागाणं बहुमज्झदसभाए पत्तेयं २ सिद्धायतणा एकमेकं ज्ञोयणसतं आयामेणं पण्णासं
ज्ञोयणाहं विकखंभेणं वावत्तारिं ज्ञोयणाहं उहुं उच्चत्तेणं अणेगखंभसतसंनिविट्ठा वण्णओ ॥ तेसि
णं सिद्धायतणाणं पत्तेयं २ चउद्विसिं चत्तारिं द्वारा पण्णत्ता—देवदारे असुरदारे णागदारे सु-
वण्णदारे, तत्थ णं चत्तारिं देवा महिह्वीया जाव पलिओपमट्टितीया परिवसंति, तंजहा—देवे
असुरे णागे सुवण्णे, ते णं द्वारा सोलस ज्ञोयणाहं उहुं उच्चत्तेणं अट्ट ज्ञोयणाहं विकखंभेणं ताव-
तियं चैव पवेसेणं सेता वरकणग० वन्नओ जाव वणमाला । तेसि णं द्वाराणं चउद्विसिं चत्तारिं
सुहमंडवा पण्णत्ता, ते णं सुहमंडवा एणसेणं ज्ञोयणसतं आयामेण पंचास ज्ञोयणाहं विकखंभेणं
साहरेगाणं सोलस ज्ञोयणाहं उहुं उच्चत्तेणं वण्णओ ॥ तेसि णं सुहमंडवाणं चउद्वि(तिट्ठि)सिं च-
त्तारि (तिण्णि) द्वारा पण्णत्ता, ते णं द्वारा सोलस ज्ञोयणाहं उहुं उच्चत्तेणं अट्ट ज्ञोयणाहं विकखं-
भेणं तावतियं चैव पवेसेणं सेसं तं चैव जाव वणमालाओ । एवं पेच्छायरमंडवावि, तं चैव प-
माणं जं सुहमंडवाणं, द्वारावि तहेव, णवरि बहुमज्झदसे पेच्छायरमंडवाणं अक्खाडगा मणि-
पेट्ठियाओ अद्धज्ञोयणप्पमाणाओ सीहासणा अपरिवारा जाव दासा धूभाहं चउद्विसिं तहेव
णवरि सोलसज्ञोयणप्पमाणा सातिरेगाहं सोलस ज्ञोयणाहं उच्चा सेसं तहेव जाव जिणपडिमा ।
चैहयरक्खा तहेव चउद्विसिं तं चैव पमाणं जहा विजयाए रायहाणीए णवरि मणिपेट्ठियाए सो-

३ प्रतिपत्ती
नन्दीश्व-
राधिकारः
उद्देशः २
सु० १८३

॥ ३५६ ॥

लसजोयणत्पमाणाओ, तेसि णं चेहयरुक्खाणं चउदिसिं चत्तारि मणिपेटियाओ अट्टजोयण-
विकखंभाओ चउजोयणबाहल्लाओ महिंदउक्षया चउसाट्टिजोयणुच्चा जोयणोव्वेधा जोयणवि-
कखंभा सेसं तं चेव । एवं चउदिसिं चत्तारि णंदापुक्खारिणीओ, णवारि खोयरसपडिपुण्णाओ
जोयणसतं आयामेणं पत्तासं जोयणाहं विकखंभेणं पण्णासं जोयणाहं उव्वेधेणं सेसं तं चेव, म-
णुगुलियाणं गोमाणसीण य अडयालीसं २ सहस्साहं पुरच्छिमेषणवि सोलस पच्चात्थिमेषणवि सो-
लस दाहिणेणवि अट्ट उत्तरेणवि अट्ट साहस्सीओ तहेव सेसं उल्लोया भूमिभागा जाव बहुम-
उद्धस्सभागे, मणिपेटिया सोलस जोयणा आयामविकखंभेणं अट्ट जोयणाहं बाहल्लेणं तारिसं
मणिपीडियाणं उट्ठिं देवच्छंदंगा सोलस जोयणाहं आयामविकखंभेणं सातिरेगाहं सोलस
जोयणाहं उट्टं उच्चत्तेणं सव्वरयण० अट्टसयं जिणपडिमाणं सव्वो सो चेव गमो जहेव वेमाणि-
यसिद्धायतणस्स ॥ तत्थ णं जे से पुरच्छिमिहे अंजणपव्वते तस्स णं चउदिसिं चत्तारि णंदाओ
पुक्खारिणीओ पणत्ताओ, तंजहा—णंदुत्तरा य णंदा आणंदा णंदिवद्धणा । (नंदिसेणा अ-
मोघाय गोधूभा य सुदंसणा) ताओ णंदापुक्खारिणीओ एगमेणं जोयणसतसहस्सं आयामविकखं-
भेणं दस जोयणाहं उव्वेहेणं अच्छाओ सणहाओ पत्तेयं पत्तेयं पडमवरवेदिया० पत्तेयं पत्तेयं
वणसंडपरिवित्ता तत्थ तत्थ जाव सोवाणपडिरुवगा तोरणा ॥ तासि णं पुक्खारिणीं

बहुमज्जवेसभाए पत्तेयं दृहिसुहृपव्वया चउसट्ठि जोयणसहस्साहं उहुं उच्चत्सेणं एमं जो-
यणसहरसं उव्वेहेणं सव्वत्थसमा पल्लगसंठाणसंठिता दस जोयणसहस्साहं विकखंभेणं एकत्तीसं
जोयणसहस्साहं छच्च तेवीसे जोयणसए परिकखेवेणं पणत्ता सव्वरयणामया अन्हा जाव पडि-
रुवा, तथा पत्तेयं पत्तेयं पजमवरवेइया० वणसंडवणओ बहुसम० जाव आसयंति सयंति ।
सिद्धायतणं तं चेव पमाणं अंजणपव्वएसु सच्चेव वत्सव्वया णिरवत्सेसं भाणियव्वं जाव उट्ठिं
अट्टमंगलगा ॥ तत्थ णं जे से दक्खिणिल्ले अंजणपव्वते तस्स णं चउट्ठिसिं चत्तारि णंदाओ
पुक्खरिणीओ पणत्ताओ, तंजहा—भहा य विसाला य कुमुया गुंडरिणिणी, (नन्दुत्तरा य
नंदा आनन्दा नन्दिवहुणा) तं चेव पमाणं तं चेव दृहिसुहा पव्वया तं चेव पमाणं जाव सिद्धाय-
तणा ॥ तत्थ णं जे से पच्चत्थिमिल्ले अंजणगपव्वए तस्स णं चउट्ठिसिं चत्तारि णंदा पुक्खरिणीओ
पणत्ताओ, तंजहा—णंदिसेणा अमोहा य, गोत्थूमा य सुदंसणा, (भहा विसाला कुमुदा गुंड-
रिक्किणी) तं चेव सव्वं भाणियव्वं जाव सिद्धायतणा ॥ तत्थ णं जे से उत्तरिल्ले अंजणपव्वते
तस्स णं चउट्ठिसिं चत्तारि णंदापुक्खरिणीओ, तंजहा—विजया वेजयंती जयंती अपराजिया,
सेसं तहेव जाव सिद्धायतणा सव्वा ते चिय वणणा पातव्वा ॥ तत्थ णं बह्वे भवणवइवाण-
मंतरजोतिसियवेमाणिया देवा चाउमासियापडिवएसु संवच्छरिएसु वा अणोसु बहसु जिण-

जन्मणिक्रत्वमणणानुप्यस्त्रिणिज्वाणामादिएसु य देवकज्जेसु य देवसमुदएसु य देवसमिनीसु
य देवसमवाएसु य देवपओयणेसु य एगंतओ सहिता समुवागता समाणा पसुदिनपक्कीलिया
अट्टाहितारुवाओ महामहिमाओ करेमाणा पालेमाणा सुहंसुहेणं विहरंति । कहलासहरिवाहणा
य तत्थ दुवे देवा महिद्धीया जाव पलिओवमट्टितीया परिवसंति, से एनेणट्टेणं गोयमा ! जाव
णिच्चा जोतिसं संखेज्जं ॥ (सू० १८३)

‘सोदोदणं समुद्’मित्यादि, क्षोदोदं णमिति पूर्ववत् समुद्रं नन्दीश्वरवरो नाम द्वीपो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः
समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । चक्रवालविक्रमभयपरिक्षेपादिवक्तव्यता प्रागवद् यावज्जीवोपपातसूत्रम् ॥ सम्प्रति नामनिमित्तमभिधि-
त्सुराह—‘से केणट्टेण’मित्यादि, अथ केनार्थेन—केन कारणेन भदन्त । एवमुच्यते—नन्दीश्वरवरो द्वीपो नन्दीश्वरवरो द्वीपः ? इति,
भगवानाह—गौतम ! नन्दीश्वरवरे द्वीपे बहवः ‘सुहुवासुद्धियाओ वावीओ’ इत्यादि प्रागुक्तं सर्वं तावद्वक्तव्यं यावत् ‘वाणमन्तरा दे-
वा देवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति’ नवरमत्र वाज्यादयः क्षोदोदकप्रतिपूर्णा वक्तव्याः, पर्वतकाः पर्वतकेष्वासनानि गृह्णाणि
गृहकेष्वासनानि मंडपका मंडपकेषु शिलापट्टकाः सर्वालना वज्रमयाः, शेषं तथैव ॥ ‘अदुत्तरं च णं गोयमा !’ इत्यादि, अथा-
न्यद् गौतम ! नन्दीश्वरवरे चत्वारो दिशः समाहताश्रुदिक् तस्मिन् चक्रवालविक्रमभेन मध्यदेशभागे एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन
चत्वारोऽञ्जनपर्वताः प्रब्रह्माः, तथाथा—पूर्वेण—पूर्वस्थां दिशि, एवं पश्चिमायां दक्षिणस्यामुत्तरस्याम् ॥ ‘ते णमित्यादि, ते अञ्जनपर्व-
ताश्रुदरशीतियोजनसहस्राण्युद्धंमुश्चस्त्वेन एकं योजनसहस्रमुद्धेन मूले सातिरेकाणि दश योजनसहस्राणि विक्रमभेन धरणित्रले दश

योजनंसहस्राण्यथाभिवृक्कम्भेन तदनन्तरं च मात्रया परिहीयमानाः परिहीयमाना उपर्येकैकं योजनसहस्रमायामिवृक्कम्भेन मूले एकत्रिंशद् योजनसहस्राणि पटत्रयोविंशानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि ३१६२३ परिक्षेपेण धरणि तले एकत्रिंशद् योजनसहस्राणि पटत्रयोविंशानि योजनशतानि देशोनानि परिक्षेपेण ३१६२३ उपरि त्रीणि योजनसहस्राणि एक च द्वाषष्टं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं ३१६२ परिक्षेपेण, ततो मूले विस्तीर्णा मध्ये संक्षिप्ता उपरि तनुकाः अत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थिताः सर्वालना 'अञ्जनमयाः' अञ्जनरत्नालकाः 'अच्छा जाव पडिरुवा' इति प्राग्वत् प्रत्येकं २ पद्मावरवेदिकया परिक्षिप्ताः प्रत्येकं २ वनषण्डपरिक्षिप्ताः पद्मावरवेदिकावनपण्डवर्णनं प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषामञ्जनपर्वतानां प्रत्येकं प्रत्येकमुपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रक्षप्तः, तस्य 'से जहानामए आलिंणपुक्खरेइ वा' इत्यादिवर्णनं जम्बूद्वीपजगत्या उपरितनभागत्वेव तावद्वक्तव्यं यावत् 'तत्थ णं वहवे वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति' ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं सिद्धायतनं प्रक्षप्तं, तानि च सिद्धायतनानि प्रत्येकं प्रत्येकमेकं योजनशतमायामेन पञ्चाशद्योजनानि विवृक्कम्भेन द्विसप्ततिर्योजनानि ऊर्ध्वसुषैस्त्वेन, अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टानीत्यादि तद्वर्णनं विजयदेवसुधर्मसभावद्वक्तव्यम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां सिद्धायतनानां प्रत्येकं 'चतुर्दिशि' चतस्रसु दिक्षु, एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन, चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—पूर्वेण—पूर्वस्याम्, एवं दक्षिणस्या पश्चिमायामुत्तरस्यां, तत्र पूर्वस्यां दिशि द्वारं देवद्वारं, देवनामकस्य तदधिपतेस्तत्र भावात्, एवं दक्षिणस्यामसुरद्वारं पश्चिमायां नागद्वारमुत्तरस्यां सुवर्णद्वारम् ॥ 'तत्थे'त्यादि, तत्र तेषु चतुर्षु द्वारेषु यथाक्रमं चत्वारो देवा महर्द्धिका यावत्सत्योपमास्थितयः परिवसन्ति, तद्यथा—देव इत्यादि पूर्ववत्, पूर्वद्वारे देवनामा दक्षिणद्वारेऽसुरनामा पश्चिमद्वारे

नागनामा उत्तरद्वारे सुवर्णनामा ॥ 'ते षं दारा' इत्यादि, तानि द्वाराणि षोडश योजनानि प्रत्येकमूर्द्ध्वमुखैस्त्वेनाष्टौ योजनानि विष्क-
न्धतः, 'तावद्वयं केव'त्ति तावदेव—अष्टावेव योजनानीति भावः प्रवेशेन 'सेया वरकणशूभिधागा ईहामियउसम्भतुरगणरमगरविहग-
वालाकिन्नररसरभचमरकुंजरवणलयपञ्चमलयभित्तिचिता खंयुगयवरेहयापरिगयाभिरामा विजाहरजमलजुगलजन्तजुत्ता इव अष्ठी-
सहस्रसमालिणीया रुवगसहस्रकलिया भिसमाणा भिभिसमाणा चकखुल्लेयणलेसा सुहफासा सस्तिरीयरूवा, वन्नओ तेसिं दाराणं इमो
होइ, तंजहा—वहरामया नेमा रिट्टामया पइट्टाणा वेरुलियरुइलखंभा जायरूवोवचियपवरपंचवन्नमणिरयणकुट्टिमवला हंसगन्धमया
एलुगा गोमेज्जमया इंदकीला जोईरसमया उत्तरंगा लोहियक्खमईओ दारचेडाओ (पिंडीओ) वेरुलियामया कवाडा लोहियक्खम-
ईओ सूईओ वहरामया संधी नाणामणिमया समुगया वहरामईओ अनगलाओ अनगलापासाया रययामईओ आवत्तणपेडियाओ थं-
कोत्तरपासा निरंतरयणकवाडा भित्तीसु चैव भित्तिशुलिया छप्पन्ना तिन्नि हींति गोमाणसीओवि तत्तिया नाणामणिरयणजालपिंज-
रमणिवंसगलोहियक्खपडिवंसगरययभोम्मा अंकांमया पक्खा पक्खवाहाओ जोईरसमया वंसकवेडुगा य रययामईओ पट्टियाओ जा-
यरूवमईओ ओहाडणीओ वहरामईओ उवरि पुंळणीओ सन्धसेयरययामए अन्धायणे अंकांमयकणगकूडतवणिज्जशूभिधागा सेया
संखदलविमलनिम्भलदहिवणगोखीरफेणरययानिगरप्पगासद्धचंदचित्ता नाणामणिमयदामालंकिया अंतो वहिं च सणहत्तवणिज्जरुइलवा-
लुयापत्थडा सुहफासा सस्तिरीयरूवा पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा एत्तच्च यद्यपि विजयद्वारवर्णनायामपि न्याख्यातं
तथाऽपि स्थानाशून्यार्थं किञ्चिद्भ्याख्यायते—येतानि अङ्करत्नबाहुल्याद्वरकनकस्तूपिकानि ईहामुगक्खमभतुरगानरमकरविहगन्ध्यालककि-
न्नरररसरभचमरकुंजरवनलतापञ्चालताभक्तिचित्राणि प्रतीवं, तथा स्तम्भोद्गताभिः—स्तम्भोपरिवर्तिनीभिर्बज्ररत्नमयीभिर्वैदिकाभिः

परिगतानि सन्ति याति अभिरमणीयानि तानि स्तम्भोद्भववर्षवेदिकाभिः परिगताभिरामाणि, विद्याधरयोर्वद् यमलं—समश्रेणीकं युगलं तेषां यत्राणि—प्रपञ्चास्तैर्युक्तानीव, अर्चिषां सहस्रैर्मालनीयानि अर्चिःसहस्रमालनीयानि—परिवारणीयानि, किमुक्तं भवति ?—एवं नाम प्रभासमुदयोपेतानि येनैवं संभावनोपजायते यथा नूनमेतानि न स्वाभाविकप्रभासमुदयोपेतानि किन्तु विशिष्टविद्याशक्ति-मत्पुरुषविशेषप्रपञ्चयुक्तानीति रूपकसहस्रकलितानि 'भिसमाणा' इति दीव्यमानानि 'भिन्भिस्समाणा' इति अतिशयेन दीव्यमानानि 'चक्रसुलोत्थणलेसा' इति चक्षुः कर्तुं लोकेने—अवलोकने लिशतीव—दर्शनीयत्वातिशयतः श्रिष्यतीव यत्र तानि चक्षुर्लोकनलेशानि शुभस्पर्शानि सश्रीकाणि रूपकाणि यत्र तानि सश्रीकरूपाणि वर्णो—वर्णकनिवेशस्तेषां द्वाराणामयं भवति, तद्यथा—वज्रमया नेमा-भूमिभागादूर्ध्वं निष्कामन्तः प्रदेशा रिष्टमयाति प्रतिष्ठानानि—मूलपादाः 'वैद्वर्यरुचिरस्तम्भानि' जातरूपोपचितप्रवरपञ्चवर्णमणिरत्न-कुट्टिमत्तलानि हंसगर्ममयाः 'प्लुक्काः' देहल्यः गोमेयकरत्नमया इन्द्रकीला ज्योतीरसमयाति उत्तराङ्गानि लोहिताक्षमयाः 'द्वारपिण्ड्यः' द्वारशाखाः वैद्वर्यमयी कपाटी लोहिताक्षमयः सूत्रयः—फलकद्वयसन्धिबिषटनभावहेतुपादुकास्थानीया वज्रमयाः 'सन्धयः' स-निधमेलाः फलकानां नानामणिमयाः 'समुद्रकाः' चूति(सूची)गृहाणि वज्रमया अर्गलाः (अर्गलाप्रासादाः—) प्रासादे यत्रार्गलाः प्रविशन्ति रजतमय्य आवर्तनपीठिकाः, आवर्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलको निवेशितः, 'अंकोत्तरपासा' इति अङ्का—अङ्करत्नमया उत्तरपार्श्वी येषां तानि तथा, निरन्तरकौ—लघुच्छिद्रैरपि रहितौ घनौ कपाटी येषां तानि निरन्तरघनकपादानि, 'भिन्तीसु चवे'त्यादि, तेषां द्वाराणा-मुभयोः पार्श्वयोर्भित्तिषु—भित्तिसमीपे भित्तिगता—भित्तिसवद्धा गुलिका—पीठिका भित्तिगुलिकास्तिस्रः षट्पञ्चाशद्वन्ति षट्पञ्चा-शद्विक्रममाणा भवन्ति 'गोमाणसिया तत्तिया' इति 'वावत्य एव' षट्पञ्चाशद्विक्रममाणा एव 'गोमानस्यः' शय्याः, यथा 'ना-

३ प्रतिपत्तौ
नन्दीश्व-
राधिकार
उद्देशः २
सू० १८३

वत्सिद्धान्तसारो वावद्रूफः सिद्धान्तार्थोऽतुल्यमाननः क्ल्यापयन्नेत्रं प्रललाप—“सुते सत्तिविसेमो संगयणमिहऽट्टिनिचयो”त्ति, इति सोऽपा-
कीर्णो द्रष्टव्यः, साक्षाद्देवैव सूत्रे अखिनचियालकस्य संहननस्याभिधानात्, अस्थ्यभाने संहननप्रतिषेधादिति । अपरस्त्वाह—नैरयिका-
णामस्थ्यभावे कथं शरीरवन्धोपपत्तिः?, नैप दोषः, तथाविधपुद्गलस्कन्धवत् शरीरवन्धोपपत्तेः, अत एवाह—‘जे पोगला अणिट्ठाः
इत्यादि, ये पुद्गला. ‘अनिट्ठाः’ मनस इच्छामतिक्रान्ताः, तत्र क्रिञ्चित्कगनीयमपि केपाञ्चिदनिष्टं भवति तत आह—न कान्ताः अ-
कान्ता—अकमनीया’, अत्यन्ताशुभवर्णपितृत्वात्, अत एव न प्रिया’, दर्शनापातकालेऽपि न प्रियदुद्धिमालन्युत्पादयन्तीति भावः,
‘अशुभाः’ अशुभरसगन्धस्पर्शान्मिकत्वात्, ‘अमनोमनाः’ न मनःप्रहादहेतवो, विपाकतो, दुःखजनकत्वात्, अमनआपाः—न जातुचि-
दपि भोज्यतया जन्तूनां मनांस्याप्रवृत्तीति भावः, ते तेषां ‘सङ्घातत्वेन’ तथारूपशरीरपरिणतिभावेन परिणमन्ति । संस्थानद्वारे तेषां
शरीराणि भवधारणीयानि उत्तरवैकुर्विकाणि च हुण्डसंस्थानानि वक्तव्यानि, तथाहि—भवधारणीयानि तेषां शरीराणि भवस्वभावत
एव निर्मूलविक्षुप्तपञ्चोत्पादितसकलप्रीवादिरोमपक्षिशरीरकवदतिवीभत्सद्गुण्डसंस्थानोपेतानि, यान्यप्युत्तरवैक्रियाणि तानि यद्यपि शु-
भानि वयं विकुर्विव्याम इत्यभिसन्धिना विकुर्विवुमारभन्ते तथाऽपि तानि तेयामत्यन्ताशुभतथाविधनामकर्मोदयतोऽतीवाशुभतराण्युप-
जायन्ते इति तान्यपि हुण्डसंस्थानानि । कपायद्वारं सन्धाद्वारं च प्राग्वत्, लेश्याद्वारे आद्यास्तिस्रो लेश्याः, तत्राद्ययोर्द्वयोः पृथिव्यो.
कापोतलेश्या, वृतीयस्यां पृथिव्या केपुचिभ्ररकावासेषु कापोतलेश्या शेषेषु नीललेश्या, चतुर्थ्यां नीललेश्या, पञ्चम्यां केपुचिभ्ररका-
वासेषु नीललेश्या, शेषेषु कृष्णलेश्या, षष्ठ्या कृष्णलेश्या, सप्तम्यां परमकृष्णलेश्या, उक्तञ्च व्याख्याप्रज्ञप्ती—“काञ्ज य दोसु तद्-

१ कापोती च द्वयोस्तृतीयस्यां मिथ्या नीला चतुर्थ्यां । पञ्चम्यां मिथ्या कृष्णा तत परमकृष्णा ॥ १ ॥

नामणिरत्नानि' नानामणिरत्नमयानि व्यालकरूपाणि लीलास्थितशालभञ्जिकाश्च येषां तानि तथा, रजतमयाः कूटाः, कूटो-माह-
भागाः, वज्रमयाः 'उत्सेधाः' शिखराणि तपनीयमयाः 'उल्लोकाः' उपरितनभागाः, मणयो-मणिमया वंशा येषां तानि मणिवंश-
कानि, लोहिताक्षाः-लोहिताक्षमयाः प्रतिवंशा येषां तानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि, रजता-रजतमयी भूमिर्येषां तानि रजतभूमानि,
प्राकृतत्वात्समासान्तो मकारस्य च द्विवं, मणिवंशकानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि रजतभूमानि नानामणिरत्नमयानि जालपञ्जराणि
गवाक्षापरपर्यायाणि येषु द्वारेषु तानि तथा, पदानामन्यथोपनिपातः प्राकृतत्वात्, अङ्कमयाः पक्षाः पक्षबाह्वश्च, पक्षाः (प्रतीताः)
पक्षबाह्वोऽपि तदेकदेशमूताः, ज्योतीरसामया वंशा महान्तः पूज्यवंशाः 'वंसकवेष्टुया य' महतां पृष्ठवंशानामुभयतस्त्रिर्यकस्थाप्यमाना
वंशाः वंशकवेष्टुकानि प्रतीतानि रजतमयपट्टिकाः कवेष्टुकानामुपरिकम्बास्थानीयाः जातरूपमय्योऽवघाटिन्यः आच्छादनहेतुकम्बोपरिस्था-
प्यमानसहाप्रमाणकिलिञ्चस्थानीया वज्रमय्योऽवघाटिनीनामुपरिपुञ्चन्त्यो-निविडतराच्छादनहेतुऋद्धणतरलृणविशेषस्थानीयाः सर्वश्वेतं
रजतमयं पुञ्चनीनामुपरि कवेष्टुकानामध आच्छादनम्, 'अंकामयकणगकूडतवणिज्जथूभियागा' इति अङ्कमयानि-त्राहुल्येनाङ्क-
रत्नमयानि पक्षपक्षवाह्वादीनामङ्करत्नासकत्वात् कनकं-कनकमयं कूटं-शिखरं येषां तानि कनककूटानि, तपनीयाः-तपनीयमय्यः स्तूपि-
का-लघुशिखररूपा येषां तानि तथा, ततः पदत्रयस्य पदद्वय २ मीलनेन कर्मधारयः, एतेन यत् प्राक् सामान्यत उत्क्षिप्तं 'सेया वरकणगाथू-
भियागा' इति तदेव प्रपञ्चतो भावितं, सम्प्रति तदेव श्वेतत्वं भूय उपसंहारव्याजेन दर्शयति--'सेया' श्वेतत्वमेवोपमया द्रढयति--
'सङ्खदलविमलनिम्मलदहिघणगोखीरफेणरयनिगरप्पगासद्धचंदचित्ता' विमलं यत् शङ्खदलं-शङ्खशकलं कचित् शङ्खतलेति-
पाठस्तत्र शङ्खतलं-शङ्खस्योपरितनो भागो यश्च निर्मलो दधिघनो-घनीभूतं दधि यश्च गोक्षीरफेनो यश्च रजतनिकरस्तद्वत्प्रकाशः-प्र-

तिमता येषां तानि तथाऽर्द्धचन्द्रैश्चित्राणि—नानारूपाणि आश्चर्यभूतानि स अर्द्धचन्द्रचित्राणि, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, नाना-
 मणिमयीभिर्दामभिरलङ्कृतानि नानामणिमयदामालङ्कृतानि अन्तर्बहिश्च ऋक्षणतपनीयरुचिरवालुकानां प्रस्तटः—प्रस्तारो येषु तानि
 तथा, शुभस्पर्शानि सश्रीकरूपाणि प्रासादीयानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि प्रतिकरूपाणि व्यक्तम् ॥ 'तेसि णं दाराण'मित्यादि, तेषां
 द्वाराणामुभयोः पार्थयोरैकैकनैपेधिकीभावेन 'दुहतो' इति द्विधातो—द्विप्रकारायां नैषेधिक्यां नैषेधिकी—निषीदनस्थानं द्वारकुड्यस-
 मीपे नितम्ब इत्यर्थं पोडश पोडश वन्दनकलशाः प्रज्ञप्ताः, वर्णकस्तेषां वाच्यः, स चैवम्—'ते णं वंदणकलसा वरकमलपइहाणा सुर-
 भिवरवारिपडिपुण्णा चंदणकयचच्चागा आविद्धकंठेरुणा पउमुपलपिहाणा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा महया महया इंद-
 कुंभसमाणा पन्नत्ता समणाउसो' व्यक्तं नवरं 'महया महया' इति अतिशयेन महान्तः 'इन्द्रकुम्भसमानाः' महाकुम्भप्रमाणकुम्भ-
 सदृशाः, 'एवं नेयव्वं जाव सोलस वणमालाओ पन्नत्ताओ' 'एवम्' अनेन प्रकारेण तावन्नेतव्वं यावत्पोडश वनमालाः प्रज्ञप्ताः,
 तच्चैवम्—'तेसि णं दाराणं उभओ पासिं दुहतो निसीहियाए सोलस सोलस नागदंतया पन्नत्ता, ते णं नागदंतगा सुत्ताजालंतरूसिया
 हेसजालगवक्खजालखिखिणीजालपरिक्खित्ता अब्भुगगया निसढा तिरियं सुसंपगहिया अहे पन्नगद्धरूवा पन्नगसंठाणसंठिया सव्वव-
 इरामया अच्छा जाव पडिरूवा महया महया गयदंतसमाणा पन्नत्ता समणाउसो', तेषु णं नागदंतकेसु बहवे किण्हसुत्तवट्टवग्घारि-
 यमल्लदामकलावा नीलसुत्तवट्टवग्घारियमल्लदामकलावा०, ते णं दामा तवणिज्जलंबूसगा सुवण्णपयरगमंडिया अण्णमण्णमसंपत्ता पु-
 न्वावरदाहिणुत्तरागएहिं वाएहिं मंदायं मंदायमेइल्लमाणा एइल्लमाणा पलंबमाणा पलंबमाणा पलंबमाणा ओरालेणं मणु-
 नेणं मणहरेणं कण्णमणनिव्वुइकरेणं सदेणं ते पएसे सव्वतो समंता आपूरेमाणा सिरीए अईव उवसोभेमाणा चिट्ठति, तेसि णं

३ प्रतिपत्तौ
 नन्दीश्व-
 राधिकारः
 उद्देशः २
 सू० १८३

॥ ३६० ॥

नागदंतानं उवर्णि अन्ने सोलस सोलस नागदंतया मुत्ताजालंतरोसिया हेमजाल जाव महया महया गयदंतसमाणा पन्नत्ता समणाउसो !
तेसु णं तांगदंतएसु वहवे रययामया सिकगा पन्नत्ता, तेसु णं रययामएसु सिकगोसु वहवे वेरुलियमयाओ धूवघडियाओ पणत्ताओ,
ताओ णं धूवघडियाओ कालागुरुपरखंडुरुक्कतुरुक्कधूमवधंतगंधुयुयाभिरामातो सुगंधवरंगंधियाओ गंधवट्टिभूयाओ ओरालेणं म-
णुन्नेणं घाणमणनिवुइकरेणं गंधेणं ते पएसे आपूरेमाणीओ आपूरेमाणीओ चिट्ठंति । तेसि णं दाराणं उभओ पासि दुहतो निसी-
हियाए सोलस सालभंजियाओ पन्नत्ताओ, ताओ णं सालभंजियाओ लीलट्टियाओ सुयलंकियाओ णाणाविहरागवसणाओ
रत्तावंगाओ असियकेसीओ मिउविसयपसत्थलक्खणसंवेल्लियगसिरयाओ नाणामल्लपिण्ढाओ सुट्टिगेज्जसुमज्जाओ आमेलजमलजु-
गलवट्टियअन्नुन्नयपीणरइयसंठियपओहराओ ईसिं असोगवरपायवसमुट्टियाओ वामहत्थगहियगसालाओ ईसिं अद्धच्छिकडक्खविट्ठि-
एहिं लूसेमाणीओ विव चक्खुलोयणलेसाओ अणमणं खिज्जमाणीओ इव पुढविपरिमाणाओ सासयभावसुवगयाओ चंदाणणातो
चंदविलासिणीतो चंदद्धसमनिडालाओ चंदाहियसोमदंसणाओ उक्का इव उज्जोवेमाणीओ विजुघणमरीइसूरदिप्पंतयेअहिगतस-
न्निकासो सिगारागारचारुवेसाओ पासाईयाओ दरिसणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ । तेसि णं दाराणं उभओ पासि दुहओ
निसीहियाए सोलस २ जालकडगा पणत्ता सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा, तेसि णं दाराणं उभओ पासि दुहतो निसी-
हियाए सोलस सोलस घटाओ पणत्ताओ । तासि णं घंटाणं इमे एयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते-जंबूणयामईओ घंटाओ वइराम-
ईओ लालाओ नाणामणिमया घंटापासाओ तवणिज्जमयाओ संकलाओ रययामया रज्जूओ । ताओ णं घंटाओ ओहस्सराओ मेहस्स-
राओ इंसस्सराओ कौचस्सराओ सीहस्सराओ दुंडुभिस्सराओ नंदिसराओ नंदिचोसाओ मंजुस्सराओ मंजुवोसाओ सुत्सराओ सु-

स्सरनिर्घोसाओ ओरालेणं मणुक्केणं कण्णमणनिव्वुइकरेणं सरेणं ते पएसे सव्वतो समंता आपूरेमाणीओ सिरीए अतीव उवसोहे-
माणीओ उवसोभेमाणीतो चिहंति । तेसि णं दाराणं उमओ पासि दुहतो निसीहियाए सोलस वणमालाओ पणत्ताओ,
ताओ णं वणमालाओ नाणाडुमलयकिसलयपह्लवसमाडलाओ छप्पयपरिसुज्जमाणसोभंतसस्सिरीयातो सव्वरयणामईओ पासार्इयाओ
जाव पडिरूवाओ' इति, पाठसिद्धमेतत् नवरं नागदन्ता—अङ्कुटकाः, 'मुत्ताजालंतरूसिए' इत्यादि, मुक्ताजालानाम-
न्तरेषु यानि उच्छ्रितानि—लम्बमानानि हेमजालानि—हेमयदामसमूहा यानि गवाक्षाकृतिरन्नविशेषदामसमूहाः यानि
च किक्किणीघण्टाजालानि—धुद्रघण्टासमूहास्तैः परिक्षिप्ताः—सर्वतो व्याप्ताः, 'अव्भुगगया' इति अभिमुखमुद्रता अभ्युद्रताः अप्रिम-
मागे मनाग् उन्नता इति भावः 'अभिनिसिद्धा' इति अभिमुखं—बहिर्भागाभिमुखं निसृष्टा अभिनिसृष्टाः 'तिरियं सुसंपरिगहिया'
इति तिर्यग् भित्तिप्रदेशैः सुष्ठु—अतिशयेन सम्यग्—मनागप्यचलनेन परिगृहीताः 'अहेपन्नगच्छरूवा' अधः—अधस्तनं यत् पन्नगस्याद्धे
तस्यैव रूपं—आकारो येषां ते तथा, अधःपन्नगार्द्धवदतिसरला दीर्घाञ्चेति भावः, एतदेव व्याचष्टे—पन्नगार्द्धसंस्थानसंस्थिताः, 'किण्ह-
सुत्तवट्टवर्घारियमल्लदामकलावा' इति, कृष्णसूत्रवद्धा वर्घारिया—अवलंबिता मात्यदामकलापाः—पुष्पमालासमूहाः, एवं नीललोहि-
तहारिद्रशुसूत्रवद्धा अपि वाच्याः, 'तवणिज्जलंबूसगा' इति दान्नामप्रिमभागे गोलकाकृतिमण्डनविशेषो लम्बूसगः 'सुवण्णपयरगं-
डिया' इति सुवर्णप्रतरेण—सुवर्णपत्रकेण मण्डितानि सुवर्णप्रतरकमण्डितानि, सालभञ्जिकासूत्रे 'आमेलगजमलजुगलवट्टियअव्भुन्न-
यपीणरइयसंठियपओहराओ' इति पीनं—पीवरं रचितं तथाजगत्स्थितिस्वाभाव्याद् रतिदं वा संस्थितं—संस्थानं यकाभ्यां तौ पीनर-
चितसंस्थितौ पीनरतिदसंस्थितौ वा आमेलक—आपीडः शेखरक इत्यर्थः तस्य यमलं—समश्रेणीकं यद् युगलं—द्वन्द्वं तद्वद् वर्तितौ—व-

३ प्रतिपत्तौ
नन्दीश्व-
राधिकारः
उद्देशः २
सू० १८३

॥ ३६१ ॥

द्वखभावावुपचितकठिनसावाविति भावः अभ्युन्नतौ पीनरचितसंस्थितौ च पयोधरौ यासां ताः तथा 'लूसेमाणीओ इवे'ति सुण्णन्य इव सुरजनानां मनासीति गम्यते, शेषं प्रायः प्रतीतं, प्रागेवानेकेशो भावितत्वात् । 'तेसि णं दाराणमुप्पि'मित्यादि तेषां द्वाराणामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकमष्टावष्टौ मङ्गलकानि स्वस्तिकादीनि प्रज्ञप्तानि सर्वरत्नमयानि अच्छानि यावत्प्रतिरूपकाणि ॥ 'तेसि णं दाराण'मित्यादि, तेषां द्वाराणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं सुखमण्डपा एकं योजनशतमायामेन पञ्चाशद् योजनानि विष्कम्भेन सातिरेकाणि षोडश योजनानि ऊर्द्धमुच्चैस्त्वेन अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टा इत्यादि विजयदेवसुधर्मासभाया इव वर्णनं तावद्दृक्त्वं यावत्प्रतिरूपा ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां सुखमण्डपाना प्रत्येकं प्रत्येकं 'चतुर्दित्रिदिशि' चत [ति] सप्तु दिशु एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन चत्वारि [त्रीणि] द्वाराणि प्रज्ञप्तानि । 'ते णं दारा' इत्यादि, तानि द्वाराणि षोडश योजनानि ऊर्द्धमुच्चैस्त्वेन अष्टौ योजनानि विष्कम्भेन 'तावइयं वेव' अष्टावेव योजनानि प्रवेशेन 'सेया वरकणगथूभियागा' इति द्वारवर्णनं प्राग्वत्तावद्दृक्त्वं यावदुपर्य-
 ष्ठावष्टौ मङ्गलकानि—स्वस्तिकादीनि, तेषामुल्लोचवर्णनं प्राग्वत्, तेषां च सुखमण्डपानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकमष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानि सर्वरत्नमयानि अच्छानि यावत्प्रतिरूपकाणि, बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि प्राग्वद् यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्तका इति ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां सुखमण्डपानां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं प्रेक्षागृहमण्डपाः प्रज्ञप्ताः तेऽपि सुखमण्डपवत्प्रमाणतो वक्तव्याः, तेषामप्युल्लोचवर्णनं भूमिभागवर्णनं च प्राग्वत् । तेषां बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकमक्षपाटकाः प्रज्ञप्ताः ॥ 'ते ण'मित्यादि, ते अक्षपाटका वज्रमयाः 'अच्छा जाव पडिख्वा' इति प्राग्वत् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषामक्षपाट-
 कानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिका अष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्या चत्वारि योज-

नानि बाहल्येन सर्वात्मना मणिमय्योऽच्छा इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं २ सिंहासनं
प्रज्ञप्तं, तेषां च सिंहासनानां वर्णनं विजयदूष्यवर्णनमङ्कुशवर्णनं दामवर्णनं च प्राग्वत् ॥ तेषां च प्रेक्षागृहमण्डपानामुपरि प्रत्येकं प्रत्ये-
कमष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानि यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्तका इति । 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतः प्र-
त्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः; ताश्च मणिपीठिकाः प्रत्येकं प्रत्येकं षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां अष्टौ योजनानि बाहल्येन
सर्वात्मना मणिमय्योऽच्छा इत्यादि प्राग्वद् यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं २ चैत्यस्तूपाः
प्रज्ञप्ताः ॥ 'ते णं चेइयथूभा' इत्यादि, ते चैत्यस्तूपाः षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां सातिरेकाणि षोडश योजनान्यूर्ध्वमुच्चै-
स्त्वेन, ते च शङ्खाङ्कुन्ददकरजोऽष्टमथितफेनपुञ्जसंनिकाशा 'अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां
चैत्यस्तूपानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि प्राग्वद् यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः ॥ 'तेसि ण'मि-
त्यादि, तेषां चैत्यस्तूपाना प्रत्येकं प्रत्येकं 'चतुर्दिशि' चतसृषु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकमणिपीठिकाभावेन चतस्रो मणिपीठिकाः
प्रज्ञप्ताः; ताश्च मणिपीठिका अष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां चत्वारि योजनानि बाहल्येन सर्वात्मना मणिमय्यो यावत्प्रतिरूपाः ॥
'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि एकैकस्या मणिपीठिकाया उपरि एकैकप्रतिमाभावेन चतस्रो जिनप्रतिमा जिनोत्से-
धप्रमाणमात्राः पञ्चधनुःशतप्रमाणा इत्यर्थः सर्वात्मना रत्नमय्यः संपर्य्यङ्कासननिषण्णाः स्तूपाभिमुख्यस्तिष्ठन्ति, तद्यथा-पूर्वस्यां
दिशि ऋषभा दक्षिणस्यां वर्द्धमानाः अपरस्यां चन्द्राननाः उत्तरस्यां वारिषेणाः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानां पुरतः
प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः; ताश्च मणिपीठिकाः षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यामष्टौ योजनानि बाहल्येन सर्वात्मना

३ प्रतिपत्तौ
नन्दीश्व-
राधिकारः
उद्देशः २
सू० १८३

॥ ३६२ ॥

मणिमय्योऽच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं चैत्यवृक्षः प्रज्ञप्तः, ते च चैत्यवृक्षा
अष्टौ योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन अर्द्धयोजनमुद्धेन द्वे योजने उच्चैस्त्वेन रक्त्तघ्नः स एवार्द्धयोजनं विष्कम्भेन यावद्बहुमध्यदेशभागे ऊर्ध्व
विनिर्गता शाखा-विडिमा सा षड् योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, साऽपि चार्द्धयोजनं विष्कम्भेन, सर्वाग्नि सातिरेकाण्यष्टौ योजनानि प्र-
ज्ञप्ता । 'तेसि णमयमेथारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' इत्यादि चैत्यवृक्षवर्णनं विजयराजधानीगतचैत्यवृक्षवक्त्रावनीयं यावच्छतावर्णनमिति ॥
'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यवृक्षाणामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि तावद् यावत्सहस्रपत्रहस्तकाः सर्व-
रत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां चैत्यवृक्षाणां पुरतः प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिका
अष्टौ योजनान्याथामविष्कम्भाभ्यां चलारि योजनानि बाहल्येन सर्वालता मणिमय्योऽच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तासि ण'मित्यादि,
तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं २ महेन्द्रध्वजः प्रज्ञप्तः, ते च महेन्द्रध्वजाः षष्टियोजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन योजनमुद्धेन योजनं वि-
ष्कम्भेन वज्रमया इत्यादि वर्णनं विजयदेवराजधानीगतमहेन्द्रध्वजवद्वेदितव्यं यावत्तेषां महेन्द्रध्वजानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः
कृष्णचामरध्वजा यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः सर्वरत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां महेन्द्रध्वजानां पुरतः
प्रत्येकं प्रत्येकं नन्दाभिधाना पुष्करिणी प्रज्ञप्ता, 'ताओ नंदाओ पुक्खरिणीओ' इत्यादि, ताश्च नन्दापुष्करिण्य एकैकं योजनश-
तमाथामविष्कम्भाभ्यां पञ्चाशद् योजनानि विष्कम्भेन दश योजनान्युद्धेन 'अच्छाओ सण्हाओ रययमयक्खलाओ' इत्यादि पुष्क-
रिणीवर्णनं जगत्युपरिपुष्करिणीवद्वक्तव्यं नवरं 'खोदरसपडिपुण्णाओ' इति वक्तव्यं, ताश्च नन्दापुष्करिण्यः प्रत्येकं प्रत्येकं पद्मवर-
वेदिकया प्रत्येकं प्रत्येकं वनखण्डेन च परिक्षिप्ताः, तासां च नन्दापुष्करिणीनां त्रिदिशि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रज्ञप्तानि तेषां वर्णनं

तोरणवर्णनं च प्राग्वत् । इदमन्यदधिकं पुस्तकान्तरे दृश्यते—‘तासि णं पुक्खरिणीं चउद्दिसिं चत्तारि वणसंडा पणत्ता, तंजहा
 -पुरच्छिमेणं दाहिणेणं पञ्चस्थिमेणं उत्तरेणं—“पुव्वेण असोगवणं दाहिणतो होइ चंपगवणं तु (सत्तपणवणं) । अवरेण चंपगवणं
 चूयवणं उत्तरे पासे ॥ १ ॥” ‘तेसु णं’मित्यादि, तेषु सिद्धायतनेषु प्रत्येकं प्रत्येकमष्टचत्वारिंशत् गुलिकासहस्राणि, गुलिकाः—पी-
 ठिका अभिधीयन्ते, ताश्च मनोगुलिकापेक्षया प्रमाणतः छुल्लास्तासां सहस्राणि गुलिकासहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—पूर्वस्थां दिशि
 षोडश सहस्राणि पश्चिमायां षोडश सहस्राणि दक्षिणस्यामष्टौ सहस्राणि उत्तरस्यामष्टौ सहस्राणि । ‘तासु णं गुलियासु वहवे सु-
 वणरूप्यामया फलगा पन्नत्ता’ इत्यादि विजयदेवराजधानीगतसुधम्मसंस्मृत्यासमायामिव वक्तव्यं यावदात्मवर्णनं ॥ ‘तेसु णं’मित्यादि,
 तेषु सिद्धायतनेषु प्रत्येकं प्रत्येकमष्टचत्वारिंशत् मनोगुलिकासहस्राणि प्रज्ञप्तानि, गुलिकापेक्षया प्रमाणतो महतीतराः, तद्यथा—पूर्वस्थां
 दिशि षोडश सहस्राणि पश्चिमायां षोडश सहस्राणि दक्षिणस्यामष्टौ सहस्राणि उत्तरस्यामष्टौ सहस्राणि, एतास्वपि फलकनागदन्त-
 क्कमाल्युदात्मवर्णनं प्राग्वत् ॥ ‘तेसु णं सिद्धायतनेषु’ इत्यादि, तेषु सिद्धायतनेषु प्रत्येकं प्रत्येकमष्टचत्वारिंशत्प्रत्येकं—शय्यारूपाः
 स्थानविशेषास्तासां सहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—पूर्वस्थां दिशि षोडश सहस्राणि पश्चिमायां षोडश सहस्राणि दक्षिणस्यामष्टौ उत्तर-
 स्यामष्टौ सहस्राणि, तास्वपि फलकवर्णनं नागदन्तवर्णनं सिक्कवर्णनं घूपघटिकावर्णनं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि णं सिद्धायतणाणं’मित्यादि
 उल्लोकवर्णनमन्तर्बहुसमरमणीयभूमिभागवर्णनं शब्दवर्जं प्राग्वत् ॥ ‘तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागाणं’मित्यादि, तेषा बहु-
 समरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं २ मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिकाः षोडश योजनान्यायामविक्र-
 म्माभ्यामष्टौ योजनानि बाहल्येन सर्वालना मणिमय्यो यावत्प्रतिरूपकाः ॥ ‘तासि णं’मित्यादि, तासां च मणिपीठिकानामुपरि

३ प्रतिपत्तौ
 नन्दीश्व-
 राधिकारः
 उद्देशः २
 सू० १८३

॥ ३६३ ॥

प्रत्येकं २ देवच्छन्दकः प्रज्ञप्तः, ते च देवच्छन्दकाः षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां सातिरेकाणि षोडश योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन
 सर्वांसना रत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः 'तेसु ण'मित्यादि, तेषु देवच्छन्दकेषु प्रत्येकं २ मष्टशतं जिनप्रतिमानां जिनोत्सेधप्रमाण-
 मात्राणां पञ्चधनुःशतप्रमाणानामित्यर्थः सन्निक्षिप्तं तिष्ठति, प्रतिमावर्णनादि विजयदेवराजधानीगतसिद्धायतनवतावद्वक्तव्यं यावदष्ट-
 शतं धूपकडुच्छुकानाम् ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां सिद्धायतनानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकमष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा
 यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः सर्वरत्नमया अच्छा यावत्प्रतिरूपाः ॥ 'तस्य ण'मित्यादि, तत्र तेषु चतुर्ध्वजानपर्वतेषु मध्ये थोऽसौ
 पूर्वदिग्भावी अजनकपर्वतस्तस्य 'चतुर्दिशि' चतसृषु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकनन्दापुष्करिणीभावेन चतस्रो नन्दापुष्करिण्यः
 प्रज्ञप्तास्ताद्यथा—पूर्वस्यां दिशि नन्दिषेणा दक्षिणस्यामसोघा अपरस्यां गोस्तूपा उत्तरस्यां सुदर्शना, ताश्च पुष्करिण्य एकं योजनशतस-
 दस्रमायामविष्कम्भाभ्यां त्रीणि योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्यधिके त्रीणि गव्यूतानि अष्टाविंशं धनुःशतं
 त्रयोदशशङ्कुलानि अर्द्धाङ्कुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः, दश योजनान्युद्धेधेन, 'अच्छाओ सण्हाओ रययामयकूलाओ'
 इत्यादि जगत्युपरिपुष्करिणीवन्निरवेशं वक्तव्यं नवरं 'वट्टाओ समतीराओ खोदोदगपड्डिपुण्णाओ' इति विशेषः, ताश्च प्रत्येकं प्रत्येकं
 पद्मवरवेदिकया वनखण्डेन च परिक्षिप्ताः, अत्रापीदमन्यदधिकं पुस्तकान्तरे दृश्यते—'तासि णं पुक्खरिणीणं पत्तेयं पत्तेयं चउद्विसि
 चत्तारि वणसंडा पणत्ता तंजहा—पुरच्छिमेणं दाहिणेणं अवरेणं उत्तरेणं, पुक्खेण असोगवणं जाव चूयवणं उत्तरे पासे' एवं शेषाञ्ज-
 नपर्वतसम्बन्धिनीनामपि नन्दापुष्करिणीनां वाच्यम् ॥ 'तासि ण'मित्यादि, तासां पुष्करिणीनां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं २ दधिमु-
 खानामा पर्वतः प्रज्ञप्तः, 'ते ण'मित्यादि, ते दधिमुखपर्वताश्चतुःषष्टियोजनसहस्राणि ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन एकं योजनसहस्रमुद्धेधेन सर्वत्र

समाः पत्यङ्कसंस्थानसंस्थिता दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेन एकत्रिंशद् योजनसहस्राणि षट् 'त्रयोविंशानि' त्रयोविंशत्यधिकानि योजनशतानि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः सर्वास्यना स्फटिकमया अच्छा यावत्प्रतिक्रियाः प्रत्येकं प्रत्येकं पञ्चववेदिकया परिक्षिताः प्रत्येकं २ वनखण्डेन परिक्षिताः । 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां दधिमुखपर्वतानामुपरि प्रत्येकं २ बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः; तस्य शब्द-वर्णनं तावद्वक्तव्यं यावद्बहवो 'वानमन्तरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति जाव विहरंति' ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां बहुसमरमणी-यानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं २ सिद्धायतनं प्रज्ञप्तं, सिद्धायतनवक्तव्यता प्रमाणादिका अञ्जनपर्वतोपरिसिद्धायतनव-द्वक्तव्या यावदष्टशतं प्रत्येकं प्रत्येकं धूपकड्डुच्छुकानामिति ॥ 'तत्थ णं जे से दाहिणे अंजणगपव्वए' इत्यादि, दक्षिणाञ्जनकपर्वत-स्यापि पूर्वदिग्भाव्यञ्जनकपर्वतस्यैव निरवशेषं वक्तव्यं, नवरं नन्दापुष्करिणीना नामनानात्वं तद्यथा-पूर्वस्यां नन्दोत्तरा दक्षिणस्यां नन्दा अपरस्थामानन्दा उत्तरस्थां नन्दिवर्द्धना, शेषं तथैव ॥ 'तत्थ णं जे से पच्चत्थिमिल्ले अंजणगपव्वते तस्स णं चउद्धिसिं चत्तारि' इत्यादि, पूर्वदिग्भाव्यञ्जनपर्वतस्यैव पश्चिमदिग्भाव्यञ्जनपर्वतस्यापि वक्तव्यं यावत्प्रत्येकं प्रत्येकमष्टशतं धूपकड्डुच्छुकानां, नवरं नन्दापुष्करिणीनां नामनानात्वं, तद्यथा-पूर्वस्यां दिशि भद्रा दक्षिणस्यां विशाला अपरस्यां कुमुदा उत्तरस्थां पुण्डरीकिणी, शेषं तथैव ॥ एवमुत्तरदिग्भाव्यञ्जनकपर्वते वक्तव्यं, नवरमन्त्रापि नन्दापुष्करिणीनां नामनानात्वं, तद्यथा-पूर्वस्यां दिशि विजया दक्षिणस्यां वैज-यन्ता अपरस्थां जयन्ता उत्तरस्थामपरजिता, शेषं तथैव यावत्प्रत्येकं प्रत्येकमष्टशतं धूपकड्डुच्छुकानामिति । षोडशानामपि चामीषां वापीनामपान्तराले प्रत्येकं प्रत्येकं रतिकरपर्वतौ जिनभवनमण्डितशिखरौ शास्त्रान्तरेऽभिहितविति सर्वसङ्ख्यया नन्दीश्वरद्वीपे द्वापञ्चा-सत् सिद्धायतनानि ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, 'तत्र' तेषु सिद्धायतनेषु णमिति पूर्ववत् बहवो भवनपतिवानमन्तरज्योतिष्कवैमानिका

३ प्रतिपत्तौ
नन्दीश्व-
राधिकारः
उद्देशः २
सू० १८३

॥ ३६४ ॥

याएँ मीसिया नीलिया चउत्थीए पंचमियाए । मीसा कण्हा ततो परसकण्हा ॥ १ ॥” इन्द्रियाणि स्पर्शनरसनघ्राण-
 चक्षुःश्रोत्रलक्षणानि । समुद्घातद्वारे चत्वारः समुद्घाताः—वेदनासमुद्घातः कषायसमुद्घातो वैक्रियसमुद्घातो मारणान्तिकसमु-
 द्घातश्च । सञ्ज्ञिद्वारे सञ्ज्ञिनोऽसञ्ज्ञिनश्च, तत्र ये गर्भव्युत्क्रान्तिकेभ्य उत्पन्नास्ते सञ्ज्ञिन इति व्यपदिश्यन्ते, ये तु संमूर्च्छनजे-
 भ्यस्तेऽसञ्ज्ञिनः, ते च रत्नप्रभायामेवोत्पद्यन्ते न परतः, अनाशयाशुभक्रियाया दारुणाया अप्यनन्तरविपाकिन्या एतावन्मात्रफलत्वात्,
 अत एवाहुर्वृद्धाः—“अस्सन्नी खलु पढंमं दोचं व सिरीसवा तइय पक्खी । सीहा जंति चउत्थि उरगा पुण पंचमिं पुढविं ॥ १ ॥
 छट्ठिं य इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं । एसो परमोवाओ बोद्धवो नरयपुढवीसु ॥ २ ॥” वेदद्वारे नपुंसकवेदाः ।
 पर्याप्तद्वारे पञ्च पर्याप्तयः पञ्चापर्याप्तयः । दृष्टिद्वारे त्रिविधदृष्टयोऽपि, तद्यथा—मिथ्यादृष्टयः सम्यग्दृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्च, दर्शन-
 द्वारे त्रीणि दर्शनानि, तद्यथा—चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनं च । ज्ञानद्वारे ज्ञानिनोऽपि अज्ञानिनोऽपि, तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमा-
 त्रिज्ञानिनः, तद्यथा—आभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च, येऽत्राज्ञानिनस्ते मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनश्च,
 एष चात्र भावार्थः—ये नारका असञ्ज्ञिनस्तेऽपर्याप्तावस्थायां द्वयज्ञानिनः पर्याप्तावस्थायां तु त्रयज्ञानिनः सञ्ज्ञिनस्त्वभ्ययामप्यवस्थायां
 त्रयज्ञानिनः, असञ्ज्ञिभ्यो ह्युत्पद्यमानास्तथावोधमान्धादपर्याप्तावस्थायां नाव्यक्तमप्यवधिमाप्नुवन्तीति । योगोपयोगाहारद्वाराणि प्रती-
 तानि । उपपत्तो यथा व्युत्क्रान्तिपदे प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः, पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्येभ्योऽसङ्ख्यातवर्षायुष्कवर्ज्येभ्यो वक्तव्यो,

१ असञ्ज्ञिन खलु प्रथमा द्वितीया च सरीसृपास्तृतीया पक्षिण । सिंहा यान्ति चतुर्थी उरगा पुन पञ्चमीं पृथ्वीम् ॥ १ ॥ पक्षीं च क्षिय मत्स्या मनुष्याश्च
 सप्तमीं पृथ्वीम् । एष परम उत्पादो बोद्धव्यो नरकपृथ्वीषु ॥ २ ॥

देवाश्चातुर्मासिकेषु पर्युपणायामन्येषु च बहुषु जिनजन्मनिष्कमणज्ञानोत्पादपरिनिर्वाणादिषु देवकार्येषु देवसमितिषु, एतदेव पर्याय-
 द्वयेन व्याचष्टे—देवसमवायेषु देवसमुदायेषु आगताः प्रसुदितप्रक्रीडिता अष्टाहिकारूपा महामहिमाः कुर्वन्तः सुखंसुखेन 'विहरन्ति'
 आसते । अदुत्तरं च णं गोयमा !' इत्यादि, अथान्यद् गौतम ! नन्दीश्वररे द्वीपे चक्रवालविष्कम्भेन बहुमध्यदेशभागे चतस्रसु
 विदिक्षु एकैकस्यां विदिशि एकैकभावेन चत्वारो रतिकरपर्वताः प्रब्रह्मास्तद्यथा—एक उत्तरपूर्वस्यां द्वितीयो दक्षिणपूर्वस्यां तृतीयो दक्षि-
 णापरस्यां चतुर्थ उत्तरापरस्याम् ॥ 'ते ण'मित्यादि, ते रतिकरपर्वता दश योजनसहस्राण्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन एकं योजनसहस्रमुद्वेधेन सर्व-
 त्रसमा झहरीसंस्थानसंस्थिता दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेन एकत्रिशद् योजनसहस्राणि षट्त्रयोविंशानि योजनशतानि परिक्षेपेण
 सर्वासता रत्नमया अञ्चला यावत्प्रतिरूपाः, तत्र योऽसाञ्जुत्तरपूर्वो रतिकरपर्वतस्य 'चतुर्दिशि' चतुर्दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकरा-
 जधानीभावेन ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य चतस्रणामप्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमाणाश्चतस्रो राजधान्यः प्रब्रह्मास्तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि
 नन्दोत्तरा दक्षिणस्यां नन्दा पश्चिमायामुत्तरा उत्तरस्यां देवकुरा, तत्र कृष्णायाः—कृष्णनामिकाया अप्रमहिष्या नन्दोत्तरा कृष्ण-
 राज्ञ्या नन्दा रामाया उत्तरकुरा रामरक्षिताया देवकुरा, तत्र योऽसौ दक्षिणपूर्वो रतिकरपर्वतस्य चतुर्दिशि शक्रस्य देवेन्द्रस्य देव-
 राजस्य चतस्रणामप्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमाणाश्चतस्रो राजधान्यः प्रब्रह्मास्तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि सुमनाः दक्षिणस्यां सौमनसा अपरस्याम-
 र्चिर्मांठी उत्तरस्यां मत्तोरमा, तत्र 'पद्माया' पद्मनामिकाया अप्रमहिष्या सुमनाः शिवायाः सौमनसा शन्वयाश्चार्चिर्मांठी अञ्जुकाया
 मनोरमा, तत्र योऽसौ दक्षिणपश्चिमो रतिकरपर्वतस्य चतुर्दिशि शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य चतस्रणामप्रमहिषीणां जम्बूद्वीपप्रमा-
 णाश्चतस्रो राजधान्यः प्रब्रह्मास्तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि भूता दक्षिणस्यां भूतावतंसा अपरस्यां गोस्त्रुपा उत्तरस्यां सुदर्शना, तत्र 'अम-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३६५ ॥

लायाः' अमलनामिकाया अममहिष्या भूता राजधानी अपसरसो भूतावतंसिका नवभिकाया गोस्तूपा रोहिण्याः सुदर्शना, तत्र यो-
ऽसाञ्जुत्तरपश्चिमो रतिकरपर्वतस्य चतुर्दिशि ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य चतसृणामममहिषीणां जन्मद्वीपप्रमाणञ्चतस्रो राज-
धान्यः प्रज्ञासास्यथा—पूर्वस्थां दिशि रत्ना दक्षिणस्थां रत्नोष्ण्या अपरस्थां सर्वरत्ना उत्तरस्थां रत्नसञ्चया, तत्र वसुनामिकाया अमम-
हिष्या रत्ना वसुप्रासाया रत्नोष्ण्या वसुभिन्नायाः सर्वरत्ना वसुंधराया रत्नसञ्चया । रतिकरपर्वतचतुष्टयवक्तव्यता केशुचित्तुस्तकेषु स-
र्वथा न दृश्यते । कैलासहरिवाहननामानौ च द्वौ देवौ तत्र यथाक्रमं पूर्वार्द्धापरार्द्धाधिपती महर्द्धिकौ यावत्पत्न्योपमस्थितिकौ परिव-
सतः, तत एवं नन्धा—सप्तद्व्या 'दुर्गु सप्तद्वौ' इति वचनात् ईश्वरः—स्फातिमात् न तु नाप्नोति नन्दीश्वरः, तथा चाह—'से एए-
णद्वेण'मित्याद्युपसंहारवाक्यं प्रतीतं, चन्द्रादिसङ्ख्यासूत्रं प्राग्वत् ॥

पांदिस्सरवरणं दीवं पांदीसरदे णामं समुदे वदे वलयगारसंठाणसंठिते जाव सव्वं तहेव
अट्टो जो खोदोद्गारस जाव सुमणसोमणसभदा एत्थ दो देवा महिद्धीया जाव परिवसंति सेसं
तहेव जाव तारणं ॥ (सू० १८४)

'नंदीसरण'मित्यादि, नन्दीश्वरं णमिति पूर्ववत् नन्दीश्वरोद्दो नाम समुद्रो वृत्तो वलयकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्
संपरिक्षिप्य तिष्ठति यथैव क्षोदोदकसमुद्रस्य वक्तव्यता तथैवास्याप्यर्थसहिता वक्तव्या, नवरमत्र सुमनसुमनसौ च द्वौ देवौ वक्तव्यौ,
तावतिशयेन स्फीताविति नन्दीश्वरयोर्वदकं यत्रासौ नन्दीश्वरोदः, अथवा नन्दीश्वरवरं द्वीपं परिवेष्ट्य स्थित इति नन्दीश्वरं प्रति लग्न-

३ प्रतिपत्तौ
नन्दीश्व-
रोदः
उद्देशः २
सू० १८४

॥ ३६५ ॥

मुदकं यस्यासौ नन्दीश्वरोदः, एवं सर्वत्रापि समुद्रेषु द्वीपेषु च व्युत्पत्तिर्यथायोगं भावनीया ॥ एवमेते जन्वूद्वीपादयो नन्दीश्वरसमुद्र-
पर्यावसाना एकप्रत्यवतारा उक्ताः, अत ऊर्ध्वमरुणादीन् द्वीपान् समुद्राश्च प्रत्येकं त्रिप्रत्यवतारान् विवक्षुराह—

णंदीसरोदं समुदं अरुणे णामं दीवे वट्टे बलयागार जाव संपरिक्खित्ता णं चिट्ठति । अरुणे णं
भंते ! दीवे किं समचक्रवालसंठिते विसमचक्रवालसंठिए?, गोयमा ! समचक्रवालसंठिते नी
विसमचक्रवालसंठिते, केवत्तियं चक्रवालवि० संठिते?, संखेज्जाइं जोयणसयसहरसाइं चक्रवाल-
विकखंभेणं संखेज्जाइं जोयणसयसहरसाइं परिकखेवेणं पणत्ते, पडमवरवणसंडदारा दारंतरा य
तहेव संखेज्जाइं जोयणसतसहरसाइं दारंतरं जाव अट्टो, बावीओ खोतोदगपडिहत्थाओ उप्पा-
तपव्वयंका सव्ववइरामया अच्चा, असोण वीत्तसोणा य एत्थ दुवे देवा महिड्डीया जाव परिव-
संति, से तेण० जाव संखेज्जं सव्वं ॥ अरुणणं दीवं अरुणोदे णामं समुदे तस्सवि तहेव परि-
कखेवो अट्टो खोतोदगे णवारिं सुभइ सुमणभइा एत्थ दो देवा महिड्डीया सेसं तहेव ॥ अरुणोदणं
समुदं अरुणवरे णामं दीवे वट्टे बलयागारसंठाण० तहेव संखेज्जणं सव्वं जाव अट्टो खोयोदगप-
डिहत्थाओ उप्पायपव्वतया सव्ववइरामया अच्चा, अरुणवरभइअरुणवरसहाभइा एत्थ दो देवा
महिड्डीया । एवं अरुणवरोदेवि समुदे जाव देवा अरुणवरअरुणमहावरा य एत्थ दो देवा सेसं
तहेव ॥ अरुणवरोदणं समुदं अरुणवरावभासे णामं दीवे वट्टे जाव देवा अरुणवरावभासभइ-

रुणवरावभासमहाभद्रा एतथ द्रो देवा महिह्वीया । एवं अरुणवरावभासे समुद्दे णवरि देवा अरुणवरावभासवरारुणवरावभासमहावरा एतथ द्रो देवा महिह्वीया ॥ कुंडले दीवे कुंडलभद्रकुंडलमहाभद्रा द्रो देवा महिह्वीया, कुंडलोदे समुद्दे चकखुसुभचकखुकंता एतथ द्रो देवा म० । कुंडलवरे दीवे कुंडलवरभद्रकुंडलवरमहाभद्रा एतथ द्रो देवा महिह्वीया, कुंडलवरोदे समुद्दे कुंडलवर [वर] कुंडलवरमहावरा एतथ द्रो देवा म० ॥ कुंडलवरावभासे दीवे कुंडलवरावभासभद्रकुंडलवरावभासमहाभद्रा एतथ द्रो देवा० ॥ कुंडलवरोभासोदे समुद्दे कुंडलवरोभासवरकुंडलवरोभासमहावरा एतथ द्रो देवा म० जावपलिओवमट्टितीया परिवसंति ॥ कुंडलवरोभासं णं समुद्दं रुचणे णासं दीवे वदे वलया० जाव चिट्टति, किं समचक्क० विसमचक्कवाल०?, गोयमा ! समचक्कवाल० नो विसमचक्कवालसंठिते, केवतियं चक्कवाल० पणत्से?, सव्वट्ट मणोरमा एतथ द्रो देवा सेसं तहेव । रुयगोदे नामं समुद्दे जहा खोदोदे समुद्दे संखेज्जाहं जोयणसतसहस्साहं चक्कवालवि० संखेज्जाहं जोयणसतसहस्साहं परिकखेवेणं द्वारा दारंतरंपि संखेज्जाहं जोतिसंपि सव्वं संखेज्जं भाणियव्वं, अट्टोवि जहेव खोदोदस्स नवरि सुमणसोमणसा एतथ द्रो देवा महिह्वीया तहेव रुयगाओ आढत्तं असंखेज्जं विकखंभा परिकखेवो द्वारा दारंतरं च जोइसं च सव्वं असंखेज्जं भाणियव्वं । रुयगोदण्णं समुद्दं रुयगवरं णं दीवे वदे रुयगवरभद्ररुयगवरमहाभद्रा एतथ द्रो

देवा रुयगवरोदे रुयगवररुयगवरमहावरा एत्थ द्रो देवा महिड्ढिया । रुयगवरावभासे दीवे
 रुयगवरावभासभद्ररुयगवरावभासमहाभद्रा एत्थ द्रो देवा महिड्ढिया । रुयगवरावभासे समुद्दे
 रुयगवरावभासवररुयगवरावभासमहावरा एत्थ० ॥ हारदीवे हारभद्रहारमहाभद्रा एत्थ० ।
 हारसमुद्दे हारवरहारवरमहावरा एत्थ द्रो देवा महिड्ढिया । हारवरोदे हारवरभद्रहारवरमहाभद्रा
 एत्थ द्रो देवा महिड्ढिया । हारवरोए समुद्दे हारवरहारवरमहावरा एत्थ० । हारवरावभासे दीवे
 हारवरावभासभद्रहारवरावभासमहाभद्रा एत्थ० । हारवरावभासोए समुद्दे हारवरावभास-
 वरहारवरावभासमहावरा एत्थ० । एवं सर्वेवि तिपडोयारा णेतव्वा जाव सूरवरोभासोए स-
 मुद्दे, दीवेसु भद्रनामा वरनामा होति उदहीसु, जाव पच्छिमभावं च खोतवरादीसु सयंभूरमण-
 पज्जंतेसु वावीओ खोओदनापडिहत्थाओ पव्वयका य सव्ववहरामया । देवदीवे दीवे २ द्रो देवा
 महिड्ढिया देवभद्रदेवमहाभद्रा एत्थ० देवोदे समुद्दे देववरदेवमहावरा एत्थ० जाव सयंभूरमणो
 दीवे सयंभूरमणभद्रसयंभूरमणमहाभद्रा एत्थ द्रो देवा महिड्ढिया । सयंभूरमणणं दीवं सयंभूर-
 मणोदे नामं समुद्दे वद्वे वलया० जाव असंखेज्जादं जीयणसतसहस्सादं परिकखेवेणं जाव अट्ठो,
 गोयसा ! सयंभूरमणोदए उदए अक्के पत्थे जच्चे तणए फलिहवणणाभे पगतीए उदगरसेणं पणणत्ते,

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३६७ ॥

सयंपुरमणवरसयंपुरमणमहावरा इत्य दी देवा महि द्वीपा, सेसं तदेव जाव असंखेज्जाओ तारा-
गणकोडिकोडीओ सोभंसु वा ३ ॥ (सू० १८५)

‘नंदीसरवरोदणं समुद्र’मित्यादि, नन्दीधरोदं समुद्रमरुणो नाम द्वीपो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितो यावत्परिक्षिप्य वि-
ष्टति । येव क्षोद्वरद्वीपवकन्यता सैवात्राप्यर्थसहिता वकन्या, नवरमन्न वाप्यादयः क्षीरो(क्षोदो)दकपरिपूर्णाः, पर्वतादयस्तु सर्वालना
वज्रभया वकन्याः, अशोकवीतशोको च द्वौ देवौ, स च देवप्रभया पर्वतादिगतवज्रप्रभया चारुण इति अरुणनामा ॥ ‘अरुण-
णामित्यादि, अरुणं णमिति पूर्ववत् द्वीपमरुणोदो नाम समुद्रो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति ।
येव क्षोदोदकसमुद्रवकन्यता सैवैहापि वकन्या, नवरमन्न सुभद्रसुमनोभद्रनामानौ द्वौ देवौ वकन्यौ, ततोऽरुणद्वीपपरिक्षेपी यद्विवा
सुभद्रसुमनोभद्रदेवाभरणमुत्थाऽरुणं—आरकमुद्रकं यस्यासावरुणोदय ॥ ‘अरुणोदण’मित्यादि, अरुणोदं समुद्रमरुणवरो नाम द्वीपो
वृत्तो बलयाकारसंस्थितो यावत्परिक्षिप्य तिष्ठति । अत्रापि वकन्यता सैव नवरमन्नारुणवरभद्रारुणवरमहाभद्रौ देवौ वाच्यौ, नामन्वु-
त्परिभावनोऽपि स्वधिया भावनीया ॥ अरुणवरद्वीपमरुणवरोदो नाम समुद्रो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितो यावत्परिक्षिप्य ति-
ष्ठति । अत्रापि वकन्यता सैव नवरमरुणवरारुणमहावरावन्न देवौ ॥ अरुणवरोदं समुद्रमरुणवरभावभासो नाम द्वीपो वृत्तो यावत्परि-
क्षिप्य तिष्ठति, वकन्यता अत्रापि क्षोद्वरद्वीपवत् नवरमन्नारुणवरभावभासमहाभद्रौ देवौ । अरुणावभासं द्वीपम-
रुणावभासो नाम समुद्रो वृत्तो यावत्परिक्षिप्य तिष्ठति, वकन्यताऽत्रापि क्षोदोदकसमुद्रवत् नवरमन्नारुणवरभावभारुणवरभावभास-
महावरौ देवौ । तदेवमरुणो द्वीपः समुद्रश्च त्रिप्रत्यवतार उक्तस्तथा—अरुणो द्वीपोऽरुणः समुद्रः अरुणवरो द्वीपः अरुणवरः समुद्रः

३ प्रतिपत्तौ
त्रिप्रत्यव-
तारा द्वी-
पसमुद्राः
उद्देशः २
सू० १८५

॥ ३६७ ॥

अरुणवरावभासो द्वीपोऽरुणवरावभासः समुद्रः ॥ एवं कुण्डलो द्वीपः कुण्डल. समुद्रश्च त्रिप्रलयवतारो वक्तव्यस्तद्यथा—अरुणवरावभा-
 ससमुद्रपरिक्षेपी कुण्डलो द्वीपः तत्परिक्षेपी कुण्डलः समुद्रः तत्परिक्षेपी कुण्डलवरो द्वीपः तत्परिक्षेपी कुण्डलवरः समुद्रः तत्परिक्षेपी
 कुण्डलवरावभासो द्वीपः तत्परिक्षेपी कुण्डलवरावभासः समुद्रः, वक्तव्यता सर्वत्रापि क्षोद्वरद्वीपक्षोदोदसमुद्रवद्द्रष्टव्या, नवरं देवता-
 नामिदं नामानात्वं—कुण्डले द्वीपे कुण्डलभद्रकुण्डलमहाभद्रौ द्वौ देवौ, कुण्डलसमुद्रे चक्षुःशुभचक्षुःकान्तौ, कुण्डलवरे द्वीपे कुण्ड-
 लवरभद्रकुण्डलवरमहाभद्रौ, कुण्डलवरे समुद्रे कुण्डलवरकुण्डलवरमहावरौ कुण्डलवरावभासे द्वीपे कुण्डलवरावभासभद्रकुण्डलवराव-
 भासमहाभद्रौ, कुण्डलवरावभासे समुद्रे कुण्डलवरावभासवरकुण्डलवरावभासमहावरौ । कुण्डलवरावभाससमुद्रपरिक्षेपी रचको
 द्वीपो रचकद्वीपपरिक्षेपी रचकः समुद्रः तत्परिक्षेपी रचकवरो द्वीपस्तत्परिक्षेपी रचकवरः समुद्रः तत्परिक्षेपी रचकवरावभासो द्वीपः
 तत्परिक्षेपी रचकवरावभासः समुद्रः, वक्तव्यता सर्वत्रापि प्राग्वत् नवरं देवतामनानात्वं, रचके द्वीपे सर्वार्थमनोरमौ देवौ, रचकस-
 मुद्रे सुमनःसौमनसौ, रचकवरे द्वीपे रचकवरभद्ररचकवरमहाभद्रौ, रचकवरे समुद्रे रचकवररचकवरमहावरौ, रचकवरावभासे
 द्वीपे रचकवरावभासभद्ररचकवरावभासमहाभद्रौ, रचकवरावभासे समुद्रे रचकवरावभासवररचकवरावभासमहावरौ, एतावता प्र-
 न्येन यदन्यत्र पठ्यते—‘जंबूद्वीवे लवणे धापद् कालोप युक्वरे वरुणे । खीरघयस्त्रोयनंदी अरुणवरे कुंडले रुयणे ॥ १ ॥’ इति त-
 द्भावितम् । अत ऊर्ध्वं तु यानि लोके शङ्खध्वजकलशश्रीवत्सादीनि शुभानि नामानि तन्नामानो द्वीपसमुद्राः प्रत्येतव्याः, सर्वेऽपि च
 त्रिप्रलयवताराः, अपान्तराले च भुजागवरः कुशवरः क्रौञ्चवर इति । तथा यानि कानिचिद्गभरणनामानि हाराद्धहारप्रभृतीनि यानि
 वस्तुनामानि आजिनादीनि यानि गन्धनामानि कोष्ठदीनि यान्युत्पलनामानि जलरुहचन्द्रोद्योतप्रमुखाणि यानि च तिलकप्रभृतीनि

दृक्षनामानि यानि च पृथिव्याः “पुढवीसकरावाढुयां उ चवले सिला य लोणूसे” इत्यादि पटत्रिसद्रेदभिन्नाया निधीनां नवानां रत्नानां चतुर्दशानां चक्रवर्त्तिसम्बन्धिनानां वर्षधरपर्वतानां—शुद्धहिमवदादीना रूढानां—पद्ममहापद्मानां नदीनां—गङ्गासिन्धुप्रभृतीनां महानदीनां अनतरनदीनां च विजयाना—कच्छादीना द्वात्रिंशतो वक्षरकारपर्वतानां—माल्यवदादीना कल्पानां—सौधर्मादीनां द्वादशानाम् इन्द्राणां—शक्रादीनां दशानां कुरूणा—देवकुरूत्तरकुरूणां मन्दरस्य—मेरोः आवासानां—शक्रादिसम्बन्धिनानां मेरुप्रत्यासन्नादीनां भवनपत्यादिसम्बन्धिनानां च कूटानां—शुद्धहिमवदादिसम्बन्धिनाना नक्षत्राणा—कृत्तिकादीनामष्टाविंशते. चन्द्राणां सूर्याणां च नामानि तानि सर्वाण्यपि द्वीपसमुद्रेषु त्रिप्रत्यवताराणि वक्तव्यानीति दिदर्शयिषुराह—‘एवं हारद्वीपे’ इत्यादि, एवं च हारो द्वीपो हारोदः समुद्रः, हारवरो द्वीपो हारवरः समुद्रः, हारवरावभासो द्वीपो हारवरावभासः समुद्रः, द्वीपसमुद्रवक्तव्यता पूर्ववत्, नवरं हारे द्वीपे हारभद्रहारमहा-भद्रौ देवौ हारे समुद्रे हारवरहारमहावरौ, हारवरे द्वीपे हारवरभद्रहारवरमहाभद्रौ, हारवरे समुद्रे हारवरहारवरमहावरौ, हारवरावभासे द्वीपे हारवरावभासभद्रहारवरावभासमहाभद्रौ, हारवरावभासे समुद्रे हारवरावभासवरहारवरावभासमहावरौ । एवं श्रेयाणामप्याभरणनाम्नां त्रिप्रत्यवतारो वक्तव्य.—अर्द्धहारो द्वीपः अर्द्धहारः समुद्रः, अर्द्धहारवरो द्वीप. अर्द्धहारवरः समुद्रः, अर्द्धहारवरावभासो द्वीप. अर्द्धहारवरावभासः समुद्रः, कनकावलिद्वीपः कनकावलिसमुद्रः, कनकावलिचरो द्वीपः कन० व० समुद्रः, कनकावलिचरावभासो द्वीपः कनकावलिचरावभासः समुद्रः, रत्नावलिद्वीपः रत्नावलिः समुद्रः, रत्नावलिचरो द्वीप. रत्नावलिचरः समुद्रः, रत्नावलीचरावभासो द्वीपः रत्नावलीचरावभासः समुद्रः, मुक्तावली समुद्र. मुक्तावलीचरो द्वीपः मुक्तावलीचरः समुद्र. मुक्तावलिचरावभासो द्वीपो मुक्तावलिचरावभासः समुद्रः । वस्तुनामचिन्तायामपि आजिनो द्वीपः आजिनः समुद्रः, आजिनचरो द्वीप. आजिनचरः समुद्रः, आ-

३ प्रतिपत्तौ
त्रिप्रत्यव-
तारा द्वी-
पसमुद्राः
उद्देशः २
सू० १८५

वरौ । एवं सर्वत्रापि त्रिः प्रत्यवतारौ देवानां नामानि च भावनीयानि यावत् सूर्यो द्वीपः सूर्यः समुद्रः, सूर्यवरो द्वीपः सूर्यवरः समुद्रः, सूर्यवरावभासो द्वीपः सूर्यवरावभासः समुद्रः, आह च मूलचूर्णिकृत—‘अरुणाई द्वीपसमुद्रा तिपडोयारा यावत् सूर्यावभासः समुद्र ” तत्र सूर्ये द्वीपे सूर्यभद्रसूर्यमहाभद्रौ देवौ, सूर्ये समुद्रे सूर्यवरसूर्यमहावरौ, सूर्यवरे द्वीपे सूर्यवरभद्रसूर्यवरमहाभद्रौ, सूर्यवरे समुद्रे सूर्यवरसूर्यमहावरौ, सूर्यवरावभासे द्वीपे सूर्यवरावभासभद्रसूर्यवरावभासमहाभद्रौ, सूर्यवरावभासे समुद्रे सूर्यवरावभासवरसूर्यवरावभासमहावरौ । सूर्यवरावभाससमुद्रात्परं यदस्ति तदाह—‘सूरवरावभासणं समुद्रं देवे नामं दीवे वद्वे’ इत्यादि, सूर्यवरावभासं णमिति पूर्ववत् समुद्रं देवो नाम द्वीपो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थित. समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । ‘देवे णं भंते ! दीवे किं समचक्रवालसंठिते विसमचक्रवालसंठिए ?, गोयमा ! समचक्रवालसंठिए नो विसमचक्रवालसंठिए, देवे णं भंते ! दीवे केवइयं चक्रवालविकल्पभेणं केवइयं परिकल्पेणं पन्नत्ते ?, गोयमा ! असंखेजाहं जोयणसहस्साहं चक्रवालविकल्पभेणं, [प्रन्थाप्रम् ११०००] असंखेजाहं जोयणसयसहस्साहं परिकल्पेणं पन्नत्ते, से णं एगाए पजमवरवेइयाए एगेणं वणसंडेणं परिकल्पत्ते’ सुगमं, नवरम् एकया पद्मवरवेदिकयाऽऽद्योजनोच्छ्रयजगत्पुत्रिभाविन्येति द्रष्टव्यं, एवमेकेन वनपण्डेन च, इदं तु सूत्रं बहुषु पुस्तकेषु न दृश्यते केयुचित् ‘त-हेवे’त्यविदेश इति लिखितं ॥ ‘कइ णं भंते !’ इत्यादि, कसि भदन्त ! देवस्य द्वीपस्य द्वाराणि प्रह्लासानि ?, भगवानाह—गौतम ! चत्वारि द्वाराणि प्रह्लासानि, तथाथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तमपरजितं ॥ ‘कहि णं भंते ! देवस्स दीवस्से’त्यादि, क भदन्त ! देवस्य द्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रह्लासम् ?, भगवानाह—गौतम ! देवद्वीपपूर्वाद्धपर्यन्ते देवसमुद्रस्य पूर्वा(पश्चा)द्धस्य पश्चिमदिशि ‘अत्र’ एतस्मिन् श्रवकाशे विजयं नाम द्वारं प्रह्लासं, प्रमाणं वर्णकश्च जन्वुद्वीपविजयद्वारवत्, नामान्वर्थसूत्रमपि तथैव ॥ ‘कहि णं भंते’ इत्यादि, क

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३५ ॥

न शोपेभ्य इति भाव. । स्थितिर्जन्यतो दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि । समुद्रघातमधिकृत्य मरणचिन्ता प्राग्वत् । उद्धर्तनाचिन्ता यथा व्युत्क्रान्तिपदे प्रज्ञापनायां कृता तथा वक्तव्या, अनन्तसुदुल्य सच्चिदपञ्चेन्द्रियतिर्यग्बुद्ध्यनुबन्धव्यमहासातवर्षायुष्क-
वर्जितेष्वागच्छन्तीति भाव, अत एव गलागतिद्वारे द्व्यग्नतिका द्विगतिका; 'परीक्षा' प्रत्येकशरीरिणोऽमज्ञेया प्रज्ञाप्ता; हे श्रमण! हे आयुष्मान्! उपमंहरामाह—'सेत्तं नेरइया' ॥ उक्ता नैरयिका; सम्प्रति तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाह—

से किं तं पंचैदियतिरिक्खजोगिया?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—संसुच्छिमपंचैदियतिरिक्ख-
जोगिया य गब्भवक्कंतिपंचिंदियतिरिक्खजोगिया य ॥ (सू० ३३)

अथ के ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः?, सूरिराह—पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञाप्ता; तद्यथा—समूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-
निका गर्भव्युत्क्रान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, तत्र समूच्छेनं समूच्छे—गर्भोपपातव्यतिरेकेणैव यः प्राणिनामुत्पादस्तेन निर्वृत्ताः स-
मूच्छिमा., 'भावादिस' इति इमप्रत्यय, ते च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च समूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, गर्भं व्युत्क्रान्तिः—उत्प-
त्तिर्येपा यद्विवा गर्भोद्—गर्भवशाद् व्युत्क्रान्तिः—निष्क्रमणं येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिका, ते च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति विशेष-
णसमासः, चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ ॥

से किं तं संसुच्छिमपंचैदियतिरिक्खजोगिया?, २ तिविहा पणत्ता, तंजहा—जलयरा थलयरा
खहयरा ॥ (सू० ३४) । से किं तं जलयरा?, २ पंचविधा पणत्ता, तंजहा—मच्छगा कच्छभा
मगरा गाहा सुसुमारा । से किं तं मच्छा?, एवं जहा पणवणाए जाव जे यावण्णे तहस्पगारा,

भदन्त ! विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रज्ञप्ता ? , भगवानाह—गौतम ! विजयस्य द्वारस्य पश्चिमदिशि तिर्यगसङ्ख्येयानि योजनशतसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, सा च जम्बूद्वीपविजयद्वाराधिपतिविजयदेवस्येव वक्तव्या । एवं वैजयन्तजयन्तापराजितद्वारवक्तव्यताऽपि भावनीया, ज्योतिषवक्तव्यता सर्वोऽन्यसङ्ख्येयतया वक्तव्या, नामान्वर्थचिन्तायामपि देवभद्रदेवमहाभद्रौ वक्तव्यौ, शेषं सर्वमरुणद्वीपवत् ॥ ‘देवणं दीव’मित्यादि, देवं णमिति पूर्ववत् द्वीपं देवः समुद्रो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितो यावत्परिक्षिप्य तिष्ठति, अत्रापि समचक्रवालादिसूत्राणि तथैव नवरं देवोदकस्य समुद्रस्य विजयद्वारं देवोदसमुद्रपूर्वार्द्धपर्यन्ते नागद्वीपपूर्वा (पश्चा)र्द्धपश्चिमदिशि अत्रेति वक्तव्यं, राजधानी विजयद्वारस्य पश्चिमदिशि अत्रेति वक्तव्यं, राजधानी विजयद्वारस्य पश्चिमदिशि देवसमुद्रं तिर्यगसङ्ख्येयानि योजनशतसहस्राण्यवगाह्य वक्तव्या । एवं वैजयन्तजयन्तापराजितद्वारवक्तव्यताऽपि भावनीया, नामान्वर्थचिन्तायामपि देववरदेवमहावरौ देवौ, शेषं तथैव यथा देवो द्वीपो, नवरं नागे द्वीपे नागभद्रनागमहाभद्रौ, यथा देवः समुद्रः तथा नागः समुद्रः; नवरं नागसमुद्रे नागवरनागमहावरौ, एवं यक्षादयोऽपि द्वीपसमुद्रा वक्तव्याः; नवरं यक्षे द्वीपे यक्षभद्रयक्षमहाभद्रौ देवौ, यक्षे समुद्रे यक्षवरयक्षमहावरौ, भूते द्वीपे भूतभद्रभूतमहाभद्रौ, भूते समुद्रे भूतवरभूतमहावरौ, स्वयम्भूरमणे द्वीपे स्वयम्भूरमणभद्रस्वयम्भूरमणमहाभद्रौ, स्वयम्भूरमणे समुद्रे स्वयम्भूवरस्वयम्भूमहावरौ, इह देवादिसु पञ्चसु द्वीपेषु पञ्चसु २ समुद्रेषु त्रिप्रत्यवतारता नास्ति, तत एकैकतथैते वक्तव्याः तथा चाह—‘देवे नागे जक्खे भूए य सयम्भूरमणे अ एक्केके भाणियव्वो ।’ मूलीकाकारोऽप्याह—‘देवादयोऽन्या एकाकारा’ इति, चूर्णिकाकोऽप्याह—‘देवे नागे जक्खे भूए य सयंभूरमणे एतेऽन्तिमाः पञ्च एकैकाः प्रतिपत्तव्याः’ नन्दीश्वरादिद्वीपानां स्वयम्भूरमणद्वीपपर्यवसानानामन्वर्थचिन्तायां वाप्यः पुष्करिण्यः च-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३७० ॥

शब्दाद् दीर्घिकाद्यश्च क्षीरो(क्षोदो)दकपरिपूर्णां वक्तव्या; पर्वताद्यश्च सर्वालना वज्रमया; नन्दीश्वरसमुद्रादीनां भूतसमुद्रपर्यवसानानाम
न्वर्थचिन्तायामुदकमिक्षुरससदृशं वक्तव्यं, स्वयम्भूरमणसमुद्रस्य पुष्करोदसदृशं, 'रुयगाईण'मित्यादि प्रथमोऽसल्लेख्यप्रमाणतया रुचक-
नामा यो द्वीपस्तदादीनां द्वीपसमुद्राणां विक्कम्भपरिक्षेपद्वारान्तराणि ज्योतिष्कं चाविशेषेणासल्लेख्यं चेदितव्यं ॥ साम्प्रतमेकैकेन जम्बू-
द्वीपादिनाम्ना कियन्तो द्वीपा. समुद्राश्च ? इति निर्णेतुकाम आह—

केवह्या णं भंते ! जंबुद्वीवा दीवा णामधेज्जेहिं पणत्ता?, गोयमा ! असंखेज्जा जंबुद्वीवा ? नाम-
धेज्जेहिं पणत्ता, केवतिया णं भंते ! लवणसमुद्वा ? पणत्ता?, गोयमा ! असंखेज्जा लवणसमुद्वा
नामधेज्जेहिं पणत्ता, एवं धायतिसंडावि, एवं जाव असंखेज्जा खूरदीवा नामधेज्जेहि य । एगे
देवे दीवे पणत्ते एगे देवोदे समुद्दे पणत्ते, एवं णागे जक्खे भूते जाव एगे सयंभूरमणे दीवे
एगे सयंभूरमणसमुद्दे णामधेज्जेणं पणत्ते ॥ (सू० १८६) लवणस्स णं भंते ! समुद्दस्स उदए
केरिसए अस्साएणं पणत्ते?, गोयमा ! लवणस्स उदए आइले रहले लिंदे लवणे कडुए अपेज्जे
वहूणं दुपयचउप्पयमिगपसुपक्खिसरिसवाणं गणत्थ तज्जोणियाणं सत्ताणं ॥ कालोयस्स णं
भंते ! समुद्दस्स उदए केरिसए अस्साएणं पणत्ते?, गोयमा ! आसले पेसले मांसले कालए
मासरासिवण्णाभे पगतीए उदगरसेणं पणत्ते ॥ पुक्खरोद्दगस्स णं भंते ! समुद्दस्स उदए
केरिसए पणत्ते?, गोयमा ! अच्छे जच्चे तणुए फालियवण्णाभे पगतीए उदगरसेणं पणत्ते ॥

वरुणोदस्स णं भंते०!, गोयमा! से जहा णामए—पत्तासवेति वा खञ्जूर-
 सारति वा सुपिक्कखोतरसेति वा मेरएति वा काविसायणेति वा चंदप्पभाति वा मणसिलति
 वा वरसीघूति वा पवरवारुणी वा अट्टपिट्टपरिणिट्ठिताति वा जंबुफलकालिया वरप्पसण्णा उक्को-
 समदप्पत्ता ईसिउट्टावलंविणी ईसितं वच्छिकरणी ईसिवोच्च्यकरणी आसला मांसला पेसला
 वण्णेणं उववेता जाव णो तिण्ठे सम्भे, वारुणोदए इत्तो इट्टतरए चेव जाव अस्साएणं प०।
 खीरोदस्स णं भंते! उदए केरिसए अस्साएणं पण्णत्ते?, गोयमा! से जहा णामए—रत्तो
 चाउरंतचक्कवट्टिस्स चाउरक्के गोखीरे पज्जत्तिमंदग्गिसुकह्ठिते आउत्तरखंडमच्छंडितोववेते वण्णेणं
 उववेते जाव फासेण उववेए, भवे एयारूवे सिया?, णो तिण्ठे सम्भे, गोयमा! खीरोयस्स०
 एत्तो इट्ट जाव अस्साएणं पण्णत्ते । घतोदस्स णं से जहा णामए सारतिकस्स गोघयवरस्स
 मंभे सल्लइकणियारपुप्फवण्णाभे सुकह्ठितउदारसज्जवीसंदिते वण्णेणं उववेते जाव फासेण
 य उववेए, भवे एयारूवे सिया?, णो तिण्ठे सम्भे, इत्तो इट्टयो० खोदोदस्स से जहा णामए
 उच्छण जच्चपुंडकाण हरियालपिंडराणं भेरुड्ढण्णाण वा कालपोराणं तिभागनिब्बाडियवाडगाणं
 बलवगणरजंतपरिगालियमित्ताणं जे य रसे होज्जा वत्थपरिपूए चाउज्जागसुवासिते अहियपत्थे
 लहुए वण्णेणं उववेए जाव भवेयारूवे सिया?, नो तिण्ठे सम्भे, एत्तो इट्टयो०, एवं सेस-

गाणवि समुदाहणं भेदो जाव संयंभूरमणस्स, णवरि अच्छे जंचे पत्थे जहा पुक्खरोदस्स ॥ कति णं भंते! समुदा पत्तेगरसा पणत्ता?, गोयमा! चत्तारि समुदा पत्तेगरसा पणत्ता, तंजहा— लवणे वरुणेदे खीरोदे घयेदे ॥ कति णं भंते! समुदा पगतीए उदगरसे णं पणत्ता?, गोयमा! तओ समुदा पगतीए उदगरसेणं पणत्ता, तंजहा—कालोए पुक्खरोए संयंभूरमणे, अवसेसा समुदा उस्सणं खोतरसा पं० समणाउसो! ॥ (सू० १८७)

‘केवइया ण’मित्यादि, कियन्तो भदन्त! जम्बूद्वीपा द्वीपाः प्रज्ञप्ताः?, जम्बूद्वीपादिनाम्ना कियन्तो द्वीपाः प्रज्ञप्ता इत्यर्थः, एवमुक्ते भगवानाह—गौतम! असहस्रेया जम्बूद्वीपा द्वीपाः प्रज्ञप्ताः, जम्बूद्वीपा द्वीपा इति नाम्नाऽसहस्रेया द्वीपा इति भावः, एवं लवण इति नाम्नाऽसहस्रेया. समुद्राः, धातकीपण्ड इति नाम्नाऽसहस्रेया द्वीपा., कालोद इति नाम्नाऽसहस्रेयाः समुद्राः, एवं यावत्सूर्यवरावभास इति नाम्नाऽसहस्रेयाः समुद्राः, तथा चाह—‘एवं जाव’ इत्यादि, ‘एवं’ उक्तेन प्रकारेण तावद्वाच्यं यावदसहस्रेयाः सूर्याः सूर्य इति नाम्ना त्रिप्रलवतारपतितेनेति गम्यते, अरुणादारभ्य देवद्वीपादर्वाक् सर्वेषामेव त्रिप्रलवतारतयाऽन्तरमेवाभिधानात् समुद्राः प्रज्ञप्ताः ॥ सम्प्रति देवादीनधिकृत्य प्रश्ननिर्वचनसूत्राण्याह—‘कइ णं भंते’ इत्यादि, कति भदन्त! देवद्वीपाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! एको देवद्वीप. प्रज्ञप्तः, एवं दशाप्येते एकाकारा वक्तव्याः, तथा चाह—‘एवं जाव एते संयंभूरमणे समुदे पन्नत्ते’ इति। ‘लवणे णं समुदे केरिसए आसाएणं पन्नत्ते?’ इत्यादीनि तु लवणकालोदपुक्खरोदवरुणेदक्षीरोदघृतोदक्षोदोदविषयाणि सप्त सूत्राणि स्वयं भावनीयानि, भावार्थस्य प्रागेवाभिहितत्वात्, शेषाः समुद्रा यथा क्षोदोदः समुद्रस्तथा प्रतिपत्तव्या, नवरं स्वयंभूरमणसमुद्रो यथा

३ प्रतिपत्तो
लवणोदा-
द्युदकं
उद्देशः २
सू० १८७

॥ ३७१ ॥

पुष्करोदः ॥ सम्प्रति ये प्रत्येकरसा ये च प्रकृत्युदकरसास्तान् वैवित्थयेनाह—'कइ णं भंते!' इत्यादि, कति भदन्त! समुद्राः प्रत्येकरसाः प्रत्येकरसाः सहासाधारणरसाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! चत्वारः प्रत्येकरसाः प्रज्ञप्तास्तथथा—लवणोदः वरुणोदः क्षीरोदः दृतोदः, न हि लवणो वरुणोद. क्षीरोदो दृतोदो वाऽन्यः समुद्रो यथोत्तरसः समस्ति तत एते चत्वारोऽपि प्रत्येकरसाः ॥ 'कइ णं'मित्यादि, कति भदन्त! समुद्राः प्रकृत्या उदकरसाः प्रज्ञप्ताः त्रयः समुद्राः प्रकृत्या उदकरसेन प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—कालोदः पुष्करोदः स्वयम्भूरमणः, अवशेषाः समुद्राः 'उस्सन्नं' बाहुल्येन क्षोदरसाः प्रज्ञप्ताः ॥

कति णं भंते! समुद्रा बहुमच्छकच्छभाइण्णा पणत्ता?, गोयमा! तओ समुद्रा बहुमच्छकच्छभाइण्णा पणत्ता, तंजहा—लवणे कालोए संयंभूरमणे, अवसेसा समुद्रा अप्पमच्छकच्छभाइण्णा पणत्ता समणाउसो! ॥ लवणे णं भंते! समुद्दे कति मच्छजातिकुलकोडिजोणीपसुहसयसहरसा पणत्ता?, गोयमा! सत्त मच्छजातिकुलकोडिजोणीसमुहसतसहरसा पणत्ता ॥ कालोए णं भंते! समुद्दे कति मच्छजाति० पणत्ता?, गोयमा! नव मच्छजातिकुलकोडिजोणी० संयंभूरमणे णं भंते! समुद्दे०, अद्धतेरस मच्छजातिकुलकोडिजोणीपसुहसतसहरसा पणत्ता ॥ लवणे णं भंते समुद्दे मच्छाणं केमहालिघा सररीगाहणा पणत्ता गो०?, जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं उक्कोसेणं पंचजोयणसयाइं ॥ एवं कालोए उ० सत्त जोयणसताइं ॥ संयंभूरमणे जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जति० उक्कोसेणं दस जोयणसताइं ॥ (सू० १८८)

‘कइ णं भंते!’ इत्यादि, कति भदन्त! समुद्रा बहुमत्स्यकच्छपाकीर्णाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम! त्रयः समुद्राः बहुमत्स्य-
कच्छपाकीर्णाः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—लवणः कालोदः स्वयम्भूरमणः, अवशेषाः समुद्रा अल्पमत्स्यकच्छपाकीर्णाः प्रज्ञप्ताः न पुनर्निर्मत्स्यक-
च्छपाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ सम्प्रति लवणादिषु मत्स्यकुलकोटिपरिज्ञानार्थमाह—‘लवणे णं भंते!’ इत्यादि, लवणे
भदन्त! समुद्रे ‘कति’ किंप्रमाणानि जातिप्रधानानि कुलानि २ जातिकुलानां कोटयो जातिकुलकोटयः मत्स्यानां जातिकुलकोटयो म-
त्स्यजातिकुलकोटयस्तासां योनिप्रमुखाणि—योनिप्रवाहाणि शतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि?, इहैकस्यामपि योनौ अनेकानि जातिकुलानि भ-
वन्ति, यथा एकस्यामेव छगणयोनौ कृमिकोटिकुलमिलिकाकुलं वृश्चिककुलमित्यादि तत उक्तं योनिप्रमुखशतसहस्राणीति, भगवानाह—
गौतम! सप्त जलमत्स्यजातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि, एवं कालोदसूत्रं स्वयम्भूरमणसूत्रमपि भावनीयं, नवरं कालोदे
नव मत्स्यजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि, स्वयम्भूरमणसमुद्रेऽर्द्धत्रयोदश ॥ अधुना लवणादिषु मत्स्यप्रमाणसमिधित्सुराह—
‘लवणे णं भंते!’ इत्यादि, लवणे भदन्त! समुद्रे मत्स्यानां ‘केमहालिका’ किमहती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम!
जघन्येनाङ्गुलासङ्ख्येयभागा उत्कर्षेण पञ्च योजनशतानि ॥ एवं कालोदस्वयम्भूरमणसमुद्रविषये अपि सूत्रे भावनीये, नवरं कालोदे
उत्कर्षतः सप्त योजनशतानि स्वयम्भूरमणे योजनसहस्रम् ॥

केवतिया णं भंते! दीवसमुदा नामधेज्जेहिं पणत्ता?, गोयमा! जावतिया लोणे सुभा णामा सु-
भा वण्णां जाव सुभा फासा एवतिया दीवसमुदा नामधेज्जेहिं पणत्ता ॥ केवतिया णं भंते!
दीवसमुदा उद्धारसमएणं पणत्ता?, गोयमा! जावतिया अह्हाइज्जाणं सागरोवमाणं उद्धारसमया

३ प्रतिपत्तौ
समुद्रेषु-
मत्स्यक-
च्छपाः
सू० १८८
द्वीपोद-
धिमानं
उद्देशः २
सू० १८९

एवतिया दीवसमुद्वा उद्धारसमएणं पन्नत्ता ॥ (सू० १८९) दीवसमुद्वा णं भंते! किं पुढविपरि-
 णामा आउपरिणामा जीवपरिणामा पुग्गलपरिणामा?, गोयमा! पुढविपरिणामावि आउपरिणा-
 मावि जीवपरिणामावि पुग्गलपरिणामावि ॥ दीवसमुद्देसु णं भंते! सब्वपाणा सब्वभूया सब्व-
 जीवा सब्वसत्ता पुढविकाइयत्ताए जाव तसकाइयत्ताए उववणणपुव्वा?, हंता! गोयमा! असति
 अट्टुवा अणंतखुत्तो (सू० १९०) इति दीवसमुद्वा समत्ता ॥

‘केवइया णं भंते!’ इत्यादि, कियन्तो भदन्त! दीपसमुद्रा नामधेयैः प्रज्ञप्ताः?, यदि नाम सङ्ख्यातुमिष्यन्ते तदा कियन्तस्ते
 प्रज्ञप्ता इत्यर्थः, इयमत्र भावना—इहैकैकेन नाम्नाऽसङ्ख्येया द्वीपा असङ्ख्येयाः समुद्राः प्रोच्यन्ते अन्तिमात् देवादीन् पञ्च द्वीपान् पञ्च
 समुद्रान् सुक्त्वा, ततः सर्वसङ्ख्याया कियन्ति द्वीपसमुद्राणा नामानि? इति, भगवानाह—गौतम! यावन्ति लोके सामान्यतः ‘शुभानि
 नामानि’ शङ्खचक्रस्त्रिकलशश्रीवत्सादीनि ‘शुभा वर्णाः शुभा गन्धाः शुभा रसाः शुभाः स्पर्शाः’ शुभवर्णनामानि शुभगन्ध-
 नामानि शुभरसनामानि शुभस्पर्शनामानि, एतावन्तो द्वीपसमुद्रा नामधेयैः प्रज्ञप्ताः, एतावन्ति द्वीपसमुद्राणां नामधेयानीति भावः ॥
 सम्प्रत्युद्धारसागरोपमप्रमाणतो द्वीपसमुद्रपरिमाणमाह—‘केवइया णं भंते!’ इत्यादि, कियन्तो भदन्त! द्वीपसमुद्राः ‘उद्धारेण’ उ-
 द्धारपत्योपमसागरोपमप्रमाणेन प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—हे गौतम! यावन्तोऽर्द्धचतुर्थीयानामुद्धारसागरोपमाणां उद्धारसमयाः—एकैकेन(क)
 सूक्ष्मवालाभ्रापहारसमया एतावन्तो द्वीपसमुद्रा उद्धारेण प्रज्ञप्ताः, उक्तञ्च—“उद्धारसागराणं अट्टाइज्जाण जत्तिया समया । दुग्गणाट्टु-
 गुणपवित्थर दीवोदहि रज्जु एवइया ॥ १ ॥” ‘दीवसमुद्वा णं भंते!’ इत्यादि, । द्वीपसमुद्रा णमिति पूर्ववत् भदन्त! किं पृथिवीपरि-

णासा अप्परिणामा जीवपरिणामाः पुद्गलपरिणामाः ? , भगवानाह—गौतम ! पृथिवीपरिणामा अपि अप्परिणामा अपि जीवपरिणामा अपि पुद्गल परिणामा अपि, पृथ्व्यञ्जीवपुद्गलपरिणामासकत्वात्सर्वद्वीपसमुद्राणाम् ॥ 'दीवसमुद्देशु णं भंते ! सव्वपाणा सव्वभूया' इत्यादि, द्वीपसमुद्रेषु णमिति पूर्ववत् सर्वेवपि गम्यते भदन्त ! सर्वे 'प्राणाः' द्वीन्द्रियादयः सर्वे 'भूताः' तरवः सर्वे 'जीवाः' पञ्चेन्द्रियाः सर्वे 'सत्त्वाः' पृथिव्यादयः उत्पन्नपूर्वाः ? , भगवानाह—गौतम ! असकृदुत्पन्नपूर्वा अथवाऽनन्तकृत्वः, सर्वेषामपि सांब्यवहारिकराशयन्तर्गतानां जीवानां सर्वेषु स्थानेषु प्रायोऽनन्तश उत्पादात् ॥ तदेवं द्वीपसमुद्रवक्तव्यता रीता ॥ सम्प्रति द्वीपसमुद्राणां पुद्गलपरिणामत्वात् तेषां च पुद्गलानां विशिष्टपरिणामपरिणतानामिन्द्रियप्रायत्वादिन्द्रियविषयपुद्गलपरिणाममाह—

कत्तिधिहे णं भंते इंदियविसए पोगगलपरिणामे पणत्से ? , गोयमा ! पंचविहे इंदियविसए पोगगलपरिणामे पणत्से, तंजहा—सोत्तिंदियविसए जाव फासिंदियविसए णं भंते ! पोगगलपरिणामे कत्तिविहे पणत्से ? , गोयमा ! इुविहे पणत्से, तंजहा—सुब्भिसहपरिणामे य इुब्भिसहपरिणामे य, एवं चक्खिंदियविसयादिएहिनि सुखपरिणामे य इुरुवपरिणामे य । एवं सुरभिगंधपरिणामे य इुरभिगंधपरिणामे य, एवं सुरसपरिणामे य, एवं सुरसपरिणामे य, एवं

१ यद्यपि नात्र तृतीयप्रतिपत्तिसमाप्तिसूचकं किञ्चित् तथापि अत्रे ज्योतिष्कवक्तव्यतापूर्तौ चतुर्थप्रतिपत्तौ ज्योतिष्क उद्देशक इति वैमानिकाधिकारसपूर्तौ च चतुर्थप्रतिपत्तौ वैमानिकाख्य उद्देशक इति च सूचनात् गम्यते यदुत अत्र तृतीयप्रतिपत्ति समाप्ता, यद्वा तत्र चतुर्विधाना प्रतिपत्तियां सा चतुर्थप्रतिपत्तिरिति व्याख्येयं, यत प्रतिपादयिष्यति तदनन्तरं पञ्चविधजीवप्रतिपादनमय्याश्चतुर्थां प्रतिपत्तेरारम्भ, अन्यद्वोद्यमपिरोधि कारण सुधीभि ।

सुफासपरिणामे य इफासपरिणामे य ॥ से नूनं भंते ! उच्चावएसु सदपरिणामेसु उच्चावएसु ख्व-
परिणामेसु एवं गंधपरिणामेसु रसपरिणामेसु फासपरिणामेसु परिणममाणा पोगगला परिणमं-
तीति वत्तव्वं सिया?, हंता गोयमा ! उच्चावएसु सदपरिणामेसु परिणममाणा पोगगला परि-
णमंतित्ति वत्तव्वं सिया, से नूनं भंते ! सुब्भिसद्दा पोगगला दुब्भिसद्दत्ताए परिणमंति दु-
ब्भिसद्दा पोगगला सुब्भिसद्दत्ताए परिणमंति?, हंता गोयमा ! सुब्भिसद्दा दुब्भिसद्दत्ताए परिण-
मंति दुब्भिसद्दा सुब्भिसद्दत्ताए परिणमंति, से नूनं भंते ! सुख्वा पुगगला दूख्वत्ताए परिणमंति
दुख्वा पुगगला सुख्वत्ताए?, हंता गोयमा!, एवं सुब्भिसद्दा पोगगला दुब्भिसद्दत्ताए परि-
णमंति दुब्भिसद्दा पोगगला सुब्भिसद्दत्ताए परिणमंति?, हंता गोयमा! एवं सुफासा इफास-
त्ताए?, सुरसा दूरसत्ताए?, हंता गोयमा !० ॥ (सू० १९१)

‘कइविहे णं भंते !’ इत्यादि, कतिविधो मदन्त ! इन्द्रियविषयः पुद्गलपरिणामः प्रज्ञप्तः?, भगवानाह-नौतम ! पञ्चविध इन्द्रिय-
विषयः पुद्गलपरिणामः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियविषय इत्यादि सुगमं, ‘सुब्भिसद्दपरिणामे’ इति शुभः शब्दपरिणामः ‘दुब्भिस-
द्दपरिणामे’ इति अशुभः शब्दपरिणामः ॥ ‘से नूनं भंते !’ इत्यादि, अथ ‘नूनं’ निश्चितमेतद् मदन्त ! ‘उच्चावचैः’ उत्तमाद्यमैः
शब्दपरिणामैर्यौवत्सपक्षपरिणामैः परिणमन्तः पुद्गलाः परिणमन्तीति वक्तव्यं स्यात्?, परिणमन्तीति ते वक्तव्या भवेयुरित्यर्थः, भगवा-
नाह—‘हन्ता गोयमा !’ इत्यादि, हन्तेति प्रत्ययधारणे स्यादेव वक्तव्यमिति भावः, परिणामस्य यथावस्थितस्य भावात्, तथा तथा

द्रव्यधेत्रादिसामग्रीवस्तत्तद्रूपास्कन्दन हि परिणामः, स च तत्रास्तीति न कश्चित्थाऽभिधाने दोषः ॥ 'से णूणं भंते!' इत्यादि, अथ 'नूनं' निश्चितमेतद् भदन्त ! 'शुभशब्दाः' शुभशब्दरूपाः पुद्गला अशुभशब्दतया परिणमन्ति अशुभशब्दा वा पुद्गलाः शुभशब्दतया?, भगवानाह—हन्त गौतम ! इत्यादि सुप्रतीतं, एतेन सान्वयं परिणाममाह, अन्यथा तद्यो(दयो) गादसतः सत्ताऽनुपपत्ते र-तिप्रसङ्गात् ॥ एवं रूपरसगन्धस्पर्शेष्वप्यासीयासीयाभिलाषेन द्वौ द्वावालापकौ वक्तव्यौ ॥

देवे णं भंते! महिद्धीए जाव महाणुभागे पुब्बामेव पोग्गलं खविच्चा पम्भू तमेव अणुपरिवट्टित्ताणं गिण्हित्ताए?, हंता पम्भू, से केण्ठे णं भंते! एधं बुच्चति—देवे णं महिद्धीए जाव गिण्हित्ताए?, गो-यमा! पोग्गले खित्ते समाणे पुब्बामेव सिग्घगती भविच्चा तओ पच्छा मंदगती भवति, देवे णं महिद्धीए जाव महाणुभागे पुब्बंपि पच्छावि सीहे सीहगती (तुरिए तुरियगती) चेव से तेण्ठेणं गोयमा! एवं बुच्चति जाव एवं अणुपरियट्टित्ताणं गेण्हित्ताए ॥ देवे णं भंते! महिद्धीए वाहिए पो-गगले अपरियाहत्ता पुब्बामेव वालं अच्चित्ता अभेत्ता पम्भू गंठित्ताए?, नो इण्ठे सम्ठे १, देवे णं महिद्धिएवाहिए पुग्गले अपरियाहत्ता पुब्बामेव वालं छित्ता भित्ता पम्भू गंठित्ताए?, नो इण्ठे सम्ठे २, देवे णं भंते! महिद्धीए वाहिए पुग्गले परियाहत्ता पुब्बामेव वालं अच्चित्ता अभित्ता पम्भू गंठित्ताए?, नो इण्ठे सम्ठे ३, देवे णं भंते! महिद्धीए जाव महाणुभागे वाहिये पोग्गले परियाहत्ता पुब्बामेव वालं छेत्ता भेत्ता पम्भू गंठित्ताए?, हंता पम्भू ४, तं चेव णं गंठिं छउमत्थे ण जाणति

३ प्रकृतिपत्तौ
देवकृतः
पुद्गलरूपमाहः
वालम्र-
न्यनं च
उद्देशः २
सू० १९२

ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पञ्चत्ता य अपञ्चत्ता य । तेसि णं भंते ! जीवाणं कति
 सरीरगा पणत्ता ?; गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता, तंजहा—ओरालिए तेयए कम्मए, सरी-
 रोगाहणा जहणणेणं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं छेवइसंघयणी हुंडसं-
 ठित्ता, चत्तारि कसांया, सण्णाओवि ४, लेसाओ ५, इंदिया पंच, समुग्घाता तिग्णि णो सण्णी
 असण्णी, णपुंसकवेदा, पञ्चत्तीओ अपञ्चत्तीओ य पंच, दो दिट्ठिओ, दो दंसणा, दो नाणा दो
 अन्नाणा, दुविधे जोगे, दुविधे उवओगे, आहारो छदिसिं, उववातो तिरियमणुस्सेहिंतो नो
 देवेहिंतो नो नेरइएहिंतो, तिरिएहिंतो असंखेज्जवासाउवज्जेसु, अकम्मभूमगअंतरदीवगअसंखेज्ज-
 वासाउअवज्जेसु मणुस्सेसु, ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, मारणंतियसमुग्घातेणं
 दुविहावि मरंति, अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं ?; नेरइएसुवि तिरिक्खजोगिएसुवि मणुस्सेसुवि देवे-
 सुवि, नेरइएसु रयणप्पहाए, सेसेसु पडिसेधो, तिरिएसु सव्वेसु उववज्जंति संखेज्जवासाउएसुवि
 असंखेज्जवासाउएसुवि चउप्पएसु पक्खीसुवि मणुस्सेसु सव्वेसु कम्मभूमीसु नो अकम्मभूमीएसु
 अंतरदीवएसुवि संखिज्जवासाउएसुवि असंखिज्जवासाउएसुवि देवेसु जाव वाणमंतरा, चउगइया
 दुआगतिया, परित्ता असंखेज्जा पणत्ता । से तं जलयरसंमुच्छिमपंचेदियतिरिक्खा ॥ (सू० ३५)

अथ के ते संमूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ?; सूरिराह—संमूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्त्रिविधाः; तद्यथा—जलचराः

ण पासति एवंसुहुमं च षं गदिया ३, देवे षं भंते । महिद्द्वीण पुव्वामेव बालं अन्धेत्ता अभेत्ता पभू दीहिकरित्ताण वा हस्सीकरित्ताण वा?, नो तिण्डे समडे ४, एवं चत्तारिवि गमा, पढमविइय-भंगेसु अपरियाइत्ता एगंतरियाणा अन्धेत्ता अभेत्ता, सेसं तहेव, तं चेव सिद्धिं छउमन्थे ण जाणति ण पासति एसुहुमं च षं दीहिकरेज्ज वा हस्सीकरेज्ज वा ॥ (सू० १९२)

‘देवे षं भंते !’ इत्यादि, देवो भदन्त । महर्द्धिकः यावत्कारणात् महाद्युतिको महाबलो महायशा महानुभाग इति परिग्रहः एषां व्याख्यानं पूर्ववत्, पूर्वमेव ‘पुद्गलं’ लेखादिकं प्रयत्नेनेति गम्यते क्षित्वा ‘प्रयुः’ समर्थस्त्वमेव पुद्गलं क्षिप्रं भूमावपतितं सन्तम् ‘अनुपरिवर्त्य’ प्रादक्षिण्येन परिभ्रम्य महीतुम्?, भगवानाह—हन्त । प्रयुः; देवस्य प्रभूतशक्तिकत्वात् ॥ एतदेव जिज्ञासिपुः पुच्छति—‘से केणट्टेणं भंते !’ इत्यादि, (प्रश्नसूत्रं सुगमं) भगवानाह—गौतम । पुद्गलः क्षिप्रः सन् पूर्वमेव शीघ्रगतिर्भवति प्रयत्नजनितसंस्कारस्यातितीव्रत्वात्, पञ्चान्मन्दगतिः संस्कारस्य मन्दमन्दतया भवनात्, देवः पुनः पूर्वमपि पञ्चादपि च शीघ्र उत्साहविशेषेण शीघ्रगतिः साक्षाच्छीघ्रगमनेन, एतदेव व्याचष्टे—त्वरितस्त्वरितगतिर्भवतीति, ‘से एणट्टेणं’मित्याद्युपसंहारवाक्यं गतार्थम् ॥ ‘देवे षं भंते !’ इत्यादि, देवो भदन्त । महर्द्धिको यावन्महाद्युभागो बाह्यात् पुद्गलात् ‘अपर्यादाय’ अगृहीत्वा बालं अच्छित्त्वा अभित्त्वा तदवस्थमेव सन्तमिति भावः तच्छरीरस्य मनागपि विक्रियामनापाद्येति तात्पर्यार्थः प्रयुः ‘ग्रन्थयितुं’ दृढबन्धनबद्धीकर्तुम्?, भगवानाह—नायमर्थः समर्थः, बाह्यपुद्गलानादानेन तच्छरीरस्य मनागपि विक्रियानापादने बन्धनस्य कर्तुमशक्यत्वात्, एतेन देवोऽप्यनिबन्धनां क्रियां न करोति, विशिष्टसामर्थ्यस्यापि निबन्धनविषयत्वादित्यावेदितं । द्वितीयसूत्रे बालं छित्त्वा भित्त्वेति विशेषः, शेषं तथैव,

अत्रापि प्रथयितुमशक्तिः उभयकारणजन्यस्य कार्यस्यैकतरस्यापि कारणस्याभावेऽभावात् । सृतीयसूत्रे बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय बाल-
मच्छित्त्वाऽभित्त्वेति विशेषः । चतुर्थे बाह्यान् पुद्गलानादाय बालं छित्त्वा भित्त्वेति विशेषः, अत्र प्रथयितुं प्रयुरिति वक्तव्यं, कारण-
सामग्र्यस्य सम्भवत्, तं च प्रथयिष्ये उभयस्थो मतुष्यो न जानाति न पश्यति, किमुक्तं भवति ?—स बालोऽन्यो वा नटस्यः पुरुषोऽन-
विशयी न जानाति ज्ञानेन न पश्यति चक्षुषा 'एवं खलु सुहृमं च पां गढेज्जा' एवं खलु सूह्रमं देवो प्रथयेत् ॥ एवं बालदीर्घदृस्वीक-
रणविषयाण्यपि चत्वारि सूत्राणि भावनीयानि नवरं 'तं च पां सिद्धि'मिति, ता—दृस्वीकरणसिद्धिं दीर्घाकरणसिद्धिं वा, शेषं प्रतीतम् ॥
देवसामर्थ्यप्रत्यासत्त्यैव ज्योतिष्कावधिक्रमाद्—

अत्थि पां भंते ! चंदिमसूरियाणं हिट्टिपि तारास्त्वा अणुपि तुल्लावि समंपि तारास्त्वा अणुपि
तुल्लावि उट्ठिपि तारास्त्वा अणुपि तुल्लावि?, हंता अत्थि, से केणट्टेणं भंते ! एवं बुधति—
अत्थि पां चंदिमसूरियाणं जाव उट्ठिपि तारास्त्वा अणुपि तुल्लावि?, गोयमा ! जहा जहा पां
तेसिं देवाणं तवनियमवंभचेरवासाहं [उक्कडाहं] उस्सियाहं भवंति तथा तहा पां सेसिं देवाणं
स्यं पणायति अणुसे वा तुल्लसे वा, से एणट्टेणं गोयमा ! अत्थि पां चंदिमसूरियाणं उट्ठिपि
तारास्त्वा अणुपि तुल्लावि० ॥ (सू० १९३) एगमेगस्स पां चंदिमसूरियस्स—अट्टासीति च गहा
अट्टापीसं च हेह नक्खत्ता । एगससीपरिवारो एसो ताराण वोच्छामि ॥ १ ॥ छावट्टिसहस्साहं-
णव च्चेव सयाहं पंचसयराहं । एगससीपरिवारो तारागणकोट्टिकोटीणिं ॥ २ ॥ (सू० १९४)

‘अस्थि णं भंते ! चंद्रिमसूरियाणं’मित्यादि, अस्त्रि भदन्त ! चन्द्रसूर्याणां सामान्यतो बहुवचनं, हिट्ठिपि—श्रेत्रापेक्षयाऽध्वस्तना अपि ‘तारारूपाः’ तारारूपविमानाधिष्ठातारो देवा इतिविभवलेख्यादिकमपेक्ष्य केचिदणवोऽपि हीना अपीलर्थः, केचिस्तुत्या अपि, तथा समपि चन्द्रविमानैः सूर्यविमानैश्च श्रेत्रापेक्षया समश्रेण्यापि व्यवस्थितास्तारारूपाः देवाः ताश्चन्द्रसूर्याणां देवानां इतिविभवादिकमपेक्ष्य केचिदणवोऽपि केचिस्तुत्या अपि तथा चन्द्रविमानानां सूर्यविमानानां चोपर्यपि ये व्यवस्थितास्तारारूपा देवास्तेऽपि चन्द्रसूर्याणां देवानां इतिविभवादिकमपेक्ष्य केचिदणवोऽपि केचिस्तुत्या अपि ?, भगवानाह—‘हनता अस्थि’ यदेतत्त्वया पृष्टं तत्सर्वं तथैवास्त्रि ॥ एवमुक्ते पुनः प्रश्नयति—‘से केणट्टेणं भंते ! एवं तुच्चति अस्थि णं चंद्रिमसूरियाणं’मित्यादि, भगवानाह—गौतम ! ‘जहा जहा णं’मित्यादि, यथा यथा णमिति वाक्यालङ्कारे तेषां देवानां—तारारूपविमानाधिष्ठातृणां प्रान्भवे तपोनियमब्रह्मचर्याणि ‘उत्सुतानि’ उक्कट्टानि भवन्ति, तत्र तपो—नमस्कारसहितादि नियमस्तु—अहिंसादि ब्रह्मचर्यं—त्रस्त्रिनिरोधादि उत्सुतानीत्युपलक्षणं तेन यथा यथाऽनुत्सुतान्यपि द्रष्टव्यं, अन्यथाऽणुत्वायोगात्, तथा तथा तेषां देवाना तस्मिन् तारारूपविमानाधिष्ठात्भवे एवं प्रज्ञायते, तद्यथा—अणुत्वं तुल्यत्वं चेति, ‘से एणट्टेणं’मित्यादि, किमुक्तं भवति ?—यैः प्राग्भवे तपोनियमब्रह्मचर्याणि मन्दानि कृतानि ते तारारूपविमानाधिष्ठातृदेवभवमनुप्राप्ताश्चन्द्रसूर्येभ्यो देवेभ्यो इतिविभवादिकमपेक्ष्य हीना भवन्ति, यैस्तु भवान्तरे तपोनियमब्रह्मचर्याणि अत्युत्कटान्यासेवितानि ते तारारूपविमानाधिष्ठातृरूपं देवभवमनुप्राप्ता इतिविभवादिकमपेक्ष्य चन्द्रसूर्यदेवैः सह समात्ता भवन्ति, न चैतदनुपपन्नं, इत्यन्ते हि मनुष्यलोके केचित् जन्मान्तरोपचिततथाविधपुण्यप्राग्भारा राजत्वमप्राप्ता अपि राज्ञा सह तुल्यविभवा इति ॥ ‘एगमेगसस णं भंते ! चंद्रिमसूरियसे’त्यादि, एकैकस्य भदन्त ! चन्द्रसूर्यस्य, अनेन च पदेन यथा नक्षत्रादीनां चन्द्रः स्वामी तथा सूर्योऽपि, तस्यापी-

न्द्रत्वाद् (ते) श्रुतिं ख्यापयन्ति, कियन्ति नक्षत्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः?, कियन्तो महाप्रहा-अङ्गारकादयः परिवारः प्रज्ञप्तः?, कियत्यस्त्रा-
रागणकोटीकोट्य. परिवारः प्रज्ञप्तः?, इह भूयान् पुस्तकेषु वाचनाभेदो गलिताति च सूत्राणि बहुषु पुस्तकेषु ततो यथाऽवस्थितवा-
चनाभेदप्रतिपत्त्यर्थं गलितसूत्रोद्धरणार्थं चैवं सुगमान्यपि विवियन्ते, भगवानाह-गौतम! एकैकस्य चन्द्रसूर्यस्याष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि
परिवारः प्रज्ञप्तः, अष्टाशीतिर्महाप्रहाः परिवारः प्रज्ञप्तः। 'ह्यावद्विसहस्साहं' इति गाथा, पद्षष्टिः सहस्राणि नव चैव शतानि पञ्च-
सप्ततानि एकशशिपरिवारस्तरागणकोटीकोटीनां, कोटीकोटीति कोट्या एव सञ्ज्ञा, ततस्तरागणकोटीनामिति द्रष्टव्यम् ॥

जंबूद्वीवे णं भंते! द्वीवे मंदरसस पव्वयसस पुरन्डिमिह्लाओ चरिमंताओ केवतियं अबाथाए जो-
तिसं चारं चरति?, गोयमा! एक्कारसहिं एक्कवीसेहिं जोयणसएहिं अबाथाए जोतिसं चारं च-
रति, एवं दक्खिणिह्लाओ पच्चत्थिमिह्लाओ उत्तरिह्लाओ एक्कारसहिं एक्कवीसेहिं जोयणं जाव
चारं चरति ॥ लोणंताओ भंते! केवतियं अबाथाए जोतिसे पणत्ते?, गोयमा! एक्कारसहिं ए-
क्कारेहिं जोयणसतेहिं अबाथाए जोतिसे पणत्ते ॥ इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए बडु-
समरमणिज्जाओ भूमिभागाओ केवतियं अबाहाए सव्वहेड्डिह्ले ताराख्वे चारं चरति? केवतियं
अबाथाए खुरविमाणे चारं चरति? केवतियं अबाथाए चंदविमाणे चारं चरति? केवतियं अबा-
थाए सव्वउवरिह्ले ताराख्वे चारं चरति?, गोयमा! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरम-
णिं सत्तहिं णउएहिं जोयणसतेहिं अबाहाए जोतिसं (सव्व) हेड्डिह्ले ताराख्वे चारं चरति, अट्टहिं

जोयणसतेहिं अबाधाए सूरविमाणे चारं चरति, अट्टहिं असीएहिं जोयणसतेहिं अबाधाए चंद-
विमाणे चारं चरति, नवहिं जोयणसएहिं अबाहाए सव्वउवरिह्ले ताराख्वे चारं चरति ॥ स-
व्वहेट्टिमिह्लाओ णं भंते ! ताराख्वाओ केवतियं अबाहाए सूरविमाणे चारं चरइ ? केवइयं
अबाहाए चंदविमाणे चारं चरइ ? केवतियं अबाहाए सव्वउवरिह्ले ताराख्वे चारं चरइ ? गो-
यमा ! सव्वहेट्टिह्लाओ णं दसहिं जोयणेहिं सूरविमाणे चारं चरति णउतीए जोयणेहिं अबा-
धाए चंदविमाणे चारं चरति दसुत्तरे जोयणसते अबाधाए सव्वोपरिह्ले ताराख्वे चारं चरइ ॥
सूरविमाणाओ णं भंते ! केवतियं अबाधाए चंदविमाणे चारं चरति ? केवतियं सव्वउवरिह्ले
ताराख्वे चारं चरति ? गोयमा ! सूरविमाणाओ णं असीए जोयणेहिं चंदविमाणे चारं चरति,
जोयणसय अबाधाए सव्वोवरिह्ले ताराख्वे चारं चरति ॥ चंदविमाणाओ णं भंते ! केवतियं
अबाधाए सव्वउवरिह्ले ताराख्वे चारं चरति ? गोयमा ! चंदविमाणाओ णं वीसाए जोयणेहिं
अबाधाए सव्वउवरिह्ले ताराख्वे चारं चरइ, एवामेव सपुव्वावरेणं दसुत्तरसतजोयणवाह्ले
तिरियमसंखेज्जे जोतिसविसए पणत्ते ॥ (सू० १९५) जंबूदीवे णं भंते ! कयरे णक्खत्ते सव्व-
डिंभतरिह्लं चारं चरति ? कयरे नक्खत्ते सव्ववाहिरिह्लं चारं चरइ ? कयरे नक्खत्ते सव्वउवरिह्लं
चारं चरति ? कयरे नक्खत्ते सव्वहिट्टिह्लं चारं चरति ? गोयमा ! जंबूदीवे णं दीवे अभी-

इनक्खत्ते सव्वविंभतरिहं चारं चरति मूले णक्खत्ते सव्ववाहिरिहं चारं चरइ साती णक्खत्ते
सव्वोवरिहं चारं चरति भरणीणक्खत्ते सव्वहेट्ठिहं चारं चरति ॥ (सू० १९६)

‘जंबूदीवे ण’मित्यादि’ जम्बूदीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य सकलतिर्यग्लोकमध्यवर्त्तिनं कियत्क्षेत्रमबाधया सर्वतः कृत्वा ‘ज्योतिषं’
ज्योतिश्चक्रं ‘चारं चरति’ मण्डलात्वा परिभ्रमति ? , भगवानाह—गौतम । एकादश योजनशतानि ‘एकविंशानि’ एकविंशत्यधिकानि
अबाधया ज्योतिषं चारं चरति, किमुक्तं भवति ?—मेरोः सर्वत एकादश योजनशतान्येकविंशत्यधिकानि मुक्त्वा तदनन्तरं चक्रवाल-
तया ज्योतिश्चक्रं चारं चरति ॥ ‘लोगंताओ षं भंते !’ इत्यादि, लोकान्तादवर्ति णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! कियत्क्षेत्रमबाधया
अपान्तराले कृत्वा ज्योतिषं प्रहसम् ? , भगवानाह—गौतम । एकादश योजनशतानि ‘एकादशानि’ एकादशोत्तराण्यबाधया कृत्वा ज्यो-
तिषं प्रहसम् ॥ ‘इमीसे षं भंते !’ इत्यादि, ‘अस्यां’ यत्र वयं व्यवस्थिता रत्नप्रभायां पृथिव्यां बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् आ-
रभ्य कियद्बाधया कृत्वाऽधस्तनं तारारूपं ज्योतिषं चार चरति ? , कियद्बाधया कृत्वा सूर्यविमानं चारं चरति ? , कियद्बाधया
कृत्वा चन्द्रविमानं, कियद्बाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं ज्योतिषं चारं चरति ? , भगवानाह—गौतम ! सप्त योजनशतानि नवत्यधि-
कान्यबाधया कृत्वाऽधस्तनं तारारूपं चारं चरति, अष्ट योजनशतान्यबाधया कृत्वा सूर्यविमानं, अष्टौ योजनशतान्यशीतान्यबाधया
कृत्वा चन्द्रविमानं, नव योजनशतानि पूर्णान्यबाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं ज्योतिषं चारं चरति ॥ ‘(सव्व) हेट्ठिछाओ षं भंते !’
इत्यादि, अधस्तनाद् भदन्त ! तारारूपात् कियद्बाधया कृत्वा सूर्यविमानं चारं चरति ? कियद्बाधया कृत्वा चन्द्रविमानं चारं चरति ?
कियद्बाधयोपरितनं तारारूपम् ? , भगवानाह—गौतम ! दश योजनान्यबाधया कृत्वा सूर्यविमानं चारं चरति, षट् एवाधस्तनात्तारा-

रूपाश्रवादि योजनान्यथाधया कृत्वा चन्द्रविमानं तत्र एवाधस्तनासारारूपार्हशोचरं योजनशतमवाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं व्योसिचं चारं चरति ॥ 'सूरविमाणो ओ षं भंते !' इत्यादि, सूर्यविमानाद् भदन्त । कियद्वाधया कृत्वा चन्द्रविमानं चारं चरति ?, कियद्वाधयोपरितनं तारारूपम् ?, भगवानाह—गौतम ! अशीति योजनान्यथाधया कृत्वा चन्द्रविमानाद्भदन्त ! कियद्वाधया कृत्वोपरि- योजनशतमवाधया कृत्वोपरितनं तारारूपम् ॥ 'चंद्रविमाणो ओ षं भंते !' इत्यादि, चन्द्रविमानाद्भदन्त ! कियद्वाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं चारं चरति ॥ 'जंबूद्वीपे षं वतं तारारूपं चारं चरति ?, भगवानाह—गौतम ! विशतिर्योजनान्यथाधया कृत्वोपरितनं तारारूपं चारं चरति ॥ 'जंबूद्वीपे षं भंते !' इत्यादि, जंबूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे कतरत्, 'बहूनां प्रश्रे इतमश्चेति बहूनामपि निर्द्धीर्ये इतरः, नक्षत्रं सर्वाभ्यन्तरं—सर्वेषाम- न्येषां नक्षत्राणामभ्यन्तरं 'चारं' मण्डलात्वा परिभ्रमणं चरति ?, कतरत् नक्षत्रं 'सर्ववाह्यं' सर्वेषां नक्षत्राणां वहिर्वर्तिनं चारं 'च- रति' प्रतिपद्यते ?, कतरत् नक्षत्रं 'सर्वोपरितनं' सर्वेषां नक्षत्राणामुपरितनं चारं चरति ?, कतरत् नक्षत्रं सर्वाभ्यन्तरं चारं चरति, मूलः पुनर्नक्षत्रं सर्ववाह्यं चारं चरति, स्वातिर्नक्षत्रं सर्वोपरितन चारं भगवानाह—गौतम ! अभिजिन्नक्षत्रं सर्वाभ्यन्तरं चारं चरति, उक्तञ्च—'सव्वडिंभतरऽभीर्दं मूलो पुण सव्ववाहिरो होइ । सव्वोवरिं तु साई भरणी चरति, भरणीनक्षत्रं सर्वाधस्तनं चारं चरति, उक्तञ्च—'सव्वडिंभतरऽभीर्दं मूलो पुण सव्ववाहिरो होइ । सव्वोवरिं तु साई भरणी पुण सव्वहेड्डिलिया ॥ १ ॥”

चंद्रविमाणे षं भंते ! किंसंठिते पणसे ?, गोयमा ! अद्धकविट्ठगसंठाणसंठिते सव्वफालितामए अब्भुगतमूसितपहसिते वणणओ, एवं सूरविमाणोवि नक्खत्तविमाणोवि ताराविमाणोवि अद्ध- कविट्ठसंठाणसंठिते ॥ चंद्रविमाणे षं भंते ! केवत्तियं आयामविकस्वंभेणं ? केवत्तियं परिकस्वेवेणं ?

कैवलयं बाह्येणं पणत्से?, गोयमा! ह्यपत्रे एगसट्टिभागे जोयणस्स आयामविकखंभेणं तं सि-
गुणं सविसेसं परिकखेवेणं अट्टावीसं एगसट्टिभागे जोयणस्स बाह्येणं पणत्से ॥ सुवरयिमाण-
स्सवि सत्त्वेव पुच्छा, गोयमा! अट्टयालीसं एगसट्टिभागे जोयणस्स आयामविकखंभेणं तं सि-
गुणं सविसेसं परिकखेवेणं चउवीस एगसट्टिभागे जोयणस्स बाह्येणं पत्तत्से ॥ एयं गट्टियिमा-
णेवि अट्टजोयणं आयामविकखंभेणं सविसेसं परि० कोसं बाह्येणं ॥ णक्खत्तविमाणेणं कोसं
आयामविकखंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परि० अट्टकोसं बाह्येणं प० ताराविमाणे अट्टकोसं
आयामविकखंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परि० पंचवणुसयाहं बाह्येणं पणत्से ॥ (सू० १९७)

‘चंद्रविमाणे णं भंते!’ इत्यादि, चन्द्रविमानं भदन्त । ‘किसंस्थितं’ किसिब संस्थितं २ प्रहसम्?, भगवानाए—गोसग! ‘अर्द्धक-
पित्थसंस्थानसंस्थितम्’ उत्तानीकवमर्द्धकपित्थं तस्येव यत् संस्थानं तेन संस्थितमर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितं, आह—यदि चन्द्रपिशाग-
मुत्तानीकवार्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितं तत् उदयकालेऽस्समयकाले वा यदिवा तिर्यक् परिभ्रमत् पौर्णमास्यां कस्सात्तदर्द्धकपित्थफलाकारं
नोपलभ्यते?, कामं शिरस उपरि वर्त्तमानं वर्तुलमुपलभ्यते, अर्द्धकपित्थस्य शिरस उपरि दूरमवस्थापितस्य परभागादर्शनीतो वर्तुल-
त्रया दृश्यमानत्वात्, उच्यते, इहार्द्धकपित्थफलाकारं चन्द्रविमानं न सामस्येन प्रतिपत्तव्यं, किन्तु तस्य विमातस्य पीठं, तस्य च
पीठस्योपरि चन्द्रदेवस्य—ज्योतिश्चक्रराजस्य प्रासादः, स च प्रासादस्तथा कथञ्चनापि व्यवस्थितो यथा पीठेन सह भूयान् वर्तुल वा-
कारो भवति, स च दूरभावादेकान्तवत्. समवृत्ततया जनानां प्रतिभासते ततो न कश्चिद्दोषः, न चैतत् स्वमनीषिकाया विजृम्भित,

यत एतदेव जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणेन विशेषणवत्यामाक्षेपपुरस्सरमुक्तम्—“अद्धकविट्टागारा उदयत्थमणंमि कह न दीसंति । स-
 सिसूराण विमाणा तिरियक्खत्ते ठियाणं च ? ॥ १ ॥ उत्ताणद्धकविट्टागारं पीढं तटुवरिं च पासाधो । वट्टल्लेखेण ततो समवट्ठं दूर-
 भावातो ॥ २ ॥” तथा सर्वै-निरवशेषं रफटिकविशेषमणिसयं सर्वरफटिकमयं तथाऽभ्युद्रता-आभिमुख्येन सर्वतो विनिर्गता उ-
 त्स्वताः—प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा तथा सितं अभ्युद्रतोत्सृतप्रभासितं, यावत्करणात् ‘विविहमणिरयणभत्तिचिन्ते वा-
 उद्भुयविजयवेजयन्तीपडगालत्तातिहत्तकलिण्ठुं गगणतलमणुलिहंतसिहरे जातंतररयणपंजलोन्मीलियमणिकणगशुभियागो वियसि-
 यसयवत्तपुंडरीयतिलगारयणद्धचंदंचित्ते अंतो वहिं च सण्हे तवणिज्जवाडुयापत्थडे सुहफासे ससिसरीयरूवे पासाईए दूरिसणिज्जे अभि-
 रूवे पडिरूवे’ इति, तत्र विविधा—अनेकप्रकारा मणयः—चन्द्रकान्तादयो रत्नानि च—ककेंतनादीनि तेषां भक्तयो—विच्छित्तिविशेषास्ता-
 भिश्चित्रं—अनेकरूपवद् आश्चर्यवद्वा विविधमणिरत्नभक्तचित्रं, तथा वातोद्भूता—वायुकम्पिता विजयः—अभ्युदयस्तसंसूचिका वैजय-
 न्त्यभिधानाः पताका विजयवैजयन्त्यः, अथवा विजया इति वैजयन्तीनां पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते तत्प्रधाना वैजयन्त्यो विजयवैजयन्त्यः—
 पताकास्ता एव विजयवर्जिता वैजयन्त्यः, छत्राविच्छत्राणि—उपर्युपरिस्थितातपत्राणि तैः कलितं वातोद्भूतविजयवेजयन्तीपताकाकलितं
 तुङ्गं—उष्णम् अत एव ‘गगणतलमणुलिहंतसिहरे’ गगनतलमनुलिखद्—अभिलङ्घयद् गगनतलानुलिखच्छिखरं, तथा जालानि—जालकानि
 तानि च भवनभित्तिषु लोके प्रतीतानि तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिसितं रत्नानि यत्र तज्जालान्तररत्नं, सुंदरे चान्न प्रथमैकवचनलोपो
 द्रष्टव्यः, तथा पञ्चराद् उन्मीलितमिव—वहिष्कृतमिव पञ्चरोन्मीलितमिव, यथा हि किल किमपि वस्तु पञ्चराद्—वंशादिमयप्रच्छा-
 दनविशेषाद् वहिष्कृतमत्यन्तमविनष्टच्छायत्वात् शोभते तथा तदपि विमानमिति भावः, तथा मणिकनकानां सम्बन्धिनी स्तूपिका-

स्थिरं यस्य तस्य मणिकनकस्फुरिकाकं, तथा विकसितानि यानि शतपत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादौ प्रतिकृत्वित्वेन स्थितानि तिल-
काभ्र-मित्यादिषु पुण्ड्राणि रत्नमयाभ्रार्द्धचन्द्रा द्वारादिषु तैश्चित्रं विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्रम्, 'अतो वहिं च सण्डे'
इत्यादि अश्वनपर्वतोपरिसिद्धायतनद्वारवत्, 'एवं सूरविमाणो वी'त्यादि, एवं-चन्द्रविमानमिव सूर्यविमानमपि वक्तव्यं ग्रहविमानमपि
नक्षत्रविमानमपि साराविमानमपि, ज्योतिर्विमानातां प्राय एकरूपत्वात् ॥ 'चंद्रविमाणे षं भंते !' इत्यादि, चन्द्रविमानं भदन्त ! किय-
दायामविकम्भमेन कियत्परिक्षेपेण कियद्बाहल्येन प्रहसम् ? , भगवानाह-गौतम ! षट्पञ्चाशतमेकषष्टिभागान् योजनस्थायामविकम्भमेन,
तदेवायामविकम्भमातां त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण, अष्टाविंशतिमेकषष्टिभागान् योजनस्य बाहल्येन प्रहसम् ॥ 'सूरविमाणे षं भंते !'
इत्यादि प्रशसूत्रं प्राग्वत्, भगवानाह-गौतम ! अष्टचत्वारिंशतमेकषष्टिभागान् योजनस्थायामविकम्भमेन, तदेवायामविकम्भमातां त्रि-
गुणं सविशेषं परिक्षेपेण, चतुर्विंशतिमेकषष्टिभागान् योजनस्य बाहल्येन ॥ 'गहविमाणे षं भंते !' इत्यादि प्रशसूत्रं तथैव, भगवा-
नाह-गौतम ! अर्द्धयोजनमायामविकम्भमेन तदेवार्द्धयोजनं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण क्रोशं बाहल्येन ॥ 'नक्खत्तविमाणे षं
भंते !' इत्यादि प्रशसूत्रं तथैव, भगवानाह-गौतम ! क्रोशमेकमायामविकम्भमेन तदेवायामविकम्भपरिमाणं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षे-
पेण अर्द्धक्रोशं च बाहल्येन प्रहसम् ॥ 'ताराविमाणे षं भंते !' इत्यादि प्रशसूत्रं तथैव, भगवानाह-गौतम ! अर्द्धक्रोशमायामवि-
कम्भमेन तदेवायामविकम्भमायामपरिमाणं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण, पञ्चधनुःशतानि बाहल्येन प्रहसम्, एवंपरिमाणं च तारा-
विमानमुत्कृष्टस्थितिकस्य तारादेवस्य सम्बन्धि द्रष्टव्यं, जघन्यस्थितिकस्य तु पञ्चधनुःशतान्यायामविकम्भमेन अर्द्धचतुर्थांशानि धनुःश-
तानि बाहल्येन, उक्तञ्च तत्त्वार्थभाष्ये—“अष्टचत्वारिंशद्योजनैकषष्टिभागाः सूर्यमण्डलविकम्भः, चन्द्रमसः षट्पञ्चाशत्, ग्रहा-

३ प्रतिपत्सौ
चन्द्रादि-
संस्थाना-
यामादि
उद्देशः २
सू० १९७

स्थलचराः स्वचराः, तत्र जले चरन्तीति जलचराः, एवं स्थलचरा स्वचरा अपि भावनीयाः ॥ अथ के ते जलचराः ?, सूरिराह—जल-
चराः पञ्चविधा. प्रज्ञाताः, तद्यथा—मत्स्याः कच्छपा मकरा ग्राहाः शिशुमारा, 'एवं भेओ भाणियव्वो जहा पणवणाए जाव सुसुमारा
एगागारा पन्नत्ता' इति, 'एवम्' उक्तेन प्रकारेण मत्स्यादीनां भेदो यथा प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः, स च तावद् यावत् 'सिसुमारा'
एगागारा इतिपदं, स चैवम्—'से किं तं मच्छा?', मच्छा अणेगविहा पणत्ता, तजहा—सण्हमच्छा खवल्लमच्छा जुगमच्छा भिन्निभय-
मच्छा हेलियमच्छा मंजरियामच्छा रोहियमच्छा इलीसागारा मोगरावडा वडगरा तिमीतिमिगिलामच्छा तंडुलमच्छा ऋणिकमच्छा
सिलेच्छियामच्छा लंभणमच्छा पडागा पडागाइपडागा, जे यावण्णे तहस्पगारा, से तं मच्छा। से किं तं कच्छभा?, कच्छभा दुविहा
पणत्ता, तंजहा—अट्टिकच्छभा य मंसलकच्छभा य, से तं कच्छभा। से किं तं गाहा?, गाहा पंचविहा पणत्ता, तंजहा—दिली वेडगा
मुडुगा पुलगा सीमागारा, सेत्तं गाहा। से किं तं मगरा?, मगरा दुविहा पणत्ता, तंजहा—सौंडमगरा य मट्टमगरा य, सेत्तं मगरा।
से किं तं सुसुमारा?, २ एगागारा पणत्ता, सेत्तं सुसुमारा" इति, एते मत्स्यादिभेदा लोकतोऽवगन्तव्याः, 'जे यावण्णे तहस्पगारा'
इति, येऽपि चान्ये 'तथाप्रकाराः' उक्तप्रकारा मत्स्यादिरूपा, ते सर्वे जलचरसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्रष्टव्याः। 'ते समास्तो'
इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तसूत्रं सुगमं, शरीरादिद्वारकदम्बकमपि चतुरिन्द्रियवद्भावनीयं, नवरमवगाहनाद्वारे जवन्यतोऽवगाहना अदुलासपणे-
यभागमात्रा, उत्कर्षतो योजनसहस्रम्। इन्द्रियद्वारे पञ्चेन्द्रियाणि। सञ्चिद्वारे नो मञ्चिन्नोऽसञ्चिन्नः, संमूर्च्छिमतया समनस्कलायो-
गान्। उपपातो यथा व्युत्क्रान्तिपदे तथा वक्तव्यः, तिर्यग्मनुष्येभ्योऽसङ्गयातवर्षायुष्कवर्षेभ्यो वाच्य इति भावः। स्थितिर्जघन्यतोऽ-
न्तर्मुहूर्तमुत्कर्षत. पूर्वकोटी। च्यवनद्वारेऽनन्तरमुहूर्तय चतसृष्वपि गतिपूष्यन्ते, तत्र नरकेषु रत्नप्रभायामेव, तिर्यक्षु सर्वेष्वेव, मनु-

गामर्द्धयोजनं, गव्यूतं नक्षत्राणां, सर्वोत्कृष्टायास्ताराया अर्द्धक्रोशः, जघन्यायाः पञ्चधनुःशतानि, विष्कम्भार्द्धबाहल्याश्च भवन्ति सर्वे सूर्यादयो नृलोके” इति ॥

चंद्रविमाणे णं भंते ! कति देवसाहस्सीओ परिवहंति ?, गोयमा ! चंद्रविमाणस्स णं पुरच्छिमेणं
 सेयाणं सुभगाणं सुप्पभाणं संखतलविमलनिम्मलदधिघणगोखीरफेणरययणिगरप्पगासाणं (महु-
 गुलियपिंगलक्खाणं) थिरलद्ध [पउद्ध] वट्टपीवरसुसिलिद्धसुविसिद्धतिक्खदाढाविडंथितसुहाणं ररु-
 प्पलपत्तमउयसुकुमालतालुजीहाणं [पसत्थसत्थवेरुलियभिसंतकक्कडनहाणं] विसालपीवरोरुप-
 डिपुण्णविउलखंधाणं मिउविसयपसत्थसुहुमलक्खणविच्छिण्णकेसरसडोवसोभिताणं चंकिमि-
 तललियपुलितधवलगन्वितगतीणं उस्सियसुणिम्मियसुजायअप्फोडियणंगूलाणं वहरामयण-
 क्खाणं वहरामयदन्ताणं वयरामयदाढाणं तवणिज्जतीहाणं तवणिज्जतालुयाणं तवणिज्जजोत्तगसु-
 जोतितानं कामगमाणं पीतिगमाणं मणोरमाणं मणोहराणं अभियगतीणं अभियय-
 लवीरियपुरिसकारपरक्कमाणं महता अप्फोडियसीहनातीयबोलकलयलरेवेणं महुरेण मणहरेण य-
 पूरिंता अंबरं दिसाओ य सोभयंता चत्तारि देवसाहस्सीओ सीहरुवधारिणं देवाणं पुरच्छिमिह्लं
 बाहं परिवहंति । चंद्रविमाणस्स णं दक्खिणेणं सेयाणं सुभगाणं संखतलविमलनिम्म-
 लदधिघणगोखीरफेणरययणिगरप्पगासाणं वहरामयकुंभजुयलसुद्धितपीवरवरवहरसोडवद्वियदि-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३८० ॥

त्सुरत्तपउमप्पकासाणं अब्भुण्णययुणा (सुहा) णं तवणिज्जविसालचंचलचलंतचवलकण्णविमल्लु-
ज्जलाणं मधुवण्णभिंसंतणिद्धपिंगलपत्तलतिवण्णमणिरयणलोयणाणं अब्भुग्गतमडलमल्लियाणं
धवलसरिससंठितणिव्वणदढकसिणफालियामयसुजायंदंतसुसलोवसोभिताणं कंचणकोसीपवि-
डदंतगविमलमणिरयणरुइरेरंतचित्तरुवगविरायिताणं तवणिज्जविसालतिलगपसुहपरिमंडिताणं
णाणामणिरयणसुद्धेवेज्जबद्धगलयवरभूसणाणं वेरुलियविचित्तदंडणिम्मलवहरामयतिक्वल्लड्ड-
अंकुसकुंभजुयलंतरोदियाणं तवणिज्जसुबद्धकच्छदप्पियवल्लुद्धराणं जंबूणयविमलघणमंडलवहरा-
मयलालाललयतालणाणामणिरयणघण्टपासगरयतामयरज्जूबद्धलंबितघंटाजुयलमडुरसरमणह-
राणं अल्लीणपमाणजुत्तवट्टियसुजातलक्खणपसत्थतवणिज्जवालगतपरिपुच्छणाणं उयवियपड्डिपु-
ण्णकुम्मचलणलड्डुविक्रमाणं अंकामयणक्खाणं तवणिज्जतालुयाणं तवणिज्जजीहाणं तवणिज्जजो-
त्तगसुजोतियाणं कामकमाणं पीतिकमाणं मणोरमाणं मणोरमाणं अमियगतीणं अमि-
यवलवीरियपुरिसकारपरक्कमाणं महया गंभीरगुलगुलाइयरवेणं मडुरेणं मणहरेणं पूरेन्ता अंबरं दि-
साओ य सोभयंता चत्तारि देवसाहस्सीओ गयरुवधारीणं देवाणं दक्खिणिल्लं बाहं परिचहंति ।
चंदविमाणस्स णं पच्चत्थिमेणं सेताणं सुभगाणं सुप्पभाणं चंकमियल्लियपुलितचलचवलककुदसा-
लीणं सण्णयपासाणं संगयपासाणं सुजायपासाणं मियमाइतपीणरइतपासाणं ह्यसविहगसुजात-

क्रुच्छीणं पसत्थणिद्धमधुयुलित्तभिसंतपिंगलक्खणं विसालपीवोरुपडिपुण्णचिपु उखंधाणं वट्टप-
डिपुण्णचिपुलकवोलकलितानं घणणिचित्तसुबद्धलक्खणुणत्तईसिआणयवसभोद्धानं चंक्रमितल-
लित्तपुलियचक्कवालचवलगव्वित्तगतीणं पीवोरुवट्टियसुसंठित्तकडीणं ओलंयपलंयलक्खणपमा-
णजुत्तपसत्थरमणिज्जवालंगंडाणं समखुरवालधाणीणं समलिहितित्तक्खगसिंसाणं तणुसुहुमसु-
जातणिद्धलोमच्छविधराणं उवचित्तमंसलविसालपडिपुण्णखुद्दपसुहुडराणं (खंधपएससुंदराणं)
वेरुलियभिसंतकडक्खसुणिरिक्खणाणं जुत्तप्पमाणप्पधाणलक्खणपसत्थरमणिज्जगगरगालसो-
भित्तानं घग्घरगसुबद्धकण्ठपरिसंडियाणं नाणामणिकणगरयणघण्टवेयच्छगसुकयरतियमालि-
याणं वरघंटागलगलियसोभंतसस्सिसरीयाणं पडसुप्पलभसलसुरभिमालाविभूसिताणं वहरखुराणं
विविधविखुराणं फालियामयदंताणं तवणिज्जजीहाणं तवणिज्जताल्लुयाणं तवणिज्जजोत्तगसुजो-
त्तियाणं कामक्कमाणं पीत्तिकमाणं मणोरमाणं मणोहराणं अमित्तगतीणं अभियबल-
वीरियपुरिसयारपरक्कमाणं महयागंभीरगज्जियरवेणं मधुरेण मणहरेण य पूरंता अंवरं दिसाओ
य सोभयंता चत्तारि देवसाहस्सीओ वसभरुवधारिणं देवाणं पच्चत्थिभिह्लं बाहं परिवहंति ।
चंदविमाणस्स णं उत्तरेणं सेयाणं सुभगाणं सुप्पभाणं जचाणंतरमह्निहायणाणं हरिमेलामदुलम-
ह्लियच्छाणं घणणिचित्तसुबद्धलक्खणुणत्ताचंक्रमि (चंचुच्चि) यल्लियपुलियचलचवलचंचलगतीणं

श्रीजीवा-
श्रीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३८१ ॥

लंघणवगणधावणधारणतिवहृजईणसिक्खित्तगईणं सण्णतपासाणं ललंतलामगालायवरभूसणाणं
संणयपासाणं संगतपासाणं सुजायपासाणं मितमायितपीणरइयपासाणं झसविहगसुजातकु-
च्छीणं पीणपीवरवद्वित्तसुसंठितकडीणं ओलंबपलंबलक्खणपमाणजुत्तपसत्थरमणिज्जवालगंडाणं
तणुसुहुमसुजायणिद्धलोमच्छविधराणं मिडविसयपसत्थसुहुमलक्खणविकिण्णकेसरवालघराणं
ललियसविलासगति(ललंतथासगल)लाडवरभूसणाणं सुहमंडगोचूलचमरथासगपरिमंडियकडीणं
तवणिज्जखुराणं तवणिज्जजीहाणं तवणिज्जतालुयाणं तवणिज्जजोत्तगसुजोतियाणं कामगमाणं
पीत्तिगमाणं मणोरमाणं मणोहराणं अमितगतीणं अभियबलवीरियपुरिसयारपरक्क-
माणं महया हयहेसियकिलकिलाइयवेण महुरेणं मणहरेण य पूरंता अंबरं दिसाओ य सो-
भयंता चत्तारि देवसाहस्सीओ हयरूवधारीणं उत्तरिल्लं बाहं परिवहंति ॥ एवं सूरविमाणस्सवि
पुच्छा, गोयमा! सोलस देवसाहस्सीओ परिवहंति पुब्बकमेणं ॥ एवं गहविमाणस्सवि पुच्छा,
गोयमा! अट्ट देवसाहस्सीओ परिवहंति पुब्बकमेणं, दो देवाणं साहस्सीओ पुरत्थिमिल्लं बाहं
परिवहंति दो देवाणं साहस्सीओ दक्खिणिल्लं दो देवाणं साहस्सीओ पच्चत्थिमं दो देवसाहस्सी
हयरूवधारीणं उत्तरिल्लं बाहं परिवहंति ॥ एवं णक्खत्तविमाणस्सवि पुच्छा, गोयमा! चत्तारि

देवसाहस्सीओ परिवहंति, सीहरूवधारीणं देवाणं पंचदेवसता पुरत्थिमिच्छं बाहं परिवहंति एवं चउद्दिंसिंपि ॥ (सू० १२८)

‘चंद्रविमाणे णं भंते!’ इत्यादि, चन्द्रविमानं णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! कति देवसहस्राणि परिवहन्ति?, भगवानाह—गौतम ! षोडश देवसहस्राणि परिवहन्ति, तथा—पूर्वेण—पूर्वतः, एवं दक्षिणेन पश्चिमेन उत्तरेण, तत्र पूर्वेण सिंहरूपधारिणां देवानां चत्वारि सहस्राणि परिवहन्ति, दक्षिणेन गजरूपधारिणां देवानां चत्वारि सहस्राणि, पश्चिमेन वृषभरूपधारिणां देवानां चत्वारि सहस्राणि, उत्तरेणाश्वरूपधारिणां देवानां चत्वारि देवसहस्राणि, इयमत्र भावना—चन्द्रादिविमानानि तथाजगत्स्वाभाव्यान्निरालम्बनान्येव बहन्त्यवतिष्ठन्ते, केवलमाभियोगिका देवास्ते तथाविधनामकर्मोदयवशात्समानजातीयानां हीनजातीयानां वा निजस्फातिविशेषप्रदर्शनार्थमात्मानं बहु मन्यमानाः प्रमोदयुतः सततवहनशीलेषु विमानेष्वधः स्थित्वा केचित्सिंहरूपाणि केचिद्गजरूपाणि केचिद्रूपभरूपाणि केचिदश्वरूपाणि कृत्वा तानि विमानानि वहन्ति, न चैतदनुपपन्नं, यथा हि कोऽपि तथाविधाभियोग्यनामकर्मोपभोगभागी दासोऽन्येषां समानजातीयानां हीनजातीयानां वा पूर्वपरिचितानामेवमहं नायकस्थस्य सुप्रसिद्धस्य संमत इति निजस्फातिविशेषप्रदर्शनार्थं सर्वमपि खोचितं कर्म नायकसमक्षं प्रमुदितः करोति, तथाऽऽभियोगिका देवास्तथाविधाभियोग्यनामकर्मोपभोगभाज. समानजातीयानां हीनजातीयानां वा देवानामन्येषामेवं वय समृद्धा यत्सकललोकप्रसिद्धानां चन्द्रादीनां विमानानि वहाम इति निजस्फातिविशेषप्रदर्शनार्थमात्मानं बहु मन्यमाना उक्तप्रकारेण चन्द्रादिविमानानि वहन्ति ॥ एवं सूर्यादिविमानविषयाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि, अत्र जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-सत्के सङ्ग्रहणिगाथे—‘सोलस देवसहस्सा वहंति चंदेसु चेत्र सूरसु । अट्टेव सहस्साइं एक्केकंमि गहविमाणे ॥ १ ॥ चत्तारि सहस्साइं

नक्खत्तंमि य हवंति एक्केके । दो चेव सहस्साइं तारारूवेक्कमेक्कंमि ॥ २ ॥” कचित्सिहादीनां वर्णनं दृश्यते तद्गुणेषु पुस्तकेषु न दृष्ट-
मित्युपेक्षितं, अवश्यं चेतद्ब्रह्माख्यानेन प्रयोजनं तर्हि जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिटीका परिभाषनीया, तत्र सविस्तरं तद्ब्रह्माख्यानस्य कृतत्वात् ॥

एतेसि णं भंते चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवाणं कयरे कयरेहिंतो सिग्घगती वा मंदगती
वा?, गोयमा! चंदेहिंतो सूरुा सिग्घगती सूरुेहिंतो गहा सिग्घगती गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घ-
गती णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगती, सब्वप्पगती चंदा सब्वसिग्घगतीओ तारारूवे ॥ (सू० १९९)
एएसि णं भंते! चंदिमजावतारारूवाणं कयरे २ हिंतो अण्णिपड्डिया वा महिड्डिया वा?, गोयमा!
तारारूवेहिंतो णक्खत्ता महिड्डिया णक्खत्तेहिंतो गहा महिड्डिया गहेहिंतो सूरुा महिड्डिया सूरु-
हिंतो चंदा महिड्डिया, सब्वप्पड्डिया तारारूवा सब्वमहिड्डिया चंदा ॥ (सू० २००)

‘एएसि ण’मित्यादि, एतेषां चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारारूपाणां मध्ये कतरे कतरेभ्योऽल्पगतयः? कतरे कतरेभ्यः? शीघ्रगतयः?, भग-
वानाह—गौतम! चन्द्रेभ्यः सूर्याः शीघ्रगतयः सूर्येभ्यो ग्रहाः शीघ्रगतयः ग्रहेभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि नक्षत्रेभ्यस्तारारूपाः शीघ्रग-
तयः, चन्द्रेणाहोरात्राक्रमणीयस्य क्षेत्रस्य सूर्योदिभिर्हीनहीनतरेणाहोरात्रेणाक्रम्यमाणत्वात्, एतच्च सविस्तरं चन्द्रप्रज्ञप्तौ सूर्यप्रज्ञप्तौ
भावितमिति ततोऽवधार्य, एवं च सर्वमन्दगतयश्चन्द्राः सर्वशीघ्रगतयस्ताराः ॥ ‘एएसि ण’मित्यादि, एतेषां मदन्त! चन्द्रसूर्यग्रहन-
क्षत्रतारारूपाणां मध्ये कतरे कतरेभ्योऽल्पद्विकाः कतरे कतरेभ्यो महद्विकाः?, भगवानाह—गौतम! तारकेभ्यो नक्षत्राणि महद्विकानि

बृहत्स्थितिकत्वात्, एवं नक्षत्रेभ्यो ग्रहा महर्द्धिकाः, ग्रहेभ्यः सूर्यो महार्द्धिकाः, सूर्येभ्यश्चन्द्रा महर्द्धिकाः, एवं सर्वोत्पद्यस्ताराः सर्व-
महर्द्धयश्चन्द्राः ॥ सम्प्रति जम्बूद्वीपे ताराणा परस्परमन्तरप्रतिपादनार्थमाह—

जंबूद्वीवे णं भंते ! दीवे तारारूवस्स २ एस णं केवतियं अवाधाए अंतरे पणत्ते ? , गोयमा ! दुविहे
अंतरे पणत्ते, तंजहा—वाघातिमे य निव्वाघाइमे य, तत्थ णं जे से वाघातिमे से जहण्णेणं
दोण्णि य छाव्हे जोयणसए उक्कोसेणं बारस जोयणसहस्साइं दोण्णि य वायाले जोयणसए ता-
रारूवस्स २ य अबाहाए अंतरे पणत्ते । तत्थ णं जे से णिव्वाघातिमे से जहण्णेणं पंचधणुसयाइं
उक्कोसेणं दो गाडयाइं तारारूव जाव अंतरे पणत्ते ॥ (सू० २० ?) चंदस्स णं भंते ! जोतिसिंदस्स
जोतिसरन्नो कति अग्गमहिसीओ पणत्ताओ ? , गोयमा ! चत्तारि अग्गमहिसीओ पणत्ताओ,
तंजहा—चंदप्पभादोसिणाभा अच्चिमाली पभंकरा, एत्थ णं एग्गेगाए देवीए चत्तारि चत्तारि देव-
साहस्सीओ परिवारे य, पभू णं ततो एग्गेगा देवी अण्णाइं चत्तारि २ देविसहस्साइं परिवारं
विडव्वित्तए, एवामेव सणुव्वावरेणं सोलस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, से तं तुडिए ॥ (सू० २० २)
पभू णं भंते ! चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए चंदंसिं
सीहासणंसि तुडिएण सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए ? , णो तिण्हे सम्हे ।
से केण्हेणं भंते ! एवं बुच्चति नो पभू चंदे जोतिसराया चंडवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए

चंदंसि सीहासणंसि तुडिएणं सद्धिं दिव्वाहं भोगभोगाहं भुंजमाणे विहरित्ताए?, गोयमा! चं-
दस्स जोतिसिंदस्स जोतिसरणो चंदवडंसए विमाणे सभाए सुधम्माए माणवगंसि चेतियखं-
भंसि वहरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु बहुयाओ जिणसकहाओ सणिलिक्खिताओ चिद्धंति, जाओ णं
चंदस्स जोतिसिंदस्स जोतिसरत्तो अन्नंसिं च बहूणं जोतिसियाणं देवाण य देवीण य अच्चणिल्लाओ
जाव पब्बुवासणिल्लाओ, तांसिं पणिहाए नो पभू चंदे जोतिसराया चंदवडिं० जाव चंदंसि सीहास-
णंसि जाव भुंजमाणे विहरित्ताए, से एएणट्टेणं गोयमा! नो पभू चंदे जोतिसराया चंदवडंसए
विमाणे सभाए सुधम्माए चंदंसि सीहासणंसि तुडिएण सद्धिं दिव्वाहं भोगभोगाहं भुंजमाणे
विहरित्ताए, अट्टत्तरं च णं गोयमा! पभू चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडंसए विमाणे स-
भाए सुधम्माए चंदंसि सीहासणंसि चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं जाव सोलसहिं आयरक्ख-
देवाणं साहस्सीहिं अन्नोहिं बहूहिं जोतिसिएहिं देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपुरिचडे महयाहयण-
ट्टगीइवाइयंततीतलतालतुडियणमुइंगपट्टुप्पवाइयरेवणं दिव्वाहं भोगभोगाहं भुंजमाणे विह-
रित्ताए, केवलं परियारतुडिएण सद्धिं भोगभोगाहं बुद्धीए नो चेष णं मेहुणवत्तियं ॥ (सू० २०३)
सूरस्स णं भंते! जोतिसिंदस्स जोतिसरत्तो कह अग्गमहिसीओ पणत्ताओ?, गोयमा! चत्तारि
अग्गमहिसीओ पणत्ताओ, तंजहा—सूरप्पभा आयवाभा अधिमाली पभंकरा, एवं अवसेसं

जहा चंद्रस्स णवरिं सूरवडिंसए विमाणे सूरसि सीहासंगंसि, तहेव सन्वेसिंपि गहार्ईणं चसारि
अगमहिंसीओ० तंजहा—विजया वेजयंती जयंती अपराजिया, तेसिंपि तहेव । (सू० २०४)

‘जंबूदीवे णं भंते ! दीवे’ इत्यादि, जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे तारायास्ताराया एतदन्तरं कियदवाधया प्रज्ञप्तम् ?, भगवानाह—गौतम !
द्विविधमन्तरं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—व्याघातिमं निर्व्याघातिमं च, व्याहननं व्याघात—पर्वतादिस्खलनं तेन निर्वृतं व्याघातिमं ‘भावादिम’
इति इमप्रत्ययः; निर्व्याघातिमं—व्याघातिमात्रिगतं स्वाभाविकमित्यर्थः; तत्र यन्निर्व्याघातिमं तज्जघन्येन पञ्च धनुःशतानि उत्कर्षतो
द्वे गन्धूते, तत्र यद् व्याघातिमं तज्जघन्येन द्वे योजनशते ‘षट्षष्टे’ षट्षष्ट्याधिके, एतच्च निषकृटादिकमपेक्ष्य वेदितव्यं, तथाहि—
निषधपर्वतः स्वभावादप्युच्चैश्चत्वारि योजनशतानि तस्योपरि पञ्च योजनशतोच्चानि कृटानि, तानि च मूले पञ्च योजनशतान्यायाम-
विष्कम्भभार्या मध्ये त्रीणि योजनशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि उपर्यर्द्धवृत्तीयांनि योजनशतानि, तेषां चोपरितनभागसमश्रेणिप्रदेशे तथा-
जगत्स्वामाव्यादृष्टावष्टौ योजनान्युभयतोऽवाधया कृत्वा ताराविमानानि परिभ्रमन्ति, ततो जघन्यतो व्याघातिमन्तरं द्वे योजन-
शते षट्षष्ट्याधिके भवति, उत्कर्षतो द्वादश योजनसहस्राणि द्वे योजनशते द्वाचत्वारिंशदधिके, एतच्च मेरुमपेक्ष्य द्रष्टव्यं, तथाहि—मेरु-
द्वंद्वं योजनसहस्राणि मेरोश्चोभयतोऽवाधया एकादश योजनशतान्येकविंशत्यधिकानि, तत सर्वसह्यामीलने द्वादश योजनसहस्राणि
द्वे च योजनशते द्वाचत्वारिंशदधिके, क्वचित्सर्वत्र ‘वाघाइए निव्वाघाइए’ इति पाठस्तत्र व्याघातो—यथोक्तरूपोऽस्यास्तीति व्याघाति-
कम्, ‘अतोऽनेकस्वरा’दिति मत्वर्थीय इकप्रत्ययः; व्याघातिकात्रिगतं निर्व्याघातिकमिति ॥ ‘चंद्रस्स णं भंते !’ इत्यादि, चन्द्रस्य
भदन्त ! ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य ‘कति’ कियत्सह्याका अत्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! चतस्रोऽत्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः;

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ३८४ ॥

तथा-चन्द्रप्रभा १ 'दोसिणाभा' इति ज्योत्स्नाभा २ अर्धिमाली ३ प्रमङ्करा ४ ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, 'तत्र' तासु चतसृषु अप्र-
महिषीषु मध्ये एकैकस्या देव्याश्चत्वारि २ देवीसहस्राणि परिवारः प्रहस्तः, किमुक्तं भवति ?-एकैकाऽप्रमहिषी चतुर्णां २ देवीसह-
स्राणां पट्टराज्ञी, एकैव सा इत्थम्भूताऽप्रमहिषी परिवारावसरे तथाविधा ज्योतिष्कराजचन्द्रदेवेच्छामुपलभ्य प्रसुरन्यानि आत्मस-
मानरूपाणि चत्वारि देवीसहस्राणि विभ्रुर्विभ्रुं, स्वाभाविकानि पुनः 'एवमेव' उक्तप्रकारेणैव 'सपूर्वापरेण' पूर्वापरमीलनेन षोडश [प्र-
न्धाप्रम् ११५००] देवीसहस्राणि चन्द्रदेवस्य भवन्ति, 'सेत्तं तुडिण्' तदेतावत् 'तुडिकम्' अन्तःपुरम्, आह चूर्णिकृत्—'तुडि-
कमन्तःपुरमुपदिश्यते' इति ॥ 'पभू णं भंते !' इत्यादि, प्रसुर्भदन्त ! चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसके विमाने सभायां
सुधर्मायां चन्द्रे सिंहासने 'तुडिकेन' अन्तःपुरेण सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् सुञ्जमान 'विहर्तुम्' आसितुम्?, भगवानाह-गौ-
तम ! नायमर्थः समर्थः ॥ अत्रैव कारणं पृच्छति—'से केणट्टेण'मित्यादि तदेव, भगवानाह-गौतम ! चन्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योति-
पराजस्य चन्द्रावतंसके विमाने सभायां सुधर्माया माणवकचैत्यस्तम्भे वज्रमयेषु गोलघृत्तसमुद्रेकेषु तेषु च यथा तिष्ठन्ति तथा विज-
यराजधानीगतसुधर्मासभायामिव द्रष्टव्यं, बहूनि जिनसक्थीनि संनिक्षिप्तानि तिष्ठन्ति यानि, सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, च-
न्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य अर्चनीयानि पुष्पादिभिर्वन्दनीयानि विशिष्टैः स्तोत्रैः स्तोत्रैः स्तोतव्यानि पूजनीयानि वस्त्रादिभिः स-
त्कारणीयानि आदरप्रतिपत्त्या सन्माननीयानि जिज्ञोचितप्रतिपत्त्या कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यमिति पर्थुपासनीयानि, 'तासिं पणि-
हाए' इति तेषां प्रणिधया तान्याश्रित्य नो प्रसुश्चन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसके विमाने यावद्विहर्तुमिति । 'पभू णं गोयमा' इत्यादि,
प्रसुर्गौतम ! चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसके विमाने सभाया सुधर्मायां चन्द्रसिंहासने चतुर्भिः सामानिकसहस्रैश्चतसृ-

ब्येषु कर्मभूमिजेषु, देवेषु व्यन्तरभवनवासिषु, तदन्येष्वसञ्चयायुष्काभावात्, अत एव गत्यागतिद्वारे चतुर्गतिका द्व्यागतिकाः, 'परीताः' प्रत्येकशरीरिणोऽसङ्क्षेयाः प्रज्ञाताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! उपसंहारमाह—'सेतं संमुच्छिमजलयरपंचेदियतिरिखजो-गिया' ॥ उक्ताः संमुच्छिमजलवरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, सम्प्रति संमुच्छिमस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं थलयरसंमुच्छिमपंचेदियतिरिखजोपिया?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—चउप्पयथल-यरसंमुच्छिमपंचेदियतिरिखजोपिया परिसप्पसंसु० ॥ से किं तं थलयरचउप्पयसंसुच्छि-म०?, २ चउव्विहा पणत्ता, तंजहा—एगखुरा दुखुरा गंडीपया सणफया जाव जे यावणणे तहप्पकारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पजत्ता य अपजत्ता य, तओ सरीगा ओगाहणा जहणणेणं अंगुलस्स असंखेज्जाइभागं उक्कोसेणं गाडयपुहुत्तं ठिती जहणणेणं अंतो-मुहुत्तं उक्कोसेणं चउरासीतिवाससहस्साइं, सेसं जहा जलयराणं जाव चउगतिया दुआगतिया परिता असंखेज्जा पणत्ता, सेत्तं थलयरचउप्पदसंसु० । से किं तं थलयरपरिसप्पसंसुच्छिमा?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—उरगपरिसप्पसंसुच्छिमा सुयगपरिसप्पसंसुच्छिमा । से किं तं उरगप-रिसप्पसंसुच्छिमा?, २ चउव्विहा पणत्ता, तंजहा—अही अयगरा आसालिया महोरगा । से किं तं अही?, अही दुविहा पणत्ता, तंजहा—दव्वीकरा मडलिणो य । से किं तं दव्वी-करा?, २ अणेगविधा पणत्ता, तंजहा—आसीविसा जाव से तं दव्वीकरा । से किं तं मड-

भिरप्रमहिषीभिः सपरिवाराभिस्त्रिभुभिः पर्वद्भिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः षोडशभिरालरक्षकदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभि-
ज्योतिषेदेवैर्दवीभिश्च साह्रं संपरिवृतः 'महयाहये'त्यादि पूर्ववत् यावदिव्यान् भोगभोगान् शुञ्जानो विहर्तुमिति, न पुनः 'मैथुन-
प्रत्ययं' मैथुननिमित्तं दिव्यान् स्पर्शादीन् शुञ्जानो विहर्तुं प्रयुजति ॥ 'सूरस्स षं भंते !' इत्यादि, सूरस्य भदन्व । ज्योतिषेन्द्रस्य
ज्योतिषराजस्य कति अप्रमहिष्यः प्रह्वसाः^१, भगवानाह—गौतम । चतस्रोऽप्रमहिष्यः प्रह्वसाः, तद्यथा—सूर्यप्रभा आवपाभा अर्धिमर्माली
प्रमह्वरा । 'तस्य षं एगमेगाए देवीए' इत्यादि चन्द्रवत्तावद्वक्यं यावत् 'नो चेव षं मेहुणवत्तियं' नवरं सूर्यावतंसके विमाने
सूर्ये सिंहासने इति वक्तव्यं, शेषं तथैव ॥

चंद्रविमाणे षं भंते ! देवाणं केवतियं कालं ठिती पणत्ता ? एवं जहा ठितीपए तथा भाणियव्वा

जाव तारारणं ॥ (सू० २०६)

'चंद्रविमाणे षं भंते !' इत्यादि, चन्द्रविमाने भदन्व । देवातां कियन्तं कालं स्थितिः^१, भगवानाह—गौतम । जघन्येन चतुर्भागा-
पल्योपसं—चतुर्भागाः पल्योपसस्य चतुर्भागपल्योपममर्द्धपिप्पलीवत्, अत्रापि चिरन्तनव्याकरणेऽयं समासः, यद्विवा चतुर्भागमात्रं
पल्योपसं चतुर्भागपल्योपममिति विशेषणसमासः पल्योपसस्य चतुर्भाग इत्यर्थः, उत्कर्षतः पल्योपसं वर्षशतसहस्रान्भ्यधिकं, चन्द्रवि-
माने हि चन्द्रदेव उत्पद्यते अन्ये च तत्सामानिकालरक्षादयः, तत्रालरक्षादीनां यथोक्ता जघन्या स्थितिः उत्कृष्टा चन्द्रमसां तत्सामा-
निकानां वा । 'चंद्रविमाणे षं भंते !' इत्यादि, चन्द्रविमाने भदन्व । देवीना कियन्तं कालं स्थितिः प्रह्वसा^१, भगवानाह—गौतम ।
जघन्येन चतुर्भागपल्योपसमुत्कर्षतः पल्योपमाह्रं पञ्चाशता वर्षसहस्रैरभ्यधिकं । एवं सूर्यादि विमानविषयाण्यपि स्थितिसूत्राणि वा-

ख्याति, नवरं सूर्यविमाने देवानां जघन्यतश्चतुर्भागपत्योपममुत्कर्षतः पत्योपमं वर्षसहस्राभ्यधिकं, देवीनां जघन्यतश्चतुर्भागपत्योप-
ममुत्कर्षतोऽर्द्धपत्योपमं पञ्चभिर्वर्षक्षतरभ्यधिकं, ग्रहविमानदेवानां जघन्यतश्चतुर्भागपत्योपममुत्कर्षतः परिपूर्णं पत्योपमं, देवीनां उत्कृ-
ष्टमर्षपत्योपमं जघन्येन चतुर्भागपत्योपमं, नक्षत्रविमाने देवानां जघन्यतश्चतुर्भागपत्योपममुत्कर्षतोऽर्द्धपत्योपमं, देवीना उत्कृष्टतोऽ-
धिकचतुर्भागपत्योपमं जघन्येन चतुर्भागपत्योपमं, ताराविमाने जघन्येनाष्टभागपत्योपममुत्कर्षतश्चतुर्भागपत्योपमं, देवीनां जघन्य-
तोऽष्टभागपत्योपममुत्कर्षतः सातिरेकमष्टभागपत्योपममिति ॥

एतेसि षं भंते ! चंद्रिमसूरियागहणक्वत्ततारारूपाणं कयरेरहितो अप्पा वा बहुया वा तुह्ला
वा विसेसाहिया वा?, गोयमा! चंद्रिमसूरिया एते षं दोषिणवि तुह्ला सव्वत्थोवा संखेज्जगुणा
णक्खत्ता संखेज्जगुणा गहा संखेज्जगुणाओ तारगाओ ॥ (सू० २०६) जोइसुदेसओ समसो ॥

‘एतेसि षं भंते !’ इत्यादि, एतेषां भवन्त । चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारारूपाणां कतरे कतरेभ्योऽल्पाः कतरे कतरेभ्यो बहुका वा ?
कतरे कतरेस्तुल्याः ?, अत्र विभक्तिपरिणामेन तृतीया व्याख्येया, कतरे कतरेभ्यो विशेषाधिकाः ?, अंगवानाह—गौतम । चन्द्रसूर्या
एते द्वयोऽपि परस्परं तुल्याः, प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं चन्द्रसूर्याणां समसङ्गाकत्वात्, दोषेभ्यो ग्रहादिभ्यः सर्वेऽपि स्तोकाः, तेभ्यो न-
क्षत्राणि सङ्क्षेपगुणानि अष्टाविंशतिगुणत्वात्, तेभ्योऽपि ग्रहाः सङ्क्षेपगुणाः सातिरेकत्रिगुणत्वात्, तेभ्योऽपि ताराः सङ्क्षेपगुणाः
प्रभूतकोटीकोटीगुणत्वात् ॥ इति श्रीमलयगिसिचिचितायां जीवाभिगमटीकायां चतुर्थप्रतिपत्तौ ज्योतिषोद्देशकः समाप्तः ॥

३ प्रतिपत्तौ

ज्यो०

उद्देशः २

चन्द्रादेः

स्थितिः

सू० २०५

अल्पबहुत्वं

सू० २०६

॥ ३८५ ॥

इका ज्योतिषवचन्यता, सम्प्रति वैमानिकवचन्यतामाह—

कहि णं भंते ! वैमाणियाणं देवाणं विमाणा पणत्ता ?, कहि णं भंते ! वैमाणिया देवा परिव-
संति ?, जहा टाणपदे तथा सव्वं भाणियव्वं णवरं परिसाओ भाणितव्वाओ जाव सुक्के, अओसिं

च बहूणं सोधम्मकएवासीणं देवाण य देवीण य जाव विहरंति ॥ (सू० २०७)

‘कहि णं भंते ! वैमाणियाण’मित्यादि, क भदन्त ! वैमानिकानां देवानां विमानानि प्रज्ञप्तानि ?, तथा क भदन्त ! वैमानिका देवाः
परिवसन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद् रुचकोपलक्षितादिति भावः ऊर्ध्वं चन्द्रसूर्य-
ग्रहनक्षत्रतारारूपाणामप्युपरि बहूति योजनानि बहूति योजनशतानि बहूति योजनसहस्राणि बहूति योजनशतसहस्राणि बह्वीर्योजनकोटी-
कोटीः ऊर्ध्वं दूरसुदुल्य-बुद्ध्या गत्वा, एतच्च सार्द्धरज्जूपलक्षणं, तथा चोक्तम्—‘सोहस्मंसि दिवडा अड्डाहजा य रज्जु माहिदे । वंभंसि
अद्धपंचम छ अञ्चए सत्त लोगंते ॥ १ ॥ [सौधर्मे सार्धं सार्धं द्वे रज्जु माहेन्द्रे । ब्रह्मदेवलोके अर्धपञ्चमाः षड् अन्युत्ते सप्त लोकान्ते
॥ १ ॥] ‘एत्थ ण’मित्यादि, ‘अन्न’ एतस्मिन् सार्द्धरज्जूपलक्षिते क्षेत्रे ईषत्प्रगभारादर्वाक् सौधर्मेज्ञानसनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकला-
न्तकशुक्रसहस्रारानतप्राणतारणाच्युतप्रैवेयकानुत्तरेषु स्थानेषु ‘अन्न’ एतस्मिन् वैमानिकानां चतुरशीतिवैमानावासशतसहस्राणि सप्त-
नवतिः सहस्राणि त्रयोविंशतिवैमानानि ८४९७०२३ भवन्तीत्याख्यातानि, इयं च सङ्ख्या—‘वचीसअट्टवीसा वारसअट्ट चउरो
सयसहस्सा” इत्यादिसङ्ख्यापरिमीलनेन भावनीया ॥ ‘ते णं विमाणा’ इत्यादि, तानि विमानानि सर्वरत्नमयानि ‘अच्छा सण्हा लण्हा
षट्ठा मट्ठा नीरथा निम्मला निपंका निकंकडच्छाया सएपभा सभिरीया सउज्जोया पासाईया दरिसणिजा अभिरूवा पडिरूवा ।”

श्रीजीवा-
श्रीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ३८६ ॥

‘एरथ ण’मित्यादि, एतेषु विमानेषु बहवो वैमानिका देवाः परिवसन्ति, तथाथा—सौधर्मा ईशाना यावद् भैवेयका अनुत्तराः, एते च व्यपदेशास्त्रय्यादवगन्तव्याः, यथा पञ्चालदेशनिवासिनः पञ्चालाः, एते च कथम्भूताः ? इत्याह—‘ते ण’मित्यादि, ते सौधर्मादयो ऽच्युतपर्यवसाना यथाक्रमं मृगमहिषवराहसिंहच्छालदुर्हरहयाजपतिशुजागखन्नशुभभाङ्गविडिमप्रकटितचिह्नमुकुटाः, मृगादिरूपाणि प्रकटितानि चिह्नानि मुकुटे येषां ते तथेति भावः, तथाथा—सौधर्मदेवा मृगरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः ईशानदेवा महिषरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः सनत्कुमारदेवा वराहरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः माहेन्द्रदेवा सिंहरूपप्रकटितमुकुटाचिह्नाः ब्रह्मलोकदेवाश्छगालरूपप्रकटितमुकुटाचिह्नाः लान्तकदेवा दुर्दुररूपप्रकटितमुकुटाचिह्नाः शुक्रकरपदेवा हयमुकुटाचिह्नाः सहस्रारकल्पदेवा गजपतिमुकुटाचिह्नाः आनतकल्पदेवा शुजागमुकुटाचिह्नाः, प्राणतकल्पदेवाः खन्नमुकुटाचिह्नाः, खन्नः चतुष्पदविशेष आटव्यः, आरणकल्पदेवा शुभममुकुटाचिह्नाः अच्युतकल्पदेवा विडिममुकुटाचिह्नाः तथा प्रशिथिलवरमुकुटाकिरीटधारिणः, ‘वरकुंडलुज्जोवियाणणा’ इति वराभ्यां कुण्डलाभ्यामुद्द्योतितं—भास्वरीकृतमाननं येषां ते वरकुण्डलोद्द्योतिताननाः, ‘मउडदित्तसिरया’ मुकुटेन दीप्तं शिरो येषां ते मुकुटदीप्तशिरसः रकाभा—रकवर्णाः, एतदेव सविशेषमाह—‘पउमपमहगौरा’ पद्मपद्मवत्—पद्मपत्रवद् गौराः पद्मपद्मगौराः श्रेयांसः—परमप्रशस्त्याः शुभवर्णगन्धस्पर्शाः ‘उत्तमविकुर्विणः’ उत्तम विकुर्वन्तीत्येवंशीला उत्तमविकुर्विणः, ‘विविहवत्थमल्लधारी’ विविधानि शुभात् शुभवराणि वखाणि मात्यानि च धारयन्तीत्येवशीला विविधवस्त्रमाल्यधारिणः महद्विक्रा महाशुतयो महायशसो महाबला महानुभागा महासौख्याः तथा ‘हारविराइयवच्छा कडगलुडियथंभियमुया संगयकुंडलमट्टगंडयलकणणीढधारी विचित्तहत्थाभरणा विचित्तमाला-मउली कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणा भासुरवोदी पलंबवणमालधरा दिव्वेणं वण्णेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघयण्णेणं

३ प्रतिपत्तौ
वैमानि०
उद्देशः १
वैमानिक-
देवाः
सू० २०७
॥ ३८६ ॥

दिव्नेपं संठाणेणं दिव्वाए इट्टीए दिव्वाए जुईए दिव्वाए पभाए दिव्वाए छायाए दिव्वाए अशीए दिव्नेपं तेएणं दिव्वाए लेसाए
 दस दिसाओ उज्जोवेमाणं इति प्रागुक्तासुरकुमारवन्नोत्वम् ॥ 'ते णं तएथ साणं साण'मित्यादि, ते वैमानिका देवाः शकादयोऽ-
 न्युतपर्यवसानास्तत्र स्वस्वकल्पे स्वेषां स्वेषां विमानावासशतसहस्राणां स्वेषां सामानिकसहस्राणा स्वेषा स्वेषां त्रायस्त्रिंशकानां
 स्वेषां स्वेषां लोकपालानां स्वासां स्वासामभ्रमहिषीणां सपरिवाराणां स्वासां २ पर्वदां स्वेषां स्वेषामनीकानां स्वेषां स्वेषामनीकाधिपतीनां
 स्वेषां स्वेषामालरक्षदेवसहस्राणां, अन्येषां च बहूनां देवानां देवीनां च 'आहेवच्चं पोरेवच्चं सामिसं भट्ठितं महयरगतं आणार्इसरसे-
 णावच्चं कारेमाणा पालेमाणा महयाहयनदृगीयवाइयततीतलतालतुडियघणमुइंगण्डुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा वि-
 हरती'ति ॥ 'कहि णं भंते !' इत्यादि, क भदन्त ! सौधर्मकदेवानां विमानानि प्रज्ञप्तानि^१, तथा क भदन्त ! सौधर्मकत्पदेवाः परि-
 वसन्ति^१, भगवानाह—गौतम ! 'जन्बुहीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमि-
 भागाओ उट्ठं चंदिमसूरिमगहणक्खततारात्तवाणं बहूणि जोयणाइं बहूणि जोयणसयाइं बहूणि जोयणसहस्साइं बहूणि जोयणसय-
 सहस्साइं उट्ठं दूरं उप्पइत्ता' इति प्रागवत्, 'एत्थ णं' 'अन्न' एतस्मिन् सार्द्धंरज्जूपलक्षिते क्षेत्रे सौधर्मो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः; स च
 प्राचीनाप्राचीनायत्त उदग्दक्षिणविस्तीर्णः अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितः मेरोर्दक्षिणतस्तस्य भावात्, 'अर्चिर्माळी' अर्चीधि—किरणास्त्रेषां
 माला अर्चिर्माळा सा अस्थासीति अर्चिर्माळी सर्वतः किरणमालापारिवृत्त इत्यर्थः; एतदेवोपमया द्रढयति—इह्नालराशिवर्णाभिः प्र-
 भाभिः पद्मारगादिसम्बन्धिनीभिर्जाज्वल्यमानतया देदीप्यमानाङ्गारराशिवर्णाभ्रभाणां अत्यन्तोत्कटतया साक्षाद्ङ्गारराशिरिव ज्वल-
 न्नवभासत इति भावः; असह्येया योजनकोटकोटयः परिक्षेपेण सर्वासना रत्नमयोऽन्धः; यावत्करणात् 'सण्हे लण्हे वट्टे मट्टे' इत्या-

दिपरिग्रहः ॥ 'तत्थ ण'मित्यादि, 'तत्थ ण'मिति पूर्ववत्, सौधर्मकल्पे द्वात्रिंशद् विमानावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं मया शे-
षैश्च तीर्थकृद्भिः ॥ 'ते णं विभाणा' इत्यादि, तानि विमानानि सर्वांसाना रत्नमयानि अच्छानि यावत्प्रतिरूपाणि, अत्रापि यावत्क-
रणात् 'सण्हा लण्हा धट्टा मट्टा' इत्यादिपरिग्रहः ॥ 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां विमानानां बहुमध्ये पञ्चावतंसका-विमानावतंसकाः
प्रह्वन्नाः, तथाथा—'असोगवडिंसए' इति, पूर्वस्यां द्विशि अशोकावतंसकः दक्षिणस्यां सप्तपर्णावतंसकः अपरस्यां चम्पकावतंसकः
उत्तरस्यां चूतावतंसकः मध्ये तेषां सौधर्मावतंसकः ॥ 'ते णं वडिंसया' इत्यादि, ते पञ्चाव्यवतंसकाः सर्वांसाना रत्नमया अच्छा
यावत्प्रतिरूपाः, अत्रापि यावत्करणात् 'सण्हा लण्हा धट्टा मट्टा' इत्यादिपरिग्रहः । 'एत्थ ण'मित्यादि, 'अत्र' एतेषु द्वात्रिंशत्शत-
सहस्रसङ्घेषु विमानेषु वहवः सौधर्मकाः—सौधर्मा एव सौधर्मका देवाः परिवसन्ति 'महिद्धिया जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाण'।
अत्र यावत्करणात् 'महायसा महावला महाणुभागा महासोक्खा हारविराइयवच्छा' इत्यादिप्राणुकपरिग्रहः, 'ते णं तत्थ साणं साणं
विमाणणं साणं साणं सामाणियाणं साणं साणं अगमहिसीणं साणं साणं परिसाणं साणं २ अणियाणं साणं २ अणियाहिर्वहणं
साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अत्रोसं च वहुणं जाव विहरंति' सुगमं ॥ 'सक्के य एत्थ' इत्यादि, अत्र—एतस्मिन् सौधर्मे
कल्पे शकः—शकनात् शको देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, स च कथम्भूतः ? इत्याह—'वज्रपाणिः' वज्रं पाणावस्य वज्रपाणिः, असु-
रपुरदाणात् पुरन्दरः, 'सयक्क' इति शतं कर्तूनां—प्रतिमातां—अभिग्रहविशेषाणां श्रमणोपासकपञ्चमप्रतिमांरूपाणां कार्तिकश्रेष्ठि-
भवापेक्षया यस्य स शतकतुः, 'सहस्सकस्से' इति सहस्रमद्वया यस्यासौ सहस्राक्षः, इन्द्रस्य हि किञ्च मन्त्रिणां पञ्च शतान्यात्मना
सह परिपूर्णानि सन्ति तदीयानामद्वयाभिन्द्रप्रयोजनव्यापृतत्वाद् इन्द्रसम्बन्धीनि विवक्षितानीति सहस्राक्षत्वं, 'मधवं' इति मया—म-

हामेषास्ते यस्य वक्षे सन्ति स मयवान्, पाको नाम बलवान् रिपुः स शिष्यते—निराक्रियते येन स पाकश्चात्मनः, दक्षिणाद्धैलोक्या-
 धिपतिः मेरोर्दक्षिणतः सर्वस्यापि तदाभाव्यत्वात्, द्वात्रिंशद्विमानावासशतसंख्याधिपतिः, सौधमे कल्पे एतावतां विमानावासशत-
 सहस्राणां भावात्, ऐरावणवाहनः, ऐरावणनाम्नो गजपतेस्तद्वाहनस्य भावात्, सुरेन्द्रः सौधमेवासिनां सुराणां सर्वेषामपि तदाश्चाव-
 र्त्तित्वात्, 'अरयंबरवत्थधरे' इति अरजांसि—रजोरहितानि स्वच्छतया अन्वरवद् अन्वराणि वक्षाणि धारयतीति अरजोऽन्वरवत्स-
 धरः, 'आलइयमालमजडे' इति माला च मुकुटश्च मालामुकुटं आलिङ्गितं—आविद्धं मालामुकुटं येन स आलिङ्गितमालामुकुटः,
 कुतकण्ठेमाल आविद्धशिरसिमुकुट इति भावः, 'नवहेमचारुचित्तचंचलकुण्डलविलिहिजमाणगंडे' नवमिव—प्रत्यप्रमिव हेम यत्र
 ते नवहेमनी नवहेमभ्यां चारुचित्राभ्यां चञ्चलाभ्यां कुण्डलाभ्यां विलिख्यमानौ गण्ठी यस्य स तथा, 'महिडिण्डु जाव दसदिसाओ
 उज्जोवेमाणे पभासेमाणे' अत्र यावत्करणात् 'महज्जुईए महावले महायसे' इत्यादि पूर्वोक्तपरिग्रहः, सौधमे कल्पे सौधमूर्तिवत्सके वि-
 माने सभाया सुधमर्मायां शक्रे सिंहासने 'से णं तत्थ वत्तीसाए' इत्यादि स तत्र द्वात्रिंशतो विमानावासशतसहस्राणां चतुरशीतेः
 सामानिकसहस्राणां त्रयस्त्रिंशत्सायस्त्रिंशकानां चतुर्णां लोकपालानामष्टानामप्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिस्रुणां पर्वदां सप्तानामनीकानां
 सप्तानामनीकाधिपतीना चतस्रुणां चतुरशीतीनामात्सरक्षदेवसहस्राणां अन्येषां च बहूनां सौधमेकल्पवासिनां वैमानिकानां देवानां देवीनां
 च 'आहेवच्चं जाव दिव्वाइं भोगभोगाइं मुंजमाणे विहरइ' अत्र यावत्करणात् 'पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तमित्यादि परिग्रहः ॥

सक्कस्स णं भंते ! देविदस्स देवरत्तो कति परिसाओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! तओ परिसाओ पण्ण-
 ताओ, तंजहा—समित्ता चंडा जाता, अठिभतरिया सभिया मड्ढिमिया चंडा बाहिरिया जाता

॥ सक्रसस णं भंते ! देविंदरस देवरन्नो भण्मतरियाए परिसाए कति देवसाहस्सीओ पणत्ताओ ? मल्लिमियाए परि० तहेव बाहिरियाए पुच्छा, गोयमा ! सक्रसस देविंदरस देवरन्नो अण्मतरियाए परिसाए बारस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ मल्लिमियाए परिसाए चउदस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ बाहिरियाए परिसाए सोलस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, तथा अण्मतरियाए परिसाए सस देवीसयाणि मल्लिमियाए उच्च देवीसयाणि बाहिरियाए पंच देवीसयाणि पन्नसाइं ॥ सक्रसस णं भंते ! देविंदरस देवरन्नो भण्मतरियाए परिसाए देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? एवं मल्लिमियाए बाहिरियाएवि, गोयमा ! सक्रसस देविंदरस देवरन्नो अण्मतरियाए परिसाए पंच पलिओव-साइं ठिती पणत्ता मल्लिमियाए परिसाए चत्तारि पलिओवसाइं ठिती, पणत्ता बाहिरियाए परि-साए देवाणं तिवि पलिओवसाइं ठिती पणत्ता, देवीणं ठिती, अण्मतरियाए परिसाए देवीणं तिवि पलिओवसाइं ठिती पणत्ता मल्लिमियाए दुव्वि पलिओवसाइं ठिती पणत्ता बाहिरियाए परिसाए एगं पलिओवसं ठिती पणत्ता, अट्टो सो चेव जहा भवणवासीणं ॥ कहि णं भंते ! ईसाणकाणं देवाणं विमाणा पणत्ता ? तहेव सव्वं जाव ईसाणे एत्थ देविंदे देव० जाव विहरति । ईसाणरसस णं भंते ! देविंदरस देवरणो कति परिसाओ पणत्ताओ ?, गोयमा ! तओ परिसाओ पणत्ताओ, तंजहा—समिता चंडा जाता, तहेव सव्वं पावरं अण्मतरियाए परिसाए दस देवसा-

हस्सीओ पणत्ताओ, मल्लिमियाए परिसाए बारस देवसाहस्सीओ, बाहिरियाए चउहस देव-
 साहस्सीओ, देवीणं पुच्छा, अढिभतरियाए णव देवीसत्ता पणत्ता मल्लिमियाए परिसाए अट्ट
 देवीसत्ता पणत्ता बाहिरियाए परिसाए सत्त देविसत्ता पणत्ता, देवाणं ठिती पं०?, अढिभत-
 रियाए परिसाए देवाणं सत्त पलिओवमाहं ठिती पणत्ता मल्लिमियाए छ पलिओवमाहं वा-
 हिरियाए पंच पलिओवमाहं ठिती पणत्ता । देवीणं पुच्छा, अढिभतरियाए साहेगाहं पंच प-
 लिओवमाहं मल्लिमियाए परिसाए चत्तारि पलिओवमाहं ठिती पणत्ता बाहिरियाए परि-
 साए तिणिण पलिओवमाहं ठिती पणत्ता, अट्टो तहेव भाणियव्वो ॥ सणंकुमारणं पुच्छा त-
 हेव टाणपदगमेणं जाव सणंकुमारसस तओ परिसाओ समिताहं तहेव, णवरिं अढिभतरियाए
 परिसाए अट्ट देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, मल्लिमियाए परिसाए दस देवसाहस्सीओ पण-
 ताओ, बाहिरियाए परिसाए बारस देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, अढिभतरियाए परिसाए
 देवीणं ठिती अद्धपंचमाहं सागरोवमाहं पंच पलिओवमाहं ठिती पणत्ता मल्लिमियाए परि-
 साए अद्धपंचमाहं सागरोवमाहं चत्तारि पलिओवमाहं ठिती पणत्ता, बाहिरियाए परिसाए अद्धपं-
 चमाहं सागरोवमाहं तिणिण पलिओवमाहं ठिती पणत्ता, अट्टो सो चेष ॥ एवं माहिंदरससवि तहेव
 तओ परिसाओ णवरिं अढिभतरियाए परिसाए छहेवसाहस्सीओ पणत्ताओ, मल्लिमियाए

परिसाए अद्द देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, बाहिरियाए द्स देवसाहस्सीओ पणत्ताओ, ठिती
देवाणं अंभतरियाए परिसाए अद्दपंचमाहं सागरोवमाहं सत्त य पलिओ० ठिती पणत्ता,
मज्झिमियाए परिसाए पंच सागरोवमाहं छच्च पलिओवमाहं, बाहिरियाए परिसाए अद्दपंचमाहं
सागरोवमाहं पंच य पलिओवमाहं ठिती पं० तहेव सव्वेसिं इंदाण ठाणपयगमेणं विमाणणि बुच्चा
ततो पच्चा परिसाओ पत्तेयं २ बुच्चति ॥ वंभस्सवि तओ परिसाओ पणत्ताओ अंभतरियाए
चत्तारि देवसाहस्सीओ मज्झिमियाए छ देवसाहस्सीओ बाहिरियाए अद्द देवसाहस्सीओ, दे-
वाणं ठिती अंभतरियाए परिसाए अद्दणवमाहं सागरोवमाहं पंच य पलिओवमाहं मज्झि-
मियाए परिसाए अद्दणवमाहं चत्तारि पलिओवमाहं बाहिरियाए अद्दणवमाहं सागरोवमाहं
तिण्णि य पलिओवमाहं अट्ठो सो चेव ॥ लंतगस्सवि जाव तओ परिसाओ जाव अंभतरियाए
परिसाए दो चेव साहस्सीओ मज्झिमियाए चत्तारि देवसाहस्सीओ पणत्ताओ बाहिरियाए छद्दे-
वसाहस्सीओ पणत्ताओ, ठिती भाणियव्वा—अंभतरियाए परिसाए बारस सागरोवमाहं सत्त
पलिओवमाहं ठिती पणत्ता, मज्झिमियाए परिसाए बारस सागरोवमाहं छच्च पलिओवमाहं
ठिती पणत्ता बाहिरियाए परिसाए बारस सागरोवमाहं पंच पलिओवमाहं ठिती पणत्ता ॥
महासुक्कस्सवि जाव तओ परिसाओ जाव अंभतरियाए एणं देवसहस्सं मज्झिमियाए दो देवसा-

लिणो?; २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—दिवा गणसा जाव से तं मडलिणो, सेत्तं
अही । से किं तं अयगरा?, २ एगागारा पणत्ता, से तं अयगरा । से किं तं आसा-
लिया?, २ जहा पणवणाए, से तं आसालिया । से किं तं महोरगा?, २ जहा पणवणाए, से तं
महोरगा । जे यावणे तहप्पगारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पल्लत्ता य अपल्लत्ता य
तं चेव, णवरि सररीगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्सऽसंखेज्जं उक्कोसेणं जोयणपुहुत्तं, ठिई जहन्नेणं
अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं तेवणं वाससहस्साइं, सेसं जहा जलयराणं, जाव चउगतिया दुआगतिया
परित्ता असंखेज्जा, से तं उरगपरिसप्पा ॥ से किं तं सुयगपरिसप्पसंमुच्चिमथलयरा?, २ अणेगविहा
पणत्ता, तंजहा—गोहा णडला जाव जे यावन्ते तहप्पकारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तं-
जहा—पल्लत्ता य अपल्लत्ता य, सररीगाहणा जहन्नेणं अंगुलासंखेज्जं उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं, ठिती
उक्कोसेणं बायालीसं वाससहस्साइं सेसं जहा जलयराणं जाव चउगतिया दुआगतिया परि-
त्ता असंखेज्जा पणत्ता, से तं सुयपरिसप्पसंमुच्चिमा, से तं थलयरा ॥ से किं तं खहयरा?, २ चउ-
व्विहा पणत्ता, तंजहा—चम्मपक्खी लोमपक्खी समुग्गपक्खी विततपक्खी । से किं तं चम्म-
पक्खी?, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—वग्गुली जाव जे यावन्ते तहप्पगारा, से तं चम्मपक्खी ।
से किं तं लोमपक्खी?, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—दंका कंका जे यावन्ते तहप्पकारा, से

हस्सीओ पन्नत्ताओ बाहिरियाए चत्तारि देवसाहस्सीओ, अंबिभतरियाए परिसाए अद्धसोलस
सागरोवमाइं पंच पलिओवमाइं मज्झिमियाए अद्धसोलस सागरोवमाइं चत्तारि पलिओवमाइं
बाहिरियाए अद्धसोलस सागरोवमाइं तिण्णि पलिओवमाइं अट्ठो सो चेव ॥ सहस्सारे पुच्छा
जाव अंबिभतरियाए परिसाए पंच देवसया मज्झिमियाए परिं एगा देवसाहस्सी बाहिरियाए
दो देवसाहस्सीओ पन्नत्ता ठिती अंबिभतरियाए अद्धहारस सागरोवमाइं सत्त पलिओवमाइं
ठिती पणत्ता एवं मज्झिमियाए अद्धहारस छप्पलिओवमाइं बाहिरियाए अद्धहारस सागरो-
वमाइं पंच पलिओवमाइं अट्ठो सो चेव ॥ आणयपाणयस्सवि पुच्छा जाव तओ परिसाओ ण-
वरि अंबिभतरियाए अट्ठाइज्जा देवसया मज्झिमियाए पंच देवसया बाहिरियाए एगा देवसाहस्सी
ठिती अंबिभतरियाए एगूणवीस सागरोवमाइं पंच य पलिओवमाइं एवं मज्झिं एगोणवीस
सागरोवमाइं चत्तारि य पलिओवमाइं बाहिरियाए परिसाए एगूणवीसं सागरोवमाइं तिण्णि
य पलिओवमाइं ठिती अट्ठो सो चेव ॥ कहि णं भंते! आरणअच्चुयाणं देवाणं तहेव अच्चुए स-
परिवारे जाव विहरति, अच्चुयस्स णं देविंदस्स तओ परिसाओ पणत्ताओ अंबिभतरपरिं दे-
वाणं पणवीसं संयं मज्झिमं अट्ठाइज्जा सया बाहिरयं पंचसया अंबिभतरियाए एकवीसं सा-
गरोवमा सत्त य पलिओवमाइं मज्झिं एकवीससागरं छप्पलिं बाहिरं एकवीसं सागरो-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३९० ॥

पंच य पलिओवमाइं ठिती पणत्ता ॥ कहि णं भंते ! हेट्टिमगेवेज्जगाणं देवाणं विमाणा पणत्ता ?
कहि णं भंते ! हेट्टिमगेवेज्जगा देवा परिवसंति ? जहेव ठाणपए तहेव, एवं मड्डिमगेवेज्जा उव-
रिमगेवेज्जगा अणुत्तरा य जाव अहमिंदा नामं ते देवा पणत्ता समणाउसो ! ॥ (सू० ३०८) ॥
पढमो वेमाणियउइसओ ॥

‘सक्कस्स णं भंते !’ इत्यादि, शक्य मदन्त ! देवेन्द्रस्य देवराजस्य कति पर्वदः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—नौतम ! तिस्रः पर्वदः प्र-
ज्ञप्ताः, तद्यथा— शमिका चण्डा जाता, अभ्यन्तरिका शमिका मध्यमिका चण्डा बाह्या जाता ॥ ‘सक्कस्स णं भंते ! देविंदस्स
देवरणो अड्ढितरियाए’ इत्यादि प्रश्नपदं सुप्रतीतं, भगवानाह—नौतम ! शक्य देवेन्द्रस्य देवराजस्याभ्यन्तरिकायां पर्वदि द्वादश
देवसहस्राणि प्रज्ञप्तानि मध्यमिकायां चतुर्दश देवसहस्राणि बाह्यायां षोडश देवसहस्राणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्वदि सप्त देवीशतानि
मध्यमिकायां षड् देवीशतानि बाह्यायां पञ्च देवीशतानि ॥ ‘सक्कस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरन्नो अड्ढितरियाए परिसाए दे-
वाणं केवइ काल’ मित्यादि प्रश्नपदं सुप्रतीतं, भगवानाह—नौतम ! शक्य देवेन्द्रस्य देवराजस्याभ्यन्तरिकाया पर्वदि पञ्च पल्योप-
मानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, मध्यमिकायां चत्वारि पल्योपमानि, बाह्यायां पर्वदि त्रीणि पल्योपमानि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्वदि देवीनां
त्रीणि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, मध्यमिकायां द्वे पल्योपमे, बाह्यायामेकं पल्योपमं ॥ ‘से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धति सक्कस्स णं
देवेंदस्स देवरन्नो तओ परिसाओ’ इत्यादि सकलमपि सूत्रं चमरवक्तव्यतायामिव भावनीयम् ॥ ‘कहि णं भंते ! ईसाणगदेवाणं
विमाणा पणत्ता ? कहि णं भंते ! ईसाणगदेवा परिवसंति’ इत्यादि सर्वं सौधर्मवद्दक्तव्यं नवरं ‘मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेण’—

तथा अष्टावीसं विमाणावाससयसहस्रा भवतीति मक्खायं तथा पञ्चावतंसकाः—पूर्वस्यामङ्कावतंसको दक्षिण्यां स्फटिकावतंसकः
 अपरस्यां रजतावतंसकः उत्तरस्यां ज्ञातरूपावतंसकः मध्ये ईशानावतंसकः, तथा शूलपाणिर्घृपभवाहनः, तथाऽशीतेः सामानिकस-
 हस्राणां चत्सृणामशीतीनामाखरक्षदेवसहस्राणां, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि दश देवसहस्राणि मध्यमिकायां द्वादश वाह्यायां चतुर्दश,
 तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि नव देवीशतानि मध्यमिकायामष्टौ देवीशतानि बाह्यायां सप्त देवीशतानि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि दे-
 वानां सप्त पत्योपमानि मध्यमिकायां षट् वाह्यायां पञ्च, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवीनां पञ्च पत्योपमानि मध्यमिकायां चत्वारि
 वाह्यायां त्रीणि, शेषं सर्वं शक्रवत् ॥ 'कहि णं भंते ! सणकुमाराणं देवाणं विमाणा पन्नत्ता ? , कहि णं भंते ! सणकुमारा देवा परि-
 वसंति ?' इति पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम ! 'सोहम्मस्स कप्पस्स उप्पि सपक्ख सपडिदिसिं बहूइं जोयणाइं बहूइं जोयणसयाइं
 बहूइं जोयणसहस्साइं बहूइं जोयणसयसहस्साइं बहूइओ जोयणकोडीओ बहूइओ जोयणकोडाकोडिओ उडुं दूरं वीइवइत्ता एत्थ णं
 सणकुमारे नाणं कप्पे पन्नत्ते' इति पाठसिद्धं, नवरं 'सपक्खं सपडिदिसि' समानाः पक्षाः—पूर्वापरदक्षिणोत्तररूपाः पार्श्वौ यस्मिन्
 दूरमुत्पत्तने तत्र सपक्षं 'समानस्य धर्मादिषु चे'ति समानस्य सभावः, तथा समानाः प्रतिदिशो—विदिशो यत्र तत् सप्रतिदिक् ।
 'पाईणपडीणायते उईणवाहिणविच्छिण्णे' इत्यादि सौधर्मकल्पवन्निरवशेषं वक्तव्यं, नवरं 'वारस विमाणावाससयसहस्सा भवतीति म-
 क्खाय'मिति वक्तव्यं, तथाः पञ्चानामवतंसकानां मध्ये चत्वारस्त एवाशोकावतंसकादयो मध्ये सनत्कुमारावतंसकः, अप्रमहिष्योः न व-
 क्तव्यास्तत्र परिगृहीतदेवीनामसम्भवात्, तथा 'सणकुमारे कप्पे सणकुमारवडेसए विमाणे सभाए सुहम्माए सणकुमारंसि सीहास-
 णंसिः से णं तत्थ बारसण्हं विमाणावाससयसहस्राणं बाक्त्तरीए सामाणियसाहस्सीणं' तथा 'चउण्हं वावत्तराणं आयरक्खवेवसा-

श्रीजीवा-
श्रीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ३९१ ॥

हस्तीणं' तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षद्यष्टौ देवसहस्राणि मध्यमिकायां दश बाह्यायां द्वादश, देवीपर्षदो न वक्तव्याः, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धपञ्चमानि सागरोपमानि पञ्च पल्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायामर्द्धपञ्चमानि सागरोपमानि चत्वारि पल्योपमानि बाह्यायामर्द्धपञ्चमानि त्रीणि पल्योपमानि, शेषं शक्रवत् ॥ 'कहि णं भंते! माहिंदगदेवाणं विमाणा पन्नत्ता?, कहि णं भंते! माहिंदगदेवा परिवसंति?, गोयमा! ईसाणस्स कप्पस्स उर्षिप सपक्खं सपब्बिदिसिं बहूइं जोयणाइं जाव उप्पएत्ता एत्थ णं माहिंदे कप्पे पणत्ते' इति पूर्ववत्, 'पाईणपडीणायए उईणदाहिणविच्छिन्ने' इत्यादि सर्वं शेषं सनत्कुमारवन्निरवशेषं वक्तव्यं, नवरमत्राष्टौ विमानावासशतसहस्राणि, अवतंसकाश्चत्वार ईशानवत्, तद्यथा—अङ्कावतंसकः स्फटिकावतंसको रजतावतंसको जातरूपावतंसको मध्ये माहेन्द्रावतंसकः । तथाऽऽधिपत्यचिन्तायाम् 'अट्टुहं विमाणावाससयसहस्साणं सत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं सत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' इति, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि पड् देवसहस्राणि मध्यमिकायामष्टौ देवसहस्राणि बाह्यायां दश अभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धपञ्चमानि सागरोपमानि पञ्च पल्योपमानि, शेषं सर्वं यथा सनत्कुमारस्य ॥ 'कहि णं भंते! वंभलोगेदेवाण विमाणा पन्नत्ता? कहि णं भंते! वंभलोगेदेवा परिवसंति?, गोयमा! सणकुमारमाहिंदाणं कप्पा उर्षिप सपक्खं सपब्बिदिसिं बहूइं जोयणाइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं वंभलोगे नामं कप्पे पन्नत्ते पाईणपडिणायए उदीणदाहिणविच्छिन्ने पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए अच्चिमाली इंगालरासिवण्णामे' इति पूर्ववद्भावनीयं शेषं यथा सनत्कुमारस्य तथा वक्तव्यं, नवरमत्र चत्वारि विमानावासशतसहस्राणि, अवतंसका अपि चत्वारस्तथैव, तद्यथा—अशोकावतंसकः सप्तपर्णावतंसकः चम्पकावतंसकः चूतावतंसकः मध्ये त्रक्षलोकावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायामपि 'चउण्हं विमाणावाससयसहस्साणं सट्टीए सामाणियसाहस्सीणं चउण्ह य सट्टीणमायर-

क्खदेवसाहस्सीण'मिति, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि चत्वारि देवसहस्राणि मध्यमिकायां षड् देवसहस्राणि वाह्यायामष्टौ देवसहस्राणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धनवमानि सागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायां पर्षदि अर्द्धनवमानि सागरोपमानि चत्वारि पत्योपमानि वाह्यायामर्द्धनवमानि सागरोपमानि त्रीणि च पत्योपमानि, शेषं यथा सनत्कुमारस्य ॥ 'कहि णं भंते ! लंतगलोगेदेवाणं विमाणा पन्नत्ता ? कहि णं भंते ! लंतगदेवा परिवसंति ? गो ! बंमलयस्स कप्पस्स उट्ठि सपक्खं सपडिदिसिं वहूइं जोजयणाइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं लंतए नां कप्पे पन्नत्ते पाईणपडिणायते उदीणदाहिणविच्छिण्णे पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए अच्चि-माली' इत्यादि ब्रह्मलोकवत् नवरमत्र पञ्चाशद्धिमानावाससहस्राणि वक्तव्यानि, अवतंसकाश्चत्वार ईशानवत्, तद्यथा—अङ्गावतंसकः स्फटिकावतंसकः रजतावतंसकः जातरूपावतंसकः मध्ये लन्तकावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'पण्णासाए विमाणावाससयसहस्साणं पण्णासाए सामाणियसाहस्सीणं चउण्ह य पण्णासाणमायक्खदेवसाहस्सीणं' तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि द्वे देवसहस्रे मध्यमिकायां चत्वारि वाह्यायां षट्, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानां द्वादश सागरोपमानि सप्त च पत्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायां द्वादश सागरोपमानि षट् च पत्योपमानि वाह्याया द्वादश सागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि ॥ 'कहि णं भंते ! महासुक्कगदेवाणं विमाणा पणत्ता ? कहि णं भंते ! महासुक्कगदेवा परिवसन्ति ? गोयमा ! लंतगकप्पस्स उवरिं सपक्खं सपडिदिसिं वहूइं जोजयणाइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं महासुक्कनामे कप्पे पन्नत्ते पाईणपडिणायते उदीणदाहिणविच्छिण्णे पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिते' इत्यादि सर्वं ब्रह्मलोकवत्, नवरमत्र चत्वारिंशद् विमानावाससहस्राणि वक्तव्यानि, अवतंसकाश्चत्वारस्तथैव, तद्यथा—अशोकावतंसकः सप्तपर्णावतंसकः चम्पकावतंसकः चूतावतंसकः मध्ये शुकावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'चत्तालीसाए विमाणावाससहस्साणं चत्तालीसाए सामाणियसाहस्सीणं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ३९२ ॥

चउण्हं चत्तलीसाणमायरक्खदेवसाहस्सीण'मिति, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्पदि एकं देवसहस्रं मध्यमिकायां द्वे देवसहस्रे बाह्यायां चत्वारि देवसहस्राणि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्पदि अर्द्धषोडश सागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायां षोडश सागरोपमानि चत्वारि पत्योपमानि बाह्यायामर्द्धषोडश सागरोपमानि त्रीणि पत्योपमानि शेषं पूर्ववत् ॥ 'कहि णं भते ! सहस्सारदेवाणं विमाणा पणत्ता ? कहि णं भते ! सहस्सारदेवा परिवसंति ?, गोयमा ! महायुक्कस्स कप्पस्स उर्पि सपक्ख सपडिदिसि बहूइं जोयणाइं जात्र उप्पइत्ता एत्थ णं सहस्सारे नामं कप्पे पत्रत्ते पईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिन्ने पडिपुण्णचदसठाणसंठिए' इत्यादि ब्रह्मलोकवत् नवरमत्र पड् विमानावाससहस्राणि वक्तव्यानि, अवतंसका एवम्—अङ्कावतंसकः स्फटिकावतंसकः रजतावतंसकः जातरूपावतंसकः मध्ये सहस्रारारवतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'छण्हं विमाणावाससहस्राणं तीसाए सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं तीसाणं आयरक्खदेवसाहस्सीण' तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्पदि पञ्च देवशतानि मध्यमिकायामेकं देवसहस्रं बाह्यायां द्वे देवसहस्रे, तथाऽभ्यन्तरिकाया पर्पदि देवानां साद्धोष्टादशसागरोपमानि सप्त च पत्योपमानि मध्यमिकाया पर्पदि अष्टादश सागरोपमानि षट् च पत्योपमानि बाह्यायामर्द्धोष्टादशसागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि शेषं पूर्ववत् ॥ 'कहि णं भते ! आणयपाणयनामे दुवे कप्पा पणत्ता ? कहि णं भते ! आणयपाणयगा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! सहस्सारकप्पस्स उर्पि सपक्खं सपडिदिसि बहूइं जोयणाइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं आणयपाणयनाम दुवे कप्पा पत्रत्ता पईणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिण्णा अद्धचंदसठाणसंठिया अच्चिमाली इंगालरासिप्पभा' इत्यादि सनत्कुमारवत्, नवरं 'तत्थ णं आणयपाणयदेवाणं चत्तारि विमाणावाससया भवंतीति मक्खाय'मिति वक्तव्यं, अवतंसकाः अशोकावतंसकः सप्तपर्णावतंसकः चम्पकावतंसकः चूतावतंसकः मध्ये प्राणतावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'च-

उण्हं विमानावाससयाणं वीसाए सामाणियसाहस्सीणं असीए आयरक्खदेवसाहस्सीणं' तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि अर्द्धतृतीयानि देवशतानि मध्यमिकायां पञ्च देवशतानि बाह्यायामेकं देवसहस्रं, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामर्द्धकोनविंशतिः सागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि स्थितिः मध्यमिकायामर्द्धकोनविंशतिः सागरोपमानि चत्वारि च पत्योपमानि बाह्यायामर्द्धकोनविंशतिः सागरोपमानि त्रीणि च पत्योपमानि शेषं पूर्ववत् ॥ 'कहि णं भंते ! आरणअञ्जुयानामं दुवे कप्पा पणत्ता ? कहि णं भंते ! आरणअञ्जुयानां देवा परिवसंति ?, गोयमा ! आणयपाणयाणं कप्पाणं उवरिं सपक्खं सपडिदिसिं वड्डं जोयाणं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं आरणयगा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! आणयपाणयाणं कप्पाणं उदीणदाहिणविच्छिण्णा अद्धचंदसंठाणसंठिया अञ्चिमाली इंगालरासिवण्णांभा' अञ्जुयानामं दुवे कप्पा पन्नत्ता पाईणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिण्णा अद्धचंदसंठाणसंठिया अञ्चिमाली इंगालरासिवण्णांभा' इत्यादि पूर्ववत्, नवरमर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितत्वं त्रयेकापेक्षया मेरोर्दक्षिणोत्तरप्रविभागोनावस्थानात्, समुदितौ तु परिपूर्णचन्द्रसंस्थानौ द्रष्टव्यौ, तथा त्रीणि विमानावासशतानि वक्तव्यानि, अवतंसका इमे—अशोकावतंसकः स्फटिकावतंसकः रजतावतंसकः जातरूपावतंसकः मध्येऽच्युतावतंसकः, आधिपत्यचिन्तायां 'तिण्हं विमानावाससयाणं दसण्हं सामाणियसाहस्सीणं चत्तालीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं' तथा चात्र विमानावाससङ्ग्रहणिगाथे—“बत्तीस १ ट्टावीसा २ बारस ३ अट्ट ४ चउरो सयसहस्सा ५ । पन्ना ६ चत्तालीसा ७ छच्च सहस्सा सहस्सारे ८ ॥ १ ॥ आणयपाणयकण्पे चत्तारि सयाऽऽरण्णुए तिन्नि । सत्त विमाणसयाइं चउसुवि एएसु कण्पेसु ॥ २ ॥” सामानिकसङ्ग्रहणिगाथा—“चउरासीई असीई वावत्तरि सत्तरी य सट्टी य । पण्णा चत्तालीसा तीसा वीसा दस सहस्सा ॥ १ ॥” तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि पञ्चविंशं देवशतं मध्यमिकायामर्द्धतृतीयानि देवशतानि बाह्यायां पञ्च देवशतानि, तथाऽभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानामेकविंशतिः सागरोपमानि सप्त च पत्योपमानि मध्यमिकायां पर्षदि एकविंशतिः सागरोपमानि

भीजीवा-
भीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ३९३ ॥

पट् च पत्योपमानि बाह्यायामेकविंशतिः सागरोपमानि पञ्च पत्योपमानि, शेषं पूर्ववत् ॥ 'कहि णं भंते! हेट्टिमगेवेज्जगणं देवाणं विमाणा पन्नत्ता? कहि णं भंते! हेट्टिमगेवेज्जगा देवा परिवसंति?, गोयमा! आरणअञ्जुयाणं कप्पणं उवरिं सपकलं सपडिद्विसिं बहूइं जोयणाइं जाव उडुं दूरं उप्पइत्ता एत्थ णं हेट्टिमगेवेज्जगणं देवाणं तओ हेट्टिमगेवेज्जविमाणा पणत्ता पाईणपडीणायया उदीणदा-
ह्णिणविच्छिण्णा पडिपुण्णचंदसठाणसंठिता अच्चिमाली भासरासिवण्णाभा असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ आयामविकलंभेणं असं-
खेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिकखेवेण सवत्थरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा, तत्थ ण हेट्टिमगेवेज्जगणं देवाणं एक्कारसुत्तरे
गेविज्जविमाणावाससए पन्नत्ते, ते णं विमाणा अच्छा जाव पडिरूवा, तत्थ ण हेट्टिमगेवेज्जगा देवा परिवसति' पाठसिद्धं, 'संखे
समद्धिया' इत्यादि सर्वे-निरवशेषाः समा ऋद्धिर्येपा ते समद्धिकाः, एवं सर्वे समद्युतिकाः सर्वे समयशसः सर्वे स-
मानुभागाः सर्वे समसौख्याः, अनिन्द्रा-न विद्यते इन्द्रः-अधिपतिर्येपां ते अनिन्द्राः, अप्रेया-न विद्यते प्रेया-प्रेष्यलं येपां ते अ-
प्रेयाः, न विद्यते पुरोहित-शान्तिकर्मकारी येपामशान्तेरभावात्ते अपुरोहिताः, किरूपाः पुनस्ते? इत्याह-अहमिन्द्रा नाम ते देवगणाः
प्रज्ञप्ताः हे श्रमण! हे आयुष्मन्! ॥ एवं मध्यमत्रैवेयकसूत्रमुपरितन्यैवेयकसूत्रमपि भावनीयं, नवरमियं विमानसङ्ख्यासद्ग्रहणिः—
“एक्कासुत्तरं हिट्टिमेसु १११ सत्तुत्तरं च मज्झिमए १०७ । सयमेगं उवरिमए १०० पंचेव अणुत्तरविमाणा ५ ॥ १ ॥” ‘कहि णं
भंते! अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं विमाणा पन्नत्ता? कहि णं भंते! अणुत्तरोववाइया देवा परिवसति?, गोयमा! इमीसे णं रयणप्पमाए
पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उडुं चंदिमसूरगहणनक्खत्तारारूवाणं बहूणि जोयणाइं बहूणि जोयणसयाणि जाव बहूइओ
जोयणकोडाकोडीओ उडुं दूरं उप्पइत्ता सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिदंबभलेगलंतगसुक्कसहस्सारआणयपाणयआरणअञ्जुयकप्पे तित्तिनि

य अट्टारसुत्तरे गेवेज्जगविमाणवासासए वीइवइत्ता तेण परं दूरं गयां नीरया निम्मला वितिमिरा विसुद्धा पंचदिसि पंच अणुत्तरा महइ-
महालया विमाणा पन्नत्ता, तंजहा—विजये वैजयंते जयंते अपराजिते सव्वट्टसिद्धे' इदं पाठसिद्धं, नवरं 'तिन्नि अट्टारसुत्तरे' इति
त्रीणि अष्टादशोत्तराणि विमानावासशतानि, 'तत्रैकादशोत्तरं शतमधस्तनप्रैवेयकप्रस्तटेपु सप्तोत्तरं शतं मध्यमैवेयकेपु परिपूर्णं शत-
मुपरितनप्रैवेयकप्रस्तटेपु, सर्वसङ्खया भवन्ति त्रीणि अष्टादशोत्तराणि, 'नीरजासि' आगन्तुकरजोविरहात् 'निर्मलानि' स्वामाविक-
मलाभावात् 'वितिमिराणि' रत्नप्रभावितानप्रभावेन सर्वासु दिक्षु विदिक्षु चापहततमस्काण्डत्वात् 'विशुद्धानि' कचिदपि कलङ्कलेश-
स्याप्यसम्भवात्, 'पंचदिसि' इति पञ्च पूर्वदक्षिणापरोत्तरमध्यमरूपा दिशः समाहताः पञ्चदिक् तस्मिन्, तत्र पूर्वस्यां दिशि विजयं
दक्षिणस्यां वैजयन्तं पश्चिमायां जयन्तं उत्तरस्यामपराजितं मध्ये सर्वार्थसिद्धम्, 'ते णं विमाणा' इत्यादि पूर्ववत् यावत् 'अहमिदा
नामं ते देवगणा पन्नत्ता समणाउसो' ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां जीवाभिगमटीकाया चतुर्थप्रतिपत्तौ वैमानिकाधिकारे प्रथमो
वैमानिकोद्देशक. समाप्तः ॥

सम्प्रति द्वितीयो वक्तव्यस्तत्रेदं सूत्रम्—

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु विमाणपुढवी किंपइड्डिया पणत्ता?, गोयमा! घणोदहिपइड्डिया ।
सणंक्कुमारमाहिंदेसु कप्पेसु विमाणपुढवी किंपइड्डिया पणत्ता?, गोयमा! घणवायपइड्डिया
पणत्ता । बंभलोए णं भंते! कप्पे विमाणपुढवीणं पुच्छा, घणवायपइड्डिया पणत्ता । लंतए णं
भंते! पुच्छा, गोयमा! तडुभयपइड्डिया । महासुक्कसहस्सारेसुचि तडुभयपइड्डिया । आणय जाव

अञ्चुएसु णं भंते! कप्पेसु पुच्छा, ओवासंतरपइट्टिया । गेविज्जविमाणपुढवीणं पुच्छा, गोयमा!
ओवासंतरपइट्टिया । अणुत्तरोववाइयपुच्छा ओवासंतरपइट्टिया ॥ (सू० २०९)

‘सोहम्मीसाणेसु णं भंते’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोः, सूत्रे द्विवचनेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात्, उक्तञ्च—“बहुवचनेण दुवयणं छट्ठिविभत्तीएँ भन्नइ चउत्थी । जह हत्था तह पाया नमोऽत्थु देवाहिदेवणं ॥ १ ॥” [बहुवचनेन द्विवचनं पट्टीविभत्तया भण्यते च-
—किमाश्रया किमाधारेत्यर्थः प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम! घनोदधिप्रतिष्ठिता प्रज्ञप्ता, एवं सनत्कुमारमाहेन्द्रेषु घनवातप्रतिष्ठिता, न्नल्लोकेऽपि घनवातप्रतिष्ठिता, लान्तके ‘तदुभयप्रतिष्ठिता’ घनोदधिघनवातप्रतिष्ठिता, महाशुकसहस्रारयोरपि तदुभयप्रतिष्ठिता, आनतप्राणतारणाच्च्युतेष्ववकाशान्तरप्रतिष्ठिता—आकाशप्रतिष्ठिता, एवं त्रैवेयकविमानपृथिवी अनुत्तरविमानपृथिवी च, उक्तञ्च—
“घणोव्हिपइहाणा सुरभवणा दोसु होति कप्पेसु । तिसु वायपइहाणा तदुभयपइट्टिया तीसु ॥ १ ॥ तेण परं उवरिमगा आगासं-
तरपइट्टिया सव्वे । एस पइहाणविही उड्डुं लोए विमाणणं ॥ २ ॥” अधुना पृथिवीवाहृत्यप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणकप्पेसु विमाणपुढवी केवइयं बाहल्लेणं पणत्ता?, गोयमा! सत्तावीसं जोयण-
सयाइं बाहल्लेणं पणत्ता, एवं सुच्छा, सणंकुमारमाहिंदेसु छव्वीसं जोयणसयाइं । वंभलंतए
पंचवीसं । महासुकसहस्रारेसु चउवीसं । आपणयपाणयारणाञ्चुएसु तेवीसं सयाइं । गेविज्जवि-
माणपुढवी बावीसं । अणुत्तरविमाणपुढवी एकवीसं जोयणसयाइं बाहल्लेणं ॥ (सू० २१०)

तं लोमपक्खी । से किं तं समुग्गपक्खी?, २ एगागारा पणत्ता जहा पणवणाए, एवं चितत-
 पक्खी जाव जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता
 य, णाणत्तं सरीरोगाहणा जहं अंगुं असं० उक्कोसेणं घणुपुहुत्तं ठिती उक्कोसेणं बावत्तारि
 वाससहस्साहं, सेसं जहा जलयराणं जाव चउगतिया दुआगतिया परित्ता असंखेज्जा पणत्ता,
 से तं खयरसंमुच्छिमतिरिक्खजोणिया, सेतं संमुच्छिमपंचेदियतिरिक्खजोणिया ॥ (सू० ३६)

अथ के ते संमुच्छिमस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका.?, सूरिराह—स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः; तद्यथा—चतुष्प-
 दस्थलचरसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च परिसर्पस्थलचरसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, तत्र चत्वारि पदानि येषां ते चतुष्पदाः—
 अन्वाद्यः ते च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुष्पदस्थलचरसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः; उरसा भुजाभ्यां वा परिसर्प-
 न्तीति परिसर्पाः—अहिनकुलादयस्ततः पूर्ववत्समासः; चशब्दौ स्वागतानेकभेदसूचकौ, तदेवानेकविधत्वं क्रमेण प्रतिपिपादयिषुराह—
 अथ के ते चतुष्पदस्थलचरसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः?, सूरिराह—चतुष्पदस्थलचरसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः
 प्रज्ञप्ताः; तद्यथा—‘जहा पणवणाए’ इति, यथा प्रज्ञापनायां प्रज्ञापनाख्ये प्रथमे पदे भेदास्तथा वक्तव्या यावत् ‘ते समासतो दु-
 विहा पणत्ता’ इत्यादि, ते चैवम्—‘एगखुरा दुखुरा गंडीपया सणफ्फया । से किं तं एगखुरा?, एगखुरा अणेगविहा पणत्ता, तं-
 जहा—अस्सा अस्सतरा घोडा गइभा गोरखुरा कंदलगा सिरिकंदलगा आवत्ता जे यावण्णे तहप्पगारा, सेतं एगखुरा । से किं तं दु-
 खुरा?, दुखुरा अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—उट्टा गोणा गवया महिसा संवरा वराहा अजा एलगा रुरु सरभा चमरी कुरंगा गोक-

सोहम्मीसाणेसु षं भंते ! कर्पेसु विमाणा केवहयं उहुं उच्चत्तेणं ? , गोयमा ! पंच जोयणसयाहं
 उहुं उच्चत्तेणं । सणकुमारमाहिंदेसु लजोयणसयाहं, वंभलंतएसु सत्त, महासुक्कसहस्सारेसु अट्ठ,
 आणयपाणएसु ४ नव गोवेल्लविमाणाणं भंते ! केवहयं उहुं उ०, द्दस जोयणसयाहं, अणुत्तर-
 विमाणाणं एक्कारस जोयणसयाहं उहुं उच्चत्तेणं ॥ (सू० २११) सोहम्मीसाणेसु षं भंते ! कर्पेसु
 विमाणा किंसेठिया पणत्ता ? , गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तंजहा-आवलियापविट्टा बाहिरा य,
 तत्थ षं जे ते आवलियापविट्टा ते तिविहा पणत्ता, तंजहा-वट्टा तंसा चउरंसा, तत्थ षं जे
 ते आवलियाबाहिरा ते षं णाणासेठिया पणत्ता, एवं जाव गोविल्लविमाणा, अणुत्तरोववाह-
 यविमाणा दुविहा पणत्ता, तंजहा-वट्टे य तंसा य ॥ (सू० २१२) सोहम्मीसाणेसु षं भंते ! क-
 र्पेसु विमाणा केवतियं आयामाविकखंभेणं केवतियं परिकखेवेणं पणत्ता ? , गोयमा ! दुविहा
 पणत्ता, तंजहा-संखेज्जवित्थडा य असंखेज्जवित्थडा य, जहा णरणा तहा जाव अणुत्तराववा-
 तिया संखेज्जवित्थडा य असंखेज्जवित्थडा य, तत्थ षं जे से संखेज्जवित्थडे से जंबुदीवप्पमाणे अ-
 संखेज्जवित्थडा असंखेज्जाहं जोयणसयाहं जाव परिकखेवेणं पणत्ता ॥ सोहम्मीसाणेसु षं भंते !
 विमाणा कतिवणणा पन्नत्ता ? , गोयमा ! पंचवणणा पणत्ता, तंजहा-किण्हा नीला लोहिया हा-
 लिहा सुक्किल्ला, सणकुमारमाहिंदेसु चउवणणा नीला जाव सुक्किल्ला, वंभलोगलंतएसुवि तिवणणा

लोहिया जाव सुक्किळा, महासुक्कसहरसररेसु इवणणा—हालिहा य सुक्किळा य, आणयपाणत्ता-
रणञ्जुएसु सुक्किळा, गेविज्जविमाणा सुक्किळा, अणुत्तरोववातियविमाणा परमसुक्किळा वणणेणं
पणत्ता ॥ सोहम्मसीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा केरिसया पभाए पणत्ता ?, गोयमा ! णि-
च्चालोआ णिञ्जुज्जोया सयं पभाए पणत्ता जाव अणुत्तरोववातियविमाणा णिच्चालोआ णिञ्जु-
ज्जोता सयं पभाए पणत्ता ॥ सोधम्मसीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा केरिसया गंधेणं पणत्ता ?,
गोयमा ! से जहा नामए—कोट्टपुड्डाण वा जाव गंधेणं पणत्ता, एवं जाव एत्तो इट्ठयराणा चेंव
जाव अणुत्तरविमाणा ॥ सोहम्मसीसाणेसु विमाणा केरिसया फासेणं पणत्ता ?, से जहा णा-
मए—आहणेति वा रूतेति वा सव्वो फासो भाणियव्वो जाव अणुत्तरोववातियविमाणा ॥
सोहम्मसीसाणेसु णं भंते ! (कप्पेसु) विमाणा केमहालिया पणत्ता ?, गोयमा ! अयणं जंबु-
द्वीवे २ सव्वदीवससुद्धाणं सो चेंव गमो जाव उम्मासे वीइवएज्जा जाव अत्थेगतिया विमाणा-
वासा नो वीइवएज्जा जाव अणुत्तरोववातियविमाणा अत्थेगतियं विमाणं वीतिवएज्जा अत्थे-
गतिए नो वीइवएज्जा ॥ सोहम्मसीसाणेसु णं भंते ! विमाणा किंमया पणत्ता ?, गोयमा ! सव्व-
रयणामया पणत्ता, तत्थ णं बह्वे जीवा य पोग्गला य वक्कमंति विडक्कमंति चयंति उवचयंति,
सासया णं ते विमाणा दव्वट्ठयाए जाव फासपज्जवेहिं असासता जाव अणुत्तरोववातिया वि-

माणा ॥ सोहम्मीसाणेसु णं देवा कओहिंतो उववज्जंति ? उववातो नेयव्वो जहा वक्कंतीए तिरि-
 यमणुएसु पंचेदिएसु संसुच्छिमवज्जिएसु, उववाओ वक्कंतीगमेणं जाव अणुत्तरो० ॥ सोहम्मीसा-
 णेसु देवा एगसमएणं केवतिया उववज्जंति ? गोयमा ! जह्नेणं एक्को वा दो था तिणि वा उक्कोसेणं
 संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति, एवं जाव सहस्सारे, आणतादी गेवेज्जा अणुत्तरा य एक्को
 वा दो वा तिणि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति ॥ सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! देवा समए
 २ अवहीरमाणा २ केवतिएणं कालेणं अवहिया सिया ? गोयमा ! तेणं असंखेज्जा समए २ अव-
 हीरमाणा २ असंखेज्जाहिं उस्सट्ठियणीहिं अवहीरंति नो चेव णं अवहिया सिया जाव सह-
 स्सारी, आणतादिगेसु चउसुवि, गेवेजेसु अणुत्तरेसु य समए समए जाव केवतिकालेणं अव-
 हिया सिया ? गोयमा ! ते णं असंखेज्जा समए २ अवहीरमाणा पलिओवमस्स असंखेज्जंति-
 भागमेत्तेणं अवहीरंति, नो चेव णं अवहिया सिया ॥ सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कएपेसु देवाणं
 केमहालया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा सरीरा पणत्ता, तंजहा—भवधार-
 णिज्जा य उत्तरवेउव्विया य, तत्थ णं जे से भवधारणिज्जे से जह्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जंति-
 भागो उक्कोसेणं सत्त रयणीओ, तत्थ णं जे से उत्तरवेउव्विए से जहणेणं अंगुलस्स संखेज्ज-
 तिभागो उक्कोसेणं जीयणसत्तसहस्सं, एवं एक्केक्का ओसारेत्ताणं जाव अणुत्तराणं एक्का रयणी,

गोविज्जगुत्तराणं एगे भवधारणिजे सरिरे उत्तरवेडविवया नत्थि ॥ (सू० २१३) सोहम्मीसा-
णेसु षं देवाणं सरिरेगा किंसंघयणी पणत्ता?, गोयमा! उण्हं संघयणाणं असंघयणी प-
णत्ता?, नेवडि नेव छिरा नवि पहारू णेव संघयणमत्थि, जे णोगला इट्टा कंता जाव ते तेसिं
संघातत्ताए परिणमंति जाव अणुत्तरोववातिथा ॥ सोहम्मीसाणेसु देवाणं सरिरेगा किंसंठिता
पणत्ता?, गोयमा! इविहा सरिरेगा—भवधारणिजा य उत्तरवेडविवया य, तत्थ षं जे ते भव-
धारणिजा ते समचउरंससंठाणसंठिता पणत्ता, तत्थ षं जे ते उत्तरवेडविवया ते णाणासंठाण-
संठिया पणत्ता जाव अञ्जुओ, अवेडविवया गोविज्जगुत्तरा, भवधारणिजा समचउरंससंठाणसं-
ठिता उत्तरवेडविवया णत्थि ॥ (सू० २१४) सोहम्मीसाणेसु देवा केरिसया वणणेणं पत्तत्ता?,
गोयमा! कणगतत्तरत्ताया वणणेणं पणत्ता । सणंङ्गमारमाहिंदेसु षं पउमपम्हगेरा वणणेणं
पणत्ता । वंभलोणे षं भंते! गोयमा! अहमधुगावणणाया वणणेणं पणत्ता, एवं जाव गोवज्जा,
अणुत्तरोववातिथा परमसुक्किहा वणणेणं पत्तत्ता ॥ सोहम्मीसाणेसु षं भंते! कर्पेसु देवाणं सरि-
रेगा केरिसया गंधेणं पणत्ता?, गोयमा! से जहा णामए—कोट्टुड्ढाण वा तदेव सव्वं जाव
मणामतत्ता चेव गंधेणं पणत्ता जाव अणुत्तरोववाइया ॥ सोहम्मीसाणेसु देवाणं सरिरेगा के-
रिसया फासेणं पणत्ता?, गोयमा! थिरमउयणिद्धसुकुमालच्छविफासेणं पणत्ता, एवं जाव अ-

३ प्रतिपत्ता

वैमा०

उद्देशः १

संहनन-

संस्थाने

सू० २१४

देववर्णादि

सू० २१५

शुसरोववातिया ॥ सोहम्मीसाणदेवाणं केरिसगा पुगला उरसासत्ताए परिणमंति ? गोयमा ! जे पोगला इडा कंता जाव ते तेसिं उरसासत्ताए परिणमंति जाव अणुत्तरोववातिया, एवं आहारत्ताएवि जाव अणुत्तरोववातिया ॥ सोहम्मीसाणदेवाणं कति लेरसाओ पणत्ताओ ? गोयमा ! एगा तेउलेरसा पणत्ता । सणंकुमारमाहिंदेसु एगा पम्हलेरसा, एवं बंभलोगेवि पम्हा, सेसेसु एक्का सुक्कलेरसा, अणुत्तरोववातियाणं एक्का परमसुक्कलेरसा ॥ सोहम्मीसाणदेवा किं सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी ? तिणिणिवि, जाव अंतिमगेवेज्जा देवा सम्मदिट्ठीवि मिच्छादिट्ठीवि सम्मामिच्छादिट्ठीवि, अणुत्तरोववातिया सम्मदिट्ठी णो मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी ॥ सोहम्मीसाणा किं पाणी अणणाणी ? गोयमा ! देवि, तिणिण पाणा तिणिण अणणाणा णियमा जाव गेवेज्जा, अणुत्तरोववातिया नाणी नो अणणाणी तिणिण पाणा णियमा । तिविधे जोगे दुविहे उवयोगे सन्वेसिं जाव अणुत्तरा ॥ (सू० २१५)

‘सोहम्मीसाणेसु णंमित्यादि, सौधर्मज्ञानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानपृथ्वी ‘कियत्’ किप्रमाणा वाहल्येन प्रज्ञप्ता ? गोतम ! सप्तविंशतिर्योजनशतानि वाहल्येन प्रज्ञप्ता, एवं शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि, नवरं सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः षड्विंशतिर्योजनशतानि वक्तव्यानि, ब्रह्मलोकलान्तकयोः पञ्चविंशतिः, महाशुकसहस्रारयोश्चतुर्विंशतिः, आनतव्राणतारणाच्युतकल्पेषु त्रयोविंशतिः, भैवेयकेषु द्वाविंशतिः, अनुत्तरविमानेष्वैकविंशतिर्योजनशतानि ॥ सम्प्रति विमानानासु चैरल्पपरिमाणं प्रतिपिपादयिषुराह—‘सोहम्मीसाणेसु

णं भंते !' इत्यादि, इह विमानं महानगरकरपं तस्य चोपरि वनस्रण्डप्रकाशः प्रासादादयः, तत्र पूर्वेण सूत्रकदम्बकेन विमानपृथिवीधाह-
 ल्यमुक्तं, अनेन प्रासादापेक्षया चञ्चलमुच्यत इति गर्भः, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कियद् ऊर्ध्वशुभ्रत्वेन प्रज्ञप्तानि ?
 भगवानाह—गौतम ! पञ्च योजनशतानि ऊर्ध्वमुभ्रत्वेन प्रज्ञप्तानि, मूलप्रासादादीनां तत्र पञ्चयोजनशतोच्छ्रयप्रसाणत्वात्, एवं शेष-
 सूत्राण्यपि भावनीयानि, नवरं सनत्कुमारसाहन्द्रयोः पद् योजनशतानि वक्रव्यानि, ब्रह्मलोकलान्तकयोः सप्त योजनशतानि, महा-
 शुक्रसहस्रारयोरेष्टौ योजनशतानि, आनतप्राणतारणाच्युतेषु कल्पेषु नव योजनशतानि, भैवेयकेषु दश योजनशतानि, जनुत्तरेष्वेकादश-
 योजनशतानि, सर्वत्रापि विमानानि बाहुर्योञ्जलमीलनेन द्वात्रिंशद्योजनशतानि, उपर्युपरि चाक्षुः(त्यहानिवदु)भ्रत्वेन दृष्टिभावात्,
 चक्रञ्च—“सत्तावीससयाहं आदिमकल्पेषु पुढविवाहहं । एकेकहाणि सेसे दुदुरो य दुरो चचक्र य ॥ १ ॥ पंचसउच्चत्तेणं आदिमकल्पेषु
 ह्येति य विभाणा । एकेकदुदुहिं सेसे दु दुरो य दुरो चचक्र य ॥ २ ॥ गेवेजणुत्तरेसु एसेव कसो व हाणिदुदुीए । एकेकंसि विभाणा दोमिनि
 मिलिया व षसीसं ॥ ३ ॥” [समाविशातिः शतानि आद्यकल्पयो. पृथ्वीधाहृत्यं । एकैकहातिः शेषेषु द्वयोर्द्वयोर्द्वयोश्चतुष्के च ॥ १ ॥
 ऊर्ध्वोच्चत्वेन पञ्च शतानि आद्यकल्पयोर्भवन्ति विमानानि । एकैकपृच्छिः शेषेषु द्वयोर्द्वयोर्द्वयोश्चतुष्के च ॥ १ ॥
 चरयोरेष एव क्रमो ह्यनिवृद्धोः । एकैकसिन् विमानानि द्वावपि मीलयित्वा द्वात्रिंशच्छतानि ॥ ३ ॥] सम्प्रति सस्यानतिरूप-
 णार्थमाह—‘सोहम्मीसाणेषु णं भंते !' इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्विमानानि किसिस्थितानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—
 गौतम ! द्विविधाति प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—आवलिकप्रविष्टानि आवलिकाबाह्यानि च, तत्रावलिकप्रविष्टानि नाम यानि पूर्वादिषु चतस्रसु
 दिक्षु श्रेण्या व्यवस्थितानि, यानि पुनरावलिकप्रविष्टाना प्राङ्गणप्रवेशे कुसुमप्रकर इव यत्सत्तो विप्रकीर्णानि तान्यावलिकाबाह्यानि,

३ प्रतिपत्तौ
 वैसा०
 चर्देशः १
 संहनन-
 संस्थाने
 सू० २१४
 देववर्णादि
 सू० २१५
 ॥ ३९७ ॥

तानि पुण्यावकीर्णानीत्युच्यन्ते, पुण्याणीव इतस्ततोऽवकीर्णानि—विप्रकीर्णानि इति व्युत्पत्तिः, तानि च मध्यवर्तिनो
 विमानेन्द्रस्य दक्षिणतोऽपरत उत्तरतश्च विद्यन्ते न तु पूर्वस्यां दिशि, उक्तञ्च—‘पुष्पावकिण्णगा पुण दाहिणतो पच्छिमेण उत्तरतो ।
 पुब्बेणं विमाणेदस्स नत्थि पुष्पावकिण्णा उ ॥ १ ॥’ ‘तथ णंमित्यादि, तत्रावलिकाप्रविष्टाऽऽवलिकाबाह्येण मध्ये यानि तानि आव-
 लिकाप्रविष्टानि तानि त्रिविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—दृत्तानि ज्येष्ठाणि चतुरस्राणि, इहावलिकाप्रविष्टानि प्रतिप्रस्तटं विमानेन्द्रकस्य
 पूर्वदक्षिणापरोत्तररूपास्तु चतस्तु दिक्षु श्रेण्या व्यवस्थितानि, विमानेन्द्रकश्च सर्वोऽपि वृत्तः; ततः पार्श्ववृत्तीनि चतस्तुष्वपि दिक्षु ज्य-
 स्थाणि, तेषां पृष्ठवश्चतस्तुष्वपि दिक्षु चतुरस्राणि, तेषां पृष्ठतो दृत्तानि, ततोऽपि भूयोऽपि ज्येष्ठाणि ततोऽपि चतुरस्राणीत्येवमावलि-
 कार्पयन्तः; तत्र त्रिविधान्येवावलिकाप्रविष्टानि ॥ ‘तथ णंमित्यादि, तत्र यानि आवलिकाबाह्यानि तानि नानासंस्थानसंस्थितानि
 प्रज्ञप्तानि, तथाहि—कानिचिन्नन्यावर्तकाराणि कानिचिरस्सिकाकाराणि कानिचित् खड्गाकाराणीत्यादि, उक्तञ्च—‘आवलिंयास्तु
 विमाणा वट्टा तसा तहेव चउरंसा । पुष्पावकिण्णगा पुण अणेगविहरवसटाणा ॥ १ ॥’ एवं तावद्वाच्यं यावद् भवेयकविमानानि,
 तान्येव यावदावलिकाप्रविष्टानामावलिकाबाह्यानां च भावात्, परत आवलिकाप्रविष्टान्येव, तथा चाह—‘अणुत्तरविमाणा णं भंते ।
 विमाणा किंसंठिया पन्नता ?’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं, भगवानाह—गौतम । द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—‘वट्टे य तंसा य, मध्यवर्त्तिसर्वाधिसि-
 द्धाह्यं विमान वृत्तं, शेषाणि विजयादीनि चत्वार्यपि ज्येष्ठाणि, उक्तञ्च—‘एग वट्टं तंसा चउरो य अणुत्तरविमाणा ।’ ॥ अथुताऽऽयामवि-
 ष्कम्भादिपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहन्मीसाणेसु णं भंते ।’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त । कल्पयोर्विमानानि किचद् आयामवि-
 ष्कम्भेन किचत्परिक्षेपेण प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधानि विमानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—सङ्ख्येयविस्तृतान्यसङ्ख्येयविस्तृतानि च,

तत्र यानि तानि सङ्क्षेयविस्तृतानि सङ्क्षेयानि योजनसहस्राण्ययामविष्कम्भेन असङ्क्षेयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण, तत्र यानि तान्यसङ्क्षेयविस्तृतानि असङ्क्षेयानि योजनसहस्राण्ययामविष्कम्भेन असङ्क्षेयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण, एवं तावद्वाच्यं यावद् श्रेय-
कविमानानि, तानि यावत् सङ्क्षेयविस्तृतानामसङ्क्षेयविस्तृतानां च बाहुर्येन भावात् न तु परतः, तथा चाह—‘अणुत्तरविमाणे षं भंते !
केवइयं आयातविक्रमंभेण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—सङ्क्षेयविस्तृतानि असङ्क्षेयविस्तृतानि च,
सर्वार्थसिद्धं सङ्क्षेयविस्तृतं शेषाण्यसङ्क्षेयविस्तृतानीति भावः; तत्र यत्तत्सङ्क्षेयविस्तृतं तद् एकं योजनशतसहस्रमायामविष्कम्भेन त्रीणि
योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्यधिके योजनानां क्रोशान्निक्कमष्टाविंशं धनुःशतं त्रयोदशाङ्गुलानि एकमर्द्धाङ्गुल-
मिति परिक्षेपेण, तत्र यानि तान्यसङ्क्षेयविस्तृतानि तान्यसङ्क्षेयानि योजनसहस्राण्ययामविष्कम्भेन असंख्येयानि योजनसहस्राणि
परिक्षेपेण प्रज्ञप्तानि ॥ सम्प्रति वर्णप्रतिपादनार्थमाह—‘सौहृन्मीसाणेषु षं भंते !’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमा-
नानि कतिवर्णानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! पञ्चवर्णानि, तद्यथा—कृष्णानि नीलानि लोहितानि हारिद्राणि शुक्रानि, एवं
शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि, नवरं सनत्कुमारयाहेन्द्रयोश्चतुर्वर्णानि कृष्णवर्णाभावात्, ब्रह्मलोकलान्तकयोस्त्रिवर्णानि कृष्णनीलवर्णाभा-
वात्, महाशुकसहस्रारयोर्द्विवर्णानि कृष्णनीलहारिद्रवर्णाभावात्, आनतप्राणतारणाच्युतकल्पेषु एकवर्णानि, शुक्रवर्णस्यैकस्य भावात्,
श्रेयैकविमानानि अनुत्तरविमानानि च परमशुक्रानि, उक्तञ्च—‘सौहृन्मि पंचवर्णा एकाहीणा उ जा सहस्रारं । दो दो तुष्टा
कप्पा तेष परं पुंडरीयाहं ॥ १ ॥’ सम्प्रति प्रभाप्रतिपादनार्थमाह—‘सौहृन्मीसाणेषु षं’मित्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! दो दो तुष्टा
विमानानि कीदृशानि प्रभया प्रज्ञप्तानि ?, कीदृशी तेषां प्रभा प्रज्ञप्तेति भावः; भगवानाह—गौतम ! प्रभया प्रज्ञप्तानि ‘नित्यालोकानि’

३ प्रतिपत्सौ

वैसा०

उद्देशः १

संहनन-

संस्थाने

सू० २१४

देववर्णादि

सू० २१५

नित्यमालोकोद्दर्शनं दृश्यमानता येषां ताति नित्यालोकानि न तु जातुचिदपि तमसाऽऽश्रीयन्त इति भावः; कथं नित्यालोकानि ? इति हेतुद्वारेण विशेषणमाह—नित्योद्द्योतानि, 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनमिति हेतोः प्रथमा, ततोऽयमर्थः—यस्मान्निर्गतं—सततमप्रतिषेधमुद्द्योतो—दीप्यमानता येषां ताति (तथा) ततो नित्यालोकानि, सततमुद्द्योतमानता च परसापेक्षाऽपि संभाव्येत यथा भेरोः स्फटिककाण्डस्य सूर्यरश्मिसम्पर्कतः, तत आह—स्वयंप्रभाणि स्वयं सूर्यादिप्रभावात् देदीप्यमानता येषां ताति तथा, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ सम्प्रति गन्धप्रतिपादनार्थमाह—'सौहृन्मीसाणोसु णं भंते !' इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कीदृशानि गन्धेन प्रक्षप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! 'से जहानामए कोट्टपुड्डाण वा चंपकपुड्डाण वा दमणगपुड्डाण वा कुंकुमपुड्डाण वा चंदणपुड्डाण वा उसीरपुड्डाण वा मरुयापुड्डाण वा जार्हपुड्डाण वा जूहियापुड्डाण वा मस्त्रियापुड्डाण वा ष्हाणमज्जियापुड्डाण वा केयहपुड्डाण वा पाडलिपुड्डाण वा नीमालियापुड्डाण वा वासपुड्डाण वा कप्पूरपुड्डाण वा अणुवायसि उट्ठिभज्जमाणाण वा कुट्टिज्जमाणाण वा रुक्खिज्जमाणाण वा उक्कीरिज्जमाणाण वा विक्खरिज्जमाणाण वा परिभुज्जमाणाण वा परिभाइज्जमाणाण वा भंडाओ वा भंडं साहरिज्जमाणाण वा ओराला मणुण्णा मणहरा धाणमणनिव्वुरकरा सव्वतो समंता गंधा अभिनिससरांति, भवे एयारुवे सिया ?, नो इण्ठे समडे, ते णं विमाणा एत्तो इट्टतरा चेव कंततरा चेव मणुव्वतरा चेव मणामततरा चेव गंधेणं पण्णत्ता' अस्य ज्वालया पूर्ववत्, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ सम्प्रति स्पर्शप्रतिपादनार्थमाह—'सौहृन्मीसाणोसु णं भित्थादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कीदृशानि स्पर्शेन प्रक्षप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! 'से जहानामए अइण्ठे वा रुत्तेइ वा वूरेइ वा नवणीएइ वा हंसगन्धतूलीइ वा सिरीसकुसुमनिचए वा पवालकुसुमपत्तरासीइ वा, भवे एयारुवे ?, नो इण्ठे समडे, ते णं

विमाणा इतो इदतरा चैव कंततरा चैव मणुभतरा चैव मणाभतरा चैव फासेणं पणत्ता' इति पूर्ववत्, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ सम्प्रति महत्त्वप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु' इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्तः कल्पयोर्विमानानि 'किमहान्ति' किंप्रमाणमहत्त्वंति प्रश्नानि ?, भगवानाह—गौतम ! 'अयणं जंबुद्वीवे दीवे' इत्यादि जम्बूद्वीपवाक्यं परिपूर्णमेवं द्रष्टव्यं 'सन्वद्दीवसमुद्राणं सन्वन्भंतराए सन्वसुद्राए वट्टे तेष्वापूपसंठाणसंठिते वट्टे पुक्खवरकणिण्यासंठाणसंठिए वट्टे पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए एकं जोयणसयसहस्सं आयामविकखभेणं तिन्नि य जोयणसयसहस्सा सोलस सहस्सा दी य सया स-त्तावीसा तिन्नि य कोसे अट्टावीसं धणुसयं तेरस य भंगुलाइं अद्धंगुल किच्चिविसेसाहिए परिकखेव्हेणं पन्नत्ते' इदं च पूर्ववद् भावनीयं, देवो नाम महद्धिको यावन्महाभागः यावत्करणात् महाश्रुतिक इत्यादिपरिग्रहः, 'जाव इणामेव' 'इणामेवे'ति यावदिदानीमेव, अनेन चपुटिकात्रयातुकरणपुरस्सरमत्यन्तं कालसोकत्वं इति कृत्वा केवलकल्पं—परिपूर्णं जम्बूद्वीपं द्वीपं त्रिभिरत्सरोनिपातैः—तिसृभि-श्चपुटिकाभिरित्यर्थः त्रिसप्तकल्पः—एकविंशतिवारान् 'अनुपरिवत्त्य' प्रादक्षिण्येन परिभ्रम्य 'हव्वं' शीघ्रमागच्छेत् 'से णं देवे' इत्यादि, स देवस्तया सकलदेवजनप्रसिद्धया पूर्वदृष्टान्तभावितया 'उत्कट्टया' अतिशायिन्या 'तुरियाए चवलाए चडाए सिग्घाए चकुयाए जवणाए छेयाए' अमीषा पदानां व्याख्यान पूर्ववत्, 'दिव्यया' देवगत्या व्यतिव्रजन् यावेदेकाहं वा द्वयाहं वा उत्कर्षतः ष-ण्मासान् व्यतिव्रजन् तत्रास्त्येककं विमानं यद् व्यतिव्रजेत् अस्त्येककं विमान यश्च व्यतिव्रजेत्, 'एवमहाल्लिया णं' एतावति महान्निव-गौतम ! विमानानि प्रश्नानि, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ 'सोहम्मीसाणेसु णं'मित्यादि, सौधर्मेशानयोर्भे-दन्तः ! कल्पयोर्विमानानि किमयाति प्रश्नानि ?, भगवानाह—गौतम ! सर्वाजना रक्षमयाति अर्च्छानि यावत्प्रतिरूपाणि । 'सत्थ णं'-

ण्णमाह, सेत्तं दुखुरा । से किं तं गंडीपया ?, गंडीपया अणेगविहा पणत्ता, तंजहा-इत्थी हरियपूयणा मंहुणहत्थी सम्मा गंडा, जे यावण्णे तहप्पगारा, सेत्तं गंडीपया । से किं तं सणफ्फया ?, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा-सीहा म्मा दीविया अच्छा तरच्छा परस्सरा सीयाला सुणगा कोफ्तिया ससगा चित्तगा चित्तलगा, जे यावण्णे तहप्पकारा ॥” इति, तत्र प्रतिपदमेकः दुरो येषां ते एकदुराः-अथादयः, प्रतिपादं द्वौ दुरौ-शफौ येषां ते द्विदुरा-उग्रदयः, तथा च तेपामेकैकस्मिन् पादे द्वौ शफौ दृश्येते, गण्डीव पदं येषां ते गण्डीपदाः-इत्त्यादय, सनत्वानि-दीर्घनसपरिकुलितानि पदानि येषां ते सनसपदाः-थादय, प्राकृतत्वाच्च ‘सणफ्फया’ इति सूत्रे निर्देशः, अथादयस्लेतद्भेदा. केचिदतिप्रसिद्धत्वात्स्यमन्ये च लोफ्तो वेदितव्याः, नवरं सनसपदाधिकारे द्वीपका.-चित्तका अच्छाः-ऋक्षाः परासरा.-सरमा. कोकन्तिका-लोमठिकाः चित्ता चित्तलगा आरण्यजीवविशेषाः, शेषास्तु सिंहव्याघ्रतरश्चट्टगालशुन-ककोलशुनशशकाः प्रतीताः, ‘ते समासतो’ इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तसूत्रं शरीरादिद्वारकलापसूत्रं च जलचरवद्भावनीयं, नवरमवगाहना-द्वारे जघन्यतोऽवगाहना अङ्गुलासक्षयेयभागप्रमाणा उत्कृष्टा गव्यूतपृथक्त्वं स्थितिद्वारे जघन्यत. स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतश्चतुरगीति वर्षसहस्राणि, शेषं तथैव, उपसंहारमाह-‘सेत्तं चउत्पयथलयरसंमुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणिया’ ॥ अथ के ते परिसर्पस्थलचर-संमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ?, २ द्विविधा. प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-‘एवं भेदो भाणियव्वो’ इति, ‘एवम्’ उक्तेन प्रकारेण यथा प्रज्ञा-पनायां तथा भेदो वक्तव्यो यावत् ‘पज्जात्ता य अपज्जात्ता य’ स चैवम्-‘तंजहा-उरपरिसप्पथलयरसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिरिक्खजो-णिया य मुयपरिसप्पथलयरसंमुच्छिमपञ्चिदियतिरिक्खजोणिया य ।’ सुगम, नवरम् उरसा परिसर्पन्तीत्युरःपरिसर्पा.-सर्पादयः, मुजाभ्यां परिसर्पन्तीति मुजपरिसर्पा-नकुलादयः, शेषपदसमासः प्राग्वत्, ‘क्षे किं तं उरपरिसप्पथलयरसंमुच्छिमपञ्चिदियतिरि-

मित्यादि, तत्र-तेषु विमानेषु बहवो जीवाः—पृथ्वीकायरूपाः पुद्गलाश्च ‘अपक्रामन्ति’ गच्छन्ति ‘व्युत्क्रामन्ति’ उत्पद्यन्ते, तथा ‘धीयन्ते’ चयसुपगच्छन्ति ‘उपचीयन्ते’ उपचयसुपगच्छन्ति, एतत् पुद्गलापेक्षं विशेषणं, पुद्गलानामेव चयोपचयधर्मकत्वात्, शाश्व-
 तानि भदन्त ! विमानानि द्रव्यार्थतया प्रज्ञप्तानि ?, वर्णपर्यायै रसपर्यायैरगन्धपर्यायैः स्पर्शपर्यायैरशाश्वतानि प्रज्ञप्तानि, एवं निरन्तरं
 तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ॥ ‘सोहम्मीसाणेषु णं भंते !’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्देवाः कुतो योनेरुद्भृत्योत्प-
 द्यन्ते ? किं नैरयिकेभ्यः ? इत्यादि यथा ‘व्युत्क्रान्तौ’ व्युत्क्रान्त्याख्ये षष्ठे पदे प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः,
 इह तु ग्रन्थगौरवभायान्न लिख्यते भूयान् हि स ग्रन्थः ॥ सम्प्रति कियन्त एकस्मिन् समये उत्पद्यन्ते ? इति निरूपणार्थमाह—‘सो-
 हम्मी’त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्देवा एकस्मिन् समये, सूत्रे तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्, कियन्त उत्पद्यन्ते ?, भगवानाह
 —गौतम ! जघन्येन एको द्वौ वा त्रयो वा, उत्कर्षतः सङ्ख्येया वाऽसङ्ख्येया वा तिरश्चामपि गर्भजपञ्चेन्द्रियाणां तत्रोत्पादात्, एवं
 तावद्वक्तव्यं यावत्सहस्रारकरूपः, ‘आणयदेवा णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनैको द्वौ त्रयो वा
 उत्कर्षतः सङ्ख्येयाः, मनुष्याणामेव तत्रोत्पादात्, तेषां कोटीकोटीप्रमाणत्वात्, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः ॥
 सम्प्रति कालतोऽपहारत. परिमाणमाह—‘सोहम्मी’त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्देवाः समये समये एकैकदेवापहारेणाप-
 द्वियमाणा अपद्वियमाणाः कियता कालेनापद्वियन्ते ?, भगवानाह—गौतम ! असङ्ख्येयास्ते देवाः समये समये एकैकदेवापहारेणाप-
 द्वियमाणाः २ असङ्ख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपद्वियन्ते, एतावता किमुक्तं भवति ?—असङ्ख्येयासूत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः सम-
 यास्तावत्प्रमाणाः सौधर्मेशानदेवा इति, एवमुत्तरत्रापि भावना भावनीया, एतच्च कल्पनामात्रं परिमाणवाधारणार्थमुक्तं न पुनस्ते कदाच-

धीजीवा-
 बीवाभि०
 मलयगि-
 रीयावृत्तिः
 ॥ ४०० ॥

नापि केनाप्यपहताः स्युः; तथा चाह—‘नो चेव णं अवहिया सिया’ एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावत्सहस्रारकल्पदेवाः; ‘आण-
 यपाणयआरणअञ्जुएसु’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! आनतप्राणतारणाच्युतेषु कल्पेषु देवा असङ्ख्येयाः; ते च
 समये समये एकैकापहारेणापद्ध्यमाणा. पत्योपमस्य—क्षेत्रपत्योपमस्य सूक्ष्मस्यासङ्ख्येयभागमात्रेण कालेनापद्ध्यन्ते, किमुक्तं भवति ?
 —सूक्ष्मक्षेत्रपत्योपमासङ्ख्येयभागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणस्ते भवन्तीति, एवं भ्रैवेयकदेवा अनुत्तरोपपत्तिनोऽपि वाच्याः ॥ स-
 म्प्रति शरीरावगाहनामानप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मीसाणेषु णं भंते!’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त! कल्पयोर्देवानां ‘किंम-
 हालया’ इति किं महती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम! द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—भवधारणीया उत्तरवैक्रिया च, तत्र
 या सा भवधारणीया सा जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयमागमात्रा उत्कर्षतः सप्त रत्नयः; तत्र या सा उत्तरवैक्रिया सा जघन्यतोऽङ्गुलस्य स-
 ङ्ख्येयं भागं यावत् न लसङ्ख्येयं तथाविधप्रयत्नाभावात्, उत्कर्षत एकं योजनशतसहस्रं, एवं तावद्वाच्यं यावदच्युतकल्पो, नवरं स-
 नत्कुमारसाहेन्द्रयोरुत्कर्षतो भवधारणीया षड् रत्नयः; ब्रह्मलोकलान्तकेषु पञ्च, महाशुक्रसहस्रारयोश्चत्वारः; आनतप्राणतारणाच्युतेषु
 त्रयः; ‘गेवेज्जगदेवा णं भंते!’ इत्यादि, भ्रैवेयकदेवानां भदन्त! किंमहती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता?, भगवानाह—गौतम! भ्रैवेयकदे-
 वानामेकं भवधारणीयं शरीरं प्रज्ञप्तं न तूत्तरवैक्रियं, शक्तौ सत्यामपि प्रयोजनाभावात्तदकरणात्, तदपि च भवधारणीयं जघन्यतो-
 ऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रमुत्कर्षतो द्वौ रत्नी, एवमनुत्तरोपपातसूत्रमपि वक्तव्यं, नवरमुत्कर्षत एका रत्निरिति वाच्यम् ॥ सम्प्रति संहन-
 नमधिकृत्याह—‘सोहम्मी’त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त! कल्पयोर्देवानां शरीराणि ‘किंसंहननानि’ किं संहननं येषां तानि तथा
 प्रज्ञप्तानि?, भगवानाह—गौतमं! षण्णां संहननानामन्यतमेनापि संहननेनासंहननानीति; संहननस्यास्थिरचंचनात्सकत्वात् तेषां चास्थ्या-

'दीनामसम्भवात्, तथा चाह—'नेवद्वी' इत्यादि, नैवास्ति तेषां शरीरेषु नापि शिरा—श्रीवाधमनिर्नापि स्नायूषि—शेषं शिराजालं, किन्तु ये पुद्गला इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोह्रा मनआपतरा एतेषां व्याख्यानं प्राग्वत् ते तेषां सङ्घाततया परिणमन्ति ततः संहननाभावः, एवं तावद्वाच्यं यावदनुत्तरोपपातिकानां देवानां ॥ सम्प्रति संस्थानप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मीसाणेषु' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! तेषां शरीरकाणि द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—भवधारणीयानि उत्तरवैक्रियाणि च, तत्र यद् भवधारणीयं तत्समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तं, देवानां भवप्रत्ययतः प्रायः शुभनामकर्मोदयभावात्, तत्र यदुत्तरवैक्रियं तत् नानासंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तं, तस्येच्छया निर्वर्त्यमानत्वात्, एवं तावद्वक्तव्यं यावदच्युतः कल्पः, 'गेविज्जागदेवाण'मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! त्रैवेयकदेवानामेकं भवधारणीयं शरीरं तच्च समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तं, एवमनुत्तरोपपातिसूत्रमपि । अद्युतावर्णप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधमंशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवानां शरीरकाणि कीदृशानि वर्णेन प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! कनकलग्गुकानि कनकलगिव रक्ता आभा—छाया येषां तानि तथा वर्णेन प्रज्ञप्तानि, उत्तप्तकनकवर्णानीति भावः, एवं शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि, नवरं सनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्ब्रह्मलोकेऽपि च पद्मपद्मगौराणि, पद्मकेसरतुल्यावदातवर्णानीति भावः, ततः परं लान्तकादिषु यथोत्तरं शुक्लशुक्तरशुक्लतमानि, अनुत्तरोपपातिनां परमशुक्लानि, उक्तञ्च—'कणगतयस्ताभा सुरवसभा दोषु ह्येति कल्पेषु । तिसु ह्येति पम्हगोरा तेण परं सुक्किला देवा ॥ १ ॥' सम्प्रति गन्धप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी'त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! 'से जहानामए—कोट्टुडाण वा' इत्यादि विमानवद्भावनीयं, एवं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिनाम् । सम्प्रति स्पर्शप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधमंशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवानां शरीरकाणि कीदृशानि स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि ?,

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४०१ ॥

भगवानाह—गौतम ! 'थिरमउयणिद्धसुकुमाला फासेणं पणत्ता' इति स्थिराणि नतु मनुष्याणामिव विशरारुभावं बिभ्राणानि मृदूनि—अकठिनानि स्निग्धानि—स्निग्धच्छायानि नतु रूक्षाणि सुकुमाराणि नतु कर्कशानि ततो कर्कशानि ततो विशेषणसमासः, स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि, एवं तावद्धक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिना देवाना शरीरकाणि ॥ साम्प्रतमुच्छ्वासप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवाना कीदृशाः पुद्गला उच्छ्वासतया परिणमन्ति ? भगवानाह—गौतम ! ये पुद्गला इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोज्ञा मनआपा एतेषा व्याख्यानं प्राग्वत् ते तेषामुच्छ्वासतया परिणमन्ति, एवं तावद्वाच्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः । एवमाहारसूत्राप्यपि ॥ सम्प्रति लेश्याप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवाना कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह—गौतम ! एका तेजोलेश्या, इदं प्राचुर्यमङ्गीकृत्य प्रोच्यते, यावता पुनः कथञ्चित्तथाविधद्रव्यसम्पर्कतोऽन्याऽपि लेश्या यथासम्भवं प्रतिपत्तव्या, सनत्कुमारमाहेन्द्रविषयं प्रभ्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! एका पद्मलेश्या प्रज्ञप्ता, एवं ब्रह्मलोकेऽपि, लान्तके प्रभ्रसूत्रं सुगमं, निर्वचन—गौतम ! एका शुक्लेश्या प्रज्ञप्ता, एवं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः, उक्तञ्च—'किण्हानीलाकाउतेऊलेसा य भवणवंतरिया । जोइससोहम्मीसाण तेजलेसा सुणेयव्वा ॥ १ ॥ कल्पे सणकुमारे माहिंदे चेव वंभलोए य । एणसु पम्हलेसा तेण परं सुक्कलेसा उ ॥ २ ॥" सम्प्रति दर्शनं चिचिन्तयिपुराह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवा णमिति वाक्यालङ्कारे किं सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टय ? भगवानाह—गौतम ! सम्यग्दृष्टयोऽपि मिथ्यादृष्टयोऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽपि, एवं यावद् भ्रैवेयकदेवा, अनुत्तरोपपातिनः सम्यग्दृष्टय एव वक्तव्या. न मिथ्यादृष्टयो नापि सम्यग्मिथ्यादृष्टयः तेषा तथास्वभावत्वात् ॥ सम्प्रति ज्ञानाज्ञानचिन्तां चिकीर्षुराह—'सोहम्मी'त्यादि प्रभ्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! ज्ञानिनोऽव्यज्ञानिनो-

ऽपि, तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमाङ्घ्रिज्ञानिनस्ताद्यथा—आभित्तिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽत्रधिज्ञानिनः, ये अज्ञानिनस्ते नियमात् ज्यज्ञानिनस्ताद्यथा—मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनश्च, एवं तावद्वाच्यं यावद् भ्रैवेयकाः, अनुत्तरोपपातिनो ज्ञानिन एव वक्तव्याः, योगसूत्राणि पाठसिद्धानि ॥ सम्प्रत्यवधिक्षेत्रपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणदेवा ओहिणा केवतियं खेत्तं जाणंति पासंति?, गोयमा! जहणणेणं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं उक्कोसेणं अवही जाव रयणप्पभा पुढवी उहुं जाव साहं विमाणाहं तिरियं जाव असंखेज्जा दीवससुहा [एवं—सक्कीसाणा पढमं दोच्चं च सणंक्कुमारमाहिंदा । तच्चं च बंभ-लंतग सुक्कसंहरसारग चउत्थी ॥ १ ॥ आणयपाणयकप्पे देवा पासंति पंचमिं पुढवीं । तं चेव आरणञ्जुय ओहीनाणेण पासंति ॥ २ ॥ छट्ठीं हेट्ठिममञ्झिमगेवेज्जा सत्तमिं च उवरिच्छा । संभि-ण्णलोगनालिं पासंति अणुत्तरा देवा ॥ ३ ॥] (सू० २१६)

‘सोहम्मी’त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवाः कियत्क्षेत्रमवधिना जानन्ति ज्ञानेन पश्यन्ति दर्शनेन ?, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनाङ्गुलस्यासङ्ख्येयमार्गं, अत्र पर आह—नन्वङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रक्षेत्रपरिमितोऽवधिः सर्वजघन्यो भवति, सर्वजघन्यश्चावधि-स्तिर्यग्मनुष्येष्वेव न शेषेषु, यत आह भाष्यकारः स्वकृतभाष्यटीकायाम्—“उत्कृष्टो मनुष्येष्वेव नान्येषु, मनुष्यतिर्यग्योनित्वेव ज-घन्यो नान्येषु, शेषाणां मध्यम एवे”ति तत्कथमिह सर्वजघन्य उक्तः ?, उच्यते, सौधर्मादिदेवानां पारभावि कोऽप्युपपातकालेऽवधिः संभवति स एव कदाचित्सर्वजघन्योऽपि उपपातानन्तरं तु तद्भवजः ततो न कश्चिदोषः, आह च जिनभद्रगणिक्रमाश्रमणः—“वेमा-

श्रीजीवा-
जीवामि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४०२ ॥

णियाणं गुलभागसंखं जहन्नजो होइ (ओही) । उववाए परभवजो होइ तो पच्छा ॥ १ ॥” ‘उक्कोसेणं एवं’ यथा-
ऽवधिपदे ब्रह्मापनायां तथा वक्तव्यं, तत्रैवम्—‘उक्कोसेणं अहे जाव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए हेड्डिल्ले चरमंते’ अथस्तानाच्चरमपर्यन्ताद्
यावदित्यर्थः ‘तिरियं जाव असंखेजे दीवससुद्धे, उडुं जाव सगाइं विमाणाइं’ स्वकीयानि विमानानि स्वकीयविमानस्तूपुष्वजादिकं याव-
दित्यर्थः ‘जाणंति पासंति, एवं सणकुमारमाहिंदावि, नवरं अहे जाव दोच्चाए सक्करप्पभाए पुढवीए हेड्डिल्ले चरिमंते, एवं बंभलोगलं-
तगदेवावि, नवरं अहे जाव तच्चाए पुढवीए, महासुक्कसहस्सारगदेवा चउत्थीए पंकप्पभाए पुढवीए हेड्डिल्ले चरिमंते, आणयपाणयआ-
रणञ्चुयदेवा अहे जाव पंचमीए पुढवीए घूमप्पभाए हेड्डिल्ले चरिमंते, हेट्टिममज्झिमगेवज्जगदेवा छट्ठीए तमाप्पभाए पुढवीए हेड्डिल्ले च-
रिमंते, उवरिमगेवज्जगा देवा अहे जाव सत्तमाए पुढवीए हेड्डिल्ले चरिमंते, अणुत्तरोववाइयदेवा णं भंते ! केवइयं खेत्तं ओहिणा जा-
णंति पासंति ?, गोयमा ! संभिन्नं लोगनालिं’ परिपूर्णं चतुर्देशरज्ज्वासिकां लोकनाडीमित्यर्थः ‘ओहिणा जाणंति पासंति’ इति, उक्तञ्च
—‘सक्कीसाणा पढमं दोक्कं च सणकुमारमाहिंदा । तच्चं च बंभलंतग सुक्कसहस्सारा चउत्थि ॥ १ ॥ आणयपाणयकप्पे देवा पासंति
पंचमि पुढवि । तं चेव आरणञ्चुय ओहीनाणेण पासंति ॥ २ ॥ छट्ठिं हिट्टिममज्झिमगेविज्जा सत्तमिं च उवरिहा- । संभिन्नलोगनालिं
पासंति अणुत्तरा देवा ॥ ३ ॥ सम्प्रति समुद्घातप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! देवाणं कति समुग्घाता पणत्ता ?, गोयमा ! पंच समुग्घाता पणत्ता,
तंजहा—वेदणासमुग्घाते कसाय० मारणंतिय० वेडब्बिय० तेजससमुग्घाते एवं जाव अञ्जुए ।
गेवज्जाणं आदिह्ला तिण्णिण समुग्घाता पणत्ता ॥ सोहम्मीसाणदेवा केरिसयं खुधपिवासं पच्च-

पुण्भवमाणा विहरंति?, गोयमा! णत्थि खुधापिवासं पच्चणुभवमाणा विहरंति जाव अणुत्तरो-
 ववातिया ॥ सोहम्मीसाणेसु णं अंते! कप्पेसु देवा एगत्तं प्रभू विउव्वित्तए पुहुत्तं पभू विउव्वि-
 त्तए?, हंता पभू, एगत्तं विउव्वेमाणा एगिंदियरूवं वा जाव पंचिंदियरूवं वा पुहुत्तं विउव्वेमाणा
 एगिंदियरूवाणि वा जाव पंचिंदियरूवाणि वा, ताइं संखेज्जाइंपि असंखेज्जाइंपि सरिसाइं पिअस-
 रिसाइंपि संबद्धाइंपि असंबद्धाइंपि रूवाइं विउव्वंति विउव्वित्ता अप्पणा जहिच्छियाइं कज्जाइं
 करंति जाव अञ्चुओ, गेवेल्लणुत्तरोववातिया देवा किं एगत्तं पभू विउव्वित्तए पुहुत्तं पभू विउ-
 व्वित्तए?, गोयमा! एगत्तंपि पुहुत्तंपि, नो च्चेव णं संपत्तीए विउव्विसु वा विउव्वंति वा विउ-
 व्विस्संति वा ॥ सोहम्मीसाणदेवा केरिसयं सायासोक्खं पच्चणुभवमाणा विहरंति?, गोयमा!
 मणुण्णा सद्दा जाव मणुण्णा फासा जाव गेविल्ला, अणुत्तरोववाइया अणुत्तरा सद्दा जाव फासा ॥
 सोहम्मीसाणेसु देवाणं केरिसगा इह्वी पणत्ता?, गोयमा! महिह्वीया महल्लुइया जाव महाणुभागा
 इह्वीए पं० जाव अञ्चुओ, गेवेल्लणुत्तरा य सव्वे महिह्वीया जाव सव्वे महाणुभागा अणिदा जाव
 अहमिंदा णामं ते देवगणा पणत्ता समणाउसो! ॥ (सू० २१७)

'सोहम्मी'त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह-गौतम! पञ्च समुद्घाताः प्रज्ञप्रास्तद्यथा-वैदनासमुद्घातः कपायसमुद्घातो मर-
 णसमुद्घातो वैक्रियसमुद्घातसौजससमुद्घातः, एतेषां स्वरूपं प्रागेव द्विविधप्रतिपत्तावभिहितं, उत्तरौ द्वौ समुद्घातौ न भवतः, आ-

श्रीजीवा-
जीवाभि-
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४०३ ॥

हारकलछिद्येकवलित्वाभावात्, एवं तावद्वाच्यं यावदच्युतः कल्पः, 'गेवेज्जागदेवाणंभंते!' इत्यादि प्रशस्त्रुं सुगमं, भगवानाह-
गौतम! पञ्च समुद्रघाताः प्रज्ञासास्त्रयथा-वेदनामसुद्रघात इत्यादि, एते च पञ्चापि तोषां शक्तिः प्रतिपत्तव्याः, कर्तव्यतया तु तत्र
त्रय एव, तथा चाह—'नो चेव ण' मित्यादि, नैव कदाचनापि वैक्रियतैजससमुद्रघाताभ्यां समवहताः समवहन्यन्ते समवहन्यन्ते
प्रयोजनाभावात्: प्रकृत्युपशान्ततया च वैक्रियसमुद्रघातारम्भासम्भवात्, एवमनुत्तरोपपातिकानामपि वक्तव्यम् ॥ 'सोहम्मी'त्यादि,
सौधर्मेशानयोर्भदन्त! कल्पयोर्देवाः कीदृशं क्षुष पिपासा च क्षुत्पिपासं प्रत्यनुभवन्तो 'विहरन्ति' आसते?, गौतम! नास्त्येतद् यत्ते
क्षुत्पिपासं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्तीति, एवं यावदनुत्तरोपपातिकाः ॥ 'सोहम्मीसाणेसु ण'मित्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त! कल्पयोर्देवाः
'एकत्वम्' एकरूपं विकुर्वितुं प्रभवः पृथक्त्वं?—बहूनीत्यर्थः, भगवानाह—गौतम! एकत्वमपि प्रभवो विकुर्वितुं पृथक्त्वमपि प्रभवो
विकुर्वितुं, एकत्वं विकुर्वन्त एकेन्द्रियरूपं वा द्वीन्द्रियरूपं वा त्रीन्द्रियरूपं वा चतुरिन्द्रियरूपं वा पञ्चेन्द्रियरूपं वा विकुर्वितुं, पृथक्त्वं
विकुर्वन्त एकेन्द्रियरूपाणि यावत्पञ्चेन्द्रियरूपाणि वा, तान्यपि सत्त्वैर्यानि विकुर्वन्ति असत्त्वैर्यानि वा, तान्यपि 'सदृशानि' सजातीयानि
वा 'असदृशानि' विजातीयानि 'संबद्धानि' आसन्ति समवेतानि 'असंबद्धानि' आसन्तप्रदेशेभ्यः पृथग्भूतानि प्रासादघटपटादीनि, यथा
चतुर्दशपूर्वधरा घटाद् घटसहस्रं पटात्पटसहस्रं कुर्वन्ति, विकुर्वित्वा पश्चाद् यादृच्छिकानि कार्याणि कुर्वन्ति, एवं तावद्यावदच्युतकल्पदेवा,
'गेवेज्जागदेवाणं भंते!' इत्यादि प्रशस्त्रुं प्रतीतं, भगवानाह—गौतम! एकत्वमपि प्रभवो विकुर्वितुं पृथक्त्वमपि, 'नो चेव ण'मित्यादि, नैव
पुनः 'सम्पत्त्या' साक्षाद्वैक्रियरूपसम्पादनेन विकुर्वितवन्तो विकुर्वन्ति विकुर्वितवन्तो विकुर्वन्ति एवमनुत्तरोपपातिका अपि वक्तव्या ॥ 'सोहम्मी'-
त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त! कल्पयोर्देवाः कीदृश 'सातसौख्यं' सातं—आह्लादरूपं सौख्यं सातसौख्यं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति?,

भगवानाह—गौतम ! मनोज्ञाः शब्दा मनोज्ञानि रूपानि मनोज्ञा गन्धा मनोज्ञा रसाः मनोज्ञाः स्पर्शाः एवंरूपं सातसौख्यं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, एवं तावद्वाच्यं यावद्भवेयकदेवाः, 'अणुत्तरोववाइयाण'मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अनुत्तराः शब्दा यावदनुत्तराः स्पर्शाः इत्येवंरूपं सातसौख्यं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥ साम्प्रतमृद्धिप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी'त्यादि, सौधर्मे-शानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्देवाः कीदृशा ऋद्ध्या प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! महर्द्धिका यावन्महानुभागाः, अमीषां पदानां व्याख्यानं पूर्ववत्, एवं तावद्भक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः ॥ सम्प्रति विभूषाप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणा देवा केरिसया विभूसाए पणत्ता?, गोयमा ! डुविहा पणत्ता, तंजहा—वेड-
 न्वियसरीरा य अवेडन्वियसरीरा य, तत्थ णं जे ते वेडन्वियसरीरा ते हारविराइयवच्छा
 जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाणा पभासेमाणा जाव पडिरूवा, तत्थ णं जे ते अवेडन्वियसरीरा
 ते णं आभरणवसणरहिता पगतित्था विभूसाए पणत्ता ॥ सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु
 देवीओ केरिसियाओ विभूसाए पणत्ताओ?, गोयमा ! डुविधाओ पणत्ताओ, तंजहा—वेड-
 न्वियसरीराओ य अवेडन्वियसरीराओ य, तत्थ णं जाओ वेडन्वियसरीराओ ताओ सुवण्णस-
 ङ्खलाओ सुवण्णसङ्खलाइं वत्थाइं पवर परिहिताओ चंदाणाओ चंदविलासिणीओ चंदद्धसम-
 णिडालाओ सिंगारागारचारुवेसाओ संगय जाव पासातीयाओ जाव पडिरूवा, तत्थ णं जाओ
 अवेडन्वियसरीराओ ताओ णं आभरणवसणरहियाओ पगतित्थाओ विभूसाए पणत्ताओ,

सेसेसु देवा देवीओ गत्थि जाव अशुओ, गेवेज्जगदेवा केरिसया विभूसाण०?, गोयसा!
आभरणवसणरहिया, एवं देवी गत्थि भाणियब्बं, पगत्थिया विभूसाण पणत्ता, एवं अणुत्त-
रावि ॥ (सू० २१८) सोहम्ममीसाणंसु देवा केरिसणं कामभोगे पयणुब्भवसाणा चित्तरंति?, गो-
यसा! इट्ठा सदा इट्ठा स्वा जाव फासा, एवं जाव गेवेज्जा, अणुत्तरोवयानिराणं अणुत्तरा सदा
जाव अणुत्तरा फासा ॥ (सू० २१९) डिनी सव्वेसिं भाणियब्बा, देवित्तापत्थि, अणंतरं चयंनि
चइत्ता जे जहिं गच्छंति नं भाणियब्बं ॥ (सू० २२०)

‘सोहम्ममी’त्यादि, मौधमंशानयोर्भरन्त! कल्पयोरेवमाणा शरीरकानि कोट्यगानि विभूयया प्रगतानि?, भगवानाह-गौतम! द्विष्टिगानि
प्रक्षप्ताति, तथा-भवधारणीयानि उत्तरद्वैकियानि च, तथा यानि तानि भयभारणीयानि तानि आभरणामनमद्विगानि प्रकृतित्वयानि
विभूयया प्रक्षप्ताति, स्वाभाविस्येय तेषा विभूया नौपाभिकीति भाष., तथा यानि तानि उत्तरद्वैकियस्याणि शरीरानि तानि ‘ह्यारवि-
राइयवच्छा’ इत्यादि पूर्वोक्तं तावद्वक्त्रय यान् ‘दस िमाओ उतोरेमाणा पमानेमाणा पामांसा यस्मिन्निजा अभिस्सा पडिरुगा
विभूसाण पत्रत्ता’ अस्य व्याख्या पूर्ववत्, एवं देवीत्वपि नमरं ‘साओ णं अच्छराओ सुवण्णमद्दालाओ’ इति गुणसादिनिर्णो-
पयुक्ताः ‘सुवण्णसद्दालाइं वत्थाइं पवरपरिहिताओ’ मक्किट्ठिणीत्तानि तस्याणि प्रार-अरुद्धं तथा भन्नेय परिहितान्ह्य इति
भावः, ‘चंदाणणाओ चदणिलासिणीओ चंदद्धममनिआलाओ चंदाहियमोमदंमणाओ उक्का रा उतोरेमाणीओ विभूययमरोरनूररिस्वं-
ततेयअहिययरमन्निफासाओ सिंगारागारचारुवेसाओ पासट्थाओ दरिगणिजाओ अभिस्साओ’ इति प्रागन, एव रेवमाणा शरीर-

क्वजोणिया ? , उरपरिसप्पथलयसंमुच्छिमपच्चिदियतिरिक्खजोणिया चउव्विहा पन्नत्ता, तंजहा-अही अयगरा आसालिया महो-
 रगा । से किं तं अही ? , अही दुविहा पणत्ता, तंजहा-दुव्वीकरा य मउलिणो य । से किं तं दुव्वीकरा ? , दुव्वीकरा अणेगविहा
 पन्नत्ता, तंजहा-आसीविसा दिट्ठीविसा उग्गविसा भोगविसा तयाविसा लालविसा कण्हसप्पा सेयसप्पा काकोदरा
 दुव्वमपुप्फा कोलाहा सेलेसिंदा, जे यावण्णे तहप्पगारा, सेत्तं अही । से किं तं अयगरा ? , अयगरा एगागारा पन्नत्ता, सेत्तं अय-
 गरा । से किं तं आसालिया ? , कहि णं भंते ! आसालिगा संमुच्छइ ? , गोयमा ! अंतो मणुस्सखेत्ते अड्डाइजेसु दीवेसु निव्वाथाएणं
 पन्नरससु कम्मभूमीसु, वाथायं पडुच्च पंचसु महाविदेहेसु चक्कवट्ठिखंधावारेसु वलदेवखंधावारेसु वासुदेवखंधावारेसु मंडलियखंधावा-
 रेसु महामण्डलियखंधावारेसु गामनिवेसेसु नगरनिवेसेसु खेडनिवेसेसु कव्वड० मंडवनिवेसेसु दोणमुहनिवेसेसु पट्टणनिवेसेसु आगर-
 निवेसेसु आसमनिवेसेसु रायहाणिनिवेसेसु, एएसि णं चेव विणासेसु, एत्थ णं आसालिया संमुच्छइ, जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ-
 भागमित्ताए ओगाहणाए, उक्कोसेणं वारस जोयणाइं, तदाणुरूवं च णं विक्खंभवाह्लेणं भूमिं दालित्ता संमुच्छइ, असण्णी मिच्छ-
 दिट्ठी अन्नाणी अंतोमुहुत्तद्धाउथा चेव कालं करेइ, सेत्तं आसालिया । से किं तं महोरगा ? , महोरगा अणेगविहा पणत्ता, तंजहा-
 अत्थेगइया अंगुलं पि अंगुलपुहुत्तियावि विहत्थिपि विहत्थिपुहुत्तियावि रयणिपि रयणिपुहुत्तियावि कुच्छिपि कुच्छिपुहुत्तियावि
 धणुहं पि धणुहपुहुत्तियावि गाउयं पि गाउयपुहुत्तियावि जोयणं पि जोयणपुहुत्तियावि जोयणसयपुहुत्तियावि, ते णं थले
 जाया जलेडवि चरंति थलेडवि चरंति, ते णत्थि इहं बाहिरएसु दीवसमुदेसु हवंति, जे यावण्णे तहप्पगारा, सेत्तं महोरगा ।” इति ।
 अस्य विषमपदव्याख्या—“दुव्वीकरा य मउलिणो य” इति, दुव्वीव दुव्वी-फणा तत्करणशीला दुव्वीकरा; मुकुलं-फणाविरहयोग्या

विभूषा तावद्वाच्या यावदच्युतः कल्प, इत्यस्तु सनत्कुमारादिषु न सन्तीति न तत्सूत्रं तत्र वाच्यं, 'गोवेज्जागदेवा णं भंते ! सरीरा
 केरिसगा विभूसण् पन्नत्ता ? , गोयमा ! गोवेज्जागदेवाणं एगो भवधारणिज्जे सरीरे ते णं आभरणवसणरहिया पगाइस्था विभूसण् पण्णत्ता'
 इति पाठः, एवमनुत्तरोपपातिका अपि वाच्याः ॥ सम्प्रति कामभोगप्रतिपादनार्थमाह—'सौहर्ममी'त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! क-
 ल्पयोः कीदृशान् कामभोगान् प्रत्यनुभवन्त. प्रत्येकं वेदयमाना विहरन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! इष्टान् शब्दान् इष्टानि रूपाणि इष्टान्
 गन्धान् इष्टान् रसान् इष्टान् स्पर्शान् प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, एवं यावद् ध्रैवेयकदेवाः; अनुत्तरोपपातिकसूत्रेषु अनुत्तरानिति वक्त-
 व्यम् ॥ अद्युता स्थितिप्रतिपादनार्थमाह—'सौहर्ममगदेवाण'मित्यादि, सौधर्मिकदेवानां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञाया ?,
 भगवानाह—गौतम ! जघन्यत एक पत्न्योपममुत्कर्षतो द्वे सागरोपमे, एवमीशाने जघन्यत एकं सातिरेकं पत्न्योपममुत्कर्षतो द्वे सा-
 तिरेके सागरोपमे, सनत्कुमारे जघन्यतो द्वे सागरोपमे उत्कर्षत. सप्त सागरोपमाणि, माहेन्द्रे जघन्यत. सातिरेके द्वे सागरोपमे उत्क-
 र्षतः सातिरेकाणि सप्त सागरोपमाणि, ब्रह्मलोके जघन्यत. सप्त सागरोपमाणि उत्कर्षतो दश सागरोपमाणि, लान्तके जघन्यतो दश-
 सागरोपमाणि उत्कर्षतश्चतुर्दश सागरोपमाणि, महाशुक्ले जघन्यतश्चतुर्दश सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तदश, सहस्रारे जघन्यतः सप्तदश
 सागरोपमाणि उत्कर्षतोऽष्टादश, आनतकल्पे जघन्यतोऽष्टादश सागरोपमाणि उत्कर्षत एकोनविंशतिः; प्राणते जघन्यत एकोनविंशतिः
 सागरोपमाणि उत्कर्षतो विंशतिः; आरणे जघन्यतो विंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षत एकविंशतिः; अच्युते जघन्यत एकविंशतिः; सा-
 नरोपमाणि उत्कर्षतो द्वाविंशतिः; अधस्तनाधस्तनध्रैवेयकप्रसूटे जघन्यतो द्वाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतस्त्रयोविंशतिः; अधस्तन-
 मध्यमध्रैवेयकप्रसूटे जघन्यतस्त्रयोविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतश्चतुर्विंशतिः; अधस्तनोपरितनध्रैवेयकप्रसूटे जघन्यतश्चतुर्विंशतिः; सा-

श्रीश्रीया-
श्रीवाशि०
मत्स्यणि-
रीयाशुक्तिः

॥ ४०५ ॥

गरोपमाणि उत्कर्षतः पञ्चविंशतिः; मध्यमाधस्तनम्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतः पञ्चविंशतिः सागारोपमाणि उत्कर्षतः षड्विंशतिः; मध्यम-
मध्यमम्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतः षड्विंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तविंशतिः; मध्यमोपरितनम्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतः सप्तविंशतिः
सागरोपमाणि उत्कर्षतोऽष्टाविंशतिः; उपरितनाधस्तनम्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतोऽष्टाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कर्षत एकोनत्रिंशत्, उप-
रितनमध्यमम्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यत एकोनत्रिंशत्सागरोपमाणि उत्कर्षतत्रिंशत्, उपरितनोपरितनम्रैवेयकप्रस्तटे जघन्यतत्रिंशत्सागरो-
पमाणि उत्कर्षत एकत्रिंशत्, विजयवैजयन्तजयन्तापरजितेषु जघन्यत एकत्रिंशत्सागरोपमाणि उत्कर्षतस्रयात्रिंशत्, सर्वार्थसिद्धे म-
हाविमानेऽजघन्योत्कर्षतस्रयात्रिंशत्सागरोपमाणि ॥ सम्प्रत्युद्धर्तनामाह—‘सोहृन्मगर्द्वाण’मित्यादि, सौधर्मैकदेवा भदन्त । अनन्तरं—
अव्यवधानेन च्यवित्वा क गच्छन्ति !, एतदेव व्याचष्टे—कोत्पद्यन्ते !, किं नैरधिकेषु गच्छन्ति यावदेवेषु गच्छन्ति ?, भगवान-
नाह—नोवम ! ‘नो नैरहसु अववज्जति’ इत्यादि यथा प्रज्ञापनाया पट्टे व्युत्कान्त्याख्यपदे तथा वक्तव्यं, एष च सङ्क्षेपार्थः—त्रादर-
पर्यामेषु पृथिव्यवयवंतस्मत्पि पर्याप्तगर्भव्युत्कान्तिकतिर्यक्पञ्चैन्द्रियमनुष्येषु च सङ्ख्यातवर्षायुष्केषु, एवमीशानदेवा अपि, सनत्कुमा-
रादय सहस्रात्पर्यन्त्वा पर्याप्तगर्भव्युत्कान्तिकतिर्यक्पञ्चैन्द्रियमनुष्येषु च सङ्ख्यातवर्षायुष्केषु नैकेन्द्रियेष्वपि, आनतादयो यावदनुत्त-
रोपपात्रिका न तिर्यक्पञ्चैन्द्रियेष्वपि किन्तु यथोक्तरूपेषु मनुष्येषु ॥

सोहृन्मीसाणेषु षं भंते ! कल्पेषु स्वव्यपणा स्ववभूया जाव सत्ता पुढविकाहयसाए जाव वण-
ससतिकाहयसाए देवसाए देविस्ताए आसणसयण जाव भंडोविगरणत्ताए उववणणानुत्त्या ?, इंता

३ प्रतिपत्
वैमानिक
नां भूया
कामभो-
गाः स्थिति
उद्देशः २
सू० २१८
२२०

॥ ४०५ ॥

गोयमा ! असहं अदुवा अणंतसुसो, सेसेसु कप्येसु एवं चेव, णवरि नो चेव णं देविसाए जाव
गेवेज्जगा, अणुत्तरोववातिएसुवि एवं, णो चेव णं देवत्ताए देविसाए । सेसं देवा ॥ (सू० २२१)

‘सोहम्मसे णंमियादि, सौधर्मं भदन्त । कल्पे द्वात्रिंशद् विमानावासशतसहस्रेषु एकैकस्मिन् विमाने सर्वे प्राणाः सर्वे भूताः
सर्वे जीवाः सर्वे सत्त्वाः, अमीषां व्याख्यातमिदम्—“प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता, भूताश्च तरवः रमृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः,
शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥ १ ॥” पृथ्वीकायतया देवतया देवीतया, इह च बहुषु पुस्तकेष्वेतावदेव सूत्रं दृश्यते, क्वचित्पुनरेतदपि
—‘आडकाइयत्ताए वेडकाइयत्ताए’ इत्यादि तत्र सम्यग्वागच्छामस्तेजस्कायस्य तत्रासम्भवात्, ‘आसणे’त्यादि, आसनं—सिंहास-
नादि शयनं—पत्यङ्कः स्तम्भाः—प्रासादाद्यवष्टम्भहेतवः भाण्डमात्रोपकरणं—हाराद्धहाराकुण्डलादि तत्तयोत्पन्नपूर्वाः ?, भगवानाह—गौतम !
‘असकृत्’ अनेकवारसुत्पन्नपूर्वा इति सम्बन्धः, अथवा ‘अनन्तकृत्यः’ अनन्तान् वारान्, सांव्यवहारिकरारयन्तर्गतैर्जीवैः सर्वस्या-
नानां प्रायोऽनन्तशः प्राप्तत्वात्, एवमीशानेऽपि वक्तव्यं, सनत्कुमारेऽप्येवमेव, नवरं ‘नो चेव णं देविताए’ इति विशेषः तत्र देवी-
नामुत्पादाभावात्, एवं यावद् भ्रैवेयकाणि, ‘पंचसु णं भंते ! अणुत्तरे’ इत्यादि पाठसिद्धं नवरं ‘नो चेव णं देविताए’ इति, अनन्त-
कृत्वो देवत्वस्य प्रतिषेधो विजयादिषु चतुर्भुक्तर्षतोऽपि वारद्वयं सर्वार्थसिद्धे महाविमाने एकवारं गमनसम्भवात्, तत ऊर्द्ध्वमवश्यं म-
नुष्यभवासादनेन मुक्तिप्राप्तेः, देवीत्वस्य च प्रतिषेधस्तत्रोत्पादासम्भवात् ॥ सम्प्रति चतुर्विधानामपि जीवानां सामान्यतो भव-
स्थितिं कायस्थितिं च प्रतिपिपादयिषुराह—

नेरइयाणं भंते ! केवतियं कालं टिती पणत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं दस वाससहससाइं उक्को-

सेणं तेत्सीसं सागरोवमाहं, एवं सन्वोसिं पुच्छा, तिरिक्रवजोणियाणं जहन्नेणं अंतोसु० उक्कोसेणं
तिद्वि पलिओवमाहं, एवं मणुस्साणाधि, देवाणं जहा णेरतियाणं ॥ देवणोरइयाणं जा च्वेव टिती
सच्चेव संचिद्वणा, तिरिक्रवजोणियस्स जहन्नेणं अंतोसुदुत्तो उक्कोसेणं वणस्सतिकालो, मणुस्से णं
भंते ! मणुस्सेति कालतो केवच्चिरं होति?, गोयमा ! जहणणेणं अंतोसुदुत्तं उक्कोसेणं तिद्वि पलि-
ओवमाहं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियाहं ॥ णेरयमणुस्सदेवाणं अंतरं जहन्नेणं अंतोसु० उक्को-
सेणं वणस्सतिकालो । तिरिक्रवजोणियस्स अंतरं जहन्नेणं अंतोसुदुत्तं उक्कोसेणं सागरोपमसय-
पुहुत्तसाहरेणं ॥ (सू० २२२) एतेसि णं भंते ! णेरइयाणं जाव देवाण य कयरे०?, गोयमा !
सव्वत्थोवा मणुस्सा णेरइया असं० देवा असं० तिरिया अणंतशुणा, से तं चउच्चिहहा संसार-
समावणणा जीवा पणत्ता ॥ (सू० २२३)

‘नैरइयाणं भंते ! केवइयं काल’ मित्यादि, नैरयिकाणां जघन्यतः स्थितिर्दश वर्षसहस्राणि, एतद् रत्नप्रभाप्रथमप्रस्तमपेक्ष्योक्त,
उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, एतत्सप्तमत्तरकट्टथिव्यपेक्षया, तिर्ययोन्निकानां जघन्यतोऽन्वत्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतकीणि परयोपमानि, एतद्दे-
वकुर्वादिकमपेक्ष्य द्रष्टव्य, एवं मनुष्याणामपि, देवाना जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि, एतद्भवनपतिव्यन्तरानधिक्रत्यावबोद्धव्यं, उत्कर्ष-
तस्त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि, तानि विजयाद्यपेक्ष्य ॥ ‘नैरइयाणं भंते!’ इत्यादि, नैरयिको भदन्त ! नैरयिकत्वेन कालतः क्रियच्चिरं
भवति?, भगवानाह—गौतम ! ‘जा च्वेव भवद्विई सा च्वेव संचिद्वणावि’ येव भवस्थितिः सैव ‘संचिद्वणावि’ कायस्थितिरपि, नैर-

३ प्रतिपत्तौ
विमानेषु
देवादित-
योत्पादः
गतिषतु-
एकस्थित्य
न्तरेअल्प
बहुत्वं
उद्देशः २
सू० २२१.
२२३
॥ ४०६ ॥

यिकस्याव्यवधानेन भूयो नैरथिकेपूर्त्पादाभावात्, 'नो नेरइए नेरइएसु उववज्जइ' इति वचनात्, 'तिरिक्खजोणिए षं भंते !' इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत्, गौतम ! जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, तदनन्तरं मृत्वा मनुष्यादावुत्पादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, वनस्पतिकार्थिकेऽवनन्त-कालमवस्थानात्, तमेवानन्तकालं निरूपयति—वनस्पतिकाल', यावान् शास्त्रान्तरे वनस्पतिकाल उत्कलावन्तं कालमित्यर्थः, स चैवम्—'अणताओ उरसत्पिणीओसत्पिणीओ कालतो खेततो अणता लोगा असखेज्जा पुग्गलपरियट्टा, ते षं पुग्गलपरियट्टा आवलियाए असखेज्जइभागो' सुगमम्, मनुष्यविषयं प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धं, निर्वचनं—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, तदनन्तरं मृत्वा तिर्यगादिपूर्त्पाद्भावा-दिति, उत्कर्षतस्त्रीणि पत्न्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तानि च महाविदेहादिषु समसु मनुष्यभवेषु पूर्वकोट्यायुष्केषु अ-ष्टमे च देवकुर्वादिपूर्त्पद्यमानस्य वेदितव्यानि । देवानां तु नैरथिकवद् धैव भवस्थितिः सैव कायस्थितिरपि, देवानामपि मृत्वा भूयोऽ-नन्तरं देवत्वेनोत्पादाभावात् ' 'नो देवे देवेसु उववज्जइ' इति वचनात् । सान्प्रतमन्तरं त्रिचिन्तयिपुराह—'नेरइयसस षं भंते' ! इत्यादि, नैरथिकस्य भदन्त ! अन्तरं—नैरथिकत्वात्परिअष्टस्य भूयो नैरथिकत्वप्राप्तेरपान्तरालं कालतः कियच्चिरं भवति ? कियन्तं कालं यावद्भवतीत्यर्थः, भगवानाह—जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, कथमिति चेत्, उच्यते, नरकादुद्भूत्य मनुष्यभवे तिर्यग्भवे वाऽन्तर्मुहूर्त्तै स्थित्वा भूयो नरकेषूत्पादात्, तत्र मनुष्यभवभावेनैवम्—कश्चिन्नरकादुद्भूत्य गर्भजमनुष्यत्वेनोत्पद्य सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तो विशिष्टसंज्ञानो-पतो वैक्रियलब्धिमान् राज्याद्याकाङ्क्षी परचकाद्युपद्रवमाकर्ष्य स्वशक्तिप्रभावतश्चतुरङ्गं सैन्यं विकुर्वित्वा सद्गामयित्वा च महारौद्रध्या-नोपगतो गर्भस्य एव कालं करोति कृत्वा च कालं भूयो नरकेषूत्पद्यते तत एवमन्तर्मुहूर्त्तै, तिर्यग्भवे नरकादुद्भूतो गर्भज्युत्क्रान्तिक-तन्दुलमत्स्यत्वेनोत्पद्य महारौद्रध्यानोपगतोऽन्तर्मुहूर्त्तै जीवित्वा भूयो नरकेषु जात इति, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालः

परम्परया वनस्पतिपूसादावसातव्यः, तथा चाह—वनस्पतिकालः, स च प्रागोक्त । तिर्यग्योनिविषयं प्रशसूत्रं पूर्ववत्, निर्वाचन-
जघन्येनान्तर्मुहूर्तं, तच्च कस्यापि तिर्यक्त्वेन मृत्वा मनुष्यभवेऽन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा भूयस्तिर्यक्त्वेनोत्पद्यमानस्य द्रष्टव्यं, उत्कर्षतः साति-
रेकं सागरोपमशतपृथक्त्व, तच्च नैरन्तर्येण देवनारकमनुष्यभवभ्रमणेनावसातव्यं । मनुष्यविषयमपि प्रशसूत्रं तथैव, निर्वाचनं—जघ-
न्येनान्तर्मुहूर्तं, तच्च मनुष्यभवादुद्भूय तिर्यग्भवेऽन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा भूयो मनुष्यत्वेनोत्पद्यमानस्यावसातव्यं, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स
चानन्तः कालः प्रागुक्तो वनस्पतिकालः । देवविषयमपि प्रशसूत्रं सुगम, निर्वाचनं जघन्येनान्तर्मुहूर्तं, कश्चिद्देवभवाद्भूत्वा गर्भजमनु-
ष्यत्वेनोत्पद्य सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तो विशिष्टसञ्ज्ञानोपेतस्तथाविधस्य श्रमणस्य श्रमणोपासकस्य वाऽन्ते धर्म्यमार्यं वच. श्रुत्वा धर्म-
शोकरूपो वनस्पतिकालः प्रतिपत्तव्य. ॥ साम्प्रतमल्पवहुत्वमाह—‘एषसि णंमित्यादि प्रशसूत्रं पाठसिद्ध, भगवानाह—गौतम !
सर्वस्त्रोका मनुष्याः, श्रेण्यसङ्ख्येयभागवर्त्तिनभ.प्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यो नैरयिका असङ्ख्येयगुणा, अद्भुलमात्रक्षेत्रप्रदेशार्योत्प-
थमं वर्गमूलं तद्विधीयेन वर्गमूलेन गुण्यते गुणिते च सति यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशा-
स्तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यो देवा असङ्ख्येयगुणाः, व्यन्तराणा ज्योतिष्काणा च नैरयिकेभ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणतया महादण्डके पठिवत्त्वात्,
तेभ्योऽपि तिर्यग्भ्योऽनन्ताः, वनस्पतिजीवानामनन्तानन्तत्वात् ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचिताया जीवाभिगामटीकायां चतुर्विधप्रतिपत्तौ
विमानाधिकारे द्वितीयो वैमानिकोद्देशकः समाप्त, तत्समाप्तौ च समाप्ता चतुर्विधा प्रतिपत्तिः ॥

३ प्रतिपत्तौ

विमानेषु

देवादित-

योत्पादः

गतिचतु-

ष्कस्थित्य-

न्तरैरल्प-

वहुत्वं

उद्देशः २

सू० २२१-

२२३

॥ ४०७ ॥

अथ पञ्चविधजीवाख्या चतुर्था प्रतिपत्तिः ।

वदेवमुक्ता चतुर्विधा प्रतिपत्तिः, सम्प्रति क्रमप्राप्तं पञ्चविधप्रतिपत्तिमाह—

तत्थ जे ते एवमाहंसु—पंचविहा संसारसमावणणा जीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तं०—एणिं-
दिया बेहंदिया तेहंदिया चउरिंदिया पंचदिया । से किं तं एणिंदिया?, २ दुविहा पणत्ता, तं-
जहा—पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य, एवं जाव पंचदिया दुविहा—पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य । ए-
णिंदियस्स पं भंते ! केवहयं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! जहन्नेण अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं यावीसं
वाससहस्साहं, बेहंदियं० जहन्नेणं अंतोसु० उक्कोसेणं बारस संबच्छराणि, एवं तेहंदियस्स एणूण-
पणं राहंदियाणं, चउरिंदियस्स छम्मासा, पंचदियस्स जहं० अंतोसु० उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरो-
वमाहं, अपज्जत्तएणिंदियस्स पं केवत्तियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोसु० उक्को-
णवि अंतो० एवं सव्वेसिं, पज्जत्तोणिंदियाणं पं जाव पंचिन्दियाणं पुच्छा, जहन्नेणं अंतो० उक्को०
यावीसं वाससहस्साहं अंतसुहुत्तोणाहं, एवं उक्कोसियावि ठिती अंतोसुहुत्तोणा सव्वेसिं पज्जत्ताणं
कायव्वा ॥ एणिंदिए पं भंते ! एणिंदियत्ति कालओ केवच्चिरं होइ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोसु०
उक्को० वणस्सत्तिकालो । बेहंदियस्स पं भंते ! बेहंदियत्ति कालओ केवच्चिरं होइ?, जहं० अंतो-

सु० उक्कोसेणं संखेज्जं कालं जाव चउरिदिए संखेज्जं कालं, पंचेदिए णं भंते ! पंचिदिएत्ति का-
लओ केवचिरं होइ?, गोयमा ! जह० अंतोसु० उक्को० सागरोवमसहरसं सातिरेणं ॥ एणिदिए
णं अपज्जत्तए णं भंते ! कालओ केवचिरं होति?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोसु० उक्कोसेणवि अंतो-
सुहुत्तं जाव पंचिदिअपज्जत्तए । पज्जत्तगएणिदिए णं भंते ! कालओ केवचिरं होति?, गोयमा !
जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं संखिज्जाइं वाससहरसमाइं । एवं वेइदिएपवि, णवरिं संखेज्जाइं वा-
साइं । तेइदिए णं भंते !० संखेज्जा राइंदिआ । चउरिदिए णं० संखेज्जा मासा । पज्जत्तपंचिदिए सा-
गरोवमसयगुहत्तं सातिरेणं ॥ एणिदिअसस णं भंते ! केवत्तियं कालं अंतरं होति?, गोयमा ! जह-
णणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं दो सागरोवमसहरसाइं संखेज्जवासमभहियाइं । वेदिअसस णं अंतरं
कालओ केवचिरं होति?, गोयमा ! जहणणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं वणससइकालो । एवं तेइदि-
असस चउरिदिअसस पंचेदिअसस, अपज्जत्तगाणं एवं चेव, पज्जत्तगाणवि एवं चेव ॥ (सू० २२४)

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः—पञ्चविधा. संसारसमापन्नका जीवाः प्रज्ञप्तास्ते ‘एवं’ वक्ष्यमाणप्रकारेणोक्तवन्तः, तमेव
प्रकारमाह—तद्यथा—एकेन्द्रिया द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाः, अमीषा पदानां व्याख्यानं प्राग्वत् ॥ ‘से किं त’मित्या-
दीनि पञ्च पर्याप्तापर्याप्तसूत्राणि, ‘एणिदिअसस णं भंते ! केवइयं कालं ठिई?’ इत्यादीनि पञ्च स्थितिसूत्राणि पाठसिद्धानि, अपर्याप्तक-
विशेषणविशिष्टान्यपि पञ्च स्थितिसूत्राणि पाठसिद्धानि, नवरं जयन्यादन्तसुहूर्त्तार्दुच्छट्टमन्तसुहूर्त्तौ वृहत्तरमवसातव्यं, पर्याप्तविशेषण-

विशिष्टान्यपि पञ्च स्थितिसूत्राणि सुप्रतीतानि, नवरमुत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्रादीन्यन्तर्मुहूर्तानानि, अपर्याप्तकालेनान्तर्मुहूर्तेन ही-
 नत्वात् ॥ सम्प्रति कायस्थितिप्रतिपादनार्थमाह—‘एगिदिष्ट षं भंते । एगिदिष्टि इत्यादि, जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तै, वदनन्तरं मृत्वा
 द्वीन्द्रियादिपूरपादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्तकालमेव निरूपयति—वनस्पतिकालः, वनस्पतिकालस्यैकेन्द्रियत्वात् एकेन्द्रियपदे तस्यापि
 परिग्रहात्, वनस्पतिकालश्च प्रागेवोक्तः । द्वित्रिचतुरिन्द्रियसूत्रे सङ्क्षेपं कालं—सङ्क्षेयानि वर्षसहस्राणि ‘विगालिदियाण वाससहस्सा संखे-
 जा” इति वचनात्, पञ्चेन्द्रियसूत्रे सातिरेकं सागारोपमसहस्रं, तच्च नैरधिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवभवभ्रमणेन वेदितव्यं ॥ ‘एगिदिष्टिअ-
 पज्जत्तए षं भंते’ इत्यादि, जघन्यत उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्तमपर्याप्तलब्धेरेतावत्कालप्रमाणत्वात्, एवं शेषाण्यपि चत्वार्यपर्याप्तकसुत्राणि भाव-
 नीयानि, एकेन्द्रियपर्याप्तकसूत्रे सङ्क्षेयानि वर्षसहस्राणि, एकेन्द्रियस्य हि पृथिवीकायस्योत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि भवस्थितिः अप्का-
 यस्य सप्त वर्षसहस्राणि तेजस्कायस्य त्रीणि रात्रिन्द्रिवानि वायुकायस्य त्रीणि वर्षसहस्राणि वनस्पतिकायस्य दश वर्षसहस्राणि, ततो निरन्तरक-
 तिपथपर्याप्तभवसङ्कलनया सङ्क्षेयान्येव वर्षसहस्राणि घटन्त इति । द्वीन्द्रियपर्याप्तसूत्रे उत्कर्षतः सङ्क्षेयानि वर्षाणि, द्वीन्द्रियस्य हि उत्कर्षतो
 भवस्थितिपरिमाणं द्वादश वर्षाणि न च सर्वेष्वपि भवेत्पूच्छा स्थितिस्ततः कतिपयनिरन्तरपर्याप्तभवसङ्कलनयापि सङ्क्षेयानि वर्षाण्येव
 लभ्यन्ते न तु वर्षशतानि वर्षसहस्राणि वा । त्रीन्द्रियपर्याप्तसूत्रे सङ्क्षेयानि रात्रिन्द्रिवानि, तेषां भवस्थितेरुत्कर्षतोऽप्येकोनपञ्चाशद्वि-
 नमानवया कतिपयतिरन्तरपर्याप्तभवसङ्कलनायामपि सङ्क्षेयानां रात्रिन्द्रिवानामेव लभ्यमानत्वात् । चतुरिन्द्रियपर्याप्तसूत्रे सङ्क्षेया-
 मासास्तेषां भवस्थितेरुत्कर्षतः षण्मासप्रमाणतया कतिपयतिरन्तरपर्याप्तभवकालसङ्कलनया सङ्क्षेयानां मासानां प्राप्यमानत्वात् । पञ्चे-
 न्द्रियपर्याप्तसूत्रे सागारोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तच्च पूर्ववत् ॥ ‘एगिदिष्टस् षं भंते । अंतरं कालतो केवचिरं होइ ?’ इति

प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तत्रैकेन्द्रियादुच्चृत्य द्वीन्द्रियादावन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूय एकेन्द्रियत्वेनोत्पद्यमानस्य वेदितव्यं, उत्कर्षतो द्वे सागरोपमसहस्रे सङ्ख्येयवर्षाभ्यधिके, यावानेव हि त्रसकायस्य कायस्थितिकालस्त्वावदैकेन्द्रियस्थान्तरं, त्रसकायस्थितिकालश्च यथोक्तप्रमाणं, तथा च वक्ष्यति—‘तसकाहृणं भंते ! तसकायति कालतो केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं दो सागरोवमसहस्साहं संखेज्जवासमव्भाहियाहं’ । द्वित्रिचतुष्षध्वेन्द्रियसूत्रेषु जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत्र पूर्वप्रकारेण भावनीयं, उत्कर्षतः सर्वत्रापि वनस्पतिकाल, द्वीन्द्रियादिभ्य उच्चृत्य वनस्पतियु यथोक्तप्रमाणमनन्तमपि कालमवस्थानात् । यथैवाभूति पञ्च सूत्राण्यन्तरविषयाण्यधिकान्युक्तानि तथैव पर्याप्तविषयाण्यपर्याप्तविषयाण्यपि भणनीयानि, तानि चैवम्—‘एतिन्द्रियअपज्जत्तस्स णं भंते ! अंतरं कालतो केवचिर होइ ?, गोयमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तमुकोसेणं दो सागरोवमसहस्साहं संखेज्जवासमव्भाहियाहं, वेइन्द्रियअपज्जत्तस्स णं भंते ! अंतरं कालतो केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो, एवं जाव पंचेन्द्रियअपज्जत्तस्स ! एवं पञ्च पर्याप्तसूत्राण्यपि वक्तव्यानि ॥ साम्प्रतमल्पवहुत्वमाह—

एएसि णं भंते ! एणिंदि वेइं० तेइं० चउ० पंचिंदियाणं कयरेरुहिंतो अत्पा वा बहूया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सन्वत्थोवा पंचेदिया चउरिंदिया विसेसाहिया तेइंदिया विसेसाहिया वेइंदिया विसेसाहिया एणिंदिया अणंतयुणा । एवं अपज्जत्तगाणं सन्वत्थोवा पंचेदिया अपज्जत्तगा चउरिंदिया अपज्जत्तगा विसेसाहिया तेइंदिया अपज्जत्तगा विसेसाहिया वेइंदिया अपज्जत्तगा विसेसाहिया एणिंदिया अपज्जत्तगा अणंतयुणा सहंदियाप० वि० ॥ सन्वत्थोवा चउरि-

शरीरावयवविशेषाकृतिः सा विद्यते येषां ते मुकुलिनः—स्फटाकरणशक्तिविकृता इत्यर्थः, अत्रापि चशब्दौ स्वगतानेकभेदमूचकौ, ‘आसीविसा’ इत्यादि, आस्यो—दंश्रस्तासु विपं येषां ते आसीविपाः, उक्तं च—“ आसी दृढा तगयविसाऽऽसीविसा सुणेयव्वा ” इति, दृष्टौ विपं येषां ते दृष्टिविपाः, उमं विपं येषां ते उम्रविपाः, भोगः—शरीरं तत्र सर्वत्र विपं येषां ते भोगविपाः, लचि विपं येषां ते लचिविपाः, प्राकृतत्वाच्च ‘तयाविसा’ इतिपाठः, लाला—मुस्तात् श्रावस्तत्र विपं येषां ते लालाविपाः, निश्वासे विपं येषां ते निश्वासविपाः कृष्णसर्पादयो जातिभेदा लोक्तः प्रत्येतव्याः । ‘से किं तं आसालिगा’ इत्यादि, अथ का सा आसालिगा ?, एवं शिष्येण प्रश्ने कृते सति सूत्रकृद् यदेवासालिकाप्रतिपादकं गौतमप्रभग्गवन्निर्वचनरूपं सूत्रमस्ति तदेवागमग्रहमानतः पठति—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् ! आसालिगा संमूर्च्छति, एषा हि गर्भजा न भवति किन्तु संमूर्च्छिमैव तत उक्तं संमूर्च्छति, भगवानाह—गौतम ! अन्तः—मध्ये मनुष्यश्रेत्रस्य न वहिः, एतावता मनुष्यश्रेत्राद्दहिरस्या उत्पादो न भवतीति प्रतिपादितं, तत्रापि मनुष्यश्रेत्रे सर्वत्र न भवति किन्तु अर्द्धवृत्तीयेषु द्वीपेषु, अर्द्ध वृत्तीयं येषां तेऽर्द्धवृत्तीयाः, अवयवेन विग्रहः ससु-दायः समासार्थः तेषु, एतावता लवणसमुद्रे कालसमुद्रे वा न भवतीत्यावेवितं, ‘निर्व्याघातेन’ व्याघातस्याभावो निर्व्याघातं तेन, यदि पञ्चसु भरतेषु पञ्चस्रैरावतेषु सुपसमुपमादिरूपोऽतिदुष्पमादिरूपश्च कालो व्याघातहेतुत्वाद् व्याघातो न भवति तदा पञ्चदशसु कर्मभूमिषु संमूर्च्छति, व्याघातं प्रतीत्य, किमुक्तं भवति ?—यदि पञ्चसु भरतेषु पञ्चस्रैरावतेषु यथोक्तरूपो व्याघातो भवति ततः पञ्चसु महाविदेहेषु संमूर्च्छति, एतावता विशाल्यकर्मभूमिषु नोपजायत इति प्रतिपादितं, पञ्चदशसु कर्मभूमिषु पञ्चसु महाविदे-हेषु सर्वत्र न संमूर्च्छति किन्तु चक्रवर्तिस्कन्धावारेषु वलदेवस्कन्धावारेषु माण्डलिकः—सामान्यराजाऽल्पशक्तिः,

द्रिया पञ्चत्तगा पंचेद्रिया पञ्चत्तगा विसेसाहिया बेद्रियपञ्चत्तगा तेइद्रियपञ्चत्तगा
 विसेसाहिया एगिंद्रियपञ्चत्तगा अणंतगुणा, सइद्रिया पञ्चत्तगा विसेसाहिया ॥ एतेसि णं
 भंते ! सइद्रियाणं पञ्चत्तगाअपञ्चत्तगाणं कयरे २?, गोयमा ! सवत्थोवा सइद्रिया अपञ्चत्तगा
 सइद्रिया पञ्चत्तगा संखेज्जगुणा । एवं एगिंद्रियावि ॥ एतेसि णं भंते ! बेइद्रियाणं पञ्चत्तापञ्चत्तगाणं
 अप्पाबहुं?, गोयमा ! सवत्थोवा बेइद्रिया पञ्चत्तगा अपञ्चत्तगा असंखेज्जगुणा, एवं तेद्रियच-
 डरिंद्रियपंचेद्रियावि ॥ एएसि णं भंते ! एगिंद्रियाणं बेइद्रिं० तेइद्रिं० चडरिंदिं० पंचेद्रियाण य
 पञ्चत्तगाण य अपञ्चत्तगाण य कयरे २?, गोयमा ! सवत्थोवा चडरिंद्रिया पञ्चत्तगा पंचेद्रिया
 पञ्चत्तगा विसेसाहिया बेइद्रिया पञ्चत्तगा विसेसाहिया तेइद्रिया पञ्चत्तगा विसेसाहिया पंचे-
 द्रिया अपञ्चत्तगा असंखेज्जगुणा चडरिंद्रिया अपञ्चत्ता विसेसाहिया तेइद्रियअपञ्चत्ता विसे-
 साहिया बेइद्रिया अपञ्चत्ता विसेसाहिया एगिंद्रियअपञ्चत्ता अणंतगुणा सइद्रिया अपञ्चत्ता
 विसेसाहिया एगिंद्रियपञ्चत्ता संखेज्जगुणा सइद्रियपञ्चत्ता विसेसाहिया सइद्रिया विसेसाहिया ।
 सेत्तं पंचविधा संसारसमावणगा जीवा ॥ (सू० २२५)

'एएसि णं'मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—नौतम ! सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रियाः, सङ्ख्येयोजनकोटीकोटीप्रमाणविष्कम्भसूची-
 प्रमितप्रतरासङ्ख्येयभागवत्सङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यश्चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, विष्कम्भसूच्यास्तेषां प्रभूत-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४१० ॥

सङ्क्षेययोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि त्रीन्द्रिया विशेषाधिकास्तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततरसङ्क्षेययोजनकोटीकोटी-
प्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि द्वीन्द्रिया विशेषाधिकास्तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततमसङ्क्षेययोजनकोटीकोटीमानत्वात्, तेभ्य एकेन्द्रिया
अनन्तगुणाः, वनस्पतीनामनन्तान्तत्वात् ॥ सम्प्रत्येतेषामेवापर्याप्तविशेषणविशिष्टानामल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं
पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम! सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रिया अपर्याप्तकाः, एकस्मिन् प्रतरे यावन्त्यङ्गुलासङ्क्षेयभागमात्राणि खण्डानि ताव-
त्प्रमाणत्वात्, तेभ्यश्चतुरिन्द्रियापर्याप्ता विशेषाधिकाः प्रभूततराङ्गुलासङ्क्षेयभागखण्डप्रमाणत्वात्, तेभ्यस्त्रीन्द्रियापर्याप्ता विशेषाधिकाः
प्रभूततरप्रतराङ्गुलासङ्क्षेयभागखण्डप्रमाणत्वात्, तेभ्यो द्वीन्द्रियापर्याप्ता विशेषाधिकाः प्रभूततमप्रतराङ्गुलासङ्क्षेयभागखण्डमानत्वात्,
तेभ्य एकेन्द्रियापर्याप्ता अनन्तगुणाः, वनस्पतिकाधिकानामपर्याप्तानामनन्तानन्ततया सदा प्राप्यमाणत्वात् ॥ अधुनैतेषामेव पर्याप्तवि-
शेषणविशिष्टानामल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! सर्वस्तोकाश्चतुरिन्द्रियाःपर्याप्ता यतोऽल्पा-
युषश्चतुरिन्द्रियास्ततः प्रभूतकालमवस्थानाभावात् पृच्छासमये स्तोका अवाप्यन्ते, ते च स्तोका अपि प्रतरे यावन्त्यङ्गुलासङ्क्षेयभागमा-
त्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणा वेदितव्याः, तेभ्यः पञ्चेन्द्रियपर्याप्ता विशेषाधिकाः, प्रभूततराङ्गुलासङ्क्षेयभागखण्डमानत्वात्, तेभ्योऽपि
द्वीन्द्रियाः पर्याप्ता विशेषाधिकाः प्रभूततरप्रतराङ्गुलासङ्क्षेयभागखण्डप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि त्रीन्द्रियपर्याप्ता विशेषाधिकाः, स्वभावत
एव तेषां प्रभूततराङ्गुलासङ्क्षेयभागखण्डप्रमाणत्वात्, तेभ्य एकेन्द्रियाः पर्याप्ता अनन्तगुणाः, वनस्पतिकाधिकानां पर्याप्तानामनन्त-
त्वात् ॥ साम्प्रतमेतेषामेव प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तानां समुदितानामल्पबहुत्वमभित्सुः प्रथमत एकेन्द्रियाणामाह—‘एएसि ण’मित्यादि
प्रश्नसूत्रं गतं, भगवानाह—गौतम! सर्वस्तोका एकेन्द्रिया अपर्याप्ताः, पर्याप्तकाः सङ्क्षेयगुणाः, एकेन्द्रियेषु हि बहवः सूस्माः सर्वलो-

कापन्नत्वात्, सूक्ष्माश्चापर्याप्ताः सर्वस्तोकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, द्वीन्द्रियसूत्रे सर्वस्तोका द्वीन्द्रियापर्याप्ता यावन्ति प्रतरेऽङ्गुलस्य सङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणत्वात् तेषां, तेभ्योऽपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः प्रतरगताङ्गुलासङ्ख्येयभागखण्डप्रमाणत्वात्, एवं त्रिचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियाल्पबहुत्वान्यपि वक्तव्यानि ॥ साम्प्रतमेकेन्द्रियाणां समुदितानां पर्याप्तापर्याप्तानामल्पबहुत्वमाह—‘एएसिण’मित्यादि, इदं प्रागुक्तृतीयद्वितीयाल्पबहुत्वभावनानुसारेण स्वयं भावनीयं, तत्त्वतो भावितत्वात्, उपसंहारमाह—‘सेत्तं पंचविहा’ इत्यादि ॥ इतिश्रीमलयगिरिविरचितायां जीवाभिगमटीकायां पञ्चविधा प्रविपत्तिः चतुर्थी समाप्ता ॥

उक्ता पञ्चविधा प्रतिपत्तिरधुना क्रमप्राप्तां षड्विधप्रतिपत्तिमभित्सुराह—

तत्थ णं जे ते एवमाहंसु छव्विहा संसारसमावणगा जीवा ते एवमाहंसु, तंजहा—पुढविकाइया
 आउक्काइया तेउ० वाउ० वणस्सत्तिकाइया तसकाइया ॥ से किं तं पुढवि०?, पुढवी० डुविहा पणत्ता
 तं०—सुहुमपुढविकाइया बादरपुढविकाइया, सुहुमपुढविकाइया डुविहा पणत्ता, तंजहा—पञ्ज-
 त्तगा य अपञ्जत्तगा य। एवं बायरपुढविकाइयावि, एवं चउक्कएणं भेएणं आउतेउवाउवणस्सत्तिका-
 इयाणं चतु० णेयव्वा। से किं तं तसकाइया?, २ डुविहा पणत्ता, तंजहा—पञ्जत्तगा य अपञ्ज-
 त्तगा य ॥ (सू० २२६) पुढविकाइयस्स णं भंते! केवत्तियं कालं ठिती पणत्ता?, गोयमा! जहणणेणं
 अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साहं, एवं सव्वेसिं ठिती णेयव्वा, तसकाइयस्स जहन्नेणं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४११ ॥

अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोचमाहं, अपञ्जत्तगाणं सव्वेसिं जहन्नेणवि उक्कोसेणवि अंतो-
मुहुत्तं, पञ्जत्तगाणं सव्वेसिं उक्कोसिया ठिती अंतोमुहुत्तऊणा कायव्वा ॥ (सू० २२७) पुढविका-
इए णं भंते! पुढविकाइयत्तिकालतो केवचिरं होइ?, गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
असंखेज्जं कालं जाव असंखेज्जा लोया। एवं जाव आउ० तेउ० वाउक्काइयाणं वणस्सइकाइयाणं अणंतं
कालं जाव आवलियाए असंखेज्जतिभागे ॥ तसकाइए णं भंते!० जहन्नेणं अंतोमु० उक्कोसेणं दो
सागरीवमसहस्साहं संखेज्जवासमभहियाहं। अपञ्जत्तगाणं छणहवि जहण्णेणवि उक्कोसेणवि
अंतोमुहुत्तं, पञ्जत्तगाणं—‘वाससहस्सा संखा पुढविदगाणिलतरूण पञ्जत्ता। तेऊ राइंदिसंखा
तससागरसतपुहुत्ताहं ॥ १ ॥’ पञ्जत्तगाणवि सव्वेसिं एवं ॥ पुढविकाइयस्स णं भंते! केव-
तियं कालं अंतरं होति?, गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणप्फतिकालो। एवं आउ-
तेउवाउकाइयाणं वणस्सइकालो, तसकाइयाणवि, वणस्सइकाइयस्स पुढविकाइयकालो। एवं
अपञ्जत्तगाणवि वणस्सइकालो, वणस्सईणं पुढविकालो, पञ्जत्तगाणवि एवं चेव वणस्सइकालो,
पञ्जत्तवणस्सईणं पुढविकालो ॥ (सू० २२८)

‘तत्थ ण’मित्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः पड्डिधा. संसारसमापन्नका जीवास्ते ‘एवं’ वक्ष्यमाणप्रकारेणोक्तवन्तः, तमेव प्रकार-

माह, तद्यथा—पृथ्वीकाधिका इत्यादि प्राग् व्याख्यातं ॥ ‘से किं तं पुढविकाइया’ इत्यादीनि पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिविषयाणि त्रीणि

त्रीणि त्रसकायविषयमेकमिति सर्वसङ्ख्यया षोडश सूत्राणि पाठसिद्धानि ॥ 'पुढविकाइयस्स णं भंते!' इत्यादि स्थितिविषयं सूत्रषट्कं सुप्रतीतं, तत्र जघन्यं सर्वत्राप्यन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतः पृथिवीकायिकस्य द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अण्कायिकस्य सप्त तेजस्कायिकस्य त्रीणि रात्रिन्दिवानि वातकायस्य त्रीणि वर्षसहस्राणि वनस्पतिकायस्य दशवर्षसहस्राणि त्रसकायस्य त्रयस्त्रिंशत्सारागरोपमाणि । अपर्याप्तविषयाण्यपि षट् सूत्राणि पाठसिद्धानि, सर्वत्र जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तमुहूर्त्तोभिधानात्, नवरसुकृष्टमन्तमुहूर्त्तं बृहत्तरं वेदितव्यं । पर्याप्तविषया पट्सूत्री पाठसिद्धा, नवरमन्तमुहूर्त्तोनत्वं अपर्याप्तकालभाविनाऽऽन्तमुहूर्त्तेन हीनत्वात् ॥ सम्प्रति कायस्थितिमाह—'पुढविकाइयं भंते! पुढविकाइय'त्ति इत्यादि प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! जघन्येनान्तमुहूर्त्तं, पृथ्वीकायादुद्धृत्यान्यत्रान्तमुहूर्त्तं स्थित्वा भूयः पृथिवीकायत्वेन कस्याप्युत्पादात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—असङ्ख्येया उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः; एषा कालतो मार्गणा, क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः; किमुक्तं भवति?—असङ्ख्येयेषु लोकप्रमाणेष्ववाकाशखण्डेषु प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे यावता कालेन तान्यसङ्ख्येयान्यपि लोकाकाशखण्डानि निर्लेपितानि भवन्ति तावन्तमसङ्ख्येयं कालं यावदिति । एवममेजोवायुसूत्राण्यपि वक्तव्यानि । वनस्पतिसूत्रे जघन्यं तथैव, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—अनन्ता उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः; कालत एषा मार्गणा, क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः—अनन्तानन्तेषु लोकालोकाकाशेषु प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे यावता कालेन तान्यपि लोकालोकाकाशखण्डानि निर्लेपानि भवन्ति तावन्तमनन्तकालमित्यर्थः; तमेव पुद्गलपरावर्त्तेन निरूपयति—असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः; पुद्गलपरावर्त्तस्वरूपं पञ्चसङ्ग्रहटीकातो भावनीयं, पुद्गलपरावर्त्तगतमेवासङ्ख्येयत्वं निर्द्धारयति—'ते ण'मित्यादि, ते पुद्गलपरावर्त्ता आवलिकाया असङ्ख्येये भागः; आवलिकाया असङ्ख्येये भागे यावन्तः समयास्तावन्त इत्यर्थः; अयं चार्थोऽन्यत्रापि

सङ्क्षेपेणोक्तः—“अस्संखोसप्पिणीउ एगिंदियाण थ चउण्हं । ता चैव ऊ अणंता वणस्सईए उ वोद्धव्वा ॥ १॥” त्रसकायसूत्रे द्वे सागरोपमसहस्रे सङ्क्षेयवर्षाभ्यधिके, एतावत एवाव्यवधानेन त्रसकायत्वकालस्य केवलवेदसोपलब्धत्वात् । अपर्याप्तविषयायां षट्सूत्र्यां सर्वत्रापि जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्तम्, अपर्याप्तलब्धेरुत्कर्षतोऽप्येतावत्कालप्रमाणत्वात् । पृथिवीकाधिकपर्याप्तसूत्रे उत्कर्षतः सङ्क्षेयानि वर्षसहस्राणि, पृथिवीकाधिकस्य हि भवस्थितिरुत्कर्षतोऽपि द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि ततः कतिपयनिरन्तरपर्याप्तभक्मीलने सङ्क्षेयानि वर्षसहस्राणि लभ्यन्ते नाधिकं । एवमप्याधिकसूत्रेऽपि वक्तव्यं, तेजस्काधिकसूत्रे सङ्क्षेयानि रात्रिन्दिवानि, तेजस्काधिकस्य हि भवस्थितिरुत्कर्षतोऽपि त्रीणि रात्रिन्दिवानि, ततो निरन्तरकतिपयपर्याप्तभवसङ्कलनायामपि सङ्क्षेयानि रात्रिन्दिवानि लभ्यन्ते न तु मासा वर्षाणि वर्षसहस्राणि वा । वायुकाधिकसूत्रं वनस्पतिकाधिकसूत्रं पृथिवीकाधिकसूत्रवत् । त्रसकायसूत्रे सागरोपमशतप्रुथक्त्वं सातिरेकम् ॥ सम्प्रत्यन्तरनिरूपणार्थमाह—“पुढविकाइयस्स णं भंते !” इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येतान्तर्मुहूर्तं पृथिवीकायादृष्ट्यान्यत्रान्तर्मुहूर्तं स्थित्वा भूयः पृथिवीकाधिकत्वेन कस्यचिदुपादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालः प्रागुक्तस्वरूपो वनस्पतिकालः प्रतिपत्तव्यः, पृथिवीकायादुद्धृत्य तावन्तं कालं वनस्पतिष्ववस्थानसम्भवात् । एवमेतजोवायुत्रससूत्राण्यपि भावनीयानि । वनस्पतिसूत्रे उत्कर्षतोऽसङ्क्षेयं कालम् ‘असंखेजाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालतो खेत्ततो असंखेजा लोगा’ इति वक्तव्यं, वनस्पतिकायादुद्धृत्य पृथिव्यादिष्ववस्थानात् तेषु च सर्वेष्वुत्कर्षतोऽप्येतावत्कालभावात् ॥ सम्प्रत्यल्पबहुत्वमाह—

अप्पाबहुयं-सव्वत्थोवा तसकाइया तेउक्काइया अस्संखेज्जगुणा पुढविकाइया विसेसाहिया आउ-
काइया विसेसाहिया वाउक्काइया विसेसाहिया वणस्सतिकाइया अणंतगुणा एवं अपज्जत्तगग्गि

पञ्चत्तगावि ॥ एतेसि णं भंते! पुढविकाइयाणं पञ्चत्तगाण अपञ्चत्तगाण य कयरेरहितो अप्पा
 वा एवं जाव विसेसाहिया?, गोयमा! सब्वत्थोवा पुढविकाइया अपञ्चत्तगा पुढविकाइया पञ्च-
 सगा संखेज्जगुणा, एतेसि णं० सब्वत्थोवा आउक्काइया अपञ्चत्तगा पञ्चत्तगा संखेज्जगुणा जाव
 वणस्सत्तिकाइयावि, सब्वत्थोवा तसकाइया पञ्चत्तगा तसकाइया अपञ्चत्तगा असंखेज्जगुणा ॥
 एएसि णं भंते! पुढविकाइयाणं जाव तसकाइयाणं पञ्चत्तगअपञ्चत्तगाण य कयरेरहितो अप्पा
 वा ४?, सब्वत्थोवा तसकाइया पञ्चत्तगा तसकाइया अपञ्चत्तगा असंखेज्जगुणा तेउक्काइया
 अपञ्चत्ता असंखेज्जगुणा पुढविकाइया आउक्काइया वाउक्काइया अपञ्चत्तगा विसेसाहिया तेउक्का-
 इया पञ्चत्तगा संखेज्जगुणा पुढविआउवाउपञ्चत्तगा विसेसाहिया, वणस्सत्तिकाइया अपञ्चत्तगा
 अणंतगुणा, सकाइया अपञ्चत्तगा विसेसाहिया, वणस्सत्तिकाइया पञ्चत्तगा संखेज्जगुणा, सकाइया
 पञ्चत्तगा विसेसाहिया ॥ (सूत्रं २२९) सुहुमस्स णं भंते! केवतियं कालं ठिती पणत्ता?,
 गोयमा! जहंनेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोसुहुत्तं एवं जाव सुहुमणिओयस्स, एवं अपञ्च-
 त्तगाणवि पञ्चत्तगाणवि जहण्णेणंवि उक्कोसेणवि अंतोसुहुत्तं ॥ (सू० २३०)

'एएसि ण'मित्यादि, सर्वस्तोकास्त्रसकाधिकाः, द्वीन्द्रियादीनामेव त्रसकायत्वात् तथां च शेषकायापेक्षयाऽल्पत्वात्, तेभ्यस्तेजस्का-

यिका असङ्ख्येयगुणाः, असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः पृथिवीकायिका विशेषायिकाः, प्रभूतासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेषां च शेषकायापेक्षयाऽल्पत्वात्, तेभ्योऽक्कायिका विशेषायिकाः, प्रभूतरासङ्ख्येयभागलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यो वायुकायिका विशेषायिकाः, प्रभूततमासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशमानत्वात्, तेभ्यो वनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशमानत्वात् ॥ साम्प्रतमेतेषामेवापर्याप्तानां द्वितीयमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, एतदपि तथैव । अधुनैतेषामेव पर्याप्तानामल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, एतदपि तथैव ॥ साम्प्रतमेतेषामेव पृथिवीकायादीनां प्रत्येकं पर्याप्तपर्याप्तगताल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वलोकाः पृथिवीकायिका अपर्याप्ताः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, पृथिवीकायिका हि बहवः सूक्ष्माः सकललोकगतत्वात्, तेषु च पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, एवमतेजोवायुवनस्पतिसूत्राणि भावनीयानि, त्रसकायसूत्रे सर्वस्तोकाः पर्याप्तासङ्ख्येयिका अपर्याप्तका असङ्ख्येयगुणा, त्रसकायानां पर्याप्तानां यथाक्रमं प्रतरगताङ्गुलसङ्ख्येयभागखण्डप्रमाणत्वात् ॥ साम्प्रतमेतेषां ससुदितानां पर्याप्तपर्याप्तानामल्पवहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते !’ इत्यादि, सर्वस्तोकाखसकायिकाः पर्याप्तास्तेभ्यःखसकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, अत्र कारणं प्रागेवोक्तं, ततस्तेजस्कयिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणा असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, ततः पृथिव्यव्वायवोऽपर्याप्तकाः क्रमेण विशेषायिकाः प्रभूतप्रभूततरप्रभूततमासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिमानत्वात्, तदनन्तरं तेजस्कायिका. पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मेष्वपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां सङ्ख्येयगुणत्वात्, ततः पृथिव्यव्वायवः पर्याप्ताः क्रमेण विशेषायिकाः, सूक्ष्मेष्वपर्याप्तेभ्यः पर्याप्ताना सङ्ख्येयगुणत्वात्, अनन्तगुणा, अनन्तलोकाकाशप्रदेशराशिमानत्वात्, तेभ्यो वनस्पतिकायिकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः सूक्ष्मेष्वपर्याप्तेभ्यः पर्याप्ताना सङ्ख्येयगुणत्वात् सूक्ष्माश्च सर्ववहव इति तदपेक्षमिदमल्पबहुत्वम् ॥ साम्प्रत्यमीषामेव कायानां सूक्ष्मानां

स्थित्यादि चिचिन्तयिपुराह—‘सुहुमस्स णं भंते’ इत्यादि, सूक्ष्मस्य सामान्यतो निगोदरूपस्यानिगोदरूपस्य वा भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षेणाप्यन्तर्मुहूर्त्तं, नत्रसुत्कर्षतो विशेषाधिकमवसातव्यम्, अन्यथोत्कर्षा-योगात् । एवं सूक्ष्मपृथिवीकायाऽप्याधिकतेजस्कायिकवायुकायिकवत्सपतिकायसूक्ष्मनिगोदविषयाण्यपि पट् सूत्राणि वक्तव्यानि, अथ सूक्ष्मवत्सपतिर्निगोदा एव ततस्तत्सूत्रेणैव गतमिति किमर्थं पृथग् निगोदसूत्रं ?, तदयुक्तं सम्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, सूक्ष्मवत्सपतयो हि जीवा विवक्षिताः, सूक्ष्मनिगोदास्तु प्रत्येकमन्तानां जीवानामाधारभूताः शरीररूपास्ततो न कश्चिद्दोषः, उक्तञ्च—‘गोला य असं-खेज्जा असंखनिगोदो य गोलओ मणिओ । एक्किक्कंमि निगोए अणंतजीवा सुणेयव्वा ॥ १ ॥ एगो असंखभागो वट्टइ उव्वट्टणोवा-यंमि । एगनिगोदे निच्चं एवं सेसेसुवि स एव ॥ २ ॥ अंतोमुहुत्तमेत्तं ठिई निगोयाण जंति निदिडा । पल्लटंति निगोया तम्हा अंतो-मुहुत्तेणं ॥ ३ ॥’ आसामक्षरगमनिका—सूक्ष्मनिगोदैः सकल एव लोकः सर्वतो व्याप्तोऽञ्जनचूर्णपूर्णसमुद्रवत्, तस्मिन्नित्थं निगोदै-र्व्याप्ते लोके निगोदमात्रावगाहना असह्येया निगोदा वृत्ताकारा बृहत्प्रमाणा गोलका इति व्यपदिश्यन्ते, निगोद इति च नाम अ-नन्तानां जीवानामेकं शरीरं, तत उक्तम्—असह्येया गोलः, एकैकस्मिन् गोलकेऽसह्येया निगोदा एकैकश्च निगोदः अनन्तजीव इति, एकस्मिन्च निगोदे येऽनन्ता जीवास्तेपामेकोऽसह्येयतमो भागः प्रतिसमयमुद्धर्त्ततेऽन्यश्चोत्पद्यते, तथा हि विवक्षिते समये विवक्षित-स्य निगोदस्यैकोऽसह्येयतमो भाग उद्धर्त्ततेऽन्यश्चासह्येयतमो भागस्तस्मिन्नपूर्वं उत्पद्यते, द्वितीयेऽपि समयेऽन्योऽसह्येयभाग उद्धर्त्तते अन्यश्चापूर्वं उत्पद्यते, एवं सकलकालमनुसमयमुद्धर्त्तनोपपातौ, अत एव ‘एगनिगोदे निच्चं’मिति नित्यग्रहणं, यथा चैकस्मिन्निगोदे तथा सर्वेष्वप्यसह्येयेषु सर्वलोकव्यापिषु निगोदेषु प्रतिपत्तव्यं, सर्वेषामपि च निगोदानां निगोदजीवानां स्थितिर्विनिर्दिष्टाऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रं

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४१४ ॥

तस्मात्सर्वेऽपि निगोदा अनुसमयमुद्धर्त्तनोत्पाताभ्यामन्वर्तुहूर्त्तमात्रेण परावर्त्तन्ते न च शून्या भवन्तीति । एवं सप्तसूत्री अपर्याप्तविषया सप्तसूत्री पर्याप्तविषया वक्तव्या, सर्वत्रापि जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तम् ॥ सम्प्रति कायस्थितिमाह—

सुहुमे'णं भंते ! सुहुमेत्ति कालतो केवचिरं होति?, गोघमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जकालं जाव असंखेज्जा लोया, सर्वेसिं पुढविकालो जाव सुहुमणिओयस्स पुढविकालो, अपज्जत्तगाणं सर्वेसिं जहण्णेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं, एवं पज्जत्तगाणवि सर्वेसिं जहण्णेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं ॥ (सू० २३१) सुहुमस्स णं भंते ! केवतिघं कालं अंतरं होति?, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमु० उक्को० असंखेज्जं कालं कालओ असंखेज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ खेत्तओ अंगुलस्स असंखेज्जतिभागो, सुहुमवणस्सत्तिकाइयस्स सुहुमणिओयस्सवि जाव असंखेज्जहभागो ! पुढविकाइयादीणं वणस्सत्तिकालो । एवं अपज्जत्तगाणं पज्जत्तगाणवि ॥ (सू० २३२)

‘सुहुमे'णं भंते ! सुहुमेत्तिकालओ’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम्, अन्तर्मुहूर्त्तानन्तरं वाद-रपृथिव्यादादुत्पादात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयकालं, तमेवासङ्ख्येयकालं कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यन्वसर्पिण्यः, एषा कालतो मार्गणा क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः, असङ्ख्येयानां लोककाशानां प्रतिसमथमेकैकाकाशप्रदेशापहारे यावता कालेन निलेपता भवति तानान् असङ्ख्येयः काल-इति भावः । एवं सूक्ष्मपृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिनिगोदसूत्राण्यपि भावनीयानि । सम्प्रति सूक्ष्मादी-नामेवापर्याप्तानां कायस्थितिमभिव्यक्तुराह—‘सुहुमअपज्जत्तए णं भंते’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्यतोऽ-

महामाण्डलिकः स एवानेकेदेशाधिपतिस्तत्स्कन्धावारेषु, ग्रामनिवेशेषु इत्यादि, ग्रसनिति बुद्ध्यादीन् गुणानिति यदिवा गम्यः शास्त्रप्र-
 सिद्धानामष्टादशानां करणामिति ग्रामः, निगमः—प्रभूततरवणिगवर्गावासः, पांसुप्राकारनिबद्धं खेटं, क्षुल्लप्राकारवेष्टितं कर्कटम्, अर्द्ध-
 वृतीयगव्यतूतान्तप्रामरहितं मडम्बं 'पट्टण'ति पट्टनं वा, उभयत्रापि प्राकृतत्वेन निर्देशस्य समानत्वात्, तत्र यन्नौभिरेव गम्यं
 तत्पट्टनं यत्पुनः शकटैर्घोटैर्कैर्नौभिर्वा गम्यं तत्पट्टनं यथा भरुकच्छम्, उक्तं च—“पत्तनं शकटैर्गम्यं, घोटैर्कैर्नौभिरेव च । नौ-
 भिरेव तु यद्गम्यं, पट्टनं तत्प्रचक्षते ॥ १ ॥” द्रोणमुखं—प्रायेण जलनिर्गमप्रवेशम्, आकरो—हिरण्याकरादिः आश्रमः—तापसावसथो-
 पलक्षित आश्रयः, संवाधो—यात्रासमागतप्रभूतजननिवेशः, राजधानी—राजाधिष्ठानं नगरम्, 'एएसि ण' मित्यादि, एतेषां चक्रवर्ति-
 स्कन्धावारादीनामेव विनाशेषूपस्थितेषु 'एत्थ णं'ति एतेषु चक्रवर्तिस्कन्धावारादिषु स्थानेष्वासालिका संमूर्च्छति, सा च जघन्यतोऽ-
 ङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रयाऽवगाहनया समुत्तिष्ठतीति योगः, एतच्चोत्पादप्रथमसमये वेदितव्यम्, उत्कर्षतो द्वादश योजनानि—द्वादशयो-
 जनप्रमाणयाऽवगाहनया 'तदनु रूपं' द्वादशयोजनप्रमाणदैर्घ्यानुरूपं 'विक्खंभवाह्लेणं'ति विक्कम्भश्च वाहल्यं च विक्कम्भवाहल्यं, स-
 माहारो द्वन्द्वः, तेन, विक्कम्भो—विस्तारो वाहल्यं च—स्थूलता, भूमिं 'दालित्ता णं' विदार्य समुत्तिष्ठति, चक्रवर्तिस्कन्धावारादीनाम-
 धस्ताद् भूमेरन्तरुत्पद्यत इति भावः, सा चासब्धिनी—अमनस्का संमूर्च्छिमत्वात्, मिथ्यादृष्टिः सासादनसम्यक्त्वस्यापि तस्या अस-
 म्भवात्, अत एवाह्वानिनी, अन्तर्मुहूर्ताद्वायुरेव कालं करोति । 'अत्येगइया अंगुलपी'त्यादि, अस्तीति निपातोऽत्र बहुवचनाभिधायी, ततो-
 ऽयमर्थः—सन्त्येककाः केचन महोरगा येऽङ्गुलमपि शरीरावगाहनया भवन्ति, इहाङ्गुलमुच्छ्रयाङ्गुलमवसातव्यं, शरीरप्रमाणस्य चि-
 न्त्यमानत्वात्, सन्त्येकका येऽङ्गुलपृथक्त्विका अपि—पृथक्त्वं द्विप्रभृतिरानवभ्य इति परिभाषा अङ्गुलपृथक्त्वं शरीरावगाहनमानमे-

न्तसुहृत्तमुत्कर्षतोऽप्यन्तसुहृत्तम्, अपर्याप्तस्वावरस्यैतावत्कालप्रमाणत्वात्, एवं सूक्ष्मापर्याप्तपृथिव्यादिविषयाऽपि पटसूत्री न कव्या । एवं पर्याप्तविषयाऽपि सप्तसूत्री ॥ साम्प्रतमन्तरं त्रिचिन्तयिपुराह—‘सुहृत्सप्तसप्तमिभ्यादिप्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तसुहृत्तं, सूक्ष्मादुद्धृत्य वादरपृथिव्यादावन्तसुहृत्तं स्थित्वा भूयः सूक्ष्मपृथिव्यादौ कस्याप्युत्पादात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, तमेवासङ्ख्येयं कालं कालक्षेत्रान्भ्यां निरूपयति—असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः, कालत एषा भार्गवा, क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासङ्ख्येयो भागः, किमुक्तं भवति ?—अङ्गुलमात्रक्षेत्रस्यासङ्ख्येयतमे भागे ये आकाशप्रदेशास्ते प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे यावतीभिरत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरतिर्लपा भवन्ति तावत्य इति ॥ ‘सुहृत्पुटविकाइयसप्तमं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तसुहृत्तं, तद्भावना प्रागिव, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, ‘जाव आर्वाल्याए असंखिज्जइभागो’ इति यावत्करणादेवं परिपूर्णपाठः—‘अणं ताओ उत्सर्पिणीओत्सर्पिणीओ कालतो खेततो अणंता लोगा असंखेज्जा पोगालपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो’ अस्य व्याख्या पूर्ववत्, भावना त्वेवम्—सूक्ष्मपृथिवीकायिकमवाहुद्धृत्यानन्तर्येण पारम्पर्येण चा वनस्पतिर्षापि मध्ये गच्छति तत्र चोत्कर्षत एतावन्तं कालं विष्टतीति भवति यथोक्तप्रमाणमन्तरं, एवं सूक्ष्माप्रकायिकतेजस्कायिकवायुकायिकसूत्राण्यपि वक्तव्यानि । सूक्ष्मवनस्पतिकायिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तसुहृत्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, स चासङ्ख्येयः कालः पृथिवीकालो वक्तव्यः, स चैवम्—‘असंखेज्जा उत्सर्पिणीओत्सर्पिणीओ कालतो खेततो असंखेज्जा लोगा’ इति, सूक्ष्मवनस्पतिकायमवाहुद्धृतो हि वादरवनस्पतिषु सूक्ष्मवाद्दरपृथिव्यादिषु ज्योत्स्नयते तत्र च सर्वज्ञाप्युत्कर्षतोऽप्येतावन्तं कालमवस्थान्तमिति यथोक्तप्रमाणमेवान्तरं, एवं सूक्ष्मनिगोदस्या-

श्रीजीवा-
जीवाधि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४१५ ॥

प्यन्तरं वक्तव्यं, यथा चैयमौघिकी सप्तसूत्री उक्ता तथाऽपर्याप्तविषया सप्तसूत्री पर्याप्तविषया च सप्तसूत्री वक्तव्या, नानालाभावात् ॥
सान्प्रतमेतेषामल्पबहुत्वमाह—

एवं अप्पाबहुगं, सव्वत्थोवा सुहुमतेउकाइया सुहुमपुढविकाइया विसेसाहिया सुहुमआउवाऊ वि-
सेसाहिया सुहुमणिओया असंखेज्जगुणा सुहुमवणससतिकाइया अणंतगुणा सुहुमा विसेसाहिया,
एवं अपज्जत्तगाणं, पज्जत्तगाणवि एवं चैव ॥ एतेसि णं भंते! सुहुमाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं कयरे०?,
सव्वत्थोवा सुहुमा अपज्जत्तगा संखेज्जगुणा पज्जत्तगा एवं जाव सुहुमणिगोया ॥ एएसि णं भंते!
सुहुमाणं सुहुमपुढविकाइयाणं जाव सुहुमणिओयाण य पज्जत्तापज्जत्ता० कयरे २?, सव्वत्थोवा
सुहुमतेउकाइया अपज्जत्तगा सुहुमपुढविकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया सुहुमआउअपज्जत्ता
विसेसाहिया सुहुमवाउअपज्जत्ता विसेसाहिया सुहुमतेउकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा सुहु-
मपुढविआउवाउपज्जत्तगा विसेसाहिया सुहुमणिओया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा सुहुमणिओया
पज्जत्तगा संखेज्जगुणा सुहुमवणससतिकाइया अपज्जत्तगा अणंतगुणा सुहुमअपज्जत्ता विसेसाहिया
सुहुमवणससहपज्जत्तगा संखेज्जगुणा सुहुमा पज्जत्ता विसेसाहिया ॥ (सू० २३३)

‘एएसि णं मित्थादि, सर्वस्वोकाः सूक्ष्मतेजस्कायिका., असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मायिका विशेषा-
धिक., प्रभूतासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मायिका विशेषाधिका.; प्रभूतवरासङ्ख्येयलोकाकाशप्रमाणत्वात्,

५ प्रतिपत्तौ
सूक्ष्माल्प-
बहुत्वं
उद्देशः २
सू० २३३

॥ ४१५ ॥

तेभ्यः सूक्ष्मवायुकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूततमासङ्क्षेयलोकाकाशप्रदेशराशिमानत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा असङ्क्षेयगुणाः, तेषां
 प्रतिगोलकमसङ्क्षेयत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, प्रतिनिगोदमनन्तानां सद्भावात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा
 विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृथ्वीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेषामौषिकानामिदमल्पवहुत्वम् । इदानीमेतेषामेवापर्याप्तानामाह—‘ए-
 एसि णं भंते ! सुहुमअपज्जत्ताणंमित्थादि सर्वं प्रागवद् भावनीयं । साम्प्रतमेतेषामेव पर्याप्तानां तृतीयमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि णं
 भंते ! सुहुमपज्जत्ताणंमित्थादि, इदमपि प्रागुक्तक्रमेणैव भावनीयं ॥ अधुनाऽमीषामेव सूक्ष्मादीनां प्रत्येकं पर्याप्तपर्याप्तगतान्यल्प-
 बहुत्वान्याह—‘एएसि णं भंते ! सुहुमाणं पज्जत्ताणंमित्थादि, इह वादरेषु पर्याप्तेभ्योऽपर्याप्ता असङ्क्षेयगुणाः, एकैकपर्याप्तनि-
 श्रया असङ्क्षेयानामपर्याप्तानामुत्पादात्, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायां प्रथमे प्रज्ञापनाव्ये पदे—“पज्जत्तगतिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति,
 जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेजा” इति, सूक्ष्मेषु पुनर्त्तीयं क्रमः, पर्याप्ताध्यापर्याप्तपेक्षया चिरकालावस्थायिन इति सदैव ते बहवो
 लभ्यन्ते तत उक्तं सर्वस्त्रोकाः सूक्ष्मा अपर्याप्ताः तेभ्यः सूक्ष्माः पर्याप्तकाः सङ्क्षेयगुणाः, एवं पृथ्वीकायादिष्वपि प्रत्येकं भावनीयम् ॥
 गतं चतुर्थमल्पवहुत्वमिदानीं सर्वेषां समुदितानां पर्याप्तापर्याप्तानां पञ्चममल्पवहुत्वमाह—‘एएसि णंमित्थादि, सर्वस्त्रोकाः सूक्ष्मते-
 जस्कायिका अपर्याप्ताः, कारणं प्रागेवोक्तं, तेभ्यः सूक्ष्मपृथिव्यव्वायवोऽपर्याप्ताः क्रमेण विशेषाधिकाः, अत्रापि कारणं प्रागेवोक्तं,
 तेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः सङ्क्षेयगुणाः, अपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां सङ्क्षेयगुणानामेव भावितत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मपृथिव्यव्वा-
 यवः पर्याप्ताः क्रमेण विशेषाधिकाः, कारणं प्रागेवोक्तं, ततः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ता असङ्क्षेयगुणास्तेषामतिप्राचुर्यात्, तेभ्यः सूक्ष्मा
 निगोदाः पर्याप्ताः सङ्क्षेयगुणाः, सूक्ष्मेवपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानामोषतः सङ्क्षेयगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता अन-

श्री जीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४१६ ॥

न्तगुणाः, प्रतिनिगोदमन्तानां तेषां भावात्, तेभ्य, सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्ता विशेषाधिका, सूक्ष्मपृथ्वीकाधिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकामिकाः पर्याप्ताः सङ्क्षेपगुणाः, सूक्ष्मेषु हि अपर्याप्तेभ्यः पर्याप्ता. सङ्क्षेपगुणाः, यच्चापान्तराले विशेष-
षाधिकत्वं तदल्पमिति न सङ्क्षेपगुणत्वव्याघातः, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृथिव्यादीनामपि पर्याप्तानां
तत्र प्रक्षेपात् ॥ सम्प्रति वादरादीनां स्थित्यादि निरूपयति—

वायरस्स णं भंते ! केवतिपं कालं ठिनी पणत्ता?, गोयमा ! जह्णेणं अंतोसु० उक्को० तेत्तीसं
सागरोवसाइं ठिई पणत्ता, एवं वायरतसकाइयस्सवि वायरपुढवीकाइयस्स बावीसवाससहस्साइं
वायरथाउरस सत्तावाससहस्सं वायरतेउरस तिणिण राइंदिया थायरथाउरस तिणिण वाससहस्साइं
वायरवण० द्दसवाससहस्साइं, एवं पसेयसीरवादरससवि, णिओयस्स जह्णेणवि उक्कोसेणवि
अंतोसु०, एवं वायरणिओपरसवि, अपजत्ताणं सव्वेसिं अंतोसुहुत्सं, पजत्ताणं उक्कोसिया
ठिई अंतोसुहुत्ताणा कायव्वा सव्वेसिं ॥ (सू० २३४)

“वायरस्स णं भंते ! इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत ऊर्ध्वं मरणात्, उत्कर्षवस्त्रयस्त्रिश-
त्सागरोपमणि, एवं वादरपृथिव्यपूर्वजोवायुवनस्पतिप्रत्येकवादरवनस्पतिनिगोदवादरनिगोदवादरत्रसकायिकसूत्राण्यपि वक्तव्यानि, सर्वत्र
हि जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कर्षचिन्ताधामयं विशेषः—वादरपृथिवीकायिकस्योत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि वादराकायिकस्य-सप्त
वर्षसहस्राणि वादरतेजस्कायिकस्य त्रीणि रात्रिन्दिवाति वादरवायुकायिकस्य त्रीणि वर्षसहस्राणि सामान्यतो वादरवनस्पतिकायिकस्य

प्रतिपत्तौ
वादरस्य
स्थितिः
उद्देशः २
सू० २३४

॥ ४१६ ॥

दश वर्षसहस्राणि प्रत्येकशरीरवादेवनस्पतिक्रायस्य दश वर्षसहस्राणि सामान्यतो न्निगोदस्य जघन्येनाप्युत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तौ वादेर-
 निगोदस्य जघन्यत उत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तौ वादेरत्रसकायस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि ॥ सम्प्रत्येतेषामेव असा-
 मान्यतो वादेरादीनां दशानामपर्याप्तानां स्थितिं चिचिन्तयिषुः सुत्रदशकमाह—'वायरअपज्जत्तगस्स णं भंते' इत्यादि पाठसिद्धं;
 सर्वत्र जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तौभिधानात् ॥ साम्प्रतमेतेषामेव पर्याप्तानां स्थितिं चिन्तयति—'वादेरपज्जत्तगस्स णं भंते' इ-
 त्याह, जघन्यतः सर्वत्राप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सामान्यतो वादेरस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यन्तर्मुहूर्त्तानानि, अपर्याप्तकवशाभाविनाऽ-
 न्तर्मुहूर्त्तोनत्वात्, एवं वादेरपृथिवीकार्यिकपर्याप्तकस्य द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तानानि, वादेरएकाधिकस्य पर्याप्तकस्य त्रस-
 वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तानानि वादेरतेजस्कार्यिकपर्याप्तकस्य त्रीणि द्वात्रिंशत्तन्वानि अन्तर्मुहूर्त्तानानि, वादेरवायुकार्यिकपर्याप्तकस्य त्रीणि
 वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तानानि, वादेरवनस्पतिक्रायपर्याप्तकस्य दश वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तानानि, अत्येकवादेरस्वनस्पतिकार्यिकपर्या-
 प्तकस्यापि दश वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तानानि, सामान्यतो न्निगोदपर्याप्तकस्य वादेरन्निगोदपर्याप्तकस्य च जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्ष-
 तोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तौ, वादेरत्रसकार्यिकपर्याप्तस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तानानि ॥ साम्प्रतं कार्यास्थि-
 तिमाह—

वायरेणं भंते! वायरेत्ति कालओ केवचिरं होति?, जह्णं अंती० उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं असंखे-
 ज्जाओ उस्सपिप्पणीओसपिप्पणीओ कालओ खेत्ताओ अंशुलस्स असंखेज्जति भागी, वायरपुढविक्काइ-
 मअउत्तेउवाड० पत्तेयसरीरवादेरवणस्सइकाइयस्स वायरनिओयस्स० [वायरवणस्सइस्स जह्ण०

अंतो० उक्त्वा० असं० असं० उरस० कालओ खेतओ अंगु० असं० पत्तेगसरीरवाद्रवणस्सतिकाइ-
यस्स वायरनिगोअस्स पुढवीव, वायरणिओयस्स णं जह० अन्तो० उक्त्वा० अणंतं कालं अणंता उरस०
कालओ खेतओ अह्वाइज्जा पोगाल०] एतेसिं जहणणेणं अंतोसु० उक्त्वासेणं सत्तारि सागरोवमको-
डाकोडीओ संखातीयाओ समाओ अंगुलअसंखभागो तथा—असंखेज्जा उ० ओहे य वायरतरु-
अणुबंधो सेसओ वोच्छं । उरसत्पिणि २ अह्वाइयपोगालाण परियट्टा ॥ वेउद्धिसहस्सा खल्ल
साधिया हंति तसकाए ॥१॥ अंतोसुहुत्तकालो होइ अपज्जत्तगाण सव्वेसिं ॥ पज्जत्तवायरस्स य
वायरतसकाइयस्सावि ॥ २ ॥ एतेसिं ठिई सागरोवमसतपुहत्तं साहेरंगं । तेउरस सख राईदिया]
दुविह्णिओए सुहुत्तमद्धं तु । सेसाणं संखेज्जा वाससहस्सा य सव्वेसिं ॥ ३ ॥ (सू० २३५)

‘वायरे णं भंते !’ इत्यादि प्रअसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम ! जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, तमेवासङ्ख्येयं
कालं कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—‘असंखेज्जाओ उरसत्पिणीओसत्पिणीओ कालतो खेततो अंगुलस्स असंखेज्जइभागो’ अस्य व्याख्या
प्राग्वत् । वादरपृथ्वीकाधिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सप्ततिः सागरोपमकोटीकोटयः, एवं वादरात्कायिकवाद्रतेजस्कामिक-
वादरवायुकायिकानामपि, सामान्यतो वादरवनरपत्तिकाधिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां नि-
रूपयति—असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासङ्ख्येयभागः । प्रत्येकवाद्रवनरपत्तिकायिकसूत्रं वादरपृथ्वीकायिक-
वत्, सामान्यतो त्रिगोदसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽन्तं कालं, तस्यैव कालक्षेत्राभ्यां निरूपणं करोति—अनन्ता उत्सर्पिण्यव-

सर्षिण्यः, एषा कालतः प्ररूपणा, क्षेत्रतोऽर्द्धवृतीयाः पुद्गलपरावर्त्ताः । वादरनिगोदसूत्रं वादरपृथ्वीकाधिकवत् । वादरत्रसकायसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो द्वे सागरोपमसहस्रे सङ्क्षेयवर्षाभ्यधिके । साम्प्रतमेतेषामेवापर्याप्तानां कायस्थितिं निरूपयन् सूत्रदशक-माह—‘वायरअपज्जत्तए णं भंते ! वायरअपज्जत्तएत्ति कालतो’ इत्यादि सर्वत्र जघन्येनोत्कर्षेण चान्तर्मुहूर्त्तम् । अशुनैतेषामेव पर्याप्तानां कायस्थितिमाह—‘वायरपज्जत्तए णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तद्भावना प्राप्तत्, उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तत ऊर्द्धुर्भवश्यं वादरस्य सतः पर्याप्तलब्धिविच्युतेः । वादरपृथिवीकायिकपर्याप्त-सूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सङ्क्षेयानि वर्षसहस्राणि, तत ऊर्द्धुं तथास्वाभाव्याद् वादरपृथिवीकायस्य सतः पर्याप्तिलब्धिभ्रंशात् । एवमत्कायसूत्रमपि वक्तव्यं, तेजस्कायसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सङ्क्षेयानि रात्रिन्दिवानि, तेजस्कायिकस्य हि उत्कृष्टा भवस्थितिः त्रीणि रात्रिन्दिवानि, उत्कृष्टस्थितिकस्य पर्याप्तभवा निरन्तरं कतिपया एवेति सङ्क्षेयान्येव रात्रिन्दिवानि । वायुकायिकसामान्यवाद्-वतस्पतिकायप्रत्येकवाद्-वतस्पतिकायसूत्राण्यपि वादरपर्याप्तपृथिवीकायसूत्रवत् । सामान्यतो निगोदपर्याप्तसूत्रे च जघन्यत उत्कर्षत-श्चान्तर्मुहूर्त्तं, वादरत्रसकायपर्याप्तसूत्रं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तच्च नैरयिकतिर्यग्मनुष्यदेवभवभ्र-मणेन पूरयितव्यम् ॥ साम्प्रतमन्तरं प्रतिपिपादयिपुराह—

अंतरं वायरस वायरवणस्सतिसस णिओयरस वायरणिओयरस एतेसिं चउणहवि पुढविकालो जाव असंखेजा लोयां, सेसाणं वणस्सतिकालो । एवं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणवि अंतरं, ओहे य वायरतरु ओघनिओए वायरणिओए य कालमसंखेजं अंतरं सेसाण वणस्सतिकालो ॥ (सू० २३६).

‘वाद्दरसस षं भंते ! अंतरं कालतो’ इत्यादि प्रथमं सुगमं, भगवात्तद्-गौतम । जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—असङ्ख्येया उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः, यदेव हि सूक्ष्मस्य सतः कायस्थितिपरिमाणं तदेव वाद्दरस्यान्तरपरिमाणं सूक्ष्मस्य च कायस्थितिपरिमाणमेतदेवेति । वाद्दरपृथिवीकायिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽन्तं कालं, स चानन्तः कालो वनस्पतिकालः प्राणुत्कस्वरूपो वेदितव्यः । एवं वाद्दराकायिकाद्दरतेजस्कायिकसूत्राण्यपि वक्तव्यानि । सामान्यतो वाद्दरवनस्पतिकायिकसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, स चासङ्ख्येयः कालः पृथिवीकालो वेदितव्यः, स वैवसू—असङ्ख्येया उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः । प्रत्येकवाद्दरवनस्पतिकायिकसूत्रं वाद्दरपृथिवीकायिकसूत्रवत्, स सामान्यतो निगोदसूत्रं च सामान्यतो वाद्दरवनस्पतिकायिकसूत्रवत्, वाद्दरवसकायिकसूत्रं वाद्दरपृथिवीकायिकसूत्रवत् ॥ पञ्चमपर्याप्तविषया दशसूत्री पर्याप्तविषया च दशसूत्री प्रयोजकमेव वक्तव्या, नानास्वाभावात् ॥ साम्प्रतमलपबहुत्वमाह—

अप्यगं स्वन्नत्थोक्त्वा वायुरतसक्राहया वायुरतेजक्राहया असंखेज्जगुणा पत्सेयसरीरवाद्दरवणस्सनि० असंखेज्जगुणा वायुरणिर्भोगा असंखे० वायुरपुढवि असंखे० आउवाउ असंखेज्जगुणा वायुरवणस्सनि० रसतिक्राहया अणंतजगुणा वायुरा विसेसाहिया १ ॥ एवं अपज्जसगणानि २ । पज्जसगणं स्वन्वत्थोक्त्वा वायुरतेजक्राहया वायुरतसक्राहया असंखेज्जगुणा पत्सेगसरीरवायुरा असंखेज्जगुणा सेसा ल्लेख ज्ञाववाद्दरा विसेसाहिया ३ ॥ एतेसि षं भंते ! वायुराणं पज्जत्तापज्जसाणं कथरे २१, स्वन्वत्थोक्त्वा वायुरा पज्जत्ता वायुरा अपज्जत्ता असंखेज्जगुणा, एवं स्वन्वत्थोक्त्वा वायुरतसक्राहया २४ ।

प्रतिपत्तौ
वाद्दरस्या-
न्तरं सूक्ष्म-
वाद्दरयो-
रल्पबहुत्वं
उद्देशः २
सू० २३६-
२३७

एणसि णं भंते । वायरणं वायरपुढविकाइयाणं जाव वायरतसकाइयाण य पज्जत्तापज्जत्ताणं
 कयरे २? , सव्वत्थोवा वायरतेउक्काइया पज्जत्तागा वायरतसकाइया अपज्जत्तागा असंखेज्जगुणा
 पत्तेयसरीरवायरवणरससत्तिकाइया पज्जत्तागा असंखेज्जगुणा वायरणिओया पज्जत्तागा असंखेज्ज
 पुढविआडवाडपज्जत्तागा असंखेज्जगुणा वायरतेउअपज्जत्तागा असंखेज्जगुणा पत्तेयसरीरवायरव-
 णरसत्तिअप० असंखे० वायरा णिओया अपज्जत्तागा असंखे० वायरपुढविआडवाड अपज्जत्तागा
 असंखेज्जगुणा वायरवणरसइ पज्जत्तागा अणंतगुणा वायरपज्जत्तागा विसेसाहिया वायरवणरससत्ति
 अपज्जत्ता असंखगुणा वायरा अपज्जत्तागा विसेसाहिया वायरा प० विसेसाहिया वायरवणरससत्ति
 भंते । सुहुमाणं सुहुमपुढविकाइयाणं जाव सुहुमनिगोदाणं वायरणं वायरपुढविकाइयाणं जाव
 वायरतसकाइयाण य कयरेरहित्तो? , गोयमा ! सव्वत्थोवा वायरतसकाइया वायरतेउक्काइया
 असंखेज्जगुणा पत्तेयसरीरवायरवणा असंखे० तह्वेव जाव वायरवाडकाइया असंखेज्जगुणा सुहुम-
 तेउक्काइया असंखे० सुहुमपुढवि० विसेसाहिया सुहुमआड० सुहुमवाड० विसेसा० सुहुमनिओया
 असंखेज्जगुणा वायरवणरससत्तिकाइया अणंतगुणा वायरविसेसाहिया सुहुमवणरसइकाइया असं-
 खे० सुहुमा विसेसा० । एवं अपज्जत्तागवि पज्जत्तागवि, णव्वरि सव्वत्थोवा वायरतेउक्काइया प-
 ज्जत्ता वायरतसकाइया पज्जत्ता असंखेज्जगुणा पत्तेयसरीर० सेसं तह्वेव जाव सुहुमपज्जत्ता वि-

सेसाहिया । एणसि षं भंते ! सुहुमाणं वादराण य पञ्जत्ताणं अपञ्जत्ताण य कयरे २?०, सञ्च-
त्थोवा वायरा पञ्जत्ता वायरा अपञ्जत्ता असंखेज्जगुणा सञ्चत्थोवा सुहुमा अपञ्जत्ता सुहुमपञ्जत्ता
संखेज्जगुणा, एवं सुहुमपुढविवायरपुढवि जाव सुहुमनिओया वायरनिओया नवरं पत्तेयसरीर-
वायरवण० सञ्चत्थोवा पञ्जत्ता अपञ्जत्ता असंखेज्जगुणा, एवं वादरतसकाइयावि ॥ सञ्चत्तिं
पञ्जत्ताअपञ्जत्तागाणं कयरे २३६त्तो अप्पा वा बहुया वा?, सञ्चत्थोवा वायरतेउक्काइया पञ्जत्ता
वायरतसकाइया पञ्जत्तागा असंखेज्जगुणा ते च्चव अपञ्जत्तागा असंखेज्जगुणा पत्तेयसरीरवायरव-
णससइअपञ्जत्तागा असंखे० वायरणिओया पञ्जत्ता असंखेज्ज० वायरपुढवि० असं० आउवाउप-
ञ्जत्ता असंखे० वायरतेउकाइयअपञ्जत्ता असंखे० पत्तेय० असंखे० वायरनिओयपञ्जत्ता असं०
वायरपुढवि० आउवाउकाइ० अपञ्जत्तागा असंखेज्जगुणा सुहुमतेउकाइया अपञ्जत्तागा असं०
सुहुमपुढविआउवाउअपञ्जत्ता विसेसा० सुहुमतेउकाइयपञ्जत्तागा संखेज्जगुणा सुहुमपुढविआ-
उवाउपञ्जत्तागा विसेसाहिया सुहुमणिगोया अपञ्जत्तागा असंखेज्जगुणा सुहुमणिगोया पञ्जत्तागा
असंखेज्जगुणा वायरवणससत्तिकाइया पञ्जत्तागा अणंतगुणा वायरा पञ्जत्तागा विसेसाहिया वायर-
वणससइ अपञ्जत्ता असंखेज्जगुणा वायरा अपञ्जत्ता विसे० वायरा विसेसाहिया सुहुमवणसस-

पामस्तीत्यद्भुलपृथक्त्विकाः, 'अतोऽनेकस्वरादि' तीकप्रत्ययः, एतं शेषमूत्राण्यपि भावनीयानि, नरं द्वादशाहुलप्रमाणा वितस्तिः, द्विवितस्तिप्रमाणा रत्रिहस्तः, कुक्षिर्द्विहस्तमाना, धनुर्हस्तचतुष्टयप्रमाणं, गन्धूतं द्विधनुःसहस्रप्रमाणं, चलारि गन्धूतानि योजनम्, एतच्चापि वितस्त्यादिकमुच्छ्रयाहुलापेक्षया प्रतिपत्तव्यं, 'ते' ग'मित्यादि, 'ते' अनन्तरोदितस्वरूपा महोरगा स्थलचरविशेषत्वात् स्थले जायन्ते स्थले च जाताः सन्तो जलेऽपि स्थल इव चरन्ति स्थलेऽपि चरन्ति, तथास्वाभाव्यात्, यद्येवं ते कस्मादिह न दृश्यन्ते ? इत्याशङ्कयामाह—'ते नत्थि इहं' इत्यादि, 'ते' यद्योदितस्वरूपा महोरगा. 'इह' मानुषक्षेत्रे 'नत्थि'त्ति न सन्ति, किन्तु त्राह्येषु द्वीप-समुद्रेषु भवन्ति, समुद्रेष्वपि च पर्वतदेवनगर्यादिषु स्थलेषूपच्यन्ते न जलेषु, तत इह न दृश्यन्ते । 'जे यावण्ये तहृप्पगारा' इति, येऽपि चान्ये तथाप्रकारा अद्भुलदशकादिशरीरावगाहमानास्तेऽपि महोरगा ज्ञातव्याः, उपसंहारमाह—'सेतं महोरगा, 'जे यावण्ये तहृप्पगारा' इति, येऽपि चान्ये तथाप्रकारा. उक्तरूपाद्यादिरूपास्ते सर्वेऽपि उर परिसर्पस्थलचरसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्रष्टव्याः, 'ते समासतो' इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तसूत्रं शरीरादिद्वारकदम्बकं च जलचरवद्भावनीयं, नवरमवगाहना जघन्यतोऽद्भुलासहस्रे-यभागप्रमाणा उत्कर्षतो योजनपृथक्त्व, स्थितिद्वारे जघन्यतः स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतस्त्रिपथाशद्वर्षसहस्राणि, शेषं तथैव ॥ भुजपरिसर्पप्रतिपादनार्थमाह—'से किं त'मित्यादि, अथ के ते भुजपरिसर्पसंमूर्च्छिमस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका. ?, सूरिराह—भुजपरिसर्पसंमूर्च्छिमस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तह चैव भेओ भाणियव्वो' इति, यथा प्रज्ञापनायां तथैव भेदो वक्तव्यः, स चैवम्—'तंजाहा—गोहा नउला सरडा सम्मा संरडा सारा खारा धरोलिया विस्तंभरा मंसा मंगुसा पयलाया छीरविरालिया जाहा चउप्पाइया" एते देशविशेषतो वेदितव्या, 'जे यावण्ये तहृप्पगारा' येऽपि चान्ये 'तथाप्रकाराः' उक्तप्रकारा गोधा-

निकाइया अपञ्जसगा असंखेज्जगुणा सुहुमा अपञ्जत्ता विसेसाहिया सुहुमवणस्सइकाइया पञ्जत्ता संखेज्जगुणा सुहुमा पञ्जत्तगा विसेसाहिया सुहुमा विसेसाहिया ॥ (सू० २३७)

‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वस्सोका बादरत्तसकायिकाः, द्वीन्द्रियादीनामेव बादरत्तसत्वात्, तेषां च शेषकायापेक्षयाऽल्पत्वात्, तेभ्यो बादरतेजस्कायिका असङ्खेयगुणाः, असङ्खेयलोकाकाशप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि प्रत्येकशरीरवादरवनस्पतिकायिका असङ्खेयगुणाः, स्थानस्यासङ्खेयगुणत्वात्, बादरतेजस्कायिका हि मनुष्यक्षेत्र एव भवन्ति, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायां द्वितीये स्थानाख्ये पदे—‘कहि णं भंते! बादरतेउक्काइयाणं पञ्जत्तापञ्जत्ताणं ठाणा पन्नत्ता?, गोयमा! अंतो मणुस्सखेत्ते अड्डाइजेसु दीवसमुहेसु निव्वाघाएणं पन्नरससु कम्मभूमीसु वाघाएणं पंचसु महाविदेहेसु एत्थ णं वायरतेउक्काइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणा पञ्जत्ता, तथा—जत्थेव वायरतेउक्काइयाणं पञ्जत्ताणं ठाणा पन्नत्ता तत्थेव अपञ्जत्ताणं वायरतेउक्काइयाणं ठाणा पन्नत्ता’ इति । बादरवनस्पतिकाप्रिकास्तु त्रिष्वपि लोकेषु, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायां तस्मिन्नेव स्थानाख्ये द्वितीये पदे—‘कहि णं भंते! बादरवणस्सइकाइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता?, गोयमा! सट्ठाणेणं सत्तसु घणोदहीसु सत्तसु घणोदहिवलएसु अहोलोए पायालेसु भवणेषु भवणपत्थडेसु उडुलोए कप्पेसु विमाणावलियासु विमाणपत्थडेसु तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नदीसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु उज्जरेसु चिह्लेसु पल्लेसु वप्पिणेसु दीवेषु समुहेसु सन्वेसु चैव जलासएसु जलट्ठाणेसु, एत्थ णं वायरवणस्सइकाइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता, तथा जत्थेव वायरवणस्सइकाइयाणं पञ्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता तत्थेव वायरवणस्सइकाइयाणमपञ्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता’ इति । ततः क्षेत्रस्यासङ्खेयगुणत्वादुपपद्यन्ते बादरतेजस्कायिकेभ्योऽसङ्खेयगुणाः प्रत्येकशरीरवादरवनस्पतिकायिकाः, तेभ्यो वादरनिगोदा असङ्खेयगुणास्तेषा-

मत्यन्तसूक्ष्मावगाहनत्वात् जलेषु च सर्वत्रापि प्रायोभावात्, पनकसेवालादयो हि जलेष्ववश्यंभाविनः, ते च वादरानन्तकायिका इति, तेभ्योऽपि वादरपृथिवीकायिका असङ्ख्येयगुणाः, अष्टासु पृथिवीषु सर्वेषु विमानभवनपर्वतादिषु च भावात्, तेभ्योऽसङ्ख्येयगुणा वादराण्कायिका, समुद्रेषु जलप्राभूत्यात्, तेभ्यो वादरवायुकायिका असङ्ख्येयगुणाः, शुषिरे सर्वत्र वायुसम्भवात्, तेभ्योऽपि वादर-
वनस्पतिकायिका अनन्तगुणा, प्रतिवादरनिगोदमन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो वादरा विशेषाधिकाः, वादरत्रसका-
यिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ गतमेकमौधिकमल्पवहुत्वमिदानीमेतेषामेवापर्याप्तानां द्वितीयमाह—‘एएसि णं भंते!’ इत्यादि, सर्व-
स्तोका वादरत्रसकायिका अपर्याप्ता, युक्तिरत्र प्रागुक्तैव, तेभ्यो वादरतेजस्कायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः; असङ्ख्येयलोकाकाशप्र-
माणत्वात्, इत्येवं प्रागुक्तक्रमेणैदमन्यल्पवहुत्वं परिभावीयम् ॥ गत द्वितीयमल्पवहुत्वं, साम्प्रतमेतेषामेव पर्याप्तानां तृतीयमल्पवहुत्व-
माह—‘एएसि ण’मित्यादि, सर्वस्तोका वादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः, आवलिकासमयवर्गस्य कतिपयसमयन्यूनैरावलिकासमयैर्गुणि-
तस्य यावान् समयराशिर्भवति तावत्प्रमाणत्वात्तेषाम्, उक्तञ्च—‘आवलिवर्गो क्रमेणावलीए गुणिओ हि वायरो तेऊ’ इति, तेभ्यो
वादरत्रसकायिका. पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणा., प्रतरे यावन्त्यङ्गुलसङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यः प्रत्येकशरी-
रवादरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः; प्रतरे यावन्त्यङ्गुलसङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणत्वात्तेषाम्, उक्तञ्च—
‘पत्तेयंपज्जत्तवणकाइया उ पयरं हरंति लोगस्स अंगुलअसंखभागेण भाइय’मिति, तेभ्यो वादरनिगोदपर्याप्तका असङ्ख्येयगुणाः;
तेषामन्यन्तसूक्ष्मावगाहनत्वात् जलाशयेषु च सर्वत्र प्रायोभावात्, तेभ्यो वादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, अतिप्रभूतस-
ङ्ख्येयप्रतराङ्गुलासङ्ख्येयभागखण्डमानत्वात्, तेभ्योऽपि वादराण्कायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणा., अतिप्रभूततरासङ्ख्येयप्रतराङ्गुलासङ्ख्ये-

यभागखण्डमानत्वात्, तेभ्यो वादरवायुकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्यगुणाः, धनीकृतस्य लोकस्यासङ्ख्येयु प्रतरेषु सङ्घाततमभागवर्तिषु
 यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यो वादरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता अनन्तगुणाः, प्रतिवादैकैकनिगोदमन्तानां जीवानां
 भावात्, तेभ्यः सामान्यतो वादरपर्याप्तका विशेषाधिकाः; वादरतेजस्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र ग्रहेषात् ॥ गतं तृतीयमल्पव-
 हुत्वमिदानीमेतेषामेव प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तगतमल्पबहुत्वमाह—“एएसि ण”मित्यादि, इह वादैकैकपर्याप्तनिश्रयाऽसङ्ख्येया वादरा अप-
 र्याप्ता उत्पद्यन्ते, “पञ्जत्तगनिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा” इति वचनात्, ततः सर्वत्र पर्याप्तिभ्यो-
 ऽपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणा वक्तव्याः । वादरत्रसकायिकसूत्रं तु प्रागुक्तयुक्त्या भावनीयम् ॥ गतं चतुर्थमल्पवहुत्वं, सम्प्रत्येतेषामेव स-
 मुदितानां पर्याप्तापर्याप्तानां पञ्चममल्पबहुत्वमाह—“एएसि ण”मित्यादि, सर्वस्लोका वादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः, तेभ्यो वादरत्रस-
 कायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादरप्रत्येकवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादरनिगोदाः पर्याप्ता अस-
 ङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादराष्कायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वादरवायु-
 कायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, एतेषु पदेषु युक्तिः प्रागुक्ताऽदुसरणीया, तेभ्यो वादरतेजस्कायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, यतो
 वादरवायुकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयेषु लोकाकाशप्रदेशेषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणाः वादरतेजस्कायिकाश्चापर्याप्ता असङ्ख्ये-
 यलोकाकाशप्रदेशप्रमाणास्ततो भवन्त्यसङ्ख्येयगुणाः, ततः प्रत्येकवादरवनस्पतिकायिकवादरनिगोदवादरपृथिवीकायिकवादराष्कायिक-
 वादरवायुकायिका अपर्याप्ता यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणा वक्तव्याः, यद्यपि चैते प्रत्येकमसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणास्तथाऽप्यसङ्घातस्या-
 सङ्घातभेदभिन्नत्वादित्थं यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणत्वं न विरुध्यते, तेभ्यो वादरवायुकायिकापर्याप्तेभ्यो वादरवनस्पतिकायिका जीवाः प-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४२१ ॥

र्याप्ता अनन्तगुणाः प्रतिवादैकैकनिगोदमन्त्वानां जीवानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो वादराः पर्याप्ता विशेषाधिकाः; वादरतेज-
स्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यो वादरवनस्पतिकायिका अपर्याप्तका असङ्ख्येयगुणा एकैकपर्याप्तवादरवनस्पतिका-
यिकनिगोदनिश्चयाऽसङ्ख्येयानामपर्याप्तवादरवनस्पतिकायिकनिगोदानामुत्पादात्, तेभ्यः सामान्यतो वादरा अपर्याप्ता विशेषाधिका
वादरतेजस्कायिकादीनामपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः पर्याप्तापर्याप्तविशेषणरहिताः सामान्यतो वादरा विशेषाधिका. वादरपर्याप्तते-
जस्कायिकादीनामपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् ॥ तदेवं गतानि वादराश्रितानि पञ्चाल्पवहुत्वानि, सम्प्रति सूक्ष्मवादरसमुदायगतानि पञ्चा-
ल्पवहुत्वान्यभिधिसुराह—‘एसि ण’मित्यादि, इह प्रथमं वादरगतमल्पवहुत्वं तत्सूक्ष्मगताल्पवहुत्वपञ्चके यत्प्रथममल्पवहुत्वं तद्वद्
भावनीयं यावत् सूक्ष्मनिगोदचिन्ता, तदनन्तरं वादरवनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः प्रतिवादरनिगोदमन्त्वानां जीवानां भावात्,
तेभ्यो वादरा विशेषाधिका वादरतेजस्कायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका असङ्ख्येयगुणा; वादरनिगो-
देभ्यः सूक्ष्मनिगोदानामसङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा विशेषाधिकाः सूक्ष्मतेजस्कायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ गत-
मेकमल्पवहुत्वमिदानीमेतेषामेवापर्याप्तानां द्वितीयमाह—‘एसि ण’मित्यादि, सर्वल्लोका वादरत्रसकायिका अपर्याप्ता; ततो वादर-
तेजस्कायिकवादरवनस्पतिकायिकवादरनिगोदवादरपृथिवीकायिकवादराष्कायिकवादरवायुकायिकाः पर्याप्ताः क्रमेण यथोत्तरमसङ्ख्येय-
गुणाः; अत्र भावना वादरगताल्पवहुत्वपञ्चके यद्वद् द्वितीयमपर्याप्तविषयमल्पवहुत्वं तद्वद् भावनीया, ततो वादरवायुकायिकेभ्योऽपर्या-
प्तेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः; अतिप्रभूतासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्मा-
ष्कायिकसूक्ष्मवायुकायिकसूक्ष्मनिगोदा यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणा; अत्र भावना सूक्ष्माल्पवहुत्ववद्भावनीया, पञ्चके यद्वितीयाल्पवहुत्वं त-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४२२ ॥

मित्यादि, सर्वत्रयं भावना-सर्वस्तोका वादराः पर्याप्ताः परिमितक्षेत्रवर्तित्वात्, तेभ्यो वादरा अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, एकैकवाद-
रपर्याप्तनिश्चयाऽसङ्ख्येयानां वादरापर्याप्तानामुत्पादान्, तेभ्यः सूक्ष्मापर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, सर्वलोकापन्नतया तेषां क्षेत्रस्यासङ्ख्येयगुण-
त्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मपर्याप्तकाः सङ्ख्येयगुणाः, चिरकालावस्थायितया तेषा सदैव सङ्ख्येयगुगतया प्राप्यमानत्वात्, सर्वसङ्ख्या चान्न
सप्त सूत्राणि, तद्यथा-प्रथमं सामान्यत सूक्ष्मवादरपर्याप्तापर्याप्तविषयं द्वितीयं सूक्ष्मवादरपृथिवीकायिकपर्याप्तापर्याप्तविषयं, तृतीयं
सूक्ष्मवादराष्कायिकपर्याप्तापर्याप्तविषयं, चतुर्थं सूक्ष्मवादरतेजस्कायिकपर्याप्तापर्याप्तविषयं, पञ्चमं सूक्ष्मवादरवायुकायिकपर्याप्तापर्याप्त-
विषयं, षष्ठं सूक्ष्मवादरवनस्पतिकायिकपर्याप्तापर्याप्तविषयं, सप्तमं सूक्ष्मवादरनिगोदपर्याप्तापर्याप्तविषयमिति ॥ गतं चतुर्थमल्पबहुत्व-
मिदानीमेतेषामेव सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनां प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तानां समुदायेन पञ्चममल्पबहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते! सुहुमाणं
सुहुमपुढविक्काइयाण’मित्यादि, सर्वस्तोका वादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ता, आवलिकासमयवर्गे कतिपयसमयन्यूनैरावलिकासमयैर्गु-
णिते यावान् समयराशिस्तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यो वादरत्रसकायिकाः पर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, प्रतरे यावन्यद्बहुलासङ्ख्येयभागमा-
त्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणत्वात्तेषां, तेभ्यो वादरत्रसकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, प्रतरे यावन्यद्बहुलासङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि
तावत्प्रमाणत्वात्तेषा, ततः प्रत्येकशरीरवादरवनस्पतिकायिकवादरनिगोदवादरपृथिवीकायिकवादरवायुकायिकाः पर्याप्ता
यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणाः, यद्यप्येते प्रत्येकं प्रतरे यावन्यद्बहुलासङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि तावत्प्रमाणास्तथाऽप्यद्बहुलासङ्ख्येयभागस्यास-
ङ्ख्येयभेदभिन्नत्वादित्थं यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणत्वमभिधीयमानं न विरुध्यते, तेभ्यो वादरतेजस्कायिका अपर्याप्तका असङ्ख्येयगुणाः, अस-
ङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, ततः प्रत्येकशरीरवादरवनस्पतिकायिकवादरनिगोदवादरपृथिवीकायिकवादराष्कायिकवादरवायुका-

यिका अपर्याप्ता यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणाः, ततो वादरवायुकायिकेभ्योऽपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, ततः
 सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्माष्कायिकसूक्ष्मवायुकायिका अपर्याप्ता यथोत्तरं विशेषाधिकाः, ततः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः,
 सूक्ष्मेष्वपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानामोघतः सङ्ख्येयगुणत्वात्, ततः सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्माष्कायिकसूक्ष्मवायुकायिकाः पर्याप्ता यथोत्तरं
 विशेषाधिकाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्तका असङ्ख्येयगुणाः, तेपामतिप्राभूयेन सर्वलोकेषु भावात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा असङ्ख्ये-
 यगुणाः, सूक्ष्मेष्वपर्याप्तानां सदैवोघतः सङ्ख्येयगुणत्वात्, एते च वादरपर्याप्ततेजस्कायिकादयः पर्याप्तनिगोदपर्यवसानाः षोडश पदार्था-
 यद्यप्यन्यत्राविशेषेणासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणतया संगीयन्ते तथाऽप्यसङ्ख्यातस्यासङ्ख्यातभेदभिन्नत्वादित्यमसङ्ख्येयगुणत्वं विशेषा-
 धिकत्वं सङ्ख्येयगुणत्वं च प्रतिपाद्यमानं न विरोधभागिति, तेभ्यः पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदेभ्यो वादरवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता अनन्तगुणाः,
 प्रतिवादरैकैकनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो वादराः पर्याप्ता विशेषाधिकाः, वादरपर्याप्ततेजस्कायिकादीनामपि
 तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यो वादरवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, एकैकपर्याप्तनिगोदनिश्रयाऽसङ्ख्येयानां वादरनिगोदापर्याप्ताना-
 मुत्पादात्, तेभ्यः सामान्यतो वादरा अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, वादरतेजस्कायिकादीनामप्यपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सामा-
 न्यतो वादरा विशेषाधिकाः, पर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, वादरनिगोदेभ्यः
 सूक्ष्मनिगोदानामप्यपर्याप्तानामप्यसङ्ख्येयगुणत्वात्, ततः सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्तका विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामप्यप-
 र्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मवनस्पतिकायिकापर्याप्तेभ्यो हि सूक्ष्मवनस्पतिका-
 यिकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मेष्वप्योघतोऽपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां सङ्ख्येयगुणत्वात्, ततः सामान्यतः सूक्ष्मपर्याप्तेभ्योऽपि सङ्ख्ये-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४२३ ॥

यगुणा., विशेषाधिकत्वस्य सङ्ख्येयगुणत्ववाधनायोगात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्तका विशेषाधिका., पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकाधि-
कादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, ततः सामान्यतः पर्याप्तापर्याप्तविशेषणरहिताः सूक्ष्मा विशेषाधिकाः., अपर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ इह
पूर्वं निगोदाः स्थित्वादिभिश्चिन्तितस्ततो निगोद्वकव्यतामाह—

कतिविहा णं भंते ! णिओया पणत्ता?, गोयमा ! दुविहा णिओया पणत्ता, तंजहा—णिओया
य णिओदजीवा य ॥ णिओया णं भंते ! कतिविहा पणत्ता?, गोयमा ! दुविहा, पं०, तंजहा—
सुहुमणिओया य बायरणिओया य ॥ सुहुमणिओया णं भंते ! कतिविहा पणत्ता?, गोयमा ! दु-
विहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्तगा य ॥ बायरणिओयावि दुविहा पणत्ता, तंजहा—
पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य ॥ णिओयजीवा णं भंते ! कतिविहा पणत्ता?, दुविहा पणत्ता—
सुहुमणिओदजीवा य बायरणिओयजीवा य । सुहुमणिगोदजीवा दुविहा पं० तं०—पज्जत्तगा य
अपज्जत्तगा य । वादरणिगोदजीवा दुविहा पत्तत्ता तं०—पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य ॥ (सू० २३८)

‘कतिविहा णं’मित्यादि, कतिभेदाः भदन्त ! निगोदाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधा निगोदाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—निगो-
दाश्च निगोदजीवाश्च, उभयेपामपि निगोदशब्दवाच्यतया प्रसिद्धत्वात्, तत्र निगोदा—जीवाश्रयविशेषा. निगोदजीवा—विभिन्नतैजस-
कार्मणा जीवा एव ॥ अधुना निगोदभेदान् पृच्छति—‘निगोया णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! द्विविधाः
प्रज्ञप्तास्तद्यथा—सूक्ष्मनिगोदाश्च वादरनिगोदाश्च, तत्र सूक्ष्मनिगोदाः सर्वलोकापन्ना. वादरनिगोदा मूलकन्दादयः’ ॥ ‘सुहुमनिगोया

ण'मित्यादि, सूक्ष्मनिगोदा भवन्त ! कतिविधाः प्रज्ञप्ताः?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तथा—पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च, एवं वादरनिगोदविषयमपि सूत्रं वक्तव्यं । तदेवमुक्त्वा निगोदाः, अधुना निगोदजीवानधिकृत्य भेदप्रश्नसूत्रमाह—'निगोयजीवा णं भंते !' इत्यादि सुगमं, भगवानाह—गौतम ! निगोदजीवा द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तथा—सूक्ष्मनिगोदजीवा वादरनिगोदजीवाश्च, यशब्दी निगोद-जीवतया तुल्यतासूचकौ, एवमन्यत्रापि यथायोगं परिभाबनीयौ । 'सुहुमनिगोयजीवा णं भंते' इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तविषयं पाठसिद्धम् । सम्प्रति सामान्यतो निगोदसङ्ख्यां जिज्ञासिषुः पृच्छति—

निगोदा णं भंते ! दृव्वट्टयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता?, गोयमा ! नो संखेज्जा असंखेज्जा नो अणंता, एवं पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि ॥ सुहुमनिगोदा णं भंते ! दृव्वट्टयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता?, गो ! णो संखेज्जा असंखेज्जा णो अणंता, एवं पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि, एवं असंखेज्जा अणंता?, गो ! नो संखेज्जा असंखेज्जा नो अणंता ॥ णिओदजीवा णं भंते ! बायरावि पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि णो संखेज्जा असंखेज्जा नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता, एवं दृव्वट्टयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता?, गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता, एवं पल्लत्तावि अपल्लत्तावि, एवं सुहुमणिओयजीवावि पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि, वादरणिओदजीवावि पल्लत्तावि अपल्लत्तावि ॥ णिओदा णं भंते ! पदेसट्टयाए किं संखेज्जा? पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता, एवं पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि । एवं सुहुमणिओयावि पल्लत्तगावि अपल्लत्तगावि य, पएसट्टयाए सब्बे अणंता, एवं बायरनिगोयावि पल्लत्तयावि

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४२४ ॥

अप्लज्जत्तयावि, पएसट्टयाए सव्वे अणंता, एवं णिओदजीवा नवविहावि पएसट्टयाए सव्वे अणंता ॥ एएसि णं भंते ! णिओयाणं सुहुमाणं बायराणं प्लज्जत्तयाणं अप्लज्जत्तयाणं दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्वट्टपएसट्टयाए कयरेरहिंते अप्पा वा बहुया वा०?, गोयमा ! सव्वत्थोवा वादरिओयप्लज्जत्तगा दव्वट्टयाए वादरिनिगोदा अप्लज्जत्तगा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा सुहुमणिओदा अप्लज्जत्तगा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा सुहुमणिओदा प्लज्जत्तगा दव्वट्टयाए संखिज्जगुणा, एवं पदेसट्टयाएवि ॥ दव्वट्टपदेसट्टयाए सव्वत्थोवा वादरिणिओया य प्लज्जत्ता दव्वट्टयाए जाव सुहुमणिओदा प्लज्जत्ता य दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, सुहुमणिओएहिंते प्लज्जत्ताएहिंते दव्वट्टयाए बायरिणिगोदा प्लज्जत्ता पएसट्टया अणंतगुणा बायरिणिओदा अप्लज्जत्ता पएसट्टयाए असंख० जाव सुहुमणिओया प्लज्जत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा । एवं णिओयजीवावि, णवरि संकमए जाव सुहुमणिओयजीवेहिंते प्लज्जत्ताएहिंते दव्वट्टयाए बायरिणिओयजीवा प्लज्जत्ता पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणा, सेसं तेहेव जाव सुहुमणिओयजीवा प्लज्जत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा ॥ एतेसि णं भंते ! णिगोदाणं सुहुमाणं बायराणं प्लज्जत्ताणं अप्लज्जत्ताणं णिओयजीवाणं सुहुमाणं बायराणं प्लज्जत्ताणं अप्लज्जत्ताणं दव्वट्टयाए पएसट्टयाए कयरेरहिंते?०, सव्वत्थोवा बायरिणिओदा प्लज्जत्ता दव्वट्टयाए बायरिणिओदा अप्लज्जत्ता दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा सुहुमणिगोदा अप० दव्वट्टयाए

दिस्वरूपास्ते सर्वे भुजपरिसर्पा अवसातव्याः, 'ते समासतो' इत्यादि सूत्रकदम्बकं प्राग्वद्भावनीयं, नवरसवगाहना जघन्यतोऽङ्गुलास-
 ह्नेयभागप्रमाणा उत्कर्षतो घनुःपृथक्त्वं, स्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतो द्वाचत्वारिंशद्वर्षसहस्राणि, शेषं जलचरवद्रष्टव्यम्, उप-
 संहारमाह—'सेत्त'मित्यादि सुगमम् ॥ खचरप्रतिपादनार्थमाह—अथ के ते संमूर्च्छिमलखचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः?, सूरिराह—संमू-
 र्च्छिमलखचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञाताः, तद्यथा—'भेदो जहा पणवणाए' इति, भेदो यथा प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः,
 स चैवम्—“चम्मपक्खी लोमपक्खी समुग्गपक्खी विततपक्खी । से किं तं चम्मपक्खी !, २ अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—वग्गुली
 जलोया अडिला भारुंडपक्खी जीवंजीवा समुद्दवायसा कणत्तिया पक्खिविराली, जे यावणे तहप्पगारा, से तं चम्मपक्खी । से
 किं तं लोमपक्खी ?, लोमपक्खी अणेगविहा पणत्ता, तंजहा—ढङ्का कंका कुरला वायसा चक्कवागा हंसा कलहंसा पोयहंसा राय-
 हंसा अडा सेडीवडा वेलागया कौंचा सारसा मेसरा मयूरा सेयवगा गहरा पोंडरीया कामा कामेयगा वंजुलागा तित्तिरा वट्टगा ला-
 वगा कपोया कर्पिजला पारेवया चिडगा वीसा कुक्कुडा सुगा वरहिगा मयणसलागा कोकिला सण्हावरणगमादी, से तं लोम-
 पक्खी । से किं तं समुग्गपक्खी ?, समुग्गपक्खी एगागारा पणत्ता, ते णं नत्थि इहं, वाहिएसु दीवसमुद्देसु हवंति, से तं समु-
 ग्गपक्खी । से किं तं विततपक्खी ?, विततपक्खी एगागारा पणत्ता, ते णं नत्थि इहं, वाहिएसु दीवसमुद्देसु भवंति, से तं वि-
 ततपक्खी” इति पाठसिद्धं नवरं 'चम्मपक्खी' इत्यादि, चर्मरूपौ पक्षौ चर्मपक्षौ तौ विद्येते येषां ते चर्मपक्षिणः, लोमालकौ पक्षौ
 लोमपक्षौ तौ विद्येते येषां ते लोमपक्षिणः, तथा गच्छतामपि समुद्रवत्स्थितौ पक्षौ समुद्रकपक्षौ तद्वन्तः समुद्रकपक्षिणः, विततौ—नि-
 लमनाकुञ्चितौ पक्षौ विततपक्षौ तद्वन्तो विततपक्षिणः 'ते समासतो' इत्यादि सूत्रकदम्बकं जलचरवद्भावनीयं, नवरसवगाहना उत्क-

असंखेज्जगुणा सुहुमणिओदा पज्ज० दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा सुहुमणिओएहिंतो दव्वट्टयाए या-
 यरणिओदजीवा पज्जत्ता दव्वट्टयाए अणंतगुणा वायरणिओदजीवा अपज्जत्ता दव्वट्टयाए असं-
 खेज्जगुणा सुहुमणिओदजीवा अपज्जत्ता दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा सुहुमणिओयजीवा पज्जत्ता
 दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, पएसट्टयाए सव्वत्थोवा वायरणिओदजीवा पज्जत्ता पएसट्टयाए वायर-
 णिओदा अपज्जत्ता पएसट्टयाए असंखे० सुहुमणिओयजीवा अपज्जत्तया पएसट्टयाए असंखे-
 ज्जगुणा सुहुमणिओदजीवा पज्जत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा सुहुमणिओदजीवाहिंतो पएसट्ट-
 याए वायरणिओदा पज्जत्ता पदेसट्टयाए अणंतगुणा, वायरणिओया अपज्जत्ता पएस० असंखेज्ज-
 गुणा जाव सुहुमणिओया पज्जत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा, दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवा वायर-
 णिओया पज्जत्ता दव्वट्टयाए वायरणिओदा अपज्जत्ता दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा जाव सुहुम-
 णिओदा पज्जत्ता दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा सुहुमणिओदाहिंतो दव्वट्टयाए वायरणिओदजीवा प-
 ज्जत्ता दव्वट्टयाए अणंतगुणा सेसा तहेव जाव सुहुमणिओदजीवा पज्जत्तगा दव्वट्टयाए संखेज्ज-
 गुणा सुहुमणिओयजीवाहिंतो पज्जत्तएहिंतो दव्वट्टयाए वायरणिओयजीवा पज्जत्ता पदेसट्टयाए
 असंखेज्जगुणा सेसा तहेव जाव सुहुमणिओया पज्जत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा ॥ सेत्तं छिविवाहा
 संसारसमावणणा ॥ (सू० २३९)

‘निगोदा णं भित्त्वादि, ‘निगोदाः’ जीवाश्रयविशेषा भदन्त ! ‘द्रव्यार्थतया’ द्रव्यरूपतया किं सद्ध्येया असद्ध्येया अनन्ताः ? भगवानाह—गौतम ! नो सद्ध्येया; अहुलासद्ध्येयभागावाहानानां तेषा सर्वलोकापन्नत्वात्, किन्त्वसद्ध्येया; असद्ध्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, नाप्यनन्तास्त्वथा केवलवेदसाऽनुपलभ्यात् । एवमपर्याप्तसामान्यनिगोदसूत्रं पर्याप्तसामान्यनिगोदसूत्रं च भावनीयम् । यथा च सामान्यनिगोदविषयं सूत्रत्रयमुक्तम् एवं सूक्ष्मनिगोदविषयमपि सूत्रत्रयं वादरनिगोदविषयमपि सूत्रत्रयं पृथग् वक्तव्यं, भावना च पूर्वानुसारेण स्वयं विधेया ॥ सम्प्रति द्रव्यार्थतया (निगोदजीव) सद्ध्येया षिट्टिठपुराह—‘निगोयजीवा णं भंते ! द्रवदृयाए’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! नो सद्ध्येया नाप्यसद्ध्येयाः किन्त्वनन्ताः प्रतिनिगोदमनन्तानां निगोदद्रव्यजीवानां भावात् । एवमपर्याप्तसूत्रं पर्याप्तसूत्रं च वक्तव्यं, तदेवं सामान्यतो निगोदद्रव्यविषयं सूत्रत्रिकमुक्तम्, एवं सूक्ष्मनिगोदजीवविषयं सूत्रत्रिकं वादरनिगोदजीवविषय च सूत्रत्रिकं च वक्तव्यं सर्वसद्ध्येया नव सूत्राणि । [एवमेव प्रदेशार्थताविषयाण्यपि नव सूत्राणि नानात्वाभावात्, भावना च सर्वत्रापि सुप्रतीता, ये किल द्रव्यार्थतयाऽनन्तास्ते प्रदेशार्थतया सुतरामनन्ताः प्रतिद्रव्यमसद्ध्येयातानां प्रदेशानां भावात्, सर्वसद्ध्येया चामून्यष्टादश सूत्राणि] ॥ तदेवं द्रव्यार्थविषयाणि नव सूत्राण्युक्तानि सम्प्रति प्रदेशार्थताविषयाणि नव सूत्राणि विवक्षुः प्रथमतः सामान्यतो निगोदविषय सूत्रत्रयमाह—‘निगोया णं भंते ! पएसदृयाए’ इत्यादि, ‘निगोदाः’ उक्तस्वरूपा णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! ‘प्रदेशार्थतया’ प्रदेशरूपतया चिन्त्वमात्ता. किं सद्ध्येया असद्ध्येया अनन्ता. ? भगवानाह—गौतम ! नो सद्ध्येया नो असद्ध्येयाः किन्त्वनन्ताः; एकैकस्मिन् निगोदे प्रदेशानामनन्तत्वात्, एवं शेषाण्यष्टौ सूत्राणि पूर्वक्रमेण भावनीयानि ॥ सम्प्रत्येतेषामेव सूक्ष्मवादरपर्याप्तानिगोदानां द्रव्यार्थप्रदेशार्थभयार्थतया परस्परमल्पवहुत्वमाह—‘एएस्सि णं भंते ! णिगोदाणं भि-

त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्वोका वादरनिगोदा मूलकन्दादिगताः पर्याप्तका द्रव्यार्थतया, प्रतिनियतक्षेत्रवर्तित्वात्, तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्तका द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, एकैकपर्याप्तवादरनिगोदतिश्रयाऽसङ्ख्येयानामपर्याप्तानां वादरनिगोदानामु-
 त्पादात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्तका द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, सकललोकापन्नतया क्षेत्रस्यासङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनि-
 गोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मेवोचतोऽपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां सङ्ख्येयगुणत्वात्, 'एएसदृयाए' इति अत ऊर्ध्वं प्रदे-
 शार्थतया चिन्ता क्रियते, तामेव करोति—सर्वस्वोका वादरनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया द्रव्याणां स्वोक्तत्वात्, तेभ्यो वादरनिगोदा
 अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणा द्रव्याणामसङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः
 सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया सङ्ख्येयगुणाः द्रव्याणां सङ्ख्येयगुणत्वात् । 'द्ववदृपएसदृयाए'ति अधुना द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया
 चिन्ता क्रियते—सर्वस्वोका वादरनिगोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, वादरनिगोदा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनि-
 गोदा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, युक्तिः प्राक्तन्येव, तेभ्यो वादर-
 निगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः, एकैकस्य निगोदस्य अनन्ताणुकानन्तरकन्धनिष्पन्नत्वात्, तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ताः
 प्रदेशार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, द्रव्याणामसङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्योः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असङ्ख्येयगुणाः, युक्तिः प्राक्तन्येव,
 तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, द्रव्याणां सङ्ख्येयगुणत्वात्, सान्प्रतमेतेषामेव सूक्ष्मवादरपर्याप्तनिगोदजीवानां द्रव्या-
 र्थप्रदेशार्थोभयार्थतया परस्परमत्पबहुत्वमाह—'एएसि ण'मित्यादि, सर्वस्वोका वादरजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, निगोदानां स्वोक्तत्वात्,
 तेभ्यो वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणा, निगोदानामसङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः अपर्याप्तका

द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, कारणं पूर्ववद् कृत्यं, प्रदेशार्थतया सर्वस्तीका
वाद्दरनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया, द्रव्याणां स्तीकत्वात्, तेभ्यो वाद्दरनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, द्रव्या-
णामसङ्ख्येयगुणत्वात्, एवं तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदे-
शार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तीका वाद्दरनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, तेभ्यो वाद्दरनिगोदजीवा अपर्याप्ता
द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणा, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थ-
तया सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो वाद्दरनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, प्रतिवाद्दरनिगोदपर्याप्तजीवमसङ्ख्येयानां लोकाकाशप्र-
देशप्रमाणानां प्रदेशानां भावात्, तेभ्यः वाद्दरनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः वाद्दरनिगोदापर्याप्तेभ्यो वाद्दरनिगो-
दपर्याप्तानामसङ्ख्यातगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्तिकाः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः
प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणा, भावना प्राप्तिव ॥ सम्प्रति सूक्ष्मवाद्दरपर्याप्तानिगोदनिगोदजीवानां द्रव्यार्थप्रदेशार्थोभयार्थतया परस्परम-
ल्पवहुत्वमाह—‘एएसि णमिल्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । सर्वस्तीका वाद्दरनिगोदा. पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, तेभ्यो वाद्-
रनिगोदा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता
द्रव्यार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, अत्र सर्वत्रापि युक्तिः प्रागुक्तैव, सूक्ष्मनिगोदेभ्यः पर्याप्तेभ्यो द्रव्यार्थतया वाद्दरनिगोदजीवाः पर्याप्ता अन-
न्तगुणा, एकैकस्मिन् निगोदेऽनन्ताना जीवाना भावात्, तेभ्यो वाद्दरनिगोदजीवाः अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणा. निगोदानाम-
सङ्ख्यातत्वात्, एवं तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणा तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया स-

सङ्ख्येयगुणाः, प्रदेशार्थतया सर्वस्लोका वादरनिगोदजीवाः पर्याप्तकाः प्रदेशार्थतया निगोदानां स्लोकत्वात्, तेभ्यो वादरनिगोदजीवा अ-
 न्ख्येयगुणाः, प्रदेशार्थतया सर्वस्लोका वादरनिगोदजीवाः पर्याप्तकाः प्रदेशार्थतया निगोदानामसङ्ख्येयगुणत्वात्, एवं तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः,
 पर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः निगोदानामसङ्ख्येयगुणत्वात्, एवं तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवेभ्यः पर्याप्तेभ्यो वादरनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशा-
 तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवेभ्यः पर्याप्तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः
 र्थतयाऽनन्तगुणाः, एकैकस्य निगोदस्थानन्ताणुकानन्तस्कन्धनिष्पन्नत्वात्, तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्या-
 एकैकवादरपर्याप्तनिगोदनिश्चया सङ्ख्याऽतीतानां वादरपर्याप्तनिगोदानामुत्पादात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्या-
 तगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्लोका वादरनिगोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया,
 तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनि-
 गोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया सङ्ख्येयगुणाः, अत्र युक्तिर्निगोदानां द्रव्यार्थतया चिन्तायामिव, तेभ्यो वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्या-
 निगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतयाऽनन्तगुणाः प्रतिवादरनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यो वादरनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया
 र्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया चिन्तायामिव, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवेभ्यः पर्याप्तेभ्यो वादरनिगोदजीवा
 सङ्ख्येयगुणाः, अत्र युक्तिर्निगोदजीवानां द्रव्यार्थतया चिन्तायामिव, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवेभ्यः पर्याप्तेभ्यो वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ता
 वादरनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः प्रतिवादरनिगोदपर्याप्तजीवमसङ्ख्येयानां लोकाकाशप्रदेशप्रमाणानां प्रदेशानां
 भावात्, तेभ्यो वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया सङ्ख्येय-
 गुणाः, युक्तिरत्र निगोदजीवानां प्रदेशार्थतया सङ्ख्येयगुणचिन्तायामिव, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवेभ्यः पर्याप्तेभ्यः प्रदेशार्थतया चिन्ति-

तेभ्यो वादरनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽनन्तगुणाः, एकैकस्मिन् निगोदेऽनन्तानामपूर्णां सद्भावात्, तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थ-
तया सङ्ख्येयगुणाः, अत्र युक्तिर्निगोदाना प्रदेशार्थतया चिन्तायासिव, उपसंहारमाह—'सेत्'मित्यादि, एते षड्विधसंसारसमापन्नका-
जीवाः ॥ इति श्रीमलयगिरिविचितायां जीवाभिगमटीकायां पञ्चम्यां प्रतिपत्तौ षड्विधप्रतिपत्तिः ॥

अथ षष्ठी प्रतिपत्तिः

ॐ पं० श्यामलनाथ त्रिपाठी

मौलीसिंह

तदेवमुक्ता षड्विधप्रतिपत्तिः, अथुना क्रमप्राप्तां सप्तविधप्रतिपत्तिमाह—

वपपुर सिटी (गज०)

तस्य जे ते एवमाहंसु सत्ताविहा संसारसमावणणा ते एवमाहंसु, तंजहा—नेरइया तिरिकखा-
तिरिक्खजोणिणीओ मणुस्सा मणुस्सीओ देवा देवीओ ॥ णेरतियस्स डिती जहन्नेणं दसवासस-
हस्साहं उक्कोसेणं तेत्तीसं साणरोवमाहं, तिरिक्खजोणियस्स जहण्णेणं अंतोसुद्धत्तं उक्कोसेणं
तिस्सि पलिओवमाहं, एवं तिरिक्खजोणिणीएवि, मणुस्साणवि मणुस्सीणवि, देवाणं डिती जहा
णेरइयाणं, देवीणं जहण्णेणं दसवाससहस्साहं उक्कोसेणं पणपणपलिओवमाणि ॥ नेरइयदेवदे-
वीणं जच्चेव डिती सच्चेव संचिद्धणा । तिरिक्खजोणिणीणं जहन्नेणं अंतोसु० उक्को० तिस्सि पलि-
ओवमाहं गुण्वकोडिगुहत्तमन्महियाहं । एवं मणुस्सस्स मणुस्सीएवि ॥ णेरइयस्स अंतरं जह० अंतो-

सु० उक्तीसेपं वणस्सतिकालो । एवं सव्वाणं निरिक्खजोणियवज्जाणं, निरिक्खजोणियाणं जह-
 णणं अंतोसु० उक्को० सागरोवमसतपुहुत्तं सातिरेगं ॥ अप्पाबहुयं-सव्वत्थोवाओ मणुस्सीओ
 मणुस्सा असंखेज्जगुणा नेरइया असंखेज्जगुणा निरिक्खजोणियाओ असंखेज्जगुणाओ देवा असं-
 खेज्जगुणा देवीओ संखेज्जगुणाओ निरिक्खजोणिया अणंतगुणा । सेत्तं ससविहा संसारसमाव-
 णणा जीवा ॥ (सू० २४०)

‘तथै’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः सप्तविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञासास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—‘नैरयिकास्तिर्यग्योनिकास्ति-
 र्यग्योनिक्यः मनुष्या मानुष्यः देवा देव्यः ॥ तत्रामीषां सप्तानामपि क्रमेण स्थितिमाह—‘नेरइयस्स णं भंते !’ इत्यादि सप्तसूत्री,
 नैरयिकस्य जघन्येन दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षतत्त्वयास्त्रिंशत्सागरोपमानि । तिर्यग्योनिकस्य जघन्यतोऽन्वत्सुर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतत्त्वयीणि पत्योप-
 मानि । एवं तिर्यग्योनिकीमनुष्यमानुषीसूत्राण्यपि वक्तव्यानि । देवसूत्रं नैरयिकवत् । देवीसूत्रे जघन्येन दश वर्षसहस्राणि, उत्कर्षतः
 पञ्चपञ्चाशत् पत्योपमानि, ईशानदेवीनामपरिगृहीतानामुत्कर्षत एतावत्स्थितिकत्वात् ॥ सन्प्रति कायस्थितिमाह—‘नेरइया णं भंते !’
 इत्यादि, नैरयिकाणां यदेव भवस्थितिपरिमाणं तदेव कायस्थितिपरिमाणमपि, नैरयिकस्य मृत्वा भूयोऽनन्तरं नैरयिकेपूरपादाभावात् ।
 तिर्यग्योनिकसूत्रे जघन्यतोऽन्वत्सुर्मुहूर्त्तं, तदनन्तरमन्यत्रोत्पादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालमनन्ता उत्सर्पिष्यवसर्पिष्यः कालतः क्षेत्रतोऽ-
 सङ्ख्येया लोकाः असङ्ख्येयाः पुरल्लपरवर्त्ताः, ते पुरल्लपरवर्त्ता आवलिकाया असङ्ख्येयो भागाः, अस्य भावार्थव्याख्या प्रागिव । तिर्य-
 ग्योनिकीसूत्रे जघन्यतोऽन्वत्सुर्मुहूर्त्तं तत ऊर्ध्वं मृत्वाऽन्यत्रोत्पादात्, उत्कर्षतत्त्वयीणि पत्योपमानि पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिकानि, तानि

तिरन्तरं सप्तसु पूर्वकोट्यायुर्केषु भवेत्पृष्ठमे च भवे देवकुर्यादिपूरुषत्राया द्रष्टव्यानि । एवमेव गानुष्यसूत्रं गानुपीसूत्रं च, देवस्य दे-
व्याश्च यैव भवस्थितिः सैव कायस्थितिः, देवस्य देव्याश्च मृत्वाऽनन्तरं तद्भावेनोत्पादाभावात् ॥ साम्प्रतमेपामन्तरं त्रिचिन्तयिषुराह—
'नैरइयस्स णं भंते !' इत्यादि, नैरयिकस्य जघन्येनान्तरमन्तर्मुहूर्त्तै, तच्च नरकादुद्भूतस्य तिर्यग्मनुष्यगर्भं एवाहुमध्यवसायेन भर-
णतः परिभावतीयं, सातुबन्धकर्मफलमेतदिति तारपर्यायं, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालो वनस्पतिकालः, नरकादुद्भूतस्य
पारम्पर्येणानन्त काल वनस्पतिव्यवस्थानात्, तिर्यग्योनिकस्य जघन्येनान्तरमन्तर्मुहूर्त्तै, तच्च तिर्यग्योनिकमवाद्भूत्यान्यत्रान्तर्मुहूर्त्तै
स्थित्वा भूयस्तिर्यग्योनित्वेनोत्पद्यमानस्य वेदितव्यम्, उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकम् । तिर्यग्योनिकीसूत्रे मनुष्यसूत्रे मा-
नुषीसूत्रे देवीसूत्रे च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैमुत्कर्षतो वनस्पतिकाल ॥ सम्प्रत्येतेषामेव सप्तानां पदानामरूपवहुत्वमाह—'एषसि णं भि-
त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—सर्वस्त्रीका मानुष्य, कतिपयकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, ताभ्यो मनुष्या असङ्ख्येयगुणाः, संसृष्टिम-
मनुष्याणां श्रेण्यसङ्ख्येयप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यस्तिर्यग्योनिकाः स्त्रियोऽसङ्ख्येयगुणाः, प्रवरासङ्ख्येयभागवत्सिश्रेण्याकाशप्रदेशराशि-
प्रमाणत्वात्, ताभ्यो देवाः सङ्ख्येयगुणाः, वानमान्तरज्योतिष्काणामपि जलचरतिर्यग्योनिकीभ्यः सङ्ख्येयगुणतया महादृष्टके पठित-
त्वात्, तेभ्यो देव्यः सङ्ख्येयगुणा द्वानिंशद्गुणत्वात्, 'वत्तीसगुणा वत्तीसरुवअदियाथो ह्येति देवाण देवीओ" इति वचनान्, ताभ्य-
स्तिर्यग्योनिका अनन्वगुणाः, वनस्पतिजीवानामनन्तान्तत्वात्, उपसहारमाह—'सेत्त'मित्यादि सुगमम् ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचि-
तया जीवाभिगमटीकाया पष्ठपां प्रतिपत्तौ सप्तविधप्रतिपत्तिः ॥

अथ सप्तमी प्रतिपत्तिः

तदेवमुक्ता सप्तविधप्रतिपत्तिरशुना क्रमशामामष्टविधप्रतिपत्तिमाह—

तत्थ जे ते एवमाहंसु—अट्टविहा संसारसमावणणा जीवा ते एवमाहंसु—पढमसमयनेरतिथा अपढमसमयनेरइया पढमसमयतिरिक्खजोणिथा अपढमसमयतिरिक्खजोणिथा पढमसमयम-
 णुस्सा अपढमसमयमणुस्सा पढमसमयदेवा अपढमसमयदेवा ॥ पढमसमयनेरइयस्स णं भंते !
 केवनिथं कालं ठिती पणत्ता ? , गोयमा ! पढमसमयनेरइयस्स जहं एकं समयं उक्कों एकं स-
 मयं । अपढमसमयनेरइयस्स जहं दसत्ताससहस्साहं समज्जाहं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोव-
 माहं समज्जाहं । पढमसमयतिरिक्खजोणिथस्स जहं एकं समयं उक्कों एकं समयं, अपढम-
 समयतिरिक्खजोणिथस्स जहं खुड्डाणं भवजगहणं समज्जणं उक्कों तिन्नि पलिओवमाहं सम-
 ज्जाहं, एवं मणुस्साणवि जहा तिरिक्खजोणिथाणं, देवाणं जहा णेरतियाणं ठिती ॥ णेरइयदे-
 वाणं जक्खेव ठिती सक्खेव संचिट्टणा डुविहाणवि । पढमसमयतिरिक्खजोणिए णं भंते ! पढं कालओ
 केवचिरं होति ? , गोयमा ! जहं एकं समयं उक्कों एकं समयं, अपढमतिरिक्खजोणिथस्स जहं
 खुड्डाणं भवजगहणं समज्जणं उक्कस्सेणं वणस्सतिकालो । पढमसमयमणुस्साणं जहं उं उं एकं समयं,

श्रीजीवा-
जीवाभिः
मलयनि-
रीयाधृतिः
॥ ४२९ ॥

अपढममणुस्स० जह० खुड्डागं भवगगहणं समऊणं उक्को० तित्ति पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहत्त-
मव्वमहियाइं ॥ अंतरं पढमसमयणेरतियस्स जह० दसवाससहस्साइं अंतोसुहुत्तमव्वमहियाइं
उक्को० वणस्सतिकालो, अपढमसमय० जह० अंतोसु० उक्को० वणस्सतिकालो । पढमसमयतिरि-
क्खजोणिय जह० दो खुड्डागभवगगहणाइं समऊणाइं उक्को० वणस्सतिकालो, अपढमसमयतिरि-
क्खजोणियस्स जह० खुड्डागं भवगगहणं समयाहियं उक्को० सागरोवमसतपुहुत्तं सातिरेगं ।
पढमसमयमणुस्सस्स जह० दो खुड्डाइं भवगगहणाइं समऊणाइं उक्को० वणस्सतिकालो, अपढम-
समयमणुस्सस्स जह० खुड्डागं भवगगहणं समयाहियं उक्को० वणस्सतिकालो । देवाणं जहा नेरइ-
याणं जह० दसवाससहस्साइं अंतोसुहुत्तमव्वमहियाइं उक्को० वणस्सहकालो, अपढमसमय० जह०
अंतो० उक्को० वणस्सहकालो ॥ अप्पावहु० एतेसि णं अंते ! पढमसमयनेरइयाणं जाव पढमसम-
यदेवाण य कतरे र हित्तो०?, गोयमा ! सव्वत्थोवा पढमसमयमणुस्सा पढमसमयणेरइया असंखेज्ज-
शुणा पढमसमयदेवा असंखेज्जशुणा पढमसमयतिरिक्खजोणिया असंखेज्जशुणा ॥ अपढमसमय-
नेरइयाणं जाव अपढमदेवाणं एवं केव अप्पवहु० णवरि अपढमसमयतिरिक्खजोणिया अणंत-
शुणा ॥ एतेसि पढमसमयनेरइयाणं अपढम० णेरतियाणं कयरे र?, सव्वत्थोवा पढमसमयणेर-
तिया अपढमसमयनेरइया असंखेज्जशुणा, एवं सव्वे ॥ पढमसमयणेरइयाणं जाव अपढमसमय-

७ प्रतिपत्तौ
प्रथमसम-
यनेरयि-
कादिस्थि-
त्यादि
उद्देशः २
सू० २४१

॥ ४२९ ॥

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४१ ॥

र्षतो धनुःप्रथक्त्वं, स्थितिरुत्कर्षतो द्वाभ्यन्तरिर्षमहस्त्राणि । तथा चाथ कश्चिदुत्सृष्टान्तरैऽगगाहनास्त्रिनोपयाहनं स द्वदृग्निगार्थे—“जो-
यणसहस्रगाउयपुहत्त तत्तो य जोयणपुहत्त । दोण्डं पि धनुपुहत्तं संमुच्छिद्यमधिगपस्त्रीणं ॥ १ ॥ संमुच्छिद्यं पुञ्जकोटी चउरानीर्षं भवे
सहस्राहं । तेवणा वायाला वायत्तरिमेन पस्त्रीणं ॥ २ ॥” व्याख्या—संमुच्छिद्यमानां जलचराणासुलुक्छाऽगगाहना योजनमहसं, धनु-
स्पदानां गन्यतुप्रथक्त्वम्, उरःपरिसर्पाणां योजनपृथरायं । ‘दोण्डं तु’ इत्यादि, द्वयाना संमुच्छिद्यगुजगपक्षिणां—संमुच्छिद्यमधुगगपरिसर्प-
पक्षिरूपाणां प्रत्येकं धनु प्रथक्त्वं, तथा संमुच्छिद्यमाना जलचराणासुलुक्छा स्थितिः पूर्वकोटी चतुष्पदानां चतुरशीतिर्वर्षमहस्त्राणि, उर परि-
सर्पाणां त्रिपञ्चाशद्वर्षमहस्त्राणि, भुजपरिसर्पाणां द्वाचत्वारिंशद्वर्षमहस्त्राणि, पक्षिणां द्वासप्ततिवर्षमहस्त्राणि, उपसंहारमाह—‘सेत्तं
संमुच्छिद्यमखहरपञ्चिन्दियतिरिक्खजोणिया’ ॥ उक्ताः संमुच्छिद्यपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनयः, सम्प्रति गर्भव्युत्कान्तिकान् पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिकानाह—

से किं तं गवभवक्कंतियपंचंदियतिरिक्खजोणिया ? , २ तिविहा पणत्ता, तंजहा—जलयरा धलयरा
खहयरा ॥ (सू० ३७)

‘से किं तं’ मित्यादि, अथ के ते गर्भव्युत्कान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका. ? , सूरिराह—गर्भव्युत्कान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्त्रिविधाः
प्रकृताः, तद्यथा—जलयराः स्थलयराः खचराश्च । तत्र जलयरप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं जलयरा ? , जलयरा पंचविधा पणत्ता, तंजहा—मच्छा कच्छभा मगरा गाहा सुंसुमारा,

देवाण य कयरे २?, सव्वत्थोवा पढमसमयमणुस्सा अपढमसमयमणुस्सा असंखेज्जगुणा पढमसमयनेरइया असंखिज्जगुणा पढमसमयदेवा असंखेज्जगुणा पढमसमयतिरिक्खजोगिया असंखेज्जगुणा अपढमसमयदेवा असंखेज्जगुणा अपढमसमयतिरिक्खजोगिया अणंतगुणा । सेत्तं अट्ठविहा संसारसमावणणा जीवा पणत्ता ॥ (सू० २४१)
अट्ठविहपडिवत्ती समत्ता ॥

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः—अष्टविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञप्तास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—प्रथमसमयनैरयिका अप्रथमसमयनैरयिकाः, प्रथमसमयतिर्यग्योनिका अप्रथमसमयमनुष्या अप्रथमसमयमनुष्याः, प्रथमसमयदेवाः, तत्र प्रथमसमयनारका नारकायुःप्रथमसमयसंबेदिनः अत्रकायुःद्वयोदिसमयवर्तिनः, एवं तिर्ग्योनिकादयो भावनीयाः ॥ साम्प्रतमेतेषामष्टानां क्रमेण स्थितिमाह—‘पढमसमयनेरइयस्स ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! एकं समयं, द्वादिषु समयेषु प्रथमसमयत्वविशेषणयोगात्, अप्रथमसमयप्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्राणि समयोनानि, समयातिक्रान्तावेवाप्रथमसमयविशेषणत्वभावात्, उत्कर्षतत्त्वर्थस्त्रिंशत्सागरोपमाणि समयोनानि । तिर्ग्योनिकादीनां प्रथमसमयानां सर्वेषामेकं समयं, अप्रथमसमयतिर्यग्योनिकानां जघन्येन छुल्लकमवग्रहणं समयोनं, उत्कर्षतपत्योपमानि समयोनानि । एवं अप्रथमसमयमनुष्याणामपि । अप्रथमसमयदेवानां जघन्येन दश वर्षसहस्राणि समयोनानि, उत्कर्षतत्त्वर्थस्त्रिंशत् सागरोपमाणि समयोनानि ॥ अधुनैषामेव कायस्थितिमाह—‘पढमसमयनेरइया णं भंते ! पढमसमयनेरइयत्ति

कालतो केवचिरं होइ ?' इति प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! एकं समयं, तदनन्तरं प्रथमसमयत्वविशेषणायोगात् । अप्रथमसमयसूत्रे यदेव स्थितिपरिमाणं तदेव कायस्थितिपरिमाणमपि, देवनैरधिकानां भूयो भूयस्तद्भावभावितया नैरन्तर्येणोत्पादाद्योगात् । प्रथमसमयतिर्यग्योनिकसूत्रं प्रथमसमयनैरधिकसूत्रवत्, अप्रथमतिर्यग्योनिकसूत्रे जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणं समयोनं, समयोनता प्रथमसमयहीनत्वात्, उत्कर्षतोऽनन्तकालं, स चानन्तः कालो वनस्पतिकालः प्रागुक्तस्वरूपः । प्रथमसमयमनुष्यसूत्रं पूर्ववत्, अप्रथमसमयमनुष्यसूत्रे जघन्यतः क्षुल्लकभवग्रहणं समयोनं, तदनन्तरं मृत्वाऽन्यत्रोत्पादात्, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटीपृथक्त्वान्भ्यधिकानि समयोनानि, तानि सप्तसु भवेषु पूर्वकोट्यायुक्तेष्वष्टमे भवे देवकुर्वोदिपूत्पद्यमानस्य वेदितव्यानि, देवा यथा नैरयिकाः ॥ साम्प्रतमेतेपामेवाष्टानामन्तरं क्रमेण चिन्तयन्नाह—'पठमसमयनेरइयस्स णं भंते !' इत्यादि, प्रथमसमयनैरयिकस्य भदन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ?, भगवानाह—गौतम ! जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि अन्तमुहूर्त्तोभ्यधिकानि, तानि दशवर्षसहस्रस्थितिकस्य नैरयिकस्य नरकादुद्धृत्यान्यत्रान्तमुहूर्त्तं स्थित्वा भूयो नैरयिकत्वेनोत्पद्यमानस्य वेदितव्यानि, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स चानन्तः कालो वनस्पतिकालः प्रतिपत्तव्यः; नरकादुद्धृत्यं पारस्पर्येण वनस्पतिषु गत्वाऽनन्तमपि कालमवस्थानात्, अप्रथमसमयनैरयिकसूत्रे जघन्यमन्तरं समयाधिकमन्तमुहूर्त्तं, तच्च नरकादुद्धृत्यं तिर्यग्गर्भं मनुष्यगर्भं वाऽन्तमुहूर्त्तं स्थित्वा भूयो नरकेपूत्पद्यमानस्य भावनीयं, समयाधिकता च प्रथमसमयस्याधिकत्वात्, क्वचिदन्तमुहूर्त्तमित्येव दृश्यते, तत्र प्रथमसमयोऽन्तमुहूर्त्तं एवान्तर्भावित इति पृथगोक्तः; उत्कर्षतो वनस्पतिकालः । प्रथमसमयतिर्यग्योनिकसूत्रे जघन्येनान्तरं द्वे क्षुल्लकभवग्रहणे समयोने, ते च क्षुल्लकमनुष्यभवग्रहणव्यवधानतः पुनस्तिर्यग्देवोत्पद्यमानस्यावसातव्ये, तथाहि—एकं प्रथमसमयोनं तिर्यक्क्षुल्लकभवग्रहणं द्वितीयं संपूर्णमेव मनुष्यक्षुल्लकभवग्रहणमिति,

उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, तदतिक्रमे मनुष्यभवव्यवधानेन भूयः प्रथमसमयतिर्यक्त्वोपपत्तेः, अप्रथमसमयतिर्यग्योनिकसूत्रे जघन्येना-
न्तरं क्षुल्लकभवग्रहणं समयार्धिकं, तत्तु तिर्यग्योनिकक्षुल्लकभवग्रहणचरमसमयस्याधिकृताप्रथमसमयत्वात्तत्र मृतस्य मनुष्यक्षुल्लकभवग्र-
हणेन व्यवधाने सति तिर्यक्त्वेनोत्पद्यमानस्य प्रथमसमयातिक्रमे वेदितव्यं, अप्रथमसमयान्तरस्यैतान्मात्रत्वात्, उत्कर्षतः सागरो-
पमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, देवादिभवानामेतावन्मात्रकालत्वात् । मनुष्यवक्तव्यता तिर्यग्वक्तव्यतेव, नवरं तत्र तिर्यक्क्षुल्लकभवग्रहणेन
व्यवधानं भावनीयम् । देवसूत्रद्वयवत् ॥ सम्प्रत्येवमेव चतुर्णां प्रथमसमयानां परस्परमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’-
मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्लोकाः प्रथमसमयमनुष्याः, श्रेण्यसङ्ख्येयभागमात्रत्वात्, तेभ्यः प्रथमसमयनैर-
यिका असङ्ख्येयगुणाः, अतिप्रभूतानामेकस्मिन् समये उत्पादसम्भवात्, तेभ्यः प्रथमसमयेदेवा असङ्ख्येयगुणाः, व्यन्तरज्योतिष्काणा-
मतिप्रभूततराणामेकस्मिन् समये उत्पादसम्भवात्, तेभ्यः प्रथमसमयतिर्यञ्चोऽसङ्ख्येयगुणाः, इह ये नारकादिगतित्रयादागत्य तिर्य-
क्त्वप्रथमसमये ये वर्त्तन्ते ते प्रथमसमयतिर्यञ्चो, न शेषाः, ततो यद्यपि प्रतिनिगोदमसङ्ख्येयो भागः सदा विग्रहगतिप्रथमसमयवर्ती
लभ्यते तथाऽपि निगोदानामपि तिर्यक्त्वान्न ते प्रथमसमयतिर्यञ्चः ते एभ्यः सङ्ख्येयगुणा एव ॥ साम्प्रतमेतेषामेव चतुर्णामप्रथमसमयानां
परस्परमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्लोका अप्रथमसमयमनुष्याः, श्रेण्यसङ्ख्येय-
भागत्वात्, तेभ्योऽप्रथमसमयनैरयिका असङ्ख्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः प्रथमवर्गमूले द्वितीयवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशे-
शराशिस्तावत्प्रमाणसु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशस्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्योऽप्रथमसमयेदेवा असङ्ख्येयगुणाः, व्यन्तरज्योतिष्का-
णामपि प्रभूतत्वात्, तेभ्योऽप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः, वनस्पतीनामनन्तत्वात् ॥ साम्प्रतमेतेषामेव नैरयिकादीनां
प्रत्येकं प्रथमसमयाप्रथमसमयगतमल्पवहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते !’ इत्यादि-प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्लोकाः

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४३१ ॥

प्रथमसमयनैरयिकाः, एकस्मिन् समये सङ्ख्यातीताना [ग्रन्थाम्रम् १३०००] मपि स्तोकानामेवोत्पादात्, तेभ्योऽप्रथमसमयनैर-
यिका असङ्ख्येयगुणा, चिरकालावस्थायिनां तेषामन्याऽन्योत्पादेनातिप्रभूतभावात् । एवं तिर्यग्योनिकमनुष्यदेवसूत्राण्यपि वक्तव्यानि,
नवरं तिर्यग्योनिकसूत्रेऽप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगुणा वक्तव्या, वनस्पतिजीवानामनन्तत्वात् ॥ साम्प्रतमेवामेव नैरयिकादीनां
प्रथमाप्रथमसमयानां समुदायेन परस्परमल्पबहुत्वमाह—‘एसि ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोकाः प्रथमसम-
यमनुष्याः, एकस्मिन् ममये सङ्ख्यातीतानामपि स्तोकानामेवोत्पादात्, तेभ्योऽप्रथमसमयमनुष्या असङ्ख्येयगुणाः, चिरकालावस्थायित-
याऽतिप्रभूत्येन लभ्यमानत्वात्, तेभ्यः प्रथमसमयनैरयिका असङ्ख्येयगुणा, अतिप्रभूतराणामेकस्मिन् समये उत्पादसम्भवात्, तेभ्यः
प्रथमसमयेदेवा असङ्ख्येयगुणाः, व्यन्तरज्योतिष्काणामेकस्मिन्नपि समये प्राचुर्येण कदाचिदुत्पादात्, तेभ्यः प्रथमसमयतिर्यग्योनिका अ-
सङ्ख्येयगुणाः, नारकवर्जगतित्रयादप्युत्पादसम्भवात्, तेभ्योऽप्रथमसमयनैरयिका असङ्ख्येयगुणाः, अद्भुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः प्रथमवर्गमूले
द्वितीयेन वर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्योऽप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगुणा, वनस्पतिजीवानामनन्त-
त्वात्, उपसंहारमाह—‘सेत्त’मित्यादि ॥ इति श्रीमलयगिरिविचितायां जीवाभिगमटीकायां सप्तम्यां प्रतिपत्तौ अष्टविधप्रतिपत्तिः ॥

अथाष्टमी प्रतिपत्तिः

तेदेवमुक्ताऽष्टविधप्रतिपत्तिरधुना क्रमप्राप्तां नवविधप्रतिपत्तिमाह—

तत्थ णं जे ते एवमाहंसु णवविधा संसारसमावणणा ते एवमाहंसु—पुढचिक्काइया आउक्काइया

तेजकाह्या वाउकाह्या वणस्सइकाह्या बेइदिया तेइदिया चउरिंदिया पंचेदिया ॥ ठिती सव्वेसिं
भाणियव्वा ॥ पुढविक्काइयाणं संचिट्ठणा पुढविकालो जाव वाउकाहयाणं, वणस्सइणं वणस्स-
तिकालो, बेइदिया तेइदिया चउरिंदिया संखेज्जं कालं, पंचेदियाणं सागरोवमसहस्सं सातिरेणं ॥
अंतरं सव्वेसिं अणंतं कालं, वणस्सतिकाइयाणं असंखेज्जं कालं ॥ अप्पाबहुगं, सव्वत्थोवा पं-
चिंदिया चउरिंदिया विसेसाहिया तेइदिया विसेसाहिया बेइदिया विसेसाहिया तेउक्काइया
असंखे० पुढविका० आउ० वाउ० विसेसाहिया वणस्सतिकाइया अणंतगुणा । सेत्तं णवविधा
संसारसमावणगा जीवा पणत्ता ॥ (सू० २४२) णवविहपडिवत्ती समत्ता ॥

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तो नवविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञप्तास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—पृथिवीकायिका अष्कायि-
कास्तेजस्कायिका वायुकायिका वनस्पतिकायिका द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाः, अमीषां शब्दार्थभावना प्राग्वत् ॥
साम्प्रतमेतेषां स्थितिनिरूपणार्थं सूत्रनवकमाह—‘पुढविक्काइयस्स णं भंते!’ इत्यादि, एष सङ्घेपार्थः—सर्वत्रापि जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्त-
मुत्कर्षतः पृथिवीकायिकस्य द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि, अष्कायिकस्य सप्तवर्षसहस्राणि, तेजस्कायिकस्य त्रीणि रात्रिन्दिवानि, वायुकायि-
कस्य त्रीणि वर्षसहस्राणि, वनस्पतिकायिकस्य दशवर्षसहस्राणि, द्वीन्द्रियस्य द्वादश संवत्सराणि, त्रीन्द्रियस्यैकोनपञ्चाशद् रात्रिंदिवानि,
चतुरिन्द्रियस्य षणमासाः, पञ्चेन्द्रियस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि ॥ सम्प्रति कायस्थितिप्रतिपादनार्थं सूत्रनवकमाह—‘पुढविक्काइए
णं भंते!’ इत्यादि, सर्वत्र जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पृथिवीकायस्यासहस्रेयं कालमसहस्रेया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽ-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४३२ ॥

सह्येया लोकाः, एवमप्तेजोवायुकायिकानामपि द्रष्टव्यं, वनस्पतिकायिकस्थानन्तं कालमनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः असह्येयाः पुद्गलपरावर्त्तोः आवलिकाया असह्येयो भागः, द्वीन्द्रियस्य सक्षेपं कालं, एवं त्रीन्द्रियस्य चतुरिन्द्रियस्य पञ्चेन्द्रियस्य च सागारोपमसहस्रं सातिरेकम् ॥ साम्प्रतमन्तरप्रतिपादनार्थमाह—'पुढविकाइयस्स ण'मित्यादि, पृथिवीकायिकस्य भदन्त! अनन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति?, भगवानाह—गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम्, अन्यत्रान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयः पृथिवीकायिकत्वेन कस्याप्युत्पादात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालमनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः असह्येयाः पुद्गलपरावर्त्तोः, ते च पुद्गलपरावर्त्तो आवलिकाया असह्येयो भागः, पृथिवीकायादुद्भूत्य वनस्पतिष्वेतावन्तं कालं कस्याप्यवस्थानसम्भवात्, एवमप्तेजोवायुद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियाणामपि वक्तव्यं, वनस्पतिकायिकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तद्भावना प्रागिव, उत्कर्षतोऽसह्येयं कालमसह्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसह्येया लोकाः, शेषकायेपूत्कर्षतोऽप्येतावन्तं कालमवस्थानसम्भवात् ॥ साम्प्रतमेतेषामत्पवहुत्वमाह—'एएसि ण'मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रियाः सक्षेपेयोजनकोटीकोटीप्रमाणविष्कम्भसूचीप्रमि-तप्रतरासह्येयभागवर्त्यसक्षेपेयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यश्चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, विष्कम्भसूच्यास्तेषां प्रभूतसह्येयोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्यो द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततरसह्येयोजनकोटीकोटीप्रमाण-सह्येयगुणाः, असह्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः पृथिवीकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूततमसह्येयोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽष्ककायिका विशेषाधिका, प्रभूततरासह्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यो वायुकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूततमासह्येयलो-

काकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यो वनस्पतिकायिका अनन्तरुणाः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, उपसंहारमाह—‘सेत्त’मित्यादि सुगमम् ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां जीवाभिगमटीकायां अष्टम्यां प्रतिपत्तौ नवविधप्रतिपत्तिः समाप्ता ॥

अथ नवमी प्रतिपत्तिः

उक्ता नवविधप्रतिपत्तिः, सम्प्रति क्रमप्राप्तं दशविधप्रतिपत्तिं प्रतिपादयति—

तत्थ णं जे ते एवमाहंसु दसविधा संसारसमावणगा जीवा ते एवमाहंसु तंजहा—पढमसमयए-
गिंदिया अपढमसमयएगिंदिया पढमसमयबेइंदिया अपढमसमयबेइंदिया जाव पढमसमयपंचिं-
दिया अपढमसमयपंचिंदिया, पढमसमयएगिंदियस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पणत्ता ?;
गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्को० एकं, अपढमसमयएगिंदियस्स जहण्णेणं खुड्ढागं भवग्गहणं
समऊणं उक्को० वावीसं वाससहस्साइं समऊणाइं, एवं सव्वेसिं पढमसमयिकाणं जहण्णेणं एको
समओ उक्कोसेणं एको समओ, अपढम० जहण्णेणं खुड्ढागं भवग्गहणं समऊणं उक्कोसेणं जा जस्स
ठिती सा समऊणा जाव पंचिंदियाणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समऊणाइं ॥ संचिट्टणा पढमसमयस्स
जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं एकं समयं, अपढमसमयिकाणं जहण्णेणं खुड्ढागं भवग्गहणं समऊणं

उक्त्सेणं एगिंदियाणं वणस्सतिकालो, वेइंदियतेइंदियचउरिंदियाणं संखेज्जं कालं पंचेदियाणं सागरोवमसहस्सं सातिरेगं ॥ पढमसमयएगिंदियाणं केवतियं अंतरं हेति?, गोयमा! जहन्नेणं दो खुड्डुगभवग्गहणाइं समऊणाइं, उक्को० वणस्सतिकालो, अपढमएगिंदिय० अंतरं जहण्णेणं खुड्डुगं भवग्गहणं समयाहियं उक्को० दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमभवहियाइं, सेसाणं सव्वेसिं पढमसमयिकाणं अंतरं जह० दो खुड्डुइं भवग्गहणाइं समऊणाइं उक्को० वणस्सतिकालो, अपढमसमयिकाणं सेसाणं जहण्णेणं खुड्डुगं भवग्गहणं समयाहियं उक्को० वणस्सतिकालो ॥ पढमसमहयाणं सव्वेसिं सव्वत्थोवा पढमसमयपंचेदिया पढम० चउरिंदिया विसेसाहिया पढम० तेइंदिया विसेसाहिया प० वेइंदिया विसेसाहिया प० एगिंदिया विसेसाहिया ॥ एवं अपढमसमयिकात्रि णवरि अपढमसमयएगिंदिया अणंतगुणा । दोण्हं अप्पवहू, सव्वत्थोवा पढमसमयएगिंदिया अपढमसमयएगिंदिया अणंतगुणा सेसाणं सव्वत्थोवा पढमसमयिगा अपढम० असंखेज्जगुणा ॥ एतेसि णं भंते! पढमसमयएगिंदियाणं अपढमसमयएगिंदियाणं जाव अपढमसमयपंचेदियाण य कथरे २?, सव्वत्थोवा पढमसमयपंचेदिया पढमसमयचउरिंदिया विसेसाहिया पढमसमयतेइंदिया विसेसाहिया एवं हेट्टासुहा जाव पढमसमयएगिंदिया विसेसाहिया अपढमसमयपंचेदिया असंखेज्जगुणा अपढमसमयचउरिंदिया विसेसाहिया जाव

अपढमसमयएगिंदिया अणंतशुणा ॥ (सू० २४३) ॥ सेत्तं दसविहा संसारसमावणगा जीवा
पणत्ता, सेत्तं संसारसमावणगजीवाभिगमे ॥

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तो दशविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञप्तास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—प्रथमसमयैकेन्द्रिया अप्रथमसम-
यैकेन्द्रियाः प्रथमसमयद्वीन्द्रिया अप्रथमसमयत्रीन्द्रियाः प्रथमसमयचतुरिन्द्रियाः प्रथमसमयचतुरिन्द्रिया अप्रथमसम-
यचतुरिन्द्रियाः प्रथमसमयपञ्चेन्द्रिया अप्रथमसमयषष्ठेन्द्रियाः प्रथमसमयसातमसमयव्याख्यानं पूर्ववत् ॥ साम्प्रतमेतेषामेव दशानां क्रमेण
स्थितिं निरूपयति—‘पढमसमये’त्यादि, प्रथमसमयैकेन्द्रियस्य भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता !, भगवानाह—गौतम ! एकं समयं,
द्वितीयादिषु समयेषु प्रथमसमयत्वविशेषणस्यायोगात्, एवं प्रथमसमयद्वीन्द्रियादिसूत्रेष्वपि वक्तव्यं, अप्रथमसमयैकेन्द्रियसूत्रे जघन्यतः
क्षुल्लकभवग्रहणं—षट्पञ्चाशदधिकवालिंकाशतद्वयप्रमाणं समयोनं, समयोनता प्रथमसमयेऽप्रथमसमयत्वायोगात्, उत्कर्षतो द्वाविंशति-
वर्षसहस्राणि समयोनानि, प्रथमसमयेन हीनत्वात्, अप्रथमसमयद्वीन्द्रियसूत्रे जघन्यं पूर्ववत्, उत्कर्षतो द्वादश संवत्सराः समयोनाः,
अप्रथमसमयत्रीन्द्रियसूत्रेऽपि जघन्यं तथैव, उत्कर्षत एकोनपञ्चाशद्रात्रिन्द्रिवानि समयोनानि, अप्रथमसमयचतुरिन्द्रियसूत्रेऽपि
जघन्यं तथैव, उत्कर्षतः षण्मासाः समयोनाः, अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रियसूत्रे जघन्यं प्राग्वत्, उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि समयो-
नानि, समयोनता सर्वत्रापि प्रथमसमयेन हीना प्रतिपत्तव्या ॥ साम्प्रतमेतेषां क्रमेण कायस्थितिमाह—‘पढमसमये’ इत्यादि, प्रथ-
मसमयैकेन्द्रियो भदन्त ! प्रथमसमयैकेन्द्रिय इति—प्रथमसमयैकेन्द्रियत्वेन कालतः ‘कियच्चिरं’ कियन्तं कालं यावद्भवति ?, भगवानाह

-नौतम ! एकं समयं तत ऊर्द्ध्वं प्रथमसमयत्वायोगात्, एवं प्रथमसमयद्वीन्द्रियादिष्वपि वाच्यं । अप्रथमसमयैकेन्द्रियसूत्रे जघन्यतः
 क्षुल्लकभवग्रहणं समयोत्तं, तत ऊर्द्ध्वमन्यत्र कस्याप्युत्पादात्, उत्कर्षतोऽन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽनन्ता
 लोका असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः, ते च पुद्गलपरावर्त्ता आवलिकाया असङ्ख्येयो भागः, एतावन्तं कालं वनस्पतिष्ववस्थानसंभवात् ।
 अप्रथमसमयद्वीन्द्रियसूत्रे जघन्यं तथैव, उत्कर्षतः सङ्ख्येयं कालं, तत ऊर्द्ध्वमवश्यमुद्धर्तनाद्, एवमप्रथमसमयत्रिचतुरिन्द्रियसूत्रे अपि व-
 क्तव्ये, अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रियसूत्रे जघन्यं तथैव, उत्कर्षतः सातिरेकं सागरोपमसहस्रं, देवादिभवभ्रमणस्य सातत्येनोत्कर्षतोऽप्ये-
 तावत्कालप्रमाणत्वात् ॥ साम्प्रतमन्तरं चिन्तितयिपुराह—'पटमसमये'त्यादि, प्रथमसमयैकेन्द्रियस्य भद्रन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं
 भवति ?, भगवानाह—नौतम ! जघन्यतो द्वे क्षुल्लकभवग्रहणे समयोत्तं, ते च क्षुल्लकभवग्रहणे द्वीन्द्रियादिभवग्रहणव्यवधानतः पुनरेके-
 न्द्रियेष्वेवोत्पद्यमानस्यावसातव्ये, तथाहि—एकं प्रथमसमयोत्तमेकेन्द्रियक्षुल्लकभवग्रहणमेव, द्वितीयं संपूर्णमेव द्वीन्द्रियाद्यन्यतमक्षुल्लक-
 भवग्रहणमिति, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, स चानन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः असङ्ख्येयाः पुद्गलपरा-
 वर्त्ताः, ते च पुद्गलपरावर्त्ता आवलिकाया असङ्ख्येयो भाग इत्येवंस्वरूपः, तथाहि—एतावन्तं हि कालं सोऽप्रथमसमयो ननु प्रथम-
 समयः, ततो द्वीन्द्रियादिषु क्षुल्लकभवग्रहणमवस्थायैकेन्द्रियत्वेनोत्पद्यमानः प्रथमे समये प्रथमसमय इति भवत्युत्कर्षतो वनस्पतिकालोऽ-
 न्तरं, अप्रथमसमयैकेन्द्रियस्य जघन्यमन्तरं क्षुल्लकभवग्रहणं समयधिकं, तत्रैकेन्द्रियभवगतचरमसमयस्याप्यप्रथमसमयत्वात्तत्र सूतस्य
 द्वीन्द्रियादिक्षुल्लकभवग्रहणेन व्यवधाने सति भूय एकेन्द्रियत्वेनोत्पन्नस्य प्रथमसमयातिक्रमे वेदितव्यं, एतावन्तं कालमप्रथमसमयान्तर-
 भावात्, उत्कर्षतो द्वे सागरोपमसहस्रे सङ्ख्येयवर्षाभ्यधिके, द्वीन्द्रियादिभवभ्रमणस्योत्कर्षतोऽपि सातत्येनैतावन्तं कालं सम्भवात्, प्र-

श्रीजीवा-
 जीवाभि०
 मलयगि-
 रीयावृत्तिः

॥ ४३४ ॥

सन्वेसिं भेदो भाणितव्वो तहेव जहा पणवणाए, जाव जे यावणे तहप्पकारा ते समासतो
 दुविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सरीरगा प-
 णत्ता?, गोयमा ! चत्तारि सरीरगा पन्नत्ता, तंजहा—ओरालिए वेडव्विए तेयए कम्मए, सरीरो-
 गाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं छव्विहसंधयणी पणत्ता, तंजहा
 —वहरोसभनारायसंधयणी उसभनारायसंधयणी नारायसंधयणी अद्धनारायसंधयणी कीलिया-
 संधयणी सेवट्टसंधयणी, छव्विहा संठिता पणत्ता, तंजहा—समचउरंससंठिता णग्गोधपरिमं-
 डलं सातिं खुज्जं वामणं हुंडं, कसाया सन्वे सण्णाओ ४ लेसाओ ६ पंच इंदिया पंच समु-
 ग्घाता आदिह्हा सण्णी नो असण्णी तिचिधवेदा छप्पज्जत्तीओ छअपज्जत्तीओ दिट्ठी तिचिधावि
 तिण्णि दंसणा णाणीवि अण्णाणीवि जे णाणी ते अत्थेगतिया दुणाणी अत्थेगतिया तिन्नाणी,
 जे दुन्नाणी ते नियमा आभिणिबोहियणाणी य सुतणाणी य, जे तिन्नाणी ते नियमा आभिणि-
 बोहियणाणी सुतं ओहियणाणी, एवं अण्णाणीवि, जोगे तिचिहे उवओगे दुविधे आहारो छ-
 धिसिं उववातो नेरइएहिं जाव अहे सत्तमा तिरिक्खजोणिएसु सन्वेसु असंखेज्जवासाउयवज्जेसु
 मणुस्सेसु अकम्मभूमगअंतरदीवगअसंखेज्जवासाउयवज्जेसु देवेसु जाव सहस्सारो, ठिती जह-
 ण्णेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, दुविधावि मरंति, अणंतं उव्वट्ठिता नेरइएसु जाव अहे

थमसमयद्वीन्द्रियस्य जघन्येनान्तरं द्वे क्षुल्लकभवग्रहणे समयोने, तद्यथा—एकं द्वीन्द्रियक्षुल्लकभवग्रहणमेव प्रथमसमयोऽनं, द्वितीयं स-
 थमसमयद्वीन्द्रियस्य जघन्येनान्तरं द्वे क्षुल्लकभवग्रहणं, (मिति, एवं प्रथमसमयत्रिचतुष्टयञ्चेन्द्रियाणामप्यन्तरं वेदितव्यं, अप्रथमसमयद्वीन्द्रि-
 यस्य जघन्येनान्तरं क्षुल्लकभवग्रहणं समयधिकं तच्चैकेन्द्रियादिषु) [एवं प्रथमसमयत्रीन्द्रिय]क्षुल्लकमवं स्थित्वा भूयो द्वीन्द्रियत्वेनोत्पन्नस्य प्रथ-
 मसमयातिक्रमे वेदितव्यं, उत्कर्षतोऽनन्तं कालमनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्य, कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता लोका असह्येयाः पुरलपरवर्त्ताः,
 ते च पुरलपरवर्त्ता आवलिकाया असह्येयो भागः, एतावांश्च द्वीन्द्रियभवाद्दृष्ट्यैतावन्तं कालं वनस्पतिषु स्थित्वा भूयो द्वीन्द्रियत्वे-
 नोत्पन्नस्य प्रथमसमयातिक्रमे भावनीयः, एवमप्रथमसमयत्रिचतुष्टयञ्चेन्द्रियाणामपि जघन्यमुत्कृष्टं चान्तरं वक्तव्यं, भावनापर्येवदनु-
 सारेण स्वयं भावनीया ॥ साम्प्रतमेतेषामेकेन्द्रियादिप्रथमसमयानां परस्परमलपवहुत्वमाह—‘एएसि णं सित्यादि प्रशसूत्रं सुगमं,
 भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तीकाः प्रथमसमयपञ्चेन्द्रियाः, अल्पानामेवैकस्मिन् समये तेषामुत्पादात्, तेभ्यः प्रथमसमयचतुरिन्द्रिया
 विशेषाधिकाः, प्रभूतानां तेषामेकस्मिन् समये उत्पादसम्भवात्, तेभ्यः प्रथमसमयत्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः, प्रभूततराणां तेषामेकस्मिन्
 समये उत्पादात्, तेभ्यः प्रथमसमयद्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, प्रभूतानां तेषामेकस्मिन् समये उत्पादात्, तेभ्यः प्रथमसमयैकेन्द्रिया
 विशेषाधिकाः, इह ये द्वीन्द्रियादिभ्य उद्धृत्य एकेन्द्रियत्वेनोत्पद्यन्ते त एव प्रथमे समये वर्त्तमानाः प्रथमसमयैकेन्द्रिया नान्ये, ते च
 प्रथमसमयद्वीन्द्रियेभ्यो विशेषाधिका एव नासह्येया नानन्तरुणा इति ॥ साम्प्रतमप्रथमसमयानामेतेषामलपवहुत्वमाह—‘एएसि णं सि-
 त्यादि प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तीका अप्रथमसमयपञ्चेन्द्रियाः, तेभ्योऽप्रथमसमयचतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, ते-
 भ्योऽप्रथमसमयत्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेभ्योऽप्रथमसमयद्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, अत्र युक्तिर्नविधप्रतिपत्तौ सामान्यतो द्वित्रिच-

श्रीजीवा-
जीवाभि-
मलयगि-
श्रीयावृत्तिः
॥ ४३५ ॥

तुष्पञ्चेन्द्रियाणां बहुत्वचिन्तायामिव भावनीया, तेभ्योऽप्रथमसमयकैन्द्रिया अनन्तगुणा वनस्पतिजीवानामनन्तत्वात् ॥ सात्प्रतमेकेन्द्रियादीनां प्रत्येकं प्रथमसमयाप्रथमसमयानां परस्परमल्पबहुत्वमभिधिरसुः प्रथमत एकेन्द्रियाणां तावदाह—‘एएसि णं भंते !’ इत्यादि प्रशस्तत्र सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्लोका. प्रथमसमयकैन्द्रियाः, अल्पानामेवैकस्मिन् समये द्वीन्द्रियादिभ्य आगतानामुत्पादात्, तेभ्योऽप्रथमसमयकैन्द्रिया अनन्तगुणा वनस्पतीनामनन्तत्वात् । द्वीन्द्रियसूत्रे सर्वस्लोकाः प्रथमसमयद्वीन्द्रिया अप्रथमसमयद्वीन्द्रिया असङ्ख्येयगुणाः, द्वीन्द्रियाणां सर्वसङ्ख्याऽप्यसङ्ख्यातत्वात्, एवं त्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियसूत्राण्यपि वक्तव्यमिति ॥ सात्प्रतमेतेषा दशानामपि परस्परमल्पबहुत्वमाह—‘एएसि णं सित्यादि प्रशस्तत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्लोका. प्रथमसमयपञ्चेन्द्रियाः, तेभ्यः प्रथमसमयचतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेभ्यः प्रथमसमयत्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेभ्यः प्रथमसमयद्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, अत्र युक्ति. प्रथमारल्पबहुत्ववत्, तेभ्योऽप्रथमसमयपञ्चेन्द्रिया असङ्ख्येयगुणाः, अप्रथमसमयकैन्द्रिया हि द्वीन्द्रियादिभ्य उच्चैर्यकैन्द्रियभवप्रथमसमये वर्तमानास्ते च स्लोका एव, पञ्चेन्द्रियास्त्वप्रथमसमयवर्तिनाश्चिरकालावस्थाचितया गतिचतुष्टयेऽप्यतिप्रभूतास्ततोऽसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽप्रथमसमयचतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेभ्योऽप्रथमसमयत्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेभ्योऽप्रथमसमयद्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, अत्र युक्तिद्वितीयाल्पबहुत्ववत्, उपसंहारमाह—‘सेतं दसविहा संसारसमापञ्चा जीवा’ । मूलोपसंहारमाह—‘सेतं संसारसमापञ्चजीवाभिगमे’ ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां जीवाभिगमटीकायां दशविधप्रतिपत्तिः समाप्ता ॥ तत्समाप्तौ च समाप्तः संसारसमापञ्चजीवाभिगमः ॥

९ प्रतिपत्तौ
प्रथमसम-
यकादीना
स्थितिका-
यस्थित्य-
न्तराल्य-
बहुत्वानि
उद्देशः २
सू० २४६
॥ ४३५ ॥

तदेवमुक्तः संसारसमापन्नजीवाभिगमः, साम्प्रतं संसारसंसारसमापन्नजीवाभिगममभिधित्सुराह—

से किं तं सव्वजीवाभिगमे?, सव्वजीवेसु णं इमाओ णव पडिवत्तीओ एवमाहिज्जंति एगे एव-
माहंसु—दुविहा सव्वजीवा पणत्ता जाव दसविहा सव्वजीवा पणत्ता ॥ तत्थ जे ते एवमा-
हंसु दुविहा सव्वजीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तंजहा—सिद्धा य असिद्धा य इति ॥ सिद्धे णं
भंते! सिद्धेत्ति कालतो केवच्चिरं होति?, गोयमा! सातीअपज्जवसिए ॥ असिद्धे णं भंते!
असिद्धेत्ति०?, गोयमा! असिद्धे दुविहे पणत्ते, तंजहा—अणाहए वा अपज्जवसिए अणातीए
वा सपज्जवसिए ॥ सिद्धस्स णं भंते! केवत्तिकालं अंतरं होति?, गोयमा! सातियस्स अप-
सियस्स णत्थि अंतरं ॥ असिद्धस्स णं भंते! केवइयं अंतरं होइ?, गोयमा! अणातियस्स अप-
ज्जवसियस्स णत्थि अंतरं, अणातियस्स सपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं ॥ एएसि णं भंते! सिद्धाणं
असिद्धाण य कयरे र?, गोयमा! सव्वत्थोवा सिद्धा असिद्धा अणंतगुणा (‘सू० २४४’)

‘से किं तं भित्थादि, अथ कोउसो सर्वजीवाभिगमः?, सर्वजीवाः संसारिमुक्तभेदाः, गुरुराह—‘सव्वजीवेसु णं भित्थादि, सर्व-
जीवेषु सामान्येन ‘एताः’ अनन्तरं वक्ष्यमाणा नव प्रतिपत्तयः ‘एवम्’ अनन्तरमुपदर्शयमानेन प्रकारेणाख्यायन्ते, ता एवाह—एके ए-
वमुक्तवन्तो—द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञासाः, एक एवमुक्तवन्तस्त्रिविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञासाः, एवं यावदेके एवमुक्तवन्तो दशविधाः सर्व-
जीवाः प्रज्ञासाः ॥ ‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तो द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञासास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—सिद्धाश्चासिद्धाश्च, सिदं-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४३६ ॥

वद्धमष्टप्रकारं कर्मम ध्मातं—मस्सीकृतं वैस्त्रे सिद्धाः, पुषोदरादित्वादिष्टरूपनिष्पत्तिः, निर्देगधकर्मोन्धना मुक्ता इत्यर्थः, 'असिद्धाः' सं-
सारिण, चशब्दौ स्वगतानेकभेदसंदर्शानार्थौ ॥ सम्प्रति सिद्धस्य कायस्थितिमाह—'सिद्धे ष'मित्यादि, सिद्धो भवन्त ! सिद्ध इति-
सिद्धत्वेन कालतः कियच्चिरं भवति ?, भगवानाह—गौतम ! सिद्धः सादिकोऽपर्यवसितः, तत्र सादिता संसारविप्रभुक्तिसमये सिद्ध-
त्वभावात्, अपर्यवसितत्वा सिद्धत्वच्युतेरसम्भवात् ॥ असिद्धविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! असिद्धो द्विविधः प्रज्ञप्त-
स्वार्था—अनादिकोऽपर्यवसितः अनादिकः सपर्यवसितः, तत्र यो न जातुच्चिदपि सेत्स्यति अभव्यत्वान्तथाविधसामभ्यभावाद्वा
सोऽनाद्यपर्यवसितः, यस्तु सिद्धं गतः सोऽनादिसपर्यवसितः ॥ साम्प्रतमन्तरं चिचिन्त्वयिपुराह—'सिद्धस्स षं भंते' इत्यादि
प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सिद्धस्य सादिकस्यापर्यवसितस्य नास्त्यन्तरम्, अत्र 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां
प्रायो दर्शनमिति न्यायात् हेतौ पृथी, ततोऽयमर्थः—यस्मात्सिद्धः सादिरपर्यवसितस्तस्मात्नास्त्यन्तरम्, अन्यथाऽपर्यवसितत्वायोगात् ॥
असिद्धसूत्रे असिद्धस्थानादिकस्यापर्यवसितस्य नास्त्यन्तरम्, अपर्यवसितत्वादेवासिद्धत्वाप्रच्युतेः, अनादिकसपर्यवसितस्यापि नास्त्य-
न्तरं, भूयोऽसिद्धत्वायोगात् ॥ साम्प्रतमेतेषामेवात्पबहुत्वमाह—'एषुषि ष'मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्त्रोकाः
सिद्धाः असिद्धा अनन्तरगुणा, निगोदजीवानामतिप्रभूतत्वात् ॥

अहवा दुविहा सत्वजीवा पणत्ता, तंजहा—सहंदिद्या केव अणिदिद्या केव । सहंदिष्ट षं भंते !
कालतो केवचिरं होइ?, गोपमा! सहंदिष्ट दुविहे पणत्से—अणातीष्ट वा अपज्जवसिष्ट अणाईष्ट
वा सपज्जवसिष्ट, अणिदिष्ट सातीष्ट वा अपज्जवसिष्ट, दोणहवि अंतरं नत्थि । सत्वत्थोवा अणि-

२ प्रतिपत्तौ
सर्वजीवा-
भिगमे सि-
द्धासिद्ध-
भेदादि
उद्देशः २
सू० २४४

॥ ४३६ ॥

दिया सहदिद्या अणंतगुणा । अहवा द्रुविहा सव्वजीवा पणत्ता तंजहा—सकाइया चैव अकाइया
 चैव एवं चैव, एवं सजोगी चैव अजोगी चैव तहेव, [एवं सलेस्सा चैव अलेस्सा चैव, ससरीरा चैव
 असरीरा चैव] संचिद्वणं अंतरं अत्पाबहुयं जहा सहन्दिद्याणं ॥ अहवा द्रुविहा सव्वजीवा पणत्ता,
 तंजहा—सवेदगा चैव अवेदगा चैव ॥ सवेदए णं भंते ! सवे० ? गोयमा ! सवेयए तिचिहे प-
 णत्ते, तंजहा—अणादीए अपज्जवसिते अणादीए सपज्जवसिए, साइए सपज्जवसिए, तत्थ णं
 जे से साइए सपज्जवसिए से जह० अंतोसु० उक्को० अणंतं कालं जाव खेत्तओ अवहुं पोणाल-
 परिघटं देस्सणं ॥ अवेदए णं भंते ! अवेयएत्ति कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! अवेदए द्रुविहे
 पणत्ते, तंजहा—सातीए वा अपज्जवसिते साइए वा सपज्जवसिए, तत्थ णं जे से सादीए सप-
 ज्जवसिते से जहणणेणं एकं समयं उक्को० अंतोसुहुत्तं ॥ सवेयगस्स णं भंते ! केवतिकालं
 अंतरं होइ ?, अणादियस्स अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं, अणादियस्स सपज्जवसियस्स नत्थि
 अंतरं, सादीयस्स सपज्जवसियस्स जहणणेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोसुहुत्तं ॥ अवेदगस्स णं
 भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ ?, सातीयस्स अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं, सातीयस्स सपज्ज-
 वसियस्स जह० अंतोसु० उक्कोसेणं अणंतं कालं जाव अवहुं पोणालपरिघटं देस्सणं । अत्पाव-
 हुगं, सव्वत्थोवा अवेयगा सवेयगा अणंतगुणा । एवं सकसाई चैव अकसाई चैव २ जहा सवे-

यके तदेव भाणियन्वे ॥ अहवा इविहा सव्वजीवा—सलेसा य अलेसा य जहा अस्सिद्धा
सिद्धा, सव्वत्थोवा अलेसा सलेसा अणंतगुणा (सू० २४५) ।

अथवा द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्त्वयथा—सेन्द्रियाश्च अनिन्द्रियाश्च, तत्र सेन्द्रियाः—संसारिणः अनिन्द्रियाः—सिद्धाः, उपाधिभे-
दात्पृथगुपन्यासः । एव सकायिकादिष्वपि भावनीयं, तत्र सेन्द्रियस्य कायस्थितिरन्तरं चासिद्धवद्वक्तव्यं, अनिन्द्रियस्य सिद्धवत्,
तथैवम्—‘सहंदिए षं भंते ! सहंदियत्ति कालतो केवचिरं होइ ? , गोयमा । सहंदिए इविहे पवत्ते, तंजहा—अणाइए वा अपज्जवसिए,
अणाइए वा सपज्जवसिए, अणदिए षं भंते ! अणदिएत्ति कालतो केवचिरं होइ ? , गोयमा । साइए अपज्जवसिए, सहंदियस्स षं
भंते ! कालओ केवचिरं अंतरं होइ ? , गोयमा । अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अणाइयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अ-
णदियस्स षं भंते ! अंतरं कालतो केवचिरं होइ ? , गोयमा । साइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं’ इति, अल्पवहुत्वसूत्रं पूर्ववद्भावनीयं ।
एवं कायस्थित्यन्तरालपवहुत्वसूत्राणि सकायिकाकायिकविषयाणि सथोपययोगिविषयाण्यपि भावयितव्यानि, तथैवम्—‘अहवा इविहा
सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—सकाइया चेव अकाइया चेव, एव सजोगी चेव अजोगी चेव तदेव, एवं सलेरसा चेव अलेरसा चेव
ससरीरा चेव असरीरा चेव संचिद्धणं अंतरं अप्पावहुयं जहा सकाइयाणं ।’ भूयः प्रकारान्तरेण द्वैविध्यमाह—‘अहवे’त्यादि, अथवा
द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्त्वयथा—सवेदकाश्च अवेदकाश्च । तत्र सेवेदकस्य कायस्थितिमाह—‘सवेदए षं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं
सुगमं, भगवानाह—गौतमं । सेवेदकत्रिविधः प्रज्ञास्त्वयथा—अनाद्यपर्यवसितः अनादिसपर्यवसितः सादिसपर्यवसितश्च, तत्रानाद्यप-
र्यवसितोऽभव्यो भव्यो वा तथाविधसामग्र्यभावान्मुक्तिसगन्ता, उक्तञ्च—‘भव्वावि न सिद्धंति केहं’ इत्यादि, अनादिसपर्यवसितो

भव्यो मुक्तिगामी पूर्वमप्रतिपन्नोपशमश्रेणिः, सादिसपर्यवसितः पूर्वं प्रतिपन्नोपशमश्रेणिः, उपशमश्रेणिं प्रतिपद्य वेदोपशमोत्तरकालावे-
 दकत्वमनुभूय श्रेणिसमाप्तौ भवक्षयादपान्तराले मरणतो वा प्रतिपततो वेदोदये पुनः सवेदकत्वोपपत्तेः, तत्र योऽसौ सादिसपर्यवसितो
 जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं श्रेणिसमाप्तौ सवेदकत्वे सति पुनरन्तर्मुहूर्त्तेन श्रेणिप्रतिपत्ताववेदकत्वभावात्, आह—किमेकस्मिन् जन्मनि वेलाद्वय-
 मुपशमश्रेणिलाभो भवति ? यदेवमुच्यते, सत्यमेतद्भवति, तथा चाह मूलटीकाकारः—‘नैकस्मिन् जन्मनि उपशमश्रेणिः क्षपकश्रेणिश्च
 जायते, उपशमश्रेणिद्वयं तु भवत्येव’ति, तत एवमुपपद्यते—जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽनन्तं कालं, तमेव कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति—
 अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः एषा कालतो मार्गणा, क्षेत्रतोऽपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तं देशोन्म, एतावतः कालादुद्धूर्त्तं पूर्वप्रतिपन्नोपशमश्रेणर-
 वश्यं मुत्तयासन्नतया श्रेणिप्रतिपत्ताववेदकत्वभावात् ॥ ‘अवेदए णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धं, भगवान्नाह—गौतम ! अवेदको
 द्विविधः प्रश्नस्तद्यथा—सादिको वाऽपर्यवसितः [समयानन्तरं] क्षीणवेदः, सादिको वा सपर्यवसित—उपशान्तवेदः, तत्र योऽसौ सादि-
 सपर्यवसितोऽवेदकः स च जघन्येनैकं समयं, उपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य वेदोपशमसमयानन्तरेऽपि मरणे पुनः सवेदकत्वोपपत्तेः, उत्क-
 र्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुपशान्तवेदश्रेणिकालं, तव ऊर्ध्वं श्रेणः प्रतिपत्ते नियमतः सवेदकत्वभावात् ॥ अन्तरं प्रतिपिपाद्यिपुराह—‘सवेद-
 गरस णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवान्नाह—गौतम ! अनादिकस्यापर्यवसितस्य सवेदकस्य नास्त्यन्तरं, अपर्यवसिततया सदा
 तद्भावापरित्यागात्, अनादिकस्य सपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं, अनादिसपर्यवसितो ह्यपान्तराले उपशमश्रेणिमप्रतिपद्य भावी क्षीण-
 वेदो न च क्षीणवेदस्य पुनः सवेदकत्वं प्रतिपाताभावात्, सादिकस्य सपर्यवसितस्य सवेदकस्य जघन्येनैकं समयमन्तरं, द्वितीयवा-
 रमुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य वेदोपशमसमयानन्तरं कस्यापि मरणसम्भवात्, उत्कर्षेणान्तर्मुहूर्त्तं द्वितीयं वारमुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्योपशा-

न्तवेदस्य श्रेणिसमाप्तैरुर्ध्वं पुनः सवेदकत्वभावात् ॥ अवेदकसूत्रे सादिकस्यापर्यवसितस्यावेदकस्य नास्त्यन्तरं, क्षीणवेदस्य पुनः सवेद-
त्वाभावात्, वेदानां निर्मूलकापंकपितत्वात्, सादिकस्य सपर्यवसितस्य जघन्येनानन्तर्मुहूर्तं, उपशमश्रेणिसमाप्तौ सवेदकत्वे सति पुनर-
न्तर्मुहूर्तेनोपशमश्रेणिलाभतोऽवेदकत्वोपपत्तेः, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽपार्धपुद्गलपर्यवर्त-
देशानं, एकवारमुपश्रेणिं प्रतिपद्य तत्रावेदको भूत्वा श्रेणिसमाप्तौ सवेदकत्वे सति पुनरेतावता कालेन श्रेणिप्रतिपत्ताववेदकत्वोपपत्तेः ॥
अल्पबहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते ! जीवा’ इत्यादि पूर्ववत् ॥ प्रकारान्तरेण द्वैविध्यमाह—‘अहवे’त्यादि, अथवा द्विविधाः सर्व-
जीवाः प्रज्ञासास्यथा—सकपायिकाश्च अकपायिकाश्च, सह कपाया येषा यैर्वा ते सकपायाः त एव सकपायिकाः, प्राकृतत्वात् स्वाय-
इकप्रत्ययः, एवं न विद्यन्ते कपाया येषां ते अकपाया. २ एवाकपायिकाः ॥ सन्प्रति कायस्थितिमाह—‘सकसाइयस्से’त्यादि, सक-
पायिकस्य त्रिविधस्यापि संविद्धिणा कायस्थितिरन्तरं च यथा सवेदकस्य, अकपायिकस्य द्विविधभेदस्यापि कायस्थितिरन्तरं च यथा-
ऽवेदकस्य, तच्चैवम्—‘सकसाइए णं भंते ! सकसाइयस्सि कालतो केवचिरं होइ ?’, गोयमा ! सकसाइए तिविहे पन्नत्ते, तंजहा—अणा-
इए वा अपज्जवसिए अणाइए वा सपज्जवसिए साइए वा सपज्जवसिए, तत्थ जे से साइए सपज्जवसिए से जहण्णणं अंतोमुहुत्तं उक्को-
सेणं अणंतं कालं अणंता ओसत्पिणित्त्सत्पिणीओ कालतो खेत्ततो अवडुपोगालपरियट्ठ देसूणं, अकसाइए णं भंते ! अकसाइयस्सि
कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! अकसाइए दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—साइए वा अपज्जवसिए साइए वा सपज्जवसिए, तत्थ णं जे
साइए सपज्जवसिए से जहण्णणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । सकसाइयस्स णं भंते ! अंतरं कालतो केवचिरं होइ ?, गोयमा !
अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अणाइयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, साइयस्स सपज्जवसियस्स जहण्णणं एकं समयं

उक्त्रोसेणं अंतोसुहुत्तं, अकसाइयस्स षं भंते । केवइयं कालं अंतरं होइ ?, साइयस्स अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं, साइयस्स सप-
ज्जवसियस्स जहणणेणं अंतोसुहुत्तं उक्त्रोसेणं अनंतं कालं जाव अवहुं षोणालपरियदं देसूणं भित्ति, अस्य व्याख्या पूर्ववत् । अल्पबहुत्स-
माह—‘एएसि षं भंते ! जीवाणं सकसाइयाणं भित्ति प्रावत् ॥ प्रकारान्तरेण द्वैविध्यमाह—

णाणी चेव अणणाणी चेव ॥ णाणी षं भंते ! कालओ० ? , २ इविहे पन्नत्ते—सातीए वा अप-
ज्जवसिए सादीए वा सपज्जवसिए, तत्थ षं जे से सादीए सपज्जवसिते से जहणणेणं अंतोसुहुत्तं
उक्त्रोसेणं ज्जावडिसागरोवमाहं सातिरेगाहं, अणणाणी जहा सवेदया ॥ णाणिसस्स अंतरं जहणणेणं
अंतोसुहुत्तं उक्त्रोसेणं अणंतं कालं अवहुं षोणालपरियदं देसूणं । अणणाणियस्स दोणहवि आदि-
ह्हाणं णत्थि अंतरं, सादीयस्स सपज्जवसियस्स जहणणेणं अंतोसु० उक्त्रोसेणं ज्जावडिं सागरोवमाहं
साहरेगाहं । अप्पावहु सन्वत्थोवा णाणी अणणाणी अणंतशुणा ॥ अहवा इविहा सन्वजीवा प-
ज्जत्ता—सागारोवजत्ता य अणणागरोवजत्ता य, संचिदुणा अनतरं च जहणणेणं उक्त्रोसेणवि अन्तो-
सुहुत्तं, अप्पावहु सागारो० संखे० (सू० २४६)

‘अहवे’त्यादि, अथवा द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—सलेइयश्च अलेइयश्च, तत्र सलेइयस्य कायस्थितिरन्तरं चासिद्धस्येव,
अलेइयस्य कायस्थितिरन्तरं च यथा सिद्धस्य । अल्पबहुत्वं प्राग्वत् । भूयः प्रकारान्तरेण द्वैविध्यमाह—‘अहवे’त्यादि, अथवा द्विविधाः
सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—ज्ञानिनश्च अज्ञानिनश्च, ज्ञानमेवमस्तीति ज्ञानिनः न ज्ञानिनोऽज्ञानिनः सिध्यज्ञाना इत्यर्थः ॥ सम्प्रति

कायस्थितिमाह—‘णाणी ण’मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! ज्ञानी द्विविधः ब्रह्मसत्त्वथा—सादिको वाऽपर्यवसितः, स च केवली केवलज्ञानस्य साद्यसपर्यवसितत्वात्, सादिको वा सपर्यवसितो मतिज्ञानादिमान्, मतिज्ञानादीनां ह्यस्यस्थिकत्वया सादिसपर्यवसितत्वात्, ‘तस्य ण’मित्यादि, तत्र योऽसौ सादिकः सपर्यवसितः स जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, सम्यकत्वस्य जघन्यत एतावन्मात्रकालत्वात् सम्यकत्ववतश्च ज्ञानित्वात्, यथोक्तम्—“सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानं मिथ्यादृष्टेर्विपर्यास” इति, उत्कर्षतः षट्पट्टिः सागरोपमाणि सातिरेकाणि, सम्यग्दर्शनकालस्याप्युत्कर्षत एतावन्मात्रत्वात्, अप्रतिपतितसम्यकत्वस्य विजयादिगमनश्रवणात्, तथा च भाष्यम्—“द्वौ वारे विजयाइसु गयस्स तिन्निऽच्चुए अहव ताइं । अइरेणं नरभविणं नाणाजीवाण सव्वद्धा ॥ १ ॥” [द्वौ वारौ विजयादिषु गतस्य अथवा त्रीनच्युते ताति । अतिरेको नरभविकं नानाजीवानां सर्वाद्धा ॥ १ ॥] ‘अण्णाणी षं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अज्ञानी त्रिविधः ब्रह्मसत्त्वथा—अनादिको वाऽपर्यवसित. अनादिको वा सपर्यवसितः सादिको वा सपर्यवसितः; तत्रानाद्यपर्यवसितो यो न जातुचिदपि सिद्धिं गन्ता, अनादिसपर्यवसितो योऽनादिमिथ्यादृष्टिः सम्यकत्वमासाद्याप्रतिपतितसम्यकत्व एव क्षपकश्रेणं प्रतिपत्स्यते, सादिसपर्यवसितः सम्यग्दृष्टिर्मुक्त्वा जातमिथ्यादृष्टिः; स जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै सम्यकत्वात् प्रतिपत्य पुनरन्तर्मुहूर्त्तेन कस्यापि सम्यग्दर्शनावाप्तिरसम्भवात्, उत्कर्षेणानन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्पिष्यवसर्पिष्यः कालतः क्षेत्रतोऽपार्द्धं पुद्गलपरान्वर्त्तं देशोनं ॥ साम्प्रतमन्तरं प्रतिपादयति—‘णाणिसस षं भंते !’ इत्यादि, ज्ञानिनो भदन्व ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? भगवानाह—गौतम ! सादिकस्यापर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, अपर्यवसितत्वेन सदा तन्नावापरित्यागात्, सादिकस्य सपर्यवसितस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, एतावता मिथ्यादर्शनकालेन व्यवधानेन भूयोऽपि ज्ञानभावात्, उत्कर्षेण अनन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्पिष्यवसर्पिष्यः

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४२ ॥

सत्तमा तिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु सन्वेसु जाव सहस्सरो, चउगतिया चउआग-
तिया परित्ता असंखेज्जा पण्णत्ता, से तं जलघरा ॥ (सू० ३८)

‘भेदो भाणियन्धो तहेव जहा पण्णवणाए’ इति भेदस्तथैव मत्स्यादीनां वक्तव्यो यथा प्रज्ञापनायां, स च प्रागेवोपदर्शितः, ‘ते समासतो’ इत्यादि पर्याप्तार्याप्तसूत्रं पाठसिद्ध, शरीरादिद्वारकदम्बकसूत्रं संमूर्च्छिमजलचक्रद्वावनीयं, नवरमत्र शरीरद्वारे चत्वारि शरीराणि वक्तव्यानि, गर्भव्युत्क्रान्तिकाना तेषां वैक्रियस्यापि सम्भवात्, अवगाहनाद्वारे उत्कर्षतोऽवगाहना योजनसहस्रम् । संहन्तचिन्तायां पडपि संहननानि, तत्त्वरूपप्रतिपादकं चेदं गाथाद्वयम्—‘वर्ज्जरिसहनारायं पडमं वीयं च रिसहनारायं । नारायमद्धनाराय कीलिया तह य छेवट्ट ॥ १ ॥ रिसहो य होइ पट्टो वज्जं पुण कीलिया मुणोयव्वा । उभयो मफडंघो नारायं तं वियाणाहि ॥ २ ॥’ संस्थानचिन्तायां पडपि संस्थानानि, तान्यमूनि—समचतुरस्रं न्यप्रोधपरिमण्डल सादि वामनं कुब्जं हुण्डमिति, तत्र समाः—सामुद्रिकशास्त्रोक्तप्रमाणविशंवादिन्यश्चतस्रोऽस्ययः—चतुर्दिग्विभागोपलक्षिता. शरीरावयवा यत्र तत्समचतुरस्रं, समासान्तोऽत्प्रत्ययः, अत एवैतदन्यत्र तुल्यमिति व्यवह्रियते, तथा न्यप्रोधवत्परिमण्डलं यस्य, यथा न्यप्रोध उपरि संपूर्णप्रमाणोऽधस्तु हीनः तथा यत्संस्थानं नाभेरुपरि संपूर्णमधस्तु न तथा तन्न्यप्रोधपरिमण्डलम्, उपरि विस्तारवहुलमिति भावः, तथाऽऽदिखित्तोत्सेधाख्यो नाभेरधस्तनो देहभागो गृह्यते, ततः सह आदिना—नाभेरधस्तनभागेन यथोक्तप्रमाणलक्षणेन वर्त्तत इति सादि, उत्सेधत्रहुलमिति भावः, इह यद्यपि

१ वज्रपंभनाराचं प्रथम द्वितीयं च ऋपभनाराचम् । नाराचमर्धनाराचं कीलिकां तथा च सेवार्त्तम् ॥ १ ॥ ऋपमध भवति पट् त्रस्रं पुन कीलिका ज्ञातव्या । उभयतो मर्कटवन्धो नाराच तत् विजानीहि ॥ २ ॥

कालतः क्षेत्रतोऽपार्द्धे पुद्गलपरावर्तं देशोनं, सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वात्प्रतिपतितसैतावन्तं कालं मिथ्यात्वमनुभूय तदनन्तरमवश्यं सम्यक्त्वासादनात् । 'अण्णाणिस्स णं भंते !' इत्यादि प्रशसूत्रं सुगमं, भगवानाह—नौत्तम ! अनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, अपर्यवसितत्वादेव, अनादिसपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं अवाप्तकेवलज्ञानस्य प्रतिपाताभावात्, सादिसपर्यवसानस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तं, जघन्यस्य सम्यग्दर्शनकालसैतावन्मात्रत्वात्, उत्कर्षतः षट्षष्टिः सागरोपमाणि सातिरेकाणि, एतावतोऽपि कालाद्भूर्द्धं सम्यग्दर्शनप्रतिपाते सत्यज्ञानभावात् । अल्पबहुत्वसूत्रं प्राग्वत् । प्रकारान्तरेण द्वैविध्यमाह—'अहवे'त्यादि, अथवा द्विविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञातास्तद्यथा—साकारोपयुक्ताश्च अनाकारोपयुक्ताश्च, सम्प्रति कायस्थितिमाह—'सागारोवत्ता णं भंते !' इह छद्मस्था एव सर्वजीवा त्रिविक्लिता न केवलिनोऽपि 'विचित्रत्वात् सूत्रगते'रिति द्वयानामपि कायस्थितावन्तरे च जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्तं, अन्यथा केवलिनानुपयोगस्य साकारस्यानाकारस्य चैकसामयिकत्वात् कायस्थितावन्तरे चैकसामयिकोऽप्युच्येत । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका अनाकारोपयुक्ताः, अनाकारोपयोगस्य स्लोककालतया पृच्छासमये तेषां स्लोकानामेवावाव्यमानत्वात्, साकारोपयुक्ताः सङ्क्षेपगुणाः, अनाकारोपयोगाद्भातः साकारोपयोगाद्भायाः सङ्क्षेपगुणत्वात् ॥

अहवा दुविहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—आहारगा चैव अणाहारगा चैव ॥ आहारए णं भंते ! जाव केवचिरं होति ? गोयमा ! आहारए दुविहे पणत्ते, तंजहा—छउमत्थआहारए य केवलिआहारए य, छउमत्थआहारए णं जाव केवचिरं होति ? गोयमा ! जहण्णेणं खुडुगं भवगगहणं दुसमऊणं उक्को० असंखेज्जं कालं जाव काल० खेत्तओ असंखेज्जतिभागं ।

केवलिआहारए णं जाव केवचिरं होइ?, गोयमा! जहं० अंतोसु० उक्को० देसूणा पुव्वकोडी ॥
 अणाहारए णं भंते! केवचिरं०?, गोयमा! अणाहारए दुविहे पणत्ते, तंजहा—छउमत्थअणा-
 हारए य केवलिअणाहारए य, छउमत्थअणाहारए णं जाव केवचिरं होति?, गोयमा! जहणणेणं
 एक्कं समयं उक्कसेणं दो समयया । केवलिअणाहारए दुविहे पणत्ते, तंजहा—सिद्धकेवल्लिअणा-
 हारए य भवत्थकेवल्लिअणाहारए य ॥ सिद्धकेवल्लियणाहारए णं भंते! कालओ केवचिरं होति?,
 सातिए अपल्लवसिए ॥ भवत्थकेवल्लियणाहारए णं भंते! कइविहे पणत्ते?, भवत्थकेवल्लिय०
 दुविहे पणत्ते—सजोगिभवत्थकेवल्लिअणाहारए य अजोगिभवत्थकेवल्लिअणाहारए य । सजो-
 गिभवत्थकेवल्लिअणाहारए णं भंते! कालओ केवचिरं?, अजहणमणुक्कोसेणं तिण्णि समयया ।
 अजोगिभवत्थकेवल्लि० जहं० अंतो० उक्को० अंतोसुहुत्तं ॥ छउमत्थआहारगस्स केवतियं कालं
 अंतरं?, गोयमा! जहणणेणं एक्कं समयं उक्को० दो समयया । केवलिआहारगस्स अंतरं अजहण-
 मणुक्कोसेणं तिण्णि समयया ॥ छउमत्थअणाहारगस्स अंतरं जहत्तेणं खुद्दागभवग्गहणं दुसमज्जणं
 उक्क० असंखेज्जं कालं जाव अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं । सिद्धकेवल्लिअणाहारगस्स सातीयस्स
 अपल्लवसियस्स णत्थि अंतरं ॥ सजोगिभवत्थकेवल्लिअणाहारगस्स जहं० अंतो० उक्कोसेणवि, अ-

जोगिभवत्थकेवल्लिअणाहारगस्स णत्थि अंतरं ॥ एएसि णं भंते! आहारगणं अणाहारगण य
कयरे २ हित्तो अप्पा बहु०?, गोयमा! सव्वत्थोवा अणाहारगा आहारगा असंखेज्जा ॥ (सू० २४७)

‘अहवे’त्यादि, अथवा द्विविधा: सर्वजीवा: प्रज्ञास्तद्यथा—आहारकाश्च अनाहारकाश्च ॥ अधुना कायस्थितिमाह—‘आहारो णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! आहारको द्विविधः प्रज्ञास्तद्यथा—छद्मस्थाहारकः, तत्र छद्मस्थाहारको जघन्येन झुल्लकभवप्रहणं द्विसमयोत्तं, एतच्च जघन्याधिकाराद्विप्रहेणागल्य झुल्लकभवप्रहणवत्सूत्रपादे परिभावनीयं, तत्र यद्यपि नाम लोकान्त-निष्कुटादावुत्पादे चतुःसामयिकी पञ्चसामयिकी च विप्रहगतिर्भवति तथाऽपि बाहुल्येन त्रिसामयिक्येवेति तामेवाधिकृत्य सूत्रमिदमुक्तं, इत्थमेवान्येषामपि पूर्वाचार्याणां प्रवृत्तिदर्शनात्, उक्तञ्च—“एकं द्वौ वाऽनाहारकः” (तत्त्वा० अ० २ सू० ३१) इति, त्रिसामयिक्यां च विप्रहगतावाद्यौ द्वौ समयाननाहारक इति ताभ्यां हीनमुक्तं, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालम्, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासङ्ख्येयो भागः, किमुक्तं भवति?—अङ्गुलमात्रक्षेत्राङ्गुलासङ्ख्येयभागे यावन्त आकाशप्रदेशास्तावन्तः प्रतिसमयमेकैकप्र-देशापहारे यावता कालेन निर्लेपा भवन्ति तावत्य उत्सर्पिण्यवसर्पिण्य इति, तावन्तं हि कालमविप्रहेणोत्पाद्यते, अविप्रहोत्पत्तौ च सततमाहारकः । केवल्याहारकप्रश्नसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम! जघन्येनान्तमुहूर्त्तं, स चान्तकृत् केवली प्रतिपत्तव्यः, उत्क-र्षतो देशेना पूर्वकोटी, सा च पूर्वकोट्यायुधो नववर्षादारभ्योत्पन्नकेवलज्ञानस्य परिभावनीया ॥ अनाहारकविषयं सूत्रमाह—“अना हारए णं भंते” इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! अनाहारको द्विविधः प्रज्ञातः—छद्मस्थोऽनाहारकः केवल्यनाहारकश्च, छद्मस्थानाहारकप्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह—गौतम! जघन्यत एकं समयं, जघन्याधिकाराद्विसामयिकी विप्रहगतिमपेक्ष्यैतदवसावयं,

उत्कर्षतो द्वौ समयौ त्रिसामयिक्या एव विप्रहृतेर्बाहुल्येनाश्रयणात्, आह च चूर्णिकृत्—“यद्यपि भगवत्यां चतुःसामयिकोऽनाहारक इकस्तथाऽप्यत्र नाङ्गीक्रियते, कदाचित्कोऽसौ भावो येन, बाहुल्यमेवाङ्गीक्रियते, बाहुल्याच्च समयद्वयमेवे”ति । केवल्यनाहारकसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम ! केवल्यनाहारको द्विविधः प्रहृतस्तथा—भवस्यकेवल्यनाहारकः सिद्धकेवल्यनाहारकः ॥ ‘सिद्धकेवलिअणाहारए णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सादिकापर्यवसितः, सिद्धस्य साद्यपर्यवसिततयाऽनाहारकत्वस्यापि तद्विशिष्टस्य तथाभावात् ॥ ‘भवस्यकेवलिअणाहारए णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! भवस्यकेवल्यनाहारको द्विविधः प्रहृतः—सयोगिभवस्यकेवल्यनाहारकश्च, तत्रायोगिभवस्यकेवल्यनाहारकप्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनाप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्त, अयोगित्वं नाम हि शैलेश्यवस्था तस्यां नित्यमादनाहारक औदारिकादिकाययोगाभावात्, शैलेश्यवस्था च जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्त, नवरं जघन्यं पदादुल्लुष्टमधिकमवसेयं, अन्यथोभयपक्षीपन्यासायोगात् ॥ ‘सजोगिभवस्यकेवलिअणाहारए णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्योत्कर्षेण त्रयः समयाः, ते चाष्टसामयिकेकेवलिसमुद्घातावस्थायां तृतीयचतुर्थपञ्चमरूपाः तेषु केवलकार्मणकाययोगाभावात्, उक्तञ्च—“कार्मणशरीरयोगी चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च । समयत्रयेऽपि तस्मान्नवत्यनाहारको नियमात् ॥ १ ॥” साम्प्रतमन्तरं चिन्तयन्नाह—‘छउमत्थाहारयस्स णं भंते!’ इत्यादि, छमथाहारकस्य भदन्त ! अन्तरं कालतः कियच्चिरं भवति?, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनैकं समयमुत्कर्षतो द्वौ समयौ, यावानेव हि कालो जघन्यत उत्कर्षतश्च छमथानाहारकस्य तावानाहारकस्यान्तरकालः, स च कालो जघन्येनैकः समयः उत्कर्षतो बाहुल्यमङ्गीकृत्य व्यवहियमाणायां त्रिसामयिक्यां विप्रहृतौ द्वौ समयवित्याहारकस्या-

प्यन्तरं तावदिति । केवल्याहारकप्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! अजप्रन्योत्कर्षेण त्रयः समथाः, केवल्याहारको हि सयोगिभ-
 वस्वकेवली, तस्य चानाहारकत्वं त्रीनेव समथान् यथोक्तं प्रागित्यन्तरं केवल्याहारकस्य तावदिति ॥ सम्प्रत्यनाहारकस्यान्तरं विचिन्त-
 यिषुः प्रथमतश्चक्रस्थानाहारकस्याह—‘छउमत्थाणाहारयस्स णं भंते !’ इत्यादि प्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येन
 खुल्लकभवग्रहणं द्विसमयोः, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं यावदङ्गुलसासङ्ख्येयो भागः, यावानेव हि छद्मस्थाहारकस्य कालसावानेत्र छद्म-
 स्थानाहारकस्यान्तरं, छद्मस्थाहारकस्य च जघन्यतः कालोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येया उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽङ्गुल-
 स्यासङ्ख्येयो भागः, एतावन्तं कालं सततमविग्रहेणोत्पादसम्भवात्, ततश्छद्मस्थानाहारकस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावदन्तरमिति । अथ
 स्थाने २ खुल्लकभवग्रहणमित्युक्तं तत्र खुल्लकभवग्रहणमिति कः शब्दार्थः ?, उच्यते, कुल्लं लघु स्तोत्रमित्येकोऽर्थः खुल्लमेव खुल्लकं—एका-
 युष्कसंवेदनकालो भवस्तस्य ग्रहणं—संवन्धनं भवग्रहणं, खुल्लकं च तद् भवग्रहणं च खुल्लकभवग्रहणं, तच्चावलिकालाभिन्यमानं षट्पञ्चाशद्-
 धिकमावलिकाशतद्वयं, अथैकस्मिन् आनत्राणे कियन्ति खुल्लकभवग्रहणानि भवन्ति ?, उच्यते, किञ्चित्समधिकानि सप्तदश, कथमिति
 चेदुच्यते—इह मुहूर्तमध्ये सर्वसङ्ख्यया षष्पष्टिः सहस्राणि पञ्च शतानि षट्त्रिंशानि खुल्लकभवग्रहणानां भवन्ति, यत उक्तं चूर्णौ—
 “षट्सहस्रसाई पंचेव सया हवंति छत्तीसा । खुद्दुगभवग्गहा हवंति अंतोमुहुत्तंसि ॥१॥” आनत्राणाञ्च मुहूर्ते त्रीणि सहस्राणि सप्त
 शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि, उक्तञ्च—“तिन्नि सहसा सत य सयाई तेवचरिं च ऊसासा । एस मुहुत्तो भणिओ सव्वोहिं अणंतना-
 णीहि ॥ १ ॥” ततोऽत्र त्रैशिककर्मोवतारः, यदि त्रिसप्तत्यधिकसप्तशतोत्तरैस्त्रिभिः सहस्रैरुच्छ्वासानां षष्पष्टिः सहस्राणि पञ्च
 शतानि षट्त्रिंशानि खुल्लकभवग्रहणानां भवन्ति तत एकेनोच्छ्वासेन किं लभामहे ?, राशित्रयस्थापना—३७३।६५५३६।१। अत्रान्य-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४४३ ॥

राशिना एककलक्षणेन मध्यराशेरुणनाज्जातः स तावानेव, 'एकेन गुणितं तदेव भवती'ति न्यायात्, तत आद्येन राशिना भागहरणं, लब्धाः सप्तदश क्षुल्लकभवाः, शेषारंशशास्तिष्ठन्ति तत्र त्रयोदश शतानि पञ्चनवत्यधिकानि, उक्तञ्च—“सत्तरस भवगहणा सुदृढाणं भवन्ति आणुपाणुमि । तेरस चैव सयाइं पंचाणइ चैव अंसाणं ॥ १ ॥” अथैतावद्भिरंशैः कियत्य आवलिका लभ्यन्ते?, उच्यते, स-
मधिकचतुर्नवतिः, तथाहि—षट्पञ्चाशदधिकेन शतद्वयेनावलिकानां त्रयोदश शतानि पञ्चनवतानि गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि लक्षाणि सप्तपञ्चाशत्सहस्राणि शतमेकं विशत्यधिकं ३५७१२०, छेदराशिः स एव ३७७३, लब्धा चतुर्नवतिरावलिकाः, शेषारंशं आव-
लिकार्यास्तिष्ठन्ति चतुर्विंशतिः शतानि अष्टपञ्चाशानि, छेदः स एव ३४५८, एवं यदा एकस्मिन्नानप्राणे आवलिकाः सङ्ख्यातुमिष्यन्ते तदा सप्तदश द्वाभ्यां षट्पञ्चाशदधिकाभ्यां शताभ्यां गुण्यन्ते, गुणयित्वा चोपरितनाञ्चतुर्नवतिरावलिकाः प्रक्षिप्यन्ते, तत आवलि-
कानां चतुश्चत्वारिंशत् शतानि षट्चत्वारिंशानि भवन्ति, उक्तञ्च—“एको उ आणुपाणू चोयालीसं सया उ छायाला । आवलियप-
माणेणं अणंतनाणीहिं निदिहो ॥ १ ॥” यदि पुनसुहूर्ते आवलिकाः सङ्ख्यातुमिष्यन्ते तत एतान्येव चतुश्चत्वारिंशच्छतानि त्रिसप्त-
त्यधिकानि भवन्तीति सप्तत्रिंच्छतैस्त्रिसप्तत्यधिकैर्गुण्यन्ते, जाता एका कोटी सप्तषष्टिः शतसहस्राणि चतुःसप्ततिः सहस्राणि सप्त-
शतानि अष्टापञ्चाशदधिकानि १६७७७५८, येऽपि चावलिकाया अंशाञ्चतुर्विंशतिशतानि अष्टपञ्चाशदधिकानि २४५८ तेऽपि
सुहूर्त्तगोच्छ्वासराशिना ३७७३ गुण्यन्ते, अस्यैव छेदस्य ते अंशा इत्यावलिकानयनार्थं तेनैव भागो द्वियते, लब्धास्तावत्य एवावलि-
काञ्चतुर्विंशतिशतान्यष्टापञ्चाशानि २४५८, तानि मूलराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जाता मूलराशिरैका कोटिः सप्तषष्टिर्लक्षाः सप्तसप्ततिः सह-
स्राणि द्वे शते षोडशोत्तरे, एतावत्य आवलिका सुहूर्ते भवन्ति, यद्विवा सुहूर्त्तगतानां क्षुल्लकभवग्रहणानां पञ्चषष्टिः सहस्राणि पञ्च

शतानि षट्त्रिंशानि एकभ्रमप्रमाणेन षट्पञ्चाशेन शतद्वयेनावलिकानां गुण्यन्ते तथाऽपि तावत्य एवावलिका भवन्ति, उक्तम्—
 “एगा कोडी सत्तट्टि लक्ख सत्तचरी सहस्सा य । दो य सया सोलहिया आवलियाओ सुहुत्तंमि ॥ १ ॥” एवं च यदुच्यते ‘संखे-
 ज्ञाओ आवलियाओ एगे ऊसासनीसासे’ इत्यादि तदतीव समीचीनमिति कृतं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुतम् । तत्र सयोगिभवस्थकेवल्यना-
 हारकस्यान्तरमभिधित्सुराह—‘सजोगिभवत्थकेवलिअणाहारयस्स णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्ये-
 नाप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षेणाप्यन्तर्मुहूर्त्तं, समुद्घातप्रतिपत्तेरन्तरमेवान्तर्मुहूर्त्तेन शैलेशीप्रतिपत्तिभावात्, नवरं जघन्यपदादुत्कृष्टपदं विशेषा-
 धिकमवसातव्यं अन्यथोभयपदोपन्यासायोगात् । अयोगिभवस्थकेवल्यनाहारकसूत्रे नास्त्यन्तरं, अयोग्यवस्थायां सर्वस्याप्यनाहारकत्वात् ।
 एवं सिद्धस्यापि साद्यपर्यवसितस्यानाहारकस्यान्तराभावो भावनीयः ॥ साम्प्रतमेतेषामाहारकानाहारकानामल्पबहुत्वमाह—‘एएसि
 णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्त्रोका अनाहारकाः, सिद्धविग्रहगत्यापन्नसमुद्घातगतसयोगिकेवल्ययो-
 गिकेवल्यनामेवानाहारकत्वात्, तेभ्य आहारका असङ्ख्येयगुणाः, अथ सिद्धेभ्योऽनन्तगुणा वनस्पतिजीवास्ते च प्राय आहारका इत्य-
 नन्तगुणाः कथं न भवन्ति ?, उच्यते, इह प्रतिनिगोदमसङ्ख्येयो भागः प्रतिसमयं सदा विग्रहगत्यापन्नो लभ्यते, विग्रहगत्यापन्ना अ-
 नाहारकाः, “विग्रहगइमावन्ना केवल्लिणो समुहया अजोगी य । सिद्धा य अणाहारा सेसा आहारा जीवा ॥ १ ॥” [विग्रहगत्या-
 पन्नाः समुद्घताः अयोगिनश्च केवलिनः सिद्धाश्चानाहाराः शेषा आहारका जीवाः ॥ १ ॥”] इतिवचनात् ततोऽसङ्ख्येयगुणा एवाहा-
 रका घटन्ते नानन्तगुणा इति ॥ प्रकारान्तरेण भूयो द्वैविध्यमाह—

अहवा दुविहा सब्वजीवा पणत्ता, तंजहा—सभासगा अभासगा य ॥ सभासए णं भंते ! स-

भासएत्तिकालओ केवचिरं होति?, गोयमा! जहणणेणं एकं समयं उक्को० अंतोमुहुत्तं ॥ अभा-
सए णं भंते०!, गोयमा! अभासए दुविहे पणत्ते—साइए वा अपज्जवसिए सातीए वा सप-
ज्जवसिए, तत्थ णं जे से साइए सपज्जवसिए से जह० अंतो० उक्को० अणंतं कालं अणंता उरस-
प्पिणीओसप्पिणीओ वणस्सतिकालो ॥ भासगस्स णं भंते! केवतिकालं अंतरं होति?, जह०
अंतो० उक्को० अणंतं कालं वणस्सतिकालो। अभासग० सातीयस्स अपज्जवसियस्स गत्थि अं-
तरं, सातीयसपज्जवसियस्स जहणणेणं एकं समयं उक्को० अंतो०। अप्पायहु० सव्वत्थोवा भासगा
अभासगा अणंतगुणा ॥ अहवा दुविहा सव्वजीवा ससरीरी य असरीरी य असरीरी जहा
सिद्धा, थोवा असरीरी ससरीरी अणंतगुणा ॥ (सू० २४८)

‘अहवे’त्यादि, अथवा द्विविधा: सर्वजीवा: प्रकृतास्तद्यथा—सापकाश्च अभापकाश्च, भापमाणा भापका इतरेऽभापका: ॥ सम्प्रति

कायस्थितिमाह—‘सभासए णं भंते’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! जघन्येनैकं समयं भापाद्रव्यग्रहणसमय एव मरण-
तोऽन्यतो वा कुतश्चित्कारणात्तद्व्यापारस्याप्युपरमात्, उत्कर्षेणान्तर्मुहूर्त्तं, तावन्तं कालं निरन्तरं भापाद्रव्यग्रहणनिसर्गसम्भवात्, तत ऊर्ध्वं
जीवस्वाभाव्यास्त्रियमत एवोपरमति ॥ अभापकप्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! अभापको द्विविधः प्रकृतस्तद्यथा—सादिको वाऽ-
पर्यवसितः सिद्धः, सादिको वा सपर्यवसितः स च पृथिव्यादिः, तत्र योऽसौ सादिः सपर्यवसितः स जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, भापणादु-
परम्यान्तर्मुहूर्त्तेन कस्यापि मूयोऽपि भापणप्रवृत्तेः, पृथिव्यादिभवस्य वा जघन्यत एतावन्मात्रकालत्वात्, उत्कर्षसो वनस्पतिकालः,

स चानन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽनन्ता लोका असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः ते च पुद्गलपरावर्त्ता अवलिकाया असङ्ख्येयो भागः, एतावन्तं कालं वनस्पतिष्वभाषकत्वात् ॥ साम्प्रतमन्तरं चिचिन्तयिपुराह—‘भासगस्त गं भंते!’ इत्यादि प्रभ्रसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तैर्मुत्कर्षतो वनस्पतिकालः, अभाषककालस्य भाषकान्तरत्वात् । अभाषकसूत्रे साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात्, सादिसपर्यवसितस्य जघन्येनैकं समयमुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, भाषककालस्याभाषकान्तरत्वात्, तस्य च जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावन्मात्रत्वात्, अल्पबहुत्वसूत्रं प्रतीतम् ॥ ‘अहवे’त्यादि, सशरीराः—असिद्धा अशरीराः—सिद्धाः, ततः सर्वोप्यपि सशरीराशरीरसूत्राणि सिद्धासिद्धसूत्राणीव भावनीयानि ॥

अहवा दुविहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—चरिमा चव अचरिमा चव ॥ चरिमे णं भंते ! चरिमेत्ति कालतो केवचिं ह्येत्ति ? गोयमा ! चरिमे अणादीए सपज्जवसिए, अचरिमे दुविहे—अणातीए वा अपज्जवसिए सातीए अपज्जवसिते, दोण्हं पि गत्थि अंतरं, अप्पाबहुं सव्वत्थोवा अचरिमा चरिमा अणंतगुणा । [अहवा दुविहा सव्वजीवा सागारोवत्ता य अणागारोवत्ता य, दोण्हं पि संचिट्ठणावि अंतरं पि जहं अंतो उं अंतो, अप्पाबहुं सव्वत्थोवा अणागारोवत्ता सागारोवत्ता असंखेज्जगुणा] सेत्तं दुविहा सव्वजीवा पन्नत्ता ॥ (सू० २४९)

‘अहवे’त्यादि, चरमाः—चरमभवन्तो भव्यविशेषा ये सेत्सन्ति, तद्विपरीता अचरमाः—अभव्याः सिद्धाश्च । कायस्थितिसूत्रे चरमोऽनादिसपर्यवसितोऽन्यथा चरमत्वायोगात् । अचरमसूत्रेऽचरमो द्विविधः प्रहसस्तथा—अनादिको ब्राह्मणपर्यवसितः सादिको वाऽ-

पर्यवसितः, तत्रानाद्यपर्यवसितोऽभव्यः साद्यपर्यवसितः सिद्धः ॥ साम्प्रतमन्तरमाह—‘चरिमस्स णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम! अनादिकस्य सपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, चरमत्वापगमे सति पुनश्चरमत्वायोगात्, अचरमस्याप्यनाद्यपर्यवसितस्य साद्यपर्यवसितस्य वा नास्त्यन्तरं अविद्यमानचरमत्वात् । अल्पबहुत्वे सर्वस्तीका अचरमाः, अभव्यानां सिद्धानामेव चाचरमत्वात्, चरमा अनन्तगुणाः, सामान्यभव्यापेक्षमेतत्, अन्यथाऽनन्तगुणत्वायोगात्, आह च मूलटीकाकारः—“चरमा अनन्तगुणाः, सर्वजीवाः, अत्र क्वचिद्विधिवक्तव्यतासङ्गदणिगाथा—“सिद्धसइंदियकाए जोए वेए कसायलेसा य । नाणुवओगाहारा भाससरीरी य चरमो य ॥ १ ॥” सम्प्रति त्रिविधवक्तव्यतामाह—

तत्थ णं जे ते एवमाहंसु तिविहा सव्वजीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तंजहा—सम्मदिही मिच्छादिही सम्मामिच्छादिही ॥ सम्मदिही णं भंते! कालओ केवचिरं होति?, गोयमा! सम्म-
सातीए सपज्जवसिते से जह० अंतो० उक्क० छावट्ठि सागरोवमाहं सातिरेगाहं, मिच्छादिही
सपज्जवसिते से जह० अंतो० उक्क० अणंतं कालं जाव अवहं पोगलपरियहं देसूणं
सम्मामिच्छादिही जह० अंतो० उक्क० अंतोसुहुत्तं ॥ सम्मदिट्ठिस्स अंतरं साइयस्स अपज्जव-

सर्वं शरीरमादिना सह वर्तते तथाऽपि साद्विषयविशेषणान्यथाऽनुपपत्त्या विशिष्ट एव प्रमाणलक्षणोपपन्न आदिरिह लभ्यते, तत उ-
 क्तम्—उत्सेधबहुलमिति, इदमुक्तं भवति—यत्संस्थानं नाभेरधः प्रमाणोपपन्नमुपरि च हीनं तत्सादीति, अपरे तु साचीति पठन्ति, तत्र
 साचीति प्रवचनवेदिनः शाल्मलीतरुमाचक्षते, ततः साचीव यत्संस्थानं, यथा शाल्मलीतरोः स्कन्धकाण्डमतिपुष्टमुपरि च न तदनु-
 रूपा महाविशालता तद्वदस्यापि संस्थानस्याधोभागः परिपूर्णो भवति उपरितनभागस्तु नेति, तथा यत्र शिरोम्रीवं हस्तपादादिकं च
 यथोक्तप्रमाणलक्षणोपेतं उरउदरादि च मण्डलं तत्कुब्जं संस्थानं, यत्र पुनरुदरादि प्रमाणलक्षणोपेतं हस्तपादादिकं च हीनं तद्दामनं,
 यत्र सर्वेऽप्यवयवाः प्रमाणलक्षणपरिभ्रष्टास्तात् हुण्डम्, उक्तञ्च—“समचउरंसे नगोहमंडले साइ खुज वामणए । हुंडेवि य संठाणे
 जीवाणं छम्मुणेयन्वा ॥ १ ॥ तुहं वित्यडवहुलं उस्सेहबहुं च मडहकोहं च । हेट्टिहकायमडहं सन्वत्यासंठियं हुंडं ॥ २ ॥” लेश्या-
 द्वारे षडपि लेश्याः, शुक्कलेश्याया अपि सम्भवात्, समुद्रघाताः पञ्च, वैक्रियसमुद्रघातस्यापि सम्भवात्, सञ्ज्ञिद्वारे सञ्ज्ञिनो नो अ-
 सञ्ज्ञिनः, वेदद्वारे त्रिविधवेदा अपि, स्त्रीपुरुषयोर्वेदयोरप्यमीषां भावात्, पर्याप्तद्वारे पञ्च पर्याप्तयो, भाषामनःपर्याप्त्योरेकत्वेन वि-
 वक्षणात्, अपर्याप्तिचिन्तायां पञ्चापर्याप्तयः, दृष्टिद्वारे त्रिविधदृष्टयोऽपि, तद्यथा—मिथ्यादृष्टयः सम्यग्दृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्च,
 दर्शनद्वारे त्रिविधदर्शना अपि, अवधिदर्शनस्यापि केषाञ्चिद्भावात्, ज्ञानद्वारे त्रिज्ञानिनोऽपि, अवधिज्ञानस्यापि केषाञ्चिद्भावात्, अ-
 ज्ञानचिन्तायामज्ञानिनोऽपि, विभङ्गस्यापि केषाञ्चित्सम्भवात्, अवधिविभङ्गौ च सम्यग्मिथ्यादृष्टिभेदेन प्रतिपत्तव्यौ, उक्तञ्च—“स-

१ समचतुरख न्यग्रोघपरिमण्डलं सादि कुब्जं वामनम् । हुण्डमपि च सस्थानं जीवानां षड् ज्ञातव्यानि ॥ १ ॥ तुल्य बहुविस्तारं उत्सेधबहुलं च मडभकोष्ठ च ।
 अधस्तनकायमडभं सर्वत्रासस्थितं हुण्डम् ॥ २ ॥

सियस्स नत्थि अंतरं, सातीयस्स सपज्जवसियस्स जहं अंतो० उक्को० अणंतं कालं जाव अबहुं
 षोणलपरियदं, मिच्छादिट्ठिस्स अणादीयस्स अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं, अणातीयस्स स-
 पज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, साइयस्स सपज्जवसियस्स जहं अंतो० उक्को० उवाट्ठि सागरो-
 वमाहं सातिरेगाहं, सम्मामिच्छादिट्ठिस्स जहं अंतो० उक्को० अणंतं कालं जाव अबहुं षोणल-
 परियदं देसूणं । अप्पाबहुं सव्वत्थोवा सम्मामिच्छादिट्ठी सम्मदिट्ठी अणंतगुणा मिच्छादिट्ठी
 अणंतगुणा ॥ (सू० २५०)

‘तत्थ णं जे ते’ इत्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तस्त्रिविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञमास्ते एवमुक्तवन्तस्त्रयथा—सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः
 सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्च, अमीषा शब्दार्थभावना प्राग्वत् ॥ सम्यग्नि कायस्थितिमाह—‘सम्मदिट्ठी णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं,
 भगवानाह—गौतम । सम्यग्दृष्टिर्द्विविध. प्रज्ञप्तस्तद्यथा—सादिको वाऽपर्यवसितः क्षायिकसम्यग्दृष्टिः, सादिको वा सपर्यवसितः क्षायो-
 पशमिकादिसम्यग्दर्शनी, तत्र योऽसौ सादिसपर्यवसितः स जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, कर्मपरिणामस्य विचित्रत्वेनैताव्रतः कालाद्दृष्ट्वं पुन-
 र्मिथ्यात्वगमनात्, उत्कर्षतः षट्पट्टिः सागरोपमाणि, तत ऊर्ध्वं नियमतः क्षायोपशमिकसम्यग्दर्शनापगमात् । मिथ्यादृष्टिप्रश्नसूत्रं
 सुगमं, भगवानाह—गौतम । मिथ्यादृष्टिस्त्रिविध. प्रज्ञप्तस्तद्यथा—अनाद्यपर्यवसितः अनादिसपर्यवसितः सादिसपर्यवसितश्च, तत्र यो-
 ऽसौ सादिसपर्यवसितः स जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तावता कालेन पुनः कस्यापि सम्यग्दर्शनलाभात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्ता उत्सं-
 रिष्यवसत्षिष्यः कालतः, क्षेत्रतोऽपाद्धं पुद्गलपरावर्त्तं देशीनं, पूर्वप्रतिपन्नसम्यक्त्वस्यैतावतः कालाद्दृष्ट्वं पुनरवश्यं सम्यग्दर्शनलाभात्,

पूर्वसम्यक्त्वप्रभावेन संसारस्य परित्सीकरणत् । सम्यग्मिथ्यादृष्टिसूत्रे जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तं, सम्यग्मिथ्यादर्शन-
कालस्य स्वभावत एवैतावन्मात्रत्वात्, नवरं जघन्यपदादुच्छृष्टपदमधिकमवसातव्यम् ॥ साम्प्रतमन्तरमाह—‘सम्मदिदृष्टिस्स षं भंते !’
इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात्, सादिसपर्यवसितस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं,
सम्यक्त्वात् प्रतिपत्यान्तर्मुहूर्त्तेन भूयः कस्यापि सम्यक्त्वप्रतिपत्तेः, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावदपार्द्धं पुरूलपरारवर्त्तम् । मिथ्यादृष्टिसूत्रे-
ऽनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपरित्यागात्, अनादिसपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं, अन्यथाऽनादित्वायोगात्, सादिसपर्यवसितस्य ज-
घन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पट्पट्टिः सागरोपमाणि सातिरेकाणि, सम्यग्दर्शनकाल एव हि मिथ्यादर्शनस्य प्रायोऽन्तरं, सम्यग्दर्शन-
कालश्च जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावानिति । सम्यग्मिथ्यादृष्टिसूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, सम्यग्मिथ्यादर्शनात् प्रतिपत्यान्तर्मुहूर्त्तेन भूयः
कस्यापि सम्यग्मिथ्यादर्शनभावात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावदपार्द्धं पुरूलपरारवर्त्तं देजोन, यदि सम्यग्मिथ्यादर्शनात् प्रतिपत्तितस्य भूयः
सम्यग्मिथ्यादर्शनलाभस्तव एतावता कालेन नियमेन अन्यथा तु मुक्तिः । अल्पबहुत्वचिन्ताया सर्वस्वोका सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, तत्पत्ति-
णामस्य स्वीककालतया पृच्छ्यासमये तेषा स्वीकानामवाप्यमानत्वात्, सम्यग्दृष्टयोऽनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्यो मिथ्यादृष्ट-
योऽनन्तगुणाः, वतस्सतीनां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात् तेषा च मिथ्यादृष्टित्वात् ॥

अहवा निविहा सव्वजीवा पणत्ता—परित्ता अपरित्ता नोपरित्तानोअपरित्ता । परित्ते षं
भंते ! कालतो केवचिरं होति ?, परित्ते दुविहे पणत्ते—कायपरित्ते य संसारपरित्ते य । कायप-
रित्ते षं भंते० !, जह० अंतोसु० उक्को० असंखेज्जा कालं जाव असंखेज्जा लोगा । संसारपरित्ते षं

भंते । संसारपरित्तेत्ति कालओ केवचिरं होति ? जहं अंतो उक्को अणंतं कालं जाव अबहुं णोगालपरियदं देख्खणं । अपरित्ते णं भंते !, अपरित्ते दुविहे पणत्ते, कायअपरित्ते य संसारअपरित्ते य, कायअपरित्ते णं जहं अंतो उक्को अणंतं कालं, वणस्सतिकालो, संसारापरित्ते दुविहे पणत्ते—अणादीए वा अपज्जवसित्ते अणादीए वा सपज्जवसित्ते, णोपरित्तेणोअपरित्ते सातीय अपज्जवसित्ते । कायपरित्त्तस्स जहं अंतरं अंतो उक्को वणस्सतिकालो, संसारपरित्त्तस्स णत्थि अंतरं, कायापरित्त्तस्स जहं अंतो उक्को असंखिज्जं कालं पुढाविकालो । संसारापरित्त्तस्स अणाहयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अणाहयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, णोपरित्त्तनोअपरित्त्तस्सत्थि णत्थि अंतरं । अप्पावहुं सव्वत्थोवा परित्ता णोपरित्त्तानोअपरित्ता अनंतगुणा अपरित्ता अनंतगुणा (सू० २५१)

‘अहवे’त्यादि, अथवा सर्वजीवास्त्रिविधाः प्रज्ञास्त्वथथा—परीत्ता अपरीत्ता नोपरित्तानोअपरीत्ताश्च ॥ सन्धत्ति कायस्थितिचिन्तानोपरीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । परीत्तो द्विविधः प्रज्ञास्त्वथथा—कायपरीत्तः संसारपरीत्तश्च, कायपरीत्तो नाम प्रत्येकशरीरी, संसारपरीत्तोऽपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तान्त.संसार, तत्र कायपरीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तमुहूर्त्तं, स च साधारणेभ्यः परीत्तेष्वन्तमुहूर्त्तं स्थित्वा पुनः साधारणेपु गच्छतो वेदितव्यः, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः, तथा चाह—पृथिवीकालः, किमुक्तं भवति ?—पृथिव्यादिप्रत्येकशरीरकालः, तव

ऊर्द्धं नियमतः संसारिणः साधारणभावात् ॥ संसारपरीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धं, भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, ताव-
ता कालेनान्तकृत्केवलत्वेन सिद्धिगमनात्, उत्कर्षेणानन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतो देशोनमपाद्धं पुरूलपरान-
वर्त्तं यावत्, तत्र ऊर्द्धं नियमतः सिद्धिगमनाद्, अन्यथा संसारपरीत्तत्वायोगात् ॥ ‘अपरीत्ते णं भंते!’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं,
भगवानाह—गौतम । अपरीत्तो द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा—कायापरीत्तः संसारापरीत्तश्च, कायापरीत्तः—साधारणः, संसारापरीत्तः—कृष्ण-
पाक्षिकः, तत्र कायापरीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, तत्र ऊर्द्धं कस्यापि प्रत्येकशरीरेषु गमनात्,
उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, स च वनस्पतिकालः, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽनन्ता लोका असङ्ख्येयाः पुरूलपरारवर्त्ताः,
ते च पुरूलपरारवर्त्ता आवालिकाया असङ्ख्येयो भागः । संसारापरीत्तप्रश्नसूत्रं प्रतीतं, भगवानाह—गौतम । संसारापरीत्तो द्विविधः प्र-
ज्ञप्तस्तद्यथा—अनादिकोऽपर्यवसितो, यो न जातुच्चिदपि सिद्धिं गन्ता, अनादिको वा सपर्यवसितो भव्यविशेषः । नोपरीत्तनोअप-
रीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं प्रतीतं, नोपरीत्तनोअपरीत्तो हि सिद्धः, स च साद्यपर्यवसित एव प्रतिपाताभावात् ॥ सांभ्रतमन्तरमाह—
'कायापरीत्तस्स णं भित्थादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, साधारणेऽन्तर्मुहूर्त्तै स्थित्वा भूयः प्रत्येकशरी-
रेऽवगमनात्, उत्कर्षतोऽनन्त कालं, स चानन्तः कालः प्रायुक्तस्वरूपो वनस्पतिकालः, तावन्तं कालं साधारणेऽव्यवस्थानात् ॥ संसार-
परीत्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम । नास्त्यन्तरं, संसारपरीत्तत्वापगमे पुनः संसारपरीत्तत्वाभावात्, मुक्तस्य प्रतिपाता-
सम्भवात् । कायापरीत्तसूत्रे जघन्यत्वोऽन्तर्मुहूर्त्तै, प्रत्येकशरीरेऽव्यवस्थानात्, प्रत्येकशरीरेऽव्यवस्थानात्, उत्क-
र्षतोऽसङ्ख्येयं कालं यावद्, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः, पृथिव्यादिप्रत्येकशरीरभवभ्रमणकाल-

स्योत्कर्षतोऽप्येतावन्मात्रत्वात्, तथा चाह—पृथिवीकालः पृथिव्यादिप्रत्येकशरीरकाल इत्यर्थः । संसारापरीतसूत्रेऽनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात्, अनादिसपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, संसारापरीतत्वापगमे पुनः संसारापरीतत्वस्यासम्भवात्, नोपरीतनो-
 अपरीतस्यापि साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तीकाः परीताः, कायपरीतानां संसारपरीतानां
 चाल्पत्वात्, नोपरीतानोअपरीता अनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तत्वात्, अपरीता अनन्तगुणाः, कृष्णपाक्षिकाणामतिप्रभूतत्वात् ॥

अहवा तिविहा स्ववजीवा षं० तं०—पञ्चत्तगा अपञ्चत्तगा नोपञ्चत्तगानोअपञ्चत्तगा, पञ्चत्तके षं
 भंते !०, जह० अंतो० उक्को० सागरोवमसतपुहुत्तं साइरेगं । अपञ्चत्तगे षं भंते !, जह० अंतो०
 उक्को० अंतो० नोपञ्चत्तगोअपञ्चत्तए सातीए अपञ्चवसिते । पञ्चत्तगसस अंतरं जह० अंतो० उक्को०
 अंतो०, अपञ्चत्तगसस जह० अंतो० उक्को० सागरोवमससपुहुत्तं साइरेगं, तइयसस णत्थि
 अंतरं । अप्पाबहु० स्ववत्थोवा नोपञ्चत्तगानोअपञ्चत्तगा अपञ्चत्तगा अणंतगुणा पञ्चत्तगा
 संखिज्जगुणा (सू० २६२)

‘अहवे’त्यादि, अथवा प्रकारान्तरेण सर्वजीवास्त्रिविधाः प्रज्ञाप्तास्तद्यथा—पर्याप्तका अपर्याप्तका नोपर्याप्तकानोअपर्याप्तकाश्च, तत्र
 पर्याप्तककायस्थितिचिन्तायां जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, अपर्याप्तकेभ्यः पर्याप्तैरूपधान्तर्मुहूर्त्तैरपरतोऽपर्याप्तकेषु भूयोऽपि गमनात्, उत्कर्षतः
 सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तत ऊर्ध्वं नियमतोऽपर्याप्तकभावात्, लब्धधर्षेण चैदं सूत्रं, तेनापान्तराले उपपातापर्याप्तकत्वेऽपि न
 कश्चिद्दोषः । अपर्याप्तकसूत्रे जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तं, अपर्याप्तलब्धधर्षेणान्यत उत्कर्षतश्चैतावन्मात्रकालत्वात्, नवरं

जघन्यपदादुत्कृष्टपदमधिकमवसातव्यं, अन्यथोभयपदोपन्यासायोगात्, उभयप्रतिपेधवर्ती सिद्धः, स च साध्यपर्यवसितः । अन्तर-
चिन्ताया पर्याप्तकस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्तमन्तरं, अपर्याप्तकाल एव हि पर्याप्तकस्थान्तरं, अपर्याप्तककालश्च जघन्यत उत्कर्ष-
तश्चान्तर्मुहूर्त, अपर्याप्तकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, पर्याप्तककालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैताव-
त्प्रमाणत्वात्, नोपर्याप्तनोअपर्याप्तकस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् ॥ अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्वोका नोपर्याप्तकोअपर्याप्तकाः, सि-
द्धाना शेषजीवापेक्षयाऽल्पत्वात्, अपर्याप्तका अनन्तगुणाः, निगोदजीवानामपर्याप्तानामनन्तानन्तात् सदा लभ्यमानत्वात्, तेभ्यः प-
र्याप्तकाः सङ्घोयगुणाः, सूक्ष्मेध्वोषतोऽपर्याप्तकेभ्यः पर्याप्तकानां सङ्घोयगुणतयाऽवाप्यमानत्वात् ॥

अहवा तिविद्या सव्वजीवा पं० तं०—सुहुमा वायरा नोसुहुमानोवायरा, सुहुमे णं भंते ! सु-
हुमेत्ति कालओ केवचिरं०?, जहणोणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसे० असंखिज्जं कालं पुढविकालो, वा-
खेत्तओ अंगुलस्स असंखिज्जइभागो, नोसुहुमनोवायरए साहए अपज्जवसिए, सुहुमस्स
अंतरं वायरकालो, वायरस्स अंतरं सुहुमकालो, तइयस्स नोसुहुमणोवायरस्स अंतरं नत्थि ।
(सू० २५३)

‘अहवे’त्यादि, अथवा प्रकारान्तरेण सर्वजीवास्त्रिविधाः प्रज्ञासास्त्रयथा—सूक्ष्मा बादराः नोसूक्ष्मानोवायरा । कायस्थितिचिन्ताया

१. प्रतिपत्तौ
सर्वजीव
त्रैविध्यं
पर्याप्तत्वा-
दि सूक्ष्म-
त्वादि
उद्देशः २
सू० २५२-
२५३

सूक्ष्मस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत ऊर्ध्वं भूयोऽपि वादरेषु कस्याप्यागमनात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः; वादरस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तदनन्तरं कस्यचिद् भूयोऽपि सूक्ष्मेषु गमनात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासङ्ख्येयो भागः; एतावतः कालादूर्ध्वं नियोगातः संसारिणः सूक्ष्मेषु गमनात्, उभयप्रतिपेधवर्ती सिद्धः स च साद्यपर्यवसितः ॥ अन्तरचिन्तायां सूक्ष्मस्यान्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालमसङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासङ्ख्येयो भागः; वादरकालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावत्प्रमाणत्वात् । वादरस्यान्तरं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं, असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसङ्ख्येया लोकाः; सूक्ष्मस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैतावत्कालप्रमाणत्वात्, नोसूक्ष्मनोवादरस्य साद्यपर्यवसितस्य, हेतौ पष्ठी, निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनमिति न्यायात्, ततोऽयमर्थः—साद्यपर्यवसितत्वात्रास्यन्तरमन्यथाऽपर्यवसितत्वायोगात् । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वसोका नोसूक्ष्मानोवादराः; सिद्धानामल्पत्वात्, तेभ्यो वादरा अनन्तगुणाः; वादरनिगोदजीवानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मा असङ्ख्येयगुणाः; वादरनिगोदेभ्यः सूक्ष्मनिगोदानामसङ्ख्यातगुणत्वात् ॥

अहवा तिविहा स्ववजीव्वा पणत्ता, तंजहा—सण्णी अस्णणी नोसण्णीनोअस्णणी, सत्थी भंते ! कालओं ?, जहं अंतो० उक्को० सागरोवमसतपुहुत्तं सातिरेगं, अस्णणी जहं अंतो० उक्को० वणससतिकालो, नोसण्णीनोअस्णणी साइए अपज्जवसिते । सण्णिरस अंतरं जहं अंतो० उक्को० वणससतिकालो, अस्णिरस अंतरं जहं अंतो० उक्को० सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं,

ततियस्स णत्थि अंतरं । अप्पावहू० सव्वत्थोवा सण्णी नोसत्थीनोअसण्णी अणंतगुणा असण्णी
अणंतगुणा ॥ (सू० २५४)

‘अहवा तिविहा’ इत्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण त्रिप्रकाराः सर्वजीवाः प्रज्ञासास्तद्यथा—सञ्चिनोऽसञ्चिनो नोसञ्चिनोऽस-
ञ्चिनश्च, तत्र सञ्चिनः—समनस्काः असञ्चिनः—अमनस्काः उभयप्रतिषेधवर्तिनः सिद्धाः । कायस्थितिचिन्ताया सञ्चिनो जघन्येना-
न्तर्मुहूर्त्तै, तत ऊर्ध्वं भूयोऽपि कस्यचिद् सञ्चिषु गमनात्, उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्व सातिरेकं, तत ऊर्ध्वमवश्यं संसारिणः सतोऽ-
सञ्चिषु गमनात्, असञ्चिनो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, तत ऊर्ध्वं कस्यापि पुनरपि सञ्चिषु गमनात्, उत्कर्षतोऽन्तं कालं, स चान-
न्तः कालो वनस्पतिकालः, स चैवं—अनन्ता उत्सर्पिष्यवसर्पिष्य कालतः, क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः, असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः, ते च
पुद्गलपरावर्त्ता आबलिकाया असङ्ख्येयो भागाः, उभयप्रतिषेधवर्त्ता सिद्धः, स च साद्यपर्यवसितः । अन्तरचिन्तायां सञ्चिनोऽन्तरं
जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै उत्कर्षतोऽन्तं कालं, स चानन्तकालो वनस्पतिकालः, असञ्चिकालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैवावत्प्रमाणत्वात्, अ-
सञ्चिनोऽन्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तैमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं, सञ्चिकालस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैवावत्प्रमाणत्वात्, नोसञ्चिनो-
नोअसञ्चिनः साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् । अल्पबहुत्वचिन्ताया सर्वलोकाः सञ्चिनो, देवनारकर्णव्युत्कान्तिकति-
र्यमनुष्याणामेव सञ्चिलत्वात्, तेभ्य उभयप्रतिषेधवर्त्तिनोऽनन्तगुणाः, वनस्पतिवर्जशेषजीवेभ्यः सिद्धानामनन्तगुणत्वात्, तेभ्योऽसंज्ञि-
नोऽनन्तगुणाः वनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् ॥

अहवा तिविहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—भवसिद्धिया अभवसिद्धिया नोभवसिद्धिया-

नोअभवसिद्धिया, अणाइया सपज्जवसिया भवसिद्धिया, अणाइया अपज्जवसिया अभवसिद्धिया, साई अपज्जवसिया नोभवसिद्धियानोअभवसिद्धिया । तिणहंपि नत्थि अंतरं । अप्पावहुं स-
 व्वत्थोवा अभवसिद्धिया णोभवसिद्धीयानोअभवसिद्धीया अनंतगुणा भवसिद्धिया अणंत-
 गुणा । (सू० २५५) अहवा तिविहा सव्वं तंजहा—तसा थावरा नोतसानोथावरा, त-
 सस्स णं भंते ! कालओं ? , जहं अंतो० उक्को० दो सागरोवमसहस्साइं साइरेगाइं, थावरस्स सं-
 च्चिट्टुणा वणस्सतिकालो, णोतसानोथावरा साती अपज्जवसिया । तसस्स अंतरं वणस्सतिकालो,
 थावरस्स अंतरं दो सागरोवमसहस्साइं साइरेगाइं, णोतसथावरस्स णत्थि अंतरं । अप्पावहुं
 सव्वत्थोवा तसा नोतसानोथावरा अणंतगुणा थावरा अणंतगुणा । से तं तिविधा सव्वजीवा
 पणत्ता (सू० २५६)

‘अहवे’त्यादि, अथवा—प्रकारान्तरेण त्रिविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—‘भवसिद्धिकाः’ भवे सिद्धिर्येषां ते भवसिद्धिका
 भव्या इत्यर्थः, अभवसिद्धिका—अभव्याः, नोभवसिद्धिकानोअभवसिद्धिकाः सिद्धाः, सिद्धानां संसारानीततया भवसिद्धिकत्वाभव-
 सिद्धिकत्वविशेषणरहितत्वात् । कायस्थितिचिन्ताया भवसिद्धिकोऽनादिसपर्यवसितोऽन्यथा भवसिद्धिकत्वायोगात्, अभवसिद्धिकोऽ-
 नाद्यपर्यवसितः, अभवसिद्धिकत्वादेवान्यथा तद्भावायोगात्, नोभवसिद्धिकोऽनोअभवसिद्धिकः साद्यपर्यवसितः, सिद्धस्य संसारक्षया-
 त्पादुर्भूतस्य प्रतिपातासम्भवात् । अन्तरचिन्तायां भवसिद्धिकस्यानादिसपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, भवसिद्धिकत्वापगमे पुनर्भवसिद्धिकत्वा-

योगात्, अभवसिद्धिकस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसिततया सदा तद्भावापरित्यागात्, नोभवसिद्धिकनोअभवसिद्धिकस्यापि साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तीका अभवसिद्धिकाः, अभव्यानां जघन्ययुक्तान्तकतुल्यत्वात्, नोभवसिद्धिकानोअभवसिद्धिका अनन्तगुणाः, सिद्धानामभव्येभ्योऽनन्तगुणत्वात्, तेभ्यो भवसिद्धिका अनन्तगुणाः, भव्यराशेः सिद्धेभ्योऽन्यनन्तगुणत्वात् । उपसंहारमाह—‘सेतं तिविहा सव्वजीवा पन्नता’ ॥ तदेव त्रिविधसर्वजीवप्रतिपत्तिरुक्ता, सम्प्रति चतुर्विध-सर्वजीवप्रतिपत्तिमभित्सुराह—

तत्थ जे ते एवमाहंसु—चवड्विहा सव्वजीवा पणत्ता ते एवमाहंसु तं—मणजोगी वहजोगी कायजोगी अजोगी । मणजोगी णं भंते ! जहं एकं समयं उक्कों अंतोसुं, एवं वहजोगीवि, अंतरं जहणणं अंतोसुहुत्तं उक्कों वणस्सत्तिकालो, अजोगी सातीए अपज्जवसिए । मणजोगिस्स एकं समयं उक्कों अंतो, अयोगिस्स णत्थि अंतरं । अत्पावहुं सव्वत्थोवा मणजोगी वहजोगी संखिज्जगुणा अजोगा अणंतगुणा कायजोगी अणंतगुणा ॥ (सू० २५७)

‘तत्थ जे ते एव’मित्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तश्चतुर्विधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्त एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—मनोयोगिनो वाप्योगिनः काययोगिनोऽप्योगिनश्चेति, तत्र कायस्थितित्तिचिन्ताया मनोयोगी जघन्यत एक समय, विशिष्टमनोयोग्यपुद्गलप्रहणापेक्षमेतत्सूत्रं, ततो द्वितीये समये मरणोपरमतो भापकवदेकसमयता प्रतिपत्तव्या, उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्ते, तथा च जीवस्वभावतया नित्यमत उपरमात्

म्यगदृष्टेर्ज्ञानं सिष्यादृष्टेर्विपर्यासः” इति, उपपातद्वारे उपपातो नैरयिकेभ्यः सप्तपृष्ठीभाविभ्योऽपि, तिर्यग्योनिकेभ्योऽप्यसहस्रावर्षा-
युष्कवर्जेभ्यः सर्वेभ्योऽपि, मनुष्येभ्योऽकर्मभूमिजान्तरद्वीपजासहस्रावर्षायुष्कवर्जकर्मभूमिभ्यो, देवेभ्योऽपि यानत्सहस्रारात्, परतः
प्रतिपेधः, स्थितिद्वारे जघन्यतः स्थितिरन्तर्मुहूर्तमुल्कर्षत. पूर्वकोटी, ज्यनद्वारेऽनन्तरयुद्धसहस्रारात्परे ये देवास्तान् वर्जयित्वा
शेषेषु सर्वेष्वपि जीवस्थानेषु गच्छन्ति, अत एव गत्यागतिद्वारे चतुरागतिकाश्चतुर्गंतिका, ‘परीता.’ प्रत्येकशरीरिणोऽसारेयाः प्रज्ञप्ता,
हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! उपसंहारमाह—‘सेत्तं जलयरा गवभवक्कंतियपच्चिदियतिरिक्खजोणिया’ ॥ सम्प्रति स्यलचरप्रतिपा-
दनार्थमाह—

से किं तं थलयरा?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—चउप्पदा य परिसप्पा य । से किं तं चउप्पया?,
२ चउव्विधा पणत्ता, तंजहा—एगक्खुरा सो च्चेव भेदो जाव जे यावन्ने तहप्पकारा ते समा-
सतो इविहा पणत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, चत्तारि सरीरा ओगाहणा जहन्नेणं
अंगुलस्स असंखेज्जं उक्कोसेणं छ गाडयाहं, ठिती उक्कोसेणं तिन्नि पलिओमाहं नवरं उव्वट्ठित्ता
नेरइएसु चउत्थपुढविं गच्छंति, सेसं जहा जलयराणं जाव चउगतिया चउआगतिया परित्ता
असंखिज्जा पणत्ता, से तं चउप्पया । से किं तं परिसप्पा?, २ इविहा पणत्ता, तंजहा—उरपरि-
सप्पा य सुयगपरिसप्पा य, से किं तं उरपरिसप्पा?, २ तहेव आसालियवज्जो भेदो भाणियव्वो,
(तिप्णि) सरीरा, ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखे० उक्कोसेणं जोयणसहस्सं, ठिती जहन्नेणं

भापकवत्, मनोयोगरहितवाग्योगवानेव वाग्योगी द्वीन्द्रयादिः, जघन्यत एक समयमुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्त, एतदपि सूत्रं विशिष्टवाग्-
 द्रव्यग्रहणापेक्षमवसातव्यं, काययोगी वाग्योगमनोयोगविकल एकेन्द्रयादिः, जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्त, द्वीन्द्रयादिभ्य उद्धृत्य पृथिव्यादिव्ब-
 न्तर्मुहूर्त्त स्थित्वा भूयः कस्यापि द्वीन्द्रयादिषु गमनात्, उत्कर्षतः प्रागुक्तस्वरूपो वनस्पतिकालः, अयोगी सिद्धः, स च साद्यपर्यव-
 सितः । अन्तरचिन्तायां मनोयोगिनोऽन्तरं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्त, तत ऊर्द्ध्वं भूयो विशिष्टमनोयोग्युद्गलग्रहणसम्भवात्, उत्कर्षतो वन-
 स्पतिकालः, तावन्तं कालं स्थित्वा भूयो मनोयोगिष्व्वागमनसम्भवात्, एवं वाग्योगिनोऽपि जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तरं भावनीयं, औदा-
 रिककाययोगिनो जघन्यत एक समयं, औदारिकलक्षणं कायमपेक्ष्यैतत्सूत्रं, यतो द्विसामाधिक्यामपान्तरालगतावेकः 'समयोऽन्तरं,
 उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्त, इदं हि सूत्रं परिपूर्णौदारिकशरीरपर्याप्तिपरिसमाप्त्यपेक्षं, तत्र विग्रहसमयादारभ्य यावदौदारिकशरीरपर्याप्तिपरि-
 समाप्तिस्तावदन्तर्मुहूर्त्त, तत उक्तमुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्त, न चैतत्स्वमनीपिकाविजृम्भितं, यत आह चूर्णिकृत्—'कायजोगिस्स जह०
 एकं समयं, कहं?, एकसामाधिकविग्रहगतस्य, उक्तेसं अंतरं अतोमुहुत्तं, विग्रहसमयादारभ्य औदारिकशरीरपर्याप्तकस्य यावदेवमन्त-
 र्मुहूर्त्त द्रष्टव्य"मिति, सूत्राणि ह्यमूनि विचित्राभिप्रायतया दुर्लक्ष्याणीति सम्यक्संप्रदायादवसातव्यानि, सम्प्रदायश्च यथोक्तस्वरूप
 इति न काचिदनुपपत्तिः, न च सूत्राभिप्रायमज्ञात्वा अनुपपत्तिरुद्भावनीया, महाशातनायोगतो महाऽन्तर्यप्रसक्तेः, सूत्रकृतो हि भग-
 वन्तो महीयांसः प्रमाणीकृताश्च महीयस्तरैस्तत्कालवर्त्तिभिरन्यैर्विद्विद्भिस्ततो न तत्सूत्रेषु मनागप्यनुपपत्तिः, केवलं सम्प्रदायावसायै
 यत्नो विधेयः, ये तु सूत्राभिप्रायमज्ञात्वा यथा कथञ्चिदनुपपत्तिमुद्भावयन्ते ते महतो महीयस आशातयन्तीति दीर्घतरसंसारभाजः,
 आह च टीकाकारः—“एवं विचित्राणि सूत्राणि सम्यक्संप्रदायादवसेथानीत्यविज्ञाय तद्भिप्रायं नानुपपत्तिचोदना कार्या, महाशा-

तनायोगतो महाऽनर्थप्रसङ्गादिति” एवं च ये सम्प्रति दुष्पमानुभावतः प्रवचनस्योपप्लवाय घूसकेतव इवोत्थिताः सकलकालसुकरा-
व्यवच्छिन्नसुविधिमार्गानुष्ठारसुविहितसाधुषु मत्सरिणस्तेऽपि वृद्धपरम्परायातसम्प्रदायाद्वसेयं सूत्राभिप्रायमपास्योत्सूत्रं प्ररूपयन्तो
महाशातनाभाजः प्रतिपत्तव्या अपकर्णयितव्याश्च दूरतस्तत्त्ववेदिभिरिति कृतं प्रसङ्गेन । सम्प्रत्यल्पबहुत्वमाह—‘एएसि ण’मित्यादि
प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोका मनोयोगिनो, देवनारकगर्भजतिर्येकपञ्चेन्द्रियमनुष्याणामेव मनोयोगित्वात्, तेभ्यो
वाग्योगिनोऽसङ्ख्येयगुणाः, द्वित्रिचतुरस्रिञ्चिपञ्चेन्द्रियाणां वाग्योगित्वात्, अयोगिनोऽनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्यः काय-
योगिनोऽनन्तगुणाः वनस्पतीना सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात् ॥

अहवा चउव्विहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—इत्थिवेयगा पुरिसवेयगा नपुंसगवेयगा अवे-
यगा, इत्थिवेयगा णं भंते ! इत्थिवेदएत्ति कालतो केवचिरं होति ?, गोयमा ! (एणेण आएसेण०)
पलियसयं दसुत्तरं अट्टारस चोदस पलितपुहुत्तं, समओ जहणो, पुरिसवेदस्स जह० अंतो०
उक्को० सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं, नपुंसगवेदस्स जह० एकं समयं उक्को० अणंतं कालं
वणस्सतिकालो । अवेयए डुविहे प०—सातीए वा अपज्जवसिते सातीए वा सपज्जवसिए से
जह० एकं स० उक्को० अंतोसु० । इत्थिवेदस्स अंतरं जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, पुरि-
सवेदस्स जह० एगं समयं उक्को० वणस्सइकालो, नपुंसगवेदस्स जह० अंतो० उक्को० सागरोव-

९ प्रतिपत्तौ
सर्वजीव
त्रैविध्ये
स्त्रीवेदादि
उद्देशः २
सू० २५८

॥ ४५० ॥

मस्यपुहुत्तं सातिरेगं, अवेदगो जहा हेडा । अप्पावहु० सवत्थोवा पुरिसवेदगा इत्थिवेदगा संखेज्जगुणा अवेदगा अणंतगुणा नपुंसगवेयगा अणंतगुणा ॥ (सू० २५८)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण चतुर्विधाः सर्वजीवाः प्रह्मसास्तद्यथा—स्त्रीवेदकाः पुरुषवेदका नपुंसकवेदका अवेदकाः । कायस्थितिचिन्तायां स्त्रीवेदकस्य ‘एगेणं आएसेणं जह० एगं समय’मित्यादि पूर्वं त्रिविधप्रतिपत्तौ प्रपञ्चतो व्याख्यातमिति न भूयो व्याख्यायते, पुरुषवेदस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, स्त्रीवेदादिभ्य उद्धृत्य पुरुषवेदानामन्तर्मुहूर्त्तं जीवित्वा भूयः स्त्रीवेदादिषु कस्यापि गमनात् । अथ यथा स्त्रीवेदस्य नपुंसकस्य वा उपशमश्रेणानुपशमे जाते तदनन्तरमेकं समयं तं वेदमनुभूय मृतस्यैकसमयता व्यावर्ष्यते तथा पुरुषवेदस्यापि जघन्यत एकसमयता कस्मान्न भवति?, उच्यते, उपशमश्रेण्यन्तर्गतो मृतः सर्वोऽपि पुरुषवेदेष्टूपद्यते नान्यवेदेषु, तेन स्त्रीवेदस्य नपुंसकवेदस्य चोक्तप्रकारेण जघन्यत एकसमयता लभ्यते, न पुरुषवेदस्य, तस्य जन्मान्तरेऽपि सातत्येन गमनात्, ततो जघन्यं पुरुषवेदस्योपदेशितेनैव प्रकारेणेत्यन्तर्मुहूर्त्तं, उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं, तच्च देवमनुष्यतिर्यग्भवभ्रमणेन वेदितव्यं, नपुंसकवेदो जघन्यत एकं समयं, स चैकः समय उपशमश्रेणौ वेदोपशमानन्तरमेकं समयं नपुंसकवेदमनुभूय मृतस्य परिभावनीयो मरणान्तरं पुरुषवेदेष्टूपादात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, स च प्रागनेकथा दर्शितः, अवेदको द्विविधः—साद्यपर्यवसितः क्षीणवेदः सादिसपर्यवसित उपशान्तवेदः, स च जघन्यत एकं समयं, द्वितीये समये मरणतो देवगतौ पुरुषवेदसम्भवात्, उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तदनन्तरं मरणतः पुरुषवेदसङ्क्रान्त्या प्रतिपाततो येन वेदेनोपशमश्रेणि प्रतिपन्नस्तद्वेदोदयापत्त्या सवेदकत्वात् । अन्तरचिन्तायां स्त्रीवेदस्यान्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत्रोपशान्तवेदे पुनरन्तर्मुहूर्त्तेन स्त्रीवेदोदयापत्त्या, यदिवा स्त्रीभ्य उद्धृत्य पुरुषवेदेषु नपुं-

सकवेद्ये वाऽन्तर्मुहूर्त्तं जीवित्वा पुनः श्रील्लेनोत्पत्त्या भावनीयं, उरुहर्षो वनस्पतिकामः, पुरुलेदमान्तरं जगन्वा एकं समयं, पुन-
 पेस्य स्वधेदोपशमसमयानन्तरं मरणे पुरुपेज्वोत्पादान्, उरुहर्षो जनस्पतिकामः, नपुंसकरोदस्य जगन्मथोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत्र श्रीविरोक्त-
 प्रकारेण भावयितव्यं, उत्कर्षत. सागरोपमशतप्रयस्त्वं सातिरेकं, तत्र रूपं नियतः मनो नपुंसकरोदोदयभागान्, अने-
 दकस्य साथपर्यवसितस्य नाम्यन्तरमपर्यवमितत्वान्, सादियपर्यवसितस्य जगन्मथेनान्तर्मुहूर्त्तेन कस्यापि भ्रमिमभारम्भान्, अरुहर्षतोऽ-
 नेन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्षिण्यप्रमर्षिण्यः कालतः श्रेयतोऽपार्धं पुरुषपरार्धं देवोत्तं, नामतः कालाद्दूर्ध्वं पूर्वप्रतिपन्नोपशमभ्रमिकस्य
 पुनः श्रेणिसमारम्भान् । अल्पबहुत्वविन्तायां सर्वमोक्षाः पुरुपेदेदनाः गतित्रयेऽद्यत्पत्नान्, श्रीवेदनाः मन्त्रैयगुणाः, प्रियंगगतौ त्रि-
 गुणत्वात् (मनुयगतौ सप्तत्रिंशतिगुणत्वात्) देवगतौ द्वात्रिंशद्गुणत्वात्, अनेदना अगन्तगुणाः, मित्रानामनन्तत्वान्, नपुंसकवेदका
 अनन्तगुणाः, वनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽयनन्तगुणत्वान् ॥

अहवा षडञ्चिहा सन्वजीवा पणगसा, तंजहा—चक्रखुदंसणी अचक्रखुदंसणी अचक्रिदंसणी
 केवलदंसणी ॥ चक्रखुदंसणी णं भंते । ०? , जह० अंतो० उक्को० सागरोधमसहस्रं सात्रिरेगं,
 अचक्रखुदंसणी दुविहे पणसे—अगातीप या अपज्जवसिण अणाहण या सपज्जवसिण । ओहिदंस-
 णिस्स जह० इकं समयं उक्को० दो छात्रट्ठी सागरोधमाणं साहेगाओ, केवलदंसणी साहए
 अपज्जवसिण ॥ चक्रखुदंसणिस्स अंतरं जह० अंतोमु० उक्को० वणस्सतिकालो । अचक्रखुदंस-
 णिस्स दुविहस्स नत्थि अंतरं । ओहिदंसणस्स जह० अंतोमु० उक्कोसे० वणस्सइकालो । केवलदं-

२ प्रतिपत्तौ
 सर्वजीव
 चातुर्विधे
 चतुर्दशी-
 नादि
 उद्देशः २
 सू० २५२

सणिस गति अंतरं । अप्पाबहुयं सवत्थोवा ओहिदंसणी चक्खुदंसणी असंखेज्जगुणा केवल-
दंसणी अणंतगुणा अचक्खुदंसणी अणंतगुणा ॥ (सू० २५९)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण चतुर्विधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्तद्यथा—चक्षुर्दर्शनिनोऽचक्षुर्दर्शनिनोऽवधिदर्शनिनः केवलदर्श-
निनः ॥ अमीयां कायस्थितिमाह—‘चक्खुदंसणी णं भंते !’ इत्यादि, चक्षुर्दर्शनी जघन्यतोऽन्तर्गृह्यते, अचक्षुर्दर्शनिभ्य उद्धृत्य च-
क्षुर्दर्शनिभूत्पद्य तावन्तं कालं स्थित्वा पुनरचक्षुर्दर्शनिषु कस्यापि गमनात्, उत्कर्षतः सागरोपमसहस्रं सातिरेकं, अचक्षुर्दर्शनी द्विविधः
प्रज्ञप्तस्तद्यथा—अनाद्यपर्यवसितो यो न जातुचिदपि सिद्धिं गन्ता, अनादिसपर्यवसितो भव्यविशेषो यः सेत्स्यति, अवधिदर्शनी जघ-
न्यत एकं समयं, अवधिप्रतिपत्त्यनन्तरमेव कस्यापि मरणतो मिथ्यात्वगमनतो दुष्टाध्यवसायभावतोऽवधिप्रतिपातात्, उत्कर्षतो द्वे
षट्षष्टी सागरोपमाणां सातिरेके, तत्रैका षट्षष्टिः एवं—विभङ्गज्ञानी तिर्यकृष्वेन्द्रियो मनुष्यो वाऽधः सप्तम्यामुत्पन्नः, तत्र त्रयस्त्रिंशत्
सागरोपमाणि स्थित्वा तत्र च प्रत्यासन्ने उद्धर्तनाकाले सम्यक्त्वं प्राप्य पुनः परित्यजति ततोऽप्रतिपतितेनैव विभङ्गेन पूर्वकोट्यायुष्केषु
तिर्यक्षु जातस्ततः पुनरप्यप्रतिपतितविभङ्ग एवाधः सप्तम्यामुत्पन्नः, तत्र च त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि स्थित्वा पुनरप्युद्धर्तनाकाले प्रत्या-
सन्ने सम्यक्त्वं प्राप्य पुनः परित्यजति, ततः पुनरप्यप्रतिपतितेनैव विभङ्गेन पूर्वकोट्यायुष्केषु तिर्यक्षूपजातो, वेलाद्वयमपि चाविग्रहेणाधः
सप्तम्यास्तिर्यक्षूपदादयितव्यः, विग्रहे विभङ्गस्य प्रतिषेधात्, उक्तं च—‘विभंगनाणी पंचेदियतिरिक्खज्जोणिया मणूया थं आहारगा
नो अणाहारगा’ इति, नन्वपान्तराले किमर्थं सम्यक्त्वं प्रतिपाद्यते?, उच्यते, विभङ्गस्य स्तीककालावस्थायित्वात्, उक्तञ्च—‘विभं-
गनाणी जह० एणं समयं उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाइं देसूणाए पुव्वकोडीए अब्भहियाइं’ति, तदनन्तरमप्रतिपतितविभङ्ग एव मनु-

ध्यत्वं प्राप्य सम्यक्त्वपूर्वं संयममासाद्य विजयादिषु वारद्वयमुत्पद्यमानस्य द्वितीया षट्पष्टिर्भावनीया, अवधिदर्शनं च विभक्तेऽवधि-
 ज्ञाने च तुल्यमतो द्वे षट्पष्टी सागरोपमाणां सातिरेके स्थितिरवधिदर्शिनः, केवलदर्शनी साद्यपर्यवसितः ॥ साम्प्रतमन्तरमाह—
 'चक्रबुदंसणिस्स णं भंते!' इत्यादि, चक्षुर्दर्शनिनोऽन्तरं जघन्येतान्तमुहूर्त्तं तावत्प्रमाणेनाचक्षुर्दर्शनभवेन व्यवधानात्, उत्कर्षतो
 वनस्पतिकालः, स च प्रागुक्तस्वरूपः, अचक्षुर्दर्शनिनोऽनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात्, अनादिसपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं
 अचक्षुर्दर्शनित्वापगमे भूयोऽचक्षुर्दर्शनित्वायोगात्, क्षीणघातिकर्मणः प्रतिपातासम्भवात्, अवधिदर्शनिनो जघन्येनैकं समयमन्तरं,
 प्रतिपातसमयानन्तरसमय एव कस्यापि पुनस्तल्लामभावात्, क्वचिदन्तमुहूर्त्तमिति पाठः, स च सुगमः तावता व्यवधानेन पुनस्तल्ला-
 मभावात्, न चायं निर्मूलः पाठो, मूलटीकाकारेणापि मतान्तरेण समर्थितत्वात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, तावतः कालाद्भूम्ब-
 श्यमवधिदर्शनसम्भवात् अनादिमिथ्यादृष्टेरप्यविरोधात्, ज्ञानं हि सम्यक्त्वसचिवं न दर्शनमपीति भावना, केवलदर्शिनः साद्यपर्य-
 वसितस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका अवधिदर्शनिनो, देवनारककतिपयगर्भजतिर्यकृष्वेन्द्रियमनु-
 ब्याणामेव तद्भावात्, चक्षुर्दर्शनिनोऽसङ्ख्येयगुणाः, संमूर्च्छिमतिर्यकृष्वेन्द्रियचतुरिन्द्रियाणामपि तस्य भावात्, केवलदर्शनिनोऽनन्त-
 गुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्योऽचक्षुर्दर्शनिनोऽनन्तगुणाः, एकेन्द्रियाणामप्यचक्षुर्दर्शनित्वात् ॥

अहवा चउव्विहा सब्वजीवा पणत्ता, तंजहा—संजया असंजया संजयासंजया नोसंजयानो-
 असंजयानोसंजयासंजया । संजए णं भंते!०? जह० एकं समयं उक्को० देखूणा पुव्वकोडी,
 असंजया जहा अण्णाणी, संजयासंजते जह० अंतोसु० उक्को० देखूणा पुव्वकोडी, नोसंजतनो-

१. प्रतिपत्तौ
 सर्वजीव
 चातुर्विध्ये
 चक्षुर्दर्श-
 नादि
 उद्देशः २
 सू० २६०

॥ ४५२ ॥

असंजयनोसंजयासंजए सातीए अपज्जवसिए, संजयस्स संजयासंजयस्स दोण्हवि अंतरं जहं
 अंतोसुं उक्कों अवहुं पोगलपरियदं देखुणं, असंजयस्स आदिदुवे णत्थि अंतरं, सातीयस्स
 सपज्जवसिधस्स जहं एकं सं उक्कों देखुणा पुव्वकोडी, चउत्थगस्स णत्थि अंतरं ॥ अप्पा-
 बहुं सव्वत्थोवा संजयासंजया संजया असंखेज्जगुणा णोसंजयणोअसंजयणोसंजयासंजया
 अणंतगुणा असंजया अणंतगुणा ॥ सेत्तं चउव्विवा सव्वजीवा पणत्ता (सू० २६०)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण सर्वजीवाश्चतुर्विधाः प्रज्ञास्त्रयथा—संयताः असंयताः संयतासंयताः नोसंयतानोअसंयतानो
 संयतासंयताः ॥ कायस्थितिमाह—‘संजए णं भंते !’ इत्यादि, संयतो जघन्यत एकं समयं, सर्वविरतिपरिणामसमयानन्तरसमय
 एव कस्यापि मरणात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, असंयतस्त्रिविधः—अनाद्यपर्यवसितः अनादिसपर्यवसितः सादिसपर्यवसितश्च,
 तत्रानाद्यपर्यवसितो यो न जातुचिदपि संयमं प्राप्स्यति, अनादिसपर्यवसितो य. संयमं लप्स्यति, लब्धेन च तेनैव संयमेन सिद्धि
 गन्ता, सादिसपर्यवसितो सर्वविरतेदेशविरतेवां परिभ्रष्टः, स हि सादिः नियमभाविसपर्यवसितत्वापेक्षया च सपर्यवसितः, स च
 जघन्येनान्तमुहूर्त्तं, तावता कालेन कस्यापि संयतत्वलाभात् ‘तिण्हं सहस्स पुहुत्त’मित्यादि वचनात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्ता
 उत्सर्षिण्यवसर्षिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽपार्द्धं पुद्गलपरावर्त्तं देशोत्तं, संयतासंयतो जघन्येनान्तमुहूर्त्तं, संयतासंयतत्वप्रतिपत्तेः भङ्गबहुल-
 तथा जघन्यतोऽप्येतावन्मात्रकालप्रमाणत्वात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, बालकाले तदभावान्, त्रितयप्रतिषेधवर्त्ती सिद्धः, स च
 साद्यपर्यवसित एव । अन्तरमाह—‘संजयस्स ण’मित्यादि, संयतस्य जघन्येनान्तरमन्तमुहूर्त्तं, तावता कालेन पुनः कस्यापि सं-

यतत्वलाभात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्धिष्यवसर्धिष्यः कालतः क्षेत्रतोऽपार्द्धे पुद्गलपरावर्त्तं देशोनाम्, एतावतः कालाद्भू-
 पूर्वमवाप्तसंयमस्य नियमतः संयमंलाभात्, अनाद्यपर्यवसितस्यासंयतस्य नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात्, अनादिसपर्यवसितस्यापि ना-
 देशोना पूर्वकोटी, असंयतत्वव्यवधायकस्य संयतकालस्य संयतासंयतकालस्य वा उत्कर्षतोऽप्येतावत्प्रमाणत्वात्, संयतसमयः, एवमुत्कर्षतो
 न्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तद्भावापत्ते एतावता कालेन तद्भाभसिद्धेः, उत्कर्षतः संयतवत्, त्रितयप्रतिषेधवर्त्तिनः सिद्धस्य साद्यपर्यवसितस्य अध-
 नास्त्यन्तरं अपर्यवसिततया सदा तद्भावापरित्यागात् ॥ अल्पबहुत्वमाह—'एएसि ण'मित्यादि, सर्वस्तोका जीवा. संयताः, सङ्घे-
 यकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, संयतासंयता असङ्घेयगुणाः, असङ्घेयानां तिरश्चां देशविरतिभावात्, त्रितयप्रतिषेधवर्त्तिनोऽनन्तगुणाः,
 सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्योऽसंयता अनन्तगुणाः वनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात् । उपसंहारमाह—'सेत्त'मित्यादि ॥ उक्ताश्रु-
 विधाः सर्वजीवाः, सम्प्रति पञ्चविधानाह—

तत्थ जे ते एवमाहंसु पंचविधा सव्वजीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तंजहा—कोहकसायी माण-
 कसायी मायाकसायी लोभकसायी अकसायी ॥ कोहकसाई माणकसाई मायाकसाई णं जहं
 अंतो० उक्को० अंतोसु०, लोभकसाइस्स जहं० एकं स० उक्को० अंतो०, अकसाई कुविहे जहा
 हेडा ॥ कोहकसाई माणकसाईमायाकसाईणं अंतरं जहं० एकं० स० उक्को० अंतो० लोहकसा-
 इस्स अंतरं जहं० अंतो० उक्को० अंतो०, अकसाई तहा जहा हेडा ॥ अप्पाबहु—अकसाइणो

१ प्रतिपत्तौ
 सर्वजीव
 चातुर्विधे
 चक्षुर्वर्श-
 नादि
 उद्देशः २
 सू० २६१

संघत्थोवा भाणकसाई तथा अणंतयुणा । कोहे माया लोभे विसेसमहिया सुणेतब्बा ॥ १ ॥

(सू० २६१)

‘तस्थ जे ते’ इत्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः पञ्चविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्ते एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—क्रोधकषायिणो मानकषायिणो मायाकषायिणो लोभकषायिणोऽकषायिणश्च ॥ असीयां कायस्थितिमाह—‘कोहकसाई णं भंते’ इत्यादि, क्रोधकषायी जघन्याप्यन्तमुहूर्त्त, “क्रोधाद्युपयोगकालोऽन्तमुहूर्त्त”मिति वचनात्, एवं मानकषायी मायाकषायी च वक्तव्यः, लोभकषायी जघन्येनैकं समयं, स चोपशमश्रेणेः प्रतिपत्तन् लोभकषायोदयप्रथमसमयानन्तरं मृतः प्रतिपत्तव्यो, मरणसमये कस्यापि क्रोधाद्युदयसम्भवात्, क्रमेण प्रतिपत्तनं हि मरणामावे न तु मरणेऽपीति, उत्कर्षतोऽन्तमुहूर्त्त, अकषायी द्विविधः—साद्यपर्यवसितः केवली, सादिसपर्यवसित उपशान्तकषायः, स च जघन्येनैकं समयं द्वितीये मरणतः क्रोधाद्युदयेन सकषायत्वप्राप्तेः, उत्कर्षतोऽन्तमुहूर्त्तमुपशान्तमोह-गुणस्थानककालस्यैतावत्प्रमाणत्वादित्येके, अन्ये त्वभिदधति—जघन्यतोऽप्यन्तमुहूर्त्त, न लोभोपशमप्रवृत्तस्थान्तेऽन्तमुहूर्त्तोदयो मरण-मिति वृद्धवादात्, उत्कर्षतोऽप्यन्तमुहूर्त्तमुपशान्तमोहगुणस्थानककालस्योत्कर्षतोऽप्येतावन्मात्रत्वात्, नवरं जघन्यपदादुत्कृष्टपदं वि-शेषाधिकमवसातव्यं, युक्तं चैतत् सूत्रकृतोऽभिप्रायेण प्रतिभासते, लोभकषायिणो जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तमुहूर्त्तान्तराभिधानात्, व-क्ष्यति च—“लोभकसाइयस्स जह० अंतो० उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तमंतर”मिति ॥ साम्प्रतमन्तरमाह—‘कोहकसाइरस णं भंते!’ इत्यादि, क्रोधकषायिणोऽन्तरं जघन्येनैकं समयं, तदुपशमसंमयानन्तरं मरणे मूयः-कस्यापि तदुदयात्, उत्कर्षतोऽन्तमुहूर्त्त, एवं मानकषायिमायाकषायिसूत्रे अपि वक्तव्ये, लोभकषायिणो जघन्येनोत्कृष्टेनाप्यन्तमुहूर्त्तं नवरमुत्कृष्टं बृहतरमवसातव्यम्, अकषा-

धिणः साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं अपर्यवसितत्वात्, सादिसपर्यवसितस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तं, तावता कालेन भूयः श्रेणिलाभात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽपार्द्धं पुद्गलपरावर्तं देशेनं, पूर्वमनुभूताकपायित्वस्यैतावता कालेन भूयो नियमेनाकषायित्वभावात् ॥ अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तीका अकपायिणः, सिद्धानामेवाकपायित्वात्, तेभ्यो मानकपायिणोऽनन्तगुणाः, निगोदजीवानां सिद्धेभ्योऽन्यनन्तगुणत्वात्, तेभ्यः क्रोधकपायिणो विशेषाधिकाः, क्रोधकषायोदयस्य चिरकालावस्थायित्वात्, एवं तेभ्यो मायाकपायिणो विशेषाधिकाः, तेभ्यो लोभकपायिणो विशेषाधिकाः, मायालोभोदययोश्चिरतरकालावस्थायित्वात् ॥

अहवा पंचविहा सन्वजीवा पणत्ता, तंजहा—गेरइया तिरिक्खजोणिया मणुस्सा देवा सिद्धा ।
संचिट्ठणांतराणि जह हेट्ठा भणियाणि । अप्पाबहुं थोवा मणुस्सा गेरइया असंबेज्जगुणा देवा
(सू० २६२)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण पञ्चविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—नैरयिकपुस्तिर्यञ्चो मनुष्या देवाः सिद्धाः, अमीषां कायस्थितिरन्तरमल्पबहुत्वं च प्रागेवाभिहितमिति न भूयो भाव्यते । उपसंहारमाह—‘सेत्तं पंचविहा सन्वजीवा पणत्ता’ ॥ तदेवमुक्ताः पञ्चविधाः सर्वजीवाः, सम्प्रति षड्विधानाह—

२ प्रतिपत्तौ
सर्वजीव
चातुर्विधे
चक्षुर्दर्श-
नादि
उद्वेसः २
सू० २६२

॥ ४५४ ॥

अंतोमुहुत्सं उक्कोसेणं पुब्बकोडी उब्बट्ठित्ता नेरहएसु जाव पंचमं पुढविं ताव गच्छंति, तिरिक्खम-
 णुस्सेसु सब्वेसु, देवेसु जाव सहस्सारा, सेसं जहा जलयराणं जाव चउगतिया चउआगाहया
 परित्ता असंखेज्जा से तं उरपरिसप्पा। से किं तं भुयगपरिसप्पा?, २ भेदो तहेव, चत्सारि सरीरगा
 ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलासंखे० उक्कोसेणं गाडयपुहुत्तं ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुब्ब-
 कोडी, सेसेसु ठाणेसु जहा उरपरिसप्पा, णवरं दोचं पुढविं गच्छंति, से तं भुयपरिसप्पा पणत्ता,
 से तं थलयरा ॥ (सू० ३९) । से किं तं खहयरा?, २ चउब्बिवाहा पणत्ता, तंजहा—चम्मपक्खी
 तहेव भेदो, ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखे० उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं, ठिती जहन्नेणं अंतोमु-
 हुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागो, सेसं जहा जलयराणं, नवरं जाव तचं पुढविं गच्छंति
 जाव से तं खहयरागम्भवक्कंतियपंचेदियतिरिक्खजोगिया, से तं तिरिक्खजोगिया ॥ (सू० ४०)

स्थलचरगर्भव्युत्कान्तिकानां भेदोपदर्शकं सूत्रं यथा संमूर्च्छिमस्थलचराणां, नवरमत्रासालिका न वक्तव्या, सा हि संमूर्च्छिमैव न
 गर्भव्युत्कान्तिका, तथा महोरगसूत्रे “जोयणसयपुहुत्तियावि जोयणसइस्सपि” इत्येतदधिकं वक्तव्यं, शरीरादिद्वारकद-
 म्बकसूत्रं तु सर्वत्रापि गर्भव्युत्कान्तिकजलचराणामिव, नवरमवगाहनास्थित्युद्धर्तनासु नानालं, तत्र चतुष्पदानामुत्कृष्टाऽवगाहना षड्-
 गव्युत्तानि, स्थितिरुत्कर्षतस्त्रीणि पत्योपमानि, उद्धर्तना चतुर्थपृथिव्या आरभ्य यावत्सहस्रारः, एतेषु सर्वेष्वपि जीवस्थानेष्वनन्तरसु-
 द्धृत्योत्पद्यन्ते, उरःपरिसर्पणामुत्कृष्टावगाहना योजनसहस्रं, स्थितिरुत्कर्षतः पूर्वकोटी, उद्धर्तना पञ्चमपृथिव्या आरभ्य यावत्सह-

तत्थ जे ते एवमाहंसु छविहहा सव्वजीवा पणत्ता ते एवमाहंसु, तंजहा—आभिणिबोहियणा-
णी सुयणाणी ओहिनाणी मणपज्जवणाणी केवलनाणी अण्णाणी, आभिणिबोहियणाणी णं भंते ?
आभिणिबोहियणाणित्ति कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहं अन्तोसुहुत्तं उक्कों छावडिं
सागरोवमाहं साहरेगाहं एवं सुयणाणीवि, ओहिणाणी णं भंते ! ?, जहं एकं समयं उक्कों
छावडिं सागरोवमाहं साहरेगाहं, मणपज्जवणाणी णं भंते ! ?, जहं एकं समयं उक्कों देसूणा
पुव्वकीडी, केवलनाणी णं भंते ! ? सादीए अपज्जवसिए, अन्नाणिणो तिविहा पं० तं०—अणा-
इए वा अपज्जवसिए अणाइए वा सपज्जवसिए साइए वा सपज्जवसिए, तत्थ साइए सपज्जव-
सिए जहं अंतो० उक्कों अणंतं कालं अवहं पुगालपरियटं देसूणं । अंतरं आभिणिबोहियणा-
णिसस जहं अंतो० उक्कों अणंतं कालं अवहं पुगालपरियटं देसूणं, एवं सुय० अंतरं० मणप-
ज्जव०, केवलनाणिणो णत्थि अंतरं, अन्नाणि० साइसपज्जवसियसस जहं अंतो० उक्कों छावडिं
सागरोवमाहं साहरेगाहं । अत्था० सव्वत्थोवा मण० ओहि० असंखे० आभि० सुय० विसेसा०
सद्धाने दोवि तुल्ला केव० अणंत० अण्णाणी अणंतयुणा ॥ अहवा छविहहा सव्वजीवा पणत्ता
तंजहा—(एवंविधः पाठ इतः प्राग् आवश्यको न चोपलब्धो इत्यमानादर्शेषु कचिदपि) एणिं-
दिया षंदिद्या तंदिद्या च्चरिंदिया पंचंदिद्या अणिंदिया । संचिद्वृणांतरा जहा हेट्ठा । अत्थावहु—

सव्वत्थोवा पंचदिया चउरिदिया विसेसा० नेइदिया विसेसा० षंदिया विसेसा० एणिंदिया अणं-
तणुणा अणिंदिया अणंतणुणां ॥ (सू० २६३)

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः पट्विधाः सर्वजीवाः प्रज्ञासास्ते एवमुक्तवन्तस्तथा—आभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽ-
वधिज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञानिनः केवलज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च । सम्प्रत्यमीषां कायस्थितिमाह—‘आभिनिवोहियनाणी णं भंते !’ इत्यादि,
आभिनिवोधिकज्ञानी जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, सम्यक्त्वकालस्य जघन्यत एतावन्मात्रत्वात्, उत्कर्षतः पट्पष्टिः सागरोपमाणि सातिरे-
काणि, तानि च विजयादियु वारद्वयादिगमनेन भावनीयानि, एवं श्रुतज्ञानिनोऽपि वक्तव्यं, आभिनिवोधिकश्रुतज्ञानयोः परस्परान-
विनाभूतत्वात्, ‘जत्थ आभणिवोहियणाणं तत्थ सुयनाणं, जत्थ सुयनाणं तत्थ आभणिवोहियनाणं, दोवि एयाइं अणणोणम-
णुगायाइं’ इति वचनात्, अवधिज्ञानी जघन्यत एकं समयं, सा चैकसमयता मरणतः प्रतिपन्तेन मिथ्यात्वगमनतो वा विभक्तज्ञान-
भावतः प्रतिपत्तव्या, उत्कर्षतः पट्पष्टिः सागरोपमाणि सातिरेकाणि, तान्याभिनिवोधिकज्ञानवक्रावनीयानि, मनःपर्यवज्ञानी जघ-
न्यत एकं समयं, द्वितीय समये मरणतः प्रतिपातात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, चारित्रकालस्थोत्कर्षतोऽप्येतावन्मात्रत्वात्, केवल-
ज्ञानी साद्यपर्यवसितः । अज्ञानी त्रिविधः प्रज्ञाप्रसङ्गथा—अनाद्यापर्यवसितः अनादिसपर्यवसितः सादिसपर्यवसितश्च, तत्र योऽसौ सा-
दिसपर्यवसितोऽसौ जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तै, तत ऊर्ध्वं कस्यापि सम्यक्त्वलाभतो भूयोऽपि ज्ञानित्वभावात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावद-
पार्द्ध देशोत्तं पुरल्लपरावर्त्तै, ज्ञानित्वात्परिभ्रष्टस्यैतावता कालेन नियमतो भूयोऽपि ज्ञानित्वभावात् । अन्तरचिन्तयात्माभिनिवोधिक-
ज्ञानिनो जघन्येनान्तरमन्तर्मुहूर्त्तै, कस्याप्येतावत्कालेन भूयोऽप्याभिनिवोधिकज्ञानित्वभावात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावदपार्द्धं पुरल्ल-

१ प्रतिपत्तौ

सर्वजीव

चातुर्विधे

चक्षुर्दर्श-

नादि

उद्देशः २

सू० २६३

परावर्त्से देशीनं, एवं श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञानिनश्चान्तरं वक्तव्यं, केवलज्ञानिनः साद्यपर्यवसितत्वाश्रान्तरं; अज्ञानिनोऽनाद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं अपर्यवसितत्वात्, अनादिसपर्यवसितस्यापि नास्त्यन्तरं भूयस्तद्भावायोगात्, पुनरज्ञानित्वं हि भवत्-सादिसपर्यवसितं भवति न त्वनादिसपर्यवसितस्य जघन्यतोऽन्वर्मुहूर्त्तं, तावता कालेन भूयोऽपि कस्याप्यज्ञानित्वप्राप्तेः, उत्कर्षतः पट्यष्टिः सागरोपमाणि सातिरेकाणि । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका मनःपर्यवज्ञानिनश्चारित्रिणामेव केपा-श्चित्क्रावात् 'त संजयस्स सव्वपमायरहियस्स विविधिरिद्धिमतो' इति वचनात्, तेभ्योऽवधिज्ञानिनोऽसङ्ख्यातगुणाः, देवनारकाणामप्यवधिज्ञानभावात्, तेभ्य आभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च द्वयेऽपि विशेषाधिकाः, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, आभिनिवोधिकश्रुतज्ञानयोः परस्परविनाभावात्, तेभ्यः केवलज्ञानिनोऽनन्वगुणाः, सिद्धानामनन्वत्वात्, तेभ्योऽज्ञानिनोऽनन्वगुणाः, वनस्पतिकायानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्वत्वात् ॥ 'अहवे'त्यादि, 'अथवा' प्रकारान्तरेण षड्विधाः सर्वाजीवाः प्रज्ञासास्तद्यथा—एकेन्द्रिया द्वीन्द्रियाकीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रिया. पञ्चेन्द्रिया अनिन्द्रियाः । एतेषा कायस्थितिरन्तरमल्पबहुत्वं प्रागेव भावितम् ॥

अहवा छविहहा सव्वजीवा पणत्ता तंजहा—ओरालियसरीरी वेउव्वियसरीरी आहारगसरीरी नेयगसरीरी कम्मगसरीरी असरीरी ॥ ओरालियसरीरी णं भंते ! कालओ केवचिंरं होइ?, जंहणोणं खुड्डागं भवगहणं दुसमऊणं, उक्कोसेणं असंखिज्जं कालं जावं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं, वेउव्वियसरीरी जहं. एकं समयं उक्कोसेणं तेतीसं सागरोवमाहं अंतोसुहुत्तमव्वमहियाहं, आहारगसरीरी जहं अंतो० उक्को० अंतो०, नेयगसरीरी दुविहे—अणादीए वा अपज्जवसिए अणादीए-

चा सपञ्चवसिते, एवं कम्मगसरीरीवि, असरीरी सातीए अपञ्चवसिते ॥ अंतरं ओरालियसरी-
रसस जहं० एकं समयं उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोसुहुत्तमभहियाइं, वेउवियसरीरसस
जहं० अंतो० उक्को० अणंतं कालं वणससतिकालो, आहारगसस सरीरसस जहं० अंतो० उक्को०
अणंतं कालं जाव अवहं पोणालपरियदं देसुणं, तेय० कम्मसरीरसस य इणहवि णत्थि अंतरं ॥
अपावहुं० सव्वत्थोवा आहारगसरीरी वेउवियसरीरी असंखेज्जगुणा ओरालियसरीरी असं-
खेज्जगुणा असरीरी अणंतगुणा तेयाकम्मसरीरी दोवि तुह्हा अणंतगुणा ॥ सेत्तं छविवहा सव्व-
जीवा पणन्ता ॥ (सू० २६४)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण पड्डिधाः सर्वजीवा. प्रज्ञासास्यथा—औदारिकशरीरिणः वैक्रियशरीरिणः आहारकशरीरिणः
वैजसशरीरिण. कार्मणशरीरिणः अशरीरिणश्च ॥ अभीपा कायस्थितिमाह—‘ओरालियसरीरी णं भंते’ इत्यादि, औदारिकशरीरी
जघन्यतः झुल्लकभवप्रहणं द्विसमयोतं, विमहे आद्ययोद्धयोः समययो. कार्मणशरीरित्वात्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालं तावन्तं कालमविप्र-
हेणोत्पादसम्भवात् । वैक्रियशरीरी जघन्येनैकं समयं, विकुर्वणासमयानन्तरसमये एव कस्यापि मरणसम्भवात्, उत्कर्षतत्कयस्त्रिश-
त्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि, तानि चैवं—कश्चिच्चारित्रवान् वैक्रियशरीरं कृत्वाऽन्तर्मुहूर्त्तं जीवित्वा स्थितिश्चयादविप्रहेणावु-
त्तरसुरेणुपजायते, आहारकशरीरी जघन्येनाप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तं, वैजसशरीरी कार्मणशरीरी च प्रत्येक द्विविध.—अनाद्य-
पर्यवसितो यो न मुक्तिं गन्ता, अनादिसपर्यवसितो मुक्तिगामी, अशरीरी साध्यपर्यवसित. । अन्तरचिन्तायामौदारिकशरीरिणोऽ-

न्तरं जघन्यत एकः समयः; स च द्विसामयिक्यामपान्तरालागतौ भावनीयः; प्रथमे समये कार्मणशरीरोपेतत्वात्, उत्कर्षतत्त्वय-
 खिंशत्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तार्थ्यधिकानि, उत्कृष्टो वैक्रियकाल इति भावः; वैक्रियशरीरिणोऽन्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, सकृद्वैक्रिय-
 करणे एतावता कालेन पुनर्वैक्रियकरणत् मानवदेवेषु भावात्, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः प्रकट एव, आहारकशरीरिणो जघन्येनान्त-
 र्मुहूर्त्तै, सकृत्करणे एतावता कालेन पुनः करणात्, उत्कर्षतोऽन्तं कालं यावदुपाहर्द्धं पुद्गलपरावर्त्तै, तैजसंकार्मणशरीरयोर्द्विधाऽपि
 नास्त्यन्तरं । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका आहारकशरीरिणः; उत्कर्षतोऽपि सहस्रपृथक्त्वेन प्राप्यमाणत्वात्, तेभ्यो वैक्रियशरीरि-
 णोऽसङ्ख्येयगुणाः; देवनारकाणां कतिपयगर्भजतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यवायुकायिकानां च वैक्रियशरीरित्वात्, तेभ्य औदारिकशरीरिणो-
 ऽसङ्ख्येयगुणाः; - इहानन्तानामपि जीवाना यस्मादेकमौदारिकं शरीरं ततः स एक औदारिकशरीरी परिगृह्यते ततोऽसङ्ख्येयगुणा एवौ-
 दारिकशरीरिणो नान्तगुणाः; आह च मूलटीकाकारः—“औदारिकशरीरिभ्योऽशरीरा अनन्तगुणाः; सिद्धानामनन्तत्वात्, औ-
 दारिकशरीरिणां च शरीरार्पेक्षयाऽसङ्ख्येयत्वा”दिति, तेभ्योऽशरीरिणोऽनन्तगुणाः; सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्यस्त्वैजसशरीरिणः कार्म-
 णशरीरिणश्चानन्तगुणाः; स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्पर तुल्याः; तैजसकार्मणयोः परस्परविनाभावात्, इह तैजसशरीरं कार्मणशरीरं
 च निगोदेष्वपि प्रतिजीवं विद्यत इति सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वम् । उपसंहारमाह—“सेतं छविविहा सव्वजीवा पञ्चत्ता” ॥ उक्ताः
 पद्धिधाः सर्वजीवाः; सम्प्रति सप्तविधानाह—

सत्थ जे ते एवमाहंसु सत्तविधा सव्वजीवा पं० ते एवमाहंसु, तंजहा—पुढविकाहया आउका-
 हया तेउकाहया वाउकाहया वणससत्तिकाहया तसकाहया अकाहया । संचिदणंतरा जहा हेट्टा ।

अप्यायहु० सव्वत्थोवा तसकाइया तेउकाइया असंखेज्जगुणा पुढविकाइया विसे० आउ० विसे०
वाउ० विसेसा० सिद्धा अणंतगुणा वणस्सहकाइया अणंतगुणा ॥ (सू० २६६)

‘तत्थ जे ते’ इत्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तः सप्तविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्ते एवमुक्तवन्त्सद्यथा—पृथिवीकायिका अक्कायिकाः
तेजस्कायिका वायुकायिका वनस्पतिकायिकाः त्रसकायिकाः अकायिकाश्च । पृथिवीकायिकादीनां कायस्थितिरन्तरमल्पवहुत्वं च प्रा-
गेव भावितमिति न भूयो भाव्यते ॥

अहवा सत्तविहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—कण्हलेस्सा नीललेस्सा काउलेस्सा तेउलेस्सा
पम्हलेस्सा सुक्कलेस्सा अलेस्सा ॥ कण्हलेसे णं भंते ! कण्हलेसत्ति कालओ केवचिरं होइ, गोयमा !
दस् सागरोवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागमब्भहियाइं, णीललेस्से णं जह० अंतो० उक्क०
अंतो० उक्क० तित्ति सागरोवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागमब्भहियाइं, काउलेस्से णं भंते !०, जह०
जह० अं० उक्क० द्दोण्णि सागरोवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागमब्भहियाइं, तेउलेस्से णं भंते !,
भंते !, जह० अंतो० उक्क० दस् सागरोवमाइं अंतोसुहुत्तामब्भहियाइं, सुक्कलेसे णं भंते !०?, जह-
क्षेणं अंतो० उक्कोसेणं तित्तीसं सागरोवमाइं अंतोसुहुत्तामब्भहियाइं, अलेस्से णं भंते ! सादीए
अपज्जवसिते ॥ कण्हलेस्सस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिरं होति?, जह० अंतो० उक्को० ते-

स्तीसं सागरोवमाई अंतोमुहुस्सम०, एवं नीललेसस्सवि, काडलेसस्सवि, तेडलेसस्स पं भंते ! अंतरं का० ? , जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, एवं पन्हलेसस्सवि सुक्कलेसस्सवि दोण्हवि एवमंतरं, अलेस्सस्स पं भंते ! अंतरं कालओ० ? , गोयमा ! सादीयस्स अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं ॥ एतेसि पं भंते ! जीवाणं कण्हलेसाणं नीललेसाणं काडले० तेड० पन्ह० सुक्क० अलेसाण य कयरे २?०, गोयमा ! सव्वत्थोवा सुक्कलेस्सा पन्हलेस्सा संवेज्जगुणा तेडलेस्सा संखिज्जगुणा अलेस्सा अणंतगुणा काडलेस्सा अणंतगुणा नीललेस्सा विसेसाहिया कण्हलेस्सा विसेसाहिया । सेत्तं सत्तविहा सव्वजीवा पन्नत्ता ॥ (सू० २६६)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण सर्वजीवाः सप्तविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—कृष्णलेश्याः नीललेश्याः कापोतलेश्याः तेजोलेश्याः पद्मलेश्याः शुक्कलेश्याः अलेश्याः ॥ साम्प्रतमेतेषां कायस्थितिमाह—‘कण्हलेसे पं भंते !’ इत्यादि, कृष्णलेश्या जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तै, तिर्यञ्जानुल्याणां कृष्णलेश्याया अन्तर्मुहूर्त्तौवस्थायित्वात्, उत्कर्षतक्षयखिंशत्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तौभ्यधिकानि, देवतारका हि पान्श्यात्प्रवगतचरमान्तर्मुहूर्त्तौद्वारभ्याप्रेतनभवगतप्रथमान्तर्मुहूर्त्तौ यावदवस्थितलेश्याकाः, अधःसप्तमपृथिवीनारकाश्च कृष्णलेश्याकाः पान्श्यात्प्रोतभवगतचरमादिमान्तर्मुहूर्त्तौ द्वे अप्येकमन्तर्मुहूर्त्तौ, तस्यासङ्ख्यातभेदात्प्रकत्वात्, तत उपपद्यन्ते कृष्णलेश्याकस्यान्तर्मुहूर्त्तौभ्यधिकानि त्रयखिंशत्सागरोपमाणि, नीललेश्याको जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तौ तच्च प्रागवत्, उत्कर्षतो दश सागरोपमाणि पर्योपमासङ्ख्येयमान्गाधिकानि, धूमप्रभाप्रथमप्रस्टनारकाणां नीललेश्याकानामेतावस्थितिकत्वात्, पाञ्चाल्याप्रेतनभवगते च चरमादिमान्तर्मुहूर्त्तौ पर्यो-

पमासङ्ख्यभागान्तःप्रविष्टे न पृथग्विवक्षिते, कापोतलेश्याको जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं प्रागवत्, उत्कर्षतस्त्रीणि सागरोपमाणि पर्योपमा-
सङ्ख्येयगागाभ्यधिकानि, बालुकाप्रथमप्रस्तटागतनारकाणां कापोतलेश्याकानामेतावस्थितकत्वात्, तेजोलेश्याको जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं
तथैव उत्कर्षतो द्वे सागरोपमे पर्योपमासङ्ख्येयगागाभ्यधिके, ते चेशानदेवानामवसातव्ये, पद्मालेश्याको जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं प्रागवत्,
उत्कर्षतो दश सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तर्भ्यधिकानि, तानि ब्रह्मलोकवासिनां देवानामवसातव्यानि, शुक्लेश्याको जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं
प्रागवत्, उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तर्भ्यधिकानि, तानि चात्रुत्तरसुराणा प्रतिपत्तव्यानि, तेषा शुक्लेश्याकत्वात् ॥
अन्तरचिन्ताया कृष्णलेश्याकस्यान्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तिर्यङ्मानुष्याणामन्तर्मुहूर्त्तं लेश्यापररावर्तनात्, उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरो-
पमाण्यन्तर्मुहूर्त्तर्भ्यधिकानि, शुक्लेश्योत्कृष्टकालस्य कृष्णलेश्यानतरोत्कृष्टकालत्वात्, एवं नीललेश्याकापोतलेश्ययोरपि जघन्यत उत्क-
र्षतश्चान्तरं वक्तव्यं, तेजःपद्मशुष्ठानामन्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः, स च प्रतीव एवेति, अलेश्यस्य साद्यपर्याव-
सितस्य नास्यन्तरमपर्यवसितत्वात् ॥ अरपवहुत्वचिन्तायां सर्वसोका. शुक्लेश्याः, लान्तकादिदेवानां पर्याप्तगर्भेण्डुत्कान्तिवकतिपय-
पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मानुष्याणां शुक्लेश्यासम्भवात्, तेभ्यः पद्मालेश्याः सङ्ख्येयगुणाः, सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोककल्पवासिना सर्वेषा प्र-
भूतपर्याप्तगर्भेण्डुत्कान्तिवकतिर्यङ्मानुष्याणा च पद्मालेश्याकत्वात्, अथ लान्तकादिदेवेभ्यः सनत्कुमाररादिकल्पत्रयवासिनो देवा असङ्ख्या-
तगुणाः ततः शुक्लेश्येभ्यः पद्मालेश्या असङ्ख्यातगुणाः प्राप्नुवन्ति, कथं सङ्ख्येयगुणा उक्ता. ?, उच्यते, इह जघन्यपदेऽप्यसङ्ख्यातानां
सनत्कुमाररादिकल्पत्रयवासिभ्योऽसङ्ख्येयगुणाना पञ्चेन्द्रियतिरश्चा शुक्लेश्या, तत. पद्मालेश्याकाः शुक्लेश्याकेभ्यः सङ्ख्येयगुणाः, ते-
जोलेश्याका. तेभ्योऽपि सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि सङ्ख्येयगुणेषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु भवन्तपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवेषु च

२. प्रतिपत्ता
सर्वजीव
सस विधत्वं
कायले-
श्याभ्यां
उदेशः २
सू० २६६

तेजोलेश्याभावात्, भावना सङ्ख्येयगुणत्वे प्रागवत्, तेभ्योऽप्यनन्तगुणा अलेश्याः, सिद्धानामनन्वत्त्वात्, तेभ्योऽपि कापोतलेश्या अन्तन्वगुणाः, सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणानां वनस्पतिकायिकानां कापोतलेश्यावतां सम्रावात्, तेभ्योऽपि नीललेश्या विशेषाधिकाः, तेभ्योऽपि कृष्णलेश्या विशेषाधिकाः, छिद्रतराध्यवसायानां प्रभूततराणां सम्रावात् । उपसंहारमाह—‘सेतं सत्तविहा सन्वजीवा पन्नत्ता’ ॥ उक्ताः सप्तविधाः सर्वजीवाः, साम्प्रतमष्टविधानाह—

तत्थ जे ते एवमाहंसु अट्टविहा सन्वजीवा पणत्ता ते णं एवमाहंसु, तंजहा—आभिणिवोहिय-
नाणी सुयं ओहिं मणं केवलं मतिअत्ताणी सुयअणणी विभंगअणणी ॥ आभिणि-
वोहियणी णं भंते ! आभिणिवोहियणीत्ति कालओ केवचिरं होति ?, गोयमा ! जहं अंतो०
उक्कों ज्वाट्टिसागरोवमाहं सातिरेगाहं, एवं सुयणीवि । ओहिणी णं भंते !० ? , जहं एकं
समयं उक्कों ज्वाट्टिसागरोवमाहं सातिरेगाहं, मणपज्जवणी णं भंते !० ? जहं एकं स० उक्क०
देसूणा पुन्वकोडी, केवलणी णं भंते !० ? सादीए अपज्जवसिते, मतिअणणी णं भंते !० ?
महअणणी तिविहे पणत्ते तं० अणाए वा अपज्जवसिए अणादीए वा सपज्जवसिए सातीए
वा सपज्जवसिते, तत्थ णं जे से सादीए सपज्जवसिते से जहं अंतो० उक्कों अणंतं कालं जाव
अवहुं पोणालपरियटं देसूणं, सुयअणणी एवं चेव, विभंगअणणी णं भंते ! विभंगं जहं
एकं समयं उ० तेत्तीसं सागरोवमाहं देसूणाए पुन्वकोडीए अन्भहियाहं ॥ आभिणिवोहियणीत्तस

पं भंते ! अंतरं कालओ० ? , जह० अंतो० उक्को० अणंतं कालं जाव अवहुं पोगालपरियदं देसुणं,
एवं सुयणाणिससवि, ओहिणाणिससवि, मणपज्जवणाणिससवि, केवलणाणिसस पं भंते ! अंतरं० ? ,
सादीयसस अपज्जवसियसस णत्थि अंतरं । मइअणणाणिसस पं भंते ! अंतरं० ? , अणादीयसस
अपज्जवसियसस णत्थि अंतरं, अणादीयसस सपज्जवसियसस णत्थि अंतरं, सादीयसस सपज्जव-
सियसस जह० अंतो० उक्को० ज्जावडिं सागरोवमाइं सातिरेगाइं, एवं सुयअणणाणिससवि, विभं-
णाणिसस पं भंते ! अंतरं० ? , जह० अंतो० उक्को० वणससत्तिकालो ॥ एएसि पं भंते ! आभि-
णिवोहियणाणीणं सुयणाणि० ओहि० मण० केवल० मइअणणाणि० सुयअणणाणि० विभंग-
णाणीण य कतरे० ? , गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा मणपज्जवणाणी ओहिणाणी असंखेज्जशुणा आ-
भिणिवोहियणाणी सुयणाणी एए दोवि तुल्ला विसेसाहिया, विभंगणाणी असंखिज्जशुणा, के-
वलणाणी अणंतशुणा, मइअणणाणी सुयअणणाणी य दोवि तुल्ला अणंतशुणा ॥ (सू० २६७)

‘तदर्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तोऽष्टविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञासास्त एवमुक्तवन्तस्तथा—आभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽव-
धिज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञानिनः केवलज्ञानिनो मलयज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनश्च ॥ कायस्थित्चिन्तायामाभिनिवोधिकज्ञानी
जघन्येनान्तर्मुहूर्तैस्तुत्कर्षतः पट्पट्टि सागरोपमाणि सातिरेकाणि, एवं श्रुतज्ञान्यपि, अवधिज्ञानी जघन्यत एकं समयस्तुत्कर्षतः पट्ट-
पट्टिः सागरोपमाणि सातिरेकाणि, मनःपर्यवज्ञानी जघन्यत एकं समयस्तुत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, केवलज्ञानी साद्यपर्यवसित, म-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४४ ॥

स्वारः, अत्रान्तरे सर्वेषु जीवस्थानेष्वनन्तरमुद्बृत्योत्पद्यन्ते । भुजपरिसर्पणासुल्लुष्टाऽवगाहना गन्धूतप्रथक्त्वं, स्थितिरुत्कर्षतः पूर्वकोटी, उद्वर्तनाचिन्तायां द्वितीयपृथिव्या आरभ्य यावत्सहस्रारः, अत्रान्तरे सर्वेषु जीवस्थानेषूप्लादः ॥ सचरगर्भव्युत्कान्तिकपञ्चेन्द्रियभेदो यथा समूर्च्छिमखचराणां, शरीरादिद्वारकलापचिन्तनं गर्भव्युत्कान्तिकजलचरवत्, नवरभवगाहनास्थियुद्धर्तनासु नानालं, तत्रोत्कर्षतोऽवगाहना धनुष्यक्त्वं, जघन्यतः सर्वत्राप्यङ्गुलासङ्क्षेपभागप्रमाणा, स्थितिरपि जघन्यतः सर्वत्राप्यन्तर्मुद्बृत्तमुत्कर्षतोऽत्र पत्योपमार्यसङ्क्षेपभागः, उद्वर्तना तृतीयपृथिव्या आरभ्य यावत्सहस्रारः, अत्रान्तरे सर्वेषु जीवस्थानेषूप्लादः, कचियुत्कान्तरेऽवगाहनास्थियो-गवभंभि पुव्वकोटी तिन्नि य पलिओवमाइं परमाडं । उरसुयग पुव्वकोडी पलियअसंखेजाभागो य ॥ २ ॥” अतयोर्न्याख्या-गर्भव्युत्कान्तिकानामेव जलचराणामुल्लुष्टावगाहना योजनसहस्रं, चतुष्पदानां पड् गन्धूतानि, उरःपरिसर्पणां योजनसहस्रं, भुजपरिसर्पणां गन्धूतप्रथक्त्वं, पक्षिणां धनुष्यक्त्वं । तथा गर्भव्युत्कान्तिकानामेव जलचराणामुल्लुष्टा स्थितिः पूर्वकोटी, चतुष्पदानां त्रीणि पत्योपमानि, उरगाणां भुजगानां च पूर्वकोटी, पक्षिणां पत्योपमासङ्क्षेपभाग इति ॥ उत्पादविधिस्तु नरकेष्वस्माद्नाथाद्यादावसेयः—“अस्तसणी खलु पढमं दोषं च सरीसवा तद्वय पक्खी । सीहा जंति चउत्थि उरगा पुण पंचमिं पुढविं ॥ १ ॥ छट्ठिं च इत्थियाउ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं । एसो परसुववाओ वोद्धव्वो नरयपुढवीसु ॥ २ ॥” उक्ताः पञ्चेन्द्रियतिर्यश्चः, सम्प्रति मनुष्यप्रतिपादनार्थमाह—

१ असक्षिण खलु प्रथमा द्वितीया च सरीसवास्तृतीयां पक्षिण । सिहा यान्ति चतुर्थीसुरगा पुन पक्खीं पृथ्वीम् ॥ १ ॥ पष्ठी च त्रिय मास्या मनुष्याथ सप्तमीं पृथ्वीं यावत् । एप परम उत्पातो वोद्धव्वो नारकपृथ्वीसु ॥ २ ॥

तज्ज्ञानी त्रिविधस्तद्यथा—अनाद्यपर्यवसितः अनादिसपर्यवसितः सादिसपर्यवसितः, तत्र योऽसौ सादिसपर्यवसितः स जघन्येनान्त-
 मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावदपार्द्धं पुद्गलपरावर्त्तं देशोत्तं, एवं श्रुताज्ञान्यपि, विभङ्गज्ञानी जघन्येनैकं समयं, द्वितीयसमये मरणतः
 प्रतिपत्ते सम्यक्त्वलाभतो ज्ञानभावेन वा विभङ्गाभावात्, उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि देशोनया पूर्वकोट्याऽभ्यधिकानि, तानि
 च सुप्रतीतानि, अप्रतिपतितविभङ्गानां धन्वन्तरिप्रमुखानां बहूनां सप्तमपृथिवीनरकगमनश्रवणात् ॥ अन्तरचिन्तायामाभिनिवोधिक-
 ज्ञानिनोऽन्तरं जघन्येनान्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावदपार्द्धं पुद्गलपरावर्त्तं देशोत्तं, एवं श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनो मनःपर्यवद्भा-
 निनश्चान्तरं वक्तव्यं, केवलज्ञानिनः साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं, मलयज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनाद्यपर्यवसितस्थानादिसपर्यवसितस्य च
 नास्त्यन्तरं, सादिसपर्यवसितस्य जघन्येनान्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतः षट्षष्टिः सागरोपमाणि, विभङ्गज्ञानिनो जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽनन्तं
 कालं वनस्पतिकालः ॥ अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तीका मनःपर्यवद्भाविनः, तेभ्योऽवधिज्ञानिनोऽसह्येयगुणाः, तेभ्योऽन्याभिनिवोधि-
 कज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च विशेषाधिकाः, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, तेभ्योऽपि विभङ्गज्ञानिनोऽसह्येयगुणाः, मिथ्यादृशां
 प्राभूल्यात्, एतेभ्योऽपि केवलज्ञानिनोऽनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्योऽपि मलयज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्च प्रत्येकमनन्तगुणाः,
 स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, भावना सर्वत्रापि प्रागवत्, केवलं सूत्रपुस्तकेष्वतिसह्येय इति विवृतं ॥

अहवा अट्टविहा सव्वजीवा पणत्ता, तंजहा—णेरइया तिरिक्खजोणिया तिरिक्खजोणि-
 णीओ मणुस्सा मणुस्सीओ देवा देवीओ सिद्धा ॥ णेरइए णं भंते! नेरइयत्ति कालओ केवचिरं
 होत्ति?, गोयमा? जहन्नेणं दस वाससहस्साइं उ० तेत्तीसं सागरोवमाइं, तिरिक्खजोणिए णं

भंते !० २, जह० अंतोसु० उक्को० वणस्सतिकालो, तिरिक्खजोणिणी णं भंते !०?, जह० अंतो० उक्को० तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोड्डिपुट्टमभहियाइं, एवं मणूसे मणूसी, देवे जहा नेरइए, देवी णं भंते !०?, जह० दस वाससहस्साइं उ० पणपन्नं पलिओवमाइं, सिद्धे णं भंते ! सिद्धे-
त्ति०?, गोयमा ! सादीए अपज्जवसिए । णेरइयस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिंरं होत्ति?,
जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, तिरिक्खजोणियस्स णं भंते ! अंतरं कालओ?, जह०
अंतो० उक्को० सागरोवमसतपुट्टुत्तं सातिरेगं, तिरिक्खजोणिणी णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिंरं
होत्ति?, गोयमा ! जह० अंतोसुट्टुत्तं उक्को० वणस्सतिकालो, एवं मणुस्सस्सवि मणुस्सीएचि, देवस्सवि
देवीएचि, सिद्धस्स णं भंते ! अंतरं सादीयस्स अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं ॥ एतेसि णं भंते !
णेरइयाणं तिरिक्खजोणियाणं तिरिक्खजोणिणीं मणूसाणं मणूसीणं देवाणं देवीणं सिद्धाण य
करे०?, गोयमा ! सब्बथोवा मणुस्सीओ प्रणुस्सा असंखेज्जगुणा नेरइया असंखिज्जगुणा ति-
रिक्खजोणिणीओ असंखिज्जगुणाओ देवा संखिज्जगुणा देवीओ संखेज्जगुणाओ सिद्धा
अणंतगुणा तिरिक्खजोणिया अणंतगुणा । सेत्तं अट्टविहा सब्बजीवा पणत्ता ॥ (सू० २६८)

‘अहवे’त्यादि, ‘अथवा’ प्रकारान्तरेण अष्टविधाः सर्वजीवा. प्रज्ञप्तास्तद्यथा—नैरयिकास्तिर्यग्योनास्तिर्यग्योन्यो मनुष्या मनुष्यो देवा
देव्यः सिद्धाः । तत्र नैरयिकादीनां देवीपर्यन्तानां कायस्थितिरन्तरं च संसारसमापन्नसप्तविधप्रतिपत्ताविव, सिद्धस्तु कायस्थितिचि-

न्तायां साधपर्यवसितः, अन्तरचिन्तायां नास्त्यन्तरं ॥ अल्पबहुत्वं, सर्वस्तीका मनुष्याः, सङ्क्षेयकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, ताभ्यो मानु-
 ब्योऽसङ्क्षेयगुणाः, श्रेण्यसङ्क्षेयभागप्रमाणत्वात्, तेभ्यो नैरधिका असङ्क्षेयगुणाः, तेभ्यस्तिर्यग्योन्योऽसङ्क्षेयगुणाः, ताभ्यो देवाः स-
 ङ्क्षेयगुणाः, तेभ्यो देव्यः सङ्क्षेयगुणाः, युक्ति. सर्वत्रापि संसारसमापन्नसप्तप्रतिपत्ताविव, देवीभ्यः सिद्धा अनन्तगुणाः, तेभ्यो-
 ऽपि तिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः । उपसंहारमाह—‘सेतं अट्टविहा सव्वजीवा पन्नत्ता’ उक्ता अष्टविधाः सर्वजीवाः, सम्प्रति नव-
 विधानाह—

तथ गं जे ते एवमाहंसु णवविधा सव्वजीवा पं० ते णं एवमाहंसु, तंजहा—एगिंदिया बेंदिया
 तेंदिया चउरिंदिया णेरइया पंचेंदियतिरिक्खजोणिया मणूसा देवा सिद्धा ॥ एगिंदिए णं भंते !
 एगिंदियत्ति कालओ केवचिरं होइ?, गोयमा ! जह० अंतोसु० उक्को० वणस्स०, बेंदिए णं
 भंते ! जह० अंतो० उक्को० संखेजं कालं, एवं तेइंदिएवि, चउ०, णेरइया णं भंते !० २ जह०
 दस वाससहस्साइं उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाइं, पंचेंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जह० अं-
 तो० उक्को० तिणिए पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमभहियाइं, एवं मणूसेवि, देवा जहा णेर-
 इया, सिद्धे णं भंते !० २ ? सादीए अपज्जवसिए ॥ एगिंदियस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केव-
 चिरं होति?, गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० दो सागरोवमसहस्साइं संखेजवासमभहियाइं,
 बेंदियस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिरं होति?, गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० वणस्सति-

कालो, एवं तद्विद्यस्सवि चडरिंदियस्सवि णेरह्यस्सवि पंचदियतिरिक्खजोणियस्सवि मणूस्स-
स्सवि देवस्सवि सब्वेसिमेवं अंतरं भाणियव्वं, सिद्धस्स णं भंते! अंतरं कालओ०?, सादीयस्स
अपज्जवसियस्स णत्थि अंतरं ॥ एतेसि णं भंते! एगिंदियाणं येइंदि० तेइंदि० चडरिंदियाणं
णेरहयाणं पंचदियतिरिक्खजोणियाणं मणूसाणं देवाणं सिद्धाण य कयरे २?, गोयमा! सब्व-
त्थोवा मणूस्सा णेरहया असंखेज्जगुणा देवा असंखेज्जगुणा पंचदियतिरिक्खजोणिया असंखेज्ज-
गुणा चडरिंदिया विसेसाहिया तेइंदिया विसेसाहिया वंदिद्या विसे० सिद्धा अणंतगुणा एगिं-
दिया अणंतगुणा ॥ (सू० २६१)

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तो नवविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञप्तास्त एवमुक्तवन्तस्तथा—एकेन्द्रिया द्वीन्द्रियात्वीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रिया
नैरधिकान्तिर्यग्योनिका मनुष्या देवाः सिद्धाः ॥ अमीषां कायस्थितिचिन्तायामेकेन्द्रियस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः,
द्वीन्द्रियस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सङ्क्षेयं कालं, एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिययोरपि वक्तव्यं, नैरधिकस्य जघन्यतो दश वर्षसह-
स्राणि उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, तिर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रियस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिकानि त्रीणि
पत्न्योपमानि, एवं मनुष्यस्यापि, देवानां यथा नैरयिकाणां ॥ अन्तरचिन्तायामेकेन्द्रियस्य जघन्यमन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो द्वे सागरोपमस-
हस्रे सङ्क्षेयवर्षाभ्यधिके, द्वित्रिचतुरिन्द्रियनैरधिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवानां जघन्यतः प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः,
सिद्धस्य साद्यपर्यवसितस्य नास्त्यन्तर ॥ अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका मनुष्या नैरयिका असङ्क्षेयगुणाः देवा असङ्क्षेयगुणाः तिर्य-

कृष्णन्द्रिया असङ्ख्यगुणाः चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः सिद्धा अनन्तगुणाः
 एकेन्द्रिया अनन्तगुणाः ॥

अहवा णवविधा सञ्चजीवा पणत्ता, तंजहा—पढमसमयनेरइया अपढमसमयणेरइया पढम-
 समयतिरिक्खजोणिया अपढमसमयतिरिक्खजोणिया पढमसमयमणूसा अपढमसमयमणूसा
 पढमसमयदेवा अपढमसमयदेवा सिद्धा य ॥ पढमसमयणेरइया णं भंते!०?, गोयमा! एक्कं स-
 मयं, अपढमसमयणेरइयस्स णं भंते!० २?, जहन्नेणं दस वाससहस्साइं समऊणाइं, उक्को०
 तेत्तीसं सागरोवमाइं समऊणाइं, पढमसमयतिरिक्खजोणियस्स णं भंते!०?, एक्कं समयं, अपढ-
 मसमयतिरिक्खजोणियस्स णं भंते!०?, जह० खुड्डागं भवग्गहणं समऊणं उक्को० वणस्सति-
 कालो, पढमसमयमणूसे णं भंते!०, एक्कं समयं, अपढमसमयमणूसे णं भंते!०?, जह० खुड्डागं
 भवग्गहणं समऊणं उक्को० तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुड्डत्तमब्भहियाइं, देवे जहा णेरइए,
 सिद्धे णं भंते! सिद्धेत्ति कालओ केवचिरं होति?, गोयमा! सादीए अपज्जवसिते ॥ पढमसम-
 यणेरइयस्स णं भंते! अंतरं कालओ०?, गोयमा! जह० दस वाससहस्साइं अंतोसुड्डत्तमब्भ-
 हियाइं उक्कोसेणं वणस्सतिकालो, अपढमसमयणेरइयस्स णं भंते! अंतरं०?, जह० अंतो०
 उक्को० वणस्सतिकालो, पढमसमयतिरिक्खजोणियस्स णं भंते! अंतरं कालतो०?, जह० दो खु-

ऋगाहं भवग्गहणाहं समऊणाहं उक्को० वण०, अपढमसमयतिरिक्खजोणियस्स णं भंते! अंतरं
 काल्तो०?, जह० खुड्ढागं भवग्गहणं समयाहियं उ० सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं, पढमसम-
 यमणूसस्स जहा पढमसमयतिरिक्खजोणियस्स, अपढमसमयमणूसस्स णं भंते! अंतरं काल-
 ओ०?, ज० खुड्ढागं भवग्गह० समयाहियं उ० वण०, पढमसमयदेवस्स जहा पढमसमयणेरतिय-
 स्स, अपढमसमयदेवस्स जहा अपढमसमयणेरइयस्स, सिद्धस्स णं भंते!०, सादीयस्स अपज्जवसि-
 यस्स णत्थि अंतरं ॥ एएसि णं भंते! पढमसमयनेरइयाणं पढमस० तिरिक्खजोणियाणं पढम-
 समयमणूसाणं पढमस० देवाण य कयरे० २?, गोयमा! सव्वत्थोवा पढमसमयमणूसा पढमसम-
 यणेरइया असंखिज्जगुणा पढमसमयदेवा असं० पढमस० तिरिक्खजो० असं०। एएसि णं भंते!
 अपढमस० नेरइयाणं अपढमसमयतिरिक्खजोणि० अपढमसमयमणूसाणं अपढमसमयदेवाण
 य कयरे० २?, गोयमा! सव्वत्थोवा अपढमसमयमणूसा अपढमसम० नेरइ० असं० अपढमसमय-
 देवा असं० अपढमसमयतिरि० अणंतगुणा। एतेसि णं भंते! पढमस० नेरइयाणं अपढमसम०
 णेरइयाण य कयरे० २?, गोयमा! सव्वत्थोवा पढमसमयणेरइया अपढमसमयणेरइया असंखे-
 ज्जगुणा, एतेसि णं भंते! पढमसमयतिरिजोक्ख० अपढमस० तिरि० जोणि० कतरे०?, गोयमा!
 सव्व० पढमसमयतिरि० अपढमसमयतिरि० जोणि० अणंत०, मणुयदेवअप्पावहुयं जहा णेरइ-

श्रीजीवा-
 जीवाभि०
 मलयगि-
 रीयावृत्तिः

॥ ४६२ ॥

याणं । एतेसि णं भंते ! पढमसं णेरइं पढमसं तिरिक्खाणं पढमसं मणूसाणं पढमसमय-
 देवाणं अपढमसमयनेरइं अपढमसमयतिरिक्खजोणिं अपढमसमयमणूसां अपढमसमयदे-
 वाणं सिद्धाण य करे २, गोयमा ! सव्वं पढमसं मणूसा अपढमसमं मणुं असं पढ-
 मसमयनेरइं असं पढमसमयदेवा असंले ० पढमसमयतिरिक्खजो ० असं अपढमसमयनेर
 असं अपढमसं देवा असंले ० सिद्धा अणं अपढमसं तिरि ० अणंतणुणा । सेत्तं नवविहा
 सव्वजीवा पणत्ता ॥ (सू २७०)

'अहवे'त्यादि, 'अथवा' प्रकारान्तरेण नवविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञास्तद्यथा-प्रथमसमयनैरयिका अप्रथमसमयनैरयिकाः प्रथमस-
 मयतिर्यग्योनिका अप्रथमसमयतिर्यग्योनिकाः प्रथमसमयमनुब्धा अप्रथमसमयदेवा अप्रथमसमयदेवाः सिद्धाः ॥
 कायस्थितिचिन्तायां प्रथमसमयनैरयिकस्य कायस्थितिकं समयं, अप्रथमसमयनैरयिकस्य जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि समयोनानि
 उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि, प्रथमसमयतिर्यग्योनिकस्यैकं समयं, अप्रथमसमयतिर्यग्योनिकस्य जघन्यतः श्लोकभ-
 वप्रहणं समयोनमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः, प्रथमसमयमनुब्धस्यैकं समयं, अप्रथमसमयस्य जघन्यतः श्लोकभवप्रहणं समयोनमुत्कर्षतः
 पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि त्रीणि पल्योपमानि, देवा यथा नैरयिकाः, सिद्धाः साद्यपर्यवसिताः ॥ अन्तरचिन्तायां प्रथमसमयनैर-
 यिकस्य जघन्यमन्तरं दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, अप्रथमसमयनैरयिकस्य जघन्यतोऽन्तर-
 मन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः, प्रथमसमयतिर्यग्योनिकस्य जघन्यतो द्वे श्लोकभवप्रहणे समयोने उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, अप्र-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयनि-
रीयावृत्तिः

॥ ४६३ ॥

प्रथमसमयतिर्यग्योनिकस्य जघन्यतः क्षुद्रकभवप्रहणं समयाधिकं उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं मातिरेकं, प्रथमसमयमनुष्यस्य जघन्यतो द्वे क्षुद्रकभवप्रहणे समयोने उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, अप्रथमसमयमनुष्यस्य जघन्यतः क्षुद्रकभवप्रहणं समयाधिक्युत्कर्षतो वनस्पतिकालः, प्रथमसमयदेवस्य जघन्यतो दश वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, अप्रथमसमयदेवस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः, सिद्धस्य सायपर्यवसितस्य नास्त्यन्तरं ॥ सम्प्रत्यल्पयदुल्लिखन्ता, तत्राल्पयदुल्लिखन्त्र चत्वारि, तथा-प्रथमं प्रथमसमयनैरयिकादीनां, द्वितीयमप्रथमसमयनैरयिकादीनां, तृतीयं प्रथमाप्रथममयनैरयिकादीनां प्रत्येकं, चतुर्थं सर्वसमुदायेन, तत्र प्रथमभिदम्-सर्वस्तोकाः प्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः, तेभ्यः प्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः, तेभ्यः प्रथमसमयतिर्यग्योनिकत्वात् । द्वितीयमेवम्-सर्वस्तोका अप्रथमसमयमनुष्याः, तेभ्योऽप्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः, तेषामसमये वर्तमानानां प्रथमसमयतिर्यग्योनिकत्वात् । द्वितीयमेवम्-सर्वस्तोका अप्रथमसमयमनुष्याः, तेभ्योऽप्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः, तेभ्योऽप्रथमसमयदेवां असह्येयगुणाः, तेभ्योऽप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः, तथा प्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः, निगोदजीवानामनन्तत्वात् । तृतीयमेवम्-सर्वस्तोकाः प्रथमसमयनैरयिका अप्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः, तथा प्रथमसमयतिर्यग्योनिकाः सर्वस्तोकाः अप्रथमसमयतिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः, तथा सर्वस्तोकाः प्रथमसमयमनुष्या अप्रथमसमयदेवाः प्रथमसमयदेवाः अप्रथमसमयमनुष्याः । सर्वसमुदायगतं चतुर्थमेवम्-सर्वस्तोकाः प्रथमसमयमनुष्या अप्रथमसमयमनुष्या असह्येयगुणाः, तेभ्यः प्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः, तेभ्योऽपि प्रथमसमयदेवा असह्येयगुणाः, तेभ्योऽपि अप्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः, तेभ्योऽप्यप्रथमसमयदेवा असह्येयगुणाः, तेभ्यः सिद्धा अनन्तगुणाः, तेभ्योऽप्रथमसमय-

तिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः । उपसंहारमाह—'सैतं नवविहा सव्वजीवा पणत्ता' ॥ उक्ता नवविधाः सर्वजीवाः, सम्प्रति दश-

विधानाह—

तत्थ णं जे ते एवमाहंसु दसविधा सव्वजीवा पणत्ता ते णं एवमाहंसु, तंजहा—पुढविकाइया आउकाइया तेउकाइया वाउकाइया वणस्सतिकाइया विंदिया तिंदिया चउरिं पंचे० अणिं-दिया ॥ पुढविकाइए णं भंते ! पुढविकाइएत्ति कालओ केवचिरं होति ? गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० असंखेज्जं कालं असंखेज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ असंखेज्जा लोया, एवं आउतेउवाउकाइए, वणस्सतिकाइए णं भंते !० २! गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, बंदिए णं भंते !० ? जह० अंतो० उक्को० संखेज्जं कालं, एवं तेइंदिएवि चउरिं-दिएवि, पंचिंदिए णं भंते !० ? गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० सागरोवमसहस्सं सातिरेगं, अणिंदिए णं भंते !० ?, सादीए अपज्जवसिए ॥ पुढविकाइयस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केव-चिरं होति ? गोयमा ! जह० अंतो० उक्को० वणस्सतिकालो, एवं आउकाइयस्स तेउ० वाउ०, वणस्सइकाइयस्स णं भंते ! अंतरं कालओ० ? जा चेव पुढविकाइयस्स संचिट्ठणा, विरयतिचउरिं-दियपंचेदियाणं एतेसिं चउण्हंपि अंतरं जह० अंतो० उक्को० वणस्सइकालो, अणिंदियस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिरं होति ? गोयमा ! सादीयस्स अपज्जवसियस्स गत्थि अंतरं ॥ ए-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः

॥ ४६४ ॥

तेसि णं भंते! पुढविकाइयाणं आउ० तेउ० वाउ० वण० वेदियाणं तेइंदियाणं चउरिं० पंचदि-
याणं अणिंदियाण य कत्तेरे २०?, गोघमा! सब्वत्थोवा पंचदिया चतुरिंदिया विसेसाहिया
तेइंदि० विसे० वेदि० विसे० तेउकाइया असंखिज्जगुणा पुढविकाइया वि० आउ० वि० वाउ०
वि० अणिंदिया अणंतगुणा वणस्सत्तिकाइया अणंतगुणा ॥ (सू० २७१)

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते एवमुक्तवन्तो दशविधाः सर्वजीवाः प्रज्ञाप्तास्त एवमुक्तवन्तस्तद्यथा—पृथिवीकायिकाः अण्कायिकाः तेजस्का-
यिकाः वायुकायिका वनस्पतिकायिका. द्वीन्द्रिया. त्रीन्द्रिया. चतुरिन्द्रिया पञ्चेन्द्रियाः अनिन्द्रियाः; तत्र पृथिवीकायिकस्य काय-
स्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽसङ्क्षेप्य कालं, असङ्क्षेप्या उत्सार्षिण्यवसर्षिण्य कालत. क्षेत्रतोऽसङ्क्षेप्या लोकाः; एवमसेजोवायू-
नामपि वक्तव्यं, वनस्पतिकायिकस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽनन्तं कालं, अन्तता उत्सार्षिण्यवसर्षिण्यः कालत. क्षेत्रतोऽनन्ता
लोका असङ्क्षेप्याः पुद्गलपरावर्त्ता आवलिकाया असङ्क्षेप्यो भागः; द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां जघन्यतः प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षत. प्रत्येकं स-
ङ्क्षेप्य. काल.; पञ्चेन्द्रियस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेक, अनिन्द्रियः साद्यपर्यवसितः ॥ अन्तरचि-
न्तायां पृथिवीकायिकस्य जघन्यतोऽन्तरमन्वर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकालः; एवं यावत्पञ्चेन्द्रियस्य, नवरं वनस्पतिकायिकस्योत्कर्षतो-
ऽसङ्क्षेप्यं कालं, असङ्क्षेप्या उत्सार्षिण्यवसर्षिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽसङ्क्षेप्या लोकाः; अनिन्द्रियस्य नास्त्यन्तरं, साद्यपर्यवसितत्वात् ॥
अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वलोकाः पञ्चेन्द्रियाश्चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः तेजस्कायिका

से किं तं मणुस्सा?, २ दुविहा पणत्ता, तंजहा—संसुच्छिममणुस्सा य गवभवक्कंतियमणुस्सा य ॥
 कहि णं भंते! संसुच्छिममणुस्सा संसुच्छंति?, गोयमा! अंतो मणुस्सखेत्ते जाव करंति । तेसि णं
 भंते! जीवाणं कति सरीरगा पणत्ता?, गोयमा! तिन्नि सरीरगा पन्नत्ता, तंजहा—ओरालिए ते-
 यए कम्मए, सेतं संसुच्छिममणुस्सा । से किं तं गवभवक्कंतियमणुस्सा?, २ तिविहा पणत्ता,
 तंजहा—कम्मभूमया अकम्मभूमगा अंतरदीवजा, एवं माणुस्सभेदो भाणियव्वो जहा पणवणाए
 तहा णिरवसेसं भाणियव्वं जाव छडमत्था य केवली य, ते समासतो दुविहा पणत्ता, तंजहा
 —पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । तेसि णं भंते! जीवाणं कति सरीरा प०?, गोयमा! पंच सरीरया,
 तंजहा—ओरालिए जाव कम्मए । सरीरोगाहणा जहद्वेणं अंगुलअसंखेज्जं उक्कोसेणं तिणिण गा-
 उयाइं छच्चेव संघयणा छस्संठाणा । ते णं भंते! जीवा किं कोहकसाई जाव लोभकसाई अक-
 साई?, गोयमा! सव्वेवि । ते णं भंते! जीवा किं आहारसन्नोवत्ता० लोभसन्नोवत्ता नोसन्नो-
 वत्ता?, गोयमा! सव्वेवि । ते णं भंते! जीवा किं कणहलेसा य जाव अलेसा?, गोयमा!
 सव्वेवि । सोइंदियोवत्ता जाव नोइंदियोवत्तावि, सव्वे ससुग्घाता, तंजहा—वेयणाससुग्घाते
 जाव केवलिससुग्घाए, सन्नीवि नोसन्नी असन्नीवि, इत्थिवेयावि जाव अवेदावि, पंच पज्जत्ती,
 तिविहावि दिट्ठी, चत्तारि दंसणा, णाणीवि अण्णाणीवि, जे णाणी ते अत्थेगतिया दुणाणी

असङ्ख्येयगुणाः पृथिवीकायिका विशेषाधिकाः अण्कायिका विशेषाधिकाः वायुकायिका विशेषाधिकाः अग्निन्द्रिया अनन्तगुणाः वन-
 स्पिकायिका अनन्तगुणाः ॥

अह्वा दसविहा सन्वजीवा पणत्ता, तंजहा—पढमसमयणेरइया अपढमसमयणेरइया पढम-
 समयतिरिक्खजोणिया अपढमसमयतिरिक्खजोणिया पढमसमयमणूसा अपढमसमयमणूसा
 पढमसमयदेवा अपढमसमयदेवा पढमसमयसिद्धा अपढमसमयसिद्धा ॥ पढमसमयणेरइया णं
 भंते ! पढमसमयणेरइएत्ति कालओ केवच्चिरं होति?, गोयमा ! एकं समयं, अपढमसमयणेरइए
 णं भंते ! ० ? जहनेणं दस वाससहरसाहं समऊणाहं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाहं समऊणाहं,
 पढमसमयतिरिक्खजोणिया णं भंते ! ० २ ?, गोयमा ! एकं समयं, अपढमसमयतिरिक्ख ० जह
 खुङ्गाणं भवणगहणं समऊणं उक्को ० वणससहकालो, पढमसमयमणूसे णं भंते ! ० २ ?, एकं समयं,
 अपढमस ० मणूसे णं भंते ! ० ?, जह ० खुङ्गाणं भवणगहणं समऊणं उक्को ० तिण्णि पलिओवमाहं
 पुव्वकोडिपुहुत्तमंभहियाहं, देवे जहा णेरइए, पढमसमयसिद्धे णं भंते ! ० २ ?, एकं समयं, अप-
 ढमसमयसिद्धे णं भंते ! ० २ ?, सादीए अपज्जवसिए ! पढमसमयणेर ० भंते ! अंतरं कालओ ० ?, ज
 दस वाससहरसाहं अंतोखुहुत्तमंभहियाहं उक्को ० वण ०, अपढमसमयणेर ० अंतरं कालओ
 केव ० ?, जह ० अंतो ० उ ० वण ०, पढमसमयतिरिक्खजोणियसस अंतरं केवच्चिरं होइ ?, गो-

यमा ! जह० दो खुड्ढागभवगहणाइं समऊणाइं उक्को० वण०, अपढमसमयतिरिक्खजोणियरस
णं भंते !०?, जह० खुड्ढागभवगहणं समयारियं उक्को० सागरोवमसपपुहुत्तं सानिरेगं, पढमस-
मयमणूसरस णं भंते ! अंतरं कालओ०?, जह० दो खुड्ढागभवगहणाइं समऊणाइं उक्को० वण०,
अपढमसमयमणूसरस णं भंते ! अंतरं०?, जह० खुड्ढागं भव० समयारियं उक्को० वणरस०,
देवरस णं अंतरं जहा णेरइयसस, पढमसमयसिद्धरस णं भंते ! अंतरं?, णारिय, अपढमसमय-
सिद्धरस णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिरं होति?, गोयमा ! सादीयरस अपज्जवसियसस णारिय
अंतरं ॥ एतेसि णं भंते ! पढमस० णेर० पढमस० तिरिक्खजोणियाणं पढमसमयमणूस्राणं
पढमसमयदेवाणं पढमसमयसिद्धाण य कतरे २०?, गोयमा ! सञ्चत्थोवा पढमसमयसिद्धा पढ-
मसमयमणूस्रा असंखे० पढमस० णेरइया असंखेज्जगुणा पढमस० देवा असं० पढमस० तिरि-
असं० । एतेसि णं भंते ! अपढमसमयनेरइयाणं जाव अपढमसमयसिद्धाण य कयरे०?, गो-
यमा ! सञ्चत्थोवा अपढमस० मणूस्रा अपढमस० नेरइया असंखि० अपढमस० देवा असंखि०
अपढमस० सिद्धा अणंतगुणा अपढमस० तिरि० जो० अणंतगुणा । एतेसि णं भंते ! पढमस०
णेरइयाणं अपढमस० णेरइयाण य कतरे २?, गोयमा ! सञ्चत्थोवा पढमस० णेरइया अपढम-
स० नेरइया असंखे०, एतेसि णं भंते ! पढमस० तिरिक्खजोणियाणं अपढमस० तिरिक्खजोणि-

याण य कतरं २? गोयमां । सव्वत्थोवां पढमसमयतिरिक्खजो० अपढमस० । तिरिक्खजोणिया
 अणंतगुणा, एतेसि णं भंते ! पढमस० मणूसाणं अपढमसमयमणूसाण य कतरं २? गोयमा !
 सव्वत्थोवा पढमसम० मणूसा अपढमस० मणूसा असंखे०, जहा मणूसा तथा देवावि, एतेसि
 णं भंते ! पढमसमयसिद्धाणं अपढमसमयसिद्धाण य कयरे २ अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा
 विसेसाहिया वा? गोयमा ! सव्वत्थोवा पढमसमयसिद्धा अपढमसम० सिद्धा अणंतगुणा ।
 एतेसि णं भंते ! पढमसमयणेरइयाणं अपढमसमयणेरइयाणं पढमस० तिरि० जोणि० अपढमस०
 तिरि० जो० प० समयमणू० अपढमस० मणू० पढ० स० देवाणं अप० सम० देवाणं पढमस०
 सिद्धाणं अपढमसम० सिद्धाण य कतरं २ अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसे०?, गोयमा !
 सव्वत्थोवा पढमस० सिद्धा पढमस० मणू० असं० अप० सम० मणू० असंखि० पढमसम०
 णेरइ० असं० पढमस० देवा असं० पढमस० तिरि० असं० अपढमस० णेर० असंखे० अपढ-
 मस० देवा असं० अपढमस० सिद्धा अणंत० अपढमस० तिरि० अणंतगुणा । सेत्तं दसविहा
 सव्वजीवा पणत्ता । सेत्तं सव्वजीवाभिगमे ॥ (सू० २७२) ॥ इति जीवाजीवाभिगमसुत्तं
 सममत्तं ॥ सूत्रे ग्रन्थाग्रम् ४७२० ॥

'अहवे'त्यादि, 'अथवा' प्रकारान्तरेण दशविधाः सर्वाजीवाः प्रज्ञासास्त्वथा—प्रथमसमयनैरयिकाः प्रथम-

श्रीजीवा-
जीवाभि०
मलयगि-
रीयावृत्तिः
॥ ४६६ ॥

समयातिर्यगोनिकाः अप्रथमसमयतिर्यगोनिकाः प्रथमसमयमनुष्याः अप्रथमसमयदेवाः अप्रथमसमयदेवाः प्रथम-
समयसिद्धाः अप्रथमसमयसिद्धाः ॥ कायस्थितिरन्तरं च प्रथमसमयनारकादीनामप्रथमसमयदेवपर्यन्तानां पूर्ववत्, प्रथमसमयसिद्धस्य
कायस्थितिरकं समयं, अप्रथमसमयसिद्धः साध्यपर्यवसित, प्रथमसमयसिद्धस्य नास्त्यन्तरं, भूयः प्रथमसमयसिद्धत्वाभावात्, अप्रथ-
मसमयसिद्धस्यापि नास्त्यन्तरमपर्यवसितत्वात् ॥ अल्पवहुत्वान्यत्रापि चत्वारि, तत्र प्रथममिदं—सर्वस्तोकाः प्रथमसमयसिद्धाः, अष्टो-
त्तरशताद्दूर्जमभावात्, तेभ्यः प्रथमसमयमनुष्या असह्येयगुणा. तेभ्य प्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः तेभ्यः प्रथमसमयदेवा
असह्येयगुणाः तेभ्यः प्रथमसमयतिर्यग्ध्वोऽसह्येयगुणाः । द्वितीयमिदं—सर्वस्तोका अप्रथमसमयमनुष्या अप्रथमसमयनैरयिका अस-
ह्येयगुणा. अप्रथमसमयदेवा असह्येयगुणाः अप्रथमसमयसिद्धा अनन्तगुणाः अप्रथमसमयतिर्यग्ध्वोऽनन्तगुणाः । तृतीयं प्रत्येकभा-
वनैरयिकतिर्यग्ध्वानुष्यदेवानां पूर्ववत्, सिद्धानामेवं—सर्वस्तोकाः प्रथमसमयसिद्धा अप्रथमसमयसिद्धा अनन्तगुणाः । समुदायगतं
चतुर्थमेवं—सर्वस्तोकाः प्रथमसमयसिद्धाः तेभ्यः प्रथमसमयमनुष्या असह्येयगुणा. तेभ्योऽप्रथमसमयमनुष्या असह्येयगुणाः तेभ्यः
प्रथमसमयनैरयिका असह्येयगुणाः तेभ्यः प्रथमसमयदेवा असह्येयगुणा तेभ्य प्रथमसमयतिर्यग्ध्वोऽसह्येयगुणाः तेभ्योऽप्रथमस-
मयनैरयिका असह्येयगुणा. तेभ्योऽप्रथमसमयदेवा असह्येयगुणा तेभ्योऽप्रथमसमयसिद्धा अनन्तगुणाः तेभ्योऽप्रथमसमयतिर्यग्ध्वो-
ऽनन्तगुणाः; भावतां सर्वत्रापि प्रापवत्, नवरं सूत्रे संक्षेप इति विवृत्तम् । निगमनसाह—‘सैतं दसविहा सन्वजीवा पञ्चत्ता,
महानिगमनसाह—सोऽयं सर्वजीवाभिगम इति । विवृत्तमुद्देशतोऽप्ययनशास्त्रमर्हद्वचनमित्येतद्विगमनीरार्थ, अविषयोऽस्य सारः शृ-
ल्लबुद्धीनां, न खलु परयति सूक्ष्मान् रूपविशेषान् मन्दलोचनः, स्थूलदर्शनमपि हित्वाय मध्यस्थानां, देवाद्युयोगतोऽब्रह्मं तत्कलयो-

२ प्रतिपत्तै
सर्वजीव
दशवि०
उपसंहा-
रश्च
उद्देशः २
सू० २७ः

॥ ४६६ ॥

गात्, पक्षपातोऽप्यत्र कल्याणहेतुः, राजयक्ष्माऽहङ्कारादिदुःखसमुदयस्य, विपर्यस्तदर्शनं त्वनर्थार्येति त्याज्य एतदनुगुणो न्यवहारः, कार्यार्थं सदैव सन्मार्गप्रतिपत्तये मार्गात्तुसारिवोधवहुश्रुतजनैः सङ्गतिः, तद्योगतः सकलापायविरहिणां चिरमभिमतफलसिद्धेः ॥

जयति परिरुद्रविमल-ज्ञानविभासितसमस्तवस्तुगणः । प्रतिहृतपरतीर्थमतः श्रीवीरजिनेश्वरो भगवान् ॥ १ ॥
सरस्वती तमोदुन्दं, शरज्योत्स्नेव निम्नती । नित्यं वो मङ्गलं दिश्यान्मुनिभिः पर्युपासिता ॥ २ ॥
जीवाजीवाभिगमं विवृण्वताऽवापि मलयगिरिणेह । कुशलं तेन लभन्तां मुनयः सिद्धान्तसद्बोधम् ॥ ३ ॥

॥ इति श्रीमलयगिरिविरचिता श्रीजीवाजीवाभिगमवृत्तिः समाप्ता ॥ ग्रन्थाप्रम् १४००० ॥

॥ इति श्रीमन्मलयगिर्यार्याविहितविवरणयुतं श्रीमजीवा-

जीवाभिगमाख्यमुपाङ्गं समाप्तं गतम् ॥

इति श्रेष्ठि देवचन्द्र लालभाई जैनपुस्तकोद्धारि ग्रन्थाङ्कः ५००

श्रीगणेशाय नमः

समासेयं श्रीमञ्जीवाजीवाभिगमोपाङ्गव्याख्या ॥

इति श्रेष्ठि देवचन्द्र लालभाई जैनपुस्तकोद्वारे ग्रन्थाङ्कः ५०.

पं० श्रीमन्महाशय
श्रीमन्महाशय
श्रीमन्महाशय

श्री १ देवचंद लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फण्ड.

संवत् १९७८.

हैरी बजार-मुंबई.

ब्रान्च गोपीपुरा-सुरत.

अनसुया मि प्रेस. मुंबई.

अत्येगतिया तिणाणी अत्येगदया चउणाणी अत्येगतिया एगणाणी, जे दुणणाणी ते नियमा आ-
भिणियोहियणाणी सुतणाणी य, जे तिणाणी ते आभिणियोहियणाणी सुतणाणी ओहियणाणी
णियोहियणाणी सुत० ओहि० मणपज्जवणाणी य, जे चउणाणी ते णियमा आभि-
न्नाणीवि दुअन्नाणी तिअणणाणी, मणजोगीवि वहकायजोगीवि अजोगीवि, एवं अ-
हारो ज्जहिंसि, उचवातो नेरइएहिं अहे सत्ताभवज्जेहिं निरिक्खजोगिणिएहिंतो, उचवाओ असंखे-
ज्जवासाउयवज्जेहिं मणुएहिं अकम्मभूमगाअंतरदीवगाअसंखेज्जवासाउयवज्जेहिं, देवेहिं सव्वेहिं,
दिसु जाव अणुत्तरोववाइएसु, अत्येगतिया सिज्जंति जाव अंतं करेति । ते षं भंते । जीवा क-
सेत्तं मणुस्सा ॥ (सू० ४१)

अथ के वे मनुष्याः?, सुरिराह—मनुष्या द्विविधाः प्रहसा., तद्यथा—संस्मृच्छिममनुष्याश्च गर्भान्दुत्कानिक्कमनुष्याश्च, चराचरी-
स्वगातानेकभेदसूचकौ । तत्र संस्मृच्छिममनुष्यप्रतिपादनार्थमाह—‘कहि षं भंते!’ इत्यादि, क भदन्त ! संस्मृच्छिममनुष्याः संस्मृच्छंन्ति ?,
भगवानाह—गौतम । ‘अंतो मणुस्सखेसे जाव करेति’ इति, अत्र यावत्करणादेवं परिपूर्णाः पाठः—‘अंतो मणुस्सखेसे पणयाजी-

साए ज्ञोयणसयसहरसेसु अड्डाहज्जेसु दीवसमुदेसु पन्नरससु कम्मभूमीसु तीसाए अकम्मभूमीसु छप्पणाए अंतरदीवेसु
गन्भवकंठियमणुस्साणं चेव उच्चारसेसु वा पासवणेसु वा खेलेसु वा सिंघाणएसु वा वंतेसु वा पिनेसु वा सोणिणएसु वा
सुकसेसु वा सुक्कघोत्तलपरिसाडेसु वा क्कगयजीवकलेवरसेसु वा थीपुरिससंजोगेसु वा नगरनिद्धमणेसु वा सव्वेसु चेव असु-
इट्टाणेसु, एत्थ णं संमुत्थिद्धममणुस्सा संमुत्थंति अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए ओगाहणाए असञ्जी मिच्छादिट्ठी सव्वाहिं
पल्लत्तीहिं अपल्लत्तगा अंतोसुहुत्ताडया चेव कालं करेति ” एतच्च निगदसिद्धम् ॥ सम्भ्रति शरीरादिद्वारप्रतिपादनार्थमाह—‘तेसि णं
भंते !’ शरीराणि त्रीणि औदारिकतैजसकाम्भणानि, अवगाहना जघन्यत उत्कर्षतश्चाङ्गुलासङ्ख्येयभागप्रसाणा, संहननसंस्थानकपायलेश्या-
द्वाराणि यथा द्वीन्द्रियाणां, इन्द्रियद्वारे पञ्चेन्द्रियाणि, सञ्ज्ञिद्वारवेदद्वारे अपि द्वीन्द्रियवत्, पर्याप्तिद्वारेऽपर्याप्तयः पञ्च, दृष्टिदर्शनज्ञान-
योगोपयोगद्वाराणि (यथा) पृथिवीकायिकानां, आहारो यथा द्वीन्द्रियाणां, उपपातो नैरथिकदेवतेजोवाच्यवसङ्ख्यातवर्षायुष्कवर्जोभ्यः, स्थि-
तिर्जघन्यत उत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तप्रसाणा, त्ववरं जघन्यपदादुत्कष्टमधिकं वेदितव्यं, भारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता अपि छ्रियन्ते अ-
समवहताश्च, अनन्तरमुद्दृत्य नैरथिकदेवासङ्ख्येयवर्षायुष्कवर्जेषु शेषेषु स्थानेपूरपचन्ते, अत एव गत्यागतिद्वारे द्वागतिका द्विगतिकास्ति-
र्थमनुष्यगत्यपेक्षया, ‘परीत्ताः’ प्रत्येकशरीरिणोऽसङ्ख्येयाः प्रज्ञप्ताः, हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, उपसंहारमाह—‘सेत्तं संमुत्थिद्धमम-
णुस्सा’ ॥ उक्ताः संमुत्थिद्धममनुष्याः, अधुना गर्भव्युत्कान्तिकमनुष्यानाह—अथ के ते गर्भव्युत्कान्तिकमनुष्याः ?, सूरिराह—गर्भव्युत्का-
न्तिकमनुष्यास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—कर्मभूसका अकर्मभूसका अन्तरद्वीपजाः, तत्र कर्म—कृपिवाणिज्यादि मोक्षानुष्ठानं वा कर्मप्र-
थाना भूमिर्येषां ते कर्मभूमाः आर्षत्वात्समासान्तोऽप्रत्ययः, कर्मभूमा एव कर्मभूसकाः, एवमकर्मो—यथोक्तकर्मविकला भूमिर्येषां तेऽ-

कर्मभूमास्त एवाकर्मभूमकाः, अन्तरशब्दो मध्यवाची, अन्तरे—लक्षणसमुद्रस्य मध्ये द्वीपा अन्तरद्वीपास्तद्गता अन्तरद्वीपगाः, 'एवं माणु-
रसभेयो भाणियव्वो जहा पण्णवणाए' इति, 'एवम्' उक्तेन प्रकारेण मनुष्यभेदो भणितव्यो यथा प्रज्ञापनाया, स चातिबहुमन्थ
इति तत एव परिभावनीयः, 'ते समासतो' इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तसूत्रं पाठसिद्धं, शरीरादिद्वारकलापचिन्तायां शरीरद्वारे पथ्य शरीराणि,
तद्यथा—श्रीदारिकं वैक्रियमाहारकं तैजसं कर्मणं च, मनुष्येषु सर्वभावसम्भवात्, ज्वगाहनाद्वारे जघन्यतोऽज्वगाहना अञ्जुलासङ्घे-
यभागमात्रा उत्कर्षतस्त्रीणि गव्यूत्वानि, संहननद्वारे पट्टपि संहननानि, संस्थानद्वारे पट्टपि संस्थानानि, कपायद्वारे क्रोधकपायिणोऽपि
मानकपायिणोऽपि मायाकपायिणोऽपि लोभकपायिणोऽपि अकपायिणोऽपि, वीतरागमनुष्याणामकपायित्वात्, सञ्ज्ञाद्वारे आहारस-
ञ्ज्ञोपयुक्ता भयसञ्ज्ञोपयुक्ता मैथुनसञ्ज्ञोपयुक्ता लोभसञ्ज्ञोपयुक्ता, नोसञ्ज्ञोपयुक्ताश्च निश्चयतो वीतरागमनुष्याः, व्यवहारतः सर्व एव
चारित्रिणो, लोकोत्तरचित्तलाभात्तस्य सञ्ज्ञादशकेनापि विप्रयुक्तत्वात्, उक्तञ्च—“निर्वाणसाधकं सर्वं, ज्ञेय लोकोत्तराश्रयम् । सञ्ज्ञा
लोकाश्रया सर्वाः, भवाङ्कुरजलं परम् ॥ १ ॥” तेभ्याद्वारे कृष्णलेभ्या नीललेभ्याः कापोतलेभ्यास्तोजोलेभ्या. पद्मालेभ्याः शुक्ललेभ्या
अलेभ्याश्च, तत्रालेभ्याः परमशुक्लध्यायिनोऽप्योतिकेवलिन. । इन्द्रियद्वारे श्रोत्रेन्द्रियोपयुक्ता यावत्स्पर्शनेन्द्रियोपयुक्ता नोइन्द्रियोपयु-
क्ताश्च, तत्र नोइन्द्रियोपयुक्ताः केवलिनः, समुद्रघातद्वारे सप्तापि समुद्रघाताः, मनुष्येषु सर्वभावसम्भवात्, समुद्रघातसङ्गाहिका चैमा
गाथा—“वेर्धणकसत्तपमरणंतिए य वेच्चविए य आहारे । केवलियसमुग्घाए सत्त समुग्घा इमे भणिया ॥ १ ॥” सच्चिद्वारे सच्चिद-
नोऽपि नोसच्चिदनीअसच्चिदनीऽपि, तत्र नोसच्चिदनीअसच्चिदनी केवलिनः । वेदद्वारे स्वीवेदा अपि पुरुषवेदा अपि नपुंसकवेदा

१ वेदन कपाय भारणान्तिकथ वैक्रियकथाद्वारक । केवलिक समुद्रघात सप्त समुद्रघाता इमे भणिता ॥ १ ॥

अपि अवेदाः—सूक्ष्मसम्परायादयः, पर्याप्तद्वारे पञ्च पर्याप्तयः पञ्चापर्याप्तयः, भाषामनःपर्याप्तयोरेकत्वेन विवक्षणात्, दृष्टिद्वारे त्रिवि-
धदृष्टयः, तथाथा—केचिन्मिथ्यादृष्टयः केचित्सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, दर्शनद्वारे चतुर्विधदर्शनाः, तथाथा—चक्षुर्दर्शना
अचक्षुर्दर्शना अवधिदर्शनाः केवलदर्शनाः, ज्ञानद्वारे ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र मिथ्यादृष्टयोऽज्ञानिनः सम्यग्मदृष्टयो ज्ञानिनः, 'नाणाणि
पंच त्रिणि अण्णाणाणि भयणाते' इति, ज्ञानानि पञ्च मतिज्ञानादीनि, अज्ञानानि त्रीणि मत्यज्ञानादीनि, तानि भजनया वक्तव्यानि,
सा च भजना एवम्—केचिद्विज्ञानिनः केचिन्निज्ञानिनः केचिच्चतुर्ज्ञानिनः केचिदेकज्ञानिनः, तत्र ये द्विज्ञानिनस्ते नियमादाभिनिबोधि-
कज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च, ये त्रिज्ञानिनस्ते मतिज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च, अथवाऽऽभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनो
मनःपर्यवज्ञानिनश्च, अवधिज्ञानमन्तरेणापि मनःपर्यवज्ञानस्य सम्भवात्, सिद्धप्राप्त्यादौ तथाऽनेकशोऽभिधानात्, ये चतुर्ज्ञानिनस्ते
आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञानिनश्च, ये एकज्ञानिनस्ते केवलज्ञानिनः, केवलज्ञानसम्प्राप्ते श्रेयज्ञानाप-
गमात्, 'नैदंमि उ छाजमस्थि ए नाणे' इति वचनात्, ननु केवलज्ञानप्रादुर्भावे कथं श्रेयज्ञानापगमः?, यावता यानि श्रेयाणि मत्या-
दीनि ज्ञानानि स्वस्वावरणक्षयोपशमेन जायन्ते ततो निर्मूलस्वस्वावरणविलये तानि सुतरां भवेयुश्चारित्र्यपरिणामवत्, उक्तञ्च—'आ-
वरणदेसविगमे जाइं विज्जति महसुयाईणि । आवरणसव्वविगमे कह ताइं न होंति जीवस्स ? ॥ १ ॥' उच्यते, इह यथा जालस्य
मरकतादिमणेर्मलोपदिग्धस्य यावन्नाद्यापि समूलमलापगमस्तावद् यथा यथा देशतो मलविलयस्तथा तथा देशतोऽभिन्ध्यतिरूपजायते,
सा च क्वचित्कदाचित्कथञ्चिद्भवतीत्यनेकप्रकारा, तथाऽऽत्मनोऽपि सकलकालकलकलापावलम्बिनिखिलपदार्थसार्थपरिच्छेदकरणैकपार-

मायिकस्वरूपस्याप्यावरणमलपटलतिरोहितस्य यावन्नाथापि त्रितिलकर्ममलापगमस्त्वाद् यथा यथा देशव. कर्ममलोच्छेदस्तथा तथा
तस्य विश्वसिद्धानुभवे, सा च कचिल्कद्राचिलकथाश्चिदनेकप्रकारा, उक्तञ्च—“मलविद्धमणोर्ज्यस्किर्यथाऽनेकप्रकारतः । कर्मविद्यालविश-
सिस्तथाऽनेकप्रकारतः ॥ १ ॥” सा चानेकप्रकारता मतिश्रुतादिभेदेनावसेया, ततो यथा मरकतादिमणोरशेषमलापगमसम्भवे सम-
स्तास्पष्टदेशव्यक्तियवच्छेदेन परिस्फुटरूपैकामिभ्यक्तियपजायते तद्द्रायातोऽपि दानदर्शनचरित्रप्रभावतो नि.शेषावरणप्रहाणावशेषदे-
शज्ञानव्यवच्छेदेनैकरूपाऽतिपरिस्फुटा सर्ववस्तुपर्यायप्रश्चसाक्षात्कारिणी विश्वसिद्धसति, उक्तञ्च—“यथा जात्यस्य रत्नस्य, नि.शेष-
मलहानित्वं । स्फुटैकरूपाऽभिव्यक्तियवृत्तिसाद्द्रायात्न ॥ १ ॥” इति, येऽज्ञानितसे द्व्यज्ञानितक्यज्ञानिनो वा; तत्र ये द्व्यज्ञानितसे
मलज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनः, ये त्र्यज्ञानितसे मलज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानितश्च । योगद्वारे मनोयोगिनो वाग्योगिनः काययो-
गिनोऽयोगिनश्च, तत्रायोगिनः शैलेशीमवस्थां प्रतिपन्नाः, उपयोगद्वारमाहारद्वारं च द्वीन्द्रियवत्, उपपात एतेष्वप्य.सप्तमनरकादिव-
र्जभ्यः, उक्तञ्च—“सप्तममहिनेरुद्धया तेऽऽ अणंतरुवद्द्रा । नवि पावे माणुसं तर्हेवऽसंत्तावया सव्वं ॥ १ ॥” इति, स्थितिवद्वारे
जघन्यतः स्थितिरनवर्मुहूर्त्तमुत्कर्षवर्षाणि परत्योपमानि, समुद्धातमधिकृत्य मरणचिन्ताया समबहता अपि क्षियन्ते असमबहता अपि,
च्यवनद्वारेऽनन्तरमुद्धृत्य सर्वेषु नैरथिकेषु सर्वेषु च तिर्यरयोनिषु सर्वेषु मनुष्येषु सर्वेषु देवेष्वनुत्तरोपपातिकपर्यवसानेषु गच्छन्ति, ‘अ-
त्येगइया सिद्धंति जाव अंतं करोति’ इति, अस्तीवि निपातोऽत्र बहुवचनार्थः, सन्त्येकका ये निष्ठितार्था. भवन्ति यावत्करणान्, ‘अ-
ज्यंति मुषंति परिनिव्वार्याति सव्वदुक्खलाणमंतं करोती”ति द्रष्टव्यं, तत्राणिमाद्यैश्वर्यास्या तथाविधमनुष्यकृत्यापेक्षया निष्ठितार्था इति, अ-

१ सप्तममहीनैरथिका तेजस्कापिका चायुःकायिका अनन्तरोद्धता । नैव प्राणुयन्ति मातृप्य तथैवासुख्येयवर्षाण्युक्ताः सर्वे ॥ १ ॥